Son Peygamber

Hz. MUHAMMED (s.a.v.)'in HAYATI

KASIM ŞULUL

SİYER YAYINLARI

3. BASKI
GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ

Siyer Yayınları: 12

Siyer: 06

Eser Adı

Son Peygamber Hz. Muhammed'in (a.s.) Hayatı

Yazar
Prof. Dr. Kasım Şulul

Editör
Muhammed Ali Alioğlu

Kapak & İç Tasarım

Muhammed Ensar Sözgen

Son Okuma
Muhammed Ensar Sözgen
Hüseyin Yıldırım

Baskı & Cilt
GÜL MAT MATBAACILIK YAYINCILIK SAN. TIC. LTD. ŞTI.
Maltepe mah. Fazlı Paşa cd. No:8/4 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 577 79 77 Sertifika No: 34712

1. Baskı: Temmuz 2011

3. Baskı: Ekim 2018

ISBN: 978 - 605 - 87110-2-0

SİYER YAYINLARI

Bağlar Mh. 24. Sk. No: 10/A Güneşli Bağcılar/İstanbul
Tel & Fax: (0212) 544 76 96 – (0212) 544 58 46 • Gsm: (0554) 930 07 04
Sertifika No: 22574 www.siyerkitap.com | satis@siyeryayinlari.com

SİYER

SON PEYGAMBER HZ. MUHAMMED'İN (A.S.) HAYATI

Prof. Dr. Kasım ŞULUL

SİYER YAYINLARI

Prof. Dr. Kasım ŞULUL

1964'te Şanlıurfa'da doğdu. 1987'de *"Eser İncelemesi: Muallim Naci Ve İ'câz-ı Kur'ân Adlı Risâlesi"* teziyle Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde İslâm tarihi bilim dalında *"Hz. Peygamber Devrinde Habeşistan ile Münasebetler"* konusunda 1991'da yüksek lisans, *"İlk Siyer ve Megâzi Müelliflerinden Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî (130-207/747-823): Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği ve Etkileri"* konusunda 1996'da doktora çalışmasını bitirdi.

1999 yılına kadar devletin ortaöğretim kurumlarında öğretmen olarak çalıştı. 1999 yılında Harran Ü. İlahiyat Fakültesi'ne İslâm tarihi öğretim görevlisi olarak geçti. 2004 tarihinde -eser incelemesi ve mülakat safhalarında jüri üyelerinin oy birliği ile başarılı bulunarak- doçent unvanını aldı. 2009'da profesör unvanını aldı. Hâlen Harran Ü. İlahiyat F. İslâm Tarihi Ve Sanatları Bölüm Başkanı, Harran Ü. İlahiyat F. Yönetim Kurulu Üyesi, Harran Ü. İlahiyat Fakülte Kurulu Üyesi ve Harran Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Kurulu Üyesi olarak çalışmaktadır.

Bazı eserleri:

1- *İlk Kaynaklara Göre Hazreti Peygamber (a.s.) Devri Kronolojisi (Tahlil ve Tenkit)*, İnsan Yayınları, 5. baskı.

2- *Siyer: Son Peygamber Hz. Muhammed'in (a.s.) Hayatı*, Siyer Yayınları, 3. baskı.

3- *Kâfiyeci'de (v. 879/1474) Tarih Usûlü – el-Muhtasar Fî İlmi't-Tarih*, İnsan Yayınları, 2. Baskı.

4- *İslâm Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlü*, İnsan Yayınları, 2. baskı.

5- *İbn Haldûn'a Göre İslâm Medeniyeti*, İnsan Yayınları, 4. baskı.

6- *Hicrî Takvim Ve Siyer Kronolojisi Etütleri -Makaleler-*, Siyer Yayınları.

7- *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî*, Ensar Yayınları, 3. baskı.

8- *Siyer-i Nebi: Sorularla Son Peygamber Hz. Muhammed'in (a.s.) Hayatı*, Şanlıurfa İl Müftülüğü Yayınları, Şanlıurfa 2013.

9- *Siyer Usûlü*, Ensâr Yayınları.

10- *Erken Dönem İslâm Mimarisi ve Harran Firdevs Ulucami* -Yayına hazır-

11- *Hayât el-Harrânî (501-581/1105-1185): Hayatı, Kerametleri, Hikmetli Sözleri, Mescidi, Zaviyesi ve Türbesi*, İnsan Yayınları.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 19
ÖNSÖZ 23
ÇALIŞMANIN PLANI 25
KONU, AMAÇ VE YÖNTEM 26

GİRİŞ/SİYER ARAŞTIRMALARINDA USÛL

A. Siyer İlmi 27
I. Siyer Kelimesinin Sözlük Anlamları 28
II. Siyer Kelimesinin Terim Anlamları 32
III. Megâzî Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamları 35
IV. Gazve, seriyye, sâribe, sâriye ve ba's ıstılahları: 37
V. Câhiliye (جاهلية) 37
B. Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber (a.s.) 39
I. Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamberliğine İman 42
II. Hz. Muhammed'e (a.s.) Saygı 42
III. Peygamber (a.s.) Sevgisi 44
IV. Hz. Peygamber'e (a.s.) İtaat 44
V. Hz. Peygamber (a.s.) ve Kur'ân'ı Açıklama-Uygulama 47
VI. Allah'ın gözetimi ve Hz. Peygamber (a.s.) 48
VII. Hz. Peygamber'e (a.s.) Salât ve Selâm 48
C. Siyere Dair Bilgilerin Tesbiti 49
I. Hadîsin İlk Yazılı Kaynakları ya da Takyîdü'l-İlm Meselesi 50
II. Tarih Usûlünde Kaynak Meselesi Bakımından Sahâbe Rivayetleri 63
III. Siyer-Megâzî'ye Dair Bilgilerin Tesbiti Meselesi 76
IV. Hz. Peygamber'in (a.s.) Nübüvetten Önceki Hayatıyla İlgili Bilgiler 82
V. Ahmed b. Hanbel'in: "Üç şeyin aslı yoktur" Sözü 82
D. Siyer ve Kaynakları 85
I. Siyer Kaynaklarının Tasnifi ve Yardımcı Kaynaklar 85
II. Siyer Konulu Eserlerin Türleri 90
III. Siyer-Megâzîye Dair İlk Kaynaklar 93
IV. Ana Hatlarıyla Bazı Temel ve Yardımcı Siyer Kaynakları 93
V. Siyer-Sahâbe Tabakâtı İlişkisi 103
a- Sahâbe kavramı 104
b- Sahâbe devri ve en son vefat eden sahâbîler 104
c- Sahâbenin sayısıyla ilgili bazı meseleler 105
d- Sahâbenin fazileti 105
e- Sahâbe ve Hz. Peygamber (a.s.) 107
f- Sahâbe ve İslâm Dini 109
g- Sahâbe ihtilafları 110
h- Sahâbeyi sıradanlaştırmak ve onlara iftira etmek 112
i- Sahâbe ansiklopedisine dair bazı mülahazalar 112

E. Siyer ve Dinî İlimler 113
I. İlimlerin Tasnifinde Siyerin Yeri 113
II. Her İlim Kendi Kaynağından Öğrenilir 113
III. İslâm İlim Tarihi ve Siyer Araştırmaları 114
IV. Siyer ve Dinî İlimler 114
V. Siyer ve Fıkhu's-Sîre 116
VI. Kadim ve Müteahhir Kaynak Meselesi 117
VII. Klasik Siyer Metinleri Okunurken Farkına Varılmadan Yapılan Bir Hata 118
VIII. Siyerci Kaynak İlişkisi 119
IX. Siyer ve Siyerin Yaşandığı Çevre 124
X. Siyer Kaynakları ve Hakikat-i Muhammediyye (a.s.) 131
XI. Usûl ve Esas Bakımından Mucize 134
a. Mucize Kelimesinin Lügat ve Istılah Manaları 136
b. Hz. Peygamber'in (a.s.) Mucizelerinin Türleri 137
c. Nübüvvetin Sona Ermesi (Hatmu'n-Nübüvve) 137
F. Siyer, Coğrafya, Kronoloji ve Takvim 139
I. Siyer ve Coğrafya 139
II. Siyer ve Kronoloji 141
a. Kronoloji 141
b. Siyer ve Kronoloji 143

Birinci Bölüm
HZ. PEYGAMBER DEVRİ - MEKKE DÖNEMİ

A. Arabistan 149
Harita 1: Arabistan ve Tarihi İpek Yolu Güzergâhları 150
Harita 2: Câhiliye Devrinde Arabistan'da Bazı Ticaret Merkezleri 150
Fotoğraf 1: Semûd Kavminin Yaşadığı Şehirlerden Bazı Kalıntılar 152
I. Arabistan'ın İklimi 153
II. Mekke 153
Gravür 1: 1097/1782'de Yapılmış Bir Çizime Göre Mekke 155
Kroki 1: Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Mekke 157
Kroki 2: Mekke Haremi'nin Sınırları 157
Resim 1: Kusay b. Kilâb devrinde Mekke-i Muazzama. 159
Hz. Peygamber'in (a.s.) İslâm Öncesi Mekke İdare Sistemine Karşı Tutumu 164
III. Kureyş 166
Harita 3: Câhiliye Devrinde Arabistan'da Dinler 168

MEKKE DÖNEMİ-PEYGAMBERLİK ÖNCESİ

1. Hz. Muhammed'in (a.s.) Babası Abdullah'ın Doğumu 171
Hz. Muhammed'in (a.s.) Soyu 171
Abdülmuttalib b. Hişâm 172
Abdullah b. Abdilmuttalib 174
2. Abdullah b. Abdilmuttalib ile Âmine bint Vehb'in Evlenmesi 176
3. Abdullah b. Abdilmuttalib'in Vefatı 177
4. Fil Vakası 179
Harita 4: Ebrehe Ordusunun Güzergâhı 182
5. Hz. Muhammed'in (a.s.) Doğumu (Mevlid-i Nebevî) 183
Hz. Peygamber'in İsimleri ve Muhammed (a.s.) İsmi 183
Peygamber Efendimizin (a.s.) Doğduğunda Meydana Gelen Bazı Hâdiseler 185
Fotoğraf 2: Sâsânî Kisralarının Medâin'deki Sarayından Bazı Kalıntılar 188
Na't 189
6. Hz. Muhammed'in (a.s.) Sütanneye Verilmesi 190

Sütanne Halîme-i Sa'diyye 192
Şakk-ı Sadr Mucizesi 193
7. Hz. Ebû Bekir'in Doğumu 194
8. Âmine Hatun, Oğlu ve Ümmü Eymen'in Medine'yi Ziyaretleri ve Âmine Hatun'un Vefatı 195
Âmine Hatun, Oğlu ve Ümmü Eymen'in Medine'yi Ziyaretleri 195
Âmine Hatun'un Mekke'ye Dönüş Yolunda Ebvâ'da Vefatı 196
Ebvâ 197
Harita 5: Ebvâ'nın Arabistan'daki Yeri 197
Harita 6: Âmine Hatun'un Ebvâ'daki Kabrinin Yeri 198
Fotoğraf 3: Âmine Hatûn'un Kabri Olduğu İddia Edilen Mekân 198
Ümmü Eymen 198
9. Hz. Osman'ın Doğumu 200
10. Hz. Muhammed'in (a.s.) Gözlerinin Rahatsızlanması 200
11. Abdülmuttalib'in Vefatı 201
Ebû Tâlib'in Hz. Muhammed'i (a.s.) Himayesine Alması 201
12. Hz. Muhammed'in (a.s.) Ebû Tâlib ile Suriye Seyahati 202
Harita 8: Mekke-Busrâ Güzergâhı 203
Rahip Bahîrâ 203
Hz. Muhammed'in (a.s.) Bahîrâ ile Görüşmesi 204
Fotoğraf 4: Bir İddiaya Göre Busrâ'da Rahip Bahira Manastırı'nın Kalıntıları 204
13. Hz. Ömer'in (r.a.) Doğumu 205
14. Sâsânî hükümdarı Hürmüz'ün (579-589) Ölümü ve Yerine Oğlu Hüsrev II. Perviz'in (589-628) Geçmesi 205
15. Ficâr Savaşları 205
Haram Aylar Uygulaması ve Câhiliye Devri Arapları 206
Ukâz Çarşısı 207
Harita 9: Ukâz'ın Arabistan'daki Yeri 210
Ficâr Savaşları 211
Hz. Peygamber'in (a.s.) Ficâr Savaşları'na Fiilen Katılıp Katılmadığı Meselesi 219
16. Hilfü'l-Fudûl 222
17. Hz. Muhammed'e (a.s.) "el-Emîn" Denilmesi 225
18. Hz. Muhammed'in (a.s.) Ticarî Suriye Seyahati 227
Hz. Muhammed'in (a.s.) İslâm Öncesi Seyahatleri 227
Fotoğraf 5: Busrâ'da Hz. Peygamber'in (a.s.) Devesinin Çöktüğü Yere Yapılan Mescit 229
19. Hz. Muhammed'in (a.s.) Hz. Hatîce ile Evlenmesi 230
Hind b. Ebî Hâle'ye (v. 36/656) Göre Peygamber Efendimiz (a.s.) 233
Hz. Peygamber'in (a.s.) Çocukları 233
Hz. Peygamber'in (a.s.) Himayesinde Yetişen Çocuklar 234
Hz. Peygamber'in (a.s.) Çok Evliliği 235
Hz. Peygamber'in (a.s.) Geçim Vasıtaları 236
20. Son Peygamberin Müjdecisi: Kus b. Sâide 247
21. Hz. Ali'nin (r.a.) Doğumu 249
22. Kâbe'nin Yeniden İnşası ve Hacerülesved Anlaşmazlığı 250
Kâbe 250
Fotoğraf 6: Kâbe ve Çevresi 253
Kâbe'nin Yeniden İnşası ve Hacerülesved Anlaşmazlığı 253
23. Hz. Fâtıma'nın Doğumu 259
24. Peygamberliği Müjdeleyen Sadık Rüyalar 259

MEKKE DÖNEMİ - PEYGAMBERLİK SONRASI

Peygamberlik ... 263
Peygamberlerin özellikleri ... 266
Peygamberlerin Görevleri ... 268
Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamberliğinin bazı alâmet ve delilleri ... 269
Vahiy ve peygamberler ... 276
Vahiy ... 277
Resûl ve nebî ... 279
İnzâl ... 280
Bi'set ... 282
25. Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamberliğinin Başlaması (bi'set) ve Kur'ân'ın Nüzûlü ... 282
Geçmiş Peygamberlerin Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamberliğini Müjdelemesi ... 282
Resûlullah'ın (a.s.) Peygamberlikten Önceki İbadeti ... 286
İnziva ... 293
İlk Nâzil Olan Kur'ân Âyetleri ... 298
26. İslâmiyet'in Mekke'de Gizlice Yayılışı: İlk Mü'min ve Müslümanlar ... 307
27. Hz. Ali'nin (r.a.) Müslüman Olması ... 310
28. Hz. Osman'ın (r.a.) Müslüman Olması ... 311
29. Dârülerkam'da İslâm'a Davet ... 313
30. Hz. Hamza'nın Müslüman Olması ... 314
31. İslâm'a Gizli ve Açık Davet Safhaları ... 314
32. Hacda İslâm'a Davet ve Destek Arayışı ... 316
33. Hz. Âişe'nin (r.anha) Doğumu ... 317
34. Habeşistan'a Hicret ... 317
Harita 10: Habeşistan Hicretinde Bahsedilen Şehir ve Limanlar ... 320
Harita 11: M.S. 300-600'lerde Habeşistan Aksum Krallığı ve O Dönemin Bazı Ticaret Yolları ... 321
Fotoğraf 7: Habeşistan Aksum Krallığı'nın Başkenti Aksum'dan Bir Görünüm ... 321
35. Hz. Ömer'in (r.a.) Müslüman Olması ... 327
36. Boykot ... 332
37. Son Buâs Savaşı ... 334
Evs ve Hazrec Kabileleri ... 334
Buâs Savaşları ... 336
Medineli Arapların İslâm'ı Kabul Etmelerini Sağlayan Bazı Sebepler ... 336
38. er-Rûm Sûresi ve Bizans-Sâsânî Savaşı ... 337
39. Ayın İkiye Yarılması Mucizesi ... 341
40. Boykotun Son Bulması ... 342
41. Hz. Hatîce'nin Vefatı ... 342
Fotoğraf 8: Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Yaptırılan Hz. Hatîce'nin (r. anha) Kabri ... 343
42. Resûlullah'ın (a.s.) Hz. Sevde (r.anha) ile Evlenmesi ... 343
44. Tâif Seferi ... 345
Tâif ... 345
Tâif Seferi ... 347
Harita 13: Resûlullah'ın (a.s.) Tâif Seferi Güzergâhı ... 351
Zeyd b. Hârise el-Kelbî (r.a.) ... 351
Cinlerin Kur'ân-ı Kerîm'i Dinlemeleri ... 354
45. İsrâ-Mirâç Mucizesi ... 356
Miraç'ta Hz. Peygamber'e (a.s.) Bahşedilen Hediyeler ... 361
Kur'ân-ı Kerîm'de Yer Alan On İki Emir ... 363
el-İsrâ Sûresi ... 363

İsrâ Mucizesine Mekkeli Müşriklerin Tepkileri ... 364
Mescid-i Aksâ/Beytülmakdis ... 366
Fotoğraf 9: Kudüs'te Harem-i Şerif, Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-Sahre ... 371
Gusül ve Abdest ... 372
Beş Vakit Namaz ... 374
46. I. Akabe Biati ... 375
Biat ... 376
Akabe Mevkii ... 378
I. Akabe Biati ... 378
47. II. Akabe Biati ... 381
48. Medinelilerin Kur'ân Öğreticisi İstemeleri ... 382
Es'âd b. Zürâre ... 383
Medine'de Müslümanların Cuma Günleri Toplanıp Namaz Kılmaları ... 384
Cuma Namazının Farz Kılınması ... 386
49. Ebû Seleme'nin Medine'ye Hicreti ... 387
50. III. Akabe Biati ... 388
On İki Nakîbin Seçilmesi ... 389
51. Medine'ye Hicret Emri ... 392
52. Berâ' b. Ma'rûr'un (r.a.) Vefatı ... 393
Berâ' b. Ma'rûr'un (r.a.) Malının Taksimi ... 393
Berâ' b. Ma'rûr'un (r.a.) Cenaze Namazı ... 393

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER DEVRİ -MEDİNE DÖNEMİ

HİCRÎ 1. YIL

1. Resûlullah'ın (a.s.) Medine'ye Hicreti ... 397
Hicret ... 397
Hicret Hâdisesi ... 400
Resûlullah'ın (a.s.) Şemâili ... 408
Kroki 3: Hicretten Önce Yesrib (Medine) ve Hz. Peygamber'in (a.s.) Yesrib'e Giriş Güzergâhı ... 410
Sürâka b. Mâlik ... 411
Büreyde el-Eslemî ... 411
Harita 15: Hz. Peygamber'in (a.s.) Mekke'den Medine'ye Hicret Güzergâh ... 412
Resûlullah'ın Kıldırdığı İlk Cuma Namazı ... 412
Ebû Eyyûb el-Ensârî ... 416
Ensâr ... 416
Hicretin İlk Yıllarında Yesrib (Medine) ... 417
Medine Kelimesi ... 418
Hz. Peygamber'in (a.s.) Medine'ye Hicretinin Anlamı ... 421
2. Hz. Ali'nin Medine'ye Hicreti ve Kubâ'ya Varışı ... 422
3. Kubâ Mescidi'nin İnşası ... 422
Mescit ve Câmî Kelimeleri ... 422
Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Hicretten Önce Mekke'de Tesis Edilen Mescitler ... 424
Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Medine'de İnşa Edilen Câmi ve Mescitler ... 424
Fotoğraf 10: Cüvâsâ ve Yeniden İnşasından Önce ve Sonra Cüvâsâ Mescidi ... 427
İslâm Medeniyetinde İşlev Bakımından Câmilerin Türleri: ... 427
Cami ve Toplum Hayatı ... 429
Eğitim-öğretim ve cami: ... 429
Devlet müessesesi olarak cami: ... 430
Kamu yönetiminde cami: ... 430

Adalet hizmetlerinde cami: 431
Askerî amaçlar ve cami: 431
4. Cüheyne Heyeti 432
5. Mukimin Namazına İki Rekât Eklenmesi 434
6. Medine Vesikası'nın Tanzimi 435
Medine'nin Sınırlarının Tesbiti 440
7. Muâhât 441
Mekke Muâhâtı 441
Medine Muâhâtı 442
8. Mescid-i Nebevî ile Resûlullah'ın Evini Teşkil Eden Hücrelerin İnşası 445
Çizim1: Kıble Değiştirildikten Sonra Mescid-i Nebevî 447
Minyatür 1: Medine ve Mescid-i Nebevî 449
Kroki 4: Mescid-i Nebevî'yi Genişletme Çalışmalarının Seyri 449
9. Suffe'nın Tesisi 450
10. Pazaryerinin Tesbiti 452
11. Savaş İzni 453
İslâm Savaş Hukuku 456
Cihâd Terimi 458
İslâm ve Savaş 463
Savaş ve Ahlâk 464
12. Hz. Hamza'nın Sîfülbahr ('Îs) Seriyyesi 465
Hz. Peygamber (a.s.) Tarafından Yürütülen Askerî Faaliyetlerin Gayeleri 467
Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Bayrak ve Sancaklar 468
14. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Harrâr Seriyyesi 470
Sa'd b. Ebî Vakkâs 470
Harrâr Seriyyesi 471
15. Ezan 472
Hz. Peygamber'in (a.s.) Müezzinleri 473
Bilal b. Rebâh el-Habeşî (r.a.) 473
İbn Ümmü Mektûm el-Kureşî el-Âmirî 474

HİCRÎ 2. YIL

16. Âşûrâ Orucu 476
17. Ebvâ (Veddân) Gazvesi 477
Harita 16: Hz. Peygamber'in (a.s.) Gazvelerinin Yerleri 478
18. Buvât Gazvesi 479
19. I. Bedir (Safevân) Gazvesi 479
20. Uşeyre Gazvesi 480
Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye "Ebu't-Turâb" Demesi 481
21. Abdullah b. Cahş'ın Nahle (Batn-ı Nahle) Seriyyesi 482
Abdullah b. Cahş 482
Nahle Seriyyesi 483
Emîrü'l-Müminîn 485
Haram Aylar'da Savaş 486
Ganimetlerin Beşe Taksimi (Humus) 487
22. Kıblenin Değiştirilmesi 488
23. Yenbu' Gazvesi 495
24. Cüheyne Gazvesi 495
25. Ramazan Orucunun Farz Kılınması 496
Terâvih Namazı 502
26. Bedir Gazvesi 502

Harita 17: Mekke-Bedir-Medine Güzergâhı 504
Mekkeli Müşriklerin Habeşistan'daki Muhâcirlerin İadesi İçin Elçi Göndermeleri 510
İlâhî Yardım 511
Mekkeli Müşrik Esirlerin Müslüman Çocuklara Okuyup Yazmayı Öğretmesi 515
Bedir Gazvesi ve Bazı Âyetler 515
Ganimetlerin Taksimi 516
27. Hz. Peygamber'in (a.s.) Kızı Rukıyye'nin Vefatı 517
28. Umeyr b. Vehb'in Hz. Peygamber'e (a.s.) Suikast Girişimi 517
29. Umeyr b. Adî'nin 'Asmâ' bint Mervân Seriyyesi 517
30. Fitre 519
31. İlk Ramazan Bayramı (İdü'l-fıtr) 520
Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Namazgâhlar 521
32. Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma ile Evlenmesi 521
33. Resûlullah'ın Hz. Âişe ile Evlenmesi 522
34. Abdullah b. Gâlib el-Leysî Seriyyesi 523
35. Sâlim b. Umeyr'in Ebû Afek Seriyyesi 524
36. Benî Kaynukâ'nın Medine'den Sürülmesi 525
Hz. Peygamber'e Muhalif Kesimler/Güçler 525
Benî Kaynukâ'nın Medine'den Sürülmesi 527
37. İlk Kurban Bayramı 530
38. es-Sevîk Gazvesi 531

HİCRÎ 3. YIL

39./a-b. Benî Süleym Gazvesi (İbn İshâk) veya Karkaratülküdr Gazvesi (Vâkıdî) 533
40. Muhammed b. Mesleme'nin Ka'b b. Eşref Seriyyesi 534
41. Muhayyisa b. Mes'ûd el-Ensârî el-Evsî el-Hârisî'nin İbn Süneyne Seriyyesi 541
42. Zûemer Gazvesi 541
43. Hz. Osman'ın Ümmü Külsûm ile Evlenmesi 542
44. Buhrân Gazvesi 543
45. Zeyd b. Hârise'nin Karede Seriyyesi 544
Furât b. Hayyân b. Sa'lebe el-Bekrî el-İclî el-Yeşkürî 545
46. Osman b. Maz'ûn'un Vefatı 546
47. Resûlullah'ın (a.s.) Hz. Hafsa ile Evlenmesi 548
48. Resûlullah'ın Zeyneb bint Huzeyme ile Evlenmesi 549
49. Hz. Hasan'ın Doğumu 549
49/a.Diyet Miktarlarının Tesbiti 550
50. Uhud Gazvesi 550
Kroki 6: Uhud Gazvesi'nin Meydana Geldiği Alan 554
51. Hamrâülesed Gazvesi 560
52. İslâm Çağında İlk Vakıf 562

HİCRÎ 4. YIL

53. Zeyd b. Sâbit'in İbrânîce ve Süryânîce Öğrenmesi 564
Zeyd b. Sâbit el-Ensârî el-Hazrecî 564
Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Dil Öğrenimi 565
54. Ebû Seleme'nin Katan Seriyyesi 565
55. Abdullah b. Üneys el-Cühenî'nin İbn Nübeyh Seriyyesi 566
Abdullah b. Üneys 566
Benî Lihyân b. Hüzeyl 567
İbn Nübeyh Seriyyesi 568
56. Bi'rimaûne Vakası 569

57. Recî' Vakası (Mersed b. Ebî Mersed Seriyyesi) 572
Harita 18: Bi'rimaûne ve Recî' Olaylarının Yerleri 577
58. Benî Nadîr'in Medine'den Sürülmesi 577
Fey 582
59. İçkinin (Hamr) Haram Kılınması 583
60. Resûlullah'ın (a.s.) Torunu Abdullah'ın Vefatı 585
61. Ebû Seleme'nin (r.a.) Vefatı 585
62. Hz. Hüseyin'in (r.a.) Doğumu 586
63. Resûlullah'ın (a.s.) Hz. Ümmü Seleme ile Evlenmesi 586
64. Bedrü'l-Mev'id Gazvesi 587
64/a. Yahudilerin Hz. Peygamber'e (a.s.) Zina Cezasını Sormaları 588

HİCRÎ 5. YIL

65. Medine'de Deprem 589
66. Zâtürrikâ' Gazvesi 590
Korku Namazı 591
67. Amr b. Ümeyye'nin Hubeyb'in Nâşını Kurtarma Seriyyesi 594
a. Amr b. Ümeyye ed-Damrî Seriyyeleri 594
68. Dûmetülcendel Gazvesi 598
Dûmetülcendel 599
Fotoğraf 11: İlk Hali Hz. Ömer (r.a.) Döneminde Hicretin 17. Yılında Dûmetülcendel'de Yaptırılan Hz. Ömer (r.a.) Camisi 599
Dûmetülcendel Gazvesi 599
69. Uyeyne b. Hısn ile Saldırmazlık Antlaşması 600
70. Amre bint Mes'ûd'un (r. anha) Vefatı 601
71. Ay Tutulması ve Husûf Namazı 602
72. Müzeyne Heyeti 602
73. Dımâm b. Sa'lebe'nin Medine'ye Gelmesi 605
74. Müreysî' (Benî Mustalık) Gazvesi 606
İfk (iftira) Hâdisesi 609
Teyemmüm 613
75. At ve Deve Yarışları Düzenlenmesi 614
76. Resûlullah'ın (a.s.) Cüveyriye (r.anha) ile Evlenmesi 615
77. Medine'de Nüfus Sayımı 616
78. Hz. Peygamber'in (a.s.) Zeyneb bint Cahş ile Evlenmesi 618
el-Ahzâb Sûresi'nin Hicâbı (Haremlik-Selâmlık Usûlünü) Emreden 53-59. Âyetleri 621
Evlât Edinmek (Tebennî) Adeti ile İlgili Âyetlerin İnmesi 623
79. Hendek Gazvesi 625
Kriko 7: Hendek Gazvesi'nin Yapıldığı Yerler 631
Hendek Savaşı'ndan Sonra Medine ile Mekke Arasındaki İlişkiler 634
Hendek Savaşı'ndan Sonra Mekke'nin İslâm'a Selametle Kazandırılması İçin Yapılan Bazı Faaliyetler 635
Âyetler ve Dinî Hükümler 636
80. Benî Kurayza Gazvesi 637
Sa'd b. Muâz 639
81. Abdullah b. Atîk'in Ebû Râfi' Seriyyesi 639
82. Hz. Peygamber'in (a.s.) Mekke Ahâlisine Karşılıksız Yardım Göndermesi 641

HİCRÎ 6. YIL

83. Muhammed b. Mesleme'nin Kuratâ Seriyyesi ve Sümâme b. Üsâl'in Esîr Alınması 644
Kuratâ Seriyyesi 644
Sümâme b. Üsâl'in İslâm'ı Kabul Etmesi 645
84. Benî Lihyân Gazvesi 650
85. Ukkâşe b. Mihsan'ın Gamre Seriyyesi 651
86. Güneş Tutulması ve Küsuf Namazı 652
87. Ğâbe (Zûkared) Gazvesi 652
Muhriz b. Nadle (محرز بن نضلة) el-Esedî 654
Ebû Katâde 654
88. Muhammed b. Mesleme'nin Zülkıssa Seriyyesi 657
89. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın I. Zülkıssa Seriyyesi 657
Ebû Ubeyde 657
I. ve II. Zülkıssa Seriyyeleri 658
90. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın II. Zülkıssa Seriyyesi 659
91. Zeyd b. Hârise'nin Cemûm Seriyyesi 659
92. Zeyd b. Hârise'nin Keşif Amaçlı 'Îs Seriyyesi 659
Ebu'l-Âs b. er-Rebî 659
Ebu'l-Âs b. er-Rebî Hâdisesi, Tarihi ve 'Îs Seriyyesi ile İlişkisi 661
94. Hz. Ömer'in (r.a.) Cemîle bint Sâbit ile Evlenmesi 664
95. Zeyd b. Hârise'nin Vâdilkurâ Seriyyesi 665
Benî Fezâre ve Reisleri Uyeyne b. Hısn 665
Vâdilkurâ Yahûdîleri 666
Vâdilkurâ, Medyen ve Ümmü Kirfe Seriyyeleri 666
Abdurrahmân b. Avf (r.a.) 671
Dûmetülcendel Seriyyesi 671
97. Zeyd b. Hârise'nin Medyen Seriyyesi. 673
98. Hz. Ali'nin Fedek Seriyyesi 673
99. Medine'de Kuraklık Yaşanması 673
100. Zeyd b. Hârise'nin Ümmü Kirfe Seriyyesi. 673
101. Abdullah b. Revâha'nın Keşif Amaçlı Hayber Seriyyesi 673
102. Abdullah b. Revâha'nın Üseyr b. Râzim Seriyyesi 674
103. Kürz b. Câbir'in Benî Ureyne Seriyyesi 675
Kürz b. Câbir 675
Benî Ureyne Seriyyesi 675
105. Hudeybiye Umresi 678
Fotoğraf 12: Hudeybiye Kuyusu'nun Günümüzdeki Durumu 678
Hudeybiye Umresi 679
Harita 19: Hudeybiye Gazvesi'nin Güzergâhı 681
Rıdvân Biatı (Bey'atü'r-Rıdvân) 683
Hudeybiye Antlaşması 684
Hz. Peygamber'in Umreleri 688
Süheyl b. Amr el-Kureşî el-Âmirî 688
106. Ebû Basîr, Ebû Cendel ve Arkadaşlarının 'Îs Baskınları 689

HİCRÎ 7. YIL

107. Krallara ve Kabile Reislerine İslâm'a Davet Mektupları Gönderilmesi 690
Abdullah b. Huzâfe 695
108. Hz. Peygamber'in Hz. Ümmü Habîbe ile Evlenmesi 699
109. Resûlullah'a (a.s.) Sihir Yapma Teşebbüsü 701

110. Benî Cüzâm Heyeti 702
111. Hayber'in Fethi 702
Harita 20: Hayber'in Fetih Güzergâhı 706
Kız Çocuklarının Mirası 706
Habeşistan'daki Son Muhâcir Grubunun Dönüşü 708
Benî Eş'ar Kabilesi ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî (v. 42) 708
Benî Devs Kabilesi 709
Tufeyl b. Amr el-Ezdî ed-Devsî (v. 12/633) 709
Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî 710
112. Zeyneb bint Hâris'in Resûlullah'a (a.s.) Suikast Girişimi 711
113. Fedek Yahûdîleriyle Antlaşma 712
114. İran Sâsânî İmparatoru Hüsrev II. Perviz'in Öldürülmesi 713
115. Resûlullah'ın (a.s.) Hz. Safiyye ile Evlenmesi 714
116. Vâdilkurâ'nın Fethi 716
117. Zeyd b. Hârise'nin Hismâ Seriyyesi 717
118. Süveybe Hanım'ın Vefatı 720
119. Benî Huşeyn Heyeti 720
Ferâiz 721
120. Hz. Ömer'in Turabe Seriyyesi 722
121. Hz. Ebû Bekir'in Necid Seriyyesi 723
122. Beşîr b. Sa'd'ın Fedek (I. Mürre) Seriyyesi 723
123. Gâlib b. Abdillah el-Leysî'nin Meyfaa Seriyyesi 724
124. Beşîr b. Sa'd'ın Cinâb Seriyyesi 725
125. Umretü'l-kazâ 725
Umretü'l-Kazâ Denilmesinin Nedeni 725
Umretü'l-Kazâ 726
Maktulün Diyetinin "Kasâme" Usûlüne Göre Toplanması 728
Fotoğraf 13: Hz. Meymûne'nin (r.anha) Kabri'nin 1901 *Tarihli Fotoğrafı* 731
Benî Hilâl b. Âmir Heyeti 731
127. Ahrem b. Ebi'l-Avcâ'nın Benî Süleym'i İslâm'a Davet Seriyyesi 732

HİCRÎ 8. YIL

128. Mescid-i Nebevî'de Minber Yapılması 734
Kuru Hurma Kütüğünün Ağlaması Mucizesi 735
129. Hz. Peygamber'in Kızı Zeyneb'in Vefatı 737
130. Resûlullah'ın (a.s.) Pazara Müdahele Ederek Fiyat Takdir Etmeyi Reddetmesi 737
131. Benî Abdilkays Heyeti 738
132. Hâlid b. Velîd, Osman b. Talha ve Amr b. Âs'ın Medine'ye Hicreti 741
133. Gâlib b. Abdillah el-Leysî'nin Kedîd Seriyyesi 742
134. Gâlib b. Abdillah el-Leysî'nin Fedek (II. Mürre) Seriyyesi 743
135. Amr b. Ümeyye'nin Ebû Süfyân Seriyyesi 744
136. Ka'b b. Umeyr el-Gıfârî'nin Zâtüatlâh Seriyyesi 744
137. Şücâ' b. Vehb el-Esedî'nin es-Siy Seriyyesi 746
138. Mûte Savaşı 747
Mûte 747
Mûte Savaşı'nın Sebebi 747
Harita 21: Medine-Mûte Güzergâhı 748
Fotoğraf 14: Mûte Şehitliği Külliyesi 748
Mûte Savaşı 749
139. Resûlullah'ın Huzâalılar'a bir Vesika Yazdırması 757
Alkame b. Ulâse 758

140. Amr b. Âs'ın Zâtüsselâsil Seriyyesi 759
141. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın Habat Seriyyesi 760
142. Ğâbe veya Hadira Seriyyesi 762
143. Habeş Kralı Ashame'nin Vefatı ve Gıyabî Cenaze Namazı Kılınması 764
Harita 22: Necâşî Ashame'nin Kabri'nin Bulunduğu Eritre'nin Tigray Eyaleti'ndeki Necaşi (Negash) Köyü 765
Fotoğraf 15: Ashame'nin Kabri 765
144. Hudeybiye Antlaşması'nın İhlali 766
145. İzâm Seriyyesi 768
146. Mekke'nin Fethi 769
147. Hâlid b. Velîd'in Uzzâ Putunu Tahribi 781
148. Amr b. Âs'ın Süvâ' Putunu Tahribi 782
Fotoğraf 16: Şavhat (السَّوْحَط) Ağacı, Çiçeği ve Meyvesi 783
Harita 23: Şemensîr Dağı 784
149. Menât Putunun Tahribi 784
150. Hişâm b. Âs'ın Yelemlem Seriyyesi 784
Hişâm b. Âs 785
Yelemlem Seriyyesi 787
151. Hâlid b. Velîd'in Benî Cezîme'yi İslâm'a Davet Seriyyesi 787
152. Huneyn Gazvesi 788
Nahle Seriyyesi 791
Ebû Âmir el-Eş'arî'nin Evtâs Seriyyesi 791
153. Tufeyl b. Amr'ın Zülkeffeyn Putunu Tahribi 792
154. Tâif Kuşatması 793
155. Ci'râne Umresi ve Medine'ye Dönüş 794
Ci'râne 794
Hatira 24: Ci'râne (Al Ju'ranah) 795
Fotoğraf 17: Ci'râne Kuyusu'nun Günümüzdeki Durumu 795
Huneyn Esirleri ve Ganimetleri 796
Ci'rane Umresi 798
Ebû Cehm b. Huzeyfe el-Kureşî el-Adevî (v. 70/690 [?]) 799
156. Muhâcir b. Ebî Ümeyye'nin San'a Seriyyesi 800
157. Ziyâd b. Lebîd'in Hadramut Seriyyesi 800
158. Sudâ' (Kanâte) Seriyyesi ve Sudâ' Heyeti 801
159. Benî Bâhile Heyeti 803
160. Benî Sa'lebe Heyeti 804
161. Ebû Zeyd el-Ensârî ve Amr b. Âs'ın Umân Yöneticilerine Gönderilmeleri 804
Ebû Zeyd el-Ensârî 805
162. Hz. Peygamber'in (a.s.) Oğlu İbrahim'in Doğumu 806

HİCRÎ 9. YIL

163. Heyetler Yılı (Senetü'l-Vüfûd) 809
164. Zekât Memurlarının Görevlendirilmesi 812
Zekat 812
Zekat ve İhtiyaçtan Fazla Mal Biriktirmek (kenz) 813
Zekât Memurlarının Görevlendirilmesi 814
165. Uyeyne b. Hısn'ın Benî Anber Seriyyesi 815
Benî Temîm Heyetinin Medine'ye Gelmesi ve el-Hucurât Sûresi'nin 4-5. Âyetlerinin İnişi 815
166. Benî Mustalık'a Zekât Memuru Gönderilmesi ve Haberlerin Araştırılmasına Dair el-Hucurât Sûresi'nin 6-7. Âyetlerinin İnmesi 816

Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt el-Ümevî el-Kureşî (v. 61/680-81) 817
167. Benî Esed b. Huzeyme Heyeti 819
168. Benî Uzre Heyeti 820
169. Kutbe b. Âmir'in Tebâle Seriyyesi 822
170. Tâifli Urve b. Mes'ûd es-Sekafî'nin Müslüman Olması 823
171. Benî Belî Heyeti 824
172. Benî Behrâ Heyeti 825
173. Benî Kilâb Heyeti 825
174. Benî Bekkâ Heyeti 826
175. Benî Tucîb Heyeti 826
176. Benî Hârise'ye İslâm'a Davet Mektubu Gönderilmesi ve Kuratâ Seriyyesi 827
Dahhâk b. Süfyân 828
Dahhâk b. Süfyân'ın Kuratâ Seriyyesi 828
177. Alkame b. Mücezziz'in Kızıldeniz Seferi 829
178. Hz. Ali'nin el-Füls Putunu Tahribi 829
179. Ukkâşe b. Mihsan'ın Cinâb Seriyyesi 830
181. Kinâne Heyeti 832
182. Münzir b. Sâvâ'ya Elçi Gönderilmesi 832
Harita 25: Bahreyn'in Arabistan'daki Konumu 833
Bahreyn'in İslâm Hâkimiyetine Girmesi 833
Bahreyn Antlaşması ve Cizye 835
183. Tebûk Seferi 835
Harita 26 : Medine-Tebûk Güzergâhı 842
184. Bizans İmparatoru'na İslâm'a Davet Mektubu Gönderilmesi 846
185. Bizans İmparatoru'nun Hz. Peygamber'in (a.s.) Ahlâk ve Şemâilini Öğrenmek İstemesi 847
186. Alkame b. Mücezziz'in Filistin Seriyyesi 848
187. Hâlid b. Velîd'in Dûmetülcendel Seriyyesi 848
Ükeydir b. Abdilmelik ile Antlaşma 848
Ved (الود) Putunun Tahribi 848
188. Cerba, Ezruh, Makna, Eyle ve Tebûk Heyetleri 849
189. Münafıkların Hz. Peygamber'e Suikast Girişimi 851
190. Dırâr Mescidi'nin Tahribi 851
191. Tebûk Seferi'nden Dönen İslâm Ordusu'nun Medine'ye Girişi 852
192. Tâif Heyeti 853
Faizin (ribâ) Haram Kılınması 855
193. Himyer Meliklerinin İslâm'ı Kabulü 857
194. Hemdân Heyeti 858
Harita 27: Hz. Peygamber'in (a.s.) Hadîsinde Bahsedilen Amrân Şehri 860
195. Benî Fezâre Heyeti 862
196. Benî Mürre Heyeti 863
197. Benî Dâr Heyeti 863
198. Ümmü Külsûm'ün Vefatı 864
Ümmü Atıyye Nüseybe bint el-Hâris el-Ensâriyye (v. 70/689-90 [?]) 865
199. Münafıkların Başı Abdullah b. Übey'in Ölümü 866
Abdulâh b. Übey'in Kötü Tutum ve Fiillerine Bazı Örnekler 866
200. Hz. Ebû Bekir'in Hac Emirliği/Başkanlığı ve Hz. Ali'nin et-Tevbe Sûresi'ni Tebliğ Etmesi 868
201. Haccın Farz Kılınması 870
202. Benî Hanîfe Heyeti 871
203. Necran Hıristiyanları Heyeti 879

HİCRÎ 10. YIL

204. Benî Rehâ Heyeti 881
205. Hz. Peygamber'in (a.s.) Oğlu İbrahim'in Vefatı ve Güneş Tutulması 882
206. Hâlid b. Velîd'in Benî Hâris Seriyyesi ve Benî Hâris Heyeti 883
Amr b. Hazm'ın Benî Hâris'e İslâm'ı Öğretmek ve Zekâtlarını Toplamak İçin Görevlendirilmesi 886
207. Tay Heyeti ve Adî b. Hâtim et-Tâî 888
208. Benî Zübeyd Heyeti ve Amr b. Ma'dîkerib 890
209. Kinde Heyeti 891
210. Benî Abs Heyeti 892
Harita 28: Hz. Peygamber'in (a.s.) Hadîsinde Bahsedilen Câzân ve Damad Şehri 893
Fotoğraf 18: Câzân Sınırları İçinde Kalan Bir Manzara 894
211. Havlân Heyeti 894
212. Hz. Ali'nin I. Yemen (Hemdân) Seriyyesi 895
212/a. Hz. Ali'nin II. Yemen (Mezhic) Seriyyesi 899
213. Benî Becîle Heyeti 901
214. Cerîr b. Abdillah'ın Zülhalesa Putunu Tahrip Etmesi 902
215. Üç Gassânî 902
216. Benî Gâmid Heyeti 903
217. Resûlullah'ın (a.s.) Kur'ân-ı Kerîm'i Cebrâil'e Arza-i Âhiresi ve İ'tikâfı 903
Resûlullah'ın (a.s.) Kur'ân-ı Kerîm'i Cebrâil'e Arzı 903
Resûlullah'ın (a.s.) İ'tikâfı 906
218. Benî Selâmân Heyeti 907
219. Vedâ Haccı 908
Vedâ Haccı'yla ilgili dikkat çeken hususlardan bir kısmı şunlardır: 909
Vedâ Hutbesi 912
220. Hz. Peygamber'in (a.s.) Gadîr-i Hum Hitâbesi ve Hz. Ali'nin (r.a.) Faziletini Bildirmesi 915
221. Sadif Heyeti 917
222. Benî Muhârib Heyeti 917
223. Esved el-Ansî, Müseylime ve Tulayha b. Huveylid'in İsyanı 918

HİCRÎ 11. YIL

224. Neha' Heyeti 920
225. Resûlullah'ın (a.s.) Bakî' Mezarlığı'nda Dua Etmesi 922
226. Resûlullah'ın (a.s.) Uhud Şehitlerini Ziyareti 922
227. Üsâme b. Zeyd'in Suriye Seferi 923
228. Esved el-Ansî'nin Öldürülmesi 924
229. Hz. Peygamber'in (a.s.) Vefatı 925
Kroki 9: Mescid-i Nebevî'de Ravza-i Mutahhara ve İki Râşid Halifenin Kabirleri 937
a. Hz. Peygamber'in (a.s.) Kabrinin Medine'de Bulunmasının Hikmeti 937
b. Hz. Peygamber'in (a.s.) Vefatından Önce En Son Nâzil Olan Kur'ân Âyetleri 938
c. Cem'ü'l-Kur'ân: Kur'ân-ı Kerîm'in Mushaf Haline Getirilmesi 941
Genel Kaynaklar 941
Kur'ân-ı Kerîm'in cem'i, hıfzı ve okunması ile ilgili bazı kaynaklar 942
Asr-ı Saadet'te Yazı ile ilgili bazı kaynaklar 943
Istılahlar 943
Kur'ân-ı Kerîm'in kendisiyle ilgili bazı ıstılahlar 943
Tarihte yazı 945
Kurân-ı Kerîm'in yazılmasıyla ilgili bazı ıstılahlar 946
Kur'ân-ı Kerîm'in okunması, ezberlenmesi ve toplanması ile ilgili bazı ıstılahlar 950

Cem' ile hıfz arasındaki fark: ... 953
Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Kur'ân-ı Kerîm ... 958
Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Te'lîf'ü'l-Kur'ân ... 960
Asr-ı Saâdet'te Kur'ân-ı Kerîm'in Cem'i ile İlgili Ferdi Teşebbüsler ... 960
Hz. Ebû Bekir (r.a.) Devrinde Cem'ü'l-Kur'ân ... 962
Hz. Ömer (r.a.) Devrinde Cem'ü'l-Kur'ân ... 966
Hz. Osman (r.a.) Devrinde Cem'ü'l-Kur'ân ... 966
Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Osman (r.a.) dönemlerinde yapılan cem'ler arasındaki fark ... 972
Netice olarak: ... 972
230. Hz. Ebû Bekir'in Halîfe Seçilmesi ... 973
Hilâfet ... 975
231. Usâme b. Zeyd'in (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) Vefatı Sebebiyle Ertelenen Suriye Seferi'ne Çıkması ... 977
Harita 29: Hz. Peygamber (a.s.) ve Ebû Bekir (r.a.) Döneminde İslâm'ın Yayılışı ... 980

TENBİH VE SONUÇ YERİNE ... 981
KAYNAKLAR ... 983
EKLER: ... 1005
EK 1: HZ. PEYGAMBER DEVRİNDE KABİLELER: ... 1005
Şema 1: Kahtâniler ... 1006
Şema 2: Üded b. Zeyd ... 1007
Şema 3: Himyeriler ... 1008
Şema 4: Evs ve Hazrec ... 1009
Şema 5: Adnanîler ... 1010
Şema 6: Mudar ... 1011
Şema 7: İlyas (Hindef) ... 1012
Şema 8: Kureyş (Fihr) ... 1013
Şema 9: Abdümenâf b. Kusay ... 1014
EK 2: SİYER TERİMLERİ VE ÖZEL İSİMLER KARMA SÖZLÜĞÜ ... 1015
Harita 30: Arabistan'da Hicaz Bölgesi ... 1041
Kroki 10: Mikat Noktaları ... 1063
Harita 31: Tihâme'nin Arabistan'daki Konumu ... 1079
Harita 32: Ukâz'ın Arabistan'daki Yeri ... 1083
Harita 33: Orta Arabistan'da Yemâme ... 1088

DİZİN ... 1091

KISALTMALAR

Çalışmamızda atıf yapılan eserlerin referans bilgileri, dipnotlarda ilk zikredildikleri yerlerde ve kaynaklar listesinde tam olarak verilmiştir. Bir müellifin tek eserine atıf yapılması veya bir eserin -Vâkıdî'nin *Kitâbü'l-Megâzî*'si, Taberî'nin *Tarih*'i gibi- çalışmamızın temel kaynaklardan olması durumunda o eser sadece müellif adıyla, bir müellifin birden çok eserine atıf yapılması halinde ise müellif adıyla birlikte eser adı da -genelde- kısaltılarak dipnotlarda kaydedilmiştir.

Kaynak gösterilen eserlerin cilt numaraları Roma rakamlarıyla, sayfa numaraları ise Türkçede kullanılan sayılarla: "XLI,25"; yani cilt: 41, sayfa: 25" şeklinde verilmiştir.

(a.s.) : Aleyhi's-salâtü ve's-selâm/aleyhi's-selâm

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

b. : Bin/ibn: Oğlu

Benû/Benî : Oğulları

bint : Kızı

bkz. : Bakınız

çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

ed. : Editör

Fk. : Fakültesi

haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

IS : İslâmic Studies, Karaçi/Pakistan

İ. A. (MEB) : İslâm Ansiklopedisi (Milli Eğitim Bakanlığı)

İSAV : İslâmî İlimler Araştırma Vakfı
km : Kilometre
m : Metre
M. : Miladi
md. : Maddesi
M. Ö. : Milattan önce
n. : Neşri
nşr. : Neşreden
(r.a.) : "Radiyallahu anh" (Allah ondan razı olsun): Erkek sahâbe için kullanılan bir dua cümlesi.
(r. anha) : "Radiyallahu anha" (Allah ondan razı olsun): Kadın sahâbe için kullanılan bir dua cümlesi.
s. : Sayfa
eş-Şâmile : el-Mektebetü'ş-Şâmile: Akaid, tefsîr, hadîs, siyer, tarih, tabakât/ biyografi, buldân/coğrafya ve benzeri otuz iki farklı alanda binlerce cilt kitaptan oluşan ve erişimi ücretsiz olan birprogramdır. Bkz. http://www. shamela.ws/
thk. : Tahkik
ts. : Tarihsiz
Ü. : Üniversitesi
v. : Vefat tarihi
vd. : ve devamı
v.dğr. : ve diğerleri
vr. : Varak
→ : .....den naklen.

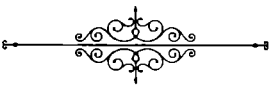

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللهَ كَثِيرًا

"Andolsun ki, Resûlullah'da, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için en güzel bir örnek vardır."

(el-Ahzâb Sûresi, 33/21)

ما إن مدحتُ محمداً بمقالتي لكن مدحتُ مقالتي بمحمدِ

"Sözlerimle Muhammed'i övmüş olmadım

Bilakis Muhammed'ten bahsetmekle sözlerime değer kazandırmış oldum."

Hz. Peygamber'in (a.s.) şâiri, sahabe:

Ebu'l-Velîd Hassân b. Sâbit b. el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî (v. 60/680 [?])[1]

Bkz. Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî (759-821/1355-1418), *Subhu'l-A'şâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ*, nşr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I,321.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

ÖNSÖZ

Hz. Muhammed'i (a.s.), âlemlere rahmet olarak gönderen Allah'a hamd olsun.

Tarihin gidişatını insanlığın iki dünya saâdeti lehine değiştiren, "*bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez*"[1] âyetini bize teblîğ eden, "*en güzel ahlak üzere olan*"[2] ve "güzel ahlakı tamamlamak için gönderilen" Peygamber Efendimize, ehl-i beytine ve bütün sahâbelerine salât ve selâm olsun.

İslâm anlayışına göre hak din, her an âlemde etkin olan ilahî iradenin, insanlık tarihine bariz bir müdahalesi olan peygamberlik vasıtasıyla ortaya çıkar. Peygamberlik, Allah'ın dilediği kulunu seçmesiyle olur. İnsan iradesinin bunda etkisi yoktur.

Kur'ân-ı Kerîm, evvela insanların Allah'a ve Resûlüne iman etmelerini ister. O (a.s.) müminlere kendi canlarından daha azizdir.[3] *Kur'ân-ı Kerîm*, Allah'a itaatten hemen sonra ona (a.s.) sevgi, saygı ve itaati zikreder, ona (a.s.) itaati İslâm Dini'nin esası kılar,[4] Allah'ın rızası ve sevgisini kazanmayı, ona (a.s.) sevgi, saygı ve itaat şartına bağlar,[5] onun (a.s.) yüce ahlâk üzere olduğunu ifade eder,[6] âlemlere rahmet olarak gönderildiğini[7] ve Allah Resûlü'nün (a.s.) inananlar için en güzel örnek olduğunu bildirir.[8]

Hz. Peygamber'in (a.s.) hayat hikâyesi ve tercüme-i hâli olan siyer, İslâm Dini'nin ikinci temel kaynağı olan *Sünnet*'in mühim bir kısmı, çerçevesi ve kronolojisidir.

Allah'ın tevfikiyle, bu siyer çalışmasında şunlar yapıldı:

1. İmkânlar ölçüsünde hep aslî kaynaklara bağlı kalındı.
2. Belli başlı siyer-megâzî kaynakları, hadîs ve tabakât kitaplarında doğrudan siyer-megâzîyi konu edinen bölümler -kanaatimizce tatminkâr bir düzeyde- tarandı.
3. Eser, tamamen kronolojik esasa göre düzenlendi.

---

[1] er-Ra'd 13/11.
[2] el-Kalem 68/4.
[3] el-Ahzâb 33/6.
[4] Âl-i İmrân Sûresi, 3/32,132; Nisâ Sûresi, 4/59,92.
[5] Âl-i İmrân 3/31.
[6] el-Kalem 68/4.
[7] el-Enbiyâ 21/107; et-Tevbe 9/61.
[8] el-Ahzâb 33/21.

4. Siyere dair birçok mesele, ilgili yerlerde konu olarak ele alındı. "Hz. Muhammed'in (a.s.) İslâm Öncesi Seyahatleri", "Hz. Peygamber'in (a.s.) Geçim Vasıtaları", "Peygamberlik", "Peygamberliğin Alâmet ve Delilleri", "Cihâd", "İslâm ve Savaş", "Savaş ve Ahlâk", "Hz. Peygamber (a.s.) Tarafından Yürütülen Askerî Faaliyetlerin Gayeleri", "Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Bayrak ve Sancaklar" ve "Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Câmi ve Mescitler" gibi konular bunlardan bazılarıdır.
5. Eserde, Hz. Peygamber'in (a.s.) yetiştirdiği öncü/kurucu nesli -çalışmanın sınırları zorlanmadan- ihmal edilmedi, pek çok sahabe hakkında ayrı başlıklar açılarak bilgi verildi.
6. Eserde, İslâm ilim dairesinde gelişen dil ve usûl ilimleri bakımından geçerli tesbit ve yorumlara yer verildik, başka türlü şeylere itibar edilmedi.
7. Siyer ilmi ile diğer dinî ilimler arasındaki bağlar ve atıflar nedeniyle -imkânlar ölçüsünde- yeri geldikçe diğer dinî ilimlerin kaynaklarından da yararlanıldı.
8. Istılahlara vurgu yapıldı ve bunlar -daha kolay yararlanılsın diye- eserin sonunda ayrı bir lügatçe halinde kaydedildi.
9. Siyerde bahsedilen toplulukların/kabilelerin ve şahsiyetlerin kimlik tesbitlerini, temel niteliklerini, sosyal bağları ve ilişkileri -imkânlar ölçüsünde- dikkatle, açık ve net bir şekilde tesbit edildi. Bunlarla ilgili -İslâm ilim dairesinde ortaya çıkan ve gelişen zengin kaynaklardan- başta ensâb (soy bilim) ve diğer biyografik (tabakât, ricâl vs) kaynaklardan yararlanıldı.
10. Coğrafi konularda, İslâm coğrafya kaynakları dikkate alınarak -imkânlar ölçüsünde- yeterli bilgiler verildi ve bu bilgiler bu bilgiler 50 küsur ölçekli haritalar ve görsel malzemelerle desteklendi.
11. Eserde geçen tarihlerin tahlillerini: "*İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber (a.s.) Devri Kronolojisi (Tahlil ve Tenkit)*" adlı kitabımızda daha detaylı bir şekilde ele aldık. Arzu edenler zikredilen esere bakabilirler.

Yukarıda zikredilen önemli tesbit ve hatırlatmalardan sonra, araştırmam boyunca yardım ve desteklerini gördüğüm başta eşim Sabiha Hanımefendiye, yakınlarıma ve dostlarıma, bu çalışmanın bilgisayar ortamına taşınmasında en büyük katkıyı sağlayan ve önemli tashihlerde bulunan kardeşim Faruk ŞULUL'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

"Siyer: Son Peygamber Hz. Muhammed'in (a.s.) Hayatı" başlığını taşıyan bu eserimizi en güzel bir şekilde basılıp yayınlanmasında emeği geçen Siyer Araştırmaları Merkezi ve Siyer Basım Yayın Dağıtım yetkililerine en samimâne duygularla teşekkür eder muvaffakiyetler dilerim.

[هَذَا مِن فَضْلِ رَبِّي]: "*Bu, Rabbimin (gösterdiği) lütfundandır*" (en-Neml Sûresi 27/40).
[وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللهِ]: "*Başarım ancak Allah'ın yardımı iledir*" (Hûd Sûresi 11/88).

Prof. Dr. Kasım ŞULUL
1 Cemâziyelevvel 1432/4 Nisan 2011
Yeşildirek - ŞANLIURFA

Çalışmanın Planı

Çalışmamız, siyer araştırmalarında usûl/esas ve yönteme dair gâyet ehemmiyetli bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Farklı özelliklere sahip; fakat biri diğerinin devamı ve üzerine kurulu olan Hz. Peygamber (a.s.) devrinin Mekke ve Medine dönemlerini tarih sıralaması içinde ele almaktadır.

Araştırmanın iki ana bölümü, vuku tarihi üzerinde genellikle ittifak edilen veya ekseriyet tarafından kabul gören tarihlere göre tertip edilmiş bir siyer çalışmasıdır. İki bölümde de önce siyer olayları ve tarihleri iki sütundan oluşan bir çerçeve içinde verilmiştir. Sütunların ilkinde siyer olayları -başlık halinde- yer almaktadır. İkinci sütunda, sözü konusu siyer olaylarının kabul gören tarihleri kaydedilmiştir. Bazen tarihler, yıl-ay-gün sırasıyla verilmiştir. Zira böyle tarihlerin daha çok öncelikle yılı, sonra ise ayı üzerinde ittifak mevcuttur.

İki sütundan oluşan ve siyer hâdiseleriyle vuku buldukları tarihleri gösteren bu tablolar aynı zamanda, anlatılacak siyer hâdiselerinin başlıklarıdır. Tarihlerin yer aldığı ikinci sütunda bazen birbirini açan ve tamamlayan iki tarih yer alabilmektedir: Bunların ilki, birden fazla râvi tarafından kabul edilen ve genelde hâdisenin vuku bulduğu ay ve yılı gösterir. İkincisi ise daha çok münferit olarak kabul edilen ve hâdisenin vuku bulduğu vakti -gün-ay-yıl şeklinde- daha ayrıntılı olarak belirleme özelliğine sahiptir.

Siyer-megâzî hâdiseleri tarihlerine göre sıralanıp anlatıldığı için bazen ilgisiz geçişler olabilmektedir.

İslâm tarihçileri, Resûlullah'ın (a.s.) hayatındaki dönüm noktalarını daha belirgin bir şekilde tarihlendirmek gayesiyle bazen dünya tarihine de atıflar yapmışlardır. Biz de bu geleneğe bağlı kalarak, siyer olaylarıyla ilgili olarak -nadiren de olsa- böyle hâdiselere yer verdik.

Siyer çalışmamızda yer alan hicrî tarihlerin miladî takvimdeki karşılığını vermedik. Bunun önemli bir nedeni, hicrî tarihleri miladî tarihlere çevirme konusunda -ilim çevrelerinde genel kabul görmüş- henüz ortak bir yöntemin ortaya konulmaması, araştırmacıların ulaştığı sonuçların farklı olmasıdır.[1]

---

[1] Bkz. M. Hamidullah, *"Hicrî Takvim ve Tarihî Arkaplanı"*, çev. Kasım Şulul, Uludağ Ü. İlahiyât Fk. Dergisi, Bursa 2000, IX,671-685; Muhammed el-Hüseynî el-Casnazânî v.dğr., *"Hz. Peygamber Devri Kro-*

Çalışmamızın sonunda şahıs, yer isimleri ve önemli terimlerden oluşan bir dizin/ indeks ile birlikte iki ek bulunmaktadır. Bunlar:

1- Hz. Peygamber (a.s.) devrindeki kabileleri gösteren dokuz şema: Bu şemalar ayrıntılı olup siyer-megâzî araştırmaları açısından önemi tartışmasızdır.

2- Karma sözlük: Okur, bu ekte kitabımızda sıkça geçen bazı terimleri, bir kısım yer isimlerini, ağırlık ve mesafe ölçülerinin kısa açıklamalarını bulacaktır.

Konu, Amaç ve Yöntem

Konumuz, "*siyer*" çerçevesinde Hz. Peygamber (a.s.) ile ilgili haberlerdir.

Temel amacımız, dinî ve beşerî ilimlerle ilgilenenlere, Hz. Peygamber'in (a.s.) doğumundan vefatına kadar hayat hikâyesini, tercüme-i halini, İslâm din ve toplumunun doğuş dönemini, kronolojik olarak muhtelif konular çerçevesinde, ana hatlarıyla, izlemelerine imkân sağlayacak özet bir "*siyer*" sunmaktır.

Çalışmamızda, kaynaklara dayalı olarak tahkik,[2] tetkik[3], taharri,[4] metin taraması ve mukayesesi, tahlil ve tasvir[5] yöntemlerini esas aldık.

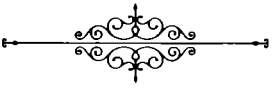

nolojisinin Miladi Karşılığı ile İlgili bir Araştırma", çev. Kasım Şulul, Harran Ü. İlahiyât Fk. Dergisi, Şanlıurfa 2001, VI,143-172; A. Necati Akgür, "*Nesî'li Takvimde Resûl-i Ekrem'in Doğumu ve Hicret Günleri*", Türk Dünyası Araştırmaları, Ekim 1993, sayı: 84, s. 59-92; "*Hicrî ve Nesî'li Günleri Rumî/ Miladî Günlere Çevirme Dökümleri*", Türk Dünyası Araştırmaları, Ekim 1995, sayı: 98, s. 103-170; Mehmet Apaydın, *Resûlullah'ın Günlüğü*, İstanbul 1995, s. 84-89.

[2] "التحقيق إثبات المسألة بدليلها", bkz. Muhammed b. Tâcilârifîn b. Alî el-Münâvî el-Haddâdî el-Kâhirî (952-1031/1545-1622), *et-Tevkîf Alâ Muhimmâti't-Teârîf*, Kahire 1410/1990, s. 92.

[3] "التدقيق إثبات المسألة بدليل دق طريقه لناظريه", bkz. el-Münâvî, *et-Tevkîf*, s. 93.

[4] "التحري طلب أحرى الأمرين وأولاهما". Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (740-816/1340-1413), *Kitâbu't-Ta'rîfât*, "التحري" md.

[5] (التصوير إقامة الصورة وهي تمام البادىء التي يقع عليها حسن الناظر لظهورها), bkz. el-Münâvî, *et-Tevkîf*, s. 98.

GİRİŞ
SİYER ARAŞTIRMALARINDA USÛL

A. SİYER İLMİ

Siyer, Müslümanlar nezdinde büyük bir öneme sahiptir. İslâm ilim örfünde siyer iki şeyi ifade eder: (1) Hz. Peygamber'in (a.s.) hayat hikâyesi ve tercüme-i hali, (2) "gayri Müslimlerle münasebetlerde takip edilen hukuk sistemi ve siyaset" anlamında fıkhın bir disiplini. Siyerin tesbitini, bir ilim olarak ele alınmasını, araştırılmasını ve öğrenilip-öğretilmesini gerekli kılan dinî, insânî ve ilmî birçok illet/temel neden bulunmaktadır.[1] Bunların bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Birincisi: İmanın esaslarından birisi Hz. Muhammed'in (a.s.) risâletine imandır. *Kur'ân-ı Kerîm*, onun (a.s.) nübüvvetine iman edilmesi ile birlikte hayatın her alanında onun (a.s.) örnek alınmasını, ona (a.s.) itaat edilmesini ve onun (a.s.) sevilip sayılmasını insanlardan talep etmiştir.

İkincisi: Siyer, İslâm Dini'nin ikinci temel kaynağı olan *Sünnet*'in mühim bir kısmı, çerçevesi ve kronolojisidir.

Üçüncüsü: Hz. Muhammed (a.s.) tarihin gidişatını insanlığın iki dünya saâdeti lehine değiştirmiş son peygamberdir.

Dördüncüsü: Hz. Muhammed (a.s.), beşeriyeti insan-ı kâmil mertebesine sevk etmiştir. O (a.s.), insanlık tarihinin en seçkin kuşağı olan sahâbeyi yetiştirmiş ve tüm beşeriyete örnek bir Asr-ı Saadet'in hayat bulmasına vesile olmuştur.[2] Onun (a.s.)

---

[1] İllet hükmü gösteren veya gerekli kılan yahut hükmün kendisine bağlandığı durum, vasıf, mâna, gerekçe demektir (العلة : لغةً : عبارة عن معنى يحل بالمحل فيتغير به حال المحل بلا اختيار ، ومنه يسمى المرض علة ؛ لأنه يحلوله يتغير حال الشخص من القوة إلى الضعف ، وشريعةً : عبارة عما يجب الحكم به معه ، والعلة في العروض : التغير في الأجزاء الثمانية ، إذا كان في العروض والضرب . العلة : هي ما يتوقف عليه وجود الشيء ويكون خارجًا مؤثرًا فيه). Bkz. el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "mebâdi'" ve "illet" maddeleri; Muhammed b. Tâcilârifîn b. Alî el-Münâvî el-Haddâdî el-Kâhirî (952-1031/1545-1622), *et-Tevkîf Alâ Muhimmâti't-Teârîf*, Kahire 1410/1990, s. 245,295; İbrahim Kâfi Dönmez, "*İllet*", DİA, XXII,117-120.

[2] İnsan-ı kâmil mertebesi insaniyet için gerekli değerleri içerir ve bunların birini önemseyip diğerini dışlamaz veya ihmal etmez. İnsan-ı kâmil mertebesi, *"yalnız sana kulluk ederim"* (el-Fâtiha Sûresi 1/5) ilkesiyle kula kulluğun değil yalnızca Allah'a kul olmayı esas alan bir özgürlüğü, "güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim" prensibiyle ahlakı/erdemi, kâinatın insana teshîr edilmesi; yani hizmetine sunulması ilkesinden hareketle uygar hayatı insanlık için gereli kılar. İslâm medeniyetini tarihte yapıcı kılan; insan-ı kâmil mertebesine ulaşmayı, insan için gaye olarak belirlemesidir.

tebliğinin etkisiyle, bin yıldan fazla bir zamanda, çok geniş bir coğrafyada ve beşeriyetin önemli bir kısmında; tevhidi esas alan bir medeniyet hayat bulmuştur.

Beşincisi: "Farkına varılan, anlaşılabilir ve gerçek olan her konunun, zatına arız olan özellikleri araştırmak doğru olduğuna göre her mefhumun ve her hakikatin kendisine has bir ilminin olması gerekir."[3]

Konuların çeşitliliği ve aynı konunun farklı şekillerde ele alınabilmesi, farklı ilimleri ve ilimlerin tasnifini gerekli kılmıştır.

Hz. Peygamber'in (a.s.) Sünnet ve siyeri de tahkîk, tahlil, tekik ve mukayeselere imkân veren sabit bir hakikattir ve değişik türlerde naklî ve aklî ilimleri gerekli kılmıştır. İslâm ilim tarihi buna tanıktır.

Bu sebepledir ki Hz. Ali'nin (r.a.) torunu Zeynelâbidîn (v. 94/712) şöyle demiştir: "Peygamber'in (a.s.) megâzîsi, *Kur'ân* sûresi gibi (ihtimam gösterilerek) bize öğretilirdi".[4]

Hz. Peygamber'in (a.s.) ashabından İran fatihi ve aşere-i mübeşşereden Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın oğlu Muhammed, çocuklarına megâzî ve seriyyeleri öğretirken: "Evladım! Bunlar atalarınızın şerefidir; onları unutmayın" tavsiyesinde bulunurdu.[5]

ez-Zührî (v. 124/742) ise: "Dünya ve ahiretin hayrı megâzî ilmindedir" derdi.[6]

I. Siyer Kelimesinin Sözlük Anlamları

"Sâre"nin (سار) mastarı olan- "السير" (es-seyr) sözlükte "gezmek ve yürümek"[7] manalarına gelir. Sevgilisine kötü bir binekle giden kişinin durumunu ifade eden: (نعم السير على بئس العير) (kötü bir binekle ne güzel bir gidiş) şeklindeki özdeyişte olduğu gibi.[8]

---

[3] (وإذا كانت كل حقيقة متعقلة طبيعة يصلح أن يبحث عما يعرض لها من العوارض لذاتها، وجب إن يكون باعتبار كل مفهوم وحقيقة علم من العلوم يخصه). İbn Haldûn, I,40.

[4] (كُنَّا نُعَلِّمُ مَغَازِيَ النبي صلى الله عليه وسلم كَمَا نُعَلِّم السورة من القرآن)

[5] (يَا بَنِيَّ هَذِه مَآثِرُ آبَائِكُمْ، فَلَا تُضَيِّعُوا ذِكْرَهَا)

[6] (فِي عِلْمِ الْمَغَازِي عِلْمُ الْآخِرَةِ وَالدُّنْيَا) Ebu'l-Fida İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr (700-774/1300-1372), *es-Sîretü'n-Nebevviye*, thk. Mustafa Abdülvâhit, Beyrut 1976, II,355; Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf es-Salihî eş-Şâmî (v. 942/1536), *Subulü'l-Hudâ ve'r-Reşâd Fî Sîreti Hayri'l-İbâd*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Meûz, Beyrut 1414/1993, IV,10; Muhammed b. Abdilbaki b. Yusuf b. Ahmed b. Ulvân el-Mısrî ez-Zürkânî el-Ezherî el-Mâlikî (v. 1122/1710), *Şerh ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*, thk. Muhammed Abdülaziz Hâlidî, Beyrut 1996, II,220.

[7] Muslihuddin Mustafa Ahterî (v. 968/1560-61), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1292, I,339.

[8] (س ي ر: قوله تعالى: {أفلم يسيروا في الأرض} [يوسف: 109] السير: المضي في الأرض. قال تعالى: {وسار بأهله} [القصص: 29] أي مضى. قال الراغب: يقال: سرت بفلان وسيرته على التكثير. ومن الأول: {قل سيروا في الأرض} [الأنعام: 11]. ومن الثاني: {وسار بأهله} [القصص: 29] ولم يجيء في القرآن القسم الثالث. ومن الرابع: {وسيرت الجبال} [النبأ: 20]، وقوله: {أفلم يسيروا في الأرض}. قيل: هو حث على السير بالجسم. وقيل: هو حث على إجالة الفكر ومراعاة أحواله. ويؤيده الحديث في وصف الأولياء: «أبدانهم في الأرض سائرة وقلوبهم في الملكوت جائلة». ومنهم من حمله على الاجتهاد في العبادة الموصلة إلى نيل الثواب الأخروي. وعليه حمل قوله عليه الصلاة والسلام: «سافروا تغنموا» bkz. Şihabuddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yusuf b. Abdiddaim es-Semîn el-Halebî (v. 756), *'Umdetü'l-Hâfız fî Tefsîr Eşrefi'l-Elfâz*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnü'l-Esvâd, nşr. Dâr el-Kütub el-İlmiyye, I. Baskı 1417/1996, II,244.

"سير" siyer kelimesi "عنب" ('ineb) vezninde olup ism-i cem'-i cinsdir. Tekili/müfredi tâ-i marbûta (ة) ile sîret'tir (سيرة) ve "فِعْلَة" vezninde gelmiştir.[9] "السِّيرَةُ" (es-sîre) isimdir, gezmek, geziş, sıfat, ahlak, adet, sünnet, tarikat ve heyet anlamlarına gelir ki insanın tuttuğu manevî yol ve kaim olduğu halet manalarına da gelir.[10]

Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsirinde, -aşağıda meali verilen Tâhâ Sûresi'nin 21. âyetini izâh ederken- sîret kelimesi için şöyle demektedir: "Yürüyüşte vaki olan heyet (şekil/tarz) ve hâle denir. Daha sonra kelime yürüyüş kaydından soyutlanarak 'bir şeyin üzerinde bulunduğu heyet ve hâl' manasını kazanmıştır. Bundan dolayıdır ki aynı kelime, 'gidilen yol, gidişat, tutum ve davranış' gibi manalara gelen mezheb ve tarikat kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmıştır: 'Selefin yolu' (سيرة السلف) ibaresinde olduğu gibi".[11]

Kur'ân-ı Kerîm'de[12] "سير" kökünden türetilmiş birçok kelimeye yer verilmiştir. Mesela Hz. Mûsâ'ya (a.s.) ait asanın bir mucize sonucu yılana dönüşmesi hâdisesi anlatılırken sîret kelimesi zikredilir. Âyet meâlen şöyledir: *"Allah: 'Ey Mûsâ! Şimdi asanı yere at' dedi. Bunun üzerine, onu yere attı; bir de ne görsün! O, koşan bir yılan oluvermişti! 'Onu tut' dedi 've korkma!' Biz onu ilk heyetine/şekline döndüreceğiz (سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الأُولَى)".*[13]

Hadîs ve sahâbe rivâyetlerinde de yukarıda zikredilen manalar kastedilerek sîret kelimesi kullanılmıştır. Mesela bir hadîste, Hz. Peygamber'in (a.s.) heyet ve hâlini; hayat tarzını, gidişatını ifade etmek üzere sîret kelimesi zikredilmiştir. Hz. Peygamber (a.s.), Dûmetülcendel Seriyyesi'ne (Şaban 6/Aralık 627) komutan tayin ettiği Abdurrahmân b. Avf'a (r.a.) şöyle buyurmuştur: "Ey Avfoğlu! Sancağı al! Hepiniz Allah yolunda gaza edin ve Allah'a inanmayanlarla savaşın, ganimetten çalmayın,[14] zulmetmeyin/gadretmeyin,[15] kimsenin uzuvlarını kesmeyin, çocukları öldürmeyin. Bu Allah'ın ahdidir ve aranızda bulunan Allah'ın Peygamberinin (size yol gösteren) sîretidir":

---

[9] (اسماء الجموع نوعان الاول اسم جمع افرادى لا واحد له مثاله ماء الثانى اسم جمع جنسى يعرف واحده بتاء ومثاله تمر تمرة بقر بقرة سير سيرة).

[10] "يقال هي عبارة عن الطريقة حميدة كانت أو ذميمة" Muslihuddin Mustafa Ahterî (v. 968/1560-61), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1292, I,339,340; M. Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, II,2040 "سير" md.

[11] (والسيرة فعلة من السير تقال للهيئة والحالة الواقعة فيه ثم جردت لمطلق الهيئة والحالة التي يكون عليها الشيء ومن ذلك استعمالها في المذهب والطريقة في قولهم: سيرة السلف) Şihâbüddin Mahmud b. Abdillah el-Hüseynî el-Âlûsî (v. 1270), *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, thk. Ali Abdülbârî Atiye, Beyrut 1415, VIII,493.

[12] el-Kasas 28/29; et-Tûr 52/10; Yusuf 12/109; Âl-i İmrân 139 gibi. Ayrıca bkz. Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-Müfehres Li Alfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul 1984, s. 374, سير md.

[13] Tâhâ 20/19-21.

[14] el-Ğulûl (الغلول) "ganimetten mal çalmak" anlamına gelir ve dinen haramdır. Allah: *"Bir peygambere, emanete hıyanet yaraşmaz. Kim emanete (devlet malına) hıyanet ederse, kıyamet günü, hainlik ettiği şeyin günahı boynuna asılı olarak gelir. Sonra herkese -asla haksızlığa uğratılmaksızın-kazandığı tastamam verilir"* (Âl-i İmrân 3/161) buyurmuştur (es-Serahsî, *el-Mebsût*, çev. Şerafettin Kalay ve diğerleri, İstanbul 2008, X,9).

[15] Ğadr, hıyanet etmek ve verdiği sözü bozmak anlamına gelir ve dinen haramdır. Allah: *"(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan, sen de (onlarla yaptığın ahdi) aynı şekilde bozduğunu kendilerine bildir. Çünkü Allah, hainleri sevmez"* (el-Enfâl 8/58) buyurmuştur (es-Serahsî, *el-Mebsût*, çev. Şerafettin Kalay ve diğerleri, İstanbul 2008, X,10).

(خُذْهُ يَا بْنَ عَوْفٍ اُغْزُوَا جَمِيعًا فِي سَبِيلِ اللهِ فَقَاتِلُوا مَنْ كَفَرَ بِاللهِ لا تَغْلُوا وَلا تَغْدِرُوا وَلا تُمَثِّلُوا وَلا تَقْتُلُوا وليدا فَهَذَا عَهْدُ اللهِ وَسِيرَةُ نَبِيِّهِ فِيكُمْ).[16]

Resûlullah'ın (a.s.), Abdülkays kabilesinin lideri Ekber b. Abdülkays'a yazdığı, savaş ve barış hukukuna dair hükümler içeren mektubundaki şu cümlesi de siyer kelimesinin anlamına ışık tutmaktadır: "... (kabile mensuplarının) feyden paylarını almaları, yargılamada adaletin sağlanması ve ilişkilerde hakkaniyete göre davranılmasından (el-kasdü fi's-sîreti) her iki toplum hakkında bağlayıcı olmak üzere Müslümanların ordusu sorumludur. Allah ve resulü onlara şahitlik yapar".[17]

İlaveten sahâbe rivâyetlerindeki şu üç misali de zikredilebilir. Şöyle ki:

1- Umeyr b. İshâk dedi ki: Resûlullah'ın (a.s.) ashabından yetiştiklerim yetişmediklerimden daha çoktur. Onların tuttukları yoldan daha kolay bir yol ve onlardan daha az zorlaştıran bir topluluk görmedim (عَنْ عُمَيْرِ بْنِ إِسْحَقَ قَالَ لَمْ أَدْرَكْتُ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْثَرُ مِمَّنْ سَبَقَنِي مِنْهُمْ فَمَا رَأَيْتُ قَوْمًا أَيْسَرَ سِيرَةً وَلا أَقَلَّ تَشْدِيدًا مِنْهُمْ).[18]

2- Iraklı bir heyet Mescid-i Harâm'da bulunan Abdullah b. Zübeyr'e (Allah ondan ve babasından razı olsun) geldi ve ona selam verdiler. Abdullah b. Zübeyr (r.a.), onlara Mus'ab b. Zübeyr ile aralarındaki münasebetin nasıl olduğunu sordu. Iraklı heyet: O, tarz itibariyle insanların en iyisidir, yargısı ve hükmü en hakkaniyetli ve adil olanıdır, dedi (قدم وفد من أهل العراق على عبد الله بن الزبير رضي الله عنهما فأتوه في المسجد الحرام فسلموا عليه فسألهم عن مصعب بن الزبير وعن سيرته فيهم فقالوا: أحسن الناس سيرة وأقضاهم لحق وأعدلهم في حكم).[19]

Sîret kelimesinin zikredilen anlamlarda kullanıldığına dair Câhiliye devri şiirinde şahitler bulunmaktadır. Mesela şairleriyle meşhur Benî Hüzeyl kabilesinden Halid b. Muharris el-Hüzeli'nin (خالد الهُذَلِي), dayısı Ebû Züeyb'e (أبي ذُؤيب)[20] hitaben söylediği şu şiir buna delildir:

فَلاَ تَغْضَبَنْ مِنْ سِيرَةٍ أَنْتَ سِرْتَهَا . . . فَأَوَّلُ رَاضٍ سِيرَةً مَنْ يَسِيرُهَا

"Senin tercihin olan bir gidişattan dolayı öfkelenme

Zira tercih ettiği yoldan ilk razı olan o yolu tutandır".[21]

---

[16] İbn Hişâm, IV,281.

[17] (وَلَهُمْ عَلَى جُنْدِ الْمُسْلِمِينَ الشَّرِكَةُ فِي الْفَيْءِ وَالْعَدْلِ فِي الْحُكْمِ وَالْقَصْدُ فِي السِّيرَةِ) İbn Sa'd, I,283; A. Yaman, "*Siyer*", DİA, XXXVII,316..

[18] Sünen-i Dârimî, *el-Mukaddime*, (بَابُ كَرَاهِيَةِ الْفُتْيَا), hadîs no: 128.

[19] Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Fâkihî (278/891-92 [?]), *Ahbâru Mekke Fî Kadîmi'd-Dahri ve Hadîsihi, thk. Abdülmelik Abdullâh Düheyş*, Beyrut 1414/1994, I,304.

[20] Hâlid el-Hüzelî'nin oğlu, sahabi ve şair Huveylid b. Hâlid b. Muharris el-Hüzelî el-Muhadramî (خويلد بن خالد الهذلي المخضرمي: v. 28/648-49) divan (ديوان أبي ذؤيب), sahibidir. Divan, Josef Hell tarafından Almanca çevirisiyle birlikte neşredilmiştir. Bkz. Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, I,771 (eş-Şamile); R. Er, "*Ebû Züeyb el-Hüzelî*", DİA, X,272.

[21] Bkz. el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VIII,493; Muhammed b. Yusuf İbn Hayyan el-Endelüsî, *Tefsîr Bahri'l-Muhît*, thk. Âdil Ahmet el-Mevcud v.dğr., Beyrut 1422/2001, VI,222; Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî (729-817/1329-1415), *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Beyrut 1994, s. 528 "السُّرَى" md.; M. Fayda, "Siyer ve Megâzî", DİA, XXXVII,319; G. Levi Della Vida, "*Sîre*", İ. A. (MEB), X,699-703.

Benzer şekilde Taberî'nin *et-Tarîh*'inde ve başka kaynaklarda siyer kelimesinin zikredilen manada kullanımına dair birçok örnek bulunmaktadır. Şöyle ki:

"مَحْمُودَ السِّيرَةِ", "فأساء السيرة في رعيته", "وأحسن فيهم السيرة", "وسار فيهم بأعدل السيرة", "وكتب الكتب إلى العمال في حسن السيرة والرفق بالرعية", "لا تَنْظُرُوا إِلَى الثِّيَابِ، وَلَكِنِ انْظُرُوا إِلَى الرَّأْيِ وَالْكَلامِ وَالسِّيرَةِ" ve "وَأَنَّ مُلْكًا لا يَقُومُ عَلَى هَذِهِ السِّيرَةِ".

Siyer sözcüğünün lügat ve terim anlamları izah edilirken kullanılan hey'et ve hâl kelimeleri üzerinde de -fazla ayrıntıya girmeden- durmak gerekir. Zira yapılacak tetkik ve tahliller, sîret kelimesinin ıstılahi manalarının netlik kazanmasına katkı sağlayacaktır. Şöyle ki:

Hey'et (الهيئة) bir şeyin vaz'ı cibillisi üzere resmolunan hâl, şân ve keyfiyetine denir. Hey'et hem duyularla ilgili şekli/sureti hem makûlât ile ilgili yaradılış, huy ve tabiatı ifade eder. Heyet kavramı anlam bakımından araz (عرض) kavramına yakındır.[22]

"هيأ" kökünden türemiş kelimeler *Kur'ân-ı Kerîm*'de zikredilir.[23] "Heyet" kelimesi ise *Kur'ân-ı Kerîm*'de iki âyette geçer. İkisi de Hz. İsâ'nın (a.s.) bir mucizesi ile ilgilidir. Âyet meâlen şöyledir: "*....Benim iznimle çamurdan, kuş şeklinde bir şey yapıyordun da ona üflüyordun, hemen benim iznimle o bir kuş oluyordu.....*" (وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي).[24] Heyet kelimesi hadîslerde de zikredilir.[25]

"Durum, vaziyet" anlamına gelen ve Türkçe'ye de geçmiş olan hâl kelimesinin çoğulu ahvâldir. "بال" (bâl) vezninde olan "الحال" (el-hâl) insanın mâ-huve aleyhi (ما هو عليه) olduğu nesneye denir. Tenîs ile hâlet (حالة) dahi denir. Yani nefsi ve bedeni ve vasfı olan umur-ı müteğayyireden insana muhtas/has olan heyet ve keyfiyete ıtlak olunur ki in-

---

[22] M. Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, I,267 "هيأ" md. Cevher ve cismin gelip geçici niteliği anlamına gelen, cevher ve zâtın zıddı olarak kullanılan felsefe, mantık ve kelâm terimidir. Araz sözlükte, "sonradan ve tesadüfen ortaya çıkan, ansızın baş gösteren, varlığı devamlı ve zorunlu olmayan durum; hastalık, felâket" gibi anlamlara gelir. Kelime *Kur'ân-ı Kerîm*'de dört âyette geçmekte (bkz. en-Nisâ 4/94; el-A'râf 7/169; el-Enfâl 8/67; en-Nûr 24/33), bu âyetlerin hepsinde de onunla, geçiciliği ve değersizliği dolayısıyla dünya malı kastedilmekte, ayrıca aynı kökten gelen ârız kelimesi de "beklenmedik bir anda ortaya çıkan bulut" karşılığı olarak zikredilmektedir (bkz. el-Ahkaf 46/24). Araz hadislerde de dünya malı anlamında kullanılmıştır (Y. Ş. Yavuz, "*Araz*", DİA, III,338).

[23] el-Kehf 18/10,16.

[24] el-Mâide 5/110; Âl-i İmrân 3/49.

[25] Heyet kelimesinin çoğulu olan hey'ât kelimesi bir hadîsi şerifte zikredilmiştir: "أَقِيلُوا ذَوِي الْهَيْئَاتِ عَثَرَاتِهِمْ إِلَّا الْحُدُودَ" (İyi hal/heyet üzere olanların/önemli şahsiyetlerin, had cezalarını gerektiren şeyler dışında hatalarını affedin). (Ebû Davud, *el-Hudûd*, بَابٌ فِي الْحَدِّ يُشْفَعُ فِيهِ). ((هـ ي ا) : (الْهَيْئَةُ) هِيَ الْحَالَةُ الظَّاهِرَةُ لِلْمُتَهَيِّئِ) (لِلشَّيْءِ (وَمِنْهُ) قَوْلُهُ أَقِيلُوا ذَوِي الْهَيْئَاتِ عَثَرَاتِهِمْ قَالَ الشَّافِعِيُّ -رَحِمَهُ اللهُ- ذُو الْهَيْئَةِ مَنْ لَمْ يَظْهَرْ مِنْهُ رِيبَةٌ) Ebü'l-Feth Bürhaneddin Nâsır b. Abdisseyyid Ebi'l-Mekârim b. Ali el-Mutarrizî (v. 610), *el-Muğrib fî tertîbi'l-Mu'rib*, nşr. Darü'l-Kütüb el-Arabiye, s. 509. ((أَقِيلُوا) أَمْرٌ مِنَ الْإِقَالَةِ أَيِ اعْفُوا (ذَوِي الْهَيْئَاتِ) أَيْ أَصْحَابَ الْمُرُوءَاتِ وَالْخِصَالِ الْحَمِيدَةِ قَالَ بن) الْمَلِكِ الْهَيْئَةُ الْحَالَةُ الَّتِي يَكُونُ عَلَيْهَا الْإِنْسَانُ مِنَ الْأَخْلَاقِ الْمَرْضِيَّةِ (عَثَرَاتِهِمْ) بِفَتْحَتَيْنِ أَيْ زَلَّاتِهِمْ (إِلَّا الْحُدُودَ) أَيْ إِلَّا مَا يُوجِبُ الْحُدُودَ وَالْخِطَابُ مَعَ الْأَئِمَّةِ وَغَيْرِهِمْ مِنْ ذَوِي الْحُقُوقِ مِمَّنْ يَسْتَحِقُّ الْمُؤَاخَذَةَ وَالتَّأْدِيبَ عَلَيْهَا وَأَرَادَ مِنَ الْعَثَرَاتِ مَا يَتَوَجَّهُ فِيهِ التَّعْزِيرُ). Muhammed Eşref b. Emîr b. Ali b. Haydar el-Azîmâbâdî (v. 1329), *Avnü'l-Ma'bûd Şerh Sünen Ebî Dâvûd (Hâşiyetu İbnü'l-Kayyim: Tehzîb Sünen Ebî Davud ve İzâh İlelihi ve Müşkilâtihi* ile birlikte), nşr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415, II. Baskı, XII,25.

san onun üzerinde kaim olur, heyet-i mezbure zi'l-hâl olan insana lazım ve müfarik dahi olur. Lakin sıfatta sübut muteberdir. Hal, lafzı itibariyle müzekker, sıfat itibariyle müennes olur (لَهُ حَالٌ حَسَنٌ و حَسَنَةٌ و حَالَةٌ وهي كَيْنَةُ الْإِنْسَان وما هو عليه).[26] Kelâm ıstılahında, insanın ve genel olarak varlıkların değişen maddî ve manevi özelliklerini ifade eder.[27]

Lügat bakımından yapılan tahlillerden sonra siyer kelimesinin tariflerine geçebiliriz.

II. Siyer Kelimesinin Terim Anlamları

Siyer kelimesine, siyer ve fıkıhta iki ayrı ıstılahi mana verilmiştir. Ancak iki ilim dalı da birbirleriyle doğrudan ilişkilidir. Siyer, Asr-ı Saâdet'le ilgili haberleri Hz. Peygamber'in biyografisini merkeze alarak muteber ilmî yöntemlerle tespit ederken fıkıh ise tespit edilen verileri çeşitli yöntemlerle değerlendirip onlardan genel geçer fıkhî hükümler çıkarır. Bu nedenle siyer konusunda yapılacak araştırma ve değerlendirmelerde hadîs ve fıkıh kaynakları ihmal edilmemelidir:

Siyer: Doğumundan vefatına kadar Resûlullah'ın (a.s.) hayat hikâyesini ve tercüme-i hâlini; yani onun (a.s.) heyetini, hallerini ve gidişatını, tespit etmek (tayîn) ve vakitlerini belirlemek (tevkît) bakımından ele alan bir ilimdir. Bu alanda yazılan eserlere de "sîre" veya "siyer" denilmektedir.[28]

Tarifte geçen "Resûlullah'ın (a.s.) hayat hikâyesi" Hz. Peygamber'in (a.s.) hayat sürdüğü muhit/çevre ile birlikte, onun irhâsât ve peygamberliğini müjdeleyen şeylerden (beşâiru'n-Nebî) vefatına; teçhiz ve tekfine, toprağa verilmesine kadar bütün tarihçe-i hayatını kapsar.

Yine tarifte geçen "Resûlullah'ın (a.s.) heyeti" ibaresiyle, onun (a.s.) bebeklik, çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve ihtiyarlık döneminde zatıyla ilgili yaratılış, şekil, özellik, ahlâk, şemâil, hasâis ve hatta tıbb-ı nebevî gibi konular kastedilmiştir.

"Hal" kelimesi onun (a.s.) değişen durumlarını ifade eder. Burada "değişen" kelimesi farklılaşıp birbirine tezat teşkil eden şeyleri değil, insan hayatının zaman içinde geçirdiği irâdî ve gayrı iradi fıtrî durumları ifade eder. "Resûlullah'ın (a.s.) hali" ibaresi, onun (a.s.) dünyaya geldiği fiziki coğrafyayı ve beşeri çevreyi ihmal etmeden, nesebi, çocukluğu, gençliği, aile hayatı, ticarî hayatı, daveti, ibadeti, duası, yöneticiliği, savaşları, mucizeleri gibi çeşitli bakımlardan doğumundan vefatına kadar hayat hikâyesindeki durumları ve vaziyetleri ifade eder. "Resûlullah'ın (a.s.) hali" ibaresi oturma, yeme, uyuma, yürüme, konuşma, dinleme gibi durumları da kapsar.

---

[26] M. Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, V,4446 "حول" md.

[27] Yusuf Şevki Yavuz, *"Ahvâl"*, DİA, II,190-192.

[28] Siyer kelimesini, Kâfiyeci'nin tarih ilmi için yaptığı: "Tarih: Zamanı, hallerini (ahvâl) ve onunla ilgili şeylerin hallerini, bunları tespit etmek (tayîn) ve vakitlerini belirlemek (tevkît) bakımından ele alan bir ilimdir" şeklindeki tanımdan hareketle tarif etmeye çalıştık. Zira siyer ve tarih ilimleri benzer metodolojilere sahiptirler. Bkz. K. Şulul, *Kâfiyeci'de Tarih Usûlü*, ikinci baskı, İstanbul 2011, s. 57.

Tarifteki "Resûlullah'ın (a.s.) gidişatı" ibaresi ise onun (a.s.) ibâdet, duâ, helal rızık talep etmek, merhamet, cihâd, davet, cömertlik, cesaret, temizlik, tevâzu gibi süreklilik arz eden maddi-manevî sünnetlerini ve ilkelerini ifade eder.[29]

Tarifte zikredilen "tayin" kelimesi, siyercinin Asr-ı Saâdet'le ilgili haberleri muteber ilmi yöntemlerle tespit etmesi gerektiğini ifade etmekle birlikte siyerin bir kaynağa sahip olması ve vesikalara dayanması gerektiğini de belirtir. Öyleyse "siyercinin eserinde verdiği bilgiler konusunda kaynağı/dayanağı nedir?" sorusunu şöyle cevaplamak mümkündür: "Kaynak/dayanak, siyercinin rivâyet etmesini sahih kılan ve rivâyet ettiklerini geçerli kılıp ondan kabul edilmesini sağlayan şeydir". Başka bir ifadeyle "kaynak: Siyerciye Hz. Peygamber (a.s.) devriyle ilgili bilgi verme yetkisini ve rivâyetinin kabul edilmesini sağlayan unsurlardır".

Kâfiyeci'ye göre kaynağı olmayan tarihçi, tarihî vakıalardan söz edemez. Zira kaynaksız bir tarihin kıymeti yoktur.[30] Çünkü tarihçi, geçmişte olmuş bitmiş vakıalara doğrudan ulaşamaz, onlara vesikalar çerçevesinde yaklaşır.[31]

Belirtilen hususlar, siyer verilerine dair yapılan çıkarım, anlamlandırma, genelleme, yorum ve benzeri şeyler için de geçerlidir. Siyer verilerine dair yapılan bir değerlendirmenin muteberliği, dil ve yöntem açısından geçerli olması ön koşuluna bağlıdır. Ön koşulun tahakkuku da kendi başına yapılan değerlendirmenin muteber olmasına yetmez. Ayrıca yapılan değerlendirme, yeterli miktarda veriye dayanması gerekir.

Şu sabitenin de bilinmesi gerekir: Bir kaynaktan/veriden dil ve yöntem açısından muteber bir şekilde anlam çıkarmak, ifade ettiği anlamı keşfetmek, dilini çözmek ile keyfi bir şekilde ona anlam yükleyip spekülasyon yapmak tamamen farklı şeylerdir. Bir kaynaktan/veriden dil ve yöntem açısından muteber bir şekilde anlam çıkarmak, ifade ettiği anlamı keşfetmek, dilini çözmek ilmi bir faaliyet iken, keyfi bir şekilde ona anlam yükleyip spekülasyon yapmak hiçbir şeydir ve en hafif tabirle hakikate karşı yapılmış bir kötülüktür.

Tarifteki "tevkît" kelimesi, kronoloji veya zaman bilimi anlamına gelir. Diğer bir ifadeyle geçmişte cereyan eden bir hâdisenin zamanını tayin eden bilim anlamına gelir.[32]

Yukarıda yapılan tetkik ve tahlillerde; el-Vâkıdî, İbn Sa'd ve İbn Hişâm gibi siyer-megâzî ulemasının siyer kelimesini kullanım biçimleri esas alınmıştır.

---

[29] Bkz. el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "السير" md.; İsmâil Hakkı İzmirli, *Siyer-i Celile-i Nebeviyye -mukaddimât-*, Dârü'l-Hilâfe, Tevsî'-i Tibâet Matbaası 1332, s. 10-11; ayrıca bkz. Şemseddin Günaltay, *Tarîh ve Müverrihler: İslâm Tarihinin Kaynakları*, haz. Yüksel Kenar, İstanbul 1991, s. 17; F. Rosenthal, *İlmü't-Tarîh İnde'l-Arab*, Arapça'ya çev. Salih Ahmed el-Ali, Beyrut 1983, s. 29; F. J. Hearnshaw, *İlmü't-Tarîh*, Arapça'ya çev. Abdülhamîd el-İbâdî, Mısır 1944, s. 30.

[30] Şeyhu'l-İslâm Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman b. Sa'd b. Mesûd er-Rûmî el-Bergâmî el-Hanefî el-Kâfiyeci (788-879/1386-1474), *el-Muhtasar fî İlmi't-Târîh*, thk. Muhammed Kemaleddin İzzeddin, Beyrut 1990, s. 71.

[31] Leon-E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1989, s. 4.

[32] A. Zeki Velîdî Togan, *Tarihte Usûl*, İstanbul 1985, s. 20; E. Cavaignac, *Tarihî Kronolojinin Esasları*, çev. Osman Turan, Ankara 1954, s. 1 vd.; Osman Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, Ankara 1984, s. 1-8.

İbn Hişâm, Hz. Peygamber'in (a.s.) doğumundan vefatına kadar hayat hikâyesini konu edinen biyografik kitabına başlarken şöyle demiştir: "Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm dedi ki: Bu, Resûlullah'ın -Allah'ın salât ve selâmı ona ve âline olsun- sîretini konu edinen bir kitaptır".[33]

İbn Sa'd'dan bazı misaller:

1- "Memleketimizde ilim ehli, (melek) İsrafil'in Peygamber'e (a.s.) arkadaşlık ettiğini bilmemektedirler. Memleketimizin âlimleri ve onlardan sîret ehli olanlar derler ki: Kendisine (a.s.) vahiy indirilmesi anından vefatına kadar Cebrail'den başkası ona arkadaşlık etmemiştir".[34]

2- "Medine'den (ilim) arkadaşlarımız/ashabımız ve sîret rivâyet edenler..."[35]

3- "....bu bize göre ondan sadır olmuş bir vehldir (vehim/zan veya unutma ve hatadır). Zira sîret ashabı/ulemâsı ve megâzîyi bilenler Sâib b. Osman b. Maz'un'un Bedir, Uhud, Hendek ve bütün gazvelere Resûlullah (a.s.) ile birlikte katıldığını tesbit etmişlerdir".[36]

Siyer sözcüğünün terim anlamını bu şekilde izah ettikten sonra şimdide siyer-fıkıh ilişkisini izah etmeye çalışalım. Şöyle ki: Siyer, İslâm hukuk (fıkıh) kaynaklarından özel bir disiplinin adıdır. Yine hadîs ve fıkıh sistematiğinde cihada ait bahisleri ve hükümleri içeren kısma kitâbü'l-cihâd denildiği gibi kitâbü's-siyer (İslâm genel ve özel devletler hukuku) de denilir. Başta Râşid Halifeler olmak üzere Müslümanlar, gayri Müslimlerle münasebetlerde takip ettikleri siyaseti ve hukuk rejimini, Hz. Peygamber'in (a.s.) siyer ve megâzîsindeki heyet, hal ve tuttuğu yoldan (*sîret)* almışlardır.[37] İslâm hukukçuları az önce zikrettiğimiz hususları sistematize etmiş ve bu alana dair eserler yazmışlarıdır. Bu manada siyer, İslâm savaş hukukunu da kapsar.

Siyer kelimesini, İslâm genel ve özel devletler hukuku manasında kullanan ilk fakih İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'dir (80-150/699-767).[38] Muhaddis ve fakih Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed b. el-Hâris el-Fezârî'nin (v. 188/804 [?]) *Kitâbu's-Sîreti fî Dari'l-Harb* (كتاب السيرة في دار الحرب)[39] adlı eseriyle birlikte *Kitâbu Siyeri'l-Vâkıdî* (كتاب سير الواقدي), *Kitâbu Siyeri'l-Evzaî* (كتاب سير الأوزاعي), *Kitâbu Siyeri'l-Velîd b. Müslim 'Ani'l-Evzaî* (كتاب سير الوليد بن مسلم عن الأوزاعي), *Kitâbu Siyeri Sîrîn* (كتاب سير سيرين), *Kitâbu Siyer li*

[33] (قَالَ أَبُو مُحَمَّد عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ هِشَام: هَذَا كِتَابُ سِيرَةِ رَسُولِ اللهِ صَلى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ) İbn Hişâm, I,1.

[34] (ليس يعرف أهل العلم ببلدنا أن إسرافيل قرن بالنبي صلى الله عليه وسلم وإن علماءهم وأهل السيرة منهم يقولون لم يقرن به غير جبريل من حين أنزل عليه الوحي إلى أن قبض)

[35] (وأصحابنا من أهل المدينة ومن روى السيرة)

[36] (وذلك عندنا منه وهل لأن أصحاب السيرة ومن يعلم المغازي يثبتون السائب بن عثمان بن مظعون فيمن شهدا بدرا وشهد أحدا والخندق والمشاهد كلها مع رسول الله) Bkz. İbn Sa'd, I,191; II,27; III,402.

[37] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, İstanbul ts., III,350; A. Yaman, "*Siyer*", DİA, XXXVII,316.

[38] M. Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Kemal Kuşcu, Ankara ts., Nur Dağıtım, s. 43.

[39] *Kitâbü's-Siyer* diye de bilinen Fezârî'nin eseri kaynaklarda *Kitâbü's-Siyer ve'l-cihâd* ve *Kitâbü's-Siyer fi'l-ahbâr ve'l-ahdâs* adlarıyla da geçer. İslâm genel ve özel devletler hukukuna (siyer) dair ilk eserlerden olan kitap için İmâm Muhammed b. İdrîs eş-Şafiî'nin (150-204/767-820), "Siyer konusunda benzeri yazılmamıştır" dediği ve aynı konudaki eserinde onun tertibini esas aldığı söylenir. Fezârî'den Muâviye b. Amr er-Rûmî'nin (v. 215/830) rivâyet ettiği *Kitâbü's-Siyer* beş bölümden meydana gelmiş olup Fas Karaviyyîn Kütüphanesi'nde mevcut nüshasının ikinci bölümü 270 (883-84) yılında istinsah edilmiştir. Eser Faruk Hamâde (I. Baskı, Beyrut 1408/1987) tarafından yayımlanmıştır (H. Güleç, "*Fezârî*", DİA, XII,539).

Saîd b. Yahyâ el-Umevî (كتاب السير لسعيد بن يحيى الأموي) gibi pek çok eser bu meyanda telif edilmiştir.[40]

İslâm genel ve özel devletler hukuku manasındaki siyer kitaplarının içeriğini es-Serahsî'nin (400-483/1009-1090[?]) şu paragrafı izaha kâfidir:

"Bil ki! Siyer, sîret kelimesinin çoğuludur. Bu bahse siyer ismi verilmiştir. Çünkü bu bahis Müslümanların:

1- Gayri Müslimler'den Müslümanlarla savaş halinde olanlarla (harbî),

2- Gayri Müslimler'den Müslümanlarla muahede yapanlarla (ehl-i ahd):

a- Emân verilenlerle (müste'men); yani İslâm topraklarına girmeleri izin verilmiş yabancı ülke vatandaşları: İslâm ülkesine gelen misafirler, seyyahlar, talebeler, tüccarlar ve elçiler gibi,

b- Zimmîlerle; yani İslâm devletinin tebaası olan Ehl-i Kitâb gibi,

3- İslâm'ı kabulden sonra inkâr ettikleri için kâfirlerin en kötüsü olan dinden dönenlerle ve

4- Bilgisiz ve yanlış tevil yapanlardan olsalar da müşrik derecesinde olmayan (yani Müslüman kabul edilen) asilerle (bâğilerle[41]) muamele tarzını açıklamıştır".[42]

III. Megâzî Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamları

Gazv (الغزو) kelimesi, "kastetmek",[43] "bir nesneyi irade ve talep eylemek" ve "düşmanla savaşmaya gitmek" manalarına gelir. Megâzî (المغازي) kelimesinin tekili olan magzâ (مغزى) ise: "غزا يغزو غزوا ومغزى، ومغزاة" şeklinde mastar olabileceği gibi "gazve yapılan yer" anlamında ism-i mekân da olabilir.[44] Ancak burada mastar anlamında

[40] İbn Sa'd, VII,341.

[41] Bağy sözcüğü "haktan ayrılmak, zulmetmek, haddi aşmak" anlamına gelir. Bağy, meşru halifeye/idareciye silâhla karşı koyma, isyan etme anlamında bir fıkıh terimi olarak ifade ettiği siyasî anlamın yanı sıra "Allah'a karşı gelme, dinin çizdiği sınırları aşma" manasında dinî-ahlâkî bir terim olarak da kullanılmaktadır. İslâm hukukuna göre: *"Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine (haktan ayrılarak, zulmederek, haddi aşarak) saldırırsa (فَإِنْ بَغَتْ), Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla (الَّتِي تَبْغِي) savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever"* (el-Hucurât 49/9) meâlindeki âyet gereği meşru halifeye isyan ederek muhalefet ederek ona isyan edenler, ona itaati terk edenler, ödemeleri vacip olan bir hakkı vermekten geri duranlar iki gruptur: 1- ehl-bağy, 2- diğer asiler. Ehl-i bağy, yanlış bir dinî anlayışa (tevile) dayanarak halifeye silaha sarılarak isyan eden topluluktur. Diğer asiler ise kendi içinde üç gruba ayrılırlar: 1- yanlış bir dinî anlayışa (tevile) dayanmadan ve silaha başvurmadan itaat etmeyenler, 2- silahla isyan eden; fakat yanlış bir din anlayışa (tevile) dayanmadan itaat etmeyenler, 3- yanlış bir dinî anlayışa (tevile) dayanan; fakat silaha başvurmadan itaat etmeyenler. İslâm hukukuna göre bütün bu gruplara uygulanacak hükümler farklıdır. Bkz. Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh İbn Cemâa el-Kinânî el-Hamevî (639-733/1241-1333), *Tahrirü'l-Ahkâm Fi Tedbiri Ehli'l-İslâm*, thk. Fuad Abdülmünim Ahmed, Doha/Katar 1408/1988, s. 239-240; Adle Boyun Eğmek (*Tahrirü'l-Ahkâm Fi Tedbiri Ehli'l-İslâm*), çev. Özgür Kavak, İstanbul 2010, s. 149; Ali Şafak, "*Bağy*", DİA, IV,452.

[42] Ebû Bekir Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (400-483/1009-1090[?]), *el-Mebsût*, Beyrut 1409/1989, X,2. Ayrıca bkz. A. Ahmed Ebu Süleyman, *İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, çev. Fehmi Koru, İstanbul 1985.

[43] "ومغزى الكلام" ibaresi, "sözle asıl kastedilen şey" demektir.

[44] Bir görüşe göre megâzî kelimesinin tekili yoktur, başka bir görüşe göre ise megzâtdır (مَغْزَاةٌ). Bkz.

olduğu belirlenmiştir ve sonradan "gazilerin menkıbelerine ve destanlarına" ve "Hz. Peygamber'in (a.s.) askerî faaliyetlerine ve onlara tahsis edilmiş kitaplara" özel isim (alemü'l-cins) olmuştur.

Gazve (الغزوة), "gazv" (الغزو) sözcüğünün mastar binâ-i merresi olup çoğulu, "gazevât" (غزوات) şeklindedir.[45] İbn Sîde, *el-Muhkem*'de verdiği bilgilere göre "Kişi bir şeyi isteyip arzu ettiği zaman" denir.[46] Sa'leb, el-gazâ'nın (اَلْغَزَاةُ) ise uzun bir süre yapılan işin ismi (والغزاة : عمل سنة) olduğunu belirtmiştir. Bu konuda el-Cevherî ise şunları kaydetmiştir: "Düşman ile gazve yaptım" (غزوت العدوّ غزوا) denir. Gazât (اَلْغَزَاةُ) kelimesi ise isimdir. Kelimenin ismi-i faili ise el-gâzî'dir (اَلْغَازِي). Mesela "رجل غاز" (gazve yapan adam) denir. Çoğulu ise kudât (قضاة) gibi guzât (غزاة) şeklinde gelir.[47]

Siyer ilminde megâzîden maksat: "Hz. Peygamber'in (a.s.), şahsen idare ettiği veya sevk ettiği bir orduyla, kâfirlerle savaşmayı kastetmesi sonucu meydana gelen hâdiselerdir. Tarifteki "kâfirlerle savaşın kastedilmesi sonucu meydana gelen hâdiseler" (ما وقع من قصد) ibaresi "kâfirlerin ülkelerine ve gelip karargâh kurdukları yerlere sefer yapmak neticesinde meydana gelen hadiselerdir" şeklindeki bir tanımdan daha kapsamlıdır (âmmdır). Böylece tarif, Uhud ve Hendek gibi gazveleri de kapsamış olur (وَالْمُرَاد بِالْمَغَازِي هُنَا مَا وَقَعَ مِنْ قَصْد النَّبِيّ صَلَّى اللَّه عَلَيْه وَسَلَّمَ الْكُفَّار بِنَفْسِه أَوْ بِجَيْشٍ مِنْ قبله ، وَقَصْدهمْ أَعَمّ مِنْ أَنْ يَكُون إِلَى بِلادهمْ أَوْ إِلَى الأَمَاكِن الَّتِي حَلُّوهَا حَتَّى دَخَلَ مِثْل أُحُد وَالْخَنْدَق).[48]

Yapılan tarifte geçen "meydana gelenler" (ما وقع) ibaresi çok önemlidir. Zira megâzî hâdiseleri savaşlardan ibaret değildir. Megâzî kaynakları, savaş, savaş hukuku, savaş ahlâkı ve ilgili meseleler kadar; barış, barış hukuku, eman, muahede ve İslâm'a davet gibi insan hayatının çeşitli tezahürlerine ve hallerine dair Hz. Peygamber'in (a.s.) üstün örnekliklerini de kapsar.

el-Vâkıdî'nin, Hz. Peygamber'in (a.s.) savaşlarını konu edinen eserinin ismi "*Kitâbü'l-Megâzî*"dir. el-Vâkıdî'nin eserinin muhtevası ile –bir İslâm tarihi terimi olarak- megâzî için yapılan tarif arasında bir uyum mevcuttur.

Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk ez-Zebîdî el-Bilgrâmî el-Hüseynî (1145-1205/1732-1791), *Tâcü'l-Arûs min Cevhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye nşr. XXXIX,159 "غزو" md.

[45] Mastar binâ-i merre: Bir eylemin bir kere yapıldığını gösteren mastardır. Kemmiyete (niceliğe ve sayıya) delâlet eden mastar çeşididir. Sülâsî fiilden (فَعْلَةٌ) vezninde gelir. Bir işin kaç kere yapıldığını gösterir. ضَرْبَةٌ (bir kere vurmak) ve أَكْلَةٌ (bir kere yemek) gibi.

[46] (غزا الشيء غزوا إذا أراده وطلبه) İbn Sîde Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî (398-458/1008-1066), *el-Muhkem ve'l-Muhîti'l-'Azam*, thk. Abdülhamid Hindâvî, nşr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2000, VI,38 "غزو" md.

[47] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,5905-5906; Vankulu Lügati, II,2568-2569; Muslihuddin Mustafa Ahterî (v. 968/1560-61), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1292, II,78 "غزو" md.

[48] İbn Hacer (v. 852/1449), *Fethü'l-Bârî*; XI,282 (eş-Şâmile); Şâmî, IV,12-13.

Sonuç itibariyle megâzî, Hz. Peygamber'in (a.s.) daha ziyade savaşlarını konu edinen tarih kitaplarına verilen bir isim olmakla birlikte zamanla siyer kelimesiyle eş anlamlı olarak da kullanılmıştır.[49]

IV. Gazve, seriyye, sâribe, sâriye ve ba's ıstılahları:

Zürkânî'ye göre ilk siyer-megâzî ulemâsı, gazve ve seriyye ayırımına pek dikkat etmemiştir.[50] Daha sonraları siyer ve hadîs ulemâsı arasında Resûlullah'ın (a.s.) katıldığı askeri seferlere gazve, Resûlullah'ın (a.s.) sevk edip fakat kendisinin katılmadığı seferlere ise seriyye demek teamül haline gelmiştir.[51]

Hârizmî (v. 387/997) ise geceleyin savaşmak üzere sevk edilen askeri birliğe seriyye,[52] gündüz savaşmak üzere sevk edilen askeri birliğe sâribe (السارية) ve sâriye (السارية),[53] gece veya gündüz iki vakitte de savaşmak üzere sevk edilen askeri birliğe ise ba's (البعث) dendiğini kaydeder.[54]

V. Câhiliye (جاهلية)

Câhiliye kelimesi, sözlükte cehalete dalmak ve ileri gitmek manasına gelir[55] ve Arapça bir ism-i fail olup bir vasfı ifade eden "جاهل" kelimesinin nisbet yası ile tâ-i masdariyyenin eklenmesi sonucu elde edilmiş bir mastar-ı sinâîdir.[56] Câhiliyye[57] ke-

---

[49] H. Algül, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1991, I,13.

[50] Muhammed b. Abdilbaki b. Yusuf b. Ahmed b. Ulvân el-Mısrî ez-Zürkânî el-Ezherî el-Mâlikî (v. 1122/1710), *Şerh ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*, Beyrut 1973, I,387-390.

[51] Zürkânî (1996 n.), II,220.

[52] "Savaşmak için gece ilerleyip gündüz gizlenen az sayıdaki askeri birliğe seriyye" denir (es-Serahsî, *el-Mebsût*, çev. Şerafettin Kalay ve diğerleri, İstanbul 2008, X,6).

[53] *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,5796; Vankulu Lügati, II,2502; Muslihuddin Mustafa Ahterî (v. 968/1560-61), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1292, I,320 "سري" md.

[54] Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-Hârizmî (v. 387/997), *Mefâtihü'l-Ulûm*, Mısır ts., s. 73; Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (v. 852/1449), *Fethü'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdillah b. Bâz, Suudi Arabistan ts., VIII,56; Şâmî, VI,3-4; Zürkânî (1996 n.), II,222.

[55] (الجَاهِلِيَّة الاسْتِغْرَاق فِي الْجَهْل). (والجاهلية يعبر بِهَا عَن التناهي فِي الْجَهْل) Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh (Fettûh) b. Abdillâh el-Ezdî el-Mayurkî (Endülüs'ün doğusunda yer alan Mayurka: Majorka) el-Humeydî (v. 488/1095), *Tefsîr Garîb mâ fi's-Sahîheyn el-Buhârî ve Müslim*, thk. Zübeyde Muhammed Said Abdülaziz, nşr. Mektebetü's-Sünne, Kahire 1415/1995, s. 201,377,494.

[56] *Felsefî manada -zat veya hades ifade eden- sıfatın sonuna nisbet yâsı ve tâ-i merbute eklendiğinde*, o kelimedeki sıfatlık ve hades ifade etme özelliği zail olur, kelime isimleşir. Câhil: Bilgisiz olan kişi, câhiliyye (الجَاهِلِيَّة) denildiğinde ise bilgisizlik demek olur. Bir ismin sonuna nisbet yâsı ve tâ-i merbute eklenir ise o kelime bir mananın ismi olur. "حجر" (taş), "حجرية" (taşlık/taş olmak manası) gibi.

[57] [جهل) وقوله فِي الصَّائم فَلَا يرْفث وَلَا يجهل أي لَا يقل قَول أهل الْجَهْل من رفث الْكَلَام والسفه أَو لَا يشْتم أحدا ويجهله يُقَال جهل على فلَان) إِذا جفَاء وَمثله قَوْله وأحلم عَنْهُم ويجهلون عَلَيّ وَمثله من لم يدع قَول الزُّور وَالْجهل وَقَوله فميت جَاهِلِيَّة أي على صفة حَال الْجَاهِلِيَّة من أنهم لَا يطيعون لإِمَام وَلَا يدينون بِمَا يجب من ذَلك وَقَوله نذرت فِي الْجَاهِلِيَّة وَذكر الْجَاهِلِيَّة هُوَ مَا كَانَت الْعَرَب عَلَيْهِ قبل الْإِسْلَام من الشّرك وَعبادَة الْأَوْثَان] Ebü'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz b. Amrûn el-Yahsubî es-Sebtî (v. 544), *Meşârikü'l-Envâr alâ Sahîhi'l-Asâr*, nşr. el-Mektebetü'l-Atîke ve Dâru't-Tirâs, II,162.

limesinin türetildiği cehl (الجهل) kökü lügatlerde ilmin[58] ve hilmin[59] zıddı olarak anlamlandırılmıştır.

Câhiliye kelimesi "câhillik devri" demektir. İslâm kaynaklarında, terim olarak "özellikle Arapların İslâm'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını" İslâmî devirden ayırt etmek için kullanılmıştır.

Kelime *Kur'ân-ı Kerîm*'de dört defa zikredilir. Âyetler meâlen şöyledir:

i- "*....Kendi canlarının kaygısına düşmüş bir gurup da, Allah'a karşı haksız yere Câhiliye devrindekine benzer düşüncelere kapılıyorlar, "Bu işten bize ne!" diyorlardı....*"[60]

ii- "*Yoksa onlar (İslâm öncesi) Câhiliye idaresini mi arıyorlar? İyi anlayan bir topluma göre, hükümranlığı Allah'tan daha güzel kim vardır?*"[61]

iii- "(ey Peygamber hanımları!) *Evlerinizde oturun, eski Câhiliye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resûlüne itaat edin....*"[62]

iv- "*O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, Câhiliye taassubunu yerleştirmişlerdi.....*"[63]

Câhiliye devri ikiye ayrılır: M. 5. yüzyıldan öncesine I. Câhiliye devri, M. 5. yüzyıldan İslâm'ın doğuşuna kadar devam eden döneme II. Câhiliye devri denir. İlim ve hilmin karşıtı olan cehl; şirk, puta tapıcılık, asabiyet, anî gadap, düzensizlik, kan davası ve yağmacılık gibi inanç, tutum ve davranışlardan oluşur. Câhiliye devri ve Muallaka[64] şairlerinden Amr b. Külsûm'un (v. M. 584 veya 600)[65] şu beyti o dönemin karakterini yansıtan bir örnektir:

ألا لا يجهلن أحد علينا فنجهل فوق جهل الجاهلينا

---

[58] جهل الجهلُ نقيض العِلْم تقول جَهِلَ فلانٌ حقّه وجَهِلَ عليّ وجهل بهذا الأمر والجَهالةُ أن تفعلَ فعلاً بغير علْم والجاهليّة الجَهْلاء زمانُ الفترة (قبل الإسلام) el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, III,390 "جهل" md.

[59] (جهل: وَالْجهل: ضد الْحلم جهل يجهل جهلا وجهالة. والجاهلية: اسْم وَقع فِي الْإِسْلَام على أهل الشّرك فَقَالُوا: لجاهلية الجهلاء) Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan b. Düreyd el-Ezdî (v. 321), *Cemheretü'l-Lüga*, thk. Remzi Münir Ba'lebekkî, nşr. Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987, I. Baskı, I,494, "جهل" md.

[60] Âl-i İmrân 3/154.

[61] el-Mâide 5/50.

[62] el-Ahzâb 33/33.

[63] el-Fetih 48/26.

[64] Câhiliye döneminde yedi veya on şaire ait seçkin kaside koleksiyonun ismidir. Çoğulu muallakât olup "beğenildiği için herkesin görebileceği bir yere asılan, sergilenen şiirler" demektir. Muallakât, Câhiliye devri Arap Yarımadası'nın çeşitli yörelerinde kurulan Ukâz vb. serbest ticaret merkezlerinde düzenlenen şiir yarışmalarında eleştiri süzgecinden geçerek seçilmiş ve keten bezinden yapılmış tomarlara altın suyu ile yazılıp Kâbe'nin duvarına asılmıştır (S. Tülücü, "*Muallakât*", DİA, XXX,310).

[65] Ebu'l-Esved Amr, Irak topraklarında bulunan Tağlib kabilesinin Cüşem koluna mensuptur. Babası Arapların tanınmış süvarilerinden Külsûm b. Mâlik, annesi ise Arap şairlerinden Mühelhil b. Rebîa'nın kızı Leylâ'dır. Kaynakların müştereken kaydettiğine göre daha on beş yaşında iken kabile reisi olan Amr, Arap Yarımadası, Şam, Irak ve Necid'de dolaştı. Bulunduğu bölgelerde gösterdiği cesaret ve kahramanlıklarla tanındı. Bu sebeple, "Amr b. Külsûm'dan daha atılgan" sözü Araplar arasında darbımesel haline geldi. Son derece gururlu olan Amr'ın Hîre Hükümdarı Amr b. Hind'i öldürdüğü de bilinmektedir. Bkz. M. Çelebi, "*Amr b. Külsûm*", DİA, III,85.

"Hele biri kalkıp da bize karşı câhillik etmeye görsün

O zaman biz câhillikte bütün câhillerden baskın çıkarız."[66]

Câhiliye terimi, bu devirde yaşayan Arapların medeniyetten mahrum olduklarını değil, din ve toplum hayatının şirk, putperestlik gibi sakat inançlarını, kan davası gibi âdetlerini/geleneklerini, kabilecilik, asabiyet/ırkçılık gibi sosyal bağlarını ve örgütlenme biçimlerini ve faiz gibi ekonomik uygulamalarını ve benzeri şeyleri ifade eder.[67]

B. *Kur'ân-ı Kerîm* ve Hz. Peygamber (a.s.)

Yüce Allah'ın *Kur'ân-ı Kerîm*'de, Peygamber Efendimize (a.s.) en büyük değeri/mertebeyi/makamı vermiştir. Buna *Kur'ân-ı Kerîm*'in muhtevası şahittir. Bir hadiste buna: "Allah'ın Peygamber'ine (a.s.) verdiği mevki/mertebe" (منزلتي التي أنزلنيها الله تعالى) ifadesiyle işaret edilmiştir.[68]

Hz. Peygamber (a.s.), *Kur'ân-ı Kerîm*'i insanlara tebliğ etmekle görevlendirildiği gibi bu mukaddes kitabın ilk muhatabıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîslerde dünya ve âhirette sadece Hz. Peygamber'e (a.s.) ve onun ümmetine bazı meziyetlerin verildiği belirtilmektedir. Bu özel durum Resûlullah'ın (a.s.) diğer peygamberlerden, insanlardan ve hatta meleklerden üstün olduğunu ortaya koymaktadır.

Allah'ın bütün peygamberlerden Resûlullah'a (a.s.) inanmaları ve kendisine yardım etmeleri için söz alması,[69]

Onu (a.s.) âlemlere rahmet vesilesi kılması,[70]

---

[66] Osman Zeki Soyyiğit, *el-Edebu'l-Arabî*, İstanbul ts., s. 35.

[67] Bkz. Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul ts., 8. bölüm: "Câhiliye ve İslâm" başlığı; Harun Öğmüş, *Câhiliyye Döneminde Araplar: Câhiliyye Şiirine Göre İslâm Öncesi Arap Toplumu ve Kur'ân'ın Getirdiği Değişim*, İz Yayınları, İstanbul 2013; T. H. Weir, *"Câhiliye"*, İslâm Ansiklopedisi (MEB), III,11; Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara 1982, s. 98-99; M. Fayda, *"Câhiliye"*, DİA, VII,17-19; Süleyman Tülücü, *"Câhiliye Kelimesinin Mana ve Menşe'i"*, Atatürk Ü. İslâmî İlimler Fk. Dergisi, Ankara 1980, sayı: 4, s. 279-285; Murat Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Câhiliye*, İstanbul 2004, s. 17.

[68] Mutarrif b. Abdillah b. eş-Şıhhîr'den: Babam dedi ki: "Âmiroğulları'ndan oluşan bir temsilciler heyeti ile Peygamber'e (a.s.) gittim. Resûlullah'a (a.s.) hitaben: "Sen bizim ulumuzsun" dedik. "Ulu olan Allah'tır" buyurdu. "En üstünümüz ve büyüklük bakımından da en büyüğümüzsün" dedik. Şöyle buyurdu: "Bu sözünüzü ya da bu sözün bir kısmını söyleyin. Şeytan sizi kendisine vekil kılmasın" [Ebû Dâvud]. Rezîn benzerini Enes b. Mâlik'ten şu ziyade ile nakletti: "Allah'ın bana verdiği mevkinin/mertebenin daha üstüne beni yükseltmenizi istemem. Ben Abdullah'ın oğlu Muhammed'im; O'nun kulu ve Resûlüyüm". (معرف قال: قال أبي: انطلقت في وفد بني عامر إلى النبي - صلى الله عليه وسلم - فقلنا: أنت سيدنا فقال: السيد الله قلنا: وأفضلنا فضلاً، وأعظمنا طولاً، فقال: قولوا بقولكم، أو بعض قولكم، ولا يستجرينكم الشيطان. لأبي داود. ولرزين نحوه (عن أنس وزاد آخره: إني لا أريد أن ترفعوني فوق منزلتي التي أنزلنيها الله تعالى، أنا محمد بن عبد الله عبده ورسوله) [Rudânî, *Cem'ü'l-Fevâid*, (الثناء والشكر والمدح والرفق), hadîs no: 7889,7890].

[69] Âl-i İmrân 3/81.

[70] el-Enbiyâ 21/107; Sebe' 34/28.

Kendisini son peygamber olarak gönderip dini onunla tamamlaması,[71]

Varlığının sadece inananların değil inanmayanların da dünyada ilâhî azapla yok olup gitmesine engel olması,[72]

Allah'ın insanlar içinde sadece onun (a.s.) adına yemin etmesi,[73]

Diğer peygamberlere adlarıyla hitapta bulunurken ona (a.s.) "nebî" ve "resûl" diye yüceltici bir üslûpla hitap etmesi,[74]

Sahâbîlerin ona (a.s.) birbirlerine seslenir gibi seslenmelerine izin vermemesi,[75]

Onun (a.s.) bütün günahlarını bağışlaması,[76]

Kıyamete kadar değişmeyecek olan *Kur'ân-ı Kerîm*'i ona (a.s.) vahyetmesi,[77]

Kendisini isrâ ve mi'rac ile şereflendirmesi,[78]

Âhirette en yüksek derece olan vesîle, fazîle ve makām-ı mahmûdu ve

Ümmetini âhiret sıkıntılarından kurtaracak olan şefaati sadece ona (a.s.) lutfetmesi kendisine olan üstün muhabbetini ve ona verdiği şerefi göstermektedir.[79]

İmâm Mâtürîdî, Allah'ın bütün peygamberlere kendi isimleriyle hitap ederken Hz. Muhammed'e (a.s.) *"Ey Peygamber!"* anlamına gelen *"yâ eyyühe'n-nebî"*, *"yâ eyyühe'r-resûl"* gibi özel ifadelerle hitap etmesini onun (a.s.) diğerlerine üstünlüğünün işareti olarak kabul etmiştir.

Pek çok âyette Allah'ın ismi ve sevgili peygamberi birlikte zikredilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de dört âyette Muhammed (a.s.) ismi yer almaktadır. Bunların ikisinde "Resûlullah" tabiri geçmekte, birisinde resul olduğu ifade edilmekte, birisinde ise dünya ve âhiret mutluluğuna erişmek için Muhammed'e (a.s.) inanmak şart koşulmaktadır. Diğer bir âyette, Hz. Îsâ'nın (a.s.) kendisinden sonra gelecek resulü müjdelerken onun adının Ahmed olacağını söylediği bildirilmektedir:[80]

"Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır".[81]

---

[71] el-Ahzâb 33/40.
[72] el-Enfâl 8/33,34.
[73] el-Hicr 15/72.
[74] el-Mâide 5/41, 67; el-Enfâl 8/64,65.
[75] en-Nûr 24/63.
[76] el-Feth 48/2.
[77] el-Hicr 15/9.
[78] el-İsrâ 17/1; en-Necm 53/3-18.
[79] M. Yaşar Kandemir, *"Muhammed"*, DİA, XXX,424.
[80] Bekir Topaloğlu, *"Muhammed"*, DİA, XXX, 439-441.
[81] Âl-i İmrân 3/144. Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber'in (a.s.) öldürüldüğüne dair yalan bir haber Müslümanlar arasına yayılmış, Müslümanlar paniğe kapılmıştır. Hz. Peygamber'in (a.s.) etrafını çevrele-

"Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir".[82]

"İman edip yararlı işler yapanların, Rableri tarafından hak olarak Muhammed'e indirilene inananların günahlarını Allah örtmüş ve hallerini düzeltmiştir".[83]

"Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûa varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir. Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelendirir. Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vaat etmiştir".[84]

Kur'ân-ı Kerîm'de onun (a.s.) *"en güzel ahlak üzere"*[85] bulunduğuna bildirmiştir. Onun *"âlemlere rahmet"*[86] ve *"ilahî bir lütuf"*[87] olarak gönderildiği, *"vahiy alan bir insan ve son peygamber"*[88] olduğu beyan edilmiştir.

"Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir.[89] Allah, bu âyette kendi isimlerinden olan, "raûf" (çok şefkatli) ve "rahîm" (pek merhametli) sıfatlarını Peygamber Efendimize (a.s.) de vermiştir ki, önceki peygamberlerden hiçbiri bu sıfatların ikisine birden mazhar olamamıştır.

"Andolsun ki Resulullah, sizin için Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir"[90] âyetiyle kendisinin örnek olduğu bildirilmiştir. Bu durum Hz. Peygamber'in (a.s.) Sünnet ve siyerinin bir sabite olarak; tam ve sahih bir şekilde kayda geçirilmesine ve amelî olmasına dayanmaktadır. Evet, o (a.s.) diliyle davet ettiklerini; ferdî, ailevî ve içtimaî hayatında bizzat izhar etmiştir.[91]

---

yen yaklaşık 30 kişilik bir grup, yiğitçe onu savundular. İşte yukarıdaki âyet, belirtilen yalan haber üzerine infiale kapılan Müslümanları tenkit etmekte; Hz. Muhammed'in (a.s.) fani, İslam'ın ise baki olduğunu; bu sebeple o (a.s.) vefat etse dahi Müslümanların bunu sükûnetle karşılayıp, dinlerinde sebat etmeleri gerektiğini hatırlatmaktadır. Bkz. Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, nşr. Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000, VII,251 vd.; eş-Şâmî, IV,199 vd.

[82] el-Ahzâb 33/40.
[83] Muhammed 47/2.
[84] el-Feth 48/29.
[85] el-Kalem 68/4.
[86] el-Enbiyâ 21/107.
[87] Âl-i İmrân 3/164.
[88] el-Ahzâb 33/40.
[89] Allah, bu âyette kendi isimlerinden olan, "raûf" (çok şefkatli) ve "rahîm" (pek merhametli) sıfatlarını Peygamber Efendimiz'e (a.s.) de vermiştir ki, önceki peygamberlerden hiçbiri bu sıfatların ikisine birden mazhar olamamıştır.
[90] el-Ahzâb 33/21.
[91] Seyyid Süleyman Nedvi, *Hazret-i Muhammed Hakkında Konferanslar*, çev. Osman Keskioğlu, Ankara 1974, s. 54.

Yine bu âyette Hz. Peygamber'in (a.s.), Allah'ın hoşnutluğunu kazandıracak davranışlarda bulunmak isteyenler için mükemmel bir örnek ve en büyük fazilet numunesi olduğu bildirilmiştir. Resûlullah (a.s.) sadece hislerine mağlup insanları memnun etmek ve onlara pratiği olmayan birtakım nazari kaideler öğretmekle görevli değildir. Onun (a.s.) hedefi insanlığa ameli kaideler öğretmek ve bu kaideleri kendi yaşayışıyla izah ve tarif etmektir. Binaenaleyh, onun hayatı ve sireti incelenirken bu nokta asla gözardı edilmemelidir.

I. Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamberliğine İman[92]

Kur'ân-ı Kerîm, evvela Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğine iman edilmesini emreder. Hz. Muhammed'e (a.s.) iman etmek; onun (a.s.) Allah tarafından seçilmiş ve kıyamete kadar bütün insanlara gönderilmiş hak peygamber olduğuna kalp ile inanıp dil ile ikrar etmek, ona (a.s.) itaat etmek, onu (a.s.) sevmek ve saygı göstermektir:

"Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitab'a ve daha önce indirdiği kitaba iman (da sebat) ediniz. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manasıyla sapıtmıştır".[93]

"Allah'a ve Resûlü'ne iman edin".[94]

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve Peygamberine inanın ki O, size rahmetinden iki kat versin ve size ışığında yürüyeceğiniz bir nûr lütfetsin; sizi bağışlasın. Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir".[95]

"Onun için Allah'a, Peygamberine ve indirdiğimiz o nûra (Kur'ân'a) inanın. Allah yaptıklarınızdan haberdardır".[96]

"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve (inanma hususunda) Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyip "Bir kısmına iman ederiz ama bir kısmına inanmayız" diyenler ve bunlar (iman ile küfür) arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu; İşte gerçekten kâfirler bunlardır. Ve biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır. Allah'a ve peygamberlerine iman eden ve onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlara (gelince) işte Allah onlara bir gün mükâfatlarını verecektir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir".[97]

II. Hz. Muhammed'e (a.s.) Saygı

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed'e (a.s.) her bakımdan hürmet edilmesini emretmiştir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Allah'ı tespih etmekle Resûlü'ne saygı birlikte zikredilmiştir.

[92] el-'Arâf 7/158; et-Tevbe 9/80,84; en-Nûr 24/62; el-Feth 48/9,13; el-Hucurât 49/15; el-Mücadele 58/4; es-Saff 61/11.
[93] en-Nisâ 4/136.
[94] el-Hadîd 57/7.
[95] el-Hadîd 57/28.
[96] et-Teğâbün 64/8.
[97] en-Nisâ 4/150-152.

"Şüphesiz biz seni, şahit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Ta ki (ey müminler!) Allah'a ve Resûlüne iman edesiniz, Resûlüne yardım edesiniz, O'na saygı gösteresiniz ve sabah akşam Allah'ı tesbih edesiniz".[98]

"Ey iman edenler! Siz zamanını gözetlemeksizin, bir yemeğe davet edilmedikçe, Peygamber'in evlerine girmeyin. Ancak davet edildiğiniz vakit girin. Yemeği yediğinizde hemen dağılın, sohbete dalmayın. Çünkü bu hareketiniz Peygamber'i üzmekte; fakat o (size bunu söylemekten) utanmaktadır. Ama Allah, hakkı söylemekten çekinmez. Peygamber'in hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Bu, hem sizin kalpleriniz hem de onların kalpleri için daha temiz bir davranıştır. Sizin Allah'ın Resûlünü üzmeniz ve kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlamanız asla caiz olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük (bir günah) tır".[99]

Allah'ı ve Resûlü'nü incitenler, Allah tarafından dünyada ve âhirette lanetlenmiştir.[100] Onun (a.s.) hayatından önce kendi hayatlarını düşünmelerinin müminlere yakışmayacağı açıkça ifade edilmiştir.[101]

Müminlerin Hz. Peygamber'e (a.s.) karşı görevleri sıralandıktan sonra belirtilmesi gereken bir husus da ona (a.s.) karşı saygısızlık gösterilmesine izin verilmemesidir. Bütün peygamberler, inkârcıların kaba kuvvete dayanan reaksiyonlarının yanı sıra psikolojik eziyetlerine de maruz kalmıştır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de *"Allah ve Resûlü'ne eziyet"* edenlerin, dünyada ve âhirette lânete ve elem verici cezaya sürükleneceği haber verilmiştir.[102] Peygamber'e (a.s.) eziyet alay, küçümseme, çekiştirme, ayıplama, iftira, aile hayatını karalama vb. şekillerde olabilir. "Seb" ve "şetm"[103] kelimeleriyle ifade edilen bu tür eziyetler dinî ve ahlâkî hayata maddî eziyetlerden daha büyük zararlar getirebilir. Âlimler Hz. Peygamber'e (a.s.) dil uzatan müşrik, münafık, inkârcı ve bozguncuların zararlarını ortadan kaldırmak için bazı maddî müeyyideler de belirlemiştir.[104] el-Harekûşî en-Nisaburî (v. 406/1015)[105] ve Kâdı İyâz (v. 544/1149)[106] gibi âlimler Hz.

[98] el-Feth 48/8-9.

[99] el-Ahzâb 33/53.

[100] *"Allah ve Resûlünü incitenlere Allah, dünyada ve ahirette lânet etmiş ve onlar için horlayıcı bir azap hazırlamıştır"* el-Ahzâp 33/57.

[101] *"Medine halkına ve onların çevresinde bulunan bedevî Araplara Allah'ın Resûlünden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarını düşünmeleri yakışmaz. İşte onların Allah yolunda bir susuzluğa, bir yorgunluğa ve bir açlığa dûçar olmaları, kâfirleri öfkelendirecek bir yere (ayak) basmaları ve düşmana karşı bir başarı kazanmaları, ancak bunların karşılığında kendilerine salih bir amel yazılması içindir. Çünkü Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez"* et-Tevbe 9/120.

[102] *"Allah'ın Resûlüne eziyet edenler için mutlaka elem verici bir azap vardır"* (et-Tevbe 9/61). *"Allah ve Resûlünü incitenlere Allah, dünyada ve ahirette lânet etmiş ve onlar için horlayıcı bir azap hazırlamıştır"* (el-Ahzâb 33/57).

[103] Seb ve şetm, sözlükte küfretme, sövme, dil uzatma, ta'n etme, şahsiyetini zedeleyici asılsız eleştiriler yapmak gibi anlamlara gelir.

[104] Bekir Topaloğlu, *"Muhammed"*, DİA, XXX, 440.

[105] Ebû Sa'd Abdülmelik b. Ebî Osman Muhammed b. İbrahim el-Harekûşî en-Nisaburî (v. 406/1015), *Menâhilu's-Şifâ ve Menâhilu's-Sefâ bi Tahkiki Kitâbi Şerefi'l-Mustafa*, rivâyet: Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, thk. Ebû Âsım Nebil b. Haşim el-Gamrî Âl Ba'lâvî, nşr. Dâr Beşâir el-İslâmiyye, 1424/2003.

[106] *eş-Şifâ fi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*

Peygamber'in (a.s.) İslâm'daki konumunu, ona gösterilmesi gereken sevgi ve saygıyı, şeref ve hukukunu ele alan kapsamlı eserler telif etmişlerdir.

III. Peygamber (a.s.) Sevgisi

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in (a.s.) her şeyden çok sevilmesi gerektiğini emretmiştir.

"Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır. Eşleri, onların analarıdır".[107]

"De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resûlü'nden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez".[108]

Hadîs külliyatlarında Peygamber sevgisine dair birçok hadîs mevcuttur. Örneğin bir hadîs-i şerifte Hz. Peygamber (a.s.) meâlen şöyle buyurmuştur: "Sizden hiçbiriniz beni babasından, evlâdından ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe iman etmiş olamaz".[109]

IV. Hz. Peygamber'e (a.s.) İtaat

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'e (a.s.) itaat edilmesini emreder. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Peygamber'e (a.s.) itaat genellikle Allah'a itaat emrinin hemen arkasından gelmektedir. Allah'a ve Resûlü'ne itaat emrinin ardından peygambere itaatin zorunluluğu ayrıca belirtilmiştir.[110] Allah'a itaatin gerçeklik kazanması, O'nun buyruklarını insanlara açıklayan ve bunları kendi yaşantılarıyla gösteren peygamberler vasıtasıyla mümkün olacağından bazı âyetlerde Peygamber'e itaatle Allah'a itaat özdeş kılınmıştır. *"Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Yüz çevirene gelince, seni onların başına bekçi göndermedik".*[111] Allah sevgisinin göstergesi, Hz. Peygamber'e (a.s.) itaat etmektir: *"(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir".*[112]

Kur'ân-ı Kerîm, peygamberlerin kendilerine itaat edilmesi için gönderildiğini ifade eder ve hidayetin ancak onlara uymakla gerçekleşeceğini haber verir. Peygamberlere itaatin meşruiyeti onların ilâhî vahye mazhar oluşundan kaynaklanır, zira onlar

[107] el-Ahzâb 33/6.
[108] et-Tevbe 9/24.
[109] Buhârî, *"İmân"*, 8; Müslim, *"İmân"*, 69.
[110] en-Nûr 24/54.
[111] en-Nisâ 4/80.
[112] Âl-i İmrân 3/31.

da diğer insanlar gibi beşerî özellikler taşır. Peygamberler de Allah'a itaatle emrolunmuş[113] ve onların da kâfir ve münafıklara uymamaları istenmiştir.[114]

Bazı âyetler, Allah'a ve Resûlü'ne itaatin imanın bir sonucu ve mümin olmanın temel özelliği olduğunu belirtir.[115] Bu özelliğe sahip bulunanların mükâfatları: Zemininden ırmaklar akan cennetlere yerleştirilmeleri,[116] yaptıkları iyi amellerin mükâfatını eksiksiz olarak görmeleri,[117] Allah rızasına mazhariyet ve Allah'ın lütfuna mazhar kıldığı peygamberler, sıddîklar, şehidler ve sâlihlerle beraber bulunup ebedî kurtuluşa ermeleridir.[118]

İtaat konusundaki âyetlerin incelenmesinden, bu görevin Allah ve Resûlü'nün çağrısının iyi bir şekilde anlaşılması ve mesajın gerçek mânada kavranması ile yerine getirilebileceği anlaşılır. Nitekim dört âyette itaat fiili "semi'nâ" (dinleyip kavradık) fiilinden sonra yer almış[119] ve bu durumun, itaat fiilinin anlayıp kavrama üzerine bina edilmesinin gerektiğini vurguladığı kabul edilmiştir.[120]

Resûlullah'a (a.s.) itaat; onun (a.s.) bildirdiklerini dinleyip uygulamakla gerçekleşir.

Konuyla ilgili bazı âyetler meâlen şöyledir: *"Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Yüz çevirene gelince, seni onların başına bekçi göndermedik!"*[121]

"De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim. Ondan başka tanrı yoktur, O diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah'a ve ümmî Peygamber olan Resûlüne -ki o, Allah'a ve onun sözlerine inanır- iman edin ve O'na uyun ki doğru yolu bulasınız".[122]

Resûlullah'a (a.s.) itaat; onun (a.s.) bildirdiklerini dinleyip uygulamakla gerçekleşir. *"Ey iman edenler! Allah'a ve Resûlüne itaat edin, işittiğiniz halde O'ndan yüz çevirmeyin".*[123]

Ona (a.s.) itaat, onun verdiği hükümlere içtenlikle razı olmak ve o hükümleri uygulamaktır:

---

[113] el-En'âm 6/14.
[114] el-Ahzâb 33/1.
[115] el-Enfâl 8/1; en-Nûr 24/51.
[116] en-Nisâ 4/13.
[117] el-Hucurât 49/14.
[118] en-Nisâ 4/69; el-Ahzâb 33/71.
[119] el-Bakara 2/285; en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/7; en-Nûr 24/51.
[120] Ömer Mahir Alper, *"İtaat"*, DİA, XXIII,444-445.
[121] en-Nisâ 4/80.
[122] el-A'râf 7/158.
[123] el-Enfâl 8/20.

"Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar".[124]

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulu'l-emr (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız onu Allah'a ve Resûl'e götürün (onların talimatına göre halledin); bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir".[125]

"Allah ve Resûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur".[126]

"De ki: Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez".[127]

"Allah'a ve Resûl'üne itaat edin ki rahmete kavuşturulasınız".[128]

"Allah'a itaat edin, Resûle de itaat edin ve (kötülüklerden) sakının. Eğer (itaatten) yüz çevirirseniz bilin ki Resûlümüzün vazifesi apaçık duyurmak ve bildirmektir".[129]

".....O halde siz (gerçek) müminler iseniz Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah ve Resûlüne itaat edin".[130]

"Allah ve Resûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir".[131]

"De ki: Allah'a itaat edin; Peygamber'e de itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz şunu bilin ki, Peygamber'in sorumluluğu kendisine yüklenen (tebliğ görevini yapmak), sizin sorumluluğunuz da size yüklenen (görevleri yerine getirmeniz)dir. Eğer ona itaat ederseniz, doğru yolu bulmuş olursunuz. Peygamber'e düşen, sadece açık-seçik duyurmaktır".[132]

"Namazı kılın; zekâtı verin; Peygamber'e itaat edin ki merhamet göresiniz".[133]

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin. İşlerinizi boşa çıkarmayın".[134]

---

[124] en-Nisâ 4/65. İman kuru bir sözden ibaret değildir; gönülden bağlanmak, inanmak ve kabullenmektir. Hem "Allah ve Resulü'ne inandım" deyip, hem de hükümlerine razı olmamak tipik bir münafıklık alametidir. "Şeriatın kestiği parmak acımaz" denilmiştir; acımaz, çünkü müminin kalbinde o acıyı unutturacak kadar büyük bir iman vardır.
[125] en-Nisâ 4/59.
[126] el-Ahzâb 33/36.
[127] Âl-i İmrân 3/32.
[128] Âl-i İmrân 3/132.
[129] el-Mâide 5/92.
[130] el-Enfâl 8/1.
[131] el-Enfâl 8/46.
[132] en-Nûr 24/54.
[133] en-Nûr 24/56.
[134] Muhammed 47/33.

"Ey iman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah bağışlayandır, esirgeyendir. Gizli bir şey konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır".[135]

"Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin. Yüz çevirirseniz bilin ki, elçimize düşen apaçık bir duyurmadır".[136]

"Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir".[137]

"(Benim yaptığım) ancak Allah katından olanı, O'nun gönderdiklerini tebliğdir. Artık kim Allah ve Resûlüne karşı gelirse, bilsin ki ona, (kendi gibilerle birlikte) içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi vardır".[138]

"Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın".[139]

V. Hz. Peygamber (a.s.) ve Kur'ân'ı Açıklama-Uygulama

Allah, *Kur'ân-ı Kerîm*'i açıklama ve uygulama vazifesini Hz. Peygamber'e (a.s.) vermiştir. *"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana bu Kur'ân'ı indirdik".*[140]

Âlimler, Allah'ın Hz. Peygamber'e (a.s.) kitabı ve hikmeti öğrettiğini bildiren âyetlerde geçen hikmet kelimesinin, *Sünnet*'e işaret ettiğini belirtirler. *"Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin".*[141]

Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in (a.s.) beyan ve uygulamaları; onun (a.s.) söz ve davranışlarını dinî hükümlerin ikinci kaynağı olarak belirlemiştir. Bu ilke *Kur'ân* ve *Sünnet* şeklinde ifade edilmiştir ve bütün İslâm mezheplerinin ittifak ettiği bir asıldır. *Kur'ân-ı Kerîm*'in manası ve lafzı vahiydir. *Sünnet'in* lafzı değil, manası vahiydir. Bu

[135] el-Mücâdele 58/12-13.
[136] et-Teğâbün 64/12.
[137] el-Haşr 59/7.
[138] el-Cin 72/23.
[139] et-Tevbe 9/29.
[140] en-Nahl 16/44.
[141] el-Bakara 2/129.

sebeple *Sünnet, Kur'ân*'la aynı konumda tutulmamış, onu tamamlayan bir konumda görülmüş ve değişik bakımlardan tasnif edilmiştir.[142]

VI. Allah'ın gözetimi ve Hz. Peygamber (a.s.)

Hz. Peygamber (a.s.), Allah'ın gözetimindedir. *"Sen Rabbinin hükmüne (rıza ile) sabret. Çünkü muhakkak sen, bizim inayetimiz/gözetimimiz altındasın. Kalkacağın zaman da, Rabbini hamd ile tesbih ve tenzih et".*[143] O halde Rabbinin hükmüne sabret, küfredenlere o işler için izin verip, seni zahmetlere göğüs germeğe memur eden Rabbinin vereceği hükme sabret, telaş etme. Çünkü sen bizim gözetimimiz ve nezâretimiz altındasın, bundan emin ol. Ve Rabbini hamd ile tesbih et. Yani *"O'nu her türlü noksanlıklardan tenzih eder ve O'na hamd ederim"* demek sûretiyle Allah'ı zikret.[144]

VII. Hz. Peygamber'e (a.s.) Salât ve Selâm

Çoğulu salavât olan salât sözcüğü sözlükte "dua, tâzim, rahmet" gibi anlamlara gelir.[145] Selâm sözcüğü ise "eman, kurtuluş, esenlik ve barış" demektir. Hz. Peygamber'e (a.s.) dua, sevgi, saygı ve selamlamayı ifade eden "aleyhi's-salâtü ve's-selâm" veya "sallallâhu aleyhi ve sellem" şeklindeki dua cümlelerinin yerine, Osmanlı Türkçesinde daha ziyade salâtü selâm ibaresi kullanılmıştır. Böyle dua etmeye Arapça'da "tasliye", Türkçe'de ise "salavat getirmek" denir. Bu duadan söz edilirken kısaca "salvele" de denir.

Âyet-i Kerîme'de meâlen: *"Allah ve melekleri peygambere salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin ve onu tam bir teslimiyetle selâmlayın"* buyurulur.[146] Bu âyette Allah'ın salâtı, Peygamber'e rahmet etmesi, kulunun şanını yüceltmesi ve melekler katında övmesidir. Meleklerin salâtı, Peygamber'in şanını yüceltmek ve mümin-

---

[142] Ebü'l-Fazl Kâdı İyâz b. Mûsâ i, b. İyâz el-Yahsubî (476-544/1083-1149), *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafa*, nşr. Dârü'l-Feyhâ, Ammân 1407, II. Baskı, I,43 vd. (اَلْقِسْمُ الْأَوَّلُ فِي تَعْظِيمِ الْعَلِيِّ الْأَعْلَى لِقَدْرِ النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوْلًا وفعلا); Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri: Dört Halife Dönemi*, İstanbul 2014, s. 17 vd.; M. Bedir, *"Sünnet"*, DİA, XXXVIII,151.

[143] et-Tûr 52/48.

[144] Ayrıca bkz. Tevbe 9/43-46,49,80,81; Enfâl 8/67-69; Kehf 18/28; Tahrim 66/1-3; Abese 80/1-10.

[145] Salât ve onun çoğulu olan salavât kelimeleri yukarıda söz konusu edilen anlamlarla *Kur'ân-ı Kerîm*'de de zikredilmiştir: sözcüğü *"İşte Rablerinden bağışlamalar (صَلَوَاتٌ) ve rahmet hep onlaradır"* (el-Bakara 2/157). *"Bedevîlerden öylesi de vardır ki, Allah'a ve ahiret gününe inanır, (hayır için) harcayacağını Allah katında yakınlığa ve Peygamber'in dualarını (وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ) almaya vesile edinir. Bilesiniz ki o (harcadıkları mal, Allah katında) onlar için bir yakınlıktır. Allah onları rahmetine (cennetine) koyacaktır. Şüphesiz Allah bağışlayan, esirgeyendir"* (et-Tevbe 9/ 99). *"Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin. Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (onları yatıştırır) (وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ). Allah işitendir, bilendir"* (et-Tevbe 9/ 103). *"Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize rahmetini gönderen O'dur. Melekleri de size istiğfar eder (هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ). Allah, müminlere karşı çok merhametlidir."* (el-Ahzâb 33/43).

[146] el-Ahzâb 33/ 56.

lere bağış dilemektir. Müminlerin salâtı ise Allah'tan peygamberin kendi katındaki makamını yüceltmesi için dua etmeleri anlamına gelmektedir.

Âyetin ikinci kısmında geçen "tam bir teslimiyetle selâmlama" ifadesi ise ya -namazların son ka'desinde okunan Tahiyyât Duası'nda olduğu gibi- belli selâm kelimelerini kullanarak Hz. Peygamber'i (a.s.) selâmlama ya da onun emirlerini tam anlamıyla yerine getirmeyi ifade eder.

Hz. Peygamber'e (a.s.) salâtü selâm getirmekle ilgili hadîslerden birinin meâli şöyledir: "Kıyamet günü insanların bana en yakını bana en çok salavat okuyanıdır".[147] Hz. Peygamber (a.s.), kendisine nasıl salât okuyacaklarını soran bazı sahâbîlere namazlarda okunan "Salli ve Bârik duaları" ile "salât-ı tâmme" ya da içinde Hz. İbrâhim'in (a.s.) adı geçtiğinden "salât-ı İbrâhîmiyye" diye bilinen duayı okumalarını tavsiye etmiştir. Bu duanın Kâ'b b. Ucre tarafından nakledilen şekli şöyledir: "اللهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ، اللهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ".[148]

Namaz dışında Resûlullah'ın (a.s.) adı anılınca, yazılınca, cuma günü mescide girerken veya cenaze namazı gibi çeşitli vesilelerle salâtü selâmda bulunmak müstehaptır. Yine yazışmalarda veya kitap hâtimelerinde Hz. Peygamber'e (a.s.) salâtü selâmda bulunmak da böyledir.

Bazı âyet ve hadislerden hareketle Hz. Muhammed'den (a.s.) başka diğer peygamberlere de salâtü selâmda bulunulması tavsiye edilmiştir. Ehl-i beyt'e veya sahâbeye Hz. Peygamber'e (a.s.) salâtü selâmın devamında ve ona tâbi olarak salâtta bulunmak câiz olmakla birlikte onlar için müstakil şekilde salât ifadesi kullanılması genellikle uygun görülmemiştir.[149]

C. Siyere Dair Bilgilerin Tesbiti

Resûlullah'ın (a.s.) Sünnet'i ve siyeri, tarihî bir sâbite olarak -ilmî yöntemlerle- kayda geçmiş ve insanlığa mal olmuştur. Şöyle ki:

Bir âyet-i kerîmede Hz. Peygamber'in (a.s.) diliyle şöyle buyurulmuştur: *"Ben bundan önce bir ömür boyu aranızda bulundum"*.[150] Şöyle ki: Hz. Peygamer (a.s.), nüfusu on bini aşan bir şehirde doğdu, aralarında büyüdü, gözlerinin önünde yetişti. Kendisine peygamberlik gelmezden önceki hayatı, onların arasında geçti. Onu yakından tanıyorlar, ahlakını çok iyi biliyorlardı. Onun âdet ve hallerini tecrübe etmişlerdi. Peygamber Efendimiz (a.s.) Araplar'ın arasında garip bir yabancı değildi. Sönük bir

[147] Tirmizî, *"Vitir"*, 21.
[148] "Allah'ım! Muhammed'e ve Muhammed'in âline rahmet eyle; şerefini yücelt. İbrahim'e ve İbrahim'in âline rahmet ettiğin gibi. Şüphesiz övülmeye layık yalnız Sen'sin, şan ve şeref sahibi de Sen'sin" Buhârî, *"Da'avât"*, 33; Müslim, *"Salât"*, 66.
[149] Mehmet Suat Mertoğlu, *"Salâtü Selâm"* DİA, XXXVI,24'den tasarrufla nakleden.
[150] Yunus 10/16.

şahsiyet, ahvali meçhul bir zat da değildi. Onu çok iyi tanıyorlardı.[151] Dönemin tanıkları ve eylemcileri olarak binlerce sahâbenin, ona (a.s.) ve sözlerine dair az veya çok naklettikleri buna şahittir.

Resûlullah'ın (a.s.) Sünnet'i ve siyeri, tarihî bir sâbite olarak -ilmî yöntemlerle- kayda geçtiği hakikatine on başlık altında işaret edilecektir:

I. Hadîsin İlk Yazılı Kaynakları ya da Takyîdü'l-İlm Meselesi

İslâm'ın ilk asrına dair dinî haberleri içeren ve bu haberlerin rivâyet şekline hâkim olan hadîsin[152] ilk yazılı kaynaklarıyla ilgili en önemli mesele onların yazıyla tespitine (takyîdü'l-ilm), Hz. Peygamber'in (a.s.) izin verip vermediğine dair rivâyetler ile bunların neticeleridir. Zira Hz. Peygamber (a.s.), sahâbe ve tabiînden nakledilen hadîsin yazılıp yazılmamasıyla ilgili haberlerin tetkik ve tahlili; bu nehiy ve emirlerin insan-ilim ilişkisinde esas alınması gereken bir takım kaide, usûl ve teamülleri tesis etmeye yönelik olduğuna açık bir şekilde işaret eder.

Kur'ân-ı Kerîm, hadîs külliyatları ve İslâm ilim tarihi kaynaklarında tüm türleriyle "faydalı bilgi"nin (عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ) tahsili, kayda geçirilmesi ve öğrenilip öğretilmesi emredilip teşvik edilmiştir.

Âlimlerin tespit edip kullandığı hadîs usûlü, hadîs usûlü ıstılahları ve hadîs alma (tahammülü'l-hadîs/ilm[153]) yöntemlerinin tetkik ve tahlili, İslâmî rivayetin yazılı olarak vücut bulmuş bir haber olduğunu izhar eder. İslâm ilim tarihinde 2/8. ve 3/10. asırda telif edilen büyük külliyatların kullandığı isnatların işaret ettiği kaynaklar, İslamî rivayetin büyük ölçüde yazılı nakillere dayandığına işaret eder.[154] Rivayet zincirleri: (1) yazılı kaynakların isimlerini ve (2) çok katı kurallar doğrultusunda o kaynak-

[151] S. S. Nedvi, *Hazret-i Muhammed Hakkında Konferanslar*, s. 13.

[152] Fuat Sezgin, *İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadîsin Ehemmiyeti*, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1957, II/1, s. 82.

[153] İslâmî rivâyetin tarihi tetkiki, tahammülü'l-ilm ve isnâd usûlleri ile bunlara ait tabirlerin hicrî 1. asrın sonunda ve 2. asrın başında yerleşmiş olduğunu gösterir. Sözlükte "yüklenmek" anlamına gelen "tahammül" kelimesi hadîs ıstılahında, bir kimsenin başkalarına nakletmek amacıyla hadîs rivâyet eden bir şeyhten, rivâyet ettiği hadîsleri çeşitli yollarla alması, yani onları başkalarına devretmek üzere yüklenmesidir. Hadîs tahammülünün sekiz şekli vardır: 1- Semâ', 2- Kırâat (arz), 3- İcâzet, 4- Münâvele (arzü'l-münâvele), 5- Kitâbet (mukatebe), 6- İ'lâm, 7- Vasiyet, 8- Vicâde. Bunlar, muhaddisin: 1- Yazılı bir vesikadan istinsah etmesi. 2- İmla ettirme sûretiyle yazılı bir kaynaktan yazması. 3- Muallimin yazılı bir vesikayı okuması. 4- Talebenin yazılı belgeyi okuması. 5- Bir vesikanın şifahen rivâyet edilmesi ve talebeler tarafından kaydedilmesi. 6- Bir vesikanın sözlü nakli sonucunda ve talebelerin duyarak bu vesikadaki bilgileri öğrenmesi gibi işlemlerdir. Hadîs usûlünde sekiz kısım halinde mülahaza edilen ilim alma metotları dikkatle incelendiğinde gerçekte yazılı bir naklin kanunlarından ibaret olduğu anlaşılır. Bütün bu usûller arasında ortak diğer bir nokta, hocanın talebelerine yazı ve hafızayla tespit edilen "haberi" kullanma izni (icâzet) vermesidir. Haberi izinsiz kullanana "hadîs hırsızı" (sârikü'l-hadîs) denir (F. Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, İstanbul 2001, s. 51 vd.; Talat Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, Ankara 1985, s. 118,119,414; M. M. el-A'zamî, *İlk Devir Hadîs Edebiyatı*, çev. Hulusi Yavuz, İstanbul 1993, s. 265,271,272; N. Aşık, *"Tahammül"*, DİA, XXXIX,380-382).

[154] Mâlik b. Enes'in *el-Muvattâ*'ı, İbn İshâk'ın *el-Megâzî*'si el-Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'ü-Sahîh*'leri, et-Taberî'nin *Tarih*'i ve *Tefsîr*'i ve Ebu'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Eğânî*'si gibi.

ları rivayet etme izni (icaze) verilen ravilerin isimlerini kapsamaktadır. Arapça tarih eserlerinde karşılaşılan rivayet zincirleri günümüz kitaplarındaki dipnotlar gibi yazılı kaynaklara işaret eder.[155]

Hadîsin/ilmin öğrenilip öğretilmesi ve yazılması gibi meseleler, hadîs külliyatlarının ilmin öğrenilip öğretilmesi ve fazileti gibi bölümlerinde, İbn Kuteybe'nin *Te'vîlu Muhtelefi'l-Hadîs*, er-Râmhürmüzî'nin *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *Takyîdü'l-İlm*, İbn Abdilber'in *Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Fazlihi* ve benzeri eserlerde ele alınmıştır.

İbn Kuteybe, hadîsin yazılmasıyla ilgili birbiriyle çelişir gibi görünen rivayetleri iki şekilde izah etmeye çalışır.

Birincisi: Bu *Sünnet*'in *Sünnet* ile neshidir. Buna en iyi örnek şudur: Hz. Peygamber (a.s.), başlangıçta, sözlerinin yazılmasını yasakladı. Sonra *Sünen*'in,[156] hafıza ile tespitini aşan düzeyde çoğalması üzerine, yazılmasına izin verdi.

İkincisi: Hz. Peygamber'in (a.s.) hadislerinin yazılması izni, Abdullah b. Amr'a (v. 65/684) mahsustur. Çünkü o eski kitapları okur, Arapça ve Süryanice yazardı.[157] Mücahit (v. 103/721), Abdullah'ın yanında bir sahife görmüş; o, "bu Peygamber'den işittiklerimin yazılı olduğu mecmuadır (*es-Sahîfetu's-Sadıka*). Onunla (a.s.) benim aramda kimse yoktu" diye yazdıklarını tanımlamıştır.[158] Diğer sahâbîler ise ümmi idiler, yazı bilenler azdı.[159] Bunlar yazıda itkan sahibi değillerdi. Bu nedenle Hz. Peygamber (a.s.), hata yapacaklarından korktuğu için onları hadîs yazmaktan menetti. Abdullah b. Amr'dan emin olduğu için ona izin verdi.[160]

---

[155] Fuat Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, çev. Abdurrahman Aliy, Ankara 2007, I,6. Nabia Abbott, *"Studies in Arabic Literary Papyri"* isimli çalışmasında, aralarında Emeviler zamanından kalma birçok belgeye dayanarak, erken dönemde sürekli ve artan bir yazılı tespitin varlığı görüşünü savunur. Fuat Sezgin *"Geschichte des arabischen Schriftums"*, *"Buhârî'nin Kaynakları"* ve *"İsnâdın Arap Dili ve İslâmî İlimlerdeki Yeri"* gibi eserlerinde hadîs külliyatların yazılı kaynaklara dayandığını izah etmiştir.

[156] Sünen, sözlükte "izlenen yol, yöntem, örnek alınan uygulama, örf ve gelenek" manalarındaki sünnet kelimesinin çoğuludur. Dinî ıstılahta *Sünnet*, Hz. Peygamber'in (a.s.) söz, fiil ve takrirlerinin/onaylarının ortak adı ve şer'î delillerin ikincisidir. Merfû türden ahkâm hadislerini toplayan eserlerin ortak adı da *Sünen*'dir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de sünnet kelimesi on dört, sünen kelimesi iki defa geçer (M. Y. Kandemir, *"Sünen"*, *DİA*, XXXVIII,141-142).

[157] Yermük Savaşı'nda, Abdullah b. Amr'a Ehl-i Kitab'a ait iki deve yükü kitap ganimet payına düşmüştü (Ebû Ya'lâ Halil b. Abdillah el-Halilî el-Kazvinî (v. 446), *el-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâ'i'l-Hadîs*, thk. Muhammed Said Ömer İdris, Riyad 1409, II,553.

[158] عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: رَأَيْتُ عِنْدَ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو صَحِيفَةً فَذَهَبْتُ أَتَنَاوَلُهَا فَقَالَ: مَهْ يَا غُلَامُ بَنِي مَخْزُومٍ قُلْتُ: مَا كُنْتُ تَمْنَعُنِي شَيْئًا قَالَ: هَذِهِ الصَّادِقَةُ فِيهَا مَا سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ فِيهَا أَحَدٌ) Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd er-Râmhürmüzî el-Fârisî (265-360/879-971), *el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, thk. Muhammed el-'Accâc Hatîb, Dârü'l-Fikr nşr. Beyrut 1404, III. Baskı, s. 367; İsmail Cerrahoğlu, *"Tefsir ve Hadis Kitabetine Karşı Peygamber ve Sahabenin Durumu"*, AÜ İlahiyat F. Dergisi, yıl: 1961, c. IX, s. 43.

[159] Yaygın kanaat sahâbe arasında okuma-yazma bilenlerin az olduğu yönündedir. Oysa başta sahâbe tabakatı gibi eserler incelendiğinde bunun hiç de öyle olmadığı neticesine varılır.

[160] Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelefi'l-Hadîs*, el-Mektebü'l-İslâmiyye - Müessesetü'l-İşrâk nşr. II. Baskı 1419/1999, s. 412.

İbn Kuteybe'nin ikinci izahı, tarihi gerçekliğe uygun değildir. Zira İbn Kuteybe'nin ifadesinde yazı yasağının, iyi yazı bilmeyenler için olduğunu söylemektedir. Hâlbuki *Kur'ân-ı Kerîm*, hadîs yazmaktan alıkonanlar tarafından yazılmış ve kayda geçirilmiştir. Bu ciddi bir çelişkidir.

er-Râmhürmüzî'ye göre İslâm'ın ilk devrinde, Hz. Peygamber (a.s.) dönemine yakınlık, isnadın kısalığı, yazıya güvenip ezberlemeyi ihmal etmek veya ezberin bırakılıp sürekli yazının kullanılacağı endişesinden dolayı hadîsin yazılması kerih görülmüştür. Şimdi ise Hz. Peygamber (a.s.) devri uzaktır. İsnatlar kısa değildir. Aynı metnin rivayet yolları muhteliftir. Rivâyet nakledenler birbirine benzemektedir. Unutkanlık afeti yaygınlaşmıştır. Düşülmesi muhtemel vehme karşı emin olunamaz. Bütün bunlardan dolayı ilmin yazılması daha evla ve daha sadra şifadır. Yazının gerekliliğini ifade eden deliller daha kuvvetlidir.

Çok hadîs rivayet eden yedi sahâbeden[161] birisi olan Ebû Saîd el-Hudrî'nin (v. 74/693-94): "Resûlullah'ın (a.s.) hadîsi yazmamıza izin vermesini çok arzu ediyorduk; fakat o (a.s.) bundan kaçındı" hadîsi, hicretin ilk yıllarına aittir ve *Kur'ân*'dan başka şeylerle meşgul olmamayı sağlamaya yöneliktir.

Ebû Zür'â er-Râzî, hadîs ezberlemeyi kastederek dedi ki: Hammâd'ın eserlerinin az olduğu, Hişâm ed-Destuvâî'nin bir şey yazmadığı, ez-Zührî'nin: "Kavmimin nesebi dışında bir şey yazmadım" dediği iddia edilir. ez-Zührî'nin kibâr-ı sahâbeden ilim almasını sağlayan ve Hz. Peygamber'in (a.s.) ashabından geç vefat edenlerden ilim alıp ezberleyenler dışında, pek çok tabiîn varken yazıyı ne yapsın? ez-Zührî, kavminin soy bilgisini idrak edip ezberlediği gibi -yazmaya ihtiyaç duymadığı- başka bilgileri nasıl anlayıp ezberlemez? Abdullah b. Mesûd ve sahabı; yani ondan ilim alanlar ve onlardan sonra gelen -ezberleyip yazmayanlardan- yaşı kırk sınırında ve daha fazla olan el-Hâfız İbn Râheveyh ve İbn Vâre gibi mütekaddîmin hafızlarının yöntemleri böyledir.[162]

Ashap, hicretin ilk yıllarında geçerli olan hadîsin yazılması yasağına uymuştur. Hadîsin yazılmasına izin verildikten sonra ise ashap, gereğini yerine getirmiştir. Bu meyanda hicretin ilk yıllarındaki Medine'nin dini durumu da dikkate alınmalıdır. Çünkü başlangıçta Medine'de Müslümanlar, müşrikler, Yahudiler ve Hıristiyanlar yaşıyordu. Bu bakımdan *Kur'ân*'dan başka bir şeyin yazılmaması emri, tedbirin gereğidir. Hadîsin yazılmasına izin verildiğinde ise Medine'nin çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktaydı.[163]

İbn Abdilber, takyîdü'l-ilm meselesini üç başlık altında ele almıştır:

1- İlmin yazılması ve sayfalara kaydedilerek sürekli hale getirilmesinin keraheti (بَابُ ذِكْرِ كَرَاهِيَةِ كِتَابَةِ الْعِلْمِ وَتَخْلِيدِهِ فِي الصُّحُفِ),

[161] Bu sahâbîler: Ebû Hüreyre (r.a.) 5374, Abdullah b. Ömer (r.a.) 2630, Enes b. Malik (r.a.) 2172, Hz. Âişe (r.anha) 2210, Abdullah b. Abbas (r.a.) 1660, Câbir b. Abdillah (r.a.) 1540 ve Ebû Said el-Hudrî (r.a.) 1170 hadîs rivâyet etmişlerdir.

[162] er-Râmhürmüzî, s. 386-387. "Hadîs nakil ve rivayetini meslek edinip çok miktarda hadisi ezbere bilen kimse" anlamına gelen "el-hâfız" tabiri için bkz. M. Y. Kandemir, "*Hâfız*", DİA, XV,78-80.

[163] İ. Cerrahoğlu, "*Tefsir ve Hadis Kitabetine Karşı Peygamber ve Sahabenin Durumu*", c. IX, s. 45.

2- İlmin yazılmasına izin verilmesi (بَابُ ذِكْرِ الرُّخْصَةِ فِي كِتَابِ الْعِلْمِ),

3- Yazılanların/hadîslerin karşılaştırılması ve hocanın onayına sunulması (muaraza[164]) (بَابٌ : فِي مُعَارَضَةِ الْكِتَابِ).[165] İbn Abdilber'in eserinin üçüncü babında, İslâm ilim geleneğine göre imla edilen bilginin mutlaka imla eden üstada arz edilip onayının alınması; böylece talebenin nüshasının tashih edilmesi gerektiği gibi meselelere vurgu yapması önemlidir. Ona göre başlangıçta, ilmin yazılmasının hoş karşılanmamasının iki nedeni vardır. Bunların ilki *Kur'ân* ile beraber bir kitap edinip *Kur'ân*'a benzetilmesi, ikincisi yazının esas alınıp -kalıcı ilim melekesi demek olan- ezberin ihmal edilmesi endişesidir.[166]

F. Sezgin'e göre takyîdü'l-ilm meselesini, ilk olarak, ciddi bir tenkide tabi tutup izah eden el-Hatîb el-Bağdâdî'dir.[167] O, söz konusu meselenin halline tahsis ettiği *Takyîdü'l-İlm* adlı eserinde, birbiriyle çelişir gibi görünen malzemeyi sistemli bir şekilde toplamış, leh ve aleyhteki haberleri adeta kronolojik bir tasnife tabi tutarak hadîslerin yazı ile tespiti lehindeki tabiî tekâmülün seyrini başarılı bir şekilde çizmiştir. el-Hatîb el-Bağdâdî, bu hususlaki haberleri sıralayıp okuyucuya yeterli bir fikir verdiğine kanaat getirdikten sonra, meselenin halline dair düşüncelerini de yer yer dile getirip değerlendirmelerde bulunarak tespit ve neticeler serdetmiştir.

el-Hatîb el-Bağdâdî, eserinin başında berâatü'l-istihlal[168] şeklinde Allah'ın insana kalemle bilmediği şeyleri öğrettiğini zikrederek el-Alak Sûresi'nin: *"Oku! Rabbin, en büyük kerem sahibidir. O Rab ki kalemle (yazmayı) öğretti. İnsana bilmediği şeyleri öğretti"*[169] meâlindeki âyetlere atıf yapar.

el-Hatîb el-Bağdâdî, eserinde Allah'ın insana ilimleri tespit edebilmesi için iki vasıta ihsan ettiğini belirtir: Bunların biri hafıza diğeri yazıdır. Kendisine duyan/idrak eden/fark eden bir işitme, ezberleyen/koruyan/tespit eden bir kalp verilen kişinin derecesi yüksek, ilimdeki konumu büyük olur. Böyle bir kişinin yardımcısı ve dayana-

[164] Hadîs ilminde arz: 1- Talebenin, hocasının huzurunda onun rivayet ettiği hadisleri okumasıdır. Bu usûlle talebe okuduğu hadisleri hocasından alıp öğrenmiş olur. Bazı âlimler hadis öğrenme (tahammülü'l-hadîs) yollarından biri olan kıraate arz adını verirler. 2- Talebenin herhangi bir yerden elde ettiği veya hocasına ait hadis kitabından istinsah ettiği kendi nüshasını ona vermesi, hocanın da bu kitabı inceledikten sonra talebesine iade etmesi. *Bu usûl, tahammülü'l-hadîs yollarından biri olup* daha çok "arzu'l-münâvele" diye bilinir. 3- Talebenin öğrenip yazdığı hadisleri, onları kendisine rivayet eden hocasının (şeyh) veya başka bir güvenilir râvinin hadisleriyle karşılaştırması. Mukabele ve muaraza terimleriyle de ifade edilen bu husus, öğrenilen hadisi rivayet edebilmek için zaruri görülmüştür. Mukabele edilmeyen eserlerden hadis rivayet edenleri Hâkim en-Nîsâbûrî tenkit etmiştir. Ancak mukabele edilmemiş kitaplardan hadis rivayeti de bazı şartlarla câiz görülmüştür (A. Aydınlı, *"Arz"*, DİA, III,438).

[165] İbn Abdilber, *Câmi' Beyâni'l-İlmi ve Fazlihi*, thk. Ebi'l-Eşbâl ez-Züheyrî, Dâr İbnü'l-Cevzî nşr. Suudi Arabistan, I. Baskı, 1414/1994, I,268,298,336.

[166] İbn Abdilber (v. 463), *Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Fazlihi*, I, 292.

[167] F. Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 51-58.

[168] Edebî bir sanat olan berâatü'l-istihlâl (براعة الإستهلال), bir esere konusuyla ilgili ifadeler kullanarak güzel bir üslûpla başlamak anlamında edebiyat terimidir (N. Hacımüftüoğlu, *"Berâat-i İstihlâl"*, DİA, V,470).

[169] el-Alak 96/3-5.

ğı hafızasıdır. Kalbi ezberlemekten aciz kalan kişi, elde etmek istediği ilmi, yazar. Bu, onun için ilmi kayıt altına almak/tespit etmek şeklinde olur. Çünkü kalbe ârız olan unutkanlıktan ve akıp giden zaman içinde olup-biten şeylerin etkisiyle düşüncenin bölünüp dağılmasından dolayı, böyle birinin ilmi yazması, ilmi kalbiyle muhafaza etmeye çalışmasından daha güvenlidir.

Resûlullah'tan (a.s.): *"Benden Kur'ân dışında bir şey yazmayın. Benden Kur'ân dışında bir şey yazan onu imha etsin"* (لَا تَكْتُبُوا عَنِّي شَيْئًا سِوَى الْقُرْآنِ ، وَمَنْ كَتَبَ عَنِّي غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلْيَمْحُهُ) dediği nakledilmiştir. Bir grup selef uleması bu haberi zahirine hamlederek, hadîsin ve başka şeylerin sahifelere yazılmasını kerih kabul etmişlerdir. Başka bir grup ulema ise ilmin yazılmasına ve tedvinine (kitaplarda toplanmasına) cevaz vermişlerdir. el-Hatîb el-Bağdâdî bu tespitlerden sonra şöyle der: "Allah'ın izniyle ben ilmin yazılmasının kerahetini ifade eden rivayetleri zikredeceğim ve bu rivâyetlerin ne bakımdan kerahet ifade ettiğini açıklayacağım. Ayrıca ilmin yazılmasının mubah olduğunu; mahzurlu olmadığını, müstehab olduğunu; mekruh olmadığını ifade eden rivâyetleri zikredip beyan edeceğim. Yalnız Allah'tan yardım dilerim. O bana kâfidir ve O ne güzel vekildir".[170]

el-Hatîb el-Bağdâdî'nin hadîsin yazılması ile ilgili leh ve aleyhteki rivâyetler, usûl bakımından değerlendirildiğinde elde edilecek neticelerin bir kısmı şöyle sıralanabilir:

1- *Kur'ân-ı Kerîm*'in, ilim tespit araçlarıyla ilgili tutumu gayet açıktır. el-Hatîb el-Bağdâdî: "İlmin yazıyla tespitinin vücubuna, *Kur'ân-ı Kerîm*'in âyetlerini şahit getirmek" (الاسْتِشْهَادُ بِآيَاتِ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ عَلَى وُجُوبِ الْكِتَابِ) şeklinde bir başlık açmış ve buna dair birçok âyet-i kerîme zikretmiştir. Ona göre Resûlullah (a.s.), yazıyı ilmi kayıt altına almak diye nitelemiştir. Bu durum, hafızasının zayıflığından dolayı ilmi gereği gibi itkan veya zapt yoluyla öğrenmekten acze düşeceğinden korkan kişiye, ilmi yazıyla kayda geçirmesinin mubah olduğuna delildir. Allah, *Kur'ân-ı Kerîm*'de benzer şekilde borçlar konusunda insanlara yazıyı emretmiştir: *"...Büyük veya küçük, vadesine kadar hiçbir şeyi yazmaktan sakın üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah nezdinde daha adaletli, şehadet için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha uygundur..."*[171] Allah, borçtan doğan hakkın korunması ve bu konuda şüphenin söz konusu olmaması için borçların yazılmasını emrettiğine göre muhafazası daha güç olan ilmin yazılması daha bir gereklilik haline gelmektedir. Özellikle günümüzde isnatların uzaması ve rivâyet sebeplerinin ihtilafı nedeniyle, hadîsin yazıyla kayda geçirilmesi ezberlenmesinden daha gereklidir. Allah, insanlar arasındaki hukuki ilişkilerde şahitliklerin yazılmasını, hakların inkârı halinde hakkın ispatına yardımcı, unutulması halinde ise hatırlatıcı kılmıştır. Şahitliğin/delilin yazılmaması, hakkı gizleyenlerin, delili inkâr etmelerine yol açar. İhtilaflarda, yazı tanıktır.[172] Bundan dolayıdır ki Allah, müşriklerin meleklerle ilgili düşüncelerini ve onların Allah'ın kızları oldukları şeklindeki iddialarını, Peygamberine (a.s.)

[170] el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, thk. Said Abdülğaffar Ali, Dârü'l-İstikame nşr. Kahire 1429/2008, s. 13-14.
[171] el-Bakara 2/282.
[172] el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 84.

"Doğru sözlülerden iseniz, kitabınızı getirin!"[173] demesini emrederek reddetmiştir. Yahudiler: *"Allah, hiçbir beşere, bir şey indirmedi"*[174] dediler. Allah, bundan önce Yahudilerin *Tevrat*'a iman etmeleri gerektiğinden söz etti. Allah, Peygamberimize (a.s.) onlara şöyle demesini emretti: *"Öyle ise Musa'nın insanlara bir nûr ve hidayet olarak getirdiği Kitab'ı kim indirdi? Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz"*.[175] Yahudiler buna karşı bir delil getiremediler. Allah, şu sözlerle onların aczini açıkladı: *"(Resûlüm) sen 'Allah' de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar!"*[176] *Kur'ân-ı Kerîm*'de Allah'ı bırakıp putları ilah edinenlere şöyle denilir: *"De ki: Söylesenize! Allah'ı bırakıp taptığınız şeyler yeryüzünde ne yaratmışlar; göstersenize bana! Yoksa onların göklerde ortaklıkları mı vardır? Eğer doğru söyleyenlerden iseniz, bundan evvel (size indirilmiş) bir kitap yahut bir bilgi kalıntısı (أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ) varsa onu bana getirin"*.[177] Âyette geçen "أَثَارَة" ile "أثر" kelimeleri aynı manaya gelir ki o da öncekilerin kitaplarından elde edilen bilgidir.

Bir mülkiyet konusunda bilgisi veya hakkı olduğunu iddia eden kişinin durumu da böyledir: Bu kişinin ikrar dışında ya adil bir şahit ya da bir vesika getirmesi gerekir. Aksi takdirde davayı kaybeder.

Katâde b. Diâme el-Basrî'ye (60-117/680-735): "Senden işittiklerimizi yazalım mı?" diye sorduklarında: "Latîf ve Habîr Allah: *'Onlar hakkındaki bilgi, Rabbimin yanında bir kitapta bulunur. Rabbim, ne yanılır ne de unutur'*[178] diyerek yazdığını sana haber verdiği halde seni yazmaktan alıkoyan nedir?" diye karşılık vermiştir. Ebü'l-Müleyh er-Rakkî ise şöyle demiştir: "Allah: *''Onlar hakkındaki bilgi, Rabbimin yanında bir kitapta bulunur''*[179] buyurduğu halde ilmi yazdığımız ve tedvin ettiğimiz için bizi ayıplıyorlar".[180]

2- "Vacibin kendisiyle gerçekleştiği şeyler de vaciptir"[181] ibaresi önemli bir usûl kaidesidir. Mesela Allah, kullarına bir fiili vacip kıldığında, vacip kılınanın gerçekleşmesi kendisine bağlı olan şeyler de vacip olur. Örneğin namaz için temizliğin vacip olması gibi. Mesela namaz için gerekli olan temizlik şartını yerine getirebilmek için kuyudan su çekmek, ip ve kova gibi şeyleri satın alması da vacip olur.[182] Öyleyse dinin gereklerini yerine getirmek her Müslüman'a vacip olduğuna göre bunun gerçekleşmesi kendisine bağlı olan dinî kaynakların yazıyla tespit edilmesi, öğrenilmesi ve öğre-

[173] es-Saffât 37/157.
[174] el-En'âm 6/91.
[175] el-En'âm 6/91.
[176] el-En'âm 6/91.
[177] el-Ahkâf 46/4.
[178] Tâ Hâ 20/52.
[179] Tâ Hâ 20/52.
[180] el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 142,148.
[181] (مَا لَا يَتِمُّ الْوَاجِبُ إِلَّا بِهِ فَهُوَ وَاجِبٌ /مَا لَا يُتَوَصَّلُ إِلَى الْوَاجِبِ إِلَّا بِهِ فَهُوَ وَاجِبٌ) Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Mînhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî (745-794/1344-1392), *el-Bahrü'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, Dârü'l-Kütübî nşr. 1414/1994, I,280.
[182] el-Kadı Ebû Ya'lâ Muhammed b. Hasan (v. 458/1065), *el-Udde fî Usûli'l-Fıkıh*, thk. Ahmet b. Ali el-Mubârkî, 1410/1990, II,420.

tilmesi, bunun için uygun mekânların hazırlanması ve ilim adamlarının yetiştirilmesi de vacip olur.[183]

3- el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *Takyîdü'l-İlm* adlı eserinde naklettiği rivayetlerin geneli dikkate alındığında Hz. Peygamber'in (a.s.) başlangıçta hadîsin yazılmasını nehyeden emirleri bazı şahıslarla, bazı durumlarla ve bazı zamanlarla mukayyet ve bir takım usûllerin tespitini temin etmeye yönelik olduğu görülür. Yani onun (a.s.) nehiyleri "nehy-i has"tır; nehy-i hastan ise "umumi" bir nehiy çıkarılamaz.

Bu nehiyler, bazı esas ve uygulamaları öğretir: *Kur'ân* metnine asla başka bir şey karıştırılmamalıdır. Hiçbir şey, *Kur'ân*'a benzetilmemelidir. *Kur'ân* ve *Sünnet*, İslâm dininin iki ayrı kaynağıdır. Bu kaynaklardan ilki kendisiyle ibadet edilen, lafzıyla ve manasıyla Allah'tan gelen vahy-i metlûv olan *Kur'ân-ı Kerîm*'dir. İkincisi ise vahy-i gayr-i metlûv olan *Sünnet*'tir.[184]

İki ayrı kaynak telakkisini yerleştirme, bunları tespit etme, bunlardan yararlanma ve değerlendirme usûllerinin farklı olduğu esas ve teamülünü İslâm ümmetine kazandırmak için İslâm'ın başlangıcında bazı şahıslarla mukayyet olmak üzere hadîsin kaydı konusunda bazı nehiyler varit olmuştur. Bu hususta el-Hattâbî el-Büstî (319-388/931-/998) *Garîbü'l-Hadîs* adlı eserinde, nesh keyfiyetini kabul etmekle beraber bu konuda en dikkate şayan izahı yapmıştır. O, haklı olarak, özetle: "(لا تَكْتُبُوا عَنِّي شَيْئًا فَمَنْ كَتَبَ عَنِّي شَيْئًا سِوَى الْقُرْآنِ فَلْيَمْحُ) hadîsinin izah tarzı -Allah en doğrusunu bilir- şudur: Peygamber (a.s.), *Allah'ın Kelamı* ile başkasının sözü bir tutulmasın diye, *Kur'ân*'ı tazim ve tenzih için, *Kur'ân* ile beraber başka bir şeyin bir sahifede yazılmasını veya ikisinin aynı yerde toplanmasını kerih görmüştür. Ben bu hadîsin başka bir izah tarzını bilmiyorum"[185] demiştir.

---

[183] er-Râmhürmüzî, s. 385,388.

[184] Müslümanlar için bir örnek/bir model Resûlullah'a (a.s.) uymanın gerekliliği, ona (a.s.) uymayı ve itaati emreden, *Kur'ân-ı Kerîm*'in âyetlerinden anlaşılmaktadır. Evet, iman kuru bir sözden ibaret değildir; gönülden bağlanmak, inanmak ve kabullenmektir. "Allah ve Resulü'ne inandım" deyip hükümlerine razı olmamak tipik münafıklık alametidir. Şu âyet meâlleri misal olarak zikredilebilir: *"(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir. De ki: Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez"* (Âl-i İmrân 3/31-32). Bazı âyet-i kerîmelere göre Hz. Peygamber'in (a.s.) kitabı ve hikmeti öğrettiğini bildiren ayetlerde geçen hikmet kelimesinin İslâm'da dinî bilgiyi belirlemede Resûlullah'ın (a.s.) rolüne, dolayısıyla sünnete işaret etmektedir. *"Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin"* (el-Bakara 2/129). Bu ve benzeri âyetler Hz. Peygamber'in (a.s.) 23 yıllık risâleti boyunca *Kur'ân-ı Kerîm*'i açıklayıp uygulayan söz ve davranışlarını dinî hükümlerin ikinci kaynağı olarak belirlemiştir. Daha sonra bütün İslâm mezheplerinin ittifak ettiği bu yaklaşım, *Kur'an* ve *Sünnet* şeklinde ifade edilmiştir. Bununla birlikte *Sünnet, Kur'ân-ı Kerîm*'in lafzıyla da vahiy (vahy-i metlüv) olmasına karşılık lafzı değil manası vahiy (vahy-i gayr-i metlüv) kabul edilerek *Kur'ân*'la aynı konumda tutulmasa bile onu tamamlayan bir konumda görülmüş ve değişik bakımlardan tasnif edilmiştir (M. Bedir, "*Sünnet*", DİA, XXXVIII,151).

[185] Ebû Süleyman Hamd (Ahmed) b. Muhammed el-Hattabi el-Büsti, *Garîbü'l-Hadîs*, thk. Abdülkerim İbrahim el-Azbavî, Dımaşk 1402/1982, I,632.

Ebû Saîd el-Hudrî'den, farklı on tarikle nakledilen birbirine yakın mealdeki rivâyetlerin tümünde, Hz. Peygamber'in (a.s.): *"Benden Kur'ân dışında bir şey yazmayınız. Benden Kur'ân dışında bir şey yazan onu imha etsin. Benden nakledin ve benim hakkımda yalan söylemeyin. Benim hakkımda kasten yalan söyleyen ateşten yerini hazırlasın"* buyurmuştur.[186] Yine üç tarikle, Ebû Saîd el-Hudrî'nin Hz. Peygamber'den (a.s.) hadîs yazmak için izin istediği; fakat onun (a.s.) izin vermekten kaçındığı nakledilir.[187] Yine farklı tariklerle tabiîn neslinden bazı kimselerin Ebû Saîd el-Hudrî'nin kendilerine hadîs yazdırmasını istedikleri, onun ise: "Onu okuyacağınız bir *Mushaf/Kur'ân* mı edineceksiniz? Peygamberiniz (a.s.) bize konuşur, biz de ondan ezberlerdik. Bizden duyduklarınızı, Peygamberinizden (a.s.) ezberlediğimiz gibi ezberleyin"[188] dediği nakledilmiştir. Hatta bir tarikte: "(Müzakere tarzında) Peygamber'den (a.s.) tahdis edin, zira hadîsin bazısı bazısını hatırlatır"[189] demiştir.

el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Saîd el-Hudrî'nin (r.a.) naklettiği ve hadîsin yazılmasını yasaklayan rivâyeti nesh eden; yani hadîsin yazılmasına izin veren diğer bir hadîsi yine kendisinin rivâyet ettiğine işaret ederek şöyle demektedir: "Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.), kendisinden Hz. Peygamber'in (a.s.): *'Benden, Kur'ân'dan başka bir şey yazmayınız. Benden Kur'ân dışında bir şey yazan onu imha etsin'* hadîsi, rivâyet edilen kimsedir. Aynı zamanda o (r.a.): *'Ashâbın Kur'ân'ı ve teşehhüt duasını yazdıklarını'* haber vermektedir. Bu haberde, daha önce ileri sürdüğümüz düşüncenin delili mevcuttur. Başlangıçta *Kur'ân* olmayan şeylerin *Kur'ân*'a benzetilmesinden ve *Kur'ân*'ın ihmal edilip başka şeylerle uğraşılmasından endişe duyuluyordu. Bu endişe ortadan kalkıp hadîslerin yazılmasına ihtiyaç hâsıl olunca, sahâbe teşehhüt duasını yazdıkları gibi başka hadîs-

---

[186] el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 18-21. Bazı âlimlşere göre "مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ" (*Benim hakkımda kasten yalan söyleyen ateşten yerini hazırlasın*) hadîsi, 200 sahâbe tarafından rivâyet edilmiş mütevatir hadîstir. Hadîsteki "فَلْيَتَبَوَّأْ" lafzına; şârihler "cehenneme girsin", "ateşten kendine bir ev edinsin", "Allah ona ateş hazırlamıştır" ve "ateş ona vacip kılındı kendini ona hazırlasın" gibi manalar vermişlerdir (وَأَمَّا مَتْنُ الْحَدِيثِ فَهُوَ حَدِيثٌ عَظِيمٌ فِي نِهَايَةِ مِنَ الصِّحَّةِ وَقِيلَ إِنَّهُ مُتَوَاتِرٌ ذَكَرَ أَبُو بَكْرٍ الْبَزَّارُ فِي مُسْنَدِهِ أَنَّهُ رَوَاهُ عَنِ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ نَحْوٌ مِنْ أَرْبَعِينَ نَفْسًا مِنَ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ وَحَكَى الْإِمَامُ أَبُو بَكْرٍ الصَّيْرَفِيُّ فِي شَرْحِهِ لِرِسَالَةِ الشَّافِعِيِّ رَحِمَهُمَا اللهُ أَنَّهُ رَوَى عَنْ أَكْثَرَ مِنْ سِتِّينَ صَحَابِيًّا مَرْفُوعًا وَذَكَرَ أَبُو الْقَاسِمِ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَنْدَهْ عَدَدَ مَنْ رَوَاهُ فَبَلَغَ بِهِمْ سَبْعَةً وَثَمَانِينَ ثُمَّ قَالَ وَغَيْرُهُمْ وَذَكَرَ بَعْضُ الْحُفَّاظِ أَنَّهُ رُوِيَ عَنِ اثْنَيْنِ وَسِتِّينَ صَحَابِيًّا وَفِيهِمُ الْعَشَرَةُ الْمَشْهُودُ لَهُمْ بِالْجَنَّةِ قَالَ وَلَا يُعْرَفُ حَدِيثٌ اجْتَمَعَ عَلَى رِوَايَتِهِ الْعَشَرَةُ إِلَّا هَذَا وَلَا حَدِيثٌ يُرْوَى عَنْ أَكْثَرَ مِنْ سِتِّينَ صَحَابِيًّا إِلَّا هَذَا وَقَالَ بَعْضُهُمْ رَوَاهُ مِائَتَانِ مِنَ الصَّحَابَةِ ثُمَّ لَمْ يَزَلْ فِي ازْدِيَادٍ وَقَدِ اتَّفَقَ الْبُخَارِيُّ وَمُسْلِمٌ عَلَى إِخْرَاجِهِ فِي صَحِيحَيْهِمَا مِنْ حَدِيثِ عَلِيٍّ وَالزُّبَيْرِ وَأَنَسٍ وَأَبِي هُرَيْرَةَ وَغَيْرِهِمْ وَأَمَّا إِيرَادُ أَبِي عَبْدِ اللهِ الْحُمَيْدِيِّ صَاحِبِ الْجَمْعِ بَيْنَ الصَّحِيحَيْنِ حَدِيثَ أَنَسٍ فِي أَفْرَادِ مُسْلِمٍ فَلَيْسَ بِصَوَابٍ فَقَدِ اتَّفَقَا عَلَيْهِ وَاللهُ أَعْلَمُ وَأَمَّا لَفْظُ مَتْنِهِ فَقَوْلُهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ قَالَ الْعُلَمَاءُ مَعْنَاهُ فَلْيَنْزِلْ وَقِيلَ فَلْيَتَّخِذْ مَنْزِلَهُ مِنَ النَّارِ وَقَالَ الْخَطَّابِيُّ أَصْلُهُ مِنْ مَبَاءَةِ الْإِبِلِ وَهِيَ أَعْطَانُهَا ثُمَّ قِيلَ إِنَّهُ دُعَاءٌ بِلَفْظِ الْأَمْرِ أَيْ بَوَّأَهُ اللهُ ذَلِكَ وَكَذَا فَلْيَلِجِ النَّارَ وَقِيلَ هُوَ خَبَرٌ بِلَفْظِ الْأَمْرِ أَيْ مَعْنَاهُ فَقَدِ اسْتَوْجَبَ ذَلِكَ فَلْيُوَطِّنْ نَفْسَهُ عَلَيْهِ وَيَدُلُّ عَلَيْهِ الرِّوَايَةُ الْأُخْرَى يَلِجِ النَّارَ وَجَاءَ فِي رِوَايَةٍ بُنِيَ لَهُ بَيْتٌ فِي النَّارِ ثُمَّ مَعْنَى الْحَدِيثِ أَنَّ هَذَا جَزَاؤُهُ وَقَدْ يُجَازَى بِهِ وَقَدْ يَعْفُو اللهُ الْكَرِيمُ عَنْهُ وَلَا يُقْطَعُ عَلَيْهِ بِدُخُولِ النَّارِ وَهَكَذَا سَبِيلُ كُلِّ مَا جَاءَ مِنَ الْوَعِيدِ بِالنَّارِ لِأَصْحَابِ الْكَبَائِرِ غَيْرِ الْكُفْرِ فَكُلُّهَا يُقَالُ فِيهَا هَذَا جَزَاؤُهُ وَقَدْ يُجَازَى وَقَدْ يُعْفَى عَنْهُ ثُمَّ إِنْ جُوزِيَ وَأُدْخِلَ النَّارَ فَلَا يَخْلُدُ فِيهَا بَلْ لَابُدَّ مِنْ خُرُوجِهِ مِنْهَا بِفَضْلِ اللهِ تَعَالَى وَرَحْمَتِهِ وَلَا يَخْلُدُ فِي النَّارِ أَحَدٌ مَاتَ عَلَى التَّوْحِيدِ وَهَذِهِ قَاعِدَةٌ مُتَّفَقٌ عَلَيْهَا عِنْدَ أَهْلِ السُّنَّةِ وَسَيَأْتِي دَلَائِلُهَا فِي كِتَابِ الْإِيمَانِ قَرِيبًا إِنْ شَاءَ اللهُ وَاللهُ أَعْلَمُ). Bkz. Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (v. 676/1277), *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*, Beyrut 1392, I,68.

[187] el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 22-23.

[188] (أَتَجْعَلُونَهُ مَصَاحِفَ تَقْرَأُونَهَا؟ كَانَ نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ يُحَدِّثُنَا فَنَحْفَظُ عَنْهُ فَاحْفَظُوا عَنَّا كَمَا حَفِظْنَا عَنْ نَبِيِّكُمْ) el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 27 vd.

[189] el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 29.

lerin yazılmasında da sakınca görmediler. Zira bunlar arasında, *Kur'ân*'dan olmamak bakımından fark yoktur. Ashap, yazdığı şeyleri ancak ihtiyatlı olmak şartıyla yazardı, yazmayı hoş görmemeleri de ancak ihtiyatlı olmalarındandır."[190]

Ebû Hüreyre'den (r.a.) üç tarikle nakledilen rivâyete göre Hz. Peygamber (a.s.) aralarında Ebû Hüreyre'nin (r.a.) de bulunduğu hadîs yazan bir grup sahâbeye uğrar ve: *"Bu yazdığınız şey nedir?"* diye sorar. "Senden duyduğumuz hadîslerdir" dedik. O (a.s.) da: *"Allah'ın Kitabı'ndan başka bir kitap mı? Sizden önceki ümmetleri saptıran şeyi mi istiyorsunuz? Dikkat edin! Allah'ın Kitabı'yla beraber (başka) kitaplardan yazdıkları şeyler (onları saptırdı)"* buyurdu. Başka bir rivâyette: *"Allah'ın Kitabı'ndan başka bir kitap mı? Allah'ın Kitabı'na yoğunlaşın, derinleşin ve ona karşı hâlis olun"* denilmiştir. Diğer bir rivâyette ise Hz. Peygamber'in (a.s.) minbere çıkıp Allah'a hamd u senada bulunduktan sonra: *"Yazdığınıza dair bana haberleri gelen bu kitaplar nedir? Ben ancak bir beşerim. Yanında o kitaplardan bir şey bulunan getirsin"* buyurmuştur. "Ey Allah'ın Resûlü! Senden hadîs nakledelim mi?" diye sorduk. *"Benden tahdîs edin ve (bunda) sıkıntı yoktur. Benim hakkımda kasten yalan söyleyen ateşten yerini hazırlasın"* buyurdu..... Ebû Hüreyre (r.a.) dedi ki: "(Yazılanları) bir yere toplayıp ateşe attık".[191]

Zeyd b. Sâbit'ten (r.a.) nakledilen rivâyette, Muaviye b. Ebî Süfyân'ın (r.a.) Hz. Peygamber'in (a.s.) bir hadîsini Zeyd b. Sâbit'e (r.a.) sorup onu yazdırmak istediği, buna karşılık Zeyd b. Sâbit'in (r.a.): "Resûlullah (a.s.) hadîsinden bir şey yazmamamızı emretti" demiştir.[192]

Abdullah b. Mes'ûd (r.a.), Ebû Musa el-Eş'arî (r.a.), Abdullah b. Abbas (r.a.) ve Abdullah b. Ömer'den (r.a.) de aynı minvalde rivâyetler nakledilir. Bu rivâyetlerde hadîsin yazılmasının hoş karşılanmadığı, Hz. Peygamber'den (a.s.) dikkatle hadîs alıp ezberledikleri ve tahdîs ettikleri, hadîsi asla gizlemedikleri/öğrettikleri; fakat onu yazmadıkları ve yazdırmadıkları anlatılmaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in (a.s.) mektuplarını ve *Kur'ân*'ı sahifelere yazmışlardır. Abdullah b. Abbas'ın (r.a.) gözlerini kaybettiği dönemde, Iraklılar ona sorular sorup hadîsi yazmışlardır. el-Hatîb el-Bağdâdî, aynı minvalde rivâyetleri tabiînden de nakletmiştir.

el-Hatîb el-Bağdâdî, "hadîsin yazılmasını" nehyeden rivâyetlerden sonra bunların illetlerine ve bu illetlere işaret eden rivâyetlere geçmiştir. Ona göre "yazmayı" nehyeden rivâyetlerin illetleri şöyle sıralanabilir:

Birinci illet: Başka şeylerin *Kur'ân*'a benzetilmesi ve *Kur'ân*'ın ihmal edilmesi ihtimalidir. Urve b. Zübeyr'den nakledilen rivâyete göre Hz. Ömer (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) *Sünen*'ini yazmak istedi. Ashap ile meseleyi istişare etti. Ashâbın tamamı *Sünen*'i yazmasını tavsiye etti. Hz. Ömer (r.a.), bir ay istihare yaptı, sonra: "*Sünen*'i yazmak istedim. Sizden önceki bir kavmi hatırladım. Bazı kitaplar yazdılar, onlara yoğunlaştılar

[190] el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 118. Ayrıca bkz. F. Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 51-58 (Hadîslerin İlk Yazılı Kaynakları).
[191] el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 23-25.
[192] el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 25-26.

ve *Allah'ın Kitabı*'nı terk ettiler. Vallahi *Allah'ın Kitabı*'na hiçbir şeyi ebediyen karıştırmayacağım" dedi.[193]

Bu minvaldeki rivâyetleri kaydettikten sonra, Hatîb el-Bağdadî şu neticeyi çıkarmıştır: Sabit oldu ki, İslâm'ın başlangıcında bir süreliğine hadîsin yazılması hoş görülmedi. Bu da *Kur'ân*'ın başka şeylere benzetilmemesi ve *Kur'ân*'ın ihmal edilip başka şeylerle uğraşılmasına engel olmak içindir.

Yine İslâm'ın başlangıcında, dinin yeni nâzil olduğu dönemde, İslâm'ın muhatablarının geneli düşünüldüğünde dinde derin kavrayış sahiplerinin (fakîh) azlığından veya vahyi vahiy olmayandan ayırabilenlerin azlığından dolayı hadîslerin yazılması bir süreliğine yasaklandı. Zira Arapların çoğunluğu henüz dinde derin kavrayış sahibi değillerdi, âlim ve âriflerle hemhal olmamışlardı, elde ettikleri sahifeleri *Kur'ân* ile karıştırmalarından endişe edilmekteydi.[194]

İkinci illet: Hadîs yazma yasağının ikinci bir nedeni de yazıya güvenip ezberin ihmal edilmesini önlemektir. İslâm'ın başlangıcında *Sünen*'in ezberlenmesi emredildi. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.) dönemine yakınlıktan dolayı hadîslerin isnadlarında yer alan isimler azdı.[195] Yazıya itimat menedildi. Çünkü yazıya itimat, hafızanın zayıflamasına neden olur. Yazıya güvenilmemesi hafızayı güçlendirir.[196] Bu nedenledir ki Süfyân es-Sevrî (97-161/715-778): "İlmi kâğıtlarda bırakanlar ne kötüdür" demiştir. Yahya b. Saîd, Süfyân es-Sevrî'nin sözlerini: "Süfyan ilmi yazardı. Görmüyor musun o yazıya itimat edilmesini zemmetti, ezberi emretti? Bununla beraber ihtiyaten ve hadîsi tevsik etmek için yazardı"[197] şeklinde değerlendirmiştir.

el-Hatîb el-Bağdâdî'ye göre bazı selef uleması hadîsleri ezberlemek için yazıdan yararlandı. Ancak kâmil manada hadîsleri ezberledikten (itkandan) sonra kalbin yazıya itimat etmesinden çekindikleri için bazıları yazdıklarını imha etti. Yazıya itimad hafızanın zayıflamasına ve ezberlenen şeye gereken önemin verilmemesine sebebiyet verir.[198]

el-Hatîb el-Bağdâdî, buna dair el-A'rac, Zührî, Halid el-Hazzâ', Asım b. Damra ve -Yahya b. Atik'in rivayet aldığı- Muhammed gibi ikinci kuşak Müslümanların uygulamalarından örnekler aktarmıştır. Gerçi yazdıklarını imha eden Urve b. Zübeyr ve Mansûr b. el-Mu'temir gibi ilim adamları daha sonraları; yani yaşlılık döneminde, yaptıklarına pişman olmuşlardır. Örneğin Urve b. Zübeyr, -muhtemelen bazı- yazdıklarını

[193] إِنِّي كُنْتُ أَرَدْتُ أَنْ أَكْتُبَ السُّنَنَ وَإِنِّي ذَكَرْتُ قَوْمًا كَانُوا قَبْلَكُمْ كَتَبُوا كُتُبًا فَأَكَبُّوا عَلَيْهَا وَتَرَكُوا كِتَابَ اللهِ تَعَالَى وَإِنِّي وَاللهِ لَا أُلْبِسُ كِتَابَ اللهِ بِشَيْءٍ أَبَدًا) el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 49.

[194] el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 61.

[195] Kâtip Çelebi de sahâbenin doğrudan Peygamber'den (a.s.) ilim alma imkânına sahip olmalarından dolayı başlangıçta hadîs yazmadıklarını dile getirir. *Keşfü'z-Zunûn*, Bağdad 1941, I,34.

[196] el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 62.

[197] el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 62.

[198] el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 62.

imha etmesiyle ilgili olarak: "Keşke malımı ve evladımı feda edeydim de yazdıklarımı imha etmeseydim" (كَتَبْتُ الْحَدِيثَ ثُمَّ مَحَوْتُهُ فَوَدِدْتُ أَنِّي فَدَيْتُهُ بِمَالِي وَوَلَدِي وَأَنِّي لَمْ أَمْحُهُ) demiştir.

Üçüncü İllet: İlmin yazılmasının bazı şahıslara yasaklanmasının önemli başka bir nedeni şudur: İlmin yazıyla kayda geçirilmesi ile ilmin öğrenilmesi/ezberlenmesi sonucunda kalıcı bir meleke (ilim melekesi[199]) halinde elde edilmesinin farklı şeyler olduğunu öğretmektir. İlki ilmin korunması, diğeri ise ilmin insana mal olması ve amele dönüşmesi ile ilgilidir. Yararlanılmayan, kitaplarda kalan ilim *"Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini yalanlamış olan kavmin durumu ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez"*[200] âyetindeki benzetme gibidir.

Dördüncü illet: İlmin yazı vasıtasıyla ehliyetsiz insanların ellerine geçmesi endişesidir. Bazı selef uleması, rivâyetlerin ifade ettiği hükümleri anlamayan, muhtevayı zahirine hamleden, esere ilave veya eksiltme yapması muhtemel ehliyetsiz insanların eline geçmesin diye imha etmiş veya edilmesini vasiyet etmiştir. Zira ehliyetsiz insanların yaptığı tasarruf, hakikati bilmeyenler tarafından kitabın müellifine mal edilebilir.[201]

Evzâiyye mezhebinin kurucusu, fıkıh ve hadîs âlimi el-Evzâî'nin (88-157/707-774): "Bu ilim büyük bir şerefe sahipti, âlimlerin hıfzında iken doğrudan onlardan öğrenilir ve müzakere edilirdi. Ne zaman ki ilim kitaplara kaydedildi, ilmin nuru kayboldu, ehil olmayanların eline düştü" demiştir.[202] O bu cümlelerle, ilk kuşaklara mensup Müslümanların, insan-ilim ilişkisi konusunda derin ve yüce esaslara, uygulamalara, teamüllere ve geleneklere sahip olduklarına işaret eder. Bu teamüllerden birisi de ilmin ehliyetsiz kimselerin eline geçmesine ve onlar vasıtasıyla insanlara öğretilmesine engel olmaktır.

İmam Malik b. Enes (93-179/712-795): "Bu ilim dindir; onu kimden aldığınıza dikkat edin" demiş, sonra eliyle Mescid-i Nebevî'ye işaret ederek sözlerine şöyle devam etmiştir: "Mescid-i Nebevî'de Resûlullah'tan sahâbe yoluyla nakilde bulunan tabiînden yetmiş kişiye yetiştim; fakat onlardan ilim almadım. Hâlbuki onlardan birine devlet hazinesi teslim edilse o derece doğru ve emîn kimselerdi ki devlet hazinesi onun elinde emniyette olurdu; fakat Resûlullah'tan sahâbe yoluyla rivayette bulunma/dini öğretme işinde ehil değildiler. ez-Zührî bize geldiğinde ise onun kapısına üşüşürdük."[203] Malik b. Enes'in bu sözleri, üçüncü illette söz konusu edilen güçlü teamüle işaret etmektedir.

---

[199] Melekeler ancak fiillerin tekrar edilmesiyle kazanılır. Çünkü fiil önce vuku bulur ve fâilin bir özelliği olur. Tekrarla onun hali olur. Hâl, henüz kökleşmemiş bir sıfattır. Tekrarın artmasıyla nihayet hâl, bir meleke, yani kökleşmiş bir sıfata dönüşür (İbn Haldûn, I,643-644).

[200] el-Cum'a 62/5.

[201] el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 66.

[202] (كَانَ هَذَا الْعِلْمُ شَيْئًا شَرِيفًا إِذْ كَانُوا يَتَلَقَّوْنَهُ بَيْنَهُمْ وَفِي حَدِيثِ صَفْوَانَ إِذْ كَانَ مِنْ أَفْوَاهِ الرِّجَالِ يَتَلَاقَوْنَهُ وَيَتَذَاكَرُونَهُ فَلَمَّا صَارَ إِلَى الْكُتُبِ وَقَالَ صَفْوَانُ فِي الْكُتُبِ ذَهَبَ نُورُهُ وَصَارَ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ) Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 73.

[203] Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed el-Ensârî el-Herevî (v. 482), *Zemmü'l-Kelam ve Ehlihi*, thk. Ab-

Aslında İslâm Medeniyeti'nde ilmin öğrenilmesi ve öğretilmesi meselesi kişilerin insafına terk edilmemiştir. Bu iş bir esasa bağlanarak, ilim ve tedris ehlini araştırmak, bu işi ehil ve layık şahsiyetlere tevdi etmek ve gerekli yardımı sağlamak, ehil olmayanları fetva ve tedristen alıkoyup sakındırmak halifenin temel bir görevi olarak tespit edilmiştir.[204]

İslâm Medeniyeti'nin insan-ilim ilişkisi konusundaki derin ve yüce esas, uygulama, teamül, gelenek ve kurumları bazen çok yaygınlaşarak bazen zayıflayarak günümüze kadar gelmiştir. Batı istilasının bunları alıp götürmesi ve tahrip etmesi başka bir bahistir ve bu duruma vakıf olan ehl-i vicdanı derinden incitmektedir.

Hadîsin/İlmin Yazılmasını Emreden Rivayetler: el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*'in üçüncü bölümünü hadîsin yazılmasının cevazına dair haberlere ayırmış ve bunları dört fasıl şeklinde kaydetmiştir. Birinci fasılda Hz. Peygamber'in (a.s.) ilmin yazılmasına izin veren hadîslerini, ikinci ve üçüncü fasılda ilim yazan ve yazılmasını emreden sahâbe ve tabiînin haberlerini, dördüncü fasılda ise "yazı, ilmi muhafaza eden en önemli vasıtadır" mevzusunu ele almıştır.

el-Hatîb el-Bağdâdî'ye göre insanlar yaygın bir şekilde ilmi yazmaya başladılar. Bir süre kerih görüldükten sonra ilmi kaydedip toplamaya yöneldiler. Çünkü rivâyetler her tarafa yayıldı, isnatlar uzadı, hadîse kaynaklık edenlerin isimleri, künyeleri ve soy bilgileri çoğaldı, aynı manayı ifade eden lafızlar farklılaştı. Kalpler/hafızalar zikredilen şeyleri korumaktan aciz kaldı. Resûlullah'ın (a.s.), hafızası zayıf olana yazmaya izin verdiği; sahâbe, tabiîn ve sonraki Müslüman kuşakların bununla amel ettikleri bilinmektedir. Zira yazıyı esas alan hadîs ilim geleneği, ezbere itimat edenin ilminden daha çok hadîsi korumuştur.[205]

el-Hatîb el-Bağdâdî, eserinin üçüncü bölümünün ilk faslında, on küsur tarikle Hz. Peygamber'in (a.s.), hafızası zayıf olan bir şahsa: *"Sağ elinle hafızana yardım et!"* (اسْتَعِنْ عَلَى حِفْظِكَ بِيَمِينِكَ)[206] buyurduğunu nakletmiştir. Hz. Peygamber (a.s.) "İlmi kaydedeyim mi?" diye soran Abdullah b. Ömer'e (r.a.) *"Evet"* karşılığını vermiştir. Hz. Peygamber'in (a.s.), birçok tarikle: *"İlmi, yazıyla kaydedin (zapt edin)"* (قَيِّدُوا الْعِلْمَ بِالْكِتَابَةِ)[207] buyurduğu nakledilmiştir.

Râfi' b. Hadîc (r.a.), dedi ki: Resûlullah (a.s.), hadîs naklederken bize uğradı ve *"Ne tahdîs ediyorsunuz?"* diye sordu. "Senden duyduklarımızı ey Allah'ın Resûlü" diye cevap verdik. Hz. Peygamber (a.s.): *"Tahdîs ediyorsunuz (fakat) benden kasten yalan haber nakleden cehennemdeki yerini hazırlasın"* buyurdu. Sonra Resûlullah (a.s.) bir ihtiyaçtan dolayı yanımızdan ayrıldı. Tahdîs edenler sustu ve tahdîsi durdurdular, başları eğildi, duydukları onları üzdü ve derin düşüncelere daldılar. Resûlullah (a.s.), *"Bu*

dürrahman Abdülaziz eş-Şebel, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem nşr. Medine 1418/1998, V,82.

[204] İbn Haldûn, I,232.

[205] el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 73-74.

[206] el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 74-79.

[207] el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 81-83.

haliniz ne? Tahdîs etmiyor musunuz?" diye sordu. Ashap: "Senden duyduklarımız ey Allah'ın Resûlü" dediler. Resûlullah (a.s.), sözleriyle, tahdîs edilmemesini değil, bilerek onun hakkında yalan söylemeleri muhtemel kişileri kastettiğini bildirdi. Hz. Peygamber'e (a.s.): "Ey Allah'ın Resûlü, senden bazı şeyler işitiyoruz. Bunları yazalım mı?" diye sorduk. *"Yazın beis yok"* diye cevap verdi.[208]

Bu minvalde nakledilen rivâyetlerde Hz. Peygamber (a.s.), rıza ve kızgınlık halinde söylediklerini de yazabileceklerini, haktan başka bir söz telaffuz etmeyeceğini de bildirmiştir. Sahâbe, hadîsi yazmakla kalmayıp yazdıklarını Resûlullah'a (a.s.) da arz etmiştir.

Hz. Peygamber'in (a.s.) bizzat kendisinin yazdırdığı siyasi vesikalar, iktâ'lar, muahedeler, emannameler, dinî muhtevalı sahifeler ve -Müdâyene âyetinin inişinden sonra düzenli bir şekilde kâtipler görevlendirerek yazdırdığı- sosyal mukaveleler gibi şeyler dışında, Abdullah b. Amr b. Âs (r.a.), Abdullah b. Ömer (r.a.), Ebû Hüreyre (r.a.), Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.), Hz. Ali (r.a.), Hz. Hasan (r.a.), Abdullah b. Abbâs (r.a.), Enes b. Mâlik (r.a.), Ebû Ümâme Sudey b. Aclân b. Vehb el-Bâhilî (v. 86/705) (r.a.) ve ismi verilmeyen birçok sahâbenin Resûlullah'tan (a.s.) hadîs yazdıkları ve yazmaya teşvik ettikleri bilinmektedir.

Hz. Peygamber'in (a.s.) hadîs yazmaya müsaade ettiği hususundaki en meşhur haber Abdullah b. Amr (r.a.) ile ilgili olandır. O şöyle demiştir: "Resûlullah'tan (a.s.) duyduğum her şeyi yazardım. Ancak Kureyş beni bundan alıkoydu ve dedi ki: 'Sen herşeyi yazıyorsun, Resûlullah (a.s.) bir beşerdir, kızgınlık ve hoşnutluk halinde konuşur'. Bunun üzerine durumu Resûlullah'a (a.s.) bildirinceye kadar yazmaktan vazgeçtim. Resûlullah (a.s.), parmağıyla ağzına işaret ederek şöyle dedi: 'Yaz! Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, bundan haktan başka bir şey çıkmaz'."[209]

el-Hatîb el-Bağdâdî, tabiînden nakledilen bu minvalde birçok veri tespit etmiştir. Eserinin üçüncü bölümünün dördüncü faslında, yazının ilmi kayıt altına alıp koruduğunu beyan ettikten sonra eserinin dördüncü kısmında altı fasıl şeklinde İslâm medeniyetinde kitap konusunu, âyet, hadîs, kelâm-ı kibâr, uygulamalar ve şiir gibi şahitliklere dayalı olarak ehliyetle tasvir edip açıklamıştır.[210]

Netice itibariyle Kadı İyâz ve Nevevî gibi âlimlerin belirttiği gibi sahâbe ve tabiînden hadîsin/ilmin yazılmasının leh ve âleyhine rivâyetler nakledilmiş ve bazısı bu işi kerih, ekserisi caiz kabul etmiştir. Bazı selef uleması da hadîsin yazılmasını menetmiş, cumhuru ise buna cevaz vermiş ve İslâm ümmeti bu konuda icmâ' etmiştir. [211]

---

[208] el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 86.

[209] (كُنْتُ أَكْتُبُ كُلَّ شَيْءٍ سَمِعْتُه مِنْ رَسُولِ الله -صلى الله عليه وسلم- فَنَهَتْنِي قُرَيْشٌ وَقَالُوا: تَكْتُبُ كُلَّ شَيْءٍ وَرَسُولُ الله -صلى الله عليه وسلم- بَشَرٌ يَتَكَلَّمُ فِي الْغَضَبِ وَالرِّضَا، فَأَمْسَكْتُ عَنِ الْكِتَابَةِ حتى ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ الله -صلى الله عليه وسلم- فَأَوْمَأَ بِأُصْبُعِه إِلَى فِيهِ فَقَالَ: اكْتُبْ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِه مَا يَخْرُجُ مِنْهُ إِلَّا حَقًّا) Rudânî, *Cem'ü'l-Fevâid*, Kitâbü'l-İlm, Hadîslerin yazılması.

[210] el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 147-195.

[211] en-Nevevî (631-676/1234-1277), *el-Minhâc Şerh Sahîh Müslim b. el-Haccâc*, Dâr İhyâ et-Tirâs el-Arabi nşr. Beyrut 1392, II. Baskı, IX,129; XVIII,129.

Hz. Peygamber (a.s.), sahâbe ve tabiîn devrinde varit olan ilmin yazılması konusundaki emir ve nehiyler, İslâm ilim tarihinde tezahürleri yaygın bir şekilde görülen insan-ilim ilişkisi konusunda bir takım ilke ve uygulamaları tesis etmeye yöneliktir. Bu ilke ve uygulamalara dair üç temel mesele söz konusudur:

1- Hiçbir şey *Kur'ân* metnine karıştırılmamalı ve *Kur'ân*'a benzetilmemelidir.

2- Talim-terbiyeden amaç, ilmin kalıcı bir meleke olarak insana mal olması ve onunla her zaman işlem yapabilmesidir. İlmin ezber dâhil muhtelif vesilelerle insanda kalıcı bir meleke olmasını temin etmek ile ilmin muhafazası ve gelecek kuşaklara intikalini sağlamak için yazılması farklı şeylerdir.

3- İnsana mal olmamış, kitaplarda kalmış bir ilim işlevini yitirmiş demektir.

İslâm ilim tarihi ve İslâm'ın her asrından -zamanın kasıtlı veya kasıtsız tüm yıkıcı etkilerine rağmen- günümüze ulaşan sayısız yazma eserler, vesikalar ve yazılı kitabe türü kalıntılar, İslâm ümmetinin ilmi, bütün türleriyle kaydetmeye büyük önem verdiğinin kanıtıdır.

II. Tarih Usûlünde Kaynak Meselesi Bakımından Sahâbe Rivayetleri

"Sahâbe rivâyetleri" ibaresinden kastımız, sahâbenin doğrudan Hz. Peygamber'den (a.s.) öğrendiği veya onun (a.s.) etrafında olup biten olaylarda bulunma, aktif olarak katılma, tanıklık etme neticesinde elde ettiği veya Hz. Peygamber'le (a.s.) ilgili şeylere dair başkalarından öğrenerek verdiği bilgidir. Sahâbe rivayetleri Câhiliye, Hz. Peygamber (a.s.) ve sahâbe devirlerine dair ilk elden en önemli bilgi kaynaklarıdır. Şöyle ki:

Tarih, vesika ve kaynaklar vasıtasıyla yapılır.[212] Tarihe tanıklık eden kaynaklar türlü türlüdür. Kimisi kalıntıya, kimisi müşahedeye, kimisi de habere dayanır. Haliyle, tarihçi bunları kaynaklık vasfına ve değerine göre tasnîfe tâbî tutmalı ve ondan sonra kullanmalıdır. Çünkü hangi türden olursa olsun geçmişe dair bilgi veren malzemeler; sıhhat ve ifade ettiği değer bakımından türlü türlüdür.

İslâm ilim dairesinde vücut bulmuş tarih usûlüne dair metinlerden *el-Muhasar fî İlmi't-Târîh* adlı eserin müellifi Kâfiyeci'ye göre tarihçi, tarihini yazarken öncelikle bir kaynağa (müstened) sahip olmalıdır.[213] Çünkü tarihçi, olmuş bitmiş hâdise ve olguların kendisine doğrudan ulaşamaz, onlardan vesikalar vasıtasıyla haberdar olur.

Kâfiyeci, tarih yazımına dair verdiği bilgiler tarihçi-kaynak ilişkisi konusunda tutarlı ve bütünlük arz eden bir yöntem ortaya koymaktadır. Ona göre herhangi bir şeyin tarihini yazmak isteyen tarihçi şu usûller ile karşılaşır: 1- Yaşayarak ve görerek,

[212] Ch. V. Langlois - Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, çev. Galip Ataç, İstanbul 1937, s. 14.

[213] Şeyhu'l-İslâm Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman b. Sa'd b. Mesûd er-Rûmî el-Bergâmî el-Hanefî el-Kâfiyeci (788-879/1386-1474), *el-Muhtasar fî İlmi't-Târîh*, thk. Muhammed Kemaleddin İzzeddin, Beyrut 1990, s. 71.

2- İlim ve kesin bilgi, 3- Gâlip zanna, 4- Teâruz bila tercih esasına göre ve 5- Meçhulâta göre tarih yazmak. Muasır tarihte yöntem çalışmalarına göre ise kaynak; en geniş manasıyla geçmişe dair bilgi veren her türlü malzeme anlamına gelir. Bunlar genelde üç kategoriye ayrılır[214]: 1- Kalıntı, 2- gözlem-hatıra ve 3- haber.

İslâm ilim dairesinde ortaya çıkan tarih usûlüne dair metinlere göre sahâbe rivayetleri değerlendirildiğinde, sahâbe rivayetlerinin çoğunun, Kâfiyeci'nin belirttiği beş kaynak türünden ilk ikisinin (müşahede ile ilim-yakîn) kapsamına girdiği tespit edilir.[215] Muasır tarih yöntem bilimcilerin tarihin bilgi kaynaklarıyla ilgili taksimine göre sahâbe rivayetleri değerlendirildiğinde ise üç kaynak türünden daha çok gözlem ve hatıralar kapsamına giren veriler içerdikleri açıktır.

Hadîs külliyatları sahâbenin tanıklığına dayalı mevsuk verilerle doludur. Hâkeza rivâyet tefsirleri, siyer-megâzî ve sahâbe tabakatı gibi kaynaklarda, Asr-ı Saâdet'i birebir yaşayan ve olaylara tanıklık eden sahâbe kuşağının gözlem ve hatıraları nevinden pek çok veri bulunmaktadır. Söz konusu kaynaklarda: "işittim/duydum" (سمعت), "gördüm" (رَأَيْتُ), "Peygamber'le (a.s.) beraber bulundum" (كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ), "o gazvede ben de onların arasındaydım" (كُنْتُ فيهمْ فِي تِلْكَ الغَزْوَة), "Ben, Tebûk Gazvesi hariç, Resûlullah'ın (a.s.) tüm gazvelerine katıldım..."; "Resûlullah (a.s.) ile beraber 15 gazveye katıldım..." (غَزَوْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَمْسَ عَشْرَةَ) gibi tanıklığı ifade eden birçok ibare, sarih bir şekilde bulunmaktadır.

İlim ile yakîn ve gözlem ile hatıra kapsamına giren sahâbe rivayetlerine bazı örnekler:

1- Hz. Peygamber'in (a.s.) Tebûk Gazvesi'nde yaptığı hitabeyi bizzat duyan ve "onun ağzından duyup ezberledim" diyen Zeyd b. Halid el-Cühenî'nin sözleri konuya dair bir misaldir.[216]

2- Ebû Şureyh el-Adevî'den (r.a.): O, Mekke'ye ordu gönderen Amr b. Saîd'e dedi ki: "Ey Emîr! Bana izin ver sana Allah'ın Resûlü'nün (a.s.) söylediği bir sözü söyleyeyim. (Mekke'nin) fetih gününün ertesi onu, iki kulağımla duydum, iki gözümle gördüm ve konuştuklarını kalbim kavradı. Allah'a hamd ü senada bulunduktan sonra şöyle buyurdu....".[217]

---

[214] Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, İstanbul 1985, s. 36 vd.; Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, İstanbul 1996, s. 75 vd.

[215] Nadir de olsa bazı sahâbe rivayetleri, üçüncü ve dördüncü kaynak türünün kapsamına girer.

[216] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ مُصْعَبِ بْنِ خَالِدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ، قَالَ: تَلَقَّفْتُ هَذِهِ الْخُطْبَةَ مِنْ فِي رَسُولِ اللهِ (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِتَبُوكَ سَمِعَتْهُ أُذُنَايَ يَقُولُ) Hz. Peygamber'in (a.s.) Tebûk Hitâbesi ve bir senedi için bkz. Ebû Zer Ubeyd b. Ahmed el-Ensârî el-Horasânî el-Herevî (v. 434), *el-Cüz min Fevâidi Hadîs Ebû Zer Ubeyd el-Herevî*, thk. Ebü'l-Hasan Semir, Riyad 1418/1998, s. 61; hicretin 9. yılı olaylarından: "183. Tebûk Seferi" bahsine.

[217] أبو شُرَيْح الْعَدَوِي قَالَ لِعَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ، وَهُوَ يَبْعَثُ الْبُعُوثَ إِلَى مَكَّةَ: ائْذَنْ لِي أَيُّهَا الأَمِيرُ أُحَدِّثْكَ قَوْلاً قَامَ بِهِ رَسُولُ اللهِ - صلى الله عليه وسلم - لِلْغَدِ مِنْ يَوْمِ الْفَتْحِ، سَمِعَتْهُ أُذُنَايَ، وَوَعَاهُ قَلْبِي، وَأَبْصَرَتْهُ عَيْنَايَ حِينَ تَكَلَّمَ بِهِ) Rudânî, *Cem'ü'l-Fevâid*, el-Hac, hadîs no: 3664.

3- "Ubâde b. el-Velîd b. Ubâde b. es-Sâmit anlatıyor: Babamla birlikte ensârın şu kabilesine (âlimleri) ölmeden önce ilim öğrenmek için yola çıktık. Bizi ilk karşılayan Resûlullah'ın (a.s.) ashabından (yirmi yaşında Bedir Savaşı'na katılan) Ebü'l-Yesar (Ka'b b. Amr el-Hazrecî v. 55/674) oldu. (Yanında bir tomar vesika[218] olan kölesi vardı.) Hem Ebü'l-Yesar'ın hem de kölesinin üzerinde bir hırka ve Meâfirî dokuması bir giysi vardı. Babam ona: Amcacığım yüzünde öfkeden dolayı bir kızarma görüyorum, dediğinde Ebü'l-Yesar şöyle karşılık verdi: "Evet! Falan kimsede alacağım vardı. Evine gittim ve: (Filan) burada mı? Diye sordum. Hayır, dediler. Karşıma huysuz olan oğlu çıktı. Ona baban nerede? Diye sorduğumda: Senin sesini duyunca annemin divanının altına girdi, dedi. Bunun üzerine bende: Karşıma çık! Çünkü nerede olduğunu öğrendim, dedim. Çıktığında: Benden neden saklandın? Diye sordum. Dedi ki: Vallahi, ben seninle konuşunca yalan söylemem. (Fakat sen gelince) seninle konuşup yalan söylemekten, sana söz verip de yerine getirmemekten korktum. Sen ki Resûlullah'ın (a.s.) ashabındansın; ama dardayım. Ebü'l-Yesar: Böyle olduğuna dair Allah adına yemin eder misin? Diye sorduğunda: Vallahi, böyle, dedi. Vallahi mi? Diye sordum. Vallahi, dedi. Vallahi mi? Diye bir daha sordum. Yine vallahi, dedi. Ebü'l-Yesar, bunu üzerine borç kâğıdını (senedini) getirdi ve kendi eliyle borcu sildi. Ebü'l-Yesar: Ona bana bunu ödeme imkânın olursa ödersin. İmkânın olmaz ise sana helal olsun, dedim. Ubâde dedi ki: Ebü'l-Yesar parmaklarını gözlerine koyarak: Şu iki gözümle gördüm. Şu iki kulağımla duydum, dedi. Sonra da: Kalbine işaret ederek[219] dedi ki: Şu kalbim de kavradı. Resûlullah (a.s.) şöyle buyurdu: Kim darda olana borcundan dolayı mühlet verir veya borcu affederse Allah onu kendi gölgesinde gölgelendirir".[220]

4- "Ebû Mes'ûd el-Ensârî (r.a.) dedi: Bir adam: Ey Allah'ın Resûlü! Filânca bize (namaz kıldırırken) o kadar uzatıyor ki, adeta namazı terk edecek gibi oluyorum, dedi. Peygamber'i (a.s.) hiçbir mevizede/hitâbede o günkü kadar kızgın görmedim. Bu şikâyet üzerine Rasûlullah (a.s.): 'Ey insanlar! Sizler nefret ettiricilersiniz. Her kim insanlara namaz kıldırırsa namazı hafifletsin. Çünkü cemaatin içinde hasta olanı, zayıf olanı ve iş güç sahibi olanı vardır' buyurdu".[221]

---

[218] Ashap, Müdâyene Âyeti'nin (el-Bakara 2/282) emri gereğince, akitleri/mukaveleleri (العقود), sosyal işlemleri (المعاملات) ve borçları (المداينات) tevsik edip yazmaya başladılar.

[219] Asıl ibare: "وَأَشَارَ إِلَى نِيَاطِ قَلْبِهِ" şeklindedir. "وَهُوَ العِرْقُ الَّذِي القَلْبُ مُعَلَّقٌ بِهِ": (Kalbin bağlı oduğu damar) diye izah edilmiştir (Bkz. İbnü'l-Esîr (544-606/1149-1210), *en-Nihâye*, "نيط" md.).

[220] عُبَادَةُ بْنُ الْوَلِيدِ بْنِ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ: خَرَجْتُ أَنَا وَأَبِي لِطَلَبِ العِلْمِ فِي هَذَا الحَيِّ مِنَ الأَنْصَارِ، فَكَانَ أَوَّلُ مَنْ لَقِينَا أَبَا اليَسَرِ صَاحِبَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَمَعَهُ غُلاَمٌ لِي كل منهما بُرْدَةٌ، وَمَعَافِرِيٌّ فَقَالَ لَهُ أَبِي: يَا عَمِّ إِنِّي أَرَى فِي وَجْهِكَ سَفْعَةً مِنْ غَضَبٍ، فَقَالَ: أَجَلْ كَانَ لِي عَلَى فُلاَنِ بْنِ فُلاَنٍ مَالٌ، فَأَتَيْتُ أَهْلَهُ، فَقُلْتُ: أَثَمَّ هُوَ، فَقَالُوا: لاَ، فَخَرَجَ ابْنٌ لَهُ جَفْرٌ، فَقُلْتُ لَهُ: أَيْنَ أَبُوكَ؟ قَالَ: سَمِعَ صَوْتَكَ، فَدَخَلَ أُرَيْكَةَ أُمِّي، فَقُلْتُ لَهُ: اُخْرُجْ فَقَدْ عَلِمْتُ مَوْضِعَكَ، فَخَرَجَ، فَقُلْتُ لَهُ: مَا حَمَلَكَ عَلَى أَنِ اخْتَبَأْتَ مِنِّي؟ قَالَ: وَاللَّهِ أُحَدِّثُكَ وَلاَ أَكْذِبُكَ خَشِيتُ أَنْ أُحَدِّثَكَ فَأَكْذِبَكَ، وَأَوعِدَكَ فَأُخْلِفَكَ، وَكُنْتَ، وقد صحبت النبي -صلى الله عليه وسلم- وَكُنْتُ، وَاللَّهِ مُعْسِرًا، فَقُلْتُ: الله إنك معسر، قَالَ: الله، فأعطيه صحيفته، فَمَحَاهَا بِيَدِهِ وقلت: إِنْ وَجَدْتَ قَضَاءً فَاقْضِنِي وَإِلاَّ أَنْتَ فِي حِلٍّ ثم قال: وَأَشْهَدُ بَصُرَ عَيْنِيَّ هَاتَيْنِ وَوَضَعَ إِصْبَعَيْهِ عَلَى عَيْنَيْهِ وَسَمْعُ أُذُنَيَّ هَاتَيْنِ وَوَعَاهُ قَلْبِي هَذَا وَأَشَارَ إِلَى نِيَاطِ قَلْبِهِ رَسُولَ الله - صلى الله عليه وسلم - وَهُوَ يَقُولُ: مَنْ أَنْظَرَ مُعْسِرًا أَوْ وَضَعَ عَنْهُ أَظَلَّهُ (الله في ظله) Rudânî, *Cem'ü'l-Fevâid*, el-Büyû', hadîs no: 4775.

[221] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الأَنْصَارِيِّ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللهِ، لاَ أَكَادُ أُدْرِكُ الصَّلاَةَ مِمَّا يُطَوِّلُ بِنَا فُلاَنٌ، فَمَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَوْعِظَةٍ أَشَدَّ غَضَبًا مِنْ يَوْمَئِذٍ، فَقَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّكُمْ مُنَفِّرُونَ، فَمَنْ صَلَّى بِالنَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ، فَإِنَّ فِيهِمُ المَرِيضَ، وَالضَّعِيفَ، وَذَا الحَاجَةِ (Buhârî, *Kitâbü'l-İlm*, بَابُ الغَضَبِ فِي المَوْعِظَةِ وَالتَّعْلِيمِ إِذَا رَأَى مَا يَكْرَهُ)

3. Örnek Metin:

"Ebû İshâk Amr es-Subey'î şöyle demiştir: Ben Zeyd B. Erkam'a (r.a.): 'Resûlullah (a.s.) ile kaç gazada bulundun?' diye sordum. 'On yedi gazada', diye cevap verdi. Ben: 'Peygamber (a.s.) bizzat kaç gazada bulundu?' dedim. 'On dokuz gazada bulundu', dedi".[222]

Şimdi, tanıklığa dayanan ve baştan itibaren kayda geçen sahâbe rivayetlerinin tarih usûlü bakımından değerini gösteren Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'den seçtiğimiz bir metini senediyle birlikte incelemeye çalışalım:

"Resûlullah'ın (a.s.) böyle yaptığını gördüm" (هَكَذَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ) ibaresinin yer aldığı ve sahâbe tanıklığına dayalı bir veri ihtiva eden rivayet meâlen şöyledir:

Hac ibadetini eda ederken, hac ibadetinin menasikinden olan şeytan taşlama konusunda: "Abdullah b. Ömer, el-Cemretü'd-Dünyâ'ya yedi tane çakıl taşı atardı. Her bir çakıl taşını attıktan sonra tekbir getirirdi. Sonra ilerler, vadinin ortasındaki düzlüğe gelirdi. Kıbleye yönelmiş olarak uzun bir süre ayakta durur, iki ellerini kaldırır dua ederdi. Sonra el-Cemretü'l-Vustâ'ya aynı şekilde taş atardı. Vadinin kuzey tarafına doğru yürür, düzlüğe gelir, yine kıbleye yönelmiş olarak uzun bir süre ayakta durur, iki elini kaldırır, dua ederdi. Sonra Vadi'nin içindeki Akabe Cemresi'ni taşlardı, yanında vakfe yapmazdı ve: 'Rasûlullah'ı (a.s.) işte böyle yaparken gördüm', der idi":

(حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَخِي، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ يُونُسَ بْنِ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، كَانَ يَرْمِي الجَمْرَةَ الدُّنْيَا بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، ثُمَّ يُكَبِّرُ عَلَى إِثْرِ كُلِّ حَصَاةٍ، ثُمَّ يَتَقَدَّمُ فَيُسْهِلُ، فَيَقُومُ مُسْتَقْبِلَ القِبْلَةِ قِيَامًا طَوِيلًا، فَيَدْعُو وَيَرْفَعُ يَدَيْهِ، ثُمَّ يَرْمِي الجَمْرَةَ الوُسْطَى كَذَلِكَ، فَيَأْخُذُ ذَاتَ الشِّمَالِ فَيُسْهِلُ وَيَقُومُ مُسْتَقْبِلَ القِبْلَةِ قِيَامًا طَوِيلًا، فَيَدْعُو وَيَرْفَعُ يَدَيْهِ، ثُمَّ يَرْمِي الجَمْرَةَ ذَاتَ العَقَبَةِ مِنْ بَطْنِ الوَادِي، وَلاَ يَقِفُ عِنْدَهَا، وَيَقُولُ: هَكَذَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ)[223]

Buhârî *el-Câmi'u's-Sahîh*'ine aldığı hadîsi, İsmail b. Ebî Üveys ve kardeşi Abdülhamîd, Süleyman b. Bilal, Yunus b. Yezîd, Zührî, Hz. Ömer'in (r.a.) torunu Sâlim ve Sâlim'in babası Abdullah'tan müteşekkil bir senedle Hz. Peygamber'e (a.s.) isnad eder.

Hadîsin senedinde yer alan ravîlerin -teşbihte hata olmasın- mesleki özgeçmişleri ve yeterlilikleri ricâl; yani hadîs âlimlerinin ansiklopedik biyografilerinde ıstılahlarla anlatılmıştır. Bu meyanda hadîs, siyer, tarih, ensâb, sahâbî ve tâbiîn ahbârında âlim İbn Sa'd'ın (160-230/777-845) *et-Tabakât* veya hadîs hafızı el-Mizzî'nin (654-

[222] (حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ رَجَاءٍ، حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: سَأَلْتُ زَيْدَ بْنَ أَرْقَمَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: كَمْ غَزَوْتَ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: سَبْعَ عَشْرَةَ، قُلْتُ: كَمْ غَزَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: تِسْعَ عَشْرَةَ بَابٌ: كَمْ غَزَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) Buhârî, *Kitâbü'l-Megâzî*,

[223] Buhârî, "*Kitâbü'l-Hac*", "142- Cemretu'd-Dünya İle Cemretu'l-Vusta Yanında (Dua İçin) Elleri Kaldırmak Babı".

742/ 1256-1341) *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl* adlı eserlerinden incelendiğinde, söz konusu râvilerin onlarca, bazılarının ise yüzlerce hadîs otoritesinden hadîs usûlü çerçevesinde ilim alıp hadîs alanında otorite oldukları tespit edilir.[224]

Hadîsin Hz. Peygamber'e (a.s.) isnadını sağlayan Abdullah b. Ömer (r.a.)[225] gibi genç sahâbîler ve ondan sonra gelen tabiîn âlimleri, Hz. Peygamber (a.s.) döneminin onlarca, bazen yüzlerce tanığından ve âlim sahabîlerden hadîs öğrenip yazmışlardır. Söz konusu senette yer alan râviler kitabet, sahife, müdevven veya musannef türünden hadisle ilgili yazılı malzemelere ve eserlere sahip hadîs alanında yetkin insanlardır.

Şimdi bu râvilerden bazılarının biyografilerini, tarih usûlünde kaynak meselesi ve İslâmî rivâyetin yapısı bakımından sahâbe rivâyetlerinin durumunu tesbit gayesiyle tahlil edelim:

1- İsmail'in (139-226/756-57841)[226] babasının ismi Abdullah olup künyesi ise Ebû Üveys'dir. İsmail, babasının künyesi ile yani İbn Ebî Üveys diye tanındı. O, Güney Arabistan'da yaşayan Asbah kabilesine mensup olup Medine'de Teym b. Mürre kabilesinin halîfi idi. İsmail, babası Abdullah, kardeşi Abdülhamîd, dayısı Mâlik b. Enes,[227] Mâcişûn, Seleme b. Verdân ve Abdurrahman İbn Ebi'z-Zinâd gibi âlimlerden hadîs rivayet etti. O, kurrâ-i seb'a'dan Nâfi'den kıraat öğrendi. İsmail, Nâfi'in en son vefat

[224] Aloys Sprenger (1813-1893) İslâm ilim tarihinde yer alan ilmu'r-ricâl konusunda şöyle demektedir: "Geçmiş ve muasır milletler arasında, esmâ-i ricâl adıyla anılan insanların tercüme-i hali konusunda Müslümanların yaptıklarını yapan yoktur. Bu çok ehemmiyetli ilimde 500 000 şahsın biyografisini toplamışlardır" (S. S. Nedvi, *Hazret-i Muhammed Hakkında Konferanslar*, s. 57).

[225] Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb (r.a.): Hz. Ömer'in (r.a.) oğlu, en çok hadis rivayet eden, en çok fetva veren yedi sâhâbîden ve abâdileden biridir. Abdullah b. Ömer (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) kayınbiraderidir. Bu durum ona Hz. Peygamber'in (a.s.) yakın çevresinde bulunma imtiyazını sağlamıştır. Bu sebeple Resûlullah'tan (a.s.), birçok sahâbînin görüp duyma imkânı bulamadığı davranış ve sözleri rivâyet etmiştir. Rivayet ettiği 2630 hadîs ile Ebû Hüreyre'den sonra en çok hadîs rivayet eden yedi sahâbînin (el-müksirûn) ikincisi oldu. Bu hadisleri, başta Hz. Peygamber olmak üzere, babası Hz. Ömer (r.a.), ablası Hz. Hafsa (r.anha) ile birlikte Hz. Ebû Bekir (r.a.), Osman (r.a.), Hz. Âişe (r.a.), Zeyd b. Sâbit (r.a.), Bilâl (r.a.) ve Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) gibi ileri gelen sahâbîlerden dinleyip öğrendi. İbn Ömer'in (r.a.) en önemli özelliklerinden biri de hadisleri Hz. Peygamber'den (a.s.) duyduğu lafızlarla rivayet etmeye son derece dikkat etmesi, bunların benzer kelimelerle değiştirilmesine asla izin vermemesidir. Geniş hadis bilgisine rağmen bu titizliğinden dolayı ihtiyatla hadis rivayet ederdi. Onunla birlikte Medine'ye kadar yolculuk yapan Mücâhid ve yanında bir yıl kalan muhaddis Şa'bî, bu süre içinde sadece bir hadis rivayet ettiğini söylerler. "Altın zincir" (silsiletü'z-zeheb) adı verilen en sahih isnad, Buhârî'ye göre, İbn Ömer'den âzatlı kölesi Nâfi'in, ondan da İmam Mâlik'in rivayet ettiği hadis senedleridir. Onun önde gelen hadis talebeleri Abdullah b. Abbas (r.a.), Câbir b. Abdullah (r.a.) gibi sahâbîlerle Enes b. Sîrîn, Hasan-ı Basrî, Saîd b. Müseyyeb, Nâfi', Mücâhid, Tâvus gibi meşhur tâbiîlerdir. Ashabın fakihleri arasında da mümtaz bir yeri olan Abdullah, en çok fetva veren yedi sahâbîden (el-fukahâü's-seb'a) biridir. Altmış yıl boyunca fetva vermiştir. Özellikle sahâbenin yaşlıları vefat ettikten sonra insanların fetva için başvurdukları kişilerin başında İbn Ömer (r.a.) ve İbn Abbas (r.a.) gelmekteydi (M. Yaşar Kandemir, *"Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb"* DİA, I,126-128).

[226] İsmail b. Ebî Üveys Abdillah b. Abdillah b. Üveys b. Malik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Medenî.

[227] İmam Malik b. Enes'in (93-179/712-795), ilk olarak -büyük tâbiîn âlimlerinden- Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec'den yedi yıl hadis dersi aldı ve bu esnada *Kur'ân-ı Kerîm*'i ezberledi ve meşhur fakih Rebîatürre'y'in ders halkasına katıldı. Hadîs aldığı hocalarının üç yüzü tâbiîn, altı yüzü tebeü't-tâbiîn olmak üzere dokuz yüz civarında bulunduğu nakledilir. (A. Özel, *"Mâlik b. Enes"*, DİA, XXVII,506).

eden talebesidir.[228] Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Zühlî, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, Kuteybe b. Saîd kendisinden hadis rivayet eden pek çok muhaddis arasında yer alır. Medine'nin önde gelen hadisçilerinden sayılan İsmâil Receb 227/ Mayıs 842'de vefat etti.[229]

2- Süleyman b. Bilal (v. 177/793): İslâmî rivâyetin yapısını ve tarih usûlünde kaynak meselesi bakımından sahâbe rivâyetlerinin değerini aydınlatmak gayesiyle ilmü'r-rivâye[230] ile ilintili ıstılahlarla özetlenmiş Süleyman b. Bilal'in biyografisini el-Mizzî'den alıntılayacağız ve bazı unsurlarına dikkat çekeceğiz:

el-Mizzî'nin konuyla ilgili metninde bazı kısaltmalar dikkat çeker. Bunlar, Süleyman b. Bilal'den nakil yapan kaynaklara işaret eden rumuzlardır. Şöyle ki:

(ع): Kütüb-i Sitte; yani sahih sınırları içinde kalan hadîslerin büyük bir kısmını ihtiva eden altı hadis kitabı demektir. Buhârî ve Müslim'in el-Câmi'u's-Sahîhleri, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin es-Sünenleri, Tirmizî'nin el-Câmi'u's-Sâhîh'i (bunlara el-usûlü'l-hamse: beş asıl kaynak denmiştir), bunlara bazı muhaddislerin İmam Mâlik'in el-Muvattaa'ını, bazılarının Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî'nin es-Sünen'ini ilâve eder. Bu altı eseri derleyen âlimlere de "eimme-i sitte" denir. Bunlar dışında Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî (v. 153/770) el-Câmi', Ahmed b. Hanbel'in gibi âlimlerin yazdığı el-Müsnedler, Abdürrezzâk es-San'ânî'nin (v. 211/826-27) ve Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'nin (v. 235/849) el-Musannefleri ve benzeri birçok hadîs mecmuasının olduğu da unutulmamalıdır.

(خ): Buhârî, (خت): Buhârî ta'lîk, (ز): Buhârî - *Kitâbü'l-Kırâati*, (ي): Buhârî - *Kitâbü Ref'i'l-Yedeyn fi's-Salati*, (بخ): Buhârî - *Kitâbü'l-Edeb*, (عخ): Buhârî - *Kitâbü Efâli'l-İbâd*,

(م): Müslim, (مق): Müslim - Mukaddime,

(د): Ebû Davud, (مد): Ebû Davud - *Kitâbü'l-Merâsil*, (قد): Ebû Davud - *Kitâbü'r-Red 'Alâ Ehli'l-Kader*, (خد): Ebû Davud - *Kitâbü'n-Nâsih ve'l-Mensûh*, (ف): Ebû Davud - *Kitâbü't-Teferrüd*, (صد): Ebû Davud - *Feâilü'l-Ensâr*,

(ل): Ahmed b. Muhammed b. Hanbel - *Kitâbü'l-Mesâil*, (كد): Ahmed b. Muhammed b. Hanbel - *Müsnedü Hadîs Malik b. Enes*,

---

[228] Kurrâ-i seb'a, yedi kıraât imamı; yani Allah'ın kelâmı *Kur'ân-ı Kerîm*'in kıraatini (okunuşunu) Hz. Peygamber'in (a.s.) okuduğu gibi bildiren yedi büyük kıraat âlimi demektir. Bunlar: 1. Nâfi' b. Abdurrahman el-Leysî (v. 169/785). 2. Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr (v. 120/738). 3. Ebû Amr b. Alâ el-Basrî (v. 154/771). 4. Abdullah b. Âmir el-Yahsubî (v. 118/736). 5. Âsım b. Behdele (v. 127/745). 6. Hamza b. Habîb (v. 156/773). 7. Ali b. Hamza el-Kisâî (v. 189/805).

[229] Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî (654-742/ 1256-1341), *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf, Beyrut 1400/1980, III,124; İ. H. Ünal, "*İsmail b. Ebî Üveys*", DİA, XXIII,95.

[230] Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî (v. 463), *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû Abdillah es-Süverkî -İbrahim Hamdi el-Medenî, nşr. el-Mektebetü'l-İlmiyye- Medine-i Münevvere.

(ت): Tirmizî, (تم): Tirmizî – *Kitâbü'ş-Şemâil,*

(س): Nesâî, (سي): Nesâî – *Kitâbü Ameli Yevmin ve Leyletin,* (ص): Nesâî – *Kitâbü Hasâis Emîri'l-Müminin Ali b. Ebî Talib (r.a.),* (عس): Nesâî – *Müsnedü Ali (r.a.),* (كن): Nesâî – *Müsnedü Hadîs Malik b. Enes,*

(ق): İbn Mâce, (فق): İbn Mâce – *Kitâbü't-Tefsîr.*[231]

el-Mizzî'nin Süleyman b. Bilal ile ilgili metni beş bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Süleyman b. Bilal'in ismi, künyesi, sosyal konumu ve bağlarına değinilmiştir.

ع: سُلَيْمان بن بلال القُرَشِيّ التَّيْمِيّ، أَبُو مُحَمَّد، ويُقال: أَبُو أيوب، المدني، مولى عَبد الله بْن أَبي عتيق مُحَمَّد بْن عَبْد الرَّحْمَن بْن أبي بَكْر الصديق، ويُقال: مولى القاسم بْن مُحَمَّد بْن أبي بكر الصديق وهو والد أيوب بْن سُلَيْمان بْن بلال.): "Rivâyet ettiği hadîsler Kütüb-i Sitte'de (ع) yer almaktadır. Süleyman b. Bilâl el-Kureşî et-Teymî el-Medenî, künyesi Ebû Muhammed'dir. Ebû Eyyûb olduğuna dair bir görüş de bulunmaktadır. Hz. Ebî Bekir'in torunu Abdullah b. Ebî Atîk Muhammed b. Abdirrahman b. Ebî Bekir es-Sıddîk'in mevlası yani azatlı kölesidir. Başka bir görüşe göre yine Süleyman b. Bilal'in babası Hz. Ebî Bekir'in torunu Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekir es-Sıddîk'in mevlasıdır".

İkinci ve üçüncü bölümler Süleyman b. Bilâl'in hadîs rivâyet ettiği ve ondan rivâyet alanlara tahsis edilmiştir. Hadîs rivâyeti, hadîs ilminin bir şubesi rivâyetü'l-hadîsin (علم رواية الحديث) konusudur. Rivâyetü'l-hadîs, Resûlullah'ın (a.s.) söz, fiil, takrîr ve hallerini, bunların, usûlüne uygun olarak alınıp nakledilmesini konu edinen bir ilimdir.

İkinci bölümde Süleyman b. Bilal'in hadîs hocaları zikredilmiştir.

"Hadîs rivâyet ettiği âlimler: İbrahim b. Ebî Üseyd el-Berrâd: Ondan nakledilen rivâyetler Buhârî'nin *Kitâbü'l-Edeb*'inde ve Ebû Davud'da yer almaktadır....."

(رَوَى عَن: إِبْرَاهِيم بن أَبي أسيد البراد (بخ د) وبردان بْن أَبي النضر وهو إِبْرَاهِيم بْن سالم (د) وثور بْن زيد الديلي (خ م د س) وجعفر بْن مُحَمَّد الصادق (م د) وحميد الطويل (خ س) وخثيم بْن عراك بْن مالك (م) وربيعة بْن أبي عَبْد الرَّحْمَن (خ م د س) وزيد بْن أسلم (خ م س) وسعد بْن سَعيد الأَنْصارِيّ (خت م) وأبي حازم سلمة بْن دينار (خ م) وسهيل بْن أبي صالح (بخ م) وشَريك بن عَبد الله بن أَبي نمر (خ م د تم س ق) وصالح بْن كيسان (خ) وعبد الله بْن دينار (خ م س) وعبد الله بْن سُلَيْمان الأَسلميّ (بخ) وأبي طوالة عَبد الله بْن عَبْد الرَّحْمَن بْن معمر الأَنْصارِيّ (خ م) وعبد الرحمن بْن الحارث بْن عياش بْن أبي ربيعة (بخ) وعبد الرحمن بْن حميد بْن عَبْد الرحمن بْن عوف (م) وعبد الرحمن بْن عَبد الله بْن أبي عتيق (بخ) وعبد المجيد بْن سهيل بْن عَبْد الرحمن بْن عوف (خ م) وعُبَيد الله بْن سلمان الأَغَر (بخ) وعُبَيد الله بْن عُمَر العُمَري (خ) وعتبة بْن مسلم (خ م) وعلقمة بْن أبي علقمة (خ م س ق) وعمار بْن غزية (م ت س ق) وعَمْرو بْن أبي عَمْرو (خ) مولى المطلب، وعَمْرو بْن يَحْيَى بْن عمارة (خ م ق)، والعلاء بْن

[231] el-Mizzî, I,148 vd.

عَبْد الرحمن (ي م د)، وكثير بْن زيد الأَسلميّ (بخ د) ومحمد بْن عَبد الله بْن أَبي عتيق (خ م ت س)، ومحمد بْن عجلان (بخ س) ومعاوية بْن أَبي مزرد (خ م س)، وموسى بْن أنس بْن مالك، وموسى بْن أَبي تميم (م)، وموسى بْن عقبة (د ت س)، وهشام بْن عروة (خ م د ت ق) ويحيى بْن سَعيد الأَنْصارِيّ (ع)، ويزيد بْن خصيفة (خ) ويونس بْن يَزِيدَ الأيلي (خ م س)، وأبي وجزة السعدي (د).)

Râvî biyografilerinde verilen bilgiler, âlimler arasında ilim alış-verişinin tahammülü'l-hadîsin sekiz yöntemine göre yapıldığını ve hadîs konusunda çeşitli türlerde yazılı malzeme ve eserlere sahip olduklarını kanıtlar.

Üçüncü bölümde Süleyman b. Bilal'in talebeleri zikredilmiştir.

"Süleyman b. Bilal'den hadîs rivâyet eden âlimler: İshâk b. Muhammed el-Fervî ve İsmail b. Ebî Üveys (خ: Buhârî, م: Müslim, د: Ebû Davud, ت: Tirmizî, ق: İbn Mâce)....."

(رَوَى عَنه : إِسْحَاق بْن محمد الفروي، وإسماعيل بْن أَبي أويس (خ م د ت ق) وبشر بْن عُمَر الزهراني (م) وخالد بْن مخلد القطواني (خ م ت س ق) وزياد بْن يونس (د) وسَعيد بْن الحكم بْن أبي مريم (خ م) وسَعيد بْن كثير بْن عفير (م س) وعبد الله بْن المبارك، وعبد الله بْن مسلمة القعنبي (م د س) وعبد الله بْن وهب (م د س ق) وأبو بكر عبد الحميد بْن أبي أويس (خ م د ت س) وعبد العزيز بْن عَبد الله الأُوَيسي (خ دت) وأبو عامر عَبد الملك بْن عَمْرو العقدي (خ م د ت س) ومحمد بْن خالد بْن عثمة (س) ومحمد بْن سُلَيْمان لوين (د) وأَبُو الجماهر مُحَمَّد بْن عثمان التنوخي (د) ومروان بْن مُحَمَّد الدمشقي الطاطري (دق) والمعافى بْن عِمْران الموصلي (س) ومعلى بْن منصور الرازي (م) وأَبُو سَلَمَة منصور بْن سَلَمَة الخزاعي (خ م مد) وموسى بْن داود الضَّبِّيّ (م) ويحيى بْن حسان التنيسي (خ م دت) ويحيى بْن صالح الوحاظي (م) ويحيى بن يحيى النيسابوري (خ م).)

Dördüncü bölümde ise Süleyman b. Bilal'in hadîs bakımından ilmi şahsiyeti, ön plana çıktığı hususlar ve hadîs cerh-tadil otoritelerinin onunla ilgili bazı ıstılahlarla yaptıkları değerlendirmeler anlatılır.

".....Ahmed b. Hanbel onun hakkında: "onda bir beis yoktur" demiştir. .....Yahya b. Maîn: "o sika ve salihtir" demiştir....."

Ahmed b. Hanbel'in kullandığı "Lâ Be'se Bih" (لا بأس به) tabiri rivâyet ilminin bir ıstılahı olup iki manaya gelir: 1- Ta'dîlin, Zehebî ve Irâkî'ye göre üçüncü, Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani *İ'tibâr* için alınır. 2- Yahya b. Ma'în ve Ebû Zur'a ed-Dımeşkî bu sîgayı *sika* mânâsında kullanırlar.

Yahya b. Main'in kullandığı sika sözcüğü hadîs ilminde dört manaya gelir: 1- Adâlet ve zabt niteliklerini tam olarak taşıyan, hadis rivayetinde güvenilir râvî. 2- Zabt niteliği tam olmasa da adil, dolayısıyla makbûl olan râvî. 3- Ta'dîlin, Sehâvî'ye göre dördüncü, İbn Hacer'e göre (*Takrîb*'deki sıralamasında) üçüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis delil olarak alınır. İbn Hıbbân, hocası ile talebesi sıka olan *mechûl* râvîyi de sıka sayar. 4- Semâ' kaydını güvenilir kimselerin yazdığı, bu sebeple Semâ'ı sahih olan kimse (Rivayet as-

rından sonra, önemini bir ölçüde kaybeden isnad usûlünün devamını sağlamak üzere yapılan hoşgörülü isimlendirme. Buna göre râvînin kendisi sıka olmayabilir). Salih sözcüğü ise üç anlamda kullanılmıştır: 1- Sahîh ve hasen hadîs. 2- Hasen hadisin altında olmakla beraber, za'îf denilecek kadar da düşük olmayan hadis. 3-Aliyyu'l-Kârî'ye göre ta'dîlin beşinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, yazılır ve incelenir.[232]

(قال أَبُو طالب، عَنْ أَحْمَد بْن حنبل: لا بأس به. وَقَال عَباس الدُّورِيُّ، عَن يحيى بْن مَعِين: ثقة صالح. وَقَال عَبد الله بْن شعيب الصابوني، عَنْ يحيى بْن مَعِين: ثقة. وكذلك قال يعقوب بْن شَيْبَة، والنَّسَائي. وَقَال عُثْمَان بْن سَعِيد الدارمي: قلت ليحيى بْن مَعِين: سُلَيْمان بْن بلال أحب إليك أو الدَّراوَرْدِيّ؟ فقَالَ: سُلَيْمان، وكلاهما ثقة. وَقَال مُحَمَّد بْن سعد: كان بَرْبَرِيًا جميلا حسن الهيئة، عاقلا، وكان يفتي بالبلد، وولي خراج المدينة، وكان ثقة كثير الحديث. وَقَال مُحَمَّد بْن يحيى الذهلي في كتاب «علل حديث الزُّهْرِيّ» عند ذكر ابن أَبي ذئب، وابن أَبي عتيق: وأما ابن أَبي عتيق فهو مدني من ولد أَبي بَكْر الصديق، يقَالَ لَهُ: مُحَمَّد بْن عَبد الله بْن مُحَمَّد بْن عَبْد الرَّحْمَن بْن أَبي بَكْر الصديق، ولم يرو عنه فيما علمت غير سُلَيْمان بْن بلال. وسمعت أيوب بْن سُلَيْمان بْن بلال سئل عَنْ نسبه فذكره، وَقَال: ما علمت أحدا روى عنه بالمدينة غير أَبي.

قال الذهلي: وهو حسن الحديث عَن الزُّهْرِيّ، كثير الرواية، مقارب الحديث لولا إن سُلَيْمان بْن بلال قام بحديثه لذهب حديثه، ولا أعلمه كتب عَنْ أخي إِسْمَاعِيل بْن أَبي أويس. وكان مشهورا بطلب الحديث بالمدينة، قديم الموت. روى عنه اخوه إِسْمَاعِيل عامة كتبه ولا أعلمه روى عن أحد من أصحاب الزُّهْرِيّ عَن الزُّهْرِيّ، وربما جاء به سُلَيْمان وبموسى بْن عقبة يجمعهما في حديث الزُّهْرِيّ ما ظننت إن عند سُلَيْمان بْن بلال من الحديث ما عنده حَتَّى نظرت في كتاب ابن أَبي أويس، فإذا هو قد تبحر حديث المدنيين، وإذا هو قد روى عن يَحْيَى بْن سَعِيد الأَنْصارِيّ قطيعا من حديث الزُّهْرِيّ. وروى عن ابن أَبي عتيق كثرة من حديث الزُّهْرِيّ، وعن مُوسَى بْن عقبة عدة من حديث الزُّهْرِيّ، وعن يونس الأيلي، فمدار حديث ابْن أَبي عتيق عَلى سُلَيْمان بْن بلال، ومدار حديث سُلَيْمان بن بلال على عبد الحميد بْن ابي أويس، ومدار حديث عبد الحميد عَلَى أخيه إِسْمَاعِيل بْن أَبي أويس، وأيوب بْن سُلَيْمان بْن بلال. وَقَال أَبُو زُرْعَة: سُلَيْمان بْن بلال أحب إلي من هِشَام بْن سعد. وَقَال أَبُو حاتم: سُلَيْمان متقارب.)

Beşinci bölümde ise Süleyman b. Bilal'in vefat tarihi hakkında bilgi verimiştir.

"İbn Sa'd dedi ki: Süleyman b. Bilal, Hârûn'un hilafeti döneminde 172 yılında vefat etti. el-Buhârî Hârûn b. Muhammed el-Medenî'den naklen onun 177 yılında vefat ettiğini nakletmiştir". el-Buhârî'nin Hârûn b. Muhammed el-Medenî'den Süleyman b. Bilal hakkında naklettiği: "روى له الجماعة" *ibaresi hadîs usûlü açısından önemli bir manayı ifade eder.* İbaredeki "revâ leh" (روى له) kısmına üç şeyi ifade eder: 1- "Revâ"nın failinin, "leh"deki zamirin mercii olan râvîden doğrudan hadis alıp naklettiğini bildiren bir sîga ("Ondan hadis rivayet etti" manasına).[233] 2- "Revâ"nın failinin, "leh"deki zamirin mercii olan râvîye hadis naklettiğini bildiren bir sîga ("Ona hadis rivayet etti"

[232] Bkz. Abdullah Aydınlı, *Hadîs Terimleri Sözlüğü.*
[233] Bkz. Abdullah Aydınlı, *Hadîs Terimleri Sözlüğü, Revâ 'Anh md.*

manasına).[234] 3- "Revâ"nın failinin, içinde "leh"deki zamirin mercii olan râvînin de bulunduğu bir senedle gelen bir hadis rivayet ettiğini bildiren bir sîga.[235] Hârûn b. Muhammed el-Medenî'nin kullandığı "cemaat" (الجماعة) sözcüğü harf-i tarifli olduğu için özel bir grup hadîs râvilerine işaret olabileceği gibi kalabalık bir topluluğun ondan hadîs aldığını da ifade edebilir. Veya cemâ'at (الجماعة) şu üç manaya da gelebilir: 1- *Kütüb-i sitte*nin müellifleri olan el-Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, en-Nesâ'î, et-Tirmizî ve İbn Mâce (veya bazı âlimlerin kullanışında İmam Mâlik). Bir hadis hakkında; "Bunu *cemâ'at* rivâyet etmiştir." dendiğinde, mezkûr âlimlerin onu, diğer eserlerinde değil, *Kütüb-i sitte*'de rivâyet etmiş oldukları anlaşılır. 2- Mecduddîn İbn Teymiyye'nin *Munteka'l-Ahbâr* isimli kitabında ve bazı âlimlerin özel kullanışında adı geçen zatlara ilâveten Ahmed b. Hanbel de kastedilir.[236]

(قال مُحَمَّد بْن سعد : توفي بالمدينة سنة اثنتين وسبعين ومئة في خلافة هَارُون . وقَال البُخارِيُّ ، عَنْ هَارُون بْن مُحَمَّدٍ المدني : مات سنة سبع وسبعين ومئة . روى له الجَماعة.)[237]

Netice itibariyle (ع) rumuzu, Süleyman b. Bilal'in yazılı malzemesinin, *Kütüb-i Sitte*'nin müellifleri tarafından tahammülü'l-hadîs usûlleri çerçevesinde alıntılandığına işaret eder.[238] -Kesîrü'l-hadîs olan- Süleyman b. Bilal, Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) ailesiyle ilişkilidir. İfta yetkisi vardır ve Medine'de fetva verirdi. Medine'nin mali işlerinden (haraç[239]) sorumluydu. Süleyman, aralarında Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık, Musa b. Ukbe, Hişâm b. Urve b. Zübeyr,[240] Salih b. Keysan ve Abdullah b. Dinar gibi birçok otoritenin yer aldığı 40 küsur otorite/imam[241]/şeyh/hüccet/hâkim/

[234] Bkz. Abdullah Aydınlı, *Hadîs Terimleri Sözlüğü, Haddese md.*

[235] Bkz. Abdullah Aydınlı, *Hadîs Terimleri Sözlüğü, Ahrace Leh md.*

[236] Bkz. Abdullah Aydınlı, *Hadîs Terimleri Sözlüğü.*

[237] el-Mizzî, XI,372.

[238] el-Mizzî'nin esas aldığı 20 küsur hadîs kaynaklarıyla ilgili şu ibaresi dikkat çeker: "Ebû Davud'un *Müsned Hadîs Malik b. Enes* adlı eserinden bir cüz, İbn Mâce'nin *Tefsîr*'inden seçilmiş iki cüzü dışındaki kaynakların tamamını elde ettim".

[239] Fıkıh ve fıkhın kamu maliyesiyle ilgili kaynaklarında haraç kelimesinin biri genel (vergi ya da devlet gelirleri), diğeri özel (toprak vergisi) olmak üzere iki teknik anlamı vardır.

[240] Urve b. Zübeyr [doğum tarihi: 23-29 (643-649) arası/vefat tarihi: 91-99 (709-717) arası]: Hz. Ebû Bekr'in (r.a.) torunu, Hz. Âişe'nin (r.anha) yeğeni, -Resûlullah'ın (a.s.) havarisi (لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيٌّ وَحَوَارِيِّ الزُّبَيْرُ وَابْنُ عَمَّتِي), halasının oğlu ve aşere- mübeşşereden- Zübeyr b. Avâm (r.a.) ile -Zâtü'n-nitâkayn- Esmâ bint Ebî Bekr'in (r.anha) oğlu, başta Hz. Âişe (r.anha) olmak üzere pek çok sahâbeden ilim alan, meşhûr muhaddis, megâzî yazarı ve fukahâ-i seb'a'dan: [روى عن أبيه الزبير وأخيه عبد الله وأمه أسماء بنت أبي بكر وخالته عائشة وابن عمر وابن عباس وأبي هريرة وزيد بن ثابت والمغيرة بن شعبة وأسامة بن زيد وأبي أيوب الأنصاري وأبي حميد الساعدي وعبد الله بن الأرقم وعمرو بن العاص وعبد الله بن عمرو بن العاص ومعاوية بن أبي سفيان والمسور بن مخرمة وعمر بن أبي سلمة وعبد الله بن جعفر و عبد الله بن زمعة وحكيم بن حزام وقيس بن سعد بن عبادة وعثمان بن طلحة ومروان بن الحكم والحسين بن علي وبشير بن أبي مسعود وعبد الرحمن بن عبد القارئ ويحيى بن عبد الرحمن بن حاطب وزيد بن الصلت وأم هانئ بنت أبي طالب وزينب بنت أبي سلمة]. Urve b. Zübeyr'in bilgi kaynakları hakkında bkz. Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (206-261/821-875), *Ricâl Urve b. Zübeyr Ve Cemâatün Mine't-Tâbiîn Ve Ğayrihim*, thk. Hüseyin Ali Hüseyin el-Cebûrî, Dımeşk 1426/2004.

[241] İmam: Sahasında otorite ve güvenilir hadis râvisidir. Hadis âlimleri imam kelimesini başlıca iki manada kullanmışlardır: a) Hadis alanında geniş bilgiye ve üstün mevkie sahip, bilgisine güvenilen hoca. Bu anlamda muhaddis ve şeyh terimlerine de yer verilmiştir. Buna göre imam, hadis âlimlerinin belirli seviyelerini göstermek için kullanılan hâfız, hüccet ve hâkim terimlerini de içine alan geniş bir manaya sahiptir. Mâlik b. Enes, Abdullah b. Mübârek, Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Ab-

hafızdan[242] ilim almıştır. Süleyman, Zührî'nin hadîs müdevvenatını en iyi bilen ve muhafaza eden -Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) torunlarından- İbn Ebî Atîk'in[243] bütün yazılı hadîs müktesebatını ondan almıştır. Süleyman'dan da aralarında Abdullah b. Mübârek olmak üzere birçok otorite ilim almışlardır.

3- Yunus b. Yezîd el-Kureşî el-Eylî (v. 159). Yezîd, babası Yunus'tan o da Zührî'den uzun bir hadîs nüshası[244] rivâyet etmiştir (يزيد بن يونس بن يزيد الأيلي روى عن أبيه عن الزهري نسخة طويلة).[245] Abdullah b. Mübârek ve İbn Mehdî'ye göre Yunus'un kitabı sahihtir.[246]

4- el-Hâfız el-Fakîh Ebû Bekir Muhammed b. Müslim b. Ubeydillah b. Abdillah İbn Şihâb ez-Zührî el-Kureşî el-Medenî (51-124/671-742): Bedir ve Uhud gazvelerinde müşrik ordusunda yer alan büyük dedesi Abdullah b. Şihâb, Uhud Gazvesi'nde Hz. Peygamber'i (a.s.) öldürmek için ant içmiş, hatta onu (a.s.) alnından yaralamış, daha sonraları Müslüman olmuştur.

Eğitimine *Kur'ân-ı Kerîm* öğrenerek başlayan ez-Zührî'nin seksen günde hıfzını tamamladığı rivayet edilir. Ardından genç sahâbîlerden dayısı Abdullah b. Sa'lebe b. Suayr'dan nesep ilmi tahsil etti. Kendileriyle görüşüp hadis rivayet ettiği diğer sahâbîler Enes b. Mâlik, Mahmûd b. Rebî', Sehl b. Sa'd, Ebü't-Tufeyl, Sâib b. Yezîd ve Abdurrahman b. Ezher gibi şahsiyetlerdir. Dımaşk'ta görüştüğü Enes b. Mâlik'in rivayetlerini en güvenilir şekilde nakleden talebesi sayılır. Ebû Hüreyre, Ebân b. Osman, Râfi' b. Hadîc ve Ubâde b. Sâmit'ten rivayetleri mürseldir. Zührî'nin asıl hocaları ileri yaştaki tâbiîn nesline mensup âlimlerdir. Fukahâ-i seb'anın tamamından ders aldı; özellikle Saîd b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Ubeydullah b. Abdillah ve Ebû Bekir b. Abdurrahman'dan çok faydalandı. Hz. Peygamber (a.s.), Ebû Bekir (r.a.), Ömer (r.a.) ve Osman'ın (r.a.) kazâî hükümlerini, ileride kendisini ayrıcalıklı duruma getirecek olan sünnet-i mâziye bilgisini, fıkhı ve kıraati Saîd b. Müseyyeb'den, hadîs ve tarihi Urve b. Zübeyr'den, di-

---

dirrahman ed-Dârimî, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce ve Hattâbî hadis ilminde imam kabul edilmiştir. İbn Asâkir, *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin hocalarına tahsis ettiği kitabına *el-Mu'cemü'l-müştemil 'alâ zikri esmâ'i şüyûhi'l-e'immeti'n-nübel* adını vermiştir. b) Cerh ve ta'dîl terimi olarak Şemseddin es-Sehâvî'nin sıralamasına göre adâlet ve zabt sıfatlarını taşıyan kişiler arasında dördüncü mertebede bulunan kimsedir. İmam kabul edilen bir râvinin rivayet ettiği hadis delil olarak kullanılır. (A. Aydınlı, "*İmam*", DİA, XXII,190).

[242] Hafız: Hadis nakil ve rivayetini meslek edinip çok miktarda hadisi ezbere bilen kimsedir. Hadisleri ezberleme âdeti Resûl-i Ekrem'in (a.s.) meclislerinde başlayıp daha sonra artarak devam etmekle beraber hadis öğrenimiyle meşgul olan on binlerce muhaddis arasında kendisine hâfız unvanı verilebilecek otorite sayısı fazla değildir. Megâzî müellifi ve muhaddis Ebû Ma'şer es-Sindî ile hadis hâfızı Hüşeym b. Beşîr'in belirttikleri gibi hadis hâfızları nâdir yetişen şahsiyetlerdir. İbn Şihâb ez-Zührî'ye nisbet edilen, bir hâfızın kırk yılda bir yetiştiği sözü de bu gerçeği ifade etmektedir. Hatîb el-Bağdâdî'nin hâfızda bulunmasını gerekli gördüğü şartlar, bu unvana sahip muhaddislere neden az sayıda rastlandığını ortaya koymaktadır (M. Y. Kandemir, "*Hafız*", DİA, XV,78).

[243] Muhammed b. Abdillah b. Muhammed b. Abdirrahman b. Ebî Bekir es-Sıddik.

[244] (يزيد بن يُونُس بن يزيد الأيلي يروي عَن أبيه روى عنهُ مُحَمَّد بن مهدى الإخميمي نُسْخَة مُسْتَقيمَة). Ebû Ahmed b. Adiy el-Cürcânî (v. 365), *el-Kâmil fî Zuafâi'r-Rical*, Beyrut 1418/1997, II,28.

[245] İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, Beyrut 1390/1971, VI,296.

[246] (نا عبد الرحمن نا أبو عبد الله محمد حماد الطهراني أنا عبد الرزاق قال قال ابن المبارك : ما رأيت أحدا أروى للزهري من معمر الا ان يونس آخذ للسند لانه كان يكتب) İbn Ebî Hâtim er-Râzî (v. 327), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrut 1271/1952, IX,247-249.

ğer ilimleri de Ubeydullah b. Abdillah'tan öğrendi ve onların ilmini şahsında topladı. Sekiz yıl ders aldığı Saîd b. Müseyyeb, onun hakkındaki kanaatini: "Yerine senin gibisini bırakan kişi ölmüş sayılmaz" sözleriyle ifade etmiştir. Ubeydullah b. Abdillah b. Ebû Sevr, Atâ b. Ebî Rebâh ve Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec'den; Abdullah b. Ömer'in çocukları Sâlim, Hamza ve Ubeydullah'tan; Kasım b. Muhammed'in tavsiyesi üzerine yanına gittiği Amre bint Abdirrahman'dan da ilim tahsil etti. Dımaşk'ta kendisini Abdülmelik b. Mervân ile tanıştıran Kabîsa b. Züeyb de önemli hocaları arasındadır. Zührî'nin sonraki yıllarda akranları içinde ön plana çıkmasının sebebi, onun hocalara soru sormaktan geri durmaması ve genç yaşlı demeden herkesten ilim öğrenmesidir. Yanında daima yazı malzemesi bulunduran ez-Zührî, her öğrendiğini ve özellikle uzun metinli hadisleri ezberlemek için yazardı. Abdurrahman İbn Ebi'z-Zinâd onun hakkında şu tesbiti yapmıştır: "Biz sadece helal ve haramla ilgili olanı yazardık. İbn Şihâb ise her öğrendiğini yazardı. Ona ihtiyaç duyulunca onun insanların en âlimi olduğunu bildim".[247] Tasnif dönemindeki önemli şahsiyetlere hocalık yapan Zührî'den binlerce kişi hadis rivayet etti. Bunlar arasında Atâ b. Ebî Rebâh ile Ömer b. Abdilazîz gibi aynı zamanda hocaları olanlar dışında Muhammed b. Velîd ez-Zübeydî, Şuayb b. Ebî Hamza, Ukayl b. Hâlid el-Eylî, Yûnus b. Yezîd, Ma'mer b. Râşid, Süfyân b. Uyeyne ve Mâlik b. Enes sayılabilir.

Ömer b. Abdülazîz'in tedvinle ilgili emrini Zührî'nin yerine getirmesi tesadüfî yahut şahsî gayrete bağlı bir sonuç değildir. Bu emir verildiğinde Zührî, Hicaz'ın hadislerini en iyi bilen, Şam ile Hicaz arasında gidip gelen, yaklaşık yirmi yıl süren devlet idarecileriyle ilişkisi dolayısıyla hadislerin yazıya geçirilmesi için gerekli malzemeye kolayca ulaşabilen, gerektiğinde hadislerin yazılması için halifenin kâtiplerini kullanabilen, ayrıca ilmî faaliyetleri bakımından en verimli dönemini yaşayan bir âlimdir. Nitekim Zührî bu imkânları en geniş biçimde kullanmıştır. Onun tedvin sürecinde devletin imkânlarını kullandığına dair en önemli gösterge, Halife II. Velîd'den sonra saraydaki kütüphaneden deve yükleriyle çıkarılan ve "Zührî'nin ilmi" diye anılan kitaplardır. Zührî tarafından kayda geçirilen, fakat şahsına ait olmayan bu resmî tedvin malzemesi arasında, Hişâm b. Abdilmelik tarafından bir yıl süreyle Zührî'nin rivayetlerini yazmakla görevlendirilen iki kâtibin kaydettiği bilgilerin bulunması da kuvvetle muhtemeldir. Onun önemli talebelerinden olan hadis hâfızı ve kâtip Şuayb b. Ebî Hamza söz konusu kişilerden biridir. Diğer yandan Zührî'nin tedvinden önceki yıllarda Mekke Valisi Hâlid b. Abdillah el-Kasrî'nin emriyle başladığı, ancak tamamlayamadığı ensâb yazımı çalışması da onun Emevî idaresinin himayesinde üstlendiği önemli bir faaliyettir.

Zührî 17 Ramazan 124'te (25 Temmuz 742) Vâdilkurâ yakınlarında kendisine ait Şağb denilen yerde vefat etti ve oraya defnedildi.[248]

---

[247] (كُنَّا نَكْتُبُ الْحَلَالَ وَالْحَرَامَ، وَكَانَ ابْنُ شِهَابٍ يَكْتُبُ كُلَّ مَا سَمِعَ، فَلَمَّا احْتِيجَ إِلَيْهِ عَلِمْتُ أَنَّهُ أَعْلَمُ النَّاسِ) İbn Abdilber (v. 463), *Câmi' Beyâni'l-İlm*, thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Zührî, Suudi Arabistan 1414/1994, I,321.

[248] H. Özkan, "*Zührî*", DİA, XLIV,544-549'den tasarrufla naklen.

5- Tabiînden fakîh Sâlim (v. 106) ve babası Abdullah (r.a.): Sâlim Hz. Osman'ın (r.a.) hilâfet yıllarında (644-656), babası Abdullah (r.a.) ise nübüvvetin üçüncü yılında Mekke'de doğdu. Abdullah (r.a.), İkinci Râşid Halife, aşere-i mübeşşerden Hz. Ömer'in (r.a.) oğludur. Ümmü'l-mü'minîn/müminlerin annesi Hz. Hafsa'nın (r.anha: v. 45/665 [?]) kardeşidir. Hz. Peygamber'in (a.s.) kayınbiraderidir. Abdullah (r.a.), en çok hadis rivayet eden, en çok fetva veren yedi sahâbedendir ve abâdiledendir.

Netice itibariyle hadîs kaynaklarında: "سمعت" "رسول الله" "رأيت رسول الله", "هكذا رأيت رسول الله", "رايت رسول الله" "سمعت النبى", "رسول الله" ve "رايت النبى" gibi ve benzeri ibareler, sınırlı sayıda kaynak üzerinde araştırma yapıldığında bile, doğrudan sahâbe tanıklığına dayalı binlerce verinin bulunduğu ve bunların yazılı bir şekilde hadîs kitâbet, tedvîn ve tasnif otoritelerinin eline geçtiğini tespit etmekteyiz.

Netice itibariyle hadîs kaynaklarındaki Hz. Peygamber (a.s.) devri ile alakalı veriler ikiye taksim edilebilir: (1) Bunlar ya doğrudan sahâbe tanıklığı neticesinde tespit edilmişlerdir. (2) Ya da sahâbe veya ikinci kuşak Müslümanların (tabiîn), esaslı araştırmalar ve soruşturmaları neticesinde dönemin tanıklarından elde edilmişlerdir.

İslâmî rivâyetin aslını ve önemli bir kısmını oluşturan sahâbe rivâyeti, özde şefevî; yani sadece sözle vücut bulan, işitme ile alınan ve hafızayla muhafaza edilip kuşaktan kuşağa aktarıldıkça eksilen-fazlalaşan veya mahiyet değiştiren bir şey değildir.

Aksine İslâmî rivâyet:

"Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun" (يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ),[249]

"kuşkusuz Allah'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa eremezler" (إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ),[250]

"benim hakkımda yalan söylemek, başka bir kimse hakkında yalan söylemek gibi değildir. Her kim benim hakkımda kasten yalan uydurursa ateşte yerini hazırlasın" (إِنَّ كَذِبًا عَلَيَّ لَيْسَ كَكَذِبٍ عَلَى أَحَدٍ، مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا، فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ)[251] gibi bir takım

[249] en-Nisa, 4/135.

[250] en-Nahl 16/116.

[251] Ebû Hüreyre (v. 58/678), kendisinin çok hadîs rivâyet ettiğinden şikâyet edenlere şu şekilde cevap verirdi: "İnsanlar, 'Ebû Hüreyre çok hadîs rivâyet ediyor' deyip duruyorlar. Şâyet Allah'ın Kitabı'nda (*Kur'ân-ı Kerîm*'de) şu iki âyet olmasaydı hiçbir hadîs nakletmezdim". Ebû Hüreyre (r.a.) bu sözden sonra: "*İndirdiğimiz açık delilleri ve kitapta insanlara apaçık gösterdiğimiz hidâyet yolunu gizleyenlere hem Allah hem de bütün lânet ediciler lânet eder. Ancak tevbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar başkadır. Zira ben onların tevbelerini kabul ederim. Ben tevbeyi çokça kabul eden ve çokça esirgeyenim*" (el-Bakara Sûresi 2/159-160) âyetlerini okuyup şöyle derdi: "Muhâcir kardeşlerimizi çarşılarda alışveriş işi meşgul ederdi. Ensâr kardeşlerimizi de mallarında çalışmak meşgul ederdi. Ebû Hüreyre (r.a.) ise karın tokluğuna Resûlullah'tan (a.s.) ayrılmazdı, onların (muhacirlerin ve ensârın) hazır bulunmadıkları meclislerde hazır bulunur ve onların belleyemedikleri sözleri bellerdi" Buhârî, *el-İlm*, 42/118 (باب حِفْظِ الْعِلْمِ).

dinî, ahlakî ve ilmî ilkelere bağlı kalınarak, belli usûl ve esaslar çerçevesinde ve tabiîn döneminde tahammülü'l-ilmin sekiz yöntemine göre isnadı/kaynağı tespit edilmiş ve ezberlenip kaydedilmiş bir verdir.

III. Siyer-Megâzî'ye Dair Bilgilerin Tesbiti Meselesi

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk inen âyetlerden itibaren, okumak, yazmak, kâlem, kâğıt (kırtas) ve kitâp gibi bilgi tesbit ve nakil araçlarından büyük bir teşvik, övgü ve emirle bahsedilmiştir. Bu bir tesadüf değildir. Hatta *Kur'ân-ı Kerîm* bazı sûrelerin başında vurgulu bir biçimde yemin üslubu ile etkin bir şekilde bilgi kayıt ve nakil araçlarına dikkatleri çekmiştir.[252] *"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı alakadan*[253] *yarattı. Oku! Rabbin, en büyük kerem sahibidir. O Rab ki kalemle (yazmayı) öğretti. İnsana bilmediklerini öğretti"*[254]

İlk nâzil olan âyetlerden itibaren *Kur'ân-ı Kerîm* muhataplarına, işleyişi tamamen bilgiye dayalı ve tevhidi esas alan yeni bir din müjdelemiş ve ona göre davranılmasını emretmiştir. *Kur'ân-ı Kerîm*'in ilk muhatapları olan sahâbe ve sonraki Müslüman kuşaklar, bin yıldan daha fazla bir süre, olağanüstü bir gayretle bunun gereğini yerine getirmişlerdir. İslâm ilim tarihi buna tanıktır.

Hadîsin yazıyla tesbit işi (kitâbet) bizzat Hz. Peygamber (a.s.) devrinde başlamıştır. Bunun en açık kanıtlarından birisi -aşağıda kısaca temas edilecek olan- Hz. Peygamber (a.s.) devri vesikalarıdır.

Hadîs kaynaklarının tesbiti, -iç içe geçmiş ve bir sonraki safhanın nüvelerini taşıyan- kitâbet, tedvîn ve tasnîf safhalarından geçerek gerçekleşmiştir[255]:

ı- Kitâbetü'l-hadîs: Sahâbe ve erken tabiîn döneminde, hadîslerin sahîfe veya cüz denen defterlere yazılmasıdır.

ıı-Tedvînü'l-hadîs: Dağınık olarak kaydedilmiş malzemenin birinci asrın son çeyreği ve ikinci asrın ilk çeyreğinde kitaplarda bir araya getirilmesidir.

ııı-Tasnîfü'l-hadîs: Takribî 125/742 senesinden sonra hadîslerin muhtevaya göre düzenlenmiş baplarda tasnîf edilmesidir. Hicrî ikinci asrın sonlarına doğru bu türün yanında, hadîs tasnîfinin sahâbe ismine göre yapıldığı "müsned" denen diğer bir tasnîf türü ortaya çıkmıştır.[256]

Dikkat edilirse hadîsin tespitiyle ilgili üç safhanın ortak noktası yazıdır.

---

[252] el-Kalem 68/1.
[253] Alak, insanın yaratılış safhalarından olan aşılanmış yumurtayı ve rahim duvarına tutunması durumunu ifade eder.
[254] el-Alak, 96/1-5. Yani Allah, insanda olmayan ilmi ona öğretmiştir.
[255] F. Sezgin, *İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadîsin Ehemmiyeti*, II/1,19-36.
[256] F. Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, İstanbul 2001, s. 25.

İslâmî rivâyetin yazılı türden bir haber olarak vücut bulduğuna dair pek çok delil vardır. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Birinci Delil: el-Kudâî[257] ve Mesûdî gibi âlimlerin açıkça dile getirdiği gibi Hz. Peygamber'in (a.s.) kâtipleri vazife taksimine tabi tutulmuşlardır. Bu vazifelerden bazıları şunlardır:

1- Vahiy kâtipleri: Hz. Peygamber'in (a.s.) daimi vahiy kâtipleri Hz. Osman (r.a.) ile Hz. Ali (r.a.) idi.

Hz. Osman (r.a.), ilk vahiy kâtibidir. Buna dair Hz. Osman'ın (r.a.) ifadesi: "Allah'a yemin olsun ki muhakkak ki o el-Mufassal'ı (*Kur'ân-ı Kerîm*'i) ilk yazan eldir" (وَاللهِ إِنَّهَا لَأَوَّلُ يَدٍ خَطَّتِ الْمُفَصَّلَ)[258] şeklindendir.

Hz. Osman (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.) bulunmadıklarında: Übey b. Kâ'b el-Ensârî (v. 33/654 [?]) ve Zeyd b. Sâbit vahiy kâtipliği yaparlardı.

Bu dört kişi bulunmadığında Hâlid b. Saîd b. Âs, Ebân b. Saîd, el-Alâ b. el-Hadramî, Hanzaletü'l-kâtib ve el-Kâtib diye anılan ve Urfa'da vefat eden Hanzale[259] ve Muaviye b. Ebî Süfyân vahiy kâtipliği yaparlardı.

2- Okuma-yazma öğreten kâtipler: Benî Ümeyye'den Abdullah b. Saîd b. 'Âs: Asıl adı Hakem'dir. Hz. Peygamber (a.s.), Hakem ismini Abdullah olarak değiştirmiştir. Hz.

---

[257] Ebû Abdillah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî eş-Şâfiî (380 yılı dolayları-454/990-1062), *'Uyûnü'l-Meârif ve Funûn Ahbâri'l-Hilâf*, thk. Cemîl Abdullah Muhammed el-Mısrî, Mekke 1415/1995, Ümmü'l-Kura Üniversitesi neşri, s. 237.

[258] İbn Ebî Davud (230-316), *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhibuddin Abdüssebhan Vaiz, Beyrut 1323/1995, II. Baskı, I,141.

[259] Hanzale b. er-Rebî' b. Sayfî (v. 45/665 [?]), ashaptan Rebâh (Riyâh) b. Rebî'in kardeşidir. Hanzale (r.a.), Resûlullah'a (a.s.) kâtiplik yaptı. Mekke'nin fethine katıldı. Resûlullah (a.s.), Tâif Muhasarası'nda barış isteyip istemediklerini öğrenmek için Tâif halkına elçi olarak onu (r.a.) gönderdi. Hanzale (r.a.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde de kâtiplik görevine devam etti. Irak bölgesinde Sâsânîler'e karşı yapılan savaşta Hâlid b. Velîd (r.a.) komutasındaki orduya katıldı. Hâlid (r.a.), onu ganimetleri halifeye ulaştırmakla görevlendirdi. Hz. Ömer (r.a.) döneminde Kâdisiye ve Nihâvend savaşlarına katıldı. Hz. Osman'ın (r.a.) muhasara edilmesi üzerine Mısırlı muhasaracılara karşı Medinelilere yardım edilmesini teşvik etti. Hz. Osman'ın (r.a.) şahadetinden sonra fitneden uzak kalmak düşüncesiyle Cemel Vakası ve Sıffîn Savaşı'na katılmadı. Kûfe'ye yerleşmekle beraber Hz. Osman'a (r.a.) yapılan hakaretlere bir tepki olmak üzere buradan ayrıldı. Hz. Peygamber (a.s.) Hanzale'den (r.a.) unuttuğu hususları kendisine hatırlatmasını ister, bazen de mührünü ona (r.a.) bırakırdı. Bir ara, Resûlullah'tan (a.s.) ayrı kaldığı zamanlarda onun (r.a.) yanında iken aldığı manevî hazzı duyamadığı için kendisinin münafık olduğunu düşünmüş ve bu durumu önce Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) , daha sonra Hz. Peygamber'e (a.s.) bildirmişti. Hz. Peygamber (a.s.) de insanın her zaman aynı manevî seviyede bulunamayacağını belirterek bu durumun münafıklık alâmeti olmadığını bildirmiştir (Müslim, *"Tevbe"*, 12-13; Tirmizî, *"Kıyâme"*, 59). Ebû Osman en-Nehdî, Yezîd b. Abdullah eş-Şıhhîr, Kays b. Züheyr ve Hasan-ı Basrî gibi âlimler Hanzale'den (r.a.) hadîs rivâyet etmişlerdir. (Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdirabbih el-Kurtubî el-Endelûsî (246-328/860-940), *'İkdü'l-Ferîd*, Beyrut 1404, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye nşr. IV,245; Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî el-Hüzelî (280 [?]-346/893-957), *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, neşir: Michael Jan de Goeje, Leiden 1893, s. 282-284; İbn Asâkir (v. 571), *Tarîh Dımaşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-Ömerî, Dârü'l-Fikr nşr. 1415/1995, XXXIII,180; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kümmâl*, VII,443; N. Topaloğlu, " *Hanzale b. er-Rebî'*", DİA, XVI,52)

Peygamber (a.s.), iyi bir kâtip olan Abdullah b. Saîd'e Medinelilere yazı yazmayı öğretmesini emretmiştir (أمره أن يعلم الكتابة بالمدينة وكان كاتباً محسناً). Ebû Ma'şer, Abdullah b. Saîd'in (r.a.), Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) hilafeti döneminde dinden dönenlere (ridde) karşı yapılan Yemâme Savaşı'nda (H. 12) şehit olduğunu kaydetmiştir.

3- Ganimet mallarını kaydeden kâtipler: Hz. Peygamber'in (a.s.) mühürdarı ve ganimet mallarından sorumlu olan Muaykıb b. Ebî Fâtıma ed-Devsî (v. 40 [?]): Hz. Peygamber'in (a.s.) vahiy kâtibi Saîd b. 'Âs b. Ümeyye'nin halîfidir. İlk Müslümanlardan olup Habeşistan'a hicret etmiş, Hz. Peygamber'in mühürdarıdır. O, ganimet mallarını da kayda geçiren ve onlardan sorumlu kâtiplerinden biridir.[260]

4- Resmî yazışma kâtipleri: Mesela tercümânü'n-nebî Zeyd b. Sâbit el-Hazrecî, Resûlullah'ın (a.s.) emriyle civar ülke yöneticilerine hem mektuplar yazar hem de gelen mektuplara cevap verirdi. O, İbrânî, Süryânî, Fars, Rum, Kıpti ve Habeş diliyle yazılmış vesikaları da tercüme ederdi.

İbn Sa'd hem kendi çabasıyla topladığı kayıt ve vesikalara hem el-Vâkıdî'den aldığı rivâyetlere dayanarak, Muharrem H. 7'den Resûlullah (a.s.) vefat edene kadar (Rebiülevvel H. 11) civar ülke hükümdarlarıyla ve Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan kabilelerin ileri gelenleriyle 110 kadar elçi teatisi ve yazışma yapıldığını ehliyetle tesbit etmiştir. O, bunları: *Resûlullah'ın (a.s.), Krallara ve Arapların İleri Gelenlerine Elçiler Vasıtasıyla İslâm'a Davet Mektupları Göndermesi* başlığı altında tek tek kaydedip tasnîf etmiştir.[261]

5- İkta kâtipleri.

6- Sır kâtipleri.

7- Zekât gelirlerini kaydeden kâtipler: Zübeyr b. Avvâm ve -Câhiliye döneminde okuma-yazmayı öğrenmiş olan- Cüheym b. es-Salt el-Kureşî el-Muttalibî gibi.

8- Ordu kâtipleri.

9- Hadîs kâtipleri: Abdullah b. Amr b. Âs ve Ebû Hüreyre gibi.

10- Bugün noterlerce yerine getirilen sosyal mukaveleleri yazan kâtipler: Hz. Peygamber (a.s.), Müdâyene âyetinin (el-Bakara 2/282) emri gereğince, kâtiplerinden Abdullah b. el-Erkam b. Abdiyağûs ez-Zührî ile el-Alâ' b. Ukbe'yi bugün noterlerce yerine getirilen akitler/mukaveleler (العقود), sosyal işlemler (المعاملات) ve borçların (المداينات) yazılması gibi işleri yürütmekle görevlendirdi. Muğîre b. Şu'be ve Husayn b. Numeyr de bu işlere bakarlardı.

---

[260] İbn Hacer, el-İsâbe, III,451; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğâbe, V,253-254.

[261] Bkz. Muhammed b. Sa'd (160-230/777-845), *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, Beyrut ts., I,258-291; Ebu'l-Fazl Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmedi İbn Tolun ed-Dımaşkî (880-953/1475-1546), *İ'lâmu's-Sâilîn An Kutubi Seyyidi'l-Murselîn (sallallahu aleyhi vesellem)*, thk. Abdulkadir el-Arnavut - Mahmud el-Arnavut, Beyrut 1407/1978; M. Hamidullah, *Mecmuatü'l-Vesâiki's-Siyasîyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide*, Beyrut 1987; Ali b. Hüseyinali el-Ahmedî, *Mekâtibü'r-Resûl*, Beyrut ts.

11- Hz. Peygamber'in (a.s.) emriyle, zekât vb. gelirlerin tesbiti için Hayber ve Hicaz gibi bölgelerde hurma ve üzüm gibi bağ ve bahçelerdeki ürün miktarını tahmin eden (الخارص) ***ve kayda geçiren kâtipler:*** Huzeyfe b. Yemân el-Absî, Hazrecli Benî Hâris'ten Abdullah b. Revâha ve -Medine'nin bilirkişisi ve muhasebecisi (وكان خارص أهل المدينة وحاسبهم)- Hazrecli Benî Selime'den[262] Cebbâr b. Sahr el-Ensârî gibi.

Yukarıda isimleri zikredilen kâtiplerden birinin meşguliyeti olduğunda onlara vekâleten hemen Hanzaletü'l-kâtib Resûlullah'a (a.s.) kâtiplik yapardı.

Resûlullah'ın (a.s.) ihtisas kâtipleri meselesine dikkat çeken Mes'ûdî, kâtipliği sahih rivâyetlerle sabit olan ve uzun süre bu işlerle meşgul olan ashabı kaydettiğini, bunun dışında kısa süreli veya birkaç defa Resûlullah'a (a.s.) çeşitli konularda kâtiplik yapanları zikretmediğini kaydeder.[263]

Benzer şeyler Urve b. Zübeyr'in rivâyetinde şöyle dile getirilir: "Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Erkam, Ömer, Osman, Ali, el-Muğîre b. Şu'be, Muâviye, Hâlid b. Saîd b. el-Âs (r.a.) ve diğerleri Peygamber'e (a.s.) kâtiplik yaptılar" (ابن الزبير : أنه كتب للنبى -صلى الله عليه وسلم- زيدُ بن ثابت وعبد الله بن الأرقم، وعمر، وعثمان، وعلي، والمغيرة بن شعبة، ومعاوية، وخالد بن سعيد بن العاص، وغيرهم).

Hz. Peygamber'in (a.s.) hadîslerinde, kâtiplik ile ilgili teknik veriler az değildir. Mesela şu hadîsler zikredilebilir: Zeyd b. Sabit (a.s.): Peygamber'in (a.s.) yanına gir-

---

[262] Nahvîler (dil bilimciler), Seleme diye fetha ile okurlar. Hadîs uleması ise nahvîlerin kıyasına aykırı olarak Seleme ismini yalnızca bu kabîlede "L" (ل) harfini Selime (بني سَلِمَة) şeklinde kesreyle telaffuz ederler. Bkz. Ebu'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî (448-507/ 1056-1113), *el-Ensâbü'l-müttefika fi'l-hatti'l-mütemâsile fi'n-nakt ve'z-zabt*, s. 24 (eş-Şâmile); M. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 1989, s. 59 (er-Rahbî'den naklen).

[263] (كتاب من حضر من الكتاب وكان خالد بن سعيد بن العاص بن أمية بن عبد شمس بن عبد مناف يكتب بين يديه في سائر ما يعرض من أموره، والمغيرة بن شعبة الثقفي، والحصين ابن نمير يكتبان أيضا فيما يعرض من حوائجه، وعبد الله بن الأرقم بن عبد يغوث الزهري، والعلاء بن عقبة يكتبان بين الناس المداينات وسائر العقود والمعاملات، والزبير بن العوام، وجهيم بن الصلت يكتبان أموال الصدقات، وحذيفة بن اليمان يكتب خرص الحجاز، ومعيقيب بن أبي فاطمة الدوسيّ دوس ابن عدثان بن عبد الله بن زهران بن كعب بن الحارث بن كعب بن عبد الله ابن مالك بن نصر بن الأزد وكان حليفا لبني أسد يكتب مغانم رسول الله صلّى الله عليه وسلّم وكان عليها من قبله وزيد بن ثابت الأنصاري ثم الخزرجي من بنى غنم بن مالك بن النجار يكتب إلى الملوك ويجيب بحضرة النبي صلّى الله عليه وسلّم وكان يترجم للنّبيّ صلّى الله عليه وسلّم بالفارسية والروميّة والقبطية والحبشية، تعلم ذلك بالمدينة من أهل هذه الألسن، وكان حنظلة بن الربيع بن صيفي الأسيدي التميمي يكتب بين يديه صلّى الله عليه وسلّم في هذه الأمور إذا غاب من سمينا من سائر الكتاب ينوب عنهم في سائر ما ينفرد به كل واحد منهم، وكان يدعى حنظلة الكاتب، وكانت وفاته في خلافة عمر بن الخطاب بعد أن فتح الله على المسلمين البلاد وتفرقوا فيها فصار إلى الرها من بلاد ديار مضر"فمات هناك فرثته امرأة . . . من قومه فقالت يا عجب الدهر لمحزونة . . . تبكى على ذي شيبة شاحب إن تسألينى الدهر ما شغنى . . . أخبرك قيلا ليس بالكاذب إن سواد الرأس أودى به . . . حزني على حنظلة الكاتب "وكتب له عبد الله بن سعد بن أبي سرح من بنى عامر بن لؤيّ بن غالب ثم لحق بالمشركين بمكة مرتدا، وكتب له شرحبيل به حسنة الطابخى من خندف حليف قريش، ويقال بل هو كندى، وكان أبان بن سعيد، والعلاء بن الحضرميّ ربما كتبا بين يديه، وكتب له معاوية قبل وفاته بأشهر، وإنما ذكرنا من أسماء كتابه صلّى الله عليه وسلّم من ثبت على كتابته واتصلت أيامه فيها وطالت مدته وصحت الرواية على ذلك من أمره دون من كتب الكتاب والكاتبين والثلاثة إذ كان لا يستحق بذلك أن يسمى كاتبا ويضاف إلى جملة كتابه). Bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî el-Hüzelî (280 [?]-346/893-957), *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, neşir: Michael Jan de Goeje, Leiden 1893 ("Bibliotheca Geographorum Arabicorum" serisinin VIII. cildi), doğrudan Hz. Peygamber'in (a.s.) siyeriyle ilgili kısım s. 227'dan itibaren), s. 282-284; ayrıca bkz. Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *Resûl-i Ekrem'in Yönetimi: et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, çev. A. Özel, İstanbul 1990, I,257-259, s. 199 vd.; M. Hamidullah, *"Allah'ın Elçisi (a.s.) ve Sahabe Devrinde Yazı Sanatı"*, çev. Hasan Çağlar, İslâmî Araştırmalar, Ankara 1988, II/7,98.

dim; karşısında bir kâtip vardı. Ona şöyle derken duydum: "(Yazmaya ara verdiğinde) kalemi kulağının üstüne koy; çünkü bu, yazana daha iyi hatırlatır" (ضَعِ الْقَلَمَ عَلَى أُذُنِكَ، فَإِنَّهُ أَذْكَرُ لِلْمُمْلِي). "Sizden biri bir yazı yazdığında onu (mürekkebin kuruması için) kumlasın. Bu işlem, işin görülmesini çabuklaştırır (yani mürekkebin daha çabuk kurumasını sağlar)" (إِذَا كَتَبَ أَحَدُكُمْ كِتَابًا فَلْيُتَرِّبْهُ فَإِنَّهُ أَنْجَحُ لِلْحَاجَةِ).[264]

Yukarıda zikredilen bazı vakıalar, Hz. Peygamber (a.s.) devrinde yazıya ne denli ehemmiyet verildiğinin ve yazının ne denli yaygın olduğunun sadece bir misalidir.

İkinci Delil: Hz. Peygamber (a.s.), Benî Neccâr'dan 17 yaşındaki Amr b. Hazm el-Ensârî el-Hazrecî'yi (v. 53/673 [?]) Necran'a âmil olarak göndermiş; *Kur'ân*'ı ve dinî meseleleri öğretmek, zekât toplamakla görevlendirmiştir. İşte Hz. Peygamber'in, Amr b. Hazm'a gönderdiği dinî hükümleri içeren risâle, onun (a.s.) *Sünnet* ve siyerine ait bilgilerin "*kitâbet*" safhasının yine Hz. Peygamber (a.s.) devrinde başladığına bir örnek teşkil eder: Ömer b. Abdilazîz ve Zührî gibi birçok âlim, Hz. Peygamber'in (a.s.) Amr b. Hazm için yazdırdığı dini hükümleri, siyer (İslâm genel ve özel devletler hukuku manasında) ve zekât oranları gibi konuları açıklayan vesikasını ve aynı mahiyetteki Hz. Ömer'in (r.a.) zekât vesikasını görmüş ve kopyalamışlardır.

Amr b. Hazm'ın torunu, Medine valisi Ebû Bekir b. Muhammed el-Ensârî'nin (36-120/656-738 [?]) halîfe Ömer b. Abdilaziz'in emriyle Hz. Peygamber'in (a.s.) *Sünnet* ve siyerine ait bilgileri toplaması "*tedvîn*" safhasına örnek teşkil eder. Ömer b. Abdilazîz ondan Hz. Peygamber'den geldiği sabit olan hadîsleri özellikle de Hz. Âişe'nin talebesi, hadîs ve fıkıh sahalarında otorite olan kadın tâbiî Amre bint Abdirrahmân b. Sa'd b. Zürâre el-Ensâriyye en-Neccâriyye'nin (ö. 106/724) rivâyet ettiği hadîsleri yazmasını istemiştir.[265] Hatta Zührî'nin de belirttiği gibi Ömer b. Abdilazîz Hz. Peygamber'in (a.s.) sünenini; yani ahkâm hadîslerinin usûlünce toplanmasını ve defter defter yazılmasını emretmiş ve İslâm devletinin bütün şehirlerine gönderilmesini sağlamıştır.[266]

Tabiîn devri hadîs ve siyer-megâzî âlimi Ebû Muhammed Abdullah b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'ın (65-130/684-747) ebeveynlerinden ve ecdâdından kendisine intikal eden bilgileri kendisinin topladığı diğer malzemesine katarak Hz. Peygamber'in (a.s.) megâzîsini birleştirmesi ise "*tasnîf*" safhasına örnek teşkil eder.

Bu müşahhas misal bize Hz. Peygamber'e (a.s.) ait haberlerin ilahî bir ihsan olarak ve ilmî emanet içinde belli yöntemler dâhilinde ve yazılı olarak nesilden nesile kesintisiz bir şekilde nasıl intikal ettiğinin açık ve güzel bir örneğidir.

---

[264] Rudânî, *Cemü'l-Fevâid*, Kitâbü'l-İlm: آداب العلم والسؤال والقياس والفتيا والكتابة. Bu ve benzeri binlerce hadîs, Hz. Peygamber (a.s.) ve sahâbe döneminde yazının yaygın bir şekilde kullanıldığına işaret eder.

[265] Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman ed-Dârimî (v. 255), *Müsnedu'd-Dârimî (Sünenu'd-Dârimî)*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, Suudi Arabistan 1412/2000, nşr. Dâru'l-Muğnî, I,430 (Mukaddime, "بَابُ مَنْ رَخَّصَ فِي كِتَابَةِ الْعِلْمِ" rivâyet no 504).

[266] سَعِيدُ بْنُ زِيَادٍ مَوْلَى الزُّبَيْرِيِّينَ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ شِهَابٍ يُحَدِّثُ سَعْدَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ بَجَمْعِ السُّنَنِ فَكَتَبْنَاهَا دَفْتَرًا دَفْتَرًا، (فَبَعَثَ إِلَى كُلِّ أَرْضٍ لَهُ عَلَيْهَا سُلْطَانٌ دَفْتَرًا) Ibn Abdilber, *Câmi' Beyâni'l-İlm*, I,331.

Üçüncü Delil: İbn Sa'd'ın, Benî Uzre heyetinin Medine'ye gelişine dair rivâyetlerin kaynağı ve bunların kendisine intikal şekli ile ilgili kaydettiği bilgiler, bizlere İslâm tarihçiliğinin ilk aşaması olan siyer-megâzînin kitâbet, tedvîn ve tasnîf safhalarıyla ilgili başka bir delildir.

Tebe-i tabiînden olan Ebû Amr b. Hureys el-Uzrî: "Babalarımın kitaplarında (veya yazılarında) bulduğum kayıtlara göre" diyerek bazı bilgiler kaydeder. Bu durum, onun çok erken bir vakitte yazılmış; yani Hz. Peygamber (a.s.) devrinde veya hemen sonrasında vücuda gelmiş yazılı bir kaynaktan bilgi naklettiğine işaret etmektedir.[267] Tabiîn ve tebe-i tabiînden bize intikal eden başka birçok rivâyette: "Dedelerimin yazdıklarında gördüğüme göre" veya "babamın sahifelerinde gördüğüme göre" gibi ifadelerin yer aldığını görmekteyiz. İlk siyer-megâzî müelliflerine kaynaklık eden İslâm tarihinin bu kabil yazılı malzemeleri, Ebû Abdillah Muhammed b. Yahya b. Sehl b. Ebî Hamse el-Ensârî el-Evsî[268] ve Ebû Amr b. Hureys el-Uzrî gibi birçok sahâbe torunlarında bulunuyordu.[269]

Dördüncü Delil: Abdullah b. el-Abbâs ve onun talebesi, müfessir, tabiînden İkrime'nin[270] arşivinde Hz. Peygamber'in (a.s.) el-Alâ' b. Abdillah el-Hadramî[271] vasıtasıyla Münzir b. Sâvâ'ya gönderdiği mektubu gördüğünü ve kendisi için bir nüsha yazdığını söyler.[272] Bu ve benzeri rivâyetler, siyer-megâzî sahasındaki ilk çalışmaların, bazı sahâbe çocukları olan muhaddisler tarafından yapıldığını açık bir şekilde ortaya koyar.

Özetle hadîs, siyer ve megâzî gibi dinî rivâyetlerin tesbit-kitâbet işi, Hz. Peygamber (a.s.) devrinde başlayıp iç içe ve kesintisiz bir şekilde devam ederek tedvîn ve

[267] İbn Sa'd, I,70,331.

[268] Dedesi, babası ve amcası Ebî Afre'den (ابي عفرة) ilim almış, kendisinden ise İbn İshâk ve Muhammed b. Sadaka el-Adenî rivâyet almıştır. Bkz. Ebu'l-Fazl Abdurrahîm b. Hüseyin el-Irâkî (v. 806), *Zeyl Mîzâni'l-I'tidâl*, thk. Ali Muhammed Meûz - Âdil Ahmed Abdilmevcûd, Dâr el-Kutub el-İlmiyye Neşri, Beyrut 1416/1995, s. 188.

[269] İbn Sa'd, I,70, 331,332; II,290.

[270] Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî (21-105/642-723 [?]), aslen Mağripli bir Berberî olup Kureşî ve Hâşimî nisbeleriyle de anılır. İkrime'ye *Kur'ân*, Sünnet ve fıkhı öğretmek için çaba harcayan Abdullah b. Abbas (r.a.), bizzat İkrime'nin belirttiğine göre kırk yıl süren bu tahsil hayatı boyunca kendisini derslerine vermesi için zaman zaman onu ayağından bağlardı. Rivâyet ettiği hadislerin çoğunu sahâbeden alan İkrime, başta Abdullah b. Abbas olmak üzere Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib, Ukbe b. Âmir el-Cühenî, Hz. Âişe, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Amr b. Âs, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Ömer b. Hattâb, Hz. Ali, Câbir b. Abdullah'tan hadis rivâyet etti. İkrime'den İbrahim en-Nehat, Şa'bî. Katâde b. Diâme, İbn Şihâb ez-Zührî, Amr b. Dînâr, Âsim b. Behdele, Eyyûb es-Sahtiyânî ve A'meş gibi yetmişten fazlası tabiîn âlimi olmak üzere değişik beldelerden 300 kişi rivâyette bulundu. Abdullah b. Abbas, İkrime'nin yetiştiğini görünce onu halka fetva vermekle görevlendirdi (T. Altıkulaç, *"İkrime el-Berberî"*, DİA, XXII,40).

[271] Benî Ümeyye'nin dolayısıyla Benî Abdişems'in halîfi/müttefiki, Hz. Peygamber (a.s.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.) devirlerinde Bahreyn valiliği yapan ve okuma-yazma bilen sahâbe el-Alâ' b. Abdillah b. İmâd el-Hadramî için bkz. İbn Sa'd, IV, 359-363; İbn Abdiler, *el-İstî'âb*, III,146-148; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,81-82; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,497-498; A. Önkal, *"Alâ b. Hadramî"*, DİA, II,310-311.

[272] Zürkânî (1996 n.), V,34; M. Fayda, *"Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları,"* Uluslararası I. İslâm Araştırmaları Sempozyumu, İzmir 1985, s. 358.

tasnîf safhalarıyla kemâle ermiştir. Bu konuda daha fazla ve ayrıntılı bilgi isteyenler: Fuad Sezgin'in *"Buhârî'nin Kaynakları"* başlıklı eserine başvurabilirler.

IV. Hz. Peygamber'in (a.s.) Nübüvetten Önceki Hayatıyla İlgili Bilgiler

Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberlikten önceki hayatıyla ilgili pek çok şey:

a- Hz. Peygamber'in (a.s.) bir vesilesiyle veya ashabın sorması üzerine siyerin bi'set öncesi dönemiyle ilgili pek çok şey hadîs kaynaklarında nakledilmiştir.

b- Hz. Peygamber'in (a.s.) bi'set öncesi hayatıyla ilgili birçok veri, bazıları muammerûndan olan; yani olaylara tanıklık eden uzun ömürlü kişiler tarafından nakledilmiştir. Mesela yüz yirmi yaşında vefat eden Huveytib b. Abdiluzzâ (v. 54/674[?]),[273] Hakîm b. Hizâm[274] ve Hassân b. Sâbit[275] gibi o dönemin tanıkları, Hz. Peygamber (a.s.) devri ile ilgili haberler nakletmişlerdir. Zira bahsedilen şahısların hepsi hem Câhiliye döneminde altmış yıl hem de İslâm çağında altmış yıl yaşamışlardır. Şairler de Hz. Peygamber (a.s.) devrinde tanık oldukları hâdiseleri şiirlerinde konu edinmişlerdir.[276]

Ayrıca Hz. Peygamber'in (a.s.) bi'set öncesi hayatıyla ilgili haberler,[277] tabiîn dönemi hadîs ve siyer-megâzî uleması, ensâb, tabakât, ahbâr ve tarih bilginleri tarafından bir takım kaide ve yöntemlerle araştırılarak tesbit edilmiştir. Aynı şey, İslâm'ın ortaya çıktığı çevreyi çeşitli veçhelerden tasvir eden haberler için de geçerlidir. Söz konusu bilginler, muhitle ilgili haberleri de kapsamlı bir şekilde araştırıp tesbit etmişler ve çeşitli şekillerde değerlendirmişlerdir.

Bu sebepledir ki İbn Haldûn, tarihçileri, tarihî haberleri ele alış tarzları bakımından beşe ayırmıştır ve olayları, meydana geldikleri muhit ve şartlarla birlikte kaydedenlere büyük bir önem atfetmiştir.

V. Ahmed b. Hanbel'in: *"Üç şeyin aslı yoktur"* Sözü

Hanbelî mezhebinin imamı, muhaddis ve fakih Ahmed b. Hanbel'in: *"Üç şeyin aslı yoktur. Bunlar: Tefsir, melâhim*[278] *ve megâzîdir"* sözüne istinaden bazıları adı geçen ilimlere dair nakledilen rivâyetlerin asılsız olduğunu iddia etmişlerdir. Hâlbuki ehl-i ilme göre Ahmed b. Hanbel'in sözü, zikredilen ilimlere dair nakledilen rivâyetlerin

[273] Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî (v. 279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkar - Riyaz Zerkeli, Beyrut 1996, II,38.

[274] (doğumu: Fil Vakası'ndan 13 yıl önce- vefat: 54/674[?])

[275] (doğum: Fil Vakası'ndan 7-8 yıl önce, vefat: 60/680 [?])

[276] İbnü'l-Cevzî Ebu'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî et-Teymî el-Kureşî (510-597/1116-1201), *Telkîh Fuhûm Ehli'l-Eser fi Uyuni't-Tarih ve's-Siyer*, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1975, I,158.

[277] Burada eser kelimesi hadîs usûlü ıstılahındaki manası kastedilerek kullanılmıştır.

[278] *Melâhim*, gelecekte ortaya çıkacak sosyal kargaşa, iç savaş gibi önemli olaylar ve kıyamet alâmetlerine dair haberlerle bunlara ilişkin literatürü ifade eden terimdir. Bkz. İ. Çelebi, *"Fiten ve Melâhim"*, DİA, XIII,149-153.

"asılsız" değil, bir kısmının mürsel olduğu anlamına gelmektedir. Mürselin bir manası, tâbiîn neslinden bir kişinin sahâbeye isnad etmeden, doğrudan Hz. Peygamber'den (a.s.) naklettiği hadîs veya Hz. Peygamber (a.s.) dönemiyle ilgili naklettiği haber demektir.

Hadîs konusunda ehliyet ve hassasiyeti bilinen İbn Teymiyye, Ahmed b. Hanbel'in: *"Üç şeyin aslı yoktur"* sözünün, *"üç şeyin isnadı yoktur"* şeklinde başka bir rivâyetinin de bulunduğunu; "aslı yoktur" ifadesinin "isnadı yoktur"; yani isnat bakımından mürseldir anlamına geldiğini belirtir ve şu açıklamalarda bulunur:

Rivayet tefsirlerinde, melâhim ve megâzî alanlarında nakledilen rivâyetlerin baskın özelliği mürsel olmalarıdır. Bu duruma Urve b. Zübeyr, eş-Şa'bî, Zührî, Musa b. Ukbe, İbn İshâk ve onlardan sonraki kuşak olan Yahya b. Said el-Emevî,[279] Velîd b. Müslim ve el-Vâkıdî gibi âlimlerin megâzî konusunda naklettikleri mürsel rivâyetler misal olarak zikredilebilir.

Megâzîyi iyi bilenler; sırasıyla Medineliler, Şamlılar ve Iraklılardır. Megâzîyi en iyi bilenler ise Medinelilerdir; çünkü megâzî Medine ve çevresinde vuku buldu.

Gazi ve mücahit Şamlılar, gaza ve cihatla meşgul oldular; haliyle cihat ve siyer konusunda başkasının sahip olmadığı bilgilere sahip oldular. Bu nedenledir ki âlimler, Ebû İshâk el-Fezârî'nin *Kitâbu's-Sîreti fî Dari'l-Harb* adlı eserine büyük değer verdiler.[280] Diğer beldelerin âlimleri siyeri, en iyi bilenin Evzaî olduğunu kabul ettiler.[281]

Tefsire gelince, bu alanı en iyi bilenler Mekkelilerdir. Onlar İbn Abbas'ın ashabıdır. Mücahit, Atâ' b. Ebî Rebâh, İbn Abbâs'ın talebesi İkrime, Tâvûs, Ebi'ş-Şe'sâ, Said b. Cübeyr ile emsalleri gibi. İbn Mes'ud'un ashabı olan Kufeliler de tefsir konusunda temayüz ettiler. Tefsir konusunda Zeyd b. Eslem gibi Medineli âlimler de bulunmaktadır. Zeyd b. Eslem'den oğlu Abdurrahman ve Mâlik b. Enes tefsir öğrenmiştir. Abdurrahman'dan da Abdullah b. Vehb tefsir öğrenmiştir.

Aslında dedesi Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.), babası Zübeyr b. Avvâm (r.a.), annesi Esmâ bint Ebî Bekir (r.anha), teyzesi müminlerin annesi Hz. Aişe (r.anha) ve abisi Abdullah b. Zübeyr olan; yani Asr-ı Saadet'in doğrudan tarih yapıcıları ve tanıkları olan

[279] Ebû Eyyûb Yahya b. Saîd b. Ebân b. Saîd b. el-Âs el-Umevî el-Kûfî'nin (114-194/732-809) ismindeki el-Umevî nisbesi, Zürkânî'ye göre el-Emevî şeklinde de okunabilir (*Şerh ale'l-Mevâhib* -1996 n.-, II,101). Bu zatın, *Kitâbü'l-Megâzî* ve *Kitâbü's-Sünen* adında eserleri olan Ebu'l-Abbâs el-Velîd b. Müslim el-Umevî ed-Dımaşkî (119-195/738-810) ile karıştırılmaması gerekir. Bkz. F. Sezgin, *Târihü't-Türâsi'l-Arabî*, I,469.

[280] *Kitâbü's-Siyer* diye de bilinen Ebû İshâk el-Fezârî'nin (v. 188/804 [?]) eseri kaynaklarda *Kitâbü's-Siyer ve'l-cihâd* ve *Kitâbü's-Siyer fi'l-ahbâr ve'l-ahdâs* adlarıyla da geçer. İslâm genel ve özel devletler hukukuna (siyer) dair ilk eserlerden olan kitap için İmâm eş-Şafiî'nin (150-204/767-820), "Siyer konusunda benzeri yazılmamıştır" dediği ve aynı konudaki eserinde onun tertibini esas aldığı söylenir. Fezârî'den Muâviye b. Amr er-Rûmî'nin (v. 215/830) rivâyet ettiği *Kitâbü's-Siyer* beş bölümden meydana gelmiş olup Fas Karaviyyîn Kütüphanesi'nde mevcut nüshasının ikinci bölümü 270 (883-84) yılında istinsah edilmiştir. Eser Faruk Hamâde (I. Baskı, Beyrut 1408/1987) tarafından yayımlanmıştır. Bkz. H. Güleç, *"Fezârî"*, DİA, XII,539.

[281] *Kitâbu Siyeri'l-Evzaî* (كتاب سير الأوزاعي).

bir çevrede yetişmiş ve hayatını söz konusu dönemde olanları araştırıp kaydetmekle geçiren Urve b. Zübeyr gibi tabiîn alimlerinin mürsel yolla bilgi nakletmeleri gayet ilmidir. Zira tabiîn âlimlerinin, Asr-ı Saadet ile ilgili her bilgiyi muttasıl bir senetle nakletmeleri gerekmez. Çünkü onlar; mevcudiyeti veya etkileri gayet açık, herkesi ilgilendiren ve herkes tarafından araştırılan, öğrenilen ve bilinen dinin kaynağı ile ilgili meselelerle hem ilgilenmekteydiler hem o dönemde yaşamaktaydılar.

Mesela Bişr b. Humeyd, Ömer b. Abdilaziz'in (61-101/680-720) hilâfeti döneminde, Suriye'de Haleb'e yakın bir yer olan Hunâsere'de,[282] şöyle dediğini işittiğini nakletmiştir: "O dönemde yoğun bir nüfusa sahip olan Medine'de yaşayan muhacir ve ensârın yaşlılarından (مِنْ مَشْيَخَةِ الْمُهَاجِرِينَ وَالأَنْصَارِ) duyduğuma göre Resûlullah'ın (a.s.) vakfettiği yedi bahçe, Muhayrık'e ait mülklerdendir. Muhayrık demiş ki: 'Eğer öldürülürsem bütün mallarım Muhammed'indir. O onları, Allah'ın kendisine gösterdiği yerlere sarf etsin'. Sonra o, Uhud'da öldürüldü. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.): 'Muhayrik, İbranilerin hayırlısıdır' (مُخَيْرِيقٌ خَيْرُ يَهُودَ) buyurdu".[283] Hadîs usûlü bakımından mürsel olan bu veriye kaynaklık eden kişi, Emevî Halifesi Ömer b. Abdilazîz'dir. Ömer'in babası Mısır valisi Abdülazîz, dedesi sahabi Mervân b. Hakem, annesi Hz. Ömer'in (r.a.) torunu Ümmü Âsım'dır. Abdilazîz, küçük yaşta *Kur'ân*'ı ezberleyen oğlu Ömer'i Medine'nin tanınmış âlimlerinden Sâlih b. Keysân'a emanet etti. Ömer, Medine'de Enes b. Mâlik (r.a.) ve dayısı Abdullah b. Ömer (r.a.) gibi pek çok sahâbeyi dinleme imkânı buldu. Ubeydullah b. Abdillah ile Saîd b. Müseyyeb ve Urve b. Zübeyr gibi tâbiînin ilk tabakasına mensup âlimlerin derslerini takip etti.[284]

Zaten tarih; bir olayın vuku buluşunu ya gözlemlemiş birisinin şahitliğine, ya vuku bulduğu dönemde veya ona yakın bir zamanda yaşamış birisinin araştırmalarına ya da o dönemden gelen kalıntılara/bakiyyelere dayanan ve geçmişten haber veren bilgidir. Mesela, otorite X1 kendi zamanında bir olay gözlemler ve gözlemini bir kâğıda ya da uygun bir malzemeye kaydeder. Bu kayıt, kaynak olarak isimlendirilir. Bu kaynak, er veya geç X2 zamanında, otorite kabul ettiği kaynağın şahitliğini kabul ederek çağdaşlarına olayın meydana gelişini rapor eden tarihçinin eline geçer. Tarihçinin, "şu olay X1 zamanında meydana geldi" ifadesi, tarihî bilgiyi tesis eden tarihî bir önerme-

[282] (بلدة من أعمال حلب تحاذي قنسرين نحو البادية، وهي قصبة كورة الأحص التي ذكرها الجعدي) Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, "حُناصِرَة" md.

[283] İbn Sa'd, I,501. Süheylî, hadîsteki (خَيْرُ يَهُودَ) izafesi ile ilgili olarak şöyle bir izah yapar: Nahiv bakımından hakiki izafede muzâf, muzafun ileyhin bir parçası olmayı da ifade ettiği için (خَيْرُ يَهُودَ) ibaresi, bir Müslüman'a "Yahudilerin hayırlısı" veya "Hıristiyanların hayırlısı" demek anlamına gelir ki bu caiz değildir. Öyleyse "Yahudilerin hayırlısı" (خَيْرُ يَهُودَ) izafesinde yer alan "يَهُودَ" kelimesi, din değil soy ifade eder. Üstelik Hz. Peygamber (a.s.): "خَيْرُ الْيَهُود" demeyip, "خَيْرُ يَهُودَ" demiştir. Harf-i tarif ile kullanıldığında "الْيَهُودُ" kelimesi din ve etnik kökeni, harf-i tarifsiz kullanıldığında ise "ثَمُودَ" kelimesi gibi etnik köken ifade eder. Yahûdiler etnik köken olarak Yahûd b. Ya'kûb'a dayanırlar. Yahûd kelimesinin son harfi aslında "ذ" olup Arapçalaştırılarak "د" olmuştur (er-*Ravd*, thk. Ömer Abdüsselam es-Selâmî, Beyrut 1421/2000, IV,205).

[284] İ. Yiğit, "*Ömer b. Abdilazîz*", DİA, XXXIV,53-55.

dir. Tarihçinin ifadeleriyle otoritesinin ifadeleri arasında mutabakat ise tarihî hakikati meydana getirir.[285]

Üstelik tabiînin, İslâm'ın ortaya çıktığı çevreye dair bilgi nakletmesi için muttasıl senede ihtiyacı yoktur. Zira onlar İslâm'ın ortaya çıktığı çevrede yetişip büyüdüler ve o dönemin tarih yapıcıları ve tanıklarıyla doğrudan iletişim ve etkileşim halindeydiler. Öyleyse tabiîn âlimlerinin Asr-ı Saadet'e dair naklettikleri rivayetlerin bir kısmının mürsel olması işin tabiatı gereğidir ve mürsellik kaynağın zafiyetinden çok ne tür bir yöntemle nakledildiğini ifade eder.

Ahmed b. Hanbel'in ibaresinde "asıl" kelimesini kullanılması da bir tesadüf değildir. "Sahîh" sınırları içinde kalan her hadîs, dinde asıldır. Yani husus, umum, mutlak, mukayyet, nasih ve mensuh, lafızların şahitliklere dayalı olarak delalet ettiği manalar gibi durumları tespit edildikten sonra İslâm Dini'ni teşkil etmesi bakımından küllî bir kaide ve delildir. Oysa Asr-ı Saadet ile ilgili mürsel bir kısım haberler, hadîslerin meydana geldikleri muhit ve şartları tasvir eder, dinî bir hüküm ifade etmez.

Netice itibariyle kasdi bir anlaşma olmazsa veya kasıtsız ittifak olursa ve isnadları müteaddit olursa; mürsel haberler kesinlikle sahihtir. Nakil ya doğru vakıayı bildiren habere uygun olur ya da yalan olur. Bu da iki şekilde olabilir: Ya nakleden yalan söylemiştir ya da nakilde hata yapmıştır. Nakil, kasti yalan ve hatadan sâlim olursa şüphesiz doğru olur.[286]

D. Siyer ve Kaynakları

I. Siyer Kaynaklarının Tasnifi ve Yardımcı Kaynaklar

Aslında Hz. Peygamber (a.s.) ve sahâbe dönemi rivâyetleriyle çeşitli yönlerden ilgilenen ve değerlendirmeye tabi tutan bütün kadim dinî eserler siyer araştırmaları için kaynaktır, önemlidir ve ihmal edilmemelidir. Siyer araştırmalarında özellikle ihmal edilmemesi gerekli kaynaklar ise dokuz başlık altında toplanabilir. Bunların ilk beşi temel kaynak, son dördü ise yardımcı kaynak mesabesindedir. Tefsirler, şerhler ve müteahhir eserler, hem temel hem de yardımcı kaynak işlevi görürler. Şerhler ve mü-

[285] R. G. Collingwood, *Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler*, çev. Erol Özvar, İstanbul 2000, s. 12.

[286] قال الإمام أحمد: ثلاثة أمور ليس لها إسناد: التفسير، والملاحم، والمغازي. ويروي: ليس لها أصل، أي إسناد؛ لأن الغالب عليها المراسيل، مثل ما يذكره عروة بن الزبير، والشعبي، والزهري، وموسى بن عقبة، وابن إسحاق، ومن بعدهم، كيحيى بن سعيد الأموي، والوليد بن مسلم، والواقدي، ونحوهم في المغازي؛ فإن أعلم الناس بالمغازي أهل المدينة، ثم أهل الشام، ثم أهل العراق، فأهل المدينة أعلم بها لأنها كانت عندهم، وأهل الشام كانوا أهل غزو وجهاد، فكان لهم من العلم بالجهاد والسير ما ليس لغيرهم؛ ولهذا عظم الناس كتاب أبي إسحاق الفزاري الذي صنفه في ذلك. وجعلوا الأوزاعي أعلم بهذا الباب من غيره من علماء الأمصار. وأما التفسير فإن أعلم الناس به أهل مكة؛ لأنهم أصحاب ابن عباس. كمجاهد وعطاء ابن أبي رباح، وعكرمة مولى ابن عباس وغيرهم من أصحاب ابن عباس، كطاوس، وأبي الشعثاء، وسعيد بن جبير وأمثالهم. وكذلك أهل الكوفة من أصحاب ابن مسعود، ومن ذلك ما تميزوا به على غيرهم، وعلماء أهل المدينة في التفسير مثل زيد بن أسلم الذي أخذ عنه مالك التفسير. وأخذه عنه أيضا ابنه عبدالرحمن، وأخذه عن عبد الرحمن عبد الله بن وهب. والمراسيل إذا تعددت طرقها وخلت عن المواطأة قصدًا أو الاتفاق بغير قصد كانت صحيحة قطعا. فان النقل إما أن يكون صدقا مطابقا للخبر، وإما أن يكون كذبا تعمد صاحبه الكذب، أو أخطأ فيه، فمتى سلم من الكذب العمد والخطأ كان صدقا بلا ريب İbn Teymiyye el-Harrânî (v. 728/1328), *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*, Dâr Mektebetü'l-Hayat nşr. Beyrut 1490/1980, s. 22 vd.

teahhir kaynaklar, günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmeyen bazı kadim siyer-megâzî ve benzeri eserlerden bol miktarda alıntılar ihtiva etmeleri bakımından da önemlidir:

a- Rivâyet ve dirâyet tefsirleri:

İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sinde dile getirdiği gibi tefsîrler iki gruptur:

1- Rivâyet tefsîrleri: Nâsih ve mensûh âyetler, nüzul sebepleri ve âyetlerin maksatları gibi hususların bilinmesi esasına dayanır.

2- Dirâyet tefsîrleri ise *Kur'ân-ı Kerîm*'den seçilen kelime ve ibarelerin irâb, belâgat ve değişik üslûplar bakımından ifade ettiği manalar, hedeflenen amaç ve anlam üzerindeki etkilerinin bilinmesi gibi dil ilimleri esasına dayanır. Bu tefsîrler, birinci gruptan bağımsız değildir. Zira tefsîrin esas amacı birinci grup tefsîrlerdir.

Rivâyet tefsirlerinde zikredilen rivâyetlerin tahlil ve tetkikleri için de dirâyet tefsirlerine halkılmalıdır.

b- Hadîs külliyâtları ve şerhleri: Hadîs, -İslâm'ın ilk asrı için- bir nevi İslâm tarihidir. Bu sebepledir ki bazı âlimler tarihi, hadîsin bir dalı saymışlardır.[287] İslâm tarihinin kaynakları söz konusu edilirken hadîsin ehemmiyetine daima işaret edilir. Hadîsin, tarih bakımından önemi, *Kur'ân-ı Kerîm*'den sonra Hz. Peygamber'in (a.s.) hayatına dair bilginin ikinci kaynağı olmasıdır.[288] İşte bu sebepledir ki -Allah rahmet eylesin ve razı olsun- İmâm el-Buhârî eserine, *"el-Câmi'u's-Sahîh el-Müsnedu'l-Muhtasar Min Umûri Resûlillah ve Sünenihi ve Eyyâmihi"* adını vermiştir. el-Buhârî'nin eserinin ismini Türkçe'ye şöyle tercüme etmek mümkündür: *Resûlullah'ın Halleri, Sünnetleri ve Döneminde Meydana Gelen Hâdiseler Dair Sahih Verileri Müsned ve Muhtasar Bir Şekilde Toplayan Kitap.*[289]

---

[287] (علم التاريخ في من فنون الحديث) Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-Tevbih limen Zemme't-Tarîh*, thk. Franz Rosenthal, Beyrut ts., s. 82. Bu tesbiti, İslâm tarihçiliğinin ilk merhalesine tahsis etmek daha doğru görünmektedir. Zira İslâm tarihçiliği evvela siyer-megâzî yazıcılığı şeklinde başlamış ancak daha sonra muhtelif safhalardan geçerek kırk alanda (Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 150-154) eser veren umumî tarihçiliğe dönüşmüştür. Tarihçilik zaviyesinden meseleye bakıldığında ise hadîs, Müslümanlara mahsus özel bir tür tarihçiliktir denilebilir. Yani hadîs, Hz. Peygamber (a.s.) dönemine ait İslâm tarihinden başka bir şey değildir.

[288] Fuad Sezgin, *"İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadîsin Ehemmiyeti"*, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1957, II/1, s. 82.

[289] "كتاب الجامع الصحيح المسند المختصر من أمور رسول الله -صلى الله عليه وسلم- وسننه وأيامه" (bkz. İbnü'l-Mülakkin Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfiî el-Mısrî (v. 804/1401), *et-Tavzîh li Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh*, thk. Dârü'l-Felâh li'l-Bahsi'l-İlmî ve Tahkîki't-Tirâs, nşr. Dârü'n-Nevâdir, Dımaşk 1429/2008, I,83). *el-Câmi'u's-Sahîh*'in isminde geçen "umûr" (أمور) sözcüğü "emr" (أمر) kelimesinin çoğuludur. Umûr kelimesi hal ve şe'n (كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ :"شَأْن": er-Rahmân 29/55) manalarına gelir ve fiil/eylem ile sözleri de kapsar. *"Her iş O'na döndürülür"* (إِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ) (Hûd 11/123) meâlindeki âyette bu manada kullanılmıştır. Yine *el-Câmi'u's-Sahîh*'in isminde geçen ve "Onun; yani Resûlullah'ın (a.s.) günleri" anlamına gelen "eyyâmihi" (أيامه) ibaresi, eyyâmü'l-Arab (أيام العرب) gibi bir isim tamamlamasıdır. Bu isim tamlamasındaki "yevm"in çoğulu olan "eyyâm" kelimesi hal ve zarf/mahal ifade eder. Mesela "يوم ذو أيام" (şiddetli ve mihnetli gün) "أيام الله" (Allah'ın günleri; yani Allah'ın nimetleri) tabirinde olduğu gibi (İbrâhim 14/5; el-Câsiye 45/14). "Resûlullah'ın (a.s.) dönemi" diye tercüme ettiğimiz "Resûlullah'ın (a.s.) günleri" ifadesi; Resûlullah döneminde meydana gelen hâdiseleri ifade eder

c- Çeşitli türleriyle siyer-megâzîyi konu edinen eserler ve şerhleri.

d- Sahâbe ile ilgili tabakât, ensâb vb eserler.

e- Câhiliye devri tarihi ve Hz. Peygamber (a.s.), sahâbe ve tabiîn devri şiiri:

Câhiliye devri tarihi ve şiiri konusunda pek çok kadîm eser bulunmaktadır.

Câhiliye devri tarihi -İbn Haldûn'un da işaret ettiği gibi- siyer olaylarının cereyan ettiği muhit/çevre ve şartların bilinmesini sağlayan bir kaynak olması bakımından önemlidir.[290]

İbn Selâm el-Cumahî *Tabakât Fuhûli'ş-Şua'râ'* adlı eserinin mukaddimesinde dile getirdiği gibi, -farklı türleriyle- şiir ve mesel, Câhiliye devri Araplarının dil ve dile müteallik şeyleri, hikmet, ilim, ahlak, örf ve hayata dair tecrübelerini sürekli kılmak, öğrenilmesini ve öğretilmesini kolaylaştırmak gayesiyle tespit edip kodladıkları edebî bir türdür. Câhiliye devri Arapları için şiir, bir sanat (صناعة) ve maharettir (ثقافة). Diğer ilim ve sanatlarda olduğu gibi onu, ilim sahipleri bilir. Sanatlarda göz, el veya dil ile ustalık/maharet kazanılır. Sanatlardaki kalite de göz, el veya dil ile bilinilir/anlaşılır.

İbn Sellâm el-Cümahî eserinin mukaddimesinde şiirin Câhiliye ve İslâm ilk iki asrındaki durumuna ve o dönemlerde şiirin tespit edilmesine dair verdiği bilgiler önemlidir. O bu vesileyle Arap dili ile ilgili ilk çalışmalara dair de kıymetli bilgiler verir. Ona göre "şiir, Câhiliye devrinde Arapların divanı/arşivi ve bilgeliklerinin (hikmet/hikem) zirvesi/kaynağı idi. Ondan öğrenir/alır ve ona müracaat ederlerdi (وكان الشعر في الجاهلية عند العرب ديوان علمهم ومنتهى حكمهم به يأخذون وإليه يصيرون).

Hz. Ömer (r.a.) şöyle der: "Şiir, Arapların daha doğrusuna sahip olmadıkları bir ilim idi. İslâm'ın gelişiyle birlikte Araplar cihad ile meşgul oldular, İran ve Rum diyarına seferler yaptılar. Bu nedenle şiiri ve onu rivayet etmeyi ihmal ettiler. Bu süreçte İslâm yayılıp fetihler gerçekleşince ve Araplar şehirlere yerleşip durumları istikrar kazanınca şiir rivayetine tekrar döndüler. Fakat şiir konusunda ne tedvin edilmiş bir divan ne de yazılmış bir kitap buldular. Bunun üzerine şiiri toplayıp telif etmeye başladılar. Ancak ölüm ve savaş neticesinde (şiirin kaynağı sayılan) Araplardan giden gitmişti. Bu nedenle şiirin çok az bir kısmını tespit edip korudular, çoğunu ise kaybettiler".[291] Hz. Ömer'in (r.a.) sözleri, şiirin Câhiliye ve İslâm'ın ilk asrındaki mahiyeti, durumu ve işlevine ışık tutması bakımından önemlidir. Buna dair gayet önemli pek çok veri lügat, edeb, divân, belâgat, tefsir, siyer ve tarih gibi kaynaklarda bulunmaktadır.

Bu meyanda Hz. Ömer'in (r.a.) şu sözleri de konumuza ışık tutar: "Şiiri ezberleyin, haberleri mütalaa edin. Zira şiir, güzel ahlaka çağırır, iyi işleri öğretir, güzel fiillere

(Aynî, XVII,66; Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, Maarif matbaası neşri, 1941, IV,421; Zebîdî, III,153 vd.; Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, IV,5263 "يوم" md.; *Tecrîd Tercemesi*, III,153).

[290] İbn Haldûn, I,4-5.

[291] Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sellâm b. Ubeydillâh b. Sâlim el-Cumahî el-Basrî (v. 231/846), *Tabakâti'ş-Şa'râ'*, Beyrut 1422/2001, s. 26,34.

sevk eder, zekâyı geliştirir, fikri celp eder, menkıbeleri ve güzel ahlakları bellemeye yardımcı olur, kötü ahlaktan alı koyar, şüphe celp eden yerlerde bulunmaktan sakındırır, yüksek mertebelere teşvik eder".[292]

Hz. Peygamber'in (a.s.) amcasının oğlu, tefsire ve fıkha temel teşkil eden bilgilerde otorite kabul edilen ve çok hadîs rivâyet eden sahâbeden Abdullah b. Abbâs (v. 68/687): "Biriniz, *Kur'ân*'dan bir şeyler okuyup tefsirini bilmediğinde, onu şiirde araştırsın. Zira şiir, Arapların divanıdır/arşividir" [إِذَا قَرَأَ أَحَدُكُمْ شَيْئًا مِنَ الْقُرْآنِ فَلَمْ يَدْرِ مَا تَفْسِيرُهُ فَلْيَلْتَمِسْهُ فِي الشِّعْرِ فَإِنَّهُ دِيوَانُ الْعَرَبِ][293] demiştir. Yani şiir, Arapların medenî bilgilerini içerir, muhafaza eder; sözcüklerin ve çeşitli üslupların anlamlarını tesbit için şahit gösterilir. Bu sebeple şiire, dîvânü'l-Arab veya dîvânü ilmi'l-Arab; yani "Arap tarihinin, dilinin, ilimlerinin, örf ve adetlerinin ve tecrübelerinin arşiv dairesi" denilmiştir.[294]

Kısacası şiir, siyer konusunda da bir vesika, arşiv ve kaynaktır; üstelik siyer müellefatında tasvirde edebi çeşitliliği sağlayan önemli bir unsurdur.

f- İslâm coğrafya kaynakları

Siyer-megâzî konularına dair İslâm coğrafya kaynaklarında ele alınan mekân ve mekânın özelliklerini tarif bağlamında, nesep, şiir, kelime iştikak bilgileri, örf-âdetler, mimari, gözlem ve hatıralar gibi muhtelif veriler ziyadesiyle mevcuttur. Yer isimleri, şehirlerin nüfusu ve fiziki özellikleri gibi bazı coğrafi verilerin zamanla değişebileceği de dikkate alınmalıdır.

g- Klasik Arapça lügatler

Klasik Arapça lügatlerinden bazıları şunlardır:

1. el-Halîl el-Ferâhîdî (100-175/718-791): *Kitâbu'l-Ayn*.

2. el-Cevherî (v. 393/1002): *es-Sihâh Tâcü'l-Lüga ve Sihâhü'l-Arabiyye*.

3. İbn Manzûr (v. 711/1311): *Lisânü'l-Arab*.

4. el-Fîrûzâbâdî (729-817/1329-1415): *el-Kâmûsü'l-Muhît*. Bu sözlüklere *Ummehatü'l-Lüga* da denilmektedir.

---

[292] تحفّظوا الأشعارَ وطالعوا الأخبار، فإنّ الشّعرَ يدعو الى مكارم الأخلاق ويعلّمُ محاسنَ الأعمال، ويبعثُ على جميل الأفعال، ويفتُقُ الفِطنَةَ، ويشحَذُ القريحةَ، ويحدو على ابتناء المناقب وادّخار المكارم، وينهى عن الأخلاق الدنيئة، ويزجُرُ عن مُوافَقَةِ الرِّيَب، ويحضّ على معاني (الرُّتَب) Ebû Ali el-Muzaffer b. Fazl b. Yahya el-Hüseynî (584-656/1188-1258), *Nazratü'l-İğrîz fî Nusreti'l-Karîz* (نضرة الإغريض في نصرة القريض), thk. Nuhâ Ârif el-Hasan, Dımaşk, s. 356.

[293] حَدَّثَنَا أَبُو زَكَرِيَّا الْعَنْبَرِيُّ، ثنا الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقَبَّانِيُّ، ثنا سَعِيدُ بْنُ يَحْيَى الأَمَوِيُّ، ثنا عَبْدُ اللهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، أَنْبَأَ أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: إِذَا خَفِيَ عَلَيْكُمْ شَيْءٌ مِنَ الْقُرْآنِ [القلم: ٤٢] عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ، أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ فَابْتَغُوهُ فِي الشِّعْرِ، فَإِنَّهُ دِيوَانُ الْعَرَبِ أَمَا سَمِعْتُمْ قَوْلَ الشَّاعِرِ: اصْبِرْ عُنَاقُ إِنَّهُ شَرٌّ بَاقِ . . . قَدْ سَنَّ قَوْمُكِ ضَرْبَ الأَعْنَاقِ وَقَامَتِ الْحَرْبُ بِنَا عَنْ سَاقٍ قال ابْنُ عَبَّاسٍ: هَذَا يَوْمٌ كَرْبٌ وَشِدَّةٌ) Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî (321-405/933-1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîheyn*, thk. Mustafa Abdülkadir 'Atâ, Beyrut 1411/1990, II,542 (*Kitâbü't-tefsîr*, تَفْسِيرُ سُورَةِ نٍ وَالْقَلَمِ, hadîs no: ٣٤٩٨).

[294] Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (384-458/994-1066), *Şuabü'l-îmân*, thk. Abdülali Abdülahmid Hâmid, Riyad 1423/2003, III,212 (17- Talebu'l-İlm: 1560. hadîs).

5. es-Serakustî (v. 302/914): *ed-Delâil fî Garîbi'l-Hadîs.*

6. İbnü'l-Esîr el-Cezerî (544-606/1149-1210): *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser.* Bu eserler siyer-megâzî kaynaklarında geçen garip lafızları izah eden lügatlerdir.

Istılah lügatlerinin bazılarını ise şu şekilde sıralayabiliriz:

1. el-Hârizmî (v. 387/997) *Mefâtihü'l-Ulûm.*

2. es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (740-816/1340-1413): *Kitâbu't-Ta'rîfât.*

3. et-Tehânevî el-Fârûkî (v. 1158/1745'ten sonra): *Keşşâfü Istılâhâti'l-Fünûn ve'l-'Ulûm.*

Klasik Arapça lügatlerle, İslâm ilim tarihi boyunca İslâm ilim usûl ve geleneğine göre yazılmış eserleri kastediyoruz. Bunlara Osmanlı döneminde telif edilenler de dâhildir. Mesela:

Abdullah Kestelî'nin (v. 1541) *Mirkâtü'l-Lüğa*'sı: Bu eser el-Cevherî'nin *es-Sihâh* ile el-Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-Muhît*'inden derlenmiştir.

Muslihuddin Mustafa Karahisarî'nin (v. 968/1560-61) *Ahterî-i Kebîr*'i: Bu eser kaynak olarak daha çok el-Cevherî'nin *es-Sihâh*'i, el-Hârizmî'nin (v. 610/1213) *el-Muğrib fî tertîbi'l-Mu'rib*'i ile Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ el-Kazvînî el-Hemedânî'nin (v. 395/1004) *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*'den ve birkaç lügatten daha yararlanılarak yazılmıştır.

Vankulu Mehmed Efendi'nin (v. 1000/1592) *Tercüme-i Sıhâh-ı Cevherî* ve

Mütercim Âsım Efendi'nin (v. 1235/1819) *Kâmusu'l-Muhît Tercümesi* gibi.

İslâm ilim dairesinde telif edilen lügatler, dakik ve ilmidir. Böyle lügatlerde, kelimelerin iştikakları, kelime türü ve vezni, kelimelerin vazedildikleri manalar kaydedilir. Bunların tesbiti için Câhiliye devri şiiri, atasözü/mesel ve deyimlerden, *Kur'ân-ı Kerîm* ve hadîs'ten şahit getirilir (istişhad).[295] Kelimelerin, -ihtiyaç olması halinde- *Kur'ân-ı Kerîm* ve hadîsteki kullanım şekilleri izah edilir. Kelimelerin örf ve ilimlerdeki ıstılahî anlamlarına ve İslâm ilim ve medeniyet tarihi içinde kazandığı manalara atıflar yapılır. Maalesef günümüzde telif edilen Arapça sözlükler yukarıda zikredilen ilmî niteliklere sahip değildir. Zira bu sözlükler metodolojik olarak Batı'da telif edilen sözlüklerin etkisinde kalınarak yazılmışlarıdır. Bu nedenle İslâm ilim dairesinde yazılmış eserleri, yeni lügatlere başvurarak anlamaya çalışmak ve tercüme etmek çok önemli bir takım hatalara sebebiyet vermektedir.

h- Câhiliye devri Araplarının inanışları konusunda el-milel ve'n-nihel[296] kaynaklarına da bakılmalıdır.

[295] Bkz. İ. Durmuş, "*İstişhad*", DİA, XXIII,396-398.

[296] İslâm ilim dairesinde teşekkül eden, dinler ve mezhepler tarihiyle ilgili eserlerin ortak adıdır (Ömer Faruk Harman, "*Milel ve Nihal*", DİA, XXX,57-58.

i- Hz. Peygamber (a.s.) devri dünya tarihi ve kronolojisi araştırılırken, bir miktar Mevlid-i Nebevî öncesine uzanıp, oradan vefata kadar vuku bulan önemli olaylar Arap Yarımadası merkeze alınarak incelenmeli ve Hz. Peygamber (a.s.) devri olaylarıyla ilişkilendirilmelidir.

II. Siyer Konulu Eserlerin Türleri

Söz konusu Hz. Peygamber (a.s.) olunca ona dair haberlerin çok farklı kaynaklardan araştırılması gerekmektedir.[297] Bu konuda muhtelif verileri barındıran genel siyer kaynakları ile doğrudan siyerin bir konusuna tahsis edilmiş kaynaklar arasında farklılıklar; başka bir ifadeyle siyere dair veriler konusunda İslâm ilim tarihinde genelde iki tür yaklaşım söz konusudur.

Birincisi: Siyere dair verileri tesbit, tedvîn ve tasnifle kendini sınırlayan âlimler. Mesela bir soy bilimci Hz. Peygamber'in (a.s.) nesebini, bir coğrafyacı onun (a.s.) yaşadığı çevreyi, bir şehir tarihçisi onun (a.s.) doğduğu veya hicret ettiği şehirleri, bir tarihçi onun savaşlarını (a.s.), edindiği kâtipleri veya mektupları ile ilgili verileri tesbit, tedvin ve tasnif etmeyi konu edinebilmiştir.

Şu da bilinmelidir ki; İslâm ilim tarihinde bazen aynı konuyu birçok müellif kaleme alır ve zahiren bu bir tekrar gibi görünebilir. Oysa söz konusu eserlere dikkatle bakıldığında her müellifin aynı konuyu ele alırken yöntemi, ilgilendiği ayrıntılar ve öncelikleri farklıdır ve çoğu zaman böyle eserler birbirini tamamlamaktadır. Buna en iyi örnek Hz. Peygamber'in (a.s.) ashabını konu edinen tabakât türü eserlerdir; yani biyografik ansiklopedilerdir.

İkincisi: Bazı âlimler siyere dair bir konuyu dil, yöntem veya başka bir zaviyeden müstakil bir eser şeklinde veya bir ilmin muhtelif başlıkları altında tahlil ve tetkik edip değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Böyle âlimler, siyere dair muayyen bir konuyu müstakil eserler şeklinde tahlil ve tetkik edebildikleri gibi farklı ilimlerin değişik konu başlıkları altında da ele alabilmişlerdir. Mesela Hz. Peygamber'in (a.s.) ahlakı müstakil eserlerde tahlil ve tetkik edilmiştir. Yine onun (a.s.) nübüvveti akaid, kelam veya felsefe eserlerinde bir konu başlığı şeklinde incelenmiştir.

Hz. Peygamber'le (a.s.) ilgili farklı ilim dallarına ait çok zengin kaynaklar göz ardı edildiğinde siyere dair "kurgu" biçiminde eserler telif edilebilmektedir. Veya İslâm ilim tarihinin dilbilim ve yöntembilim ilkeleriyle alakası olmayan afaki, hakikatle ilintisiz, muallakta, sabitesiz, zamanın günü birlik geçici yönelimlerine göre yapılmış asılsız yorumlar veya hiçbir tarihi veriye ve hakikate dayanmayan kendince edebi tasvirlerle dolu eserler siyer diye "piyasaya" sürülebilmektedir. Oysa edebiyat ve şiir de hakikatten ve hikmetten bağımsız olamaz.

---

[297] (قد أفرد خلقٌ لا يمكنُ حصرُهم مِنَ الأئمّة سيرة سيّدنا رسول الله -صلى الله عليه وسلم- بالتّصنيف) es-Sehâvî (v. 902/1497), *Cevâhir ve'd-Dürer*, III,1251.

Bu nedenle siyer ilmi ile alakalı İslâm ilim tarihinde yer alan eserlerin ciddiyetle ele alınması ve bu eserlerden istifade edilmesi gerkmektedir. Hz. Peygamber'in (a.s.) siyeri ile alakalı eserleri iki başlık altında ele alabiliriz:

Birincisi: Hz. Peygamber'in (a.s.) doğumundan vefatına kadar hayat hikâyesini ve tercüme-i halini bir bütün olarak konu edinen eserler. Bunları da kendi içinde gruplara ayırmak mümkündür. Bunlar mufassal siyer kaynakları, muhtasar siyer kaynakları, onun (a.s.) hayat hikâyesini çeşitli veçheleriyle birlikte ele alan kronolojik esaslı eserler, tema esaslı eserler veya kronoloji ile temanın birleştirildiği eserle şeklinde telif edilmiştir. Bu eserlerin çoğu nesir şeklinde yazılmışken bazıları ise manzumdur.

İbn Hişâm'ın *es-Sîretu'n-Nebeviyye*'si, Makrîzî'nin *İmtâ'u'l-esmâ*'ı, eş-Şâmî'nin *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*'ı ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Zâdü'l-me'âd fî hed-yi hayri'l-'ibâd*'ı siyerle ilgili geniş muhtevalı çalışmalardır.

Manzum siyer müelliflerinden Zeynüddin el-Irâkî *ed-Dürerü's-seniyye fî nazmi's-siyeri'z-zekiyye*'de Hz. Peygamber'in (a.s.) hayatını ve şemâilini 1000 beyitte; İbnü'l-Cezerî *Zâtü'ş-şifâ' fî sîreti'n-nebiyyi'l-Mustafâ*'sında Hulefâ-yi Râşidîn ile birlikte 515 beyitte anlatmıştır.

Bazı ensâb, tabakat, umumî tarih ve şehir tarihlerinde ahbaru'n-nebî ve siyeru'n-nebî gibi müstakil başlıklara yer verilir. İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ının ilk iki cildi, Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşrâf*'ının ilk cildi siyere ayrılmıştır. el-Ya'kûbî, et-Taberî, el-Mes'ûdî, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Esîr, İbn Asâkir, Ebü'l-Fidâ, İbn Kesîr ve Zehebî gibi umumî tarih müelliflerinin eserlerinde siyere tahsis edilmiş bölümler vardır.

İkincisi ise Hz. Peygamber'in (a.s.) hayat hikâyesi ve tercüme-i halinin bir yönünü ele alan veya bir konuya tahsis edilmiş eserler. Bu tür eserlerde ele alınan bazı konuları ve bu konular ile isimlendirilen eserleri şöyle sıralayabiliriz:

Hz. Pegamber'in (a.s.) askerî faaliyetleri/megâzî,

İsimleri,

Nesebi,

Ebeveyni,

Mevlidi,

Hz. Peygamber'in (a.s.) yaşadığı topluma ve coğrafya,

Mekke ve Medine'ye dair kitaplar: Hasen el-Basrî'nin (v. 110/728) *Fezâilu Mekke*, İbn Zebâle'nin (v. 199/814'ten sonra) *Ahbârü'l-Medîne*, el-Ezrakî'nin (v. 250/864 [?]) *Ahbâru Mekke*, İbn Şebbe'nin (v. 262/876) *Târîhu'l-Medîne*, el-Fâkihî'nin (v. 278/891-92 [?]) *Ahbâru Mekke* ve İbn Şebbe'nin (v. 262/876) *Târîhu'l-Medîne* ve Semhûdî'nin *Vefâ*'sı gibi.

İsrâ-miraç mucizelerini konu edinen nesir ve manzum eserler.

Medine'ye hicreti,

Kâtipleri, elçileri ve diplomatik faaliyetleri,

Hutbeleri,

Vefatı,

Faziletleri,

Menkıbeleri ve

Tıbb-ı nebevî gibi alanlarda telif edilen eserler.

Delâ'ilü'n-Nübüvve/A'lâmu'n-Nübüvve: Peygamberlik müessesesini ve özellikle Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğini ispatlamak maksadıyla yazılan eserler. Beyhakî'nin *Delâil*'i gibi.

İrhasâtı; yani nübüvvetle görevlendirilmeden önce peygamberlerden sâdır olan harikulade olayları anlatan eserler.

Beşâiru'n-nübüvveyi; yani genel olarak Hz. Muhammed'in (a.s.) nübüvvetini doğrulayan belgeler, özel olarak da ilahî kitaplarda onun peygamberliğini müjdeleyen metinleri konu edinen eserler.

Şemâil: Hz. Peygamber'in (a.s.) fizikî ve ahlâkî özelliklerini ifade eden bir terim ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adıdır.

Hz. Peygamber'in (a.s.) mucizeleri hakkında da eserler kaleme alınmıştır.

Hasâisü'n-nebî: Allah'ın sadece Hz. Muhammed'e (a.s.) lütfettiği özellikleri ifade eden bir tabirdir ve bunları ele alan eserlerin ortak adıdır.

Hilye: Hz. Peygamber'in (a.s.) fizikî özelliklerine, bunları anlatan edebî eserlere ve aynı konuda hüsn-i hatla yazılmış levhalara denir.

Ahlâku'n-Nebî: Hz. Peygamber'in (a.s.) ahlâkına dair eserler.

Hz. Peygamber'in (a.s.) zikir ve dualarıyla ilgili müstakil eserler (el-ezkâr, kitâbu'z-zikr, kitâbu'd-duâ, kitâbu ameli'l-yevmi ve'l-leyle) bulunduğu gibi hadîs kaynaklarında konuyla ilgili bölümler de kaleme alınmıştır.[298]

Resûlullah'a (a.s.) salâtü selâm getirmeye dair eserler.

Resûlullah'ın (a.s.) methini konu edinen manzum eserler de bulunmaktadır.

Hz. Peygamber'i (a.s.) örnek insan olarak takdim eden eserler.

Resûlullah'ın (a.s.) kabrini ziyaret konusunda yazılan eserler.

[298] Dua konusu hadislerde de önemli bir yer tutmuş, ilk dönemlerden itibaren hadis mecmualarının başlıca bölümlerinden biri olarak ele alınmış ve bu durum daha sonraki bazı âlimlerin dua bahsini hadîs ilminin bir bölümü şeklinde göstermelerine yol açmıştır. Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'inde *"Kitâbü'd-Da'avât"*, Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'inde *"Kitâbü'z-Zikr ve'd-du'â"*, Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde *"Kitâbü'd-Da'avât"*, İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde *"Kitâbü'd-Du'â"* başlıklı bölümlerde dua ile ilgili hadisler toplanmış, bu hadisler konuları ve muhtevaları itibariyle bazı kısımlara ayrılmıştır.

İslâm ilim tarihinde siyeri felsefî olarak ele alan İbnü'n-Nefîs'in (v. 687/1288) *er-Risâletü'l-Kâmiliyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye (Fâzıl b. Nâtık)* gibi eserler de bulunmaktadır.[299]

III. Siyer-Megâzîye Dair İlk Kaynaklar

Siyer-megâzîye dair "ilk kaynaklar" derken, Hz. Peygamber (a.s.) devrine ait rivâyetleri sonraki kuşaklara ulaştırmada öncü durumunda olup İslâmî rivâyetin kitabet, tedvîn ve tasnîf dönemlerinde yaşamış Urve b. Zübeyr, Ebân b. Osmân, ez-Zührî (51-124/671-742), Ebu'l-Esved el-Kureşî (v. 127/744-132/749 arası), Mûsâ b. Ukbe (v. 141/758), İbn İshâk, Ebû Ma'şer es-Sindî el-Medenî (v. 170/787) ve el-Vâkıdî gibi âlimlerin eserleri ile tasnif döneminden hemen sonra gelen; el-Medâinî el-Ahbârî (v. 225/839), İbn Sa'd (v. 230/845), Halîfe b. Hayyât (160-240/776-854), İbn Habîb (v. 245/859) ve el-Belâzürî (v. 279/892) gibi hadîs, siyer-megâzî, tarih ve tabakât ulemâsının eserlerini kastediyoruz.

IV. Ana Hatlarıyla Bazı Temel ve Yardımcı Siyer Kaynakları

Siyer konusunda temel kaynak özelliğine sahip bazı eserleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Muhammed b. İshâk (85-151/704-768), *Kitâbü'l-Megâzî (Sîretü İbn İshâk, el-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Megâzî)*:

Muhaddis tarihçiler devrini başlatan[300] İbn İshâk'ın siyere dair verdiği haberleri çeşitli kaynaklardan izleme mecburiyeti vardır. Zira Zürkânî'nin dile getirdiği gibi İbn İshâk'ın *es-Sîre*'sinin râvileri çoktur. Bu râvilerin rivâyet ettikleri İbn İshâk'ın *es-Sî-*

[299] İslâm filozofları, insan aklını simgeleyen Hay b. Yakzân ile Fâzıl b. Nâtık'ın kişiliklerinde, Hay'ın kendi çabasıyla tevhîdi, Fâzıl'ın kendi çabasıyla da Hz. Muhammed'in (s.a.v) peygamberliğini ve İslâm'ı keşfetme noktasına ulaştığını buldular. Şöyle ki: İbnü'n-Nefîs'in *Fâzıl b. Nâtık* da denilen *er-Risâletü'l-Kâmiliyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye* adlı felsefî romanı, İbn Tufeyl'in *Hay b. Yakzân* adını taşıyan romanıyla paralellik arzeder. Eserde Hay b. Yakzân'ın yerini Kâmil adlı kahraman alır ve Fâzıl b. Nâtık adlı şahsın ağzından, onun ıssız bir adada anasız babasız doğumuyla başlayan ve Hay'ın hayatına büyük benzerlikler gösteren entelektüel serüveni anlatılır. Ancak Kâmil, sahip olduğu fıtrî aklın kâinat ve el değmemiş tabiatla münasebeti neticesinde varlığın metafizik ilkelerini keşfeder. Bunun yanısıra, Hz. Muhammed (a.s.) ile Şeriat'ının zuhurunu ve İbnü'n-Nefîs'in yaşadığı döneme kadarki İslâm tarihini de yine tamamen aklî olarak keşfeder. İslâm Dini'nin şer'î yapısını, Hz. Muhammed'in (a.s.) siyerini ve onun (a.s.) vefatından sonraki tarihî gelişmeleri ıssız bir adada yaşayan, sosyokültürel etkiden tamamen uzak kalmış bir insan aklının gereği olarak sezer. İbnü'n-Nefîs, İslâm akîdelerinin akla en uygun tarzda vazedildiğini gösterir ve İslâm tarihinin mâkul bir seyir takip ettiğini ortaya koyar. Bu telakki onu, tarihte vuku bulmuş ve bulacak olan hâdiselerin akla ve ilâhî hikmete uygun olduğu sonucuna götürür. Issız adaya bir yabancının gelişi, İbn Tufeyl'in Hay'i için akılla ulaşılan hakikatlerin teyidi ve tamamlanması anlamını taşır. Issız adaya bir yabancının gelişi, Kâmil için ise yalnızca bir insan toplumunun varlığından haberdar olması anlamını taşır. Öte yandan Hay'in şeriat ve nübüvvet gibi kavramlara ulaşması bu yabancı sayesinde mümkün olurken Kâmil bunları ve ayrıntılarını kendi kendine keşfeder. Onun, bir dinin ancak bir toplum içinde gelişebileceğini anlaması ise başka insanların varlığını öğrenmesiyle mümkün olur. Bkz. Cevher Şulul, *Nübüvvet Felsefesi Ya Da İbnü'n-Nefîs'in Felsefî Romanı: Fâzıl Bin Nâtık*, İnsan Yayınları.

[300] Abdülaziz Dûrî, *Bahsün fî Neşeti İlmi't-Tarih İnde'l-Arab*, Beyrut ts., s. 27-30.

re'sinin nüshaları ziyadelik ve noksanlık bakımından birbirinden farklıdır.[301] Öyleyse *İbn İshâk'ın rivâyetleri* muhtelif kaynaklardan izlenmelidir. *İbn İshâk'ın rivâyetleri* ibaresinden: İbn İshâk'ın eserini icâzetle ondan nakleden ve onun öğrencileri olan râvilerini kastetmekteyiz.

İbn İshâk'ın eserinin râvilerinden bazıları şunlardır:

i- Ebû Zeyd Ziyad b. Abdillah b. Tufeyl el-Bekkâî el-âmirî (v. 183/799).

ii- Seleme b. Fadl el-Ebraş (v. 191/806).

iii- Ebû Yahya Bekir b. Süleyman el-Basrî el-Esvârî.

iv- Yunus İbn Bükeyr eş-Şeybanî (v. 199/814).

v- Benî Hâşim'in mevlası Ebû Amr Sadaka b. Sabiki'z-zemen el-Kûfî (صدقة بن سابق الزمن).[302]

vi- Ebü'n-Nadr Cerîr b. Hâzım b. Zeyd b. Abdillah el-Ezdî el-Basrî (85-170/704-786). vii- Muhammed b. Seleme el-Harrânî (v. 191/806).

viii- Ebû İshâk İbrahim b. Sa'd b. Abdirrahmân b. Avf ez-Zührî el-Medenî (108-183/726-799).

ix- Abdullah b. İdrîs el-Udi (115-192). x- Saîd b. Bezî' (veya Yerbu').[303]

İbn İshâk'ın rivâyetlerinin yer aldığı bazı eserler ise şunlardır:

a- İbn İshâk'ın Ziyad b. Abdillah el-Bekkâî rivâyetini ihtiva eden İbn Hişâm'ın (v. 218/833) es-Sîretü'n-Nebeviyye'si.

b- İbn İshâk'ın Yunus b. Bükeyr rivâyeti olan es-Sîre: Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Megâzî başlığını taşıyan eksik bir nüshanın tahkiki M. Hamidullah tarafından yapılmıştır.

c- Halîfe b. Hayyât (160-240/776-854), et-Tarih

Bakî' b. Mahled yoluyla rivâyet edilen bu eser, İslâm Dünyası'nda kronolojik esasa göre yazılmış tarih kitaplarındandır. Eser, tarihlendirmenin önemine ait bazı âyet ve hadîslerin zikri, insanların kullandıkları takvimler ve Hz. Ömer (r.a.) zamanında hicretin milat olarak kabul edilmesine dair rivâyetlerle başlar. Sonra Hz. Peygamber'in (a.s.) doğum tarihi, Mekke ve Medine'de ne kadar ikamet ettiğine dair haberlere kısaca yer verilir. Hicretin 1. yılından (622) başlayarak 232 (846-47) yılına kadar vuku

[301] Zürkânî (1996 n.), II,353.

[302] Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî (277-354/965-890), *es-Sikât*,- VIII,320 (eş-Şâmile).

[303] İbn İshâk'ın râvi listesi için bkz. Muhammed b. İshâk b. Yesâr (85-151/704-768), *es-Sîre: Kitabü'l-Mübtede' ve'l-Me'bas ve'l-Megâzî*, thk. M. Hamidullah, Konya 1981, s. 36-37 (M. Hamidullah'ın takdimi).

bulan hadiseler, savaşlar, ihtilâller, ölümler (vefeyât) anlatılır. Halifelerin, kimleri hac emîrliğine, çeşitli eyaletlere; bilhassa Medine, Mekke, Basra ve Kûfe gibi şehirlere vali, kadı, kâtip, mühürdar, şurta/polis, beytülmâl ve berîd/posta görevlisi olarak atadıkları kaydedilir.

et-Târîh, muhtemelen kronolojik esasa bağlı olması sebebiyle Hz. Peygamber'in (a.s.) hicretten önceki Mekke dönemine hiç yer vermez, "سنة إحدى من التاريخ" şeklindeki bir ibareyle hicretin birinci yılıyla İslâm tarihi kronolojisine başlar.[304]

Halîfe b. Hayyât'ın *et-Tarîh*'inin siyer-megâzî ile ilgili kısmı, İbn İshâk'ın Bekir b. Süleyman ve Cerîr b. Hâzım'ın (85-170/704-786) rivâyetlerini de içermektedir.[305] İbn İshâk'ın *es-Sîre*'sinin Cerîr b. Hâzım el-Basrî râyeti, Cerîr'in oğlu Vehb vasıtasıyla Halîfe b. Hayyât'a ulaşmıştır.[306]

Halîfe b. Hayyât, Hz. Peygamber (a.s.) devri hâdiselerine yıl, ay ve gün olarak tarih verirken Medâinî'yi kaynak gösterir.[307] Medâinî'nin verdiği tarihler ise İbn İshâk'ın verdiği tarihlerin detaylı şekli mahiyetindedir.

Taberî de *Tarih*'inde, Medâinî'den nakil yapar. Medâinî'nin bilgi kaynaklarını gösteren birleşik senedi şöyledir: "Ali b. Muhammed el-Medâinî; Ebû Ma'şer, Yezîd b. İyâz b. Ca'debe, Gassân b. Abdilhamîd ve Cüveyriye b. Esmâ'dan onlar da üstatlarından..." Ancak Taberî'nin Medâini'den yaptığı nakiller, hicrî 11. yıldan itibaren başlar.[308]

d- Taberî (224-310/838-923), Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk

Bu eser diğer ilk devir siyer-megâzî ulemasının rivâyetlerinin yanı sıra İbn İshâk'ın Seleme b. Fadl el-Ebraş (v. 191/806) rivâyetini de içerir.

İbn İshâk'ın rivâyetlerinde, siyerin Medine dönemi -aylar bazında- kesintisiz bir biçimde tarihlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak, sonraki râviler İbn İshâk'ın tarih ihtiva eden haberlerini ya muhtelif sebeplerden ötürü nakletmemiş ya da onları ait oldukları kronolojik bağlamdan koparark, parça parça ve kendi metinlerinde eriterek naklet-mişlerdir.

2- el-Vâkıdî (130-207/747-823), *Kitâbü'l-Megâzî*

el-Vâkıdî büyük bir ilmi birikime sahipti ve hususi kütüphanesinde binlerce kitap bulunmaktaydı. Ahmed b. Yakub b. Şeybe, babasının: "el-Vâkıdî, Bağdat'ın batı yakasından buraya (Bağdat'ın doğu yakasına) taşındığı zaman 120 yük kitap getirdi" dediğini nakleder. İbnü'n-Nedîm eski bir yazmada: "el-Vâkıdî vefat ettiğinde 600 dolaplık

[304] M. Fayda, *"Halîfe b. Hayât"*, DİA, XV,302.
[305] Halîfe b. Hayyât, s. 26.
[306] Zürkânî (1996 n.), II,150.
[307] Halîfe b. Hayyât, s. 26-60.
[308] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî (224-310/838-923), *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut 1987, IV,59.

kitap bıraktı" şeklinde bir ifade gördüğünü, el-Vâkıdî'nin 1000 dinar tutarında kitap satın aldığını belirtir.[309]

el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî* adlı eserini belli bir sistem dâhilinde telif etmiştir. Şöyle ki:

a- *Kitâbü'l-Megâzî*'nin girişinde Hz. Peygamber'in (a.s.) sevk ve idare ettiği askerî faaliyetler; yani gazve ve seriyyeler, tarih sırasına göre bir liste şeklinde verilmiştir. Bu listede yer alan askerî faaliyetlerin her biri ana metinde konu başlığı olmuş ve ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

b- *Kitâbü'l-Megâzî*'de anlatılan her bir askerî faaliyetin, önce tarihi çok dikkatli bir şekilde tesbit edilmiş, sonra konuyla ilgili coğrafi bilgilere yer verilmiştir.

c- el-Vâkıdî, eserini kronolojik esasa bağlı kalarak tertip etmiştir.

d- Eserde, siyer-megâzî hâdiselerine dair -var ise- farklı rivâyetler kaydedilmiş ve rivâyetler arasında tercih yapılmıştır. Ancak siyer hâdiselerinin tarihleri mevzubahis olunca, el-Vâkıdî nadiren farklı haberlere yer verir. Bu durum, onun bu sahayı iyi araştırdığına veya verdiği tarihlerin doğruluğundan emin olduğuna işaret eder. Buna başka bir delil, olayların tarihlendirilmesi, afetler, hac emîrleri, yılın değişen ve yeni atanan eyalet valilerinin kimler olduğu, mühim şahsiyetlerin doğum ve ölüm tarihleri gibi konularda el-Vâkıdî'nin Taberî'ye en önemli kaynak olmasıdır.[310]

el-Vâkıdî, siyer-megâzî alanında İbn İshâk'tan da yararlanmıştır. Bu durum, el-Vâkıdî'nin siyer hadiselerine verdiği tarihleri daha da önemli kılar. Zira el-Vâkıdî, İbn İshâk gibi Medine'de yetişmiş olup onun çağdaşı ve halefidir. el-Vâkıdî, *el-Megâzî*'deki "birleşik sened"lerin sonunda genelde: "Zikrettiğim râviler dışında bana bilgi veren başka sika râviler de vardır" şeklinde ifadelere yer verir. Yine o, hem *el-Megâzî*'nin girişinde temel kaynaklarını gösteren birleşik senetten sonra hem kitabının muhtelif sayfalarında kaydettiği birleşik senetlerden sonra "dediler" (kâlû) ifadesini kullanır. el-Vâkıdî'nin bu şekilde kaynak göstermesi, muhtemelen İbn İshâk'a da işaret etmiş olduğuna delildir.[311]

---

[309] İbnü'n-Nedîm: Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm (v. 385/995 [?]), *el-Fihrist*, Kahire ts. (Matbaatü'l-İstikame Neşri), s. 150; Corcis Avvad, *Hazaini'l-Kutubi'l-Kadime fi'l-Irak Münzü akdami'l-Usûr hatta seneti elfin li'l-Hicreti*, Beyrut 1986, s. 193. Dönemin kütüphaneleri için bkz. Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım, İstanbul 1983, s. 133-171; Mehmet Dağ - Hıfzurrahman R. Öymen, *İslâm Eğitim Tarihi*, Ankara 1974, s. 135-158.

[310] Bkz. Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, Beyrut ts. 10. Baskı, II,335; İmadüddin Halil, *İslâm Tarihi Bir Yöntem Arayışı*, çev. Ubeydullah Dalar, İstanbul 1985, s. 148-149.

[311] Bkz. J. M. B. Jones, *"İntihal Açısından İbn İshâk ve el-Vâkıdî'ye Göre Âtike'nin Rüyası ve Nahle Seriyyesi"*, çev. Kasım Şulul, Dokuz Eylül Ü. İlahiyât Fk. Dergisi, İzmir 2002, XVI,309-328.

Diğer taraftan *el-Megâzî*'deki kaynakları arasında İbn İshâk'ın adını vermeyen el-Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde* adlı eserinde onun ismini açıkça kaydeder.[312]

3- İbn Sa'd (160-230/777-845), *et-Tabakât*

Muhammed b. Sa'd, Bağdat'ta hocası el-Vâkıdî ile tanışmış ve onun kâtibi olarak meşhur olmuştur. Hatta "Kâtibu'l-Vâkıdî" lakabı, İbn Sa'd için yegâne mümeyyiz vasıf olmuştur. İbnü'n-Nedîm, İbn Sa'd'ın el-Vâkıdî'yle olan ilmi alışverişini: "İbn Sa'd, kitaplarını el-Vâkıdî'nin eserlerinden faydalanarak yazmıştır" meâlindeki sözlerle ifade etmiştir.[313]

el-Vâkıdî, -çağdaşı olan Heysem b. Adî (v. 207/822) hariç tutulursa-[314] İslâm tarihçiliği alanında "tabakât" türünde eser veren ilk müelliftir.[315] el-Vâkıdî'nin *et-Tabakât*'ı aslî haliyle günümüze intikal etmemiştir. İbn Sa'd, üstadının eserinin ekserisini büyük bir titizlikle nakletmiştir. Böylece üstadının *et-Tabakât*'ı zayi olmaktan kurtulmuştur.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*'ını hicrî 3. asırda telif etmiştir. Kendisinden önce yazılmış olan "tabakât" türü eserlerin günümüze intikal edip etmediği bilinmemektedir. Zira dünyada milyonlarca İslâmî yazma eserlerin çok az bir kısmı neşredilmiştir. Bu nedenle İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ının önemi daha da artmaktadır.

İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ı esas olarak Hz. Peygamber'in (a.s.) doğumundan 238/852 yılına kadar olan zamanı kapsamaktadır. İlk kısmı, Hz. Peygamber'in (a.s.) hayat hikâyesine (*Ahbârü'n-Nebî*) ayrılmıştır. Önce giriş şeklinde Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamber olan ataları zikredilmiştir. Bu meyanda Âdem, Havva, İdris, Nuh, İbrahim ve

[312] el-Vâkıdî (130-207/747-823), *Kitâbü'r-Ridde*, thk. Mahmud Abdullah Ebu'l-Hayr, Ürdün ts., s. 54. el-Vâkıdî'nin diğer eserleri şunlardır: 1- Tuamu'n-Nebî, 2- Kitâbü't-Tarih ve'l-Megâzî ve'l-Meb'as, 3- Kitâbü Ahbari Mekke, 4- Kitâbü't-Tabakât, 5- Kitâbü Fütûhi'ş-Şam, 6- Kitâbü Fütûhi'l-Irak, 7- Kitâbü's-Sîre veya Ssiyeru'l-Vâkıdî, 8- Kitâbü Ezvaci'n-Nebî, 9- Kitâbü yevmi'l-Cemel, 10- Kitâbü harbi'l-Evs ve'l-Hazreç, 11- Kitâbü's-Sıffîn, 12- Kitâbü vefati'n-Nebî, 13- Kitâbü emri'l-Habeşeti ve'l-fil, 14- Kitâbü'l-menâkib, 15- Kitâbü's-Sakîf ve bey'ati Ebi Bekr, 16- Kitâbü zikri'l-Kur'ân, 17- Kitâbü Sîreti Ebi Bekr ve Vefatihi, 18- Kitâbü darbi'd-denanir ve'd-derahim, 19- Kitâbü tarihi'l-fukaha, 20- Kitâbü'l-adâb, 21- Kitâbü't-tarihi'l-kebir, 22- Kitâbü galati'l-hadis, 23- Kitab'u-sünneti ve'l camaati ve zemmi'l-heva ve terki'l-havaric fi'l-fiten, 24- Kitâbü'l-İhtilaf, 25- Kitâbün fi gazveti Uhud, 26- Kitâbü's-savâif: Savâfî, 27- Kitâbü't terğîp fi ilmi'l-Kur'ân, 28- Kitâbü mevlidi'l-Hasan ve'l-Hüseyin, 29- Kitâbü maktali'l- Hüseyin, 30- Kitâbü zikri'l-azân, 31- Kitâbü'ş-şûra, 32- *Tefsiru'l-Kur'ân*, 33- Kitâbü'r-Ridde, 34- Hadisu'd-Dar ve Meşhedi Osman, 35- Mavlidu'n-Nebî, 36- Mechulu'l-İsm fi Hayati'n-Nebî (s.a.v.) Kable'l-Meb'as, : Brockelmann, bu kitabın 35 parçasının (ne türden parçalar olduğunu açıklamıyor) 37- Medâ'i Kureyş ve'l-Ensar fi'l -Katâi', 38- Kitâbü'l-Harre, 39- Vaz' Ömer ed-Devavin ve Tesanife'l-Kabâil ve Meratibihâ.

[313] محمد بن سعد كاتب الواقدي أبو عبد الله محمد بن سعد من أصحاب الواقدي روى عنه وألف كتبه من تصنيفات الواقدي وكان ثقة مستورا (عالما بأخبار الصحابة والتابعين وتوفي سنة ثلاثين وله من الكتب كتاب أخبار النبي صلى الله عليه و سلم) İbnü'n-Nedîm, s. 151.

[314] İbnü'n-Nedîm, s. 151; Muhammed Zübeyr Sıddıki, *Hadîs Edebiyatı Tarihi*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul 1966, s. 148.

[315] Ebû Ömer Cemâlüddîn Yusuf b. Abdillah b. Muhammed İbn Abdilber en-Nemerî (368-463/978-1071), *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb* (Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî'nin -v. 852/1449- *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe*'sinin Beyrut 1328 baskısının kenarında), I,11.

İsmail, Âdem ile Hz. Muhammed (a.s.) arasında geçen yıllar ve asırların sayısı, Hz. Peygamber'in (a.s.) isimleri ve ecdâdı, anneleri, dedelerinden Kusay, Abdümenâf, Hâşim ve Abdülmuttalib, ebeveyni Abdullah ile Âmine bint Vehb'in evlenmeleri, bi'sete kadar vuku bulan olaylar ve vahyin nüzulü anlatılmıştır. Sonra Resûlullah'ın (a.s.) Mekke'den Medine'ye hicretinden söz edilmiştir. Resûlullah'ın (a.s.) gazveleri ve seriyyeleri tek tek anlatılmış ve ona gelen heyetler ve elçiler zikredilmiştir. Bütün bunları takiben sahâbe ve tabiînin hayatlarına geçilmiş, kadınlara tahsis edilen son kısmı dışında, diğer bütün ciltlerde onların biyografileri verilmiştir.[316]

el-Vâkıdî, İbn Sa'd ve el-Belâzürî, aynı hâdiseye dair farklı rivâyetler arasında tercih yaparlarken sık sık: ı- "es-Sebt" (الثبت), ıı- "es-sâbit" (الثابت)[317] veya ıı- "el-esbet" (الاثبت) gibi tabirler kullanırlar.

Bu tabirler genelde "sâbit" veya "daha sâbit" diye Türkçe'ye tercüme edilebilir. Bu tabirler hadîs usûlü ıstılahlarından olup "sebt", özü-sözü doğru, zabtı tam, hüccet sayılan râviye denir. Böyle bir râvinin rivâyeti delil olarak alınır. "Sâbit" ise makbul haberler için kullanılır. Sâbit tabiri, haberin sıhhatine delâlet eder ve bazen "sahîh" bazen de "hasen" hadîs manasına gelir.[318]

Bu tabirlerin kullanılması, aynı zamanda, kaynakların tenkidi düşüncesinin İslâm tarihçiliğinde çok erken bir devirde ortaya çıktığına da işaret eder.[319]

4- el-Belâzürî (v. 279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf*

Hicrî 2. asrın ikinci yarısından itibaren İslâm tarihçiliğinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin ilk temsilcisi el-Belâzürî'dir. Bu dönemin tarihçileri siyer, ahbâr, tarih, tabakât ve ensâb tarzında yazılmış kitapların metotlarını birleştirmiş, farklı kaynak türlerinden elde ettikleri belge, bilgi ve haberleri tenkit süzgecinden geçirerek daha farklı bir üslupla eser yazmışlardır.[320]

Ensâbü'l-Eşrâf, -İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ı gibi- temelde iki bölümden oluşmaktadır. İlk kısmı, Hz. Peygamber'in (a.s.) biyografisine tahsis edilmiştir. İkinci kısmı ise tabakât tarzında olup Raşit Halîfeler, Emevîler ve Abbâsiler'in ilk dönemi için önemli bir kaynaktır.

-Kendilerinden önceki birikime vakıf olan- İbn Sa'd ve el-Belâzürî, siyer hâdiselerine tarih verirken ekseriyetle el-Vâkıdî'yi izlemiş ve onun verdiği tarihleri tercih etmişlerdir. Onlar, zaman zaman el-Vâkıdî'ye muhalefet ederek siyer hâdiselerine farklı

[316] İsmâil Lütfi Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, İstanbul 1989, s. 232.
[317] el-Vâkıdî, el-Megâzî, I,2.
[318] T. Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, s. 375; A. Aydınlı, *Hadîs Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 1987, s. 132,136.
[319] İbn Sa'd'ın diğer eserleri: *Ahbaru'n-Nebî, et-Tabakâtu's-Sağir ve el-Kasidetu'l-Hulvaniyye fi İftihari'l-Kahtaniyyin ale'l-Adnaniyyin*'dir.
[320] A. Dûrî, *İlmü't-Tarih*, s. 48-49.

tarihler vermiş ve onun verdiği bazı tarihleri tashih etmişlerdir. Bu sebeplerden dolayı onlar, farklı otoriteler olarak kabul edilmeliler.

5- İbn Habîb (v. 245/860), *el-Muhabber*

Ebû Ubeyde et-Teymî, Kutrub, İbnü'l-Kelbî, Ebû Abdillah İbnü'l-A'râbî ve Ebü'l-Yakzân Âmir b. Hafs gibi şahsiyetlerden ilim öğrenen İbn Habîb; ensâb, eyyâm ve ahbâra dair bilgilerle Arap dili ve edebiyatı, lugat ve şiir gibi konularda kendini gösterdi. Ancak onun şöhret bulduğu alan ensâbdır.

Bir nevi peygamberler ve halifeler tarihi olan *el-Muhabber*'de, şahsiyetler ve hadiseler, ayrıntılara girilmeden listeler şeklinde kaydedilmiştir. Soy kütüklerinde, anne şeceresine geniş yer ayrılması, İslâm öncesi ve ilk İslâmî döneme ait orijinal rivayetler ve anekdotlar ihtiva etmesi kitabın başlıca özelliklerindendir.[321]

Kitâbü Ümmehâti'n-Nebî, el-Münemmak fî ahbâri Kureyş, Muhtelefü'l-kabâ'il ve mü'telefuhâ, Risâletü Esmâ'i'l-ḳabâ'ili'l-müteşâbihe ve gayri'l-müteşâbihe, Elkābü'ş-şu'arâ' ve men yu'raf minhum bi-ümmihî, Küna'ş-şu'arâ' ve men galebet künyetühû 'alâ ismih, el-Emsâl, Kitâbü Men nüsibe ilâ ümmihî mine'ş-şu'arâ', Halku'l-insân fi'l-luga, Kitâb fî ahbâri'ş-şu'arâ' ve tabakātihim ve *Kitâbü'ş-Şu'arâ'* gibi eserleri de bulunmaktadır.

6- Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî el-Hüzelî (280 [?]-346/893-957), *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*

İbn Haldûn'a göre Mes'ûdi, evrensel tarih yazarlığı yolunu seçerek İslâm öncesi topluluklar ve devletlerin tarihlerini de eserlerine almıştır. Böylece geniş kapsamlı eserler meydana getirmiştir. İbn Haldûn Mes'ûdî'yi açık fikirliliğinden, çeşitli konuları ele alışından, İslâm dışı dinleri de incelemesinden, tarih yazıcılığında vurguyu siyasî kronolojiden dünya kültür tarihine taşımasından, tarihi olayları ele alırken coğrafî, ekolojik, etnolojik, kültürel ve benzeri şartları göz önünde tutma konusunda gösterdiği özel dikkatten ötürü takdir eder.[322]

et-Tenbîh, Mes'ûdî'nin muhtemelen son eseri olup 344-345/955-956 yıllarında telif edilmiştir. Kitapta astronomi ve meteorolojiye dair bazı konular anlatılıp yeryüzünün yedi bölgesine ve denizlere dair bilgiler verildikten sonra dünya tarihinde iz bırakmış toplumlardan çeşitli yönleriyle bahsedilmiştir. Kitapta daha sonra Hz. Peygamber'den (a.s.) itibaren dönemin Abbâsî halifesi Mutî'-lillâh'a (v. 364/974) kadar İslâm tarihi olaylarına ana hatlarıyla yer verilmiştir. Bu muhtevasıyla *et-Tenbîh* hem bir coğrafya hem genel bir tarih kitabıdır.

et-Tenbîh'in siyer ve İslâm tarihi ile ilgili kısmı 227. sayfada şöyle bir başlıkla başlar: "Resûlullah'ın mevlidi/doğumu, bi'seti, hicreti, gazveleri, seriyyeleri, katipleri,

[321] M. S. Benli, "*Mehammed b. Habîb*", DİA, XXX,533-534.
[322] İbn Haldûn, I,4-5,32-33.

vefatı; ondan (a.s.) sonra gelen halîfe ve hükümdarlar, onların katipleri, vezirleri, hacibleri, kadıları, mühürleri ve Mutî'-lillâh döneminin 345/956 yılına kadar meydana gelen önemli dinî ve idarî olayların bahsi" (ذكر التأريخ من مولد رسول الله ومبعثه وهجرته ومغازيه وسراياه وسواريه وكتابه ووفاته وتأريخ الخلفاء والملوك بعده وأيامهم وكتابهم ووزرائهم وحجابهم وقضاتهم ونقوش خواتيمهم وما كان من الحوادث العظيمة الدينية والملوكية في أيامهم وحصر تواريخهم إلى سنة ٣٤٥ في خلاف).

Siyer bahsi, 284. sayfada, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) hilafetiyle ilgili kısımla biter. *et-Tenbîh*'in siyer ile ilgili kısmı tamamen kronolojik ve özet bir siyer çalışmadır. Mes'ûdî, *et-Tenbîh*'teki megâzî kronolojisinde çoğunlukla el-Vâkıdî'yi izlemiş zaman zaman İbn İshâk ve İbn Habîb'i tercih etmiştir. Mes'ûdî, *et-Tenbîh*'in siyer ile ilgili kısmında yer yer Arap ve dünya tarihiyle ilgili olaylara da atıflar şeklinde yer vermiş, Hz. Peygamber'in (a.s.) çeşitli konulardaki uygulamalarının İslâm mezhepleri tarafından nasıl değerlendirildiğine dair bilgilere de özet halinde değinmiştir.

7- el-Beyhakî (384-458/994-1066) *Delâilü'n-Nübüvve*[323]

Bu eserde sahîh rivâyetlere dayanılarak Hz. Muhammed'in (a.s.) diğer insanlardan farklı olan yönleri, peygamberliğini gösteren deliller ile beraber mucizeleri anlatılmıştır. Beyhakî'yi çalışmamız açısından önemli kılan, eserinin ilk devir siyer-megâzî ulemâsı ile hadîs râvilerinin rivâyetlerine dayalı olmasıdır. Beyhakî, eserinde İbn İshâk'ın -daha çok- Yunus b. Bükeyr rivâyetine yer vermiştir.

8- el-Kelâî (v. 634/1237), el-İktifâ' fî (bimâ Tedammenehû min) Megâzî Resûlillâh ve's-Selâseti'l-Hulefâ': Hz. Peygamber'in (a.s.) hayatını, şemâilini, hasâisini, gazvelerini ve ilk üç halife devrinde yapılan İslâm fetihlerini anlatmaktadır.

9- İbn Seyyidinnâs (v. 734/1334), *Uyûnü'l-Eser fi Fünûni'l-Megâzî ve'ş-Şemâil ve's-Siyer*

Uyûnü'l-Eser (es-Sîretü'l-Kübrâ), diğer siyer kitaplarından farklı olarak bir hadîs kitabı niteliği taşır. Eser temelde İbn İshâk'ın *es-Sîre*'sini (İbn Hişâm'ın Bekkâî vasıtasıyla aldığı rivâyeti) örnek edinmiştir. Kitap, Mûsâ b. Ukbe ve İbn Âiz'in (150-233/767-847) *el-Megâzî*'lerinden nakiller yapması açısından önemlidir.[324]

İbn Seyyidinnâs'ın *Nûrü'l-'Uyûn fi Telhîsi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn* (*es-Sîretü's-süğrâ*), *Büşra'l-lebîb bi zikra'l-habîb*, şair sahabîlerin hayatını alfabetik sıraya göre ele aldığı *Minahu'l-Midah ev Şuarâu's-Sahabe mimmen Medehe'r-Resûle (a.s.) ev Resâhu,*

[323] Ebu'l-Hattâb Ömer b. Hasan İbn Dihye el-Kelbi (v. 633/1235), el-Beyhakî'nin eserinin ismini "*Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifeti Ahvâli Sâhibi'ş-Şerî'a Min Yevmi Vulide İla En Tuvuffiye (Sallallahu Aleyhi Vesellem)*" şeklinde kaydetmiştir. Bkz. *A'lâmu'n-Nasri'l-Mübîn Fi'l-Mufâdala Beyne Ehley Sıffîn*, thk. Muhammed Emhezun, Daru'l-Mağri'l-İslâmi neşri 1998, s. 60.

[324] Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbn Seyyidinnâs el-Ya'murî (v. 734/1333), *Uyûnü'l-Eser*, Beyrut 1974, II,344.

el-Makâmâtü'l-'Aliye fî Kerâmâti's-Sahâbeti'l-Celiyye ve *Tahsîlü'l-isâbe fî tafdîli's-sahâbe* adlı eserleri de bulunmaktadır.

10- Yahya b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Yahya el-'Âmirî (816-893/1413-1487), *Behçetü'l-Mehâfil ve Buğyetü'l-Emâsil fî Telhîsi'l-Mu'cizât ve'Siyer ve'ş-Şemâil.*

Siyer araştırmalarında temel kaynaklar arasında yer alan ve büyük öneme sahip diğer bazı eserler şunlardır:

1-Hadis âlimi el-Begavî (214-317/829-929), *Mu'cemü's-Sahâbe.*

2-Hadis âlimi Abdülbâkî b. Kâni' el-Ümevî (265-351/879-962): *Mu'cemü's-Sahâbe.*

3-Hadis hâfızı Muhammed b. İshâk el-İsfahânî (310-395/922-1005): *Ma'rifetü's-Sahâbe.*

4- Hilyetü'l-evliyâ' müellifi, hadîs, kelâm, tasavvuf âlimi ve tarihçi Ebû Nuaym el-İsfahânî (336- 430/948-1038): *Ma'rifetü's-Sahâbe.*

5- İbn Abdilber (v. 463/1071), *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*: Sahâbe biyografilerine dair günümüze ulaşan ilk eserlerden biri olup tarih ve tabakat alanındaki yirmi kadar kitaptan faydalanılarak kaleme alınmıştır. Eserin çeşitli muhtasarları bulunmaktadır.

Aynı müellifin *ed-Dürer fi'Htisâri'l-Megâzî ve's-Siyer* adlı eseri de önemli bir siyer kaynağıdır.

6- er-Ruşâtî (v. 542/1147), *İktibâsü'l-Envâr ve İltimâsü'l-Ezhâr fi Ensâbi's-Sahâbeti ve Ruvâti'l-Asâr.*

7- Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201), el-Vefâ bi Ahvâli'l-Mustafâ: Bu eser: *el-Vefâ bi [fî] Fezâli'l-Mustafâ, el-Vefâ bi't-Ta'rîf bi'l-Mustafâ* isimleriyle de zikredilmiştir. Hz. Peygamber'in (a.s.) sîreti, şemaili ve mucizelerine dairdir. Mirzazâde Ahmed Neylî eseri *el-Evfâ fî Tercemeti'l-Vefâ* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir.

8- İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*

Sahâbîlerin hayatı hakkında olup bu tür eserler arasında çok seçkin bir yere sahiptir.

9- el-Makrîzî, *İmtâ'ü'l-Esmâ' Bimâ Li'n-Nebiyyi Mine'l-Ahvâli ve'l-Emvâli ve'l-Hefedeti ve'l-Metâi*

Hz. Peygamber (a.s.) hakkında telif edilmiş en geniş muhtevalı eserlerin başında gelir. Makrîzî siyer, hadis ve delâilü'n-nübüvve gibi alanlarda yazılmış kitaplardan faydalanarak Resûl-i Ekrem'i (a.s.) çok çeşitli yönleriyle ele almıştır. Resûlullah'ın (a.s.) hayatı, gazveleri, örnek ahlâkı, hasâis ve şemâili, mûcizeleri, aile hayatı, giyim kuşamı ve özel eşyaları, gündelik hayatı, yiyecekleri, tıp bilgisi, devlet başkanı olarak icraatları, sahâbîlerle münasebetleri, geleceğe yönelik olarak verdiği haberler, yahudi,

hıristiyan, müşrik ve münafıklara karşı tutumu, Hz. Peygamber'e (a.s.) salâtü selâm getirmenin önemi eserin temel konularından bazılarıdır.[325]

10- İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*

Mükerrerleriyle birlikte 12.300 kadar sahâbe biyografisini ihtiva etmesi sebebiyle sahasında en kapsamlı eserdir.

11- es-Semhûdî, *Vefâ'ü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*

Semhûdî, Hz. Peygamber'in (a.s.) siyerinin Medine dönemi ile ilgili verdiği tarihleri Rezîn el-Endelüsî'nin (v. 535/1140) özetinden nakletmiştir. Rezîn de bu özetlemeyi Ebû Hâtim er-Râzî'nin (195-277/810-890) *Tarih*'inden yararlanarak yapmıştır.[326]

es-Semhûdî'nin Medine'yi konu edinen *Zirvetü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ, en-Nasîhatü'l-vâcibetü'l-kabûl fî beyâni mevdi'i minberi'r-Rasûl* ve *Hulâsatü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ* adlı eserleri de bulunmaktadır.

12- eş-Şâmî, *Subulü'l-Hudâ ve'r-Reşâd Fî Sîreti Hayri'l-İbâd*

İslâm bilginlerince siyer kitaplarının en genişi kabul edilen, bine yakın kaynak eserden hazırlanan ve müellifin "ömrümün neticesi" dediği bu eser İslâm dünyasında *es-Sîretü'ş-Şâmiyye* adıyla meşhur olmuştur. Şâmî, eserinin tamamında, anlattığı konuların sonunda "tenbihât"[327] başlığını açarak metinde geçen bazı hususları mesele haline getirerek yöntemli bir şekilde tartışır ve siyer ilmi açısından önemli tahlil ve değerlendirmelerde bulunur. Yine o, metinlerde geçen bilinmeyen ve ne kastedildiği kapalı olan kelimeleri her mevzunun sonunda: "bilinmeyen kelimelerin izahı" (في بيان غريب ما سبق....) diye başlıklar açarak izah etmiştir. Bunlar Şâmî'nin eserinin güzel özelliklerinden sadece iki tanesidir.

Siyer araştırmaları konusunda yardımcı kaynaklar ise siyer ve hadîs kitapları etrafında oluşan şerhlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1- es-Süheylî, *er-Ravdü'l-Unuf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye*

İbn Hişâm'ın *es-Siretü'n-Nebeviyyesi*'nin şerhi olan bu eserin önemli bir özelliği, doğrudan Hz. Peygamber (a.s.) devrine çok yakın zamanda yazılmış olan Zührî, Süleyman b. Tarhan et-Teymî ve Mûsâ b. Ukbe gibi ulemânın siyer-megâzîlerinden ve pek çok yazılı kaynaktan yararlanılmış olmasıdır. Süheylî'nin, İbn İshâk'ın *es-Sîre*'sinin

[325] Eymen Fuâd es-Seyyid, "*Makrizî*", DİA, XXVII,450.

[326] (وقد لخصه رزين من تاريخ أبي حاتم) Nureddin Ali b. Ahmed el-Mısrî es-Semhûdî, (v. 911/1505), *Vefâ'ü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut ts., I,270-317.

[327] Çoğul olan tenbihât kelimesinin tekili tenbihtir ve: Bedihî fakat gizli bir hususun, delil şeklindeki bir fıkra ile gizliliğini gidermeye denir. Bkz. Kudret Büyükçoşkun, *Mantık Metinleri -II-: Ahmet Cevdet Paşa'nın Mi'yâr-ı Sedâd, Âdâb-ı Sedâd'ı*, İstanbul 1998, s. 113.

Bekkâî rivâyetinin İbn Hişâm vasıtasıyla gelen nüshasını şerh etmesine rağmen açıklamalarında Yunus b. Bükeyr rivâyetine atıflar yapması önemli ve dikkat çekicidir.

2- Alâüddîn Moğultay b. Kılıç (v. 762/1361), ez-Zehrü'l-Bâsim fî Sîreti (Siyeri) Ebi'l-Kāsim: Süheylî'nin *er-Ravdü'l-Unuf*'ünü tahkik, tetkik ve tashih etmek amacıyla yazılan kitap ilim adamları arasında ilgi görmüş, hocası Hatîb el-Kazvînî'nin isteği üzerine müellif eserini *el-İşâre ilâ Sîreti'l-Mustafâ ve Târîhi men ba'dehû mine'l-Hulefâ'* (*Telhîsu Sîreti'l-Mustafâ, es-Sîretü'n-Sebeviyye, es-Sîretü'l-Muhtasara, es-Sîretü's-Suğrâ*) adıyla ihtisar etmiştir.

Moğultay'ın *el-İşâre ilâ sîreti'l-Mustafâ ve târîhi men ba'dehu mine'l-hulefâ* adlı eseri siyeri de kapsamaktadır.

3- Endülüslü Ebû Zer el-Huşenî, *Şerh es-Sîretü'n-Nebeviyye Rivâyetu İbn Hişâm*

Bu eser, İbn Hişâm'ın *es-Siretü'n-Nebeviyyesi*'nde geçen garîb kelimeleri açıklayan bir şerhtir.[328]

4- İbn Hacer, Fethü'l-Bârî: Buhârî'nin *el-Câmi'ü's-Sahîh*'nin şerhidir.

5- Aynî, Umdetü'l-Kârî: Buhârî'nin *el-Câmi'ü's-Sahîh*'nin şerhidir.

6- Zürkânî, Şerh ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye: Kastallânî'in *el-Mevâhibi'l-Ledünniyye*'sinin şerhidir.

Bunlar ve benzeri şerhlerle, rivâyetlerin arka planını tesbit edip kapalı ve çelişkili görünen bir takım ifadeleri izah ve telif etme imkânı olabilir. Çünkü usûl ulemâsının ittifakına göre tearüzde asıl olan delilleri uzlaştırmaktır ve telife imkan bulundukça, telif tercihten evladır (والجمع أولى من الترجيح باتفاق أهل الأصول لأن فيه العمل بكلا الدليلين).

V. Siyer-Sahâbe Tabakâtı İlişkisi

Sahâbenin isimleri, biyografilerine dair haberler ile naklettikleri hadîslerin tesbiti meselesi, İslâm ümmetinin ilgisine mazhar olmuş ve onların aziz hatıralarının yaşatılmasına büyük önem verilmiştir.

Sahâbeye dair farklı kriterlere göre tertip ve telif edilen tabakât kitapları ile hadîs külliyatlarının *fezâiliü's-sahâbe* ve *menâkibu's-sahâbe* gibi bölümlerinde, hadîs külliyatlarında, tefsirlerde, ensâb kitaplarında pek çok bilgi bulunmaktadır.

Siyer araştırmalarında asla ihmal edilmemesi gereken önemli bir husus şudur: Siyer ile sahâbe hakkında bilgi içeren kaynaklar; özellikle de sahâbe tabakatına dair yazılan eserler arasında kuvvetli bağlar mevcuttur ve bu anlamda sahâbe tabakatı, siyerin devamı mahiyetindedir. Bu sebepledir ki İbn Sa'd gibi sahâbe tabakâtı otorite-

[328] Ebû Zer b. Muhammed b. Mes'ûd el-Huşenî (533-604/1138-1207), *Şerh es-Sîretu'n-Nebeviyye Rivâyetu İbn Hişâm*, thk. Paul Brönnle, Kahire 1329/1911.

leri eserlerine: *Ahbârü'n-Nebî* adı verilen siyer konuları ile başlamışlardır. Ardından sahâbe biyografilerine geçmişlerdir.

Bu kısa girişten sonra sahâbe konusunda bazı meselelere kısaca temas edilmesi gerekir:

a- Sahâbe kavramı

On binlerce insanın, çeşitli vesilelerle, Mekke, Medine ve Tâif gibi Arap Yarımadası'nın çeşitli yerlerinde, yirmi üç yıllık peygamberliği döneminde, Hz. Peygamber'e (a.s.) muhatap olduğu ve İslâm'ı kabul ettiği tarihi bir sabitedir.

Hadîs âlimleri, sahâbe[329] kelimesini, en geniş manasıyla: "Hz. Peygamber'e (a.s.) mümin olarak erişen ve Müslüman olarak vefat eden kimse" şeklinde tarif etmişlerdir.[330]

b- Sahâbe devri ve en son vefat eden sahâbîler

Sahâbe kuşağı, Hz. Muhammed'in (a.s.) risâleti döneminde 23 yıl onunla (a.s.) birlikte olmuştur. Onun (a.s.) vefatından sonrada, risâlet dönemiyle birlikte toplam 115 yıla yakın bir süre İslâm ümmeti arasında yaşamaya devam etmişlerdir.

Hz. Peygamber (a.s.) hicretin 11. yılında vefat etmiş, kibâr-ı sahâbeden bir kısmı onun (a.s.) vefatından sonra 99 yıla varan uzun bir süre yaşamışlardır.

En son vefat eden sahâbî Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsile'dir. Onun Mekke'de vefat ettiği konusunda ihtilâf bulunmamakla birlikte 100/718, 102/720 veya 107/725 yılında vefat ettiği nakledilmiş, ancak Zehebî bu tarihin 110/728 olduğunu belirtmiştir.

Aşere-i mübeşşereden Sa'd b. Ebî Vakkâs (v. 55/675), Bedir Gazvesi'ne katılan ensârdan Mâlik b. Rebîa es-Sâidî (v. 60/679 [?]), Akabe Biati'ne katılanlardan Câbir b. Abdullah el-Ensârî (v. 78/697), Resûlullah'a (a.s.) hizmet edenlerden Sefîne (v. 80/699 [?]) ve Bey'atürrıdvân'da bulunanlardan Abdullah b. Ebî Evfâ (v. 86/705) en son vefat eden sahâbîlerdir.

Şehirlere göre en son vefat eden sahâbîler ise şunlardır: Mekke'de Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsile, Medine'de Mahmûd b. Rebî' (99/717), Basra'da Enes b. Mâlik (93/711-12), Dımaşk'ta Abdullah b. Büsr el-Mâzinî (88/707), Kûfe'de Abdullah b. Ebû Evfâ (86/705), Mısır'da Abdullah b. Hâris b. Cez ez-Zebîdî (86/705), Horasan'da Büreyde b. Husayb el-Eslemî (63/682), Tâif'te Abdullah b. Abbas (68/687-88), Semerkant'ta Fazl b. Abbas (63/683), Afrika'da Rüveyfi' b. Sâbit el-Ensârî (56/676), İsfahan'da Nâbiga el-Ca'dî (65/685 [?]).[331]

[329] es-Sahâbe (الصحابة) ve es-suhbe (الصحبة) "*bir kimse ile hüsn-ü ülfet edip yâr ve hem dem olmak*" anlamına gelir. Ashâb (أصحاب), sahb (صحب) kelimesinin çoğuludur. Bkz. Mütercim Asım Efendi, *Kamusu 7-Muhit Tercemesi*, I,497 "صحب" md.

[330] M. Efendioğlu, "Sahâbe", DİA, XXXV,491-500.

[331] S. S. Nedvi, *Hazret-i Muhammed Haldanda Konferanslar*, s. 58; M. Efendioğlu, "Sahâbe", DİA

c- Sahâbenin sayısıyla ilgili bazı meseleler

Sahâbenin toplam sayısı ile ilgili olarak hadîs, siyer-megâzî ve tabakat kitaplarında isimleri kayda geçen ve haklarında bilgi verilenler ile Hz. Peygamber'den (a.s.) naklettiği rivâyetler kayda geçen sahabîlerin sayısı birbirinden farklıdır. Sahabîlerin sayısı ile ilgili farklı yaklaşımları şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Sahâbenin toplam sayısı konusunda değişik kayıtlar bulunmaktadır. Mesela İmam eş-Şafiî'ye (150-204/767-820) göre Hz. Peygamber (a.s.) vefat ettiğinde, Müslümanların mevcudu; 30000'i Medine'de, 30000'i Medine dışında olmak üzere 60.000'dir. Ebû Zür'a er-Râzî'ye (264/878) göre Hz. Peygamber (a.s.) vefat ettiğinde onu (a.s.) gören ve ondan bir şeyler duyan 114.000 insan vardı.[332] M. Hamidullah'a göre ise sahâbenin toplam sayısı 140.000'dir.[333]

2- İsimleri tabakat kitaplarında kaydedilen ve haklarında bilgi verilen sahâbe sayısı konusunda farklı rakamlar verilmektedir. Örneğin İbn Abdilber'in *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb* adlı eserinde 3635, İbn Hacer'in *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe* adlı eserinde 12446, İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Gâbe* adlı eserinde 7554, ez-Zehebî'nin (673-748/1274-1347) *Tecrîd Esmâi's-Sahâbe* adlı eserinde 8866 sahâbe ismi kaydedilmiş ve haklarında bilgi verilmiştir.

3- el-Hâkim en-Nîsâbûrî'ye (321-405/933-1014) göre 4000, ez-Zehebî'ye göre en fazla 2000', İbn Hazm'a göre ise 999 sahâbe Hz. Peygamber'den (a.s.) rivâyette bulunmuş ve bu rivâyetler değişik hadis kaynaklarında kaydedilmiştir.[334]

Rivayet ettikleri hadis sayısına göre sahâbîler "müksirûn" ve "mukıllûn" diye ikiye ayrılmış, 1000'den fazla hadîs rivayet edenlere müksirûn denilmiştir. Yedi kişi olan müksirûn sahâbîlerden Ebû Hüreyre (r.a.) mükerrerleriyle birlikte 5374, Abdullah b. Ömer (r.a.) 2630, Enes b. Mâlik 2286 (r.a.), Hz. Âişe (r.anha) 2210, Abdullah b. Abbas (r.a.) 1660, Câbir b. Abdullah (r.a.) 1540, Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) 1170 hadis rivayet etmiştir.

d- Sahâbenin fazileti

Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğinin en büyük delillerinden birisi onun (a.s.) talim, terbiye ve tezkiyesinde yetişen sahâbe kuşağıdır.

Sahâbe, nübüvvet ağacının ilk semereleridir. Sahâbe, Peygamber Efendimiz (a.s.) tarafından yetiştirilen ve dünya tarihinin yönünü tevhide doğru çeviren öncü/kurucu

---

XXXV,491-500.

[332] İbnü'l-Cevzî, s. 103.

[333] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1990, I,273.

[334] Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelûsî el-Kurtubî (393-456/993-1064), *Esmâ'ü's-Sahâbe Vemâ Li Küllî Vâhidin Minhum Mine'l-Aded*, thk. Mes'ade Abdülhamid es-Sa'dini, Kahire ts., s. 95; el-Hafız Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî (673-748/1274-1347), *Tecrîd Esmâi's-Sahâbe*, Haydarabad 1315, II,4.

nesildir. Peygamber Efendimiz'in (a.s.) muhteşem tebliğinin, talim, terbiye ve tezkiyesinin müşahhas hali sahâbe neslidir.

Sahâbe nesli: ilim, talim-terbiye, ibadet, dua, ihlas, takva, züht, istiğna, cihâd, isâr, üstün aile yapısı, dayanışma, idare, yargı, adalet, iktisat, savaş, imâr, teşebbüs, fedakârlık, çalışkanlık, tutumluluk, cesaret ve cömertlik gibi hayatın her alanında üstün ahlâk ve hasletler göstermiş ve sınırsız faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Hz. Peygamber (a.s.), ashabını iman, tebettül, ihsan, ihlâs, takva, isâr, cömertlik, cesaret gibi güzel haslet ve ahlakların kaynağı olan *Kur'ân-ı Kerîm* ve *Sünnet*'le/hikmetle talim ve tezkiye etmiştir. Bu duruma, aynı meâldeki dört âyet-i kerimeden biri olan Hz. İbrahim'in (a.s.) Hz. Peygamber'i müjdelediği âyette de işaret edilmiştir: "*Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek (يُعَلِّمُهُمُ), onları temizleyecek (يُزَكِّيهِمْ) bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin*".[335]

Bizzat *Kur'ân-ı Kerîm* ve Hz. Peygamber (a.s.), sahâbeye büyük bir değer atfetmiş ve yüceltmiştir.[336]

Öyle ki Zebûr, Tevrât, İncîl gibi kutsal kitaplar ve peygamber sahifeleri (suhuf-i enbiya), Hz. Muhammed'in (a.s.) ashabının sıfat ve faziletlerini haber verip müjdelemişlerdir. Bu hakikat, *Kur'ân-ı Kerîm*'in bildirmesiyle sabittir. "*Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûa varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir. Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Allah böylece onları (Hz. Muhammed'le -a.s.- beraber olanları; yani sahâbeyi) çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelendirir. Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vaat etmiştir*".[337]

Âyetin: "*...Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelendirir...*" kısmı, kimlerin sahâbeye öfkelendiğine ve onları sevmediğine işaret etmesi bakımından manidardır. Âyetin tamamında Hz. Peygamber (a.s.) ve ashabının ilk ve son durumları bir benzetme ile anlatılmaktadır: İlk defa yere atılan bir tohum tanesi gibi filizlenmeye başlayan sahâbîler, gittikçe güçlenerek büyük bir ordu olmuşlardır. İslâm

[335] el-Bakara 2/129,151; Âl-i İmrân 3/164; el-Cumuâ 62/2. Hz. Peygamber'in (a.s.) bir muallim ve müzekki olduğuna işaret eden âyetler, medrese gibi İslâm medeniyetinde ilimle ilgili eğitim ve öğretim kurumlarının ve hankâh, zaviye, tekke ile çilehane gibi tasavvufla ilgili tezkiye/terbiye müesseselerinin teşekkülünü sağlamıştır.

[336] el-Bakara 2/143; Âl-i İmrân 3/110,172, 173; el-A'râf 7/157; el-Enfâl 8/74; et-Tevbe 9/100; en-Nahl, 16/41-42; el-Hucurât 49/7,15; el-Hadîd 57/19; el-Haşr 59/8,9. Muhâcir ve ensârın faziletlerine dair hadîsler, hadîs kaynaklarında, *Kitâbu'l-Menâkib, Fedâilu Medine, Kitâbu Fedâili Ashâbi'n-Nebî, Kitâbu Menâkibi'l-Ensâr* gibi başlıklar altında zikredilmiştir.

[337] el-Feth 48/29.

tohumunu ekenler bu duruma son derece sevinirler. Sahâbenin bu güçlü durumunu gören kâfirler ise öfkeden çatlar hale gelmişlerdir.

Hz. Peygamber (a.s.), fedakârlıklarını birlikte yaşayarak gördüğü ashaptan bahsederken onları "insanlık tarihinin en hayırlı nesli",[338] "ümmetin en hayırlıları",[339] "cehennem ateşinin yakmayacağı kimseler",[340] "cennetlikler" diye tanıtmıştır; ilaveten ümmetin onlara ikramda bulunmasını, iyilik etmesini ve onları çekiştirmemesini istemiştir.[341] Resûlullah (a.s.), ümmetin onları örnek almasını tavsiye etmiş ve sahâbe çizgisini getirdiği dinin ve kurduğu sistemin devamı olarak göstermiştir.[342]

Abdulla b. Mes'ûd (r.a.) sahâbeye dair şöyle demiştir: "Kim bir yol tutmak istiyorsa, vefat edenlerin yolunu tutsun. Onlar, Muhammed'in (a.s.) ashabıdır. Bu ümmetin en hayırlı, kalpleri en iyi,[343] ilimleri en derin ve tekellüfü en az olanları onlardı. Allah, onları Peygamber'ine (a.s.) arkadaşlık ve dinini gelecek kuşaklara aktarmak için seçti. Onların ahlaklarıyla ahlaklanın ve yollarında gidin. Onlar istikametli bir yolda idiler".[344]

e- Sahâbe ve Hz. Peygamber (a.s.)

Sahâbe-Peygamber (a.s.) münasebetine geçmeden önce bazı mukaddimelerin serd edilmesi gerekir:

Birincisi: İslâm anlayışına göre varlık, genel manasıyla ikiye ayrılır: Yaratan ve yaratılan. İlâh ve ilâh olmayan. Yani Allah ve mâsivâsı. Allah; Yaratan, Mutlak ve Kâdir Allah'tır. O, ezelî ve ebedîdir, Yaratıcı'dır, her şeyin üstündedir, eşi ve benzeri yoktur, O, kadimdir, ebedîdir. Mutlak anlamda yardımcıdan ve ortaktan münezzehtir. Yaratıcı ve yaratılan, muhakkak ve mutlak olarak birbirlerinden farklıdır. Birinin diğeriyle birleşmesi, kaynaşması, karışması veya diğerine sızması asla mümkün değildir. Ne Yaratıcı ontolojik olarak yaratılmış bir forma dönüşebilir ne de yaratılmış herhangi bir şekilde Yaratıcı'ya benzeyebilir. *"O'nun benzeri gibi hiçbir şey yoktur"*.[345]

İkincisi: İslâm'a göre hiç kimse Hz. Peygamber'le (a.s.) özdeşleştirilemez.

Üçüncüsü: İslâm insanlar arasında ilişkileri iki kategoriye ayırmıştır: 1- Müslümanlar ile münasebetler şefkat, İslâm kardeşliği, ahlak ve hukuk zemininde, 2- gayr-ı Müslimlerle özellikle de harbî kâfirlerle ilişkiler ise ilmî, iktisadi, askerî, siyâsî ve ben-

[338] Buhârî, *"Fezâilü ashabi'nebî"*, 1; Müslim, *"Fezailü'sahâbe"*, 211, 212.
[339] Ahmed b. Hanbel.
[340] Tirmizî, *"Menâkıb"*, 57.
[341] Buhârî, *"Fezâilü ashabi'nebî"*, 1; Müslim, *"Fezailü'sahâbe"*, 211, 212.
[342] Tirmizî, *"Îmân"*, 18.
[343] "Birr" sahibi; yani ibadet ve ahlâka ilişkin bütün iyiliklere sahip olan demektir. "Birr" kelimesi *Kur'ân-ı Kerîm*'de her türlü iyilik, ihsan, itaat, doğruluk, günahsızlık gibi manalarda kullanılmıştır.
[344] (مَنْ كَانَ مُسْتَنًّا فَلْيَسْتَنَّ بِمَنْ قَدْ مَاتَ، أُولَئِكَ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَانُوا خَيْرَ هَذِهِ الأُمَّةِ، أَبَرَّهَا قُلُوبًا، وَأَعْمَقَهَا عِلْمًا، وَأَقَلَّهَا تَكَلُّفًا، قَوْمٌ اخْتَارَهُمُ اللهُ لِصُحْبَةِ نَبِيِّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَنَقْلِ دِينِهِ، فَتَشَبَّهُوا بِأَخْلَاقِهِمْ وَطَرَائِقِهِمْ، فَهُمْ كَانُوا عَلَى الْهَدْيِ الْمُسْتَقِيمِ) Hüseyin b. Mesûd el-Begavî (v. 516/1122), *Şerhü's-Sünne*, thk. Şuayb el-Arnavût - Muhammed Züheyr eş-Şaviş, Beyrut 1403/1983, I,214.
[345] (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ) eş-Şûra Sûresi 42/11.

zeri bakımlardan güç hazırlanması,[346] insaniyet ve hukuk zeminine yerleşilirmiştir. *"Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler"*[347] meâlindeki âyet-i kerîme buna işaret eder.

Dördüncüsü: Resûlullah (a.s.): "Kim size günah işlemenizi emrederse, ona itaat etmeyin!" (مَنْ أَمَرَكُمْ بِمَعْصِيَةٍ فلا تطيعوه),[348] "Allah'a isyan konusunda (kula) itaat yoktur. İtaat ma'rûftadır!" (لاَ طَاعَةَ فِى مَعْصِيَةٍ إِنَّمَا الطَّاعَةُ فِى الْمَعْرُوفِ) buyurmuştur.[349]

Ashap, *Kur'ân-ı Kerîm*'in talimiyle Hz. Peygamber'e (a.s.) derin bir sevgi ve saygı göstermişlerdir. el-Hucûrât Sûresi'ndeki gibi onlarca âyet-i kerîmede ise ashaba ve Müslümanlara Hz. Peygamber (a.s.) ile münasebetlerinin nasıl olması gerektiğini ve adab-ı muaşeret kurallarını öğretmektedir.

Ayrıca ashabın İslâm'ı yayma ve Resûlullah'ı (a.s.) koruma uğrunda yaptığı fedakârlıklar, kendilerinden sonra gelen nesilleri imrendirecek ve hayrette bırakacak niteliktedir.

Hudeybiye Antlaşması'nda (6/627) Mekkeli müşrikleri temsilen müzakerelerde bulunan Urve b. Mes'ûd es-Sekafî'nin[350] sahâbenin Hz. Peygamber'le (a.s.) münasebetlerine dair gözlemlerini Mekkeli müşriklere şöyle anlatmıştır: "Ey Kureyş topluluğu! Bilirsiniz ki; sizler benim dayılarım ve kabilemsiniz ve bana halkın en sevgili olanısınız. Halkı sizin için toplamaya çalışmış, onlar yardıma gelmedikleri zaman ev halkımla yanınıza gelmiş, size yardım etmek arzusu ile aranızda oturup durmuşumdur. Bilirsiniz ki; siz öldükten sonra, ben yaşamak istemem! Ey kavmim! Vallahi, ben vaktiyle birçok hükümdarın; Kayser'in, Kisrâ'nın, Necaşî'nin huzurlarına elçi olarak çıkmışımdır. Vallahi, ben bunlardan hiçbir hükümdarın adamlarının onları, ashabının Muhammed'i saydıkları, ululadıkları gibi saydıklarını, ululadıklarını görmedim! Vallahi, ben kavmi arasında Muhammed'in ashabı arasındaki itibarı gibi itibarlı olan hiçbir hükümdar görmedim. Bilirsiniz ki; ben birçok ulu kişi görmüş, hükümdarın yanına varmışımdır. Allah'a yemin ederim ki; ashabı arasında Muhammed'den daha büyük sayılan ne bir hükümdar, ne de bir ulu kişi görmüşümdür! Muhammed'in ashabından herhangi birisi, konuşacağı zaman ondan izin istemekte; kendisine izin verilirse konuşmakta, izin verilmezse susmaktadır. Vallahi, aksırır, öksürürken onun tükürüğü

[346] *"Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız"* (el-Enfâl 8/60). Bu ayette Allah düşmana karşı kuvvet hazırlamamızı emretmektedir. Bu kuvvetten maksat, savaşta düşmana üstünlük sağlayacak her çeşit vasıtadır. Kara, hava ve deniz kuvvetlerine ait bütün vasıta ve silahlar, kara ve demir yolları, ekonomik güç ve savaş tekniği gibi şeyler bu kuvvet mefhumuna dâhildir.

[347] el-Feth 48/29.

[348] el-Vâkıdî, el-Megâzî, III,983.

[349] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 65/61; *"el-Ahkâm"*, 94/4; *"Ahbâru'l-Ahâd"*, 96/1; Şâmî, VI,216; M. Çağırıcı, *"Emîr bi'l-Ma'rûf Nehy ani'l-Munker"*, DİA, XI,138-141.

[350] Bu zat hicretin 9. yılının Rebiülevvel ayında Müslüman olmuş; fakat Tâiflileri İslâm'a davet ederken şehit edilmiştir.

sıçrasa, ashabı hemen onu elleriyle yüzlerine ve derilerine sürüyorlar! Muhammed'in başından bir tel saç düşse, hemen onu alıp saklıyorlar! Muhammed onlara bir şey buyurduğu, işaret ettiği zaman, onlar hemen onu yerine getirmek için üşüşüyorlar! Abdest aldığı zaman, abdest suyunu, birbirleriyle yarışırcasına kapışıyorlar! Ashabı, onun yanında konuşurlarken, seslerini yükseltmiyor, kısıyorlar. Ona besledikleri derin saygılarından dolayı, onun yüzüne dikkatlice bakmıyorlar, gözlerini önlerine eğiyorlar! Ben bu topluluğu iyice ölçtüm biçtim. Siz isterseniz ona karşı kılıçlarınıza el atabilirsiniz. Fakat ben öyle bir topluluk gördüm ki, ne yapılsa, onlar onu koruyacaklar ve ona hiçbir zararın erişmesine meydan vermeyeceklerdir! Ben öyle topluluk gördüm ki, onlar hiçbir zaman onu bırakmayacaklar, onun bir kılını bile teslim etmeyecekler, kimseyi onun tenine dokundurmayacaklar! Artık siz iyice düşününüz! Görüşlerinizde zaafa ve gevşekliğe düşmekten sakınınız! Muhammed size güzel bir barış ve iyilik yolu, mütareke teklif etmiş bulunuyor. Siz bunu hemen kabul ediniz. Ey kavmim! Size yaptığım öğüdümü kabul ediniz! Ben sizin için hayırlı bir öğütçüyüm. Bununla beraber, ben bu hususta halk tarafından size değil ona yardım olunacağından korkarım. Adamcağız şu Beytullah'ı (Kâbe'yi) tazim için gelmiştir, kendisinin yanındaki kurbanlık develeri kesecek ve dönecektir".[351]

el-Mikdâd b. Amr, Bedir Gazvesi'nde, Resûlullah'ın (a.s.) yanına gelerek: "Biz İsrâiloğulları'nın Musa'ya: *'Sen ve Rabbin gidin ve birlikte savaşın, biz burada oturacağız'*[352] dediği gibi demeyeceğiz. Senin dört bir tarafında savaşacağız" demiştir. Hz. Peygamber (a.s.), bu sözlerden dolayı yüzü aydınlanmış ve çok memnun olmuştur.[353]

f- Sahâbe ve İslâm Dini

Hz. Peygamber (a.s.) hayatta iken ve vefatından sonra, toplam 115 yıl kadar, sahâbe kendilerinden sonraki kuşaklara, İslâm Dini'ni teorik ve pratiğini insanlara öğretip nakletmek konusunda çok büyük gayret ve fedakârlık göstermiştir. Sahâbe, İslâm Dini'nin devamlılığını sağlamak konusunda fevkalade bir başarı gösterip vazifelerini hakkıyla ifa etmişlerdir.

Sahâbenin, İslâm Dini'ni ve Hz. Peygamber'in (a.s.) sözlerini ve uygulamalarını tespit edip sonraki kuşaklara aktarmada köprü görevi üstlendikleri bilinmektedir. *Kur'ân-ı Kerîm*'in sûre ve âyetlerinin iniş sebepleri, *Kur'ân* hükümlerinin pratik hayata tatbiki ve açıklanması, hadîsler, hadîslerin vürûd sebebi ve Resûlullah'ın (a.s.) peygamberliği süresince yaptığı icraat ve uygulamalar, ashabın nakilleri sayesinde bilinmektedir.

Hadîsleri nakletmeyi üstlenen râvilerin dinî anlamda adalet sahibi olması gerekir. Sahâbe, hadîsleri Resûlullah'tan (a.s.) duyan ve nakleden ilk râvi tabakası olarak incelendiğinde Hz. Peygamber'in (a.s.) davetine gönül rızasıyla icabet eden, ondan (a.s.)

[351] Buhârî, *"Şurût"*, 15; M. Asım Köksal, *Hz. Muhammed (a.s.) ve İslâmiyet*, İstanbul 2012, V-VI,279-281.
[352] el-Mâide 5/24.
[353] Buhârî, *"Megâzî"*, 4; *"Tefsîr"*, 5/ 4.

öğrendikleri *Kur'ân* ve *Sünnet*'i hayatında yaşayan, bütün bunlara şahit olup başkalarına nakleden ve bunları korurken hiçbir şeyden çekinmeyen bir kuşaktır. Bu özellikleri sebebiyle ashabın *Kur'ân*'da ve hadîslerde adalet sahibi olduğuna işaret edilmiştir. "*Böylece sizi vasat (dengeli, adaletli) bir ümmet kıldık*"[354] âyetinde sahâbenin adaletine vurgu yapılmıştır. "*Siz insanların iyiliği için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz*"[355] meâlindeki âyette İslâm'ın ilk muhataplar olan ashâbın adaletine işaret edilmiştir. Birçok âyette Allah'ın sahâbeden razı olduğu, onların da Allah'tan razı oldukları vurgulanmıştır.[356] Sahâbenin gerçek mümin olduğunu[357] ve doğruluğunu[358] ifade eden âyetler de vardır. Hz. Peygamber (a.s.) de: "Bu ümmetin en hayırlı nesli benim gönderildiğim asırda yaşayanlardır"[359] diyerek sahâbeyi övmüş ve onları ümmeti için fitnelere ve bid'atlara karşı güven kaynağı ilân etmiştir.

Kur'ân ve *Sünnet*'teki naslara dayanan muhaddisler ve İslâm Ümmeti'nin çoğunluğunu oluşturan Ehl-i Sünnet âlimleri sahâbenin tamamını âdil kabul etmiş, naklettikleri hadîslerin araştırılmadan kabul edilmesi gerektiği görüşüne varmıştır. Bu görüş, dört mezhep imamı Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel ile Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn Hibbân gibi muhaddislerin tamamının dâhil olduğu cumhurun görüşüdür. İbn Abdilber, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Gazzâlî, Seyfeddin el-Âmidî, İbnü's-Salâh, Muvaffakuddin İbn Kudâme, Zeynüddin el-Irâkî, İbn Hacer el-Askalânî ve Şevkânî gibi âlimler sahâbenin hepsinin âdil olduğu konusunda ümmetin icmâı bulunduğunu belirtmişlerdir.[360]

g- Sahâbe ihtilafları

"Bir âyetin iniş sebebinin özel olması, ifade ettiği hükmün genel olmasına engel teşkil etmez" kaidesine göre el-Hadîd Sûresi'nin 10. âyeti, Mekke'nin fethinden (Ramazan H. 8) önce veya sonra İslâm'ı kabul etsinler farketmez; bütün ashabın Allah katında fazilet sahibi olduklarını bildirir. Âyet meâlen şöyledir: "*Ne oluyor size ki, Allah*

[354] el-Bakara 2/143.

[355] Âl-i İmrân 3/110.

[356] "*İslâm dinine girme hususunda öne geçen ilk muhacirler ve ensâr ile onlara güzellikle tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur*" (et-Tevbe 9/100).

[357] "*İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler, (muhacirleri) barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek müminler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır*" (el-Enfâl 8/74).

[358] "*(Allah'ın verdiği bu ganimet malları,) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamberine yardım eden fakir muhacirlerindir. İşte doğru olanlar bunlardır. Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir*" (el-Haşr 59/8-9).

[359] (خَيْرُ هَذِهِ الْأُمَّةِ الْقَرْنُ الَّذِي بُعِثْتُ فِيهِمْ) Ebû Bekir İbn Ebî Âsım eş-Şeybânî (v. 287), *es-Sünne*, thk. Muhammed Nâsirüddin el-Bânî, nşr. el-Mektebe el-İslâmiyye, Beyrut 1400, II,629; ayrıca bkz. Buhârî, "*Fezâ'ilü ashâbi'n-nebî*", 1; Müslim, "*Fezâ'ilü's-sahâbe*", 211, 212; Tirmizî, "*Menâkıb*", 57.

[360] M. Efendioğlu, "*Sahabe*", DİA, XXXV,491; "*Fezâilü's-sahâbe*", DİA, XII,534-538.

yolunda harcamıyorsunuz? Hâlbuki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Elbette içinizden, fetihten önce harcayan ve savaşanlar, daha sonra harcayıp savaşanlarla eşit değildir. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah, hepsine en güzeli vaat etmiştir. Allah, yapmakta olduğunuz şeylerden haberdardır".[361]

Bu âyet-i kerîme, Allah'ın her şeyden haberdar olduğu gibi bazı sahâbîler arasında yaşanacak muayyen ihtilaflardan da haberdar olduğunu ifade etmektedir. Aynı âyet, Allah'ın bütün sahâbeye *"en güzeli"* vaat ettiğini ilan etmektedir.

Şüphesiz sahâbe nesli beşer olarak, diğer insanlardan farklı değildir. İslâm anlayışına göre sahabîler ismet sıfatına da sahip değildir. *Kur'ân-ı Kerîm*'in ve *Sünnet*'in temel bir ilkesi olan İslâm kardeşliği, iman ve İslâm dairesinde bulunan insanları kusurlarıyla birlikte sevmeyi gerektirir. Bir Müslüman'ı sevmek, hatasını, yanlışını veya kusurunu tasvip etmeyi veya yanlışını örnek almayı kapsamadığı gibi, o kusur ve yanlışın giderilmesini de Allah'a ve ilâhî yasayı uygulamakla sorumlu olan kimselere havale edilmesini gerektirir. O, Müslüman'ı tahkir etmeyi, ona sövüp saymayı ve ondan nefret etmeyi yasaklar. *"Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok şefkatli, çok merhametlisin!"*[362] meâlindeki âyet, fazla söze ihtiyaç bırakmaz.

İslâm kardeşliği, Hz. Peygamber'in (a.s.) yoldaşları ve İslâm Dini'nin taşıyıcıları olan sahâbeye karşı daha duyarlı olmamızı gerektirir. Mesela Ömer b. Abdilazîz'e Sıffîn Savaşı'nı sorulduğu zaman şöyle karşılık verirdi: "Allah, elimi o kanlara bulaşmaktan korudu. Ben de dilimi onlara bulaştırmak istemem" (تِلْكَ دِمَاءٌ كَفَّ اللهُ عَنْهَا يَدِي لَا أُرِيدُ أَنْ أُلَطِّخَ بِهَا لِسَانِي).[363]

Zaten İslâm hukukuna göre suç, suç kadar sahibinin tecziye edilmesine neden olur. Suç şahsidir. *"Herkesin kazanacağı yalnız kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez".*[364] Suçun ilahî yasalar çerçevesinde meşru bir otorite tarafından karşılığının verilmesi ile o suçtan haberdar olan kişilerin suç sahibine hakaret etmeleri farklı şeylerdir. Suç, ilahî yasaların gerekleri dışında sahibine hakaret edilmesini meşru kılmaz.

"Hep yalana kulak verir, durmadan haram yerler. Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar

[361] el-Hadîd 57/10.
[362] el-Haşr 59/10.
[363] Ebû Ömer Cemâlüddîn Yusuf b. Abdillah b. Muhammed İbn Abdilber en-Nemerî (368-463/978-1071), *Câmi' Beyâni'l-İlm*, thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Zühri, Suudi Arabistan 1414/1994, nşr. Dâr İbnü'l-Cevzî, II,394.
[364] el-Enâm 6/164.

veremezler. Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hükmet. Allah âdil olanları sever".[365]

h- Sahâbeyi sıradanlaştırmak ve onlara iftira etmek

Bazı kimseler, sahâbîleri sıradanlaştırmaya gayret etmektedirler. İslâm Dini'nin taşıyıcıları sahâbedir. Ashap, mallarını ve canlarını ortaya koyarak Hz. Peygamber'e bağlanmaları, Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmek ve öğretmek için çalışmaları, İslâmiyet'i yaşamak, yaşatmak ve sonraki kuşaklara büyük bir titizlikle nakletmek konusunda büyük fedakârlıklar göstermeleri sebebiyle Kur'an'da *"insanlık için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet"* diye övülmüştür. [366]

İslâm'ı esas ve usûlüne en uygun ve en doğru anlama biçimi olan Ehl-i Sünnet esaslarına göre İslâm ümmetinin en faziletli kuşağı, sahâbe kuşağıdır. İbrahim b. Said el-Cevherî, Muâviye'nin (r.a.) mi yoksa Ömer b. Abdilaziz'in mi daha faziletli olduğunu Ebû Üsâme'ye sormuş; o da hiç kimseyi Muhammed'in (a.s.) ashabına denk tutmadıklarını belirtmiştir (سَأَلْتُ أَبَا أُسَامَةَ أَيُّمَا كَانَ أَفْضَلَ مُعَاوِيَةُ أَوْ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ؟ فَقَالَ: لَا نَعْدِلُ بِأَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَدًا).[367]

Ashâbın faziletine dair ilk eseri yazan İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (v. 150/767), bid'at fırkalarına reddiye sayılan beş risâlesinden biri olan el-Fıkhül-Ekber'inde peygamberlerden sonra insanların en üstünlerinin sırasıyla Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.), Hz. Osman (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.) olduğunu, bunların her birini ve diğer sahâbîleri saygı ile anmak icap ettiğini belirtmiş ve bu konuda Ehl-i sünnet akîdesini zikredip bid'at fırkalarının görüşlerini reddetmiştir.

Kadı Abdülcebbâr, muhacir ve ensâra iftira etmeyi Allah ve Resûlüne (a.s.) iftira olarak kabul eder, sahâbe düşmanlığının asıl hedefinin Resûlullah (a.s.) düşmanlığı olduğunu, sahâbeye hakaretin kötü bir bid'at olduğunu belirtir. Yine o, Ehl-i Bid'at'ın ashâba birçok iftirada bulunduklarını kaydeder ve bunları delilleriyle reddeder. [368]

i- Sahâbe ansiklopedisine dair bazı mülahazalar

Kapsamlı bir sahâbe ansiklopedisinin Türkçe olarak hala yazıl(a)mamış olması büyük bir eksiklik ve kayıptır.

Böyle bir ansiklopedinin telifinde, İslâm ilim yöntemlerine bağlı kalınmalıdır. Bu ansiklopedide daha önce yazılmış sahâbe tabakatlarının tekrarları giderilerek birleştirilmelidir. Başta hadîs, siyer-megâzî kaynakları ile ensâp eserleri olmak üzere Hz.

[365] el-Mâide 5/42.
[366] Âl-i İmrân 3/110.
[367] İbn Abdilber, *Câmi' Beyâni'l-İlm*, II,1173.
[368] Kadı Abdülcebbâr (v. 415/1025), *Tesbîtu Delâili'n-Nübüvve: Mucizelerle Hz. Peygamber'in Hayatı*, çev. M. Şerif Eroğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 83, İstanbul 2017, 58,76,140,452-573,1026-1217.

Peygamber (a.s.) ve sahâbe devrini konu edinen ve rivâyeti esas alan muhtelif alanlardaki kaynaklar taranmalıdır. Vâkıa tesbiti yapılıp edebi anlatım esas alınmalıdır. Haritalar, güzergâhlar, savaş yerleri, sahâbe kabir, makam ve kitabelerinin tesbiti ve görüntülenmesi gibi konularda, günümüz imkânlarından yararlanılmalıdır.

E. Siyer ve Dinî İlimler

Siyer dinî ilimlerin tümüyle doğrudan ilişkilidir ve onlardan bağımsız bir şekilde ele alınamaz. Siyerin dini ilimlerle olan ilişkisini birkaç başlık altında ele alınacaktır. Şöyle ki:

I. İlimlerin Tasnifinde Siyerin Yeri

İlimlerin konu, kaynak ve işlev gibi değişik bakımlardan tasnifi mümkündür. İbn Haldûn'un dile getirdiği gibi insanlar tarafından öğrenilen ve öğretilen ilimler kaynakları bakımından iki gruptur: "Biri aklî ilimlerdir ki insan bu ilimleri kendi aklıyla/fikriyle tahsil eder. Diğeri nakli ilimlerdir ki insanlar bu ilimleri ancak onları vazedip ortaya koyandan nakletmek suretiyle öğrenirler. Onlarda aklın hüküm ve tasarrufuna mecal yoktur. Fakat ferî meseleleri, usûle ilhak edebilir... Nakli ilimlerin hepsinin aslı, Allah ve Resûlü tarafından bizim için vazedilmiş olan *Kitap* ile *Sünnet*'tir. İşbu şer'î ilimlerin tahsili ulum-i lisan-ı Arabî'nin tahsilini gerektirir ki zikredilen lisan bu milletin lisanıdır. Ve *Kur'ân-ı Kerîm* onun üzerine nazil olmuştur... Nakli/şer'î ilimlerin tamamı İslâm milletine mahsustur."[369] Siyer bu tasnife göre naklî ilimler kategorisine dâhildir. Naklî ilimlerden olan hadîs ilminde geçerli olan birçok kaide ve yöntem siyer alanında da geçerlidir.

II. Her İlim Kendi Kaynağından Öğrenilir

İslâm düşüncesinde varlık; kadîm, hâdis ve adem/yokluk olmak üzere üçe ayrılır. Kadîm, Allah'ın zâtı ve sıfatlarıdır. Hâdis, sonradan olan her şeydir. Kâfiyeci'nin dile getirdiği gibi kelâm ilmi, -zikri yüce- Allah'ın zatından, sıfatlarından ve ilgili meselelerden bahseder. Tarihçi, bu konularla kelam ilmi gibi ilgilenmez. Nitekim fıkıh, usûl ve diğer ilimlerin konularıyla da -ilgi alanı dışında olduğu için- ilgilenmez. Tarihçi söz konusu ilimlerle, ihtiyaç duyduğunda, hâdiseleri tanımlama (tahdît) ve vakitlerini belirleme (tevkît) açısından ilgilenebilir.[370] Tarih ve tarihçi için geçerli olan bu kural aynı şekilde siyer ve siyerci için de geçerlidir.

Ayrıca her ilmin kendine has bir tarifi, mevzusu, usûlü, meseleleri, kaynakları ve konularını ele alış tarzı ve tahsilini mümkün kılan -dil ilimleri gibi- araçları vardır. Her bir ilmin konusu/mevzusu, onu ele alış ciheti, usûlü ve işlevi diğerlerinden farklı olduğuna göre siyerin de mevzusu, onu ele alış tarzı ve işlevi diğer dinî ilimlerden az

[369] İbn Haldûn, III,31-32.
[370] K. Şulul, *Kâfiyeci'de Tarih Usûlü*, İstanbul 2003, s. 52,101.

-hadîs gibi- veya çok -fıkıh gibi- farklı olmalıdır. Öyleyse siyerden diğer dinî ilimlerin neticeleri tahsil edilemez ve ona diğer dinî ilimlerin işlevi yüklenemez.

Siyer kendi kaynaklarından öğrenilmelidir. Mesela fıkha dair bir eserden siyer öğrenilemeyeceği gibi siyer konulu bir eserden de fıkıh, akait gibi ilimler öğrenilemez. Hadîs, bu kaidenin istisnasıdır. Zira siyer kaynaklarında yer alan verilerin neredeyse tamamı hadîs kaynaklarında da bulunmaktadır. Ama siyer kaynakları, hadîsin tamamını kapsamaz.

III. İslâm İlim Tarihi ve Siyer Araştırmaları

İslâm ilim tarihinde naklî ve şer'î ilimler son derece gelişmiştir. Ulemâ bu ilimleri kemâl noktasına taşımış, mükemmel bir surette ıstılahlarını vazetmiş, dini kaynakları ayrı ayrı ilimler haline getirmiştir. Dinî ilimlerin her dalında büyük üstatlar yetişmiş, eğitim-öğretimde istifade edilen metot ve kanunlar vazedilmiştir. Bin yıldan fazladır çalışılan dinî ilimlerin kendi özgün isimleri, tarifleri, mevzuları, ıstılahları, usûlleri, yöntemleri ve kaynakları vardır.[371]

İslâm ilim tarihi göz ardı edilerek yapılacak çalışmalar zeminsiz, muallâkta ve eksik kalmaya mahkûmdur.

el-Bîrûnî'nin şu sözleri maksadı ifade etmeye kâfidir: "Ben, her insanın kendi sanatında/ilmî çalışmasında yapması gerekeni yaptım: (1) Öncekilerin gayretlerini/çalışmalarını minnettarlıkla kabul etmek; yani çalışılan alanla ilgili ilim mirasını bilmek ve özümsemek, (2) Şayet tespit edip vakıf olursa yanlışlıkları, özellikle de hakikatin özünün anlaşılması mümkün olmayan hususları usûl açısından geçerli delillerle çekinmeden düzeltmek, (3) Kendisine gerçek görüneni, gelecek kuşaklara emanet etmek".[372]

IV. Siyer ve Dinî İlimler

İslâm Dini'nin ikinci temel kaynağı olan Peygamber Efendimiz'in (a.s.) *Sünnet* ve siyeri, değişik İslâmî ilimler tarafından, en ince ayrıntısına kadar dil, ilmî ıstılah ve usûl gibi çeşitli yönlerden incelenmiş, hüküm bakımından ne ifade ettiği tesbit edilmiştir. Mesela:

1- Hz. Peygamber'in (a.s.) *Kur'ân-ı Kerîm*'e dair beyânâtıyla rivâyet tefsirleri ile diğer tefsir türleri ilgilenmiştir. Mesela *Kur'ân-ı Kerîm*'in nas ile sabit olan manaları, mü-

[371] İbn Haldûn, *Mukaddime: Osmanlı Tercümesi*, mütercim: Ahmed Cevdet Paşa, hazırlayanlar: Yavuz Yıldırım ve diğerleri, İstanbul 2008, III,31-32.

[372] (وانما فعلت ما هو واجب على كل انسان ان يعمله فى صناعته من تقبل اجتهاد من تقدمه بالمنة و تصحيح خلل ان عثر عليه بلا حشمة و خاصة فيما يمتنع ادراك صميم الحقيقة فيه من مقادير الحركات و تخليد ما يلوح له فيها تذكرة لمن تاخر عنه بالزمان و اتى بعده) Ebu'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî (362-440[?]/973-1048[?]), *Kitâbü'l-Kânûni'l-Mes'ûdî*, Haydarabâd 1373/1953, I,4-5; Fuad Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, çev. A. Aliy, Ankara 2007, I,1 (bu eser, İslâm bilim tarihi konusunda temel bir kaynaktır).

teselsil bir şekilde Hz. Peygamber'den (a.s.) alınıp nakledilmiştir. Öyle ki et-Taberî (v. 310/923), *Kur'ân-ı Kerîm*'in bütün manalarını Resûlullah'a (a.s.) isnad etmiş; mühim ve büyük tefsiri olan *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*'ı yazmıştır. Büyük sahâbe Câbir b. Abdillah'ın (r.a.) bildirdiği gibi: "*Kur'ân*, Resûlullah'a (a.s.) indiği için manasını en iyi kendisi biliyordu. O (a.s.) bir şey yaptığı zaman biz de aynısını yapardık" (وَعَلَيْهِ يَنْزِلُ الْقُرْآنُ وَهُوَ يَعْرِف تَأْوِيلَهُ وَمَا عَمِلَ بِهِ مِنْ شَيْءٍ عَمِلْنَا بِهِ).[373]

2- Hz. Peygamber'in (a.s.) söz, fiil, takrir ve hallerini, hadîs ilimleri tespit edip kayda geçirmiştir.

Hz. Peygamber'in (a.s.) *Sünnet*'i, insanı insan yapan değerlerin kaynağıdır. En güvenilir ilmî yöntemlerle ve büyük bir titizlikle İslâm'ın ilk kuşakları tarafından tesbit edilip bize emanet bırakılan ve *Sünnet*'in yazılı ifadesi olan hadîs külliyatları, hayatı aydınlatan ve yön veren, hakikate ulaşmamızı sağlayan en önemli kaynaklardır. Sosyal ahvâl ve olaylar konusunda bir hazine niteliğindeki hadîs külliyatlarının şerhleri de büyük öneme sahiptir ve -hayatın kaynağı ve hakikati ilham eden- hadîsin ve kaynak niteliğindeki siyer-megâzî metinlerinin anahtarları niteliğindedir.

3-Hadîslerin akâidle/inançla ilgili kısmını; akait ve kelâm ilimleri ele alıp incelemiştir.

4- Hukuk vb. konularla ilgili hadîsleri fıkıh ilmi ele alıp incelemiştir.

5- Hz. Peygamber'in (a.s.) hayat hikâyesini ve tercüme-i hâlini; siyer, megâzî, delâil, şemâil, tabakât, ensâb, ahbâr ve tarih ilimleri, çeşitli tezahürleriyle birlikte tesbit etmiştir. Ve hakeza.

Ayrıca kaynak niteliğine sahip klasik bir siyer kitabı coğrafya, nesep/soy bilim, lügat, fıkıh, akait, tefsir veya bir esbâb-ı nüzûl kitabı değildir. Bir siyer çalışması, söz konusu ilimlere kendi asli konusunu aydınlatmak için gereği kadar atıflar veya alıntılar yapar. Başka ilimlerin konularıyla doğrudan ve teferruatlı bir şekilde ilgilenmez. Öyleyse siyer kaynaklarında geçen coğrafi bilgilerin açılımı, İslâm coğrafya kaynaklarında yer alır. Zikredilen bir yerleşim birimi ile ilgili bilgi için ya İslâm şehir tarihlerine veya İslâm coğrafya kaynaklarına bakılmalıdır. Siyerde bahsedilen şahıslar hakkında akrabalık ilişkileri ve kişisel biyografileri için ensâb, tabakât ve ricâl konulu ansiklopedik eserler incelenmelidir. Siyer kaynaklarında bahsedilen bir bitki veya hayvanla ilgili olarak İslâm bilim tarihinde gelişen ilmü'l-hayvân, ilmü'n-nebât, tıp, şifalı bitkiler ve eczacılığa dair eserler araştırılmalıdır. Tabii ki bu neviden gelişmeye açık alanlarda günümüz imkânlarından mutlaka yararlanılmalıdır. Siyerde geçen bir âyetin sebeb-i nüzulünü, dil, usûl ve benzeri yönlerden izahını; böylece dönemin inanç ve düşünce bakımından ne tür tartışmaların ve değişimlerin yaşandığını bilmek için -rivâyet ve diğer türden- tefsirlere müracaat edilmelidir. Bir hadîsin farklı rivâyet şekillerini, sebeb-i vürudunu, anlamlarını, ondan çıkan hükümleri ve istifade edilen şeyleri tespit

[373] Rudânî, *Cem'ü'l-Fevâid*, el-Hac, الإفراد، والقران، والتمتع، وفسخ الحج, hadis no: 3371.

için hadîs külliyatları, şerhleri ve benzeri çalışmalar okunmalıdır. Siyerde geçen bir olayın hüküm bakımından neye tekabül ettiğini tespit için fıkıh kitaplarına bakmak gerekir. Bütün bunların açılımlarını siyer kaynaklarında bulamayız.

Siyere dair yapılan bazı yeni çalışmalarda şöyle denilir: *"Hz. Peygamber'in sîretinin anlaşılması açısından "x" konusu çok büyük önem arz etmektedir. Klasik siyer ve megazi kaynaklarında dönemin bilgi ve kültür düzeyine bağlı olarak "x" konusunda bir takım bilgiler bulunmasına rağmen bahsedilen eserlerde yüzeysel özetlerden ibaret giriş bilgileri dışında bu hususlarda yeterince bilgi bulmak zordur."* Böyle bir değerlendirme her bakımdan hatalıdır. Zira siyer; coğrafya, ensâb, fıkıh, ilmü'n-nebât (botanik) veya ilmü'l-hayvanât (biyoloji) ve saire değildir. Siyerde bahsedilen ilimlerin konularına, siyer çerçevesinde temaslar ve atıflar yapılır, asla teferruatlı bir şekilde o konular ele alınmaz ve alınmamalıdır. Üstelik mütekaddimînden olan her bir siyer müellifinin, bilgi kaynakları ve öncelikleri birbirlerinden farklılık arz eder. Onlar siyer telif etmişlerdir, başka bir şey değil. Ayrıca bir müelliften her şey beklenmez. Her müellif, kendi araştırma, kaynak ve bilgi birikimi çerçevesinde seçtiği konuyu telif eder ve onu bir düzeye taşır.

Netice itibariyle siyer araştırmaları; her ucunda bir kalem bulunan bir pergele benzer. Pergelin bir ucu muhtelif türleriyle siyere tahsis edilmiş eserlerde sabit tutulmalı, pergelin diğer ucu ise siyer esas alınarak siyer diğer temel ve yardımcı kaynaklarını tetkik, tahkik, mukayese ve tahlil ile araştırmalıdır.

V. Siyer ve Fıkhu's-Sîre

Siyer rivâyetlerinin anlaşılması, değerlendirilmesi ve hüküm çıkarılmasını konu edinen bir disiplin şeklinde tanımlanabilecek olan fıkhu's-sîre, siyere dair yeni bir çalışma alanı olarak görülebilir. Oysa eserleri aşağıda zikredilen Süheylî, Ebû Zer el-Huşenî, eş-Şâmî, İbn Kayyim el-Cevziyye, Zürkânî ve Sıbt İbni'l-Acemî gibi âlimlerin yaptıkları çalışmalar, -o zamanlarda adı konmamış olsa dahi- tam manasıyla bir fıkhu's-sîredir.

Anlaşılması, değerlendirilmesi ve hüküm çıkarılması bağlamında siyer rivâyetleri, hadîsin *es-siyer ve'l-cihâd, fıkhu'l-hadîs, hadîs şerhleri* ve fıkhın *siyer* bölümlerinde ele alınmıştır. Hatta fıkhın bir disiplini olarak "gayri Müslimlerle münasebetlerde takip edilen hukuk sistemi ve siyaset" anlamına gelen siyer, fıkhu's-sîrenin İslâm ilim tarihindeki öncülüdür.

Fıkhu's-sîre şeklinde siyer rivâyetlerinin değerlendirildiği şu eserleri örnek olarak zikredebiliriz:

a- Süheylî: *er-Ravdu'l-Unuf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li İbn Hişâm.*

b- Ebû Zer b. Muhammed b. Mes'ûd el-Huşenî: *Şerh es-Sîretu'n-Nebeviyye Rivâyetu İbn Hişâm.*

c- eş-Şâmî: *Subulü'l-Hudâ ve'r-Reşâd Fî Sîreti Hayri'l-İbâd.*

d- İbn Kayyim el-Cevziyye: *Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd.*

e- Zürkânî: *Şerh ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye.*

f- Sıbtu İbni'l-Acemî (753-841/1352-14380): *Nûrü'n-Nibrâs 'alâ Sîreti İbn Seyyidinnâs.*[374]

Zikredilen eserlerde siyer rivayetleri usûlî; yani -garip kelimelerin ve ıstılahların manalarının açıklanması ve tarifi, rivâyetlerin tearüzünün giderilmesi ve telifi, müşküllerin izahı ve müphemliklerin giderilmesi gibi pek çok bakımdan- esaslı ve yöntemli bir şekilde işlenmiş ve değerlendirilmiştir.

Bu eserler aynı zamanda siyerin başlı başına bir ilim olduğuna, kendine özgü kaynakları, ıstılahları ve meseleleri olduğuna da işaret eder.

Siyer araştırmalarında söz konusu edilen kaynakların asla ihmal edilmemesi gerekir. İhmal edilmesi halinde siyere dair yapılacak değerlendirmeler dayanaksız, tenkide açık ve hatta çoğu zaman hatalı ve saptırıcı olmaya mahkûmdur. Zira siyer ile dinî ilimler arasında güçlü bağlar ve kuvvetli atıflar vardır. Bunun göz ardı edilmesi, siyer çalışmalarının eksik ve yüzeysel kalmasını -zorunlu olarak- netice verir.

VI. Kadim ve Müteahhir Kaynak Meselesi

Siyer kaynakları yapısal olarak iki gruba ayrılabilir:

Birincisi; öncü konumunda olan ve daha çok ham veri içeren kadîm kaynaklar. Musâ b. Ukbe, İbn İshâk gibi âlimlerin eserleri buna örnek olarak verilebilir.

İkincisi siyer ilmini adıyla, tarifiyle, mevzusuyla, temel kaide ve meseleleriyle ele alan ve dilbilim ile yöntembilim bakımından daha çok işlenmiş veri ihtiva eden müteahhir kaynaklardır.

Süheylî'nin *er-Ravdu'l-Unuf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li İbn Hişâm*'ı,

Ebû Zer b. Muhammed b. Mes'ûd el-Huşenî'nin *Şerh es-Sîretu'n-Nebeviyye Rivâyetu İbn Hişâm*'ı,

eş-Şâmî'nin *Subulü'l-Hudâ ve'r-Reşâd Fî Sîreti Hayri'l-İbâd*'ı,

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Zâdü'l-Me'âd*'ı,

Zürkânî'nin *Şerh ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*'si ve

Sıbtu İbni'l-Acemî'nin (753-841/1352-14380) *Nûrü'n-Nibrâs 'alâ Sîreti İbn Seyyidinnâs*'ı gibi eserler ikinci gruba örnek olarak zikredilebilir. Bu bağlamda araştırmacıların kaynaklara yaklaşım tarzıyla ilgili şu önemli hatırlatmayı yapmalıyız:

[374] *Nûrü'n-Nibrâs*, İbn Seyyidünnâs'ın *Uyûnü'l-eser fî fünûni'l-meğâzî ve'ş-şemâ'il ve's-siyer* adlı eserinin şerhidir.

1- Konuyla ilgili asıl veriyi içeren ilk kaynağa ulaşmak önemlidir.

2- İlmi çalışmalarda, ele alınan konuyla ilgili asıl verilerin metodolojik olarak bir araya getirildiği, dil ve usûl bakımından verilerin işlendiği ve erbabının konuyla ilgili uzun araştırmalarla, tahlil, tetkik ve tahkikler neticesinde ulaştıkları son durumu ortaya koydukları eserlere ulaşıp bunlara vakıf olmak çok daha önemlidir.

İlk kaynakları derin tetkik ve tahlillerle ele alan müteahhir kaynakları göz ardı etmek; sanki kadîm kaynaklar, ilk defa referans gösteriliyormuş gibi davranmak, Şarkıyatçıların tuzağına düşmektir. Daha da ötesi böyle bir faaliyet, açılmış bir yolu yeniden tekrar tekrar; fakat yanlış bir şekilde açmaya çalışmak gibi beyhude ve abes bir meşgaledir.

VII. Klasik Siyer Metinleri Okunurken Farkına Varılmadan Yapılan Bir Hata

Hz. Peygamber'in (a.s.) siyeri okunurken çoğu zaman farkına varılmadan yapılan bir hata söz konusudur. Şöyle ki:

Farklı şeyleri mukayese etmek veya birilerini örnek alıp taklit etmek insanın bilinen bir özelliğidir. Bunu yaparken, dikkat edilmesi gereken pek çok husus gözden kaçar. Geçmişe ait haberler, yaşanan zamanla mukayese edildiğinde, pek çok şeyin değişmiş olduğu gerçeği dikkate alınmazsa, çoğu zaman ulaşılan sonuçlarda veya verilen hükümlerde hataya düşülür.

Örneğin Hz. Peygamber (a.s.) devrinde, kurrâlık (mukri'), kadılık ve -çoğu zaman toplumun sevk ve idaresiyle ilgili komutanlık, imamlık, din öğreticiliği gibi vazifeleri de içeren- amillik gibi vazifeler, sırf Allah'ın rızasını tahsil etmek ve din-i mübîn-i İslâm'ın yayılması ve kökleşmesi gayesiyle, toplumun en itibarlı ve ehliyetli fertleri tarafından yerine getirilirdi. Daha sonraları ise bu vazifeler birer mesleğe dönüşmüştür.

Hz. Peygamber (a.s.), Hulefâ-yi Raşîdîn ve Emevî devirleri ile Abbâsî Devleti'nin başlangıç dönemlerinde ilim, bir meslek ve geçim kapısı değildi. Aksine ilim, sadece Şâri'den işitilenlerin nakledilmesi ve din konusunda bilinmeyenlerin öğretilmesiydi. Bunu da toplumun ileri gelenleri yapardı. İnsanlara, *Allah'ın Kitabı*'nı ve Hz. Peygamber'in (a.s.) *Sünnet*'ini öğretenler, bunu meslekleri olduğu için değil, bildiklerini tebliğ etmek için yapardı. Çünkü *Kur'ân-ı Kerîm*, Allah'ın, Peygambere indirdiği yol gösterici bir kitap; İslâm, inandıkları bir dindi. Onun uğrunda savaştılar ve canlarını feda ettiler. İnsanlar arasında ilk onlar, bu şerefe nail oldular. Bu yüzden, İslâm'ı öğrenip öğretmeye çok önem verirlerdi. İnsanların üstün sosyal statüleri, İslâm'ı öğrenmeye ve öğretmeye engel olmazdı. Hz. Peygamber'in (a.s.), Arap kabilelerine İslâm'ı öğretmek için ashabının ileri gelenlerini -hayattayken cennetle müjdelenmiş on sahâbeyi- görevlendirmesi buna örnektir.

Nihayet İslâm yerleşip sabitleşti, kökleşip dal budak saldı, çok uzaktaki toplumlar İslâm'a girdi. Durumlar değişti ve sürekli ortaya çıkan yeni meselelerden dolayı insanlar,

şer'î nasslardan (*Kur'ân-ı Kerîm* ve *Sünnet*'ten) hüküm çıkarmaya başladı. Bunun neticesinde İslâm'a dair meselelerde hata yapılmaması için dinî meseleleri iyi bilen insanlara ihtiyaç hasıl oldu. İlimler ve din öğrenimi-öğretimi, branş ve meslek hâline geldi.[375]

VIII. Siyerci Kaynak İlişkisi

Sehâvî'ye göre "tarih, hadîs disiplinlerinden biridir" (علم التاريخ فن من فنون الحديث).[376] Bu tesbiti, İslâm tarihçiliğinin ilk merhalesine tahsis etmek daha doğru görünmektedir. Zira İslâm tarihçiliği evvela siyer-megâzî yazıcılığı şeklinde başlamış ancak daha sonra muhtelif safhalardan geçerek kırk alanda[377] eser veren umumî tarihçiliğe dönüşmüştür.

Tarihçilik zaviyesinden meseleye bakıldığında ise hadîs, din-i mübîn-i İslâm'ın temel bir kaynağı olan Hz. Peygamber'in (a.s.) sözlerini, sîret ve sünnetini tesbit gayesiyle Müslümanların geliştirdikleri ve onlara mahsus özel bir tür tarihçiliktir denilebilir. Yani hadîs, Hz. Peygamber (a.s.) dönemine ait İslâm tarihinden başka bir şey değildir. Bu nedenle İmâm Buhârî eserine *el-Câmi'u's-Sahîh ve'l-Müsnedu'l-Muhtasaru Min Umûri Resûlillah ve Eyyâmihi/Resûlullah'ın Halleri, Sünnetleri ve Döneminde Meydana Gelen Hâdiseler Dair Sahih Verileri Müsned ve Muhtasar Bir Şekilde Toplayan Kitap* adını vermiştir.[378]

Öyleyse hadîs usûlünde geçerli kaide ve kuralların ekserisi siyer için de geçerlidir. Ancak iki alan arasında önemli bir fark vardır. Şöyle ki hadîste, bütün öğeleri birbirine bağımlı bir anlatım istenmez. Belki her ravinin, rivayeti bildiğine şehadet etmesi istenir. Siyerde ise, olayı tam olarak birbirine bağlamak ve senetleri, açıklamaları tekrara düşmeden ortaya koymak esastır. Hadîs ile siyer rivâyetlerinin farklı yapılara sahip olduğu konusu, Zührî gibi hadîs otoriteleri tarafından hem tesbit edilmiş hem de bunu uygulamada gösterilmiştir. Bunun asıl sebebi hadîs doğrudan dinin ikinci temel kaynağı olmasıdır. Hadîs diye nakledilen her şeyin mutlaka mevsuk bir isnada sahip olması gerekir. Aksi takdirde dini hükümlere kaynaklık teşkil etmez. Ancak siyerde olan her şey, doğrudan Hz. Peygamber'in (a.s.) sözleri veya yapıp ettikleriyle ilgili değildir. Siyer kaynaklarında yer alan muhite, ensaba, Câhiliye devri örf ve adetlerine dair konuların bir kısmı tarih ilminin alanına girer. Nitekim Buhârî'nin es-Sahîh'inde, Zührî'den alınmış rivayetlerde hadîs ile siyer rivâyetlerinin farklı yapılara sahip olduğuna işaret eden örneklere rastlamak mümkündür. Mesela ifk hâdisesi ile ilgili rivayette Zührî'nin, "her bir ravi, bana bu hadisin bir kısmını rivayet etti, bazısı bazısından daha anlayışlı

[375] İbn Haldûn, I,30-31.
[376] Sehâvî, el-İ'lan bi't-Tevbih limen Zemme't-Tarîh, thk. F. Rosenthal, Beyrut ts., s. 82.
[377] Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 150-154.
[378] "كتاب الجامع الصحيح المسند المختصر من أمور رسول الله -صلى الله عليه وسلم- وسننه وأيامه" Bkz. İbnü'l-Mülakkin Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfiî el-Mısrî (v. 804/1401), et-Tavzîh li Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh, thk. Dârü'l-Felâh li'l-Bahsi'l-İlmî ve Tahkîki't-Tirâs, nşr. Dârü'n-Nevâdir, Dımaşk 1429/2008, I,83.

idi. Ben, herkesin bana anlattıklarını bir araya getirip topladım" dediği kaydedilir. Aynı metodu, Zührî'den önce Urve b. Zübeyr de uygulamıştır.[379]

Aynı şekilde tarih usûlü konusunda söylenen şeylerin bir kısmı siyer için de geçerlidir. Yine arada önemli bazı farklar bulunmaktadır. Siyerde yer alan rivâyetlerin önemli bir kısmı dinî haber mahiyetindedir. Bu meyanda İbn Haldûn'un tesbiti önemlidir. Ona göre İslâm tarih kitaplarında yer alan haberler, konusuna göre ikiye ayrılabilir:

1- Dinî haberler (الأخبار الشرعية),

2- Olaylara ait haberler (الأخبار عن الواقعات).[380]

Hadîs usûlündeki râvilerin doğruluğunu ve adaletini araştırma yöntemleri, Hz. Peygamber'in (a.s.) hadîslerinde sahîhi, sahîh olmayandan ayırt etmeye yeterli gelse bile tarihçilerin naklettikleri olaylara ait haberlerde kâfi gelmemektedir. Tarihî hâdiselerde kişi eleştirisi ancak ikinci derecede yardımcı olabilir. Yapılması gereken umrânın doğasına dair bilgiye dayalı olarak haberin içine girip olay eleştirisi (temhîsu'l-ahbâr)[381] yapmaktır. Böyle yapıldığı takdirde aktarılan hâdiselerde doğruyu yanlıştan ayırmanın yolunu; yani şüpheye mahal bırakmayacak burhânî bir metotla doğruyu yanlıştan ayırmanın yöntemini buluruz. Böylece umrânda vuku bulan hâdiselerin doğruluk ve yanlışlığını tesbit konusunda nasıl karar verebileceğimizi biliriz. İşte tarihçiler, naklettikleri hâdiselerde doğruluk kriterini bu ölçüyle tesbit ederler.[382]

Tarih şahitliklere dayalı olarak yazıldığından, tarihte doğruyu yanlıştan ayırmak işi, üç temel işleme indirgenir. Bunlar, her şeyden evvel şahitlikleri araştırmak (yani kaynak tesbiti yapmak), sonra onları kontrol etmek (yani dış tenkide ve iç tenkide tabi tutmak) ve nihâyet onları anlamaktır.[383]

Tarihçinin otoritesiyle ilişkisi ve konusunu ele alış tarzına dair yöntemler öneren Tâcüddîn Sübkî'nin tesbitleri siyer araştırmaları için de geçerlidir. Ona göre tarihçi:

1- Doğru sözlü olmalıdır.

2- Alıntı yaptığında manayı değil, lafzı esas almalıdır.

3- Alıntıyı müzakere ederek yapmalı, sonra kaydetmelidir.

4- Haberin kaynağını belirtmelidir.

Bu dört şart, tarihçinin kaynakla ilişkisini belirler.

---

[379] Buhârî, Kitâbü'l-Megâzî, (بَابُ غَزْوَةِ أَنْمَارٍ); Taberî, Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk, Beyrut 1987, III,36,163-164-220; İbn İshak, es-Sîrê: Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Megâzî, thk. M. Hamidullah, Konya 1981, s. 35-37.

[380] İbn Haldûn, I,38-39.

[381] تمحيصه إنما هو بمعرفة طبائع العمران وهو أحسن الوجوه وأوثقها في تمحيص الاخبار وتمييز صدقها من كذبها

[382] İbn Haldûn, I,38-39.

[383] Halkın, s. 3,34.

Tâcüddîn Sübkî, - siyer, tabakât, terâcim, vefâyât, menâkib gibi- biyografi yazan tarihçilerin dikkat etmesi gereken hususlar üzerinde durur. Ona göre tarihçi-biyografi yazarının:

1- Biyografisini yazdığı veya hakkında bilgi verdiği kişinin dindarlık, ilim ve başka sıfatlar bakımından, durumunu bilmesi gerekir. Zira bu husus çok önemlidir.

2- İbaresi yani beyanı[384] güzel ve düzgün (hesenü'l-ibare) olmalıdır.

Lafızların/sözcüklerin ifade ettiği anlamları bilmelidir (medlûlât-ı elfâza marifet). Tâcüddîn Sübkî'nin –az önce zikrettiğimiz- bu ifadesinde dil-edebyat, mantık, münazara, cedel ve fıkıh usûlü gibi ilimleri ilgilendiren, "ibare", lafız/elfâz, "delâlet", "dâl", "medlûl", "medlûlatü'l-elfâz" ve "lafız-anlam ilişkisi" gibi ıstılahlara dikkat çeker. Ona göre tarihçinin, yazılı kaynakları hakkıyla anlayıp onları deşifre edebilmesi ve tarih yazımı için derinlikli bir dil formasyonuna sahip olması gerekir. Bu tarih çalışmalarında vazgeçilmesi mümkün olmayan bir ön şarttır.

3- "Tasavvuru güzel" olmalıdır. Ta ki ele aldığı şahsın tercüme-i halini/hayat hikâyesini bir bütün olarak tasavvur edebilsin ve durumunu ne eksik ne de fazla anlatabilsin.

Tâcüddîn Sübkî'nin, üçüncü maddede kullandığı "tasavvuru güzel" ibaresi, "hasenü't-tasavvur" şeklinde bir izafedir. Bu izâfedeki "hasen"[385] kelimesi, kelâm, ahlak ve fıkıhta çokça tartışılan bir terimdir. "Tasavvur" ise İslâm mantıkçılarının bilgi nazariyesi ile ilgili olarak kullandıkları önemli bir terimdir. "Hasen" sözcüğünü Türkçe'deki "güzel" kelimesiyle anlamlandırıp –ilgili kaynaklara bakılmasını hatırlatarak- geçeceğiz. Ancak tasavvur kelimesinin ıstılahî manası üzerinde bir nebze durmak konunun anlaşılmasını sağlamak açısından önemlidir.

Mantıkta tasavvur, bir şeyin sûretinin akılda hâsıl olması ve mahiyetin -nefiy veya ispat (olumlu veya olumsuz) şeklinde bir hüküm vermeden- idrak edilmesidir.[386] Tasavvurun meydana gelmesi, mücmelin tafsiline veya mufassalın –nisbeten- tafsil edilmesine dayanır.[387] Temessül gibi olan tasavvur, tahayyül, tevehhüm ve zandan farklıdır.[388] Ayrıca bir şey hakkında hüküm vermek, -herhangi bir şekilde- o şeyi tasavvur etmenin uzantısıdır. Şöyle ki:

İslâm mantıkçılarına göre her ilim ya tasavvur ya da tasdiktir. Onlar, bilgi nazariyesi ile olan ilgisinden dolayı, tasavvurdan ilk ilim olarak bahsetmişlerdir. İlk ilim olan

[384] Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî el-Hamevî (v. 770 civarı), el-Misbâhü'l-Münîr fî Ğarîbi Şerhi'l-Kebîr, nşr. Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, II,389.

[385] Bkz. İlyas Çelebi, "*Hüsün ve Kubh*" md., DİA, İstanbul 1999, XIX,59-63.

[386] "حصول صورة الشيء في العقل ، وإدراك الماهية من غير أن يحكم عليها بنفي أو إثبات", el-Cürcânî, et-Ta'rîfât, "التصور" md.

[387] "طلب حصول التصور في الذهن لا يرجع إلا على تفصيل مجمل أو تفصيل مفصل بالنسبة", es-Sekkâkî (v.626), Miftâhü'l-Ulûm, thk. Nuaym Zarzûr, Beyrut 1407/1987, s. 303.

[388] Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdillah el-Askarî (v. 395), Mucemü'l-Fürûki'l-Lüğaviyye, thk. Beytullah Beyât, Kum 1412, s. 126,342.

tasavvur, tanımla ve onun yerine geçen bir şeyle kazanılır. Tasdik ise kıyas ve onun yerine geçen bir şeyle kazanılır.[389]

Asıl mevzuumuz olan "tasavvuru güzel" (hasenü't-tasavvur) izafesi de ıstılahî bir anlam kazanmış olup: "Eşyanın, olduğu şekliyle ve olduğu kadar, anlaşılır bir şekilde anlatılmasıdır" diye tarif edilmiştir.[390]

4- Kişisel arzu ve eğilimlerine (hevâ) yenilmemelidir. Aksi takdirde hevesleri, hayallerle sevdiğinde sözü uzatırken başkasında kısaltır. Öyleyse tarihçi ya kişisel arzu ve eğilimlerinden sıyrılmalı -ki bu çok önemlidir- ya da âdil davranıp bunları bastırmalı ve insâf yolunu tutup dengeli olmalıdır.[391]

Tâcüddîn Sübkî'ye göre tarihçinin tasavvurunun güzel olması ve bilgisi, bazen -yazım esnasında- olayları hatırlaması için yeterli olmayabilir.[392] Öyleyse, tarihçide bulunması gereken şartlara "hatırlama melekesine sahip olmak" da ilave edilmelidir.

Kâfiyeci, bu yöntemin tarih için de geçerli olduğunu ve bunun, özelde siyer için genelde ise tarihin yapısına uyarlanması ve tarih tenkidinin birer unsuru haline dönüştürülmesi gerektiğine işaret eder.[393]

Hadîsin sıhhatini tesbit yöntemlerinin ilki, "biyografi ilmi" (ilmü'r-ricâl) vasıtasıyla yapılan ve senedde yer alan râvilerin değerlendirilmesi manasına gelen "cerh ve tadîl" yöntemidir. Buna göre tarihçi, yalnızca tarihî haberleri toplayan, düzenleyen, nakleden kişi değildir. Tarihçi, bunu yaparken -ana araçları olarak- bu haberleri kendisinden evvel nakleden kişilerin güvenilirlik derecesini "biyografi ilmi" (ilmü'r-ricâl) ve "kişi eleştirisi ilmi" (cerh ve tadîl) yardımıyla tesbit edendir. Bu sebeple Müslüman tarihçinin, naklettiği tarihi haberle ilgili olarak "kişi eleştirisi" yapması, "isnat" zincirini kullanması haberin doğruluk derecesini yükseltir.

Kâfiyeci işi daha ileri götürerek hadîs râvisinde aranan dört şartın tarihçide de bulunması gerektiğini söyler. Bunlar: akıl, zabt, İslâm ve adalettir. Ona göre hadîsçi ve tarihçi dini meselelerde itimat edilir ve güvenilir kişidir. Bu şartlar, tarihçinin tarihine rağbetin artması ve ölçüsüz davranmaktan ve iftiralardan sakınması içindir. Böylece tarihçi, sapma ve saptırma tehlikesine düşmekten kurtulur.

---

[389] M. Naci Bolay; *Farabi ve İbni Sina'da Kavram Anlayışı*, İstanbul 1989, s. 8-9.

[390] "حسن التصور البحث عن الأشياء بقدر ما هي عليه بسهولة" bkz. Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcilârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî (952-1031/1545-1622), et-Tevkîf Alâ Muhimmâti't-Taârîf, thk. Muhammed Rızvân ed-Dâye, Beyrut 1410, s. 280.

[391] Tâcüddîn Sübkî (727-771/1326-1369), *Tabakâtü'ş-Şafiiyyeti'l-Kübrâ*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv – Mahmud Muhammed et-Tanâhî, İsa el-Babî el-Halebî ve ortakları matbaası 1964, II,22-25; *Kâide fi'l-Cerh ve't-Tadîl ve Kâide fi'l-Muerrihîn*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Kahire 1978, s. 69-86.

[392] Müellifin asıl ibaresi istihzar (الاستحضار) olup huzûru't-tasavvur (حضور التصور) şeklinde de kullanmıştır. Bu tabirler, istenen şeylerin hatırlanması melekesini ifade eder. Yani tasavvur edilen şahsın biyografisi yazılırken onunla ilgili hatırlanabilmesi melekesi.

[393] Kâfiyeci (v. 879/1474), el-Muhtasar fî İlmi't-Târîh, thk. Muhammed Kemaleddîn İzzeddîn, Beyrut 1990, s. 70.

Kâfiyeci, râvîde bulunması gereken, akıl, zabt, İslâm ve adalet şartlarını *"et-Teysîr fi Kavâidi 'İlmi't-Tefsîr"* adlı eserinde şu şekilde izah eder:

1- Akıl, bir nurdur. Hislerin algıları sonucunda akıl düşünerek, Yüce Allah'ın da yardımı ile kalp isteneni onunla görür. Burada akıldan murat, ergenlik yaşını aşıp rüşd çağına gelmiş insanın sahip olduğu akıldır. Fakat hukukî mesuliyeti gerektiren akıl kapasitesiyle, bilgi alma ve aslına sadık bir şekilde nakletme kapasitesi farklıdır.

2- Zabt, insanın, işittiği herhangi bir şeyi, aradan uzun zaman geçmiş olsa bile dilediği anda hatırlayabilmesi, iyi belleyip hıfzetme yeteneğine sahip olması anlamına gelir. Tarih söz konusu olunca zabt, tarihî olguları konu edinen kaynakların aslına uygun ve doğru bir şekilde anlaşılmaya çalışılması, tesbit edilmesi ve nakledilmesi anlamına gelir. Tarihî olgulara ait bilgiler ile yorumlar birbirine karıştırılmamalıdır. Tarihçinin yorumunu tarihî olgular gibi aktarması doğru değildir.

3- İslâm, Allah'ın varlığını ve sıfatlarını, dinin zaruriyâtını ikrar ve tasdikten ibarettir.

4- Adalet, iyilik ve takvaya devama riâyet ederek bidatsız olarak dini korumaktır. Kâfiyeci'ye göre bu tarifteki "dini koruma" sözü, küfür ehlini dışarıda tutmak için; "takva ve iyiliğe devama riâyet etmek" sözü de bidat ehlini hariç tutmak içindir. Zira ne küfür ehli ne de bidat ehli adildir.[394]

Hadîs usûlünde rivâyetinin kabulü için bir râvide bulunması gereken iki önemli sıfattan biri "adalet", diğeri "zabt"tır. Bu iki sıfata sahip râvi sika (güvenilir) kabul edilir.[395]

M. İkbal'e göre de bir bilim dalı olarak tarihin vazgeçilmez bir şartı, olayları kaydetmedeki doğruluktur.[396] Hâdiselerle ilgili doğru bilgi eninde sonunda bunları anlatan ve nakledenlere dayandığı için tarih eleştirisinin ilk kuralı olayı nakleden kişinin karakterinin araştırılmasıdır. Zira olayı anlatan kişinin karakteri onun ifadesini şu veya bu şekilde etkiler. *Kur'ân-ı Kerîm* bu hususta şöyle der: *"Ey iman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın."*[397]

Hadîsin sıhhatini tesbit yöntemlerinin ikincisi ise metinle ilgili olup çeşitli şekillerde yapılır.

Sened-metin sıhhat tesbit yöntemleri, klasik İslâm tarihi metinlerinin değerlendirilmesi bakımından önemli kuralları içermektedir. Yapılması gereken, hadîsin sıhhatini tesbit yöntemlerinin, tarihin yapısına uygun bir biçimde uyarlanması, ayıklanması ve güncelleştirilmesidir.

---

[394] el-Kâfiyeci (v. 879/1474), Kitabü't-Teysîr Fî Kavâidi İlmi't-Tefsîr, metni terceme ve notlarla birlikte neşre hazırlayan: İsmail Cerrahoğlu, Ankara 1974, s. 79-80; Talat Koçyiğit, Hadîs Istılahları, Ankara 1985, s. 21,370,466.

[395] Bkz. T. Koçyiğit, s. 466.

[396] Muhammed İkbal, İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu, çev. Ahmet Asrar, İstanbul 1984, s. 190-191.

[397] el-Hucûrât 49/6.

Kâfiyeci, tarihî haberler konusunda gerçeğe bağlı kalınması gerektiğini dinî ve ahlakî argümanlarla da anlatmaya çalışır. Benzer bir yaklaşıma Mirhond'da rastlıyoruz. Mirhond'a göre "*Kur'ân-ı Kerîm*, gerçekleri değiştirip çarpıtan insanlar için 'sözleri yerinden değiştirerek tahrif ederler'[398] demiş ve onları kötülemiştir. Tarih yazılırken, her şey olduğu gibi iyisi ve kötüsü ile yazmalı ve bunlar asla gizlememelidir. Tarihçi övme ve yermeye girişmemeli, bir yargıya varırken çok dikkatli ve dengeli olmalıdır. Tarihçi, sözünde doğru olmalı, değerlerini çıkarlara değişmeyen tutarlı biri olmalı ki eserini okuyacak insanlara karşı vebal altında kalmasın."[399]

IX. Siyer ve Siyerin Yaşandığı Çevre

"*Nuh: 'Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi bırakma!' 'Çünkü sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; yalnız ahlâksız, nankör insanlar doğururlar/yetiştirirler' dedi*"[400] meâlindeki âyet-i kerîmede çevrenin, insan üzerindeki etkilerinden söz edilmektedir. Evet insan, çevresinin, sonradan elde ettiği kazanımların ve alışkanlıkların ürünüdür; kalıtım, tabiat ve mizacının değil.[401] Zira medenî/içtimaî bir varlık olarak insan, yapısı itibariyle çevreyle çok yönlü bir etkileşim halindedir.

Bu yaklaşımın peygamberler için ne kadar geçerli olduğu ayrı bir bahistir. Ancak peygamberlerin ilahî gözetim ve terbiye altında oldukları aşikârdır. Nitekim "*muhakkak sen, bizim inayetimiz/gözetimimiz altındasın*" meâlindeki âyette bu hakikate işaret edilmiştir.[402] Peygamber Efendimiz (a.s.) ise: "Rabbim bana edebi güzel bir surette ihsan etmiş, edeplendirmiş" buyurmuştur.[403]

Siyer olayların yaşandığı dönem ve muhit, klasik dönem İslâm ulemasının tesbit ettiği gibi değil de bazılarının tasvir ettiği gibi çok kötü ise -ki bir hadîste kötü bir çevrede yetişmenin insan üzerinde olumsuz tesirleri bulunduğuna işaret edilmiştir[404]- beşeriyetin mecrasını tevhid, mekârim-i ahlak, salih amel, adalet, merhamet,

---

[398] en-Nisâ 4/46.

[399] A. Z. V. Togan, Tarihte Usûl, s. 156-157.

[400] Nuh 71/26-27. *Kur'ân-ı Kerîm*'de ve çeşitli hadîslerde insanın selim bir fıtratla bu dünyaya geldiği, kalıtım yoluyla sadece ebeveyninin biyolojik özelliklerini aldığı, ebeveynin sosyal hayatta elde ettiği kazanımların kendisine kalıtım yoluyla geçmediğine işaret edilir [el-Arâf 7/172-173; er-Rûm 30/30; كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الفِطْرَةِ: Ma'mer b. Râşid (v. 153/ 770), el-Câmi' (Abdurrezzâk'ın *el-Musannef*'ine ekinde), thk. Habîburrahman el-'Azamî, Beyrut 1403, XI,119 hadîs no: 20087]. Ehl-i Sünnet akâid mezheplerine göre insanda, iki çeşit fiil meydana gelmektedir: Birincisi, zorunlu fiillerdir. Bunlar: Allah'ın irade ettiği anne babadan, irade ettiği zamanda, dilediği şekilde yaratması, insanın ruhî, bedenî organlarının işleyişi ve genelde kâinatın, özelde dünyanın adeta bir mesken mahiyetinde yaratılıp insanın istifadesine sunulması/ona musahhar kılınması gibi sayısız fiillerdir. İkincisi ise insan iradesine bağlı fiillerdir. Bunlar Allah'ın insana verdiği beden ve uzuvlardan diğer nimetlere kadar insanın onları dilediği gibi kullanmasıdır. İnsan iradesini yansıtan fiillerde isteyen insandır; ama o fiilleri yaratan yine Allah'tır. Dileyen insan olduğu için tercihlerinden sorumludur.

[401] "فهو ابن عوائده لا ابن نسبه" "الانسان ابن عوائده ومألوفه لا ابن طبيعته ومزاجه" bkz. İbn Haldûn, I,134,410.

[402] et-Tûr 52/48.

[403] (أَدَّبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي) Kemâleddîn Ebu'l-Bekâ' Muhammed b. Musa ed-Demîrî eş-Şafiî (v. 808/1405), *en-Necmu'l-Vehhâc fî Şerhi'l-Minhâc*, nşr. Dâru'l-Minhâc, Cidde 1425/2004, VIII,308.

[404] Hz. Peygamber (a.s.) "Hadrâu'd-dimen'den sakının!" buyurduklarında sahâbeler: "Hadrâu'd-dimen

medeniyet, ümran ve ilim gibi ulvî hedeflere çeviren sahâbe nesli denilen erdemliler kuşağı bu kötü hammaddeden nasıl ortaya çıkarıldı?

Siyer olayların yaşandığı döneme ve muhite dair bilgiler, tabiîn dönemi hadîs ve siyer-megâzî uleması ile ensâb, tabakât, ahbâr ve tarih bilginleri tarafından bir takım kaide ve yöntemler çerçevesinde vakıa mutabık, mübalağalardan uzak ve yanlış genellemelerden kaçınarak tespit edilmiş; kapsamlı, yetkin ve beliğ üsluplarla kayda geçirilmiştir.

Bu nedenledir ki İbn Haldûn, olayların meydana geldikleri muhit ve şartlarla birlikte kaydedilmesi gerektiğine, tarihte yöntem meselesi zaviyesinden dikkat çekmiş ve bu meseleye büyük önem atfetmiştir. O, tarihçileri, tarihî haberleri ele alış tarzları bakımından beşe ayırmıştır. Birincisi: İbn İshâk, Hişâm el-Kelbî, el-Vâkıdî, Seyf b. Ömer, İbn Habîb, et-Taberî ve el-Mes'ûdî gibi büyük İslâm tarihçileri geçmişe ait haberleri çok kapsamlı bir şekilde toplayıp bir araya getirmiş ve onları kitaplaştırarak korumuşlardır. Bu tarihçilerin en önemli özelliklerinden birisi, olayları meydana geldikleri muhit ve şartlarla birlikte kaydetmeleridir.[405]

Klasik dönem siyercilerin, İslâm'ın ortaya çıktığı çevreyi tasvir tarzları ile bazı kesimlerin tasvir tarzları oldukça farklıdır. Mütekaddîmin veya müteahhirîn siyer uleması, siyerin muhitini hakikat-i hale uygun ve ilmi yöntemlerle tasvir etmişlerdir.

Bazıları ise İslâm'ın ortaya çıktığı çevreyi kötülemekle Hz. Peygamber (a.s.) ve tebliğini yücelttiklerini sanmaktadırlar. Oysa bu yaklaşım: *"Risâletini/peygamberliğini/elçiliğini emanet edeceği yeri hakkıyla bilen ancak Allah'tır"*[406] meâlindeki âyette işaret edilen hakikate aykırıdır. Zira her bir peygamberin durumunun diğerinden farklı olduğu hakikati göz ardı edilmeden bu âyet-i kerîme zarf ve mazruf ilişkisine de işaret etmektedir. Risâleti kıyamete kadar bütün zamanlar ve mekânlar için geçerli son peygamber Hz. Muhammed'in (a.s.) Arap Yarımada'sında; Mekke'de ve Kureyş arasında zuhur etmesi bir tesadüf değildir.

Ayrıca Afîfüddin Ebû Bekir b. Abdirrahmân et-Türkî el-Bağdâdî es-Sûfî'nin; "kıymetli bir şey için değersiz bir şeyden üstündür dersen, o şeyin değerini düşürmüş olursun" şiirinde belirttiği duruma düşülmektedir.[407] Örneğin inci çakıl taşından kıy-

---

nedir ey Allah'ın Resûlü" diye sordular. Hz. Peygamber (a.s.): "Kötü çevrede yetişen güzel kadın" diye cevap verdi [أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : إِيَّاكُمْ وَخَضْرَاءَ الدِّمَنِ فَقِيلَ : يَا رَسُولَ اللهِ وَمَا خَضْرَاءُ الدِّمَنِ؟ قَالَ : الْمَرْأَةُ الْحَسْنَاءُ] (في الْمَنْبَتِ السُّوءِ) (Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî (v. 454/1062), *Müsnedü'ş-Şihâb*, thk. Hamdî b. Abdilmecid es-Selefî, nşr. Müessestü'r-Risâle, Beyrut 1407/1986, II,96]. Aynı şey hadîsin manayı muhalifiyle erkekler için de geçerlidir. Bu hadîsin, böyle çevrelerde yetişen insanları toplum dışına itmek anlamına gelmediği, bilakis olumsuz bir durumun, bir takım tedbirlerle giderilmesi gerektiğine işaret ettiğini hatırlatmalıyız.

[405] ıı- Bazı tarihçiler, tarihe dair doğru verileri yanlış haberlerle karıştırmışlardır. ıı- Bir kısım tarihçiler, sadece kendi dönemi ve bölgesiyle ilgili haberleri toplamışlardır. ıv- Bazı tarihçiler ise olayları meydana geldikleri çevreden soyutlayarak kaydetmişlerdir. v- Bazı tarihçiler ise haberleri aşırı derecede kısaltarak nakletmişlerdir. Bkz. İbn Haldûn, I, 4-5.

[406] el-Enâm 6/124

[407] إذا أنت فضّلت امرأ ذا فضائل . . . على ناقص صار المديح تنقّصا

metlidir, dolunay Süha'dan parlaktır veya kılıç asadan daha keskindir denilmez. Böyle denilirse zikredilen şeylerin değeri düşürülmüş olur. Zira değersiz bir şeye nispetle değer kazanan şey, değerli değildir.[408]

Tüm bunlarla birlikte hilkatte/eşyada asıl hayırdır/salahtır; şer/fesat ise tebeî-dir/arızidir. Hayır küllî, şer ise cüz'îdir.[409] Bu durum beşeriyet için de geçerlidir.

Hz. Peygamber (a.s.) ve tebliği, başkasına nispeten göreceli olarak üstün değildir. Bizzat kendisi mekârim-i ahlâk diye ifade edilen güzel ahlakî hasletlere sahiptir ve tebliğ ettiği din her bakımdan ulvidir. Mesela *"Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim."*[410] *"(Resûlüm!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik".*[411] *"Sen, Rabbine davet et. Zira sen, hakikaten dosdoğru bir yoldasın."*[412] *"Hiç şüphesiz senin için bitip tükenmeyen bir mükâfat vardır. Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin."*[413] Bu benzer meâldeki âyetler ile "güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim"[414] meâlindeki hadîs-i şerîf zikredilen hakikate işaret eder.

Yukarıda zikredilen hadîs-i şerif, konumuz açısından önemli bir hakikate işaret eder: İslâm'ın ortaya çıktığı çevrede güzel ahlakî seciyeler yaygındı. Hz. Peygamber (a.s.), söz konusu güzel ahlakî seciyeleri tamamlamak ve onları tevhîd ile irtibatlandırmak için gönderilmiştir. İslâm, âhiret inancıyla erdemli davranışları dünyevî beklentilerden kurtarmış ve Allah rızasını kazanma gayesine yönlendirmiştir. Eğer İslâm'ın

---

وكيف يقال البدر أضوا من السها . . . وكيف يقال الدرّ خير من الحصا؟

Bkz. İbn el-Fûtî eş-Şeybânî Kemâleddîn Ebu'l-Fazl Abdürrezzâk b. Ahmed (v. 723/1323), *Mu'cemu'l-Udebâ fî Mu'cemi'l-Elkâb*, thk. Muhammed el-Kazım, İran 1416, I. Baskı, I,435.

[408] (التّفضيل على النّاقص لا فضل)

[409] Bu nedenledir ki fıkıhta *"eşyada asıl* olan mübahlıktır" denilmiştir.

[410] el-Mâide 5/3.

[411] el-Enbiyâ 21/107.

[412] el-Hac 22/67.

[413] el-Kalem 68/3-4.

[414] Bu hadîsin rivâyet şekilleri şöyledir:

1- إِنَّ أَكْمَلَ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا، وَإِنَّمَا بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ صَالِحَ الْأَخْلَاقِ

2- إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ صَالِحَ الْأَخْلَاقِ:

[إنما بعثت لأتمم صالح الأخلاق) أي التي جبل الله عباده عليها من الوفاء والمروءة والحياء والعفة ولما قد علمهم رسل الله من قبل، قيل: الأخلاق هي صلاح الدين والدنيا والمعاد التي جمعها في قوله: "اللهم أصلح لي دنياي التي فيها معاشي وأصلح لي ديني الذي هو عصمة أمري وأصلح لي آخرتي التي فيها معادي"]. Bkz. Ebû İbrahim İzzeddîn Muhammed b. İsmail el-Hasenî el-Kehlânî es-San'ânî (v. 1182), *et-Tenvîr Şerh el-Câmi' es-Sağîr*, thk. Muhammed İshak Muhammed İbrahim, Riyad 1432/2011, IV,190, hadîs no: 2569.

3- إِنَّ اللهَ بَعَثَنِي بِتَمَامِ مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ وَكَمَالِ مَحَاسِنِ الْأَفْعَالِ

4- إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ مَحَاسِنَ الْأَخْلَاقِ أَوْ قَالَ حُسْنَ الْأَخْلَاقِ

5- بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ حُسْنَ الْأَخْلَاقِ

6- (إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ). Bkz. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe Abdullah b. Muhammed el-Absî (v. 235/849), *el-Kitâb el-Musannef fi'l-Ahâdîs ve'l-Asâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad 1409, VI,324 (*el-Fezâil*: بَابُ مَا أَعْطَى اللهُ تَعَالَى مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: hadîs no: 31773).

Hz. Peygamber'in (a.s.) ahlak ile ilgili bazı beyanatı için bkz. el-Hakîm et-Tirmizî (v. 320 ?), *Nevâdiru'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Resûl*, thk. Abdurrahman Umeyre, nşr. Dâru'l-Cîl – Beyrut, II,311-316 (الأَصْل الثّمُونَ وَالْمِائَة: فِي سر مَكَارِم الْأَخْلَاق).

zuhur ettiği muhitte güzel ahlaklar yaygın olmasaydı "güzel ahlakı tamamlamak" değil, "güzel ahlakı öğretmek için gönderildim" denilmesi gerekirdi.[415]

Bu bağlamda şunu da ifade etmekte yarar vardır: Câhiliyye deyimi, İslâm'la birlikte ortaya çıkmış ve özellikle "Arapların İslâm öncesi inanç ve onunla ilintili tutum ve davranışları" İslâmî devirden ayırt etmek için kullanılmıştır. Câhiliye terimi, Arapların İslâm öncesi dönemde medeniyetten mahrum olduklarını ifade etmez. Yemen'den Medâinu Sâlih'e kadar Arabistan'da tarihin çeşitli devirlerine ait medeniyetin izlerini görmek mümkündür. Yüzlerce şehir, esvâku'l-Arap denilen yüksek ticari faaliyetler ve *muallakât* denilen insanlık tarihini en seçkin şiir koleksiyonları gibi fikrî-edebî eserler buna delildir.[416]

Üstelik Câhiliye devri Arapları güzel ahlakları yüceltiyor ve hayat tarzı ediniyorlardı. Örneğin doğruluk,[417] ahde vefa,[418] cesaret, şeref, haysiyet, izzet,[419] mazluma yardım, iffet gibi konularda gayret sahibi olmak,[420] ulvî değerler uğruna ölmekten korkmamak;

---

[415] Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkī b. Yûsuf ez-Zürkânî (v. 1122/1710), *Şerhu'l-Muvatta' (Ebhecü'l-mesâlik bi-şerhi Muvatta'i'l-İmâm Mâlik)*, thk. Taha Abdurraûf Sa'd, Kahire 1424/2003, IV,404.

[416] Hz. Ömer (r.a.) Arap şiiri konusunda şöyle demiştir: "Şiiri ezberleyin, haberleri mütalaa edin. Zira şiir, güzel ahlaka çağırır, iyi işleri öğretir, güzel fiillere sevk eder, zekâyı geliştirir, fikri celp eder, menkıbeleri ve güzel ahlakları bellemeye yardımcı olur, kötü ahlaktan alıkoyar, şüphe celp eden yerlerde bulunmaktan sakındırır, yüksek mertebelere teşvik eder" (Ebû Ali el-Muzaffer b. Fazl b. Yahya el-Hüseynî (584-656/1188-1258), *Nazratü'l-İğrîz fî Nusreti'l-Karîz*, thk. Nuhâ Ârif el-Hasan, Dımaşk, s. 356). İbn Sellâm el-Cümahî'ye (v. 231/846) göre "şiir, Câhiliye devrinde Arapların divanı (yani Arapların tarih, dil, ilim, örf-adet ve tecrübelerinin arşivi) ve bilgeliklerinin (hikmet/hikem) zirvesi/kaynağı idi. Ondan öğrenir/alır ve ona müracaat ederlerdi. Bkz. *Tabakâti'ş-Şa'râ'*, Beyrut 1422/2001, s. 26,34.

[417] Muallaka şairi Züheyr b. Ebî Sülmâ (Rebîa) b. Riyâh el-Müzenî: "İnsaniyetin yarısı dil, yarısı da kalptir, geri kalan et ve kandır" "لِسَانُ الفَتَى نِصْفٌ وَنِصْفٌ فُؤَادُهُ . . . فَلَمْ يَبْقَ إِلاَّ صُورَةُ اللَّحمِ والدَّمِ".
Muallaka şairlerinden Amr b. Külsûm b. Mâlik (v. M. 584 veya 600): "Mekarîm-i ahlakı doğru babalardan tevarüs ettik (yani bunlar köklü geleneklerimizdir). Ölünce de onları çocuklarımıza miras bırakacağız": "وَرِثْنَاهُنَّ عَنْ آبَاءِ صِدْقٍ . . . وَنُورِثُهَا إِذَا مُتْنَا بَنِينَا".

[418] Züheyr b. Ebî Sülmâ: "Ahdini yerine getiren kınanmaz... Allah tarafından kalbi hayra yönlendirilmiş olan gizlenmez": "وَمَن يُوفِ لا يُذَمَ وَمَن يُهْدَ قلبُه . . . إلى مُطمَئِنِّ البِرِّ لا يَتَجَمجَم".

[419] Örneğin muallaka şairlerinden Antere b. Şeddâd b. Amr el-Absî (v. M. 614 [?]) izzet konusunda şöyle demektedir: "Zilletle olacaksa hayat suyu dahi olsa onu bana içirme. İzzetle olacaksa zehir dolu kâseyi bana içir. Hayat suyu zilletle cehennem gibidir. İzzetle olduktan sonra cehennem en güzel menzildir.":

ماء الحياة بذلة كجهنم . . . وجهنم بالعز أطيب منزل لا تسقني ماء الحياة بذلة . . . بل فاسقني بالعز كأس الحنظل

[420] İslâm'ın ortaya çıktığı çevrede yetişmiş olan Haccâc b. Yusuf es-Sekafî, el-Mu'tasım-Billâh (v. 227/842) ve 237/'851'de Uman'ı idare etmeye başlayan es-Salt b. Mâlik el-Harûsî el-Humeydî (الصلت بن مالك الخروصي الحمدي) gibi şahsiyetler, kendilerini yardıma çağıran mazlum kadınlara hiç tereddüt etmeden büyük ordular sevk ederek yardım etmişlerdir.
Örneğin Haccâc b. Yusuf'un, Hind seferlerini başlatmasının nedeni Hintli korsanların Müslüman bir kadını gasp etmeleridir. Kadın: "İmdat/yetiş ey Haccâc" diye çığlık atmış; bundan haberdar olan Haccac, kardeşinin oğlu Muhammed b. Kasım es-Sekafî'yi büyük bir orduyla Hindistan'a sevk etmiştir [أرض الهند فتحها محمد بن القاسم الثقفي سنة أربع وتسعين، وكان السبب في ذلك أن امرأة مسلمة ممن سباها أهل الهند أرادوها على نفسها، فصرخت: وا حجاجاه، فجهز الجنود إلى أرض الهند مع محمد بن القاسم، وكان معسكره بشيراز، فاتخذه الولاة منزلا إلى الآن. İbn Abdilmün'im el-Himyerî es-Sinhâcî (v. 727/1327 [?]), *er-Ravdu'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1980, II. Baskı, s. 596]
Yine Bizans İmparatoru Theophilos 223/838 yılında Zibatra'ya (Doğanşehir/Malatya) saldırarak

hatta savaş meydanlarında ölmeyi rahat döşeğinde ölmeye tercih etmek,[421] hayâ, neseb, cömertlik,[422] içki[423] ve zina[424] gibi kötü şeylerden uzak durmak, hilm, asabiyet, himâye, emân, civâr, misafirperverlik, diğergamlık, ıslah ve arabuluculuk ve hakemlik Câhiliye devrinde değerli kabul edilen güzel ahlaklardan bazılarıdır.[425]

İfade edilen hakikate şu meâldeki hadîs işaret etmektedir: "Siz bana Arap şecerelerinin madenlerinden (yani soylarından) soruyorsunuz. İnsanlar madenler gibidir. İnsanların Câhiliye zamanında hayırlı olanları İslâm'ı anlayıp ilim üzere yaşarlarsa, İslâm devrinde de en hayırlı olanlarıdır".[426]

---

katliam yaptı ve şehri tahrip etti. Bu saldırıda Bizanslıların eline düşen Müslüman bir kadın Ammûriyeli (عَمُّورية: Amorium: Emirdağ yakınlarındaki antik kent) bir papaza verildi. O kadının: "İmdâd ey Mu'tasım" (وَامُعْتَصِمَاهْ) diye çığlıklar atıp yardım istediğini haber alan Abbâsî halifesi el-Mu'tasım-Billâh, hemen "imdadına yetiştim" diye karşılık vermiş ve aynı saatte sarayında: "Sefere! Sefere!" diye bizzat kendisi ilanât yapmıştır. Ordusuyla Ammûriye'ye kadar ilerleyip Bizanslıların İstanbul'a denk tuttuğu, çok değer verdiği o şehri fethetmiş ve o kadını papazın elinden kurtararak onu şiddetle cezalandırmıştır. Bkz. Sıbt İbü'l-Cevzî (581-654), *Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârihi'l-Â'yân*, thk. Muhammed Berekât v.dğr., Dımaşk 1434/2013, XIV,276.

[421] Antere b. Şeddâd b. Amr el-Absî:
إذا كشف الزّمانُ لك القناعا . . . ومدّ إليك صرفُ الدّهر باعا
فلا تخش المنية والتقيها . . . ودافع ما استطعت لها دفاعا
ولا تختر فراشاً من حرير . . . ولا تبك المنازل والبقاعا

[422] Hâtim et-Tâî (v. 578 [?]):
إذا كانَ بعضُ المال رَبّاً لأهْله فإنّي ، بحَمْد الله ، مالي مُعَبَّدُ
يُفَكُّ به العاني ، ويُؤكَلُ طَيّباً ويُعْطى ، إذا مَنّ البَخيلُ المُطَرَّدُ

[423] Abdülmuttalib b. Hişâm, Şeybe b. Rebiâ, Varaka b. Nevfel, Abdullah b. Cüd'ân, Velîd b. Muğîre, Hz. Ebû Bekir, Osman b. Affân, Kays b. Âsım et-Temimî ve "ben sabah kavminin reisi iken akşam onların sefihi haline getiren bir şeyi içmem" diyen Abbâs b. Mirdâs es-Sülemi Câhiliye (العبّاس بن مرداس السلميّ . قيل له : لم تركت الشراب وهو يزيد في جرأتك وسماحتك؟ فقال : أكره أن أصبح سيّد قومي وأمسي سفيههم) devrinde kendilerine içkiyi haram kılmış kişilerdendir. Kays b. Âsım et-Temimî içki için: "رأيت الخمر صالحة وفيها . . . مناقب تفسد الرجل الكريما" demiştir.

[424] Hz. Osman (r.a.): Câhiliye'de tiksindiği için, İslâm döneminde ise haliyle hem tiksindiği hem de Allah'ın haram kılmasından dolayı zina etmediğini belirtmiştir [وَلا زَنَيْتُ فِي جَاهِلِيَّةٍ وَلا فِي إِسْلام ، وَقَدْ تَرَكْتُهُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ تَكَرُّهًا وَفِي الْإِسْلام تَعَفُّفًا. Bkz. Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), thk. Şuayb el-Arnavût v.dğr., *el-Müsned*, nşr. Müessesetu'r-Risâle, 1421/2001, III,21, hadîs no: 1403].
Hz. Peygamber (a.s.), Mekke'nin fethinden sonra Mekkeli kadınlardan biat alırken onlara bazı şartlar koşmuştur. Bunlardan birisi zina edilmemesidir. Hind: "Ey Allah'ın Resûlü! Hür kadın zina eder mi hiç?!" dedi. Hz. Peygamber (a.s.): "Hayır! Vallahi, hür bir kadın zina edemez!" buyurdu. Bkz. M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, Mekke'nin fethi.

[425] Bkz. Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul ts., 8. bölüm: "Câhiliye ve İslâm" başlığı; *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahettin Ayaz, Pınar Yayınları; Harun Öğmüş, *Câhiliyye Döneminde Araplar: Câhiliyye Şiirine Göre İslâm Öncesi Arap Toplumu ve Kur'ân'ın Getirdiği Değişim*, İz Yayınları, İstanbul 2013; T. H. Weir, "*Câhiliye*", İslâm Ansiklopedisi (MEB), III,11; Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara 1982, s. 98-99; Ahmet Kazancı, "*Câhiliye Döneminde Müsbet Davranışlar*", Uludağ Ü. İlahiyat F. Dergisi, sayı: 1, cilt: 1, yıl: 1, 1986, s. 106; M. Fayda, "*Câhiliye*", DİA, VII,17-19; Süleyman Tülücü, "*Câhiliye Kelimesinin Mana ve Menşe'i*", Atatürk Ü. İslâmî İlimler Fk. Dergisi, Ankara 1980, sayı: 4, s. 279-285; Murat Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Câhiliye*, İstanbul 2004, s. 17.

[426] (قَالَ : فَعَنْ مَعَادِنِ الْعَرَبِ تَسْأَلُونِي قَالُوا : نَعَمْ ، قَالَ : فَخِيَارُكُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُكُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقُهُوا) Buhârî, "*el-Enbiyâ*", 60: 21/57 (٧ : يُوسُف) (بَابُ قَوْلِ اللهِ تَعَالَى : لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ).

Hz. Ömer'in (r.a.) vefatından önce yaptığı vasiyet aynı hakikate işaret etmektedir: "Yeni halîfeye, bedevilere hayırla muamele etmesini tavsiye ederim. Çünkü bedeviler Arap'ın aslı ve İslâm'ın maddesidirler" (وَأُوصِيهِ بِالأَعْرَابِ خَيْرًا، فَإِنَّهُمْ أَصْلُ العَرَبِ، وَمَادَّةُ الإِسْلاَمِ).[427]

Örneği Câhiliye devri Arapları, bir kişide mürüvveti[428] oluşturan kahramanlık (hamaset), cömertlik, mülteciyi koruma, ahde vefa gösterme gibi ahlaki hasletleri yüceltmişlerdir.

İslâm: "Zalim veya mazlum da olsa kardeşine yardım et" (انْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا) şeklindeki Câhiliye asabiyet anlayışını; "kendi kabilesinden olan zalimi zulmünden alı koymak" davranışına dönüştürmüştür.[429] İslâm, insanlık âlemindeki ve kâinattaki benzerlik ve aynılıkları Allah'ın varlığı ve birliğinin; farklılıkları ise O'nun sonsuz ilim ve iradesinin âyetleri olarak nitelemiştir.[430] İlâhî takdirle meydana gelen farklılıkları inkâr veya onlarla övünüp başkasına üstünlük taslamanın haram olduğunu bildirmiştir. İnsanlar arasındaki fıtrî bir bağlara dikkat çekmiş; sıla-i rahim, akrabanın gözetilmesi ve adalet gibi emirlerle sahih bir mecraya yöneltmiştir.[431] "*Müminler ancak kardeştirler*"[432] meâlindeki âyetlerle akide bağı gibi daha ulvî toplumsal örgütlenme biçimleri önermiş; insanın değerini belirleyen takva, ehliyet ve emek gibi adil kıstaslar getirmiştir.

Siyerin zuhur ettiği çevreyi kötüleyerek siyeri yüceltme şeklindeki bir anlayış *Kur'ân-ı Kerîm*'de, hadîs külliyatlarında, klasik dönem siyer ulemasının eserlerinde, Câhiliye devrini ele alan kadim kaynaklarda, Câhiliye devri şiirinde,[433] muhiti çok yönlü bir şekilde ele alan İslâm coğrafyacılarının eserlerinde veya Mekke ve Medine gibi şehirleri ele alan el-Fâkihî, el-Ezrakî ile es-Semhûdî gibi âlimlerin eserlerinde rastlanmaz. Zikredilen kaynaklarda Câhiliye devrine dair hakikat-i halî tesbit eden birçok kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlarda verilen bilgiler vakıa mutabık ve gerçek durumu tespit şeklindedir. Bu tesbitler, mübalağalardan ve yanlış genellemelerden uzaktır. İlaveten söz konusu kaynaklar içerdikleri bilgilerle, siyerin çevresini hakikate uygun bir şekilde tespit edip siyerin anlaşılmasına katkı sunmakla birlikte İslâm çağı ile öncesi arasında doğru mukayese yapma imkânı da sunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de: "*Hatırla ki İbrahim şöyle demişti: 'Rabbim! Bu şehri/Mekke'yi emniyetli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut! Çünkü putlar, insanlardan*

---

[427] Buhârî, "*Ashâbu'n-Nebî*", 62: 8/48 (بَابُ قِصَّةِ البَيْعَةِ، وَالاتِّفَاقِ عَلَى عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ وَفِيهِ مَقْتَلُ عُمَرَ بْنِ الخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا).

[428] Bkz. İbn Kuteybe (v. 276/889), *'Uyûnü'l-Ahbâr*, nşr. Dâr el-Kutub el-İlmiyye, Beyrut 1418, 1,325 vd. (كتاب السودد).

[429] حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ، عَنْ أَنَسٍ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «انْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا» فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، هَذَا نَنْصُرُهُ مَظْلُومًا، فَكَيْفَ نَنْصُرُهُ ظَالِمًا؟ قَالَ: تَكُفُّهُ عَنِ الظُّلْمِ) bkz. Ebû İshâk el-Medenî İsmail b. Ca'fer b. Ebî Kesîr el-Ensârî ez-Zurekî (v. 180/796), *Hadîs Ali b. Ca'fer es-Sa'dî 'an İsmail b. Ca'fer el-Medenî*, thk. Ömer b. Refûd b. Refîd es-Sefiyânî, Riyad 1418/1998, s. 54, hadîs no: 52.

[430] er-Rûm 30/22; el-Hucûrât 49/13.

[431] "*Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor*" (en-Nahl 16/90).

[432] el-Hucûrât 49/10.

[433] Bkz. Harun Öğmüş, *Câhiliye Döneminde Araplar: Câhiliye Şiirine Göre İslâm Öncesi Arap Toplumu ve Kur'ân'ın Getirdiği Değişim*, İstanbul 2013.

birçoğunun sapmasına sebep oldular, Rabbim. Şimdi kim bana uyarsa o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, artık sen gerçekten çok bağışlayan, pek esirgeyensin. Ey Rabbimiz! Ey sahibimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için ben, neslimden bir kısmını senin Beyt-i Harem'inin/Kâbe'nin yanında, ziraat yapılmayan bir vadiye yerleştirdim. Artık Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meyledici kıl ve meyvelerden bunlara rızık ver! Umulur ki bu nimetlere şükrederler"[434] meâlindeki âyetler aynı zamanda siyerin muhitini hakikate uygun bir şekilde tasvir eden işaretler içermektedir.

Bunun dışında tarihin çeşitli devirlerinden kalan Arap yarımadasındaki ümrana ve medenî duruma işaret eden âyet-i kerîmler de bulunmaktadır. Mesela: *"Onların yurdu ile içlerini bereketlendirdiğimiz memleketler arasında, kolayca görünen nice kasabalar var ettik ve bunlar arasında yürümeyi konaklara ayırdık. Oralarda geceleri, gündüzleri korkusuzca gezin dolaşın, dedik"*.[435]

Aynı yaklaşım, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh el-Müsnedu'l-Muhtasar Min Umûri Resûlillah ve Sünenihi ve Eyyâmihi* (*Resûlullah'ın Halleri, Sünnetleri ve Döneminde Meydana Gelen Hâdiselere Dair Sahih Verileri Müsned ve Muhtasar Bir Şekilde Toplayan Kitap*) adı taşıyan eseri için de geçerlidir.

Yine aynı husus, İbn Hişâm, İbn Sa'd, Süheylî ve İbn Seyyidinnâs gibi siyer-megâzî âlimlerinin eserlerinin İslâm öncesi dönemi ele aldıkları bölümlerin konu başlıklarına ve muhtevasına bakıldığında da görülür. Örneğin İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ı İslâm tarihinin Hz. Peygamber'in (a.s.) doğumundan 238/852 yılına kadar olan dönemini kapsamaktadır. Eserin ilk kısmı, Hz. Peygamber'in (a.s.) hayat hikâyesine (*Ahbârü'n-Nebî*) ayrılmıştır. Önce giriş şeklinde Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamber olan ataları zikredilmiştir. Bu meyanda Âdem, Havva, İdris, Nuh, İbrahim ve İsmail ile Âdem ve Hz. Muhammed (a.s.) arasında geçen zamanın miktarı, Hz. Peygamber'in (a.s.) isimleri, nesebi, anneleri, dedelerinden Kusay, Abdümenâf, Hâşim ve Abdülmuttalib, ebeveyni Abdullah ile Âmine bint Vehb'in evlenmeleri, bi'sete kadar vuku bulan olaylar ve vahyin nüzulü anlatılmıştır.

İslâm coğrafyacıları, eserlerinin giriş kısmında -İslâm'ın doğduğu coğrafya olması nedeniyle- Arap Yarımadası'nı anlatmışlardır. Bu bölgeyi de anlatmaya *Kur'ân-ı Kerîm*'de *"ümmülkurâ"/şehirlerin anası*[436] denilen Mekke ile başlamışlardır.

Mesela el-Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm* adlı eserinde Arap Yarımadası'nı şöyle tasvir eder:

"Arap Yarımadası'yla söze başladık. Çünkü Allah'ın saygın evi Kâbe ve Peygamber'in (a.s.) şehri Medine oradadır. İslâm Dini oradan dünyaya yayılmıştır. Raşid Halifeler, Ensâr ve Muhâcir orada yaşamışlardır. Müslümanların sancak ve bayrakları cihat ve fetihler için orada göndere çekilmiş, dinle ilgili işler/müesseseler o bölgede güçlenmiştir. Yine hac ibadetinin edasıyla ile ilgili simgeler, menâsik, ihram sınırları, vakitler ve kur-

[434] İbrâhîm 14/35-37.
[435] Sebe 34/18. Bu âyet-i kerîmde Yemen-Suriye yolu üzerinde birbirine yakın, kolayca bulunan ve konaklama ihtiyaçlarına cevap veren kasabalara işaret edilmiştir.
[436] el-En'âm 6/92; eş-Şûrâ 42/7.

ban yerleri o bölgededir. O, fıkıh ulemasının emvâl türü eserlerinde zikrettiği öşüre tabi bir memlekettir,[437] müderrislerin şerhlerinde bilmek zorunda oldukları bir mekândır.

İnsanlık oradan yeryüzüne yayılmıştır. Hz. İbrahim (a.s.) orada tüm insanları hacca davet etmiştir.[438]

Orası, büyük çaptaki hudutları içinde birçok güzide şehirler ve bölgeler barındıran bir coğrafyadır.

Görmüyor musun?! Hicaz'ın ve Yemen'in tamamı, Sebe' ülkesi, Ahkaf, Yemâme, Eşhâr, Hacer, Umman, Taif, Necran, Huneyn, Mihlaf, Salih'in şehri Hicr, Âd ve Semûd kavimlerinin diyarları, terkedilmiş kuyular, görkemli saraylar, İrem'in yüksek sütunlu mekânları, Ashab-ı Uhdûd'un diyarı, Şeddad'ın hapishaneleri, Hûd'un kabri, Kindelilerin yaşadığı yerler, Tay Dağı,[439] Vadi'de refâh içinde yaşayanların evleri, Sina Dağı, Şuayb'in Medyen'i ve Musa'nın pınarları Arap Yarımadası'ndadır.

Arap Yarımadası, yüz ölçümü olarak coğrafyaların en genişi, saha olarak en düzü, en verimli topraklara sahip; hürmet ve şeref açısından en saygın şehirleri barındıran bir bölgedir."[440]

Netice itibariyle İslâm'ın zuhur ettiği çevreyi kötüleyerek İslâm'ı yüceltmiş olmayız. Zira bu yaklaşım İslâm'ı ve dolayısıyla İslâm'ın ilk kuşaklarını kötülemek anlamına gelir. Oysa Allah'ın İslâm'a muhatap seçtiği ilk kuşaklar, İslâm'ı kabule en müheyya aslı/fıtratı selîm madenler gibiydiler. İslâm'ın zuhur ettiği çevrenin mübalağalı ve tarihî hakikatlere aykırı bir şekilde kötülenmesi yaklaşımına hadîs mecmuaları, klasik İslâm tarihi, siyer ve coğrafya kaynaklarında da rastlanmaz.

X. Siyer Kaynakları ve Hakikat-i Muhammediyye (a.s.)

Hakikat kelimesi sözlükte "sâbite, vâkıa, bir şeyin künhü/özü/gerçeği ve aslı" manalarına gelir.[441]

---

[437] Yani Arabistan'ın tamamı Müslümanların olan bir memlekettir; haraç arazisi değildir.

[438] Burada müellif şu meâldeki âyetlere telmihte bulunmuştur: *"Bir zamanlar İbrahim'e Beytullah'ın yerini hazırlamış ve (ona şöyle demiştik): Bana hiçbir şeyi eş tutma; tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, rükû ve secdeye varanlar için evimi temiz tut. İnsanlar arasında haccı ilân et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen argın develer üzerinde sana gelsinler"* (el-Hac 22/26-27).

[439] İki dağdan oluşan Tay dağları, günümüzde Hâil Dağları (جَبَلَا حَائِل) ismiyle bilinmektedir.

[440] (أمّا بدأنا بجزيرة العرب لان بها بيت الله الحرام، ومدينة النبيّ عليه الصلاة والسلام، ومنها انتشر دين الإسلام، وفيها كان الخلفاء الراشدون، والأنصار والمهاجرون، وبها عقدت رايات المسلمين، وقويت أمور الدين، وأيضا فانّ بها المشاعر، والمناسك والمواقيت والمناحر، ثم هي عشرية قد ذكرها الائمّة في دواوينهم، ولا بدّ للمدرّسين من معرفتها في شروحهم، ولان منها دحيت الأرض ودعا إبراهيم عمة الخلق ومع ذلك فإنها تشتمل على حدود جليلة وكور كبيرة واعمال نفيسة الا ترى ان الحجاز كلّها واليمن بأسرها وبلد سبا والأحقاف واليمامة والاشحار وهجر وعمان والطائف ونجران وحنين والمخلاف وحجر صالح وديار عاد وثمود والبئر المعطّلة والقصر المشيد وموضع ارم ذات العماد وأصحاب الأخدود وحبس شدّاد وقبر هود وديار كندة وجبل طيّئ وبيوت الفارهين بالواد وجبل سينا ومدين شعيب وعيون موسى فيها وهي امدّ الأقاليم مساحة وأفسحها ساحة وأفضلها تربة وأعظمها حرمة وأشرفها مدنا) Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (335-378/946-988), *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm,* thk. Gazi Tulaymat, Dımaşk 1980, s. 95-96; ayrıca bkz. Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî (v. 340/951-52'den sonra], *Ülkelerin Yolları (Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik),* çev. Murat Ağarı, İstanbul 2015, s. 11; Yazarı Meçhul (372/982'de telif edilmiş), *Hudûdü'l-Âlem,* s. 105; İbn Havkal [Ebü'l-Kāsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî (IV./X. yüzyıl)], *10. Asırda İslâm Coğrafyası (Sûretü'l-Arz),* çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2004, s. 31.

[441] Mütercim Asım Efendi, *Kamusü'l-Muhit Tercemesi,* IV,3946 "حقق" md.

Kur'ân-ı Kerîm'de hak (الْحَقُّ) sözcüğü yüzlerce defa zikredilmekle birlikte aynı kökten olan ahak, hakîk (حَقِيقٌ)[442], ihkâk-ı hak ve istahakka gibi kelimelere de yer verilmiştir.

Hadîslerde "hakîkatü'l-îmân" terkibi çokça zikredilir ve imanın hakikatinin birtakım salih amellerin yapılması ve kötü fiillerin terkedilmesiyle ilgili olduğu bildirilir. Hadîs şârihleri "hakîkatü'l-îmân" terkibindeki hakikat kelimesine "imanın kemâli, hâlisi, künhü, mahzı, imanın inanç ve amel bakımından bütün şubelerini kapsaması" gibi manalar vermişlerdir.[443] Buhârî, "*Kitâbü'l-Îmân*"ın on dokuzuncu babını hakikat değeri taşıyan ve taşımayan iman meselesine ayırmıştır. Burada, ilgili âyetlere[444] atıfta bulunularak çeşitli bencil istekler ve duygusal endişelerden sıyrılıp İslâm'ı hak din olarak benimsemenin hakikat değeri taşıyan bir iman sayıldığı görülür. Diğer bazı hadîs ve haberlerde yer alan "Allah'ı bilmenin hakikati, takvânın hakikati (حَقِيقَةَ التَّقْوَى), İslâm'ın hakikati (حَقِيقَةَ الإِسْلام), hayâtın hakikati (لحَقِيقَةَ الْحَيَاء)" gibi ifadelerde hakikat kelimesi "en doğru, en mükemmel olan" anlamında kullanılmıştır.[445]

"Hakîkat-i Muhammediyye" tabiri tasavvufî bir terimdir ve fizik ötesi bir boyuta sahiptir.[446] Böyle olsa da biz hakikat-i Muhammediyye tabiriyle: Muayyen bir coğrafyada ve muayyen bir dönemde yaşadığı muhakkak ve tarihî bir sabite olan; lakin risâleti daimî ve cihan şümul olan son peygamber Hz. Muhammed'in (a.s.) zatı, risâleti, tebliğ ettiği vahyi, sünneti, din-i mübîn-i İslâm'ı, Şeriatı, sîreti, siyeri, ahlâkı, âlemlere rahmet oluşu, isrâ-mirâça mazhariyeti, kalbî, aklî ve hissi mucizeleri gibi şeylerle ile ilgili ilimlerin tamamında tezahür eden "manevî küllî şahsiyetini" kast ediyoruz.

Bu bağlamda Hakikat-i Muhammediyye'ye (a.s.) dair önemli bazı hususların hatırlatılmasında yarar vardır. Şöyle ki:

1. Kur'ân-ı Kerîm, Peygamber Efendimize (a.s.) en büyük makamı vermektedir. Hz. Muhammed'in (a.s.) risâleti kainâtın en büyük hakikatidir. Peygamber Efendimiz (a.s.), eşref-i mahlûkattır. Hakikat-i Muhammediyye (a.s.) denilen manavî küllî şahsiyeti ve makamı, iki cihanın en parlak güneşidir.

2. İslâm Dini'nin temeli Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğine imandır. Onun (a.s. peygamberliğine iman bir tarafa bırakıldığında geriye din namına bir şey kalmaz. Zira insanlar, Allah'a iman ile birlikte diğer iman esaslarını, güzel ahlakı, ilâhî emir

[442] el-A'râf 7/105.

[443] Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî (v. 1031/1622), *et-Teysîr bi Şerhi'l-Câmi's-Sağîr*, Riyâd 1408/1988, 3. Baskı, II,503; Ebû İshâk İbn Karkul İbrahim b. Yusuf el-Vahrânî el-Hamzî (v. 569/1173), Metâli' el-Envâr alâ Sihâhi'l-Asâr, thk. Dârü'l-Felâh, nşr. Vezâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslamiyye, Katar 1433/2012, II,345.

[444] Âl-i İmrân 3/19, 85; el-Hucurât 49/14.

[445] Buhârî, "*Îmân*", 1; Ebû Dâvûd, "*Sünnet*", 16.

[446] Allah'ın yarattığı ilk şey Resûlullah'ın (a.s.) nûrudur. Allah tüm varlığı bu nûrdan yine bu nûrun sahibi olan Hz. Muhammed'in (a.s.) yüzü suyu hürmetine yaratmıştır. Bunun da özü sevgidir (hubb). Allah bilinmeyi dilemiş, kendisini bilip tanısınlar diye de ilk olarak Hz. Muhammed'in (a.s.) nurunu ve bu nûrdan da tüm mahlukâtı yaratmıştır. Bkz. Mehmet Demirci, "*Hakîkat-i Muhammediyye*", DİA, XV,180; Ferzende İdiz, "*Tasavvufta Hakîkat-ı Muhammediyye Meselesi ve Mesnevî'den Örnekler*", EKEV Akademi Dergisi Yıl: 18 Sayı: 59 (Bahar 2014), s. 179-199.

ve nehiyleri Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliği sayesinde doğru bir şekilde öğrenmektedirler. Onun (a.s.) peygamberliği bir tarafa bırakıldığında imana dair biricik kaynak kurumuş olur ve insanlar ya tahrif edilmiş ve bozulmuş dinlere ya da tamamen batıl inanışlara mahkûm olurlar.

Bu meyanda el-Gazzâlî: "Allah'tan başka bir ilâhın bulunmadığına" inanmanın imanın kemali için yeterli olamayacağını kaydeder. Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğine iman etmenin önemine değinir ve imanın onun (a.s.) peygamberliğini tasdik etmekle tamamlanacağını belirtir. Allah'ın varlığına ve birliğine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) açıkladığı şekilde inanılması gerekir. *"De ki, Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın"*[447] meâlindeki âyet bu hakikate işaret eder.[448]

Başka bir ifadeyle şayet kelime-i tevhidin ikinci hükmü ihmal edilirse, kelime-i tevhidin ilk hükmü her bakımdan meçhule dönüşür ve tevhidin nitelikleri bilinemez.

Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğine imân etmek, yalnızca Allah'tan vahiy getiren bir vasıta olduğuna inanmak değildir. Bununla birlikte *Kur'ân-ı Kerîm*'in ona (a.s.) atfettiği özellikleri ve insanlar arasında Allah'ın elçisi olarak ona verilen "vahyi beyan", "onun örnek alınması" ve "ona (a.s.) ittibâ edimesi" gibi niteliklerin de kabulünü gerektirir.

3. Peygamber Efendimizin (a.s.) siyeri; yani sûret ve sîretiyle birlikte her bakımdan tercüme-i hali, sadece siyer kaynaklarında beyan edilenlerden ibaret değildir. İslâm ilim tarihinde gelişen usûl ve esaslara göre telif edilmiş bir siyer kitabı, siyerin sınırlarına işaret eder, mekân-zaman bakımından siyere dair bir çerçeve çizer, ana hatlarıyla konularına atıfta bulunur. Bu tespit, İslâm ilim tarihini boyunca muhtelif türlerde siyere dair yazılmış eserlerin -haşa- yetersizliğine değil, hakikat-ı Muhammediyye'nin (a.s.) azametine, derinliğine ve çok boyutluluğuna işaret eder. Muhtelif türleriyle klasik siyer kaynaklarının layık-ı veçhi ile hakikat-ı Muhammediyye'ye de işaret edip onu ifade ettiklerini de teslim etmek gerekir.

4. Peygamber Efendimizin (a.s.) halleri ve sıfatları, siyer ve tarih şeklinde beyan edilmiştir. Siyer ve tarih şeklinde beyan edilen niteliklerinin bir kısmı onun (a.s.) beşeriyetine bakar. Diğer bir kısmı ise peygamberliğiyle alakalıdır.

Hz. Peygamber (a.s.) beşeriyeti itibarıyla yüksek vasıflara sahiptir. Ancak onun (a.s.) sahip olduğu yüksek vasıfların hakikî mahiyetinin anlaşılabilmesi için onun (a.s.) sahip olduğu peygamberlik mertebesinin bilinmesi bir bütün olarak manevi şahsiyetinin idrak edilmesi gerekir.

Örneğin bir kişi hayal gözüyle, çarşı içinde bedevî bir Arap ile at alış-verişinde tartışan ve tek şahit olarak İslâm tarihine Züşşehadeteyn ünvanıyla geçen Huzeyme

[447] Âl-i İmrân 3/31.
[448] M. Sinanoğlu, *"İman"*, DİA, XXII,213,214.

b. Sâbit'i[449] gösteren o zatı (a.s.) düşündüğü vakit, aynı o zatın (a.s.) Refref'e binip Cebrail'i arkada bırakıp Kâbe Kavseyn'e (قاب قوسين)[450] koşup gidişine veya Cebrail ve Mikail iki muhafız yaver hükmünde Bedir Gazvesi'nde yanında bulunduğuna da bakması gerekir.

XI. Usûl ve Esas Bakımından Mucize

Mucizenin hakikati *Kur'ân* ve Sünnet ile sabittir. *Kur'ân-ı Kerîm*, nübüvvetten bahis bağlamında peygamberlerin onlarca mucizesini zikretmiştir.[451] Aynı durum Sünnet için de geçerlidir. Öyleyse diğer peygamberler için sabit olan bir durumun Hz. Peygamber (a.s.) için geçerli olmadığını söylemek her bakımdan hakikate aykırıdır.

"Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan sana kıssalarını anlattığımız kimseler de var, durumlarını sana bildirmediğimiz kimseler de var. Hiçbir peygamber Allah'ın izni olmaksızın herhangi bir âyeti/mucizeyi kendiliğinden getiremez.[452] *Allah'ın emri gelince de hak uygulanır ve o zaman bâtılı seçenler hüsrana uğrayacaklardır".*[453]

Hz. Peygamber (a.s.), peygamberlik davasında bulunmuş, ilâhî kelam olan *Kur'ân-ı Kerîm* ile birlikte bin kadar mucize göstermiştir. Bu mucizeler, delâilü'n-nübüvve[454] konusunda eser telif eden âlimler gibi erbâbı tarafından mevsuk ve ilmî usûllerle tesbit edilmiştir. O mucizelerin sübutu, peygamberlik davası kadar kesindir.

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde genelde peygamberlerin özelde Hz. Peygamber'in (a.s.) mucizeleri ile ilgili olarak müşrikler "bu sihirdir" demiştir.[455] Bu da gösteriyor

[449] Ebû Umâre Huzeyme b. Sâbit b. el-Fâkih el-Ensârî el-Hatmî (v. 37/657) Evs kabilesinin Hatmoğullarına koluna mensuptur. Annesi, Resûlullah'a (a.s.) biat eden kadın sahâbelerden Kebşe (Kübeyşe) bint Evs'tir. Medineli ilk Müslümanlardan Huzeyme (r.a.), Umeyr b. Adî (r.a.) ile birlikte kabilesinin putlarını kırmakla bilinmektedir. Uhud Gazvesi ile sonraki savaşların hepsine katılmış, Mekke'nin fethinde kabilesinin sancağını taşımıştır. Bazı rivayetlerde Bedir Gazvesi'ne katıldığı da zikredilmiştir. Hz. Peygamber'in (a.s.) borcu ödeyip ödemediği hususunda bir alacaklısıyla aralarında çıkan anlaşmazlıkta bu borcun ödendiğini görmediği halde Huzeyme (r.a.): "Biz seni vahiy gibi daha önemli bir konuda tasdik ediyoruz" diyerek şahitlik etti. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.) ona "şahadeti iki şahit yerine geçen kimse" anlamında "züşşehâdeteyn" lakabını vermiştir. Huzeyme (r.a.), o günden sonra bu lakapla tanınmıştır. Hz. Peygamber (a.s.), ayrıca onun hakkında: "Herhangi bir kimsenin lehine veya aleyhine Huzeyme'nin şahitlik etmesi yeterlidir" buyurmuştur. Evs kabilesi onun bu özelliğini Hazrec kabilesine karşı iftihar vesilesi yapmıştır (İbn Sa'd, IV,378-380; A. Çubukçu, *"Huzeyme b. Sâbit"*, DİA, XVIII,436).

[450] Âyet meâlen şöyledir: *"O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu"* (en-Necm 53/9).

[451] *Kur'ân-ı Kerîm*'in tevhîd, haşir, peygamberlik ve âdalet ile ibâdet şeklindeki dört ana teması bulunmaktadır.

[452] er-Ra'd 13/38.

[453] el-Mu'min 40/78.

[454] Delâilü'n-nübüvve, Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğini ispat etmek amacıyla yazılan eserlerin ortak adıdır.

[455] İnkârcılar, peygamberlerin mucizelerini hep: *"Bu, apaçık bir sihirden başka bir şey değildir"* diye reddetmişlerdir. Bkz. el-Mâide 5/110; el-En'âm 6/7,25; el-A'râf 7/132; Yunus 10/76, 96-97; Hûd 11/7; en-Neml 27/13; Sebe' 34/43; es-Saffât 37/14-15; el-Ahkâf 46/7; el-Kamer 54/1-2; es-Saff 61/6

ki müşrikler vuku bulan mucizelerin vücutlarını ve vukularını inkâr edememişlerdir. Kendilerini aldatmak veya onlara uyanları kandırmak için -hâşâ- sihir demişlerdir.

Misal olarak şu âyet-i kerîme zikredilebilir: *"Allah o zaman şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene (verdiğim) nimetimi hatırla! Hani seni mukaddes ruh (Cebrail) ile desteklemiştim; (bu sayede) sen beşikte iken de yetişkin çağında da insanlarla konuşuyordun. Sana kitabı (okuyup yazmayı), hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan, kuş şeklinde bir şey yapıyordun da ona üflüyordun, hemen benim iznimle o bir kuş oluyordu. Yine benim iznimle anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştiriyordun. Ölüleri benim iznimle (hayata) çıkarıyordun. Hani İsrailoğullarını (seni öldürmekten) engellemiştim; kendilerine apaçık deliller (mucizeler) getirdiğin zaman içlerinden inkâr edenler, "Bu, apaçık bir sihirden başka bir şey değildir" demişlerdi".*[456] Bu âyet-i kerîmede ve bundan sonraki âyetlerde zikredilen olağanüstü hadiseler mucizedir. Mucizeler, insanların gücünü aşan, onların yapmaları -tabiat kanunlarına göre- mümkün olmayan şeylerdir. Ancak tabiat kanunlarının da yaratıcısı ve düzenleyicisi olan Allah, kullarının kolayca iman etmelerini, hidayete kavuşmalarını temin maksadıyla peygamberine mucizeler lütfeylemiştir; bunlar yalnızca Allah'ın izin ve kudretiyle, bildiğimiz sebepler zinciri dışında vücuda gelmektedir.

Usûl açısından; yani *Kur'ân* ve Sünnet ile mucizenin hakikati sabit olduğuna göre meseleye esas; yani ilâhî kudret açısındandan da bakmak gerekir. Aslında: *"Göklerde ve yerde nice deliller (âyet*[457]*) vardır ki, onlar bu delillerden yüzlerini çevirip geçerler"*[458] meâlindeki âyette de belirtildiği gibi kâinâtta bulunan herşey ilâhî kudret tarafından var edilmiş Allah'ın varlığına ve birliğine delâlet eden bir âyettir/mucizedir. *Kur'ân-ı Kerîm*: "وَمِنْ آيَاتِهِ" (.....O'nun âyetlerindendir)[459] ibâresiyle başlayan birçok âyet-i kerimede bu hakikate işaret eder. Hatta bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle denilir: *"Ey insanlar! Size bir misal verildi; şimdi onu dinleyin: Allah'ı bırakıp da yalvardıklarınız/taptıklarınız bunun için bir araya gelseler bile bir sineği dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar. İsteyen de âciz, kendisinden istenen de!"*[460]

Yunus Emre, bir sineğin kanadı ve vücudunun ne kadar hârika bir ilâhî sanat olduğunu şöyle ifade etmiştir:

"Bir sineğin kanadını kırk kağnıya yüklettim

[456] el-Mâide 5/110.

[457] Burada "âyet" kelimesi alamet, delil ve ibret veren şey manalarında kullanılmıştır. Bu âyetler Allah'ın varlığına, birliğine, ilmine, kudretine ve hikmetinin kemaline delalet eder. Gerek insanın kendinde, gerekse dış dünyada, göklerde ve yerde insanların nazar-ı dikkatlerine sunulmuştur. İnsanoğlunun ilmi, fikri, felsefi ve teknik hayatı bu delillerle her zaman karşı karşıyadır. Buna ibret almadan yüz çevirir geçer. Hâlbuki insanoğlu, bu tabiat olayları üzerinde düşünse, bunlardaki incelikleri ve bunlara hâkim olan ilâhî kanunları bulup keşfedecektir. Dolayısıyla hem dünyada terakki edecek, hem de ahirette mutlu olacaktır.

[458] Yusuf 12/105.

[459] er-Rûm 30/20-25,46; eş-Şûrâ 42/29,32.

[460] el-Hacc 22/73.

Kırkı da çekemedi, kaldı şöyle yazılı".[461]

Netice itibariyle mucizenin hakikatına esas; yani ilâhî kudret zaviyesinden bakıldığı zaman; peygamberlerin ve Hz. Muhammed'in (a.s.) mucizeleri pekâlâ mümkündür.

Bu kısa girişten sonra konumuza dair bazı temel başlıklara geçebiliriz:

a. Mucize Kelimesinin Lügat ve Istılah Manaları

"Âciz bırakan anlamına gelen" mu'ciz kelimesinin çoğulu "mu'cizât"tır.[462]

Kur'ân'da mucize kelimesi yer almamakla birlikte acz kökünden fiil ve sıfat kalıpları "âciz kalmak; güçsüz bırakmak; Allah'ın âyetlerini yalanlamak amacıyla yarışmak" mânalarında yirmi bir âyette geçer.[463]

Hadîslerde de mucize kelimesi görülmemekte, fakat acz kökünden türeyen çeşitli kavramlar sözlük anlamında kullanılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerin Allah tarafından gönderilmiş gerçek elçiler olduğunu kanıtlayan harikulade olaylar çok defa âyet (âyât) kelimesiyle ifade edilmiştir. Hz. Salih'in (a.s.) dişi devesi,[464] Hz. Mûsâ'nın (a.s.) asası ile parıltılı eli,[465] Hz. Îsâ'nın (a.s.) gösterdiği olağan üstü hâdiseler[466] ve inkârcıların peygamberlerden mucize talepleri genellikle bu kelime ile anlatılmıştır. Ayrıca beyyine,[467] burhan, sultân,[468] hak[469] ve furkân[470] kelimeleri de Kur'ân'da yer yer mucize anlamında kullanılmıştır.

Hadîslerde ise peygamberliğe dair deliller genellikle âyet kelimesiyle ifade edilmiştir.

İmâm Mâturîdî, mucizeyi "peygamberin eliyle ortaya çıkan ve benzeri öğrenim yoluyla meydana getirilemeyen olay" diye tanımlar. Nesefî, mucizenin meydan okuma (tehaddî) ile birlikte dünyada meydana gelen harikulade bir vaka olması özelliğine dikkat çeker.[471]

---

[461] Bkz. http://www.yunusemre.net/siirler/111-Ciktim-Erik-Dalina.html (erişim tarihi: 13.06.2017).

[462] Âciz bırakan anlamına gelen ve if'âl kalıbının ism-i fâil siygası olan mu'ciz kelimesi, sözlükte "bir şeye güç yetirememek" anlamındaki acz kökünden türetilmiştir. Kelimenin sonuna eklenen ve mübalağa için getirilen kapalı "te" (ة) "mucize" (معجزة) şeklinde kullanılır. Mucize kelimesinin çoğulu "mu'cizât"tır (معجزات).

[463] Bkz. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 446, "عجز" md.

[464] el-A'râf 7/73.

[465] el-A'râf 7/106-108; Hûd 11/96; el-Kasas 28/ 31-32, 35.

[466] Âl-i İmrân 3/49-50.

[467] el-A'râf 7/73.

[468] el-Kasas 28/32; en-Nisâ 4/153; Hûd 11/96.

[469] Yûnus 10/76.

[470] el-Bakara 2/53.

[471] Şâmî, IX,404 vd; H. İ. Bulut, "*Mucize*", DİA, XXX,350; E. Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammd'in Peygamberliği*, Ankara 2007, s. 82 vd.

Evet, "Allah dilediğini yapandır" (Fâil-i Muhtâr) prensibine göre mucizeler peygamberlerin değil Allah'ın kudretiyle meydana gelir.

Bu konuda peygamberin yaptığı tek şey, Allah'ın izni ile gerçekleşen o mucize sayesinde inkârcılara bir benzerini getirmeleri konusunda meydan okumaktır. Peygamber, mucize gerçekleşmeden önce meydana gelecek olan mucizenin nübüvvet davasının doğruluğuna delil teşkil edeceğini bildirir. Mucize gerçekleşince bu durum, Allah'ın onun peygamberliğini onaylaması anlamına gelir ve peygamberin Allah'ın elçisi olduğunu kanıtlar. Mucizede, olağanüstü fiili ortaya koymak ve bu fiilin bir benzerinin gerçekleştirilmesi konusunda açık bir meydan okuma vardır. Onun için meydan okuma mucizenin bir parçasıdır.

Peygamberler, iyi işler yapmaya uygun bir yaratılışa sahiptir. Bu nedenle göstermiş oldukları mucizelere kötülük bulaşmaz.

b. Hz. Peygamber'in (a.s.) Mucizelerinin Türleri

Hz. Peygamber'in (a.s.) peygamberliğinin delilleri iki kısımdır: Birincisi: "İrhasat" denilen, nübüvvetten evvel ve velâdeti vaktinde zuhur eden harikulâde hallerdir. İkincisi peygamberliğinin diğer delilleridir.

İkincisi iki kısımdır: Birisi, onun (a.s.) vefatından sonra nübüvvetini tasdiken meydana gelen mucizelerdir. Diğeri, Asr-ı Saadet'inde mazhar olduğu harikalardır.

Şu ikinci kısım da iki kısımdır: Biri, Hz. Peygamber'in (a.s.) zâtında, sîretinde, sûretinde, ahlâkında ve kemâlinde zâhir olan delâil-i nübüvvettir. İkincisi, âfâkî, haricî şeylerde mazhar olduğu mucizelerdir.

Bu ikinci kısım da ikiye ayrılır: Biri mânevî ve *Kur'ân*îdir. Diğeri maddî ve kevnîdir.

Şu ikinci kısım dahi iki kısımdır: Biri: Peygamberlik davası vaktinde, inkârcıların inadını kırmak veya iman edenlerin inancını teyit etmek için meydana gelen mucizelerdir. Ayın ikiye yarılması, Hz. Peygamber'in (a.s.) parmaklarından suyun akması, az yemekle çok kimseyi doyurması, hayvan, ağaç ve taşın konuşması gibi yirmi çeşit mucizesi vardır. İkinci kısım, istikbale dair verdiği haberlerdir ki, Allah'ın talimiyle o (a.s.) da haber vermiş, haber verdiği gibi doğru çıkmıştır.

c. Nübüvvetin Sona Ermesi (Hatmu'n-Nübüvve)

Nübüvvetin/risâletin sona ermesi anlamına gelen hatmu'n-nübüvve tabiri masdarın mefulüne izafe edilmesi neticesinde oluşmuş bir isim tamlamasıdır. Hatm sözcüğü "bitirmek, sona erdirmek, tamamlamak ve mühürlemek"; nübüvvet ise "Allah ile akıl sahibi kulları arasında dünya ve âhiret hayatıyla ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan elçilik görevi" anlamına gelir.

Hatmü'n-nübüvvet izafesi, Hz. Muhammed'in (a.s.) gelişiyle nübüvvetin sona erdiğini ifade eder.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber (a.s.) için kullanılan "hâtemü'n-nebiyyîn" terkibi onun (a.s.) Allah'ın resulü ve nebîlerin sonuncusu olduğunu açık bir şekilde belirtmektedir.[472]

Hadîs kaynaklarında Hz. Muhammed (a.s.), peygamberlerin sonuncusu, risâlet ve nübüvvetin kendisiyle birlikte sona erdirildiği belirtilmiştir.[473] Hz. Muhammed (a.s.) kendisini, bütün bölümleri ikmal edilip yalnız bir tuğlası eksik kalan güzel bir sarayı tamamlayan tuğlaya benzetmiş, böylece başka bir peygambere ihtiyaç kalmadığına da dikkat çekmiştir.[474] Ayrıca isimlerinden birinin "âkıb" olduğunu, bunun da "kendisinden sonra peygamber gelmeyen kişi" anlamına geldiğini bildirmiştir.[475]

Tüm İslâm âlimleri, Hz. Muhammed'in (a.s.) gelişiyle peygamberliğin sona erdiğine inanmanın İslâm akaidinin temel bir ilkesi olduğunu kabul etmişler ve bunun zarûriyât-ı diniyye arasında yer aldığı hususunda görüş birliğine varmışlardır. Buna göre hatm-i nübüvvete inanmamak veya bu konuda bir şüphe içinde bulunmak dinden çıkmayı gerektirir. Âlimlerin bu hususta dayandıkları delilleri şöylece özetlemek mümkündür:

1- Hatm-i nübüvvet konusunda son derece açık ve hiçbir şekilde te'vil edilemeyecek naslar mevcuttur. Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberlerin sonuncusu olduğunu belirten: "*O, Allah'ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur*"[476] meâlindeki âyet gelir. Kur'ân-ı Kerîm; dinin tamamlandığını, insanlar için din olarak sadece İslâm'ın kabul edileceğini, İslâm'dan başka din arayanların dünya ve âhirette hüsrana uğradığı/uğrayacağı ve isteklerinin asla dikkate alınmadığı/alınmayacağı, *Kur'ân*'ın tahrif edilmekten korunduğu/korunacağı, Hz. Muhammed'in (a.s.) bütün âlemlere peygamber olarak gönderildiği ifade edilmiştir.[477]

Hadîsler Hz. Peygamber'in (a.s.) gelişiyle nübüvvetin sona erdiğine aykırı düşen bir inancı benimsemeye imkân vermeyecek kadar açıktır.

Kur'ân'a ve Sünnet'e iman eden herkesin Hz. Muhammed'den (a.s.) son peygamber olduğuna ve ondan (a.s.) sonra bir peygamberin gelmeyeceğine kesinlikle inanması gerekir.

---

[472] el-Ahzâb 33/40. Âyette geçen ve Âsım kıraatine göre "hâtem" olarak okunan kelime çoğunluğun kıraatinde "hâtim" şeklinde okunmaktadır. Taberî'nin de belirttiği gibi her iki okuyuşta da kelime "peygamberlerin sonuncusu" manasındadır.

[473] Buhârî, "*Menâkıb*", 18; Müslim, "*Mesâcid*", 5, "*İmân*", 327.

[474] Müslim, "*Fezâ'il*", 20-23.

[475] Müslim, "*Fezâ'il*", 125; Tirmizî, "*Edeb*", 67.

[476] el-Ahzâb 33/40.

[477] el-Ahzâb 33/40; el-Mâide 5/3; Âl-i İmrân 3/85; el-Hicr 15/9; el-En'âm 6/19; el-A'râf 7/158; el-Furkân 25/1; Sebe' 34/28.

2- İslâm dinini Hz. Peygamber'den (a.s.) öğrenen sahâbîlerin nübüvvet iddiasında bulunan kimselerle savaşması bu hususta realiteye dayanan tarihî bir delildir. Eğer yeni bir peygamberin zuhuru *Kur'ân* ve Sünnet'e aykırı olmasaydı ashap bu iddiada bulunanlarla savaşmaz ve onları öldürmezdi.[478] İslâm âlimleri ashabın bu konudaki icmâına uymuşlar ve muhalif görüş beyan edenlerin Müslüman olamayacağına hükmetmişlerdir.

3- Naslara ve icmâ'a ilaveten aklen de Hz. Muhammed'den (a.s.) sonra yeni bir peygambere ihtiyaç olmadığını kabul etmek gerekir. Zira peygamberlerin gönderilmesi insanlara, Allah'ın varlığını ve birliğini tanıtma, buyruklarını iletme, dinî ve dünyevî konularda ihtiyaç duyacakları bilgileri anlatma, kendilerine dünya ve âhirette mutlu olmalarını sağlayacak doğru yolu göstermektir. Bütün bunlar en kâmil manada Hz. Peygamber'in (a.s.) getirdiği vahiylerde mevcuttur. Ayrıca Hz. Muhammed'in (a.s.) nübüvveti evrensel olup getirdiği vahiy tahrife uğramamış, dolayısıyla yeni bir peygambere ihtiyaç kalmamıştır. Ancak nübüvvetin Hz. Peygamber'le (a.s.) sona ermiş olduğu gerçeği, bundan böyle ilâhî rehberliğin artık seçilmiş kişilere dayanmayıp sosyal görev haline dönüştüğü anlamını taşımakta ve kıyamete kadar bütün Müslümanlara tebliğ ve temsil sorumluluğu yüklemektedir.

4. Hz. Muhammed'in (a.s.) vefatından günümüze kadar hiçbir peygamberin zuhur etmemesi de hatm-i nübüvveti doğrulayıcı sosyolojik delillerden biridir. Zaman zaman peygamberlik iddiasında bulunanların ortaya çıkması bu gerçeği değiştirmez. Zira gerek İslâm dünyasında gerekse gayri Müslimler arasında peygamberlik iddia edenlerin hiçbiri iddialarını kanıtlayamamış ve ciddiye alınmamıştır. Nitekim tarih boyunca bunlar sadece birer yalancı veya maceracı olarak değerlendirilmiş ve sahte peygamber diye nitelendirilmiştir.[479]

F. Siyer, Coğrafya, Kronoloji ve Takvim

I. Siyer ve Coğrafya

Tarihçilik zaviyesinden bakıldığında siyer; hadîs çalışmaları çerçevesinde Hz. Peygamber (a.s.) devri haberlerini tespit gayesiyle vücut bulan özgün ve özel bir tür tarihçiliktir. Siyerci, doğrudan değil, vesikalar vasıtasıyla Hz. Peygamber (a.s.) devrinden haberdar olur ve o devri zaman ve mekân veçheleriyle birlikte ele alır. Ancak belirli bir zaman ve mekânda tezahür etseler de Din-i Mübîn-i İslâm, Sünnet-i Seniyye ve siyer birçok bakımdan zaman ve mekân ile mukayyet değildir; kıyamete kadar her zaman ve mekân için geçerli ve baki olup cihân şümuldür.

[478] Hz. Peygamber'in Vedâ Haccı'ndan dönüp Medine'de rahatsızlandığı günlerde ve Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) hilafeti döneminde İslâm dininden dönenlerle yapılan savaşların (Ridde Olayları) bir kısmı yalancı peygamberler nedeniyle meydana gelmiştir ve ashâb bunların hiç birine taviz vermemişlerdir. Bkz. el-Vâkıdî, Kitâbü'r-Ridde; İbn Hubeyş, *Kitâbü'l-Gazavât*; el-Kelâî, *el-Hilâfetü'r-Râşide ve'l-Butûleti'l-Hâlide fî Hurûbi'r-Ridde*;

[479] Metin Yurdagür - Khalıd Zafarullah Daudı , *"Hatm-ı Nübüvvet"*, DİA, XVI,477.

"Hz. Peygamber (a.s.) devri mekân kategorisi", başka bir deyişle "Hz. Peygamber (a.s.) devri coğrafyası" önemli bir meseledir. Bu nedenle İslâm ilim tarihinde teşekkül eden İslâm coğrafya kaynakları "siyer coğrafyası"na gereken ihtimamı göstermiştir. Mesela *sûretu'l-arz*, *kat'u'l-arz* (yeryüzü araştırması), *el-büldân*, *el-mesâlik ve'l-memâlik* ve *suverü'l-ekalîm* gibi isimlerle anılan klasik dönem genel İslâm coğrafya kaynakları ve Yâkût el-Hamevî'nin (v. 626/1229) *Mu'cemü'l-Büldân* gibi ansiklopedik coğrafya sözlüklerinde tümü Arabistan'a, bölge ve şehirlerine yer vermişlerdir. Böyle eserler, şehir gibi yer isimlerinin doğru okunuşu, iştikakı, ne anlama geldiği, kimler tarafından ilk olarak kurulduğu, sakinleri, mimari, dinler ve benzeri birçok konuda çeşitli bilgiler içerir.

Hatta İslâm coğrafyacıları, eserlerinin giriş kısmında -İslâm'ın doğduğu coğrafya olması nedeniyle- Arap Yarımadası'nı anlatmakla söze başlamışlardır. Bu bölgeyi de anlatmaya *Kur'ân-ı Kerîm*'de *"ümmülkurâ"/şehirlerin anası*[480] denilen Mekke ile başlamışlardır. İstahrî şöyle der: "Şehirlerin anası Mekke'nin ve Kâbe'nin orada bulunması, Arapların ülkesi ve vatanı olması nedeniyle Arap yurdundan başladım. Burada Araplardan başkası oturmadı...."[481] el-Makdisî de *Ahsenü't-Tekâsîm* adlı eserinde şöyle der: "Arap Yarımadası'yla söze başladık. Çünkü Allah'ın saygın evi Kâbe ve Peygamber'in (a.s.) şehri Medine oradadır. İslâm Dini oradan dünyaya yayılmıştır. Raşid Halifeler, Ensâr ve Muhâcir orada yaşamışlardır...."[482]

Eserlerinde coğrafi olarak ülkeleri anlatmaya, Arap Yarımadası'nı, ondan da Mekke ile başlayan müellifler arasında Belh coğrafya okuluna mensup İbn Havkal ile Ebû Ubeyd el-Bekrî el-Endelüsî'yi (v. 487/1094) de zikredebiliriz.

Yine İslâm coğrafyacıları, Allah'a kulluk maksadıyla yapılmış ilk mabet[483] ve Müslümanların kıblesi olması sebebiyle -Mekke'nin merkezindeki- Kâbe'ye göre yer-

[480] el-En'âm 6/92; eş-Şûrâ 42/7.

[481] Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî (v. 340/951-52'den sonra), *Ülkelerin Yolları (Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik)*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2015, s. 11.

[482] (انّما بدأنا بجزيرة العرب لان بها بيت الله الحرام، ومدينة النبيّ عليه الصلاة والسلام، ومنها انتشر دين الإسلام، وفيها كان الخلفاء الراشدون، والأنصار والمهاجرون، وبها عقدت رايات المسلمين، وقويت أمور الدين، وأيضا فانّ بها المشاعر، والمناسك والمواقيت والمناحر، ثم هي عشرية قد ذكرها الائمّة في دواوينهم، ولا بدّ للمدرّسين من معرفتها في شروحهم، ولان منها دحيت الأرض ودعا إبراهيم عمة الخلق ومع ذلك فإنها تشتمل على حدود جليلة وكور كبيرة واعمال نفيسة الا ترى ان الحجاز كلّها واليمن بأسرها وبلد سبا والأحقاف واليمامة والاشحار وهجر وعمان والطائف ونجران وحنّين والمخلاف وحجر صالح وديار عاد وثمود والبئر المعطّلة والقصر المشيد وموضع ارم ذات العماد وأصحاب الأخدود وحبس شدّاد وقبر هود وديار كندة وجبل طيّئ وبيوت الفارهين بالواد وجبل سينا ومدين شعيب وعيون موسى فيها وهي امدّ الأقاليم مساحة وأفسحها ساحة وأفضلها تربة وأعظمها حرمة وأشرفها مدنا) Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (335-378/946-988), *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, thk. Gazi Tulaymat, Dımaşk 1980, s. 95-96; ayrıca bkz. Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî (v. 340/951-52'den sonra], *Ülkelerin Yolları (Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik)*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2015, s. 11; Yazarı Meçhul (372/982'de telif edilmiş), *Hudûdü'l-Âlem*, s. 105; İbn Havkal [Ebü'l-Kāsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî (IV./X. yüzyıl)], *10. Asırda İslâm Coğrafyası (Sûretü'l-Arz)*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2004, s. 31.

[483] *"Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke'deki (Kâbe)dir"* Âl-i İmrân 3/96.

yüzünü bölümlere ayırmışlardır. Buna göre dünya, merkezinde Kâbe'nin yer aldığı bir daire şeklindedir. Yeryüzündeki ülkelerin her biri Kâbe'nin bir cephesine bakar.[484]

İbnü'l-Hâik (v. 334/945) ve Hemdânî'nin (v. 360/971'den sonra) *Sifetu Cezîreti'l-Arab* adlı eserleri Arabistan'ın tamamını konu edinen kitaplara örnektir. Arabistan'ın bölge ve şehirlerini konu edinen eserlere Arrâm b. el-Asbağ es-Sülemî'nin (v. 231/845) *Kitâbu Esmâi cibâli Tihâme ve cibâlî Mekkete'l-mükerreme ve cibâli'l-Medîneti'l-münevvere ve mâ fîhâ mine'l-kurâ ve mâ yenbütü aleyhâ mine'l-eşcâr ve mâ fîhâ mine'l-miyâh*, el-Ezrakī'nin (v. 250/864 [?]) *Ahbâru Mekke*, el-Fâkihî'nin (v. 278/891-92 [?]) *Ahbâru Mekke*, ez-Zübeyr b. Bekkâr'ın (v. 256/870) *el-Akîk ve Ahbâruha* ve *Ahbârü'l-Medîne*, Yahyâ b. el-Hasen b. Ca'fer el-Medenî'nin (v. 277/890) *Ahbârü'l-Medîne*, el-Müfaddal b. Muhammed el-Cenedî'nin (v. 308/920) *Fezâilü'l-Medîne* ve İbnü'l-Mücâvir'in (v. 690/1291) *Sıfatu Bilâdi'l-Yemen ve Mekke ve ba'zi'l-Hicâz (Târîhu'l-Müstebsır)* gibi eserleri örnek olarak verilebilir. Yine Arabistan'ın esvâku'l-Arab da denilen çarşı ve pazarlarını ve benzeri konuları ele alan -Ebû Alî el-Merzûkî'nin (v. 421/1030), *Kitâbu'l-Ezmine ve'l-Emkine* gibi- eserler de bulunmaktadır.

Siyer coğrafyasıyla ilgili haritalar, o devirde kullanılan mesafe ölçme birimleri, ulaşım araçlarının sürati ve bunların günümüz değerleriyle ifade edilmesi, siyer araştırmaları için gerekli araçlardandır. Bu nedenle siyer coğrafyasına dair ilmi eserler önemlidir. İlgili araştırmacılar, Siyer coğrafyasının fizikî ve beşerî yönlerini günümüz teknolojilerinden yararlanarak çalışmalıdır. Böyle çalışmalarda yer alacak harita vb dokümanlar, günümüzün imkânlarından ve bilimsel verilerinden yararlanılarak hazırlanmalıdır. Bu eserlerin içerdiği harita vb dokümanlarda, şehir, köy, dağ, nehir, ova, vadi, tarım alanları, orman ve türleri, maden yerleri, ticaret yerleri ve yollar gibi şeyler belirtilmelidir. Yine hazırlanacak olan eserler içerik itibariyle o zamana ait yer isimleri, yerleşim birimleri, mesafeler, tespit edilebilirse o günkü nüfus yapısı, dinî yapı, geçim ve ekonomisine dair bilgileri de içermelidir. Kısacası İslâm coğrafya kaynakları ve İslâm ilim dairesinde yer veriler dikkate alınarak siyer coğrafyasının ayrıntılı bir şekilde tespiti, Hz. Peygamber (a.s.) devri araştırmaları için önemlidir.

II. Siyer ve Kronoloji

a. Kronoloji

Kronoloji (takvim) kelimesi "zaman bilimi"; yani geçmişte cereyan eden bir hâdisenin zamanını tayin eden bilim anlamına gelir.[485]

[484] Bundan dolayı Kâbe'nin etrafında gerçekleşen tavaf dünyanın kendi etrafında dönüşünü sembolize eder.

[485] A. Zeki Velîdî Togan, *Tarihte Usûl*, İstanbul 1985, s. 20; E. Cavaignac, *Tarihî Kronolojinin Esasları*, çev. Osman Turan, Ankara 1954, s. 1 vd.; Osman Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, Ankara 1984, s. 1-8.

"Hz. Peygamber (a.s.) devri kronolojisi" konusunda esas dayanaklar, Hz. Peygamber (a.s.) devri olaylarıyla ilgili "tarih içeren haberler/rivâyetler"dir ki, bu tabirden siyer hâdiselerinin oluş vaktini tesbit etmemizi sağlayan rivâyet ve haberlerin tümünü kastediyoruz. Bunlara "kronolojik haber" demek de mümkündür.

Siyer kaynaklarında, çeşitli şekillerde pek çok kronolojik haber bulunduğundan bunları tasnîfe tabi tutmamız gerekmektedir. Genel ilgi alanımız olan kronolojik haberleri iki kategoriye ayırabiliriz:

a- İlgili hâdisenin vaktini açık bir şekilde tesbit etmemizi sağlayan kronolojik haberler: Bu çeşit haberlere, "sarih ve muayyen tarihli kronolojik haberler" denilebilir. Bunlar, siyer-megâzî kaynaklarında üç şekilde yer alırlar:

ı- Hâdiselerin vaktini gün, ay ve yıl olarak belirten kronolojik haber. İbn İshâk'ın (85-151/704-768), Bedir Gazvesi'nin tarihini "17 Ramazan H. 2, Cuma" şeklinde haber vermesi gibi.[486]

ıı- Hâdiselerin vaktini ay ve yıl olarak veren kronolojik haberler: İbn İshâk ve el-Vâkıdî'nin, Bi'rimaûne Vakası'na "Safer H. 4" şeklinde tarih vermesi gibi.[487]

ııı- Hâdiselerin sadece yıl olarak vaktini bildiren haberler.

Siyer araştırmalarında, ilk iki şekli ile kronolojik haberler önemlidir. Üçüncü şekil kronolojik haberler ise Hz. Peygamber (a.s.) devri kronolojisinin ana hatlarını tesbit edebilmek bakımından değerlidir.

b- İlgili hâdisenin oluş vaktini yaklaşık olarak bildiren kronolojik haberler: Bu çeşit rivâyetlere "yaklaşık tarihli kronolojik haber" demek mümkündür. Yaklaşık tarihli kronolojik haber, ele aldığı hâdisenin oluş vaktini, geniş bir zaman dilimine işaret ederek bir sıraya koymaya yarar. Siyer, hadîs ve tefsir kaynaklarında yaklaşık tarihli kronolojik haberler çokça bulunmaktadır. "Bi'setten önce" - "bi'setten sonra", "Hz. Peygamber'in Dârülerkam'a girmesinden önce" - "Hz. Peygamber'in Dârülerkam'a girmesinden sonra", "hicretten önce" - "hicretten sonra", "Mekke'nin fethinden önce" - "Mekke'nin fethinden sonra" gibi ibareleri içeren rivâyetler yaklaşık tarihli kronolojik haberlere misal teşkil eder. *Kur'ân-ı Kerîm*'in sûrelerinin iniş vaktini ve mekânını belirtmek için kullanılan "Mekkî" – "Medenî"[488] gibi kelimeler de yaklaşık tarihli kronolojik haberlere misal teşkil eder.

Bunlara Sehâvî'nin zikrettiği şu ibareleri ilave etmek mümkündür: "'Resûlullah'a (a.s.) ilk görünen doğru rüyadır (er-rü'yâ es-sâdika)',[489] '*Kur'ân*'dan ilk nâzil olan...', 'yeryüzünde ilk tesis edilen mescit Mescid-i Harâm'dır, sonra Mescid-i Aksâ tesis edil-

[486] Halîfe b. Hayyât (160-240/776-854), *et-Tarih*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1993, s. 31.
[487] Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî (130-207/747-823), *Kitâbü'l-Megâzî*, thk. Marsden Jones, London 1966, I,346; Halîfe b. Hayyât, s. 45.
[488] Bedreddin Çetiner, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl: Kur'ân Âyetlerinin İniş Sebepleri*, İstanbul 2002, I,7-8.
[489] Buhârî, "*Vahiy babı*", 1/3.

miştir....', 'iki taraf arasında tayin edilen müddet....', 'hicretten sonra Medine'de muhacirlerden ilk doğan Abdullah b. Zübeyr'dir', 'son olarak vuku bulan şey...', 'Habeşistan'a hicret edene kadar şöyle yapardık....', 'Hayber günü şunu yapmaktan alıkonulduk...', 'ona (a.s.) vahiy gelmeden önce', 'son vefat eden sahâbe'".

Sehâvî'ye göre bir grup ulema ilmü'l-evâil[490] diye isimlendirilen tarihî ve edebî bir disiplin çerçevesinde "tarihte ilkler" üzerine eserler yazmışlardır. Ebû Zekeriyya İbn Mende[491] en son vefat eden sahabiler ile ilgili olarak *"Cüz' fîhi men Âşe mi'eten ve 'işrîne seneten mine's-Sahâbe"* (120 yıl yaşamış olan sahablere dair bölüm) adlı bir eser kaleme almıştır. Bazı âlimler ise "evâhir" konulu eserler yazmıştır. el-Bulkinî ise bahsedilen ibarelerin metinlerde çokça zikredilmesinden dolayı buna dair müstakil bir eser telif etmiştir. Yine Sehâvî'ye göre bu ve benzeri ibareler, râvîlerin zapt durumunu, rivâyetlerin tespit edildikleri tarihleri ve hâdiselerin meydana geldikleri tarihleri -en azından- takribî olarak belirleyip kronolojik bir sıraya koymaya yarar.[492]

b. Siyer ve Kronoloji

İslâm tarihçilerine göre tarih, zamanla ilgili bir ilimdir. Zamanın ön plana çıkarılması, onların tarih yazıcılığına yaptıkları en önemli katkılardan birisidir. Bu durum hem "yıllık tutma yöntemi"ne göre tarih yazma hem de bir tarih idraki şeklinde görünür. Evet, İslâm tarihçiliğinde önem verilen olayların zaman boyutu, bugünü dünden ve yarından ayırır ve bir tarih idraki şeklinde tezahür eder. el-Bîrûnî'ye göre tanıklık, gözlem ile nesneyi zamanında ve yerinde değerlendirmeye dayanır; haber ise geriye gidişleri içerir.[493]

Siyer araştırmalarında, Hz. Peygamber (a.s.) devrinde cereyan eden olayların tarihlerinin tesbiti ve bilinmesi önemli bir hususdur. Ahkâm konusunda nâsih ile mensûhun tesbiti, ahkâmın vazında ortaya çıkan tedricin tesbiti, hangi hükmün mücmel hangisinin mufassal olduğu meselesi, olayların mahiyetinin doğru anlaşılması, meydana

[490] İslâm ilim tarihinde ilmü'l-evâil/tarihte ilkler konusunda yazılan eserlerden bazısı şunlardır: 1- Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'nin (v. 235/849), *el-Musannef*'inin *"Kitâbü'l-Evâil"* kısmı, 2- İbn Kuteybe, *el-Evâ'il.* 3- İbn Ebû Âsım en-Nebîl, *el-Evâ'il.* 4- Taberânî, *Kitâbü'l-Evâ'il.* 5- Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ'il.* 6- Bedreddin eş-Şiblî, *Mehâsinü'l-vesâ'il fî ma'rifeti'l-evâ'il.* 7- Takıyyüddin Ebû Bekir b. Zeyd el-Cerrâî, *el-Evâ'il.* 8- Süyûtî, *el-Vesâ'il ilâ ma'rifeti'l-(müsâmereti'l-)Evâ'il.* Adı bilinmeyen bir müellif, Süyûtî'nin bu eserinde gördüğü hatalara dair *Tezkiretü'l-evâ'il fî ıslâhi Kitâbi'l-Vesâ'il ilâ ma'rifeti'l-Evâ'il* adıyla bir eser yazmıştır. 9- Ali b. Muhammed el-Medâinî (v. 225/840) *el-Evâ'il.* 10- Ebû Arûbe el-Harrânî, *el-Evâ'il.* 12- Mısırlı tabip Ebû Ya'kûb İshak b. Süleyman el-İsrâilî, *el-Evâ'il ve'l-ekâvîl.* 13- İbn Hacer el-Askalânî, *İkâmetü'd-delâ'il 'alâ ma'rifeti'l-evâ'il.* 14- İbn Tolun, *'Unvânü'r-resâ'il fî ma'rifeti'l-evâ'il.* 15- Abdülkahir el-Bağdâdî, *el-Kelâm fi'l-vaîdi'l-fâhir fi'levâil ve'l-evâhir.* 15- Ali Dede Bosnevî (v. 1007/1598), *Muhâdarâtü'l-evâ'il ve müsâmerâtü'l-evâhir.*

[491] Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Abdî el-İsfahânî (434-512/1043-1119): Muhaddis, fakih ve tarihçi. Ailesi hadis ve tarih alanlarında yetiştirdiği âlimlerle meşhurdur. Dedelerinden İbrahim b. Velîd'in lakabı Mende olduğu için İbn Mende künyesiyle tanınmıştır.

[492] Sehâvî, *el-İlân*, s. 29-30.

[493] Ebu'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî (362-440[?]/973-1048[?]), *Kitâb fî Tahkîk Mâ li'l-Hind*, Haydarabâd 1958, s. 1-2.

gelen gelişmeler arasında irtibat kurulabilmesi ve doğru sonuçlara ulaşılabilmesi gibi hususlar, hadiselerin tarihlerinin bilinmesiyle de ilgilidir.

Hz. Peygamber (a.s.) devrinin ilmî esaslara uygun ve mütekâmil kronolojisinin tesbiti, dinî ilimler bakımından olduğu gibi bu dönem üzerine çalışan sosyal bilimciler açısından da önemlidir. Zira insanlık tarihinin seyrini değiştirmiş olan bu dönem, İslâm Medeniyeti'nin ve tarihinin nüvelerini kendi içinde barındırmaktadır. Böyle bir kronoloji çalışması, Hz. Peygamber (a.s.) devrinin zaman boyutunu kısmen göz önüne sereceğinden, eğitim-öğretim, ruhî ve sosyal idrak ve uygulanan pratikler açısından da önemlidir.

Hz. Peygamber (a.s.) devri; din, ahlâk ve medenî hayat gibi zaviyelerden bakıldığında yaşanmış çok boyutlu bir zaman olduğu görülür. Bu devir üzerine yapılacak kronolojik bir çalışma, "Nübüvvet Zamanı"nın görünen tarafını kısmen yansıtır. Resûlullah'ın (a.s.) doğumu, seyahatleri, evlenmesi, hicreti, gazve ve seriyyeleri gibi olaylar bu alanın konusudur. Öyleyse Hz. Peygamber (a.s.) devrinin iman/inanç, fikir, ibadet, mucizeler, âyetler, müesseseler ve medenî hayat gibi iç içe geçmiş alanlarının kronolojilerini çıkarmak ayrı ayrı çalışmaları gerektirir. Mesela siyer kronolojisi araştırılırken, siyerin çeşitli görünümlerinden biri olan Resûlullah'ın (a.s.) mucizelerinin bir kısmının tarihlerini tesbit etmek imkânı da doğar.

Bi'set, vahiy, *Kur'ân*, davet, tevhîd, şirk, mirâç-isrâ, mucize, biat, hicret, istişare, muâhât (ashâb arasında kardeşlik bağı kurulması), Medine Vesikası, ezan, namaz, Ashâb-ı Suffe, zekât, isâr, hac ve benzeri haslet ve olgular ise o devrin inanç, fikir ve medenî hayat gibi sahalarında meydana gelen değişim ve dönüşümün işaretleri olarak ele alınmalıdır. Bu konular, İslâm ilim tarihinde yer alan çeşitli kaynaklara başvurularak tefekkür edilmelidir. Ta ki kronolojinin kısmen örttüğü o dönemin inanç, ahlak ve fikir dünyasına girilebilsin, insan yapısına yakından bakılabilsin. Daha da önemlisi Hz. Peygamber (a.s.) devri kronolojisi, sıradan olaylar silsilesi gibi algılanmasın.

Siyer kronolojisi tabiatı gereği Nübüvvet Zamanı'nın görünen tarafını yansıtır. Bu sebeple siyer araştırmalarında Nübüvvet zamanının farklı yönleri de ihmal edilmemelidir. Nübüvvet Zamanı'nın inanç, fikir ve medenî hayat gibi çeşitli veçhelerini okuyucunun dikkatini çekmek, zihin ve tefekkür dünyasına kapı aralamak için bazı işaretler koymaya gayret edilmelidir; Nübüvvet Zamanı'nın inanç, fikir, ahlak ve medenî hayat gibi çeşitli yönlerine dair daha fazla bilgi edinmek okurun merak ve gayretine kalır.

Resûlullah'ın (a.s.) siyeri, tarihî bir sâbite olarak -ilmî yöntemlerle- kayda geçmiş ve insanlığa mal olmuştur. Onun (a.s.) siyerinde yer alan bazı olaylara tarih verilmemesi veya siyer-megâzî ulemâsınca bir kısmına farklı tarihler verilmiş olması bu sâbiteyi değiştirmez.

Hz. Peygamber (a.s.) devri, özellikle Medine dönemi, İslâm Dini'ne ve medeniyetine kaynaklık eden pek çok veriyi içermektedir. Bu verilerden sadece tarihi bilinenler

esas alınarak bir tanımlamanın yapılmas yanlış olur.[494] Zira hadîs ve siyer kaynaklarındaki verilerin bir kısmının tarihi tesbit edilmiştir.

Mesela Resûlullah'ın (a.s.) yaklaşık 31 kadar gazve ve 87 kadar seriyyesinin çoğunun tarihi tesbit edilmiştir. Ancak Resûlullah'ın (a.s.) Medine'ye hicretten sonra gönderdiği elçiler ve yazdırdığı mektuplar ile ona (a.s.) gelen heyetlerin büyük kısmının vuku bulduğu muayyen tarihleri konusunda yeterince veri bulunmamaktadır. Şöyle ki:

el-Vâkıdî'ye göre Medine'ye ilk olarak dört yüz kişilik Mudarî Müzeyne kabilesi heyeti Recep H. 5 tarihinde geldi.[495] Hz. Peygamber (a.s.), onları kendi yurtlarında kalmak üzere muhâcir kabul etti.[496] Resûlullah'ın (a.s.) önde gelen ashâbından Müzeyne kabilesinin sancaktarı, İsfahan fatihi Nûman b. Mukrine de bu kabiledendir.[497] Arap Yarımadası sakinlerinin, Recep H. 5'ten itibaren başlayan, Hz. Peygamber'e (a.s.) heyet gönderme süreci, onun (a.s.) vefatına kadar (Rebiülevvel H. 11) devam etmiştir. İbn Sa'd, bu konuyu *et-Tabakât*'ının ilk kısmını oluşturan *Ahbârü'n-Nebî* (Hz. Peygamber -a.s.- ile ilgili haberler) kısmında: *Arapların, Resûlullah'a (a.s.) Heyetler Göndermesi* şeklinde genel bir başlık ve bunu izleyen alt başlıklarda, Medine'ye 72 kadar heyetin geldiğini tesbit etmiş ve bunlara dair rivâyetleri, büyük bir ehliyetle tek tek kaydetmiştir.[498]

Yine İbn Sa'd, hem kendi çabasıyla hem de el-Vâkıdî'den aldığı rivâyetlere dayanarak, Resûlullah'ın (a.s.) Hudeybiye Antlaşması'nın yapıp Medine'ye dönmesinden itibaren vefat edene kadar civar ülke hükümdarlarıyla ve Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan kabile ileri gelenleriyle 110 kadar elçi teatisinde bulunup yazışma yaptığını ehliyetli bir şekilde tesbit etmiştir. O, bunları: *Resûlullah'ın (a.s.), Krallara ve Arapların İleri Gelenlerine Elçilerle İslâm'a Davet Mektupları Göndermesi* başlığı altında tek tek kaydedip tasnîf etmiştir.[499]

Hudeybiye dönüşü başlayan ve Resûlullah'ın (a.s.) vefatına kadar devam eden 110 kadar dinî ve diplomatik faaliyet, üç yıl gibi kısa bir zaman diliminde meydana gelmiştir. Bu 110 kadar dinî ve diplomatik faaliyetin yapıldığı zaman dilimi bilinmesine rağmen, çok azına tam tarih verilmiştir. Adeta yapılan faaliyetin yoğunluğu ve kısa bir zaman diliminde meydana gelmesi, tümünün tek tek tarihlendirilmesini neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Bu sebepledir ki İbn İshâk, elçiler olayına tarih vermek-

[494] M. Hamidullah, I,201.
[495] Aslında Müzeyne'den önce: Hicretin 1. yılında; Hz. Peygamber (a.s.) muhacir olarak Medine'ye geldiği günlerde Cüheyne ve Mescid-i Nebevî'nin inşası sırasında ise Benî Hanîfe, Medine'ye heyet göndermişlerdir.
[496] İbn Sa'd, I,291.
[497] Afzalurrahmân (haz.), *Sîret Ansiklopedisi*, çev. Mustafa Aykaç v.dğr., İstanbul 1990, I,474.
[498] İbn Sa'd, I,291-359; İbnü'l-Cevzî Ebu'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî et-Teymî el-Kureşî (510-597/1116-1201), *el-Vefâ bi Ahvâli'l-Mustafa*, thk. Muhammed Zührî en-Neccârî, Riyad ts., II,494.
[499] İbn Sa'd, I,258-291.

ten kaçınır, onun yerine: "Resûlullah (a.s.), Hudeybiye ile vefatı arasında geçen zaman içinde ashâbından bazı kişileri, Allah'ın birliğine davet için Arap ve Acem krallarına gönderdi"[500] şeklinde genel bir ifade kullanır.

Üstelik hicretle başlayan 10 yıllık Medine döneminde o kadar çok olay vuku bulmuştur ki siyer-megâzî râvilerinin bunların hepsinin muayyen tarihlerini tesbit edememeleri gâyet makuldür. Zira kısa zaman zarfında yeni dinin medenî hayata yönelik tüm hükümlerinin yanı sıra yeni İslâm toplumunun ve devletinin gelişme çizgileri de bu dönemde belirginlik kazanmıştır.

[500] İbn Sa'd, III,237.

Birinci Bölüm

Hz. Peygamber Devri
MEKKE DÖNEMİ

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الأَصْنَامَ
رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ رَبَّنَا إِنِّي
أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ
تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ

"Hatırla ki İbrahim şöyle demişti: 'Rabbim! Bu şehri (Mekke'yi) emniyetli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut! Çünkü, onlar (putlar), insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldular, Rabbim. Şimdi kim bana uyarsa o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, artık sen gerçekten çok bağışlayan, pek esirgeyensin. Ey Rabbimiz! Ey sahibimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için ben, neslimden bir kısmını senin Beyt-i Harem'inin (Kâbe'nin) yanında, ziraat yapılmayan bir vâdiye yerleştirdim. Artık Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meyledici kıl ve meyvelerden bunlara rızık ver! Umulur ki bu nimetlere şükrederler."

(İbrâhîm Sûresi 14/35-37)

A. Arabistan

İslâm coğrafyacıları, eserlerinin başında -İslâm'ın doğduğu coğrafya olması nedeniyle- Arap Yarımadası'nı anlatmışlardır. Bu bölgeyi de anlatmaya *Kur'ân-ı Kerîm*'de *"ümmülkurâ"/şehirlerin anası*[501] denilen Mekke ile başlamışlardır.[502] Yine İslâm coğrafyacıları, Allah'a kulluk maksadıyla yapılmış ilk mabet[503] ve Müslümanların kıblesi olması sebebiyle -Mekke'nin merkezindeki- Kâbe'ye göre yeryüzünü bölümlere ayırmışlardır. Buna göre dünya, merkezinde Kâbe'nin yer aldığı bir daire şeklindedir. Yeryüzündeki ülkelerin her biri Kâbe'nin bir cephesine bakar. Bundan dolayı Kâbe'nin etrafında gerçekleşen tavaf dünyanın kendi etrafında dönüşünü sembolize eder.

Mekke'nin içinde bulunduğu Arap Yarımadası düzensiz bir dikdörtgen şeklinde olup, dünya haritasında merkezi bir yer işgal etmektedir. Yarımada kuzeyde Filistin ve Suriye, kuzey-doğuda Irak ve İran, doğuda Basra Körfezi, güneyde Umman Denizi ve Aden Körfezi, batıda Kızıldeniz ve Afrika kıtasıyla çevrilidir.

Dört bir tarafında -Dumetülcendel, Busrâ, Ezruh, Eyle (Akabe), Ezriât, Yemâme'deki Hacer (حجر), Bedir, Mina, Mecenne,[504] Zülmecaz (ذي المجاز), Ukâz,[505] Hayber bölgesindeki Netât (نطاة), Cüreş, Hubâşe, San'â, Aden, Hadramut'taki er-Râbiye (الرابية), Güney Arabistan'ın Mehre bölgesindeki Şihr (الشحر), Umân'daki Suhâr (صُحار), günümüzde Birleşik Arap Emirlikleri'nde eski bir liman şehri olan Debâ (دبا) ve Muşakkar (المشقّر) gibi- kadim serbest ticaret merkezleri (esvâku'l-arab/اسواق العرب)[506] bulunan yarımada, üç kıtaya (Asya, Afrika ve Avrupa) rahatça ulaşabilecek konumda, üç kıtayı birbirine bağlayan deniz ve kara yolları ile tarihi ipek yolunun deniz ve kara güzergâhlarının kavşak noktasındadır.

---

[501] el-En'âm 6/92; eş-Şûrâ 42/7.

[502] Mesela İstahrî şöyle der: "Kıble'nin ve şehirlerin anası Mekke'nin orada bulunması, Arapların ülkesi ve vatanı olması nedeniyle Arap yurdundan başladım. Burada Araplardan başkası oturmadı..." [Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî (v. 340/951-52'den sonra), *Ülkelerin Yolları (Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik)*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2015, s. 11]. Eserlerinde ülkeleri, Arap Yarımadası'nı, bu bölgede de Mekke'yi anlatmakla başlayan müellifler arasında Belh coğrafya okuluna mensup Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî (v. 340/951-52'den sonra) ve İbn Havkal Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî (IV./X. yüzyıl) ile Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdilazîz el-Bekrî el-Endelüsî (v. 487/1094) gibi coğrafyacılar anılabilir.

[503] Âl-i İmrân 3/96.

[504] (مَجَنّة : سوق من أسواقهم بالظهران الى جبل يقال له الأصفر و هو بأسفل مكة على كانت عكاظ ومجنّة وذو المجاز أسواقا لمكّة فى الجاهليّة بريد منها و كانت تقام عشرة أيام).

[505] Bkz. Ek 2: "Ukâz" md.

[506] Ebû Alî Ahmed b. Muhammed el-Merzûkî el-İsfahânî (v. 421/1030), *Kitâbu'l-Ezmine ve'l-Emkine*, Haydarâbâd 1332/1914, II,161 (الباب الأربعون في أسواق العرب); Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî (v. 453/1061 [?]), *el-Âsârü'l-Bâkıye ani'l-Kurûni'l-Hâliye*, thk. Eduard Sachau, Leipzig 1878, s. 328.

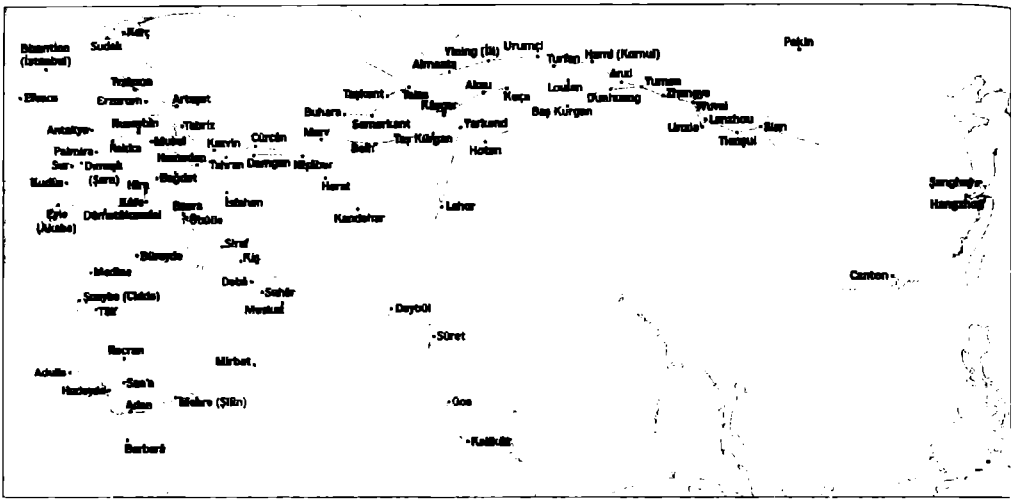

Harita 1: Arabistan ve Tarihi İpek Yolu Güzergâhları[507]

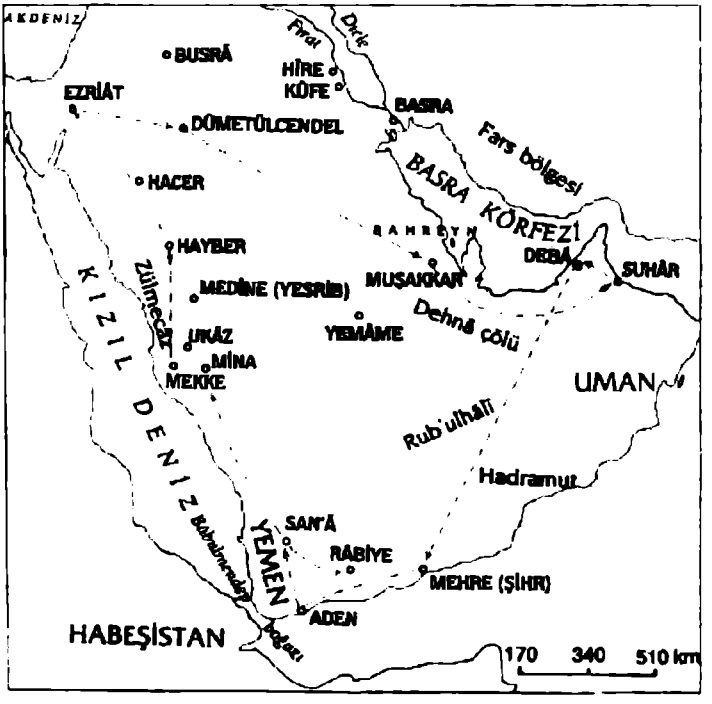

Harita 2: Câhiliye Devrinde Arabistan'da Bazı Ticaret Merkezleri[508]

[507] DİA, XXII,370.
[508] DİA, III,323.

İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde, Arap Yarımadası kuzey-batıda Bizans, kuzey-doğuda Sâsânî imparatorluklarıyla aynı sınırları paylaşıyordu ve onların tehdidi altındaydı. Bizans İmparatorluğu, Arabistan'ın birinci derecede komşuları olan Suriye, Filistin ve Mısır gibi ülkelere hâkimdi. Sasani İmparatorluğu ise Irak'ı elinde tutmaktaydı ve nüfuzu zaman zaman güney Arabistan'a uzanmaktaydı ve oraları da istila etmişti.

Büyük bir kara kütlesi olan Arabistan Yarımadası kendini çevreleyen denizlere doğru sarkar. En geniş yerinde 1931 km, en uzun yerinde ise 2414 km uzunluğundaki bu kara parçası Asya'ya, ortası çöl olan yeşil ve verimli bir hilâle sırtını dayar. Akdeniz kıyısında sona eren hilâlin batı ucunda yağışlar, hububat ve sebzenin, hatta yükseklerde zeytin ve meyve ağaçlarının yetişmesine yetecek kadar boldur. Hilâlin, Afrika ve Asya'nın buluştuğu güney ucunda; yani Süveyş Kanalı ve Akabe kıstağı çevresinde ise yağışsızlık çölün denize kadar ulaşmasına sebep olur. Hilâl, doğu ucundaki yeşilliğini ise çatal iki nehre; yani Dicle ve Fırat'a borçludur. Kuzeyin yüksek dağlarından kaynaklanan birbirinin benzeri olan bu iki nehir, vadiler boyunca kıvrılarak sularını yarımadanın doğu kıyısını meydana getiren Basra Körfezi'ne birlikte boşaltırlar. Kuzeyde ve doğuda, bu taç hilâlin ötesinde, yalçın dağlar uzanır. Diğer kıyıları ise su ile çevrilidir: Kuzeybatıda Akdeniz, batıda Kızıldeniz, güneydoğuda da Basra Körfezi ve Hint Okyanusu uzanır. Yarımadanın batı kıyılarında, anakaranın çöl platosunu kıyıdan ayıran ve güneye doğru artarak güneybatı ucunda, kuzeydeki bölgeler kadar yeşil ve verimli hâle getiren yağmurları yakalayan Hicaz Dağları yer alır. Güney köşesinde, verimliliği ve hayatı kolaylaştırıcı özelliğinden dolayı eskilerin, "Saadet Ülkesi" veya "Bereketli Arabistan" dedikleri Yemen yer alır.Coğrafî olarak "Arabistan", yarımadanın yanı sıra onun tacı ve Asya'ya dayadığı sırtı olan Bereketli Hilâl'i de içine alır. Bunlar birbirlerinin devamıdırlar ve biri olmadan diğeri tasavvur edilemez. Yarımada çölü, uçlarını inceltip yok edercesine üzerinde yay gibi uzanan Bereketli Hilâl'e doğru uzanır. Aynı şekilde, kuzeye Bereketli Hilâl'in ortasına doğru da yaklaşarak onun çukurluğunu arttırır ve sürekli kucakladığı Bereketli Hilal'le gitgide daha çok birleşir.[509]

İslâm coğrafyacılarından el-Makdisî'nin *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm* adlı eserinde Arap Yarımadası'na dair şu tasviriyle sözü bitirelim: "Arap Yarımadası'yla söze başladık. Çünkü Beytullah (Kâbe) oradadır, Hz. Peygamber'in (a.s.) şehri (Medine) oradadır. İslâm Dini oradan dünyaya yayılmıştır. Raşid Halifeler, Ensâr ve Muhâcir orada yaşamışlardır. Müslümanların fikirleri orada birleşmiş, dinin en önemli işleri o bölgede güçlenmiştir. Yine İslâm Dini'nin önemli şiarları/simgeleri, hac ibadetinin yapıldığı yerler, ihram sınırları, o bölgededir. Bunun dışında o bölge edebiyatçıların divanlarında dile getirdikleri, âlimlerin ise şerhlerinde bilmek zorunda oldukları, manzumelerine ve şiirlerine konu olan bir mekândır. İnsanlık yeryüzüne oradan yayılmış, Hz. İbrahim (a.s.) tüm insanlık için orada dua etmiştir. Orası, bir çemberi andıran büyük çaptaki hudutları içinde birçok güzide yeryüzü harikalarını ve önemli tarihi vakaları barındıran bir coğrafyadır.

[509] İsmâil Râci el-Fârûkî - Luis Lâmia el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, çev. M. O. Kibaroğlu - Z. Kibaroğlu, İstanbul 1999, s. 17.

Görmüyor musun Hicaz'ın ve Yemen'in tamamı, Sebe' ülkesi, Ahkaf (الأحقاف), Yemâme (اليمامة), Eşhâr (الأشحار), Hacer (هجر), Umman, Taif, Necran, Huneyn (حنين), Mihlaf (المخلاف) ve Hz. Salih'in (a.s.) şehri Hicr (حجر صالح),[510] Âd ve Semûd kavimlerinin diyarları; terkedilmiş kuyular, görkemli kasırlar/saraylar, yüksek sütunlu İrem'in mekanları, Ashab-ı Uhdûd diyarı, Şeddad'ın hapishaneleri, Hz. Hûd'un (a.s.) kabri, Kindelilerin yaşadığı yerler, Tay (طيئ) Dağı,[511] Vadi'de[512] refâh içinde yaşayanların evleri, Sina Dağı, Hz. Şuayb'in (a.s.) Medyen'i ve Hz. Musa'nın (a.s.) pınarları Arap Yarımadası'ndadır! Arap Yarımadası, yüz ölçümü olarak coğrafyaların en genişi, saha olarak en düzü, en verimli topraklara sahip; hürmet ve şeref açısından en saygın şehirleri barındıran bir bölgedir."[513]

Fotoğraf 1: Semûd Kavminin Yaşadığı Şehirlerden Bazı Kalıntılar

"Andolsun, Hicr halkı da peygamberleri yalanlamıştı. Biz onlara mucizelerimizi vermiştik; fakat onlardan yüz çevirmişlerdi. Onlar, dağlardan emniyet içinde kalacakları evler oyarlardı. Onları da sabaha çıkarlarken o korkunç ses yakaladı. Kazanmakta oldukları şeyler onlardan hiçbir zararı savmadı".[514] *"(Böyle sanıp) dağlardan ustaca evler yontuyorsunuz (oyup yapıyorsunuz)".*[515] *"O vadide kayaları yontan Semûd kavmine?"*[516] meâ-

[510] Bkz. Ek 2: *"Vâdilkurâ"* md.

[511] Aslında iki dağdan oluşan Tay dağları, günümüzde Hâil Dağları (جَبَلَا حَائِل) ismiyle bilinmektedir.

[512] Vâdî için bkz. Ek 2: *"Vâdilkurâ"* md.

[513] Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (335-378/946-988), *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, thk. Gazi Tulaymat, Dımaşk 1980, s. 95-96; ayrıca bkz. Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî (v. 340/951-52'den sonra], *Ülkelerin Yolları (Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik)*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2015, s. 11; Yazarı Meçhul (372/982'de telif edilmiş), *Hudûdü'l-Âlem*, s. 105; İbn Havkal [Ebü'l-Kāsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî (IV./X. yüzyıl)], *10. Asırda İslâm Coğrafyası (Sûretü'l-Arz)*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2004, s. 31.

[514] el-Hicr 15/80-84.

[515] eş-Şuarâ 26/149. Âyetteki "فَارِهِينَ" kelimesine "ustaca" (حاذقين) anlamı verilebileceği gibi, "şımararak" anlamı da verilebilir. Muâviye b. Ebî Süfyân (r.a.), halifeliği devrinde Vâdilkurâ'ya uğradığında, Allah'ın: *Siz burada, güven içinde bırakılacak mısınız (sanırsınız)? Böyle bahçelerde, çeşme başlarında? Ekinlerin, salkımları sarkmış hurmalıkların arasında?"* (eş-Şuarâ 26/146-148) meâlindeki âyetleri okuduktan sonra: "Bu âyetler, bu memleket halkı hakkında inmiştir. Burası da, Semûd kavminin memleketlerindendir. Âyetlerde haber verilen su kaynakları, hani neredeydiler?" diye sordu. Bir adam, ona: "Allah, o sözünde doğrudur. Su kaynaklarının ortaya çıkarılmasını istiyor musun?" diye cevap verdi. Muâviye b. Ebî Süfyân (r.a.): "Evet!" deyince, hemen kazıya başlanıp seksen tane su kaynağı ortaya çıkarıldı. Bunun üzerine, Muâviye b. Ebî Süfyân (r.a.): "Allah, Muâviye'den daha doğrudur!" dedi (M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, 2013 baskısı, V-VI,551).

[516] el-Fecr 89/9. Ayrıca bkz. S. Süleyman Nedvi, *Kur'ân-ı Kerîm'de Kavimler ve Toplumlar: Âd, Semûd,*

lindeki âyetlerde, Arabistan'da Semûd kavminin yaşadığı şehirlere (Medâinu Salih: Hz. Salih'in şehirlerine[517]) ve Vâdilkurâ'ya işaret edilmiştir.

I. Arabistan'ın İklimi

Arabistan'ın geneli açısından bakıldığında çöl ikliminin hâkim olduğu görülürse de Hicaz bölgesi başta olmak üzere Yemen bölgesinin yüksek yerleri, Yemen Tihâmesi olarak bilinen güney kısımları ve Mekke'nin güneyindeki yüksek bölgelerde daha mutedil bir hava hüküm sürmektedir. Nadir olmakla birlikte Medine ve Tâif'in de aralarında bulunduğu bu bölgelerde kışın kar yağdığı da olur. Genel olarak 160 ile 180 mm olan yıllık yağış ortalaması nedeniyle genellikle geçici ve kısmi yeşillikler dışında sıcak ve kuru bir görünüm hâkimdir. Tihâme bölgesi ve Dehna çölünde ise çok daha şiddetli sıcaklıklar ve kuraklıklar görülür. Asîr bölgesi ise tam tersine Hint Okyanusunun da etkisiyle Ekim ve Mart ayları arasında muson iklimi görülür ve bu dönemde ortalama 300 mm civarında bir yağış alır ki bu yıllık yağış ortalamasının % 60 kadarına denk gelir. Genel olarak yaz aylarında ortalama sıcaklıklar 45 °C olsa da kimi zaman 54 °C'ye çıktığı olur. Kış aylarında ise 0 °C'nin altına nadiren iner. Bahar ve sonbahar aylarında ise ortalama 29 °C civarında seyreder.[518]

II. Mekke

Coğrafî bakımdan Mekke, Arap Yarımadası'nın Hicaz bölgesinin merkezinde yer almaktadır.

Mekke Arap yarımadasının kuzeyinde Batn-ı Mekke (Bekke) adı verilen bir vadi üzerinde kurulmuştur. Merkezinde Kâbe'nin yer aldığı bu vadinin ortasındaki çukur alana "Bathâü Mekke" (sel yatağındaki kumluk) denir. Bu alanın doğusunda eteğinde Safâ ile bunun hizasında Merve tepelerinin bulunduğu Ebûkubeys, batısında Kuaykıân, güneybatısında Sevr, kuzeydoğusunda Nur (Hira) ve Sebîr dağları yer alır. Hac ibadetinin yerine getirildiği mekânlardan Arafat, Müzdelife ve Mina Mekke'nin doğusundadır.

Câhiliye döneminde Mekke, 75 km uzaklıktaki Kızıldeniz'in Şuaybe Limanı'yla denize açılıyordu. Hicretin 26. yılında, Halîfe Hz. Osman'ın (r.a.) Cidde Limanı'nı açmasıyla durum değişti ve Mekke'nin Kızıldeniz'le bağlantısı bu yeni limanla sağlanmaya başlandı. Şuaybe Limanı ise tali olarak varlığını hala sürdürmektedir.

Kur'ân'da *"ekin bitmeyen bir vadi"*[519] olarak nitelenen Mekke çevresi, çöl karakterli bir araziye ve bunun üzerinde görülen, dikenli bodur ağaç ve çalılıklardan meydana gelen cılız ve seyrek doğal bitki örtüsüne sahiptir.

Medyen, çev. Abdullah Davudoğlu, İstanbul 1424/2003, s. 146.

[517] Bkz. Ek 2: *"Vâdilkurâ"* md.

[518] Mehmet Apaydın, *"Siyer Coğrafyası'nın İklimi, Bitki Örtüsü ve Hayvanları"*, 2014-2015 Ders Yılı Siyer Mektebi Müfredatı, Siyer Vakfı, s. 33.

[519] İbrâhîm 14/37.

Kurak ve sıcak bir iklime sahip olan Mekke, düzensiz yağışlar ve konumu dolayısıyla tarih boyunca birçok defa sel baskınlarına uğramıştır.[520] Mekke, Arabistan'ın diğer şehirlerinin aksine kış aylarında da hava sıcaklığının düşmediği bir şehirdir. Bu dönemde geceleri 18 °C, öğleden sonraları ise 30 °C civarında seyreden sıcaklıklar yaz aylarında aşırı derecede artar ve öğleden sonraları 40 °C'nin üzerine çıkar. Yaz aylarında nadiren yağış görülen şehrin Kasım ile Ocak aylarında düşük miktarlarda bir yağış aldığı görülür.[521]

İslâm Medeniyeti bakımından Mekke, -Harem-i Şerîf'in ortasında yer alan, yeryüzünde Allah'a ibadet için yapılmış ilk mâbedi (mescidi) ve Müslümanların kıblesi- Kâbe'yi barındıran, hac ile umre ibadetinin ifa edildiği, Hz. Peygamber'in (a.s.) doğduğu, 63 yıllık ömrünün 53 yılını geçirdiği, İslâmiyet'in ortaya çıktığı ve *Kur'ân-ı Kerîm*'in 114 sûresinden 86'sının nazil olduğu kutsal şehrin ismidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah'ın Evi olarak nitelenen Kâbe'nin yer aldığı Mekke ve çevresi her türlü tecavüzden korunmuş güvenli bir yer (harem) ve insanların manen temizlenip arındığı bir mahaldir. Bu alanla ilgili birtakım özel hükümler konularak çevresi işaretlerle sınırlanmıştır. Mekke, Allah tarafından harem kılınmış ve bu durum, şehrin emin bir yer yapılması için dua eden[522] Hz. İbrahim (a.s.) tarafından ilân edilmiştir.

Mekke'deki Kâbe, Medine'deki Mescid-i Nebevî ve Kudüs'teki Mescid-i Aksâ,[523] Müslümanların göz bebeği, gönüllerindeki sevginin ve dinlerinin azametidir. Bu mescitlerle ilgi hadîslerde, onların yakınında olmanın ve içinde namaz kılmanın sevabının kat kat daha fazla olacağı bildirilmiştir.[524]

"(İbadet için) şu üç mescitten başkasına yolculuk edilmez: Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksâ": (لاَ تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلاَّ إِلَى ثَلاَثَةِ مَسَاجِدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ، وَمَسْجِدِ الرَّسُولِ -صلى الله عليه وسلم- وَمَسْجِدِ الأَقْصَى)[525] gibi sahîh hadîslerle yeryüzünün en faziletli yerlerinin mezkûr üç mescit olduğu belirtilmiştir.

[520] Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükaşcı, "*Mekke*", DİA, XXVIII,556.
[521] Mehmet Apaydın, "*Siyer Coğrafyası'nın İklimi, Bitki Örtüsü ve Hayvanları*", 2014-2015 Ders Yılı Siyer Mektebi Müfredatı, Siyer Vakfı, s. 33.
[522] el-Bakara 2/126; İbrahim 14/35.
[523] Bkz. Fotoğraf için "*İsrâ-Mirâç Mucizesi*" başlığına ve ek 2: "*Mescid-i Aksâ*" maddesine.
[524] İbn Haldûn, I,380.
[525] Buhârî, "*Fadli's-Sala fî Mescidi Mekke ve'l-Medine*", 21. Aynı hadîsin son kısmı: (-ومسجد بيت المقدس ومسجد ايليا) şekillerinde de rivâyet edilmiştir.

Gravür 1: 1197/1782'de Yapılmış Bir Çizime Göre Mekke[526]

Mekke'ye Kâbe'yi barındırması ve kutsal bir belde sayılması sebebiyle pek çok ad verilmiştir. Mesela Mekke'ye, yüksekliğinden dolayı Kâbe de denir ve bu kelime ka'b (الكعب) isminden türetilmiştir (وتسمى الكعبة لعلوها من اسم الكعب).

Kur'ân-ı Kerîm'de, şehrin yeryüzündeki bütün yerleşim birimlerinin merkezi ve Müslümanların kıblesi olması sebebiyle *"ümmülkurâ"/şehirlerin anası*,[527] *"karye"*,[528] *"meâd"*,[529] *"el-beledü'1-emîn"*,[530] *"el-beled"*,[531] Mekke[532] ve Bekke[533] adları yer almaktadır.[534]

[526] Gravürde numaralandırılan yerlerin isimleri: 1. Benî Şeybe Kapısı (Babusselam), 2. Hacerü'l-Esved, 3. Hicr-i İsmail, 4. Kabe-i Müşerrefe Kapısı, 5. Rükn-i Irakî (Şimalî), 6. Altın Oluk, 7. Rükn-i Hacerü'l-Esved, 8. Makam-ı İbrahim, 9. Safa Kapısı, 10. Safa Tepesi, 11. Merve Tepesi, 12. Batnü'l-Vadi (İç Vadi), 13. Safa Merve arası iki yeşil mil, 14. Mina Dağı (Sabıh), 15. İbrahim Mescidi (Arafat'ta), 16. Rahmet Dağı (Arafat'ta), 17. Batnü'l-Vadi (Vadi İçi), 18. Arafat Vadisi, 19. Müzdelife, 20. Kuzah Dağı, 21. Mina Mevkii, 22. Akabe Cemresi, 23. Kurban kesme mahalleri, 24. Hacıların traş mahalleri, 25. Hayf Mescidi, 26. Muhassab, 27. Veda Kapısı, 28. Müderrecü'l-Kabe, 29. Umumi Sebil, 30. Birketü'ş-Şami, 31. Birektü'l-Mısri, 32. Şamdan Kubbesi, 33. Abbas Kubbesi, 34. Hanefi Makamı, 35. Şafii Makamı, 36. Maliki Makamı, 37. Hanbeli Makamı, 38. Hatib Minberi, 39. Ebu Kubeys Dağı, 40. Cezel Dağı, 41. Abdullah Dağı, 42. Sebir Dağı, 43. Şerif Dağı, 44. Sevr Dağı, 45. Münşiye Dağı, 46. La'la' Dağı, 47. Handame Dağı, 48. Hindî Dağı, 49. Şakku'l-Kamer Mevkii, 50. Hira Dağı, 51. Nur Dağı, 52. İbrahim Musallası, 53. Ma'la Kabristanı (Eşraf Türbesi), 54. Ümmü'l-Müminin Hz. Hatice Kabri, 55. Şerif'in Köşkü (Safa yakınlarından Harem'i görür), 56. Reisü'l-Kudat (Kadıların Reisinin Makamı), 57. III. Murad Mescidi, 58. Süleymaniye Medresesi, 59. Kayıtbay Medresesi, 60. Dehli Paşa'nın Evi, 61. Kabe İmamlarının Evi, 62. Umumi Helalar, 63. Umumi Çeşmeler, 64. Mekke Kadısı'nın Bahçesi.

[527] el-En'âm 6/92; eş-Şûrâ 42/7.

[528] en-Nahl 16/112.

[529] el-Kasas 28/85.

[530] et-Tîn 95/3.

[531] el-Beled 90/1.

[532] el-Feth 48/24.

[533] Âl-i İmrân 3/96.

[534] Mekke'ye bunların dışında "salâh, bâsse, bessâse, el-besâse, nâsse, el-beledü'1-harâm, el-mescidü'l-harâm, arş (ariş), kadîs, kâdise makdese, kûsî, harem, berrâ, mu'tşe, ratec, ümmü rahm, üm-

-Basra dil mektebinin önde gelen simalarından şiir ve ahbâr râvisi, dil ve edebiyât âlimi- Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî'ye (122-216/740-831) göre: "Bekke ismi, insanların oraya giderken birbirlerini sıkıştırıp itmelerinden gelmektedir."

Ebu'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî'ye (21-103/642-721)[535] göre ise: "Mekke'nin aslı Bekke olup, 'b' (ب) harfi, mahreçleri (çıkış yerleri) birbirine yakın olduğu için 'mîm'e (م) çevrilmiştir. Tıpkı 'lâzıb' (لازب) kelimesinin 'lâzım'a (لازم) çevrildiği gibi.

Ebû İmrân İbrahim b. Yezîd b. Esved en-Nehâî el-Kûfî (38-96/658-714) şöyle demiştir: "Bekke ile Beyt (Kâbe), Mekke ile belde (Mekke şehri) kastedilir". ez-Zührî ise şöyle demiştir: "Bekke ile bir bütün olarak mescit (Kâbe ve çevresi), Mekke ile harem bölgesi kastedilir".[536]

---

mü'r-rahmân, ümmü zahm, ümmü subh, büsâk, re's, nâbiye, beniyye, Bathâ, fârân, tâc, sebbûha" gibi şehrin kutsallığı ve Kâbe'ye bağlı olarak düzenlenen merasimlerle ilgili adlar da verilmiştir. Bazı adlar Mekke, Kâbe ve Medine için ortak olarak kullanılmıştır. Mekke ile Kâbe'nin isimleri arasında otuz tanesinin bu özelliği taşıdığı kaydedilmektedir.

[535] Tâbiîn neslinin önde gelen müfessirlerinden Mücâhid: *Kur'ân-ı Kerîm*'e dair ilk bilgileri Kays b. Sâib'ten aldı ve sahâbîlerin ileri gelenleriyle görüşme imkânı buldu. Başta tefsir olmak üzere hadis ve fıkıh gibi alanlarda Abdullah b. Mes'ûd (r.a.), Ali b. Ebî Tâlib (r.a.), Sa'd b. Ebi Vakkâs (r.a.), Ebû Hüreyre (r.a.), Âişe (r.anha), Abdullah b. Ömer (r.a.), Abdullah b. Zübeyr'den (r.a.) faydalandı; Abdullah b. Abbas'ın (r.a.) önünde *Kur'ân-ı Kerîm*'i otuz defa hatmetti ve onunla *Kur'ân-ı Kerîm*'i baştan sona kadar üç kere tefsir etti. İbn Abbas'ın (r.a.) ölümünden sonra Mekke tefsir ekolünün önemli bir öncüsü olarak onun yerine tefsir derslerini üstlendi. İkrime el-Berberî, Atâ b. Ebî Rebâh, Katâde b. Diâme, Amr b. Dînâr ve A'meş kendisinden faydalandı. Kıraât-i seb'a imamlarından Ebû Ma'bed İbn Kesîr ile Ebû Amr b. A'lâ ondan kıraat alanında istifade ettiler. Mücâhid b. Cebr aynı zamanda *Kur'ân-ı Kerîm*'de anlatılan vak'aları ve bu olayların geçtiği yerleri araştırdı; Hârût ve Mârût olayını incelemek için Bâbil'e, Berhût kuyusunu görmek için Hadramut'a kadar gitti. Hayatının büyük bölümünü *Kur'ân-ı Kerîm*'in anlaşılması için yaptığı çalışmalara ayırdı, halkın fetva mercii oldu. Mekke'deki tâbiîn müfessirlerinin en yaşlısı olarak seksen iki yaşında vefat etti. Abdullah b. Abbas'tan öğrendiği tefsiri yazıya geçiren Mücâhid kendi öğrencileri için de aynı metodu uygulamış ve yaptığı tefsiri onlara imlâ etmiştir. Kendisinden tefsir rivâyet eden âlimlerin en meşhurları Abdullah b. Ebî Necîh, A'meş ve İbn Cüreyc'dir. Onun tefsirde metodu *Kur'ân-ı Kerîm'i Kur'ân-ı Kerîm* ile ve ardından *Sünnet*'le tefsir etmek şeklindedir. Câhiliye şiirinden, esbâb-ı nüzûlden ve İsrâiliyat'tan çokça faydalanmış, ancak İsrâiliyat konusunda eleştirilmiştir. Bunun yanında tefsirinde akla geniş yer vermiş, bu konuda kendisini tenkit edenlere: *"Ben tefsire dair görüşlerimi Peygamber'in onlarca sahâbîsinden öğrendim"* diyerek cevap vermiştir (M. F. Kesler, *"Mücâhid b. Cebr"*, DİA, XXXI,442).

[536] İbn Haldûn, I,373-377. Bekke isminin Ahd-i Atîk'te yer aldığı; fakat çeviriler sırasında tahrif edildiği ileri sürülmüştür. Ahd-i Atîk'te Hz. İbrahim'in (a.s.) hayatı anlatılırken yapılan tasvirlerle *Kur'ân-ı Kerîm*'de verilen Hz. İbrahim'in (a.s.) ailesiyle birlikte Mekke'ye geldiğine dair bilgiler (İbrahim 14/37) arasında benzerlik vardır. Yine Ahd-i Atîk'te Hz. İbrahim'in (a.s.) eşi Hâcer'den bahsedilirken anılan su kaynağı da Mekke'deki Zemzem Kuyusu olmalıdır. Mekke adının geçtiği eski belgelerden birisi de Batlamyus'un 2. yüzyıla ait *Coğrafya* adlı eseridir. Burada Mekke, Asya'nın altıncı haritasında Macoraba şeklinde anılır. Macoraba, Sebe ve Habeş dilinde "mukaddes ibadet mahalli, tapınak" gibi anlamlara gelir. Bir görüşe göre Mekke kelimesi, Güney Arabistan yazısıyla "mkrb" şeklinde yazılan "mekverab" (kurban yeri, mihrap, mukaddes yer) kelimesinden türemiştir ve Arapça kurb kökünden "makreb" kelimesine dayanmaktadır. Diğer bir görüşe göre ise Arapça "mkk" (ev) ile "rbb" (ilâh) mastarlarının bir araya gelmesiyle "makreb" şeklini almıştır. Her durumda da Mekke adı Kâbe'yle ve şehrin dinî merkez olmasıyla ilgilidir. Bkz. N. Bozkurt – M. S. Küçükaşçı, *"Mekke"*, DİA, XXVIII,555.

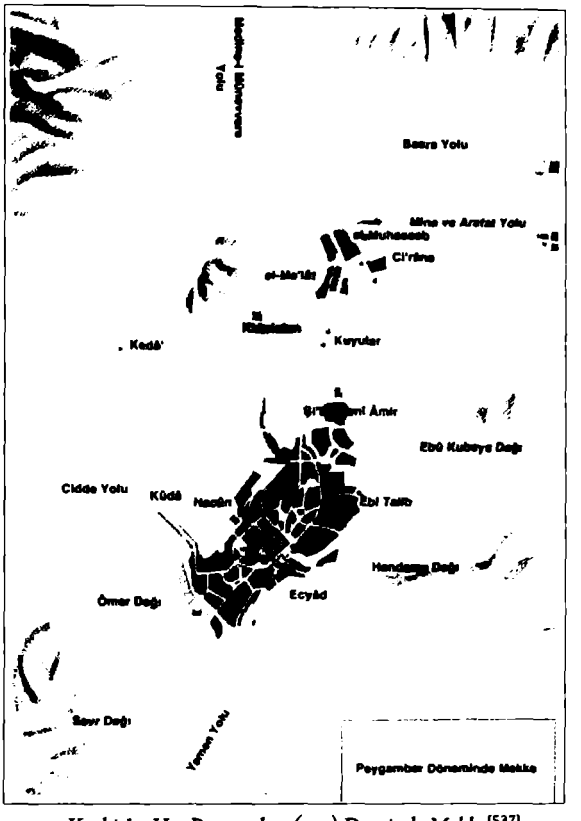

Kroki 1: Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Mekke[537]

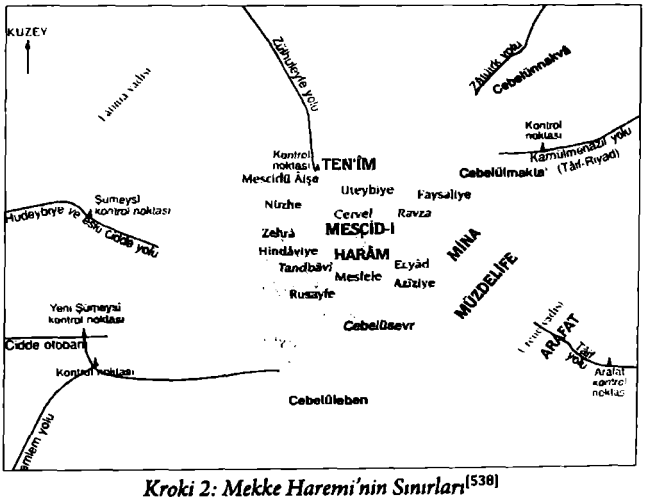

Kroki 2: Mekke Haremi'nin Sınırları[538]

[537] İ. Sarıçam, *Hz. Mhammed ve Evrensel Mesajı.*
[538] *"Harem"*, DİA, XVI,128.

Mekke'nin yerleşim birimi olarak ortaya çıkmasında belirleyici asıl unsur, Kâbe'dir. Bu bakımdan Mekke'de şehir hayatı Kâbe'nin yapımıyla başlamıştır. Hz. İbrahim'den (a.s.) önce Mekke'de veya civarında Amâlika ile Cürhüm'e mensup bazı topluluklardan bahsedilmesi, burada yerleşik hayatın varlığına işaret eder. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Hz. İsmail'in (a.s.) annesi Hâcer ile birlikte Hz. İbrahim (a.s.) tarafından Mekke'ye getirildiği ve Kâbe'nin inşasında birlikte çalıştıkları kaydedilir.[539] Mekke'ye üç defa gelen ve üçüncüsünde Kâbe'nin yapımının ardından insanları hac için davet edip görevini tamamlayan Hz. İbrahim'in (a.s.) Hz. İsmail'i (a.s.) burada bırakarak Filistin'e döndüğü rivâyet edilmektedir.

Anayurtları Yemen olan Cürhümlüler, Mekke civarına Zemzem[540] suyunun bulunmasından sonra gelip yerleşmişlerdir; Hz. İbrahim'in (a.s.) neslinden Arapça konuşan ilk şahıs olan Hz. İsmail (a.s.) da bu dili Cürhümlülerden öğrenmiştir. Mekke'de kısa sürede çoğalan ve önceleri Hz. İsmail'in (a.s.) tebliğ ettiği dini benimseyen Cürhümlüler zamanla tevhid inancından saptılar ve hâkim oldukları Mekke'ye gelenlere işkence yapıp zarar vermeye başladılar. Arîm selinden[541] sonra Mekke ve çevresine gelen Huzâa ve Kinâneoğulları şehre saldırarak Amâlika'nın[542] kolları İyâd, Katûrâ ve Cürhümlüler'i yenilgiye uğratıp Mekke üzerinde hükümranlık kurdular. Huzâa kabilesinden Amr b. Luhay, Mekke ve Kâbe idaresini eline alınca tevhid geleneğini tamamen bozup şehirde putperestliği yaygınlaştırdı.

Kureyş kabilesinin atası sayılan Kusay (Zeyd) b. Kilâb b. Mürre b. Kâ'b b. Lüey b. Fihr (Kureyş) b. Gâlib (v. 480 dolayları), Kinâne ile Kudâa kabilesinin yardımıyla Huzâa kabilesiyle giriştiği mücadele sonucu Mekke ve Kâbe'nin yönetimini üzerine alınca Kureyş kabilesinin kollarını birleştirdi. Kusay, daha önce dağınık halde çadırlarda yaşayan Kureyş kollarını birleştirerek Kâbe çevresinde iskân etti. Kâbe civarından başlayarak Mekke topraklarını on parçaya ayırdı ve Kureyş'in on kolu arasında paylaştırdı. Kureyş'in bazı kolları da Mekke dışında yerleştirildi. Kureyş'ten: ı- Mekke'de iskân edilenlere "Kureyşü'l-bitah", ıı- Mekke dışında yerleştirilenlere "Kureyşü'z-zevâhir" adı verildi. Böylece kabile yarı göçebelikten yerleşik hayata geçti.[543]

[539] el-Bakara 2/125, 127; İbrahim 14/37; daha fazla bilgi için bkz. Hz. Peygamber devri kronolojisi, Mekke dönemi, peygamberlik öncesi, "Kâbe'nin Yeniden İnşası ve Hacerülesved Anlaşmazlığı" başlığına bkz.

[540] Mescid-i Harâm'da Hacerülesved'in tam karşısında Kâbe'ye 19 m. uzaklıkta yer alır. Suya bu isim "bol ve akıcı olma, Cebrâil'in konuşma sesi, akarken çıkardığı ses, şimşek sesi, nereden geldiği belli olmayan ses" anlamlarındaki zemzem ile arasında bir ilişki kurularak verilmiştir. Zemzem tarih boyunca Kâbe'yi ziyaret edenlerin su ihtiyacını karşılamıştır. (M. S. Küçükaşcı, "*Zemzem*", DİA, XLIV,242-246).

[541] "Set, baraj; büyük sel ve şiddetli yağmur" anlamına gelen Arîm, *Kur'ân*-ı Kerîm'de (Sebe' 34/16) Sebe halkının cezalandırıldığı bildirilen büyük sel baskını sırasında yıkılan set, barajdır.

[542] Bkz. Ek 2: "Amâlika" md.

[543] Şemseddin Ebî Abdillah Muhammed Ebî Tâlib el-Ensârî es-Sûfî ed-Dımaşkî (654-727/1256-1327), *Nuhbetü'd-Dehr fî 'Acâibi'l-Berri ve'l-Behr*, thk. M. A. F. Mehren, Leipzig 1923, s. 250 vd.

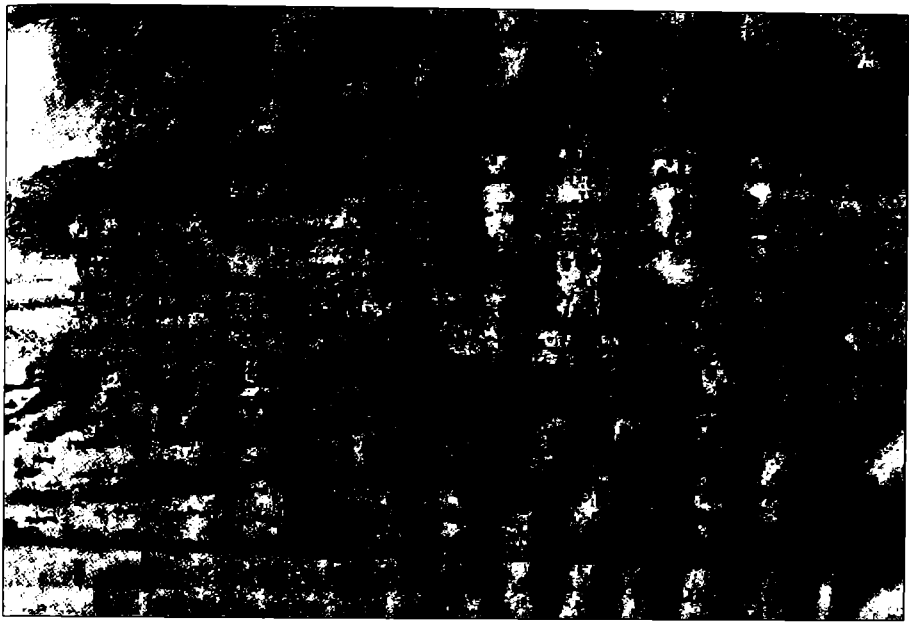

Resim 1: Kusay b. Kilâb devrinde Mekke-i Muazzama şehrinin husule gelen heyetidir. (1) Dârünnedve ebniyesidir.

İlk önceleri Kusay, Kâbe, hac ve Mekke idaresiyle ilgili sidâne (hicâbe de denir), sikâye, rifâde ile nedve ve livâ görevlerini kendi üzerine aldı. Kusay, gerekli düzenlemeleri yaparak Mekke ve Kâbe'nin yönetimini bir düzene soktu.

Kusay'ın kurduğu sistemde, Mekke'nin kral mesabesinde bir yöneticisi/meliki yoktu. Kureyş, otorite ve şahsiyetine güvendiği ve bu vazifeye lâyık olduğunu gösteren birisi etrafında toplanıyordu.

[Hulefâ-yi Râşidîn döneminde Müslümanların seçtiği yöneticiye melik (kral) denilmemesi, halîfe ve emîrü'l-mü'minîn denilmesi, yönetimin intikali ve tarz-ı idarede Bizans ve Sâsânî imparatorluklarının taklit edilmemesi, İslâm öncesi dönemde cârî olan Mekke'deki yönetim geleneğiyle ilişkilidir.]

Kusay, Kâbe hizmetleri, hac işleri ve Mekke'nin idaresiyle ilgili vazifeleri, oğullarına ve Kureyş'in diğer kollarına bıraktı. Câhiliye devri tarihi, şiir, siyer-megâzî, ensâb, dilbilim ve ıstılah kaynaklarında kaydedilen, çokça bahsedilen ve şahitliklere dayalı tahliller yapılan[544] bu vazifeler ve mesulleri şunlardır:

---

[544] الحجابة : حِجابةُ البيْت وهي في بَني عَبْد الدّار واللّواءُ لِواءُ الحرْب وهو فيهم إذ ذاك قَالَ حَسّان بْن ثابت يَهْجو مُسَافعَ بْن عِياضٍ التَّيميّ)
لوْ كُنْتَ من هاشم أوْ من بني أَسَد . . . أو عَبْد شَمْس أو أصحاب اَللّوَا الصِّيد
أوْ من بَني نَوْفَل أَو رَهْط مُطْلب . . . لله دَرُّك لم تَهْمُمْ بتهديدي
قَصر اللِوَاء وهو مَمْدُود. والنَدْوة الاجْتِمَاع للمَشُورة كانوا إذا حَزَبَهم أمْرٌ تَنادَوْا في دارِ عَبْد مناف أي اجتمعوا فتشاوروا. ويُقال : تَنَادَى القومُ إذا
اجتمعوا في النادي. قَالَ المُرقّش الأكبر :
لا يبعد الله التلبب في ال . . . غارات إذا قَالَ الخَمِيسُ نَعَمْ

1- Nedve (الندوة): Sözlükte: Akd-ı meclis eden cemâate ve nâsın gündüz mücteme oldukları meclis ve ecümene denir.[545] Mekke idaresidir. "Toplantı evi" anlamına Dârünnedve denilen yerde yapılırdı. Kusay, Dârünnedve'yi yaptırmadan önce Mekke idaresiyle ilgili toplantıları kendi evinde gerçekleştiriyordu. Yaklaşık 440 yılında Kâbe'nin kuzeyine, tavafa başlanan yere yakın bir konuma Dârünnedve denilen toplantı yerini yaptırdı. Kapısını da Kâbe'ye doğru açtırdı. Dârünnedve esas itibariyle bir asiller (mele') meclisiydi. Bu mecliste, savaş ve barış kararı alınır, görüşler belirlenir, nikâh merasimleri ve ergenlik çağına gelmiş genç kızların gömlek (dir') giyme törenleri yapılırdı. Meclise Kusay'ın oğullarından başka Mekke'deki Kureyş boylarının kırk yaşını aşan reisleri katılırdı. Dârünnedve, İslâm dönemine kadar varlığını sürdürdü. Bu vazife, Abdüddâroğulları'nın elindeydi.[546]

2- Sikâye (السقاية): Sözlükte maşraba anlamında su içecek kaba denir.[547] Hacılara su temin edilmesidir. Benî Haşim'den Abbas b. Abdilmuttalib bu hizmeti görüyordu.

Ukâb (العقاب): Sözlükte kartal, tavşancıl kuşu, karakuş manasına gelir.[548] Kureyşliler bayraklarına da Ukâb diyorlardı. Ordu komutanlığını ifade eden bayrak, savaş zamanında ortaya çıkarılırdı. Ordu komutanlığı (kıyâde) anlamına gelen bu vazife, Benî Ümeyye'den Ebû Süfyan b. Harb'in elinde idi.

4- Rifâde (الرفادة): Sözlükte: "At eyerinde olan eğrim dedikleri keçe gibi şeye denir ki semerin altına koyarlar ta ki semer hayvanın sırtına sürmesin", "yara sardıkları paçavra" ve "Câhiliye devrinde Kureyşliler aralarında vaki olan 'ârifâneye" denir. Mekkeliler, her sene aralarında -herkes imkanlarına göre- bir miktar mal verip onunla erzak, zahire ve kuru üzüm satın alırlar, hacılar gelmeden bunu temin edip hacılar geldiklerinde onlara ikram ederlerdi.[549] Bu vazife, Benî Nevfel'den el-Hâris b. Âmir'in elindeydi.

5- Liva (اللواء):[550] Kureyş sancağını taşıma (sancaktarlık) imtiyazıdır; bu vazife Benî Abdiddâr'dan Osman b. Talha'nın elindeydi.

وَالمَشْيَ بين المجلسَيْن وقد . . . آد العشيّ وقد تنادى العَمّ
. ومن هذا قيل دارُ النَدوة) Ebû Süleymân Hamed b. Muhammed el-Hattâbî (v. 388), *Garîbü'l-Hadîs*, thk. Abdülkerîm İbrahim el-Ğerbavî, Dârü'l-Fikr neşri 1402/1982, I,450 vd.

[545] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,6010 "ندو" md.

[546] İbn Hişâm, I, 132; Taberî, II,448; Şâmî, III,231; E. R. Fığlalı, "*Dârünnedve*", DİA, VIII,556-557.

[547] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,5803 "سقي" md.

[548] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, I,563 "عقب" md.

[549] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, II,1435 "رفد" md.

[550] Sözlükte لواءٌ (livâ') bayrağa denir, alem manasına; لوائيٌ (livây) dahi lügattir, cem'i ألوية (elviye) ve cem'ü'l-cem'i ألويات (elviyât) gelir. Şârihin beyanına göre لواءٌ (livâ') seraskerin bayrağına denir ki alem ve sancak olacaktır ve راية (râye) sair bayrağa denir. Ve لواءٌ (livâ') işbu "ل و ي" maddesindendir ki şukkası sarılıp dürülür ve راية (râye) رؤية (rü'yet) maddesindendir. علم (alem) ikisine de şamildir; zirâ alâmettendir (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,5980 "لوي" md.).

6- Sedânet[551] / Hicâbet (السدانة - وهي الحجابة): Kâbe-i Muazzama'ya hizmet, perdedârlık ve kapıcılık etmek vazifesidir. Kâbe'nin anahtarları bu görevi yürüten şahsın elinde olurdu. Sidânet/hicâbet vazifeleri, Benî Abdüddâr'dan Osman b. Talha'nın elindeydi.

7- Meşûra (اَلْمَشُورَةُ) veya Meşveret (المشورة)[552]: Danışmanlık ve istişaredir. Bu vazife, -Huneyn Gazvesi'nde veya Tâif Muhasarası'nda şehit olan- Kureyş'in ileri gelenlerinden ve eşrâfından Benî Esed'den Yezîd b. Zem'a'nın[553] elindeydi.

8- Eşnâk[554] ve meğârim[555]: Diyetleri tayin ve tesbit ile kan davalarını halletmek vazifesidir. Bu görev, Benî Teym'den Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) elindeydi.

9- Kubbe[556]: Sözlükte çadır manasına da gelir. Kureyşililer savaş zamanında bir çadır kurarlardı. Orduyu teçhiz için getirilen savaş malzemeleri ve paralar orada toplanırdı. Bilindiği üzere İslâm'dan önce Arapların, düzenli orduları yoktu; bir savaş ihtimali söz konusu olduğunda gerekli hazırlıklar yapılırdı.

---

[551] Sözlükte "اَلسَّدَنَةُ" (sedânet) "سَلَامَةٌ" (selâmet) vezninde Kâbe-i Muazzama'ya yahut puthaneye hizmet eylemek manasınadır. Ve perde-dârlık ve kapıcılık eylemek manasınadır; يقال سدن الرجل اذا عمل الحجابة (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,5390 "سدن" md.).

[552] Meşûra (اَلْمَشُورَةُ) veya Meşveret (المشورة) Aynı kelimeye ait iki söyleyiş biçimidir (lugat: اَلْمَشُورَةُ: لغةٌ من اَلْمَشُورَة). el-Ferrâ, kelimenin aslının "مَشْوَرَة" olduğunu sonradan "مَشُورَة"ye nakledildiğini belirtir. Sözlükte "bir adamdan bir husus için meşveret talep eylemek (el-istişâretu)" demektir. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Herevî (v. 370), *Tehzîbü'l-Lüğa*, thk. Muhammed İvaz Murib, Beyrut 2001, XI,277; Zeynüddin Ebû Abdillah Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkâdir el-Hanefî er-Râzî (v. 666), *Muhtaru's-Sihâh*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, Beyrut 1420/1999, 5. baskı, s. 170.

[553] يزيد بن زمعة بن الأسود بن المطلب بن أسد بن عبد العزى القرشيّ الأسديّ، أمّه قريبة بنت أبي أمية أخت أم سلمة . وكان من السابقين، هاجر إلى أرض الحبشة، قاله ابن الكلبيّ . وقال ابن سعد: بل هو من مسلمة الفتح . وقال الزبير: كان من أشراف قريش، وكانت إليه المشورة في الجاهلية، وذكره معروف بن خرّبوذ فيمن انتهت إليه رياسة قريش في الجاهليّة، ووصلت في الإسلام. وذكره موسى بن عقبة، وابن إسحاق، وغيرهما، فيمن استشهد يوم حنين. وقال الزبير بن بكّار: قتل بالطائف، وقد تقدم في زيد بن زمعة أنه قتل بحنين، وجوّزت أن يكونا أخوين. (والله أعلم) İbn Hacer, *el-İsâbe*, "يزيد بن زمعة" md.

[554] Eşnâk (أشناق), eş-şenek (الشَّنَق) kelimesinin çoğuludur. (الشنق ما دون الدية وجمعه أشناق). [Ebû Ubeyde el-Kâsım b. Sellâm b. Abdillah el-Herevî el-Bağdâdî (v. 224), *Garîbü'l-Hadîs*, thk. Muhammed Abdülhamid Han, Haydarabad 1384/1964, IV,142; Ebû Ubeyd el-Bekrî (v. 487/1094), *Simtü'l-Leâlî fî şerhi Emâli'l-Kalî*, tk. Abdülaziz el-Meymenî, nşr. Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut, I, 395]. دية الجراحات. Cirâhat/yaralama diyetine denir ki merhem-bahâ tabir olunur. Ve telef olunan nesne mukabilinde verilen şeye denir ki ödek tabir olunur. Ve amel ve kirdâr manasınadır (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,4050 "شنق" md.).

[555] Sözlüte "المَغارم" (el-meğârim) kelimesi, ism-i mefûl olan "المَغْرَمُ" (el-mağrem)in çoğuludur (والمَغْرَمُ، كَمَقْعَد: الغَرَامَةُ، وَقد غَرِمَ مَغْرَمًا، والجَمْعُ: المَغارم على القِيَاس، أو واحِدُهَا غُرْم على غَيْرِ قِياس، كَحُسْن ومَحَاسِنَ). Ödenmesi gereken borç, zarar ve ziyan. Herkese eşit şekilde paylaştırmak sûretiyle ödenmesi gereken borç, zarar ve ziyan (Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk ez-Zebîdî el-Bilgrâmî el-Hüseynî (1145-1205/1732-1791), *Tâcü'l-Arûs min Cevhiri'l-Kâmûs*, Dârü'l-Hidâye nşr. XXXIII,171, "غرم" md.; Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,5133 "غرم" md.; Kubbealtı Lugatı, "garâmet" md.).

[556] Sözlükte "القُبَّة" (el-kubbetu) tepesi müdevver binaya denir ki künbet tabir olunur. يقال ضرب قبة وهي بناء ورية مدور (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, I,588 "قب" md.). Binada müdevver olan sakıftır/tavandır [Vankulu Mehmed Efendi -Mehmed b. Mustafa el-Vânî-, *Vankulu Lügatî*, yayına hazırlayanlar: Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi, İstanbul 2014, I,212 "قب" md).

10- E'inne (اَعِنَّة): Bu kelime, "bir nesne bir adamın önüne çapraz gerilmeğe, at geminin dizgini, çevik kimse, muaraza" manalarına gelen înân'ın (العنان) çoğuludur.[557] Bu vazife, Kureyş ordusu süvari birliği komutanlığını ifade eder. Kubbe ve e'inne vazifeleri, Benî Mahzûm'dan Hâlid b. Velîd'in elindeydi.

11- Sifâret (السِّفارة)[558]: Kureyş'in yabancılar nezdinde temsil edilmesidir. Bu vazife, Benî Adî'den Hz. Ömer'in (r.a.) elindeydi.

12- Eysâr (الأيسار): "يسر" (yesr) ok ile kumar oynamak, "اَلْيَسَرُ" (el-yeser) kumar oymanak üzere toplanmış kimseler, kumar oklarından sorumlu kişiye, "يَاسِرُ" (yâsir) "meysir" denilen deveyi kesen adama denir. Ve o devenin etini taksim etmekle görevle adama denir, çoğulu "اَيْسَارٌ"dır (eysâr).[559]

Bir işe karar vermeden önce, kader ve nasibin ne yönde olduğunu öğrenmek, kısmet aramak (ezlâm)[560] ve kumar oynamak (الأيسار), başta Mekkeli müşriklerin nazarında, en büyük put Hübel putu önünde olmak üzere "ezlâm" denilen oklarla fal bakmak ve kumar (اَلْمَيْسِرُ) oynamaktır. Benî Cumah'den Safvan b. Ümeyye b. Halef, bu işi yapıyordu.

Kur'ân-ı Kerîm'de el-eysâr ve el-ezlâm'dan şöyle bahsedilir: "*Sana, şarap ve kumar* (اَلْمَيْسِرِ)[561] *hakkında soru sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için*

---

[557] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,5442 "عن" md.; Vankulu Lügati, II,2290 "عن" md.].

[558] Sözlükte sifâret (السِّفارة) kavmin mâbeynini ıslah eylemek manasınadır ki murad yekdigere münafeseleri olan iki taife miyanına miyancılık ve elçilik edip vahşet ve münaferetlerini keşf ve izale ile hoşdil eylemekten ibarettir (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, II,2020 "سفر" md.).

[559] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, III,2434-2436 "يسر" md. "يَاسِرُ" ve "يَسَر" kumar oynayıcı, çoğulu "أيسار" kumar oynayıcılar (Vankulu Lügati, I,958 "يسر" md.).

[560] "Ezlâm" (أَزْلام), "zulem" (زلم) kelimesinin çoğulu olup "yeleksiz/kanatsız oka" denir. "Kumar okuna da denir ki Câhiliye'de onlar le istiksam ederlerdi, meseka bir kimse bir emre mübaşeret edecek olsa okunun birine emr ve birine de nehy tahrîr ve bir zarf içine vaz' edip elini ona idhal eder idi, ne guna çıkar ise onunla amel eder idi". Câhiliye Arapları'nın fal oklarına verdikleri isimdir. "Hata eylemek (زلم الرجل زلا من الباب الأول اذا أخطأ), doldurmak (زلم الاناء اذا ملأه), vergiyi azaltmak (زلم عطاءه اذا قلله), burnunu kesmek (زلم أنفه اذا قطعه)" anlamına gelir. Bâbilliler'den itibaren çeşitli milletlerce uygulanan bu tür bir fal uygulamasına, Kitâb-ı Mukaddes'te belirtildiğine göre Kudüs'ün fethi öncesinde Buhtunnasr da başvurmuştur (Hezekiel, 21/21) (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, V,5017,5019 "زلم" md.; M. Öz, "*Ezlâm*", XII,76).

[561] Câhiliye Arapları arasında yaygın olan bir kumar türüdür. Sözlükte "kolay olmak" anlamındaki yesr (yüsr) kökünden türeyen meysir, İslâm öncesi Hicaz-Arap toplumunda bir talih oyunu şeklindeki kumar çeşidini ifade eder. Bu oyun, kesildikten sonra eti muhtelif hisselere ayrılan bir hayvandan (çoğunlukla dişi deve) pay kazanmak amacıyla üzerlerinde pay ve risk değerleri yazılı, her biri ayrı isimle anılan belirli sayıdaki okların çekilmesi suretiyle oynanırdı. Kelimenin terim anlamı, hem çaba göstermeden bir malı kolayca ele geçirmeyi hem de maddî kazanç sağlamayı ifade ettiği için sözlük mânasıyla paralellik göstermektedir. Bir diğer görüşe göre ise meysir kelimesinin kökünde "bölüşmek" anlamı olup oyun için kesilen hayvan bölüştürüldüğünden bu şekilde adlandırılmıştır. Meysirde etlerin bölüştürülmesini yöneten kişiye yâsir yahut kaddâr, bu oyunu oynayan topluluğa eysâr (tekili yeser ve yâsir) adı verilir (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, III,2434-2436 "يسر" md.; T. Fehd, "*Meysir*", DİA, XXIX,509).

bir takım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür. Yine sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar. "İhtiyaç fazlasını" de. Allah size âyetleri böyle açıklar ki düşünesiniz".[562]

"Ey iman edenler! Şarap, kumar (المَيسِرُ), dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları (الأَزلَامُ) birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz".[563]

"Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, (taş, ağaç vb. ile) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanıp ölmüş (hayvanlar ile) canavarların yediği hayvanlar -ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna- dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız (وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالأَزْلَامِ) size haram kılındı..."[564]

13- Hukûme[565] veya Emvâl-ı Muhaccere: Putlara sunulan malların saklanmasıdır. Benî Sehm'den el-Hâris b. Kays bu işe bakıyordu.[566]

Daha önce işaret edildiği üzere Kusay'ın ardından, Mekke ve Kâbe ile ilgili hizmetler, büyük oğlu Abdüddâr'a geçti. Ancak daha sonra Abdümenâfoğulları Abdüşems, Hâşim, Muttalib ve Nevfel sayıca ve itibar bakımından daha üstün oldukların ileri sürerek bu görevlerin kendilerine verilmesini isteyince Kureyşliler arasında anlaşmazlık çıktı. Kureyş'in: I- Abdümenâf'ı destekleyen Benî Esed, Benî Zühre, Benî Teym b. Mürre, Benî Haris b. Fihr kolları kendi aralarında, II- Abdüddâr'ı destekleyen Benî Manzum, Benî Sehm, Benî Cumah, Benî Adî b. Kâ'b kolları kendi aralarında toplanarak birbirlerini desteklemek üzere yemin ettiler ve iki ayrı ittifak oluşturdular: Birinci ittifak yeminine: "Hilfü'l-mutayyebîn" (حلف المطيبين), ikincisine: Hilfü'1-ahlâf" (حلف الاحلاف/حلف لعقة الدم) adı verildi.

Kureyş'in Benî Âmir b. Lüey ile Benî Muhârib b. Fihr kolları ise tarafsız kaldı. Taraf olan kollar çatışma noktasına gelmiş¬ken uzlaşmadan yana olanlar ağır bastı ve bunların araya girmesiyle anlaşma sağ¬landı. Anlaşmaya göre sidâne (hicâbe) ve livâ görevleriyle Dârünnedve yöneticiliği Abdüddâr'da kaldı. Sikâye, rifâde ve kıyâ¬de görevleri ise Abdümenâf'a verildi. Bu durum İslâm'ın doğuşuna kadar de¬vam etti. Daha sonra kıyâde Abdümenâf'ın oğlu Abdüşems'e, ondan oğlu Ümeyye'ye, ondan da oğlu Harb'e geçti. Sikâye ve rifâde, zenginliği ve cömertliğinden dolayı Abdümenâf'ın oğlu

[562] el-Bakara 2/219.
[563] el-Mâide 5/90.
[564] el-Mâide 5/3.
[565] "الحكم" kazâ' manasına isimdir, 'şu nesne şöyledir' demekten ibarettir, cem'i "احكام" (ahkâm)dır. Ve "حكم" (hukm) ve "حكومة" (hukûmet) mastar olur, şu nesne şöyledir diye imza eylemek ve fasl-ı husûmetle kâdîlik eylemek manasına ve bu men' manasından alınmıştır. "حكومة" isim olur, "احكومة" (uhkûmet) gibi fasl-ı husumet manasına. "الحاكم" (el-hâkim) infaz-ı hüküm eden kimsedir ki kadı olacaktır; cem'i "حكام" (hukkâm)dır. Zaman-ı Câhiliye'de kâin hukkâm-ı Arab ki onların her madde zımnında hükumetleri düstûr-i amel ve nafiz idi..... hâkim-i Kureyş olan Abdülmuttalib, Ebû Tâlib, Âs b. Vâil ve 'Alâ b. Hârise.... (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, IV,4927 "حكم" md.).
[566] el-Azrakî, *Ahbâru Mekke*, I,49 (eş-Şâmile); N. Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 117-123; M. Fayda, *Allah'ın Kılıcı Hâlid b. Velîd*, İstanbul 2006, s. 20-22,28..

Hâşim'e, ondan oğlu Abdülmuttalib'e ve ondan da oğlu Ebû Tâlib'e geçti. Ancak Ebû Tâlib'in malî durumu bozu¬lunca kardeşi Abbâs ondan bu görevleri devraldı. Hâşimoğulları'nın reisliği ise ölün¬ceye kadar Ebû Tâlib'in uhdesinde kaldı.

Mekke ekonomisinin gelişmesinde: (1) Şehrin saldırı korkusu bulunmaksızın gelinebilecek ve sığınılabilecek Kâbe'yi ve haremi barındırması, (2) Kâbe'ye bağlı olarak düzenlenen hac merasimleri, (3) şehrin yakın çevresinde, hac mevsimi dikkate alınarak kurulan Ukâz,[567] Mecenne ve Zülmecâz gibi serbest ticaret merkezleri, (4) Yemen-Suriye ticaret yolu üzerindeki önemli coğrafî konumu, (5) şehrin ziraate elverişsiz bir vadide[568] kurulmuş olması, (6) Kusay b. Kilâb, Abdümenâf b. Kusay ve Muttalib b. Abdimenâf dönemlerinde, Mekke çevresinde yaşayan kabilelerle yapılan ve Ehâbîş[569] denilen ittifaklarla[570] ve (7) Bizans-Sâsânî rekabeti ve bunun neticesinde meydana gelen yıkıcı savaşlar gibi amiller etkili olmuştur.

Netice itibariyle Mekke, ekonomisi ticaret üzerine kurulu, uluslararası alanda ticarî bazı imtiyazlar elde etmiş, ticari konumu güçlü bir şehirdir. Ziraata elverişsiz arazileri ve coğrafî vaziyeti, Mekke'de ticaretin gelişimini desteklemiştir. Zira Arap Yarımadası dünya haritasında merkezî bir yer işgal etmektedir, etrafı ve kendi sahilleri serbest ticaret merkezleriyle sarılı olup tarihi ipek yolunun kara ve deniz güzergâhlarının kavşak noktasındadır.

Mekke İslâm öncesinde coğrafî konumu, ayrıca dinî ve ticarî bir merkez olmasından dolayı Roma, Bizans, İran ve Habeş hükümdarlarının zaman zaman dikkatini çekmiş, bunlar şehri hâkimiyetleri altına almak için teşebbüslerde bulunmuşlardır. Çünkü Arap Yarımadası'nı gerek siyasî gerekse ekonomik açıdan kontrol etmenin yolu büyük ölçüde Mekke'ye hâkim olmaktan geçiyordu. Mekke'ye melik olmak için Bizans imparatorundan gerekli belgeyi alan Osman b. Huveyris, yanına uğradığı Gassânî emîri tarafından kıskançlık yüzünden öldürülmüştür.

Mekkeliler, İslâm'dan öncesi dönemde kendi kabilelerine ait bilgileri yazdırarak muhafaza ederlerdi. Mekkelilere okuma yazma öğreten Kureyşli Harb b. Ümeyye, kardeşi Sûfyân, Ebû Kays b. Abdimenâf, -Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) babasının amcası oğlu- Abdullah b. Cüd'ân ve Bişr b. Abdilmelik gibi şahıslar yazıyı Hîre'de öğrendiler. Kûfî yazının aslı olan ve Mekke'de "hattü'l-Hîrî/Hire hattı" adıyla bilinen bu yazı Hicaz'da Mekkeliler vasıtasıyla yaygınlaştı.[571]

Fil Vakası'nın meydana geldiği dönemde Mekke ve çevresinde yaklaşık 10.000 kişi yaşıyordu.

Hz. Peygamber'in (a.s.) İslâm Öncesi Mekke İdare Sistemine Karşı Tutumu

Hz. Peygamber'in (a.s.), hicretten sonra Medine'de yaptığı görevlendirmelerde, -İslâm öncesi-Mekke yönetimi ve Kâbe hizmetleriyle ilgili yürürlükte olan durumu gözettiği görülür. Buna dair iki mülahaza zikredilebilir:

[567] Bkz. Ek 2: "Ukâz" md.
[568] İbrahim 14/37.
[569] Bkz. Ek 2: "*Ehâbiş*" md.
[570] Bu ittifak, Ehâbiş denilen ittifakta yer alan kabilelerin Mekke fethinden (8/630) sonra Müslüman olmalarına kadar devam etmiştir.
[571] N. Bozkurt - M. S. Küçükaşcı, "*Mekke*", DİA, XXVIII,555-557'den bazı tasarruflarla naklen.

Birincisi: Hz. Peygamber (a.s.), emanetleri sahiplerine iade etmek, eski meşrû hukukları gözetmek ve ahde vefa gibi hasletlerden dolayı böyle davranmıştır. Hz. Peygamber'in (a.s.), Müslüman olan kabile reislerinin ve fethedilen bölgelerdeki yöneticilerin statülerine müdahale etmemesi buna delil teşkil eder.

İkincisi: -M. Hamidullah'ın tesbitine göre- siyer kaynakları incelendiğinde, Peygamber Efendimizin (a.s.), kendisini Mekke'deki hükümetin hukukî (de jure) başkanı olarak, putperestleri ise Mekke'deki hükümetin fiilî (de facto) fakat gayr-ı hukuki yöneticileri olarak kabul ettiği izlenimi edinilir.

"Onlar Mescid-i Harâm'ın mütevellîleri olmadıkları halde (müminleri) oradan geri çeviririlerken Allah onlara ne diye azap etmeyecek? Oranın mütevellileri takva sahiplerinden başkaları değildir. Fakat onların çoğu bunu bilmez"[572] meâlindeki âyet, bu tesbiti destekler mahiyettedir.

Mesela Resûlullah (a.s.), Medine döneminde, sancağını, Mekke'de veraset yoluyla sancaktarlık görevini (livâ) üstlenmiş olan Abdüddâroğulları'ndan -II. Akabe Biatı'ndan sonra İslâm'ı tebliğ için Medine'ye gönderilen sahâbî- Ebû Abdillâh Mus'ab b. Umeyr b. Hâşim el-Kureşî el-Abderî'ye (v. 3/625) vermiştir. Aynı şekilde, tevarüs yoluyla elçilik yapma (sifâre) görevini elinde bulunduran Adîoğulları'na mensup olan Hz. Ömer'e (r.a.), Medine'de yabancılarla yürütülen görüşmelerde elçilik yapması için öncelik tanımıştır. İslâm'ı kabul eden Hâlid b. Velîd (r.a.), Resûlullah'ın (a.s.) süvari kıtaları komutanlığına tâyin edilmiştir. Zira savaşta Kureyş ordusundaki süvari birliğine komutanlık edilmesi (Kubbe ve E'inne vazifeleri) Mahzûmoğulları'ndan Hâlid b. Velîd'in (r.a.) elindeydi.[573]

Resûlullah (a.s.), fetihten sonra da Mekke'nin idaresiyle ilgili görevlerin mümkün olduğu kadar önceki mesullerin elinde kalmasına özen göstermiştir.

Mesela Hz. Peygamber (a.s.), Kâbe'nin anahtarlarını elinde bulunduran Osman b. Talha'ya (r.a.), Mekke'nin fethinden sonra aynı görevi vererek bu anahtarların kıyamete kadar kendilerinde kalacağını bildirmiştir. Hatta bazı rivâyetlere göre: *"Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işitici, her şeyi görücüdür"*[574] meâlindeki âyet, Kâbe'nin anahtarlarının Osman b. Talha'ya (r.a.) iade edilmesi ile ilgili olarak nâzil olmuştur.

---

[572] el-Enfâl 8/34.

[573] (خالد بن الوليد، الذي يقال له سيف الله كان مباركاً ميمون النقيبة هاجر بعد الحديبية هو وعمر بن العاصي وعثمان بن طلحة فقال رسول الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: رمتكم مكة بأفلاذ كبدها. ولم يزل يوليه رسول الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أعنة الخيل فيكون فيه مقدمتها في محاربة العرب) Ebû Abdillah Mus'ab b. Abdillah ez-Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, thk. Evariste Lévi-Provençal, Dârü'l-Maârif nşr. Kahire, III. Baskı, s. 320.

[574] en-Nisâ 4/58.

Bütün bunlar, Müslümanların, yeryüzünün gerçek sahipleri, imar edicileri ve problem çözücüleri olduklarına da işaret eder. Evet, yeryüzünde insanın halife olması, Allah'ın hükümlerini icra ve kanunlarını tatbik etmesi içindir. Bu ise tam bir ilme bağlıdır.

III. Kureyş

Hz. Peygamber'in (a.s.) mensup olduğu Kureyş, Arapların iki büyük ana unsurundan biri olan Arab-ı bâkiye'nin Arab-ı müsta'ribe kısmını teşkil eden Adnânî Arap kabilelerinin üst soy ve ana gövdesi olan Mudâr'ın en güçlü ve üstün kabilesiydi.[575]

Kabile adını, Kureyş lakabıyla bilinen Fihr b. Mâlik'ten alır. Fihr, Hz. Peygamber'in (a.s.) on birinci kuşak dedesidir. Fihr b. Mâlik, bir dönem Benî Kinâne'nin liderliğini üstlenerek Himyerîler'e karşı savaşmış ve galip gelmiştir. Rivâyete göre, Kâbe'yi Mekke'den Yemen'e nakletmek sûretiyle insanların hac için kendi topraklarını ziyaret etmesini isteyen Himyerîler, Hassân b. Abdikülâl komutasında Mekke yakınlarına kadar ulaşmış, bunun üzerine Kinâne, Kureyş ve diğer kabileler Fihr b. Mâlik liderliğinde bir araya gelerek Himyerîler'le yaptıkları savaşta onları mağlûp etmiştir.

Kureyş kabilesi, uzun süre Benî Kinâne'den olan akrabalarıyla birlikte dağınık gruplar halinde Mekke dışındaki çadırlarda yaşadı. V. yüzyılın ilk yarısında Fihr b. Mâlik'in altıncı kuşaktan torunu ve Hz. Peygamber'in (a.s.) beşinci kuşaktan dedesi Kusay b. Kilâb liderlik vasıflarıyla Kureyş kabilesi arasında seçkin bir yer kazandı ve kabilenin tarihinde önemli bir rol oynadı.

Mekke ekonomisini geliştirmek için başlattığı başarılı girişimler, Abdümenâf b. Kusay'ın oğlu ve Hz. Peygamber'in (a.s.) büyük dedesi Hâşim tarafından sürdürüldü. Hâşim b. Abdimenâf, faaliyet ve icraatlarıyla Kureyş, Arabistan'daki diğer kabileler ve komşu devletlerin hükümdarları nezdinde itibar kazandı. Hâşim, kabilesi adına Sâsânîler, Himyerîler, Habeşîler, Gassânîler ve Bizanslılar başta olmak üzere bazı devlet ve kabilelerle diplomatik ve ticarî ilişkiler kurarak ve antlaşmalar yaparak Kureyş'in Mekke ve çevresiyle sınırlı olan ticaretini daha geniş alanlara yaydı.

Mesela Bizans imparatoru I. Leon, Hâşim'e, 467 yıllarında, Mekke ticaret kervanlarının Suriye'ye gidip gelmesi için bir izin belgesi yazdı. I. Leon, Hâşim'e verdiği bir tavsiye mektubuyla[576] Habeş kralı Necâşi'den Mekke ve Habeşistan arasındaki kervan akışına müsaade etmesini de istemiştir. Hâşim, kardeşi Abdüşşems'i Necâşî'nin huzuruna çıkmakla görevlendirmiş ve o da bu konuda gerekli yetkiyi Necâşî'den almıştır. O günden itibaren bu iki komşu ülke arasındaki ilişkiler giderek artmıştır.[577]

Kureyşliler, gerek zikredilen antlaşmalar gerekse Kâbe hizmetlerini yürütmenin vermiş olduğu itibar sayesinde emniyet içerisinde kışın Yemen'e ve Habeşistan'a, yazın Suriye, Irak ve Anadolu'ya kadar ticarî amaçlı yolculuklar yapmaya başladılar.

[575] Bkz. İbn Haldûn, I,204-207; II,343,371.
[576] İbn Sa'd, I,78.
[577] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,284,292.

Kureyş'in bu serbest dolaşımı "îlâf" kelimesiyle ifade edilmekte ve *Kur'ân-ı Kerîm*'de Kureyş (Îlâf[578]) adı verilen sûrede zikredilmiştir.

Abdüşems'in oğlu Ümeyye, Hâşim'in nüfuzunu kıskanarak onu münâfereye; yani nesep, şan ve şeref konusunda karşılıklı övünmeye davet etti. Münâfere neticesinde amcasına yenilen Ümeyye, önceden kararlaştırılan şartlara göre elli deve vermek ve on yıl müddetle Dımaşk'ta ikamet etmek zorunda kaldı. Bir süre sonra Ümeyye'nin oğlu Harb'in, Hâşim'in oğlu Abdülmuttalib'in emanı altındaki Yahûdî bir taciri gizlice öldürtmesi, Kureyş'in diğer bazı kollarını da içine alan ciddi bir gerginliğin yaşanmasına sebep oldu.

Kureyşliler arasında tevhid inancına sahip Hanîfler ile az sayıda Hıristiyan bulunuyordu. İslâm'dan önce Kureyş kabilesi arasında genel olarak diğer Arap kabileleri gibi putperestlik yaygındı. Kureyşliler, putlarını Kâbe'nin içine ve çevresine yerleştirmişlerdi, putların önünde fal okları çekerek yapacakları işler konusunda karar verirlerdi. Ayrıca hac için Kâbe'yi ziyarete gelen kabilelerden azamî derecede istifade etmek ve onların ilgilerini çekmek için başka kabilelerin putlarını da Kâbe'ye ve çevresine yerleştirirlerdi. Sayıları 360'ı bulan putların en büyüğü Hübel,[579] Kureyş'in en önemli putudur. Uzzâ, İsaf ve Naile de Kureyş'in diğer meşhur putlarıydı.[580]

Aslında rivâyetlere göre Mekke'ye putperestliği sokan kişi Amr b. Luhayy b. Kam'a el-Huzâî'dir. Amr b. Luhayy'ın babasının adının Âmir, dedesinin ise Luhay olduğuna dair rivayetler vardır. Annesi Füheyre, Kâbe'nin yöneticilerinden Hâris'in torunuydu. Amr b. Luhay büyüyünce yönetim konusunda Hâris ile anlaşmazlığa düştü ve İsmâiloğullarıyla birleşerek Cürhümîler'le savaşa girdi. Sonunda onları Mekke'den uzaklaştırıp Kâbe'nin yönetimini ele geçirdi. Amr bir iş için gittiği (günümüzde Ürdün'de bir idari bölge olan) Belka yöresindeki Meâb'da Amâlika kabilesinin putlara taptığını görmüş, ilk defa karşılaştığı bu manzara karşısında hayrete düşerek bunların mahiyetini sormuştu. Onlar: "Biz bu putları semavi cisimlerin ve ruhani şahsiyetlerin şekillerini temsil eden rabler edindik. Onlar vasıtasıyla yardım istediğimizde yardım görür, su istediğimizde suya kavuşuruz" dediler. Bu inanç Amr b. Luhayy el-Huzâî'nin hoşuna gitti. Onlardan kendisine bir put vermelerini istedi. Onlar da Hübel'i verdiler. Amr, Hübel'i alarak Mekke'ye döndü ve onu Kâbe'ye yerleştirdi. Yanında iki eş konumunda olan İsâf ve Nâile putları duruyordu. Amr, şehir halkını bu putları yüceltmeye, onlara tapınmaya ve onları Allah'a ulaşmak için vesile edinmeye çağırdı. Bu olayın olduğu dönem I. Şapur (241-272) krallığının ilk yıllarıydı.[581]

---

[578] İbn Şihâb ez-Zührî, *Tenzîlü'l-Kur'ân*, thk. Selahattin el-Müncid, Beyrut 1980, s. 25; Nizameddîn Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el-Kımmî en-Nîsâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân*, Beyrut 1416/1996, VI,568.

[579] İslâm öncesi dönemde Kâbe'nin içinde ve çevresinde bulunan putların en büyüğü olan Hübel kırmızı akikten yapılma bir insan şeklinde tasvir edilmiş, sağ kolu kırık olarak Kureyş'e intikal eden bu puta daha sonra altın bir kol takılmıştır (v. F. Harman, "*Hübel*", DİA, XVIII,444-445.

[580] Câhiliye Araplarının inançları konusunda bkz. Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî (v. 548/1153), *Dinler ve Mezhepler Tarihi. el-Milel ve'n-Nihal*, çev. Muharrem Tan, İstanbul 2006, s. 475 vd.

[581] Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî (v. 548/1153), *Dinler ve Mezhepler Tarihi. el-Milel ve'n-Nihal*, çev. Muharrem Tan, İstanbul 2006, s. 476-477; Abdülkerim Özaydın, "*Amr b. Luhay*", DİA, III,88; Ömer Faruk Harman, "*Hübel*", DİA, XVIII,444-445; Muhammed Abdülkadir Hureysât, "*Belka*", DİA, V,420.

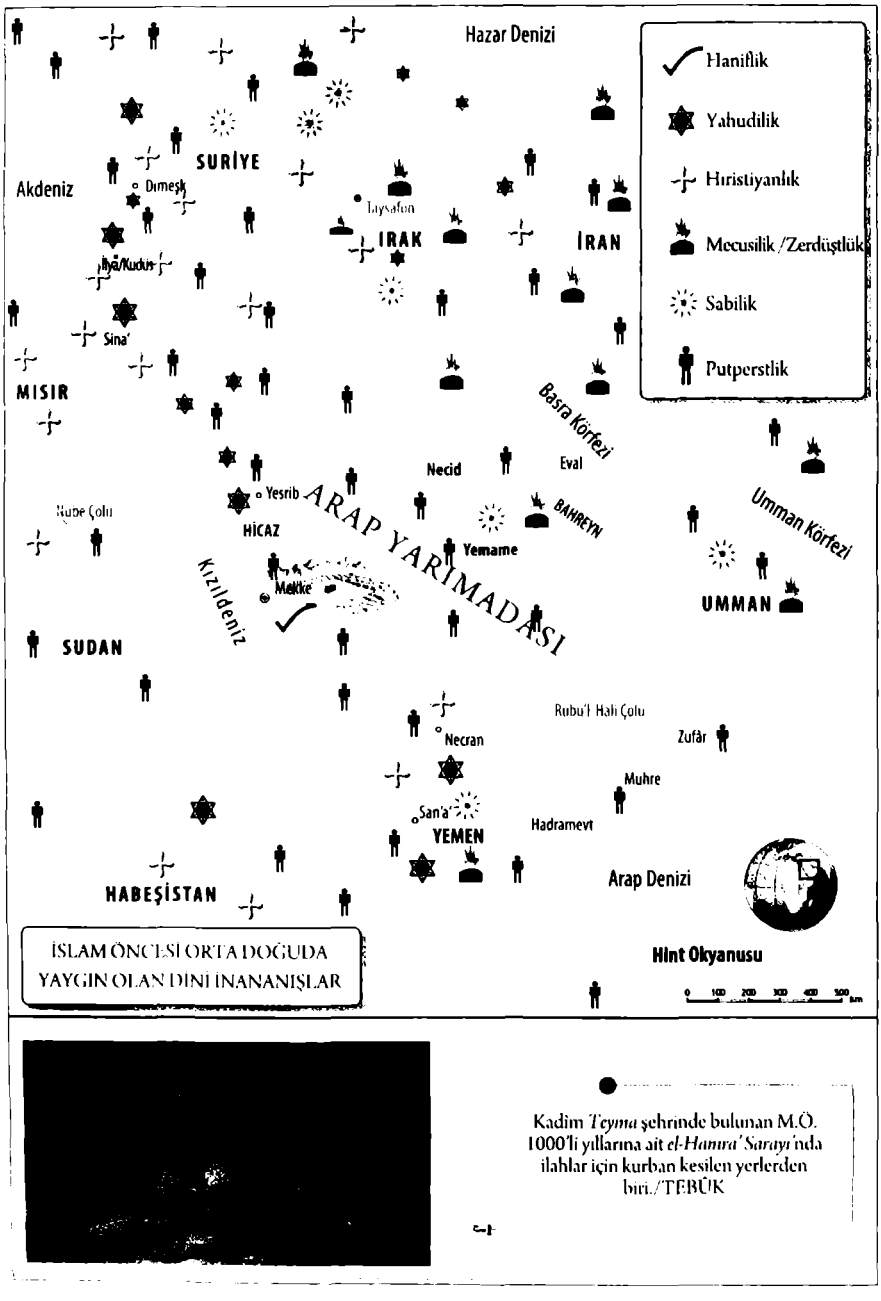

Harita 3: Câhiliye Devrinde Arabistan'da Dinler[582]

[582] el-Mağlûs, *Siyer Atlası*, s. 91.

Hz. Muhammed (a.s.), İslâm davetine başladığında Kureyşliler, putperestliğin yıkılması sonucu Arap kabileleri yanında elde etmiş oldukları dinî üstünlükle ticarî nüfuz ve menfaatlerinin kaybolacağından endişe ediyorlardı. İslâm'a muhalefette Ümeyyeoğulları ile Mahzûmoğulları'nın başı çektikleri görülmektedir. Bu arada Hz. Peygamber'e (a.s.) karşı duyulan kıskançlık ve rekabet hisleri de bazı Kureyş ileri gelenlerinin ona inanmasına engel oluyordu. Velîd b. Muğîre el-Mahzûmî[583] ve Ebû Cehil (Ebu'l-Hakem) Amr b. Hişâm b. Muğîre el-Kureşî el-Mahzûmî gibi şahısların Hz. Peygamber'e (a.s.) karşı çıkmalarında gurur, kibir, Câhiliye devri kabile asabiyeti ve rekabetinin önemli etkisi bulunmaktadır. Ebû Cehil'in şu sözleri: "Allah'a yemin ederim ki Muhammed'in dediklerinin hak olduğunu biliyorum. Lakin Kusayoğulları dediler ki: 'Hicâbe görevi bizde'. 'Evet' dedik. Sonra: 'Liva görevi bizde' dediler. 'Evet' dedik. Sonra: 'Nedve görevi bizde' dediler. 'Evet' dedik. Sonra: 'Sikâye görevi bizde' dediler. 'Evet' dedik. Sonra onlar cömertlik yaptılar yedirip-içirdiler, biz de yedirip-içirdik. Öyle ki burun buruna bir rekabet olunca 'bizde bir peygamber var' dediler. Allah'a yemin ederim ki bunu tasdik etmeyeceğim" (فِينَا : وَاللهِ إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّ مَا يَقُولُ مُحَمَّدٌ حَقٌّ وَلَكِنْ قَالَتْ بَنُو قُصَيٍّ الْحِجَابَةُ فَقُلْنَا نَعَمْ ثُمَّ قَالُوا وَفِينَا اللِّوَاءُ قُلْنَا نَعَمْ ثُمَّ قَالُوا فِينَا النَّدْوَةُ قُلْنَا نَعَمْ ثُمَّ قَالُوا فِينَا السِّقَايَةُ قُلْنَا نَعَمْ ثُمَّ أَطْعَمُوا وَأَطْعَمْنَا حَتَّى إِذَا تَحَاكَّتِ الرُّكَبُ قَالُوا مِنَّا نَبِيٌّ وَاللهِ لا أَفْعَلُ) söz konusu saikleri yansıtan tipik misalle-

[583] Mesela -Hz. Peygamber'in (a.s.) ve İslâmiyet'in azılı düşmanlarından biri olan- Velîd aklı, dirayeti, güzel konuşması, gelişmiş şiir zevki, çocuklarının fazlalığı ve zenginliğiyle Kureyş içerisinde temayüz etmişti. Onun Mekke ile Tâif arasındaki sulanabilen bahçelerinde yıl boyunca meyve ve sebze yetiştirilirdi. Ticaretle uğraşan Velîd'in aynı zamanda demirciydi. Velîd, Hâşimoğulları ile rekabet etmek için hac zamanı Mina'da büyük bir ateş yaktırır ve hacılara yemek ikram ederdi. Velîd, kendisiyle tartışılmasına izin vermezdi. Bedevîler, onu methederken 12.000 dinardan fazla serveti bulunduğunu söylerdi. Her yıl değiştirilen Kâbe örtüsünü bir yıl kendisinin, bir yıl diğer Kureyş liderlerinin değiştirmesinden dolayı "İdlü Kureyş" (Kureyş'in dengi) unvanını taşıyor ve Yemen'den getirttiği kumaşla bu örtüyü değiştiriyordu. Kaynaklarda bir hırsızın elini kesmesi, ilk defa kasâme usulüne başvurması gibi icraatlarından dolayı "hükkâmü'l-Arab"dan kabul edilir. Ayrıca Velîd, kendisi şarap içmediği gibi aile fertlerine de içmeyi yasaklayan ve Kâbe'ye girerken pabuçlarını çıkaran ilk kişidir. Kureyşliler ona "vahîd" (tek), "kurretü ayni Kureyş" (Kureyş'in göz bebeği) ve "seyyidî" (efendimiz) gibi sıfatlar vermişti. Velîd b. Mugîre, Hz. Peygamber'in (a.s.) davetini kabul etmedi ve kendisine şiddetle karşı çıktı. Kibir, bencillik ve ihtirası yüzünden şirk ile ruhu kirlenip tabiatı bozulduğundan *Kur'ân-ı Kerîm* için sihir dedi, *Kur'ân-ı Kerîm*'in hasmı ve Resûlullah'ın (a.s.) rakibi oldu. Putperestliğin hâmisi Ebû Cehil'e akıl hocalığı yaptı. İbn Habîb, Kureyş kabilesine mensup sekiz zındık arasında Velîd'i zikreder ve bunların sapık düşüncelerini Hîreli bir Hıristiyan'dan öğrendiklerini yazar. Câhiliye devri şiirini ve Arap dilinin inceliklerini çok iyi bilen Velîd, hac mevsiminde Mekke'ye gelecek kişilere söylenmek üzere Kureyşliler'in Hz. Muhammed (a.s.) hakkında bir fikir etrafında toplanmalarını istemişti. Kendi görüşünün oluşması için günlerce düşündü; Kureyşliler'in ileri sürdüğü kâhin, deli, şair gibi nitelemelerin doğru olmadığının hemen anlaşılacağını belirttikten sonra, "En iyisi onun evlâdı babadan, kardeşi kardeşten, karısı kocadan, kişiyi ailesinden ayıran bir büyücü olduğunu söyleyelim" dedi. Bu iddialar üzerine el-Müddessir Sûresi'nin bazı âyetleri (74/11-26) inmiştir. Kaynaklarda, başta Velîd olmak üzere Hz. Peygamber (a.s.) ve *Kur'ân-ı Kerîm* ile alay eden beş kişinin uğradığı felâketlerin Kâbe'de Resûlullah'ın (a.s.) yanına gelen Cebrâil tarafından tertiplendiği belirtilmektedir. Cebrâil, Kâbe avlusunda bunların her birinin ölümünü hazırlamıştır. Kâbe'ye giren Velîd'in, Resûlullah (a.s.) ile Cebrâil'in önünden geçişi sırasında, Cebrâil yıllar önce bir oka basmasıyla yaralanan topuğundaki yaraya işaret edince yara açılmış, irin toplayıp şişmiş ve patlayarak doksan yaşını geçmiş olan Velîd'in ölümüne yol açmıştır. Velîd, Hacûn Mezarlığı'na gömüldü. Velîd şu üç hususun yerine getirilmesini istemiştir: Ölümüne sebep olan, Huzaa kabilesine mensup ok sahibinden intikam alınması, evlenmek için mehrini ödeyip de evlenemediği kızın ailesinden verdiği paranın tahsil edilmesi ve Tâif'te birikmiş parasının faizlerinin istenmesi (M. Fayda, "*Velîd b. Mugîre*", DİA, XLIII,33-34).

rinden birisidir.[584] Bazı kaynaklarda Ebû Cehil'in: "Biz sana yalancı demiyoruz. (Çünkü senin emin ve sadık olduğuna hepimiz kaniyiz.) Biz ancak Allah'ın âyetlerini inkar ediyoruz" gibi sözlerinden dolayı Resûlullah (a.s.) çok üzüldü. Allah, Hz. Peygamber'i (a.s.) teselli etmek için: *"Onların söylediklerinin hakikaten seni üzmekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar"*[585] buyurdu.

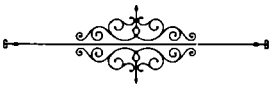

[584] el-Hattâbî (v. 388), *Garîbü'l-Hadîs*, I,450; C. Avcı, *"Kureyş"*, DİA, XXVI,442-444'den bazı tasarruf ve ilavelerle nakledilmiştir.

[585] el-En'âm 6/33. (ما نتهمك، ولكن نتَّهم الذي جئت به/ إنَّا لَا نُكَذِّبُكَ وَلَكِنْ نُكَذِّبُ بِمَا جِئْتَ بِه/ وَيْحك، والله إن محمدًا لصادق، وما كذب محمّد قط، ولكن إذا ذهب بنو قُصَيٍّ باللواء والحجابة والسقاية والنبوة، فماذا يكون لسائر قريش؟)Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, el-En'âm 6/33'ün tefsiri.

MEKKE DÖNEMİ
PEYGAMBERLİK ÖNCESİ

1. Hz. Muhammed'in (a.s.) Babası Abdullah'ın Doğumu

İran Sâsânî İmparatoru Enûşirvân'ın iktidarının[1] *24. yılında.*[2]

Hz. Muhammed'in (a.s.) Soyu

İbn Haldûn'un dile getirdiği gibi: "Hiçbir insanın soy silsilesi, tâ Hz. Adem'den kendisine gelinceye kadar, hiç bozulmadan ve kesintisiz olarak devreden bir asilliğe, şan ve şerefe sahip değildir. Bunun tek istisnası, Allah'ın bir ikramı ve gözettiği bir sırdan dolayı Hz. Peygamber'dir (a.s.). Her asaletin, şan ve şerefin başlangıcı haricidir (yani kişilerin zatlarında mevcut değil, sonradan kazanılmadır)".[3]

Hz. Muhammed (a.s.): "Ben devirden devire ve aileden aileye (süzüle süzüle) geçen Âdemoğulları soylarının en hayırlısından/en temizinden var edildim. Nihâyet şu içinde bulunduğum topluluktan/Hâşimî soyundan gönderildim": (بُعِثْتُ مِنْ خَيْرِ قُرُونِ بَنِي آدَمَ قَرْنًا فَقَرْنًا حَتَّى كُنْتُ مِنَ الْقَرْنِ الَّذِي كُنْتُ فِيهِ)[4] ve: "Hep nikâhlılardan geldim, iffetsizlerden değil" (خَرَجْتُ مِنْ نِكَاحٍ غَيْرِ سِفَاحٍ)[5] sözleriyle mensubu olduğu soy silsilesinin iffet ve nezahetini ifâde etmiştir.

Hz. Muhammed (a.s.), Hz. İbrahim'in (a.s.) oğlu Hz. İsmail'den (a.s.) dolayı İsmâilîler diye de anılan ve iki büyük Arap topluluğundan birisi olan Adnânîler'e (Arab-ı müsta'ribe) mensuptur. Diğeri Arab-ı âribe olan Kahtânîler'dir. Hz. Muhammed'in (a.s.) soy silsilesinin yirmi birinci göbekten atası olan Adnân'a kadar uzanan kısmı

Siyer Olayları
İttifakla veya Ekseriyet Tarafından Kabul Edilen Tarihler

[1] Enûşirvân'ın iktidar yılları 528-575 (M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,354) veya 531-579'dır (A. Tefazzülî, "*Enûşirvân*", DİA, XI,255).

[2] Süheylî, II,187; Taberî, II,196,247,248,263 196; İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ*, I,153.

[3] (وليس يوجد لأحد من أهل الخليقة شرف متصل في آبائه من لدن آدم إليه ، إلا ما كان من ذلك للنبي صلى الله عليه وسلم كرامة به وحياطة على السر فيه . وأول كل شرف خارجية كما قيل) [İbn Haldûn, I,170].

[4] Buhârî, "*Menâkib*", 61/24; Şâmî, I,235.

[5] Hz. Peygamber (a.s.), başka bir rivâyette: "Âdem'den, annem-babam beni dünyaya getirene kadar hep nikâhlılardan geldim, iffetsizlerden değil, Câhiliye iffetsizliğinden hiçbir şey bana bulaşmamıştır" (خَرَجْتُ مِنْ نِكَاحٍ وَلَمْ أَخْرُجْ مِنْ سِفَاحٍ مِنْ لَدُنْ آدَمَ إِلَى أَنْ وَلَدَنِي أَبِي وَأُمِّي لَمْ يُصِبْنِي مِنْ سِفَاحِ الْجَاهِلِيَّةِ شَيْءٌ) buyurmuştur (İbn Sa'd, I,61).

ittifakla ve sahîh rivâyetlerle tesbit tesbit edilmiştir. Hz. Peygamber'in (a.s.) de işaretiyle, Adnân'dan sonrası yaygınlık kazanmamıştır. Adnân'ın Hz. İbrahim'in (a.s.) oğlu Hz. İsmâil'in (a.s.) evlatlarından olduğunda ihtilaf yoktur.[6]

Peygamber Efendimiz (a.s.) tarafından bildirilen ve bütün İslâm kaynaklarında kaydedilen soy silsilesi şöyledir: Muhammed Resûlullah (a.s.) b. (1) Abdillah b. (2) Abdilmuttalib (Şeybetü'l-Hamd) b. (3) Hâşim (Amr) b. (4) Abdümenâf (Muğîre) b. (5) Kusay (Zeyd) b. (6) Kilâb b. (7) Mürre b. (8) Ka'b b. (9) Lüey b. (10) Gâlib b. (11) Fihr (Kureyş: Kureyş kabilesinin atası) b. (12) Mâlik b. (13) Nadr (Kays) b. (14) Kinâne[7] b. (15) Huzeyme b. (16) Müdrike (Amr) b. (17) İlyâs b. (18) Mudar b. (19) Nizâr b. (20) Ma'd b. (21) Adnân.[8]

Abdülmuttalib b. Hişâm

Hz. Muhammed'in (a.s.) dedesi Abdülmuttalib'in asıl ismi Şeybe'dir. Şeybe'nin babası Hâşim, annesi Selmâ'dır. Kıtlık zamanlarında ete ekmek doğrayıp tirit yaptığı ve halkına yedirdiği için doğrayıcı anlamına gelen Haşim denilmiştir. Hâşim'in Selmâ hanımdan Rukıyye adında bir kız çocuğu da olmuştur. Haşim, ticaret için Suriye'ye giderken Mekke-Suriye güzergâhında bulunan ve çeşitli vesilelerle Mekkelilerin gidip geldiği ve İslâm'dan önce Yesrib adıyla bilinen Medine'ye uğradı. Haşîm, kavminin reisi olan 'Amr b. Zeyd el-Hazrecî en-Neccarî'ye[9] konuk oldu. Haşim, Amr'ın kızı Selmâ'yı beğendi ve ona talip oldu. 'Amr, kendi yanında ikamet etmesi şartıyla kızını Haşim'le evlendirdi. Bazı âlimlere göre ise, Medine'de doğum yapması şartıyla kızını onunla evlendirdi. Haşim, Suriye'den dönünce Medine'de gerdeğe girdi ve eşini alıp Mekke'ye götürdü. Hâşim, tekrar Suriye'ye ticari bir seyahate çıktı ve Abdülmuttalib'e hamile olan eşini Medine'ye bıraktı. Ticari seyahati sırasında Gazze'de öldü. Selmâ doğurduğu oğluna, Şeybe adını verdi. Şeybe, dayılarının yanında yedi yıl kaldı.

Medine'den geçen bir kişi, ok yarışı yapan bir grup çocuk gördü. Onlardan bir genç hedefe isabet ettirince: "Ben Hâşim oğluyum, ben Mekke'nin efendisinin oğluyum!" diyordu. O şahıs çocuğa: "Sen kimlerdensin küçük?" diye sorunca: "Ben Şeybe b. Hâşim b. Abdimenafim" cevabını verdi. O şahıs Mekke'ye geldi. Muttalib b. Abdimenaf, Hicr'de oturuyordu. Ona: "Kalk ey Hâris'in babası!" diye seslendi: "Ben şu an Yesrib'den geliyorum, orada ok yarısı yapan bir grup delikanlı gördüm" diyerek Abdülmuttalib hakkında gördüklerini anlattı ve: "Şu ana kadar gördüğüm en yakışıklı delikanlıydı. Böyle bir çocuk başka yerde bırakılmaz!" dedi. Bunun üzerine Muttalib: "Gerçekten onu ihmal ettim!" diye hayıflandı ve: "Allah'a yemin olsun ki onu getirene kadar aileme ve malıma dönmeyeceğim" dedi. Muttalib bir akşam vakti Medine'ye,

---

[6] İbn Sa'd, 1,56,58; İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 7; Süheylî, I,34-37; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,28; Ebû Ali Şerefuddîn Muhammed b. Es'ad b. Ali b. Hasan el-Hüseynî el-Cevvânî (525-588/1131-1192), *et-Tuhfetü'ş-Şerîfe ve't-Turfetü'l-Munîfe*", Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, numara: 2062/1, 2064, 2065, vr. 1/a - 9/b; ed-Dımaşkî, *Nuhbetü'd-Dehr*, s. 250; Kastallânî, *el-Mevâhib*, I,96; Yusuf b. İsmâil en-Nebhânî, *Fedâil-i Muhammediye: Hz. Muhammed'in (a.s.) Faziletleri*, çev. Fethi Güngör, İstanbul 1996, s. 13.

[7] Bu zattan türeyenlere Benî Kinâne denir.

[8] Buhârî, "*Menâkıbi'l-Ensâr*", 63/28.

[9] Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbn Seyyidinnâs el-Ya'murî (v. 734/1333), *Uyûnü'l-Eser*, thk. Muhammed el-İd el-Hatrâvî - Muhyiddin Meto, Beyrut 1992, I,262 -bu neşri: "İbn Seyyidinnâs (1992 n.)" veya "*Uyûnü'l-Eser (1992 n.)*" şeklinde kaynak gösterdik-; Ek 1, Şema 4.

yeğeni Şeybe'nin dayıları Neccâroğulları'na geldi. Topluluğun içinde bir kaç genç gördü. Yeğenine baktı ve: "Bu Hâşim'in oğlu değil mi?" diye sordu. Oradakiler de: "Evet, bu senin yeğenindir" dediler ve: "Şayet şu an onu beraberinde götürmek istiyorsan bundan annesini haberdar etme! Şayet haberi olursa, onu sana vermeyiz bunu bilesin" diye ilave ettiler.

Muttalib, Selma'dan habersiz gizlice Şeybe'yi alıp Mekke'ye götürdü. Mekkeliler: "Şu terkindeki de kim?" diye sordular. O, "kölemdir" dedi. Şeybe o günden itibaren hep "Muttalib'in kölesi" anlamında Abdülmuttalib diye anıldı. Abdülmuttalib'i, amcası Muttalib yetiştirdi ve yerine geçmesi için onu vasiyet etti.

Abdülmuttalib, üstün karakterli, iyi kalbli bir insan, adil bir reis idi. Muttalib'ten sonra hacılara yemek (rifâde) ve su (sikâye) temini görevlerini üstlendi. Abdülmuttalib, reisliği döneminde -anayurtları Yemen olan Cürhümlüler tarafından kapatıldığından beri yeri bilinmeyen, Kâbe'nin güneydoğu köşesindeki Hacerülesved'in tam karşısında ve Kâbe'ye 19 m. uzaklıkta Mescid-i Harâm'da yer alan- Zemzem Kuyusu'nu ortaya çıkardı ve mülkiyetine geçirdi:

Hz. İbrahim'in (a.s.) eşi Hâcer'in zemzemden faydalanmaları dışında su üzerinde hak iddia etmemeleri şartıyla Mekke'ye yerleşmelerine izin verdiği Cürhümlüler,[10] zamanla Hz. İbrâhim (a.s.) ile oğlu Hz. İsmâil'in (a.s.) sünnetini terke dip Allah'ın evine saygısızlık göstermeye, dışarıdan şehre gelenlere karşı kötü davranmaya başladılar: Hz. İsmâil'in (a.s.) vefatından sonra Kâbe'nin idaresini oğlu Nâbit b. İsmail üstlendi. Ondan sonra da Mudâd b. Amr el-Cürhümî bu görevi üstlendi. Hz. İsmail'in (a.s.) çocukları çoğaldılar ve Mekke'nin her yetine yayıldılar. Kâbe'nin idaresi dayıları Cürhümoğullarının elinde idi. Aralarındaki akrabalıktan dolayı İsmâiloğulları onlara karşı tavır almadılar. Ayrıca onlar Allah'ın Harem'inde bir anarşi ve savaşın çıkmasını istemiyorlardı. Daha sonraki dönemlerde Cürhümlüler Mekke'de fesat, ahlaksızlık ve zulme başvurdular. Mekke'ye gelen yabancıların mallarını müsadere etmeye ve Kâbe'ye hediye edilen şeylere el koyup haksız yere yemeye başladılar. Bu durumu gören ve Seylü'l-Arim (Arîm seli) dolayısıyla bölgeye gelen Hüzâa'dan Gubşân ve onları destekleyen Kinâne'den Benî Bekr b. Abdmenat Cürhümlülerle savaşmak ve onları Mekke'den çıkarmak üzere ittifak ettiler. Savaş Benî Bekr ve Gubşân'ın zaferiyle sonuçlandı ve Cürhümlüler Mekke'den sürüldü. Cürhümlüler, Kâbe'ye hediye edilen bazı eşyaları Zemzem Kuyusu'na atarak onu kapatıp belirsiz bir hale getirdiler ve Yemen'e göç ettiler.

Üzerinden asırlar geçen kuyu, sel suları, zaman aşımı ve benzeri sebeplerden dolayı tamamen kapandı. Abdülmuttalib'e rüyasında Mescid-i Harâm'da bulunan Zemzem Kuyusu'nu kazması emredildi. Abdulmuttalib, İsâf ve Nâile putları arasındaki kurban kesim yerini kazmaya başlayınca putlara zarar gelir endişesiyle tepki gördü. Abdülmuttalib'in kararlı tutumu üzerine Mekkeliler direnmekten vazgeçti. Abdülmuttalib, tek oğlu Hâris'in yardımıyla Zemzem Kuyusu'nu meydana çıkardı. Kuyunun çevresini onarması sırasında Mekkeliler kendisini rencide ettiler. 'Adiy b. Nevfel b. Abdimenaf, Abdülmuttalib'e: "Çoluk-çocuksuz tek canınla bizimle boy mu ölçüşüyorsun?!" deyince Abdülmuttalib, ona: "Meymenetsiz adam, beni mi ayıplıyorsun? Allah'a yemin

[10] Buhârî, "*Enbiyâ*", 9.

ederim ki, şayet Allah bana on evlat verirse onlardan birini Kâbe'de kurban edeceğim!" dedi.[11] Kuyunun ortaya çıkarılmasından sonra uhdesindeki sikâye ve rifâde görevlerine Zemzem Kuyusu'nun bakımı işi de eklenince Abdülmuttalib'in toplumdaki itibarı daha da arttı. Kuyu açılırken içerisinden iki adet heykelin yanında silâh, kılıç, zırh ve çeşitli süs eşyasıyla üzerinde Arapça ibareler bulunan bazı taşlar çıktı. Kureyşlilerin hak iddia etmeleri üzerine, fal oku çekmek suretiyle bunları bölüştüren Abdülmuttalib kendi payına düşen kıymetli eşyaları Kâbe'ye ayırdı ve başta kapısı olmak üzere Kâbe'de ilk süslemeyi o gerçekleştirdi. Zemzem Kuyusu'na biri su dökünmek, diğeri içmek için iki havuz yaptırdı. Kureyşli bazı gençler tarafından, geceleri havuzlar bozuluyor, ertesi gün Abdülmuttalib, oğullarıyla birlikte bunları onarıyordu.[12]

Abdullah b. Abdilmuttalib

Abdülmuttalib'in oğullarından Ebû Tâlib, Zübeyr ve Abdullah'ın anneleri -Kureyş'in Benî Mahzûm kolundan- Fâtıma bint Amr'dır.[13]

Zemzem Kuyusu'nun açılmasından otuz sene sonra, evlatlarının sayısı ona[14] ulaştığını ve kendisini koruyabilecekleri çağa geldiklerini Abdülmuttalib fark edince, onları toplayıp adağını haber verdi. Allah'a yapılmış olan bu adağın yerine getirilmesi için kendilerini itaate davet etti. Hepsi bunu itaatle karşıladı ve adağın yerine getirilmesine razı oldular. Babalarına: "Adağını yerine getir ve nasıl yapmak istiyorsan öyle yap!" dediler.[15] Abdülmuttalib, oğulları arasında kura çekmeye karar verdi. Kurada, o günkü oğullarının veya aynı anadan doğanların[16] en küçüğü olan Abdullah'ın ismi çıktı. Abdülmuttalib, oğlu Abdullah'ı kurban etmeye kalkışınca buna şiddetle karşı çıkıldı. Böyle bir şeyi yaptığı takdirde bunun kötü bir gelenek haline gelebileceği hatırlatıldı.

Kureyşliler, Abdülmuttalib'e: "Ey Abdülmuttalib! Ne yapmak istiyorsun?" dediler.

O da: "Onu kurban edeceğim" deyince,

Kureyşliler ile Abdülmuttalib'in oğulları hep bir ağızdan: "Allah'a yemin ederiz ki Abdullah ile onun diyeti olan develer arasında ok çekmeden onu kesemezsin. Çünkü sen onu kesersen herkes artık çocuğunu adar ve bu sûretle onu keser. İş bu kerteye varırsa insanlar ne diye yaşıyorlar?" dediler.

---

[11] Şâmî, I,244.

[12] M. S. Küçükaşcı, *"Zemzem"*, DİA, XLIV,242-246.

[13] Fâtıma bint Amr b. 'Âiz b. Âbd b. İmrân b. Mahzûm b. Yakaza b. Mürre b. Ka'b b. Lüey b. Gâlib b. Fihr (Kureyş). Bkz. İbn Hişâm, I,161; Belâzürî, *Ensâb*, I,97; el-Birrî, *el-Cemheretu fî Nesebi'n-Nebiyyi ve Ashâbihi'l-Aşere*, I,190 (eş-Şâmile); Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme el-Makdisî (v. 620/1223), *et-Tebyîn fî Ensâbil'l-Kureşiyyîn*, thk. Muhammed Nâyif, Beyrut 1988, s. 96.

[14] Abdülmuttalib'in toplam 16 çocuğu olmuştur. Bunlar: 1- Hâris, 2- Ğaydâk (Hacl veya Nevfel), 3- Abdüluzzâ (Ebû Leheb), 4- Mukavvim, 5- Hamza, 6- Dırâr, 7- Abbâs, 8- Abdümenâf (Ebû Tâlib), 9- Zübeyr, 10- Abdullah, 11- Atîke, 12- Ümeyme, 13- Beyzâ, 14- Berre, 15- Safiyye, 16- Ervâ'dır (İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 118-119; Hafız Alaeddin Ebû Abdillah Moğultay b. Kılıç b. Abdillah el-Bekcerî el-Hikrî el-Hanefî (689-762/1290-1361), *Muhtasaru's-Sîreti'n-Nebeviyye*, thk. Muhammed Zeynuhum Muhammed Azb, Kahire 1422/2001, s. 14).

[15] Şâmî, I,244.

[16] Zürkânî (1996 n.), I,189-190.

Abdullah'ın dayılarından sayılan el-Muğîre b. Abdillah el-Mahzûmî [17] da Abdülmuttalib'e: "Allah'a yemin ederim ki Abdullah ile onun diyeti olan develer arasında ok çekmeden onu kesemezsin, onun diyeti malımızdan olacaksa veririz" dedi.

Kureyşliler ve Abdülmuttalib'in oğulları, Abdülmuttalib'e: "Yapma, onu kurban etme; onu Hicazlı arrâfe[18] kadına götür. Kadının emrinde bir cin var. Dilediğini yap ama kadına danış; Abdullah'ı kurban etmeni söylerse kurban edersin; eğer sen ve Abdullah *için iyi olacak başka bir şey söylerse onu yaparsın" dediler.*

O sıralarda Hayber'de[19] bulunan Secâh (سجاح) veya Kutbe (قطبة) adındaki kadın arrâfe, adak borcundan kurtulmak için Abdullah'ın yerine deve kurban edilmesini tavsiye etti. Abdülmuttalib, o günkü örfe göre insan diyeti olarak kabul edilen on deve getirtti. Abdullah ile develer arasında kura çektirdi. Kura Abdullah'a çıktıkça deve sayısını onar onar arttırarak kuraya devam edildi, sayı yüze ulaşınca kura develere çıktı. Bunun üzerine Abdülmuttalib, yüz deveyi kurban ederek çok sevdiği oğlu Abdullah'ı kurtardı.

Abdullah hakkında bilgi veren bütün kaynaklar kurban hâdisesinden bahseder, Arap örfünde insan diyetinin yüz deveye çıkışının bu hâdise ile başladığını, daha sonra İslâm hukukunun da bunu kabul ettiğini ifade eder.[20]

Resûlullah (a.s.), babası Abdullah'ı ve atası Hz. İsmail'i kastederek: "Ben iki kurbanlığın oğluyum" (أنا ابن الذبيحين)[21] demiştir. Bir bedevî Arap, Hz. Peygamber'e (a.s.): "Ey iki kurbanlığın oğlu!" (يا إبن الذبيحين) diye hitap etmiş, o (a.s.) da bunu tebessümle karşılamıştır.[22]

ez-Zebîh (الذبيح/kurban) diye lakap verilen Abdullah'ın künyelerinin ise Ebû Kusem (أبو قثم), Ebû Muhammed veya Ebû Ahmed olduğu rivâyet edilmiştir. Kusem (قثم), Hz. Muhammed'in (a.s.) isimlerinden olup "i'ta/vermek" veya "cem'/toplamak" anlamına gelen "kasm" (القثم) kelimesinden alınmıştır. Hayrı kendi şahsında toplayan kimse için kasûm (قثوم) ve kusem (قثم) denir.[23]

Abdullah, akranları arasında çok beğenilen yakışıklı bir gençti. Siması diğer gençlerde bulunmayan bir güzellik ve parlaklığa sahipti. Ona "Mekke'nin dolunayı" (قمر البطحاء) deniliyordu. Bu güzellik ve parlaklık, evlilik sonrasında Âmine Hatun'a intikal eden nübüvvet nurudur.[24]

---

[17] el-Muğîre b. Abdillah b. Amr (veya Ömer) b. Mahzûm b. Yakaza b. Mürre b. Ka'b b. Lüey b. Gâlib b. Fihr.

[18] A. S. Kılavuz, "*Arrâf*", DİA, III,393-394.

[19] Şâmî, I,245.

[20] İbn Sa'd, I,89.

[21] İbrahim b. Muhammed el-Hüseynî (1054-1120/1644-1708), *el-Beyân ve't-Ta'rîf*, thk. Seyfeddin Katib, Beyrut 1401, I,293; Muhammed b. Tâcilârifîn b. Alî el-Münâvî el-Haddâdî el-Kâhirî (952-1031/1545-1622), *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'ü's-Sagîr'*, Beyrut 1972, III,569; İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî (v. 1162/1748), *Keşfü'l-Hafâ*, thk. Ahmed Kalâş, Beyrut 1405, I,230 (hadîs no: 606); Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî (v. 1255), *Neylü'l-Evtâr*, Beyrut 1973, IX,164.

[22] İbn İshâk, s. 10-21; İbn Hişâm, I,151-155,160-164; İbn Sa'd, I,88-100; Belâzürî, *Ensâb*, I,88,100-101; Taberî, I,250,327-333; Beykakî, 98-101; Diyârbekrî (v. 990/1582), *Tarihü'l-Hamîs*, Beyrut ts., I,182-185.

[23] Belâzürî, *Ensâb*, I,100; Şâmî, I,244.

[24] Belâzürî, *Ensâb*, I,88; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,77; Taberî, II,333; Zürkânî (1996 n.), I,193; B. Topaloğlu, "*Abdullah*", DİA, I,75-76.

2. Abdullah b. Abdilmuttalib ile Âmine bint Vehb'in Evlenmesi

Abdullah b. Abdilmuttalib 18 yaşında idi.[25]

Âmine Hatun'un babası -Kureyş'in Benî Zühre kolundan- Vehb b. Abdimenâf b. Zühre b. Kilâb b. Mürre, annesi ise -Kureyş'in Benî Abdiddâr kolundan- Berre bint Abdiluzzâ'dır.[26] İkisinin soyu Hz. Muhammed'in (a.s.) altıncı atası olan Kilâb'ta birleşir.[27]

Başta İbn İshâk olmak üzere muhtelif kaynaklar, Vehb'in Benî Zühre kabilesinin reisi olduğunu, kızı Âmine Hatun'un de yüksek bir mevkiye sahip olduğunu kaydeder.[28]

Bazı kaynaklara göre Âmine Hatun'un vefat ettiğinde, yaklaşık olarak 20[29] veya 30,[30] Hz. Muhammed (a.s.) ise 6 yaşlarındaydı. Buna göre Âmine Hatun, Fil Vakası'ndan takriben 14 yıl önce doğmuş ve evliliği ise 14 yaşlarında olmuştur. Başka bir görüşe göre ise o, Fil Vakası'ndan takriben 24 yıl önce doğmuş, evliliği ise 24 yaşlarında olmuştur. Birinci görüşün daha sahîh olması muhtemeldir. Zira evlilik çağına gelmiş erkeklerin ya yaşıtlarıyla ya da daha küçük yaşta olan bir gelin adayıyla evlendirilmesi daha yaygındır. Her halükarda Âmine Hâtûn'un genç yaşta evlendiği şüphesizdir.

Abdülmuttalib, Abdullah'ı evlendirmeye karar verdi. Biraz araştırdıktan sonra, Kusay'ın kardeşi Zühre'nin torunu olan Vehb'in kızı Âmine'yi Abdullah'a uygun bir eş olarak seçti. Birkaç yıl önce ölen Vehb, Zühreoğullarının reisi idi. Âmine, babasından sonra kabilenin reisi olan erkek kardeşi Vüheyb'in velayeti altındaydı. Vüheyb'in de evlenecek yaşta Hâle adında bir kızı vardı. Abdülmuttalib, aynı mecliste Hâle'yi de kendisine ve Âmine'yi oğlu Abdullah'a istedi ve oğluyla birlikte evlendi.[31]

Urve b. Zübeyr, Hz. Âişe'den (r.anha) şöyle bir haber nakletmiştir: "Câhiliyet zamanında nikâh dört nevi idi. Bunlardan biri, bugün insanların yapmakta oldukları nikâhtır. Şöyle ki: Erkek, diğer bir erkekten velâyetindeki (dul kalmış bir) kadını yâhut kızını ister, sonra mehrini belirler, daha sonra ise nikâh yapılır..."[32]

Abdullah b. Abdilmuttalib, o günkü âdetlere göre evliliğinin ilk üç gününü Âmine Hatun'un evinde geçirmiştir.[33] Abdullah b. Abdilmuttalib'in evlendikten sonra çok

---

[25] Süheylî, II,99,187; Şâmî, I,331; Zürkânî (1996 n.), I,193,204. Abdullah b. Abdülmuttalib vefat ettiğinde 25 yaşında olduğuna dair kayıtlar da bulunmaktadır (İbnü'l-Cevzî, *Sifetü's-Safve*, thk. Tarık Muhammed Abdülmünim, Dâr İbn Haldûn Neşri, İskenderiye, I,18; İbnü'l-Mibred, s. 17). (روى محمد بن كعب القرظي وغيره ، أن عبد الله بن عبد المطلب خرج من الشام إلى غزة في عير تحمل تجارات . فلما قفلوا مروا بالمدينة وعبد الله مريض ؛ الحارث -وهو أكبر ولده- [إليه] فقال : اتخلف عن أخوالي بني عدي بن النجار : فأقام عندهم عدة مدة شهر ؛ فبلغ ذلك عبد المطلب ؛ فبعث -صلى الله عليه وسلم] -فوجده قد مات ودفن في دار النابغة -أحد بني النجار- ، وعمره خمسا وعشرون سنة -على الأصح -وعمر النبي - . ثمانية وعشرون شهرا ، وقيل : وهو في بطن أمه -وهو الأصح- . وقيل : بعد مولده بشهر). Bkz. Yusuf b. Tağriberdi el-Atabegî (874- 812/1470-1409-10), *Mevridü'l-letâfe fîmen veliye's-saltanave'l-hilâfe*, thk. Nebîl Muhammed Abdülaziz Ahmed, Kahire 1997, I,5 (eş-Şâmile).

[26] Berre bint Abdiluzzâ b. Osman b. Abdiddâr b. Kusay b. Kilâb b. Mürre.

[27] İbn Habîb, s. 9.

[28] Belâzürî, *Ensâb*, I,88; Taberî, II,333.

[29] Şâmî, I,250,331.

[30] Ya'kûbî, II,10; Makrizî (Katar n.), I,7.

[31] Abdülmuttalib'in çocukları Hz. Hamza (r.a) ve Safiyye, Hâle'den doğdu. Bu sebeple Hz. Hamza (r.a.), Peygamber Efendimizin amcası, teyzesinin oğlu ve üstelik sütkardeşidir. Bkz. İbn Sa'd, I,95.

[32] Buhârî, "*Nikâh*", 36; Ebû Dâvûd, "*Talâk*", 33.

[33] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,77; Zürkânî (1996 n.), I,193.

yaşamayıp vefat ettiği ve Hz. Peygamber'in (a.s.) yetim kaldığı *Kur'ân-ı Kerîm*'in[34] bildirmesiyle de sâbittir.

Abdullah b. Abdilmuttalib ile Âmine Hatun'un Hz. Muhammed'den (a.s.) başka çocukları olmadığı da bilinmektedir.[35]

3. Abdullah b. Abdilmuttalib'in Vefatı

18 yaşında.[36]

Siyer-megâzî ve tarih âlimlerinin çoğunluğuna göre, Âmine Hatun, Hz. Muhammed'e (a.s.) hâmile iken babası vefat etmiştir.[37]

Abdullah b. Abdilmuttalib, Âmine Hatun ile gerçekleştirdiği evlilikten birkaç ay sonra hâmile eşini Mekke'de bıraktı. Bir rivâyete göre Abdullah b. Abdilmuttalib, ticari maksatla gittiği Filistin'in Gazze şehrinden dönerken Medine'ye uğradı. Başka bir rivâyete göre ise o, Medine'de bulunan Benî Adî b. Neccâr'a mensup dayılarını ziyaret etmek ve erzak olarak hurma temin etmek amacıyla Medine'ye gitti. Abdullah, Medine'de bir ay süren misafirliği sırasında hastalandı ve orada vefat etti.

Abdullah'ın hastalandığını haber alan Abdülmuttalib, oğlu Hâris'i derhal Medine'ye gönderdi. Hâris, Medine'ye geldiğinde her şeyin olup bittiğini gördü. Vâkıdî, Abdullah'ın Medine'de -Hazrecli Benî Adî b. Neccâr'a mensup bir şahıs olan- en-Nâbiğa'nın[38] ko-

---

[34] *"O, seni yetim bulup barındırmadı mı?"* ed-Duhâ, 93/6.

[35] İbn Hişâm, I,160-167; İbn Sa'd, I,88-100; Belâzürî, *Ensâb*, I,88,100-101; Taberî, I,250,327-333; Diyârbekrî, I,182-185; Şâmî, I,236; Yâsîn Hatîb el-Umerî b. Cârullah Hatîb el-Umerî el-Musılî (1157-1232'den sonra /1744-1817), *er-Ravdatü'l-Feyhâ fî Tevârihi'n-Nisâ*, thk. İmâd Ali Hamra, Dâru'l-Âlemiyye neşri 1987, s. 138-166; B. Topaloğlu, *"Abdullah"*, DİA, I,75-76.

[36] Süheylî, II,99,187; Şâmî, I,250,331; Zürkânî (1996 n.), I,193,204.

[37] İbn İshâk'ın kati bulduğu, Vâkıdî, İbn Sa'd ve Belâzürî'nin tercih ettiği, el-Hâkim'in rivâyet edip sahih bulduğu, Zehebî'nin Kays b. Mahreme'den (r.a.) rivâyetini tespit edip sahih bulduğu, İbn Kesîr'in meşhur dediği ve siyer ulemasının çoğunluğunu kabul ettiği görüş budur. Bu konuda başka görüşler de nakledilmiştir (قال ابن إسحاق رحمه الله تعالى: ثم لم يلبث عبد الله بن عبد المطلب إن توفي وأم رسول الله صلى الله عليه وسلم حامل به. هذا ما جزم به ابن إسحاق ورجحه الواقدي وابن سعد والبلاذري، وصححه الذهبي وقال ابن كثير إنه المشهور. وقال ابن الجوزي: إنه الذي عليه معظم أهل السير، ورواه الحاكم وصححه، وأقره الذهبي عن قيس بن مخرمة رضي الله تعالى عنه. قال غير ابن إسحاق: وذلك حين تم لها شهران. وقيل إن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان في المهد حين توفي أبوه. وعليه فقيل وله شهران. وقيل ثمانية (وعشرون شهراً. وقيل تسعة أشهر، ونقل السهيلي عن الدولابي أنه قول الأكثرين قلت: والحق أنه قول كثيرين لا أكثرين ayrıca bkz. İbn Sa'd, I,100; Belâzürî, *Ensâb*, I,101; Beyhakî, I,187; İbn Hişâm, I,167; Taberî, II,257; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,78; İbn Kesîr, I,204-205; el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, 229; Süheylî, II,99; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,163; Zürkânî (1996 n.), I,204-205. Şâmî, I,331;

[38] en-Nâbiğa'nın (وَدُفِنَ فِي دَارِ النَّابِغَةِ وَهُوَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي عَدِيِّ بْنِ النَّجَّارِ) İbn Sa'd, I,99) isminin el-Hâris b. İbrahim b. Sürâka el-Adevî olduğunu kaydeden kaynaklar olduğu gibi en-Nâbiğa ile el-Hâris'in farklı şahıslar olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır (وَكَانَتْ وَفَاتُه بِالْمَدِينَةِ فِي دَارِ النَّابِغَةِ عِنْدَ أَخْوَالِه مِنْ بَنِي النَّجَّارِ، وَيُقَالُ: إِنَّه دُفِنَ فِي دَارِ الْحَارِث بْنِ إِبْرَاهِيم بْنِ سُرَاقَةَ الْعَدَوِي وَهُوَ مِنْ أَخْوَالِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ. Bkz. Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, Dâr İhyâ Türâsi'l-Arabi nşr. Beyrut, XVI,301; Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ali (v. 732), *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, el-Matbaa el-Hasaniyye nşr. Mısır, I,110; Ebû Hafs Zeynüddin İbnü'l-Verdî Ömer b. Muzaffer (v. 749), *Târîh İbnü'l-Verdî*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye nşr. Beyrut 1417/1996, I,93). -el-Hâris'in el-Adevî (العذري) olan nisbesinin, el-Uzrî (العذري) şeklinde yazılması, iki kelimenin yazılışlarının birine benzerliği nedeniyle bir istinsah hatası, râvî'nin "sabku kalem" neticesinde el-Adevî yerine el-Uzrî yazması veya el-Hâris'in Benî Uzre ile müttefik olmasından dolayı onlara nisbet edilerek zikredilmesiyle izah edilebilir. Mesela İbnü'l-Mibred Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen el-Makdisî'nin (840-909/1436-1503) metninde, el-Hâris'in Benî Neccâr'dan olduğunu tasrih edildikten sonra (ودفن في دار النابغة واسمه الحارث بن إبراهيم بن سراقة العذري من بني النجار وهم اخوال عبد المطلب), onu "العذري" şeklinde Benî Uzre'ye nisbet edilmesi (*eş-Şeceretü'n-Nebeviyye fî Nesebi hayri'l-Beriyye*, şerh ve ta'lik: Ahmed Salahaddin, Kahire

nağının[39] avlusuna gömüldüğünü, kabrinin avluya girince sol tarafa düştüğünü rivâyet etmiştir.

Abdullah'ın vefatından sonra, Âmine Hatun'un kendi ailesinin yanında kalmış olması muhtemeldir. Âmine Hatun, kocasının vefatından sonra bir daha evlenmemiştir.[40]

Abdullah, yetim kalan oğlu Hz. Muhammed'e (a.s.) dadılık yapan Ümmü Eymen'i, Şakrân (veya Şukrân[41]) adında bir köle ile onun oğlu

Sâlih'i,[42] beş deve, birkaç koyun, bir kılıç, bir miktar gümüş sikke/para (الورق) ve biraz da hurma mahsulü miras olarak bıraktı.[43]

Ca'fer es-Sâdık'a (v. 148/765) göre: "Resûlullah (a.s.), üzerinde hiç bir yaratılanın hakkı olmasın diye yetim kalmıştır." İbnü'l-İmâd *Keşfü'l-Esrâr* adlı eserinde ise şöyle demiştir: "Allah, onu (a.s.) yetim olarak yetiştirdi. Zira her büyüğün temeli küçük; her basit ve küçük gibi görünenin sonu ise çok muhteşemdir. Ayrıca hayatının doruk nok-

---

1997, s. 18-19) açık bir çelişki ve hata olmakla birlikte bu durum yukarıda zikredilen ihtimallerle de izah edilebilir. Başka kaynaklar da el-Hâris'in nisbesini "العدوى" şeklinde kaydetmiştir.

[39] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عِمْرَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ كَرِيمٍ، عَنْ أَبِي زَيْدٍ النَّجَارِيِّ قَالَ: قَبْرُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فِي دَارِ النَّابِغَةِ قَالَ عَبْدُ الْعَزِيزِ: وَوَصَفَهُ لِي ابْنُ كَرِيمٍ فَقَالَ: تَحْتَ عَتَبَةِ الْبَيْتِ الثَّانِي عَلَى يَسَارِ مَنْ دَخَلَ دَارَ النَّابِغَةِ. قَالَ عَبْدُ الْعَزِيزِ: وَأَخْبَرَنِي فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ: قَبْرُهُ فِي دَارِ النَّابِغَةِ (Ömer İbn Ebî Şebbe én-Nemîrî el-Basrî (v. 262), *Târihü'l-Medîne*, thk. Fehim Muhammed Şeltut, Cidde 1399, I,116.

[40] İbn Sa'd, I,98,99; Belâzürî, *Ensâb*, I,88; İbn Hişâm, I,160-167; Taberî, I,250,257,327-333; Şâmî, I,331; Diyârbekrî, I,182-185; B. Topaloğlu, "*Âmine*", DİA, III,63-64.

[41] Bir görüşe göre Şakrân, Hz. Peygamber'e (a.s.) babasından miras kalmıştır. Bkz. İbn Abdilber, *el-İstiâb*, (شقران مولى رَسُول الله صَلى الله عَلَيْهِ وَسَلَمَ) md.; İbn Hacer, *el-İsâbe*, "شقران" ve "صالح بن عدي" maddeleri; Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed el-Bagavî (v. 317), *Mu'cemu's-Sahabe*, thk. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Ceknî, Kuveyt 1412/2000 (Dârü'l-Beyân nşr.), III,311. İbnü'l-Esîr'e göre bu zat Sâlih diye meşhûr olmuştur (*Üsdü'l-Gâbe*, "شقران" md.). Bazı kaynaklarda ise isminin Salih (Mus'ab b. Abdillah ez-Zübeyrî ve Halife b. Hayyat'a göre Salih b. Adiy, bkz. el-Mizzî -v. 742-, *Tehzîbü'l-Kümmâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avâd Maruf, Beyrut 1980/1400, XII,544-546), lakabının Şakrân olduğu zikredilir (Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân et-Temimî ed-Dârimî el-Büstî (v. 354), *Meşahir Ulemâ'l-Emsâr ve 'Alâm Fukehâi'l-Aktâr*, thk. Merzuk Ali İbrahim, el-Mensûra/Kahire 1411/1991, s. 53; Ebû Nuaym el-İsfahanî (v. 430), *Ma'rifetü's-Sahabe*, thk. Adil b. Yusuf el-Azazî, Riyad 1419/1998, III,1493,1507). Ayrıca bkz. İbn Sa'd, I,497; II,64,299; III,49-50. (شقران مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم قيل: اسمه صالح بن عدي. ومن خط الصريفيني مجودا نقلت: قال أبو أحمد العسكري في كتاب الصحابة: شقران ويقال: شقران، وقد انقرض ولده ومات آخرهم بالمدينة في خلافة هارون، وكان لولده دار بالبصرة بحضرة قنطرة قرة. وقال أبو القاسم البغوي: سكن المدينة وروى عن النبي صلى الله عليه وسلم حديثين، وليس له اسم فيمن شهد بدرا في كتاب الزهري، ولا ابن إسحاق. وفي كتاب أبي موسى المديني: قال علي بن المديني وابن أبي داود: شقران لقب، وكذا قاله البخاري. وذكر محمد بن يحيى بن حبان أن النبي صلى الله عليه وسلم لما استعمله على الأسرى ببدر (جزله) كل رجل من أصحاب الأسارى حتى كان حظه كرجل من الثمانية من بني هاشم. وقال خليفة بن خياط في كتاب «الطبقات»: لا أدري دخل البصرة، أو أين مات. وقال ابن السكن: هو معدود في المدنيين. وقال ابن سعد في طبقة البدريين: صالح شقران استعمله على جميع ما وجد في رجال أهل المريسيع من رثة المتاع والسلاح والنعم والشاء وجميع الذرية ناحية. وذكره أبو عروبة الحراني في البدريين، وذكر عن عبد الله بن داود أن شقران مما ورث النبي صلى الله عليه وسلم عن أبيه، واسمه: صالح.) Moğultay b. Kılıç (v. 762), *İkmâl Tehzîbi'l-Kümmâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Ebu Abdirrahman Adil b. Muhammed - Ebu Muhammed Üsame B. İbrahim, Mektebetu el-Fâruk el-Hadîse nşr. 1422/2001, VI,286-287.

[42] Bu bilgiyi el-Maverdî (v. 450, *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*, Dârü'l-Hadîs nşr. Kahire, s. 256) ve Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (v. 458, *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*, thk. Muhammed Hâmid el-Fakî, Beyrut 1421/2000, s. 201) kaydederler. Fakat sahabe tabakâtı kaynaklarında bunu teyit/tasrih eden bir kayda -araştırdığımız kadarıyla- rastlayamadık. Sadece İbnü'l-Esîr, Şakrân'ın evladı olduğunu; fakat zürriyetinin kesintiye uğradığını kaydeder (*Üsdü'l-Gâbe*, "شقران" md.).

[43] (وورث رسول الله صلى الله عليه وسلم من أبيه أم أيمن، واسمها بركة، فاعتقها، وخمسة أجمال أوارك، وقطعة غنم، وسيفا مأثورا،) (وورقا) Belâzürî, *Ensâb*, I,96. (أَجْمَال أَوَارِك، يَعْنِي تَأْكُلُ الْأَرَاكَ) İbn Sa'd, I,100; VIII,223; Şâmî, I,332; İbn Kesîr, IV,126; Celâl Yeniçeri, *Peygamber, Devlet Başkanı ve Aile Reisi Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, İstanbul 2000, s. 172.

tasında elde ettiği izzet ve şerefin Allah vergisi olduğunu bilsin; sahip olduğu gücün anne, baba ve maldan değil, Allah'ın yardım ve inâyetiyle olduğunu anlasın diye onu (a.s.) yetim olarak yetiştirdi. Başka bir sebebi fakir/yoksul ve yetimlerin hâlini anlayıp acıması içindir".[44]

4. Fil Vakası

1- Hz. İsa'nın miladının 569. yılında.[45]

2- Enûşirvân'ın[46] *iktidarının 40*[47] *veya 42. yılında.*[48]

3- 15 Muharrem[49] *veya Muharrem'in bitimine 13 gece kala Pazar günü.*[50]

Fil Vakası, Hz. Muhammed'in (a.s.) dünyaya teşrif ettiği sene, Kâbe'yi yıkmak amacıyla Mekke üzerine yürüyen Habeş ordusunun, Allah tarafından gönderilen kuşlar vasıtasıyla imha edilmesi olayıdır. Bu hâdiseye neden olan olayların tarihi seyri özetle şöyledir:

6. yüzyılın ilk yarısında Yemen'de Yahudiliğin önemli etkileri gözleniyordu. Himyerî Hanedanı'nın (M. Ö. 25? - M. S. 533?) son hükümdarı Zûnüvâs, Hıristiyanlığın kendi bölgesinde, özellikle Necran'da güç kazanmasından duyduğu endişe sebebiyle buradaki Hıristiyanları, Yahudîliği kabul etmek veya "uhdûd" adı verilen içi ateş dolu hendeklere atılmakla karşı karşıya bırakmıştı. *Kur'ân-ı Kerîm*:

"Kahroldu o hendeğin sahipleri, o çıralı ateşin, onlar (ateşi yakanlar) da başlarına oturmuşlar, müminlere yapmakta oldukları işkenceyi seyrediyorlardı. Onlardan, sırf, azîz ve hamîd Allah'a iman ettikleri için intikam aldılar"[51] meâlindeki âyetlerde işaret ettiği bu olay neticesinde din değiştirmeye yanaşmayan birçok Hıristiyan yakılarak öldürüldü.

523 yılında cereyan eden bu hâdiseler üzerine bir yandan Hindistan deniz ticaretinin Kızıldeniz güzergâhını kontrol etmek için Bâbülmendeb'e[52] hâkim olmak, öte yandan zulme uğrayan dindaşlarını korumak amacıyla Hıristiyanlığın Ya'kûbî[53] mezhebine bağlı olan Habeşistan[54] (Etiyopya) Kralı[55] Kaleb Ela-Esbaha (514-554), Hıris-

[44] Şâmî, I,331-332.

[45] İbn Sa'd, I,53; Taberî, II,324; İbn Asâkir, I,32.

[46] Enûşirvân'ın iktidar yılları 528-575 (M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,354) veya 531-579'dır (A. Tefazzülî, *"Enûşirvân"*, DİA, XI,255).

[47] Belâzürî, *Ensâb*, I,100-101.

[48] Taberî, II,247,248; Süheylî, II,187; Makrizî (Katar n.), I,3-4; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,154.

[49] İbn Sa'd, I,101.

[50] İbn Habîb, s. 7-8,10; İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ*, I,154.

[51] el-Burûc 85/4-8.

[52] Babülmendeb, Arabistan'ın Yemen kıyısı ile Afrika arsında, Kızıldeniz'i Hint okyanusuna bağlayan, yaklaşık 25 km genişliğinde stratejik bir boğazdır.

[53] Bkz. Ek 2: "Ya'kûbîlik" maddesi.

[54] Bkz. Ek 2: "Habeşistan" maddesi.

[55] Etiyopya Krallığı'nın nüvesi, Arabistan'dan gelen Sâmî Sebeliler tarafından oluşturulmuştur. Ava (bugünkü Yeha) gibi Afrika topraklarında bulunan yazıtlardan, bu yerleşmenin milâttan önce VII. yüzyıldan milâttan sonra III. yüzyıla kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. En güçlü akın milâttan önce VII. yüzyıl dolaylarında vuku bulmuş ve en önemli grubu Yemen'in Sahartan eyaletinden,

tiyanlığın Ortodoks mezhebine bağlı olan Bizans (330-1453) İmparatoru I. Jüstinien (527-565) ile diplomatik görüşmelerde bulunduktan sonra Eryat adlı komutanın idare ettiği Habeş ordusunu Yemen'e gönderdi. Yapılan savaş neticesinde Zûnüvâs yenildi ve öldürüldü; Yemen işgal edilerek Habeşistan'a bağlandı ve Habeş kralı adına Eryat'ın yönetimine verildi.

Habeş ordusunda yer alan Ebrehe, Eryat'la arasında çıkan anlaşmazlıkta galip gelerek Yemen'de idareyi ele geçirdi ve bağımsızlığını ilan etti. Daha sonra Arabistan'da Hıristiyanlığı yaymak için büyük çaba harcayan Ebrehe, San'a'da Kulleys adıyla anılan bir katedral inşa ettirdi ve Arapları bu kiliseyi ziyarete zorladı. Daha sonra bu kiliseye karşı yapılan bir saygısızlığı bahane ederek Hıristiyanlığın yayılmasına engel oluşturan Kâbe'yi yıkmak için Mekke'ye askerî bir sefer düzenledi. Ebrehe, bu seferle, San'a'yı ön plana çıkarmak için -Yemen'in kuzey-güney bağlantısını kesen- Mekke'nin dinî ve ticarî bir merkez olma özelliğini bertaraf edip burayı ele geçirmeyi ve Bizanslılara yardım etmeyi amaçlıyordu. Bazı Arap kabileleri, Ebrehe'nin Mekke'ye ulaşmasına engel olmaya çalıştı ise de başarılı olamadı.

Abdülmuttalib, Mekke'ye zarar vermemesi için Ebrehe ile müzakerelerde bulundu fakat bir netice elde edemedi. Bunun üzerine Abdülmuttalib: "Bu evin sahibi Allah'tır, O kendi evini koruyacaktır" diyerek Allah'ın Kâbe'yi koruyacağını hatırlattı. Abdülmuttalib, koruyacak güce sahip olmadığı Kâbe kapısının halkasına tutunup:

"Ey Allah'ım! Bir kul bile evini barkını korur.

Sen de buraya konmuş ve hürmeti tehlikeye uğramış olanları koru!

Yarın onların haçları ve kuvvetleri Sen'in kuvvetine üstün gelmesin.

Eğer Sen, onları, kıblemiz Kâbe'mizle baş başa bırakacak olursan o da Sen'in bileceğin bir iştir!" diyerek samimi dualarla Kâbe'nin korumasını Allah'a havale etti.[56]

Sonuçta Kâbe'yi yıkmak üzere harekete geçen Habeş ordusu, Allah tarafından gönderilen Ebâbil kuşları vasıtasıyla imha edilmiştir. Kaynaklarda bu hâdisenin vuku bulduğu sene "Fil Yılı" diye meşhûr olmuştur.[57]

özellikle Hubeyş Vadisi çevresinden gelenler teşkil etmiştir. Bu insanlar bugünkü Tigre'nin kuzey kısımlarına yerleşmişler ve bütün bölgeye kendi isimlerini vermişlerdir. Ülkeye ismini veren Habashat başta olmak üzere Sahartan, Makedan, Akkele Guzai gibi Güney Arabistan yer adlarının Habeş topraklarında da görülmesi bu göçlerin tesirini gösteren önemli bir hususdur. Daha önemlisi de Sebe dili Caez'in (Ca'ziyye, Ca'z) Etiyopya'da yeni bir biçim kazanarak bugüne kadar gelmiş olmasıdır. Tarihin akışı içinde Arabistanlı göçmenler Eritre platosu ile Kuzey Tigre'yi de içine alan Aksum Krallığı'nı kurmuşlardır. Bir müddet sonra da Kızıldeniz limanlarına hâkim olarak doğudan Güneybatı Arabistan'a, batıdan Nûbe ovalarına doğru sefer düzenlemeye başlamışlardır. Milâttan sonra III. yüzyılda Etiyopyalılar'ın Güney Arabistan halkları üzerinde hâkimiyet kurarak deniz ve kara ticaret yollarını güvenceye almak amacıyla Bâbülmendep'e hâkim oldukları tahmin edilmektedir. Adulis (Eritre sahilinde bugünkü Zula) yazıtlarından, Aksumlular'ın Güney Arabistan'a yaptıkları ilk seferin milâttan sonra 277 - 290 yılları arasındaki bir tarihte gerçekleştiği öğrenilmektedir. Güney Arabistan'da mevcut kraliyet yazıtları serisindeki 300'den 378'e kadar olan bir kesilme de ülkenin tekrar işgal edildiğini ve işgalin seksen yıla yakın sürdüğünü göstermektedir. 378'de yeniden başlayan kayıtlar, Aksumlular'ın Yemen'i son defa fethettikleri 525'e kadar kesintisiz devam etmiştir (L. Öztürk, *"Etiyopya"*, DİA, XI,491).

[56] İbn Hişâm, I,51-53.

[57] el-Vâkıdî (130-207/747-823), *Mechûlu'l-İsm fî Hayati'n-Nebî (a.s.) Kable'l-Meb'as*, Berlin Devlet kütüphanesi, Doğu yazmaları, No: 9548, vr. 33/b vd.; İbn Hişâm, I,38; el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb* (1986

Hz. Âişe (r.anha): (Kâbe'ye baskına gelen Ebrehe Ordusu'nda bulunan) filin sürücüsü ile bakıcısını kör ve kötürüm bir şekilde Mekke'de yemek dilenirken gördüm" dediği nakledilmiştir.[58] İbn İshâk, kızamık ve çiçek hastalıklarının, mürrüsâfi ve üzerlik gibi otların Arap topraklarında ilk defa Fil Yılı'nda görüldüğünü bildirir.[59]

"Rabbin fil sahiplerine neler etti, görmedin mi? Onların kötü planlarını boşa çıkarmadı mı? Onların üstüne ebâbil kuşlarını gönderdi. O kuşlar, onların üzerlerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar atıyordu. Böylece Allah onları yenilip çiğnenmiş ekine çevirdi." meâlindeki beş âyetten müteşekkil *-Kur'ân-ı Kerîm*'in 105. sûresi olan- el-Fîl Sûresi bu hâdiseye tahsîs edilmiştir. Hz. Peygamber'in (a.s.) doğumundan önce Kâbe'yi yıkmak üzere gelen Habeşistan'ın Yemen valisi Ebrehe'nin bu teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Araplar, Kâbe'ye ve hac ibadetine daha önce görülmemiş derecede değer vermeye başladıkları gibi "ehlullah, cîrânullah" (Allah'ın Evi Kâbe'nin ahalisi, komşusu) kabul edilen Kureyş'in itibarı artmıştır. Bu sebeple Kureyşliler Kinâne, Huzâa ve Benî Âmir b. Sa'saa gibi kabilelerle birlikte Hz. İsmail'in (a.s.) soyundan geldikleri, Mekke'de oturdukları ve Kâbe'nin hizmetinde bulundukları için kendilerine birtakım dinî-iktisadî imtiyazlar (hums: الخمس)[60] tanıyıp kurallar koydular. Bu imtiyazlar, Mekke ekonomisine katkı sağlamış, imtiyazların elde edilmesinin ardından kurulan ünlü Ukâz serbest ticaret merkezi, bu durumu güçlendirmiştir.[61]Fil Vakası, -Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğini ve peygamberlik müessesini ispatlamak amacıyla yazılan eserlerin ortak adı olan- "delâilü'n-nübüvve" adlı kitaplarda Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğinin bir delili olarak zikredilmiştir.[62]

Bi'setten sonra en-Nadr b. el-Hâris gibi bazı Kureyyş müşrikleri, Fil Vakası'nda Ebrehe Ordusu'nun Ebâbîl kuşlarının attığı taşlarla imha edilmesi ve Hz. Lût'un (a.s.) kavminin yaşadığı şehrin altı üstüne getirilirek ve üzerlerine taş yağdırılırak helâk edilmesi gibi olaylara[63] atıfta bulunarak: *"Ey Allah'ım! Eğer bu Kitap senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır"* diyeceklerdir. Allah: *"Halbuki sen onların içinde iken Allah, onlara azap edecek değildir"*[64] meâlindeki âyetle müşriklerin sefih talebini reddetekle birlikte Hz. Peygamber'in (a.s.) Allah katındaki mertebesinin yüceliğini ifade etmiştir.

---

n.), II,83,138; Süheylî, I,116; Celaleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Süyûtî (849-911/1445-1505), *Ref' Şe'ni'l-Hubşân*, Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Kurşunizade Vakfı, no: 143, vr. 96/b; M. V. Levtchenko, *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, çev. Maide Selen, İstanbul 1999, s. 72; W. Montgomery Watt, *Hazreti Muhammed Mekke'de*, çev. Rami Ayas - Azmi Yüksel, Ankara 1986, s. 18-19; M. Fayda, *"Fil Vakası"*, DİA, XIII,71; A. L. Kazancı, *"Ebrehe"*, DİA, X,79-80; L. Öztürk, *"Etiyopya"*, DİA, XI,492.

[58] Rudânî, *Cem'ü'l-Fevâid*, el-Hac, hadîs no: 3724.

[59] İbn İshâk, s. 42.

[60] Bkz. Ek 1: "Hums" md.

[61] Casim Avcı, *"Kureyş"*, DİA, Ankara 2002, XXVI,443; E. Azizova, *"Ukâz"*, DİA, XLII,61-62.

[62] Beyhakî, I,85.

[63] el-A'râf 7/83-84; Hûd 11/81-83; el-Hicr 15/65, 73-74; el-Kamer 54/37-39; et-Tahrîm 66/10.

[64] el-Enfâl 8/32-33. Atâ'ya göre en-Nadr b. el-Haris hakkında on küsur âyet inmiştir. Bkz. es-Saffât 37/176-177. (حدثنا أحمد بن إسحاق قال ، حدثنا أبو أحمد قال ، حدثنا طلحة بن عمرو ، عن عطاء قال : قال رجل من بني عبد الدار ، يقال له النضر بن كلدة : اللهم إن كان هذا هو الحق من عندك فأمطر علينا حجارة من السماء أو ائتنا بعذاب أليم ، فقال الله : (وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا وقال : (سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ [سورة الأنعام : ٩٤] (وقال : (وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ [سورة ص : ١٦] (قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ وقال : قال عطاء : لقد نزل فيه بضع عشرة آية من كتاب الله [سورة المعارج : ١-٢] (وَاقِعٍ لِّلْكَافِرِينَ) Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, el-Enfâl 8/32-33. âyetlerin tefsiri; İbn Hişâm (1375/1955 n.), I,299-300.

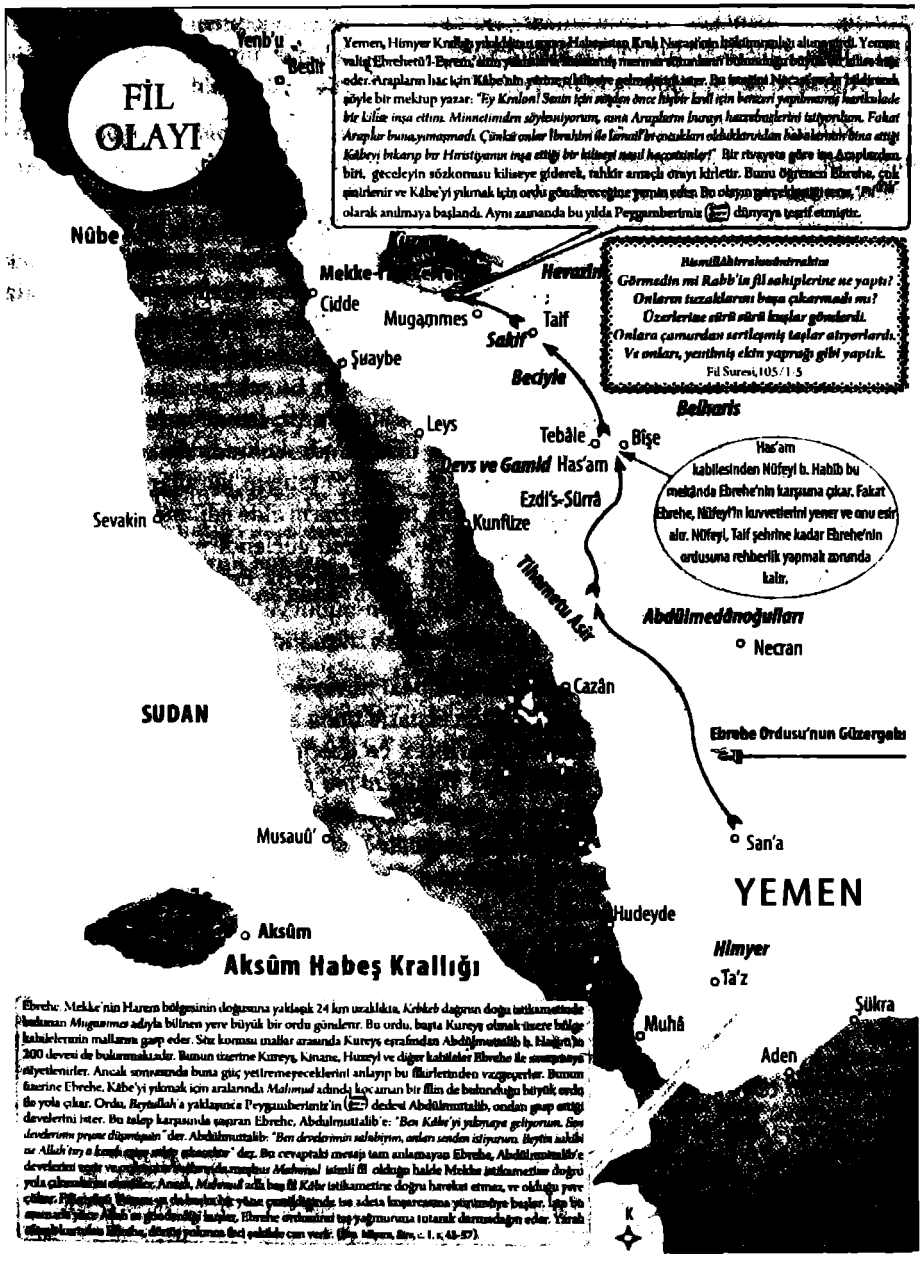

Harita 4: Ebrehe Ordusunun Güzergâhı[65]

[65] el-Mağlûs, *Siyer Atlası*, s. 106.

5. Hz. Muhammed'in (a.s.) Doğumu (Mevlid-i Nebevî)

1- Hz. İsa'nın miladı ile Hz. Muhammed (a.s.) arasında 569 yıl geçmiştir.[66]
2- Enûşirvân'ın[67] *iktidarının 40*[68] *veya 42. yılında.*[69]
3- Fil Vakası'nın meydana geldiği yıl ve bu vakadan sonra,
4- 12 Rebiülevvel, Pazartesi.[70]

Peygamber Efendimiz (a.s.), Adnânî Arapların ana yurdu Mekke'de, gündüz vakti [71] dünyaya teşrif etti.

Âmine Hâtun, doğum esnasında diğer annelerin çektiği sancıları çekmedi.[72] Âmine Hatun'a, o (a.s.) doğduğu vakit: "Bütün kıskançların şerrinden korunması için Tek ve Bir Allah'ın himayesine bırakıyorum de ve ona Muhammed ismini ver" (أعِيذُهُ بِالْوَاحِدِ، مِنْ شَرِّ كُلِّ حَاسِدٍ ثُمَّ سَمِّيهِ مُحَمَّدًا) diye hitap edildiği bildirilmiştir.[73]

Âmine Hâtun: "Bir erkek evladın dünyaya geldi, gelip onu gör" diye kayınpederi Abdülmuttalib'e müjde haber gönderdi. Ona (s.a.), hamile kaldığında gördüğü rüyayı ve rüyada kendisine söylenenleri anlattı. Abdülmuttalib, Hz. Muhammed'i (s.a.) alarak Kâbe'ye gitti. Orada Allah'a dua etti ve bu torunu kendisine bahşettiği için O'na şükretti.

Abdülmuttalib, doğumunun yedinci gününde bir koç kurban edip bir ziyafet tertip etti ve "Muhammed" ismini torununa verdi. Yemekten sonra Kureyşliler: "Ey Ebü'l-Hâris (Abdülmuttalib)! Neden atalarının birinin ismini takmadın da onu Muhammed diye isimlendirdin?" denildiğinde: "Gökyüzünde Allah'ın, yeryüzünde de yarattıklarının onu övmelerini arzu ettim" karşılığını verdi.

Bazı rivâyetlerde bu ziyafet sırasında Hz. Muhammed'in (a.s.) dedesi tarafından sünnet ettirildiği nakledilse de kendisinin sünnetli olarak doğduğu rivâyeti daha meşhurdur.[74]

Hz. Peygamber'in İsimleri ve Muhammed (a.s.) İsmi

Kur'ân-ı Kerîm'de de Resûlullah'ın (a.s.) adı olarak zikredilen Muhammed (a.s.),[75] "övgüye değer bütün güzellikleri ve iyilikleri kendinde toplayan kişi, övülen" manasına gelir.

---

[66] İbn Sa'd, I,53; Taberî, II,324; İbn Asâkir, I,32.
[67] Enûşirvân'ın iktidar yılları 528-575 (M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,354) veya 531-579'dır (A. Tefazzülî, "*Enûşirvân*", DİA, XI,255).
[68] Belâzürî, *Ensâb*, I,100-101; İbn Haldûn, II,394.
[69] Taberî, II,247,248; Makrizî (1999 n.), I,7.
[70] İbn İshâk, s. 25; İbn Hişâm, I,167,168; İbn Hibbân, s. 33-34; Taberî, II,248,249; Beyhakî, I,74; İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ*, I,155.
[71] وقال الحافظ أبو الفضل العراقي في المورد : الصواب أنه صلى الله عليه وسلم ولد في النهار ، وهو الذي ذكره أهل السير . وحديث أبي قتادة مصرح به) Şâmî, I,333.
[72] Şâmî, I,394-395.
[73] Taberî, II,249; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillah el-İsfahânî (v. 430), *Delâilü'n-Nübuvve*, thk. Muhammed Revvas Kalaci - Abdülber Abbas, Beyrut 1406/1986, I,136.
[74] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,39; Şâmî, I,347,360; M. Fayda, "*Muhammed*", DİA, XX,409.
[75] Âl-i İmrân 3/144; el-Ahzâb 33/40; Muhammed 47/2; el-Fetih 48/29.

Peygamber Efendimiz (a.s.): "Benim beş ismim vardır: Ben Muhammed'im, ben Ahmed'im. Ben Allah'ın benimle küfrü mahvettiği Mâhî'yim. Ben öyle bir Hâşir'im (toplayıcı) ki bütün insanlar benim ardımdan diriltilip Mahşer Meydanı'na toplanır. Ben kendisinden sonra peygamber olmayan Akib'im (sonuncu)" buyurmuştur.[76]

Muhammed ismi hamd sıfatından türetilmiş ismi mefûl olup Mahmûd (övülen) manasındadır. Övülene övgüde bulunmayı, ona muhabbeti, tazim ve iclâli içerir. Hamdın gerçek manası da budur. Muhammed ismi Muazzam ve Mübeccel isimlerinde olduğu gibi müfa'al vezninde bir isimdir. Bu vezinle türetilen isimler çokluğa delalet eder. Dolayısıyla Muhammed, kendisine herkesin devamlı hamd ettiği kimse demektir. Memduh gibi. A'şâ şöyle der:

"Her dert ve beladan uzak kalasın!

Çok övülen ve uğruna kanlar akıtılan asil kişi sen olasın".

(إليك أبيت اللّعن كان وجيفها . . . إلى الماجد القرم الجواد المحمّد).

Muhammed ismi Resûlullah'ın (a.s.) en meşhur ve en yüce isimlerindendir. Onun için Allah, bu isme özel değer atfetmiştir ki, kâfir: "Muhammedun Resûlullah" demedikçe ve onun adını telaffuz etmedikçe Müslüman olamaz. Bu bağlamda Ahmed ismini telaffuz etmesi yeterli değildir. Ancak İmam el-Huleymî, "Ahmed Ebü'l-Kâsım" şeklinde telaffuz edilmesi durumunda şahadetin caiz olacağını ifade etmiştir. Yine Muhammed isminin hususiyetlerinden birisi de, teşehhütte anılmasının şart koşulmuş olmasıdır. Zira teşehhütte Ahmed ismini telaffuz yeterli değildir. Hutbede de durum aynıdır. Yine bu ismin hususiyetlerinden birisi de, dört harfli olup Allah lafzı ile aynı harf sayısında olmasıdır. Zira Allah ismi de dört harf ile yazılmaktadır.

Diğer bir hususiyeti de, Allah'ın kendi ismini O'nun ismiyle Arş-ı Âlâ'da yan yana yazmış olmasıdır. Bir başka hususiyeti ise Allah'ın Muhammed ismini kendi Mahmûd isminden türetmiş olmasıdır. Hassan b. Sabit'in (r.a.) şöyle der.

"Allan, Peygamberinin ismini kendi ismiyle birlikte zikretmiştir.

Müezzin bunu günde beş defa ilan etmektedir.

Allah, Peygamberinin ismini kendi isminden türetmiştir.

Arşın sahibi Mahmûd, habîbi de Muhammed'dir".

(وضمّ الإله اسم النبيّ إلى اسمه . . . إذا قال في الخمس المؤذّن أشهد

وشقّ له من اسمه ليجلّه . . . فذو العرش محمودٌ وهذا محمّد).

Ebû Tâlib şöyle derdi:

"Allah, onu yüceltmek için kendi isminden ona isim türetti.

Arşın sahibi Allan Manmud, habîbi de Muhammed'dir".

(فشقّ له من اسمه ليجلّه . . . فذو العرش محمودٌ وهذا محمّد).[77]

[76] Şâmî, 1,402.
[77] eş-Şâmî, 1,407-408.

Hz. Peygamber'in (a.s.) en çok kullanılan ikinci ismi Ahmed'dir. Bu isim de "hamd" kökünden türemiş olup "Allah'ı herkesten daha iyi ve daha çok öven; herkesten daha çok övülen" mânalarına gelmektedir. Ahmed ismi *Kur'ân-ı Kerîm*'de bir yerde geçmekte ve burada, Hz. Îsâ'nın İsrâiloğulları'na kendisinden sonra gelecek Ahmed adındaki peygamberi müjdelediği belirtilmektedir.[78] Yuhanna İncili'ndeki Parakletos (Faraklit) kelimesiyle de bu adın kastedildiği ifade edilmektedir. Resûlullah'ın (a.s.) yine kendi isimlerinden olduğunu söylediği diğer adlar arasında "nebiyyü'l-melhame" (kendisi için savaşın meşrû kılındığı peygamber), Mukaffî (son peygamber), "nebiyyü't-tevbe" ve "nebiyyü'r-rahme" (tövbe etmeyi ve merhametli olmayı insanlara öğreten)[79] bulunmaktadır. Hadîslerde Resûlullah'ın (a.s.) daha başka adlarından bahsedilmesi, yukarıdaki beş ismin sadece ona has olduğunu,[80] öteki isimlerinin diğer peygamberlere de verilebildiğini göstermektedir. Hz. Peygamber'in (a.s.) yaygın adlarından biri de Mustafâ olup "seçilmiş" anlamında bir sıfattır. Bir hadiste, "Allah, İbrâhim'in çocuklarından İsmâil'i seçti; İsmâil'in çocuklarından Kinâneoğulları'nı, Kinâneoğulları'ndan Kureyş'i, Kureyş'ten Hâşimoğulları'nı ve Hâşimoğulları'ndan da beni seçti"[81]; bir diğerinde, "Ben son peygamberim (âkıb), ben seçilmiş (mustafâ) nebîyim" denilmiştir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Resûlullah (a.s.) için "müzekkir",[82] "beşîr",[83] "şâhid, mübeşşir, nezîr, dâî ilallah, sirâc"[84] ve "rahmet"[85] gibi isimler de zikredilmektedir. Abdullah b. Selâm, Tevrat'ta Allah'ın ona verdiği adlardan birinin "mütevekkil" olduğunu söylemektedir.[86] Bu konuda müstakil eserler kaleme alınmış olup Hz. Peygamber'in (a.s.) 300'ü aşkın adı ve sıfatı hakkında bilgi verilmiştir.[87]

Peygamber Efendimizin (a.s.) Doğduğunda Meydana Gelen Bazı Hâdiseler

Peygamber Efendimizin (a.s.) ana rahmine intikalinden doğumuna kadar geçen zaman içinde bazı fevkalâde olaylar meydana gelmiştir. Peygamber Efendimiz (a.s.), kendisinin peygamberlerin sonuncusu olduğunu, annesinin bir rüya gördüğünü, bundan önemli bir kişiye hamile olduğu sonucunu çıkardığını, doğacak çocuğa Muhammed/Ahmed adını vermesinin telkin edildiğini ve doğumu esnasında annesinden Şam saraylarını aydınlatan bir nurun çıktığını bildirmiştir.[88] Bunlar tarih ve siyer kitaplarında nakledilmiştir. Mesela:

---

[78] es-Saf 61/6.
[79] Müslim, *"Fez'â'il"*, 126.
[80] *Tecrid Tercemesi*, IX,252.
[81] Müslim, *"Fez'â'il"*, 1; Tirmizî, *"Menâkıb"*, 1
[82] el-Gâşiye 88/21.
[83] el-İsrâ 17/105; Fâtır 35/24.
[84] el-Ahzâb 33/45, 46.
[85] el-Enbiyâ 21/107.
[86] Dârimî, *"Mukaddime"*, 2.
[87] M. Yaşar Kandemir, *"Muhammed"*, DİA, XXX,423.
[88] Bu hadîs muteber birçok hadîs kaynağında çeşitli senetlerle ve bir birine yakın lafızlarla rivâyet edilmiştir. Mesela: (عن العِرْباض بن سارية السُّلَميّ، قال: سَمِعْتُ رَسُولَ الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّم يَقُولُ: «إِنِّي عِنْدَ الله فِي أُمِّ الْكِتَاب لَخَاتَمُ النَّبِيِّين، وإِنَّ آدم لَمُنجدل فِي طِينَتِه، وسَأُنَبِّئُكُم بِتَأْوِيل ذَلِك، دَعْوَة أَبِي إِبْرَاهِيم وبِشَارَة عِيسَى قَوْمَهُ، ورُؤْيَا أُمِّي الَّتِي رَأَتْ أَنَّهُ خَرَجَ مِنْهَا نُورٌ أَضَاءَتْ لَهُ قُصُورُ الشَّام، وكَذَلِكَ تَرَى أُمَّهَاتُ النَّبِيِّينَ صَلَوَاتُ الله عَلَيْهِمْ) Ahmed b. Hanbel, Müsned [thk. Şuayb el-Arnaût

1- Osman b. Ebi'l-Âs'ın (v. 51/671)[89] annesi Fâtıma bint Abdillah ve -ilk Müslümanlardan ve cennetle müjdelenen on sahabeden biri olan- Abdurrahman b. Avf el-Kureşî ez-Zührî'nin (v. 32/652) annesi eş-Şifâ',[90] Âmine Hatun'a ebelik yaptılar. Onlar: Hz. Muhammed'in (a.s.) velâdeti sırasında doğuyu ve batıyı aydınlatan bir nur gördüklerini kendilerine bildirmişlerdir.

Abdurrahman b. Avf (r.a.): "Ben ve Resûlullah (a.s.) yaşça akran idik. Annem eş-Şifâ bint 'Amr b. Avf, onun (a.s.) babasının amcası kızı idi. Resûlullah'ın (a.s.) annesi Âmine bint Vehb'i bize anlatırdı. Annem eş-Şifâ bint 'Amr dedi ki: Âmine Resûlullah'ı (a.s.) doğurduğunda onu (a.s.) ilk eline alan bendim. Ağlamaya başlayınca: 'Allah sana rahmet eylesin (veya Rabbin sana rahmet etsin)!' diye bir ses duydum. Peşinden (onun -a.s.- doğumuyla ortaya çıkan nur) doğu ile batı arasındaki şeyleri bana aydınlattı, o kadar ki, Bizans'ın (er-Rûm) bazı saraylarını gördüm. Sonra onu (a.s.) giydirdim ve uyuttum. Çok geçmeden sağ tarafımda beni bir zulmet ve korku bürüdü, bir ürperti ve titreme hissetmeye başladım ve ardından: 'Onu (a.s.) nereye götürdün?' diyen bir ses duydum. Bu sese, 'batıya' diye cevap verildi. Sonra bu korku ve endişe dolu sahne yok oldu. Sonra aynı hal bana bu defa sol tarafımdan musallat oldu. Yine 'nereye götürdün onu?' (a.s.) diyen bir ses duydum. Bu defa, 'doğuya!' dedi. Allah, onu (a.s.) peygamber olarak gönderinceye kadar bu sözler hatırımdan çıkmadı. Bu nedenle İslâm'ı ilk kabul edenlerden oldum".[91]

Hz. Peygamber (a.s.): "Ben, atam İbrahim'in (a.s.) duası, kardeşim İsa'nın müjdesiyim. Annem, bana hamile kaldığında, sanki Şam topraklarındaki Busrâ saraylarını aydınlatan bir nurun kendisinden çıktığını gördü"[92] meâlindeki sözleriyle buna işaret etmiştir.

Evet, Hz. İbrahim, oğlu Hz. İsmail ile beraber Kâbe'nin temellerini yükseltirken şöyle dua etmişlerdi: *"Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin".*[93] Hz. İsa ise: *"Ey İsrailoğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim"*[94] demiştir.

---

v.dğr.), XXVIII, 379-382, 395-396; İbn Sa'd, I,98,102,104; Şâmî, I,341.

[89] Hz. Peygamber (a.s.), hicretin 9. yılında Ramazan ayında Medine'ye gelen Sakîf heyeti Tâif'e dönmek istediğinde, zekâsı ve dine olan ilgisinden dolayı Ebû Abdillah Osmân b. Ebi'l-Âs es-Sakafî'yi (r.a.) önce imam, daha sonra Tâif'e âmil olarak görevlendirmiş, Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.) dönemlerinde de bu göreve devam etmiştir. Osmân b. Ebi'l-Âs'tan (r.a.) Hasan-ı Basrî, Said b. Müseyyeb ve bir grup tabiîn ondan hadîs ve Hz. Peygamber (a.s.) devri ile ilgili haberleri almışlardır. Bkz. Hicretin 9. Yılı olaylarından "Tâif Heyeti" başlığına.

[90] Kaynakların çoğuna göre eş-Şifâ bint 'Avf b. Abd b. el-Hâris b. Zühre (الشِّفَاء بنت عَوْف بن عبد بن الْحَارث بن زهرَة). Bazı kaynaklarda: eş-Şifâ bint 'Amr b. Avf (الشِّفَاءُ بِنْتُ عَمْرو بْن عَوْف), bazılarında ise "yukâlu" temriz sığasıyla annesinin Safiyye bint Abdimenaf b. Zühre b. Kilâb (صفية بنت عبد مناف بن زهرة بن كلاب) olduğu kaydedilmiştir.

[91] Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillah el-İsfahânî (v. 430), *Delâilü'n-Nübuvve*, thk. Muhammed Revvas Kalaci - Abdülber Abbas, Beyrut 1406/1986, I,153; Şâmî, I,341.

[92] İbn Sa'd, I,102,148,149; İbn Asâkir, I,166; Şâmî, I,329,341.

[93] el-Bakara 2/129.

[94] es-Saff 61/6.

Âlimlere göre, Resûlullah'ın (a.s.) doğumu esnasında görülen nurun, basiretleri aydınlatmasına ve ölü kalpleri diriltmesine, insanların onun getirdiği nurla hidayet bulmalarına ve şirk karanlıklarının yok olmasına işarettir. Zira Allah: *"Gerçekten size Allah'tan bir nur, apaçık bir kitap geldi. Rızasını arayanı Allah onunla kurtuluş yollarına götürür ve onları iradesiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır, dosdoğru bir yola iletir"*[95] buyurmaktadır. İmam Ebû Şâme'ye göre: Onun (a.s.) doğumu esnasında ortaya çıkan nur, Kureyşliler arasında meşhur bir olay olmuş ve ondan çok söz etmişlerdir. Hz. Peygamber'in (a.s.) amcası Abbas (r.a.) onun (a.s.) hakkında şöyle demiştir:

"Sen doğduğun vakit yeryüzü aydınlandı
Senin nurunla ufuk nura gar koldu

Biz de bu nur ve bu ışık sayesinde
Yürüyoruz doğru yol üzerinde".[96]

Bazı âlimler, *"Allah, göklerin ve yerin nûrudur.*[97] *O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir"*[98] meâlindeki âyet-i kerîmede kastedilenin, Nur-u İlâhî veya Nur-u Kur'ânî veya Nur-u Muhammedî'dir (a.s.). İmam Mâtürîdî, bunun Nûr-u Muhammedî (a.s.) olduğunu, Ebü'l-Hasen Mukâtilb.Süleymânb.Beşîrel-Ezdîel-Belhî'nin(v.150/767)teviliolarakbildirir.[99]

2- Kâbe'deki putların çoğu devrilmiştir.

3- İslâm coğrafyacılarının hakkında ayrıntılı bilgi verdiği, Bağdat'ın 30 km. kadar güneydoğusunda ve Dicle'nin iki yakasında yer alan Medâin [100] şehrindeki bulunan İran kisralarının sarayı (Eyvân Kisra: إيوَانُ كِسْرَى) sallanıp çatlamış ve on dört şerefesi düşmüştür. Bu ihtişamlı saray, İslâm coğrafya kaynaklarında "Beyaz Ev" (البيت الأبيض) diye zikredilmiştir ve hadîslerde Müslümanlar tarafından fethedileceği müjdelenmiştir. ed-Dımaşkî'ye (654-727/1256-1327) göre, Şapur Zü'l-Ektâf Eyvân Kisra'nın inşaatını başlattı; fakat tamalayamadı. Perviz b. Hürmüz, onu 20 küsur yılda tamamladı. Sarayın uzunluğu 100 zirâ' (51.8 m), eni 50 zirâ'dır (25.9 m). Mermer, seramik ve alçı

[95] el-Mâide 5/15-16.
[96] Şâmî, I,341 vd.
[97] Mesela Allah'ın nur olmasının manası, bütün âlemin ve âlemdeki bütün hissi nurların ve idrak edici güçlerin yaratıcısı ve icat edicisi olmasıdır. Şu halde, nurdan asıl umulan aydınlatma, açığa çıkarma, tecelli ve inkişaf manalarının temeli, nurdan ve nuru alandan çok, nuru yapıp yaratana ait olacağı için "Nur" ismi Allah'a daha layıktır. Ancak, bundan dolayı nuru yaratana "Nur" denilmesi, lisan bakımından hakikat değil, mecazdır.
[98] en-Nûr 24/35.
[99] Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî el-Hanefî (v. 333/944), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm: Te'vîlâtü Ehli's-Sünne (Te'vîlâtü'l-Kur'ân, Te'vîlâtü'l-Mâtürîdiyye)*, thk. Fatıma Yusuf el-Haymî, Müessetü'r-Risale Naşirun nşr. Beyrut 1435/2004, III,462.
[100] Bkz. Ek 2: "Medâin" md.

ile inşa edilmiştir. Her şerefesinin uzunluğu 15 zirâ'dır (7.77 m). Müslümanlar, Medâin'i fethedince bu sarayı yaktılar. Saraydan 1000000 dinar altın çıkardılar. Sarayın kalıntıları hala mevcuttur.[101]

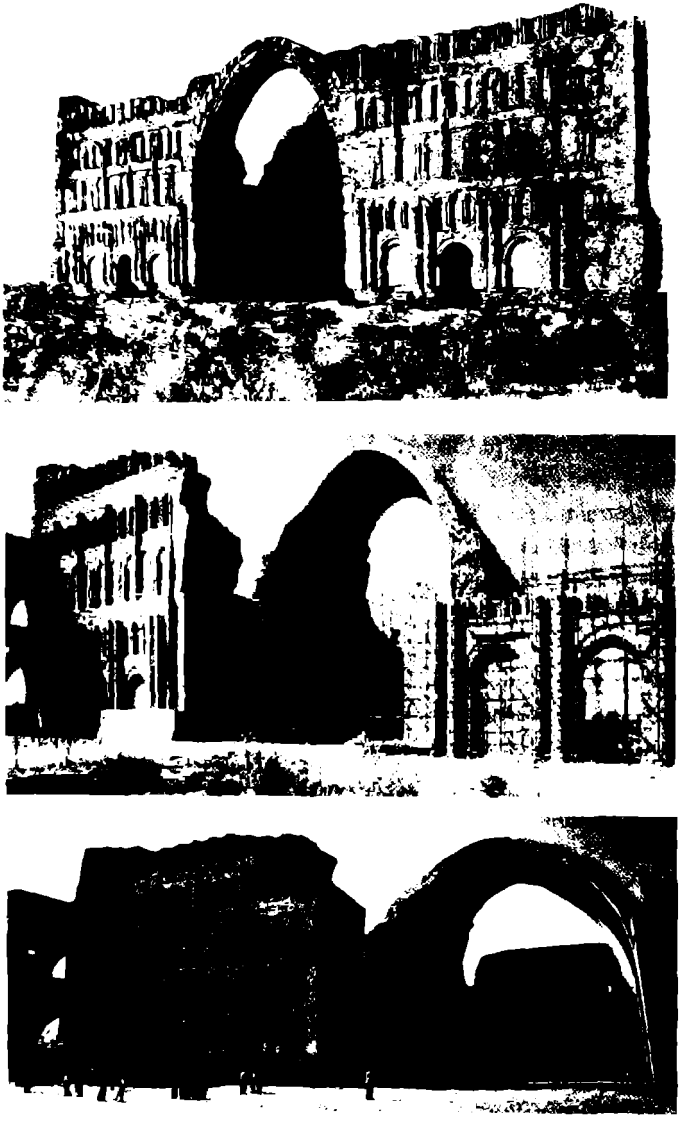

[102]

Fotoğraf 2: Sâsânî Kısralarının Medâin'deki Sarayından Bazı Kalıntılar

[101] ed-Dımaşkî, *Nuhbetü'd-Dehr*, s. 38; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im el-Himyerî es-Sinhâcî (v. 727/1327 [?]), *er-Ravdu'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1980, II. Baskı, s. 69.

[102] Gertrude Lowthian Bell, *Palace and Mosque at Ukhaidir*, Oxford at The Clarendon Press, 1914, s. 363.

4- İslâm coğrafyacılarına göre İran'da Rey ve Hemedan şehirleri arasında, ikisine eşit mesafede yer alan ve batıl bir inanç olarak kutsal kabul edilen Sava Gölü'nün suyu çekilip kurumuştur.

Sava Gölü, İran'ın başkenti Tahran'ın 125 km. güneybatısındaki Sava kasabasının[103] sınırları içinde yer alır. Göl, kasabanın 58 km doğusundadır. Gölün boyu 45 km, eni 6 ile 10 km arasında değişmekte, derinliği ise 10 m civarındadır.

5- İran'ın İstahr (إصطخر)[104] şehrindeki -üç büyük ateş tapınağından biri olan- Mecûsî Ateşgâhı'nda, bin senedir daima yanan ve sönmeyen ateş sönmüştür.[105]

el-Kazvînî, söz konusu Mecûsî Ateşgâhı'nın, aslında Hz. Süleyman (a.s.) tarafından Allah'a ibadet etmek için yapılmış bir Mescit olduğunu nakleder. Mes'ûdî'nin görüp incelediği bu mabet, onun verdiği bilgiye göre, şehir dışında oldukça rüzgârlı bir yere inşa edilmiştir.[106]

Yukarıda zikredilen hâdiseler; dünyaya gelen zâtın (a.s.), ateşe tapmayı kaldıracağı, Fars/Pers saltanatının sarayını parçalayacağı ve Allah'ın izni ile olmayan şeylerin takdisini yasaklayacağı şeklinde yorumlanmıştır.

Evet Hz. Ömer (r.a.) zamanında İslâm orduları Irak cephesi başkomutanı, Resûlullah'ın (a.s.) hâdimi, komutanı ve aşere-i mübeşşereden Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.) Fars saltanatını paça parça etti. Sâsânî devletinin hiçbir yerde şevketi kalmadı.

Na't

Açıldı Cennet'in babı nesim-i pür safa geldi.
Gülistan-ı cihana revnak-u hüsn-u baha geldi.
Saçıldı Rahmet-i Rahmân, açıldı sümbül-ü reyhân.
Bugün bağ-ı cihana Bülbül-i Şîr edâ geldi.

---

[103] (ساوه بعد الألف واو مفتوحة بعدها هاء ساكنة مدينة حسنة بين الري وهمذان). Yakût el-Hamevî'ye göre, Sava 671/1272 yılına kadar mamur kalmıştır. Zikredilen tarihlerde şehir ahalisi Sünnî ve Şafiî idi. Moğollar, şehri tahrip etmiş, ahaliyi kılıçtan geçirmiş ve katliamdan kurtulan olmamıştır. Sava'da dünyanın en büyük kütüphanelerinden biri bulunmaktaydı; o da Moğollar tarafından yakılarak yok edilmiştir (*Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, Dâr Sâdır Neşri, III,179).

[104] İstahr, İran'da tarihî bîr şehirdir. Fars bölgesindeki Pulvâr Nehri Vadisi'nde, Ahamenîler'in başkenti Pârs'ın (Perse-polis) 7 km. kuzeyinde bugünkü Şîraz-İsfahan yolu üzerindedir ve harabeleri üzerinde Hacıâbâd köyü bulunmaktadır.

[105] Bkz. Taberî, II,247; Mesûdî (1989 n.), I,258-261; İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ*, I,169; Kâdî Ebu'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz el-Yahsubî (v. 544/1149), *Şifâ-i Şerîf*, çev. Suat Cebeci, Ankara 1992, s. 279; Şâmî, I,339 vd.; Zürkânî (1996 n.), I,224; Nebhânî, s. 135; Azîz Mahmud Hüdâyî, *Âlemin Yaratılışı ve Hz. Muhammed'in (a.s.) Zuhûru (Hulâsatü'l-Ahbâr)*, çev. Kerîm Kara - Mustafa Özdemir, İstanbul 1997, s. 51 vd.; Hüseyin Cisrî Efendi, *Risâle-i Hamîdiyye*, çev. Manastırlı İsmâil Hakkı, haz. Ahmet Gül, İstanbul 1980. s. 18 vd.

[106] Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî el-Hüzelî (280 [?]-346/893-957), *Murûcü'z-Zeheb ve Meâdini'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, nşr. Dârü'l-Fikr, 1393/1973, II,254; Ebü Yahya Cemâlüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî (598-682/1202-1283), *Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-'İbâd*, Dâru's-Sâdır baskısı, Beyrut 1380/1960, s. 58.

Melekler eyleyip tebşir dediler ehl-i beytine.
Size Habîb-i Hak Teâla'nın bu şeb lütf-u afa geldi.
Derûn-i Mekke'den Nur-i Nübüvvet parlayıp çıktı.
Avâlim nura ğark oldu Resûl-i Kibriya geldi.
Beşîr-i ehl-i imânın, Nezîr-i ehl-i tuğyânın.
Habîb-i Hak Teâla'nın[107] Muhammed Mustafa geldi.
Anılsa her ne dem, İsm-i Şerîfi feyzi hazırdır
Bu gece bu meclise Rûh-i Resûl-i Rehnûmâ geldi.
Vücudu ile şereflendi zemîn-i Yesrib-u Batha
Kudûmu ile bu zulmet-hâneye nur-u ziya geldi.
Sanemler devrilip düştü, sarayı çöktü Kisra'nın
Mecûs'un ateşi söndü ki Bürhân-ı Hudâ geldi.
Cihanın her yerinde pek büyük bir inkılab oldu.
Nizamı âlemi tanzim için bir Âşina geldi.
Tarîk-i hakkı göstermek için, hem inse hem cinne,
Elinde Hazreti Kur'ân, İmâmü'l-Enbiyâ geldi.
Tilavet eyleyince Hazreti Kur'ân'ın âyâtın
Sudûr-i ehl-i imana ferah geldi, şifa geldi.
Eyâ Şah-ı Rusül! Senden şefaat bekliyor,
Lutfet! Rızâ namında âvâre, kapına bir gedâ geldi.[108]

6. Hz. Muhammed'in (a.s.) Sütanneye Verilmesi

Hz. Muhammed (a.s.) doğduğu yıl sütanneye verildi ve 5[109] veya 6[110] yıl sütannenin yanında kaldı.

İlk olarak Âmine Hatun, oğlu Hz. Muhammed'ı (a.s.) bazı kaynaklara göre yedi gün emzirdi. Hz. Muhammed (a.s.), Hevâzin'nin Benî Sa'd b. Bekr kabilesine mensup sütanne Ümmü Kebşe Halîme bint Ebî Züeyb Abdullah b. Hâris es-Sa'diyye'ye verilinceye kadar Süveybe (ثويبة) Hanım'dan oğlu Masrûh (مسروح) ile birlikte süt emdi. Hz. Peygamber'den (a.s.) önce amcası Hamza, ondan (a.s.) sonra da halası Berre'nin oğlu Ebû Seleme Abdullah b. Abdilesed el-Kureşî el-Mahzûmî Süveybe'den süt emdikleri için Resûlullah'ın (a.s.) sütkardeşleri olmuşlardır.[111]

Âmine Hatun, doğumdan sonra, çocuğunu kısa bir süre yanında tuttu. Mekkeli ailelerin, yeni doğan çocuklarını, çölün sağlıklı havasında büyümeleri ve fasih Arapçayı öğrenmelerini sağlamak için bâdiye de yaşayan bir sütanneye vermek geleneğine

[107] Veya: Resûl-i Hak Teâla'nın.
[108] Şanlıurfa'lı mevlithanlar arasında, bu metin, Rıza Efendi'nin Divan'ından bir na't olarak bilinmektedir.
[109] Belâzürî, *Ensâb*, I,103; İbn Habîb, s. 10; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 132; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,17.
[110] İbn Kesîr, I,232.
[111] Hz. Peygamber'e (a.s.) Hamza'nın (r.a.) kızı Ümâme veya Ebû Seleme'nin (r.a.) kızı Dürre ile evlenmesinin teklif edildiği, ancak Hamza ve Ebû Seleme'nin kendisinin sütkardeşleri olduklarını ve Allah'ın sütkardeş kızı ile evlenmeyi haram kıldığını bildirdiği nakledilmiştir (Abdirezzak es-San'ânî, *el-Musannaf*, VII,477 (hadîs no: 13955); İbn Sa'd, I, 109-110; III, 11-12; L. Öztürk, *"Süveybe"*, DİA, XXXVIII,183).

binaen Hz. Muhammed'e (a.s.) -dedesi Abdülmuttalib ve annesi tarafından- sütanne arandı ve Halîme es-Sa'diyye'ye emanet edildi. Halîme es-Sa'diyye , Hz. Peygamber'in (a.s.) amcası oğlu Ebû Süfyân b. Hâris b. Abdilmuttalib ve amcası Hz. Hamza'yı (r.a.) da emzirmiştir. Hatta Halime'nin kızı Şeyma (r.anha), Hz. Peygamber (a.s.) ve Hz. Hamza'ya (r.a.) birlikte bakmıştır.[112]

Kaynaklar, Halîme-i Sa'diyye ile ailesinin Hz. Muhammed'in (a.s.) bakımını üstlendikten sonra bolluğa kavuştuğunu ve başta "Hz. Muhammed'in (a.s.) göğsünün yarılması" (şakk-ı sadr) gibi bazı hârikulâde olaylara şahit olduklarını kaydeder.[113]

İbn İshâk'a göre Halîme-i Sa'diyye, iki yılı iki veya üç ay geçtikten sonra, Hz. Muhammed'in (a.s.) etrafında meydana gelen "göğsünün yarılması" (şakk-ı sadr) gibi bir takım harikulade olaylar sebebiyle korkuya kapıldı ve çocuğu annesine geri verdi.[114] Fakat Âmine Hatun, Mekke vebasına yakalanmasından endişe etmesi veya muhtemelen çöl havasının oğluna yaradığını görmesi nedeniyle, onu son olarak bir daha sütanneye gönderdi ve bir veya bir yıla yakın bir süre sütannenin yanında kaldı.[115]

Vâkidî'nin İbn Abbas'tan (r.a.) naklettiği rivâyete göre: "Resûlullah (s.a.) annesine geri getirildiğinde beş yaşındaydı". İbn Abbas dışındakiler yedi yaşında olduğunu ileri sürmüşlerdir. el-Umevî şöyle der: Resûlullah (s.a.) süt annesinden Mekke'ye son olarak döndüğünde altı yaşındaydı. Sütannesi onu her yıl dedesine ziyarete getirirdi. Halime, onu getirip ailesine teslim ettikten sonra sadece iki defa görmüştür. İlki Hz. Hatice ile evliliğinden sonra gerçekleşti ki, Halime gelip içinde bulunduğu kıtlık ve fakr-u zaruretten yakındı, bunun üzerine de Resûlullah (s.a.) Hatice (r.anha) ile görüşüp ona yirmi koyun ve yüklerini taşımak üzere bir de deve verdi. İkinci ise Huneyn günü gördü.[116]

Belâzürî, Resûlullah'ın (a.s.) iki yılda sütten kesildiğini, Halîme-i Sa'diyye'nin Hz. Peygamber'i (a.s.) beş yaşında annesine ve dedesine teslim ettiğini, altı yaşına kadar da annesinin yanında kaldığını haber verir ve "sahîh olan görüş budur" der.[117]

İbn Abbâs'tan (r.a.) nakledilen rivâyete ve Süheylî'nin Vâkıdî'nin eserlerinden ve el-İmâm el-Hatîb Ebü'r-Rebî' Süleyman İbn Sebu' (ابن سبع) es-Sebtî (440-520/1048-1126 [?]), *Şifâü's-Sudûr fî A'lâmi Nübüvveti'r-Resûl ve Hasâisihi* adlı eserinde naklettiğine göre, Hz. Muhammed (a.s.) sütanne Halîme-i Sa'diyye'nin yanındayken konuşmaya başladığında ilk sözleri "اللهُ أَكْبَرُ اللهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا، وَالْحَمْدُ للهِ كَثِيرًا، وَسُبْحَانَ اللهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا" (Allah,

[112] İbn Hişâm, I,169; Taberî, II,250; Makrizî (1999 n.), I,9 vd.; Şâmî, I,375.
[113] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,90-98; Celaleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Süyûtî (849-911/1445-1505), *Olağanüstü Yönleriyle Peygamberimiz: el-Hasâisu'l-Kubrâ*, çev. Naim Erdoğan, İstanbul 2003, I,156-158.
[114] İbn Hişâm, I,173; İbn Sa'd, I, 112; Taberî, II,250-253.
[115] İbn Sa'd, I, 112; İbn Kesîr, I,225.
[116] Şâmî, I,391.
[117] Belâzürî, *Ensâb*, I,103; el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 229-230.

her şeyden büyüktür. O'na sonsuz hamd ve senalar olsun. Sabah-akşam O'nu her türlü noksan sıfatlardan tenzih ederi) olmuştur.[118]

Hz. Peygamber (a.s.): "Ben peygamberim yalan değil, ben Abdulmuttalib'in oğluyum, ben Arapların en fasihiyim, zira Kureyş soyundanım ve Benî Sa'd b. Bekr kabilesinin yanında büyüdüm, benim hatalı konuşmam nasıl olabilir ki?": (أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبْ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ أَنَا أَعْرَبُ الْعَرَبِ وَلَدَتْنِي قُرَيْشٌ وَنَشَأْتُ فِي بَنِي سَعْدِ بْنِ بَكْرٍ فَأَنَّى يَأْتِينِي اللَّحْنُ) buyurmuştur.[119]

Sütanne Halîme-i Sa'diyye

Halîme-i Sa'diyye'nin (r.anha) ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Onun Müslüman olduğu dikkate alınarak bi'setten sonra ve Mekke'nin fethinden önce vefat ettiği söylenebilir. Mesela Vâkıdî'ye göre, Halîme-i Sa'diyye (r.anha) Hayber'in fethinden sonra hicretin 7. yılında vefat etmiştir.[120] Hadîs kitaplarında,[121] sahabe tabakatında ve hadîs şerhlerinde yer alan bazı kayıtlara göre ise Halîme-i Sa'diyye (r.anha) Huneyn Gazvesi'nde (Şevval H. 8) hala hayattaydı. Hz. Peygamber (a.s.), bu savaş sonrasında, onunla görüştü, hürmet gösterip ikramda bulundu.[122] Ancak Vâkıdî'nin rivâyetinde Huneyn Gazvesi'nde Hz. Peygamber'le (a.s.) görüşen süt kız kardeşi Şeymâ'dır.[123] Bu durumda, Halîme-i Sa'diyye'nin (r.anha) Resûlullah'ın (a.s.) vefatından sonra Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer'e (r.a.) geldiği, onların da kendisine ikramda bulunduğu şeklindeki rivâyetler ihtiyatla karşılanmalıdır. Hasıl-ı kelam mesele daha kapsamlı bir araştırmayı gerektirmektedir.

Halîme-i Sa'diyye'nin kocası da Hevâzinli Benî Sa'd b. Bekr'den Hâris b. Abdiluzzâ'dır. Hâris'in bi'setten kısa bir süre sonra Müslüman olduğu şeklindeki görüş kabul görmüştür.

Resûlullah'ın (a.s.) Halîme-i Sa'diyye'den olan sütkardeşleri Abdullah, Üneyse (أنيسة) ve Şeyma diye tanınan Huzâfe'nin (Cüdâme) Müslüman oldukları rivâyet edilmiştir.[124]

---

[118] Süheylî, VII,575; Şâmî, I,349,384.

[119] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, VI,35 (hadîs no: 5437); hadîsin farklı rivâyetleri için bkz. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selâm b. Miskin el-Herevî (154-224/771-838), *Ğarîbü'l-Hadîs*, thk. Muhammed Abdülmuîd Han, Beyrut 1396, Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye neşri, I,140 (eş-Şâmile); İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 132; Mahmud b. Ömer ez-Zamehşerî'nin (467-538/1075-1144), *el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî - Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, I,11,141 (eş-Şâmile).

[120] İbn Sa'd, I,109.

[121] "أَخْبَرَنَا عُمَارَةُ بْنُ ثَوْبَانَ أَنَّ أَبَا الطُّفَيْلِ أَخْبَرَهُ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْسِمُ لَحْمًا بِالْجِعِرَّانَةِ قَالَ أَبُو الطُّفَيْلِ وَأَنَا يَوْمَئِذٍ غُلَامٌ أَحْمِلُ عَظْمَ الْجَزُورِ إِذْ أَقْبَلَتْ امْرَأَةٌ حَتَّى دَنَتْ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَبَسَطَ لَهَا رِدَاءَهُ فَجَلَسَتْ عَلَيْهِ فَقُلْتُ مَنْ هِيَ فَقَالُوا هَذِهِ أُمُّهُ الَّتِي أَرْضَعَتْهُ". Ebû Dâvûd, *"Kitâbü'l-Edeb"*, (بَاب فِي بِرِّ الْوَالِدَيْنِ), hadîs no: 4478.

[122] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,270; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,97; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,274.

[123] Bkz. Hicretin 8. yılı olaylarından: "152. Huneyn Gazvesi"ne.

[124] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,270; İbn Seyyidinâs (1992 n.), I,231; Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (v. 852/1449), *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Beyrut 1328, IV,274; Neşet Çağatay, *"Hz. Muhammed'in (a.s.) Soyu, Çocukluğu ve Gençliği"*, Ankara Ü. İlahiyât Fk. Dergisi 1960, Ankara 1961, XIII,34; A. Çubukçu, *"Halîme"*, DİA, XV,338; L. Öztürk, *"Şeymâ"*, DİA, XXXIX,98.

Hz. Muhammed'in (a.s.) akraba sevgisine, sütannesi ve yakınları da mazhar olmuştur. Taif Savaşı'ndan sonra, Huneyn'de Hevâzin kabilesinden çok sayıda (6.000) kişi esir olarak ele geçirilmişti. Hz. Muhammed (a.s.), esirler arasındaki sütannesinin yakınları hatırına, kendisinin (a.s.) ve Abdülmuttaliboğulları'nın payına düşen esirleri serbest bıraktırdı. Buna şahit olan ashab da paylarına düşen esirleri, fidye almaksızın salıverdiler.[125]

Şakk-ı Sadr Mucizesi

"Göğsün yarılması" manasına gelen şakk-ı sadr ibaresi, "şakk" (yarmak) mastarının, mefulü konumunda olan "sadr" (göğüs) kelimesine izafesidir (isim tamlaması). Kaynaklarda şerh-i sadr[126] ibaresi de geçer.

Şakk-ı sadr mucizesinin: 1- Resûlullah'ın (a.s.) sütannesinin yanında; dört beş yaşlarında iken (Ahmed b. Hanbel, Dârimî, İbn İshâk), 2- On küsur yaşında (Ahmed b. Hanbel), 3- Vahiy almaya başlamadan hemen önce (Tayâlisî)[127] veya 4- İsrâ gecesi mirâca çıkmadan önce (Ahmed b. Hanbel , Buhârî, Müslim, Tirmizî)[128] meydana geldiğine dair rivâyetler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar ise tarih belirtmeden, bu mucizeyi nakletmiştir. Kâdı İyâz'a göre, Resûlullah'ın (a.s.) göğsünün yarılması hâdisesi, onun (a.s.) çocukluğunda, peygamberlikten önce olmuştur. Bu olay, güvenilir birçok muhaddisin rivâyetine göre, isrâ hâdisesinden tamamen ayrı bir olaydır.[129]

Özetle: Cebrâil veya insan sûretine girmiş iki melek, onun (a.s.) yanına gelip göğsünü açmış, kalbini çıkardıktan sonra ondan bir kan pıhtısı almış, kalbini hikmet ve iman ile doldurulmuş, ardından kalbini zemzem ile yıkayıp yerine koymuş, göğsünü de kapatmıştır.[130]

Şeyhülislam Burhaneddîn b. Yûsuf'a göre: "(Şakk-ı sadr hadîsi) Allah'ın manaları müşahhas bir şekilde ifade ettiğini ortaya koyar".[131] Sünnet etmek ve zahiri durumları gizlemek, insanın müdahalesine ihtiyaç duyar. Allah, onu bu durumdan kurtulmuş olarak yaratmıştır ki, hiç kimsenin onun üzerinde bir minneti olmasın. Temizliğin mükemmel olmasında da durum böyledir. Şeytanın payı olan kan pıhtısının çıkarıldığı yer ise kalptir. İnsanın, kalpte olanları bilmesi mümkün değildir. Allah, Peygamberini bu kan pıhtısından salim olarak yaratsaydı, insanların bunun hakikatine

[125] İbn Sa'd, I,114-115.
[126] Şerh, sözlükte açmak demektir. Şerh-i sadr tabiri için bkz. el-En'âm 6/125; en-Nahl 16/106; Tâ Hâ 20/25; ez-Zümer 39/22; el-İnşirâh 94/1.
[127] Ebû Davud Süleyman b. Davud et-Tayalisî (v. 204), *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâr Hacer nşr. Mısır 1419/1999, III,125: hadîs no: 1643.
[128] Buhârî, *"Menâkıbi'l-Ensâr"*, 63/42; Müslim, *"el-İmân"*, 1/261,263; E. Ahatlı, *"Şakk-ı Sadr"*, DİA, XXXVIII,309-310.
[129] Kâdı İyâz, *Şifâ-i Şerîf*, çev. M. Y. Kandemir, İstanbul 1433/2012; I,376-378; eş-Şâmî, II,58 vd.
[130] Süheyli, II,190; eş-Şâmî, I,382; II,58 vd.
[131] (هذا الحديث يقتضي أن المعاني جعلها الله تعالى ذواتا) Şâmî, I,393.

muttali olmazdı. Allah, bunu Cebrail vasıtasıyla kullarına açıklamıştır ki, Peygamberinin zahiri gibi batının da mükemmel olduğunu kesin olarak anlasınlar.[132]

"Biz senin göğsünü açmadık mı?"[133] meâlindeki âyetin, zikredilen mucizeye işaret ettiği kaydedilir. Müfessirler arasında kabul gören bir görüşe göre ise âyet cismanî bir müdahaleyi değil Hz. Peygamber'in (a.s.) kalbinin ilim ve hikmetle zenginleştirildiğini, üzüntü ve sıkıntısı giderilerek kalbine ferahlık verildiğini (şerh-i sadr) ifade etmektedir. Söz konusu âyeti, İbn Abbâs (r.a.): "Allah, Peygamber'in kalbini İslâm nuru ile ferahlattı", Sehl b. Abdillah: "peygamberlik nuruyla ferahlattı", Hasan-ı Basrî: "Allah onun (a.s.) kalbini hüküm ve ilimle doldurdu", bazı müfessirler ise: "Vesveseleri kabul etmeyecek şekilde biz senin kalbini arındırmadık mı?" şeklinde tefsir etmişlerdir. *"Allah, hidâyetini dilediği kimsenin göğsünü İslâm için açar"*[134] ve *"Allah'ın İslâm için göğsüne genişlik verdiği kimse Rabb'i tarafından hidâyet nuru üzerinde değil midir?"*[135] meâlindeki âyet-i kerîmeler de bu tefsiri desteklemektedir.[136]

7. Hz. Ebû Bekir'in Doğumu

Fil Vakası'ndan 2 yıl 6 ay[137] *veya 3 yıl sonra.*[138]

Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) asıl adı Abdullah olduğu[139] veya Câhiliye devrinde Abdülkâbe olan isminin Hz. Peygamber (a.s.) tarafından İslâm'ı kabulünden sonra Abdullah olarak değiştirildiği rivâyet edilmiştir.[140] Babası Ebû Kuhâfe Osman b. Âmir el-Kureşî et-Teymî olup Mekke'nin fethinden sonra, annesi Ümmü'l-Hayr Selma bint Sahr'dır ve Hz. Peygamber (a.s.) Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evinde İslâm'a davet faaliyetinde bulunduğu dönemde Müslüman olmuştur.[141]

---

[132] Şâmî, I,348.

[133] el-İnşirâh 94/1.

[134] el-En'âm 6/125.

[135] ez-Zümer 39/22.

[136] Buhârî, *"et-Tefsîr"*, 65/94; Kâdı İyâz, s. 22; Kastallânî, *el-Mevâhib*, I,156,158-159,204; Zürkânî (1996 n.), II,280 vd.; eş-Şâmî, II,58 vd.; K. Yaşaroğlu, *"İnşirâh Sûresi"*, DİA, XXII,345-346.

[137] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,341.

[138] İbn Sa'd, III,202; Taberî, IV,239; el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb* (1986 n.), II,325; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VI,41.

[139] Ayrıca bkz. Taberî, IV,59,244.

[140] Haram Adlar: Allah'tan başkasına kulluk manası taşıyan isimleri ad olarak koymak haram sayılmıştır. İslâm'ın mukaddes saydığı şeylere kulluk manası taşıyanlar da böyledir. Nitekim Hz. Peygamber (a.s.), Abdülkâ'be (Kâ'be'nin kulu) adlı birinin ismini değiştirmiştir. Allah'a mahsus olan isimlerin, "abd" kelimesiyle birlikte olmayarak insanlar için kullanılması, zahiri manada da olsa tevhit inancını zedeler mahiyette görüldüğünden tasvip edilmemiştir. Mekruh Adlar: Hz. Peygamber (a.s.), putperestliği andıran ve İslâm adabına uymayan adların değiştirilmesini tavsiye etmiş, kendisi de "isyankâr" anlamına gelen Âsiye (عاصية) adındaki bir kızın ismini Cemîle, "elem, keder" anlamına gelen Hazn adlı bir sahabenin adını da Münzir olarak değiştirmiştir. Peygamber'in hanımlarından olan Zeyneb'in ve ayrıca Ümmü Seleme'nin kızı Zeyneb'in adları Berre idi. Resûlullah (a.s.) "cömert, dürüst, itaatkâr" demek olan bu ismin bir insanın kendini tezkiyesi anlamına geldiğini söyleyerek onlara Zeyneb adını vermiştir. Ayrıca Firavun, Karûn gibi zalimlerin adlarını almayı da menetmiştir (v. Aras, *"Ad Koyma"*, DİA, I,333).

[141] Süheylî, VII,215; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,315; M. Fayda, *"Ebû Bekir"*, DİA, X,101-108.

Ümmü'l-Hayr, oğluna Atîk ismini vermiştir. Kâbe'nin bir sıfatı olan ve kadîm (eski) anlamındaki "Atîk" adının Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) "çok eskiden beri hayır sahibi olmasından", "yüzünün ve ahlakının güzelliğinden" veya "soyunda ayıplanacak bir şeyin bulunmamasından" dolayı verildiği de nakledilmiştir. Ancak çoğunluğa göre Hz. Peygamber'in (a.s.): "Sen Allah'ın cehennemden azat ettiği (atîk) kimsesin"[142] demesi üzerine Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) Atîk denmeye başlanmıştır.[143]

Küçük yaşlardan itibaren Hz. Peygamber'in (a.s.) dostu ve iyi bir soy bilimci (ensâb) olan Hz. Ebû Bekir (r.a.), ilk evliliğini Kuteyle bint Abdiluzza ile yapış ve bu evlilikten: Abdullah ve Esmâ doğmuştur. Kuteyle bint Abdiluzza İslâm'ı kabul etmeyince Hz. Ebû Bekir (r.a.) Ümmü Rûmân (r.anha) ile evlenmiş ve bu evlilikten Abdurrahmân ve Âişe doğmuştur. İlk Müslümanlardan olan Ümmü Rûmân (r.anha) vefat edince Hz. Ebû Bekir (r.a.) Esmâ bint Umeys ile evlenmiş, bu evlilikten Muhammed, Esmâ bint Umeys'in vefatından sonra Habîbe bint Hârice ile evlenmiş ve bu evlilikten ise Ümmü Külsûm adlı kız çocuğu doğmuştur. Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) bütün çocukları Müslüman olmuştur.[144]

8. Âmine Hatun, Oğlu ve Ümmü Eymen'in Medine'yi Ziyaretleri ve Âmine Hatun'un Vefatı

Hz. Muhammed (a.s.) 6 yaşındayken.[145]

Âmine Hatun, Oğlu ve Ümmü Eymen'in Medine'yi Ziyaretleri

Âmine Hatun, oğlu ve hizmetçisi Ümmü Eymen ile birlikte kocasının kabrini ve kayınpederi Abdülmuttalib'in annesi Selmâ bint Amr b. Zeyd'den dolayı ailenin dayıları olan Benî Adî b. Neccâr'ı ziyaret etmek üzere Medine'ye gitti. Anne, oğul ve hizmetçileri orada bir ay kaldı.[146]

Resûlullah (s.a.) orada kaldığı dönemden bazı şeyler hatırladığını bildirmiştir. Hz. Peygamber (a.s.), Medine'ye hicretten sonra Benî Adiy b. Neccâr'ın utum (الأطم)[147] de-

[142] Taberî, IV,244; Tirmizî, *"el-Menâkib"*, 16.

[143] Hz. Ebû Bekir'e "Atîk" denilmesinin sebepleri ile ilgili rivâyetler için bkz. İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,243-244; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,313-314; Zürkânî (1996 n.), IV,536; İ. L. Çakan, *"Atîk"*, DİA, IV,64; M. Fayda, *Hülefâ-yi Raşidîn*, s. 26.

[144] İbn Sa'd, II,,202,203; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,243-257; el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb* (1986 n.), II,325-332; Zürkânî (1996 n.), IV,534-538; M. Fayda, *"Ebû Bekir"*, DİA, X,101-108.

[145] İbn Sa'd, I,116,117; Belâzürî, *Ensâb*, I,104; Taberî, II,258; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,22; Beyhakî, I,188; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,99; Makrizî (Katar n.), I,7; Ebû Muhammed Vecihüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbnü'd-Deyba' eş-Şeybânî (864-944/1459-1537) (ابن الديبع الشيباني), *Hadâikü'l-Envâr ve Metâliü'l-Esrâr fî Sîreti'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*, thk. Abdullah İbrahim el-Ensârî, Mekke 1993, I,30; Şâmî, II,120.

[146] İbn Hişâm, I,177; İbn Sa'd, I,116; Taberî, II,258; İbn Seyyidinnâs (1992 n., I,99.

[147] الأطم (el-utum) zammeteynle köşke denir, قصر (kasır) manasına. Ve mutlakan taştan yapılmış hısn ve hisara denir. Palanka, kule, tabya ve şans gibi ki Farisîde dîze derler. اطوم (utûm)-ı medîne bundandır ki selefte damları üzere tahassun edecek kuleler bina ve onda mütehassın olurlar idi. اطم (utum) mutlakan murabba' (dörgen) ve musattah (düz damlı) kargir haneye denir; cem'i اَطام (âtâm) gelir hemzenin meddiyle ve اطوم (utûm) gelir (M. Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, V,4850, "اطم" md.).

nilen binalarını görünce tanımış ve şöyle buyurmuştu: "Ben bu hisarın içinde Ensâr kızlarından Enise adında bir kız çocuğu ile oyun oynamıştım. Dayımın çocukları ile birlikte hisarın üstüne konan kuşları uçuruyorduk". Annesiyle birlikte misafir kaldıkları evi görünce de şöyle buyurdu: "İşte burada annemle konakladık, babam Abdullah'ın kabri de bu evdedir. Yüzmeyi de Adiy b. Neccâroğulları'nın havuzunda öğrenmiştim".

Âmine Hatun'un Mekke'ye Dönüş Yolunda Ebvâ'da Vefatı

Âmine Hatun, Mekke'ye dönüş yolculuğu esnasında Ebvâ'da hastalanıp orada vefat etti ve aynı yerde toprağa verildi. Ümmü Semâa bint Ebî Rühm annesinden: "Âmine'yi ölüm döşeğinde görmüştüm. Başucunda bulunan ve beş yaşını aşkın bir çocuk olan Muhammed'in yüzüne bakmış ve şöyle demişti:

'Ey çekilen dehşetli ölüm okundan Allah'ın lütuf ve yardımı ile

Yüz deve karşılığında kurtulan zâtın yavrusu! Allan, seni mübarek ve devamlı kılsın!

Eğer rüyada gördüklerim doğru çıkarsa, celâl ve ikram sahibi Allan tarafından Âdemoğullarına helâl ve haramı bildirmek üzere, peygamber gönderileceksin!

Sen, teslimiyeti; atan İbrahim'in dinini gerçekleştirmek ve yerleştirmek için gönderileceksin!

Yine sen, İslâm ve tahkik (dinde kolaylık) ile gönderileceksin!

Allan, seni, milletlerle birlikte devam edip gelen putlardan, putperestlikten de esirgeyecek, alıkoyacaktır'".

Sonra: "Her diri ölür. Her yeni eskir. Her yaşlı göçer. Ben de öleceğim. Fakat adım asla ölmeyecek; çünkü hayır bıraktım ve tertemiz bir çocuk doğurdum..." (كُلُّ حَيٍّ مَيِّتٌ وَكُلُّ جَدِيدٍ بَالٍ، وَكُلُّ كَبِيرٍ يَفْنَى، وَأَنَا مَيِّتَةٌ وَذِكْرِي بَاقٍ، وَقَدْ تَرَكْتُ خَيْرًا، وَوَلَدْتُ طُهْرًا) dedi ve vefat etti.[148]

[148] Şâmî, II,120,121. Süyûtî şöyle demiştir: "Ben, (Peygamber Efendimizin -a.s.-) annesinin muvahhit olarak vefat ettiğine delil olabilecek bir eser elde ettim. (yukarıda kaydedilen Ummü Semâa bint Ebi Rühm'ün annesinden naklettiklerini kastediyor): Peygamber'in (s.a.) annesinin bu sözleri, onun muvahhit olduğunu açık bir şekilde gösterir. İbrahim'in dinini zikretmiş; oğlunun celâl ve ikram sahibi Allah tarafından İslâm ile gönderileceğini söylemiş ve sürüp gelen puta tapıcılıktan onu nehyetmiştir. Tevhit bundan başka bir şey midir? Tevhit; Allah'ı ve ulûhiyetini, ortağı olmadığını itiraf etmek ve putlara tapmak ve benzeri şeylerden uzak olmaktır. Bi'setten önceki Cahiliye devrinde de bu kadarlık bir söz, küfürden uzak olduğuna ve tevhit vasfının var olduğuna yetecek bir kanıttır. Cahiliye devrinde yaşamış olan herkesin kâfir olduğu ileri sürülemez. Şu bir gerçektir ki; o devirde Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Kuss b. Sâide, Varaka b. Nevfel gibi hanifliği benimsemiş; müşriklerin yaşayışından uzak kalmış ve Hz. İbrahim'in (s.a.) dinine bağlanmış bir grup vardı, İşte bu tevhittir. Hadiste bunların hepsinin imanına hükmedilmiş, cennetlik oldukları ifade edilmiştir. Peygamber'in (a.s.) annesinin de onlardan olmasına şaşmamak gerekir. Nasıl olmasın ki? Zaten haniflerin çoğunun hanif olma sebebi, Peygamber'in (s.a.) yakın zamanda geleceğine dair Ehl-i Kitap'tan işitmiş oldukları 'Harem mevkiinden bir peygamberin gönderileceği ve vasıflarının şöyle şöyle olacağı' tarzındaki haberlerdir. Peygamber'in (a.s.) annesi bunları duymuş; hamileliği ve doğumu esnasında -kendisi-

Ümmü Eymen, öksüz kalan Hz. Muhammed'i (a.s.) Mekke'ye götürüp dedesi Abdülmuttalib'e teslim etti.[149]

İbn Sa'd ve Belâzürî'ye göre, Basralı bazı siyercilerin Âmine Hatun'un Mekke'de vefat ettiği ve Şi'bi Ebî Dubbi'l-Huzâî'de gömüldüğü şeklindeki görüşleri sahîh değildir.[150]

Ebvâ

Ebvâ, Mekke-Medine yolu üzerinde Medine'ye daha yakın bir yer olup Bedir'den sonra Sukyâ ile Cuhfe arasında, Medine'ye kuş uçuşu yaklaşık 160 km, Mekke'ye ise 210 km uzaklıktadır. Ebvâ ile Cuhfe arası 23 mil, Ebvâ ile Veddân arasındaki mesafe 6 mildir.[151] Günümüzde Hureybe Vadisi olarak bilinen Ebvâ, Hicaz'ın Tihâme vadilerinden, suyu ve ekilebilir arazisi bol, Fer' (الفرع) ve Kâhe (القاحة) vadilerinin birleşmi olan bir vadidir. Ebvâ, bugün Râbiğ kasabasına bağlı bir köyün ismidir de.[152]

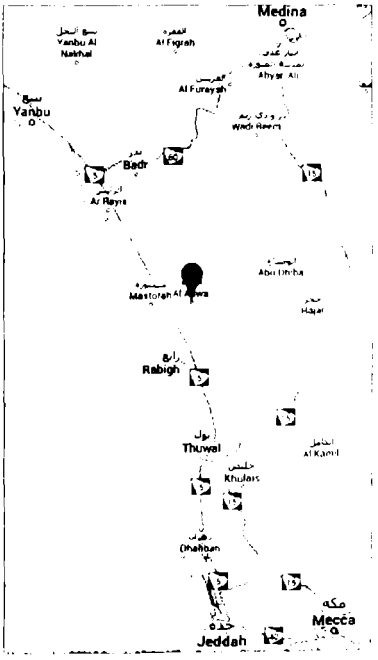

Harita 5: Ebvâ'nın Arabistan'daki Yeri

ni zaruri olarak hanifliğe götüren, -peygamber annelerinin gördüğü gibi- parlak işaretleri ve Şam saraylarını aydınlatan nuru görmüştür. Halime, onun (a.s.) göğsün yarılması mucizesinden dolayı çok korkmuş ve onu annesine götürmüş, annesi: 'Ona şeytanın musallat olmasından mı korktunuz? Hayır! Vallahi, şeytan ona musallat olmamaz, benim oğlumun şanı yücedir!' demiş, bu tarzda başka sözler de söylemiştir. Onu vefat ettiği sene Medine'ye götürmüş, Yahudilerin onun hakkındaki sözlerini ve peygamberliğine dair şahadetlerini duyunca Mekke'ye geri getirmek üzere yola çıkmış ve yolda vefat etmiştir. Bunların hepsi, Peygamber'in (a.s.) annesinin hanif bir hayat yaşadığını destekler" (Şâmî, II,126).

[149] Makrizî (Katar n.), I,7; Zürkânî (1996 n.), I,353.
[150] İbn Sa'd, I, 116,117; Belâzürî, *Ensâb*, I,104; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 150.
[151] İbn Sa'd, II,8; Zürkânî (1996 n.), II,229,230; M. Fayda, "*Ebvâ*", DİA, X,378.
[152] M. Fayda, "*Ebvâ*", DİA, X,378; el-Bilâdî, *Mu'cem*, s. 14.

Harita 6: Âmine Hatun'un Ebvâ'daki Kabrinin Yeri[153]

Fotoğraf 3: Âmine Hatûn'un Kabri Olduğu İddia Edilen Mekân[154]

Ümmü Eymen

Ümmü Eymen (أم الظباء) Bereke bint Sa'lebe el-Habeşiyye (r.anha), annesinin vefatından sonra Hz. Muhammed'e (a.s.) hem annelik hem de dadılık yapmıştır. Hz. Muhammed (a.s.), ona: "Anne" diye hitap etmiş, "ikinci annem" ve "ailemden geri kalan" buyurmuş ve onu (r. anha) sevip saymıştır.

Ümmü Eymen (r.anha), Hz. Peygamber'e (r.a.) babası Abdullah b. Abdilmuttalib'den miras kalmış[155] ve Hz. Hatîce (r.anha) ile evlendiği sıralarda onu azat etmiştir.[156]

---

[153] https://www.google.com.tr/maps/place/Al+Abwa+Suudi+Arabistan/@23.0990535,38.9190243,12z/data=!4m2!3m1!1s0x15bf641ff5cfbe8f:0xd2b901a1d50faf5

[154] Ajansların iddialarına göre: Osmanlı devrinde, kabir bir türbe içine alınmış, iki ucuna mezar taşları dikilmiş. Ancak Vahhabilik inancının mezar ve türbe ziyaretlerini yasaklaması üzerine, türbe daha sonra Suudi Hükümeti tarafından yıktırıldı ve ziyaretler de yasaklandı.
http://www.haber7.com/siyaset/haber/291998-hzaminenin-mezarinin-fotograflari
Eklenme: 09 Ocak 2008, 15:05 / Güncelleme: 09 Ocak 2008, 15:05
https://www.google.com.tr/maps/place/Hazrat+Bibi+Amina+(R.A)'s+Grave/@23.104148,39.0513014,14z/data=!4m2!3m1!1s0x0000000000000000:0xddc209e9451db97a

[155] Ümmü Eymen Bereke bint Sa'lebe b. Amr b. Hısn b. Mâlik b. Seleme b. Amr b. en-Nu'mân'le ilgili olarak üç görüş daha nakledilmiştir: 1- Abdullah b. Abdilmuttalib'in mevlâsı idi ve velâyeti Hz. Peygamber'e miras kaldı. 2- Âmine bint Vehb'den miras kaldı. 3- Hz. Hatîce'nin kız kardeşi tarafından Hz. Peygamber'e hediye edildi; o (a.s.) da onu azâd etti. Bkz. Belâzürî, *Ensâb*, II,117,118; İbn Kesîr, IV,642; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,432.

[156] İbn Sa'd, VIII,223.

Ümmü Eymen (r.anha), Câhiliye devrinde Hazrecli Ubeyd b. Zeyd[157] [veya Amr[158]] ile Mekke'de evlendikten sonra kocasının memleketi Yesrib'e yerleşmiştir. Ubeyd b. Amr el-Hazrecî vefat edince de Ümmü Eymen (r.anha) Mekke'ye dönmüştür. Bu evlilikten, -İbn İshâk'a göre Huneyn Savaşı'nda (Şevvâl H. 8) şehit olan[159]- Eymen doğmuştur.[160]

İslâm'ı ilk kabul edenlerden olan Ümmü Eymen (r.anha), iki hicrete (Habeşistan ve Medine hicretlerine) de katılmıştır.

Ümmü Eymen (r.anha), Uhud Gazvesi'ne katılmış; askerlere su dağıtarak ve yaralıları tedavi ederek hizmette bulunmuştur.

Ümmü Eymen (r.anha), Resûlullah (a.s.) ile birlikte Hayber'in fethine de katılmıştır.

Hz. Peygamber (a.s.): "Kim Cennet ehlinden bir kadınla evlenmek kendisini sevindirecek ise Ümmü Eymen'le evlensin" (من سره أن يتزوج امرأة من أهل الجنة فليتزوج أم أيمن) buyurmuştur.

Bu vesileyle Hz. Peygamber'in, (a.s.) sadece erkekleri değil, Hz. Hatîce (r.anha), Hz. Fâtıma (r.anha) ve Ümmü Rûmân (r.anha) gibi birçok hanımefendiyi de cennetle müjdelediğini hatırlatmalıyız.

Hz. Peygamber (a.s.), -dul kalmış olan- dadısını -evlatlığı- Zeyd b. Hârise (r.a.) ile evlendirmiştir. Bu evlilik, Zeyd'in ergenlik çağından sonra[161] veya bi'setten sonra[162] olmuştur. Zikredilen evlilikten Üsâme (er-Redif) doğmuştur.[163]

Ümmü Eymen (r.anha), Hz. Peygamber'den (a.s.) bir deve isteyince, o (a.s.): "Her devenin başka bir devenin yavrusu olduğunu" kastederek: "Sana ancak bir deve yavrusu verebilirim" diyerek latife yapmıştır. [164]

Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından sonra, Ümmü Eymen'i (r.anha) ziyaret edip gözetmeye devam ettiler. Bir defasında yanına vardıklarında o (r.anha) ağlamaya başladı: "Ey Ümmü Eymen! Allah'ın yanındakiler Resûlullah (a.s.) için daha hayırlıdır" dediler. O (r.anha): "Allah'ın yanındakilerin Resûlullah (a.s.) için daha hayırlı olduğunu biliyorum. Lakin ben semadan gelen haberin

[157] Benî Hâris b. el-Hazrec'den Ubeyd b. Zeyd (İbn Sa'd, VIII,223-226; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,432). Ubeyd b. Zeyd el-Habeşî şeklinde bir kayıt da bulunmaktadır. Bkz. İbn Kesîr, IV,641; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,325.

[158] Belâzürî, *Ensâb*, II,112.

[159] İbn Hacer, Ümmü Eymen'in biyografisini anlatırken oğlu Eymen'in Hayber'de şehid edildiğini kaynak vermeden kaydeder. Bkz. *el-İsâbe*, IV,432; I,92-93.

[160] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,88-89; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,242.

[161] Belâzürî, *Ensâb*, II,113,118.

[162] İbn Sa'd, VIII,223. Hz. Peygamber vefat ettiğinde Üsâme b. Zeyd'in 21 yaşında veya 21 yaşından birkaç ay daha küçük olduğuna dair olan rivâyet (Belâzürî, *Ensâb*, II,116) -eğer başka bir açıklaması yoksa- evliliğin bi'setten sonra olduğunu teyit eder.

[163] Belâzürî, *Ensâb*, II,107-118; Süheylî, II,290.

[164] İbn Sa'd, VIII,224.

kesilmesine ağlıyorum!" (قَدْ عَلِمْتُ أَنَّ مَا عِنْدَ اللهِ خَيْرٌ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَكِنِّي أَبْكِي عَلَى خَبَرِ السَّمَاءِ انْقَطَعَ عَنَّا).[165]

Ümmü Eymen (r.anha), -Zührî'den nakledilen bir rivâyete göre-, Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından beş ay sonra[166] veya Hz. Ömer'in (r.a.) şahâdetinden iki ay sonra[167] Hz. Osman'ın (r.a.) hilâfetinin evvelinde[168] vefat etmiştir. Târık b. Şihâb kanalıyla nakledilen, Ümmü Eymen'in (r.anha) Hz. Ömer'in (r.a.) şahâdeti dolayısıyla yaptığı konuşma mevsûl bir rivâyet olup ikinci görüşü teyit etmektedir. İbnu's-Sikkîn, "Zührî'nin kastettiği Resûlullah'ın (a.s.) mevlası, Târık b. Şihâb'ın kastettiği ise Ümmü Habîbe'nin mevlâsıdır, ikisinin ismi de Bereke olup künyeleri de Ümmü Eymen'dir" diyerek iki görüşü uzlaştırmaya çalışmıştır.

İbn Ebî Furât, Üsâme b. Zeyd'in azatlı kölesi Hasan ile tartışmaya girdi ve Hz. Peygamber'in (a.s.) dadısı Ümmü Eymen'i kastederek: "Ey Bereke'nin oğlu" diye ona hitap etti. Hasan, orada bulunanları şahit tutarak onu halîfe Ömer b. Abdilazîz'in Medine kadısı ve vâlisi olan Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'a şikâyet etti. Ebû Bekir, "Bereke'nin oğlu" demekle neyi kastettiğini İbn Ebî Furât'a sordu. İbn Ebî Furât: "Onu ismiyle çağırdım" diye cevap verdi. Ebû Bekir dedi ki: "Ümmü Eymen'in İslâm'daki konumu ortadayken, ayrıca Resûlullah (a.s.) ona (sevgi ve saygısından dolayı) 'ey anne' ve 'ey Ümmü Eymen' diye hitap ederken, sen bununla onu küçümsemeyi kastettin. Seni affedersem Allah beni affetmesin" dedi ve ona ta'zîr[169] cezası olarak 70 kırbaç vurdu.[170]

9. Hz. Osman'ın Doğumu

Fil Vakası'dan 6 yıl sonra.[171]

10. Hz. Muhammed'in (a.s.) Gözlerinin Rahatsızlanması

Hz. Muhammed, 8 yaşındayken.[172]

Annesi Âmine Hatun'un vefatından takriben iki yıl sonra Hz. Muhammed (a.s.) göz ağrısı ve şişkinliği (ramad: الرَّمَدُ : وجع العين وانتفاخُها)[173] hastalığına yakalandı. Mek-

[165] Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe (v. 235), *el-Kitâb el-Musannaf fi'l-Ahâdîs ve'l-Asâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hut, Riyad 1409, VII,482 (Kitâbü'l-Megâzî 36/37027); İbn Sa'd, VIII,226; İbn Kesîr, IV,642; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,433.

[166] Zührî'den nakledilen bu rivâyet senedi sahîh fakat mürseldir. Temrîz siygasıyla Ümmü Eymen'in altı ay sonra vefât ettiği de nakledilmiştir (İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,326).

[167] İbn Mende'ye göre.

[168] Vâkıdî'ye göre.

[169] Tazir, İslâm hukukunda, had ve kısas cezaları dışında yöneticinin veya hâkimin takdirine bırakılan ceza demektir. T. Başoğlu, "Ta'zîr", DİA, XL,198.

[170] Ümmü Eymen için bkz. İbn Sa'd, VIII,223-226; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,250-251, 431-432; İbn Kesîr, IV,642; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,432-434; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,325-326; Süyûtî, *Ref' Şe'ni'l-Hubşân*, vr. 130/a-132/a; bkz. Peygamberlik sonrası olaylarından: "Zeyd b. Hârise el-Kelbî" başlığı.

[171] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,70.

[172] İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,169-170; Makrizî (Katar n.), I,7; Halebî, I,183-184.

[173] İbn Manzûr Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî (630-711/1232-1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1994, III,185.

ke'deki hekimler tedavide başarılı olamayınca dedesi Abdülmuttalib, bir tavsiye üzerine Hz. Muhammed'i (a.s.) -Mekke'nin 120 km doğusundaki- Tâif şehrine yakın bir manastırda yaşayan bir keşişe götürdü. Keşişin verdiği ilaç, Hz. Muhammed'in (a.s.) gözlerinin iyileşmesine sebep oldu.[174]

11. Abdülmuttalib'in Vefatı

Hz. Muhammed (a.s.), 8 yaşında iken.[175]

Abdülmuttalib, her vesileyle: "Bu benim oğlum, çok önemli birisi olacaktır" derdi ve torunu Hz. Muhammed'e (a.s.) gereken ihtimamı her zaman gösterirdi.

İbn İshâk'a göre, Abdülmuttalib ölüm yatağına düşünce, Hz. Muhammed'in (a.s.) bakım ve himayesini oğlu Ebû Tâlib'e vasiyet etti. Zira Ebû Tâlib, Zübeyr ve Hz. Muhammed'in (a.s.) babası Abdullah öz kardeştir.

Hz. Muhammed (a.s.), annesinin vefatından sonra, iki yıl kadar yanında kaldığı, dedesi Abdülmuttalib'in vefatı üzerine yeni bir sarsıntı geçirdi. Dadısı Ümmü Eymen, torun Hz. Muhammed'in (a.s.), dedesinin ölümünden duyduğu o büyük üzüntüyü ve yaşadığı sarsıntıyı şöyle anlatır: "O gün Resûlullah'ı (a.s.) Abdülmuttalib'in divanı yanında ağlarken gördüm."

Hz. Muhammed'e (a.s.): "Deden Abdülmuttalib'in ölümünü hatırlıyor musun?" diye sorulunca, o (a.s.): "Evet, hatırlıyorum. O zaman, sekiz yaşındaydım" buyurmuştur.

Kureyş'in ulusu Abdülmuttalib'in ölümü, bütün Mekkeliler için günlerce süren bir yasa sebep olmuştur.[176] Abdülmuttalib, -İbn Sa'd'a göre- 82 yaşında[177] vefat etmiş ve Mekke'nin Hacûn Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir. Abdülmuttalib'in ölümünden sonra, yerine oğlu Zübeyr Benî Hâşim'in reisi olmuştur.[178]

Ebû Tâlib'in Hz. Muhammed'i (a.s.) Himayesine Alması

Ebû Tâlib'in asıl ismi Abdümenâf'tır, annesi Fâtıma bint Amr b. 'Âiz el-Mahzûmiyye'dir.

Kâbe hizmetlerinden olan hacılara su ve yiyecek temini vazifeleri (sikâye) babasından kendisine miras kalmıştır. Mali durumu bozulduğu ve fakir düştüğü için bu görevleri kardeşi Abbâs'a devretti. Benî Hâşim'in reisliği Zübeyr b. Abdilmuttalib'ten

[174] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,44.

[175] İbn Hişâm, I,178; Taberî, II,258; Beyhakî, I,188; İbn Kesîr, I,241; İbn Sa'd, I, 119; Belâzürî, *Ensâb*, I,92; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 150; Taberî, II,363; İbn Hibbân, s. 57; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,170,214,215.

[176] İbn Sa'd, I,119; Belâzürî, *Ensâb*, I,93-94; Kastallânî, *el-Mevâhib*, I,184; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,199-200,214,215; Şâmî, II,135; H. A. Sezikli, *"Abdülmuttalib"*, DİA, I,272-273; N. Çağatay, *"Hz. Muhammed'in (a.s.) Soyu, Çocukluğu ve Gençliği"*, XIII,26; *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, s. 72.

[177] İbn Sa'd, I,119; Belâzürî, *Ensâb*, I,92-93. Abdülmuttalib'in vefat yaşına dair başka rivâyetler için bkz. Süheylî, I,26; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,103; Şâmî, I,267; II,135; Zürkânî (1996 n.), I,353-354.

[178] N. Bozkurt - M. S. Küçükaşcı, *"Mekke"*, DİA, XXVIII,557.

sonra, vefat edene kadar Ebû Tâlib'in elinde kaldı. Onun Mekke'de oturduğu mahalleye Şi'b-i Ebî Tâlib denildi.

Ebû Tâlib, Kureyş içinde ileri gelen, sözü dinlenen, saygı duyulan bir kimse idi. O, himayesini üstlendiği yeğeni Hz. Peygamber'e çok düşkündü. Uğurlu olduğuna inanır ve iyi yetişmesi için elinden geleni yapardı. Üzerine titrer, çocuklarından hiçbirine göstermediği sevgiyi ona gösterir ve onu yanına almadan uyumazdı.

Ebû Tâlib'in çocukları sabahleyin saçları dağınık, gözleri çapaklı kalkardı. Hz. Peygamber (a.s.) ise parlak yüzlü, gözleri sürmeli uyanırdı.

Sabahları kurulan sofraya, çocuklar hemen üşüşür, ne var ne yok silip süpürürlerdi. Ebû Tâlib, aynı şekilde davranmayan Hz. Peygamber'e (a.s.) yemek ayırırdı. Ebû Tâlib, Hz. Peygamber'le (a.s.) birlikte yemek yediklerinde doydukları için, bir şey yeneceği vakit, ailesine: "Durun! Oğlum gelsin!" derdi. Tek kişiye yetecek bir kâse[179] sütü önce Hz. Peygamber (a.s.) içerse, aile süte kanardı. Buna şahit olan Ebû Tâlib, Hz. Peygamber'e (a.s.): "Sen mübareksin!" derdi.

"Emîrü'l-müminîn fi'l-hadîs" el-Hâfız Ebû Nuaym el-Fazl b. Amr (Dükeyn: دكين) b. Hammâd el-Mülâî'nin (130-219/748-834)[180]rivâyetine göre Ümmü Eymen şöyle demiştir: "Resûlullah'ın (a.s.) yetişkinliğinde ve çocukluğunda, açlıktan ve susuzluktan şikâyet ettiğini görmedim. Sabahleyin gidip bir defa zemzem içer; kendisine yiyecek vermek istediğimizde 'ben tokum!' derdi".[181]

Bazı kaynaklara göre melek İsrâfîl, ilâhî emirle Hz. Muhammed'e (a.s.) yedi yaşından on bir yaşına kadar refakat etmiş, birçok defa ona (a.s.) görünmüş ve sadece bir-iki kelimeyle onunla (a.s.) konuşmuştur. Cebrâil ise Hz. Muhammed'e (a.s.) on iki yaşından itibaren refakat etmeye başlamış; fakat bi'sete kadar ona (a.s.) görünmemiştir.[182]

12. Hz. Muhammed'in (a.s.) Ebû Tâlib ile Suriye Seyahati

9[183] veya 12[184] - 13 yaşlarında.[185]

Busrâ

Hz. Muhammed'in (a.s.) bi'seten önce iki defa gittiği tarihî bir şehirdir. Busrâ, Suriye'nin güneyinde Yermük nehrinin kaynağına yakın bir yerde Cebel-i Dürüz'ün (Cebel-i Arab) batı yamacında, denizden 850 metre yükseklikte verimli bir ovada kurulmuştur.

---

[179] القَعْبُ : قدح من خشب مقعّر

[180] Bkz. M. Yaşar Kandemir, *"Ebû Nuaym"*, DİA, X,200.

[181] İbn Sa'd, I,119-120; Şâmî, II,135-136; Zürkânî (1996 n.), I,354; E. R. Fığlalı, *"Ebû Tâlib"*, DİA, X,237-238.

[182] Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî (729-817/1329-1415), *Sifru's-Sa'âde*, Dâru'l-Cîl (Beyrut) - Mektebe Turâsi'l-İslâm (Kahire) ortak neşri, 1407/1987, s. 3 (Hz. Peygamber'in özel hayatını ve ibadetlerini hadîslerle anlatan eserin aslı Farsça olup 804/1401 yılında Ebu'l-Cûd Muhammed b. Mahmûd el-Mahzûmî tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir).

[183] İbn Habîb, s. 9; Taberî, II,364.

[184] İbn Sa'd, I,121,153; Belâzürî, *Ensâb*, I,106; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,218.

[185] el-Mesûdî, *et-Tenbîh*, s. 230.

Bugünkü Ürdün-Suriye sınırının 30 km kadar kuzeyinde, bağlı bulunduğu Der'â'nın (eski adı Ezriât) 41 km güneydoğusunda ve Dımaşk'ın (Şam) 141 km güneyinde yer alır.[186] Mekke-Busrâ arası yaklaşık olarak 1659, Mekke-Dımaşk arası 1800 km'dir.

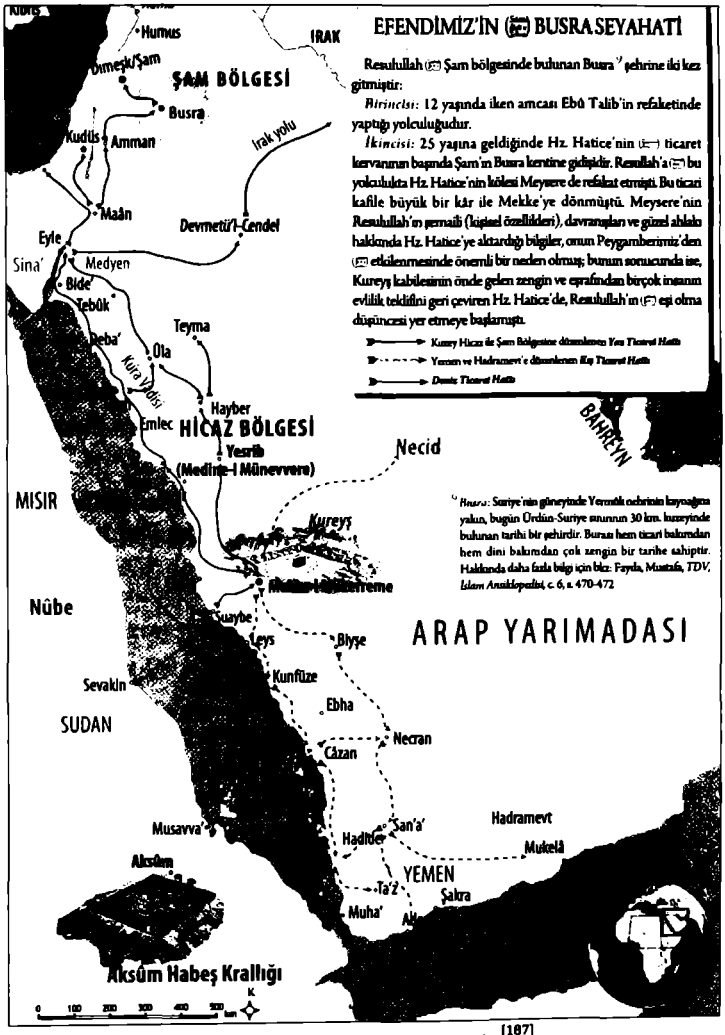

Harita 8: Mekke-Busrâ Güzergâhı[187]

Rahip Bahîrâ

Arâmî dilinde "seçilmiş" anlamına gelen Bahîrâ sıfatıyla bilinen rahibin asıl ismi Segius'tur. Abdülkays kabilesine mensup olduğu zikredildiği gibi, Zührî'ye nisbet edi-

[186] M. Fayda, "*Busrâ*", DİA, VI,470.
[187] el-Mağlûs, *Siyer Atlası*, s. 113.

len bir rivâyette Teymâ Yahûdîleri'nden olduğu ve sonradan Hıristiyanlığı kabul ettiği de nakledilmiştir.[188]

Hz. Muhammed'in (a.s.) Bahîrâ ile Görüşmesi

Ebû Tâlib, -henüz dokuz veya on iki – on üç yaşlarında olan- yeğeni Hz. Muhammed'i (a.s.) bir ticaret kervanı ile Suriye'ye götürdü. Kafile Busrâ'da münzevi bir rahip olan Bahîrâ'nın manastırına yakın bir yerde konakladı. Bahîrâ, manastırdan dışarı bakarken, bir bulutun Hz. Peygamber'i (a.s.) gölgelediğini, altında oturduğu ağacın dallarını onun (a.s.) üzerine eğdiğini fark etti. Hemen bir sofra hazırlayıp kafile mensuplarını yemeğe davet etti. Kureyşliler o güne kadar kendileriyle hiç ilgilenmeyen Bahîrâ'nın bu davetini hayretle kabul ettiler ve küçük yaştaki Hz. Peygamber'i (a.s.) kervanın yanında bırakıp manastıra gittiler. Bahîrâ, yemeğe onun da gelmesini istedi ve kendisiyle bizzat ilgilendi. Ona çeşitli sorular sordu ve sırtına bakarak peygamberlik mührünü (hatm-i nübüvvet) gördü.

Bahîrâ, Ebû Tâlib'e Hz. Muhammed'in (a.s.) kimin oğlu olduğunu sordu. Yetim ve öksüz oldığunu öğrenince, Ebû Tâlib'e ona iyi bakmasını ve Yahudilerden korumasını tavsiye etti. Ebû Tâlib, Suriye'deki işlerini Busrâ'da görüp onu (a.s.) hemen Mekke'ye geri götürdü.[189]

Hz. Muhammed'in (a.s.) ahir zaman peygamberi olduğunu teşhis eden Ehl-i Kitap'tan[190] üç kişi, ona (a.s.) kötülük yapmak istediler; ancak Bahîrâ'nın buna engel oldu.[191]

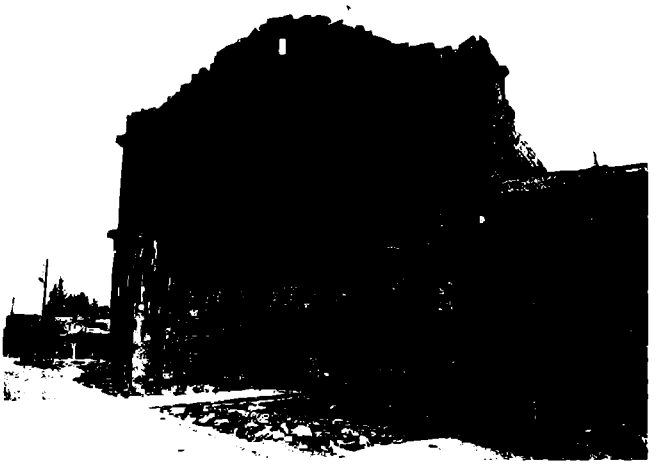

Fotoğraf 4: Bir İddiaya Göre Busrâ'da Rahip Bahira Manastırı'nın Kalıntıları

[188] Makrizî (1999 n.), I,15; M. Fayda, "*Bahîrâ*", DİA, IV,486-487.

[189] İbn Kesîr, I,243-250; Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmedb. Ahmedb. Abdillatîfeş-Şercîez-Zebîdî (812-893/1410-1488), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, mütercimi ve şarihi: Ahmed Naim - Kâmil Miras, Ankara 1987, VI,525-527 (bu eser, "*Tecrîd Tercemesi*" şeklinde kaynak gösterilmiştir).

[190] Ehl-i Kitap tabiri için bkz. R. Kaya, "*Ehl-i Kitap*", DİA, X,516-519.

[191] M. Fayda, "*Bahîrâ*", DİA, IV,486-487; "*Busrâ*", DİA, VI,470-472.

13. Hz. Ömer'in (r.a.) Doğumu

Fil Vakası'ndan takriben 20 yıl sonra.[192]

14. Sâsânî hükümdarı Hürmüz'ün (579-589) Ölümü ve Yerine Oğlu Hüsrev II. Perviz'in (589-628) Geçmesi

Hz. Peygamber (a.s.) 19 yaşında iken.[193]

15. Ficâr Savaşları

Hz. Muhammed, 20 yaşındayken.[194]

İktisat, siyaset ve uluslararası ilişkiler bakımından Ficâr Savaşları denilen olaylar silsilesinin tetkiki, İslâm'ın zuhur ettiği beşerî/coğrafî çevrenin yapısını, sosyal, ekonomik ve siyasal ilişkiler ağını, söz konusu ortamın arka planında neler olup bittiğini anlamamıza da yardımcı olacaktır.

Ficâr Savaşları'nın meydana geldiği yıllarda, uzun süre devam eden Bizans-Sasani savaşları, Arabistan'ı çevreleyen Suriye ve Irak'ta uluslararası ticaretin zayıflamasına neden olmuştu. III-VII. yüzyıllar arasında Irak'ta hüküm süren Hîre Krallığı da süratle çöküşe doğru sürükleniyordu. Buna karşılık genelde Arabistan'da, özelde Mekke ve çevresindeki ticaret merkezleri canlandı.

Ficâr Savaşları'nı tetikleyen en önemli amil, -ekonomik hayatı tamamen ticarete dayanan- Mekkeli Kureyşliler ve müttefikleri ile Hevâzin kabilesinin Hîre, Tâif-Yemen kervan yolu ile Ukâz Çarşısı[195] gibi serbest ticaret merkezlerini kontrol etmek istemelerinden kaynaklanan rekabettir.[196] Bazı araştırmacılara göre ise bu savaşlar, kabileler arası kan davalarından kaynaklamıştır. Yapılan tetkikler birinci görüşün gerçeğe daha yakın olduğuna işaret eder.[197]

Ficâr Kelimesinin Sözlük Ve Terim Anlamı

Ficâr (فجار) kelimesinin türediği "fecr" (الفَجْر) kök mastarı, "su akıtmak (فَجَرْتُ الْمَاءَ أَفْجُرُهُ من الباب الأول)", "gecenin sonundaki beyazlık" manasına gelir[198] ki gecenin evvelinde olan "شَفَقٌ"ın (şefak) mukabilidir.

[192] Bu tarih Vâkıdî'nin rivâyetlerinden çıkarılmıştır.
[193] İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,171.
[194] Halîfe b. Hayyât, s. 27.
[195] Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz çarşıları, Câhiliye devrinde Mekke'nin ticâret merkezleri idi [Ebû Ubeyd Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî (v. 487/1094), *Mu'cem Me'sta'cem min Esmâ'i'l-Bilâd ve'l-Mevâzı'*, thk. Mustafa es-Sekkâ, Kahire 1945-1951, III,959].
[196] Mesela dönemin en meşhur ticaret merkezlerinden olan Ukâz, Hevâzin'in de mensup olduğu Kays Aylân denilen üst atadan gelen kabilelerin yaşadığı yerlerin ortasında kalır. Bkz. Said el-Afgânî, *Es-vâkü'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Beyrut 1349/1974, Dârü'l-Fikr nşr., III. Baskı, s. 162,180.
[197] Bkz. H. Algül, "*Ficâr*", DİA, XIII,52.
[198] Bu isimlendirme mastardır; fakat manası faildir, geceyi fecr yani şak (yardığı) için böyle isimlendirildi (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercümesi*, III,2246).

Ficâr (فجار) kelimesi, müfâele (مفاعلة) vezninden[199] mastar olup "günah işlemek (fücûr[200]), yalan söylemek, haktan ayrılmak" anlamlarına gelir.[201]

Câhiliye devri Arapları arasında aynı veya farklı kabileden iki şahsın veya iki grubun -bazen hakem huzurunda- bir birlerine karşı -soy, erdem, cömertlik/sahâ, cesaret/şecaat, mal, evlat veya kabile mensuplarının çokluğu gibi hususlarda üstünlük iddia etme geleneği (müfâhere/övünme, münâfere[202] ve münâdala: مُناضَلة), bazen çatışma ile sonuçlanabiliyordu. Müfahere, sosyal, ahlakî, iktisadi veya siyasi sebeplerden ötürü meydana gelebilirdi. Câhiliye devri Arapları. bu müfahereler neticesinde meydana gelen savaşların dördüne, -kötülük yapmanın, her türlü çatışmanın ve kan dökmenin yasak olduğu- Haram Aylar'da[203] gerçekleşmeleri nedeniyle ficâr[204] ismini vermişledir.[205]

Câhiliye devrinde, Araplar arasında çeşitli sebeplerle savaşlar meydana gelirdi. Câhız'ın verdiği bilgilere göre Araplar, özellikle de Kureyşliler, savaşa neden olan olay veya savaşın kendisi Harem sınırları içerisinde ve Haram Aylar'da cereyan etmişse ona Ficâr Savaşı derlerdi.[206] Siyer kaynaklarında da ficâr kelimesi Haram Aylar'da meydana gelen söz konusu savaşlara alem; yani özel isim olmuştur.

Haram Aylar Uygulaması ve Câhiliye Devri Arapları

Haram Aylar uygulamasını ve hac ibadetini Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. İsmail'in (a.s.) şeriatından alan Câhiliye devri Arapları, Haram Aylar konusunda üçe ayrılmışlardır:

---

[199] (وَالْفِجَارُ بِكَسْرِ الْفَاءِ بِمَعْنَى : الْمُفَاجَرَةِ كَالْقِتَالِ وَالْمُقَاتَلَةِ ، وَذَلِكَ أَنَّهُ كَانَ قِتَالاً فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ ، فَفَجَرُوا فِيهِ جَمِيعًا ، فَسُمِّيَ : الْفِجَارَ) Süheylî, II,146.

[200] Fücûr (فجور), bunun aslı meyildendir. Fâcir, meyleden (mâil) manasınadır (Vankulu Mehmed Efendi (Mehmed b. Mustafa el-Vânî), *Vankulu Lügati*, yayına hazırlayanlar: Mustafa Koç – Eyüp Tanrıverdi, İstanbul 2014, I,876).

[201] Ficâr kelimesi "kitâb" (كتاب) vezninden "ficâc" (فجاج) gibi "yollar" (طرق) manasına da gelir.

[202] (el-Ferâhîdî (100-175/718-791), *Kitâbü'l-'Ayn*, VIII,268 "نفر" md.) (والمُنافَرة: المُحاكَمة إلى من يَقْضي في خصومة أو مُفاخَرة، قال زهير: فإنّ الحقّ مَقْطَعُه ثلاثٌ . . . يمينٌ أو نِفارٌ أو جِلاءُ) قوله) : وهو ينافر المنافرة معناه يحاكمه في المفاخرة، يقال تنافر)

Ebû Zer b. Muhammed b. Mes'ûd el-Huşenî, *el-İmlâ'ü'l-Muhtasar fî Şerhi Ğarîbi's-Siyer*, thk. Paul Brönnle, nşr. Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, s.28. (الرجلان إذا تحاكما في الفخر، وقال بعضهم المنافرة المحاكمة على الإطلاق

[203] Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep ayları.

[204] Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî en-Nîsâbûrî (v. 518/1124), *Mecma'u'l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut Darü'l-Ma'rife nşr., II,430. (وسمت قريش هذه الحرب فجارا لأنها كانت في الأشهر الحرم، فَقَالُوا: قد فَجَرْنَا إذ قاتلنا فيها، أي فَسَقْنَا) (Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî el-Bilgrâmî el-Hüseynî (1145-1205/1732-1791), *Tâcü'l-Arûs min Cevhiri'l-Kâmûs*, Dârü'l-Hidâye nşr., XIII,302 "فجر" md.). (وفجَارَاتُ العَرَب: مُفَاخَرَاتُها) فَلَمَّا قَاتَلُوا فِيهَا قَالُوا: قد فَجَرْنَا، فَسُمِّيَتْ لِذلكَ فِجَاراً، وَهُوَ مَصْدَرُ فَاجَرَ مُفَاجَرَةً وفِجَاراً: ارْتَكَبَ الفُجُورَ. كَمَا حَقَّقَه السُّهَيْلِي فِي الرَّوْض.

[205] M. Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercümesi*, III,2246; Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs*, XIII,298, "فجر" md.

[206] Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (v. 255/869), *Kitâbü'l-Heyevân*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, II. Baskı, 1384/1965, I,165-166; ayrıca bkz. Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillah el-Has'amî es-Süheylî (508-581/1114-1185), *er-Ravdü'l-Unuf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li İbn Hişâm*, thk. Ömer Abdüsselâm es-Selâmî, Beyrut 1421/2000, II,146-147; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-Hârizmî (v. 387/997), *Mefâtihü'l-Ulûm*, Mısır ts., s. 76; H. Algül, "*Ficâr*", DİA, XIII,52.

1- Haram Aylar girdiği zaman bunların kutsallığına karşı gösterilmesi gereken saygının bir işareti olarak savaştan ve her türlü saldırıdan kaçınanlar.

2- Haram Aylar'a itibar etmeyenler: Has'am, Tay, Kudâa, Yeşkür, Zülbâne, Saâlîk, Hâris b. Kâ'b gibi kabileler, bütün ayları eşit seviyede kabul edip aralarında fark gözetmezlerdi. Tağlib, Şeybân, Abdülkays, Kudâa, Gassân, Tenûh, Âmile, Lahm, Cüzâm, Bilhâris b. Kâ'b, Tay ve Temîm gibi kabileler arasında yaşayan Hıristiyanlar da Haram Aylar'ın hürmetini kabul etmezlerdi.

3- Haram Aylar'ın saygınlığını ihlal edenlerle mücadele edenler.[207]

Ukâz Çarşısı

Tâif ile Nahle arasında kalan Ukâz,[208] Mekke'nin güney doğusunda, kuş uçuşu Mekke'ye 80 km, Tâif'e ise 18 km civarında bir mesafede yer alır.

İslâm coğrafyacıları Ukâz'ı; Taif, Nahle, bir mikat yeri olan Karnü'l-menâzil (bu günkü adı: es-Seylü'l-Kebîr), Arafat, Mekke-San'a yolu ve Arabistan'ın Necid bölgesi ile ilişkilendirerek tarif etmeye çalışırlar. Onlara göre Ukâz, suyu bol ve tükenmeyen bir kuyu olan Nek'â'ya (نقعاء) bir adamın sesinin yetişeceği mesafededir. Coğrafî bakımdan bir sahra olan Ukâz, Câhiliye devri putları ile kurbanlık deve ve sığırların (البُدْن) kesildiği yerlerde oluşan kan izleri dışında ne bir işaret ne de bir dağ bulunurdu. Su kaynakları nedeniyle, şehir mesabesinde bir yerleşim birimine dönüşen Ukâz, zamanla sık hurma bahçelerine ve ziraî alanlara sahip olmuştur. İslâm coğrafyacıları, Ukâz'ı Mekke'nin "nahiye"si[209] (هِيَ نَاحِيَة مَكَّة) ve Taif'in uydusu (من عمل الطائف)[210] şeklinde bir yerleşim birimi olarak söz etmişlerdir. İslâm'a yakın Cahiliye devrinde ise Benî Nasr'a ait bir yer olarak tanımlamışlardır. Tâifli Sakiflilerin de orada malları ve hurma bahçeleri vardı.

Habeşistan'ın Yemen valisi Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkma teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Arapların Kâbe'ye ve hac ibadetine daha fazla değer

---

[207] روى الفاكهي بسَنَده عَن هِشَام بن الْكَلْبِيّ عَن أَبِيه قَالَ كَانَت الْعَرَب فِي أشهر الْحَج على ثَلَاثَة أهواء مِنْهُم من يفعل الْمُنكر وهم المحلون الَّذين يحلونَ الْأَشْهر الْحرم فيقاتلون فِيهَا وَيَسْرِقُونَ وَمِنْهُم من كَانَ يكف عَن ذَلِك وَمِنْهُم اهل هوى شرعة صُلصُل بن أَوْس بن مجاسر بن مُعَاوِيَة بن شريف من بني عَمْرو بن تَمِيم فِي قتال الْحلَيْن ثمَّ قَالَ أَن ذكر المحرمين وَكَانُوا يسمونهم الصلاصل لِأَن صلصلا شرع ذَلِك وَكَانُوا ينزلون على بِئْر قريبَة من مَكَّة ثمَّ يتفرقون فِي النَّاس مِنْهَا وَكَانَت الْبِئْر تسمى بِبِئر صلاصل ذكر شَيْء من أَخْبَار قُرَيْش بِمَكَّة فِي الْجَاهِلِيَّة وَذكر مَا وصفت بِهِ بطُون (قُرَيْش) el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V,165; H. Algül, "*Haram Aylar*", DİA, XVI,105-106.

[208] -İnsanların burada toplanıp alışveriş yapmaları, başta şiir olmak üzere yarışmalar düzenlemeleri, kendileri ve kabilelerinin şerefi uğrunda birbirleriyle mücadele etmelerinden (عكظ) dolayı bu adı alan- Ukâz sözcüğünü ilk harfi zamme, ikinci harfi fetha ile okunur. Kelime, Hicazlılara göre münsarıf, Temîmlilere göre ise gayr-ı münsarıftır yani esre ile okunmaz.

[209] Nâhiye bugünkü coğrafi terminolojide yöreye karşılık gelir. Nâhiye kelimesi, klasik eserlerde bir şehrin çevresinde bulunan mahalle ve banliyölerini ifade etmek için de kullanılmıştır (İ. Barca).

[210] Karye hariç yerleşim birimlerinin çevresinde ve bunlara bağlı bulunan her seviyedeki yerleşim yerleri, yeryüzü şekilleri ve su kaynaklarına birden "arz/a'râz", "amel/a'mâl", "tâbi'a/tevâbi'", "mihlâf/mehâlif" ve "müzâfe/müzâfât" denilmekteydi. Bazı İslâm coğrafyacıları, adı geçen yerlere coğrafi olarak "a'râz", siyasi olarak "a'mâl" denildiğini ileri sürmüşlerdir.

vermeye başladıklarını gören Kureyşliler diğer kabilelerle; yani Kinâne, Huzâa ve Benî Âmir b. Sa'saa gibi kabilelerle birlikte kendilerine birtakım imtiyazlar tanıyıp kurallar koydular (hums: الحمس).[211] Mekke ekonomisine önemli katkılar sağlayan bu imtiyazların ardından kurulan ve Mekkelilerin Arabistan içerisinde oluşturdukları düzenli ticaret sisteminin bir parçası sayılan Ukâz Çarşısı, Kureyş'in kontrolü altında olup Fil Vak'ası'ndan on beş yıl sonra 584 veya 585 yılında ihdas edildi.[212] Ukâz, Bizans ve Sasaniler arasında uzun zamandır süren savaşlar nedeniyle de önem kazandı.

Ukâz, bir ticaret merkezi olarak faaliyet göstermeye başladıktan sonra, Câhiliye devrinde Arapların 13 büyük çarşısından (esvâkü'l-Arab) birisi haline geldi. Ebû Alî el-Merzûkî el-İsfahânî (v. 421/1030), bu çarşıları, sene içinde serbest ticaret merkezleri olarak işlev gördükleri tarihe göre şöyle sıralar: Dûmetülcendel (دومة الجندل), Umân'daki Suhâr (صُحار), günümüzde Birleşik Arap Emirlikleri'nde eski bir liman şehri olan Debâ (دبا), Güney Arabistan'ın Mehre bölgesinde Şihr (الشحر), Hadramut'taki er-Râbiye (الرابية), Zülmecaz (ذي المجاز), Hayber bölgesindeki Netât (نطاة), Muşakkar (المشقّر), Yemâme'deki Hacer (حجر), Minâ, Ukâz (عكاظ), Aden (عدن) ve San'a'dır (صنعاء).

Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz, Câhiliye devrinde, Mekkelilerin çarşıları idi. İslâm tarihçileri ve coğrafyacıları, Ukâz'ı en önemli çarşılardan birisi olarak tanıtırlar.

---

[211] Hums: Câhiliye devrinde dinî-ekonomik ayrıcalıklara sahip olan Kureyş ve müttefikleri hakkında kullanılan bir tabirdir. İslâm'dan önce, Mekke'de yaşayan ve Kâbe'nin hizmetinde bulunan Kureyş ile akrabası ve müttefiki bazı kabilelere hums, onların dışında kalanlara ise hille denilirdi. Hums, "mutaassıp, cesur ve kahraman olmak" anlamındaki hames mastarından gelen ahmesin çoğulu olup dinî inanç ve yaşayışları konusunda katı ve tavizsiz, savaşta güçlü ve cesur olmaları sebebiyle kendilerine bu ad verilmiştir. Ahmesî de (dişili ahmesiyye) "hums mensubu kişi" demektir. Hums kelimesinin Kureyş ve yakınları için kullanılması Fil Vakası yıllarına rastlar. Ebrehe'nin ordusunun Allah tarafından hezimete uğratılması üzerine Araplar Kâbe'ye ve hac ibadetine daha önce görülmemiş derecede değer vermeye başladılar. Bu olay, Kâbe'ye ve "ehlullah" (Allah'ın evi Kâbe'nin komşuları) kabul edilen Kureyş'e çok büyük bir itibar kazandırdı. Başta Kureyş olmak üzere Kinâne, Huzâa ve Benî Âmir gibi kabileler Hz. İsmail'in (a.s.) soyundan geldikleri, Mekke'de oturdukları ve Kâbe'nin hizmetinde bulundukları için kendilerini diğer Arap kabilelerinden daha üstün bir mevkide görmeye başladılar ve bazı imtiyazlı âdetler edinip çeşitli kurallar koydular. Buna göre ahmesîler yalnız ahmesiyyelerle evlenecekler, harem bölgesi dışında oturan kimselerle tacirler Mekke'ye yiyecek içecek sokamayacak ve ihtiyaçlarını oradan karşılayacaklar, hac sırasında Kâbe'yi ziyaret edecekleri zaman soyunup Mekkelilerden alacakları elbiseleri giyecek ve ayrılırken bunları yanlarında götüremeyeceklerdi. Aslında maddî çıkarlara dayandığı anlaşılan hums dayanışmasının sebebini, Kureyş'in bedevîlikten şehir hayatına geçmeye başlamasında aramak mümkündür. Kâbe'nin kutsallığından faydalanılarak konulan bu kurallar Mekke'nin ekonomisine katkı sağlamış, imtiyazların elde edilmesinden hemen sonra kurulan ünlü Ukâz serbest ticaret merkezi de bu durumu güçlendirmiştir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de bu Câhiliye âdetleri kınanarak Arapların evlere çatılarından girmeleri, Arafat'a gitmemeleri, Kâbe'yi çıplak tavaf etmeleri ve kendileriyle övünmeleri yasaklanmıştır (el-Bakara 2/189,199; el-A'râf 7/28,31). Hz. Peygamber'in (a.s.) de çıplak tavafı meneden hadîsleri vardır (Buhârî, *"Hac"*, 67; *"Salât"*, 10). Hums ile ilgili âdetlere büyük bağlılık gösteren Kureyşliler, kendi kabilelerine mensup olan Resûl-i Ekrem'in (a.s.) Arafat'ta vakfe yapmasını hayretle karşılamışlardır (Buhârî, *"Hac"*, 91; R. Uslu, *"Hums"*, DİA, XVIII,364).

[212] Câhiliye devri panayırları içinde en son terk edileni olan Ukâz, Emevî karşıtı Hâricî lideri Ebû Hamza el-Muhtâr b. Avf b. Süleymân el-Ezdî eş-Şârî el-Hâricî'nin (v. 130/748) 129'da (747) Mekke'yi işgalinin ardından tarihe karışmıştır (el-Bekrî, *Mu'cem Me'sta'cem*, III,959).

Ukâz Çarşı'sında çeşitli usûllerle alış-veriş yapılırdı. Ukâz'a mahsusu usûllerden birisi de satışlarda açık arttırma yöntemidir. Ukâz'ın Arap çarşılarının en büyüğü haline gelmesinde bir nevi pazar ve gümrük vergisi olan uşûr (عشور)[213] ile koruma/himaye ücreti (hafâre: خَفَارة)[214] alınmaması etkili olmuştur.

Câhiliye devrinde, Ukâz Çarşısı'ndaki ticari faaliyetler, Zilkade ayının başından yirmisine kadar sürerdi. Hac mevsimi olması nedeniyle Ukâz Çarşısı'na gelenler, ilk günü ihramlı olurlardı. Ukâz'dan sonra Zülmecâz ve Mecenne çarşılarına geçilirdi. Buradan da Arafat'a çıkılırdı.[215] İbn Abbas'ın Ukâz, Zülmecâz ve Mecenne'yi Mekke'nin önemli ticaret yerleri olarak zikretmesi, çarşılarla Mekke'nin iktisadî hayatı arasındaki bağlantıya işaret etmektedir.[216] Uzak mesafelerden türlü malların getirildiği Ukâz'a, yalnızca Mekke ve Tâif civarında yaşayan Kureyş, Hevâzin, Gatafân, Mustaliḳ, Eslem, Süleym ve Ehâbîş gibi Kâbe'yi mabet kabul eden kabileler değil, hac ziyareti amacıyla yarımadanın çeşitli bölgelerinden gelen Arap kabileleri ve reisleri de iştirak ederlerdi. Her kabilenin bayrak veya işaretlerle belirlenmiş özel yerleri vardı. Kaçırılıp fidye istenmesi endişesiyle kabile ileri gelenlerinin Ukâz'da yüzlerini peçe ile örttükleri, eşraftan ilk defa bu geleneği kaldıran kişinin Enbârlı Tureyf b. Ganm olduğu rivayet edilir.

Arabistan ve çevresindeki Hîre ve Kinde gibi devletler de ticari ve siyasi amaçlarla her yıl Ukâz'a kervan gönderirlerdi ve bölgedeki nüfuzlu kabilelerle ilişkilerini güçlendirmeye çalışırlardı. Ukâz'a gelen kabile reisleri, hükümdarların yolladığı hediyelerden ve ticarî kazançtan yararlanmaya çalışırdı. Hîreliler'in kervanlarını Ukâz Çarşısı'na güvenlik içerisinde götürme görevi Hevâzin kabilesine aitti.

Temîm kabilesi reislerinden Hâcib b. Zürâre'nin İran Kisrâsı'nın kervanını Ukâz Çarşısı'na götürürken yayını rehin bıraktığı, görevini başarı ile tamamlaması üzerine Kisrâ'nın ona taç giydirip ödüllendirdiği rivayet edilmektedir.

Ukâz Çarşısı'na, Gazze ve Busrâ'dan şarap, Suriye'nin diğer şehirlerinden yağ, üzüm ve silâh, Tâif'ten deri, Yemen'den giyecek ve diğer yerlerden çeşitli ürünler gelirdi. Dericilik sektörünün en seçkin örnekleri burada sergilenirdi.

Yargı işlerinin yürütülmesini Arafat'tan hacıları sevk etme (icâze) görevini de yerine getiren Temîm kabilesi üstlenirdi.

---

[213] "العشرُ" (el-aşru: neşr vezninde) ve "العُشورُ" (el-uşûr: zuhûr vezninde) ikinci baptan öşr-i emvâl (malın onda birini) almak anlamına gelir (Mütercim Asım Efendi, *Kamûsu'l-Muhît Tercümesi*, III,2180 "عشر" md.)

[214] "الخَفارة" kelimesi, "خفر" köküyle [الخَفْرُ: haya/utanmak ve (خَفَرَ (به ، و) فَرَ (عَلَيْه يَخْفِر) ، بالكَسْر ، (ويَخْفُر) وخَفَرَه ، و) : koruma ve güvenliğini sağlamak] ilgili olup "خفرة" (hufretun) vezninde üç şekilde (hefâre, hifâre ve hufâre) okunabilen bir isim olup "koruma" ve "koruma karşılığında alınan ücret" demektir (M. Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhît Tercümesi*, II,1915; Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs*, XIII,204 "خفر" md.).

[215] el-Bekrî, *Mu'cem Me'sta'cem*, III,959; el-Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, II,165; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî (677-733/1279-1333), *Nihâyetü'l-Ereb fî fünûni'l-edeb*, Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâik el-Kavmiyye nşr., Kahire 1423, I. Baskı, XV,425; Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Amr ez-Zamehşerî (v. 583), *el-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Miyâh*, thk. Ahmet Abdütevvâb, Dârü'l-Fazîle nşr., Kahire 1319/1999, s. 219; el-Himyerî, *er-Ravdu'l-Mi'târ*, s. 411.

[216] Buhârî, *"Hac"*, 150; *"Tefsîr"*, 34.

Ticarî faaliyetlerin yanı sıra toplumsal ve kültürel etkinliklerin de gerçekleştirildiği Ukâz'da akrabalıklar kurulur, antlaşmalar yapılır, ihtilâflar çözülürdü. Şairler kırmızı deriden kurulan çadırlarda en güzel şiirlerini okur ve birbirleriyle yarışırlardı. Edebî bir kongre mahiyetinde olan ve fasih Arapçanın korunmasına önemli katkı sağlayan Ukâz Çarşısı sözlü edebiyatın en güzel örneklerinin dile getirildiği bir sanat merkeziydi. Hassân b. Sâbit, Hansâ, Meymûn b. Kays el-A'şâ'nın da aralarında bulunduğu kadın ve erkek şairlerin yarışmalarına, -İslâm'dan önce Arapların en meşhur şairlerinden- Nâbiga ez-Zübyânî'nin hakemlik yaptığı rivayet edilir. Bu yarışmalar, en güzel şiirlerin seçilmesine katkı sağlardı. "Muallakât"[217] adı verilen bu şiirler, keten bezinden yapılan tomarlara altın suyu ile yazılırdı ve Kâbe duvarına asılırdı.

Ukâz, şiirden başka Hz. Ömer'in (r.a.) de katıldığı güreş yarışmalarının yanı sıra sosyal ve dinî içerikli konuları hutbeleriyle geniş halk kitlelerine ulaştırmayı hedefleyenlerin de en gözde mekânıydı. İsmi Hanîfler arasında zikredilen Kus b. Sâide'nin İslâmiyet'ten önce Ukâz'da Resûl-i Ekrem'in (a.s.) de dinlediği, bir peygamberin geleceğini haber veren hitabesi meşhurdur.

Resûlullah (a.s.), bi'setin dördüncü yılından (614) itibaren Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Bilâl-i Habeşî (r.a.) gibi ilk Müslümanlarla birlikte Haram Aylar'da Ukâz, Zülmecâz ve Mecenne çarşılarında tebliğ faaliyetinde bulunurdu.[218]

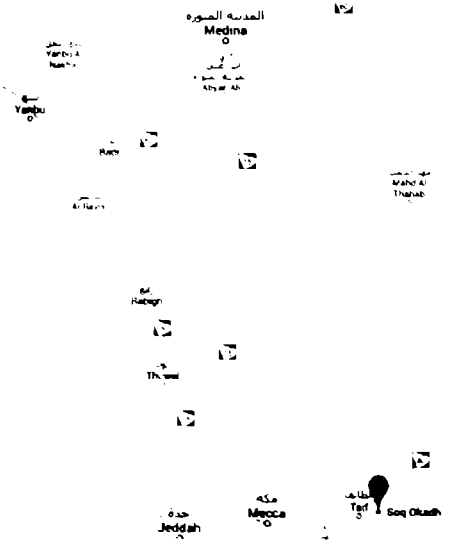

Harita 9: Ukâz'ın Arabistan'daki Yeri

[217] Câhiliye döneminde yedi veya on şaire ait seçkin kaside koleksiyonun ismidir. Çoğulu muallakât olup "beğenildiği için herkesin görebileceği bir yere asılan, sergilenen şiirler" demektir. Muallakât, Câhiliye devri Arap Yarımadası'nın çeşitli yörelerinde kurulan Ukâz vb. ticaret merkezlerinde düzenlenen şiir yarışmalarında eleştiri süzgecinden geçerek seçilmiş ve keten bezinden yapılmış tomarlara altın suyu ile yazılıp Kâbe'nin duvarına asılmıştır (S. Tülücü, "*Muallakât*", DİA, XXX,310).

[218] Ebû Alî el-Merzûkî el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Ezmine Ve'l-Emkine*, II,161; el-Bekrî, *Mu'cemü Mâ'sta'cem*, IV,959; Ebû Abdillah Muhammed b. Muhammed eş-Şerîf el-İdrîsî es-Sebtî es-Sıkıllî (v. 560/1165), *Nüzhetu'l-Muştâk fi'htirâki'l-Afâk*, Beyrut 1409, I. Baskı, I,152; E. Azizova, "*Ukâz*", DİA, XLII,61-62.

Ficâr Savaşları

Kaynaklar, İslâm'a yakın dönemde dört ficâr savaşının meydana geldiğini ve dördüncüsünün -peş peşe altı yılda altı defa tarafların karşı karşıya geldiği- Ficârü'l-Berrâd olduğu konusunda müttefiktir:

1- Ficârü'r-Recül veya Ficâru Bedr b. Ma'şer: Câhiliye devri Arap toplumunda şair ve şiir önemlidir. Şair, savaş halinde düşmanlara kılıçlardan tesirli hiciv okları fırlatan bir silahşordu. Barışta ise bir övünç ve kıvanç vesilesi olarak toplumda büyük itibara sahipti ve hiyerarşide kabile reisinden sonra yer alırdı.[219]

Ficârü'r-Recül veya Ficâru Bedr b. Ma'şer denilen ficâr olayına iki şairin birbirlerine karşı övünmesi (müfahere) şeklindeki atışması neden olmuştur. el-Muhandif (المخندف)[220] mahlasıyla bilinen şair Bedr b. Ma'şer el-Kinânî ed-Damrî el-Gıfârî,[221] Ukâz Çarşısı'nda sürekli gidip geldiği ve mekân edindiği bir mecliste, meziyetlerini sayıp döker ve insanlara karşı üstünlük iddiasında bulunurdu. Nüfuzlu biri olan Bedr b. Ma'şer, bir gün aynı mecliste bir şiir[222] okuyarak meziyetlerini saydıktan sonra ayaklarını uzatarak: "Arapların en şereflisi benim. Kim benden daha şerefli olduğunu iddia ediyorsa gelsin, kılıcı ile şu ayağıma vursun" diye övündü. Bunu duyan Hevâzin'in kollarından Benî Duhman'dan -cesur Arap gençlerinin taşkın ruhuna sahip- şair Ahmer b. Mâzin[223] öfkelenerek kılıçla hafif bir şekilde onu yaraladı ve bir şiirle karşılık verdi.[224] Bunun üzerine Kinâne ile Hevâzin'den olan taraflar arasında konuşma ve tartışmalar başladı. Kavgaya ramak kala, durumun o denli büyütülecek boyutta olmadığının ortaya çıkması üzerine taraflar arasında sükûnet sağlandı.

---

[219] Tabiatları, dilleri, tek düze hayatları ve yaşadıkları çevre itibariyle Sâmî kavimler içinde şiire en yatkın ırk olan Araplarda şiire ilgi duymayan, şiir söylemeyen bir fert yok gibidir. Câhiliye dönemi Arabistan'ında şiiri teşvik eden vesileler ve onu besleyen çevreler vardı. Haram Aylar'da kurulan Ukâz, Zülmecâz gibi çarşılar hakem huzurunda düzenlenen şiir yarışmaları, ayrıca Hîre ve Gassânî sarayları ile bazı Hicaz merkezleri bunların başında yer alır. VI. yüzyıldan önceki devirlerde bazı şairler kabilelerinden ayrılarak gezgin methiyeciler haline gelmiş, yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mütelemmis, Nâbiga ez-Zübyânî ve Hassân b. Sâbit gibi şairler meliklere methiye sunup câize/armağan/hediye almak için Lahmî ve Gassânî saraylarını âdeta tavaf eder hale gelmişti (İ. Durmuş, "*Şiir*", DİA, XXXIX,144-154).

[220] Muhandif: Süratle (hervele şeklinde), gurur ve kibirle yürüyen kişiye denir (Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (100-175/718-791), *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzumi - İbrahim es-Samarrai, Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl nşr., IV,335; M. Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercümesi*, IV,3689 "خندف").

[221] Ebü'l-Kasım el-Hasan b. Bişr el-Âmidî (v. 371/981), *el-Mü'telif ve'l-Mühtelif fî Esmâi'ş-Şuarâ ve Kinâhüm ve Elkâbihim ve Ensâbihim ve ba'zi Şi'rihim*, thk. Fritz Krenkow, Beyrut 1411/1991, s. 42; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XV,423; Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî (773-852/1372-1449), *Nüzhetü'l-Elbâb fi'l-Elkâb*, thk. Abdülaziz Muhammed B. Salih es-Südeyri, Riyad 1409/1989, II,164.

[222] (نحن بنو مدركة بن خندف . . . من يطعنوا فى عينه لا يطرفى — ومن يكونوا قومه يغطرف . . . كأنهم لجّة بحر مسدف) Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdirabbih el-Kurtubî el-Endelüsî (246-328/860-940), *'İkdü'l-Ferîd*, Beyrut 1404, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye nşr., VI,101.

[223] (الأحمر بن مازن بن أوس بن أوس بن الناغة بن عثر بن حبيب بن وائلة بن دهمان بن نصر بن معاوية بن بكر بن هوازن) el-Âmidî (v. 371/981), *el-Mü'telif ve'l-Mühtelif*, s. 42.

[224] (وقال : خذها إليك أيها المخندف ! قال أبو عبيدة : إنما خرصها خريصية يسيرة وقال فى ذلك : نحن بنو دهمان ذو التغطرف . . . بحر لبحر زاخر . . . نبنى على الأحياء بالمعرّف لم ينزف . . .) en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XV,423.

2- Ficârü'r-Rubâh: Arapça'da Rubâh (الرباح), Babun veya Habeş maymunu olup iriyarı, yerde yaşayan köpeksi bir maymun cinsidir.

Hevâzinli Nasr[225] (veya Cüşem[226]) b. Muâviye kabilesinden Babun maymununa sahip birisi, maymunu seyretmek üzere toplanan kalabalığı fırsat bilerek, bir Kinâneli'deki alacağını maymunla takas edebileceğini ilan etti. Amacı borcunu ödemek istemeyen Kinâneli'yi ve kabilesini ayıplamaktı. Nasrî sözlerini ikinci kez tekrar edince başka bir Kinaneli kılıçla maymuna vurdu. Bunun üzerine Nasrî: "Ey Hevâzinliler neredesiniz?", Kinâneli ise: Ey Kinâneliler neredesiniz?" diye Câhiliye devri asabiye çağrısında bulundular.[227] İki tarafın gençlerinin, kavgaya tutuşmalarına ramak kaldı. -Kureyş'in Teym b. Mürre kolundan, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) babasının amcası oğlu, Câhiliye devrinde mazlumları himaye etmesi, zenginliği ve cömertliği ile tanınan- Ebû Zübeyr Abdullah b. Cüd'ân b. Amr el-Kureşî'nin (v. 600 m. [?]) araya girmesi ve Nasrî'nin borcunu ödemeyi taahhüt etmesiyle çatışma önlendi.

3- Ficârü'l-Mer'a el-Kaysiyye: Kureyşli bir gencin veya bazı gençlerin, Ukâz Çarşısı'nda Mudarî Benî 'Âmir b. Sa'sa'a kabilesinden bir kadından yüzünü göstermesini istemesi ve kadının bunu reddetmesi[228] neticesinde: "Ey Âmir oğulları" diye çığlık atarak yardım istedi. Bunun üzerine taraflar arasında hafif bir çatışma çıktı. Harb b. Ümeyye'nin araya girip meydana gelen zararları tazmin etmeyi üstlenmesi üzerine sükûnet sağlandı.

4- Ficârü'l-Berrâd[229]: Hevâzin (Kays Aylân) ile Kureyş-Kinâne ittifakı arasında cereyan etmiştir.[230]

---

[225] (بنو نصر بن معاوية بن بكر بن هوازن بن منصور بن عكرمة بن خصفة بن قيس عيلان بن مضر بن نزار بن معد بن عدنان) İbn Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (393-456/993-1064), *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye nşr. Beyrut 1403/1983, s. 482.

[226] (بنو جشم بن معاوية بن بكر بن هوازن بن منصور ابن عكرمة بن خصفة بن قيس عيلان) İbn Hazm, *Cemhere*, s. 482.

[227] İslâmiyet ırkçılığı ve ırkçılık için savaşmayı yasaklamıştır. Mesela Benî Mustalik Gazvesi'nde, Müreysi suyu başında, Hz. Ömer (r.a.) için ücretli olarak çalışan Cehcâh b. Saîd el-Gıfârî (v. 36/657) ile Benî Süleym'in halîfi olan Sinân b. Veber el-Cühenî arasında su yüzünden kavga çıktı ve Cehcâh Sinan'a birkaç tekme attı. Bunun üzerine Sinân b. Vebre: "Yetişin ey ensâr!" diye bağırdı. Cehcâh da: "Yetişin ey muhacirler!" diye seslendi. Ensârı ile muhacirlerden olayın tanıkları arasında büyük bir kavgaya ramak kaldı. Resûlullah (a.s.), bundan haberdar olunca derhal olay yerine geldi, olup bitenlere çok üzüldü ve şöyle buyurdu: "Nedir bu Câhiliye çağrısı?" (مَا بَالُ دَعْوَى الْجَاهِلِيَّةِ). Kendisine (a.s.) hâdise anlatılınca şöyle buyurdu: "Artık böyle çağrıları bırakın! Çünkü o, kokuşmuş bir çağrıdır. Kişi, ister zalim olsun, isterse mazlum, kardeşine yardım etsin. Eğer zalim ise onu zulümden alıkoysun; mazlum ise ona destek çıksın". Sonra muhâcirlerden bir grup Ubâde b. Sâmit ile ensârdan bir grup ise Sinân b. Veber el-Cühenî ile konuştu. O da hakkından vazgeçti.

[228] Halebî, rivâyetteki "kadından yüzünü açmasını istedi; ancak o bundan kaçındı" (فسألها أن تكشف وجهها فأبت) ibaresinden hareketle Câhiliye devrinde hür kadınların yüzlerini örttüklerine işaret ettiğini belirtir.

[229] Bazı kaynaklar ilk üç ficâr savaşına I. Ficâr Savaşları (الفجار الأول), sonuncusuna ise II. Ficâr Savaşları (الفجار الثاني) demişlerdir (İbnü'l-Cevzî Ebu'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî et-Teymî el-Kureşî (510-597/1116-1201), *el-Vefâ bi Ahvâli'l-Mustafa*, thk. Muhammed Zührî en-Neccârî, Riyad ts., *el-Vefâ*, I,223-224).

[230] Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (v. 245/860), *el-Münemmak fî Abbâri Kureyş*, nşr. Hurşîd Ahmed Fârık, Haydarabad 1384/1964, s. 185 vd.; Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî el-Hüzelî (280 [?]-346/893-957), *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, neşir: Michael Jan de Goeje,

Berrâd b. Kays (البراض بن قيس),[231] Benî Kinâne b. Huzeyme'nin[232] alt bir kolu olan Benî Damra'ya mensuptur. O, çok gezip dolaşan, zeki ve fırsatçı, cinayetler işleyerek mensubu olduğu kabilenin başını belaya sokan, emellerine ulaşmak için gizli-açık suikast dâhil her şeyi gözünü kırpmadan yapmak (fâtik) gibi kötü hasletlere sahipti. Bundan dolayı kabilesi, onu kovmuş ve onun yaptıklarından sorumlu olmadıklarını ilan etmişlerdi. Kabilesinden kovulmuş bu gibi insanlara, o zamanlarda "kabilesinin himayesini kaybetmiş, hiçbir kabileye mensup olmayan" anlamında halî' (kovulmuş: خليع) denilirdi.

Berrâd'ın bu kötü (fâtik) hasleti, Câhiliye devri Arapları arasında: "Berrâd'dan daha suikastçı" (أَفْتَكُ مِنَ البَرَّاض) ve "Berrâd'ın suikastı/tuzağı" (فتكة البراض) şeklindeki ifadelerle mesel olmuştur. Fâtik denilen şahıslar, Câhiliye devri Arapları arasında az değildi.[233] Hâris b. Zâlim, Amr b. Külsûm ve -İslâm çağına yetişip Müslüman olan ve Hz. Peygamber'in (a.s.) Habeşistan'a elçilik gibi birçok önemli görev verdiği Amr b. Ümeyye ed-Damrî gibi şahıslar bunlardan bazılarıdır.[234]

Mütercim Asım Efendi'ye göre "fetk" (فتك): Bir kimsenin fırsatını gözeterek düşürüp hedef seçtiği şahsı hemen açıktan katletmesi veya yaralaması anlamına gelir. Bir görüşe göre fetk, gizli veya açık cinayet işlemektir. Hadîs-i şerîfte: 'İman, fetk fiilini kayıt altına alır. Ehl-i iman fetk fiilini irtikâp eylemez' (إِنَّ الْإِيمَانَ قَيَّدَ الْفَتْكَ ، لَا يَفْتِكُ مُؤْمِنٌ)[235] buyurulmuştur.

Önce Benî Duil b. Bekr b. Abdimenat b. Kinane kabilesine sığınan Berrâd, ahlakını değiştirmediği için yine kovuldu. Mekke'ye giden Berrâd, Harb b. Ümeyye'nin evine sığınarak onunla anlaşma yaptı ve himayesine girdi. Harb b. Ümeyye de yaptıklarından vazgeçmeyen Berrâd'ı kovmak istedi. Fakat o, sığınacağı başka kimse kalmadığını dile getirerek Mekke'den Harb b. Ümeyye'nin halîfi olarak ayrılmak ricasında bulun-

---

Leiden 1893, s. 209; *Murûcü'z-Zeheb ve Meâdini'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dârü'l-Fikr nşr., 5. baskı, 1393/1973, II,275; Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbn Seyyidinnâs el-Ya'murî (v. 734/1333), *Uyûnü'l-Eser*, thk. Muhammed el-Îd el-Hatrâvî - Muhyiddin Meto, Beyrut 1992, I,113.

[231] والبرّاض بن قيس بن رافع بن قيس بن جدي بن ضمرة ، وهو الذي يضرب به المثل ، فيقال : فتكة البراض ، إذ قتل عروة الرحال بن عتبة بن (جعفر بن كلاب ؛ ففيه كانت وقعة الفجار) (أحد بني ضمرة بن بكر بن عبد مناة بن كنانة ، كان خليعاً ، خلعه قومه Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî (v. 279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkar - Riyaz Zerkeli, Beyrut 1996, I,100,185; Cevad Ali (1907-1987), *el-Mufassal fî Tarîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Dârü's-Sâkî nşr., V,276.

[232] Hz. Peygamber'in (a.s.) on dördüncü nesilden atası olan- Kinâne b. Huzeyme'nin neslinden gelenlere Benî Kinâne denir ve Kureyş de bu zatın soyundandır (C. Avcı, "*Kinâne*", DİA, XXVI,31-32).

[233] el-Meydânî en-Nîsâbûrî (v. 518/1124), *Mecma'u'l-emsâl*, II,87,430; Cârullah Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (467-538/1075-1144), *el-Müstaksâ fî emsâli'l-'Arab*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye nşr., Beyrut 1987, I,265.

[234] Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed es-Seâlibî -v.429-, *Simârü'l-Kulûb fî'l-Muzâfi ve'l-Mensûb*, Kahire Dârü'l-Marife nşr., s. 128.

[235] M. Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhît Tercümesi*, V,4276; Abdürrezzak es-San'ânî (v. 211), *el-Musannaf*, thk. Habîburrahman el-'Azamî, Hindistan el-Meclisü'l-İlmî nşr., II. Baskı 1403, V,298; Ebû İshâk İbrahim b. İshak el-Harbî (198-285), *Garîbü'l-Hadîs*, thk. Süleyman İbrahim Muhammed el-'Âid, Ümmü'l-Kura Ü. Mekke-i Mükerreme 1405, I,221.

du. Harb b. Ümeyye, isteğini kabul etti. Mekke'den ayrılan Berrâd, Irak'ta Hîre ve çevresinde hüküm süren Lahmîler'in son hükümdarı Ebû Kâbûs en-Nu'mân b. el-Münzir el-Lahmî'nin (580-602) yanına gitti.[236]

Hîre kralı Nu'mân b. Münzir, her yıl, bir ücret karşılığında, Mudâr kabileleri üzerinde etkili; Arapların eşrafından birinin gözetiminde (civâr), Ukâz Çarşısı'na, sermayesi ıtriyat, keten bez ve başka ticari mallar olan bir ticaret kervanı (لطيمة)[237] gönderirdi.[238] Elde edilen karla da dabaklanmış deri (sahtiyan), çeşitli Yemen kumaşları ve nadir meyveleri ve saire şeyleri satın alınırdı.[239]

Kinâneli Berrâd, Hire kralı en-Nu'mân b. el-Münzir'in 585 yılında[240] Ukâz'a göndermek istediği ticaret kervanın korumasına talip oldu. en-Nu'mân, kervanı Necid ve Tihâme ahalisine (Kays ve Kinâne'ye) karşı koruyabilecek birisini tercih edeceğini söyledi. er-Rehhâl (الرحال: elçi/diplomat ve seyyah-gezgin[241]) diye tanınmış Hevâzinli Urve b. Utbe[242] de kervanın korunmasına talip oldu, hatta: "Kovulmuş bir köpek (كلب خليع) mi kervanı Kinâne'ye ve herkese karşı koruyacak?" diye Berrâd'a hakaret etti. en-Nu'mân, işi Urve'ye verdi.

Berrâd: "Kervanı Kinâne kabilesine karşı da koruyacak mısın?" diye Urve'ye sordu. O da: "Evet! Onlara ve herkese karşı!" diye cevap verdi. Hazırlıklardan sonra, Urve kendinden emin bir şekilde kervanın başında yola çıktı. Berrâd, Urve'yi öldürmek maksadıyla kervanı takibe aldı. Nihâyet Necid platosundaki Teymen (تيمن) Vadisi'nde, [günümüzde Afîf'ten Medine'ye gidenin sağ tarafına düşen, Afîf'in kuzey batısında el-Hasvî (الحَسْو) ve Fedek'e (Hâit) yakın Zî Telâl'ın (ذي طلال) âliye mıntıkasında] Üvâre (أوارة)[243] denilen yerde, gafil anını yakalayıp -takip edildiğinden habersiz olan ve içki içip şarkı dinledikten sonra uyuya kalan- Urve'yi öldürdü. Berrâd, adamlarıyla

---

[236] (ومن خبر فَتْكه أنّهُ كان وهو في حيّه غَيّاراً فاتكاً يجني الجنايات على أهله، فخَلَعه قومُه وتبرؤا من صنيعه. ففارقهم، وقدم مكة فحالف حَرْب بن أمية، ثم نَبَابه المقام بمكة أيضاً، ففارقَ أرضَ الحجاز إلى أرض العراق، وقدم على النعمان بن المنذر الملك فأقام ببابه) el-Meydânî en-Nîsâbûrî (v. 518/1124), *Mecma'u'l-emsâl*, II,87.

[237] Lügatçilere göre, Araplar malları arasında ıtriyat bulunan ticaret kervanına "latîme" (لَطِيمة), bulunmayana ise "îr" (عير) derler. "عير" kelimesi *Kur'ân-ı Kerîm*'de (Yûsuf Suresi 12/70,94) iki defa zikredilir. (ولا يُقالُ لَطِيمة إلاّ إذا كان فيها طِيب وإلاّ فهي عِير) Ebû Mansûr Adülmelik b. Muhammed es-Sa'lebî (v. 429), *Fıkhü'l-Lüga ve Sirrü'l-Arabiyye*, thk. Abdürrezzak el-Mehdi, İhyâ et-Tirâsi'l-Arabî nşr., 1422/2002, s. 34. (قال أبو عبيدة: اللَّطِيمةُ: الإبلُ تحمل برّاً أو متاعاً ومسكاً، فإن لم يكنْ فيه مسكٌ لم يسمَّ لطيمة) Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selâm b. Abdillah el-Hetevî el-Bağdâdî (v. 224), *el-Garîb el-Musannef*, thk. Safvan Adnan Davudî, II,422.

[238] el-Meydânî en-Nîsâbûrî (v. 518/1124), *Mecma'u'l-emsâl*, II,87.

[239] (ويشتري له بثمنها العصب، والبرود، والأدم، وغير ذلك من طرائف اليمن) el-Belâzürî, *Ensâb*, I,111.

[240] S. el-Afgânî, s. 165; N. Bozkurt, "*Himâye*", XVIII,56.

[241] (سمي رَحّالاً لأنه كان وَفَاداً على الملوك) el-Meydânî en-Nîsâbûrî (v. 518/1124), *Mecma'u'l-emsâl*, II,87. [وهو عروة بن عتبة بن جعفر بن كلاب بن ربيعة ابن عامر بن صعصعة بن معاوية بن بكر بن هوازن] (الرحال، وإنما سمي الرحال لرحلته إلى الملوك) (el-Belâzürî, *Ensâb*, I,111). Böyle şahsiyetlere -Ebû Zeyd et-Tâî gibi- Redîfu'l-Mülûk ve Zuvvârü'l-Mülûk (kralların ziyaretçileri) da denir. Cevad Ali'ye göre (1907-1987), rediflik Hire Devleti'nde önemli bir makam olup bu görevi yürüten kralın sağ tarafında oturur ve kral sefere çıktığında ona vekâlet eder (*el-Mufassal fî Tarîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, IX,283).

[242] (عُرْوَةُ الرَّحَّالِ بْنُ عُتْبَةَ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ كِلَابِ بْنِ رَبِيعَةَ ابْنِ عَامِرِ بْنِ صَعْصَعَةَ بْنِ مُعَاوِيَةَ بْنِ بَكْرِ بْنِ هَوَازِنَ) İbn Hişâm, I,196.

[243] el-Belâzürî, Ensâb, I,111; Âtik b. Gays el-Bilâdî, *Mü'cem el-Me'âlim el-Coğrafiyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Dâru Mekke neşir ve dağıtımı 1402/1982, s. 187-188.

kervana hücum etti, kervanbaşı (قوام الركاب) ve el-Ebnâ'dan olan ve karın tokluğuna çalışan korumalar (عضاريط)[244] firar etti, kervanı da sürüp götürdü.

Urve'nin öldürülmesi ve kervanın gasp edilmesi, Muharrem ayında meydana gelmesi nedeniyle buna Ficâr denildi.

Berrâd, söz konusu olaydan sonra Hayber'e firar edip orada gizlendi. el-Misver b. Mâlik el-Ğatafânî ve Esed b. Haysem el-Ganevî adında iki kişi, Berrâd'ı yakalayıp öldürmek için peşine düştüler. Berrâd, onlarla Hayber'in dışında karşılaştı, kimliğini gizleyerek kendisini Hayberli birisi diye tanıttı ve onlara tuzak kurup Hayber'in dışında bir harabede tek tek öldürdü.

Berrâd b. Kays, dört adet genç ve dişi deve karşılığında, şair Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî'den olup bitenleri Kureyş'in ileri gelenlerine süratle haber vermesini istedi. Bunlar: Abdullah b. Cüd'ân, Hişâm b. el-Muğîre, Harb b. Ümeyye, Nevfel b. Mu'âviye ed-Dîlî ve Ebû Müsâhik Bel'â' b. Kays el-Ya'murî'dir (بلعاء بن قيس). Berrâd, haberler Hevâzin'e ulaşmadan Mekke'ye varmasını, Hevâzin'in reisleri Urve'ye karşılık ani bir baskınla Kureyş'in büyüklerinden birini intikam için öldüreceklerini bildirmesini ve bunu bir sır olarak saklamasını, Bişr'e tembihledi.

Kureyş liderleri, Ukâz Çarşısı'nda ticari faaliyetlerde bulunurken durumdan haberdar oldular. Hevâzin'in durumdan haberdar olup baskın yapmalarından korktular. Kureyşliler, meseleyi gizli görüşmek üzere ayrılıp bir kenara çekildi. Kureyşli reisler, Kays Aylân'ın reislerinden Ebû Berâ Âmir b. Mâlik b. Ca'fer'i muhatap alıp onunla problemi çözmeyi kararlaştırdılar. Âmir b. Mâlik ile yapılan görüşmeler neticesinde sulhun sağlanmasına ramak kaldı. Lakin Kureyşlilerden bir grup, Mekke'deki akrabaları tehlike altında oldukları korkusuna kapılıp Hevâzinlilere hissettirmeden gizlice Ukâz'dan ayrıldı.

Ukâz'a gelen Araplar, silahlarını Abdullah b. Cüd'ân'a emanet ederlerdi. Hac mevsimi bittiğinde, Ukâz Çarşısı'nın serbest ticaret faaliyetleri yapıldığı süre dolduğunda veya oradan ayrılmak istenildiğinde silahlar geri alınırdı. Harb b. Ümeyye, Berrâd b. Kays olayı münasebetiyle, Abdullah b. Cüd'ân'dan Hevâzinlilerin silahlarını iade etme-

[244] el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî'ye (100-175/718-791) göre "cimri ve kimsesiz adam" anlamına gelen "العُضْرُوط" kelimesinin çoğulu "عضاريط"in karın tokluğuna çalışan, kervanlara bir nevi paralı koruma işi yapan kişiler anlamına gelmektedir (العِضْرِط : اللَّئِيمُ من الرجال والعُضْرُوط : الذي يَخدِمُكَ بطَعام بطنه وهم العَضارِيطُ والعَضارِطةُ) (*Kitâbü'l-Ayn*, II,326 "عضرط" md.; Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, IV,3160 "عضرط" md.). el-Belâzürî'nin *Ensâb*'ının eserin yazmasının hamişinde yer alan bir kayda göre ise "عضاريط" kelimesinden maksat Ebnâlardır (الأبناء). Ebnâ: Takriben M. 575'lerde başlayıp elli yıl kadar devam eden Yemen'deki Sâsânî hâkimiyeti sırasında İranlı asker, memur ve idarecilerin Yemenli kadınlarla evlenmeleri sonucunda yeni ve oldukça kalabalık Ebnâ (oğullar) denilen bir topluluk ortaya çıkmıştır. Bu zümre kültür bakımından Araplaşmıştır. Ölümüne kadar San'a'da Sâsânî valisi olarak kalan Vehriz'den sonra sırasıyla Merzübân, Teynucan, Hürre Hüsre ve Bâzân valilik yapmıştır. Bâzân ve mensubu bulunduğu Ebnâ zümresi hicrî 10. yılda Müslüman olmuştur (Muhammed b. Sa'd (160-230/777-845), *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, Beyrut ts., V,533; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî (224-310/838-923), *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut 1987, III,399; Süheylî, I,187; M. Fayda, "*Ebnâ*", DİA, X,78-79).

mesini istedi. Abdullah b. Cüd'ân, hıyanet olduğu için bu teklifi şiddetle reddetti; fakat Kureyşlilerin kendilerini korumaları için onlara yüzer zırh, mızrak ve kılıç verdikten sonra ilanat yaparak herkesin kendisinden silahlarını almalarını istedi.

Kureyşliler, Hevâzinlilerle baş edemeyeceklerini bildikleri için, Abdullah b. Cüdân, Harb b. Ümeyye, Ümeyye b. el-Muğîre ve el-Velîd b. el-Muğîre, Kays Aylân'ın reisi Âmir b. Mâlik'e: "Mekke'de karışıklık ve harp hali çıktığına" dair haber gönderip aceleyle Harem'e doğru hareket ettiler.

Berrâd b. Kays'ın Hevâzinin ileri gelenlerinden er-Rehhâl Urve b. Utbe'yi öldürdüğünü haber alan Âmir b. Mâlik: "Harb ve İbn Cüd'ân, beni kandırdı" dedi. Ukâz'da bulunan Hevâzinliler ile birlikte peşlerine düştü. Nahle'de onlara ulaştılar. Kureyş'in merkez kuvvetlerine Harb b. Ümeyye, sağ ve sol kanatlardan birisine Abdullah b. Cüd'ân diğerine ise Hişâm b. el-Muğîre komutanlık yaptı.[245] Nahle'de yaşanan kısa süreli çatışmalardan sonra gece bastırdı ve Kureyşliler de geri çekilip Harem'e sığındı. Benî Âmir'den el-Edrem b. Şu'ayb (الأدرم بن شعيب), Kureyş'e gelecek yıl Ukâz'da savaşmak üzere döneceklerini ve Kureyş reislerinden birini Urve er-Rehhâl'a karşılık intikam almak için öldüreceklerini ilan etti. Oysa Berrâd b. Kays Kureyşli olmamakla birlikte, hem kabilesi hem daha sonradan sığındığı kişiler tarafından kovulmuş, himaye hakkını kaybetmiş; bir nevi vatandaşlıktan çıkarılmış birisidir. Hevâzin'in, Berrâd'ın yaptıklarından Kureyş'i mesul tutması tamamen haksızlıktır. Harb b. Ümeyye'de oğlu Ebû Süfyân'a: Gelecek yıl savaşmak üzere Ukâz'a geleceklerini bildirmesini istedi. (1) Bu olaya Yevmü Nahle (يَوْمُ نَخْلَةَ) denir.

O yıl Ukâz Çarşısı kapalı kaldı.

(2) Hevâzin ve Kinâne kabileleri, bir yıl savaşa hazırlandıktan sonra, Ukâz'da Şemze denilen yerde karşı karşıya geldiler (يَوْم شَمْطَة).[246] -Kinâne, Esed b. Huzeyme, Ehâbîş denilen[247] kabileler ittifakı ile birlikte hareket eden- Kureyşlilerin teşkil ettiği

[245] el-Belâzürî, *Ensâb*, I,101-102.

[246] el-Belâzürî, *Ensâb*, I,112-113.

[247] Ehâbîş: Mekke çevresinde yaşayan ve Kureyş'in müttefiki olan çeşitli kabilelerin oluşturduğu bir ittifakın adıdır. Ehâbîş kelimesi Arapça'da "çeşitli kavimlere mensup insan topluluğu" anlamına gelen uhbûş veya uhbûşenin çoğuludur [(الْأَحَابِيش وَهُمُ : الْحَارِثُ بْنُ عَبْدِ مَنَاةَ بْنِ كِنَانَةَ ، وَعَضَلٌ ، وَالْقَارَةُ ، وَدِيشٌ ، وَالْمُصْطَلِقُ) İbn Sa'd, I,127; (مِنْ خُزَاعَةَ حَلَفهمْ بِالْحَارِث بْن عَبْد مَنَاة الْأَحَابِيش : الَّذِينَ حَالَفُوا قُرَيْشًا ، هُمْ بَنُو الْمُصْطَلِقِ سَعْد بْن عَمْرو ، وَبَنُو الْهُوْن بْن خُزَيْمَةَ ، اجْتَمَعُوا بِذِنَبِ حَبْشِيّ ، وَهُوَ جَبَلٌ بِأَسْفَلِ مَكَّةَ ، فَتَحَالَفُوا بِاللهِ إِنَّا لَيَدٌ عَلَى غَيْرِنَا ، مَا سَجَى لَيْلٌ وَوَضَحَ نَهَارٌ ، وَمَا رَسَا حَبْشِيّ مَكَانَهُ ، فَسُمُّوا : أَحَابِيش بِاسْمِ الْجَبَلِ ، قَالَ حَمَّادٌ الرِّوَايَة : سُمُّوا أَحَابِيش لِاجْتِمَاعِهِمْ ، وَالتَّجَمُّعُ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ هُوَ التَّحَبُّشُ ، قَالَهُ ابْنُ قُتَيْبَةَ فِي كِتَابِ (الْمَعَارِف) لَهُ : رَأَيْتُ ذَلِكَ بِخَطِّ جَدِّي رَحِمَهُ اللهُ وَقَالَ : إِنَّهُ قَرَأَهُ عَلَى أَبِي ، عَلِيٍّ شَيْخُهُ عُمَرُ بْن مُحَمَّد الْأَزْدِي) İbn Seyyidinnâs, II,38-39]. Mekke'nin kuzey ve güney bölgelerinde yaşayan Hâris b. Abdümenât b. Kinâne, Benî Duil b. Bekr b. Abdimenat b. Kinane, el-Hevn b. Huzeyme b. Müdrike ile el-Hevn b. Huzeyme'den olan el-Kâre, Adel ve Dîş, Huzâa'dan Mustalik ve Hayâ kabilelerine Ehâbîş adı verilmiştir. Bazı kaynaklarda, Kureyşliler'le Mekke yakınlarındaki Hubşî dağı eteklerinde anlaşma yapmış olduklarından bu kabilelere Ehâbîş denildiği rivayet edilmektedir. Ehâbîş'in Kusay b. Kilâb, Abdümenâf b. Kusay ve Muttalib b. Abdümenâf dönemlerinde Kureyşliler ile yaptığı ittifak İslâmiyet'ten sonra da devam etmiştir. Ehâbîş, İslâm öncesinde Kureyş ve Kays Aylân kabileleri arasında meydana gelen Ficâr Harbi'nde Kureyş'in safında bulunmuş, bu kabilenin Hz. Peygamber (a.s.) sebebiyle Hâşimoğulları'na karşı uyguladığı boykotta yine onun yanında yer almıştır. Mekke çevresinde bedevî bir hayat süren

ordunun sağ ve sol kanatların birisine Abdullah b. Cüd'ân, diğerine Küreyz b. Rebîa (كريز بن ربيعة) komutanlık yaptı. Abdullah b. Cüd'ân, kendi kabilesi olan Teym b. Mürre'nin silahlandırdıkları hariç, hesabına yüz askeri başta zırh olmak üzere gerekli silahlarla teçhiz etti. Benî Bekir b. Abdimenat b. Kinâne'ye -savaştan kısa bir süre sonra ölen- şair Bel'â' b. Kays,[248] Ehâbîş'e el-Huleys el-Kinânî (الحليس الكناني) komutanlık yapıyordu. Merkez kuvvetlerle birlikte genel idare ise Harb b. Ümeyye'nin elindeydi.[249] Kureyş ve müttefikleri, tam bir dayanışma içinde savaş meydanına çıktılar.

Kilâb ve Benî Ka'b[250] dışında Süleym ve Hevâzin'in bütün kollarının ve müttefiklerinin teşkil ettiği kuvvetleri ise Mesûd b. Mu'attib es-Sekafî idare ediyordu. Ordularında Âmir b. Mâlik, Subey' b. Rebî'a b. Mu'âviye en-Nasrî, Düreyd b. Samme, Ebû Urve b. Mes'ûd, Avf b. Ebi Hârise el-Mürrî ve Abbâs b. Ri'l es-Sülemî gibi ileri gelenler de bulunuyordu.[251]

Bu savaşta, günün başlangıcında savaş Hevâzin'in aleyhine cereyan etti. Fakat Hevâzin'in savaş meydanında sebat etmesi neticesinde durum değişti. Harp kızıştı; Kureyş'in müttefiklerinden, sadece bayraklarının çevresinde 80 veya 100 kişi öldürüldü. Kureyşlilerin ileri gelenlerinden kimse öldürülmedi.

(3) Hevâzin'in galip geldiği I. Ukâz Günü de denilen Yevmü'l-Ablâ[252]: Bu savaşta Kureyş'in ileri gelenlerinden, -Hz. Peygamber'in (a.s.) sahâbesi- Zübeyr'in (r.a.) babası el-'Avvâm b. Hüveylid, Mürre b. Mu'attib es-Sakafî tarafından öldürüldü.

Ehâbîş'in, Kureyş'in Hz. Peygamber ile yaptığı savaşlarda çok önemli rol oynadığına dair görüşler doğru değildir. Onlar da diğer kabileler gibi çeşitli vaatler karşılığında Kureyş safında yer almışlardı. Uhud Gazvesi'ne 2000 kişiyle katılan Ehâbîş'in reisi Huleys b. Zibbân, Kureyşliler'in savaş sonrası Müslüman şehitlere reva gördükleri saygısızlığı şiddetle kınamıştır. Kureyş'in müttefiki olarak Hendek Gazvesi'ne de katılan Ehâbîş'in bazen Kureyş'e muhalefet ettiği de olmuştur. Meselâ Hz. Peygamber'in (a.s.) hicretin 6. (628) yılında ashabıyla birlikte umre için gittiği Mekke'ye sokulmamasını doğru bulmamış, Müslümanların umreden menedilmesi ve uzlaşmaya gidilmemesi halinde ittifakı bozacağını bildirmiştir. Resûlullah'ın (a.s.) Hudeybiye'de Kureyş'e gönderdiği elçi Hırâş b. Ümeyye'nin öldürülme teşebbüsünü Ehâbîş'in reisi Huleys b. Alkame engellemişti. Ancak muahede sonunda Arap kabilelerinin Kureyş'i veya Müslümanları tercihte serbest bırakılmaları üzerine Ehâbîş yine Kureyşliler'in yanında yer almıştı. Kureyşli müttefikleri gibi Ehâbîş de Mekke'nin fethinden (8/630) sonra Müslüman olmuş, Emevîler zamanına kadar Mekke çevresinde yaşamaya devam etmiştir (M. A. Kapar, *"Ehâbîş"*, DİA, X,497).

[248] (بلعاء بن قيس بن عبد الله بن يعمر الشداخ بن عوف بن كعب بن عامر بن ليث) el-Belâzürî, *Ensâb*, XI,88.

[249] Belâzirî'ye göre ez-Zübeyr b. Abdilmüttalib Benî Hâşim'e, Harb b. Ümeyye Benî Abdişşems ve müttefiklerine, İkrime b. Hâşim Benî Abdiddâr ve müttefiklerine, Huveylid b. Esed Benî Esed b. Abdiluzzâ'ya, Mahreme b. Nevfel Benî Zühre'ye, Abdullah b. Cüd'ân Benî Temîm'e, Hişâm b. el-Muğîre Benî Mahzum'a, el-Âs b. Vâil Benî Sehm'e, Ümeyye b. Halef Benî Cumah'a, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl Benî Adiy'e, -Süheyl b. Amr'ın babası- Amr b. Abdişems Benî Amir b. Lüey'e ve -Ebû Ubeyde'nin babası- Abdullah b. Cerrâh Benî Fihr'e ait kuvvetleri idare ediyordu (*Ensâb*, I,102).

[250] Kilâb ve Benî Ka'b kabileleri, Yevmü Nahle dışında Ficâr Savaşları'na katılmamışlardır (İbn Abdirabbih, *'İkdü'l-Ferîd*, VI,106).

[251] İbn Sa'd, I,127.

[252] الأبلاء: Ukâz'a yakın bir dağın veya büyük beyaz bir kayanın ismidir.

Birincisi: O (a.s.) fiilen savaşa katılmamış; amcalarına ait eşyaları korumuş ve atılan okları toplayıp onlara vermekle yetinmiştir.[269] Süheylî, Hz. Peygamber'in (a.s.) Ficârü'l-Berrâd'a fiilen iştirak etmediğini, onun (a.s.) Haram Aylar'da ve müşrikler arasında cereyan eden bir savaşa katılmasının mümkün olmadığını kaydeder ve Allah'ın bir mümine ancak İ'lâ-yi Kelimetullah için savaşa izin verdiğini belirterek görüşünü desteklemeye çalışır.[270]

Bu konuda el-Câhız'ın tespitleri önemlidir: "Tenkitçi şöyle demektedir: Araplar, özellikle de Kureyşliler, Harem bölgesinde Haram Aylar'da olmadıkça Ficâr savaşlarına fücûr demiyorlardı. Hz. Peygamber (a.s.) 14 yaşında -ki bu yaşta olan ergendir- bu savaşta bulundu. Daha sonraları da: 'Ficâr'a tanık oldum; amcalarıma ok veriyordum' buyurdu. Bu tenkide cevabımız şöyledir: Benî 'Âmir b. Sa'saa, -Urve er-Rehhâl'i öldürdüğü için- Berrâd b. Kays'ın cezalandırılmasını, Harem ahalisi olan Kureyş ve Kinâne'den istedi. Hâlbuki Benî 'Âmir b. Sa'saa, bu olayla alakası olmayan Kureyş ve Kinâne'den talepte bulunduklarını, Berrâd b. Kays'ın himaye hakkını kaybetmiş ve kovulmuş olduğunu biliyorlardı. Benî 'Âmir b. Sa'saa, Kureyş ve Kinâne'nin haremlerine gelip başkasının suçundan dolayı onları mesul tuttular. Kureyş ve Kinâne, savaş istemedikleri halde, canlarını, mallarını ve ailelerini savunmak için savaşmak zorunda kaldılar. Bu nedenle Allah, Peygamberini o konumda bulundurdu. Onun (a.s.) gelişiyle (âleme teşrifi veya bisetiyle), Zîkâr Savaşı'nda İranlılar karşında Araplara zafer verildiği gibi Kureyş ve Kinâne'ye de yardım edildi."[271]

el-Câhız'ın bu cevabı, İslâm'ın İ'lâ-yi Kelimetullah dışında, bir insanın kendi canını, ırzını, malını ve benzeri meşru sebeplerden dolayı müdafaa-i nefis şeklinde mücadelelere girişmesine izin verdiğini hatırlatır. "*Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever*"[272] meâlindeki âyet bu kabildendir.

İkincisi: Bazı rivâyetlere göre ise Hz. Peygamber (a.s.) amcaları ile birlikte katıldığı savaşta ok atmış, bundan dolayı pişman olmadığını ve atılan okları toplayıp amcalarına verdiğini beyan etmiştir.[273] Bunu teyit eden başka bir rivâyette ise Hz. Pey-

---

[269] (كُنْتُ أَنْبُلُ عَلَى أعمامي أى أرد عنهم نَبْلَ عَدُوِّهِمْ إِذَا رَمَوْهُمْ بِهَا) İbn Hişâm, I,95-98.

[270] (وَإِنَّمَا لَمْ يُقَاتِلْ رَسُولُ اللهِ - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَعَ أَعْمَامِهِ وَكَانَ يَنْبُلُ عَلَيْهِمْ وَقَدْ كَانَ بَلَغَ سِنَّ الْقِتَالِ لِأَنَّهَا كَانَتْ حَرْبَ فُجَّارٍ وَكَانُوا أَيْضًا كُلُّهُمْ كُفَّارًا، وَلَمْ يَأْذَنِ اللهُ تَعَالَى لِمُؤْمِنٍ أَنْ يُقَاتِلَ إِلَّا لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللهِ هِيَ الْعُلْيَا) Süheylî, II,147.

[271] el-Câhiz, I,165-166.

[272] el-Hucurât 49/9.

[273] (قَدْ حَضَرْتُهُ مَعَ عُمُومَتِي، وَرَمَيْتُ فِيهِ بِأَسْهُمِي، وَمَا أُحِبُّ أَنِّي لَمْ أَكُنْ فَعَلْتُ) İbn Sa'd, I,128. (وروى ابن سعد إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: قد حضرته- يعني: حرب الفجار- مع عمومتي ورميت فيه بأسهم وما أحب أني لم أكن فعلته وكنت أنبل على أعمامي) eş-Şâmî, II,152.

gamber'in (a.s.) Ficâr Savaşı'nda on küsur ok attığı ve bu okların kendisi tarafından ok yapımında kullanılan bir ağacın dallarından yapıldığı bildirilir.[274]

Hakîm b. Hizâm (v. 54/674 [?]),[275] Resûlullah'ın (a.s.) Ficâr Savaşı'na katıldığını gördüğünü nakletmiştir.[276] el-Halebî, hadîsin zahirine göre onun (a.s.) Ficârü'l-Berrâd dışında başka bir savaşa katılmadığını kaydeder. İbn Kesîr ise Şereb (Ukâz) Savaşı'na katıldığını belirtir ki bu savaş, yukarıda anlatılan Ficârü'l-Berrâd'ın bir safhasıdır.

Zührî'den nakledilen rivâyete göre Hz. Peygamber (a.s.) (II.) Ukâz Savaşı (Yevmü Şerib) dışındakilere katılmamıştır. O (a.s.) (II.) Ukâz Savaşı'na katıldığı için Kureyş ve müttefikleri galip gelmiş, diğerlerinde ise yenilmişlerdir.[277] İbnü'l-Esîr, bu fikre karşı çıkar ve onun (a.s.) peygamber olduktan sonra katıldığı savaşlarda bile ashabının mağlûp olduklarını hatırlatır.[278]

Netice olarak: Câhiliye devrinde meydana gelen ve eyyâmü'l-Arab[279] da denilen Ficâr Savaşları gibi hadiseler, karmaşık bir yapıya sahiptir ve tesadüfî olmaktan öte siyasi nüfuz sağlamak, iktisadi güç elde etmek, toplum hayatında kabile mensuplarını her durumda koruyup kollamak (asabiye, hilf, civâr, himâye, ilâf, emân) ve Arabistan'ın tamamını kapsayan merkezî bir idarenin bulunmaması gibi amiller nedeniyle meydana gelebilir. Böyle olayların neden olduğu problemlerin çözümünde de güç, güç dengeleri, çeşitli çıkar ilişkileri, fazilet/erdem, bilgelik (hilm ve hikmet), cesaret, cömertlik ve adalet gibi farklı amiller etkin olur.

---

[274] وقال في حديث النبي صلى الله عليه وسلم رميت يوم الفجار بضعة عشر سهما من قضى قال ابن سلام قوله من قضى يعني من صنعته أي من عمله) Ebû Muhammed Kasım b. Sabit b. Hazm el-Avfî es-Serakustî (255-302), *ed-Delâil fî Garîbi'l-Hadîs*, thk. Muhammed b. Abdillah el-Kannâs, Riyad 1422/2001, I,53-54. (قلتُ: القضَة بتخفيف الضاد ليست منْ حدّ المضاعَف، وَهِي شَجَرةٌ من شَجَرِ الحمض مَعْرُوفَة. وَأَخْبرني المنذريُّ عَن الْحَرَّاني عَن ابْن السّكيت قَالَ: القضَة نبْتٌ، يجمَعُ القضينَ والقضون، وَإذا جمعتَه على مثَال البُرَى قلتَ القضَى) Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî (v. 370), *Tehzîbu'l-Luga*, thk. Muhammed İvaz, Beyrut 2001, VIII,209.

[275] Kureyş'in Benî Esed kolundan, sahâbe Ebû Hâlid Hakîm b. Hizâm b. Huveylid, doğum tarihi hakkında farklı görüşler mevcuttur; genellikle kabul edilen rivayete göre Fil Vakası'ndan on üç yıl önce (556, 557, 558) dünyaya geldi. Fil Vak'ası'nı çok iyi hatırladığını söylediği nakledilir. Hakîm (r.a.), Hz. Hatice'nin (r.anha) yeğeni ve Zübeyr b. Avvâm'ın (r.a.) amcasının oğludur. Ficâr Savaşları'na katılmış ve babası bu savaşların birisinde öldürülmüştür. Hakîm (r.a.) bi'setten önce Hz. Peygamber'in (a.s.) yakın arkadaşı idi (İ. Sarıçam, "*Hakîm b. Hizâm*", DİA, XV,187).

[276] İbn Sa'd, I,128; eş-Şâmî, II,152.

[277] el-Belâzürî, *Ensâb*, I,113.

[278] H. Algül, "*Ficâr*", DİA, XIII,52.

[279] Eyyâmü'l-Arab (أيّام العرب): Bu isim tamlamasındaki yevm'in çoğulu olan eyyâm kelimesi hal ve zarf/mahal ifade eder. Mesela "يوم ذو أيام" (şiddetli ve mihnetli gün) "أيّام الله" (Allah'ın günleri; yani Allah'ın nimetleri) tabirinde olduğu gibi (İbrâhim 14/5; el-Câsiye 45/14). Eyyâm kelimesi: "*Eğer siz (Uhud'da) bir acıya uğradınızsa, (Bedir'de de düşmanınız olan) o kavim de benzer bir acıya uğramıştır. O günleri (وَتِلْكَ الأَيَّامُ) biz insanlar arasında döndürür dururuz (zaferi bazen bir topluma bazen öteki topluma nasip ederiz)...*" (Âl-i İmrân 3/140) meâlindeki âyette zikredilmiştir. Eyyâmü'l-Arab tamlamasında eyyâm kelimesi ile kast edilen; Câhiliye devrinde ve İslâmiyet'in ilk zamanlarında meydana gelen Arap tarihinin önemli hâdiseleridir (Aynî, XVII,66; Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, Maarif matbaası neşri, 1941, IV,421; Zebîdî, III,153 vd.; Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, IV,5263 "يوم" md.; *Tecrîd Tercemesi*, III,153).

16. Hilfü'l-Fudûl

Hz. Muhammed (a.s.) 20 yaşında iken Zilkade ayında.[280]

Hilf (اَلْحِلْفُ)[281] masdarı (çoğulu: أحلاف: ahlâf), sözlükte "birbirine ahdetmek/söz vermek" demektir.[282] "اَلْحَلْفُ", "اَلْحَلِفُ" ve "اَلْحِلْفُ" kelimeleri hepsi aynı maddeden olup yemin etmek anlamlarına gelir. "اَلْحَلِيفُ" birinin "yeminleştiği kişi" manasına gelir, yardımcı/nâsır gibi. Bu kelimenin çoğulu "حُلَفَاءُ"dır.[283] İslâm öncesi Arap örfünde bir ittifak ve dayanışma yemini olan hilf: Kabileler veya şahıslar arasında: 1- Yardımlaşma, 2- Dayanışma, 3- Himaye/koruma, 4- Savunma veya 5- Mazlumun hakkını almak gibi gayelerden birini veya birkaçını gerçekleştirmek için yaptıkları antlaşma ve ittifakları ifade eder. Hilf yapan kişilere halîf (çoğulu ahlâf veya hulefâ) denir.[284] Câhiliye devrinde hilf; yeminle kurulan dostluktur ki, birbirine vâris olmayı da gerektiriyordu. Bu dostluk ve ittifaklar, diğer bir veya birkaç kabilenin aleyhine hareketi netice verebilen mütecaviz bir yapıya da sahip olabiliyor idi.

İslâmiyet'ten önce, Mekke'de Hilfü'l-Fudûl (حِلْفُ الْفُضُولِ) adıyla anılan iki ayrı antlaşma yapıldığı rivâyet edilir:

Birincisi: Şehrin ilk sakinleri olan Cürhüm kabilesinden Fadl (çoğulu fudûl) adını taşıyan üç şahsın (Fadl b. Fedâle, Fadl b. Vedâa, Fudayl b. Hâris veya Fadl, Feddâl, Fudayl, Fedâle) kendi aralarında, kimsesiz birine zulüm yapıldığında hakkını alıncaya kadar kabileleriyle birlikte ona yardım edeceklerine dair sözleşmeleri sonucu kurulan ittifaktır. Tesirini uzun süre gösteren bu antlaşmaya Hilfü'l-Fudûl (Fadllar'ın yemini) ismi verilmiştir.[285]

---

[280] İbn Sa'd, I,128; Süheylî, II,46,47; İbn Kesîr, I,258; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,171,227.

[281] ["اَلْحِلْفُ" (el-hilf) bazı kimseler beyninde münakid olan ahd ve peymana denir; "يقال بينهم حلف أي عهد". Ve hulus üzere olan dostluğa ve sadâkate denir: "بينهما حلف أي صداقة". Ve şol yâr-ı sâdıka denir ki dostuna gadr ve hıyanet eylememek zımnında ahd ve yemin eyleye; cem'i "أحلاف" (ahlâf) gelir. ve Züheyr nâm şairin işbu: "تَدَارَكْتُمَا الْأَحْلَفَ قَدْ ثُلَّ عَرْشُهَا وَذُبْيَانَ قَدْ ذَلَّ بِأَفْدَمِهَا النَّعْلُ" beytinde vâki' olan ahlâftan murad Esed ile Ğatafan kabilelerîdir ki birbirine lede'l-iktizâ' teavün ve tenâsür eylemek üzere ahd ve yemin eylemişler idi. ve Sakif kabilesinden bir cemaate ahlâf ıtlak olunurdu. Ve Kureyş kabilesinde "أحلاف" (ahlâf) altı kabileden ibarettir ki 1) Abdüddar 2) Ka'b, 3) Cumah, 4) Sehm, 5) Mahzum, 6) Adiy kabileleridir. Sebebi budur ki yedlerinde olan hicabet ve sikayet-i Ka'be-i Mükerreme'yi ahz eylemek daiyesinde olduklarında Abdüddar cemaati ibâ ve imtinâ' eylemeleriyle kabâil-i mezbûreden her bir Abdüddar güruhunu istishab ve avn ve nusret edip Benû Abdimenâf'a makhûr ve paymal ettirmemek babında bi'l-cümle ahd ve peyman eylediler. Kezalik Benû Abdimenâf "أحلاف" (ahlâf)ları olan Esed ve Zühre ve Teym kabileleriyle akd-i ittihad edip bir çanağa tîb-i ratb memlû' eyledikten sonra âdet-i Câhiliye üzere ellerini ona idhal ve tîble âlude edip her biri te'kiden li'l-kasem ellerini cidâr-ı Ka'be'ye mesh eylediler. Ve Fârûk-ı a'zam radiyallahu anhu Adevî olmakla "اَلْحَلَفِيُّ" (ahlâfî) ıtlak olunur idi. pes "أحلاف" (ahlâf), "أنصار" (ensâr) lafzı gibi isim itibar olmuştur] [Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, IV,3662 "حلف" md.).

[282] (يقال حَلَفَ به أي عَهِدَهُ و حَالَفَهُ أي عاهده وتحالفوا أي تعاهدوا و في الحديث أنه حالف بين قريش والأنصار يعني آخى بينهم)

[283] Muslihuddin Mustafa Ahterî (v. 968/1560-61), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1292, I,197.

[284] İbn Sa'd, I,75,78; N. Özkuyumcu, "*Hilf*", DİA, İstanbul 1998,XVIII,29.

[285] Süheylî, II,45-46; İbnü'l-Esîr İzzeddin Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (555-630/1160-1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, Mısır 1349, II,25-26.

İkincisi ise Hz. Peygamber'in (a.s.) tanık olduğu Hilfü'l-Fudûl Cemiyeti'dir. Bu ittifak, Cürhümlü üç şahsın kurduğu cemiyeti çağrıştırdığı için bu isimle anıldığı söylenir.

Başka bir rivâyete göre ise Mekke'de akdedilen Hilfü'l-Mutayyebîn ve Hilfü'l-Ahlâf'tan daha üstün olması ve Kureyşlilerin bu ittifakı: "Bu bir fazilet/erdem (فضل) yeminidir" diye nitelemeleri sebebiyle: Hilfü'l-Fudûl (faziletliler/erdemliler yemini/ittifakı) ismi verilmiştir.[286]

Peygamber Efendimiz (a.s.) yirmi yaşlarında iken amcalarıyla birlikte katıldığı son Ficâr Savaşı'ndan dönüldükten sonra, Haram Aylar'dan Zilkade ayında, Yemenli Kahtânî Mezhic'in alt kollarından Benî Zübeyd[287] kabilesinden bir adamın satmak üzere Mekke'ye getirdiği malını Kureyş eşrafından Âs b. Vâil satın aldı; fakat parasını ödemedi.

Âs b. Vâil adamın malını kendisine geri vermesi isteğine de yanaşmayınca, adamcağız: Abduddar, Mahzum, Cuman, Sehm ve Adî b. Ka'boğulları gibi, Mekke'nin nüfuzlu ailelerinin ileri gelenlerine başvurup Âs b. Vâil'deki alacağını tahsil etmek için kendisine yardım etmelerini istedi. Fakat, bunlar Zübeydî'ye yardımcı olacakları yerde, Âs b. Vâil'i kayırdılar, onu da azarladılar.

İşin kötüye gittiğini gören ve çaresizlik içinde kalan Zübeydî, güneşin doğmak üzere olduğu ve Kureyş ileri gelenlerinin de Kâbe'nin çevresinde küme küme oturdukları bir sırada, Ebu Kubeys Dağı'na çıkarak "Ey Fihr hanedanı!" diye seslenip okuduğu bir şiirle, uğradığı zulmü ve haksızlığı ilan edip yardım istedi. İlk harekete geçen zat, Peygamber Efendimiz'in (a.s.) amcası Zübeyr b. Abdilmuttalib oldu.

Hicretten yaklaşık olarak otuz üç yıl önce, -Ficâr Savaşları'nın yıkıcı sonuçarını ve acı tecrübelerini henüz yaşamış olan- Kureyş'ten Benî Hâşim, Benî Muttalib ve antlaşmalıları (ahlâf) Benî Esed, Benî Zühre, Benî Teym, Benî Hâris kolları, Abdülmuttalib'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Zübeyr'in öncülüğünde, Darünnedve'de toplandılar. Ficârü'l-Berrâd'ın son karşılaşması Şaban[288] veya Şevvâl[289] ayında oldu, Hilfü'l-Fudûl ise Zilkâde ayında akdedildi. Hilfü'l-Fudûl'a Kureyş'in Abdüşşems ve Nevfel kolları da katıldı. Durumu aralarında konuştular, ne şekilde hareket edileceğini görüşbirliğiyle belirlediler. Bu hususta antlaşmaya, birbirlerini davet ettiler. Sonra -Benî Teym'den ve Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) babasının amcası oğlu- Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde toplandılar. Toplantıya katılanlar ayağa kalktılar, birbirlerinin ellerini tutarak, hakkını geri alıncaya kadar mazlumla birlikte hareket etmek, geçimde yardımlaşmak ve mal paylaşmak üzere sözleştiler (تعاقدوا في دار ابن جدعان في شهر حرام قياما يتماسحون بأكفهم صعدا ليكونن مع المظلوم حتى يؤدوا إليه حقه ما بل بحر صوفة وفي التأسي في المعاش والتساهم بالمال).[290]

[286] M. Hamidullah, *"Hilfü'l-Fudûl"*, DİA, XVIII,31.

[287] İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, Beyrut 2001, s. 411.

[288] (وَكَانَ حِلْفُ الْفُضُولِ بَعْدَ الْفُجَارِ وَذَلِكَ أَنَّ حَرْبَ الْفُجَّارِ كَانَتْ فِي شَعْبَانَ وَكَانَ حِلْفُ الْفُضُولِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ قَبْلَ الْمَبْعَثِ بِعِشْرِينَ سَنَةً) Süheylî, II,46,47; İbn Kesîr, I,258; *Tecrîd Tercemesi*, VII,73-74.

[289] (كَانَ الْفُجَّارُ فِي شَوَّالٍ وَهَذَا الْحِلْفُ فِي ذِي الْقَعْدَةِ) İbn Sa'd, I,128.

[290] Ebû Hâmid İzzeddîn Abdülhamîd b. Hibetullah b. Muhammed b. Hüseyin İbn Ebi'l-Hadîd (586-

Bu girişimin oluşumunda, Ficâr Savaşları'nın yıkıcı etkileri ve Mekke toplumunda meydana getirdiği infialin etkisi göz ardı edilemez. Durumun vahametini idrak eden erdemli insanlar, toplumun tekrar böyle elim olaylara maruz kalmasına razı göstermeyecekleri muhakkaktır.

Bu ittifaka Kureyş'in Abdüddâr, Mahzûm, Cümah, Sehm ve Adî kolları katılmadılar. Bununla da yetinmeyip Hilfü'l-Fudûl ittifakına katılmayacaklarına dair karşı bir antlaşma yapıp yemin ettiler.

Hilfü'l-Fudûl Cemiyeti'nin ilk icraatı, söz konusu Zübeydî'nin alacağını, Âs b. Vâil'den tahsil etmek olmuştur. Bu konuda başka türlü rivâyetler de nakledilmiştir.[291]

Hz. Peygamber (a.s.), gençliğinde katıldığı bu ittifaka dair duygularını, İslâm çağında, şu ifadelerle dile getirmiştir: "Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde bir antlaşmaya şahit oldum. Ona (Hilfü'l-Fudûl'a) katılmak bana kırmızı deve sürülerine sahip olmaktan daha sevimlidir. İslâm çağında böyle bir antlaşmaya çağrılsam yine kabul ederdim. İslâm onu (Hilfü'l-Fudûl'u) teyit edip güçlendirmekten başkasını yapmaz. O zaman hakkı sahibine iade etmek ve zalimin mazluma üstünlük taslamasına engel olmak üzere antlaştılar".

Süheylî, bu hadîsi Süfyân b. Uyeyne'nin senediyle nakletmiş ve hadîsin Hâris b. Abdillah b. Ebî Üsâme et-Temîmî'nin *el-Müsned*'inde yer aldığını kaydetmiştir.[292]

Hz. Peygamber (a.s.) başka bir hadîsinde: "İslâm'da hilf yoktur. Câhiliye devrinde tesis edilen hilfleri İslâm sadece tam teyit eder" (لا حِلْفَ فِي الإِسْلاَمِ وَأَيُّمَا حِلْفٍ كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ لَمْ يَزِدْهُ الإِسْلاَمُ إِلا شِدَّةً) buyurmuştur.[293] Hadîs, Câhiliye devrinde yapılmış olsa da İslâm'ın meşrû insanî ve ahlakî gayelerle yapılmış ittifakları teyit ettiğini bildirmiş, İslâm'ın yasakladığı hususlarda yapılan Câhiliye devri hilflerini kaldırmıştır.

656/1190-1258), *Şerh Nehcü'l-Belâğa*, thk. Muhamed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâr İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, XV,203.

[291] İbn Hişâm, I,140; İbn Sa'd, I,128; İbn Habîb, s. 167; el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, II,293; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,226; Fîrûzâbâdî, s. 1035; Hârizmî, s. 76; *Tecrîd Tercemesi*, VII,73-74; Münir Gadban, *İslâm'da Siyasî Anlaşma -Hilf-*, çev. Mustafa Burak, Adapazarı 1990, s. 13.

[292] Hadîsin rivâyet şekilleri: 1- لَقَدْ شَهِدْتُ فِي دَارِ عَبْدِ اللهِ بْنِ جُدْعَانَ حِلْفًا لَوْ دُعِيتُ بِهِ فِي الإِسْلاَمِ لأَجَبْتُ. تَحَالَفُوا أَنْ تُرَدَّ الْفُضُولُ عَلَى أَهْلِهَا، وَأَلا يَعُزَّ ظَالِمٌ مَظْلُومًا

2- لقد شهدت في دار عبد الله بن جدعان حلف الفضول أما لو دعيت إليه اليوم لأجبت وما أحب أن لي به حمر النعم وأني نقضته.

3- لقد شهدت في دار عبد الله بن جدعان حلفا ما أحب أن لي به حمر النعم ولو دعي به في الإسلام لأجبت.

4- شهدت حلفا في دار عبد الله بن جدعان لم يزده الإسلام إلا شدة ولهو أحب إلي من حمر النعم. Bkz. Ebu'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-İsfahanî (284-356/897-967), *el-Eğanî*, thk. Sümeyr Câbir, Dârü'l-Fikr neşri, Beyrut, XVII,290; Süheylî, II,46; Şâmî, II,154-155.

[293] Kâdî Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (v. 544/1149), *Şerh Sahîh Müslim: İkmâlü'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, thk. Yahya İsmail, nşr. Dârü'l-Vefâ, Mısır 1419/1998, VII,567.

17. Hz. Muhammed'e (a.s.) "el-Emîn" Denilmesi

Bi'setten önce[294] Hz. Muhammed (a.s.) 25 yaşına geldiğinde Mekke'de sadece el-Emîn ismiyle çağrılıyordu.[295]

Emîn, sözlükte "güvenilen ve diyânetine gıpta edilen güçlü, koruyucu kimse" anlamına gelir.[296] "Birine emniyet edip güvenen" anlamındaki emîn kelimesi *Kur'ân-ı Kerîm*'de Resûlullah (a.s.) hakkında: *"O Allah'a inanır, müminlere güvenir"*[297] ifadesi içinde geçmektedir.

Zührî, Hz. Muhammed'in (a.s.), Câhiliye devrinin kötü ahlâk ve âdetlerinden uzak olarak büyüdüğünü belirtir. Allah, onun (a.s.) peygamberliğini murad ettiği için -kavminin idaresi altında olduğu halde- kusur ve ayıplardan koruyup gözetti.

Hz. Muhammed (a.s.), ergenlik yaşına erdiğinde, toplumunun en güzel ahlâklı, en geçimli, en iyi komşuluk yapan, en doğru sözlü, en güvenilen; kötü huylardan, çirkin şeylerden en uzak duran kimsesi idi. O (a.s.), yiğitlik ve insanlık bakımından toplumunun en üstünü, ahlâk güzelliği bakımından en seçkini, soyluluk bakımından en şereflisiydi. Konuya komşuya karşı insanların en iyi davrananı, sakinlik ve yumuşak huylulukta en ulusu idi. Doğru sözlülük ve güvenilirlikte insanların en başta geleni, insanı alçaltan kötülüklerden de en uzak bulunanıydı. Allah, her iyiliği, her üstün meziyeti onda toplamıştı. Güzel ahlâkta ve hasletlerde kemal sahibi olduğu için Mekke'de ona (a.s.) "el-Emîn" deniliyordu.[298] O (a.s.), sadece bu sıfatla çağrılıyordu. Allah, bütün güzel ahlâkları onun (a.s.) şahsında toplamıştı. Hz. Peygamber (a.s.) da Câhiliye dönemindeki durumundan, Allah'ın o dönemde kendisini nasıl koruduğundan zaman zaman bahsederdi.

Hz. Peygamber'in (a.s.), gençlik çağındayken çevresindeki insanlar üzerinde olumlu bir etki bıraktığı muhakkaktır. Yetişkinlik döneminde ortaya koyduğu üstün vasıf ve ahlâk bunun kanıtıdır. Bu üstün vasıf ve ahlâklar, hadîs külliyatlarında tafsilatıyla nakledildi ve beşeriyete yol gösteren ebedî kaideler olarak kaydedildi.

İslâmiyet'ten önce, haksızlığa uğrayanların hakkını korumak üzere Mekke'de kurulan Hilfü'l-Fudûl Cemiyeti'ne aktif bir üye sıfatıyla katılmıştır.

---

[294] Beyhakî, I,90.

[295] İbn Sa'd, I,121,156.

[296] (الأمين : ذكره ابن فارس . ومعناه : القوي الحافظ الذي يوثق بأمانته ويرغب في ديانته ، فعيل بمعنى فاعل من أَمُنَ كَكَرُمَ فهو أمين وأمّان كرمّان . قال الله تعالى : إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ مُطاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ في أحد القولين ، ونسبه القاضي لأكثر المفسرين ، أن الرسول (المذكور : محمد صلى الله عليه وسلم) (Şâmî, I,434). "أَمِنَ" (emîn) gadr ve hiyanet nakîsesinden me'mûn olan mevsûk ve mutemed adama denir. Ve kavi ve zûr-mend adama denir, kuvvetine itimad olunduğu için; يُقَالُ رَجُلٌ أَمِينٌ أَيْ قَوِيٌّ ve مُؤْمَنٌ (mu'temin) manasınadır ki ism-i fâildir, bir nesneye bir kimseye inanıp itimad eden adama denir ki onun hakkında safdil olur; يُقَالُ ورجل امين اي مُؤْمَنٌ ve مُؤْتَمَنٌ (mu'temen) manasınadır ki ism-i mef'ûldir, mu'temedün aleyh adama denir, bu surette zıt olur; يُقَالُ رَجُلٌ أَمِينٌ أَيْ مُتَمَنٌ (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,5276-5277 "أمن" md.).

[297] et-Tevbe 9/61.

[298] M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, II,190-191.

Hz. Muhammed'in (a.s.) gençlik yıllarına rastlayan Kâbe'nin tamiri ve Hacerülesved'in yerine konulması olayında görüleceği üzere, her kabilenin bu şerefli işte pay sahibi olmayı istemesi üzerine ihtilâf çıkmış, problemin çözümü ertesi gün Mescid-i Harâm'a girecek ilk şahsa bırakıldı. Yolu beklenen bu zatın Hz. Muhammed (a.s.) olduğu görülünce herkes: "el-Emîn geliyor" diye memnuniyetini belirtti.

İslâm'dan önce Kureyş'ten bazı kişilerin kıymetli eşyalarını Hz. Muhammed'e (a.s.) emanet ettikleri de bilinmektedir.

Resûlullah (a.s.) vahyin ilk gelişinden sonra olup bitenleri haber verince Hz. Hatice'ye (r.anha), emînliğini ve güzel ahlâkını dile getirerek onu (a.s.) teselli etti.[299]

Ebu'l-'Âs b. er-Rebî' (v. 12/634), Müslüman olmadan önce, bir şiirinde hanımı ve Resûlullah'ın (a.s.) kızı Hz. Zeyneb'ten (r.anha): "el-Emîn'in kızı" (بنت الامين جزاها الله صالحة)[300] diye söz etmiştir.

Hz. Peygamber'in (a.s.) meşhur üç şairinden biri ve Hazrecli Benî Selime'den olan Kâ'b b. Mâlik (v. 50/670) de Resûlullah'ı (a.s.) methederken "el-emîn" ifadesini kullanmıştır.[301]

İlâhî vahyi aynen tebliğ etmesi, vazifesini gereği gibi yapması itibariyle Hz. Peygamber (a.s.), bu ahlakını İslâm çağında da devam ettirmiştir. Hayatı bütün yönleriyle incelendiği zaman Hz. Peygamber'in (a.s.) her bakımdan emîn olduğu; ayrıca onun (a.s.) iş hayatında, komşuluk ilişkilerinde ve diğer alanlarda müminlerin de bu vasfa sahip olmaları için büyük gayret sarf ettiği görülür.

Yemen'den gelen bir malın taksimi sırasında: "Allah'tan kork ey Muhammed!" diyen birisine, Hz. Peygamber (a.s.): "Yoksa siz bana güvenmiyor musunuz? Ben göktekilerin bile eminiyim" demiş;[302] başka bir rivâyete göre ise: "Bana siz güvenmezseniz yeryüzündeki insanlar hakkında hiç Allah güvenir mi?" karşılığını vermiştir.[303]

Bütün sahabe (r.anhum), Resûlullah'ı (a.s.) emîn olarak tanımış ve ona (a.s.) bağlanmışlardır.[304]

---

[299] Buhârî, *"Bed'ü"-vahy"*, 3.

[300] Zikredilen şiirin geçtiği dörtlük Süheylî ve İbn Abdiler'in kayıtlarına göre şöyledir:
ذَكَرَتْ زَيْنَبُ لَمَّا بَعُدَتْ إِضَمًا . . . فَقُلْتُ : سَقْيًا لِشَخْصٍ يَسْكُنُ الْحَرَمَا
بِنْتُ الْأَمِينِ جَزَاهَا اللهُ صَالِحَةً . . . وَكُلُّ بَعْلٍ سَيُثْنِي بِالَّذِي عَلِمَا

[301] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,279-280; Şâmî, I,435.

[302] Buhârî, *"Megâzî"*, 61.

[303] Müslim, *"Zekât"*, 143, 144.

[304] Bkz. Şâmî, I,434-435 (Resûlullah -a.s.- ın Mübarek İsimleri: Şerh ve Mülahazalar: I,352-521); H. Algül, *"Emîn"*, DİA, XI,111; M. A. Kapar, *"Hz. Peygamber'in Güvenilirliği"*, İSTEM, Konya 2003, I,41-50.

18. Hz. Muhammed'in (a.s.) Ticarî Suriye Seyahati

25 yaşındayken[305] Zilhicce'nin bitimine 14 gece kala.[306]

Hz. Muhammed'in (a.s.) İslâm Öncesi Seyahatleri

Hz. Muhammed'in (a.s.), Hz. Hatîce (r.anha) ile evlenene kadar Mekke dışına yaptığı ve kaynakların açıkça bahsettiği seyahatler -özetle- şöyle sıralanabilir:[307]

1- Hz. Muhammed'in (a.s.) sütanne Halîme-i Sa'diyye'nin yanında bulunduğu yılları, -Mekke'nin 120 km doğusundaki- Tâif şehrine yakın bir bölgede, çölde göçebe hayatı yaşayan Hevâzin'nin Benî Sa'd b. Bekr kabilesi arasında geçti.

2- Hz. Muhammed (a.s.), altı yaşlarındayken annesiyle birlikte Medine'ye seyahat etti.

3- Hz. Muhammed'in (a.s.) gözlerinin rahatsızlanması üzerine Abdülmuttalib, onu Tâif yakınlarındaki manastırda oturan bir keşişe götürdü.[308]

4,5- Hz. Muhammed (a.s.), Yemen'e iki defa seyahat etti.[309] İbnü'l-Cevzî, Hz. Muhammed'in (a.s.) amcası Zübeyr b. Abdilmuttalib'le birlikte Yemen'e ilk seyahatinde on küsur yaşında olduğunu rivâyet eder.[310]

6- Hz. Muhammed (a.s.) on iki yaşında iken, amcası Ebû Tâlib ile ticârî bir kervan eşliğinde Suriye'ye seyahat etti.[311]

İbn Sa'd'ın naklettiği bir rivâyette: "Abdülmuttalib'in veya Ebû Tâlib'in gittiği her sefere Hz. Muhammed'i (a.s.) da götürdüğü" zikredilir.[312] Râvi, gittiği her sefere onu (a.s.) götürenin kim olduğu konusunda tereddüt etmiştir. Abdülmuttalib vefat ettiğinde Hz. Muhammed (a.s.) henüz küçük yaşta bir çocuktu. O günün şartlarında o yaşta bir çocuğun sıkça uzun yolculuklara götürüldüğünü düşünmek makul değildir. Hz. Muhammed (a.s.), dedesi Abdülmuttalib'in ömrünün son 7-8 yılına tanık olmuştur. Söz konusu dönemlerde Abdülmuttalib 74 yaşlarında idi. O da uzun seyahatlere çıkacak durumda değildi. Öyleyse Hz. Muhammed'i (a.s.) gittiği her sefere götüren şahsın Ebû Tâlib olması daha muhtemeldir.

Siyer kaynakları tümünü kaydetmese de İbn Sa'd'ın naklettiği rivâyet, Ebû Tâlib'in Hz. Muhammed'i (a.s.) ticârî veya başka amaçlı birçok sefere götürdüğüne işaret eder.

---

[305] İbn Sa'd, I,129.
[306] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,22-23; Makrizî (Katar n.), I,9,10.
[307] Bkz. M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,48; *"Hz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri"*, çev. A. Aydınlı, Atatürk Ü. İslâmî İlimler Fk. Dergisi, Ankara 1980, IV,327-342.
[308] Halebî, I,183-184, Makrizî (Katar n.), I,7; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,169-170.
[309] Vâkıdî, *Mechûlu'l-İsm fî Hayati'n-Nebî (a.s.) Kable'l-Meb'as*, vr. 6/a'da *"Resûl-i Ekrem'in amcası Zübeyr b. Abdilmuttalib'le Yemen seyahati"* başlığı; İbn Kesîr, I,232.
[310] İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,170.
[311] İbn Kesîr, I,243-250; *Tecrîd Tercemesi*, VI,525-527.
[312] İbn Sa'd, I,120.

7- Zührî, Ebû Tâlib'in Suriye'ye yaptığı ticarî bir seyahate ergenlik çağına henüz gelmiş yeğeni Hz. Muhammed'i (a.s.) da götürdüğünü nakletmiştir.

Kâfile -Medine'nin 600 km. kadar kuzeyindeki- Teyma'ya varıp burada konakladı. Bir Yahûdi din bilgin (habr), Hz. Muhammed'i (a.s.) işaret ederek Ebû Tâlib'e: Bu çocuk senin neyin olur? Diye sordu. Ebû Tâlib: Kardeşimin oğludur, dedi. Yahudi bilgin: Onu sever misin? diye sordu. Ebû Talib: Evet, dedi. Yahudi bilgin: Vallahi Suriye'ye gidersen onu öldürürler ve onunla yurduna geri dönemezsin. Zira bu çocuk onların düşmanıdır" dedi. Yahudi bilgin, muhtemelen bu sözlerle son peygamber Hz. Muhammed'in (a.s.) İsrailoğulları'ndan olmaması nedeniyle onun peygamberliğini inkâr edeceklerini ve aralarında bir husumet olacağını kastetmiş olmalıdır. Yahudi bilginin uyarısı üzerine Ebû Tâlib, -muhtemelen ticaretini yaptıktan sonra- Teyma'dan Mekke'ye geri dönmüştür.[313]

8- Ebû Abdillah b. Mende'nin (v. 395/1005) zayıf bir isnatla İbn Abbâs'tan (r.a.) naklettiği bir rivâyette, Hz. Muhammed'in (a.s.) yirmi, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) ise on sekiz yaşındayken birlikte Suriye'ye ticarî bir seyahatte bulundukları dile getirilir.[314]

9- Hz. Hatice (r.anha), işlerini takip için Hz. Muhammed'i (a.s.) iki kez ismi C-R-Ş (جرش) harflerinden oluşan bir şehre göndermiş ve her defasında Hz. Muhammed'i (a.s.) genç bir deve ile ödüllendirmiştir (عَنْ جَابِرٍ قَالَ : اسْتَأْجَرَتْ خَدِيجَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا رَسُولَ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- سَفْرَتَيْنِ إِلَى جُرَشَ كُلُّ سَفْرَةٍ بِقَلُوصٍ).[315]

Eğer burada sözü edilen Cüreş (جُرَشُ) ise bu yer, Tâif'in güneyinde, Yemen'de bulunmaktadır. Cüreş, etrafı surlarla çevrili, yılda bir kez kurulan çarşısı ile Güney Arabistan'ın önemli bir şehriydi. Cüreş halkı, Medine döneminin son yıllarında Hz. Peygamber'e (a.s.) iki kişilik bir heyet gönderip Müslüman olmuşlardır. Hz. Peygamber (a.s.), Cüreş'in etrafındaki meraları onlara tahsis etmiştir.[316]

Yukarıda zikredile kelime Cereş (جَرْشُ) diye okunursa, Ürdün'de bir şehir olur. Ürdün'deki Cereş, Bizanslılar zamanında oldukça önemli bir şehirdi. Harabeleri bugün bile görenleri hayrete düşürmektedir.[317]

Her halde, bu ilk teşebbüslerin müspet bir neticesi olarak, Hz. Hatice (r.anha), Hz. Muhammed'i (a.s.), Hubâşe'ye ve Suriye'ye ticârî ortağı olarak göndermiştir.

10- Ma'mer b. Râşid, Zührî'den, Hz. Hatîce'nin (r.anha), 'erginlik çağına ulaşıp iyice olgunlaştığı sırada' Hz. Muhammed'i (a.s.) ticarî vekili olarak Kureyş'ten bir şahısla

[313] Muhammed b. Müslim b. Ubeydillah b. Şihâb ez-Zührî (51-124), *el-Megâzî en-Nebeviyye*, thk. Süheyl Zekkâr, Dımaşk 1401/1981, Dârülfikr neşriyatı, s. 40-41.
[314] Kastallânî, *el-Mevâhib*, I,189,219.
[315] el-Hakim, *el-Müstedrek ale's-Sahîheyn*, XI,154 (eş-Şâmile); Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kubrâ*, VI,118 (eş-Şâmile); İbn Kayyim el-Cevzîyye, *Zâdü'l-Meâd*, çev. Şükrü Özen, İstanbul 1988, I,147-148.
[316] İbn Sa'd, I,338; İbn Hişâm, IV,234-235; Beyhakî, V,373; Şâmî, VI,262.
[317] Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I,487 (eş-Şâmile); M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,57.

birlikte Tihâme'de Hicaz-Yemen kervan yolu üzerinde Hubâşe Çarşısı'na gönderdiğini, rivâyet etmiştir. Vâkıdî, bu haberin Hicaz siyer ekolünce rivâyet edildiğini bildirmiştir.[318]

Makrizî de Hakîm b. Hizâm'dan Hz. Peygamber'i (a.s.) Hubâşe Çarşısı'nda gördüğünü ve pazardan Tihâme kumaşı aldığını nakleder.[319]

11- Hz. Muhammed (a.s.), 25 yaşındayken Hz. Hatîce'nin (r.anha) ticaret kervanının yöneticisi olarak Suriye'nin Busrâ şehrine gitti.[320] Mes'ûdî'ye göre, Nastûrâ adlı bir rahip, Hz. Muhammed'i (a.s.) -Hz. Hatice'nin (r.anha) kölesi- Meysere ile birlikte bu seyahati esnasında gördü, bulutun Hz. Muhammed'i gölgelediğine tanık oldu ve: "Bu peygamberdir ve peygamberlerin sonuncusudur" dedi.[321] İbn Sa'd'ın rivâyetinde ise Hz. Muhammed'in (a.s.) konakladığı yeri fark eden Nastûrâ kendisi hakkında: "Bu ağacın altında oturan bir peygamberden başkası değildir" dediği bildirilir.[322]

Meşhûr seyyah İbn Battûta (703-770/1304-1368-69), Hz. Peygamber'in (a.s.) Hz. Hatîce (r.anha) adına ticaret için Busrâ'ya geldiğinde devesinin çöktüğü yere, daha sonraları Müslümanlar tarafından söz konusu hatırayı yaşatmak gayesiyle, "Mescid Mebrak en-Nâka" (Hz. Peygamber'in -a.s.- devesinin çöktüğü yere yapılan câmi) adında bir câmi yapıldığını ve Suriye'nin güneyindeki Havrân bölgesi halkının bu câmiyi ziyaret ettiğini kaydeder.

Bu mescidin, halîfe Hz. Osman (r.a.) döneminde Zeyd b. Sâbit'n (r.a.) başkanlık yaptığı komisyonun çoğalttığı *Kur'ân-ı Kerîm* nüshalarından birini Suriye'nin Dımaşk şehrine götüren görevli ile devesinin konakladığı ve söz konusu *Mushaf*'ın korunduğu yer olması sebebiyle inşa edildiği de nakledilmiştir.[323]

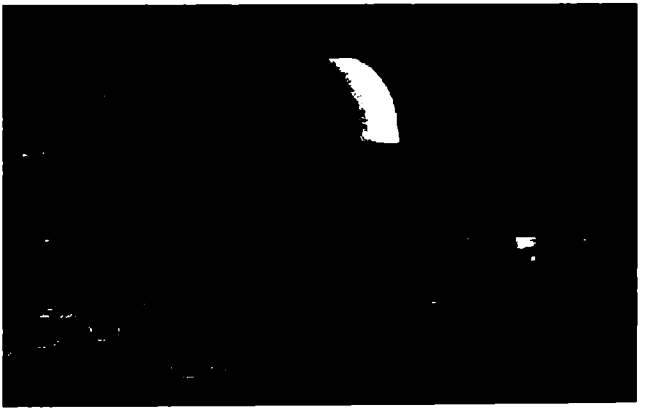

Fotoğraf 5: Busrâ'da Hz. Peygamber'in (a.s.) Devesinin Çöktüğü Yere Yapılan Mescit

[318] Bkz. Taberî, II,368; Beyhakî, I,90; Makrizî (1999 n.), I,15-16.
[319] Makrizî (Katar n.), I,8.
[320] İbn Sa'd, I,129; İbn Hişâm, I,199; Taberî, II,367; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,31-32; Zürkânî (1996 n.), I,381.
[321] el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, II,294.
[322] İbn Sa'd, I,130; İbn Habîb, s. 77-78; Süheylî, II,151-152.
[323] İbn-i Battûta (703-770/1304-1368-69), *Büyük Dünya Seyahatnamesi (Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr)*, tercüme: Mehmed Şerif Paşa, Sadeleştiren: Mümin Çevik, İstanbul ts., s. 93; M. Fayda, "*Busrâ*", DİA, VI,471.

19. Hz. Muhammed'in (a.s.) Hz. Hatîce ile Evlenmesi

Hz. Muhammed (a.s.) 25, Hz. Hatîce (r.anha) 28[324] *veya 40*[325] *yaşındayken.*

Kureyş'in Benî Esed koluna mensup olan Hz. Hatîce'nin (r.anha) babası Huveylid b. Esed b. Abdiluzzâ b. Kusay, annesi Fâtıma bint Zâide (Zeyd) b. Cündeb (Esam) el-Kureşîyye el-Âmiriyye'dir.

Hz. Hatîce (r.anha), iki evlilik yaptı ve dul kaldı. Daha sahîh kabul edilen rivâyete göre[326] o (r.anha) önce Ebû Hâle Hind b. Zürâre el-Esedî et-Temîmî[327] ile, o vefat edince de Atîk[328] b. 'Âiz[329] el-Mahzûmî[330] ile evlendi.[331]

Önemli bir tüccar ve çevresinde saygın bir şahıs olan Ebû Hâle, Mekke'ye kardeşleri Avf ve Uneys[332] ile beraber geldi ve Benî Abdiddâr ile hilf/ittifak yaparak oraya yerleşti.[333] Kureyşliler, halîflerini kendi kızlarıyla evlendirirlerdi.[334] Ebû Hâle'nin Hz. Hatice (r.a.) ile evliliği bu geleneğe dayanır. Ebû Hâle, Arap ticaret merkezlerinden (أسواق العرب) Hîre'de[335] vefat etti ve bundan dolayı Hîre Çarşısı ve limanı o gün kapalı kaldı.[336]

Varlıklı tüccarlar olan Ebû Hâle ve Atîk'ten, Hz. Hatîce'ye (r.anha) büyük bir servet miras kaldı.[337]

Hz. Hatîce'nin (r.anha) Ebû Hâle'yle evliliğinden[338] doğan Hind, üvey babası Hz. Muhammed'in (a.s.) terbiyesinde yetişti. Hind'in Hz. Peygamber'in (a.s.) şemailine

---

[324] İbn Sa'd, VIII,17; Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî (224-310/839-923), *ez-Zürriyetu't-Tâhire en-Nebeviyye*, Kuveyt 1987, s. 30.

[325] İbn Hişâm, I,198; İbn Sa'd, I,132; VIII,216; Belâzürî, *Ensâb*, I,108; Taberî, II,367; İbn Hibbân, s. 60; İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 30; Beyhakî, II,82.

[326] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,280; Zürkânî (1996 n.), IV,364; Şâmî, XI,155.

[327] Ebû Bekir Ahmet b. Ebî Hayseme (v. 279), *et-Târîh el-Kebîr*, thk. Salah b. Fethi Hilal, Kahire 1417/2006, I,580.

[328] Veya Uteyyik.

[329] Veya Âbid.

[330] (عَتِيق بْن عَائِذ بْن عَبْد الله بْن عُمَر بْن مَخْزُوم) İbn Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (393-456/993-1064), *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye nşr. Beyrut 1403/1983, s. 142; İbn Hacer, *el-İsâbe*, "Hind bint Atîk b. Âiz" biyografisi.

[331] Katâde b. Diâme, Zührî ve İbn İshâk'ın rivâyetine göre ise Hz. Hatîce (r.anha) ilk evliliğini Atîk ile yapmıştır (İbn İshâk, s. 229; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,89; Zürkânî (1996 n.), IV,364).

[332] Ayrıca bkz. Abdülmelik b. Hüseyin el-'İsâmî el-Mekkî (1049-1111), *Simtu'n-Nucûmi'l-'Avâlî fî Enbâ'i'l-Evâili ve't-Tevâli*, thk. Adil Ahmet -Ali Muhammed, Beyrut 1419/1998, I,427.

[333] İbn Sa'd, *el-Cüz' el-Mütemmem li't-Tabakât İbn Sa'd*, thk. Abdülaziz Abdullah es-Selûmî, Taif 1416, s. 267.

[334] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut 1410/1990, VIII,11.

[335] III-VII. yüzyıllar arasında Irak'ta hüküm süren Hıristiyan Arap hanedanı Lahmîler'in başşehri olan Hîre (الحيرة), bugün Irak'ın Necef iline bağlı bir kaza merkezi olup Kûfe'nin 5 km. güneyinde ve Kûfe ile Havernak arasında bulunan Kinîdre höyüğünün güneydoğusunda, Fırat nehri kenarında yer alan geniş bir ovada kurulmuştur.

[336] Ebû Bişr ed-Dûlâbî, s. 26.

[337] Afzalurrahmân, II,152-153.

[338] Hz. Hatîce'nin (r.anha) Ebû Hâle'yle evliliğinden, İbn İshâk'a göre biri erkek, diğeri kız iki çocuk, İbn Sa'd'a göre Hind ve Hâle (Taberî'ye göre Câhiliye devrinde vefat etti İslâm'ın zuhuruna yetişmedi,

dair meşhur bir rivâyeti bulunmaktadır.[339] Hind, "ben insanların baba, anne, kardeş ve kız kardeş olarak en saygınlarına sahibim. Babam Resûlullah (a.s.), annem Hatîce, kız kardeşim Fâtıma ve kardeşim Kasım'dır" derdi.[340]

Hz. Hatîce'nin (r.anha) Atîk'le olan evliliğinden ise Hind[341] adında bir kız çocuğu doğdu.

Hz. Peygamber'in (a.s.) üvey çocukları, İslâm'ı kabul edip onun (a.s.) ashabından oldular.

Müminlerin annesi Hz. Hatîce (r.anha), üstün iffeti sebebiyle İslâmiyet'ten önce "Tâhire" lakabıyla anılırdı.[342] "Kübrâ" sıfatı ise Resûlullah'ın (a.s.) en büyük hanımı olması sebebiyle daha sonraki dönemlerde kullanılmaya başlandı.[343]

Hz. Hatîce (r.anha), güvenilir kişilerle kâr paylaşımı esasına dayanan emek-sermaye ortaklığı (mudârebe) yapan tâcire bir kadındı.[344] Mesela Hz. Hatîce'nin (r.anha) ortaklarından birisi, kardeşinin oğlu Hakîm b. Hizâm b. Huveylid'dir.[345]

Hz. Hatîce (r.anha), tanıdıklarının tavsiyesi üzerine, çevresinde üstün ahlâk sahibi ve güvenilir bir genç olarak bilinen Hz. Muhammed (a.s.) ile de ortaklık yaptı. Onun (a.s.) başarılı bir tâcir, dürüst ve doğru sözlü bir insan olduğunu gördü. -Hz. Hatîce'nin

---

bkz. *Tarîh*, Beyrut 1387, XI,539) adında iki erkek çocuğu (*et-Tabakât*, VIII,14-15), İbn Hazma'a göre ise Hind ve Hâris (Mescid-i Haram'da bir kâfir tarafından öldürüldü) adında iki erkek çocuğu ile Zeynep adında bir kız çocuğu (*Cevâmi'ü's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye nşr. Beyrut, s. 26) doğmuştur. Hz. Hatîce'nin (r.anha) ilk evliliklerinden olan çocuklarının sayısı ve isimleri konusunda başka rivâyetler de nakledilmiştir (İbn İshâk, s. 229; İbn Hişâm, İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 30; Markîzî (1999 n.), VI,27; Şâmî, XI,155; Zürkânî (1996 n.), IV, 364). Hz. Peygamber'in (a.s.) üvey evladı Hind, Uhud Gazvesi'ne katıldı. Defin işinde, Hz. Hamza'nın (r.a.) kabrine indi. Bir rivâyete göre Bedir Gazvesi'ne de katıldı (İbn Hazm (v. 456), *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, Beyrut 1403/1983, s. 210). Basra'ya yerleşti ve orada 70 000 kişinin vefat ettiği taundan öldü. İnsanlar kendi cenezaleri ile meşguliyetten Hind'in cenazesi yerde kalmış kaldırılamadı. Bir kadının: "Eyvah Hind b. Hind vefat etti! Eyvah Resûlullah'ın (a.s.) terbiyesinde yetişen vefat etti!" (وَاهِنْدُ بْنِ هِنْدَاهُ وَارَبِيبَ رَسُولِ الله -صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-) şeklinde ağıt yakınca bütün cenazeler terk edildi, Hind'in cenazesi parmak uçlarında taşınıp toprağa veridi (Süheylî, II,159 -eş-Şâmile-). Bir rivâyete göre ise Basra'dan geçerken orada vefat etmiş, o gün çarşı ve liman kapanmış ve ahali: "Fâtıma bint Resûlillâh'ın (a.s.) kardeşi vefat etti" (مات أخو فاطمة بنت رَسُول الله صَلى الله عَلَيْه وَسَلَّمَ) diye konuşmuşlardır. Hz. Hasan (r.a.), Hind'den rivâyet almıştır (Taberî, *Tarîh*, Beyrut 1387, XI,539; İbn Habîb, *el-Munammak*, thk. Hurşid Ahmed Fârûk, Beyrut 1405/1985, s. 247; İbn Abdilber, *el-İstiâb*; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, "Hind b. Ebî Hâle"nin biyografisi; H. Algül, "*Hind b. Ebû Hâle*" DİA, XVIII,64).

[339] Rivâyet için bkz. Ali Yardım, *Peygamberimiz'in Şemâili*, İstanbul 1998, s. 65-67.

[340] (فكان يَقُولُ: أَنَا أكرم النَّاس أبًا، وأما، وأخًا، وأختًا، أبي رَسُول الله صَلَّى الله عَلَيْه وَسَلَّمَ، وأمي خديجة، وأختي فاطمة، وأخي القاسم) Belâzürî, *Ensâb*, XIII,66.

[341] Muhammed b. Safiy b. Ebî Rifâe Umeyye b. Âiz b. Abdillah b. Ömer b. Mahzûm el-Mahzûmî'nin annesi. Safiy, Hz. Hatîce'nin halasının oğludur (Şâmî, XI,155; Makrizî, *İmtâ'*, VI,27 -eş-Şâmile-; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-Eser*, Beyrut 1414/1993, I,64; Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî (v. 310), *ez-Zürriyetü't-Tâfire en-Nebeviyye*, thk. Sa'd el-Mübarek el-Hasan, Kuveyt 1407, s. 25; Ebû Nuyam el-İsfahanî (v. 430), *Ma'rifetü's-Sahabe*, thk. Adil b. Yusuf el-Azazî, Riyad 1419/1998, VI,3201). İbn Ebî Hayseme, Atîk ile Hatîce'nin evliliğinden Abdümenaf adında bir çocukları olduğunu zikreder (Süheylî, II,159; VII,559-eş-Şâmile-).

[342] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,279.

[343] M. Y. Kandemir, "*Hatîce*", DİA, İstanbul 1997; XVI,465-466.

[344] (وَكَانَتْ خَدِيجَةُ بِنْتُ خُوَيْلِد امْرَأَةً تَاجِرَةً ذَاتَ شَرَف وَمَال. تستأجر الرجال فى مَالِهَا وَتُضَارِبُهُمْ إِيَّاهُ بِشَيْء تَجْعَلُهُ لَهُمْ) İbn Hişâm, I,199.

[345] Belâzürî, *Ensâb*, II,118.

(r.anha) kölesi olan ve efendisinin görevlendirmesi üzerine Hz. Muhammed'e (a.s.) ticaret kervanında yoldaşlık yapan- Meysere'den, Hz. Muhammed'in (a.s.) ahlâk ve davranışları hakkında bilgi aldı. Bütün bu özellikleri sebebiyle kendisine hayran kaldı ve Hz. Muhammed'e (a.s.) evlilik teklif etti. O (a.s.) da bu telifi kabul etti.[346]

Başka bir rivâyete göre ise Resûlullah (a.s.), önceleri koyun güdüyordu. Sonra koyunları bırakıp bir ortağıyla beraber deve gütmeye başladı. İki ortak, bir defasında Hz. Hatîce'nin (r.anha) kız kardeşinin develerini kiraladılar. Hz. Hatîce'nin (r.anha) kız kardeşinden biraz alacakları kaldı. Ortağı, Hz. Muhammed'e (a.s.): Git alacağı tahsil et! dedi. Ancak Hz. Muhammed (a.s.): Sen git ben utanıyorum, dedi. Ortağı gittiğinde Hz. Hatîce'nin (r.anha) kız kardeşi: Muhammed nerede? diye sordu. Bunun üzerine ortağı: Ona söyledim; fakat bana utandığını bildirdi, diye cevap verdi. Bu defa Hz. Hatice'nin (r.anha) kız kardeşi: Bu kadar utangaç ve iffetli kimse görmedim, dedi. Bu söz kardeşi Hz. Hatice'yi (r.anha) çok etkiledi ve hemen Hz. Muhammed'e (a.s.) kendisine talip olması için haber gönderdi.[347]

Hz. Hatîce'nin (r.anha) Hz. Muhammed (a.s.) ile evlenmek istemesinin sebebiyle ilgili başka rivâyetler de nakledilmiştir. Konuyla ilgili rivâyetler, Hz. Hatîce'nin (r.anha) Hz. Muhammed'in (a.s.) takdire şayan beşerî münasebetlerine şahit olduktan sonra onunla evlenmek istediğine işaret eder.

Evliliğe, Hz. Hatice'nin (r.anha) arkadaşı olup daha sonra sahabe arasında yer alan -Kureyşli Benî Nevfel b. Abdimenâf'ın halîfi/müttefiki: Ya'la b. Ümeyye et-Temîmî el-Hanzalî'nin[348] kız kardeşi- Nefise bint Ümeyye aracılık etti. Hz. Muhammed'in (a.s.) Hz. Hatîce'ye (r.anha) mehir olarak, 400 veya 500 dirhem ya da yirmi dişi deve verdiği rivâyet edilir.

İbn Kesîr, Beyhakî'den Hz. Peygamber'in (a.s.) her bir hanımına 400 dirhem mehir verdiğini nakleder ve buna şu ifadelerle itiraz eder: Sahîh olan Hz. Peygamber'in (a.s.) her bir hanımına 12 ûkiye bir neş mehir vermiş olduğudur. Ebû Beşîr ed-Dûlâbî, Hz. Peygamber'in (a.s.) Hz. Hatîce'ye (r.anha) mehir olarak verilen 12 ûkiyenin altın cinsinden olduğunu nakleder. Bir ûkiye 40, bir neş ise 20 dirhemdir. Buna göre 12 ûkiye, bir neş 500 dirheme karşılık gelir.[349]

Hz. Hatîce (r.anha), eşine derin bir sevgiyle bağlandı, bi'setten sonra peygamberliğine hemen inandı. Böylece -Hz. Peygamber'den (a.s.) sonra- İslâm'ın ilk mümini oldu. Daima ona (a.s.) destek ve yardımcı oldu. Bu durumun, Hz. Peygamber (a.s.) üzerinde -kendine güvenmesi bakımından - müspet bir etki yaptığı muhakkaktır.

---

[346] Konuyla ilgili diğer rivâyetler ve tahliller için bkz. Şâmî, II,164-168.

[347] Şâmî, XI,155-156.

[348] Annesi veya ninesi olan Münye'den dolayı Ya'la b. Münye -يعلى بن منية- diye de bilinir.

[349] (عائشة : أن صداق رسول الله -صلى الله عليه وسلم- لأزواجه ثنتا عشرة أوقية ونش وهـو نصف أوقية وأن ذلك خمسمائة درهم) Rûdânî, *Cem'ü'l-Fevâid*, Kitâbü'n-Nikâh, hadis no: 4150; Ebû Beşîr ed-Dûlâbî, s. 30; İbn Kesîr, III,273; M. Y. Kandemir, "*Hatîce*", DİA, XVI,465.

Hz. Muhammed (a.s.), Hz. Hatîce (r. anha) vefat edene kadar başka bir kadınla evlenmedi ve onunla -İbn Kuteybe'ye göre- 25 yıl birkaç ay mutlu bir aile hayatı sürdü.[350]

Hind b. Ebî Hâle'ye (v. 36/656) Göre Peygamber Efendimiz (a.s.)

Hz. Hasan'ın (r.a.) sorusu üzerine, Hz. Peygamber'in (a.s.) üvey oğlu Hind b. Ebî Hâle (r.a.) Hz. Peygamber'i (a.s.) şöyle anlatır: "Resûlullah (a.s.) yürürken ayaklarını yerden canlıca kaldırır, iki yanına salınmaz, adımlarını geniş atar, yüksek bir yerden iner gibi önüne doğru eğilir, vakar ve sükûnetle rahat yürürdü. Bakmak istediği, bakacağı tarafa tamamıyla dönerek bakardı. Etrafına gelişigüzel bakınmazdı. Yeryüzüne bakışı, semaya bakışından uzundu. Yeryüzüne bakışı da göz ucuyla idi. Yürürken, sahabelerinin gerisinde yürürdü. Birisiyle karşılaştığı zaman, önce kendisi selam verirdi. Resûlullah (a.s.) daima düşünceli idi. Kendisinin susması, konuşmasından uzun sürerdi. Resûlullah (a.s.) lüzumsuz yere konuşmazdı. Söze başlarken de, sözü bitirirken de, Allah'ın ismini anardı. Konuşurken kısa ve özlü kelimelerle konuşurdu. Resûlullah'ın (a.s.)sözleri hep gerçek ve yerinde idi. Resûlullah (a.s.) konuşurken ne fazla, ne de eksik söz kullanırdı. Kimsenin gönlünü kırmaz, kimseyi hor görmezdi. En ufak nimete bile saygı gösterir, hiçbir nimeti vermezdi. Bir nimeti ne hoşuna gittiği için över, ne de hoşlanmadığı için yererdi. Dünya için, dünya işleri için kızmazdı; fakat bir hak çiğnenmek istendiği zaman, onun öcünü almadıkça hiçbir şey kızgınlığının önüne geçemezdi. Kendi şahsı için asla kızmaz ve öç almazdı. Bir şeye işaret edeceği zaman, parmağıyla değil, bütün eliyle işaret ederdi. Hayret ve taaccüp ettiği zaman elinin duruşunu tersine çevirir, yani avucu göğe doğru ise onu yere doğru, yere doğru ise onu göğe doğru çevirirdi. Konuşurken el hareketi yapar, sağ elinin avucunu sol elinin başparmağının iç tarafına vurur dururdu. Kızdığı zaman, kızgınlıktan hemen vazgeçer ve kızgınlığını belli etmezdi.

Neşelendiği, ferahlandığı zaman gözlerini yumardı. En fazla gülmesi, gülüm sem ekti. Gülümserken de, ağzındaki dişleri inci taneleri gibi görünürdü".[351]

Hz. Peygamber'in (a.s.) Çocukları

Hz. Muhammed'in (a.s.) -Medine döneminde Hz. Mâriye'den doğan İbrahim dışında- bütün çocukları Hz. Hatice'dendir (r.anha) ve Mekke'de doğmuştur. Abdullah hariç diğerleri bi'setten/peygamberlikten önce doğmuştur. Kız çocukları, İslâm çağını idrak edip Müslüman olmuş ve hicret etmiştir.[352]

1- Kasım: Hz. Muhammed'in (a.s.) ilk çocuğudur ve "Ebu'l-Kâsım" künyesini onun adından almıştır. Bazı rivâyetlere göre Kasım, iki veya dört[353] yaşına kadar yaşamıştır.

[350] İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 133.
[351] İbn Sa'd, I,422-423.
[352] İbn İshâk, s. 61,229; İbn Hişâm, I,190-191; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,378.
[353] Ya'kûbî, I,32; Şâmî, XI,19.

2- Zeyneb: İbn İshâk'a göre, Hz. Peygamber (a.s.) otuz yaşındayken, en büyük kızı Zeyneb doğmuştur. Muhammed b. Süleymân el-Hâşimî'ye göre ise Zeyneb, Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından 30 yıl önce doğmuştur. Bunlar takribî tarihlendirmelerdir.[354]

3- Rukıyye: Aslında bu isim Rukeyye (رُقَيَّة)[355] şeklinde olup Anadolu'da Rukıyye şeklinde telaffuz edilmektedir: Bir rivâyete göre Hz. Peygamber (a.s.) otuz üç yaşındayken doğmuştur.[356]

4- Ümmü Külsûm (أم كلثوم): Asıl isminin Ümeyye veya Âmine olduğu belirtilmiştir. Çocuğu bulunmadığı halde niçin Ümmü Külsûm şeklinde anıldığı bilinmemektedir. 605 ile 610 yılları arasında doğdu.[357]

5- Fâtıma: Vâkıdî'ye göre ise Hz. Peygamber (a.s.) 35 yaşındayken; yani bi'setten beş yıl kadar önce doğmuştur.[358]

6- Abdullah: Siyer, hadîs ve nesep ulemâsının ekserisine göre, bi'setten sonra; yani İslâmî çağında dünyaya geldiği için ona Tayyib, Tâhir ve Mutahhar denmiştir. Abdullah henüz sütten kesilmeden[359] Mekke'de vefat etti.

Müşriklerden 'Âs b. Vâil: "Muhammed'in nesli kesiktir"; yani erkek zürriyeti yoktur demesi üzerine: *"(Resûlum!) Kuşkusuz biz sana Kevser'i verdik. Şimdi sen Rabbine kulluk et ve kurban kes. Asıl sonu kesik (ebter) olan, şüphesiz sana hınç besleyendir"* meâlindeki üç âyetten oluşan el-Kevser Sûresi nâzil olmuştur.[360]

Hz. Peygamber'in (a.s.) Himayesinde Yetişen Çocuklar

Hz. Peygamber (a.s.), peygamberlikten önce ve sonra, doğrudan himayesine aldığı veya alakadar olup yetiştirdiği pek çok çocuk bulunmaktadır. Mesela Hz. Hatice'nin ilk iki evliliğinden olan üvey çocukları, Hz. Ali (r.a.), -Medine'ye hicretten sonra- Enes b. Mâlik (r.a.) ve -teşbihte hata olmasın gündüzlü talebe gibi olan- meşhur Abdullah'lar (Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. 'Âs, Abdullah b. Zübeyr) ve Zeyd b. Sâbit gibi kız-erkek birçok "çocuk sahabe" bunlardan bazılarıdır.

Hz. Peygamber (a.s.) Medine'ye hicret ettiği günlerde, Ümmü Süleym Gumeysâ bint Milhân (Mâlik) b. Hâlid el-Ensâriyye el-Hazreciyye, -henüz on yaşında, okur yazar ve zeki bir çocuk olan oğlu- Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî'yi (v. 93/711-12) alıp ona (a.s.) götürdü; Enes'in akıllı bir çocuk olduğunu belirterek onu (r.a.) hizmetine vermek istediğini söyledi. Enes (r.a.) o günden itibaren Resûlullah'ın

[354] İbn Abdilber, *el-İstiâb*, IV,311.
[355] رُقَيَّةُ بِضَمِّ الرَّاءِ الْمُهْمَلَةِ وَفَتْحِ الْقَافِ وَتَشْدِيدِ الْمُثَنَّاةِ التَّحْتِيَّةِ
[356] Zürkânî (1996 n.), IV,318,322.
[357] A. Uraler, "*Ümmü Külsûm*", XLI,323.
[358] "Mekke dönemi: Peygamberlik öncesi: 23. Hz. Fâtıma'nın (r.anha) doğumu" başlığına bkz.
[359] Ya'kûbî, I,32.
[360] İbn Sa'd, I,133; III,7; VIII,217; İbn Habîb, s. 79; Belâzürî, *Ensâb*, II,34; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,373; Şâmî, XI,16-17; Zürkânî (1996 n.), IV,313,314,344.

(a.s.) vefatına kadar on yıl süreyle kendisine hizmet etti. Bu nedenle, Enes b. Mâlik (r.a.), Hz. Peygamber'e (a.s.) hizmetiyle ve çok hadîs rivâyet etmesiyle (muksirûn) tanındı. O (r.a.), "hâdimu Resûlillah" (خادم رسول الله) ismiyle çağırılmayı sever ve bununla iftihar ederdi. Enes b. Mâlik (r.a.) der ki: "Ona dokuz yıl hizmet ettim. Asla yaptığım bir şeyden dolayı: 'bunu kötü yaptın' veya 'yaptığın şey ne kötü' demedi" (فَخَدَمْتُهُ تِسْعَ سِنِينَ فَمَا قَالَ لِي لِشَيْءٍ قَطُّ صَنَعْتُهُ أَسَأْتَ أَوْ بِئْسَ مَا صَنَعْتَ). Basra'da vefat eden sahâbîlerin sonuncusu kabul edilen, 100 yıldan fazla yaşaması sebebiyle muammerûndan (yüz yıldan fazla yaşamış, uzun ömürlü kişilerden) sayılan Enes (r.a.) 93/711 yılında 103 yaşında vefat etti. Onun (r.a.) 90 (709), 91 (710), 92 (711) ve 95 (714) yıllarında vefat ettiğini ileri sürenler de vardır.

Yine erkek çocuğu olmayan Es'ad b. Zürâre (r.a.) vefatından önce Kebşe (كَبْشَة), Habîbe (حبيبة) ve Fürey'a (فُرَيعة) adlı kızlarını Hz. Peygamber'e (a.s.) emanet etmiş, o (a.s.) da onları hanımlarının yanına yerleştirmiş, yetiştirmiş ve evlendirmiştir.

Hz. Peygamber'in (a.s.) himayesinde yetişen bu çocukların, İslâm Dini'nine dair bilgilerin tesbiti, sonraki kuşaklara esaslı bir şekilde öğretilmesi ve intikalini sağlamak konusunda büyük katkıları olmuştur.

Hz. Peygamber'in (a.s.) Çok Evliliği

Hz. Peygamber (a.s.) her hususta olduğu gibi aile hayatında da insanlığa "güzel bir örnek" (usve-i hasene) teşkil eder: *"Andolsun ki, Resûlullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir".*[361]

Âyet, Allah'ın hoşnutluğunu kazandıracak davranışlarda bulunmak isteyenler için Hz. Peygamber'in (a.s.) mükemmel ve canlı bir örnek, en büyük fazilet numunesi olduğunu anlatmaktadır. Böylece, Resûlullah'ın (a.s.), hislerine mağlup insanları memnun etmek ve onlara pratik değerden mahrum birtakım nazari kaideler öğretmekle görevli olmayıp; onun (a.s.) hedefinin, insanlığa ameli/uygulanabilir kaideler öğretmek ve bu kaideleri kendi yaşayışıyla izah ve tarif etmek olduğu anlaşılmış olmaktadır. Binaenaleyh, onun (a.s.) hayatı ve sîreti okunup araştırılırken bu nokta asla gözden uzak tutulmamalıdır.

Hz. Peygamber (a.s.), vefat ettiğinde dokuz hanımı bulunuyordu.[362] Kur'ân-ı Kerîm'in (a.s.) bildirmesiyle: *"Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır. Eşleri de müminlerin anneleridir".*[363]

---

[361] el-Ahzâb 33/21.

[362] İbn Hişâm, IV,293; İbn Sa'd, VIII,220; İbn Habîb, s. 98; Taberî, III,401; el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, II,307; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,32,34; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,173; Şâmî, XI,143-146; Zürkânî (1996 n.), IV,359.

[363] *"Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır. Eşleri de müminlerin anneleridir. Akraba olanlar, Allah'ın Kitabına göre, (mirasçılık bakımından) birbirlerine diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; ancak, dostlarınıza uygun bir vasiyet yapmanız müstesnadır. Bunlar Kitap'ta yazılı bulunmaktadır"* (el-Ahzâb 33/6). Önceleri, müminler, bir aile gibi birbirlerine mirasçı olurlar-

Hz. Peygamber'in (a.s.) hanımları, farklı yaşların, mizaçların, tabiatların ve isteklerin kadınlarıydı. Birçokları Arabistan'ın asil ve zengin ailelerinden gelmiş olup daha önceleri rahat bir hayat sürmüşlerdi.[364]

Bazı çevreler, Hz. Peygamber'in (a.s.) Hz. Hatîce'nin (r.anha) vefatından sonra birçok kadınla evlenmesini (taaddüd-i zevcât), özellikle de hicrî 5. yılda Zeyneb bint Cahş'le (r.anha) evlenmesini eleştirmişlerdir. Oysa Hz. Peygamber (a.s.), yirmi beş yaşından elli yaşına kadar tek hanımla; yani Hz. Hatîce (r.anha) gibi ihtiyarca bir kadınla bi'setin 10. yılında vefat edene kadar evli kalmıştır.[365] Hz. Hatice'nin (r.anha) vefatından sonra aynı yıl yine ihtiyar ve dul bir kadın olan Hz. Sevde (r.anha) ile evlenmiştir.[366] Hicretin 2. yılında kendisi (a.s.) 55 yaşlarındayken ikinci bir hanımla; yani Hz. Âişe (r.anha) ile evlenmiştir. Öyleyse Hz. Peygamber'in (a.s.) elli beş yaşından sonra birden fazla hanımla evliliği, dinî, sosyal ve siyasî önemli gerekçelere dayanmaktadır.[367]

Bu gerekçelerin en önemlisi şudur: Hz. Peygamber'in (a.s.) sözleri gibi, fiil, hâl, tavır ve hareketleri de dinin kaynağıdır. Hz. Peygamber'in (a.s.) toplum içindeki icraatının ve yapıp ettiklerinin râvileri sahabedir. Özel yaşantısından ortaya çıkan dinî ve şer'î esas ve hükümlerin râvileri ise onun (a.s.) iffetli ve temiz eşleridir ve onlar bu görevi hakkıyla yerine getirmişlerdir. Öyle ki dinî hükümlerin yarısına yakınının râvîleri "müminleri anneleri" (ümmehâtü'l-müminîn)[368] olan Hz. Peygamber'in (a.s.) hanımlarıdır.

Hz. Peygamber'in (a.s.) Geçim Vasıtaları

İslâm öncesi devirde; yani Câhiliye'de -İbn İshâk'ın kaydettiği gibi- Mekke, ekonomisi ticâret üzerine kurulu bir şehirdi: (وَكَانَتْ قُرَيْشٌ قَوْمًا تُجَّارًا).[369] Hatta Mekkeliler uluslararası alanda ticarî bazı imtiyazlar elde etme başarısını göstermişlerdi.[370] Bu sebeple Hz. Peygamber (a.s.), ekonomik hayatta ticaretin revaçta olduğu bir çevrede yetişmiş oldu.

Henüz çok genç yaşta el-Emîn vasfıyla ünlenen Hz. Peygamber (a.s.), hayatı boyunca, israfsız bir cömertliği ve cimrilikten uzak bir tutumluluğu en üst düzeyde kendisinde birleştirmiştir. O (a.s.), ilâhî berekete mazhar, nimetin kıymetini bilen, her

---

ken; bu ayetle, mirasçılıkta akrabalığa öncelik verilmiştir.

[364] Hz. Peygamber'in (a.s.) hanımları hakkında bkz. İbn Hişâm, IV,293-298; İbn Sa'd, VIII,52-140,216-221; İbn Habîb, s. 77-99; İbn Hacer, e-İsâbe, IV,281-283; Salih Tuğ, *"Resûlullah Muhammed'in (a.s.) Evliliklerinde Kronolojik Yapı", Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*, İSAV, İstanbul 1988, s. 145-151.

[365] İbn Sa'd, I,125,211.

[366] İbn Sa'd, VIII,53.

[367] Bkz. Abbâs Mahmud el-Akkad, *Hz. Muhammed'in (a.s.) Eşsiz Dehâ ve Şahsiyeti*, çev. M. Said Şimşek, Konya 1979, s. 144-161; Ebû Rıdvan M. Sadık Vicdani, *Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi*, haz. Ahmet Karadut, Diyanet Yayınları; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Şübuhât ve Ebâtîl Havle Taaddüdi Zevcâti'r-Resûl*, Mekke 1980.

[368] *"Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır. Eşleri, onların anneleridir"*. el-Ahzâb 33/6.

[369] İbn Hişâm, I,199; Taberî, III,96-97.

[370] Bkz. el-Kureyş Sûresi, 106/1-4; Mekke'nin coğrafî ve ticârî konumu için: Hz. Peygamber devri: Mekke dönemi, peygamberlik öncesi, "Mekke" başlığına bkz.

hâlükârda şükreden, sahip olduğu her nimet ve imkâna ilâhî emanet gözüyle bakan, emeğe ve üretime büyük değer veren fevkalade âlicenap bir şahsiyettir.

Hz. Muhammed (a.s.), iş hayatını gâyet adil ve dürüst olarak sürdürdü. Alışveriş yaptığı hiçbir kimsenin şikâyetine meydan vermedi. Her zaman sözünü tutardı. Çok genç yaşlarda dürüst ve doğru sözlü bir tacir olduğu herkesçe biliniyordu. Diğer insanlarla olan ilişkilerinde daima büyük bir sorumluluk ve dürüstlük anlayışına sahipti. Şu rivâyet bunun bir delilidir: Abdullah b. Ebi'l-Hemsâ'dan (r.a.): "Peygamber (a.s.) ile peygamberliğinden önce bir alış verişte bulundum ve bendenden bir miktar alacağı kaldı. Bu kalan miktarı alış verişi yaptığımız yerde vermem üzere anlaştık. Fakat unuttum, üç gün sonra hatırladım ve gittim ki onun (a.s.) hâlâ orada beni beklemekle olduğunu gördüm. 'Ey delikanlı, beni yordun! Ben tam üç gündür seni burada bekliyorum' dedi".[371]

O (a.s.), yalnızca hakkaniyet ve dürüstlük esaslarına dayalı bir ticaret yapmakla kalmadı, doğru ve âdil ticari muameleler konusundaki temel ilkeler de vazetti. İlişkilerindeki dürüstlük, adalet ve doğruluk her tüccar ve işadamı için takip edilecek ebedî kurallar haline geldi. Bu ebedî altın kuralları beyan eden Resûlullah'ın (a.s.) hadîslerinden bazıları şöyledir:

1- "Kendin ve ailen için helal yoldan çalış. Zira bu Allah yolunda bir cihâdtır. Bil ki, Allah'ın yardımı meşru ticaretle birliktedir": (وَابْتَغِ عَلَى نَفْسِكَ وَعِيَالِكَ حَلالا فَإِنَّ ذَلِكَ جِهَادٌ فِي سَبِيلِ اللهِ، وَاعْلَمْ أَنَّ عَوْنَ اللهِ فِي صَالِحِ التِّجَارَةِ).[372]

2- "Hiç kimse elinin emeğiyle kazandığından daha hayırlısını yememiştir. Allah'ın Peygamberi Davud (a.s.) da elinin emeğiyle kazandığından yerdi": (مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ، وَإِنَّ نَبِيَّ اللهِ دَاوُدَ -عَلَيْهِ السَّلامُ- كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ).[373]

3- "Satarken, satın alırken, alacağını talep ederken ve borcunu öderken, kolaylık gösteren kimseye Allah rahmet etsin": (رَحِمَ اللهُ رَجُلاً سَمْحًا إِذَا بَاعَ وَإِذَا اشْتَرَى وَإِذَا اقْتَضَى).[374]

4- "Muhakkak helâl belli, haram da bellidir. İkisi arasında (helâl veya haram olduğu belli olmayan) bazı şüpheli şeyler vardır ki, çoğu kimse onları bilemez. Şüpheli şeylerden sakınan kimse, dinîni ve ırzını korumuş olur. Şüpheli şeylere dalan kimse, harama düşer. Nitekim (içine girmek yasak olan beylik) koru etrafında (davarlarını) otlatan çoban da çok sürmez haram sahada otlatabilir. Haberiniz olsun, her hükümdarın (kendisine mahsus) bir korusu olur. Gözünüzü açın, Allah'ın (yeryüzündeki) korusu da haram ettiği şeylerdir. Uyanık olunuz! Vücutta bir lokmacık et vardır ki, o iyi olursa bütün vücut iyi olur, o bozuk olursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! İşte o (et parçası) kalbtir":

---

[371] Rudânî, *Cem'ü'l-Fevâid*, Adâp, (النيّة والإخلاص والوعد والصدق والكذب) hadîs no: 7925.
[372] Ebü'l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî (v. 360), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid, Kahire 1415/1994, VII,47 (بَابُ الصَّادِ: مَا أَسْنَدَ صَفْوَانُ بْنُ أُمَيَّةَ).
[373] Buhârî, "*Buyû*", 34/15.
[374] Buhârî, "*Buyû*", 34/16.

(إِنَّ الْحَلاَلَ بَيِّنٌ وَإِنَّ الْحَرَامَ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا مُشْتَبِهَاتٌ لاَ يَعْلَمُهُنَّ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ فَمَنِ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ وَقَعَ فِي الْحَرَامِ كَالرَّاعِي يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يَرْتَعَ فِيهِ أَلاَ وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى أَلاَ وَإِنَّ حِمَى اللهِ مَحَارِمُهُ أَلاَ وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلاَ وَهِيَ الْقَلْبُ). [375]

Bazı âlimlere göre zikredilen hadîs, İslâm dîninin medarı/dayanak noktası olan dört hadîsten biridir. Diğerleri şunlardır:

"Ameller niyetlere göre kıymet kazanır" (إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى).

"Kişinin iyi bir Müslüman olması, mâlâyani (dünyâ ve âhirette fâydasız) şeyleri terk etmesidir" (مِنْ حُسْنِ إِسْلاَمِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لاَ يَعْنِيهِ).

"Biriniz kendisi için arzu ettiği hayrı, mümin kardeşi için dilemedikçe hakîki mümin olamaz" (لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ). [376]

Hz. Peygamber'in (a.s.) *Sünnet*'indeki iktisadî hayata dair bazı ilkelere ve izahlarına değindikten sonra asıl konumuz olan Hz. Peygamber'in (a.s.) geçim vasıtalarını geçebiliriz.

Tabi ki her zaman bir kısım insanlar geçici dünya hayatını lüks ve konfor içinde sürdürmek istemiş ve bu alanda sınır tanımamışlardır. Hz. Peygamber (a.s.), böyle bir hayat tarzından tamamen uzak kalmıştır.

Bununla beraber kadim zamanlarda idame-i hayat için zorunlu şeylerin daha yalın ve sınırlı olduğu da bir gerçektir. Bu hatırlatmadan sonra muhtelif kayıtlara bakarak Hz. Peygamber'in (a.s.) geçim vasıtalarını şöylece özetlemek mümkündür:

1- Hz. Peygamber (a.s.) dünyaya teşrif etmeden babası Abdullah b. Abdilmuttalib vefat etti. Babasından, Hz. Peygamber'e (a.s.) Ümmü Eymen, Şukrân (شُقْرَانُ) adında bir

[375] Müslim, "*Musâkat*", 22/107, 1599; Tirmîzî, "*Buyû*", 1,1219. "Muhakkak helâl belli, haram da bellidir" ibaresiyle başlayan hadîse göre hükümler üç kısma ayrılır: ı- Hakkında nas olup işlenmesi Şâri'/Kanun Koyucu tarafından emredilen şeyler: Bunların terki azabı gerektirir. Bu kısım apaçık farz olan ve beyana muhtaç olmayan herkesin bildiği dinî vecibelerdir. ıı- Nasla terki istenen ve işlendiğinde ceza gerektiren şeyler: Bu kısım apaçık haram olan, beyana muhtaç olmayan ve herkesin bildiği haramlardır. ıı- Helâlliği veya haramlığı açık olmayan şüpheli şeyler: Bunlar nelerdir? Bu hususta çeşitli görüşler ileri sürülmüştür: ı- Bunlar, âlimlerin helâlliği veya haramlığı konusunda ihtilâf ettiği şeylerdir. ıı- Bunlar, helâl ile haram arasındaki şüpheli işler ve mekruh şeylerdir. Mekruh, haram ile helâl arasında bir merhale olması itibarîyle terki takva gereğidir. ıı- Bunlar, malına haram karışmış bir mal sahibi ile muamele yapmaktır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Telkîh*, s. 410; Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (206-261/821-875), *Sahîh-i Müslim*, mütercimi: Mehmet Sofuoğlu, İstanbul 1988, V,123 (36. dipnot).

[376] (لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لأَخِيهِ -أَوْ قَالَ لِجَارِهِ- مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ). (عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : يَا أُمَّ عَبْدٍ ، هَلْ تَدْرِي مَنْ أَفْضَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا؟ قَالَتْ : اللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ : أَحَاسِنُهُمْ أَخْلاَقًا الْمُوَطَّؤُونَ أَكْنَافًا لاَ يَبْلُغُ عَبْدٌ حَقِيقَةَ الإِيمَانِ حَتَّى يُحِبَّ لِلنَّاسِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ وَحَتَّى يَأْمَنَ جَارُهُ بَوَائِقَهُ). (لا يؤمن أحدكم حتى يحب لاخيه ما يحب لنفسه من الخير).

köle[377] ile onun oğlu Sâlih, beş deve, bir koyun sürüsü, bir kılıç, bir miktar gümüş ve biraz da hurma mahsulü miras kaldı.[378]

2- Âmine Hatun, doğumdan sonra oğlu Hz. Muhammed'i (a.s.) kısa bir süre yanında tutmuştur. Mekkeli ailelerin, çocuklarını sütanneye verme geleneğine binaen Hz. Muhammed (a.s.) sütanne Halîme-i Sa'diyye'ye emanet edilmiştir. İki yılda sütten kesilmesine rağmen Hz. Muhammed (a.s.) beş yaşına kadar sütannenin yanında kaldıktan sonra annesine ve dedesine teslim edilmiştir. Hz. Muhammed (a.s.), annesi vefat edene kadar onun yanında kalmıştır.[379]

3- Annesi Âmine Hatun'a ait bir ev, oğlu Hz. Hz. Muhammed'e (a.s.) miras kalmıştır.

4- Abdülmuttalib torunu Hz. Muhammed'i (a.s.) 8 yaşına kadar, Ebû Talib ise yeğeni Hz. Muhammed'i (a.s.) evlenip bağımsız bir hayat kurana kadar hep himaye edip desteklemiştir. Hatta Ebû Tâlib bi'setin 10. yılında vefat edene kadar, peygamberlik vazifesini yerine getirmek konusunda da Hz. Muhammed'in (a.s.) en önemli destekçisi olmuştur.

5- Hz. Peygamber (a.s.), bi'setten önce, bir ara Mekkeliler hesabına ücretle çobanlık yapmıştır. Buhârî'de de kaydedilen rivâyete göre: Resûlullah (a.s.): "Allah, koyun gütmeyen hiç bir peygamber göndermemiştir" (مَا بَعَثَ اللهُ نَبِيًّا إِلاَّ رَعَى الْغَنَمَ) buyurmuştur. Oradakiler ona: "Sende mi ey Allah Resûlü?" diye sordular. O (a.s.) da: "Evet, ben de Mekke ahâlîsi için Karârît'te (veya karârît[380] karşılığında) koyun güderdim" diye cevap verdi.[381]

Hz. Peygamber (a.s.), ailesinin geçimine bir katkı olarak ailesinin hayvanlarını da otlatmıştır. Kendisi peygamberlerin çobanlık yaptıklarından bahsederken şöyle demiştir: "Ben de (Mekke'de) Ecyâd mevkiinde ailemin hayvanlarını otlatıyordum".[382]

6- Hz. Peygamber (a.s.), hicretten önce ve sonra ticaretle uğraşmış ve nübüvvetten sonra: "Doğru ve emîn/güvenilir tâcir; peygamberler, sıddîkler ve şehitlerle beraberdir" (التَّاجِرُ الصَّدُوقُ الأَمِينُ مَعَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ)[383] buyurarak buna teşvik etmiştir.[384] Hz. Peygamber (a.s.), hicretten önce es-Sâib b. Ebi's-Sâib Sayfî b. Âbid el-Mahzûmî ve Hz. Hatîce (r.anha) gibi şahsiyetlerle ticârî ortaklıklar ve muâmeleler yapmıştır.[385] Hz.

---

[377] (ابن داود يقول شقران وأم أيمن مما ورثه النبي صلى الله عليه وسلم عن أبيه) İbn Asâkir, IV,271 (eş-Şâmile). Ümmü Eymen için bkz. "Mekke dönemi: Peygamberlik öncesi: 8. Âmine Hatun'un Vefatı: a. Ümmü Eymen (r.anha)"

[378] İbn Sa'd, VIII,223; Şâmî, I,332; İbn Kesîr, IV,126; C. Yeniçeri, s. 172.

[379] Mekke dönemi, peygamberlik öncesi: "Hz. Muhammed'in (a.s.) Sütanneye Verilmesi" başlığına bkz.

[380] Bkz. Ek 2: "Karârît" md.

[381] Buhârî, *"el-İcâre"*, 37/2, İbn Mâce, *"et-Ticâre"*, 5; İbn Hişâm, I,176; İbn Sa'd, I,125.

[382] İbn İshâk, s. 105.

[383] Tirmîzî, *"Buyû"*, 4,1225.

[384] Bkz. Afzalurrahmân, II,267 vd.

[385] Markizî (1999 n.), I,16.

Peygamber'in (a.s.) ticârî seyahatleri de buna tanıktır. Siyer kaynakları, Hz. Peygamber'in (a.s.) bi'setten önce en az sekiz defa ticârî seyahatte bulunduğunu kaydetmiştir.[386]

Hz. Osman (r.a.), es-Sâib ve Ümmü Seleme'nin kardeşi Züheyr b. Ebî Umeyye el-Mahzûmî, Mekke'nin fethinde hemen sonra, Hz. Peygamber'in (a.s.) huzuruna geldiler. Hz. Osman (r.a.) ve Züheyr, es-Sâib'i övdüler. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (a.s.): "Ben onu sizden daha iyi tanırım. Câhiliye'de benim ortağım değil miydin?" (أنا أعلم به منكما ألم تكن شريكي في الجاهلية) sözleriyle ortağını övmüş ve -bazı kaynaklara göre Mekke'nin fethinde Müslüman olan- ortağına: "Ey Sâib! Câhiliye'de gösterdiğin güzel ahlâkları İslâm (devrinde) de devam ettir, zayıfa itibar et (bazı rivâyetlerde: Misafiri ağırla: أَقِرِ الضَّيْفَ), yetime ikram et, komşuna iyilik yap" (يَا سَائِبُ انْظُرْ أَخْلَاقَكَ الَّتِي كُنْتَ تَصْنَعُهَا فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَاجْعَلْهَا فِي الإِسْلَامِ أَقْرِ الضَّيْفَ وَأَكْرِمِ الْيَتِيمَ وَأَحْسِنْ إِلَى جَارِكَ) buyurmuştur. es-Sâib de: "Ne güzel ortaktın! Ne muhalefet eder ne de tartışırdın" (فَنِعْمَ الشَّرِيكُ كُنْتَ لاَ تُدَارِي وَلاَ تُمَارِي) sözleriyle Peygamber Efendimiz'in (a.s.) ortaklığını övmüştür.[387]

Hicretten sonra Müslümanların düzenlediği ticarî seferlere Hz. Peygamber (a.s.) de ortak olmuştur. Siyer-megâzî kitaplarında, bu ticarî seferlerin bazılarına seriyye denmiştir.

Mesela, Zeyd b. Hârise'nin Recep H. 6'da düzenlenen Vâdilkurâ Seriyyesi ticari amaçlı bir girişimdir.[388] Kaynaklar, -Kahtânî Himyer'in Benî Kelb kolundan- Dihye b. Halîfe b. Ferve'nin sadece tek bir seriyye idare ettiğini zikreder. Fakat seriyyenin tarihi ve diğer hususlarda bilgi vermezler.[389] Dihye b. Halîfe'nin tüccar kişiliğine ve Hz. Peygamber'le (a.s.) ortaklık kurduğuna dair kayıtlara[390] bakarak bunun ticari amaçlı bir seriyye olması muhtemeldir.

7- Hz. Hatîce'nin (r.anha) Hz. Peygamber'e (a.s.) olan desteği:

Halîme-i Sa'diyye'nin memleketinde yaşanan kuraklık üzerine Mekke'ye gelip Hz. Peygamber'den (a.s.) yardım istedi. Hz. Peygamber (a.s.), sütannesinin çektiği sıkıntıları Hz. Hatîce'ye (r.anha) anlattı. Bunun üzerine Hz. Hatîce (r.anha), 40 koyun ve mahfeli[391] bir deveyi Halîme-i Sa'diyye'ye hediye etmiştir.[392] Bu hâdise Hz. Hatîce'nin (r.anha) ekonomik durumu hakkında bize açık bir fikir verir mahiyettedir.

8- Bi'setin 10. yılında vefat eden Hz. Hatîce'den (r.anha) ise Merve ile Safa arasındaki evi ile bir miktar mal Hz. Peygamber'e (a.s.) miras kaldı. Hz. Peygamber (a.s.), hicrete kadar, Hz. Hatîce'ye (r.anha) ait bu evde kaldı. Hz. Peygamber'in (a.s.), İbrahim hâriç, bütün çocukları bu evde doğdu. Müslümanların Medine'ye hicretinden sonra

[386] Mekke dönemi, peygamberlik öncesi: "Hz. Muhammed'in (a.s.) İslâm Öncesi Seyahatleri" başlığına bkz.
[387] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,309.
[388] Vâkıdî, II,564.
[389] İbn Sa'd, IV,251; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,474.
[390] Bkz. H. Lammens, "*Dihye*", İ. A. -MEB-, III,586; A. Yardım, "*Dihye b. Halîfe*", DİA, IX,294.
[391] Bkz. Ek 2: "Mahfe" md.
[392] İbn Sa'd, I,113-114.

Hz. Ali'nin (r.a.) kardeşi Akîl (v. 60/680), Âmine Hatun ve Hz. Hatice'den (r.anha) Hz. Peygamber'e (a.s.) miras kalan iki eve el koyup sattı. Başka bir rivâyete göre ise hicretten sonra Akîl, Hz. Peygamber'in (a.s.) baba evine, Ebû Leheb'in bir oğlu ise onun (a.s.) öteki evine el koydu. Emevî halîfesi Muâviye b. Ebî Süfyân (r.a.) döneminde, Hz. Hatîce'nin (r.anha) evini satın alıp mescit hâline getirmiştir.

Hz. Peygamber'e (a.s.), Mekke'nin fethinden sonra: "Nerede konaklayacaksın?" diye soruldu. O (a.s.): "Akîl bize bir gölge mi bıraktı" (وهل ترك لنا عقيل بمكة من ظل),[393] Vedâ Haccı'nda ise: "Akîl evlerden yâhut yurtlardan birşey mi bıraktı?" (وَهَلْ تَرَكَ عَقِيلٌ مِنْ رِبَاعٍ أَوْ دُورٍ)[394] diyerek evinin durumuna işaret etmiştir.

Ebû Abdillah Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (132-189/449-805) ve Süheylî, açık bir şekilde kaydetmişlerdir ki, Hz. Peygamber'in (a.s.), hicretten sonra, Medine'deki geçim vasıtaları; başka bir ifadeyle tasarrufu Hz. Peygamber'e (a.s.) ait mallar dört türlüdür: ı- Hediye, ıı- Safiy, ııı- Ganimetin beşte birinin beşte biri (humsü'l-hums), ıv- Hz. Peygamber'in (a.s.) katıldığı savaşlarda, savaşa katılanlara taksim edilen ganimetin beşte dördünden, -bir asker olarak- kendisine (a.s.) düşen pay.[395] Şimdi bunlar üzerinde kısaca duralım:

9- Hediye ve ikramlar:

Mesela Enes b. Mâlik'e (r.a.) göre ensâr, bahçelerindeki bazı hurma ağaçlarını Hz. Peygamber'e (a.s.) hibe ve hediye olarak ayırırdı. Bu durum, Benî Nadîr ve Benî Kurayza'nın arazilerinin fethedilmesine kadar sürdü. Bunların fethinden sonra Hz. Peygamber (a.s.) ensârın hurma ağaçlarını kendilerine geri verdi.[396]

Kur'ân-ı Kerîm'de, Sebe melikesinin Hz. Süleyman'a (a.s.) bazı hediyeler gönderdiği, fakat siyasî amaç taşıması sebebiyle bunların geri çevrildiği anlatılır.[397]

---

[393] Azrakî, *Ahbâru Mekke*, thk. Rüşdî Sâlih Melhese, Mekke 2002 (10. baskı), II,161.

[394] Buhârî, *Hac*, 44.

[395] (وَكَانَتْ أَمْوَالُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ ثَلاثَةِ أَوْجُهٍ مِنَ الصَّفِيِّ وَالْهَدِيَّةِ تُهْدَى إِلَيْهِ وَهُوَ فِي بَيْتِهِ لا فِي الْغَزْوِ مِنْ بِلادِ الْحَرْبِ وَمِنْ خُمُسِ الْخُمُسِ قَدْ كَانَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلاثُ حُظُوظٍ مِنَ الْغَنَائِمِ: اَلصَّفِيُّ، وَخُمُسُ الْخُمُسِ،) (es-Süheylî, VIII,103-104). (وَسَهْمٌ كَسَهْمِ أَحَدِ الْغَانِمِينَ) [Ebû Abdillah Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *Siyerü'l-Kebîr*, II,608 (eş-Şâmile)]. (كَانَ لَهُ مِنَ الْغَنَائِمِ ثَلاثُ حُظُوظٍ خُمُسُ الْخُمُسِ وَالصَّفِيُّ وَالسَّهْمُ) (es-Serahsî (400-483/1009-1090[?]), *el-Mebsût*, X,12). (قَالَ الْقَاضِي عِيَاضٌ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فِي تَفْسِيرِ صَدَقَاتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَذْكُورَةِ فِي هَذِهِ الأَحَادِيثِ قَالَ صَارَتْ إِلَيْهِ بِثَلاثَةِ حُقُوقٍ أَحَدُهَا مَا وُهِبَ لَهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَذَلِكَ وَصِيَّةُ مُخَيْرِيقٍ الْيَهُودِيِّ لَهُ عِنْدَ إِسْلامِهِ يَوْمَ أُحُدٍ وَكَانَتْ سَبْعَ حَوَائِطَ فِي بَنِي النَّضِيرِ وما أعطاه الأنصار من أرضهم وهو مالا يَبْلُغُهُ الْمَاءُ وَكَانَ هَذَا مِلْكًا لَهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الثَّانِي حَقُّهُ مِنَ الْفَيْءِ مِنْ أَرْضِ بَنِي النَّضِيرِ حِينَ أَجْلاهُمْ كَانَتْ لَهُ خَاصَّةً لأَنَّهَا لَمْ يُوجِفْ عَلَيْهَا الْمُسْلِمُونَ بِخَيْلٍ وَلا رِكَابٍ وَأَمَّا مَنْقُولاتُ بَنِي النَّضِيرِ فَحَمَلُوا مِنْهَا مَا حَمَلَتْهُ الإِبِلُ غَيْرَ السِّلاحِ كَمَا صَالَحَهُمْ ثُمَّ قَسَمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَاقِيَ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ وَكَانَتِ الأَرْضُ لِنَفَقَتِهِ وَيُخْرِجُهَا فِي نَوَائِبِ الْمُسْلِمِينَ وَكَذَلِكَ نِصْفُ أَرْضِ فَدَكَ صَالَحَ أَهْلَهَا بَعْدَ فَتْحِ خَيْبَرَ عَلَى نِصْفِ أَرْضِهَا وَكَانَ خَالِصًا لَهُ وَكَذَلِكَ ثُلُثُ أَرْضِ وَادِي الْقُرَى أَخَذَهُ فِي الصُّلْحِ حِينَ صَالَحَ أَهْلَهَا الْيَهُودَ وَكَذَلِكَ حِصْنَانِ مِنْ حُصُونِ خَيْبَرَ وَهُمَا الْوَطِيحُ وَالسُّلالِمُ أَخَذَهُمَا صُلْحًا الثَّالِثُ سَهْمُهُ مِنْ خُمُسِ خَيْبَرَ وَمَا افْتَتَحَ فِيهَا عَنْوَةً فَكَانَتْ هَذِهِ كُلُّهَا مِلْكًا لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَاصَّةً لا حَقَّ فِيهَا لأَحَدٍ غيره لكنه صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ لا يَسْتَأْثِرُ بِهَا بَلْ يُنْفِقُهَا عَلَى أَهْلِهِ وَالْمُسْلِمِينَ وَلِلْمَصَالِحِ الْعَامَّةِ وَكُلُّ هَذِهِ صَدَقَاتٌ مُحَرَّمَاتُ التَّمَلُّكِ بَعْدَهُ والله أعلم) (Ebû Zekeriya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî (v. 676), *el-Minhâc Şerh Sahihi Müslim b. el-Haccâc*, nşr. Dâr İhyâ Tirâs el-Arabî, Beyrut 1392, XII,82).

[396] Buhârî, "*el-Megâzî*", 64/14; İbn Kesîr, III,153.

[397] en-Neml 27/35-36.

Hadîslerde ise hediye ve hediyeleşme konusunda ayrıntılı hüküm ve bilgiler bulunur. Hz. Peygamber (a.s.), hediyeleşmenin insanlar arasındaki sevgi ve dostluğu geliştirdiğini, kıskançlık, bencillik ve cimrilik gibi kötü duyguları giderdiğini ve rızkın armasına vesile olduğunu belirterek hediyeleşmeyi teşvik etmiş,[398] verilen hediyelerin -haklı bir sebep yoksa- geri çevrilmemesini istemiştir.

Hediye ile ilgili bazı hadîsler şöyledir:

i- "Hediyeleşin, birbirinizi sevin": "تَهَادُوا تَحَابُّوا".[399]

ii- "Hediyeleşin; zira o sevgiyi arttırır, göğüsteki/kalpteki sıkıntıları giderir": "تَهَادَوْا فَإِنَّهُ يُضَعِّفُ الْحُبَّ وَيَذْهَبُ بِغَوَائِلِ الصَّدْرِ".[400]

iii- "Hediyeleşin, sevginiz artsın. Hicret edin, çocuklarınıza şeref miras bırakın. Önemli şahsiyetlerin küçük kusurlarını görmezden gelin": "تَهَادَوْا تَزْدَادُوا حُبًّا، وَهَاجِرُوا تُوَرِّثُوا أَبْنَاءَكُمْ مَجْدًا، وَأَقِيلُوا ذَوِي الْهَيْئَاتِ عَثَرَاتِهِمْ".[401]

iv- "Hediyeleşin; zira o insanın cimriliğini giderir": "تَهَادَوْا فَإِنَّهُ يَذْهَبُ بُخْلَ الصَّدْرِ".[402]

v- "Hediyeleşin, birbirinizi sevin. İhtiyaçları (gidermenin bir) anahtarı/vasıtası olan hediye ne güzeldir": "تَهَادَوْا تَحَابُّوا، نِعْمَ مِفْتَاحُ الْحَاجَةِ الْهَدِيَّةُ".[403]

vi- "Ey burada bulunanlar! Hediye verin! Zira -az veya çok- hediye, nefret ve kini giderir, sevgiyi doğurur": "يَا مَعْشَرَ مَنْ حَضَرَ تَهَادَوْا فَإِنَّ الْهَدِيَّةَ -قَلَّتْ أَوْ كَثُرَتْ- تُذْهِبُ السَّخِيمَةَ وَتُورِثُ الْمَوَدَّةَ".[404]

Resûl-i Ekrem (a.s.), aile fertlerine, arkadaşlarına, Medine'ye gelen heyetlere, komşu kabile reislerine ve ülke hükümdarlarına çeşitli hediyeler vermiş, peygamberlik görevinin de bir gereği olarak sadaka ile hediye arasında ayırım yapmış, kendisine verilen veya gönderilen sadakaları -*"Ey kavmim! Allah'ın emirlerini bildirmeye karşılık sizden herhangi bir mal istemiyorum. Benim ücretim/mükafâtım ancak Allah'a aittir"*[405] meâlindeki âyetler gereğince- geri çevirmiş, fakat hediyeleri temiz ve helâl olduğu sürece kabul etmiş ve hediyelere yine hediye ile karşılık vermiştir.[406]

Hediyeleşmeyi teşvik eden Hz. Peygamber'in (a.s.), haksız kazanç yollarını ve bunlardan biri olan rüşveti ağır bir dille kınaması, zekât memurlarının hediye alma-

[398] İmâm Mâlik, *el-Muvattâ', "Hüsnü'l-huluk"*, 16; Tirmizî, *"Velâ"*, 6.
[399] el-Beyhâkî (v. 458), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut 1424/2003, VI,280.
[400] Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme el-Kudâî (v. 454), *Müsnedü'ş-Şihâb*, thk. Hamdi b. Abdilmecid, Beyrut 1407/1986, I,382.
[401] (تَهَادَوْا تَزْدَادُوا حُبًّا، وَهَاجِرُوا تُورِثُوا أَبْنَاءَكُمْ مَجْدًا، وَأَقِيلُوا الْكِرَامَ عَثَرَاتِهِمْ) el-Kudâî (v. 454), *Müsnedü'ş-Şihâb*, I,380.
[402] Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed Ebû Şeyh el-İsfahânî (v. 369), *Kitâbü'l-Emsâl fi'l-Hadîs en-Nebevî*, thk. Abdülali Abdülhamid Hâmid, Bombay 1408/1987, s. 288.
[403] Ebû Şeyh el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Emsâl fi'l-Hadîs en-Nebevî*, s. 288.
[404] Ebû Şeyh el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Emsâl fi'l-Hadîs en-Nebevî*, s. 287.
[405] Hûd 11/29; ayrıca bkz. Yûnus 10/72; eş-Şuarâ 26/109,127,145,164,180; Sebe' 34/47.
[406] Buhârî, *"el-Hibe"*, 7.

sını bir nevi rüşvet veya görev suiistimali olarak nitelendirmesi, hediye ile rüşvet arasındaki ince farkın belirlenmesi açısından önemlidir.

Resûlullah (a.s.), el-Ezd Şenûe'nin[407] Benî Lütb kolundan Abdullah İbnü'l-Lütbiye'yi (ابن اللتبية الأزدي),[408] Benî Zübyân'ın (بني ذُبْيَان)[409] veya Benî Süleym'in[410] zekâtlarını toplamakla görevlendirdi. Bu zat, daha sonra bazı mallarla gelip: "Şunlar size aittir, bunlar da bana hediye edildi" dedi.

Resûlullah (a.s.), bunun üzerine minbere çıktı, Allah'a hamd edip yakışan sıfatlarla O'nu övdükten sonra şöyle buyurdu: "Bir âmile ne oluyor ki, onu bir görevle gönderiyorum, ardında geliyor ve 'şu sizin malınızdır, şu da bana ait maldır' diyerek, kendisine bir pay ayırıyor? Bu adam babasının veya anasının evinde otursaydı o zaman kendisine hediye verilir miydi ya da verilmez miydi baksaydı ya! Muhammed'in nefsi elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki (âmillerden) bir kişi, (kamu malından haksız olarak bir şey alırsa), kıyamet gününe muhakkak o kimse aldığı malı boynuna yüklenerek gelecektir: (Haksız olarak aldığı) deve ise omzunda musibetli develer gibi inleyecektir; eğer sığır ise omuz kökünde avaz avaz bağıracaktır; koyun ise şiddetle feryat edecektir". Resûlullah (a.s.), sonra ellerini kaldırdı. Öyle ki koltuklarının beyazı görüldü. Sonra iki defa: "Allah'ım! Tebliğ ettim mi?" buyurdu (مَا بَالُ عَامِلٍ أَبْعَثُهُ فَيَقُولُ هَذَا لَكُمْ وَهَذَا أُهْدِيَ لِي . أَفَلاَ قَعَدَ فِي بَيْتِ أَبِيهِ أَوْ فِي بَيْتِ أُمِّهِ حَتَّى يَنْظُرَ أَيُهْدَى إِلَيْهِ أَمْ لاَ وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لاَ يَنَالُ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنْهَا شَيْئًا إِلاَّ جَاءَ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَحْمِلُهُ عَلَى عُنُقِهِ بَعِيرٌ لَهُ رُغَاءٌ أَوْ بَقَرَةٌ لَهَا خُوَارٌ أَوْ شَاةٌ تَيْعِرُ » . ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى رَأَيْنَا عُفْرَتَىْ إِبْطَيْهِ ثُمَّ قَالَ « اللهُمَّ هَلْ بَلَّغْتُ).[411]

Hadîste: "Âmillere verilen hediyeler, hıyanettir": (هَدَايَا الْعُمَّالِ غُلُولٌ) ifadesinin yer alması da böyle bir anlam taşır.[412]

---

[407] el-Esd diye de okunur. Kahtân'a kadar uzanan nesebi şöyledir: Ezd b. Gavs b. Nebt b. Mâlik b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân. Ezd kabilesi Yemen ve Serâtta yaşayan Şenûe kolu, Suriye ve Arabistan'da yerleşen Gassân kolu, Serât dağlarında yaşayan Serât kolu ve Umân bölgesinde yerleşen Umân kolu olmak üzere başlıca dört büyük kola ayrılır (H. Algül, "*Benî Ezd*", DİA, XII,46.

[408] Zehebî, *Tecrîd Esmâü's-Sahâbe*, Haydarâbâd 1315, I,357; Ali b. Hibetullah b. Ebî Nasr İbn Mâkûla (v. 475/1082), *el-İkmâl Fî Ref'i'l-İrtiyâb Ani'l-Mu'telef ve'l-Muhtelef Fi'l-Esmâ ve'l-Kinâ ve'l-Ensâb*, tashih ve talik: Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemeni, Kahire 1995, I,153; Muhammed Ali b. Muhammed b. Allân b. İbrahim e-Bekrî es-Sıddıkî eş-Şâfiî (v. 1057/1647), *Delîlü'l-Fâlihîn Li Turîki Riyâzi's-Sâlihîn*, Dâru'l-Kitab el-Arabi, Beyrut, II,345; Muhammed b. Abdillah el-Umerî et-Tebrîzî'nin *Mişkâtü'l-Mesâbîh* ile Abdurrahmân b. Abdirrahî el-Mübârekpûrî'nin (1864-1935) *Mir'âtü'l-Mefâtîh*'iyle birlikte, Hindistan baskısı, 9 cilt, VI,30.

[409] (وَبَعَثَ ابْنَ اللُّتْبِيَّةِ الأَزْدِيَّ إِلَى بَنِي ذُبْيَانَ) Vâkıdî, III,973.

[410] (استعمل ابن اللتبية على صدقات بني سليم) eş-Şâmî, VIII,391; XI,337.

[411] Buhârî, "*el-Hibe*", 17, "*el-Ahkâm*". 24, 41; Müslim, "*el-İmâre*", 26-29; Ebû Dâvûd, "*el-İmâre*", 11.

[412] Bu hadîsin: "Yöneticilere/emirlere/imamlara verilen hediyeler hiyanettir" (هَدَايَا الأُمَرَاءِ غُلُولٌ) ve (هَدَايَا الإِمَامِ غُلُولٌ) şeklinde rivâyetleri de bulunmktadır. Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe (v. 235), *Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ahâdîs ve'l-Asâr*, (thk. Kemal Yusuf el-Hut, Riyad 1409, Mektebetü'r-Rüşd nşr.), Kitâbü'l-Büyû ve'l-Akziye, (فِي الْوَالِي وَالْقَاضِي يُهْدَى إِلَيْهِ), hadîs no: 21958; Rudânî, *Cemü'l-Fevâid*, el-Büyû', hadîs no: 4841; A. Bardakoğlu, "*Hediye*", DİA, XVII,151.

10- Safiy: Faîl (فعيل) kalıbında ism-i mefûl (مفعول); yani "seçilmiş" manasında bir isimdir. Mesela Hz. Peygamber'e (a.s.) "Safiy" denilmiştir. Çünkü Allah, onu (a.s.) en hayırlı mahlukatı arasından seçmiştir.

Câhiliye devrinde, ordu komutanın taksimden önce ganimetten kendisi için seçtiği şeye safiy denirdi. İslâm, Câhiliye devrindeki ganimetin dörde bölünmesi (mirbâ'/ rubu') uygulamasını kaldırmış, onun yerine humus uygulamasını getirmiş, safiy adetini ise devam ettirmiştir: (وَالصَّفِيّ مَا يُصْطَفَى لِلرَّئِيسِ وَكَانَ هَذَا فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَنُسِخَ الْمِرْبَاعُ بِالْخُمُسِ وَبَقِيَ أَمْرُ الصَّفِيِّ). Bu sebeple Hz. Peygamber'in (a.s.) taksimden önce ganimetten kendisi için ayırıp seçtiği kılıç, kalkan, at, deve, köle ve cariye gibi şeylere safiy denmiştir.[413]

Mesela Resûlullah'ın (a.s.), Bedir Gazves'inde öldürülen Kureyşli Benî Sehm'den el-'As b. Münebbih b. el-Haccâc b. 'Âmir'den[414] ganimet kalan Zülfikar (Zülfekâr[415]) denilen meşhur kılıcı safiy olarak alması gibi.

Yine Resûlullah (a.s.), asıl ismi Habibe veya Zeyneb olan hanımefendiyi, Hayber ganimetlerinden safiy olarak seçtiği için kendisine Safiyye ismi verilmiştir.[416]

Resûlullah'ın (a.s.) vefatıyla safiy hakkı -ulemanın ittifakıyla- kalkmıştır.[417]

11- Humsü'l-hums (خمس الخمس): Humus (الخمس) ganimetin "beşte bir"i, humsü'l-hums ise ganimetin "beşte birin beşte biri" demektir.

"Eğer Allah'a ve hak ile batılın ayrıldığı gün, iki ordunun birbiri ile karşılaştığı gün (Bedir Savaşı'nda) kulumuza indirdiğimize inanmışsanız, bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resûlüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir"[418] meâlindeki âyete göre, savaşta alınan ganimetler beşe bölünür. Ganimetin beşte biri âyette sayılan beş kesime tahsis edilir. Kalan beşte dört hisse ise savaşa katılan gazilere taksim edilir. Âyet-i kerîmenin, ganimetin beşte birini tahsis ettiği kimseler şunlardır: I- Resûlullah (a.s.), II- Resûlullah'ın (a.s.) akrabası, III- Yetimler, IV- Yoksullar, V- Yolcular.

Âyet-i kerîmenin tefsiri ve fukahanın (İslâm hukukçularının) konuyla ilgili görüşleri ve âyetten çıkardıkları meseleler için tefsir ve fıkıh kaynaklarına bakılması gerekir.

---

[413] Süheylî, VIII,103; Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed el-Hattâbî el-Büstî (319-388/ 931-998), *Meâlimü's-Sünen: Şerh Sünen Ebû Dâvud*, Beyrut 1981, II,28-29; Rudânî, *Cem'ü'l-Fevâid*, Cihâd, el-Fey ve Sehmü'n-Nebî, hadîs no: 6298; eş-Şâmî, X,429; Fîrûzâbâdî, s. 1680.

[414] Veya Münebbih b. el-Haccâc'dan.

[415] (ذُو الْفَقَارِ بِفَتْحِ الْفَاءِ جَمْعُهُ فَقَارَةٌ وَإِنْ قِيلَ ذُو الْفِقَارِ بِالْكَسْرِ فَهُوَ جَمْعُ فِقْرَةٍ). Bkz. Süheyli, III,288 (eş-Şeâmile).

[416] Bkz. Hicretin 7. yılı olaylarından: "115. Resûlullah'ın (a.s.) Hz. Safiyye ile Evlenmesi" başlığına.

[417] (فَانْتَسَخَ ذَلِكَ كُلَّهُ سِوَى الصَّفِيِّ . فَإِنَّهُ كَانَ لِرَسُولِ اللهِ - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَلَمْ يَبْقَ بَعْدَ مَوْتِهِ بِالاتِّفَاقِ . حَتَّى إِنَّهُ لَيْسَ لِلإِمَامِ الصَّفِيُّ بَعْدَ وَفَاةِ الرَّسُولِ - عَلَيْهِ السَّلَامُ -) Serahsî, *Şeru's-Siyeri'l-Kebîr*, thk. Ebû Abdillah Muhammed Hasan eş-Şafiî, Beyrut, Darü'l-Kütüb el-İlmiyye neşri, II,134.

[418] el-Enfâl 8/41.

Başka âyetlerde de[419] ganimetlerin Allah'a ve Resûlü'ne ait olduğu belirtilmiştir. Ganimetlerin Allah'a ait olması, "her şey kayıtsız şartsız Allah'ın mülküdür, Allah mülkünde istediği gibi tasarruf eder" anlamına geldiği gibi, savaşta elde edilen mal ve mülkün İslâm Devleti'ne ait olması; yani kamu yararına harcanması da demektir.

Humsü'l-hums; yani ganimetin beşte birinin beşte biri, Hz. Peygamber'in (a.s.) payı olup onun (a.s.) tasarrufuna bırakılmıştır. Resûlullah (a.s.), artması durumunda humsü'l-humsun kalanını Müslümanların; başka bir ifadeyle kamu yararına olan yerlere harcardı.[420]

Âyette zikredilen Peygamber Efendimiz'in (a.s.) akrabaları hakkında âlimler ihtilaf etmişlerdir. İmâm Muhammed b. İdrîs eş-Şafiî'ye (150-204/767-820) göre, bunlar Hâşim ve Muttalipoğulları'dır. Âyette zikredilen Peygamber Efendimiz'in (a.s.) akrabalarının sadece Haşimoğulları, zekât almaları helal olmayan akrabaları veya bütün Kureyş kabilesi olduğuna dair görüşler bulunmaktadır.

12- Hz. Peygamber'in (a.s.) katıldığı savaşlarda, savaşa katılanlara taksim edilen ganimetin beşte dördünden, "ganimet, savaşa katılanındır" (إِنَّمَا الْغَنِيمَةُ لِمَنْ شَهِدَ الْوَقْعَةَ)[421] kaidesi gereği -bir asker olarak- kendisine (a.s.) de pay düşer.[422] Şöyle ki: "Ordu komutanı, ganimetteki pay bakımından aynen er gibidir. Süvari ise süvari payı, piyade ise piyade payı alma hakkı vardır. Çünkü Peygamber (a.s.) kendi ganimet payını, Müslümanlardan herhangi birinin payı kadar takdir ederdi. Ondan sonra cihada katılan Raşid Halifeler (r.a.) de aynısını yapmışlardır. Peygamber'in (a.s.) ganimetten üç tür payı vardı. Bunlar (ı) beşte birin beşte biri, (ıı) zırh, kılıç ve cariye gibi kendisine seçip alabileceği şeyler (safiy) ve (ııı) askerlerden her hangi birinin payı gibi bir pay" (وَأَمِيرُ الْجَيْشِ فِي الْغَنِيمَةِ بِمَنْزِلَةِ رَجُلٍ مِنَ الْجُنْدِ إِنْ كَانَ فَارِسًا فَلَهُ سَهْمُ الْفَرَسَانِ وَإِنْ كَانَ رَاجِلا فَلَهُ سَهْمُ الرَّجَالَةِ لأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَجْعَلُ سَهْمَهُ فِي الْغَنِيمَةِ كَسَهْمِ وَاحِدٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَكَذَلِكَ مَنْ جَاهَدَ بَعْدَهُ مِنَ الْخُلَفَاءِ

---

[419] el-Enfâl 8/1. *"Allah'ın, (fethedilen) ülkeler halkından Peygamberine verdiği ganimetler, Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmaz. Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir"* (el-Haşr 59/7).

[420] Vâkıdî'nin konuyla ilgili metni şöyledir: (مَا أَفَاءَ اللهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَهُوَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُمُسُ الْخُمُسِ وَكَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعْطِي بَنِي هَاشِمٍ مِنَ الْخُمُسِ وَيُزَوِّجُ أَيَامَاهُمْ وَكَانَ عُمَرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَدْ دَعَاهُمْ إِلَى أَنْ يُزَوِّجَ أَيَامَاهُمْ وَيَخْدُمُ عَائِلَهُمْ وَيَقْضِيَ عَنْ غَارِمِهِمْ فَأَبَوْا إِلا أَنْ يُسْلِمَهُ كُلَّهُ وَأَبَى عُمَرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فَحَدَّثَنِي مُصْعَبُ بْنُ ثَابِتٍ عَنْ يَزِيدَ بْنِ رُومَانَ عَنْ عُرْوَةَ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ وَعَلِيًّا كَانُوا يَجْعَلُونَهُ فِي الْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ . وَقَوْلُهُ كَيْ لا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ يَقُولُ لا يُسْتَنُّ بِهَا مِنْ بَعْدُ فَتُقْطَعَ) Bkz. *Kitâbü'l-Meğâzî*, I,381; ayrıca bkz. Şâmî, IV,328; Süleyman b. Muhammed el-Büceyremî (البجيرمي), *Hâşiyetü'l-Buceyremî Ala Kitâbi'l-Hatîb eş-Şirbînî (الشربيني): el-İknâ' Fî Halli elfâzi Ebî Şücâ'*, XII,498 (eş-Şâmile); H. Y. Apaydın, *"Humus"*, DİA, XVIII,365-369.

[421] eş-Şeybânî, *Siyerü'l-Kebîr*, III,894 (eş-Şâmile).

[422] (قَوْلُهُ (فَيُعْطِي أَرْبَعَةَ أَخْمَاسِهَا) وَهَذَا مَا اسْتَقَرَّ عَلَيْهِ الإِسْلامُ وَكَانَتْ فِي صَدْرِ الإِسْلامِ أَرْبَعَةُ أَخْمَاسِهَا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَاصَّةً لأَنَّهُ كَالْمُقَاتِلِينَ كُلِّهِمْ نُصْرَةً وَكَانَ يَأْخُذُ مَعَ ذَلِكَ خُمُسَ الْخُمُسِ فَجُمْلَةُ مَا كَانَ يَأْخُذُهُ أَحَدٌ وَعِشْرُونَ لَكِنْ هَذَا عَلَى سَبِيلِ الْجَوَازِ وَلَكِنْ لَمْ يَقَعْ مِنْهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ). Bkz. Süleyman b. Muhammed el-Buceyremî (البجيرمي) eş-Şâfiî (v. H. 1221), *el-Buceyremî Ale'l-Hatîb eş-Şirbînî (الشربيني)*, Dârü'l-Kütütb el-İlmiyye, Beyrut 1417/1996, V,145,150.

الرَّاشِدِينَ وَقَدْ كَانَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ الْغَنَائِمِ ثَلَاثُ حُظُوظٍ : خُمُسُ الْخُمُسِ وَصَفِيُّهُ يَصْطَفِيهِ لِنَفْسِهِ مِنْ دِرْعٍ أَوْ سَيْفٍ أَوْ جَارِيَةٍ وَسَهْمٌ كَسَهْمِ أَحَدِهِمْ).[423]

13- Fey[424]: Hz. Ömer'den (r.a.) nakledilen bir rivâyete göre, -fey[425] statüsünde olan- Benî Nadîr'in malları Resûlullah'a (a.s.) tahsis edilmiştir. O (a.s.) bu maldan ailesinin bir senelik nafakasını ayırır, onlara infak ederdi. Sonra bundan artakalanını cihâd ve hayır yollarına harcardı.[426]

Hayber'in bir kısmı kılıçla, bir kısmı da barışçı yollarla ele geçirildi. Savaşılmadan elde edilen bölgeler hazine arazisi yapıldı. Bazı tarihçiler, fethedilen toprakların fatihler arasında bölüştürülmesi sırasında alışılageldiği gibi "humus"un hükümete devredildiğini söylemektedirler ki bu Hayber'in Ketîbe vahasıydı. Peygamber Efendimiz (a.s.), Ketîbe'nin Hâs (veya Hals) Vadisi'nden elde edilen yıllık mahsulü ihtiyaçlarına göre, akrabaları, eşleri, bazı Müslüman erkek ve kadınların maaş ve atıyyeleri için kullandı. Bunun ayrıntıları siyer kaynaklarında verilmiştir. Yahudilere ürünlerinin yarısını Müslümanlara vermek şartıyla Hayber'de kalma ve topraklarını işleme izni tanındı.[427]

Fedek savaşılmadan ele geçirildiği için -İslâm Devleti'nin gelir kaynaklarından feyi hükme bağlayan âyetlerden biri olan el-Haşr Sûresi'nin 6. âyeti gereği- oradan elde edilen gelirler de Resûlullah'a (a.s.) tahsis edildi. O (a.s.) da bu gelirleri amme işlerine, ailesine, yolcu ve misafirlere harcardı.[428] es-Safrâ (الصفراء), Vâdilkurâ ve Yenbu' (ينبع)[429] de Fedek'le aynı statüdedir.

Netice itibariyle on üç çeşit geçim vasıtasını tesbit ettiğimiz Peygamber Efendimiz (a.s.), ekonomisi ticâret üzerine kurulu, uluslararası alanda ticarî bazı imtiyazlar elde etmiş, ticârî konumu güçlü olan Mekke'de yetişti.

Hz. Peygamber (a.s.), toplum hayatına katılıp iş-güç sahibi olacak yaşa gelinceye kadar annesi Âmine Hatun, dedesi Abdülmuttalib ve amcası Ebû Talib'in yanında kalmış, onların bakım, himaye ve desteğini almıştır. Babası, annesi ve hanımı Hz. Hatîce (r.anha) vefat edince kendisine menkul ve gayr-i menkul mallar miras olarak kalmıştır. Toplum hayatına katılma yaşından itibaren kendi çalışması, ticarî faaliyetleri, -özellikle Mekke dönemi hayatında- başta Hz. Hatîce (r.anha) validemiz olmak üzere dedisi ve amcalarının desteği en önemli ekonomik geçim kaynakları olmuştur.

---

[423] es-Serahsî, *el-Mebsût*, "*Kitabü'z-Zekât*: باب ما يوضع فيه الخمس.

[424] (Fey: haraç ve cizye gibi, savaşmadan elde edilen malın adıdır) es-Serahsî, *el-Mebsût*, çev. Şerafettin Kalay ve diğerleri, İstanbul 2008, X,14.

[425] Bkz. Hicretin 4. yılı olaylarından "Benî Nadîr'in Medine'den Sürülmesi", "fey" başlığına.

[426] Buhârî, "*el-Megâzî*", 64/14; "*et-Tefsir*", 65/405.

[427] Hayber arazisinin ve gelirlerinin taksimi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Vâkıdî, II,693-699; İbn Hişâm, III,363-368; İbn Sa'd, VII,48; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî (v. 279/892), *Fütûhu'l-Büldân*, thk. Abdullah Uneys et-Tabbâ', Beyrut 1987, s. 40-41; M. A. Köksal, *İslâm Tarihi*, XIV,209-218; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, 94-95; "*Hayber*", DİA, XVII,22; M. Fayda, *Hz. Ömer Zamınında Gayr-ı Müslimler*, s. 21-22,69,73-77.

[428] Vâkıdî, II,705-706; İbn Hişâm, III,352,368; Belâzürî, *Fütûh*, s. 41; M. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 22; H. Algül, "*Fedek*", DİA, XII,294-295.

[429] Bkz. Ek 2: "Yenbu'" md.

eş-Şeybânî ve Süheylî, açık bir şekilde hicretten sonra Medine'de Hz. Peygamber'in (a.s.) geçim vasıtalarının: Hediye, safiy ve "ganimetin beşte birinin beşte biri" ve "ganimetin beşte dördünden kendisine düşen pay" olmak üzere dört türlü olduğunu kaydetmiştir. Bunun yanında Hz. Peygamber'in (a.s.), Medine döneminde, ticârî ortaklıkları ve kervan gönderme şeklinde faaliyetleri de olmuştur.

Diğer taraftan henüz çok genç yaşta el-Emîn vasfıyla ünlenen Hz. Peygamber (a.s.), hayatı boyunca, israfsız bir cömertliği ve cimrilikten uzak bir tutumluluğu en üst düzeyde kendisinde birleştirmiştir. O (a.s.), ilâhî berekete mazhar, nimetin kıymetini bilen, her hâlükârda şükreden, sahip olduğu her nimet ve imkâna ilâhî emanet gözüyle bakan, emeğe ve üretime büyük değer veren fevkalade âlicenap bir şahsiyettir.

Hz. Muhammed (a.s.), iş hayatını gâyet adil ve dürüst olarak sürdürdü. Alışveriş yaptığı kimselerin şikâyetine meydan vermedi. Her zaman sözünü tutardı. Çok genç yaşlarda dürüst ve doğru sözlü bir tacir olduğu herkesçe biliniyordu. Diğer insanlarla olan ilişkilerinde daima büyük bir sorumluluk ve dürüstlük anlayışına sahipti.

O (a.s.), yalnızca hakkaniyet ve dürüstlük esaslarına dayalı bir ticaret yapmakla kalmadı, doğru ve âdil ticari muameleler konusunda temel ilkeler de vazetti. İlişkilerindeki dürüstlük, adalet ve doğruluk her tüccar ve işadamı için takip edilecek ebedî kurallar haline geldi ve fıkıh ilminde başta ticaret hukuku olmak üzere iktisatla ilgili büyük çalışmalara kaynaklık etmiştir.

O (a.s.), iktisadi hayatın temel yapıları olan ahlâkî ilkeler de vazetmiştir.

20. Son Peygamberin Müjdecisi: Kus b. Sâide

M. 600 yılından önce.[430]

Câhiliye devrinde; yani İslâm öncesi dönemde Arap Yarımadası'nda, Allah'ın kendilerine hidâyet verdiği münzevi insanlar vardı. Bunlar unutulan muhteşem tevhid bestesini kalblerinin derinliklerinde hissetmiş, hissettiklerini insanlara anlatmıştır. -Bir ara Kâbe'nin bakımını üstlenen; ancak III. yüzyılın başlarında Mudâr kabilesiyle aralarında meydana gelen mücadelede mağlûp olup Mekke'yi terk etmek zorunda kalan İyâd b. Nizâr b. Mead b. Adnân kabilesinden[431]- Kus b. Sâide b. Amr el-İyâdî (v. 600) bunlardandır.

Kus b. Sâide, Arap Yarımadası'nda, kapalı çarşı şeklindeki en büyük serbest ticaret merkezlerinde biri olan Ukâz Çarşısı'nda kavmine hitap ederken, eliyle Mekke yönünü göstererek: "Hak, size bu taraftan gelecek!" dedi.

Ona: Bu hak dediğin nedir? diye sordular.

O da: "Lüey b. Gâlib'in neslinden gelen, beyaz tenli, gözünün siyahı çok siyah, beyazı çok beyaz bir adam! Sizi ihlâs kelimesine, ebedî hayata ve tükenmeyen nimetlere

[430] es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefâyât*, VII,243 (eş-Şâmile); M. A. Kapar, *"Kus b. Sâide"*, DİA, XXVI,460.
[431] İ. Sarıçam, *"İyâd"*, DİA, XXIII,496.

davet edecek! Sizi bunlara çağırınca icabet edin! Eğer onun gönderildiği zamana yetişseydim, ilk tasdik eden kimse ben olurdum!" dedi.

Hz. Muhammed (a.s.), İslâm çağında Müslüman olmak üzere Cârûd b. Abdillah başkanlığında Medine'ye gelen İyâd kabilesi heyetine Kus b. Sâide'yi sordu.

İyâdlılar: Ey Allah'ın Resûlü! O öldü! dediler.

Bunun üzerine Resûlullah (a.s.): "Onu, Ukâz Çarşısı'nda kızıl tüylü bir deve üzerinde hitâp ederken görür gibiyim. Ama hitabesinin hepsi hatırımda kalmamış..." dedi.

Bazı İyâdlılar: Bizim ezberimizde, ey Allah'ın Resûlü! dediler.

Resûlullah (a.s.): Haydi, söyleyin bakalım! buyurdu.

Bunun üzerine İyâd heyetinden birisi Kus b. Sâide'nin hitâbesini okudu:

"Ey insanlar! Geliniz, dinleyiniz, belleyiniz...ibret alınız!.. Yaşayan ölür, ölen fena bulur... Olacak neyse eninde sonunda olur.

Yağmur yağar, otlar biter; çocuklar doğar, annelerinin ve babalarının yerini alır. Derken hepsi silinip gider.

Olayların ardı arası kesilmez. Hepsi birbirini kovalar.

Kulak kabartıp dikkat kesiliniz; gökte haber, yerde ibret alınacak işaretler var...

Yeryüzü bir büyük divan, gökyüzü bir yüksek tavan... Yıldızlar yürür, sular durur... Gelen kalmaz, giden gelmez.

Acaba vardıkları yerden memnun olup da mı kalıyorlar? Yoksa orada kalıp da uykuya mı dalıyorlar?

Yemin ederim ki, Allah katında bir din vardır ki, şimdi içinde bulunduğumuz dinden daha sevgilidir.

ve Allah'ın gelecek bir peygamberi vardır ki, gelmesi pek yakındır. Gölgesi başımızın üstünde...

Ne mutlu o kimseye ki, ona iman eder; o da kendisine hidâyet verir...

Ona isyan ve düşmanlık edecek olana eyvah!..

Ömürleri gafletle geçen topluluklara eyvâh!..

Ey insanlar!.. Hani babalar, dedeler, atalar:.. Nerede soy-sop...

Hani süslü saraylar, mermer binalar yükselten Âd ve Semûd kavmi?..

Hani dünya malıyla gururlanıp: Ben sizin en yüce rabbiniz değil miyim? diyen Firavun ve Nemrut?

Onlar zenginlikte, kuvvet ve kudrette sizden çok üstündüler. Daha uzak emelleri, daha uzun ömürleri vardı. Ne oldular?

Toprak onları değirmeninde öğüttü, toz etti, dağıttı. Kemikleri bile eriyip gitti. Çatıları yıkılıp süpürüldü. Şimdi onların mekânlarını köpekler şenlendiriyor.

Sakın onlar gibi gaflete düşmeyin, onların yolundan gitmeyin!

Her şey fâni, bâki Allah...

Ortaksız ve benzersiz, mutlak bir Allah...

Tapılacak ancak O...

Doğmuş ve doğurmuş olmaktan münezzeh Allah..."

Bu ve benzeri hitâbe ve şiirler, Câhiliye devrinde yaşayan Kus b. Sâide gibi Hanîflerin Allah inanışının mahiyeti hakkında bilgi veren önemli vesikalardır.

Kus b. Sâide'nin hitabesi bitince Hz. Peygamber (a.s.): Onun bir şiirini kim bize okuyacak? diye sordu.

Bunun üzerine Ukâz pazarında Kus b. Sâide'nin hitabesini dinleyenler arasında bulunan ve hitâbesi ezberinde olan Hz. Ebû Bekir (r.a.) şu şiiri okudu:

Evet, Evet... Olup bitenlerde, gelip geçenlerde bize ibret olacak çok şey var...

Ölüm bir ırmak... Girecek yeri çok ama akacak yeri yok...

Büyük küçük, hep göçüp gidiyoruz.

Herkese olan size ve bana da olacak.[432]

21. Hz. Ali'nin (r.a.) Doğumu

Kureyş'in Kâbe'yi inşasından birkaç yıl önce;[433] *bi'setten 10 yıl önce.*[434]

Hz. Ali'nin (r.a.) ebeveyni Ebû Tâlib ile Fâtıma bint Esed amca çocuklarıdır.

Fâtıma bint Esed'in (r.anha), hicretten yaklaşık olarak iki yıl önce İslâm'ı kabul ettiği ve Medine'ye ilk hicret edenlerden olduğu tahmin edilmektedir. Fâtıma bint Esed (r.anha), hicretin ilk yıllarında bazı tarihçilere göre ise hicrî 4. yılda Medine'de vefat etmiştir. İbnü'l-Esîr, onu hicretten önce vefat ettiğine dair rivâyeti değersiz (leyse bi şey') kabul eder ve hicretten sonra Medine'de vefat ettiğiyle ilgili rivâyeti sahîh kabul eder.[435]

[432] Beyhakî, I,101-113; Şâmî, II,186-187; İ. Sarıçam, *"İyâd"*, DİA, XXIII,496; M. A. Kapar, *"Kus b. Sâide"*, DİA, XXVI,460.
[433] Belâzürî, *Ensâb*, II,31.
[434] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,507.
[435] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,235.

Hz. Peygamber (a.s.), onun hakkında: "Annemden sonra annem" buyurmuştur. Onun ölümüne üzülen Hz. Peygamber (a.s.) sırtındaki gömleği çıkarıp ona kefen yaptı, cenaze namazını kıldırdı ve cenazesinin üzerine yetmiş tekbir aldı. Kabrinin kazılmasıyla da bizzat ilgilendi.[436]

Hz. Ali (r.a.), Ebû Tâlib'in en küçük oğludur. Hz. Muhammed (a.s.), Mekke'de baş gösteren kıtlık üzerine, amcasının yükünü hafifletmek maksadıyla Hz. Ali'yi (r.a.) himayesine aldı. Böylece Hz. Ali (r.a.) beş yaşından itibaren hicrete kadar onun (a.s.) gözetiminde gelişip büyüdü ve kızı Hz. Fâtıma (r.anha) ile evlendirdi.[437]

22. Kâbe'nin Yeniden İnşası ve Hacerülesved Anlaşmazlığı

Bi'setten 5 yıl önce[438] o (a.s.) 35 yaşındayken.[439]

eş-Şehristânî, Kâbe ve yeryüzünde inşa edilmiş diğer mabetlerin durumu konusunda şöyle der: "Yeryüzünde inşa edilen mabetlerin bir kısmı insanlara kıble olmaları için hak din üzere bina edilirken, bir kısmı da insanları saptırmak amacıyla batıl görüşler üzerine inşa edilmiştir. Kur'ân'da Kâbe'nin durumu şöyle zikredilmiştir: *"Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidâyet kaynağı olarak insanlar için kurulan İlk Ev* (أَوَّلَ بَيْتٍ: Mescid), *Bekke'deki (Mekke'deki Kâbe)dir".*[440] Kâbe'yi ilk inşa eden onu vahiy ile, vahiy sahibinin iradesi üzere inşa etmiştir.[441]

Kâbe

Allah, Kâbe'yi vahyin ve meleklerin iniş yeri, ibadet mekânı ve İslâm'ın beş temel farzından biri olan hac ibadetinin esas ve şiârlarından biri kılmıştır. Hiçbir yer için tanımadığı imtiyazı; yani dokunulmazlık, kutsallık, tazim ve saygıyı Kâbe için farz kılmıştır. Müslüman olmayanların bu kutsal mekâna girişini yasaklamıştır. Oraya girecek Müslümanları ise bütün dikişli elbiselerden soyutlanarak, sadece "izâr/dikişsiz ihram elbisesi" giymelerini emretmiştir. Oraya sığınanların ve otlaklarında yayılan hayvanların koruma altında olduğunu bildirmiştir. Oraya sığınanlara zarar verilmesini, harem sınırları içindeki hayvanların avlanmasını ve odun elde etmek için ağaçlarının kesilmesini yasaklamıştır.[442]

---

[436] Fâtıma bint Esed için bkz. İbn Sa'd, VIII,51; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,381-382; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,380; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1987, XI,135; M. Aykaç, *"Fâtıma bint Esed"*, DİA, XII,225.

[437] İbn Sa'd, II,337-340; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,26-68; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,100-134; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,507-510; Zürkânî (1996 n.), IV,541-544; E. R. Fığlalı, *"Alî"*, DİA, II,371.

[438] İbn Sa'd, III,381.

[439] İbn İshâk, s. 84,88; Belâzürî, *Ensâb*, I,114; Halîfe b. Hayyât, s. 27; Beyhakî, II,62.

[440] Âl-i İmrân 3/96.

[441] Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî (v. 548/1153), *Dinler ve Mezhepler Tarihi. el-Milel ve'n-Nihal*, çev. Muharrem Tan, İstanbul 2006, s. 475,477.

[442] İbn Haldûn, I,373-377.

Mekke'de Harem-i Şerîf'in takriben ortasında yer alan, yeryüzünün ilk mâbedi ve Müslümanların kıblesi Kâbe, bu isimle *Kur'ân-ı Kerîm*'de iki defa zikredilmiştir.[443]

Bir kısmı yine *Kur'ân-ı Kerîm*'de yer alan *Beyt*,[444] *Beytullah*, *el-Beytü'l-atîk*,[445] *el-Beytü'l-harâm*,[446] *el-Beytü'l-muharrem*,[447] *el-Mescidü'l-harâm*,[448] *el-Beytü'l-ma'mûr*,[449] *el-Meş'arü'l-Harâm*,[450] "Ümmü'1-Beyt"; yani "Mescitlerin Anası", Beniyye, Devvâre, Kâdis, Kıble, Hamsâ, Müzheb gibi isimler de verilmiştir. Halk arasında ise daha çok Kâbe-i Muazzama tabiri kullanılmaktadır.

Kâbe kelimesi "كعب" köküyle ilişkilidir. Yüksekliğinden ve küp şeklinde olmasından dolayı Kâbe denilmiştir.[451]

Kâbe'nin yapılışı hakkındaki rivâyetlere göre, Hz. Adem (a.s.) yeryüzüne indirildiği zaman, Hindistan'ın Serendip (سرنديب: Sri Lanka) adasına düştü. Bir yandan eşi Havva'yı kaybetmesi, bir yandan da yaşadığı vicdan azabıyla hayret içinde dolaştı. En sonunda eşini Arafat civarındaki Cebelü'r-Rahme'de[452] buldu. Onu hemen tanıdı. Sonra oradan Mekke'ye; Kâbe'nin bulunduğu yere geldiler. Rabbine yalvarıp yakarmaya başlayan Hz. Âdem (a.s.), bu kavuşmaya şükretmek gayesiyle Allah'a ibadet etmek ister ve cennette iken, etrafında tavaf ederek ibadet ettiği nurdan sütunun (Beytülma'mûr) tekrar kendisine verilmesini diler. İşte o nurdan sütun orada tecelli eder ve Hz. Âdem (a.s.), onun etrafında tavaf ederek Allah'a ibadet eder. Bu nurdan sütun Hz. Şit (a.s.) zamanında kaybolur ve yerinde siyah bir taş kalır. Bunun üzerine Hz. Şit (a.s.), onun yerine taştan onun gibi dört köşe bir bina yapar ve o siyah taşı bir köşesine yerleştirir.

---

[443] el-Mâide 5/95,97.

[444] el-Bakara 2/125,127,158; Âl-i İmrân 3/96,97; el-Enfâl 8/35; el-Hac 22/26; Kureyş 106/3.

[445] el-Hac 22/29,33.

[446] el-Mâide 5/2,97.

[447] İbrahim 14/37.

[448] el-Bakara 2/144,149,150; el-Mâide 5/2; et-Tevbe 9/7,19,28.

[449] et-Tûr 52/4. Beytü'l-Ma'mûr'un semada meleklere meleklere ait bir mabed veya dünyada bütün Müslümanların mabedi Kâbe'nin olabileceği hususunda görüşler ileri sürülmüştür. Beytü'l-Ma'mûr'un (Ma'mûr Ev) yedinci kat gökte Kâbe'nin hizasında bulunan bir yer olduğu kabul edilir. "*Tûr'a, satır satır yazılmış, ince deri üzerine yayılmış Kitab'a, Beytü'l-Ma'mûr'a, yükseltilmiş tavana, dolan denize yemin olsun ki, Rabbinin azabı mutlaka gerçekleşecektir. Onu engelleyecek bir şey yoktur*" (et-Tur 52/1-7) meâlindeki âyette zikredilmiştir. Hz. Peygamber (a.s.), miraçla ilgili bir hadîsinde şöyle buyurmuştur: "Sonra bana Beytü'l-Ma'mur da gösterildi. Orayı her gün yetmiş bin melek ziyaret eder" (Buhârî, "*Bed'ü'l-Halk*", 6). Müfessirler âyette ve hadîste geçen Beytü'l-Ma'mûr'u genellikle, yedinci kat gökte, Kâbe'nin hizasında bulunan bir ev olarak tefsîr etmişlerdir. Onu günde yetmiş bin melek tavaf etmek ve namaz kılmak için ziyaret eder ve kıyamete kadar bir daha da geriye dönmezler.

[450] el-Bakara 2/198.

[451] اَلْكَعْبَةُ (el-ka'be) اَلْحَمْزَةُ (el-Hemze) vezninde Beytü'l-Harâm ismidir ki kıble-i ehli İslâm'dır. Zadehullahu teşrifen. Murabba'ü'ş-şekl olduğu için yahut, mecd, rif'at ve şerefine mebnidir yahut saha-i Mekke-i Mükerreme'de en evvel mebni olmakla tepe gibi etrafından âlî olduğu mülahazasıyladır. Ve كَعْبَة (ka'be) çardağa ıtlak olunur, غُرْفَةٌ (ğurfe) manasına, ekseri dört köşe olur. ve her murabbe'ü'ş-şekl bina olunmuş haneye denir (M. Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercümesi*, III,2246; *Vankulu Lügati*, I,230, "كعب" md.).

[452] Arafat vadisinde bulunan, eteğinde Hz. Peygamber'in (a.s.) vakfe yaptığı küçük dağın adı (Salim Öğüt, "*Cebelirahme*", DİA, VII,187).

İşte bugün Hacerülesved diye bilinen siyah taş odur. Sonra Hz. Nuh (a.s.) tufanında bu bina kumlar altında uzunca bir süre gizli kalır. Hz. İbrahim (a.s.), Allah'ın emriyle Kâbe'nin bulunduğu yere gider, oğlu Hz. İsmail'i (a.s.) annesiyle birlikte orada iskân eder. Sonra Hz. İsmail (a.s.) ile beraber Kâbe'nin bulunduğu yeri kazar. Hz. Şit (a.s.) tarafından yapılan binanın temellerini bulur ve o temellerin üzerine bugün mevcut olan Kâbe'yi inşa eder. Âyette geçen *"Beytullah'ın temellerini yükseltiyor"*[453] meâlindeki cümle buna işaret eder.[454]

Kur'ân-ı Kerîm'deki[455] âyetlerden Kâbe'nin Hz. İbrahim'den (a.s.) önce var olduğu ancak Nuh (a.s.) Tufanı'ndan sonra kumlar altında uzun zaman kaldığı ve yerinin kaybolduğu anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklarda, ilk yapanın Hz. Âdem (a.s.), oğlu Hz. Şît (a.s.) veya onlardan önce melekler olduğuna dair rivâyetler bulunmaktadır. Bu görüş: *"Hani bir zamanlar İbrahim, İsmail ile birlikte Evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor ve: Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur, şüphesiz sen işiten ve bilensin, (diyorlardı)"*[456] meâlindeki âyetten çıkarılmıştır: Âyette, Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. İsmail'in (a.s.) Kâbe'yi ilk inşa edenler değil, mevcut temeller üzerine tekrar bina edenler olduğu ifade edilmiş, bundan Kâbe'nin daha önce bina edildiği sonucuna varılmıştır.[457] Âl-i İmrân Sûresi'nin 96. âyetindeki *İlk Ev* (أَوَّلَ بَيْتٍ) ibaresi de Kâbe'nin Hz. İbrahim'den (a.s.) önce var olduğuna işaret eder.

"Bir zamanlar İbrahim'e Beyt'in (Kâbe'nin) yerini açıklamış (ve ona şöyle demiştik): Bana hiçbir şeyi eş tutma; tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükû ve secde edenler için evimi temiz tut. İnsanlar arasında haccı ilan et. Yaya olarak veya uzak yerlerden yorgun develer üzerinde sana (Kâbe'ye) gelsinler" [458] meâlindeki âyette bildirildiği üzere, Allah, Hz. İbrahim'e (a.s.) Kâbe'nin inşasını ve insanları onu hac etmeye davet etmesini emretmiştir: Hz. İbrahim'in (a.s.) eşi Sâre'nin, diğer eşi Hacer'i kıskanması kıssası malumdur. Allah, Hz. İbrahim'e (a.s.), oğlu Hz. İsmail'i (a.s.) ve eşi Hacer'i, *Kur'ân-ı Kerîm*'in ifadesiyle *"ekinsiz bir vadiye"*[459]; yani daha sonraları kadîm temelleri üzerine Kâbe'nin inşa edileceği ve Mekke şehrinin kurulacağı yere iskân etmesini vahyetti.

Âyet meâlen şöyledir: *"Ey Rabbimiz! Ey sahibimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için ben, neslimden bir kısmını senin Beyt-i Harem'inin (Kâbe'nin) yanında, ekinsiz bir vâdiye yerleştirdim. Artık Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meyledici kıl ve meyvelerden bunlara rızık ver! Umulur ki bu nimetlere şükrederler"*.[460]

---

[453] el-Bakara 2/127.
[454] Şâmî, 1,146 vd; Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî (v. 548/1153), *Dinler ve Mezhepler Tarihi. el-Milel ve'n-Nihal*, çev. Muharrem Tan, İstanbul 2006, s. 475-477.
[455] el-Bakara 2/125-127; Âl-i İmrân 3/96; el-Hac 22/26,27-29.
[456] el-Bakara 2/127.
[457] Muhammed b. Abdilbâkî b. Yusuf ez-Zürkânî (v. 1122), *Şerhü'z-Zürkânî Ale'l-Muvattâ'*, Beyrut 1411, II,397; *Şerh ale'l-Mevâhib (1996 n.)*, I,384; S. Ünal, *"Kâbe"*, DİA, XXIV,15-16.
[458] el-Hac 22/26-27.
[459] İbrahim 14/37.
[460] İbrahim 14/37.

Allah, Hz. İsmail (a.s.) ve annesi Hacer'e bir lütuf olarak Zemzem ihsan etti. Cürhüm kabilesinden bir grubu onların bulunduğu yere yönlendirip, onları koruyup gözetmelerini sağladı. Sonra bu insanlar, Hz. İsmail (a.s.) ve annesi ile birlikte Zemzem'in çevresine yerleştiler. Hz. İsmail (a.s.), Kâbe'nin olduğu yerde barınacağı bir ev yaptı. Hz. İbrahim (a.s.), onları ziyaret etmek için defalarca Şam'dan buraya gidip geldi. Sonunda Allah ona, Kâbe'yi inşa etmesini emretti. Hz. İbrahim (a.s.) oğlu Hz. İsmail'in (a.s.) yardımıyla Kâbe'yi inşa etti ve insanları orayı hac etmeye davet etti. Hz. İsmail (a.s.), orada kalmaya devam etti. Sonra annesi Hacer vefat etti ve onu Hicr'de[461] toprağa verdi.[462] Kendisi de vefat edip annesinin yanında toprağa verilinceye kadar Kâbe ile ilgilenmeye devam etti.[463]

Fotoğraf 6: Kâbe ve Çevresi

Kâbe'nin Yeniden İnşası ve Hacerülesved Anlaşmazlığı

Ezrakî'nin rivayetine göre Hz. İbrâhim (a.s.) ile oğlu İsmâil (a.s.), harçsız taş duvar örme tekniğiyle Kâbe'yi inşa etmişlerdi. Kâbe'nin biri şimdiki kapısının yerinde, diğeri onun karşısında olmak üzere yer hizasında iki kapısı vardı; üzeri açıktı ve içine mahzen olarak bir kuyu kazılmıştı. Kâbe'nin inşası sırasında Hz. İbrahim'in (a.s.) üzerine çıkıp duvar ördüğü, üstünde insanları hacca davet ettiği ve üzerinde onun ayak izlerini taşıyan taşa ve bulunduğu yere Makam-ı İbrahim denilir.[464] Kaynaklarda, za-

[461] Bkz. Ek 2: "Hicr" md.

[462] Ş. Kuzgun, "*Hacer*", DİA, XIV,432.

[463] İbn Haldûn, I,373-377. Ayrıca: "Mekke Dönemi": "Mekke" başlığına bkz.

[464] Bu tabir *Kur'ân-ı Kerîm*'de iki yerde geçmektedir. Bunların birinde, Allah'a kulluk amacıyla yapılan ilk mabedin Kâbe olduğu bildirildikten sonra orada apaçık işaretler ve İbrâhim'in (a.s.) makamı bulunduğu belirtilir (Âl-i İmrân 3/97). Diğerinde ise makâm-ı İbrâhim'in namazgâh edinilmesi istenir (el-Bakara 2/125). Rivayete göre Hz. Ömer (r.a.) makâm-ı İbrâhim'in özellikle namaz kılınacak bir yer olmasını dilemiş, bunun üzerine ikinci âyet nâzil olmuştur (Buhârî, "*Salât*", 32; Müslim, "*Fezâilü's-sahâbe*", 24). Hz. Peygamber (a.s.), Vedâ Haccı'nda Kâbe'yi tavaf ettikten sonra makamın arkasında iki rekât namaz kılmış ve bir rivayete göre ilk rekâtında yukarıdaki âyeti okumuştur (Buhârî,

man aşımı, yangın, sel ve benzeri sebeplerle oluşan tahribat nedeniyle Kâbe'nin bazen onarıldığı, bazen de yeniden inşa edildiği kaydedilmiştir.[465] Hz. İbrâhim'den (a.s.) sonra, genelde benimsenen görüşe göre Kâbe, Amâlika, Cürhüm ve daha sonra Hz. Muhammed'in (a.s.) dedelerinden Kusay b. Kilâb tarafından yeniden inşa edilmiştir.[466] Resûlullah'ın (a.s.) atalarından Kusay, Kâbe'nin duvarlarını yeniden ördürdü, üzerini devm[467] ağacı tahtası ve hurma yapraklarını ağaca bağlayan uzun saplardan yapılmış hasırlarla (بخشب الدوم وجريد النخل[468]) kapattırdı.[469]

İslâm'ın doğuşuna yakın bir zamanda Kâbe'nin -Kureyş tarafından- yeniden inşasına dair üç sebep zikredilmiştir:

Birincisi: Kâbe'yi tütsüleyen bir kadının buhurdanlığından sıçrayan bir kıvılcım, Mâbed'in örtülerini tutuştu. Bu yangın, büyük bir tahribata neden oldu. Bazı kaynaklar, bu yangından sonra Kureyş'in Kâbe'yi onarmakla yetindiğini ve bunun Hz. Muhammed'in (a.s.) ergenlik çağına denk geldiğini kaydeder.[470]

İkincisi: Sel baskınlarının Kâbe'de meydana getirdiği tahribattır.[471]

Üçüncüsü: O zamanlar çatısız ve duvarları alçak olması nedeniyle; ziyaretçilerin hediye ettiği eşyaların da içinde bulunduğu Kâbe'deki hazinenin çalınmasıdır.[472]

Bu gibi sebeplerden dolayı Kureyşliler, Kâbe'yi yeniden inşa edip üzerine de tavan yapmak istediler. Fakat Fil Vakası'nı gayet iyi bilen ve hatırlayan Kureyşliler, Kâbe'yi

---

"Salât", 30). Bu ise o mekânın veya taşın el-Bakara Sûresi'ndeki âyette sözü edilen makâm-ı İbrâhim olduğunun delili sayılmıştır. Mücâhid b. Cebr ve Katâde b. Diâme'ye göre üzerinde Hz. İbrâhim'in (a.s.) ayak izleri bulunan taş Âl-i İmrân'daki âyette sözü edilen açık alâmetlerdendir. Bazıları *"apaçık alâmetler"*den (Âl-i İmrân 3/97) maksadın bundan ibaret olduğu görüşündedir. Ancak makâm-ı İbrâhim'den kastın hac sırasında durulan bütün mekânlar yani Arafat, Müzdelife ve cemreler (Mina) ya da sadece Arafat olduğunu söyleyenler de vardır. Bir rivayete göre Hz. İbrâhim (a.s.), oğluna karşılık olarak gönderilen kurbanı (es-Saffât 37/107) makâm-ı İbrâhim'de kesmiştir (N. Bozkurt, *"Makam-ı İbrahim"*, DİA, XXVII,412-413; ayrıca bkz. el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I,450; Muhammed Tahir b. Abdilkadir el-Kürdî [1321-1400/1903-1980], *Makâmu İbrahim* -a.s.-, Mekke 1433).

[465] Zürkânî (1996 n.), I,384-385; *Tecrîd Tercemesi*, VI,25; A. J. Wensinck, *"Kâbe"*, İ. A. (MEB), VI,7.

[466] S. Ünal, *"Kâbe"*, DİA, XXIV,14-21.

[467] "Devm bir ağaç ismidir ki 'mukl' (مقل) onun meyvesidir, Arabistan'da özellikle Yemen'de olur. Ve 'sidr' (سدر) ağacına 'devm' denir ki 'nebik' (نبق) onun meyvesidir. Ve pek ulu ağaca dahi denir" (M. Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, V,4976, "دوم" md.).

[468] جَرِيدُ النَّخْلَة : قُضْبَانُهَا الطَّوِيلَةُ الْمُجَرَّدَةُ مِنْ أَوْرَاقِهَا

[469] Diyarbekrî, I,111.

[470] (عَنْ مَعْمَر، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ : لَمَّا بَلَغَ رَسُولَ الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْحُلُمُ) el-Azrakî (v. 250), *Ahbâru Mekke ve mâ Câe fî hâ mine'l-Asâr*, thk. Rüşdî es-Salih, Dârü'l-Ehdülüs nşr. Beyrut, I,158; Zürkânî (1996 n.), I,379; *Şerhu'z-Zürkânî Ale'l-Muvattâ'*, II,397 (eş-Şâmile).

[471] Musa b. Ukbe'ye göre (İbn Seyyidinnâs -1993-, I,66). Mekke'ye dolayısıyla Kâbe'ye ciddi manada zarar veren şiddetli yağışlar ve sel baskınları nadir değildir. Mesela haber kaynakları son 12 yılın en şiddetlisi olarak niteledikleri 11-12 Kasım 2003 tarihinde Mekke'de meydana gelen yağışların yol açtığı sellerde en az 12 kişinin öldüğünü, sellerde 100'den fazla kişinin de yaralandığını bildirdi. Kentte iki gün etkili olan yağışlar nedeniyle bazı evler hasar gördü. Öğrenciler ve çalışanlar, okul ve işyerlerinde mahsur kalarak evlerine gidemedi. Kentin bazı bölgelerinde sel suları 6 metreye kadar ulaştı.

[472] İbn İshâk, s. 83; İbn Hişâm, I,204 vd.; İbn Sa'd, I,145; Taberî, II,270,373; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I, 121; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî Ale'l-Muvattâ'*, II,397 (eş-Şâmile).

yıkmaya kalkarlarsa azaba uğrayacaklarından korkuyorlardı. Kâbe'yi yeniden inşa işini aralarında istişare ettiler. Kararsızlık içinde bulunuyorlardı. Görüşmeler neticesinde Kureyş, Kâbe'nin yeniden inşasına karar verdi. -Resûlullah'ın (a.s.) babaannesi Fâtıma bint Amr'ın[473] erkek kardeşi; yani babasının dayısı[474]- Ebû Vehb b. Amr b. Âiz el-Mahzûmî,[475] Mekkelilerden Kâbe'nin inşası için kazançlarının temiz olanından sarf etmelerini, fuhuş, ribâ/faiz ve zulüm gibi gayrı ahlâkî yollardan elde edilmiş kazançların bu işte kullanılmamasını istedi.[476]

Yahya b. Saîd el-Umevî'ye (114-194/732-809) göre, Bizans İmparatoru, mermer, tahta ve demir gibi inşaat malzemeleri taşıyan bir gemiyi, Mısır'ın Kulzum liman şehrinden, -Sâsânî İmparatorluğu adına Yemen'de hüküm süren- Farsların Habeşistan'da yakıp tahrip ettikleri bir kilisenin yeniden yapılması için Bâkûm er-Rûmî'ye[477] ait bir gemiyle göndermişti. Yapı ustası ve marangoz olan Bâkûm, Mısır ile Yemen toprağı olan Mendeb (المَنْدَب) güzergâhında ticaret yapan Bizanslı bir tüccardı.[478] Kureyş'in Kâbe'nin yeniden inşasına karar verdiği aynı vakitlerde, söz konusu Bizans gemisi -Cidde'den önce Mekke'nin Kızıldeniz'e açılan limanı olan- Şuaybe'de karaya vurdu.[479] Kureyş'in ileri gelenlerinden ve yaşlılarından Velîd b. Muğîre el-Mahzûmî,[480] Kureyşli bir heyetle birlikte, gemiye bakmaya gitti. -Bizanslılar Mekkeli tüccarlardan, Mekkeliler de Bizanslı tüccarlardan uşûr (bir nevi gümrük vergisi) almalarına rağmen- Kureyşliler, karaya vuran gemideki inşaat malzemelerini vergisiz satın aldılar.[481] İnşaata yardımcı olmak üzere Bâkûm er-Rûmî ile anlaşıp onu Mekke'ye getirdiler. Mekke'de bulunan Kıbtî (Mısırlı) bir marangoz da inşaata yardım etti.

Kâbe'yi yapma konusunda görüş birliğine vardıklarında, Kureyşliler'in Kâbe'yi yıkmaktan çekinmesi üzerine, amaçlarının ıslah olduğunu, Allah'ın muslihleri helak

---

[473] (فاطمة بنت عمرو بن عائذ بن عمران بْن مخزوم بْن يقظة بْن مرة بْن كعب بن لؤي)

[474] Taberî, II,375.

[475] İbn Hişâm, I,161,205; Beyhakî, II,62.

[476] (فلما أجمعوا أمرهم في هدمها وبنائها، قام أبو وهب بن عمرو بن عائذ ابن عمران بن مخزوم، فتناول من الكعبة حجرا، فوثب من يده، حتى رجع إلى موضعه، فقال: يا معشر قريش، لا تدخلوا في بنيانها من كسبكم إلا طيبا، ولا تدخلوا فيها مهر بغي، ولا بيع ربا، ولا مظلمة أحد من الناس. قال: والناس ينحلون هذا الكلام الوليد بن المغيرة) Taberî, II,384; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî Ale'l-Muvattâ'*, II,397-398 (eş-Şâmile).

[477] İbn Sa'd, I,145; Abdülmelik b. Hüseyin el-'İsâmî el-Mekkî (1049-1111), *Simtu'n-Nucûmi'l-'Avâlî fî Enbâ'i'l-Evâili ve't-Tevâli*, thk. Adil Ahmed -Ali Muhammed, Beyrut 1419/1998, I,319.

[478] el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb* (1989 n.), II,281; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,137.

[479] Cemâleddîn Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî et-Teymî el-Kureşî (510-597/1116-1201), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata - Mustafa Abdülkadir Ata, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye nşr. Beyrut 1992/1412, II,325.

[480] M. Fayda, *"Velîd b. Muğîre"*, DİA, XLIII,34. Velîd b. Muğîre el-Mahzûmî, uzun bir süre Hz. Peygamber'e (a.s.) muhalefetten sonra hicretin 7. yılında Müslüman olup 8. yılında hicret eden ünlü sahabe; Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde yürütülen dinden dönenlere (ridde) karşı yapılan savaşların, Hz. Ömer (r.a.) dönemindeki fetihlerin büyük komutanı; İslâm ve dünya tarihinde, kazandığı meydan savaşlarıyla büyük bir şöhrete ulaşmış olan; Allah'ın kılıcı Hâlid b. Velîd'in (r.a.) babasıdır. Velîd b. Muğîre, Mekke yönetiminde ordu hazırlıklarını yürütme (kubbe) ve süvari birliklerini komuta etme görevini (e'inne) elinde bulunduran Mahzûmoğulları'nın lideridir.

[481] Behâüddin Ebü'l-Bekâ İbnu'z-Ziya Muhammed b. Ahmet (v. 854), *Târîh Mekketü'l-Muşarrefe ve Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti'ş-Şerîfe ve'l-Kabri'ş-Şerîf*, thk. Alâ' İbrahim - Eymen Nasr, Beyrut 1424/2004, s. 96.

etmeyeceğini, kendisinin ecelini bekleyen ileri yaşlarda biri olarak işe başlamasının daha uygun olacağını dile getiren Velîd b. Muğîre ve Ebû Vehb Âmir b. Âiz el-Mahzûmî gibi şahıslar yıkım işini başlattılar. Velîd, mabedin duvarına çıkıp: "Biz ancak ıslah istiyoruz" diyerek kendi kabilesine düşen kısımdan bir bölümü yıktı. Yıkım işinin başladığı ertesi günü bekleyen Kureyşliler, ilk yıkım işine başlayanların başına bir şey gelmediğini ve sapasağlam kalkıp işe devam ettiklerini görünce, kurayla kendilerine ayrılmış olan duvarları, onlarla birlikte, yıkmaya koyuldular.

Kimlerin Kâbe'nin hangi duvarının yıkım ve yapım işini üstleneceği meselesi ortaya çıktı. Velîd b. Muğîre, bu hususta kura çekilmesini tavsiye etti ve böyle yapıldı. Dört grup oluşturan Kureyş'in alt kolları, Hübel putunun önünde, aralarında kura çektiler: Abdumenaf ve Zühreoğulları'na Kâbe'nin kapı/doğu tarafı, Abduddar, Esed ve Adîoğulları'na Şam cephesi, Teym, Mahzûm ve onlara katılan bazı Kureyş kabilelerine Yemen cephesi, Sehm, Cumah ve Âmiroğulları'na batı tarafı düştü.[482]

Kureyşliler, Kâbe'nin ilk temeline; yani Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. İsmail'in (a.s.) Kâbe'nin duvarlarını üzerine inşa ettikleri temele kadar duvarları yıktılar. Temelde, yeşil, birbiriyle kaynaşmış, deve sırtı gibi büyük kesme taşlarla karşılaştılar. Ebû Vehb Âmir b. Âiz el-Mahzûmî,[483] elindeki manivelanın ucunu iki taştan birisini ayırmak için aralarına sokup zorlayınca taş kımıldadı; fakat bu sırada Mekke sarsılmaya başladı. Bunun üzerine, yıkım işine orada son verdiler.

Her kabile, Kâbe'nin kendilerine düşen yerleri örmek için gerekli inşaat malzemelerini hazırlamaya başladı. Erkekler ikişer ikişer olup taş, kadınlar da kireç ve balçık karşımı sıva/harç (الشِّيدَ)[484] taşıdılar. Hz. Peygamber (a.s.) de -Kureyşliler gibi- izârını omzuna atarak taş taşımaya yeltenince, o esnada yere devrildi ve şöyle bir nida geldi: "Ey Muhammed! Avret yerini ört!" Bu kendisine ilk sesleniş idi.[485]

Hz. İbrahim (a.s.), Hacerülesved'i Kâbe'nin güneydoğu köşesine tavafın başlangıç noktasını belirlemek amacıyla koymuştu. Kureyşliler arasında Hacerülesved'i yerine kimin yerleştireceği konusunda anlaşmazlık çıktı. Kureyş'in hiçbir kolu, bu şerefi diğerine bırakmak istemedi. Hatta Benî Abdiddâr ile müttefikleri Benî Adî b. Ka'b, Kâbe'nin önünde, içi kanla dolu bir çanağa ellerini batırarak ölünceye kadar çarpışmak üzere anlaşıp yemin ettiler. Bu yüzden onlara "kan yalayıcılar" (لعقة الدم) denildi.[486]

---

[482] محمد بن إسحاق، قال: ثم إن قريشا تجزأت الكعبة، فكان شق الباب لبني عبد مناف وزهرة، وكان ما بين الركن الأسود والركن اليماني لبني مخزوم وتيم وقبائل من قريش، ضموا إليهم، وكان ظهر الكعبة لبني جمح وبني سهم، وكان شق الحجر- وهو الحطيم- لبني عبد الدار بن قصي ولبني أسد بن عبد العزى بن قصي، وبني عدي بن كعب) Taberi, II,375; Belazüri, *Ensab*, I,109; el-Azraki (v. 250), *Ahbâru Mekke ve mâ Câe fî hâ mine'l-Asâr*, thk. Rüşdî es-Salih, Dârü'l-Endülüs nşr. Beyrut, I,161.

[483] İbn İshak'a göre bir adam. Taberi, II,375.

[484] (زاد ابن إسحاق: ينقلن الشِّيد وهي المادة التي يطلى بها الحائط، الجص وغيره) Ebû Sa'd Abdülmelik b. Muhammed en-Nisaburi el-Hurkuşi (v. 407), *Şerefü'l-Mustafa*, Darü'l-Beşâiri'l-İslamiyye nşr. Mekke 1424, I. Baskı, I,435.

[485] İbn Sa'd, I,145.

[486] Taberi, II,376.

Dört-beş günlük bir bekleyişten sonra Kureyşliler, Mescid-i Haram'da toplandılar, birbirleriyle meşveret edip birbirlerine karşı insaflı olmayı öğütlediler. Bu görüşmeler neticesinde Ebû Huzeyfe b. Muğîre'nin[487] veya -o zaman Kureyş'in en yaşlısı ve (bazı kaynaklara göre emiri) olan[488]- Ebû Ümeyye b. Muğîre'nin[489]: "Ey Kureyş! Şimdi şu Mescid'in (Benî Şeybe) kapısından ilk girecek kimse hakem olsun!" şeklindeki teklifi kabul edildi. İlk olarak Hz. Peygamber (a.s.) çıkageldi. Kureyş reisleri: "İşte bu gelen emîn zat Muhammed'dir, hakemliğine razıyız" dediler. Kureyşliler, bi'setten önce Hz. Peygamber'e (a.s.) el-Emin diyorlardı.[490]

Hz. Peygamber (a.s.), Hacerülesved'i bir örtü içine koydu. Dört kabile grubunu temsil eden reisler; yani Utbe b. Rebîa, -o zaman Kureyş'in en yaşlısı olan- Ebû Zem'a b. el-Esved, Ebû Huzeyfe b. Muğîre, Kays b. Adî veya Ebû Amr el-Âs (el-Âsî) b. Vâil b. Hâşim es-Sehmî'nin katılımıyla Hacerülesved'i kaldırdı.[491] Yerleştirilecek yerin hizasına gelince de kendisi (a.s.) Hacerülesved'i yerine yerleştirdi. Böylece Hz. Peygamber (a.s.), Mekke'de muhtemel bir iç savaşı önlemiş oldu.

Hz. Peygamber (a.s.), Hacerülesved'i yerine iyice yerleştirip pekiştirmek istediğinde, Necidli ihtiyar, kendisine bir taş parçası uzattı. Abbas b. Abdilmuttalib: "Hayır!" dedi ve onu uzaklaştırdı. Kendisinin getirdiği taşı uzattı. Hz. Peygamber (a.s.), Hacerülesved'i onunla sağlamlaştırdı. Necidli adam, kendisinin uzaklaştırıldığına kızdı. Hz. Peygamber (a.s.), Necidliye: "Bizden olmayan kişi, Beytullah'ı bizimle birlikte yapamaz!" buyurdu.[492]

Kureyşliler, bağışlarla sağlanan yapı malzemesinin yetersizliği yüzünden, Kâbe'nin Hicr tarafındaki eski temelini dışarıda bırakıp duvarı biraz içeri çekmek suretiyle, yapıyı küçültmek zorunda kaldılar.

Hz. Âişe (r.anha) der ki: "Ben, Beytullah'ın içine girip orada namaz kılmayı arzu ederdim". Resûlullah (a.s.), elimden tutup beni Hicr'e götürdü ve: "Beytullah'a girmek istiyorsan Hicr'de namaz kıl! Gerçek şu ki, orası Beytullah'tan bir parçadır. Fakat se-

[487] (أبو حذيفة بن المغيرة بن عبد الله بن عمر بن مخزوم . واسمه مهشم) Belâzürî, *Ensâb*, I,110.

[488] el-Mâverdî (v. 450), *Alâmü'n-Nübüvve*, Beyrut 1409, s. 213; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, II,325.

[489] (أبَا أُمَيَّةَ بْنَ الْمُغِيرَةِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ مَخْزُومٍ، وَكَانَ عامئذ أَسَنَّ قُرَيْشٍ كُلِّهَا) İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nbeviyye*, Mısır 1375/1995, I,197; Taberi, II,376. (أبو أمية ابن المغيرة، وَاسْمُهُ حُذَيْفَةُ) Belâzürî, *Ensâb*, I,109; el-Azrakî (v. 250), *Ahbâru Mekke ve mâ Câe fî hâ mine'l-Asâr*, thk. Rüşdî es-Salih, Dârü'l-Endülüs nşr. Beyrut, I,161.

[490] Taberi, II,376.

[491] el-Azrakî (v. 250), *Ahbâru Mekke ve mâ Câe fî hâ mine'l-Asâr*, thk. Rüşdî es-Salih, Dârü'l-Endülüs nşr. Beyrut, I,164.

[492] Bunun üzerine, Necidli: "Şaşılır o kavmin haline ki, kendileri şeref, akıl ve servet sahibi oldukları halde, yaşça en küçüklerini, servetçe en fakirlerini en şerefli işlerinin başına geçirdiler, kendilerine reis yaptılar! Olanca üstünlüklerine rağmen, ona sanki hizmetçi oldular! Fakat vallahi, o onlara galip gelecek, hâkim olacak, onların topluluklarını dağıtacak, rızıklarını aralarında bölüştürecektir! Siz, yaşça en küçüğünüze, malca en fakirinize güvendiniz ve şu en şerefli işinize onu vekil ettiniz! Bundan sonra, onun hal ve şanı yücelecek, haberi pek büyük olacaktır!" dedi. Sanıldığına göre, Necidli adam, insan suretine girmiş şeytandı. Taberî, II,375-376; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,121; Şâmî, II,169; Zürkânî (1996 n.), I,384; *Tecrîd Tercemesi*, VI,13-52; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,68 vd. S. Öğüt, "*Hacerülesved*", DİA, XIV,433.

nin kavmin Kâbe'yi yaptıkları zaman, Hicr'i ayırdılar ve orayı Beytullah'tan çıkardılar" buyurdu.[493]

İbn İshâk'ın da dile getirdiği gibi Kâbe, harçsız taş duvar örme tekniğiyle inşa edilmişti ve bir adam boyunu aşıyordu.[494] Kureyş ve Bâkûm er-Rûmî'nin istişareleri neticesinde Kâbe, Suriye mimarisi tarzında (بنيان الشام) inşa edildi. Kâbe'nin duvarları bir sıra taştan sonra ahşap bir hatıl koymak suretiyle örüldü. Duvar yüksekliği 9 arşından 18 arşına çıkarıldı. Rüknüşşâmî tarafına, sel baskınlarını ve rastgele giriş çıkışları engellemek için merdivenle ulaşılabilen bir kapı koyuldu. Dam, çatı (مُكَبَّس) değil teras/düz dam (مسطح) şeklinde yapıldı.[495] Damın kuzeybatı kenarına da biriken yağmur sularının Hicr'e akmasını sağlayan bir oluk yerleştirildi.[496]

-Ma'mer b. Râşid'in (v. 153) *el-Câmi*'inde kaydettiği- Zührî'nin (v. 124) ve İbn İshâk'ın İbn Abbâs'tan naklettikleri rivâyete göre: Kureyşliler, Kâbe'yi yıkıp yeniden yaptıkları sırada, Makam-ı İbrahim, Rükün ve Kâbe kuyusunda üzerinde yazı bulunan bazı taşlar ve madenî levhalar buldular. Süryânîce olan bu yazıları, Yemenli Yahûdî bir âlime okuttular ve doğru okuyacağına dair ona yemin ettirdiler.

Üç tarafında farklı yazılar bulunan bir taşın birinci yüzünde: "Ben, Bekke'nin (Mekke) sahibi Allah'ım! Onu, göklerle yeri yarattığım, Güneş'e ve Ay'a şekil verdiğim gün yarattım! Onu, masum yedi melek ile kuşattım. Mekke'nin iki dağı (Ebû Kubeys ve Kuaykıan) ortadan kalkmadıkça, o ortadan kalkmayacaktır! Bekke ahalisine, su ve süt bereketli kılınmıştır."

İkinci yüzünde: "Ben, Bekke'nin sahibi Allah'ım! er-Rahim'i (hakları gözetilmesi gereken akrabalık bağlarını ve ilişkilerini) yarattım. O, Benim ismimden ayrılmıştır. Kim onu birleştirirse, ben de onu birleştiririm! Kim onu koparırsa, Ben de onu koparırım!"

Üçüncü yüzünde ise: "Ben Bekke'nin sahibi Allah'ım! Hayrı ve şerri yarattım. İki eli hayırda olana ne mutlu! Vay iki eli şerde olan kimseye!" deniliyordu.

---

[493] (صَلَّى فِي الحِجْرِ إِنْ أَرَدْتَ دُخُولَ البَيْتِ فَإِنَّمَا هُوَ قِطْعَةٌ مِنَ البَيْتِ وَلَكِنَّ قَوْمَكَ اسْتَقْصَرُوهُ حِينَ بَنَوُا الكَعْبَةَ فَأَخْرَجُوهُ مِنَ البَيْتِ) Tirmîzî, *"Hac"*, 48.

[494] (وَإِنَّمَا كَانَتْ رَضْمًا فَوْقَ القَامَةِ، فَأَرَادُوا رَفْعَهَا وَتَسْقِيفَهَا) İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdühafîz eş-Şiblî, Mısır, II. Baskı, 1375/1955, I,193; Taberi, II,370. (كَانَتْ بِرَضْمٍ بَابِسٍ لَيْسَ بِمَدَرٍ، وَكَانَ بَابُهَا بِالأَرْضِ، وَلَمْ يَكُنْ لَهَا سَقْفٌ، وَإِنَّمَا تُدَلَّى الكِسْوَةُ عَلَى الجَدَرِ مِنْ خَارِجٍ وَتُرْبَطُ مِنْ أَعْلَى الجَدَرِ مِنْ بَطْنِهَا، وَكَانَ فِي بَطْنِ الكَعْبَةِ عَنْ يَمِينِ مَنْ دَخَلَهَا جُبٌّ، يَكُونُ فِيهِ مَا يُهْدَى إِلَى الكَعْبَةِ مِنْ مَالٍ وَحِلْيَةٍ كَهَيْئَةِ الخِزَانَةِ) el-Azrakî (v. 250), *Ahbâru Mekkê ve mâ Câe fî hâ mine'l-Asâr*, thk. Rüşdî es-Salih, Dârü'l-Endülüs nşr. Beyrut, I,157,159.

[495] (وَقَالُوا: ابْنِهِ لَنَا بُنْيَانَ الشَّامِ) (فَقَالَ لَهُمْ بَاقُومُ الرُّومِيُّ: أَتُحِبُّونَ أَنْ تَجْعَلُوا سَقْفَهَا مُكَبَّسًا أَوْ مُسَطَّحًا؟ فَقَالُوا: بَلِ ابْنِ بَيْتَ رَبِّنَا مُسَطَّحًا. قَالَ: فَنَبْنِي (مُسَطَّحًا) el-Azrakî (v. 250), *Ahbâru Mekke ve mâ Câe fî hâ mine'l-Asâr*, thk. Rüşdî es-Salih, Dârü'l-Endülüs nşr. Beyrut, I,164,170.

[496] فَلَمَّا وَضَعُوا أَيْدِيَهُمْ فِي بِنَائِهَا قَالُوا: ارْفَعُوا بَابَهَا مِنَ الأَرْضِ وَاكْسُوهَا؛ حَتَّى لَا تَدْخُلَهَا السُّيُولُ، وَلَا تُرْقَى إِلَّا بِسُلَّمٍ، وَلَا يَدْخُلَهَا إِلَّا مَنْ أَرَدْتُمْ.) (إِنَّ كَرْهَتُمْ أَحَدًا دَفَعْتُمُوهُ. فَفَعَلُوا ذَلِكَ، وَبَنَوْهَا بِسَافٍ مِنْ حِجَارَةٍ، وَسَافٍ مِنْ خَشَبِ بَيْنَ الحِجَارَةِ) el-Azrakî (v. 250), *Ahbâru Mekke ve mâ Câe fî hâ mine'l-Asâr*, thk. Rüşdî es-Salih, Dârü'l-Endülüs nşr. Beyrut, I,163; S. Ünal, *"Kâbe"*, DİA, XXIV,14-21.

Mücâhid b. Cebr'e göre, bu yazıların muhtevalarının benzerleri -dört kutsal kitaptan biri olan- Zebûr'da bulunmaktadır.

Şâmî'nin nakline göre başka bir taşın üzerinde ise meâlen şu sözler yazılıydı:

"Hayır, eken, gıpta biçer. Şer eken, pişmanlık biçer.

Kötülükleri işler, mükâfat beklersiniz. Evet! Aynen dikenden üzüm devşirilirmiş gibi!"[497]

23. Hz. Fâtıma'nın Doğumu

[Bi'setten önce[498] Hz. Peygamber (a.s.) 35 yaşındayken].[499]

Hz. Fâtıma'nın (r.anha) künyesi "babasının annesi" manasına gelen "Ümmü Ebîhâ" idi. Bu künyeyi almasının sebebi, Hz. Fâtıma'yı (r.anha) anne sevgisiyle seven Resûlullah'ın (a.s.) kendisine bu şekilde hitap etmesi olmalıdır. Lakabı "beyaz, parlak ve aydınlık yüzlü kadın" anlamında "Zehrâ" olmakla beraber "iffetli kadın" anlamındaki "Betûl" lakabıyla anıldığı da görülür.[500]

24. Peygamberliği Müjdeleyen Sadık Rüyalar[501]

İlk vahyin nüzulünden altı ay önce; Rebiülevvel ayında.[502]

[497] Süheylî, II,181; Şâmî, II,171; M. A. Köksal, *İslâm Tarihi*, II,183.
[498] İbn İshâk, s. 61,229; İbn Hişâm, I,190-191; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,378.
[499] İbn Sa'd, VIII,19; Belâzürî, *Ensâb*, II,31; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,380; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,377; Zürkânî (1996 n.), IV,331.
[500] M. Y. Kandemir, "*Fatıma*", DİA, XII,219.
[501] Bkz. "Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamberliğinin Başlaması (bi'set) ve *Kur'ân*'ın Nüzûlü" başlığına.
[502] Beyhakî, II,135,142; Süheylî, II,281; Zürkânî (1996 n.), I,386; *Tecrîd Tercemesi*, XII,273.

MEKKE DÖNEMİ
PEYGAMBERLİK SONRASI

اللهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَه

"Risâletini/peygamberliğini/elçiliğini emanet edeceği yeri hakkıyla bilen ancak Allah'tır."

(el-Enâm Sûresi 6/124).

وَكَفَى بِاللهِ شَهِيداً مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ اللهِ

"Şahit olarak Allah yeter. Muhammed Allah'ın elçisidir."

(el-Feth Sûresi 48/28-29)

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ الرُّسُلُ

"Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir."

(Âl-i İmrân 3/144)

مَّا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَكِن رَّسُولَ اللهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

"Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir."

(el-Ahzâb 33/40)

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

"Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler."

(Sebe 34/28; el-İsrâ 17/105; el-Furkân 25/56)

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ

"(Resûlüm!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."

(el-Enbiyâ 21/107)

Peygamberlik

İslâm anlayışına göre hak din, her an âlemde etkin olan ilahî iradenin, insanlık tarihine bariz bir müdahalesi olan peygamberlik vasıtasıyla tezahür eder. Peygamberlik, Allah'ın dilediği kulunu seçmesiyle olur. İnsan iradesinin bunda etkisi yoktur. *"Her millet için mutlaka bir uyarıcı (peygamber) bulunmuştur"*[1] ve *"her toplumun bir rehberi vardır (hâdî)"*[2] meâlindeki âyetlerde ifade edildiği gibi Allah hiçbir kavmi peygambersiz bırakmamıştır.

"Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri Allah a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. 'Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız. İşittik, itaat ettik. Ey Rabbimiz, affına sığındık! Dönüş sanadır' dediler"[3] *"Allah'a, bize indirilene ve bizden önce indirilene inandık, deyiniz"*[4] gibi emirlere uyarak Müslümanlar Allah'ın peygamberler arasında ayırım yapmaz. Birinin peygamberliğini kabul ve tasdik edip bir diğerini inkâr ederek aralarında fark gözetmezler. *"İşte bunlar peygamberlerdir, bir kısmını bir kısmına üstün kıldık"*[5] meâlindeki âyet gereğince hepsini kendi derecelerine göre peygamber olarak tanırlar.

Allah'ın bazı kullarını seçip kendisi ile diğer kulları arasında elçi kıldığı peygamberlerde beşerî özelliklerin dışına çıkan bir takım ilâhî haller vardır. Örneğin idrak etme güçlerinde, şehvet ve öfke gibi sahip oldukları bir takım bedensel özelliklerinde ilâhî yönleri, beşerî yönlerine ağır basar. Allah'tan aldıkları vahyin bir sonucu olarak tamamen ibadete ve Allah'ı zikretmeye yönelir, fıtrî özellikleriymiş gibi insanları hep hidâyet yoluna çağırırlar.

Peygamberlerin söylediği gayb âlemine ait mucizevî bilgiler, sadece Allah'ın bildirmesi ve öğretmesiyle bilinecek şeylerdir. Hz. Peygamber (a.s.): "Vallahi! Muhakkak ki ben yalnızca Allah'ın bana öğrettiklerini bilirim": (وإني والله ما أعلم إلا ما علمني الله)[6] buyurmuştur.

Peygamberlere iman, İslâm'ın inanılması zorunlu esaslarındandır. Bu husus *Kur'ân* ve *Sünnet*'le sabittir. Aklî bakımdan da peygamberlik, hayatı doğru yorumlayıp kavramak, ferdî ve içtimaî hayatı erdemli kılmak, dünya ve âhiret mutluluğuna erişmek için gereklidir. Tıpkı aydınlığın bulunmaması halinde gözlerin görememesi gibi peygamberlerin bulunmaması durumunda da aklî bilgiler insanları yüce amaçlara ulaştıramaz. Çünkü akıl gücü ne kadar üstün olursa olsun mutlak ve mükemmel bir bilgi kaynağı sayılmadığı gibi nefsânî arzuların ve çıkarların baskısını da ortadan kaldırmaz. Yine akıl gaybı keşfedemez, imana dair meseleleri belirleyip benimsetemez,

---

[1] Fâtır 35/24.
[2] er-Ra'd 13/7.
[3] el-Bakara 2/285.
[4] el-Bakara 2/136
[5] el-Bakara, 2/253.
[6] el-Beyhakî, V,232; İbn Haldûn, I,107-108.

insanı bâtıl inançlara sapmaktan kurtaramaz ve iyi davranışlara yöneltip kötülüklerden sakındıramaz.

İnsanın var edilişinin gayesi, sadece dünyevî maişeti güzelce temin değildir. Aksi takdirde dünya hayatının sonu ölüm ve yokluk olduğu için, her şey boş ve saçma olur. Bunun için Allah: *"Sizi boş yere yarattığımızı mı sandınız?"*[7] buyurmuştur.

Allah, kulların maslahatlarını en iyi bilendir. Kullar ise gaybı görüp bilmedikleri için âhirete ilişkin durumları bilemez. Kulların yaptıkları bütün işler -ister devlet yönetimine, ister diğer durumlara ilişkin olsun- âhirette kendilerine döndürülecek ve hesabı sorulacaktır. Buna dair Hz. Peygamber (a.s.): "Bütün bunlar, sizin yaptığınız işlerdir ve (âhirette) size döndürülecektir": (إِنَّمَا هِيَ أَعمالُكم ترد عَلَيْكُم)[8] buyurmuştur.

"Onlar (sadece) dünya hayatının görünen yüzünü bilirler": (يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا)[9] âyetinde ifade edildiği gibi, kulların koydukları hükümlerde, sadece dünyevî fayda ve çıkarlar gözetilir. Allah'ın insanlar için gözettiği esas amaç ise onların âhiret mutluluğudur. Öyleyse herkes, dünya ve âhirete dair meselelerde, peygamberin rehberliğine muhtaçtır.

Hiçbir şeyi rastlantıya bırakmayan Allah, kâinat denilen ağacın en özenilmiş meyvesi olan insanı ve kesret dairesinin en uç noktasında yer alan eylemlerini, asla tesadüfe bırakmaz. Karıncayı başkansız, arıyı arıbeysiz bırakmayan Ezelî Kudret, elbette insanlığı da peygambersiz ve şeriatsız bırakmaz. Allah'ın evrende vazettiği düzen, böyle gerektirir.

Peygamberlerin bir kısmı *Kur'ân-ı Kerîm*'de zikredilmekle birlikte bir kısmından hiç bahsedilmemiştir.[10] Peygamberlerin ilki Hz. Âdem, sonuncusu Hz. Muhammed'dir (a.s.).

---

[7] el-Mü'minûn 23/115.

[8] Allâme Ebu'l-Mekârim Necmeddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî el-Gazzî ed-Dımaşkî (977-1061/1570-1651), *İtkân Mâ Yahsunu Mine'l-Ahbâri'd-Dâire Ale'l-Elsün* (إتقان ما يحسن من الأخبار الدائرة على الألسن) adlı eserinde yukarıda zikredilen hadîsi Ebû Nuaym'in Hasan b. Atiyye'den rivâyet ettiğini kaydetmiştir. Hasan b. Atiyye'ye nakledildiğine göre: 'Allah, kıyâmet günü şöyle buyurur: 'Ey Âdemoğulları! Sizi yarattığımızdan beri sizi dinledik. Bugün siz susup bizi dinleyin! (Dünya hayatında) yapıp ettiklerinizi/amellerinizi size okuyacağız. Kim hayır bulursa Allah'a hamd etsin! Kim de şer bulursa sadece kendi nefsini kınasın! Okunanlar yalnızca sizin amelleriniz olup size döndürüldü!'. Allah'ın Kitâb'ında/*Kur'ân*'da şöyle buyrulmuştur: *'O gün hiçbir kimse en ufak bir haksızlığa uğramaz. Siz orada ancak yaptıklarınızın karşılığını alırsınız'* (Yâsîn 36/54)" [Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî (1087-1162/1676-1748), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzilü'l-İlbâs*, thk. Abdülhamit b. Ahmet b. Yusuf b. Hindavi, el-Mektebetü'l-Asriyye nşr. I. Baskı, 1420/2000, I,244-245; II,63]. Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "(Dünya hayatında) yapıp ettikleriniz/amelleriniz, yakınlarınızdan vefat etmiş kimselere arz edilir. Amelleriniz hayırlı olduğunda onlarla sevinirler, amelleriniz başka türlü olduklarında: 'Allah'ım bizi hidâyete erdirdiğin gibi onları da hidâyete erdirmeden vefât ettirme" diye dua ederler": (إِنَّ أَعْمَالَكُمْ تُعْرَضُ عَلَى أَقَارِبِكُمْ وَعَشَائِرِكُمْ مِنَ الْأَمْوَاتِ فَإِنْ كَانَ خَيْرًا اسْتَبْشَرُوا بِهِ وَإِنْ كَانَ غَيْرَ ذَلِكَ قَالُوا اللَّهُمَّ لَا تُمِتْهُمْ حَتَّى تَهْدِيَهُمْ كَمَا هَدَيْتَنَا). Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXVII,53 (eş-Şâmiyîn).

[9] er-Rûm 30/7.

[10] el-Mü'min 40/78.

Ebû Zer el-Gıfârî'den[11]: "Ey Allah'ın Resûlü! Peygamber ne ile gönderilir? Diye sordum.

Resûlullah (a.s.): İnzâl edilmiş bir kitapla, dedi.

Ebû Zer: Ey Allah'ın Resûlü! Allah, Âdem'e (a.s.) hangi kitabı indirdi?

Resûlullah (a.s.) şöyle cevap verdi: Allah, Mu'cem Kitabı'nı (Kitâbü'l-Mu'cem) indirdi.

Ebû Zer: Ey Allah'ın Resûlü! Hangi Mu'cem Kitabı?

Resûlullah (a.s.): Elif, ba, ta ilâ âhir (sonuna kadar)" dedi.[12]

Tarihte bazen peş peşe, bazen aynı zaman dilimi içinde, bazen de kısa veya uzun aralıklarla peygamberler gönderilmiştir.[13] Bu peygamberler ve onlara verilen vahiyler birbirini teyit etmiş, son nebî ve resûl olan Hz. Muhammed'in (a.s.) getirdiği *Kur'ân-ı Kerîm* ise bütün peygamberleri ve ilâhî kitapları doğrulayıp onlara şahitlik etmiştir.[14] Bütün nebî ve resuller, insanların bahane ileri sürmelerine mahal bırakmayacak şekilde Allah'ın emirlerini tebliğ etmişlerdir.[15]

Kur'ân-ı Kerîm'de kendilerinden nebî veya resul diye bahsedilen peygamberler şunlardır: Hz. Âdem (a.s.), Hz. İdrîs (a.s.), Hz. Nûh (a.s.), Hz. İbrahim (a.s.), Hz. İsmail (a.s.), Hz. İshak (a.s.), Hz. Ya'kûb (a.s.), Hz. Yûsuf (a.s.), Hz. Lût (a.s.), Hz. Hûd (a.s.), Hz. Salih (a.s.), Hz. Şuayb (a.s.), Hz. Zülkifl (a.s.), Hz. Mûsâ (a.s.), Hz. Hârûn (a.s.), Hz. İlyâs (a.s.), Hz. Elyesa' (a.s.), Hz. Yûnus (a.s.), Hz. Eyyûb (a.s.), Hz. Dâvûd (a.s.), Hz. Süleyman (a.s.), Hz. Zekeriyyâ (a.s.), Hz. Yahya (a.s.), Hz. Îsâ (a.s.) ve Hz. Muhammed (a.s.).

Allah, bütün nebî ve resullere dinî-dünyevî konulara ilişkin bilgileri ve buyrukları vahiy yoluyla bildirip bunları insanlara tebliğ etmelerini emretmiş, onlar da aldıkları vahiylerin Allah'tan geldiğine dair zorunlu bilgiye sahip olmuştur. Allah, Hz. Musa'ya (a.s.) Tevrat'ı, Hz. Davud'a (a.s.) Zebur'u, Hz. Îsâ'ya (a.s.) İncil'i ve Hz. Muhammed'e (a.s.) *Kur'ân*'ı indirmiş, bunların bütününe iman edilmesi gerektiğini haber vermiştir.[16]

Bütün peygamberler sadık, dürüst, Yaratan'a saygılı, yaratılmışlara şefkatli kimselerdir. Hz. Âdem (a.s.) ile Hz. Îsâ (a.s.) dışında her peygamber bir anne babanın çocuğu olarak dünyaya gelmiş, insana has özellikler taşımış, dünya işleriyle meşgul olmuş, her insan gibi sonunda ölmüştür. Bütün nebiler anne-baba bir, kardeşler gibidir. Peygamberler seçilmiş insanlar olup toplumla aynı dili konuşurlar. Peygamberler sâdık rüya ile vahiy almaya başlar.[17] Bütün nebilere mucizeler verilmiştir.[18] Allah, yaratma-

[11] Ebû Zer Cündeb b. Cünâde b. Süfyân el-Gıfârî'den (v. 32/653).
[12] Aynı rivâyet benzer lafızlarla İbn Sa'd (et-Tabakât, I,32) tarafından da nakledilmiştir.
[13] el-Bakara 2/87; el-Mâide 5/19, 46; el-Mü'minûn 23/44; Yâsîn 36/6.
[14] el-Bakara 2/89, 101; Âl-i İmrân 3/3-4, 81.
[15] en-Nisâ 4/41, 165; el-Ahzâb 33/46.
[16] el-A'râf 7/157-158; Yûnus 10/ 57.
[17] Buhârî, *"Bâbü'l-vahy"*, 1.
[18] Buhârî, *"Fezailü'l-Kur'ân"*, 1.

dıkça mucize gösteremezler. Allah bildirmedikçe gaybı haber veremezler, insan olarak küçük hatalar (zelle) işleyebilirler; ancak karar ve temayüllerinde yanılmaları halinde ilâhî uyarıyla karşılaşırlar.[19] Her nebînin ashabı ve havarileri vardır.

Hadîslerde, resûllerin sayısının 313'e (veya 315), nebilerin ise 124.000'e ulaştığı belirtilmiştir.[20]

Her peygamber, Allah'tan başka ilah bulunmadığına iman edip yalnızca O'na kulluk etmeye çağırdığı toplumun inkâr ve tepkisiyle karşılaşmıştır. Şiddetli baskılara karşı en büyük mücadeleyi veren Hz. Nûh (a.s.), Hz. İbrahim (a.s.), Hz. Mûsâ (a.s.), Hz. Îsâ (a.s.) ve Hz. Muhammed'e (a.s.) "ulü'l-azm" (azim sahibi, azimli) sıfatı verilmiştir.[21] Her peygamber zahit olmakla birlikte Hz. Zekeriyyâ (a.s.), Hz. Yahya (a.s.), Hz. İlyâs (a.s.) ve Hz. Îsâ (a.s.) dünya nimetlerine itibar etmeyip zahidâne hayatlarıyla temayüz etmişlerdir. Hz. Yûsuf (a.s.), Hz. Dâvûd (a.s.), Hz. Süleyman (a.s.) ve Hz. Muhammed (a.s.) devlet yöneticiliği de yapmışlardır.

Peygamberlerin özellikleri

Peygamberlerin insanlardan farklı olarak bir takım özellikleri vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Mucize göstermek: Allah'tan vahiy aldığını ve peygamber olduğunu iddia eden kimsenin doğruluğu, mucize ile bilinebilir. Mucize aklen mümkündür ve peygamberin nübüvvetini kanıtlaması için gereklidir. Gerçek peygamberle sahte peygamberi birbirinden ayıran yegâne kanıt mucizedir. Tarihte gerçek peygamberlerin dışında yalancı peygamberler de çıkmıştır. Hz. Muhammed'in (a.s.) vefatından hemen sonra Esved el-Ansî, Tuleyhâ b. Huveylid, Secâh, Müseylime gibi sahte peygamberlerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Her peygambere, yaşadığı dönemde yaygın olan bilgi ve maharetlerle örtüşen mucizeler verilmiştir.

2- Vahiy almak ve tebliğ etmek: Vahiy alan peygamber, iradesi dışında ve diğer insanlarca tecrübe edilmesi mümkün olmayan bir şekilde bazı ilâhî bilgileri idrak eder. Her peygamber aldığı vahiyleri eksiksiz biçimde insanlara tebliğ etmiştir. Allah'ın peygamber olmayanlara da vahiy telkin etmesi mümkündür. Ancak bunlar ilham olarak

[19] Âl-i İmrân 3/ 144; et-Tevbe 9/43; Yûsuf 12/24; er-Ra'd 13/38; ez-Zümer 39/30.

[20] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, hadîs no: 22948 (eş-Şâmile); İbn Asâkir, I,28; K. Şulul, *Kâfiyeci'de Tarih Usûlü*, s. 115.

[21] Azim sahibi peygamberler, şeriatlarının tebliğ ve tesisinde büyük gayret sarfetmiş, ortaya çıkan güçlüklere ve düşmanlıklara göğüs germişlerdir. Meâli aşağıda verilecek olan âyet-i kerîmde, Hz. Peygamber'e (a.s.) bu büyük peygamberlerin vasıfları hatırlatılırken sabırlı olması istenmiş, inkarcıların azap karşısında durum ve tutumları da tasvir edilmiştir. *"O halde (Resûlum), peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret. Onlar hakkında acele etme, onlar vâdedildikleri azabı gördükleri gün sanki dünyada sadece gündüzün bir saati kadar kaldıklarını sanırlar. Bu, bir tebliğdir. Yoldan çıkmış topluluklardan başkası helâk edilir mi?"* (el-Ahkâf 46/35; el-Ahzâb 33/7; eş-Şûra 42/13).

kabul edilmiştir. Hz. Mûsâ (a.s.) ile Hz. Îsâ'nın (a.s.) annelerine vahiy edilmesi örneğinde olduğu gibi.

3- Beşerî niteliklere sahip olmak: Peygamber mucize gösteren ve Allah'tan vahiy alan bir kişi olmakla birlikte ilahlık vasıfları taşımaz. Her insan gibi o da doğar, yaşar ve ölür. Peygamberin insan türünden olması onun için bir kusur değildir. Aksine peygamberlerin beşer olması, insanlarla iletişim kurarak ilâhî emirleri tebliğ etmesine ve kendisinin rehber kabul edilmesine daha uygundur. Âyet-i kerimede meâlen şöyle denmektedir:

"Zaten, kendilerine hidâyet rehberi geldiğinde, insanların (buna) inanmalarını sırf: 'Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?' demeleri engellemiştir".[22]

Şu halde, inkârcıların peygamberlere iman etmemelerinin bir sebebi de onların bir beşer olmasıdır. Hâlbuki onlar, peygamberlerin, insanüstü bir varlık olması gerektiğini sanmış Allah'ın, bir beşeri peygamberi olarak göndermesindeki hikmeti kavramamışlardır. Allah, inkârcıların peygamberin beşer olamıyacağı iddiasına şöyle karşılık vermiştir:

"Şunu söyle: Eğer yeryüzünde yerleşmiş gezip dolaşan melekler olsaydı, elbette onlara gökten, peygamber olarak bir melek gönderirdik".[23]

"Eğer peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu, insan sûretine sokar onları yine düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük".[24]

Peygamber insan olduğu için: "Sen de bizim gibi bir insansın", diyerek inanmayan kâfirler, o zaman da meleği insan sûretinde görecekler ve ona: "Biz senin melek olduğunu nereden bilelim; sen de bizim gibi bir insansın", diyerek onun melek olduğuna inanmayacaklar, getirdiklerini dinlemeyecekler ve peygamberliğini tasdik etmeyeceklerdi.

4- Allah tarafından seçilmiş olmak (vehbîlik): Peygamberlik, yalnızca Allah tarafından seçilmekle mümkündür. Bir insan, üstün ahlâka sahip olmak, çok ibadet etmek gibi nitelikleriyle peygamberlik mertebesine erişemez. Âlimler, Allah'ın peygamber seçtiği insanı, bedenî ve ruhî vasıfları itibariyle farklı bir yaratılışa sahip kılıp kılmadığı hususunda iki görüş ileri sürmüştür.

(ı) Peygamberin bu nitelikleri bakımından diğer insanlardan hiçbir farkı yoktur, peygamber olmak Allah'ın bir lütfüdür.[25]

(ıı) Allah, peygamber seçtiği insanı bedenî ve özellikle ruhî bakımdan diğer insanlardan üstün bir yaratılışa sahip kılmıştır. Buna göre peygamber, ruhî boyutuyla meleklere benzer, beşerî zaaflara yenilmez, görevini ihmal etmez. Bu konuda kararlı-

[22] el-İsrâ 17/94.
[23] el-İsrâ 17/95.
[24] el-Enâm 6/9.
[25] İbrâhîm 14/11.

lığa sahiptir. Aksi takdirde görevinin üstesinden gelemez, vahiy almaya ve Cebrail gibi melekleri görmeye güç yetiremezdi. *Kur'ân*'da Allah'ın peygamberliği tevdi edeceği yeri en iyi bildiğine vurgu yapılması bu görüşü destekler.[26]

Peygamberliğin vehbî olması bunun babadan oğula intikal eden bir görev olmadığını da gösterir. Nitekim Hz. Nuh'un (a.s.) oğlu ve Hz. İbrahim'in (a.s.) babası inkârcılardandı.[27]

5- Günah işlemekten korunmuş olmak (ismet).

6- Doğru sözlü ve güvenilir olmak (sıdk-emanet): Sıdk "her konuda doğruluk", emanet ise "her konuda güvenilir olmak" anlamına gelir. *Kur'ân*'da peygamberler sıddîk ve emîn diye nitelendirilmiştir.[28] Davranışlarında ve hükümlerinde adaletli olmak, peygamberlerin emin olmalarının gereğidir. Hıyanet, yalancılık ve zulüm peygamberlerde görülmesi mümkün olmayan niteliklerdir.

Allah katındaki dereceleri bakımından peygamberler, diğer insanlara göre en üstün konumdadırlar. Âlimlerin çoğunluğu peygamberlerin meleklerden üstün olduğu görüşündedir. *Kur'ân-ı Kerîm*, peygamberlerin kendi aralarında üstünlük bakımından farklı olduklarını bildirmiştir.[29] Bütün insanlara gönderilen ve nübüvveti kıyamete kadar devam edecek olan Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberlerin en üstünü olduğunda ittifak edilmiştir.

Peygamberlerin Görevleri

1- Allah'tan başka ilâh bulunmadığı gerçeğini tebliğ edip muhataplarını sadece O'na ibadet etmeye davet etmek.

2- Hak ve bâtıl inançları tanıtıp hak olanların benimsenmesini, bâtıl olanların terk edilmesini istemek.

3- Âhiret hayatının mutlaka geleceğini vurgulayıp cennete girmeye vesile olanlar yanında cehenneme girmeyi gerektiren inanç ve davranışları tanıtmak.

4- İlâhî emirleri tebliğ edip açıkladıktan sonra bunları bizzat uygulayarak insanlara örnek olmak.

5- İnsanları var edilişin ve hayatın anlamını düşünmeye çağırıp bunun yollarını göstermek.

6- Nefsânî arzuların baskısını azaltıp erdemli bir hayat şekli kurmaktır.[30]

---

[26] el-En'âm 6/124.
[27] Hûd 11/42-46; et-Tevbe 9/114.
[28] Meryem 19/41; eş-Şuarâ 26/107,125,143,162,178.
[29] el-Bakara 2/253; el-İsrâ 17/55.
[30] Y. Ş. Yavuz, "*Peygamber*", DİA, XXXIV,257-262'den özetle.

Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamberliğinin bazı alâmet ve delilleri

1. Delil: Peygamberler, peygamberlikten önce ve sonra çok üstün ve temiz bir ahlâka sahip olmuşlar, bütün kötülük ve çirkinliklerden kaçınmışlardır. İşte peygamberlerin sıfatı olan ismetin; yani günahlardan korunmuş olmanın anlamı budur. Onlar, kötülükten arınmışlık tabiatı üzere yaratılmışlardır ve bu durum onların fıtrî bir özelliğidir. Çünkü ismet, peygamberler için zorunlu bir niteliktir.[31]

Sahîh hadîslere göre Hz. Muhammed (a.s.) genç bir delikanlı iken amcası Abbâs b. Abdilmuttalib ile yeniden inşa edilen Kâbe'ye taş taşıyordu. Taşı elbisesinin eteğine koymuştu. Farkında olmadan avret yeri açılınca bayılıp düşmüş ve avret yeri kapanmıştır.[32]

Hz. Muhammed (a.s.), peygamberliğinden önce, oyun ve eğlencenin olduğu bir düğün yerine gitmiş, ancak düğün yerine gelip izlemek üzere oturduğunda uyuyakalmış, güneş doğana kadar da uyanamamış ve olup bitenlerden uzak kalmıştır.[33]

Allah, onu (a.s.) bütün kötülüklerden korumuştur. Hatta o (a.s.), tabiatı gereği hoşa gitmeyecek yiyeceklerden de uzak dururdu. Asla soğan ve sarımsak yemezdi. Sebebi sorulduğunda: "Ben sizin konuşmadığınız kimselerle (meleklerle) konuşuyorum" (فَإِنِّي أُنَاجِي مَنْ لَا تُنَاجِي) buyurmuştur.[34]

Hz. Peygamber (a.s.), kendisine vahiy geldiğini ilk olarak Hz. Hatîce'ye (r.anha) haber vermiştir. Hz. Hatîce (r.anha) gelenin melek (Cebrâil) olup olmadığını sınamak için Hz. Peygamber'i (a.s.) elbisesinin içine almış, Hz. Hatîce (r.anha) öyle yapınca melek uzaklaşmıştır. Bunun üzerine Hz. Hatîce: "O kesinlikle bir melektir, bir şeytan (cin) değildir" demiştir.[35]

Yine Hz. Hatîce (r.anha), meleğin en çok hangi renk elbise içinde gelmeyi sevdiğini sormuş, Peygamber Efendimiz'in (a.s.): "Beyaz ve yeşil" demesi üzerine: "Şüphesiz o bir melektir" demiştir. Bunun anlamı ise beyaz ve yeşilin, hayır ve iyiliğin sembolü, meleklerin sevdiği renklerden olması ve gelenin melek olduğuna işaret etmesidir. Bunun gibi misaller çoktur.

2. Delil: Peygamberlerin insanları din, ibadet, namaz, infak ve iffet gibi güzel hasletlere çağırmalarıdır. Hz. Hatîce (r.anha) ve Hz. Ebû Bekir (r.a.) gibi şahsiyetler, bu

---

[31] İman melekesi kalbe yerleşirse, -diğer melekeler gibi- artık nefsin ona muhalefet etmesi güç olur. Çünkü bu durumda o, müminde âdeta tabiat ve fıtrî bir nitelik haline gelir. Bu, imanın yüksek bir derecesi ve ismetin de ikinci derecesidir. İsmet, peygamberler için zorunlu bir niteliktir. İsmetin bu ikinci derecesi mümin için amel/ibadet ve tasdike bağlı olarak hâsıl olur (أنّ ملكة الإيمان إذا استقرّت عسر على النّفس مخالفتها شأن الملكات إذا استقرّت فإنّها تحصل بمثابة الجبلّة والفطرة وهذه هي المرتبة العالية من الإيمان وهي في المرتبة الثّانية من العصمة. لأنّ العصمة واجبة للأنبياء وجوبا سابقا وهذه حاصلة للمؤمنيّة حصولا تابعا لأعمالهم وتصديقهم.). Bkz. İbn Haldûn, I,494.

[32] Beyhakî, II,31-32; Rudânî, *Cem'ü'l-Fevâid*, el-Hac, hadîs no: 3704-3705,3710.

[33] Beyhakî, II,33-34.

[34] Buhârî, *"Ebvâbu Sifati's-Salât"* 11/79.

[35] Taberî, II,388-389.

hususu Hz. Peygamber'in (a.s.) doğruluğuna delil kabul etmişler ve onun kişiliği ile ahlâkı dışında başka bir delil aramamışlardır.

Mesela Hz. Peygamber'in (a.s.) İslâm'a davet mektubu Bizans İmparatoru Herakleios'a[36] ulaşınca, o sırada Suriye'de bulunan ve aralarında Ebû Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye'nin (v. 31/651) de bulunduğu bir grup Kureyşliyi yanına çağırtmış ve onlara Hz. Peygamber'i (a.s.) sormuştur:

Tercüman: Peygamberim diyen zata soyca en yakın olan hanginizdir?

Ebû Süfyân: Soyca en yakını benim.

Herakleios: Onu yakınıma getiriniz. Arkadaşlarını da getiriniz, onun arkasında dursunlar.

Herakleios, tercümanına dedi ki: Bunlara söyle. Bu zat hakkında bazı şeyler soracağım. Bana yalan söylerse Ebû Süfyan'ı yalanlasınlar.

Ebû Süfyân: Vallahi arkadaşlarımın orada burada konuşmalarından utanmasaydım, onun (Hz. Muhammed) hakkında yalan uydururdum, demiştir.

Herakleios: İçinizde soyu nasıldır?

Ebû Süfyân: O soylu bir zattır.

Herakleios: Sizden, daha önce peygamberlik davasında bulunan bir kimse var mıydı?

Ebû Süfyân: Hayır.

Herakleios: Ataları içinde melik/kral gelmiş midir?

Ebû Süfyân: Hayır.

Herakleios: Ona tâbi' olanlar halkın ileri gelenleri mi, yoksa zayıfları mıdır?

Ebû Süfyân: Halkın zayıflarıdır.

Herakleios: Ona tâbi' olanlar artıyor mu, azalıyor mu?

Ebû Süfyân: Artıyor. Herakleios: İçlerinde onun dinine girdikten sonra beğenmeyerek dininden dönenler var mıdır?

Ebû Süfyân: Yoktur.

Herakleios: Peygamberlik iddia etmeden önce onu, hiç yalanla suçladınız mı?

Ebû Süfyân: Hayır.

Herakleios: Ahdi bozar mı?

[36] (iktidar yılları: 610-641)

Ebû Süfyân: Hayır ahdi bozmaz. Ancak biz şimdi onunla bir müddete kadar anlaşma halindeyiz. Bu müddet içinde ne yapacağını bilmiyoruz.[37]

Herakleios: Onunla savaştınız mı?

Ebû Süfyân: Evet, savaştık.

Herakleios: Onunla savaşınız nasıldır?

Ebû Süfyân: Aramızda olan savaşların sonucu değişkendir. Kâh o bize, kâh biz ona zarar veririz.

Herakleios: Size ne emrediyor?

Ebû Süfyân: Bize yalnız Allah'a ibadet ediniz, hiçbir şeyi O'na ortak koşmayınız. Dedelerinizin inanıp söyleye geldikleri şeyleri terk ediniz, diyor. Bize namazı, doğruluğu, iffeti ve Allah'ın emrettiği akrabalık ilişkilerini gözetmeyi emrediyor.

Bunun üzerine Herakleios tercümana dedi ki, ona söyle: Soyunu sordum, içinizde yüksek soylu olduğunu bildirdin. Peygamberler de kavimlerinin soylularından gönderilirler. İçinizden bu sözü ondan önce söylemiş kimse var mıydı diye sordum; hayır dedin. Ondan önce bu sözü söylemiş bir kimse olsaydı, bu da kendisinden önce söylenilmiş bir söze tâbi' olmuş bir kimsedir, diyebilirdim. Ataları içinde hükümdar gelmiş midir diye sordum; hayır dedin. Ataları içinden bir hükümdar olsaydı, bu da atasının mülkünü geri almaya çalışan bir kimsedir diye hükmederdim. Bu davasına kalkışmadan önce onun bir yalanını duydunuz mu diye sordum; hayır dedin. Ben ise biliyorum ki önceden halka karşı yalan söylememiş biri sonradan Allah'a karşı yalan söylemeye cüret edemez. Ona tâbi olanlar halkın eşrafı mı, yoksa zayıfları mı diye sordum; ona tâbi olanların insanların zayıfları olduğunu söyledin. Resûllerin tâbileri de zâten onlardır. Ona uyanlar artıyor mu, yoksa eksiliyor mu diye sordum; artıyorlar dedin. İman işi de tamam oluncaya kadar hep bu şekilde gider. İçlerinde onun dinine girdikten sonra beğenmemekten dolayı dininden dönen var mıdır diye sordum; hayır dedin. İmanın gerektirdiği inşirah kalblere karışıp kökleşinceye kadar böyle olur. Hiç ahde vefasızlık eder mi diye sordum; hayır dedin. Peygamberler de böyledir; ahde vefasızlık etmezler. Size ne emrediyor diye sordum. Yalnız Allah'a ibadet edip, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamayı emrettiğini, putlara ibadetten nehiy ettiğini, keza namazı, doğruluğu ve iffeti emrettiğini söyledin. Eğer bu dediklerin doğru ise şu ayaklarımın bastığı yerlere yakında o zat sahip olacaktır.[38]

Herakleios'ın iffet ile kastettiği, bütün kötülüklerden sakınıp korunmak anlamındaki ismettir. İsmetin, peygamberliğe nasıl delil kabul edildiğine dikkat edilsin. Bunları bilenler, peygamberin ayrıca bir mucize göstermesine ihtiyaç duymamışlardır.

[37] Ebû Süfyân: "Bana kendiliğimden bir şey katmaya imkân verecek, bu sözden başkasını bulamadım" demiştir.
[38] Buhârî, "*Vahiy babı*", 6.

3. Delil: Allah, onu (a.s.): "Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin"[39] sözleriyle nitelemiştir. Bütün İslâm ümmeti, hatta düşmanları dâhil herkes icmâ' etmiştir ki; o (a.s.) bütün güzel ahlâkları kendi şahsında toplamıştır. Peygamberliğinden önce, en güzel ahlâkî niteliklere sahip olduğu için ona (a.s.) "Muhammedü'l-Emin" denmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen bütün güzel ahlâkî nitelikleri kendi şahsında topladığı için, Hz. Âişe (r.anha.): Onun ahlakı, Kur'ân idi" (كَانَ خُلُقُهُ الْقُرْآنَ) sözleriyle onu (a.s.) nitelemiştir.

İslâm ümmetinin icmâ'ı ve kati manevi bir tevatür ile sabittir ki, o (a.s.) ahlâk ve görünüm olarak insanların en güzeli, en halimi, en sabırlısı, en şükredeni, en zahidi, en mütevazısı, en iffetlisi, en cömerdi, en merhametlisi ve en adilidir. O (a.s.) mürüvvet, vakar, af, doğru ve sağlıklı anlayış, şefkat gibi tüm âli seciyelerin, en mükemmel ve nurani bir fihristidir.

Hz. Peygamber'in (a.s.), bütün güzel ahlakları en üst düzeyde, o güzel ahlakların zıddına düşmeden kendi şahsında toplaması onun (a.s.) bir mucizesidir. Şöyle ki: Güzel ahlâklar birbirine zıt değildir. Fakat güzel ahlâklar en üst düzeyde bir şahısta toplandığında, biri diğerinin alanını daraltır; hatta biri üstün geldiğinde öteki zayıflar. Meselâ, son derece cömert olan bir zatın israfa düşmemesi veya son derece cömert olan birinin son derece tutumlu olması cimriliğe düşmemesi çok güçtür. Yine bir zatın son derece vakur olup kibre düşmemesi, aynı şahsın son derece vakur olmakla beraber son derece mütevazı olup zillete düşmemesi çok güç bir iştir. Netice itibariyle Hz. Peygamber (a.s.), bütün güzel ahlakları en üst düzeyde, söz konusu güzel ahlakların zıddına düşmeden kendi şahsında toplamıştır. Bu, onun (a.s.) peygamberliğini de tasdik eden bir mucizesidir.

4. Delil: Peygamberlerin, kabileleri içinde asil bir soya sahip olmalarıdır. Sahîh bir hadiste Hz. Peygamber (a.s.): "Allah, ancak kavmi içinde (soy ve kabile bakımından) güç ve kuvvet sahibi birini peygamber olarak gönderir": (ما بعث الله نبيا إلا في منعة من قومه) buyurmuştur.[40] Bunun hikmeti, peygamberin, kendisini kâfirlerin saldırılarından koruyacak, Allah'ın mesajını ve tebliğ görevini yerine getirecek bir güç ve topluluğun desteğine sahip olmasını sağlamaktır.

5. Delil: Peygamberleri doğrulayan olağanüstü olayların meydana gelmesidir. Bunlar kesinlikle bir insanın yapabileceği şeyler değildir. Onun için bu fiillere mucize denmiştir.

Mesela geçmiş ve gelecek bütün insanların efendisi Hz. Muhammed (a.s.), siyah ve kızıl, herkese gönderilmiş bir peygamberdir. Allah şöyle buyurmuştur: "Biz seni ancak bütün âlemlere rahmet olarak gönderdik".[41]

[39] el-Kalem 68/4.
[40] 1- "مَا بَعَثَ اللهُ بَعْدَهُ نَبِيًّا إِلاَّ فِي ذُرْوَةٍ مِنْ قَوْمِهِ" 2- "مَا بَعَثَ اللهُ مِنْ بَعْدِهِ نَبِيًّا إِلاَّ فِي ذِرْوَةٍ مِنْ قَوْمِهِ", Tirmîzî, *Tefsîr*, 13 (Yusuf Sûresi).
[41] el-Enbiya 21/107.

Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliği Kitap/Kur'ân, Sünnet ve icmâ' ile sabittir. İstidlâl ile de durum böyledir. Şöyle ki:

Hz. Muhammed (a.s.), peygamberlik davasında bulundu ve mucize gösterdi. Peygamberlik davasında bulunduğu, tevatür ile bilinmektedir.

Hz. Peygamber'den (a.s.), kadr-i müşterek -yani ayrıntıları âhâd haber de olsa tevatür- seviyesine ulaşmış bir kısım harikulade işler nakledilmiştir. Hz. Ali'nin (r.a.) cesareti/şecaati veya Hâtim et-Tâî'nin[42] cömertliği tarihte nasıl şöhret bulmuşsa benzer şekilde Hz. Peygamber'den (a.s.) tevatür derecesinde harika işler sadır olmuştur. Bunlar siyer ve tarih kitaplarında inşa ve tafsil yoluyla anlatılmıştır.

Burada kadr-i müşterekle (ortak terim) kastedilen şudur: Peygamber Efendimiz'in mucizelerinin bir kısmı bir kişi tarafından (haber-i âhâd) nakledilmiş olsa da bunlar arasındaki -mantıkî tabirle- "ortak terim"; yani ortak nokta, Hz. Peygamber'in (a.s.) peygamberlik davasının ispatı için Allah'ın izniyle mucizeler göstermiş olduğunun kesinliğidir.

Mesela Peygamber Efendimiz'in (a.s.), elinde küçük taşlar zikir ve tespih etmiştir. *"Attığın zaman da sen atmadın"*[43] âyetinde ifade edildiği gibi küçücük taş ve toprak parçaları, düşmanın savaş alanını terk etmesine neden olmuştur. *"Ay yarıldı"*[44] âyetinde ifade edildiği gibi bir parmağının işaretiyle kamer iki parçaya ayrılmıştır. On parmağından su akmış ve bir ordu ondan içmiştir. Aynı el hastalara ve yaralılara şifa olmuştur.

İbn Hazm'ın ifade ettiği gibi Hz. Muhammed'in (a.s.) sîreti de üzerinde düşünüp taşınan kişiyi, onu (a.s.) doğrulamaya ve Allah'ın elçisi olduğuna tanıklık etmeye mecbur eder. Şâyet Resûlullah'ın (a.s.) sîreti dışında başka bir mucizesi olmasaydı, onun (a.s.) sîreti bile tek başına peygamberliğine delil olarak yeterli olurdu.[45]

Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğinin delilleri mucizeleriyle de sınırlı değildir. Bilakis dikkat sahibi insanlar için onun (a.s.) bütün hareketleri, fiilleri, hâlleri, sözleri, tavırları, ahlâkı, sîreti ve sûreti onun (a.s.) doğruluğunu ispat eder. -Yahûdî ulemâsından iken daha sonra Müslüman olan meşhûr sahâbe- Ebû Yusuf Abdullah

[42] Hâtim b. Abdillah b. Sa'd et-Tâî el-Kahtânî (v. 578), cömertliği ile meşhur olmuş bir zattır. Tay kabîlesine mensuptur. Arapların büyük şairlerindendir. İslâm'dan önce vefat etmiştir. Hâtim et-Tâî'nin kızı Seffâne ve oğlu Adî b. Hâtim, Hz. Peygamber (a.s.) dönemine yetişip Müslüman olmuşlardır. Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,467; S. Tülücü, *"Hâtim et-Tâî"*, DİA, XVI,472-473; Hicretin 9. yılı olaylarından: "178. Hz. Ali'nin el-Füls Putunu Tahribi" ve hicretin 10. yılı olaylarından: "207. Tay Heyeti ve Adî b. Hâtim et-Tâî" başlıklarına.

[43] el-Enfâl 8/17.

[44] el-Kamer 54/1.

[45] (فإن سيرة مُحَمَّد صلى الله عَلَيْهِ وَسلم لمن تدبرها تَقْتَضِي تَصْدِيقه ضَرُورَة وَتشهد لَهُ بِأَنَّهُ رَسُول الله صلى الله عَلَيْهِ وَسلم حَقًا فَلَو لم تكن لَهُ مُعْجزَة غير سيرته صلى الله عَلَيْهِ وَسلم) Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (v. 456/1064), *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*, nşr. Mektebetü'l-Hancı, Kahire tsz., II,73.

b. Selâm b. el-Hâris (v. 43) gibi pek çok zat, yalnızca Hz. Muhammed'in (a.s.) sîmasını görmekle: "Şu sîmada yalan yok! Şu yüzde hile olamaz"[46] diyerek imana gelmişlerdir.

Netice itibariyle Hz. Peygamber'e (a.s.) ait harikulâde işler, üstün erdemli sıfatlar, feyizli, kâmil ve şâmil ahlâk ve şerefli, herkesçe bilinen siyeri sayılmayacak kadar çoktur.[47]

6. Delil: Allah, Hz. Muhammed'e (a.s.) verdiği mucizelerin bir çoğunu aklî kılmıştır. Bunlar basiretle anlaşılır. Çünkü onun (a.s.) şeriatı, tüm zaman ve mekânlarda kıyamete kadar bakidir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in (a.s.) mucizelerinin birçoğu akla hitap etmektedir.

Hz. Muhammed'in (a.s.) akla ve insanın bütün manevi latifelerine hitap eden bir mucizesi Kur'ân-ı Kerîm'dir. Hz. Muhammed'in (a.s.) Kur'ân-ı Kerîm'i bir mucize olarak izhar etmesi şöyle olmuştur: O (a.s.), Allah kelamı Kur'ân-ı Kerîm ile belâgat konusunda zirvede olan insanlara meydan okudu. Zaten mucize, bir meydan okumadır.[48] Fakat müşrikler bütün çabalarına rağmen Kur'ân-ı Kerîm'in kısa bir sûresinin dengini bile yapıp getirmekten aciz kaldılar. Nihâyet kendilerini tehlikeye attılar ve Hz. Muhammed'e (a.s.) kelimelerle karşı koymayı bırakıp kılıçla savaşmayı tercih ettiler. Pek çok sebep bulunmasına rağmen hiçbir kimsenin, Kur'ân-ı Kerîm'e yakın bir şey getirdiği tarih kitaplarında nakledilmemiştir. Bu durum, Kur'ân-ı Kerîm'in Allah sözü olduğunun kesin bir delilidir.

Kur'ân-ı Kerîm, cevâmi'ü'l-kelimdir; yani az sözle çok mana ifade eden bir kelamdır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de vaki olan şeylerden pek çok manalar istifade edilir. Bunların bir kısmı ibare, başka bir kısmı başka yollarla anlaşılır. *Kur'ân-ı Kerîm*, sûreleriyle başkalarını aciz bırakmak için indirilmiş ilâhî bir kelamdır. İ'câz, aciz bırakmak demektir. *Kur'ân-ı Kerîm*, kendisiyle muaraza yapmak isteyen herkesi, benzerini getirmek hususunda aciz bırakmıştır. *Kur'ân-ı Kerîm* ittifakla mucizedir. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî'nin (v. 333/944) mezhebine göre *Kur'ân-ı Kerîm*'in i'câz yönü, belâgatinin kemâle ulaşmasıdır. *Kur'ân-ı Kerîm*'in belâgati ise en üst derecede durumun gerektirdiği hale mutabık olmasıdır. Bu nedenle i'câz, *Kur'ân-ı Kerîm*'e[49] mahsustur ve diğer hiçbir kelamda böyle bir şey mevcut değildir.[50] Başka bir deyişle, *Kur'ân-ı Kerîm*'in i'câzı: "Taklid edilemez ilâhî vahyin esas şekli" olmasıdır.

[46] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,382; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,320.
[47] el-Kâfiyeci, *el-Muhtasar fî İlmi't-Târîh*, s. 103-105.
[48] Bkz. İbn Haldûn, I,101-104.
[49] *Kur'ân*-ı Kerîm'in edebî mucizeliği bkz. Ebû Bekir Abdülkahir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî (v. 471/1078-79), *Delâilü'l-İ'câz*, thk. Mahmud Muhammed Şakir, Kahire ts., s. 38 vd.; Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer ez-Zamahşerî el-Havarizmî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akvâl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Beyrut 1997, I, 41 vd.
[50] Muhyiddin Ebû Abdillah Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyeci el-Hanefî (788-879/1386-1474), *Kitâbü't-Teysîr fî Kavâidi İlmi't-Tefsîr*, terceme ve neşir: İsmail el-Cerrâhoğlu, Ankara 1974, s. 56,67.

7. Delil: Delil olma noktasında mucizelerin en büyüğü ve en açık olanı, Peygamber Efendimiz'e (a.s.) indirilen Kur'ân-ı Kerîm'dir. Çünkü peygamberlerin, peygamber olduklarını doğrulayan mucizeleri, genellikle kendilerine Allah'tan gelen vahyin dışında şeyler; yani insanların duyularına hitap eden (hissî) harikulade olaylar olmuştur. Ancak *Kur'ân-ı Kerîm*'in bizzat kendisi, bir benzerinin getirilmesi/getirilemeyeceği noktasında meydan okuyan, olağanüstü mucize bir kelâmdır. *Kur'ân-ı Kerîm*, eşsiz belâgati ve diğer özellikleriyle Allah'tan gelmiş olması bakımından Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğinin en açık delilidir. Ondan başka bir delile ihtiyaç yoktur.

Hz. Peygamber'in (a.s.) şu sözü buna işaret etmektedir:

"Hiçbir peygamber yoktur ki, insanların iman etmeleri için kendisine apaçık deliller/mucizeler verilmemiş olsun. Bana verilen delil/mucize ise bana bildirilen vahiydir/*Kur'ân*'dır. Bu sebeple ben kıyamet gününde en fazla tâbisi/ümmeti olan peygamber olmayı ümit ediyorum": (مَا مِنْ نَبِيٍّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ إِلَّا قَدْ أُعْطِيَ مِنَ الْآيَاتِ مَا مِثْلُهُ آمَنَ عَلَيْهِ الْبَشَرُ وَإِنَّمَا كَانَ الَّذِي أُوتِيتُهُ وَحْيًا أَوْحَى اللهُ إِلَيَّ فَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَكْثَرَهُمْ تَابِعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ).[51]

Bu hadîste bildirilen mucizenin -ki o bizzat vahyin/*Kur'ân*'ın kendisidir- delil olmak bakımından açık ve güçlü olması, Hz. Muhammed'e (a.s.) imân edip tabî olan insanların sayısının da o kadar çok olacağına işarettir.[52]

Kur'ân-ı Kerîm, çeşitli vesilelerle kendi îcâz/veciz oluşuna ve i'câzına/mucizeliğine dikkatleri çekmiş ve bunu en beliğ kelimelerle ifade etmiştir. Mesela: *"Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüphe ediyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan gayri yardımcılarınızı da çağırın. Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır".*[53]

"Yoksa 'Onu (Kur'ân'ı) kendisi uydurdu' mu diyorlar? De ki: Eğer doğru iseniz Allah'tan başka çağırabildiklerinizi (yardıma) çağırın da siz de uydurma (sözlerden oluşsa) da onun gibi (yani Kur'ân'ın eşsiz belâgatine denk) on sûre getirin."[54]

Bu meydan okumanın muhatabının Arapçayı en iyi şekilde konuşan bir kavim olması dikkat çekicidir. Daha sonra inen âyet-i kerîmelerle bu miktar üç âyete kadar indirilmiştir. *Kur'ân-ı Kerîm*'in belâgatine denk olması koşuluyla iftira türünden bir şey dahi olabileceği söylenmiştir. Ancak buna rağmen müşrikler buna cesaret edememişler ve kelimelerle karşılık vermek gibi kolay bir yol varken kılıçla karşılık vermeyi tercih etmişlerdir. Bu sonuç *Kur'ân-ı Kerîm*'in Allah kelâmı olduğunun büyük bir delilidir.

[51] Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (215-303/830-915), es-Sünenü'l-Kübrâ, III,5 (hadîs no: 7977), (eş-Şâmile); Ebû Zekeriya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî (v. 676), *el-Minhâc Şerh Sahîh Müslim b. Haccac*, nşr. Dâr İhyâ et-Tirâs el-Arabî, Beyrut 1392, II,186.

[52] İbn Haldûn, I,99-103.

[53] el-Bakara 2/23-24.

[54] Hûd 11/13; Yunus 10/38; 17/88.

Netice itibariyle Hz. Muhammed'in (a.s.) davasının doğruluğu; yani hak peygamber olduğu, diğer bilimsel verilerde olduğu gibi hiçbir şekilde akıl ve ilim ile nefyedilemez/inkâr edilemez.

8. Delil: Peygamberler vahiy aldıkları sırada sanki çevredeki insanlardan tamamen soyutlanmış, dışarıdan bakıldığında uyuyormuş veya baygınmış gibi görülür. Müşrikler, vahiy alırken girdikleri bu hâllerinden dolayı peygamberlere mecnun/cin musallat olmuş iftirasını atmışlardır: (ويقولون له رَئِيٌّ أو تابع من الجن). Böyle söylemelerinin tek sebebi, peygamberlerin vahiy alırken girdikleri hâlin görünüşüne aldanmalarıdır.[55] Oysa gerçekte ne uykudadırlar ve ne de baygındırlar. Sadece insanların beşerî idraklerinin tamamen üzerinde olan melekle buluşma halindedirler.

Vahiy ve peygamberler

Basit ve kompleks âlemlerdeki bütün varlıklar yukarıdan aşağıya veya aşağıdan yukarıya doğru tabiî bir tertip içinde sıralanmıştır ve ayrılmayacak derecede birbirlerine bitişiktir. Her âlemin son sınırında yer alan varlıklar, tabiî olarak, aşağıda veya yukarıda yer alan bir sonraki âlemin varlıklarının özelliklerine geçiş kapasitesine sahiptir.

Beşerî âlemin üzerinde ruhanî âlem vardır. O âleme ait insandaki izler, buna tanıktır. Allah'ın insana verdiği idrak ve irade kuvveti gibi. Ruhanî âlemin zatları, saf idraktir. Bu, melekler âlemidir. Bütün bunlardan, insan nefsinin, insanî özelliklerden soyutlanıp melekliğe geçme kapasitesine sahip olduğu ve fiilen de bir an, bir lahza melekliğe dönüştüğü sonucu çıkar. Sonra, melekler âleminden hemcinslerine tebliğ etmekle yükümlü olduğu bilgileri; yani vahyi almış olarak insanlığa geri döner. Peygamberlerin mazhar oldukları vahyin ve meleklerle konuşmuş olmalarının manası budur.

Peygamberler, beşerîlikten soyutlanma halinde zorlukla karşılaşır ve hırıltıya benzeyen sesler çıkarırlar. Peygamberlerin bu durumları bilinmektedir. Onların bu durumda sahip oldukları bilgilere, herhangi bir yanlışlık, hata ve vehim bulaşmaz. Aksine bunlar gözle görülüp şahit olunan bilgiler durumundadır. Bu bilgiye sahip oldukları sırada gayb perdesi ortadan kalktığından ve her şeye açık bir şekilde şahit olduklarından, bu bilgilerin, gerçeğe uygunluğu zatidir. Peygamberler meleklik halinden beşerîliğe dönerken, elde ettikleri bilgilerin açıklık ve netliği kaybolmaz. Bunun iki sebebi vardır:

Birincisi: Meleklik halindeyken, açıklık ve netlik, o bilgilere ayrılmaz bir şekilde eşlik etmiştir ve beşerîliğe döndükten sonra da o bilgilerden ayrılmaz.

İkincisi: Peygamberler, vahiyle aldıkları bilgilerdeki açıklık ve netliği koruyacak zekâ seviyesine (fetânet[56]) sahiptir.

---

[55] Meselenin geniş bir izahı için bkz. T. Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 158-162 (7. Bölüm: Allah ile insan arasında haberleşme münasebeti: III- Vahyin semantik yapısı başlıklarına bkz.)

[56] Fetânet: Peygamberlerin sıfatlarından biri olup "üstün zekâ gücüne sahip olma" anlamına gelir.

Peygamberlerin meleklik haline geçişleri ve oradan aldıkları bilgilerle geri dönüşleri, gönderildikleri ümmetlere hidâyet yolunu göstermek ve tebliğ etmek işi tamamlanana kadar devam eder. Allah: *"De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bana ilâhınızın bir tek İlâh olduğu vahiy olunuyor. Artık O'na yönelin, O'ndan mağfiret dileyin"*[57] buyurmuştur.

Vahiy

Vahiy (الوحي) kelimesi, "vahâ" (وحى) fiilinin mastarıdır. Sözlükte, "süratli ve gizli bildirmek"[58] anlamına gelir. Vahiy kelimesinin çoğulu (وُحِيٌّ).[59] Şer'î bakımdan vahiy, Peygamber'e (a.s.) indirilen Allah kelamıdır ve Allah'ın Peygamberi'ne (a.s.) dinin esaslarını bildirmesidir.[60]

Masterın bazen ism-i meful manasına gelebilmesinden hareketle, vahiy terimiyle, bazen "vahiy olunan" (الموحى) manası kastedilir: *"O (bildirdikleri) vahiy edilenden başkası değildir"*.[61]

Allah, peygamberleri belli bir vakitte beşerîlikten soyutlanacak özellikte yaratmıştır. Bu vakit vahiy alma hâlidir. Allah, onları bu fıtrat üzere yaratıp şekillendirmiş, tabiatlarına yerleştirdiği hep iyi hâl üzere olma ve ibadetlere yönelme özellikleriyle, onları beşer olmalarından kaynaklanan bedenî ve fiziksel engellerden arındırmıştır. İşte peygamberler, kendi kazanımlarıyla değil, Allah'ın yaratmasıyla sahip oldukları bu fıtratlarıyla, beşerîlikten soyutlanıp o en üst ufka yönelirler, yüce melekler topluluğunu dinleyip vahye muhatap olup alacaklarını alır ve sonra da kullara bunları tebliğ için beşerî özelliklerine dönerler.

Peygamberlerin, vahye muhatap olmaları:

1- Bazen gizli, belli belirsiz, uğultuya (دَوِيّ) benzer bir ses duymaları şeklindedir. Peygamber'e vahiy edilen manayı taşıyan sözün sembolü gibi olan bu ses, peygamberin o manayı anlayıp kavramasına kadar kesilmez.

---

[57] Fussilet 41/6. Bkz. İbn Haldûn, I,99-128, 503-504 (Halil Kendir çevirisi, I,127-154,655-656).

[58] M. Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercümesi*, VI,6028; *Vankulu Lügati*, II,2643 "وحي" md.

[59] [الْوَحْيُ الْإِشَارَةُ وَالرِّسَالَةُ وَالْكِتَابَةُ وَكُلُّ مَا أَلْقَيْتَهُ إِلَى غَيْرِكَ لِيَعْلَمَهُ وَحْيٌ كَيْفَ كَانَ قَالَهُ ابْنُ فَارِس وَهُوَ مَصْدَرُ وَحَى إِلَيْهِ يَحِي مِنْ بَابِ وَعَدَ وَأَوْحَى إِلَيْهِ بِالْأَلِفِ مِثْلُهُ وَجَمْعُهُ وُحِيٌّ وَالْأَصْلُ فُعُول مِثْل فُلُوس وَبَعْضُ الْعَرَبِ يَقُولُ وَحَيْتُ إِلَيْهِ وَوَحَيْتُ لَهُ وَأَوْحَيْتُ إِلَيْهِ وَلَهُ ثُمَّ غَلَبَ اسْتِعْمَالُ الْوَحْيِ فِيمَا يُلْقَى إِلَى الْأَنْبِيَاءِ مِنْ عِنْد الله تَعَالَى وَلُغَةُ الْقُرْآن الْفَاشِيَةُ أَوْحَى بِالْأَلِف] Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî (v. 770 [?]), *el-Misbâhü'l-Munîr fî Garîbi'Şerhi'l-Kebîr*, nşr. Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, II,651.

[60] Vahiy, lügatte "risâlet", "kitabet", "ilham", "süratli ve gizli söz" manalarına gelir. Vahiy kelimesinin asıl manası, "sürat ve serî işaret"tir. Lügat bakımından umumi manası "gizli bir surette bildirmek" diye tarif edilmiştir. Zira sürat bir gizliliği de gerektirir. Umumiyetle vahiy, evvelâ ikiye ayrılmak lâzım gelir: Biri, "başkalarından olan işaret ve bildirme", diğeri ise "Allah tarafından olan işaret ve bildirme"dir. Vahiy lügat bakımından esasen, bu manaların hepsine şamil ise de, lügat örfünde ancak "Allah tarafından olan işaret ve ilhama" isim olmuştur. Mutlak olarak vahiy denildiği zaman bu anlaşılır (Elmalı Tefsiri).

[61] en-Necm 53/4.

2- Bazen de insan şekline girmiş bir meleğin Peygamber'e gelip onunla konuşarak vahyi ulaştırması ve Peygamber'in de onun söylediklerini kavraması şeklinde gerçekleşir. *"O, kendisine tastamam bir insan şeklinde göründü"* (فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا)[62] âyeti buna işaret eder.

İşte Peygamber'in (a.s.) -beşerî özelliklerinden soyutlanarak- melekle karşılaşması, ondan vahiy alması ve beşeri özelliklerine dönmesi, vahiy edilenleri anlaması, tek bir lahzada, hatta bir göz kırpmasına yakın bir zamanda gerçekleşir. Çünkü bu hâl zaman dışıdır. Zaten bu iletişime, çok hızlı gerçekleşmesinden dolayı, vahiy denilmiştir.

Birinci şekil, yani uğultuya benzer bir sesle gelen vahye muhatap olmak, resûl olmayan nebilerin derecesidir.

İkinci şekil, yani meleğin insan şeklinde gelip vahiy iletmesine muhatap olmak ise resûllerin derecesidir. Onun için bu derece birincisinden daha üstündür. Bu, Hz. Peygamber'in (a.s.) vahiy hakkındaki açıklamasını içeren hadîsin anlamıdır: Hâris b. Hişâm: "Ey Allah'ın Resûlü, vahiy sana nasıl gelir?" diye sordu. Resûlullah (a.s.): "Bazı vakitlerde bana çıngırak sesi gibi gelir ki, bana en ağır olanı budur. Benden o hâl gider gitmez, (meleğin) bana söylediğini iyice bellemiş olurum. Bazen de melek bana bir insan olarak temessül eder, benimle konuşur, ben de söylediğini iyice bellerim": [أَحْيَانًا يَأْتِينِي مِثْلَ صَلْصَلَةِ الْجَرَسِ -وَهُوَ أَشَدُّهُ عَلَيَّ- فَيُفْصَمُ عَنِّي وَقَدْ وَعَيْتُ عَنْهُ مَا قَالَ، وَأَحْيَانًا يَتَمَثَّلُ لِيَ الْمَلَكُ رَجُلاً فَيُكَلِّمُنِي فَأَعِي مَا يَقُولُ] buyurmuştur.[63]

Birinci şeklin daha ağır olması, beşerî özelliklerden soyutlanıp melekler âlemiyle bağlantıya geçişin başlangıcı olmasıdır. Geçiş durumunda peygamber beşeri algılama özelliklerinden sadece duyma ile yetinmektedir. Ancak vahyin gelişi tekrarlanıp çoğaldığında geçiş kolaylaşmakta ve beşerî algılarına döndüğünde bütün özelliklerini kullanabilmektedir. Bunların en açık ve net olanı, görme duyusudur.

Vahye muhatap olmanın her şeklinde bir zorluk vardır. *Kur'ân-ı Kerîm*: *"Şüphesiz biz sana (taşınması) ağır bir söz vahiy edeceğiz"*[64] meâlindeki âyetle buna işaret etmiştir.

---

[62] Meryem 19/17.

[63] Buhârî, *"Vahiy babı"*, 2. İbn Haldûn'a göre, yukarıdaki hadîste, birinci şekilde gelen vahyi anlamanın geçmiş zaman kipiyle (وَقَدْ وَعَيْتُ عَنْهُ مَا قَالَ: bana söylediğini iyice bellemiş olurum), ikinci şekilde geleni anlamanın ise şimdiki zaman kipiyle (فَأَعِي مَا يَقُولُ: ben de söylediğini iyice bellerim) ifade edilmiş olmasında edebî bir incelik vardır. Hadîs, vahyin geldiği iki şekli anlatmak için söylenmiştir. Birinci şekli, örfte söz ve konuşmak anlamına gelmeyen "دوي" (uğultu, gürültü) kelimesiyle açıklamış ve vahiy edileni anlayıp kavramanın bu uğultunun kesilmesinden sonra gerçekleştiğini haber vermiştir. İşte bu uğultunun kesilip bitmesinden sonra gelen anlamayı geçmiş zaman kipiyle ifade etmek uygun olmaktadır. Ancak ikinci durumda ise melek insan sûretinde gelip onunla konuşmaktadır ve peygamberin onun söylediklerini anlaması, konuşma anında olmaktadır. İşte bu durumdaki anlamayı ifade etmek için kullanılacak en uygun kip de şimdiki zaman kipidir.

[64] el-Müzemmil 73/5.

Hadîste: "Peygamber (a.s.) tenzîlden güçlük çekerdi": (كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم يُعَالِجُ مِنَ التَّنْزِيلِ شِدَّةً)[65] denmiştir. Hz. Âişe (r.anha): "Soğuğu şiddetli günde, Resûlullah'ı kendisine vahiy inerken gördüm. O hâl geçtiğinde şakaklarından terler dökülürdü": [وَلَقَدْ رَأَيْتُهُ يَنْزِلُ عَلَيْهِ الْوَحْيُ فِي الْيَوْمِ الشَّدِيدِ الْبَرْدِ فَيَفْصِمُ عَنْهُ وَإِنَّ جَبِينَهُ لَيَتَفَصَّدُ عَرَقًا][66] demiştir. İşte bu zorluklardan dolayı, vahiy gelmesi anında Hz. Peygamber'de (a.s.) baygınlık hâlleri görülürdü ve hırıltıya benzer sesler işitilirdi. Bunun sebebi, vahye muhatap olmanın, beşerîlikten soyutlanarak meleklik özelliklerine geçmek ve ilahî kelâmı almak anlamına gelmesidir. Bu geçişten, yani kendi zatından soyutlanarak başka bir boyuta geçmekten bir zorluk doğmaktadır. Hz. Peygamber'in (a.s.), kendisine vahiy gelmesinin başlangıcıyla ilgili: "(Cebrâil) beni sararak öyle bir sıktı ki, nefesim kesildi. Sonra beni bıraktı ve: 'Oku', dedi. 'Ben okuma bilmem', dedim" [67] meâlindeki sözü bu anlama gelmektedir.

Hz. Peygamber'in (a.s.) vahyin gelmeye devam edişiyle vahyin şiddetine alıştığı ve öncekilere göre yavaş yavaş belli bir kolaylık oluştuğu anlaşılmaktadır.[68]

Resûl ve nebî

Kur'ân-ı Kerîm'de resûl ve nebî kelimeleri: "Allah'ın buyruklarını muhataplara bildirmek üzere seçtiği elçi" anlamına gelir.

Risâlet kelimesinden türetilmiş olan resûl ve mürsel kelimeleri, "gönderilmiş kişi, elçi" manasına gelir. Resûl, kendisine vahiyle birlikte teblîğ ve amel emri verilen insandır. Risâlet, nübüvveti gerektirir ve kapsar. Risâlet: "Allah ile akıllı mahlûkatı (insanlar ve cinler) arasındaki elçilik" kurumunu ifade eder. Risâlet, Allah'ın seçtiği kimselere: "Ben seni peygamber[69] olarak gönderdim. Benim adıma tebliğde bulun" demesidir.

İrsal; Allah'ın, peygambere, gönderildiği kimselere mesajı ulaştırmayı emretmesidir. İrsal kelimesinde, peş peşe izlemek ve tekrar etmek manası vardır. Bu mana, tebliğin tekrar tekrar yapılmasını veya ümmeti peygamberi sürekli izlemesini gerektirir.

Resûl kelimesi, Allah ile peygamberleri veya diğer mahlukatı arasında elçilik yapan melekler hakkında da kullanılır.

Risâlet, nübüvvetten üstündür. Çünkü o, ümmetin hidayetini netice verir. Nübüvvet, nebinin ilim ve ibadetiyle sınırlıdır.

Nebî sözlükte "haber veren; mertebesi yüksek olan; açık seçik yol" anlamlarına gelir. Nebî kelimesinin anlamı ile ilgili iki görüş zikredilmiştir: 1- "Kendisine haber verilmiş" (منبأ) demektir. Allah, onu gaybına muttali kılmış ve peygamberi olduğunu

[65] Müslim, "*Kitâbu's-Salât*", 32. bab.
[66] Buhârî, "*Vahiy babı*", 2.
[67] Buhârî, "*Vahiy babı*", 3.
[68] İbn Haldûn, I,107-108.
[69] Peygamber kelimesi "haber getiren" manasında olup Farsça'dan Türkçe'ye geçmiştir.

bildirmiştir. Kelime faîl (فعيل) kalıbında olup mefûl manasına gelir. 2- "Kendisine vahiy edileni insanlara haber veren (münbi'/muhbir: مخبر/منبئ)" demektir. Kelime faîl (فعيل) kalıbında olup fail manasına gelir.

Bir görüşe göre ise nebî kelimesi, "yücelik" manasına gelen "en-nebvetu" (النبوة) kelimesinden türetilmiştir. Çünkü peygamberin rütbesi, diğer yaratılanlara göre yüksektir.

Hemzeli olduğunda "en-nebeu" (النبأ: haber)" kelimesinden gelmiş olur. Çünkü peygamber, Allah'tan haber verendir.

Resûl ve nebî kelimelerinin ifade ettiği ıstılahi manalar ve kapsamlarına dair bazı görüşler şöyledir: 1- Nebî; kendisine bir şeriat vahiy edilmiş, ama bunu tebliğ etme emri verilmemiş kişidir. Eğer tebliğ emredilirse, o zaman resûl olur. 2- Tebliğ emredilip bir kitabı olmazsa yahut kendisinden önceki şeriatın bazı hükümleri nesih edilmemişse o, nebîdir. Bunlar olursa o, resûldür. Bu durumda iki görüşe göre de resûl, nebîden daha hastır. 3- Bu iki kelimenin eş anlamlı olduğu da söylenmiştir. Âyette bu kelimeler: *"(Ey Muhammed!) Biz, senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki..."*[70] Şeklinde geçer. Bu âyette nebî ve resûl kelimelerinden her ikisi için de *irsal* (gönderme) terimi kullanılmıştır. Bu görüşe şöyle itiraz edilmiştir: Eğer bunlar eş anlamlı olsaydı, eşsiz bir kelâm olan *Kur'ân* âyetinde tekrar edilmesi uygun olmazdı. Öyleyse, âyette resûl kelimesinden önce "erselnâ" (أرسلنا), nebî kelimesinden önce ise gizli bir "nebbe'nâ" (نبأنا) fiili bulunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de ictibâ (erdemli davranışları birinin şahsında toplamak), ıstıfâ (erdemli hareketleri seçip bir kişide yoğunlaştırmak) ve ba's (göndermek) kavramları da (mücteba, mustafâ, mebus) peygamberler için kullanılmıştır.[71]

İnzâl

Nüzûl, inzâl, tenzîl, münezzel gibi kelimeler "نزل" kök fiili ile ilişkilidir.

İsfahânî'ye göre, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat âlimleri, Allah'ın kelâmının münezzel (indirilmiş) olduğunda ittifak halindedir.

İnzâl kavramında ise ihtilaf edilmiştir: 1- İnzâl, açıktan okumaktır. 2- Allah, kelâmını Cebrâil'e, semânın yüksek bir yerinde ilham etmiş ve ona okuyuşunu öğretmiştir. Cebrâil daha sonra onu yeryüzüne inerek ulaştırmıştır.

Tenzîlde iki tarz vardır: 1- Hz. Peygamber (a.s.), beşeriyet sûretinden sıyrılarak meleklik sûretine geçer ve Cebrâil'den Allah kelâmını alır. 2- Melek, beşeriyet sûretine geçer, Hz. Peygamber (a.s.) da ondan vahyi alır. Birincisi, iki durumdan en güç olanıdır.

[70] el-Hac 22/52.
[71] Şâmî, II,278-279.

Hadîs şârihlerine göre, konuşan ile dinleyen arasında bir ilişki doğar. Bu ilişki iki şekilde olabilir: 1- Ya dinleyen, ruhânî galebe ile; yani konuşanın galip etkisiyle derin bir kişisel değişikliğe uğrar. 2- Ya da konuşan aşağı inip bir parça dinleyenin vasıflarına bürünür.[72]

Kutub er-Râzî, *Keşşâf Hâşiyeleri*'nde[73] şöyle demiştir: İnzâl mastarı sözlükte: 1- "Barındırmak" (2- ,(الإيواء "Bir şeyi yüksekten aşağıya hareket ettirmek/indirmek" (تحريك الشئ من علو إلى سفل) mânâlarına gelir. İki mânâ da kelâmda gerçekleşmez. İnzâl kavramı, kelâm konusunda mecâzî mânâda kullanılır. "*Kur'ân*, Allah'ın zatıyla kaim bir manadır." Bunu diyenlere göre, *Kur'ân*'ın inzâli, Allah'ın zatıyla kaim bir manaya delâlet eden kelimeler ve harfler yaratıp onları Levh-i Mahfuz'a yerleştirmesidir. Bu tarif, birinci manaya uygundur. İnzâlle, *Kur'ân*'ın Levh-i Mahfuz'dan sonra dünya semasına yerleştirilmesi de kastedilmiş olabilir. Bu da ikinci manaya uygundur. -et-Tîbî'ye göre de- peygamberlere kitap inzâl edilmesinden kasıt, meleğin Allah'tan vahyi alması veya Levh-i Mahfuz'dan ezberlemesi ve onu indirip peygamberlere ilkâ etmesidir.

"*Biz onu (Kur'ân'ı) Kadir Gecesi'nde indirdik*"[74] meâlindeki âyet: Beyhakî'ye göre: Biz, onu meleğe duyurduk, kavrattık ve işittiği şekliyle indirdik, anlamına gelir. Bu durumda melek, onu yukarıdan aşağıya taşımış olur.

Ebû Şâme'ye göre, bu mânâ, *Kur'ân-ı Kerîm*'e veya ondan herhangi bir şeye izafe edilmiş bütün inzâl lafızlarında ortak mânâdır. *Kur'ân*'ın ezelî olduğuna ve onun, Allah'ın zatıyla kâim bir sıfat olduğuna inanan Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat âlimleri bu mânâya ihtiyaç duyar.

Muhammed b. Ahmed b. Halil el-Hûlî'ye göre: Münezzel/indirilmiş Allah kelâmı iki türlüdür:

1- Allah'ın, Cebrâil'e: "Bu yazıyı peygambere oku!" demesidir. Cebrâil, Allah'ın kelâmını değiştirmeden indirir. Bu da şuna benzer: Bir hükümdar, ferman yazar ve onu eminine teslim eder: "Bunu filana oku!" der. Elçi bunun bir harfini dahi değiştiremez.

2- Allah'ın Cebrâil'e: "Peygambere de ki: Allah, şöyle şöyle yapmanı, şunları emretmeni buyuruyor" demesidir. Cebrâil, Allah'ın kelâmını anlar, peygambere inerek söylenileni aktarır. Fakat bu aktarma duyduğunun aynısı olmayabilir. Bu şuna benzer: Bir hükümdar, güvendiği birine "Filana de ki: Hükümdar sana diyor ki: Hizmette gayret et ve ordunu savaş için hazırla!" der. Elçi, bu sözü: "Hükümdar sana: Hizmetimde gevşeme ve ordunun dağılmasına müsaade etme. Onları savaşa teşvik et" şeklinde söylerse, bu mesajı ulaştırmada o kimseye yalancılık ve kusur isnat edilemez.

[72] T. Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 157.

[73] Kutbeddin Muhammed b. Mes'ûd b. Muslih el-Fârisî eş-Şîrâzî eş-Şâfiî (634-710/1236-1311): *Hâşiye ala Kitâbi'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl li'z-Zemahşerî*: Eserin yazması: Süleymaniye Kütüphanesi, numara: 183; Ayasofya, numara: 366'da kayıtlıdır.

[74] el-Kadr 97/1.

Celaleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Süyûtî'ye (849-911/1445-1505) göre: Birinci kısım, *Kur'ân*'dır, ikinci kısım ise *Sünnet*tir. Cebrâil'in *Kur'ân* gibi *Sünnet*'i de indirdiği varittir.[75]

Bi'set

Bi'set, sözlükte "göndermek, yöneltmek; yaratmak" gibi anlamlara gelir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de *"peygamberlikle görevlendirmek"*,[76] *"ilham etmek"*,[77] *"ölüleri diriltmek"*,[78] *"uykudan uyandırmak"*,[79] *"musallat etmek"*[80] gibi değişik anlamlarda kullanılmıştır.

Bi'set, genel manada "Allah'ın, kullarından dilediğini nübüvvet ve risâletle; yani peygamberlikle görevlendirmesi", özelde ise "Hz. Muhammed'in (a.s.) risâletle görevlendirilmesi" demektir.[81]

25. Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamberliğinin Başlaması (bi'set) ve Kur'ân'ın Nüzûlü

1- (İran Sâsânî imparatoru) Hüsrev II. Perviz'in (589-628) iktidarının 19. yılının 11. ayında.[82]

2- O (a.s.), 40 yaşında iken.[83]

3- 17 Ramazan Cuma.[84]

Geçmiş Peygamberlerin Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamberliğini Müjdelemesi

Zaman/tarih idraki, insana mahsustur. *Zira insan, düşünen ve konuşan tarihsel bir varlıktır. Zamanı an olarak yaşayan hayvanın aksine, insanın* zaman idraki, bugünü dünden ve yarından ayırır; tekâmülü fark eder ve açıklar. Üstelik insan, var edilişinin gayesi olan "Allah'ı tanımak"[85] sorumluluğunu, tarih içinde; yani yaradılışla hesap günü arasındaki süreçte gerçekleştirir. İnsan, yaşayıp idrak ettiği sürecin bir neticesidir. *Kur'ân-ı Kerîm*'in ve *Sünnet*'in yaradılışla hesap günü arasındaki sürece dair insanı bilgilendirmesi ve ona bir yol haritası sunması, insanın söz konusu edilen fıtratıyla doğrudan alakalıdır. Aşağıda verilen bilgilere bu zaviyeden bakılmalıdır.

Genelde umumi tarih kaynakları, özelde ise İslâm tarihi kaynaklarının İslâm öncesi dönemle ilgili bölümleri ile siyer ve delâilü'n-nübüvve gibi eserler incelendiğinde, Hz. Muhammed (a.s.) öncesi dönemlerde, bir son peygamber/âlemlere rahmet olacak

[75] Şâmî, II,254-256.
[76] el-Bakara 2/129,213.
[77] el-Mâide 5/31.
[78] el-Bakara 2/56,259.
[79] el-En'âm 6/60; el-Kehf 18/12.
[80] el-İsrâ 17/15.
[81] A. Lütfi Kazancı, *"Bi'set"*, DİA, VI,217.
[82] İbn Habîb, s. 10; Belâzürî, *Ensâb*, I,113-114; Taberî, II,278.
[83] İbn Sa'd, I,190,224; II,308,310; Beyhakî, II,131-132; Süheylî, II,250; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,164,166.
[84] İbn İshâk, s. 101,109-110; İbn Hişâm, I,249,250,251,256; Beyhakî, II,133-134,146-147.
[85] (iman-ı billah, ma'rifetullah ve muhabbetullah)

bir resûl beklentisinin çok yüksek olduğu ve bunun çeşitli vesilelerle sürekli medar-ı bahis edildiği tespit edilir.

Zebûr, Tevrât, İncîl gibi vahiy kaynaklı kutsal kitaplar ve peygamber sahifeleri (suhuf-i enbiya): (1) Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğini, (2) ona (a.s.) indirilen *Kur'ân-ı Kerîm*'i, (3) Şeriat'ını ve (4) onun (a.s.) ashabının sıfat ve faziletlerini haber verip müjdelemişlerdir. Bu hakikat, *Kur'ân-ı Kerîm*'in bildirmesiyle de sabittir:

Hz. İbrahim (a.s.), oğlu Hz. İsmail (a.s.) ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltirken şöyle dua ediyorlardı: *"Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin. Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar, bize ibadet usûllerimizi göster, tevbemizi kabul et; zira tevbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin".*[86]

"Hatırla ki, Meryem oğlu İsa: 'Ey İsrailoğulları! Ben size (gönderilmiş) Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrât'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim', demişti. Fakat o, kendilerine açık deliller getirince: Bu apaçık bir büyüdür, dediler."[87]

"Kâfir olanlar: Sen resûl olarak gönderilmiş bir kimse değilsin, derler. De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve yanında Kitab'ın (yani Tevrât ve İncil'in) bilgisi olan (Abdullah b. Selâm gibi Ehl-i Kitâp âlimleri) yeter".[88]

"Kendilerine bilgi verilenler, Rabbinden sana indirilenin (Kur'ân'ın) gerçek olduğunu bilir; onun, mutlak galip ve övgüye lâyık Allah'ın yoluna ilettiğini görürler".[89]

Âyette geçen "kendilerine bilgi verilenler" ifadesi ile sahâbe-i kiram, onların izinden giden müminler veya Ehl-i Kitab'ın âlimlerinden Abdullah b. Selam ve arkadaşları kastedilmektedir. Bu sıralamaya *Kur'ân* ve Hz. Peygamber (a.s.) hakkında olumlu ve gerçekçi tutum izleyen ilim adamları da katılabilir.

"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (o kitaptaki peygamberi), öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Buna rağmen onlardan bir grup bile bile gerçeği gizler".[90]

Yahudiler Tevrât'ta, Hıristiyanlar da İncîl'de ahir zaman peygamberinin vasıflarını gördüler, onun gelmesini beklediler; her nesil bunu kendinden sonra gelecekler anlattı ve inanmalarını tavsiye etti. Selmân-ı Farîsî örneğinde olduğu gibi. Bunun için her iki zümre de bu Peygamber'in gelmesini dört gözle bekliyorlardı. Ancak onlar, Araplar arasından yetim ve öksüz birinin gönderildiğini görünce sırf ırkçılık gayret ve

[86] el-Bakara 2/127-129.
[87] es-Saf 61/6.
[88] er-Ra'd 13/43: âyetin tefsiri ve sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivâyetler için bkz. Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, XVI,500-507 (eş-Şâmile).
[89] Sebe' 34/6.
[90] el-Bakara 2/146.

düşüncesiyle inkâr ettiler. Hâlbuki onun hak peygamber olduğunu, kendi oğullarını bilip tanıdıkları gibi biliyorlardı.

"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Resûlullah'ı) kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerini ziyan edenler var ya, işte onlar inanmazlar".[91]

"Şüphesiz ki o Kur'ân âlemlerin Rabbi tarafından indirildi. Onu, Rûhülemîn Cebrâîl, uyarıcılardan olman için apaçık Arapça bir dille senin kalbine indirdi. O, şüphesiz daha öncekilerin kitaplarında vardır. İsrâiloğulları bilginlerinin onu bilmesi, onlar için bir delil değil midir?".[92]

"Daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken kendilerine Allah katından ellerindeki (Tevrât'ı) doğrulayan bir kitap gelip de (Tevrât'tan) bilip öğrendikleri gerçekler karşılarına dikilince onu inkâr ettiler. İşte Allah'ın lâneti böyle inkârcılaradır. Allah'ın kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kıskandıkları için Allah'ın indirdiğini (Kur'ân'ı) inkâr ederek kendilerini harcamaları ne kötü bir şeydir! Böylece onlar, gazap üstüne gazaba uğradılar. Ayrıca kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır".[93]

"Onlar ki, ellerindeki Tevrât'ta ve İncîl'de (isim ve sıfatları) yazılmış şeriat sahibi Ümmî Peygamber'e (Muhammed'e) uyarlar. ve o, onlara iyiliği emreder, kötülükten meneder. Temiz şeyleri helal, murdar şeyleri haram kılar. Onların ağır yüklerini indirir, bağlandıkları zincirleri kırar. O Peygamber'e inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen Nûr'a (Kur'ân'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır"[94]:

Âyette geçen "ümmi" kelimesi, Resulûllah'ın (a.s.) bir vasfı olup "okuma-yazma bilmeyen" demektir. O (a.s.), ümmi olduğu halde ilmin bütün kemalâtına sahiptir. Bu husus onun risâletine dair bir mucizedir.

"Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûa varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir. Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri

[91] el-Enâm 6/20; İbn Hişâm, I,249; İbn Kesîr, I,286-287, 320-321.
[92] eş-Şuarâ 26/192-197.
[93] el-Bakara 2/89-90.
[94] el-A'râf 7/157. *Kur'ân-ı Kerîm*'in ilk mümin muhatapları sahâbedir. Bu kabil takdirlerin de ilk muhatapları sahâbedir.

öfkelendirir.[95] *Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vaat etmiştir".*[96]

Mevcut Zebur, Tevrât ve İncîl'in ibareleri; *Kur'ân-ı Kerîm*'in âyetleri gibi i'câzlı; yani "taklit edilemez ilâhî vahyin esas şekli" değildir. *Kur'ân-ı Kerîm* dışında, ilâhî kitapların hiçbiri "i'câz/taklit edilemezlik" vasfına sahip değildir. *Kur'ân-ı Kerîm*, ilâhî vahyin esas şeklidir. Hâlbuki Tevrat ve İncîl'i, peygamberler mana olarak Allah'tan aldılar ve gündelik hayata döndükten sonra o manaları kendi sözleriyle anlattılar. Sürekli yapılan tercümeler, müfessirlerin sözleri, yanlış teviller ve kasıtlı bazı tahrifatlar sonucunda pek çok vahiy olmayan sözler Zebur, Tevrat ve İncil'in asıl metinlerine karışmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm: "(Yahûdîler), kelimeleri yerlerinden değiştirirler (يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ)"[97] gibi âyetlerde bu gerçeği dile getirmiştir. Yahudiler, Allah'ın kendilerine gönderdiği kitabı tahrif etmiş, kelime ve cümlelerin yerlerini değiştirmiş, manalarını saptırmış, gerçekleri ve bu arada Hz. Peygamber'in (a.s.) geleceğini müjdeleyen kısımları gizlemiş, bozmuş ve inkâr etmişlerdir.

Netice itibariyle o kitaplarda tahrifat ve değişiklikler çoğalmıştır. Meşhur allâme Rahmetullah b. Halîlurrahmân el-Hindî, Zebûr, Tevrât ve İncîl'in binlerce yerde tahrif edilip değiştirildiğini Yahûdi ve Hıristiyan ilim adamlarına kanıtlamıştır.[98] Bunca tahrifata rağmen Hüseyin el-Cisrî, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğine dair o kitaplardan 110 delil çıkarmış ve bunları *Risâle-i Hamîdiyye* adlı değerli eserinde kaydetmiştir.[99]

Muasır bazı araştırmacılar ise Zerdüşt, Hindu ve Budist doğu kutsal metinlerinde de âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed'i (a.s.) müjdeleyen kayıtların bulunduğuna dair kuvvetli deliller serdetmişlerdir.[100]

Resûlullah (a.s.), geçmiş peygamberlerle ilişkisini şöyle izah etmiştir: "Şüphesiz benimle önceki peygamberlerin misali, şu kimse gibidir: O kimse, mükemmel ve güzel bir ev yapmıştır, sadece bir köşede bir tuğla yeri boş kalmıştır. İnsanlar, evi hayranlıkla

---

[95] Âyetin: *"...Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelendirir..."* kısmı, kimlerin sahâbeye öfkelendiğine ve onları sevmediğine işaret etmesi bakımından manidardır. Âyetin tamamında Hz. Peygamber (a.s.) ve ashabının ilk ve son durumları bir benzetme ile anlatılmaktadır: İlk defa yere atılan bir tohum tanesi gibi filizlenmeye başlayan Müslümanlar, gittikçe güçlenerek büyük bir ordu olmuşlardır. İslâm tohumunu ekenler bu duruma son derece sevinirler. Sahabenin bu güçlü durumunu gören kâfirler ise öfkeden çatlar hale gelmişlerdir.

[96] el-Feth 48/29.

[97] en-Nisâ 4/46.

[98] Bkz. Delhili Rahmetullah b. Halîlurrahmân el-Hindî (1036/1888 [?]), *İzhârü'l-Hak*, mütercimler: Ömer Fehmi - Nüzhet Efendi, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1972; M. Aydın, *"İzhârü'l-Hak"*, DİA, XXIII,507-508.

[99] Hüseyin b. Muhammed b. Mustafa el-Cisrî et-Tarablusî (1845-1909), *Risâle-i Hamîdiyye*, terceme ve şerh: Manastırlı İsmail Hakkı, yayına haz. Muhammet Sait Konar, İstanbul 2008, s. 72-117.

[100] Bkz. A. H. Vidyarthi - U. Ali, *Zerdüşt, Hindu, Budist Doğu Kutsal Metinlerinde Hz. Muhammed*, çev. Kemal Karataş, İnsan Yayınları, İstanbul 1994.

dolaşmaya başlar ve: Bu tuğla yerine konulmayacak mı? Diye sorarlar. İşte ben o tuğlayım; ben son peygamberim (Hâtimu'n-Nebiyyîn)".[101]

Yine Hz. Muhammed (a.s.): "(Ben) atam İbrahim'in duası, Meryem oğlu İsa'nın müjdesiyim. Annem, kendisinden bir nur çıktığını ve o nurun Şam[102] saraylarını aydınlattığını gördü": [قِيلَ: يَا رَسُولَ اللهِ، مَا كَانَ بَدْءُ أَمْرِكَ؟ فَقَالَ: دَعْوَةُ أَبِي إِبْرَاهِيمَ، وَبُشْرَى عِيسَى بن مَرْيَمَ، وَرَأَتْ أُمِّي أَنَّهُ خَرَجَ مِنْهَا نُورٌ أَضاءت منه قُصُورُ الشَّام] buyurmuştur.[103]

Sonuç olarak *Kur'ân-ı Kerîm* de ifade edildiği gibi Hz. Muhammed (a.s.) *son Peygamberdir* (رَسُولَ اللهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ)".[104] Ona (a.s.) göre geçmiş peygamberler ve onların getirdiği şeriat, temelleri atılıp duvarları örülmüş, tamamlanması için tek tuğlası eksik kalmış, mükemmel bir binaya benzemektedir. İşte bu risâlet ve din binasını tamamlayacak olan son tuğla Hz. Muhammed'dir (a.s.).

İbn Arabî, işaret edilen tuğlanın, mezkûr evin temelinde olduğunu ve bu son tuğla konulmazsa din binasının çökeceğini bildirmiştir.[105]

Allah: *"Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim"*[106] buyurmuştur.

Peygamberler ve onlara verilen vahiyler birbirini teyit etmiş, son nebî ve resul olan Hz. Muhammed'in (a.s.) getirdiği *Kur'ân-ı Kerîm* ise bütün peygamberleri ve ilâhî kitapları doğrulayıp onlara şahitlik etmiştir.[107]

Resûlullah'ın (a.s.) Peygamberlikten Önceki İbadeti

İbnü'n-Nefîs'in (607-687/1210-1288), Hz. Peygamber'le (a.s.) ilgili *er-Risâleti'l-Kâmiliyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye* adlı risalesinde yapılan izahlara göre: Peygamber Efendimiz'in (a.s.), peygamberlikten önce Hz. İbrahim'in dininden başka bir dine mensup olmaması gerekir. O (a.s.) ne Yahudi, ne Hıristiyan, ne Mecusî ve ne de benzer dinlerden birine mensuptur. Eğer o (a.s.), peygamberlikten önce, zikredilen dinlerden birine mensup olsaydı, peygamberlik iddiasında bulunduğunda, o din mensuplarınca, kendi icat ettiği bir dine davet eden bir inkârcı olarak kabul edilirdi. Çünkü o (a.s.), bu

---

[101] إِنَّ مَثَلِي وَمَثَلَ الأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِي كَمَثَلِ رَجُلٍ بَنَى بَيْتًا فَأَحْسَنَهُ وَأَجْمَلَهُ إِلاَّ مَوْضِعَ لَبِنَةٍ مِنْ زَاوِيَةٍ فَجَعَلَ النَّاسُ يَطُوفُونَ بِهِ وَيَعْجَبُونَ لَهُ وَيَقُولُونَ هَلاَّ (وُضِعَتْ هَذِهِ اللَّبِنَةُ قَالَ فَأَنَا اللَّبِنَةُ وَأَنَا خَاتَمُ النَّبِيِّينَ) Buhârî, *"Menâkib"*, 61/18.

[102] İslâm coğrafyacılarına göre Şam, bugünkü Filistin, Ürdün, Lübnan ve Suriye'yi kapsamaktadır.

[103] Beyhakî, *Delâil*, 1,80-84. Hz. Muhammed'in (a.s.) annesi Âmine Hatun'a ebelik yapmak için onun yanında bulunan -Osman b. Ebi'l-Âs es-Sakafî'nin (v. 51/671) annesi Fâtıma bint Abdillah ile -Hz. Peygamber'e (a.s.) ilk iman eden ve cennetle müjdelenen on sahâbiden biri olan- Ebû Muhammed Abdurrahman b. Avf b. Abdiavf el-Kureşî ez-Zührî'nin (v. 32/652) annesi eş-Şifâ' bint 'Avf'ın: "(Hz. Muhammed'in -a.s.-) velâdeti anında biz öyle bir nur gördük ki; o nur, doğu ve batıyı bize aydınlattı" dedikleri rivâyet edilmiştir.

[104] *"Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir"* (el-Ahzâb, 33/40).

[105] Şâmî, II,292.

[106] el-Mâide 5/3.

[107] el-Bakara 2/89, 101; Âl-i İmrân 3/3-4, 81.

durumda, insanların gözünde halkının dininden ayrılmış, yeni bir din icat etmiş bir kâfir olarak algılanırdı. Bu da insanların ondan uzaklaşmasına sebep olurdu. Eski dini geçerli sayıp kabul etse bile netice değişmezdi. Nitekim (önceki şeriatı benimsediği için) Hz. İsa (a.s.), Yahudilerden böyle tavırlar görmüştür. Buna göre mensup olduğu varsayılan milletin dinini neshedip tamamen değiştirmesi halinde neler olacağını düşünün! Bu nedenle son peygamber Hz. Muhammed'in (a.s.) başka bir dine mensup olmaması gerekir.[108]

Kadı Iyâz der ki: Resûlullah'ın (a.s.) peygamberlikten önce, önceki şeriatlardan birine uyarak Allah'a ibadet edip etmediği hususunda ihtilaf edilmiştir.

1- Âlimlerin çoğunluğu, Resûlullah'ın (a.s.) peygamberlikten önce, önceki şeriatlara göre ibadet etmediği görüşünü benimsemiştir. Bunlar iki gruptur:

Birinci grup: Aralarında Kadı Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkıllânî (v. 403/1013) ve başka muhakkik âlimlerin de yer aldığı çoğunluğa göre, Resûlullah (a.s.), peygamberlikten önce, önceki şeriatlara göre ibadet etmemiştir. Zira Hz. Peygamber'in (a.s.) bi'setten önce, bir şeriata göre ibadet ettiğini bilmenin yolu, nakledilmiş bir haberdir. Eğer böyle bir şey olsaydı, mutlaka nakledilir, gizlenmesi ve saklanması adeten mümkün olmazdı. Bu husus, onun (a.s.) yaşantısıyla

[108] -Küçük kan dolaşımını keşfeden ünlü hekim, bilgin ve düşünür- Ebu'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Ebi'l-Hazm İbnü'n-Nefîs el-Kareşî ed-Dımaşkî (607-687/1210-1288), *er-Risâleti'l-Kâmiliyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye*, thk. Abdülmünim Muhammed Ömer, Kahire 1408/1987, Mısır Evkâf Bakanlığı neşri, s. 70. İslâm filozofları, insan aklını simgeleyen Hay b. Yakzân (bkz. İbn Sînâ -İbn Tufeyl, *Hay Bin Yakzan*, çev. M. Şerefeddin Yaltkaya - Babanzade Reşid, haz. N. Ahmet Özalp, Yapı Kredi Yayınları, 1. baskı: 1996, 2. baskı: 1997, İstanbul) ile el-Kâmil'in kişiliklerinde, tevhîdi ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini keşfetme noktasına ulaştığını buldular: İbnü'n-Nefîs'in *er-Risâletü'l-Kâmiliyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye* adlı felsefî romanı, İbn Tufeyl'in *Hayy b. Yakzân* adını taşıyan romanıyla paralellik arz eder. Eserde Hay b. Yakzân'ın yerini el-Kâmil adlı kahraman alır ve Fâzıl b. Nâtık adlı şahsın ağzından, onun ıssız bir adada anasız babasız doğumuyla başlayan ve Hayy'ın hayatına büyük benzerlikler gösteren entelektüel serüveni anlatılır. Ancak el-Kâmil, sahip olduğu fıtrî aklın kâinat ve el değmemiş tabiatla münasebeti neticesinde varlığın metafizik ilkelerini keşfeder. Bunun yanı sıra, Hz. Muhammed (a.s.) ile İslâm Şeriat'ının zuhurunu ve İbnü'n-Nefîs'in yaşadığı döneme kadarki İslâm tarihini de akılla keşfeder. İslâm Dini'nin şer'î yapısını, Hz. Muhammed'in (a.s.) siyerini ve onun (a.s.) irtihalinden sonraki tarihî gelişmeleri ıssız bir adada yaşayan, sosyokültürel etkiden tamamen uzak kalmış bir insanın aklın gereği olarak sezer. İbnü'n-Nefîs, İslâm akîdelerinin akla en uygun tarzda vazedildiğini gösterir ve İslâm tarihinin makul bir seyir takip ettiğini ortaya koyar. Bu telakki onu, tarihte vuku bulmuş ve bulacak olan hâdiselerin akla ve ilâhî hikmete uygun olduğu sonucuna götürür. Issız adaya bir yabancının gelişi, İbn Tufeyl'in Hay'i için akılla ulaşılan hakikatlerin teyidi ve tamamlanması anlamını taşır. Issız adaya bir yabancının gelişi, el-Kâmil için ise yalnızca bir insan toplumunun varlığından haberdar olması anlamını taşır. Öte yandan Hay'in şeriat ve nübüvvet gibi kavramlara ulaşması bu yabancı sayesinde mümkün olurken el-Kâmil bunları ve ayrıntılarını kendi kendine keşfeder. Onun, bir dinin ancak bir toplum içinde gelişebileceğini anlaması ise başka insanların varlığını öğrenmesiyle mümkün olur. Kısacası *er-Risâletü'l-Kâmiliyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye* adlı felsefî romanın vurguladığı ana fikirler şunlardır: 1- Sosyokültürel şartlandırmalardan arınmış fıtrî akıl metafizik gerçeklere ana hatlarıyla ulaşabilir. 2- İnsan medenî (içtimaî/sosyal) bir canlı, İslâm Dini de özü itibariyle medenî bir dindir. 3- Akıl, peygamberliğin ve şeriatın gerekliliğini tesbit edebilir. 4- İlâhî Kitap'ta/*Kur'ân*-ı Kerîm'de avam için remiz ve kinayeli hikâyelerle öğüt verme yoluna başvurulmuştur. 5- Ruhun gerçekliği vardır. 6- Meâd (معاد)/ahiret ise hem beden hem ruhla idrak edilebilir (bkz. Cevher Şulul, *Nübüvvet Felsefesi Ya Da İbnü'n-Nefîs'in Felsefî Romanı: Fâzıl Bin Nâtık*, İnsan Yayınları; E. Kâhya, "*İbnü'n-Nefîs*", DİA, XXI,173-176).

ilgili mühim bir meseledir. Bunu mutlaka o şeriat mensupları dile getirir, aleyhinde delil olarak kullanırlardı. Bu yönde herhangi bir rivâyeti bulunmadığına göre, böyle bir şeyin vuku bulmadığı anlaşılır. Kaldı ki Hz. Peygamber (a.s.), önceki bir şeriata tâbi olsaydı, o şeriat mensupları mutlaka bununla övünür, onun (a.s.) peygamberlik davasına kadar, önceki bir şeriata tâbi olmasını kendileri için delil olarak kullanırlardı. Fakat bu konuda hiç bir rivâyet vaki olmamıştır.

İkinci grup ise: Bunun aklen imkânsız olduğunu savunarak şöyle der: Ezelde metbû' (tâbi olunan) olduğu bilinen birinin aynı zamanda tâbi' olması aklın hükmüne göre uzak bir ihtimaldir. Zira peygamberler: Allah'ın: *"Hatırla ki, Allah, peygamberlerden: 'Size Kitap ve hikmet verdikten sonra sizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz' diye söz almıştı"*[109] âyetinde ifade edildiği gibi ona (a.s.) iman edip destek vermekle sorumlu tutulmuşlardır. Bu grup, Hz. Peygamber'in (a.s.), peygamberliğinden önce, önceki bir şeriata tâbi olmasının imkânsızlığını savunan görüşlerini, hüsn ve kubhun aklî olduğu ilkesine dayandırmışlardır. Bu metot ise Şeriat'ın kaynağından uzak olması ve temellerinin çürük bir uçurumun kenarında yükseltilmesi dolayısıyla, doğru bir metot değildir. Nakle istinad eden birinci görüş, kabule daha şayan ve açıktır.

2- İçlerinde İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillah b. Yusuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî (419-478/1027-1085), Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî (450-505/1058-1111) ve Ebu'l-Hasan Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî el-Âmidî'nin (551-631/1233-1156) de bulunduğu bir grup ulemâ ise bu konuda görüş beyan etmemeyi (tevakkuf etmeyi) savunarak kesin hüküm belirtmekten kaçınmışlar ve bu konuda herhangi bir görüş belirtmemişlerdir.

3- Bir başka gruba göre ise: Allah Resûlü (a.s.), kendisine vahiy gelmezden önce, önceki bir şeriatla amel ederdi. Çünkü peygamber olmadan önce herhangi bir şeriata tâbi olmaksızın ibadet etmesi uzak ihtimaldir. Sonra bu üçüncü grup, Hz. Peygamber'in (a.s.) peygamberlikten önce kendisiyle amel ettiği şeriatın tesbit edilip edilemeyeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları kendisine cesaret verecek bilgiye sahip olmaması sebebiyle Hz. Peygamber'in (a.s.) tabi olduğu şeriatın kesin tayininden çekinmiştir. Bazıları ise şeriatın tayininde daha cesur davranmış, bu konuda kararlı hareket etmişlerdir.

Bu tayin edici grup da kendi aralarında, Resûlullah'ın (a.s.) peygamberlikten önce hangi şeriata göre ibadet ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Resûlullah'ın (a.s.) peygamberlikten önce, Hz. Âdem (a.s.) (İbn Burhân'dan nakledilmiştir), Hz. Nuh, Hz. Musa veya Hz. İsa'ya (a.s.) tabi olduğu görüşleri dile getirilmiştir.

[109] Âl-i İmrân 3/81.

İşte bunlar Hz. Peygamber'in (a.s.) peygamber olmadan önceki ibâdeti meselesinde ileri sürülen görüşlerdir.

Şâmî'ye göre, bu konuda en açık ve doğru olan görüş, Kadı Ebû Bekir ve ona tâbi olanların görüşüdür, ikinci olarak da şeriatı tayin yanlısı olanların görüşüdür. Çünkü eğer böyle bir şey vaki olsaydı, mutlaka bize nakledilir ve bu gizli kalmazdı.

Buna göre Hz. İsa'nın (a.s.) son peygamber olduğunu ve onun şeriatının kendisinden sonrakileri bağladığını ispatlayacak bir delil yoktur. Zira Hz. İsa'nın (a.s.) davetinin evrenselliği/umumiliği sabit değildir. Dolayısıyla şeriatı, sonrakileri bağlamaz. Çünkü ona tâbi olmakla emr olunmamışlardır. Gerçek şu ki: Peygamber Efendimiz'in (a.s.) daveti dışında hiç bir peygamberin daveti bütün insanları kapsayacak şekilde evrensel/umumî olmamıştır.[110]

Resûlullah'ın (a.s.), kendisiyle ibadet edilen belli bir şeriatla gönderilmeyip Hz. İbrahim'in (a.s.) şeriatı üzerine gönderildiği, peygamber olarak gönderilmesinin asıl amacının Hz. İbrahim'in (a.s.) şeriatını ihya olduğu ve bu görüşünü isbat için: *"Sonra da sana: Doğru yola yönelerek İbrahim'in dinine uy, diye vahyettik"*[111] âyetine istinad edenin bu görüşü ise geçersizdir.

Aksine yukarıda geçen âyetten murad, sadece tevhid ilkesinde Hz. İbrahim'e (a.s.) uymasıdır. Çünkü âyetin devamında Hz. İbrahim'in (a.s.) müşriklerden olmadığını belirttiğine göre âyetteki: *"Uy"* emrinden kasıt, budur.

Aynı şekilde Resûlullah'ın (a.s.) Hz. Nuh'un (a.s.) şeriatına uyduğunu iddia edenler için *"Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi.... Allah size de din kıldı"*[112] âyeti de delil olamaz. Bu iki âyeti, onlara sadece tevhid ilkesi konusunda uymaya hamletmek gerekir. Zira ilk âyette Allah, Hz. İbrahim'in (a.s.) müşriklerden olmadığını belirtip Hz. Peygamber'e (a.s.): *"Uy"* diye emretmiş, bu büyük peygamberlerin anıldığı ikinci âyetin devamında da Allah'ın: *"Dini (yani İslâm dinini) ayakta tutun"*[113] şeklindeki açıklamasıyla bundan muradın, Allah'ı birlemek (tevhid esası), Allah'a itaat etmek, Allah'a, peygamberlerine, kitaplarına, ceza gününe inanmak ve mükelleflerin sorumlu tutulduğu diğer bütün inanç esaslarını benimsemek olduğu anlaşılmıştır. Fakat: *"Her birinize bir şeriat ve yol verdik"*[114] âyetinde belirtildiği üzere ümmetlerin durumları ve şartları birbirinden farklı olduğundan onların maslahatlarına ilişkin kurallar bunun dışındadır. Allah'ın: *"İşte onlar (yani adları geçen ve geçmeyen peygamberler), Allah'ın hidâyete erdirdiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy! (başkalarının yoluna değil)"*[115] âyetinden kasıt da Allah'a iman, tevhid ve dinin esaslarıdır. Yoksa şer'î kurallar de-

[110] الصحيح أنه لم يكن لنبي من الأنبياء- صلوات الله وسلامه عليهم- دعوة عامة لكافة الناس إلا لنبينا- صلى الله عليه وسلم.
[111] en-Nahl 16/123.
[112] eş-Şûrâ 42/13.
[113] eş-Şûrâ 42/13.
[114] el-Mâide 5/48.
[115] el-En'âm 6/90.

ğildir. Çünkü bunlar farklılık arz etmektedir. Bunlar neshedilmediği sürece hidâyet kaynağı olarak kalırlar. Neshedildiği zaman, artık hidâyet kaynağı olmazlar.

Dinîn inanç esasları ise böyle değildir. Onlar daima hidâyet kaynağıdırlar. Allah, En'âm Sûresi'nde, Yusuf b. Ya'kûb ve ataları gibi kendine has şeriatla gönderilmeyen şahsiyetleri de peygamberler arasında zikretmiştir.

Öyleyse peygamberlerin hidâyetine uymak emrinden maksat bizzat şeriatlarına değil, şeriatların inanç esaslarına uymaktır. Allah, bir grup peygamberlerin adlarını zikretmiştir ki, onların şeriatları uzlaştırılamayacak derecede farklılık arz etmektedir. Bu farklılık göstermiştir ki, onların hidâyetlerine uymaktan kasıt, tevhid ve Allah'a kulluk gibi üzerinde ittifak ettikleri hususlara uymaktır. Veya zikredilen âyetlerde kastedilen, tevhide davet yönteminde, Hz. Muhammed'e (a.s.) peygamberlere tabi olmasını emretmektir. O yöntem de nazik ve yumuşak bir üslûpla, *Kur'ân-ı Kerîm*'de ifade edilen şekliyle delilleri birçok çeşidiyle peş peşe sıralayarak davet etmesidir.

Şeyhü'l-İslâm Ebû Zür'a Veliyyüddîn İbnü'l-Irâkî Ahmed b. Abdirrahîm b. Hüseyin el-Kürdî el-Mihrânî (762-826/1361-1423), babasının *Takrîbu'l-Esânîd ve Tertîbu'l-Mcsânîd*'ine yazdığı *Tarhu't-Tesrîb fî Şerhi't-Takrîb* adlı şerhinde Bedü'l-Vahy (Vahyin başlangıcı) hadîsine dair açıklamalarda şöyle der: "Keşke Peygamber Efendimiz'in (a.s.) peygamberlikten önceki ibâdetinin nasıl olduğunu, hangi çeşitleri bulunduğunu ve ne şekilde yapıldığını bilebilseydim! Fakat bütün bunlar nakle muhtaçtır ve ben şu anda öyle bir şey hatırlamıyorum."

Şeyhü'l-İslâm Celâlüddîn Ebü'1-Fazl Abdurrahman b. Ömer b. Raslân el-Bulkînî (763-824/1362-1421) de *Şerhu'l-Buhârî*'de (*el-İfhâm Limâ fi'1-Buhâri mine'1-İbhâm*) şöyle der: Bizim vakıf olduğumuz hadîslerde Hz. Peygamber'in (a.s.) bisetten önce nasıl ibadet ettiğine dair herhangi bir bilgi varit olmamıştır. Fakat İbn İshâk ve başkalarının naklettiklerine göre yılda bir ay Hirâ Dağı'na çıkarak orada ibadet ederdi. Ama meselâ, bir kişinin evine misafir olarak gelen miskinleri yemek yedirmesi, Kureyş'in Câhiliye döneminde icra ettikleri ibadetlerdendi! Yine bir kimse; uzun süre Kâbe'den uzak kaldıktan sonra geri döndüğünde Kâbe'yi tavaf etmeden evine girmezdi. el-Bulkînî'nin bu izahları bazı âlimlerin ileri sürdüğü şu görüşü teyit eder: Hz. Peygamber (a.s.), peygamberlikten önce, Hz. İbrahim'in (a.s.) Arabistan'da çok perdeler altında cereyan eden bakiye-i dini ile ibadet ederdi. Fakat Peygamber Efendimiz'in (a.s.) peygamberlikten önceki bu ibadeti farziyet ve mecburiyet sûretiyle değil, belki kendi iradesiyle ve mendubiyet şeklinde idi. Hz. Muhammed'in (a.s.) bi'set öncesindeki ibadetinin mahiyetine, Hz. İbrahim'in (a.s.) durumu[116] ve Hz. Muhammed'in (a.s.)

[116] Hz. İbrahim'in (a.s.) durumunu bildiren bazı âyetler meâlen şöyledir: "*İbrahim, babası Âzer'e: Birtakım putları tanrılar mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum, demişti*". [Hz. İbrahim'in (a.s.) kavmi Irak'ta yaşayan Keldânîler (bkz. K. Albayrak, "*Keldânîler*", DİA, XXV,207-210) idi. Yıldızlara ve gök cisimlerine taptıkları gibi putlara da taparlardı. Hz. İbrahim (a.s.) babasının ve kavminin putlara taptıklarını görünce onları sert bir dille kınadı, putların tapılmaya layık olmadıklarını, Allah ile insanlar arasında vasıta olamayacaklarını hatta onlardan hiçbir fayda ve zararın gelemeyeceğini bildirdi.] "*Böylece biz, kesin iman edenlerden olması için İbrahim'e*

aldığı ilk vahiyler de ışık tutar. Zira -İbn Haldûn'un dediği gibi- geçmiş geleceğe, suyun suya benzediğinden daha çok benzer.[117] Geçmiş, geleceğin tohumlarının mahzeni olduğu gibi gelecek de geçmişin aynasıdır.

Bazı âlimler Hz. Peygamber'in (a.s.) bisetten önceki söz konusu taabbüdünü (ibadeti), tefekkür etmeye yormuşlardır. Şâmî'nin kanaatine göre bu taabbüd birkaç çeşittir:

1- Hz. İbrahim'in (a.s.) yaptığı gibi insanlardan uzak durmak (uzlete çekilmek), ruh be bedenle Allah'a tam yönelmektir.

2- Yine İbn Ebi'd-Dünyâ (Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî: 208-281/823-894), Hz. Ali'den (r.a.): "Sıkıntılardan kurtuluşu beklemek bir ibadet" (فإن انتظار الفرج عبادة) olduğunu merfû olarak rivâyet etmiştir.

3- Zikir.

4- Bazıları da "Allah Resûlü'nün (a.s.) Hirâ'daki ibâdeti tefekkürden ibaretti" demiştir. Bu görüşü, *ez-Zehru'l-Bâsim fî Sîreti (Siyeri) Ebi'l-Kâsim* adlı eserin müellifi Alaeddin Moğultay b. Kılıç b. Abdillah el-Bekcerî el-Hikrî el-Hanefî'den (689-762/1290-1361) naklettiğine göre Ebu's-Suûd kesin bir şekilde ifade etmiş, öğrencisi Hafız İbn Hacer de aynı görüşü benimsemiştir.[118]

el-Fîrûzâbâdî'nin (729-817/1329-1415), bi'set öncesi uzlet dönemlerinde Hz. Peygamber'in (a.s.) ibadet tarzına dair yaptığı kısa izah meselenin vuzuha kavuşmasına yardımcı olacak ipuçlarını içerir. Ona göre, bi'set öncesi uzlet dönemlerinde Hz. Peygamber'in (a.s.) ibadet tarzı ile ilgili olarak ulemânın iki görüşü bulunmaktadır:

---

göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk". [Mülk, duyularla idrak edilen, melekût ise hem Allah'ın izzet ve hükümdarlığını hem de idrak edilemeyen âlemleri ifade eder (bkz. Ahmed b. Muhammed b. Ömer Kâdî'l-Kudât Şihabuddin el-Haffâcî (v. 1062/1651), *Hâşiyetü'ş-Şihâb: İnâyetü'l-Kadî ve Kifâyetü'r-Râzî alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, 1283 baskısının Dâr Mısır Yayınevi Beyrut ofseti, I,10; el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "الملكوت" md.). Allah, Hz. İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümranlığını ve azametini göstermiştir. İlâhî kurbiyet/yakınlık, *"biz ona şah damarından daha yakınız"* (Kâf 50/16) âyeti sırrınca peygamberlere inkişaf etmiştir. Onlar için kevnî her varlık Allah'a, sıfatlarına ve O'nun güzel isimlerine işaret eden birer âyettir.] *"Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü, Rabbim budur, dedi. Yıldız batınca, batanları sevmem, dedi. Ay'ı doğarken görünce, Rabbim budur, dedi. O da batınca, Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum, dedi. Güneşi doğarken görünce de Rabbim budur, zira bu daha büyük, dedi. O da batınca, dedi ki: Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim"*(el-En'âm 6/74-79). [Hz. İbrahim'in (a.s.) bu davranışından maksat, gerçekten Allah'ı aramak mı, yoksa gök cisimlerine tapanları kınamak, onların gittiği yolun yanlış ve yaptıklarının bir sapıklık olduğunu göstermek midir? İkinci görüş gerçeğe daha yakındır. Çünkü 74. âyette putlara taptıkları için babasını ve kavmini ağır bir dille kınaması Hz. İbrahim'de (a.s.) tevhid inancının mevcut olduğunu göstermektedir. Nitekim 78. âyetin sonu da bunu vurgular.] *"İbrahim ince ruhlu, yumuşak huylu, çok içli, merhametli ve daima Rabbine yönelmek ve O'na yakın olmak isteyen biri idi"* (Hûd 11/75).*"Andolsun biz İbrahim'e daha önce rüştünü vermiştik. Biz onu iyi tanırdık"* (el-Enbiya 21/51). [Âyetteki "rüşd" kelimesi, peygamberlik veya Hz. İbrahim'in (a.s.) risaletten önce de sahip olduğu hidâyet ve doğruluk manasına gelir.]

[117] İbn Haldûn, I,10.

[118] Şâmî, VIII,70-74.

1- Hz. Peygamber'in (a.s.) ibadeti fikir şeklindeydi.[119]

2- Hz. Peygamber'in (a.s.) ibadeti zikir/Allah'ı anmak[120] şeklindeydi.

el-Fîrûzâbâdî'ye göre, Hz. Peygamber'in (a.s.) uzlette ibadeti konusunda sahîh olan ikinci görüştür. Birinci görüşe temayül edilip iltifat edilmez. Zira insanlık âleminde hak talibi kişilerin halveti türlü türlüdür:

1- Bazıları Cenâb-ı Hak'tan ilm-i hakkın talebi ve ziyadesi için halvete çekilir. Bu talep nazar ve fikir yoluyla değildir. Bu, hak ehlinin maksatlarının nihaî gayesidir. Kevnî bir varlıkla muhatap olan ve onu düşünen halvet halinde değildir. Hak taliplerinden birisi, büyük bir zata: Rabbinle baş başayken beni de an, dedi. O zat: Seni anarsam halvetimde O'nunla olmuş olmam, dedi. Bundan: "Ben, Ben'i zikredenin yanındayım/beraberim" (أَنَا جَلِيسُ مَنْ ذَكَرَنِي)[121] kudsî hadîsindeki sır anlaşılır. Bu halvetin şartı, Allah zikrinin, nefis ve dille değil nefis ve ruhla yapılmasıdır.

2- Bazılarının halveti, fikrin saflık ve netlik kazanması içindir. Ta ki bilgi talebinde nazarları sahîh olsun. Bu halvet, ilmi, akıl terazisiyle talep edenlerin uzletidir. Akıl terazisi son derece latiftir. En ufak bir temayülle istikametten ayrılır. Hak talibinin böyle bir halveti olmaz. Aksine onların halveti zikir ile olur. Fikrin, onlar üzerinde etkisi ve tasallutu olmaz. Fikir yol bulup halvet sahibine nüfuz ettiğinde bilmelidir ki o ilâhî sahîh ilim ehlinden değildir. Öyle biri olsaydı ilâhî inâyet, onunla aklının fikirde gezinmesi arasına girerdi.

3- Bazıları emsalleri olmayanlarla hemhal olmaktan ve malâyânî şeylerle uğraşmaktan hâsıl olan vahşeti/yabaniliği gidermek için halvete çekilir. Halkla beraber olunca tutukluk/kabz hali onları sarar, bu sebeple halveti seçerler.

4- Bazıları halvette elde edilen manevî zevkin ziyadeleşmesi için uzlete çekilir.

Resûlullah (a.s.), ilk nevi halvet ehlinin en büyük önderidir. O halvetinde aile, mal, güç, nüfûz gibi bütün dünyevi meşgalelerden el-etek çekti, kalbî zikirler denizine dal-

[119] Fikir ve nazar ıstılahlarına genelde, "bilinmeyeni elde etmek için bilinenleri bir kurala göre sıralamak" anlamı verilmiştir. Bazı âlimler ise nefsin duyuların algıladığı nesne ve niteliklerde (mahsûsât) hareketine hayal, akılla algılanan nesne ve kavramlarda (ma'kûlât) gezinmesine fikir demişlerdir. Bkz. el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, "الفكر" md.; el-Münâvî, *et-Tevkîf*, s. 263.

[120] Zikir: İnsanın elde etmek istediği bilgiyi korumasını sağlayan yeteneğe denir. Hafıza gibi. Fakat hafızada tutmaya hıfz, hatırlamaya ise zikir denir. Zikir, bir şeyi kalben veya sözle hatırlamaya da denir. Bu sebeple zikir: Kalb ile yapılan ve dil ile yapılan olmak üzere iki çeşittir denilmiştir. Bunlar da ikiye ayrılır: Unutmadan dolayı yapılan zikir, unutmadan değil de sürekli hatırda ve hafızada tutmak için yapılan zikirdir (el-Münâvî, *et-Tevkîf*, s. 171). Tirmîzî, *Kur'ân*-ı Kerîm'deki zikir kelimelerinin benzerlerini sıralamış ve bunları dokuz ile sınırlamıştır: Namaz (el-Cum'a 62/9), korku (korkmak, izzet ve büyülüğü hatırlamak demektir), haber (Meryem 19/41), öğüt (ez-Zâriyât 51/55), şeref (ez-Zuhruf 43/44), *Kur'ân*-ı Kerîm (el-Hicr 15/9), cihad, Ümmü'l-Kitab (Âl-i İmrân 3/58) (*Tahsilü Nezairi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Baskı, thk. H. Zeydan, Matbaatü's-Saade, Kahire 1952, s. 51-67). İbnü'l-Arabi'ye göre, zikir. Müşahede ve keşfi sağlayan huzurdur. Zikir, zıddı gaflet olan huzurdur (Suad el-Haim, *İbnü'l-Arabi Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul 2005, s. 726-729).

[121] Ebû Bekir Muhammed b. Ebî İshâk el-Kelâbâzî el-Buhârî el-Hanefî (v. 380), *Behrü'l-Fevâid (Na'ânî'l-Ahbâr)*, thk. Muhammed Hasan - Ahmed Ferid, Beyrut 1420/1999, s. 23.

dı, bütün zıtlardan alakası tamamen kesildi. Uğruna halvete çekildiği Zât-ı Teâlâ'yı zikirle ona (a.s.) ünsiyet ve celvet[122] doğdu. Resûlullah (a.s.), vahiy aynası tam saflaşıp cilalana kadar bu halde devam etti. Öyle ki kemâl derecelerinin nihâî noktasına ulaştı.[123]

İnziva

Tam bir teslimiyet içerisinde Yaratıcı'ya kullukta bulunmak amacıyla zamanın belirli bir kısmını ayırmak, bu esnada tenha mekânlara çekilip meşru bile olsa her türlü arzudan uzak durmak insanın manen olgunlaşması için önemli bir vesiledir.

Kur'ân-ı Kerîm de insanlık âleminde, *"kalblerin ancak Allah'ı anmakla/Allah'ı zikirle huzur bulacağını"*[124] bilen tevhid âşıklarının gözden ırak, tenha, sessiz yerlerde ve mağaralarda uzlete çekilip kullukla Allah'a yönelişlerinden bahseder. *Kur'ân-ı Kerîm*'in bir sûresine isim olan Ashâb-ı Kehf/Mağara Arkadaşları bunlardandır. Kehf Sûresi'nde meâlen şöyle denilir: *"(O gençlerden biri şöyle demişti:) Madem ki siz onlardan ve onların Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız, o halde mağaraya sığının ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın ve işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın".*[125] *"O (yiğit) gençler mağaraya sığınmışlar ve: Rabbimiz! Bize tarafından rahmet ver ve bize (şu) durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla! demişlerdi".*[126]

"Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar/Allah'ı zikrederler, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler/tefekkür ederler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tespih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!"[127]

İnzivaya çekilip Allah'a yönelmek, Hz. İsmâil (a.s.) neslinden gelenler arasında da bir adetti. Her nesilde böyle yalnızlık köşesine çekilerek belli bir dönemi uzlet hayatıyla geçiren kişiler çıkmıştır.

Bir nevi inziva olan i'tikâf da İslâm'da Hz. İbrahim (a.s.) ve oğlu Hz. İsmail (a.s.) zamanından beri devam ede gelen bir sünnet olarak bilinir. Nitekim: *"İbrahim ve İsmail'e: Evimi onu ziyaret edenler, ibadet için orada kalanlar (الْعَاكِفِينَ: âkifîn), rükû ve secde edenler için tertemiz tutun diye ahit -emir- verdik"*[128] meâlindeki âyet bir yönüyle buna işaret eder.[129]

[122] Celvet: Kulun benliğinden arınmış ve ilâhî vasıflarla bezenmiş olarak halvetten çıkıp toplum hayatına dönmesi anlamına gelir. Celvet halindeki kulda benlikten eser kalmadığı için fiilleri Hakk'a nisbet edilir ve bunun mümkün olduğuna: *"Attığında sen atmadın, ancak Allah attı"* (el-Enfâl 8/17), *"muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler"* (el-Feth 48/10) meâlindeki âyetler delil gösterilir (el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, "الجلوة" md.).

[123] Fîrûzâbâdî, *Sifru's-Sa'âde*, s. 3-4.

[124] er-Ra'd 13/28.

[125] el-Kehf 18/16.

[126] el-Kehf 18/10.

[127] Âl-i İmrân 3/19.

[128] el-Bakara 2/125.

[129] İtikâfın Câhiliye devrinde bilindiğine dair rivâyetler bulunmaktadır. Mesela: İbn Ömer'den (r.a.): Ömer dedi ki: "Ey Allah'ın Resûlü! Ben Câhiliye devrinde, Mescid-i Haram'da bir gece itikâfta ka-

Aynı geleneğe bağlı olan Kureyş kabilesi Hanîfleri, Câhiliye devrinde Receb ve Ramazan gibi senenin belirli aylarında, Allah'a yakınlık (kurbiyet) kazanmak ve arınmak için inzivaya çekilirlerdi.

Hz. Muhammed'in (a.s.) dedesi Abdülmuttalib, Allah'ın varlığına, ceza ve mükâfat yeri olarak âhiretin mevcudiyetine inanır, zaman zaman Hirâ Dağı'ndaki mağaraya çekilip kendini ibadete verirdi.

Aynı dönemde yaşamış olan Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in de Hirâ'da belirli bir inziva yeri vardı. Zeyd b. Amr, putlara sunulan kurbanların etini yemezdi ve aradığı hak dini Hıristiyanlıkta ve Yahudilikte bulamadığı için: "Ey Allah'ım! Eğer hangi ibadet tarzının senin hoşuna gittiğini bilseydim ona uyardım, ama bunu bilemiyorum" der, sonra da secdeye kapanırdı.[130]

Ebû Tâlib, yeğeni Hz. Muhammed'i (a.s.) muhaliflerine asla teslim etmeyeceğini ve onu (a.s.) yalnız bırakmayacağını bildirdiği meşhur şiirinde Kureyş'in inziva geleneğini şöyle anmıştır:

"Hakkımızda kötü söz söyleyen ve haksız olarak bize kötülük eden herkesten Allah'a sığınırım.

Sevr Dağı'nı, Sebir Dağı'nı yerine oturtana ve inzivaya çekilmek üzere Hirâ Dağı'na çıkıp inene yemin ederim.

Mekke Vadisi'nde bulunan Beyt'e/Kâbe'ye ve hiç bir şey kendisine gizli kalmayan Allah'a sığınırım.

Sabah akşam etrafında toplanıp ellerini sürdükleri Hacerülesved'e sığınırım.

İbrahim'in kayada bıraktığı ayak izine sığınırım."[131]

-*Kur'ân* nuru ilk olarak orada indiği için Cebelu'l-*Kur'ân*, Cebelu'l-İslâm ve Cebelu'n-Nûr isimleriyle de anılan- Hirâ Dağı, Mekke'nin kuzeydoğusunda Kâ'be'ye 6 km. uzaklıktadır.[132]

-Yüksekliği 642 metreye kadar ulaşan- Hirâ Dağı, çevresindeki diğer dağlardan daha dik ve yüksektir. Çıkılması zor, çıplak ve kaygan kayalardan meydana gelen sivri tepesi, uzak mesafelerden kolaylıkla fark edilir. Hirâ Dağı'nın Kâbe'ye yönelik ve eğimli bir zirvesi vardır. Hz. Peygamber'in (a.s.) hayatında çok önemli bir yeri bulunan Hirâ Mağarası, o zirvenin 20 m. kadar aşağısındadır. Bu mekân mağara olarak anılmakla birlikte aslında üst üste yığılan kaya blokları arasında kalmış iki tarafı açık, sivri to-

---

lacağımı adamıştım". "Öyleyse o adağını yerine getir" buyurdu (Rudânî, *es-Siyâm*, الاعتكاف وليلة القدر وغيرهما, hadîs no: 3082).

[130] Şâmî, II,238; M. Hamidullah, İslâm Peygamberi, I,72; Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Ali Çavuşoğlu, Ankara 2000, s. 90; F. Günel, *"Hirâ"*, DİA, XVIII,121.

[131] İbn Hişâm, I,292,293.

[132] Âtik b. Gays el-Bilâdî, *Mu'cem el-Me'âlim el-Coğrafiyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Dâru Mekke neşir ve dağıtımı 1402/1982, s. 95.

nozlu tünele benzer düzensiz bir boşluktan ibarettir. Girişin karşısındaki açıklıktan Kâbe görülür.

Ünlü edip ve şairlerden Ru'be b. el-'Accâc, bir şiirinde:

".....Emin ve güvenilir sakinlerinin Rabbine,

Hirâ'nın eğimli zirvesindeki mağaranın Rabbine yemin olsun" sözleriyle buna işaret etmiştir.[133]

Mağaradaki boşluk, bir kişi ayakta durduğunda başı tavana değmeyecek kadar bir yüksekliğe ve yere uzanabileceği kadar bir genişlik ve uzunluğa sahiptir. Mağaraya tabii kayalardan oluşan yüksek basamaklarla çıkılır ve dar bir düzlükten geçerek girilir.

ahlâk ve hasletlere sahip kılınan Hz. Muhammed (a.s.), otuz beş yaşına geldiğinde Allah, kendisine halveti[134] sevdirdi. O (a.s.), bu dönemde yalnız kalmayı her şeyden çok seviyordu.

Hz. Peygamber'e (a.s.) yalnız kalmanın sevdirilmesi ve bunun neticesinde inzivaya çekilmeye ne zaman başladığına dair ez-Zührî'nin (51-124/671-742) şöyle bir ibaresi bulunmaktadır: "Resûlullah -a.s.-, kız çocuklarından bazısı doğduktan sonra tahannüse başladı ve yalnız kalmak kendisine sevdirildi":

Kaynaklardan, Hz. Peygamber'in (a.s.) gençlik çağında değil evlenip çoluk çocuğa karıştıktan sonra inzivaya çekilmeye başladığı ve bunun 35 yaşlarına denk geldiği anlaşılmaktadır.[135] Zira Hz. Peygamber (a.s.) 35 yaşındayken en küçük kızı Hz. Fâtıma (r.anha) doğmuştur.

M. Hamidullah, vahiy aldığı yılla beraber Hz. Peygamber'in (a.s.) beş kez halvet yaşadığını -kaynak vermeden ve "anlaşıldığına göre" diyerek- kaydeder.[136] Bu kanaat, Zührî'nin beyânâtına kısmen muvafıktır.

İbnü'd-Deyba' eş-Şeybânî'ye göre ise Hz. Peygamber'e (a.s.) halvet otuz sekiz yaşında sevdirildi.[137]

Hz. Muhammed (a.s.), bu dönemde bazı işler için evinden çıkıp şehirden uzaklaşır; Mekke vadilerinin derinliklerine dalardı.

---

[133] İbn Kesîr, I,390.

[134] Halvet, uzlet, inziva, yalnızlık, tek başına yaşamak topluma karışmamak, ihtilat halinde olmamak anlamlarına gelir. Din ve tasavvuf ıstılahında, mâsivadan/halktan soyutlanıp Hakka yönelmek, kendini ibadete vermektir (الخلوة محادثة السر مع الحق ، حيث لا أحد ولا ملك). Bkz. el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, "الخلوة" md.; S. Uludağ, *"Halvet"*, DİA, XV,386.

[135] (وطفق رسول الله صلى الله عليه وسلم بعدما ولد له بعض بناته يتحنث وحبب إليه الخلاء). ez-Zührî, s. 43.

[136] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,68,74.

[137] İbnü'd-Deyba' eş-Şeybânî, *Hadâiku'l-Envâr*, I,34; ayrıca bkz. Süheylî, II,257; Şâmî, II,229.

Hz. Muhammed (a.s.), her yıl Ramazan ayı boyunca[138] azığı bitene kadar Hirâ Dağı'ndaki mağarada inzivaya çekilip Allah'a yönelmeye başladı. Bazen yanında ailesi de bulunurdu.[139] Hz. Muhammed (a.s.), Hirâ Mağarası'nda iken yanına gelen yoksullara bir şeyler ikram ederdi. O (a.s.), şehre indiğinde önce Kâbe'yi yedi kez veya Allah'ın dilediği kadar tavaf eder, sonra azık almak için evine giderdi.[140]

Hirâ'da halvet; inziva, kulluk ve Kâbe'yi seyir ibadetlerini içerir.[141]

Siyer kaynakları, Hz. Peygamber'in, (a.s.) bi'set öncesinde, Mekke'nin dışında uygun ücra/tenha yerlerde ve Hirâ'da, halvete/inzivaya çekilip Allah'a yönelmesi durumunu, "tahannüs" (التحنث) ve "tahannüf" (التحنف) kelimeleriyle tabir etmişlerdir. Tahannüs kelimesi tefe'ül (تَفَعُّل) babındandır, mübalağa ifade eder. Bu ve birkaç fiil, tefe'ül babından gelen diğer fiillerin aksine, failin fiili kesbetmesini değil ondan uzaklaşmayı ifade ederler.[142] Tahannüs: "Allah'a kulluk yapmak, putlardan ve günahtan uzaklaşmak"[143] manalarına gelir.

Şârihler, tahannüsü: (1) Tessüm (التأثم): Günahtan uzak durmak,[144] (2) Taabbüd (التَّعَبُّد): Kulluk yapmak, (3) Teberrür (التَّبَرُّر): İnsanı Allah'a yaklaştıran saygın davranışlar ve hayırlı işler yapmak ve (4) Tahannüf şeklinde tefsîr etmişlerdir.

Tahannüf; yani hanif[145] olmak: Batıldan hoşlanmamak, putlara tapmaktan uzak durmak, Allah'a yönelmek, O'nu bir bilmek manasında Hz. İbrahim'in (a.s.) dinine bağ-

[138] İbn Hişâm, I,251,252; Belâzürî, *Ensâb*, I,116.

[139] Şâmî, II,233.

[140] İbn Kesîr, I,391,402; Şâmî, II,233.

[141] Şâmî, II,238.

[142] (قال ابن قتيبة : التحنث تفعل من الحنث ، وليس بمعنى كسب الحنث ؛ إنما هو أن يلقيه عن نفسه ، وجاءت ثلاثة أفعال مخالفة لسائر الأفعال يقال : تحنث ، وتحوب ، وتأثم : إذا ألقى الحنث ، والحوب ، والإثم عن نفسه ، وغيرها من الأفعال إنما يكون تفعل منها بمعنى تكسب) (İbn Battâl Ebü'l-Hasan Ali b. Halaf b. Abdilmelik (v. 449), Şerh Sahîhi'l-Buhârî, thk. Ebû Temîm b. Yasir b. İbrahim, nşr. Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1423/2003, I,52).

[143] M. Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, I,847; *Vankulu Lügati*, I,311 "حنث" md. (التحنث التبرر والتعبد وَقد ذكر في بعض الحَدِيث يُقَال هُوَ متحنث أي يفعل فعلا يخرج بِهِ من الحِنْث والحنث الذَّنب وَالْإِثْم كَمَا يُقَال هُوَ يتأثم أي يلقي الْإِثْم عَن نَفسه ويبعدها عَنهُ ويتحرج أي يلقي الحَرج عَن نَفسه) [Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh (Fettûh) b. Abdillâh el-Ezdî el-Mayurki (Endülüs'ün doğusunda yer alan Mayurka: Majorka) el-Humeydî (v. 488/1095), *Tefsîr Garîb mâ fi's-Sahîheyn el-Buhârî ve Müslim*, thk. Zübeyde Muhammed Said Abdülaziz, nşr. Mektebetü's-Sünne, Kahire 1415/1995, s. 402].

[144] (التحنُّث : يقال : تحنث فلان من كذا : أي تأثَّم . والتحنّث : التعبد والتنسك ، ومنه الحديث أن النبي صلّى الله عليه وسلم كان قبل أن يوحى إليه يأتي غار حراء وهو جبل بمكة فيتحنث فيه : أي يتعبد . ويقال : معنى تحنث : أي ألقى الحِنْث وهو الذنب من نفسه) Neşvân el-Himyerî el-Yemenî (v. 573/1178), *Şemsü'l-'Ulûm ve Devâ'ü Kelâmi'l-'Arab mine'l-Külûm*, thk. Hüseyin b. Abdillah el-Umerî – Mutahhir b. Ali el-İrani – Yusuf Muhammed Abdullah, Beyrut 1420/1999, XVI,1605.

[145] Hanîf, namus, tarih, din ve benzer kelimelerin Arapçaya başka dillerden geçtiğini söylemek Şarkiyâtçıların dillendirdiği bir ön kabulden başka bir şey değildir. Aslında bunun böyle olduğunu ispat etmekte de muhal gibi bir şeydir. Kamil Miras'ın dile getirdiği gibi İbrânî dili ile Arapça arasında bir hayli yakınlık ve benzerlik mevcuttur (Arapça, İbrânîce ve Âsurca dilleri arasındaki benzerliği gösteren karşılaştırmalı örnek bir kelime listesi için bkz. Abdurrahman Fehmi Efendi, *İslâm Medeniyeti Tarihi (Medresetü'l-Arab)*, hazırlayanlar: Hüseyin Elmalı – Cüneyt Eren, İzmir 2005, s. 32-35). Birçok kelimenin asılları biraz telaffuz farkıyla her iki lisanda bir gibidir. Fiillerin tasrifleri ile ziyade babları birbirine benzer. Arapça lügat kitaplarına bakarken de tefsir kitapları mütalaa edilirken de

lanmaktır. Hz. Muhammed'e (a.s.) peygamberlikten sonra da bir "hanîf" olarak Hz. İbrahim'in (a.s.) dinine uyması istenmiştir. *"(Yahûdîler ve Hıristiyanlar Müslümanlara:) Yahûdî ya da Hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız, dediler. De ki: Hayır! Biz, hanîf olan İbrahim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi"*[146] meâlindeki âyet buna işaret eder.[147]

"Resûlullah'ın (a.s.) Peygamberlikten Önceki İbadeti" başlığında daha ayrıntılı bir şekilde ele alındığı üzere el-Fîrûzâbâdî'ye göre, insanlık âleminde hak talibi kişilerin halveti türlü türlüdür: Bazıları Allah'tan ilm-i hakkın talebi ve ziyadesi için halvete çekilir. Bu talep nazar ve fikir yoluyla değildir. Bu, hak ehlinin maksatlarının nihaî gayesidir.

Resûlullah (a.s.), zikredilen halvet ehlinin en büyük önderidir. O halvetinde aile, mal, güç, nüfûz gibi bütün dünyevi meşgalelerden el-etek çekti, kalbî zikirler denizine daldı, bütün zıtlardan alakası tamamen kesildi. Uğruna halvete çekildiği Allah'ı zikretmekle ona (a.s.) ünsiyet ve celvet doğdu. Resûlullah (a.s.), vahiy aynası tam saflaşıp cilalana kadar bu halde devam etti. Öyle ki kemâl derecelerinin nihaî noktasına ulaştı. Vahiy sabahının ilk işaretleri doğdu. Saâdet ışıkları ortaya çıkıp yayıldı. Nihâyet yanından geçtiği her ağaç ve taş açık bir dille: "Ey Allah'ın Elçisi! Sana selâm olsun" demeye başladı.[148] Bunu duyan Hz. Muhammed (a.s.), etrafına bakınır; fakat ağaç ve taşlardan başka ne bir şahıs ne bir hayal ne de başka bir şey görürdü.

Yine o (a.s.), söz konusu dönemde, birtakım sesler işitip nurlar görürdü. Bazı kaynaklara göre, Hz. Peygamber bi'setten on beş yıl öncesinden itibaren bazen sesler işitirdi; fakat kimseyi görmezdi, bi'setten yedi yıl öncesinden ise bazen nurlar görüp sevinirdi.[149]

Hz. Muhammed'in (a.s.) bi'seti, vahyin ilk inişinden altı ay önce Rebiülevvel ayında, onun peygamberliğini müjdeleyen sadık rüyalar ile başladı.[150] Bu sebeple bazı âlimler, "sadık rüya, nübüvvetin 46 parçasından bir parçadır" (الرُّؤْيَا جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَ أَرْبَعِينَ

---

iki dil arasındaki benzerlik açıkça görülür. Bu benzerlik Süryânîce için de geçerlidir. Üç dil arasındaki benzerlik, bu dillerin en kadim Sami kavimlerine ait olmalarının bir neticesidir. İbraniler ile Süryanileri, en kadim kavimlerden sayıp bunlara ait lisanların Arapçanın aslı sanılması doğru değildir. Çünkü Arab-ı bâide'nin Ya'rûb b. Kahtân b. Âbir b. Şâleh b. Erfahşez b. Sâm b. Nûh'a yükselen bir kıdemi vardır. Ensâb âlimleri Arapları Adnânîler/Arab-ı müsta'ribe ve Kahtânîler/Arab-ı âribe olmak üzere iki ana kola ayırırlar. Kahtâniler'in atası Kahtân'dır. Bütün İslâm kaynakları ve Tevrat, Kahtân'ın Hz. Nuh'un oğlu Sâm'ın soyundan geldiği konusunda birleşmektedir. Kahtan'dan sonra Arapça konuşan ilk kişi diye tanınan oğlu Ya'rûb Yemen'de hüküm sürmüştür. Bkz. *Tecrîd Tercemesi*, XI,53; M. Fayda, *"Kahtân"*, DİA, XXIV,201-202; H. D. Yıldız, *"Arap"*, DİA, II,273.

[146] el-Bakara 2/135.

[147] Bkz. Süheylî, II,255; Ebû Zer el-Huşenî, *Şerh es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I,75; Ebû Hayyân Muhammed B. Yûsuf b. Ali B. Ali b. Yûsuf b. Hayyân en-Nahvî el-Endelüsî (v. 745), *Tefsîr Bahru'l-Muhît*, VII,397 (eş-Şâmile); Beyhakî, II,135-136,142,146-147; M. Asım Köksal, *Efendimiz ve Yolu*, İstanbul 2003, s. 13; A. L. Kazancı, *"Bi'set"*, DİA, VI,217-218; Ş. Kuzgun, *"Hanîf"*, DİA, XVI,35-36.

[148] Nevevî, *Sahîh-i Müslim Şerhi*, I,278 (eş-Şâmile).

[149] Fîrûzâbâdî, *Sifru's-Sa'âde*, s. 3-4.

[150] İbn Hişâm, I,249-250; Beyhakî, II,135,142; Süheylî, II,254,257,281; Zürkânî (1996 n.), I,386; *Tecrîd Tercemesi*, XII,273.

جُزْءاً مِنَ النُّبُوَّة)[151] hadîsini bu altı aylık süreye yormuşlardır. Bunlara göre, Mekke-Medine dönemleri dâhil Resûlullah'ın (a.s.) peygamberliğinin toplam süresi 23 yıldır. Bu, 6 aylık 46 dönem demektir.[152] Altı ay devam eden bu hal süresince[153] de o (a.s.) yalnız kalmak istiyordu. Başlangıçta Cebrâil'in Hz. Peygamber'e (a.s.) uyku halinde gelmesi, uyanıklık halinde gelmeye bir nevi hazırlıktır.

Rüyaların duygu durum düzenleyici, ortaya çıkan önemli olaylara benliği hazırlayıcı ve sorun çözmeye yönelik işlevleri olduğu bugün kanıtlanmış bir gerçektir.

Bunu, Mûsâ b. Ukbe *el-Megâzî*'sinde Zührî'den açıkça nakletmiştir. Alkame b. Kays'ın: "Başlangıçta -kalbleri sükûnete ersin diye- rüya halinde peygamberlere bir şeyler gelir. Sonra da onlara vahiy indirilir" şeklindeki sözleri bu hakikati teyit eder.[154]

Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed el-Hattâbî el-Büstî'ye (319-388/931-998) göre, Hz. Muhammed'in (a.s.) ilk vahyin inişinden önce gördüğü sadık rüyalar, yalnız kalma sevgisi, Hirâ'da halvet gibi yaşadığı haller, peygamberliğin mukaddimeleri (irhâsât: إرهاصات[155]); yani peygamberliğin zuhuruna basamak olan ilk şeylerdir. Halvet, kalbi meşgalelerden, zihni düşüncelerden arındırır; doğru düşünmeye yardım eder. İnsanoğlu, kendisini sıkı bir riyazet ve gözetime tabi tutmadan alışkanlıklarını terk edemez. Allah, lütfüyle, halkın alışkanlıklarını unutması, onların kötü huylarından uzaklaşması için Peygamberine halveti sevdirmiş ve insanlara karışmaktan onu alıkoymuştur.

Hz. Muhammed'in (a.s.), Câhiliye devrinin sapık âdetlerinden sakınması, putlardan onurlu şahsiyetini uzak tutması, onlardan nefret ederek i'tikâfa yönelmesi, iyilik ve Allah'a yakınlık manası taşır.

Böylece kalbi huşû ile itaat ederek, mizacı vahiy almaya müsait hale gelmiştir. Zorluk ve güçlükle karşılaşmaması için Allah ona takva düsturlarını kazandırmıştır. Daha sonra tevfîk-i ilâhî ve müjde gelmiş, beşerî noksanlıklar tedavi edilmiş, nebevî faziletler onda toplanmıştır.[156]

İlk Nâzil Olan Kur'ân Âyetleri

Hz. Muhammed'in (a.s.) yaşı 40 sene 6 ay kadar olduğunda[157] Allah onu bütün insanlara bir rahmet ve müjdeci olarak gönderdi.

---

[151] Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî en-Nîsâbûrî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Beyrut 1422/2002, V,224.

[152] Zürkânî (1996 n.), I,386.

[153] Beyhakî, II,135,142; *Tecrîd Tercemesi*, XII,273.

[154] İbn Kesîr, I,387; Şâmî, II,229.

[155] İrhâsât: İrhâs (الإرهاص) kelimesinin çoğulu olup: Bir peygamberin peygamberliğinden önce ortaya ve peygamberliğine işaret eden harikulade işler anlamına gelir (el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "الإرهاص" md.).

[156] Nevevî, *Sahîh-i Müslim Şerhi*, I,278 (eş-Şâmile); Şâmî, II,238.

[157] Şâmî, II,225.

Vahiy meleği Cebrâil, Hirâ Dağı'nda inzivada bulunan Hz. Muhammed'e (a.s.) 17 Ramazan Cuma[158] günü sabaha karşı gelerek, peygamberlikle görevlendirilmiş olduğunu bildirdi ve el-'Alak Sûresi'nin ilk beş âyetini getirdi.[159]

Hz. Peygamber'in (a.s.) hanımı ve müminlerin annesi Hz. Âişe (r.anha) şöyle anlatıyor: Vahiy doğru rüyâlar ile başladı. Resûlullah'ın (a.s.) gördüğü her rüya sabah aydınlığı gibi çıkardı. Sonra kendisine yalnız kalmak sevdirildi. (Ramazan ayı boyunca[160]) belirli gecelerde Hirâ Dağı'ndaki mağarada yalnızlığa çekilip Allah'a kulluk ederdi. Sonra Hz. Hatice'nin (r.anha) yanına dönüp, bir o kadar zaman için azık tedarik ederdi. Nihâyet melek, Hirâ Mağarası'nda bulunan Resûlullah'a (a.s.) ansızın vahiyle geldi.

["....melek, Resûlullah'a (a.s.) ansızın vahiyle geldi" ifadesi, Hz. Muhammed'in (a.s.) Allah'tan vahiy almak beklentisi içinde olmadığına işaret eder. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: *"Sen, bu Kitap'ın sana vahyolunacağını ummuyordun. Bu ancak Rabbinden bir rahmet olarak gelmiştir."*[161]]

Melek, ona (a.s.): "Oku" dedi. O (a.s.): "Ben okuma bilmem", cevabını verdi. Hz. Peygamber (a.s.) buyurdu ki: O zaman Melek beni kucaklayıp takatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra beni bırakıp: "Oku" dedi. Ben de: "Okuma bilmem", dedim. Yine beni kucaklayıp ikinci defa takatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra beni bırakıp yine: "Oku", dedi. Ben de: "Okuma bilmem", dedim. Nihâyet beni üçüncü defa kucaklayıp takatim kesilinceye kadar sıktı.[162] Sonra beni bırakıp: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan*[163] *yarattı. Oku! Rabbin nihâyetsiz kerem sahibidir. O Rab ki kalemle öğretti. O, insana bilmediklerini öğretti"*[164] dedi.

[Resûlullah'ın (a.s.) ilk vahiyde karşılaştığı zor durum, *Kur'ân-ı Kerîm*'in nüzûlü esnasında karşılaşacağı sıkıntılara katlanmaya bir hazırlıktır.

Cebrâil, sabrını ölçmek, edebini güzelleştirmek, peygamberlik yükünü taşımaya razı olmasını sağlamak ve kendisine vahiy edilecek şeyin azametine dikkatini çekmek için Hz. Muhammed'e (a.s.) -üç defa "oku" diye emretmiş ve her defasında onu (a.s.) kucaklayıp takati kesilinceye kadar sıkmıştır. Nitekim Allah: *"Doğrusu biz sana (taşınması) ağır bir söz vahiy edeceğiz"*[165] buyurmuştur.[166]

[158] İbn İshâk, s. 101,109-110; İbn Hişâm, I,249,250,251,256; Beyhakî, II,133-134,146-147.
[159] İbn İshâk, s. 100-103; Abdürrezzak b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (126-211/743-44-826-27), *el-Musannef* (Ma'mer b. Raşid'in *el-Câmi*'iyle beraber), thk. Habîburrahmân el-A'zamî, Beyrut 1403/1983, V,321-324; Buhârî, *"Bed'i'l-Vahy"*, 3; Müslim, *"el-İmân"*, 1/252; İbn Hişâm, I,259-262; Belâzürî, *Ensâb*, I,115 vd.; Taberî, II,390; Beyhakî, I,155; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,265,266; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VIII,714,715,716; T. Izutsu, s. 207; E. Işık, *"Alak Sûresi"*, DİA, II,333.
[160] İbn İshâk'ın rivâyeti için bkz. Süheylî, II,253; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, I,4 (eş-Şâmile).
[161] el-Kasas 28/86; İbn Kesîr, I,391; Nevevî, *Sahîh-i Müslim Şerhi*, I,278 (eş-Şâmile).
[162] Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, I,4 (eş-Şâmile).
[163] Alak, insanın yaratılış safhalarından olan aşılanmış yumurtayı ifade eder.
[164] el-Alak 96/1-5.
[165] el-Müzemmil 73/5.
[166] İbn Kesîr, I,393-394.

Cebrâil'in Hz. Muhammed'i (a.s.) kucaklayıp takati kesilinceye kadar sıkması, etkili bir uyarı içindir. Bu hocanın, talebesini uyararak ona nezaret etmesi ve kalbini, alacağı şeylere hazırlamasına benzer.

Bu olay, Resûlullah'ın (a.s.) başına gelecek olan üç sıkıntıya da işaret eder. Bu sıkıntıların ilki: Mekkeli müşriklerin onu, ashâbını ve onları himâye edenleri Ebû Tâlib Mahallesi'nde kuşatıp üç yıl boyunca sosyal-ekonomik boykot uygulamalarıdır. İkincisi, Mekke'den ayrılıp hicret etmek zorunda kalmasıdır. Üçüncüsü, Uhud Savaşı'nda onun ve ashabının çektiği sıkıntılarla birlikte 70'ten fazla seçkin sahâbesinin şehit edilmesidir.

Cebrâîl'in, Hz. Muhammed'i (a.s.) üç kere sıktıktan sonra bırakması, üç sıkıntıdan sonra kolaylığın geleceğine işaret eder.

"*Elbette her güçlükle birlikte bir kolaylık vardır*"[167] meâlindeki âyetin dile getirdiği ilahî yasaya göre, dünyada, berzahta/kabir hayatında ve âhiretteki kolaylıklara işaret eder

"*Oku!*" emrinin üç defa tekrar edilmesi, vahyin iniş gayesi olan imanın: (1) Söz, (2) amel[168] ve (3) niyete münhasır ve vahyin ise: (1) Tevhid, (2) ahkam/hükümler ve (3) kıssalara şamil olduğuna işaret eder.[169]

Hz. Peygamber (a.s.), ilkinde okuma yazma bilmediğini, ikincisinde kesin bir şekilde bunu teyit etmek, üçüncüsünde ise ne okuyacağını sormak ve öğrenmek için "oku" emrine karşılık olarak üç defa olumsuz cevap vermiştir. Hz. Peygamber (a.s.): "Ben ümmiyim. Okuma bilmem. Ne okuyayım?" demek istemiştir.

Süheylî, "*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*" meâlindeki sözlerle başlayan ilk iki âyetin Hz. Peygamber'e hitap ettiğini dile getirerek söz konusu âyetleri şöyle açıklamıştır: Sana okutulacak olan âyetleri kendinde bulunan bir güç, nitelik ve bilgiyle değil Rabbinin ismiyle, O'nun kudret ve yardımıyla okuyacaksın. O sana öğretecek. O, bir damla sıvıdan seni yarattı. Her insanda bulunan şeytanın vesvesesine açık yanını, sen kü-

[167] el-İnşirâh 94/5.

[168] İslâm âlimleri arasında dinî hayatın bütünlüğü açısından imanla amel arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğunda ihtilâf yoktur (M. Sinanoğlu, "*İman*", DİA, XXII,213,214). *Kur'ân*'da amel-i sâlihin çoğunlukla imandan sonra zikredilmesi (el-Bakara 2/62; Sebe' 34/37; et-Tegabün 64/9) amelle imanın birlikte bulunmalarının gereğine işaret eder. İslâm sadece itikadî, vicdanî ve nazarî değil, bir hayat dinidir. İslâm Dini, imân, amel ve ahlakla ilgili esasların uygulanmasını da ısrarla ister. İslâm'da inanmak ve inanılan şeyi yapmak esas olduğundan imanla amelin birlikte bulunmasının lüzumuna büyük önem verilmiştir. Hatta bazı mezhepler ameli imanın bir parçası (cüzü) sayarak ameli olmayanın imanının da olmayacağını ileri sürmüşlerdir. İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlere göre de amel imanın bir parçasıdır. Bir kimsenin mümin ve Müslim olabilmesi için haram olan şeyi yapmaması, farzları terk etmemesi gerekir; fakat ameli olmayan kimse kâfir değildir. Çünkü amel imanın aslî değil ikinci derecede (fer'î) bir rüknüdür. İmanı "kalp ile tasdik, dil ile ikrar" şeklinde tarif eden bazı Mâtürîdîler ameli imanın bir cüzü olarak görmemişlerdir (S. Uludağ, "*Amel*", III,14).

[169] Bkz. Şâmî, II,239.

çükken şakk-ı sadr/şerh-i sadr mucizesiyle giderip kalbini ilim ve hikmetle dolduran O'dur.

"Oku! Rabbin, en büyük kerem sahibidir. O Rab ki kalemle (yazmayı) öğretti. İnsana bilmediği şeyleri öğretti" [170] meâlindeki âyetler ise Muhammed (a.s.) ümmetine hitap etmektedir. Allah, -nihayetsiz kereminin bir eseri olan- kalem vasıtasıyla, ümmi insanı, okur-yazar kılmıştır.[171]

Evet, *Kur'ân-ı Kerîm*, ilk inişinden itibaren okumak, yazmak, kâlem, kağıt (kırtas) ve kitâp gibi bilgi tesbit ve nakil araçlarından büyük bir teşvik, övgü ve emirle bahsetmiştir. Hatta *Kur'ân-ı Kerîm*'in el-Kalem (68/1) gibi bazı sûrelerinin başında vurgulu yemin üslubu ile etkin bir şekilde bilgi kayıt ve nakil araçlarına dikkatleri çekmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, kendisine *el-Kur'ân* ve *el-Kitâb* isimlerini vermiştir. Bu isimler, onun okunan ve yazıyla tesbit edilen bir vahiy olduğunu bildirmektedir.

İlk âyetler, (1) insanın biyolojik kökeninin basit görünümüne, (2) insanın biyolojik, ruhî ve zihinsel var edilişinin -fıtrî ve kesbî halleriyle birlikte- insanlığının ilk aşamalarındaki ilâhî tecellilere ve nimetlere (3) insanın zatı itibariyle câhil olduğuna, öğrenmekle bilgilendiğine,[172] dikkat çeker.

Yine *Kur'ân-ı Kerîm*, âlemi tekvini âyetlerden oluşmuş bir "kitap" olarak tasvir eder. İnsanı, bu kitabı okumaya ısrarla teşvik eder. Hatta yaratılış kitabını okumanın; yani kevnî-sözsüz âyetleri sözlü âyetler gibi kavramanın insan için özel bir bilinç olduğunu bildirir. Bunu elde etmek insan için dünya ve ahirette bir ayrıcalık ve üstünlük nedenidir.

Tabiîn alimlerinden büyük hadîsçi, tefsirci, dinî ve sosyal ilimlerde bir deha olan ve ilme dair her duyduğunu ezberleyen Katâde b. Diâme el-Basrî (60-117/680-735): "Kalem, Allah'ın büyük bir nimetidir. Kalem olmasa, din devam etmez; hayat da düzen bulmazdı. Allah, yarattıklarının/kullarının ne ile düzene kavuşacaklarını en iyi bilendir (الْقَلَمُ نِعْمَةٌ مِنَ اللهِ عَظِيمَةٌ ، لَوْلا الْقَلَمُ لَمْ يَقُمْ دِينٌ ، وَلَمْ يَصْلُحْ عَيْشٌ ، والله أعلم بما يصلح خلقه)"[173] demiştir.

Bazı âlimlerin dediği gibi söz rüzgâr gibidir, onu tesbit edip bağlayan kalemdir. Kalem sözün yerini tutar, fakat söz kalemin yerini tutamaz.[174]

Netice itibariyle ilk nâzil olan âyetler ve daha sonra nâzil olan vahiyler, muhatablarına, işleyişi tamamen bilgiye dayalı ve tevhidi esas alan yeni bir din müjdelemiş ve ona göre davranılmasını emretmiştir. *Kur'ân-ı Kerîm*'in ilk muhatapları olan sahabe

[170] el-Alak 96/3-5.
[171] Süheylî, II,259-260.
[172] İbn Haldûn, I,504-505.
[173] es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, Darü'l-Fikr nşr. Beyrut, VIII,242.
[174] H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, Konya ts, XIV,104.

ve sonraki Müslüman kuşaklar, bin yıldan daha fazla bir süre, olağanüstü bir gayretle bunun gereğini yerine getirmişlerdir. İslâm ilim tarihi buna tanıktır.]

Okunan âyetler kalbine yazılan[175] Allah Resûlü (a.s.), kalbi titreyerek evine doğru yola çıktı.

Hirâ Dağı'ndaki halvetten dönerken, Resûlullah (a.s.), birden bire gökyüzünden gelen bir ses duydu. Başını kaldırdı. Bir de baktı ki Hirâ'da kendisine gelen melek yerle gök arasında bir taht üzerinde oturmuştu. Resûlullah (a.s.), bundan çok korktu. Evine dönüp:

"Beni örtün! Beni örtün!" dedi. Bunun üzerine onu derhal örttüler.

Resûlullah (a.s.) bu hal üzereyken: *"Ey bürünüp sarınan (Resûlüm)! Kalk ve (insanları) uyar. Sadece Rabbini büyük tanı. Elbiseni tertemiz tut. Kötü şeyleri terk et"*[176] meâlindeki el-Müddessir Sûresi'nin ilk âyetleri vahyedildi.

[Hz. Peygamber'e (a.s.) ilk olarak hangi âyetler indirildi? el-Alak Sûresi'nin ilk beş âyeti mi? Yoksa el-Müdessir Sûresi'nin ilk beş âyeti mi?[177] -Emîrü'l-müminîn fi'l-hadîs- Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs b. Münzir er-Râzî (195-277/810-890), bu problemi, yukarıda naklettiğimiz ve kendisine ait olay sıralamasıyla çözmüştür. Ebû Hâtim'e göre: "Peygamber'e ilk olarak hangi âyetlerin indiği konusunda iki tür rivâyetin nakledilmesi hadîs sanatında meleke, maharet ve derinlik sahibi olmayan kişileri yanılgıya düşürmüştür". Resûlullah'ın (a.s.) Cebrâil'le olan ilk buluşmasında el-Alak Sûresi'nin ilk beş âyeti, Hirâ Dağı'ndaki halvetinde yaşadığı bu olayın hemen ardından evine dönerken ise el-Müddessir Sûresi'nin ilk beş âyeti indirilmiştir.[178] İbn İshâk ve tabilerine göre, ilk inişinden sonra, bir süre[179] vahiy gecikti (fetret-i vahiy). Daha sonra Resûlullah'a (a.s.) ed-Duhâ Sûresi indirildi. Bu sûredeki emir gereği Resûlullah (a.s.), Allah'ın kendisine verdiği peygamberlik nimetini ve gereklerini güvendiği aile çevresine ve kişilere gizlice duyurmaya başladı.[180] İbn Hacer ve İbn Kesîr'e göre, İbn İshâk ve tabilerinin iddiası uzak bir ihtimaldir. Fetret-i vahiyden sonra ilk olarak el-Müddessir Sûresi'nin ilk beş âyetinin nâzil olduğu sahih rivâyetlerle sabittir. ed-Duhâ Sûresi'nin ise başka bir fetret-i vahiy olayından; yani birkaç gecelik fasıladan sonra nâzil olmuştur. İbn Hacer'e göre gerçek şu ki, ed-Duhâ Sûresi'nin nüzul sebebinde belirtilen fetret,

[175] İbn Hişâm, I,253; Ebû Şâme el-Makdisî (Şihâbuddîn Ebî Muhammed Abdurrahman b. İsmail eş-Şâfiî), *Şerhu'l-Hadîsi'l-Muktafâ fî Mab'asi'n-Nebiyyi'l-Mustafa* (شرح الحديث المقتفى في مبعث النبي المصطفى), el-İmârât 1420/1999, s. 128.

[176] el-Müddessir 74/1-5. "Ricz/kötü şeyler", putlar demektir. Bkz. Müslim, *"İman"* 1/73.

[177] İkinci şıkla ilgili rivâyetler için bkz. Buhârî, *"Vahiy"*, 2; *"Tefsîr"*, 65/74; Müslim, *"İman"*, 1/73; Zeynuddîn Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî (736-795/1353-1392), *Fethu'l-Bârî fî Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh Li'l-Buhârî*, XIV,130 (eş-Şâmile); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII,721 (eş-Şâmile).

[178] İbn Hibbân, s. 67.

[179] İbn İshâk'ın rivâyetinde, fetret-i vahyin ne zaman başladığı ve ne kadar sürdüğü bildirilmemiştir. Bkz. Süheylî, II,281.

[180] (وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ أَيْ بِمَا جَاءَكَ مِنَ اللهِ مِنْ نِعَمِهِ وَكَرَامَتِهِ مِنَ النُّبُوَّةِ فَحَدِّثْ، أَيْ أُذْكُرْهَا وَادْعُ إِلَيْهَا، فَجَعَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُ مَا أَنْعَمَ اللهُ بِهِ عَلَيْهِ وَعَلَى الْعِبَادِ بِهِ مِنَ النُّبُوَّةِ سِرًّا إِلَى مَنْ يَطْمَئِنُّ إِلَيْهِ مِنْ أَهْلِهِ) İbn İshâk, s. 115-116; İbn Hişâm, I,257-259; Şâmî, II,271-272.

vahyin başlangıcında zikredilen fetret değildir. Oradaki fetret, günlerce sürmüştür; buradaki ise iki veya üç gece sürmüştür. Bu yüzden bazı râviler bu ikisini birbirine karıştırmıştır. Buhârî, Müslim ve diğerlerinde rivâyet edildiği üzere: "Resûlullah (a.s.) rahatsızlanmış, iki yahut üç gece (ibadete) kalkamamıştı. Bir kadın gelip 'öyle umuyorum ki, şeytanın seni terk etti! İki ve üç geceden beri sana yaklaşmadı' dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, ed-Duhâ Sûresi'ni indirdi".[181]

İbn Kesîr'e göre fetret-i vahiyden sonra ilk olarak: el-Müddessir Sûresi'nin ilk beş âyeti inmiştir. Nâzil olan ilk âyetlerin, el-Müddessir Sûresi'nin başındaki âyetler olduğu, Câbir b. Abdillah[182] tarafından ifade edilmiştir. Fakat uygun olan şu ki, onun bu sözlerini, vahiy gecikmesinden sonra inen ilk âyetler şeklinde anlamak gerekir. Çünkü Câbir'in rivâyetinin başında da Cebrâil'in Resûlullah'a (a.s.) ikinci kez gelişinden söz edilir. Sonra yine bu rivâyette: ".....fetret-i vahiyden söz ederken...." ibaresi geçmektedir ki bu da daha önce vahyin geldiğine bir delildir.[183] Aslında Câbir'in rivâyeti: "...vahyin başlangıcında..." ibaresiyle nakledildiği gibi ".....fetret-i vahiyden söz ederken...." ibaresiyle de nakledilmiştir.[184]]

Aradan çok geçmeden korku ve heyecanı dinen Resûlullah (a.s.), olup bitenleri Hz. Hatice'ye (r.anha) haber verdi ve:

"Başıma bir şey geleceğinden korktum" dedi.

Hz. Hatice (r.anha): "Hayır, korkma! Müjdeler olsun! Allah'a yemin ederim ki, O asla seni üzmez, utandırmaz. Çünkü sen akrabana bakar, misafiri ağırlar, doğruyu söyler, emânete riâyet eder, güçsüze yardım eder, yoksula verir, Hak'tan gelen musibetlerde insanlara yardım edersin. Allah'tan geleni kabul et. Çünkü o haktır. Müjdeler olsun! Sen gerçekten Allah'ın Resûlü'sün" dedi.[185]

Sonra Hz. Hatice (r.anha), Hz. Peygamber'i (a.s.), -Hz. Hatice'nin (r.anha) amcasının oğlu, Tevrat ile İncil'i bilen, Arapça ve İbranice okuyup yazan ve Mekkeli hanîflerden- Varaka b. Nevfel b. Esed el-Kureşî'ye (v. 610 [?]) götürdü. Varaka çok ileri yaşta, gözleri görmez olmuş bir ihtiyardı.[186]

Hz. Hatice (r.anha): "Ey amca oğlu! Dinle bak, kardeşinin oğlu ne söylüyor? dedi. Resûlullah (a.s.), gördüğü şeyleri kendisine haber verdi. Bunun üzerine Varaka: "Kutlu olsun! Kutlu olsun! Bu gördüğün Allah'ın Mûsâ'ya gönderdiği Namus-ı Ekber (Cebrâil)'dir. Ah keşke senin davet günlerinde genç olsaydım! Kavminin seni (vata-

[181] İbn Kesîr, I,413-414; Şâmî, II,275.

[182] Ebû Abdillah Câbir b. Abdillah b. Amr b. Haram el-Ensârî (v. 78/697): Hicretten on altı yıl önce (607'de) Medine'de dünyaya gelen ve çok hadîs rivâyet eden sahabedir.

[183] İbn Kesîr, I,412.

[184] Konuyla ilgili daha geniş bir tahlil için bkz. Şâmî, II,272-276.

[185] Şâmî, II,235.

[186] وفي رواية يُونُس وَمَعْمَر : وَيَكْتُب مِنْ الْإِنْجِيل بِالْعَرَبِيَّةِ . وَلِمُسْلِم : فَكَانَ يَكْتُب الْكِتَاب الْعَرَبِيّ . وَالْجَمِيع صَحِيح لِأَنَّ وَرَقَة تَعَلَّمَ اللِّسَان الْعِبْرَانِيّ [وَالْكِتَابَة الْعِبْرَانِيَّة فَكَانَ يَكْتُب الْكِتَاب الْعِبْرَانِيّ كَمَا كَانَ يَكْتُب الْكِتَاب الْعَرَبِيّ ، لِتَمَكُّنِه مِنْ الْكِتَابَيْنِ وَاللِّسَانَيْنِ]. Bkz. Müslim, *"İmân"*, 1773; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I,4 (eş-Şâmile); B. Erul, *"Varaka b. Nevfel"*, DİA, XLII,517-518.

nından) çıkaracakları zaman keşke hayatta olsaydım!" dedi. Resûlullah (a.s.): "Onlar beni (vatanımdan[187]) çıkaracaklar mı?" diye sordu. Varaka da: "Evet, senin getirdiğin gibi bir şey getirmiş (vahiy tebliğ etmiş) bir kimse yoktur ki düşmanlık ve eziyete uğramasın. Şâyet hayatta kalır ve senin davet günlerine yetişirsem, mutlaka sana destek verip yardım ederim", cevabını verdi. Çok geçmedi, Varaka vefat etti. ve ondan sonra bir süre vahiy kesildi.[188]

[Hadiste geçen namus kelimesi, Arapça'da "sır saklamak, gizli söz söylemek" manasındaki "nems" (نَمْسٌ) mastarından isimdir ve "sır ortağı; hile, tuzak; saklanılan yer" gibi mânalara gelir. Namus (اَلنَّامُوسُ) kelimesinin asıl ifade ettiği mana "sır"dır. Diğer bazı manaları şöyledir: 1- "bir kimsenin mahrem-i esrarı olup umûr ve ahvâlinin iç yüzüne vakıf ve muttali olan adama denir", 2- "Cebrâil'e (a.s.) diğer meleklerin muttali olmadıkları esrâr-ı vahye ve gayba vâkıf ve mahrem olmak bakımından Nâmûs-u Ekber denir", 3- "Hâzık ve mâhir adam".... Buhârî de kelimeyi, "nâmûs kişinin sır ortağı olup başkasından gizlediklerini onunla paylaşır" şeklinde açıklamıştır. Hayırlı sırların ortağına "nâmûs", kötü sırların ortağına "câsûs" denilir.[189]

Hz Mûsâ'nın (a.s.) peygamberliği - Hz. Îsâ'nın (a.s.) hilafına - Ehl-i Kitap tarafından ittifakla kabul edilmiştir. Zira Yahûdîlerin çoğu Hz. Îsâ'nın (a.s.) peygamberliğini inkar eder. Bu sebeple Hıristiyan olmasına rağmen Varaka'nın, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) ismini zikretmesi Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğinin katiyetini ifade etmek için olabilir. Çeşitli rivâyetlerden Hz. Peygamber'in (a.s.) bi'setin ilk zamanlarında yaşadığı haller hem kendisi hem de hanımı Hz. Hatice (r.anha) ve Hz. Ebû Bekir (r.a.) tarafından Varaka'ya nakledilip görüşü alındığı anlaşılmaktadır. Mesela Hz. Peygamber'le (a.s.) Kâbe'yi tavaf esnasında karşılaşan Varaka: "Sen Meryem oğlu (Îsâ'nın) müjdelediği peygambersin ve Mûsâ'nın (nâmûsunun) benzeri bir hâl üzeresin" demiştir. Yine Varaka'nın "Îsâ'ya gelen Namûs" dediği de rivâyet edilmiş ve hadîs şârihleri her iki rivâyeti sahîh kabul etmiştir.[190]

Hz. Muhammed'in (a.s.), Hz. Hatice'ye (r.anha) korktuğunu söylemesi ve peygamberliğinde şüpheye düşüp Varaka'ya gitmesi nasıl mümkün görülebilir? -Hadîs, fıkıh ve kelâm âlimi- Ebû Bekir Ahmed b. İbrahim b. İsmâîl el-Cürcânî el-İsmâîlî'ye (277-371/890-982) göre: Allah'ın kâinatta uyguladığı kural şudur: Hak din, ilahî iradenin seçtiği peygamberler vasıtasıyla insanlık âleminde ortaya çıkar. Peygamberlik, Allah'ın dilediği kulunu seçmesiyle olur. İnsan iradesinin bunda müdahalesi ve etkisi yoktur. Allah, ulvi bir meseleyi kullarına iletmeyi murad ettiği zaman, onun öncesinde hazırlık yaptırır. Hz. Peygamber'in (a.s.) gördüğü doğru rüyalar, halvet sevgisi ve kulluk bu türdendir. Peygamberlere uyanıkken vahiy geldiği gibi uykuda da gelmiştir. Mesela:

[187] Süheylî, II,273; Şâmî, II,242.
[188] Buhârî, *"Vahiy"*, 1; Müslim, *"İmân"*, 1/74; İbn Hişâm, I, 252-254.
[189] Buhârî, *"Enbiyâ"*, 23; Mütercim Asım Efendi, *Kâmûs-u Muhît Tercümesi*, III,2445; Vankulu Lügati, I,1090 "نمس" md.; F. Aydın, *"Namus"*, DİA, XXXII,381.
[190] Bkz. Moğultay b. Kılıç, s. 37; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, I,4 (eş-Şâmile); Nevevî, *Sahîh-i Müslim Şerhi*, I,278 (eş-Şâmile); Şâmî, II,236,241-242.

"(İsmail) *babası (İbrahim'le) beraber yürüyüp gezecek çağa erişince: Yavrucuğum! Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin? dedi. O da cevaben: Babacığım! Emredildiğin şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun, dedi*"[191] meâlindeki âyette bu hakikate işaret edilmiştir.

Melek, Hz. Muhammed'e (a.s.) alışılmışın dışında bir tarzda ansızın gelince beşerî tabiatı ürkmüş, kalbi titremiş ve korkuya kapılmıştır. Bu durumdayken o düşünmeye imkân bulamamıştır. Çünkü peygamberlik, beşerî tabiatı bütünüyle ortadan kaldırmaz. Öyleyse, alışık olmadığı bir şeyden korkup ürkmesine şaşmamak gerekir. Hz. Peygamber (a.s.), bu duygularla ülfet ve ünsiyet ettiği ailesine dönüp başına gelenleri haber vermiştir. Hz. Hatice (r.anha) de onun yüce ahlâkını, güzel tutum ve davranışlarını hatırlatarak onu teskin etmiştir. Varaka'nın doğruluğunu, marifetini, eski kitapları okuduğunu yakinen bildiği için de Hz. Muhammed'i (a.s.) ona götürmek istemiştir. Varaka da o sözleri işitince, hak olduğunu ifade etmiş ve ona (a.s.) inanmıştır. [192]]

İlk inen âyetlerden sonra vahiy bir süre gecikti. Buna siyer dilinde fetret-i vahiy denir. İbn Hacer'e göre fetret-i vahiy, vahyin bir müddet gecikmesinden ibarettir,[193] vahyin kesilmesi değildir. el-İsmâîlî'ye göre, nübüvveti tesis eden mukaddimelerden biri de fetret-i vahiydir. Vahyin gecikmesinin sebebi, Resûlullah'ın (a.s.) endişe ve korkularını gidererek vahye iştiyakını sağlamak; böylece onu (a.s.) aşama aşama risâlet görevine hazırlamak ve alıştırmaktır: (وَفُتُور الْوَحْي عِبَارَة عَنْ تَأَخُّره مُدَّة مِنْ الزَّمَان ، وَكَانَ ذَلِكَ لِيَذْهَب مَا كَانَ صَلَّى اللَّه عَلَيْه وَسَلَّمَ وَجَدَهُ مِنْ الرَّوْع ، وَلِيَحْصُل لَهُ التَّشَوُّق إِلَى الْعَوْد). Bu fetret, Allah Resûlü'ne ağır gelmiş ve onu (a.s.) üzmüştür. Zira bu dönemde kendisine Allah tarafından: "Sen Allah Resûlü'sün! ve kullara gönderilmiş bir elçisin" hitabı gelmemiştir. İşte bunun için, başlatılan görevin tamamlanmak istenmediği endişesiyle üzülmüştür. Nübüvvet yükünü üstlenmeye ve kendisine gelecek ağırlıklara dayanmaya elverişli hale gelince, vahiy ardı ardına gelmeye başlamıştır.[194]

İbn İshâk, fetret-i vahiyden bahseder fakat ne kadar sürdüğünü kaydetmez. Vahyin gecikme süresinin -*Kur'ân-ı Kerîm*'i baştan sona kadar tefsir eden müfessir- Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî'nin (v. 150/767) *et-Tefsîr*'inde üç gün olduğu nakledilir. Bu, Resûlullah'ın (a.s.) Allah katındaki konumuna daha uygun düşmektedir.

---

[191] es-Saffât 37/102. Bu âyetlerde Hz. İsmail'in (a.s.) kurban edilmesi anlatılır. Bu kıssa bir imtihandır. Bu imtihan, peygamber olan baba ile oğlu arasında cereyan etmiştir: Hz. İbrahim'in (a.s.) iki oğlu vardı: İsmail ve İshâk. *Kur'ân*-ı Kerîm'de kurban edilecek çocuğun isminden söz edilmez. Ama tefsircilere göre bu, İsmail'dir. Zira olay göçten hemen sonra olmuştur ki, o zaman İsmail vardı. Ayrıca olay Mekke'de geçmiştir. Mekke'ye gelen de İsmail'dir. İbrahim (a.s.) gece rüyasında kendisine: "Allah sana oğlunu boğazlamanı emrediyor" denildiğini duymuş, sabah olunca bunun şeytandan mı, Rahmân'dan mı olduğu hususunda tereddüt etmiş, üç gece rüyayı üst üste görünce bunun Allah'tan olduğunu anlamıştır.

[192] Bkz. Süheylî, II,257; Şâmî, II,241,242-243.

[193] eş-Şâmî, II,272.

[194] eş-Şâmî, II,276.

Fetret-i vahyin, İbnü'l-Cevzî'nin *et-Tefsîr*'i[195] ile ez-Zeccâc ve el-Ferrâ'nın *el-Meânî*'sinde 15, Hafız Alaeddin Moğultay b. Kılıç b. Abdillah el-Bekcerî el-Hikrî el-Hanefî'nin (689-762/1290-1361): *ez-Zehru'l-Bâsim fî Sîreti (Siyeri) Ebi'l-Kâsim* adlı eserinde İbn Abbâs'ın *et-Tefsîr*'inden 40 gün, İbn Abbas'tan gelen başka bir rivâyete göre ise birkaç gün[196] sürdüğü nakledilmiştir. Zikredilen görüşler, fetret-i vahyin iki buçuk sene devam ettiğini çürütür.

Süheylî, fetret-i vahyin iki buçuk yıl sürdüğünü bildiren müsned hadîslerin olduğunu zikreder; fakat buna dair müsned bir nakil yapmaz. Hatta altı ay süren doğru rüyalar dönemini de ekleyip fetret-i vahyi üç seneye çıkaran kayıtlar da bulunmaktadır.[197]

Nübüvvete hazırlık döneminin üç yıl sürdüğüne dair rivâyetler bulunmaktadır. Bazı ravîler tarafından bu sürenin fetret-i vahiy olarak mülahaza edildiği de düşünülebilir.

İbn İshâk'a göre, fetret-i vahiyden sonra ed-Duha Sûresi inmiştir. Bu sûrede, Allah, Hz. Muhammed'i (a.s.) peygamberlikle üstün kıldığını bildirmiş, onu (a.s.) kendi haline terk etmediğine yemin etmiş; ona (a.s.) dünyada başarı, ahirette sevap vaat etmiştir. Ondan (a.s.), yetim ve yoksullara karşı sert ve haşin davranmamasını istemiştir.[198]

Resûlullah (a.s.), ailesinden güvendiği kimselere Allah'ın kendisine ve onun vasıtasıyla bütün insanlığa nimet olarak verdiği peygamberliğini *"ve Rabbinin nimetini, minnet ve şükranla an"*[199] emri gereğince gizlice anlatmaya başladı.[200]

Bundan sonra Allah Resûlü'ne (a.s.) vahiy bir biri ardınca kesintisiz gelmeye başladı ve hızlandı.[201]

Siyer ulemâsı, bi'setten sonra bir süre yıldız kaymalarının[202] görüldüğünü rivâyet etmişlerdir.[203]

---

[195] İbnü'l-Cevzî, önce *el-Muğnî fi Tefsî-ri'l-Kur'ân* adıyla hacimli bir eser kaleme almış, daha sonra bunu ihtisar ederek *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*'i meydana getirmiş, *Zâdü'l-Mesîr*'den de *Teysîrü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adını verdiği muhtasar bir tefsir çıkarmıştır.

[196] [عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ مُدَّةَ الْفَتْرَةِ الْمَذْكُورَةِ كَانَتْ أَيَّامًا]. Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, I,4 (eş-Şâmile).

[197] Bkz. Süheylî, II,281-282; Şâmî, II,272-276; Kastallânî, *el-Mevâhib*, I,213; *Tecrîd Tercemesi*, I,13; Abdullah Drâz, *Kur'ân'a Giriş*, çev. Salih Akdemir, Ankara 2000, s. 28.

[198] İbn Hişâm, I,257-259.

[199] ed-Duhâ 93/1-11.

[200] İbn Hişâm, I,259.

[201] Müslim, *"İman"*, 1/73; Rûdânî, III,253.

[202] Bu konuda bkz. el-Hicr 15/18; es-Saffât 37/10; el-Ahkâf 46/29-31; el-Cin 72/1-9; bkz. "Tâif Seferi" başlığının "Cinlerin *Kur'ân*-ı Kerîm'i Dinlemeleri" bahsine.

[203] İbn İshâk, s. 90-91; İbn Habîb, s. 10; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 150; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,171; İ. Çelebi, *"İstirâk-ı Sem'"*, DİA, XXIII,371-373.

26. İslâmiyet'in Mekke'de Gizlice Yayılışı: İlk Mü'min ve Müslümanlar

Bi'setten hemen sonra

1- Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa (a.s.), kendi zamanında, Allah'a iman ve ibadet edenlerin ilkidir. Bu vakıa *Kur'ân-ı Kerîm*'de şöyle açıklanır: *"De ki: Bana, dini Allah'a hâlis kılarak O'na kulluk etmem emir olundu. Bana Müslümanların ilki olmam emir olundu."*[204] *"De ki: Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine iletti. O, ortak koşanlardan değildi. De ki: Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emir olundu ve ben Müslümanların ilkiyim."*[205]

2- Peygamber Efendimizden (a.s.) sonra, Allah'a ve O'nun Resûlüne ilk inanan Hz. Hatice'dir (r.anha).[206]

Hz. Hatice (r.anha), Hz. Peygamber'in (a.s.) ilk vahye muhatap olmasıyla ilgili olayları Varaka b. Nevfel ile Ninovalı Addâs'a anlatmış ve her ikisi de Hz. Peygamber'e (a.s.) gelen meleğin Cebrâil olduğunu söyleyerek Hatice'yi (r.anha) teselli ettikleri de unutulmamalıdır. Hıristiyan olan Addas'ın, Mekke döneminde, Hz. Peygamber'in (a.s.) Tâif'e yapacağı yolculuk sırasında ise İslâm'ı kabul edip Müslüman olacaktır.

Hz. Hatice (r.anha), Müslüman olduğu zaman yanında bulunan kızları: 3. Rukayye (r.anha), 4. Ümmü Külsûm (r.anha) ve 5. Hz. Fâtıma (r.anha) da Allah'a ve O'nun Resûlüne inanmışlardır.

6. Hz. Ali (r.a.).

7- Zeyd b. Harise; Hz. Ali'den (r.a.) sonra Müslüman olmuş, namaz kılmış, Peygamber Efendimizin (a.s.) yanından ve hizmetinden hiç ayrılmamış, pek çok fedakârlık göstermiş ve onun (a.s.) sevgisine mazhar olmuştur.

8- İbn Haldûn'un dile getirdiği gibi Hz. Hatîce (r.anha) ve Hz. Ebû Bekir (r.a.) gibi birçok şahsiyet Hz. Peygamber'i (a.s.) tasdik etmelerinin en önemli nedeni onun (a.s.) kişiliği ile ahlâkı, insanları din, ibadet, namaz, infak ve iffet gibi güzel hasletlere çağırmasıdır. Onun (a.s.) kişiliğini ve ahlâkını, onun (a.s.) doğruluğuna delil kabul etmişler ve bunun başka bir delil aramamışlardır.

İslâm'dan önce Hz. Ebû Bekir (r.a.), ahlak ve mizaç itibariyle kendisine benzeyen, şahsiyetini takdir ettiği Hz. Peygamber ile çok yakın bir arkadaşlık ve dostluk da tesis etmişti. Onunla (a.s.) olduğu zamanlarda huzur duyar, kendisiyle sohbet etmek-

[204] ez-Zümer 39/11-12.

[205] el-En'âm 6/161-163.

[206] Hz. Hatice'den (r.anha) sonra kimin ilk olarak Müslüman olduğuna dair (ayrıca bkz. İbn Sa'd, III,21-22, Taberî, II,392,398; el-Mes'udi, *et-Tenbih*, s. 232), İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, "hür erkeklerden Hz. Ebû Bekir (r.a.), çocuklardan Hz. Ali (r.a.), kadınlardan Hz. Hatîce (r.anha), azatlı kölelerden (mevâli) Zeyd b. Hârise (r.a.) ve kölelerden Bilâl-i Habeşî (r.a.) ilk olarak Müslüman olmuşlardır" şeklindeki bir değerlendirmede bulunur [Şemseddin Ebu'l-Avn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim es-Sefâreynî el-Hanbelî (v. H. 1188), *Levâmi' el-Envâr el-Behiyye ve Sevâti' el-Esrâr el-Eseriyye Li Şerhi'd-Dürreti'l-Maziyyeti Fî İkdi'l-Firketi'l-Marziyye*, Dımaşk 1402/1982, II,312].

ten büyük zevk alırdı. Herhangi bir sebeple Mekke'den ayrılacak olsa onu (a.s.) özler, döndüğünde öncelikle kendisini ziyaret ederdi. Hz. Peygamber (a.s.) ve Hz. Ebû Bekir (r.a.), Kus b. Saîde'nin Ukâz Çarşısı'nda yaptığı meşhur konuşmayı dinlemiş ve ezberlemişti.

Suriye'ye yaptığı seyahatlerde Rahip Bahîra, Rahip Nastura ve Yemen'deki Ezdli bilginle görüşmelerinde âhir zaman Peygamber'i ile ilgili bir takım bilgilere sahip olması ve gördüğü bir rüya, Hz. Ebû Bekir'i (r.a.) Hz. Peygamber'in (a.s.) risâletini iman etmeye hazırladığı da nakledilmiştir.

Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) Hz. Muhammed'in (a.s.) risâletini nasıl duyduğuna ve onunla (a.s.) konuştuklarına dair şu rivâyet ondan (r.a.) nakledilmiştir: "Ben Mekke'de evimde Hakîm b. Hizâm ile Taif'e yapacağımız ticari seyahat için hazırlık yaparken Hâris b. Sahr geldi. Sonra da Hakîm geldi. Hâris sonradan gelen Hakîm'e: 'Ey Ebû Halid! Bizim hanımların iddia ettiklerine göre senin halan Hatîce bint Huveylid, kocasının Allah'ın Elçisi (Resûlullah) olduğunu iddia ediyormuş' dedi. Hakîm, onun bu sözlerini inkâr etti: Ben (Hz. Ebû Bekir) onları yemeğe davet ettim; sonra Hâris evden ayrıldı. Evde kendisiyle yalnız kaldığım sırada Hakîm'e: 'Halan ile ilgili sana söylenen sözleri inkâr ettiğini yüzünden anladım' deyince o bana şunları söyledi: 'Onun (Hatîce) ve kocasının durumlarını inkâr ettik; eşimin bana söylediğine göre Hatîce putları kötülüyor ve kocasının putlara yaklaştığını görmüyormuş...' Hakîm daha sonra evden ayrıldı, ben de ortalık serinleyince Peygamber'i (a.s.) görmek üzere evine gittim; yolda onun başına kavminin ne işler açacağını düşünmeye başladım. Huzuruna çıkınca da kendisine: 'Bu çok büyük bir iştir! Kavmin bu işte seninle olmaz' deyince Peygamber (a.s.), bana şunları söyledi:

'Ey Ebû Bekir! Dikkat et! Sana bir şey anlatacağım, onu kabul edip razı olursan söylersin; yok kabul etmezsen onu gizlersin' dedi. 'Bu senin için yapabileceklerimin en küçüğü' diye cevap verince, Peygamber, *Kur'ân*'dan okudu ve (peygamberlik) işinin başlangıcını anlattı. Bunu üzerine bende şunları söyledim: 'Ben kesinlikle senin doğruluğuna, davet ettiğin şeyin hak ve bunun da Allah'ın kelâmı olduğuna tanıklık ederim'. Benim bu sözlerimi işiten ve üzerinde kırmızı örtüsü bulunan Hatîce bizim yanımıza gelip: 'Hamd, seni; ey Ebû Kuhâfe'nin oğlu, hidayete ulaştıran Allah'a mahsustur!' dedi". Rivâyetin devamında Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) Taif'e gitmekten vazgeçtiği ve Müslüman olmayı ve Mekke'de Peygamber'in (a.s.) yanında kalmayı ticarete tercih ettiği anlatılır.[207]

---

[207] أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَدَائِنِيُّ عَنْ عِيسَى بْنِ يَزِيدَ عَنْ شُرَحْبِيلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: قَالَ أَبُو بَكْرٍ بَيْنَا أَنَا فِي مَنْزِلِي بِمَكَّةَ وَأَنَا أُرِيدُ الطَّائِفَ، وَحَكِيمُ بْنُ حِزَامٍ إِذْ دَخَلَ عَلَيَّ الْحَارِثُ بْنُ صَخْرٍ فَتَحَدَّثَ وَدَخَلَ حَكِيمُ بْنُ حِزَامٍ فَقَالَ لَهُ الْحَارِثُ: يَا أَبَا خَالِدٍ زَعَمَ نِسَاؤُنَا أَنَّ عَمَّتَكَ خَدِيجَةَ تَزْعُمُ أَنَّ زَوْجَهَا رَسُولُ اللهِ، فَأَنْكَرَ ذَلِكَ حَكِيمٌ، وَدَعَوْتُ لَهُمَا بِطَعَامٍ مِنْ سَفَرَةٍ أَمَرْتُ بِاتِّخَاذِهَا لِسَفَرِنَا، فَأَكَلا وَانْصَرَفَ الْحَارِثُ فَقُلْتُ لِحَكِيمٍ: وَاللهِ مَا رَأَيْتُ فِي وَجْهِكَ إِنْكَارَ مَا قَالَ لَكَ فِي عَمَّتِكَ، فَقَالَ حَكِيمٌ: وَاللهِ لَقَدْ أَنْكَرْنَا حَالَهَا وَحَالَ زَوْجِهَا، وَلَقَدْ أَخْبَرَتْنِي صَاحِبَتِي أَنَّهَا تَسْتُرُ الْأَوْثَانَ، وَمَا تَرَى زَوْجَهَا يَقْرَبُ الْأَوْثَانَ، قَالَ أَبُو بَكْرٍ: فَلَمَّا أَبْرَدْتُ خَرَجْتُ أُرِيدُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَابْتَدَأْتُ فَذَكَرْتُ مَوْضِعَهُ مِنْ قَوْمِهِ وَمَا نَشَأَ عَلَيْهِ، وَقُلْتُ: هَذَا أَمْرٌ عَظِيمٌ لَا يُفَارِقُكَ قَوْمُكَ عَلَيْهِ، قَالَ: يَا أَبَا بَكْرٍ أَلَا أَذْكُرُ شَيْئًا إِنْ رَضِيتَهُ قُلْتُهُ وَإِنْ كَرِهْتَهُ كَتَمْتُهُ؟ قُلْتُ: هَذَا أَدْنَى مَا لَكَ عِنْدِي، فَقَرَأَ عَلَيَّ قُرْآنًا، وَحَدَّثَنِي بِبَدْءِ أَمْرِهِ، فَقُلْتُ: أَشْهَدُ أَنَّكَ صَادِقٌ، وَأَنَّ مَا دَعَوْتَ إِلَيْهِ حَقٌّ، وَأَنَّ هَذَا كَلَامُ اللهِ. وَسَمَعَتْنِي خَدِيجَةُ فَخَرَجَتْ وَعَلَيْهَا خِمَارٌ أَحْمَرُ فَقَالَتْ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هداك يا بن أَبِي قُحَافَةَ. فَمَا رُمْتُ مَكَانِي حَتَّى أَسْلَمْتُ، فَخَرَجْتُ فَإِذَا مَجْلِسٌ مِنْ بَنِي أَسَدِ بْنِ عبد العزى

Hz. Ebû Bekir (r.a.), hemen Allah'ı ve Resûlü'nü tasdik etti. Peygamber Efendimiz (a.s.): "İslâmiyet'e davet ettiğim herkes, ona karşı ağırdan davrandı, tereddüt etti ve düşündü. Ancak Ebû Bekir, İslâmiyet'i kendisine arz ettiğim zaman, kabulde hiç gecikmedi ve tereddüde de düşmedi" buyurmuşlardır. Hiçbir şey, Peygamber Efendimizi (a.s.), Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) Müslüman oluşuna sevindirdiği kadar sevindirmedi. Hz. Ebû Bekir (r.a.), hiç çekinmeden Müslümanlığını açıkladı ve halkı Allah'a ve Resûlü'ne imana davet etmeye başladı.

9-10- -İman ettiklerinde köle olan- Bilal-i Habeşî (r.a.) ve annesi Hamâme Hanım.

11. Ebû Fükeyhe; Abduddar oğullarının veya Safvan b. Ümeyye'nin kölesi olup, ilk sıralarda Bilal-i Habeşî ile birlikte Müslüman oldu. Dinlerinden döndürülmek için müşrikler tarafından en ağır işkencelere uğratılanlardandı. Hz. Ebû Bekir (r.a.), onu da satın alıp azat etti.

12-13. Halid b. Saîd ve eşi Ümeyne Hanım.

14-15. Halid b. Said'in kardeşi Amr ve eşi Fâtıma Hanım.

Hz. Ebû Bekir'in teşvik ve vasıtasıyla: 16- Hz. Osman, 17- Zübeyr b. Avvam, 18- Abdurrahman b. Avf, 19- Sa'd b. Ebî Vakkas, 20- Talha b. Ubeydullah Peygamber Efendimizin (a.s.) yanına geldiler. Peygamber Efendimiz (a.s.) onlara *Kur'ân-ı Kerîm* okudu ve İslâm'ı anlattı. Allah'ın Müslümanlara vaat ettiği izzet ve ikramları haber verdi. Hepsi iman edip ve İslâm'ı kabul ettiler.

21- Ebû Ubeyde b. Cerrah, 22- Ebû Seleme, 23- Erkam b. Ebi'l-Erkam, 24-25-26- Osman b. Maz'un ve kardeşleri Kudâme ile Abdullah, 27- Ubeyde b. Haris, 28- Saîd b. Zeyd, 29-30- Saîd b. Zeyd ve eşi -Hz. Ömer'in kız kardeşi- Fâtıma bint Hattab, 31- Esmâ bint Ebî Bekir, 32- Habbab b. Eret, 33- Abdullah b. Mes'ud, 34- Mes'ud b. Rebi (Rebia), 35-36- Ayyaş b. Ebî Rebia ve eşi Esma bint Selame, 37- Huneys b. Huzâfe, 38- Âmir b. Rebia, 39- Abdullah b. Cahş, 40- Ebû Ahmed b. Cahş, 41-42- Cafer b. Ebî Talib ve eşi Esmâ bint Umeys, 43- Âmir b. Ebi Vakkas, 44- Ma'mer b. Haris, 45- Nahham Nuaym b. Abdillah, 46- Hâtıb b. Amr, 47- Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebia, 48- Âmir b. Füheyre, 49- Vâkıd b. Abdillah, 50- Süheyl b. Beyzâ, 51- Salît b. Amr, 52-53- Muttalib b. Ezher ve eşi Remle bint Avf... Bunların hepsi, Peygamber Efendimiz (a.s.) halkı Dârülerkâm'da İslâmiyet'e gizlice davete başlamasından önce Müslüman olanlardandı. Abdullah b. Mes'ud; Peygamber Efendimizin (a.s.) Dârülerkâm'a girip halkı İslâmiyet'e gizlice da-

---

فيهم: الأسود بن المُطّلب، وأبو البَخْتَرِيّ، فقالوا: مِنْ أَيْنَ أَقْبَلْتَ؟ قُلْتُ: مِنْ عند خَتَنِكُمْ وَابْنِ عَمِّكُم مُحَمَّد بْن عَبْد الله، ذَكَرْتُ لِي عِنْدَهُ سِلْعَةً يَبِيعُهَا بَنِيَّة، فَجِئْتُ إِلَيْهِ لأَسُومَهُ بِها، فَإِذَا سِلْعَةٌ مَا رَأَيْتُ مِثْلَهَا، قالوا: إِنَّكَ لَتَاجِرٌ بَصِيرٌ، وَمَا كُنَّا نَعْلَمُ مُحَمَّدًا يَبِيعُ السِّلَعَ بَنِيَّة، وَأَتَانِي حَكِيمٌ يَقُودُ بَعِيرَهُ فَقَالَ: ارْكَبْ بِنَا، فَقُلْتُ: قَدْ بَدَا لِي أَنْ أُقِيمَ، إِنِّي وَقَفْتُ بِعَدْلَك عَلَى بِضَاعَة بَنِيَّة مَا عَالَجْتُ قَطُّ أَبْيَنَ رِبْحًا مِنْهَا، قَالَ: وَعِنْدَ مَنْ هِيَ فَمَا أَعْلَمُهَا الْيَوْمَ بِمَكَّةَ؟ قُلْتُ: بلى، وَأَنْتَ دَلَلْتَنِي عَلَيْهَا فَإِنْ سَمَّيْتُهَا لَكَ فَالله لِي عَلَيْكَ أَنْ تَكْتُمَهَا وَلا تَذْكُرَهَا لأَحَد؟ قَالَ: نَعَمْ لَكَ الله عَلَيَّ أَلا أَذْكُرَهَا لأَحَد، قُلْتُ: فَإِنَّهَا عِنْدَ خَتَنِكَ مُحَمَّد بْن عَبْد الله، قَالَ: وَمَا هِيَ؟ قُلْتُ: لا إِلَهَ إِلا الله، فَوَجَمَ سَاعَةً. فَقُلْتُ: مَالَكَ يَا أَبَا خَالد، أَتَتَّهِمُنِي عَلَى عَقْلِي وَدِينِي؟. قَالَ: لا، وَمَا أُحِبُّ لَكَ مَا فَعَلْتَ.) Belâzürî, *Ensâb*, Beyrut 1417/1996, I. Baskı, X,54-56; M. Fayda, *Hulefâ-yi Raşidîn*, s. 28-30.

vete başlamasından önce, Saîd b. Zeyd ve zevcesi Fâtıma Hanım'un Müslüman oldukları sırada Müslüman olmuştur.[208]

27. Hz. Ali'nin (r.a.) Müslüman Olması

Bi'setten bir yıl sonra.[209]

Urve b. Zübeyr'in öğrencisi- Ebu'l-Esved'e göre, Hz. Ali'nin (r.a.) İslâm'ı kabul yaşı sekiz,[210] İbn İshâk ve Vâkıdî'ye göre on,[211] Belâzürî'ye göre ise on birdir.[212] İbn Abdilber, birinci görüşü zayıf, ulemâ ikincisini râcih, Belâzurî üçüncüsünü sâbit olarak niteler.

Hz. Ali'nin (r.a.) Müslüman olma yaşına dair başka rivâyetler de nakledilmiştir.[213] Mes'ûdî'ye göre, Hz. Ali (r.a.) beş yaşında İslâm'ı kabul etti, şeklindeki görüş uydurmadır; Hz. Ali'nin (r.a.) faziletini tenkis anlamına gelir ve onun (r.a.) İslâm oluşunu, doğruyu yanlıştan ayırt edemeyen bir çocuğun, bilinçsiz bir tercihi gibi göstermek isteyenin iddiasıdır.[214]

Vâkıdî, arkadaşlarının Hz. Ali'nin (r.a.) peygamberlikten bir yıl sonra İslâm'ı kabul ettiği konusunda ittifak ettiklerini bildirir.[215]

Hz. Ali (r.a.), Peygamber Efendimiz (a.s.) ile Hz. Hatice'nin namaz kıldıklarını görünce, "Nedir bu?" diye sordu. Peygamber Efendimiz (a.s.): "Bu; Allah'ın, Kendisi için seçtiği,[216][537] peygamberlerini onunla göndermiş olduğu dinidir! Ben seni bir ve tek olan Allah'a imana ve O'na ibadete; Ne yarar, ne de zarar veremeyecek olan Lât ve Uzzâyı inkâra davet ediyorum!" buyurdu. Hz. Ali (r.a.): "Ben, bu dini bugüne kadar hiç işitmedim! Ben, babam Ebû Talib'e söylemedikçe, danışmadıkça bir iş yapamam!" dedi. Peygamber Efendimiz (a.s.); peygamberlik işinin, açıklanmasından önce yayılmasını istemediğinden: "Ey Ali! Sana söylediğimi yaparsan yap! Yapmayacak, Müslüman olmayacaksan, sana söylediğim bu işi gizli tut, açığa vurma!" buyurdu. Hz. Ali (r.a.), o gece bekledi. Allah, onun kalbine İslâm sevgisini düşürdü. Sabahleyin, Peygamber Efendimizin (a.s.) yanına vardı ve: "Yâ Muhammed! Senin dün bana söylediğin şey ne idi?" diye sordu. Peygamber Efendimiz (a.s.): "'Lâ ilahe illallâhu vahdehû lâ şerîkeleh' diyerek, Allah'tan başka ilâh bulunmayan, bir, şeriksiz/ortaksız Allah'a şahadet getirecek; Lât ve Uzzâ'yı ret ve inkâr edecek, Allah'a denk tutulan her çeşit putlardan uzak

[208] M. A. Köksal, *İslâm Tarihi*, 2013 baskısı, I-II,212-230.
[209] Taberî, II,398.
[210] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,29-30.
[211] İbn İshâk, s. 118; İbn Hişâm, I,262; Taberî, II,398; Zürkânî (1996 n.), II,358.
[212] Belâzürî, *Ensâb*, II,346; İbn Abdilber, *ed-Dürer fî İhtisâri'l-Megâzî ve's-Siyer*, Kahire 2002, s. 40.
[213] Abdürrezzâk, V,325; İbn Sa'd, III,21; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,30,31; Beyhakî, II,165; Süheylî, II,287.
[214] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 231.
[215] (حدثني الحارث، قال: حدثنا ابن سعد، قال: أخبرنا محمد بن عمر، قال: أخبرنا إبراهيم بن نافع، عن ابن أبي نجيح، عن مجاهد، قال: أسلم علي وهو ابن عشر سنين. قال الحارث: قال ابن سعد: قال الواقدي: واجتمع أصحابنا على أن علياً أسلم بعد ما تنبأ رسول الله (ص بسنة، فأقام بمكة اثنتي عشرة سنة) Vâkıdî, "ashâbunâ" (arkadaşlarımız) ibâresiyle (İbn Sa'd, III,21; Taberî, II,398) muhtemelen Medine siyer ekolünü kastetmektedir.
[216]

duracaksın!" buyurdu. Hz. Ali (r.a.), Peygamber Efendimizin (a.s.) buyruğunu hemen yerine getirip Müslüman oldu.[217]

Ebû Ma'şer ve Vâkıdî'ye göre, -19 Zilhicce H. 35, Cumartesi günü halîfe olarak biat edilen[218]- Hz. Ali (r.a.), Kûfe'de 17 Ramazan Cuma günü sabah namazına giderken zehirli bir hançer kullanan Hâricî Abdurrahman b. Mülcem'in suikastına uğradı. 19 Ramazan H. 40 Pazar gecesi vefat etti ve Kûfe'de (bugünkü Necef'te) toprağa verildi.[219]

28. Hz. Osman'ın (r.a.) Müslüman Olması

Resûlullah'ın Dârülerkam'da İslâm'a davet faaliyetine başlamasından önce.[220]

Osman b. Affân el-Emevî el-Kureşî'nin (r.a.) annesi Ervâ bint Kureyz b. Rebîa b. Habîb b. Abdişems'tir.

Mekke'nin ileri gelen tüccarları arasında yer alan Hz. Osman (r.a.), babasından kalan büyük sermaye sebebiyle kumaş ve elbise ticareti yapardı, ticarî yolculuklara çıkar, emek-sermaye ortaklığı (mudaraba) yapar ve insanlara borç para verirdi.

İslâm'a davetin ilk safhasında, henüz Dârülerkâm tebliğe başlanılmadan önce, yakın dostlarından Hz. Ebû Bekir (r.a.) vasıtasıyla; Hz. Osman, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkas ve Talha b. Ubeydullah Peygamber Efendimizin (a.s.) huzuruna çıktılar. Hz. Peygamber (a.s.), kendilerine İslâm'ı anlattı, *Kur'ân* okudu, Allah'ın lütuf ve ihsanlarını bildirince Müslüman oldular ve ilk Müslümanlar arasında yer aldılar. Hz. Osman (r.a.), Suriye'de bulunduğu sıralarda, Maân ile Zerkâ arasında dinlenirken, bir kimsenin onlara: "Ey uyuyanlar! Ne duruyorsunuz?! Mekke'de Ahmed çıktı!" diye seslendiğini işittik. Dönünce, Hz. Peygamber (a.s.) ile ilgili haberleri öğrendi. Bunun üzerine ticaret kervanı Mekke'ye dönünce Hz. Osman (a.s.), Hz. Peygamber'in (a.s.) huzuruna gelmekten kendini alıkoyamamış ve bunları Hz. Peygamber'e (a.s.) de anlatmıştır.

Zenginliği ile birlikte mensup olduğu kabilesi nedeniyle Müslüman oluşuna annesi ve amcası şiddetle karşı çıktılar. Amcası Hakem b. Ebi'l'Âs onu (r.a.) iple bağlayıp hapsetmiş; atalarının dinini terk edip yeni dine girmesini ayıplamış ve eski dinine dönmediği takdirde kendisini serbest bırakmayacağını söylemiştir. Hz. Osman (r.a.), kendisine: "Vallahi! Asla onu terk etmem ve ondan ayrılmam!" diye cevap vermiştir.

[217] M. A. Köksal, *İslâm Tarihi*, 2013 baskısı, I-II,213-214.

[218] İbn Sa'd, III,31; Belâzürî, III,7.

[219] Daha fazla bilgi için bkz. İbn Sa'd, III,37; Taberî, VI,64; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,26-68; Rûdânî, V,124; el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, II, 299-300,385 vd.; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,100-134; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,507-510; Zürkânî (1996 n.), IV,543); CL. Huart, *"Ali"*, İ. A. (MEB), I,308; E. R. Fığlalı, *"Ali"*, II,371-374. Hz. Ali'nin şahsiyeti, hutbeleri, vasiyetleri, emirleri, mektupları, hikmet, vecîze ve şiirleri için bkz. Şerif Murtaza, *Hazret-i Ali Divanı*, terceme ve şerh eden: Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, İstanbul 1981; Şerif Radiy (Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ebî Tahir Ahmed el-Hüseyin b. Musa (359-6 Muharrem 406/969-26 Haziran 1015), *Nehcü'l-Belâğa*, terceme ve şerh: Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul ts.

[220] Taberî, V,440.

Amcası onun (r.a.) salâbet-i diniyesini fark ettikten sonra kendisini serbest bırakmış, annesi de Müslüman olmuştur.[221]

Hz. Osman (r.a.), eşi Rukıyye bint Resûlillâh (r.anha) ile birlikte Habeşistan'a hicret etti ve bir süre orada kaldı.[222]

Hz. Ömer (r.a.), vefatında önce, halîfenin seçilmesi işini, aşere-i mübeşşereden[223] hayatta kalan altı kişilik bir şura heyetine[224] havâle etmiştir. Yahya b. Bükeyr, hicretin 23. yılının Zilhicce ayının son üç gününde Şûrâ'nın toplandığını nakletmiştir.[225] Heyet meseleyi görüşmüş ve son sözü Abdurrahman b. Avf'a (r.a.) bırakmıştır. Abdurrahman b. Avf (r.a.), mesele üzerinde iyice düşünmüş, Müslümanlarla görüş alış verişinde bulunmuş ve insanların Hz. Osman (r.a.) ve Hz. Ali'yi (r.a.) bu işe layık gördükleri sonucuna ulaşmıştır. Abdurrahman b. Avf (r.a.), hilâfet görevinin yürütülmesinde kendi içtihatlarını değil, Hz. Ebû Bekir'i (r.a.) ve Hz. Ömer'i (r.a.) örnek almaları gerektiği teklifine Hz. Osman'dan (r.a.) onay aldığı için, halîfe olarak onu seçmiştir. Böylece hilâfet Hz. Osman'a (r.a.) tevdi edilmiş ve insanlar da ona itaat etmeyi gerekli görmüşlerdir.[226] Amr b. Abdillah b. Anbese, Hz. Osman'a (r.a.) 1 Muharrem H. 24 tarihinde halîfe olarak biât edildiğini rivâyet etmiştir.[227]

Hz. Osman'ın (r.a.) hilâfeti döneminde İslâm'ın yayılışı sürmüştür. Hz. Osman (r.a.), kendi döneminde kırâat ihtilafı üzerine *Kur'ân-ı Kerîm*'in nüshalarının çoğaltılmasını sağlayarak İslâm Devleti'nin büyük şehirlerine göndermiş ve bu konudaki ihtilafı önlemiştir.[228]

Âmir eş-Şa'bî, İbn Akîl, Ebû Ma'şer, Seyf b. Ömer ve Sâlih b. Keysân gibi râvilere göre, Hz. Osman (r.a.) 18 Zilhicce H. 35 Cuma günü şehit edildi.[229]

---

[221] M. Fayda, *Hulefâ-yi Raşidîn*, s. 70.

[222] Taberî, V,440.

[223] Hz. Peygamber (a.s.) tarafından cennete girecekleri daha hayatta iken kendilerine müjdelenen on sahabe: Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.), Hz. Osman b. Affân (r.a.), Hz. Ali b. Ebî Tâlib (r.a.), Talha b. Ubeydillâh (r.a.), Zübeyr b. Avvâm (r.a.), Abdurrâhmân b. Avf (r.a.), Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.), Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (r.a.), Saîd b. Zeyd (r.a.).

[224] Heyet üyeleri şunlardır: Hz. Osman (r.a.), Hz. Ali (r.a.), Abdurrahmân b. Avf (r.a.), Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.), Talha b. Ubeydillah (r.a.), Zübeyr b. Avvâm (r.a.).

[225] Rûdânî, V,117.

[226] Ashâbın ileri gelenleri, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) ve Hz. Ömer'in (r.a.) vasiyetinde hazır bulunmuş ve kimse bunu reddetmemiştir. Bu durum onların, bir sonraki halîfeyi vasiyet etmenin meşru olduğunda icmâ' ettiklerini göstermektedir. İcmâ' ise dinî bir delildir. Bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî (364-450/974-75-1058), *el-Ahkâmu's-Sultâniye*, çev. Ali Şafak, İstanbul 1976, s. 11-17.

[227] İbn Sa'd, III,77.

[228] İbn Sa'd, III,53-84; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,69-89; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,462-463; el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, II,366-384, İ. H. İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s. 12-13; "229. Hz. Peygamber'in (a.s.) Vefatı: *Kur'ân*'ın Ezberlenmesi, Yazıyla Tespiti ve Mushaf Haline Getirilmesi" başlığına bkz.

[229] İbn Sa'd, III,31; Halîfe b. Hayat, s. 104; Belâzürî, III,7; Taberî, V,436-437; Rûdânî, V,117; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,463; Zürkânî (1996 n.), IV,541

29. Dârülerkam'da İslâm'a Davet

Bi'setin ilk zamanlarında.[230]

On yedi veya on sekiz yaşlarında İslâm'ı kabul eden Erkam b. Ebi'l-Erkam el-Kureşî el-Mahzûmî'nin (r.a.) ilk Müslümanlar arasında yedinci veya on ikinci sırayı aldığı nakledilir.

Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın (r.a.), Hz. Peygamber'e (a.s.) sadakatle bağlanarak evini onun (a.s.) hizmetine sundu. Resûlullah (a.s.), İslâm tarihinde Dârülerkam (Erkam'ın Evi) diye anılacak olan bu evi tebliğ faaliyeti için elverişli bularak merkez haline getirdi. Zira Erkam'ın evi, Harem sınırları içinde Safa Tepeciği'nin yanında idi. Dârülerkam, Dârülislâm[231] diye de anılır. Peygamberimiz (a.s.) Kureyş müşriklerinden sakınarak bu mübarek evde gizlenir; yanına gelenleri orada İslâmiyet'e davet ederdi. Peygamberimiz ile (a.s.) ashabı Dârülerkam'da gizlice toplanırlardı. Peygamberimiz (a.s.), onlara orada Kur'ân-ı Kerîm okur ve öğretirdi. Orada, topluca namaz da kılarlardı. Allah; dininin halka açıklamasını emir buyuruncaya kadar, üç yıl, Peygamberimiz (a.s.) işini gizli yürütmüştür. Bu müddet içinde, yanına gelenleri Allah'ın birliğine inanmaya ve O'na ibadet etmeye, kendisinin de peygamberliğini tasdike gizlice davet etmekle uğraşmış, birçok insanlar Dârülerkam'a girip Müslüman olmuşlardır. Dârülerkam Dârü'l-İslâm olarak seçilirken herhalde, Kâbe'nin arsası üzerinde yapılı ve Kâbe Haremi'ne dâhil bulunuşu; kalabalık bir çevrede oluşu; oraya giren, oradan çıkanların pek belli olmayışı; halk ile temas kolaylığı gibi bazı özellikleri göz önünde tutulmuş olabilir. Peygamberimizin (a.s.) Dârülerkam'a girişi hadisesi, ilk sıralarda, Müslüman olanların Müslüman oluşu tarihlerine de esas teşkil etmiş: "Resûlullah'ın (a.s.) Dârülerkam'a girip halkı orada İslâmiyet'e gizlice davete başlamasından önce Müslüman olmuştu" denilerek tarih düşürülmüştür.

Hz. Peygamber'in (a.s.) bi'setin ilk yıllarında İslâmiyet'i tebliğ etmek ve *Kur'ân-ı Kerîm* öğretmek için kullandığı Dârülerkam'ın Mekke'nin ilk eğitim-öğretim merkezi olduğu da söylenebilir.

Hz. Peygamber'in (a.s.) zekât âmillerinden, okuma-yazma bilen ve İslâm'a davet ve benzeri bazı vesikaları yazan kâtiplerinden olan Erkam b. Ebi'l-Erkam (r.a.), hicrî 55. yılda vefat etmiştir.[232]

[230] İbn Sa'd, III,242.
[231] Bkz. Ek 2: *"Dârülislâm"* md.
[232] İbn Sa'd, III,242-244; Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî (321-405/933-1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ', Beyrut 1990, III,574-576; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,107-109; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,94-96; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,28-29; Diyârbekrî, I,293; A. Önkal, *"Erkâm b. Ebu'l-Erkâm"*, DİA, XI,305.

30. Hz. Hamza'nın Müslüman Olması

Bi'setin 2. yılında.[233]

Hz. Peygamber'in (a.s.) amcası Hamza b. Abdilmuttalib'in (r.a.) annesi, Hz. Âmine'nin amcası kızı Hâle bint Vüheyb'dir. Hz. Hamza (r.a.), Hz. Peygamber'den (a.s.) iki veya dört yaş daha büyüktür. Ebû Leheb'in câriyesi Süveybe'den süt emdikleri için Hz. Peygamber (a.s.) ile Hz. Hamza (r.a.), sütkardeşi, aynı zamanda çocukluk ve gençlik yıllarında arkadaş ve dost idiler.[234]

Ebû Cehil Amr b. Hişâm b. Muğîre el-Kureşî el-Mahzûmî ve adamlarının Resûl-i Ekrem'e (a.s.) hakaret ettiklerine şahit olan -Kureyşli Teym b. Mürre'den ve Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) babasının amcası oğlu- Abdullah b. Cüd'ân'ın câriyesi, av dönüşü Kâbe'yi tavaf etmekte olan Hamza'ya gördüklerini anlatmış, büyük bir öfkeye kapılan Hamza elindeki yay ile Ebû Cehil'i yaralamış ve: "İşte ben de Muhammed'in dinini benimsiyorum, cesareti olan varsa gelsin dövüşelim" diyerek İslâm'ı kabul ettiğini ilân etmiştir. Hz. Hamza'nın (r.a.) İslâm'ı benimsemesiyle Müslümanlar güçlenmiştir. Bu da müşriklerin, Müslümanlar aleyhine gerçekleştirmek istedikleri cüretkâr teşebbüslerini bir kere daha gözden geçirmelerine sebep olmuştur.

Hz. Peygamber (a.s.), hicretten sonra Medine'de ensâr ile muhâcirler arasında kardeşlik bağı (muâhât) kurduğu gibi daha önce Mekke'de de Müslümanları birbirleriyle kardeş yaptı.[235] Nitekim Resûl-i Ekrem (a.s.), Hz. Hamza (r.a.) Müslüman olunca onu Zeyd b. Hârise (r.a.) ile kardeş ilân etmiştir.[236]

Medine'ye hicretten sonra ensâr ile muhâcirler arasında tesis edilen muâhâtta/ kardeşlik bağında ise Hz. Hamza (r.a.), Evsli Benî Amr b. Avf'tan Külsûm b. Hidm ile kardeş olmuştur.

Hz. Hamza, 59 yaşında Uhud Gazvesi'nde (Şevvâl H. 3) şehit olmuştur.[237]

31. İslâm'a Gizli ve Açık Davet Safhaları

1- Resûlullah (a.s.), bi'setten itibaren 3 yıl boyunca insanları İslâm'a gizli çağırdı.[238]

2- eş-Şuarâ Sûresi'nin 214.[239] *veya el-Hicr Sûresi'nin 94. âyeti nâzil olunca*[240] *4. yılda açık davete başladı ve*

3- Mekke'de açık davet 10 yıl sürdü.[241]

---

[233] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,271.
[234] İbn Sa'd, III,10.
[235] Daha fazla bilgi için hicrî 1. yılın olaylarından "Medine Muâhâtı" başlığına bkz.
[236] Bkz. Belâzürî, *Ensâb*, II,113.
[237] İbn Sa'd, III,10; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,271; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,66; Zürkânî (1996 n.), I,477-479; H. Algül, "*Hamza*", DİA, XV,500-502.
[238] Diyârbekrî, I,287.
[239] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,34.
[240] Abdürrezzâk, V,361; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,289-290.
[241] İbn İshâk, s. 126-127,154; İbn Sa'd, I,199,216; Taberî, II,402,406; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,23; Zürkânî (1996 n.), II,73.

Hz. Peygamber (a.s.), üç yıl süren gizli davet döneminde, -İslâm'da ilk mükellefiyetler olan- inzâr, şirksiz, bir ve tek Allah'a iman ve O'na ibadete, kendisinin (a.s.) de Allah'ın kulu ve resûlü olduğunu tasdike ve putlara tapmaktan vazgeçmeye halkı gizlice dâvet etmekle meşgul oldu.[242]

İbn İshâk'a göre, sonra halk, erkekli kadınlı gruplar halinde İslâm Dini'ni kabul etti. Böylece İslâm Dini'yle ilgili haberler Mekke'de yayılıp, toplumda konuşulur oldu. Allah, Hz. Peygamber'e (a.s.) bildirdiği vahiyleri halka bildirmesini, halkı açıkça Allah'a inanmaya ve İslâm'a çağırmasını emretti. Resûlullah'ın (a.s.) peygamberliğini gizlediği günlerden açıkça tebliğin emredilmesine kadar üç yıl geçmiştir. Bu üç yıldan sonra: *"Sana emredileni açıkça söyle ve müşriklerden yüz çevir!"*,[243] *"(Önce) en yakın akrabanı uyar. Sana uyan müminlere (merhamet) kanadını indir. Şâyet sana karşı gelirlerse de ki: Ben sizin yaptıklarınızdan muhakkak ki uzağım"*[244] mealindeki âyetler, açık daveti emretmiştir.[245]

Belâzürî'nin rivâyetine göre, açık daveti başlatan: *"(Önce) en yakın akrabanı uyar"*[246] meâlindeki ilâhî emir Hz. Peygamber'e (a.s.) o kadar ağır gelip kaygı verdi ki, bir ay veya ona yakın bir süre hastalanmış gibi evinde oturduktan sonra önce Abdülmuttaliboğulları'na, daha sonra Safa Tepesi'ne çıktı, Kureyş'e hitap etti ve peygamberliğini ilân edebildi.[247]

İbn Abbas'ın (r.a.) rivayetine göre: *"(Önce) en yakın akrabanı uyar"* âyeti nazil olduğu zaman, Resûlullah (s.a.), Kureyş halkını batın-batın (kabilenin alt kollarını) toplayarak onlara şöyle seslendi: "Ne dersiniz? Ben, size şu dağın eteğinde bir süvari birliği olduğunu söylesem, beni tasdik eder misiniz?" "Evet! Daha önce senin yalan söylediğine asla rastlamadık!" dediler.[248]

Şu üç rivâyet Müslümanların gizli davet aşamasındaki durumuna bir nebze ışık tutar:

1- Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl (r.a.): "İslâm'ı bir yıl gizledik. Ancak kapısı kilitli evlerde veya gözden ırak ıssız tenha vadilerde birbirimize gözcülük yaparak namaz kılabiliyorduk".[249]

2- Zührî: "Resûlullah (a.s.), putperestliğe iltifat etmeden gizli bir şekilde Allah'a çağırdı. Çağrısını gençler ve zayıf insanlar kabul etti. Ona (a.s.) inanan kimseler çoğaldı. Kureyş kâfirlerinin ileri gelenleri, ona (a.s.) karşı çıkmıyorlardı. Bulundukları meclislere uğrayınca, ona (a.s.) işaret edip: 'Bu, semayla konuşan Abdülmuttalib'in oğludur' diyorlardı. Bu durum, onların ilahlarını açıkça ayıplamaya, atalarının küfür

[242] Taberî, II,392.
[243] el-Hicr 15/94.
[244] eş-Şuarâ 26/214-216.
[245] İbn Hişâm, I,280-281; Makrizî (Katar n.), I,15; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,171.
[246] eş-Şuara 26/214.
[247] Belâzürî, *Ensâb*, I,134-137.
[248] Şâmî, II,149.
[249] Belâzürî, *Ensâb*, I,132.

ve sapıklık üzere öldüklerini ve ateşte olduklarını bildirene kadar devam etti. Bundan sonra ona (a.s.) saldırmaya, buğz ve düşmanlık edip eziyete başladılar".[250] Kureyş müşrikleri, ilk sıralarda, Peygamberimizin (a.s.) Kâbe Mescidi'nde namaz kılmasına da karışmamakta idiler. Peygamberimiz (a.s.) gündüzün başlarında Kâbe'ye gider, kuşluk namazı kılardı. Kureyş müşrikleri, bu namazdan da hoşnutsuzluk göstermezlerdi. Bundan sonra, Peygamberimiz (a.s.) namaz kılacağı zaman, Hz. Ali (r.a.) ile Zeyd b. Hârise (r.a.), oturup Peygamberimizi (a.s.) beklerlerdi.[251]

3- Hz. Fâtıma (r.anha), çocukluk yıllarında, Hz. Peygamber'e (a.s.) yapılan eziyetlere tanık olmuştur. Bir seferinde Kâbe'de namaz kılan Hz. Peygamber (a.s.), secdeye vardığı sırada omuzlarına bir devenin döl yatağı atılmıştı (أَيُّكُمْ يَجِيءُ بِسَلا جَزُورِ بَنِي فُلانٍ فَيَضَعُهُ عَلَى ظَهْرِ مُحَمَّدٍ إِذَا سَجَدَ). Hz. Fâtıma (r.anha), koşarak babasının üzerindeki pislikleri temizlemiş ve bunları yapanlara kızıp söylenmiştir.[252]

İbn İshâk'a göre, gizli davetten sonra Resûlullah (a.s.) ve ashâbı korku içinde Mekke'de on yıl kaldı.[253] Zürkânî, Müslümanlara karşı yapılan düşmanlık ve eziyetin bi'setin 4. yılında başladığını, 5. yılında ise şiddetlendiğini kaydeder.[254]

Allah Resûlü (a.s.), Allah'a inandı, O'ndan geleni doğrulayıp kabul etti. Bu uğurda kulların rızasıyla da nefretiyle de karşılaştı. Zaten peygamberlik ağır bir ödev ve yüktür. Allah'ın yardımı ile peygamberlerden ancak kuvvet ve azim sahibi kimseler, böyle bir ödevin altından kalkabilirler. Çünkü halk, bunlara eziyet eder ve Allah tarafından bu peygamberlere gönderilen şeyleri reddeder. Allah Resûlü (a.s.), kavminin muhalefetine ve eziyetine rağmen Allah'ın buyruklarını yerine getirmeye devam etmiştir.[255]

Yukarıda nakledilen rivâyetlere göre, İslâm'a davetin safhaları vardır. Bunlar sırasıyla şunlardır: 1- Peygamberliğin başlaması (bi'set). 2- Hz. Peygamber'in (a.s.) yakın akrabalarını uyarması. 3- Kabilesini uyarması. 4- Arap kavmini uyarması. 5- Kıyamete kadar gelecek bütün insanları ve cinleri uyarması.[256]

32. Hacda İslâm'a Davet ve Destek Arayışı

Bi'setin 4. yılında.[257]

Resûlullah (a.s.), açık davete başlamasından itibaren yedi yıl,[258] her hac mevsiminde, Mekke'ye, Mekke çevresinde yer alan Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz çarşılarına gelen kabilelerin konak yerlerine uğrar ve onlara İslâm'ı arz ederdi. Onlara: "Ey insanlar! *'Lâ ilâhe illallah'* deyin kurtuluşa erin, Araplar'a hükümran olun, Acemler size

[250] Belâzürî, *Ensâb*, I,131; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,289-290.
[251] M. A. Koksal, *İslâm Tarihi*, 2013 baskısı, I-II,212-213.
[252] Buhârî, *"el-Vudû"*, 3/74; Müslim, *"el-Cihâd"*, 107-110.
[253] İbn İshâk, s. 154; Kastallânî, *el-Mevâhib*, I,221-223.
[254] Zürkânî (1996 n.), I,462.
[255] İbn Hişâm, I,256.
[256] İbn Kayyım el-Cevziyye, I,65; Şâmî; IV,3.
[257] İbn Sa'd, I,216.
[258] el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, III,959.

boyun eğsin. İman ederseniz cennette padişahlar olursunuz": (يا أيها الناس قولوا لا إله إلا الله تفلحوا وتملكوا بها العرب وتذل لكم العجم وإذا آمنتم كنتم ملوكا في الجنة)[259] diye hitap ederdi.

Hz. Peygamber (a.s.), Mekke'ye ve çevresindeki ticaret merkezlerine gelen insanları İslâm'a davet ederken ensâb ilmini (soy bilim) iyi bilen Hz. Ebû Bekir (r.a.) onun (a.s.) yanında bulunur, çeşitli kabile mensupları hakkında onu (a.s.) bilgilendirir ve onlarla kolayca dostluk kurması konusunda ona (a.s.) yardımcı olurdu.[260]

33. Hz. Âişe'nin (r.anha) Doğumu

Bi'setin 4. yılında.[261]

Hz. Âişe'nin (r.anha) babası Hz. Ebû Bekir (r.a.), annesi -Benî Ğanm b. Mâlik b. Kinâne kabilesinden- Ümmü Rûmân bint Âmir b. Uveymir'dir (أم رومان بنت عامر بن عويمر). Hz. Peygamber (a.s.), "Kim (cennetin) iri, kara gözlü hurilerinden bir kadına bakmak kendisini sevindirecekse, Ümmü Rûmân'a baksın": (من سره أن ينظر إلى امرأة من الحور العين فلينظر إلى أم رومان) buyurmuştur. O (a.s.), Zilhicce H. 6[262] tarihinde vefat eden Ümmü Rûmân'ın (r.a.) cenaze namazını kıldırmış, kabrine inmiştir.[263]

Hz. Peygamber (a.s.), çocuğu olmayan Hz. Âişe'ye (r.anha) Ümmü Abdillah künyesini vermiştir. Hz. Âişe'nin (r.anha), lakapları: Hümeyra, Tayyibe, Habîbetu Resûlillah, Muvaffaka, Müberra, Sâdıka ve Ümmü'l-Mü'minîn'dir.

Hz. Ebû Bekir (r.a.), "es-Sıddîk" lakabıyla tanındığı için kızı Hz. Âişe'ye (r.anha) de "es-Sıddîka" denilmiştir. O, babasının telkinleri ile küçük yaşta İslâm'ı kabul etmiştir.[264]

34. Habeşistan'a Hicret

Bi'setin 5. yılı Recep ayı.[265]

İslâm öncesi dönemde Mekkeliler, Afrika ile doğrudan ilişki içinde bulunuyorlardı. Bu sebepledir ki [Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) torunu, Hz. Âişe'nin (r.anha) yeğeni, -Resûlullah'ın (a.s.) havarisi,[266] halasının oğlu ve aşere- mübeşşereden- Zübeyr b. Avâm (r.a.) ile -Zâtü'n-nitâkayn- Esmâ bint Ebî Bekir'in (r.anha) oğlu, başta Hz. Âişe (r.anha) olmak üzere pek çok sahabeden ilim alan, meşhûr muhaddis, megâzî yazarı ve fukahâ-i seb'a'dan[267]] Urve b. Zübeyr: "Habeşistan, Kureyşlilerin güzel bir ticaret

[259] İbn Sa'd, I,216,217; Diyârbekrî, I,306.

[260] Bkz. İbn Hişâm, II,63; Taberî, II,429,431; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,257; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,171; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,220.

[261] İbn Sa'd, VIII,59; İbn Seyyidinnâs (1996 n.), II,395; Zürkânî (1996 n.); I,459.

[262] Ümmü Rûmân'ın (r. anha), hicretin 4. veya 5. yılında vefat ettiğine dair görüşler de mevcuttur.

[263] Bkz. Belâzürî, *Ensâb*, II,51; Süheylî, VII,34.

[264] Buhârî, *"el-Kefâlet"*, 39/4; İbn Hişâm, I,271.

[265] İbn Sa'd, I,204,206; Belâzürî, *Ensâb*, I,224,263; Taberî, II,412; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,309.

[266] Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Her peygamberin bir havarisi vardır. Benim havarim Zübeyr'dir" (لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيٌّ وَحَوَارِيَّ الزُّبَيْرُ وَابْنُ عَمَّتِي).

[267] [روى عن أبيه الزبير وأخيه عبد الله وأمه أسماء بنت أبي بكر وخاله عائشة وابن عمر وابن عباس وأبي هريرة وزيد بن ثابت والمغيرة بن شعبة وأسامة بن زيد وأبي أيوب الأنصاري وأبي حميد الساعدي وعبد الله بن الأرقم وعمرو بن العاص وعبد الله بن عمرو بن العاص ومعاوية بن أبي سفيان والمسور بن مخرمة وعمر بن أبي سلمة وعبد الله بن جعفر و عبد الله بن زمعة وحكيم بن حزام وقيس بن سعد بن عبادة وعثمان بن طلحة

yeri idi; orada ticaret yaparlardı, güven içinde bol kazanç elde ederlerdi": (وكانت أرض الحبشة متجراً لقريش، يتجرون فيها، يجدون فيها رفاها من الرزق وأمناً، ومتجراً حسناً)[268] sözleriyle orayı tanıtmıştır.

Resûlullah (a.s.), İslâm'a açık davete başladıktan bir müddet sonra, sözlü eleştiri, fiilî saldırı ve zulümle karşılaşan ve zamanla Mekke'de himayesiz kalan Müslümanlara Habeşistan'a hicret etmelerini tavsiye etti. İbnü'l-Verdî'ye göre, Habeşistan'a hicret eden hür Müslümanların hepsi, kabilelerinin sağladığı himayeyi kaybetmiş, başka bir deyişle Mekke'de korumasız kalmış kimselerdi.[269]

Resûlullah'ın (a.s.): "Şâyet isterseniz, Habeşistan'a sığının. Zira orada, ülkesinde kimseye zulmedilmeyen bir hükümdar iş başındadır. Orası bir doğruluk ve hakikat ülkesidir. Allah, işlerde bir kolaylık verinceye kadar orada kalın"[270] şeklindeki sözlerinden, Müslümanlara Habeşistan'a daimi değil geçici bir süre kalmak üzere hicreti tavsiye ettiği sonucu çıkarılabilir.

Hicret için Habeşistan'ın seçilmesinde; Necâşî Ashame'nin[271] ilâhî bir dine bağlılığı, adil bir hükümdar olması, ulaşım kolaylığı ve muhâcirlerin mali sıkıntılarını daha rahat bir şekilde giderebilme imkanına sahip olmaları gibi hususlar, etkili olmuştur.

İbn İshâk'a göre, Resûlullah'ın (a.s.) tavsiyesi üzerine ilk olarak on erkek ve dört kadından oluşan bir grup Habeşistan'a hicret etti. İbn Sa'd, İbn İshâk'ın listesine Abdullah b. Mesûd'un ismini ilave ederek ilk muhâcirlerin 11 erkek, 4 kadın olduğunu kaydeder. [272] Muhâcirlerin, 12 erkek 3, 4 veya - Zeynüddin Abdürrahîm b. Hüseyin el-Irâkî'ye (725-806/1325-1404) göre- 5 kadın olduğu da rivâyet edilmiştir.[273]

Zührî'ye göre ilk kafile başkansızdı,[274] İbn Hişâm'a göre ise Osman b. Maz'ûn (r.a.) başkanlık yapıyordu.[275]

İlk kafile, müşriklerin arasından gizlice çıktı ve kimi binekle kimi yaya olarak Şuaybe limanına geldi. O sıralarda limanda bulunan iki ticaret gemisi, Müslümanları yarım dinar karşılığında Habeşistan'a taşıdı. Kureyş müşrikleri, muhacirlerin peşine düşmüş; ancak limana geldiklerinde onlar gemilere binip ayrılmışlardı.

ومروان بن الحكم والحسين بن علي وبشير بن أبي مسعود وعبد الرحمن بن عبد القارئ ويحيى بن عبد الرحمن بن حاطب وزيد بن الصلت وأم هانئ بنت أبي طالب وزينب بنت أبي سلمة]. Urve b. Zübeyr'in bilgi kaynakları hakkında bkz. Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (206-261/821-875), *Ricâl Urve b. Zübeyr ve Cemâatün Mine't-Tâbiîn ve Ğayrihim*, thk. Hüseyin Ali Hüseyin el-Cebûrî, Dımaşk 1426/2004.

[268] Taberî, II,411.

[269] L. Öztürk, *Hz. Muhammed'in Habeşistan'la Münasebetleri*, s. 55'ten naklen.

[270] İbn Hişâm, I,344.

[271] İbn İshâk'a göre Ashame: atiyye; yani vergi, ihsan anlamlarına gelir. Bkz. İbn İshâk, s. 201; Süyûtî, *Ref' Şe'ni'l-Hubşân*, vr. 108/a; Zürkânî (1996 n.), I,506; V,19.

[272] İbn Sa'd, I,204.

[273] Şâmî, II,363.

[274] Şâmî, II,264.

[275] İbn Hişâm, I,345.

İbn İshâk'a göre Ca'fer b. Ebî Tâlib hicret edene kadar kadın-erkek muhâcirlerin sayısı 32 kişiye ulaşmıştır.[276] Mekkeli Müslümanların gruplar halindeki göçleriyle bu sayı -Belâzürî'nin verdiği listede[277]- 130'a kadar çıkmaktadır.

İbn İshâk'a göre muhacirler, 73 erkek 18 kadın; İbn Hişâm'a göre 89 erkek 19 kadın; İbn Sa'd'a göre 90 erkek 19 kadındır.[278]

Hatta Urve b. Zübeyr, Hz. Peygamber'in (a.s.) emriyle o zamana kadar Müslüman olanların tamamının Habeşistan'a hicret ettiğini bildirir.[279] Bu bilgi, Habeşistan muhâcirlerin yekununa dair verilen rakamlar ve isim listeleri arasındaki ihtilafı açıklar mahiyettedir.

Habeşistan'a hicret eden Müslüman gruplardan birine Resûlullah'ın (a.s.) amcası oğlu Ca'fer b. Ebî Tâlib[280] başkanlık yapmıştır. Resûlullah (a.s.), Necâşî'ye takdim edilmek üzere, Ca'fer b. Ebî Tâlib'e bir mektup vermiştir. Mektup meâlen şöyledir:

"Sana amcamın oğlu Ca'fer'i ve beraberinde bir grup Müslümanı gönderiyorum. Sana geldiklerinde, onları misafirliğine kabul et" (وقد بعثت إليكم ابن عمي جعفرا ومعه نفر من المسلمين فإذا جاءوك فاقرهم ودع التجبر).[281]

Süheylî'nin bildirdiğine göre, muhâcirler yola çıkmadan önce Hz. Peygamber'e (a.s.) gemide nasıl namaz kılacaklarını sormuş, o (a.s.) da: "Eğer korkarsanız veya tehlike bulunursa oturarak kılın" demiştir.[282]

Şuaybe'den yola çıkan Müslümanlar, Kızıldeniz'in Afrika sahillerine, oradan ise Aksum Habeş Krallığının[283] başkenti Aksum'a[284] Burada üzerinde durulması gereken bir nokta, Müslüman muhacirlerin Kızıldeniz'in Afrika sahillerinde ilk olarak nerede karaya ayak bastıklarıdır. Bu konuda yeni kaynaklara göre üç görüş bulunmaktadır ki bazı tarihi kalıntılar ikinci görüşü desteklemektedir:

(1) Caetani'ye göre, muhacirler Şuaybe limanından hareketle üç günlük bir deniz yolculuğu neticesinde Kızıldeniz'den geçerek Habeşistan'ın Adulis (günümüzde Zula)

[276] İbn İshâk, s. 156-157.
[277] Belâzürî, *Ensâb*, I,224-264.
[278] İbn İshâk, s. 156-157, 205-210; İbn Hişâm, I,345,353; İbn Sa'd, I,204,207.
[279] Taberî, II,411.
[280] İbn Sa'd, IV,34.
[281] M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 100. Kaynakların susmasına rağmen, bu mektup Habeşistan'a hicret zamanına aittir ve bu tavsiye mektubunun taşıyıcısının Ca'fer olduğu kaçınılmaz bir sonuçtur. Mektup kaynaklarda müstakil olarak rivâyet edilmez. Hz. Muhammed'in (a.s.) Habeş Necâşî'sine gönderdiği İslâm'a davet mektubuna ait bazı rivâyetlerde görülür. Hz. Muhammed'in (a.s.) Habeş Necâşî'sine gönderdiği İslâm'a davet mektubunun orijinalinde ve birçok rivâyette, Ca'fer ile gönderilen kısım yoktur. Ayrıca bu mektuptaki ifadeleri, davet mektubunun bir parçası kabul ettiğimizde, muhâcirlerin Habeşistan'a varışlarından 15 yıl kadar sonra, misafirlik talebinin söz konusu olması gerekmektedir. Bu ise imkânsızdır (*İslâm Peygamberi*, I,297-298).
[282] Süheylî, III,156.
[283] Bkz. Hz. Peygamber Devri: Mekke Dönemi: Peygamberlik Öncesi: 4. Fil Vakası.
[284] Aksum, batı Etiyopya'da bulunan bir şehirdir. Tigray'ın Mehakelegnaw Bölgesi'nde, Adwa dağlarının yamaçlarında bulunan şehrin enlemi ve boylamı 14°07'N, 38°44'E'dir.

limanına ulaştılar. Muhacirler, limandan -20 statlık;[285] yani yaklaşık olarak 2.5 km bir mesafede bulunan- Adulis şehrine geldiler, oradan da Necâşî'nin ikamet ettiği başkent Aksum şehrine varmak için -şimdiki Etiyopya'nın yalçın dağları üzerinden- 156 km'lik bir yolu on iki günde kat ettiler.[286] Buna göre, yolculuk en az yirmi gün sürmüştür.

(2) Sami el-Mağlûs'un kaydettiği bir görüşe göre, muhacirler Kızıldeniz'den geçerek Habeşistan'ın -Adulis'in kuş uçuşu mesafe ile yaklaşık 45 km kuzeyindeki- Massawa (Arapça'da eski ismi: باصع, yeni ismi: مُصَوَع) liman şehrine ulaştılar. Şuayb-Massawa arası, kuş uçuşu mesafe 600 küsur km, Massawa-Aksum arası ise 170 km kadardır.

Habeşistan'a hicret eden Müslümanlar, Massawa'ya ilk ayak bastıkları yerde Kudüs'e doğru namaz kılmışlardır. Massawa'da, Müslümanların Kudüs'e doğru namaz kıldıkları yerde, o hatırayı canlı tutan bir namazgâh bulunmaktadır.

(3) Yine el-Mağlûs'un kaydettiği başka bir görüşe göre ise muhacirler Kızıldeniz'in Afrika sahillerinde ilk olarak Massawa ve Adulis'in kuzeyinde, günümüzde Sudan'daki Kassala ili sınırları içinde kalan Suakin (Arapça: Savakin) liman şehrine ayak basmışlardır. Cidde-Suakin arası kuş uçuşu mesafe 330 km kadar, Suakin-Aksum arası ise 560 km kadardır.[287]

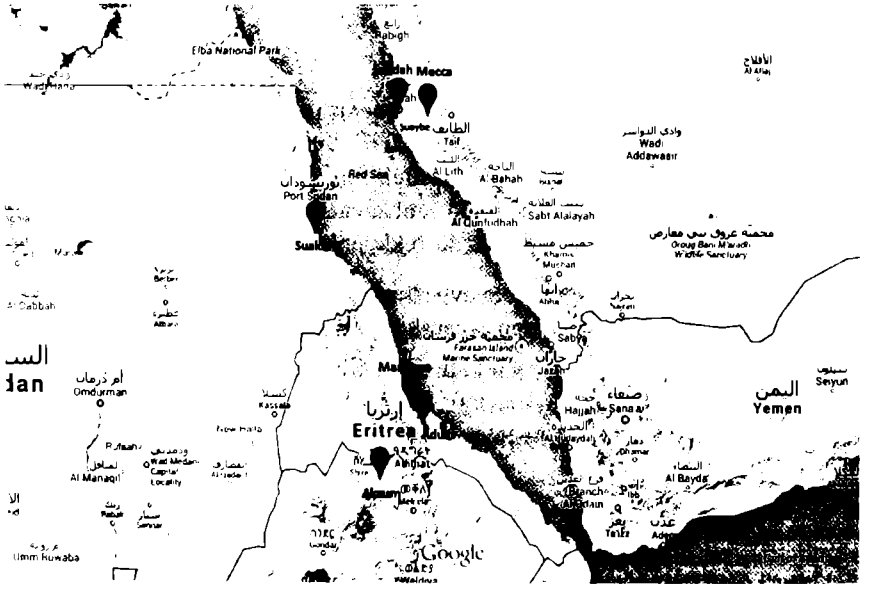

Harita 10: Habeşistan Hicretinde Bahsedilen Şehir ve Limanlar

[285] Stade: Eski Yunanlılarda 120 adımdan ibaret bir mesafe ölçüsüdür.
[286] L. Caetani, *İslâm Tarihi*, II,242,272.
[287] el-Mağlûs, *Siyer Atlası*, s. 132.

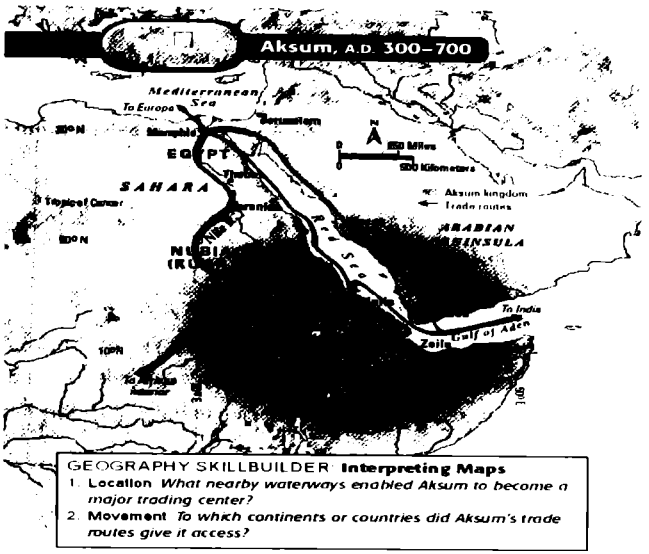

Harita 11: M.S. 300-600'lerde Habeşistan Aksum Krallığı ve O Dönemin Bazı Ticaret Yolları [288]

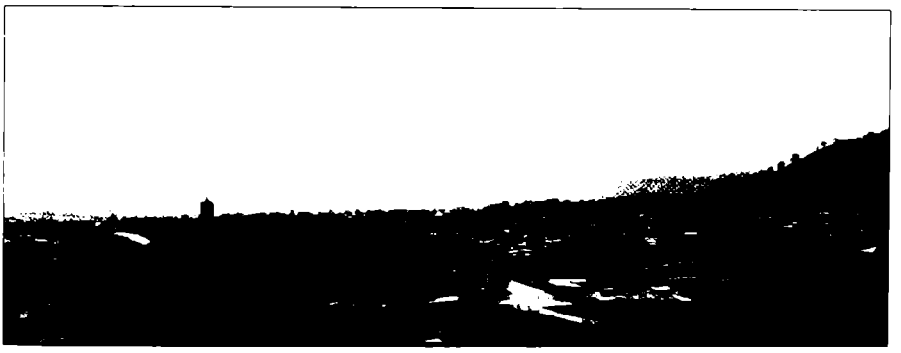

Fotoğraf 7: Habeşistan Aksum Krallığı'nın Başkenti Aksum'dan Bir Görünüm[289]

Mekkeli müşrikler, Habeşistan'a sığınan muhâcirlerin iadesi için hemen girişim başlattı ve bunun için iki kişiden müteşekkil bir heyeti Habeşistan'a gönderdi. Ca'fer b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mesûd, Ebû Mûsâ, Mûsâ b. Ukbe, el-Umevî ve başkalarının rivâyetinde[290] Amr b. Âs b. Vâil el-Kureşî es-Sehmî'ye (v. 43/664) Umâre b. Velîd'in, İbn İshâk'ın naklettiği Ümmü Seleme rivâyetine[291] ve Belâzürî'ye göre ise Abdullah b. Ebî Rebîa el-Mahzûmî'nin arkadaşlık ettiği bildirilir. Belâzürî, son rivâyeti daha güvenilir (sebt) kabul eder ve Amr ile Umâre'nin bu hâdiseden sonra ticaret için Habeşistan'a

[288] http://www.nairaland.com/1051173/consider-somalis-black/52
[289] https://www.google.com/maps/place/Aksum
[290] Rûdânî, III,260; İbn Kesîr, II,26.
[291] İbn İshâk, s. 194; İbn Hişâm, I,357,358; Taberî, II,417; İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 54; Rûdânî, III,261.

gittiklerini kaydeder.[292] Bazı rivâyetlere göre ise Mekkeli müşrikler, muhâcirlerin iâdesini sağlamak üzere iki defa elçi göndermiş, birincisinde Amr b. Âs ile Umâre b. Velîd'i -ki burada söz konusu olan budur-, ikincisinde ise Amr b. Âs ile Abdullah b. Ebî Rebîa'yı göndermişlerdir. Zührîye göre ikinci heyet Bedir Savaşı'ndan sonra gönderilmiştir.[293]

Bu sebepledir ki Şâmî, siyer âlimlerine göre "doğru olan ilk heyette Amr'ın arkadaşı, Umâre'dir" şeklinde bir izahat yapmıştır.[294]

Ca'fer b. Ebî Tâlib'ten nakledilen rivâyette hâdise şöyle anlatılır: "Kureyşliler, Amr b. Âs ve Umâre b. Velîd'i, Ebû Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye'nin verdiği hediyelerle Necâşî'ye gönderdiler. Bunlar, Necâşî'nin yanına gelip huzura kabul edilince şöyle dediler: Bizden bazı ayak takımı ve ehliyetsiz kimseler, size gelmişler. Onları bize teslim et.

Necâşî: Hayır, onları dinlemedikçe size teslim etmem.

Necâşî, bizi (muhacirleri) huzuruna çağırttı ve sordu: Bunlar ne diyorlar?

Ca'fer: Bunlar, putlara tapan bir kavimdir. Allah, bize bir peygamber gönderdi. Biz de ona iman ettik ve onu tasdik ettik."

[Başka bir rivâyete göre ise Ca'fer b. Ebî Tâlib, şöyle cevap vermiştir:

"Ey Hükümdar! Biz, cahil bir kavim idik. Putlara tapar, ölü eti yer, her kötülüğü işler, akrabamızla ilgilenmez, ilişkimizi keserdik! Komşularımıza, iyi davranmaz, kötülük yapardık! Güçlü olanlar, zayıf olanları ezerdi!

Allah, bize kendimizden, soyunu, doğru sözlülüğünü, eminliğini, iffetini bildiğimiz bir Peygamber gönderinceye kadar bu durumda idik.

O Peygamber: Bizim ve babalarımızın Allah'tan başka tapa geldiğimiz taştan vesaire şeylerden yapılmış putları bırakarak, Allah'ın birliğine inanmaya ve yalnız O'na ibadet etmeye çağırdı. Doğru söylemeyi, emaneti sahibine vermeyi, akraba ile ilgilenmeyi, komşularımızla iyi geçinmeyi, haramlardan, kan dökmekten vazgeçmeyi emretti. Her türlü çirkin, yüz kızartıcı söz ve işleri, yalan söylemeyi, yetim malı yemeyi, iffetli kadınlara dil uzatmayı, iftira etmeyi yasakladı. Hiçbir şeyi, eş, ortak koşmaksızın, yalnız Allah'a ibadet etmemizi emretti. ve yine namazı, zekâtı ve orucu da emretti.[295]

[292] Belâzürî, *Ensâb*, I,268

[293] İbn Kesîr, II,26; ayrıca hicrî 2. yılın olaylarından "Bedir Gazvesi", "a. Mekkeli Müşriklerin Habeşistan'daki Muhâcirlerin İadesi için Elçi Göndermeleri" başlığına bkz.

[294] Şâmî, II,395.

[295] Şâmî'ye göre, Ca'fer b. Ebî Tâlib'in Necâşî'ye "Bize namazı emretti" sözüyle, beş vakit namazdan önceki namaz kastedilmiştir. "Zekât" sözüyle de mutlak olarak sadaka kastedilmiştir. Zira malın zekâtı, Medine'de farz kılınmıştır (bkz. *Subulü'l-Hudâ*, II,395). Hz. Âişe, Kureyşlilerin Câhiliye devrinde âşure orucu tuttuklarını, Hz. Peygamber'in (a.s.) de Mekke'de iken Müslümanlara bu orucu tutmalarını tavsiye ettiğini bildirir. Bkz. Buhârî, "*es-Savm*", 31/1,68.

Biz, ona inandık ve kendisini doğruladık. Onun, Allah tarafından getirdiklerine göre, kendisine tabi olduk. Hiçbir şeyi eş, ortak koşmaksızın, yalnız Allah'a ibadet ettik. Onun, bize haram kıldığı şeyi haram, helal kıldığı şeyi helal bildik.

Fakat, kavmimiz üzerimize yürüyüp bizi, Allah'a ibadetten vazgeçirerek putlara taptırmak, dinimizden döndürmek, öteden beri serbestçe işleye geldiğimiz kötülükleri tekrar işletmek için türlü işkencelere uğrattı. Onlar, bize galebe çalıp zulüm ve tazyikle ezmeye başladıkları, dinimizle aramıza girdikleri zaman, senin ülkene sığınmak zorunda kaldık. Seni, başkalarına tercih ettik. Senin himayene can attık!

Ey Hükümdar! Biz, senin yanında zulme ve haksızlığa uğramayacağımızı umuyoruz."

Bunun üzerine Necâşî: "Senin yanında, Allah'tan gelmiş olanlardan, bir şey var mı?" diye sordu.

Cafer: "Evet! Var!" deyince,

Necâşî: "Onu bana oku!" dedi.

Ca'fer b. Ebî Tâlib de besmele çekerek Meryem Sûresi'nin baş tarafından, Yahya ve İsa'nın (a.s.) durumlarıyla ilgili şu meâldeki âyetleri okudu:

[Kâf, Hâ, Yâ, Ayn, Sâd.

Bu, Senin Rabbinin, kulu Zekeriya'ya olan lütuf ve ihsanının anlatımıdır.

O Rabbine gizlice seslenip şöyle niyaz etmişti:

"Ya Rabbî", dedi: "İyice yaşlandım, kemiklerim zayıfladı, eridi, başımdaki saçlarım ağardı, beyaz alevler gibi tutuştu.

Ya Rabbî, Sana her ne için yalvardıysam, asla mahrum kalmadım, bedbaht olmadım.

"Doğrusu ben arkamdan yerime geçecek akrabamdan ötürü endişeliyim.

Eşim de kısır! Bana lütuf ve kereminden öyle bir vâris nasip et ki bana da, Yakup hanedanına da vâris olsun.

Onu, razı olacağın bir insan eyle ya Rabbî!"

"Zekeriya!" buyurdu Allah: "Biz, sana adı Yahya olacak bir oğul müjdeliyoruz. Daha önce, kimseyi ona adaş yapmadık: (Bu adı alan olmadı)."[296]

"Ya Rabbi," dedi, "nasıl benim çocuğum olabilir ki eşim kısır, ben ise bir pîr-i faniyim."

[296] Âyetin son cümlesi: "*Daha önce hiç kimseyi onun benzeri kılmadık*" şeklinde de anlaşılmıştır. Zira Hz. Yahya'nın (a.s.) kısır bir anneden doğması eşsiz bir olay; yani mucizedir.

Melek dedi: "Öyledir, fakat Rabbin buyurdu ki: Bunu yapmak bana pek kolay! Nitekim seni yoktan var eden de Ben değil miyim?"

"Bana bir alamet göster ya Rabbi!", dedi. Allah buyurdu:

"Senin alametin, sağlığın yerinde olmasına rağmen üç gün insanlarla konuşamamandır".

Derken, mabetteki bölmesinden[297] halkının karşısına çıkıp: "Sabah akşam Rabbinize tespih, ibadet edin!" diye işarette bulundu.

"Yahya! Kitaba var kuvvetinle sarıl" dedik ve henüz çocuk iken ona hikmet verdik.

Tarafımızdan bir merhamet, arı duru bir gönül de ihsan ettik.

O haramlardan çok sakınan bir insandı.

Anne ve babasına iyi davranan hayırlı bir evlattı, asla zorba ve isyankâr biri değildi.

Doğduğu gün de vefat ettiği gün de diriltilip kabirden kalkacağı gün de selam olsun ona.

Kitapta Meryem'i de an! Hani o, ailesinden ayrılıp doğu tarafında bir yere çekiliverdi.

Onlarla kendisi arasına bir perde gerdi.

Biz de ona Ruhumuzu[298] gönderdik de ona kusursuz, mükemmel bir insan şeklinde görünüverdi.

Meryem irkildi ve "Ben" dedi: "Rahmana sığındım senden.

Eğer Allah'tan korkup haramdan sakınan bir kimse isen çekil yanımdan!"

Ruh: "Ben" dedi": "Rabbinden sana gelen bir elçiyim.

Sana tertemiz bir erkek çocuk hediye edeyim diye geldim."

Meryem: "Nasıl oğlum olabilir ki bana eli değen bir tek erkek bile olmamıştır. İffetsiz bir kadın da değilim!"

Ruh: "Öyledir', ama Rabbin: "Bu iş bana pek kolaydır. Çünkü biz onu insanlara kudretimizin bir alameti ve tarafımızdan bir rahmet kılacağız ve artık bu, hükme bağlanmış, olup bitmiş bir iştir" dedi.

---

[297] "Mabet"ten şeklinde tercüme edilen "mihrap" o zamanlarda ibadet edilen yer veya Beytülmakdis içinde yüksek bir yerdeki hücre manasına kullanılıyordu. Allah, yaşlı Hz. Zekeriya (a.s.) ile kısırlaşmış olan eşinden bir çocuk dünyaya göndermekle kudretinin sınırsızlığını ortaya koymuştur. Yukarıdaki âyetlerde buna işaret buyrulduktan sonra, doğumu mucizeli bir şekilde gerçekleşen Hz. Yahya'ya (a.s.) hitap edilir:

[298] Müfessirlerin çoğunluğuna göre âyetteki ruhtan maksat, Cebrail'dir (a.s.). Allah, Hz. Meryem korkmasın ve sözünü anlasın diye Cebrail'i, bir insan kılığında ona göndermiştir. Bkz. el-Bakara 2/87.

Sonra çocuğuna hamile kaldı ve bu haliyle uzakça bir yere çekildi.

Doğum sancısı onu bir hurma ağacına (dayanmaya) sevk etti: "Keşke, bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!" dedi.

Derken, Ruh, ona aşağıdan şöyle seslendi: "Sakın üzülme!" dedi, "Rabbin senin alt yanında bir su arkı meydana getirdi."

"Haydi, hurma dalını kendine doğru silkele, üzerine taze hurmalar dökülsün."

"Artık ye, iç, gözün aydın olsun!

Eğer herhangi bir insana rastlarsan: "Ben Rahman'a oruç adamıştım, o sebeple bugün hiç kimseyle konuşmayacağım" de.[299]

Onu kucağına alıp akrabalarına getirdi.

"Meryem!" dediler, "sen ne tuhaf bir şey yapmışsın öyle!"

"Ey Harun'un[300] *kardeşi! Baban kötü bir insan değildi. Annen de iffetsiz bir kadın değildi!"*

Meryem, (bana değil, çocuğa sorun dercesine) çocuğu gösterdi: "Nasıl olur da, dediler, beşikteki bebekle konuşuruz?"

(Allah'ın müstakbel elçisi olan çocuk, O'nun verdiği konuşma kabiliyeti ile dile geldi ve)

Derken bebek: "Ben Allah'ın kuluyum, O bana kitap verdi, beni peygamber olarak görevlendirdi. Nerede olursam olayım beni kutlu, mübarek kıldı. Yaşadığım müddetçe bana namazı ve zekâtı farz kıldı. Anneme saygılı, hayırlı evlat kılıp, asla zorba, bedbaht ve hayırsız biri yapmadı. Doğduğum gün de, öleceğim gün de, kabirden kalkıp dirileceğim gün de selam üzerime olsun!" dedi.

İşte, hakkında şüphe ettikleri Meryem oğlu İsa -hak söz olarak- budur:[301]

Allah'ın bir evlât edinmesi, olur şey değildir. O, bundan münezzehtir. Bir işe hükmettiği zaman, ona sadece "Ol!" der ve hemen olur. [302]*]*

---

[299] Rivâyete göre Hz. Meryem'in kavmi, yememek, içmemek sûretiyle oruç tuttukları gibi, konuşmamak sûretiyle de tutarlarmış. Yahut oruçlu iken yeme-içmeden kaçındıkları gibi konuşmaktan da kaçınırlarmış. Hz. Meryem de bunu uygun olarak sükût/susmak orucu adamış olmaktadır.

[300] Âyette anılan Harun, Hz. Musa'nın kardeşi ve peygamber Harun değildir. Bu Harun'un kimliğiyle ilgili görüşlerin doğruya en yakın olanına göre o, Hz. Meryem'in hakiki kardeşidir. Ana-babası gibi o da iffetli ve salih bir kimse idi. Bu yüzden işin iç yüzünü bilmeyenler, böyle birinin kız kardeşi olan Meryem'e zina etmeyi asla yakıştıramadıklarını belirtmek istemişlerdir.

[301] Müfessirler, bu âyete şu manayı da vermişlerdir: *"İşte Meryem oğlu İsa, (onun hakkındaki bu beyan), hak sözdür ki, onlar bunda şüpheye düşerler."* Metindeki manaya göre Hz. İsa'nın (a.s.) hak söz olması, Allah'ın *"kün: ol"* emrinin eseri olmasındandır.

[302] Meryem 19/1-35.

Okunan âyetlerin etkisiyle, Necâşî ağladı. Hatta gözyaşları sakalını ıslattı. Necâşî'nin Hıristiyan maiyetindeki din bilginleri de müteessir olup ağladılar.[303]]

"Bunun üzerine Necâşî, Kureyş heyetine sordu: Bunlar sizin köleleriniz midir?

Heyet: Hayır.

Necâşî: Bunlardan alacağınız var mı?

Heyet: Hayır.

Necâşî: Öyleyse bunlara karışmayın.

Bu konuşmadan sonra Necâşî'nin huzurundan ayrıldık. Bizden sonra Amr b. Âs, Necâşî'ye şöyle demiş: Bunlar, İsa hakkında senin düşündüğünden farklı düşünüyorlar.

Necâşî: Eğer onlar, peygamber İsa hakkında benim söylediğim sözlerden başka şeyler söylüyorlarsa, onları memleketimde bir an dahi bırakmam!

Bunun üzerine Necâşî, bize tekrar haber gönderdi. Bu ikinci çağrısı birincisine nisbetle daha sert idi. Bize şöyle dedi: Adamınız (Muhammed), Meryem oğlu İsâ hakkında ne diyor?

Biz de: (Peygamberimiz) İsa'nın Allah'ın ruhu, iffetli ve bakire Meryem'e bıraktığı kelimesi olduğunu bildirmiştir, dedik.

Necâşî: Bana falan keşişi ve falan rahibi çağırın! Çağırttığı keşiş ve rahipler yanına geldiler. Onlara sordu: Meryem oğlu İsa hakkında ne diyorsunuz?

Keşiş ve rahipler: Sen, bizden daha bilgilisin. Sen ne diyorsun?

Necâşî de yerden bir çöp kaldırarak: Bunların İsa hakkında dedikleri, bizim onun hakkındaki inancımızdan bu çöp kadar farklı değildir, dedi ve sonra bize dönüp: Size herhangi bir kimse bir eziyet ediyor mu?

Muhacirler: Evet, dedi.

Bunun üzerine Necâşî: Kim bunlara dokunursa, ceza olarak ondan dört dirhem alınacaktır" diye tellala ilanât yaptırdı ve bize: Bu ceza yeterli mi? diye sordu.

Biz: Hayır, dedik. Bunun üzerine cezayı bir kat daha artırdı".[304]

Bir rivâyette Amr b. Âs: "Muhammed'in elçisini bana ver boynunu vurayım" demesi üzerine Necâşî: "Mûsâ'ya gelen Nâmûs-u Ekberkendisne gelen adamın elçisini sana vermeyi benden istiyorsun" diye karşılık vermiştir.[305]

[303] İbn Hişâm, I,344-362; Halebî, II,5; Zürkânî (1996 n.), I,506; V,19; Süyûtî, *Ref' Şe'ni'l-Hubşân*, vr. 92/a, 108/a; L. Öztürk, *"Etiyopya"*, DİA, XI, 492.

[304] İbn Kesîr, II,14-16.

[305] Ebû Bekir Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr el-Enbârî (v. 328), *ez-Zâhir fî Me'ânî Kelimâti'n-Nâs*, thk. Hâtim Sâlih Zâmin, nşr. Müessetü'r-Risâle, Beyrut 1412/1992, I,369.

Böylece Habeş Necâşî'si, Mekkeli müşriklerin Amr b. Âs başkanlığındaki heyetinin Müslüman muhacirlerin Mekke'ye iadesi teklifini reddederek muhâcirleri hicrî 7. yıla kadar ülkesinde barındırdı; Hz. Peygamber'in (a.s.) isteği üzerine ülkesinde kalan -kadın ve çocuklar hariç- 16 muhâcirden oluşan kafileyi hicrî 7. yılda iki gemiyle Medine'ye gönderdi.[306]

Habeşistan muhacirlerinin yabancı bir ülkede İslâm'ı temsilde gösterdikleri üstün başarı, Kureyş'in Habeşistan'da itibarını zedeledi. Bu başarı, bazı Kureyşlileri korkutmuş, bazılarını ise düşündürmüştür. Öyle ki -Mekke'nin ticaret ve siyaset hayatında etkin, Arabistan'a komşu ülkelere ticarî seyahatlerde bulunan, Habeşistan'a yaptığı ticari seyahatler sırasında hükümdar Necâşî ile de dost olan- Amr b. Âs b. Vâil el-Kureşî es-Sehmî (v. 43/664) gibi şahsiyetlerin İslâm'ı kabul etmelerine zemin hazırlamıştır.

Muhacirlerin İslâm'ı temsil başarısı ve sergiledikleri etkin diplomasi, Kureyş temsilcilerinin muhacirlerin iadesini sağlama konusunda Habeş hükümdarı nezdindeki girişimlerini tam bir başarısızlığa uğratmıştır. Bu acı tecrübe, Kureyşli müşriklerin Medine'ye hicret sırasında Resûlullah'ı (a.s.) yakalayıp öldürmek istemelerinde etkili olmuştur.

Müslümanların Habeşistan'a hicreti, tebliğin ilk yıllarında İslâm'ın Afrika ile temasını, Arabistan dışında Hıristiyanlık ile içten içe bir münasebet kurmasını ve İslâm'ın yayılmasını sağlamıştır.

35. Hz. Ömer'in (r.a.) Müslüman Olması

26 yaşında, bi'setin 6. yılının Zilhicce ayında.[307]

Hz. Ömer'in (r.a.) babası Hattâb b. Nüfeyl el-Kureşî el-Adevî, annesi -Ebû Cehil'in kız kardeşi- Hanteme bint Hâşim b. Muğîre b. Abdillah b. Mahzûm'dur.[308]

Hz. Ömer (r.a.), gençliğinde silah kullanmada ustalığı ve güçlü-kuvvetli bünyesiyle tanındı. Hikmet sahibi, olup bitenleri idrak eden ve çevresinde gelişen olaylara kayıtsız kalmıyan bir şahsiyet olan Ömer b. el-Hattâb, ilk başlarda, Mekke'yi bölen ve istikrarsızlığa sürükleyen belirsiz bir durum diye İslâm Dini'ne karşı çıkanlar arasında yer aldı. Ancak olumlu veya olumsuz şekillerde İslâm'la temas kurdukça ondan etkilenmeye başladı ve İslâm sevgisi yaşadığı bazı olaylar neticesinde kalbine tedricen düştü. Şöyle ki: İlk başlarda mensubu bulunduğu Adiyoğulları'nın köle ve cariyelerine işkence yapmış, onları yeni dinden dönmeye zorlamıştır. Adiyoğulları'ndan Benî Müemmil'e (بَنِي مُؤَمِّل) ait bir cariyeye İslâm'ı terk etmesi için işkence edip usanıncaya kadar dövmüş, sonra da kendisine: "Senden özür dilerim. Seni dövmekten usandığım için bırakıyorum" (إِنِّي أَعْتَذِرُ إِلَيْكَ، إِنِّي لم أتركك إِلَّا مَلَالَةً) demiştir. Câriye: "Allah da sana

[306] İbn Hişâm, IV,3,5; İbn Sa'd, I,208; Taberî, II,425; Zürkânî (1996 n.), III,299; ayrıca hicrî 7. yılın olaylarından: "Habeşistan'daki Son Muhâcir Grubunun Dönüşü" başlığına bkz.

[307] İbn Sa'd, III,269-270; Belâzürî, *Ensâb*, X,293; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,162; Zürkânî (1996 n.), II,3.

[308] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,458; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,156; Zürkânî (1996 n.), IV,538.

aynısını yapsın" diye cevap vermiştir. Hz. Ebû Bekir (r.a.) bu cariyeyi satın alıp azat etmiştir.[309]

Adiyoğulları'nın halifi Âmir b. Rebîa el-Anezî'nin karısı Ümmü Abdillah Leylâ bint Ebî Hasme der ki: "Habeş ülkesine doğru gitmeye hazırlandığımız sırada, (kocam) Âmir, bazı ihtiyaçlarımızı sağlamak üzere yanımdan ayrılıp (çarşıya) gitmişti. Ömer b. el-Hattâb, beni görünce, gelip başucuma dikildi. Kendisi o zaman müşrikti, daha Müslüman olmamıştı. Bize karşı çok sert ve katı davranırdı. Kendisinden hep eza ve cefa çeker dururduk. Bana: 'Ey Abdullah'ın annesi! Demek, buradan gidiş var ha?' dedi. Ben de: 'Evet! Vallahi, artık Allah'ın yerlerinden bir yere çıkıp gideceğiz. Siz bizi işkencelere uğrattınız ve ezdiniz! Allah bize bir kurtuluş ve çıkış yolu açıncaya kadar, oralarda kalacağız' dedim. Bana: 'Allah size yoldaş olsun!' dedi. Kendisinden o güne kadar hiç görmediğim bir yumuşaklık ve yufka yürekliilik gördüm. Sonra dönüp gitti. Sanırım ki, bizim gidişimiz ona üzüntü vermişti. O sırada, Âmir işini bitirip yanıma gelince, kendisine: 'Ey Abdullah'ın babası! Biraz önce Ömer'in bize karşı gösterdiği yumuşaklığı ve yufka yürekliliği, gideceğimize duyduğu üzüntüyü bir görmeliydin!1 dedim. Amir: 'Sen onun Müslüman olacağını mı umuyorsun?!' dedi. Ben: 'Evet! Umuyorum' deyince, Âmir: 'Şunu iyi bil ki; sen el-Hattâb'ın eşeğinin Müslüman olduğunu görünceye kadar, o kişi Müslüman olmaz!' dedi. Ömer'den o zamana kadar görüle gelen sertlik ve Müslümanlığa karşı kaskatı yüreklilik, kendisinden böylece ümit kestirmişti."[310] Leylâ bint Ebî Hasme'nin kadın hassasiyetiyle fark ettiği -bir kısmı aşağıda kaydedilen hadiselerden etkilenerek- Ömer b. el-Hattâb'da meydana gelen değişiklik bir süre sonra tezahür etmiştir.

Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: "Ben Cahiliye devrinde içkici idim. İçki içmeyi çok sever ve içince neşelenirdim. İslâmiyet'ten nefret duyar ve uzak dururdum. Hazvere'de, Ömer b. Abd b. İmrânül-Mahzumilere ait evlerin yanında, Kureyş erkeklerinden bazılarının içinde toplandığı bir toplantı yerimiz vardı. Bir gece, toplantı arkadaşlarımla buluşmak arzusu ile bu toplantı yerine gitmiştim. Oraya vardığımda, toplantı yerinde onlardan hiç kimseyi bulamadım. Kendi kendime 'Filan içkicinin yanına gideyim. Belki onda biraz içki bulur, içerim' dedim. Kendisi Mekke'de içki satardı. Bu maksatla ona gittim. Fakat kendisini bulamadım. Yine, kendi kendime 'Bari Kabe'ye gideyim, onu yedi veya yetmiş kere tavaf edeyim' dedim. Kâbe'yi tavaf etmek arzusuyla Mescid-i Haram'a vardım. Bir de gördüm ki, Resûlullah (a.s.) durmuş, namaz kılıyordu. Kendisi, namaza durduğu zaman Şam'a doğru yönelir ve Kâbe, Şam ile kendisinin arasında kalırdı. Namaz kıldığı yer, Rüknü'l-Esved ile Rüknü Yemânî arası idi. Onu görünce, kendi kendime: 'Vallahi, ne olursa olsun, bu gece Muhammed'in söylediklerini işitmek için durup dinlemek istiyorum' dedim. Yine, kendi kendime: 'Dinlemek için onun yanına yaklaşacak olursam, belki kendisini korkutmuş olabilirim' dedim. Hicr köşesine gittim. Orada, Kâbe'nin örtüsünün altına girdim. Örtünün arkasından yavaş yavaş yürüdüm. Resûlullah (a.s.), ayakta durup namaz kılıyor ve Kur'ân

[309] İbn Hişâm, I,319.
[310] M. A. Köksal, *İslâm Tarihi*, 2013 baskısı, I-II,384.

okuyordu. Ben, yürüyerek onun karşısına kadar gelip, kıblesinde durdum. Aramızda, Kâbe'nin örtüsünden başka bir şey yoktu. Kur'ân'ı dinlediğim zaman, kalbim ona karşı yumuşadı.

Hz. Peygamber'den (a.s.) habersiz ondan Kur'ân-ı Kerîm'i dinleyen Hz. Ömer (r.a.) kendi kendisine: 'Vallahi Kureyşlilerin dediği gibi bu bir şair galiba!' dediği nakledilir. O sırada, Resûlullah (a.s.), sûrenin: *'Görebildikleriniz üzerine yemin ederim ve göremediklerinize ki, hiç şüphesiz o (Kur'an), çok şerefli bir elçinin sözüdür. Ve o, bir şair sözü değildir. Ne de az iman ediyorsunuz!'*[311] mealindeki âyetleri okuyunca o: 'Galiba, bu bir kâhindir! (İçimden geçirdiklerimi anladı!)' dedi. Resûlullah (a.s.): *'Bir kâhin sözü de değildir (o). Ne de az düşünüyorsunuz! (O), âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Eğer (Peygamber) bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette onu kıskıvrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık (onu yaşatmazdık). Hiçbiriniz buna mâni de olamazdınız. Doğrusu o (Kur'an), takvâ sahipleri için bir öğüttür. İçinizde (onu) yalan sayanlar bulunduğunu şüphesiz bilmekteyiz. Muhakkak o, kâfirler için bir iç yarasıdır. Ve o, gerçekten kat'î bilginin ta kendisidir. O halde, ulu Rabbinin adını yüceltip noksanlıklardan tenzih et'* [312] meâlindeki âyetleri Resûlullah (a.s.) okuyup sûreyi bitirince kalbime İslâm'a karşı bir meyil doğdu."

İbn İshak ve İbn Hişam; Hz. Ömer'in (r.a.) Müslüman oluşunu şöyle anlatırlar: Hz. Ömer'in (r.a.) kız kardeşi Fâtıma bint el-Hattâb Hanım, Saîd b. Zeyd ile evli olup, ikisi de Müslüman olmuşlardır. Fakat Müslümanlıklarını Hz. Ömer'den (r.a.) gizli tutuyorlardı. Yine Hz. Ömer'in (r.a.) mensup bulunduğu Adiyy b. Ka'b oğullarından Nuaym b. Abdullah da Müslüman olmuştu. O da, kavminden korktuğu için, Müslümanlığını gizli tutuyordu. Habbab b. Eret, Fâtıma Hanım gelip gidip Kur'ân okur ve okuturdu. Bir gün, Hz. Ömer (r.a.), Peygamberimiz (a.s.) ile ashabından bir cemaate saldırmak üzere, kılıcını kuşanmış olarak evinden çıkmıştı. Peygamberimizle (a.s.) ashabının Safa tepeciğinin yanındaki bir evde toplandıkları ve kadınlı-erkekli kırk kişiye yakın oldukları, kendisine haber verilmişti. Dârü'l-Erkam'da; Peygamberimiz (a.s.) ile amcası Hz. Hamza (r.a.), ashaptan Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ali (r.a.) ve Habeş ülkesine hicret etmeyip Peygamberimizle (a.s.) birlikte Mekke'de oturan Müslümanlardan bazıları da bulunuyordu.

Nuaym b. Abdullah Hz. Ömer'e rastladı ve: "Ey Ömer! Nereye gitmek istiyorsun?" diye sordu. Hz. Ömer: "Kureyşlilerin işlerini darmadağın eden, akıllarını akılsızlık sayan, dinlerini ayıplayan, ilahlarına dil uzatan, şu ata dinini bırakıp yeni din tutan Muhammed'e gitmek istiyorum. Öldüreceğim onu!" dedi. Nuaym b. Abdullah: "Vallahi ey Ömer! Seni nefsin aldatmıştır, nefsin! Sen Muhammed'i öldürünce Abdimenafoğulları'nın seni yeryüzünde gezer bırakacağını mı sanıyorsun?! Sen kendi ev halkına dönsen de, onların işi üzerinde dursan olmaz mı?" dedi. Hz. Ömer: "Sen benim ev halkından, hangisini kastediyorsun?" diye sordu. Nuaym b. Abdullah: "Amcanın oğlu

[311] el-Hakka 69/38-41.
[312] el-Hakka 69/42-52.

enişten Saîd b. Zeyd ile kız kardeşin Fâtıma'yı kastediyorum! Vallahi, onların ikisi de Müslüman oldular, Muhammed'e uydular ve onun dinine girdiler! Sana önce onlarla ilgilenmek düşer" dedi.

Hz. Ömer (r.a.), hemen geri dönüp kız kardeşiyle eniştesinin evine kadar gitti. O sırada, onların yanında Habbab b. Eret ve onun yanında da, içinde el-Fâtiha Sûresi yazılı bir sahife bulunuyor, onu onlara okuyordu. Hz. Ömer'in tıkırtısını işittikleri zaman, Habbab evin bir köşesinde gizlendi. Fâtıma Hanım sahifeyi alıp uyluğunun altına sakladı. Hz. Ömer (r.a.), evin yanına geldiği zaman, Habbab'ın Fâtıma Hanımla Saîd b. Zeyd'e (r.a.) Kur'ân okuduğunu işitmişti. Eve girince: "İşitmiş olduğum o şey ne idi?" diye sordu. Kız kardeşiyle eniştesi: "Sen bir şey işitmedin!" dediler. Hz. Ömer (r.a.): "Evet! Vallahi, ikinizin de Muhammed'e uyduğunuzu ve onun dinine girdiğinizi haber aldım!" dedi ve hemen eniştesi Saîd b. Zeyd'in üzerine çullandı. Fâtıma Hanım da kalkıp onu kocasının üzerinden ayırmak, uzaklaştırmak isteyince, Hz. Ömer vurup Fâtıma Hanımun başını yardı! Hz. Ömer (r.a.) bunu yapınca, kız kardeşi ve eniştesi: "Evet! Biz Müslüman olduk! Allah'a ve Resûlü'ne iman ettik! Sen istediğini yap!" dediler. Hz. Ömer kız kardeşinin başını yarıp kanattığını görünce, yaptığına pişman oldu, yapmak istediği şeylerden vazgeçti. Kız kardeşine: "Demin okuduğunuzu sizden dinlediğim şeylerin yazılı bulunduğu sahifeyi bana ver de, Muhammed'in getirdiği şeyin ne olduğuna bir bakayım?" dedi. Kız kardeşi: "Biz senin sahifeye bir şey yapmandan korkarız!" dedi. Hz. Ömer: "Korkma!" dedi ve onu okuduktan sonra geri vereceğine, ilahları üzerine yemin etti. Bunun üzerine, Fatma Hanım, onun Müslüman olacağını umarak: "Ey kardeşim! Sen, puta taptığın müddetçe, pissin (temiz değilsin)! Hâlbuki ona (Kur'ân-ı Kerîm yazılı sahifeye), pak olandan başkası dokunamaz!" dedi. Hz. Ömer kalkıp yıkanınca, Fâtıma Hanım ona sahifeyi verdi. Verdiği sahifede Tâhâ Sûresi yazılı idi. Hz. Ömer sûreyi baş tarafından okumaya başladı ve on altı âyet okudu. Ayetler meâlen şöyledir:

"Tâ. Hâ. Biz, Kur'ân'ı sana, güçlük çekesin diye değil, ancak Allah'tan korkanlara bir öğüt olsun diye indirdik. Biz, Kur'ân'ı sana, güçlük çekesin diye değil, ancak Allah'tan korkanlara bir öğüt olsun diye indirdik. (Kur'ân) yeri ve yüce gökleri yaratan Allah tarafından peyderpey indirilmiştir. Rahmân, Arş'a istivâ etmiştir. Göklerde, yerde ve ikisi arasında bulunan şeyler ile toprağın altında olanlar hep O'nundur. Eğer sen, sözü açıktan söylersen, bilesin ki O, gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir. Allah, kendisinden başka ilâh olmayandır. En güzel isimler O'na mahsustur. (Resûlüm!) Musa (olayının) haberi sana ulaştı mı? Hani o, bir ateş görmüş ve ailesine: Bekleyin! Eminim ki bir ateş gördüm. Belki ondan size bir meşale getiririm veya ateşin yanında bir rehber bulurum, demişti. Oraya vardığında kendisine (tarafımızdan): Ey Musa! diye seslenildi: Muhakkak ki ben, evet ben senin Rabbinim! Hemen pabuçlarını çıkar! Çünkü sen kutsal vadi Tuvâ'dasın! Ben seni seçtim. Şimdi vahiy edilene kulak ver. Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah'ım. Benden başka ilâh yoktur. Bana kulluk et; beni anmak için namaz kıl. Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Herkes peşine koştuğu şeyin karşılığını bulsun diye neredeyse onu

(kendimden) gizleyeceğim. Ona inanmayan ve nefsinin arzularına uyan kimseler sakın seni ondan (kıyamete inanmaktan) alıkoymasın; sonra mahvolursun!"

"Bu sözler ne kadar güzel! Ne kadar değerli!" demekten, kendini alamadı. Habbab, bunu işitince, saklandığı yenden çıkıp Hz. Ömer'in yanına geldi ve: "Ey Ömer! Vallahi, Allah'ın, Peygamberinin duasını sana nasip edeceğini umuyorum. Ben dün Peygamber'den (a.s.) işittim ki; o, 'Ey Allah! İslâm'ı, Ebu'-Hakem b. Hişam veya Ömer b. Hattab ile güçlendir!' diyerek dua etmişti. Ey Ömer! Artık Allah'tan kork, Allah'tan" dedi. Bunun üzerine yumuşayan Hz. Ömer müslüman olmaya karar vermiş, Habbâb'dan Resûlullah'ın Erkam b. Ebü'l-Erkam'ın evinde olduğunu öğrenip oraya gitmiş ve kendisine biat ederek müslüman olmuştur.

Hz. Ömer (r.a) müslüman olduğu gece Ebû Cehil'in evine giderek İslâm'ı kabul ettiğini bildirdi; ayrıca ertesi gün Cemîl b. Ma'mer el-Cumahî'ye müslüman olduğunu bütün Kureyşliler'e ilân ettirdi. Onun İslâmiyet'e girmesinden sonra müslümanlar ilk defa Kâbe'de toplu olarak namaz kıldılar.[313]

-Hz. Peygamber'in (a..s.) tarafından "muhaddesûn"[314] diye nitelenen- Hz. Ömer (r.a.), İslâm'ın güçlenmesini sağlayan bütün faaliyetlere etkin bir şekilde katıldı. Bu sebepledir ki Abdullah b. Mesûd (r.a.): "Ömer'in Müslüman oluşu bir fetih, Medine'ye hicreti bir zafer ve hilâfeti bir rahmetti. Ömer Müslüman oluncaya kadar Kâbe'nin yanında namaz kılamadık. O Müslüman olunca Kureyşlilerle dövüştü ve Kâbe'nin yanında namaz kıldı; biz de onunla birlikte orada namaz kılabildik"[315] demiştir.

Resûlullah'ın (a.s.) sağlığında, *"Muvafakât-ı Ömer"* diye adlandırılan 14 hüküm (şarabın haram kılınması gibi) onun (r.a.) talebine uygun nazil oldu.[316]

Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) vasiyeti üzerine, -Vâkıdî'ye göre- hicrî 13. yılın Cemâziyelâhir ayının bitimine 8 gece kala, Salı günü halîfe olarak Hz. Ömer'e (r.a.) biat edildi.[317]

Hilâfet görevinde doğruluğu ve adaletiyle tanındı. İslâm'ın Arap Yarımadası dışındaki yayılışını sağlayan büyük girişimlerde bulundu. *Kur'ân* ve *Sünnet*'e dayanan dinî ahkâm konusunda, Hz. Osman (r.a.), Hz. Ali (r.a.), Abdurrahman b. Avf (r.a.), -helal ve harama dair İslâm'ın ahkamını en iyi bilen- Muâz b. Cebel (r.a.), Übey b. Ka'b el-Ensârî el-Hazrecî en-Neccârî (r.a.)[318] ve -farzları ve ferâizi en iyi bilen- Zeyd b. Sâbit'in

[313] M. A. Köksal, *İslâm Tarihi*, 2013 baskısı, I-II,412-423; M. Fayda, *Hulefâ-yi Raşidîn*, s. 47-50; *"Ömer"*, DİA, XXXIV,44-51.

[314] Hz. Âişe'den nakledilen rivâyette: Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu: "Sizden önceki ümmetler arasında 'muhaddesûn' olan kimseler buluna gelmiştir. Şayet benim ümmetimde böyle kimseler bulunacaksa (ki muhakkak bulunacaktır) Ömer b. el-Hattâb onlardandır". Hadîsin senedinde yer alan râvî İbn Vehb, "muhaddesûn", "kendilerine ilahm edilenler" demektir diye bir izah yapmıştır. (Müslim, *"Fezâlü's-Sahabe"*, 23; M. Fayda, *Hulefâ-yi Raşidîn*, s. 58.

[315] İbn Hişâm, I,366.

[316] M. Fayda, *Hulefâ-yi Raşidîn*, s. 55-58; *"Ömer"*, DİA, XXXIV,46.

[317] İbn Sa'd, III,274.

[318] III. Akabe Biati'ne katılanlardan, Resûlullah'ın katibi, başta Bedir olmak üzere bütün gazvelere katılan Übeyy b. Kâ'b (r.a.) (أبي بن كعب: v. H. 30): Kurrâların efendisi (سيد القراء) olup Hz. Peygamber

(r.a.) yer aldığı ashap topluluğundan yararlandı. Teravih namazının[319] sürekli olarak cemâatle kılınması, onun (r.a.) talebiyle başladı. Savaş ganimetlerinden fazladan pay vermeye, taşınmaz malların gazilere dağıtılmasına son verdi.

Büyüyen devletin yönetim kurumlarını ve maliyeyi örgütledi. Hz. Peygamber'in (a.s.) hicretiyle başlayan ve ay yılı temeline dayanan hicrî takvimin kurumsallaşmasını sağlayıp devletin resmi takvimi haline getirdi. Fethedilen ülkeleri (İran, Suriye, Kudüs, Mısır) yönetim bölgelerine ayırdı. Beytülmal adı verilen devlet hazinesinin temelini atarak devlet gelirlerinin ve mal varlığının sayımını yaptırdı; defterlerini (dîvân) tutturdu. Hz. Ömer (r.a.) döneminde askerlik işleriyle gereğince uğraşmaları ve her zaman savaşa hazır olmaları için Müslüman askerlerin geçimleri beytülmâlden sağlanmaya başlandı.

Devlet gelirlerinin arttığı Hz. Ömer (r.a.) döneminde, geniş ölçekli bayındırlık işleri de gerçekleştirildi. Basra'ya su getiren Ebû Mûsâ kanalları, Irak'ta Sa'd kanalları ve Nil nehrini Kızıldeniz'le birleştiren Emîrü'l-Müminin kanalları bunlardandır. [320]

Hz. Ömer (r.a.), Kûfe valisi Muğire b. Şu'be'nin İranlı kölesi Ebû Lü'lüe Fîrûz en-Nihâvendî tarafından -İbn Sa'd'ın rivâyetine göre- 27 Zilhicce H. 23, Çarşamba günü sabah namazında Mescid-i Nebevî'de hançerlendi; 28 Zilhicce H. 23, Perşembe günü şehit oldu. Cenaze namazını Süheyb b. Sinân kıldırdı ve 1 Muharrem H. 24, Pazar günü sabah toprağa verildi. Hilâfeti 10 yıl, 5 ay, 21 gün sürmüştür.[321]

36. Boykot

Bi'setin 7. yılı 1 Muharrem.[322]

Mûsâ b. Ukbe ve İbn İshâk'a göre,[323] Hz. Ömer'in (r.a.) Müslüman olması, Müslüman muhâcirlerin Habeşistan'da iyi karşılanıp himaye edilmesi ve İslâm'ı kabul edenlerin sürekli artması gibi gelişmelerden kaynaklanan endişeler, Kureyş müşriklerini İslâm'a karşı köklü tedbirler almaya sevk etti.

Hz. Peygamber'in (a.s.) amcası Ebû Tâlib'e üç defa[324] başvuran Kureyş heyetinde Velîd b. Muğîre de yer aldı. Hz. Muhammed'in (a.s.) Kureyş'in ilahlarını, atalarını ve

(a.s.) tarafından *Kur'ân-ı Kerîm*'in kıraat ve tilâvetini en iyi bilen olarak tanıtılmıştır. Allah'ın Übey b. Ka'b'ın (r.a.) ismini zikrederek Hz. Peygamber'e (a.s.) Beyyine Sûresi'ni ona (r.a.) okumasını emretmiştir. Hz. Ömer (r.a.), Übey b. Ka'b'ı (r.a.) "Müslümanların efendisi" diye nitelemiştir.

[319] Bkz. Hicretin ikinci yılı olaylarından: "25. Ramazan Orucunun Farz Kılınması: Terâvih Namazı" başlığına.

[320] İbn Sa'd, III,364,365; Taberî, V,193 vd., İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,458-474; el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, II,333-365; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,518-519.

[321] İbn Sa'd, III,364,365; Belâzürî, *Ensâb*, X,293; Taberî, V,185,186.

[322] İbn Sa'd, I,209; Makrizî (1999 n.), I,44.

[323] İbn Hişâm, I,375; Zürkânî (1996 n.), II,12.

[324] Muhtemelen bu müracaatların birinde Kureyş, Ebû Tâlip'e gelip şöyle dediler: "Senin kardeşinin oğlu bizim avlularımıza ve toplantılarımıza geliyor ve rahatsızlık veren şeyleri bize duyuruyor. Onu bundan alıkoyarsan memnun oluruz. Ebû Talip, onların bu sözünü Peygamber'e (a.s.) iletince, Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: "Gönderildiğim şeyi bırakmaya, birinizin güneşten bir meşale yakmasından daha kudretli değilim (Güneşten bir meşale yakmaya nasıl imkân yoksa benim gönderildiğim şeyi bırakmama da imkân yoktur)" (وَاللهِ مَا أَنَا بِأَقْدَرَ عَلَى أَنْ أَدَعَ مَا بُعِثْتُ بِهِ مِنْ أَنْ يَشْتَعِلَ أَحَدُكُمْ مِنْ هَذِهِ الشَّمْسِ شُعْلَةً)

dinlerini kötülemesini, gençlerini, köle ve cariyelerini aldatmasını şikâyet ettiler ve himaye ettiği yeğinini bu işlerden vazgeçirmesini istediler. Nihayet Kureyş müşrikleri, Ebû Tâlib'ten Resûlullah'ın (a.s.) davetine engel olmasını ya bir bedel karşılığında onu (a.s.) himaye etmekten vazgeçip kendilerine teslim etmesini ya da topyekûn onlara karşı cephe alıp şiddetle mücadele edeceklerini uzun tartışmalar sonucunda bildirdiler. Kureyş müşrikleri, ya Hz. Muhammed'in (a.s.) İslâm'a davetten vazgeçmesini ya da onu (a.s.) öldüreceklerini kati bir dille ilan ettiler ve bu işin asla peşini bırakmayacaklarını Ebû Tâlib'e söylediler. Hatta üçüncü gelişlerinde Velîd, yanına genç ve yakışıklı oğlu Umâre'yi de aldı. Heyettekiler, Ebû Tâlib'den, Umâre'yi alıp Hz. Muhammed'i (a.s.) kendilerine teslim etmesini istediler. Ebû Tâlib bu teklifi şiddetle reddetti.[325]

Ebû Talib, Allah Resûlü'nü (a.s.) çağırtıp kendisine: "Bak ey kardeşimin oğlu! Kavmin yanıma geldi, bana şöyle şöyle dediler. Sen bu işi bırak! Beni ve kendini koru! Altından kalkamayacağım bir şeyi bana yükleme!" dedi.

Bunları duyan Allah Resûlü (a.s.), amcasının kendisini himaye konusunda fikir değiştirdiğini, kendisine yardım etmeyeceğini, Kureyş'e teslim edeceğini ve kendisini korumak hususunda çaresiz kaldığını sandı ve amcasına: "Ey amca! Vallahi, bu işi bırakmam için güneşi sağ, ayı sol elime koysalar, Allah onu (İslâm Dini'ni) üstün kılıncaya veya ben bu yolda ölünceye kadar bırakmam" (يَا عَمِّ وَاللهِ لَوْ وَضَعُوا الشَّمْسَ فِي يَمِينِي وَالْقَمَرَ فِي يَسَارِي عَلَى أَنْ أَتْرُكَ هَذَا الأَمْرَ حَتَّى يُظْهِرَهُ اللهُ أَوْ أَهْلَكَ فِيهِ مَا تَرَكْتُهُ)[326] dedi ve ağladı. Sonra ayağa kalkıp gitmek üzereyken Ebû Tâlib, onu (a.s.): "Gel, ey kardeşimin oğlu!" diye seslendi ve: "Ey kardeşimin oğlu! Git istediğini söyle. Allah'a and olsun ki seni asla onlara teslim etmem!" dedi.[327]

Kureyş müşrikleri, Ebû Tâlib'e olacaklar hususunda gerekli uyarıları yaptıklarına kanaat getirince ve Hz. Muhammed'in (a.s.) İslâm'a davetten vazgeçmediğini görünce, açık veya gizli bir şekilde; yani bir suikast ile Hz. Muhammed'i (a.s.) öldürmeye yemin ettiler. Ebû Tâlib, Kureyş müşriklerinin Hz. Muhammed'e (a.s.) suikast konusundaki kararlılığını görünce, yeğeninin hayatı konusunda endişeye kapıldı; Kâbe'nin yanında bulunan Kureyş müşriklerinin yanına gitti ve Kâbe ile örtüsü arasına girerek kavminin karar verdiği zulmü şikâyet edip şöyle dua etti: "Allah'ım! Kavmimiz haddi aşıp hukuka tecavüz etmeye (bağy) üşüştüler! Bize zafer ver! Onlarla kardeşimin oğlunu öldürmek girişimleri arasına gir!" (اللهم إن قومنا قد آبوا إلى البغي، فعجل نصرنا وحل بينهم وبين قتل ابن أخي). Bunun üzerine Kureyş müşrikleri, Müslümanları ve onları kabile bağlarına dayanarak himaye eden Benî Hâşim ile Benî Muttalib'e mensup müşriklere boykot uygulamak kararı aldılar: Kureyş reisleri, Müslümanlarla evlilik ve ticaret gibi her türlü sosyal-eko-

---

مِنْ نَار). Bunun üzerine Ebû Talip şöyle dedi: "Kardeşimin oğlu asla yalan söylemez. Haydi, dönün, doğrulukla gidin!" (Rudânî, *Cemü'l-Fevâid*, Kitâbü's-Siyer ve'l-Megâzî, Peygamber'in (a.s.) tebliğde kavminden gelen eza ve cefaya karşı gösterdiği tahammül ve putları kırması).

[325] M. Fayda, "*Velîd b. Muğîre*", DİA, XLIII,33-34.

[326] İbn Hişâm, I,284-285.

[327] (والله لو وضعت الشمس في يميني والقمر في يساري، ما تركت هذا الأمر أبدا حتى أنفذه أو أهلك في طلبه على الطاعة لربي) Belâzürî, *Ensâb*, I,266.

nomik ilişkileri kesmek üzere anlaştı. Ambargo ve boykot, -Hişâm b. İkrime'nin yazdığı[328]- bir yazı ile tevsik edildi ve yazıya kutsallık kazandırmak gayesiyle Kâbe'nin içine asıldı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.), Müslümanlar ve onları himaye edenler, Ebû Tâlib'in evinin etrafında teşekkül eden Ebû Tâlib Mahallesi'ne (Şi'bi[329] Ebî Tâlib) sığındılar ve orada müşrikler tarafından kuşatma altına alındılar.[330]

Müslümanlar ve onları himaye edenler, Ebû Tâlib Mahallesi'nde takriben üç yıl, her türlü temel ihtiyaçtan mahrum edildiler ve şiddetli zorluklara maruz kaldılar. Müslümanlara yakınlık hissedenler, büyük güçlüklerle ara sıra gıda yardımı yapabiliyorlardı.

Bazı Mekkeli müşrikler, Müslümanlara yapılan bu zalimce uygulamaya karşı çıktı. Hişâm b. Amr el-Âmirî, Hakîm b. Hizâm b. Huveylid el-Esedî (54/674 [?]), Ebu'l-Bahterî Âs b. Hişâm b. el-Hâris el-Esedî ile -Şevvâl H. 4'te Hz. Peygamber'le (a.s.) evlenecek olan Ümmü Seleme'nin kardeşi- Züheyr b. Ebî Umeyye el-Mahzûmî'nin başını çektiği bir grup, üçüncü yılın sonunda Kureyş'in uyguladığı yasak ve ambargoya son vermeye muvaffak oldu. Böylece, bi'setin 10. yılında, Müslümanlar sığındıkları yerlerden ayrılıp yine serbestçe hareket etmeye başladı.[331]

Boykota son veren söz konusu şahıslardan Ebu'l-Bahterî 17 Ramazan H. 2'de meydana gelecek olan Bedir Gazvesi'nde müşrik olarak öldürülmüş, diğerleri ise Mekke'nin fethinden sonra önceleri müellefe-i kulûb muamelesi görmüş fakat zamanla İslâm'ı benimseyerek Müslüman olmuşlardır. Bu sebeple, İslâm tarihçileri tarafından isimleri sahabe biyografilerine kaydedilip hayat hikayeleri hakkında bilgi verilmiştir.

37. Son Buâs Savaşı

Hicretten 5 yıl önce.[332]

Evs ve Hazrec Kabileleri

Yemenli Kahtânî Gassân b. Ezd kolundan gelen Evs ve Hazrec, Yemen'den gelip -Hz. Peygamber'in (a.s.) hicretinden sonra Medine ismini alacak olan- Yesrib'e yerleşmiş iki kardeş kabiledir.

Süheylî'ye göre, Evs kurt ve ihsan/atiyye; Hazrec ise soğuk rüzgâr manasına gelir.[333]

Evs ve Hazrec, Hâris b. Sa'lebe'nin iki oğlu olup anneleri Kayle bint Cefne'den dolayı, o dönemlerde, Araplar arasında Benî Kayle adıyla meşhur olmuşlardır.[334]

---

[328] eş-Şâmî, V,77; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Beyrut 1379, V,343.
[329] Şi'b, dağ yolu, büyük mahalle ve semt gibi anlamlara gelir. Bkz. Fîrûzâbâdî, s. 130.
[330] Belâzürî, *Ensâb*, I,265,266 vd.
[331] İbn Hişâm, I,375-380; II,14-21; İbn Sa'd,207-210; Belâzürî, *Ensâb*, I,265; İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 55; İbn Kesîr, II,43-48.
[332] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,561; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,171.
[333] Süheylî, I,54; IV,43-44; Zürkânî (1996 n.), II,73.
[334] Hâris'in soy silsilesi şöyledir: Hâris b. Sa'lebetü'l-Ankâ b. Amr Müzeykıyâ b. Âmir Mâûssemâ b. Hârisü'l-Gıtrîf b. İmrülkays el-Patrîk b. Sa'lebe'l-Buhlûl b. Mâzin Gassân b. Ezd Dirâ' b. Gavs b. Nebt b.

Ensârın mensup olduğu Evs ve Hazrec'in ecdadı, vaktiyle Yemen'de yaşarken el-Arim (العرم) selinden sonra Amr Müzeykıyâ'nın önderliğinde Tihâme'ye, oradan Arabistan'ın kuzeyine; Yesrib ve civarına yerleşti: *Kur'ân-ı Kerîm*, bir set, bir baraj olan el-Arim'e ve onun ismiyle tarihe geçen sele, şu meâldeki âyetlerle işaret etmiştir: *"Andolsun, Sebe'*[335] *kavmi için oturduğu yerlerde büyük bir ibret vardır. Biri sağda, diğeri solda iki bahçeleri vardı. (Onlara:) Rabbinizin rızkından yiyin ve O'na şükredin. İşte güzel bir memleket ve çok bağışlayan bir Rab! Ama onlar yüz çevirdiler. Bu yüzden üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçesini, buruk yemişli, acı ılgınlı ve içinde biraz da sedir ağacı bulunan iki (harap) bahçeye çevirdik."*[336]

Hazrec'in soyu, Cüşem, Avf. Haris, Amr ve Kâ'b adlı beş oğlu ile giderek çoğalıp güç kazanmıştır. Belli başlı kolları şunlardır: Neccâr, Selime, Ğanm, Sâide, Kavâkıl,[337] Sevâd, Züreyk, Tezîd, Selime, Beyâza (بياضة), Hublâ.

Hazrec, Evs'ten daha kalabalık ve daha meşhur olduğu için başlangıçta Araplar bu iki kabileye de Hazrec diyorlardı.

Evs'in soyu oğlu Mâlik'in Amr (Nebît), Avf, İmrülkays, Cüşem ve Mürre adlı beş çocuğundan çeşitli kollara ayrılarak çoğalmıştır.

Kadim Araplardan olan Amâlika ve Cürhüm kabileleri, Yesrib'i hem kurmuş hem de uzun bir süre ellerinde bulundurmuşlardır. Sonra İsrailoğulları, Hicaz topraklarının bir kısmıyla birlikte Yesrib'i de Amâlika'nın elinden almıştır. Daha sonra -Hazrec ve Evs'in atası olan- Kayle boyu Yesrib'de yaşayan İsrailoğulları'na komşu olmuştur;[338] fakat sürekli Yahudiler'in siyasî ve iktisadî baskılarına mâruz kalmışlardır. Hazrec reislerinden Mâlik b. Aclân, Suriye'ye yerleşen ve akrabaları olan Gassân kabilesinin yöneticisi Ebû Cebele'den ve müttefik Arap kabilelerinden aldığı destek ve yardımla 492 yılında şehrin idaresinde söz sahibi olabilmiştir. Fakat Yahudiler, bu iki kardeş kabile arasında rekabeti tahrik ederek onları birbirine düşürmeyi başarmışlardır.

Câhiliye döneminde sürekli savaş halinde bulunan iki kardeş kabile arasındaki en son mücadele uzun süre devam eden Buâs Savaşları'dır. Evs ve Hazrec arasındaki düşmanlıklar ve savaşlar, Resûlullah'ın (a.s.) hicretine kadar devam etmiştir.

Câhiliye döneminde Evs ve Hazrec'in taptıkları meşhur put Menât idi. Evs ve Hazrecliler, hac sırasında vakfe ve son tavafın ardından Müşellel'de bulunan Menât tapı-

---

Mâlik b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe' Âmir b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân. Bkz. Süheylî, I,54; IV,44; Ek 1, Şema 4.

[335] Sebe', Yemen'de büyük bir şehrin ve orada yaşayan bir kavmin ismidir. Kurucusu Sebe' olduğu için, belde ve halkı onun adıyla anılmıştır. Bu şehir, en-Neml Sûresi'nde (27/23-44) kendisinden söz edilen kraliçe Belkıs'ın hükmettiği ülkenin başkenti idi.

[336] Sebe' 34/15-16.

[337] el-Kavkal'ın (القواقل) asıl ismi Ğanm olup soy silsilesi: "Ğanm b. Avf b. Amr b. Avf b. Hazrec" şeklindedir. Hazrecli Benî Kavkal'a el-Kavkal denilmesinin sebebi Câhiliye devrinde kendilerine bir kişi misafir olduğunda "قوقل حيث شئت" derlerdi ve bununla da "sana eman verilmiştir, dilediğin yere git ve dilediğini söyle zira sen benim zimmetimdesin" sözlerini kastediyorlardı.

[338] İbn Haldûn, I,380; Semhûdî, I,156.

nağına gelir ve saçlarını Menât putunun önünde tıraş eder, ancak bu şekilde haclarının tamam olacağına inanırlardı. Ayrıca sa'yin yapıldığı Safa ile Merve yerine Müşellel ile Kudeyd'i kutsal mahal sayarlardı.[339]

Buâs Savaşları

Benî Kurayza'nın ikamet ettiği topraklar içinde kalan Buâs, Medine'nin güneydoğusunda ve şehre iki fersah mesafedeki ekilip biçilen bir vahanın ismidir.

Buâs (veya Buğâs) Savaşları ise Medine'de yaşayan Evs ve Hazrec kabileleri arasında yaklaşık olarak yüz yirmi yıl devam eden iç savaşların adıdır.

Hicretten önce burada meydana gelen son Buâs Savaşı (Yevmü Buâs), bir Evslinin Hazrec'e sığınan bir yabancıyı öldürmesi üzerine başlamıştır. Evs'in başında Hudayr el-Ketâib,[340] Hazrec'in başında ise Amr b. Nu'mân el-Beyâzî (عمرو بن النعمان البياضي) bulunuyordu. Bu savaşta iki kabilenin ileri gelenlerinden pek çok kimse hayatını kaybetti. Savaş Hazrec lideri Amr'ın bir okla öldürülmesi ve Evsliler'in zaferiyle sonuçlandı.

Buâs Savaşı'ndan sonra, Evs ve Hazrec kabileleri Mekke'de müttefik arayışına girmiştir.[341]

Medineli Arapların İslâm'ı Kabul Etmelerini Sağlayan Bazı Sebepler

1- Hz. Âişe'nin (r. anha) ifade ettiği gibi[342] Buâs iç savaşlarının hasıl ettiği sulh ve sükun arayışı, Hazrec ve Evs'in İslâm'ı kolayca kabul etmesine zemin hazırlayan önemli bir nedendir. Medineliler, dâhili harpler sebebiyle, aralarında sulh ve sükûnu sağlayacak, herkesin kabul edebileceği bir lidere ihtiyaç hissediyorlardı. Kendi aralarındaki ihtilaftan ve Buâs savaşlarının yıkıcı etkilerden kurtulmanın ancak Hz. Muhammed'in (a.s.) hakemliği ve İslâm Dini'nin adalet prensibiyle mümkün olduğuna kanaat getirerek iman ettiler ve bunun üzerine Akabe biatleri süreci başladı.

2- Hz. Muhammed (a.s.) gönderildiği zaman Arabistan'da özellikle Medine ve civarında oldukça kalabalık bir Yahudi topluluğu yaşamakta idi. Medineli Araplar, Medine'de yaşayan ve Beytülmidrâs adında bir dinî eğitim ve öğretim kurumuna sahip olan Yahudilerle ilişkiler neticesinde, vahiy kaynaklı dinlerin; peygamberlik, vahiy, melek, mucize gibi ortak diline aşina idiler.

3- Ahir zaman peygamberi gönderilmeden önce bir peygamber geleceğini etrafa yayan Yahudiler, kendilerinden bir peygamber geleceğini, onun sayesinde Arapları

[339] *Tecrîd Tercemesi*, III, 153-154; Ö. F. Harman, "*Arim*", DİA, III,373; H. Algül, "*Evs*", DİA, XI,541; A. Önkal, "*Hazrec*", DİA, XVII,143; N. Bozkurt - M. S. Küçükaşcı, "Medine", DİA, XXVIII,306.

[340] [حضير الكتائب ابن سماك: Hz. Peygamber'in (a.s.) ashabından, Benî Abdileşhel'in nakîbi, Bedir gazilerinden: Useyd b. Hudayr'in babası]

[341] Vâkıdî, I,190; Semhûdî, 215,218-220; Yakut b. Abdillah el-Hamevî, I,451.

[342] Buhârî, "*Menâkıbi'l-Ensâr*", 63/2.

mağlup edeceklerini sürekli olarak dile getiriyorlardı. Yahudiler, Peygamber Efendimiz (a.s.) gelince ağız değiştirdiler. Zira onlar gelecek peygamberi Yahudilerden bekliyorlardı. Araplardan gelince onu kıskandılar. Buna: *"Daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken kendilerine Allah katından ellerindeki (Tevrat'ı) doğrulayan bir kitap (Kur'ân-ı Kerîm) gelip de (Tevrat'tan) bilip öğrendikleri gerçekler karşılarına dikilince onu inkâr ettiler. İşte Allah'ın lâneti böyle inkârcılaradır"*[343] meâlndeki âyetle de işaret edilmiştir. Söz konusu tehdide muhatap olan Medineli Araplar, Hz. Muhammed'in (a.s.) risâletinden haberdar olunca hemen ona (a.s.) iman edip ön aldılar.[344] *Kur'ân-ı Kerîm*'de Yahudiler hakkında daha çok bilgi verilmesinin bir sebebi de budur. Ahir zaman peygamberi Hz. Muhammed (a.s.), hıyanetleri yüzünden onlarla savaşmak ve onları yurtlarından sürmek zorunda kalmıştır. Yahudiler hala Müslümanlara olan düşmanlıklarını devam ettirmektedirler.

38. er-Rûm Sûresi ve Bizans-Sâsânî Savaşı

Bi'setin 7[345] *veya 8. yılında.*[346]

Kaynaklar, İslâm'ın ilk yıllarına rastlayan dönemde devam eden Bizans-Sâsânî savaşlarının, Müslümanlar ve Mekkeli müşrikler tarafından ilgiyle izlendiğine işaret eder.

Hüsrev II. Perviz (589-628) idaresindeki İranlılar, 611'de Antakya'yı, 613'te Dımaşk'ı, 614'te -bir süre Müslümanların da kıblesi olan- Kudüs'ü zapt edip kutsal haçı Medâin'e[347] götürmüş ve 619'da Mısır'ı ele geçirmişlerdir.[348]

Bizanslılar'ın yenilgileri Mekke'de duyuldukça müşrikler seviniyorlardı. Müslümanlara karşı: "Farslar bizim kardeşlerimizdir. Rumlar da sizin Ehl-i Kitap kardeşlerinizdir. İranlılar, Rumları tepeledikleri gibi biz de size galip geleceğiz" diyerek kendilerine İranlıların zaferinden bir pay çıkarıyorlardı. Bunun üzerine er-Rum Sûresi'nin şu meâldeki âyetleri indi:

"Rumlar en yakın bir yerde yenilgiye uğradı; ama bu yenilgiye rağmen birkaç yıl içinde (yeniden) üstünlük sağlayacaklar: (çünkü) karar yetkisi, eninde sonunda Allah'a aittir. İşte o gün inananlar Allah'ın yardımına sevineceklerdir: (Çünkü) O, dilediğine yardım eder. O kudret ve merhamet sahibidir."[349] Âyetlerde yakın bir gelecekte Bizanslıların İranlılara galip geleceği bildirildi.

Bizans İmparatorluğu'nun tam bir yenilgiye uğradığı ve bu yenilgi sonucunda Avrupa ve Afrika'daki vilâyetlerinin isyan ve ihtilaller içinde çalkalandığı, imparator-

[343] el-Bakara 2/89.
[344] İbn Hişâm, I,428-429; Semhûdî, I,222; A. Önkal, *"Beytülmidrâs"*, DİA, VI,95.
[345] İbn Asâkir, I,371.
[346] Diyârbekrî, I,298.
[347] Bkz. Ek 2: *"Medâin"* md.
[348] M. V. Levtchenko, s. 609,110; C. Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003, 271.
[349] er-Rûm 30/1-5.

luğun hâkimiyet alanının yalnızca devlet merkeziyle sınırlı kaldığı bir dönemde Bizans'ın müstakbel galibiyetini haber vermek büyük bir mucizedir.

er-Rûm Sûresi'nin ilk âyetleri nâzil olunca, Hz. Ebû Bekir (r.a.), mağlup Bizans'ın yakın bir gelecekte İran'a gâlip geleceğini ifade etti. Übey b. Halef ve diğer müşrikler ise bunu yadırgayarak, Bizans'ın İran'a galip gelmesinin uzak bir ihtimal olduğunu iddia ederek karşı çıktılar. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir (r.a.) Bizans'ın, Übey b. Halef ise İran'ın üç yıl içinde galip geleceği konusunda on deve üzerine bahse girdiler. Bu hâdise kumarın haram kılınmasından önce oldu. Hz. Peygamber (a.s.), -süreyi kısa tutan- Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) bid' (بضع) kelimesinin üçten dokuza kadar olan sayıları ifade ettiğini hatırlattı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile Übey b. Halef, "dokuz yıl içinde yüz deve üzerine" şeklinde bahsi yenilediler.[350]

Resûlullah (a.s.), Übey b. Halef'i Uhud Gazvesi'nde yaraladı. Übey, Uhud dönüşü, -Mekke-Medine yolu üzerinde, Mekke'ye 21 km uzaklıkta ve bugün en-Nevvâriyye (النوارية) diye anılan-Serif'te, -bahis süresi dolmadan- öldü.[351] Hudeybiye Antlaşması'nın vuku bulduğu yılda[352] Bizanslılar'ın Sâsânîler'e karşı kazandıkları zafer haberleri yayıldı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir (r.a.), bahis için şart koşulan yüz deveyi Übey b. Halef'in varislerinden aldı.[353] Resûlullah (a.s.): "Bu haram bir maldır (suht [354]). Onu tasadduk et!" (هذا سحت تصدق به) buyurdu.[355]

Gerçekten de Bizans-Sâsânî mücadelesinde durum 622 senesinde Bizanslılar'ın lehine değişti.[356]

er-Rûm Sûresi'nin 3. âyetinin *"en yakın yer"* (أَدْنَى الأَرْضِ) ibaresine dair iki temel izah yapılmıştır. Burası Arabistan'ın:

a- Sasani ülkesine en yakın yeridir.

b- Bizans ülkesine en yakın yeridir: İkincisi cumhurun görüşüdür ve buna dair dört görüş ileri sürülmüştür.

---

[350] Bu bahisleşmenin kumarın haram kılınmasından önce olduğu hatırlanmalıdır. Bkz. İbn Asâkir, I,378.

[351] Vâkıdî, I,251-252; İbn Hişâm, III,89.

[352] Taberî, II,278; *Câmi'ü'l-Beyân*, Beyrut 1405 (Dârü'l-Fikr neşri), XXI,17,18,19,21.

[353] Tirmîzî, *"Tefsîrü'l-Kur'ân"*, 43/31 (باب وَمِنْ سُورَةِ الرُّوم); İbn Asâkir, I,369-363; Buhârî, *Hadîslerin Işığında İlâhî Kelâmın Müdâfaası: Halku Efâli'l-İbâd*, çev. Yusuf Özbek, İstanbul 1992, s. 38-39; Taberî, 275-278.

[354] [(سحت) (ه) فيه (أنه أحمى لجُرشَ حِمًى وكتَب لهم بذلك كتابًا فيه: فمن رَعاه من النَّاس فمالُه سُحْت) يقال مالُ فلان سُحْت: أي لا شيء على من استهلكه ودَمُه سُحْت: أي لا شيءَ على من سَفَكه. واشتقاقُه من السَّحت وهو الإهْلاك والاستئصال. والسُّحت: الحَرام الذي لا يَحِلُّ كسْبُه لأنه يَسْحَت البركة: أي يُذْهبها -ومنه حديث ابن رَواحة وخَرْص النَّخل (أنه قال ليهود خيبر لما أرادوا أن يَرْشُوه: أتُطْعموني السُّحْت) أي الحَرام. سمى الرَّشْوة في الحكم سُحْتا -ومنه الحديث (يأتي على النَّاس زمانٌ يُسْتَحل فيه كذا وكذا والسُّحْتُ بالهديَّة) أي الرَّشْوة في الحكم والشَّهادة ونحوهما. ويَرِد في الكلام على الحرام مرةً وعلى المكْرُه أُخرى ويُسْتَدل عليه بالقرآن. وقد تكرَّر في الحديث]. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "سحت" md.; el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, II,132 "سحت" md.

[355] eş-Şâmî, II,427.

[356] Walter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, çev. Mehmet Özsoy, İstanbul 2000, s. 38; John Haywood, *Atlas of World History*, New York 1998, s. 34.

Burası: 1- Suriye'nin Arabistan'a olan sınırdır (İbn Abbâs),

2- İslâm coğrafyacıları tarafından Yukarı Mezopotamya'ya verilen ad olan el-Cezîre'dir ve Bizans'ın Sasanilere olan sınır bölgesidir (Mücâhid b. Cebr),

3- Ürdün ve Filistin (es-Süddî),

4- Suriye'nin Ezriat (أذرعات) şehridir. Bizans yenilgisi burada olmuştur (Yahya b. Selâm).[357] Ezriat, günümüzde -Ürdün sınırı yakınında, Busra'nın 41 km kuzeybatısında ve Suriye'nin güneyindeki Havran'da il yönetim merkezi- Der'a ismiyle anılmaktadır.[358]

Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen Bizans yenilgisi; -geniş bir yorumla- 620 yılına kadar süren hezimetler, Bizans'ın üstünlük sağlaması ise 622 tarihinden sonraki galibiyetler olarak anlaşılabilir.

Bizans-Sâsânî arasındaki büyük savaş ise Ezriât (Der'â) ile Busrâ'da vuku bulmuş (613 veya 614) ve Busrâ bu savaşta tahrip olmuştur.[359]

Bizans-Sâsânî mücadelesinde durum, 622 senesinde Bizanslıların lehine değişmeye başlamış ve Herakleios'un (iktidar yılları: 610-641) 627 yılının Aralık ayında -Musul şehrinin hemen yanında, Dicle Nehri'nin batı kıyısında bulunan ve bir dönem Asur Devleti'ne başkentliğini yapan bir eskiçağ şehri- Ninova harabelerine yakın bir yerde Sâsânî ordularını kesin yenilgiye uğratmasıyla sonuçlanmıştır.[360]

Yıllar süren savaşlar sonunda Sâsânîler karşısında Ninova'da kesin bir zafer kazanmış olan Herakleios, bir şükran ifadesi olarak hac ziyaretinde bulunmak ve İranlı-

[357] Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Bağdâdî el-Maverdî (364-450/974-1058), *en-Nüket ve'l-Uyûn*, III,311 (eş-Şâmile). Ayrıca bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî (224-310/838-923), *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessetu'r-Risâle neşri 1420/2000, XX,66,74; Süheylî, VII,145; M. Hamidullah, *İslâm Paygamberi*, II,140.

[358] İslâm kaynaklarında, insanların üstünde yaşadığı fizikî dünya genellikle arz kelimesiyle ifade edilir. Sözlüklerde arz, "semanın mukabili olan cisim" veya "insanların üzerinde bulunduğu yer" şeklinde açıklanır; aynı kelime "ülke, toprak, kara parçası, arazi" gibi sınırlı yerler için de kullanılır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de arz kelimesi 468 yerde geçer; bunların çoğunda yeryüzü, bazılarında toprak (Yâsîn 36/33; Nûh 71/17) ve ülke (el-A'râf 7/110; Tâhâ 20/57) karşılığında kullanılır; bazılarında da Mısır, Mekke, Filistin, kutsal topraklar (el-arzu'l-mukaddese) gibi şehir veya coğrafî bölgeleri ifade eder (el-Mâide 5/21; Yûsuf 12/21, 56; İbrâhîm 14/14; el-İsrâ 17/104). Bu âyetlerde yeryüzü anlamındaki arz çeşitli bağlamlarda kullanılır (M. Çağrıcı, "*Yer*", DİA, XLIII,476). "*Ednâ*" (en alçak), Arapçada "denî" (alçak) kelimesinin ism-i tafdîlidir. Öyleyse "*edne'l-arz*" ibaresi "*yeryüzünün en alçak yeri*" manasına da kapsar. Dolayısıyla *Kur'ân-ı Kerîm*'de zikredilen Bizans yenilgisinin yeri, Filistin sınırları içinde kalan ve dünyanın en alçak yeri olan Lut Gölü (Ölü Deniz) havzasıdır. Gerçekten de deniz seviyesinden 427 metre aşağıda olan Lut Gölü çevresi, dünyanın en alçak noktasıdır; en yüksek noktası ise Himalaya dağlarıdır. Lut Gölü'nün rakımı, yeni araçlarla gerçekleştirilen ölçümlerle yeni tesbit edilmiştir. Oysa *Kur'ân-ı Kerîm*, söz konusu bölgeyi, çok zaman önce, "*edne'l-arz*" olarak tanımlamıştır. Bu, *Kur'ân-ı Kerîm*'in Allah'ın kelamı olduğuna bir işaretidir.

[359] M. Fayda, "*Busrâ*", DİA, VI,471.

[360] Warren Treadgold, *A History Of The Byzantine State And Society*, Stanford Universty Press, s. 287-299; M. V. Levtchenko, s. 109-110; Y. Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, III,83,416,431; W. E. Kaegi, s. 27-31; I. Demirkent, "*Herakleios*", DİA, XVII,212; E. Naskalı, "*İran*", DİA, XXII,395.

lardan geri aldığı kutsal haçı tekrar eski yerine dikmek gayesiyle o sıralarda Kudüs'te bulunuyordu.

Gerek Bizans kaynakları ve gerekse Bizantinistler, kutsal haçın yerine dikilme tarihi konusunda kesin bir ittifak içinde değildir. Thèophane (750-817) 629 yılı ilkbaharını (H. 7. yılın sonları) verirken, Nicèphor (758-829), Eylül 628 yılından (Cemâziyelevvel H. 7) bahseder.[361] Kilise tarihçileri de İmparator'un 14 Eylül'de kutlanan Kudüs'teki dinî bayrama katıldığını teyit ederler.[362]

Bizans'ın Sâsânîler karşısındaki yenilgileri ve galibiyetleri müteselsil olduğu için onlara dair haberler de farklı zamanlarda Mekke'ye ve Medine'ye ulaşacaktır. Bu sebeple Bizans yenilgisinin "bi'setin 7. yılında" (Zührî)[363] veya "bi'setin 8. yılında" (Diyârbekrî),[364] Bizans galibiyetinin ise Bedir Gazvesi (2/624) yılında[365] veya Hudeybiye Antlaşması (6/628) yılında[366] gerçekleştiğini bildiren rivâyetler; hem mağlubiyetlerin ve galibiyetlerin peş peşe meydana geldiğine hem de bunlarla ilgili haberlerin Mekke ve Medine'ye farklı vakitlerde ulaştığına işaret eder.

Bu sebepledir ki İbn Asâkir'in naklettiği rivâyetlerde, Bizanslıların Sâsânîlere karşı zafer kazanması tarihi ile ilgili: "Hudeybiye zamanında" ve "Hudeybiye'den sonra" gibi mütereddit ifadeler kullanılır.[367]

Yine Zübeyr el-Kilâbî'den nakledilen rivâyette: "Farsların Rumlara, sonra Rumların Farslara, daha sonra Müslümanların Fars ve Rumlara galip gelmesine ve Suriye ve Irak'a egemen olmasına tanık oldum" denilmiş ve bütün bunların 15 senede gerçekleştiği bildirilmiştir.[368]

"İşte o gün inananlar Allah'ın yardımına sevineceklerdir" (وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ بِنَصْرِ اللهِ)[369] meâlindeki âyet, hem peş peşe gelen Bizans galibiyetlerinden birine denk gelen Bedir zaferine (Ramazan H. 2) veya *Kur'ân-ı Kerîm*'in *"yakın bir fetih"* (فَتْحاً قَرِيباً)[370] diye nitelediği Hudeybiye Antlaşması'nın muhteşem neticelerine[371] hem Ehl-i Kitap olan Bizanslıların ateşperest Mecusilere galibiyetine duydukları sevince işaret olabilir.

---

[361] C. Mongo, bu konuda 628-631 arasında değişen tarihler verildiğini belirtir. C. Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 56'dan naklen.

[362] M. Hamidullah *İslâm Peygamberi*, I,346; *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, s. 122-123; W. E. Kaegi, s. 118; A. Yardım, *"Dihye b. Halîfe"*, DİA, IX,294; A. Öngül, *"Dagâtır"*, DİA, VIII,399-400.

[363] İbn Asâkir, I,371.

[364] Diyârbekrî, I,298.

[365] Ebû İshâk el-Fezârî (v. 186), *Kitâbu's-Sîre*, thk. Faruk Hammâde, Beyrut 1987, s. 317; Tirmîzî, *"Tefsîrü'l-Kur'ân"*, 43/31 (باب وَمِنْ سُورَةِ الرُّومِ).

[366] Taberî, II,278; *Câmi'ü'l-Beyân*, XXI,17,18,19,21.

[367] İbn Asâkir, I,371,379.

[368] İbn Asâkir, I,379; İbn Kesîr, II,92.

[369] er-Rûm 30/4-5.

[370] el-Feth 48/27.

[371] Bkz. Hicretin 6. yılı olaylarından: "105. Hudeybiye Umresi: Hudeybiye Antlaşması" başlığına.

Yukarıda temas edilen tarihlerde, Herakleios, Kudüste, Hudeybiye Antlaşması'nı sağladığı barış ortamı sayesinde Suriye'de ticarî amaçlarla bulunan Ebû Süfyân b. Harb ve maiyetindekilerle Hz. Peygamber'e (a.s.) dair bilgi almak için görüşmüş ve hicretin 7. yılında Hz. Peygamber'in (a.s.) elçisini kabul etmiştir.[372]

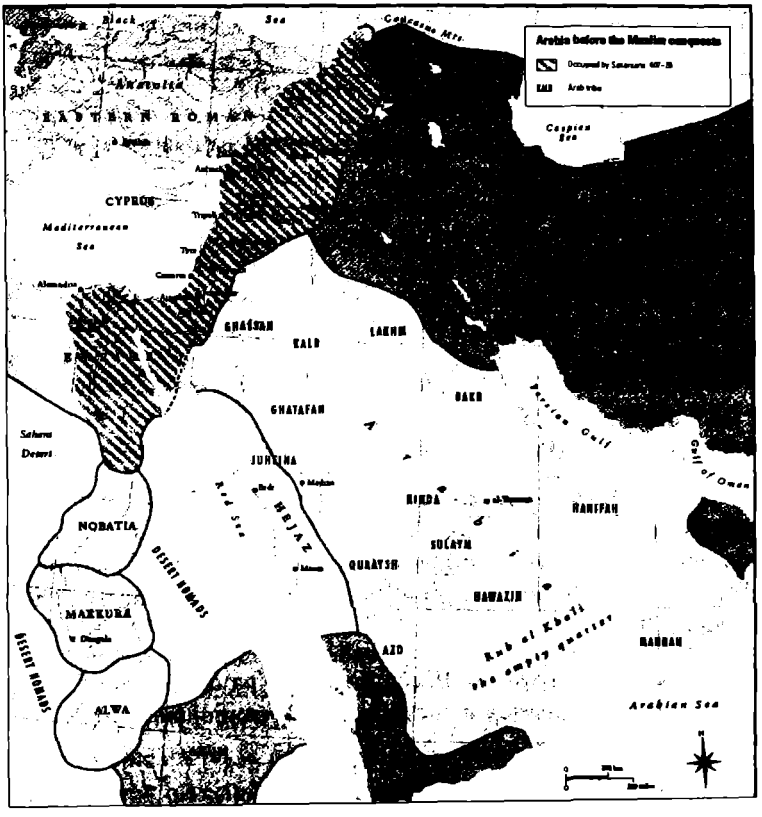

Harita 12: Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Arabistan ve Çevresinde Siyasi Durum

39. Ayın İkiye Yarılması Mucizesi

Hicretten önce[373] *hicretten yaklaşık olarak 5 yıl önce,*[374] *bi'setin 9. yılında.*[375]

Allah, *"Kıyamet yaklaştı, ay yarıldı. Bir âyet/mucize görseler hemen yüz çevirirler ve 'süregelen bir büyüdür' derler"*[376] meâlindeki âyetlerde, ayın yarılmasını geçmiş zaman fiil kalıbıyla; yani "وَانْشَقَّ الْقَمَرُ": (ay yarıldı) ibaresiyle bildirmiş ve müşriklerin gördükleri ilâhî âyetlerden/mucizelerden yüz çevirdiklerini haber vermiştir.

[372] Bkz. Mekke dönemi peygamberlik sonrası: "Peygamberliğin alâmet ve delilleri" ve hicretin 7. yılı olaylarından: "Krallara ve Kabile Reislerine İslâm'a Davet Mektupları Gönderilmesi" başlıklarına.
[373] Zürkânî (1996 n.), VI,471.
[374] Kastallânî, *el-Mevâhib*, II,523; Zürkânî (1996 n.), VI,473.
[375] Diyârbekrî, I,298.
[376] el-Kamer 54/1-2.

Kadı İyâz'a göre "ayın ikiye yarılması (inşikâk-ı kamer) mucizesi"nin gerçekleştiği konusunda müfessirler ve Ehl-i Sünnet icmâ' etmişlerdir.[377]

İbn Abdilber ve Zürkânî ise "ayın ikiye yarılması mucizesi" ile ilgili rivâyetlerin çokluğu ve şöhreti bakımından kesin bilgi ifade ettiğini belirtirler.[378] Bu mucizenin vukuu, başta Hz. Ali (r.a.), İbn Mes'ud (r.a.), İbn Abbâs (r.a.), İbn Ömer (r.a.), Enes b. Mâlik (r.a.), Cübeyr b. Mutim (v. 59) ve -Hz. Peygamber'in (a.s.) sırdaşı- Huzeyfe b. Yemân el-Absî (v. 36) gibi ashap tarafından rivâyet edilmiştir.[379]

Bütün bu rivâyetler, "ayın ikiye yarılması mucizesi"ne dair şu temel noktalarda ittifak etmektedir: 1- Mekke'de, bi'setten sonra-Medine'ye hicretten önce, 2- Müşriklerin talebi üzerine, 3- Hz. Peygamber'in (a.s.) işaretiyle, 4- Ay -mucize eseri olarak- ikiye bölündü. 5- Ayın iki parçasının dağın iki tarafına doğru ayrıldığı görüldü. 6- Bu mucize bir defa gösterildi.[380]

40. Boykotun Son Bulması

Bi'setin 10. yılı.[381]

41. Hz. Hatîce'nin Vefatı

Bi'setin 10. yılı[382] *10 Ramazan.*[383]

Hz. Peygamber'in (a.s.), ziyadesiyle sevip saydığı ve Mekke döneminde en önemli iki dayanağı ve destekçisi olan hanımı Hz. Hatîce (r.anha) ve amcası Ebû Tâlib bi'setin 10. yılında vefat etmiştir. Sevip saydığı ve dayanağı olan iki insanın vefatı, Hz. Peygamber'i (a.s.) o kadar derinden etkilemiştir ki, Resûlullah (a.s.) ve ashap o yılı "hüzün yılı" diye anmışlardır.[384]

Hz. Hatîce (r.anha), Mekke'nin Hacûn Kabristanı'na defnedildi. Bizzat Hz. Peygamber (a.s.) tarafında mezarına indirildi ve -henüz emredilmediği için- cenaze namazı kılınmadı.[385]

Hz. Hatîce'nin (r.anha) Merve ile Safa arasındaki evi ve bir miktar malı Hz. Peygamber'e (a.s.) miras kaldı.[386]

---

[377] Kâdı İyâz, s. 221.
[378] Zürkânî (1996 n.), VI,472.
[379] Bkz. Buhârî, *"el-Menâkıb"*, 61/27; *"Menâkıbi'l-Ensâr"*, 63/35; *"et-Tefsîr"*, 65/290; Müslim, *"Sifati'l-Kiyâme ve'l-Cenne"*, 2800-2803; Ebû Said el-Heysem eş-Şâşî (v. 335/946), *el-Müsned*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah, Medine 1410, II,188-190 (hadîs no: 754-758); İbn Hibbân (v. 354/965), *es-Sahîh*, thk. Şuayb Arnavut, Beyrut 1993, XIV,14 (hadîs no: 6495-7497); "ayın ikiye yarılması" mucizesini konu edinen rivâyetlerin tahlil için bkz. Zürkânî (1996 n.), VI,469-483.
[380] *Tecrîd Tercemesi*, IX,319-321; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,102-103,126-127.
[381] İbn Sa'd, I,210; Belâzürî, *Ensâb*, I,273; İbn Kesîr, II,71; Zürkânî (1996 n.), II,38.
[382] İbn Hişâm, II,57; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,288; İbn Seyyidinâs (1992 n.), I,227.
[383] Bkz. İbn Sa'd, VIII,18,217.
[384] İbn Sa'd, I,125,211; İbnü'l-Mibred, s. 15; İbn Kesîr, II,132; Kastallânî, *el-Mevâhib*, I,266.
[385] İbn Sa'd, VIII,18; Belâzürî, *Ensâb*, I,273; II,35; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,283.
[386] C. Yeniçeri, s. 172.

Fotoğraf 8: Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Yaptırılan Hz. Hatîce'nin (r. anha) Kabri[387]

42. Resûlullah'ın (a.s.) Hz. Sevde (r.anha) ile Evlenmesi

Hz. Hatîce'nin vefatından sonra[388] *bi'setin 10. yılında Ramazan*[389] *veya Şevvâl ayında.*[390]

Sevde b. Zem'a (سودة بنت زمعة), hicretten 53 yıl önce dünyaya geldi.[391] Babası Kureyş'in 'Âmir b. Lüey kolundan Zem'a b. Kusay b. Abdişems,[392] annesi Medineli Hazrec kabilesinin Benî Neccâr kolundan eş-Şemmûse (الشموس) bint Kays b. Zeyd b. Amr'dır.[393] Hz. Sevde (r.anha), önce amcası oğlu Sekrân b. Amr b. Abdişems el-Kureşî el-Âmirî[394] ile evlendi. Zürkânî, bu evlilikten (Hz. Ömer -r.a.-devrinde Irak'ta Müslümanlarla Sâsânîler arasında cereyan eden meydan bir muharebesi olan) Celûlâ Savaşı'nde (Zilkâde H. 16) şehit olan Abdurrahmân adında bir çocukları olduğunu nakleder.[395]

Hz. Sevde (r.anha) ve kocası Sekrân b. 'Amr, ilk Müslümanlardandır. Mekke'de Müslümanların işkenceye tabi tutulmaları üzerine -ilk devir siyer-megâzî ulemâsına göre- ikisi de Habeşistan'a hicret edip sığınmışlardır.[396]

[387] DİA, VII, 388; XVI, 466.
[388] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,173.
[389] İbn Sa'd, VIII,53,217.
[390] Zürkânî (1996 n.), II,49.
[391] S. Tuğ, *"Resûlullah Muhammed'in (a.s.) Evliliklerinde Kronolojik Yapı"*, s. 146.
[392] Sevde bint Zem'a b. Kusay b. Abdişems b. Abdivud b. Nasr b. Mâlik b. Hisl b. Âmir b. Lüey b. Gâlib b. Fihr. Bkz. İbn Habîb, s. 79.
[393] İbn Habîb, s. 79; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,172.
[394] Sekrân b. Amr, Selît b. Amr ile Süheyl b. Amr'ın kardeşidir.
[395] Zürkânî (1996 n.), IV,377.
[396] İbn İshâk, s. 157,207; İbn Hişâm, I,352.

Mûsâ b. Ukbe ve Ebû Ma'şer'in rivâyetine göre Sekrân, Habeşistan'da, İbn İshâk ve Vâkıdî'nin rivâyetine göre ise hicretten önce Mekke'de vefat etmiştir. Ebû Ubeyde, Sekrân b. Amr'ın Habeşistan'a dönüp orada Hıristiyanlığı kabul ettiğini iddia etmiştir. İbn İshâk ise sarîh/açık bir şekilde Sekrân b. Amr'ın, Mekke'de, Medine'ye hicretten önce, Müslüman olarak vefat ettiğini bildirir (فهاجر إلى أرض الحبشة ثم قدما مكة فمات عندها مسلما بمكة).[397] Belâzürî, bunun en sahîh (أصح) rivâyet olduğunu belirtir.[398]

Hz. Peygamber (a.s.), Hz. Hatîce'nin (r.anha) vefatından sonra Sekrân b. Amr'dan dul kalan Sevde bint Zem'a (r.anha) ile evlendi. Evlendiklerinde Hz. Peygamber (a.s.) ve -müminlerin annesi- Hz. Sevde (r.anha); ikisi de 50 yaşlarındaydılar.[399] Hz. Sevde (r.anha), çocuklarının bakım ve terbiyesini yaparak Hz. Peygamber'in (a.s.) yükünü hafifletti.[400]

Taberî, sîret ulemâsının Hz. Peygamber'in (a.s.) Hz. Âişe'den (r.anha) önce Hz. Sevde (r.anha) ile evlendiği konusunda müttefik olduklarını kaydeder.[401]

Hz. Sevde'nin (r.anha), hicretin 19. veya 24. yılında Hz. Ömer'in (r.a.) hilâfetinin son yıllarında veya -Vâkıdî'nin "sebt" diyerek tercih ettiği- Şevvâl H. 54[402] tarihinde ya da hicretin 55. yılında Muâviye b. Ebî Süfyân'ın (r.a.) hilâfeti döneminde vefat ettiğine dair rivâyetler bulunmaktadır.[403]

43. Ebû Tâlib'in Vefatı

Bi'setin 10. yılı,[404] 15 Şevvâl.[405]

Ebû Tâlib, bi'setten sonra Hz. Peygamber'i (a.s.) ve Müslümanları himaye konusunda son derece cesur davranmış ve bunun neticesinde Kureyş, Ebû Tâlib'in vefatına kadar Hz. Peygamber'den (a.s.) uzak durmuştur.[406]

Ebû Tâlib'in Müslüman olup olmadığı hususu tartışmalıdır. Ehl-i Sünnet'in ekserisi Ebû Tâlib'in iman etmediği görüşündedirler. Ebû Tâlib, Hz. Peygamber'in (a.s.) risaletini değil, şahsını, zâtını gayet ciddî severdi. Hz. Peygamber'i (a.s.) en güç şartlarda savunmasına rağmen Arap kabile reislerinin gururları ve atalarının yoluna bağlı kalmak gibi zaafları yüzünden İslâmiyet'i kabul ettiğini açıkça söyleme cesaretini gös-

[397] İbn İshâk, s. 157,207,238.
[398] İbn İshâk, s. 238; İbn Sa'd, IV,204; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,125; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,482; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,59; Zürkânî (1996 n.), IV,377.
[399] İbn Sa'd, VIII,57; Belâzürî, *Ensâb*, II,36; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,323-324; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,338-339.
[400] İbn Habîb, s. 80.
[401] Taberî, III,402.
[402] İbn Sa'd, VIII,55.
[403] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,174; Zürkânî (1996 n.), IV,380-381.
[404] İbn Hişâm, II,57; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,227.
[405] İbn Sa'd, I,125,211; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,283.
[406] İbn İshâk, s. 223; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,27-28; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,227.

terememiştir. Ma'mer b. Râşid, Resûlullah'ın (a.s.), Ebû Tâlib'in iman etmesini çok arzu etmesi üzerine:

"Resûlüm! Sen sevdiğini hidâyete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğini hidâyete erdirir ve hidâyete girecek olanları en iyi O bilir"[407] âyetinin; Hz. Peygamber'in (a.s.) vefat eden amcası Ebû Tâlib'e mağfiret dilemeye başlaması üzerine ise:

"Kafir olarak ölüp Cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygamber'e yaraşır ne de müminlere"[408] âyetinin nâzil olduğunu rivâyet eder.[409]

Ebû Tâlib, 80 küsur yaşında vefat etti ve Mekke'nin kabristanı Hacûn'da toprağa verildi.[410]

Ebû Tâlib'in ölümünden sonra Benî Hâşim'in reisi olan Ebû Leheb'in, Hz. Peygamber'i (a.s.) himaye etmeyi reddetti. Bunun üzerine kabilenin ileri gelen bir üyesi sıfatıyla Abbâs b. Abdilmuttalib, yeğeni Hz. Muhammed'i (a.s.) Mekke'de bulunduğu son yıllarında korumuştur.[411]

44. Tâif Seferi

1- Tâif'e gidiş: Bi'setin 10. yılında, Hz. Hatîce ve Ebû Tâlib'in vefatından sonra,[412] *Şevvâl ayının bitimine birkaç gece*[413] *veya üç gece kala.*

2- Mekke'ye dönüş: 23 Zilkade Salı günü. [414]

Tâif

Tâif şehri, Mekke'nin 120 km doğusunda, Sarât dağları silsilesi içindeki bir platoda, 1630 m. yükseltide, üzüm bağları ile kaysı ve nar bahçeleri ortasında yer alır. Tâif, yazları sıcak ve kışları ılıman olmak üzere ılıman çöl iklimine (mild desert climate) sahiptir. Sıcaklıklar diğer Arabistan bölgelerinde olduğu kadar aşırı yüksek değildir. Bahar ve son baharda daha fazla olmak üzere hemen hemen bütün aylarda bir miktar yağış alır. Tâif, yaz aylarında Mekke'ye göre daha serin bir havasının olması nedeniyle Cahiliye döneminde ve sonrasında Mekke eşrafı için bir yayla vazifesi görmüştür.[415]

[407] el-Kasas 28/56.
[408] et-Tevbe 9/113.
[409] Müslim, *"el-İmân"*, 41,42; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,228-231.
[410] İbn Sa'd, I,125; Belâzürî, *Ensâb*, I,273; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,25,26; Makrizî (Katar n.), I,27; M. Fayda, *"Cennetü'l-Muallâ"*, DİA, VII,387.
[411] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,96.
[412] İbn Hişâm, II,60; Taberî, II,425; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,231.
[413] İbn Sa'd, I,211-212.
[414] Belâzürî, *Ensâb*, I,274.
[415] Günümüzde de Tâif aynı fonksiyonu icra etmeye devam etmektedir (Mehmet Apaydın, *"Siyer Coğrafyası'nın İklimi, Bitki Örtüsü ve Hayvanları"*, 2014-2015 Ders Yılı Siyer Mektebi Müfredatı, Siyer Vakfı, s. 33).

"Kureyş'e kolaylaştırıldığı; kış ve yaz seyahatleri onlara kolaylaştırıldığı için onlar, kendilerini açlıktan doyuran ve her çeşit korkudan emin kılan şu Ev'in (Kâbe'nin) Rabbine kulluk etsinler"[416] meâlindeki âyetlerde, Tâif'in serin iklimiyle, Arabistan'ın Hicaz bölgesinin sayfiye yeri olduğuna işaret edilmiştir.

Kureyş kabilesi, bütün Araplarca kutsal sayılan Kâbe'nin gözetim ve bakımını üstlendikleri için bütün kabileler onlara saygı gösterirdi. Bu sayede onlar yazın Tâif'in serin yaylalarına, kışın da Yemen'in ılık bölgelerine serbestçe giderlerdi. İşte bu, Allah'ın onlara bir ihsanı idi, çünkü bu şekilde serbest dolaşma sonunda büyük ölçüde ticaret yapıyorlar ve kazanç elde ediyorlardı.

Tâif, Adnânî Hevâzin'in önemli bir kolu olan Sakîf kabilesinin merkezi idi. *Kur'ân-ı Kerîm*'de *"el-karyeteyn"* (iki şehir) tabiri Mekke ile Tâif'i bir arada ifade etmekte ve bu iki şehir arasındaki münasebete işaret etmektedir.

Tâif, *Kur'ân-ı Kerîm*'de sâdece bu şekilde geçmektedir. Fakat hicret arifesinde Tâif, batı Arabistan'ın ikinci şehri sayıldığı ve önem bakımından Mekke'den hemen sonra geldiği söylenebilir. Tâif, verimli arazileri bakımından ise Mekke'den üstündür.[417]

Tâif'ten bahseden âyet meâlen şöyledir: *"ve dediler ki: Bu Kur'ân iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı?"*[418] *Kur'ân-ı Kerîm*'in üstün özelliklerini bilen fakat Hz. Muhammed'e (a.s.) yakıştıramayan Mekkeli müşrikler, bu soruyla kendilerince: "*Kur'ân-ı Kerîm*, Hz. Muhammed'e (a.s.) değil, Mekke'nin veya Tâif'in ileri gelenlerinden birine inmeliydi" demek istemişlerdir. Mesela Velîd b. Muğîre: "Vallahi, az önce, Muhammed'in ne insan ne de cin sözüne benzeyen bir söz söylediğini işittim. Söylediği söz bir tatlılığa sahiptir. Üzerinde bir güzellik/zarafet vardır. Üstü çok meyvedardır. Altı çok bereketlidir/canlıdır. O söz herkese üstün gelir; fakat ona üstün gelinmez" (وَاللهِ لَقَدْ سَمِعْتُ مُحَمَّداً آنِفاً يَقُولُ كَلاَماً مَا هُوَ مِنْ كَلاَمِ الإِنْسِ ولاَ مِنْ كَلاَمِ الجِنِّ، إِنَّ لَهُ لَحَلاَوَةً وَإِنَّ عَلَيْهِ لَطَلاَوَةً وَإِنَّ أَعْلاَهُ لَمُثْمِرٌ وَإِنَّ أَسْفَلَهُ لَمُغْدِقٌ وَإِنَّهُ يَعْلُوا وَمَا يُعْلَى عَلَيْهِ) şeklindeki sözleriyle *Kur'ân-ı Kerîm*'in üstün özelliklerini itiraf etmiştir. Aynı şahıs: "Nasıl olur, ben Kureyş kabilesinin büyüğü ve başkanı olduğum halde bir kenara bırakılayım da Muhammed'e vahiy gelsin! Nasıl olur, Ebû Mes'ûd Amr b. Umeyr es-Sekafî[419] (bazı rivâyetlerde Urve b. Mes'ûd es-Sekafî'ye[420]) kabilesinin reisi de bir yana bırakılsın!" demiştir.[421]

---

[416] Kureyş 106/1-4.

[417] H. Lammens, "*Tâif*", İ. A. (MEB), XI,672.

[418] ez-Zuhruf 43/31.

[419] Bu şahıs, Kerbela'da şehit edilen Hz. Hüseyin'in (r.a.) intikamını almak için ayaklanan Ebû İshâk Muhtâr b. Ebî Ubeyd b. Mes'ûd b. Amr es-Sekafî'nin (1-67/622-687) atasıdır, soy silsilesi: "عمرو بن عمير بن عوف بن عقدة بن غيرة بن عوف بن قسي وهو ثقيف بن منبه بن بكر بن هوازن" şeklindedir.

[420] عروة بن مسعود بن معتب بن مالك بن كعب بن عمرو بن سعد بن عوف بن ثقيف بن منبه بن بكر بن هوازن بن عكرمة بن خصفة بن قيس (عيلان الثقفي أبو مسعود وقيل : أبو يعفور) Bu zat hicretin 9. yılının Rebiülevvel ayında Müslüman olmuş; fakat Tâiflileri İslâm'a davet ederken şehit edilmiştir. Bkz. Hicretin 9. yılı olaylarından: "170. Tâifli Urve b. Mes'ûd es-Sekafî'nin Müslüman Olması"; H. Nazlıgil, "*Urve b. Mes'ûd*", XLII,183.

[421] Mücahid'den nakledilen bir rivâyette bu âyetin -Mekkeli- Utbe b. Rebîa ve -Taifli- İbn Abdiyalîl es-Sekafî hakkında nazil olmuştur (Aynî, *Ümedetü'l-Kârî*, Dâr İhyâ Tirâsi'l-Arabî nşr. Beyrut. XV,142).

Allah, Mekkeli müşriklerin iddialarını şu meâldeki âyetlerle reddetmiştir: *"Fakat kendilerine hak gelince: Bu bir büyüdür, biz onu tanımıyoruz, dediler. ve dediler ki: Bu Kur'ân iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı? Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır".*[422]

Hâlbuki Allah nazarında üstünlük; zenginlik veya soylulukla değil, takva iledir. Anne-babadan yetim kalmış ve zengin olmayan Hz. Muhammed (a.s.), soy itibariyle onların en şereflisidir.

Tâif Seferi

Urve b. Zübeyr ve İbn İshâk'a göre, Mekkeli müşrikler Ebû Tâlib vefat edene kadar Hz. Peygamber'e (a.s.) karşı mesafeli davranıyorlardı. Onun vefatından sonra Mekke'deki durum daha da kötüleşti. Müşrikler, Ebû Tâlib öldükten sonra, o hayatta iken yapamadıkları kötülükleri yapmaya başladılar. Ebû Tâlib ve Hz. Hatîce'nin (r.anha) ölümü Resûlullah'ın (a.s.) kaygısını artırdı. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.), Zeyd b. Hârise (r.a.) ile birlikte koruma ve destek elde etmek gayesiyle Tâif'e gitti.

Hz. Peygamber (a.s.), -Tâif'in ulusu Ebû Mes'ûd es-Sekâfî diye meşhur olan Amr b. Umeyr'in oğulları- Abduyâlîl,[423] Mesûd ve Habîb gibi ileri gelenleriyle görüştü. Onları, Allah'ın birliğini kabule, İslâm Dini'ne yardım etmeye davet etti ve kendisine destek olmalarını talep etti. Mekkeli müşrik akrabalarının kendisine karşı yaptıkları hak ihlallerini ve zulümleri şikayet etti. Daha sonra Müslüman olup Hudeybiye'de Rıdvân biatinde Resûlullah'a (a.s.) biat edecek olan Hâlid (b. Cebel veya Ebî Cebel) el-Advânî, Hz. Peygamber'in (a.s.) Tâif'teki faaliyetlerinin bir kısmına tanık oldu. Hâlid el-Advânî der ki: "Ben, Resûlullah'ı (a.s.) (Tâif'te) Sakîf Pazarı'nda[424] gördüm. Bir yay veya asâya dayanmış, onlardan yardım istiyordu. *ve's-Semâi ve't-Târık*'ın[425] tamamını okuduğunu işittim. Câhiliye devrinde, ben müşrikken, bu sûreyi ezberledim, sonra İslâm devrinde okudum.

Hz. Peygamber (a.s.), Tâif'te aradığı desteği bulamadı. Mekkelilerin durumdan haberdar olmasını istemeyen Peygamber Efendimiz (a.s.), Tâifliler'den şehirlerine gelişini gizli tutmalarını rica etti.

Tâif'in ileri gelenleri, Hz. Peygamber'in (a.s.) davetini en çirkin şekilde reddettiler ve şehri hemen terk etmesini istediler. Sokak çocuklarını ve köleleri kışkırtarak onu

[422] ez-Zuhruf 43/30-32. *"Böylece biz, her kasabada, oralarda bozgunculuk yapmaları için, günahkârlarını liderler yaptık. Onlar yalnız kendilerini aldatırlar, ama farkında olmazlar. Onlara bir âyet geldiğinde, Allah'ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız, dediler. Allah, peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir. Suç işleyenlere, yapmakta oldukları hilelere karşılık Allah tarafından aşağılık ve çetin bir azap erişecektir"* (el-En'âm 6/123-124).

[423] Bu şahıs Müslüman olmuştur. Bkz. Hicretin 9. yılı olaylarından: "192. Tâif Heyeti" başlığına.

[424] Başka bir rivâyette Sakîf'in; yani Tâif'in doğusunda.

[425] et-Târık Sûresi 86/1-17.

(a.s.) ve yol arkadaşı Zeyd b. Hârise'yi taşlattılar. Resûlullah (a.s.) her adım atışında ayaklarına taş atarak ezip kanlar içinde bıraktılar. Resûlullah'a (a.s.) taş değdiğinde yere otururdu. Onlar da kolundan tutup ayağa kaldırırlardı. Yürüyünce de gülüşerek taşlamaya devam ederlerdi. Zeyd b. Hârise ona (a.s.) kendini siper ediyordu. Hatta Zeyd (r.a.), başından ciddi yaralar aldı. Tâifliler'den kurtulduklarında Hz. Peygamber'in (a.s.) ayaklarından kanlar akıyordu.

Peygamber Efendimiz (a.s.) Taifliler'den hayır gelmeyeceğini anladı, kimsenin İslâm'ı kabul etmemesinden dolayı üzgün ve ümitsiz bir halde, Taif'ten ayrılarak Mekke'ye yöneldi.

Hz. Peygamber (a.s.), yaralı bir vaziyette ve güçlükle Tâif dışında Mekkelilere ait bir bahçeye sığınabildi. Bahçe, Bedir Gazvesi'nde (17 Ramazan H. 2, Cuma) Mekkeli müşriklerin safında öldürülecek olan Rebî'a b. Abdişems'in oğulları Şeybe ve Utbe'ye aitti.[426]

Aslen Irâk'ta Musul civarındaki Ninova şehrinden Hıristiyan bir köle olan Addâs, efendileri Şeybe ve Utbe'nin emriyle Hz. Peygamber'e (a.s.) bir tabak üzüm sundu. Hz. Peygamber (a.s.) "Bismillah" (Allah'ın adıyla) diyerek üzümü yemeye başlayınca bu Addâs'ın dikkatini çekti ve bu sözlerin buralarda söylenmediğini ifade etti. Hz. Peygamber (a.s.), Addâs'ın Ninovalı olduğunu öğrenince orasının Yunus b. Mettâ'nın (a.s.) memleketi olduğunu ve kendisinin de onun gibi bir peygamber olduğunu bildirdi. Bu konuşmadan müteessir olan Addâs, efendilerine rağmen Müslüman oldu. [427]

En önemli iki destekçisi Ebû Tâlib ve Hz. Hatice'nin (r.anha) vefatıyla şartların daha da kötüleşmesi ve himayesiz kalması nedeniyle Mekke'de barınamaz hale gelen Hz. Peygamber (a.s.), Tâif'te 10 gün veya bir ay kaldı.[428] Bu süre boyunca alaya alınan, taşlanan ve şehri terk etmeye mecbur bırakılan Hz. Peygamber (a.s.), Şeybe ve Utbe'nin bağında iki rekât namaz kıldıktan sonra şu ünlü kudsî duayla Allah'a yöneldi:

"İlâhî! Güç ve kuvvetimin zayıflığıyla, çare ve imkânlarımın kısıtlılığıyla, insanların gözünde ifade ettiğim kişiliğimin önemsizliğiyle San'a sığınıyorum.

Ey Merhametlilerin En Merhametlisi! Sen sıkıntıya ve zulme uğrayanların Rabbisin. Sen benim Rabbimsin. Beni kimlere emanet ediyorsun? Bana sert ve kaba davranan bir yabancıya mı? Yoksa davamda bana üstün kılacağın bir düşmana mı?

Sen'in katından bana bir gazap ve öfke olmadığı sürece, ben bu başıma gelenlere hiç aldırmayıp katlanırım. Ama Sen'in katından gelecek bir himaye her zaman çok daha hoştur.

---

[426] Addâs, Bedir Gazvesi'nde Mekkeli müşriklerin safında Hz. Muhammed'e (a.s.) karşı savaşmamaları için efendileri Şeybe ve Utbe'yi uyarmış ve onları vazgeçirmeye çalışmıştır.

[427] İbn Hişâm, II,60-62; İbn Sa'd, I,211; Belâzürî, *Ensâb*, I,273-274; Taberî, II,425,426; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,27-28; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,6-7; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,231-234; Süheylî, IV,23.

[428] (وَعَن ابْنِ سعد : كَانَت إِقَامَة النَّبِي صلى الله عَلَيْهِ وَسلم فِي الطَّائِف عشْرَة أَيَّام) Aynî, *Ümedetü'l-Kârî*, Dâr İhyâ Tirâsi'l-Arabî nşr. Beyrut. XV,142; Şâmî, II,438; Zürkânî (1996 n.), II,50.

İnecek gazabına ya da benim başıma gelebilecek öfkene karşı karanlıkları aydınlatan, dünya ve ahiretteki işleri düzene sokan Sen'in Nur'una sığınıp himaye talep ederim. Sen hoşnut oluncaya dek (benim tarafımdan) yapılacak tevbelere layıksın. Kuvvet ve kudret ancak Sen'dedir"

(اللّهُمّ إلَيْك أَشْكُو ضَعْفَ قُوّتِي، وَقِلّةَ حِيلَتِي، وَهَوَانِي عَلَى النّاسِ يَا أَرْحَمَ الرّاحِمِينَ أَنْتَ رَبّ الْمُسْتَضْعَفِينَ وَأَنْتَ رَبّي، إلَى مَنْ تَكِلُنِي؟ إلَى بَعِيدٍ يَتَجَهّمُنِي؟ أَمْ إلَى عَدُوّ مَلّكْته أَمْرِي؟ إنْ لَمْ يَكُنْ بك عَلَيّ غَضَبٌ فَلا أُبَالِي، وَلَكِنْ عَافِيَتُك هِيَ أَوْسَعُ لِي، أَعُوذُ بِنُورِ وَجْهِك الّذِي أَشْرَقَتْ لَهُ الظّلُمَاتُ وَصَلُحَ عَلَيْهِ أَمْرُ الدّنْيَا وَالآخِرَةِ مِنْ أَنْ تُنْزِلَ بِي غَضَبَك، أَوْ يَحِلّ عَلَيّ سُخْطُك، لَك الْعُتْبَى حَتّى تَرْضَى، وَلَا حَوْلَ وَلا قُوّةَ إلا بِك.)[429]

Hz. Âişe (r.anha), Peygamber'e (a.s.): Sana Uhud gününden daha çetin bir gün erişti mi? dedi. O (a.s.) da: Kavminden gelen birçok zorluklarla karşılaştım. En çetini Akabe günü[430] karşılaştıklarım idi. (Taif'e gidip) kendimi Abduyâlîl b. Abdikulâl oğluna arz ettiğimde de isteğimi kabul etmediler. Kederli bir hâlde yüzümün doğrusuna (Mekke'ye) dönmüştüm. Bu halim Karnu's-Seâlib mevkiine kadar devam etti. Burada başımı kaldırıp baktığımda beni gölgeleyen bir bulut gördüm. Buluta (dikkatle) baktığımda içinde Cibril gördüm. Cibril, bana: Allah, kavminin sana verdiği karşılığı ve dediklerini işitti, dedi. Allah, Dağlar Meleği'ni gönderdi. Kavmin hakkında ne dilersen ona emredebilirsin, dedi. Dağlar Meleği, bana nida edip selâm verdi. Sonra: Ey Muhammed! Cibril'in dediği hakikattir. Ne istersen emrine hazırım. Eğer şu iki yalçın dağı[431] Mekkelilerin üzerine kapamamı istersen (hemen kapayıvereyim!), dedi. Pey-

[429] İbn Hişâm, II,61-62; Zürkânî (1996 n.), II,63-65; *Tecrîd Tercemesi*, II,758-759.

[430] Akabe günü/günleri ile kastedilen, Hz. Peygamber'in (a.s.), bi'setten sonra; İslâm'a açık davet yıllarında, hicretten önceki yıllarda, hac mevsimlerinde, Mekke'de Mescid-i Harâm'a yaklaşık 3 km. uzaklıkta ve Mina hudutları içinde, Hac sırasında şeytan taşlanan Cemerât bölgesinde, Cemre-i Akabe ismiyle anılan büyük şeytanın taşlandığı yere yakın etrafı tepelerle çevrili küçük, kuytu bir vadi Arap kabilelerine İslâm'ı arz etmesidir. Akabe biatleri de Hz. Peygamber'in (a.s.) hac mevsimlerinde İslâm'a davet, kendisine ve ashabına himaye bulmak amacıyla yaptığı faaliyetlerin bir parçasıdır (Alî el-Karî –v. 1014-, *Mirkâtü'l-Mefâtîh Şerh Mişkâti'l-Mesâbîh*, Dârü'l-Fikr nşr. Beyrut 1422/2002, IX,3740). Hadîsin metninden, Taif Seferi'nin de Hz. Peygamber'in (a.s.) hac mevsimlerinde Arap kabilelerine İslâm'ı arz ve destek arayışının bir parçası olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

[431] Rivâyetteki: الأخْشَبَيْن kelimesi, büyük kaya bloklarından oluşan yalçın her dağ (والأخشبُ كُلُّ جبل خَشِن غليظ الحجارة) gibi Mekke'yi kuşatan Ebû Kubeys ve Kuaykıan Dağı'na bakan el-Ahmer Dağı'nı da ifade eder (İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "خشب" md). Hadîs şerhlerinde başka izahlar da yapılmıştır. İbn Abdilber'in aşağıda nakledilen hadîse yaptığı şerh gibi. İbn Abdilber'e göre, bu hadîs peygamberlerin ve salih insanların makam ve meskenleri ile teberrük etmeye delildir (وفي هذا الحديث دليل على التبرك بمواضع الأنبياء والصالحين ومقاماتهم ومساكنهم وإلى هذا قصد عبد الله بن عمر بحديثه هذا والله أعلم) (*et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî – Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî, Kurtuba Müessesesi nşr. XIII,66). Hadîs şöyledir: Muhammed b. İmrân'dan (r.a.), o da babasından, dedi ki: Ben Mekke yolunda bir suyolunda konaklarken, bana Abdullah b. Ömer geldi ve dedi ki: "Neden bu suyolunda konakladın?" Dedim ki: "Gölgesinden faydalanmak istedim". "Bundan başka bir yer var mıdır?" dedi. "Hayır" dedim. Dedi ki: "Ben Allah'ın Resûlü (a.s.) şöyle buyurduğunu duydum: "Mina'nın iki küçük dağı arasında bulunursan, -eliyle doğuya doğru işaret etti- orada adına es-Sirar denilen bir vadi vardır. O vadide, altında yetmiş peygamberin yattığı bir ağaç vardır" (مُحَمّد بْن عِمْرَانَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: عَدَلَ إلَيّ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، وَأَنَا نَازِلٌ تَحْتَ سَرْحَةٍ بِطَرِيقِ مَكّةَ، فَقَالَ لِي: مَا أَنْزَلَكَ تَحْتَ هَذِهِ السّرْحَةِ؟ فَقُلْتُ: أَرَدْتُ ظِلّهَا، فَقَالَ:

gamber: Hayır (onların helak olmalarını istemem)! Bilakis, Allah'ın, onların nesillerinden, yalnız Allah'a ibadet edecek, O'na hiçbir şeyi şerik koşmayacak kimseler çıkarmasını ümit ederim" (بَلْ أَرْجُو أَنْ يُخْرِجَ اللهُ مِنْ أَصْلَابِهِمْ مَنْ يَعْبُدُ اللهَ وَحْدَهُ لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا) buyurdu.[432] "Âlemlere rahmet olarak gönderilen"[433] Peygamber Efendimiz (a.s.) birçok hadîsinde "müminin lanet[434] edici olmadığını" (لَا يَكُونُ الْمُؤْمِنُ لَعَّانًا)[435] bildirdiği gibi kendisinin de (a.s.) "lanet edici değil bütün âlemlere rahmet peygamberi" (إِنِّي لَمْ أُبْعَثْ لَعَّانًا وَإِنَّمَا بُعِثْتُ رَحْمَةً)[436] olarak gönderildiğini bildirmiştir.

Tâif yolculuğu dönüşü, Resûl-i Ekrem (a.s.), yol arkadaşı Zeyd b. Hârise (r.a.) ile birlikte Mekke'ye girebilmek için bir hâmî ararken bir süre Hirâ Mağarası'nda kalmıştır. Hz. Peygamber'in (a.s.) himaye talep ettiği Ahnes b. Şerîk kendisinin hâlîf olduğunu; halîf olanın himaye veremeyeceğini, Süheyl b. Amr el-Kureşî el-Âmirî de Benî Âmir'in Benî Ka'b'a himâye veremeyeceğini bildirmiştir. Hz. Peygamber (a.s.), himaye istediği üçüncü kişi olan Kureyşli Benî Nevfel'in müşrik reisi Ebû Vehb Mut'im b. Adî b. Nevfel b. Abdimenâf en-Nevfelî el-Kureşî'nin (v. Safer H. 2) himayesinde Mekke'ye girebilmiştir.[437] Hz. Peygamber (a.s.) ile Mut'im b. Adî'nin soyu Abdümenâf'ta birleştiği için amca oğulları sayılırlar. Bundan dolayı Hz. Peygamber (a.s.): "Ey amcacığım! Bana himaye ver, tâ ki Beyt'i (Kâbe'yi) tavaf edeyim" (يا عماه أجرني حتى حَتَّى أطوف حول البيت)[438] şeklindeki sözlerinde olduğu gibi Mut'im'e "amca" diye hitap ederdi. O dönemde, himaye vermek hakkına sahip birsinin teminat vermesi neticesinde Kâbe'yi tavaf edebilmek, Mekke'de serbest dolaşım hakkına sahip olmak demekti.

هَلْ غَيْرُ ذَلِكَ؟ قُلْتُ: لا لي، قَالَ سمعت رَسُولُ الله - صلى الله عليه وسلم - يقول: إِذَا كُنْتَ بَيْنَ الأَخْشَبَيْنِ مِنْ مِنًى -وَنَفَخَ بِيَدِهِ نَحْوَ الْمَشْرِقِ- فَإِنَّ هُنَالِكَ وَادِيًا يُقَالُ لَهُ: السَّرَرُ بِهِ شجرة سُرَّ تَحْتَهَا سَبْعُونَ نَبِيًّا (Rudânî, *Cem'ü'l-Fevâid*, el-Hac, hadîs no: 3675).

[432] Buhârî, *"Bed'i'l-Halk"*, 59/7. İkrime b. Abdillâh el-Medenî'nin (21-105/642-723 [?]) rivâyetine göre ise Resûlullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: (Tâif Seferi dönüşü) "Cibril bana gelip: Ey Muhammed! Rabbin sana selam söylüyor. Bu, dağlardan sorumlu melektir. Onu gönderip senin emrin dışında hareket etmemesini emretti" dedi. Dağlardan sorumlu melek, ona (a.s.): "İstersen dağı onların üzerine kapatayım veya dilersen onları yerin dibine geçireyim" dedi. Resûlullah (a.s.): "Ey dağlardan sorumlu melek! Aksine ben onlar için mühlet istiyorum. Belki onların neslinden "lâ ilâhe illallah" diyen kimseler çıkar" karşılığını verdi. "Dağlar(dan sorumlu) melek: "Sen, Rabbinin isimlendirdiği gibi raûf (şefkatli) ve rahimsin (merhametlisin)!" (et-Tevbe 9/17) dedi (Şâmî, IV,440).

[433] el-Enbiya 21/107.

[434] Lanet, Allah'ın bağış ve merhametinden uzak olma anlamında bir terimdir. Sözlükte "kovmak, uzaklaştırmak, iyilik ve faydadan mahrum bırakmak" anlamındaki la'n kökünden türemiş bir isim olup dinî bir terim olarak Allah'ın bağış ve merhametinden uzak bırakılmayı ifade eder (M. K. Yaşaroğlu, *"Lanet"*, DİA, XXVII,101).

[435] Ebû Bekir Muhammed b. Harun er-Rûyânî (v. 307), *Müsnedü'r-Rûyânî*, thk. Eymen Ali Ebû Yemânî, Kahire 1416, II,398.

[436] Ebû Bekir b. Ebî 'Âsım eş-Şeybânî (v. 287), *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmet el-Cevâbire, Riyad 1411/1991, III,125.

[437] İbn Hişâm, II,20-21; İbn Sa'd, I,211-212; İbn Habîb, s. 11; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 151; Belâzürî, *Ensâb*, I,299; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,27-28; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,234.

[438] Belâzürî, *Ensâb*, IX,397.

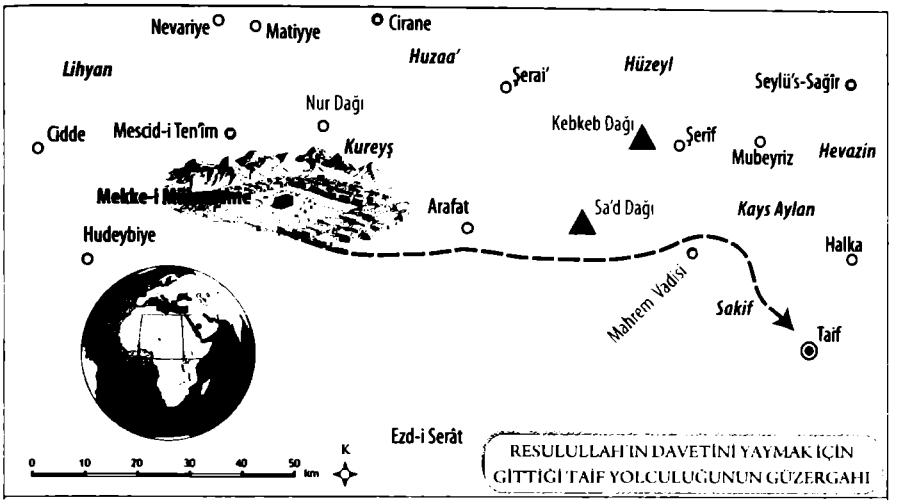

Harita 13: Resûlullah'ın (a.s.) Tâif Seferi Güzergâhı[439]

Siyer-megâzî ulemâsının olay sıralaması ile başka bazı rivâyetlerden anlıyoruz ki; Tâif'te aradığı desteği bulamayacak olan Hz. Peygamber (a.s.), Mekke'de şartların ağırlaşması üzerine İslâm'a davet etmek, yardım ve koruyuculuk elde etmek için hac mevsiminde Mekke'ye gelen kabilelere daha çok yönelmiştir.[440]

Zeyd b. Hârise el-Kelbî (r.a.)

Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen tek sahabe[441] olan Hz. Zeyd'in (r.a.) babası Hârise b. Şerâhîl;[442] annesi Tay dağlarında ikamet eden[443] -Tay'ın Benî Ma'n kolundan- Su'dâ bint Sa'lebe'dir. O Fil Vakası'ndan on yıl sonra dünyaya gelmiştir.[444]

Bir görüşe göre Hz. Peygamber (a.s.), ona Zeyd ismini vermiştir. Bunun nedeni, Kureyş'in atası, Hz. Peygamber'in (a.s.) beşinci kuşaktan dedesi ve çok sevip sayılan Kusay'ın asıl isminin Zeyd olmasıdır.

[439] el-Mağlûs, *Siyer Atlası*, s. 136.
[440] Bkz. İbn Hişâm, II,63; Taberî, II,429,431; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,257; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,171; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,220.
[441] el-Ahzâb 33/37.
[442] Kahtânî Kudâa'nın Benî Kelb kolundan olan Hz. Zeyd'in soy silsilesi şöyledir: Zeyd b. Hârise b. Şerâhil b. Ka'b b. Abdiluzza b. İmrülkays b. en-Nu'mân b. Âmir b. Abdivudd b. Avf b. Kinâne b. Bekir b. Avf b. Uzre b. Zeydullât b. Rufeyde b. Sevr b. Kelb b. Vebre b. Tağlib b. Hulvân b. İmrân b. el-Hâf b. Kudâa. Bkz. İbn Sa'd, III,40; Belâzürî, *Ensâb*, II,107; Ek 1: Şema 3.
[443] Belâzürî, *Ensâb*, II,118.
[444] Belâzürî, *Ensâb*, II,111. Temrîz siygasıyla nakledilen bir görüşe göre Hz. Peygamber (a.s.), Zeyd b. Hârise'den on değil yirmi yıl daha büyüktür. Bkz. İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,545. Bu rivâyet, Zeyd b. Hârise'nin 50 veya 55 yaşında Mûte Savaşı'nda Cemâziyelevvel H. 8'de şehit edilmesiyle çelişir.

Su'dâ bint Sa'lebe, oğlu Zeyd'i dayıları Benî Ma'n'a götürdü. O sıralarda -Kahtânî Kudâa'dan- Kayn b. Cisroğulları'na mensup bir grup süvari, Su'dâ bint Sa'lebe'nin akrabalarından Benî Ma'n'a ait bazı evlere baskın yaptı ve Zeyd'i (r.a.) de kaçırdı. Zeyd (r.a.), o sıralarda, ergenlik çağına yaklaşmış[445] [veya sekiz yaşında] bir çocuktu. Baskıncılar, Zeyd'i (r.a.) köle diye Ukâz [veya Hubâşe Çarşısı'nda[446]] satışa çıkardılar.

[Başka bir rivâyete göre ise Zeyd (r.a.), babasından miras kalan develeri bir gruba kiraya verdi ve onlarla Ukâz Çarşısı'na geldi, söz konusu grup tarafından ihanete uğrayarak köle olarak satıldı.[447]]

Hâkim b. Hizâm da halası Hz. Hatîce (r.anha) için Zeyd'i (r.a.) 400 veya 600 dirheme satın aldı. Hz. Hatîce (r.anha), evlilikleri sırasında Hz. Peygamber'e (a.s.) Zeyd'i (r.a.) hediye etti.[448]

Hacıların haber vermesi neticesinde, Zeyd'in izini bulan babası Hârise, kardeşi Ka'b ile birlikte yanlarına fidye alarak Mekke'ye geldi ve oğlunu Hz. Peygamber'den (a.s.) istedi. O (a.s.), kendisini veya ailesini seçmek konusunda Zeyd'in (r.a.) serbest bırakılmasını teklif etti. Zeyd (r.a.), ailesini bulmasına rağmen, hüsnü muamelesi ve üstün ahlâkı sebebiyle onu (a.s.) tercih etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) da Zeyd'i (r.a.) azat edip evlat edindi. Zeyd'in ailesi de oğulları hakkında endişelerinin yersiz olduğunu anlayınca Mekke'den Hz. Peygamber'e (a.s.) müteşekkir olarak ayrıldılar. Bu olaylar, bi'setten önce oldu.

Zeyd'in (r.a.) evlatlık durumu Hz. Peygamber'in (a.s.) Medine'ye hicretinden sonra, şu meâldeki âyetin inişine kadar devam etti: *"Onları (evlât edindiklerinizi) babalarına nisbet ederek çağırın. Allah yanında en doğrusu budur. Eğer babalarının kim olduğunu bilmiyorsanız, bu takdirde onları din kardeşleriniz ve görüp gözettiğiniz kimseler olarak kabul edin. Yanılarak yaptıklarınızda size vebal yok; fakat kalblerinizin bile bile yöneldiğinde günah vardır. Allah bağışlayandır, esirgeyendir".*[449]

Zeyd b. Hârise (r.a.), hayatı boyunca beş evlilik yapmıştır. Şöyle ki: Hz. Peygamber'in (a.s.) dadısı Ümmü Eymen Bereke,[450] Câhiliye devrinde Yesribli (Medine) Haz-

[445] Belâzürî, *Ensâb*, II,107,118.
[446] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,545; Süheylî, II,290.
[447] Belâzürî, *Ensâb*, II,118.
[448] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,546; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,563. Başka bir rivâyete göre Zeyd'i Mekke'de el-Bathâ' denilen yerde gören Resûlullah (a.s.), eşine haberdar ederek ve onun parasıyla Zeyd'i satın aldı (İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,336). Diğer bir rivâyete göre Hz. Peygamber (a.s.), Hz. Hatîce (r.anha) adına ticaret yaparken ve onun (r.anha) için Zeyd'i Suriye'den satın aldı (Belâzürî, *Ensâb*, II,108). İbn Hişâm ise Zeyd'i bir grup köle ile birlikte Suriye'den getirenin Hakîm b. Hizâm olduğunu kaydeder. Hakîm b. Hizâm, halası Hz. Hatîce'den (r.anha) kendisine kölelerden birisini seçmesini istedi; o (r.anha) da Zeyd'i seçti (Süheylî, II,290-292).
[449] el-Ahzâb 33/5; Süheylî, II,290-292.
[450] Ümmü Eymen için bkz. Hz. Peygamber Devri Kronolojisi, Mekke Dönemi, A. Peygamberlik Öncesi Olayları'ndan "Âmine Hatun'un Vefatı" başlığına.

rec kabilesinden Ubeyd b. Zeyd[451] [veya Amr[452]] ile Mekke'de evlendi ve kocasının memleketi Yesrib'e/Medine'ye yerleşti. Ubeyd el-Hazrecî vefat edince Ümmü Eymen Mekke'ye döndü. Bu evlilikten, -Huneyn Savaşı'nda (Şevvâl H. 8) şehit olan- Eymen doğdu.

Hz. Peygamber (a.s.), Zeyd'i (r.a.) -Ubeyd el-Hazrecî'nin vefatı üzerine dul kalan- (1) Ümmü Eymen ile evlendirdi. Evlilik, Zeyd'in ergenlik çağından sonra[453] veya bi'setten sonra[454] oldu. Bu evlilikten Üsâme (er-Redif) doğdu. Evlendiklerinde Ümmü Eymen, yaşça Zeyd'den büyüktü.

İslâm'ı ilk kabul eden dört kişiden biri olan Zeyd b. Hârise (r.a.),[455] ashâbın ileri gelenlerindendi. Resûlullah'ın en çok sevdiği şahıslardan biri olması sebebiyle ashab arasında "el-Hubb" (Zeydü'l-Hubb: sevgili Zeyd) diye anılırdı. Zeyd'in (r.a.) büyük kardeşi Cebele ve babası Hârise de Müslüman oldular.

Cebele'nin, kendisine faydalı bir şey öğretmesini istemesi üzerine; Hz. Peygamber (a.s.), yatağına girdiği zaman uyumadan önce el-Kâfirûn Sûresi'ni okumasını tavsiye etmiştir.[456]

Zeyd b. Hârise (r.a.) Medine'ye hicret edince Külsûm b. Hidm'in (veya Sa'd b. Hayseme'nin) evine misafir oldu. Zeyd b. Hârise (r.a.) Mekke Muâhâtı'nda Hz. Hamza (r.a.) ile, Medine Muâhât'ında ise Useyd b. Hudayr el-Evsî ile kardeş oldu.

Hz. Peygamber (a.s.), halası Ümeyme bint Abdilmuttalib'in kızı (2) Zeyneb bint Cahş ile Zeyd b. Hârise'yi (r.a.) Medine'ye hicretten sonra[457] evlendirdi. Aralarında ortaya çıkan geçimsizlikten dolayı, Hz. Zeyd, Zeyneb bint Cahş'ı boşadı. Bundan sonra Zeyd (r.a.), (3) Ümmü Gülsûm bint Ukbe b. Ebî Muayt'la evlendi[458] ve bu evlilikten küçük yaşta vefat eden Zeyd (r.a.) ile -Hz. Osman'ın (r.a.) gözetimindeyken vefat eden- Rukıyye doğdu.

Ümmü Külsûm bint Ukbe b. Ebî Muayt, muhâcir olarak Medine'ye geldi. Zübeyr b. Avvâm, Zeyd b. Hârise (r.a.), Abdurrahman b. Avf ve Amr b. Âs b. Vâil el-Kureşî es-Sehmî (v. 43/664) evlenmek üzere Ümmü Külsûm'a talip oldular. Ümmü Külsûm, anne bir kardeşi olan Hz. Osman'ın (r.a.) tavsiyesi üzerine Hz. Peygamber'le (a.s.) istişare

[451] Benî Hâris b. el-Hazrec'den Ubeyd b. Zeyd (İbn Sa'd, VIII,223; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,432). Ubeyd b. Zeyd el-Habeşî şeklinde bir kayıt da bulunmaktadır. Bkz. İbn Kesîr, IV,641.

[452] Belâzürî, *Ensâb*, II,112.

[453] Belâzürî, *Ensâb*, II,113,118.

[454] İbn Sa'd, VIII,223. Hz. Peygamber (a.s.) vefat ettiğinde Üsâme b. Zeyd'in (r.a.) 21 yaşında veya 21 yaşından birkaç ay daha küçük olduğuna dair olan rivâyet (Belâzürî, *Ensâb*, II,116) -eğer başka bir açıklaması yoksa- evliliğin bi'setten sonra olduğunu teyit eder.

[455] İslâm'ı ilk olarak Hz. Hatîce'nin (r.anha) kabul ettiği ittifakla kabul edilmiştir. Ondan sonra kimin (Hz. Ebû Bekir - r.a.-, Hz. Ali - r.a.- ve Zeyd b. Hârise - r.a.-) ilk olarak Müslüman olduğu ise ihtilaflıdır (İbn Sa'd, III,21-22, Taberî, II,392,398).

[456] İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,223,397-398.

[457] İbn Sa'd, VIII,101.

[458] İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,564.

etmesini istedi; o (a.s.) da Zeyd'le (r.a.) evlenmesini tavsiye etti. Zeyd (r.a.), daha sonra Ümmü Külsûm'ü de boşadı.[459]

Zeyd (r.a.), (4) Dürre bint Ebî Leheb ile evlendi ve fakat onu da boşadı, ardından ise Zübeyr b. Avvâm'ın (r.a.) kız kardeşi (5) Hind bint el-Avvâm ile evlendi.

Hz. Âişe'nin (r.anha) rivâyetine göre, -Peygamber Efendimiz'in (a.s.) tanınmış okçularından olan- Zeyd b. Hârise (r.a.) katıldığı bütün seriyyelerde komutan olmuştur. Zeyd, Medine'de kaldığı zamanlarda ise Hz. Peygamber'e (a.s.) vekalet etmiştir. [460]

Cinlerin Kur'ân-ı Kerîm'i Dinlemeleri

Konuyla ilgili rivâyetlerde işâret edilen tarihleri ve yerleri dikkate alarak meseleyi değerlendiren hâdis-siyer âlimleri ve şârihleri, insan türünün mevcudiyetinden önce, yakıcı ve her şeye nüfûz edici ateşten (nâr-ı semûm, mâric) yaratılan, duyularla idrak edilemeyen ve insanlar gibi ilâhî emirlere uymakla sorumlu tutulan- cinlerin mükerreren Hz. Peygamber'le (a.s.) muhatap oldukları sonucunu çıkarmışlardır.

Mesela şârihler, "cinlerin semâdan haber almalarına izin verilmemesi ve haber almak için semâya yükseldikçe üzerlerine ateş parçaları (شِهَابٌ: şahâp) atılması" hadîsinin siyakından hareketle cinlerin ilk gelişlerinin bi'setten sonra olduğunu belirtmişlerdir. İşte bu münasebetle cinler, olayın sebebini araştırıp tespit etmişler ve kavimlerine dönmüşlerdir. İslâm daveti yayılınca da gelip *Kur'ân* dinlemişler ve Müslüman olmuşlardır. Bu hâdise, iki hicret; yani Habeşistan ve Medine hicretleri arasında olmuştur. Cinlerin Hz. Peygamber'e (a.s.) gelip-gitmeleri Medine devrinde de devam etmiştir.

Hadîsçilere göre, Hz. Peygamber (a.s.) Tâif'e gitmeden iki sene önce, cinler *Kur'ân*'ı dinlemişlerdir. Mesela Buhârî, İbn Abbâs'tan şu rivâyeti nakleder: "Peygamber (a.s.) ashâbından birkaç kişi ile birlikte Ukâz Çarşısı'na gitmek üzere yola koyuldu. O tarihte cinler semâdan haber almaktan alıkonuluyor, haber almak için semâya yükseldikçe üzerlerine ateş parçaları atılıyordu.

Semâdan kovulan cinlere: 'Neden hiçbir haber getirmiyorsunuz?' diye soruldu.

Onlar da: 'Semâdan haber almaktan alıkonulduk; üzerimize ateş parçaları atıldı' dediler.

Bunun üzerine birbirlerine: 'Sizinle semânın haberi arasına giren; yeni vuku bulmuş bir şeydir. Yeryüzünün doğusunu ve batısını dolaşın, sizinle semânın haberi arasına giren şeyi öğrenin' dediler.

---

[459] Ümmü Gülsûm, Zeyd'den sonra, sırasıyla Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvâm ve Amr b. 'Âs'la evlenmiştir.

[460] Belâzürî, *Ensâb*, II,113; Zeyd b. Hârise için bkz. İbn Sa'd, III,40-47; Halîfe b. Hayyât, s. 51-52; Belâzürî, *Ensâb*, II,107-117; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,544-549; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,335-339; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,563-564; Zürkânî (1996 n.), III,340-341.

Tihâme yolunu tutan yedi veya dokuz kişilik bir grup cin, o sırada Ukâz Çarşısı'na gitmek üzere Nahle'de bulunan ve ashâbına sabah namazını kıldıran Resûlullah'a (a.s.) rastladı. Cinler sabah namazında okunan *Kur'ân*'ı işitince dinlemeye koyuldular ve: 'Bizimle semânın haberi arasına giren budur' deyip kavimlerine döndüler: 'Ey kavmimiz! Bizi doğru yola götüren, hayrete düşüren bir *Kur'ân* dinledik, ona inandık. Biz Rabb'imize hiçbir şeyi ortak koşmayacağız' dediler. Bunun üzerine: *'De ki: Cinlerden bir topluluğun Kur'ân'ı dinlediği bana bildirildi*[461] (meâlindeki) sözlerle başlayan âyetler indirildi".[462]

İbn İshâk, Vâkıdî ve İbn Sa'd gibi siyer-megâzî alimlerine göre, Resûlullah'ın (a.s.) Tâif'ten Mekke'ye dönerken Nahle-i Yemâniyye (نَخْلَة الْيَمَانِيَّة) denilen yerde konaklamış, geceleyin el-Cin Sûresi'ni okurken Nesîbîn'den[463] gelen yedi cin kendisini dinlemiştir.

el-Cin Sûresi'nin ilk âyetleri (1-9) meâlen şöyledir: *"(Resûlüm!) De ki: Cinlerden bir topluluğun (benim okuduğum Kur'ân'ı) dinleyip de şöyle söyledikleri bana vahyolunmuştur: Gerçekten biz, harikulade güzel bir Kur'ân dinledik. Doğru yola iletiyor, ona iman ettik. (Artık) kimseyi Rabbimize asla ortak koşmayacağız. Hakikat şu ki, Rabbimizin şanı çok yücedir. O, ne eş ne de çocuk edinmiştir. Doğrusu bizim beyinsiz olanımız (iblis veya azgın cinler), Allah hakkında pek aşırı yalanlar uyduruyormuş. Hâlbuki biz, gerek insanlar gerekse cinler Allah hakkında asla yalan söylemezler, sanmıştık. Şu da gerçek ki, insanlardan bazı kimseler, cinlerden bazı kimselere sığınırlardı da, onların taşkınlıklarını arttırırlardı. Onlar da sizin sandığınız gibi, Allah'ın hiç kimseyi tekrar diriltmeyeceğini sanmışlardı. Doğrusu biz (cinler), göğü yokladık, fakat onu sert bekçilerle, alev huzmeleriyle doldurulmuş bulduk. Hâlbuki (daha önce) biz onun bazı kısımlarında (haber) dinlemek için oturacak yerler (bulup) oturuyorduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse, kendisini gözetleyen bir alev huzmesi (شِهَابًا)*[464] *buluyor".*

Yine Vâkıdî, bu olayla ilgili olarak el-Ahkâf Sûresi'nin 29. âyeti ve devamındaki birkaç âyetin indiğini ve Resûlullah'ın (a.s.) Nahle'de birkaç gün kaldığını rivâyet etmiştir.[465] Âyetler meâlen şöyledir: *"Hani cinlerden bir gurubu, Kur'ân'ı dinlemeleri için sana yöneltmiştik. Kur'ân'ı dinlemeye hazır olunca (birbirlerine): 'Susun' demişler, Kur'ân'ın okunması bitince uyarıcılar olarak kavimlerine dönmüşlerdi. (Kur'ân'ı dinle-*

[461] el-Cin 72/1-9.

[462] Buhârî, *"Ebvâbi Sifati's-Salât"*, 10/24; Zürkânî (1996 n.), II,60-61. İbn Abbâs'ın (r.a.) naklettiği rivâyet sahâbe mürselidir. Zira İbn Abbâs (r.a.) olayla ile ilgili rivâyeti işitmiş, olaya tanık olmamıştır. Çünkü İbn Abbâs (r.a.), hadîste zikredilen hâdiseden sonra, Müslümanlara uygulanan boykot yıllarında doğmuştur. Bkz. *Tecrîd Tercemesi*, II,756-767.

[463] Süheylî, eserinde Nesîbîn'den (نصيبين بالفتح ثم الكسر ثم ياء علامة الجمع الصحيح) gelen cinlerin isimlerini kaydetmiştir (*er-Ravd*, II,197). Nesîbîn, el-Cezîre'de meşhûr bir beldedir. Eser ulemâsının naklettiği bir rivâyete göre, burası, isrâ gecesi, Resûlullah'a gösterilmiş; o (a.s.) da sularının tatlılığı, meyvelerinin güzelliği ve yağmurunun bolluğu için Allah'a dua etmiştir (*er-Ravd*, IV,31; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV,231 (eş-Şâmile). Çoğu ulemâya göre, Nesîbî'nin Yemen'de olduğunu söylemek (Makrizî -Katar n.-, I,27) bir yanılgıdır (Zürkânî -1996 n.-, II,56-57). Günümüzde Türkiye'mizin Güneydoğu Anadolu bölgesinin Mardin ilinin bir ilçesidir ve Nusaybin olarak bilinmektedir.

[464] Ayrıca bkz. el-Hicr 15/18; es-Saffât 37/10.

[465] İbn Sa'd, I,211-212; Taberî, II,428; Kastallânî, *el-Mevâhib*, 270,271.

yip kavimlerine döndüklerinde:) Ey kavmimiz! Dediler, doğrusu biz Musa'dan sonra indirilen, kendinden öncekini doğrulayan, hakka ve doğru yola ileten bir kitap dinledik. Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun. Ona iman edin ki Allah da sizin günahlarınızı kısmen bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun".[466]

İbn Habîb ve İbn Abdilber'e göre, Resûlullah (a.s.) Tâif'ten döndükten üç ay sonra Nesîbîn cinleri gelip ona (a.s.) iman ettiler.[467]

Vâkıdî ve Ebû Nuaym'ın Ebû Ca'fer'den naklettikleri rivâyete göre ise cinler, Resûlullah'a (a.s.) bi'setin 11. yılında, Rebiülevvel ayında geldiler.[468]

Netice itibariyle İslâm inanç esaslarına göre Allah'a itaat etmekle yükümlü olan cinlerin, Hz. Peygamber'le (a.s.) birden fazla muhatap oldukları vakıaya daha uygundur.

45. İsrâ-Mirâç Mucizesi

Hicretten 8 ay önce, 27 Receb.[469]

Hz. Peygamber (a.s.), risâleti tebliğ ederken birçok zorluklarla karşılaştı. Hz. Peygamber'e (a.s.) iman edip etrafında toplanan ashabının büyük bir kısmı, kendi vatanlarını terk edip Habeşistan'a hicret etti. Hz. Peygamber (a.s.) Mekke'de kalan Müslümanlarla birlikte, üç yıl kadar süren şiddetli bir sosyo-ekonomik boykota uğradı, dar bir alanda kuşatma altında tutulup dünyadan ve hayattan tecrit edildi. Eşi Hz. Hatice'nin (r.anha) ve amcası Ebû Tâlib'in vefatıyla âdeta Hz. Peygamber'in (a.s.) kolu-kanadı kırıldı. İki kaybın meydana getirdiği büyük üzüntüden dolayı o yıla, senetü'l-hüzn (hüzün senesi) denildi. Nihâyet Hz. Peygamber'in (a.s.) Tâif'te himaye araması da sonuçsuz kaldı. Bütün bu olumsuzluklara rağmen o (a.s.), insanları hiçbir menfaat gözetmeksizin tevhide çağırmaya, sarsılmaz bir kararlılıkla devam etti. Resûlullah (a.s.) böyle bir durumdayken isrâ ve miraç denilen ilâhî mükâfata mazhar oldu.[470]

Ebu'l-Fadl b. Nâsır, İbnü'l-Cevzî ve Abdülğanî b. Abdilvâhid el-Makdisî'ye göre hicretten 8 ay önce, 27 Receb'de vuku bulan[471] isrâ ve miraç, Hz. Peygamber'e (a.s.) ihsan edilen bir mucizenin iki safhasıdır.[472]

İsrâ (إسراء) kelimesi mastar olup "gece yürümek ve yola gitmek" demektir.[473] "سرى" maddesinden türetilmiş kelimeler, *Kur'ân-ı Kerîm*'de *"Sen gecenin bir kısmında*

[466] el-Ahkâf 46/29-31. Âyetin beyanına göre cinler, Allah'ın yolunun davetçisi olan Hz. Muhammed'e (a.s.) kavimlerinin uymalarını isterken Allah'ın, günahlarının bir kısmını bağışlayacağını beyan etmişlerdir. Çünkü kul hakkıyla ilgili günahlar, hak sahibinin rızası olmadıkça bağışlanmaz.

[467] İbn Habîb, s. 11; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,27.

[468] eş-Şâmî, II,443 vd.

[469] İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,349; Zürkânî (1996 n.), II,71.

[470] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,119-120.

[471] İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ*, I,349; Zürkânî (1996 n.), II,71.

[472] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,249-251.

[473] (يقال سَرَى يَسْرِى سُرًى وأسرى يُسرى إسراء لُغَتان) M. Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercümesi*, VI,5796; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "سرى" md. Kelimenin dil açısından tahlili için bkz. Şâmî, III,8.

ailenle (yola çıkıp) yürü"[474] (فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ) gibi birçok âyette zikredilir.Terim olarakisrâ,Allah'ınakdiriyleHz.Peygamber'in(a.s.),Mekke'dekiMescid-iHarâm'dan[475] -çevresi mübarek kılınan- el-Mescidü'l-Aksâ'ya gece yolculuğu ile[476] götürülmesini ifade eder.[477]

Miraç, "yukarı çıkma, yükselme" anlamındaki urûc kökünden türemiş bir isim-i âlettir ve "yukarı çıkmak, yükselmek vasıtası/merdiven (سُلَّمٌ)" demektir.[478] "عرج" maddesinden türetilmiş kelimeler, *Kur'ân-ı Kerîm*'de gibi birçok âyette zikredilir. Hatta aynı kökten gelen ve me'rac kelimesinin çoğulu olan meâric kelimesi *Kur'ân-ı Kerîm*'in 70. sûresinin adıdır.[479]

Terim olarak miraç, keyfiyeti/nasıl olduğu *Kur'ân* ve sahîh *Sünnet* tarafından bildirilen, Hz. Peygamber'in (a.s.) İlahî Huzura kabulünü ifade eder.

Kur'ân-ı Kerîm'de el-İsrâ (17/1) ve en-Necm (53/1-18) sûrelerinde anlatılan isrâ ve miraç mucizesi en az kırk beş sahabenin -tevatür derecesine varan- rivâyetleriyle sabittir.[480]

---

[474] Hûd 11/81; Tâ Hâ 20/77; eş-Şuarâ 26/52; el-Hicr 15/65; ed-Duhân 44/23.

[475] Bazı rivâyetlerde isrâ-miraç vesilesiyle şakk-ı sadr'dan bahsedilir. Kâdı İyâz'a göre, Resûlullah'ın (a.s.) göğsünün yarılması hâdisesi, onun (a.s.) çocukluğunda, peygamberlikten önce olmuştur. Bu olay, güvenilir birçok muhaddisin rivâyet ettiği üzere, isrâ hâdisesinden tamamen ayrı bir olaydır. Bkz. *Şifâ-i Şerîf*, çev. M. Y. Kandemir, İstanbul 1433/2012; I,376-378.

[476] İsrâ ve miracın, sadece ruhla mı yoksa ruh ve bedenle mi meydana geldiği konusunda üç görüş bulunmaktadır: 1- Bazıları, peygamberlerin rüyalarının gerçek ve vahiy olduğunu kabul etmekle beraber, miracın sadece ruhla; yani uykuda meydana geldiğini dile getirmişlerdir. 2- Ashap ve tabiinin büyük çoğunluğu, miracın uyanıkken, ruh ve bedenle meydana geldiğini kabul etmiştir. Doğru olan da budur. Bu görüşü benimseyen ashab-ı kiram: Abdullah b. Abbas (r.a.), Cabir b. Abdillah (r.a.), Enes b. Malik (r.a.), Huzeyfe b. Yeman (r.a.), Hz. Ömer (r.a.), Ebû Hüreyre (r.a.), Malik b. Sa'sa'a (r.a.), Ebû Habbe el-Bedrî (r.a.), Abdullah b. Mesud (r.a.). Buhârî, *Sahîh*'nin isrâ babında ve Sa'îd b. Mansûr *Sünen*'inde İbn Abbas'ın, *"sana gösterdiğimiz o görüntüleri.... ancak insanlar için bir imtihan kıldık"* (وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ: el-İsrâ, 17/60) âyetinin tefsirinde, "buradaki görme olayı, bizzat gözün görmesidir ki, (sözü edilen görüntüler) Hz. Peygamber'e (a.s.) isrâ gecesinde gösterilmiştir" dediğini rivâyet etmişlerdir. Burada Sa'îd b. Mansûr, İbn Abbas'ın "Bu görme olayı, uykuda (rüyada) görme değildir" dediğini rivâyet etmiştir. İbn Hacer'e göre, burada görme olayının gözlere izafesi, kalp ile görmenin kastedilmediğini anlatmak içindir. Allah *Kur'ân*-ı Kerîm'de *"kalbi gördüklerini yalanlamadı"* (en-Necm, 53/11) âyetinde kalbin görmesini, *"göz kaymadı ve sınırı da aşmadı"* (Necm, 53/17) âyetinde ise gözün görmesini ispat etmiştir (eş-Şâmî, III,67). 3- Bazılarına göre ise miracın Beytülmakdis'e kadar olan kısmının bedenle ve uyanık iken, semalara yükseliş kısmı ruhla yapılmıştır (Kâdı İyâz, *Şifâ-i Şerîf*, çev. M. Y. Kandemir, İstanbul 1433/2012; I,393 vd.).

[477] Bedreddin Mahmûd b. Ahmed el-Aynî (762-855/1361-1451), *'Umdetü'l-Kârî Şerh Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut ts., Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî neşri, XVII,19,20.

[478] M. Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercümesi*, I,1014 "عرج" md.

[479] el-Hicr 15/14; . Sebe' 34/2; ez-Zuhruf 43/33; el-Hadîd 57/4; el-Meâric 70/4. *"Allah, gökten yere kadar her işi düzenleyip yönetir. Sonra (bütün bu işler) sizin sayageldiklerinize göre bin yıl tutan bir günde O'nun nezdine çıkar"* es-Secde 32/5 "Birgün" diye belirtilen zarfın, mealde verildiği şekilde sadece ikinci cümleye bağlanması mümkün olduğu gibi, bunun, ayette geçen her iki yüklemle "yönetir" ve "çıkar" fiilleriyle alakalı olduğu görüşü de vardır. Bazı müfessirlere göre, Allah'ın katında bir günün insanların sayageldikleriyle ne kadar bir süreye karşılık olduğu, sabit bir husus değildir; nitekim Meâric suresinde (70/4) bu sürenin elli bin yıl olduğu belirtilmiştir. Bazı müfessirlere göre ise, "bin yıl", "elli bin yıl" gibi ifadeler kinaye türündendir, yani sürenin uzunluğunu anlatmak içindir.

[480] İsrâ-miraç ile ilgili rivâyetlerin ortak noktası bu mucizenin mutlak manada meydana gelmiş olmasıdır. İsrâ-miracı rivâyet eden sahabenin bir kısmının isim listesi için bkz. eş-Şâmî, III,76; Zürkânî

İsrâ ve miracın gerçekleştiği hususunda, Ehl-i Sünnet âlimleri arasında ihtilaf yoktur. İsrâ ve miraç mucizesi ile ilgili bazı ihtilaflar, bu muazzam vakıanın aslına değil, tafsilât ve teferruatına dairdir.[481]

Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî (654-745/1256-1344) gibi müfessirlere göre Mekkeli müşrikler, isrâ hadisesini haber veren Hz. Peygamber'i (a.s.) yalanladılar. Allah, onu (a.s.) teyit için: *"Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir"* meâlindeki âyeti indirdi.[482]

İsrâ ve miraçta yaşadığı hâdiseler, Resûlullah'ın (a.s.) en üstün fazilete sahip olduğunun delilidir. O (a.s.), Mescid-i Aksâ'da peygamberlere imam oldu, meleklerle görüştü, Sidretü'l-Müntehâ'ya (سدرة المنتهى)[483] götürüldü, İlâhî Huzur'a kabul edildi ve Allah'ın büyük icraatına tanık oldu.[484]

İlâhî kudretin, yaratılıcılığını ve icraatını tefekkür edip idrak eden bir aklıselim, isrâ-miraç mucizesini büyük bir coşkuyla kabul eder.

Evet, hesaplanamayan büyüklüğüyle birlikte yarıçapı 46 milyar ışık yıl olduğu tahmin edilen evreni,

Yapıları ve büyüklükleri türlü türlü olan sayısız gök cisimlerini,[485]

Atomu ve atom altı parçacıklarını,

Saniyede 300 000 km kadar yol alan ışığı,

Âlem-i misâli, ruhu, zamanı, hayali, fikri ve benzeri varlık çeşitlerini yaratan ve yöneten nihâyetsiz bir kudrete sahip Allah'a, hiçbir şey ağır gelmez.

Rivâyetlerin bütünü göz önüne alındığında, isrâ ve mi'racın aynı gecede gerçekleştiği ve Hz. Peygamber'in (a.s.) ilk önce Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya götürüldüğü anlaşılır.[486]

Kur'ân-ı Kerîm'de, el-Mescidü'l-Harâm tabiri on sekiz âyette zikredilir.[487] el-Mescidü'l-Harâm ifadesiyle -âyetlerde kelamın akışına ve konuya göre- (1) Kâbe, (2) Kâbe

(1996 n.), VIII,27.

[481] Kadı İyâz, s. 133,134; *Tecrîd Tercemesi*, X,58; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,134.

[482] el-İsrâ 17/1; eş-Şâmî, III,4.

[483] en-Necm 53/14.

[484] Kadı İyâz, s. 133,134.

[485] Dünya kendi etrafında, ay ile birlikte güneş etrafında, dünya ve diğer gezegenleriyle birlikte güneş sistemi kendi etrafında, güneş sistemi başka sistemler etrafındaki dönüşleri, güneş sisteminin dâhil olduğu saman yolu galaksisinin muhtelif hareketleri, hepsi *Kur'ân-ı Kerîm*'in: *"Ne güneş aya yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzerler"* (لا الشَّمْسُ يَنبَغِي لَهَا أَن تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ) âyetini (Yâsîn 36/40) tefsir eder.

[486] S. S. Yavuz, "*Mi'rac*", DİA, XXX,132-133.

[487] el-Bakara 2/114,149,150,191,194,196,198,217; el-Mâide 5/2,97; el-Enfâl 8/34; et-Tevbe 7,19,28;

ve yakın çevresinden oluşan mescit, (3) Mekke şehri veya (4) üçünü de kapsayan Harem bölgesi kastedilir.

Sözlükte "yasaklanmış, korunmuş, dokunulmaz" manasına gelen harem kelimesi semaî bir mastardır ve Kâbe'yi kuşatan sınırları belirli bir bölgeye alem; yani özel isim olmuştur. Aynı isim, bir takım dokunulmazlıklarla donatılmış olan ve sınırları Hz. Peygamber (a.s.) tarafından çizilen Medine ve çevresi için de kullanılır. Hz. Peygamber (a.s.): "Mekke İbrahim'in, Medine benim haremimdir" (مَكَّةُ حَرَمُ إبراهيم والمدينةُ حَرَمي) buyurmuştur. Bu bölgelere harem denilmesi, buralarda savaşın, zararlılar dışında canlıların öldürülmesinin ve bitki örtüsüne zarar verilmesinin yasaklanmasından ve bir takım dokunulmazlıklarla üstün kılınmasındandır. Harem ve harâm (حرام) kelimeleri eş anlamlıdır. Harem yer ismidir. Haram hem helâlin zıddı olup dinen yasaklanan şeylere denir. Aynı zamanda yer ismidir. Yani el-Mescidü'l-harâm[488] gibi tabirlerde harâm kelimesi, haccın eda edildiği ve hac yasaklarının geçerli olduğu, Kâbe'yi kuşatan, sınırları belirli bir bölgeye denir. Bu nedenle Mekke'ye el-Beledü'l-Harâm, Kâbe'ye el-Beytü'l-Harâm, çevresindeki mescide el-Mescidü'l-Harâm denilmektedir.[489]

Öyleyse isrâ ile ilgili rivâyetlerdeki: "Ben Mescid-i Harâm'da bulunduğum bir sırada", "Kâbe'de Hicr" veya "Hatîm" denilen yerde iken, "evimde bulunduğum bir sırada", "Ümmü Hânî'nin evinde" gibi ifadeler arasında bir çelişki yoktur. Çünkü İbn Abbâs'ın (r.a.) da belirttiği gibi Harem denilen bölgenin tamamı Mescid-i Haram'dır.[490]

Hz. Peygamber (a.s.) Cebrâil ile birlikte Mescid-i Aksâ'ya vardığında Burâk'tan (البراق) indi.[491] Cebrâil, Burâk'ı Mescid-i Aksâ'nın kapısına, yanına veya onun yakınında peygamberlerin bineklerini bağladığı bir halkaya veya kendisinin deldiği bir taşa bağladı.[492]

Peygamber Efendimiz (a.s.), Mescid-i Aksâ'da iki rekât namaz kıldı ve peygamberler topluluğuna imam oldu.[493]

Cebrâil, biri süt diğeri şarap dolu iki kap getirdi. Resûlullah (a.s.) süt dolu kabı seçince Cebrâil kendisine "fıtratı seçtin" dedi, ardından onunla (a.s.) birlikte dünya

---

el-İsrâ 17/1; el-Hac 22/25; el-Fetih 48/25,27.

[488] el-Mescidü'l-harâm tabiri, sıfat ve mevsuftan müteşekkildir. İlk kelime secde edilen yer manasına gelen ve bir ism-i mekân olan mescittir. İkinci kelime ise ism-i meful; yani haram kılınmış (muharrem) anlamına gelen haramdır.

[489] Mekke hareminin dışında kalan bölgeye ise Harem'deki yasakların buralardan kalkması sebebiyle "Hil" denilmiştir (S. Öğüt, *"Harem"*, DİA, XVI,127).

[490] (الحرم كله مسجد : والمراد بالمسجد الحرم لإحاطته بالمسجد والتباسه به . وعن ابن عباس). Bkz. Zamehşerî ve Fahreddîn er-Râzî, İsrâ Sûresi'nin ilk âyetinin tefsiri; eş-Şâmî, III,64.

[491] (وهي الدَّابة التي ركبها صلى الله عليه وسلم ليلة الإسراء . سُمّي بذلك لِسُرعة وثبة بَريقه . وقيل لسُرعة [البُراق] وفي حديث المعراج ذكر حركته شَبَّهَهُ فيهما بالبَرق) İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "برق" md.

[492] (فَسَارَ بِي حَتَّى أَتَيْتُ بَيْتَ الْمَقْدِسِ فَرَبَطْتُ الدَّابَّةَ بِالْحَلْقَةِ الَّتِي كَانَ يَرْبِطُ بِهَا الأَنْبِيَاءُ ثُمَّ دَخَلْتُ فَصَلَّيْتُ فِيهِ رَكْعَتَيْنِ) Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed İbn Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (159 -235/776-849), *Kitâbü'l-Megâzî*, thk. Abdülaziz b. İbrahim el-Ömerî, Riyad 1420/1999, s. 115,118,119-120; M. Öz - M. Uzun, *"Burâk"*, DİA, VI,417,418.

[493] Müslim, *İmân*, 259.

semasına yükseldi. Hz. Peygamber (a.s.), semaların her birinde sırasıyla Âdem (a.s.), Îsâ (a.s.), Yûsuf (a.s.), İdrîs (a.s.), Hârûn (a.s.) ve Mûsâ (a.s.) ile görüştü; nihâyet Beytülma'mûr'un[494] bulunduğu yedinci semada Hz. İbrâhim (a.s.) ile buluştu. Sidretü'l-müntehâ (سدرة المنتهى)[495] denilen yere vardıklarında, ilahi hüküm ve kararları yazan meleklerin kalemlerinin çıkardığı sesleri duydu.

Sözlükte "Arabistan kirazı denilen hoş gölgeli nebk ağacı" anlamındaki sidre ile "son nokta" anlamındaki müntehâ kelimesinden oluşan Sidretü'l-müntehâ (سِدرَةُ المُنتَهى: son noktada bulunan sidre), miraç gecesi Hz. Peygamber'in (a.s.) mazhariyeti dışında, büyük meleklerin ve peygamberlerin ötesine geçemediği, yaratılmışların ilminin ulaşabileceği son noktadır.[496] Hz. Peygamber (a.s.), miraç gecesi Cebrâil ile Sidretü'l-müntehâya kadar gitti ve Cebrâil'in daha ileriye gitmesine izin verilmediği için kâbe kavseyne (قاب قوسين)[497] olan yolculuğuna Refref (الرفرف)[498] ile devam etti.

Cebrail (a.s.), sınır işareti olan Sidre Ağacı'ndan sonra İlâhî Huzur'un eşiğine varıncaya dek izleyeceği yolu Hz. Peygamber'e (a.s.) tarif etti. *Kur'ân*'ın ifadesiyle,[499] aralarında sadece bir yayın iki ucu, hatta daha az bir mesafenin kaldığı İlâhî Huzur'a vardı. İlâhî Huzur'da, - Resûlullah'ın (a.s.) "göz aydınlığı" (جعلت قرة عيني في الصلاة) ve "müminin miracı" (الصلاة معراج المؤمن)[500] diye nitelediği- namazın teşehhüt bölümünde okuduğumuz tahiyyât da denilen şu konuşma gerçekleşti:

Resûlullah (a.s.) Allah'a karşı selam yerinde: "Bütün tâzimler, övgüler, mülkler, kavlî, bedenî ve malî ibadetler Allah'a mahsustur" (التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ) dedi.

Allah, bu kulluk arzına şöyle cevap verdi: "Ey Peygamber! Sana selâm olsun, Allah'ın rahmeti ve bereketi üzerine olsun" (السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ).

Resûlullah (a.s.), ilâhî selâmın ve yeryüzünde ilâhî selâmı temsil eden İslâmiyet'in, yalnızca kendisine değil ümmetinin bütün salihlerine şamil olması için bir dua

---

[494] A Küçük, "*Beytülma'mûr*", DİA, VI,94.

[495] Münteha kelimesi, mu'tel "نهى" fiiline iki harf ziyade edilerek (انتهى - منتهى - ينتهى) türetilmiştir. Mezidun fîh olan müntehâ vezni (1) :(افتعل-يفتعل-افتعال) ism-i meful, (2) ism-i mekân veya (3) mastar-ı mimi olarak gelebilir. Müntehâ kelimesi ismi-i mekân olması halinde, sidretü'l-müntehâ izafesi izafe-i beyan olur ve "yükselişin son noktası olan Sidre" (سدرة هي مكان انتهاء العروج) anlamına gelir. Münteha kelimesinin ism-i mekân olma ihtimali daha zahir olmakla beraber mastar-ı mimi olma ihtimali de mevcuttur. Eğer münteha kelimesi mastar-ı mimi kabul edilirse sidretü'l-müntehâ izafesi edna mülabese olur ve manası "سدرة ذات انتهاء" olur.

[496] (السِدر : شجرُ النبق . وسِدرَةُ المُنتهى : شجرة في أقصى الجنة إليها يَنتهي علْم الأولين والآخرين [ثم رُفعت إلى سِدرة المُنتهى] في حديث الإسراء (ولا يتعدّاها). İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "سدر" md.; S. Uludağ, "*Sidretü'l-müntehâ*", DİA, XXXVII,151.

[497] "*O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu*" (en-Necm 53/9).

[498] İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "رفرف" md. İ. Taşpınar, "*Refref*", DİA, XXXIV,534.

[499] en-Necm 53/9.

[500] Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyn el-A'rec en-Nîsâbûrî (v. 730/1329 [?]), *Ğarâibü'l-Kur'ân ve Reğâibü'l-Furkân*, thk. Zekeriya Umeyrân, Beyrut 1416/1996, I,114. Bu ibare, Fahreddîn er-Râzî ve İsmail Hakkı Bursevî tarafından da hadîs olarak nakledilmiştir.

mahiyetinde şöyle karşılık verdi "Selâm bize ve Allah'ın sâlih kullarına olsun" (السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللهِ الصَّالِحِينَ).[501]

Bu sohbetten hissedar olan Cebrâil: "أَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا اللهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ" dedi.[502]

Resûlullah (a.s.), bu muhavereyi *Kur'ân*'ın veya bir çocuğa yazının öğretilmesi gibi ashâbına öğretirdi.[503]

Miraç'ta Hz. Peygamber'e (a.s.) Bahşedilen Hediyeler

Allah, *Kur'ân-ı Kerîm*'in el-Bakara Sûresi'nin son iki âyetini (285-286) Resûlullah'a (a.s.) hediye etti. Allah, birliğine inanıp O'na ortak koşmayanların/şirke düşmeyenlerin ve Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğine inanan bütün Müslümanların, günahkâr olsalar da Cehennem'de bir süre cezalarını çektikten sonra affedilip kurtulacaklarını müjdeledi.[504] Böylece Allah, Resûlullah'ı (a.s.) taltif edip onurlandırdı.

Miraç vesilesiyle beşeriyete lütfedilen ve ilâhî bir hediye olan el-Bakara Sûresi'nin son iki âyeti meâlen şöyledir:

"Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de iman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. 'Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız. İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz, affına sığındık. Dönüş sanadır!' dediler. Allah bir kimseye ancak gücünün yettiği ölçüde sorumluluk yükler. Herkesin kazandığı (hayır) kendisine, yapacağı (şer) de kendisinedir.

---

[501] İmam Malik, el-Muvatta, *"Salât"*, 53; Buhârî, *"Ezân"*, 148, 150; Müslim, *"Salât"*, 55; İbn Mâce, *"İkâmetü's-Salât"*, 24; Ebû Dâvûd, *"Salât"*, 178; Nesâî, *"Salât"*, 15; *el-Evsat Li İbn Münzir*, II,5 (eş-Şâmile): "وقد اختلفوا في معنى التحيات" ile başlayan ibare. Söz konusu ibarelerin manaları için hadîs şerhlerine de bakılmalıdır.

[502] Buhârî, *"Ezân"*, 148, 150; Müslim, *"Salât"*, 55; Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahâmi'l-Kur'ân*, el-Bakara 2/285. âyetin tefsiri; Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semarkandî (294-373/906-983), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm (Bahrü'l-Ulûm*, Alâeddin Ali b. Yahyâ es- Semerkandî'nindir: v. 860/1456), thk. Ali Muhammed Muavviz ve diğerleri, Beyrut 1413/1993, I,240 (el-Bakara 2/285. âyetin tefsirinde); Fahreddîn er-Râzî el-Fâtiha'nın 7. âyetinin tefsiri; Fahrettin Atar, *"Teşehhüd"*, DİA, XL,563-564.

[503] (كَانَ رَسُولُ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- يُعَلِّمُنَا التَّشَهُّدَ كَمَا يُعَلِّمُنَا الْقُرْآنَ) Ebû Davud, *es-Sala*, teşehhüt babı; Trmîzî, *es-Sala*, teşehhüt babı. (سمعت ابن عمر يقول : كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يعلمنا التشهد كما يعلم المكتب الغلمان) Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî (v. 318/930 [?]), *el-Evsat fi's-Sünen ve'l-İcmâ' ve'l-İhtilâf*, IV,494 (eş-Şâmile).

[504] Hz. Âişe'den (r.anha) nakledilen bir hadîs meâlen şöyledir: "Allah katında divânlar (meleklerin amelleri kaydedip koruduğu defterler) üçtür: Allah'ın (1) önem vermeyeceği divân, (2) hiçbir şeyini ihmal etmeyeceği divân, (3) affetmeyeceği divân. Allah'ın affetmeyeceği divân, Allah'a şirk koşulmasıdır. Allah: *"Biliniz ki kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram kılar"* (el-Mâide 5/72) buyurmuştur. Allah'ın önem vermeyeceği divân, kul ile Rabbi arasında olan amellerde kendine zulmetmesidir (yani kul ile Allah arasında olan amellerde kulun eksikliklerinin bulunmasıdır). Kulun, oruçtan bir gün tutmaması, bir vakit namazı terk etmesi gibi. Allah dilerse bunları affeder ve muahezeden muaf tutar. Allah'ın hiçbir şeyini ihmal etmeyeceği divân kulların birbirlerine yaptıkları zulümlerdir. Bunlarda kısas kaçınılmazdır" [Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI,240 (eş-Şâmile); Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillah el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîheyn*, IV,619 (eş-Şâmile); el-Beyhakî (384-458/994-1066), *Şuabu'l-İmân*, VII,52 (eş-Şâmile)].

Ey Rabbimiz! Eğer unutur ya da hataya düşersek bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme! Ey Rabbimiz! Bize, üstesinden gelemeyeceğimiz işler de yükleme! Bizi affet! Bizi bağışla! Bize merhamet et! Çünkü Sen bizim efendimizsin! Öyleyse kâfirler güruhuna karşı bize yardım et!"[505]

"Amenerresulü" diye anılan el-Bakara Sûresi'nin son iki âyeti, ilahi emirler karşısında mutlak itaate yönelen müminlerin inançlarındaki sadakatlerini ifade etmektedir. Ayrıca bir önceki âyette geçen *"İçinizdekileri açıklasanız da gizleseniz da Allah sizi hesaba çekecektir"*[506] haberiyle endişeye kapılan müminlere bu âyetlerle kolaylık bahşedildi, mükellefiyetler hafifletildi. Böylece Allah'a tam itaat ve iltica meyvelerini verirken yersiz kuşkular da bertaraf edildi. Peygamber Efendimize (a.s.), miraç gecesinde, vasıtasız bir şekilde vahyolunan bu âyetler, onun (a.s.) tarafından övüldü, özellikle de yatmadan önce her gece okunması: "Kim el-Bakara Sûresi'nin son iki âyetini gece okursa, bu iki âyet ona yeter" (الآيَتَانِ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ مَنْ قَرَأَهُمَا فِى لَيْلَةٍ كَفَتَاهُ)[507] hadîsiyle tavsiye edildi.

"Allah bir kimseye ancak gücünün yettiği ölçüde sorumluluk yükler" (لَا يُكَلِّفُ اللهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا). Gerçekten bu çok harika bir durumdur! Bu ne hoş bir lütuf ve nimettir! Eğer bir görevin mutlak bir mükemmellik içerisinde yerine getirilmesi gerekseydi insanın hali nice olurdu? Ama eğer herkesin kendi güç ve yeteneğine göre elinden geleni yapması gerekirse, en az yetenekliler için bile bir kurtuluş ümidi var demektir.

İlk âyet insanlık adına çok büyük bir lütuftur. Söz konusu âyet, Hz. Muhammed'e (a.s.) ve Müslümanlara, tüm peygamberlere ve vahiy kaynaklı kutsal kitapların tahrif edilmemiş hallerine inanmayı emretmektedir! Böyle bir müsamaha diğer dinlerde yoktur. Bu anlayış, dinlerin ve ırkların farklılığına rağmen yeryüzündeki bütün insanlar arasında barış ortamını tek başına oluşturmaya muktedirdir. Sadece İslâm'ı esas alan bir yönetim, bütün insanlar için barış ve adaleti sağlayabilir ve tarih boyunca da böyle olmuştur.[508]

Allah, miraçta günde beş vakit namazı farz kıldı. Aslında bu rakam 50 vakit idi, ama daha sonra, dönüş yolculuğu sırasında Hz. Musa'nın (a.s.) tavsiyesi üzerine, sayının azaltılmasını istemek için İlâhî Huzur'a tekrar vardı, sonunda bu rakam, her biri on vakit yerine geçmek üzere beşe indirildi.[509]

Cebrail, Hz. Peygamber'e (a.s.) Cennet'i, nimetlerini ve bu nimetlere layık görülen insanların mutlu hallerini; aynı şekilde Cehennem'i ve korkunç hallerini ve cehennemliklerin durumlarını gösterdi.

[505] el-Bakara 2/285-286.
[506] el-Bakara 2/284.
[507] Buhârî, *el-Megâzî*, 64/12.
[508] Buhârî, *es-Salât* 7/1; *Bed'il-Halk* 59/6; *Menâkibi'l-Ensâr* 63/41; *Tevhid*, 98/38; Müslim, *Îmân*, 259,262-263,279; *Fezâil*, 164; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, paragraf: 214 ve devamı; S. S. Yavuz, *"Mi'rac"*, DİA, XXX,132-133.
[509] el-En'am 6/160.

Kur'ân'ın ifadesiyle,[510] *"Allah, Kulu'na (Muhammed'e) vahiy etmek istediği şeyi vahiy etti"* ve Hz. Musa'ya (a.s.) verilen on emir gibi -el-İsrâ Sûresi'nin 23-29. âyetlerinde bildirilen- Resûlullah'a (a.s.) on iki emri vahiy etti.

Kur'ân-ı Kerîm'de Yer Alan On İki Emir

1- Ancak O'na ibadet ediniz. 2- Ana-babaya iyilikle muamele et. 3- Akrabaya, fakire ve yolda kalanlara hakkını ver. 4- Ne cimri, ne de savurgan ol. 5- Geçim korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyiniz. 6- Zinaya yaklaşmayınız.[511] 7- Haklı olduğunuz durumlar dışında kimseyi öldürmeyiniz. 8- (Sorumluluğunuz altındaki) yetimlerin mallarına ancak güzel niyetlerle yaklaşınız. 9- Verdiğiniz söz ve vaatleri yerine getiriniz. 10- (Tartarken) ölçüyü tam yapın. 11- Hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın şeyin ardından koşma. 12- Yeryüzünde gurur ve kibirle yürüme![512]

Kur'ân-ı Kerîm, on iki emri zikrettikten sonra şu ilavede bulunur: *"(Ey Muhammed!) İşte bunlar, Rabbinin sana vahiy ettiği hikmetlerdir"*.[513]

el-İsrâ Sûresi

İsrâ-miraç mucizesinin ilk safhasından: *"Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir"* diye bahseden el-İsrâ Sûresi Allah'ı tesbih ile başlar. Hz. Peygamber (a.s.), Allah'ı tesbih etmenin "O'nu her türlü eksiklikten ve kötü sıfattan tenzih etme" anlamına geldiğini bildirmiştir (تنزيه الله من كل سوء).[514]

Abdullah İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: "Tevrat'ın tümü, el-İsrâ Sûresi'ndeki on beş âyette saklıdır". Zira söz konusu sûrede Yahudilerin isyan ve bozgunculukları, mescitlerinin tahribi, sonra Hz. Peygamber'i (a.s.) rahatsız etmeleri, onu (a.s.) Medine'den çıkarmaya yeltenmeleri ve ona (a.s.) ruh hakkında soru sormaları anlatılmaktadır. Yine aynı sûrede, Hz. Musa'ya (a.s.) verilen dokuz mucize, onun Firavun ile yaptığı konuşma, İsrailoğulları sürgün etmek isteyen Firavun'un helak edilmesi ve onların yeryüzüne varis kılınması bildirilmiştir. Bu âyetlerde İsrailoğulları'nın yaşadığı olaylara gönderme yapılmaktadır. Şöyle ki: Firavun onları kendi yurtlarından sürmeyi planladı. Benzer şekilde onlar da Hz. Peygamber'i (a.s.) Medine'den sürüp çıkarmak

[510] en-Necm 53/10.

[511] Âyette "zina etmeyin" denilmeyip de *"zinaya yaklaşmayın"* buyurulması ilgi çekicidir. Buna göre yalnız zina değil, kişiyi zina etmeye sevk eden yollar da yasaklanmıştır. Esasen bir kere bu yollara tevessül edildikten, yani insanı zina etmeye zorlayan ve cinsi arzuları kabartan bir ortama girdikten sonra, artık, bu arzuların ağır baskısı karşısında iradenin gücü oldukça yetersiz kalır ve zinadan korunmak son derece güçleşir. İnsanın bu psikolojik zaafını dikkate alan Kur'ân-ı Kerîm, prensip olarak insanı kötülüklere sevk edici sebepleri ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Buna sedd-i zeria prensibi denir.

[512] el-İsrâ 17/23-39.

[513] el-İsrâ 17/39.

[514] Şâmî, III,6.

istediler. Ancak kendilerini sürgün etmek isteyen Firavun'un başına gelenlere benzer şeyler onların başına geldi ve kendileri Medine'den çıkarıldılar. Yerlerine de Hz. Peygamber (a.s.) ve ashabı varis oldu. Keza İsra Sûresi'nin başlarında Mescid-i Aksâ'nın tahribi hâdisesi dile getirilmiştir.

"Bunlardan ilkinin zamanı gelince, üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bunlar, evlerin arasında dolaşarak (sizi) aradılar. Bu, yerine getirilmiş bir vaad idi".[515] Tefsirlerde bu güçlü kuvvetli kulların: 1- Asur ve Ninova kralı Senharib (Sencarib: İ.Ö. 704-68199), 2- -Milâttan önce 605-562 yılları arasında hüküm süren, Yahuda Devleti'ni ortadan kaldırarak Kudüs'ü ve Süleyman Mâbedi'ni yakıp yıkan Bâbil kralı- Buhtunnasr (Nebukadnezzar II)[516] veya 3- -Hz. Dâvûd tarafından öldürülen ünlü bir savaşçı, Tâlût'un (Saul) krallığı döneminde İsrâiloğulları'nın savaştıkları düşman kavimlerden birinin reisi- Calut'un[517] orduları olduğu zikredilir. Bunların, Mescid-i Aksâ'yı ve Tevrat nüshalarını yaktıkları, İsrailoğulları'nın âlimlerini öldürdükleri ve 70.000 kadar esir aldıkları rivâyet edilmektedir.

Bütün bu musibetlere sebep olan İsrailoğulları'nın ilk fesatları: Zekeriya'yı (a.s.) öldürmeleridir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Zekeriya (a.s.) adı altı yerde geçer.[518] O (a.s.), duası kabul edilen, hayırlı işlere koşan,[519] namaz kılan,[520] Hz. Meryem'i himaye eden,[521] Allah'ın kulu olarak tanıtılan[522] bir peygamberdir.

İkinci fesatları: Peygamber Ermiyâ'yı (Yeremya) hapsetmeleridir. O, M.Ö. 7. yüzyılın sonları ve M.Ö. 6. yüzyılın başlarında Kudüs'te, Yehuda Krallığı Babillilere yenik düştükleri dönemde kral olan Yoşiya zamanında yaşamıştır.

el-İsrâ Sûresi'nin ilk âyetinde Muhammed Mustafa'nın (a.s.) oraya gece götürülmesi zikredilmiştir. Böylece isrâ hâdisesiyle, Hz. Peygamber'in (a.s.) ve bineğinin Mescid-i Aksâ'ya girmesiyle orası şereflendirildi ve Mescid-i Aksâ'nın daha önce yaşanan tahrip edilme olaylarına bu şekilde karşılık verilmiş oldu.[523]

İsrâ Mucizesine Mekkeli Müşriklerin Tepkileri

Ebû Cehil: "Ey Ka'b b. Lüeyoğulları! Gelin! Toplanın!" diye seslenerek Kâbe'nin çevresinde bulunanları çağırdı ve Hz. Peygamber'den (a.s.) olup-bitenleri anlatmasını istedi. Amacı Hz. Peygamber'i (a.s.) güç duruma düşürmekti.

---

[515] el-İsrâ 17/5.
[516] Ö. F. Harman, *"Buhtunnasr"*, DİA, VI,380-381.
[517] el-Bakara 2/246-251; A. Küçük, *"Calût"*, DİA, VII,38.
[518] Âl-i İmrân 3/37, 38; el-En'âm 6/85; Meryem 19/2, 7; el-Enbiyâ 21/89.
[519] el-Enbiyâ 21/90.
[520] Âl-i İmrân 3/39.
[521] Âl-i İmrân 3/37.
[522] Meryem 19/2.
[523] Şâmî, III,4-5; M. K. Yaşaroğlu, *"el-İsrâ Sûresi"*, DİA, XXIII,177.

Resûlullah (a.s.), İsrâ Gecesi'nde olanları anlattığında müşriklerin tepkileri farklı farklı oldu. Kimi hayret ve inkârla alkış çaldı, kimi ellerini başlarına koyarak şaşkınlıkla anlatılanları dinledi.

Mekkeli müşriklerden Mut'im b. Adî, Peygamber Efendimizi (a.s.) alaya alıp Beytülmakdis'i ondan (a.s.) tarif etmesini istedi.[524] Zira müşrikler orayı daha önce görmüşlerdi, oraya gidiş-dönüşün kırk gün sürdüğünü ve Hz. Peygamber'in (a.s.) orayı daha önce görmediğini biliyorlardı.[525]

Sahîh *Sünnet*'te Hz. Peygamber'in (a.s.) Beytülmakdis'te namaz kıldığını anlatan sarih ifadeler mevcuttur.[526]

1- Mesela Zamehşerî'nin el-İsrâ Sûresi'nin ilk âyetinin tefsirinde naklettiği bir hadîste: "Peygamberler bana temessül ettirildi ve onlara namaz kıldırdım" (مثل لي النبيون فصليت بهم) denilmektedir. Bu hadîs bize: "*Meryem, onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken, biz ona ruhumuzu (Cebrail'i) gönderdik de o, kendisine tastamam bir insan şeklinde göründü*" (فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا)[527] meâlindeki âyeti hatırlatır.

2- "(İsrâ haberinde) Kureyş beni yalanlayınca Hicr'de ayakta durdum.[528] Allah, Beytülmakdis'i gözümün önüne getirdi, ona bakarak belirgin özelliklerini Kureyş'e haber vermeye başladım" (لَمَّا كَذَّبَنِي قُرَيْشٌ قُمْتُ فِي الْحِجْرِ فَجَلَّى اللهُ لِي بَيْتَ الْمَقْدِسِ فَطَفِقْتُ أُخْبِرُهُمْ عَنْ آيَاتِهِ وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَيْهِ).[529]

3- "Kendimi Hicr'de gördüm. Kureyş, bana İsrâ yolculuğumu; Beytülmakdis'ten tespit edemediğim bazı şeyleri sordu. Bu sebeple o kadar zor durumda kaldım ki, hiç bu kadar sıkılmamıştım. Derken Allah, onu bana gösterdi. Ne sordularsa ona bakıp haber verdim.

İsrâ gecesi kendimi peygamberlerden oluşan bir cemaatin içinde gördüm. Baktım ki, Musa kalkmış namaz kılıyor. Düz saçlı, uzunca boylu bir zat, zannedersin Şenûe kabilesi erkeklerinden biri. Bir de baktım İsâ b. Meryem (a.s.) kalkmış namaz kılıyor. İnsanların ona en ziyade benzeyeni Urve b. Mesut es-Sekafi'dir.[530] Baktım İbrahim

---

[524] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,200; VIII,392 (eş-Şâmile).

[525] (فإن قلت الإسراء لا يكون إلا بالليل فما معنى ذكر الليل؟ قلت: أراد بقوله لَيْلاً بلفظ التنكير: تقليل مدّة الإسراء، وأنه أسرى به في بعض الليل من مكة إلى الشام مسيرة أربعين ليلة). Zamehşerî, İsrâ Sûresi'nin ilk âyetinin tefsiri.

[526] (والقرينة في الاية الاسراء العلم لا يسرى به إلى البيت المقدس ولا يدخله وصرحت السنة الصحيحة بما اقتضته القرينة من دخوله صلى الله عليه فَسَارَ بِي حَتَّى أَتَيْتُ بَيْتَ الْمَقْدِسِ فَرَبَطْتُ الدَّابَّةَ بِالْحَلْقَةِ الَّتِي كَانَ يَرْبِطُ بِهَا الْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ دَخَلْتُ فَصَلَّيْتُ وسلم بيت المقدس) eş-Şâmî, III,18. (فِيهِ رَكْعَتَيْنِ) Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed İbn Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (159 -235/776-849), *Kitâbü'l-Megâzî*, thk. Abdülaziz b. İbrahim el-Ömerî, Riyad 1420/1999, s. 115,118,119-120.

[527] Meryem 19/17. Müfessirlerin çoğunluğuna göre âyetteki ruhtan maksat, Cebrail'dir. Hz. Meryem korkmasın ve sözünü anlasın diye Allah, Cebrail'i, bir insan kılığında göndermiştir. Bkz. el-Bakara 2/87.

[528] Hicr, Kâbe ile hatîm denilen yarım daire şeklindeki duvar arasında kalan ve altın oluğun altına rastlayan yerdir.

[529] Buhârî, *Tefsîr*, 17/3; *Menâkibü'l-Ensâr*, 41; Müslim, *İmân*, 276,278; Tirmizî, *Tefsîr*, 17/3; Ahmed b. Hanbel, XXXI,456: hadîs no: 15422 (eş-Şâmile).

[530] Bu zat hicretin 9. yılının Rebiülevvel ayında Müslüman olmuş; fakat Tâiflileri İslâm'a davet ederken

(a.s.) da kalkmış namaz kılıyor. İnsanların ona en ziyade benzeyeni sahibinizdir (yani benim). Derken namaz vakti geldi, ben onlara imam oldum. Namazı bitirince içlerinden biri: Ey Muhammed! Şu zat cehennemin bekçisi Malik'tir, ona selâm ver dedi. Ben ona doğru bakınca o bana selâm verdi"

(قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَقَدْ رَأَيْتُنِي فِي الْحِجْرِ وَقُرَيْشٌ تَسْأَلُنِي عَنْ مَسْرَايَ فَسَأَلَتْنِي عَنْ أَشْيَاءَ مِنْ بَيْتِ الْمَقْدِسِ لَمْ أُثْبِتْهَا فَكُرِبْتُ كُرْبَةً مَا كُرِبْتُ مِثْلَهُ قَطُّ قَالَ فَرَفَعَهُ اللهُ لِي أَنْظُرُ إِلَيْهِ مَا يَسْأَلُونِي عَنْ شَيْءٍ إِلَّا أَنْبَأْتُهُمْ بِهِ وَقَدْ رَأَيْتُنِي فِي جَمَاعَةٍ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ فَإِذَا مُوسَى قَائِمٌ يُصَلِّي فَإِذَا رَجُلٌ ضَرْبٌ جَعْدٌ كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنُوءَةَ وَإِذَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَائِمٌ يُصَلِّي أَقْرَبُ النَّاسِ بِهِ شَبَهًا عُرْوَةُ بْنُ مَسْعُودٍ الثَّقَفِيُّ وَإِذَا إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَائِمٌ يُصَلِّي أَشْبَهُ النَّاسِ بِهِ صَاحِبُكُمْ يَعْنِي نَفْسَهُ فَحَانَتْ الصَّلَاةُ فَأَمَمْتُهُمْ فَلَمَّا فَرَغْتُ مِنْ الصَّلَاةِ قَالَ قَائِلٌ يَا مُحَمَّدُ هَذَا مَالِكٌ صَاحِبُ النَّارِ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ فَالْتَفَتُّ إِلَيْهِ فَبَدَأَنِي بِالسَّلَامِ).[531]

Kimi Mekkeliler, Peygamber Efendimiz'in (a.s.), Filistin istikametinden gelmekte olan ve günlerdir bekledikleri kervanlarının şimdi nerede bulunduğunu söylemesini istediler.[532]

Müşriklerden biri de Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) evine koşarak, ona bu yeni durumu haber verdi. Ama o sadık insan, bir an bile tereddüt etmeden: "O söylemişse doğrudur" diye cevap verdi. "Onu bu konuda doğrular mısın?" diye tekrar sorduklarında: "Daha ötesini de tasdik ederim. Muhammed (a.s.), gece veya gündüz, kendisine semadan haber geldiğini haber veriyor; ben kendisini yine tasdik ediyorum" dedi. O günden itibaren Hz. Ebû Bekir (r.a.), Müslümanlar nezdinde herkesin gıpta ettiği es-Sıddîk lakabına nail olmuştur.[533]

Mescid-i Aksâ/Beytülmakdis

İsrâ-miraç mucizesi vesilesiyle Mescid-i Aksâ ve Beytülmakdis tabirleri sıkça zikredilir. el-İsra Sûresi'nin ilk âyetinde "el-Mescidü'l-Aksâ" tabiri yer almaktadır. Ko-

---

şehit edilmiştir. Bkz. Mekke Dönemi: Peygamberlik Sonrası: "43. Tâif Seferi"; Hicretin 9. yılı olaylarından: "170. Tâifli Urve b. Mes'ûd es-Sekafî'nin Müslüman Olması"; H. Nazlıgil, *"Urve b. Mes'ûd"*, XLII,183.

[531] Müslim, İmân, 2/77; eş-Şâmî, III,154. *"(Sonra Süleyman müşavirlerine) dedi ki: Ey ulular! Onlar teslimiyet gösterip bana gelmeden önce, hanginiz o melikenin tahtını bana getirebilir? Cinlerden bir ifrit: Sen makamından kalkmadan ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm yeter ve bana güvenebilirsiniz, dedi. Kitaptan (Allah tarafından verilmiş) bir ilmi olan kimse ise: Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm, dedi. (Süleyman) onu (melikenin tahtını) yanı başına yerleşmiş olarak görünce: Bu, dedi, şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamak üzere Rabbimin (gösterdiği) lütfündendir. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki, Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, çok kerem sahibidir"* (en-Neml 17/38-40). Bu âyetler işaret eder ki: Allah, bir ifrit vasıtasıyla Belkis'in tahtını Yemen'deki Sebe'den Kudüs'e bir lahzada getirttiği gibi, Mekke'deki Hz. Muhammed'e (a.s.) Kudüs'teki Mescid-i Aksa'yı gösterebilir.

[532] Buhârî, *"Bed'il-Halk"* 6; *"Menâkibi'l-Ensâr"* 41; eş-Şâmî, III,94; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, paragraf: 214.

[533] وسعى رجال إلى أبي بكر رضي الله عنه . فقالوا له : هل لك في صاحبك يزعم أنه أسري به الليلة إلى بيت المقدس . قال : أو قد قال؟ قالوا : نعم . قال : إن كان قال ذلك لقد صدق . قالوا : تصدّقه على ذلك؟ قال : إني لأصدّقه على أبعد من ذلك أصدّقه على خبر السماء في غدوة أو روحة فسمي الصدّيق) eş-Şirbînî (v. 977), *es-Sirâcü'l-Münîr*, İsrâ Sûresi'nin ilk âyetinin tefsiri; eş-Şâmî, III,94.

nuyla ilgili hadîs ve siyer-megâzî gibi kaynaklarda ise genellikle "Beytülmakdis" tabiri kullanılır.[534]

İsrâ hâdisesinin vuku bulduğu dönemde Kudüs'te, ne Hz. Süleyman'ın (a.s.) yaptırdığı Mescid ne de işgaller nedeniyle yıkılmış olan söz konusu Mescid'in yeniden inşa edilmiş veya onarılmış hali mevcuttu. Bu gerçek, Müslüman tarihçiler ve ilim adamları tarafından gayet iyi bilinmekteydi.

İsrâ hâdisesinde önemli yer işgal eden el-Mescidü'l-Aksâ'nın hangi mescit olduğu hususunda Kur'ân-ı Kerîm'i ve İslâmî rivâyetleri esas alarak şu izahları yapılabiliriz:

(1) Mescid'in harf-i tarif (ال) ile zikredilmesi, el-Aksâ kelimesiyle nitelenmesi ve çevresinin mübarek kılındığının belirtilmesi, bu Mescid'in *Kur'ân-ı Kerîm*'in Mekkeli muhatapları tarafından bilinen bir yer olduğuna işaret eder.

(2) Hadîs, tefsir, siyer-megâzî, ahbâr, tarih ve coğrafya (buldân) kaynakları, *Kur'ân-ı Kerîm*'de bahsedilen ve çevresinin mübarek kılındığı belirtilen el-Mescidü'l-Aksâ'nın, Kudüs'te Hz. Süleyman'ın (a.s.) inşa ettiği ve Beytülmakdis de denilen Mescid/Mabet olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.[535]

(3) Mekkeli müşriklerin, isrâ hadisesi vesilesiyle Hz. Peygamber'den (a.s.) Beytülmakdis'i tarif etmesini istemeleri, orayı bildiklerinin başka bir delilidir.

(4) Mescid-i Aksâ'nın bir süre Müslümanların kıblesi olduğu da bilinen bir husustur.[536] el-Bakara Sûresi'nin 144. âyeti ve âyetin *sebeb-i nüzûlü ile ilgili bütün rivâyetler* de bu hakikate sarih bir şekilde işaret etmektedir.

el-Mescidü'l-Aksâ tabirindeki "aksâ" kelimesi, "uzak" anlamındadır ve Mekke'ye uzaklığından dolayı Mescid'e bu ad verilmiştir.[537] Mescid-i Aksâ, "en uzak mescit" anlamına gelir. Hâlbuki *Kur'ân*'da Filistin için "edne'l-arz" (en yakın yer) ifadesi kullanılır.[538] Bu nedenle Mescid-i Aksâ'nın semavî bir mescit olması ihtimali ileri sürülmüştür.[539]

Hem tarihî veriler hem de âyetteki ifadeler dikkate alındığında söz konusu mabedin tarihî bir gerçekliğinin bulunduğu açıktır. O dönemlerde mescidin mevcut olma-

---

[534] Câhiliye devrinde ve İslâm'ın ilk dönemlerinde, Kudüs için kullanılan İliya (إيلياء) ismi, Romalıların şehre verdikleri Aelia isminin Arapçalaşmış şeklidir. İslâm kaynaklarında "İlyâ' medînetü beyti'l-makdis" (إيلياء مدينة بيت المقدس) *şeklinde geçmekte ve kısaca İliyâ veya* Beytülmakdis denilmektedir.

[535] (وقوله تعالى: إِلَى الْمَسْجِدِ الأَقْصَى يعني بيت المقدس وهو مسجد سليمان بن داود عليهما السلام وسمي الأقصى). el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, II,402 (eş-Şâmile).

[536] Konuyla ilgili bir rivâyet şöyledir: (عن عكرمة -وعن يزيد النحوي، عن عكرمة- والحسن البصري قالا أوَّلُ ما نُسخ من القرآن القبلة. وذلك أنّ النبي صلى الله عليه وسلم كان يستقبل صَخرَة بيت المقدس، وهي قبلة اليهود). Benzer bir rivâyet İbn Abbâs'tan (r.a.) da nakledilmiştir (Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, III,138 -eş-Şâmile-; Ebû Ali el-Merzûkî el-İsfahânî, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, Haydarabad 1332, II,329; Celâleddîn es-Süyûtî, *ed-Durrü'l-Mensûr fî't-Te'vîl bi'l-Me'sûr*, I,279 -eş-Şâmile-).

[537] eş-Şâmî, III,17.

[538] er-Rûm 30/3.

[539] M. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I,93.

ması daha önceleri Kudüs'te Mescid-i Aksâ'nın bulunmadığına delil olmaz. Kaynaklarda belirtildiği gibi Resûlullah (a.s.) dönemindeki Kâbe, Hz. İbrâhim'in (a.s.) kurduğu binadan farklı idi.[540] İlahî dinlerde tevhit inancı açısından ibadetlerin ifası sırasında müminlerin yöneldiği mekân (kıble) bir amaç değil bir araçtır. Bu mekânın üzerindeki binanın yüzyıllar içinde yıkılıp yeniden yapılması veya zaman zaman mevcut olmaması dahi mekânın manevi konumunu etkilemez.[541] Bu sebepledir ki fıkıh ve ilmihal kaynaklarında şöyle denilir: Kıble olarak Kâbe, Mekke'de bilinen yapıdan ibaret değildir. Belki bu binanın yerinden ibarettir. Bu mübarek yerin göklere kadar üst tarafı ve en derinliklerine kadar alt tarafı bütün kıble cihetidir.[542] Aynı şey, -isrâ hâdisesinin vuku bulduğu ve Müslümanların kıblesi olduğu dönemde- Mescid- Aksâ için de geçerli idi.

Yine bütün tefsîr ve hadîs kaynaklarında şu meâlde kayıtlar yer alır: Mescid-i Harâm, Mekke Mescidi'dir ve Kâbe'yi çevreleyen sahadır. Hatta Harem bölgesinin tamamı Mescid-i Harâm'dır. Mescid-i Aksâ da Kudüs Mescidi'dir, buna Beytulmakdis de denilir. Yeryüzünde ilk önce Mescid-i Harâm, sonra Mescid-i Aksâ bina edilmiştir. Mescid-i Aksâ, Hz. Musa'dan (a.s.) Hz. İsâ'ya (a.s.) kadar birçok peygamberin toplanma yeri ve vahyin iniş mekânı olduğu için Hz. Peygamber (a.s.) de miraçta oraya götürülmüştür.

Bizans-Sâsânî savaşlarında Bizans en önemli yenilgisini Bilâdü'ş-Şâm'ın/Suriye'nin Arabistan'a en yakın yerinde yaşamış; bunun için *Kur'ân-ı Kerîm* buraya "edne'l-arz" (en yakın yer)[543] demiştir. Hz. Peygamber'in (a.s.) isrâsı ise söz konusu yerin daha ötesinde; yani Mekke'ye uzak bir mesafede yer alan ve bir peygamber tarafından yaptırılan bir mescidde vuku bulmuştur. Bu nedenle oraya, *el-Mescidü'l-Aksâ* denilmiştir.

Müfessirler ve Müslümanlar, *Kur'ân-ı Kerîm*'deki *"el-Mescidü'l-Aksâ"*,[544] *"güzel bir yurt" (مُبَوَّأَ صِدْقٍ)*,[545] *"mukaddes toprak"*[546] ve hadîsteki Beytülmakdis gibi ifadelerden: 1- Mescid'i, 2- Mescid'in de içinde bulunduğu Harem-i Şerif denilen alanı, 3- Kudüs şehrini, 4- zikredilen yerleri de kapsayan Filistin topraklarını anlamış ve söz konusu tabirleri az önce zikredilen yerlere isim olarak kullanmışlardır.[547]

Özellikle şunu belirtmekte yarar vardır: Kâbe'ye, Kâbe'yi çevreleyen ve ibadet için kullanılan alana, Mekke'ye ile Hac ibadetinin eda edildiği ve hac yasaklarının söz konusu olduğu Harem bölgesine Mescid-i Harâm denildiği gibi, Mescid-i Aksâ'ya/Beytülmakdis'e de çevresiyle birlikte Harem-i Şerif denilmektedir. Örneğin -Hz. Peygamber

[540] Buhârî, *"Hac"*, 42; Müslim, *"Hac"*, 398-405.
[541] S. S. Yavuz, *"Mi'rac"*, DİA, XXX,133.
[542] Ö. N. Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, s. 110.
[543] er-Rûm 30/3.
[544] el-İsrâ 17/1.
[545] Yunus 10/93.
[546] el-Mâide 5/21.
[547] Fîrûzâbâdî, s. 728; Ö. F. Harman, *"Kudüs"*, DİA, XXVI,324; *Ta'rîf bi'l-A'lâm el-Vârideti fi'l-Bidâyeti ve'n-Nihâyeti li İbn Kesîr*, I,90 (eş-Şâmile).

(a.s.) için yazdığı kasidelerle tanınan- Muhammed b. Saîd el-Bûsirî (608-695/1212-1296 [?]), bir kasidesinde:

"Bir gece, bir Harem'den (başka) bir Harem'e yolculuk ettin.
Tıpkı dolunayın karanlık geceyi yarıp geçtiği gibi."

(سريتَ من حرمٍ ليلاً إلى حرمٍ كما سرى البدر في داج من الظلم)

demiştir.

Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (a.s.) isrâ mucizesi vesilesiyle götürüldüğü ve Mekkeli müşriklere tarif ettiği Beytülmakdis ve Mescid-i Aksa gibi tabirler ile ne kastedildiğine dair şu ihtimaller ve izahlar zikredilebilir: 1- Kudüs şehri, 2- Beytülmakdis'in Harem-i Şerîf'i, 3- Mescid-i Aksâ'nın bulunduğu yerin herhangi bir kısmı, 4- Mescid-i Aksâ'dan kaldığı kabul edilen Burâk Duvarı gibi herhangi bir kalıntısı olabilir. 5- *Kur'ân*-ı Kerîm'de ve hadîste Mescid-i Aksâ'dan bahsedilmesi, Kudüs'ün Müslümanlar tarafından fethedilip -tıpkı Hz. Süleyman'ın (a.s.) yaptığı gibi- orada Allah'a ibadete tahsis edilmiş bir mescit inşa edeceklerine dair ihbar-ı gayb nevinden bir mucize de olabilir. 6- Allah, Hz. Peygamber'e (a.s.) Hz. Süleyman'ın (a.s.) yaptırdığı Mescid'in asıl halini göstermiş olabilir.

Bu ihtimallerin hiç biri, her şeye Kâdir Allah'ın kudretine hiçbir şekilde güç gelmez. Kâinatın hâkimi Melik ve Mâlik Allah, âlemlere rahmet olarak gönderilen son peygamber (hâtemü'n-nebiyyîn) Muhammed Mustafa'yı (a.s.) İlahi Huzur'a kabulünde, bu emsalsiz buluşma için gerekli olan muhteşem şartları ve ortamı da emsalsiz bir şekilde takdir edecektir.

Yine Müslümanların benimsediği Kudüs adı Mabed'i de ifade eder. Muhammed b. Ahmed el-Minhâcî (813-889/1410-1484'ten sonra) gibi âlimler, Beytülmakdis'in yirmi iki kadar adı olduğunu belirtirler.[548]

Mescid-i Aksâ'nın yerinin tespiti ve planlanması Hz. Dâvûd (a.s.) ile başlar. Allah, Hz. Süleyman'ın (a.s.) Mabed'i yapmasını emreder. Bunun üzerine Hz. Dâvûd (a.s.), oğlu Hz. Süleyman'a durumu anlatıp Mabed'i inşa etmesini ister ve Mabed'in yapımıyla ilgili bütün malzemeleri ve elemanları ona teslim eder.

Mabed'in ilk yeri konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre günümüzde Kubbetü's-Sahre'nin bulunduğu Harem'in en yüksek kısmına; onun Kudsü'l-akdes denilen en iç mekânına veya sunağın (mezbah) bulunduğu kısma karşılık gelmektedir.

İslâm çağında, Mescid-i Aksâ'nın Harem-i Şerif'inde ilk mescit Hz. Ömer (r.a.) tarafından yaptırıldı:

[548] *eş-Şâmî, III,107.*

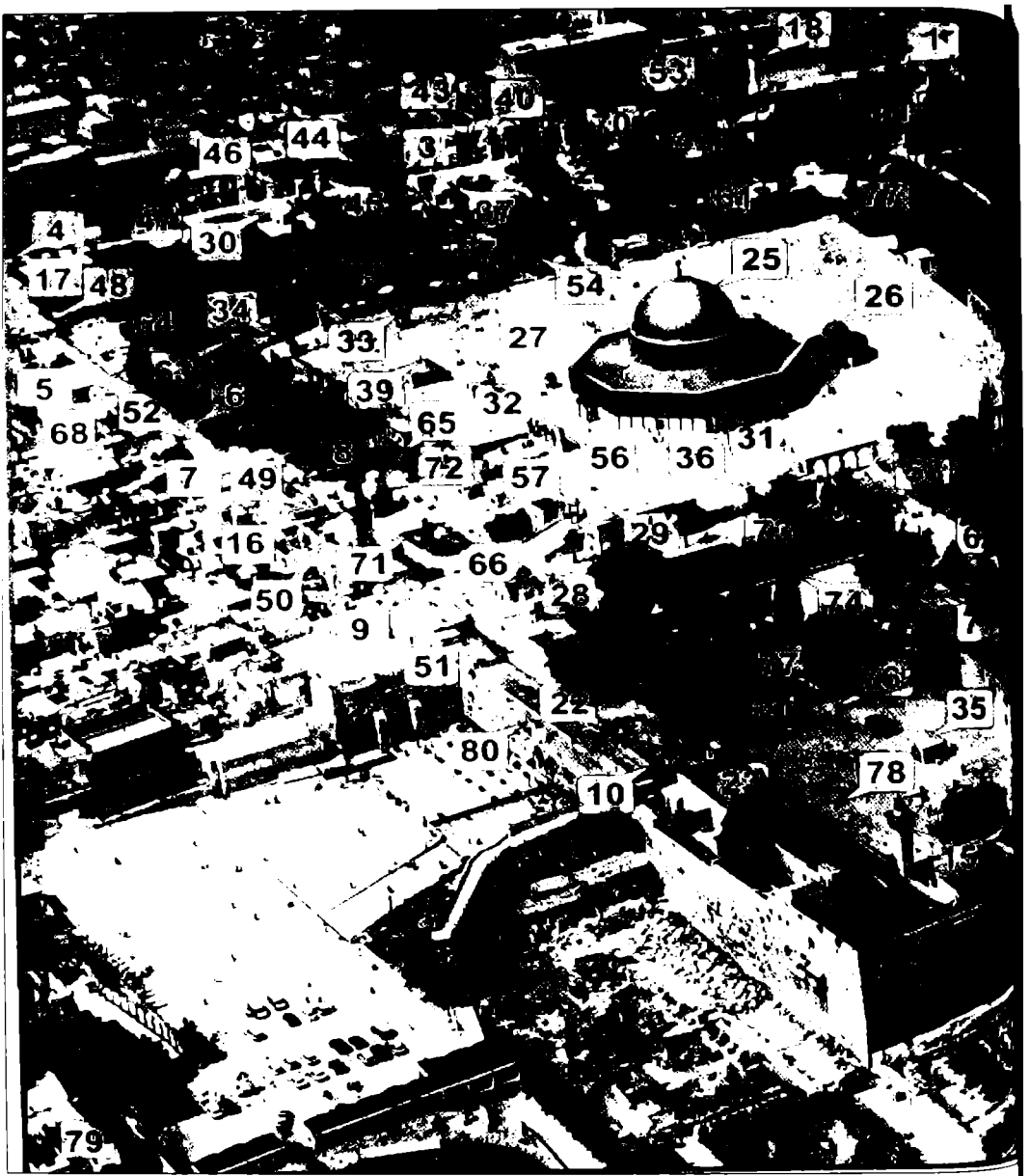

Kapılar: 1- Esbat. 2- Hıtta. 3- el-Atem. 4- Gavanime. 5- en-Nazır. 6- el-Hadîd. 7- el-Katanin. 8- el-Mathara. 9- Silsile. 10- Megâribe.

Kapalı Kapılar: 11- Rahmet. 12- el-Cenâiz. 13- es-Sulasi. 14- el-Müzdevic.

Minareler: 15- Megâribe Kapısı Minaresi. 16- Silsile Kapısı Minaresi. 17- Gevânime Kapısı Minaresi. 18- Esbât Kapısı Minaresi.

Cami ve Mesciler: 19- Mescid-i Aksâ (Kıble) Câmisi. Harem-i Şerif'in tamamına da denir. 20- Eski Cami. 21- Mervani Mescidi. 22- Burâk Mescidi. 23- Megaribe Mescidi. 24- Nisa Mescidi. 25- Kubetü's-Sahre Camisi (Ömer Camisi).

Kubbeler: 25- Kubetü's-Sahre. 26- Silsile Kubbesi. 27- Miraç Kubbesi. 28- Musa Kubbesi. 29- Nahaviye Kubbesi. 30- Süleyman Kubbesi. 31- Kubbetü'l-Mizân. 32- Nebi Kubbesi. 33- Ervâh Kubbesi. 34- Mizân Kubbesi. 35- Yusuf Ağa Kubbesi. 36- Yusuf Kubbesi. 37- Uşşâku'n-Nebî Kubbesi. 38- Mehdi İsa Kubbesi. 39- Şeyh Halil Kubbesi.

Fotoğraf 9: Kudüs'te Harem-i Şerif, Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-Sahre

Medreseler: 40- Riyad-Aksa İslâm Medresesi. 41- Aksam İslâm Lisesi. 42- Gadiriye Medresesi. 43- el-Basitiyye Medresesi. 44- Eminiyye Medresesi. 45- Fârisiyye Medresesi. 46- Melekiyye Medresesi. 47- Asardiyye Medresesi. 48- Mencikiyye Medresesi. 49- Osmanlı Medresesi. 50- Eşrefiyye Medresesi. 51- Tenkeziyye Medresesi.

Revaklar: 52- Batı Revakı. 53- Kuzey Revakı.

Kemerler: 54- Kuzey Kemeri. 55- Kuzeybatı Kemeri. 56- Batı Kemeri. 57- Güneybatı Kemeri. 58- Güney Kemeri. 59- Güneydoğu Kemeri. 60- Doğu Kemeri. 61- Kuzeydoğu Kemeri.

Diğer Bilgiler: 62-75- Çeşmeler. 76- Mihraplar. 77- Namazgâhlar. 78- Kuyular. 79- Süleyman Mescidi'nin iddia edilen yeri. 80- Burâk Duvarı. 81- Salahaddin Minberi.

[Daha fazla bilgi için bkz. Ahmed Fethi Halîfe, *Delîl Uli'l-Kıbleteyn*, Filistin 1421/2001 (neşir: Müessesettü'l-Aksâ li İ'mâri'l-Mukaddesati'l-İslâmiyyeti - Filistin).

Hz. Ömer (r.a.), hicretin 17. (638) yılında, Patrik Sophronios'tan Kudüs'ü sulh yoluyla teslim aldı. Hz. Ömer (r.a.), Kudüs'e gelince, Hıristiyanlık döneminde Helena (250-330) tarafından -Yahudilerden intikam almak gayesiyle- kalıntıları yıktırılıp çöplük ve moloz dökme alanına dönüştürülen[549] Beytülmakdis'in bulunduğu Kayalığın; yani es-Sahre'nin yerini sordu. Hz. Ömer (r.a.), Kâ'b el-Ahbâr'ın delaletiyle es-Sahre'nin dolayısıyla Mescid-i Aksâ'nın (Süleyman Mabedi'nin) yerini buldu ve temizletti. Kendisi de toprak taşıyarak temizlik çalışmasına katıldı ve Sahre'nin güneyindeki düzlükte cemaate namaz kıldırdı. Daha sonra da buraya bir mescit yaptırdı. Hatta Kâ'b el-Ahbâr, Hz. Ömer'e (r.a.) mescidi es-Sahre'nin arkasına bina etmesini, böylece Hz. Mûsâ (a.s.) ile Hz. Muhammed'in (a.s.) kıblelerini birleştirmiş olacağını söyledi. Fakat Halife bunu onun ırkî yaklaşımına yorup mescidi es-Sahre'nin önüne yaptırdı.

Hicretin 50'li yıllarında aynı yerde 3000 kişinin namaz kıldığı bir mescit bulunuyordu. Yine Abdülmelik b. Mervân, Harem-i Şerif'te -ortası kubbeli, sekizgen ve iki katlı bir cami olan-Kubbetü's-Sahre'yi yaptırdı. Batılılar, Kubbetü's-Sahre'ye Ömer Camisi de derler. Abdülmelik b. Mervân'ın oğlu I. Velîd ise Mescid-i Aksâ'yı inşa ettirdi.

Harem-i Şerif ve muhteviyatının fazileti âyetler ve hadîslerle sabittir. Allah'ın izin verdiği ölçüde bu Mescid'e tazim edilip saygı gösterilmiştir ve gösterilecektir.

Günümüzde Kubbetü's-Sahre ve Mescid-i Aksâ gibi Müslümanlar için değer biçilemeyen pek çok yapının içinde bulunduğu Harem-i Şerif, eski Kudüs'te, kuzeyi 321, güneyi 283, doğusu 474 ve batısı 490 m. uzunlukta ve yer yer 30-40 m. yüksekliğe ulaşan surlarla çevrili olan 145 dönümlük bir alandır. Aşağıda verilen fotoğraf ve açıklamalar, Müslümanların tarih boyunca Harem-i Şerîf'e ne denli önem ve değer verdiklerini kanıtlamaya yeterlidir:[550]

Şimdi miraçta Hz. Peygamber'e (a.s.) hediye edilen beş vakit namaz ve ona hazırlık mahiyetinde olan gusül ve abdestin teşrî' tarihlerine geçebiliriz:

Gusül ve Abdest

Namaz, Allah'ın, kulunu huzuruna kabul etmesidir. İşte bu kabul ve bu ubudiyet arzı, bir hazırlığı gerekli kılmaktadır. Allah'ın huzurunda duran kulun uyanık, şuurlu,

[549] Roma imparatorları, Hıristiyanlığı kabul veya ret konusunda Kostantin'e (i.y. 306-337) kadar farklı tavır sergiledi. Kostantin'in annesi Helena (**250-330**) Hıristiyanlığı kabul etti ve Hz. İsa'nın (a.s.) çarmıha gerildiği darağacını (haç/cross) bulmak için Kudüs'e gitti. Rahipler, Hz. İsa'nın (a.s.) çarmıhının üzerinin çöp ve pislik dökülerek kapatıldığı yeri Helena'ya haber verdi. Helena, çarmıhı söylenen yerden çıkarttı ve bulunduğu yere Kamâme Kilisesini inşa etti. Hıristiyanların, iddialarına göre bu kilise Hz. İsa'nın (a.s.) kabrinin üzerine yapılmıştır. Helena, Hz. İsa'nın (a.s.) kabrine yaptıklarının intikamını Yahudilerden almak için Beytülmakdis'in mamur yerlerini yıktırdı ve üzeri kapanıp yeri kayboluncaya kadar çöp ve pislik attırdı.

[550] Bkz. N. Bozkurt, "*Mescid-i Aksa*", DİA, XXXI,268-271.

içi ve dışı ile tertemiz olması gerekir; abdest ve gusül bunları temin için en güzel vasıtalardandır.

Üsâme b. Zeyd (r.a.), Berâ b. Âzib (r.a.) ve başka sahabîlerden: "Cebrâil, vahyi ilk indirdiğinde Peygamber'e (a.s.) abdesti ve namazı öğretti" şeklinde bir rivâyet nakledilmiştir. Âlimler, (ı) sahîh kabul edilen bu rivâyeti, (ıı) el-Mâide Sûresi'nin 6. Âyetine abdest âyetinin Medenî olmasını ve (ııı) Hz. Âişe'nin (r.anha), en-Nisâ Sûresi'nin 43. âyetine: "Allah teyemmüme âyetini indirdi" gibi delillerden; âbdestin Mekke'de farz kılındığını, âbdestin farziyetini bildiren âyetin ise Medenî olduğu neticesini çıkarmışlardır.[551]

Abdestin Medine'de farz kılındığına el-Mâide Sûresi'nin 6. âyeti delil getirilmiştir. Hâlbuki siyer ulemâsı, guslün, namaz gibi Mekke'de farz kılındığı ve Hz. Peygamber'in (a.s.) abdestsiz namaz kılmadığı konusunda ittifak etmişlerdir. İbn Hacer'e göre bu hususu ilim erbabının bilmemesi mümkün değildir.

el-Hâkim en-Nîsâbûrî, abdestin el-Mâide Sûresi'nin 6. âyetinden önce mevcudiyetine dair İbn Abbâs'ın: "Fâtıma, Peygamber'in (a.s.) huzuruna ağlayarak gelip dedi ki: 'Kureyş'in ileri gelenleri seni öldürmek konusunda ahitleştiler'. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.): 'Bana abdest suyu getir' dedi ve Hz. Peygamber abdest aldı" şeklindeki rivâyetini delil gösterir.

el-Hâkim en-Nîsâbûrî'nin naklettiği bu rivâyet hicretten önce abdestin olmadığını ileri sürenlerin iddiasını reddeden uygun bir delildir. Fakat bu rivâyet, hicretten önce abdestin vücubunu kabul etmeyenlerin iddiasını reddetmek için delil olarak ileri sürülemez. İbnü'l-Cehm el-Mâlikî, hicretten önce abdestin mendup olduğunu, İbn Hazm ise abdestin Medine'de emredildiğini söyler. Urve b. Zübeyr'in öğrencisi Ebu'l-Esved'den megâzî ilmini alan Abdullah b. Lahîa el-Mısrî'nin (97-174/715-790) istihraç ettiği: "Cebrâil, Peygamber'e (a.s.) ilk olarak vahiy indirdiğinde ona abdesti de öğretti" şeklindeki rivâyet, İbnü'l-Cehm el-Mâlikî ile İbn Hazm'ın görüşlerini reddetmek için delil olarak ileri sürülmüştür. İbn Hacer, aynı rivâyetin Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce ve Taberânî tarafından da rivâyet edildiğini belirtir.[552]

Netice itibariyle *Kur'ân-ı Kerîm*'de abdest ile ilgili hükmü açıklayan: *"Ey iman edenler! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar kollarınızı yıkayın, başınızı mesh edin ve topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın"*[553] meâlindeki âyet Medine döneminde nâzil olmuştur. Namazın ise Mekke döneminde mirâç gecesi farz kılındığı, Cebrâil'in Hz. Peygamber'e (a.s.) namazı ve abdesti öğrettiği ve bahsedilen âyetin nüzulünden

---

[551] عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- فِي أَوَّلِ مَا أُوحِيَ إِلَيْهِ أَتَاهُ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَعَلَّمَهُ) الْوُضُوءَ فَلَمَّا فَرَغَ مِنَ الْوُضُوءِ أَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَنَضَحَ بِهَا فَرْجَهُ وَحَدَّثَنَا بِهِ أَيْضًا أَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ طَاهِرٍ، عَنْ أَبِي عَلِيٍّ الْغَسَّانِيِّ عَنْ أَبِي عُمَرَ النَّمَرِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ قَاسِمٍ عَنْ قَاسِمِ بْنِ أَصْبَغَ، عَنْ الْحَارِثِ بْنِ أَبِي أُسَامَةَ بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ فَالْوُضُوءُ عَلَى هَذَا الْحَدِيثِ مَكِّيٌّ بِالْفَرْضِ مَدَنِيٌّ بِالتِّلَاوَةِ لِأَنَّ آيَةَ الْوُضُوءِ مَدَنِيَّةٌ وَإِنَّمَا قَالَتْ عَائِشَةُ فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى آيَةَ التَّيَمُّمِ وَلَمْ تَقُلْ آيَةَ الْوُضُوءِ وَهِيَ هِيَ لِأَنَّ الْوُضُوءَ قَدْ كَانَ مَفْرُوضًا قَبْلَ غَيْرَ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ قُرْآنًا يُتْلَى، حَتَّى نَزَلَتْ آيَةُ الْمَائِدَةِ) Süheylî, II,286-287; İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ*, I,265-267.

[552] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, I,232-233.

[553] el-Mâide, 5/6.

önce asla abdestsiz namaz kılınmadığı, siyer âlimlerinin üzerinde ittifak ettikleri bir husustur. Abdestin ilgili âyetle farz kılındığı, daha önceleri ise namaz için abdest almanın mendup olduğu yolundaki münferit görüşler bir yana, bütün Müslüman âlimler abdestin Cebrâil'in öğretmesiyle Mekke'de namazla birlikte farz kılındığını, zikredilen âyetin de mevcut bir hükmün ehemmiyetine binaen teyit ve takriri niteliğinde olduğunu kabul ederler. Böylece abdest, ihtilaf kabul etmeyen kesin ve müstakil bir nassa dayandırılmış olup, namaza bağlı tali bir hüküm olduğu mülahazasıyla zamanla önemsenmeyerek ihmal edilmesi ihtimali ortadan kaldırılmıştır. Bunun yanında ilgili âyet nâzil oluncaya kadar Resûlullah'ın (a.s.) abdest almadan hiçbir iş yapmadığı ve hatta konuşmadığı da rivâyet edilmiştir.[554]

Beş Vakit Namaz

"Namaz dinin direğidir" [الصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّين] hadîsinde belirtildiği üzere en büyük ibadet Allah rızası için kılınan namazdır.[555] İslâm'da imândan sonra en büyük hakikat namazdır. Namaz ibadet duygusu ile Allah'ın huzuruna çıkmak, belli şekillerle O'na kulluk yapmak ve O'nunla konuşmaktır. Namaz Allah'ın, kulunu, huzuruna kabul etmesidir.[556]

Hadîs ve siyer ulemâsı, beş vakit namazın isrâ gecesinde farz kılındığı hususunda müttefiktir. Buna dair başta Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'inde olmak üzere diğer hadîs kaynaklarında birçok nass mevcuttur. Buhârî'de yer alan miraç ile ilgili hadîs beş vakit namazın farz kılınmasını ifade eden en önemli ve en sahîh hadîstir.[557]

İbn Abbâs (r.a.), Ebû Hüreyre (r.a.), Büreyde (r.a.), Ebû Mûsâ (r.a.), İbn Mes'ûd (r.a.), Ebû Saîd (r.a.), Câbir (r.a.), Amr b. Hazm (r.a.), el-Berâ (r.a.) ve diğer sahâbîlerin rivâyet ettiği hadîsler, Cebrâil'in Hz. Peygamber'e (a.s.) -miraç gecesinin sabahı- beş vakit namazı tek tek kıldırıp tarif ettiğine delildir.[558]

---

[554] Elmalılı, III,170-171; A. Şener, "*Abdest*", DİA, I,68-70.

[555] "Bir adam geldi: Ey Allah Resûlü! İslâm'da Allah katında en sevimli şey hangisidir? diye sordu. Resûlullah: Vaktinde kılınan namazdır. Namazı terk edenin dini yoktur. Namaz dinin direğidir, dedi": [جَاءَ رَجُلٌ ، فَقَالَ : يَا رَسُولَ اللهِ أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ عِنْدَ اللهِ فِي الْإِسْلَامِ؟ قَالَ : « الصَّلَاةُ لِوَقْتِهَا ، وَمَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ فَلَا دِينَ لَهُ ، وَالصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّينِ] [Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî (384-458/994-1066), *Şuabü'l-İmân*, thk. Abdülali Abdülhamid Hamid, Riyad 1423/2003, IV,300, hadîs no: 2550]. Namaza es-salâ denilmesi konusunda şu izah yapılmıştır: وَفِي تَسْمِيَةِ الصَّلَاةِ صَلَاةً لِأَهْلِ الِاشْتِقَاقِ ثَلَاثَةُ أَقْوَالٍ . قِيلَ : لِمَا فِيهَا مِنَ الدُّعَاءِ . وَقِيلَ : لِرَفْعِ الصَّلَا فِي (الرُّكُوعِ ، وَهُوَ مَعْرِزُ الذَّنَبِ مِنَ الْفَرَسِ ، وَقِيلَ : لِمَا فِيهَا مِنَ الْخُشُوعِ وَاللِّينِ ، يُقَالُ : صَلَيْتُ الْعُودَ بِالنَّارِ : إِذَا لَيَّنْتَهُ . وَالْمُصَلِّي يَلِينُ وَيَخْضَعُ) bkz. Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Süleyman b. Battal er-Rukebî (v. 633), *en-Nezmü'l-Müste'zab fî Tefsîri Garîbi Alfâzi'l-Mehezzeb*, thk. Mustafa Abdülahfis Sâlim, Mekke 1988,1991, I,51.

[556] Allah'ı anmak yalnızca namaz haline münhasır olmamalıdır, Müslüman her halinde Allah'ı anmalıdır.

[557] Bkz. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, VIII,48; Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Kurtubî (671/1273), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî, Kahire 1372, X,210-211; *Tecrîd Tercemesi*, II,278-279,462; IV,226; X,56-57.

[558] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,252.

İsrâ mucizesinden önce Hz. Peygamber (a.s.) ve ashabının namaz kıldığı kesindir. Ancak beş vakit namaz farz kılınmadan önce kılınması farz olan namazın bulunup bulunmadığı ihtilaflıdır.[559]

Müslümanlar, İsrâ'dan önce, başlangıçta sadece akşam (العشي) vaktinde, sonra sabah (الغداة) ve akşam vakitlerinde olmak üzere ikişer rekât namaz kılıyorlardı.[560] Bazı rivâyetlerde ise isrâdan önce Müslümanlar, güneş batmadan ve doğmadan önce iki vakitte namaz kılıyorlardı. Buna: *"Akşam-sabah Rabbini hamd ile tesbîh et"* (وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ)[561] âyeti delil gösterilmiştir.[562] Daha sonra *"Birazı hariç, geceleri kalk namaz kıl. (Gecenin) yarısını (kıl). Yahut bunu biraz azalt. Ya da bunu çoğalt ve Kur'ân'ı tane tane oku. Doğrusu biz sana (taşıması) ağır bir söz vahyedeceğiz"*[563] meâlindeki el-Müzemmil Sûresi'nin âyetleriyle gece namazı emredilmiştir.[564] Bazı müfessirlere göre gece namazından maksat teheccüt namazıdır.[565] Bir yıl sonra inen el-Müzemmil Sûresi'nin *"(Resûlüm!) Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, (bazen) yarısını, (bazen de) üçte birini yatmadan (ibadetle) geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir topluluğun da (böyle yaptığını) Rabbin elbette biliyor. Gece ve gündüzü (içinde olup bitenleri iyiden iyiye) ölçüp biçen ancak Allah'tır. O sizin, bunu sayamayacağınızı bildiği için, sizi bağışladı. Artık, Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah bilmektedir ki, içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lütfundan (rızık) aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler, diğer bir kısmınız da Allah yolunda çarpışacaklardır. O halde Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a gönül hoşluğuyla ödünç verin. Kendiniz için önden (dünyada iken) ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bulursunuz; hem de daha üstün ve mükâfatça daha büyük olmak üzere. Allah'tan mağfiret dileyin, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir"* meâlindeki 20. âyeti, gece namazının farz olmasını kaldırarak Müslümanların yükünü hafifletmiştir. Fakat: *"Gecenin bir kısmında sana mahsus bir nafile olarak namaz kıl"*[566] meâlindeki âyet, gece namazının farziyetini Resûlullah'a (a.s.) münhasır kılmıştır.[567]

46. I. Akabe Biati

Bi'setin 11. yılı, hac mevsimi[568] *10 Zilhicce.*[569]

---

[559] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,203.

[560] قالوا: وجاء رسول الله صلى الله عليه وسلم بفرض الصلاة الخمس ركعتين ركعتين، وإنما كانت الصلاة قبل ذلك بالعشي، ثم صارت بالغداة والعشي ركعتين ركعتين. ثم صارت خمسا، ركعتين، ركعتين. ثم أتمت صلاة المقيم أربعاً، وبقيت صلاة المسافر على حالها، وذلك بعد قدوم رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة بشهر) el-Belâzürî, *Ensâb*, I,133,301,319.

[561] el-Gâfir (el-Mümin) 40/55.

[562] وَذَكَرَ الْمَزَنِيّ أَنّ الصَّلَاةَ قَبْلَ الْإِسْرَاءِ كَانَتْ صَلَاةً قَبْلَ غُرُوبِ الشَّمْسِ وَصَلَاةً قَبْلَ طُلُوعِهَا، وَيَشْهَدُ لِهَذَا الْقَوْلِ قَوْلُهُ سُبْحَانَهُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ) Süheylî, *er-Ravd*, I,422 (eş-Şâmile).

[563] el-Müzemmil, 73/2,3,4.

[564] el-Müzemmil, 73/2,3,4.

[565] Bkz. Elmalılı, VIII,395.

[566] el-İsrâ 17/79.

[567] Süheylî, II,284; İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ*, I,266-267; *Tecrîd Tercemesi*, II,278-279,462; IV,226.

[568] İbn Sa'd, I,217-219.

[569] İbn Kesîr'in ibaresi "عشية يوم النحر" şeklindedir (*es-Sîre*, IV,214). "Aşiyye" kelimesi: 1- "Gün sonu", 2- "Güneşin zevalinden batışına kadarki vakit", 3- "Akşam'dan yatsıya kadarki vakit" gibi anlamlara

Hz. Peygamber (a.s.), bi'setin 11. senesinde Medine'den gelen altı kişilik gruba İslâm'ı anlatıp gelecek sene buluşmak üzere sözleşmiştir. İbnü'l-Esîr, İbn Seyyidinnâs, Semhûdî ve Makrizî gibi siyer otoriteleri,[570] buna I. Akebe Biati ve birer yıl arayla meydana gelen diğer iki buluşma ve sözleşmeye sırasıyla II. Akebe Biati, III. Akabe Biati diye isim vermişlerdir. Akabe biatleri, Müslümanların Medine'ye hicretleri ile neticelenecek olan sürecin ilk aşamalarıdır.

Biat

Türkçede biat şeklinde kullanılan kelimenin Arapça aslı "bey'at"tır (بَيْعَة). Biat, "باع" (bâa) "satmak-satın almak" manasına gelen fiilin "mastar[571] bina-i nev' ve merre"sidir. Biat, efâl-i ezdâddandır; yani iki zıt eylemi ifade eden fiillerdendir.[572] Biat, "itâat etmeye söz vermek ve almak; yöneticilik tevdi etmek ve kabul etmek" manalarını da içermesi sebebiyle, yönetime ait işlerin görülmesini bir emîre/idareciye teslim etmek, bu hususlarda onunla bir çekişmeye girmemek ve hoşlanılsa da hoşlanılmasa da yükleyeceği sorumluluklar konusunda ona itâat etmeyi de ifade etmektedir. Bir emîre biat edip ahit yapanlar, yaptıkları bu ahdi kuvvetlendirmek için ellerini biat ettikleri kişinin eline koyuyorlardı. Bu durum alıcı ve satıcının, satış akdinde birbirinin ellerini tutmalarına benzediğinden, biat eden ve biat edilen arasındaki bu ahitleşmenin/sözleşmenin ismi "biat" olmuştur.[573]

İslâm hukukunda ise sosyal ve politik bir akit olarak "devlet başkanını seçmek, belirlemek ve meşru çerçevede ona bağlılık göstermek" anlamına gelmektedir.

Siyer ıstılahında biat, "tevhîde ve Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğine iman edildiğini -genelde- yüz yüze ve el sıkışarak bildirmektir."

Müslüman olmak isteyen erkeklerin, Resûlullah'ın (a.s.) huzurunda: *"Allah'tan başka tanrı olmadığına ve senin Allah'ın elçisi olduğuna tanıklık ederim"* sözlerini söyleyerek onunla (a.s.) el sıkışmaları biatin ilk şeklidir. Genellikle el sıkışma şeklinde olmakla birlikte Resûlullah'ın (a.s.) başka şekillerde biat aldığı da olmuştur. Mesela Resûlullah (a.s.), eli üzerine koyduğu bir bez üzerine kadınların ellerini koymaları[574]

---

gelir. Bkz. Fîrûzâbâdî, s. 1691; Ahterî (1242 b.), s. 395.

[570] (وقال ابن إسحاق : إن أسعد بن زرارة إنما أسلم مع النفر الذي سبقوا قومهم إلى الإسلام بالعقبة الأولى وكان عقبيا شهد العقبة الأولى والثاني والثالثة وبايع فيها وكانت البيعة الأولى وهم ستة نفر أو سبعة والثانية وهم اثنا عشر رجلا والثالثة وهم سبعون رجلا . وبعضهم لا يسمي بيعة الستة عقبة وإنما يجعل عقبتين لا غير). Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,111; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,54,262; Semhûdî, I,223,228; Zürkânî (1996 n.), II,79.

[571] (البيعةُ : مصدر باعَ يَبِيعُ بيعةً ، عبارة عن فعل واحد ، كالضَّربة والقتلة) el-Kâdî Muhammed b. Abdillah Ebû Bekir İbn el-Arabî el-İşbîlî el-Malikî, el-Mesâlik fî Şerhi Muvatta' Mâlik, thk. Muhammed b. el-Hasan es-Süleymânî - Aişe bint el-Hasan es-Süleymani, nşr. Dâr el-Mağrib el-İslâmî, 1428/2007, VII,565.

[572] (بيع : بعتُ الشيْ : شريته ، أبيعه بَيْعاً وبيعاً ، وهو شاذٌ وقياسه مَبَاعاً . وبعْتُهُ أيضاً : اشتريته ، وهو من الأضداد) Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî (v. 393), *es-Sihâh Tâcü'l-Lüga ve Sihâhü'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgaffâr Attâr, Beyrut 1407/1987, nşr. Dâr el-İlm li'l-Melâyîn, III,1189 "بيع".

[573] Cevherî, "بيع" md; Fîrûzâbâdî, "بيع" md; Ahterî (1242 b.), s. 82-83.

[574] İbn Sa'd, VIII,5-7.

veya elini soktuğu bir kap suya kadınların da ellerini daldırmaları[575] şeklinde biat almıştır. Yine Resûlullah (a.s.), cüzamlı bir Müslüman'dan sözlü olarak biat almıştır.[576]

Hz. Peygamber'e (a.s.) yapılan biatlerde kelime-i şahadetle birlikte bazı şartlar içeren başka sözler de söylenmiştir. Bu sebeple biat, Hz. Peygamber (a.s.) döneminde daha çok tevhîde ve onun (a.s.) risâletine iman ve ikrar, dinî hükümlere bağlı kalmak ve ona (a.s.) itaat etmek anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber (a.s.), İslâm'ı kabul eden şahıslardan tıraş olmalarını ve sidr[577] ağacının yaprağı gibi sabun yerine kullanılan şeylerle yıkanmalarını da isterdi.[578]

İbn Sa'd'ın naklettiği bir rivâyette, Hz. Peygamber (a.s.), kendisine biat etmek isteyen Ukbe b. Âmir el-Cühenî'ye (v. 58/678) [579]:

---

[575] İbn Sa'd, VIII,11.

[576] Müslim, *"es-Selâm"*, 126; İbn Mâce, *"et-Tıb"*, 44.

[577] Sidr: Zizyphus jujuba. Bkz. el-Bîrûnî (973-1048), *Kitâbü's-Saydana fi't-Tıb*, çev. Esin Kahya, Ankara 2011, s. 208.

[578] "Kays b. Âsım'dan (r.a.): Peygamber'e (a.s.) Müslüman olmak için geldim, bana; su ve sidr ile yıkanmamı emretti" (قَيْس بْن عَاصِم أَتَيْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- أُرِيدُ الإِسْلاَمَ فَأَمَرَنِي أَنْ أَغْتَسِلَ بِمَاءٍ وَسِدْرٍ). "Useym b. Küleyb, babasından, o da dedesinden: Kendisi Allah Resûlü'ne gelip 'Müslüman oldum' dedi. Allah Resûlü (a.s.) ona: 'Boynundan küfür kıllarını at!' Yani 'tıraş ol!' diye emretti" (عُسَيْم بْن كُلَيْب عَنْ أَبِيه عَنْ جَدِّه أَنَّهُ جَاءَ رسول الله فَقَالَ قَدْ أَسْلَمْتُ فَقَالَ لَهُ رسول الله -صلى الله عليه وسلم- أَلْقِ عَنْكَ شَعْرَ الْكُفْرِ يَقُولُ : احْلِقْ). Rûdânî, *Taharet*, "Hamam ve hamamda yıkanmak, yeni Müslüman olan bir kimsenin ve aybaşı olan kadının yıkanması" (841,842 :الحمام وغسل الإسلام والحائض).

[579] Bâdiyede (çölde) çobanlık yapan Ebû Hammâd Ukbe b. Âmir b. Abs el-Cühenî (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) hicret ettiğini duyunca Medine'ye geldi. Resûlullah (a.s.) tercihi kendisine bıraktığı halde, o (r.a.) bedevîler gibi sadece bağlılık yeminiyle kalmadı; bir muhacir gibi Medine'ye hicret etmek üzere ona (a.s.) biatı etti. Kısa bir süre bâdiyede kaldıktan sonra, Ukbe (r.a.) Suffe Ashabı'na katıldı ve dinî bilgisini ilerletti. Ukbe b. Âmir (r.a.), kıraât, fıkıh, ferâiz, şiir ve kitâbet alanlarında sayılı sahâbeden biri oldu. Resûlullah'ın (a.s.) kendisine müracaat eden iki kişi arasında ortaya çıkan bir meselenin Ukbe (r.a.) tarafından çözümlenmesini istemesi, onun (r.a.) ilmî yeterliliğini ortaya koymaktadır (Müslim, *"Müsâfirîn"*, 265). Hz. Peygamber'in (a.s.) yürüttüğü askerî faaliyetlere katıldı ve zekât toplama görevliyle çeşitli kabilelere gönderildi. Resûlullah'ın (a.s.) vefatından sonra fetihlere katıldı. Ukbe (r.a.), Dımaşk'ın fethedildiği müjdesini Medine'de olan Hz. Ömer'e (r.a.) getirdi. Dımaşk'ın doğu tarafında Sinan Köprüsü civarında Tûmâ (Thomas) Kapısı'na yakın bir yerde ev edindi. Ardından Mısır'ın fethinde bulundu. Hz. Osman (r.a.) zamanında bir süre Mısır Valisi Abdullah b. Sa'd'ın yerine vekâlet etti. Sıffîn Savaşı'nda Muâviye'nin (r.a.) yanında yer aldı. 44 (664) yılında Muâviye (r.a.) tarafından Mısır valiliğine tayin edildi. Üç yıl sonra Rodos adasına gönderilen donanmada görevlendirildi, ancak Rodos yolunda iken valilik görevinden azledildiğini öğrendi. Görevden alınış tarzı onu gücendirdi ve Mısır'a yerleşti. Ebû Eyyûb el-Ensârî (r.a.) ile birlikte İstanbul kuşatmasına katıldı. Mısır'da vefat eden Ukbe (r.a.), Mukattam Mezarlığı'na defnedildi. Cesur ve kabiliyetli bir savaşçı, usta bir okçu olan Ukbe (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) tavsiyesiyle yaşlılığında da ok atma talimlerini sürdürdü. Vefatından önce sayısı yetmişe yaklaşan yaylarını, oklarıyla birlikte çocuklarına emanet etti, bunlarla Allah yolunda savaşmalarını vasiyet etti. Hz. Peygamber'in (a.s.) düldül adlı katırının bakımından sorumlu olan ve bazen onun (a.s.) bineğini yedme ve sevk etme görevini üstlenen Ukbe (r.a.) bir yolculuk sırasında ısrarı üzerine onunla (a.s.) aynı bineği kullandığı için "redîfü Resûlillâh" (a.s.) sıfatıyla da anıldı. Resûlullah'ın (a.s.) kâtiplerinden olan Ukbe'nin (r.a.) bizzat cemedip kendi hattıyla yazdığı bir Mushaf nüshası vardı. Hz. Osman'ın (r.a.) Mushafı'na göre tertibi farklılık gösteren bu nüsha hadîs hâfızı ve tarihçi Ebû Saîd İbn Yûnus (v. 347/958) zamanında bilinmekteydi. Fıkıh ve özellikle ferâiz konularında da uzmandı. Hz. Ömer (r.a.) döneminde Medine'de bir süre kadılık yaptı. Ukbe (r.a.) aynı zamanda Arap dilini fasih konuşur, şairliğinin yanı sıra güzel sesi ve etkileyici *Kur'ân* okuyuşuyla tanınırdı. Bir defasında Hz. Ömer'in (r.a.) isteği üzerine ona Tevbe Sûresi'ni okudu ve halife bu tilâveti ağlayarak dinledi (İbn Sa'd, IV,343-344; E.

"Arap biati mi yoksa hicret biati mi yapmak istersin?" (بيعة عربية تريد أو بيعة هجرة) diye sormuştur.[580] Bu soru, Resûlullah'ın (a.s.) tercihi Ukbe'ye bıraktığını; yani isterse bedevîler gibi sadece bağlılık yeminiyle yetinip hicret etmeyebileceğini, isterse bir muhacir gibi ülkesini terk edip Medine'ye hicret edebileceğini ve İslâm'a hizmet edebileceğini ifade eder. Hz. Peygamber'in (a.s.), Ukbe'ye yönelttiği bu sorudan, III. Akabe Biati'yle başlayan "Müslümanların Medine'ye hicret mecburiyeti"nin istisnaları olduğunu anlıyoruz. Mesela kırsal hayata alışmış, şehir hayatına uyumda güçlük yaşayan bedevîlerin,[581] -tercih edilen bir görüşe göre Müslüman olduğu halde- olup bitenleri Hz. Peygamber'e (a.s.) haber vermek üzere Mekke'de kalan Hz. Abbas (r.a.), Hendek kuşatmasına neden olan büyük hazırlıkları ve Hudeybiye barışının ihlal edildiğini Hz. Peygamber'e (a.s.) haber veren Huzâlılar ve benzerleri, "Medine'ye hicret mecburiyeti"nden istisna tutulanlar arasında sayılabilir. Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber'in (a.s.) sözleri, muhataba göre biatin mahiyetinin farklılık arz ettiğine işaret eder. Bu durum, üzerinde ayrıca durulup araştırılması gereken bir hususdur. Medine'ye hicret mecburiyeti ile ilgili hükmün dini mahiyeti ile ondan muafiyetin kapsamı başka bir meseledir ve fıkıh ilminin konusudur.[582]

Akabe Mevkii

Akabe biatlerinin yapıldığı yer, Mekke'de Mescid-i Harâm'a yaklaşık olarak 3 km uzaklıkta ve Mina hudutları içinde kalır. Hac sırasında şeytan taşlanan Cemerât bölgesinde, Cemre-i Akabe ismiyle anılan büyük şeytanın taşlandığı yere yakın, etrafı tepelerle çevrili, küçük kuyu bir vadidir. Burada, Medineli Müslümanların Hz. Peygamber'e (a.s.) biat ettiğini hatırlatmak maksadıyla bir mescit yapılmıştır.[583]

I. Akabe Biati

Hz. Peygamber (a.s.) üç yıl süren gizli davetten sonra; -Mûsâ b. Ukbe'nin ifade ettiği gibi- hicret öncesi yıllarda, Câhiliye devri adetlerine göre hac vazifesini yerine getirmek ve Haram Aylar'da 1-8 Zilkade'de Zülmecaz'da ve 15-30 Zilkade'de Ukâz'da kurulan serbest ticarete merkezlerine katılmak için değişik bölgelerden Mekke'ye gelen kabilelerle gizlice görüşürdü. Onlara *Kur'ân-ı Kerîm* okur ve İslâm Dini'nin esaslarını

Ahatlı, "*Ukbe b. Âmir*, DİA, XLII,62-63).

[580] İbn Sa'd, IV,343-344.

[581] Mesela Medine'ye hicreti soran bir bedeviye Hz. Peygamber (a.s.), hicretin güç bir iş olduğunu bildirdikten sonra ona develerinin olup olmadığını ve zekâtını verip vermediğini sorduktan sonra müspet cevap veren bedeviye: "Denizin ardında (da olsa) amel et (dini vecibelerini yerine getir) muhakkak ki Allah amelinden hiçbir şeyi terk etmez (karşılıksız bırakmaz)!" buyurdu (وَقَالَ أَبُو سُلَيْمَانَ فِي حَدِيثِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ أَعْرَابِيًّا سَأَلَهُ عَنِ الْهِجْرَةِ فَقَالَ: «وَيْحَكَ إِنَّ شَأْنَ الْهِجْرَةِ شَدِيدٌ فَهَلْ لَكَ مِنْ إِبِلٍ» قَالَ: نَعَمْ قَالَ: «فَهَلْ تُؤَدِّي صَدَقَتَهَا» قَالَ نَعَمْ. قَالَ: «فَاعْمَلْ مِنْ وَرَاءِ الْبَحْرِ فَإِنَّ اللهَ لَنْ يَتْرُكَ مِنْ عَمَلِكَ شَيْئًا") [Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed b. İbrahim b. el-Hattab el-Büstî el-Hattâbî (v. 388), Garîbü'l-Hadîs, thk. Abdülkerim İbrahim el-Garbâvî, Dımeşk 1402/1982, s. 619].

[582] A. Özel, "*Hicret*" (fıkıh bakımından), DİA, XVII,462-466; ayrıca bkz. Hicretin 1. yılı olaylarından: "1. Resûlullah'ın (a.s.) Medine'ye Hicreti" ve hicretin 8. yılı olaylarından: "146. Mekke'nin Fethi" başlığına.

[583] Zürkânî (1996 n.), II,74; A. Önkal, "*Akabe Biatleri*", DİA, II,211.

telkin ederdi. Görüştüğü kabile reisi ve ileri gelenlerinden davetini gerçekleştirmek için himaye hakkı isterdi.[584]

Bu durum, Resûlullah'ın (a.s.) güç şartlar altında akrabaları tarafından kendisine tanınan "himaye hakkı" sayesinde ancak Mekke hudutları dışında İslâm'ı tebliğ etmek imkânına sahip olduğuna işaret eder.

Hz. Peygamber (a.s.), insanları İslâm'a çağırma faaliyetini bazen tek başına bazen soy bilimci (nessâb) Hz. Ebû Bekir (r.a.) veya başka bir sahabesiyle yapardı. Hz. Ebû Bekir (r.a.) gibi sahabeler ona (a.s.) yardımcı olurlardı ve kabileler hakkında bilgi verirlerdi. Hz. Peygamber (a.s.), bu tebliğ faaliyetleri vesilesiyle de Medinelilerle muhatap oldu.[585]

Arabistan'ın Hicaz bölgesinin kalbi Mekke-Tâif-Medine üçgeninde atıyordu ve bu üç yerleşim merkezinden birinde meydana gelen gelişmeler, diğerlerini bir şekilde etkiliyordu. Resûlullah'ın (a.s.) uzun süre Mekke'de tebliğine devam etmesi, sonra Tâif'e başvurması ve nihâyet hicret yurdu olarak Medine'yi seçmesi de buna işaret eder.

Resûlullah (a.s.), Mekke'de hac mevsiminde Medineli Araplar ile buluşmadan önce onunla ilgili haberler Medine'de yayılmıştı. Resûlullah'ın (a.s.) durumu, iç savaşlardan bezmiş ve Yahudilerle münasebetleri sebebiyle peygamberlik kavramına yabancı olmayan Medineli Araplar tarafından dikkatle izleniyordu.

Resûlullah'ın (a.s.) kendisi de Akabe biatlerinden önce Medineli bazı önemli şahıslarla görüşmeye başlamıştı. Resûlullah (a.s.), son Buâs Savaşı'ndan önce, okuma-yazma bildiği için el-Kâmil diye tanınan ve elinde *-Kur'ân-ı Kerîm*'de[586] kendisine hikmet verildiği bildirilen, peygamberliği ihtilaflı bir zât olan-Lokman'ın hikmetlerine dair sahifeler bulunan Evsli Süveyd b. Sâmit'le Mekke'de tanışarak ona İslâm'ı anlatıp *Kur'ân* okumuştur. Hz. Peygamber'in (a.s.) tebligatını olumlu karşılayan Süveyd b. Sâmit, Buâs Savaşı'nda öldürülmüştür.[587]

Kureyşliler'in damadı ve zaman zaman Mekke'de ikamet eden Ebû Kays b. Eslet'in, Kureyşliler'e birlik-beraberliği ve Hz. Peygamber'e (a.s.) karışmamalarını tavsiye etmiş ve bu konuda bir şiir söylemiştir.[588]

Resûlullah (a.s.), Hazrec'e karşı Kureyşliler ile ittifak (hilf) yapmak üzere bir grup gençle Mekke'ye gelen Evs'in Benî Abdileşhel kolundan Ebu'l-Hayser[589] Enes b. Râfi' ile görüştü.Gençlerden biri olan İyâs b. Muâz, Resûlullah'ın (a.s.) daveti karşısında heyecana kapılmış, arkadaşlarına: "Bu, bizim elde etmek istediğimizden daha hayırlıdır" diyerek İslâm'ı sahiplenmeyi tavsiye etmiştir. Ancak heyet başkanı olduğu anlaşılan

[584] Semhûdî, I,220.
[585] Zürkânî (1996 n.), II,73; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II,949-951.
[586] Lokmân 31/12-19.
[587] İbn Hişâm, II,67-69; Semhûdî, I,220-221; İbn Kesîr, II,173-175.
[588] İbn Hişâm, I,302.
[589] Veya Ebu'l-Ceyser.

Ebu'l-Hayser onu susturmuştur. -Aynı heyette yer alan- Amr b. Cemûh da İyâs'ın sözlerine benzer şeyler söylemiş, fakat kabul görmemiş ve Resûlullah'ın (a.s.) daveti heyette tartışmalara neden olmuştur.[590]

Akabe biatlerinden önce Es'ad b. Zürâre ile Zekvân b. Abdikays, aralarında vuku bulan bir ihtilaftan dolayı hakemliğine başvurmak için Utbe b. Rebîa ile görüşmek üzere Mekke'ye gittiler ve Hz. Peygamber'le (a.s.) tanıştılar. Onlara İslâmiyet hakkında bilgi vermesi ve *Kur'ân* okuması üzerine ikisi de İslâm'ı kabul ettiler; Utbe ile görüşmekten vazgeçerek ilk Müslümanlar olarak Medine'ye döndüler ve İslâmiyet'i tanıtmaya başladılar.[591] Muhtemelen bu iki zatın çabaları Akabe biatleri sürecini başlattı.

Netice itibariyle Resûlullah (a.s.), Akabe biatlerinden önce hem hac vesilesiyle hem Medine'deki dâhili ihtilaflar nedeniyle müttefik bulmak gayesiyle Mekke'ye gelen Hazrec ve Evs kabilesine mensup bazı önemli şahsiyetlerle görüşmüş ve bunlardan İslâm'ı kabul edenler de olmuştur. Bu ihtida ve görüşmelerin gruplar halinde İslâm'ı kabulle neticelenmediği anlaşılmaktadır. Kaynaklardan, İslâm'ı toplu kabullerin Akabe biatleriyle başlayan süreçte gerçekleşmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber (a.s.), tebliğleri esnasında, Akabe denilen yerde Medineli Araplarla karşılaşmış ve birer yıl arayla üç defa onlarla görüşerek biat almıştır. Bir rivâyete göre ilk buluşma bi'setin 11. yılında hac mevsiminde,[592] 10 Zilhicce'de vuku bulmuştur.

İbn İshâk ve Vâkıdî, I. Akabe Biati'nde bulunanlar konusunda müttefiktir:[593] Resûlullah (a.s.), ilk olarak hepsi Hazrecli olan: 1- Es'ad b. Zürâre, 2- Avf b. Hâris, 3- Râfi' b. Mâlik, 4- Kutbe b. Âmir b. Hadîde, 5- Ukbe b. Âmir b. Nâbi, 6- Câbir b. Abdillah b. Riâb'dan[594] oluşan altı kişilik bir grupla muhatap oldu.[595]

Bu altı kişi, Buâs Savaşı'nı kaybeden kabileleri adına Kureyş'ten destek sağlamak istiyorlardı. Fakat Ebû Cehil Amr b. Hişâm b. Muğîre el-Kureşî el-Mahzûmî'nin müdahalesiyle bu teşebbüsleri neticesiz kaldı. Bu müşkül vaziyette iken Hz. Peygamber'le (a.s.) karşılaştılar. Onun (a.s.), okuduğu âyetler ve dinî öğütler ruhlarında derin tesir ve değişiklikler meydana getirdi. Hz. Peygamber (a.s.) onlardan kendisini Yesrib'e götürüp himaye etmelerini ve İslâm'ın orada yayılmasına yardımcı olmalarını istedi. Hz. Peygamber'in (a.s.), çabası hemen sonuç verdi, muhataplarının altısı da İslâm'ı kabul etti ve gelecek yıl hac mevsiminde tekrar buluşmak üzere sözleştiler. Onlar, Evs ka-

[590] İbn Hişâm, II,69-70; Semhûdî, I,221.

[591] İbn Sa'd, III,608; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,111. Semhûdî'nin naklettiği bir rivâyete göre ise I. Akabe Biati'nda sadece Es'âd b. Zürâre ile Zekvân b. Abdikays Müslüman olmuştur. Bkz. *Vefâ'ü'l-Vefâ*, I,223.

[592] Rivâyetlerde geçen mevsim kelimesi (mesela bkz.İbn Hişâm, II,70): Hem "hac zamanı" hem "Arap pazarlarının kurulduğu vakitler" manalarına gelir. Bkz. Fîrûzâbâdî, s. 1506; Ahterî (1242 b.), s. 616-617.

[593] İbn Hişâm, II,71-72. Ebu'l-Esved ile Mûsâ b. Ukbe'ye göre I. Akabe Biati'na katılanlar listesi için bkz. Semhûdî, I,223.

[594] Câbir b. Abdillah, Hazrec'in Benî Selime koluna mensuptur. Seleme ismi yalnızca bu kabîlede "L" harfinin kesre okunuşuyla Selime şeklinde telaffuz edilmektedir. Bkz. M. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 1989, s. 59 (er-Rahbî'den naklen).

[595] Vâkıdî, bunu Medine siyer mektebinin ittifak ettiği sâbit görüş olarak niteler. Bkz. İbn Sa'd, I,217-219.

bilesiyle aralarında yıllardır süren savaşların sebep olduğu düşmanlığın bu yeni din sayesinde ortadan kalkacağını umduklarını da söylediler ve Yesrib'e dönünce İslâm'ı yaymaya başladılar.[596]

47. II. Akabe Biati

Bi'setin 12. yılı, hac mevsiminde.[597]

Hz. Peygamber (a.s.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.) ile birlikte,[598] bi'setin 12. senesinde, ailelerini de temsil eden Yesrib'li –I. Akebe Biati'nde bulunan altı kişiden beşinin de yer aldığı- on iki kişi ile Akabe'de gece vakti buluştu. Onlardan: (1) Hiçbir şeyi Allah'a şirk koşmamak, (2) hırsızlık, (3) zina yapmamak, (4) çocukları öldürmemek, (5) Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana haksız yere kıymamak, (6) iftira atmamak, (7) yağmacılık yapmamak, (8) Hz. Peygamber'e (a.s.) hiçbir meşru (maruf) işte muhalefet etmemek üzere biat aldı. Hz. Peygamber (a.s.), biat aldıktan sonra Medineli Müslümanlara: "Ahdinize vefa ederseniz, Cenneti kazanırsınız! İçinizden kim de haddi/cezayı gerektiren bir şey yapar da kendisine had vurulursa, bu, onun kefareti olur. Allah kimin suçunu örtbas ederse, onun işi Allah'a kalır. Allah dilerse onu azaba uğratır, dilerse affeder" buyurdu.[599]

II. Akabe Biati'ne katılanlar: Benî Neccâr'dan: 1- Es'ad b. Zürâre,

Hâris b. Rifâe ve Afrâ bint Ubeyde'nin oğulları: 2- Avf, 3- Muâz,

Benî Zürayk'dan: 4- Zekvân b. Abdikays, 5- Râfi' b. Mâlik b. Aclân,

Benî Avf b. Hazrec'den: 6- Ebu'l-Velîd Ubâde b. Sâmit b. Kays el-Ensârî el-Hazrecî (v. 34/654),[600] 7- Ebû Abdirrahmân Yezîd b. Sa'lebe el-Belevî, 8- Benî Amr b. Avf b. Hazrec b. Sa'lebe'den: Abbâs b. Ubâde b. Nadle, 9- Benî Selime'den: Ukbe b.

[596] İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 58-59; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,262-263; Makrizî (1999 n.), I,50-51; A. Çubukçu, "*Buâs*", DİA, VI,340.

[597] İbn Sa'd, I,219-220.

[598] Makrizî (1999 n.), I,52.

[599] İbn Sa'd, I,220; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 47-48.

[600] Hz. Peygamber (s.a.v.), -Enes b. Mâlik'in (r.a.) halası, Ubâde b. Sâmit'in (v. 34/654) eşi- Ümmü Haram Rümeysa (veya Ğümeysa) bint Milhân'ın (r.anha) hanesinde uykudan kalktı, tebessüm edip buyurdu: "Rüyada, ümmetimden bazılarını tahtlara oturmuş sultanlar gibi denizde savaştıklarını gördüm" (رايت امتى يغزون فى البحر كالملوك على الاسرة). Ümmü Haram (r.anha): "Dua ediniz, ben de onlarla olayım" isteğinde bulundu. Hz. Peygamber (a.s.): "Beraber olacaksın" buyurdu. Kırk sene sonra, -Hz. Peygamber'in (s.a.v.) haber verdiği gibi- Ümmü Haram kocası Ubâde b. Sâmit (r.a.) ile birlikte Kıbrıs'ın fethine (649) katıldı ve orada vefat etti. Kıbrıs'ın Larnaka şehri dışında Tuz Gölü'nün yakınındaki mezarı, ziyaretgah oldu. İbn Haldûn'a göre, bu ve benzeri haberlerden dolayı (Buhârî, "*el-Cihâd ve's-Siyer*" 60/8,74; "*Ta'bîr*"; "*İsti'zân*"; Müslim, "*İmâret*"; Ebû Dâvûd, "*el-Cihâd*", 15/10; İbn Mâce, "*el-Cihâd*", 25/10; ed-Dârimî, "*el-Cihâd*", 17/28; Beyhakî, ed-Delâil, VI,450: بَابُ مَا جَاءَ فِي إِخْبَارِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَاسٍ مِنْ أُمَّتِهِ يَرْكَبُونَ الْبَحْرَ غُزَاةً فِي سَبِيلِ اللهِ كَالْمُلُوكِ عَلَى الْأَسِرَّةِ . وَشَهَادَتِهِ بِأَنَّ أم حرام بنت ملحان مِنْهُمْ- وَتَصْدِيقِ اللهِ سُبْحَانَهُ قَوْلَهُ فِي زَمَنِ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ) Mağrip halkı arasında, hadîs kitaplarına dayalı olarak, Müslümanların Hıristiyanları mağlup edecekleri, deniz aşırı Frenk ülkelerinin fethedileceği ve bunun da donanmalarla yapılacağı rivâyeti yaygındı (*el-İber*, I,265-270).

Ebu'l-Hayser onu susturmuştur. -Aynı heyette yer alan- Amr b. Cemûh da İyâs'ın sözlerine benzer şeyler söylemiş, fakat kabul görmemiş ve Resûlullah'ın (a.s.) daveti heyette tartışmalara neden olmuştur.[590]

Akabe biatlerinden önce Es'ad b. Zürâre ile Zekvân b. Abdikays, aralarında vuku bulan bir ihtilaftan dolayı hakemliğine başvurmak için Utbe b. Rebîa ile görüşmek üzere Mekke'ye gittiler ve Hz. Peygamber'le (a.s.) tanıştılar. Onlara İslâmiyet hakkında bilgi vermesi ve *Kur'ân* okuması üzerine ikisi de İslâm'ı kabul ettiler; Utbe ile görüşmekten vazgeçerek ilk Müslümanlar olarak Medine'ye döndüler ve İslâmiyet'i tanıtmaya başladılar.[591] Muhtemelen bu iki zatın çabaları Akabe biatleri sürecini başlattı.

Netice itibariyle Resûlullah (a.s.), Akabe biatlerinden önce hem hac vesilesiyle hem Medine'deki dâhili ihtilaflar nedeniyle müttefik bulmak gayesiyle Mekke'ye gelen Hazrec ve Evs kabilesine mensup bazı önemli şahsiyetlerle görüşmüş ve bunlardan İslâm'ı kabul edenler de olmuştur. Bu ihtida ve görüşmelerin gruplar halinde İslâm'ı kabulle neticelenmediği anlaşılmaktadır. Kaynaklardan, İslâm'ı toplu kabullerin Akabe biatleriyle başlayan süreçte gerçekleşmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber (a.s.), tebliğleri esnasında, Akabe denilen yerde Medineli Araplarla karşılaşmış ve birer yıl arayla üç defa onlarla görüşerek biat almıştır. Bir rivâyete göre ilk buluşma bi'setin 11. yılında hac mevsiminde,[592] 10 Zilhicce'de vuku bulmuştur.

İbn İshâk ve Vâkıdî, I. Akabe Biati'nde bulunanlar konusunda müttefiktir:[593] Resûlullah (a.s.), ilk olarak hepsi Hazrecli olan: 1- Es'ad b. Zürâre, 2- Avf b. Hâris, 3- Râfi' b. Mâlik, 4- Kutbe b. Âmir b. Hadîde, 5- Ukbe b. Âmir b. Nâbi, 6- Câbir b. Abdillah b. Riâb'dan[594] oluşan altı kişilik bir grupla muhatap oldu.[595]

Bu altı kişi, Buâs Savaşı'nı kaybeden kabileleri adına Kureyş'ten destek sağlamak istiyorlardı. Fakat Ebû Cehil Amr b. Hişâm b. Muğîre el-Kureşî el-Mahzûmî'nin müdahalesiyle bu teşebbüsleri neticesiz kaldı. Bu müşkül vaziyette iken Hz. Peygamber'le (a.s.) karşılaştılar. Onun (a.s.), okuduğu âyetler ve dinî öğütler ruhlarında derin tesir ve değişiklikler meydana getirdi. Hz. Peygamber (a.s.) onlardan kendisini Yesrib'e götürüp himaye etmelerini ve İslâm'ın orada yayılmasına yardımcı olmalarını istedi. Hz. Peygamber'in (a.s.), çabası hemen sonuç verdi, muhataplarının altısı da İslâm'ı kabul etti ve gelecek yıl hac mevsiminde tekrar buluşmak üzere sözleştiler. Onlar, Evs ka-

[590] İbn Hişâm, II,69-70; Semhûdî, I,221.

[591] İbn Sa'd, III,608; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,111. Semhûdî'nin naklettiği bir rivâyete göre ise I. Akabe Biati'nda sadece Es'âd b. Zürâre ile Zekvân b. Abdikays Müslüman olmuştur. Bkz. *Vefâ'ü'l-Vefâ*, I,223.

[592] Rivâyetlerde geçen mevsim kelimesi (mesela bkz.İbn Hişâm, II,70): Hem "hac zamanı" hem "Arap pazarlarının kurulduğu vakitler" manalarına gelir. Bkz. Fîrûzâbâdî, s. 1506; Ahterî (1242 b.), s. 616-617.

[593] İbn Hişâm, II,71-72. Ebu'l-Esved ile Mûsâ b. Ukbe'ye göre I. Akabe Biati'na katılanlar listesi için bkz. Semhûdî, I,223.

[594] Câbir b. Abdillah, Hazrec'in Benî Selime koluna mensuptur. Seleme ismi yalnızca bu kabîlede "L" harfinin kesre okunuşuyla Selime şeklinde telaffuz edilmektedir. Bkz. M. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 1989, s. 59 (er-Rahbî'den naklen).

[595] Vâkıdî, bunu Medine siyer mektebinin ittifak ettiği sâbit görüş olarak niteler. Bkz. İbn Sa'd, I,217-219.

bilesiyle aralarında yıllardır süren savaşların sebep olduğu düşmanlığın bu yeni din sayesinde ortadan kalkacağını umduklarını da söylediler ve Yesrib'e dönünce İslâm'ı yaymaya başladılar.[596]

47. II. Akabe Biati

Bi'setin 12. yılı, hac mevsiminde.[597]

Hz. Peygamber (a.s.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.) ile birlikte,[598] bi'setin 12. senesinde, ailelerini de temsil eden Yesrib'li -I. Akebe Biati'nde bulunan altı kişiden beşinin de yer aldığı- on iki kişi ile Akabe'de gece vakti buluştu. Onlardan: (1) Hiçbir şeyi Allah'a şirk koşmamak, (2) hırsızlık, (3) zina yapmamak, (4) çocukları öldürmemek, (5) Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana haksız yere kıymamak, (6) iftira atmamak, (7) yağmacılık yapmamak, (8) Hz. Peygamber'e (a.s.) hiçbir meşru (maruf) işte muhalefet etmemek üzere biat aldı. Hz. Peygamber (a.s.), biat aldıktan sonra Medineli Müslümanlara: "Ahdinize vefa ederseniz, Cenneti kazanırsınız! İçinizden kim de haddi/cezayı gerektiren bir şey yapar da kendisine had vurulursa, bu, onun kefareti olur. Allah kimin suçunu örtbas ederse, onun işi Allah'a kalır. Allah dilerse onu azaba uğratır, dilerse affeder" buyurdu.[599]

II. Akabe Biati'ne katılanlar: Benî Neccâr'dan: 1- Es'ad b. Zürâre,

Hâris b. Rifâe ve Afrâ bint Ubeyde'nin oğulları: 2- Avf, 3- Muâz,

Benî Zürayk'dan: 4- Zekvân b. Abdikays, 5- Râfi' b. Mâlik b. Aclân,

Benî Avf b. Hazrec'den: 6- Ebu'l-Velîd Ubâde b. Sâmit b. Kays el-Ensârî el-Hazrecî (v. 34/654),[600] 7- Ebû Abdirrahmân Yezîd b. Sa'lebe el-Belevî, 8- Benî Amr b. Avf b. Hazrec b. Sa'lebe'den: Abbâs b. Ubâde b. Nadle, 9- Benî Selime'den: Ukbe b.

[596] İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 58-59; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,262-263; Makrizî (1999 n.), I,50-51; A. Çubukçu, "*Buâs*", DİA, VI,340.

[597] İbn Sa'd, I,219-220.

[598] Makrizî (1999 n.), I,52.

[599] İbn Sa'd, I,220; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 47-48.

[600] Hz. Peygamber (s.a.v.), -Enes b. Mâlik'in (r.a.) halası, Ubâde b. Sâmit'in (v. 34/654) eşi- Ümmü Haram Rümeysa (veya Ğümeysa) bint Milhân'ın (r.anha) hanesinde uykudan kalktı, tebessüm edip buyurdu: "Rüyada, ümmetimden bazılarını tahtlara oturmuş sultanlar gibi denizde savaştıklarını gördüm" (رايت امتى يغزون فى البحر كالملوك على الاسرة). Ümmü Haram (r.anha): "Dua ediniz, ben de onlarla olayım" isteğinde bulundu. Hz. Peygamber (a.s.): "Beraber olacaksın" buyurdu. Kırk sene sonra, -Hz. Peygamber'in (s.a.v.) haber verdiği gibi- Ümmü Haram kocası Ubâde b. Sâmit (r.a.) ile birlikte Kıbrıs'ın fethine (649) katıldı ve orada vefat etti. Kıbrıs'ın Larnaka şehri dışında Tuz Gölü'nün yakınındaki mezarı, ziyaretgah oldu. İbn Haldûn'a göre, bu ve benzeri haberlerden dolayı (Buhârî, "*el-Cihâd ve's-Siyer*" 60/8,74; "*Ta'bîr*"; "*İsti'zân*"; Müslim, "*İmâret*"; Ebû Dâvûd, "*el-Cihâd*", 15/10; İbn Mâce, "*el-Cihâd*", 25/10; ed-Dârimî, "*el-Cihâd*", 17/28; Beyhakî, ed-Delâil, VI,450: بَابُ مَا جَاءَ فِي إِخْبَارِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَاسٍ مِنْ أُمَّتِهِ يَرْكَبُونَ الْبَحْرَ غُزَاةً فِي سَبِيلِ اللهِ كَالْمُلُوكِ عَلَى الْأَسِرَّةِ. وَشَهَادَتِهِ بِأَنَّ أم حرام بنت ملحان مِنْهُمْ- وَتَصْدِيقِ اللهِ سُبْحَانَهُ قَوْلَهُ فِي زَمَنِ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ) Mağrip halkı arasında, hadîs kitaplarına dayalı olarak, Müslümanların Hıristiyanları mağlup edecekleri, deniz aşırı Frenk ülkelerinin fethedileceği ve bunun da donanmalarla yapılacağı rivâyeti yaygındı (*el-İber*, I,265-270).

Âmir b. Nâbi, 10- Benî Sevâd'dan: Kutbe b. Âmir b. Hadîde[601], 11- Belî kabilesinden: Ebu'l-Heysem b. Teyyihân, 12- Benî Amr b. Avf'tan: Uveym b. Sâide'dir.[602]

Bu listede yer alan ilk on kişi Hazrec, son iki kişi Evs kabilesine mensuptur. Aslında yedinci ve on birinci şahıslar aslen Belî kabilesinden olup ilki Hazrecli Benî Avf'ın, ikincisi Evsli Benî Eşhel'in müttefikleridir (halîf).

Ubâde b. Sâmit der ki: "Resûlullah (a.s.), kadınlardan aldığı gibi, bizden biat aldı. Bu, savaş farz kılınmadan önce idi". II. Akabe Biati'ni "kadınlar biati" (bey'atü'n-nisâ) denmiştir.[603] Bunun sebebi söz konusu biatte savaşın şart koşulmaması ile izah edilmiştir.[604] Bu şartlar, Mekke'nin fethinden sonra, Hz. Peygamber'e (a.s.) biat eden kadınlara da koşulmuştur. Söz konusu şartlar: *"Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, hiç yoktan yalan uydurarak iftira atmayacaklarına, iyi işi işlemekte karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlerini kabul et ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir"*[605] meâlindeki âyette de ifade edilmiştir.[606]

48. Medinelilerin Kur'ân Öğreticisi İstemeleri

II. Akabe Biati'ndan sonra.[607]

İbn İshâk, ilk Müslümanlardan Mus'ab b. Umeyr'in (r.a.) II. Akabe heyetiyle beraber, Urve b. Zübeyr ve Vâkıdî ise II. Akabe Biati'nden hemen sonra Evs ve Hazreclilerin bir mektupla *Kur'ân* öğreticisi talebi üzerine Resûlullah (a.s.) tarafından Medine'ye gönderildiğini bildirir.[608] Böylece Mus'ab b. Umeyr (r.a.), Medineli Müslümanlara Kur'ân okumak, öğretmek, İslâm Dini'ni anlatmak, İslâmiyet'i öğretmekle görevli olarak gelen ilk muhacir oldu. Mus'ab (r.a.), Medineliler arasında "Mukri" (مُقْرِئٌ: nâzil olduğu kadarıyla *Kur'ân-ı Kerîm*'i hıfzeden, okuyan ve öğreten) unvanıyla anılıyordu, ilk olarak bu unvanla anılan da o idi ve Es'ad b. Zürâre'nin (r.a.) evinde misafir kalırdı.[609] Mus'ab b. Ümeyr ile birlikte Abdullah İbn Ümmi Mektûm da Medine'deki Müslümanlara Kur'ân okuturdu (أَوَّلُ مَنْ قَدِمَ عَلَيْنَا مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ ، وَابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ وَكَانَا يُقْرِئَانِ النَّاسَ).[610]

[601] Bkz. İbn Sa'd, III,578; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,429.
[602] İbn Sa'd, I,220; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,263-264; Makrizî (1999 n.), I,51-52; Şâmî, III,197.
[603] İbn Hişâm, II,75,97; Semhûdî, I,224.
[604] İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 60.
[605] el-Mümtehine 60/12.
[606] *Tecrîd Tercemesi*, I,35; VIII,251.
[607] İbn Sa'd, I,220; Semhûdî, I,225.
[608] İbn Sa'd, I,220; Semhûdî, I,225; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 52.
[609] Taberî, II,436; Süheylî, IV,52; Semhûdî, I,224.
[610] Buhârî, Menâkibü'l-Ensâr, 63/3925 (بَابُ مَقْدَمِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابِهِ الْمَدِينَةَ).

Es'âd b. Zürâre

Ebû Ümâme Es'adü'l-Hayr b. Zürâre b. Udes el-Ensârî el-Hazrecî (r.a.), Benî Ğanm b. Mâlik b. en-Neccâr'dandır. O (r.a.), II. Akabe Biati'nden sonra etkin bir şekilde İslâm'ın Medine'de yayılması için çalışmış ve Medine'de her Cuma Müslümanları toplayıp namaz kıldırmıştır. Yine o (r.a.), III. Akabe Biati'nde, Medineli Müslümanlar ile Hz. Peygamber (a.s.) arasında irtibatı sağlamak gayesiyle seçilecek olan on iki temsilcinin (nakib) başkanıdır (nakîbü'n-nukebâ').

Es'ad b. Zürâre (r.a.), Şevvâl H. 1'de;[611] Mescid-i Nebevî'in inşası sürerken, difteri (الذبحة)[612] veya kızıl (şevke) hastalığından vefat etti. Bir rivâyete göre bizzat Hz. Peygamber (a.s.) iki defa boğazını dağladı.

Es'ad b. Zürâre'nin (r.a.) hastalığı sırasında Yahudilerin: "Eğer Muhammed peygamber ise arkadaşını iyileştirir" demeleri üzerine, Resûl-i Ekrem (a.s.): "Kötü ölüm Yahudilere olsun! Muhammed, niçin arkadaşından ölümü defedemedi, diyorlar. Halbuki ben, ne onun ne de kendi nefsim için bir şeye malik değilim (yani hüküm ve takdir Allah'a mahsustur)" (مِيتَةَ سُوءٍ لِلْيَهُودِ يَقُولُونَ أَفَلاَ دَفَعَ عَنْ صَاحِبِهِ . وَمَا أَمْلِكُ لَهُ وَلاَ لِنَفْسِي شَيْئًا) buyurmuştur.[613] Hz. Peygamber (a.s.), vefatı sırasında Es'ad b. Zürâre'nin (r.a.) yanında bulundu, cenazesini yıkayıp kefenledi, namazını kıldırdı ve cenazesinin önünde kabre kadar yürüdü. Es'ad b. Zürâre (r.a.), hicretten sonra ilk vefat eden, Hz. Peygamber (a.s.) tarafından cenaze namazı ilk kıldırılan ve ensârdan Bakî' Mezarlığı'nda toprağa verilen ilk sahabedir.[614]

Temsilcileri Es'ad b. Zürâre'nin (r.a.) vefatı üzerine Benî Neccâr, Hz. Peygamber'e (a.s.) gelerek, kendilerine yeni bir temsilci (nakib) seçmesini istediler. O da (a.s.): "Sizler benim dayılarımsınız, sizin nakibiniz benim" diyerek onları sevindirdi ve Benî Neccâr'ın *nakîbinin bundan böyle kendisi (a.s.) olduğunu* ilân etti. Erkek çocuğu olmayan Es'ad b. Zürâre (r.a.) vefatından önce Kebşe (كَبْشَة), Habîbe (حبيبة) ve Fürey'a (فُرَيعة) adlı kızlarını Hz. Peygamber'e (a.s.) emanet etmiş, o (a.s.) da onları hanımlarının yanına yerleştirmiş, yetiştirmiş ve evlendirmiştir.[615]

---

[611] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 234-235; İbn Hazm'a göre, hicrî 1. seneden birkaç ay geçmeden Es'ad b. Zürâre vefat etti. Bkz. *Cevâmi'*, s. 76.

[612] Halîfe b. Hayyât, s. 29.

[613] İbn Mâce, *"Tıb"*, 31/24 (باب مَن اكْتَوَى).

[614] Aslında hicretin 1. yılında vefat eden Es'ad b. Zürâre'den (r.a.) önce, Resûlullah'ın (a.s.) Medine'ye hicretinden bir ay önce (Safer H. 1) Berâ b. Ma'rûr vefat etmiş ve Resûlullah (a.s.), vefatının üzerinden yaklaşık olarak bir ay geçtiği halde Berâ' b. Ma'rûr'a (r.a.) dört tekbirli bir cenaze namazı kıldırdı. Ondan sonra Külsûm b. Hidm (r.a.) vefat etmiştir. Taberi'ye göre, Resûlullah'ın (a.s.) Medine'ye hicretinden birkaç gün sonra Külsûm b. Hidm (r.a.), ondan sonra ise Es'ad b. Zürâre (r.a.) vefat etmiştir. Bazı kayıtlara göre ise Külsûm b. Hidm'in (r.a.) Bedir Gazvesi'nden (17 Ramazan H. 2) kısa bir süre önce vefat etmiştir. Bakî' Mezarlığı'nda toprağa verilen ilk muhacir ise Osmân b. Maz'ûn'dur (r.a.). Bkz. İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, "كلثوم بن الهدم" md.

[615] Bkz. İbn Sa'd, III,608-612; Belâzürî, *Ensâb*, I,282; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,82-84; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,110-112; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,34-35; İ. H. Ünal, *"Es'ad b. Zürâre"*, DİA, XI,352.

Medine'de Müslümanların Cuma Günleri Toplanıp Namaz Kılmaları

Hz. Peygamber'in (a.s.) Medine'ye hicretinden önce, sahabenin Medine'de Cuma namazı kıldıklarına dair rivâyetleri iki gruba ayırmak mümkündür:

1- Mus'ab b. Umeyr'in gayreti neticesinde İslâm Medine'nin her evine girdi, Benî Ümeyye b. Zeyd, - Medine'nin Âliye bölgesinde ikamet eden Evs'ten- Hatme, Vâil ve Vâkif kabileleri dışında Evs ve Hazrec'in bütün kolları arasında yayıldı. Bir rivâyete göre Hz. Peygamber'in (a.s.) bir mektup yazarak emretmesi,[616] başka bir rivâyete göre ise ondan (a.s.) Cuma günleri birlikte ibadet etmek için mektupla izin istemesi neticesinde[617] Mus'ab b. Umeyr Medineli Müslümanlara imamlık yapmaya ve Cuma namazı kıldırmaya başladı. Ebû Muhammed b. Hazm'ın kanaati bu yöndedir.[618] Şöyle ki:

İbn Abbas'ın (r.a.) rivâyetine göre, "Medine'de Cuma namazı kılınması Resûlullah'ın (a.s.) izniyle gerçekleşmiştir: Resûlullah (a.s.) kendisi Mekke'de cuma kıldıramamış ve onlara (açıklayamamıştı). Mus'ab b. Umeyr'e (r.a.) şöyle yazdı: "Yahudilerin cumartesi günleri toplanıp Zebûr'u açıp okudukları güne bak. Sizler de kadınlarınızı ve oğullarınızı toplayın, cuma günü güneş gündüzün ortasından zevale meyledince, iki rekât namaz kılarak Allah'a yakın olun".[619] Benzer bir rivâyet İbn Sa'd'dan da nakledilmiştir.[620] Hz. Peygamber (a.s.) Medine'ye hicret edinceye kadar, ilk olarak cuma namazı kıldıran, Mus'ab b. Umeyr'dir. Mus'ab, cuma günü öğleyin zeval vaktinde cuma namazı kıldırdı ve böylece emri yerine getirmiş oldu".[621] Alaeddin Moğultay b. Kılıç'ın *ez-Zehru'l-Bâsim fî Sîreti (Siyeri) Ebi'l-Kâsim* adlı eserinde şöyle denilmektedir: "Bu metin mürsel olarak meşhur olmuştur. Biz, onu Ebû Arube el-Harrânî'nin *Kitâbü'l-Evâil*'inde şu şekilde gördük: Bize Hâşim b. el-Kasım, ona İbn Vehb, ona İbn Cüreyc, ona da Süleyman b. Musa rivayet ettiğine göre, Peygamber (a.s.), ona (Mus'ab b. Umeyr'e) Cuma namazı kıldırmasını emreden bir mektup yazdı."[622]

2- Medine'de sahabe kendi içtihadına dayanarak Cuma namazını kılmıştır. Muhammed b. Sîrîn'in rivâyetine göre: Medine halkı, Resûlullah (a.s.), oraya hicretinden ve Cuma âyeti inmeden önce cuma namazı kılmıştır. Ensâr şöyle dedi: "Yahudilerin yedi günde bir toplanıp ibadet ettikleri özel günleri var. Hıristiyanların da öyle. Haydi, bir araya gelerek Allah'ı zikretmek, namaz kılmak ve şükretmek için bir gün

---

[616] Süheylî, IV,56-57; Şâmî, III,334.

[617] Abdürrezzâk, III,159-161; İbn Sa'd, I,220,239; Kastallânî, *el-Mevâhib*, I,77.

[618] (وكان مصعب يؤمّ بمن أسلم، وجمع بهم يوما وهم أربعون نفسا في هزم حرة نقيع الخضمات، وبهذا جزم أبو محمد بن حزم) Makrizî (1999 n.), I,53.

[619] (أما بعد فانظر اليوم الذي تجهر فيه اليهود بالزبور لسبتهم، فاجمعوا نساءكم وأبناءكم، فإذا مال النهار عن شطره عند الزوال من يوم الجمعة فتقربوا إلى الله تعالى بركعتين).

[620] (فكتب إلى رسول الله صلى الله عليه و سلم يستأذنه أن يجمع بهم فأذن له وكتب إليه انظر من اليوم الذي يجهر فيه اليهود لسبتهم فإذا زالت الشمس فازدلف إلى الله فيه بركعتين واخطب فيهم فجمع بهم مصعب بن عمير في دار سعد بن خيثمة وهم اثنا عشر رجلا وما ذبح لهم يومئذ إلا شاة فهو أول من جمع في الإسلام جمعة) İbn Sa'd, I,220,239.

[621] Bu rivâyetin senedinde Ahmed b. Muhammed b. Galib el-Bahili adlı bir ravi vardır. Bu zat hadîs uydurmakla itham edilmiştir.

[622] (ان النبي صلى الله عليه و سلم كتب اليه يامره بذالك). Ebû Arûbe Hüseyn b. Muhammed b. Mevdûd el-Harrânî (v. 318/931), *Kitâbü'l-Evâil*, thk. Miş'al el-Mutayrî, Beyrut 1424/2003, s. 79.

tespit edelim." Bunun için el-Arube gününü seçtiler. Bunun üzerine Es'ad b. Zürâre, Müslümanları Nakî'ülhadamât denilen kara taşlık bir bölgede bulunan Hazrec'den Benî Beyâza'nın (بنو بياضة) Hezmünnebît semtinde, başka bir rivâyete göre ise mülkiyeti Sehl ve Süheyl[623] kardeşlere ait bir harman yerinde[624] toplayıp namaz kıldırdı ve Allah'ı zikretti. Es'ad b. Zürâre, toplanan kırk kadar Müslüman'a bir koyun kesip ziyafet de verdi.[625]

Kıldıkları ilk Cuma namazını hiç unutmayan Ka'b b. Mâlik (r.a.) gibi Medineli Müslümanlar, her cuma ezanını duyduklarında Es'ad b. Zürâre'yi (r.a.) rahmetle anar ve ona (r.a.) dua ederlerdi.[626]

Zührî'nin bir rivâyetine göre, Mus'ab b. Umeyr Medine'ye geldikten sonra Es'ad b. Zürâre Müslümanlara Cuma namazı kıldırmaya başladı.

Vâkıdî'nin sabit diye nitelediği rivâyete göre, Hz. Peygamber (a.s.) Medine'ye hicret edene kadar Mus'ab b. Umeyr'in (r.a.) insanlara *Kur'ân-ı Kerîm* okuyup öğretti, Es'ad b. Zürâre'nin (r.a.) ise Cuma günleri insanları toplayıp namaz kıldırdı.[627]

Allah, sonra şu âyeti indirdi: *"Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun..."*[628]

İbn Hacer'e göre, Es'ad b. Zürâre'nin Medine'de Cuma namazı kıldırdığına dair rivâyet mürsel olsa da hasen bir isnatla şahidi vardır ki onu Ebû Davûd ile İbn Mâce rivayet etmiş, İbn Huzeyme de *Sahîh*'inde ona yer vermiştir. Bu üçü ve başkaları Ka'b b. Mâlik'ten şunu rivayet ederler: "Peygamber (a.s.), Medine'ye gelmeden önce, bize ilk olarak cuma namazı kıldıran Es'ad b. Zürâre'ydi." İbn Sîrîn'in mürsel rivâyeti, sahabenin kendi içtihatlarıyla Cuma gününü seçtiklerine delildir. Hz. Peygamber'in (a.s.), Mekke'deyken bunu vahiyle öğrenmiş olması, Medine'deki Müslümanların kendi içtihatlarıyla Cuma günleri toplanıp namaz kılmalarına mani değildir. İbn Abbas'ın (r.a.) sözlerinde ve ondan sonraki mürsel hadîste ifade edildiği gibi, Resûlullah (a.s.) Mekke'de Cuma namazı kıldıramadı. Bu sebeple, İbn İshâk ve başkalarının anlattığı gibi, Hz. Peygamber (a.s.) Medine'ye ilk gelişinde onlara Cuma namazı kıldırdı. Buna göre Cuma hakkındaki bilgi, beyân ve muvaffakiyet peygamberi Resûlullah'ın (a.s.) haberi ile sabit oldu.

Ashabın, Cuma gününü seçmelerindeki hikmet, Hz. Âdem'in (a.s.) o günde yaratılmış olmasıdır, denilmiştir. İnsan ancak kulluk için yaratılmıştır. Onun, o günde ibadetle meşgul olunması uygun düştü. Allah, varlığı o gün tamamladı, onlardan yararlana-

[623] Sehl b. Râfi' b. Ebî Amr b. 'Âiz b. Sa'lebe b. Ğanm b. Mâlik b. Neccâr. Bkz. İbn Sa'd, III,609.
[624] İbn Sa'd, III,609. Hz. Peygamber (a.s.), Medine'ye hicretten sonra, Mescid-i Nebevî'yi söz konusu yere inşa etti.
[625] İbn Hişâm, II,77; İbn Sa'd, III,608-612.
[626] Ebû Dâvûd, *"es-Salâ"*, 210.
[627] Belâzürî, *Ensâb*, I,282; Semhûdî, I,224.
[628] el-Cum'a 62/9.

cak olan insanı da o gün ortaya çıkardı. İnsanın, bundan dolayı, o günde ibadet ederek Allah'a şükretmesi uygun düştü.[629]

İki grup rivâyet arasındaki ortak nokta: Hz. Peygamber'in (a.s.) hicretinden önce, Medine'deki Müslümanların Cuma namazı kılmış olmalarıdır.[630]

Cuma Namazının Farz Kılınması

Cum'a (جمعة) "toplamak, bir araya getirmek" anlamındaki cem' (جمع) kökünden bir isimdir. Cem' mastarı ve birçok türevi muhtelif âyetlerde, cum'a ise kendi adıyla anılan *Kur'ân-ı Kerîm*'in 62. sûresinde (el-Cum'a 62/9) geçmektedir. Cuma, gün ismi olduğu gibi, aynı zamanda o gün cemaatle yapılan ibadetin yani hutbe ile birlikte kılınması farz olan iki rekât namazın da adıdır.[631]

Câhiliye devrinde Cuma yerine Arûbe deniliyordu. Arûbe (عَرُوبَةُ)[632] kelimesi, yevm kelimesi ile birlikte; yani "yavmü'l-arûbe", "açık, saygın (الْمُبِينِ الْمُعَظَّم) gün" ve "rahmet günü" (يَوْمُ الرَّحْمَة)[633] manalarına gelir. Bazı kaynaklar, "yevmü'l-arûbe" terkibini, "rahmet günü, maruzat günü" şeklinde ifade etmişlerdir.[634]

Arûbe yerine ne zaman cuma denilmeye başlandığı hakkında iki rivâyet vardır:

1- Hz. Peygamber'in (a.s.) sekizinci kuşak atası Ka'b b. Lüey, arûbe günlerinde -içinde bir de hitabe kısmı bulunan- haftalık bir toplantı icra ediyordu. Bu sebeple Ka'b arûbe gününe, "toplanma günü" manasına gelmek üzere cum'a adını vermiştir. Ka'b. Lüey, bu hitabelerinde insanlara Allah'ı anıp hatırlatır, haram belde Mekke'ye saygı duyulmasını ister, oradan bir peygamberin geleceğini müjdeler ve akrabayı sorup gözetmeyi emrederdi.

2- Az önce temas edildiği üzere, hicretten önce bir araya gelen Medineli Müslümanlar, Yahudi ve Hıristiyanların haftada bir toplandıkları özel bir günleri bulunduğu-

---

[629] Şâmî, III,334.

[630] İki grup rivâyet dört şekilde telif edilebilir: I- Es'ad b. Zürâre henüz Hz. Peygamber'den (a.s.) emir gelmeden Cuma günleri namaz kıldırmış, II- Mus'ab b. Umeyr, Hz. Peygamber'in (a.s.) memuru olarak kıldırmış veya III- Es'ad Medine yakınında bir köyde, Mus'ab b. Umeyr Medine içinde kıldırmış ya da IV- İlk Cuma namazı ikisinin işbirliği neticesinde Hz. Peygamber'in (a.s.) emri, Es'ad b. Zürâre'nin cemaati toplaması, Mus'ab b. Umeyr'in teşvik ve imamlığıyla kıldırılmıştır. Bkz. Müslim, *es-Sahîh*, çev. M. Sofuoğlu, III,7 (1. dipnottan naklen).

[631] H. Karaman, "*Cuma*", DİA, VIII,85-89.

[632] (هو اسمٌ قديمٌ لها وكأنه ليس بعَرَبي. يقال: يَوْمٌ عَرُوبةٌ ويومُ العَرُوبة. والأفصَحُ أن لا يَدْخُلَها الألفُ [كانت تُسَمَّى عَرُوبة] وفي حديث الجمعة والـلامُ). (İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "عَرُوبة" md.). Kelime harf-i tarifsiz, Cuma günün ism-i kadîmidir (Mütercim Asım Efendi, Kâmûsu'l-Muhit, I,545 "عرب" md.).

[633] (وكان كعب يجمع قومه يوم العروبة: أي يوم الرحمة الذي هو يوم الجمعة) Ebü'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrahim b. Ahmed el-Halebî, es-Sîretü'l-Halebiyye: İnsânü'l-'Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, II. Baskı, Beyrut 1427, I,25; II,13; Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî eş-Şafiî, Muğnî'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc, nşr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Baskı, 1415/1994, I,536.

[634] el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb* (1989 n.), II,208-209; Süheylî, IV,54,59; İbn Asâkir, I,51; Süyûtî, *eş-Şemârîh*, s. 32-38; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,31; M. Fayda, "Arûbe", DİA, III,422. O. Turan, *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, s. 29.

na bakarak arûbe günü toplanıp ibadet etmeyi kararlaştırdılar ve arûbeye de bugünde bir araya geldikleri için cum'a adını verdiler.[635]

Cuma namazının hangi tarihte farz kılındığı konusunda ise iki görüş bulunmaktadır:

Birincisi: Cuma namazı Mekke'de farz kılınmış, ancak müşriklerin engellemesi yüzünden fiilen edası hicrete kadar ertelenmiştir.[636]

İkincisi: Cuma namazı hicret esnasında farz kılınmıştır: Hz. Peygamber (a.s.), ya Medine'ye hicret ederken bir süre ikamet ettiği Kubâ köyünde ilk Cuma namazını kıldırmış ya da Kubâ'dan Cuma günü ayrılmış ve Rânûnâ Vadisi'nde vaktin girmesi üzerine ilk Cuma namazını kıldırmıştır.[637]

49. Ebû Seleme'nin Medine'ye Hicreti

(III.) Akabe Biati'ndan bir yıl önce,[638] 10 Muharrem.[639]

İlk Müslümanlardan Ebû Seleme Abdullah b. Abdilesed b. Hilâl el-Kureşî el-Mahzûmî, Resûlullah'ın (a.s.) sütkardeşidir ve halası Berre bint Abdilmuttalib'in oğludur.[640]

O, Hind (Ümmü Seleme) bint Ebî Ümeyye el-Mahzûmî ile evlendi ve Cemâziyelâhir H. 4'te vefat edene kadar onunla evli kaldı.[641] Bu evlilikten Zeyneb, Seleme, Ömer (v. 83) ve Dürre adında dört çocuğu oldu. Ömer, çocuk sahabeden olup Abdülmelik b. Mervân (v. 86/705) döneminde Emevî Devleti'nin Fars ve Bahreyn eyaletlerinde valilik görevlerinde bulunmuştur. Kendisinden rivâyet edilen hadîsler *Kütüb-i Sitte*'de muhafaza edilmiştir. Büyük bir hukukçu olan Zeyneb de hem Hz. Peygamber'den (a.s.) hem hanımlarından ilim almış ve rivâyetlerde bulunmuştur.[642]

Ebû Seleme, hanımı Ümmü Seleme ile birlikte önce Habeşistan'a hicret etti. O, bir süre sonra Mekke'ye döndü fakat yine müşriklerin eziyetlerine maruz kaldı. Bu arada II. Akabe Biati'nden haberi oldu. Bunun üzerine aynı sene içinde Medine'ye hicret etti.[643] Mûsâ b. Ukbe ve İbn İshâk gibi ilk devir siyer-megâzî ulemâsına göre, Medine'ye ilk hicret eden kişi Ebû Seleme'dir. Benî Muğîre, Ebû Seleme'nin eşini ondan ayırmış; yaklaşık olarak bir yıl sonra Ümmü Seleme'ye Medine'ye hicret etmesine izin vermiştir.[644]

---

[635] Süheylî, I,29; IV,54-55,56-58; Şâmî, III,332-334; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,31; M. Fayda, *"Arûbe"*, DİA, III,422.
[636] Şâmî, III,334; M. Hamidullah, *İslâm Müesselerine Giriş*, s. 57; *el-Vesâik*, s. 53.
[637] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,30; İbn Kesîr, II,299; Semhûdî, I,256.
[638] İbn Hişâm, II,112; Taberî, II,447; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,287; Şâmî, III,224; Zürkânî (1996 n.), II,90.
[639] İbn Sa'd, III,240.
[640] İbn Sa'd, I,108; Belâzürî, *Ensâb*, I,103; Taberî, II,250; Makrizî (Katar n.), I,5.
[641] Belâzürî, *Ensâb*, II,62-67; İbn Hibbân, s. 239; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,421-423; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,371.
[642] Zürkânî (1996 n.), IV,396-407; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II,680.
[643] Şâmî, III,228.
[644] Taberî, II,447; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,286.

50. III. Akabe Biati

Bi'setin 13. yılında, hac mevsiminde, 12 Zilhicce (teşrik günlerinin ikincisinde)[645] *veya 13 Zilhicce (en-nefîru'l-ahir).*[646]

Ensardan Câbir b. Abdillah'tan nakledilen rivâyete göre: "Resûlullah (a.s.), hac mevsimlerinde, halkın Ukâz, Mecenne ve Mina'daki konak yerlerine varıp: 'Rabbimin elçilik vazifesini yerine getirinceye kadar beni barındıracak kim var? Bana yardım edecek kim var ki, kendisine Cennet verilsin?' diye seslenirdi. Fakat onu (a.s.) ne barındıracak, ne de yardım edecek bir kimse bulunmazdı. Yemen'den veya Mudarlardan bir kimse panayırlara gelmek için yola çıkacağı zaman, kavmi veya akrabası, onun yanına varıp: 'Sakın hâ! Kureyşîlerin genci seni dininden döndürmesin!' derlerdi. Resûlullah (a.s.) aralarından geçerken de, onlar Resûlullah'ı (a.s.) birbirlerine parmaklarıyla işaret ederlerdi. Nihayet, Allah bizi Yesrib'ten (Medine) ona gönderdi de, biz iman ettik ve kendisini barındırdık. Bizden biri, gidip ona iman ederdi, o da ona Kur'ân okurdu. Evine döndüğü zaman, bütün ev halkı da, ona uyarak Müslüman olurlardı. Ensar evlerinden, içinde Müslümanlardan bir topluluk bulunmayan ve İslâmiyet'i açıklamayan bir ev kalmadı. Sonra da, Medineli Müslümanların hepsi, bir araya gelerek konuştular, konuştuk: 'Resûlullah'ı (a.s.) daha ne zamana kadar Mekke dağlarında, kovulur, korkutulur ve korkar bir halde bırakacağız?!' dedik".

Bunu üzerine -Medineli beş yüz kişilik bir kafile arasında- ikisi kadın 73 Müslüman da Mekke'ye hac mevsiminde geldiler. Medineli Müslümanlar, Hz. Peygamber (a.s.) ile bi'setin 13. yılı hac mevsiminde, Zilhicce ayında, gecenin üçte biri geçince, Akabe denilen yerde buluştular. Hz. Peygamber (a.s.) -Vehb b. Münebbih'in *el-Megâzî*'sinde yer alan rivâyete göre[647]-Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.) ile birlikte Akabe'ye geldi.

Abbâs b. Abdilmuttalib, görüşmeler başladıktan sonra onlara katıldı. Abbâs, şehirlerine yaptığı çok sayıdaki ticârî seyahatleri sayesinde Medinelileri yakından tanıyordu; oralı tüccarlardan pek çok dostu vardı. Bunun yanında Kâbe'yi ziyarete gelen hacılara su dağıtma (sikâye) ve onlara ziyafet verme (rifâde) görevlerini yürüten Abbâs, Medineli hacılar tarafından da yakından tanınıyordu.[648] Bu sebeple Akabe'ye tesadüfen değil Hz. Peygamber'in (a.s.) isteğiyle gelen[649] ve bu kritik anda yeğenini emniyet altında tutmayı arzu eden Abbâs b. Abdilmuttalib: "Anam babam sana feda olsun. Ben onlardan eman alırım"[650] diyerek ona (a.s.) eşlik etti. Zaten Hâşimîlerin ileri gelenlerinden, Hz. Peygamber'e (a.s.) en çok destek olan ve yardım eden Ebû Tâlib'ten sonra Abbâs b. Abdilmuttalib idi.[651]

---

[645] İbn Sa'd, I,121-123; İbn Habîb, s. 124; Taberî, II,440,444; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,321; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,261; Makrizî (1999 n.), I,35.
[646] Belâzürî, *Ensâb*, I,295.
[647] Belâzürî, *Ensâb*, I,277 (bir numralı dipnot).
[648] İbn İshâk, s. 119; Taberî, II,395,396,440.
[649] İbn Sa'd, I,221; Taberî, II,441.
[650] Ya'kûbî, II,38.
[651] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,96.

Medineli Müslümanlar: "Ey Allah'ın Resûlü! Sana ne üzerine ve nasıl biat yapalım?" diye sordular. Peygamber Efendimiz (a.s.): "Sizler; Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına, benim Allah'ın Resûlü olduğuma şahadette bulunmak, namaz kılmak, zekât vermek, emirlik işinde, ehil olanla çekişmemek, isteklilikte isteksizlikte dinlemek ve boyun eğmek, darlıkta ve varlıkta geçimlik sağlamak üzere, iyiliği buyurmak, kötülükten sakındırmak üzere, Allah hakkında hiçbir kınayıcının kınamasından çekinmeksizin konuşmak üzere, bana yardım etmek, yanınıza geldiğim zaman, kendilerinizi, kadınlarınızı ve çocuklarınızı savunup koruduğunuz şeylerden beni de savunup korumak üzere, bana biat ediniz! Sizin için Cennet var!" buyurdu.

III. Akabe Biati'nde bulunan Medineli Müslümanlar, Hz. Peygamber'i (a.s.), teşekkül eden yeni toplumun -dinî ve dünyevî- en üst otoritesi kabul ettiler ve kendisini Medine'ye davet ettiler. Medineli Müslümanların, Hz. Peygamber'i (a.s.) yurtlarına davet etmelerinin anlamı, başta Mekkeli müşrikler olmak üzere Arap Yarımadası'na karşı harp ilân etmek demekti. Ensâr, Hz. Peygamber'i (a.s.) ve Mekkeli Müslümanları, Medine'ye hicret ettikleri takdirde düşmanlarına karşı koruyacaklarını taahhüt ettiler.

Buna karşılık Resûlullah (a.s.): "Sizin düşmanınız benim düşmanımdır, sizin dostunuz benim dostumdur. Ben sizdenim, siz de bendensiniz. Kiminle savaşırsanız onunla savaşırım. Kiminle sulh yaparsanız, ben de onunla sulh yaparım" demiştir.

On İki Nakîbin Seçilmesi

Daha sonra Resûl-i Ekrem (a.s.), Akebe'de, kendisine biat eden Medinelilerden, başkanlık (nakib) yapmak üzere on iki kişi seçmelerini istedi. Hazrecliler için dokuz, Evsliler için ise üç başkan belirlendi. On iki nakibden biri olan ve öğretmen-tebliğci Mus'ab b. Umeyr'in evinde kaldığı Hazrecli başkan Es'ad b. Zürâre'yi başkanların başkanı (nakîbü'n-nükabâ': bir tür devlet başkanı nâibi) olarak seçti. Nakibler, Medine'deki Müslümanların meseleleriyle ilgilenmek, İslâm'a davette bulunmak ve oradaki gelişmeleri Resûlullah'a (a.s.) bildirmek için tayin edildiler. Hz. Peygamber (a.s.), bu nakibleri: "Havarilerin İsa b. Meryem için kefil olmaları gibi, sizler de kavminizin kefilisiniz. Ben de Müslüman olan kavmimin (yani Medine'ye hicret edecek Mekkeli Müslümanların) kefiliyim!" gibi ifadelerinde Hz. Musa'nın (a.s.) on iki yardımcısına ve Hz. İsa'nın (a.s.) on iki havarisine benzetmiştir.[652]

Hazrecli nakîbler: 1- Benî Neccâr'ın nakîbi: Ebû Ümâme Es'ad b. Zürâre, 2- Benî Züreyk'in nakîbi: Râfi' b. Mâlik b. el-Aclân,

Hazrecli Benî Hâris'in iki nakîbi: 3- Sa'd b. er-Rebî ve 4- Abdullah b. Revâha,

Benî Sâide'nin iki nakîbi: 5- Sa'd b. Ubâde ve 6- el-Münzir b. Amr el-Ensârî el-Hazrecî es-Sâidî,

Benî Selime'nin iki nakîbi: 7- el-Berâ' b. Marûr, 8- Abdullah b. Amr b. Haram,

[652] Süheylî, IV,74-77.

Benî Avf b. el-Hazrec'in nakîbi: 9- Ubâde b. Sâmit.

Evsli nakîbler: 10- Benî Abdileşhel'in nakîbi: -okuma-yazma bilen, yüzmede ve ok atmada mahir, bu ve benzeri hasletlere sahip olduğu için Câhiliye devrinde kendisine el-Kâmil denilen- Useyd b. Hudayr, 11- Benî Amr b. Avf'ın nakîbi, Benî Ümeyye b. Zeyd'den Ebû Lübâbe[653]: [III. Akabe Biati'nde bulunan ve Hz. Peygamber (a.s.) tarafından kabilesine temsilci (nakib) tayin edilen Ebû Lübâbe'nin asıl ismi hakkında: Beşîr, Büşeyr, Rifâa, Râfi' veya Mervân olduğunu bildiren kaynaklar bulunduğu gibi Beşîr ve Rifâa'nın onun iki kardeşi olduğunu ileri süren kaynaklar da vardır. Hz. Peygamber (a.s.), Bedir Gazvesi, Benî Kaynukâ Gazvesi ve es-Sevîk Gazvesi'nde Medine'de kendi yerine Ebû Lübâbe'yi vekil bırakmıştır.[654]]

Hz. Peygamber'in (a.s.) meşhur üç şairinden biri olan Ebû Abdillâh Kâ'b b. Mâlik b. Ebî Kâ'b Amr el-Hazrecî (v. 50/670), şiirinde nakîb olarak Ebû Lübâbe b. Abdilmünzir yerine Ebu'l-Heysem Mâlik b. Teyyihan'ın ismini zikreder. Musa b. Ukbe, İbn İshak, Ebu Ma'şer ve Vakıdi'ye göre aslen Kudaa'nın Benî Belî kolundan Ebu'l-Heysem Mâlik b. Tayyihan, Benî Abdileşhel'in halîfidir. Abdullah b. Umare el-Ensari ise mezkûr siyer-megâzî otoritelerine muhalefet ederek Ebu'l-Heysem'in Evsli olduğunu zikreder.[655]

12- Ğanm b. Silm'in nakîbi, İslâm'a yaptığı hizmetlerinden dolayı Sa'du'l-Hayr lakabıyla tanınan Sa'd b. Hayseme b. el-Hâris el-Evsî'dir (v. 2/624).[656]

Nakib, sözlükte "hayırlı, seçkin kişi; bir topluluğun başkanı, vekili, kefili, emini" gibi manalara gelir ve çoğulu: nükabâdır. Nakib, terim olarak dinî, siyasî, içtimaî ve askerî alanlardaki idarecilerin maiyetinde görevli üst düzey sorumlularını ifade eder.

Nakîb, *Kur'ân-ı Kerîm*'de *"kafilesinin kefili ve emîni"* anlamında: *"Andolsun ki Allah, İsrailoğulları'ndan söz almıştı. (Kefil olarak) içlerinden on iki de nakib göndermiştik. Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, peygamberlerime inanır, onları desteklerseniz ve Allah'a güzel borç verirseniz (ihtiyacı olanlara Allah rızası için faizsiz borç verirseniz) andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi, zemininden ırmaklar akan cennetlere sokarım. Bundan sonra sizden kim inkâr*

---

[653] (أبو لبابة بن عبد المنذر بن زنبر بن زيد بن أمية بن زيد بن مالك بن عوف بن عمرو بن عوف بن مالك بن الأوس)

[654] İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV,168-169; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I,291-292; II,272-275; VI,279-281; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,169; A. Çubukçu, *"Ebû Lübâbe el-Ensârî"*, DİA, X,179.

[655] İbn Sa'd, III,447 (eş-Şamile).

[656] [أبو عبد الله سعد بن خَيْثَمَة بن الحارث بن مالك بن كعب بن فلان بن كعب بن حارثة بن غَنْم بن السَّلْم بن امرئ القيس بن مالك بن الأوس الأنصاري] Sa'd ile babası Hayseme Bedir Gazvesi'ne katılmak istediğinde Hayseme oğluna ikisinin birlikte katılmasının uygun olmayacağını, kadınlara ve çocuklara bakmak için birinin Medine'de kalması gerektiğini söyleyerek oğlundan Resûlullah (a.s.) ile birlikte cihada katılma hususunda babasını kendine tercih etmesini istedi. Fakat Sa'd, "Mesele cenneti kazanma dışında bir şey olsaydı seni kendime tercih ederdim" diyerek babasının isteğini kabul etmedi. Bu durumda kimin cihada katılacağını tesbit için aralarında çekilen kurada Sa'd kazanınca Bedir Gazvesi'ne katıldı; savaş sırasında Amr b. Abdüved ya da Tuayme b. Adî'nin attığı bir okla şehid oldu. Babası da Uhud Gazvesi'nde şehid düştü. Resûlullah vefat ettiğinde onu yıkamak için Sa'd'ın Kubâ'daki evinde bulunan Gars adlı kuyudan su alındığı zikredilmiştir (İbn Hişâm, II,86-88; İbn Sa'd, I,221-224; Şâmî, III,204). İbnü'l-Esîr, Sa'd b. Hayseme'nin Tebûk Seferi'ne geç katılan sahâbî Ebû Hayseme el-Ensârî ile karıştırıldığını belirtmektedir (A. Tekiş, *"Sa'd b. Hayseme"*, DİA, XXXV,374).

yolunu tutarsa doğru yoldan sapmış olur"[657] meâlindeki âyette geçmektedir. Hadîslerde de aynı mânada Hz. Peygamber'in (a.s.) nâib ve yardımcıları konumundaki kişileri belirtmektedir.

Nakib kelimesi İslâm tarihinde ilk defa hicretten önce III. Akabe Biati sırasında kullanılmıştır.[658]

Abbâs b. Abdilmuttalib

Abbâs b. Abdilmuttalib'in (r.a.) Akabe'deki görüşmelerde Hz. Peygamber'e (a.s.) refakat ettiğine az önce temas ettik. Hz. Peygamber'in (a.s.) İslâm'ı yaymaya başladığı ilk günlerden itibaren İslâm'ın etkisi altında kalan[659] Abbâs b. Abdilmuttalib (r.a.), genel kanaate göre, III. Akabe Biâti esnasında henüz Müslüman değildi.[660] Bunun yanında Abbâs b. Abdilmuttalib'in (r.a.) ne zaman İslâm'ı kabul ettiğine dair farklı rivâyetler mevcuttur:

1- Medine'ye hicretten önce.[661]

2- Bedir Savaşı'ndan önce.[662]

3- Bedir Savaşı'na müşrikler safında katılıp esir alındıktan sonra:[663] Kendisinin ve diğer akrabalarının fidyelerini ödeyen Hz. Abbâs (r.a.), sikâye, rifâde ve Benî Hâşim'in reisliği görevlerini yerine getirmeye devam etmek,[664] olup bitenlerden Hz. Peygamber'i (a.s.) haberdar edebilmek[665] ve fakir Müslümanları himaye etmek gayesiyle Mekke'ye dönmüştür.[666]

Bu rivâyete göre Hz. Abbâs (r.a.), Bedir Gazvesi'nden hemen sonra İslâmiyet'i kabul etmiştir. Çünkü Hz. Abbâs'ın (r.a.) Müslüman olduğu halde, Bedir Savaşı'na müşrikler safında katılması ve Kureyş ordusunun erzakını temin eden az sayıda kişi arasında yer alması ihtimalden uzaktır. Bedir'den sonra Mekke'ye döndüğü halde Uhud ve Hendek savaşlarına Mekkeli müşriklerin safında katılmaması da onun Bedir'den hemen sonra İslâmiyet'i kabul ettiğine işaret eder.

4- En geç Hayber'in fethinden önce:[667] Bu rivâyete göre Hz. Abbâs (r.a.), Müslüman olduğunu açıkça beyan edip Medine'ye hicret etti ve buraya yerleşti.[668] Bundan sonra

[657] el-Mâide 5/12.
[658] Gülgün Uyar, *"Nakîb"*, DİA, İstanbul 2006, XXXII,321.
[659] Belâzürî, *Ensâb*, IV,7.
[660] İbn Hişâm, I,84; Taberî, II,441; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,96; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,163.
[661] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,163.
[662] İbn Sa'd, IV,31; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,95.
[663] İbn Sa'd, IV,16.
[664] İbn Sa'd, IV,16.
[665] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,163; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,271.
[666] DİA, *"Abbâs"*, DİA, I,17.
[667] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,95.
[668] İbn Sa'd, IV,17,18.

Huneyn, Tâif ve Tebûk seferlerine katıldı. Fil Vakası'ndan üç yıl önce[669] doğan Hz. Abbâs, hicretin 32. yılında Hz. Osman'ın (r.a.) hilâfeti döneminde Medine'de vefat etti.[670]

51. Medine'ye Hicret Emri

III. Akabe Biatı'nden sonra,[671] *Muharrem H. 1.*[672]

İbn İshâk konuyla ilgili şu açıklamayı yapar: "Allah, Resûlullah'a (a.s.) savaş izni verince[673] ve ensâr topluluğu, İslâm'a, ona (a.s.), tâbilerine ve onlara sığınan Müslümanlara yardım edeceklerine dair biat edince, Resûlullah (a.s.), kendi kavminden/Kureyşli muhacir ashabına ve Mekke'de kendisiyle beraber olan Müslümanlara Medine'ye gitme, oraya hicret etme ve ensâr kardeşlerine katılmalarını emretti. ve şöyle dedi: Azîz ve Celîl Allah, size kardeşler ve emniyette olacağınız bir yurt temin/ihsan etti. Bunun üzerine, Mekke'deki Müslümanlar gruplar halinde peş peşe (Mekke'den) çıktılar. Resûlullah (a.s.), Mekke'den ayrılmaya ve Medine'ye hicret etmeye Rabbi'nin izin vermesini Mekke'de beklemeye başladı."[674]

-Tutuklu, hasta ve güçsüzler hariç-[675] Mekke'deki Müslümanların, Medine'ye hicretleri, -İbn Sa'd'ın rivâyetine göre- iki ay[676] veya -Belâzürî'nin rivâyetine göre- bir seneden fazla[677] sürmüştür. Muhtemelen birinci rivâyet yoğun göç yaşanan süreye, ikinci rivâyet bir yıl zarfında Mekke'de neredeyse hiç Müslüman kalmadığına işaret olabilir.

Müslümanlar, hicret emri üzerine, hazırlıklara, yol arkadaşlarını ayarlamaya ve alacak-vereceklerini hallettikten sonra gizlice Mekke'den ayrılmaya başladılar.[678]

Hicret genellikle gizlice yapılmıştır. Zira Mekkeliler ellerinden geldiğince Müslümanların hicret etmelerine engel olmaya çalışıyor, hatta yakaladıkları akrabalarını hapsediyorlardı. Yalnızca Hz. Ömer'in (r.a.), Kâbe'yi tavaf ettikten ve iki rekât namaz kıldıktan sonra müşriklere meydan okuyarak alenen yola çıktığı bilinmektedir.[679]

---

[669] İbn Sa'd, IV,5.
[670] İbn Sa'd, IV,5-33; Belâzürî, *Ensâb*, IV,7; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,271.
[671] İbn Hişâm, II,111; İbn Sa'd, I,225-226; Belâzürî, *Ensâb*, I,304.
[672] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,268.
[673] Urve b. Zübeyr gibi ilk siyer-megâzî ulemâsına göre, Hac Sûresi'nin 39-41. âyetleri savaşa izin vermiştir. Bkz. İbn Hişâm, II,111.
[674] (فَلَمَّا أَذِنَ اللهُ تَعَالَى لَهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْحَرْبِ، وَبَايَعَهُ هَذَا الْحَيُّ مِنَ الْأَنْصَارِ عَلَى الْإِسْلَامِ وَالنُّصْرَةِ لَهُ وَلِمَنْ اتَّبَعَهُ، وَآوَى إِلَيْهِمْ مَنْ الْمُسْلِمِينَ، أَمَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَصْحَابَهُ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ مِنْ قَوْمِهِ، وَمَنْ مَعَهُ بِمَكَّةَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ، بِالْخُرُوجِ إِلَى الْمَدِينَةِ وَاللِّحَاقِ بِإِخْوَانِهِمْ مِنَ الْأَنْصَارِ، وَقَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ جَعَلَ لَكُمْ إِخْوَانًا وَدَارًا تَأْمَنُونَ بِهَا. فَخَرَجُوا أَرْسَالًا، وَأَقَامَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ يَنْتَظِرُ أَنْ يُؤْذَنَ لَهُ رَبُّهُ فِي الْخُرُوجِ مِنْ مَكَّةَ، وَالْهِجْرَةِ إِلَى الْمَدِينَةِ) İbn Hişâm, II,111.
[675] İbn Sa'd, I,226.
[676] (فكان بين أول من قدم من المهاجرين فنزلوا في بني عمرو بن عوف وبين آخرهم شهران) İbn Sa'd, III,240.
[677] Belâzürî, *Ensâb*, I,303.
[678] Şâmî, III,224.
[679] A. Önkal - A. Özel, "*Hicret*", DİA, XVII,460.

Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe (r.a.),[680] Resûl-i Ekrem'den (a.s.) önce hicret edip Medine'nin Kubâ köyüne ulaşan muhâcir Müslümanlara imâmlık yapıyordu.[681]

III. Akabe Biati'ne katılan Zekvân b. Abdikays, Ukbe b. Vehb, Abbâs b. Ubâde ve Ziyâd b. Lebîd, Mekkeli Müslümanlar hicret edip Medine'nin yerleşim birimlerinden biri olan Kubâ'ya gelmeye başlayınca, Mekke'ye gittiler ve ardından muhâcirlerle beraber Medine'ye geri döndüler. Bu sebeple onlara "muhâcir ensâr" denilmiştir.[682]

Kim bilebilir? Belki de Medineli dört Müslüman'ın bu girişimi, Resûlullah'a (a.s.) ve muhâcirlere bir destek veya onların güvenliğini sağlamaya yönelik bir çabadır.

52. Berâ' b. Ma'rûr'un (r.a.) Vefatı

Resûlullah'ın Medine'ye hicretinden bir ay önce:[683] *Safer H. 1.*[684]

Ebû Bişr Berâ b. Ma'rûr b. Sahr (r.a.), Medineli Hazrec'in Selime koluna mensuptur. Annesi Rebâb bint Kays, Evs kabilesinin reisi ve büyük sahabe Sa'd b. Muâz'ın halasıdır. Berâ b. Ma'rûr, Medineli Müslümanları temsil etmek üzere III. Akabe Biati'nda seçilen on iki nakibten biridir ve III. Akabe Biati'nde Hz. Peygamber'e (a.s.) ilk biat eden zattır. Zührî, onun ilk olarak Kâbe'ye yönelip namaz kılan kişi olduğunu beyan eder. Resûlullah'ın (a.s.) Kudüs'e yönelmesi için haber göndermesi üzerine o, bu uygulamadan vazgeçmiştir.[685]

Berâ' b. Ma'rûr'un (r.a.) Malının Taksimi

Berâ' b. Ma'rûr (r.a.), malının üçe taksim edilip bir kısmının çocuklarına verilmesini, bir kısmının Allah yolunda harcanmasını, bir kısmının dilediği yere harcamak üzere Hz. Peygamber'e (r.a.) verilmesini vasiyet etti. Hz. Peygamber (a.s.) kendisine verilmesini vasiyet ettiği malları Berâ' b. Ma'rûr'un (r.a.) vârislerine iade etti.[686]

Berâ' b. Ma'rûr'un (r.a.) Cenaze Namazı

Berâ' b. Ma'rûr (r.a.), Resûlullah'ın (a.s.) Medine'ye hicretinden bir ay önce Medine'de vefat etti. On iki nakibten ilk vefat eden Berâ' b. Ma'rûr'un (r.a.) nâşının Kâbe'ye dönük olarak toprağa verilmesini vasiyet etti. Resûlullah (a.s.), Medine'ye muhacir

[680] Sâlim b. Ubeyd (Ma'kıl) b. Rebîa (r.a.), Ebû Huzeyfe Mihşem b. Utbe el-'Abşemî el-Kureşî'nin (İbn Abdilber, *el-İstiâb*, IV,40-41; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,42-43) hanımı Sübeyte el-Evsiyye el-Ensâriyye'nin (ثبيتة بنت يعار بن زيد بن عبيد بن زيد بن مالك بن عوف بن عمرو بن عوف: Bkz. İbn Abdilber, el-İstiâb, IV,257) azatlı kölesi olup aslen İran'ın İstahr şehrinden idi. O (r.a.), Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) hilafeti döneminde dinden dönenlere (ridde) karşı yapılan Yemâme Savaşı'nda (12/633) şehit oldu (Sâlim -r.a.- için bkz. İbn Sa'd, III,85-88; İbn Abdilber, II,70-72; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,366-368; VII,51-52; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,6-8).

[681] İbn Sa'd, I,226; Belâzürî, *Ensâb*, I,311.

[682] İbn Sa'd, I,226; Şâmî, III,227.

[683] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,136.

[684] İbn Sa'd, III,620

[685] İbn Sa'd, III,619-620; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,260-262.

[686] İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,144-145.

olarak geldikten sonra, vefatının üzerinden yaklaşık olarak bir ay geçtiği halde Berâ' b. Ma'rûr'a (r.a.) dört tekbirli bir cenaze namazı kıldırdı.[687]

[687] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,136-137.

İkinci Bölüm

Hz. Peygamber Devri
MEDİNE DÖNEMİ

وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا

"ve şöyle niyaz et: Rabbim! Gireceğim yere dürüstlükle girmemi sağla; çıkacağım yerden de dürüstlükle çıkmamı sağla. Bana tarafından, hakkıyla yardım edici bir kuvvet ver."

(el-İsrâ Sûresi 17/80)

HİCRÎ 1. YIL

Hz. Peygamber (a.s.) ve Müslümanların Medine'ye hicretiyle, dünya tarihinde yeni bir sayfa açıldı. Dünya tarihinin akışını değiştirecek olan Müslümanlar, Medine'ye hicretle kendilerine bir sığınak, bir yurt buldu. Medine, dünya tarihinin gidişatını etkileyecek bir merkez haline geldi.

Hicret, İslâm takviminin başlangıcına adını verdiği gibi, Hicrî Takvim'le ilgili gelişmeler de hicret hâdisesinden sonra olmuştur.

1. Resûlullah'ın (a.s.) Medine'ye Hicreti

1- (İran Sâsânî imparatoru) Hüsrev II. Perviz'in (589-628) iktidarının 33. yılında.[1]

2- Mekke'den ayrılıp Sevr Mağarası'na sığınma: Safer ayının bitimine 3 gece kala H. 1[2] *Perşembe.*[3]

3- Sevr Mağarası'ndan ayrılış: 1 Rebiülevvel H. 1,[4] *Pazartesi gecesi.*[5]

4- Kubâ'ya varış: 8 Rebiülevvel H. 1, Pazartesi.[6]

5- Yesrib'e (Medine) giriş: 12 Rebiülevvel H. 1, Cuma.[7]

Hicret

Hicret, sözlükte "ilgisini kesmek (kat') ve terk etmek" manasında isimdir. "Bir adamdan ve bir mahalden ayrılıp kesilmeğe" denir. 'el-Hicretu' (الهِجْرَة) ve 'el-hecretu' (الهَجْرَة) "bir yerden başka bir yere göç etmek" anlamına gelir. Hicret kelimesinin ilgili olduğu "hecr" (هَجْر) ve "hicrân" (هِجْران) masdarı "vasl"ın (وصل) zıddı olup "bir adamdan dostluğu ve ülfeti kesmek", "bir nesneyi terk eylemek" anlamına gelir.[8]

Siyer Olayları

İttifakla veya Ekseriyet Tarafından Kabul Edilen Tarihler

[1] Taberî, II,278; İbn Asâkir, I,49.

[2] İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,373,377; Semhûdî, I,247.

[3] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,244; Zürkânî (1996), II,102.

[4] Zürkânî (1996 n.), II,101-102.

[5] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,29; Diyarbekrî, I,330.

[6] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,20; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,244.

[7] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,29.

[8] el-Hicretân "الهجرتان" kelimesi ise "iki hicret" demek olup siyer dilinde bazı ashâb-ı kirâmı eziyet-i Kureyş'e tahammül edemeyip izn-i nebevî ile (1) Habeş diyarına ve daha sonra ise (2) Resûlullah (a.s.) ile Mekke'den Medine'ye hicret etmelerine isim olmuştur. Bkz. M. Asım Efendi, Kamusu'l-Mu-

Siyer kaynaklarında sıkça kullanılan hicret bir siyer terimi olarak ele alındığında:

1- Özelde Resûlullah'ın (a.s.), Mekke'den Medine'ye göç etmesini ifade eder. Bu göç, İslâm tarihinde yeni bir çağın başlangıcı olmuştur.

2- Genel anlamda ise hicret: Yurtlarında kalmaları talep edilenler hariç, başta Mekke'den olmak üzere Arap Yarımadası'nın muhtelif yerlerinden, İslâm'ı kabul edenlerin, "Resûlullah'ın (a.s.) Medine'ye hicret ettiği yılın Muharrem ayından" [9] başlayarak, Mekke'nin fethine kadar; yani kamerî takvimle 7 yıl, 8 ay, 19 gün devam eden Medine'ye göç sürecini ifade eder.

Medine'ye göç eden Müslümanlara muhâcir denilmiştir.[10] Hz. Peygamber (a.s.), kendisine ve muhâcirlere yardım eden Medineli Müslümanlara ise ensâr ismini vermiştir.[11]

Muhâcirlerin ve ensârın fazîletine dair pek çok âyet ve hadîs bulunmaktadır:

"İman edip de Allah yolunda hicret ve cihâd edenler, (muhacirleri) barındıran ve yardım edenler var ya (ensâr), işte gerçek müminler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır".[12]

"Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz. Eğer bilirlerse ahiretin mükâfatı elbette daha büyüktür. (Onlar) sadece Rablerine tevekkül ederek sabredenlerdir".[13]

Muhâcir ve ensârın faziletlerine dair hadîsler, hadîs kaynaklarında, *Kitâbu'l-Menâkib, Fedâilu Medine, Kitâbu Fedâili Ashâbi'n-Nebî, Kitâbu Menâkibi'l-Ensâr* gibi başlıklar altında zikredilmiştir.

Hz. Peygamber (a.s.) devrinde vuku bulan hicretin temelinde yatan en önemli saik, İslâm'ın sürekli varlığını ve yayılmasını sağlayacak bir merkez oluşturmaktır. Zira Müslümanlar Mekke'den Medine'ye yaşanan göçe rağmen Medine ve çevresinde bir azınlık durumunda bulunuyorlardı. Kuşkusuz İslâm gitgide yayılıyordu. Ancak o sırada pek az olan Müslümanların sayısını arttırmak için başka bir takım çarelere başvurmak gerekmekteydi. Resûlullah (a.s.), dağınık bir vaziyette bulunan Müslümanları bir araya getirmek sûretiyle işe başlamıştır.

Resûlullah (a.s.), Medine'ye hicret şeklindeki iftihar edilecek değerli işin Mekkelilere özel bir liyakat olmadığını, yeni bir emre kadar Medine'ye hicret yolunun yarımadadaki bütün Müslümanlara açık bulunduğunu, beyan etti. Böylece Medine dışında oturup da İslâm Dini'ne giren bütün Müslümanlara kendi kabile ve ülkelerini terk ede-

---

hit Tercemesi, III,2417-2418 "هجر" md.

[9] Bunun, Ebû Seleme'nin III. Akabe Biati'ndan önce hicret etmesi gibi bir iki istisnası bulunmaktadır.

[10] Süheylî, IV,43-44; Zürkânî (1996 n.), II,72-73.

[11] Zürkânî (1996 n.), II,74.

[12] el-Enfâl 8/74.

[13] en-Nahl, 16/41-42.

rek Medine'ye gelip yerleşmeleri için hicret mecbur kılındı.[14] Bu mecburiyet Mekke'nin fethine kadar sürdü. Etkin bir şekilde yürütülen bu hicret ameliyesi neticesinde İslâm kuvvetli bir merkeze sahip oldu.[15]

Fıkıh terimi olarak hicret, "gayrı Müslim ülkeden (darü'l-harb) İslâm ülkesine göç etmeyi" ifade eder:

(الهجرة هي ترك الوطن الذي بين الكفار والانتقال إلى دار الإسلام).[16]

Hz. Peygamber'in (a.s.) hadîslerinde hicret, kötülüğün ve taşkınlığın egemenlik alanından doğruluk ve adaletin egemenlik alanına geçmek, haramı terk edip helâle sarılmak ve tamamen manevi bir göç gibi ahlâkî ilkeleri de ifade eder.[17]

Hicretin bazı önemli hukukî sonuçlarının belirtildiği bir hadîste kaydedildiğine göre Resûlullah (a.s.), bir seriyye veya ordu komutanına kendisi ve beraberindeki Müslümanlar hakkında hayrı ve takvayı tavsiye ederek şöyle derdi: "Müşriklerle karşılaştığınızda onların şu üç hususdan birini seçmelerini iste. Bunlardan hangisine icabet ederlerse onu kabul ederek onlardan el çek: (1) Onları İslâm'a davet et; eğer sana icabet ederlerse kabul et ve onları kendi yurtlarından dârülmuhâcirîne göç etmeye çağır. Bunu yaptıkları takdirde muhacirlerin lehine ve aleyhine olan hükümlerin onların da lehine ve aleyhine olacağını bildir. Eğer kendi yurtlarını tercih ederlerse Müslüman olan bedevî Arapların (A'râb) statüsüne girerler ve kendilerine Müslümanlara uygulanan hükümler uygulanır. Müslümanlarla birlikte cihat etmezlerse fey ve ganimetten pay alamazlar. Eğer İslâm'a girmeyi reddederlerse (2) onları cizye vermeye davet et, icabet ettikleri takdirde kabul et ve kendilerinden el çek. Eğer bundan da yüz çevirirlerse Allah'a güven ve (3) onlarla savaş".[18]

Bu hadîsten anlaşıldığı üzere başlangıçta İslâm'a girenlerin kendi yurtlarını terk edip Medine'ye hicret etmeleri farzdı. Çünkü yeni Müslüman olanların İslâmiyet'in hükümlerini öğrenmeleri ve Medine İslâm toplumunun çekirdeğini oluşturan ensâr ve muhacirlere destek olmaları zaruri idi. Medine'ye hicretin farz oluşu Mekke'nin fethine kadar devam etmiştir. Resûlullah'ın (a.s.), "Fetihten sonra hicret yoktur. Lakin cihâd ve niyet vardır. Cihada davet edildiğinizde hemen seferber olunuz": (لاَ هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ وَإِذَا اسْتُنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا)[19] hadîsi de bunu göstermektedir.

İmam Şâfiî'nin belirttiğine göre Medine'ye hicreti takip eden ilk zamanlar hicret farz olmadığı gibi Mekke'de ikamet de haram değildi. Hicretten sonra cihat önce mubah, daha sonra farz kılınınca hicret etmeyenlere karşı uygulanan baskı ve zulüm iyice

[14] en-Nisâ 4/97; el-Enfâl 8/72; Buhârî, *"el-Meg.îzî"*, 53; Müslim, *"el-Birr"*, 6.
[15] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,212.
[16] el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, "الهجرة" md.
[17] A. Önkal - A. Özel, *"Hicret"*, DİA, XVII,458 vd.
[18] İbn Mâce, *"Cihâd"*, 38; Ebû Dâvûd, *"Cihâd"*, 90; Tirmizî, *"Siyer"*, 48.
[19] Buhârî, *"el-Cihâd ve's-siyer"*, 56/193; Tirmizî, *"Siyer"*, 33. Hadîsin şerhi için bkz. İbn Kesîr, III,606-607; *Tecrîd Tercemesi*, VIII,253.

arttı. Bunun üzerine baskıya mâruz kalanlardan hicrete gücü yetenlerin hicret etmesi farz kılındı. Medine'de teşekkül halindeki İslâm toplumunun geleceği bakımından taşıdığı önem sebebiyle bu emre uymayanların durumu ve akıbeti şöyle ifade edilmiştir: *"Kendi nefislerine zulmeden kişiler olarak canlarını alacağı kimselere melekler, 'Ne işte idiniz?' derler. Onlar, 'Biz yeryüzünde -dinin emirlerini uygulamaktan acizdik' deyince melekler, 'Allah'ın arzı geniş değil miydi, siz de hicret edeydiniz ya' derler. İşte onların barınakları cehennemdir. O ne kötü bir yerdir!".*[20] Âyetin devamında ise hicrete gücü yetmeyenlerin mazeretinin kabul edileceği belirtilmiştir (en-Nisâ 4/98). Öte yandan hicret, göç etmeye muktedir olanlardan dinleri hususunda baskıya mâruz kalanlar için farz kılınmıştır. Çünkü Resûlullah (r.a.), Hz. Abbas (r.a.) gibi baskı altında bulunmayan bazı kişilere Mekke'de kalma izni vermiştir.[21]

Hicret Hâdisesi

Hz. Peygamber (a.s.), III. Akabe Biati'nden sonra, Medine'ye hicret emrini verdi. Mahpus, hasta veya hicret edemeyecek durumdaki bazı güçsüzler dışında Müslümanların ekserisi hicret edinceye kadar o (a.s.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.) Mekke'de kaldılar.[22]

Hz. Ebû Bekir (r.a.), hicret etmek için Resûlullah'tan (a.s.) izin istemiş, fakat o (a.s.): "Acele etme! Umulur ki Allah sana bir arkadaş nasip eder" buyurmuştur.[23]

Eza ve cefalarını arttıran Mekke müşrikler: *"Hatırla ki, kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri yahut seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar (sana) tuzak kurarlarken Allah da (onlara) tuzak kuruyordu. Çünkü Allah tuzak kuranların en iyisidir"*[24] meâlindeki âyette işaret edildiği üzere, Hz. Peygamber'i (a.s.) Mekke'den sürmek, hapsetmek veya suikast gibi fikirler üzerinde tartışmaya başladı. -Mekkelilerin Meclisi- Dârünnedve'de -bir rivâyete göre 15, başka bir rivâyete göre 100 kişinin katıldığı bir toplantıda- yapılan müzakereler neticesinde Ebû Cehil Amr b. Hişâm b. Muğîre el-Kureşî el-Mahzûmî'nin teklifiyle Hz. Peygamber'i (a.s.) suikast kararı alındı.

Taberî'nin, İbn İshâk'ın da yer aldığı bir birleşik senetle naklettiği rivâyete göre:

Benî Abdişems'den: 1- Şeybe b. Rebîa, 2- Utbe b. Rebîa, 3- Ebû Süfyyân b. Harb,

Benî Nevfel b. Abdimenaf'dan: 4- Tuayme b. Adî, 5- Cübeyr b. Mutim, 6- Hâris b. Âmir b. Nevfel,

Benî Abdiddâr b. Kusay'dan: 7- Nadr b. Hâris b. Kelde,

[20] en-Nisâ 4/97.
[21] A. Özel, *"Hicret"* (fıkıh bakımından), DİA, XVII,462-466; ayrıca bkz. Mekke dönemi, Peygamberlik Sonrası: "45. I. Akabe Biati" ve hicretin 8. yılı olaylarından: "146. Mekke'nin Fethi" başlığına.
[22] İbn Sa'd, I,225; III,240; Taberî, II,448.
[23] Şâmî, III.227,239.
[24] el-Enfâl 8/30.

Benî Esed b. Abdiluzza'dan: 8- Ebu'l-Buhterî b. Hişâm, 9- Zem'a b. Esved b. Muttalib, 10- Hakîm b. Hizâm,

Benî Mahzûm'dan: 11- Ebû Cehil Amr b. Hişâm b. Muğîre el-Kureşî el-Mahzûmî,

Benî Cumah'dan: 12- Ümeyye b. Halef'in aralarında bulunduğu Kureyş'in ileri gelenlerinin katıldığı bir topluluk, Hz. Peygamber'in (a.s.) durumunu görüşmek üzere Dârünnedve'de toplanmıştır.[25]

Suikast, -İbn Sa'd'ın rivâyetine göre- on iki kişilik bir grup, -Semhûdî'nin rivâyetine göre-[26] beş Kureyş kabilesini temsil eden beş kişilik bir grup genç tarafından yerine getirilecekti.

İbn Sa'd'a göre bu şahıslar: 1- Ebû Cehil, 2- Hakem b. Ebi'l-Âs, 3- Ukbe b. Ebî Muayt, 4- Nadr b. Hirâş, 5- Ümeyye b. Halef, 6- İbn Ğaytale, 7- Zam'a b. Esved, 8- Tuayme b. Adî, 9- Ebû Leheb, 10- Übey b. Halef, 11- Nubeyh b. Haccâc ile 12- Münebbih b. Haccâc'dır. Son iki kişi kardeştir.[27]

Böylece Benî Hâşim'in kan davasına kalkışması önlenecekti. Müslümanlar, bu kararın alındığı güne "yevmü'z-zahme" (sıkıntı, zahmet günü) demişlerdir.[28]

Hz. Peygamber (a.s.), suikast kararından, Cebrâil[29] veya -Hz. Peygamber'in (a.s.) babasının amcası kızı- Rakîka bint Sayfî b. Hişâm[30] vasıtasıyla haberdar olunca hicret için harekete geçti. Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) evini ziyaret eden Hz. Peygamber (a.s.), başını bir örtü ile örtmüş bir vaziyette, hiç gelmediği bir saatte onun (r.a.) evine geldi. Hicret için gerekli hazırlık ve planlar yapıldı. Bu karardan Hz. Ali (r.a.) ile Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) ev halkı dışında kimse haberdar olmadı.[31]

Hz. Âişe'den (r.anha) nakledilen rivâyete göre: "Resûlullah'ın (a.s.) Ebû Bekir'in evine -ya akşam ya da sabah- gelmediği gün olmazdı. Mekke'den, kavminin arasından çıkıp hicret etmesine izin verildiği gün, öğle vaktinin sıcağında, hiç gelmediği bir saatte, zeval vaktinin ilk saatinde Ebû Bekir'in evinde, evimizde oturuyorduk. Ev halkından biri (Esmâ) Ebû Bekir'e: 'İşte, Resûlullah (a.s.), bize, hiç gelmediği bir saatte, başını bir örtü ile örtmüş olarak geliyor!' dedi. Ebû Bekir: 'Babam, anam ona feda olsun! Vallahi, o, yeni bir hadise olmadıkça, bu saatte gelmezdi!' dedi. Resûlullah (a.s.), gelince, içeri girmek için izin istedi; izin verildi, içeri girdi. Resûlullah (a.s.) girince, Ebû Bekir sedirinden kalktı, Resûlullah (a.s.) oturdu. Ebû Bekir'in yanında, benimle Esma bint Ebî Bekir'den başka kimse yoktu. Resûlullah (a.s.) Ebû Bekir'e: 'Yanındaki kimseleri dışarı çıkar!' buyurdu. Ebû Bekir: 'Ey Allah'ın Resûlü! Babam, anam sana feda olsun! Onlar,

[25] Bkz. Taberî, *Tarih*, II,448-449.
[26] Semhûdî, I,236,237.
[27] İbn Sa'd, I,228.
[28] Taberî, II,448.
[29] İbn Hişâm, II,126.
[30] (رقيقة بنت صيفي بن هاشم بن عبد مناف). Bkz. İbn Sa'd, VIII,52.
[31] Süheylî, IV, 129-130,133.

iki kızımdır! Senin ehlin ve mahremindir. Bizi gözetleyen, yabancı bir kimse yoktur' dedi. Bunun üzerine, Resûlullah (a.s.): 'Benim buradan çıkıp Medine'ye gitmeme Allah tarafından izin verildi!' buyurdu. Ebû Bekir: 'Ey Allah'ın Resûlü! Benim için, seninle yoldaşlık, arkadaşlık etmek de var mı?' diye sordu. Resûlullah (a.s.): 'Evet!' buyurunca, Ebû Bekir sevincinden ağladı! Vallahi, ben, Ebû Bekir'in o gün ağladığını görünceye kadar, bir erkeğin sevincinden ağlayacağını bilmiyordum".[32]

Bu hazırlıklar esnasında Esmâ bint Ebî Bekir [doğumu: hicretten 27 yıl önce - vefatı: 73/595-692], ikiye ayırdığı kuşağının bir parçasıyla kuşaklanmış, diğerini erzakı denkleştirmek için kullanmıştır. Bunu gören Hz. Peygamber'in (a.s.): "Allah bu kuşağının karşılığında cennette sana iki kuşak versin" diye iltifat etmesi üzerine "Zâtü'n-nitâkayn" (iki kuşaklı) lakabını almıştır.[33]

Hz. Peygamber (a.s.), hicret gecesini kendi yatağında geçirmek, kendisinin evde olduğu kanaatini uyandırmak ve suikastçıları oyalamak gibi ölümle sonuçlanabilecek çok tehlikeli bir görevi Hz. Ali'ye (r.a.) verdi. Hz. Ali'nin (r.a.) bu tehlikeli görevi gönüllü olarak kabul ettiği ve sonuçlarının farkında olduğu, şiirlerinden anlaşılmaktadır. Dışarıdan bakıldığında Resûlullah'ın (a.s.) yatağında uyuduğu sanılıyordu. İbn Abbâs'ın (r.a.) bir rivâyetinde, Hz. Ali'nin (r.a.), Hz. Peygamber (a.s.) gibi davranarak müşrikleri yanıltmaya çalıştığı ifade edilmiştir.[34]

Gece karanlık çökünce seçilen suikastçı gençler, Hz. Peygamber'in (a.s.) kapısı önünde toplanarak uyumasını gözetlediler, uyur uyumaz ona (a.s.) saldıracaklardı. Hz. Peygamber (a.s.) gece yarısı, -daha sahîh kabul edilen rivâyete göre- müşriklerin beklediği kapıyı kullanarak evinden ayrıldı.

Başka bir rivâyete göre ise Hz. Peygamber (a.s.), Mâriye adındaki hizmetçisinin yardımıyla duvardan atlayarak evinden ayrılmıştır.[35]

Yâsîn Sûresi'nin: "*Yâsîn, Hikmet dolu Kur'ân hakkı için, Sen şüphesiz peygamberlerdensin. Doğru yol üzerindesin. (Bu Kur'ân) üstün ve çok merhametli Allah tarafından indirilmiştir. Ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için indirilmiştir. Andolsun ki onların çoğu gafletlerinin cezasını hak etmişlerdir. Çünkü onlar iman etmiyorlar. Biz, onların boyunlarına halkalar geçirdik. O halkalar çenelere kadar dayanmaktadır. Bu yüzden kafaları yukarı kalkıktır. Önlerinden bir set*

[32] M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, İstanbul 2012 neşr., I-II,665-666.

[33] Esmâ'ya (r.anha) Zâtü'n-nitâkayn denilmesi konusunda -birbirini destekleyen ve açan- başka rivâyetler de mevcuttur. (1) İki kuşak kullanmasından dolayı Esmâ'ya (r.anha) böyle denilmiştir. (2) İki kuşağından birini -üç gün süreyle Sevr Mağarası'nda saklanan- Hz. Peygamber (a.s.) ve Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) geceleri götürdüğü erzakı denkleştirmek için kullanmıştır. Bir başka rivâyete göre ise Esmâ (r.a.), Hz. Peygamber (a.s.) ve Ebû Bekir'in (r.a.) Sevr Mağarası'nı terk edip Medine'ye doğru yola çıkacakları sırada, azık torbasının ağzını bağlayacağı ipi evde unuttuğunu anlayınca, kuşağını ikiye bölerek biriyle azık torbasını bağlamıştır. Bir rivâyette bölme işini babası Hz. Ebû Bekir (r.a.) teklif etmiştir. Başka bir rivâyete ise bölünen kuşak değil Esmâ'nın örtüsüdür (خمار). Diğer bir rivâyete göre ise kuşağın bir parçasıyla yiyecek torbası, diğeriyle de su kırbası bağlanmıştır.

[34] Şâmî, III,233.

[35] Şâmî, III,233,234,239.

ve arkalarından bir set çektik de onları kapattık, artık göremezler" (36/1-9) meâlindeki ilk âyetlerini okuyarak evini kuşatan suikastçıların arasından geçti. Benî Cumah mahallesindeki Hz. Ebû Bekir'in evine gitti. Gözetlenme ihtimaline karşı bir tedbir olarak evin arkasındaki küçük bir menfezden dışarı çıktılar. Böylece kamerî ayın son günlerinde zifiri karanlık içerisinde Mekke'den ayrıldılar.[36]

Vâkıdî ve İbn Hazm'a göre, Hz. Peygamber (a.s.) ve Hz. Ebû Bekir (r.a.), evden gece ayrıldılar.[37] Semhûdî'ye göre, Urve b. Zübeyr, Muhammed b. Sîrîn ve Mûsâ b. Ukbe gibi siyer-megâzî ulemâsının rivâyetleri: "Evinin kuşatıldığı gecenin kalan kısmında, Hz. Peygamber'in (a.s.) Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile birlikte Sevr Mağarası'na sığındığını" gerekli kılar.[38] el-Fîrûzâbâdî (729-817/1329-1415) de Hz. Peygamber'in (a.s.) gece yarısı Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) evine geldiğini belirtir (فانه جاء فی نصف اللیل الی بیت ابی بکر).[39]

Senedi hasen bir rivâyete göre ise Hz. Peygamber (a.s.), müşriklerin evini muhasara ettiği gece, evinden ayrılınca doğrudan Sevr Mağarası'na yönelmiş, ardından Hz. Ebû Bekir (r.a.), ona (a.s.) yetişmiş ve birlikte yola devam ederek mağaraya sığınmışlardır.[40]

Takipçileri şaşırtmak için Mekke-Yemen yolu üzerinde, Medine'ye ters istikamette, Mescid-i Harâm'ın güneydoğu istikamedinde ve oraya yaklaşık 4 km. uzaklıktaki Sevr Dağı'nda zirvesine yakın bir yerde bulunan bir mağarada gizlendiler. Sevr Mağarası'na önce giren Hz. Ebû Bekir (r.a.), vahşi hayvan ve haşarat bulunup bulunmadığını kontrol ederek kendisini Resûlullah'a (a.s.) siper etti.[41] O (r.a.), mağarayı hazırlayıp deliklerin bir kısmını elbisesinden kopardığı parçalarla kapattı. Hatta topuğuyla kapattığı bir delikteki yılanın onu (r.a.) ısırdığı ve Resûlullah'ın (a.s.) tükürüğü ile şifa bulduğu rivâyet edilmiştir.[42]

Suikastçılar, ancak gün ışırken, Hz. Peygamber'in (a.s.) yatağında uyuyanın Hz. Ali (r.a.) olduğunun farkına varabildiler. Onu itip kaktılar, dövdüler ve bir saate yakın bir süre Mescid-i Harâm'da alıkoydular. Mekkeliler, bir süre sonra aralarından selâmetle çıkıp gidenin asıl aranması gerektiğini hatırladılar ve evinde bulamadıkları Hz. Pey-

[36] Süheylî, IV,129-137; Şâmî, III,232,339.
[37] İbn Sa'd, I,228; İbn Hazm, *Cevâmi'* s. 74; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,373.
[38] Rivâyetler için bkz. el-Hâfız Nûreddîn Ali b. Ebî Bekir el-Heysemî (735-807/1335-1405), *Mecma'u'z-Zevvâid ve Menba'ü'l-Fevâid*, VI,15-17 (eş-Şâmile); Beyhakî, II,465-466,476,477; Semhûdî, I,239.
[39] Fîrûzâbâdî, *Sifru's-Sa'âde*, s. 114.
[40] Taberî, II,451,452.
[41] İbn Hişâm, II,130; Süheylî, IV,135; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,320; İbn Selâm el-İbâdî, *Bedü'l-İslâm ve Şerâiü'd-Dîn*, s. 70 (İ. Aycan – M. M. Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara 1998, s. 65-66'dan nakleden).
[42] Tüm bunlar: 1- İbn Ebî Şeybe ve İbnü'l-Münzir, Hz. Ebû Bekir'den, 2- Dabbe b. Muhsin el-Anezî, Hz. Ömer'den, 3- el-Hâfız Ebû Nuaym el-Fazl b. Amr (Dükeyn) Enes'den, 4- İbn Murdeveyh Cündüb b. Süfyân'dan, 5- Ebu'l-Hasan Rezîn b. Muâviye el-Abderî es-Sarekustî el-Endelüsî (v. 535) ve 6- Begavî tarafından rivâyet edilmiştir. Bkz. Beyhakî, II,477; Şâmî III,240; Zürkânî (1996 n.), II,121-122; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,163.

gamber'in (a.s.) peşine düştüler.[43] Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) evinde yapılan arama netice vermeyince bütün çevreyi taramaya başladılar. Etrafa haberciler göndererek Hz. Peygamber (a.s.) ile Hz. Ebû Bekir (r.a.) için yüzer deve[44] ödül koyduklarını ilan ettiler. Bir grup, Sevr Mağarası'na kadar geldi. Hz. Ebû Bekir (r.a.), duyduğu seslerden endişeye kapılarak: "Ey Allah Resûlü! Eğilip baksalar bizi görecekler" dedi. Resûl-i Ekrem (a.s.) ise: *"Eğer siz ona (Resûlullah'a) yardım etmezseniz (bu önemli değil); ona Allah yardım etmiştir: Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak (Ebû Bekir ile birlikte Mekke'den) çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına: 'Üzülme, elbette Allah bizimle beraberdir' diyordu. Bunun üzerine Allah ona (sükûnet sağlayan) emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi ve kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise zaten yücedir. Çünkü Allah üstündür, hikmet sahibidir"*[45] meâlindeki âyetin sonunda tesbit edilen *"üzülme, elbette Allah bizimledir"* sözleriyle onu teskin etti.[46]

Allah'ın, Resûlünü koruduğu aşikârdı. Çünkü müşrikler, mağaranın yanına kadar geldikleri halde içine bakmadan dönüp gittiler. Bir örümceğin mağaranın ağzına ağ örmesi, iki vahşi güvercinin ise yuva kurup yumurtalarını bırakması, müşriklerin mağaraya bakmadan dönmelerine sebep oldu.[47]

Sebepler dünyasında tedbiri elden bırakmayan Hz. Peygamber'in (a.s.) 23 yıllık peygamberlik hayatı boyunca maruz kaldığı tehlikeli durumlar az değildir. *"Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez"*[48] meâlindeki âyet onun (a.s.) Allah tarafından korunduğunu bildirir.

Mağarada kaldıkları süre boyunca, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) azatlısı ve çobanı Âmir b. Füheyre, her akşam, onlara süt ve yiyecek, Abdullah b. Ebî Bekir de şehirdeki haberleri getirdi. Âmir b. Füheyre, çobanlığını yaptığı ve bir kısmı Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) ait olan koyun sürüsü ile Abdullah b. Ebî Bekir'in izlerini de siliyordu. Üç gün sonra[49] şehir sakinleşince, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) güvenilir bulup ücretle tuttuğu -mahir bir kılavuz olan- Benî Kinâne'den Abdullah b. Uraykıt el-Leysî ed-Dîlî, iki veya üç[50] cins deve ile mağaraya geldi.[51]

---

[43] Taberî, II,452.

[44] İbn Hişâm, II,130.

[45] et-Tevbe 9/40.

[46] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,249; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,321.

[47] İbn Sa'd, I,229; III,172-174; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,297-298; Zürkânî (1996 n.), II,113-121.

[48] el-Mâide 5/67.

[49] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,245; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,321; Şâmî, III,243. Hz. Ömer (r.a.) halifeliği sırasında bazılarının kendisini Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) üstün tutar biçimde konuştuklarını işitince: "Vallahi, Ebû Bekir'in o gecesi, Ömer'in bütün hanedanından daha hayırlıdır! Ebû Bekir'in o günü, Ömer'in bütün hanedanından daha hayırlıdır! Resûlullah (a.s.) mağaraya gitmek için evden çıktığı zaman, Ebû Bekir onun yanında idi" demiştir. Bkz. M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, İstanbul 2012 neşr., I-II,674.

[50] el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevvâid*, IX,171 (eş-Şâmile).

[51] İbn Hişâm, II,129; İbn Sa'd, I,229,230; Taberî, II, 454; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,274; Zürkânî (1996 n.), II,128-129.

Benî Duil b. Bekr b. Abdimenat b. Kinane'nin (الدئل) Benî Abd b. Adi (بني عبد بن عدي) koluna mensup ve müşrik olan Abdullah b. Uraykıt, Mekkeli Âs b. Vâil es-Sehmî ailesinin antlaşmalısı (halîf)[52] idi. el-Hafız Abdülğani, el-Mizzî ve en-Nevevî, Abdullah b. Uraykıt'ın Müslüman olduğuna dair bir bilgiye sahip olmadıklarını belirtmişlerdir.[53]

Hz. Ebû Bekir (r.a.), az önce bahsedilen iki veya üç cins deveyi 800 dirheme satın alıp dört ay[54] özel olarak besleyip yolculuğa hazırlamıştı. Urve b. Zübeyr'den nakledilen bir rivâyete göre ise Hz. Ebû Bekir (r.a.), diğer Müslümanlarla birlikte hicret etmek maksadıyla iki deve satın aldı. Fakat Resûlullah'ın (a.s.) isteği üzerine hicretini erteledi ve onun (a.s.) hicret etmesini bekledi.[55]

Hz. Peygamber (a.s.), hicretinin kendi malıyla olması gayesiyle bineceği -Kasvâ adındaki- deveyi Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) almış olduğu aynı bedelle; yani 400 dirhem karşılığında ondan satın aldı.[56]

-Hz. Peygamber (a.s.), Hz. Ebû Bekir (r.a.), Âmir b. Füheyre ve Abdullah b. Uraykıt'tan oluşan- dört kişilik kafile, Sevr Mağarası'ndan gece vakti ayrılarak Medine'ye Mekke'nin güneybatısından bir kavis çizerek yöneldi.

Peygamberimiz (a.s.); Mekke'den ayrılmadan önce Hazvere Çarşısı'nda durarak Beytullah'a/Kâbe'ye baktı. Mekke'ye: "Vallahi, biliyorum ki, sen, hiç şüphesiz, Allah'ın yarattığı yerlerin en hayırlısı ve Allah'a en sevgili olanısın! Senden daha güzel ve bana senden daha sevgili bir belde yoktur! Eğer senin halkın beni senden çıkarmamış olsalardı, çıkmazdım!" buyurdu.

Bazı rivâyetlere göre, Allah, Peygamber Efendimiz'e (a.s.) hicret emri verildiği zaman: *"ve şöyle niyaz et: Rabbim! Gireceğim yere dürüstlükle girmemi sağla; çıkacağım yerden de dürüstlükle çıkmamı sağla. Bana tarafından, hakkıyla yardım edici bir kuvvet ver"*: (وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا)[57] âyetinde zikredilen duayı yapmasını emretmiştir.

İbn İshâk'ın İbrahim b. Sa'd rivâyetinde Resûlullah'ın (a.s.) Mekke'den ayrılırken şu şekilde dua ettiği bildirilir:

"Ben bir hiçken beni yaratan Allah'a hamd olsun.

Allah'ım! Dünya korkusuna, zamanın getireceği felaketlere, gecelerin ve gündüzlerin musibetlerine karşı bana yardım et.

---

[52] İbn Seyyidinnâs, I,300.
[53] Bkz. Cemâluddîn Ebi'l-Hâc Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kummâl*, I,190 (eş-Şâmile); Ebû Zekeriya Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Lugât*, I,30 (eş-Şâmile); es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefâyât*, I,28 (eş-Şâmile); Semhûdî, I,238.
[54] İbn Sa'd, I,228; Beyhakî, II,473; Şâmî, III,238.
[55] Bkz. Taberî, II,453.
[56] Süheylî, IV,131; Semhûdî, I, 237; Şâmî, III,239.
[57] el-İsrâ 17/80.

Allah'ım! Yolculuğumda benimle ol, arkamda bıraktığım ailemi gözet. Bana rızık olarak verdiğin şeyleri bereketli kıl. Beni yalnızca Sana karşı zelil kıl. En güzel ahlâkım üzere beni sabit kıl. Rabbim, beni Sana sevdir. Beni insanlara bırakma. Sen zayıfların ve benim Rabbimsin. Senin kerîm vechine sığınıyorum. O kerîm vechin ki, semalar ve yeryüzü onunla nurlanır. Karanlıklar onunla aydınlanır ve açılır, öncekilerin ve sonrakilerin işi onunla düzene girer.

Öfkene maruz kalmaktan ve kızgınlığına uğramaktan, nimetinin kaybolmasından, azabının ansızın gelmesinden, afiyetini gidermenden ve gazabının tümünden sana sığınıyorum. Senin için yapabildiğim en iyi şey, sana yalvarıp yakarmaktır. Güç ve kuvvet ancak senindir"

(الحمد لله الذي خلقني ولم أكُ شيئاً. اللهمّ أعنّي على هول الدنيا، وبوائق الدهر، ومصائب الليالي والأيام. اللهم أصحبني في سفري وأخلفني في أهلي وبارك لي فيما رزقتني ولك فذلّلني وعلى صالح خُلُقي فقوّمني وإليك رب فحبّبني وإلى الناس فلا تكلني. ربَّ المستضعفين وأنت ربي، أعوذ بوجهك الكريم الذي أشرقت له السماوات والأرض وكُشفت به الظلمات، وصَلَح عليه أمر الأوّلين أن تُحِلَّ عليّ غضبك، وتُنزل بي سخطك. أعوذ بك من زوال نعمتك، وفجاءة نقمتك، وتحول عافيتك، وجميع سَخَطك. لك العُتْبى عندي خير ما استطعت، ولا حول ولا قوة إلا بك).[58]

Kafile, Mekke-Medine arasında işlek olmayan bir güzergâh izleyerek ve zikzaklar çizerek yol aldı. Bazen sarp dağ geçitlerinden, bazen çöllerin arasından geçildi: -Eski Mekke-Medine yolu üzerinde, Mekke'ye 80 km uzaklıktaki- Usfân'ın (عُسْفَانَ) aşağısındaki yoldan geçilip sahile, oradan Emec'in (أَمَجَ) aşağısına doğru gidildi. Sonra sırasıyla Kudeyd (قُدَيْد), Harrâr (الْخَرَّار), Seniyyetü'l-Mürre (ثَنِيَّةَ الْمُرَّة), Likf (veya Lekf), Mudlice Lekif (مَدْلَجَةَ لَقْف), Mudlice Micâc (مَدْلَجَةَ مَجَاج), Mercih-i Mucâc (مَرْجِحَ مُجَاج), Mercih-i Zi'l-Gazaveyn (مَرْجِحَ مِنْ ذِي الْغَضَوَيْن), Batnu Zî Keşr (بَطْنَ ذِي كَشْر), Cedâcid (الْجَدَاجِد), el-Ecred (الأَجْرَد), es-Sukyâ'ya yakınlarında bulunan Zîsâlim-i Batnı A'dâ (ذَا سَلَم مِنْ بَطْنِ أَعْدَاء), Ababîd (الْعَبَابِيد قَالَ ابْنُ هِشَام: وَيُقَالُ الْعَبَابِيبُ وَيُقَالُ الْعُبَيْنَةُ), el-Fâcce (الْفَاجَةَ وَيُقَالُ الْفَاحَةَ), daha sonra Arc'e (الْعَرْجَ) varıldı. Arc, Mekke ile Medine arasında, hacıların yolu üzerinde olup Sukyâ'ya yakındır. Arc'de konakladıkları zaman, yüklü develer kafilenin ilerleyişini ağırlaştırdı. Ebû Temîm Evs b. Abdillah b. Hucr el-Eslemî,[59] kendisine ait bir deveye Peygamber Efendimizi (a.s.) bindirip, uşağı Mes'ud b. Hüneyde'yi de onunla (a.s.) birlikte gönderdi. Sonra kılavuzun öncülüğünde, Arc'den Rekûbe'nin (رَكُوبَة) sağındaki Seniyyetü'l-Air'e (ثَنِيَّةَ الْعَائِرِ وَيُقَالُ ثَنِيَّةُ الْغَائِر) varıldı. Oradan Batnıri'm'e, ardından Kubâ'ya ulaşıldı.[60]

Buna rağmen kafile, takibe uğradı ve tehlikeli anlar yaşadı. Mesela Müdlic[61] kabilesinin reisi Sürâka b. Mâlik, Hz. Peygamber'i (a.s.) ve beraberindekileri takibe kalkıştı.

[58] Abdürrezzâk, *el-Musannef*, V,156 (eş-Şâmile); İbn Kesîr, II,234-235; Şâmî, III,243.
[59] Veya muhtemelen dedesine nisbetle: Evs b. Hucr denilmiştir (İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,157 -eş-Şâmile-).
[60] İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 74.
[61] Adnânî Kinâne'ye bağlı Abdümenât'ın kollarından Müdlic'in soy silsilesi şöyledir: Müdlic b. Mürre

Şöyle ki: Sürâka, Müdlicoğulları'nın bulunduğu bir mecliste iken Kureyş müşriklerinin elçisi gelip Mekke'den ayrılan Resûlullah (a.s.) ile Ebû Bekir'i (r.a.) yakalayana veya öldürene 200 deve ödül verileceğini duydu. O sırada Medine'ye doğru yol alan Hz. Peygamber (a.s.) ve Ebû Bekir (r.a.), Müdlicoğulları'nın memleketi olan Kudeyd'den geçiyorlardı. Kabile mensuplarından bir kişi Sürâka'ya sahilde birilerini gördüğünü, bunların Hz. Peygamber (a.s.) ve arkadaşları olabileceğini söyleyince Sürâka, onların develerini kaybedip aramaya çıkan kişiler olduğunu belirtip meclistekilerin dikkatini dağıttı. Daha sonra oradan ayrılarak Resûlullah (a.s.) ile arkadaşlarının izini sürmeye başladı ve onları buldu. Sürâka'nın gelmekte olduğunu gören Hz. Ebû Bekir (r.a.) telâşlanınca Resûlullah (a.s.): "Üzülme, Allah bizimle beraberdir" (لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللهَ مَعَنَا) dedi ve: "Allah'ım, onun hakkından dilediğin şeyle bize yeterli gel!" (اللهُمَّ اكْفِنَاهُ بِمَا شِئْتَ) diye dua etti. Sürâka, iki kez onlara yaklaştı. İlkinde atı sürçüp kapaklandı. İkincisinde ise atının ön ayakları yere saplanarak onu düşürdü. Atın ayaklarının saplandığı yerden duman gibi bir şey çıktı. Sürâka, iki girişiminden önce baktığı fal oklarında onlara zarar veremeyeceği seçeneğinin çıktığını da gördü. Sürâka, o zaman onun (a.s.) korunduğunu anladı. Kendisinden onlara zarar gelmeyeceğine dair güvence verdi. Beklemelerini ve kendisine bir emannâme (فسألته أن يكتب لي كتاب موادعة آمن به)[62] yazmalarını istedi. Resûlullah (a.s.) da Ebû Bekir'e (r.a.) veya Âmir b. Füheyre'ye (r.a.) bunu yazmasını emretti ve istenilen vesika, yazı için üretilmiş bir deriye (أديم) yazıldı.[63]

Sürâka b. Mâlik güçlü bir şairdi. Hicret sırasında yaşadığı olaydan sonra Resûlullah (a.s.) hakkında olumlu şeyler söylemeye başladığı duyulunca Ebû Cehil onun aleyhinde konuştu. Bunun üzerine Sürâka yazdığı bir şiirde, ayağı yere saplanan atın durumunu görseydi Ebû Cehil'in de Resûlullah'ın (a.s.) bir güç tarafından korunduğunu anlayacağını, esasen günü geldiğinde herkesin bunun farkına varacağını söyledi ve Hz. Peygamber'le (a.s.) uğraşmaktan vazgeçmesini tavsiye etti. Sürâka aynı zamanda iyi bir iz sürücü olduğu için hicret esnasında Ebû Süfyân, Resûlullah'a (a.s.) ait olması muhtemel bir izin teşhisi konusunda ondan yardım isteyince: "Bu iz daha çok Makâm-ı İbrâhim'deki ayak izine benziyor" diyerek Mekkeliler'i başından savmakla[64] beraber zarif bir nükteyle hakikati de ifade etti; ama Ebû Süfyan bunu anlayamadı.

---

b. Temîm b. Abdimenât b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Ma'd b. Adnân. Bkz. Ek 1, Şema 7.

[62] "الْمُوَادَعَةُ" (el-muvâde'a) "مفاعلة" (mufâ'ale) vezninde adaveti terk edip sulh olmak manasınadır: "وادعهم مُوادعة إذا صالحهم" (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, IV,3541 "ودع" md.). [وَعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا - قَالَ «وَادَعَ رَسُولُ اللهِ - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَبَا بُرْدَةَ هِلَالَ بْنَ عُوَيْمِرٍ الْأَسْلَمِيَّ فَجَاءَ أُنَاسٌ يُرِيدُونَ الْإِسْلَامَ فَقَطَعَ أَصْحَابُ أَبِي بُرْدَةَ الطَّرِيقَ فَنَزَلَ جِبْرِيلُ - عَلَيْهِ السَّلَامُ - بِالْحَدِّ فِيهِمْ أَنَّ مَنْ قَتَلَ وَأَخَذَ الْمَالَ صُلِبَ وَمَنْ قَتَلَ وَلَمْ يَأْخُذْ الْمَالَ قُتِلَ وَمَنْ أَخَذَ الْمَالَ وَلَمْ يَقْتُلْ قُطِعَتْ يَدُهُ وَرِجْلُهُ مِنْ خِلَافٍ وَمَنْ جَاءَ مُسْلِمًا هَدَمَ الْإِسْلَامُ مَا كَانَ فِي الشِّرْكِ» الْمُوَادَعَةُ مُتَارَكَةُ الْحَرْبِ مِنْ الْوَدْعِ وَهُوَ التَّرْكُ مِنْ حَدِّ صَنَعَ وَقَدْ تُرِكَ اسْتِعْمَالُ مَاضِيهِ وَيُسْتَعْمَلُ مُسْتَقْبَلُهُ وَيُقَالُ يَدَعُ وَدَعَ وَلَا تَدَعْ أَيْ صَالِحْ عَلَى تَرْكِ الْمُحَارَبَةِ مُدَّةً ثُمَّ قَطَعَ أَصْحَابُ أَبِي بُرْدَةَ الطَّرِيقَ عَلَى قَوْمٍ جَاءُوا لِيُسْلِمُوا فَنَزَلَ الْقُرْآنُ بِإِيجَابِ الْحَدِّ عَلَيْهِمْ عَلَى التَّرْتِيبِ الَّذِي ذَكَرَ فِي الْحَدِيثِ وَالْقُرْآنِ وَإِنْ كَانَ فِيهِ مَا يَدُلُّ عَلَى التَّخْيِيرِ وَهُوَ كَلِمَةٌ أَوْ فَقَدْ بَيَّنَ الْحَدِيثُ أَنَّهُ عَلَى التَّفْصِيلِ] Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkandî (v. 537/1142), *Tılbetü't-Talebe*, nşr. el-Matbaatü'l-Amire, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdad 1311, s. 76.

[63] İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 74; Şâmî, III,248.

[64] Y. Ünal, *"Sürâka b. Mâlik"*, DİA, XXXVIII,161.

Kafile, hurma veya et gibi yiyecek bir şeyler satın almak üzere, Mekke-Medine arasında yer alan Kudeyd Köyü'nün kenarında bulunan -Huzâa kabilesinin Kâ'boğulları kolundan- Ümmü Ma'bed Âtike bint Hâlid el-Huzâiyye'nin çadırına uğradı. Sonraları "Haymetü Ümmü Ma'bed" diye tanınacak olan bu yer Mekke'den yaklaşık 120 km. uzaklıktadır.[65] Ümmü Ma'bed cömert, becerikli ve dirayetli bir hanımdı; çadırının önünde oturur, kıtlık ve kuraklık gibi sıkıntılı zamanlarda gelen geçene yiyecek içecek ikram eder veya satardı. Hz. Peygamber (a.s.), Ümmü Ma'bed'in çadırının kenarında duran, sürüye katılamayacak kadar zayıf ve cılız, sütten kesilmiş bir keçiyi (veya koyunu) besmeleyle sağınca keçi oradakilere yetip artacak kadar süt verdi. Hz. Peygamber (a.s.), keçiyi tekrar sağarak onu da ev sahibine bıraktıktan sonra kafile yoluna devam etti.

Resûlullah'ın (a.s.) Şemâili

Ümmü Ma'bed, daha sonra çadıra dönen kocası ve amcası oğlu Ebû Ma'bed el-Huzâî'ye[66] olanları anlattı ve Hz. Peygamber'i (a.s.) şöyle tavsif etti:

"Gördüğüm öyle bir zat idi ki, güzelliği besbelli idi. Güzel huylu idi. Kendisinde ne karın büyüklüğü, ne de baş küçüklüğü vardı. Kendisi çok biçimli ve güzel çehreli idi. Kendisinin gözlerindeki siyahlıkta ve kirpiklerinde çokluk, sesinde naziklik vardı. Gözünün akı pek ak, siyahı da pek siyahtı. Gözü, Kudretten sürmeli idi. Kaşlarının ucu ince, saçları koyu siyahtı. Boynunda uzunluk ve yükseklik, sakalında sıklık vardı. Sustuğu zaman kendisinde bir vakar ve ağırbaşlılık, konuştuğu zaman da güler yüzlülük, tatlı sözlülük görülmekte; sözleri, sanki dizilmiş birer inci gibi, ağzından tatlı tatlı akmakta idi. Sözü açık ve hak ile batıl arasını ayırıcı olup, ne acizlik sayılacak derecede az, ne de boş ve gereksiz sayılacak derecede çoktu. Uzaktan bakılınca, kendisi insanların en heybetlisi idi. Yakınına gelince, herkesten daha tatlı ve çekici idi. Kendisi orta boylu olup, boyu ne hoşa gitmeyecek derecede uzun, ne de göz hakir görecek, başkasına bakacak derecede kısa idi. Sanki o bir fidan idi ki; iki fidan arasında bitmiş, parlaklığı ve yeşilliği onlara üstün gelmişti. Onun yanında yoldaşları da vardı ki, o bir şey söylediği zaman onlar dinlerler, onun verdiği emri yerine getirmeye koşuşurlardı. Kendisi ekşi ve asık suratlı değil, güleçti. Kimseyi kınamaz ve azarlamazdı":

[رَأَيْتُ رَجُلا ظَاهِرَ الْوَضَاءَةِ، أَبْلَجَ الْوَجْهِ، لَمْ تَعِبْهُ نُحْلَةٌ، وَلَمْ تُزْرِ بِهِ صُقْلَةٌ، وَسِيمٌ قَسِيمٌ، فِي عَيْنِهِ دَعَجٌ، وَفِي أَشْفَارِهِ وَطَفٌ، وَفِي صَوْتِهِ صَهَلٌ، وَفِي عُنُقِهِ سَطَعٌ، وَفِي لِحْيَتِهِ كَثَاثَةٌ، أَزَجُّ أَقْرَنُ، إِنْ صَمَتَ فَعَلَيْهِ الْوَقَارُ، وَإِنْ تَكَلَّمَ سَمَا وَعَلاهُ الْبَهَاءُ، أَجْمَلُ النَّاسِ وَأَبْهَاهُ مِنْ بَعِيدٍ وَأَجْلاهُ وَأَحْسَنُهُ مِنْ قَرِيبٍ، حُلْوُ الْمَنْطِقِ، فَصْلٌ لا نَزْرٌ وَلا هَذَرٌ، كَأَنَّ مَنْطِقَهُ خَرَزَاتُ نَظْمٍ يَتَحَدَّرْنَ، رَبْعَةٌ لا يَأْسَ مِنْ طُولٍ، وَلا تَقْتَحِمُهُ عَيْنٌ مِنْ قِصَرٍ، غُصْنٌ بَيْنَ غُصْنَيْنِ، فَهُوَ أَنْضَرُ الثَّلاثَةِ مَنْظَرًا، وَأَحْسَنُهُمْ قَدْرًا، لَهُ رُفَقَاءُ يَحُفُّونَ بِهِ، إِنْ قَالَ: أَنْصَتُوا لِقَوْلِهِ، وَإِنْ أَمَرَ تَبَادَرُوا لأَمْرِهِ، مَحْشُودٌ مَحْفُودٌ، لا عَابِسٌ وَلا مُفَنَّدٌ].[67]

[65] M. Eren, *"Ümmü Ma'bed"*, DİA, XLII, 42,325-326.

[66] Ümmü Ma'bed'in kocası Ebü'l-Cevn (el-Cevn) diye anılan Temîm b. Abdüluzzâ b. Münkız'dır. Bazı kaynaklar kocasının adını Eksem b. Ebü'l-Cevn şeklinde kaydeder.

[67] Rudânî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-Megâzî*, hadîs no: 6436; A. Yardım, *Peygamberimizin Şemâili*, s. 47-48.

Hz. Peygamber'i (a.s.) takip eden Kureyşliler, Ümmü Ma'bed'e adam gönderip özelliklerini saydıkları kişinin yanına uğrayıp uğramadığını sordular. Ümmü Ma'bed'in ise yanına birinin geldiğini ve koyununu sağdığını söyleyerek onları başından savdığı veya Kureyşliler'in Resûlullah'a (a.s.) zarar vermelerinden endişe edip onları başka yere yönlendirdi.[68]

Hz. Peygamber (a.s.) ve yoldaşları, Râbiğ ile Cuhfe arasında kalan Gamîm'de[69] bir süre konakladılar. Buraya yakın bir mevkide Benî Eslem'in Benî Sehm kolundan seksene yakın aile ikamet ediyordu. Reisleri Büreyde b. Husayb (r.a.), 70 kişi ile Hz. Peygamber'in (a.s.) yanına geldi. Kısa bir görüşmenin ardından Büreyde b. Husayb (r.a.), adamlarıyla birlikte Müslüman oldu. Hz. Peygamber (a.s.) onlara yatsı namazını kıldırdı ve Meryem Sûresi'nin ilk kısımlarını Büreyde'ye (r.a.) o gece öğretti. Bürey'de (r.a.), mızrağına bağladığı sarığı ile Hz. Peygamber'e (a.s.) sancak açarak arazilerinden çıkıncaya kadar kendisine refakat etti.[70]

Medine'deki Müslümanlar Hz. Muhammed'in (a.s.) Mekke'den ayrıldığını öğrenmiş, fakat gecikince endişelenmeye başlamışlardı. Bundan dolayı Mekke yolu üzerindeki Harre mevkiine çıkıp güneş iyice yükselinceye kadar bekliyor, sıcaklık artınca ümitlerini keserek evlerine dönüyorlardı. 8 Rebîülevvel Pazartesi günü de böyle yapmış ve dönmüşlerdi. Ancak kısa bir süre sonra -utum (الأطم) denilen yüksek ve müstahkem- bir binaya bir şeyi gözetlemek için çıkmış bir Yahudi veya bir kız çocuğu, ufukta Medine'ye doğru gelen bir kafile görünce bunların beklenen misafirler olduğunu anladı ve bağırarak durumu ilan etti. Bunun üzerine Müslümanlar Resûlullah'ı (a.s.) karşılamak için Harre'ye koştular.[71]

Ashâbına kavuşan Resûlullah (a.s.), önce Medine'nin Âliye denilen bölgesindeki -Evsli Benî Amr b. Avf'a ait- Kubâ köyüne ulaştı ve dört gün -Evsli Benî Amr b. Avf'tan çok yaşlı ve şerîf bir zat olan Ebû Kays Külsûm b. Hidm b. İmrülkays'ın (كلثوم بن هدم) evinde misafir kaldı.[72]

Resûlullah (a.s.), bu süre zarfında Kubâ Mescidi'ni inşa etti.[73] Resûlullah (a.s.), yine bu arada insanlarla konuşmak ve İslâm'ı öğretmek için "bekârlar evi" (بيت العزاب)

[68] Ümmü Ma'bed ile kocasının ve oğlunun bu olay üzerine Müslümanlığı kabul ettikleri ve zaman zaman koyunlarını satmak üzere Medine'ye gittikleri zikredilir. Vâkıdî, Ümmü Ma'bed'in Resûlullah'ı (a.s.) misafir ettiği sırada Müslüman olduğu, diğer âlimlerse onun ve kocasının bir süre sonra İslâmiyet'i benimseyip hicret ettiği görüşündedir (M. Eren, *"Ümmü Ma'bed"*, DİA, XLII, 42,325-326).

[69] M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, VI,187.

[70] İbn Sa'd, IV,241-243.

[71] Buhârî *"Menâkibi'l-Ensâr"*, 63/44; Şâmî, III,266; A. Önkal - A. Özel, *"Hicret"*, DİA, XVII,460-461.

[72] Hadîs râvisi, ensâb alimi ve tarihçi Muhammed b. el-Hasan İbn Zebâle el-Medenî el-Mahzumî'ye (v. 199/814'ten sonra) göre, Külsûm b. Hidm'in o zaman müşrikti (eş-Şâmî, III,266). Ancak İbn Abdilber ve İbnü'l-Esîr, "Sâhibu Rahli Resûlillah" (صاحب رحل رسول الله) diye tanınan ve Medine'ye hicretinden birkaç gün sonra veya Bedir Gazves'inden kısa bir süre önce vefat edecek olan Külsûm b. Hidm'in Resûlullah (a.s.) Medine'ye muhacir olarak gelmeden Müslüman olduğunu belirtirler (أسلم قبل وصول رسول الله صلى الله عليه و سلم إلى المدينة, bkz. *el-İstîâb* ve *Üsdü'l-Ğâbe* adlı eserlere"كلثوم بن هدم الأوسي" md.)

[73] İbn Hişâm, I,492; İbn Sa'd, I,233,244.

ve "garipler evi" (منزل الغرباء)[74] denilen, -Evsli Benî Ğanm b. Silm'den (غَنْم بن السَّلْم)- Sa'du'l-Hayr b. Hayseme'nin (r.a.) evine gidiyordu. İbn Abdilber'e göre, bu sebeple Müslümanlar onun evine "*Kur'ân* Evi" (منزل القرآن) diyorlardı. Bu zat, meşhur Arap misafirperverliğiyle tanınıyordu.[75]

Vâkıdî'ye göre, bazıları bu sebeple Resûlullah'ın (a.s.) Sa'd b. Hayseme'nin evinde konakladığını rivâyet etmiştir.[76]

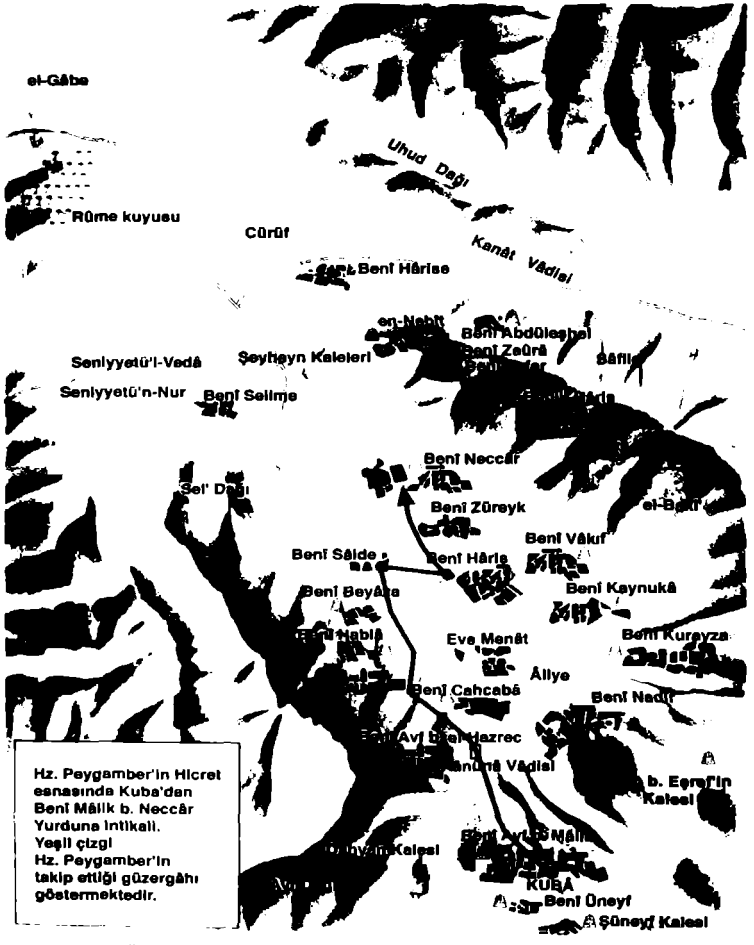

Kroki 3: Hicretten Önce Yesrib (Medine) ve Hz. Peygamber'in (a.s.) Yesrib'e Giriş Güzergâhı[77]

[74] el-'İsâmî el-Mekkî (1049-1111), I,358.

[75] (وكان يتحدث في بيت سعد بن خيثمة لان منزله كان منزل العرب) bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, "كلثوم بن الهدم" md.

[76] İbn Sa'd, I,233. Rezîn b. Muâviye Hz. Peygamber'in (a.s.) Külsûm b. Hidm'in evinde misafir kaldığı şeklindeki görüşün daha doğru olduğunu bildirmiştir. el-Hâkim de onun tercih edilen görüş olduğunu ifade ederek "İbn Şihâb da bu görüştedir. O, bu konuyu diğer âlimlerden daha iyi bilir" demiştir. ed-Dimyâti ise "en sağlam görüşün bu olduğu" şeklinde açıklama yapmıştır. Bkz. Şâmî, III,266.

[77] İ. Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*.

Sürâka b. Mâlik

Tâif Kuşatması'nın kaldırılmasından sonra (Şevvâl H. 8), Huneyn ganimetlerinin dağıtılması esnasında Ci'râne'ye gelen Sürâka b. Mâlik b. Cü'şum el-Kinânî el-Müdlicî, Hz. Peygamber'le (a.s.) görüşmek istedi ve elindeki emannâmeyi göstererek kendisini tanıttı. Resûlullah (a.s.): "Günün vefa ve iyilik yapma günü olduğunu" (هذا يوم وفاء وبر أدنه) söyleyip yanına gelmesine izin verdi. Sürâka aynı gün Müslüman oldu.[78] Aynı buluşmada Sürâka b. Mâlik, kendi mülkiyetinde olan havuzlardan başkasına ait hayvanların su içmelerinden dolayı sevap kazanıp kazanmayacağını sormuş, Hz. Peygamber (a.s.) da: "Evet, susuzluktan yanan her ciğer sahibi sebebiyle bir ecir vardır" (نَعَمْ فِي كُلِّ كَبِدٍ حَرَّى أَجْرٌ) buyurmuştur.

Hz. Peygamber (a.s.), İran'ın fethedileceğini, Sâsânî İmparatoru'nun tacının ve bileziklerinin Sürâka'ya verileceğini kendisine müjdelemiştir (كيف بك إذا لبست سواري كسرى ومنطقته وتاجه). Hz. Ömer (r.a.), kendi döneminde İran fethedilince bu sözleri hatırlamış ve gereğini yerine getirmiştir. Hatta Hz. Ömer (r.a.): "İnsanların rabbi olduğunu iddia eden[79] Kisra'nın tacını başından alıp Müdlic kabilesinden bir bedeviye giydiren Allah'a hamd olsun! Bu bizim gücümüzle değil İslâm'ın izzeti ve bereketi ile olmuştur" (قُلْ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَزَعَ تَاجَ كِسْرَى مَلِكِ الْأَمْلَاكِ مِنْ رَأْسِهِ وَوَضَعَهُ فِي رَأْسِ أَعْرَابِيٍّ مِنْ بَنِي مُدْلِجٍ وَذَلِكَ بِعِزِّ الْإِسْلَامِ وَبَرَكَتِهِ لَا بِقُوَّتِنَا) sözlerini söylemesini Sürâka'ya telkin etmiştir.[80]

Sürâka b. Mâlik 24 (645) yılında vefat etti.[81]

Büreyde el-Eslemî

Kahtânî Kudaâ'dan Benî Eslem b. Efsâ (أفصى) b. Hârise b. Müzaykıya'ya mensup Sehmoğulları kolundan Ebû Abdillah Büreyde b. el-Husayb b. Abdillah el-Eslemî (r.a.), Bedir ve Uhud gazvelerinden sonra hicret edip Medine'ye yerleşti. Hz. Peygamber'le (a.s.) birlikte 16 gazveye katıldı ve ona (a.s.) kâtiplik yaptı. Hz. Ömer (r.a.) devrinde komutanlık da yapan Büreyde el-Eslemî (r.a.), Basra'nın kuruluşuna kadar Medine'de kaldı; daha sonra Basra'ya yerleşti. Hz. Osman (r.a.) zamanında Horasan'ın fethine katıldı. Yezid b. Muaviye döneminde ailesiyle birlikte Horasan'ın Merv şehrine yerleşti ve 62/981 veya 63/982'de orada en son vefat eden sahabe oldu.[82]

---

[78] İbn Hişâm, II,135; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,395-397. Bazen kaynaklarda adı dedesine nisbetle Sürâka b. Cü'şüm şeklinde geçer ve onun Mekke'nin fethinden hemen sonra İslâm'ı kabul ettiği de nakledilir.

[79] *Hadîste geçen meliku'l-emlâk, kralların kralı manasına gelir ve* rububiyet; yani insanların rabbi olma iddiasını ifade eder. Bu sebeple bir hadîste: "Allah katında en çirkin isim, bir kişinin kendisine meliklerin meliki ismini vermesidir" (إِنَّ أَنْخَعَ الْأَسْمَاءِ عند الله أن يَتَسَمَّى الرجلُ باسم مَلِكِ الْأَمْلَاكِ) buyurulmuştur. Bu hadîs bazı ziyadeler ve aynı manayı ifade eden başka ibarelerle de rivâyet edilmiştir. Bkz. Buhârî, *Edeb*, 114; Müslim, *Edeb*, 20, (2143); Ebû Dâvud, *Edeb*, 70 (4961); Tirmizî, *Edeb*, 65 (2839); İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "نخع" md.

[80] Süheylî, IV,142-143.

[81] Y. Ünal, "*Sürâka b. Mâlik*", DİA, XXXVIII,161.

[82] Vâkıdî, I,404,405,410; III,1120-1125; İbn Hacer, *el-İsabe*, I,146; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,173-175; A.

Resûlullah'ın Kıldırdığı İlk Cuma Namazı

Hz. Peygamber (a.s.), 12 Rebiülevvel Cuma günü kuşluk vaktinin sonlarında Kûbâ'dan ayrıldı.[83] Rânûnâ Vadisi'nde Benî Sâlim yurdunda yüz kişilik bir cemaate ilk defa Cuma namazını kıldırdı.[84]

Hz. Peygamber'in (a.s.) Evsli Benî Amr b. Avf yurdunda on küsur[85] gün kaldığını bildiren rivâyetlere göre ise Kubâ'daki ikameti esnasında ilk Cuma namazını kıldırdı.[86]

İbn İshâk'tan nakledilen rivâyete göre: Resûlullah (a.s.) Medine'de ilk hutbeyi okudu. Cemaatin arasında ayağa kalkıp Allah'a hamdetti ve onu layık olduğu şekilde övdü. Sonra: "Ey insanlar! Sağlığınızda ahiretiniz için hazırlık yapın. Kesinlikle öğreneceksiniz. Vallahi sizden birinin (başına vurulacak). Derken sürüsünü çobansız bırakacak. Sonra Rabbi ona, tercümansız ve arada bir perde olmaksızın şöyle diyecek: 'Sana Resulüm gelip tebliğ etmedi mi? Sana mal verdim. Sana lütuf ve ihsan da bulundum, sen kendin için ne yaptın?' O kimse sağına soluna bakacak, hiçbir şey göremeyecek. Sonra önüne bakacak, cehennemden başkasını göremeyecek. Kim, yarım hurmayla da olsa, kendini ateşten kurtarabilecekse, bunu yapsın. Onu bulamazsa güzel bir sözle kendisini kurtarsın. Çünkü onunla, bir iyiliğe on mislinden yedi yüz misli kadar sevap verilir. Selam, Allah'ın rahmeti ve bereketleri, sizin ve Allah'ın Resulünün üzerine olsun".

[أما بعد أيها الناس فقدموا لأنفسكم تعلمن والله
(ليصعقن) أحدكم ثم ليدعن غنمه ليس لها راع ثم
ليقولن له ربه، وليس له ترجمان ولا حاجب يحجبه
دونه: ألم يأتك رسولي فبلغك وآتيتك مالا وأفضلت

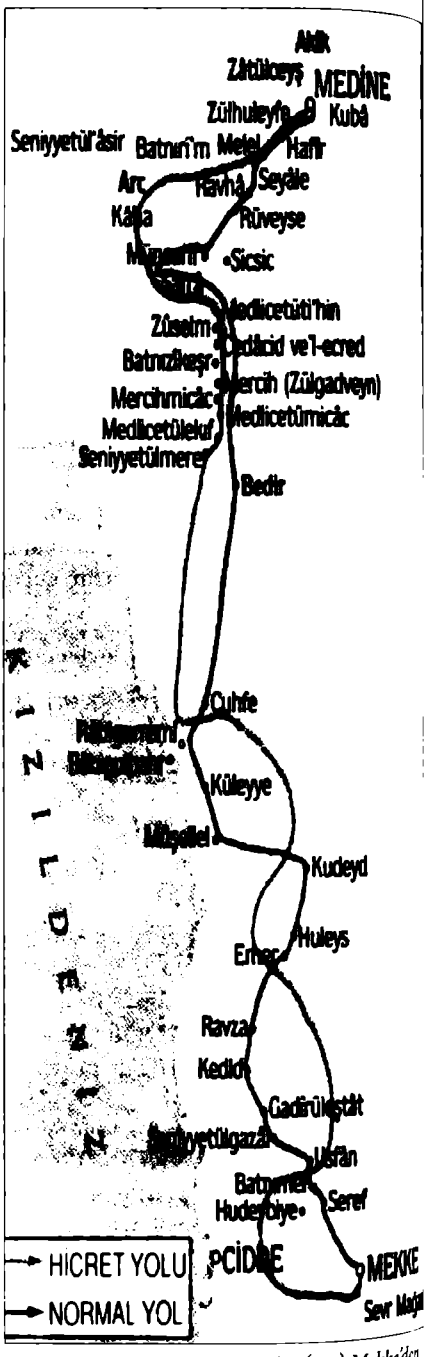

Harita 15: Hz. Peygamber'in (a.s.) Mekke'den Medine'ye Hicret Güzergâh (DİA, XVII,458)

Önkal, "*Büreyde b. Husayb*", DİA, VI,492.

[83] İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, I,29; Semhûdî, I,248,256; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,396; İbn Kesîr, II,299.

[84] İbn Sa'd, I,236; Belâzürî, *Ensâb*, I,308,310,311; İbn Hibbân, s.139,141-142; Şâmî, III,331-332.

[85] Abdürrezzâk. V,396; Buhârî, "*Menâkıbi'l-Ensâr*", 63/45,147.

[86] Semhûdî, I,256; Şâmî, III,272.

عليك فما قدمت لنفسك؟ فلينتظرن يمينا وشمالا فلا يرى شيئا، ثم لينظرن قدامه فلا يرى غير جهنم، فمن استطاع أن يقي وجهه من النار ولو بشق من تمرة فليفعل، ومن لم يجد فبكلمة طيبة، فإن بها تجزى الحسنة عشر أمثالها إلى سبعمائة ضعف، والسلام (عليكم) وعلى رسول الله ورحمة الله وبركاته]

Resûlullah (a.s.) bir daha hutbe okudu ve bu hutbede şunları söyledi: "Hamd Allah'a mahsustur. O'na hamdederim, O'ndan yardım dilerim. Nefislerimizin şerlerinden ve kötü amellerimizden Allah'a sığınırız. Allah'ın doğruya ulaştırdığını kimse saptıramaz. Allah'ın saptırdığını da hidayete ulaştıracak kimse yoktur. Allah'tan başka ilah olmadığına, onun tek ve ortaksız olduğuna şahadet ederim. Sözün en güzeli, yüce Allah'ın Kitabı'dır. Allah'ın kalbini, *Kur'ân*'la süslediği, kâfirken İslâm'a dâhil ettiği ve *Kur'ân*'ı diğer sözlere tercih eden kimse kurtuluşa erer. O (*Kur'ân*), sözün en güzeli ve en beliğidir. Allah'ın sevdiğini sevin. Allah'ı bütün kalbinizle sevin. Allah'ın Sözü'nden ve zikrinden usanmayın. Allah'ın kelâmından kalplerinize kasvet (sıkıntı) gelmesin. Çünkü o, Allah'ın yarattığı her şeyin iyisini ayırıp seçer. Amellerin hayırlısını ve kulların seçilmişi olan peygamberleri ve sözün iyisini zikreder. İnsanlara verilenlerin helal ve haram olanını açıklar. Allah'a ibadet edin. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. O'ndan gereği gibi sakının. Dilinizle söylediğiniz güzel sözlerinizle Allah'ı tasdik edin. Allah'ın rahmetiyle birbirinizi sevin. Allah, sözünde durmayana gazap eder. Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketleri üzerinize olsun!"

[إن الحمد لله أحمده وأستعينه، نعوذ بالله من شرور أنفسنا وسيئات أعمالنا، من يهده الله فلا مضل له ومن يضلل فلا هادي له، وأشهد ألا إله إلا الله وحده لا شريك له، إن أحسن الحديث كتاب الله تبارك وتعالى، قد أفلح من زينه الله في قلبه، وأدخله في الإسلام بعد الكفر، واختاره على ما سواه من أحاديث الناس، إنه أحسن الحديث وأبلغه، أحبوا من أحبه الله، أحبوا الله من كل قلوبكم ولا تملوا كلام الله وذكره، ولا تقس عنه قلوبكم، فإنه من كل ما يخلق الله يختار ويصطفى قد سماه الله خيرته من الأعمال ومصطفاه من العباد والصالح من الحديث، ومن كل ما أوتي الناس من الحلال والحرام، فاعبدوا الله ولا تشركوا به شيئا واتقوه حق تقاته واصدقوا الله صالح ما تقولون بأفواهكم، وتحابوا بروح الله بينكم، إن الله يغضب أن ينكث عهده. والسلام عليكم ورحمة الله وبركاته]

Taberî'nin rivâyetine göre, Resûlullah'ın (a.s.) Medine'de Salim b. Avf oğullarında kıldığı ilk cumada verdiği hutbe şöyledir: "Hamd Allah'a aittir. O'na hamdederim, O'ndan yardım, bağış ve hidayet dilerim. O'na iman ederim, O'nu inkâr etmem. O'nu inkâr edenlere düşmanlık ederim. Allah'tan başka ilâh olmadığına, O'nun tek ve ortaksız olduğuna, Muhammed'in O'nun kulu ve Resulü olduğuna şahadet ederim. Peygamberlerin gelmesi kesildiği, ilmin azaldığı, insanların delâlete düştüğü, (zamanın kesintiye uğradığı), kıyametin kopma ve âlemin sona erme zamanı yaklaştığı bir sırada, Allah, onu hidayetle, hak dinle, nurla ve öğütle göndermiştir. Allah ve Resûlü'ne itaat eden, doğru yolu bulmuştur. Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelen taşkınlığa ve tam bir sapıklığa düşmüştür. Size Allah'tan korkmayı tavsiye ederim. Müslüman'ın Müslüman'a en hayırlı tavsiyesi, onu âhirete teşvik etmesi ve ona yüce Allah'tan korkmayı emretmesidir. Allah'ın sizi sakındırdığı şeylerden sakının. Bundan daha üstün bir hatırlatma yoktur. Rabbinden korkarak ibadet eden kimse için Allah'tan korkmak, istediğiniz âhiret

(mutluluğu) için en doğru yardımdır. Kim, gizli ve açık (her işinde) Allah'ın rızasını gözeterek, Allah ile arasını düzeltirse, dünyada onun adı hayırla anılır. (Öldükten sonra da bu kendinden, önce göndermiş olduğu hayra muhtaç bulunduğu bir zamanda, kendisine azık olur). Bunun dışındaki şeylerden uzak durmayı, onlarla kendi arasında uzun mesafeler olmasını ister. *'Allah, kendisine karşı gelmekten sizi sakındırıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir'*.[87] Sözünü doğrulayan, vaadini yetine getiren O'dur. Bundan cayma yok. Çünkü Allah şöyle buyurur: *'Benim huzurumda söz değiştirilmez ve ben kullara asla zulmetmem'*.[88] Şimdiki ve gelecekteki işlerinizde, gizli ve açık yaptıklarınızdan dolayı Allah'tan korkun. *'Kim Allah'tan korkarsa Allah onun kötülüklerini örter ve onun mükâfatını artırır'*.[89] Allah'tan korkan kimse, büyük bir kurtuluşa erer. Allah'tan korkmak, insanı Allah'ın azap ve gazabından korur. Allah'tan korkmak, yüzleri ağartır. Rabbi hoşnut eder, dereceyi yükseltir. Nasibinizi alın. Allah'ın huzurunda aşırı hareketlerde bulunmayın. Allah, doğrular da, yalancılar da bilsinler diye, size Kitabı'nı/*Kur'ân-ı Kerîm*'i ve yolunu açıkça öğretmiştir. Allah'ın size ihsan ettiği gibi, siz de ihsanda bulunun. Allah'ın düşmanlarına düşman olun. O'nun yolunda gereği gibi cihat edin. O, sizi seçip Müslüman adını koydu ki: *'Helak olan, açık bir delille (gözüyle gördükten sonra) helak olsun, hayatta kalan da açık bir delille hayatta kalsın'*.[90] Allah'tan başkasında güç ve kuvvet yoktur. Allah'ı çok zikredin, ölümden sonrası için çalışın. Kim Allah'la arasını düzeltirse, Allah da, onun insanlarla arasını düzeltir. Çünkü Allah, insanlara hükmeder, insanlar ise Allah'a hükmedemezler. Allah, insanlar üzerinde tasarruf eder. İnsanlar ise Allah'ın üzerinde tasarruf edemezler. Allah en büyüktür. Büyük olan Allah'tan başkasında güç ve kuvvet yoktur."[91]

[الحمد لله أحمده وأستعينه، وأستغفره وأستهديه، وأومن به ولا أكفره، وأعادي من يكفره، وأشهد ألا إله إلا الله وحده لا شريك له، وأن محمدا عبده ورسوله أرسله بالهدى ودين الحق، والنور والموعظة، على فترة من الرسل، وقلة من العلم، وضلالة من الناس، (وانقطاع من الزمان)، ودنو من الساعة، وقرب من الأجل، من يطع الله ورسوله فقد رشد، ومن يعصهما فقد غوى وفرط وضل ضلالا بعيدا. أوصيكم بتقوى الله، فإنه خير ما أوصى به المسلم المسلم أن يحضه على الآخرة، وأن يأمره بتقوى الله عز وجل، فاحذروا ما حذركم الله من نفسه ولا أفضل من ذلك ذكرا، وإن تقوى الله من عمل به على وجل ومخافة من ربه عون صدق على ما تبغون من أمر الآخرة، ومن يصلح (الذي) بينه وبين الله تعالى من (أمره في) السر والعلانية لا ينوي بذلك إلا وجه الله يكن له ذكرا في عاجل أمره (وذخرا فيما بعد الموت، حين يفتقر المرء إلى ما قدم. وما كان مما سوى ذلك يود لو أن بينه وبينه أمدا بعيدا (ويحذركم الله نفسه والله رءوف بالعباد) هو الذي صدق قوله، وأنجز وعده، لا خلف لذلك، فإنه يقول عز وجل (ما يبد القول لدي وما أنا بظلام للعبيد) فاتقوا الله في عاجل أمركم وآجله في السر والعلانية فإنه (ومن يتق الله يكفر عنه سيئاته ويعظم له أجرا) ومن يتق الله فقد فاز فوزا عظيما. وإن تقوى الله توقي مقته وتوقي عقوبته وتوقي سخطه وإن تقوى الله تبيض الوجوه، وترضي الرب، وترفع الدرجة. فخذوا بحظكم

[87] Âl-i İmrân 3/30.
[88] Kaf, 50/29.
[89] et-Talâk 65/5.
[90] el-Enfâl 8/42.
[91] Şâmî, III,331 vd.

ولا تفرطوا في جنب الله، فقد علمكم كتابه، ونهج لكم سبيله، ليعلم الذين صدقوا ويعلم الكاذبين، فأحسنوا كما أحسن الله إليكم، وعادوا أعداءه، وجاهدوا في الله حق جهاده، هو اجتباكم وسماكم المسلمين (ليهلك من هلك عن بينة ويحيا من حي عن بينة) ولا حول ولا قوة إلا بالله، فأكثروا ذكر الله تعالى واعلموا لما بعد الموت، فإنه من يصلح ما بينه وبين الله يكفه الله ما بينه وبين الناس، ذلك بأن الله يقضي على الناس ولا يقضون عليه، ويملك من الناس ولا يملكون منه. الله أكبر، ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم]

Şam dokuması beyaz elbiseler giyinmiş olan Hz. Peygamber (a.s.)[92] Cuma namazından sonra Benî Sâlim yurdundan Medine'ye doğru yola çıktı. Geçtiği güzergâhtaki Medineli Müslümanlar, onu (a.s.) davet ediyor ve kendi evlerinde misafir etmek istiyorlardı. Ancak o (a.s.), bir tercih yaparak onları gücendirmemek için devesinin çökeceği yere en yakın eve misafir olacağını; bu sebeple Kasvâ denilen devesinin serbest bırakılmasını istedi ve -mescidin yapılacağı yerin tesbitini kastederek- onun görevli olduğunu söyledi. Kasvâ, Benî Mâlik b. Neccâr evlerinin önünde bir düzlükte çöktü.

Resûlullah (a.s.) devesinden inerken: "İnşaallah burada konaklayacağız" buyurdu ve Hz. Nuh'un (a.s.) tufandan kurtulmalarına vesile olan gemiden yeryüzüne inerken Allah'ın emriyle yapılması emredilen: "Rabbim! Beni bereketli bir yere indir. Sen, iskân edenlerin en hayırlısısın" (رَبِّ أَنزِلْنِي مُنْزَلاً مُبَارَكاً وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنزِلِينَ)[93] şeklindeki duayı -Halebî'ye göre- dört defa okudu.

Hz. Peygamber (a.s.) devesinin çöktüğü yeri mescit ve hücrelerden müteşekkil evini inşa etmek için Sehl ve Süheyl adlarında iki yetim kardeşten satın aldı.[94] Söz konusu yere en yakın ev, Ebû Eyûb el-Ensârî'nin (r.a.) eviydi. Ebû Eyyûb (r.a.), Hz. Peygamber'e (a.s.) kendilerine misafir olmalarını teklif etti. Resûlullah (a.s.): "Akrabalarımızdan kimin evi en yakın?" diye sordu. Ebû Eyyub (r.a.): "Benim Ey Allah'ın Peygamberi! İşte evim, bu da kapısı. Yükünü de buraya indirdik" dedi. Peygamber (a.s.): "O halde git de öğle uykusu (kaylûle[95]) uyuyabileceğimiz bir yer hazırla" buyurdu. Ebû Eyûb el-Ensârî (r.a.) hemen davranıp eşyaları evine taşıdı ve onun (a.s.) ve Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) istirahat etmeleri için evinde gerekli hazırlıkları yaptı.[96] Kabileye mensup diğer insanlar Hz. Peygamber'den (a.s.) kendilerine misafir olmasını istediler, fakat o (a.s.): "İnsanın yeri yüklerinin yanıdır" (الْمَرْءُ مَعَ رَحْلِهِ) cevabını verdi.[97]

Ortam sakinleştikten sonra Hz. Peygamber (a.s.), Zeyd b. Hârise (r.a.) ve Ebû Râfi, Hz. Ebû Bekir (r.a.) ise oğlu Abdullah -bir rivâyete göre ise Zeyd ve Abdullah b. Uraykıt-

[92] İbn Sa'd, III,173.
[93] el-Mü'minûn, 23/29; Şâmî, III,273.
[94] Buhârî, *"Menâkibi'l-ensâr"*, 45; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II,178.
[95] Bkz. Ek 2: "Kaylule" md.
[96] Vâkıdî, I,2; III,1088; İbn Sa'd, I,228-229,233-237; II,6; İbn Hişâm, II,137-139,240; el-Hafız Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî (673-748/1274-1347), *Târihü'l-İslâm: el-Megâzî*, thk. Muhammed Mahmud Hamdan, Beyrut 1985, s. 11-12; İbn Kesîr, II,292,302.
[97] İbn Sa'd, I,237; H. Algül, *"Ebû Eyyûb el-Ensârî"*, DİA, X,124.

vasıtasıyla ailesini Medine'ye getirtmiştir.[98] Bazı rivâyetlere göre ise Hz. Ali (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) ev halkını Medine'ye getirmiştir.[99]

Ebû Eyyûb el-Ensârî

Künyesi Ebû Eyyûb ile tanınan Hâlid b. Zeyd el-Ensârî (r.a.), Hazrec kabilesinin Benî Neccâr koluna mensuptur.

Hz. Peygamber (a.s.) hicreti müteakip ilk aylarda Ebû Eyyûb'un evinde misafir kaldı. Bundan dolayı o, "Mihmandar-ı Nebi" unvanıyla anılır. Türkiye'de "Eyüp Sultan" unvanıyla bilinen Ebû Eyyûb, III. Akabe Biati'nda bulundu. Hicretten sonra Hz. Peygamber (a.s.) onunla Mus'ab b. Umeyr arasında kardeşlik bağı (muâhât) kurdu. Resûlullah'ın (a.s.) bütün seferlerine katıldı.

Sağlıklı olan herkesin Allah yolunda savaşa katılması gerektiğine inanan Ebû Eyyûb el-Ensârî, *"kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayınız"*[100] meâlindeki âyette sözü edilen *"tehlike"*yi, *"savaşa yani Allah yolunda cihâda katılmayıp işiyle gücüyle meşgul olmak"* şeklinde açıklardı. Ebû Eyyûb el-Ensârî, hicrî 49. yılda Yezîd b. Muâviye komutasında İstanbul'u kuşatan Müslümanlara destek olmak amacıyla gönderilen takviye birliğinin içinde bulundu; kuşatma devam ederken hastalanarak hicrî 49. yılda vefat etti ve şehrin surlarının yakınına -bugün kendi ismiyle anılan semte- defnedildi.[101]

Ensâr

Lügatte "اَلْأَنْصَار" (el-ensâr) kelimesi, ikiside ism-i fâil olan "نَاصِرٌ" (nâsır: yardım eden) ve mübalağa ifade eden "نَصِيرٌ" (nasîr: çok yardım eden: nâsır ve muîn) kelimelerinin çoğuludur. İsm-i mensub şekli "ensârî"dir (اَلْأَنْصَرِي). İslâm kaynaklarında ensâr, Hz. Peygamber'i (a.s.) ve muhacirleri yurtlarında barındırmak ve korumak sûretiyle onlara büyük yardımda bulunan Yesribli (Medineli) Müslümanlar için kullanılmıştır.[102]

Enes b. Mâlik'in belirttiğine göre bu isim ilk defa *Kur'ân-ı Kerîm*'de yer almıştır.[103] Ensâr bu anlamıyla *Kur'ân*'da iki âyette[104] muhacirlerle birlikte geçmekte ve Allah'ın her iki topluluktan da hoşnut olduğu belirtilmektedir. Ayrıca el-Enfâl Sûresi'nin 72[105]

[98] Şâmî, III,276.
[99] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,105.
[100] el-Bakara 2/195.
[101] İbn Sa'd, III,484-485.
[102] ["اَلْأَنْصَار" (el-Ensâr) (hemzenin fethiyle) fi'l-i asl "نَاصِرٌ"ın (nâsır) cem'idir, Medîne sükkanından Evs ve Hazrec kabilesinden taraf-ı Hazret-i Mustafavîye nusret ve i'ânet eden zevâta vasf-ı nusret galebe eylemekle ism mecransa icra olunup o zümre-i celileye ism-i has kılındı" (M. Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, III,2368; Vankulu Lügati, I,929 "نصر" md.).
[103] Buhârî, *"Menâkıbü'l-ensâr"*, 1.
[104] et-Tevbe 9/100,117.
[105] *"İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının dostlarıdır. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar size onların mirasından hiçbir pay yoktur. Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavim aleyhine olmaksızın (o Müslümanlara) yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yapacaklarınızı hakkıyla görmektedir".*

ve 74.[106] âyetleriyle el-Haşr Sûresi'nin 9.[107] âyetinde ensâr kelimesi zikredilmemekle birlikte Hz. Peygamber'e (a.s.) ve muhacirlere yaptıkları hizmetler, gösterdikleri fedakârlıklar belirtilerek kendileri övülmüştür.

Muhâcir veya ensâr ayırımı yapmaksızın genel olarak Resûlullah'ın (a.s.) ashâbından övgüyle söz eden âyetlerin ashâbın bir bölümünü teşkil eden ensârla da ilgili olduğuna[108] işaret etmek gerekir.[109] Ensârın güzel ahlâkî hasletlerinden birisi de isâr[110] olup *Kur'ân-ı Kerîm*'de[111] övülmüştür.

Hicretin İlk Yıllarında Yesrib (Medine)

İslâm Medeniyeti bakımından Medine, Hz. Peygamber'in (a.s.) hicret yurdudur. Onun (a.s.), 63 senelik ömrünün 23 yılı peygamberlik devridir. Medine, peygamberlik devrinin, en yoğun faaliyetlerin olduğu 10 yılını geçirdiği beldedir. *Kur'ân-ı Kerîm*'in 114 sûresinden uzun olan 28'nin nâzil olduğu, İslâm dini ve medeniyeti ile ilgili farzların, helal-haramların ve müesseselerin ortaya çıktığı şehirdir. İslâm'ın iki harem bölgesinden birisi olan Medine, Mescid-i Nebevî ile Hz. Peygamber'in (a.s.) mübarek kabrinin bulunduğu mekândır. Hz. Peygamber (a.s.) ve dört Râşid Halîfe (r. anhum) döneminde kurulan İslâm Devleti'nin ilk başkentidir.

Medine'nin bilinen en eski ismi Yesrib'tir. Şehir, -rivâyetlere göre- Amâlika'dan Yesrib b. Vâil b. Kâyine b. Mehlâbil tarafından kurulmuş ve onun adıyla isimlendirilmiştir. Sonra İsrailoğulları, Hicaz topraklarından bir bölümüyle birlikte Yesrib'i de Amâlika'nın elinden almıştır. Gassân[112] kabilesinin -Hazrec ve Evs'in atası olan- Kayle boyu İsrailoğulları'na komşu oldu ve onları yenip Yesrib'i ve kalelerini ellerinden aldılar.[113]

Hz. Peygamber (a.s.) devrinde Medine'de yaşayan iki önemli Arap kabilesi olan Evs ve Hazrec, Hâris b. Sa'lebe'nin iki oğludur, anneleri Kayle bint Cefne'den dolayı Araplar arasında Benî Kayle adıyla meşhur olmuşlardır.[114]

Coğrafî bakımdan Medine, Arap Yarımadası'nın batısında; Hicaz bölgesinde yer alır. Kızıldeniz kıyısına yaklaşık 130 km uzaklıkta, Mekke'nin ise 350 km kadar kuzeyindedir.

[106] *"İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler, (muhacirleri) barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek müminler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır".*

[107] *"Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir".*

[108] Meselâ bkz. el-Bakara 2/218; Âl-i İmrân 3/169-174; el-A'râf 7/157; el-Enfâl 8/26, 64; et-Tevbe 9/88-89; el-Feth 48/18-19, 29.

[109] H. Algül, "*Ensâr*", DİA, İstanbul 1995, XI,251.

[110] Bkz. Ek 2: "İsâr" md.

[111] el-Haşr, 59/9.

[112] Mâzin Gassân b. Ezd Dirâ' b. Gavs b. Nebt b. Mâlik b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe' Âmir b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân.

[113] İbn Haldûn, I,380; Semhûdî, I,156.

[114] Bkz. Mekke dönemi: Peygamberlik sonrası olaylardan: "Son Buas Savaşı" başlığı: "Evs ve Hazrec Kabîleleri" kısmına.

Şehrin, Harem-i Şerîf mıntıkasında, deniz seviyesinden yüksekliği 619 metredir. Medine, hafif bir şekilde kuzeye doğru eğimli, geniş ve düz bir ovada kurulmuştur. Ovanın, doğusunda ve güney doğusunda; şehirden yaklaşık 4 km mesafede bulunan ve yüksek Arabistan yaylası ile sahilin (Tihame) alçak ovaları arasında sınır oluşturan dağ silsilelerinin çıkıntıları olan Uhud, güneyinde 'Ayr dağları, doğusunda Vâkım harresi (volkanik lav akıntısı arazisi), batısında Vebere harresi yer alır.[115] Arabistan coğrafyasında Mekke'ye göre daha kuzeyde olan Medine'nin iklimi de sıcak çöl ilkimi (hot desert climate) kategorisine girmektedir. Yaz aylarında gündüzleri ortalama 40 °C ve geceleri ortalama 28 °C olmak üzere aşırı derecede sıcaktır. Haziran ve Eylül arasında 45 °C'nin üzerindeki sıcaklıklara sık olmasa da rastlanır. Kış aylarında ise ortalama geceleri 12 °C ve gündüzleri 24 °C civarında nispeten daha serin bir iklim görülür. Genellikle Kasım ve Mayıs ayları arasında olmak üzere az miktarda yağış görülür. Siyer kaynaklarında da anlatıldığı üzere Medine'de zaman zaman dondurucu soğuklar ve şiddetli rüzgârlar olabilmektedir. Hendek Gazvesi sırasında yaşanan soğuk ve rüzgâr ile ilgili birçok hatıra nakledilmiştir.[116]

Mekke'ye nisbetle, hicretten önce Medine'nin iktisadî ve dinî bir merkez olma bakımından değeri düşüktü ve şehirleşmemiş dağınık küçük yerleşim birimlerinden müteşekkildi (وكانت يثرب لم تمصر وإنما كانت قرى مفرقة). Zehebî, bu küçük yerleşim birimlerine "dâr"ın çoğulu olan "dûr" dendiğini ve bu kelimenin birkaç evden oluşan köy (karye); yani küçük yerleşim birimi (فالدار كما قلنا هي القرية) anlamına geldiğini kaydeder. Bu dağınık küçük yerleşim birimleri arasında uzun mesafeler bulunuyordu.[117]

Hz. Peygamber (a.s.), -şehrin bilinen en eski adı olan- Yesrib'e, Medine ismini vermiş ve bunun üzerine şehre Medinetü'r-Resûl, Medintü'n-Nebî ve Medine denilmeye başlanmıştır. Hz. Peygamber (a.s.) Medine'yi, Taybe ve Tâbe (hoş ve güzel) isimleriyle de anardı.[118]

Medine Kelimesi

Medine kelimesi nekre olarak kullanıldığında cins isim olur ve herhangi bir şehir için kullanılabilir. Aynı kelime harf-i tarif ile, Hz. Peygamber'in (a.s.) hicreti neticesinde şehirleşen Yesrib'e alem; yani özel isim olmuştur.[119] "Medîne" kelimesinin menşei üç şekilde izah edilebilir:

[115] Nebi Bozkurt - M. Sabri Küçükaşçı, "*Medine*", DİA, Ankara 2003, XXVII,305.

[116] Mehmet Apaydın, "*Siyer Coğrafyası'nın İklimi, Bitki Örtüsü ve Hayvanları*", 2014-2015 Ders Yılı Siyer Mektebi Müfredatı, Siyer Vakfı, s. 33.

[117] Zehebî, *el-Megâzî*, s. 13; *Tecrîd Tercemesi*, X,81-85; M. Hamidullah, *İslâm Hukuku Etüdleri*, İstanbul 1984, çev. Kemal Kuşcu v.dğr., s. 33; C. Kuraz, "*Dâr*", DİA, VIII,482-483.

[118] *Tecrîd Tercemesi*, VI,228.

[119] Semhudî, konuyla ilgili şu izahı yapar: "Medinetü'r-Resûl: Medine kelimesi bir yere yerleşmek manasına gelen "me-de-ne" kökünden türemiş olabileceği gibi itaat etmek anlamındaki "dâ-ne" fiilinden de türemiş olabilir. İkinci halde kelimeye "mim" harfi fazladan eklenmiştir. Bu anlamından yola çıkarak şehirde ikamet eden sultana veya Allah'a itaat edilmesinden dolayı ona bu isim verilmiştir, denilebilir. Medine, sayı ve imar bakımından küçük şehirlerden büyük, büyük şehirlerden küçük bir arada bulunan evler topluluğundan meydana gelen yerleşim birimidir. Birçok beldeye medine denilse de özel isim olarak sadece Hz. Peygamber'in (a.s.) şehri için kullanılır. el-Medine denilince

a- Feîle (فعيلة) vezninde olan medine (مدينة) kelimesi, "müdûn" (مَدَنَ يَمْدُنُ مُدونًا) mastarından türetilmiştir. "Müdûn" kelimesi, "mukîm[120] olmak" manasına gelir. Çoğulu medâin medine kelimesi "insanın bireysel ve toplumsal hayatına ilişkin ihtiyaçları karşılayan yerleşim birimine; yani şehre" isim/alem olmuştur. Zamehşerî "بلدة" (belde) kelimesini küçük şehre, "مدينة" (medine) kelimesini de büyük şehre tahsis etmiştir.

b- "Medîne" (مدينة) kelimesinin başındaki "م" harfi zait ve "ى" harfi asıl olmak üzere "دَانَ يَدِينُ دِينًا" kökünden alınmış olup, "معيشة" gibi "mef'ile" (مَفْعِلة) veznindedir.

c- "Medîne" (مدينة) kelimesi, "دَانَ يَدِينُ دَيْنًا" kökünden alınmış olup "مَفْعولة" veznindedir. Kelime aslında "مديونة" şeklinde olup ilâl yolu ile medîne olmuştur. Son iki izahta zikredilen "دين" maddesi ise:

1- "Mülk ve itaat",

2- "Ceza ve siyaset" mânâsına gelir. İlkine göre medîne, mülk ve itaat yeri (memleke: ism-i mekan); ikinciye göre, inzibat ve siyaset altına alınmış yer (memlûke: ism-i meful) anlamıyla şehre isim olmuştur.[121]

---

akla hemen Hz. Peygamber'in (a.s.) şehri gelir ve marife olarak; yani harf-i tarif ile zikredildiğinde sadece onun (a.s.) şehri için kullanılır. Hz. Peygamber'in (a.s.) orda ikamet etmiş olması ile diğer ümmetlerin ona (a.s.) ve ümmetine itaat etmiş olmalarından dolayı ona bu isim verilmiştir. Medine kelimesi nekre olarak kullanıldığında cins isim olur ve herhangi bir şehir için kullanılabilir. Bu iki kullanım çeşidini birbirinden ayırt etmek için Hz. Peygamber'in (a.s.) şehrine nispetle "medenî", başka bir şehre nispetle "medînî" denir. Medine kelimesi, *Kur'an-ı Kerîm*'de birkaç yerde tekrarlanmış olduğu gibi Tevrat'ta da geçmektedir" (الثالث والسبعون : «المدينة» . الرابع والسبعون : «مدينة الرسول صلى الله عليه وسلم» من مدن بالمكان إذا أقام، أو من دان إذا أطاع، فالميم زائدة؛ لأن السلطان يسكن المدن فتقام له طاعة فيها، أو لأن الله تعالى يطاع فيها، والمدينة : أبيات مجتمعة كثيرة تجاوز حد القرى كثرة وعمارة، ولم تبلغ حد الأمصار، وقيل : يقال لكل مصر . والمدينة وإن أطلق على أماكن كثيرة فهو علم مدينة الرسول صلى الله عليه وسلم وهجر كونه علما في غيرها، بحيث إذا أطلق لا يتبادر إلى الفهم غيرها؛ ولا يستعمل فيها إلا معرفة، قيل : لأنه صلى الله عليه وسلم سكنها، وله دانت الأمم ولأمته، والنكرة اسم لكل مدينة، وقد نسبوا للكل مديني، وإلى مدينة الرسول صلى الله عليه وسلم مدني، للفرق، وتسميتها بذلك متكررة في القرآن العظيم، ونقل عن التوراة .) (*Vefâ*, I,22).

[120] (مقيم) *sıf. ve i.* (Ar. *ikāmet* "bir yerde oturmak, durmak"tan *mukim*) 1. Bir yere yerleşen, bir yerde oturan, kalıcı olan, ikâmet eden (kimse). 2. *i.* Dînen misâfir veya seferî sayılmayan kimse. Karşıtı: Seferî (Kubbealtı Lugatı).

[121] ("المدون" (el-mudûn) "قعود" (ku'ûd) vezninde mukim olmak manasındadır. Yukâlu: (مدن بالمكان مدونا من الباب الاول اذا اقام) ve bu mehcûr olan efaldendir ki bu manada siga ve tasrifi metruktur: "دع" ve "در" gibi. Medîne (مدينة) bundan me'hûzdur. Ve şehre gelmek manasınadır. Yukâlu: (المدينة). "مدن الرجل اذا اتى المدينة" (el-Medînet) mimin fethi dâl'ın kesriyle şehre denir; cem'i "مدائن" (medâin) gelir ve "مُدْنٌ" (mudn), "مُدُنٌ" (mudun) gelir. Mütercim der ki müellifin "يُبْنَى فِي أَصْطُفَةَ الأَرْضِ" kavli kayd-ı ittifakidir yahut eksere mahmuldur. Zamehşerî "بلدة" (belde) küçük şehre, "مدينة" (medine) büyük şehre tahsis eylemiştir. Misbâh'ta mastûr olduğu üzere mim'in asaletine göre ki ber-vech-i mezkûr ikamet manasından vezni (فعيلة) fa'îlet'tir, cem'i olan "مدائن" (medâin) "فعائل" veznindedir ve hemze resm olunur. İtaat ve mülk manasından alınmıştır diyenlere göre vezni "مفعلة" olmakla "مداين" (medâyin) "مفاعل" olur. hemze resm olunmaz, zira yâ-yı tahtiyye hareke cihetinde asl olmakla elbette yâ'ya red olur, "معايش" (me'âyiş) kelimesi dahi bu kıyas üzeredir. "مدينة" kelimesi cariye kısmına ıtlak olunur. Şarih derki müellif bunu "دين" maddesinde zikreyledi. "مدينة" on altı şehir ve belde ismidir. en meşhuru Medînetü'r-Resûl 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm'dır, ona nisbetle "مَدَنِيٌّ" (Medeniyy) denir. "حَنَفِيٌّ" (Hanefiyy) gibi. Medine-i Mansûr ve Medîne-i Isfahan gibi sair Medinelere nisbetle "مَدِينِي" (medîniyy) denir ki "بَدَوِيٌّ" (bedeviyy) mukabilidir. Ala kavlin mutlakan şehirlere mensup olan eğer insan olursa "مَدَنِيٌّ"

İsm-i mensup olan medenî (مدنى)[122] ve medeniyye (مدنية) kelimeleri ise "şehirli", "şehre mensup", "şehre mensup hasletler" gibi manalara gelmektedir. Yani bir şeyi ortaya çıktığı veya bulunduğu yere nisbet etmek demektir (نسبة الشيء الي محل صدوره او مكانه).[123]

Hicret yurdu Medine, *Kur'ân-ı Kerîm*'de açık bir şekilde: Bir yerde "Yesrib" diye: *"Onlardan bir gurup da demişti ki: Ey Yesribliler (Medineliler)! Artık sizin için durmanın sırası değil, haydi dönün! İçlerinden bir kısmı ise: Gerçekten evlerimiz emniyette değil, diyerek Peygamber'den izin istiyordu; oysa evleri tehlikede değildi, sadece kaçmayı arzuluyorlardı"*[124] meâlindeki âyette zikredilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de el-Medine (şehir) kelimesi on dört defa, çoğulu olan el-Medâin (şehirler) üç defa zikredilir.[125] Bunlardan dört tanesinde[126] Hz. Peygamber'in (a.s.) hicret yurdu Medine kastedilmiştir.

Bir yerde ise "ed-Dâr" ismi ile: *"Daha önceden Medine'yi (ed-Dâr) yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir"* [127] meâlindeki âyette zikredilmiştir.

Resûlullah (a.s.), imkânı olan muhacirlerin mesken yapmaları için ensârın kendilerine ait olup hibe ettiği ve şehirdeki sahipsiz arsalar üzerinde yer tesbiti yaptı. Mesken yapma imkânına sahip olamayan bazı muhacirler ise bir süre daha Kubâ'da misafir kaldıkları evlerde barınmaya devam etti.[128]

İbn Sa'd, muhacirlerin Medine'ye iskânından söz ederken "خط بالمدينة الدور" ve "خط لهم مسجدهم" gibi ibareler kullanır. Bu ibarelerdeki "خط" (çizdi) fiilinden, -başka karinelere de dayanarak- "yerleşim planı yaptı" manası çıkarılabilir. Bu ve başka bilgiler, Hz. Peygamber'in (a.s.), muhâcirleri -başta Mescid-i Nebevî'nin çevresine olmak üzere-

---

(medeniyy), kuş vesair hayvan olursa "مَدِيني" (medîniyy) derler. Ve Araplar "هُوَ ابنُ مَدِينَتِها" derler, (ابنُ بَجْدَتِها) manasına ki "o kısmın bu adam gereği gibi dânâ ve habiridir" demektir] (M. Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,5512-5513 "مدن" md.; VI, 5360 "دين" md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "مدن" md.; Fahruddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, X,544-545; Elmalılı M. Hamdi Yazır, IV,95.)

[122] Medine'de nazil olmuş *Kur'ân-ı Kerîm*'in sûrelerine de "Medenî" denmiştir.

[123] Daha sonra medeniyet kelimenin ism-i nisbet olmakla alakası kesilerek -özellikle el-Fârâbî (v. 339/950), İbn Sînâ (v. 428/1037) ve İbn Haldun gibi filozof ve bilginler tarafından-: "الأفعال المدنيّة", "القافعة في بلوغ السعادة", "علم الأمور المدنية" (Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tahran b. Uzluğ el-Fârâbî et-Türkî'dir (v. 339/950), *el-Hurûf*, s. 43,44 -eş-Şâmile-), "الأمور المدنية", "الآراء المدنية" (Ebû Ali el-Hüseyin b. Abdillah b. Ali İbn Sînâ (v. 428/1037), *el-Mantık*, s. 62,393 -eş-Şâmile-), "الإنسان مدني بالطبع أي لا بد له من الاجتماع الذي هو المدنية في اصطلاحهم وهو معنى العمران", "الصنائع المدنية المعاشية" ve "العلوم المدنية" (*Mukaddime*, I,44) gibi ifadelerde "umrân"a yani uygarlığa isim olarak kullanılmıştır.

[124] el-Ahzâb 33/ 13.

[125] Bkz. M. F. Abdülbâkî, s. 662-663 "مدن" md.

[126] et-Tevbe 9/101,120, el-Ahzâb 33/60, el-Münâfikûn 63/8.

[127] el-Haşr 59/9.

[128] Makrizî (1999 n.), I,70.

bir plan dâhilinde Medine'ye yerleştirdiğini ve hicret yurdunun şehirleşmesini sağladığını gösterir.[129]

Hz. Peygamber'in (a.s.) Medine'ye Hicretinin Anlamı

-Küçük kan dolaşımını keşfiyle ünlü hekim ve düşünür, ikinci İbn Sînâ- İbnü'n-Nefîs (v. 687/1288), Hz. Peygamber'in (a.s.) Medine'ye hicretine dair gâyet güzel izahlar ve tesbitler yapar:

"Sonradan Kâmil, bu Peygamber'in vefat edeceği şehre hangi nedenlerle gidebileceğini düşündü. Nedenleri arasında ticaret ve benzeri yollarla mal elde etmek olmamalı. O şehrin havasının güzelliği veya meyvelerinin bolluğu veya fiyatlarının ucuzluğu veya suların çokluğu gibi nedenler de olmamalı. Bütün bu nedenler nübüvvetin konumuyla, özellikle de bu saygın Peygamber'in konumuyla bağdaşmaz.

Aynı şekilde onun Allah'ın şereflendirdiği Mekke'den kendi isteğiyle ayrılması da söz konusu değildir. Diğer türlü daha üstün olan bir mekândan, daha düşük derecede olan bir başka mekâna gitmeyi kendisi tercih etmiş olur. Bir Peygamber'in değil, akıllı bir insanın bile böyle bir şey yapması beklenemez. Bilakis o, Mekke'den zorunlu olarak ayrılmak zorunda kalmıştır. Ancak bu ayrılış Peygamberin sürgün edilmesi tarzında olmamalıdır. Çünkü sürgün edilmek saygın insanların konumuyla bağdaşmadığı gibi onların saygınlığını da zedeler. Benzer şekilde savaştan kaçma gibi nedenlerle de olması söz konusu değildir.

Çünkü bu da onun saygınlığına zarar verir/değerini azaltır. Bu nedenle Peygamber'in Mekke'den ayrılması hadisesi onun büyüklüğünün, düşmanlarının ise zilletinin göstergesi olmalı.

Peygamberin Mekke'den ayrılmasına neden olan hadise şudur: Kâfirlerden büyük bir topluluk bir araya gelerek onu gizlice ve ani bir şekilde uyku halinde öldürmeye karar verirler. O, bu durumdan kaçar gibi evinden ayrılır. Peygamber'in (a.s.), Mekke'den bu şekilde ayrılmasının birkaç anlamı vardır:

Birincisi: Bu durum kâfirlerin zillet içerisinde bulunduklarının göstergesidir. Öyle ki; bir tek kişiyi katletmek için birçok kişiden meydana gelmiş bir grup toplanmıştır. Bu davranış genelde katillerin zayıf olmaları halinde başvurdukları bir davranış türüdür. Bu hallerde öldürülmesi hedeflenen kişi ya büyük hükümdarlar gibi son derece saygın biridir veya cesur ve güçlü bir kişidir.

İkincisi: Konumu itibariyle azamete sahip olan Peygamber'e (a.s.), bir veya iki kişi saldırmaya cesaret edemez.

Üçüncüsü: Peygamber'in (a.s.) kendisini öldürmeyi planlayan kâfirlerin aldıkları kararı önceden bilebilmesi bir mucizedir. Peygamber'i (a.s.) öldürmek için bir grup te-

[129] İbn Sa'd, I,333; III,126,139,396; Semhûdî, II,718 vd..

şekkül ettirilmiştir. Allah da onların hazırladıkları tuzağı Peygamber'e (a.s.) bildirdi ve o, bunun üzerine Mekke'den ayrıldı. Peygamber (a.s.), Mekke'den ayrılınca kuşkusuz onun tekrardan bu şehre, yine bu şehrin hâkimi olarak dönmesi gerekir".[130]

2. Hz. Ali'nin Medine'ye Hicreti ve Kubâ'ya Varışı

15 Rebiülevvel H. 1.[131]

Hz. Ali (r.a.), Resûlullah'ın (a.s.) ayrılışından sonra üç gün[132] Mekke'de kalarak, kendisine emanet bırakılan şeyleri onun (a.s.) emriyle sahiplerine iade etti. Daha sonra yola çıkarak Kubâ'da Resûlullah'a (a.s.) yetişti ve o da Külsûm b. Hidm'e misafir oldu.[133]

3. Kubâ Mescidi'nin İnşası

Hz. Peygamber'in (a.s.) Kubâ'da kalış süresi içinde,[134] *Hicrî 1. yılda.*[135]

Mescit ve Câmî Kelimeleri

İslâm'a göre yeryüzü bir mescit, bir namazgâhtır. Hz. Peygamber (a.s.): "Yeryüzü bana mescit/namazgâh ve temizlik sebebi kılındı.[136] Onun için ümmetimden her kime namaz vakti erişirse, hemen namazını kılıversin" buyurmuştur.[137] Geçmiş peygamberlerin zamanında ise ancak ibadete tahsis edilmiş yerlerde namaz kılınabiliyordu.

İslâm ümmetine yeryüzü bir mescit kılınmakla birlikte Allah, yeryüzünde bazı yerleri ibadet mekânları kılarak şereflendirmiştir. Oralarda yapılan ibadetlerin sevap

[130] Cevher Şulul, *Nübüvvet Felsefesi Ya Da İbnü'n-Nefîs'in Felsefî Romanı: Fâzıl Bin Nâtık*, İstanbul 2010, s. 132-133.

[131] İbn Sa'd, III,22.

[132] İbn Sa'd, III,22.

[133] Taberî, II,455,459; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,104-105; Şâmî, III,267.

[134] İbn Hişâm, I,492; Makrizî (Katar n.), I,46.

[135] Taberî, III,12.

[136] Peygamber Efendimiz ile ümmetine temiz olmak şartıyla, bütün yeryüzü mescit olduğu gibi, temiz olan toprağı da temizleyici ve hadesi izale edici oldu. Abdest suyu bulamayan kimse hemen toprakla teyemmüm edip her nerede olursa namaza durur.

[137] "Benden evvel hiç kimseye verilmedik beş şey bana verilmiştir: Bir aylık yola kadar korku (salmak) ile yardım olundum. Yeryüzü bana mescit/namazgâh ve temizlik sebebi kılındı. Onun için ümmetimden her kime namaz vakti erişirse, hemen orada namazını kılıversin. Ganimetler bana helâl edildi. Hâlbuki benden evvel kimseye helâl edilmemiştir. Bana şefâat verildi. Bir de benden evvel her peygamber, yalnızca kendi kavmine gönderilirken, ben bütün insanlığa gönderildim". [أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلِي نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ وَجُعِلَتْ لِي الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا فَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكَتْهُ الصَّلَاةُ فَلْيُصَلِّ وَأُحِلَّتْ لِيَ الْمَغَانِمُ وَلَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ وَكَانَ النَّبِيُّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً وَبُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ عَامَّةً] (Buhârî, "Teyemmüm", 6/1). Resûlullah'ın (a.s.) üstün kılındığı peygamberlik hususiyetleri bu beş şeyle sınırlı değildir. Nitekim Sahîh-i Müslim, Kitâbu'l-Mesâcid ve Mevâdi'u's-Salât'taki 523 numaralı Ebû Hüreyre hadîsinde, altı şey ile peygamber üzerine daha faziletli kılındığını bildiren hadîsler de mevcuttur. Ebû Saîd en-Nişâbûrî Şerefu'l-Mustafa adını verdiği eserinde, Resûlullah'ın (a.s.) diğer peygamberlerde olmayan hususiyetlerin altmışa kadar olduğunu tesbit etmiştir.

ve mükâfatını yükseltmiştir. Bu durumu, Peygamberleri vasıtasıyla, kullarına bir lütuf olarak ve necatlarını/kurtuluşlarını kolaylaştırmak için haber vermiştir.[138]

Kur'ân-ı Kerîm, hadîs ve diğer İslâm kaynaklarında, Müslümanların ibadet mekânlarını ifade etmek üzere mescit, musalla (namazgâh) ve câmi gibi kelimeler geçmektedir.

Mescit, "secde edilen yer" anlamında ism-i mekân türünden bir sözcüktür. Secde, namazın rükünlerinden biridir. *Kur'ân-ı Kerîm*'e göre[139] insanın daha ilk yaratılışında şahit olduğu bir hürmet ifadesidir. Hz. Peygamber (a.s.): "Kulun Allah'a en yakın olduğu an, secde anıdır. Öyleyse (secde anında) duayı çoğaltın" buyurmuştur.[140]

Arapça cem' kökünden türeyen, "toplayan, bir araya getiren" anlamındaki câmi' kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan ulucamileri ifade etmek üzere kullanılan el-mescidü'1-câmi' (cemaati toplayan mescit) tamlamasının kısaltılmış şeklidir.[141] Şöyle ki:

Mescid-i Nebevî'nin tesisinden itibaren cuma, bayram ve benzeri namazların kılındığı Mescid-i Nebevî ile Medine'deki mahalle mescitleri arasında ayırım yapılmıştır. Mescid-i Nebevî ile mahalle mescitleri arasındaki fiili ayırım, Hz. Peygamber (a.s.) ve sahabe tarafından gayet açık bir şekilde uygulanmaya devam edilmiştir. Hz. Peygamber (a.s.) ve Hulefâ-i Raşidîn, Cuma ve bayram namazlarının şehirde bir yerde kılınması gerektiğini söz ve uygulama ile emretmişlerdir. Hadîs kaynaklarında "بَابُ سُنَّةِ صَلَاةِ الْخُسُوفِ فِي الْمَسْجِدِ الْجَامِعِ" şeklindeki bab başlıklarında "الْمَسْجِدِ الَّذِي يُجَمَّعُ" (Cuma namazı kılınan mescit)[142] ve "الْمَسْجِدِ الْجَامِعِ" (cemaati toplayan mescit)[143] tabirleri Cuma camileri için kullanılmıştır. Daha sonraları yaygınlık kazanan câmi' (الجامع) kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan ve tabiîn döneminde yaygın bir şekilde kullanılan el-mescidü'l-câmi' tamlamasının kısaltılmış şeklidir.

[138] İbn Haldûn, I,372.

[139] *"Hani biz meleklere (ve cinlere): Âdem'e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu"*. el-Bakara 2/34.

[140] (أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَهُوَ سَاجِدٌ فَأَكْثِرُوا الدُّعَاءَ) Nesâî, *"et-Tatbîk"*, 12/1125. Dünya kelamı olmadıkça secdede dua yapılabilir. Mervî dualar daha faizletlidir.

[141] A. Önkal - N. Bozkurt, "Câmi", DİA, VII,46. Hz. Peygamber devrinde mescitler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Zebîdî, II,371,438-439; A. Güner, "Asr-ı Saâdet'te Câmiler/Mescitler ve Fonksiyonları", IV,169,208,212.

[142] (قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةُ الرَّجُلِ فِي بَيْتِهِ بِصَلَاةٍ وَصَلَاتُهُ فِي مَسْجِدِ الْقَبَائِلِ بِخَمْسٍ وَعِشْرِينَ صَلَاةً وَصَلَاتُهُ فِي الْمَسْجِدِ الَّذِي يُجَمَّعُ فِيهِ بِخَمْسِ مِائَةِ صَلَاةٍ وَصَلَاتُهُ فِي الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى بِخَمْسِينَ أَلْفِ صَلَاةٍ وَصَلَاتُهُ فِي مَسْجِدِي بِخَمْسِينَ أَلْفِ صَلَاةٍ وَصَلَاةٌ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ بِمِائَةِ أَلْفِ صَلَاةٍ) İbn Mâce, *"Kitâbu İkâmeti's-Salti ve's-Sünneti fîhâ"*, hadîs no: 1403 (بَابُ مَا جَاءَ فِي الصَّلَاةِ فِي الْمَسْجِدِ الْجَامِعِ).

[143] (نافع عن بن عمر عن النبي قال الصلاة في المسجد الجامع تعدل الفريضة حجة مبرورة والنافلة كحجة مقبلة وفضلت الصلاة في المسجد الجامع على ما سواه من المساجد بخمسمائة صلاة). Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*.

Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Hicretten Önce Mekke'de Tesis Edilen Mescitler

İslâm'ın başlangıcında, ibadet için sadece Allah'ın evi Kâbe vardı. Mekkeli müşrikler ve Müslümanlar, ibadetlerini burada yaparlardı. Hz. Peygamber (a.s.) ise Mescid-i Harâm'da Hacerülesved ile Rüknülyemânî arasında namaz kılardı. Zamanla ortaya çıkan sosyal baskılar sonucunda, Müslümanlar başka çözümler aramaya; evlerde, gözden ırak vadilerde gizlice namaz kılmaya; evlerin uygun yerlerini mescit edinmeye başladılar.

Mesela ilk Müslümanlar çok erken bir dönemde[144] Dârülerkam'ı mescit haline getirmişlerdi. İlk mescidin -ebeveyni ilk İslâm şehitleri olan- meşhûr sahâbe Ammâr b. Yâsir b. Âmir el-Ansî (v. 37)[145] veya Hz. Ebû Bekir (r.a.)[146] tarafından yapıldığına dair rivâyetler bulunmaktadır. Hatta Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) mescit edindiği evinin bir odasında yanık sesiyle *Kur'ân-ı Kerîm* okuması, kadın ve çocukların İslâm'a ilgi duymasını sağladığı için müşriklerin tepkisini çekmiştir.

Hz. Ömer (r.a.) İslâm'ı kabul ettikten sonra, Müslümanlar, Mescid-i Harâm'da açıkça namaz kılmaya tekrar başladılar.[147]

Müslümanlar Mekke'de toplum dışı ilân edilmiş bir azınlık oldukları için o devirde câmiler ve mescitler ne gelişmişlerdi ne de İslâmî bir müessese olarak önemli bir fonksiyon icra etmişlerdi. Müslümanların Mekke'yi terk edip, Medine'ye yerleşmeleriyle câminin sosyal hayattaki önemi artmıştır.[148]

Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Medine'de İnşa Edilen Câmi ve Mescitler

İbn Ebî Şeybe'nin Câbir b. Abdillah el-Ensârî'den (v. 78/697) naklettiği bir rivâyetten, Hz. Peygamber'in (a.s.) Medine'ye hicretinden iki yıl öncesinde Medineli Müslümanların mescitler inşa edip bu mescitlerde namaz kılmaya başladıkları anlaşılmaktadır.

I. Akabe Biati'nda Resûl-i Ekrem'e (a.s.) iman eden altı kişiden biri olan Es'ad b. Zürâre, Mescid-i Nebevî'nin yapıldığı arazideki bir hurma kurutma yerinin etrafını duvarla çevirerek mescit haline getirmişti. Es'ad b. Zürâre arkadaşları ile birlikte, kıblesi Kudüs'e doğru olan bu mescitte namaz kılardı. Hicretten önce burada Cuma namazı da kılınmıştır.[149]

---

[144] İbn Sa'd, III,242; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,108; Diyârbekrî, I,293.
[145] İbn Sa'd, III,250; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,476-481; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,139; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,512-513; M. Fayda, "*Ammâr b. Yâsir*", DİA, III,75-76.
[146] İbn İshâk, s. 218.
[147] İbn Hişâm, I,367.
[148] M. Hamidullah, *İslâm Müesselerine Giriş*, s. 51-57.
[149] İbn Sa'd, I,239.

İlk muhâcirler, Medine'ye gelince ensâr ile beraber -Külsûm b. Hidm'e ait bir harman yerinde-[150] Kubâ Mescidi'ni inşa etmişti.

Bir rivâyete göre ise Kubâ Mescidi'nin yerini, Leyye adında bir kadın, daha önce ağıl olarak kullanmıştır. Daha sonraları münafıklar: "Leyye'nin eşeğini bağladığı yerde namaz kılmayız" diye propaganda yapmış ve bir nifak ocağı olan Dırâr Mescidi'ni inşa etmişlerdir. Hz. Peygamber (a.s.), bu nifak ocağını Tebûk Seferi'nden (Recep H. 9) sonra yıktırmıştır.[151]

Bazı rivâyetlere göre ise Kubâ Mescidi'ni, ilk olarak Resûlullah (a.s.) inşa etmiştir. Zürkânî'nin, iki grup rivâyeti uzlaştırmak için yaptığı izahlardan şu sonucu çıkarabiliriz: Resûlullah (a.s.), Kubâ'da ikameti esnasında daha önce yapılmış olan bu mescidi gerekli tadilatı yaparak bir nevi yeniden inşa edip daha faal hale getirmiştir.[152]

Kubâ Mescidi'nin yeniden inşası işine; "Resûlullah (a.s.) için gölgelenip istirahat edeceği ve içinde namaz kılacağı bir mekân hazırlamalıyız" diyen Ammâr b. Yâsir el-Ansî (v. 37) öncülük yaptı.[153]

Semhûdî'ye göre, "Kubâ Mescidi'nin İslâm çağında ilk mescit olması",[154] hususi olmayan ve herkese açık ilk mescit veya Resûlullah'ın (a.s.) serbest bir şekilde cemaatle namaz kıldığı ilk mescit anlamına gelir.[155]

Resûlullah (a.s.), Kubâ'da konakladığı süre içinde bu mescitte Beytülmakdis'e[156] doğru namaz kılmıştır.

Ahde vefayı, eski hukukları gözetmeyi imanın özelliklerinden sayan Hz. Peygamber (a.s.) Medine'ye yerleştikten sonra, bazen yaya bazen binitli olarak Cumartesi ve Pazartesi günlerinde Kubâ Mescidi'ni ve cemaatini ziyaret etmeye devam etmiştir.[157]

Hz. Peygamber'in (a.s.), Medine'de ilk Cuma namazını Benî Sâlim'in Rânûna Vadisi'ndeki mescidinde (Mescid-i Âtike) kıldığına dair Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî'nin (173-262/789-876) naklettiği rivâyet[158] de hicretten önce Medine'de mescitlerin tesis edildiğini gösterir.[159] Benî Sâlim mescidi, el-Ğubeyb ve Mescid-i Cuma adlarıyla da anılmıştır.[160]

[150] Semhûdî, I,250.
[151] Şâmî, V,471.
[152] Zürkânî (1996 n.), II,154-155.
[153] Bu bilgi, Yunus b. Bükeyr eş-Şeybanî'nin *Ziyadâtü'l-Megâzî*'de Hakem b. Uteybe'den yaptığı nakilde ve İbn Hişâm'da yer alır. Bkz. *es-Sîre*, II,143; Süheylî, IV,162-163; Semhûdî, I,250.
[154] Süheylî, IV,155.
[155] Semhûdî, I,250.
[156] Müslümanlığın ilk döneminde Kudüs'e Beytülmakdis de denilirdi. Bkz. Ö. F. Harman, "*Kudüs*", DİA, XXVI,324.
[157] Vâkıdî, I,304. Daha fazla bilgi için bkz. *Tecrîd Tercemesi*, IV,209-213.
[158] A. Önkal - N. Bozkurt, "*Câmi*", DİA, VII,47.
[159] Semhûdî, I,256; İbn Kesîr, II,299.
[160] *Tecrîd Tercemesi*, II,372-373.

Hz. Peygamber'in (a.s.), hicretten sonra muhacirleri bir plan dâhilinde Medine'de iskân edip onlara mescit yerleri tahsis ettiği muhtelif kayıtlardan anlaşılmaktadır.[161]

Hz. Peygamber (a.s.) zamanında, Medine'de Mescid-i Nebevî dışında dokuz mescit bulunuyordu. Müslümanlar, Cuma namazını Mescid-i Nebevî'de, vakit namazlarını ise diğer mescitlerde kılabiliyorlardı. Bütün mescitlerde vakit namazlarına, Bilâl-i Habeşî'nin ezanıyla başlanıyordu.[162] Mescid-i Nebevî'nin, hicretten 6, 7, 8 veya 9 ay sonra bitirildiğine dair rivâyetler dikkate alınırsa, Müslümanların o zamana kadar cemaatle kılınan namazları uygun mescit ve namazgâhlarda[163] kıldıkları söylenebilir.

Hz. Peygamber (a.s.) Mescid-i Nebevî'nin inşasından önce, "mirbed"[164] denilen yerlerin temiz bölümlerinde de namaz kılmıştır.[165]

Hz. Peygamber (a.s.) İslâm'ı kabul edenlerin sayısı artınca Medine'nin çeşitli mahallelerinde yeni mescitler yapılmasını emretti. Kısa bir sürede Medine ve çevresinde birçok mescidin yapıldığı kaydedilmiştir. Buhârî, Hz. Peygamber (a.s.) zamanında mescitlerin kabilelere nisbet edildiğini ve bunun câiz olduğunu göstermek için *el-Câmi'ü's-Sahîh*'te: "Falanoğulları mescidi denir mi?" adıyla bir başlık açmıştır.[166] Buhârî'nin bir rivâyetinden, Medine'ye oldukça uzak yerlerde yaşayan kabilelerin yurtlarında bile mescitlerin inşa edildiği anlaşılmaktadır.[167]

Mescid-i Nebevî'den sonra içerisinde Cuma namazı kılınan ilk mescit, Benî Abdilkays yurdundaki Cüvâsâ (جُوَاثَى) Mescidi'dir.[168]-İslâm coğrafyacılarına göre aynı isimle anılan adaları da kapsayan Arabistan'da coğrâfî bir bölgenin ismi olan- Bahreyn'in Hacer[169] mıntıkası içinde kalan ve Hz. Peygamber (a.s.) devrinde surlu bir şehir olan

[161] Bkz. İbn Sa'd, I,333; III,126,139; Makrizî (Katar n.), I,50.

[162] Belâzürî. *Ensâb*, I,323; Süheylî, VII,404.

[163] Ayrıca hicrî 2. yılın olaylarından: "Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Namazgâhlar" başlığına bkz.

[164] "المربد" (el-mirbed) "منبر" (minber) vezninde "" (mahbes) manasınadır ki haps olunacak mahaldir, güya ki kendisi hapis ve alet-i haps itibar olunmakla ism-i alet vezninde gelmiştir. ve "مربد" (mirbed) hurmayı serip kurutacak yere ıtlak olunur, (cerîn: المِرْبَد بلغة أهل نجد وأهل المدينة : وهو البَيْدَر الذي الجَرين) manasına gelir (M. Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, II,1427 "ربد" md.). bu açılamalardan kelimenin 1- etrâfı çevrili, üstü açık yer: bir nevi deve ağılı, 2- harman yeri manasına geldiği anlaşılmaktadır. (المِرْبَدُ : شبه الحُجْرَة في الدار . والمِرْبَدُ : الموضع الذي يجعل فيه التمر إذا صُرم ونحوهُ) بلغة أهل الحجاز ، وهو الجَرِيْن بلغتهم أيضاً ، وهو البيدر بلغة أهل العراق ، والأندر بلغة أهل الشام . والمِرْبَدُ : موضع الإبل ، واشتقاقه من (ربد أي : أقام ومنه مِرْبَدُ المدينة ، ومِرْبَدُ البصرة للوقوف بهما). Bkz. Ebû Saîd Neşvân b. Saîd (b. Neşvân) b. Sa'd b. Ebî Himyer b. Ubeydillâh el-Himyerî el-Yemenî (v. 573/1178), *Şemsü'l-'Ulûm ve Devâ'ü Kelâmi'l-'Arab mine'l-Külûm*, thk. Hüseyin b. Abdillah el-Umerî - Mutahhir b. Ali el-İrani - Yusuf Muhammed Abdullah, Beyrut 1420/1999, IV,2379.

[165] Buhârî, *"es-Salâ"*, 49.

[166] Buhârî, *"es-Salâ"*, 41.

[167] Buhârî, *"el-Cum'a"*, 11.

[168] (أَوَّلُ جُمُعَة جُمِعَتْ بَعْدَ جُمُعَة جُمِعَتْ بِالْمَدِينَة جُمُعَةُ الْبَحْرَيْن بِجُوَاثَا قَرْيَة مِنْ قُرَى عَبْد الْقَيْس) Buhârî, *"el-Cum'a"*, 11; el-Beyhakî (v. 458), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut 1424/2003, III,251 hadîs no: 5603; M. Hamidullah, *Muhtasar Hadîs Tarihi ve Sahife-i Hemmâm İbn Münebbih*, çev. Kemal Kuşçu, İstanbul 1967, s. 23. Cüvâsâ Mescidi'nin günümüze ulaşan kalıntıları esas alınarak 1430/2008'de yeniden inşa edilmiştir.

[169] (وهجر بفتح أوله وثانيه مدينة البحرين وهي معرفة لا تدخلها الألف واللام سميت بهجر بنت مكنف من العماليق). Bkz. el-Himyerî, *er-Ravdu'l-Mu'târ*, s. 411.

Cüvâsâ,[170] Arap Yarımadası'nın doğusunda; bugünkü Riyad ve Zahrân arasındadır ve Bahreyne yakındır. Medine-Cüvâsâ arası kuş uçuşu 1012 km kadardır.

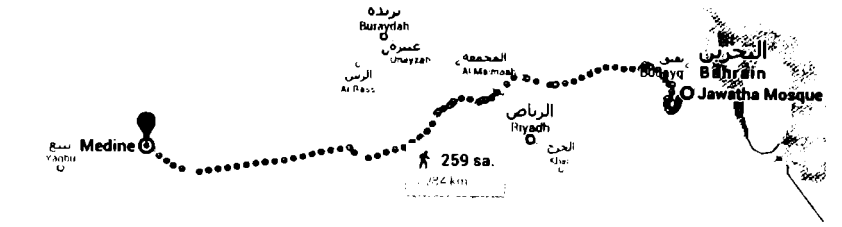

Fotoğraf 10: Cüvâsâ ve Yeniden İnşasından Önce ve Sonra Cüvâsâ Mescidi[171]

İslâm Medeniyetinde İşlev Bakımından Câmilerin Türleri:

İslâm medeniyet tarihinde tesis edilen câmiler işlev bakımından iki türdür:

1- Cuma camileri/ulucamiler; yani bir şehirdeki bütün Müslümanların, Cuma ve bayram namazlarını kıldıkları şehrin en büyük câmisi.

İslâm Medeniyeti'nde Cuma camilerinin temel üç işlevi olduğu görülür:

1- Cuma ve bayram namazlarının kılınması,

2- Eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapılması: İslâm Medeniyeti'nde Cuma camileri aynı zamanda bulundukları şehirlerin en büyük eğitim-öğretim mekanlarıdır.

3- Bütün şehir ahalisine hizmet verebilen bir istişare meclisi olması.

Bu tür camilere, el-mescidü'l-câmi', câmi-i kebîr, cuma camisi ve selâtîn camileri denir. İslâm'da asıl olan Cuma namazının şehirde bir camide kılınmasıdır. -Rivâyetlerin fıkıh açısından değerlendirilmesi bir tarafa- zira Hz. Peygamber (a.s.), Medine'de Cuma namazını hep şehirde, cemaatle ve bir camide kıldırmıştır. Beyhakî, Hz. Peygamber'den (a.s.) herhangi bir kimseye ne Medine'deki mescitlerde ne de Medine'nin

[170] (جُواثي : حصن لعبد القيس بأرض هَجَر). Bkz. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (467-538/1075-1144), *Kitâbü'l-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Miyâh*, Leiden 1855, s. 38.

[171] Cüvâsâ Mescidi'nin günümüze ulaşan kalıntıları esas alınarak 1430/2008'de yeniden inşa edilmiştir.

çevresindeki köylerde Cuma namazı kılmasına izin verdiğine dair bir şey nakledilmediğini belirtir.

Hz. Ömer (r.a.) hilafeti döneminde; Ebû Musa el-Eş'arî (r.a.), Amr b. 'Âs (r.a.) ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'a (r.a.) Cuma namazının tek bir camide kılınmasına dair yazı yazmıştır. İbn Ömer (r.a.): "Cuma, yalnızca en büyük camide kılınır" demiştir. Cuma namazının şehirde tek bir camide kılınması hicrî 3. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir.

Abbâsî halifeleri bu uygulamayı suikasta maruz kalmaları nedeniyle terk etmişlerdir. Halîfeler, saray müştemilatı içinde bulunan camide namaz kılarken ahali şehirde tek bir camide Cuma namazını kılmaya devam etmiştir. Bir şehirde ikinci bir camide Cuma namazı kılınması Bağdad'ın Dicle'nin iki yakasında çok büyümesi gibi zorunlu bir gerekçe ve bu gerekçenin fakîhler tarafından kabul edilmesi ile oluyordu.

Şeâir-i İslâmiyye'den olan cumanın tek bir camide kılınması, ibadetin tesirini ve Müslümanların birliğini sağlamak gibi maksatları bulunmaktadır. Bu nedenle İslâm şehirleri Cuma camilerine göre şekillenmiştir.

Bu konunun önemine binaen bazı İslâm hukukçularına göre büyük câmiler ve cuma namazları için imâm atamaları bizzat halîfe veya yetki verdiği kişiler tarafından yapılması şarttır.

Bunun iyi bir örneği siyaset ve ahlâk nazariyecisi Şâfiî fakihi el-Mâverdî'nin (364-450/974-75-1058) *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (الأحكام السلطانية) adlı eseridir.

İlk halîfeler bu göreve başkasını tayin etmez, kendileri yerine getirirdi. Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.) gibi bazı halîfelerin namaz sırasında şehit edilmesi, bu halîfelerin namaz vakitlerini dört gözle beklemeleri ve büyük ihtimâm göstermeleri, onların nasıl bu işi doğrudan üstlendiklerine ve başkalarını vekil tayin etmediklerine tanıklık etmektedir. Emevî halîfeleri de bu görevi bizzat kendileri yerine getirir ve buna büyük önem verirdi.

2- Mahalle mescitleri/camileri: Böyle câmilere birçok yörede mescit denir.[172] Bunlar, genelde ulu camilere oranla oldukça küçük ibadet mekânlarıdır. Cuma ve bayram namazlarını eda etmek için yapılmamışlardır. Böyle mescitler Müslüman ahalinin vakit namazlarını cemaatle kolaylıkla kılmalarını temin etmek için -neredeyse adım başı- inşa edilmişlerdir. Bu mescitler vakit namazları dışında, çevresinde bulunan ahalinin çocuklarına ilköğretim hizmeti veren mekânlardır. Mahalle mescitleri, her yaş ve sınıftan insanların daimi buluşma mekânları olmakla birlikte aynı zamanda hayatın da merkezinde yer alırlar ve her türlü meşrû ve umuma açık olan sosyal ve ilmî faali-

[172] Böyle mescitler, genelde minbersiz yapılardır. Bu mescitlerde yeni dönemde minber eklenmiştir. Cuma Camisi ile mahalle mescidi ayırımı İslâm Medeniyeti tarihi boyunca hep olmuştur. Mescitler; tek mekânlı ve oldukça sade yapılardır. Vakit namazlarının kılınabilmesi için genellikle mahalle aralarında ve mahalle ölçeğinde inşa edilmiştir [İslâm Sanatlarına Giriş ve Terminoloji (Atatürk Ü. Ders Notları), s. 12].

yetlerin icra edilebildiği yerlerdir. Böyle mescitlerle, halîfenin veya onun görevlendirdiği şahıslar yerine o câmilerden istifade eden ahali ilgilenir.[173]

İslâm medeniyet tarihinde Ulucami ile mahalle mescitleri ayırımına hep dikkat edilmiştir. İki tür arasında fiziki yapı, büyüklük, form ve işlev bakımından önemli farklar mevcuttur. Maalesef zamanımızda Ulucami ile mahalle mescitleri ayrımı ortadan kalkmıştır. Bu ayırımın ortadan kalkması, İslâm hukuku ile birlikte dindarlık, sosyal ilişkiler, sosyal dayanışma ve dini değerlerle uyumlu şehirler inşa edilmesi noktasında birçok probleme sebebiyet vermektedir. Bir ulucamide Cuma ve bayram namazlarının kılınması ile hâsıl olan dini ve dünyevî heybet, muhabbet, huşû, huzur, bereket, tesir, dayanışma, kaynaşma, etkileşme, şehir ahalisinin birbirinden haberdar olması gibi neticeler ile küçücük bir mescitte eda edilmesinin sonuçları aynı olamaz.

Özgünlüğünü koruyan İslâm şehirlerinde adım başı mescit bulunurken şimdi büyük semtlerde ve mahallelerde mescitler adeta damlacıklar gibi birbirinden uzak mesafelere serpiştirilmiştir. Bu şekilde konumlandırılan mescitler, Müslüman ahalinin manevi ihtiyaçlarını karşılayamaz. Bu da ihtiyarların yalnızlığa itilmesine, ezan denilen ilahi nağmeden mahrum nesillerin yetişmesine ve semalarında tevhid denilen bereket ve aydınlıktan mahrum karanlık sosyal ortamların oluşmasına sebep olur.[174]

Cami ve Toplum Hayatı

Câmilerde nelerin yapılasının meşru veya gayr-ı meşrû, kimlerin camiye girip giremiyecekleri, câmi adabı gibi meseleler fıkıh ilminin konusudur. İslâm coğrafyasında gelişen harikulade ilmî/edebî faaliyetin başlangıç noktası ve merkezi -asıl işlevi bir mabet olan- camiydi/mescitti. İslâm medeniyet tarihinde insanlar camide yalnızca namaz kılmak amacıyla bulunmazdı. Resmi duyurular camide yapılırdı, hukuki davalar orada görülürdü ve en dikkat çekeni ilmî faaliyetler camide yapılırdı ve orada geliştirilidi.

Eğitim-öğretim ve cami:

Hz. Peygamber (a.s.), bir gün Mescid-i Nebevî'ye girdiğinde, cemaatin bir kısmının dua ve zikirle, diğer bir kısmının ise ilimle meşgul olduklarını gördü. "Ben muallim olarak gönderildim" (وَإِنَّمَا بُعِثْتُ مُعَلِّمًا) buyurdu ve ilimle meşgul olanların yanına oturdu. Bu ve benzeri Hz. Peygamber'in (a.s.) söz ve uygulamaları, Asr-ı Saâdet'te mescidin

[173] İbn Haldûn, I,230-232.

[174] Bu perspektife en uygun camilerden birisi, yapımına 2016'da başlanan Büyük Cezayir Camisi'dir. Cami, 265 metre uzunluğuyla dünyanın en yüksek minaresine sahip olacaktır. Ayrıca bir milyon kitaptan oluşan zengin bir kütüphane, müze, 20 bin metrekare büyüklüğe sahip avlu ve meyve ağaçlarıyla dolu bir bahçe de planlanıyor. Cami, muazzam manzarası olan iki patikayla Akdeniz üzerindeki bir yat limanına bağlanacak. Büyük Cezayir Camii ve etrafındaki ona bağlı binaların toplamda 120 bin kişilik kapasitesi olacak. Yüzölçümü itibarıyla dünyanın en büyük üçüncü, Afrika'nın ise en büyük camisi olacağı söyleniyor. Caminin ebatları, yeri ve 1,5 milyar doları bulması beklenen inşaat maliyeti, bu projenin hükümetin öncelikleri arasında olduğunu gösteriyor.

eğitim ve öğretim alanındaki işlevini göstermeye yeterlidir. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakıh ve'l-Mütefakkih* adlı eserinde ilim meclisinin zikir meclisine üstünlüğü hakkında bir bahis açarak buna dair rivâyetleri sıralar.

İslâm'da ilk eğitim ve öğretim faaliyetleri Mekke döneminde Dârülerkam'da başlamış, Medine'de Mescid-i Nebevî'nin inşasından sonra buna hız verilmiştir. Mescitteki öğretim faaliyetleri "meclis" kelimesiyle ifade edilir. Hz. Peygamber'in (a.s.) Mescid-i Nebevî'deki derslerine "meclisü'1-ilm" denilmiştir ki bu ilk asırda hadis derslerini ifade ediyordu. Bu meclislerde Hz. Peygamber'in (a.s.) etrafında iç içe daire şeklinde oturan dinleyici grubuna "halka" denilmiştir. Halkalara ders vermede bazı sahabe de kendisine (a.s.) yardımcı olmuştur. Ubâde b. Sâmit (r.a.) bunlardan biriydi ve Mescitte *Kur'ân-ı Kerîm* ve okuma yazma öğretiyordu.

Mescitte barınan ve sayıları bazen 400'e kadar çıkan Ashab-ı Suffe vakitlerinin büyük bir kısmını öğrenimle geçiriyordu. İçlerinden bir kısmı sırf bunun için ticaret, zanaat ve tarım gibi işlerden çekilmiştir.

Mescitte eğitim ve öğretim sadece erkeklere münhasır değildi; kadınlar için de Mescid-i Nebevî'de ayrı bir gün tahsis edilmişti.

Devlet müessesesi olarak cami:

İslâm Dini'nin tebliğcisi olduğu gibi İslâm Devleti'nin başkanı de olan Hz. Peygamber'in (a.s.) evi mescide bitişik bulunuyordu ve cami ile evini dinî ve idarî münasebetler yönünden âdeta bütünleştirmişti. İslâm açısından din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmazlığının bir ifadesi olan Hz. Peygamber'in (a.s.) bu uygulaması, daha sonraki dönemlerde de uzun bir süre devam etti. "Dârülimâre" denilen hükümet konakları cami yanında inşa ediliyordu.

Hz. Peygamber'in (a.s.) devlet yönetimiyle ilgili meseleleri mescitte görüşüp kararlar alması ve orada bu kararları halka duyurması sünneti kendisinden sonra devam etmiş, devlete ait idare binaları yapıldığında da bu âdet sürmüştür. Halifeler başşehrin merkez camisinde imamet görevini yerine getiriyor ve idarede minberden büyük ölçüde faydalanıyorlardı. Minber başlangıçta merkezî idarenin bir sembolü idi ve sadece Mescid-i Nebevî'de bulunmasına izin verilmişti.

Hz. Peygamber (a.s.) diplomatik görüşmeleri de mescitte yapar, yabancı elçileri en güzel elbiselerini giyerek burada kabul ederdi. Onun elçileri kabul ettiği yer halen "Üstüvânetü'l-vüfûd" (sefirler/elçiler sütunu) olarak bilinmektedir.

Kamu yönetiminde cami:

Camiler ilk dönemden itibaren idarecilerin halkla bir araya geldiği yerlerdi. Asr-ı Saâdet'te her türlü istek ve meseleler burada dile getiriliyordu. Müslümanlar Hz. Peygamber'e (a.s.), ilk halifelere ve diğer idarecilere namaz öncesinde ve sonrasında talep

ve şikâyetlerini kolayca iletebiliyorlardı. Bir vali hakkında merkeze şikâyet ulaştığında müfettişler camileri gezerek tahkikat yaparlardı.

Mukaddes kitaplar içinde devlet bütçesi ve harcamaları ile ilgili hükümler ihtiva eden tek kitap olan *Kur'ân-ı Kerîm*'in bu iktisadî hükümleri Asr-ı Saâdet'te camide yürütülürdü. Hz. Peygamber'in (a.s.) iktisadî hayata dair söz ve uygulamaları hadis kitaplarında büyük bir yer tutar. Zekâtın tahsili ve dağıtımına bizzat nezaret eden Hz. Peygamber (a.s.), mescitte toplanan malları gerekli yerlere ve ihtiyaç sahiplerine dağıtırdı. Bu gelenek Hulefâ-yi Râşidîn döneminde de bir süre devam etti. Hz. Peygamber (a.s.) devrinde Mescid-i Nebevî'ye bitişik "meşrebe", "gurfe" veya "hizâne" adlarıyla anılan bir oda beytülmâl olarak kullanılıyordu. İdarenin cami ile olan ilgisinden dolayı başlangıçta beytülmâl genellikle camiye bitişikti, hatta bazen caminin içinde yer alırdı.

Adalet hizmetlerinde cami:

İslâmiyet'in kendine has hukuk sistemi mescitlerdeki ders halkalarında talim edilmiştir. Ashab-ı kirâm hukukî konuları mescitlerde müzakere ederdi. Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Fakih ve'l-Mütefakkih*'inde konu başlıklarından biri de "*Mescitlerde Fıkıh Tedrisinin Fazileti*" adını taşır.

Hz. Peygamber'in (a.s.) minberi dinî ahkâmın öğretildiği, yanlış hukukî uygulamaların düzeltildiği bir yerdi. Asr-ı Saâdet'te mescit yargı faaliyetlerinin yürütüldüğü bir mekân olarak hukuka hizmet etmiştir. Bazı âlimler, "*Sana o davacıların haberi geldi mi? Hani onlar duvardan mescide tırmanmışlardı*"[175] mealindeki âyeti, mescitlerde yargı faaliyette bulunulabileceğine delil göstermişlerdir. Hz. Peygamber'in (a.s.), "Benim şu minberimin dibinde kim yalan yere yemin ederse cehennemdeki yerine hazırlansın" mealindeki hadîsi, davalara Mescid-i Nebevî'nin minberi yanında bakıldığını göstermektedir.

Askerî amaçlar ve cami:

Kur'ân-ı Kerîm'de cihatla ilgili âyetlerin sayısı oldukça fazladır. Bunların devamlı olarak namazlarda okunması, Müslümanları düşmanla mücadeleye hazır tutardı. Kendisinden önceki birçok peygamber gibi Hz. Peygamber'in (a.s.) bir vasfı da ordu komutanı olmasıdır. Bu bakımdan Asr-ı Saâdet'te mescit askeri bir karargâh, bir nevi askeri şûra meclisi ve askerî hastane olarak da görev yapmıştır. Hz. Peygamber (a.s.) savaştan önce ashabıyla istişare eder ve aksine bir vahiy gelmedikçe onların fikirlerine uyardı. Hatta Ebû Hureyre (r.a.), Hz. Peygamber'den (a.s.) daha çok ashabıyla istişare eden kimse görmediğini bildirmiştir (مَا رَأَيْتُ أَحَدًا كَانَ أَكْثَرَ مُشَاوَرَةً لأَصْحَابِهِ مِنْ رَسُولِ الله -صلى الله عليه وسلم-). Uhud Gazvesi öncesinde Mescid-i Nebevî'de böyle bir toplantı yapılmış, çoğunluğun fikri düşmanla şehir dışında karşılaşmak yönünde olduğu için

[175] Sâd 38/21.

buna uyulmuştur. Resûl-i Ekrem (a.s.) cuma namazını kıldırdıktan sonra onları cihada teşvik etmiş ve sabrettikleri takdirde zafer kazanacaklarını bildirmiştir.

Hz. Peygamber (a.s.) savaş kararlarını genellikle mescitte verir ve bunu minberden ilân ederdi; açılan deftere gönüllülerin adlarını yazdırmalarını isterdi. Sefer halinde orduyu donatmak üzere halkı yardıma çağırırdı. Bir seriyye göndereceği zaman komutanına mescitte talimat verirdi. Nitekim Abdullah b. Cahş'ı (r.a.) Nahle'ye gönderdiğinde onu gizli bir yazılı talimatla Mescid-i Nebevî'den uğurlamıştır. Orduyu bizzat idare edeceği zaman mescitte iki rekât namaz kılar, zırhını giyerek dışarı çıkar ve kapıya getirilen atına binip seferi başlatırdı. Komutanlar sefer dönüşünde mescitte bilgi verirlerdi.

Mescitler sefer esnasında ordunun maneviyatının zinde tutulduğu, gereken talimatın ve taktiğin verildiği mekânlar olmuştur. Hz. Peygamber (a.s.) askerî seferler sırasında geçtiği bölgelerde ve savaş alanlarının uygun yerlerinde mescitler edinmiştir. Bedir, Hendek ve Tebûk gazvelerinde bunların örnekleri görülmektedir. Tebûk Seferi sırasında ordunun konakladığı yirmi yerde mescit yapılmıştır.[176] Bu mescitler mimari açıdan mütevazı olmakla beraber fonksiyonları bakımından önemli yapılardı.

Mescitler hastane olarak da kullanılmıştır. Hendek Gazvesi'nde yaralanan Sa'd b. Muâz (r.a.) için Mescid-i Nebevî'de bir çadır kurulmuştu. Bazen savaş esirleri geçici olarak mescitlerde tutulmuştur. Ancak bununla esirlerin İslâmiyet'i kabul etmesi amaçlanmış ve bunda genellikle başarıya ulaşılmıştır.[177]

4. Cüheyne Heyeti

Hz. Peygamber (a.s.) muhâcir olarak Medine'ye geldiği sıralarda.[178]

Cüheyne kabilesinin, Kahtânî Kudâa'ya kadarki soyağacı: Cüheyne b. Zeyd b. Leys b. Sûd b. Eslüm b. Hâfî b. Kudâa, şeklindedir. Kudâa'nın diğer kolları Belî, Mehre, Behrâ, Uzre, Kelb ve Tenûh ile yakın akrabalığı olan Cüheyne, birçok aşiretten oluşan büyük bir kabiledir.

Cüheyneliler, İslâm'dan önceki devirde önceleri Necid'de yaşarken daha sonra Medine civarında Kızıldeniz ile Vâdilkurâ arasına, özellikle Yenbu'[179] bölgesine yerleştiler. Hz. Peygamber (a.s.) Medine'ye hicret ettiği zaman onlar bu bölgede idiler.[180]

Abdullah b. Bedr el-Cühenî, bir heyetle Medine'ye gelip İslâm'ı kabul etti. Bunun sonucunda Cüheyneliler, baştan itibaren Müslümanlarla dostça bir ilişki kurmuş oldu-

---

[176] Samhudî, eserinde, bu mescitleri tek tek kaydedip yerleri haklarında bilgi vermiştir. Bkz. *Vefâü'l-Vefâ*, III,1029-1031.

[177] A. Önkal - N. Bozkurt, "*Câmi*", DİA, VII, 49-53. Hz. Peygamber (a.s.) devrindeki mescitler için bkz. *Tecrîd Tercemesi*, II,371,438-439; Ahmed Güner, "*Asr-ı Saâdet'te Câmiler/Mescitler ve Fonksiyonları*", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet*, Vecdi Akyüz (ed.), İstanbul 1994, IV,169,208,212.

[178] (لَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ وَفَدَ إِلَيْهِ) İbn Sa'd, I,333.

[179] Bkz. Ek 2: "Yenbu'" md.

[180] Bkz. İbn Sa'd, IV,344; A. Önkal, "*Cüheyne*", DİA, VIII,107; Ek 1, Şema 3.

lar. Resûlullah (a.s.), -adlarını saydığı bazı kabilelerle birlikte- Cüheyneliler'in kendisine yardımcı olduklarını, onların da Allah ve Resûlü'nden başka yardımcıları bulunmadığını bildirmekle[181] bu dostça ilişkiye işaret etmiştir.

Vâkıdî'ye göre, Cüheyne heyet başkanının asıl ismi Abduluzzâ idi. Hz. Peygamber (a.s.) bu ismi Abdullah, heyetin mensup olduğu Cüheyne kabilesinin Benî Ğayyân kolunun ismini Benî Reşdân, yaşadıkları vadinin Ğayyân şeklindeki ismini de Rüşd diye değiştirmiştir.

Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan (r.a.) nakledilen rivâyette Cüheyne heyetinden şöyle bahsedilir: "Resûlullah (a.s.) Medine'ye muhâcir olarak geldiğinde, Cüheyneliler ona (a.s.) gelip: 'Bize komşu oldun, bize bir vesika yaz. Ta ki birbirimizden emin olalım' dediler. O (a.s.) da Cüheynelilerle antlaşma yaptı. Bunun üzerine Cüheyneliler Müslüman oldular..."[182]

Hz. Peygamber'in (a.s.), antlaşma yapılmasını istemelerinin sebebini sorunca, Cüheyneliler: "Ta ki birbirimizden emin olalım" (حَتَّى نَأْمَنَكَ وَنَأْمَنَنَا) diye cevap verdiler. Bir rivâyete göre bu sözler üzerine: "*Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir*"[183] mealindeki âyet inmiştir.

İbn Sa'd'a göre Hz. Peygamber (a.s.) Medine'de ilk olarak bunlara mescit yeri tayin ve tahsis etti. İbare: "وَخَطَّ لَهُمْ مَسْجِدَهُمْ . وَهُوَ أَوَّلُ مَسْجِدٍ خُطَّ بِالْمَدِينَةِ" şeklindedir.[184]

Cüheyneliler, Bedir Gazvesi'nde İslâm Ordusu'nda yer aldılar. Mekke'nin fethinde ve Huneyn Gazvesi'nde de bulundular. Mekke'nin fethi sırasında Benî Cüheyne için bağlanan dört sancaktan birisini Abdullah b. Bedr taşımıştır.[185]

Hz. Ebû Bekir (r.a.) hilâfeti döneminde yaşanan ridde (dinden dönme) hareketlerine katılmayan Cüheyneliler'in birçoğu dört halîfe döneminde fetih hareketlerine katılarak Suriye, Irak ve Mısır topraklarına yerleştiler.[186]

---

[181] Buhârî, "*el-Menâkib*", 61/7; Müslim, "*Fezâili's-Sahâbe*", 44/188-195 (2519-2522).

[182] (لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ جَاءَتْ جُهَيْنَةُ فَقَالَتْ: إِنَّكَ قَدْ نَزَلْتَ بَيْنَ أَظْهُرِنَا فَأَوْثِقْ لَنَا حَتَّى نَأْمَنَكَ وَنَأْمَنَنَا فَأَوْثَقَ لَهُمْ وَلَمْ يَسْلَمُوا) Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III,467 (eş-Şamile); Beyhakî, III,14; Makrizî (1999 n.), I,78; Şâmî, VI,16; Bkz. Hicretin 2. yılı olaylarından "Abdullah b. Cahş'ın Nahle (Batn-ı Nahle) Seriyyesi" başlığına bkz.

[183] et-Tevbe 9/128. Allah, bu âyette kendi isimlerinden olan, "rauf: çok şefkatli ve rahim: pek merhametli" sıfatlarını Peygamber Efendimize (a.s.) da vermiştir ki, önceki peygamberlerden hiçbiri bu sıfatların ikisine birden mazhar olamamıştır.

[184] İbn Sa'd, I,333.

[185] İbn Sa'd, I,333; IV,346-347; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,183.

[186] Bkz. A. Önkal, "*Cüheyne*", DİA, VIII,107.

5. Mukimin Namazına İki Rekât Eklenmesi

Resûlullah'ın Medine'ye gelişinden bir ay sonra:[187] 12 Rebiülâhir H. 1,[188] Salı[189] veya hicretten bir sene veya ona yakın bir süre sonra.[190]

Hz. Âişe'nin (r.anha) bir rivâyetine göre: "Namaz önce iki rekat olarak farz kılındı. Sonra sefer namazı olduğu gibi bırakıldı, mukimin namazı ise tamamlandı" (الصَّلاَةُ أَوَّلُ مَا فُرِضَتْ رَكْعَتَيْنِ فَأُقِرَّتْ صَلاَةُ السَّفَرِ وَأُتِمَّتْ صَلاَةُ الْحَضَرِ).[191]

Vâkıdî'ye göre, hicretten bir ay sonra mukimin namazının dört rekâta tamamlandığı, misafirin namazının ise ikişer rekât olarak bırakıldığı konusunda Hicaz ulemâsı arasında görüş birliği mevcuttur.[192]

Belâzürî, birleşik senede dayanarak namazın teşrî tarihini şöyle özetler: Resûlullah (a.s.), isrâ ile beş vakit namazı ikişer rekat olarak getirdi. Müslümanlar, isrâ'dan önce, ilk başlarda sadece akşam (العشي) vaktinde, sonra sabah (الغداة) ve akşam vakitlerinde olmak üzere ikişer rekât namaz kılıyorlardı. Hz. Peygamber'in (a.s.) Medine'ye muhacir olarak gelişinden bir ay sonra mukimin (dine göre yolcu sayılmayan) namazı dörde tamamlandı, seferînin namazı olduğu gibi bırakıldı.[193]

Süheylî ve şârihler, Hz. Âişe'nin (r.anha) sözlerini ve benzeri rivâyetleri iki şekilde izah ederler:

1- İsrâ'dan önce namaz, iki vakit olmak üzere ikişer rekât olarak farz kılındı. İsrâ'da hem namaz vakitleri hem rekât sayıları artırıldı.

2- İsrâ'da namaz, akşam üç, sabah, öğle, ikindi ve yatsı namazları ikişer rekât olmak üzere beş vakit şeklinde farz kılındı. Hicretten sonra akşam ve sabah namazları olduğu gibi bırakıldı, seferî olmayan için öğle, ikindi ve yatsı namazları ise dörde çıkarıldı, seferî olan için ise öğle, ikindi ve yatsı namazları iki rekât olarak bırakıldı.[194]

Yukarıda nakledilenlere aykırı olarak Nâfi' b. Cübeyr b. Mut'im, Hasan b. Ebi'l-Hasan el-Basrî ve İbn Cüreyc'e göre, mirâçda namaz; akşam üç, sabah iki, diğerleri ise

---

[187] Belâzürî, *Ensâb*, I,133,301,319.

[188] Taberî, III,14; İbn Hibbân, s. 145; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,253; Makrizî (1999 n.), I,70.

[189] Makrizî (Katar n.), I,51.

[190] Süheylî, II,285; Semhûdî, I,271; Makrizî (1999 n.), I,70.

[191] Buhârî, *"Ebvabi Taksîri's-Salâ"* 18/11; İbn Hişâm, I,260-261.

[192] Taberî, III,14; *Tecrîd Tercemesi*, II,281.

[193] (قالوا: وجاء رسول الله صلى الله عليه وسلم بفرض الصلاة الخمس ركعتين ركعتين، وإنما كانت الصلاة قبل ذلك بالعشي، ثم صارت بالغداة والعشي ركعتين ركعتين. ثم صارت خمسا، ركعتين، ركعتين. ثم أتمت صلاة المقيم أربعاً، وبقيت صلاة المسافر على حالها، وذلك بعد قدوم رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة بشهر) Belâzürî, *Ensâb*, I,133

[194] (فَعَلَى هَذَا يُحْتَمَلُ قَوْلُ عَائِشَةَ فَزِيدَ فِي صَلاَةِ الْحَضَرِ أَيْ زِيدَ فِيهَا حِينَ أُكْمِلَتْ خَمْسًا، فَتَكُونُ الزِّيَادَةُ فِي الرَّكَعَاتِ وَفِي عَدَدِ الصَّلَوَاتِ وَيَكُونُ قَوْلُهَا: فُرِضَتْ الصَّلاَةُ رَكْعَتَيْنِ أَيْ قَبْلَ الْإِسْرَاءِ وَقَدْ قَالَ بِهَذَا طَائِفَةٌ مِنْ السَّلَفِ مِنْهُمْ ابْنُ عَبَّاسٍ، وَيَجُوزُ أَنْ يَكُونَ مَعْنَى قَوْلِهَا: فُرِضَتْ الصَّلاَةُ أَيْ لَيْلَةَ الْإِسْرَاءِ حِينَ فُرِضَتْ الْخَمْسُ فُرِضَتْ رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ زِيدَ فِي صَلاَةِ الْحَضَرِ بَعْدَ ذَلِكَ وَهَذَا هُوَ الْمَرْوِيُّ عَنْ عَائِشَةَ وَمَنْ رَوَاهُ هَكَذَا الْحَسَنُ وَالشَّعْبِيُّ أَنَّ الزِّيَادَةَ فِي صَلاَةِ الْحَضَرِ كَانَتْ بَعْدَ الْهِجْرَةِ بِعَامٍ أَوْ نَحْوِهِ وَقَدْ ذَكَرَهُ أَبُو عُمَرَ وَقَدْ ذَكَرَ الْبُخَارِيُّ مِنْ رِوَايَةِ مَعْمَرٍ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ فُرِضَتْ الصَّلاَةُ رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ هَاجَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إلَى الْمَدِينَةِ، فَفُرِضَتْ أَرْبَعًا هَكَذَا لَفْظُ حَدِيثِهِ) Süheylî, *er-Ravd*, I,422 (eş-Şâmile).

dört rekât olarak farz kılınmıştır.[195] Semhûdî'ye göre de ulemânın ekserisinin görüşü bu yöndedir.[196]

Netice itibariyle: "Mukimin namazının -sabah ve akşam hariç- dört rekât olduğunda icmâ' eden Müslümanlar, hakkında yoğun uygulama ve haber olan bu sâbiteden başkasını tanımaz. Namazın mirâçda farz kılınış şekline dair tartışmalar buna zarar vermez. Çünkü namazın istikrar kazanan son şekli ihtilafsızdır." [197]

Muâz b. Cebel'den (r.a.) nakledilen rivâyette, namazla ilgili diğer gelişmeler şöyle sıralanmıştır: 1- Resûlullah'ın (a.s.) Medine'ye gelişinin on yedinci ayında kıble Beytülmakdis'ten Kâbe'ye çevrildi. 2- Ezân emredildi. 3- Beş vakit farz namazlarda, cemaate sonradan katılan kişinin, yetişemediği rekâtları, imam selâm verdikten sonra kılmasına izin verildi. Şöyle ki: Bazı sahabe bazen namaza geç geliyorlardı. Haliyle Resûlullah'ın (a.s.) namazın bir kısmını kılmış oluyordu. Geç kalan kişi, kaç rekat kılındığını işaretle sorup öğreniyor, kaçırdığı rekatları kıldıktan sonra namaza katılıyordu. Bir gün namaza geç gelen Muâz b. Cebel (r.a.), hemen Resûlullah'a (a.s.) uyup kılmadığı rekatları Resûlullah (a.s.) selam verdikten sonra tamamladı. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.): "Muâz, size bir sünnet vazetti, onun gibi yapın" buyurdu.[198]

6. Medine Vesikası'nın Tanzimi

Hz. Peygamber (a.s.) seriyyeleri görevlendirmeye başlamadan önce.[199]

Birçok hadîs, siyer ve tarih alimi, muhtelif senedlerle Medine Vesikası'ndan bahsetmiş veya atıf yapmıştır. Vesikanın sıhhati konusunda tereddüt edilmemiştir. İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'sinde, Medine Vesikası muhâcirler ile ensâr arasında kardeşlik bağı kurulması (muâhât) olayından önce kaydedilmiştir.

---

[195] İbn Seyidinnâs (1992 n.), I,252; İbn Kesîr, II,333.

[196] Semhûdî, I,271.

[197] Bkz. Kurtubî, X,211; İbn Seyyidinnâs (1996 n.), I,256.

[198] عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: أُجِلَتِ الصَّلَاةُ ثَلَاثَةَ أَحْوَالٍ، وَأُجِيلَ الصِّيَامُ ثَلَاثَةَ أَحْوَالٍ، فَأَمَّا أَحْوَالُ الصَّلَاةِ: فَإِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدِمَ تَرْضَاهَا [ص: ٤٣٧] قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً} الْمَدِينَةَ وَهُوَ يُصَلِّي سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ، ثُمَّ إِنَّ اللهَ أَنْزَلَ عَلَيْهِ قَالَ: فَوَجَّهَهُ اللهُ إِلَى مَكَّةَ قَالَ: فَهَذَا حَوْلٌ. قَالَ: [الْبَقَرَة: ١٤٤] {فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَكَانُوا يَجْتَمِعُونَ لِلصَّلَاةِ وَيُؤْذِنُ بِهَا بَعْضُهُمْ بَعْضًا حَتَّى نَفَسُوا أَوْ كَادُوا يَنْفَسُونَ. قَالَ ثُمَّ إِنَّ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ يُقَالُ لَهُ عَبْدُ اللهِ بْنُ زَيْدٍ أَتَى رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنِّي رَأَيْتُ فِيمَا يَرَى النَّائِمُ وَلَوْ قُلْتُ إِنِّي لَمْ أَكُنْ نَائِمًا لَصَدَقْتُ، إِنِّي بَيْنَا أَنَا بَيْنَ النَّائِمِ وَالْيَقْظَانِ إِذْ رَأَيْتُ شَخْصًا عَلَيْهِ ثَوْبَانِ أَخْضَرَانِ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، فَقَالَ: اللهُ أَكْبَرُ. اللهُ أَكْبَرُ. أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ. مَثْنَى مَثْنَى حَيَّ فَرَغَ مِنَ الْأَذَانِ، ثُمَّ أَمْهَلَ سَاعَةً. قَالَ: ثُمَّ قَالَ مِثْلَ الَّذِي قَالَ غَيْرَ أَنَّهُ يَزِيدُ فِي ذَلِكَ قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «عَلَّمَهَا بِلَالًا فَلْيُؤَذِّنْ بِهَا». فَكَانَ بِلَالٌ أَوَّلَ مَنْ أَذَّنَ بِهَا. قَالَ: وَجَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّهُ قَدْ طَافَ بِي مِثْلُ الَّذِي أَطَافَ بِهِ غَيْرَ أَنَّهُ سَبَقَنِي فَهَذَانِ حَوْلَانِ. قَالَ: وَكَانُوا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ، وَقَدْ سَبَقَهُمْ بِبَعْضِهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: فَكَانَ الرَّجُلُ يُشِيرُ إِلَى الرَّجُلِ إِذَا جَاءَ كَمْ صَلَّى؟ فَيَقُولُ: وَاحِدَةً أَوْ اثْنَتَيْنِ فَيُصَلِّيهَا، ثُمَّ يَدْخُلُ مَعَ الْقَوْمِ فِي صَلَاتِهِمْ قَالَ: فَجَاءَ مُعَاذٌ فَقَالَ: لَا أَجِدُهُ عَلَى حَالٍ أَبَدًا إِلَّا كُنْتُ عَلَيْهَا، فَضَيْتُ مَا سَبَقَنِي. قَالَ: فَجَاءَ وَقَدْ سَبَقَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِبَعْضِهَا قَالَ: فَثَبَتَ مَعَهُ، فَلَمَّا قَضَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ [ص: ٤٣٨] ثُمَّ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاتَهُ قَامَ فَقَضَى فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّهُ قَدْ سَنَّ لَكُمْ مُعَاذٌ فَهَكَذَا فَاصْنَعُوا» فَهَذِهِ ثَلَاثَةُ أَحْوَالٍ (İbn İshâk, s. 277-278; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, hadîs no: 22124; Ebû Davud, "Kitâbü's-Salâ", Ezan Babı, hadîs no: 506,507.

[199] Belâzürî, *Ensâb*, I,341.

Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd'un müteaddit senetlerle naklettiklerine göre,[200] Hz. Peygamber'in (a.s.) şahsi hizmetini gören Enes b. Mâlik'in ebeveyninin evinde Medineli Müslüman olan ve olmayan ahâlinin katılımıyla büyük bir toplantı yapıldı. Muhtelif konularda ittifakla tesbit edilen hüküm ve esasların yazıyla tesbiti kararlaştırıldı. Bu şekilde yeryüzünde bir devlet başkanı tarafından vazedilen ilk yazılı anayasa teşri ve ilân edilmiş oldu.[201]

Asrımızda bazı bilim çevrelerinde "Medine Anayasası" olarak da adlandırılan bu vesika, dâhilde kan davalarını yasaklamayı, dışardan gelecek bir saldırıyı def etmek için kuvvetleri birleştirmeyi ve Medine civarında yer alan kabilelerin en geniş manada otonomisine dayanan ve konfederal yapıda bir şehir-devleti kurulmasını öngörüyordu. Bu durumda kişinin kendisinin ihkak-ı hak yapması yasaklanıyor, adli müracaatların Resûlullah'a (a.s.) yapılacağı esası getiriliyor, ona (a.s.) askeri seferlere kimlerin katılacağına karar verme yetkisi tanınıyor ve savaş ile barışın ayrılmazlığı esası benimseniyordu. Fertlerin omuzlarındaki pek ağır mali yüklerin (mesela kan diyeti, fidye ödenmesi gibi) karşılanabilmesi için piramidal bir yapıda sosyal sigorta müessesi kuruluyordu. Vesikada dinî hürriyete mâlik olacakları teyit edilen Yahûdîlerin, Müslümanlarla dostça yaşayacakları belirtildi.[202]

Medine Vesikası[203]

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyla

1. *Bu kitap (yazı), Resûlullah Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesribli müminler ve Müslümanlar ve bunlara tabi olanlar ve onlarla birlikte cihâd edenler için düzenlenmiştir.*
2. *Bunlar, diğer insanlardan ayrı ve tek bir ümmet (cemaat) oluştururlar.*
3. *Kureyş'den hicret edenler, âdetleri üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler. Savaş tutsaklarının kurtuluş bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.*
4. *Benî Avf da âdetleri üzere eskiden olduğu gibi kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtuluş bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.*

[200] İbn Kesîr, II,320.

[201] Medine Vesikası için bkz. İbn Hişâm, II,147-151; Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, I,307-312 (çev. Cemaleddin Saylık, İstanbul 1981, s. 235-240); İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,318-320; İbn Kesîr, II,320-323; M. Hamidullah, *Resûlullah Muhammed*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1973, s. 126; *el-Vesâik*, s. 57; *İslâm Hukuku Etütleri (makaleler külliyatı)*, çev. Kemal Kuşcu v.dğr., İstanbul 1984, s. 37; *İslâm Anayasa Hukuku*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul 1995, s. 94; Hadîs Tarihi, s. 16-19; Salih Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul 1969, s. 31; *"Hicret'le Gelen Devlet ve Anayasa Nizamı"*, Nesil Dergisi, İstanbul Ekim-Kasım 1979, yıl: 4, sayı: 37-38, s. 35-41; Ma'ruf Devâlîbî, *İslâmda Devlet ve İktidar*, çev. Mehmed S. Hatipoğlu, İstanbul 1985, s. 45-51,62-66; Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul 2001, s. 118-122; M. A. Aydın, *"Anayasa"*, DİA, III,153.

[202] Bkz. Ahmed Reşid Turnagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, İstanbul 1977, s. 257-258.

[203] Tam metin için bkz. İbn Hişâm, II,147-151; Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, I,307-312 (çev. s. 235-240); M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,206-210; *el-Vesâik*, s. 57-64.

5. *Aynı şekilde Benî Hâris de âdetleri üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtuluş bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.*
6. *Yine Benî Sâide de âdetleri üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtuluş bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.*
7. *Benî Cuşem de âdetleri üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtuluş bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.*
8. *Benî Neccâr de âdetleri üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtuluş bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.*
9. *Aynı şekilde Benî Amr b. Avf de âdetleri üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtuluş bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.*
10. *Benî Nebît de âdetleri üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtuluş bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.*
11. *Benî Evs de âdetleri üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtuluş bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.*
12. *a. Müminler aralarında hiçbir kimseyi içine düştüğü ağır mali sorumluluğun altında tek başına bırakmayacaklar, gerek kan bedeli gerekse kurtuluş bedeli gibi borçlarını müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.*
12. *b. Hiçbir mümin başka bir müminin mevlâsı aleyhine bir iş yapamayacaktır.*[204]
13. *Allah'tan hakkıyla korkan müminler, kendi aralarında karşılıklı saldırıya ve haksız bir fiil işlemeye yönelik olarak bir suç ya da bir hakka tecavüz veya inananlar arasında bir kargaşa çıkarma niyeti taşıyan kimseye karşı olacaktır. ve bu kimse onlardan birinin çocuğu bile olsa, hepsinin elleri onun aleyhine kalkacaktır.*
14. *Hiçbir mümin bir kâfir yüzünden başka bir mümini öldüremez ve bir müminin aleyhine kâfiri destekleyemez.*
15. *Allah'ın zimmeti (koruma ve güvencesi) tek olduğu için, müminlerin arasından en mütevazı olanın bile bir başkasına yapacağı himayenin herkes nezdinde bir değeri vardır. Zira müminler, diğer insanlardan ayrı olarak, mevlâsı (kardeşi) durumundadır.*
16. *Yahudilerden bize tabi olanlar, zulme uğramaksızın ve aleyhlerine olan kişilerle yardımlaşmaksızın, bizim yardım ve gözetimimize hak kazanacaklardır.*
17. *Barış da müminler arasında bir tekdir. Hiçbir mümin, Allah uğruna girişilen bir savaşta, öteki müminlerin haberi olmaksızın ve onları dışlayacak biçimde bir*

[204] Farklı bir okunuşa göre: Hiçbir mümin başka bir müminin mevlâsı ile o kişinin aleyhine bir anlaşma yapamayacaktır.

barış anlaşması yapamaz. Bu barış, ancak müminler arasında eşitlik ve adalet ilkeleri üzerine yapılacaktır.

18. *Bizim saflarımızda savaşacak olan bütün askeri birlikler nöbetleşe görev yapacaklardır.*
19. *Müminler, birbirlerinin Allah yolunda akan kanlarının intikamını alacaklardır.*
20. *a. Allah'tan hakkıyla korkan müminler en iyi ve en doğru yol üzerinde bulunmaktadırlar.*
20. *b. Hiçbir müşrik (putperest) Kureyşli birinin mal ve canını himayesi altına alamaz ve bu hususta hiçbir müminin Kureyşlilere saldırmasına engel olamaz.*
21. *Ayrıca, herhangi bir kimsenin bir müminin ölümüne neden olduğu kesin delillerle kanıtlanır ve maktulün velisi (hakkını savunan) razı olmazsa kısas hükümleri uygulanır. Bu durumda müminler ona karşı olurlar. Ancak bunlara, sadece bu kuralın uygulanması için hareket etmeleri helal (doğru) olur.*
22. *Bu yazının (sahifenin) içeriğini kabul eden, Allah'a ve ahiret gününe inanan bir müminin bir katile yardım ve yataklık etmesi helal (doğru) değildir. Kim ona yardım ve yataklık ederse kıyamet günü Allah'ın lanet ve gazabına uğrayacaktır ve o gün kendisinden bir tazminat ya da taviz kabul edilmeyecektir.*
23. *Üzerinde ihtilafa düştüğünüz herhangi bir şey Allah ve Muhammed'e götürülecektir.*
24. *Savaş devam ettiği sürece, Yahudiler de müminler gibi kendi savaş giderlerini karşılamak zorundadır.*
25. *a. Benî Avf Yahûdîleri müminlerle[205]/müminlerden[206] bir câmia (ümmet) oluştururlar. Yahudilerin dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri de kendilerinedir! Mevlâları için de kendileri için de aynı durum söz konusudur.*
25. *b. Kim bir başkasına haksızlık eder ya da bir suç işlerse sadece kendine ve aile bireylerine zarar vermiş olacaktır.*
26. *Benî Neccâr Yahûdîleri de Benî Avf Yahûdîleriyle aynı haklara sahip olacaklardır.*
27. *Benî Hâris Yahûdîleri de Benî Avf Yahûdîleriyle aynı haklara sahip olacaklardır.*
28. *Benî Sâide Yahûdîleri de Benî Avf Yahûdîleriyle aynı haklara sahip olacaklardır.*
29. *Benî Cüşem Yahûdîleri de Benî Avf Yahûdîleriyle aynı haklara sahip olacaklardır.*
30. *Benî Evs Yahûdîleri de Benî Avf Yahûdîleriyle aynı haklara sahip olacaklardır.*
31. *Benî Sa'lebe Yahûdîleri de Benî Avf Yahûdîleriyle aynı haklara sahip olacaklardır. Ancak kim bir başkasına haksızlık eder ya da bir suç işlerse sadece kendisine ve kendi aile bireylerine zarar vermiş olacaktır.*
32. *Cefne ailesi Sa'lebe'nin bir koludur. Dolayısıyla Sa'lebeler için geçerli olan şeyler onlar için de söz konusudur.*
33. *Benî Şuteybe Yahûdîleri de Benî Avf Yahûdîleriyle aynı haklara sahip olacaklardır. Kurallara tam olarak uyulacak ve aykırı bir davranışta bulunulmayacaktır.*
34. *Sa'lebe'nin mevlâları da bizzat Sa'lebeler gibi kabul edileceklerdir.*

---

[205] İbn Hişâm'a göre *me'a* (مع) edatıyla.
[206] Ebû Ubeyde'ye göre *min* (من) edatıyla.

35. *Yahudiler arasında bulunan kimseler de (bitâne) bizzat Yahûdîler gibi kabul edileceklerdir.*
36. *a. Bunlardan (Yahudilerden) hiçbir kimse Muhammed'in izni olmaksızın, Müslümanlarla birlikte askerî bir sefere çıkamayacaktır.*
36. *b. Bir yaralanmanın intikamını almak yasaklanmayacaktır. Ancak kim birini öldürürse sonuçta kendisini ve ailesini sorumluluk altına sokacaktır. Aksi takdirde bu haksızlık olur (yani bu kurala uymayan kimse haksızlıkla suçlanacaktır).*
37. *a. (Bir savaş durumunda) Yahudilerin masrafları kendilerine, Müslümanların masrafları da kendilerine aittir. Kuşkusuz bu sahifede (belgede) hedef gösterilen kimselerle savaşanlar kendi aralarında yardımlaşacaklardır. Kurallara tam olarak uyulacak ve aykırı bir davranışta bulunulmayacaktır.*
37. *b. Hiç kimse müttefikinin aleyhine bir suç işlemeye kalkışamaz. Kuşkusuz zulmedilene yardım edilecektir.*
38. *Yahudiler, Müslümanlarla birlikte savaştıkları sürece savunma harcamalarına katılacaklardı.*
39. *Bu sahifenin (belgenin) gösterdiği kimse lehine Yesrib Vadisi (cevf) haram (kutsal, hakların gözetilmesi gereken) bir yer olacaktır.*
40. *Himaye altındaki kimse (câr) kendisini himaye eden kimse ile aynı konumdadır. Ne kendine zulmedilecek ne de kendisinin zulüm yapmasına izin verilecektir.*
41. *Ancak, himaye verme hakkına sahip kimsenin izni dışında, himaye edilen kişi bir başkasına himaye hakkı veremez.*
42. *Bu sahifede (yazıda) gösterilen kimseler arasında ortaya çıkmasından korkulan her türlü öldürme ya da tartışma olaylarının Allah'a ve Allah'ın Resûlü Muhammed'e götürülmesi gerekir. Allah bu sahifeye (belgeye) en sıkı ve en titiz bir biçimde riâyet edenlerin güvencesi olacaktır.*
43. *Ne Kureyşliler ne de onlara yardım edecek olanlar himaye altına alınmayacaklardır.*
44. *Onlar (Müslümanlarla Yahudiler) arasında, Yesrib'e saldıran kimselere karşı yardımlaşma olacaktır.*
45. *a. Eğer onlar (Yahudiler) (Müslümanlar tarafından) bir barış anlaşması yapmaya ya da böyle bir anlaşmaya katılmaya davet edilecek olurlarsa, bunu yapacak ya da katılacaklardır. Eğer (Müslümanları) aynı şeye çağırırlarsa, Müslümanlarla aynı hükümleri paylaşacaklardır. Ancak, din uğruna savaş yapılması hali müstesnadır.*
45. *b. (Savunma ve diğer harcamalar) konusunda herkes kendisine ait bölgeden sorumludur.*
46. *Bu sahifede (belgede) belirtilen kimseler için öne sürülen koşullar hem mevlâları hem de kendileri olmak üzere bütün Evs Yahudilerine bu sahifenin (belgenin) ilgili maddelerinde gösterilen kimselerce sıkı sıkıya uygulanır. Kurallara tam olarak uyulması ve aykırı bir davranışta bulunulmaması gerekir. ve haksız yere bir kazanç sağlayanlar kendi kendilerine zarar vermiş olurlar. Allah bu sahifeye (belgeye) en sıkı ve titiz bir biçimde riâyet edenlerle beraberdir.*

47. Bu belge, haksız bir fiil ya da suç işleyen kişi ile onun cezası arasına engel olarak giremez. (Cihâd amacıyla evinden) çıkan kişi emniyettedir ve yine aynı şekilde şehirde (Yesrib'de) kalan kişi de emniyettedir. Ancak haksız bir fiil ya da suç işlemesi durumu müstesnadır. Allah ve Muhammed (a.s.), bu sahifede gösterilen maddelere tam bir sadakat ve titizlikle uyan kimselerin yardımcısıdır.

Medine'nin Sınırlarının Tesbiti

Resûlullah'ın (a.s.), hicretten kısa bir süre sonra, Medine'nin sınırlarını belirledi ve sınırların işaretlenmesi vazifesini Ebû Abdillah Ka'b b. Mâlik b. Ebî Ka'b Amr el-Hazrecî'ye (r.a.) verdi. O (r.a.) da Zâtülceyş, Muşeyrib, Mehid tepeleri ile Hufeyyâ, Uşeyre ve Teym yükseklikleri üzerine işaretler koyarak bu vazifeyi yerine getirmiştir.[207] Medine Haremi'nin sınırları güneydeki Ayr'dan kuzeydeki Küçük Sevr'e kadar uzanmakta,[208] buna göre Uhud Dağı Harem dâhilinde kalmaktadır. Doğu ve batı yönlerindeki sınırları ise harre (lâbe) diye anılan iki kara taşlık mevkidir.[209] Bunlardan doğudaki Harretü Vâkım, batıdaki ise Harretülvebre diye anılır. Böylece Medine Haremi, yarıçapı yaklaşık 22 km. olan bir daireden ibarettir.[210]

Resûlullah (a.s.), Medine'nin haremine dair şöyle buyurdu: "Ben, Medine'nin iki taşlık arasını, tıpkı İbrahim'in Mekke'yi haram yaptığı (dokunulmaz ve emîn belde ilân ettiği) gibi,[211] haram saydım. Medine'nin otları koparılmaz, avı korkutulup kaçırılmaz, yitiği sahiplenilmez. Ancak ilân edip sahibini bulup teslim etmek için alınır. Savaşmak için kişinin orada silah taşıması helâl olmaz. Kişinin devesini doyurmak için kestiği veya keseceği otlardan başka oranın hiçbir otu ve ağacı kesilmez."[212]

[207] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,193-194; *el-Vesâik*, s.64-65.

[208] Buhârî, "*Fezâilü'l-Medine*", 1; Müslim, "*Hac*", 467.

[209] Müslim, "*Hac*", 456.

[210] S. Öğüt, "*Harem*", DİA, XVI,131.

[211] İbn Abbas'ın rivâyetine göre Hz. Peygamber (a.s.) Mekke'nin fethedildiği gün yaptığı bir konuşmada, Allah'ın bu beldeyi yerleri ve göğü yarattığı gün haram kıldığını ve kıyamete kadar da haram kalacağını belirtmiştir (Buhârî, "*Sayd*", 10; Müslim, "*Hac*", 445-446). Ancak Abdullah b. Zeyd b. Âsım tarafından nakledilen başka bir hadiste Mekke'yi Hz. İbrahim'in (a.s.), Medine'yi de Hz. Muhammed'in (a.s.) haram kıldığı rivâyetleri yer alır (Müslim, "*Hac*", 454). Bu iki rivâyet arasında ilk bakışta göze çarpan çelişkiyi Mâverdî gibi bazı âlimler, Allah'ın yeri ve göğü yarattığı günden itibaren Mekke'yi harem kıldığı, fakat bu özelliğin Hz. İbrahim'den (a.s.) önceki dönemlerde unutulduğu. Hz. İbrahim'in (a.s.) de bölgeye önceki statüsünü iade ettiği şeklinde açıklama yaparak gidermeye çalışırlar. Bazı bilginler de Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gün Levh-i Mahfuz'a, Hz. İbrahim'in (a.s.) Allah'ın emriyle Mekke'yi haram kılacağını kaydettiğini söylemişlerdir. Nitekim iki âyette, Hz. İbrahim'in (a.s.) Mekke'yi güvenli bir şehir (beleden âminen) kılması için Allah'a dua ettiği belirtildiği gibi (el-Bakara 2/126; İbrahim 14/35), bir âyette de Mekke'den güvenli şehir (el-beledü'l-emîn) diye söz edilmiştir (et-Tîn 95/3). Bkz. S. Öğüt, "*Harem*", DİA, XVI,128.

[212] Medine şehir sınırlarını tesbiti ve haram bölge ilân edilmesine dair rivâyetler ve İslâm hukuku bakımından ifade ettiği mana için bkz. Müslim, "*Hac*", 454,457; Rûdânî, II,178; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 64-65; S. Öğüt, "*Harem*", DİA, XVI,131.

Medine Vesikası'nın: "Bu sahifenin gösterdiği kimse lehine Yesrib Vadisi dâhili, haram bir yerdir"[213] 39. maddesiyle de şehrin belirlenen sınırları dâhilinde yaşayanların güvenliği teminat altına alındı.

Hz. Peygamber'in (a.s.) Medine ile ilgili emir ve tavsiyeleri şehircilik açısından büyük bir öneme sahiptir.

7. Muâhât

Hicretten beş ay sonra; Ramazan H. 1,[214] Bedir Gazvesi'nden önce.[215]

Arapça "uhuvve" (kardeşlik: أُخُوَّة) kökünden türeyen muâhât (مُؤَاخَاة) sözlükte "bir kimseyle kardeş olmak, birisini kardeş edinmek" anlamına gelir.[216] Kaynaklara göre, Hz. Peygamber (a.s.) devrinde; ilki hicretten önce, ikincisi hicretten sonra olmak üzere, Müslümanlar arasında iki defa kardeşlik (muâhât) tesis edilmiştir:

Mekke Muâhâtı

Hadîs ve siyer-megâzî âlimleri, çeşitli şekillerde, -İbn Habîb'in isimlendirmesiyle- Mekke Muâhâtı'ndan bahsetmişlerdir.[217]

"Hak ve yardımlaşma (muvâsât[218])" üzerine aralarında kardeşlik tesis edilenlerin bir kısmı şunlardır:

1- Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile Hz. Ömer (r.a.),

2- Hamza b. Abdilmuttalib (r.a.) ile Zeyd b. Hârise (r.a.),

3- Hz. Osman (r.a.) ile Abdurrahman b. Avf (r.a.),

4- Zübeyr b. Avvâm (r.a.) ile Abdullah b. Mesûd,

5- Ubeyde b. Hâris (r.a.) ile Bilal b. Rebâh (r.a.),

6- Mus'ab b. Umeyr (r.a.) ile Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.),

7- [Hz. Peygamber (a.s.) tarafından Ümmetin Emîni,[219] aşere-i mübeşşereden, kumandan sahâbî, güzel ahlâklı, yumuşak huylu, dünya işlerine önem vermeyen bir şahsiyet olan] Ebû Ubeyde Âmir b. Abdillâh b. el-Cerrâh el-Fihrî el-Kureşî (583-639) ile Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe (r.a.),

---

[213] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,209.
[214] İbn Hibbân, s. 146; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,30; Semhûdî, I,267.
[215] İbn Sa'd, I,238-239; Belâzürî, *Ensâb*, I,319.
[216] M. Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercümesi*, VI,5626 "اخو" md.; *Vankulu Lügati*, II,2389 "اخا" md.
[217] İbn Hişâm, II,150; İbn Habîb, s. 70-75; Belâzürî, *Ensâb*, I,319; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,321-322.
[218] "اَلْمُوَاسَاةُ" bir kişinin malı ancak kendisine yetecek kadar olmasına rağmen başka bir kişiye mali yardımda bulunarak onun sıkıntısını gidermesine denir. Bkz. Mütercim Asım Efendi, *Kamusü'l-Muhit Tercemesi*, VI,5631 "اسر" md.
[219] Hz. Peygamber (a.s.), Ebû Ubeyde (r.a.) için: "Bu, bu ümmetin eminidir" (هَذَا أَمِينُ هَذِهِ الْأُمَّةِ) buyurmuştur.

8- [Hz. Ömer'in kız kardeşi Fâtıma bint Hattâb b. Nüfeyl'in kocası] Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ile Talha b. Ubeydillah et-Teymî.[220]

Mesela Kazâ Umresi'nden (Zilkade H. 7) Medine'ye dönülünce, Mekke Muâhâtı dolayısıyla Hz. Peygamber'in (a.s.) üç yakını; yani Hz. Ali, kardeşi Cafer ve Zeyd b. Hârise arasında, Uhud'da şehit düşen Hz. Hamza'nın kızı Ümâme'nin velâyeti konusunda tartışma yaşandı. Zeyd, Mekke Muâhâtı dolayısıyla Ümâme'nin velâyeti konusunda hak davasında bulundu. Buhârî Zeyd b. Hârise'nin "O benim kardeşimin kızıdır" dediğini rivâyet etmiş;[221] hadîs şârihleri, bu sözlerin Zeyd b. Hârise ile Hamza arasındaki kardeşliğe işaret ettiğini belirtmiştir.[222]

Durumu öğrenen Resûlullah (a.s.), üçünün gerekçelerini dinledikten sonra, hepsini övdü ve onlara duyduğu sevgiyi dile getirdi: "Ey Zeyd! Sen Allah'ın ve Resûlü'nün dostusun. Ey Ali! Sen benim kardeşim ve arkadaşımsın! Ey Cafer! Sen bana yapıca ve huyca en çok benzeyensin" buyurdu. Ardından kararını şöyle bildirdi: "Ey Cafer! Ümâme'yi görüp gözetmeye sen daha lâyıksın. Çünkü onun teyzesi (Esmâ bint Umeys: v. 40), senin eşindir. Teyze, anne yerindedir." Cafer, bu karara çok sevinerek, Ümâme'yi velâyetine aldı.[223]

el-Hâkim en-Nîsâbûrî (v. 405/1014) ile İbn Abdileber (v. 463/1071) Mekke'de muhâcirler arasında kardeşlik bağı kurulduğunu rivâyet etmişlerdir. Aynî el-Hâkim'in rivâyetini senet bakımından sahih; Semhûdî hasen; İbn Hacer zayıf kabul etmiştir.[224] Bazı müteahhir ulemâ ise Mekke Muâhâtı'na dair haberleri tenkit etmiştir. Mesela İbn Teymiye, Mekke Muâhâtı'ına, özellikle de Resûlullah'ın (a.s.) Hz. Ali'yi (r.a.) kendine kardeş seçtiğine dair rivâyetleri reddeder. Ona göre muâhât, kardeşlik tesis edilen kişiler arasında yardımlaşma ve ülfeti sağlamak içindir. Oysa Hz. Ali'nin (r.a.) küçük yaştan beri Resûlullah'ın (a.s.) terbiyesi ve himayesinde olduğu malumdur.[225] İbn Kayyim el-Cevziyye de aynı görüşü paylaşır. Ancak o, Umretü'l-kaza bahsinde ise Mekke Muâhâtı'nı, Hz. Hamza'nın (r.a.) kızının velâyetinde hak iddia eden Zeyd b. Hârise'nin (r.a.): "Hamza kardeşimdir" demesine sebep olarak gösterir.[226]

Medine Muâhâtı

Resûlullah (a.s.), Medine'ye hicretten sonra, Enes b. Mâlik'in evinde[227] hem muhâcirler arasında hem muhâcir ve ensâr arasında "hak, iyilik, yardımlaşma (muvâsât) ve

[220] İbn Sa'd, III,174-175; Belâzürî, *Ensâb*, II,113; İbn Kayyim el-Cevziyye, III, 333-334; IV,264.
[221] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/45.
[222] İbn Sa'd, IV,35-36; İbn Habîb, s. 70-75.
[223] Bkz. Buhârî, *"es-Sulh"*, 6; *"el-Megâzî"*, 43; Müslim, *"el-Cihâd"*, 90; Ebu Davud, *"et-Talak"*, 35; Tirmizî, *"el-Birr"*, 6; Şâmî, V,197.
[224] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,505; Aynî, XVII,264; Zürkânî (1996 n.), II,191.
[225] (وقد أنكر ابن تيمية في الرد على ابن المطهر الرافضي المؤاخاة بين المهاجرين خصوصا مؤاخاة النبي لعلي، قال: لأنها شرعت للإرفاق والتألف؛ فلا معنى لها بينهم، وهو رد للنص وغفلة عن حقيقة الحكمة في ذلك، مع أن بعضهم كان أقوى من بعض بالمال والعشيرة، والارتفاق ممكن، وقد كان النبي صلى الله عليه وسلم يقوم بعلي من عهد الصبا، واستمر ذلك) Semhûdî, I,268.
[226] İbn Kayyim el-Cevziyye, III, 333-334; IV,264.
[227] İbn Habîb, s. 70-75; Belâzürî, *Ensâb*, I,319; İbn Kayyim el-Cevziyye, III, 333-334; IV,264; *Tecrîd Tercemesi*, III,19; VI,343-344; VII,73-77.

birbirine mirasçı olma" prensiplerine dayalı bir kardeşlik tesis etti. Hz. Peygamber (a.s.), ashabına: "Allah için ikişer ikişer kardeş olunuz!" (تَوَاخَوْا فِي اللهِ أَخَوَيْنِ أَخَوَيْنِ) buyurdu.[228]

Belâzürî, Medine'de bütün muhacir ve ensar arasında muahât tesis edildiği nakleder.[229] Âlimler kardeşlik tesisinin bir defada değil bir süreç dâhilinde meydana geldiğini belirtirler. Yani Mekkeli Müslümanlar Medine'ye hicret ettikçe, Medineliler İslâm'ı kabul ettikçe kardeşlik tesisi de devam ediyordu. Bu durum, Zührî'ye gibi âlimlerin belirttiği gibi Medine Muâhâtı, Bedir Gazvesi'ne kadar devam etmiştir. Zira Bedir Gazvesi ile birlikte Medine'de siyasî, sosyal ve ekonomik dengeler nisbeten yerine oturmuş, artık herkes kendi ocağını tüttürecek ekonomik güce sahip olmuştu.[230] Bu sebeple aralarında kardeşlik tesis edilen ashabın kaç kişi olduklarına dair farklı rakamlar verilmiştir. Mesela İbn Sa'd, 45 muhacir, 45 ensar olmak üzere toplam 90 kişi, 50'si muhacir, 50'si ensardan toplam 100 kişi arasında kardeşlik tesis edildiğine dair iki rivâyet nakleder.[231] İbnü'l-Cevzî *Telkîh Fuhûm Ehli'l-Eser fî Uyuni't-Tarih ve's-Siyer* adlı eserinde ise aralarında kardeşlik tesis edilenlerin toplam 186 kişi olduklarını araştırma neticesinde bildirir.[232]

Muhâcir ve ensâr arasında muâhât tesis edilmesinin bazı sosyal, siyasî ve dinî sâikleri bulunmaktadır:

1- Enes b. Mâlik'ten nakledilen rivâyet ve Affân b. Müslim, muâhâtın Câhiliye devrinin "hilf"; yani bir ittifak ve dayanışma yemini âdeti yerine ikame edildiğine işaret eder.[233]

2- Vatanından kopmuş Mekkeli Müslümanlar, mallarını, evlerini terk edip hicret ettikleri için Medinelilere muhtaç bir hale geldiler. Ensâr, muhâcirleri evlerine misafir olarak aldı. Ensârın bu misafirperverliği dinî bir kardeşlikle güçlendirildi. Böylece *pek samimi bir sosyal dayanışma meydana* geldi ve muhâcirleri saran gurbet havası dağıldı.[234]

Tesis edilen kardeşliğin sosyal hayatta nasıl karşılık bulduğuna dair birçok veri kaynaklarda yer almaktadır. Mesela -okuma-yazma bildiği için kendisine Câhiliye dev-

---

[228] قَالُوا: لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللهِ صلّى الله عليه وسلم الْمَدِينَةَ آخَى بَيْنَ الْمُهَاجِرِينَ بَعْضَهُمْ لِبَعْضٍ وَآخَى بَيْنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ آخَى بَيْنَهُمْ عَلَى الْحَقِّ (وَالْمُوَاسَاةِ وَيَتَوَارَثُونَ بَعْدَ الْمَمَاتِ دُونَ ذَوِي الْأَرْحَامِ) İbn Sa'd, I,238; İbn Seyyidinnâs (1414/1993 n.), I,231; Semhûdî, I,267.

[229] قَالُوا: وكان الَّذِي آخى بينهم تسعين رجلًا: خمسةً وأربعين من المهاجرين، وخمسةً وأربعين من الأنصار. وَيُقَالُ إنه لم يبقَ من المهاجرين أحد (إلا آخى بينه وبين أنصاري) Belâzürî, *Ensâb*, I,271.

[230] İbn Sa'd, III,584; IV,84; İbn Habîb, s. 70-75. وقَالَ الواقدي: والعلماء ينكرون المؤاخاة بعد بدر، ويقولون: قطعت بدر (المواريث) Belâzürî, *Ensâb*, I,318

[231] وَكَانُوا تِسْعِينَ رَجُلًا: خَمْسَةً وَأَرْبَعُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ، وَخَمْسَةً وَأَرْبَعُونَ مِنَ الْأَنْصَارِ، وَيُقَالُ: كَانُوا مِائَةً خَمْسُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ، وَخَمْسُونَ مِنَ الْأَنْصَارِ).

[232] Makrizî (1999 n.), I,69'den naklen.

[233] Bkz. İbn Sa'd, I,239; Semhûdî, I,268; "Mekke Dönemi: Peygamberlik Öncesi: 16. Hilfü'l-Fudûl" başlığına.

[234] Süheylî, IV,177-178; *Tecrîd Tercemesi*, VI,343-344; VII,73-77; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,180-182.

rinde el-kâtip denilen, ikinci ve üçüncü Akebe biatlarında bulunan, Abdullah b. Revâha ile birlikte Benî el-Hârs b. el-Hazrec'in nakibi olan, Uhud Gazvesi'nde şehit düşen- Sa'd b. er-Rebî' b. Amr el-Hazrecî el-Ensârî (سعد بن الربيع), aralarında kardeşlik bağı kurulan Abdurrahman b. Avf'a: "İşte servetim, yarısını sana veriyorum. İki hanımım var, senin seçeceğin birini boşayayım, iddeti bittikten sonra onunla evlen" (إن لي مالا فهو بيني وبينك شطران ولي امرأتان فانظر أيتهما أحببت حتى أخالعها فإذا حلت فتزوجها) teklifinde bulundu. Abdurahman b. Avf: "Ailene ve malına ihtiyacım yok. Allah, aileni ve malını sana mübarek kılsın, bana çarşıyı gösteriniz" (لا حاجة لي في أهلك ومالك بارك الله لك في أهلك ومالك دلوني على السوق) dedi.[235]

Muhacirler, ensarın alicenaplığını şu sözlerle dile getirmişlerdir: "Ey Allah'ın Resûlü! Kendilerine muhacir olarak geldiğimiz bu topluluk kadar azdan yetecek kadar, çoktan bol daha güzel veren kimse görmedik. İhtiyacımızı giderdiler, âfiyete bizi ortak ettiler, bizi o kadar güzel bir şekilde karşıladılar ki hicret amelimizden hâsıl olan sevabın tümünü alıp götüreceklerinden korktuk".[236]

Aralarında kardeşlik bağı kurulanlar, Bedir Gazvesi'nde şehit düşen kardeşlerinin mirasından pay istemeleri üzerine el-Enfâl Sûresi'nin 75. âyeti inmiştir. *"Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmağa) daha uygundur"* meâlindeki bu âyet, akrabaların birbirlerine mirasçı olmaları hükmünü getirerek muâhâtın miras yönünü iptal etmiştir. Hz. Peygamber (a.s.): "İslâm'da hilf yoktur. Câhiliye devrinde tesis edilen hilfleri İslâm sadece tam teyit eder" (لا حِلْفَ فِي الإِسْلاَمِ وَأَيُّمَا حِلْفٍ كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ لَمْ يَزِدْهُ الإِسْلاَمُ إِلا شِدَّةً) buyurmuştur.[237] Hadîs, Câhiliye devrinde yapılmış olsa da İslâm'ın meşru insani ve ahlaki gayelerle yapılmış ittifakları teyit ettiğini bildirmiş, İslâm'ın yasakladığı hususlarda yapılan Câhiliye devri hilflerini kaldırmış, onların yerine din kardeşliğini getirmiş, hilf gibi kardeşlik tesisini yardımlaşmak, ikramda bulunmak, yedirip içirmek ve öğüt vermek gibi meşru gayelere münhasır kılmıştır.[238]

Netice itibariyle, -hicret öncesinde ve sonrasında olmak üzere- Müslümanlar arasında iki defa kardeşlik tesis edilmiştir. Bu durum, teşekkül halindeki İslâm toplumunun dayanışma halinde ve teşkilatlanmış bir yapıya kavuşmasını sağlamaya yönelik müşahhas girişimler olarak yorumlanabilir.

---

[235] Buhârî, *Nikâh*, 7; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I,429 (سعد بن الربيع بن عمرو md.)

[236] قَالَ الْمُهَاجِرُونَ: يَا رَسُولَ اللهِ، مَا رَأَيْنَا مِثْلَ قَوْمٍ قَدِمْنَا عَلَيْهِمْ أَحْسَنَ مُوَاسَاةً فِي قَلِيلٍ، وَلا أَحْسَنَ بَذْلا مِنْ كَثِيرٍ، كَفَوْنَا الْمُؤْنَةَ وَأَشْرَكُونَا فِي الْمَهْنَإِ، حَتَّى لَقَدْ خَشِينَا أَنْ يَذْهَبُوا بِالأَجْرِ كُلِّهِ) İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,322.

[237] Kâdî Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (v. 544/1149), *Şerh Sahîh Müslim: İkmâlü'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, thk. Yahya İsmail, nşr. Dârü'l-Vefâ, Mısır 1419/1998, VII,567.

[238] Bkz. İbn Sa'd, I,238; IV,35; Belâzürî, *Ensâb*, I,318; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,322; Semhûdî, I,268; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (v. 676/1277), *el-Minhâc Şerh Sahîh Müslim b. Haccâc*, Beyrut 1392, XVI,82.

8. Mescid-i Nebevî ile Resûlullah'ın Evini Teşkil Eden Hücrelerin İnşası

Hicretin 1. yılında:[239]

İnşaatın başlaması ve bitmesi: Hicretin ilk aylarında (Rebiülevvel, Rebiülahir, Cemaziyelevvel).[240]

Veya inşaatın bitişi: Resûlullah (a.s.), Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinde misafir olarak 7 ay kaldıktan sonra[241] *Şevval ayında.*[242]

Peygamber Efendimiz (a.s.), Medine'ye muhâcir olarak geldiği ilk günlerde, Mâlik b. Neccâr oğulllarının evlerinin önündeki hurma harman yeri (مربدا للتمر) olarak da kullanılan bir arsayı, 10 dînâr karşılığında, Benî Neccar'dan Sehl ve Süheyl[243] adındaki iki yetim kardeşten, mescit ve mesken inşaatı için satın aldı. Sehl ve Süheyl'in arsayı mescid için bağışladıkları da rivâyet edilmiştir.

Mescid arsasının içinde, müşrik kabirleri, oyuk, tümsek, bakımsız harap yerler ve hurma ağaçları da bulunuyordu. Peygamber Efendimiz (a.s.), hurma ve garkad ağaçlarının kesilmesini emretti. Müşriklerin kabirleri açılarak, kemikleri başka bir yere götürülüp gömüldü. Arsanın bakımsız, harap yerleri düzeltildi, yağmur sularının akıntıları ve sızıntıları giderildi. Daha sonra yaklaşık üç arşın derinliğindeki temeline[244] ilk taşı Peygamber Efendimiz (a.s.), bir nevi merasimle koydu. Mescid'in temelinin kaya parçaları şeklinde taştan, duvarlarının ise kerpiçten yapıldığı rivâyetlerde sarih bir şekilde zikredilir.[245] Peygamber Efendimiz (a.s.) ashapla birlikte Mescid'in inşasında çalıştı. İnşaat, Ammâr b. Yâsir ve Yemâmeli Benî Hanîfe'den - harç karma işinde usta, Resûlullah'ın (a.s.) da: "Şu Hanefî gerçekten harç ustasıymış" diyerek takdir ettiği- Talk b. Alî es-Süheymî[246] gibi sahâbîlerin öncülüğünde -bir rivâyete göre- Şevval ayında tamamlandı.

Resûllullah'ın (a.s.) güzel sözleri ve ashabın şiirleri, Mescid inşaatına katılanları teşvik etmiş, meydana gelen güzel ortam ensar ve muhacirlerin kaynaşması için iyi bir fırsat olmuştur. Müslümanlardan birisi: *"Peygamber çalışırken biz oturursak,*

Andolsun ki, bu amel, bizim için ancak dalâlet olur!" (لَئِنْ قَعَدْنَا وَالنَّبِيّ يَعْمَلُ . . . لَذَاكَ مِنَّا الْعَمَلُ الْمُضَلَّلُ) meâlinde bir beyit söylemiştir. Müslümanlar, Mescid'de çalışırken, Abdullah b. Revâha'nın (r.a.):

---

[239] Halîfe b. Hayyât, s. 29.

[240] Abdürezzak es-San'ani, V,396-397; el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb* (1989 n.), II,288; *Tecrîd Tercemesi*, I,135.

[241] Belâzürî, *Ensâb*, I,314-315; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,315; II,394; Makrîzî (1999 n.), I,70; Semhûdî, I,266.

[242] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,111.

[243] Sehl ve Süheyl kardeşler, Es'ad b. Zürâre, Muâz b. Afrâ veya Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin himayesinde oldukları nakledilmiştir.

[244] Şâmî, III,343; N. Bozkurt - M. S. Küçükaşçı, *"Mesid-i Nebevî"*, DİA, XXIX,282.

[245] (وجعلوا عضادَتَيه حجارةً، وجعلوا يَنْقُلونَ الصَّخرَ وهم يَرْتَجِزُونَ). Rudânî, *Kitâbü's-Sala*, el-Mesâcid: 1187. Abdullah b. Ömer'den (r.a.): "Resûlullah (a.s.) zamanında Mescit, kerpiçten yapılmıştı. Tavanı hurma dallarındandı. Direkleri hurma kütüğündendi. Ebû Bekir ona hiçbir şey ilave etmedi, Ömer biraz ilavede bulundu. Onun yapısına bir şeyler ekledi. Direklerini tekrar odundan yaptırdı. Osman gelince bayağı değiştirdi ve pek çok ilave yaptırdı. Duvarlarını nakışlı taş ve kireçle tamir ettirdi, temellerini nakışlı taşlarla yaparken tavanını da Hint Çınarıyla kaplattı". Rudânî, *Kitâbü's-Sala*, el-Mesâcid: 1192.

[246] (طلق بن علي السحيمي الحنفي اليمامي) N. Topaloğlu, *"Talk b. Alî"*, DİA, XXXIX,549.

"Ahiret yaşantısından başka yaşantı yoktur!

Ey Allah'ım! Ensara ve Muhacirlere rahmet et!" (لَا عَيْشَ إِلَّا عَيْشَ الْآخِرَهْ . . . اللّٰهُمَّ ارْحَمْ الْأَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَهْ) meâlindeki beytini söylüyorlardı. Peygamber Efendimiz de (a.s.) ashabının sözlerini tekrar ediyordu.

Mescid-i Nebevi, başlangıçta, taş temel üzerine tek sıra kerpiçten, üstü açık bir biçimde ve bir adam boyu kadar yükseklikteki çevre duvarı ile 60 x 70 zirâlık (1022 metrekarelik) bir alana yapıldı. Mescid'in ilk yapısı ve sonraki ilâvelerle ilgili olarak kaynaklarda zikredilen ayrı ölçüler, esas alınan arşının (zirâ) ve metrik karşılığının farklılığından kaynaklanmış olmalıdır.Kıblesi Hz. Peygamber (a.s.) tarafından Kudüs'e yönelik olarak yapılan ve üç kapısı bulunan mescidin doğu duvarının güney kısmına onun (a.s.) hanımları Hz. Aişe (r.anha) ve Sevde için (r.anha) iki adet hücre yapıldı.

Kıble hicretten on altı veya on yedi ay sonra Kudüs'ten Mekke'deki Kabe'ye çevrilince güneyde bulunan yeni kıble tarafına gelen kapı kapatılarak kuzey duvarında yeni bir kapı açıldı. Basit ve sade, ancak son derece fonksiyonel olan Mescid-i Nebevî Müslümanların sayısının artmasıyla ihtiyaca cevap veremeyince 7. yılda (628) Hayber dönüşü yeni ilâvelerle genişletildi. Hz. Osman (r.a.), Resûlullah'ın (a.s.) teşvikiyle Mescid-i Nebevi'ye bitişik bazı yerleri buraya dâhil etmek amacıyla satın aldı. Bu dönemde Mescid-i Nebevi, kıble tarafı hariç üç tarafından genişletilerek 100 x 100 zira (yaklaşık 2433 metrekare) ebadında kare planlı bir hale getirildi. Duvarları taş temel üzerine "semit" adı verilen tek sıra kerpiç, üzerine "saîde" denilen kerpiçlerin yön değiştirdiği veya bir tam, bir yarım kerpiçten meydana gelen çift sıra, son olarak da erkekli dişili çift sıra olmak üzere üç farklı şekilde örüldü. Son aşamada duvar kalınlığı 1,5 zirâa (74 cm.), yüksekliği de 7 zirâa (3,45 m.) ulaştı.

Başlangıçta on iki gün üstü örtülmeyen[247] Mescid-i Nebevî'nin kıble tarafında Hz. Peygamber'in (a.s.) namaz kıldırdığı yere yağmur ve güneşten korunmak için hurma kütüğünden altı direk üzerine bir sundurma yapıldı. Kıble Kabe'ye çevrilince bu sundurma kısmen korunarak Suffe Ashabı'nın barındığı bir yer oldu. Mescidin güney duvarına paralel dokuzar adet hurma kütüğünün üç sıra halinde dizilip ahşap sütunlar üzerine oturtulduğu bir çatı yapıldı. Araları 9 zira (4,44 m.) olan sütunlar, hurma ağacından kirişlerle birbirine bağlanıp yanlamasına hurma dalı ve yaprakları, izhir ve semer otlarıyla örtülerek toprakla kapatıldı. Çok sade biçimde yapılan tavan gölgelenmeyi sağlıyor, ancak yağmurdan korunmayı temin etmiyordu.

Netice itibariyle Mescid-i Nebevî, ilk inşa edildiğinde birbirinden ayrı üç mekanı içeriyordu:

1- Namaz kılınması için geniş bir boşluk,

[247] (وروى ابن عائذ أن النبى صلى الله عليه وسلم صلى فيه وهو عريش اثنى عشر يوما ثم سقف). Şâmî, III,335.

2- Üstü örtülü, gölgelik anlamına gelen "suffe" yahut "zulla" denen ve öğretim ihtiyaçları için kullanılan yer,

3- Resûlullah'ın (a.s.) evini teşkil eden birkaç odadan (hücre-hucurât) ibaret ayrı bir kısım. Resûlullah'ın (a.s.) evi, yaklaşık 100 x 100 zirâ olan kare bir avlu etrafında sıralanan dokuz âdet hücreden müteşekkildi. Bunlardan ikisi Mescid-i Nebevî'nin inşası sırasında, diğerleri gerektikçe yapılmıştır.[248]

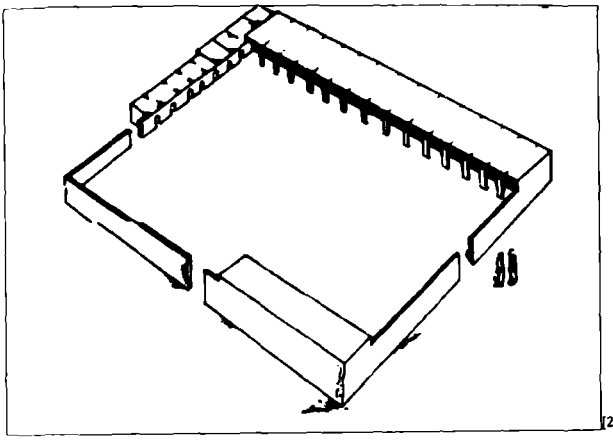

[249]

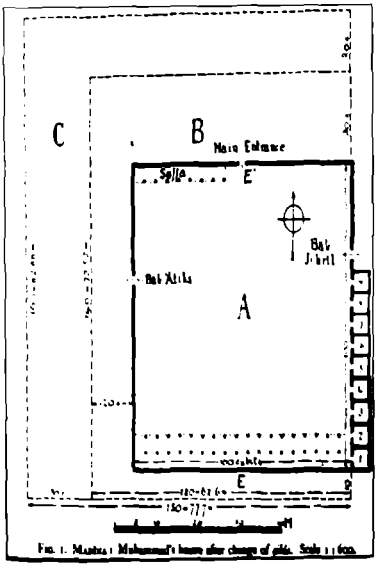

Çizim1: Kıble Değiştirildikten Sonra Mescid-i Nebevî [250]

[248] Abdürezzak es-San'ani, V,396-397; Buhârî, *"Menâkibi'l-ensâr"*, 45; Süheylî, IV,163-164; İbnü'd-Deyba' eş-Şeybânî, *Teysîrü'l-Vusûl*, II,63; Şâmî, III,335; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II,768; ; N. Bozkurt - M. S. Küçükaşçı, *"Mescid-i Nebevî"*, DİA, XXIX,282..

[249] Abbas Kerrâre el-Mısrî, *ed-Dîn ve'l-hac 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, Mısır 1947, 1948, 1951, 1966; http://www.slideshare.net/ihramcizade/osmanli-doneminde-medine22

[250] http://www.arthistory.upenn.edu/smr04/101910/Slide10.3.jpg

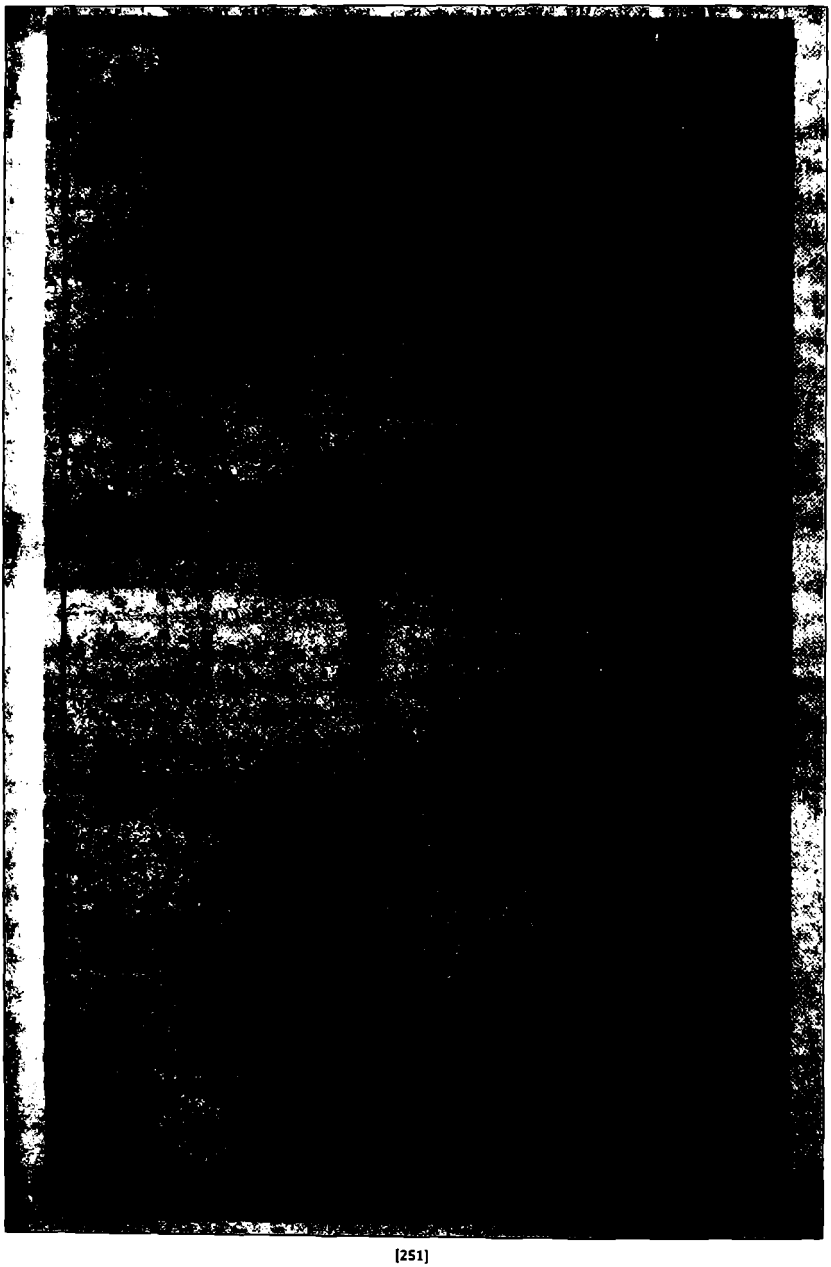

[251]

[251] Jean Sauvaget, *La Mosquée Omeyyade De Médine*, Vanoest Les Éditions D'art Et D'histoire 3 et 5 Rue Du Petiti-Pont, Paris Ve MCMXLVII, s. 94/a.

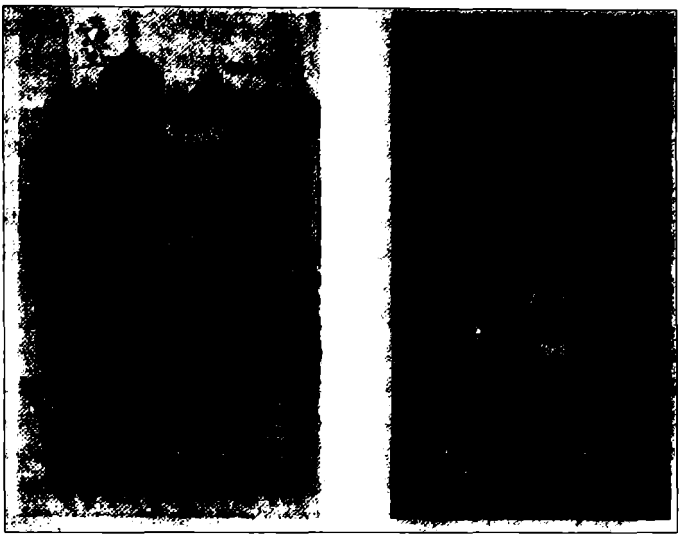

Minyatür 1: Medine ve Mescid-i Nebevî[252]

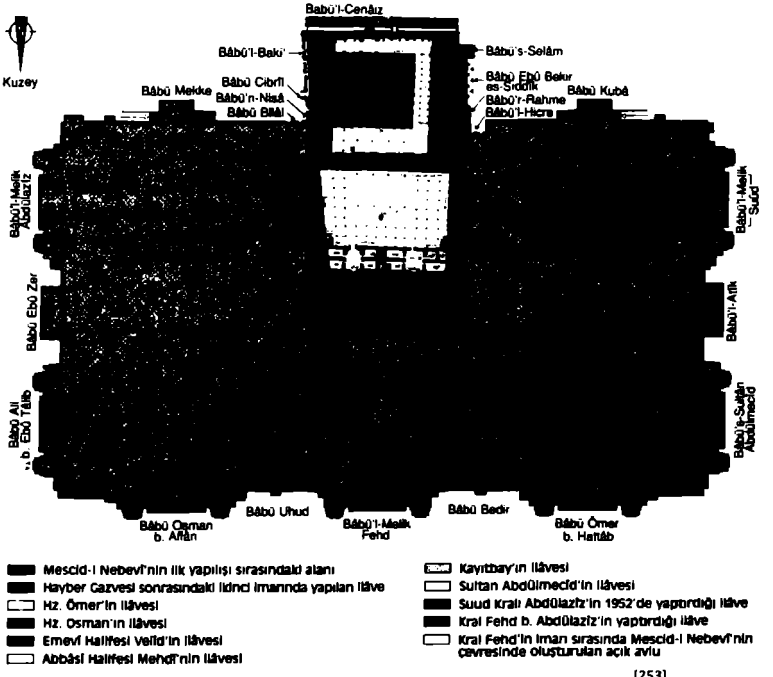

Kroki 4: Mescid-i Nebevî'yi Genişletme Çalışmalarının Seyri[253]

[252] Jean Sauvaget, *La Mosquée Omeyyade De Médine*, Vanoest Les Éditions D'art Et D'histoire 3 et 5 Rue Du Petiti-Pont, Paris Ve MCMXLVII, 143.

[253] N. Bozkurt – M. S. Küçükaşçı, "*Mescid-i Nebevî*", DİA, XXIX, 288.

9. Suffe'nın Tesisi

Mescid-i Nebevî'nin inşasından sonra.[254]

Mescid-i Nebevî, ilk inşa edildiğinde, işlevleri ayrı üç mekânı kapsıyordu. Bunlardan birisi, "üstü örtülü yer", "sundurma" ve "gölgelik" gibi anlamlara gelen "suffe" (اَلصُّفَّةُ)[255] yahut "zulla" (الظلة) denen ve eğitim-öğretim için kullanılan mekândır ki, "Suffe" ismiyle hadîs ve siyer-megâzî kaynaklarında çokça zikredilmiştir. Burada barınanlara ise Ashâb-ı Suffe denilmiştir. Ashâb-ı Suffe, ihtiyaçları Resûlullah (a.s.) ve zengin sahabeler tarafından karşılandığı için "adyâfü'l-İslâm" (İslâm'ın/Müslümanların misafirleri),[256] çeşitli kabilelere mensup olmaları dolayısıyla "evfâd" (أَوْفَادٌ)[257] diye de isimlendirilmiştir. Burada barınanlara dair rivâyetler, Suffe denilen yerin çok geniş olduğu kanaatini uyandırır. Hz. Peygamber, Medine'ye hicretinin ardından Mescid-i Nebevî'yi inşa ettirirken ailesine ait odaların yanı sıra mescidin güney tarafına düşen giriş kısmında kimsesiz fakir sahabelerin barınması için bir gölgelik yaptırdı. Kâbe'nin kıble olmasıyla birlikte bu gölgelik mescidin kuzeyine alındı, daha sonra genişletilen Mescid-i Nebevî'ye dâhil edildi. Gerek Mekke muhacirlerinden gerekse daha sonra İslâm'ı kabul edip Medine'ye hicret edenlerden yoksul, bekâr veya yakını bulunmayan sahabeler burada kalırdı. Ayrıca ensardan ve Abdullah b. Ömer gibi evleri olan muhacirlerden bazılarının Suffe ehline imrenerek onlarla birlikte kaldıkları ve onlardan sayıldıkları bilinmektedir.

Ebû Hureyre (r.a.): "Suffe ehli, İslâm konuklan idiler. Sığınacak aileleri, malları ve dayanacak bir kimseleri yoktu (اَلصُّفَّةِ أَضْيَافُ الإِسْلاَمِ، لاَ يَأْوُونَ إِلَى أَهْلٍ وَلاَ مَالٍ وَلاَ عَلَى أَحَدٍ). Resûlullah bir sadaka geldiğinde, sadaka malını onlara gönderirdi. Kendisi sadaka malından bir şey almazdı. Bir hediye geldiğinde de bunu Suffe ehline gönderirdi. Hediyeden kendisi de alır ve Suffe ehlini ona ortak yapardı"[258] meâlindeki sözlerle onları nitelemiştir.

---

[254] Bu takribî tarihlendirme, İbn Sa'd'ın olay sıralamasına göre yapılmıştır. Bkz. *et-Tabakât*, I,255.

[255] (اَلصُّفَّةُ) maruftur k hanelerde olan eyvana ve sed ve seki gibi nîşimene/mekana denir; tahrifle sofa tabir olunur. "اَهْلُ الصُّفَّة" ona muzaftır ki muhâcirînden mekan ve menzilleri olmayan bazı zevat-ı kiram idiler, dâima suffe-i Mescid- Nebevî'de sakin ve orada beytûtet edip ağniyâ-yi ashâb vech-i maaşlarını idâre ederler idi (M. Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, IV,3762 "صفف" md.)

[256] (وَأَهْلُ الصُّفَّةِ جاءَ ذِكْرُهُم في الحَديثِ: كانُوا أَضْيافَ الإِسْلامِ من فُقَراءِ المُهاجِرينَ، ومَنْ لم يَكُنْ لَهُ مِنْهُمْ مَنْزِلٌ يَسْكُنُه كانُوا يَبِيتُونَ في مَسْجِدِه صَلَّى اللهُ عليه وسَلَّم، وهِيَ مَوْضِعٌ مُظَلَّلٌ من المَسْجِدِ كانُوا يَأْوُونَ إليه، وكانُوا يَقِلُّونَ تارَةً، ويَكْثُرونَ تارَةً، وقَدْ سَبَقَ لي في ضَبْطِ أَسْمائِهِم تأْلِيفٌ صَغِيرٌ سَمَّيْتُهُ: تُحْفَةَ أَهْلِ الرِّقَّةِ، في التَّوَسُّلِ بأَهْلِ الصُّفَّةِ أَوصَلْتُ فيه أَسْماءَهُمْ إلى اثْنَيْنِ وتِسْعِينَ اسْماً) Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî (v. 393), *es-Sihâh Tâcü'l-Lüga ve Sihâhü'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgaffâr Attâr, Beyrut 1407/1987, nşr. Dâr el-İlm li'l-Melâyîn, XXIV,26 "صفف".

[257] el-Evfâd (الأَوْفادُ): Bu kelime (elçilik yahut sair maslahat için bir devletten bir devlete yahut emir ve sultan huzuruna gelmek manasına) el-vefd'in (الوفد) cem'idir. Ve Arapların "وهُمْ على أوْفادٍ" kavillerinde vaki olan "evfâd" "vefd"in cem'idir ki vifâdet (الوفادَة) manasından me'hûz, sürat ve acele manasına isimdir" (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, II,1638 "وفد" md.).

[258] Hadîsin tamamı meâlen şöyledir: "Ebû Hureyre (r.a.) şöyle der idi: Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki, bazen karnımı açlıktan yere dayar, bazen de taş bağlardım. Bir gün ben (Resûlullah ile sahabelerinin mescitten) çıkıp gittikleri yol uğrağı üzerine (aç ve mecalsiz) oturdum. Bu sırada Ebû Bekir geçti. Ona Allah'ın Kitâbı'ndan bir âyet sordum. Bu soruşum ancak (beni doyurmak üzere) kendisini takip etmemi istemesi içindi. Fakat geçti gitti; ümîd ettiğim çağırmayı

Ehl-i Suffe'nin geçimiyle bizzat ilgilenen Resûlullah (a.s.) akşam olunca karınlarını doyurmak için onları birer ikişer ashaba taksim eder, kalanları da kendi evine götürürdü. Bu uygulama Müslümanların maddî durumu düzelinceye kadar devam etti.[259] Resûlullah (a.s.), onların ihtiyaçlarını aile fertlerinin ihtiyaçlarının önüne alırdı. Nitekim Hz. Fâtıma kendisine yardım etmek üzere bir hizmetçi istemiş, Hz. Peygamber ehl-i Suffe'nin ihtiyaçlarını giderebilmek için kızının arzusunu geri çevirmişti.[260] Hurmaların hasat zamanı gelince herkes gücüne göre hurma salkımlarını getirir, mescide asar, ehl-i Suffe karınlarını bunlarla doyururdu. Bu arada sürekli hurma yemekten usanıp şikâyet edenler de olurdu. Ashâb-ı Suffe'den güç sahibi olanlar, gündüzleri mescide su taşıyarak ve dağdan getirdikleri odunları satarak ihtiyaçlarını temin etmeye çalışırlardı.[261] Bununla birlikte ashâb-ı Suffe geçim darlığı içinde zahidine bir hayat yaşıyordu. Hatta pek çoğunun üzerine giyebilecek uygun bir elbisesi dahi bulunmadığına ve bazılarının açlıktan dolayı namazda ayakta durmakta zorlandıklarına dair rivayetler vardır. *"(Yapacağınız hayırlar,) kendilerini Allah yoluna adamış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun. Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar yüzsüzlük*

yapmadı. Sonra Ömer uğradı. Ona da Allah'ın Kitâbı'ndan bir âyet sordum. (Maksadım âyeti öğrenmek değildi, çünkü âyeti ben iyi biliyordum.) Yine Ömer'in (beni doyurmak üzere) benim kendisini ta'kîb etmemi istemesi içindi. Ömer de geçti gitti, benim ümit ettiğim çağırmayı yapmadı. Sonra bana Ebü'l-Kâsım (a.s.) uğradı ve beni gördüğü zaman, bendeki hâlsizliği ve yüzümdeki açlık alâmetini anladı da gülümsedi. Sonra bana: "Ey Ebû Hırr!" dedi. Ben de: Buyur, emrine hazırım ey Allah'ın Resûlü! dedim. Resûlullah: "Ardım sıra gel!" buyurdu, yürüdü. Ben de onu takip ettim. Eve girdi. Ben de izin istedim. Bana da izin verildi. Resûlullah girdiğinde bir bardak içinde süt buldu. "Bu süt nereden geldi?" diye sordu. Onu Sana filân kimse yahut filân kadın hediye etti dediler. Resûlullah da bana: "Ey Ebû Hırr!" diye seslendi. Ben de: Buyur, emrine hazırım ey Allah'ın Resûlü! dedim. "Haydi Suffe ehline git de onları bana çağır!" buyurdu. Ebû Hureyre dedi ki: Suffe ehli, İslâm konuklan idiler. Sığınacak aileleri, malları ve dayanacak bir kimseleri yoktu. Resûlullah bir sadaka geldiğinde, sadaka malını onlara gönderirdi. Kendisi sadaka malından bir şey almazdı. Bir hediye geldiğinde de bunu Suffe ehline gönderirdi. Hediyeden kendisi de alır ve Suffe ehlini ona ortak yapardı. Ebû Hureyre dedi ki: Suffe ehlini (süt ziyafetine) çağırmak bana fena geldi. (Kendi kendime) dedim ki: "Suffe halkı içinde şu bir bardak süt nedir ki! Lâyık olan, şu sütten bana bir yudum isabet etmeli idi de kuvvet kazanmalı idim. Davet edilmelerine memur olduğum Suffe halkı şimdi gelip onlara dağıttığında, bu bir bardak sütten bana ne düşecek?" diye endişeleniyordum. Fakat Allah'a ve Resûlü'ne itaatten başka çare yoktu. Bu sebeple gittim, Suffe halkını davet ettim. Geldiler, izin istediler, izin verilmesi üzerine evin içinde baştanbaşa yerlerini aldılar. Bunun üzerine Resûlullah bana: " Ey Ebû Hırr!" diye seslendi. Ben de: Buyur, emrine hazırım ey Allah'ın Resûlü! dedim. Resûlullah: "Şu süt bardağını al, konuklara ver!" buyurdu. Ben de bardağı alıp vermeğe başladım. Bir kişiye veriyordum, o kanıncaya kadar içiyordu, sonra bardağı bana veriyordu. Ben de bardağı alıp diğer bir kişiye veriyordum. O da kanıncaya kadar içiyor, sonra bardağı bana veriyordu. Bu suretle bütün halk kana kana içip bardağı bana vererek ta Resûlullah'a kadar gelip dağıtım işi sona erdi. Artık davetlilerin hepsi süte kanmışlardı. Şimdi süt bardağını Resûlullah aldı, elinde tutarak bana bakıp gülümsedi ve: "Ey Ebû Hırr!" buyurdu. Ben de: Emret ey Allah'ın Resûlü, emrine hazırım! dedim. Resûlullah: "Süt içmedik bir ben, bir de sen kaldın!" buyurdu. Ben de: Doğru buyurdun ey Allah'ın Resûlü! dedim. Resûlullah bana: "Haydi otur da iç!" buyurdu. Ben de oturup içtim. Resûlullah tekrar: "İç!" buyurdu. Ben de içtim. Resûlullah tekrar: "İç!" diye emrediyordu (Ben de içiyordum). Sonunda: Ey Allah'ın Resûlü! İçemeyeceğim! Seni hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki, süt gidecek bir yol bulamam! dedim. "Öyle ise bardağı bana ver!" buyurdu. Ben de verdim. Resûlullah da Allah'a hamd etti ve Besmele çekip geri kalan sütü içti" (Buhârî, *"er-Rikâk"*, 17).

[259] Buhârî, *"Mevâkîtü's-salât"*, 41.

[260] Buhârî, *"Farzü'l-humus"*, 6.

[261] Müslim, *"İmâre"*, 147.

ederek istemezler. Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir"[262] meâlindeki âyetin, bütün zamanlarını Resûlullah'ı (a.s.) dinlemeye ayırmaları sebebiyle geçimlerini kazanamayan ashâb-ı Suffe'ye işaret edildiği bildirilmiştir.[263]

Burada ikamet eden ve feragate dayalı bir hayata sahip olan Suffe Ashabı, vakitlerinin çoğunu Resûl-i Ekrem'den (a.s.) ilim ve feyiz almak, *Kur'ân-ı Kerîm*'i öğrenmek, okumak ve ibadet etmekle geçirirlerdi.

[İlk Müslümanlardan ve -bir rivâyete göre- aşere-i mübeşşere'den olan, Kûfe tefsir ve fıkıh mekteplerinin kurucusu] Ebû Abdirrahmân Abdullah İbn Mes'ûd b. Gafil b. Habîb el-Hüzelî (v. 32/652-53),

Übey b. Ka'b b. Kays el-Hazrecî en-Neccârî el-Muâvî el-Ensârî (v. 30/650),[264]

Ebû Abdirrahmân Muâz b. Cebel b. Amr el-Hazrecî el-Cüşemî el-Ensârî (v. 17/638) ve Ebu'd-Derdâ' Uveymir b. Kays el-Hazrecî'yi (v. 32/652 [?]) gibi Hz. Peygamber (a.s.) tarafından görevlendirilen öğretmenlerin marifetiyle de kendilerine *Kur'ân-ı Kerîm* öğretilirdi. Bunlardan yetişenler, Müslüman olan kabilelere *Kur'ân-ı Kerîm* öğretmek için gönderilirdi. Bu sebeple bunlara kurrâ' denilirdi. Mütevazı, fakat feyizli bu mekânda barınan irfan ehli sahabenin 70 veya 100'e yakın olduklarına dair farklı rakamlar kaydedilmiştir. Bu konuda en isabetli söz Ebû Nuaym'ın, Suffe ehlinin muayyen bir kadrosu olmadığına dair tespitidir. Suffe ehlinin sayısı, evlenmek, ölüm ve sefere çıkmak gibi durumlara göre devamlı değişirdi. Burası tam anlamıyla gündüzlü ve yatılı, ücretsiz bir ilim yuvası idi. Suffe'de pek çok ilim erbabı yetişmiştir. Mesela muksirûndan; yani çok hadis rivayet eden sahabeden olan Ebû Hüreyre (v. 58/678), Suffe'nin parlak simalarından yalnızca birisidir.[265]

Mescid-i Nebevî'de barınan, *Kur'ân-ı Kerîm*'in kendilerini cihada adamış kimseler olarak tanıttığı Ashâb-ı Suffe, ani askerî görevler için hazır birlik özelliği de taşıyordu. Devlet başkanının oturduğu yerin hemen bitişiğinde bulunan ve umumiyetle ticaret ve toprakla uğraşmayan, feragat sahibi zahit kişilerden oluşan Ashâb-ı Suffe, sevk edildikleri hedeflere hemen gider ve görevlerini lâyıkıyla ifa ederlerdi.

10. Pazaryerinin Tesbiti

Hicretin 1. yılında.

Tarih boyunca ekonomik bağımsızlık, siyasî bağımsızlığın en önemli unsurlarından biri olmuştur. Ticarî maksatlarla Arabistan'ın muhtelif bölgelerine seyahat etmiş, güvenilir ve tecrübeli bir tâcir, Mekke'de müşriklerin uzun süre sosyal ve ekonomik

[262] el-Bakara 2/273.

[263] M. Baktır, "*Suffe*", DİA, XXXVII,469-470.

[264] III. Akabe Biati'ne katılanlardan, Resûlullah'ın (a.s.) kâtibi, başta Bedir olmak üzere bütün gazvelere katılan Übeyy b. Kâ'b (r.a.): Kurrâların efendisi (سيد القراء) olup Hz. Peygamber (a.s.) tarafın *Kur'ân-ı Kerîm*'in kıraat ve tilavetini en iyi bilen olarak tanıtılmıştır. Allah'ın, Übey'in (r.a.) ismini zikrederek Hz. Peygamber'den (a.s.) Beyyine Sûresi'ni ona (r.a.) okumasını emretmiştir. Hz. Ömer (r.a.), Übey b. Ka'b'ı (r.a.) "Müslümanların efendisi" diye nitelemiştir.

[265] Bkz. Hicretin 11. yılı olayları: "111. Hayber'in Fethi": "f. Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî" başlığına.

boykot ve ambargosuna maruz kalarak büyük sıkıntılar yaşamış bir insan olarak iktisadî yeterliliğin ve bağımsızlığın önemini çok iyi bilen Hz. Peygamber (a.s.), hicreti izleyen günlerde Medine İslâm toplumunun teşkilatlanması için gerekli girişimlerde bulunmaya başladığını dair bazı örnekleri daha önce zikredildi. İşte bu girişimlerden birisi de Müslümanların ticarî faaliyetlerini icra edecekleri bir pazaryerinin belirlenmesidir.

M. Hamidullah: "Kuşkusuz pazaryerinin tesbiti, hicretten hemen sonra olmuştur"[266] diyerek hâdiseyi takribi olarak kronolojik sıraya koymaya çalışmıştır.

İbn Şebbe'nin (173-262/789-876) Atâ b. Yesâr'dan naklettiğine göre: Resûlullah (a.s.) Medine'de Müslümanlara ait bir pazar yeri tesbit etmek istediği zaman, önce Yahûdî Benî Kaynukâ pazarına gitti; daha sonra da halen Medine'de pazaryeri olarak hizmet veren yere geldi ve ayağıyla işaret ederek şöyle dedi: "İşte sizin pazarınız! Herkese yetecek ve onda (kimseden) işgâliye (harâc) alınmayacaktır": (هذا سوقكم فلا يضيق ولا يؤخذ فيه خراج).

İslâm'dan önce Medine'de, (Ru'ma Kuyusu çevresindeki) Yesrib diye bilinen bölgede, Zübâle denilen yerde bir pazar vardı. Benî Kaynukâ'nın el-Cisr'de, ayrıca el-Asbah bölgesindeki es-Safâsif'de pazaryerleri bulunuyordu. İslâm'dan önce, İbn Hubeyn sokağında bir pazar daha kuruluyordu. Bu pazar İslâm'ın başlangıcında da Müzâhim Pazarı adıyla varlığını sürdürmüştür.

Resûlullah (a.s.), Bakî ez-Zübeyr denilen yerde bir çadır kurarak şöyle buyurdu: "Burası sizin pazaryerinizdir!" O sıralarda, Benî Nadîr Yahûdîlerinden Ka'b b. Eşref çıka geldi, çadıra girip gergi iplerini kesti. Bunun üzerine Resûlullah: "Zararı yok! Onu daha çok kızdıracak bir yere pazarı nakledeceğim!" buyurdu ve pazaryerini, bugünkü Medine Büyük Çarşısı'nın bulunduğu yere nakletti. Sonra şu emri verdi: "İşte burası sizin pazarınız. Burada sürekli ve sabit yerler edinmeyin (yani sabahleyin kim erken gelmişse, istediği yeri tutsun); burada vergi alınmayacaktır" (هذا سوقكم لا تتحجروا ولا يضرب عليه الخراج).[267]

11. Savaş İzni

Ramazan H. 1'den önce.[268]

Urve b. Zübeyr gibi ilk siyer-megâzî ulemâsı,[269] cihâdın savaş şekline izin veren âyetlerin[270] iniş tarihleri ile ilgili birbirine yakın görüşler ileri sürmüştür. Bunlar, hicretin hemen öncesine ve sonrasına işaret eder. Savaşa izin veren âyetlerin Hz. Peygam-

[266] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II,958.

[267] Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe en-Nümeyri el-Basrî (173-262/789-876), *Târihü'l-Medineti'l-Münevvere*, thk. Habîb Mahmud Ahmed, Cidde 1979, I,305-306; ayrıca bkz. Belâzürî, *Fütûh*, s. 24; Rûdânî, II,325; Semhûdî, II,747-748; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II,958; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, VIII,195-197; Michael Lacker, "*İslâm Öncesi ve İslâm'ın İlk Döneminde Medine (Yesrib) Pazarları Üzerine*", çev. Ahmet Turan Yüksel, İSTEM, Konya 2004, IV,247-256; C. Kallek, *Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*, İstanbul 1992, s. 30-36.

[268] Belâzürî, *Ensâb*, I,341.

[269] İbn Hişâm, II,111.

[270] el-Hac 22/39,40.

ber'in (a.s.) hicreti sırasında veya bundan kısa bir müddet sonra indiği genel kabul gören bir görüştür. Bu da savaş izninin Hz. Peygamber'in (a.s.) Medine'ye hicretinden sonra Hz. Hamza'nın 'Îs Seriyyesi'nden önce verildiğine işaret eder. İbn İshâk'ın bir rivâyeti ise bu tarihi biraz daha eskiye, III. Akabe Biati'ne kadar götürmektedir. Bundan önce ise Hz. Peygamber'den (a.s.) ve Müslümanlardan, müşriklerin olumsuz davranışları karşısında Allah'a sığınıp dua etmeleri, işkencelere sabır göstermeleri ve kaba hareketlere müsamaha ile karşılık vermeleri istenmiştir. Müşriklerle savaşa izin veren âyetlerin hicretten sonra indiğini kabul eden İbn Kayyim el-Cevziyye'nin yaptığı izahlar da bu neticeyi teyit etmektedir. O, yaptığı tahlillerden şu sonuçlara ulaşır:

1- Müşriklerle savaş önce haramdı. Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin tefsirinde yer alan bilgilere göre önceleri 70 küsur âyetle savaş yasaklanmıştı.[271]

2- Sonra müşriklerle savaşa izin verildi.

3- Daha sonra savaş açanlarla savaşmak emredildi.

4- Nihâyet bütün müşriklerle savaşmak (cihad) emredildi.[272]

Cihâd farzı iki türlüdür: 1- Gücü yeten her kişiye, gücü yettiği ölçüde farz-ı ayn olan cihâd. Bu cihâd seferberlik ilan edildiğinde olur. Allah: *"(Ey müminler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır"*[273] buyurmuştur. Yine *"Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda savaşa çıkın!" denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını ahirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası ahiretin yanında pek azdır"*[274] buyurmuştur. 2- Farz-ı kifâye olan cihattır. Müslümanlardan bir bölümü yerine getirince müşriklerin direncini kırmak ve dini yüceltmek amacı gerçekleştiği için diğer Müslümanlardan yükümlülük kalkar. Bu tür cihâd, her zaman herkese farz olsaydı cihâdın amacı gerçekleşmemiş olurdu. Çünkü amaç Müslümanların güvende olmaları, din ve dünya işlerini yerine getirebilmelerdir. Herkes cihadla uğraştığında dünya işleri ile ihmal edilmiş olur.[275] Kısacası cihad, seferberlik durumunda farz-ı ayn, diğer durumlarda ise bir görüşe göre farz-ı ayn, meşhûr olan görüşe göre ise farz-ı kifayedir.[276]

---

[271] (كانوا يأتون رسول الله صلى الله عليه وسلم من بين مضروب ومشجوج فيقول لهم : اصبروا فإني لم أومر بالقتال حتى هاجر وهي أول آية أذن فيها بالقتال بعد ما نُهي عنه في نيف وسبعين آية) Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân en-Nahvî el-Endelüsî'nin (v. 745/1344) *el-Bahrü'l-Muhît*, Beyrut 1413/1993, VI,346; Zürkânî (1996 n.), II,218.

[272] İbn Hişâm, IV,191,192.

[273] et-Tevbe 9/41. Âyet-i kerîmede ifade edilen hafiflik ve ağırlıktan maksat, şartlar ne olursa olsun, savaş kolay da olsa zor da olsa, binekli de olsanız, yaya da olsanız; zayıf da olsanız, kuvvetli de olsanız; zengin de olsanız, fakir de olsanız; ihtiyar da olsanız, genç de olsanız savaşa çıkınız demektir. Ancak daha sonra inen 91. âyetle zayıflar, hastalar ve savaşta harcanacak bir şey bulamayacak kadar fakir olanlar bu hükmün dışında bırakılmışlardır.

[274] et-Tevbe 9/38.

[275] es-Serahsî, *el-Mebsût*, çev. Şerafettin Kalay ve diğerleri, İstanbul 2008, X,4.

[276] (ثم فرض عليهم القتال بعد ذلك لمن قاتلهم دون من لم يقاتلهم فقال وقاتلوا في سبيل الله الذين يقاتلونكم البقرة ١٩٠ ثم فرض عليهم قتال المشركين كافة وكان محرما ثم مأذونا به ثم مأمورا به لمن بدأهم بالقتال ثم مأمورا به لجميع المشركين إما فرض عين على أحد القولين أو) İbn Kayyim el-Cevziyye, III,340-342; ayrıca bkz. es-Serahsî, *el-Mebsût*, IV,6; Şâmî IV,5.

Hicretin 1. yılı olaylarından olan: "Hz. Hamza'nın Sîfülbahr ('Îs) Seriyyesi" başlığı altında temas edileceği üzere (1) Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber'e (a.s.) ve İslâm'ı kabul edenlere karşı sürekli olumsuz tavırlar sergilemiş, artarak devam eden hak ihlalleri, mütecaviz tutum ve davranışlarda bulunmuşlardır. (2) Müslümanlar önce Habeşistan'a, sonra Hz. Peygamber (a.s.) himaye elde etmek için Tâif'e, nihayet o (a.s.) ve Müslümanlar yurtlarını terk ve Medine'ye hicret etmek mecburiyetinde kalmışlardır. (3) Mekkeli müşrikler, bazı muhacirlerin Mekke'deki mal varlıklarını müsadere etmişlerdir. (4) Yine Mekkeli müşrikler, -Mekke'de iç kargaşa çıkarmak yerine, yurtlarını terk eden- muhacirlerin peşlerini bırakmamış ve Medine'den de sürümelerine çalışmalardır. Mekkeli müşrikler, muhacirleri himaye etmeleri durumunda Medinelilerle savaşmaktan kaçınmayacaklarına dair tehdit içeren mektuplar yazmışlardır. (5) Mekkeli müşrikler, Müslümanlara Kâbe'yi ziyaret etmeyi de yasakladılar. Bütün bunlar Mekkeli müşriklerle Müslümanlar arasında savaş halinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu savaş hali nedeniyledir ki Müslümanlara kendilerini savunma izni verilmiştir.

Savaşa izin veren: "*Kendileriyle savaşılanlara (müminlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphe yok ki Allah, onlara yardıma mutlak surette kadirdir.*[277] *Onlar, başka değil, sırf "Rabbimiz Allah'tır" dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah, bir kısım insanları (kötülüklerini) diğer bir kısmı ile defedip önlemeseydi, mutlak surette, içlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılır giderdi. Allah, kendisine (kendi dinine) yardım edenlere muhakkak surette yardım eder. Hiç şüphesiz Allah, güçlüdür, galiptir*"[278] meâlindeki âyetler de savaş sebebi sayılan hususlara işaret eder.[279]

[277] Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber'e ve arkadaşlarına, özellikle fakir ve kimsesiz Müslümanlara çeşitli işkence ve saldırıda bulunuyorlar ve bu mazlum insanlar, Hz. Peygamber'e gelerek durumdan şikâyetçi oluyorlardı. Resûlullah (s.a.) ise, henüz savaş izni çıkmadığını söylüyor, şimdilik sabırlı ve metin olmalarını öğütlüyordu. Abdullah b. Abbas'ın rivayetine göre, yukarıdaki âyet ile ilk defa savaşa izin verilmiş oldu.

[278] el-Hac 22/39,40.

[279] [*Kur'ân*'ın hukukî düzenlemelerle ilgili temel özelliklerinden biri olan tedricilik ilkesi doğrultusunda savaşla ilgili hükümler bakımından bir gelişim sürecinin yaşandığı görülür. Maruz kalınan işkencelere rağmen Müslümanların sayısının ve gücünün azlığından dolayı Mekke döneminde savaşa izin verilmemiştir. Cessâs, hicretten önceki dönemde sıcak çatışmanın yasak olduğu konusunda görüş birliği bulunduğunu söyler ve bu hükmün "*İyilikle kötülük bir olmaz. Sen -kötülüğü- daha güzel bir tavırla önle*" (Fussılet 41/34); "Yine de onları affet ve aldırış etme" (el-Mâide 5/13); "*Sana düşen yalnızca duyurmaktır; hesabı görmek bize aittir*" (er-Ra'd 13/40) meâlindeki âyetlerle diğer bazı âyetlere dayandığını kaydeder. İbn Abbas'tan nakledilen bir olay savaş yasağının hicretten sonra bir müddet daha sürdüğünü göstermektedir. Malları Mekke'de kalan Abdurrahman b. Avf ve akrabaları Hz. Peygamber'e gelerek, "Biz müşrik iken zengin ve saygındık, Müslüman olduktan sonra zelil hale düştük, -savaşa izin yok mu?-" dediklerinde Resûl-i Ekrem (a.s.): "Bana affetmek emredildi, Mekkelilerle savaşmayın" buyurmuştur (Nesâî, "*Cihâd*", 1). Mekke'yi terk etmelerine rağmen müşriklerin baskı ve saldırılarından kurtulamayan Müslümanlar hicretin ilk yılında inen el-Hac Sûresi'nin, "*Saldırıya uğrayanlara zulme maruz kaldıkları için savaş izni verildi*" meâlindeki âyetiyle (22/39) düşmana silâhla karşılık verme imkânına kavuşmuştur. Saldırıya karşılık verme izni daha sonra nâzil olan şu âyetle yükümlülük haline dönüşmüştür: "*Size savaş açanlarla Allah uğrunda siz de savaşın, fakat aşırılığa sapmayın*" (el-Bakara 2/190). Saldırıya uğranılması halinde savaşı farz kılan bu emir, önceleri sadece Kureyşli müşriklere yönelikken daha sonra Müslümanlar aleyhine onlarla

İslâm Savaş Hukuku

İslâm hukukunda, savaş ilanı ve savaşla ilgili faaliyetleri doğrudan devlet otoritesiyle ilgilidir ve onun iznine bağlı kılındığı malumdur. Ayrıca İslâm fıkhında, savaş hukuku, savaşılanlara göre farklılık arz eder. Bu durum fıkhın (İslâm hukukunun) "siyer" bölümlerinde teferruatlı bir şekilde izah edilmiştir.

İslâm hukukçuları, Müslüman bir toplumun gayrı Müslim toplum ya da bireylerle ilişkilerde izleyeceği tutum, siyaset ve hukuk rejimini özellikle Hz. Muhammed'in (a.s.) ve onu (a.s.) takiben Hulefâ-yi Râşidîn'in bu konuda benimsedikleri davranış ve gittikleri yoldan (sîret) çıkardıkları için ilgili hükümleri de siyer terimi altında bir araya getirmişlerdir. Bu yaklaşım, İslâm'da devletler hukuku uygulamalarının Hz. Peygamber (a.s.) gibi ideal bir örneğe dayandığı, dolayısıyla bu alanda günlük siyasetin ve keyfîliğin değil hukukîliğin hâkim olması gerektiği mesajını içermektedir.[280]

Mesela es-Serahsî, *Kitâbü's-Siyer*'in girişinde bu duruma şu mealdeki sözlerle ifade eder: [Siyer, sîret kelimesinin çoğuludur. Bu bahse siyer ismi verilmiştir. Çünkü bu bahis Müslümanların:

1- Müşriklerden (gayri Müslimlerden) Müslümanlarla savaş halinde olanlarla (harbî),

2- Müşriklerden (gayri Müslimlerden) Müslümanlarla muahede yapanlarla (ehl-i ahd): a- Emân verilenler (müste'men: İslâm topraklarına girmeleri için Müslümanlarca kendilerine emân verilmiş yabancı ülke vatandaşları: İslâm ülkesine gelen misafirler, seyyahlar, talebeler, tüccarlar ve elçiler gibi) ve b- Zimmîler (İslâm devletinin tebaası olan Ehl-i Kitâb gibi) bunlardandır,

3- İslâm'ı kabulden sonra inkâr ettikleri için kâfirlerin en kötüsü olan dinden dönenlerle (mürtetlere) ve

4- Bilgisiz ve yanlış tevil yapanlardan olsalar da müşrik derecesinde olmayan (yani Müslüman kabul edilen) asilerle (bâğilerle) muamele tarzını açıklamıştır. Müslümanların müşriklere karşı tutumları konusunda deriz ki: Müslümanların görevi, onları hak dine çağırmak; hak dine girmemekte diretenlerle de savaşmaktır. Çünkü bu ümmetin, indirilmiş olan bütün kitaplarda bertilen niteliği, iyiliği emretmek kötülüğü

---

iş birliği yapan Ehl-i Kitabı (et-Tevbe 9/29) ve Arap yarımadasındaki diğer kabileler de bunlarla beraber olunca düşman niteliği taşıyan herkesi (et-Tevbe 9/ 36) kapsamına almıştır. Bu süreçte savaşın, İslâm inancını ve Müslüman toplumunu korumak için meşrû savunma hakkının gerektirdiği bir zorunluluk olarak görüldüğü açıktır. "*Antlaşmalarını bozan, peygamberi sürüp çıkarmaya karar veren ve size ilk önce kendileri saldıran toplulukla savaşmayacak mısınız?*" âyetiyle (et-Tevbe 9/13), "Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin; Allah'tan âfiyet dileyin. Fakat düşmanla karşılaşınca da sabredin ve bilin ki cennet kılıçların gölgesi altındadır" hadisi (Müslim, "*Cihâd*", 20; Ebû Dâvûd, "*Cihâd*", 89) bu tespiti teyit etmektedir. Başta hayat hakkı ve vücut bütünlüğü olmak üzere insan temel hak ve hürriyetlerini koruma ve her türlü haksızlığı önleme hedefine yönelik olan bu savaş anlayışı Müslümanlara uygun şartlar oluştuğunda düşmanlarıyla savaşma hak ve görevini verir]. Bkz. A. Yaman, "*Savaş*", DİA, XXXVI,190-191.

[280] Ahmet Yaman, "*Siyer*", DİA, XXXVII,316.

yasaklamaktır. Bu niteliğinden dolayı ümmetlerin en iyisi (üstünü) olmuştur. Allah: *"Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız"*[281] buyurmuştur.

İyiliğin başı, Allah'a imandır. Dolayısıyla her mümin, insanlara bunu emretmekle ve onları buna çağırmakla görevlidir.

Kötülüğün kökü de Allah'a şirk koşmaktır. Şirk, bilgisizliğin ve inatçılığın son noktasıdır. Çünkü şirkte, hiçbir yoruma dayanmaksızın gerçeği inkâr etmek manası vardır. Dolayısıyla her mümin gücü yettiğince insanları şirkten alıkoymakla görevlidir.

Resûlulullah'a (a.s.) ilk olarak müşriklerden uzak durması ve onların yaptıklarını görmezlikten gelmesi emredilmiştir. Allah: *"Şimdilik onlara güzel muamele et"*,[282] *"müşriklerden yüz çevir"*[283] buyurmuştur.

Daha sonra güzel öğütle onları hak dine çağırması ve onlarla en güzel yollarla mücadele etmesi emredildi. Allah: *"(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!"*[284] buyurdu.

Daha sonra savaşı başlatan müşrikler olduğunda onlarla savaşmak emredildi. Allah: *"Kendileriyle savaşılanlara (müminlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi"*[285] buyurmuştur. Yani "onların kendilerini savunmalarına izin verildi" demektir.

Yine Allah: *"Onları (size karşı savaşanları) yakaladığınız yerde öldürün"*[286] ve *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş"*[287] buyurmuştur.

En sonunda ise savaşa Müslümanların başlaması emredilmiştir. Allah: *"Fitne tamamen yok edilinceye ve din (kulluk) de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın"*[288] ve *"müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün"*[289] buyurmuştur. Resûlullah (a.s.) da: "'Lâ ilâhe illallah' (Allah'tan başka tanrı yoktur) deninceye kadar insanlarla savaşmam emredildi. Bu sözü söyledikleri zaman kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak işledikleri suçun bir gereği olarak canlarının alınması ve dinin bir gereği olarak mallarının alınması bunun dışındadır. Onları sorgulamak ise Allah'a aittir" (أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ فَمَنْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ عَصَمَ مِنِّى مَالَهُ وَنَفْسَهُ إِلاَّ بِحَقِّهِ وَحِسَابُهُ عَلَى اللهِ) buyur-

[281] Âl-i İmrân 3/110.
[282] el-Hicr 15/85.
[283] el-En'âm 6/106.
[284] en-Nahl 16/125.
[285] el-Hac 22/39. Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber'e (a.s.) ve arkadaşlarına, özellikle fakir ve kimsesiz Müslümanlara çeşitli işkence ve saldırıda bulunuyorlar ve bu mazlum insanlar, Hz. Peygamber'e (a.s.) gelerek durumdan şikâyetçi oluyorlardı. Resûlullah (a.s.) ise, henüz savaş izni çıkmadığını söylüyor, şimdilik sabırlı ve metin olmalarını öğütlüyordu. Abdullah b. Abbas'ın (r.a.) rivâyetine göre, yukarıdaki âyet ile ilk defa savaşa izin verilmiş oldu.
[286] el-Bakara 2/191.
[287] el-Enfâl 8/61.
[288] el-Bakara 2/193.
[289] et-Tevbe 9/5.

muştur. Böylelikle müşriklere karşı cihat farz kılındı. Cihat kıyamete dek sürecek olan bir farzdır. Resûlullah (a.s.): "Cihat, Allah'ın beni peygamber olarak gönderdiği günden, ümmetimden son bir grubun deccal ile savaşmasına kadar sürecektir" (الجهاد ماض منذ بعثني الله تعالى الى ان يقاتل اخر عصابة من امتي الدجال) buyurmuştur. Yine Peygamber (a.s.): "Kıyametin hemen önünde kılıçla gönderildim. Rızkım mızrağımın gölgesinde kılındı. Zillet ve aşağılanmak bana karşı gelenlere verildi. Kim bir topluluğa benzerse, o da onlardandır" (بعثت بالسيف بين يدي الساعة وجعل رزقي تحت ظل رمحي والذل والصغار على من خالفني ومن تشبه بقوم فهو منهم) buyurmuştur.

Bu hadîsin tefsiri Süfyân b. Üyeyne'den şöyle nakledilmiştir. Allah, Peygamberini (a.s.) dört kılıçla göndermiştir:

1- Kendisinin (a.s.) puta tapanlarla (müşriklerle) savaştığı kılıç.

2- Ebû Bekir'in (r.a.) dinden çıkanlarla (mürtetlerle) savaştığı kılıç. Allah: *"Onlarla, teslim oluncaya kadar savaşacaksınız"*[290] buyurmuştur.

3- Ömer'in (r.a.) Mecusilerle ve Ehl-i Kitap'la (Hıristiyan ve Yahudilerle) savaştığı kılıç. Allah: *"Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın"*[291] buyurmuştur.

4- Ali'nin (r.a.) yanlış yorumlar yaparak dinden çıkanlarla, verdiği sözü tutmayanlarla, adaletten ayrılanlarla savaştığı kılıç. Ali'nin (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: "Yanlış yorumlar yaparak dinden çıkaranlarla, verdiği sözü tutmayanlarla ve adaletten sapanlarla savaşmak bana emredildi". Allah: *"Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın"*[292] buyurmuştur].[293]

Cihâd Terimi

Cihâd (اَلْجِهَادُ) kelimesi, sülâsi fiile elif eklenerek elde edilen ve genelde müşareket bildiren rubâî fâele (فاعل) kalıbındaki "جاهد" fiilinin mastarıdır. "جاهد" fiilinin sülâsisi "جَهَدَ" olup mastarı, "الجَهْدُ" ve "الجُهْدُ" şekillerinde gelir. "الجَهْدُ" "tâkat"[294]: "يُقَلُ أَفْرَخَ جَهْدَهُ", "وَ جُهْدَهُ أَيْ طَاقَتَهُ", "meşakkat": "يقال أَصَابَ مِنْهُ جَهْدٌ أي مشقةً", takat manasından alınmış olan "gayet ve nihayet": "إِجْهَدْ جَهْدَكَ اي أُبْلُغْ غَيْتَكَ"; yani gayet-i makdurunu sarf edip çalışabildiğin kadar çalış gibi manalara gelir. "اَلْجِهَادُ" (el-cihâd) "قَتَلَ" (kitâl) vezninde ve "اَلْمُجَهَدَةُ" (el-mücâhede) "مُقَاتَلَ" (mukâtele) vezninde düşman-ı din ile harb ve kitâl eylemek manasınadır ki murâd "mukatelede ifrâğ-ı vüs' eylemek"tir.[295]

[290] el-Feth 48/16.
[291] et-Tevbe 9/29.
[292] el-Hucûrât 49/9.
[293] es-Serahsî, *el-Mebsût*, IV,56.
[294] Bir şeyi yapabilmek için gereken güç, kuvvet, derman (Kubbealtılugatı).
[295] M. Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, II,1396, "جهد" md.

"Cehd" mastarı, hepsi: "أَقْسَمُوا بِاللهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ"[296] şeklindeki bir ibare içinde olmak üzere beş âyette zikredilmiştir. Tefsirlerde âyette yemîn kelimesinin çoğulu olan eymân'a izafe edilen cehd kelimesine: "أَوْكَدَ مَا", "أبلغ الإيمان وأقصاها من قولهم جهد", "أشد", "أغلظ" şeklinde aynı meâlde "قَدَرُوا عَلَيْهِ مِنَ الْأَيْمَانِ وَأَشَدَّهَا", "غَايَةُ أَيْمَانِهِمُ الَّتِي بَلَغَهَا عِلْمُهُمْ، وَانْتَهَتْ إِلَيْهَا قُدْرَتُهُمْ manalar vermişlerdir ki bunu Türkçe'ye *"kuvvetli/tekitli bir şekilde Allah'a and içmek"* veya *"abartılı bir şekilde Allah'a and içmek"*diye meâl verilebilir.

"Cuhd" mastarı ise: *"O (münafık) kimseler ki, (zekât dışında) gönüllü çokça bağış yapan müminlerle, güçlerinin yetebildiğinden (tâkat) başkasını bulamayan (وَالَّذِينَ لا يَجِدُونَ إِلا جُهْدَهُمْ) o (samimi) kimseleri (verdikleri) sadakalar hususnda ayıplamaktadırlar ve onlarla alay etmektedir! İşte Allah onların bu alaylarının cezasını vermiştir. (Bu yüzden) pek acı verici büyük bir azap da onlar içindir"*[297] meâlindeki âyette zikredilmiştir.

Cihâd kelimesi, *Kur'ân-ı Kerîm*'de isim olarak dört, fiil şeklinde yirmi dört yerde geçmektedir; "cihâd eden" anlamında ism-i fâil olan mücahit kelimesi ise iki âyette zikredilmiştir.[298] Bu âyetlerin bazısında cihâd kelimesi doğrudan savaş anlamında kullanılmış, bazısında ise "Allah'ın rızasına uygun yaşama çabası" şeklinde bir mana kastedilmiştir.[299]

Cihâd, es-salâ (الصلاة) gibi bir lafz-ı müşterektir. Nasıl ki es-salâ lafzı, başta beş vakit farz namaz olmak üzere -fıkıhta tarif edilen- bir ibadeti bildirdiği gibi dua manasına da gelir. Aynı şekilde cihâd, İslâm'da farz olan ve fıkıhta (İslâm hukuk külliyatlarında) *kitâbü'l-cihâd, kitâbü's-siyer* (İslâm genel ve özel devletler hukuku) ve *kitâbü'l-megâzî* bahislerinde, hadîs mecmualarında ise *kitâbü'l-cihâd ve's-siyer* ve *kitâbü'l-megâzî* [300] gibi bahislerde mâhiyeti ve hukûkî durumu bütün teferruatıyla belirlenen "Allah kelimesini yüceltmek (ilâyı kelimetullah) maksadıyla Allah yolunda (fî sebîlillah) yapılan savaş"ı ifade ettiği gibi Allah rızasını elde etmek için icra edilen diğer mücahede türlerini de ifade eder.

Cihâd; tevhit, iman, İslâm, adalet, ilim, hak, hukuk ve faziletin neşri; hak din, akıl ve nesil gibi evrensel değerlerin korunması, yaygınlaşması ve geliştirilmesi gayesiyle Allah rızasını kazanmak için yapılan faaliyetlerin tümünü ifade eder. Yukarıda zikredilen çerçevede yapılan bir faaliyete cihâd denilebilmesi; *Kur'ân* ve Sünnet'te bunun bir şekilde cihâd olarak ifade edilmesine bağlıdır. *Kur'ân* ve *Sünnet*'te cihâd olarak bildirilen faaliyetlerden bazısı şunlardır:

[296] el-Mâide 5/53; el-Enâm 6/109; en-Nahl 16/38; en-Nûr 24/53; el-Fâtır 35/42.
[297] et-Tevbe 9/79.
[298] en-Nisâ 4/95; Muhammed 47/31; M. F. Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 182-183 (جَهَدَ md.).
[299] A. Özel - B. Topaloğlu, *"Cihad"*, DİA, VII,527-534; Ebulfazl İzzetî, *İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş*, çev. Cahit Koytak, İstanbul 1984, s. 20,27.
[300] Bkz. Ö. N. Bilmen, *Hukûki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, III,354; ek 2: "Siyer" md.

1- Kâfirlere karşı mal ve canla[301] yapılan ve Müslümanlara farz kılınan savaş (cihâd, harp,[302] kıtâl,[303] nefîr[304]):

Abdullah b. Revâha (r.a.), Mûte Gazvesi'nde (Cemâziyelevvel H. 8) Cuma namazı nedeniyle, orduyla birlikte hareket etmeyip geride kaldı. Resûlullah (a.s.) ile birlikte Cuma namazını kıldı. Resûlullah (a.s.), namazdan sonra ona: "Arkadaşlarınla gitmene ne engel oldu?" diye sordu.

Abdullah b. Revâha (r.a.): "Seninle Cuma namazını kılıp, sonra onlara yetişmek istedim" dedi.

Resûlullah (a.s.): "Yeryüzündeki her şeyi Allah yolunda infak etsen bile, cihada hemen koşuşturmalarının sevabına yetişemezsin" [305](لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَدْرَكْتَ فَضْلَ غَدْوَتِهِمْ) veya: "Allah yolunda, sabah veya akşam gazaya çıkmak, dünyadan ve içinde bulunan şeylerden daha hayırlıdır" (لَغَدْوَةٌ أَوْ رَوْحَةٌ فِي سَبِيلِ اللهِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا) buyurdu.[306]

2- İslâm'a yumuşak söz,[307] hikmet, güzel öğüt, nasihat ve en güzel şekilde mücadele ile davet etmek: *"Öyleyse, kâfirlere itaat etme ve onunla (Kur'ân ile) onlara karşı pek büyük bir cihadla mücahede et!"*[308] *"(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidâyete erenleri de çok iyi bilir".* [309] Bu âyete göre hakka davet açısından insanlar üç sınıfa ayrılabilir.

ı- Aklı selim sahibi ve eşyanın hakikatini araştıran alimler, hikmet ile hakka davet edilir. Zira hikmet, kesin delillerdir.

ıı- Halkın çoğunluğunu teşkil eden ve sağlam fıtratını koruyan orta sınıf. Güzel öğüt bunlar içindir.

---

[301] *"(Ey müminler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır"* (et-Tevbe 9/41). Âyet-i kerimede ifade edilen hafiflik ve ağırlıktan maksat, şartlar ne olursa olsun, savaş kolay da olsa zor da olsa, binekli de olsanız, yaya da olsanız; zayıf da olsanız, kuvvetli de olsanız; zengin de olsanız, fakir de olsanız; ihtiyar da olsanız, genç de olsanız savaşa çıkınız demektir. Ancak daha sonra inen 91. âyetle zayıflar, hastalar ve savaşta harcanacak bir şey bulamayacak kadar fakir olanlar bu hükmün dışında bırakılmışlardır.

[302] el-Mâide 5/64; el-Enfâl 8/57; Muhammed 47/4.

[303] el-Bakara 2/190-191,193; en-Nisâ 4/74-76; et-Tevbe 9/12-13.

[304] en-Nisâ' 4/71; et-Tevbe 9/38,41.

[305] (غدوتهم بفتح الغين وضمها أي فضيلة إسراعهم في ذهابهم إلى الجهاد). Ebu'l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrehim el-Mübarekpûrî (1865-1935), *Tuhfetu'l-Ahvâzî bi Şerhi Câmi't-Tirmizî*, III,54 (eş-Şâmile); Molla Aliyu'l-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtîh Şerh Mişkâti'l-Mesâbîh*, XII,55 (eş-Şâmile). (الغَدْوَة: المرّة من الغُدُوّ وهو سير أوّل النهار تَقيض الرَّواح). İbnü'-Esîr, *en-Nihâye*, "غدا" md.

[306] Şâmî, VI,147.

[307] Tâhâ 20/44.

[308] el-Furkân 25/52.

[309] en-Nahl 16/125.

111- Mücadeleci, inatçı ve düşman kimseler. Mücadele yolunun en güzeliyle davet edilmesi istenenler de bunlardır. Zira Allah, Hz. Musa'ya (a.s.) Firavun'u bile yumuşak sözle hakka davet etmesini emretmiştir.[310]

3- Günahları terk etmek, en faziletli hicrettir. Farzlara özen gösterip sebat etmek, en faziletli cihattır. Allah'ın huzuruna çok zikirle gelmekten daha sevimlisi yoktur: (اهْجُرِي الْمَعَاصِي، فَإِنَّهَا أَفْضَلُ الْهِجْرَةِ، وحافِظِي عَلَى الْفَرَائِضِ، فَإِنَّهَا أَفْضَلُ الْجِهَادِ، وَأَكْثِرِي ذِكْرَ اللهِ، فَإِنَّكِ لَا تَأْتِينَ اللهَ بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ كَثْرَةِ ذِكْرِهِ).[311]

4- İyiliği (ma'rûf) emredip kötülükten (münker) sakındırmak.[312]

5- Namazı ta'dîl-i erkânla kılmak: (أَقِيمِي الصَّلَاةَ، فَإِنَّهَا أَفْضَلُ الْجِهَادِ، وَاهْجُرِي الْمَعَاصِي، فَإِنَّهَا أَفْضَلُ الْهِجْرَةِ، وَاذْكُرِي اللهَ كَثِيرًا، فَإِنَّهُ أَحَبُّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللهِ أَنْ تَلْقَيْنَهُ بِهِ).[313]

6- Şartlarına uygun eda edilmiş hac: (عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ نَرَى الْجِهَادَ أَفْضَلَ الْأَعْمَالِ أَفَلَا نُجَاهِدُ مَعَكَ؟ فَقَالَ: لَا لَكِنْ أَفْضَلُ الْجِهَادِ حَجٌّ مَبْرُورٌ).[314]

7- Anne-babaya hizmet: Abdullah b. Amr b. 'Âs (r.a.) şöyle demiştir: "Birisi, Resûlullah'a (a.s.) gelip, cihada katılmak için izin istedi. Resûlullah (a.s.): 'Ebeveynin hayatta mı?' diye sordu. O: 'Evet' deyince: Resûlullah (a.s.): 'O ikisinin rızasını kazanma yolunda gayret et' buyurdu".[315]

Muâviye b. Câhime b. Abbas b. Mirdâs es-Sülemî (مُعاوِيَة بن جاهِمَة السُّلَمِيّ: r.a.), Resûlullah'a (a.s.) gelerek: "Ey Allah'ın Resûlü! Savaşa katılmak istiyorum, bu işi sizinle istişare etmeye geldim" dedi. Resûlullah (a.s.): "Annen hayatta mı?" diye sordu. O: "Evet" dedi. Resûlullah: "Öyleyse annene hizmet et, çünkü Cennet onların ayakları altındadır": (فَالْزَمْهَا فَإِنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ رِجْلَيْهَا).[316]

---

[310] *"Firavun'a gidin. Çünkü o, iyiden iyiye azdı. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar"* (Tâhâ 20/43,44).

[311] Ebü'l-Kâsım et-Taberânî (v. 360), *el-Mu'cemü'l-Vesît*, thk. Tarık b. Avez - Abdülmuhsin el-Hüseynî, Dârü'l-Haremeyn nşr. Kahire, VII,21.

[312] Âli İmrân 3/104,110,114.

[313] et-Tebarânî (v. 360), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid, nşr. Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, XXV,149.

[314] Ebû Abdillah Muhammed b. Nasr el-Mervezî (v. ٢٩٤), *es-Sünne*, thk. Salim Ahmed, Beyrut 1408, s. 45; Ebû Ya'la el-Mevsılî (v. 307), *el-Müsned*, thk. Hüseyin Salim Esed, Dımaşk 1404/1984, VIII,166.

[315] Buhârî, *"el-Cihad ve's-Siyer"*, 137; Tirmizî, *"Cihâd"*, 2; en-Nesâî, *"Cihâd"*, 4.

[316] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,387; ayrıca bkz. İbn Mâce, *"Cihâd"*, 12; en-Nesâî, *"Cihâd"*, 4. Benzer bir rivâyet -Hayber Savaşı'na katılmak isteyen- Ebû Hüreyre (r.a.) hakkında da nakledilmiştir (وَأَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي الْغَزْوِ فَقَالَ: لَا يَتَخَلَّفَنَّ عَنِّي إِلَّا مُصْعَبٌ أَوْ مُصْعَفٌ. وَكَانَتْ أُمُّ أَبِي هُرَيْرَةَ عَمْيَاءَ فَأَرَادَ الْخُرُوجَ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَتَتْ أُمُّهُ إِلَى رَسُولِ اللهِ فَذَكَرَتْ لَهُ أَنَّهَا لَا تَسْتَطِيعُ أَنْ تَخْرُجَ إِلَى مِرْفَقِهَا وَلَا تَقُومَ عَنْهُ إِلَّا بِهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَبِي هُرَيْرَةَ: إِنَّكَ لَخَارِجٌ وَتَارِكٌ عَجُوزًا كَبِيرًا لَا تَسْتَطِيعُ نَخْرُجُ إِلَى مِرْفَقِهَا وَلَا تَقُومُ عَنْهُ إِلَّا بِكَ، وَتَرَى أَنَّكَ لَسْتَ فِي جِهَادٍ، إِذَا كُنْتَ عِنْدَهَا فَإِنَّكَ فِي أَفْضَلِ الْجِهَادِ، وَلَوْ أَنَّكَ خَرَجْتَ وَطَفِقَ يُشِيرُ بِيَدِهِ إِلَى مَشَارِقِ الْأَرْضِ وَمَغَارِبِهَا وَيَقُولُ: لَوْ خَرَجْتَ هَا هُنَا وَهَهُنَا عَلَيْكَ سَاخِطَةً لَكُنْتَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ. فَجَلَسَ أَبُو هُرَيْرَةَ، وَخَرَجَ فِي الْجَيْشِ رَجُلٌ مِنْ بَنِي عَامِرٍ عَلَى بَكْرٍ صَعْبٍ فَطَفِقَ يَطْعُنُ بِهِ فِي عَرَاضِ النَّاسِ وَيَصِيحُ بِهِ حَتَّى تَوَقَّصَ بِهِ فِي جُرُفٍ فَتَكَسَّرَا جَمِيعًا، فَمَا نَعْلَمُ نِعْمَةً إِلَّا أَنْ قَالَ: يَا آلَ عَامِرٍ، ثُمَّ مَاتَ فَصَبَّحُوا خَيْبَرَ، فَأَتَى أَصْحَابُهُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْعُونَهُ إِلَى جَنَازَتِهِ فَأَقْبَلَ مَعَهُمْ، فَمَرَّ عَلَى أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ وَابْنِ مَسْعُودٍ وَخَبَّابِ بْنِ الْأَرَتِّ وَنَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَامَ عَلَيْهِمْ يَضْحَكُ وَيُسَائِلُهُمْ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، امْكُثْ حَتَّى تَتَغَدَّى عِنْدَنَا وَمَرْجَلُ لَهُمْ يَغْلِي بِهِ لَحْمٌ. قَالَ: قَدْ أَصَبْتُمُ اللَّحْمَ؟ مَا أَصَبْنَا لَحْمًا

8- Zor şartlarda hakkı/doğruyu söylemek: (أَلاَ وَإِنَّ أَفْضَلَ الْجِهَادِ كَلِمَةُ حَقٍّ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ).[317]

9- Yoksullarla hem hâl olup onlara yardımcı olmak: (الجلوس مع الفقراء من التواضع وهو من أفضل الجهاد).

10- Allah rızasını kazanmak için nefisle mücahede etmek: (أفضل الجهاد أن تُجاهد نفسك وهواك فى ذات الله).[318]

11- "Kendin ve ailen için helal yoldan çalış. Zira bu Allah yolunda bir cihâdtır. Bil ki, Allah'ın yardımı meşru/yararlı ticaretle birliktedir": (وَابْتَغِ عَلَى نَفْسِكَ وَعِيَالِكَ حَلالا فَإِنَّ ذَلِكَ جِهَادٌ فِي سَبِيلِ اللهِ ، وَاعْلَمْ أَنَّ عَوْنَ اللهِ فِي صَالِحِ التِّجَارَةِ).[319]

12- "Yaşlının, küçüğün, güçsüzün ve kadının cihadı: Hac ile umredir" (جِهَادُ الْكَبِيرِ وَالصَّغِيرِ وَالضَّعِيفِ ، وَالْمَرْأَةِ الْحَجُّ وَالْعُمْرَةُ).[320]

Hadîs kitaplarında "en faziletli cihâd"a (أَفْضَلُ الْجِهَادِ) dair araştırma yapıldığında bunları daha da çoğaltmanın mümkün olduğu görülecektir.

Fıkıhta/İslâm hukukunda cihâd; "Allah'ın dini için kâfirlerle yapılan savaşta, can, mal, dil ve diğer araçlarla elden gelen güç ve gayreti sarf etmektir": (وَالْجِهَادُ شَرْعًا بَذْلُ الْجَهْدِ فِي قِتَالِ الْكُفَّارِ ، وَيُطْلَقُ أَيْضًا عَلَى مُجَاهَدَةِ النَّفْسِ وَالشَّيْطَانِ وَالْفُسَّاقِ . فَأَمَّا مُجَاهَدَةُ النَّفْسِ فَعَلَى تَعَلُّمِ أُمُورِ الدِّينِ ثُمَّ عَلَى الْعَمَلِ بِهَا ثُمَّ عَلَى تَعْلِيمِهَا ، وَأَمَّا مُجَاهَدَةُ الشَّيْطَانِ فَعَلَى دَفْعِ مَا يَأْتِي بِهِ مِنَ الشُّبُهَاتِ وَمَا يُزَيِّنُهُ مِنَ الشَّهَوَاتِ ، وَأَمَّا مُجَاهَدَةُ الْكُفَّارِ فَتَقَعُ بِالْيَدِ وَالْمَالِ وَاللِّسَانِ وَالْقَلْبِ ، وَأَمَّا مُجَاهَدَةُ الْفُسَّاقِ فَبِالْيَدِ ثُمَّ اللِّسَانِ ثُمَّ الْقَلْبِ).[321]

بَعْدُ، مِنْ أَيْنَ لَكُمْ هَذَا؟ قَالُوا: ابْنُ حِمَارَةَ كَانَتْ مَعَنَا . فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حِمَارٌ أَهْلِيٌّ؟ قَالُوا: نَعَمْ . قَالَ: ادْعُ لِي بِلالا . فَنَصَايَحَ أَهْلُ الْعَسْكَرِ بِبِلالٍ، فَأَتَى بِلالٌ يَخِرُّ مَرَّةً وَيَقُومُ أُخْرَى وَيَقُولُ: يَالَبَّيْكَاهُ، يَالَبَّيْكَاهُ، فَلَقَدْ سَمِعْتُ لِلْعَسْكَرِ رَجَّةً مَا سَمِعْنَا لَهُ قَطُّ . فَأَقْبَلَ أَصْحَابُ الْعَامِرِيِّ فَقَالَ: مَّا شَأْنُ صَاحِبِكُمْ؟ مَا كَانَ وَجَعُهُ؟ وَأَخْبَرُوهُ خَبَرَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَوَ لَمْ أُؤْذَنْ فِي النَّاسِ لا يَخْرُجُ مَعِي مُصْعَبٌ وَلا مُضْعِفٌ؟ . فَجَاءَ بِلالٌ فَقَالَ: أَذِنْ فِي النَّاسِ أَنَّهُ لا يَحِلُّ لِحُومُ الْحُمُرِ الأَهْلِيَّةِ وَلَحْمُ كُلِّ ذِي نَابٍ مِنَ السِّبَاعِ ، وَأَكْلُ ذِي مِخْلَبٍ مِنَ الطَّيْرِ ، وَأَنَّ الْجَنَّةَ لا تَحِلُّ لِعَاصٍ . ثُمَّ دَعَا بِعَامِرِ بْنِ الطُّفَيْلِ فَقَالَ: انْطَلِقْ إِلَى قَوْمِكَ فَاسْتَمِدَّهُمْ لَنَا، فَإِنَّا نَزَلْنَا بِهَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا، وَاللهُ فَاعِمُهَا عَلَيْنَا إِنْ شَاءَ اللهُ، وَإِنَّا لَنُحِبُّ أَنْ يَكْثُرَ سَوَادُنَا عَلَيْهَا . فَقَالَ عَامِرٌ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّكَ تُمِدُّنِي عَنْكَ، وَاللهِ لأَنْ أَمُوتَ وَأَنَا قَرِيبٌ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَمُوتَ وَأَنَا عَنْكَ نَاءٍ . فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَوْلَهُ الأَوَّلَ ثَلاثَ مَرَّاتٍ وَرَدَّ عَلَيْهِ عَامِرٌ كَقَوْلِهِ ثَلاثَ مَرَّاتٍ ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَلاَ تَرْضَى أَنْ تَكُونَ رَسُولَ رَسُولِ اللهِ؟ . قَالَ: بَلَى قَدْ رَضِيتُ فَأَوْصِنِي؛ فَإِنِّي لا أَدْرِي أَلْقَاكَ بَعْدَ مَقَامِي هَذَا أَمْ لا . قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَجِلِ اللهَ كَمَا تُجِلُّ رَجُلا ذَا هَيْبَةٍ مِنْ رَهْطِكَ، وَإِذَا أَسَأْتَ فَأَحْسِنْ وَكَلامٌ نَحْوَ هَذَا خَمْسَ أَوْ سِتَّ لَمْ يَحْفَظْهُنَّ (.

Ebû Bekir Muhammed b. Harun er-Rûyânî (الرُّوياني: v. 307), *el-Musned*, thk. Eymen Ali Ebû Yemani, Kahire 1416, II,284.

[317] Ebû Abdillah el-Hâkim Muhammed b. Abdillah en-Nîsâbûrî (v. 405), *el-Müstedrek ale's-Sahîheyn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut, 1411/1990, IV,551. (قَالَ الْخَطَّابِيُّ : إِنَّمَا صَارَ ذَلِكَ أَفْضَلَ الْجِهَادِ، لأَنَّ مَنْ جَاهَدَ، فَهُوَ إِذَا قَالَ الْحَقَّ وَأَمَرَهُ بِالْمَعْرُوفِ، فَقَدْ تَعَرَّضَ لِلتَّلَفِ، فَصَارَ ذَلِكَ أَفْضَلَ أَنْوَاعِ الْجِهَادِ مِنْ أَجْلِ غَلَبَةِ الْخَوْفِ الْعَدُوُّ كَانَ مُتَرَدِّدًا بَيْنَ رَجَاءٍ وَخَوْفٍ، لا يَدْرِي هَلْ يَغْلِبُ أَوْ يُغْلَبُ، وَصَاحِبُ السُّلْطَانِ مَقْهُورٌ فِي يَدِهِ، .)

[318] Bkz. Buhârî, *"el-Cihâd ve's-siyer"*, 56/138; Müslim, *"el-Îmân"*, 80; *"el-Birr"*, 5; Tirmizî, *"Fezâili'l-cihâd"*, 2; *"el-Fiten"*, 13; Ebû Dâvûd, *"el-Melâhim"*, 17; A. Özel - B. Topaloğlu, *"Cihad"*, DİA, VII,528,531.

[319] Ebû Said İbnü'l-'Arâbî Ahmed b. Muhammed el-Basrî es-Sûfî (v. 340), el-Mu'cem, thk. Abdülmusin el-Hüseynî, Dâr İbnü'l-Cevzî: Suudi Arabistan 1418/1997, II,712; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII,51.

[320] Rudânî, *el-Hac*, hadîs no: 3124; İbn Ebî Davud, I,412.

[321] Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VIII,365 (eş-Şâmile); Alâüddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (v. 587/1191), *Bedâi'ü's-Sanâi' fî Tertîbi'ş-Şerâi'*, Beyrut 1982 (Dâr Kütubi'l-Arabiyye), VII,97.

İslâm ve Savaş

Kur'ân-ı Kerîm der ki: *"Eğer onlar barıştan yana eğilim gösterirlerse, sen de barıştan yana ol ve Allah'a güven".*[322]

Hz. Peygamber (a.s.): "Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin, Allah'tan âfiyet dileyin. Eğer onlarla karşılaşırsanız sabredin ve bilin ki cennet kılıçların gölgesi altındadır" buyurmuş daha sonra ise şöyle dua etmiştir: "Ey Kitâb'ı (*Kur'ân*'ı) indiren, bulutları yürüten, fırkaları yenilgiye uğratan Allah'ım! Düşmanları yenilgiye uğrat, düşmanlara karşı bize zafer ihsan et": (يَا أَيُّهَا النَّاسُ لاَ تَتَمَنَّوْا لِقَاءَ الْعَدُوِّ وَسَلُوا اللهَ الْعَافِيَةَ فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاصْبِرُوا وَاعْلَمُوا أَنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ ظِلاَلِ السُّيُوفِ. ثُمَّ قَالَ: اللهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ وَمُجْرِيَ السَّحَابِ وَهَازِمَ الأَحْزَابِ اهْزِمْهُمْ وَانْصُرْنَا عَلَيْهِمْ).[323]

Başka bir rivâyette şöyle denilmiştir: "Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin. Belki onlarla imtihana çekilirsiniz, onun için şöyle söyleyin: Allah'ım! Sen bize yetersin, onların şiddetini bizden uzak kıl": (لا تمنّوا لقاء العدوّ فعسى أن تبتلوا بهم ولكن قولوا اللهم اكفنا وكفّ عنا بأسهم).[324]

Bu naslara göre, savaşlar zamanın hâdiseleri arasında tıpkı hastalıklar gibi geçici şeylerdir. Onun için sıhhati siyasî tedbirlerle korumak, hastalıkları harp faaliyetleri ile ortadan kaldırmak gerekir. Hazır ol ceng u cihada istersen sulh u salah. İslâm telakkisine göre savaş, arzu edilen ve arkasından koşulan bir şey değil, olması gereken; fakat geçici bir vakıadır.[325]

Bu sebeple âyet-i kerîmede şöyle emredilmiştir: *"Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız".*[326] Âyet-i kerîmede Allah, düşmana karşı kuvvet hazırlamamızı emretmektedir. Bu kuvvetten maksat, savaşta düşmana üstünlük sağlayacak her çeşit vasıtadır. Kara, hava ve deniz kuvvetlerine ait bütün vasıta ve silahlar, kara ve demir yolları, ekonomik güç ve savaş tekniği gibi şeyler bu kuvvet mefhumuna dâhildir.

Hem eski hem yeni dönemde bazı mülhitler/dinsizler: "Peygamber kılıçla ve insanları katletmek emriyle gönderildi" demişlerdir.

---

[322] el-Enfâl 8/61.

[323] Buhârî, *"el-Cihâd ve's-siyer"*, 56/156; *"et-Temennî"* 95/8, Müslim, *"el-Cihâd ve's-siyer"*, 32/6; Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk el-İsfarânî (v. 316), *el-Müsned*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî, Beyrut 1998, IV,218,461.

[324] İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-Ahbâr*, s. 44 (eş-Şâmile); İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,184; Şâmî, IV,383; V,120; VI,248; IX,114.

[325] M. Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 259-260.

[326] el-Enfâl 8/60.

Bu iddiaya şöyle cevap verilebilir: Resûlullah (a.s.), önce aklî deliller ve mucizelerle gönderilmiştir. On üç seneyi aşkın bir süreyle insanları bu şekilde İslâm'a davet etmiştir. Ancak onlar bu daveti kabul etmemişler; aksine inkâr etmek ve yalanlamak şeklindeki tutumlarını ısrarla sürdürmüşlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e (a.s.), onlarla savaşması emredilmiştir ki bu, peygamberlerini yalanladıklarında Allah'ın geçmiş milletlere gönderdiği azabın yerine vazedilmiş bir hükümdür.[327]

Savaş ve Ahlâk

Hz. Peygamber (a.s.) devri hâdiseleri içinde önemli bir yer tutan gazve ve seriyyelere yani Hz. Peygamber'in yürüttüğü askerî faaliyetlere dair şöyle bir soru sorulabilir:

Acaba, temel hedefi düşman güçlerini yok etmek olan savaşın da bir ahlâkı olabilir mi?

Evet, ahlâk denilen o ayırt edici değere inananlar için elbette ki savaşın da kendine özgü bir ahlâkı vardır.

Hz. Peygamber'in (a.s.) yönettiği savaşlar, insanlık tarihi boyunca kayıtlara geçmiş savaşlar arasında en çarpıcı, en ileri ve en "insanî" örnekleri oluşturur.

O (a.s.), kendi hazırladığı asker sayısının kimi zaman üç katı, kimi zaman on iki katı hatta daha fazla sayıda düşmanla savaşmış ve her zaman fiilen zafer kazanmıştır. Kurduğu devlet, başlangıçta tamamı kendisine biat etmemiş küçük bir şehir-devletinin bir parçası olarak doğmuş, günde ortalama 830 kilometrekarelik bir oranda genişlemiş ve on yıl süren -tevhit, iman, ilim, ikna, eğitim-öğretim, siyaset ve diplomasi gibi çeşitli veçhelere sahip- faaliyetlerden sonra, Hz. Peygamber (a.s.) son nefesini verdiği sırada üç milyon kilometrekareden fazla bir alana yayılmıştır. Bu alan Avrupa büyüklüğünde ve o dönemde üzerinde milyonlarca insanın yaşadığı bir alandır. Söz konusu coğrafyanın tümünün fethi süresince savaş alanında düşman saflarından toplam 250 dolayında asker ölmüştür. Müslümanların kaybı ise on yıllık bir dönemde ortalama ayda bir şehittir. İnsan kanına verilen bu değer ve hürmetin bir eşine daha, insanlık tarihinde rastlanamaz.

Bundan başka: Fethin sağlamlığı, fethedilen yerlerdeki insanların ruhî, zihnî, ahlakî ve amelî dönüşümleri ve yeni duruma tam uyumları, iyi eğitilmiş subayların yetiştirilmesi ve bu subayların Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından on beş yıl sonra milyonlarca kilometrekarelik alanı "tam bir karmaşa ortamından" "İslâm'ın barış ve esenliğine" ulaştırmaları, Medine'den başlayarak üç kıtaya egemen olmaları ve benzeri olaylar, Hz. Peygamber'in (a.s.) savaşlarıyla diğer savaşlar arasında adı dışında hiçbir ortak noktanın olmaması, Onun (a.s.) söylediği şu sözün gerçekliğini göster-

[327] Şâmî, IV,7.

mektedir: "Ben rahmet[328] peygamberiyim ve ben savaş peygamberiyim" (أَنَا نَبِيُّ الرَّحْمَةِ ونَبِيُّ الْمَلْحَمَةِ).[329]

12. Hz. Hamza'nın Sîfülbahr ('Îs) Seriyyesi

Ramazan H. 1.[330]

Kureyş müşrikleri, Mekke'de İslâm'a karşı gösterdikleri olumsuz tavır ve mücadeleyi Müslümanların Medine'ye hicretinden sonra da arttırarak sürdürmüşlerdir. Kureyş müşriklerinin İslâm'a karşı direnmeleri, Arap Yarımadası'ndaki nüfuzlarını kaybetme korkusundan, bazı bedevî kabilelerin İslâm'ı kabul etmemeleri ise alıştıkları serbest hayatın İslâm'ın emrettiği itaate dayalı nizami yapı tarafından kaldırılacağı endişesinden kaynaklanmıştır.[331]

Kureyş müşrikleri, Mekke'de iç kargaşa çıkarmak yerine, yurtlarını terk eden muhâcirlere sahip çıkan Medinelilere hicretten sonra baskı yapmaya başladılar. Muhâcirlerin Medine'den sürülmelerini sağlamak amacıyla ciddi girişimlerde bulundular.[332] Muhâcirlerin Mekke'deki mal varlıklarını müsadere ettiler.[333] Müslümanlara Kâbe'yi ziyaret yasağı koydular. Yeni Müslüman olanlara da şiddet uyguladılar.

Bunları savaş nedeni kabul eden Medine İslâm toplumu, Mekke ticaret yollarını -özellikle de Medine ve çevresinden geçen Suriye ticaret yolunu- keserek Mekkelilere iktisadi baskı yapmaya başladı.[334]

Zührî'nin naklettiği rivâyete de ifade edildiği gibi: Kureyşli müşrikler, Bedir Gazvesi'nden önce, Peygamber'in (a.s.) Medine'ye muhâcir olarak geldiği ilk zamanlarda, Abdullah b. Übey b. Selûl'u destekleyen Medineli müşriklere mektup yazdılar ve şöyle dediler: "Siz bizim adamımıza kucak açıp barındırdınız. Lât ve Uzzâ'ya yemin ederiz ki, ya onu oradan çıkarıp kovarsınız ya öldürürsünüz ya da biz topluca gelip sizin savaşçılarınızı öldürecek, çocuklarınızı esir alacağız." Abdullah b. Übey b. Selûl ve onu destekleyenler, bu mektubu alınca, Medine'deki Müslümanlarla savaşmak hususunda görüş birliğine vardılar. Durumdan haberdar olan Müslümanlar da toplanıp onlara aynı karşılığı vermeyi kararlaştırdılar. Bunun üzerine Peygamber (a.s.), Yesribli müşriklere gelip onlara şöyle öğüt verdi: "Kureyş tehdidi sizi bayağı etkilemiş. Birbirinizle savaşmakla Kureyş'in size yapamadığını kendi kendinize yapmış, çoluk çocuğunuzu öldürmüş olacaksınız". Hz. Peygamber'in (a.s.) bu öğütleri ortalığı yatıştırdı. Medine'de olup bitenler, Kureyş'e ulaştı. Kureyş, Bedir Gazvesi'nden sonra, bu defa

[328] Bkz. el-Enbiya 21/107; Müslim, *"el-Fezâil"*, 126; Tirmizî, *"ed-Daavât"*, 118.
[329] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVII,128; Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Hasan et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl fî Ahâdîsi'r-Resûl*, thk. Abdurrahman Umeyre, Beyrut 1992, III,152; Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin b. Abdillah el-Âcurrî el-Bağdâdî (v. 360/970), *Kitâbü'ş-Şerîa*, III,114 (eş-Şâmile).
[330] Vâkıdî, I,9,10,11,48; İbn Sa'd, II,6; Belâzürî, *Ensâb*, I,477; Zürkânî (1996 n.), II,224.
[331] A. Aziz Durî, *İlk Dönem İslâm Tarihi -bir önsöz-*, çev. Hayrettin Yücesoy, İstanbul 1991, s. 82; M. Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1981, s. 21-22.
[332] Rûdânî, III,305.
[333] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,287.
[334] Zürkânî (1996 n.), II,234-235.

Medine'deki Yahudilere: "Siz güç ve kale sahiplerisiniz. Ya adamımızla savaşırsınız ya da gelip sizinle kıyasıya savaşarak hakkınızdan geliriz" şeklinde bir mektup yazdılar. Rivâyetin devamında Benî Nadîr'in Hz. Peygamber'e (a.s.) karşı başarısız suikast girişiminden ve bunun Benî Nadîr'in Müslümanlar tarafından kuşatılıp Medine'den sürülmelerine neden olduğundan bahsedilir.[335]

Bazı kaynaklara göre, mektup yazanlar Ebû Süfyân Sahr b. Harb ve Übey b. Halef el-Cumahî'dir. Yazdıkları mektupta şu hususlar da yer almıştı: "Bizimle sizin aranızda çıkacak harp Arap kabileleri arasında çıkabilecek her harpten daha ıstırap verici olacaktır. İçimizde konumu ve soyu üstün birine destek çıktınız, himaye edip korudunuz. Bu, sizin için bir utanç ve noksanlık sebebidir. Bizimle onun arasından çekilin. Şayet hayırlı biri ise onunla şereflenirız, yok eğer kötü biriyse ceremesini çekmek bize düşer."

Kab b. Mâlik, III. Akabe Biati'nda seçilen Medineli nakiblerin isimlerini de zikrettiği bir şiiri ret cevabı olarak yazmış ve bunu, Uhud Savaşı'nda, Ebû Süfyan'a göndermiştir.[336]

Anlaşılan o ki Mekkeli müşrikler, Mekke'de iç savaş çıkarıp şehirde hâkimiyet ve nüfuz elde etmeye çalışmak yerine yurtlarını terk eden muhacirlerin peşlerini bırakmamış, ilk safhada Medine'nin farklı ve birbirine rakip unsurlar barındıran toplumsal yapısından Müslümanların aleyhine yararlanmak istemişlerdir. Başka bir deyişle Mekkeli müşrikler, Medine'deki kabile rekabetini ve farklı inanç gruplarını ve etnik unsurları kullanarak şehrin içişlerine -Müslümanların aleyhine olacak şekilde- karışmaya çalışmışlardır.

İşte bu ve benzeri gelişmeler üzerine Hz. Peygamber (a.s.) hicretin 7. ayında, Hamza b. Abdilmuttalib'i, 'Îs'e[337] bir müfreze ile sevk etti. Bu, -Zührî, Mûsâ b. Ukbe ve Vâkıdî'ye göre[338]- İslâm çağında sevk edilen ilk seriyyedir.

Medine'ye dört günlük mesafede bulunan 'Îs, Mekke-Suriye ticaret yolu üzerinde, Medine-Kızıldeniz arasında, Medine'nin batısında, Cüheyne kabilesine ait bir vadidir. Bu vâdide pek çok yerleşim birimi ve su kaynağı bulunmaktadır. Kervancılar, 'Îs-i Zenbânî diye anılan bir suyun bulunduğu ağaçlık mevkide dinlenirlerdi.[339]

Bu ve bundan sonra Mekkeli müşriklere karşı yapılacak olan birçok seriyyenin amacı, onlara ait ticaret kervanlarının İslâm nüfuz bölgesinden istedikleri gibi geçemeyeceklerini göstermek ve bu kervanları ele geçirmeye çalışmaktır.[340]

---

[335] Abdürrezzâk, V,358-359; Ebû Dûvûd, *"el-Harâc ve'l-İmâre ve'l-Fey"*, 3004; Rûdânî, III,305.
[336] İbn Habîb, s. 271-274.
[337] Kervancılar, 'Îs-i Zenbânî diye anılan bir suyun bulunduğu ağaçlık mevkide dinleniyorlardı, bkz. N. Bozkurt, *"'Îs Seriyyesi"*, DİA, XXII,465.
[338] Vâkıdî, I,9,10,11,48; İbn Sa'd, II,6; Belâzürî, *Ensâb*, I,477; İbn Kesîr, II,358.
[339] İbn Sa'd, II,87; Beyhakî, IV,173; Zürkânî (1996 n.), III,124; N. Bozkurt, *"'Îs Seriyyesi"*, DİA, XXII,465; el-Bilâdî, s. 219.
[340] Zürkânî (1996 n.), II,234-235.

İbn İshâk'a göre, Hz. Hamza 30 binitli arasında, Ebû Cehil Amr b. Hişâm b. Muğîre el-Kureşî el-Mahzûmî'nin idare ettiği ve 300 veya 130 kişi tarafından korunan Kureyş kervanı ile karşılaştı; fakat iki tarafla da karşılıklı saldırmazlık (المُوَادَعَةُ)[341] antlaşması yapmış olan ve Hz. Peygamber'in (a.s.): "O, kararında isâbetli ve işinde bereketli bir adamdır" (أنه مُيْمون النَّقيبة)[342] diye tanıttığı Mecdî b. Amr el-Cühenî, araya girerek çatışmayı engelledi.[343]

Hz. Peygamber (a.s.), bu seriyyede Hz. Hamza'ya (r.a.) beyaz bir sancak bağladı. Sancaktarlığı, Hz. Hamza'nın (r.a.) müttefiki, kibâr-ı sahâbeden ve hicrî 11. yılda 66 yaşında vefat eden ve Mudârî Ğane b. A'sur Münebbih b. Sa'd b. Kays b. Aylân'dan- Ebû Mersed el-Ğanevî yaptı.[344]

Hz. Hamza (r.a.), bu seriye için şöyle bir şiir terennüm etmiştir:

بِأَمْرِ رَسُولِ اللهِ أَوَّلُ خَافِقٍ . . . عَلَيْهِ لِوَاءٌ لَمْ يَكُنْ لاحَ مِنْ قَبْلِي

Resûlullah'ın emriyle harekete geçen ilk birlik (benim birliğimdir)...

Üzerinde bir sancak bulunmaktadır, benden önce görülmedi...[345]

Saîd b. Müseyyeb ve Abdurrahmân b. Saîd b. Yerbû'un rivâyetine göre, Resûlullah (a.s.), Bedir Gazvesi'ne kadar, askerî faaliyetlerde ensâra görev vermedi. Çünkü Ensâr, III. Akabe Biati'nde sadece kendi yurtlarında Resûlullah'ı (a.s.) koruyacaklarına söz vermişlerdi.[346] Bu sebepledir ki, ensâr ile muhâcirlerin aynı safta savaşa katıldıkları ilk sefer Bedir Gazvesi olmuştur.

Hz. Peygamber'in (a.s.), ilk seriyye ve gazvelerden itibaren, başta Kureyş kervanlarıyla ilgili olmak üzere bilgi akışı sağlayan bir istihbarat ağına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Başka türlü Kureyş kervanlarından haberdar olması mümkün görünmemektedir.[347]

Hz. Peygamber (a.s.) Tarafından Yürütülen Askerî Faaliyetlerin Gayeleri

Hz. Peygamber'in (a.s.) Medine'ye hicretinden sonra icra edilmeye başlanan askeri faaliyetlerde, Müslümanlar, beşerî ve coğrafî bakımdan oldukça büyük bir muhitte denizde bir damla gibiydiler. Onların ruh hallerini şu âyet-i kerîme tasvir eder. *"Hatırlayın ki, bir zaman siz yeryüzünde aciz tanınan az (bir toplum) idiniz; insanların*

[341] (المُوَادَعَةُ : المصالحة وحقيقتها المتاركة أى أن يَدَع كلُّ واحد من المتعادِيَيْن ما هو فيه) ez-Zamehşerî, *el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî – Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dârü'l-Ma'rife, IV,50.

[342] (أي مُنَجَّحُ الفِعال مُظَفَّر المَطالب . والنَّقيبة : النَّفْس . وقيل : الطَّبيعة والخَليقة [أنه مُيمون النَّقيبة] وفي حديث مَجْدِيّ بن عمْرو). İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "النَّقيبة" md.

[343] Halîfe b. Hayyât, s. 34; Şâmî, VI,11.

[344] eş-Şâmî, VI,11. Ebû Mersed için bkz. hicretin 4. yılı olaylarından "Recî' Vakası".

[345] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, 234.

[346] Vâkıdî, I,10,11,48; İbn Sa'd, II,6.

[347] M. Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 227-251.

sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz da şükredesiniz diye Allah size yer yurt verdi; yardımıyla sizi destekledi ve size temizinden rızıklar verdi".[348]

Hz. Peygamber'in (a.s.) Medine'ye hicretinden sonra, Mekkeli müşriklerle Medine'deki İslâm toplumu arasında harp hali koşulları oluştu. Bu sebeple Müslümanların, Mekkeli müşriklere karşı yaptıkları askeri seferler, basit manada bir kervan durdurma ve yağmalama hareketi olmaktan tamamen uzaktı; meşru ve hukukî bir çerçevedeydi.[349]

Hz. Peygamber (a.s.) tarafından yürütülen askerî faaliyetler "yalnızca" mütecaviz hedefe yönelik olmuştur. Mesela Mekkeli müşriklere karşı askeri faaliyetlerde bulunan Müslümanlar, yalnızca Mekkeli müşriklere ait hedeflere ve kervanlara hücum ediyorlardı. Bu çeşit hücumlardan, Müslüman olmamalarına rağmen Arabistan'ın diğer toplulukları selâmette kalıyordu.

Üstelik Resûlullah'ın (a.s.) askerî faaliyetlerinin kapsamı, mütecaviz düşmana, iktisadi ve siyasî baskı yapmakla sınırlı değildir. Bu faaliyetlerin, İslâm'a davet, İslâm'ı öğretmek, güvenliği sağlamak, istihbarat, keşif, ordu öncülüğü, putları ve puthaneleri imha etmek, hedef şaşırtmak, destek sağlamak ve ticaret[350] gibi başka amaçları da vardır.[351]

Netice itibariyle Hz. Peygamber'in (a.s.) askerî faaliyetleri, -bazı şarkiyatçıların dile getirdiği gibi- sırf iktisadi ihtiyaçları gidermek için yapılan akınlar (gazv) dizisi değildir. Aksine bu askeri faaliyetlerin hedefi, İslâm'ın doğduğu toprakları İslâm için güvenli bir merkeze dönüştürmek ve oradan da tüm dünyaya yayılmasına zemin hazırlamaktır.[352]

Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Bayrak ve Sancaklar

Bayrak kullanmak insanlık tarihi kadar eskidir. Bütün milletler savaşlarda bayrak kullanmıştır. Bu gibi araç ve semboller, toplumlara ve devletlere göre farklılık arz eder. Bayrakların çok, renklerinin değişik ve boyutlarının büyük olmasıyla hedeflenen amaç dosta güven vermek, düşmanın kalbine korku salmaktır.

Müslümanlar da baştan itibaren savaşlarda bayrak kullanmıştır. Gerek Hz. Hamza'nın Sîfulbahr ('Îs) Seriyyesi'nde, gerekse daha sonraki gazve ve seriyyelerde kulla-

[348] el-Enfâl 8/26.
[349] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,219; A. R. Turnagil, s. 131 vd.; E. İzzetî, s. 20; M. Fayda, *"Batn-ı Nahle"*, DİA, V,202.
[350] Vâkıdî, II,564; İbn Sa'd, IV,251.
[351] Bkz. Serdar Özdemir, *Resûl-i Ekrem'in Seriyyeleri*, İstanbul 2001.
[352] Bu konuda kapsamlı bir araştırma için bkz. Elşad Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İSAM Yayınları, İstanbul 2010.

nılan bayrak ve sancaklarla ilgili olarak kaynaklarda râye[353] (bayrak) ve livâ[354] (sancak) kelimeleri kullanılmıştır.[355]

İbn Sa'd, Resûlullah'ın (a.s.) Benî Kaynukâ' Gazvesi'nde kullandığı sancağın beyaz olup sancaktarının Hamza b. Abdilmuttalib olduğunu ve o zaman bayrak taşınmadığını bildirmiştir.[356]

Vâkıdî, Hayber Savaşı'na kadar yalnız sancak bulunduğunu, bu savaşta ise sancak ve bayrakların taşındığını,[357] Resûlullah'ın (a.s.) Hz. Âişe'nin (r.anha) kaftanının (bürde) yünlü kumaşından yapılmış olan ve Ukâb (عُقَاب: Kartal) denilen bayrağının siyah, sancağının ise beyaz olduğunu[358] rivâyet etmiştir.

Hz. Peygamber (a.s.) zamanında kullanılan bayrakların beyaz, sarı, siyah, kırmızı ve benzeri renklerde olduğu nakledilmiştir.[359]

13. Ubeyde b. Hâris'in Râbiğ Seriyyesi

Şevvâl H. 1.[360]

Râbiğ, Arabistan'ın Hicaz bölgesinin batı sahilinde, Ebvâ ile -Kızıldeniz sahiline 9 km, Mekke'ye 187 km mesafede bir köy olan- Cuhfe arasında, Cuhfe'den 10 mil (yaklaşık 17 km) uzaklıkta bir vadidir.[361]

Râbiğ Seriyyesi'nin tertip sebebi ve gayesi Hz. Hamza'nın Sîfülbahr ('Îs) Seriyyesi ile aynıdır. Hicretin 8. ayında ise Ubeyde b. Hâris b. Muttalib'i,[362] hepsi muhâcirlerden oluşan 60 veya 80 kişilik bir kuvvetle Ebû Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye'nin (veya Mikraz b. Hafs veya İkrime b. Ebî Cehl[363]) idare ettiği ve 200 kişiden oluşan Kureyş kervanı üzerine sevk edildi. Taraflar, Rabiğ Vadisi'nde Ahya denilen su kaynağına varınca karşılaştı.[364]

Bazı rivâyetlerde bunun bir kervan değil Medine'ye saldırmak isteyen bir askeri kuvvet olduğu ve -Hz. Peygamber'in (a.s.) okçusu ve süvarisi- el-Mikdâd b. Amr el-Kudâî el-Behrânî (r.a.) tarafından Müslümanların haberdar edildiği belirtilir.

---

[353] (الرَّايَةُ عَلَمُ الْجَيْشِ وَتُكْنَى أُمَّ الْحَرْبِ وَهِيَ فَوْقَ اللِّوَاءِ) bkz. Ebu'l-Feth Burhaneddîn Nâsır b. Abdisseyyid Ebi'l-Mekârim b. Ali el-Hevârizmî el-Mutarrizî (v. 610/1213), *el-Muğrib fî tertîbi'l-Mu'rib*, s. II,431 (eş-Şâmile).

[354] (اللِّوَاءُ عَلَمُ الْجَيْشِ وَهُوَ دُونَ الرَّايَةِ لِأَنَّهُ شُقَّةُ ثَوْبٍ تُلْوَى وَتُشَدُّ إِلَى عُودِ الرُّمْحِ) bkz. el-Hevârizmî el-Mutarrizî, *el-Muğrib fî tertîbi'l-Mu'rib*, s. II,431 (eş-Şâmile).

[355] Zürkânî (1996 n.), II,225.

[356] İbn Sa'd, II,29; Taberî, III,86; Şâmî, IV,180.

[357] İbn Sa'd, II,106.

[358] Vâkıdî, II,649; İbn Sa'd, II,106; Tirmizî, *"el-Cihâd"*,10; Makrizî (Katar n.), I,313.

[359] Kettânî, II, 77; O. F. Köprülü, *"Bayrak"*, DİA, V,248.

[360] Vâkıdî, I,10; İbn Sa'd, II,7; Belâzürî, *Ensâb*, I,477.

[361] Vâkıdî, I,10; İbn Sa'd, II,7.

[362] Bedir şehitlerinden Ubeyde b. Hâris b. Muttalib için bkz. İbn Sa'd, III,50-52; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,572-574; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,449.

[363] Süheylî, V,39; Zürkânî (1996 n.), II,227.

[364] Vâkıdî, II,493.

Râbiğ Seriyyesi'nde Müslümanların beyaz sancağını Mistah b. Üsâse taşıyordu. Taraflar Hicaz'daki Râbiğ Vadisi'nde, Seniyyetülmürre'ye (ثنية المرة) yakın bir yerde Ahyâ (احياء) denilen bir subaşında karşılaştılar.[365] Müşriklerin safında bulunan ve aslında Müslüman olan el-Mikdâd b. Amr ile Utbe b. Gazvân Müslümanların safına geçtiler. Râbiğ Seriyyesi, okçuların karşılıklı olarak birbirini yoklaması ile sona erdi. [366]

İslâm çağında ilk ok, Râbiğ Seriyyesi'nde Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.) tarafından Kureyş'in Benî Zühre koluna mensup olan Mâlik b. Vüheyb'e atılmıştır. Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.) buna dair şöyle bir şiir terennüm etmiştir:

ألا هل أتى رسول الله أني . . . حميت صحابتي بصدور نبلي
فما يعتد رام في معد . . . بسهم يا رسول الله قبلي

Resûlullah'a, arkadaşlarımı oklarımın ucuyla koruduğuma dair haber geldi mi?...

Ey Allah'ın Resûlü! Ma'd soyunda benden önce ok atana itibar edilmez...[367]

Müslümanlar, bu gibi askeri faaliyetlerle; kendilerini savunacak güçte, saldırıldığı takdirde Mekke'nin güvenliğini bertaraf etmeye muktedir ve Mekke-Suriye ticaret yolunu kapatma imkânına sahip olduklarını Mekkeli müşriklere göstermiş oldular.

14. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Harrâr Seriyyesi

Zilkade H. 1.[368]

Sa'd b. Ebî Vakkâs

Aşere-i mübeşşereden Ebû İshâk Sa'd b. Ebî Vakkâs el-Kureşî ez-Zührî (r.a.),[369] on yedi yaşında İslâm'ı kabul etti. İslâm'ı ilk kabul eden beşinci veya yedinci şahıs olan Sa'd (r.a.), Medine'ye hicret etmiş ve muâhât olayında -bir rivâyete göre- Sa'd b. Muâz (r.a.) ile kardeş olmuştur.

Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.), Medine'ye hicretle birlikte teşekkül etmeye başlayan müstakil İslâm toplumunu tehdit eden unsurlara karşı yürütülen askeri faaliyetlere etkin bir şekilde katılmıştır.

Resûlullah (a.s.), Uhud Savaşı'nda, hedefini hiç şaşırmayan iyi bir okçu olan Sa'd b. Ebî Vakkâs'a (r.a.): "Anam-babam sana feda olsun, at!" (ارْمِ فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي) ve "at ey delikanlı" (ارْمِ أَيُّهَا الْغُلَامُ الْحَزَوَّرُ) diye iltifat edip teşvik etmiştir. Resûlullah'ın (a.s.), "anam-babam sana feda olsun" hitabına sadece Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.) ile -Resûlullah'ın (a.s.) kahraman sahabesi ve "havarim" dediği Zübeyr b. Avvâm (r.a.) mazhar olmuşlardır.

[365] İbn Sa'd, II,7; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,356.
[366] Vâkıdî, I,10; İbn Sa'd, II,7; III,51; İbn Hişâm, II,241; Taberî, III,16; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,354-356; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII,280; M. Ertürk, "*Mikdâd b. Amr*", DİA, XXX,49.
[367] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 234.
[368] Vâkıdî, I,11; İbn Sa'd, II,7; Belâzürî, *Ensâb*, I,477; İbn Hibbân, s. 151; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,356.
[369] (سعد بن أبي وقاص مالك بن أهيب بن عبد مناف بن زهرة بن كلاب القرشي الزهري).

Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.), savaşlarda Resûlullah'a (a.s.) korumalık yapan Kureyşli kahraman süvarilerden birisidir. Resûlullah (a.s.), Sa'd b. Ebî Vakkâs'a (r.a.): "Allah'ım duasını kabul et! Atışını isabetli kıl!" (اللهم أجب دعوته وسدِّد رميَته) duasında bulunmuştur. Bu sebeple Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın duasının kabulü şöhret bulmuş ve herkes onun bedduasından korkmuştur.

Annesi Benî Zühre'den olan Resûlullah (a.s.), Sa'd b. Ebî Vakkâs'a (r.a.): "Sen benim dayımsın" (أنت خالي) buyurmuştur.

Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.), Halife Hz. Ömer'in (r.a.) emriyle Kûfe şehrini kurdu, bütün İslâm Orduları'nın komutanlığı görevine getirildi ve Sâsânî İmparatorluğu'nun elindeki Irak ile İran'ın fetih hareketini idare etti.

Vâkıdî, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın (r.a.) Medine'ye on mil mesafedeki Akik Vadisi'nde bulunan evinde hicrî 55. yılda vefat ettiğini ve cenaze namazını Emevîler'in Medine valisi Ebû Abdilmelik Mervân b. el-Hakem b. Ebi'l-'Âs b. Ümeyye'nin (v. 65/685) kıldırdığını nakletmiştir.[370]

Harrâr Seriyyesi

Harrâr, Mekke ile Medine arasında, Râbiğ sahil yerleşim biriminin doğusunda, Gadîr-i Hum[371] ile Cuhfe'nin güneyinde, Mekke ile Medine'yi birbirine bağlayan yol üzerinde bir vadinin adıdır. Kaynaklar, Harrâr'ı Resûlullah'ın (a.s.) hicret yolculuğu esnasında uğradığı yerler arasında gösterir.[372]

Bu seriyyenin tertip amacı Îs ve Râbiğ seriyyeleriyle aynıdır. M. Hamîdullah, Harrâr Seriyyesi'nin düşmanın durumuna dair keşifte bulunmak veya bölgede oturan kabilelerin Müslümanlarla iş birliği yapıp yapmayacaklarını anlamak amacıyla düzenlenmiş olduğunu da ilave eder.[373]

60 kişilik bir Kureyş kervanının Harrâr'dan geçeceğini öğrenen Hz. Peygamber (a.s.) Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı sekiz (İbn İshâk'a göre) veya yirmi (Vâkıdî'ye göre) muhâcirden oluşan bir birliğin başında Harrâr'a gönderdi.

-60 kişilik Kureyş kervanına karşı sevk edildiği dikkate alınırsa- seriyyenin sekiz kişiden oluştuğu rivâyeti, bu askerî faaliyetin istihbarat veya keşif amaçlı olduğuna işaret eder.

Resûlulullah (a.s.), seriyyenin beyaz sancağını el-Mikdâd b. Amr el-Kudâî el-Behrânî'ye teslim etti. Yaya olarak yola çıkan birlik, güvenlik sebebiyle gündüzleri gizlenip

[370] İbn Sa'd, III,139-140,148-149; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,26.
[371] Gadîr-i Hum: Mekke ile Medine arasındaki Cuhfe mevkiine 4 km. kadar uzaklıkta olup sık sık yağan yağmurlar sebebiyle bataklık ve sazlık haline gelmiş bir gölcükten ibarettir (E. R. Fığlalı, *"Gadîr-i Hum"*, DİA, XIII,279).
[372] İ. Sarıçam, *"Harrâr Seferi"*, DİA, XVI,242.
[373] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,220.

geceleri yol aldı; yola çıkışın 5. gününün sabahı Harrâr'a ulaştı. Kureyş kervanının buradan bir gün önce geçtiğini öğrenen Müslümanlar, Hz. Peygamber'in (a.s.) Harrâr'dan ileriye gidilmemesi tembihi üzerine kervanı takip etmeyip Medine'ye döndüler.[374]

15. Ezan

Hicrî 1. yılda[375] *veya kıble Kâbe'ye çevrildiği sıralarda.*[376]

Ezân (اَلْأَذَانُ) sözlükte "bilmek, bildirmek/ilâm etmek, izin vermek"[377] anlamına gelir.[378] Ezan, dinî ıstılahta, "şâri'in tesbit ettiği özel sözcüklerle, farz namazların vakitlerini bildirmek" anlamına gelir.[379]

Ezanın *Sünnet* yoluyla meşrû kılınmasında önce cemaatten biri kalkar, yüksek sesle *"es-salâtü câmia"* (namaz için toplanın) veya İbn Hibbân'ın rivâyetine göre: *"es-salâh, essalâh"*[380] (haydi namaza, haydi namaza) diyerek Müslümanları namaza çağırırdı.

Ezanın, menşei meşverete dayanır. Farz namazların vakitlerini duyurma ihtiyacı üzerine Hz. Peygamber (a.s.): "Ne sûretle namaz vakitlerini duyuralım?" diye istişare açmış, nâküs[381] çalınması, boru öttürülmesi, ateş yakılması veya bayrak dikilmesi şeklinde çeşitli teklifleri dinledi. Resûlullah (a.s.), nâküs Hristiyanların, boru Yahudilerin ve ateş ile ibadete çağırmak Mecusilerin âdeti olması nedeniyle hiçbirini kabul etmedi. Zira Resûlullah (a.s.), Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi tarif edilmiş dinlerin uygulamalarına muhalefet etmeye ihtimam gösterirdi. Ezan, abdest gibi şeyler İslâm'a özgü ayırt edici uygulamalardır. İlk Müslümanlar da İslâm Dini ile büyük bir inkılâbın başladığının farkındaydı ve ona rakip tanımıyorlardı. İstişareden sonra mecliste bulunanlar dağıldı. Sonra -sahîh rivâyetlere göre- ezanı rüyasında iki kişi; Hz. Ömer (r.a.) ve -Akabe biatinde, Bedir Savaşı'nda ve diğer gazvelere katılan- Abdullah b. Zeyd el-Ensârî el-Hazreci el-Hârisî (-r.a.- v. 32) gördü ve sabahleyin Hz. Peygamber'e (a.s.) gelerek rüyasını anlattı. O (a.s.): "Bu sâdık bir rüyadır" dedikten sonra ezanın sözlerini Hz. Bilal'e (r.a.) öğretmesini emretti. Abdullah b. Zeyd (r.a.), ezana dair gördüğü rüyadan sonra, "sâhibü'l-ezân" diye şöhret buldu.[382]

---

[374] Vâkıdî, I,11; İbn Sa'd, II,7; Belâzürî, *Ensâb*, I,477; İbn Hibbân, s. 151; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,356; Zürkânî (1996 n.), II,228-229.

[375] Halîfe b. Hayyât, s. 30.

[376] İbn Sa'd, I,246.

[377] Muslihuddin Mustafa Ahterî (v. 968/ 1560-61), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1292, I,19.

[378] (أَصْلُ الأَذَانِ فِي اللُّغَةِ : الإِعْلاَمُ قَالَ اللهُ تَعَالَى : وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ . وَقَوْلُهُ : وَأَذَانٌ مِنَ اللهِ أَيْ : إِعْلاَمٌ . فَالْمُؤَذِّنُ يُعْلِمُ النَّاسَ بِدُخُولِ الْوَقْتِ . وَاسْتِعْمَالُهُ : مِنَ الأَذَانِ ، لأَنَّ بِهَا يُسْمَعُ الأَذَانُ ، أَيْ : الإِعْلاَمُ . هَكَذَا ذَكَرَهُ الزَّجَّاجُ وَأَذَنْتُكَ بِالأَمْرِ ، أَيْ : أَوْقَعْتُهُ فِي أُذُنِكَ فَسَمِعْتَهُ . وَفِيهِ لُغَتَانِ : أَذَنَ ، وَأَذَّنَ : إِذَا كَانَ بِمَعْنَى الإِعْلاَمِ ، وَإِنَّمَا شُدِّدَ مُبَالَغَةً وَتَكْثِيرًا ، قَالَ اللهُ تَعَالَى : فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَيْ : أَعْلَمَ . وَقَالَ : فَقُلْ آذَنْتُكُمْ عَلَى سَوَاءٍ أَعْلَمْتُكُمْ فَاسْتَوَيْتَا فِي الْعِلْمِ) Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Süleyman b. Battâl er-Rukebî (v. 633), *en-Nezmü'l-Müste'zab fî Tefsîri Garîbi Alfâzi'l-Mehezzeb*, thk. Mustafa Abdülahfis Sâlim, Mekke 1988,1991, I,56.

[379] Zürkânî (1996 n.), II,194; *Tecrîd Tercemesi*, II,533,550.

[380] İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, V,195 (eş-Şâmile); XXVII,250, XXVII,352 (hadîs no: 1105,6725,7031); *Tecrîd Tercemesi*, II,550-551.

[381] Hıristiyanlarca şimdiki çan yerine kullanılan, üzerine bir çomakla vurularak ses çıkarılan tahta parçası.

[382] Bkz. İbn Sa'd, III,536-537; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,251-252; İ. L. Çakan, *"Abdullah b. Zeyd b. Sa'le-*

Ezan'ın sözleri şöyledir:

اللهُ أَكْبَرُ اللهُ أَكْبَرُ اللهُ أَكْبَرُ اللهُ أَكْبَرُ
أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ
أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولَ اللهِ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولَ اللهِ
حَيَّ عَلَى الصَّلاَةِ حَيَّ عَلَى الصَّلاَةِ
حَيَّ عَلَى الْفَلاَحِ حَيَّ عَلَى الْفَلاَحِ
اللهُ أَكْبَرُ اللهُ أَكْبَرُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ[383]

Ezanın tarihçesi ile ilgili şu üç noktaya da dikkat çekmek gerekir:

1- Ezanın hicretten sonra emredildiği ittifakla kabul edilmiştir.

2- Hz. Bilâl'in (r.a.) sabah ezanında ezana, "es-Salâtü hayrün mine'n-nevm" (Namaz uykudan hayırlıdır) ibaresini eklemesi Hz. Peygamber'i (a.s.) memnun etti ve bunu sabah ezanında okumasına izin verdi.

3- Ezanın okunuş tarzı bizzat Resûlullah (a.s.) tarafından talim edilmiş, onun muallimliğinde günümüze intikal etmiştir: Ezan sırasında, ellerin kulaklara konulmasından, *"hayyâ ale's-salâh"* ibaresi okunurken başın sağa, *"hayyâ ale'l-felâh"* ibaresi okunurken başın sola çevrilmesine, ezanın yüksekçe bir yerde okunmasına ve ezan okunurken farklı taraflara dönülmesine kadar, ezana dair bilinen pek çok ayrıntı Resûlullah'ın (a.s.) müezzinlerinden rivâyet edilmiştir, dolayısıyla Resûlullah'ın (a.s.) tasvibine dayanmış olmaktadır.[384]

Hz. Peygamber'in (a.s.) Müezzinleri

Resûlullah'ın (a.s.) müezzinleri, Bilal b. Rebâh el-Habeşî ile İbn Ümmü Mektûm el-Kureşî el-Âmirî idi:

Bilal b. Rebâh el-Habeşî (r.a.)

Bilâl-i Habeşî, hicretten kırk yıl kadar önce (581 civarı), Arabistan'ın batı tarafındaki Serât'ta veya Mekke'de Cumah kabilesi içinde dünyaya geldi. Bir rivâyete göre, o (r.a.) Habeşli değil, Nubyalıdır. Sahîh rivâyetler, onun (r.a.) Habeşli olduğu noktasında birleşmektedir.

---

be", DİA, I,144.

[383] İbn Hişâm, II,154; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,251-252.

[384] İbnü'd-Deyba' eş-Şeybânî, *Teysîrü'l-Vüsûl*, VII,495-496.

Hz. Bilal (r.a.), Benî Cumah'tan adı bilinmeyen birinin veya meşhur rivâyete göre aynı kabileden Ümeyye b. Halef'in kölesidir. Babası Rebâh ve Müslüman olduğu için çeşitli işkencelere mâruz kalan annesi Hamâme de köle idi. Annesine nisbetle İbn Hamâme diye de anılan Bilâl (r.a.), İslâm'ı Hz. Ebû Bekir (r.a.) vasıtasıyla kabul etti. İlk Müslümanlardan olan Hz. Bilal (r.a.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) tarafından satın alınıp azat edilinceye kadar Umeyye b. Halef tarafından işkenceye tabi tutuldu. Daha sonra Müslümanların ilk müezzini ve hazinedarı oldu. Hz. Bilal (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) bütün seferlerine katıldı.

Rivâyetlere göre Bilâl-i Habeşî (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından sonra ezan okumadı. Hz. Peygamber'in (a.s.) kendisine: "Ey Bilâl! Allah yolunda cihaddan daha faziletli bir amel yoktur" dediğini hatırlatıp cihad için Suriye'ye gitmek üzere Hz. Ebû Bekir'den (r.a.) izin istedi; ancak halifenin ısrarı üzerine Medine'de kaldı. Hz. Ömer (r.a.) halife olunca, Medine'den ayrılarak Suriye'de birçok bölge ve şehrin fethine katıldı.

Bazı Müslümanlar, Bilâl'in (r.a.) ezan okuması için halifeye müracaat ettiler; halifenin isteği üzerine Bilâl Suriye'de bir defa ezan okudu ve dinleyenleri ağlattı.

Bilâl-i Habeşî (r.a.) altmış küsur yaşında, hicretin 18 veya 20. yılında, Dımaşk'ta (veya Halep yahut Dâreyyâ'da) vebadan vefat etti ve Dımaşk'ta Bâbüssagır'deki kabristana defnedildi. Bilâl-i Habeşî'nin (r.a.) nesli devam etmedi.[385]

İbn Ümmü Mektûm el-Kureşî el-Âmirî

Kureyş'in Benî Âmir b. Lüey kolundan, İbn Ümmü Mektûm künyesiyle meşhûr olan Resûlullah'ın (a.s.) bu âmâ müezzininin ismi: Amr b. Kays b. Zâide'dir. İsminin Abdullah olduğu da rivâyet edilmiştir.[386] Annesi 'Âtike bint Abdullah el-Mahzûmiyye'dir.

Mekke'de İslâmiyet'i ilk kabul edenlerdendir. Hz. Peygamber (a.s.) Mekke'de bazı müşriklere İslâm'ı anlattığı bir sırada İbn Ümmü Mektûm gelerek Allah'ın öğrettiği meseleleri kendisine öğretmesini istedi. Resûlullah (a.s.), onun bu davranışından dolayı hoşnutsuzluk gösterdi. Bunun üzerine Resûlullah'ı (a.s.) uyaran:

"(Peygamber), yüzünü ekşitti ve geri döndü. Âmânın kendisine gelmesinden ötürü. Belki o temizlenecek. Yahut öğüt alacak da o öğüt ona fayda verecek. Kendini (sana) muhtaç görmeyene gelince, sen ona yöneliyorsun, oysaki onun temizlenip arınmasından sen sorumlu değilsin. Fakat koşarak ve (Allah'tan) korkarak sana gelenle, sen onunla ilgilenmiyorsun. Hayır! Şüphesiz bunlar bir öğüttür. Dileyen ondan (Kur'ân'dan) öğüt alır"[387] meâlindeki âyetler indi.[388]

---

[385] Bkz. İbn Sa'd, III;232-239; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,305-309; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,99; *Tecrîd Tercemesi*, II,578-579; M. Fayda, "*Bilal-i Habeşî*", DİA, VI,152-153.

[386] Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 290.

[387] Abese 80/1-12.

[388] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,280; VI,366; *Tecrîd Tercemesi*, II,578-579.

İbn Ümmü Mektûm, Bedir Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Medine'ye hicret etti. Hz. Peygamber (a.s.) Bedir'den sonraki bütün gazvelerde, İbn Ümmü Mektûm'u Medine'de Müslümanlara namaz kıldırmak üzere vekil bırakmıştır.[389] Hz. Peygamber (a.s.) idari işler için ise başka birini vekil atardı. Zürkânî'nin işaret ettiği gibi -bazen siyer kaynaklarında- zahirde İbn Ümmü Mektûm idareci olarak (kaza-i ahkâm için) vekîl tayin edildiği izlenimi verilse de hakikatte ise onun yalnızca namaz imamlığı için vekil kılınmış olması muhtemeldir.[390]

[389] İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 290.
[390] Zürkânî (1996 n.), II,383.

HİCRÎ 2. YIL

16. Âşûrâ Orucu

10 Muharrem H. 2.[1]

Âşûrâ (عَاشُورَاء) kelimesi, on sayısı ile ilgili olan "aşr" (on) ve "âşir"den (عاشر: onuncu) veya develerin güdülmesiyle ilgili "ışr" (والعشْرُ ورد الإبل) kökünden türetilmiş Arapça bir kelimedir. Muharrem'in 10. gecesi için bir sıfat olarak kullanılan âşûrâ; mübalağa ve saygı ifade eder.[2]

Âşûrâ orucunun kaynağı hususunda iki görüş bulunmaktadır:

1- Âşûrâ, Câhiliye devri Arapları arasında Hz. İbrahim'den (a.s.) beri önemli görülüp oruç tutulan bir gündür. Bu görüş, Hz. Âişe (r.anha) ile Abdullah b. Ömer'in (r.a.) rivâyetlerine dayanır. Hz. Âişe'nin (r.anha) rivâyeti şöyledir: "Câhiliye devrinde Kureyş, âşûrâ gününde oruç tutardı. Resûlullah (a.s.) da buna riâyet ederdi. Medine'ye hicret ettikten sonra bu oruca devam etti ve ashabına da emretti. Ramazan orucu farz kılınınca, âşûrâ günü orucunu bıraktı, isteyen bu orucu tuttu, dileyen tutmadı."[3] Yahudilere benzememek için Muharrem'in 9, 10 ve 11. günlerinde oruç tutmak güzel görülmüştür.[4] Resûlullah (a.s.), Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi tahrif edilmiş dinlerin uygulamalarına muhalefet etmeye ihtimam gösterirdi.

İnceleme imkânı bulduğumuz bazı hadîs şerhlerinde, Câhiliye devrinde Kureyşlilerin âşûrâ gününde nasıl oruç tuttukları konusunda bir bilgiye rastlayamadık. Kurtubi'ye göre, Kureyşliler âşûrâ günü orucunu Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. İsmail'in (a.s.) şe-

---

Siyer Olayları
İttifakla veya Ekseriyet Tarafından Kabul Edilen Tarihler

[1] İbn Hibbân, s. 152,157; Semhûdî, I,274,276.
[2] Fîrûzâbâdî, s. 565-566; Ahterî (1242 b.), s. 394; Y. Ş. Yavuz, *"Âşûrâ"*, DİA, IV,24-26.
[3] Buhârî, *"es-Savm"*, 31/1,68; İbn Hibbân, s. 152,157; Semhûdî, I,274,276; Ali Osman Ateş, *İslâm'a göre Câhiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, İstanbul 1996, 111.
[4] İbn Teymiye, *Mecmû'ü'l-Fetâvâ*, Kahire 1326, II,48; Tâcüddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Takiyyüddîn Ali es-Sübkî (727-771/1326-1369), *el-Menhel*, Kahire 1393, X,209; İbnü'd-Deyba' eş-Şeybânî, *Teysîrü'l-Vüsûl*, IX,99-103; Vehbe Zuheylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe v.dğr., İstanbul 1990, III,129-130.

riatına isnad ediyorlardı. Kureyşliler başta haccın çoğu hükümleri ve başka konularda Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. İsmail'in (a.s.) şeriatına kendilerini nispet ederlerdi.[5]

2- Âşûrâ, Hz. Mûsâ ve kavminin, Firavun'un zulmünden kurtulduğu ve Yahûdîlerin oruç tutmakla mükellef olduğu bir gündür. Hz. Peygamber (a.s.) Medine'ye geldiği zaman Yahudilerin âşûrâ günü oruç tuttuklarını gördü ve bunun ne orucu olduğunu sordu. Cevap olarak şöyle dediler: "Bugün, iyi bir gündür. Allah, İsrailoğulları'nı Firavun'un zulmünden bugün kurtarmıştır. Mûsâ (a.s.), Allah'a şükür için bugünde oruç tutmuştur. Biz de tutarız" dediler. Hz. Peygamber (a.s.): "Ben, Mûsâ'nın sünnetine sizden daha yakınım" (فَأَنَا أَحَقُّ بِمُوسَى مِنْكُمْ) dedi ve o gün oruç tuttu ve ashâbına da tutmalarını emretti. Hz. Peygamber (a.s.): "Ben, Mûsâ'nın sünnetine sizden daha yakınım" dedi ve o gün oruç tuttu ve ashâbına da tutmalarını emretti.[6] Hatta bir hadîs-i şerîfte: "Âşûrâ orucu bir senenin keffâretidir"(صِيَامُ عَاشُورَاءَ كَفَّارَةُ سَنَةٍ)[7] buyurulmuştur.

Ramazan orucu farz kılınınca, Resûlullah'a (a.s.) âşûrâ orucu sorulmuş, o (a.s.) da: "Âşûrâ Allah'ın günlerinden bir gündür, dileyen bu günde oruç tutsun, dileyen tutmasın" buyurmuştur.[8]

17. Ebvâ (Veddân) Gazvesi

Safer H. 2:[9]
1- Çıkış: 12 Safer H. 2,[10] *Pazartesi.*
2- Dönüş: 1 Rebiülevvel H. 2.[11]

Siyer ve hadîs ulemâsı, Resûlullah'ın (a.s.) komuta ettiği ilk gazvenin Ebvâ,[12] son seferin ise Tebûk olduğunda müttefiktir.[13] Ebvâ Gazvesi, Veddân ismiyle de anılmıştır. Ebvâ ve bir köy olan Veddân aynı yörededirler.[14]

Hz. Peygamber (a.s.) Ebvâ Gazvesi'nde yerine ensârdan Sa'd b. Ubâde b. Düleym el-Ensârî el-Hazrecî'yi Medine'de vekil bıraktı.

---

[5] قال القرطبي لعلهم كانوا يستدون في صومه إلى أنه من شريعة إبراهيم وإسماعيل عليهما الصلاة والسلام فإنهم كانوا ينتسبون إليهما ويستدون في كثير من أحكام الحج وغيره إليهما

[6] Buhârî, *"es-Savm"*, 31/1,68; *Tecrîd Tercemesi*, VI, 307-309.

[7] Başka bir rivâyette: (صوم يوم عاشوراء كفارة سنة) Ebü'l-Kasım Abdülmelik b. Muhammed İbn Beşrân el-Bağdâdî (v. 430), *Emâlî İbn Beşrân*, thk. Ahmed b. Süleyman, nşr. Dâru'l-Vatan, Riyad 1420/1999, s. 312; Yahya (el-Mürşid Billah) b. el-Hüseyin (el-Muvaffak) el-Hasenî eş-Şecerî el-Cürcânî (v. 499), tertib: el-Kâdî Muhyiddin Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Abşemî (v. 610), *Tertîbü'l-Emâlî li'ş-Şecerî*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, nşr. Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 1422/2001, II,114,116.

[8] أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ أَهْلَ الْجَاهِلِيَّةِ كَانُوا يَصُومُونَ يَوْمَ عَاشُورَاءَ، وَأَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَامَهُ، وَالْمُسْلِمُونَ قَبْلَ أَنْ يُفْتَرَضَ رَمَضَانُ، فَلَمَّا افْتُرِضَ رَمَضَانُ، قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ عَاشُورَاءَ يَوْمٌ مِنْ أَيَّامِ اللهِ، فَمَنْ شَاءَ صَامَهُ وَمَنْ شَاءَ تَرَكَهُ) Müslim, *es-Siyâm*, 13/19 (بَابُ صَوْمِ يَوْمِ عَاشُورَاءَ).

[9] Vâkıdî, I,12; İbn Sa'd, II,8; Belâzürî, *Ensâb*, I,343; Beyhakî, III,9,10.

[10] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,354; Zürkânî (1996 n.), II,230.

[11] İbn Habîb, s. 110; Halîfe b. Hayyât, s. 30.

[12] Bkz. Mekke Dönemi: Peygamberlik Öncesi: "8. Âmine Hatun'un Vefatı: Harita: Ebvâ'nın Arabistan'daki Yeri" başlığına.

[13] İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 79,196.

[14] İbn Sa'd, II, 8.

Ebvâ Gazvesi, Kureyş'e ait bir kervanın hedefine ulaşmasına mani olmak için düzenlendi. Muhacirlerden oluşan yetmiş kişilik bir grupla Medine'den Ebvâ'ya kadar ilerleyen Hz. Peygamber (a.s.) Kureyşlilerle karşılaşmadığından savaş olmamıştır.

Bu gazve sırasında, gazve güzergâhında yaşayan Benî Damra[15] kabilesi ile münasebet kuruldu, kabilenin ileri gelenlerinden Mahşî b. Amr ed-Damrî ile karşılıklı saldırmazlık antlaşması (muvâde'a[16]) yapıldı ve bu bir yazıyla tevsik edildi. Buna göre, Hz. Peygamber'e (a.s.) karşı yığınak yapmayacaklar, bir düşmana da yardım etmeyeceklerdi.[17]

Musalaha metni mealen şöyledir: "Bu, Allah Resûlü Muhammed'den Benî Damra'ya bir yazıdır: Onlar malları ve canları emniyettedir. Onlara saldıracak olanlara karşı, kendilerine yardım edilecektir. Bu antlaşma, deniz bir yün parçasını ıslatacak kadar suya sahip oldukça (yani ilelebet) geçerlidir. Müslümanların Allah'ın dini için savaşa çıkmaları hariç, Peygamber (a.s.) onları yardıma

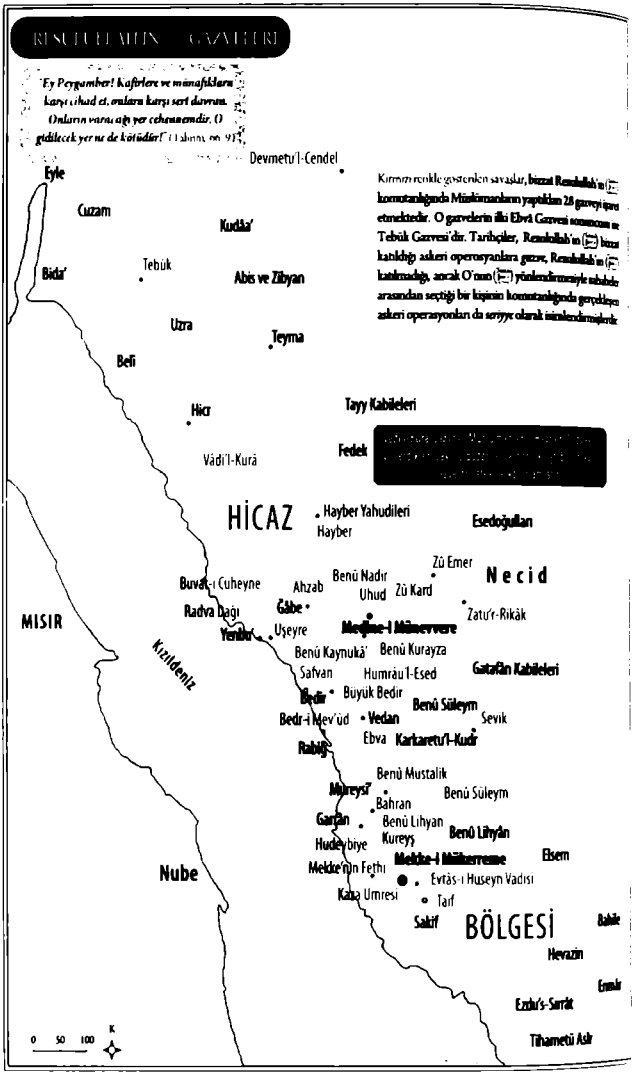

Harita 16: Hz. Peygamber'in (a.s.) Gazvelerinin Yerleri [el-Mağlus, *Siyer Atlası*, s. 195]

[15] Damra b. Abdimenât b. Kinâne. Bkz. Şâmî, IV,14.

[16] "اَلْمُوَادَعَةُ" (el-muvâde'a) "مفاعلة" (mufâ'ale) vezninde adaveti terk edip sulh olmak manasınadır: "وادعهم موادعة إذا صالحهم" (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, IV,3541 "ودع" md.). (اَلْمُوَادَعَةُ مُتَارَكَةُ الْحَرْبِ مِنَ الْوَدْعِ وَهُوَ التَّرْكُ مِنْ حَدِّ صَنَعَ) Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkandî (v. 537/1142), Tılbetü't-Talebe, nşr. el-Matbaatü'l-Amire, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdad 1311, s. 76.

[17] Vâkıdî, I,12; İbn Hişâm, II, 240,241; Halîfe b. Hayyât, s. 30; Beyhakî, III,10; İbn Seyyidinnâs, I,224; Zehebî, *el-Megâzî*, s. 11-12; Zürkânî (1996 n.), II,229-2231.

çağırdığında, cevap vereceklerdir. Bu konuda, hem Allah'ın, hem Peygamberi'nin (a.s.) zimmeti (koruması) onlarındır. Onlarda antlaşmaya sadık kalanlara ve (antlaşmayı bozmaktan) sakınanlara yardım edilecektir".[18]

Vâkıdî'ye göre, Hz. Peygamber (a.s.) bu gazve sebebiyle Medine'den 15 gün uzak kalmıştır.[19]

18. Buvât Gazvesi

Rebiülevvel H. 2.[20]

Medine'nin yaklaşık 80 km kuzeybatısında, Mekke-Suriye ticaret yolu üzerinde bulunan Buvât, Cüheyneliler'in meskûn olduğu bölgede yer alan bir dağ grubunun adıdır. Buvât, Celsiy (جَلْسِيّ) ve Gavriy (غَوْرِيّ) adındaki iki bitişik dağa verilen isimdir. Celsiy Dağı, -Mudârî Âmir b. Sa'saa'dan Benî Rabîa'nın bir kolu- Benî Küleyb b. Kesîr'in mevâlisi olan Benî Dinâr'ın (Hazrecli Benî Neccâr'ın bir kolu) yurdu idi.[21]

Mekke-Suriye ticaret yolunu kontrol altında tutmak ve böylece Kureyş'e ekonomik baskı uygulama siyasetinin bir parçası olarak Hz. Peygamber (a.s.), Sa'd b. Muâz (r.a.) veya Sâib b. Osmân b. Mazûn'u (r.a.)[22] Medine'de kendi yerine vekil bırakarak 200 kişilik bir kuvvetle, Ümeyye b. Halef'in 100 kişilik bir muhafız birliğiyle koruyup yönettiği 2500 deveden oluşan Kureyş kervanına müdahale etmek istedi. Kervan bölgeden daha önce geçmiş olduğundan Müslümanlar düşmanla karşılaşmadan Medine'ye döndüler.[23]

19. I. Bedir (Safevân) Gazvesi

Rebiülevvel H. 2.[24]

Bedir, Medine'nin 160 km kadar güney batısında, Kızıldeniz sahiline 30 km uzaklıkta, Mekke-Medine yolunun Suriye kervan yoluyla birleştiği yerde bulunan küçük bir kasaba idi.[25]

Hz. Peygamber (a.s.) devrinde, Bedir ismine atfedilen üç gazve olmuştur:

1- Bedrü'l-Ûlâ (I. Bedir): Bu gazve Safevân Gazvesi ismiyle de anılır.

2- Bedrü'l-Kubra, Bedrü'l-Kıtâl ve el-Batşetü'l-Kubrâ (Büyük Bedir Savaşı) gibi değişik isimlerle anılan Bedir Gazvesi.

[18] İbn Sa'd, II,8; Süheylî, V,51-52; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 267.
[19] Vâkıdî, I,12; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,279.
[20] Vâkıdî, I,12; İbn Sa'd, II,9; Belâzürî, *Ensâb*, I,343; Zürkânî (1996 n.), II,231.
[21] Süheylî, V,46-47.
[22] Süheylî, V,47.
[23] Vâkıdî, I,12; İbn Sa'd, II,9; Belâzürî, *Ensâb*, I,343; A. Önkal, "*Buvât Gazvesi*", DİA, VI,478.
[24] Vâkıdî, I,12; İbn Sa'd, II,9; Belâzürî, *Ensâb*, I,343; Taberî, III,20.
[25] M. Fayda, "*Bedir Gazvesi*", DİA, V,325.

3- Bedrü'l-Mev'id: Bu gazve, Bedrü's-Safra, Bedrü's-Suğra, Bedrü's-Sâlise[26] ve es-Sevîk isimleriyle de anılır.

Kürz b. Câbir el-Fihrî,[27] el-Cürüf'e doğru el-Akîk tarafında küçük bir dağ olan ve Medine'ye üç mil uzaklıkta bulunan el-Cemmâ'daki Müslümanlara ait sürülere saldırdı ve sürüp götürdü. Hz. Peygamber (a.s.), Medine'de yerine Zeyd b. Hârise'yi vekil bırakarak Kürz'e karşı harekete geçti. Müslümanların beyaz sancağını Hz. Ali (r.a.), taşıyordu. Bedir'e yakın bir vadi olan Safevân'a kadar takip edilen Kürz b. Câbir, kaçmayı başardı.[28]

20. Uşeyre Gazvesi

Hicrî 2. yılda Cemâziyelevvel[29] *veya Cemâziyelâhir'de.*[30]

1- Çıkış: 1 Cemâziyelevvel H. 2.

2- Dönüş: Cemâziyelevvel'in bitimine beş gece kala H. 2.[31]

Uşeyre,[32] Hicaz bölgesinde ve Medine'nin batısında, Kızıldeniz'e kıyısındaki Yenbu'[33] Vadisi'nde ve Mudârî Kinâne'den Benî Müdlic'e (بني مدلج) ait bir yerdir.

Uşeyre Gazvesi, Ebû Süfyân'ın idare ettiği ve Suriye'ye gitmekte olan büyük bir ticaret kervanını ele geçirmek için düzenlendi.

Hz. Peygamber (a.s.), Medine'de yerine vekil olarak Ebû Seleme Abdullah b. Abdilesed el-Kureşî el-Mahzûmî'yi bıraktı. 150 veya 200 kişilik tamamı muhâcirlerden müteşekkil bir kuvvetle harekete geçti. Resûlullah'ın (a.s.) beyaz sancağını Hz. Hamza (r.a.) taşıyordu. Müslümanlar Uşeyre'ye ulaştıklarında Mekke ticaret kervanının[34] birkaç gün önce bölgeden geçip gittiğini öğrendiler.

Yaklaşık üç ay sonra Suriye'den dönecek olan bu kervan; önce Abdullah b. Cahş komutasındaki keşif amaçlı Nahle Seriyyesi'ne, sonra Büyük Bedir Gazvesi'ne neden olacaktır. Mekkeli müşrikler, Bedir de yaşayacakları ağır yenilgiyi telafi etmek için söz konusu ticaret kervanından elde edilecek kârı, Uhud Savaşı'nın hazırlıkları için bağışlayacaklardır.[35]

Müslümanlar bahsedilen ticaret kervanını ele geçirebilseydiler, Bedir Gazvesi gibi bir çatışma belkide daha erken bir tarihte ve başka bir isimle meydana gelecekti.

---

[26] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 247.

[27] Kürz b. Câbir el-Fihrî için, hicretin 6. yılı olaylarından "Kürz b. Câbir'in Benî Ureyne Seriyyesi" başlığına bkz.

[28] Vâkıdî, I,12; İbn Sa'd, II,9; Belâzürî, *Ensâb*, I,343; Taberî, III,20; İbn Seyyidinnâs, I,227; Halebî, II,352.

[29] İbn Hişâm, II, 248; Halîfe b. Hayyât, s. 30; Beyhakî, III,11-12.

[30] Vâkıdî, I,12; İbn Sa'd, II,9-10; Belâzürî, *Ensâb*, I,344; Makrizî (1999 n.), I,74.

[31] Halîfe b. Hayyât, s. 30.

[32] Kelimenin farklı bir okunuş şekli için bkz. Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/1; Zürkânî (1996 n.), II,232-233.

[33] Bkz. Ek 2: "Yenbu'" md.

[34] Vâkıdî, I,19; İbn Sa'd, II,11-12.

[35] Vâkıdî, I,12; İbn Hişâm, II, 249; İbn Sa'd, II,9-10; Halîfe b. Hayyât, s. 30; Taberî, III,20-22; Beyhakî, III,11-12; Makrizî (Katar n.), I,54.

Yine Mekkeli müşrikler iktisadî açıdan büyük bir sıkıntı yaşayacaklardı ve belki de -en azından kısa bir sürede- Uhud Savaşı'na hazırlanmaları mümkün olmayacaktı.

Uşeyre Gazvesi'nde Benî Müdlic ve müttefikleri Mudârî Kinâne'den Benî Damra ile (بنو ضمرة بن بكر ابن عبد مناة بن كنانة) karşılıklı saldırmazlık antlaşması da yapıldı. Zürkânî, Ebva Gazves'inde de Benî Damra ile antlaşma yapıldığını hatırlatır. Ona göre yeni antlaşma, ya eskisini teyit için ya da bir nedenden dolayı kabilelerinden bağımsız hareket eden ve Benî Müdlic'in müttefiki olan Benî Damralı bir grupla yapılmıştır.[36] Yeni antlaşma metni, Ebva Gazvesi'nde Benî Damrâ ile yapılan antlaşma metninin aynısıdır.

Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye "Ebu't-Turâb" Demesi

Hz. Peygamber'in (a.s.), damadı Hz. Ali'ye (r.a.) böyle bir künye ile hitap etmesi, bir latife ve bu vesile ile onu taltif etmesi anlamına gelir.

Bir rivâyete göre Hz. Ali'ye (r.a.) "Ebu't-Turâb" (elbiselerine toprak bulaşmış kimse manasına gelen toprağın babası) lakabı, Uşeyre Gazvesi'nde verilmiştir: Bir konaklama esnasında Hz. Ali (r.a.) ve Ammâr b. Yâsir el-Ansî (v. 37), hurma ağaçlarının bakımını yapan Benî Müdlic'den bazı şahısları seyrederken uyuya kaldılar. Yanlarına gelen Resûl-i Ekrem (a.s.), Hz. Ali'nin (r.a.) elbisesine toprak bulaştığını görünce ona dokunarak: "Sana ne oldu ey Ebu't-Turâb" diye seslendi.[37]

Sehl b. Sa'd'dan nakledilen rivâyete göre ise: "Resûlullah (a.s.), bir gün kızı Fâtıma'nın evine geldi. Kocası Ali'yi evde bulamadı. 'Amcan oğlu nerde?' diye sordu.

Hz. Fâtıma (.anha): 'Aramızda bir şey geçti, birbirimize öfkelendik. Bu yüzden o gündüz uykusunu benim yanımda uyumadı çıkıp gitti' dedi.

Resûlullah (a.s.), birine (Sehl b. Sa'd'e): 'Bak, o nerede?' buyurdu.

O zat gidip geldi ve: 'Ey Allah Resûlü! O, Mescit'te uyumaktadır' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.), Mescid'e Hz. Ali'nin (r.a.) yanına geldi. Baktı ki Hz. Ali (r.a.) yan tarafına yatmış, ridâsı bir yanından sıyrılmış, vücudu toprağa bulanmış haldeydi.

Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.), Hz. Ali'nin (r.a.) sırtından toprakları eliyle silkmeye başladı ve iki kere: 'Otur ey Ebâ Turâb! Otur ey Ebâ Turâb! Kalk' diye buyurdu".[38]

Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'ye 'Ebu't-Turâb' demesinin sebebine dair farklı rivâyetlerin bulunması, muhtemelen hâdisenin değişik vakitlerde ve şekillerde tekerrür etmesinden kaynaklanmıştır.

[36] Zürkânî (1996 n.), II,234.
[37] İbn Hişâm, II,249-250; Taberî, III,21-22; Diyârbekrî, I,364.
[38] Buhârî, *"Fezâili Ashâbi'n-Nebî"*, 62/9; Müslim, *"Fezâili's-Sahâbe"*, 2409; Belâzürî, *Ensâb*, II,345-346.

21. Abdullah b. Cahş'ın Nahle (Batn-ı Nahle) Seriyyesi

1- Çıkış: Hicrî 2. yıl; Recep ayının son 10 gününde.[39]

2- Çatışma: Hicrî 2. yıl; Recep ayının son gününde.[40]

Abdullah b. Cahş

Ebû Muhammed Abdullah b. Cahş (v. 3/624), Hz. Peygamber'in (a.s.) halası Ümeyme bint Abdilmuttalib'in oğludur, Mudârî Benî Esed b. Huzeyme'nin Benî Dûdân koluna mensuptur ve Kureşî Benî Abdişems'in halîfi/müttefikidir.[41]

İbnü'l-Esîr, Abdullah b. Cahş'in Harb b. Ümeyye'nin müttefiki/halîfi olduğuna dair bir görüş nakleder. Aslında bu Abdüşems'in halîfi/müttefiki olduğu manasına gelir; zira Ebû Amr Harb b. Ümeyye b. Abdişems'in torunudur.

Şâmî'ye göre, Süheylî'nin Hz. Peygamber'in (a.s.) sütkardeşleri arasında Abdullah b. Cahş'i sayması kalemin öne geçmesi (sebku kalem: سَبْقُ قَلَم); yani müellifin "Abdullah b. Abdilesed" (Ebû Seleme Abdullah b. Abdilesed el-Kûreşî el-Mahzûmî) yazmak isterken "Abdullah b. Cahş" yazması sonucu oluşmuş bir hatadır. Mesela Moğultay b. Kılıç, konuyu araştırmış, tarih ve hadîs kaynaklarının Resûlullah (a.s.), Hz. Hamza ile Ebû Seleme Abdullah b. Abdilesed'in sütkardeş oldukları konusunda ihtilaf etmediklerini, Abdullah b. Cahş'ı ise onun (a.s.) sütkardeşleri arasında anmadıklarını tesbit etmiştir.[42]

Abdullah b. Cahş, Hz. Peygamber (a.s.) Dârülerkam'a sığınmadan önce, kardeşleri Ebû Ahmed,[43] Ubeydullah ve Zeyneb,[44] Ümmü Habîbe ve Hamne ile birlikte Müslüman oldular ve Habeşistan'a da birlikte hicret ettiler. Ubeydullah, Habeşistan'da Hıristiyan oldu ve orada Hıristiyan olarak öldü.

Resûlullah (a.s.), kardeşi Ebû Ahmed ve ailesiyle birlikte Medine'ye hicret eden Abdullah b. Cahş ile Âsim b. Sâbit b. Ebî el-Eklah arasında kardeşlik bağı (muâhât) kurdu.

Abdullah, Bedir (17 Ramazan H. 2) ve Uhud (Şevval H. 3) savaşlarına katıldı. Uhud Savaşı'nda kahramanca çarpıştıktan sonra kırk küsur yaşlarında, Benî Zühre'nin halîfi Ebu'l-Hakem b. el-Ahnes b. Şerîk es-Sakafî tarafından şehit edildi. Düşman askerleri tarafından burnu ve kulakları kesilen nâşı, dayısı Hz. Hamza'yla birlikte aynı kabre defnedildi. Müsle yapılarak burnu kesildiği için kendisine: Allah yolunda burununu

[39] İbn Habîb, s. 116-117.

[40] İbn Hişâm, II, 251, 252; Halîfe b. Hayyât, s. 35; Taberî, III,23; Beyhakî, III,19; İbn Kesîr, II,364,365,371; Vâkıdî, I,14; İbn Sa'd, II,10; III,90; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,360.

[41] Abdullah b. Cahş b. Riâb b. Ya'mer b. Sebire b. Mürre b. Kebîr b. Ğanm b. Dûdân b. Esed b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr. Bkz. İbn Sa'd, III,89-91; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,272-275; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,195-196; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,286-287.

[42] Şâmî, I,380.

[43] İsmi Abd'dır, ama ve şairdir.

[44] Zeyneb (r.a.), Zeyd b. Hârise'den boşandıktan sonra, Zilkade H. 5'te Hz. Peygamber'le -a.s.- evlenecektir.

kaybetmiş (المجدع في الله) denilmiştir. Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Cahş'dan rivâyet edilen iki hadîsi *el-Müsned*'inin iki ayrı yerinde mükerreren nakletmiştir.[45]

Nahle Seriyyesi

Mûsâ b. Ukbe'ye göre Nahle Seriyyesi, Mekkeli müşrikler ile Medineli Müslümanlar arasında yaşanacak çatışmaların ilk kıvılcımı olmuştur.[46] Bu seriyye, Batn-ı Nahle Seferi adıyla da anılmıştır.

Hz. Peygamber (a.s.), Bedir Gazvesi'nden (17 Ramazan H. 2) iki ay kadar önce Nahle'ye sevk ettiği bu seriyyeye Abdullah b. Cahş'ı komutan tayin etti.

Seriyye, Kureyş'in genel durumunu ve Uşeyre Gazvesi'nin tertibine de neden olan Ebû Süfyân yönetimindeki Mekkelilere ait büyük bir ticaret kervanını[47] gözetlemek, elde edilen bilgileri Resûlullah'a (a.s.) iletmek için görevlendirildi.[48]

Hz. Peygamber (a.s.) seriyyenin ne maksatla ve nereye sevk edildiğini gizli tuttu ve bunu sağlamak için bazı tedbirler aldı. Hz. Peygamber (a.s.), bir akşam Abdullah b. Cahş'a sabah namazına Mescid-i Nebevî'ye silahlarıyla gelmesini söyledi. Sabah namazı kılındıktan sonra muhâcirlerden on iki (veya sekiz[49]) kişilik bir grup da mescitte hazır beklemekteydi. Hz. Peygamber (a.s.), kâtibi Übey b. Ka'b'a bir yazı yazdırarak Abdullah'a verdi; Medine'nin doğu yönündeki -orta Arabistan'da bir bölge olan- Necid yolunu takip ederek iki gece yol aldıktan sonra mektubu açmasını ve içindeki emri yerine getirmesini bildirdi. Abdullah b. Cahş, iki gece sonra Batn-ı Melel'deki İbn Dümeyra kuyusuna varınca mektubu açtı ve arkadaşlarına okudu. Hz. Peygamber (a.s.), mektupta, Abdullah b. Cahş'a (r.a.): Tâif-Mekke eski yolu üzerinde, Mekke'ye iki günlük mesafede bulunan Batn-ı Nahle'ye kadar ilerlemesini, arkadaşlarını kendisiyle birlikte gelip gelmemekte serbest bırakmasını ve orada güneyden gelecek Kureyş kervanını gözetleyip onun hakkında bilgi toplamasını, emretmişti (سِرْ حَتّى تَأْتِيَ بَطْنَ نَخْلَةَ عَلَى اسْمِ اللهِ وَبَرَكَاتِهِ وَلا تُكْرِهَن أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِكَ عَلَى الْمَسِيرِ مَعَكَ وَامْضِ لأَمْرِي فِيمَنْ تَبِعَكَ حَتّى تَأْتِيَ بَطْنَ نَخْلَةَ فَتَرْصُدَ بِهَا عِيرَ قُرَيْشٍ).

Abdullah b. Cahş, Resûlullah'ın (a.s.) emrine uyarak arkadaşlarını kendisiyle birlikte gelip gelmemek konusunda serbest bıraktı. Gruptakilerin hepsi, onunla birlikte hareket edeceklerini bildirdi.

Abdullah b. Cahş ve arkadaşları, Nahle'ye varıp Mekkeli müşriklere ait kuru üzüm taşıyan bir ticaret kervanı ile karşılaşınca, onu ele geçirmeye karar verdiler. Öncüler-

[45] İbn Sa'd, III,89-91; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,272-275; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,195-196; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,286-287.
[46] Beyhakî, III,21,102.
[47] Vâkıdî, I,19; İbn Sa'd, II,12.
[48] İbn Sa'd, II,10; Taberî, III,23.
[49] el-Mesûdî, bunu temrîz siygasıyla nakleder. Bkz. *et-Tenbîh*, s. 236.

den Vâkıd b. Abdillah et-Temîmî el-Hanzalî el-Yarbu'î,[50] kervanbaşı Amr b. Abdillah b. İmâd el-Hadramî'yi öldürdü. İki kişi de esir alındı. Kervan ganimet olarak ele geçirildi. İslâm tarihinde ilk defa Nahle Seriyyesi'nde düşman kanı döküldü, esir ve ganimet alındı.[51]

Amr b. el-Hadramî, Benî Ümeyye'nin dolayısıyla Benî Abdişems'in halîfi/müttefikidir. Müslümanlar tarafından öldürülüp malı ganimet alınan ilk müşriktir. Amr, Hz. Peygamber (a.s.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.) devirlerinde Bahreyn valiliği yapan ve okuma-yazma bilen sahabe el-Alâ' b. el-Hadramî'nin (v. 21/642) kardeşidir.

Muhtelif kaynaklarda Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan nakledilen bir rivâyet Nahle Seriyyesi'ni meşhûr rivâyetlerden farklı bir şekilde tasvir eder. Bu rivâyete göre Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.) şöyle demiştir: "Resûlullah (a.s.) Medine'ye muhâcir olarak geldiğinde, Cüheyneliler ona (a.s.) gelip: 'Sen bize komşu oldun, aramızda bir antlaşma yap. Ta ki birbirimizden emin olalım' dediler. O (a.s.) da Cüheynelilerle antlaşması yaptı. Bunun üzerine Cüheyneliler Müslüman oldular.[52] Gün geldi Resûlullah (a.s.), bizi -yüz kişiye varmayan- bir kuvvetle Cüheyneliler'in yaşadığı bölgenin yanı başındaki Kinâne'den bir topluluğa (râvi, Kureyş'i büyük atalarından Kinâne'ye nisbet ederek zikretmiştir)[53] Recep ayında baskın yapmamızı emretti. Biz de onlara saldırdık. Çok oldukları için geri çekilip Cüheyneliler'e sığındık.

Cüheyneliler bizi korudu ve: 'Niçin haram ayda savaşıyorsunuz?' dediler.

Biz de: 'Biz, bizi haram ayda haram beldeden (Mekke'den) sürenlerle savaşıyoruz' dedik.

Durumu aramızda konuştuk, kimimiz 'Allah'ın Peygamberine (a.s.) gidip haber verelim', kimimiz 'hayır burada bekleyelim' dedi.

Ben ise bir grupla beraber: 'Bilakis biz Kureyş kervanın yolunu keseceğiz' dedik ve kervana doğru harekete geçtik. O zaman fey (ganimet), ele geçiren kişiye aitti. Diğer arkadaşlarımız, Peygamber'e (a.s.) giderek durumu haber verdiler.

Resûlullah (a.s.) öfkeyle ve yüzü kızarmış olarak ayağa kalktı ve dedi ki: 'Yanımdan toplu gittiniz, bölünmüş bir şekilde mi geri döndünüz? Sizden öncekileri helak eden ayrılıktır. Size birini tayin edeceğim; en hayırlınız değil, fakat açlık ve susuzluğa en dayanıklınızdır'.

Bunun üzerine Resûlullah (a.s.), Abdullah b. Cahş el-Esedî'yi bize emîr olarak tayin etti. O İslâm (çağın)da tayin edilen ilk emîrdir."[54]

[50] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,448-450.
[51] İbn Hişâm, II,256; İbn Sa'd, II,10; III,89-91; İbn Habîb, s. 116-117; *Tecrîd Tercemesi*, II,306,308; VIII,432,433; M. Fayda, "*Batn-ı Nahle Seriyyesi*", DİA, V,202-203.
[52] Bkz. Hicretin 1. yılı olaylarından "Cüheyne Heyeti" başlığına.
[53] Bkz. Ek. 1, Şema 7.
[54] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III,467 (eş-Şamile); Beyhakî, III,14; Makrizî (1999 n.), I,78; Şâmî, VI,16.

Emîrü'l-Müminîn

"Emîrü'l-Müminîn" (أمير المؤمنين) tabiri "emîr" kelimesinin "mümin" sözcüğünün çoğulu olan "müminîn" kelimesine izâfe edilmesi neticesinde elde edilen bir terkiptir. Aynı zamanda Allah'ın güzel isimlerinden (el-esmâü'l-hüsnâ) biri olan "mümin", sözlükte "güven içinde bulunmak, korkusuz olmak" anlamındaki "emn" (emân, emânet) kökünden "if'âl" kalıbından türetilmiştir. Mümin kelimesi "inanıp tasdîk eden; başkalarının güvenli olmasını sağlayan, vadine/sözüne güvenilen" manalarına gelir. Emîr (أمير), imâre (الامارة: emretmek, buyurmak) mastarından "faîl" (فعيل) vezninden/kalıbından türetilmiş bir isimdir.

"Emîrü'l-Müminîn" unvanı, -Ebû Ma'şer'e göre- ilk olarak Recep H. 2'de (Ocak 624) meydana gelen Nahle Seriyyesi'nde, seriye komutanı ashaptan Abdullah b. Cahş'a verilmiştir.[55] Ebû Nuaym de Resûlullah'ın (a.s.) emîr olarak ilk defa Abdullah b. Cahş'ı (r.a.) tayin ettiğini belirtmiştir. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın (r.a.): ".....O İslâm (çağın)da tayin edilen ilk emîr oldu" (فَبَعَثَ عَلَيْنَا عَبْدَ اللهِ بْنَ جَحْشٍ الأَسَدِيَّ فَكَانَ أَوَّلَ أَمِيرٍ أُمِّرَ فِي الإِسْلاَمِ) rivâyeti de bunu teyit etmektedir.[56] Buna göre, Emîrü'l-Müminîn unvanı ilk defa Hz. Peygamber (a.s.) tarafından Abdullah b. Cahş'a verilmiştir.[57]

[55] Vâkıdî, I,19; İbn Sa'd, II,11.

[56] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV,66, hadîs no: 1557 (eş-Şâmile); Şâmî, VI,16,19.

[57] Müslüman olmayanlar, Hz. Peygamber'e (a.s.) "Mekke emîri" ve "Hicaz emîri" derdi. Ashabın, Resûlullah'ın (a.s.) Suriye'ye göndermeyi kararlaştırıp vefatından sonra Hz. Ebû Bekir tarafından sevkedilen (Rebiülâhir H. 11) ordunun komutanı Üsâme b. Zeyd'e (r.a.) ve Kâdisiye'deki (15/636: Hz. Ömer döneminde, Müslümanlara Kuzey Irâk ve İran'ın kapılarını açan meydan savaşıdır) -o zaman Müslümanların büyük bir bölümünü oluşturan- İslâm Ordusu'nun komutanı Sa'd b. Ebî Vakkâs'a (v. 55/674) da emîrü'l-müminîn diye hitap ettikleri bilinmektedir. Ashâb, askerlerin başındaki komutanlara emîr derdi. Ashâb ve diğer Müslümanlar, biatten sonra, vefat edene kadar, Hz. Ebû Bekir'e (r.a.): "Resûlullah'ın halîfesi" (خليفة رسول الله) diye hitap etti. Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) vasiyetiyle Ebû Hafs Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl b. Abdiluzza el-Kureşî el-Adevî'ye (v. 23/644) biat edilince, ona: "Resûlullah'ın halîfesinin halîfesi" (خليفة خليفة رسول الله) dediler. Ashâb, unvanın uzunluğu, tamlamalarının çokluğu ve zamanla daha da uzayıp anlaşılmaz ve karışık hale geleceğinden dolayı onu değiştirmek istedi. Ashâbın bazısı, Hz. Ömer'i (r.a.) "Emîrü'l-Müminîn" olarak çağırmak konusunda görüş birliğine vardı ve hepsi bunu güzel ve doğru buldu (قال أبو جعفر أول من دعي أمير المؤمنين عمر بن الخطاب ثم جرت بذلك السنة واستعمله الخلفاء إلى اليوم ذكر الخبر بذلك حدثني أحمد بن عبدالصمد الأنصاري قال حدثتني أم عمرو بنت حسان الكوفية عن أبيها قال لما ولي عمر قيل يا خليفة خليفة رسول الله فقال عمر رضي الله عنه هذا أمر يطول كلما جاء خليفة قالوا يا خليفة خليفة خليفة رسول الله بل أنتم المؤمنون وأنا أميركم فسمي أمير المؤمنين. Bkz. Taberî, Târîh, II,411 -eş-Şâmile-). Bunun menşeine dair bazı rivâyetler nakledilmiştir: ı- Ashâptan Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays b. Süleym el-Eş'arî (v. 42/662-63), Ebû Tarîf Adî b. Hatim b. Abdillah et-Tâî (v. 67/686), Amr b. el-'Âs b. Vâil es-Sehmî el-Kureşî (v. 43/664), Muğîre b. Şu'be b. Ebî Âmir b. Mes'ûd es-Sekafî (v. 50/670) ve diğer bazı ashâb Hz. Ömer'e "Emîrü'l-Müminîn" diye hitap etmiştir. ıı- İslâm ordularının birinden fetih müjdesi getiren bir berîd/haberci: "Müminlerin Emîri nerde?" diye Hz. Ömer'i sorarak Medine'ye girdi. Bu, ashâbın hoşuna gitti. Ona: "Vallahi bu ismi kullanmakla isabet ettin; vallahi gerçekten o 'Müminlerin Emîri'dir" dediler. Hz. Ömer'den (r.a.) sonra diğer halîfeler de Emîrü'l-Müminîn diye çağrıldı. Böylece Hulefâ-yi Râşidîn döneminden itibaren sadece halîfelere verilen bir unvan olmuş ve hilâfetin bir alâmeti haline gelmiştir. Emevîler'de durum bu idi. Halîfeler, "Emîrü'l-Müminîn" unvânını almaya devam etti ve onu Hicaz, Şâm ve Irâk'a hâkimiyetin bir alâmeti hâline getirdi. Bu bölgeler o zamanlar, devletin, ümmetin ve fetihleri gerçekleştirenlerin merkeziydi (İbn Haldûn, I,239-243; M. Fayda; *"Emîrü'l-Müminîn"*, DİA, XI,156; A. Mez, s. 11-13). Netice itibariyle İslâm tarihinde siyâsî, askerî ve dinî bir mahiyet arz eden "Emîrü'l-Müminîn" (müminlerin emîri/müminlerin devlet başkanı) unvânı hilâfetin bir alâmeti olmuş ve Hz. Ömer'den (r.a.) itibaren halîfeler/devlet başkanları tarafından

Haram Aylar'da Savaş

Câhiliye devrinde, senenin ilk ayı Muharrem kabul ediliyordu.[58] Safer, Rebiülevvel, Rebiülâhir, Cemâziyelevvel, Cemâziyelâhir, Şabân, Ramazan ve Şevvâl aylarını "olağan aylar" (eşhürün i'tiyâdiyye); Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarını "haram/sulh ve selâmet ayları" (eşhürün erbaatün hurum) kabul ediyorlardı. Bu aylardan Muharrem yılın birinci, Recep yedinci, Zilkade on birinci ve Zilhicce on ikinci ayı idi.[59] Peş peşe geldiği için Haram Aylar'dan Zilkade, Zilhicce ve Muharrem aylarına "serd" (birbirini takip eden), tek olduğu için Recep ayına "ferd" (münferit) deniliyordu.[60]

"Haram aylar" uygulaması *Kur'ân-ı Kerîm* tarafından da kabul edilmiş olup iki âyette çoğul (*el-eşhürü'l-hurum*[61]), dört âyette de tekil şekliyle (*eş-şehrü'l-harâm*[62]) kullanılmıştır. et-Tevbe Sûresi'nin ikinci âyetinde geçen "*dört ay*" (*erbaatü eşhür*) ifadesiyle de -bir tefsire göre- Haram Aylar kastedilmiştir.[63]

Söz konusu dört ayın bu şekilde adlandırılması bu aylarda savaşın haram kılınması, işlenen sevap veya günahlara başka zamanlarda yapılanlardan daha fazla mükâfat veya ceza verilmesi, böylece yılın diğer aylarından farklı bir önem ve saygınlığa sahip bulunmaları sebebiyledir.

Haram Aylar uygulamasını Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. İsmail'in (a.s.) şeriatından alan Câhiliye devri Arapları, Haram Aylar girdiği zaman bunların kutsallığına karşı gösterilmesi gereken saygının bir işareti olarak savaştan ve her türlü saldırıdan -Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. İsmail (a.s.) devrinden beri- kaçınırlardı. Bu sayede başta Hicaz olmak üzere Arap Yarımadası'nda güven ve huzur sağlanmış olurdu.

Kureyşliler'in, Nahle Seriyyesi'nde çarpışmanın Haram Aylar'da meydana gelmesi nedeniyle "Muhammed haram ayı helâl saydı" şeklinde propaganda yapmaları üzerine şu meâldeki âyet nâzil oldu:

"Sana haram ayı yani onda savaşmayı soruyorlar. De ki: 'O ayda savaşmak büyük günahtır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Harâm'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahtır. Fitne de adam öldürmekten daha büyük günahtır'. Onlar eğer güçleri yeterse, sizi dininizden döndürünceye kadar size karşı savaşa devam ederler. Sizden kim, dininden döner de kafir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider.

---

kullanılmaya başlanmıştır. İslâm devlet başkanlarına "halîfe" ve "imâm" denildiği gibi daha yaygın olarak "emîrü'l-müminîn" de denilmiştir.

[58] el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb* (1989 n.), II,206; Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillah el-Has'amî es-Süheylî (508-581/1114-1185), *er-Ravdü'l-Unuf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li İbn Hişâm*, thk. Ömer Abdüsselâm es-Selâmî, Beyrut 1421/2000, I,141-142.

[59] H. Algül, *"Haram Aylar"*, DİA, XVI,105.

[60] Süheylî, V,56.

[61] et-Tevbe 9/5,36.

[62] el-Bakara 2/194,217; el-Mâide 5/2,97.

[63] Râzî, XI,404-405,508; H. Algül, *"Haram Aylar"*, DİA, XVI,105

Onlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar."[64] Âyet, Nahle Seriyyesi'ne katılanların haklılığı bildirdi.[65]

Beyhakî, Hz. Peygamber'in (a.s.) Nahle Seriyyesi'nde Müslümanlar tarafından öldürülen Amr b. el-Hadramî'nin diyetini ödediğini ve et-Tevbe Sûresi nâzil oluncaya kadar -daha önce olduğu gibi- Haram Aylar'da savaş yasağına uyduğunu belirtir.[66]İslâm hukukçuları, Haram Aylar'da savaş yasağının devam edip etmediği konusunu tartışmışlar, Atâ b. Ebî Rebâh ve bazı selef âlimleri bu hükmün devam ettiğini, ulemânın çoğunluğu ise nesh edildiğini, dolayısıyla kendilerine yönelik herhangi bir saldırı olmasa bile Müslümanların bu aylarda savaşabileceklerini ileri sürmüşlerdir. Haram aylarda savaşla ilgili hükmün nesh edildiğini ileri sürenlerin birçoğu, genel anlamda Allah'ın emir ve yasaklarına uyma konusunda bu ayların saygınlığının devam ettiğini, bazı âlimler bu aylarda vuku bulan öldürme suçunun diyetinin arttırılacağını ifade etmişlerdir.[67]

Ganimetlerin Beşe Taksimi (Humus)

Sözlükte "beşte bir" anlamına gelen humus kelimesi, İslâm hukukunda ganimetlerden ve bu hükümde olan mallardan kamu adına alınıp belirli alanlarda harcanabilen beşte birlik (yüzde yirmilik) payı ifade eder.[68]

Abdullah b. Cahş, ilahî bir emir olmadığı halde, -İslâm çağında ilk olarak- kendi içtihadıyla ganimetlerin beşte birini (humus) Resûlullah'a (a.s.) ayırdıktan sonra geri kalanını gazilere bölüştürmüştür. *Kur'ân-ı Kerîm*,[69] bu uygulamaya muvafakat etmiştir.[70] Câhiliye devrinde ise ganimetler dörde (mirbâ') bölünüp biri komtana verilirdi, üçü askere taksim edilirdi.[71]

---

[64] el-Bakara 2/217.

[65] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,361.

[66] Beyhakî, III,18.

[67] H. Algül, *"Haram Aylar"*, DİA, XVI,105-106.

[68] Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, VI,328; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,332; Ebû Yusuf Ya'kûb b. İbrahim b. Habil el-Ensârî (113-182/731-798), *Kitâbü'l-Harâc*, mütercimi: Müderriszâde Muhammed Atâ'ullah Efendi, haz. İsmâil Karakaya, Ankara 1982, s. 99; konuyla ilgili geniş bilgi ve tahliller için bkz. H. Y. Apaydın, *"Humus"*, DİA, XVIII,365-369; M. Fayda, *"Fey"*, DİA, XII,511-513; *"Bedir Gazvesi"* bahsinde *"Ganimetlerin Taksimi"* başlığına bkz.

[69] el-Enfâl 8/41.

[70] Vâkıdî, I,13-19; İbn Sa'd, II,29,30; İbn Habîb, s. 87; Taberî, III,86; Fîrûzâbâdî, s. 927.

[71] Câhiliye devrinde komutanın mirbâ' dışında, hüküm (komutanın ganimet olduğuna karar verdiği şeydir), füdûl (ganimetin paylaşımından sonra arta kalan mallar) ve naşîta (ordunun yolda elde ettiği ganimetler) denilen payları da vardı. Bu durum şairin: "dörtte bir ve beğendiklerin senindir.... Hüküm, naşîta ve fudûl da senindir" (لَكَ الْمِرْبَاعُ مِنْهَا وَالصَّفَايَا . . . وَحُكْمُكَ وَالنَّشِيطَةُ وَالْفُضُولُ) şeklindeki bir şiirinde ifade etmiştir.

22. Kıblenin Değiştirilmesi

Hicretin 2. yılı, 15 Recep, Pazartesi[72] *veya 15 Şabân, Salı.*[73]

Kıble (القبلة), sözlükte "yön, yönelinen taraf veya şey"[74] anlamına gelir; terim olarak Müslümanların namazda yönelmeleri gereken istikameti, Kâbe'yi ifade eder. Namazda Kâbe'ye yönelmek (istikbâl-i kıble) farzdır. Kıble olarak Kâbe, Mekke'deki bilinen yapıdan ibaret değildir. Belki bu binanın yerinden ibarettir. Bu mübarek yerin göklere kadar üst tarafı ve en derinliklerine kadar alt tarafı bütün kıble cihetidir.[75]

"Doğu ve batı, Allah'ındır. Nereye yönelirseniz Allah'ın yüzü (zatı) oradadır. Şüphesiz Allah'ın rahmeti ve nimeti geniştir, O her şeyi bilendir".[76] Hz. Peygamber (a.s.) ise: "Biriniz, kıbleye yöneldiğinde, Allah'a yönelmiş olur": (إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا اسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ فَإِنَّمَا يَسْتَقْبِلُ رَبَّهُ عَزَّ وَجَلَّ) buyurmuştur.[77]

Evet, İslâm'a göre Allah, mekandan münezzeh, her yerde hazır ve nazırdır. Bununla birlikte namaz, ezan, kamet, cenazenin toprağa verilmesi, kurban ve dua gibi -özellikle sembolik birtakım bedenî hareketlerin söz konusu olduğu- bazı ibadetlerin, belli bir yöne yönelerek yapılması, İslâm ümmetinin birliğini, ibadetlerde nizam-intizamı sağlamak ve kişinin manevî bir merkezle bütünleşmesi için gereklidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Kâbe'nin Allah'a kulluk maksadıyla yapılmış ilk mabet ve Hz. İbrahim'in (a.s.) kıblesi[78] olduğu açıkça beyan edilmiştir.[79]

Müslümanlar, İsrâ'dan önce, ilk başlarda sadece akşam (العشي) vaktinde, sonra sabah (الغداة) ve akşam vakitlerinde olmak üzere ikişer rekât namaz kılıyorlardı.[80] Bazı rivâyetlerde ise Müslümanlar, İsrâdan önce, güneş batmadan önce ve güneş doğmadan önce olmak üzere iki vakitte namaz kılıyorlardı. Buna: *"Akşam-sabah Rabbini hamd ile tesbîh et"*[81] âyeti delil gösterilmiştir.[82] Daha sonra el-Müzemmil Sûresi'nin ilk âyet-

---

[72] İbn Sa'd, I,242.

[73] İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,408.

[74] «اَلْقِبْلَةُ» (el-kıble) şol semt ve cihete ıtlak olunur ki ona teveccühle namaz eda oluna; "يقال قبلة كذا وهي الجهة التي يصلى نحوها". Ve mutlak cihet manasınadır (ومنه يقال ما له قبلة ولا دبرة أي وجْهة). Ve Kâbe-yi Mükerreme'ye ıtlak olunur. Ve her teveccüh ve istikbal olúnan nesneye ıtlak olunur. Müellifin *Besâ'iru zevi't-temyiz fî letâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*'de beyanına göre "قِبْلَة" fi'l-asl bina-i nev'dir, bir nesneye doğru yönelmek halet ve heyetinden ibarettir, badehu örfte yöneldiği mekana ıtlak olundu (ومنه يقال قوله تعالى وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً أي مُتَقَابِلَةً) (M. Asım Efendi, *Kamûs Tercümesi*, V,4704, "قبل" md.).

[75] Ö. N. Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, s. 110.

[76] el-Bakara 2/115.

[77] Ebû Davud, *"es-Salâ"*, 22; A. Özel, *"Kıble"*, DİA, XXV,364.

[78] Âl-i İmrân 3/96.

[79] Âl-i İmrân 3/96; el-Bakara 2/125; el-Hac 22/26; el-Enfâl 8/35.

[80] (قالوا: وجاء رسول الله صلى الله عليه وسلم بفرض الصلاة الخمس ركعتين ركعتين، وإنما كانت الصلاة قبل ذلك بالعشي، ثم صارت بالغداة والعشي ركعتين ركعتين. ثم صارت خمسا، ركعتين، ركعتين. ثم أتمت صلاة المقيم أربعاً، وبقيت صلاة المسافر على حالها، وذلك بعد قدوم رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة بشهر) Belâzürî, *Ensâb*, I,133,301,319.

[81] el-Gâfir (el-Mümin) 40/55.

[82] (وَذَكَرَ الْمُزَنِيّ أَنّ الصَّلَاةَ قَبْلَ الْإِسْرَاءِ كَانَتْ صَلَاةً قَبْلَ غُرُوبِ الشَّمْسِ وَصَلَاةً قَبْلَ طُلُوعِهَا، وَيَشْهَدُ لِهَذَا الْقَوْلِ قَوْلُهُ سُبْحَانَهُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ) Süheylî, *er-Ravd*, I,422 (eş-Şâmile).

leriyle (73/2,3,4) gece namazı emredilmiştir. Bazı müfessirlere göre gece namazından maksat teheccüt namazıdır.[83] Bir yıl sonra inen el-Müzemmil Sûresi'nin 20. âyeti, gece namazının farz olmasını kaldırarak Müslümanların yükünü hafifletmiştir. Fakat: *"Gecenin bir kısmında sana mahsus bir nafile olarak namaz kıl"*[84] meâlindeki âyet, gece namazının farzlığını Resûlullah'ın (a.s.) şahsına münhasır kılmıştır.[85]

İşte Müslümanların İslâm'ın ilk yıllarında kıldıkları bu namazlarda Kâbe'ye yöneldikleri, kaynaklarda gayet sarih bir şekilde belirtilmiştir.

Mesela: "Bir adam namaz kılmak için ortaya çıktı. Kâbe'ye yönelerek ayakta durdu"[86] meâlindeki rivâyetlerde bildirildiği üzere İslâm'da ilk ibadetin namaz olduğu ve Müslümanların başlangıçta -İbn İshâk'ın rivâyetinde bildirildiği gibi- Kâbe'ye yöneldikleri anlaşılmaktadır. Evet, Üsâme b. Zeyd ve İbnü'l-Berâ'dan: "Cebrâil, vahyi ilk indirdiğinde Peygamber'e (a.s.) abdesti ve namazı da öğretti" şeklinde bir rivâyet nakledilmiştir.[87] Risâletin ilk yıllarında Hz. Peygamber'in (a.s.) ve Müslümanların Kâbe'ye yönelerek namaz kıldıklarına dair başka rivâyetler de bulunmaktadır.

Taberânî'nin rivâyetinde: "Resûlullah (a.s.) önce Kâbe'ye doğru namaz kıldı. Sonra Beytülmakdis'e yöneldi [yani es-Sahre'ye[88] yöneldi. es-Sahre'ye el-Hacerü'l-Muallak de denilir ki: iki katlı bir mescit olan Kubbetü's-Sahre'nin altında bulunmaktadır[89]]. O zaman Resûlullah (a.s.) Mekke'deydi. Üç yıl kadar böyle namaz kıldı. Sonra hicret etti. Medine'de on altı ay kadar Beytülmakdis'e doğru namaz kıldı. Sonra Allah, onu (a.s.) Kâbe'ye yönlendirdi.[90]

Yine er-Rebî' b. Habîb'in İbn Abbas'tan naklettiği rivâyete göre: Hz. Peygamber (a.s.) Mekke'de (isrâ olayı sırasında) Beytülmakdis'e götürülene kadar sekiz sene

---

[83] Bkz. Elmalılı, VIII,395.

[84] el-İsrâ 17/79.

[85] Süheylî, II,284; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,266-267; *Tecrîd Tercemesi*, II,278-279,462; IV,226.

[86] Ebû Kureyb ® Yunus b. Bükeyr ® Muhammed İbn İshâk ® Yahya b. Ebi'l-Eş'as el-Kindî ® Kûfe ahalisinden ® İsmail b. İyâs b. Afîf ® babasından (İyâs b. Afîf) ® dedesinden (tabakât alimlerinin çoğuna göre Eş'as b. Kays el-Kindi'nin anne bir kardeşi ve amcası oğlu, asıl ismi Şürahbil -Taberî'ye göre- veya Şerâhil -Câhız'a göre- olan sahabi Afîf el-Kindî: عفيف الكندي): "Ben tacir bir şahıs idim. Hac günlerinde Mekke'ye geldim. Sonra Abbâs b. Abdilmuttalib'e geldim. Biz Abbâs'ın yanında iken bir adam çıka geldi ve Kâbe'ye doğru namaza durdu. Sonra bir kadın gelip onunla birlikte namaza durdu. Derken bir çocuk gelip namaza durdu. Dedim: 'Ey Abbâs! Bu din nedir? Hakikaten bu dinin ne olduğunu bilmiyorum'. Abbâs: 'Bu Muhammed b. Abdillah'tır. Allah'ın onu bu dinle gönderdiğini ve (İran imparatoru) Kisra ile (Bizans imparatoru) Kayser'in hazinelerinin ona fethedileceğini iddia ediyor. Bu hanımı Hatice bint Huveylid'dir; ona inandı. Bu çocuk amcası oğlu Ali b. Ebî Tâlib'tir, ona inandı' dedi. Afîf: 'Keşke o gün inansaydım. O zaman iman etmiş dördüncü şahıs olurdum' dedi" (Taberî, *Târihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dârü'l-Maârif, Mısır neşri, II,311).

[87] Süheylî, II,286-287; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,265-267.

[88] Konuyla ilgili rivâyet şöyledir: (عن عكرمة -وعن يزيد النحوي، عن عكرمة- والحسن البصري قالا أوّلُ ما نُسخ من القرآن القبلةُ . وذلك أنّ النبي صلى الله عليه وسلم كان يستقبل صَخرَةَ بيت المقدس، وهي قبلة اليهود). Benzer bir rivâyet İbn Abbâs'tan (r.a.) da nakledilmiştir (Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, III,138 -eş-Şâmile-; Ebû Ali el-Merzûkî el-İsfahânî, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, II,329; Celâleddîn es-Süyûtî, *ed-Durrü'l-Mensûr fî't-Te'vîl bi'l-Me'sûr*, I,279 -eş-Şâmile-).

[89] Bkz. Fotoğraf için "*İsrâ-Mirâç Mucizesi*" başlığına ve Ek 2: "*Mescid-i Aksâ*" maddesine.

[90] (وأخرج الطبراني من طريق بن جريج قال صلى النبي صلى الله عليه و سلم أول ما صلى إلى الكعبة ثم صرف إلى بيت المقدس وهو بمكة فصلى ثلاث حجج ثم هاجر فصلى إليه بعد قدومه المدينة ستة عشر شهرا ثم وجهه الله إلى الكعبة). Bkz. Şâmî, III,370.

Kâbe'ye yönelerek namaz kıldı. Beş vakit namaz hicretten iki sene önce Hz. Peygamber'e (a.s.) farz kılındı. Hz. Peygamber (a.s.) hicretten sonra on yedi ay Beytü'l-Makis'e doğru namaz kıldı. Ensâr ve Medine halkı da Hz. Peygamber (a.s.) Medine'ye gelmeden önce yaklaşık iki sene Beytülmakdis'e doğru namaz kıldı. Sonra kıblesine yöneldi. er-Rebî' b. Habîb'e göre; yani Kâbe'ye yöneldi.[91]

(وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا)[92] âyeti ile ilgili iki görüş ileri sürülmüştür:

İlk görüşe göre, "كُنْتَ عَلَيْهَا" ibaresindeki "كُنْتَ"nin mazi (geçmiş zaman) fiili olmasından dolayı, âyette kast edilen ilk kıbledir (yani Kâbe'dir). Bu görüşe göre âyetin meâli: "geçmişte yönelmiş olduğun kıble" olur. İlk görüşe göre, -konuyla ilgili diğer âyetler de dikkate alındığında- şöyle bir sonuca ulaşmak mümkündür: Başlangıçta kıble Kâbe idi. Sonra Beytülmakdis'e, nihâyet tekrar Kâbe'ye çevrildi.

Kurtûbî'nin temrîz sığasıyla naklettiği ikinci görüşe göre, zikredilen âyette kastedilen "şimdi üzerinde bulunduğun kıble (yani Beytülmakdis)" şeklinde bir manadır. Böyle bir mananın çıkarılabilmesi için "كُنْتَ" kelimesindeki "ك" harfinin zaid/fazla kabul edilmesi gerekir. Bu, dil bakımından doğru değildir. "كُنْتَ" fiilinin zaid kabul edilmesi de dil ve tefsir bakımından doğru değildir.[93]

Kıblenin Kâbe'den Beytülmakdis'e çevrilmesi -Kâbe'ye yönelmeye alışkın olan- Mekkeli müşrikler için, Beytülmakdis'ten Kâbe'ye çevrilmesi Yahudiler için bir sınama olmuştur. Her iki durum, ihlas sahibi müminleri diğerlerinden ayırmak için bir sınamadır.

Netice itibariyle peygamberliğin başlangıç yıllarında Hz. Peygamber (a.s.) Kâbe'ye yönelerek ibadet etmiş, isrâ-miraç mucizesinden sonra Beytülmakdis'e yönelmiş, hatta bazen Mescid-i Harâm'da iken Kâbe'yi araya alarak Beytülmakdis'e doğru namaz kılmıştır. Ulema, Mekke döneminin sonlarında, Medine döneminin ilk iki yılının bir kısmında Beytülmakdis'in kıble olduğu hususunda icmâ' etmişlerdir. Nihâyet hicretin 2. yılında, Kâbe ebediyen Müslümanların kıblesi kılınmıştır.[94]

---

[91] أبو عبيدة عن جابر بن زيد عن ابن عباس أن النبي صلى الله عليه وسلم فرضت عليه الصلوات الخمس قبل هجرته بسنتين وصلى عليه الصلاة والسلام إلى بيت المقدس بعد هجرته سبعة عشر شهرا وكانت الأنصار وأهل المدينة يصلون إلى بيت المقدس نحو سنتين قبل قدوم النبي صلى الله عليه وسلم اليهم وكان النبي صلى الله عليه وسلم صلى إلى الكعبة بمكة ثماني سنين إلى أن عرج به إلى بيت المقدس ثم تحول إلى قبلته الربيع (قال إلى الكعبة). er-Rebî' b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-Basrî, *el-Câmi'ü's-Sahîh* (Müsnedü'r-Rebî'), s. 82,90 (eş-Şâmile).

[92] el-Bakara 2/143.

[93] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II,150 (el-Bakara 2/143. âyetinin tefsiri).

[94] Kurtûbî, namaz farz kılındığında kıblenin neresi olduğu konusunda iki görüşün nakledildiğini kaydeder: 1- Mekke'de namaz farz kılındığında kıble: Kudüs'teki Beytülmakdis'te bulunan es-Sahre idi: Bu durum Medine'ye hicrettin on yedinci ayına kadar sürdü. Sonra kıble Kâbe oldu. 2- Mekke'de namaz farz kılındığında kıble Kâbe idi. Hz. Peygamber (a.s.) Medine'ye hicret edince Beytülmakdis'e yöneldi, bu durum hicretin on altıncı veya on yedinci ayına kadar devam etti. Sonra Allah, kıbleyi Kâbe'ye çevirdi. Bkz. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II,150 (el-Bakara 2/142. âyetinin tefsiri); A. Özel, "*Kıble*", DİA, XXV,365-369.

Hz. Peygamber (a.s.): "Kâbe Mescit ahalisinin, Mescit Harem ahalisinin, Harem yeryüzünün doğularında ve batılarında yaşayan ümmetimin kıblesidir" (اَلْبَيْتُ قِبْلَةٌ لِأَهْلِ الْمَسْجِدِ وَالْمَسْجِدُ قِبْلَةٌ لِأَهْلِ الْحَرَمِ وَالْحَرَمُ قِبْلَةٌ لِأَهْلِ الْأَرْضِ فِي مَشَارِقِهَا وَمَغَارِبِهَا مِنْ أُمَّتِي) buyurmuştur.[95]

Ulema, kıblenin Kâbe'ye çevrilmesinden önce, namazlarda Beytülmakdis'e yönelmenin keyfiyeti konusunda üç görüş ileri sürmüştür:

1- İkrime el-Berberî ve Ebu'l-Âliye Rufey' b. Mihrân er-Riyâhî el-Basrî'ye (v. 90/709) göre Hz. Peygamber'in (a.s.) Beytülmakdis'e yönelmesi kendi re'yi/görüşü ve içtihadıdır.

2- er-Rebi b. Enes ve Taberî'ye göre, Hz. Peygamber (a.s.), Kâbe veya Beytülmakdis'e yönelmek konusunda muhayyer bırakılmış, Resûlullah (a.s.) Yahûdîlerin İslâm'ı kabul etmelerine etki eder düşüncesiyle Beytülmakdis'i seçmiştir.

3- Cumhûr-ı ulemanın benimsediği ve İbn Abbâs (r.a.) ve başkaları tarafından da dile getirilen görüşe göre: Beytülmakdis'e yönelmek Allah'ın kati emri ve vahyi ile ona (a.s.) vacip olmuştur. Sonra bu emir Allah tarafından nesh edilmiş ve namazlarda Kâbe'ye yönelmesi emredilmiştir.[96]

Ulemâ, İslâm Şeriatı'nda ilk neshin kıblenin Kâbe'ye çevrilmesiyle meydana geldiği konusunda icmâ' etmiştir.[97]

Hz. Peygamber (a.s.) *"Biz senin yüzünü gökyüzüne çevirdiğini biliyoruz. Şimdi seni hoşnut olacağın kıbleye döndüreceğiz"*[98] meâlindeki âyette işaret edildiği üzere kıblenin Kâbe olmasını arzulamakta ve buna dair bir vahiy beklemekteydi. Bu arzu ve beklentinin bazı saikleri şöyle sıralanabilir:

1- Kâbe, Hz. Peygamber'in (a.s.) atası Hz. İbrahim (a.s.), Hz. İsmail (a.s.) ve Hz. Salih (a.s.) gibi birçok peygamberin kıblesidir. Hatta Hasan-ı Basrî, Kâbe'nin bütün peygamberlerin kıblesi olduğunu zikreder.[99] *"Böylece biz Musa ve kardeşine: Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın ve evlerinizi kıbleye yönelik yapın/evlerinizde namazgah edinin/evlerinizi karşılıklı yapın, namazlarınızı da dosdoğru kılın. (Ey Musa!) Müminleri müjdele! diye vahyettik"*[100] meâlindeki âyette, Kâbe'nin es-Sahre'den önce Hz. Musa'nın ve İsrailoğulları'nın kıblesi olduğuna işaret vardır.

2- Müslümanlara kıble olmak büyük bir şereftir. Hz. Peygamber (a.s.), bu şerefin Kâbe'ye[101] ait olmasını istemiştir.

---

[95] Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir 'Atâ, Mekke 1414/1994, II,9 (hadîs no: 2066).

[96] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II,150.

[97] Makrizî (1999 n.), I,79; İbnü'd-Deyba' eş-Şeybânî, *Hadâiku'l-Envâr*, I,43.

[98] el-Bakara 2/144.

[99] Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Âdil ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavvez, Beyrut 1419/1998, X,359.

[100] Yunus 10/87.

[101] *"Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke'de-*

3- Resûlullah (a.s.), Yahudilik ve Hıristiyanlığın tahrif edilmiş dinlerin uygulamalarına muhalefet etmeye ihtimam göstermiştir.

4- Kâbe'nin kıble olması, Arapları İslâm'a davet için daha uygundur.

5- Hz. Peygamber (a.s.), Yahudilerin: "O ve ashâbı kıblelerinin neresi olduğunu bilmiyorlardı, biz öğrettik" veya: "O bize muhalefet ediyor, ama kıblemize uyuyor" şeklindeki sözlerinden üzülmüştür.

6- Hz. Peygamber (a.s.), Yahudilerin İslâm'a girmesinden ümidini kesmiştir.[102]

7- Kâbe'nin kıble kılınması ile Müminler münafıklardan ayırt edilmiştir.

Âyetin devamında yer alan: *"Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Siz de -ey inananlar- nerede olursanız olun yüzlerinizi ona doğru çevirin"*[103] hükmü bu dua ve beklentinin ilâhî irade tarafından onaylandığını ve kalıcı bir ilke olarak vaz' edildiğini bildirmektedir. Müteakip âyetler de Müslümanlar ile Ehl-i Kitab'ın kıblelerinin kesin bir şekilde ayrıldığını vurgulayarak Kâbe'ye dönme hükmünü pekiştirmektedir.[104]

Bazı rivâyetlerin, kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi ile ilgili bölümler şöyledir:

1- Buhârî'nin el-Berâ b. 'Âzib el-Ensârî'den (r.a.) naklettiğine göre: Peygamber (a.s.) (Medine'de) Beytülmakdis'e doğru on altı veya on yedi ay namaz kıldı. Ancak kıblesinin Beytullah'a (Kâbe'ye) doğru olmasını arzu ediyordu. Bunun üzerine Allah: *"(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin"* [105] âyetini indirdi. Resûlullah (a.s.) da Kâbe'ye yöneldi. Bunun üzerine, bazı sefihler -ki onlar Yahudilerdir-: *"Yönelmekte oldukları kıblelerinden Müslümanları çeviren nedir? Diyecekler. De ki: Doğu da batı da Allah'ındır. O dilediğini doğru yola iletir..."*[106] Hz. Peygamber'in (a.s.), (Mescid-i Nebevî'de) bir toplulukla birlikte, Kâbe'ye doğru kıldığı ilk namaz ikindi[107] namazıdır.

Kıblenin değişikliğinden sonra bir kimse (Abbâd b. Bişr b. Kayzî[108] veya Abbâd b. Nehîk[109]) Peygamber'le (a.s.) beraber (Kâbe'ye doğru) namaz kıldıktan sonra yola

---

ki (Kâbe)dir" Âl-i İmrân 3/96.

[102] (وذلك أن النبي صلى الله عليه وسلم لما قدم المدينة أراد أن يتألف اليهود فتوجه إلى قبلتهم ليكون ذلك أدعى لهم، فلما تبين عنادهم و أيس منهم أحب أن يحول إلى الكعبة فكان ينظر إلى السماء، وكانت محبته إلى الكعبة لأنها قبلة إبراهيم) bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II,150; A. Özel, *"Kıble"*, DİA, XXV,366-367.

[103] el-Bakara 2/144.

[104] el-Bakara 2/145-150.

[105] el-Bakara 2/144.

[106] el-Bakara 2/142.

[107] İbn Sa'd'ın rivâyetinde Mescid-i Nebevî'de öğle namazında kıble değişti. Bkz. *Tabakât*, I,242.

[108] -İbn Münde'nin rivâyetine göre- (عباد بن بشر بن قيظي الأنصاري الأوسي من بني حارثة بن الحارث بن الخزرج بن عمرو بن مالك بن الأوس).

[109] İbn Seyyidinnâs'a göre, el-Berâ b. 'Âzib el-Ensârî'nin hadîsinde, "kıblenin değiştirildiği gün Hz. Peygamber'le (a.s.) namaz kıldı, sonra namazda rükû halinde bulunan ensârdan bir topluluğa gelerek

çıktı. Nihâyet Beytülmakdis'e doğru ikindi namazı kılmakta olan (Medine'de sakin olan Benî Hâriseli[110]) bir ensâr cemaatine uğradı, onlara: 'Allah adına tanıklık ederim ki, Peygamber'le (a.s.) beraber namaz kıldım, Peygamber (a.s.) Kâbe'ye yöneldi' dedi. Bu habere binaen o cemaat (namazlarını bozmadan) Kâbe'ye döndüler.[111]

2- Abdullah b. Ömer'den (r.a.) nakledilen rivâyete göre: (Medine'nin dışında bulunan) Kûbâ'da (Benî Amr b. Avflı) Müslümanlar sabah namazını kıldıkları sırada birisi (İbn Tâhir ve başkalarının rivâyetine göre: Abbâd b. Bişr)[112] yanlarına gelip şöyle dedi: 'Bu gece, Resûlullah'a (a.s.) *Kur'ân* nâzil oldu ve Kâbe'ye yönelmesi emredildi. Onlar da oraya yöneldiler. O sırada yüzleri Şam'a (Beytülmakdis'e) yönelik idi, Kâbe'ye döndüler.[113]

Rivâyette geçen, gece (اللَّيلة) lafzı; "önceki günün bir kısmına ve akşamına/gecesine" mecazen denilir.

Kıble değişikliği ile ilgili vahyin namaz dışında nazil olduğunu Kurtûbî, "denildiğine (قيل) göre" lafzıyla nakleder ve bunun ekseriyetin görüşü olduğunu belirtir.

3- Kurtûbî'nin "denildiğine (قيل) göre" lafzıyla naklettiği başka bir rivâyet ise şöyledir: Hz. Peygamber (a.s.), Huleyde bint Kays b. Sâbit'i[114] (r.anha) ziyarete gitti. Hu-

---

onlara kıble değişikliğini haber verdi, onlar da Kâbe'ye döndüler" denilmiştir. Bu haberde, haber verenin ismi verilmez. O şahıs, Abbâd b. Nehîk b. -şâir- İsâf b. 'Adî b. Zeyd b. Cüşem b. Hârise b. el-Hâris b. el-Hazrec b. -en-Nebît- 'Amr b. Mâlik b. el-Evs'dir. Bu şahıs, Câhiliye devrinde uzun bir dönem yaşadı. İleri yaşta Müslüman oldu. Hz. Peygamber (a.s.), onu savaştan muaf tuttu. Kıble değiştirildiği gün, Resûlullah (a.s.) ile birlikte öğle namazını iki kıbleye; yani iki rekât Beytülmakdis'e, iki rekat Kâbe'ye yönelik namaz kılan odur. Sonra mensubu bulunduğu Benî Hâriseli -ikindi namazında rükû halinde olan- bir topluluğa gelerek, kıblenin değiştirildiğini, onlara haber verdi. Onlar da Kâbe'ye döndüler. Ebû Ömer (İbn Abdilber), bu şahsın ismini kaydetti, lakin nesebini zikretmedi. Abbâd b. Nehîk demekle yetindi ve el-Hatmî nisbesiyle kaydetti, daha fazla bilgi vermedi. Hatme; Abdullah b. Cüşem b. Mâlik b. el- Evs'tir. Bu zat, Benî Hatme'den değildir. İlki (Abbâd b. Nehîk b. -şâir- İsâf) Hârisî'dir. (Medine'nin Âliye bölgesinde ikamet eden Evs'ten olan) Benî Hatme'nin İslâm'ı kabulü gecikmiştir. Bkz. *Uyûnü'l-Eser*, I,314 (eş-Şâmile); Muhammed el-Fudayl b. Muhammed el-Fâtimî eş-Şebîhî (v. 1318), *el-Fecrü's-Sâti' 'Alâ es-Sahîh el-Câmi' (Buhârî Şerhi)*, Mektebetü'r-Reşîd, Beyrut, I,141.

[110] Denildiğine göre haber verilen cemaat Benî Selime'dendir ve sabah namazını kılıyorlardı (İbn Sa'd, I,242). Bu ihtimal zayıftır. Zira üçüncü rivâyette nakledileceği üzere Hz. Peygamber (a.s.), Benî Selime Mescid'inde kıldığı öğle namazı esnasında kıble değişikliği olmuştur.

[111] Buhârî, *"el-İmân"*, 1/30; *"es-Salâ"*, 2/31; *"et-Tefsîr"*, 65/15; İbn Sa'd, I,243.

[112] Bazı âlimler Abbâd b. Bişr el-Kayzî ile Abbâd b. Bişr b. Vakş el-Evsî el-Eşhalî'nin (عباد بن بشر بن وقش بن زغبة بن زعوراء بن عبد الأشهل بن جشم بن الحارث بن الخزرج بن عمرو وهو النبيت بن مالك بن الأوس) aynı şahıslar olduğuna kâil iken müteahhir ulema ise bunların farklı şahıslar olduğuna kaildir. İbn Hacer, İbn Tâhir el-Makdisî ve başkalarının "Abbâd b. Bişr" şeklindeki rivâyetini tartışmalı (fihi nazar) kabul eder. Ona göre şâyet haber mahfuz ise şöyle bir ihtimalden bahsedilebilir: Abbâd b. Bişr, ilk önce ikindi namazını kılmakta olan Benî Hâriselilere gelip kıble değişikliğini haber verdi, sonra sabah namazında Kubâlılara gidip kıble değişikliğini haber verdi. Müslim'in rivâyeti ise haber verenlerin farklı şahıslar olduğuna delildir. Bkz. *Fethü'l-Bârî*, 1421/2000 n., I,655-656.

[113] Buhârî, *"es-Salâ"*, 2/32; *"et-Tefsîr"*, 65/14,15.

[114] (خُلَيْدَةُ بنت قيس بن ثابت بن خالد من أشجع ثم من بني دهمان) İbn Sa'd, VIII,313 (eş-Şâmile). Huleyde (r.anha), Gatafânlı Benî Eşcâ'ın Benî Dehmân kolundandır. Huleyde'nin (r.anha) kocası, ensârın 12 nakîbinden birisi: Hazrecli Benî Selime'den: Ebû Bişr Berâ b. Ma'rûr b. Sahr'dır. Bişr b. Berâ b. Ma'rûr, Huleyde'nin (r.anha) oğludur. Bişr b. Berâ, muahâtta -Benî Adî'nin halîfi- Vâkıd b. Abdillah et-Temîmî el-Hanzalî

leyde (r.anha), Hz. Peygamber (a.s.) için yemek hazırladı. Hz. Peygamber (a.s.), namaz vakti gelince, Benî Selime Mescidi'nde öğle namazını ashâbıyla kılarken, namazın ikinci rekâtinde kıble değiştirildi. Bu nedenle söz konusu mescide, Mescidü'l-Kıbleteyn (İki Kıbleli Mescit) denildi.[115]

Kıble değişikliğinin hangi namazda meydana geldiği konusunda ihtilaf edilmiştir. İbn Hacer'e göre: "Tahkîke[116] göre onun (a.s.) Benî Selime'de Kâbe'ye yönelerek kıldığı ilk namaz öğle, Mescid-i Nebi'de ikindi, Kûba mescidinde ise sabah namazıdır".[117]

Kıblenin değiştirilmesi Yahudiler, münafıklar ve müşrikler tarafından polemik konusu yapılmıştır:

1- Müslümanların kendileriyle paylaştıkları kıblenin değişmesine Yahudiler tenkit ve alayla tepki göstererek: "O (peygamber) bizim kıblemizi hasetten dolayı terk etti, çünkü bizim kıblemiz peygamberlerin kıblesidir. Bizim kıblemiz üzere kalsaydı beklediğimiz peygamber olmasını umardık" dediler.

2- Münafıklar: "Doğum yerini özlediği için kıblesini değiştirdi. Bir zaman bir kıble, sonra başkası, ne oluyor?" dediler.

3- Müşrikler: "Muhammed, dinini şaşırdı, doğru yolda olduğumuzu görerek bize yöneldi, dinimize girebilir" şeklindeki sözlerle Müslümanları tereddüde sürükleyip tahrik etmeye çalıştılar.

Kur'ân-ı Kerîm, "süfehâ (dar kafalı, beyinsiz) kimseler" olarak nitelendirdiği bu grupların giriştiği fesat ve dedikodu kampanyasını sert bir dille eleştirir. *Kur'ân-ı Kerîm*'e göre, doğu ve batı Allah'ındır. Allah, dilediğini doğru yola iletir. Müslümanlar, seçkin bir ümmettir. Kıble değişikliği, Hz. Peygamber'e (a.s.) içten bağlı olan hâlis Müslümanları, ikiyüzlü münafıklardan ayırmak ve ayırt etmek için yapılmıştır. *Kur'ân-ı Kerîm*, bu sebeple kıble değişikliğinin inanmayanlara ağır geleceğini bildirmiştir.[118]

---

el-Yarbu'î ile kardeş olmuştur. Bişr'in mensup olduğu Benî Selime kabilesinden bir heyet huzuruna geldiğinde onlara başkanlarının kim olduğunu sormuş; onlardan: "Ced b. Kays'tır, ancak biraz cimridir" cevabını alınca bu durumdan memnun kalmayan Hz. Peygamber: "Hangi hastalık vardır ki, o cimrilikten daha elem verici olsun! Hayır, sizin başkanınız Ced b. Kays değil Bişr b. Berâ'dır" diyerek onu kabilesine başkan tayin etmiştir. Bkz. A. Yardım, "*Bişr b. Berâ*", DİA, VI,219-220.

[115] Bkz. Müslim, "*el-Mesâcid*", 13; İbn Sa'd, 1,242; Ya'kûbî, II,42; Makrizî (1999 n.), I,78-79; Semhûdî, I,362; Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II,148-149; Şâmî, III,370.

[116] Tahkîk: İlmî bir meseleyi delili ile kanıtlamaktır: "التحقيق إثبات المسألة بدليلها", bkz. el-Münâvî, *et-Tevkîf*, s. 92.

[117] (والتحقيق أن أول صلاة صلاها في بني سلمة لما مات بشر بن البراء بن معرور الظهر وأول صلاة صلاها بالمسجد النبوي العصر وأما الصبح فهو من حديث بن عمر بأهل قباء) İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 1421/2000 n., I,131; Şâmî, III,373.

[118] "*İnsanlardan bir kısım sefihler: Yönelmekte oldukları kıblelerinden onları çeviren nedir? diyecekler. De ki: Doğu da batı da Allah'ındır. O dilediğini doğru yola iletir. İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık. Senin (arzulayıp da şu anda) yönelmediğin kıbleyi (Kâbe'yi) biz ancak Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenden ayırdetmemiz için kıble yaptık. Bu, Allah'ın hidâyet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir*". el-Bakara 2/142-143.

Sahabe, kıble Kâbe'ye çevrilmeden önce vefat eden[119] Müslümanlar hakkında nasıl bir hüküm vereceklerini bilmiyordu. *"Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir"*[120] meâlindeki âyet, müminlerin amellerinin asla zayi edilmeyeceğini belirterek şüpheleri ortadan kaldırmış ve inkarcıları susturmuştur.[121]

Yine Yahudiler, kıble değiştirilince: "Muhammed'in tebliğ ettiğine sabahleyin görünüşte inanıp akşamleyin inkâr edin" diyerek münafıklığı teşvik etmişlerdir. Bunun üzerine şu meâldeki âyet inmiştir:

"Ehl-i Kitap'tan bir gurup: 'Müminlere indirilmiş olana sabahleyin (görünüşte) inanıp akşamleyin inkâr edin. Belki onlar (böylece dinlerinden) dönerler' dedi. 'Sizin dininize uyanlardan başka hiçbir kimseye inanmayın' dediler. De ki: 'Doğru yol, ancak Allah'ın yoludur'. (Onlar, kendi aralarında) 'Bir kimseye, size verilenin benzeri verilecek yahut Rabbinizin huzurunda sizin aleyhinize deliller getirecekler diye (onlara inanmayın)' dediler. De ki: Lütuf ve ihsan Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah'ın rahmeti geniştir ve O her şeyi hakkıyla bilir".[122]

23. Yenbu' Gazvesi

Çıkış: 2 Şabân H. 2 Perşembe.

İbn Habîb'in kaydettiği Yenbu'[123] Gazvesi -ulaştığımız- diğer kaynaklarda yer almamaktadır. İbn Habîb, Resûlullah'ın (a.s.) düşmanla karşılaşmadığını zikretmek[124] dışında gazve hakkında bilgi vermez.

24. Cüheyne Gazvesi

Çıkış: 15 Şabân H. 2, Salı.[125]

Medine'nin batısındaki Yenbu' bölgesine yaşayan Cüheyne'nin, Kudâa'nın diğer kolları ile yakın akrabalığı olan ve birçok aşiretten oluşan büyük bir kabiledir. Cüheyne kabilesi, hicretten hemen sonra Medine'ye bir heyet gönderip Müslüman olmuşlardır.[126]

Medâinî, Resûlullah'ın (a.s.) zikredilen tarihte Cüheyneliler'in yaşadığı bölgeye gazve yaptığını ve bunun neticesinde çarpışma olmadığını söylemekle yetinir. Ancak bu gazvenin kimlere karşı ve niçin tertip edildiği gibi hususlarda bilgi vermez.[127]

---

[119] Şâmî, III,374-375.
[120] el-Bakara 2/143; Buhârî, *"el-İmân"*, 1/30.
[121] Şâmî, III,370-375; A. Özel, *"Kıble"*, DİA, XXV,366-367; Davut Aydüz, *"Kıble'nin Tahvili ile İlgili Âyetlerin Kur'ân'daki Tertibi"*, *Kur'ân'ın Mûcizevî Korunması*, derleme, İstanbul 2004, s. 150-164.
[122] Âl-i İmrân 3/72-73; Belâzürî, *Ensâb*, I,319.
[123] Bkz. Ek 2: "Yenbu'" md.
[124] İbn Habîb, s. 111.
[125] Medâinî'nin ibaresi "يوم الثلاثاء للنصف من شعبان" şeklindedir. Bkz. Halîfe b. Hayyât, s. 31.
[126] Bkz. Hicretin 1. yılı olayları: "Cüheyne Heyeti" başlığı.
[127] Halîfe b. Hayyât, s. 31.

İbn Habîb ise Resûlullah'ın (a.s.) Şabân ayından on dört gece geçe Salı günü yola çıktığını ve Safevân'a kadar ilerlediğini, Benî Gıfâr[128] ve Benî Eslem kabileleriyle "yardımlaşmak, birbirine destek olmak ve komşuluk haklarına riâyet edip ihanet etmemek üzere" (كتاب مدامجة) antlaşma yaptığını söyler.[129] Bu da gazvenin savaşmaktan öte Cüheyneliler'in meskûn olduğu bölgede veya mücavir yerlerde yaşayan diğer kabilelerle Medine'nin güvenliğini sağlamaya yönelik antlaşmalar yapmak gayesiyle düzenlendiğine işaret eder. Hz. Peygamber (a.s.), müşrik olmalarına rağmen Benî Gıfâr ile yaptığı bu ve benzeri anlaşmalar sayesinde, Medine çevresinde yaşayan kabileler arasında taraftar bulmuş ve Mekke'den gelmesi muhtemel tehlikelere karşı Medine'nin güvenliğini sağlamıştır.

25. Ramazan Orucunun Farz Kılınması

Hicrî 2. yılın[130] Şabân[131] ayının 2. veya 10. gününde.[132]

Mastar olan "savm" ve "siyam"[133] kelimeleri, sözlükte "صوم" (savm), fiilden/hareketten kendini tutmak/alıkoymak, eylemsizlik, bir şeye karşı kendini tutmak, bir şeyden uzak durmak (الإمساك والسكون عن فعل: imsak ve sükûn ani'l-fi'l) manası gelir.[134] Şeriat örfünde, oruç[135] tutmak; yani bir Müslüman'ın, İslâm'ın emrettiği bir ibadeti yerine getirmek niyetiyle, imsâk vaktinden güneşin batmasına kadar, yemek, içmek ve cinsî münasebetten kendisini tamamen alıkoymasıdır.[136]

"الرمضان" (er-ramazân) aslında "yanmak" manasında bir mastardır[137] ve Arapça'da kamerî yılın 9. ayının adıdır ki bu isimlendirme yapıldığında o ay/günler çok sıcak günlere denk geldiğinden ramazân denildi.[138]

---

[128] Benî Gıfâr b. Müleyl b. Damre b. Bekr b. Abdimenâf b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike (Amr) b. İlyâs b. Mudar. Hicaz'da Mekke ile Medine arasında yaşardı. Hz. Peygamber'in (a.s.) annesi Âmine Hatun'un kabrinin bulunduğu Ebvâ'ya 8 mil mesafedeki Veddân Vadisi'yle Bedir Kuyusu bunlara aitti. Bkz. M. A. Kapar, "Gıfâr", DİA, XIV,49.

[129] İbn Habîb, s. 111; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 268,271; M. A. Kapar, "*Gıfâr*", DİA, XIV,49; A. Önkal, "*Cüheyne*", DİA, VIII,107.

[130] Halîfe b. Hayyât, s. 37.

[131] İbn Sa'd, I,242,248; Belâzürî, *Ensâb*, I,319; Taberî, III,68,86; İbn Hibbân, s. 157; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,373; Semhûdî, I,276.

[132] [أفضل الأعمال بعد الزكاة الصوم وفرض بعد صرف القبلة إلى الكعبة لعشر في شعبان بعد الهجرة بسنة ونصف وفي الأجهوري بعد مضي ليلتين من شعبان المذكور]. Bkz. Ahmed b. Muhammed b. İsmail et-Tahavi el-Hanefî (v. H. 1231), *Hâşiye 'Alâ Merâki'l-Felâh Şerh Nûri'l-İzâh*, Mısır ts., I,419; Elmalı Tefsiri, el-Bakara Sûresi, 183. Âyetin tefsiri.

[133] Bu kelime, hem mastar hem savm kelimesinin cem'i/çoğulu olarak da kullanılır.

[134] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, "صوم" maddesi.

[135] Oruç, Farsça "rûze" kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir. *i.* (Fars. *rûze* > *urûze* > *uruç* > *oruç*) (Kubbealtılugatı).

[136] M. Asım Efendi, *Kamûs Tercümesi*, VI,5081, "صوم" md.

[137] Ramazan kelimesinin ilgili olduğu "الرمض" (er-remad) kelimesi güneşin harareti yer üstüne ve başka şeylere şiddetle vaki olmak, "الرمضاء" (er-remdâ') ise güneşin şiddetli hararetinden ısınmış taşlar manasına gelir (Muslihuddin Mustafa Ahterî (v. 968/1560-61), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1292, I,287).

[138] Çoğulu "أرْمِضاء", "رمضانات" ve "رماض" şeklindedir. Nahivciler, cümle içinde "شهر رمضان" denilmesini, yalnızca "رمضان" demekten daha fasih olduğunu söylemişlerdir. İbn Ebî Hatim, zayıf bir senetle Ebû Hüreyre'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "'رمضان' demeyin, 'شهر رمضان' deyin, zira o, Allah'ın isimlerindendir". Bu ayın asıl isminin natık (ناتق, çoğulu: نواتق) olduğu, sonraları sıcak bir mevsime

Kur'ân-ı Kerîm'de "صوم" kökünden türeyen kelimeler 13, ramazan kelimesi ise bir defa zikredilir. Bu âyetlerin tamamında farz veya kefaret olarak oruç ibadeti kastedilmiştir. Sadece Meryem Sûresi'nin 26. âyetinde "sükût/susma orucu"ndan bahsedilmiştir.[139]

el-Bakara Sûresi'nin 183, 184, 185 ve 187. âyetlerinde, orucun İslâm'da farz bir ibadet olduğu ve oruçla ilgili çeşitli hükümler bildirilmiştir.

el-Bakara Sûresi'nin 183. âyeti, Allah'ın geçmiş ümmetlere de orucu farz kıldığını tasrih etmektedir. Ancak Allah, tevhîd dininin farizaları olan oruç, namaz, hac ve zekât gibi ibadetlerin son hallerini İslâmiyet ile beşeriyete bildirmiş ve İslâm ile diğer şeriatları nesh edip geçersiz kılmıştır.

İbn Haldun'un işaret ettiği gibi, oruç, namaz, hac ve zekât gibi ibadetler ve bunlarla ilgili naklî ilimlerin hepsi, İslâm Dini'ne ve İslâm Ümmeti'ne mahsustur. Diğer din ve ümmetlerde benzerleri varsa da bu benzerlik, söz konusu dinî ahkâmın ve onlarla ilgili naklî ilimlerin, Allah tarafından, peygamberlere indirilmiş şeriatlara dayanmasından kaynaklanan uzak bir benzerliktir.[140] Yoksa özele inildiğinde İslâm din ve ümmetindeki ibadetler ve bunlarla ilgili dinî ilimler, diğer ümmetlerinkinden çok farklıdır.

el-Bakara Sûresi'nin 192, en-Nisa Sûresi'nin 92,93, el-Maide Sûresi'nin 89,95, el-Ahzab Sûresi'nin 35 ve el-Mücadele Sûresi'nin 4. âyetlerinde, had/ceza gerektiren bazı fiillerin kefaret vesilesi olarak oruç zikredilmiştir. Bu durum orucun nefis terbiyesini sağlayan önemli bir vasıta olduğuna işaret eder.

Kamerî 9. ayın adı olan Ramazan ayı boyunca oruç tutmak İslâm'ın beş şartından biridir. Oruç, Allah rızası için tan yerinin ağarması (imsak) vaktinden güneşin batışına kadar yiyip içmemek ve cinsi münasebette bulunmamak sûretiyle gerçekleştirilen bir ibadettir. Ramazan orucunun farz olması *Kur'ân*, *Sünnet* ve icmâ' ile sâbittir.[141]

Oruca tahsis edilen ramazan ayı faziletli bir aydır. Bu ayın fazileti, içinde Kadir Gecesi bulunmasındandır. Kadir Gecesi'nin üstünlüğü ise kendisinde *Kur'ân-ı Kerîm* indirilmiş olmasındandır. Çünkü *Kur'ân-ı Kerîm* ramazan ayında ve Kadir Gecesi'nde topluca, Levh-i Mahfûz'dan Beytülizze denilen makama indirilmiş ve yine Kadir Gecesi'nde ilk olarak Hirâ Dağı'nda, Peygamber Efendimiz'e (a.s.) vahiy olarak gelmeye başlamıştır. Buna göre ramazan ayının ve Kadir Gecesi'nin üstünlüğü, *Kur'ân-ı Kerîm*'in bu ayda ve bu gecede inmesinden ileri gelmektedir. Bu üstünlükleri sebebiyle ramazan ayı, tutulması farz olan oruca tahsis edilmiştir.

---

denk geldiği bir zamanda, bu isim değiştirilerek ona ramazan ayı denildiği rivâyet edilmiştir. Bkz. Celaleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Süyûtî (849-911/1445-1505), *eş-Şemârîh fî İlmi't-Târîh*, Leiden 1894, s. 14; M. Asım Efendi, *Kamûs Tercümesi*, III,3010,3011, "رمض" md.

[139] Rivâyete göre Hz. Meryem'in kavmi, yememek ve içmemek sûretiyle oruç tuttukları gibi, konuşmamak sûretiyle de tutarlardı. Yahut oruçlu iken yemekten-içmekten kaçındıkları gibi konuşmaktan da kaçınırlardı. Hz. Meryem buna uygun olarak sükût/susma orucu adamış olmaktadır.

[140] A. İ. Yitik, "*Oruç*", DİA, XXXIII,414-416.

[141] V. Zuheylî, III,109-110,118.

Ramazan ayında orucun farz kılınmasının pek çok hikmeti olduğu muhakkaktır. Bazıları şunlardır:

1- İbadetlerin biricik amacı ve nihai gayesi Allah rızasını kazanmaktır. Zira: *"Göklerin, yerin ve içlerindeki her şeyin mülkiyeti Allah'ındır, O, her şeye hakkıyla kadirdir".*[142]

İnsanoğlu bütün dünyaya sahip olsa bile bu büyük bir kazanç değildir; çünkü bu sahiplik geçicidir ve mecazidir, asıl sahip Allah'tır. Ayrıca bugüne kadar keşfedilebilen, çapı 46 milyar ışık yıllık maddi kâinat yanında dünya bir zerre değildir. "Öyleyse dünya hayatında insan için en büyük kazanç nedir?" denecek olursa, şüphesiz bu Allah rızasıdır. O'nun rızasını kazanan, iyi ve güzel olan her şeyi kazanmıştır; öyle iyi ve güzel ki, dünyada ona insanların eli değil, hayali bile ulaşamaz.[143]

2- Tam bir teslimiyet içerisinde Yaratıcı'ya başta oruç tutmak şeklinde olmak üzere türlü kulluklarda bulunmak amacıyla zamanın belirli bir kısmını ayırmak, bir süre cami veya cami hükmündeki bir mekânda i'tikâfa çekilip meşru bile olsa her türlü arzudan uzak durmak insanın manen olgunlaşmasını, ruh, irade ve nefis terbiyesini sağlar. Oruç, insanı nefsin tasallutundan kurtarır, nefsi arındırır, haramlardan korur, takvayı sağlar. Bu sebeple Hz. Peygamber (a.s.), orucu mümini Cehennem ateşinden koruyan bir "kalkan" olarak [الصِّيَامُ جُنَّةٌ مِنَ النَّارِ كَجُنَّةِ أَحَدِكُمْ مِنَ الْقِتَالِ][144] nitelemiştir.

İbn Abbas, İbn Ömer, İbn Mes'ûd, Muâz b. Cebel[145] ve Seleme b. Ekva'ın[146] da aralarında bulunduğu bir grup sahâbî, Hz. Peygamber (a.s.) devrinde orucun üç safha

---

[142] el-Maide 5/120.

[143] Onun için müminlerin birbirine en hayırlı duası ve teşekkürü "Allah razı olsun!" cümlesidir.

[144] Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Dahhâk eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, thk. Basim Faysal Ahmed el-Cevâbire, Riyad 1411/1991, III,56.

[145] وَأَمَّا أَحْوَالُ الصِّيَامِ : فَإِنَّ رَسُولَ الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدِمَ الْمَدِينَةَ فَجَعَلَ يَصُومُ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ، وَقَالَ يَزِيدُ : فَصَامَ تِسْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا ، يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ} مِنْ رَبِيعٍ الأَوَّلِ إِلَى رَمَضَانَ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ، وَصَامَ يَوْمَ عَاشُورَاءَ ثُمَّ إِنَّ الله فَرَضَ عَلَيْهِ الصِّيَامَ ، فَأَنْزَلَ الله قَالَ : فَكَانَ مَنْ [البقرة : ١٨٤] {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} إِلَى هَذِهِ الآيَةِ [البقرة : ١٨٣] {الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ البقرة :] {شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ} شَاءَ صَامَ ، وَمَنْ شَاءَ أَطْعَمَ مِسْكِينًا ، فَأَجْزَأَ ذَلِكَ عَنْهُ قَالَ : ثُمَّ إِنَّ الله عَزَّ وَجَلَّ أَنْزَلَ الآيَةَ الأُخْرَى قَالَ : فَأَثْبَتَ الله صِيَامَهُ عَلَى الْمُقِيمِ الصَّحِيحِ ، وَرَخَّصَ فِيهِ لِلْمَرِيضِ وَالْمُسَافِرِ [البقرة : ١٨٥] {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} إِلَى قَوْلِهِ [١٨٥ ١٠ قَالَ : وَكَانُوا يَأْكُلُونَ وَيَشْرَبُونَ وَيَأْتُونَ النِّسَاءَ مَا لَمْ يَنَامُوا ، فَإِذَا . [ص : ٤٣٩] وَثَبَتَ الإِطْعَامُ لِلْكَبِيرِ الَّذِي لا يَسْتَطِيعُ الصِّيَامَ ، فَهَذَانِ حَوْلانِ نَامُوا امْتَنَعُوا . قَالَ : ثُمَّ إِنَّ رَجُلا مِنَ الأَنْصَارِ يُقَالُ لَهُ صِرْمَةُ ظَلَّ يَعْمَلُ صَائِمًا حَتَّى أَمْسَى فَجَاءَ إِلَى أَهْلِهِ فَصَلَّى الْعِشَاءَ ، ثُمَّ نَامَ فَلَمْ يَأْكُلْ وَلَمْ يَشْرَبْ حَتَّى أَصْبَحَ فَأَصْبَحَ صَائِمًا قَالَ : فَرَآهُ رَسُولُ الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ جَهَدَ جَهْدًا شَدِيدًا قَالَ : «مَا لِي أَرَاكَ قَدْ جَهِدْتَ جَهْدًا شَدِيدًا؟» قَالَ : يَا رَسُولَ الله ، إِنِّي عَمِلْتُ أَمْسِ فَجِئْتُ حِينَ جِئْتُ ، فَأَلْقَيْتُ نَفْسِي فَنِمْتُ ، وَأَصْبَحْتُ حِينَ أَصْبَحْتُ صَائِمًا . قَالَ : وَكَانَ عُمَرُ قَدْ أَصَابَ مِنْ أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى} النِّسَاءِ مِنْ جَارِيَةٍ أَوْ مِنْ حُرَّةٍ بَعْدَ مَا نَامَ ، وَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَأَنْزَلَ الله عَزَّ وَجَلَّ {وَقَالَ يَزِيدُ فَصَامَ تِسْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا مِنْ رَبِيعٍ الأَوَّلِ إِلَى رَمَضَانَ [البقرة : ١٨٧] {ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} إِلَى قَوْلِهِ [البقرة : ١٨٧] {نِسَائِكُمْ Ibn İshâk, s. 277-278; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, hadîs no: 22124; Ebû Davud, *"Kitâbü's-Salâ"*, Ezan Babı, hadîs no: 506,507; et-Tahâvî (v. 321), *Şerh Müşkili'l-Asâr*, thk. Şuayb el-Arnavut, Müessetü'r-Risâle nşr. I. Baskı, 1415/1994, I,417 (بَابُ بَيَانِ مُشْكِلِ مَا رُوِيَ عَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ قَوْلِهِ : فَصْلُ مَا بَيْنَ صِيَامِنَا وَصِيَامِ أَهْلِ الْكِتَابِ أَكْلَةُ السَّحَرِ).

[146] Mesela Müslim'de yer alan rivâyetler şöyledir: "(وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ) بِقَوْلِهِ (فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ) عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الأَكْوَعِ -رضى الله عنه- قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) كَانَ مَنْ أَرَادَ أَنْ يُفْطِرَ وَيَفْتَدِىَ . حَتَّى نَزَلَتِ الآيَةُ الَّتِى بَعْدَهَا فَنَسَخَتْهَا . عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الأَكْوَعِ -رضى الله عنه- أَنَّهُ قَالَ كُنَّا فِى رَمَضَانَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ الله -صلى الله عليه وسلم- مَنْ شَاءَ صَامَ وَمَنْ شَاءَ أَفْطَرَ فَافْتَدَى بِطَعَامٍ مِسْكِينٍ حَتَّى أُنْزِلَتْ هَذِهِ الآيَةُ (فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ)". Bkz. Müslim, *"Siyâm"*, 149-150. Aynı rivâyetler İbn Hibbân'da ve başka hadis kaynaklarında da yer alır.

geçirdiğini rivâyet etmişlerdir: İbn İshâk ve Ahmed b. Hanbel'in metni -diğer rivâyetler dikkate alınarak- şöyle tercüme edilebilir:

1- Resûlullah (a.s.), hicret edip Medine'ye gelince (hicretin olduğu Rebiülevvel ayından hicretin 2. yılının Ramazan ayına kadar, 17 ay) her ayın üç günü[147] ve âşûrâ günü oruç[148] tutmaya başladı.[149] Sonra Allah, ramazan orucunun farz kılan şu âyetleri indirdi: *'Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip-geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Gerek ki, oruç sayesinde fenalıklardan korunasınız. Sayılı günlerde olmak üzere oruç sizlere farz kılındı. Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa tutamadığı günler kadar diğer günlerde kaza eder. Oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere (*وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ[150]*) bir fakir doyumu kadar fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa bu kendisi için daha iyidir. Eğer bilirseniz güçlüğüne rağmen oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır'*[151] (mealindeki) âyetler nazil olunca, ashaptan dileyen oruç tuttu, dileyen oruç tutmayıp fidye verdi. Muâz b. Cebel'in Ebû Davud rivâyetinde dile getirildiği gibi (Araplar, aşırı sıcakların hakim olduğu bir coğrafyada yaşamaları-

[147] Hz. Peygamber (a.s.), "eyyamü'l-bîz" denilen kamerî ayın 13, 14, ve 15. günlerinde oruç tutulmasını tavsiye etmiş ve: "O, bütün sene oruç tutmak gibidir" (كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْمُرُنَا أَنْ نَصُومَ اللَّيَالِي الْبِيضَ) buyurmuştur (Ebû Dâvûd, *"es-Savm"*, 14/69: 2451 -باب فِي صَوْمِ الثَّلَاثِ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ-). Ebû Hüreyre'nin (r.a.): "Dostum/sevgilim bana üç şey tavsiye etti. Bunlar: Vitir namazı, her aydan üç gün oruç tutmak ve kuşluk vakti iki rekât namaz kılmaktır" (أَوْصَانِي خَلِيلِي) -صلى الله عليه وسلم- بِثَلَاثٍ النَّوْمِ عَلَى وِتْرٍ وَصِيَامِ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ وَرَكْعَتَيِ الضُّحَى) dediği nakledilmiştir.

[148] Ramazan orucu farz kılınınca, Reŝûlullah'a (a.s.) âşûrâ konusu sorulmuş, o (a.s.) da: "Âşûrâ Allah'ın günlerinden bir gündür, dileyen bu günde oruç tutsun, dileyen tutmasın" buyurmuştur: (أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ أَهْلَ الْجَاهِلِيَّةِ كَانُوا يَصُومُونَ يَوْمَ عَاشُورَاءَ، وَأَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَامَهُ، وَالْمُسْلِمُونَ قَبْلَ أَنْ يُفْتَرَضَ رَمَضَانُ، فَلَمَّا افْتُرِضَ رَمَضَانُ، قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ عَاشُورَاءَ يَوْمٌ مِنْ أَيَّامِ اللهِ، فَمَنْ شَاءَ صَامَهُ وَمَنْ شَاءَ تَرَكَهُ) Müslim, *es-Siyâm*, 13/19.

[149] [عن معاذ بن جبل أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قدم المدينة فصامَ يومَ عاشوراء وثلاثة أيام من كل شهر ثم أنزل الله جل وعزّ فرضَ شهر رمضان، فأنزل الله: يا أيها الذين آمنوا كتب عليكم الصيام كما كتب على الذين من قبلكم" حتى بلغ: وَعلى الذين يُطيقونه فدية طعامُ مسكين"]. Bkz. Taber, *Tefsir*, el-Bakara 2/183-184. âyetlerin tefsiri.

[150] İbn Abbas, İbn Ömer, İbn Mes'ûd, Muâz b. Cebel ve Seleme b. Ekva'dan nakledilen rivâyetlerde sahabenin "يُطِيقُونَهُ" kelimesini, muhayyerlik içeren bir vücub ifade etmesine rağmen orucun tercih edilmesi gerektiğini anlamışlardır ki bu sebeple orucun üç merhale geçirdiğini rivâyet etmişlerdir. Elmalılı M. Hamdi Yazır söz konusu kelimeyi şöyle tefsir eder: "يُطِيقُونَ" if'al babından ve "itâka" manasından muzari bir fiildir. "İtaka", takat ve tavk kökündendir. Tavk kelimesinin ilk harfi olan "ط" harfi fetha ile okunursa, kelime "takat", zamme ile okunursa "boyna takılan gerdanlık" veya "ağır bir demir" manasına gelir. Takat, kuvvet ve güç yetirme manasına bilenmekteyse de esasen aralarında bir fark vardır. Vüsu', dediğimiz kuvvet, takatin üzerindedir. Çünkü vüsu', bir şeye kolaylıkla güç yetirmek, takat ise zorluk ve meşakkatle güç yetirmektir. Bundan dolayı "itâka", gücü yetmek, dayanmak manasına gelirse de esasında güç yetişmek, güç tükenmek, zor dayanmak, hatta dayanamamak manasınadır. Bunlara Arapça olarak sırasıyla tatvik, tatavvuk, tatayyuk ve ichad denir. Bu bakımdan "itâka", burada ya "istitaa: gücü yetmek" ya da "tatvik: güç tükenmek" manasına olacaktır. İstitaa manasına olursa gücü yetenler, oruç tutmadıkları takdirde fidye versinler demek olur ki, muhayyer bir vücub ifade eder ve oruç tercih edilir. "İtâka"ya bu mana verilirse "Sizden her kim o aya şahit olursa onda oruç tutsun." emrinin mutlak olarak sonucu ile birlikte nesh edilmiş olduğunda şüphe yoktur. Bunun için bu tefsiri yapanlar, bunun nesh edilmiş olduğunda da ittifak etmişlerdir (*Hak Dini Kur'ân Dili*, haz. İsmâil Karaçam v.dğr., İstanbul ts., I,521-522).

[151] el-Bakara 2/183-184.

nın da etkisiyle) oruca alışkın değillerdi, oruç onlara güç geliyordu (وَكَانُوا قَوْمًا لَمْ يَتَعَوَّدُوا الصِّيَامَ، وَكَانَ الصِّيَامُ عَلَيْهِمْ شَدِيدًا فَكَانَ مَنْ لَمْ يَصُمْ أَطْعَمَ مِسْكِينًا).[152]

2- Sonra Allah şu âyeti indirdi: *"Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'ân'ın indirildiği aydır. Öyleyse sizden ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah'ı tazîm etmeniz, şükretmeniz içindir"*[153] (mealindeki) âyet, sağlıklı ve seferde olmayan her Müslüman'a Ramazan orucunu farz kıldı, fidye[154] vermeyi eda ve kazaya gücü yetmeyenlere tahsis etti.[155]

Bu, orucun geçirdiği ikinci safhadır.

[Dinde güçlük yoktur. Allah orucu emretmiştir. Oruç tutma şartları bulunan kimseler oruç tutarlar. Hastalık, yolculuk gibi geçici bir engelden ötürü oruç tutamayan, sonra kaza eder. İhtiyarlık ve kronik hastalık gibi devamlı özrü olanlar fidye verirler. Her türlü zahmete rağmen kendi arzusu ile gönülden oruç tutan ve hayır yapanlar övülmüştür.]

3- İbn Abbâs'ın (r.a.) rivâyetinde göre, ramazan orucunun farz kılındığı ilk zamanlarda sahur yemeği yoktu. Oruç tutan kimse, yatsı namazı kılındıktan sonra yeme, içme ve kadınlarla ilişki haramdı. Ertesi gün akşama kadar da oruç tutardı.[156] Berâ b. Âzib'in rivâyetine göre de Hz. Peygamber'in (a.s.) ashabı oruçlu olduklarında, iftar vakti gelip de uyuya kaldıklarında, ikinci günün akşamına kadar bir şey yemezlerdi. Muâz b. Cebel'in (r.a.) rivâyetinde ise oruç tutan kimse, orucunu acınca yatsı namazını kılıp uyuyuncaya kadar yiyip içebilir ve cinsi münasebette bulunabildiği, uyuduktan sonra ise bunlardan kaçındıkları ifade edilir. Bu durum -iftar etmeden uyuya kalana-

---

[152] Ebû Davud, *"Kitâbü's-Salâ"*, Ezan Babı, hadîs no: 506.

[153] el-Bakara 2/185.

[154] Oruçta fidye miktarı, âyette geçen *"bir fakirin doyumu"* (el-Bakara 2/184) ifadesinden de hareketle bir kişiyi bir gün için doyuracak iki öğün yiyecek olarak anlaşılmış olup bu da fitre miktarıyla uyum gösterir. Bu miktarın aynî olarak veya aynı değerde para yahut mal olarak verilmesi caizdir.

[155] عن معاذ بن جبل قال: "إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قدم المدينة فصامَ يوم عاشوراء وثلاثة أيام من كل شهر، ثم إنّ الله جل وعز فرض شهر رَمضان، فأنزل الله تعالى ذكره: "يا أيها الذين آمنوا كتب عليكم الصيام" حتى بلغ "وعلى الذين يطيقونه فدية طعام مسكين"، فكان من شاء صامَ، ومن شاء أفطر وأطعمَ مسكينًا. ثم إن الله عز وجل أوجب الصيام على الصحيح المقيم، وثبت الإطعام للكبير الذي لا يستطيع الصوم، فأنزل الله عز وجل: "فمن شَهد منكم الشهر فليصمه ومن كان مريضًا أو على سفر" إلى آخر الآية [bkz. Taberi Tefsiri, el-Bakara 2/183-184. âyetlerin tefsiri) İbn Abbas'a göre bu âyette nesh yoktur, tahsis vardır. Âyet oruca gücü yetmeyen ihtiyarlar hakkındadır (Buhârî, *Tefsîr*). Hanefiler de bu görüştedir. İmâm Şafiî hükmü daha genişleterek gebe ve emzikli kadınları da kendi hesaplarına değil evlatlarının telefinden korkarak oruçlarını yedikleri zaman buraya dâhil etmiş fidyeye tabi tutmuştur.

[156] فَكَانَ النَّاسُ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى الله، [البقرة: ١٨٣] عَنِ ابْنِ عَبَّاس، يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا صَلَّوُا الْعَتَمَةَ حَرُمَ عَلَيْهِمُ الطَّعَامُ وَالشَّرَابُ وَالنِّسَاءُ، وَصَامُوا إِلَى الْقَابِلَةِ، فَاخْتَانَ رَجُلٌ نَفْسَهُ، فَجَامَعَ امْرَأَتَهُ، وَقَدْ صَلَّى الْعِشَاءَ، [البقرة: ١٨٧] وَلَمْ يُفْطِرْ، فَأَرَادَ الله عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَجْعَلَ ذَلِكَ يُسْرًا لِمَنْ بَقِيَ وَرُخْصَةً وَمَنْفَعَةً، فَقَالَ سُبْحَانَهُ: عَلِمَ الله أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ (الآيَةَ، وَكَانَ هَذَا مِمَّا نَفَعَ الله بِهِ النَّاسَ وَرَخَّصَ لَهُمْ وَيَسَّرَ) Rudânî, *Cemü'l-Fevâid*, Tefsîr, el-Bakara Sûresi, hadîs no: 6795.

Müslümanların, ertesi gün açlık ve susuzluktan baygınlık geçirmesine, bazılarının ise dayanamayıp gece eşeriyle cinsî münasebette bulunmasına sebep oluyordu.

Mesela ensârdan Kays b. Sirme (صرمة), bir gün, hurma bahçesinde çalıştı, iftar zamanı eve gelince: Yemek var mı? Diye hanımına sordu. Hanımı: Hayır; lakin sana bir şeyler bulur gelirim, dedi.[157] Adam gündüz çalıştığı için çok yorgundu, uzandı ve uyuyakaldı. Kadın gelince onu uykuda buldu: Eyvah uyuyakalmış, dedi. Ertesi gün öğleye kadar bir şey yemediği için bayıldı. Bunu Hz. Peygamber'e (a.s.) anlattılar.[158]

Hz. Ömer (r.a.) de uyuduktan sonra cinsî münasebette bulundu ve sabahleyin durumunu Resûlullah'a (a.s.) bildirdi. Allah, bunun üzerine müminlere bir rahmet ve kolaylık olmak üzere şu âyeti indirdi: *"Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmanız size helal kılındı. Onlar, sizin için (fenalığa karşı koruyucu) bir elbise ve siz de onlar için (koruyucu) bir elbise gibisiniz. Allah, nefislerinize emniyet edemeyeceğinizi bildiği için, üzerinize rahmeti ile ihsan edip günahınızı affetti. Artık ramazan gecelerinde onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiklerini isteyin.*

Gece ile gündüzü ayıran fecrin beyaz ipliği, gecenin siyah ipliğinden sizce seçilinceye kadar yiyin, için. Sonra ertesi geceye kadar orucu tam tutun. Siz ibadet için mescitlere kapanıp i'tikâf halindeyken, geceleri de hanımlarınıza yaklaşmayın. Bu hükümler, Allah'ın yasak sınırlarıdır. Sakın onlara yaklaşmayın. İşte Allah âyetleri böylece insanlara açıklar ki, sakınıp korunsunlar"[159] âyetini indirdi.

["*Beyaz iplik ve siyah iplik*" ifadelerinden maksadı, "*mine'l-fecr: tanyerinin ağarmasından*" ilavesi açıklığa kavuşturmuştur. Buna göre orucun başlaması gereken zaman (imsak), güneşin doğmasına değil, fecrin doğmasına; yani tanyerinin ağarmaya başlamasına bağlıdır. İplik tabiri de, tanyeri, ağarmasının başlangıcını ifade etmektedir. Aydınlık yayılıp yükselince, artık ona "*beyaz iplik*" denemez. Aydınlığın başladığı an sahurun bittiği ve imsakin başladığı, aynı zamanda sabah namazı vaktinin de girdiği andır.]

Hz. Peygamber (a.s.), Medine'ye hicretten sonraki -orucun farz kılınmadığı ilk yılı hariç- dokuz yılda dokuz Ramazan orucu tutmuştur.[160] Bunların dördü 29, beşi 30 gündür.[161]

---

[157] Aynı hadîsin değişik rivâyetlerinde: Söz konusu sahabenin, hanımı ona yemek hazırlarken, iftar etmeden veya iftar etmeden yatsı namazını kılıp uyduğu şeklinde ifadeler de yer alır. Konuyla ilgili olarak "أُحِلَّتِ الصَّلَاةُ ثَلَاثَةَ أَحْوَالٍ" ibaresiyle hadîs külliyatlarında ve şerhlerinde araştırma yapılabilir.

[158] Rudânî, *Cemü'l-Fevâid*, Tefsîr, el-Bakara Sûresi, hadîs no: 6796.

[159] el-Bakara 2/187.

[160] İbn İshâk, s. 278; İbn Kesîr, II,378.

[161] İbrahim Kafi Dönmez (İlmi müşavir ve redaktör), *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, III,514.

Terâvih Namazı

Ramazan ayına mahsus sünnet namaz olan terâvih, bir gece namazıdır. Resûlullah (a.s.), bu gece ibadetine "kıyâm-ı ramazan" ismini vermiştir. Hadîs meâlen şöyledir: "İnanarak ve sevap umarak Ramazan'da (ibadetle) kaim olan kimsenin geçmiş günahları mağfiret olunur": (مَنْ قَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ).[162]

Arapça "terâvih" sözcüğü, istirahat etmek anlamına gelen 'tervihe" kelimesinin çoğuludur[163] ve Ramazan ayında yatsı namazından sonra kılınan namaza mecazen verilmiş bir isimdir. Bu namaz, her dört rekâtın sonunda oturulup dinlenildiği için terâvih adını almıştır.[164]

Resûlullah (a.s.) bir hadîsinde şöyle buyurmuştur: "Allah, size Ramazan orucunu farz kıldı, ben de size gece namazını (terâvih) sünnet kıldım. Artık kim inanarak ve sırf Allah rızasını dileyerek orucunu tutar ve gecelerini (terâvih ile) ihya ederse, annesinin kendisini doğurduğu günkü gibi günahlardan temizlenir":

(شَهْرُ رَمَضَانَ شَهْرٌ كَتَبَ اللهُ عَلَيْكُمْ صِيَامَهُ وَسَنَنْتُ لَكُمْ قِيَامَهُ فَمَنْ صَامَهُ وَقَامَهُ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا خَرَجَ مِنْ ذُنُوبِهِ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ).[165]

Rivâyetlerden Resûlullah'ın (a.s.) aile fertleriyle birlikte başkalarına da nadiren de olsa cemaat şeklinde terâvîh namazı kıldırdığı anlaşılmaktadır. Hatta Beyhakî, bu rivâyetlerin teravih namazını cemaatle kılmanın faziletini tekit ettiğini kaydeder.[166]

26. Bedir Gazvesi

Savaş: 17 Ramazan H. 2 Cuma.[167]

Kur'ân-ı Kerîm'de adına yer verilen iki gazveden biri Bedir,[168] diğeri Huneyn'dir.[169] Âyet meâlen şöyledir: *"Andolsun, sizler güçsüz olduğunuz halde Allah, Bedir'de de size yardım etmişti. Öyle ise Allah'tan sakının ki O'na şükretmiş olasınız."* [170]

---

[162] Buhârî, *"Salâtu't-Terâvîh"*, 32.

[163] Fîrûzâbâdî, s. 282.

[164] Terâvîh namazı konusunda geniş bir bahis için bkz. *Tecrîd Tercemesi*, IV,70-97.

[165] İbn Mâce, *"İkâmetü's-Salâ"*, 1328 (باب مَا جَاءَ فِى قِيَامِ شَهْرِ رَمَضَانَ).

[166] (قال أبو الحسين و هو علي بن عاصم هذه السابعة قام بنا رسول الله صلى الله عليه و سلم نحوا من ثلث الليل فلما كانت ليلة ست و عشرين قال أبو الحسين : هذه الخامسة قام بنا رسول الله صلى الله عليه و سلم حتى ذهب نحوا من شطر الليل فقلنا : يا رسول الله لو نفلتنا بقية ليلتنا هذه قال : إن الرجل إذا قام مع الإمام حتى ينقضي كتب له قيام ليلته فلما كانت الليلة التي تليها ليلة سبع و عشرين لم يقم بنا رسول الله صلى الله عليه و سلم فلما كانت ليلة ثمان و عشرين قال أبو الحسين : ثلاث يبقين جمع رسول الله صلى الله عليه و سلم أهله و اجتمع له الناس فصلى بنا حتى كاد يفوتنا الفلاح قلنا : و ما الفلاح قال : السحور ثم قال : يا ابن أخ ثم لم يقم بنا رسول الله صلى الله عليه و سلم شيئا من الشهر قال البيهقي رضي الله عنه : هذا تأكيدا لفضيلة صلاة التراويح في الجماعة) Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, III,178 (hadîs no: 3277), 329 (hadîs no: 3683.

[167] Abdürrezzâk, V,348; Vâkıdî, I,21,23,46,51; Halîfe b. Hayyât, s. 31; İbn Sa'd, II,20,21; III, 526,534; Taberî, III,29-30,53; Beyhakî, III,106,126,127; İbn Kesîr, II,465; III,145, 469-470; IV,129; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 158.

[168] Âl-i İmrân 3/123.

[169] et-Tevbe 9/25.

[170] Âl-i İmrân 3/123.

Bedir Gazvesi, kaynaklarda, Bedrü'l-Kübra, Bedrü'l-Kıtâl ve el-Batşetü'l-Kübrâ (Büyük Bedir Savaşı) gibi değişik isimlerle anılmıştır.

Bedir, Medine'nin 160 km. kadar güneybatısında, Kızıldeniz sahiline 30 km uzaklıkta, Medine-Mekke yolunun Suriye kervan yoluyla birleştiği yerde bulunan küçük bir kasaba idi.

Bedir Gazvesi, Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında yapılan ilk büyük savaştır. Müslümanlar, Mekkelilere ekonomik baskı yapmak amacıyla Mekkeli müşriklerin özellikle Suriye'ye gidip gelen ticaret kervanlarının Medine güzergâhını kullanmalarını seriyyeler vasıtasıyla engellemeye çalışıyorlardı.

Urve b. Zübeyr'e göre -başta Bedir Gazvesi olmak üzere- Resûlullah (a.s.) ile Kureyş müşrikleri arasında cereyan eden bütün savaşları başlatan -zahiri- sebep, Nahle Seriyyesi'nde Vâkıd b. Abdillah et-Temîmî el-Hanzalî el-Yarbu'î'nin Amr b. el-Hadramî'yi öldürmesidir.[171] Nahle Seriyyesi keşif amaçlı olup hedeflerinden birisi -Uşeyre Gazvesi'nin tertibine de neden olan-, 30, 40 veya 70 kişi tarafından korunan[172] Ebû Süfyân yönetimindeki 1000 deveden oluşan Kureyş ticaret kervanı hakkında bilgi edinmekti.

Hz. Peygamber (a.s.), Suriye'den Mekke'ye doğru yola çıkan Ebû Süfyân yönetimindeki Kureyşli müşriklerin ticaret kervanını gözetleyip kollamaya başladı. Kendisinin (a.s.) Medine'den hareketinden on gün önce,[173] - cennetle müjdelenen on sahabeden- Talha b. Ubeydillah et-Teymî el-Kureşî (v. 36/656) ile Saîd b. Zeyd el-Kureşî'yi (v. 51/671 [?])[174] kervan hakkında bilgi toplamakla görevlendirdi. Talha (r.a.) ve Said (r.a.), hicretin 1. yılında karşılıklı güven antlaşması yaptığı Cüheyne kabilesinden ve Kızıldeniz sahilinde yer alan en-Nehbâr'da ikamet eden Keşed'in (كَشَد الْجُهَنِي)[175] hima-

[171] Taberî, III,31.

[172] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,378.

[173] قال ابن إسحق : وخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم مِنَ الْمَدِينَةِ فِي لَيَالٍ مَضَتْ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ فِي أَصْحَابِهِ ، قَالَ ابْنُ هِشَامٍ : لِثَمَانٍ لَيَالٍ خَلَوْنَ (مِنْهُ ، وَقَالَ ابْنُ سَعْدٍ : يَوْمَ الاثْنَيْنِ لاثْنَتَيْ عَشْرَةَ لَيْلَةً خَلَتْ مِنْهُ بَعْدَ مَا وَجَّهَ طَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ الله وَسَعِيدَ بْنَ زَيْدٍ بِعَشْرِ لَيَالٍ (thk. İbrahim Muhammed Ramazan, Beyrut 1414/1993), I,286.

[174] Çok genç yaşta İslâmiyet'i kabul eden Saîd amcasının kızı ve Ömer'in kız kardeşi Fâtıma'yla, Ömer de onun kız kardeşi Âtike'yle evliydi. Babası, İslâm öncesi dönemde Hanîf dinine mensup olmakla bilinen Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, annesi Huzâa kabilesinden Fâtıma bint Ba'ce'dir. Babası putlara tapmazdı, müşriklerin kestiği hayvanların etinden yemezdi, Câhiliye âdetlerine değer vermezdi ve kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesine şiddetle karşı çıkardı. Bu durum, Saîd'in aile ortamında bu inançları benimseyen bir kişi olarak yetiştiğine işaret eder. Babası, ona Allah'ın birliğine iman etmesi konusunda telkinde bulunurdu (سَعِيدُ بْنُ زَيْدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ نُفَيْلِ بْنِ عَبْدِ الْعُزَّى بْنِ رِيَاحِ بْنِ عَبْدِ الله بْنِ قُرْطِ بْنِ رَزَاحِ بْنِ عَدِيِّ بْنِ كَعْبِ بْنِ لُؤَيٍّ وَيُكْنَى أَبَا الأَعْوَرِ وَأُمُّهُ فَاطِمَةُ بِنْتُ بَعْجَةَ بْنِ أُمَيَّةَ بْنِ خُوَيْلِدِ بْنِ خَالِدِ بْنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ حَيَّانَ بْنِ غَنْمِ بْنِ مُلَيحِ بْنِ خُزَاعَةَ ، وَكَانَ أَبُوهُ زَيْدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ نُفَيْلٍ يَطْلُبُ الدِّينَ ، وَقَدِمَ الشَّامَ فَسَأَلَ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى عَنِ الْعِلْمِ وَالدِّينِ فَلَمْ يُعْجِبْهُ دِينُهُمْ ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ مِنَ النَّصَارَى : أَنْتَ تَلْتَمِسُ دِينَ إِبْرَاهِيمَ ، فَقَالَ زَيْدٌ : وَمَا دِينُ إِبْرَاهِيمَ ؟ قَالَ : كَانَ حَنِيفًا لا يَعْبُدُ إِلَّا الله وَحْدَهُ لا شَرِيكَ لَهُ ، وَكَانَ يُعَادِي مَنْ عَبَدَ مِنْ دُونِ الله شَيْئًا ، وَلا يَأْكُلُ مَا ذُبِحَ عَلَى الأَصْنَامِ ، فَقَالَ زَيْدُ بْنُ عَمْرٍو : وَهَذَا الَّذِي أَعْرِفُ ، وَأَنَا عَلَى هَذَا الدِّينِ ، فَأَمَّا عِبَادَةُ حَجَرٍ أَوْ خَشَبَةٍ أَنْحِتُهَا بِيَدِي فَهَذَا لَيْسَ بِشَيْءٍ ، فَرَجَعَ زَيْدٌ إِلَى مَكَّةَ وَهُوَ عَلَى دِينِ إِبْرَاهِيمَ .) İbn Sa'd, III,379.

[175] Hz. Peygamber (a.s.), ashabına yardım eden, onları koruyan ve Kureyşli müşriklerin kervanında bulunanların: "Muhammed'in casuslarını gördün mü?" sorusuna yanıltıcı cevaplar veren Keşed'e selam verip Yenbu'u ona ikta olarak vermek istedi. O yaşlılığını bildirdi ve onda (a.s.) iktâi yeğenine yapmasını istedi.

ye ve yardımı ile gizlenip kervan hakkında bilgi topladılar. -Resûlullah'ın (a.s.) havârisi diye bilinen on iki kişiden birisi olan- Talha (r.a.) ve -İslâm'ı ilk kabul eden on ikinci veya on üçüncü şahıs olduğu nakledilen- Saîd (r.a.), durumu haber vermek üzere, Bedir Savaşı'nın olduğu gün Medine'ye gelebildiler. Resûlullah'ın (a.s.) yola çıktığını öğrenince hemen harekete geçtiler ve onunla (a.s.) Mahacce'de; Melel ile Seyyale denilen yerler arasında bulunan Turbân'da buluştular.[176]

M. Hamidullah, Mekke kervanının Suriye'ye doğru Ramazan ayında geri dönmek üzere, Rebiülevvel ayında yola çıktığını söyler ve Suriye'ye gidiş-geliş müddetinin bir kervan için altı veya yedi ay sürdüğüne işaret eder.[177]

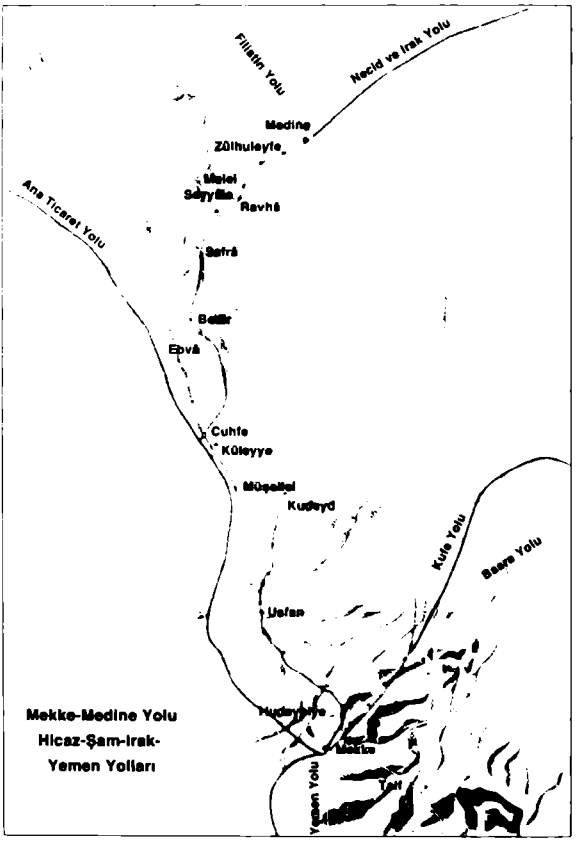

Harita 17: Mekke-Bedir-Medine Güzergâhı[178]

[176] Vâkıdî, I,19; İbn Sa'd, II,12. Hz. Peygamber (a.s.), Bedir Savaşı'na fiilen katılamayan Talha (r.a.) ve Saîd'e (r.a.) ganimetten tam pay verdi ve yaptıkları hizmete karşılık cihad sevabı alacaklarını müjdeledi. Bedir Savaşı sırasında, onların ticaret için Suriye'de oldukları da nakledilmiştir. Ancak birinci rivâyet daha meşhurdur (el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 238-239).

[177] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,223.

[178] İ. Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*.

Suriye'den dönmekte olan Ebû Süfyân, Hicaz'a yaklaştığı sırada Hz. Peygamber'in (a.s.) baskın yapacağını haber aldı ve Kureyşliler'den yardım istemek üzere Damdam b. Amr el-Gıfârî'yi - Amman'ın 218 km güneybatısındaki- Maan'dan[179] Mekke'ye gönderdi. Mekke-Maan arası kuşuçuşu 1060 km kadardır. Kendisi de kervanın pusuya düşmemesi için Bedir'den uzak olan ve nâdiren kullanılan sahil yolunu izledi. Ebû Süfyan'dan gelen haber üzerine iki veya üç gün[180] süren bir hazırlık neticesinde Ebû Cehil komutasında -Mûsâ b. Ukbe ve İbn 'Âiz'e göre- 950 kişilik bir kuvvet sevk edildi. Mekke ordusunda 600 zırhlı, 700 deve binitli ve 100 atlı asker vardı.[181]

Sefere Kureyş'ten büyük katılım oldu, katılamayanlar yerlerine adam tutup gönderdiler. Kureyş'in ileri gelenlerinden, hasta olan Ebû Leheb'den başka kimse seferden geri kalmamıştır. Ebû Tâlib'in ölümünden sonra Benî Hâşim'in reisi olan Ebû Leheb, iflas etmiş tüccarlardan Âs b. Hişâm'ı 4000 dirhem alacağına karşılık kiralayarak, yerine müşriklerin safında savaşmak üzere göndermiştir. Ebû Leheb, Bedir'de müşriklerin bozguna uğradığını öğrendikten sonra Mekke'de çiçek (adese) hastalığından ölmüştür. İbn Sa'd'ın rivâyetinden Ebû Leheb'in ölümünden sonra Benî Hâşim'in riyâsetini Abbâs b. Abdilmuttalib'in üstlendiği anlaşılmaktadır.[182]

Mekkeli müşriklerin ordusu, Cuhfe'ye[183] on günde ulaştı.[184] Kureyşliler Cuhfe'ye geldiklerinde Ebû Süfyân'ın habercisinden kervanın kurtulduğunu öğrenmelerine ve içlerinden bazılarının savaşa gerek kalmadığını söyleyerek geri dönmelerine rağmen hazırladıkları ordunun büyüklüğünü ve gücünü Müslümanlara göstermek için yollarına devam ettiler.

Benî Zühre'nin müttefiki Ahnes b. Şerik, Kureyş ordusu Cuhfe'de bulunduğu sırada, bir rivâyete göre: "Muhammed sizdendir, kız kardeşinizin oğludur. Eğer o gerçekten peygamberse, siz onunla saadete erersiniz! Eğer yalancı ise onun hesabını sizden başkaları görsün! Siz geri dönünüz!" demesi üzerine Benî Zühre'den 100 veya 100'den

---

[179] Maan (معان): Ürdün'ün güneyindeki Cebelüşşerât dağ sırasının doğu eteklerinde deniz seviyesinden 1074 m. yükseklikte kurulmuş br şehirdir. Bilâd-ı Şam ile Hicaz arasında bulunan Maan kuzeyden gelen hac kafilelerinin önemli duraklarından birini teşkil etmiştir. İbn Battûta Maan'ı "Bilâdüşşam'ı Hicaz'a bağlayan son nokta" olarak tanımlar (M. L. Bilge, "*Maan*", DİA, XXVII,270).

[180] Makrizî (1999 n.), I,85.

[181] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 237.

[182] Bkz. İbn Sa'd, IV,16; M. A. Kapar, "*Ebû Leheb*", DİA, X,178-179.

[183] Cuhfe, hac veya umre maksadıyla Mısır ve Suriye tarafından Mekke'ye gelenlerin ihrama girdikleri mîkât yeridir. Eskiden Suriye karayolunu tercih ederek Medîne-i Münevvere'ye uğramadan doğruca Mekke-i Mükerreme'ye gidenler Kızıldeniz sahiline 9 km. mesafedeki Cuhfe'de, Medine'ye uğrayanlar ise Zülhuleyfe'de ihrama girerlerdi. Zamanla Cuhfe terkedilmiş ve mîkât yeri olarak Kızıldeniz kıyısındaki Râbiğ daha çok kullanılır olmuştur. Yâkût el-Hamevî, o dönemde bir cuma camiinin bulunduğu Cuhfe'nin XIII. yüzyılda harap bir yer olduğunu, Mekke'den Medine'ye gidenlerin üç dört menzil sonra buraya ulaşabildiğini, Medine'ye 6, Câr'a ise 3 menzil uzaklıkta olduğunu söyler. Cuhfe'de eskiden hacıların barındığı kalede bugün evler ve bir çarşı bulunmaktadır. Cuhfe'nin girişinde Asr-ı Saâdet'ten kalma Mescidü Azver, çıkışında ise Mescidü'l-eimme vardır. Bunlar günümüze kadar birkaç defa tamir görmüştür. Bugün Medine-Mekke ve Cidde-Mekke otoyollarla birbirlerine bağlandığı için Râbiğ ve Cuhfe gibi eski yerleşim merkezleri önemlerini kaybetmişlerdir (M. L. Bilge, "*Cuhfe*", DİA, XIII,82).

[184] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,381,388.

daha eksik bir topluluk Cuhfe'den, Hz. Ömer'in (r.a.) kabilesi Benî Adî b. Ka'b Merrüzzahrân'dan Mekke'ye geri dönmüştür.

Ebû Tâlib'in oğlu Tâlib, Benî Hâşim ile birlikte sefere katılmıştı. Kureyşli müşriklerden bazıları, ona: "Vallahi ey Haşimoğulları! İyi biliyoruz ki, sizler, her ne kadar bizimle birlikte sefere çıktıysanız da kalbiniz, Muhammed'ledir!" dediler. Bunun üzerine Tâlib, Benî Hâşim'den bazı kimselerle birlikte Mekke'ye geri dönmüş ve savaşa katılmamıştır.[185]

Hz. Peygamber (a.s.), Mekkeli müşriklerin Cuhfe'den yollarına devam ettiklerini savaştan bir gün önce haber aldı.

Hz. Peygamber (a.s.), Medine'de namaz kıldırmak üzere İbn Ümmü Mektûm'u vekil bıraktı.[186] Medine'deki Yahudilerin kargaşa çıkarma ihtimaline karşı bir tedbir olarak ensârdan Ebû Lübâbe b. Abdilmünzir el-Ensârî el-Evsî'ye Medine idaresiyle ilgili işleri yürütme görevini verdi ve onu -ordunun toplandığı- Ebû İnebe denilen yerden Medine'ye geri gönderdi.[187] Âsım b. Adi el-Belevî el-Aclânî'yi Medine'nin Âliye ve Kubâ kısmında oturanlarla ilgilenmekle görevlendirdi.[188] Haris b. Hâtıb da Benî Amr b. Avf'tan sızan bazı haberleri incelemek ve onlarla ilgilenmek üzere 15 Ramazan Çarşamba günü Revhâ'dan Medine'ye geri gönderildi.[189]

Bedir Savaşı'nda Müslümanların: 305, 311, 313 ve 314 kişi olduklarına dair rivâyetlerde bulunmaktadır. Mesûdî'ye göre Müslümanların mevcuduna dair müstefiz haber: 310 küsurdur.[190] M. Asım Köksal'a göre, ordunun 87'si muhacirlerden, 60'ı Evs'ten, 174'ü ise Hazreçlilerdendi. Orduda yetmiş deve ve iki de at bulunuyordu. Develere nöbetle biniliyordu. Hz. Peygamber (a.s.) da diğer ashab gibi sırası gelince biniyor, sonra inip yürüyordu. Atlardan birisi Sebha adlı at olup Bedir'de bir elini kaybeden -cesaretiyle ünlü- el-Mikdâd b. Amr el-Kudâî el-Behrânî'ye aittir. Bundan dolayı o (r.a.), ilk İslâm süvarisi kabul edilip "fârisü Resûlillah" lakabıyla anılmıştır ve hem kendisi hem de atı için ganimetten pay almıştır.

Yine el-Mikdâd b. Amr, Bedir Gazvesi'nde, Resûlullah'ın (a.s.) yanına gelerek: "Biz İsrâiloğulları'nın Musa'ya: *'Sen ve Rabbin gidin ve birlikte savaşın, biz burada oturacağız'*[191] dediği gibi demeyeceğiz. Senin dört bir tarafında savaşacağız" demiştir. Hz. Peygamber (a.s.), bu sözlerden dolayı yüzü aydınlanmış ve çok memnun olmuştur.[192]

---

[185] M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, IX,116-117.

[186] İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 290; Zürkânî (1996 n.), II,383; ayrıca bkz. Hicrî 1. yılın olaylarından: "Ezan": "Hz. Peygamber'in Müezzinleri": "İbn Ümmü Mektûm el-Kureşî el-Âmirî" başlığına.

[187] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,384.

[188] Âsım (r.a.), fiilen Bedir Savaşı'na iştirak etmemiş olmasına rağmen ittifakla "Bedrî" kabul edilmiştir; zira Hz. Peygamber (a.s.) Bedir'e giderken gördüğü lüzum üzerine Âsım'ı (a.s.) Medine'nin Kubâ ve Âliye bölgesi halkının başında bırakmış, savaş sonrasında da ganimetten payını vermiştir.

[189] Vâkıdî, I,101; İbn Hişâm, II,263; İbn Sa'd, II,12; Makrizî (1999 n.), I, 83,93.

[190] "الخبر المستفيض أنه كان في ثلاثمائة وبضعة عشر رجلاً ، فوقع التنازع فيما زاد على الثلاثمائة والعشرة ، وهو البضع". el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 237.

[191] el-Mâide 5/24.

[192] Buhârî, "*Megâzî*", 4; "*Tefsîr*", 5/ 4.

Muhâcirlerin sancaktarı -Câhiliye döneminde Kureyş'in sancaktarlığını yapan Abdüddâroğulları'ndan- Mus'ab b. Umeyr (r.a.), Hazrec'in Hubâb b. Münzir (r.a.), Evs'in Sa'd b. Muâz (r.a.) idi.

İbn Seyyidinnâs'ın marûf diye nitelediği rivâyete göre ise Sa'd b. Muâz, Bedir'de Hz. Peygamber'e (a.s.) korumalık, Hz. Ali (r.a.) ise sancaktarlık yapıyordu. İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Ali (r.a.) o zaman 20 yaşındaydı.[193]

İbn İshâk, Bedir'de savaşan tarafların konumlarını şöyle tasvir eder: Yelyel Vadisi bir kum tepesi olan Akankal ile Bedir arasında bir yerdir. Müşrikler Yelyel Vadisi'nin Mekke'ye taraf olan kısmında (el-udvetü'l-kusva) Akankal Tepesi'nin ardında karargâh kurmuşlardı. Müslümanlar ise Yelyel Vadisi'nin Medine'ye taraf olan kısmında (el-udvetü'd-dünya) karargâh kurdular. Kuyular ise Bedir'de Yelyel Vadisi'nin Medine'ye taraf olan kısmında (*el-udvetü'd-dünya*) kalmaktadır.[194] Vâkıdî'ye göre, tarafların birbirlerini görmelerine, Akankal Tepesi engel oluyordu.[195]

Kur'ân-ı Kerîm de iki ordunun Bedir civarında birbirine çok yaklaşmış bulunmalarına rağmen birbirlerinden habersiz olduklarına işaret etmişir. Âyet meâlen şöyledir: *"Hatırlayın ki, (Bedir Savaşı'nda) siz vadinin yakın kenarında (Medine tarafında) idiniz, onlar da uzak kenarında idiler. Kervan da sizden daha aşağıda (deniz sahilinde) idi. Eğer (savaş için) sözleşmiş olsaydınız, sözleştiğiniz vakit hususunda ihtilafa düşerdiniz. Ama (her şeye rağmen) Allah, yapılmasını irade buyurduğu işi gerçekleştirsin de yok olup gidecek olan, hakkın açık tecellisiyle yok olup gitsin, kalıp yaşayacak olan da (yine) hakkın açık tecellisiyle yaşasın diye (savaş böylece olup bitiverdi). Allah her şeyi işiten, her şeyi bilendir."*[196]

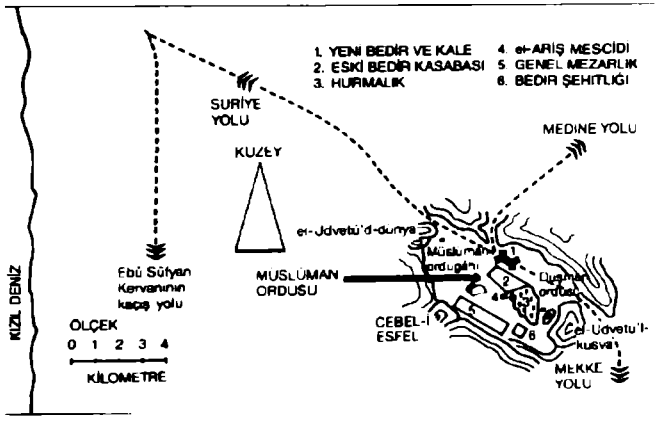

Kroki 5: Bedir Gazvesi'nin Meydana Geldiği Alan[197]

[193] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,383-384.
[194] İbn Hişâm, II,271-272; Belâzürî, *Ensâb*, I,344; Taberî, III,47.
[195] Vâkıdî, I,54.
[196] el-Enfâl 8/42.
[197] DİA, V,326.

Rivâyetlerden, Hz. Peygamber'in (a.s.) Mekkeli müşriklerden önce davranarak: 1- Bedir'deki su kuyularını kontrol altına aldığı, 2- Savaş için en uygun yeri seçerek zemini sağlam bir yerde mevzilendiği, 3- Savaş meydanında İslâm Ordusu'nu (sabah itibariyle) batıya dönük, güneşi arkasına almış bir vaziyette savaş düzenine soktuğu, Mekke ordusunu ise güneşe dönük saf bağlamak mecburiyetinde bıraktığı anlaşılmaktadır.[198] Bunlar ve benzeri faaliyetler; Hz. Peygamber'in (a.s.) savaştan önce hem düşmanın savaş kapasitesini ve yeteneğini teferruatlı bir şekilde tesbit etmeye çalıştığını hem de kendi ordusunu zafere ulaştırmak için gerekli olan tüm tedbirleri dikkatli bir şekilde aldığına işaret eder.[199]

Resûlullah (a.s.), Müslümanların kontrol altına aldığı kuyulardan müşriklerin su almalarına izin vermiştir.[200]

Resûlullah (a.s.), bir ara, harb sahasını gezdi, Kureyş müşriklerinin ileri gelenlerinin adlarını birer birer sayarak öldürülecekleri yerleri eliyle işaret ederek gösterdi. Hz. Peygamber'in (a.s.) haber verdiği kimselerin tamamı, gösterdiği noktalarda öldürüldü.[201]

Hz. Peygamber (a.s.), Câhiliye devrinde elçilik görevini yürüten Adîoğulları'ndan Hz. Ömer'i (r.a.) Kureyşli müşriklere elçi olarak göndererek savaş yapılmadan Mekke'ye dönmelerini teklif etti.[202] Fakat Kureyşli müşrikler savaşmakta ısrar ettiler.

Resûlullah (a.s.), savaş başlamadan önce ashabına hitap etti ve hitabında, Allah'a hamd-ü senâdan sonra şöyle buyurdu:

"Şüphesiz ki ben sizi, Allah'ın teşvik ettiği davranışlara teşvik ediyor, Allah'ın yasakladığı davranışlardan men ediyorum. Allah'ın şanı elbette ki çok yücedir. O ancak hakkı emreder, doğruluğu sever. Dünyada iken hayır işleyenlere kendi katında üstün mevkiler verir ki, onlar artık onunla anılırlar, onunla birbirlerine üstün olurlar.

Şüphesiz ki, bugün siz de hakkın mevkilerinden bir mevkide bulunmaktasınız. Böyle bir mevkide Allah, ancak kendi rızası için yapılan davranışları kabul eder!

Şüphesiz ki, (savaş gibi) zor anlarda gösterilen sabır sayesinde Allah sıkıntıları giderir, darlık ve hüzünleri kaldırır. Sizler o sayede ahirette kurtuluşa erersiniz. İşte aranızda Allah'ın Resûlü! Sizi uyarıyor ve emrediyor! Bugün Allah'ın, size karşı gazabını celp edecek bir davranışınıza muttali olmasından sakının!

---

[198] Vâkıdî, I,56; Tirmizî, *"es-Siyer"*, (1537,1538 بَابُ مَا جَاءَ فِي السَّاعَةِ الَّتِي يُسْتَحَبُّ فِيهَا الْقِتَالُ); *"el-Cihâd"*, (بَابُ مَا جَاءَ فِي الصَّفِّ وَالتَّعْبِئَةِ عِنْدَ الْقِتَالِ) 1728.

[199] Bkz. M. Hamîdullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları*, s. 64,70-72,75,76; İsmet Kayaoğlu, *İslâm Kurumları Tarihi*, Ankara 1980, s. 56-58.

[200] Makrizî (1999 n.), I,101-102.

[201] Buhârî, *el-Megâzî*, 64/2.

[202] Belâzürî, *Ensâb*, I,350; Makrizî (1999 n.), I,101.

Zira Allah: 'Allah'ın gazabı, sizin kendinize olan kötülüğünüzden elbette daha büyüktür'[203] *buyurmaktadır.*

Kitabında size emrettiği buyruklarını, size gösterdiği âyetlerini (mucizelerini) düşünün, daha evvel zayıf olduğunuz halde sizi nasıl üstün kıldığını hatırlayın ve emirlerine bağlı kalın ki, Rabbiniz sizden razı olsun. Bu yerlerde Rabbinizin hiçbir emrini çiğnemeyin ki, size vaat ettiği rahmet ve mağfiretine nail olasınız.

Şüphesi ki O'nun vadi haktır; O'nun sözü doğrudur; ancak azabı da şiddetlidir. Ben ve sizler Hayy (ölümsüz) ve Kayyûm (bizatihi kâim ve dâim, kainatın tek idarecisi) Allah'la birlikteyiz, sırtımızı sadece O'na dayadık! Sadece O'na bağlandık! Sadece O'na tevekkül ettik ve dönüş de ancak O'na olacaktır!

Allah, bizi ve tüm Müslümanları bağışlasın!'[204]

Meydana gelen savaşta, Mekkeliler kesin bir yenilgiye uğradı. Aralarında başta Ebû Cehil olmak üzere Mekke'nin ileri gelenlerinden on iki ismin de bulunduğu 70 kişi öldürüldü, bir o kadarı da tutsak alındı. Mekkeli müşrikler ve müttefiklerinden: 47 veya 45 kişinin öldürüldüğü, 49 veya 45 kişinin esir alındığına dair rivâyetler de bulunmaktadır.

Bedir'de, Hz. Peygamber'in (a.s.) amcası Abbas b. Abdilmuttalib sahabenin eline esir düştüğünde, kurtuluş akçesi istenildi. O da: "Param yok" dedi. Resûl-i Ekrem (a.s.) buyurdu ki: "Eşin Ümmü Fadl yanında bu kadar parayı filân yere bıraktın". Abbas verilen bilgiyi doğrulayıp: "İkimizden başka kimsenin bilmediği bir sır idi". Hz. Abbas (r.a.), o vakit kemâl-i imanı kazanıp Müslüman oldu.[205]

Müslümanlar ise altısı muhacirlerden, sekizi ensârdan; bunların da altısı Hazrec'ten ikisi ise Evs'ten olmak üzere toplam: 14 şehit verdi:

Muhâcir şehitler: 1- Ubeyde b. Haris b. Muttalib, 2- Benî Zühre'den Umeyr b. Ebî Vakkâs, 3- Benî Zühre'nin müttefiki Zü'ş-Şimâleyn b. Abdiamr b. Nadle el-Huzâî, 4- Benî Adi'nin müttefiki Akîl b. Bükeyr el-Kinanî el-Leysî.

5- Hz. Ömer'in azatlısı ve Benî Adi'nin müttefiki -Yemen'in Tihâme yöresindeki Mevr Vadisi'nden Sürdüd'ün ötesindeki Vâdisehâm'a kadar uzanan sahada Eş'arîler'le birlikte yaşayan Benî Ak (عك) b. Udsân'dan- Mihca' (مهجع) b. Salih: "*Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk; senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki onları kovup ta zalimlerden olasın!*"[206] mealindeki âyet Mihca' gibi fakir Müslümanlar hakkında nazil olmuştur. Kureyş büyükleri Resûlullah'ın (a.s.) yanına geldikleri zaman fakir müminleri yanlarında bulunmasını istemiyorlardı. Resûlullah (a.s.) da onların isteklerine uyarak

[203] el-Mümin, 40/10.
[204] Şâmî, IV,34.
[205] Kadı Iyâz, *eş-Şifâ*; el-Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid.*
[206] el-En'am 6/52.

bu müminleri yanından çıkarmak istedi. Bunun üzerine Allah, Peygamber Efendimizi (a.s.) yukarıda meali verilen âyetle uyardı.

6- Benî el-Haris b. Fihr'den Safvân b. Beyzâ.

Ensâr şehitler: 7- Hazrecli Benî Selime'den Umeyr b. Humâm (عمير بن الحمام) 8- الأنصاري), Evsli Benî Ğanm b. Silm'den Sa'd b. Hayseme, 9- Evsli Amr b. Avf'tan Ebu Lübabe'nin kardeşi Mübeşşir b. Abdilmünzir: Mübeşşir'in Hayber'de şehid edildiği de zikredilmiştir. 10- Hazrecli Haris b. Hazrec'den Yezîd b. el-Haris, 11- Hazrecli Rafı' b. Muallâ, 12- Enes b. Mâlik'in halasının oğlu Hârise b. Surâka el-Hazreci en-Neccari: Gözcü olarak sefere katılmıştı. Kendisine isabet eden okla şehit oldu. Bunlardan başka Hazrecli Benî Ğanm b. Mâlik b. Neccar'dan Afrâ bint Ubeyde'nın iki oğlu: 13- Avf b. el-Haris b. Rifae ve 14- Muavviz b. el-Haris b. Rifae.[207]

Hz. Peygamber (a.s.), şehitlerin namazını kılarak onları defnettirdiği gibi Kureyş'in ölülerini de gömdürdü.

Bedir'de şehit düşen 14 kişi hakkında: *"Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Bilakis onlar diridirler, lâkin siz anlayamazsınız"*[208] mealindeki âyetin nazil olmuştur[209] ki âyet, kabir hayatına da bir delildir.

Bedir zaferi, Mekkeli müşriklere her yönden ağır bir darbe olurken, Müslümanların kendilerine olan güvenlerini arttırdı.

Bedir Gazvesi'ne katılan Müslümanlara imtiyazlı bir tabaka gibi bakıldı ve kendilerine "Bedriyyûn" (Bedir Gazvesi'ne katılanlar) denildi.[210]

Resûlullah (a.s.), müşrikleri mağlup ettikten sonra Bedir'de üç gün ikamet etti. Pazartesi günü devesine binip kuyuya atılan müşrik ölülerine:

"Ey kuyu halkı! Rabbinizin size vaat ettiği şeyin şimdi doğru olduğunu gördünüz mü? Ben, Rabbimin bana vaat ettiği şeyin doğru olduğunu gördüm" (يَا أَهْلَ الْقَلِيبِ هَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا فَإِنِّي قَدْ وَجَدْتُ مَا وَعَدَنِي رَبِّي حَقًّا) diye seslendi.[211] Sonra yanında birçok esir ve ganimet olduğu hâlde yola çıktı.

Abdullah b. Revâha, Medine'nin Âliye bölgesine; Zeyd b. Hârise Medine'nin Sâfile bölgesine zafer müjdesini vermek üzere görevlendirildi.[212]

Mekkeli Müşriklerin Habeşistan'daki Muhâcirlerin İadesi İçin Elçi Göndermeleri

Mekkeli müşrikler, Bedir yenilgisinden sonra, Amr b. Âs b. Vâil el-Kureşî es-Sehmî (v. 43/664) ve Abdullah b. Ebî Rebîa'dan oluşan bir heyeti Habeş hükümdarı Necâşi'ye

[207] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 238; eş-Şâmî, IV,75.
[208] el-Bakara 2/154.
[209] Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (v. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman (et-Tefsîrü'l-Kebîr)*, thk. Ahmed Ferid, Beyrut 1424/2003, I,87.
[210] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/9.
[211] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/8; Taberî, III,62.
[212] İbn Sa'd, III,526; İbn Kesîr, III,469-470.

gönderdi. Heyet, Necâşî'den, bi'setin 5. yılında hicret edip bir kısmı Habeşistan'da kalmaya devam eden Müslüman muhâcirlerin iadesini ikinci defa talep etti. Hz. Peygamber (a.s.), Mekkelilerin bu girişimini sonuçsuz bırakmak için, Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi (v. 60-679-80'den önce) Necâşî'ye gönderdi. Amr, Necâşi'yi yakından tanıyordu, onunla iyi ilişkilere sahipti ve henüz İslâm'ı kabul etmemişti. Necâşî, muhâcirleri Mekkeli müşriklere iade etmeyi yine kabul etmedi ve Resûlullah'ın (a.s.) kazandığı Bedir zaferinden dolayı duyduğu sevinci ifade etmekten de geri kalmadı.[213]

İlâhî Yardım

Hz. Peygamber (a.s.), Kureyş müşriklerinin harp meydanına geldiklerini görünce: "Ey Allah'ım! İşte Kureyşliler! Olanca kibir ve gururları, kendilerini beğenmişlikleri ve övünücülükleriyle gelmişler, Sana düşmanlık etmekte ve Sen'in Resûlünü yalanlamaktalar! Biz, Senden, onlara karşı bana vaat etmiş olduğun yardımını diliyoruz. Ey Allah'ım! Sabahleyin onları helak et!" diyerek, Allah'a dua ve münacatta bulundu.

İki ordu savaş için karşı karşıya saf bağlayınca, Ebû Cehil: "Allah'ım! Hangimiz hakka daha layık isek, ona yardım et" dedi. Hz. Peygamber (a.s.) de elini kaldırıp aşağıda kaydedilen duayı yaptı.

Hz. Ömer (r.a.) der ki: "Bedir Savaşı'nın olduğu gün, Peygamber (a.s.), ashabına baktı: Onlar 300 küsur kişiydi. Müşriklere baktı, onlar 1000 kişi ve daha da çoktu. Kıbleye döndü. İki elini kaldırdı. Üzerinde ridası ve izar vardı: "Allah'ım! Bana vaat ettiğini gerçekleştir. Allah'ım! Bana vaat ettiğini (yerine) getir. Allah'ım! Şu bir avuç İslâm cemaatini helak edersen, artık Sana yeryüzünde ibadet olunmaz!" (اللهُمَّ أَنْجِزْ لِى مَا وَعَدْتَنِى اللهُمَّ آتِ مَا وَعَدْتَنِى اللهُمَّ إِنْ تَهْلِكْ هَذِهِ الْعِصَابَةَ مِنْ أَهْلِ الإِسْلاَمِ لاَ تُعْبَدْ فِى الأَرْضِ). diyor, hiç durmadan Rabbinden yardım diliyor ve O'na yalvarıyordu. Ridası omzundan kayıp düştü. Ebû Bekir gelip onu Resûlullah'ın (a.s.) omzuna koydu ve arkasından ayrılmadı. Nihayet, Ebû Bekir dayanamadı: "Ey Allah'ın Peygamberi! Rabbine niyaz ettiğin yetişir artık! O, sana olan vaadini muhakkak yerine getirecektir!' dedi". Allah, onun (a.s.) duasını kabul ederek melekler ile Müslümanları destekledi ve zafer ihsan etti. Şu meâldeki âyetlerde buna işaret edilmektedir[214]:

"Andolsun, sizler güçsüz olduğunuz halde Allah, Bedir'de de size yardım etmişti. Öyle ise Allah'tan sakının ki O'na şükretmiş olasınız.

O zaman sen, müminlere şöyle diyordun: İndirilen üç bin melekle Rabbinizin sizi takviye etmesi, sizin için yeterli değil midir?

Evet, siz sabır gösterir ve Allah'tan sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler, Rabbiniz, nişanlı beş bin melekle sizi takviye eder.

[213] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,441; İbn Kesîr, II,26,476-477; Makrizî (1999 n.), I,40-41; ayrıca Mekke dönemi bi'set sonrası olaylardan "Habeşistan'a Hicret" başlığına bkz.

[214] Âyetlerin tefsiri için bkz. Süheylî, V,151.

Allah, bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bu sayede rahatlasın diye yaptı. Zafer, yalnızca mutlak güç ve hikmet sahibi Allah katındandır."[215]

"Hatırlayın ki, siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da, ben peş peşe gelen bin melek ile size yardım edeceğim, diyerek duanızı kabul buyurdu.

Allah bunu (meleklerle yardımı) sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştı. Zaten yardım yalnız Allah tarafındandır. Çünkü Allah mutlak galiptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir.

O zaman katından bir güven olmak üzere sizi hafif bir uykuya daldırıyordu; sizi temizlemek, şeytanın pisliğini (verdiği vesveseyi) sizden gidermek, kalplerinizi birbirine bağlamak ve savaşta sebat ettirmek için üzerinize gökten bir su (yağmur) indiriyordu.

Hani Rabbin meleklere: Muhakkak ben sizinle beraberim; haydi iman edenlere destek olun; Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım; vurun boyunlarına! Vurun onların bütün parmaklarına! diye vahiy ediyordu.

Bu söylenenler, onların Allah'a ve Resûlüne karşı gelmelerinden ötürüdür. Kim Allah ve Resûlüne karşı gelirse, bilsin ki Allah, azabı şiddetli olandır.

İşte bu yenilgi size Allah'ın azabı! Şimdilik onu tadın! Kâfirlere bir de cehennem ateşinin azabı vardır.

Ey müminler! Toplu halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman onlara arkanızı dönmeyin. (Korkup kaçmayın).

Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya diğer bölüğe ulaşıp mevzi tutma durumu dışında, kim öyle bir günde onlara arka çevirirse muhakkak ki o, Allah'ın gazabını hak etmiş olarak döner. Onun yeri de cehennemdir. Orası, varılacak ne kötü yerdir!

(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları; attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı (onu). ve bunu, müminleri güzel bir imtihanla denemek için (yaptı). Şüphesiz Allah işitendir, bilendir."[216]

Böylece Allah, (1) dinlendirici bir uyku hali, (2) yağmur yağdırılması, (3) kalplere kuvvet ve sebat vermek, (3) Mekkeli müşriklerin kalbine korku salınması ve (4) Müslümanların meleklerle desteklenmesi gibi ikramlarla Bedir Ashabı'na yardım etmiştir.

Yukarıda mealleri verilen âyetlerin nüzulü üzerine Hz. Peygamber (a.s.): "Müjde ey Ebû Bekir! Sana Allah'ın yardımı geldi! İşte, şu Cebrail'dir. Nak' yokuşlarının üzerinde, atının gemini tutmuş, harp silahı ve zırhı üzerindedir! Hücuma hazır haldedir!" buyurdu.

[215] Âl-i İmrân 3/ 123-126.
[216] el-Enfâl 8/9-17.

Hz. Peygamber (a.s.), iki topluluk karşılaşınca, yerden bir avuç toprak alıp: "شَاهَتِ الْوُجُوهُ"[217] (yüzler çirkinleşsin) diyerek düşmanın yüzlerine serpti. Kureyş ordusunun gözleri görmez oldu ve sonunda bozguna uğradılar.[218] İşte yukarıda meâli verilen el-Enfâl 8/17. âyetinde buna işaret edilmekte, onu atanın gerçekte Allah olduğu bildirilmektedir. Çünkü bu bir mucizedir ve Peygamber Efendimiz (a.s.), onu atarken kendi adına değil, Allah adına atmıştır.

"Hani Rabbin meleklere: Muhakkak ben sizinle beraberim; haydi iman edenlere destek olun; Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım; vurun boyunlarına! Vurun onların bütün parmaklarına! diye vahiy ediyordu" [219] meâlindeki âyette bazı hususlar dikkati çeker:

1- Âlimler, meleklerin Bedir Günü bizzat savaşıp savaşmadıkları hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bir kısım âlimler şöyle demişlerdir: "Melekler insan şeklinde idiler ve üzerlerinde beyaz elbiseler vardı. Bu (bin) melek, Bedir'de bizzat savaştı". Meleklerin Bedir'de savaşıp, Hendek (Ahzâb) ve Huneyn savaşlarında savaşmadıkları söylenmiştir. Ebu Cehil'in, Abdullah b. Mes'ud'a (r.a.): "Sesini duyup da kendini göremediğimiz bu şeyler nedir?" dediği, Abdullah b. Mes'ud'un (r.a.) da: "Bu, meleklerin sesidir" cevabını verdiği, bunun üzerine Ebu Cehil'in: "Bizi yenen siz değilsiniz, onlar!.." dediği rivayet edilmiştir. Yine rivayet edildiğine göre bir Müslüman, bir müşrikin peşine düştüğünde, başının üstünde bir şakırtı duyuyordu ve birden önündeki müşrikin yuvarlanıp düştüğünü ve yüzünün paramparça olduğunu görüyordu. İşte böyle bir hadiseyi ensardan biri, Hz. Peygamber' (a.s.) anlatınca, O: "Doğrusun. Bu, gökten gelen yardımdandır" buyurdu. Kadı Iyâz'a göre de Bedir Gazvesi'nde meleklerin kafirleri öldürmesi mecaz değil hakikattir. Tıpkı *"....attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı (onu)...."*[220] meâlindeki âyetin ifade ettiği hakikat gibi.[221]

Bazı âlimlere göre ise melekler Bedir'de bizzat savaşmadılar. Ancak Müslümanların (yanında durarak) sayılarını çoğalttılar ve Müslümanlara sebat verdiler. Zira tek

---

[217] شاه يَشُوه شَوْهاً وشوه يَشُوه شَوْهاً إذا قُبح ورجل أَشْوه وامرأة شَوْهاء ويقال للخطبة التى لا يُصَلّى فيها على رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم (شَوْهَاء). Bkz. Mahmud b. Ömer ez-Zâmehşerî (467-538/1075-1144), *el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî – Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dârü'l-Marife neşri, Lübnan, II,266 (شوه md.).

[218] "وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللهَ رَمَى" nass-ı kat'îsiyle ve ehl-i tahkik umum müfessirlerin tahkikiyle ve umum ehl-i hadîsin ihbarıyla, gazve-i Bedir'de, şu âyet haber veriyor ki: Resûl-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâm bir avuç toprakla küçük taşları aldı, küffar ordusunun yüzüne attı: "شَاهَتِ الْوُجُوهُ" (أي قَبُحَت: yüzler çirkinleşsin) dedi. Şâheti'l-vücûh kelimesi bir kelâm iken onların her birinin kulağına gitmesi gibi, o bir avuç toprak dahi her bir kâfirin gözüne gitti. Her biri kendi gözüyle meşgul olup, hücumda iken, birden kaçtılar. Hem Gazve-i Huneyn'de, başta İmam-ı Müslim olarak ehl-i hadîs haber veriyorlar ki: Gazve-i Huneyn'de, Bedir gibi, küffar şiddetle hücum ederken, yine bir avuç toprak atıp, "şâheti'l-vücûh" diyerek, herbirinin kulağına bir şâheti'l-vücûh kelimesi girdiği gibi, biiznillâh herbirinin yüzüne bir avuç toprak gitti, gözleriyle meşgul olup kaçtılar. İşte, Bedir'de ve Huneyn'deki harika olan şu hadise, esbâb-ı âdi ve kudret-i beşer dâhilinde olmadığından, Kur'ân-ı Mu'cizi'l-Beyân: "وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللهَ رَمَى" ferman eder. Yani "o hâdise kudret-i beşer haricindedir. Kuvve-i beşeriye ile değil, belki fevkalâde bir surette, kudret-i İlâhiye ile olmuştur.

[219] el-Enfâl 8/12.

[220] el-Enfâl 8/9-17.

[221] Kadı Iyâz, *eş-Şifa*, Dârü'l-Feyhâ nşr. Amman 1407, II. Baskı, I,127,747.

bir meleğin gücü, bütün dünyayı yok etmede yeter. Meselâ Cebrail'in (a.s) kanadının bir teli ile Lût (a.s.) kavminin şehirlerini ve Semûd kavminin diyarlarını alt üst etti, tek bir nâra ile Salih'in (a.s.) kavmini yok etti.

2- Savaşta, Mekkeli müşriklerin kiminin boyunlarını vurmak, kiminin ise parmaklarına vurmak emredilmiştir. Âyetin: *"Vurun onların bütün parmaklarına"*[222] meâlindeki ibaresi ise düşman saflarında yer alanların bazılarının parmaklarına vurularak, onları öldürmek yerine etkisiz hale getirildiklerine dikkat çeker. Bu da insanlığın henüz yeni tanıştığı bir düzeydir; yani hukuken suçu sabit olmayan kişileri -öldürmeye yol açacak bir müdahale yerine- etkisiz hale getirecek şekilde müdahale edilmesidir. Fahreddîn er-Râzî: "Bu tabirden maksat, parmakları kesmektir. Çünkü parmaklar kılıç, mızrak ve benzeri silahları tutma ve kullanma vasıtalarıdır. Parmakları kesilince, savaşamazlar" sözleriyle buna dikkat çeker.[223] Bedir'de müşriklerin safında savaşmak zorunda bırakılan gizli Müslümanlar ve kerhen getirilenler bulunuyordu.[224]

"Onlar, inkâr eden ve sizin Mescid-i Haram'ı ziyaretinizi ve bekletilen kurbanların yerlerine ulaşmasını menedenlerdir. Eğer (Mekke'de) kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkeklerle mümin kadınları bilmeyerek çiğnemeniz sebebiyle üzüntüye kapılmanız ihtimali olmasaydı (Allah savaşı önlemezdi). Dilediklerine rahmet etmek için Allah böyle yapmıştır. Eğer onlar birbirinden ayrılmış olsalardı elbette onlardan inkâr edenleri elemli bir azaba çarptırırdık" [225] meâlindeki âyet de yukarıda kaydedilen manaya işaret eder ve teyit eder.

Takıyyüddin Sübkî, ilahî yardıma dair güzel bir yorum yapar: Bana, 'Cebrâil'in (a.s.) tek bir tüyü ile kafirleri defetmeye gücü yetmesine rağmen, Resûlullah (a.s.) ile birlikte çok sayıda meleğin savaşmasının hikmeti nedir?' diye soruldu.

Şu cevabı verdim: Bunun, Resûlullah (a.s.) ve ashabı için yapılması, meleklerin de ordularda cari olan destek kuvvet gibi destek olmaları isteğine binaen böyle olmuştur. Böylece zahirî esbaba ve Allah'ın kullarına tatbik ettiği sünnete burada da uyulmuş oldu.[226]

Allah, Bedir'de Müslümanları desteklemiş, İslâmiyet'e karşı ısrarlı bir direniş gösteren Kureyşlileri ise cezalandırmıştır. Müfessirlerin çoğuna göre, ed-Duhân Sûre-

---

[222] el-Enfâl 8/12.

[223] Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihü'l-Gayb*, el-Enfâl 8/9-17. âyetlerin tefsirleri.

[224] (عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ، قَالَ : قَدْ كَانَ مَنْ كَانَ مِنَّا بِمَكَّةَ مِنْ بَنِي هَاشِمٍ قَدْ أَسْلَمُوا ، فَكَانُوا يَكْتُمُونَ إِسْلاَمَهُمْ ، وَيَخَافُونَ يُظْهِرُونَ ذَلِكَ فَرَقًا مِنْ أَنْ يَبِبَ عَلَيْهِمْ أَبُو لَهَبٍ وَقُرَيْشٌ فَيَوَثَّقُوا كَمَا أَوْثَقَتْ بَنُو مَخْزُومٍ سَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ وَعَيَاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ وَغَيْرَهُمَا ، فَلِذَلِكَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عليه وسلم لأَصْحَابِهِ يَوْمَ بَدْرٍ : مَنْ لَقِيَ مِنْكُمُ الْعَبَّاسَ وَطَالِبًا وَعَقِيلاً وَنَوْفَلاً وَأَبَا سُفْيَانَ فَلاَ تَقْتُلُوهُمْ ، فَإِنَّهُمْ أُخْرِجُوا مُكْرَهِينَ) (İbn Sa'd).

[225] el-Fetih 8/25. Hudeybiye'de Kureyşliler, müslümanların Mekke'ye girmelerine engel olmakla hem Mescid-i Haram'ı ziyaret etmelerine, hem de hazırlanan kurbanlarını Mina'da kesmelerine mani olmuşlardı. Ziyaretten alıkonma karşısında müslümanlara savaş ve fetih izninin verilmeyiş sebebi, Mekke'de bulunan ve henüz imanını açığa vuramamış müslümanların varlığı idi. Müminler, Kureyşli kafirlerden seçilip ayrılamadıkları için fetih ertelenmişti.

[226] İbnü'd-Deyba' eş-Şeybânî, *Teysîrü'l-Vüsûl*, XI,420.

si'nde (44/16) yer alan "*batşe-i kübrâ*", yani "şiddetli yakalayış" tabiriyle Bedir Savaşı kastedilmiştir.

Mekkeli Müşrik Esirlerin Müslüman Çocuklara Okuyup Yazmayı Öğretmesi

Hz. Peygamber (a.s.), Mekkeli müşrik esirlere iyi davranılmasını emretti. Yalnızca Ukbe b. Ebî Muayt ile Nadr b. Hârîs'i, vaktiyle Müslümanlara yaptıkları işkencelere karşılık ölüme mahkûm edildi. Diğer esirlere yapılacak muamele konusunda ashâbıyla istişare etti. Hz. Ömer (r.a.) ve Sa'd b. Muâz (r.a.) gibi bazı sahabe, esirlerin en yakın akrabaları tarafından öldürülmesini, Hz. Ebû Bekir (r.a.) ise fidye karşılığında serbest bırakılmalarını teklif etti. Hz. Peygamber (a.s.), ikinci teklifi benimseyerek esirlerin malî durumlarına göre 1000-4000 dirhem arasında para ödemelerini şart koştu.

Bazı yoksul esirler karşılıksız, okuma-yazma bilenler ise on Müslüman çocuğa okuyup yazmayı öğretmek şartıyla serbest bırakıldı. Okuma-yazmayı öğrenen ensâr çocukları arasında Zeyd b. Sâbit (r.a.) de bulunuyordu.[227] Bu uygulama, İslâm ilim ve kültür tarihi açısından önemlidir.

Bedir Gazvesi ve Bazı Âyetler

Bedir Gazvesi, bazı âyetlerin inmesine sebep olmuştur:

1- Bedir Gazvesi'nden kısa bir süre önce el-A'râf 7/185 ve Yunus 10/109 âyetleri.

2- Utbe b. Rabi'a'nın Müslümanlara meydan okuması üzerine el-Hac 22/19. âyeti.

3- el-Enfâl Sûresi,[228] es-Saffât 37/176,177, ed-Duhân 44/16, el-Furkân 25/77, el-Hac 22/55, el-İsrâ 17/80, el-Müminûn 23/64, 77, el-Kamer 54/45, el-Müzemmil 73/11, İbrahim 14/28 ve es-Secde 32/21. âyetleri.

İbn İshâk'a göre, el-Enfâl Sûresi baştan sona kadar Bedir Gazvesi ile ilgili nâzil olmuştur. Taberî'nin İbn Humeyd ve Seleme b. Fadl vasıtasıyla İbn İshâk'tan naklettiği bir rivâyete göre Ebû Ümame şöyle demiştir: Ubâde b. Sâmit'ten el-Enfâl Sûresi'ni sordum, o da şöyle cevap verdi: "*O sûre, Bedir Gazvesi'ne katılan bizler, ele geçen ganimetler (enfâl) hakkında ihtilafa düşüp ahlâkımız kötüleştiği zaman nâzil oldu. Allah, bu malları bizim ellerimizden alarak Resûlü'nün (a.s.) idaresine verdi. Resûlullah (a.s.), bu malları aramızda eşit bir şekilde paylaştırdı*": فِينَا مَعْشَرَ أَصْحَابِ بَدْرٍ نَزَلَتْ حِينَ اخْتَلَفْنَا فِي النَّفْلِ، وَسَاءَتْ فِيهِ أَخْلاَقُنَا فَانْتَزَعَهُ اللهُ مِنْ أَيْدِينَا وَجَعَلَهُ إِلَى رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم فَقَسَمَهُ رَسُولُ اللهِ (صلى الله عليه وسلم بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ عَنْ بَوَاءٍ يَقُولُ عَلَى السَّوَاءِ). Böylece Allah'a karşı takva, Resûlü'ne itaat ve Müslümanlar arasında sükûnet sağlanmış oldu.[229]

---

[227] (كان فداء أهل بدر أربعين أوقية أربعين أوقية فمن لم يكن عنده علم عشرة من المسلمين الكتابة فكان زيد بن ثابت ممن علم) İbn Sa'd, II,22; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,434; Makrızî (1999 n.), I,119.

[228] Taberî, III,64,79.

[229] İbn Hişâm, II,322; Taberî, III,64,79; Süheylî, V,145-151; İbn Kesîr, III,488-489.

4- Mekke'de kalan ve müşriklerin baskısı altında bulunan Müslümanların durumu ile ilgili en-Nahl 16/103, 104, 106-110. âyetleri.

5- Ganimetlerin taksimi konusunda Resûlullah (a.s.) hakkında suizanda bulunanlarla ilgili, Âl-i İmrân 3/161. âyeti.[230]

Ganimetlerin Taksimi[231]

Bedir Savaşı'nda önemli sayılabilecek miktarda esir ve mal ele geçirilince bunların taksimi sırasında Müslümanlar arasında anlaşmazlık çıkmış ve bunun üzerine nâzil olan el-Enfâl Sûresi'nin: *"Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah'a ve Peygamber'e aittir. O halde siz (gerçek) müminler iseniz Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah ve Resûlüne itaat edin"* meâlindeki birinci âyetinde ganimetlerin Allah'a ve Resûlü'ne ait olduğu belirtilmiştir. Ganimetlerin Allah'a ait olması demek, savaşta alınan mal ve mülkün Müslümanların maslahatlarına/kamu yararına harcanması demektir.

Hz. Peygamber (a.s.), Medine'ye yakın bir yerde, savaşa katılan mücahitlere, Bedir Savaşı'nda elde edilen ganimetleri piyadeye bir pay, atlı süvariye iki pay düşecek şekilde bölüştürdü. Çeşitli vazife ve mazeretleri sebebiyle Bedir'e katılmayan -muhacirlerden üç, ensardan beş kişi olmak üzere- sekiz kişiye de pay verdi.[232]

Daha sonra savaş ganimetleriyle ilgili ayrıntılı hükümler içeren el-Enfâl Sûresi'nin şu meâldeki 41. âyeti inmiştir: *"Eğer Allah'a ve hak ile bâtılın ayrıldığı gün, iki ordunun birbiri ile karşılaştığı gün (Bedir savaşında) kulumuza indirdiğimize inanmışsanız, bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resûlüne, onun akrabalarına yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir".*

Bu âyete göre ganimetin beşte biri Allah'a ve Resûlü'ne, onun akrabasına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Hz. Peygamber (a.s.) bu âyetin hükmünü ilk defa aynı yıl Benî Kaynukâ' Yahûdîlerinden alınan ganimetlere uygulamıştır.[233] Böylece Câhiliye devrine ait ganimetin dörde bölünüp birinin komutana diğer hisselerin askerlere paylaştırılması âdeti ortadan kaldırılmıştır.

Hz. Peygamber (a.s.) - el-Enfâl Sûresi'nin 41,68 ve 69. âyetlerinde de belirtildiği üzere - ganimetin kendisine ve ümmetine helâl kılındığını bildirmiş,[234] ganimetin mahiyeti, elde ediliş şekli, taşınması ve taksimi gibi konularda yeni kurallar koymuştur ki bunlar hadîs mecmualarının siyer, cihâd, megâzî, zekât, humus, fey, ticaret ve imârât

[230] Vâkıdî, I,19-172; İbn Sa'd, II,25-27.

[231] Hicrî 2. yılın olaylarından: "21. Abdullah b. Cahş'ın Nahle (Batn-ı Nahle) Seriyyesi: Ganimetlerin Beşe Taksimi (Humus)" başlığına bkz.

[232] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 238-239.

[233] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 240; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, IX,166-167,168-169; M. Fayda, *"Bedir Gazvesi"*, DİA, V,327; *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 18; M. Erkal, *"Ganimet"*, DİA, XIII,351-352.

[234] Buhârî, *"el-Humus"*, 8; Müslim, *"el-Mesâcid"*, 3,5; Tirmizî, *"es-Siyer"*, 4 (بَاب مَا جَاءَ فِي الْغَنِيمَةِ).

gibi, fıkıh kitaplarında ise zekât (rikâz), İslâm genel ve özel devletler hukukuyla ilgili siyer türü eserlerde enfâl/ganimet, fey ve seleb bölümlerinde veya kamu maliyesiyle ilgili "el-emvâl" türü eserlerde ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

27. Hz. Peygamber'in (a.s.) Kızı Rukıyye'nin Vefatı

Bedir zaferinin haberi Medine'ye geldiği sırada:[235]
Bedir Gazvesi'nden üç gün sonra.[236]

Hz. Osman'ın (r.a.) hanımı Hz. Rukıyye (r.anha), Bedir seferi sırasında hastalanmış, Hz. Osman (r.a.), Peygamber Efendimiz'in (a.s.) emriyle, ona bakmak üzere seferden geri kalmıştır. Ancak Resûlullah (a.s.), Bedir seferine iştirak etmemesine rağmen Hz. Osman'a (r.a.) ganimetten pay ayırmıştır.

Ümmü Eymen (r.anha), Hz. Rukıyye'nin (r.anha) cenazesini yıkamış, Hz. Osman (r.a.) cenaze namazını kıldırmış ve Bakî Kabristanı'nda toprağa vermiştir.[237]

28. Umeyr b. Vehb'in Hz. Peygamber'e (a.s.) Suikast Girişimi

Bedir Gazvesi'nden sonra.[238]

Mekke'de Müslümanlara işkence yapan Kureyşli müşriklerin ileri gelenlerden birisi de Umeyr b. Vehb el-Cumehî idi. Safvân b. Ümeyye el-Cumehî'nin amcası oğlu olan Umeyr, Bedir Gazvesi'nde müşriklerin safında yer aldı. Mekke ordusunda öncülük görevini üstlenerek İslâm Ordusu'nun gücünü tesbit etti. Bedir Savaşı'ndan yaralı olarak kurtuldu.

Safvân b. Ümeyye, Hz. Peygamber'e (a.s.) suikast yapması karşılığında Umeyr'in borçlarını ödemeyi ve ailesinin geçimini temin etmeyi taahhüd etti. Teklifi kabul eden Umeyr, Bedir Savaşı'ında esir düşen oğlunun kurtuluş fidyesini ödemek bahanesiyle Medine'ye geldi. Ancak Hz. Ömer (r.a.), Medine'ye gelen Umeyr'i fark etti ve onu yakalayarak Hz. Peygamber'in (a.s.) huzuruna getirdi. Hz. Peygamber'in (a.s.) suikast planını mucize eseri haber vermesi ve iyi davranılması sonucunda Umeyr, Müslüman oldu.[239]

29. Umeyr b. Adî'nin 'Asmâ' bint Mervân Seriyyesi

Ramazan'ın bitimine 5 gece kala, gece yarısı, H. 2.[240]

Medine İslâm toplumu, Bedir zaferinin bir neticesi olarak Medine ve çevresinde kazanmaya başladıkları nüfuz ve konumu tahrip etmek isteyen bazı kabile ve şahıslara müdahalede bulunma ihtiyacı hissetmiştir. Müslümanlar, genelde antlaşmaların ihlali veya fiilî tecavüz üzerine bu kesimlere karşı harekete geçmiştir.

---

[235] Halîfe b. Hayyât, s. 37; İbn Sa'd, VIII,36; Belâzürî, *Ensâb*, II,28; Zürkânî (1996 n.), IV,324.
[236] İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 36.
[237] Şâmî, XI,33-35; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, IX,200.
[238] İbn Hişâm, II,316; Vâkıdî, I,126.
[239] İbn Sa'd, IV,199-201; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,320-321; Makrizî (1999 n.), I,118; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,36-37.
[240] Vâkıdî, I,3,172; İbn Sa'd, II,27; Belâzürî, *Ensâb*, I,479, İbn Hibbân, s. 208-209; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,442.

Hz. Peygamber'e (a.s.) şiirleriyle eziyet eden, münafıklık yapan, İslâm'ı ve Müslümanları tahkir eden ve Hz. Peygamber'e (a.s.) uymalarından dolayı ensârı kınayıp isyana teşvik eden Yezîd b. Zeyd b. Hısn el-Evsî el-Hatmî'nin eşi -Benî Umeyye b. Zeyd'den- hurma tüccarı[241] 'Âsmâ' bint Mervân el-Yahûdiyye,[242] çevresinde itibarlı bir kadındı. 'Âsmâ'nın akrabalarından Umeyr b. Adî b. Hereşe el-Evsî el-Hatmî (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) Bedir'den selâmetle dönmesi halinde 'Âsmâ'yı öldüreceğine ahdetti.

[Umeyr'in (r.a.) babası Adî, şair bir zattı. Annesi, -Benî Cidâre b. Avf b. el-Hâris b. Hazrec'den- Ümâme bint er-Râhib b. Abdillah'ın kızıdır. Umeyr'in kardeşi Hâris Uhud'ta şehit oldu. Benî Hatme'de İslâm'ı ilk kabul eden; fakat Müslümanlığını gizliyen Umeyr (r.a.), görmesi çok zayıf olduğu için Bedir'e katılamadı. Resûlullah (a.s.), onu (r.a.) Benî Vakfe'de ziyaret ederdi.[243]]

Umeyr b. Adî (r.a.), ahdini gerçekleştirdikten sonra, 'Asmâ'yı öldürdüğünü ilân etti ve sorumluluğun kendisine ait olduğunu bildirdi. Umeyr (r.a.), daha sonra Mescid-i Nebevî'ye gelip sabah namazını Resûlullah (a.s.) ile beraber kıldı.

Resûlullah (a.s.), namazdan sonra, ona (r.a.) bakıp: "Mervân'ın kızını öldürdün mü?" diye sordu. Umeyr: "Evet, bundan dolayı bana bir şey var mı?" diye sordu. Resûlullah (a.s.): "Hiçbir itirazcı buna itiraz edemez": (لا يَنْتَطِحُ فِيهَا عَنْزَان)[244] buyurdu.[245] Bu söz, bir fiilin herhangi hukuki bir mesuliyet gerektirmediğine ve Medine'de çok başlılığın tasvip edilmediğine işaret eder.

Bu söz, ilk olarak Resûlullah (a.s.) tarafından söylenmiştir ve daha sonra mesel (atasözü) haline gelmiştir. Bu ve benzeri sözler Hz. Peygamber'in (a.s.) belâgat ve fesahatinin güzel delillerindendir. Süheylî, Kâdî İyâz ve Şâmî gibi bazı âlimler eserlerinde, Hz. Peygamber'in (a.s.) bu neviden olan sözlerinin bir kısmını ayrı bir başlık altında toplamıştır.[246] Mesela Sibt İbnü'l-Acemî diye meşhur olan el-Hâfız Burhâneddîn Ebu'l-Vefâ İbrahim b. Muhammed b. Halil el-Halebî (753-841) *Nûru'n-Nibrâs Fî Şerhi Sîreti İbn Seyyidinnâs* adlı eserinde Hz. Peygamber'in (a.s.) bu kabil sözlerinin ekserisini bir araya getirmiştir. Bazı âlimler ise buna dair müstakil eserler yazmışlardır.

Resûlullah (a.s.) ashabına şöyle buyurdu: "Allah ve Resûlü'nün zafer verdiği bir adama bakmak isteyen Umeyr b. Adî'ye baksın!"

---

[241] وكانت تمارة أي تبيع التمر. Bkz. Halebî, III,145 (eş-Şâmile).

[242] Bkz. Belâzürî, *Ensâb*, II,479; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,361.

[243] Umeyr b. Adî b. Hareşe b. Umeyye b. Âmir b. Hatme b. Cuşem b. Mâlik b. Evs'in kardeşi Hâris Uhud'ta şehit olmuştur. Bkz. İbn Hişâm, IV,287; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,33; Zürkânî (1996 n.), II,342.

[244] Bkz. İbn Sa'd, II,28; Semhûdî, I,276; Mes'udî, II,318. (أي لا يُلْقَي فيها اثنان ضعيفان لأن [لا يَنْتَطِح فيها عَنْزان] ومنه الحديث (النِّطاح من شأن التُّيوس والكِباش لا العُنوز وهو إشارة إلى قَضية مخصوصة لا يَجْري فيها خُلْف ونِزاعٌ) bkz. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "نطح" md.

[245] İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd* adlı eserinde bu ve benzeri olaylardan hareketle "فَصْلٌ فِي قَضَائِهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَنْ سَبَّهُ مِنْ مُسْلِمٍ أَوْ ذِمِّيٍّ أَوْ مُعَاهَدٍ" bazı fıkhî değerlendirmelerde bulunur.

[246] Şâmî, II,93 (الباب الثاني والعشرون في فصاحته صلى الله عليه وسلم).

Ömer b. Hattâb (r.a.): "Allah'a itaatte yürüyen şu âmâya bakın!" deyince Resûlullah (a.s.): "Ona ama deme; bilakis o iyi görendir" buyurdu. Resûlullah (a.s.), Umeyr'e (r.a.): "Basîr: İyi gören" derdi.

Akrabaları ona: "Ey Umeyr! Onu sen öldürdün!" deyince, Umeyr (r.a.): "Evet, benim için dilediğiniz hileyi düşünün, sonra da hiç beklemeyin. Nefsim elinde olana yemin olsun ki, onun gibi siz de İslâm'a hakaret ederseniz, ölünceye veya sizi öldürünceye kadar şu kılıcımla sizinle vuruşmaya devam edeceğim" dedi.

O güne kadar Benî Hatme'de İslâm açıkça ilân edilmemişti. Megâzî âlimlerine göre, Umeyr b. Adî'nin(r.a.) söz konusu davranışı, İslâm'ın Medine'de izzet ve saygınlık kazanmasına sebep oldu. Bunun üzerine Benî Hatme'den Abdullah b. Evs (r.a.), Huzeyme b. Sâbit (r.a.) ve başkaları İslâm'ı kabul etti ve Müslümanlıklarını gizleyenler ortaya çıktı. Bilahare Benî Hatme'nin putlarını Umeyr (r.a.) ile Huzeyme b. Sâbit (r.a.) tahrip etti. *Kur'ân* hafızı olduğu için "kâri" diye anılan Umeyr (r.a.), Benî Hatme'ye imâmlık yapmaya başladı.[247]

30. Fitre

Ramazan'ın bitimine iki gece kala H. 2.[248]

Sözlükte fatr (اَلْفَطْرُ) mastar olarak "yarmak", "yaratmak", "bir nesneye başlamak" manasına gelir. Aynı kökten türeyen fetr (فَطْرٌ) ve fitr (فِطْرٌ) kelimeleri oruca son vermeyi, orucu açmayı (iftar: الإفطار) ifade eder. Bundan dolayı ramazan bayramına îdü'l-fıtr denildiği gibi ramazan ayını yaşamanın, onun mükâfat ve bereketinden faydalanmanın bir şükran belirtisi olarak verilen sadakaya da fitre (اَلْفِطْرَةُ),[249] sadakatü'l-fıtr (sadaka-i fıtr: صَدَقَةُ الفطر) veya zekâtü'l-fitr denilir. Bu tamlama kısaltılmış olarak Türkçeye fitre şeklinde geçmiştir.

Hz. Peygamber (a.s.) Ramazan bayramından iki gün önce insanlara hitap eder, fitrenin bayram namazından önce verilmesini isterdi ve "fakirlere yardım edin" (أَغْنُوهُمْ) derdi. Vâkıdî'ye göre bu, Medine ulemâsının uygulamasıdır (وَكَذَلِكَ تَصْنَعُ الْأَئِمَّةُ عِنْدَنَا بِالْمَدِينَةِ)[250] ve fitre zekâttan önce emredilmiştir.[251]

[247] Vâkıdî, I,3,172; Belâzürî, *Ensâb*, I,479; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,491-492; Diyârbekrî, I,406; Şâmî, IV,21-22.

[248] İbn Sa'd, I,242,248; İbn Hibbân, s. 209; Semhûdî, I,277.

[249] ["الفِطْرَةُ" (el-fitre) sadaka-i fıtra denir ki ramazan savmının teşekkürü zımnında fukaraya verileln sadakadan ibarettir..... Ve "فِطْرَة" halk/yaratmak manasına olan (فَطْر) (fatr)dan isim olur, yaratılışa denir, hilkat, tînet ve âferînîş manasına. Şârihin beyanına göre bu bina-i nev'dir; ve minhu'l-hadîs: "كل مولود يولد على فطرة الإسلام" kâle fi'n-Nihâye: "الفطرة الحالة من الفطر كالجلسة والرِّكبة و المعنى أنه يولد على نوع من الجبلة" ve "فِطْرَة" din ve millet manasına müstameldir; ve minhu'l-hadîs: "عشر من الفطرة" kâle fî'n-Nihâye: "أي من السنة يعني من سنن الأنبياء"] (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, III,2255-2256 "فطر" md.).

[250] İbn Sa'd, I,249.

[251] قَالُوا: نَزَلَ فَرْضُ شَهْرِ رَمَضَانَ بَعْدَمَا صُرِفَتِ الْقِبْلَةُ إِلَى الْكَعْبَةِ بِشَهْرٍ فِي شَعْبَانَ عَلَى رَأْسِ ثَمَانِيَةَ عَشَرَ شَهْرًا مِنْ مُهَاجَرِ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم، وَأَمَرَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم فِي هَذِهِ السَّنَةِ بِزَكَاةِ الْفِطْرِ، وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ تُفْرَضَ الزَّكَاةُ فِي الْأَمْوَالِ، وَأَنْ تُخْرَجَ عَنِ الصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ وَالْحُرِّ وَالْعَبْدِ وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثَى: صَاعًا مِنْ تَمْرٍ، أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ، أَوْ صَاعًا مِنْ زَبِيبٍ، أَوْ مُدَّانِ مِنْ بُرٍّ، وَكَانَ يَخْطُبُ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه

Fakîhlere/İslâm hukukçularına göre fitre; Ramazan bayramına kavuşan ve temel ihtiyaçlarının dışında belli bir miktar mala sahip olan Müslümanların kendileri ve velâyetleri altındaki kişiler için yerine getirmekle yükümlü oldukları mâlî bir ibadettir. Şâfiî, Mâliki ve Hanbelîlere göre fitre vermek farz, Hanefiler ise göre ise vaciptir.[252]

31. İlk Ramazan Bayramı (İdü'l-fıtr)

1 Şevvâl H. 2.[253]

Siyer-megâzî ulemâsı, Resûlullah'ın (a.s.) Şevvâl ayının ilk günü işrak vaktinde,[254] namazgâha (musalla) çıkarak, ilk kez ezansız ve kametsiz olarak -önünde sütre olarak dikilen "aneze" denilen bir çeşit mızrak dikili bulunduğu halde- bayram namazını kıldırdığını ve ardından hutbe okuduğunu bildirmiştir.[255] Vâkıdî, Medine ulemâsının uygulamasının böyle olduğunu kaydetmiştir.[256]

"Bugünümüzde yapacağımız ilk şey namaz kılmaktır"[257] mealindeki hadise dayanarak ramazan ve kurban bayramlarının bayram namazının kılınmasıyla başladığını söylemek mümkündür. Bir hadiste de bayram gecelerini ihya etmenin ayrı bir fazileti olduğu ifade edilmiştir.[258] Müslümanlar bugünlerde birbirlerini ziyaret eder, bayramlaşır, yer, içer ve meşru bir şekilde eğlenerek günlerini neşe ile geçirmeye çalışırlar. Hz. Peygamber (a.s.): "Arefe günü, kurban günü ve teşrik günleri biz Müslümanların bayramıdır. Bugünler yeme içme günleridir"[259] buyurmuştur. Bu sebeple ramazan bayramının ilk günü, kurban bayramında da dört gün oruç tutmak Hanefiler'e göre tahrîmen mekruh, Şafiî ve Hanbelîler'e göre haram kabul edilmiştir. Bu konuda Şafiî ve Hanbelîler'in görüşünü paylaşan Mâlikîler ise kurban bayramının dördüncü gününde oruç tutmayı haram değil mekruh saymışlardır. Tebrik şekli olarak da ashabın birbiriyle karşılaştıklarında: "Allah bizden ve sizden kabul etsin" (تقبل الله منا ومنكم) dedikleri rivâyet edilir.

Bayram hazırlığı, bayram günlerinde temiz ve güzel elbiselerin giyilmesi, gusledilmesi, dişlerin fırçalanması, güzel kokular sürülmesi, güler yüzlü olunması, namazdan önce ramazan bayramında hurma vb. tatlı bir şey yenilmesi, kurban bayramında

---

وسلم قَبْلَ الْفِطْرِ بِيَوْمَيْنِ فَيَأْمُرُ بِإِخْرَاجِهَا قَبْلَ أَنْ يَغْدُوَ إِلَى الْمُصَلَّى ، وَقَالَ : «أَغْنُوهُمْ» يَعْنِي الْمَسَاكِينَ عَنْ طَوَافِ هَذَا الْيَوْمِ ، وَكَانَ يَقْسِمُهَا إِذَا رَجَعَ وَصَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وسلم صَلاَةَ الْعِيدِ يَوْمَ الْفِطْرِ بِالْمُصَلَّى قَبْلَ الْخُطْبَةِ ، وَصَلَّى الْعِيدَ يَوْمَ الأَضْحَى وَأَمَرَ بِالأُضْحِيَّةِ ، وَأَقَامَ بِالْمَدِينَةِ عَشْرَ سِنِينَ يُضَحِّي فِي كُلِّ عَامٍ) İbn Sa'd, I,242,248. Fıtır sadakası ile ilgili bazı hadîsler için bkz. Buhârî, *"ez-Zekât"*, 70,71,74,76,78; Müslim *"ez-Zekât"*, 12,13,16; Dârimî, *"ez-Zekât"*, 27; Tirmizî, *"ez-Zekât"*, 35; Nesâî, *"ez-Zekât"*, 33,38; Ebû Dâvûd, *"ez-Zekât"*, 18,19,20; İbn Mâce, *"ez-Zekât"*, 21,61.

[252] Ö. N. Bilmen, *İslâm İlmihâli*, s. 361; Y. V. Yavuz, *"Fıtre"*, DİA, XIII,160-161.

[253] İbn Sa'd, I,242,248; Belâzürî, *Ensâb*, I,319; Taberî, III,86; İbn Hibbân, s. 209; İbn Seyyidinnâs, I,248-249; Makrizî (Katar n.), I,103.

[254] Bayram namazının ilk vakti işrak zamanıdır. Yani güneşin görünüşüne nazaran ufuktan bir mızrak (mutedil bir mızrak 12 karıştır) veya iki mızrak boyu kadar yükselip kerahat zamanı çıktığı andır ki bu andan istiva veya zeval vaktine kadar kılınması caizdir. Ö. N. Bilmen, *İslâm İlmihali*, s. 167.

[255] İbn Hibbân, s. 209; Taberî, II,86; S. Erdem - İ. Bayraktar, *"Bayram"*, DİA, V,257-261.

[256] İbn Sa'd, I,242,248.

[257] Buhari, *"İdeyn"*, 3, Müslim, *"Edahi"*, 7.

[258] İbn Mace, *"Siyam"*, 68.

[259] Ebu Davud, *"Savm"*, 50.

ise ilk olarak kurban etinden yenilmesi, namaza mümkünse yürüyerek gidilmesi ve dönüşte başka bir yolun kullanılması, çokça sadaka dağıtılması, fitrenin namazdan önce verilmesi, namaza giderken tekbir getirilmesi menduptur. Bayram günlerinde İslâmî ölçüler içinde eğlenilmesi ve bazı oyunların oynanması caiz kabul edilmiştir.[260]

Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Namazgâhlar

Ramazan ve kurban bayram namazlarıyla ilgili olarak ortaya çıkan önemli bir uygulama da Hz. Peygamber'in (a.s.) yağmur gibi bir engel bulunmadığı zamanlar, bayram namazını Mescid-i Nebevî'de değil de ona bin arşın (zirâ[261]) yani yaklaşık olarak 500 metre uzaklıkta bulunan açık bir alanda kıldırmasıdır. Bu uygulama, İslâm dünyasındaki şehirlerde ortaya çıkan açık hava namazgâhlarının (Arapçada: Musallâ, cebbâne/sahrâ, Farsçada: Iydgâh/bayram yeri denir) ilki olmuştur.

32. Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma ile Evlenmesi

1- Nikâh: Recep H. 1.[262]
2- Evlilik: Hicrî 2. yılda,[263] *Bedir Gazvesi dönüşü*[264] *veya*
1- Nikâh: Safer H. 2,[265]
2- Evlilik: Zilhicce H. 2.[266]

Hz. Fâtıma'ya (r.anha) önce Hz. Ebû Bekir (r.a.), ardından da Hz. Ömer (r.a.) evlenmek için talip olmuş, fakat Resûl-i Ekrem (a.s.) her iki teklife de olumlu cevap vermemiştir. Ardından Hz. Ali (r.a.) Hz. Fâtıma'ya (r.anha) talip olmuş ve bu talebi kabul edilmiştir.[267] O sıralarda fakir bir delikanlı olan Hz. Ali (r.a.), mehir verecek kadar malı bulunmadığından Bedir Gazvesi'nde ganimetten payına düşen zırhı, bazı rivâyetlere göre ise devesini ve bir kısım eşyasını satarak yaklaşık olarak 450 dirhem gümüş tedarik etmiş ve bunu mehir olarak vermiştir. Hz. Fâtıma'nın (r.anha) çeyizi de kadife bir örtü, içine hurma lifi doldurulmuş deri bir yastık, iki el değirmeni ve deriden yapılmış iki su kabından ibaretti. Bu evlilikten Hasan, Hüseyin, -küçük yaşlarda vefat eden- Muhassin, Ümmü Külsûm ve Zeyneb dünyaya gelmiştir.[268]

Evliliklerinin ilk yıllarında Hz. Ali (r.a.) ile Hz. Fâtıma (r.anha) arasında küçük çapta bazı anlaşmazlıklar olmuş,[269] ancak Resûlullah'ın (a.s.) aralarını bulması ve Hz.

---

[260] İ. Bayraktar, *"Bayram"*, DİA, V,259-260.
[261] Ebu'l-Hasan el-Maverdi, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, çev. Ali Şafak, İstanbul 1976, s. 170-171; M. Erkal, *"Arşın"*, DİA, III,411-413.
[262] İbn Sa'd, VIII,22.
[263] Halîfe b. Hayyât, s. 37; Belâzürî, *Ensâb*, II,29.
[264] İbn Sa'd, VIII,22; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,380.
[265] İbn Hibbân, s. 152; el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 235.
[266] Ebû Beşîr ed-Dûlâbî, s. 63; Taberî, III,90; Taberî'nin *"Zehâiri'l-Ukbâ Fî Menâkibi Zevi'l-Kurbâ"* adlı eserinden naklen. Bkz. Zürkânî (1996 n.), II,357-357.
[267] İbn Sa'd, VIII,19.
[268] Beyhakî, III,162; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,277.
[269] Buhârî, *"el-Edeb"*, 113, *"el-İsti'zân"*, 40.

Fâtıma'ya (r.anha) kocasına itaati tavsiye etmesi üzerine kırgınlıklar son bulmuş, Hz. Ali (r.a.) de artık eşini hiçbir şekilde üzmeyeceğini bildirmiştir.[270]

33. Resûlullah'ın Hz. Âişe ile Evlenmesi

Şevvâl H. 1[271] *veya Şevvâl H. 2*[272] *bir Perşembe günü.*[273]

İbn Sa'd, Hz. Âişe'nin (r.anha) ilk önce Cübeyr b. Mut'im ile sözlendiğini rivâyet eder. Bu rivâyeti kabul etmeyen Belâzürî'ye göre, Hz. Âişe'nin (r.anha) Hz. Peygamber'den (a.s.) başkasıyla sözlenmediği sâbittir.[274]

Hz. Peygamber'in (a.s.) Hz. Âişe (r.anha) ile evliliğine Osman b. Maz'ûn'un hanımı Havle bint Hakîm önayak oldu. Hz. Peygamber (a.s.) 500 dirhem mehri gelinin babasından ödünç almak sûretiyle verebilmiştir.[275] Hz. Peygamber'in (a.s.), Hz. Âişe (r.anha) dışında evlendiği bütün hanımlar duldur.[276]

Müminlerin annesi Hz. Âişe (r.anha), Resûl-i Ekrem (a.s.) ile evlendikten sonra üstün bir mevkie ve haklı bir şöhrete ulaştı. *Kur'ân-ı Kerîm*'in, Peygamber hanımlarının "müminlerin anneleri" olduklarını bildiren ve Hz. Peygamber'den (a.s.) sonra, başkalarının onlarla evlenmesini ebediyen yasaklayan emri gereğince "ümmü'l-müminîn"[277] diye anılmaya başlandı.

Resûlullah (a.s.), çok sevdiği eşi Hz. Âişe'ye (r.anha) "Hümeyra" lâkabını vermiştir. 'Âmr b. 'Âs: "Ey Allah'ın Resûlü! İnsanlardan en çok muhabbet ettiğin kimdir?" sorusuna "Âişe" cevabını vermiş, "kadınları kastetmiyoru? Diye sorulduğunda ise "öyleyse (Hz. Âişe'nin) babası" diye cevap vermiştir.[278] Zührî'den nakledilen bir rivâyette, Hz. Peygamber'in (a.s.) Hz. Âişe'ye olan sevgisi İslâm çağının ilk muhabbet hikayesi olarak nitelenir.[279] Hz. Âişe (r.anha), Resûlullah'ın (a.s.) aile hayatını en iyi en iyi bilen ve öğreten hanımlarından birisidir. O, Hz. Peygamber (a.s.) vefat ettiği zaman çok genç olmasına rağmen *Kur'ân-ı Kerîm*'i ve Resûlullah'ın (a.s.) *Sünnet*'ini en iyi bilen, anlayan ve muhafaza eden sahabenin başında yer almıştır. Resûlullah'ın (a.s.) vefatından sonra Hz. Âişe (a.s.) sahâbe içinde, kırk yıla yakın bir müddet daha yaşamış ve pek çok hadîs

[270] Bkz. İbn Sa'd, VIII,19-30; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,373-374; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,238-245; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,377-380; Zürkânî (1996 n.), IV,331-344; M. Y. Kandemir, *"Fâtıma"*, DİA, XII,219-223.

[271] İbn Sa'd, VIII,58,60; Belâzürî, *Ensâb*, II,38,39; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,360; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,361.

[272] Halîfe b. Hayyât, s. 36; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,394; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,359.

[273] Makrizî (1999 n.), I,70.

[274] İbn Sa'd, VIII,58; Belâzürî, *Ensâb*, II,38; Zürkânî -1996 n.-, IV,381-382.

[275] Zürkânî (1996 n.), IV,382.

[276] İbn Habîb, s. 80-81; Süheylî, VII,560; M. Fayda, *"Âişe"*, DİA, II,201.

[277] el-Ahzâb 33/53.

[278] Tirmizî, *Menâkib*, 46/63, hadîs no: 3885.

[279] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ الْحَرَّانِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الزُّبَيْرِ، إِمَامُ مَسْجِدِ حَرَّانَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَوَّلُ حُبٍّ كَانَ فِي الْإِسْلَامِ حُبُّ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا) Ebû Bekir Muhammed b. Cafer b. Muhammed b. Sehl b. Şâkir el-Herâitî es-Sâmirî (v. 327), *İ'tilâlü'l-Kulûb*, thk. Hamdi ed-Demirdâş, Riyad 1421/2000, s. 21.

rivâyet etmiştir.[280] Hatta zaman zaman İslâm Dini ile ilgili yanlış anlamaları gâyet güzel bir şekilde izah ederek düzeltmiştir.[281]

Hz. Âişe (r.anha), Peygamber Efendimizden (a.s.) 2210 hadîs rivâyet etmiştir. Sahâbe ve tabiînden birçok kimse, kendisinden hadîs nakletmiştir. Sahîh hadîs kitapları Hz. Âişe'nin (r.anha) fetvaları ile doludur. Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned* adlı eserinde Hz. Âişe'nin (r.anha) rivâyet ettiği hadîslerden uzun uzun bahseder.

Hz. Âişe (r. anha), 65 veya 66 yaşında 17 Ramazan H. 58 Salı gecesi vitir namazını kıldıktan sonra Medine'de vefat etti. Hicrî 56, 57 veya 59 yıllarında 13 veya 19 Ramazan'da vefat ettiği de rivâyet edilmiştir.[282] Medine ve çevresinde yaşayan -kadınlar dâhil- herkes gece vakti Bakî' Mezarlığı'na geldi. Ebû Hüreyre, cenaze namazını kıldırdı ve vasiyetine binaen Bakî Mezarlığı'nda toprağa verildi.[283]

34. Abdullah b. Gâlib el-Leysî Seriyyesi

Şevvâl H. 2:
1- Çıkış: 10 Şevvâl H. 2, Pazar
2- Dönüş: 16 Şevvâl H. 2, Cumartesi.[284]

İbn İshâk ve Medâinî'de naklen "Abdullah b. Gâlib el-Leysî Seriyyesi"ne tarih veren Halîfe b. Hayyât, seriyyenin kime karşı ve nereye düzenlendiği gibi konulara dair bilgi vermez.

Kanaatimizce burada bir müstensih hatası veya kalemin öne geçmesi (sebku kalem: سَبْقُ قَلَم) sonucu; yani müellifin "Gâlib b. Abdillah" yazmak isterken "Abdullah b. Gâlib" yazmasıyla ortaya çıkmış bir hatayla karşı karşıyayız.

Vâkıdî, Abdullâh b. Gâlib el-Leysî Seriyyesi'nden bahsetmez. İbn Sa'd, Basra'ya yerleşen ashab ve tabiînin âlim ve fakîhlerinin yaşça alt bir tabakası olan İmrân b. Husayn, Ebû Hüreyre, Ebû Bekre, Ebû Bereze ve diğerlerinden rivâyet alanlar arasında Abdullah b. Gâlib ismini iki defa kaydeder; fakat ne biyografisinde[285] ne de Hz. Peygamber (a.s.) devri savaşlarını anlattığı *et-Tabakât*'ın *Ahbârü'n-Nebî* (Hz. Peygamber -a.s.- ile ilgili haberler) kısmında bu isme ait bir seriyyeden bahseder.

İbn Habîb, Halîfe b. Hayyât'ın verdiği tarihi verir fakat seriyyenin komutanının Abdullah b. Gâlib değil, -ashabın başarılı komutanlarından- Gâlib b. Abdillah b.

[280] İbn Sa'd, VIII, 58-80; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV, 356-361; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 359-361.
[281] Mesela bu konuyla ilgili olarak telif edilmiş eserlerden biri olan ez-Zerkeşî'nin (v. 794/1392) *el-İcâbe li-İrâdi Ma İstedrekethu 'Âişe Ale's-Sahâbe* adlı eserinin konusu Hz. Âişe'nin sahabe rivâyetlerini eleştirileri değil, onları tashihdir. Zira Bedî' ilminde önceki sözden doğan eksikliği, hatayı veya yanlış anlaşılma ihtimalini istisnaya benzer biçimde ortadan kaldıracak bir kısmın getirilmesine istidrâk adı verilmiştir. Bu husus başka vasıta ve edatlarla ifade edilebilirse de daha çok istidrâk harfi olan " لكنّ " ile gerçekleştiği için, tür bu şekilde adlandırılmıştır.
[282] İbn Sa'd, VIII,80; Belâzürî, *Ensâb*, II,41,51; İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 30; M. Fayda, "*Âişe*", DİA, II,201-205.
[283] Belâzürî, *Ensâb*, II,41,51-52; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,360; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,361.
[284] Halîfe b. Hayyât, s. 35.
[285] İbn Sa'd (Muhammed Abdülkadir Atâ neşri, Beyrut 1418/1997), VII,120,168; İbn Sa'd (İhsan Abbas neşri), VII,225.

Mis'ar (غالب بن عبد الله بن مسعر) el-Kinânî el-Leysî el-Kelbî (v. 48/668'den sonra)[286] olduğunu, Mudârî Benî Süleym'e[287] karşı sevk edildiğini ve seriyyeye katılanların, Benî Süleym'den bazılarını öldürüp, ele geçirdikleri ganimetlerle Medine'ye döndüklerini kaydeder.[288]

Taberî, "bazı râvilerin dediğine göre" ibaresiyle İbn Habîb'in verdiği bilgileri aynen tekrarlar; fakat seriyyenin hedefleri arasına Benî Gatafân'ı[289] katarak ve bu seriyyede üç Müslüman'ın şehit edildiği bilgisini ekler.[290]

İbn Abdilber'e göre ise Resûlullah (a.s.), büyük sahâbelerden biri olan Abdullah b. Gâlib el-Leysî'yi hicrî 2. yılda bir seriyye ile görevlendirmiştir.[291] İbnü'l-Esîr[292] bu kısa bilgiyi tekrar eder. İbn Hacer, bu kısa bilgiyi bir farkla tekrar eder ki o da söz konusu sahabenîn nisbesi el-Leysî değil es-Sekafî'dir. Yine İbn Hacer, haklı olarak: "Abdullah b. Gâlib isminde Abdullah ile Gâlib kelimelerinin yer değiştirdiğini zannediyorum" der. İbn Kesîr de -Beşîr b. Sa'd'ın Fedek (I. Mürre) Seriyyesi'nden bahsederken- Ebû Dâvûd'un Muhammed b. İshâk'tan naklettiği bir hadîste Abdullah b. Gâlib denildiğini; fakat doğrusunun (savab) Gâlib b. Abdillah olduğunu kaydeder.[293]

35. Sâlim b. Umeyr'in Ebû Afek Seriyyesi

Şevvâl H. 2.[294]

Evsli Benî Ubeyde b. Amr b. Avf'ın müttefiki 120 yaşındaki Yahûdî Ebû Afek, Hz. Peygamber (a.s.) muhâcir olarak Medine'ye gelince, Medinelileri ona (a.s.) karşı kışkırtmaya başladı. Müslümanlar aleyhine yürüttüğü faaliyetlerini, Bedir zaferinden sonra daha da yoğunlaştırdı. Bunun üzerine Sâlim b. Umeyr el-Ensârî, Ebû Afek'i sıcak bir yaz gecesinde evinin avlusunda uyurken öldürdü.

Evsli Benî Helfâ'nın bir kolu olan Murîde'ye mensup olan Ümâmetü'l-Murîdiyye[295] adlı hanım sahabe, bu olayı bir şiirle şöyle tasvir etmiştir:

---

[286] Gâlib b. Abdillah, Adnânî Benî Kinâne'ye mensup olduğu için Kinânî, onun alt kolları Leys ve Kelb kabilelerine nisbetle de Leysî ve Kelbî diye anılır: Benî Kelb'ten sonraki soy silsilesi şöyledir: Kelb b. Avf b. Ka'b b. Âmir b. Leys b. Bekr b. Abdimenât b. Kinâne b. Huzeyme (Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî -555-630-, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, III,105 -eş-Şâmile-). Gâlib b. Abdullah (r.a.), Hz. Ömer (r.a.) devrinde Kâdisiye Savaşı'nda önemli yararlıklar gösterdiği ve Hürmüz'ü öldürdüğü, Muâviye b. Ebî Süfyân (r.a.) döneminde ise Ziyâd b. Ebîh tarafından 48 (668) yılında Horasan'a vali tayin edildi (Zürkânî -1996 n.-, III,332).

[287] Süleym b. Mansûr b. İkrime b. Hasefe b. Kays b. Aylân b. Mudar b. Nizâr b. Ma'd b. Adnân. Bkz. Ek 1, Şema 6.

[288] İbn Habîb, s. 117.

[289] Gatafân b. Sa'd b. Kays b. Aylân b. Mudar b. Nizâr b. Ma'd b. Adnân. Bkz. Ek 1, Şema 6.

[290] Taberî, III,87-88.

[291] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,369.

[292] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,369.

[293] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,357; İbn Kesîr, III,421.

[294] Vâkıdî, I,3,175.

[295] "ومريد قبيلة من بني حلفا في الأوس". Bkz. Harun b. Zekeriya el-Hacerî (الهجري), *et-Ta'lîkât ve'n-Nevâdir* (التعليقات والنوادر: bu eser *et-Ta'likatü'l-Müfîde*: النوادر المفيدة ismiyle de bilinir) s. 117 (eş-Şâmile).

"Allah'ın dinini ve Ahmed'i yalanlayan kişi
Temenni ettiğin şey ne kötüdür.
Gecenin sonunda bir hanîf sana bir yara getirdi
Ebû Afek, bu yaşlılığında o yarayı al bakalım."[296]

Bir rivâyete göre Ebû Afek'i öldüren Hz. Ali'dir.[297]

-Emevî halîfesi Muâviye b. Ebî Süfyân döneminde vefat eden- Sâlim b. Umeyr, hicretin 9. yılında yapılacak olan Tebûk Seferi'ne yoksulluktan dolayı katılamadıkları için üzülüp ağlayan (bekkâîn)[298] yedi sahâbeden biridir. Sâlim b. Umeyr el-Ensârî'nin, çoğu kaynak tarafından: Evsli Benî Sa'lebe b. Amr b. Avf'tan olduğu bildirilirken[299] Vâkıdî onu Hazrecli Benî Neccâr'dan[300] olduğunu kaydeder. [301]

36. Benî Kaynukâ'nın Medine'den Sürülmesi

1- Kuşatmanın başlaması: 15 Şevvâl H. 2 Cumartesi.
2- Kuşatmanın son bulması: 1 Zilkade H. 2.[302]

Hz. Peygamber'e Muhalif Kesimler/Güçler

Hz. Peygamber (a.s.) hicret ettiğinde Medine'de, çeşitli etnik kökenlere ve dinlere mensup gruplar yaşıyordu. Bunlar, çeşitli kabilelere mensup Müslümanlar ve müşrik Araplar, -Semhûdî'ye göre-[303] yirmiden fazla kabileden oluşan Yahudiler ve az sayıdaki Hıristiyanlardı. Evs ve Hazrec, Medine'nin asli unsurlarından olan iki kardeş kabile oldukları halde, bazen kanlı iç savaşlara tutuşabiliyorlardı. Yahudi kabileler arasında sahip oldukları nüfus ve güç itibariyle ön plana çıkan Benî Kaynukâ', Benî Nadîr ve Benî Kurayza kabileleri, bazen kendi aralarında bazen de ittifak kurdukları Arap kabileleriyle savaş halinde bulunabiliyorlardı.

Resûlullah'ın (a.s.) hicret sonrasında yaptırdığı nüfus sayımında tesbit edilen 1500 Müslüman'dan ayrı 4000 kadar müşrik Arap ve bir o kadar da Yahudî nüfusla toplam 10000 kadar insanın Medine'de yaşadığı tahmin edilmiştir.[304]

Hicretten sonra müşrikler ve gayr-ı Müslimler, -Medine'de yurt bulan- Hz. Peygamber'e (a.s.) karşı olan tutumları bakımından dört gruba ayrıldılar:

---

[296] Şâmî, VI,23.
[297] Belâzürî, *Ensâb*, I,480.
[298] İ. L. Çakan, "*Bekkâî*", DİA, V,363-364.
[299] سالم بن عمير بن ثابت بن النعمان بن أمية بن امرئ القيس بن ثعلبة بن عمرو بن عوف وهو ابن عم خوات بن جبير وقيل في نسبه : سالم بن عمير بن كلفة بن ثعلبة بن عمرو بن عوف الأنصاري العوفي العمري
[300] سَالِمُ بْنُ عُمَيْرٍ وَهُوَ أَحَدُ الْبَكَّائِينَ مِنْ بَنِي النَّجَّارِ
[301] Bkz. Vâkıdî, I,175; İbn Sa'd, II,28; III,480; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,69-70; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,293-294; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,5; Diyârbekrî, I,408.
[302] Vâkıdî, I,176-177; İbn Sa'd, II,28; Zürkânî (1996 n.), II,348-349.
[303] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,571.
[304] Tayyib Okiç, "*İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı*" Ankara Ü. İlahiyât Fk. Dergisi, Ankara 1958-1959, VII, 11-20; Ahmet Bostancı, *Kamu Hukuku Açısından Hz. Pegamber'in Gayri Müslimlerle İlişkileri*, İstanbul 2001, s. 26-27.

Hicretten sonra müşrikler ve gayr-ı Müslim unsurlar, Hz. Peygamber'e (a.s.) karşı olan tutumları bakımından dört gruba ayrıldılar:

1- Mekkeli Kureyş müşrikleri, Müslümanlarla silahlı mücadeleyi tercih etti.

2- Bazı Arap kabileleri, Hz. Peygamber'i (a.s.) düşmanlarıyla baş başa bırakıp neticeyi beklemeyi, başka bir deyişle "bekle gör" siyasetini seçti. Bunlar içerisinde Huzâa kabilesi gibi Resûlullah'ın (a.s.) galip gelmesini arzu edenler bulunduğu gibi, Benî Bekr kabilesi gibi bunun tam aksini temenni edenler de vardı. Bu sebepledir ki Hudeybiye Antlaşması'nda Huzâa Müslümanlara, Benî Bekr müşrik Kureyşlilere taraf olacaktır.

3- Medine'de yaşayan Yahûdî Benî Kurayza, Benî Nadîr ve Benî Kaynukâ' kabileleri, ilk başta Hz. Peygamber'le (a.s.) antlaşarak karşılıklı saldırmazlık ilkesini ve onun (a.s.) düşmanlarına yardım etmemeyi kabul ettiler. Ancak zamanla Yahudî kabileleri, taraflar arasında yürürlükte olan antlaşmaları ihlal etmiş ve savaş sebebi sayılan girişimlerde bulunmuşlardır.

4- Hz. Peygamber (a.s.), Medine'ye yerleşip muhâcir ve ensârdan müteşekkil İslâm toplumunu siyasî bir teşkilata kavuşturdu. Hz. Peygamber'in (a.s.) devlet başkanlığı pozisyonunu fiilen kazanmasından itibaren Medine'de görünürde Müslüman hakikatte ise İslâm'a düşman olan bir topluluk (münafıklar) türedi. Bu topluluk, fırsat buldukça İslâm toplumuna karşı yıkıcı faaliyetlerde bulunuyordu.[305]

Übey b. Ka'b el-Ensârî el-Hazrecî en-Neccârî'nin (r.a.)[306] bildirdiğine göre, ensâr Resûlullah (a.s.) ve ashâbına kucak açtı. Bu yüzden Mekkeli müşrikler, diğer müşrik Araplar ve Yahûdîler, ensâra tek yaydan ok atmaya başladılar; boy hedefi seçtiler, onlara karşı savaş ilan ederek onları her gördükleri yerde çığlık atmaya başladılar. Öyle ki, müminler silahsız olarak ne gezebiliyorlar ne de geceleri uyuyabiliyordu. Hatta: "Acaba Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmaksızın huzurlu ve rahat olarak uyuyacağımız bir güne kadar yaşayabilecek miyiz!?" demeye başlamışlardı. Bunun üzerine Allah şu âyeti indirdi: *"Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hâkim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hâkim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslâm'ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve (geçirmekte oldukları) korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vaat etti. Çünkü onlar Bana kulluk ederler; hiçbir şeyi Bana eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl günahkârlardır".*[307]

---

[305] Şâmî, IV,6-7; Zürkânî (1996 n.), II,369.

[306] Hz. Peygamber (a.s.), kâri'lerin efendisi (سيد القراء) Übey b. Ka'b'ı *Kur'ân* kıraat ve tilavetini en iyi bilen olarak tanıtmıştır. Allah, Übey'in (r.a.) ismini zikrederek Hz. Peygamber'den (a.s.) Beyyine Sûresi'ni ona (r.a.) okumasını emretmiştir. Hz. Ömer (r.a.), Übey'i (r.a.) "Müslümanların efendisi" diye nitelemiştir.

[307] en-Nur 24/55. *"Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz. Eğer bilirlerse âhiretin mükâfatı elbette daha büyüktür. (Onlar) sadece Rablerine tevekkül ederek sabredenlerdir"* (en-Nahl, 16/41,42) meâlindeki âyetler de yukarıdaki âyetle aynı anlamdadır. Bazı tefsircilere göre ise bu âyetler, daha evvel Mekke'de zulme uğrayıp işkence görmeleri üzerine Medine'ye hicret eden müminler hakkında nâzil olmuştur. Bu âyetlerle

Resûlullah (a.s.), Medine'de yaşayan bütün kesimlerle sulh/barış ve karşılıklı güven ortamı içinde yaşama irâdesini gösterdi.[308] Bu irâdeye rağmen, Medine'deki müşrik Araplar ve Yahûdî gruplar İslâm toplumunu taciz etmeye devam ettiler. "*Ehl-i Kitap'tan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler. Yine de siz, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedip bağışlayın. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir*"[309], "*Andolsun ki, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz; sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden birçok üzücü sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve takvâ gösterirseniz, muhakkak ki bu, (yapılacak) işlerin en değerlisidir*"[310] meâlindeki âyet-i kerîmeler, İslâm toplumuna, bu olumsuz ve antlaşmalara aykırı tavırlara karşı Medine içinde itidal, sabır ve affı esas almalarını emretti. Ancak Resûlullah (a.s.), doğrudan İslâm toplumuna yönelik müşahhas tehdit içeren girişimlere karşı fiilî-cezâî müdahalelerde bulundu.[311]

Benî Kaynukâ'nın Medine'den Sürülmesi

Medine'nin güneybatısındaki Vâdîbuthân'da oturan Benî Kaynukâ (بني قينقاع), Yahûdî kabilelerinin en cesuru idi. Kabile Arapça konuşur, yazıda İbrânî harflerini kullanır, çocuklarına Kitâb-ı Mukaddes'te geçen isimlerin yanında Arap isimlerini de verirdi. Toprak sahibi olmayan Benî Kaynukâ'nın, başlıca geçim kaynakları ticaret, kuyumculuk ve silah imalâtı idi.

Benî Kaynukâ, Abdullah b. Übey b. Selûl, Ubâde b. Sâmit ve Evs ve Hazreç kabilelerinden daha başkalarının müttefiki idiler. Ubâde b. Sâmit, Benî Kaynukâ ile Müslümanlar arasında harp hali yaşanınca: "Kalbler değişti, İslâm (eski) ahitleri imha etti" (تَغَيَّرَتْ الْقُلُوبُ وَمَحَا الإِسْلامُ الْعُهُودَ) diyerek kendisi ile Benî Kaynukâ arasındaki ittifakı reddedip bozdu.[312]

Hz. Peygamber (a.s.), hicretten sonra, Medine'de yaşayan bütün Yahûdî toplulukları ile antlaşma yaptı; her kabileyi Arap müttefikleriyle birlikte değerlendirdi.[313] Medine Vesikası'nda Benî Kaynukâ'nın adı, diğer Yahûdî kabileler gibi, zikredilmez; fakat bunlar Hazrec kabilesinin Benî Neccâr, Benî Hâris, Benî Sâide ve Benî Cüşem kollarının müttefiki olarak görünürler.[314]

---

onlara, dünyada iyi bir hayat, geniş bir rızık vadeden Allah, bu vadini gerçekleştirmiştir. Rivâyet edildiğine göre Hz. Ömer (r.a.), muhâcirlerden bir zata devlet hazinesinden (beytülmal) payına düşeni verirken şöyle demiştir: "Al! Allah bereketini arttırsın. Bu, Allah'ın sana dünyada iken vaat ettiği rızıktır. Senin için âhirete sakladığı ise daha değerlidir" (Şâmî, IV,3-4).

[308] Vâkıdî, I,184.
[309] el-Bakara 2/109.
[310] Âl-i İmrân 3/186.
[311] Vâkıdî, I,176,184-185,187,192; II,456,486,502,634; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,448-451; Zürkânî (1996 n.), II,367-378.
[312] Vâkıdî, I,179; İbn Sa'd, II,29; Taberî, III,86; Zürkânî (1996 n.), II,348; C. Avcı, "*Kaynukâ*", DİA, XXV,88.
[313] Vâkıdî, I,176; Taberî, III,84.
[314] Hicrî 1. yılın olaylarından: "Medine Vesikası", 26, 27, 28, 29 ve 47. maddelere bkz..

Karşılıklı güvenlik antlaşmasına göre Yahûdî kabilelerine bir takım şartlar koşuldu. Bu şartlardan biri de Yahûdîlerin, Hz. Peygamber'in (a.s.) düşmanlarına destek vermemeleri idi.

İbn İshâk'a göre Benî Kaynukâ', Bedir Savaşı'ndan sonra söz konusu antlaşmayı ilk bozan Yahûdî topluluğu oldu.[315]

Resûlullah (a.s.), -Mekkeli mişriklerin Bedir yenilgisinden sonra- Benî Kaynukâ' ahâlisini kendi çarşılarında topladı ve onlara: 'Ey Yahûdî topluluğu! Allah'ın Kureyş'in başına getirdiklerini sizin başınıza getirmeden Müslüman olun' dedi.

Benî Kaynukâ': 'Ey Muhammed! Kureyş'ten bazı insanları öldürmen seni aldatmasın! Onlar deneyimsiz insanlar, savaşı bilmezler! Vallahi şâyet bizimle savaşırsan, bizim savaş erleri olduğumuzu ve bizim gibilerle karşılaşmadığını anlarsın" dediler.

Bunun üzerine şu meâldeki âyetler indi: *"(Resûlüm!) inkar edenlere de ki: Yakında mağlup olacaksınız ve cehenneme sürüleceksiniz. Orası kalınacak ne kötü bir yerdir! (Bedir'de) karşı karşıya gelen şu iki grubun halinde sizin için büyük bir ibret vardır. Biri Allah yolunda çarpışan bir grup (yani Resûlullah'ın Bedir'e katılan ashâbı), diğeri ise bunları apaçık kendilerinin iki misli gören kafir bir grup. Allah dilediğini yardımı ile destekler. Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır".*[316]

Benî Kaynukâ' Yahûdîleri, Resûlullah (a.s.) ile yaptıkları antlaşmayı ihlal edip Müslümanlara karşı düşmanlık, kin ve kıskançlık duygularını dışa vurdular, onunla (a.s.) yaptıkları anlaşmayı bozdukları o sıralarda, bir bedevi kadın sürülerini Medine'ye getirip Benî Kaynukâ' pazarında satmak istedi. Sonra ziynet eşyası almak için oradaki bir kuyumcu dükkânına gitti. Yahudiler, kadının yüzünü açmasını istedi; fakat o isteklerini reddetti. Bunun üzerine kuyumcu, kadına hissettirmeden elbisesinin ucunu bir dikenle arkadan üstüne tutturdu. Ayağa kalktığında avret yerleri ortaya çıktı ve kadının etrafındakiler buna gülüştüler. Bunun üzerine kadın çığlık attı. Onu duyan bir Müslüman, kuyumcuya saldırdı ve onu öldürdü. Orada bulunan Yahudiler de hep birlikte o Müslüman'a saldırarak ona öldürdüler ve Müslümanlarla aralarındaki anlaşmayı bozduklarını ilan ettiler. Derken iş daha da büyüyerek maktulün ailesi, Yahudilere karşı Müslümanlardan yardım istedi. Olup bitenler, Müslümanlar tarafından savaş sebebi kabul edildi ve Benî Kaynukâ' ile aralarındaki büyük hâdisenin ortaya çıkmasına sebep oldu.[317]

Zührî'nin Urve b. Zübeyr'den naklettiği rivâyete göre, Allah:

"(Anlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik yapmasından (ahdini bozmasından) korkarsan, sen de (onlarla yaptığın ahdi) aynı şekilde bozduğunu kendilerine bildir. Çünkü Allah hainleri sevmez"[318] âyetini indirince Resûlullah (a.s.): "Benî Kaynukâ'nın hain-

[315] Halîfe b. Hayyât, s. 37.
[316] Âl-i İmrân 3/12-13; İbn Hişâm, II,51-52; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,332; Zürkânî (1996 n.), II,349.
[317] Şâmî, IV,179.
[318] el-Enfâl 8/58.

lik yapmasından korkuyorum" buyurdu; sonra zikredilen âyete istinaden Benî Kaynukâ'nın üzerine yürüdü.[319]

Resûlullah (a.s.), Medine'de kendi yerine Ebû Lübâbe b. Abdilmünzir el-Evsî'yi[320] vekil bıraktı. O gün Müslümanların beyaz sancağının Hamza b. Abdilmuttalib taşıyordu.[321] On beş gün süren bir kuşatma neticesinde Benî Kaynukâ teslim oldu. Resûlullah (a.s.), onların savaşçı erkeklerinin öldürülmesine karar verdi. Ancak Hazrec kabilesinin reisi Abdullah b. Übey b. Selûl: "Vallahi dostlarımı bağışlamadığın sürece onları bırakmayacağım. Onlar, 400 zırhsız, 300[322] zırhlı adamlarıyla beni Arap ve Aceme karşı korudular. Sen ise onları bir günde devşireceksin. Vallahi, ben felaketlerden korkan biriyim" şeklindeki sözlerle Benî Kaynukâ'nın kendi müttefiki olduklarını ileri sürerek bağışlanmalarını ısrarla rica etti. Hz. Peygamber (a.s.), münafıkların başı olduğunu bilmesine rağmen Abdullah b. Übey'in ısrarı üzerine Benî Kaynukâ'nın Medine'den sürülmelerini emretti. Şehirden ayrılmaları için üç günlük bir süre tanındı ve alacaklarını tahsil etmelerine izin verildi. Sürgün işi, Ubâde b. Sâmit tarafından takip edildi.

Medine'den ayrılan Benî Kaynukâ' bir ay kadar Vâdilkurâ'da kaldıktan sonra Suriye tarafına gidip Ezriât'a (Der'â) yerleşti. Silah imâlatı ve kuyumculuk yapan Benî Kaynukâ'dan birçok silah ve kuyumculuk eşyası Müslümanlara ganimet olarak kaldı.[323]

Hz. Peygamber (a.s.) savaş ganimetleriyle ilgili hükümler içeren el-Enfâl Sûresi'nin 41. âyetini ilk defa Benî Kaynukâ'dan elde edilen ganimetleri taksim ederken uygulamıştır.[324]

Ubâde b. Sâmit'in Benî Kaynukâ' ile olan eski ittifakını reddetmesi, Abdullah b. Übey'in ise aralarındaki eski ittifaka binaen onları korumaya kalkışması üzerine şu meâldeki âyet inmiştir:

"Ey iman edenler! Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Zira onlar birbirinin dostudurlar (birbirinin tarafını tutarlar). İçinizden onları dost tutanlar, onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğuna yol göstermez.

Kalblerinde hastalık bulunanların: 'Başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyoruz' diyerek onların arasına koşuştuklarını görürsün. Umulur ki Allah bir fetih yahut katından bir emir getirecek de onlar, içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olacaklardır".[325]

---

[319] Vâkıdî, I,177,180; İbn Sa'd, II,29; Taberî, III,85.
[320] Vâkıdî, I,180; İbn Hişâm, III,52.
[321] Bkz. Hicrî 1. yılın olaylarından "Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Bayrak ve Sancaklar".
[322] el-Mesûdî, Benî Kaynukâ'nın savaşçılarının 400 kişi olduğunu kaydeder. Bkz. *et-Tenbîh*, s. 240.
[323] Taberî, III,86; C. Avcı, "*Kaynukâ'*", DİA, XXV,88.
[324] M. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 18; M. Erkal, "*Ganimet*", DİA, XIII,351-352; hicrî 2. yılın olaylarınadan: "Ganimetlerin Taksimi" başlığına bkz.
[325] el-Mâide 5/51-52; İbn Kesîr, III,7.

37. İlk Kurban Bayramı

10 Zilhicce H. 2.[326]

Hz. Peygamber (a.s.), Müslümanlarla birlikte ilk Kurban Bayramı namazını eda etmek üzere 10 Zilhicce H. 2'de namazgâha[327] çıktı. Hz. Peygamber (a.s.) namaza giderken - Zübeyr b. Avvâm b. Huveylid el-Esedî'nin Habeşistan'dan getirdiği- aneze denilen bir çeşit mızrak onun (a.s.) önünde taşındı ve namazgâhta kıbleye doğru sütre olarak dikildi. Resûlullah (a.s.), ezansız ve kametsiz iki rekât kurban bayramı namazı kıldırdı ve namazdan sonra hutbe irat etti. Hitabesinde Müslümanlara kurban kesmelerini emretti. Resûlullah'ın kendisi de Medine'de kaldığı süre boyunca her sene kurban kesti.[328]

Câbir b. Abdillah (v. 78/697), şöyle demiştir: "Biz Benî Kaynukâ' Gazası'ndan döndükten sonra Zilhicce ayının 10. gününün sabahında bayram namazı kıldık. Bu, Müslümanların yaşadıkları ilk kurban bayramı idi. Biz, Benî Selime mahallesinde kurban kestik. Benî Selime'de on yedi kurban sayıldı": (لما رجعنا من بني قينقاع ضحينا في ذي الحجة صبيحة عشر وكان أول أضحى رآه المسلمون وذبحنا في بني سلمة فعدت في بني سلمة سبع عشرة أضحية).[329]

Kur'ân-ı Kerîm: *"Her ümmet için biz kurban ibadeti koyduk ki, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanların üzerine O'nun adını ansınlar"*[330] meâlindeki âyette Allah'ın kurban ibadetini geçmiş ümmetlere de emrettiğini bildirmiştir.

Hz. Peygamber (a.s.) de hali vakti yerinde olan Müslümanların kurban kesmesi gerektiğini:

1- "Kurban kesecek güçte olup da kesmeyen namazgâhımıza yaklaşmasın!"[331] Sözleriyle emretmiştir.

2- Berâ b. Âzib (r.a.) şöyle demiştir: "Resûlullah (a.s.) kurban bayramı hutbesinde: 'Bugünümüzde ilk yapacağımız iş, önce namaz kılmak, sonra (evlerimize) dönüp kurbanımızı kesmektir. Kim böyle yaparsa *Sünnet*'imize uymuş olur. Her kim de namazdan önce kurban keserse, bu ancak ailesine takdim ettiği bir et demek olup, kurban ibadetiyle hiçbir münasebeti yoktur' buyurdu". Aynı hadîsin devamında Hz. Peygamber'in (a.s.) bayram namazından önce kurbanını kesen -Berâ b. Âzib'in (r.a.) dayısı- Ebû Bürde b. Niyâr'a yeniden kurban kesmesini emrettiği bildirilir.[332]

3- "Kurban kesin; çünkü o atanız İbrahim'in sünnetidir."[333]

---

[326] İbn Sa'd, I,248; Taberî, III,68,86; İbn Hibbân, s. 212; Zürkânî (1996 n.), II,357.
[327] Ayrıca hicrî 2. yılın olaylarından: "Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Namazgâhlar" başlığına bkz.
[328] İbn Sa'd, I,248-349; el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 241.
[329] Taberî, III,86.
[330] el-Hac 22/34.
[331] İbn Mâce, *"el-Edâhî"*, 2.
[332] Buhârî, *"el-Edâhî"*, 1; Müslim, *"el-Edâhî"*, 16; Rûdânî, II,193.
[333] İbn-i Mâce, *"el-Edâhî"*, 3.

4- Abdullah b. Ömer: "Peygamberimiz (a.s.), Medine'de on yıl ikamet etti ve hep kurban kesti".[334]

İmkânı olan Müslümanların, kurban bayramında yani "kurban kesme günleri"nde kurban kesmeleri İmâm Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit (80-150/699-767), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Mâlik b. Enes (93-179/712-795), Ebu'l-Hâris el-Leys b. Sa'd b. Abdirrahmân el-Fehmî (94-175/713-791), Süfyân es-Sevrî, Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr b. Yuhmid el-Evzâî (88-157/707-774) ve Rebîetü'r-Rey'e göre vacip, İmâm Muhammed b. İdrîs eş-Şafiî'ye (150-204/767-820) ve Ahmed b. Hanbel'e göre ise terk edilmesi istenmeyen müekked sünnettir.[335]

Kurban kesme günleri (eyyâmü'n-nahr): Hanefi mezhebine göre Zilhicce'nin 10, 11 ve 12. günleri, Şâfiî mezhebine göre ise Zilhicce'nin 10, 11, 12 ve 13. günü güneşin batışına kadar olan süredir.[336]

38. es-Sevîk Gazvesi

Zilhicce H. 2:[337]

1- Çıkış: 5 Zilhicce Pazar[338] *veya 7 Zilhicce H. 2 Pazar.*

2- Dönüş: 22 Zilhicce H. 2 Pazartesi.[339]

Ebû Süfyân b. Harb, Bedir yenilgisi üzerine, Müslümanlardan intikam almadıkça yıkanıp güzel kokular sürmeyeceğine yemin etmişti. Ebû Süfyân, yeminini yerine getirmek üzere, hac mevsiminin ortasında, Mekkelilerin kan dökülmesini yasak kabul ettikleri Haram Aylar'da, 40 veya 200 süvari ile yola çıktı. Medine'ye bir berîd mesafeye kadar sokuldu. Ebû Süfyân, adamlarını Medine'ye yakın Nîb Dağı boğazında bırakarak gece karanlığında, -Benî Nadîr'in lideri ve hazinedarı- Sellâm b. Mişkem'in evine geldi ve Müslümanlar hakkında bilgi aldı. Ebû Süfyân, Sellâm b. Mişkem'den gördüğü ilgi ve misafirperverliği bir şiirle övdü. Ebû Süfyân ve adamları, gecenin sonuna doğru Medine'nin Urayz (العريض) denilen nahiyesine kadar sokulup sık bir hurmalığı, iki evi ve ekinleri ateşe verip yaktılar. -inceleme imkanı bulduğumuz kaynaklarda biyografisi hakkında bilgi verilmeyen- Mabed b. Amr (معبد بن عمرو الأنصاري) ile işçisini de tarlada çalışırken şehit ettiler.

Baskını haber alan Hz. Peygamber (a.s.) Medine'de Ebû Lübâbe b. Abdilmünzir el-Evsî'yi vekil bırakarak Zilhicce H. 2'de muhâcir ve ensârdan oluşan 200 kişilik bir kuvvetle Mekkelileri takibe koyuldu. Mekkeliler kaçarken yüklerini hafifletmek için yiyecekleri olan kavrulmuş buğday veya arpa ununu (sevîk[340]) dağarcıklarıyla birlikte yer yer attıkları için bu gazveye es-Sevîk Gazvesi denilmiştir.[341] Müslümanlar,

[334] Tirmîzî, *"el-Edâhî*, 11; Rûdânî, *Cem'ü'l-Fevaid*, Kitabü'l-Edahi, hadis no: 3823.
[335] Buhârî, *es-Sahîh*, XII,5615 (2. dipnottan); V. Zuheylî, IV,393-395.
[336] Bkz. V. Zuheylî, IV,401-406.
[337] İbn Hişâm, III,47; Taberî, III,88; Beyhakî, III,165; İbn Kesîr, II,540.
[338] Vâkıdî, I,181; İbn Sa'd, II,30; Belâzürî, *Ensâb*, I,373; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,446.
[339] Halîfe b. Hayyât, s. 32.
[340] Zürkânî (1996 n.), II,353.
[341] Süheylî, V,273.

Mekkelileri Medine'ye sekiz berîd mesafede bulunan Karkara mevkiindeki -Benî Süleym'e ait bir su yeri olan- Küdr denilen mahalle kadar izlediler. Müslümanlar, bütün çabalarına rağmen Ebû Süfyân ve adamlarını yakalayamadılar. Resûlullah (a.s.) da beş gün süren bir seferden sonra Medine'ye geri döndü. Resûlullah (a.s.), herhangi bir çatışma olmadan ashabıyla geri dönünce Müslümanlar, kendisine: "Ey Allah Resûlü! Bunun bizim için bir gazve olduğunu umuyor musun?" diye sordular. O (a.s.) da: "Evet" buyurdu.[342]

[342] Taberî, III,88-90; Beyhakî, III,164-166; Şâmî, IV,174.

HİCRÎ 3. YIL

39./a-b. Benî Süleym Gazvesi (İbn İshâk[1]) veya Karkaratülküdr Gazvesi (Vâkıdî)

1- Çıkış: 1 Şevvâl H. 2 Cuma,
2- Dönüş: 10 Şevvâl H. 2 Pazar (İbn İshâk) [2] veya
Savaş: 15 Muharrem H. 3 (Vâkıdî).[3]

Konuyla ilgili İbn İshâk'ın rivâyetleri ile Vâkıdî'nin metni mukayese edildiğinde şu temel unsurlar ön plana çıkar:

İbn İshâk'a göre, Benî Süleym Gazvesi'nde çarpışma olmamıştır. Ganimetten bahsedilmemiştir. Hedef, Benî Süleym'dir. el-Küdr: Benî Süleym'e ait bir su yeridir. Hz. Peygamber (a.s.) Medine'de idari işler için -İbn İshâk'a göre[4]- Muhammed b. Mesleme el-Evsî el-Hârisî'yi (r.a.), - İbn Hişâm'a göre ise[5]- Sibâa b. Urfute el-Gıfârî (سباع بن عرفطة الغفاري), namaz imamlığı için ise[6] İbn Ümmü Mektûm'u (r.a.) vekil bırakmış ve el-Küdr'de üç gün kalmıştır.[7]

Vâkıdî'ye göre gazve, el-Küdr'de toplanmış olan Süleym ve Gatafan'ı cezalandırmak amacıyla yapılmıştır. Karkaratülküdr (veya Karâratülküdr, ilk okuyuş daha sabittir[8]): Benî Süleym'e ait bir maden yerinin sınırları içinde kalır ve Medine'ye sekiz berîddir. Hz. Peygamber (a.s.) Medine'de İbn Ümmü Mektûm'u (r.a.) vekil bırakmıştır. Bu gazvede sancağı, Hz. Ali (r.a.) taşımıştır.[9] Müslümanların yekûnu 200 kişidir. Çatışma olmamıştır. Ancak düşmana ait bazı çobanlarla karşılaşılmıştır. Çobanlar arasında -İslâm'ı kabul edecek olan- Yesâr da bulunmaktaydı. Benî Süleym ve Gatafân'a ait bir

---

Siyer Olayları
İttifakla veya Ekseriyet Tarafından Kabul Edilen Tarihler

[1] İbn Seyyidinnâs, I,294.
[2] Halîfe b. Hayyât, s. 31; Taberî, III,87-88.
[3] Vâkıdî, I,182; İbn Sa'd; II,31; Belâzürî, *Ensâb*, I,375.
[4] Halîfe b. Hayyât, s. 31.
[5] İbn Hişâm, III,46.
[6] İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 290; Zürkânî (1996 n.), II,383; ayrıca bkz. Hicrî 1. yılın olaylarından: "Ezan": "Hz. Peygamber'in Müezzinleri": "İbn Ümmü Mektûm el-Kureşî el-Âmirî" başlığına.
[7] İbn İshâk, 299 vd.; İbn Hişâm, III,45,46; Halîfe b. Hayyât, s. 31,32,37; İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 122; İbn Kesîr, II,540; Zürkânî (1996 n.), II,344-345.
[8] İbn Sa'd, II,31; Belâzürî, Ensâb, I,135 (eş-Şâmile); Zürkânî (1996 n.), II,345.
[9] İbn Sa'd, II,31.

deve sürüsü ganimet alınmış ve humus/ganimetin beşte biri hariç, her askere iki veya yedi deve düşmüştür. Gazve on beş gün sürmüştür.[10]

İbn Seyyidinnâs, İbn İshâk'ın Benî Süleym Gazvesi[11] ile Vâkıdî'nin Karkaratülküdr Gazvesi[12] ayrımını yapar ve ilki Bedir'den sonra, ikincisi es-Sevîk'ten sonra olmak üzere iki ayrı gazve ile karşı karşıya olduğumuza dikkat çeker.[13] Bu, göz ardı edilmemesi gereken bir ihtimaldir; fakat ihtiyatla karşılanmalıdır. Çünkü hâdiselerin tekerrür ettiğini söylemek, şârihlerin, şüpheli ve çelişen rivâyetleri uzlaştırmak için başvurdukları önemli ve sosyal hayatın doğasına uygun bir izah tarzıdır.

Biz de İbn Seyyidinnâs'a uyarak İbn İshâk ve Vâkıdî'nin verdikleri bilgilere esas alarak aynı satırda; fakat iki olay ve iki tarih şeklinde kaydettik ve iki otoriteye göre özet anlatımlarla meseleyi kaydettik.

40. Muhammed b. Mesleme'nin Ka'b b. Eşref Seriyyesi

14 Rebiülevvel H. 3, gece vakti.[14]

Ka'b b. Eşref'in; Bedir Gazvesi'nden sonra kırk kadar süvari ile Mekke'ye gidip Müslümanların aleyhine Ebû Süfyân'la ittifak yapması, hakaret ve sövmek sûretiyle Hz. Peygamber'e (a.s.) eziyette bulunması ve Müslüman hanımlara sataşan şiirler söylemesi gibi hâdiseler, bu seriyyenin sebeplerini teşkil eder. Hz. Peygamber'in (a.s.) saldırgan muhalif şahıslara fiilî müdahalede bulunduğu seriyyelerden birisi Ka'b b. Eşref Seriyyesi'dir. Süheylî, Ka'b b. Eşref Seriyyesi'den hareketle bir takım fıkhî mütalaalarda da bulunmuştur.[15]

Ka'b b. Eşref'in babası Kahtânî Tay kabilesinin[16] Benî Nebhân kolundan, annesi ise Benî Nadîr kabilesindendir.[17]

Ka'b b. Eşref hakkında bazı âyetler inmiştir:

Mesela: "*Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin mi? Tâğut'a inanmamaları kendilerine emir olunduğu halde, Tâğut'un önünde muhakemeleşmek istiyorlar. Hâlbuki şeytan onları büsbütün saptırmak istiyor.*"[18]

Bundan önceki âyet, Müslümanların bilgi ve hüküm kaynaklarını sıralamış, sonradan "Kitap, *Sünnet*, İcma ve Kıyas" şeklinde formülleştirilen kaynakların temelini

---

[10] Vâkıdî, I,182; İbn Sa'd; II,31.

[11] غزوة بنى سليم قال ابن اسحق فلما قدم رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة يعنى من بدر لم يقم الا سبع ليال حتى غزا بنفسه يريد بنى سليم قال ابن هشام واستعمل على المدينة سباع ابن عرفطة الغفاري أو ابن مكتوم فبلغ ماء من مياههم يقال له الكدر فأقام ع

[12] غزوة قرقرة الكدر) قال ابن سعد ويقال قرارة الكدر للنصف من المحرم على رأس ثلاثة وعشرين شهرا من مهاجره)

[13] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,443,447; Şâmî, IV,172.

[14] Vâkıdî, I,184,189; İbn Sa'd, II,31; Belâzürî, *Ensâb*, I,480; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,338.

[15] "فِيهِ مِنَ الْفِقْهِ وُجُوبُ قَتْلِ مَنْ سَبَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِنْ كَانَ ذَا عَهْدٍ خِلافًا لأَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللهُ فَإِنَّهُ لا يَرَى قَتْلَ الذِّمِّيِّ فِي مِثْلِ هَذَا". Bkz. Süheylî, V,283-285.

[16] Bkz. Ek 1, Şema 2.

[17] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,499; İbn Kesîr, III,9,12; M. A. Kapar, "*Ka'b b. Eşref*", DİA, XXIV,3-4.

[18] en-Nisa 4/60.

koymuş, anlaşmazlık çıkarsa çözümün bu kaynaklara başvurularak aranmasını emretmişti. Buna rağmen bir münafığın hasmına, "Resullullah yerine Ka'b b. el-Eşref'e başvuralım" demesi bu âyetin, nüzulüne sebep teşkil etmiş, âyet her yer ve zamanda emsali bulunan münafıkların maskesini indirmiştir.

Tağut: Hakkı tanımayıp azan ve sapan her kişi ve güce verilen addır. Şeytana da bu yüzden tağut denmiştir. Bu ve müteakip beş âyetin, yukarıda zikredilen nüzul sebebi bu kelimenin anlamını belirlemede yardımcı olur.

"(Resûlüm!) Kendilerine Kitap'tan bir pay verilenleri (Yahudileri) görmez misin ki, aralarında hükmetmesi için Allah'ın Kitab'ına çağırılıyorlar da, sonra içlerinden bir gurup cayarak geri dönüyor".[19]

"Andolsun ki, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz; sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden birçok üzücü sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve takvâ gösterirseniz, muhakkak ki bu, (yapılacak) işlerin en değerlisidir".[20]

"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden birçok üzücü söz işiteceksiniz"[21] meâlindeki âyetle ilgili olarak Zührî şöyle demiştir: "Âyette kastedilen kişi Ka'b b. Eşref'dir. Bu adam, müşrikleri Resûlullah (a.s.) ve arkadaşları aleyhine kışkırtıyor ve yazdığı şiirler ile Allah Resûlü'ne (a.s.) ve arkadaşlarına hakaret ediyordu."

Zeyd b. Hârise ve Abdullah b. Revâha, Bedir'den müşriklerin hezimet haberini getirince Ka'b b. Eşref şöyle dedi: "Bu bize reva mıdır? Bu adamların (yani Zeyd ve Abdullah'ın) haber verdiği kişilerin Muhammed tarafından öldürülmesi olacak iş midir? Onlar Arapların en şereflileri ve insanların ileri gelenleridir. Eğer Muhammed gerçekten onları öldürdüyse, Vallahi yerin altı, üstünden daha hayırlıdır."

Ka'b, daha sonra kendi kabile fertlerine: "Ne düşünüyorsunuz?" diye sordu.

Onlar da: "Muhammed bizim için de bir tehlikedir" şeklinde görüş belirttiler.

Bunun üzerine Ka'b b. Eşref: "Muhammed şu an kavmini yenmiş ve perişan etmiş durumdadır. Fakat ben şimdi Kureyş'e gidecek ve savaş maktullerine ağlayarak onları tekrar savaşmaya teşvik edeceğim. O zaman ben de onlara katılırım" dedi, ardından kırk kadar adamıyla Mekke'ye gitti. Mekke'de -Câhiliye döneminde Hz. Peygamber'in (a.s.) ticaret ortağı es-Sâib'in kardeşi- Muttalib b. Ebî Vedâa b. Dubeyre es-Sehmî ve karısı Atîke bint Esîd b. Ebî'l-'Îs'e konuk oldu.[22] Atîke, Ka'b b. Eşref'i misafir edip ikramda bulundu. O ise sürekli Kureyş'i Resûlullah'a (a.s.) karşı kışkırtıyor, şiirler söylüyor ve Bedir'de öldürülüp kuyuya atılan Kureyş ulularına ağıtlar yakarak ağlıyordu.

[19] Âl-i İmrân, 3/23.
[20] Âl-i İmrân, 3/186; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,449,452.
[21] Âl-i İmrân, 3/186.
[22] Bedir Gazvesi'nde esir alınan müşriklerden Ebî Vedâa el-Hâris b. Zubeyre es-Sehmî el-Kureşî, kurtuluş fidyesi ilk ödenenlerdendir. Ebû Vedâa, oğlu Muttalib ve Atîke Mekke'nin fethinde Müslüman olmuşlardır (İbn Sa'd, V,453; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,8; III,425; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VI,345).

Hz. Peygamber'in (a.s.) şairi Hassân b. Sâbit ve Müslüman hanımlardan Meymûne bint Abdillah (Belî'den Benî Mureyd'eye mensuptur. el-Ceâdire de denilen Benî Mureyd'e Benî Ümeyye b. Zeyd'in halîfidir/müttefikidir: امْرَأَةٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ مِنْ بَنِي مُرَيْدٍ بَطْنٌ مِنْ بَلِيّ كَانُوا حُلَفَاءَ فِي بَنِي أُمَيَّةَ بْنِ زَيْدٍ يُقَالُ لَهُمُ الْجَعَادِرَةُ), Ka'b b. Eşref'in şiirlerine reddiyelerde bulunmuşlardır.

Resûlullah (a.s.), Ka'b b. Eşref'in Müslümanlar aleyhine olan bu faaliyetlerini öğrenince, şâir ve hatîbi Ebu'l-Velîd Hassân b. Sâbit b. el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî'yi (v. 60/680 [?]) çağırtarak durumu ona bildirdi. Hassân da Ka'b b. Eşref'e ikramda bulunan Atîke bint Esîd'i yermek için şu şiiri söyledi:

"Benden Esîd'e bir mektup ulaştırın.

Senin dayın köledir, şarap ile denenmiş.

Ömrüne yemin olsun ki Esîd hiçbir zaman komşusuna vefa etmedi.

Hâlid de karnı şişkin Zeyneb'in de...

Attâb da zimmetine vefa göstermeyen bir köledir.

O çok yalancı, başının kemikleri belli, eğitilmiş bir maymundur."[23]

Atîke, bu şiiri duyunca konuğa karşı tavrını değiştirdi ve: "Bu Yahûdî yüzünden çektiğimiz nedir? Bak Hassân nasıl bizi rezil etti" dedi. Bunun üzerine Ka'b b. Eşref, bu evi terk etmek zorunda kaldı. Resûlullah (a.s.), Ka'b b. Eşref'in başka bir aileye misafir olduğu haberi geldikçe, Hassân'ı çağırtır: O da: "İbn Eşref, filanın evinde konakladı" diye o aileyi kötüleyen şiirler söylerdi. Dolayısıyla Hassân'ın yergisine muhatap kalan aile Ka'b b. Eşref'ı konuk etmekten vazgeçerdi. Bu durum Ka'b b. Eşref'in Mekke'de kalacak ev bulamayıp Medine'ye dönmek zorunda kalmasına kadar devam etmiştir.

İbn 'Âiz'e göre Ka'b b. Eşref, Müslümanlarla savaşmak üzere Kâbe'de Kureyş ile antlaşma yapmıştır.

Kureyş: "Bizim dinimiz mi daha doğru, Muhammed'in dini mi?" diye sordular.

Ka'b b. Eşref de: "Sizin" diye cevap verdi.

İbn İshâk'a göre, Ka'b b. Eşref daha sonra Medine'ye dönerek Müslüman hanımlara yönelik çirkin şiirler okumaya başladı.

Abdullah b. İshâk el-Horasanî'nin rivâyetine göre, Ka'b b. Eşref bir ziyafet düzenleyerek Yahûdîlere Hz. Peygamber'i (a.s.) davet etmelerini emretti. Amacı Resûlullah'a (a.s.) suikast yapmaktı. Resûlullah'ı (a.s.) çağırdılar. O da birkaç sahabeyle beraber davete icabet etti. Melek Cibril, Yahudilerin suikast planını haber verince, Resûlullah (a.s.) ve beraberindeki Müslümanlar hemen oradan uzaklaştılar. Yahudiler de amaçlarına gerçekleştiremeyince dağıldılar.

Resûlullah (a.s.): "Allah'ım! Açıkça şer işleyen bu adamdan beni kurtar!" diye dua etti.

[23] Vâkıdî, I,186-187.

Buhârî'nin rivâyetine göre Hz. Peygamber (a.s.): "Allah ve Resûlüne eza eden Ka'b b. Eşref'den beni kim kurtaracak?" buyurmuştur.

Başka bir rivâyette ise: "Söylediği şiirlerle ve müşrikleri aleyhimize kışkırtmakla bize eziyet eden" meâlinde bir ibare geçmektedir.

Resûlullah'ın (a.s.) bu çağrısına -bi'setten 23 sene önce doğup Safer H. 43'te vefat eden, Evslî Benî Nebt'in bir kolu olan Benî Abdileşhel'in[24] halîfi/müttefiki- Ebû Abdirrahmân Muhammed b. Mesleme el-Evsî el-Hârisî[25] icabet ederek: "Ey Allah Resûlü! Seni ondan ben kurtaracağım. Onu öldüreceğim" dedi.

Resûlullah (a.s.): "Öyleyse yap!" buyurdu.

Bilahare Muhammed b. Mesleme evine döndü ve birkaç gün yemekten-içmekten kesildi.

Durum Resûlullah'a (a.s.) haber verilince onu yanına çağırdı: "Yeme-içmeyi niye terk ettin?" diye sordu.

O da: "Ey Allah Resûlü! Sana bir söz verdim. Fakat bunu yerine getirip getiremeyeceğimi bilemiyorum" diye cevap verdi.

Resûlullah (a.s.): "Sana düşen gayret etmektir. Bu konuda Sa'd b. Muâz ile istişare et" buyurdu.

Muhammed b. Mesleme konuyu Sa'd ile görüştü. Sa'd ona: "Git ve ona bir ihtiyacının bulunduğunu ve size yemek hazırlamasını söyle" diye akıl verdi.

Böylece Ka'b b. Eşref'in sütkardeşleri Muhammed b. Mesleme ile Ebû Nâile Silkân b. Selâme b. Vakş, ayrıca Ebü'r-Rebî' Abbâd b. Bişr b. Vakş el-Eşhelî (v. 13/634),[26] -amcası Sa'd b. Muâz'ın bu işe katılmasını istediği- Hâris b. Evs b. Muâz ve Ebû Abs Abdurrahmân b. Cebr el-Hârisî'den[27] müteşekkil ve hepsi Evsli beş kişilik bir grup, Ka'b b. Eşrefi öldürmek üzere anlaştı.

Bu grup, Resûlullah'a (a.s.) : "Ey Allah Resûlü! Biz onu öldüreceğiz. Bize izin ver de onunla dilediğimiz şekilde konuşalım" dediler.

Resûlullah (a.s.): "Onunla dilediğiniz şekilde konuşabilirsiniz" buyurdu.

---

[24] بنو عبد الأشهل- بطن من بني النبيت من الأوس

[25] "محمد بن مسلمة بن خالد بن عدي بن مجدعة بن حارثة بن الحارث بن الخزرج بن عمرو بن مالك بن الأوس الأنصاري الأوسي ثم الحارثي، حليف بني عبد الأشهل". Bkz. İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,334; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,383-384; Zürkânî (1996 n.), II,368.

[26] Hz. Âişe'nin (r.anha) "ensâr içinde en faziletli üç kişi" diye nitelediği, Hz. Peygamber'in (a.s.) zekât memurlarından yiğitliğiyle meşhur sahabe.

[27] 70 yaşında, hicretin 34. yılında vefat eden, Hz. Osman (r.a.) tarafından cenaze namazı kıldırılan ve Bakî'de toprağa verilen (ونزل في قبره أبو بردة بن نيار وقتادة بن النعمان ومحمد بن مسلمة وسلمة بن سلامة بن وقش) Ebû Abs (r.a.), diğerleri gibi kibâr-ı sahâbeden olup İslâm'dan önce okuma-yazma biliyordu.

Bunun üzerine -megâzî ulemasının çoğuna göre- Ebû Nâile, -Buhârî'nin rivâyetine göre- Muhammed b. Mesleme[28], Ka'b b. Eşref'in yanına gitti.

Ka'b b. Eşref, onu görünce şüphe ve korkuya kapıldı.

Ebû Nâile, ona: "Bir ihtiyacım var" dedi.

Adamlarının arasında bulunan Ka'b: "Bana yaklaş ve ihtiyacını bildir!" dedi.

Ebû Nâile, yanına giderek onunla bir süre konuşup, karşılıklı şiirler okudular.

Daha sonra Ka'b: "İhtiyacın nedir? Belki bu adamların duymasını istemiyorsun" deyince orada bulunanlar orayı terk ederek onları yalnız bıraktılar.

İkisi baş başa kalınca Ebû Nâile ona: "Ben sana bir iş için geldim. Sana anlatacağım bu şeyi gizli tutmanı istiyorum" dedi.

Ka'b: "Tamam" deyince,

Ebû Nâile: "Bu adamın gelmesi bizim için bir bela oldu. Araplar bizimle savaştı, birlik olup bir yaydan bize ok fırlatır oldular. Geçim yollarımız kesildi. Öyle ki sıkıntı çekmeye, çoluk çocuğumuzu kaybetmeye başladık. Yiyecek bir şey yokken, o bizden vergi (sadaka) topladı" dedi.

Ka'b b. Eşref: "Vallahi ey İbn Selâme! Böyle olacağını sana söylemiştim" diye karşılık verdi.

Ebû Nâile: "Benim görüşümde olan başka arkadaşlarım da var. Onları sana getirip senden hurma, yiyecek almak ve iyilik görmek istiyorum. Teminat olarak sana herhangi bir şeyi rehin olarak verebiliriz." Yapılan müzakereler neticesinde silahlarını rehin bırakmaya Ka'b'i ikna ettiler. Ebû Nâile'nin amacı, silahlı olarak geldiklerinde Ka'b'ın şüphelenmemesini sağlamaktı.

Ebû Nâile, Ka'b b. Eşref'le sözleştikten sonra gelip arkadaşlarını bilgilendirdi ve gece vakti harekete geçme konusunda anlaştılar. Ardından Ebû Nâile ve arkadaşları, yatsı vakti Mescid-i Nebevi'ye gelip son durumu Resûlullah'a (a.s.) bildirdiler. Resûlullah (a.s.), -bir rivâyete göre- 14 Rebiülevvel H. 3 tarihinde, mehtaplı ve aydınlık bir gecede, yatsı namazından sonra, seriyyeci grupla beraber el-Bakî'e kadar yürüdü ve onları: "Allah'ın bereketi ve yardımıyla gidin!" [İbn Abbas'ın rivâyetinde: "Allah'ın ismiyle hareket edin. Allah'ım onlara yardım et" duasıyla uğurladı].[29]

Ebû Nâile, Ka'b b. Eşref'in müstahkem bir kaleyi andıran ve utum (الأطم) denilen kasrına geldiğinde ona seslendi. O sırada İbn Eşref hanımıyla yatağa henüz girmişti. Sesi duyunca yatağından doğruldu.

Yeni evlendiği karısı ona: "Sen savaşçısın, savaşçılar bu saatte kaleden çıkmazlar" dedi.

[28] Buhârî, "*el-Megâzî*", 64/15.
[29] Bkz. Şâmî, VI,27.

Ka'b: "Bir randevum var. Çağıran kardeşim Ebû Nâile'dir. Uyuduğumu bilseydi uyandırmazdı" dedi.

Kadın: "Bu sesten sanki kan damlamaktadır" dedi.

Ka'b: "Yiğit (fetâ), mızrağa çağrılsa bile gitmelidir" dedi. Sonra misafirlerini karşılamak üzere aşağı indi. Güzel bir koku sürünmüştü.

Bir süre konuştuktan sonra Müslümanlar ona: "Ey İbn Eşref! Ne dersin, çıkıp el-Acûz mahallesine doğru yürüyelim ve gecemizin kalan kısmını da orada konuşarak geçirelim" dediler. Sonra hep beraber yürümeye başladılar.

Ebû Nâile, elini Ka'b'ın başına götürerek ona: "Ne güzel bir koku sürünmüşsün" dedi. Bir saat yürüdükten sonra Ebû Nâile aynı hareketi tekrar yaparak Ka'b'ın saçını kokladı ve sonra saçından tutarak arkadaşlarına: "Vurun Allah düşmanına!" diye bağırdı. Hep beraber kılıçlarını çekip vurmaya başladılar; fakat bundan bir sonuç alamadılar. Ka'b b. Eşref, Ebû Nâile'ye sarılmış durumdaydı. Muhammed b. Mesleme, kılıçların bir işe yaramadığını görünce, ince, kısa ve kılıca benzer bir hançeriyle (المِغْوَل)[30] onu vurdu. Ka'b, öyle bir çığlık attı ki, civardaki Yahudi kalelerinden meşale yakmayan kalmadı.

Kaza sonucu Hâris b. Evs b. Muâz, arkadaşlarının kılıç darbeleri neticesinde yaralanmıştı. İşlerini bitirdikten sonra hızla bölgeyi terk etmeye çalıştılar. Tuzağa düşmekten korkuyorlardı. Ureyd mevkiine vardıklarında yaralı olan Hâris daha fazla yürüyemeyerek geride kaldı ve onlara: "Benden, Resûlullah'a (a.s.) selâm söyleyin" dedi. Bu haline duygulanan arkadaşları, Resûlullah'ın (a.s.) huzuruna gelene kadar onu sırtlarında taşıdılar. Bakî'ul-Garkad'a vardıklarında tekbir getirdiler.

Resûlullah (a.s.), gece kalkmış namaz kılıyordu. Bakî'den onların tekbir seslerini işitince, o da tekbir getirdi ve Allah düşmanının öldürüldüğünü anladı. Geldiklerinde Resûlullah (a.s.) Mescid'in kapısında onları bekliyordu.

Resûlullah (a.s.), onları görünce: "Yüzler kurtuldu!" (أفلحت الوجوه) buyurdu.

Onlar da: "Senin yüzün de ey Allah Resûlü!" diye karşılık verdiler. Resûlullah (a.s.), onun öldürülmesinden dolayı Allah'a hamd etti. Sonra yaralı olarak getirilen Hâris'in yarasına tükürüğünü sürerek acısını giderdi ve herkes evine döndü.

Resûlullah (a.s.), ertesi sabah, ashabına: "Yahudi ricalinden fırsat bulduğunuzu öldürün!" (مَنْ ظَفِرْتُمْ بِهِ مِنْ رِجَالِ الْيَهُودِ فَاقْتُلُوهُ) emrini verdi.

Zira -İbn Kayyim el-Cevziyye'ye göre- onlar, Resûlullah (a.s.) ve ashabı ile yaptıkları antlaşmayı bozmuşlar ve savaş yolunu tutmuşlardı.[31] Bunu öğrenen Yahudiler, İbn Eşref'in başına gelenlerin kendi başlarına geleceğini düşünerek korkuya kapıldılar.

[30] Bkz. Ahterî (1242 b.), s. 597.
[31] M. A. Köksal, *İslâm Tarihi*, X,16.

Yahudiler ertesi sabah öfkeli bir şekilde Resûlullah'a (a.s.) gelerek: "Efendimiz ansızın öldürüldü" diye çıkıştılar.

Resûlullah (a.s.), onun Müslümanlar aleyhine yaptığı çalışmalardan, verdiği eziyetlerden bahsetti ve: "O, kendi görüşündeki başka kimseler gibi davransaydı, suikasta uğramazdı" (إِنَّهُ لَوْ قَرَّ كَمَا قَرَّ غَيْرُهُ مِمَّنْ هُوَ عَلَى مِثْلِ رَأْيِهِ مَا اُغْتِيلَ وَلَكِنَّهُ نَالَ مِنَّا الْأَذَى وَهَجَانَا بِالشِّعْرِ وَلَمْ يَفْعَلْ هَذَا أَحَدٌ مِنْكُمْ إِلَّا كَانَ لَهُ السَّيْفُ) buyurdu.

Bu sözler, düşmanca düşüncelere müsamaha gösterilse de düşmanca faaliyetlere müsamaha edilmeyeceğine işaret eder.

Resûlullah (a.s.), Benî Nadîr Yahudilerini kendisi ile barış akdedip bunu yazmaya çağırdı. Ümmü Sâbit Remle bint Hâris b. Sa'lebe el-Ensâriyye en-Neccâriyye'nin[32] konağında; hurma ağacının altında yazılan bu barış akdi Hz. Ali'nin (r.a.) elinde bulunmaktaydı.[33]

Yıllar sonra Muâviye b. Ebî Süfyan (r.a.) döneminde (662-669 ile 674-676 yılları arasında) Medine valisi olan Mervan b. Hakem, Benî Nadîr Yahûdîlerinden İbn Yâmîn (ابن يامين النضري) adında birine, Ka'b b. Eşref'in nasıl öldürüldüğünü sorunca: "Hainee!" diye cevap vermiştir.

İleri yaşlardaki Muhammed b. Mesleme, bu cevaba: "Ey Mervân! Allah Resûlü sana göre gadr (ahde vefasızlık) yaptı, öyle mi!? Vallahi! Biz onu ancak Allah Resûlü (a.s.) emrettiği için öldürdük. Vallahi! Bu Mescit (Mescid-i Nebevî) çatısı dışında seninle hiçbir mekânı paylaşmayacağım. Sana gelince ey İbn Yâmîn! Allah'a ahdim olsun, seni yakalar, gücüm yeter ve elimde kılıç olursa kelleni vuracağım" (يَا مَرْوَانُ أَيَغْدِرُ رَسُولُ اللَّهِ عِنْدَكَ؟ وَاللَّهِ مَا قَتَلْنَاهُ إِلا بِأَمْرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. وَاللَّهِ لا يُؤْوِينِي وَإِيَّاكَ سَقْفُ بَيْتٍ إِلا الْمَسْجِدَ. وَأَمَّا أَنْتَ يَا ابْنَ يَامِينَ فَلِلَّهِ عَلَيَّ إِنْ أَفْلَتَّ وَقَدَرْتَ عَلَيْكَ وَفِي يَدِي سَيْفٌ إِلا ضَرَبْتُ بِهِ رَأْسَكَ) demiştir. Bundan sonra İbn Yâmîn korkusundan Muhammed b. Mesleme'ye (r.a.) hiç görünmemiştir.[34]

---

[32] Ensârdan olup Resûlullah'a (a.s.) biat eden Remle bint Hâris'in (رملة بنت الحارث بن ثعلبة بن الحارث بن زيد الأنصارية النجارية) annesi Kebşe bint Sâbit b. Nu'mân b. Harâm'dır, kocası -Mekke'de Resûlullah (a.s.) ile buluşup İslâm'ı ilk olarak kabul eden altı kişiden biri olan- Muâz b. Hâris b. Rifâe'dir (قال محمد بن عمر وأمر السنة أثبت الأقاويل عندنا) (İbn Sa'd). Siyer-megâzî ve tabakât kaynaklarında, özellikle Resûlullah'a (a.s.) gelen heyetlerle ilgili "دار رملة بنت الحارث" şeklindeki birçok kayıttan, bu hanımefendinin evinin müştemilatlı ve çok büyük olduğu; bu evin Medine ahalisi meclisi, heyetlerin misafir edilmesi, tutukevi (قلم يزالوا موقوفين في دار رملة بنت الحارث حتى توفي أبو بكر) (İbn Asâkir) ve benzeri amaçlar için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mesela İbn İshâk'a göre Sa'd b. Muâz (r.a.) Benî Kurayza'nın Hendek Savaşı'ndaki ihanetleri üzerine onların kılıçtan geçirilmesine karar verince Benî Kurayza'dan ölüme mahkum edilenler Remle bin Haris'in konağında tutuldular (وذكر بن إسحاق في السيرة النبوية أن بني قريظة لما حكم فيهم سعد بن معاذ حبسوا في دار رملة بنت الحارث امرأة من الأنصار من بني النجار) (İbn Hacer, *el-İsâbe*, "رملة بنت الحارث" md.; hicretin 5. yılı olaylarından: "80. Benî Kurayza Gazvesi" başlığına bkz.). Yine Neha' kabilesi, 15 Muharrem H. 11'de Medine'ye 200 kişiden oluşan büyük bir heyet gönderdi. Vâkıdî'ye göre bu, Medine'ye gelen son heyettir ve başkanı da -daha önceleri Hıristiyan olan- Zürâre b. Amr'dır. Heyet daha Yemen'de iken İslâm'ı kabul etti ve Muâz b. Cebel'e biat etti. Heyet, Medine'de Remle bint Hâris en-Neccâriyye'nin konağında misafir edildi (İbn Sa'd, I,346; Taberî, IV,60).

[33] Vâkıdî, I, 184-193; Şâmî; VI,25-30.

[34] Vâkıdî, I,192-193.

41. Muhayyisa b. Mes'ûd el-Ensârî el-Evsî el-Hârisî'nin İbn Süneyne Seriyyesi

15 Rebiülevvel H. 3.[35]

Megâzî ulemasına göre, Medine'de yaşayan Yahûdîler: 1- Müslümanlarla yapılan antlaşmaları ihlal etmek,[36] 2- Medine ahalisini Hz. Peygamber'e (a.s.) karşı isyana kışkırtmak, 3- Başta Kureyşli müşrikler olmak üzere Arap kabilelerini Medine İslâm toplumuyla savaşmaya teşvik etmek ve onlarla ittifak kurmak, 4- Şiirle, Peygamber (a.s.) eşlerine ve Müslüman hanımlara eziyet etmek, 5- İslâm'a hakaret gibi işler yapmaya başladılar.

Hz. Peygamber (a.s.), -İslâm düşmanlığı ile tanınan yahudi şair- Ka'b b. Eşref'in öldürülmesini emretmişti. Daha sonra: "Yahudi ricalinden fırsat bulduğunuzu öldürün!" (مَنْ ظَفِرْتُمْ بِهِ مِنْ رِجَالِ الْيَهُودِ فَاقْتُلُوهُ) dedi. Bunu öğrenen - hicretten önce Müslüman olan, Uhud, Hendek gazvelerine ve daha sonraki gazvelere katılan- Muhayyisa b. Mes'ûd el-Ensârî el-Evsî el-Hârisî, kendisinin de alış-veriş yaptığı ve ağabeyi Huveyyisa ile dostluk ve dayanışma yemini (hilf) yapmış olan Yahudi tüccar İbn Süneyne'yi öldürdü. Bunu öğrenen Huveyyisa: "Sana o kadar iyiliği dokunan birini nasıl öldürürsün?" diyerek Muhayyisa'yı dövdü. Muhayyisa da: "Onu öldürmemi emreden kişi seni öldürmemi isterse hiç tereddüt etmeden senin de boynunu vururum"[37] meâlinde bir şiir söyledi. Huveyyisa, kardeşini kendisine bu derece bağlayan dini öğrenmek istedi, Resûl-i Ekrem'e (a.s.) gitti ve Müslüman oldu.

42. Zûemer Gazvesi

Muharrem-Safer H. 3[38] *veya*

Çıkış: 12 Rebiülevvel H. 3 Perşembe.[39]

Eski tarihçiler Zûemer'in Nühyle'ye (النخيل) yakın olduğunu kaydeder. Nüheyle ise Henâkiye'nin (الحناكية) kuzeyinde ve oraya yakın bir belde ve vadinin adıdır. Medine'den Necid'e doğru yola çıkıp yaklaşık 90 km. yol alan kişi hemen solunda Nüheyle yolunu görür. Zûemer ise bu yoldan yaklaşık 15 km. uzaklıktadır. Zûemer günümüzde bilinen bir yer değildir.[40]

---

[35] Vâkıdî, I,191-192; Beyhakî, III,200.

[36] Bkz. Hicrî 1. yılın olaylarından: "Medine Vesikası" başlığında; Yahûdîlerle ilgili olan: 1,15,18,19,23-24,25,33,35,36,37,38,40,42,43,44,45 ve 46. maddelere bkz.

[37] يَلُومُ ابْنُ أُمِّي لَوْ أُمِرْتُ بِقَتْلِهِ . . . لَطَيِّبَتْ ذِفْرَاهُ بِأَبْيَضَ قَاضِبِ
حُسَامٍ كَلَوْنِ الْمِلْحِ أُخْلِصَ صَقْلُهُ . . . مَتَى مَا تُصَوِّبْهُ قَلِيلًا يُكَاذِبِ
وَمَا سَرَّنِي أَنِّي قَتَلْتُكَ طَائِعًا . . . وَلَوْ أَنَّ لِي مَا بَيْنَ بُصْرَى وَمَأْرَبِ

[38] Halîfe b. Hayyât, s. 37; Taberî, III,91.

[39] Vâkıdî, I,193; İbn Sa'd, II,34-35.

[40] el-Bilâdî, *Mu'cem*, s. 32-33.

Zûemer Gazvesi, Gatafân, Enmâr[41] ve Necid gibi isimlerle de anılır.[42] Benî Muhârib'ten[43] Dü'sûr b. Hâris'in girişimiyle Benî Sa'lebe[44] ve Benî Muhârib'e mensup bazı yağmacılar, Necid bölgesinde Zûemer denilen yerde toplanarak Medine çevresine baskın yapmak istediler. Durumdan haberdar olan Resûlullah (a.s.), Medine'de Osman b. Affan'ı vekil bırakarak 450 kişilik bir kuvvetle harekete geçti. Bunu haber alan yağmacılar, dağılıp dağlara sığındılar.

Bazı rivâyetlere göre Dü'sûr b. Hâris (دعثور ابن الحارث), Zûemer Gazvesi'nde, Resûlullah'a (a.s.) suikast girişiminde bulundu, fakat Resûlullah (a.s.) mucize eseri olarak suikasttan kurtuldu ve buna şahit olan Dü'sûr Müslüman oldu. Bir rivâyete göre bu olay üzerine: *"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini unutmayın; hani bir topluluk size el uzatmaya yeltenmişti de Allah, onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun ve müminler yalnızca Allah'a güvensinler"*[45] meâlindeki âyet nâzil oldu.[46] Suikast teşebbüsü Resûlullah'a (a.s.) yönelik bulunduğu halde *"size el uzatmaya yeltenmişti"* denilmesi, Allah Resulü'nün (a.s.), müminlerin canı ve hayatı mesabesinde olmasındandır.

Vâkıdî'ye göre, Zûemer Gazvesi on bir gün sürmüştür.[47]

Sa'lebî Tefsiri'nde rivâyet edilen İbn Abbâs'ın beyanına göre, kasr edilerek kılınan ilk namaz bir ikindi namazı olup -Enmâr Gazvesi'nde- Hz. Peygamber (a.s.) tarafından -eski Mekke-Medine yolu üzerinde, Mekke'ye 80 km uzaklıktaki- Usfân denilen mevkide iki rekât olarak kıldırılmıştır.[48] Beyhakî'ye göre, Zûemer Gazvesi'ndeki Du'sûr'un kıssasına benzeyen bir kıssa Zâtürrikâ' Gazvesi'yle ilgili olarak da nakledilmiştir. Bunların iki ayrı kıssa olması muhtemeldir. İbn Kesîr'e göre ise bu kıssa doğruysa (mahfûz ise) kesinlikle Zâtürrikâ'da olandan farklı bir kıssadır. Çünkü Zâtürrikâ'da söz konusu olan şahsın adı Gavres b. Hâris'dir.[49]

43. Hz. Osman'ın Ümmü Külsûm ile Evlenmesi

Nikah: Rebiülevvel H. 3,
Zifaf: Cemâziyelâhir H. 3.[50]

Hz. Peygamber'in (a.s.) kızları, ilk Müslümanlardandır. Hz. Peygamber'in (a.s.) kızı Rukıyye (r.anha) Utbe b. Ebî Leheb'le kardeşi Ümmü Külsûm ise Utbe'nin (عتبة) kardeşi Uteybe (عتيبة) ile nişanlıydı. *Kur'ân-ı Kerîm*'in Tebbet Sûresi nazil olunca babaları Ebû Leheb onları şöyle tehdit etti: "Muhammed'in kızlarını boşamazsanız, hayat

[41] Bkz. Ek 2: "Enmâr" md.
[42] Zürkânî (1996 n.), II,378-379.
[43] Adnânî Benî Muhârib b. Hasefe b. Kays Aylân ile Gatafân b. Sa'd b. Kays Aylân amca oğullarıdır. Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,418; Zürkânî, II,14-15,86-87; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 763; Ek 1, şema 6.
[44] Benî Sa'lebe b. Sa'd b. Zubyân b. Bağîz b. Rays b. Gatafân b. Sa'd b. Kays b. Aylân b. Mudar (İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,418; Zürkânî -1996 n.-, II,379; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 763).
[45] el-Mâide 5/11.
[46] Vâkıdî, I,193-196; İbn Sa'd, II,34; Halîfe b. Hayyât, s. 37; İbn Seyyidinnâs, I,303.
[47] Vâkıdî, I,193.
[48] *Tecrîd Tercemesi*, III,366.
[49] Şâmî, IV,176-177; V,175-176,183-185.
[50] İbn Sa'd, VIII,38; Taberî, III,96; İbn Hibbân, s. 215.

bana haram olsun". Sonra Resûlullah (a.s.) Utbe'den Rukıyye'yi (r.anha) boşamasını istedi. Rukıyye (r.anha) da aynı şekilde kocasından kendisini boşamasını talep etti. Ümmü Cemîl, oğlu Utbe'ye şöyle dedi: "Boşa onu ey oğul! Zira o artık dinini değiştirdi". Böylece her ikisi de zifafa girmeden boşandılar. Rukıyye (r.anhâ), Hz. Osman (r.a.) ile Mekke'de evlendi. Onunla beraber Habeşistan ve Medine'ye olmak üzere iki defa hicret etti. Rukıyye (r.anha), hicretin 2. yılında vefat etti. Hz. Osman (r.a.) eşinin vefatına ve Hz. Peygamber'le (a.s.) akrabalık bağının kesilmesine çok üzülmüştü. Hz. Peygamber (a.s.), hicretin 3. yılında Ümmü Külsûm'u onunla evlendirdi ve bu evliliği aldığı vahiy üzerine gerçekleştirdiğini belirtti.[51]

Hz. Peygamber'in (a.s.) iki kızı; yani Rukıyye (r.anha) ve Ümmü Külsûm (r.anha) ile evlendiği için Hz. Osman'a (r.a.), "Zinnûreyn" (iki nur sahibi) denilmiştir.[52]

44. Buhrân Gazvesi

Rebiülevvel[53] veya Cemâziyelevvel[54] H.3.

1- Çıkış: 6 Cemâziyelevvel H. 3,

2- Dönüş: 16 Cemâziyelevvel H. 3.[55]

Buhrân (بُحْرَان), Arabistan'ın Hicaz bölgesinde, el-Furu' (الفُرْع) cihetinde, bir maden havzası olup aynı zamanda Medine'ye 200 km., Rabiğ şehrine ise 90 km bir mesafede bir dağın adıdır. Tarih kaynaklarında Buhrân'ın, Medine'ye uzaklığı 8 berid/konak olduğu kaydedilir.[56]

Buhrân Gazvesi'ne Benî Süleym Gazvesi de denilmiştir. Gazveye ismini veren yerin, Bahrân diye bir okunuşu daha bulunmaktadır. Fakat Buhrân şeklindeki okunuş -özellikle de muhaddisler arasında- daha meşhûrdur. Bu okunuşu el-Münzirî de meşhûr kabul etmiştir.[57]

Hz. Peygamber (a.s.), hicretin 3. yılında Buhrân'da Benî Süleym kabilesinin Müslümanlara karşı asker topladıklarını haber aldı. Medine'de yerine İbn Ümmü Mektûm'u vekil atadı.

Zürkânî'nin işaret ettiği gibi –bazen siyer kaynaklarında- zahirde İbn Ümmü Mektûm idareci olarak (kaza-i ahkâm için) vekîl tayin edildiği izlenimi verilse de hakikatte ise onun yalnızca namaz imamlığı için vekil kılınmış olması muhtemeldir.[58]

---

[51] Taberî, III,364; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,299,486-488; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,421; Makrizî (Katar n.), I,111, İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,304,489-490; Zürkânî (1996 n.), IV,325-327; A. Uraler, "*Ümmü Külsûm*", XLI,323.

[52] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,462.

[53] Halîfe b. Hayyât, s. 37.

[54] Vâkıdî, I,196; Belâzürî, *Ensâb*, I,379; İbn Hibbân, s. 216.

[55] Zürkânî (1996 n.), II,383.

[56] el-Bilâdî, *Mu'cem*, s. 40.

[57] Zürkânî (1996 n.), II,382.

[58] Zürkânî (1996 n.), II,383.

Hz. Peygamber (a.s.), 300 kişilik bir kuvvetle Buhrân'a doğru -hedefini gizleyerek- yola çıktı. Bunu haber alan Benî Süleym dağılarak bulundukları yerleri terk ettiler. Hz. Peygamber (a.s.), düşmanla karşılaşmayınca bir süre sonra Medine'ye döndü. Sefer, bir rivâyete göre on gün başka bir rivâyete göre ise iki ay sürdü. Bazı kaynaklar bu gazvenin Kureyş'e, bazıları ise hem Kureyş'e hem Benî Süleym'e karşı yapıldığını kaydeder.[59]

45. Zeyd b. Hârise'nin Karede Seriyyesi

1 Cemâziyelâhir H. 3.[60]

Müslümanların askeri ve diplomatik faaliyetleri sebebiyle, özellikle de Bedir Gazvesi'den sonra, Kızıldeniz sahil yolunu kullanarak Suriye'ye kervan sevk etmek, Mekkeliler açısından sakıncalı hale geldi.

Mekkeli müşrikler, Suriye ticaret yolunu kestiği için Hz. Peygamber'e (a.s.) -haksız bir şekilde- el-Kâtı' demişlerdir.

Esved b. Nevfel'in tavsiyesi üzerine Mekkeliler, Kızıldeniz sahil yolu yerine Irak üzerinden Suriye'ye ticaret kervanlarını ulaştırmaya çalıştı. Bu yol işlek olmadığı için epeyce güçlük çekildi. [61] Bunlardan biri Safvân b. Ümeyye'nin başkanlık ettiği kervandır. Kervan yükünün bir kısmını gümüş ve gümüş eşya oluşturuyordu. İbn İshâk'ın da kaydettiği üzere, Mekkeliler tüccar bir toplumdu ve ticaretlerinin büyük bir kısmını gümüş ticareti oluşturuyordu.[62]

Eşcâ' kabilesinin reislerinden Nuaym b. Mes'ûd el-Eşca'î el-Gatafânî,[63] Kureyşliler kervan hazırlıkları yaparken Mekke'de idi. Nuaym, daha sonra Medine'ye gelip misafir kaldığı bir Yahudi'nin evinde içki sofrasında Kureyş kervanı hakkında bildiklerini anlattı. Durumdan haberdar olan Hz. Peygamber (a.s.) Zeyd b. Hârise'yi 100 kişilik bir seriyye ile Kureyş kervanının üzerine sevk etti. O, Necid istikametinde Medine'ye üç mil mesafede Mekke yolu üzerindeki bir su kenarında bulunan Rebeze[64] ile Gamre arasında kalan bir su kaynağı olan Karede'de kervanı pusuya düşürdü.[65] Zeyd b. Hârise'nin, ilk olarak komutanlık yaptığı bu seriyyede yüklü miktarda gümüşün yanı sıra bir miktar altın, iki veya üç esir de ele geçirildi. Ele geçirilen gümüşün beytülmale/devlet hazinesine düşen humus payı 20000 dirhemdir (فبلغ الخمس عشرين ألف درهم).[66]

[59] Vâkıdî, I,196; İbn Sa'd, II,35; Halîfe b. Hayyât, s. 37; Süheylî, V,273,275; A. Önkal, "*Bahran Gazvesi*", DİA, IV,491.
[60] İbn Sa'd, II,36; Belâzürî, *Ensâb*, I,481.
[61] Vâkıdî, I,197.
[62] Taberî, III,96-97.
[63] İbn Haldûn, II,351.
[64] A. Aydınlı, "*Ebû Zer el-Gıfârî*", DİA, X,267.
[65] Beyhakî, III,171.
[66] Vâkıdî, I,197-198; İbn Sa'd, II,36; Belâzürî, *Ensâb*, I,481; Zürkânî (1996 n.), II,385; A. Önkal, "*Karede Seriyyesi*", DİA, XXIV,487.

Furât b. Hayyân b. Sa'lebe el-Bekrî el-İclî el-Yeşkûrî

Esirler arasında daha önce Bedir Gazvesi'nde (17 Ramazan H. 2) esir alınan; fakat Müslümanların elinden kaçıp kurtulan -Benî Bekr kabilesinin Benî 'İcl[67] kolundan, Kureyş'in Sehm kolunun halîfi/müttefiki ve kervan kılavuzu olan- Furât b. Hayyân da bulunuyordu. -Kureyş'in reislerinden Ebû Süfyân Sahr b. Harb adına casusluk da yapan- Furât b. Hayyân, Müslüman olmadan önce Hz. Peygamber'i (a.s.) hicvederdi. Bu sebeplerden dolayı Müslümanlar ona çok öfkeliydi. Furât b. Hayyân'ın İslâm'ı kabul etmesine dair üç rivâyet nakledilmiştir:

1- Furât b. Hayyân, Hz. Peygamber'in (a.s.) huzuruna getirilmiş ve kendisine: "Müslüman olursan serbest bırakılırsın" denilmesi üzerine İslâm'ı kabul etti. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.), onu serbest bıraktı.[68]

2- Hz. Ebû Bekir (r.a.), eski arkadaşı olan Furât Hayyân'a: "Artık bu işten vazgeçme zamanın gelmedi mi?" diye sordu. O da: "Bu sefer Muhammed'den kaçsam da bundan sonra hiç kaçamam" dedi. Hz. Ebû Bekir (r.a.), ona: "Öyleyse Müslüman ol" dedi ve alıp Resûlullah'a (a.s.) götürdü. İslâm'ı kabul eden Furât, serbest bırakıldı.[69]

3- Öldürülmesine karar verilmesi üzerine, Furât b. Hayyân, kendisine uğrayan ensârdan bazı müttefiklerine Müslüman olduğunu bildirdi. Bu durum Hz. Peygamber'e (a.s.) haber verilince: "Bazı kimseler vardır ki biz onların iman ettiklerine dair beyanlarına inanırız. Furât b. Hayyân da onlardan biridir" (إِنَّ مِنْكُمْ رِجَالاً نَكِلُهُمْ إِلَى إِيمَانِهِمْ مِنْهُمْ فُرَاتُ بْنُ حَيَّانَ)[70] diyerek onu serbest bıraktı. [Ebû Dâvûd'un *Kitâbu'l-Cihâd*'da "Zimmî Casus Babında" (بَاب فِي الْجَاسُوسِ الذِّمِّيِّ) zikrettiği bu hadîs, *Ahkâm Ehli'z-Zimme* (İslâm Devleti Vatandaşı Gayr-ı Müslimlerin Hukuku) başlığını taşıyan eserlerde değerlendirilmiştir.]

Bu tarihten sonra Resûlullah'ın (a.s.) güvenini kazanan ve şiirleriyle onu (a.s.) öven Furât b. Hayân (r.a.), Ashâb-ı Suffe'ye katıldı ve İslâm Dini'ni öğrendi. Resûlullah (a.s.) ile birlikte gazvelere katıldı. Resûlullah (a.s.), Furât b. Hayyân'a (r.a.) Yemâme'de 4000 dirhem geliri olan bir arazi verdi. Hz. Peygamber (a.s.), hicrî 10. yılın sonunda, Furât'ı (r.a.) Yemâme'de peygamberlik iddiasında bulunan Müseylimetü'l-Kezzâb[71] ile mücadele etmek üzere -fazilet sahibi sahabeden, şair, cengâver süvari, Benî Hanîfe'nin reislerinden- Sümâme b. Üsâl'e (r.a.) gönderdi.[72]

Furât b. Hayân (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından sonra Mekke'ye yerleşti daha sonra ise Kûfe'ye göç etti. Hicretin 16. yılında -kuzey Irak'ın orta kesiminde,

[67] İbn Sa'd, VI,40; İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, s. 309,312.
[68] İbn Sa'd, II,36.
[69] Şâmî, VI,32.
[70] Ebû Dâvûd, "*Cihâd*", 99.
[71] Kezzâb: Aşırı yalancı.
[72] Bkz. hicretin 10. yılı olaylarından: "223. Esved el-Ansî, Müseylime ve Tulayha b. Huveylid'in İsyanı" ve hicretin 6. yılı olaylarından: "83. Muhammed b. Mesleme'nin Kuratâ Seriyyesi ve Sümâme b. Üsâl'in Esîr Alınması: Sümâme b. Üsâl'in İslâm'ı Kabul Etmesi" bahsine.

Dicle nehrinin sağ kıyısında, Bağdat'ın yaklaşık 150 km kuzeyinde, kuruluşu kadim bir şehir olan- Tikrit'in fethine İslâm Ordusu'nun sol kanat komutanı olarak katıldı. İran'ın fethinde ve İran şahı Kisrâ'yı İslâmiyet'e davet için gönderilen heyette görev aldı. Vefat tarihi bilinmeyen Furât b. Hayyân'ın (r.a.) Mekke ve Kûfe'de soyunun devam ettiği kaydedilmektedir.

Furât b. Hayân (r.a.), Hz. Peygamber'den (a.s.) iki hadîs rivâyet etmiş, kendisinden de Hârise b. Mudarrib, Hanzale b. Rebî' ve Hasan-ı Basrî rivâyette bulunmuşlardır.[73]

46. Osman b. Maz'ûn'un Vefatı

Hicrî 2. yılının[74] *Zilhicce ayında*[75] *veya Şabân H. 3.*[76]

Kureyş'in Benî Cumah kolundan olan Osmân b. Maz'ûn'un (عثمان بن مظعون) (r.a.) künyesi Ebû Sâib olup babası Maz'ûn b. Habîb, annesi Suheyle bint Anbese'dir. Osmân b. Maz'ûn (r.a.), Ubeyde b. Hâris (r.a.), Abdurrahmân b. Avf (r.a.), Ebû Seleme b. Abdilesed (r.a.) ve -güzel ahlâklı, yumuşak huylu, dünya işlerine önem vermeyen bir şahsiyet olan- Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (r.a.) ile birlikte -Dârülerkam'da İslâm'a davetten önce- Resûlullah'ın (a.s.) huzuruna gelip aynı vakitte Müslüman oldular.[77] İbn İshâk'a göre[78] İslâm'ı kabul eden 14. şahıs, Osman b. Maz'ûn'dur (r.a.).

Resûlullah (a.s.), bir sohbetinde kıyamet ve ahiretten bahsetti. Sohbetin tesirinde kalan Hz. Ali (r.a.), Abdullah b. Mes'ud (r.a.), el-Mikdâd b. Amr el-Kudâî el-Behrânî (r.a.) gibi bazı sahabe, Osman b. Maz'ûn'un (r.a.) evinde toplanarak gündüzleri devamlı oruç tutmak, geceleri uyumadan namaz kılmak, kadınlara yaklaşmamak, et yememek ve eski elbiseler giymek sûretiyle kalan ömürlerini geçirmeye, hatta kendilerini kısırlaştırmaya azmettiler. Başka bir ifadeyle, söz konusu sahabe, dünya işlerini tamamen terk edip kendilerini ibadete adamak (tebettül[79]) istedi; fakat Resûlullah (a.s.) bunu kabul etmeyip onlara itidali ve kendisini örnek almaları (usve-i hasene[80]) gerektiğini bildirdi ve şöyle buyurdu: "Gerçekten ben uyku da uyurum, namaz da kılarım; oruç da tutarım, iftar da ederim. Kadınlarla da evlenirim. Ey Osman, Allah'tan kork, çünkü senin üzerinde ailenin de hakkı vardır. Senin üzerinde misafirin hakkı vardır ve senin üzerinde nefsinin hakkı vardır. Oruç tut, iftar da et; namaz kıl, uyku da uyu!" (فَإِنِّي أَنَامُ وَأُصَلِّي وَأَصُومُ وَأُفْطِرُ وَأَنْكِحُ النِّسَاءَ فَاتَّقِ اللهَ يَا عُثْمَانُ فَإِنَّ لِأَهْلِكَ عَلَيْكَ حَقًّا وَإِنَّ لِضَيْفِكَ عَلَيْكَ حَقًّا وَإِنَّ لِنَفْسِكَ عَلَيْكَ حَقًّا فَصُمْ وَأَفْطِرْ وَصَلِّ وَنَمْ).[81] İşte bu hâdise üzerine aşağıda meâlleri verilen âyetler geldi:

---

[73] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,202-203; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,200-201; A. Çubukçu, *"Furât b. Hayyân"*, DİA, XIII,218.
[74] Halîfe b. Hayyât, s. 37; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,85; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, II,463.
[75] Taberî, III,90; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,621.
[76] İbn Sa'd, III,396.
[77] İbn Sa'd, III,393.
[78] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,620.
[79] Bkz. el-Müzemmil 73/8.
[80] el-Ahzâb 33/21.
[81] Ebû Dâvûd, *et-Tetavvu'*, 5/28; İbn Sa'd, III,394-395.

"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez. Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun" ve *"Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk; senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki onları kovup ta zalimlerden olasın!"* [82] meâlindeki âyetlerin nüzulüne sebep olanlar, yukarıda isimleri sayılan sahabedir. Bu sahabe, Allah'ın Hz. Peygamber'e (a.s.) sevmesini emrettiği ve onun (a.s.) da kendilerini sevdiğini açıkladığı birkaç şahsiyettir.

Osman b. Maz'ûn (r.a.), ilk Müslümanlardan olan oğlu Sâib ve kardeşleri Kudâme, Abdullah ve Sâib ile beraber Habeşistan hicretine katıldı. Daha sonra da kardeşleriyle Medine'ye hicret etti. Muâhât olayında o (r.a.), Hazrec kabilesinden Abbâs b. Ubâde veya Ebû'l-Heysem Mâlik b. Teyyihân ile kardeş olmuştur. Bedir Gazvesi'ne katılmıştır. Medine'de ilk vefat eden muhacir oldu.

Resûlullah (a.s.), onun (r.a.) vefatına ziyadesiyle üzülmüş ve alnından öpmüştür. Resûlûllah'ın (a.s.) gözyaşları onun (r.a.) yanaklarına dökülmüştür. Resûlullah (a.s.): "Bu bizim ahirete ilk gidenimizdir" diyerek onu Bakî' mevkiine defnetti, daha sonra burası kabristan haline getirildi.

Osman b. Maz'ûn'un (r.a.) toprağa verilmesinden sonra Resûlullah'ın (a.s.) bir sahabeden büyükçe bir taş getirmesini istediği, sahabe taşı kaldıramayınca Resûlullah'ın (a.s.) onu alıp kabrin başucuna koyduğu ve: "Böylece kardeşimin kabrini bulur, tanır ve ailemden ölenleri de artık buraya gömerim" dediği nakledilmiştir.

Osmân b. Maz'ûn'u (r.a.) hicretten sonra evlerinde misafir eden Ümmü'l-Alâ bint Hâris el-Ensâriyye onun cenazesinin yanında: "Ey Ebû Sâib! Allah'ın rahmeti senin üzerine olsun. Benim senin hakkındaki tanıklığım şudur: Yemin ederim ki, Allah seni kerem ve inâyetine mazhar kılmıştır" dedi.

Resûlullah (a.s.): "Allah'ın ona ikramda bulunduğunu nereden biliyorsun?": (وَمَا يُدْرِيكِ أَنَّ اللهَ أَكْرَمَهُ).

Ümmü'l-Alâ: "Ey Allah'ın Elçisi! Babam sana feda olsun. Allah ona ikram etmezse kime eder ki?" dedi.

Bunun üzerine Resûlullah (a.s.): "Osmân b. Maz'ûn'a gelince muhakkak ki ölüm (yakîn) ona gelmiştir. ve Allah'a yemin ederim ki, ben de onun için hayır ve saadet ummaktayım. Yine Allah'a yemin ederim ki, ben Allah'ın Resûlü iken bana (ve size, yarın)

[82] el-En'âm 6/52. Kureyş büyükleri Resûlullah'ın (a.s.) yanına geldikleri zaman fakir müminleri yanlarında bulunmasını istemiyorlardı. Resûlullah (a.s.) da onların isteklerine uyarak bu müminleri yanından çıkarmak istedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Peygamber Efendimizi (a.s.) yukarıda meâli verilen âyetle uyardı.

Allah tarafından ne muâmele yapılacağını bilmem": (أَمَّا هُوَ فَوَاللهِ لَقَدْ جَاءَهُ الْيَقِينُ وَاللهِ إِنِّي لَأَرْجُو لَهُ الْخَيْرَ وَوَاللهِ مَا أَدْرِي وَأَنَا رَسُولُ اللهِ مَاذَا يُفْعَلُ بِي) buyurdu.[83]

47. Resûlullah'ın (a.s.) Hz. Hafsa ile Evlenmesi

Şabân H. 3.[84]

Hz. Ömer'in (r.a.) kızı Hz. Hafsa, bi'setten 5 yıl önce Mekke'de doğdu.[85] Hz. Hafsa'nın annesi Zeyneb bint Maz'ûn el-Cumehiyye de ashâbtandır.

Hz. Hafsa (r.anha), önce Huneys b. Huzâfe el-Kureşî es-Sehmî (خنيس بن حذافة القرشي السهمي)[86] ile evlendi. İbn İshâk, İbn Hişâm ve İbn Sa'd'ın Habeşistan muhâcirlerine ait verdikleri listede Huneys b. Huzâfe'nin (r.a.) ismi zikredilir; fakat Hz. Hafsa'nın (r.anha) ismi zikredilmez.[87] Bundan, Huneys'in (r.a.) Habeşistan'a hicret edip Mekke'ye döndükten sonra Hz. Hafsa (r.anha) ile evlendiği neticesi çıkarılabilir.[88]

Hz. Hafsa (r.anha), kocasıyla birlikte Medine'ye hicret etti. Bedir Gazvesi'ne katılan Huneys b. Huzâfe aldığı yaralar neticesinde Medine'de[89] hicretin 25. ayının başında (Rebiülevvel H. 3) vefat etti. Hz. Hafsa'nın (r.anha) bu evlilikten çocuğu olmadı.[90]

Mü'minlerin annesi Hz. Hafsa (r.anha), Hz. Peygamber'le (a.s.) evlendiğinde yirmi veya yirmi iki yaşlarındaydı, Hz. Peygamber (a.s.) ise 56 yaşındaydı. Bu evlilik neticesinde Hz. Ömer (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) kayınbabası oldu.

Hz. Hafsa (r.anha), Şaban[91] H. 45[92] tarihinde Muâviye b. Ebî Süfyân'ın (r.a.) hilâfeti döneminde vefat etti, cenaze namazı Mervân b. Hakem kıldırdı, Bakî' Mezarlığı'nda toprağa verildi. Vefat tarihine dair; hicretin 27. yılı veya Cemâziyelevvel H. 41 şeklinde rivâyetler de bulunmaktadır.[93]

---

[83] Buhârî, "el-Cenâiz", 24/3; İbn Sa'd, III,393-400; Taberî, III,90; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,85-89; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,620-622; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,464; *Tecrîd Tercemesi*, IV,294; M. Y. Kandemir, "Osman b. Maz'ûn", DİA, XXXIII,470-471.

[84] İbn Sa'd, VIII,83,216.

[85] İbn Sa'd, VIII,86; Zürkânî (1996 n.), IV,393.

[86] Huneys b. Huzâfe (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) İran Kisrası Hüsrev II. Perviz b. Hürmüz'e (589-628) gönderdiği elçisi Abdullah b. Huzâfe'nin (v. 35/655-56) kardeşidir. Abdullah da Habeşistan muhacirlerindendir.

[87] İbn Habîb, bu ittifaka aykırı bir şekilde, Hz. Hafsa'nın (r.a.) Habeşistan muhâcirlerden olduğunu kaydeder (*el-Muhabber*, s. 83).

[88] Halîfe b. Hayyât, s. 38; Taberî, III,103; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,268-270; İbnü'l-Esîr, VII,74-76; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,273; M. Y. Kandemir, "Hafsa", DİA, XV,119.

[89] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 12; Belâzürî, II,54; Zürkânî (1996 n.), IV,394.

[90] İbn Sa'd, III,392-393.

[91] İbn Sa'd, VIII,86.

[92] İbn Habîb, s. 83; Belâzürî, *Ensâb*, II,60.

[93] Belâzürî, *Ensâb*, II,60,61; İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 31; Zürkânî (1996 n.), IV,395-396; M. Y. Kandemir, *"Hafsa"*, DİA, XV,11.

48. Resûlullah'ın Zeyneb bint Huzeyme ile Evlenmesi

Ramazan H. 3.[94]

Takriben hicretten 27 yıl önce doğan Zeyneb'in (r.anha) babası Huzeyme,[95] annesi ise -soy bilimci Ali b. Abdilaziz el-Cürcânî'ye göre[96]- Hz. Peygamber'in (a.s.) hicretin 7. yılında evlendiği Meymûne bint Hâris'in de annesi olan Hind bint Avf'tır.

Hz. Zeyneb (r.anha), yoksullara çok şefkatli ve merhametli davranıp iyiliklerde bulunduğu için -Câhiliye döneminde de-[97] Ümmü'l-Mesâkîn (yoksulların annesi) diye tanınıyordu.[98] Hz. Zeyneb (r.anha), -Vâkıdî'ye göre- önce Tufeyl b. Hâris b. Muttalib'le evlenmiş, o boşadıktan sonra kardeşi Ubeyde b. Hâris ile evlenmiştir. Hz. Zeyneb'in (r.anha) Hz. Peygamber'den (a.s.) önceki evlilikleri hakkında başka rivâyetler de bulunmaktadır.[99]

Ubeyde b. Haris (r.a.) Bedir'de şehit olunca dul kalan Zeyneb (r.anha), Hz. Peygamber'le (a.s.) evlenmiştir.[100]

Hz. Peygamber (a.s.), -mü'minlerin annesi- Hz. Zeyneb'e (r.anha) bir rivâyete göre 400 dirhem, başka bir rivâyete göre on iki buçuk ûkiya gümüş mehir verdi.[101]

Vâkıdî ve Belâzürî'ye göre, Hz. Zeyneb (r.anha) takriben 30 yaşında hicrî 4. senenin Rebiülâhir ayının son günlerinde vefat etti.[102] Resûlullah (a.s.), cenaze namazını kıldırdı ve Bakî Mezarlığı'nda toprağa verildi.[103]

49. Hz. Hasan'ın Doğumu

15 Ramazan H. 3.[104]

Resûlullah'ın (a.s.) torunu, Hz. Fâtıma (r.anha) ile Hz. Ali'nin (r.a.) ilk evlatları Hz. Hasan (r.a.), Medine'de doğdu. Hz. Ali (r.a.), ona "Harb" ismini koymak istedi. Fakat Hz. Peygamber (a.s.), kulağına ezan okuyarak ona Câhiliye devrinde bilinmeyen "Hasan" adını ve Ebû Muhammed künyesini verdi. Doğumunun 7. gününde -bir şükran ifadesi olarak- akika kurbanı kesti ve Hz. Fâtıma'dan saçının ağırlığınca fakirlere gümüş dağıtmasını istedi.

---

[94] İbn Sa'd, VIII,115; Belâzürî, *Ensâb*, II,62; Halîfe b. Hayyât, s. 37; Makrizî (1999 n.), I,130.
[95] Zeyneb bint Huzeyme b. Hâris b. Abdillah b. Amr b. Abdimenâf b. Hilâl b. Âmir b. Sa'saa b. Bekr b. Hevâzin (Zürkânî (1996 n.), IV,416).
[96] Zürkânî (1996 n.), IV,416.
[97] İbn Habîb, s. 83; Belâzürî, *Ensâb*, II,62.
[98] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,142.
[99] Bkz. Taberî, III,145; Zürkânî (1996 n.), IV,416-417.
[100] İbn Sa'd, VIII,115-116; Belâzürî, *Ensâb*, II,564; İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 31.
[101] Zürkânî (1996 n.), IV,417.
[102] İbn Sa'd, VIII,115-116; Belâzürî, *Ensâb*, II,62. Ayrıca bkz. Halîfe b. Hayyât, s. 37.
[103] İbn Sa'd, VIII,116.
[104] Belâzürî, *Ensâb*, II,32; Taberî, III,137; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,369; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,328-329.

Resûl-i Ekrem'e (a.s.) çok benzediği için Hz. Ebû Bekir'in (r.a.): "Ey Peygamber'e benzeyen, Ali'ye benzemeyen" diyerek onu sevdiği ve Hz. Ali'nin (r.a.) de buna tebessüm ettiği nakledilir.

Vâkıdî'ye göre, Hz. Hasan'ın (r.a.) vefatına sebep olan hastalığı kırk gün sürdü ve 47 yaşında Rebiülevvel H. 49'da vefat etti. Cenaze namazını Saîd b. el-'Âs kıldırdı.[105]

49/a.Diyet Miktarlarının Tesbiti

Hicretin 3. yılında.[106]

Taberî, -Hz. Hasan'ın (r.a.) doğum tarihi hakkında bilgi verdikten sonra- Resûlullah'ın (a.s.) diyet miktarlarını hicretin 3. yılında bir yazı ile tesbit ettiğini ve bu yazının onun (a.s.) kılıcına bağlı tutulduğunu kaydeder.[107]

Diyet, İslâm hukukunda adam öldürme ve yaralamalarda mağdur tarafa ceza ve kan bedeli olarak ödenen mal demektir. Arapçada "ödemek, vermek" anlamındaki "vedy" kökünden türeyen diyet, İslâm hukukunda bir şahsın haksız olarak öldürülmesi, sakat bırakılması veya yaralanması halinde ceza ve kan bedeli olarak ödenen mal veya parayı ifade eder. Hz. Peygamber'in (a.s.) *Sünnet*'inde diyet konusunda bir hayli ayrıntı ve uygulama örneği mevcuttur.[108]

50. Uhud Gazvesi

15 Şevvâl H. 3, Cumartesi.[109]

Uhud Dağı, Medine'nin kuzeyinde, Mescid-i Nebevî'ye yaklaşık 5 km mesafededir. Doğu-batı istikametinde düz bir hat üzerinde 8 km uzunluğundaki dağın yüksekliği 750 metredir.

Süheylî'ye göre, bölgedeki dağ silsilelerinden ayrı ve tek başına bulunduğu için bu dağa Uhud denilmiştir.

Hz. Peygamber (a.s.), bir defasında Ebû Zer el-Gıfârî ile birlikte Harre mevkiinde yürürken Uhud Dağı'na bakmış ve: "Ey Ebû Zer! Şu Uhud Dağı altın olarak elime geçse üçüncü bir geceyi ondan bende bir dinar bulunduğu hâlde geçirmemi istemem. Yalnız borç için ayırdığım dinar müstesna olur. -Önüne, sağına ve soluna birer avuç saçma işareti yaparak- onu Allah'ın kullarına şöyle, şöyle ve şöyle dağıtmak isterim" (مَا أُحِبُّ أَنَّ أُحُدًا ذَاكَ عِنْدِى ذَهَبٌ أَمْسِى ثَالِثَةٌ عِنْدِى مِنْهُ دِينَارٌ إِلاَّ دِينَارًا أُرْصِدُهُ لِدَيْنٍ إِلاَّ أَنْ أَقُولَ بِهِ فِى عِبَادِ اللهِ هَكَذَا حَثَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهَكَذَا عَنْ يَمِينِهِ وَهَكَذَا عَنْ شِمَالِهِ) buyurmuştur.[110]

[105] Belâzürî, *Ensâb*, II,32-33; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,369-378; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,15 vd.; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,328-331.

[106] Taberî, III,90.

[107] Taberî, III,90.

[108] İslâm'da diyet konusu için bkz. A. Bardakoğlu, "*Diyet*" DİA, IX,475-479.

[109] İbn Hişâm, III,106; II,165; İbn Kesîr, III,18.

[110] (Ebû Zer (r.a.): Peygamber (a.s.) ile Medine'nin Harra'sında yatsı zamanı hem yürüyor hem Uhud Dağı'na bakıyorduk. (Bir ara) Resûlullah (a.s.) bana: "Ey Ebû Zer!" dedi; ben: "Buyurun ey Allah'ın Resûlü!" dedim. "Şu Uhud Dağı altın olarak elime geçse üçüncü bir geceyi ondan bende bir dinar bu-

Hz. Peygamber (a.s.) Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Osman (r.a.) ile birlikte Uhud Dağı'na çıktığı bir sırada dağ sarsılınca: "Ey Uhud, sakin ol! Senin üzerinde bir peygamber, bir sıddîk ve iki şehid var" (اُثْبُتْ أُحُدُ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ نَبِيٌّ وَصِدِّيقٌ وَشَهِيدَانِ) buyurmuştur.[111]

Hz. Peygamber (a.s.): "Uhud bizi sever, biz de onu severiz": (أُحُدٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ)[112] buyurmuştur. Bu sözden şu manalar çıkarılabilir:

1- Hz. Peygamber (a.s.), Uhud Dağı'na komşu olan ahaliyi; yani ensârı sevdiğini kastetmiştir.

2- Seferden döndüğünde Uhud Dağı'nın görünmesi sevdiklerine kavuşmanın müjdecisi olduğu için Hz. Peygamber (a.s.), böyle buyurmuştur ki sevenler böyle davranırlar ve sevdiklerine yakın olmak isterler: (Kişi sevdiğiyle beraberdir: اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ).

3- Veya gerçekten Hz. Peygamber (a.s.) Uhud Dağı'nı Uhud da Hz. Peygamber'i (a.s.) sevmektedir. Bu, tıpkı dağların Allah'ı tespih etmesi ve taşların Allah'tan korkması gibidir. Bu hakikat *Kur'ân-ı Kerîm*'de birçok âyette dile getirilmiştir. Mesela:

"Kuşları ve tespih eden dağları da Davut'a boyun eğdirdik".[113]

"(Ne var ki) bunlardan sonra yine kalbleriniz katılaştı. Artık kalbleriniz taş gibi yahut daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar. Öylesi de var ki, çatlar da ondan su fışkırır. Taşlardan bir kısmı da Allah korkusuyla yukardan aşağı yuvarlanır. Allah yapmakta olduklarınızdan gafil değildir".[114]

Uhud kelimesi, ehadiyyetten (teklik/birlik) türemiştir. Ehadiyyeten türemiş isimden daha güzeli yoktur. Peygamber Efendimiz (a.s.) güzel isimleri severdi. Allah, Ehad isminin manasına uygunluğunu istediği için bu dağa önceden bu ismi vermiştir. Çünkü

---

lunduğu hâlde geçirmemi istemem. Yalnız borç için ayırdığım dinar müstesna olur. -Önüne, sağına ve soluna birer avuç saçma işareti yaparak- onu Allah'ın kullarına şöyle, şöyle ve şöyle dağıtmak isterim" buyurdu. Sonra (biraz) yürüdük. Yine: "Ey Ebû Zer!" dedi. Ben: "Buyurun ey Allah'ın Resûlü!"dedim: "Hiç şüphe yok ki malı çok olanlar kıyamet günü sevabı en az olanlardır. Yalnız şöyle, şöyle ve şöyle yapanlar müstesna..." buyurdu. Ve ilk defaki gibi işarette bulundu. Sonra bir az daha yürüdük. Yine: "Ey Ebû Zer! Ben gelinceye kadar olduğun yerde dur" buyurdu. Ve oradan ayrılarak gözümden kayboldu gitti. Ben bir gürültü ve bir ses işittim. (Kendi kendime): "Galiba Resûlullah'a (a.s.) cinler musallat oldu" diyerek arkasından gitmeyi düşündüm. Sonradan onun (bana): "Ben gelinceye kadar buradan ayrılma" dediğini hatırlayarak kendisini bekledim. Geldiğinde işittiğim şeyleri ona anlattım. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.) şöyle buyurdu: "O, Cibril idi! Bana geldi de: 'Ümmetinden her kim Allah'a şirk koşmayarak ölürse cennete girecektir' dedi". Ben: "Zina etse de hırsızlık yapsa da mı?" dedim. "(Evet) zina etse de hırsızlık yapsa da" buyurdular] Müslim, *"Zekât"*, 32.

[111] Buhârî, *"Ashâbü'n-nebî"*, 5; Tirmizî, *"Menâkıb"*, 18.

[112] Buhârî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 64/29.

[113] el-Enbiyâ 21/79.

[114] el-Bakara 2/74. *Kur'ân-ı Kerîm*, birçok yerinde güneş, ay, gece, gündüz, denizler, dağlar gibi varlık ve olayların insana hizmetine sunulduğunu, boyun eğdirildiğini bildirir. Bundan maksat, var edilenlerin insanların istifadesine sunulduğunu anlatmak ve insanların bunlardan olabildiğince yararlanmasını öğütlemektir. Dağların tespihi bütün yaratılanlar gibi onların da en ufak bir sapma göstermeksizin ilahî kanuna boyun eğmeleri veya bizim anlamadığımız bir dil ile Allah'ı anıp tenzih etmeleri şeklinde anlaşılabilir.

buranın ahalisi olan ensâr, tevhide, tevhit dinini tebliğ için gönderilmiş Allah Elçisi'ne yardım ettiler. O (a.s.) da diri iken de ölü iken de o dağa komşu olup yanına yerleşti.[115]

Uhud Gazvesi, Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında yapılan ikinci büyük savaştır. Mekkeliler, Bedir Savaşı'nda uğradıkları yenilgiyi telafi etmek ve Müslümanlara ağır bir darbe vurmak istiyorlardı. Bedir'de Müslümanların hücumundan kurtulan Ebû Süfyân idaresindeki ticaret kervanı Mekke'ye ulaşınca mal sahipleri 50.000 dinar tutan ticaret kervanından elde ettikleri bütün kârlarını savaş hazırlıkları için harcamaya karar verdiler. Amr b. Âs ve Resûlullah'ın (a.s.) Bedir'de fidye almadan serbest bıraktığı şair Ebû Azze el-Cumahî'nin de aralarında bulunduğu dört kişilik bir heyet Mekke çevresindeki kabilelerden asker toplamak amacıyla Mekkeli müşrikler tarafından görevlendirildi. Yıl boyunca yapılan hazırlıklar sonucunda 2000'i ücretli olmak üzere toplam 3000 kişilik bir ordu teşkil edildi. Civar kabilelerden toplanan askerler için 25.000 dinar harcandı. Mekkeli müşriklerin ordusunda, 700 zırhlı, 200 atlı asker ve binit olarak 3000 deve vardı.

Mekke ordusunda, Dârü'n-Nedve'de bağlanan üç sancak vardı: Bunları, (1) Süfyân b. Uveyf, -(2) Mekke ordusunda yer alan ve Ehâbîş[116] denilen kabileler ittifakının sancağını- onlardan biri ve (3) Talha b. Ebî Talha taşıyordu. Bir görüşe göre ise müşrik ordusunun tek sancaktarı -savaşa yüz okçu ile katılan Abdüddâroğulları'ndan- Talha b. Ebî Talha idi.

Zülhuleyfe'ye ulaşan Kureyş ordusu, Akîk Vadisi'ni takip ederek Medine'nin kuzeyindeki Zegâbe mevkiinde konakladı. Burası develerin ve atların otlak ve su ihtiyacını karşılamaya elverişli bir yerdi.

Abbas b. Abdilmuttalib, bir mektup yazarak Mekkeli müşriklerin savaş hazırlıklarıyla ilgili haberleri, Gıfâr kabilesine mensup bir bedevi aracılığıyla Resûlullah'a (a.s.) ulaştırdı.[117] Huzâa kabilesinden -şair Küseyyir Azze'nin (كُثَيِّرُ عَزَّةَ) akrabası ve kendisi de şair olan- Amr b. Sâlim de birkaç arkadaşıyla birlikte Medine'ye gelip Kureyş ordusu hakkında Resûlullah'a (a.s.) bilgi verdi.

Hz. Peygamber (a.s.) görevlendirdiği Enes b. Fedâle, kardeşi Müennis ve Hubâb b. Münzir gibi sahabe vasıtasıyla Medine'ye doğru ilerlemekte olan müşrik ordusunun durumu, asker sayısı ve konak yerlerine dair bilgi edindi. Düşmanın Medine'ye yaklaştığı gece şehrin etrafında nöbet tutuldu. Hazreç ve Evsin'in ileri gelenlerinden Sa'd b. Ubâde (r.a.), Sa'd b. Muâz (r.a.) ve Üseyd b. Hudayr (r.a.), Mescid-i Nebevî'de Resûlullah'ın (a.s.) kapısında sabaha kadar koruma amaçlı nöbet tuttular. Aynı şekilde şehrin korunmasına yönelik tedbirler de alındı.

---

[115] Süheylî, V,296.

[116] Bkz. Ek 2: "*Ehâbîş*" md.

[117] (فكتب العباس بن عبد المطلب إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم يخبره بذلك ويقول له اصنع ما كنت صانعا إذا ورد وا عليك وتقدم في استعداد التأهب). Belâzürî, *Ensâb*, I,313.

Resûlullah (a.s.), Mekkeli müşriklerle nasıl savaşılacağı konusunda ashabıyla istişare etti. Kendisi gördüğü bir rüya üzerine Medine'de kalınmasını, kadınların ve çocukların kalelere yerleştirilerek savunma savaşı yapılmasını tercih ettiğini bir hitabe ile bildirdi. Tecrübeli ve yaşını başını almış ensâr ve muhacirlerden de bazı kimseler, kadın, çocuk ve savaşacak durumda olmayanların Medine'nin utum (الأطم) denilen korunaklı konaklarına yerleştirilmesini, savaşçıların Medine dar sokaklarında kalıp Mekkeli müşriklerle sokak savaşı yapmalarını, zira Medine'yi düşmandan daha iyi bildiklerini ifade ederek Resûlullah'ın (a.s.) görüşünü teyit ettiler.[118]

Özellikle Bedir Gazvesi'ne katılamayan gençler ve Hz. Hamza (r.a.), Sa'd b. Ubâde (r.a.), Nu'mân b. Mâlik (r.a.) gibi şahsiyetler düşmanla şehir dışında savaşılmasında ısrar ettiler. Resûlullah (a.s.) yenilgiye uğramalarından endişe duyduğunu bildirmesine rağmen çoğunluğun görüşüne uyarak şehir dışında savaşmaya karar verdi. Hz. Peygamber (a.s.) cuma namazının ardından bir konuşma yaparak sabırlı oldukları takdirde zafer elde edeceklerini ifade etti. İkindi namazından sonra hazırlıklarını tamamlayan Müslümanlar Mescid-i Nebevî'de toplanmaya başladılar. Daha önce meydan savaşı için ısrar eden sahabe, zırhını giymiş olarak evinden çıkan Resûlullah'a (a.s.) tutumlarından dolayı pişmanlıklarını belirttiler ve savaşın nerede yapılacağı konusunda kendisinin karar vermesini istediler. Resûl-i Ekrem (a.s.) şöyle buyurdu: "Bir peygamber zırhını giydikten sonra Allah onunla düşmanları arasında hüküm verinceye kadar çıkarmaz. Eğer sabreder ve görevinizi yaparsanız Allah zaferi size ihsan edecektir".[119]

Resûlullah (a.s.), Medine'de âmâ sahâbî Abdullah b. Ümmü Mektûm'u vekil bırakarak ikisi atlı, 100'ü zırhlı 1000 kişilik bir kuvvetle yola çıktı. Seniyye Tepesi'ne gelindiğinde münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl'ün müttefiki olan 600 kişilik bir Yahudi birliği orduya katılmak istediyse de Hz. Peygamber (a.s.) bunu kabul etmedi. Ensardan bazıları, müttefikleri diğer Yahudilerden yardım talep etmeyi teklif edince de: "Bizim onlara ihtiyacımız yoktur" dedi. Şeyhayn Mevkii'nde orduyu teftiş etti ve yaşı küçük olanları geri çevirdi. Ancak Râfi' b. Hadîc'in iyi ok attığı söylenince ona izin verdi. Ardından Râfi'i güreşte yenen Semüre b. Cündeb'e de müsaade etti. Zeyd b. Sâbit, Üsâme b. Zeyd, Ebû Saîd el-Hudrî ve Abdullah b. Ömer gibi çocuk sahâbîler geri çevrilenler arasındaydı. İslâm Ordusu geceyi Şeyhayn'da geçirdikten sonra Uhud Dağı'na doğru yoluna devam etti. Bu sırada Resûl-i Ekrem (a.s.), orduyu kısa yoldan ve düşmanla karşılaşmadan Uhud'a götürebilecek bir kılavuz isteyince Ebû Hasme el-Ensârî bu görevi üstlendi.

---

[118] وخطب رَسُول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الناسَ يَوْم السبت، فَقَالَ: إني رأيتُ في منامي كأني في درع حصينة، وكأنّ سيفي ذا الفقار انقصم من عند ظُبته، ورأيتُ بقرا تذبح، ورأيتُ كأني أردفتُ كبشا. فسئل عن تأويلها، فَقَالَ: أما الدرع فالمدينة، فامكثوا فيها، وأمّا انقصام سيفي، فمصيبة في نفسي، وأمّا البقر المذبح، ففتل في أصحابي، وأمّا الكبش المردف، فكبش الكتيبة نقتله إن شاء الله. وروى أيضا أنّهُ قَالَ: وأمّا انقصام سيفي، ففتل رَجُل من أهل بيتي. وروي أنّهُ قَالَ صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ورأيت في سيفي فَلًا، فهو الذي ناله في وجهه. وكان رأي ذوي الأسنان من الأنصار ومن رأى رأيهم من المهاجرين أن نجعل النساء والذراري في الآطام ونمكث المقاتلة في المدينة، وقالوا: نقاتلهم في الأزقة فنحن أعلم بها منهم. وأشار عَبْد الله بْن أبيّ بمثل ذَلِكَ.) Belâzürî, Ensâb, I,314.

[119] Vâkıdî, I, 214; DİA, "*Uhud*" md., 42. Cilt.

Ordu arkasını Uhud Dağı'na verip Ayneyn Tepesi'ni soluna, güneşi de arkasına alıp Medine'ye doğru saf tuttu. Abdullah b. Übey: "Ben meydan savaşına taraftar değildim. Muhammed çoluk çocuğun sözüne uydu, bizim sözümüze itibar etmedi" diyerek 300 kişilik taraftarıyla birlikte ordudan ayrılıp Medine'ye döndü. Onun ve taraftarlarının Uhud'a varmadan önce Şavt Mevkii'nde ordudan ayrıldığı da nakledilir. Hz. Peygamber (a.s.) sayısı 700'e düşen orduyu savaş düzenine koydu ve en büyük sancağı -Abdüddâroğulları'ndan- Mus'ab b. Umeyr'e verdi. Ordunun sağ ve sol kanatlarına, öndekilere ve arkadakilere komutanlar tayin etti. Uhud Gazvesi'nde İslâm Ordusu'nun merkez kuvvetlerinin idaresini Hz. Hamza, el-Mikdâd b. Amr el-Kudâî el-Behrânî'yle birlikte yürüttü.[120]

Hz. Peygamber (a.s.), Abdullah b. Cübeyr (r.a.) komutasında elli kişilik bir okçu birliğini Ayneyn Tepesi'ne yerleştirdi ve -günün evvelinde başlayan[121]- savaşın sonucu ne olursa olsun okçuların yerlerinden ayrılmamalarını emretti. O (a.s.), bu tedbirle düşmanın arkadan saldırmasını ve Medine'ye girmesini önlemek istedi.[122]

Ayneyn Tepesi, Resûlullah'ın (a.s.) Uhud Savaşı'nda buraya yerleştirdiği okçulardan dolayı: Cubelü'r-Rumât (okçular tepesi) denilmiştir. Ayneyn Tepesi, Medine'nin 5 km kuzeyinde Uhud Dağı'na çok yakın bir mevkidedir. Uhud Dağı ile Ayneyn Tepesi arasında Kanat Vadisi yer alır.[123]

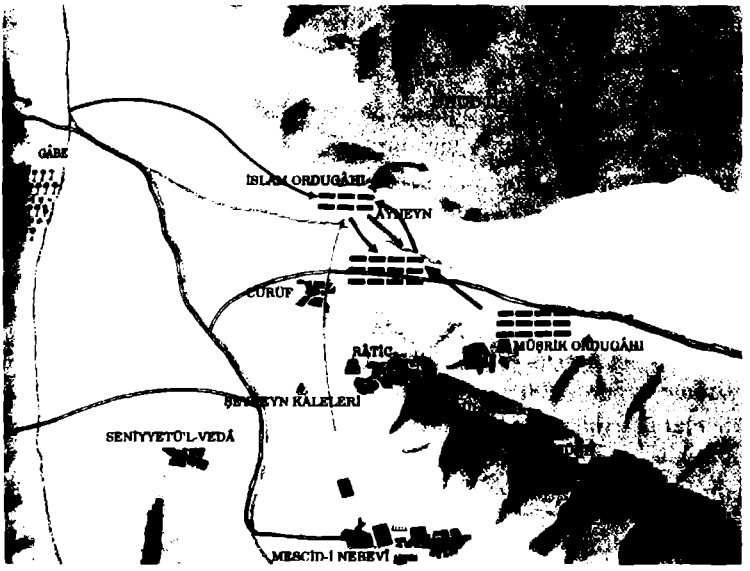

Kroki 6: Uhud Gazvesi'nin Meydana Geldiği Alan[124]

[120] M. Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 20,104 vd.
[121] Beyhakî, III,203.
[122] Vâkıdî, I,219,220.
[123] Bkz. A. Önkal, "*Ayneyn*", DİA, IV,270.
[124] İ. Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*.

Hz. Peygamber (a.s.), savaştan önce orduya şöyle hitap etti:

"Ey insanlar! Allah'ın Kitabı'nda bana emrettiği emirlerine itaati ve yasaklarından sakınmayı ben de size emrediyorum. Sizler kuşkusuz bugün, üzerindeki sorumluluğun ağırlığını hatırlayan, sonra sabır ve sağlam bir inançla; ciddiyet ve gayretle canını ortaya koyan bir kimsenin kendisi için ecir ve azık temin edeceği bir konumdasınız. Zira düşmana karşı cihâd, elbette arzu edilmeyen çetin bir mücadeledir; çok az insan buna sabreder, ancak Allah'ın iman olgunluğuna erdirdiği kimseler buna sabredebilirler.

Allah kendisine itaat edenlerle; şeytan ise Allah'a isyan edenlerle beraberdir. Bugün amel defterinizi cihadda sabırla açın ve bununla Allah'ın size vaat ettiğini arayın ve size emrettikleri dışına çıkmayın.

Ben, kuşkusuz, olgun davranmanız konusunda çok istekliyim; ihtilaf, münakaşa, bozulma, unutmayın ki, acizlik ve zayıflık alâmetlerindendir. Allah, bu hallerden asla hoşlanmaz; bundan dolayı ne yardımını ulaştırır, ne de zafer nasip eder.

Ey insanlar! Şu bilgiler kalbime yeniden indi:

Kim haramda ısrar ederse, Allah kendisiyle onun arasını ayırır; kim de sırf onun için bundan uzak durursa, Allah günahlarını bağışlar.

Kim bana bir salavât okursa, Allah ve melekler buna karşılık ona on salavât okurlar.

Kim bir Müslümana veya kâfire iyilik yaparsa, dünya ve ahirette onun mükâfatı Allah'a aittir.

Çocuk, kadın, hasta veya memluk köle hariç, Allah'a ve ahiret gününe inanan herkese Cuma namazı farzdır, kim kendini bundan müstağni görürse Allah da kendisini ondan müstağni görür. Allah, hiç kimseye muhtaç değildir (gani), hamde tek layık da kendisidir.

Sizi Allah'a yaklaştıracak bildiğim hiçbir ameli bırakmadım, hepsini size emrettim; diğer taraftan sizi cehenneme yaklaştıracak olan bildiğim hiçbir ameli bırakmadım, hepsini size yasakladım.

Emin Ruh (Cibril) kalbime üfledi ki, biraz gecikse bile bütün rızkını eksiksiz ve tam olarak elde etmeden hiçbir canlı ölmeyecektir. Öyleyse Rabbiniz Allah'tan sakının ve helal yollardan rızkınızı arayın. Rızkın birazcık gecikmesi sakın sizi, Allah'a isyanla onu elde etmeye sevk etmesin; zira O'nun katındakine ancak O'na itaatle ulaşılabilir.

Şüphesiz ki O, size helal ve haramlarını açıklamıştır. Ne var ki, bu ikisi arasında bir takım şüpheli hususlar vardır ki, bunları, Allah'ın koruması altında bulunanlar dışında insanların pek çoğu bilmemektedir. Onlardan uzak duranlar namusunu ve dinini korumuştur; koruluğun yakınlarında sürülerini otlatan bir çoban gibi kim de bunlara bulaşırsa, onun harama düşmesi pek yakındır. Her kralın mutlaka bir korusu vardır. Dikkat edin! Allah'ın korusu da onun haramlarıdır.

Mümin, diğer müminlere göre bedende baş mesabesindedir; zira onda bir aza rahatsızlandı mı, bedeninin geri kalan azaları da bundan muzdarip olarak onun yardımına koşuşurlar. Allah'ın selâmı üzerinize olsun".[125]

Medine'yi arkalarına, Uhud'u önlerine alıp yüzleri güneşe karşı gelecek şekilde savaş düzeni alan Düşman güçleri, ikiye ayrıldı. Önce İkrime b. Ebî Cehil komutasındaki kuvvet saldırıya geçtiyse de karşı saldırı üzerine bozulup geri çekilmek zorunda kaldı. Ayneyn Tepesi'ndeki Müslüman okçular, bunu nihaî yenilgi sanıp ganimet elde etmek arzusuyla yerlerinden ayrıldılar. Bu durumdan yararlanan Hâlid b. Velîd komutasındaki düşman süvari kuvvetleri saldırıya geçerek Müslümanları arkadan kuşattı. Hâlid b. Velîd ile birlikte öteki düşman kuvvetlerinin de saldırısıyla Müslümanlar iki ateş arasında kaldı. Bir okla yaralanan Hz. Peygamber (a.s.) dağdaki mağaralardan birine sığındı. Müslümanlar, Hz. Peygamber'i (a.s.) korumaya alıp düşmana karşı şiddetli bir direniş gösterdi ve saldırıları püskürttü.

Uhud Gazvesi'nde kahramanlık gösteren ve on yedi yerinden yaralanan Kâ'b b. Mâlik (r.a.), Resûlullah'ın (a.s.) zırhını, Resûlullah (a.s.) da onun zırhını giyindi. Bu savaşta Hz. Peygamber'in (a.s.) öldüğü şayiasından sonra onu ilk defa Kâ'b gördü: "Müjdeler olsun ey Müslümanlar! Resûlullah yaşıyor!" diye bağırınca Resûlullah (a.s.) parmağını dudağına koyarak susmasını söyledi.

Resûlullah'ın (a.s.) kesin emrine rağmen okçuların Ayneyn Tepesi'ni terk etmesi savaşın neticesini değiştirmiş ve bugüne "Yevmü Ayneyn", bu yıla da "Âmü Ayneyn" denilmiştir.

Uhud Savaşı'nda, âlemlere rahmet olarak gönderilen Resûl-i Ekrem (a.s.), taş ve ok yağmuru altında neredeyse hayatını kaybediyordu ve yüzünden okla yaralanmıştı.

Uhud Gazvesi'nde on hanımla birlikte gazilere yiyecek ve su taşıyan Hz. Fâtıma (r.anha), yaralıları tedavi etti ve dişi kırılan Hz. Peygamber'in (a.s.) yüzündeki kanı temizlemeye çalıştı. Kanın dinmediğini görünce bir hasır parçasını yakıp küllerini Resûlullah'ın (a.s.) yüzüne bastırmak sûretiyle akan kanı durdurmayı başardı.[126]

Bu yarayı ve Hz. Peygamber'in (a.s.) çektiği acılara tanık olan sahabe, kendisinden (a.s.), müşriklere lanet etmeleri için izin vermesini istedi, fakat o (a.s.) bu izni vermedi ve şöyle buyurdu: "Ben lanet edici değil bir rahmet olarak gönderildim" (إِنِّي لَمْ أُبْعَثْ لَعَّانًا وَإِنَّمَا بُعِثْتُ رَحْمَةً).[127]

Büyük fedakarlıkların ve kahramanlıkların yaşandığı Uhud Gazvesi'nde savaşın şiddetlendiği ve Müslümanların aleyhine döndüğü bir sırada Hz. Peygamber (a.s.), Sa'd b. Rebî'i (r.a.) merak ederek onu bulmak üzere ensardan bir kişiyi (Zeyd b. Sâbit veya

[125] Vâkıdî, I,221-222.
[126] Müslim, *"el-Cihâd"*, 101.
[127] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/23; Müslim, *"el-Birr ve's-Sıla ve'l-Adâb"* 45/24; İbn Seyyidinnâs, II,2-24; Abdullah Reşid, *İslâm'da Ordu ve Komutan*, çev. Enver Günenç - Seraceddin Emre, İstanbul 1992, s. 162.

Übey b. Kâ'b) görevlendirdi. Bu kişi Sa'd'ı (r.a.) bulduğunda onun kılıç, ok ve mızrak darbeleriyle çok yara aldığını gördü ve Resûlullah'ın (a.s.) kendisini merak ettiğini, ona bir diyeceği olup olmadığını sordu. Sa'd (r.a.) da Resûlullah'a (a.s.) selâmını iletmesini, cennetin kokusunu duyar gibi olduğunu, kendisini ve bütün ümmeti mükâfatlandırması için Allah'a dua ettiğini söyledi. Ensar için de Akabe biatlerinde verdikleri sözü tutmalarını tavsiye ederek içlerinden tek bir kişi bile hayatta iken düşmanın Resûlullah'a (a.s.) ulaşıp onu (a.s.) öldürmesi halinde Allah katında hiçbir mazeretlerinin olamayacağını ifade etti. Sa'd'ın (r.a.) şehit olduğunu öğrenen Hz. Peygamber'in (a.s.): "Allah ona rahmet eylesin. Yaşarken de ölürken de Allah'a ve resûlüne karşı çok samimi idi" dediği ve kıbleye dönerek, "Allah'ım! Sa'd'ı kendisinden razı olarak huzuruna kavuştur" şeklinde dua ettiği rivayet edilmektedir. Sa'd'ın (r.a.) savaşta aldığı darbeler yüzünden tanınmaz hale geldiği, onu parmaklarından kız kardeşinin teşhis ettiği, aynı gün şehit olan anne bir kardeşi Hârice b. Zeyd (r.a.) ile aynı kabre konulduğu da nakledilmiştir.[128]

Uhud Gazvesi'nde, aralarında Resûlullah'ın (a.s.) amcası Hz. Hamza'nın (r.a.) da bulunduğu yedisi muhâcirlerden 67'si ensârdan olmak üzere 74 kişi şehit düştü.

Vâkıdî, Uhud'da 74 kişinin şehit edildiğine dair rivâyeti "üzerinde icmâ' edilen" (el-muctemeu aleyh) diye niteler.[129]

Resûlullah (a.s.), amcası Hz. Hamza'nın (r.a.) Vahşi b. Harb el-Habeşî[130] tarafından şehit edilmesine çok üzüldü. Hz. Peygamber (a.s.) şehitlerin Medine'ye götürülüp toprağa verilmesine izin vermedi. Şehitler, savaş alanında birer ikişer bazen de üçer kişi halinde bir kabre gömüldü.[131]

Mesela Hanzale (v. 3/625), Evs'in reislerinden Ebû Âmir Abduamr b. Sayfî'nin oğludur.[132] Hanzale (r.a.), Uhud Gazvesi'nden bir gün önce Übey b. Selûl'ün Müslüman olan kızı Cemîle ile evlendi. Resûlullah'ın (a.s.) Mekkeli müşriklerle savaşmak için Uhud'a gittiğini duyunca boy abdesti almaya fırsat bulamadan İslâm Ordusu'na katıldı. Savaşta müşrik ordusunun kumandanı Ebû Süfyân ile karşılaştı ve onu atından yere düşürdü. Ebû Süfyân'ın yardım istemesi üzerine Şeddâd b. Esved, Hanzale'yi (r.a.) mızrağı ile şehit etti. Uhud Savaşı'nı Bedir'in intikamını almak için gerçekleştiren Ebû Süfyân, Hanzale'nin (r.a.) öldürülmesini Bedir'de öldürülen oğlu Hanzale'ye karşılık olarak kabul etti. Müşrikler intikam duygusu ile şehitlerin organlarını kesmeye başlayınca müşrik ordusunu destekleyen Ebû Âmir er-Râhib oğlu Hanzale'nin (r.a.) naşına eziyet edilmesine engel oldu. Hz. Peygamber (a.s.), boy abdesti alamadan şehit düşen Hanzale'nin (r.a.) naşının melekler tarafından yıkandığını bildirdi. Müslümanlar,

[128] S. Karacabey, *"Sa'd b. er-Rebî"*, DİA, XXXV,375-376.
[129] Uhud şehitleri için bkz. Vâkıdî, II,300-307; Belâzürî, *Ensâb*, I,401; İbn Kesîr, III,91-92; M. A. Köksal, *İslâm Tarihi*, X,218-222.
[130] Bkz. İbn Sa'd, VII,418; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,454.
[131] Vâkıdî, I,309-313; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,34.
[132] (وَهُوَ عَبْدُ عَمْرِو بْنُ صَيْفِيِّ بْنِ النُّعْمَانِ بْنِ مَالِكِ بْنِ أُمَيَّةَ بْنِ صُبَيْحَةَ بْنِ زَيْدِ مِنْ بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ مِنَ الْأَوْسِ) İbn Sa'd, *et-Tabakât*: القسم المتمم لتابعي أهل المدينة ومن بعدهم, thk. Ziyad Muhammed Mansur, Medîne-i Münevvere 1408, s. 286.

bundan dolayı ona (r.a.): Gasîlü'l-Melâike (Meleklerin Yıkadığı Kimse) lakabını verdiler. Hanzale (r.a.), Uhud Savaşı'na Mekkeli müşriklerin safında katılan İslâm düşmanı babasını öldürmek için Hz. Peygamber'den (a.s.) izin istedi; fakat o (a.s.) buna izin vermedi.[133]

Uhud Gazvesi'nde Mekkeli müşriklerden 23 kişi öldürüldü.[134]

Abdürrezzâk'ın rivâyetine göre, Abdullah b. Cahş, Uhud'da savaşırken kılıcı kırıldı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.), ona bir değnek (urcûn) verdi. Bu değnek Abdullah b. Cahş'ın elinde kılıca dönüştü ve onunla savaştı. "Urcûn" adıyla anılan o kılıçtan bir parça nesilden nesile aktarılarak sonunda -Abbâsî halîfesi Mu'tasımbillâh'in (198-218/813-833) komutanlarından- Boğa et-Türkî'ye 200 dirheme satıldı.[135]

Müslümanlar, Uhud Gazvesi'ne kadar daha çok Mekke-Suriye ticaret yolunu kontrol altında tutarak Mekke'ye baskı yapmak ve Medine'de konumlarını güçlendirmekle meşgul idiler. Bedir'de aldıkları ağır yenilgiyle Arap Yarımadası'ndaki nüfuzları sarsılan Kureyşli müşrikler ise Ehâbîş[136] denilen kabileler ittifakından aldığı destekle, Uhud'da, Müslümanlara karşı başarı elde ettiler ve Bedir yenilgisinin meydana getirdiği olumsuz havayı dağıttılar. Müslümanlar, Uhud Gazvesi'yle birlikte Kureyşli müşriklere destek veren Ehâbîş kabilelerinin oluşturduğu yeni tehditlerle de ilgilenmek durumunda kaldılar. Bu sebeple Uhud'dan sonra meydana gelen birçok megâzî hâdisesi; mücadelede Müslümanları yenilgiye uğratmak isteyen Ehâbîş kabilelerinin beklenen reaksiyonunu ve Hz. Peygamber'in (a.s.) bu reaksiyona cevabını oluşturur.

Uhud Gazvesi'nde meydana gelen bazı hâdiseler: el-Enfâl Sûresi'nin 18,36, Âl-i İmrân Sûresi'nin 120-200, en-Nahl Sûresi'nin 126,127, el-Münâfikûn Sûresi'nin 5. âyetinin nüzulüne sebep teşkil etmiştir.[137]

İbn İshâk, Âl-i İmrân Sûresi'nin 60 âyetinin (faizi haram kılan 130. âyet dâhil) Uhud Savaşı'yla ilgili nâzil olduğunu ve Hz. Peygamber'den (a.s.): "Allah bize fetih yolunu açıncaya kadar müşrikler Uhud gibisini başımıza getirmeyecekler" (لا يُصِيبُ الْمُشْرِكُونَ مِنّا مِثْلَهَا حَتّى يَفْتَحَ اللهُ عَلَيْنَا) buyurduğunu rivâyet eder.[138] Bu sözler, Medine-Mekke mücadelesinde Uhud Savaşı'nın bir dönüm noktası olduğuna ve Uhud'un Müslümanların Mekkeli müşrikler karşısında ilk ve son yenilgileri olduğuna işaret eder.

Vâkıdî'nin Âl-i İmrân Sûresi'yle ilgili naklettiği şu rivâyet önemlidir: "Ebû Misver b. Mahreme, Abdurrahmân b. Avf'a: 'Bize Uhud Gazvesi'ni anlat', dedi. Abdurrahmân

[133] K. Çakın, "*Hanzale b. Ebî Âmir*", DİA, XVI,51.
[134] İbn Sa'd, II,43; Belâzürî, *Ensâb*, I,400.
[135] Bkz. Zübeyr b. Bekkâr (172-256), *el-Ahbârü'l-Muvaffakiyyât*, thk. Sami Mekki el-'Anî, Beyrut 1416/1996, s. 324-325,497; Süheylî, VI,26, İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,32; Şâmî, IV,240.
[136] Bkz. Ek 2: "*Ehâbîş*" md.
[137] Vâkıdî; I,200,245,290,296,318-329; İbn Sa'd, II,37,45,46, İbn Kesîr, III,19-20
[138] İbn Hişâm, III,106,112,115; ayrıca bkz. *Tecrîd Tercemesi*, X,186; İsmâil Özsoy, "*Faiz*", DİA, XII,110,112-114.

b. Avf: 'Ey kardeşimin oğlu! Âl-i İmrân Sûresi'ni 120. âyetten itibaren oku. Uhud Gazvesi'ni bizimle yaşamış gibi olursun', dedi".[139]

Müşriklerin, Uhud Gazvesi'nde şehit olan Müslümanların ölülerine işkence yapmaları, Müslümanların da aynı tarzda davranma temayülüne girmeleri üzerine, -bir rivâyete göre-: *"Eğer ceza vermek isterseniz size yapılanın aynısı ile mukabele edin. Sabrederseniz andolsun ki bu, sabredenler için daha iyidir"*[140] meâlindeki âyet nâzil oldu ve bunun üzerine Resûlullah (a.s.), cesetlere zarar vermeyi (müsle yapmayı) yasakladı.[141]

Hz. Peygamber'in (a.s.), Uhud şehitlerini her sene ziyaret ettiği ve şehitliğin girişine vardığında şöyle dediği rivâyet edilir: "Sabretmenize karşılık size selâm olsun. Burası dünyanın güzel bir sonucudur" (السَّلامُ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ). Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Osman (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) bu âdetini/sünnetini devam ettirmişlerdir.[142]

Hz. Peygamber (a.s.) Uhud Savaşı'nda müşrikler savaş alanını terk ettikten sonra, ashâbıyla birlikte şu duayı yapmıştır:

"Allah'ım, bütün hamdler Sana mahsustur. Allah'ım, senin verdiğini kısacak kimse yoktur. Sen'in kıstığını da açıp verecek kimse yoktur. Sen'in saptırdığını doğru yola hidâyet ettirecek yoktur. Sen'in hidâyete erdirdiğini saptıracak kimse yoktur. Sen'in engel olduğunu verecek yoktur. Sen'in verdiğine de engel olacak yoktur. Sen'in uzaklaştırdığını yakın kılacak yoktur. Sen'in yaklaştırdığını da uzak kılacak yoktur.

Allah'ım, rahmet, bereket, lütuf ve rızkını bize bol bol ver.

Allah'ım, Sen'den halden hale dönmeyen, zail olmayan, devamlı nimetini istiyorum.

Allah'ım, muhtaçlık gününde nimet, korku gününde de güvenlik istiyorum Sen'den.

Allah'ım, bize verdiklerinin şerrinden ve bize vermediklerinin şerrinden Sana sığınıyorum.

Allah'ım, bize imanı sevdir. Onu kalblerimizde süsle, küfrü, fasıklığı ve isyanı bize çirkin göster. ve bizi doğru yolu bulanlardan eyle.

Allah'ım, bizi Müslüman olarak öldür.

Allah'ım, bizi Müslüman olarak yaşat. Bizi salih kimseler arasına kat. Bizi rüsva olan ve fitneye düşen kimselerden kılma.

Allah'ım, Peygamberlerini yalanlayan ve insanları Sen'in yolundan geri çeviren kâfirleri öldür. Azap ve gazabını onların üzerine indir.

[139] Vâkıdî, I,319.
[140] en-Nahl 16/126.
[141] İbn Kesîr, III,79.
[142] İbn Kesîr, III,90.

Allah'ım, kendilerine kitap verilmiş olan kâfirleri de öldür, ey hak olan Allah":

(اللّٰهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ كُلُّهُ اللّٰهُمَّ لا قَابِضَ لِمَا بَسَطْتَ وَلا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ وَلا مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ وَلا هَادِيَ لِمَنْ أَضْلَلْتَ وَلا مُضِلَّ لِمَنْ هَدَيْتَ وَلا مُقَرِّبَ لِمَا بَاعَدْتَ وَلا مُبَاعِدَ لِمَا قَرَّبْتَ اللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ بَرَكَتِكَ وَرَحْمَتِكَ وَفَضْلِكَ وَعَافِيَتِكَ اللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ النَّعِيمَ الْمُقِيمَ الَّذِي لا يَحُولُ وَلا يَزُولُ اللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الأَمْنَ يَوْمَ الْخَوْفِ وَالْغِنَاءَ يَوْمَ الْفَاقَةِ عَائِذًا بِكَ اللّٰهُمَّ مِنْ شَرِّ مَا أَعْطَيْتَنَا وَشَرِّ مَا مَنَعْتَ مِنَّا اللّٰهُمَّ تَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ اللّٰهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الإِيمَانَ وَزَيِّنْهُ فِي قُلُوبِنَا وَكَرِّهْ إِلَيْنَا الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ وَاجْعَلْنَا مِنَ الرَّاشِدِينَ اللّٰهُمَّ عَذِّبْ كَفَرَةَ أَهْلِ الْكِتَابِ الَّذِينَ يُكَذِّبُونَ رَسُولَكَ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِكَ اللّٰهُمَّ أَنْزِلْ عَلَيْهِمْ رِجْسَكَ وَعَذَابَكَ إِلَهَ الْحَقِّ آمِينَ).[143]

51. Hamrâülesed Gazvesi

1- Çıkış: 16 Şevvâl H. 3, Pazar.

2- Dönüş: 20 Şevvâl H. 3, Perşembe.[144]

Hamrâülesed, Medine'nin 20 km. güneyindedir ve burada yer alan kırmızı renkli bir dağın adıdır. Eski kaynaklara göre Hamrâülesed Medine'den 10 (İbn Sa'd), 8 veya 9 (Belâzürî) mil uzaklıktadır.[145]

Hamrâülesed Gazvesi, Mekke'ye dönmekte olan Kureyş kuvvetlerinin Medine'ye baskın yapma ihtimaline karşı tedbir amacıyla yapılmış bir takip harekâtıdır:

Resûlullah'ın (a.s.) müezzini Bilâl-i Habeşî (r.a.),[146] 16 Şevvâl Pazar günü, halkı düşmanı takibe çağırdı. Müezzin: "Düşmanı takibe ancak dün bizimle birlikte olanlar (yani Uhud Gazvesi'ne katılanlar) çıkacaktır", diye ilânât yaptı. Resûlullah (a.s.), bununla, düşmanı korkutmak, onları takibe koyulduklarını bildirmek, kuvvetlerini muhafaza ettiğini ve Uhud'da olup-bitenlerin kendilerini zayıf düşürmediğini düşmana göstermek istedi. Hz. Peygamber (a.s.), Hamrâülesed'e varıncaya kadar ilerledi. Resûlullah (a.s.) burada Pazartesi, Salı ve Çarşamba günleri kaldıktan sonra Medine'ye döndü.

Hz. Peygamber (a.s.) bu seferde Medine'de yerine İbn Ümmü Mektûm'u vekil bıraktı.

Hz. Peygamber (a.s.), "Sekb" ismindeki atını Mescid-i Nebevî'nin kapısına istetti. Hamrâülesed Seferi'nde Resûlullah'ın (a.s.) atı dışında kimsenin atı yoktu. Diğer yandan Talha b. Ubeydillah, münadinin çağrısını duyar duymaz Resûlullah'ın (a.s.), ne zaman hareket edeceğini öğrenmeye çıktı. Baktı ki Resûlullah (a.s.) zırh ve miğferini çoktan giyinmişti. Öyle ki, gözlerinden başka bir tarafı görünmüyordu.

Resûlullah (a.s.), kendisini görünce: "Ey Talha! Silahın nerede?" diye sordu.

[143] Vâkıdî, I,314-315; İbn Kesîr, III,77.
[144] Halîfe b. Hayyât, s. 42.
[145] İbn Sa'd, II,49; Belâzürî, *Ensâb*, I,413; el-Bilâdî, *Mu'cem*, s. 105.
[146] Zürkânî (1996 n.), II,465.

O da: "Yakında, ey Allah Resûlü!" diyerek hemen gidip silahını getirdi. Hz. Peygamber (a.s.), bir de ne görsün! Talha göğüs kısmından dokuz yara almıştı. Ama o bunlara hiç aldırmaksızın: "Beni, kendi yaralarımdan çok Resûlullah'ın (a.s.) yaraları ilgilendirir" dedi.

Hz. Peygamber (a.s.) tekrar Talha'ya dönerek: "Sence şu anda Kureyşliler nerededir?" diye sordu.

O da: "Seyyâle'dedirler" dedi.

Bunun üzerine Resûlullah (a.s.) de: "Ben de öyle düşündüm. Fakat şunu bil ki Talha! Allah bize Mekke'nin fethini nasip edinceye kadar Kureyşliler bize, bu şekilde bir daha asla zarar vermeyecekler": (ذلك الذي ظننت ، أما إنهم يا طلحة لن ينالوا منا مثلها حتى يفتح الله تعالى مكة علينا) buyurdu.[147]

Dönüş yolundaki Mekkeliler tekrar Medine'ye dönüp Müslümanları tamamen imha etme düşüncesine kapıldılar. Hz. Peygamber'in (a.s.), Sâbit b. Sa'lebe el-Hazrecî kılavuzluğunda, onları takip etmesi ve -Medine'ye hicret esnasında Hz. Peygamber (a.s.) ve yanındakiler Kudeyd'deki çadırlarına yiyecek almak için uğradığı Ümmü Ma'bed Âtike bint Hâlid'in oğlu- Ma'bed b. Ebî Ma'bed el-Eksem el-Huzâî'nin[148] Müslümanlar lehine yaptığı propaganda onları bu niyetlerinden vazgeçirdi.[149] Mâ'bed el-Huzâî, Ebû Süfyân b. Harb'e, Müslümanların durumunu şu etkili şiirle tasvir etti:

"Az kalsın yıkılacaktı bineğim, korkunç kişnemelerden,
Doludizgin yeryüzünü saran akın akın aygır sürülerinden,
İlerliyorlardı çelik yürekli aslanlar gibi yılmadan,
Düşman karşısında silahsız biçareler gibi durmadan,
Sağa sola kaçmaya başladım, korkudan yeryüzü devriliyor diye,
Derken çıktılar tepeden, önlerinde liderleri baş eğmeden yenilgiye,
O zaman "Vay başına gelenler!" dedim, Harb'in oğlu Ebû Süfyân'ın,
Karşılaştığı anda sizinle, ya sarsılacağı zaman insanlarla Batha'nın.
Ben sadece bir uyarıcıyım! Erkenden Harem halkını,
Onlardan sağduyu sahibi olan herkes, kullanmalı aklını,
Aciz ve cılız kimselerle değil, cesur ordusuna karşı Ahmed'in,
Anlatılamaz uyarılarım öyle sözlerle, yetmez buna gücü kelimelerin."[150]

Hamrâülesed Gazvesi'ne katılan gaziler hakkında şu meâldeki âyetler inmiştir:

"Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamber'in çağrısına uyanlar, (özellikle) bunların içlerinden iyilik yapanlar ve takvâ sahibi olanlar için pek büyük bir mükâfat vardır.

[147] Şâmî, V,309.
[148] İ. Hatipoğlu, *"Ma'bed el-Huzâî"*, DİA, XXVII,282.
[149] İbn Hişâm, III,107,108; Halîfe b. Hayyât, 42-43.
[150] Şâmî, IV,311.

Bir kısım insanlar, müminlere: 'Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı asker topladılar; aman sakının onlardan!' dediklerinde bu, onların imanlarını bir kat daha arttırdı ve 'Allah bize yeter. O ne güzel vekîldir!' dediler."[151]

52. İslâm Çağında İlk Vakıf

Uhud Gazvesi'nden sonra.[152]

Asıl ismi el-Husayn b. ez-Zübeyr b. Bâtâ en-Nadrî el-İsrâîlî (v. 3/625) olan Muhayrık, Medine'de yaşayan Benî Kaynukâ' kabilesinin Benî Sa'lebe b. Fityevn[153] (بني ثعلبة بن الفطيون) kolundan olup Benî Nadîr yurdunda ikamet ettiği için Nadrî nisbesiyle anılmıştır. Hz. Peygamber (a.s.) kendisine Abdullah adını vermiştir. Muhayrîk, Tevrat'ı iyi bilen ve geniş hurma bahçeleri bulunan zengin bir kimse idi.

Hz. Peygamber (a.s.), Muhayrîk'ın ve Abdullah b. Selâm'ın dinlerini iyi bilmeleri ve selim bir fıtrata sahip olmaları sebebiyle İslâmiyet'i kabul edeceklerini umuyordu. Fakat Muhayrîk, muhtemelen dindaşlarının kendisine olan saygısından dolayı Uhud Gazvesi'ne (3/625) kadar dininden vazgeçmedi. Hz. Peygamber (a.s.), Uhud Gazvesi için yola çıkınca Muhayrîk Yahudilere Resûlullah'a (a.s.) yardım etmeleri gerektiğini söyledi. Onların, "Bugün sebt (şabat) günüdür, bugünde biz ona yardım edemeyiz" demeleri üzerine artık sebt günü diye bir şeyin kalmadığını belirterek Resûlullah'ın (a.s.) huzuruna çıktı ve Müslüman oldu; ardından Müslümanlarla birlikte savaşa katıldı. Bir süre sonra yaralandı ve mallarının tamamını Hz. Peygamber'e (a.s.) vasiyet etti, daha sonra da şehit oldu. Savaşa çıkmadan önce yakınlarına, ölmesi halinde mallarının tasarruf yetkisini Resûlullah'a (a.s.) bıraktığını vasiyet ettiği de rivayet edilmiştir.[154]

Hz. Peygamber, Uhud Gazvesi'nden dönünce her biri sulak bölgelerdeki Benî Nadîr arazileri arasında yer alan Mîseb, Sâfiye, Dellâl, Hasnâ, Burka, A'vâf (A'râf) ve Meşrubetü Ümmi İbrâhîm adlı hurma bahçelerini hicretin 7. (629) yılında Müslümanların kullanımı için vakfetti. Muhayrîk'a ait olan bu mallar, Benî Kaynukâ'dan intikal etmiş olup Hz. Peygamber'in (a.s.) ailesi ve fakir Müslümanlar için yaptığı harcamaların önemli kaynaklarından biriydi.[155]

Muhayrîk'ın hurma bahçelerinin Resûlullah (a.s.) tarafından Müslümanlara vakfedilmesi İslâm'da ilk vakfı kimin yaptığı tartışmasını gündeme getirmiş, bazıları Hz. Ömer'in (r.a.) malını vakfetmesini, bazıları da Muhayrîk'ın Hz. Peygamber'e (a.s.) vasiyet edip onun da Müslümanlara vakfetmesini ilk uygulama olarak kabul etmiştir.Aslında Muhayrîk'tan önce, -Safer H. 1'de, Resûlullah'ın (a.s.) Medine'ye hicretinden önce vefat eden- Berâ' b. Ma'rûr (r.a.), malının üçe taksim edilip bir kısmının çocuklarına verilmesini, bir kısmının Allah yolunda harcanmasını, bir kısmının dilediği yere har-

[151] Âl-i İmrân 3/172-173; Vâkıdî, I,340; İbn Hişâm, III,128; İbn Hibbân, s. 231; Taberî, *Câmi'u't-Beyân*, VII,399.
[152] Vâkıdî, I,262-263,378; İbn Sa'd, I,501-503; III,240.
[153] قال السهيلي: وَالفطْيَوْنُ كَلِمَةٌ عِبْرَانِيَّةٌ، وَهِيَ عِبَارَةٌ عَنْ كُلِّ مَنْ وَلِيَ أَمْرَ الْيَهُود، وَمَلَكَهُمْ، كَمَا أَنَّ النَّجَاشِيَ عِبَارَةٌ عَنْ كُلِّ مَنْ مَلَكَ الْحَبَشَةَ، وَخَاقَانَ مَلِكُ التُّرْكِ
[154] İbn Hişâm, III,94; Taberî, III,132; Süheylî, IV,205; VI,29; İbn Kesîr, III,72-73.
[155] İbn Hişâm, II,165; Ebû Zekeriya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî (v. 676), *el-Minhâc Şerh Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, nşr. Dâr İhyâ Tirâs el-Arabî, Beyrut 1392, XII,82.

camak üzere Hz. Peygamber'e (a.s.) verilmesini vasiyet etmişti. Ancak Hz. Peygamber (a.s.) kendisine verilmesini vasiyet ettiği malları Berâ' b. Ma'rûr'un (r.a.) vârislerine iade etmişti.[156] İbn Sa'd, diğer kaynakların aksine, Muhayrîk'ın Müslüman olmadığını, bu yüzden cenaze namazı kılınmadan Müslüman mezarlığının bitişiğine defnedildiğini, Hz. Peygamber'in (a.s.) ona hayır duada bulunmadığını, onun için sadece, "Muhayrîk, İbranilerin hayırlısıdır" (مُخَيْرِيقٌ خَيْرُ يَهُودَ)[157] dediğini belirtmiştir.[158]

Bazı rivâyetlerde ise Hz. Peygamber'in (a.s.): "Muhayrîk, İbranilerin hayırlısıdır ve Muhayrîk Müslüman'dır" (مُخَيْرِيقٌ خَيْرُ يَهُودَ وَمُخَيْرِيقٌ مُسْلِمٌ) ve "Muhayrîk İbrânîlerin, Selmân Farsların ve Bilâl ise Habeşlilerin ilk (Müslüman) olanıdır" (مخيريق سابق يهود، وسلمان سابق فارس، وبلال سابق الحبشة) buyurduğu nakledilmiştir.[159]

[156] İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,144-145.

[157] Süheylî, hadîsteki (خَيْرُ يَهُودَ) izafesi ile ilgili olarak şöyle bir izah yapar: Nahiv bakımından hakiki izafede muzâf, muzafun ileyhin bir parçası olmayı da ifade ettiği için (خَيْرُ يَهُودَ) ibaresi, bir Müslüman'a "Yahudilerin hayırlısı" veya "Hıristiyanların hayırlısı" demek anlamına gelir ki bu caiz değildir. Öyleyse "Yahudilerin hayırlısı" (خَيْرُ يَهُودَ) izafesinde yer alan "يَهُودَ" kelimesi, din değil soy ifade eder. Üstelik Hz. Peygamber (a.s.): "خَيْرُ الْيَهُودِ" demeyip, "خَيْرُ يَهُودَ" demiştir. Harf-i tarif ile kullanıldığında "الْيَهُودُ" kelimesi din ve etnik köken*i*, *harf-i tarifsiz* kullanıldığında ise "ثَمُودَ" kelimesi gibi etnik kökeni ifade eder. Yahûdiler etnik köken olarak Yahûd b. Ya'kûb'a dayanırlar. Yahûd kelimesinin son harfi aslında "د" olup Arapçalaştırılarak "ذ" olmuştur (er-*Ravd*, thk. Ömer Abdüsselam es-Selâmî, Beyrut 1421/2000, IV,205).

[158] İbn Sa'd, I,501-502; İ. Hatiboğlu, "*Muhayrîk en-Nadrî*" DİA, XXXI,22.

[159] Belâzürî, *Ensâb*, I,266,285,325,518; İbn Hacer, *el-İsâbe*, "Muhayrık" (مخيريق) md.

HİCRÎ 4. YIL

53. Zeyd b. Sâbit'in İbrânîce ve Süryânîce Öğrenmesi

..... *H. 4.*[1]

Zeyd b. Sâbit el-Ensârî el-Hazrecî

Zeyd b. Sâbit (r.a.), Hazrec'in Benî Ğanm b. Mâlik b. Neccâr oymağına mensuptur. Hicretten on bir yıl önce (611) Medine'de doğdu. Babası Sâbit, Buâs Savaşı'nda öldürüldüğünde Zeyd (r.a.) altı yaşındaydı. Annesi Nevvâr bint Mâlik'tir. Hz. Peygamber (a.s.) Medine'ye hicret ettiğinde, Zeyd b. Sâbit (r.a.) on bir yaşındaydı.[2] Çok zeki ve hâfızası güçlü bir çocuk olan Zeyd (r.a.), Hz. Peygamber (a.s.) Medine'ye hicretinden önce on yedi sûreyi ezberlemişti. Hicretten hemen sonra akrabaları tarafından Resûl-i Ekrem'e (a.s.) tanıtıldı, ezberlediği sûreleri ona (a.s.) okudu ve onun (a.s.) takdirini kazandı.

-İbn Sa'd'ın kaydettiği rivâyete göre- Zeyd (r.a.), Bedir Gazvesi'nde esir düşen müşriklerden okuma-yazmayı öğrenen ensâr çocuklarındandır.[3] *Kur'ân-ı Kerîm*'in tamamını hıfz etti ve İslâm hukukuna vâkıf oldu.

Hz. Peygamber (a.s.), Zeyd b. Sâbit'i (r.a.) vahiy katibi yaptı. O (a.s.): "Ümmetim içinde ferâizi[4] en iyi bilen Zeyd'dir" (أَفْرَضُ أُمَّتِي زَيْدُ بْنُ ثَابِت/أَعْلَمُهُمْ بِالْفَرَائِض زَيْدٌ) sözleriyle Zeyd'in İslâm Dini'ndeki farzları ve miras hukukunu herkesten daha iyi bildiğini ifade etti.

Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından sonra, Zeyd b. Sâbit (r.a.) ve Muaykıb b. Ebî Fâtıma ed-Devsî (v. 40 [?]), Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile Hz. Ömer'e (r.a.) katiplik yaptılar.

Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Osman (r.a.) devlet başkanlıkları döneminde hacca gittiklerinde Zeyd b. Sâbit'i (r.a.) Medine'de vekil bırakırlardı. Hz. Ömer, kazâ/yargı işini -yaptığı işe karşılık bir ücret de belirliyerek- Zeyd b. Sâbit'e tevdi etmişti. Hz. Ömer (r.a.), Hz. Osman (r.a.), Hz. Ali (r.a.) ve Hz. Muâviye (r.a.) dönemlerinde

---

Siyer Olayları
İttifakla veya Ekseriyet Tarafından Kabul Edilen Tarihler

[1] Taberî, III,160; İbn Hibbân, s. 239; İbn Kesîr, III,176; Makrizî (Katar n.), I,194.
[2] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,551; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,332.
[3] Hicrî 2. yılın olaylarından: "Bedir Gazvesi", "b. Çocuklara Okuma-Yazma Öğreten Esirler" başlığına bkz.
[4] Ferâiz kelimesi için bkz. Hicretin 7. yılı olayları: "119. Benî Huşeyn Heyeti: Ferâiz" başlığına.

kazâ/yargı, fetvâ/iftâ, ferâiz ve kırâat konularında Medine'de riyaset Zeyd b. Sâbit'e (r.a.) aitti. Bu durum Zeyd b. Sâbit'in (r.a.) hicretin 45. yılında vefat edene kadar devam etti.[5] Hz. Osman (r.a.) döneminde, devlet hazinesini (beytülmâl) idare etti. Birçok sahabe ve tabiîn, Zeyd b. Sâbit'ten (r.a.) hadîs rivâyet etti.[6]

İbn Hacer, tabakât âlimlerinin ekserisinin görüşü olarak, Zeyd b. Sâbit'in (r.a.) hicretin 45. yılında vefat ettiğini kaydetmiştir.[7] Cenaze namazını Mervân b. Hakem (r.a.) kıldırmıştır.[8]

Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Dil Öğrenimi

Müslümanlar, Hz. Peygamber (a.s.) devrinde değişik dilleri ve yazıları öğrenmek ve yazmak ihtiyacını duymuşlardır.[9]

"Yazılarım konusunda Yahudilere/İbrânilere güvenmiyorum" (إِنِّي وَاللهِ مَا آمَنُ يَهُودَ عَلَى كِتَابِي)[10] buyuran Hz. Peygamber (a.s.), mektuplarının ve diğer yazılarının emin/güvenilir insanlar tarafından okunmasını istemiş ve vesikalarının değiştirilme ihtimaline karşı önlem olarak Zeyd b. Sâbit'in (r.a.) İbrânî ve Süryânî yazılarını öğrenmesini emretmiştir. O (r.a.) da bu dillerden birini 15 veya 17 gün[11] gibi kısa bir sürede öğrenmiştir.

Ayrıca Zeyd b. Sâbit (r.a.), Resûlullah (a.s.) adına hükümdarlara mektuplar yazmış, gelen mektuplara cevap vermiş ve Resûlullah'a (a.s.), Farsça, Rumca, Kıpti'ce ve Habeşçe'den Arapça'ya tercümeler yapmıştır. Zeyd b. Sâbit (r.a.), Farsça'yı kisrânın elçisinden, Rumca'yı Resûlullah'ın (a.s.) hâcibinden, Habeşçe'yi ve Kıptîce'yi de yine Resûlullah'ın (a.s.) hizmetçilerinden, Medine'de yaşayan veya misafir olarak bulunan ve söz konusu dilleri konuşan insanlardan öğrenmiştir.[12]

54. Ebû Seleme'nin Katan Seriyyesi

1- Görevlendirme: 1 Muharrem H. 4

---

[5] (كَانَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ مُتَزَنًّا بِالْمَدِينَةِ فِي الْقَضَاءِ وَالْفَتْوَى وَالْقِرَاءَةِ وَالْفَرَائِضِ فِي عَهْدِ عُمَرَ وَعُثْمَانَ وَعَلِيٍّ فِي مَقَامِهِ بِالْمَدِينَةِ ، وَبَعْدَ ذَلِكَ خَمْسَ سِنِينَ حَتَّى وَلِيَ مُعَاوِيَةُ سَنَةَ أَرْبَعِينَ فَكَانَ كَذَلِكَ أَيْضًا حَتَّى تُوُفِّيَ سَنَةَ خَمْسٍ وَأَرْبَعِينَ) İbn Sa'd, II,360.

[6] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,332-333.

[7] İbn Sa'd, II,360; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,562.

[8] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,554.

[9] Buhârî, *"el-Cihâd ve's-Siyer"*, 56/187 (Fars diliyle ve Arapça'dan başka herhangi bir dil ile konuşan babı); *"Ahkâm"*, 94/40; Kettânî, I,203,277-283; M. Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul 1990, s. 28-29; Mustafa el-A'zamî, *"Asr-ı Saâdette Yazı ve Vahiy Katipleri"*, çev. Durak Pusmaz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet*, Vecdi Akyüz (ed.), İstanbul 1994, I,367-466.

[10] Taberî, III,160; Tirmîzî, *"el-İsti'zân"*, 22; İbn Hibbân, s. 239; Ebû Davud, *"el-İlm"*, (بَاب رِوَايَةِ حَدِيثِ أَهْلِ الْكِتَابِ); İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,332; Makrizî (Katar n.), I,194.

[11] İbn Sa'd, II,358,359; İbn Ebî Davud (230-316), *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhibuddin Abdüssebhan Vaiz, Beyrut 1323/1995, II. Baskı, I,143; İbn Kesîr, III,176.

[12] İbn Ebî Davud (230-316), *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhibuddin Abdüssebhan Vaiz, Beyrut 1323/1995, II. Baskı, s. 143; el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 283; M. Hamidullah, *"Allah'ın Elçisi (a.s.) ve Sahabe Devrinde Yazı Sanatı"*, çev. Hasan Çağlar, İslâmî Araştırmalar, Ankara 1988, II/7,98.

2- Dönüş: 8 Safer H. 4.[13]

Ana yurdu Kuzey Arabistan olan Mudârî Benî Esed kabilesi,[14] Necid bölgesi yakınında bir yer olan Gamre'de ve Necid bölgesinin Feyd mıntıkasındaki Katan Dağı civarında oturuyorlardı. Katan, Benî Esed'in su kaynaklarındandı. Daha sonraları peygamberlik iddiasında bulunacak olan Tulayha b. Huveylid ile kardeşi Seleme, Uhud Savaşı'nda güç kaybettiğini düşündükleri Medine'ye karşı âni bir baskın yapma hazırlıklarına başladılar. Durumdan haberdar olan Resûlullah (a.s.), Ebû Seleme'yi 150 kişilik bir kuvvetle sevk ederek onları dağıttı. Müslümanlar, bu seriyyede önemli miktarda ganimet ele geçirdiler.

Daha sonraları Benî Esed, Hendek Gazvesi'nde Medine'yi kuşatacak olan müttefik kabileler ordusunda da Tulayha'nın komutasında yer alacaktır.[15]

55. Abdullah b. Üneys el-Cühenî'nin İbn Nübeyh Seriyyesi

1- Çıkış: 5 Muharrem H. 4 Pazartesi.

2- Dönüş: 24 Muharrem H. 4 Cumartesi.[16]

Abdullah b. Üneys

Abdullah b. Üneys (عبد الله بن أنيس) ismiyle bilinen beş sahâbe bulunmaktadır.[17] Bu sebeple Hz. Peygamber'in (a.s.) cennetle müjdelediği ve İbn Nübeyh Seriyyesi'nde görev alan Ebû Yahya Abdullah b. Üneys el-Cühenî (r.a.) ile Ebû İsa Abdullah b. Üneys el-Ensârî (r.a.) ve aynı ismi taşıyan diğer sahâbeler birbirine karıştırılmamalıdır.

Aslında Abdullah b. Üneys (r.a.), Cüheyne kabilesine değil, Kudâa'dan el-Berke b. Vebre (البرك بن وبرة) koluna mensuptur ve Hazrecli Benî Selime'nin Benî Sevâd (بني سواد من بني سلمة) kolunun halîfidir/müttefikidir. el-Berke b. Vebre'nin Benî Cüheyne'ye karışmasından dolayı Abdullah b. Üneys'e el-Cühenî (Cüheyneli/Cüheyne'ye mensup) denilmiştir.

Abdullah b. Üneys (r.a.), kadri yüce, meşhûr bir sahabedir ve Akabe Biati'ne katılmıştır. O (r.a.), yakalandığı humma hastalığı yüzünden Bedir Savaşı'na katılamamıştır. İbn Kuteybe'ye göre ise Bedir Gazvesi'ne katılıp katılmadığı ihtilaflıdır.

Abdullah b. Üneys (r.a.), Ebû Râfi ve Üseyr b. Râzim'i ortadan kaldırmak için sevk edilen seriyyelerde görev almış, Mısır'ın fethinde ve Afrika savaşlarında bulunmuştur.

---

[13] Vâkıdî, I,341; ayrıca bkz. 340,343,345; İbn Sa'd, II,50; VIII,87; Belâzürî, *Ensâb*, I,481; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,59; İbn Kesîr, III,121-122.

[14] Benî Esed b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Ma'd b. Adnân, bkz. M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 763; Ek 1: Şema 7.

[15] Vâkıdî, I,340,343; İbn Sa'd, II,50; Belâzürî, *Ensâb*, I,481; İbn Seyyidinnâs, II,38; İbn Kesîr, III,121; Zürkânî (1996 n.), II,471-72; Diyârbekrî, I,450; M. Ağırman, *"Gamre Seferi"*, DİA, XIII,341-342.

[16] İbn Sa'd, II,50-51; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,57,58: Zürkânî (1996 n.), II,473-474.

[17] Zürkânî (1996 n.), II,472-473.

Abdullah b. Üneys (r.a.), evi İ'râf'ta; Medine'ye bir berid mesafede (وكان منزله بإعراف على بريد من المدينة);[18] Mescid-i Nebevi'ye uzak olması sebebiyle Hz. Peygamber'den (a.s.), Kadir Gecesi'ni ihya edebilmek için Medine'ye hangi gece gelmesi gerektiğini sordu, o (a.s.) da ramazanın 23. gecesini tavsiye etti. Bunun üzerine Abdullah b. Üneys her ramazanın 23. gecesi Medine'ye gelir, Mescid-i Nebevi'de ve Suffe'de gecelerdi. Bu nedenle o (r.a.) Ashâb-ı Suffe'den sayılmıştır.

Abdullah b. Üneys'in (r.a.) hicrî 80 (699) yılında Şam'da vefat ettiği rivâyet edilmekteyse de genellikle 54'te (674) Muâviye b. Ebî Süfyân'ın (r.a.) hilafeti döneminde Medine'de vefat ettiği kabul edilmektedir.

Abdullah b. Üneys'den (r.a.) çocukları Atıyye, Amr, Damre ve Abdullah ile Câbir b. Abdillah (v. 78/697) hadîs rivâyet etmiştir. Hatta Câbir b. Abdillah (r.a.), sadece Abdullah b. Üneys'in (r.a.) bildiği bir hadîsi ondan öğrenmek için bir aylık yolculuğu göze alarak Medine'den Şam'a kadar gitmiştir.[19]

Benî Lihyân b. Hüzeyl

Milâdî 6. yüzyılın büyük Arap kabilelerinden biri olan Benî Hüzeyl, Câhiliye dönemindeki yurtları Mekke'nin doğu ve batısındaki dağlık bölgeler, Tâif'in batısından Cidde'ye uzanan bölge ve Medine yönünde Batn-Mar (bugünkü adıyla Vâdîfâtıma) Vadisi'nde yer alan Nahletü'ş-Şâmiyye ve Nahletü'l-Yemâniyye idi.

Benî Hüzeyl kabilesi, kabilenin atası olan Hüzeyl'in iki oğlu Sa'd ve Lihyân vasıtasıyla Sa'd b. Hüzeyl ve Lihyân b. Hüzeyl adlarıyla iki büyük kola ayrılır. Benî Lihyân'ın soy kütüğü: Lihyân b. Hüzeyl b. Müdrike b. İlyas b. Mudar b. Nizâr b. Ma'd b. Adnân, şeklindedir. Ancak soy bilimci Hemedânî, Benî Lihyân'ın Cürhümlüler'in devamı bir kabile olduğunu, fakat Benî Hüzeyl içinde eridikleri için onlara nisbet edildiklerini kabul eder.

Müdrike'nin diğer oğlu Huzeyme'nin soyundan da Kinâne ve Esed kabileleri türemiştir. Kureyş kabilesi Kinâne boyuna mensuptur; dolayısıyla Hüzeyl ile Kureyş arasında yakın bir akrabalık vardır. Akrabalık ve bunun yanında komşuluk, Câhiliye döneminden itibaren bu iki kabile arasında kuvvetli bir dayanışma sağlamıştır. Özellikle İslâm öncesinde ve Mekke'nin fethine kadar geçen sürede Hüzeyl'in Kureyş'in siyasî nüfuzu altında kaldığı görülür.

Bu nedenledir ki Benî Hüzeyl, Resûlullah (a.s.) ile Kureyşliler arasında cereyan eden mücadele ve çatışmalarda daima Kureyşli müşrik akrabalarının yanında yer almıştır.[20]

[18] Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 63 (eş-Şâmile).
[19] Bkz. İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,258-259; İbn Kesîr, III,269; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,178-180; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,278-279; İ. L. Çakan, "*Abdullah b. Üneys el-Cühenî*", DİA, I,140-141.
[20] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,381; Zürkânî (1996 n.), III,106; N. Ü. Karaarslan, "*Hüzeyl*", DİA, XIX,70-71.

İbn Nübeyh Seriyyesi

İbn Nübeyh el-Hüzelî'nin ismini, İbn İshâk Hâlid b. Süfyân b. Nübeyh,[21] Vâkıdî ise Süfyân b. Hâlid b. Nübeyh şeklinde kaydetmiştir.[22]

Uhud Gazvesi'nden sonra Mudarî Hüzeyl'den Benî Lihyân kabilesinin reisi Süfyân b. Hâlid b. Nübeyh, Medine'ye bir saldırı hazırlığına girişerek komşu kabilelerden de asker toplamaya başladı. Resûlullah (a.s.), bu hazırlıkları duyunca hemen gerekli tedbirleri aldı ve tek başına Abdullah b. Üneys'i (r.a.) Süfyan b. Hâlid'i ortadan kaldırmakla görevlendirdi.[23]

Hz. Peygamber (a.s.), cennetle müjdelediği Abdullah b. Üneys'e (r.a.), Süfyân b. Hâlid'i Nahle veya Urene'de bulabileceğini, ona güven verebilmek için gerekirse kendi aleyhinde konuşabileceğini söyledi. Abdullah b. Üneys, Süfyân b. Hâlid'i Urene Vadisi'nde buldu ve onu görünce ürperdi. O sırada ikindi namazının vakti girmişti. Abdullah b. Üneys (r.a.), namaz vaktinin geçmesi ihtimaline binaen, ikindi namazını ima ile kıldı. Daha sonra Abdullah b. Üneys (r.a.), kendisini, onun emrinde Hz. Muhammed'e (a.s.) karşı savaşmaya gelmiş Huzâalı bir Arap olarak tanıttı.

Abdullah b. Üneys, Hz. Peygamber (a.s.) aleyhinde öyle şeyler söyledi ki Süfyân b. Hâlid: "Şimdiye kadar Muhammed'den böyle bahseden ve onunla savaşmaya bu kadar istekli bir adamla karşılaşmadım" demek zorunda kaldı. Abdullah'ı yanından ayırmadı ve onu gece kendi çadırında misafir etti. Süfyân'ın adamları dağıldıktan sonra bir fırsatını bulan Abdullah, onu öldürdü ve hemen uzaklaşıp bir mağarada gizlendi. Ortalık yatıştıktan sonra da Medine'ye dönüp olanı biteni Hz. Peygamber'e (a.s.) anlattı.

Hz. Peygamber (a.s.) ona bu olayın hatırası olarak bir asa verdi ve: "Bu kıyamet günü aramızda bir işaret olacak, sen cennette de bu asaya dayanacaksın" dedi. Abdullah b. Üneys (r.a.), bu hatırayı ölünceye kadar kılıcıyla birlikte taşıdı. Vefat edince, asa -Abdullah b. Üneys'in (r.a.) vasiyeti üzerine- kefeni içine konuldu.[24]

Bu gelişme Benî Lihyân'ın Müslümanlara karşı düşmanlığını daha da arttırdı. Nitekim bu olaydan yaklaşık bir ay sonra, Hz. Peygamber'in (a.s.), Adel ve Kare[25] kabilelerine İslâm'ın esaslarını öğretmek üzere gönderdiği heyeti, Recî' suyu civarında pusuya düşürdüler.

Abdullah b. Üneys'in (r.a.) bu seriyyede Hz. Peygamber (a.s.) aleyhinde konuşması ve ima ile namaz kılması, gizlice düşman içine giren Müslümanların diğer Müs-

[21] İbn Hişâm, IV,267; Zürkânî (1996 n.), II,473.
[22] Vâkıdî, II,531.
[23] Diyârbekrî, I,451.
[24] Vâkıdî, I,3; II,531-533; İbn Sa'd, II,50-51; Taberî, III,396-397; İbn Seyyidinnâs, II,39-40; Zürkânî, II,63-64; Diyârbekrî, I,450-451; İ. L. Çakan, *"Abdullah b. Üneys el-Cühenî"*, DİA, I,140-141.
[25] Âdel Kâre'ye, Kâre ise el-Hevn b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar'a mensuptur (el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 246).

lümanlar aleyhinde konuşabileceklerine ve ima ile namazlarını kılabileceklerine delil olarak gösterilmiştir.[26]

56. Bi'rimaûne Vakası

Hicrî 4. yılın Safer[27] *ayının bitimine 10 gece kala.*[28]

Bu hâdiseye, "Bi'rimaûne Seriyyesi", "Seriyyetü'l-Kurrâ" ve "Münzir b. Amr Seriyyesi" de denmiştir.[29]

Hazrec'in Benî Sâide koluna mensup -İslâm'ı kabulden önce Arapça yazıp-okumayı öğrenmiş- olan Münzir b. Amr b. Huneys [annesi: Hind bint el-Münzir b. el-Cemûh: Hubâb b. el-Münzir'in kız kardeşidir], III. Akabe Biati'na katılmış ve Benî Sâide'ye Sa'd b. Ubâde (r.a.) ile birlikte nakîblik yapmıştır. Bedir ve Uhud gazvelerine katılmıştır.[30]

Bi'rimaûne, Mekke-Medine yolu üzerinde, Mekke ile Usfân arasında, Medine'ye dört merhalelik bir mesafede, Benî Hüzeyl topraklarında, Mudar'dan Benî Kilâb b. Rebîa b. Âmir b. Sa'saa toprakları ile Benî Süleym harresi (حرة بني سليم); yani volkanik toprakları arasında kalan bir kuyu olup Benî Süleyme daha yakın bir yerdir.[31]

Enes b. Mâlik ve Katâde b. Diâme'ye göre, Bi'rimaûne Seriyyesi'nde Suffâ Ashâbı'ndan ve "kurrâ" denilen gençler görev aldı. Bunlar, gece mescitte ibadet ve ders ile gündüz ise geçimlerini sağlamaya yönelik işlerle meşgul olurlardı.[32]

Bi'rimaûne ashâbı, Ya'kûbî'ye göre "hepsi Bedir Savaşı'na katılmış (Bedriyyûn)" 29,[33] bir rivâyete göre 30, Mûsâ b. Ukbe[34] ve İbn İshâk'a[35] göre 40, Vâkıdî, Buhârî ve Müslim'e göre ise 70 kişilik bir irşat heyetidir.[36]

-Daha sonra İslâm'ı kabul edip etmediği tartışmalı, "Mülâibü'l-Esinne" lakabıyla meşhûr[37] ve Necid ahalisinden- Ebû Bera Âmir b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî Medine'ye gelip Resûlullah'tan (a.s.) din öğreticisi istedi. Resûlullah (a.s.), din öğreticilerinin güvenliği konusunda endişelerini dile getirdi. Âmir b. Mâlik, onların güvenliğini sağlamayı tekeffül etti. Resûlullah (a.s.), *Kur'ân-ı Kerîm*'i ve İslâm Dini'ni öğretmekle görevli

[26] Nesâî, *"et-Tahrîm"*, 1; *"el-Kasâme"*, 7; İbn Mâce, *"ed-Diyât"*, 34; Dârimî, *"es-Siyer"*, 10; Ebû Dâvûd, *"es-Sefer"*, 20.
[27] İbn Hişâm, III, 193; Halîfe b. Hayyât, s. 45; Taberî, III,145; Beyhakî, III,338; Aynî, XVII,126; Vâkıdî, I,346; İbn Sa'd, II,51; Belâzürî, *Ensâb*, I,481.
[28] İbn Habîb, s. 118-119.
[29] Zürkânî (1996 n.), II,496-497.
[30] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,283-284.
[31] Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I,302 (eş-Şâmile); Zürkânî (1996 n.), II,496.
[32] Vâkıdî, I,347; Makrizî (Katar n.), I,171; Semhûdî, I,296; Zürkânî (1996 n.), II,498-499.
[33] Ya'kûbî, II,72.
[34] Zürkânî (1996 n.), II,498.
[35] İbn Hişâm, III,194; Halîfe b. Hayyât, s. 45; Taberî, III,146.
[36] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/30; Şâmî, IV,65; Zürkânî (1996 n.), II,498.
[37] Bkz. Süheylî, VI,147-148; Şâmî, IV,64; Zürkânî (1996 n.), II,497-498.

bu irşat heyetini, Adnânî Hevâzin'den Benî Âmir b. Sa'saa[38] kabilesine Safer H. 4 tarihinde gönderdi.

Bir rivâyete göre ise Ri'l, Zekvân, Usay ve Lihyân kabilelerinden bazı kimseler, Medine'ye gelerek Müslüman olduklarını ileri sürdü ve kendi kabilelerine karşı yardımcı olmasını Hz. Peygamber'den (a.s.) istedi. O (a.s.) da onlara destek ve yardımcı olmak üzere ensârdan yetmiş kişiyi görevlendirdi.[39]

Ebû Bera Âmir b. Mâlik'in yeğeni şair Âmir b. Tufeyl b. Mâlik el-Kilâbî (v. 11),[40] Benî Süleym'in kolları olan Benî Usay, Benî Ri'l[41] ve Benî Zekvân[42] kabilelerinden yardım isteyerek, irşat heyetini, Bi'rimaûne'de pusuya düşürerek -Âmir b. Mâlik'in himayesinde olmalarına rağmen- din öğreticilerini şehit etti. Hâdiseyi vahiy yoluyla öğrenerek ashâbına haber veren Hz. Peygamber (a.s.) hiçbir felaket karşısında hissetmediği derecede bir üzüntü duymuş, bir süre (15 gün, bir ay veya 40 gün) sabah namazlarında bir rivâyete göre beş vakit namazda[43] Bi'rimaûne faciasına yol açanlara şöyle beddua etmiştir: *"Allah'ım! Mudar kabilelerini şiddetle tepele! Allah'ım! Onların yıllarını, Yûsuf Peygamber'in kıtlık yılları gibi çetin yap; dünyayı başlarına dar getir! Allah'ım! Lihyanoğulları'nı, Adel, Kâre, Zi'b, Ri'l, Zekvân ve Usayya kabilelerini Sana havale ediyorum. Çünkü onlar, Allah'a ve Resûlüne âsi oldular! Allah'ım Velîd b. Velîd,*[44] *Seleme b. Hişâm,*[45] *Ayyâş b. Ebî Rebî'a*[46] *ve zayıf müminleri kurtar. Allah'ım Gıfâr'a mağfiret et, Eslem'e selamet ver"*: (اللّٰهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ اللّٰهُمَّ عَلَيْكَ بِبَنِي لِحْيَانَ وَرِعْلٍ وَذَكْوَانَ وَعُصَيَّةَ فَإِنَّهُمْ عَصَوُا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اللّٰهُمَّ عَلَيْكَ بِبَنِي لِحْيَانَ وَعَضَلَ وَالْقَارَّةِ اللّٰهُمَّ أَنْجِ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ وَسَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ

[38] İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, II,491-492; Ek 1, Şema 6.

[39] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/28; Semhûdî, I,296; Zürkânî (1996 n.), II,498-499.

[40] Âmir b. Tufeyl b. Mâlik b. Ca'fer b. Kilâb b. Rebîa b. Âmir b. Sa'saa b. Muâviye b. Bekr b. Hevâzin (bkz. Ek 1, Şema 6): Bu şahsın sahâbe olan Âmir b. Tufeyl el-Eslemî ile karıştırılmaması gerekir. Bkz. Zürkânî (1996 n.), II,499-500.

[41] Benî Ri'l b. Avf b. Mâlik b. İmrülkays b. Nehîte b. Süleym.

[42] Benî Zekvân b. Sa'lebe b. Nehîte b. Süleym. Bkz. Vâkıdî, I,347; Zürkânî (1996 n.), II,500-5001.

[43] Vâkıdî, I,350.

[44] Hâlid b. Velîd'in baba bir kardeşi olan Velîd, Bedir Savaşı'na müşriklerin safında katıldı, Abdullah b. Cahş veya Süleyt b. Kays el-Müzenî el-Ensârî (سليط بن قيس المازني الأنصاري) tarafından esir alındı, kurtuluş fidyesi ödendikten sonra İslâm'ı kabul etti, Mekke'ye dönünce ise tutuklandı ve ancak Umretü'l-Kaza'dan önce firar edip Medine'ye gelebildi ve söz konusu umreye katıldı. Velîd b. Velîd, uykusunda korktuğunu şikâyet edince, Resûlullah (a.s.): "بسم الله أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللهِ التَّامَّةِ مِنْ غَضَبِهِ وَعِقَابِهِ وَشَرِّ عِبَادِهِ وَمِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ وَأَنْ يَحْضُرُونِ" şeklindeki duayı yapmasını tavsiye etmiştir. Bkz. C. Ağırman, *"Velîd b. Velîd"*, DİA, XLIII,37.

[45] Hâlid b. Velîd'in amcası oğlu Seleme b. Hişâm b. Muğîre el-Kureyşî el-Mahzûmî, ilk Müslümanlardandır (قديم الإسلام). Annesi şair sahâbîlerden ve ilk müslümanlardan Dubâa bint Âmir'dir. İbn İshâk ve Vâkıdî, onu Habeşistan muhacirleri arasında zikretmiştir. Habeşistan'dan dönünce Ebû Cehil tarafından hapsedilmiş, dayak, aç ve susuz bıkma şeklinde eziyet edilmiştir. Selem b. Hişâm, Hz. Ömer'in hilafetinin ilk yıllarında Müslümanların, Suriye'de Mercissüffer'de, hicretin 14. yılının Muharrem ayında, 15 000 kişilik Bizans kuvvetlerine karşı yaptıkları savaşta şehit oldu (قُتِلَ سَلَمَةُ بْنُ هِشَامٍ بِمَرْجِ الصُّفَّرِ شَهِيدًا فِي الْمُحَرَّمِ سَنَةَ أَرْبَعَ عَشْرَةَ وَذَلِكَ فِي أَوَّلِ خِلَافَةِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ) (İbn Sa'd).

[46] Hâlid b. Velîd ve Ebû Cehil'in amcazadesi, aynı zamanda Ebû Cehil'in ana bir kardeşi olan Ayyâş b. Ebî Rebî'a b. Muğîre el-Kureyşî el-Mahzûmî, Resûlullah (a.s.) Dârü'l-Erkâm'da İslâm davet etmeye başlamadan önce Müslüman oldu. İbn İshâk ve Vâkıdî, Selem b. Hişâm'ın eşi Esmâ bint Selem ile Habeşistan'a hicret ettiğini zikreder (İbn Sa'd).

وَعَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غِفَارٌ غَفَرَ اللهُ لَهَا وَأَسْلَمَ سَالَمَهَا اللهُ).[47] Mescid-i Nebevî'deki cemaat de: "Âmin!" diyerek duaya katılmışlardır.

Bir rivâyete göre Bi'rimaûne ve Recî' ile ilgili haber aynı gece Hz. Peygamber'e (a.s.) ulaştı.[48]

"Rahmet peygamberi"[49] Hz. Muhammed'in (a.s.), kendisine ve ashâbına yapılan birçok haksızlığa kaşı beddua etmedi. Bi'rimaûne hâdisesi sebebiyle bedduada bulunması dikkat çekicidir. Hz. Peygamber (a.s.), seçkin ve kalabalık bir irşat heyeti, savaş maksadıyla değil, tamamen dinî ve barışçı mülahazalarla Bi'rimaûne'ye gönderdi. Heyete, can güvenliğinin sağlanması teminatı verilmişti. Savunmasız olan heyet, genel ahlâk kurallarına ve Araplar arasında son derece önemli kabul edilen emân, himâye, hilf, civâr, misafirlik ve sığınmacı hukuku gibi geleneklere aykırı olarak bir hıyanet neticesinde katledildi. Bu durum Hz. Peygamber'i (a.s.) fazlasıyla müteessir etti. Enes b. Mâlik: (Sahabeden olan) el-kurrâ (*Kur'ân* hafızları) öldürüldüğü zaman, Hz. Peygamber'in (a.s.) hiçbir şeye bu kadar üzüldüğünü görmedim" demiştir.[50]

Bazı rivâyetlere dayanarak: *"(Habibim! Kulların cezalandırılması veya mükâfatlandırılması gibi) işler(in)den hiçbir şey sana ait değildir; ya (Allah) onların tevbelerini kabul eder veya (küfürde ısrarcı olurlarsa) kendilerine azap eder; zira (bu durumda) gerçekten onlar (azabı hak etmiş olan) zalim kimselerdir"*[51] meâlindeki âyetle Resûlullah'ın (a.s.) bedduadan alıkonulduğu ileri sürülmüşse de tercih edilen görüşe göre âyet Resûlullah'ın (a.s.) yaralandığı Uhud Savaşı münasebetiyle nâzil olmuştur. Âyetin sebeb-i nüzulü ile ilgili başka rivâyetler de nakledilmiştir.

İrşat heyetinin içinde Hz. Peygamber (a.s.) ve Hz. Ebû Bekir'le (r.a.) birlikte Medine'ye hicret eden Âmir b. Füheyre et-Teymî de bulunuyordu. Cebbâr b. Sülmâ'nın[52] attığı mızrak, henüz kırk yaşında olan Âmir'in sırtından girip göğsünden çıktı. O anda Âmir: "Kazandım vallahi!" diye haykırdı. Cebbâr b. Sülmâ, öldürdüğü insanın son nefesinde söylediği bu söze bir mana veremedi ve günlerce üzerinde düşündüğü bu olayın tesiriyle daha sonra Müslüman oldu. Cebbâr b. Sülmâ ve bu baskını düzenleyenlerin reisi olan Âmir b. Tüfeyl, Âmir b. Füheyre'nin nâşının önce göklere yükseldiğini, daha sonra yere indiğini bizzat gördüklerini söylemişlerdir.[53]

Hz. Peygamber'in hatîbi ve şâiri Ebu'l-Velîd Hassân b. Sâbit b. el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî (v. 60/680 [?]), Bi'rimaûne şehitleri için şöyle bir ağıt yakmıştır:

---

[47] Vâkıdî, I,349-350; İbn Sa'd, II,53.
[48] Vâkıdî, I,349; Şâmî, IV,65; Zürkânî (1996 n.), II,502.
[49] el-Enbiya 21/107; Müslim, *"el-Fezâil"*, 126; Tirmizî, *"ed-Daavât"*, 118.
[50] Rudânî, *Cemü'l-Fevâid*, Kitâbü'l-Cenâiz, (البكاء والنوح والحزن), hadis no: 2462.
[51] Âl-i İmrân 3/128.
[52] Cebbâr b. Sülmâ için bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,388.
[53] Vâkıdî, I,347,350; İbn Sa'd, II,51; Belâzürî, *Ensâb*, I,481; İbn Hişâm, III,193-194; Taberî, III,145; Beyhakî, III,338; Aynî, XVII,126; *Tecrîd Tercemesi*, III,240-248.

"Maûne'de öldürülenlere az olmayan bir döküşle gözyaşlarını dök.
Ölümleriyle sabahleyin karşılaşan Resûlullah'ın süvarilerine ağla.
Bir kavmin akdi sebebiyle onlar yok oldular. Hainlik ile iplerinin düğümü çözüldü.
Münzir'e yazık ki, yüz çevirdi ve ölümüne sabredip süratle gitti.
İşte o sabahınızda çokları isabet almıştır. Bunlar, şerifin akından ve Amr'ın hayırlılarından olan kimselerdir."[54]

57. Recî' Vakası (Mersed b. Ebî Mersed Seriyyesi)

Safer H. 4.[55]

İbn İshâk'a göre, Recî' ashâbı 6, Vâkıdî'ye göre 7, -daha sahîh kabul edilen- İbn Sa'd ve Buhârî'nin[56] rivâyetine göre ise 10 kişidir. Başkanları, İbn İshâk'a göre Mersed b. Ebî Mersed (r.a.),[57] İbn Sa'd ve Buhârî'ye göre ise -Hz. Ömer'in (r.a.) oğlu Âsım'ın annesi tarafından dedesi- Âsım b. Sâbit b. Ebi'l-Aklah el-Ensârî el-Evsî'dir (r.a.).

İbn İshâk'ın rivâyetlerinde, Recî' Vakası ile Benî Lihyân'ın[58] lideri Süfyân b. Hâlid'i öldürmesi arasında zahiren ilişki kurulmamıştır. İbn İshâk'a göre, Kâre (القارة) ve onun bir kolu olan Adel (عضل)[59] kabilelerinin isteği üzerine, Hz. Peygamber (a.s.), Uhud Savaşı'ndan sonra, onlara bir din öğreticisi heyeti göndermiştir.[60]

Vâkıdî, hâdisenin gerekçesini daha açık ve detaylı bir şekilde anlatmıştır. Ona göre, Benî Lihyân kabilesinin bazı üyeleri, reisleri Süfyân b. Hâlid'in Müslümanlar tarafından öldürülmesi üzerine, Adel ve Kâre kabilelerine gidip gizli bir plan yaptılar. Bu plana göre, önce Adel ve Kâre kabileleri, yedi kişilik bir heyeti Hz. Peygamber'e gönderip ondan (a.s.) din tebliğcileri isteyecek sonra da gönderilecek tebliğcileri yakalayıp bir kısmını kendi liderlerinin intikamını almak için öldürecek ve bir kısmını ise Kureyşli müşriklere satacaklardı.[61]

Hz. Peygamber'in (a.s.) gönderdiği heyette yer alan Mersed b. Ebî Mersed (r.a.), hicretten sonra, Evs b. Sâmit (r.a.) ile kardeş yapıldı. Mersed (r.a.), güçlü kuvvetli bir şahıstı, Mekke'deki Müslüman esirleri Medine'ye kaçırıp kurtarırdı ve o, Bedir'deki üç İslâm süvarisinden birisi idi.

---

[54] Şâmî, VI,64.
[55] Vâkıdî, I,354; İbn Sa'd, II,55; III,48,463; Belâzürî, *Ensâb*, I,482; İbn Hibbân, s. 233; Semhûdî, I,297.
[56] İbn Sa'd, II,55; Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/30; Süheylî, VI,123.
[57] Mersed (r.a.), kibâr-ı sahâbeden, Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından sonra Dımaşk'a yerleşerek 12 (633) yılında altmış altı yaşında vefat eden ve Hz. Hamza'nın (r.a.) halifi/müttefiki Ebû Mersed Kennâz b. Husayn el-Ğanevî'nin oğludur. Mudârî olan Ğane b. A'sur Münebbih b. Sa'd b. Kays b. Aylân'dandır (كناز بن الحصين بن يربوع بن طريف بن خرشة بن عبيد بن سعد بن عوف بن كعب بن جلاان بن غنم بن غني بن أعصر بن سعد بن قيس بن عيلان بن مضر بن نزار بن معد بن عدنان).
[58] Bkz. Ek 2: "Lihyân" md.
[59] Âdel Kâre'ye, Kâre ise el-Hevn b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar'a mensuptur (el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 246).
[60] İbn Hişâm, III,178; Halîfe b. Hayyât, s. 43; Taberî, III,138; Beyhakî, III,328.
[61] Vâkıdî, I,354; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,380.

Heyette yer alan Âsım b. Sâbit (r.a.), Bedir Savaşı'nda müşriklerin elebaşlarından Ukbe b. Ebî Muayt'ı öldürdü ve Uhud Savaşı'nda düşman hücumu karşısında Müslümanlar dağıldığında Hz. Peygamber'in (a.s.) yanında kalıp sebat etmişti. Uhud Savaşı'nda, azılı müşrik kadınlardan Sülâfe bint Sa'dın kocası ve dört oğlu öldürdü. Sülâfe'nin iki oğlunu öldüren Âsım (r.a.) idi. Sülâfe, Âsım'ın (r.a.) başını getirene yüz deve vereceğini vaat etti, ayrıca kafatasıyla şarap içmeye yemin etti.

Din tebliğcileri heyeti, Uhud Savaşı'ndan sonra, Mekkeli müşriklerin Medine'ye saldırı hazırlığı yapıp yapmadıklarını öğrenmekle de görevliydi. Bu sebepledir ki -siyer-megâzî âlimlerinden- Ebu'l-Esved[62] ve Mûsâ b. Ukbe,[63] Recî' ashâbını, Kureyş hakkında bilgi toplamakla görevli bir keşif birliği olarak tanıtırlar. Hz. Peygamber'in (a.s.), Uhud'dan sonra, Kureyş müşriklerinin Medine'ye karşı askerî bir hazırlık yapıp yapmadıklarından haberdar olmak ve ona göre tedbir almak için ashabından bazılarını görevlendirmesi ile Adel ve Kâre kabilelerinin *Kur'ân* ve din öğreticisi talepleri bir birine denk gelmiş oldu.[64]

Din öğreticisi heyeti, yolda; -Benî Lihyân topraklarından sayılan Gurân Vadisi'ndeki[65]- Recî' suyu yanında konakladı.

Recî', Mekke'nin yaklaşık 70 km. kuzeyinde, Mekke-Tâif arasında kalır ve günümüzde el-Vetye (الوطية) adıyla bilinen bir su yeri olup; Usfân'ın Yemen tarafına doğru uzanan Şâmiye İbn Hamâdi (شامية إبن حمادى) yolu üzerinde, Benî Câbir el-Cenubi (بنى جابر الجنوبى) volkanik arazisinin hemen eteklerinde yer alır. Eski kaynaklarda Recî'in, el-Hed'e diye bilinen yere 7 mil, el-Hed'nin ise Usfân'a 7 mil uzaklıkta olduğu zikredilir.[66]

Yolda, adı geçen kabilelerin elçilerinden biri, Lihyânoğulları'na gizlice haber ulaştırdı. Bunun üzerine Benî Lihyân'dan 100 kadar okçu, Recî'de bulunan din öğreticisi heyete baskın yaptı ve Müslümanları kuşatarak teslim olmalarını istedi.

-Ok atmakta maharet sahibi olduğu için Müslümanlar arasında Hz. Peygamber'in (a.s.) okçusu olarak ünlenen- Âsım b. Sâbit (r.a.): "Allah'ım! Peygamberini durumumuzdan haberdar et!" diye dua ettikten sonra teslim olmayı reddederek çarpıştı. Önce ok, sonra mızrak, daha sonra da kılıçla çarpışan Âsım b. Sâbit (r.a.), müşriklerden bir kişiyi öldürdü, iki kişiyi de yaraladı. Çantasında yedi ok bulunduğu, her biriyle bir kişi öldürdüğü de rivâyet edilmiştir. Çetin bir mücadele sonunda: "Allah'ım! Bugün ben senin dinini korudum, sen de benim cesedimi koru!" diye dua etti ve ardından şehit oldu. Hz. Ömer'in (r.a.) beyanına göre Âsım (r.a.), hiçbir müşrike dokunmamak ve kendisine dokundurmamak konusunda, Allah'a adakta bulunmuştu. Yine Hz. Ömer'in (r.a.) beyanına göre Allah, hayatında adağına sadık kalan Âsım'ı (r.a.) şahadetinden sonra ko-

[62] Vâkıdî, I,354; İbn Kayyim el-Cevziyye, IV,119-120; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,380; Şâmî; VI,38.
[63] Beyhakî, III,324.
[64] M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XI,14-15; XIII,16.
[65] Vâkıdî, II,536.
[66] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 246; el-Bilâdî, *Mu'cem*, s. 138.

rumuştu. Âsım b. Sâbit'in (r.a.) başını Sülâfe'ye götürüp yüz deveyi almak isteyen Lihyânlılar, aniden üzerlerine saldıran arılar yüzünden onun (r.a.) naşına yaklaşamadılar. Arıların dağılması için geceyi beklemeye mecbur kalan Lihyânlılar bu defa da birden bastıran yağmurun meydana getirdiği selin Âsım b. Sâbit'in (r.a.) naşını sürüklemesiyle emellerine kavuşamadılar. Âsım b. Sâbit'in naşı daha sonra da bulunamadı. Bu hâdiseden dolayı Âsım b. Sâbit (r.a.), "Hamiyyü'd-debr" (حَمِيُّ الدَّبْرِ): "Arıların Koruduğu Kişi" lakabıyla meşhur oldu.

Netice itibariyle yedi sahabe çarpışırken şehit edildi. Evsli Benî Amr b. Avf'tan Hubeyb b. Adî el-Ensârî,[67] -Evsli Benî Zafer'in müttefiki- Abdullah b. Târık el-Belevî ve Zeyd b. ed-Desine el-Ensârî el-Hazrecî el-Beyâzî esir alındı. Abdullah b. Târık, yolda müşrikler tarafından öldürüldü.[68]

İbn İshâk, Recî' ashâbına hıyanet ederek onların şahâdetine neden olan kişiler hakkında: *"İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkında söyledikleri senin hoşuna gider. Hatta böylesi kalbinde olana (samimi olduğuna) Allah'ı şahit tutar. Hâlbuki o, hasımların en yamanıdır. O, dönüp gitti mi (yahut bir iş başına geçti mi) yeryüzünde ortalığı fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez. Böyle bir kişiye: Allah'tan kork! Denilince benlik ve gurur kendisini günaha sevk eder. (Ceza ve azap olarak) ona cehennem yeter. O ne kötü yerdir!"* [69] meâlindeki âyetlerin indiğini bildirir.[70]

Benî Lihyânlılar, Hubeyb (r.a.) ile Zeyd'i (r.a.), Bedir'de öldürülen yakınlarının intikamını almak isteyen Mekkeli müşriklere sattılar. Hubeyb'i (r.a.), Bedir'de öldürdüğü Haris b. Âmir'in oğulları veya Haris b. Âmir'in anne bir kardeşi Huceyr b. Ebî İhâb et-Temîmî veya babaları Bedir'de öldürülen altı müşrik satın aldı. Hubeyb (r.a.), Huceyr'in cariyesi Mâviyye'nin evinde hapsedildi. Daha sonra Müslüman olan Mâviyye veya Haris b. Âmir'in kızı Zeyneb, prangaya vurulmuş olan Hubeyb'i (r.a.) zaman zaman kapı aralığından izlerlerdi. Üzüm mevsimi olmadığı halde onu (r.a.) üzüm yerken gördüklerini, bunun ona (r.a.) Allah'ın ikramı olduğunu naklederlerdi. Yine Mâviyye veya Zeyneb, Hubeyb'den (r.a.) daha hayırlı bir esir görmediklerini, Hubeyb'in (r.a.) kendilerinden su ve putlara kurban edilmemiş hayvanların etinden istediğini anlatmışlardır.

Mekkeli müşrikler, Haram Aylar çıktıktan sonra Hubeyb ile Zeyd'i öldürmek üzere şehir dışındaki Ten'îm (Ye'cec) mevkiine götürdüler.

Recî' ashabından Hubeyb (r.a.), Kureyşli müşrikler tarafından öldürülmeden önce iki rekât namaz kılan ilk kişidir. Onun bu uygulaması, İslâm tarihi boyunca haksız yere öldürüldüklerine inanan Müslümanların uyguladığı bir sünnet olmuştur.[71]

---

[67] خبيب بن عدي بن مالك بن عامر بن مجدعة بن جحجبي بن عوف بن كلفة بن عوف بن عمرو بن عوف بن مالك بن الأوس الأنصاري الأوسي

[68] Şâmî, VI,39 vd.

[69] el-Bakara 2/204-206.

[70] İbn Hişâm, III,183.

[71] İbn Sa'd, II,55; III,48,463; Halîfe b. Hayyât, s. 44; İbn Kesîr, III,129; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,244-245;

Müşrikler daha sonra Hubeyb'i hazırladıkları direğe bağlayarak yüzünü Medine'ye çevirip şöyle dediler: "İslâm'dan dön, seni salıverelim".

Hubeyb (r.a.): "Hayır, vallahi yeryüzündekilerinin tamamı benim olsa, yine İslâm'dan dönmek istemem" karşılığını verdi.

Müşrikler: "Senin kendi evinde, Muhammed'in ise senin yerinde olmasını ister misin?" diye sordular.

Hubeyb (r.a.): "Hayır, Allah'a yemin ederim ki, ben evde oturduğum halde, Muhammed'in ayağına bir diken bile batmasını istemem" (وَاللهِ مَا أُحِبُّ أَنْ يُشَاكَ مُحَمَّدٌ بِشَوْكَةٍ وَأَنَا جَالِسٌ فِي بَيْتِي) cevabını verdi.

Müşrikler: "Dön ey Hubeyb!" diye tekrarlamaya başladılar.

Hubeyb (r.a.): "Asla dönmem!" diye karşılık verdi.

Onlar: "Lât ve Uzzâ'ya yemin olsun ki, eğer dininden dönmezsen seni öldüreceğiz."

Hubeyb (r.a.): "Allah için öldürülmem az bile kalır" dedi.

Daha sonra da: "Burada düşmandan başka bir yüz göremiyorum. Burada selâmımı Resûl'e ulaştıracak kimse yok. Sen ulaştır ya Rab!" diye dua etti.

Resûlullah (a.s.), ashabıyla oturduğu sırada bir anda kendisine vahyin gelişindeki gibi bir hal oldu.

Resûlullah'ın (a.s.) o esnada şöyle dediğini duyduk: "ve aleyhisselâm ve rahmetullahi ve berekâtuhu".

Sonra da: "Bu Cibril'dir. Bana Hubeyb'in selâmını iletti" buyurdu.

Hubeyb (r.a.), şahadetinden önce, Müslüman olarak öldükten sonra ölüm şeklinin hiçbir önemi bulunmadığını bildiren bir şiir okudu ve müşriklere beddua etti. Müşriklerin bir kısmı onun (r.a.) bedduasından korktu, bazıları kendilerini korumak için yere attı, bazıları ise bir şeylerin arkasına gizlenmeye çalıştı. Hubeyb'in (r.a.) şiiri meâlen şöyledir:

"Hizipler etrafımda toplandı. Kabilelerini kışkırtıp her toplumun katılmasını istediler.

Her biri düşmanlığını açıklayıp, benimle uğraşıyorlar. Çünkü ben, darağacının ipinde bağlıyım.

Oğullarını ve karılarını yaklaştırdılar. Ben de uzun, sağlam bir ağaç dalına yaklaştırıldım.

Beni kâfirlik ve bir de ölüm arasında muhayyer kılarlar. Korkudan olmayan yaşlar gözlerimden boşaldı.

Tecrîd Tercemesi, III,244-247.

Ben ne...! Ölüm korkusu ne...! Ben zaten ölüyüm. Ama korkum, ıssız cehennem ateşindendir.

Kaderimden sonra bir de garipliğimi Allah'a şikâyet ederim. Hiziplerin, ölümüm anında bana hazırladıklarını da...

Arş'ın sahibi! Bana yapılmak istenene karşı beni sabırlı kıl! Etimi parçaladılar da arzularım kesildi.

Bu, İlâh'ın zatı uğrunadır. O dileyince, param parça olmuş mafsal kalıntılarımı mübarek yapar.

Müslüman olarak öldürüldükten sonra gerisine aldırmıyorum. Allah yolunda olunca, öldürülmem nerede olursa olsun!

Düşmana karşı alçalacak da korkacak da değilim. Benim dönüşüm Allah'adır."

Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet ettiğine göre şiirinin sonunda Hubeyb (r.a.), şöyle demiştir:

"Vallahi ben, Müslüman olarak öldürülecek olunca, vurulup hangi yanım üzerine düşersem düşeyim, gam yemem.

Bunların hepsi, Allah içindir. O, dilerse, ayrılan, dağılan vücudumu mübarek kılar."[72]

Nihayet Mekkeli müşrikler, yere sabitlenmiş bir keresteye bağlı olan Hubeyb'i (r.a.), mızrak darbeleriyle şehit ettiler ve onu (r.a.) öylece bıraktılar.

Hubeyb (r.a.), başına gelenleri Resûl-i Ekrem'e (a.s.) bildirmesi için Allah'a dua etmiş, o (a.s.) da olanları ashabına haber vermiştir.

Hz. Peygamber (a.s.), Amr b. Ümeyye ed-Damrî (r.a.) ile Cebbâr b. Sahr el-Ensârî'yi (veya Seleme b. Elsem -r.anhum-), bazı kaynaklara göre ise Zübeyr b. Avvâm (r.a.) ile Mikdâd b. Esved'i (r.a.) Hubeyb'in (r.a.) cesedini asılı bulunduğu yerden indirmekle görevlendirmiş, onlar da gizlice Mekke'ye giderek bu görevi yerine getirmişlerdir.[73]

Zeyd b. Desine'yi (r.a.) Safvân b. Ümeyye satın aldı ve onu zincire vurarak hapsetti. Zeyd hapiste kaldığı sürece geceleri namaz kılıp gündüzleri oruç tuttu. Putlar adına kesilen hayvanların etinden yemeyeceğini söyledi. Onun bu davranışını şaşkınlıkla izleyen Safvân, müşriklerin ileri gelenlerinden olup Bedir'de öldürülen babası Ümeyye b. Halef'in intikamını ondan almaya karar verdi. Arkadaşı Hubeyb (r.a.) gibi Zeyd (r.a.) de kendisine yapılan çeşitli eziyetlere katlandı ve dinini terketmedi. Her ikisi de haram aylardan sonra öldürülmek üzere Harem sınırları dışındaki Ten'îm (Ye'cec) mevkiine götürüldü. Zeyd (r.a.) öldürülmeden önce iki rek'at namaz kılmak istediğini söyledi. Namazdan sonra müşriklerin dininden vazgeçmesi halinde serbest bırakılacağı yönündeki sözlere iltifat etmedi. Bu sırada yanına gelen Ebû Süfyân, "Ey Zeyd, Allah aşkına doğru söyle! Şimdi senin yerine Muhammed'in öldürülmesini, böylece evine dönmeyi istemez miydin?" deyince Zeyd (r.a.) şu cevabı verdi: "Yemin ederim ki

[72] Şâmî, VI,44-45.

[73] M. Y. Kandemir, "*Hubeyb b. Adî*", DİA, XVIII,266; M. Uğur, "*Âsım b. Sâbit*", DİA, III,479-480; hicretin 5. yılı olaylarından: "67. Amr b. Ümeyye'nin Hubeyb'in Nâşını Kurtarma Seriyyesi" başlığına.

şu anda ailemin yanına dönmek bir yana Muhammed'in ayağına bir diken batıp onu incitse gönlüm ona bile razı olmaz." Bu cevap karşısında Ebû Süfyân şaşkınlık içinde şu sözleri söyledi: "Doğrusu Muhammed'e inananların onu sevdiği gibi bir başkasını seven kimseyi görmedim". Zeyd b. Desine (r.a.), Safvân b. Ümeyye'nin âzatlısı Nistâs tarafından bir ağaca bağlanarak okla şehid edildi.[74]

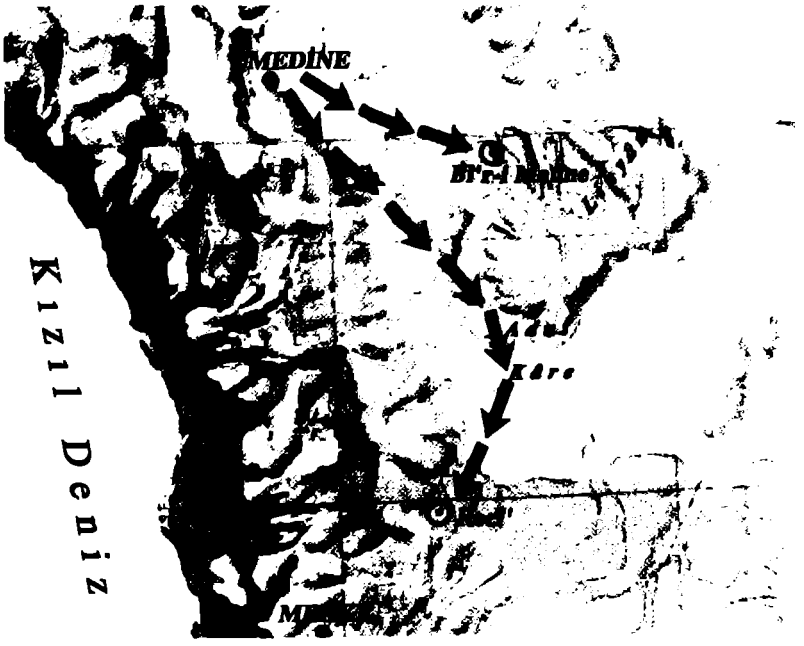

Harita 18: Bi'rimaûne ve Reci' Olaylarının Yerleri[75]

58. Benî Nadîr'in Medine'den Sürülmesi

Rebiülevvel H. 4:[76]

1- Kuşatmanın başlaması: 12 Rebiülevvel H. 4 Salı.

2- Kuşatmanın son bulması: 5 Rebiülâhir H. 4.[77]

Benî Nadîr (بنى النضير), Medine'de yaşayan üç büyük Yahûdî kabilesinden birisidir.

Mes'ûdî, Benî Nadîr ve Benî Kurayza'nın menşelerinin bir olup: Hz. Musa'nın kardeşi -peygamber- Hârûn b. İmrân'dan; yani İsrailoğulları'ndan veya Kahtânî Cüzâm kabilesinden[78] geldiklerine dair iki görüş kaydeder. İkinci görüşe göre menşeleri

[74] Z. Güler, "*Zeyd b. Desine*", DİA, XLIV,317.
[75] İ. Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*.
[76] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,73; Vâkıdî, I,363,254,374; İbn Hişâm, III, 200; İbn Sa'd, 57; Belâzürî, *Ensâb*, I,415; Taberî, III,153.
[77] İbn Habîb, s.113.
[78] Bkz. Ek 1, Şema 6.

Kahtânî Cüzâm'a dayanan Benî Nadîr ve Benî Kurayza'nın ataları, Amâlika'nın dinini terk edip Hz. Musa'nın Şeriatı'na bağlanmış ve Suriye'den Hicaz'a göç etmişlerdir.

Söz konusu Amâlika, en kadim bir Arap kabilesi olup Eski Ahid'de şahıs ve kavim adı olarak yirmi dört defa zikredilmiş ve Yahudilerin ezelî düşmanı diye tanıtılmıştır.[79]

Benî Nadîr'in müstahkem mevkileri, Medine'nin güneyinde ve şehirden yarım günlük mesafede bulunan el-Ğars nahiyesinden Benî Hatme Mezarlığı'na kadar olan arazide bulunuyordu. Medine'nin güneybatısındaki Vâdîbuthân ve Buveyra'da da toprakları vardı. Ziraat, çıkar/faiz karşılığında ödünç para vermek, silah ve mücevherat ticareti sayesinde, zengin olmuşlardı.[80]

Hz. Peygamber (a.s.), Medine şehir devletini Müslümanlar, Yahudiler ve müşriklerle anlaşarak kurmuştu. Medine Vesikası'nda bu kabilenin adı, diğer Yahudi kabileler gibi, zikredilmez; fakat bunlar Evs kabilesinin müttefiki olarak görünürler.[81] İbn Sa'd'a göre, Ka'b. Eşref'in 14 Rebiülevvel H. 3'te öldürülmesi olayı üzerine Benî Nadîr Yahûdîleri, Resûlullah ile ittifak ve sulh antlaşması imzaladılar.[82] Bedir Gazvesi'nde Müslümanlar galip gelince, Yahudiler: "Bu Tevrat'ta kendisine zafer vaat edilen peygamberdir" dediler; fakat Uhud Savaşı'ndan sonra tutum değiştirdiler.

Kaynaklar, Benî Nadîr'in Medine'den sürülmesi konusunda iki sebep kaydeder:

1- Abdürrezzâk'ın kaydettiği rivâyete göre, Mekkeliler, Benî Nadîr'e hitâben: "Siz güç ve kale sahiplerisiniz. Ya adamımızla savaşırsınız ya da gelip sizinle kıyasıya savaşarak hakkınızdan geliriz" meâlinde bir mektup yazdı. Mektubu alan Benî Nadîr, müzakereler neticesinde, Medine Vesikası'nı hiçe sayarak, Hz. Peygamber'e (a.s.) suikast girişiminde bulunma kararı aldı. -Kureyş'in tehdit ve teklifi üzerine-Benî Nadîr, Hz. Peygamber'in (a.s.) önce 30 sahabesiyle kendilerine gelmesini istedi. Benî Nadîr, 30 kişilik kalabalık bir grup içinde Hz. Peygamber'e (a.s.) suikast yapılmasının güç olacağı düşüncesiyle bundan vazgeçti. Hz. Peygamber'den (a.s.) üç sahabesi ile birlikte gelmesini ve Benî Nadîrli üç bilginle buluşup konuşmasını talep ettiler. Şâyet üç bilgin ikna olup İslâm'ı kabul ederse Benî Nadîr'in de Müslüman olacaklarını haber verdiler ve üç bilgin yerine üç suikastçı hazırladılar. Benî Nadîrli bir kadının, suikast planını ensârdan Müslüman bir yakınına haber vermesi sonucu suikast başarısız oldu.[83]

2- İbn İshâk ve Vâkıdî başta olmak üzere siyer-megâzî âlimlerinin çoğunun bildirdiğine göre ise Amr b. Ümeyye ed-Damrî, Bi'rimaûne katliamından kurtuldu. Dönüş yolunda Kanat Vadisi'nde yaşayan Mudârî Benî Âmir b. Sa'saa'nın Benî Kilâb kolun-

[79] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 246-247; S. Erdem, "*Amâlika*", DİA, II,556-558.
[80] V. Vacca, "*Nazîr*", İ. A. (MEB), IX,144-145.
[81] Hicrî 1. yılın olaylarından: Medine Vesikası, 46 ve 47. maddelere bkz.
[82] İbn Sa'd, II,34.
[83] (فأرسلت امرأة ناصحة من بني النضير إلى بني أخيها وهو رجل مسلم من الأنصار فأخبرته خبر ما أرادت بنو النضير من الغدر برسول الله صلى الله عليه و سلم فأقبل أخوها سريعا حتى أدرك النبي صلى الله عليه و سلم فساره بخبرهم قبل أن يصل النبي صلى الله عليه و سلم إليهم فرجع النبي صلى الله عليه و سلم) Abdürrezzâk, V,358-359,360; Beyhakî, III,178; Rûdânî, III,305-306.

dan[84] iki kişiye rastladı. Amr b. Ümeyye ed-Damrî, Bi'rimaûne'de İslâm irşat heyetini Âmiroğulları'nın şehit ettiklerini sanarak öç almak maksadıyla o iki kişiyi öldürdü. Oysa Resûlullah (a.s.), bu şahıslara emân vermişti. Ancak Amr b. Ümeyye, bundan habersizdi.

İşte Resûlullah (a.s.), bu iki maktulun diyeti hususunda -Medine Vesikası'na dayanarak- Benî Âmir b. Sa'saa ile yardımlaşma ve dayanışma antlaşmasına sahip olan Benî Nadîr'den yardım talep etmeye karar verdi. Ardından Resûlullah (a.s.), Rebiülevvel ayında, Cumartesi günü, yanında Hz. Ebu Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.), Hz. Ali (r.a.), Zübeyr b. Avam (r.a.), Talha (r.a.), Sa'd b. Muaz (r.a.), Useyd b. Hudayr (r.a.) ve Sa'd b. Ubâde (r.a.) olduğu halde Medine'nin Kubâ Mescidi'ne gidip orada namaz kıldıktan sonra, Benî Nadîr Yahudilerinin yurduna gitti. Fakat onlar, bunu fırsat bilerek -Benî Nadîr Yahudilerine ait bir evin duvarının dibinde: sağında Hz. Ebû Bekir (r.a.), solunda Hz. Ömer (r.a.), önünde Hz. Ali (r.a.) bulunduğu halde oturan- Resûlullah'ın (a.s.) üzerine bir kaya parçası bırakmayı tasarladılar. Allah'ın bildirmesiyle, Hz. Peygamber (a.s.), suikast girişiminden haberdar oldu ve bulunduğu yeri hemen terk etti.

Bir rivâyete göre: *"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini unutmayın; hani bir topluluk size el uzatmaya yeltenmişti de Allah, onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun ve müminler yalnızca Allah'a güvensinler"*[85] meâlindeki âyet bunun üzerine inmiştir.[86]

Aslında Benî Nadîr Yahudileri Müslümanların giderek güçlendiklerini endişeyle izliyorlardı. Zira Müslümanlar Bedir'de zafer kazanmış, ardından Benî Kaynukâ Yahudilerini Medine'den sürmüş, Müslümanlar aleyhine kışkırtıcı şiirler söyleyen ve yıkıcı faaliyetlerde bulunan Benî Nadîr'in ünlü şairi Kâ'b b. Eşref'i bertaraf etmişlerdi. Buna rağmen Benî Nadîr Yahudileri Müslümanlara karşı her türlü yıkıcı faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Mesela: Bedir yenilgisinin ardından, es-Sevîk Gazvesi'ne neden olan askerî faaliyette, Ebû Süfyân, Zilhicce H. 2'de adamlarını Medine'ye yakın Nîb Dağı boğazında bırakarak gece karanlığında, -Benî Nadîr'in reisi ve hazinedarı- Sellâm b. Mişkem'in evine geldi ve Müslümanlar hakkında bilgi aldı. Ebû Süfyân, Sellâm b. Mişkem'den gördüğü ilgi ve misafirperverliği bir şiirle övdü.

Ka'b b. Eşref, Bedir Gazvesi'nden sonra 40 kadar süvari ile Mekke'ye gidip Müslümanların aleyhine Ebû Süfyân'la ittifak yapmış, hakaret ve sövmek sûretiyle Hz. Peygamber'e (a.s.) eziyette bulunmuş ve Müslüman hanımlara sataşan şiirler söylemekten çekinmemiştir.

Yine Nadîroğulları, Kureyş müşrikleri Uhud'a gelip karargâh kurduklarında, gizlice yanlarına varıp onları Resûlullah (a.s.) ile savaşmaya kışkırtmış, Müslümanların zayıf oldukları noktalar; yani savaş sırları hakkında bilgi vermişlerdir.[87]

---

[84] Şâmî, IV,318. Benî Kilâb b. Rebîa b. Âmir b. Sa'saa. Bkz. Ek 1: Şema 6.
[85] el-Mâide 5/11.
[86] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/14.
[87] M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XI;74.

Bu sebeple Benî Nadîr'in Medine'den sürülmesi konusunda yukarıda zikredilen iki rivâyet, Benî Nadîr'in Resûlullah'a (a.s.) yönelik müteaddit suikast girişimlerinde bulunduklarına işaret edebilir. Bu suikast girişimlerinde, Uhud Savaşı'nda Mekkeli müşriklerin galip gelmeleri de etkili olmuştur.

Resûlullah (a.s.), Benî Nadîr'in suikast girişimleri üzerine, ashabından Muhammed b. Mesleme'yi çağırtarak, on gün içinde Medine'yi terk etmelerini onlara bildirmesini emretti.

Benî Nadîr Yahudileri: "Ey Muhammed! Bize Evs kabilesinden bir kimsenin böyle çetin bir haber getireceğini hiç ummazdık!" dediler.

Muhammed b. Mesleme: "Kalbler değişti, İslâm (eski) ahitleri imha etti" (تَغَيَّرَتْ الْقُلُوبُ وَمَحَا الإِسْلامُ الْعُهُودَ) dedi.

Bunun üzerine Benî Nadîr, göç hazırlığına başladı. Bu arada -münafıkların reisi- Abdullah b. Übey b. Selûl'un onlara destek vaat edip onları savaşa teşvik etmesi üzerine Benî Nadîr, Müslümanlara karşı silaha sarıldı. Hz. Peygamber (a.s.) de Medine'de kendi yerine İbn Ümmü Mektûm'u vekil bırakarak, Benî Nadîr'i kuşatma altına aldı. Hz. Peygamber'in (a.s.) sancağını Hz. Ali taşıyordu.

Peygamber Efendimiz (a.s.), ikinci gün, Benî Nadîr kuşatmasını kaldırarak Benî Kurayza'nın üzerine yürüdü ve sonuçta onlarla bir antlaşma yaptı. Ardından Benî Nadîr, tekrar kuşatma altına alındı. Kuşatmanın şiddetinden bunalan Benî Nadîrliler, bekledikleri yardım da gelmeyince develerinin yüklenebileceği kadar yükle Medine'den ayrılma talebinde bulundular. Taleplerinin kabul edilmesi üzerine 600 deve yükü ile çoğu Suriye'de Ezriât'a (Der'â), az sayıda bir kısmı da Hayber, Fedek ve Hîre'ye yerleştiler.

Benî Nadîr'in sürülmesi, el-Haşr Sûresi'nin nüzulüne sebep teşkil etmiştir. el-Haşr Sûresi'nde, onların kıssalarının başlangıcı ve neticesi anlatılmıştır. İbn Abbâs'ın el-Haşr Sûresi'ne: "Benî Nadîr Sûresi" dediği nakledilir.[88]

Benî Nadîrlilerin geride bıraktığı mallar, el-Haşr Sûresi'nin 6-10. âyetleriyle fey statüsüne tâbi tutularak Resûlullah'a (a.s.) tahsis edildi. Ganimetler arasında 50 zırh, 50 miğfer ve 340 kılıç da bulunuyordu.[89]

Hz. Ömer (r.a.), Benî Nadîr'in malları hakkında şöyle demiştir: "Allah, bu feyde (Benî Nadîr'in mallarında), tasarrufu Resûlü'ne tahsis etti, ondan başka kimseye bu hakkı vermedi. Zira Allah, *Kur'ân*'da: *'Yine onlardan ne alındıysa Allah hepsini Resûlü'ne verdi, onu elde etmek için at veya deve sevk etmek zorunda kalmadınız (savaşmadınız). Ama Allah, peygamberlerini dilediği kimselere karşı üstün kılar. Allah her şeye kadirdir'*[90]

[88] Vâkıdî, I,380-383; İbn Hişâm, III,202; İbn Sa'd, II,58; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII,259 vd.; İbn Hibbân, s. 237; İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 146; İbn Kesîr, III,145,148.

[89] M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XI,73 vd.

[90] el-Haşr 59/6.

buyurmuştur. Binaenaleyh bu malda tasarruf, yalnız Resûlullah'ın (a.s.) hakkı idi. Resûlullah bu maldan ailesinin bir senelik nafakasını ayırır, onlara infak ederdi. Sonra bundan artakalanı alır; onu Allah'ın malı kılardı (cihâda, hayır yollarına ve uygun gördüğü kişilere harcardı). Resûlullah (a.s.), sağlığında, bu malları böyle kullandı."[91]

Enes b. Mâlik'e (r.a.) göre, ensâr bahçelerindeki bâzı hurma ağaçlarını Hz. Peygamber'e (a.s.) hediye olarak ayırır, verirdi. Bu durum, Benî Nadîr ve Benî Kurayza'nın arazilerinin fethedilmesine kadar sürdü. Bunların fethinden sonra Hz. Peygamber (a.s.) ensârın hurma ağaçlarını sahiplerine iade etti. [92]

Rûdânî'nin rivâyetinde Resûlullah'ın (a.s.), Benî Nadîr hurmalıklarından muhâcirlere de verdiği; ensârdan ise sadece ihtiyaç sahibi iki kişiye verdiği bildirilir. Bunlar: [Ebû Dücâne künyesiyle tanınan, savaşta başına bağladığı kırmızı sarığıyla ve cesaretiyle meşhur, hicretin 12. yılında Yemâme'de büyük fedakârlıklar yaptıktan sonra şehit olan, faziletli ve büyük sahabe] Simâk b. Hareşe (سماك بن خرشة) el-Hazrecî es-Sâidî[93] ile [Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber'in (a.s.) yanından hiç ayrılmayan, savaştan katiyen kaçmamak ve ölümüne mücadele etmek üzere ona (a.s.) biat eden, hicretin 38. yılında Kûfe'de vefat eden ve Hz. Ali'nin (r.a.) Bedir Ashabı'ndan olduğu için ona 6 tekbirli bir cenaze namazı kıldırdığı] Sehl b. Huneyf el-Evsî'dir (r.a.).[94]

Ensâr, Hz. Peygamber'in (a.s.) kendilerine danışarak icra ettiği bu uygulamasını büyük bir memnuniyetle karşılamış ve: "Bizim mallarımızdan da dilediğin kadar onlara pay ayır" demişlerdir: Bunun üzerine şu meâldeki âyet inmiştir: *"Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler (ensâr), kendilerine göç edip gelenleri (muhâcirleri) severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler (isâr). Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir".*[95]

Ka'b b. Mâlik (r.a.), Benî Nadir'in Medine'den sürülmesi ve Ka'b b. Eşref'in öldürülmesi olayına dair şöyle bir şiir söylemiştir:

"Hıyanetleri sebebiyle Yahûdî âlimleri zelil olmuşlardır,
İşte deveran eden zaman böyle dönüp gider.
Bu şundandır: Rabbi inkâr ettiler,
Hâlbuki O'nun emri, büyük emirdir.
Kendilerine hem akıl, hem ilim verilmişti,
Ayrıca Allah'tan onlara uyarıcı da gelmişti,
O dürüst bir uyarıcı idi ve
Kitabı, aydınlatıcı apaçık âyetleri tebliğ etti.
Ama onlar: "Sen doğru bir mesajla gelmedin,

[91] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/14; *"et-Tefsir"*, 65/405.
[92] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/14; İbn Kesîr, III,153.
[93] Veya: Simâk b. Evs b. Hareşe: سماك ابن أوس بن خرشة
[94] سهل بن حنيف بن واهب بن العكيم بن ثعلبة بن الحارث بن مجدعة بن عمرو بن حبيش بن عوف بن عمرو بن عوف بن مالك بن أوس
[95] el-Haşr 59/9; Belâzürî, *Fütûh*, s. 31; Rûdânî, III,305-306.

O yüzden bizim tarafımızdan inkâr edilmeye layıksın" dediler.
Fakat o: "Aksine ben gerçeği tebliğ ettim ki o konuda,
Akıl ve bilgi sahibi herkes beni tasdik eder" buyurdu.
Artık kim ona tabi olursa, gerçek doğruya hidâyet olmuştur,
Kim de inkâr ederse, bil ki, inkârcılar cezalarını görürler.
Kalblerini hıyanet ve inkâr duyguları bürüdüğünden,
Nefretleri onları hak yoldan saptırdı.
Allah, Peygamber'ine isabetli görüşü göstermiştir,
Zira Allah, asla yanlış hüküm vermez.
O yüzden Resûlünü teyit etti ve üzerlerine musallat kıldı.
Onun yardımcısı ne güzel yardımcı idi,
İçlerinden Ka'b (b. Eşref) ölü olarak terk edildi,
Onun öldürülmesinden sonra Nadîr tökezledi,
Elleri üzerine yere yıkıldı, ellerimizde kılıçlar,
Muhammed'in emriyle tepesine dikildi.
Gece sessizce yürüyerek Ka'b'a geldi; Ka'b'in kardeşi,
Hile ile onu aldattı ve onu hile tuzağına düşürdü.
O, övgüye layık, güvenilir ve cesur biri idi.
İşte bu Benî Nadir'dir, kötülük yurdunda,
Yaptıklarına karşılık başlarına gelen musibet onları helak etti.
Ordusuyla sessizce üzerlerine yürüdüğü vakit Allah Resûlü,
Onları pekiyi görüyordu,
Koruyucu Gassân da düşmanlarına karşı,
Ona destek veriyordu, o ise başlarında komutandı.
Onlara: "Yazıklar olsun size barışı kabul edin!" dedi
Onlar ise engel oldular, zaten bütün işleri yalan ve iftira idi.
Sonunda yaptıklarının cezasını çektiler.
Onlardan her üç kişiye bir deve düşüyordu,
Kaynukâ'ya gitmek üzere yurttan sürüldüler,
Onlardan geriye kalanlar ise sadece hurmalıklar ve evler."[96]

Fey

Sözlükte mastar olarak "geri dönmek, şekil değiştirmek", isim olarak "gölge, öğle vaktinden sonraki gölge" anlamlarına gelir. Düşmana karşı silah kullanmadan elde edilen gelirlerdir. Fey, düşmana karşı silah kullanmadan elde edilen gelirlerdir. Barış yoluyla ele geçen taşınır ve taşınmaz malların fey teşkil ettiği konusunda İslâm hukukçuları arasında genelde görüş ayrılığı yoktur. el-Haşr Sûresi'nin 6-10. âyetleriyle hükme bağlanan İslâm Devleti'nin gelir kaynaklarından fey, kamu yararı gözetilmek

[96] Şâmî, IV,330.

şartıyla ve herhangi bir sınırlamaya tabi olmaksızın devletin yapması gereken bütün hizmetlere sarf edilebilir.[97]

59. İçkinin (Hamr) Haram Kılınması

Benî Nadîr kuşatması (Rebiülevvel H. 4) sırasında.[98]

İbn Kesîr'e göre, sahîh hadîsler Benî Nadîr kuşatması sırasında içkinin haram kılındığını ifade eder.[99] Bazı âlimler, Uhud Gazvesi'ni müteakip hicrî 4. senede içkinin haram kılındığını kabul eder.[100] Bu iki görüş hâdiseye takribî bir şekilde tarih verdikleri için aslında İbn Hişâm ve İbn Kesîr'i teyid etmiş olurlar. Zührî[101] ise içkinin haram kılınmasının tarihini Mekke'nin fetih yılına kadar uzatır.

Kamil Miras'a göre, içkinin alınıp satılmasının yasaklanması ile ilgili tebligatın en son tebliğ edilen şer'î hükümlerden faiz yasağı ile birlikte yapılması,[102] içki yasağının da o zamana kadar ertelendiğine delil gösterilebilirse de içki yasağının çok önce olduğu kesindir. "Önceleri içkinin içilmesi yasaklanmış; alınıp satılması faizin yasaklanması zamanına kadar ertelenmişti" diyenler varsa da bu uzak bir tevildir. Zira içkinin kendisi haram olunca alınıp satılmak yoluyla kendisinden yararlanmanın da haram olacağı şüphesizdir. Aynî'nin açıkladığı gibi içki yasağının faiz yasağı ile zikredilmesi, içkinin ve ticaretinin haramlığını tekit ve hükmün herkesçe bilinmesini sağlama konusunda bir vurgudur.[103]

İslâm, içkiyi haram kılarken diğer birçok hükümde olduğu gibi ikna ve tedrîc metodunu izlemiş, belli safhalardan sonra kesin bir şekilde haram kılmıştır.

Şarabın haram kılınmasından çok önce, Mekke'de nâzil olan bir âyette meâlen şöyle denilir: *"Hurma ve üzüm gibi meyvelerden içki (سَكَرًا) ve güzel rızk elde edersiniz. Şüphesiz bunda aklını kullanan kimseler için bir ibret vardır".*[104] Âyette, Allah'ın insana çeşitli nimetler verdiği hatırlatılıp bunlardan ibret alınması istenmiştir. Müfessirler, âyetteki "سَكَرًا" kelimesine *"sarhoşluk meydana getiren içki veya şarap"* anlamını vermişlerdir. Âyette, içkinin haram veya helâl oluşundan ziyade çeşitli meyvelerden türlü yiyecek ve içeceğin elde edildiğine dikkat çekilmiştir.

Ebû Hüreyre'den (r.a.) nakledilen rivâyette içkinin üç aşamada haram kıldığı bildirilmiştir: Resûlullah (a.s.), Medine'ye hicret ettiği dönemde oranın ahalisi arasında içki içenler ve kumardan kazandıklarını yiyenler vardı. Başta Hz. Ömer (r.a.) ve Muâz

[97] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/14; *"et-Tefsir"*, 65/405; M. Fayda, *"Fey"*, DİA, XII,511-513; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu -toplum ve ekonomi-*, İstanbul 1996, s. 17.
[98] İbn Hişâm, III,200; Belâzürî, *Ensâb*, I,319; İbn Seyyidinnâs, II,48; İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 145;
[99] İbn Kesîr, IV,9,15,16-17; ayrıca bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, IV,124-125.
[100] Abdürrezzâk, V,357; Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/14; Beyhakî, III,176-177; Makrizî (Katar n.), I,178; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VI,330.
[101] Kurtubî, X,210.
[102] el-Bakara 2/275-279.
[103] *Tecrîd Tercemesi*, II,401-402; İ. Özsoy, *"Faiz"*, DİA, XII,110,112-114.
[104] en-Nahl 16/67.

b. Cebel (r.a.) olmak üzere bir grup sahâbenin, "Ey Allah'ın Resûlü! Bize şarap hakkında bir hüküm ver, çünkü şarap aklı giderip malı telef ediyor" şeklindeki müracaatları ve içki ile kumarın hükmünü sormaları üzerine: *"Sana şarap ve kumar hakkında soru soruyorlar. De ki; ikisinde de büyük günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür"*[105] mealindeki âyet nazil oldu. Bundan sonra bir kısım sahabenin içkiyi bıraktığı, bir kısmının ise: "Âyet, (içkiyi) haram kılmadı. *'Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür'*[106] denilmektedir" deyip içki içmeye devam ettiler.

Muhacirlerden birisi içkili olarak imamlık yapıp *Kur'ân* kıraatinde yanlışlık yapınca, içki konusunda daha ağır bir hüküm ifade eden: *"Ey iman edenler! Sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- namaza yaklaşmayın..."*[107] meâlindeki âyet indi. Ancak namaza sarhoşken yaklaşmayan bazı sahabeler, içki içmeye devam ettiler.

Başta Hz. Ömer (r.a.) olmak üzere bazı sahabe, içkinin hükmünün açık bir şekilde belirtilmesi yönünde dua ve taleplerde bulundu. Bir davette içki içip sarhoş olan bir kısım muhâcir ve ensâr arasında kavga çıktı. Kavgada, Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.) yaralandı. Ashap arasında sarhoşluk sebebiyle benzeri nahoş hâdiseler meydana geldi. Bu olaylardan sonra, şarabı kesin bir üslupla yasaklayan el-Mâide Sûresi'nin 90 ve 91. âyetleri nâzil oldu. Bu âyetlerde içkinin haram kılınması gerekçeleriyle beyan edildi[108]: *Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir, bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumar*[109] *yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?"*[110]

İçkiyi kati olarak haram kılan el-Mâide Sûresi'nin 90 ve 91. âyetleri inince ashap: "Ey Rabbimiz! Vazgeçtik, artık bir daha içmeyeceğiz" dediler ve: "Ey Allah'ın Resûlü! Birtakım insanlar Allah yolunda öldürüldüler, bir kısmı da yataklarında öldüler ve bunlar içki içiyor ve kumar parası yiyorlardı. Oysa Allah bu içkiyi şeytanın pisliği kılmıştır. (Şimdi onların hali ne olacak?)" diye sordular. Bunun üzerine Allah şu meâldeki âyeti indirdi: *"İman eden ve iyi işler yapanlara, hakkiyle sakınıp iman ettikleri ve iyi işler yaptıkları, sonra yine hakkiyle sakınıp iman ettikleri, sonra da hakkiyle sakınıp*

---

[105] el-Bakara 2/219.

[106] el-Bakara 2/219.

[107] en-Nisâ 4/43.

[108] *Tecrîd Tercemesi*, VII,255-258; XI,95; XII,43; M. Baktır, *"İçki"*, DİA, XXI,458-462; Mustafa Yıldırım, *"İslâm Hukukunda İçki İçme Suçu ve Cezası"*, Dokuz Eylül Ü. İlahiyât Fk. Dergisi, İzmir 2001, XIV,31-52.

[109] Câhiliye devrinde Araplar on adet ok sapı ile bir nevi kumar ve şans oyunu oynarlardı. Bunların yedisinde bazı paylar yazılı idi, üçü de boştu. Güvenilir bir kimse, bir torbanın içinden bunları, katılanlar adına teker teker çekerdi. Dolu çıkanlar maldan hisselerini alır fakirlere verirlerdi. Boş çıkanlar ise bu malın parasını öderlerdi. Kumarların belki de en nezihi olmasına rağmen İslâm bunu da yasaklamış, ortaya mal ve para konarak oynanacak hiçbir şans oyununa izin vermemiş, fukaraya yardım edilecekse bunu herkesin, helal kazancından ayırarak vermesini istemiştir. Âyet içki ve kumar yasağının en önemli içtimai, ahlaki ve dini hikmetlerini açıklamıştır. İçki ve kumarın haramlığı ve bunun hikmetlerini ifade eden hadîsler ve ilim, bunlara ekonomik ve sıhhi sebepleri de eklemiştir.

[110] el-Mâide 5/90-91.

yaptıklarını, ellerinden geldiğince güzel yaptıkları takdirde (haram kılınmadan önce) tattıklarından dolayı günah yoktur. (Önemli olan inandıktan sonra iman ve iyi amelde sebattır). Allah iyi ve güzel yapanları sever".[111]

İslâm'dan önce Araplarda çok yaygın bir şarap içme alışkanlığı bulunduğu için Allah, ilk Müslümanları yavaş yavaş içki yasağına alıştırmış, önce onun zararının faydasından çok olduğunu bildirmiş, sonra içkili namaz kılmayı yasaklamış ve en sonunda kesin olarak sarhoşluk veren içkileri içmeyi haram kılmıştır. Bu duruma Hz. Âişe (r. anha) şu meâldeki sözlerle işaret etmiştir: "Kur'ân'dan ilk nazil olan içinde cennet ve cehennemden bahsedilen bir sûre oldu. İnsanlar İslâm'a yönelince de helal ve haram ile ilgili sûreler indi. Eğer 'içki içmeyin!' diyen sûre ilk önce inseydi insanlar: 'Biz içkiyi asla bırakmayız' derlerdi. Eğer 'zina yapmayın!' diyen sûre ilk başlarda nazil olsaydı, 'biz zinayı asla bırakamayız' derlerdi".[112]

60. Resûlullah'ın (a.s.) Torunu Abdullah'ın Vefatı

Cemâziyelevvel H. 4.[113]

Resûlullah'ın (a.s.) torunu, Hz. Osman (r.a.) ve Rukıyye'nin (r.anha) oğlu Abdullah, vefat ettiğinde altı yaşındaydı. Buna göre onun, takriben hicretten iki yıl önce doğmuş olması gerekir.[114] Resûlullah (a.s.), ona Abdullah ismini verdi. Bu sebeple Hz. Osman (r.a.), Ebû Abdillah künyesini almıştır. Bir horoz, Abdullah'ın gözünü gagalamış ve bunun neticesinde hastalanıp vefat etmiştir. Resûlullah (a.s.), Abdullah'ın cenaze namazını kıldırmış, babası Hz. Osman (r.a.) ise onu kabrine koymuştur. Mezar taşını Resûlullah (a.s.) dikmiş ve torununun vefatından dolayı ağlamıştır.[115]

61. Ebû Seleme'nin (r.a.) Vefatı

Hicrî 4. yılın Cemâziyelâhir ayının bitimine 3 veya 8 gece kala. [116]

Hz. Peygamber (a.s.) Uşeyre Gazvesi'nde Ebû Seleme'yi Medine'de yerine vekil bıraktı. Bedir Gazvesi'ne katıldı. Ebû Seleme'yi, Uhud Gazvesi'nde Ebû Üsâme el-Cüşemî yaraladı. Bir ay tedavi gördükten sonra 1 Muharrem H. 4'te Benî Esed üzerine sevk edilen[117] Katan Seriyyesi'ne komutanlık yaptı.[118] Medine'ye döndüğü zaman Uhud'da aldığı yaranın nüksetmesi neticesinde Cemâziyelâhir H. 4'te vefat etti. Hz. Peygamber (a.s.), vefat eden Ebû Seleme'nin gözlerini kapattı.[119]

---

[111] el-Mâide 5/93. Rudânî, *Cemü'l-Fevâid, "Kitâbü'l-Eşribe"*, (الخمور والأنبذة), hadîs no: 5626.
[112] Rudânî, *Cemü'l-Fevâid, "et-Tefsîr"*, (الحث على تلاوة القرآن وآداب التلاوة وتحزيب القرآن وغير ذلك), hadîs no: 7383.
[113] İbn Sa'd, III,54; Taberî, III,154; Süheylî, III,121.
[114] İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 36; Zürkânî (1996 n.), II,332.
[115] İbn Sa'd, III,54; Taberî, III,154; Zürkânî (1996 n.), IV,324.
[116] Vâkıdî, I,343; İbn Sa'd, III,240; VIII,87; Belâzürî, *Ensâb*, II,63; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,397; İbn Kesîr, III,122.
[117] Vâkıdî, I,340,343; İbn Sa'd, II,50; VIII,87; Belâzürî, *Ensâb*, I,481; İbn Seyyidinnâs, II,38;
[118] İbn Sa'd, II,50.
[119] İbn Sa'd, III,239-242; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,338-339; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,299-301; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,335; Diyârbekrî, I,450.

62. Hz. Hüseyin'in (r.a.) Doğumu

5 Şabân H. 4.[120]

Resûlullah'ın (a.s.) torunu, Hz. Fâtıma (r.anha) ile Hz. Ali'nin (r.a.) küçük oğlu, Kerbela şehidi Hz. Hüseyin (r.a.) Medine'de doğdu. "Şehit" lakabıyla meşhûr olmuştur. Vücut yapısı olarak dedesi Hz. Peygamber'e (a.s.) benzediği rivâyet edilir. Hz. Peygamber (a.s.) -torunu Hz. Hasan'a (r.a.) da yaptığı gibi-, o güne kadar Araplar'ca bilinmeyen "Hüseyin" ismini kulağına ezan okuyarak koydu. Doğumunun 7. gününde -bir şükran ifadesi olarak- akika kurbanı kestirdi. Hz. Fâtıma'dan (r.anha) bebeğin saçı ağırlığınca fakirlere gümüş dağıtmasını istedi.

Hz. Hüseyin (r.a.), dedesinden (a.s.), ebeveyninden; yani babası Hz. Ali'den (r.a.) ve annesi Hz. Fâtıma'dan (r.anha), Hz. Ömer'den (r.a.) ve diğer bazı sahabeden hadîs rivâyet etti. Ağabeyi Hz. Hasan (r.a.) ile birlikte - tabiînden, Kûfe Mescidi'nde kırk yıl *Kur'ân* dersleri vermiş kıraât alimi- Ebû Abdirrahmân es-Sülemî'den (v. 73/692 [?]) kıraât öğrendi.

Hadîslerde, Hz. Hasan (r.a.) ve Hz. Hüseyin (r.a.): "Peygamber'in iki reyhanı" (هُمَا رَيْحَانَتَايَ مِنَ الدُّنْيَا), ve "cennet gençlerinin efendisi" (اَلْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ) diye tanıtılmıştır. Vâkıdî, Hz. Hüseyin'in 10 Muharrem H. 61'de şehit edildiğini bildirir.[121]

63. Resûlullah'ın (a.s.) Hz. Ümmü Seleme ile Evlenmesi

Hicrî 4. senenin Şevvâl[122] *ayının bitimine birkaç gece kala.*[123]

Ümmü Seleme'nin(r.anha) asıl ismi Hind'dir.[124] Babası, Ebû Ümeyye Süheyl[125] (veya Huzeyfe[126]) b. Muğîre el-Mahzûmî el-Kureşî'dir. Annesi, Âtike bint Âmir b. Rebîa'dır.[127] O, daha önce Hz. Peygamber'in (a.s.) sütkardeşi ve halası Berre bint Abdilmuttalib'in oğlu Ebû Seleme (r.a.) ile evlenmişti.[128] Ebû Seleme (r.a.), Uhud Gazvesi'nde aldığı yaraların nüksetmesi neticesinde vefat edince Ümmü Seleme dul kaldı.

Hz. Peygamber (a.s.), kocası vefat eden Ümmü Seleme'ye (r.anha): "Kim bir musibete uğrar ve: 'Biz Allah'a aidiz ve ona döneceğiz. Allah'ım musibetimden dolayı beni mükâfatlandır.[129] Ondan daha hayırlısını bana nasip et': (إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، اللهُمَّ أْجُرْنِي

[120] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,378; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,26; Diyârbekrî, I,417,464.
[121] Belâzürî, *Ensâb*, II,535; el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb* (1989 n.), III,67; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,378-384; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,332-335; Diyarbekî, I,417,464.
[122] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,301.
[123] İbn Sa'd, VIII,87,95,217; Belâzürî, *Ensâb*, II,63; Taberî, III,160; Zürkânî (1996 n.), IV,402.
[124] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,421.
[125] İbn Sa'd, VIII,86.
[126] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,423.
[127] Ümmü Seleme için bkz. İbn Sa'd, VIII,86; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,454-455; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,458-460.
[128] Belâzürî, *Ensâb*, II,62-67; İbn Hibbân, s. 239; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,371.
[129] Bazı rivâyetlerde: "Bana, ona dayanmam için sabır ihsan et" (اللهم أجرنى فى مصيبتى و صبرنى عليها و اخلف لى خيرا منها) ibaresi de geçer. Bzk. İbn Habîb, s. 84.

(فِي مُصِيبَتِي وَأَخْلِفْ لِي خَيْرًا مِنْهَا إِلَّا أَجَرَهُ اللهُ فِي مُصِيبَتِهِ وَأَخْلَفَ لَهُ خَيْرًا مِنْهَا) diye dua ederse; Allah, bunu gerçekleştirir" buyurdu. Daha sonra Hz. Peygamber (a.s.) onunla evlendi.[130]

Şair ve okur-yazar olan müminlerin annesi Ümmü Seleme (r.anha), birçok hadîs rivâyet etti.[131]

Ömer b. Ebî Seleme, annesinin 84 yaşında Zilkade H. 59 tarihinde vefat ettiğini bildirmiştir.[132] Ümmü Seleme'nin vefat tarihine dair başka rivâyetler de nakledilmiştir.[133] Ebû Hüreyre (r.a.) veya aşere-i mübeşşere'den Saîd b. Zeyd (r.a.) tarafından cenaze namazı kıldırılan Ümmü Seleme, Bakî' Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.[134]

64. Bedrü'l-Mev'id Gazvesi

1- Bedir'e varış: 1 Zilkade H. 4.

2- Medine'ye dönüş: Zilkade'nın bitimine 14 gece kala H. 4.[135]

Bu gazve, Bedrü's-Safra, Bedrü's-Suğra, Bedrü's-Sâlise[136] ve es-Sevîk isimleriyle de anılır. Uhud Savaşı'nda, -Müslümanların bir ara bozguna uğradıktan sonra tekrar toparlanmaları üzerine- nihaî bir sonuca ulaşamayan Mekkeli müşriklerin komutanı Ebû Süfyân, savaş alanını terk ederken: "Ey Muhammed! Önümüzdeki yıl Bedir'de seninle tekrar karşılaşacağız!" tehdidini savurdu.

Hz. Peygamber (a.s.) da: "İnşallah!" diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine Müslümanlar, bir yıl sonra, Zilkade'nin ilk gününden başlayıp sekiz gün süren Bedir serbest ticaret pazarının (اسواق العرب) açık olduğu vakitlerde geldiler. Çarşının kurulu olduğu süre boyunca Bedir'de kaldılar ve kârlı ticarî faaliyetlerde bulundular.[137]

Begavî'ye göre, bu çarşı Câhiliye devrinde her yıl kurulur ve Zilkade'nin hilâlinden itibaren sekiz gün devam ederdi.[138] Mûsâ b. Ukbe'nin konu ile ilgili ifadeleri ise şöyledir: "Müslümanlar, Allah Resûlü'nün refakatinde Bedir'e hareket ettiler. 'Şâyet Ebû Süfyân'la karşılaşırsak savaşırız, olmazsa Bedir Çarşısı'nda alışveriş yaparız' düşüncesiyle beraberlerinde ticari eşya da götürdüler".[139]

Hz. Peygamber (a.s.) Medine'de vekili olarak Abdullah b. Revâha veya Abdullah b. Abdillah b. Übey b. Selûl'u bıraktı ve on kişisi atlı 1500 kişilik bir kuvvetle harekete geçti.[140]

---

[130] İbn Sa'd, III,239-242; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,338-339; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,299-301; VIII,312-313; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,335; Diyârbekrî, I,450.

[131] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II,680.

[132] Vâkıdî, I,344; İbn Kesîr, III,122.

[133] Zürkânî (1996 n.), IV,402-403.

[134] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VIII,313.

[135] Vâkıdî, I,384,387; İbn Sa'd, II,59-60; Belâzürî, *Ensâb*, I,417.

[136] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 247.

[137] Ya'kûbî, II,67; Makrizî (1999 n.), I,192-194.

[138] Halebî, II,579; Zürkânî (1996 n.), II,538.

[139] Beyhakî, III,385.

[140] Vâkıdî, I,387; Zürkânî (1996 n.), II,536.

Mekkeli müşrikler ise yaşanan kuraklık sebebiyle savaşmayı uygun bulmadı. Bu sebeple Ebû Süfyân, 50'si atlı 2000 kişilik bir orduyla Merrüzzahrân bölgesindeki Mecenne'ye kadar geldi, fakat daha ileri gidemeyip Mekke'ye döndü.[141]

Mekkeli müşriklerin savaş hazırlıklarına dair haberlerin Medine'ye ulaşması üzerine, bazı kimseler, Uhud yenilgisini hatırlatıp Müslümanların tekrar yenilgiye uğrayacağını ve savaşa gidilmemesi gerektiğini konuşmaya başladılar. Medine İslâm toplumunun, bu propaganda karşısında gösterdiği azim ve kararlılığa binaen şu meâldeki âyetler inmiştir[142]: *"O inananlar ki başka insanlar tarafında: 'Bakın size karşı bir ordu toplanmış, onlardan kendinizi koruyun!' şeklinde uyarılmışlardı, ama bu, onların sadece imanını arttırdı ve: 'Allah bize kâfidir. O, ne mükemmel bir koruyucudur" diye cevap verdiler ve Allah'ın lütfü ile bir zarara uğramadan döndüler: Çünkü onlar, Allah'ın rızası için çabalıyorlardı ve Allah, yüceliğinde ve lütfünde sınırsızdır."*[143]

64/a. Yahudilerin Hz. Peygamber'e (a.s.) Zina Cezasını Sormaları

Zilkade H. 4

Yahudilerin, Hz. Peygamber'e (a.s.) zinanın cezasını Zilkade H. 4 tarihinde sormaları üzerine şu meâldeki âyet inmiştir:

"Ey Resûl! Kalbleri iman etmediği halde ağızlarıyla 'inandık' diyen kimselerden ve Yahudilerden küfür içinde koşuşanlar(ın hali) seni üzmesin. Onlar durmadan yalana kulak verirler ve sana gelmeyen (bazı) kimselere kulak verirler; kelimeleri yerlerinden kaydırıp değiştirirler. 'Eğer size şu verilirse hemen alın, o verilmezse sakının!' derler. Allah bir kimseyi şaşkınlığa (fitneye) düşürmek isterse, sen Allah'a karşı, onun lehine hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalblerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onlar için dünyada rezillik vardır ve ahirette onlara mahsus büyük bir azap vardır".[144]

Hükmü ve irşadı umumi olmakla beraber âyetin hususi bir geliş sebebi vardır: Medine'de Yahudi toplumu içinde meydana gelen bir zina vakası üzerine bazıları: "Muhammed'e gidin, taşlama cezası (recm) dışında bir ceza verirse bunu kabul edin ve Allah'a karşı hüccet olarak kullanın" dediler. Hz. Peygamber'e (a.s.) gelince, o (a.s.) hemen hüküm vermedi, manevi baskı ile onları sıkıştırdı ve Tevrat'ta zina suçunun cezasının recm olduğunu onlara itiraf ettirerek oyunlarını bozdu.[145]

---

[141] Vâkıdî, I,388; İbn Hişâm, III,220; Taberî, III,158-159; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II,12-121; *Tecrîd Tercemesi*, XI,68; M. Fayda, *"Bedrü'l-Mev'id"*, DİA, V,335.

[142] Vâkıdî, I,389; Ya'kûbî, II,67.

[143] Âl-i İmrân 3/173-174.

[144] el-Mâide 5/41.

[145] Diyârbekrî, I,467; İbnü'd-Deyba' eş-Şeybânî, *Teysîrü'l-Vüsûl*, II,335, M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XI,213-219.

HİCRÎ 5. YIL

Siyer Olayları

İttifakla Veya Ekseriyet Tarafından Kabul Edilen Tarihler

65. Medine'de Deprem

.....H. 5.[1]

Resûlullah'ın, Medine'de meydana gelen bu yer sarsıntısı üzerine: "Rabbiniz, sizi hoşnut olacağı duruma döndürmek istiyor; siz de O'nun rızasını isteyiniz": (إِنَّ رَبَّكُمْ يَسْتَعْتِبُكُمْ فَأَعْتِبُوهُ) buyurmuştur.[2]

"Korkunç şeylerden birini gördüğünüz zaman Allah'a sığınınız" meâlindeki hadîslere binaen, deprem, ay ve güneş tutulması, şiddetli rüzgar ve fırtına gibi afetler sırasında -dua, zikir, tespih ve namaz gibi ibadetlerle- Allah'a yönelmek ve sığınmak tavsiye edilmiştir.

Bunu tavsiye eden hadîslerden bazısı şöyledir:

1- "إذا رأيتم شيئًا من هذه الآياتِ فإنما هو تخويفٌ من الله فإذا رأيتموها فصلوا مثلَ أحدثِ صلاةٍ صليتموها".

2- "إِذَا رَأَيْتُمْ آيَةً فَاسْجُدُوا".

3- "إِذَا رَأَيْتُمُ الْحَرِيقَ فَكَبِّرُوا فَإِنَّ التَّكْبِيرَ يُطْفِئُهُ".[3]

Bunun bir tezahürü olarak kılınan namazdan, fıkıh kitaplarında: "*Korkulu anlarda kılınan namaz*" başlığı altında bahsedilmiştir. Bütün bu yerine getirilmesi gereken ulvî emirler; fiili dua olarak afetlere karşı alınması gereken tedbirlerin ihmal veya terk edilmesi anlamına gelmez.

Siyer Olayları
İttifakla veya Ekseriyet Tarafından Kabul Edilen Tarihler

[1] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I,39.

[2] Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe İbrahim el-Absî el-Kûfî (159-235/776-849159) *el-Musannef*, II,472; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I,39; Diyârbekrî, I,502; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XII,195.

[3] Süyûtî, *Câmi'ü'l-Hadîs*, III,175,178,190 (eş-Şâmile); *Tecrîd Tercemesi*, III,313; Nuh Arslantaş, *İslâm Dünyasında Depremler ve Algılanış Biçimleri*, İstanbul 2003, s. 150.

66. Zâtürrikâ' Gazvesi

1- Çıkış: 10 Muharrem H. 5 Cumartesi.

2- Dönüş: Muharrem'in bitimine 5 gece kala H. 5 Pazar.[4]

Bu sefere, hâdisenin meydana geldiği yere nisbetle: (1) Zâtürrikâ' Gazvesi ve (2) Necid Gazvesi,

Seferin tertip edildiği kabilelere nisbetle: (3) Benî Muhârib Gazvesi, (4) Benî Sa'lebe[5] Gazvesi ve 5- Benî Enmâr Gazvesi,

Seferde "korku namazı" kılınmasından dolayı: (6) Salâtü'l-havf (korku namazı) Gazvesi ve

Meydana gelen bazı ilginç olaylardan dolayı ise: (7) Gazvetü'l-Acâib (ilginç hâdiselerin meydana geldiği gazve[6]) gibi değişik isimler verilmiştir.[7]

"Benî Enmâr Gazvesi" isminin ise hem Züemer Gazvesi hem Zâtürrikâ' Gazvesi için kullanıldığı hatırlanmalıdır.[8]

Vâkıdî'ye göre, askerî seferin yapıldığı bölgede, üzerinde yama gibi kırmızı, siyah ve beyaz lekeler bulunan bir dağ sebebiyle gazveye Zâtürrikâ' (yamalı) denilmiştir.[9] Şâmî'ye göre kelimenin bir yer ismi olması en sahih görüştür. Çünkü rivâyette: "Zâtürrikâ'ya gelinceye kadar..." (حَتَّى إِذَا كُنَّا بِذَاتِ الرِّقَاعِ) denilmiştir.[10]

Necid'den Medine'nin Nebt Çarşısı'na mal getiren bir tüccarın, Necid bölgesi sakinlerinden Benî Enmâr, Benî Muhârib ile Gatafân'dan Benî Sa'lebe kabilelerinin Müslümanlara karşı savaş hazırlıkları yaptıklarını haber vermesi üzerine -düşmandan daha erken davranılıp-[11] 400 kişilik bir kuvvetle bu gazve düzenlenmiştir. Vâkıdî, Müslümanların 700 veya 800 kişi olduklarına dair rivâyetler de kaydetmiştir.[12]

Hz. Peygamber (a.s.), Medine'de vekili olarak, Ebû Zer el-Gıfârî'yi[13] (İbn İshâk'a göre) veya Osman b. Affân'ı (Vâkıdî'ye göre) bıraktı. -İbn Habîb'e göre- Medine'ye iki günlük bir mesafede bulunan Necid'deki Şadah (شدخ) Vadisi'nde -Gatafân'dan Benî

[4] Vâkıdî, I,395; İbn Sa'd; II,61; Belâzürî, *Ensâb*, I,419; Makrizî (1999 n.), I,197.

[5] Benî Sa'lebe b. Sa'd b. Zubyân b. Bağîz b. Rays b. Gatafân b. Sa'd b. Kays b. Aylân b. Mudar. Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,418; Zürkânî (1996 n.), II,379; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 763.

[6] Bkz. Şâmî, V,175-180.

[7] Belâzürî, *Ensâb*, II,122; Zürkânî (1996 n.), II,521; Aynî, XVII,193.

[8] Zürkânî (1996 n.), II,379,521.

[9] Vâkıdî, I,395.

[10] Bu gazveye Zâtürrikâ' denilmesinin sebebine dair başka görüşler de ileri sürülmüştür: 1- Zâtürrikâ', bir ağaç ismidir. 2- Gazvede, Müslümanların yırtılan ayakkabılarına yama yapmaları, 3- Bayraklarında bulunan yamalar veya 4- Müslümanlarının atları siyah ve beyaz renkli (alaca) olmasından dolayı böyle isim verilmiştir. Bkz. Süheylî, VI,175-176; Aynî, XVII,193; Zürkânî (1996 n.), II,525-526; Şâmî, V,180.

[11] İbn Sa'd; II,61; Belâzürî, *Ensâb*, I,419.

[12] Vâkıdî, I,396.

[13] A. Aydınlı, "*Ebû Zer el-Gıfârî*", DİA, X,267.

Fezâre'ye ait- bir hurmalık olan Nahl (en-Nuhayl[14]) köyüne kadar ilerlemiş ve burada konaklamıştır.[15]

Zâtürrikâ' Gazvesi dönüşü Hz. Peygamber (a.s.) kılıcını bir ağaca asıp dinlendiği sırada Gavres b. Hâris (غوْرث بن الحارث) adlı bir müşrik ağaçtan kılıcı alıp Hz. Peygamber'i (a.s.) öldürmeye teşebbüs etmiş, Resûl-i Ekrem'e, "Şimdi seni benim elimden kim kurtaracak!" demiş, Resûl-i Ekrem (a.s.): "Allah!" deyince kılıcı elinden düşmüş ve teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Buna rağmen Hz. Peygamber (a.s.) onu cezalandırmamıştır. Yaşanan bunun gibi olağanüstü olaylardan dolayı bu gazveye Gazvetü'l-Acâib (ilginç olaylar gazvesi) de denilmiştir.

Şâmî, Gavres'in Müslüman olup olmadığına dair farklı rivâyetlerin bulunduğunu kaydeder ve bu konuya dair izahlarda bulunur.[16]

Ya'kûba göre, Şadah Vadisi, Benî Fezâre, Benî Eşca', Benî Enmâr, Kureyş ve Ensâr'a aittir.[17] Bu seferde, taraflar birbirinden çekindiği için çarpışma olmamıştır.[18]

Korku Namazı

Salâtü'1-havf (korku namazı), korku ve tehlike hallerinde farz namazların tek imama uyarak cemâatle nöbetleşe kılınmasına denir. Yani bir İslâm topluluğunun, düşman, sel, yangın veya yırtıcı hayvan gibi bir tehlikeyle karşı karşıya kalması durumunda, idareci veya başka bir muhterem zatın imameti ile farz bir namazı nöbetleşe kılmasıdır.[19]

Allah: "*Namazlara ve orta namaza*[20] *devam edin. Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın*"[21] âyetiyle farz namazları özel vakitlerinde kılmaya devam etmeyi emir buyurduğu gibi bu farzın hiçbir şekilde sakıt olmayacağını bildirmek için de: "*Fakat korkarsanız, o hâlde namazı yürüyerek yahut süvari olarak kılın*"[22] buyurmuştur. Bu takdirde îmâ ile olsun yine namaz kılınacak demektir. Zira "Namaz dinin direğidir" (الصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّين)[23] hadîsinde belirtildiği üzere en büyük ibadet Allah rızası için kılınan namazdır.

---

[14] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 248.

[15] İbn Hişâm, III,213-214,219; Taberî, III,155; Beyhakî, III,369-370.

[16] Şâmî, IV,176-177; V,175-176,183-185.

[17] Bkz. el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, IV,1303; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,418.

[18] Vâkıdî, I,396; İbn Hişâm, III,214,219.

[19] Korku/tehlike zamanında farz namazların cemâatle kılınış şekilleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Süheylî, VI,176-177; Şâmî, VIII, 244-251. Yine korku namazının teşrî' tarihi ve kılınış şekli ile ilgili ayrıntılı bir tartışma için bkz. *Tecrîd Tercemesi*, III,120-138.

[20] Âyette geçen "*orta namaz*"dan maksat, ikindi namazıdır. Resûlullah (a.s.) Hendek Savaşı'nda şöyle buyurmuştur: "Allah düşmanların üzerine (diriler iken) evlerine ve (ölüler iken) kabirlerine ateş doldursun! Nitekim onlar bizleri orta namazından alıkoydular, nihâyet güneş battı!" Orta namazın, hangi vakit olduğu hususunda farklı rivâyetler de vardır.

[21] el-Bakara 2/238.

[22] el-Bakara 2/239.

[23] "Bir adam geldi: Ey Allah Resûlü! İslâm'da Allah katında en sevimli şey hangisidir? diye sordu. Resû-

Korku namazının cemâatle edâ şekli *Kur'ân-ı Kerîm* ve *Sünnet* ile sabittir. Bu namazın *Kur'ân-ı Kerîm*'deki delili el-Bakara Sûresi'nin 238-239 ve en-Nisâ Sûresi'nin 101-103. âyetleridir. Resûlullah'ın (a.s.), korku namazını farklı şekillerde kıldırdığı sahîh rivâyetlerle bilinmektedir. Korku namazının meşru kılınmasındaki hikmet ise Müslümanların can güvenliklerini teminle birlikte farz namazları cemaatle kılmaya titizlikle devam etmektir.

Resûlullah (a.s.), değişik zamanlarda farklı şekillerde korku namazı kılmıştır. O (a.s.), namaz için en uygunu ve korunma bakımından en elverişli tarz hangisi ise onu araştırırdı. Bu sebepledir ki Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed el-Hattâbî el-Büstî (319-388/ 931-998), Resûlullah'ın (a.s.) kıldığı korku namazlarının şekil itibariyle farklı olsalar da öz/mânâ itibariyle bir olduklarını belirtir. İbn Kayyim el-Cevziyye'ye göre bazıları, korku namazının kılınış şekline dair râvilerin her farklı haberini, Resûlullah'ın (a.s.) farklı bir uygulaması olarak değerlendirmişlerdir. Halbuki o, râvilerin ihtilafından başka bir şey değildir. İbn Hacer ve üstadı el-Irâkî'ye göre de asıl mutemet olan görüş budur.[24]

Siyer-megâzî ulemâsına göre, Hz. Peygamber (a.s.) dört ayrı yerde korku namazı şeklinde namaz kıldırmıştır:

1- Zâtürrikâ' Gazvesi (Muharrem H. 5): Zâtürrikâ' Gazvesi'nde korku namazı kılındığı ittifakla kabul edilmiştir.[25] "Nahl" yahut "Batn-ı Nahl" gibi muhtelif adlarla hadîs ve fıkıh kitaplarında bahsedilen namazlarla, hep Necid seferinde Zâtürrikâ' denilen mevkide kılınan namaz kastedilmiştir.[26] İbn Sa'd ve Makrizî'ye[27] göre bu, kılınan ilk korku namazıdır. Hatta Vâkıdî: "Bizce doğru olan görüş budur" demiştir.[28]

2- Benî Lihyân (Usfân) Gazvesi (Cemâziyelevvel H. 4 veya Rebiülevvel H. 6).

3- Zükared (Ğâbe) Gazvesi (Rebiülâhir H. 6).

4- Hudeybiye Gazvesi (Zilkade-Zihicce H.6).

Netice itibariyle siyer-megâzî, hadîs ve fıkıh ulemâsı, Hz. Peygamber'in (a.s.) müteaddit defalar korku namazı kıldırdığı konusunda müttefiktir.[29]

Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit (80-150/699-767), İmâm Mâlik b. Enes (93-179/712-795) ve Muhammed b. İdrîs eş-Şafiî'nin (150-204/767-820)[30] de aralarında bulun-

---

lullah: Vaktinde kılınan namazdır. Namazı terk edenin dini yoktur. Namaz dinin direğidir, dedi": [جَاءَ رَجُلٌ ، فَقَالَ : يَا رَسُولَ الله أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ عِنْدَ الله فِي الْإِسْلَام؟ قَالَ : « الصَّلَاةُ لِوَقْتِهَا ، وَمَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ فَلَا دِينَ لَهُ ، وَالصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّين]. Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî (384-458/994-1066), *Şuabü'l-İmân*, thk. Abdülali Abdülhamid Hamid, Riyad 1423/2003, IV,300, hadîs no: 2550.

[24] Şâmî, VIII,242-243.

[25] Şâmî, VIII,252.

[26] *Tecrîd Tercemesi*, III,131.

[27] İbn Sa'd, II,61; Makrizî (1999 n.), I,197.

[28] Vâkıdî, II,583.

[29] Daha fazla bilgi için bkz. Beyhakî, III,365 (beş numaralı dipnot).

[30] Aralarında İmâm Şafiî'nin de bulunduğu bir grup ulemâya göre: "Namazı vaktinden sonraya er-

duğu cumhûra göre korku namazı Hendek Savaşı'ndan sonra meşru kılınmıştır. Zira Resûlullah (a.s.), Hendek Savaşı sırasında, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını tehlike hali geçene kadar ertelemiş ve bu namazları birlikte kılmıştır. Şöyle ki:

Ebû Bekir el-Bezzâr (v. 292/905), Câbir b. Abdillah el-Ensârî'nin (v. 78/697) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Peygamber (a.s.), Hendek gününde, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını vaktinde kılmaktan alıkonuldu. Sonra Bilal'a emir verdi. O da ezan okuyup kamet getirdi. Öğle namazını kıldı. Sonra yine emir verdi. O da ezan okuyup kamet getirdi. İkindi namazını kıldı. Sonra yine emir verdi. O da ezan okuyup kamet getirdi. Akşam namazını kıldı. Sonra yine emir verdi. O da ezan okuyup kamet getirdi ve yatsı namazını kıldı. Sonra da: 'Şu anda yeryüzünde sizden başka Allah'ı anan bir topluluk yoktur' buyurdu."[31]

Muhtemelen korku namazı kılınan gazveler ile Hendek Savaşı'nı mukayese etmek yanlış bir kıyas olur. Zira korku namazı kılınan gazvelerde savaşlar bir meydan savaşıdır, kuvvetler birbirine yakın sayıdadır, tehlike anlık ve geçicidir. Düşmanın âni baskın tehlikesi Müslüman kuvvetlerin bir kısmıyla savuşturulabilecek türdendir. Ancak Hendek Savaşı, bir kuşatma savaşıdır. Bu savaşta, Medine'nin bir kısmı saldırıya açık kalmış; sadece kesif hurma bahçeleri ve iç içe geçmiş evler sayesinde korunmuştur. Yine bu savaşta Medineli Benî Kurayza Yahûdîlerinin her an ihanet etme ihtimali doğmuş ve ihanet de etmişlerdir. Yine bu savaşta Medine'nin kuzey kesiminde yer alan ve yaklaşık olarak 5,5 km uzunluğunda olduğu tahmin edilen savunma hattı niteliğindeki hendeğin, 10-12.000 kişilik düşman kuvvetlerinin kuşatması kalkıncaya kadar sürekli korunması gerekmiştir. Bu korumayı sağlayacak İslâm Ordusu ise düşmanın üçte birinden çok daha azdır; yani 3000 kişilik bir kuvvettir. Bu şartlar altında İslâm Ordusu'nun namazları korku namazı şeklinde cemaatle kılmaları mümkün değildir. Üstelik Müslümanların dört vakit namazı birleştirerek kılmak mecburiyetinde kaldıkları gün, Hâlid b. Velîd'in büyük bir saldırısı olmuş ve çatışma gece vaktine kadar devam etmiştir.[32] Bu sebeple, Hz. Peygamber'in (r.a.) ve Müslümanların Hendek Savaşı'nda dört vakit namazı birleştirerek kılmaları, korku namazının o zaman henüz emredilmediğine delil olarak gösterilmesinin ne derece geçerli olduğu tartışılabilir.

Siyer-megâzî ulemâsını Zâtürrikâ' Gazvesi'ne -Buhârî'nin rivâyetlerinin işaret ettiği tarihe nazaran- daha erken bir tarih vermelerine ve bu gazvede "korku namazı"nın kılındığının ittifakla kabul edilmesinden hareketle şöyle bir değerlendirme yapılabilir: Yüz kadar gazve ve seriyyenin birçoğunda, kritik ve tehlikeli pozisyonlar vuku bulmuştur. Bunlardan bazılarının namaz vakitlerine denk geldiği şüphesizdir. Bu zarurete binaen korku namazı emredilmiş ve farklı şekillerde eda edilmiştir. Korku namazının

telemek Hendek Savaşı'nda meydana gelmiştir. Bu hüküm, korku namazının meşru kılınması ile daha sonra neshedilmiştir. Zira korku namazı, Hendek Gazvesi'nde meşru kılınmamıştı. Bu yüzden Müslümanlar, o gün ikindi namazını güneşin batışından sonraya ertelemiştir." İbn Kesîr, bu görüşün müşkül olduğunu belirtmiştir. Zira İbn İshâk, Zâtürrikâ ve Benî Lihyân gazvelerinin Hendek Gazvesi'nden önce olduğunu zikretmiştir. Bkz. *es-Sîre*, III,212; *Tecrîd Tercemesi*, II,536.

[31] İbn Kesîr, III,213. Vâkıdî'nin Abdullah b. Mesûd'dan naklettiği benzer bir rivâyet için bkz. *el-Megâzî*, II,473.

[32] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,95; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, II,411-412.

eda şekline dair farklı rivâyetler buna işaret eder. Rivâyetlere bakarak korku namazının ilk defa ne zaman kılındığını kestirmek güçtür. Yukarıda zikredilen ihtiyaç göz önüne alındığında ise erken bir vakitte namazın "korku namazı" şeklinde eda edilmesi kolaylığının bahşedildiği söylenebilir. Zira İslâm hukukunda, *"el-istihsân bi'z-zarûre"*, *"celbu't-teysîr"* ve *"yasa koyucunun insanların maslahatlarını gözetmesi"* gibi ilkeler de bunu gerektirir. Bu delillere istinaden, korku namazı kılındığı rivâyet edilen ilk askerî faaliyetin tarihi, korku namazının emredildiği tarih olarak kabul edilebilir.

67. Amr b. Ümeyye'nin Hubeyb'in Nâşını Kurtarma Seriyyesi[33]

Muharrem H. 5'ten sonra[34]

Hz. Peygamber (a.s.), Ebû Ümeyye Amr b. Ümeyye b. Huveylid ed-Damrî (v. 60-679-80'den önce)[35] ile Hazrecli Benî Selime'den Cebbâr b. Sahr el-Ensârî'yi (v. 30/650-51),[36] bazı kaynaklara göre ise Zübeyr b. Avvâm ile el-Mikdâd b. Amr el-Kudâî el-Behrânî'yi Hubeyb b. Adî el-Ensârî'nin naşını kurtarmakla görevlendirdi. Onlar da gizlice Mekke'ye giderek bu görevi yerine getirdiler.[37]

a. Amr b. Ümeyye ed-Damrî Seriyyeleri

İbn Hişâm'a göre, İbn İshâk'ın bahsetmediği megâzî hâdiselerinden birisi Amr b. Ümeyye'nin -Mekke'nin ileri gelenlerinden Ebû Süfyân b. Harb'in Hz. Peygamber'e (a.s.) suikast girişimine cevap niteliğindeki- seriyyesidir. İbn Hişâm, bu seriyyenin Recî' Vakası'na katılan Hubeyb b. Adî ile arkadaşlarının şehit edilmesinden sonra tertip edildiğini kaydeder. Ancak İbn İshâk'ın Seleme b. Fadl rivâyetinde bu megâzî hâdisesinden uzunca bir metinle bahsedildiğini ve hâdisenin Recî' ashâbından Hubeyb b. Adî ve arkadaşlarının şehit edilmelerinden sonra meydana geldiğinin açıkça zikredildiğini görüyoruz. Durum böyle olunca, İbn Hişâm'ın söylediklerini iki şekilde yorumlayabiliriz:

1- Ya İbn Hişâm, İbn İshâk'ın konuyla ilgili metnine ulaşamadığı için böyle bir şey söylemiştir ki bu pek mümkün görünmemektedir. Zira İbn Hişâm, İbn İshâk'ın *Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Megâzî* başlıklı eserini Bekkâî rivâyeti ile almıştır.[38] İbn Hişâm, İbn İshâk'ın kitabında hem bazı ayıklamalar yapmış hem de kitabı yeniden düzenlemiştir.[39]

2- Ya da İbn Hişâm, Ebû Süfyân'a karşı düzenlenmiş ikinci bir suikast seriyyesine işaret etmek istemiştir. İleri sürdüğümüz ikinci şık daha muhtemel görünmekte-

[33] Bu başlık, Süheylî'den alınmıştır. Bkz. *er-Ravd*, VII,554.
[34] Bu tarih Vâkıdî'nin metninden çıkarılmıştır. Bkz. *el-Megâzî*, I,357.
[35] M. Fayda, *"Amr b. Ümeyye"*, DİA, III,94-95.
[36] İbn Sa'd, III,576; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,227-228; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,220.
[37] M. Y. Kandemir, *"Hubeyb b. Adî"*, DİA, XVIII,266.
[38] Sehâvî, s. 158.
[39] Josef Horovitz, *el-Megâzî'l-Ulâ ve Müellifihâ*, Arapça'ya çev. Hüseyin Nassâr, Mısır 1949, s. 80,81; A. Dûrî, *İlmu't-Tarih*, s. 31-32.

dir. Zira İbn Kesîr, İbn Hişâm'ın "İbn İshâk'ın bahsetmediği seriyyelerden biri Amr b. Ümeyye ed-Damrî Seriyyesi'dir" ifadesini naklettikten sonra "Buradaki kronolojik sıralamada bahsetmediği seriyyelerden biridir" meâlinde bir ifade kullanmıştır.[40] İbn Kesîr'in kastettiği kronolojik sıralama, Amr b. Ümeyye Seriyyesi'nin Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın Habat (Sîfülbahr) Seriyyesi'nden sonra[41] zikredilmesidir. İbn Kesîr, Recî' Vakası'dan sonra Amr b. Ümeyye Seriyyesi'ne Vâkıdî'den naklen yer verir, İbn Hişâm'ın bu seriyyeyi İbn İshâk'ın eserine kattığını, İbn Hişâm'ın seriyyeyi Vâkıdî'nin anlatımına benzer şekilde anlattığını, ayrıca İbn Hişâm'a göre Amr'ın arkadaşının Cebbâr b. Sahr el-Ensârî olduğunu kaydeder.[42]

İbn İshâk'ın Seleme rivâyeti ile İbn Hişâm'ın metni mukayese edildiğinde -iki husus dışında- aşağı yukarı aynı anlatıma sahip oldukları görülür. İkisi arasında göze çarpan bir farklılık, İbn İshâk'ın Hz. Peygamber'in (a.s.) Amr b. Ümeyye ile birlikte -ismi verilmeyen- ensârdan birini; İbn Hişâm'ın ise ensârdan Cebbâr b. Sahr el-Ensârî'yi görevlendirdiğini söylemesidir.

İbn İshâk ve İbn Hişâm'ın anlatımlarında, Kureyşliler tarafından Benî Lihyân'dan satın alınıp idam edilen Hubeyb b. Adî'nin idam sehpasında bekletilen naşının kurtarılması olayından bahsedilir. İbn İshâk ve İbn Hişâm'a göre, Amr ve arkadaşı, Mekke'de fark edilmeleri üzerine bir mağaraya sığınıp gizlendiler. Amr, yerlerini Kureyşli müşriklere ihbar edecek bir kişiyi öldürdü. İbn İshâk, bu şahsın kimliğini Osman b. Mâlik b. Ubeydillah et-Teymî diye belirler, İbn Hişâm ise isim vermez. İki kaynağa göre de Amr, bu seriyye'de Benî Bekr'den bir kişiyi öldürdü, Kureyşli iki casusla karşılaştı ve teslim ol çağrısına uymadıkları için birini okla vurup öldürdü diğerini ise esir alıp Medine'ye götürdü. Böylece Ebû Süfyân'a suikast girişimi başarısız olmuştur.[43]

İbn Sa'd, Amr b. Ümeyye ed-Damrî seriyyelerine dair iki rivâyet nakleder:

1- İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ının ilk kısmını oluşturan *Ahbârü'n-Nebî* (Hz. Peygamber -a.s.- ile ilgili haberler) kısmında yer alan metinde seriyyenin kahramanı Amr b. Ümeyye'nin arkadaşı Ebû Sa'd Seleme b. Eslem el-Evsî el-Hârisî'dir.[44] Seriyyenin tertip nedeni Ebû Süfyân'ın Hz. Peygamber'e (a.s.) suikast yapmak üzere birini Medine'ye göndermesidir. Bu şahıs, -deveyle yaptığı yolculuk neticesinde- Mekke'den ayrılışının

[40] İbn Kesîr, IV,437.

[41] Vâkıdî'ye göre, Habat Seriyyesi, Recep H. 8'de meydana gelmiştir, bkz. *el-Megâzî*, I,6; II,774; İbn Sa'd, II,132; III,411; Belâzürî, *Ensâb*, I,489.

[42] İbn Kesîr, III,138.

[43] Taberî, III,142-145; İbn Hişâm, IV,282-284.

[44] Cesûr sahabi Seleme b. Elsem'in annesi Resûlullah'a (a.s.) biat edip Müslüman olan -Benî Mâlik'ten- Seâde bint Râfi'dir (سعاد بنت رافع). Seleme (r.a.), Hazrec'den Benî Abdileşhel'in halifi/müttefikidir. Başta Bedir, Uhud ve Hendek olmak üzere bütün gazvelere Resûlullah (a.s.) ile birlikte katılmıştır. Ebû Hâtim er-Râzî'ye göre Seleme (r.a.) Bedir Savaşı'nda es-Sâib b. Ubeyd ve en-Nu'mân b. Amr'ı esir aldı. Hicretin 14. yılında, Irak cephesinde İranlılara karşı yapılan Köprü Savaşı'nda (يوم جسر أبي) 38 (عيد veya 63 yaşında şehit oldu (İbn Sa'd, III,446; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,84-85; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,493; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,63).

altıncı günde Medine'ye ulaştı;[45] fakat Hz. Peygamber'in (a.s.) onun niyetini sezdi ve "bu, hıyanet yapmak istiyor" (إن هذا ليريد غدرا) buyurdu, Hz. Peygamber'e (a.s.) saldırmak isterken Üseyd b. Hudayr (r.a.) tarafından yakalanması neticesinde suikast girişimi başarısız oldu. Ebû Süfyân'ın adamı Hz. Peygamber'in (a.s.) eman vermesi üzerine niyetini itiraf etti ve Müslüman oldu. Hz. Peygamber (a.s.) de mukabele-i bi'l-misil olarak -Câhiliye devrinde bir suikastçı olan (وكَانَ فَاتكًا فِي الجَاهلية)- Amr b. Ümeyye ile Seleme b. Eslem'i Ebû Süfyân'a suikast yapmak üzere gönderdi, ancak Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Amr'ı teşhis etmesi, girişimin başarısızlığa uğramasına neden oldu. Fark edilmeleri üzerine Amr ve Seleme firar ettiler. Amr, Mekke'den firar ettikten hemen sonra gizlendikleri bir mağarada yerlerini fark eden ve Mekkelilere yerlerine ihbar edecek olan Ubeydullah b. Mâlik b. Ubeydillah et-Teymî'yi veya Osman b. Malik'i öldürdü. Amr ve arkadaşı, Medine'ye dönüş yolunda bir mağarada bir süre dinlendiler. Bu sırada yanlarına gelen Benî Duil b. Bekr b. Abdimenat b. Kinane'den olduğunu öğrendikleri çobanlık yapan uzun boylu, şaşı bir şahsı: "Hayatta olduğum sürece Müslüman değilim... Müslümanların dinini de kabul edecek değilim" (وَلَسْتُ بِمُسْلِمٍ مَا دُمْتُ حَيًّا . . . وَلَسْتُ أَدِينُ دِينَ الْمُسْلِمِينَا) şeklindeki sözleri söylemesi üzerine, Amr onu öldürdü. Yine Amr, Medine'ye dönüş yolunda, Kureyşli iki casustan birini öldürmüş, diğerini ise esir aldı. İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in (a.s.) Amr b. Ümeyye'nin Medine'ye selametle dönmesine sevindiğini, ona hayır duasında bulunduğunu ve onun olup bitenlere dair söylediği sözlerin Hz. Peygamber'i (a.s.) güldürdüğünü kaydeder. İbn Sa'd, Amr b. Ümeyye Seriyyesi'ni anlattığı metinde Hubeyb'in naşının kurtarılması olayından bahsetmez; fakat muhacir ve ensârdan ikinci tabaka sahabenin (الطبقة الثانية من المهاجرين والأنصار) biyografilerini anlatırken "diğer Araplardan olanlar" (ومن سائر العرب) başlığı altında Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin biyografisini de kaydeder ve burada Hubeyb'in nâşının kurtarılması olayından bahseder.[46] İbn Sa'd, Amr b. Ümeyye Seriyyesi'ni Kürz b. Câbir el-Fihrî'nin Şevvâl H. 6'da meydana gelen Benî Ureyne Seriyyesi'nden sonraya, Hudeybiye'den önceye yerleştirir, fakat seriyyeye muayyen bir tarih vermez.[47]

İbn Hacer'in kaydettiğine göre Vâkıdî, Amr b. Ümeyye ile Seleme b. Eslem'in, Benî Nadîr'in Medine'den sürülmesinden (Rebiülevvel H. 4) sonra, Ebû Süfyân'ı öldürmek üzere Mekke'ye gönderildiklerini zikretmiştir.[48]

2- İbn Sa'd, -Amr b. Ümeyye'nin biyografisini anlatırken- yukarıdaki anlatımın özetini Vâkıdî'den naklen rivâyet eder ve bu rivâyette Vâkıdî, Amr b. Ümeyye Seriyyesi'ni Hubeyb'in nâşının kurtarılmaya çalışılması olayıyla ilişkilendirir.[49]

Vâkıdî, İbn İshâk ve İbn Hişâm'ın anlatımları arasındaki farklara yukarıda temas edildi.

---

[45] Bu kayıt, deve ile seyahat eden bir kişinin Mekke-Medine arasındaki yolu kaç günde alabileceğine dair bir fikir de verir.

[46] وعمد الى خبيب بن عدي وهو مصلوب فأنزله عن خشبته

[47] İbn Sa'd, II,93-94.

[48] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,63.

[49] İbn Sa'd, IV,249.

İbn Sa'd'ın, Vâkıdî'den naklettiği özet anlatımın daha tafsilatlı bir şeklini İbn Kesîr'de buluyoruz. İbn Kesîr ta'lîk yöntemiyle Vâkıdî'den nakil yapar; ancak Vâkıdî'nin rivâyeti iki farklı senetle naklettiğini söyler.[50] İbn Kesîr'in, Vâkıdî'den naklettiği metin, İbn Sa'd'ın birinci metnine oranla daha teferruatlı ve bir kısım tasarruflarda bulunulmuş gibi görünmektedir. İbn Kesîr'in Vâkıdî'den naklettiği rivâyet ile İbn Sa'd'ın birinci metni arasındaki dikkat çeken fark; İbn Kesîr'de Hubeyb'in naşının kurtarılmaya çalışılmasından bahsedilmesi, İbn Sa'd'da ise bahsedilmemesidir.

Halîfe b. Hayyât, hicrî 3. senenin son hâdisesi olarak Recî' Vakası'nı zikrettikten sonra, Zührî vasıtasıyla Amr b. Ümeyye ed-Damrî'den "Hz. Peygamber'in (a.s.) kendisini Hubeyb'in nâşını kurtarmak üzere görevlendirdiğini" nakleder ve Ebû Süfyân b. Harb'e suikast girişiminden bahsetmez.[51]

Halîfe b. Hayyât, Resûlullah'ın (a.s.), Amr b. Ümeyye ed-Damrî ile Seleme b. Eslem'i Süfyân b. Harb'e suikast yapmak amacıyla görevlendirilmesini hicretin 5. yılın ikinci olayı olarak kaydeder.[52]

Halîfe b. Hayyât'ın metni -açıkça-; ortada iki farklı tarihte gerçekleşmiş iki hâdisenin bulunduğunu işaret eder ve bu konudaki tartışmanın sonucunu belirler mahiyettedir.

İbn Habîb, Amr b. Ümeyye'nin hicretin 5. senesinde sadece Ebû Süfyân'a suikastla görevlendirildiğinden bahseder ve hâdiseyi Süfyân b. Hâlid ile Üseyr b. Râzim seriyyelerinin arasına yerleştirir.[53]

Belâzürî, Resûlullah'ın Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi Ebû Süfyân'ı öldürmek üzere Safer veya Rebiülevvel H. 8'de görevlendirdiğini söyler. Fakat bu girişim başarısız olmuştur. Amr b. Ümeyye'ye böyle bir görev verilmesinin nedeni; Ebû Süfyân'ın Hz. Peygamber'e (a.s.) suikast yapmak üzere -kimliği zikredilmeyen- bir kişiyi Medine'ye göndermesidir. Belâzürî, Allah'ın Resûlullah'ı (a.s.) suikasttan haberdar ettiğini ve suikast yapmak üzere gönderilen şahsın da Müslüman olduğunu söyler.[54] Belâzürî, metninde Hubeyb'in naşının kurtarılmasından bahsetmez.

Taberî, Amr b. Ümeyye'nin Ebû Süfyan'a suikast seriyyesini hicretin 4. yılı olaylarından Bi'rimaûne ve Reci' olayları arasında: "ولما قتل من وجهه النبي صلى الله عليه و سلم إلى عضل والقارة من أهل الرجيع وبلغ خبرهم رسول الله صلى الله عليه و سلم بعث عمرو بن أمية الضمري إلى مكة مع رجل من الأنصار وأمرهما بقتل أبي سفيان بن حرب" ibaresiyle başlayan bir metinle anlatır.

[50] İbn Kesîr, III,135-138.
[51] Halîfe b. Hayyât, s. 44.
[52] Halîfe b. Hayyât, s. 45.
[53] İbn Habîb, s. 119.
[54] Belâzürî, *Ensâb*, I,487.

Naklettiğimiz rivâyetlerden ve yaptığımız tahlillerden, Amr b. Ümeyye'nin Mekke'ye iki defa gönderildiği anlaşılmaktadır ki Halîfe b. Hayyât'ın metni bunu açıkça göstermektedir:

Birincisinde: Amr b. Ümeyye Mekke'ye Hubeyb'in naşını kurtarmak için gönderilmiştir. Muhtemelen, bir hıyanet/gadir neticesinde Recî' Vakası'nda din öğreticilerinin bir kısmının öldürülmesi, bir kısmının Kureyş'e satılması, Kureyş'in ise satın aldıkları şahısları işkence ile öldürmeleri ve Kureyş'in lideri Ebû Süfyân'ın bu gayr-ı insanî hâdiseye engel olmaması üzerine ona suikast yapılması kararlaştırılmış ve görev Amr'a verilmiştir.

İkincisinde: Sadece Ebû Süfyân'ın Hz. Peygamber'e (a.s.) suikast girişimine cevap vermek üzere Amr b. Ümeyye Mekke'ye gönderilmiştir. Bu sebeple kronolojimizde Amr b. Ümeyye'ye iki seriyye isnat ettik.

İbn Kesîr de Amr b. Ümeyye'nin Mekke'ye iki defa gönderildiğinin farkına varmış ve kronolojik sıralamayı buna göre yapmıştır. İlkine Recî' Vakası'ndan sonra yer vermiş ve olayla ilgili rivâyeti Vâkıdî'den nakletmiştir.[55] İkincisini ise hicretin 8. yılı olayları içinde zikretmiş ve seriyye ile ilgili rivâyeti İbn Hişâm'dan nakletmiştir.[56]

Amr b. Ümeyye'nin Hubeyb'in naşını kurtarma seriyyesinin tarihini tam muayyen bir şekilde tespit etmek oldukça güçtür. Recî' Vakası'nın Safer H. 4 meydana geldi. Bazı rivâyetlerde zikredildiği üzere Hubeyb ve Zeyd b. Desine'nin Haram Aylar'dan Zilkâde'nin başlaması[57] üzerine idamlarını ertelendi. Haram Aylar; yani Zilkâde, Zihicce ve Muharrem ayları geçtikten sonra idam edildiklerine[58] bakarak Amr b. Ümeyye'nin Hubeyb'in nâşını kurtarma seriyyesinin Safer H. 5'te olduğunu söylemek mümkündür. Zira aşırı sıcakların söz konusu olduğu Mekke ve çevresindeki iklim koşulları ve cansız insan bedeni ile ilgili biyolojik sebepler, Hubeyb'in naşının bir an önce kurtarılmasını gerektirir.

Amr b. Ümeyye'nin Ebû Süfyân'a suikast seriyyesinin -en muhtemel- tarihi ise Belâzürî'nin verdiği "Safer veya Rebiülevvel H. 8"dir.[59]

68. Dûmetülcendel Gazvesi

Rebiülevvel H. 5.[60]

1- Çıkış: Rebiülevvel'in bitimine 5 gece kala,

2- Dönüş: 20 Rebiülâhir H. 5.[61]

---

[55] İbn Kesîr, III,135-138.
[56] İbn Kesîr, IV,437.
[57] (فَدَخَلَ بِهِمَا فِي شَهْرٍ حَرَامٍ فِي ذِي الْقَعْدَةِ فَحَبَسَ حُجَيْرُ خُبَيْبَ بْنَ عَدِيٍّ فِي بَيْتِ امْرَأَةٍ . يُقَالُ لَهَا مَاوِيَةُ مَوْلَاةٌ لِبَنِي عَبْدِ مَنَافٍ) Vâkıdî, I,357.
[58] (فَلَمَّا انْسَلَخَتِ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ) Vâkıdî, I,357.
[59] Belâzürî, *Ensâb*, I,487.
[60] İbn Hişâm, III,224; Belâzürî, *Ensâb*, I,421.
[61] Vâkıdî, I,402; Şâmî, IV,342.

Dûmetülcendel

Dûmetülcendel, günümüzde Suudi Arabistan'da Cevf adlı idarî bölgenin belli başlı yerleşim merkezlerinden biridir. Kuzey Arabistan'da yer alan Nabatîler'in başşehri Petra'nın 400 km. doğusunda bulunan Dûmetülcendel, Medine'ye 13 merhalelik bir mesafede olup[62] 15 veya 16 günlük, Dımaşk'e ise 5 günlük uzaklıktadır.[63] Medine-Dûmetülcendel arası kuş uçuşu 593 km kadardır.

Hicaz-Suriye, Yemen-Irak ve Vâdissirhân-Suriye kervan yollarının kesiştiği bir noktada yer alan Dûmetülcendel, önemli bir ticari konuma sahiptir. Orada -her yıl Rebîülevvel ayı boyunca herkese açık olan- Arabistan'ın en önemli serbest ticaret merkezlerinden (اسواق العرب) biri kurulmaktaydı. Dûmetülcendel'de, Ved (ود)[64] adlı puta tahsis edilmiş bir mabet de bulunmaktaydı. Dûmetülcendel ve civarında İslâmiyet'in ortaya çıkışı sırasında Hıristiyanlığı benimsemiş olan Kelb, Tay ve Cedîle kabileleri yaşamaktaydı.[65]

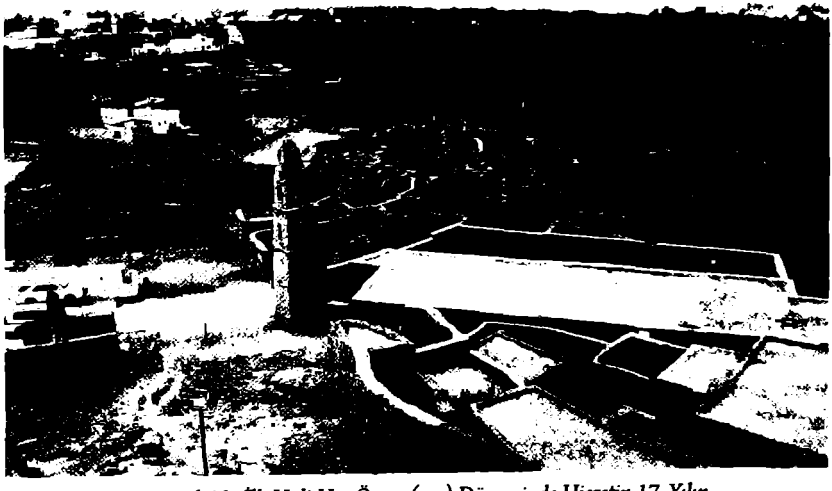

Fotoğraf 11: İlk Hali Hz. Ömer (r.a.) Döneminde Hicretin 17. Yılında Dûmetülcendel'de Yaptırılan Hz. Ömer (r.a.) Camisi

Dûmetülcendel Gazvesi

Resûlullah'ın (a.s.), Bizans hâkimiyet alanı içinde kalan yerlere yaptığı ilk askerî sefer Dûmetülcendel Gazvesi'dir.[66]

Dûmetülcendel Gazvesi, şu nedenlerden dolayı düzenlenmiştir:

[62] İbn Asâkir, II,3.
[63] İbn Sa'd, II,62.
[64] Ved putu hakkında bkz. Hicrî 9. yılın olaylarından: "Hâlid b. Velîd'in Dûmetülcendel Seriyyesi".
[65] Vâkıdî, I,403; A. Güner, "*Dûmetülcendel*", DİA, X,1-2.
[66] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 248.

(1) Kudâ'î ve Gassânî bir grubun Arabistan'ın Hicaz bölgesinde çapulculuk yapmaları.

(2) Gıda tüccarlarına yapılan taciz ve saldırılar: Arap tüccarlar, Bizans'a tabi Dûmetülcendel'in Hıristiyan hâkimi Ükeydir b. Abdilmelik el-Kindî es-Sekûnî'nin Dûmetülcendel pazarında yaptığı zulmü Hz. Peygamber'e (a.s.) şikâyet etmişlerdir.

(3) Medine'ye saldırı hazırlıkları. Bu davranışlar, Medine'ye olan erzak akışına zarar veriyordu.

Bu durum karşısında Hz. Peygamber (a.s.), -Sibâ'a b. Urfute el-Gıfârî'yi (سباع بن عرفطة الغفاري) Medine'de vekil bıraktı[67] ve 1000 kişilik seçkin bir kuvvetle Benî Uzreli bir kılavuzun rehberliğinde harekete geçti.[68]

Resûlullah'ın (a.s.) seçkin bir kuvvetle yola çıktığını haber alan Ükeydir, firar etti ve Dûmetülcendel pazarına müdahale etmeyi terk etti.[69]

Hz. Peygamber (a.s.) karargâh kurup birkaç gün Dûmetülcendel'de bekledi ve etrafa seriyyeler sevk etti. Fakat seriyyeler kimseyle karşılaşmadığı için çarpışma olmadı.[70]

Vâkıdî'ye göre, süratli bir seyirle hareket eden[71] ordu geceleri yol alıp gündüzleri gizlenmiş[72] ve böylece Dûmetülcendel Gazvesi 25 gün sürmüştür.[73] Böylece düşmanın hazırlık yapmasına fırsat verilmemeye çalışılmıştır. Normal yürüyüşle sekiz günde alınan bir mesafenin, süratli bir seyirle üç günde alınabildiği kaynaklarda bildirilmiştir.[74]

Vâkıdî, bir grup siyer ulemâsına dayanarak, Resûlullah'ın (a.s.) Dûmetülcendel Gazvesi'nde iken Suriye'ye girmek istediğini, fakat bu teşebbüsün Bizans İmparatorluğu'nu zamansız ve gereksiz yere tedirgin edebileceği tavsiyesi üzerine niyetinden vazgeçtiğini kaydeder.[75]

69. Uyeyne b. Hısn ile Saldırmazlık Antlaşması

Dûmetülcendel Gazvesi'nde.[76]

Hz. Peygamber (a.s.), Recî' ve Bi'rimaûne (Safer H. 4) facialarıyla ilgili haber Medine'ye geldiği gece, 15 gün, bir ay veya 40 günlük bir süre sabah namazlarında, bir rivâ-

[67] İbn Hişâm, III,224.
[68] Vâkıdî, I,402; İbn Sa'd, II,62-63; Belâzürî, *Ensâb*, I,421; el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 248; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,83; Makrizî (1999 n.), I,201-202; Diyârbekrî, I,469; Zürkânî (1996), II,539.
[69] İbn Habîb, s. 114.
[70] Vâkıdî, I403-404; Zürkânî, II,95.
[71] "معه تسير" bkz. Zürkânî (1996 n.), II,540.
[72] Vâkıdî, I,403.
[73] Vâkıdî, I,402; Zürkânî (1996 n.), II,540.
[74] Vâkıdî, II,559; İbn Hişâm, IV,263; Taberî, III,383.
[75] Vâkıdî, I,403; Beyhakî, III,390.
[76] İbn Sa'd, II,63; Taberî, III,163; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,83.

yete göre beş vakit namazda söz konusu facialara sebep olanlara beddua etti ve cemâat de: "Âmin!" dedi. Çok geçmeden, dua tesirini gösterdi ve kuraklık başladı. Yaşanan bu kuraklık sebebiyle Mekkeli müşrikler söz vermelerine rağmen Bedrü'l-Mev'id Gazvesi için savaş yerine gelemediler.[77]

Hz. Peygamber (a.s.) hicretten sonra ilk olarak Dûmetülcendel Seferi'nde Benî Fezâre ile karşılaştı. -Yaşanan kuraklıktan ziyadesiyle etkilenen Gatafân kabilesinin Benî Fezâre kolunun reisi ve asıl ismi Huzeyfe olan- Uyeyne b. Hısn b. Huzeyfe b. Bedr el-Fezârî,[78] Hz. Peygamber'le (a.s.) karşılıklı saldırmazlık antlaşması yaptı. Hz. Peygamber (a.s.) de buna karşılık olarak onlara Müslümanların hâkimiyetindeki -Tarif tarafında, Medine'ye 36 mil mesafedeki- Merâz Vâdisi'ne (المراض) kadar olan -Benî Fezâre'nin bir yurdu olan ve Rim denilen yere komşu- Tağlemeyn (تغلمين)[79] ve çevresindeki meraları kullanma izni verdi.[80]

Uyeyne b. Hısn, komutanlığını yaptığı 1000 kişilik Gatafân kuvvetiyle,[81] Hendek Savaşı'nda müşriklerin safında yer alacak ve Hz. Peygamber'le (a.s.) yaptığı karşılıklı saldırmazlık antlaşmasına bağlı kalmayacaktır.

70. Amre bint Mes'ûd'un (r. anha) Vefatı

Rebiülevvel-Rebiülâhir H. 5.[82]

-Medineli Hazrec'in Benî Neccâr kolundan- Amre bint Mes'ûd (عمرة بنت مسعود), ensârın ileri gelenlerinden Sa'd b. Ubâde'nin (r.a.) annesidir. Amre (r.a.), Medine'ye hicretinden hemen sonra Resûlullah'a (a.s.) biat etti. Annesi Amre bint Mes'ûd (r.anha) vefat ettiğinde Sa'd b. Ubâde (r.a.), Hz. Peygamber (a.s.) ile birlikte Dûmetülcendel Gazvesi'ndeydi. Hz. Peygamber (a.s.) gazadan dönünce, vefatından bir ay sonra Amre'nin (r.anha) kabrine gitti ve cenaze namazını kıldı.

Sa'd b. Ubâde (r.a.), annesinin vefat etmeden önce hayır yapmak istediğini öğrenince Hz. Peygamber'e (a.s.) giderek durumu arzetti ve annesi adına bir vakıf kurup kuramayacağını sordu. Hz. Peygamber'in (a.s.) müsbet cevap vermesi üzerine en üstün hayrın ne olduğunu sordu. Hz. Peygamber (a.s.) de ona (r.a.) bir kuyu kazdırıp insanların su ihtiyacını temin etmenin çok faziletli bir vakıf işi olduğunu ifade etti ve bunu yapmasını tavsiye etti.[83]

---

[77] Vâkıdî, I,349-350; İbn Sa'd, II,59; İbn Hişâm, III,220; İbn Hibbân, s. 251; Diyârbekrî, I,470; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XII,9.

[78] Uyeyne b. Hısn için bkz. İbn Haldûn, II,352; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,54-55; Zürkânî (1996 n.), IV,29-30.

[79] قال يعقوب تغلم بين نخل وبين الطرف دون المدينة بمرحلة وهما جبلان يقال التغلمان قال والمراض واد فوق التغلمين (el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, I,236).

[80] İbn Sa'd, II,63; Taberî, III,163; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,83; Makrizî (Katar n.), I,194; M. A. Kapar, "*Fezâre*", DİA, XII,538.

[81] Süheylî, VI,197.

[82] İbn Sa'd, III,163; Taberî, III,163.

[83] İbn Sa'd, III,163; Taberî, III,163; Diyârbekrî, I,469.

Sa'd b. Ubâde'nin (r.a.) annesi adına bir bostan vakfettiği, onun (r.anha) hayatta iken yerine getiremediği bir adağını Resûlullah'ın (a.s.) iznini aldıktan sonra köle azat ederek yerine getirdiği de rivâyet edilmiştir.[84]

Bu uygulama, vefat edenin ardından hayır hasenat yapılabileceğine delildir. Bu, Resûlullah'ın (a.s.) bildirmesiyle sâbittir.[85]

71. Ay Tutulması ve Husûf Namazı

Cemâziyelâhir H. 5.[86]

Bazı rivâyetlere göre bu, Medine'de İslâm çağında, gerçekleşen ilk ay tutulmasıdır.[87] Hz. Peygamber (a.s.), ay tutulması geçinceye kadar husûf namazı kıldırdı.[88] Bazı rivâyetlerde ise kırâati uzattığı belirtilir. Yahudiler ise kap kacak gibi şeylere vurarak: "Ay sihirlendi" diye bağrışmışlardır.[89]

72. Müzeyne Heyeti

Recep H. 5.[90]

Kabilenin soyu Amr b. Üd b. Tâbiha b. İlyâs b. Mudar yoluyla Adnân'a ulaşır. Adını Amr b. Üd'ün hanımı Müzeyne bint Kelb b. Vebere'den almıştır.

İslâm'ın doğuşu sırasında Müzeyneliler'in çoğu çölde, bir kısmı da yerleşik olarak Medine ile Vâdilkurâ arasındaki topraklarda yaşıyordu. Kabile Teym b. Mürre, Adî b. Kâ'b, Ukl ve Dabbe ile birlikte Hilfü'r-ribâb'ın bir üyesiydi. Câhiliye döneminde Evs'in saflarında Buâs Savaşı'na katılan Müzeyneliler, Nühm adlı put ile Hüzeyl ve Kinâne kabilelerinin de taptığı Süvâ' putuna tapıyordu.

Müzeyne'nin İslâmiyet'le ilişkisi hicretin ilk yıllarında başladı ve kabile giderek Medine toplumunun tabii bir parçası oldu. Kabile mensupları Mekke müşrikleriyle mücadelede Resûlullah'ın (a.s.) yanında yer aldı ve bazı Müzeyneliler, Bedir ve Uhud savaşlarına Müslümanların safında iştirak etti. Mesela Mâlik b. Nümeyle (Mâlik b. Sâbit), Bedir Gazvesi'ne ve ardından Uhud Savaşı'na katıldı ve bu savaşta şehit düştü. Âsım b. Ukeyr de Bedir ve Uhud gazvelerine iştirak etti. Vehb b. Kâbûs ile kardeşinin oğlu Hâris b. Ukbe, Uhud Gazvesi'nde şehit oldular.

Kinâne, Hakem, Kâre ve Müzeyne kabilelerine mensup bir grup, köleleriyle birlikte Tihâme'nin dağlık bölgesinde yaşıyor ve eşkıyalık yapıyordu. Bunlar İslâm'ın tebliğinden haberdar olunca Hz. Peygamber'e (a.s.) temsilci gönderdiler. Hz. Peygamber (a.s.) de İslâmiyet'i kabul edip namaz ve zekât gibi ibadetleri yerine getirdikleri takdirde kendi himayesi altında olacaklarına, daha önceki davranışlarından sorumlu

[84] İbn Sa'd, VIII,450; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,221; İ. L. Çakan, *"Amre bint Mes'ûd"*, DİA, III,96.
[85] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,367; ayrıca bkz. İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,362.
[86] İbn Hibbân, s. 251; Semhûdî, I,300; Diyârbekrî, I,469-470.
[87] İbn Hibbân, s. 251; Makrizî (Katar n.), I,194-195; Semhûdî, I,300; Diyârbekrî, I,469-470.
[88] Buhârî, *"el-Kusûf"*, 1-23; *"et-Tefsîr"*, 146; *Tecrîd Tercemesi*, III,312.
[89] İbn Hibbân, s. 251; Makrizî (Katar n.), I,194-195; Semhûdî, I,300; Diyârbekrî, I,469-470.
[90] İbn Sa'd, I,291; İbn Hibbân, s. 251; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, II,482; İbn Kesîr, IV,77.

tutulmayacaklarına, haksızlığa maruz bırakılmayacaklarına ve aralarındaki kölelerin hürriyetine kavuşturulacağına dair kendilerine yazılı teminat verdi.

Vâkıdî'ye göre, hicretin 5. yılının Recep ayında, Medine'ye ilk olarak[91] Müzeyne kabilesinin heyeti geldi. Şöyle ki:

İslâm'dan haberdar olan -Müzeyne'nin reisi- Huzâî b. Abdünühm,[92] bakımıyla görevli bulunduğu Nühm putunu (سادن نهم) kırdı.[93] Ardından Huzâî, -Müzeyne'nin ileri gelenlerinden- Bilâl b. Haris, Ebû Amr Nûman b. Mukarrin,[94] Ebû Esma, Üsâme, Abdullah b. Bürde, Abdullah b. Dürre, Bişr b. Muhtefiz, Dukey b. Saîd ve Amr b. Avf'tan oluşan on kişilik Medine'ye gelip Müzeyne adına Resûlullah'a (a.s.) biat etti. Resûlullah (a.s.), Müslüman olan Huzâî'yi Ezd kabilesinden bir kadınla evlendirdi.[95] Huzâî, kabilesinin de Müslüman olacağına dair teminat vererek yurduna döndü. Ancak kabilesinden umduğu desteği göremedi. O da Resûlullah'a (a.s.) geri gelmeyerek kavminin yanında kaldı. Resûlullah (a.s.), Hassân b. Sâbit'e (r.a.) Huzâî'ye bir şiirle mesaj göndermesini; fakat ona ve kabilesine hicvetmemesini buyurdu. Hassân (r.a.) şöyle dedi:

"Huzâî'ye söyle ki muhakkak vefakârlık kötülüğü siler.
Sen Osman b. Amr soyunun en hayırlısısın ve yükseklik anıldığında en yücesin.
Resûlullah'a söz verdin. İyiliğine iyilik kattın. ve o sana zenginlik verdi.
Seni sıkan veya seni güçsüz bırakan nedir?
Kendi soyundan gelenleri sıkma".

Bu şiiri duyan ve durumu kabilesine anlatan Huzâî, kavmine şöyle dedi: "Ey kavmim! Adamın şâiri kalkıp sizi özel olarak andı. Haydi, kalkın, Allah sizi irşat etsin!" Onlar da: "Biz sana karşı gelmeyiz" dediler ve Müslüman olup Resûlullah'a (a.s.) elçi olarak Müzeyne ve Cüheyne[96] kabilelerinden olmak üzere dört yüz kişilik bir heyet gönderdiler.

Resûlullah (a.s.), onlara İslâm Dini'yle ilgili gereken şeyleri bildirdi. Hz. Peygamber (a.s.), Benî Müzeyne'nin nerede ikamet ederse etsin muhacir sayılacağını ifade ederek yurtlarına dönmelerini istedi.[97] Heyettekiler: "Ey Allah Resûlü! Yiyecek bir şeyimiz yok!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.): "Ey Ömer! Bu kavmin azığını hazırla!" buyurdu. Hz. Ömer (r.a.) de: "Hurmadan başka hiçbir şeyim yok. Onun yeterli

---

[91] Aslında Müzeyne'den önce: Hicretin 1. yılında; Hz. Peygamber (a.s.) muhacir olarak Medine'ye geldiği günlerde Cüheyne ve Mescid-i Nebevî'nin inşası sırasında ise Benî Hanîfe, Medine'ye heyet göndermişlerdir. Bkz. Hicretin 1. yılı olaylarından: "4. Cüheyne Heyeti" ve hicretin 9. yılı olaylarından: "202. Benî Hanîfe Heyeti" bahsine.

[92] فقدمت مزينة ورئيسهم خزاعي بن عبد نهم (Ya'kûbî).

[93] وكان لمزينة صنم يقال له نهم وبه كانت تسمى عبد نهم وكان سادن نهم يسمى خزاعى بن عبد نهم من مزينة ثم من بني عداء فلما سمع بالنبي صلى الله عليه وسلم ثار إلى الصنم فكسره (Hişâm el-Kelbî).

[94] Ashâbın ileri gelenlerinden, Müzeyne kabilesinin sancaktarı, İsfahan fatihi (İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,356-357).

[95] زوجه النبي صلى الله عليه وسلم امرأة من الأزد حين أسلم (Belâzürî).

[96] روى الامام أحمد والطبراني وأبو نعيم عن النعمان بن مقرن رضي الله تعالى عنه قال: قدمت على رسول الله صلى الله عليه وسلم في أربعمائة من مزينة وجهينة، فأمرنا بأمره

[97] (أنتم مهاجرون حيث كنتم فارجعوا الى أموالكم)

olacağını zannetmiyorum" dedi. Resûlullah (a.s.): 'Yürü ve azıklarını hazırla!" deyince, Ömer (r.a.) heyeti Uleyye denen yere götürdü. Heyet oraya varınca, çökmüş esmer, genç bir deve büyüklüğünde hurma yığını gördü! Herkes ihtiyacı olan hurmayı aldı." Heyette bulunanlardan Nu'mân (r.a.) dedi ki: "Dışarı en son çıkan bendim. Baktım ki hurmadan hiçbir şey eksilmedi. Dört yüz kişi, hurmadan aldığı halde sanki hiç bir şey eksilmemişti."

Müzeyne heyetiyle birlikte Medine'ye gelen Bilâl b. Hâris'e (r.a.) Akîk Vadisi'ni iktâ etti ve onu Müzeyne kabilesine ait Nakî' Otlağı'nı korumakla görevlendirdi. Şüreyh b. Damre (r.a.) de ilk defa Müzeyne kabilesinin zekâtlarını Medine'ye getirdi. Daha sonra Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (r.a.) ve Abbâd b. Bişr (r.a.), Müzeyne kabilesinin zekâtlarını toplamakla görevlendirildi.

Hendek Gazvesi'nde Müslümanları destekleyenler arasında Müzeyneliler de bulunuyordu. Bunun gibi Bey'atürrıdvân'a ve Hayber'in fethine Müzeyne'den katılanlar oldu. Muhammed b. Mesleme'nin (r.a.) Zülkassa'ya, Benî Sa'lebe ve Uvâl üzerine gerçekleştirdiği on kişilik seriyyede Müzeyne'den iki kişi şehit oldu.

Hz. Peygamber (a.s.), Mekke'nin fethi için asker toplamak üzere Müzeyne'ye Bilâl b. Hâris'i (r.a.) gönderdi. Müzeyne kabile, Mekke'nin fethine, Hâlid b. Velîd'in (r.a.) kumanda ettiği birliğin içinde 1000 kişiyle katıldı.[98] Resûlullah (a.s.), Müzeyne'nin sancağını Huzâî'ye (r.a.) verdi.[99] Hz. Peygamber'in (a.s.) payına düşen ganimetleri muhafaza etmekle de görevli olan Huzâî (r.a.),[100] Muğaffel[101] ile -çevresiyle İslâm konusunda tartışan ve İslâm'ı kabul ettiği için ilk önceleri dışlanan- Abdullah'ın[102] kardeşidir.

Müzeyne kabile, aynı kişilerin taşıdığı sancaklar altında Huneyn Gazvesi'ne ve Tâif kuşatmasına da iştirak etti. Tebûk Seferi'ne çıkacak orduya katılmak isteyen, ancak fakir olduklarından binek bulamayan yedi sahâbî arasında Müzeyne'den iki kişinin de adları geçmektedir. Daha sonra binek temin edilmesi üzerine onlar da Tebûk Seferi'ne katıldı. Bu esnada Hâlid b. Velîd'in (r.a.) kumandasında Dûmetülcendel'e düzenlenen sefere, aralarında Bilâl b. Hâris ve Abdullah b. Amr b. Hilâl'in (r.a.) de bulunduğu kırk Müzeyneli'nin iştirak ettiği kaydedilmektedir.[103]

---

[98] Mekke'nin fethine katılan Müzeyne kabilesinin 1000 aşkın askeri gücünde Nu'mân b. Mukarrin (r.a.), Bilâl b. Hâris (r.a.) ve Abdullah b. Amr b. Hilâl'ın (r.a.) da birer sancak taşıdıklarına dair kayıtlar bulunmaktadır.

[99] وأعطى رسول الله صلى الله عليه و سلم لواء مزينة يوم الفتح لخزاعى هذا وكانوا يومئذ ألف رجل

[100] وكان على قبض مغانم النبي صلى الله عليه و سلم

[101] مغفل بن عبد غنم ويقال ابن عبد نهم بن أسحم وكان ابن الكلبي يقول في أسحم سحيم بن عفيف بن ربيعة بن ربيعة بن عدي المزني (İbn Abdilber).

[102] عبد الله بن عبد نهم . هو عم عبد الله بن مغفل ، سمي ذا اليجادين (İbn Abdilber). Bazı kaynaklarda ise Abdullah, Muğaffel'in oğlu olarak zikredilir (وأخوه المغفل وابنه عبد الله بن المغفل). Belâzürî, Ensâb, IV,54 (eş-Şâmile).

[103] İbn Sa'd, I,291; İbn Hibbân, s. 251; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, II,482; İbn Kesîr, IV,77; Şâmî, VI,411-412; Zürkânî (1996 n.), V,178; İ. Sarıçam, "*Müzeyne*", DİA, XXXII,250-251.

73. Dımâm b. Sa'lebe'nin Medine'ye Gelmesi

Recep H. 5[104] veya hicretin 9. yılında.[105]

[Hz. Peygamber'in (a.s.) süt annesi Halîme-i Sa'diyye'nin kabilesi Sa'd b. Bekir'e[106] mensup ve onları temsil eden, kuvvetli ve saçı çift örgülü] Dımâm b. Sa'lebe, bineğini çökertip bağladıktan sonra Mescid-i Nebevî'ye girdi ve topluluğa: "Muhammed hanginizdir?" diye sordu.

Dımâm, Hz. Peygamber'le (a.s.) tanıştıktan sonra ona (a.s.) yaklaştı ve: "Sana bazı şeyler soracağım, ancak sorularımda biraz sert davranacağım; sakın alınıp incinmeyesin!" dedi.

Hz. Peygamber (a.s.) kesinlikle kırılmayacağını ve istediğini sorabileceğini söyledi.

Dımâm: "Elçin bize gelerek, senin, Allah'ın yeri ve göğü yarattığını, seni peygamber olarak gönderdiğini, günde beş vakit namazı, zekât vermeyi, ramazan orucunu farz kıldığını ve gücü yetenin Beytullah'ı ziyaret etmesi gerektiğini' bildirdiğini iddia etti. Allah aşkına söyle, bütün bunlar doğru mudur?" diye sordu.

Hz. Peygamber (a.s.): "Evet, doğrudur" buyurdu.

Dımâm: "Ben, senin Allah'tan aldıklarının tamamına iman ettim ve bunların hepsini eksiksiz yapacağım. Ben, Sa'd b. Bekr kabilesinden Dımâm b. Sa'lebe'yim. Kabilemin temsilcisi olarak gönderilmiş bulunuyorum. Dönüşte onlara burada duyduklarımı anlatacağım" dedi ve memleketine hareket etti.

Hz. Peygamber (a.s.), onun arkasından bakarak şöyle buyurdu: "Bu adam, eğer sözünde durursa kurtuluşa erer."

Dımâm b. Sa'lebe, kabilesine dönerek Resûlullah'tan (a.s.) işittiklerini anlattı.[107] Dımâm b. Sa'lebe'nin, aynı açık sözlülüğü kabilesinin yanında da sergilemesi, kabilesinin güçlük çıkarmadan -aynı gün- Müslüman olmasını sağladı. Kabile, hemen mescitler inşa edip yurtlarında ezan okumaya başladılar.[108]

---

[104] İbn Sa'd, I,299.

[105] Zürkânî (1996 n.), V,193.

[106] Sa'd b. Bekr b. Hevâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hasefe b. Kays b. Aylan b. Mudar b. Nizar. Bkz. Ek 1, Şema 6.

[107] Buhârî, "*Muhaddisin Huzurunda Okumak ve Ona Arz Etmenin Hükmünü Beyân Babı*", başlığı altında bu hadisten hareketle hadîs ilimleriyle ilgili kıraat ve arz yöntem ve ıstılahları konusunda şöyle der: Hasan-ı Basrî, Sufyân es-Sevrî, İmâm Mâlik muhaddisin huzurunda okumayı (ondan nakletmenin sahihliği hususunda) caiz gördüler. Ve bazıları âlimin huzurunda (kendisinden nakledebilmek için) ona karşı okumanın caiz olduğuna, Dımâm b. Salebe hadîsini delil olarak ileri sürdü: Dımâm, Peygamber'e (a.s.): "Namazları kılmamızı sana Allah mı emretti?" diye sordu, Peygamber (a.s.) ona: "*Evet*" diye ikrar etti. Bu hadîsi delil getirenler: İşte bu, Peygamber'in (a.s.) huzurunda ona karşı okumaktır. Müteakiben Dımâm, Peygamber'den (a.s.) sorup öğrendiklerini kendi kavmine haber verdi, onlar da bunu caiz görüp, verdiği haberi kabul ettiler (Buhârî, "*el-İlm*", 2/7).

[108] İbn Hişâm, IV,219-221; İbn Sa'd, I,299; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, II,479-481; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğâbe, III,57.

74. Müreysî' (Benî Mustalık) Gazvesi

Şabân H. 5.[109]

1- Çıkış: 2 Şabân H. 5 Pazartesi.

2- Dönüş: 1 Ramazan H. 5.[110]

Müreysî', Huzâalılar'a ait su yerlerinden biri olup Kudayd'ın Kızıldeniz sahili tarafındadır.[111] Medine'ye sekiz berîdlik mesafedeki el-Fer' denilen yerde yaşayan Benî Mustalik, Kahtânî Huzâa'dan Benî Mudliç kabilesiyle müttefiktir (halîf).[112]

Mustalık, Benî Mustalık'ın atası olup asıl ismi Cezîme'dir. Mustalık, salk (الصلق) mastarından "müfteil" (مفتعل) kalıbına göre türetilmiş bir isimdir. Bir rivâyete göre sesinin güzelliği ve yüksekliğine binaen kendisine Mustalık denmiştir.[113] Benî Huzâa'dan sayılan Mustalık b. Sa'd b. Amr b. Luhay (Rebîa) ile Huzâa b. Amr b. Luhay (Rebîa) kabilelerinin atası Amr b. Luhay (Rebîa) olup babaları Hârise b. Amr Muzaykıyâ'dır. Amr Muzaykiye ise Bütün Huzâa kabilesinin atasıdır.[114]

Zeyd b. Hârise'nin, Mekke-Suriye ticaret güzergâhlarından doğu yoluna yaptığı başarılı akınlar, Kureyşlileri bir kez daha batı ticaret yoluna yöneltti. Bu yolu güvenli bir şekilde kullanabilmek için Kureyşliler, Kızıldeniz sahilindeki müttefikleri Benî Mustalık'i Medine'ye baskın yapmaya kışkırttılar.[115] Onlar, bu baskınların Kızıldeniz sahilinde meskûn diğer kabilelerinden de destek göreceğini ve böylece Suriye'ye giden batı ticaret yolunun kendileri için yeniden açılacağını umuyorlardı.

Hz. Peygamber (a.s.) Benî Mustalık reisi Hâris b. Ebî Dırâr'ın[116] savaş hazırlıklarını haber alınca, durumu araştırmak üzere Büreyde b. Husayb el-Eslemî'yi görevlendirdi. Haberlerin doğruluğu üzerine Hz. Peygamber (a.s.), Medine'de vekil olarak Zeyd b. Hârise'yi bırakarak, otuzu süvari olmak üzere 700 kişilik bir orduyla yola çıktı. Ebû Zer el-Gıfârî veya Nümeyle b. Abdillah el-Leysî'nin vekil bırakıldığı da nakledilmiştir.[117]

Müslümanlar, on tanesi muhacirlere ait olmak üzere otuz adet ata sahipti. Amaçları ganimet elde etmek olan kalabalık bir münafık topluluğu da Resûlullah'la (a.s.) beraber bu gazveye katılmıştı. Daha önceki hiçbir gazveye, münafıklardan bu kadar katılım olmamıştı.

Hz. Peygamber (a.s.), hedefi gizli tutarak düşmanı şaşırtmak gayesiyle bir süre Suriye'ye doğru yol aldı. Gün bitiminde konaklayarak, ertesi gün Tihâme tarafına yö-

[109] İbn Sa'd, VIII,218; Belâzürî, *Ensâb*, I,423; İbn Hibbân, s. 253; Beyhakî, IV,44-45, 63-64,77; V,463; Semhûdî, I,300.

[110] Vâkıdî, I,404; İbn Sa'd, II,63,65.

[111] Taberî, III,191; Süheylî, VII,18.

[112] İbn Sa'd, II,63; İbn Kesîr, III,297.

[113] Süheylî, VII,18; Şâmî, IV,355; Zürkânî (1996 n.), III,3.

[114] Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,489; VII,63; Ek 1, Şema 1.

[115] İbn Sa'd, II,63; Zürkânî (1996 n.), III,3-4; el-Kureybî, s. 49.

[116] Hâris b. Ebî Dırâr b. Habîb b. Âiz b. Mâlik b. Mustalık b. Sa'd b. Amr b. Rabîa b. Hârise b. Amr Muzaykiya. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,489.

[117] Bkz. Zürkânî (1996 n), III,5.

neldi ve süratle yola devam etti. Böylece düşmana anî baskın yapma imkânı elde edildi. Benî Mustalık, fazla bir mukavemet gösteremeden teslim oldu.[118]

Savaştan sonra Hâris b. Ebî Dırâr, kızının kurtuluş fidyesiyle birlikte Medine'ye geldi. Bir rivâyete göre Hz. Peygamber'in (a.s.) bir mucizesi neticesinde Müslüman oldu. Hâris b. Ebî Dırâr, fidye karşılığında kızını kurtarmak üzere Medine'ye giderken, beraberinde götürmekte olduğu develerinden ikisini feda etmeye gönlü razı olmadığı için onları Akik Vadisi'nde bir yere saklayıp geri kalanları Hz. Peygamber'e (a.s.) götürdü. Hz. Peygamber (a.s.), ona Akik Vadisi'nde sakladığı develeri sorunca sadece kendisinin bildiği bu olayı ona (a.s.) Allah'ın bildirdiğini düşünerek hemen Müslüman oldu.[119]

Başka bir rivâyete göre ise doğrudan Hz. Peygamber'in (a.s.) daveti üzerine Müslüman oldu; Hâris b. Ebî Dırâr'ın oğlu Abdullah ile Benî Mustalık kabilesinin diğer mensupları da İslâmiyet'i kabul ettiler.[120] Resûlullah (a.s.), -âmillerinden, yiğitliğiyle meşhur sahabe- Ebu'r-Rebî' Abbâd b. Bişr el-Ensârî el-Evsî el-Eşhelî'yi (v. 13/634) -Benî Mustalık'ın isteği üzerine- *Kur'ân-ı Kerîm*'i ve İslâm esaslarını öğretmek üzere onlara gönderdi.[121]

Müreysî' Gazvesi'inde Câhiliye/Irkçılık Çağrısı

Benî Mustalik Gazvesi'nde, Müreysi suyu başında, Hz. Ömer (r.a.) için ücretli olarak çalışan Cehcâh b. Saîd el-Gıfârî (v. 36/657) ile Benî Süleym'in halîfi olan Sinân b. Veber el-Cühenî arasında su yüzünden kavga çıktı ve Cehcâh Sinan'a birkaç tekme attı.[122] Bunun üzerine Sinân b. Vebre: "Yetişin ey ensar!" diye bağırdı. Cehcâh da: "Yetişin ey muhacirler!" diye seslendi. Ensârı ile muhacirlerden olayın tanıkları arasında büyük bir kavgaya ramak kaldı.

Resûlullah (a.s.), bundan haberdar olunca derhal olay yerine geldi, olup bitenlere çok üzüldü ve şöyle buyurdu: "Nedir bu Câhiliye çağrısı?" (مَا بَالُ دَعْوَى الْجَاهِلِيَّةِ).

Kendisine (a.s.) hâdise anlatılınca şöyle buyurdu: "Artık böyle çağrıları bırakın! Çünkü o, kokuşmuş bir çağrıdır. Kişi, ister zalim olsun, isterse mazlum, kardeşine yardım etsin. Eğer zalim ise onu zulümden alıkoysun; mazlum ise ona destek çıksın" (دَعُوهَا فَإِنَّهَا مُنْتِنَةٌ[123] وَلْيَنْصُرِ الرَّجُلُ أَخَاهُ ظَالِماً أَوْ مَظْلُوماً فَإِنْ كَانَ ظَالِماً فَلْيَنْهَهُ وَإِنْ كَانَ مَظْلُوماً فَلْيَنْصُرْهُ). Sonra muhâcirlerden bir grup Ubâde b. Sâmit ile, ensârdan bir grup ise Sinân ile konuştu. O da hakkından vazgeçti.

Münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl, ensârın tarafını tuttu, muhâcirlerin kendilerini rahatsız ettiğini ileri sürdü, Medine'ye dönüşlerinde güçlü olan ensârın za-

[118] İbn Sa'd, II,63-65; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,134-139.
[119] İbn Hişâm, III,308.
[120] İbn Abdiber, I,299; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,488; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,281.
[121] Vâkıdî, III,980-981; İbn Sa'd, II,161.
[122] İbn Sa'd, IV,349-350; Şâmî, IV,356.
[123] Yani Şeriat tarafından, kokuşmuş pis bir şey gibi zemmedilmiş/kötülenmiş, yasaklanmış, çirkin/kerih görülmüştür.

yıf muhâcirleri şehirden çıkaracağını söyleyerek muhâcirlere ağır hakaretler savurdu ve onlara yardım edilmemesini istedi. Ergenlik çağına ulaşmamış veya henüz ulaşmış bulunan Benî Hâris b. Hazrec'den Zeyd b. Erkam (r.a.) bu küstahça sözleri işitti ve durumu Hz. Peygamber'e (a.s.) haber verdi. Hz. Peygamber (a.s.) İbn Übey'i çağırtarak söylediklerini soruşturdu. İbn Übey, muhâcirlerle ilgili suçlamaları inkâr etti. Zeyd b. Erkam (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) ve sahâbe yanında yalancı durumuna düşmekten son derece üzüldü. Zeyd'in (r.a.) doğruluğu el-Münâfikûn Sûresi'nin ilk sekiz âyetiyle beyân edildi. Âyetler meâlen şöyledir:

"Münafıklar sana geldiklerinde: Şahitlik ederiz ki sen Allah'ın Peygamberisin, derler. Allah da bilir ki sen elbette, O'nun Peygamberisin. Allah, münafıkların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir.

Yeminlerini kalkan yapıp Allah yolundan yan çizdiler. Gerçekten onların yaptıkları ne kötüdür!

Bunun sebebi, onların önce iman edip sonra inkâr etmeleridir. Bu yüzden kalbleri mühürlenmiştir. Artık onlar hiç anlamazlar.

Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider, konuşurlarsa sözlerini dinlersin. Onlar sanki duvara dayanmış kütükler gibidir. Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar. Düşman onlardır. Onlardan sakın. Allah onların canlarını alsın. Nasıl bu hale geliyorlar?

Onlara: Gelin, Allah'ın Peygamberi sizin için mağfiret dilesin, denildiği zaman başlarını çevirirler ve sen onların, büyüklük taslayarak uzaklaştıklarını görürsün.

Onlara mağfiret dilesen de, dilemesen de birdir. Allah onları kesinlikle bağışlamayacaktır. Çünkü Allah, yoldan çıkmış topluluğu doğru yola iletmez.

Onlar: Allah'ın Elçisi'nin yanında bulunanlar için hiçbir şey harcamayın ki dağılıp gitsinler, diyenlerdir. Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Fakat münafıklar bunu anlamazlar.

Onlar: Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır, diyorlardı. Hâlbuki asıl üstünlük, ancak Allah'ın, Peygamberinin ve müminlerindir. Fakat münafıklar bunu bilmezler." [124]

İbni Übey ise âyette belirtildiği gibi, kendisine teklif edilen istiğfar taleplerini reddetti. Hz. Peygamber'in (a.s.) huzuruna gitmeyi gururuna yediremedi.

el-Münâfıkûn Sûresi nâzil olunca, Peygamber Efendimiz (a.s.), Zeyd b. Erkam'ın kulağını tuttu. Sonra da: "İşte bu, kulağı ile Allah yolunda vazifesini yerine getirmiş olan gençtir. Ey Zeyd! Allah seni doğruladı!" buyurdu.[125]

[124] el-Münafikûn 63/1-8. Bu âyetlerin nüzul sebebine dair başka rivâyetler de bulunmaktadır.
[125] Vâkıdî, II,415-425.

Resûlullah'ın (a.s.) "Bırakın bunu! O, kokuşmuş bir çağrıdır" şeklindeki sözü hakkında Süheylî demiştir ki: Resûlullah (a.s.), bununla "ey falan kişi! İmdat!" çağrısını kastetmiştir. Çünkü bu tür bir çağrı Câhiliye çağrılarındandır. Zira Allah, inananları kardeş ve tek bir ümmet yapmıştır. O nedenle yapılan bir çağrı: "Ey Müslümanlar! İmdat!" şeklinde olmalıdır. İslâm'da Câhiliye çağrısında bulunan bir kimseye uygulanacak ceza konusunda fakihler üç görüş beyan etmişlerdir:

1- Hz. Peygamber'in (a.s.) ashâbından Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (r.a.) uygulamasını esas alanların görüşüne göre böyle bir çağrıya silahıyla katılan kimseye, elli kırbaç vurulmalıdır. Zira Ebû Mûsâ (r.a.): "Ey Âmir! İmdat!" çağrısına -kan bağını gözeterek- yardıma koşan - muhadram şairlerden, uzun ömürlü (muamerûn) sahâbî - Ebû Leylâ Kays b. Abdillâh en-Nâbiga el-Ca'dî el-Âmirî'ye (v. 65/685 [?])[126] elli kırbaç vurmuştur.

2- On kırbaçtan az ceza verilmelidir. Çünkü Resûlullah (a.s.) herhangi bir kimseyi had cezaları dışında bir ceza ile cezalandırırken, on kırbaçtan fazla kırbaç vurulmasını yasaklamıştır.

3- Sedd-i zerâyi'[127] ve tehditle kötülüğü önlemek bakımından devlet başkanının içtihadına göre hapis veya dayak cezası verilmelidir.

Resûlullah'ın (a.s.), bu çağrıyı yapan o iki kişiyi cezalandırmadığı söylenirse, buna şöyle cevap veririz: Resûlullah (a.s.) "Bırakın bunu! O, kokuşmuş pis bir çağrıdır" buyurarak yasağı tekit etmiştir. Bu tekit ve kokuşmuş-pis nitelemesinden sonra kim bu yasağı bir daha çiğnerse, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin yaptığı gibi o kişinin tedip edilmesi gerekir ki, o kişi çağrısının pis kokusunu koklasın. Çünkü kokuşmuş olmasının, kötü sonuçları olduğu ve bundan dolayı cezayı gerektirdiği dışında bir manası yoktur.[128]

İfk (iftira) Hâdisesi

İfk (اَلْإِفْكُ), sözlükte "bir şeyin aslını değiştirmek, tersyüz etmek, olduğundan farklı göstermek, başka bir şeye döndermek, yalan, yalan söylemek, yalancı" demektir.[129]

---

[126] Z. Tüccar, *"en-Nâbiga el-Ca'dî"*, DİA, XXXII,260.

[127] Sedd-i zerâyi' (سدّ الذرائع) "Şer'an sakıncalı sonuçlara götürmesi kesin veya kuvvetle muhtemel olduğunda mübah fiillerin yasaklanması" anlamında fıkıh usulü terimi; özellikle Mâlikî usulünde edille-i şer'iyyeden birisidir (İ. K. Dönmez, *"Sedd-i zerâyi"*, DİA, XXXVI,277).

[128] Şâmî, IV,356-357.

[129] ["اَلْإِفْكُ" (el-ifk), "اَلْأَفَكُ" (el-efek), "اَلْأُفُوكُ" (el-ufûk) "فُعُولٌ" (ku'ûd) vezninde. Yalan söylemek manasınadır: "يقال أفك الرجل و أفك إفكا و أفكا و أفكا من الباب الثاني و الرابع إذا كذب". Müellifin Besâir'de beyânına göre "إفك" (ifk) "صَرْفُ اَلشَّيْءِ عَنْ وَجْهِهِ" manasına mevzû' olup mania saire ondan münşaibdir. Ve "إفك" (ifk) bir adamı bir nesneden geri çevirmek yahut rey ve endişesini döndürmek manasınadır: "يقال أفكه فلانا عنه إفكا من الباب الثاني إذا صرفه و قلبه أو قلب رأيه". Ve bir kimseyi yalan söyler eylemek; yani yalancı kılmak manasınadır: "يقال أفك فلانا إذا جعله يكذب". Ve bir adamı maksudundan mahrum ve nevmid eylemek: "يقال أفك فلانا إذا حرمه مراده"] (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,4199 "افك" md.). Ayrıca bkz. Vankulu Lügati, II,1714; Muslihuddin Mustafa Ahterî (v. 968/1560-61), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1292, I,47. (الإفك الكذب يُقال أفك يأفك إذا كذب وَأصله صرف الْكَلَام عَن الْحق إِلَى الْبَاطِل قَالَ تَعَالَى : أجئتنا لتأفكنا عَن

Münafıklar, Müreysî Gazvesi'nde Hz. Âişe (r. anha) hakkında iftira mahiyetinde yalan söylemişlerdir. Bu, "ifk hâdisesi" yani "Hz. Âişe (r. anha) hakkında iftira olarak yalan söylenmesi hâdisesi" diye siyer-megâzî kitaplarına geçmiştir. Hâdise özetle şöyledir:

Resûlullah (a.s.), her sefere çıktığında kendisine refâkat ve yoldaşlık edecek hanımını kura ile belirlerdi.[130] Müreysî' Gazvesi'nde ona (a.s.), Hz. Âişe (r.anha) ile Ümmü Seleme (r.anha) eşlik etti.[131] Medine'ye dönülürken, ordunun gece konakladığı bir yerde, Hz. Âişe (r.anha), devesinden inip ihtiyacını gidermek için ordugahtan uzaklaştı, konaklama yerine dönerken boynundaki Yemen (Zafâr) akiğinden yapılmış gerdanlığını düşürdüğünü fark etti. Gerdanlığı aramakla meşgul olan Hz. Âişe'nin (r.anha) mahfede[132] olduğu düşünülerek orduya hareket emri verildi. Hz. Âişe (r.anha), karanlıkta gerdanlığını bulup el yordamıyla tanelerini toplamaya çalıştı ve bu sebeple çok vakit kaybetti. Geri dönünce konak yerinde kimseyi bulamadı ve kendisini almaya gelecekleri ümidiyle beklemeye başladı. Ordunun artçısı (es-sâka: الساقة) Safvân b. el-Muattal es-Sülemî ez-Zekvânî (r.a. v. 19/640 [?]),[133] Hz. Âişe'yi (r.anha) görünce onu devesine bindirip orduya yetiştirdi. Orduda bulunan münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl, bu gecikmeyi fırsat bilerek Hz. Âişe (r. anha) aleyhine iftira ve dedikodu başlattı. -Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) teyzesinin oğlu, onun himayesinde yetişmiş bir yetim ve Bedir gazilerinden olan- Mistah (Avf) b. Üsâse (مسطح بن أثاثة) b. Abbâd b. Muttalib b. Abdimenâf el-Kureşî el-Muttalibî (v. 34 veya 37), Hassân b. Sâbit ve Hamne bint Cahş b. Riâb [Hz. Peygamber'in (a.s.) hanımı Zeyneb bint Cahş (r.anha) ve Abdullah b. Cahş'ın (r.a.) kız kardeşi] de onun bu çirkin iftirasına alet oldu. Hz. Peygamber (a.s.) ve Hz. Âişe'nin (r.anha) ebeveyni dedikodular sebebiyle çok üzüldü. Savaş dönüşü bir ay kadar hastalanan Hz. Âişe (r. anha), kendisine yapılan bu iftirayı çok sonra tesadüfen öğrendi ve Hz. Peygamber'den (a.s.) izin alıp babasının evine gitti. Hz. Âişe (r.anha), üzüntüsünden günlerce ağlayıp ıstırap çekti. Nihâyet Allah, -bazı müfessirlere göre Müslümanların Müreysî' Gazvesi'nden Medine'ye dönüşlerinden 37 gün sonra[134]- yapılan dedikoduların tamamen asılsız olduğunu ve Hz. Âişe'ye (r.anha) iftira atıldığını bildirdi. Bu âyetlerin nâzil olması ile çok sevinen Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile hanımı Ümmü Rûmân ((r.anha), kızlarına Hz. Peygamber'e (a.s.) gidip teşekkür etmesini söylediler-se de Hz. Âişe (r.anha): "Ben yalnızca suçsuz olduğumu ortaya çıkaran Allah'a hamd ederim" dedi.[135]

(آلهتنا أي لتصرفنا) (Ebû Abdillah İbn Ebî Nasr Muhammed b. Fütûh el-Ezdî el-Meyûrukî el-Hamîdî (v. 488), *Tefsîr Ğarîb mâ fî's-Sahîheyn el-Buhârî ve Müslim*, thk. Zübeyde Muhammed Said Abdülaziz, nşr. Mektebetü's-Sünne, Kahire 1451/1995, s. 534). (أَفَكَ- فِي حَدِيثِ عَائِشَةَ «حِينَ قَالَ لَهَا أَهْلُ الإِفْكِ مَا قَالُوا» الإِفْكُ فِي الأَصْلِ الكَذِبُ، وَأَرَادَ بِهِ هاهُنا مَا كُذِبَ عَلَيْهَا مِمَّا رُمِيتَ بِهِ) (İbnü'l-Esîr (v. 606), *en-Nihâye*, I,56 "أفك" md.).

[130] Buhârî, *"eş-Şehâdât"*, 52/15.

[131] Şâmî, IV,345.

[132] Bkz. Ek 2: "Mahfe" md.

[133] Sahabe biyoğrafilerine ve İslâm coğrafya kaynaklarına göre: Safvân b. el-Muattal'ın kabri, Adıyaman'ın (Hısnmansûr/ حصن منصور) Samsat (Sümeysât) ilçesine bağlı Taşkuyu Köyü'ndedir. Samsat'a 10 km uzaklıkta bir tepenin üzerindedir.

[134] Süheylî, VII,41.

[135] Buhârî, *"eş-Şehâdât"*, 52/15; *"el-Megâzî"*, 64/34,36; İbn Sa'd, VIII, 58-80; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV, 356-361; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 359-361.

Münafıkların iftirasına binaen Hz. Âişe'nin (r.anha) iffetini beyan eden şu meâldeki âyetler indi:

"(Peygamber'in eşine) bu ağır iftirayı uyduranlar şüphesiz sizin içinizden bir guruptur. Bunu kendiniz için bir kötülük sanmayın, aksine o, sizin için bir iyiliktir. Onlardan her bir kişiye, günah olarak ne işlemişse (onun karşılığı ceza) vardır. Onlardan (elebaşlık yapıp) bugünahın büyüğünü yüklenen kimse için de çok büyük bir azap vardır.

Bu iftirayı işittiğinizde erkek ve kadın müminlerin, kendi vicdanları ile hüsnü zanda bulunup da: "Bu, apaçık bir iftiradır" demeleri gerekmez miydi?

Onların (iftiracıların) da bu konuda dört şahit getirmeleri gerekmez miydi? Mademki şahitler getiremediler, öyle ise onlar Allah nezdinde yalancıların ta kendisidirler.

Eğer dünyada ve ahirette Allah'ın lütuf ve merhameti üstünüzde olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap isabet ederdi.

Çünkü siz bu iftirayı, dilden dile birbirinize aktarıyor, hakkında bilgi sahibi olmadığınız şeyi ağızlarınızda geveleyip duruyorsunuz. Bunun önemsiz olduğunu sanıyorsunuz. Hâlbuki bu, Allah katında çok büyük bir suçtur.

Onu duyduğunuzda: 'Bunu konuşup yaymamız bize yakışmaz. Hâşâ! Bu, çok büyük bir iftiradır' demeli değil miydiniz?

Eğer inanmış insanlarsanız, Allah, bir daha buna benzer tutumu tekrarlamaktan sizi sakındırıp uyarır.

ve Allah âyetleri size açıklıyor. Allah, (işin iç yüzünü) çok iyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir.

İnananlar arasında çirkin şeylerin yayılmasını arzulayan kimseler için dünyada da ahirette de çetin bir ceza vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.

Ya sizin üstünüze Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı, Allah çok şefkatli ve merhametli olmasaydı (haliniz nice olurdu)!"[136]

Bu hâdise üzerine inen âyetlerde, bizzat ilâhî beyanla Hz. Âişe (r.anha) aklanmış, art niyetli kimselerin onun (r.anha) iffetine gölge düşürücü nitelikte söz söylemelerini imkânsız hale getirmiştir.

Resûl-i Ekrem (a.s.), Hz. Âişe'nin (r.anha) beraatını ilân eden âyetleri Mescid-i Nebevî'de Müslümanlara okudu. Bu çirkin iftirayı yayan Hassan b. Sâbit, Hamne bint Cahş ve Mistah b. Üsâse'ye, iffetli bir kadına zina isnadında bulundukları için en-Nûr Sûresi'nin 4. âyetine[137] göre seksener sopa vurulması (celde) ve bir daha şahitliklerinin kabul edilmemesi cezasını uyguladı.

[136] en-Nûr 24/11-20. Bkz. Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/36; Beyhakî, IV,71; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,143.

[137] *"Namuslu kadınlara zina esnasında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkârdırlar"* (en-Nûr 24/4).

Hz. Peygamber (a.s.) tarafından çok sevilen ve şâirü'n-nebî/Hz. Peygamber'in (a.s.) şâiri diye anılan Hassan b. Sâbit, Hz. Âişe'nin (r.anha) iffetini dile getirdiği bir kasideyle onun (a.s.) affını ve teveccühünü kazandı. Fakat iftiranın diğer kurbanın gazabından kurtulamadı. Şiirle tahrik ettiği Safvân b. Muattal'ın kılıç darbesiyle Hassân'ın bir gözü ve iki eli sakatlandı. Bunun üzerine Safvân, Resûlullah'ın (a.s.) emriyle yakalanarak Hassan b. Sâbit'in ölmesi halinde kısas edilmesi için hapse atıldı; fakat davacının kendisini affetmesiyle serbest bırakıldı.[138]

Had cezası uygulanan Hamne bint Cahş, Resûlullah (a.s.) nezdinde Hz. Âişe'nin (r. anha) itibarını düşürüp kız kardeşi Hz. Zeyneb'in (r. anha) konumunu güçlendirmek amacıyla iftira olayına katıldığını itiraf etti.

Asıl iftira olayının tertipçisi Abdullah b. Übey b. Selûl'ün cezalandırılıp cezalandırılmadığı kesin biçimde bilinmemektedir. Farklı rivâyetlere göre dedikoduyu çıkardığını bizzat kendisinden duyan şahitlerin bulunamaması sebebiyle cezadan kurtulmuş veya kırbaçlanmamış, bir rivâyete göre ise bu ceza iki misli uygulanmıştır.[139]

"İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler akrabaya, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere (mallarından) vermeyeceklerine yemin etmesinler; bağışlasınlar; feragat göstersinler. Allah'ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız? Allah çok bağışlayandır, çok

[138] Bazı kaynaklarda, Hz. Peygamber'ın (a.s.), Hassân'ın Safvân'ı affetmesi davranışından dolayı çok memnun olduğu ve Mukavkıs'ın gönderdiği iki kardeş cariyeden Sîrîn'i, Beyraha bahçesiyle birlikte kendisine hediye ettiği nakledilmiştir. İbn Abdilber'e göre, Safvân'ın Hassân'a vurması ve onun Safvân'ı affetmesinden dolayı Sîrîn Hassân'a verilmemiştir. Aksine müşriklerin hicivlerine karşı Hz. Peygamber'i (a.s.) diliyle; yani belîğ sözleri ve şiirleriyle savunmasından dolayı Sîrîn'in Hassân'a verildiği birçok vecihle nakledilmiştir (وقال أبو عمر رضي الله عنه أما إعطاء رسول الله صلى الله عليه وسلم سيرين أخت مارية لحسان فمروي من وجوه وأكثرها أن ذلك ليس لضربة صفوان بل لذبه بلسانه عن النبي صلى الله عليه وسلم في هجاء المشركين له والله أعلم). İbn Abdilber'in bu dakik tespiti, hicretin 5. yılı Şaban ayında meydana gelen Benî Mustalık Gazvesi ve onu izleyen ifk olayı sürecinde henüz Sîrîn'in Medine'de bulunmamasıyla örtüşür. Sîrîn, hicretin 7. yılında "Krallara ve Kabile Reislerine İslâm'a Davet Mektupları Gönderilmesi" vesilesiyle Bizans'ın İskenderiye patriği ve Mısır Mukavkısı/genel valisi tarafından Hz. Peygamber'e (a.s.) gönderilen hediyelerden biri olarak Medine'ye gelmiştir (bkz. hicretin 7. yılı olaylarından: "107. Kralara ve Kabile Reislerine İslâm'a Davet Mektupları Gönderilmesi" başlığına). Az önce söz konusu edilen Beyrahâ (بيرحاء), Mescid-i Nebevî'ye yakın Medine'de bir mıntıkanın ve hurma bahçesinin ismidir. Beyraha bahçesi, Ebû Talha Zeyd b. Sehl b. el-Esved el-Ensârî el-Hazrecî en-Neccârî'nin (r.a.) idi. O (r.a.), Medineli Müslümanlar arasında en çok hurma bahçesine sahip olandı. Ebû Talha (r.a.), Mescid-i Nebevî'nin karşısında bulunan ve içindeki tatlı suyu Hz. Peygamber (a.s.) tarafından beğenilen Beyrahâ adlı bahçesini çok severdi. *"Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça "iyi"ye eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir"* (Âl-i İmrân 3/92) meâlindeki âyet nâzil olunca Hz. Peygamber'in (a.s.) yanına giderek bu bahçeyi Allah rızası için dilediği şekilde kullanmasını istedi. Onun bu davranışını takdir eden Resûlullah'ın (a.s.) bahçeyi akrabalarına vermesinin daha uygun olacağını söylemesi üzerine de onu Übey b. Kâ'b ve Hassân b. Sabit gibi amcazadelerine ve yakın akrabalarına bağışladı (Buhârî, *"Vekâle"*, 15, *"Vesâyâ"*, 10). "İyi" şeklinde, tercüme edilen ayetteki "birr" kelimesi, hayrın, iyiliğin kemal noktası, Allah'ın rahmeti, rızası ve cenneti manalarında anlaşılmıştır. el-Bakara Sûresi'nin 177. âyetlerinde "birr"in etraflı bir izahı verilmiştir ki, buna göre "birr", imanda, ibadette ve ahlakta en doğru ve en güzel bir hayatı yaşamaktır. Yukarıdaki ayete göre böyle bir hayata ve Allah'ın lütuf ve inayetine ulaşmanın şartlarından biri, kişinin sahip olduğu ve sevip bağlandığı şeyleri Allah yolunda kullanmasıdır. Müfessirlere göre bu şeyler, servet, mevki, ilim ve beden kuvveti gibi maddi ve manevi imkânlardır.

[139] M. Fayda, *"İfk Hâdisesi"*, DİA, XXI,507-509.

merhametlidir"[140] meâlindeki âyet ise Hz Ebû Bekir'in (r.a.) , iftira olayına bir gülme ile karışan Mistah b. Üsâse'ye ve yakınlarına yaptığı yardımı kesmesi üzerine nâzil olmuştur.[141] Âyet, fazilet ve imkân sahiplerinin muhtaç akraba ve fakirlere yardımlarını sürdürmelerini emreder:

İfk ile ilgili âyet inince, Hz. Ebû Bekir (r.a.) onlara: "Kalkın, defolun. Artık ne siz bendensiniz, ne de ben sizdenim. Hiçbiriniz artık yanıma yaklaşmayın" dedi.

Mistah: "Allah aşkına, İslâm aşkına... Akrabalık ve sıla-ı rahim hatırına bizi başkalarına muhtaç etme. İşin başında bizim bir günahımız yoktu" dedi.

Hz. Ebû Bekir (r.a.) ona: "Konuşmadıysan da güldün" dedi.

Mistah: "Bu, Hassân'ın sözüne şaşmamdan dolayı idi, yoksa bir gülme (sevinç) değildi" dedi.

Hz. Ebu Bekir (r.a.) onun bu mazeretini kabul etmeyerek: "Haydi gidin, uzaklaşın. Çünkü Allah sizin için bir mazeret bildirmedi ve bir çıkış kapısı göstermedi" diye karşılık verdi.

Bunun üzerine onlar, nereye gideceklerini, kime başvuracaklarını bilemez bir halde ayrıldılar. Allah, Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) onları kovmamasını emreden yukarıda meâli verilen âyeti indirdi. Hz. Peygamber (a.s.), bunu Hz. Ebu Bekir'e (r.a.) bir kişi göndererek haber verdi. Haberi alan Hz. Ebû Bekir (a.s.), tekbir getirdi ve buna çok sevindi. Peygamber Efendimiz (a.s.) ilgili âyeti ona (a.s.) okudu.

Hz. Peygamber (a.s.), söz konus âyetin:*"Allah'ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız?"*[142] meâlindeki kısmına gelince, Hz. Ebû Bekir (r.a.): "Evet, Ya Rabbi beni affetmeni can-u gönülden arzu ederim" deyip, yaptıklarından vazgeçti.

Hz. Ebû Bekir (r.a.), evine gidince, Mistah ve yakınlarına haber salıp onları kabul edeceğini bildirerek: "Allah'ın indirdiği hüküm başım gözüm üstüne... Size yaptığımı ve söylediğimi, Allah size gazap ettiğini (önceki âyette) bildirdiği için yapmıştım. Fakat Allah sizi affedince, size, merhaba, hoş geldiniz diyorum" dedi ve Mistah'a daha önce yaptığı yardımı iki misline çıkardı.[143]

Teyemmûm

Bazı rivâyetlere göre Müreysî Gazvesi'nde su sıkıntısı çekilmesi üzerine teyemmüm âyeti indirilmiştir.

[140] en-Nûr 24/22.
[141] Vâkıdî, II,434; İbn Sa'd; II,65; İbn Hişâm, III,316; İbn Kesîr, III,311.
[142] en-Nûr 24/22.
[143] Fahruddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XVII,14-15.

Teyemmüm (التيمم), lügatte "kastetmek"[144] anlamına gelir. Kelime, *Kur'ân-ı Kerîm*'de sözlük anlamıyla kullanılmıştır.[145] Fıkıhta ise suyu temin etme veya kullanma imkânının bulunmadığı durumlarda büyük ve küçük hükmî kirliliği (hades) gidermek amacıyla iki eli temiz toprak veya yer cinsinden sayılan bir maddeye sürerek yüzü ve iki kolu meshetmekten ibaret hükmî temizliktir.[146]

Bilindiği üzere her ikisi de Medenî olan el-Mâide Sûresi'nin 6. âyeti ile en-Nisâ Sûresi'nin 43. âyetinde teyemmüm emredilmektedir. el-Mâide Sûresi'ndeki 6. âyet abdest almaya dâir olduğu için, ona "abdest âyeti" (آيَةُ الْوُضُوءِ) denmiştir. İlkine abdest âyeti denilmesine, ikincisinde yalnız teyemmümden bahsedilmesine ve Hz. Âişe'nin (r.anha) bu âyete "teyemmüm âyeti" demesine (آيَةُ التَّيَمُّمِ) bakarak, bu gazvede en-Nisâ Sûresi'nin 43. âyetinin nâzil olduğu nakledilmiştir. Âyet meâlen şöyledir: *"Eğer hasta olur veya bir yolculuk üzerinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayakyolundan (tuvaletten) gelirse yahut da kadınlara dokunup da (bu durumlarda) su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin: Yüzlerinize ve ellerinize sürün."*

Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureşî el-Humeydî'nin (v. 219/834) bir rivâyetinden de: *"Ey îman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi, başlarınızı mesh edip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp oldunuz ise boy abdesti alın. Hasta yahut yolculuk halinde bulunursanız yahut biriniz tuvaletten gelirse yahut da kadınlara dokunmuşsanız (cinsî birleşme yapmışsanız) ve bu hallerde su bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm edin de yüzünüzü ve (dirseklere kadar) ellerinizi onunla mesh edin."*[147] meâlindeki "abdest âyeti"nin önce nâzil olduğu anlaşılmaktadır.[148]

75. At ve Deve Yarışları Düzenlenmesi

Müreysî' Gazvesi'nden sonra.[149]

Resûl-i Ekrem (a.s.), -Müreysî' Gazvesi dönüşü- Medine yakınlarındaki Nekî' vahasından geçerken buradaki bol su ve otlakları gördü. Bu durumun bahara mahsus geçici bir durum olup olmadığını sordu. Yazın vahadaki suların azalıp göllerin kaybolduğunu öğrenince bölgenin savaş atlarının ve develerinin beslenmesi ve bakımı için koruma altına alınmasını Bilal b. Haris el-Müzenî'ye ve geçici yağmur sularının depolanması için kuyu kazılmasını Hâtıb b. Ebî Belta'a el-Lahmî'ye emretti. İşte Vâkıdî'ye göre, o sıralarda Resûlullah (a.s.) at ve deve yarışları da yaptırdı.[150] Vâkıdî'nin hâdiseye verdiği tarih takribidir. İbn Hibbân, Resûlullah'ın (a.s.) bu yarışları ilk defa

[144] Muslihuddin Mustafa Ahterî (v. 968/1560-61), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1292, I,142.
[145] يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (el-Bakara 2/267).
[146] M. Boynukalın, *"Teyemmüm"*, DİA, XLI,50-52.
[147] el-Mâide 5/6.
[148] *Tecrîd Tercemesi*, II,244; V. Zuheylî, I,307.
[149] Vâkıdî, II,426.
[150] Vâkıdî, II,426; Makrizî (1999 n.), I,212; Diyârbekrî, I,502.

hicretin 6. yılında yaptırdığını kaydeder.[151] Hadîs ve siyer kaynaklarında, Hz. Peygamber'in (a.s.) Kasvâ (الْقَصْوَاء) ve Adbâ (الْعَضْبَاءُ) adlı devlerinin yarışlara katıldığının zikredilmesi, bu gibi hâdiselerin tekerrür ettiğine işaret eder. Bu durum da farklı tarihlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Yarışlara bazen Hz. Peygamber'in (a.s.) develeri de katılırdı. Daima birinci gelen Adbâ'yı sonunda bir bedevînin genç devesi geçti ve Resûlullah (a.s.), buna çok üzülen sahabeye: "Dünyadan yükselen bir şeyi muhakkak aşağıya koyması Allah üzerinde bir haktır": (حَقٌّ عَلَى الله أَنْ لاَ يَرْتَفِعَ شَيْءٌ مِنَ الدُّنْيَا إِلاَّ وَضَعَهُ) [152] buyurdu.[153] Bu hadîs şu hususları ilham eder: 1- -Dönemin en önemli bineklerinden olan- deve edinmek, 2- Binek araçlarıyla müsabaka yapmak, 3- Dünyevî konularda zühdü esas almak gerekir. 4- Allah, dünyevî olup her yükselen ve zirveye ulaşanı aşağı alır. Hadîs, bunun ilahî bir yasa olduğuna işaret eder, 5- Mütevazı olmak, 6- Hz. Peygamber'in (a.s.) müsabakanın sonuçlarına hüsn-i kabul göstermesi, onun (a.s.) güzel ahlakına işaret eder, 7- Kasvâ'nın mağlup olmasına nedeniyle sahabenin çok üzülmesi, sahabenin Hz. Peygamber'e (a.s.) ne denli kıymet verdiklerinin latif bir işaretidir.[154]

76. Resûlullah'ın (a.s.) Cüveyriye (r.anha) ile Evlenmesi

Müreysî' Gazvesi'nden hemen sonra.[155]

Benî Mustalık'ın reisi Hâris b. Dırâr'ın kızı Cüveyriye'nin asıl adı "sâliha, hayırlı kadın" anlamına gelen "Berre" idi. "İnsanın kendini temize çıkarması" manasına gelen böyle adları hoş karşılamayan Hz. Peygamber (a.s.) ona (r.anha) "küçük kız" anlamına gelen Cüveyriye adını verdi.[156]

Cüveyriye, Müreysî' Gazvesi'nde alınan esirler arasında bulunuyordu. Müreysî' Gazvesi'nde öldürülen amcasının oğlu Müsâfi' b. Safvân el-Huzâî el-Mustalıkî ile evliydi.[157]

Cüveyriye'nin öldürülen kocasının isminin: "Abdullah", "İbn Zi'ş-Şefre", "İbn Ebî Dırâr b. Habîb" veya "Safvân b. Mâlik" olduğuna dair farklı rivâyetler nakledilmiştir. Ancak İbn Sa'd, onun ismini: Müsâfi' b. Safvân Zi'ş-Şefre b. Sarh b. Mâlik b. Cezîme, şeklinde kaydetmiştir.[158]

---

[151] İbn Hibbân, s. 270.

[152] (عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه قَالَ كَانَ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم نَاقَةٌ تُسَمَّى الْعَضْبَاءَ لاَ تُسْبَقُ -قَالَ حُمَيْدٌ أَوْ لاَ تَكَادُ تُسْبَقُ- فَجَاءَ أَعْرَابِيٌّ عَلَى قَعُودٍ) Buhârî, *"el-Cihâd"*, 59.

[153] Bkz. Vâkıdî, II,426; İbn Sa'd, I,489-493; İbn Hibbân, s. 270; Makrizî (Katar n.), I,195; Diyârbekrî, I,502; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XII,198-201; C. Yeniçeri, s. 271-288; N. Bozkurt, *Hadîste Folklor Eğlence*, İstanbul 1997, s. 112-115; *"Kasvâ"*, DİA, XXV,2-3.

[154] (وفيه إتخاذ الإبل للركوب والمسابقة عليها وفيه التزهيد في الدنيا للإشارة إلى أن كل شيء منها لا يرتفع إلا يتضع وفيه الحث على التواضع وفيه حسن خلق النبي وتواضعه وعظمته في صدور أصحابه) Aynî, *Umdetü'l-Kârî*.

[155] İbn Sa'd, VIII,116,217-218; Belâzürî, *Ensâb*, II,76 vd.

[156] Vâkıdî, I,412; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,64; .

[157] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,399; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,63; Zürkânî (1996 n.), IV,424.

[158] İbn Sa'd, VIII,116,217; Belâzürî, *Ensâb*, II,76.

Cüveyriye, -Hz. Peygamber'in (a.s.) ve ensârın hatiplerinden- Sâbit b. Kays b. Şemmâs el-Ensârî el-Hazrecî'nin veya amcası oğlunun payına ganimet olarak düştü. Cüveyriye, esaretten kurtulmak için ödeyeceği fidye miktarını tesbit ettikten sonra Hz. Peygamber'in (a.s.) yanına gitti ve kendisini tanıtarak fidyesinin ödenmesi konusunda yardımını istedi. Cüveyriye, fidyesini ödeyen Hz. Peygamber'in (a.s.) evlilik teklifini kabul ederek "müminlerin annesi" oldu.[159] O, bu evlilik esnasında yirmi yaşındaydı.[160]

Müslümanlar, Hz. Peygamber'in (a.s.) hısımlarıdır diyerek Benî Mustalık'tan esir alınan yüz aileyi serbest bıraktılar.[161] Zaten bu evliliğin asıl hedefi Benî Mustalık'ın husumetini gidermek ve onları İslâm'a kazanmaktır. Evlilikten hemen sonra, Benî Mustalık'ın İslâm'ı kabul etmesi, bunun kanıtıdır.[162]

Cüveyriye (r. anha), 65 yaşında Rebiülevvel H. 56 tarihinde Muâviye b. Ebî Süfyân'ın (r.a.) hilâfeti döneminde vefat etti. Mervân b. Hakem, cenaze namazını kıldırdı.[163]

77. Medine'de Nüfus Sayımı

1- Hicrî 1. yılda; muhâcirler ile ensâr arasında kardeşlik bağı kurulmasından (muâhât) önce.[164]

2- Uhud Gazvesi hazırlıkları esnasında.

3- Hendek Gazvesi hazırlıkları esnasında.

4- Hudeybiye Umresi'nde.[165]

Arapça nefs kelimesinin çoğulu olan nüfûs "nefis; ruh, can, hayat" anlamına gelir ve daha çok bir coğrafyada yaşayan insanları ifade eder. "Bir yerde oturan, ikamet eden" mânasındaki "sâkin"in çoğulu olan "sükkân" ve "sekene" kelimeleri de nüfus karşılığında kullanılmaktadır. *Kur'ân-ı Kerîm*'in çeşitli âyetlerinde dinî bir gruba, bir şehre veya bir aileye mensup insanlar için çokça geçen "ehl" (çoğulu ahâlî)[166] kelimesiyle de nüfus kastedilmektedir.

Bugün doğum, ölüm, evlenme, boşanma, yaş, göç hareketleri gibi konular "nüfus bilimi" (demografi) denen ilim dalı tarafından incelenmekte, ayrıca nüfusla ilgili meseleler beşerî coğrafyanın konuları arasında yer almaktadır. Günümüzde belirli bir toprak parçası üzerinde ve belirli bir dönemde yaşayan insan sayısına nüfus denir.

İslâm'a göre insan nüfusu Hz. Âdem (a.s.) ve Havvâ'ya dayanmaktadır. Hz. Nûh'un (a.s.) kavmi inkârları sebebiyle büyük bir tûfanla helâk olmuş, insan nesli daha sonra Hz. Nûh'un (a.s.) oğulları Hâm, Sâm ve Yâfes'in soyları ile devam etmiştir. *Kur'ân-ı*

[159] Vâkıdî, I,412; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,63-65.
[160] İbn Sa'd, VIII,120.
[161] İbn Hişâm, III,308; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,258-261; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,265-266; Rûdânî, *Cemü'l-Fevâid*, Kitâbü'n-Nikâh, hadîs no: 4075.
[162] İbn Habîb, s. 90; R. Savaş, *"Cüveyriye bint Hâris"*, DİA, VIII,146.
[163] Belâzürî, *Ensâb*, II,77; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,261; Süheylî, VII,30; Zürkânî (1996 n.), IV,428.
[164] M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 65.
[165] İbnü'd-Deyba' eş-Şeybânî, *Teysîrü'l-Vüsûl*, XIII,324.
[166] Meselâ bkz. el-Bakara 2/105; el-A'râf 7/ 96-98; el-Kasas 28/45.

Kerîm'de Hz. Nûh'un (a.s.) kavmi içinde 950 yıl kaldığı belirtilir.[167] Bu da ilk nesillerin ömürlerin dokuz yüz-bin yıl gibi çok uzun bir süre olduğuna işaret eder.

İslâm tarihinde ilk nüfus sayımları -kardeşlik tesisi ve devlet gelirlerinden insanların yararlandırılması gibi- sosyal ve askerî amaçlarla yapılmıştır. Rivâyetlerden, Hz. Peygamber (a.s.) devrinde Medine'deki Müslüman nüfusun tesbiti için birkaç defa sayım yapıldığı anlaşılmaktadır.[168] İlgili hadîslerde[169] özellikle -bir emir olan- "احصوا" (sayın) sözcüğünün kullanılması bunu destekler.

İslâm çağında ilk nüfus sayımı, hicretin 1. yılında; muhâcirler ile ensâr arasında kardeşlik bağı kurulmasından önce yapılmıştır.[170] İbnü'l-Cevzî, araştırma neticesinde, Medine'de aralarında kardeşlik bağı kurulan ensâr ile muhâcirlerin toplam 186 kişi olduklarını *Telkîh Fuhûm Ehli'l-Eser fî Uyuni't-Tarih ve's-Siyer* adlı eserinde kaydeder.[171] Buna göre, Medine'de o zaman en az 186 ailenin oluşturduğu 1000 kadar bir Müslüman nüfusun yaşadığı tahmin edilebilir.

Rivayetlere göre yapılan sayımlarda 500-1500 arasında rakamlara ulaşılmıştır.[172] Rakamlardaki çeşitliliğin sebebi sayının yalnız savaşçıları veya kadın, çocuk ve köleleri yahut Medine dışında oturanları da kapsayacak şekilde geniş tutulup tutulmamasıyla yorumlanmıştır.

Hadîs şârihleri, Buhârî, Müslim ve İbn Mâce'nin [zekât farz kılındıktan sonra, Hz. Peygamber'in (a.s.) emriyle, Hicaz'daki hurma ve üzüm gibi bağ ve bahçelerdeki ürün miktarını tahmin bilirkişisi (الخارص) olarak takdir edip kayda geçiren[173] ve Hz. Peygamber'in (a.s.) sırdaşı] Huzeyfe b. Yemân el-Absî'den (v. 36/656) naklettikleri bir hadîsi açıklarken verdikleri bilgilerden, Hz. Peygamber'in (a.s.) Uhud Savaşı'ndan önce, Hendek Gazvesi hazırlıkları sırasında ve Hudeybiye Seferi'nde savaşacak durumdaki erkeklerin sayılmasını istediği anlaşılmaktadır.[174]

Buhârî'nin rivâyeti şöyledir: "Huzeyfe b. Yemân şöyle demiştir: Resûlullah (a.s.), bize şöyle dedi: 'İnsanlardan ben Müslüman'ım diyenleri benim için (sayıp) yazın'. Biz de (yapılan sayımdan sonra): '1500 kişilik kuvvet olduğumuz halde düşmandan korkar mıyız' dedik".[175]

---

[167] el-Ankebût 29/14.
[168] T. Okiç, *"İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı"*, VII,11-20.
[169] Müslim, *"el-İman"*, 235; İbn Mâce, *"el-Fiten"*, 4029.
[170] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,181,183; *el-Vesâik*, s. 65.
[171] Makrizî (1999 n.), I,69'den naklen.
[172] Buhârî, *"Cihad"*, 181; Müslim, *"İmân"*, 235.
[173] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 282.
[174] İbnü'd-Deyba' eş-Şeybânî, *Teysîrü'l-Vüsûl*, XIII,324.
[175] Buhârî, *"el-Cihâd ve's-Siyer"*, 56/181.

Hudeybiye'den sonra Müslümanlar hızla çoğalmış, sadece Mekke'nin fethine katılan muhariplerin sayısı 10.000'i, Tebûk Seferi'ne katılanların sayısı ise 30.000'i bulmuştur.[176]

78. Hz. Peygamber'in (a.s.) Zeyneb bint Cahş ile Evlenmesi

Hicrî 5. yılda[177] *Zilkade'nin*[178] *birinde.*[179]

Zeyneb'in (r.anha) babası Cahş b. Riâb b. Ya'mer el-Esedî; annesi Resûlullah'ın (a.s.) öz halası Ümeyme bint Abdilmuttalib'dir. Hz. Zeyneb (r.anha), Abdullah b. Cahş'ın (ra.a.) kız kardeşidir. Hz. Peygamber (a.s.), Berre olan ismini Zeyneb ile değiştirmiştir.

-İbnü'l-Esîr'e göre[180]- Zeyd (r.a.), hicretten sonra,[181] *Kur'ân*'ı ve *Sünnet*'i öğretmek gayesiyle, 30 küsur yaşlarındaki Zeyneb (r.anha) ile evlendi.[182] Şöyle ki:

Hicretten sonra Hz. Peygamber (a.s.), Zeyneb'e istediği takdirde kendisini evlendirebileceğini bildirdi. Zeyneb (r.anha), bunu Resûlullah'ın (a.s.) kendisiyle evlilik teklifi olarak anlayıp: "Nasıl isterseniz" dedi; fakat Resûlullah (a.s.) âzatlısı ve evlâtlığı Zeyd b. Hârise'nin (r.a.) adını söyleyince Zeyneb, onunla nikâhlanmaya niyeti olmadığını belirtti.

Esasen Resûl-i Ekrem (a.s.) bu evlilikle, İslâm'da hür ve kölelerin birbiriyle evlenmelerinde bir sakınca bulunmadığını göstermek istedi.

Zeyneb'in (r.anha) Zeyd b. Hârise (r.a.) ile evlilik konusundaki isteksizliği ve kız kardeşi Hamne'nin bu evliliğe karşı çıkması üzerine şu meâldeki âyet indi[183]: *"Allah ve Resûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resûlü'ne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur".*[184] Sonuçta mehir olarak 10 dinar ile 60 dirhem para, bir çarşaf, bir örtü, bir kadın gömleği, 50 müd hububat ve 30 müd hurma belirlendi ve evlilik gerçekleşti.

Zeyd b. Hârise (r.a.) daha önce Üsâme b. Zeyd'in (r.a.) annesi olan, yaşça kendisinden büyük Habeşî Ümmü Eymen'le (r.anha) evliydi. Sonradan evlendiği Zeyneb (r.anha) hırçın bir mizaca sahipti[185] ve eşler arasında sevgi bulunmadığından bu evliliğin

[176] Bkz. Girişte: "Siyer-Sahabe Tabakâtı İlişkisi" başlığına; N. Bozkurt, "*Nüfus*", DİA, XXXIII,293-294.
[177] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,314;
[178] İbn Sa'd, VIII,114,218; Belâzürî, *Ensâb*, II,66,103.
[179] İbn Sa'd, VIII,114; İbn Kesîr, III,277; Makrizî (Katar n.), I,194; el-Kureybî, s. 98.
[180] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,138.
[181] İbn Sa'd, VIII,101,115.
[182] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,314; Zürkânî (1996 n.), IV,412.
[183] Bkz. Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, el-Ahzâb Sûresi'nin 36. âyetinin sebeb-i nüzulü; Sünen-i Dârekutnî, *en-Nikâh*, 16/3840; Zürkânî (1996 n.), IV,410.
[184] el-Ahzâb 33/36. Vâkıdî'nin naklettiği rivâyete göre, Hz. Peygamber (a.s.) Ümmü Külsûm bint Ukbe b. Ebî Muayt'a Zeyd'le (r.a.) evlenmesini tavsiye etti. Ümmü Külsûm, bu tavsiyeyi hoş karşılamaması üzerine söz konusu âyet nâzil oldu (el-Megâzî, III,1127).
[185] Hz. Âişe (r.anha): "Din hususunda Zeyneb'den daha hayırlı hiç bir kadın görmedim. Allah'tan onun kadar korkan, onun kadar doğru söyleyen, onun kadar sılayı rahim yapan, ondan çok sadaka veren, verdiği sadakada nefsini onun kadar horlayıp, o amelle Allah'a yakınlık gösteren yoktu. Ancak mizacındaki hiddetten naşi bir kükremesi vardı ki, ondan da çabuk dönerdi" (وَلَمْ أَرَ امْرَأَةً قَطُّ خَيْرًا فِي الدِّينِ مِنْ

fazla sürmeyeceğini her iki taraf da biliyordu. Nitekim nikâhtan yaklaşık bir yıl sonra Zeyd (r.a.), Hz. Peygamber'e (a.s.) gelerek, "Ey Allah Resûlü! Halanızın kızı çok konuşuyor ve sözleriyle beni incitiyor" dedi. Hz. Peygamber (a.s.): "*Eşini yanında tut*" şeklindeki sözlerle onu yatıştırmaya çalıştıysa da şikâyetler giderek arttı. Yaşanan bu sıkıntılar esnasında şu meâldeki âyetler indi: *"(Resûlüm!) Hani Allah'ın nimet verdiği, senin de kendisine iyilik ettiğin kimseye: Eşini yanında tut, Allah'tan kork! diyordun. Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun. Oysa asıl korkmana lâyık olan Allah'tır. Zeyd, o kadından ilişiğini kesince biz onu sana nikâhladık ki evlâtlıkları, karılarıyla ilişkilerini kestiklerinde (o kadınlarla evlenmek isterlerse) müminlere bir güçlük olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir. Allah'ın, kendisine helâl kıldığı şeyde Peygamber'e herhangi bir vebal yoktur. Önce gelip geçenler arasında da Allah'ın âdeti böyle idi. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecek, yazılmış bir kaderdir."*[186]

Hz. Peygamber (a.s.), Hz. Zeyneb'in (r.anha) güzelliğine hayran kaldığı için onunla evlenmiş değildir. Bu konuda uydurulan bir takım isnatların aslı yoktur. Zeyneb (r.anha), Hz. Peygamber'in (a.s.) halasının kızı idi ve onu her zaman görüyordu; isteseydi onunla Zeyd'den (r.a.) önce kendisi evlenebilirdi. Ancak Hz. Peygamber (a.s.), Zeyneb (r.anha) istemediği halde Zeyd (r.a.) için ona talip oldu.

Katâde b. Diâme ile Vâkıdî'ye göre Zeyd'in Zeyneb'ten hicretin 5. (627), Ma'mer b. Müsennâ'ya göre ise 3. (625) yılında boşandı. Doğru olan muhtemelen ikinci rivâyettir. Çünkü İbn Sa'd'a göre Zeyneb (r.anha) hicretin 20. (641) yılında vefat ettiğinde elli üç, Hz. Peygamber'le (a.s.) nikâhlandığında otuz beş yaşındaydı. Buna göre, Zeyneb'in (r.anha), hicretin birinci yılında Zeyd (r.a.) ile evlendiği sırada en az otuz (veya otuz üç) yaşında bulunması gerekir.[187]

Zeyd (r.a.), Zeyneb'den (r.anha) ayrılma vaktinin geldiğini düşünerek Hz. Peygamber'in (a.s.) yanına gitti ve Zeyneb'i (r.anha) boşamak konusunda ısrarlı olduğunu bildirdi. Resûl-i Ekrem (a.s.) onu: "Böyle yapma, Allah'tan kork" diye birkaç defa uyardıysa da Zeyd (r.a.) eşini boşadı ve birkaç gün sonra boşama kararını Hz. Peygamber'e (a.s.) bildirdi. Neticede Hz. Peygamber (a.s.), Zeyneb'le (r.anha) evlenmeye karar verdi.

زَيْنَبَ وَأَتْقَى لِلّٰهِ وَأَصْدَقَ حَدِيثًا وَأَوْصَلَ لِلرَّحِمِ وَأَعْظَمَ صَدَقَةً وَأَشَدَّ ابْتِذَالاً لِنَفْسِهَا فِي الْعَمَلِ الَّذِي تَصَدَّقُ بِهِ وَتَقَرَّبُ بِهِ إِلَى اللهِ تَعَالَى مَا عَدَا سَوْرَةً مِنْ حَدٍّ كَانَتْ فِيهَا تُسْرِعُ مِنْهَا الْفَيْئَةَ) Müslim, *"Fezâilü's-Sahâbe"*, 83; Nesâî, *"İşretü'n-nisâ"*, 3.

[186] el-Ahzâb 33/37-38.

[187] Bazı rivâyetlere göre Resûl-i Ekrem (a.s.), Zeyd (r.a.) ile görüşmek üzere onun evine gitmişti. Rivâyetlerin çoğuna göre o sırada Zeyd (r.a.) evde yoktu. İbn Habîb'e göre ise Zeyd (r.a.) evdeydi ve abdest almaktaydı. Bu sebeple Resûlullah (a.s.) birkaç dakika bekledi. Bu esnada kapının üzerinde asılı yün perde rüzgârdan açılınca Resûlullah (a.s.) Zeyneb'i (r.anha) gördü. O da Peygamber'in (a.s.) dışarıda beklemesinden dolayı telâşa kapılarak aceleyle ve özensiz bir şekilde kapıya geldi. Zeyneb (r.anha), Resûl-i Ekrem'i (a.s.) içeriye davet ettiyse de o girmedi ve: "Kalpler üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunan Allah noksan sıfatlardan münezzehtir" diyerek dönüp gitti. Resûlullah (a.s.) bu sözüyle kalplerin acayip halleri bulunduğunu, bunu da Cenâb-ı Hakk'ın yarattığını anlatıyordu. Zira Zeyd b. Hârise (r.a.), siyah tenli bir Habeşî olan Ümmü Eymen'e muhabbetle bağlandığı halde Zeyneb (r.anha) gibi güzel bir kadınla ünsiyet edememişti. Zeyd (r.a.) eve gelince Zeyneb (r.anha) olanları anlattı ve Resûlullah'ın (a.s.) sözünü nakletti. Bunun üzerine Zeyd (r.a.), muhtemelen Zeyneb'den (r.anha) ayrılma vaktinin geldiğini düşünerek Hz. Peygamber'in (a.s.) yanına gitti (M. Hamidullah, *"Zeyneb bint Cahş"*, DİA, XLIV,357-358).

Zeyneb (r.anha): "Benim nikâhımı gökte Allah kıydı" diyerek Resûlullah'ın (a.s.) diğer eşlerine karşı övünürdü.[188] Zeyneb'e (r.anha) 400 dirhem mehir tayin edildi.

Resûl-i Ekrem (a.s.) Zeyneb'le (r.anha) evlenince müşrikler ve münafıklar bu evlilikle ilgili dedikodular yaymışlarsa da yukarıda zikredilen âyetle bu evlilik tezkiye edilip onaylandı. Ayrıca evlâtlığın boşadığı kadınla evlenilemeyeceğine dair Câhiliye âdeti de ortadan kaldırılmış oldu.

Pek çok sahabe, evlilik sırasında meydana gelen Resûlullah'ın (a.s.) bir mucizesine tanık oldu. On yıl Hz. Peygamber'in (a.s.) hizmetinde bulunan (hâdim-i nebevî) Enes b. Mâlik (r.a.), hâdiseyi şöyle anlatırdı:

"Resûlullah (a.s.), Zeyneb ile gerdeğe girdiği gece annem Ümmü Süleym (r.anha) ona (a.s.) bir tencere[189] içinde çekirdeksiz hurma, yağ ve yoğurt kurusundan hayse (حيسة) yemeği yaptı. 'Bunu ona götür!' dedi. Yemeği, Resûlullah'a (a.s.) götürdüm. Daha hicâb âyeti inmemişti.

Resûlullah (a.s.): 'Şuraya koy!' buyurdu. Çanağı, Resûlullah (a.s.) ile duvar arasında bir yere bıraktım. Resûlullah (a.s.): 'Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'yi çağır!' buyurdu. Ayrıca ashabından daha başkalarının isimlerini de zikretti. Yemeğin azlığına rağmen çok sayıda kimseyi davet etmesi beni şaşırttı. Gerçekten yemek çok azdı, ancak ona (a.s.) itaatsizlik hoşuma gitmediği için onları davet ettim.

Resûlullah (a.s.) sonra: 'Bak, Mescid'de kim varsa onları da çağır' buyurdu. Namaz kılan veya uyuyan kimselere gittim ve: 'Resûlullah'ın (a.s.) davetine icabet edin, o bugün damat oldu' dedim. Ev insanlarla dolduğunda Resûlullah (a.s.): 'Mescid'de kimse kaldı mı?' diye sordu: 'Hayır' dedim.

Resûlullah (a.s.): 'Yola bak, orada olanları da çağır' buyurdu. Oda doluncaya kadar insanları davet ettim. Resûlullah (a.s.): 'Gelmeyen kaldı mı?' buyurdu. 'Hayır, ey Allah'ın Resûlü" dedim.

Bunun üzerine Resûlullah (a.s.): 'Şu çanağı getir' buyurdu. Çanağı getirip önüne koydum. O (a.s.), üç parmağını yemeğe koyup gezdirdi ve oradakilere hitaben: "Allah'ın adıyla yiyin" (كُلُوا بِسْمِ اللهِ) buyurdu.

Ben hurmaya (veya içindeki yağa) bakıyordum, sanki pınar gibi kaynıyordu. Nihâyet evde ve odada olanların hepsi yemesine rağmen yemek aynı kaldı. Yemeği, Resûlullah'ın (a.s.) hanımının yanına koyup gördüklerimi anneme anlatmak üzere eve gittim.

---

[188] Buhârî, *"Tevhîd"*, 22.

[189] Kaynaklarda tencereyi ifade etmek üzere "بُرْمَة" ve "تَوْر" kelimeleri kaydedilmiştir. İlki Hicaz ve Yemen'de bilinen ve yaygın olarak bulunan bir taştan yapılmış tenceredir (البُرْمَة : القِدر مطلقا وجمعها برام وهي في الأصل المتَّخذة من الحجر المعروف في الحجاز واليمن). İkincisi ise pirinç, sarı bakır, taş ve topraktan yapılan yayvan ve çukurumsu bir kaptır (في حديث أم سليم رضي الله عنها أنها صنَعَتْ حَيْساً في تَوْر هو إناء من صُفْر او حجارة كالإجَّانة وقد يُتَوضأ منه) ifade eder (İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "برم" ve "تور" maddeleri).

Olup bitenleri anneme anlattığımda: 'Hiç şaşırma! Eğer Allah dileseydi, bütün Medine halkı ondan yer ve doyardı' dedi. Annem bana: 'Onların sayısı ne kadardı acaba?' diye sordu. 'Yetmiş bir veya yetmiş iki kadar' dedim".[190]

Müminlerin annesi Zeyneb bint Cahş (r.anha), yaratılışı itibariyle çok kanaatkâr ve cömert; geçimini kendi emeğiyle kazanan ve muhtaçlara yardım eden, sadakası, hayır ve hasenatı bol bir insandı. O (r. anha) vefat edince, Medine'nin fakir ve yetimlerinin çok üzüldüklerini ve endişelendiklerini, Hz. Âişe (r.anha) bildirmiş ve: "Övgüye layık, çokça ibadet eden, yetim ve dulların sığınağı gitti" demiştir.

Resûlullah (a.s.), Hz. Zeyneb'i (r.anha) "evvâhe" (اواهة) diye nitelemiş; evvâhın (اواه) anlamı sorulduğunda: "Korku ve huşu içerisinde Allah'a yalvarandır" diye izah etmiş ve "*İbrahim çok yumuşak huylu ve pek sabırlı idi*"[191] meâlindeki âyeti okumuştur.

Hz. Âişe (r.anha): "Allah'a itaatte, doğru konuşmada, akraba ziyaretinde, sadaka vermede Zeyneb'ten (r.anha) daha hayırlısını görmedim" demiştir.

İbn İshâk[192] ve Vâkıdî'ye göre, Medine'de Hz. Ömer'in (r.a.) hilâfeti döneminde; hicretin 20. yılında 53 yaşında vefat etti. Hz. Ömer (r.a.), cenaze namazını kıldırdı ve Bakî' Mezarlığı'nda toprağa verildi.[193]

Resûlullah (a.s.): "Bana en erken kavuşacak olanınız kolu en uzun olanınızdır": (أَسْرَعُكُنَّ لَحَاقًا بِي أَطْوَلُكُنَّ يَدًا) buyurmuştur. Resûlullah'ın (a.s.) vefatından sonra ilk vefat eden Zeyneb binti Cahş (r.anha) olmuş ve Resûlullah'ın (a.s.) "eli uzun" ile "en çok sadaka vereni" kastettiği anlaşılmıştır.[194]

el-Ahzâb Sûresi'nin Hicâbı (Haremlik-Selâmlık Usûlünü) Emreden 53-59.[195] Âyetleri

Hz. Peygamber (a.s.), hicâp âyetlerinden önce, toplumdaki kadın-erkek münasebetleri konusunda halk arasında geçerli adetlere ilişmiyordu. Müslüman kadınların cemiyet içindeki giyim kuşamları ve kadın-erkek münasebetlerine dair âyetler üç safhada nâzil olmuştur:[196]

1- "*Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve mümin kadınlara (toplum içine çıktıklarında) dış kıyafetlerini (cilbâb) üzerlerine almalarını söyle: bu, onların (temiz kadınlar olarak) tanınmalarını ve rahatsız edilmemelerini temin eder. Ama (unutma ki)*

[190] Buhârî, "*Nikah*", 67/65; Şâmî, XI,202-203.
[191] et-Tevbe 9/114.
[192] Zürkânî (1996 n.), IV,415.
[193] İbn Habîb, s. 88; Belâzürî, *Ensâb*, II,69-70; Taberî, III,161; Makrizî (Katar n.), I,253.
[194] İbn Sa'd, VIII,101-115; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,314-317; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,195; VII,138-140; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,313-314; Şâmî, XI,201-204; Zürkânî (1996 n.), IV,414.
[195] Belâzürî, *Ensâb*, II,68.
[196] *Tecrîd Tercemesi*, I,140.

Allah çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır"[197] meâlindeki âyetle kadınların örtünmesi emredilmiştir.

Kurtûbî'ye göre: "Cilbâb, başörtüsünden daha büyük bir giysidir. Abdullah b. Abbâs (v. 68/687) ve Abdullah b. Mes'ûd (v. 32/652) cilbâba, ridâ/bedenin üs kısmını örten giysi ya da örtü anlamını verdikleri nakledilmiştir. Cilbâbın, kadının başörtüsü ve peçe anlamına geldiğini söyleyenler de olmuştur. Doğru olan şudur ki, cilbâb, bedenin bütününü örten dış giysidir".[198]

2- Hz. Peygamber (a.s.), Zeyneb bint Cahş'ın düğününde, bir koyun keserek düğün yemeği verdi. Bazı kimseler, yemekten sonra Hz. Peygamber'in (a.s.) hanesinde gereğinden fazla oturup sohbete daldılar. Bunun üzerine haremlik-selâmlık usûlünü emreden âyetler nâzil olmuştur.[199]

Âyetler meâlen şöyledir: *"Ey iman edenler! Siz zamanını gözetmeksizin, bir yemeğe davet edilmedikçe Peygamber'in evlerine girmeyin. Ancak davet edildiğiniz vakit girin. Yemeği yediğinizde hemen dağılın, sohbete dalmayın. Çünkü bu hareketiniz Peygamber'i üzüyor, fakat o (size bunu söylemekten) utanıyordu. Ama Allah, hakkı söylemekten çekinmez. Peygamber'in hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Bu hem sizin kalbleriniz, hem de onların kalbleri için daha temiz bir davranıştır. Sizin Allah Resûlü'nü üzmeniz ve kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlamanız azla caiz olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük bir günahtır. Bir şeyi açığa vursanız da gizleseniz de şüphe yok ki Allah, her şeyi gâyet iyi bilmektedir."*[200]

Âyet-i kerîme, Resûlullah'a (a.s.) ve hane-i saâdetine karşı nasıl davranılması gerektiğini bildirmektedir. Buna göre bir kimsenin, başkasını rahatsız etmemesi, ev sahibinin huzur ve istirahatını bozmaması, davet edildiğinde bildirilen zamandan önce gitmemesi, yemekten sonra fazla oturmaması gerekir.

Peygamber Efendimiz'in (a.s.) hanımlarıyla perde arkasından konuşmayı emreden âyet inince, onların yakın akrabaları: "Biz de mi perde arkasından konuşacağız?" diye sordular. Bunun üzerine şu âyet indi:

"Onlara (Peygamber'in hanımlarına), babaları, oğulları, kardeşleri, kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kadınları (mümin kadınlar) ve ellerinin altında bulunan câriyelerinden dolayı bir günah yoktur. (Ey Peygamber hanımları!) Allah'tan korkun; şüphesiz Allah, her şeye şahittir".[201]

---

[197] el-Ahzâb 33/59.

[198] Bkz. Hamdi Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı Kur'ân-ı Kerîm: Meâl, Tefsir*, İstanbul 2003, II,684.

[199] (وأولم رسول الله صلى الله عليه وسلم على زينب بشاة، ودعا الناس فطعموا، ثم جلسوا يتحدثون، ولم يقوموا فأذوا النبي صلى الله عليه وسلم، فأنزل الله عز وجل آية الحجاب، وأنزل "يا أيها الذين آمنوا لا تدخلوا بيوت النبي إلا أن يؤذن لكم إلى طعام غير ناظرين إناه"، أي بلوغه، الآية). Belâzürî, *Ensâb*, II,68; Taberî, III,161; İbn Kesîr, III,284; Makrizî (Katar n.), I,253; Zürkânî (1996 n.), IV,412-413; A. Özaydın - N. Bozkurt, *"Harem"*, DİA, XVI,132-134.

[200] el-Ahzâb 33/53-54.

[201] el-Ahzâb 33/55.

Ümmü Seleme (r.anha), Meymûne (r.anha) ile birlikte Hz. Peygamber'in (a.s.) yanında iken İbn Ümmü Mektûm, hicâb (haremlik-selamlık) âyetinin inişinden sonra, onu (a.s.) ziyarete geldi. Hz. Peygamber (a.s.), eşlerinden perde arkasına geçmelerini istedi. Onlar: "Ey Allah Resûlü! O bizi görmeyen ve tanımayan bir ama değil midir?" dediler. Hz. Peygamber (a.s.): Siz de mi körsünüz? Siz de mi onu görmüyorsunuz?" buyurdu.[202]

3- *"İnanan kadınlara söyle, onlar da gözlerini bakılması yasak olanlardan çevirsinler; iffetlerini korusunlar; görünmesinde sakınca olmayan yerleri dışında cazibe ve güzelliklerini açığa vurmasınlar; ve bunun için başörtülerini (humur) yakalarının üzerine salsınlar...."*[203] ile *"evlerinizde vakarınızla oturun, eski Câhiliye günlerindeki gibi cazibenizi sergilemeyin...."*[204] meâlindeki âyetler, kadınların bir zarûret-i diniye olmadıkça hanelerinden çıkmamalarını emretmiştir.[205]

Evlât Edinmek (Tebennî) Adeti ile İlgili Âyetlerin İnmesi

Nesebi belli olsun olmasın başkasına ait bir çocuğu kendi çocuğu olarak kabul etme anlamındaki evlât edinme geçmişte ve günümüzde rastlanan sosyal ve hukukî bir vakıadır. Arapça'da evlât edinme karşılığında kullanılan tebennî, "oğul" anlamındaki ibn kelimesinden türemiş olup "oğul edinmek" demektir. Câhiliye âdeti gereği, evlat edinilen, evlat edinenin oğlu sayılır, onun adıyla anılır, aileden biri kabul edilirdi. Bütün haklarda aile fertlerine eşit olur ve mirastan pay alırdı. İslâm'ın ilk yıllarında bir süre devam eden evlâtlık kurumu Medine döneminde nâzil olan: *"...evlâtlıklarınızı da öz oğullarınız olarak tanımadı..."*[206] meâlindeki âyetle kaldırılmıştır. *"Onları (evlât edindiklerinizi) babalarına nisbet ederek çağırın..."*[207]meâlindeki âyette de evlâtlıkların asıl babalarına nisbet edilmesi emredilmiştir.

İslâm hukukuna göre, evlâtlığın nesebi evlât edinene bağlanmaz, aralarında mahremiyet meydana gelmez ve mirasçılık ilişkisi doğmaz. Nitekim Hz. Peygamber (a.s.) eski evlâtlığı Zeyd b. Hârise'nin boşadığı eşi Zeyneb'le evlenmiş ve böylece evlâtlık kurumunun bütün sonuçlarıyla geçerliliğini yitirdiğini göstermiştir.

Yahudiler: "Muhammed, oğlunun karısı ile evlendi" diye propaganda yapınca şu meâldeki âyetler nâzil olmuştur:[208]

---

[202] أُمّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ: كُنْتُ عِنْدَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَعِنْدَهُ مَيْمُونَةُ فَأَقْبَلَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ وَذَلِكَ بَعْدَ أَنْ أُمِرْنَا بِالْحِجَابِ فَدَخَلَ عَلَيْنَا فَقَالَ: احْتَجِبَا. فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللهِ أَلَيْسَ أَعْمَى لاَ يُبْصِرُنَا وَلاَ يَعْرِفُنَا؟ فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- : أَفَعَمْيَاوَانِ أَنْتُمَا أَلَسْتُمَا تُبْصِرَانِهِ؟) Ebû Davud, *Libas*, 3538.

[203] en-Nûr 24/31.

[204] el-Ahzâb 33/33.

[205] *Tecrîd Tercemesi*, I,140; II,347; XI,48-49,398-399; ayrıca bkz. İ. L. Çakan, *"Sünnette Giyim-Kuşam ve Örtünme", İslâm'da Kılık-Kıyafet ve Örtünme* (İSAV ilmî toplantılar dizisi), İstanbul 1987, s.49-52.

[206] el-Ahzâb 33/4.

[207] el-Ahzâb 33/5.

[208] Belâzürî, II,109-110; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,314; Zürkânî (1996 n.), IV,411; *Tecrîd Tercemesi*, XI,260-261.

"Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir."[209] *"Onları (evlat edindiklerinizi) babalarına nisbet ederek çağırın. Allah yanında en doğrusu budur. Eğer babalarının kim olduğunu bilmiyorsanız, bu takdirde onları din kardeşleriniz ve görüp gözettiğiniz kimseler olarak kabul edin. Yanılarak yaptıklarınızda size vebal yok; fakat kalblerinizin bile bile yöneldiğinde günah vardır. Allah bağışlayandır, esirgeyendir."*[210]

Çocukların bakımı, İslâmiyet'in özen gösterdiği konuların başında gelir. Mesela: *"Dünya ve ahiret hakkında (lehinize olan davranışları düşünün ve ona göre hareket edin). Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onları iyi yetiştirmek (yüz üstü bırakmaktan) daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, (unutmayın ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, işleri bozanla düzelteni bilir. Eğer Allah dileseydi, sizi de zahmet ve meşakkate sokardı. Çünkü Allah güçlüdür, hakîmdir."*[211] *"(Mirastan payı olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunursa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin.*[212] *Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde (halleri ne olur) diye korkacak olanlar (yetimlere haksızlık etmekten) korkup titresinler; Allah'tan sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.*[213] *Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkınmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir."*[214] ve *"öyleyse yetimi sakın ezme"*[215] gibi âyetler kimsesizleri koruyup gözetmek ve onlara iyi davranmak mecburiyetini emreder. Savaş ganimetlerinin paylaşımını konu alan âyetler[216] de bu mallardan yetimlere pay ayırarak devleti kimsesizlere sahip çıkma hususunda sorumlu tutmuştur. Ayrıca terk edilmiş çocuklarla (lakît) ilgili olarak getirilen esaslar veya çocukların bakımı ve gözetimi konusunda akrabaya, belirli kurum ve kuruluşlara yüklenilen ödevler (hidâne), evlât edinme kurumunun karşılamış olduğu ihtiyaçlara cevap verecek bir nitelik taşımaktadır.[217]

---

[209] el-Ahzâb 33/40.

[210] el-Ahzâb 33/5.

[211] el-Bakara 2/220. Yetimlere iyi muamele edilmeli, yetim oldukları hissettirilmemelidir. Yetimin velisi durumunda olan kimsenin, onu ifsat mı ettiğini, yoksa ıslah mı ettiğini Allah bilir. O yetimdir diye ona iyi davranmayanlar, Allah'ın murakabesi/gözetimi altında olduklarını unutmamalıdırlar.

[212] Bu iki âyetten birincisi Câhiliye devri geleneklerini yıkarak mirastan kadının da payı olduğunu, Allah'ın onlar için ayırdığı bu payın mutlaka kendilerine verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. İkinci âyet ise İslâm'ın getirdiği en geniş kardeşlik ve en insani dayanışma anlayışı ve sosyal adalet prensibi içinde, mirasta payı olmayan -nisbeten- uzak akrabaya, o civarda bulunan fakir fukaraya da mirastan bir şeyler verilmesini, gönüllerinin alınmasını, emeksiz elde edilen servete karşı muhtemel menfi duyguların önlenmesini emretmektedir.

[213] Yetimlerin veli ve vasileri, onlara kendi çocuklarına davranılmasını istedikleri gibi davranmalıdırlar; çünkü kendi çocukları da bir gün yetim ve çaresiz kalabilir.

[214] en-Nisâ 4/8-10.

[215] ed-Duhâ 93/9.

[216] el-Enfâl 8/41; el-Haşr 59/8.

[217] Süheylî, II,292; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,313; Râzî, XVIII,227-228; Elmalılı, VI,292-296; M. Akif Aydın, *"Evlât Edinme"*, DİA, XI,528.

79. Hendek Gazvesi

Şevvâl H. 5.[218]

1- Medine'nin kuşatılması: 8 Zilkade H. 5 Salı,

2- Kuşatmanın son bulması: 23 Zilkade H. 5.[219]

İslâm tarihi kaynaklarında, Mekkeli müşriklerin Medine'ye karşı en son ve en büyük saldırısı, Medine İslâm toplumunun varlığını doğrudan tehdit eden ve onu yok edilmenin eşiğine getiren savaşa: Ahzâb Gazvesi ve Hendek Gazvesi adları verilmiştir.

Ahzâb,[220] "taife, cemaat, grup, sahip, taraftar, silâh ve harp aleti"[221] gibi anlamlara gelen hizb kelimesinin çoğuludur. "*Onlar şeytanın hizbidirler*"[222] âyetinde olduğu gibi, bir kimsenin özel askerlerine, yakın adamlarına da hizb denir.

el-Ahzâb Sûresi'nin 20 ve 22. âyetlerinde geçen ahzâb kelimesiyle, hicretin 5. yılında, Hz. Peygamber'e (a.s.) karşı savaşmak üzere toplanıp Medine'yi kuşatmaya gelen müttefik düşman kuvvetleri kastedilmiştir. Bu sebeple söz konusu savaşın bir adı Ahzâb Gazvesi'dir (Gazvetü'l-Ahzâb: Müttefik düşman gruplarına karşı yapılan savaş). Âyetler meâlen şöyledir: "*Bunlar, düşman birliklerinin (الْأَحْزَابَ) bozulup gitmedikleri evhamı içindedirler. Müttefikler ordusu (الْأَحْزَابُ) yine gelecek olsa, isterler ki, çölde göçebe Araplar içinde bulunsunlar da sizin haberlerinizi (uzaktan) sorsunlar. Zaten içinizde bulunsalardı dahi pek savaşacak değillerdi*", "*Müminler ise düşman birliklerini (الْأَحْزَابَ) gördüklerinde: İşte Allah ve Resûlü'nün bize vaat ettiği! Allah ve Resûlü doğru söylemiştir, dediler. Bu (orduların gelişi), onların ancak imanlarını ve Allah'a bağlılıklarını arttırdı*".[223]

Hz. Peygamber'i (a.s.) ortadan kaldırıp Müslümanları toptan imha etmeyi hedef alan Yahudiler ile Mekkeli müşriklerin planı, Müslümanların -şehri savunmak gayesiyle- Medine'nin çevresinin bir kısmına kazdıkları hendekle engellendiği için ise söz konusu savaşa Hendek Gazvesi denilmiştir.[224]

Hicretin 3. yılında vuku bulan Uhud Gazvesi'nden sonra Müslümanların, hem Kureyşlilerle hem de Medine ve Hayber'de yaşayan Yahudilerle münasebetleri daha kötü bir hal aldı. Kureyşliler, Uhud'dan sonra Suriye'ye giden kervanlarının güvenliği için Medine ve çevresini topraklarına katamadıkları gibi Uhud'da elde ettikleri kısmî

[218] İbn Hişâm, III,224,241; Taberî, III,163,177; el-Haysemî, *Mecma'ü'z-Zevâid*, VI,142; İbn Hibbân, s. 256; Beyhakî, III,393-395; İbn Kesîr, III,180-181.

[219] Vâkıdî, II,440-441; İbn Sa'd, II,67,74.

[220] Bazı âyetleri Hendek Savaşı'yla ilgili olan el-Ahzâb Sûresi, *Kur'ân-ı Kerîm*'in 33. sûresi, tamamı Medine devrinde nâzil olan sûre yetmiş üç âyetten ibarettir ve adını, 20 ve 22. âyetlerinde geçen ahzâb kelimesinden alır. *Kur'ân-ı Kerîm*'in bir cüzünün dörtte birine de hizb adı verilir (E. Işık, "*Ahzâb Sûresi*", DİA, II,195).

[221] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, I,346 "حزب" md.; Muslihuddin Mustafa Ahterî (v. 968/1560-61), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1292, I,185.

[222] el-Mücâdile 58/19.

[223] el-Ahzâb 33/20,22.

[224] İbn Hişâm, III,224 vd.

başarılarını da bir sonuca bağlayamadılar. Buna karşılık Müslümanlar kısa bir sürede toparlanıp eski güçlerine kavuştu, Zâtürrikâ' ve Hicaz-Suriye kervan yolu üzerindeki Dûmetülcendel'e yaptıkları seferlerle Mekkelilerin yalnız Mısır ve Suriye'ye değil Irak'a giden ticaret yollarını da kapattılar.

İbn İshâk'a göre, Yahûdî Benî Nadîr kabilesinin Medine'den sürgün edilmesi Hendek Savaşı'nı netice verdi. Zira Benî Nadîr Yahûdîleri, Rebiülevvel H. 4'te Medine'den sürüldükten sonra Hayber'e yerleştiler. -Suriye ve Irak ticaret yolları Dûmetülcendel'den geçip Hayber üzerinden Medine'ye ulaştığından-, Benî Nâdir ve Hayber Yahûdîleri, zamanla Medine'ye gidip gelen ticaret kervanlarını tehdit etmeye başladı.

Yahudi Nadîroğulları'nın ileri gelenlerinden Huyey b. Ahtab, Ebû Râfi' Sellâm b. Ebi'l-Hukayk en-Nadrî, Kinâne b. Ebi'l-Hukayk en-Nadrî, Hevze b. Ebi'l-Hukayk, -Evs'in Benî Hatme kolundan- Hevze b. Kays el-Vâilî (هَوْذَةُ بْنُ قَيْسٍ الْوَائِلِيّ مِنَ الأَوْسِ مِنْ بَنِي خَطْمَةَ), -Evs'in reislerinden- Ebû Âmir Abduamr b. Sayfîn'nin[225] de aralarında bulunduğu on küsur[226] kişilik bir grup, Hendek Savaşı'nda Mekkeli müşriklerin liderliğini üstlendiği kabileler ittifakını teşkil etti.[227] Hendek Savaşı'nı organize eden grup, Mekke'ye giderek Kureyş müşriklerini Müslümanlara karşı birlikte savaşmaya ikna ettiler. Aynı zamanda Gatafân ve Fezâre kabilelerini, Hayber yöresinin bir yıllık hurma mahsulüne mukabil Müslümanlara karşı girişecekleri mücadelede yanlarına çektiler; daha sonra da Benî Süleym'i bu ittifaka dâhil etmeyi başardılar. Diğer taraftan Mekke'ye bir heyet gönderip yaptıkları anlaşmaları haber vererek Kureyşli müşrikleri Medine'ye saldırmaya teşvik ettiler. Böylece kuzeyde Gatafân, Fezâre ve Esed, doğuda Süleym, güneyde Kureyş, Kinâne ve Sakif kabileleriyle Medine'yi üç taraftan kuşatmayı düşünüyorlardı.

---

[225] Evsli Amr b. Avf'ın Benî Dubay'a kolundan ve Abdullah b. Übeyy b. Selûl'ün halasının oğlu Ebû Âmir (وَهُوَ عَبْدُ عَمْرِو بْنُ صَيْفِيُّ بْنِ النُّعْمَانِ بْنِ مَالِكِ بْنِ أُمَيَّةَ بْنِ ضُبَيْعَةَ بْنِ زَيْدِ مِنْ بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفِ مِنَ الْأَوْسِ): İbn Sa'd, *et-Tabakât*: القسم المتمم لتابعي أهل المدينة ومن بعدهم, thk. Ziyad Muhammed Mansur, Medine-i Münevvere 1408, s. 286), önceleri Hanîf dinine mensuptu. Ehl-i Kitap ile münazara yapar, Hıristiyanlığa meyleder, rahiplere uyar ve onlarla ülfet ederdi. Suriye'de çok bulunurdu. Bu sebeple Câhiliye devrinde kendisine er-Rahip dendi ve bu unvanla tanınırdı. Hz. Peygamber'in (a.s.) daveti yayılınca ve Medine'ye hicret edince ona (a.s.) karşı hasedinden dolayı azılı bir İslâm düşmanı oldu ve Medine'yi terk ederek Mekke'ye gitti. Ebû Âmir, Bedir Savaşı'nda Mekkeli müşriklerin safında katılmadı; fakat Uhud Savaşı'nda onların safında bulundu ve Müslümanlarla savaştı. Hz. Peygamber (a.s.), onu el-Fasık diye niteledi. Ebû Âmir, Mekke fethedilince Taif'e, Taiflilerin Müslüman olduklarını görünce de Suriye'ye kaçtı; hicretin 9. yılında Bizans İmparatoru Herakleios'un yanında gurbette yalnız başına öldü (İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-Meğâzî*, thk. Süheyl Zekkar, 1398/1978, s. 327; Belâzürî, *Ensâb*, I,282; Moğultay b. Kılıç -689-762/1290-1361-, *el-İşârât ilâ Sîreti'l-Mustafa ve Tarîh Min Ba'dihi Mine'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Nizamettin, Beyrut 1416/1996, s. 347; Makrizî -1999 n.- I,132; M. Asım Köksal, İslâm Tarihi, İstanbul 2012, VII-VIII,394). Ebû Âmir'in oğlu Hanzale (v. 3/625), Uhud Gazvesi'nden bir gün önce Übey b. Selûl'ün Müslüman olan kızı Cemîle ile evlendi. Resûlullah'ın (a.s.) Mekkeli müşriklerle savaşmak için Uhud'a gittiğini duyunca boy abdesti almaya fırsat bulamadan İslâm Ordusu'na katıldı. Şeddâd b. Esved, Hanzale'yi (r.a.) mızrağı ile şehit etti. Hz. Peygamber (a.s.), boy abdesti alamadan şehit düşen Hanzale'nin (r.a.) naşının melekler tarafından yıkandığını bildirdi. Müslümanlar, bundan dolayı ona (r.a.): Gasîlü'l-Melâike (Meleklerin Yıkadığı Kimse) lakabını verdiler. Hanzale (r.a.), İslâm düşmanı babasını öldürmek için Hz. Peygamber'den (a.s.) izin istemiş, fakat o (a.s.) buna izin vermemiştir (K. Çakın, "*Hanzale b. Ebî Âmir*", DİA, XVI,51).

[226] Vâkıdî, II,441.

[227] İbn Hişâm, II,210; III,224; Taberî, III,163.

Sonuçta: 1- Kendilerine tabi olan Ehâbîş[228] denilen kabileler ittifakının[229] ve diğer kabilelerin katılımıyla; 300 at ve 1400 deveye sahip -1000 kişisi Kureyşli- 4000 kişilik bir ordu hazırlayıp yola çıkan Mekke müşrikleri,

2- Merrü'z-Zahrân'da Kureyş'e katılan ve başlarında -Harb b. Ümeyye'nin müttefiki- Süfyan b. Abdişems'in bulunduğu Benî Süleym'den 700 kişi,

3- Talha b. Huveylid el-Esedî komutasındaki Benî Esed b. Huzeyme,

4- Uyeyne b. Hısn komutasındaki 1000 kişilik Gatafân'dan Fezâraoğulları,

5- Mes'ûd b. Ruhayle komutasındaki 400 kişilik Eşca' kabilesi,

6- Hâris b. Avf el-Mürrî komutasındaki 400 kişilik Mürreoğulları: Mudârî Gatfân'dan Benî Mürre b. Avf b. Sa'd kabilesinin, Hendek Savaşı'na katılmaktan vazgeçtiği de rivâyet edilmiştir.[230]

7- Kinâne, 8- -Adnânî Hevâzin'den- Sakîf ve daha başka kabileler ile 9- Benî Kurayza,

10- Benî Nadîr ve diğer Yahudi kabilelerinden toplam 10-12.000 civarında bir kuvvet oluştu.[231]

Mes'ûdî'ye göre ise müttefik kuvvetlerin tamamı 24 000 kişidir.[232]

Kureyşliler, Darünnedve'de bağlanan sancağı -daha sonraları Müslüman olan[233]- Benî Abdiddâr'dan Osman b. Talha b. Ebî Talha'ya, komutayı ise Ebû Süfyân Sahr b. Harb'e tevdi ettiler.[234]

Nadîroğulları'nın organize ettiği, Hayber Yahûdîlerinin desteklediği, Mekkeli müşriklerin liderliğini yaptığı ve birçok kabilenin aktif rol aldığı bu ittifakın hedefi, Hz. Peygamber'i (a.s.) Medine'den çıkarıp bir meydan muharebesine mecbur etmek, onu (a.s.) Müslümanlarla birlikte ortadan kaldırmak ve başsız kalan Medine üzerine her yönden hücum ederek geri kalanları kılıçtan geçirip İslâmiyet'ten tamamen kurtulmaktı.

Aynı vakitlerde Dûmetülcendel hâkimi Ükeydir b. Abdilmelik'in Medine'ye giden kervanlara zarar vermesi sağlandı. Ükeydir, Suriye ve Irak'tan Medine'ye giden hububat kervan yolunu kesti. Yahudilerin planı Hz. Peygamber'i (a.s.) Medine'den dışarıya çekmek, ardından Gatafân ve Kureyş müşriklerinin birlikte Medine'yi yağmalamalarına imkân hazırlamak ve Resûlullah'ı (a.s.) Medine'den uzak bir yerde zor duruma

[228] Bkz. Ek 2: "*Ehâbîş*" md.
[229] Vâkıdî, II,442.
[230] Vâkıdî, II,343.
[231] Vâkıdî, II,443-444; Belâzürî, I,427; Taberî, III,169; Şâmî, IV,364; Zürkânî (1996 n.), III,22-23.
[232] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 250.
[233] Hicrî 8. yılın olaylarından: "Hâlid b. Velîd, Osman b. Talha ve Amr b. Âs'ın Medine'ye Hicreti" başlığına bkz.
[234] İbn Sa'd, II,66; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,86.

düşürmekti. Resûlullah (a.s.), önce Dûmetülcendel'e hareket etti; ancak beklenmedik bir şekilde Medine'ye geri döndü.[235]

Huzâalılar, on günlük Mekke-Medine yolunu dört gecede[236] kateden habercileriyle, Kureyş müşriklerinin savaşa hazırlandığını, Hz. Peygamber'e (a.s.) bildirdiler.

Hz. Peygamber (a.s.), savaş hallerinde, ashâbıyla daha fazla istişare ederdi.[237] Yapılan istişareler neticesinde, Uhud'da yaşananlar da dikkate alınarak, açık arazide meydan savaşı yerine, Medine'de kalıp savunma savaşı yapmak kararı ittifakla alındı. Ancak Kureyş müşriklerinin ve müttefiklerinin teşkil ettiği ordunun büyüklüğü hakkında alınan haberler üzerine, şehrin savunmasını takviye etmek gayesiyle, Medine'nin kuzey çevresinde uygun yerlere hendek kazılmasının zorunlu olduğu tesbit edildi. Zira Medine'nin özellikle diğer üç tarafı yoğun yapılaşmanın yanı sıra kesif hurma ve benzeri bahçe ve bostanlarla ve bunları birbirinden ayıran çit ve alçak duvarlarla çevrilmişti; üstelik bahçelerin arasında uzanan patika yollar çok dardı. Düşmanın bu engelleri aşması zor olup küçük askerî birliklerle bile durdurulması mümkündü. Genelde kaynaklar, savaş hazırlıkları için yapılan istişarelerde, Selmân-ı Fârisî'nin (r.a.)[238] teklifi üzerine savunma amaçlı hendeğin kazılmasına karar verildiği belirtilir. Kureyş müşriklerinin savaş hazırlıklarıyla ilgili haberleri alınmasından hemen sonra, Hz. Peygamber (a.s.), muhacir ve ensardan bazı ashabı ile hendek kazılacak yerleri tesbit etti. Yapılan keşiflerin hemen ardından, Müslümanlar, Medine'nin kuzey kısmında yaklaşık 5,5 km uzunluğunda, 9 metre eninde ve 4,5 metre derinliğinde olduğu tahmin edilen -savunma hattı niteliğinde- bir hendek kazmaya başladılar. Hendek hafriyatı sırasında, Hz. Peygamber (a.s.) için Türk Çadırı (قبة تركية)[239] kuruldu ve kendisi (a.s.) da zaman zaman çıkıp bizzat hafriyat işinde çalıştı.[240]

Hendek hafriyatı sırasında Müslümanlar birbirleriyle yarışıyor, birinde bir gevşeklik gördüklerinde mizah yollu o şahsa sataşıyorlardı.

Hz. Peygamber'in (a.s.) Hendek Savaşı sırasında hendeğin topraklarını taşıyanlara yardım ederken, toza bulanmış vaziyette ashabıyla birlikte Abdullah b. Revâha'nın şu şiirini terennüm etmiştir:

"Allah'ım! Sen olmasaydın (yani doğru yolu göstermeseydin), biz ne hidâyete erer, ne sadaka verir, ne de namaz kılardık! Üzerimize bir sekinet indir!

---

[235] Bkz. hicretin 4. yılı olaylarından: "Dûmetülcendel Gazvesi" (Rebiülevvel-Rebiülahir H. 5), başlığına.

[236] Vâkıdî, II,444.

[237] Vâkıdî, II,445.

[238] İslâmiyet'i kabul eden İran asıllı ilk sahâbî Ebû Abdillâh Selmân el-Fârisî (v. 36/656 [?]): Asıl adı Mâhbe (Mâyeh) b. Bûzehmeşân (Bûzekhân, Bûzihşân, Hûşbûdân) b. Mürselân b. Yehbûzân iken Müslüman olduktan sonra kendini Selmân İbnü'l-İslâm diye tanıtmış, Selmân el-Hayr, Selmân-ı Pâk veya Selmân el-Hakîm diye de anılmıştır (İ. Hatipoğlu, *"Selmân el-Fârisî"*, DİA, XXXVI,441).

[239] (فذهب سلمان إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو في قبة تركية). Bkz. Beyhakî, *Delâil*, III,419; İbn Kesîr, III,192; Şâmî, IV,367. Hz. Peygamber (a.s.), Ramazan ayında böyle bir çadırda itikâfa da çekilmiştir. Bkz. Müslim, *"Kitâbü's-Siyâm"*, 13/40; Şâmî, VIII,440.

[240] M. Hamidullah, *"Hendek Gazvesi"*, DİA, XVII,194.

Bize haksızlık yapıp saldıran, bizi çekindiğimiz fitne ve fesada düşürmek isteyen düşmanlarımızla karşılaştığımızda, kalblerimize sükûnet indir! Ayaklarımızı sabit kıl!"

(اللهُمَّ لَوْلَا أَنْتَ مَا اهْتَدَيْنَا وَلَا تَصَدَّقْنَا وَلَا صَلَّيْنَا فَأَنْزِلَنْ سَكِينَةً عَلَيْنَا وثبت الاقدام إن لاقينا والمشركون قد بغوا علينا إذا أرادوا فتنة أبينا).

Ensârın hendek hafriyatı sırasında söyledikleri: "Biz ki hayatta olduğumuz sürece Muhammed'e cihad üzere biat edenleriz" (نَحْنُ الَّذِينَ بَايَعُوا مُحَمَّدًا عَلَى الْجِهَادِ مَا حَيِينَا أَبَدًا) şeklindeki şiirlerine, Hz. Peygamber (a.s.): "Allah'ım! Gerçekte âhiret hayatından başka hayat yoktur, ensâr ve muhacirlerin işlerini/durumlarını ıslah et" (لَا عَيْشَ إِلَّا عَيْشُ الْآخِرَةِ فَأَصْلِحِ الْأَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَةَ) sözleriyle karşılık vermiştir.

Hendek hafriyatı esnasında Peygamber Efendimizin (a.s.) nübüvvetine delâlet eden birçok mucize tezahür etmiştir.[241]

Câbir b. Abdillah (r.a.) beyanına göre: Hendek kazılırken çok sert bir yere rastlandı. Ashap, Hz. Peygamber'in (a.s.) huzuruna gelip hendekte kazma kürek işlemez sert bir yer tabakasına rastladıklarını bildirdiler. Resûlullah (a.s.), bir kap içinde su istedi. Ağzına aldığı suyu kaba bıraktıktan ve Allah'ın dilediği kadar üzerine dua ettikten sonra, suyu o sert yerin üzerine serpti. Orada bulunanlar: 'Onu hak din ve Kitapla peygamber gönderen Allah'a yemin olsun ki, o sert yer öyle bir dağıldı ki, sanki kum haline geldi! Artık kazma ve küreğe karşı dayanırlığı kalmadı!' demişlerdir.

Berâ' b. Âzib (r.a.), bu mucizeli hâdiseyi şöyle anlatır: "Resûlullah (a.s.) balyozu alıp 'Bismillah!' diyerek kayaya bir darbe indirdi. Kayanın üçte biri parçalandı! 'Allahu ekber! Bana Şam'ın anahtarları verildi! Vallahi, şu bulunduğum yerden, oranın kızıl köşklerini görüyorum!' buyurdu. Sonra 'Bismillah!' deyip kayaya ikinci darbeyi indirdi. Kayanın üçte biri daha parçalandı! 'Allahu ekber! Bana Fars'ın anahtarları verildi! Vallahi, şu bulunduğum yerden, Medâin'i[242] ve onun beyaz sarayını görüyorum!' buyurdu. Daha sonra 'Bismillah!' diyerek kayaya üçüncü darbeyi indirdi. Kayanın kalan son kısmını da parçaladı. 'Allahu ekber! Bana Yemen'in anahtarları verildi! Vallahi, şu bulunduğum yerden San'a'nın kapılarını görüyorum!' buyurdu."

Peygamber Efendimiz (a.s.) Kisrâ'nın Medâin'deki beyaz sarayını tarif edince, Selman-ı Fârisî (r.a.): "Doğru buyurdun! Seni hak din ve Kitapla peygamber gönderen Allah'a yemin ederim ki; o tarif ettiğin gibidir! Senin Allah'ın Resûlü olduğuna şahadet ederim!" dedi.[243]

Câbir b. Abdillah (r.a.): Hendek kazıldığı sıralarda Peygamber'in (a.s.) karnının açlıktan çökmüş olduğunu gördüm. Hemen eşime gittim: "Ben Peygamber'de bir açlık hâli gördüm ki, artık sabredilir şey değil. Evinde yiyecek birşey var mı?" diye sordum.

[241] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,87-88.
[242] Bkz. Ek 2: "*Medâin*" md.
[243] M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*.

Peygamber (a.s.), açlıktan karnına bir taş parçası sarmıştı. Bazı sahabe, hendek kazılırken üç gün yiyecek içecek bir şey yemeden çalıştılar.

Eşim Süheyle bint Mes'ûd (r.anha), içinde bir sâ' arpa bulunan bir dağarcık çıkardı. Bir besi oğlağımız vardı; onu kestim. Eşim arpayı öğüttü. Ben eti parçalayıp, çömleğe koydum. Sonra Resûlullah'ın (a.s.) yanına döndüm. Eşim Süheyle (r.anha), gideceğim zaman: "Beni Resûlullah'a (a.s.) ve yanındakilere mahcup etme!" dedi.

Resûlullah'a (a.s.) gelince ona (a.s.) gizlice: "Ey Allah Resûlü! Oğlağımızı kestik, bir sâ' arpayı da öğüttük; beraberindeki on kadar kişiyle bize buyur gel" dedim.

Hz. Peygamber (a.s.): "Ey hendek ahalisi! Câbir ziyafet yemeği yapmış. Çabuk geliniz!" diye seslendi ve Câbir'e (r.a.): "Ben size gelinceye kadar çömleğinizi tandırdan indirmeyin, hamurunuzu da ekmek yapmayın" diye tembih etti.

Câbir (r.a.): Eve geldim, sonra Resûlullah (a.s.) geldi. Onunla (a.s.) beraber insanlar da evime doğru geliyordu. Eşim gelenlerin çokluğunu ve yemeğin azlığını görünce, bana: "Allah sana iyilik versin, Allah sana şöyle böyle yapsın!" dedi. Ben de ona: "Söylediğini yaptım", dedim.

Sonra eşim, Peygamber'e (a.s.) hamuru çıkardı. Peygamber (a.s.) onun içine ağzının suyundan kattı, hamura bereket duası yaptı. Sonra çömleğe yöneldi, onun içine de ağız suyunu kattı ve bereket duası yaptı.[244] Sonra: "Ekmek pişirici bir kadın çağır benimle beraber pişirsin, sen de çömleğinizden kepçe ile et çıkar ve sakın çömleği tandır taşlarının üzerinden aşağıya indirmeyiniz" buyurdu.

Yemeğe gelenler bin kişi idi. Allah'a yemin ederim ki onların hepsi yediler, ayrıldıklarında; çömleğimiz dopdolu idi, hamurumuz da hiç eksilmedi; hâlâ ekmek yapılıyordu. Hz. Peygamber (a.s.), Süheyle bint Mes'ûd'a (r.anha): "Kalanı sen ye ve başkalarına hediye et. Çünkü insanlara açlık isabet etmiştir" buyurdu.[245]

Hafriyat işini bilen, güçlü, kuvvetli bir şahıs olan Selman-ı Fârisî (r.a.); içlerinde Amr b. Avf (r.a.),[246] Huzeyfe b. Yeman el-Absî (r.a.), Nu'mân b. Mukarrin el-Müzenî (r.a.) ile ensârdan altı kişinin bulunduğu bir takımdaydı. Muhacirler: "Selmân bizdendir!" dediler. Ensar: "O bizdendir! Biz ona daha layığız ve hak sahibiyiz" diye karşılık verdiler ve onu (r.a.) kendilerinden başka takıma vermek istemediler. Hz. Peygamber (a.s.) "Selman bizdendir, Ehl-i Beyt'tendir!" (سَلْمَانُ رَجُلٌ مِنَّا أَهْلَ الْبَيْتِ) buyurarak, tartışmaya son verdi.Selmân-ı Fârisî (r.a.), on kişinin kazdığı yeri yalnız başına kazıyordu. Kendisine ayrılan beş arşın uzunluğunda, beş arşın derinliğindeki yeri vaktinde kazıp bitirince, Kays b. Sa'saa'nın (r.a.) ona (r.a.) nazarı değdi,[247] Selmân-ı Fârisî (r.a.) birdenbire yere yıkıldı! Hz. Peygamber'e (a.s.), ne yapılması gerektiği soruldu. O (a.s.)

[244] أَخْرَجَتْ لَهُ عَجِينًا فَبَصَقَ فِيهِ وَبَارَكَ ، ثُمَّ عَمَدَ إِلَى بُرْمَتِنَا فَبَصَقَ وَبَارَكَ
[245] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/31.
[246] Amr b. Avf el-Ensârî, Amr b. Avf el-Müzenî veya Amr b. Avf b. Yerbû'.
[247] Bkz. Ek 2: *"Nazar"* md.

da: "Ona (Kays b. Sa'saa'ya) uğrayınız! Selmân için bir kapta abdest alsın! Selmân, o abdest suyu ile yıkansın! Su kabı, Selmân'ın arkasında, baş aşağı çevrilsin!" buyurdu. Hz. Peygamber'in (a.s.) dediği yapılınca, Selman-ı Fârisî (r.a.) devenin diz bağından kurtulması gibi açıldı.[248]Vâkıdî'ye göre, 3000 kişinin çalışması neticesinde altı gün gibi kısa bir süre zarfında hendek hafriyâtı tamamlandı.[249]

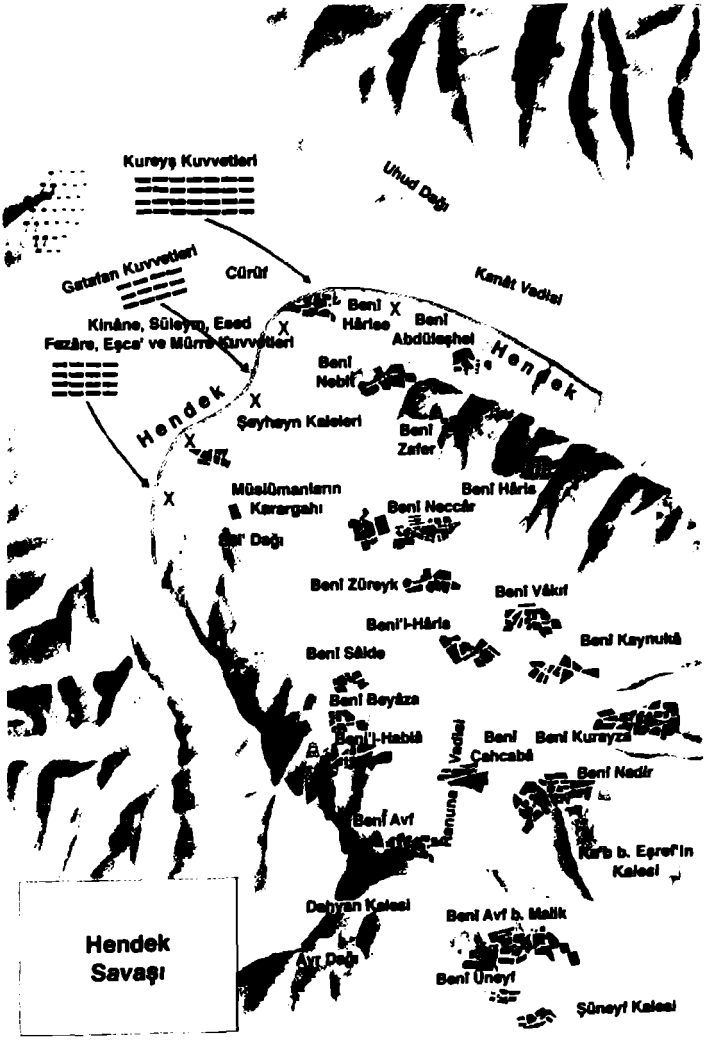

Kriko 7: Hendek Gazvesi'nin Yapıldığı Yerler[250]

[248] Vâkıdî, I,447.
[249] Vâkıdî, II,454; İbn Sa'd, II,67.
[250] İ. Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Başka bir kroki için bkz. "*Hendek Gazvesi*", DİA, XVII,194-195.

Ebû Süfyân b. Harb komutasındaki müttefik düşman kuvvetleri, Medine'nin kuzeyinde ordugah kurdu ve birçok girişimde bulunmasına rağmen 3000 kişilik İslâm Ordusu'nun koruduğu hendeği aşamadı.

İslâm Ordusu'ndaki muhacirlerin sancağını Zeyd b. Hârise (r.a.), ensârın sancağını Sa'd b. Ubâde (r.a.) taşımıştır. Hendek kuşatması boyunca Abbâd b. Bişr ve bir grup ensârî, Hz. Peygamber'e (a.s.) koruma vazifesi yapmıştır. Hz. Peygamber de kuşatma boyunca Ebû Sa'd Seleme b. Eslem el-Evsî el-Hârisî'yi 100 kişi, Zeyd b. Hârise'yi 300 kişi ile Medine'nin içine ve hurma bahçeleri ile iç içe geçmiş evlerle korunan savunması zayıf kısımlarına gönderip devriye gezmelerini ve bu esnada yüksek sesle tekbir getirmelerini emretmiştir.[251]

Müslümanların teşkil ettiği savunma hattını ve hendeği aşamayan Mekkeli müşrikler ve müttefikleri, Medine'de yaşayan Benî Kurayza Yahudilerini kışkırtarak, Müslümanları arkadan vurmayı denedi. Fakat Hz. Peygamber'in (a.s.), zamanında aldığı tedbirlerle başarıya ulaşamadılar. Daha sonra kuşatmanın uzamasına rağmen bir netice alınamaması, Allah'ın müşrik ve Yahudilerden oluşan müttefik ordulara karşı bir rüzgâr ve insanların görmediği ordular göndermesi,[252] hac ayı Zilhicce'nin yaklaşması, gibi çeşitli etkenlerle ittifak ordusunda çözülmeler meydana geldi. İttifak ordusunun çözülmesinde, Hz. Peygamber'in (a.s.) girişimleri ile -bu kuşatma sırasında İslâm'ı kabul eden fakat Müslümanlığını gizleyen- Nuaym b. Mes'ûd el-Eşca'î el-Gatafânî'nin[253] faaliyetlerinin etkisi büyük olmuştur. Hz. Peygamber (a.s.), Nuaym b. Mes'ûd'un talebi üzerine kendisine ittifakın dağılmasını netice verecek girişimlerde bulunmasına izin verdi ve ona: "(Müttefik) kabileler arasına gir ve onları elinden geldiğince birbirinden ayır. Zira harp hiledir": (اَلْحَرْبُ خُدْعَةٌ) buyurdu.[254] Nuaym b. Mes'ûd'un etkin ve ince taktiklere dayalı kabilelerin birbirlerine güvenini kırma girişimi, Hz. Peygamber'in (a.s.) bunu hemen yayılacak sözlerle desteklemesi ve hac mevsiminin de yaklaşmış olması üzerine Ebû Süfyân, askerlerini alıp Mekke'ye döndü. Öteki kabileler de dağılıp memleketlerine döndü.[255]

Kur'ân-ı Kerîm'in, Hendek kuşatmasında yer alan tarafların konumları, psikolojileri, müminlere yapılan ilahî yardım, sınama, münafıkların tutum ve propagandaları gibi hususlarla ile ilgili âyetleri meâlen şöyledir:

> *"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani size ordular saldırmıştı da, biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah ne yaptığınızı çok iyi görmekteydi. Onlar hem yukarınızdan hem aşağı tarafınızdan (vadinin üstünden ve alt yanından) üzerinize yürüdükleri*

[251] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,89.
[252] el-Ahzâb 33/9.
[253] İbn Haldûn, II,351.
[254] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,364; M. Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları*, s. 153-154.
[255] M. Hamidullah, *"Hayber"*, DİA, XVII,21.

zaman; gözler yıldığı, yürekler gırtlağa geldiği ve siz Allah hakkında türlü türlü şeyler düşündüğünüz zaman;

İşte orada iman sahipleri imtihandan geçirilmiş ve şiddetli bir sarsıntıya uğratılmışlardı.

Ve o zaman, münafıklar ile kalplerinde hastalık (iman zayıflığı) bulunanlar: Meğer Allah ve Resûlü bize sadece kuru vaatlerde bulunmuşlar! diyorlardı.[256]

Onlardan bir gurup da demişti ki: Ey Yesribliler (Medineliler)! Artık sizin için durmanın sırası değil, haydi dönün! İçlerinden bir kısmı ise: Gerçekten evlerimiz emniyette değil, diyerek Peygamber'den izin istiyordu; oysa evleri tehlikede değildi, sadece kaçmayı arzuluyorlardı.

Medine'nin her yanından üzerlerine saldırılsaydı da, o zaman savaşmaları istenseydi, şüphesiz hemen savaşa katılırlar ve evlerinde pek eğlenmezlerdi.[257]

And olsun ki daha önce onlar, sırt çevirip kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz mesuliyeti gerektirir!

(Resûlüm!) De ki: Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmanın size asla faydası olmaz! (Eceliniz gelmemiş ise) o takdirde de, yaşatılacağınız süre çok değildir.

De ki: Allah size bir kötülük dilerse, O'na karşı sizi kim korur; ya da size rahmet dilerse (size kim zarar verebilir)? Onlar, kendilerine Allah'tan başka ne bir dost bulurlar ne de bir yardımcı.

Allah, içinizden (savaştan) alıkoyanları ve yandaşlarına: 'Bize katılın' diyenleri gerçekten biliyor. Zaten bunların pek azı savaşa gelir.

(Gelseler de) size karşı pek hasistirler. Hele korku gelip çattı mı, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince ise,[258] *mala düşkünlük göstererek sizi sivri dilleri ile incitirler. Onlar iman etmiş değillerdir; bunun için Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır. Bu, Allah'a göre kolaydır.*

Bunlar, düşman birliklerinin bozulup gitmedikleri evhamı içindedirler. Müttefikler ordusu yine gelecek olsa, isterler ki, çölde göçebe Araplar içinde bulunsunlar da, sizin haberlerinizi (uzaktan) sorsunlar. Zaten içinizde bulunsalardı dahi pek savaşacak değillerdi.

---

[256] Rivayete göre, onlardan biri, "Muhammed hem bize İran ve Bizans'ın fethini vaat ediyor, hem de biz korkumuzdan meydana çıkamayıp hendek kazıyoruz" demişti.

[257] Ayet, "...Şayet fitne çıkarmaları (dinden dönmeleri) istenseydi, bunu hemen yaparlardı" şeklinde de manalandırılmaktadır.

[258] "Korku gidince ise..." diye başlayan cümle, aşağıdaki şekillerde de manalandırılmıştır: "...hayra pek düşkün adamlar tavrıyla sizi keskin dilleri ile incitirler." "...mal düşkünlüğünden, ince sözlerle size sokulurlar."

And olsun ki, Resulûllah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.[259]

Müminler ise, düşman birliklerini gördüklerinde: İşte Allah ve Resûlü'nün bize vaat ettiği! Allah ve Resûlü doğru söylemiştir, dediler. Bu (orduların gelişi), onların ancak imanlarını ve Allah'a bağlılıklarını arttırdı.[260]

Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var. İşte onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir; kimi de (şehitliği) beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde (sözlerini) değiştirmemişlerdir.

Çünkü Allah sadakat gösterenleri sadakatleri sebebiyle mükâfatlandıracak, münafıklara -dilerse- azap edecek yahut da (tevbe ederlerse) tevbelerini kabul edecektir. Şüphesiz Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.

Allah, o inkâr edenleri hiçbir fayda elde edemeden öfkeleri ile geri çevirdi. Allah (ın yardımı) savaşta müminlere yetti. Allah güçlüdür, mutlak galiptir".[261]

Hendek Savaşı'ndan Sonra Medine ile Mekke Arasındaki İlişkiler

Hicretten sonra, Medine ile Mekke arasında harp hali ortaya çıkmıştır. Hendek Savaşı'na kadar, başta Bedir ve Uhud savaşları olmak üzere iki taraf arasında ciddi çatışmalara olmuştur. Mekke tarafının Medine'ye karşı en büyük savaş organizasyonu Hendek Savaşı'dır. Hz. Peygamber (a.s.), Medine'nin bir kısmının etrafına hendek kazdırarak, şehirde kalıp savunma stratejisi uygulayarak ve "harp hiledir" düsturuyla müttefik düşman kuvvetlerini birbirinden ayırarak söz konusu büyük saldırıyı bertaraf etmiştir. Ani baskınlar ve kısa süreli meydan savaşlarıyla istenilen neticeyi elde etme itiyadında olan ve uzun süren kuşatma savaşlarına alışık olmayan -Mekkeli müşriklerin sevk ve idare ettiği- müşrik Arap kabileler, Medine kuşatmasını kaldırıp dağılmışlardır. Hendek Savaşı, Mekke-Medine mücadelesinin dönüm noktalarından birisidir. Hz. Peygamber (a.s.), bu savaştan sonra: "Artık biz üzerlerine yürüyüp onlarla savaşacağız, onlar bizimle savaşmayacak": (الآنَ نَغْزُوهُمْ وَلاَ يَغْزُونَنَا نَحْنُ نَسِيرُ إِلَيْهِمْ)[262] buyurmuş ve hâdiseler haber verdiği istikamette gelişmiştir. Bu hadîs, -Hendek Savaşı'nın sonuçsuz kalmasının da etkisiyle- Mekkeli müşriklerin Müslümanlarla mücadele güç-

[259] Ayette, Hz. Peygamber'in, Allah'ın hoşnutluğunu kazandıracak davranışlarda bulunmak isteyenler için mükemmel ve canlı bir örnek, en büyük fazilet numunesi olduğu anlatılmaktadır. Böylece, Resûlullah'ın, hislerine mağlup insanları memnun etmek ve onlara pratik değerden mahrum birtakım nazari kaideler öğretmekle görevli olmayıp, onun hedefinin, insanlığa ameli kaideler öğretmek ve bu kaideleri kendi yaşayışıyla izah ve tarif etmek olduğu anlaşılmış olmaktadır. Binaenaleyh, onun hayatı ve sireti incelenirken bu nokta asla gözden uzak tutulmamalıdır.

[260] Allah, biraz güçlük ve sıkıntıya katlandıktan sonra zaferin müminlere ait olacağını müjdelemiş; Hz. Peygamber de müttefik orduların kısa bir süre sonra geleceğini, biraz sıkıntıdan sonra, sonucun müminler lehine olacağını haber vermişti. İşte burada bu vaatlere candan inanan müminlerin teslimiyetine işaret olunmaktadır.

[261] el-Ahzâb 33/9-25.

[262] İbn Hişâm, III,266; Buhârî, *"Kitâbü'l-Megâzî"*, 64/31,145,146; Beyhakî, III,457; Rûdânî, III,329; *Tecrîd Tercemesi*, X,215.

lerini tükettiklerine, mücadelede üstünlük ve belirleyiciliğin Müslümanlara geçtiğine işaret eder.

Buna rağmen Hz. Peygamber (a.s.), Hendek Savaşı ile Mekke'nin fethi arasında geçen dönemde, Mekke'ye yönelik hiçbir askerî faaliyette bulunmamış; aksine Mekke'nin İslâm sınırlarına kansız bir şekilde katılması için önemli bir dizi girişimde bulunmuştur. Bir istisna teşkil eden Zeyd b. Hârise'nin 'Îs Seriyyesi (Cemâziyelevvel H. 6) keşif amaçlıdır. İzâm Seriyyesi (Ramazan H. 8) ise Hudeybiye barışının ihlal edilmesinden sonra, Mekke'nin fethinden hemen önce, hedef gizlemek gayesiyle tertip edilmiş ve seriyyede çatışma olmamıştır.

Hendek Savaşı'ndan Sonra Mekke'nin İslâm'a Selametle Kazandırılması İçin Yapılan Bazı Faaliyetler

Medine İslâm toplumunu yok edilmenin eşiğine getiren Hendek Savaşı'na rağmen, Hz. Peygamber'in (a.s.), Mekke'nin İslâm'a selametle kazandırılması yolunu tercih etmesi, onun (a.s.) -esasen- sulh ve sükûn ile "Allah kelimesini yüceltmek" peşinde olduğunun bir kanıtıdır. Hendek Savaşı ile Mekke'nin fethi arasında geçen dönemde, Mekke'nin İslâm nüfuz dairesine selâmetle girmesi için yapılan faaliyetlerin bir kısmı şöyle özetlenebilir:

1- Mekke ahalisine karşılıksız yardım yapılmıştır.

2- Hz. Peygamber (a.s.), Mekke'nin ihraç ürünü olan ve müşriklerin lideri Ebû Süfyân'ın depolarında çürümeye terk edilen derileri önemli miktarda Medine hurması ile takas etmeyi önermiş ve bunu gerçekleştirmiştir.[263]

3- Hz. Peygamber (a.s.), Arabistan'ın Yemâme bölgesi reislerinden ve sahabeden olan Sümâme b. Üsâl'in (ثمامة بن أثال) Mekke'ye uyguladığı hububat ambargosuna son vermesini sağlamıştır.

4- Ebû Süfyân'a bir ticaret kervanının başında İslâm topraklarından geçerek Suriye-Filistin yönüne gitmesine izin verilmiştir. Buna, Hudeybiye Antlaşması sırasında Ebû Süfyân'ın Mekke'de olmaması ve antlaşmayı "Mekkeliler adına" Süheyl b. Amr el-Kureşî el-Âmirî'nin imzalaması kanıttır.[264]

---

[263] İbn Sa'd, *el-Cüz' el-Mütemmem li't-Tabakât İbn Sa'd*, thk. Abdülaziz Abdullah es-Selûmî, Taif 1416, s. 76-77. (عَنْ عِكْرِمَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهْدَى إِلَى أَبِي سُفْيَانَ تَمْرَ عَجْوَةَ، وَهُوَ بِمَكَّةَ مَعَ عَمْرِو بْنِ أُمَيَّةَ، وَكَتَبَ إِلَيْهِ يَسْتَهْدِيهِ أُدُمًا، فَأَهْدَاهَا إِلَيْهِ أَبُو سُفْيَانَ قَالَ أَبُو عُبَيْدٍ: وَإِنَّمَا وَجْهُ هَذَا عِنْدَنَا: أَنَّ الْهَدِيَّةَ كَانَتْ فِي الْهُدْنَةِ الَّتِي كَانَتْ بَيْنَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنَ أَهْلِ مَكَّةَ قَبْلَ فَتْحِهَا) Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm (v. 224), *el-Emvâl*, thk. Halil Muhammed, Dârü'l-Fikr nşr. Beyrut, s. 347 (hadîs no: 633). (وَقَدْ رُوِيَ أَنَّ النَّبِيَّ -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- كَانَ يَقْبَلُ هَدَايَا الْمُشْرِكِينَ. وَأَنَّهُ أَهْدَى مَعَ عَمْرِو بْنِ أُمَيَّةَ (الضَّمْرِيِّ إِلَى أَبِي سُفْيَانَ تَمْرَ عَجْوَةَ، وَاسْتَهْدَاهُ أُدُمًا، فَقَبِلَ هَدِيَّةَ رَسُولِ اللهِ -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- وَأَهْدَى لَهُ الْأُدُمَ) Şemsü'l-Eimmeti Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî (v. 483), *el-Mebsût*, Dârü'l-Mâ'rife nşr. Beyrut, X,92; *Şerhü's-Siyeri'l-Kebîr*, thk. Ebû Abdillah Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şafiî, Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye nşr. Beyrut, I,70.

[264] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,251-252.

5- Mekkeli müşriklerle yapılan Hudeybiye Antlaşması'nda -Hz. Ömer (r.a.) gibi Müslümanların itirazlarına neden olacak derecede- tavizler verilmiştir.

6- Hz. Peygamber (a.s.), Ebû Süfyan'ın kızı Ümmü Habîbe (r.anha) ile evlenmiştir. Bütün bunlar, Medine-Mekke arasındaki sulh ve güveni tesis etmeye yönelik yürütülen faaliyetlerden bazısıdır.

Netice itibariyle Mekke-Medine mücadelesine son verecek olan -Müslümanlardan üç, müşriklerden on üç kayıp[265] gibi insan hayatına fevkalade hürmetkâr- bir fetihle Mekke'nin İslâm hâkimiyetine girmesi sağlanmıştır.

Hendek Savaşı'ndan Sonra Yapılan Askerî Faaliyetler

Resûlullah'ın (a.s.), Hendek Savaşı'ndan sonra sevk ve idare ettiği seriyye ve gazvelerin önemli bir kısmı, Hendek Savaşı'nda, Mekke-Yahudi eksenli ittifakta yer alan Yahûdîlere ve Arap kabilelerine bir cevaptır. Zira söz konusu kabileler, düşmanlıklarını açıkça ortaya koyarak Müslümanlara karşı fiilen savaş ilan ettiler. Bu ittifak, Medine İslâm toplumunu yok edilmenin eşiğine getirdi. Cezalandırılmamaları halinde, aynı kabileler, benzer bir durumda Müslümanların başına yine bela olacaklardı. Öyleyse Hendek Savaşı'nda sergilenen davranışların karşılıksız kalmaması, yapılanların hesabının sorulması gerekir. Üzerlerine gidilen bedevî kabilelerin Medine'den daha uzak noktalara sürülmeleri sûretiyle, Medine'nin güvenliği sağlanmış ve İslâm'ın nüfuz alanı genişletilmiştir.

Âyetler ve Dinî Hükümler

Hendek Gazvesi ve hemen akabinde gerçekleşen Benî Kurayza Gazvesi, el-Ahzâb Sûresi'nin ekserisi ile el-Bakara Sûresi'nin 214. âyetinin inişine sebep teşkil etmiştir.[266] İbn İshâk ve Vâkıdîye göre, savaşı organize eden Yahûdîlerin, Mekkeli müşriklere sizin dininiz İslâm'dan üstündür demeleri en-Nisâ Sûresi'nin 50-55. âyetlerinin inişine sebep olmuştur.[267]

Ebû Bekir el-Bezzâr (v. 292/905), Câbir b. Abdillah el-Ensârî'nin (v. 78/697) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Peygamber (a.s.), Hendek gününde, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını vaktinde kılmaktan alıkonuldu. Sonra Bilal'a emir verdi. O da ezan okuyup kamet getirdi. Öğle namazını kıldı. Sonra yine emir verdi. O da ezan okuyup kamet getirdi. İkindi namazını kıldı. Sonra yine emir verdi. O da ezan okuyup kamet getirdi. Akşam namazını kıldı. Sonra yine emir verdi. O da ezan okuyup kamet getirdi ve yatsı namazını kıldı. Sonra da: 'Şu anda yeryüzünde sizden başka Allah'ı anan bir topluluk yoktur' buyurdu"[268]

[265] M. Hamidullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s. 21.
[266] Vâkıdî, II,442,494-495; İbn Hişâm, III,256.
[267] Vâkıdî, II,442; İbn Hişâm, III,225; Şâmî, IV,363.
[268] İbn Kesîr, III,213. Vâkıdî'nin Abdullah b. Mesûd'dan naklettiği benzer bir rivâyet için bkz. *el-Megâzî*, II,473.

Hendek Gazvesi'nde meydana gelen ve İslâm savaş hukuku açısından önemli olan diğer bir hâdise şudur: Müşrikler, Hz. Ali (r.a.) tarafından öldürülen Benî Amr b. Lüey kabilesinden Amr b. Abdivüd b. Ebî Kays'ın hendeğe düşen cesedini büyük bir meblağ ödeyerek satın almak istediler. Hz. Peygamber (a.s.) verilmek istenen parayı kabul etmediği gibi bu nevi alış verişleri de yasaklamıştır.[269]

80. Benî Kurayza Gazvesi

Zilkade'nin son günleri - Zilhicce'nin ilk günleri H. 5.[270]

1- Benî Kurayza'nın kuşatılması: 23 Zilkade H. 5 Çarşamba.

2- Kuşatmanın son bulması: 7 Zilhicce H. 5 Perşembe.[271]

Mes'ûdî, Benî Nadîr ve Benî Kurayza'nın (بني قريظة) menşelerinin bir olup: Hz. Musa'nın (a.s.) kardeşi -peygamber- Hârûn b. İmrân'dan (a.s.); yani İsrailoğulları'ndan veya Kahtânî Cüzâm kabilesinden[272] geldiklerine dair iki görüş kaydeder. İkinci görüşe göre menşeleri Kahtânî Cüzâm'a dayanan Benî Nadîr ve Benî Kurayza'nın ataları, Amâlika'nın dinini terk edip Hz. Musa'nın (a.s.) Şeriatı'na bağlanmış ve Suriye'den Hicaz'a göç etmişlerdir.

Söz konusu Amâlika, en eski bir Arap kabilesi olup Eski Ahit'te şahıs ve kavim adı olarak yirmi dört defa zikredilmiş ve Yahudilerin ezelî düşmanı diye tanıtılmıştır.[273]

Benî Kurayza Yahûdîleri, Medine vahasının güneydoğu topraklarını ellerinde bulunduruyor, tarım ve ticaretle uğraşıyorlardı. Önemli miktarda silah ve zırha sahiptiler. Benî Kurayza'nın, 600, 700, 900 veya 800 ile 900 arası savaşçıya sahip oldukları nakledilmiştir. Tirmîzî, Nesâî ve İbn Hibbân'ın sahîh bir senetle Câbir b. Abdillah el-Ensârî'den (v.78/697) naklettikleri rivâyete göre ise savaşçıları 400 kişiden ibarettir.[274]

Medine Vesikası'nda bu kabilenin adı, diğer Yahudi kabileler gibi, zikredilmez; fakat bunlar Evs kabilesinin çeşitli kollarının müttefiki[275] olarak görünürler.[276] Hz. Peygamber'e (a.s.) karşı takındıkları tavır hep düşmanca olmuştur.[277]

Medine'de kalan son Yahudi kabilesi Benî Kurayza, Hendek Savaşı'nda önce Müslümanlara hendek hafriyâtı için gerekli bazı araçları vererek yardım etti. Daha sonra Ebû Süfyân, Huyey b. Ahtab'ı Benî Kurayza'nın desteğini sağlamak üzere reisleri Ka'b b. Esed'e gönderdi. Ka'b, daha önce Hz. Peygamber'le (a.s.) yapılan ve Medine'nin şehir sakinleri tarafından ortak savunulması hükmünü de içeren antlaşmaya rağmen, Mekke liderliğindeki müttefiklere yardım etmeyi kabul etti. Böylece Benî Kurayza,

[269] İbn Kesîr, III,205.
[270] İbn Sa'd, VIII,218; Belâzürî, *Ensâb*, I,433; Taberî, III,190,191.
[271] Vâkıdî, I,4; II,496; İbn Sa'd, II,74-75; Aynî, XVII,188.
[272] Bkz. Ek 1, Şema 6.
[273] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 246-247; S. Erdem, *"Amâlika"*, DİA, II,556-558.
[274] Bkz. Şâmî, V,20.
[275] Bkz. Hicrî 1. yılın olaylarından: Medine Vesikası, 25, 30, 31 ve 47. maddeler.
[276] V. Vacca, *"Kurayza"*, İ. A. (MEB), VI,1012-1013.
[277] İbn Hişâm, II,162.

Müslümanlarla yaptığı antlaşmayı bozmuş oldu. Bu durum, Medine İslâm toplumunu yok olmanın eşiğine getirdi. Mekkeli müşrikler ve müttefikleri muvaffak olamadan geri dönünce, Hz. Peygamber (a.s.) Medine'de namaz imamlığı için İbn Ümmü Mektûm'u, idari işler için ise Ebû Ruhm el-Gıfârî Külsûm b. Husayn'ı (كلثوم بن الحصين) vekil bırakarak, Allah'ın emriyle, ihanetlerini cezalandırmak maksadıyla Benî Kurayza'yı 3000[278] kişilik bir kuvvetle kuşatma altına aldı. On beş veya yirmi beş gün devam eden kuşatmadan sonra Benî Kurayza, eski müttefikleri Sa'd b. Muâz'ın hakemliğini kabul ederek teslim oldu. Sa'd b. Muâz, savaşacak durumda olan 750[279] erkeğin öldürülmesine, kadın ve çocukların esir ve mallarının ganimet olarak alınmasına karar verdi. Resûlullah (a.s.), ihanetin cezasının ölüm olduğunu bildiren Yahudilerin kutsal kitabı Tevrât'a[280] uygun düşen bu kararı uyguladı.[281] İbn İshâk'a göre Sa'd b. Muâz (r.a.) Benî Kurayza'nın Hendek Savaşı'ndaki ihanetleri üzerine onların kılıçtan geçirilmesine karar verince, Benî Kurayza'dan ölüme mahkum edilenler Remle bin Haris'in konağında tutuldular.[282]

Kuşatma şiddetlenince Benî Kurayza, eski müttefikleri ve komşuları Ebû Lübâbe b. Abdilmünzir el-Ensârî el-Evsî ile istişare etmek istedi. Resûlullah (a.s.) da buna izin verdi. Ashabtan olan Ebû Lübâbe, onlara Sa'd b. Muâz'ın hükmüne boyun eğmelerini ve teslim olmalarını tavsiye etti. Bunun kılıçtan geçirilmek demek olduğunu anlatmak için de eliyle boğazını işaret etti. Böylece Müslümanların işini güçleştirecek imalarda bulunmuş oldu. Bunun üzerine şu meâldeki âyet indi[283]: *"Ey iman edenler! Allah'a ve Peygambere hainlik etmeyin; (sonra) bile bile kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz".*[284]

Ebû Lübâbe (r.a.), yaptığına pişman oldu ve bu davranışıyla Allah'a ve Resûlü'ne ihanet ettiğini düşünerek Hz. Peygamber'in (a.s.) yanına uğramadan mescide gidip kendisini bir direğe bağlattı. Affedildiğine dair âyet nazil oluncaya ve bizzat Hz. Peygamber (a.s.) tarafından çözülünceye kadar altı (bazı rivâyetlere göre yedi, sekiz, on veya on beş) gün yeyip içmeden direğe bağlı olarak kaldı. Sonraları bu direk "tevbe direği" (üstüvânetü't-tevbe) diye anıldı.[285]

el-Ahzâb Sûresi'nin bir kısmı da Benî Kurayza hakkında nâzil olmuştur.[286]

---

[278] Şâmî, V,5.
[279] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 251.
[280] Tesniye, XX/10-15.
[281] Belâzürî, *Ensâb*, I,433; Rûdânî, III,329-332; Şâmî, V,9-11; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,587.
[282] İbn Hacer, *el-İsâbe*, "رملة بنت الحارث" md.
[283] İbn Hişâm,III,247-248; Vâkıdî, II,508-509.
[284] el-Enfâl 8/27.
[285] Bazı rivâyetlere göre ise Ebû Lübâbe (r.a.) ashaptan birkaç kişiyle birlikte Tebûk Seferi'ne katılmadığı ve bu sebeple Hz. Peygamber (a.s.) tarafından azarlandığı için kendisini bu şekilde cezalandırmıştır. Affedildikten sonra Benî Kurayza'ya komşu olan mülkünün tamamını sadaka olarak vermek istediyse de Hz. Peygamber (a.s.) bunun ancak üçte birini sadaka olarak vermesine izin verdi. Mescid-i Dırâr'ın yapımına da yardımda bulundu; ancak bu konuda herhangi bir ithama uğramadı.
[286] İbn Kayyim el-Cevziyye, III,335.

Sa'd b. Muâz

Evs'in reisi ve Bedir ashâbından Sa'd b. Muâz el-Ensârî el-Evsî el-Eşhelî (r.a.), ensârın ileri gelenlerindendir. -II. Akebe Biati'nden sonra *Kur'ân-ı Kerîm*'i ve İslâm'ı öğretmek gayesiyle Medine'ye gönderilen- Mus'âb b. Umeyr (r.a.) vasıtasıyla İslâm'ı kabul etmiştir. Ensâr arasındaki konumu, Ebû Bekir es-Sıddîk'in (r.a.) muhacirler arasındaki konumu gibidir.

Hendek Gazvesi'nde Kureyşli müşriklerden Hibbân b. el-Arika el-Âmirî'nin attığı bir ok ile pazu damarları kesildi. Yarasının tedavisi epey sürdü ve iyileşmekte iken yara tekrar açılarak şahadetine sebep oldu.

İbnü'l-Arika oku attığı vakit, Arap âdeti üzere: "Al sana, benim de İbnü'l-Arika olduğumu bil" dedi. Sa'd b. Muâz (r.a.) da: "Allah yüzünü Cehennem'de terletsin" diye dua etti. "Arraka" (عرق), "ter" anlamında "arak"tan türetilmiş olduğu için müşâkele tarzında bir bedduâ oldu.

Sa'd b. Muâz (r.a.), -İslâm'da ilk kadın doktor ve ilk kadın hasta bakıcı kabul edilen- Rüfeyde el-Ensâriyye'nin Mescid-i Nebevî'de yaralıları tedavi için kurduğu çadıra getirildi. Hz. Peygamber (a.s.), onu sık sık ziyaret ederdi. Sa'd b. Muâz'ın (r.a.) yarası iyileşmeye başladığı bir sırada; Benû Kureyza hakemliği kendisine verilmeden önce şöyle duâ etti: "İlâhî! Kureyş ile başka bir savaşımız kaldıysa Sen'in yolunda onlarla cihâd edeyim diye beni yaşat! Zira Sen'in Resûlünü yalanlayan, vatanından çıkaran kavim kadar kendileriyle cihâd etmek istediğim hiç kimse yoktur. Eğer aramızda savaş kalmamış ise bu yaramı şahadet vesilesi kıl! İlâhî! Benî Kureyza'dan intikam ile sevindirmedikçe ruhumu alma". Sa'd b. Muâz'ın (r.a.) bu duası ilâhî kabule mazhar oldu ve Benî Kurayza hakkında karar verdikten sonra vefat etti.

Rivâyete göre, Sa'd b. Muâz (r.a.) hasta yatarken, yanından geçen bir keçi iyileşmeye yüz tutan yarasına tırnağıyla dokunup deşti ve bir daha kanaması durdurulamadığı için vefat etti. Siyer ve hadîs kaynaklarına göre, Hz. Peygamber (a.s.), Sa'd b. Muâz'ın (r.a.) vefatı sırasında yanında bulunamamış, kendisine Cebrâil (a.s.) gelip: "Ey Muhammed, bu sâlih kul kimdir ki, ruhunun yükselmesi için semânın kapıları açıldı ve gelişinden dolayı Rahmân'ın Arşı titredi?" demiştir. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.) eteklerini sürükleyerek acele Sa'd b. Muâz'ın (r.a.) yanına geldiğinde vefat ettiğini gördü. Rivâyete göre, Sa'd b. Muâz'ın (r.a.) cenazesinde daha önce yeryüzüne hiç inmemiş yetmiş bin melek hazır bulunmuştur.[287]

81. Abdullah b. Atîk'in Ebû Râfi' Seriyyesi

Hendek ve Benî Kurayza gazveleri ile ilgili işler bittikten sonra:[288] *Zilhicce H. 5.*[289]

Seriyyenin komutanı İbrânîce bilen[290] Abdullah b. Atîk b. Kays b. el-Esved el-Ensârî el-Hazrecî (r.a.), Uhud Savaşı'ndan itibaren bütün gazvelere katıldı. Ebû Dâvûd

[287] İbn Sa'd, III,420-436; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II,27-33; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,37-38; *Tecrîd Tercemesi*, II,407-408.
[288] İbn Hişâm, III,286; Taberî, III,99; Beyhakî, IV,33.
[289] Zürkânî (1996 n.), III,141-142.
[290] Şâmî, VI,104; Zürkânî (1996 n.), III,144.

ve Begavî'ye göre, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) hilafeti döneminde dinden dönenlere (ridde) karşı yapılan Yemâme Savaşı'nda (H. 12) şehit oldu.[291]

Yahûdî zenginlerinden Ebû Râfi' Sellâm b. Ebi'l-Hukayk en-Nadrî, Hayber'de ikamet ederdi ve burada müstahkem bir kaleye sahipti.[292] O, Hz. Peygamber (a.s.) aleyhindeki her girişimi bütün gücüyle destekledi ve Hendek Savaşı'nı organize eden komitenin bir üyesi olarak aktif rol aldı.

Hz. Peygamber (a.s.), üçü ensârın Hazrecli Benî Selime kolundan, ikisi onların müttefiklerinden olmak üzere toplam beş kişilik bir grubu, İslâmiyet aleyhindeki tahrik ve faaliyetlerini devam ettirdiği için Ebû Râfi'e karşı görevlendirdi. Bu grup: 1- Abdullah b. Atîk, 2- Abdullah b. Üneys (3- عبد الله بن أنيس), -Hz. Peygamber'in (a.s.) cengâver süvarisi- Ebû Katâde el-Hâris b. Rib'î (v. 54/674), 4- Esved b. Hûzâî el-Eslemî (الأسود بن خزاعي الأسلمي veya Huzâî b. el-Esved: خزاعي بن الأسود: Benî Sevâd b. Ğanm b. Selime'nin halifi/müttefiki) ile 5- Mes'ûd b. Sinan el-Eslemî'den (مسعود بن سنان الأسلمي: Benî Ğanm b. Selime'nin halifi) müteşekkildi.

Mûsâ b. Ukbe'ye göre seriyyede görev alanlar yedi, Buhârî'ye göre ise altı kişidir.[293]

Gruba, çocuklara ve kadınlara asla zarar vermemeleri emredildi. Abdullah b. Atîk ve arkadaşları bir baskın sonucu Ebû Râfi'i evinde öldürüp Medine'ye döndüler. Hz. Peygamber (a.s.), bir Cuma günü Mescid-i Nebevî'de hitap ederken seriyyeciler Medine'ye döndü. Hz. Peygamber (a.s.) onları görünce: "Yüzler kurtuldu" (أفلحت الوجوه) buyurdu. Hz. Peygamber (a.s.), görmesi zayıf olduğu için Ebû Râfi'in konağında aceleyle merdivenlerden inerken ayağı kırılan ve arkadaşlarının yardımıyla Medine'ye dönen Abdullah b. Atîk'in ayağını mesh etmiş ve Allah'ın izniyle rahatsızlığından eser kalmamıştır.[294]

Hayberli Yahudiler Ebû Râfi' Sellâm b. Ebi'l-Hukayk öldürülünce Üseyr b. Râzim başkan yaptılar.[295]

Hassân b. Sâbit, şöyle bir şiirle olayı tasvir etmiştir:

"Karşılaştığın cemaat ne güzel! Sen ey İbnü'-Hukayk ve yine sen ey İbnü'l-Eşref!

Beyaz, hafif ve süratli kılıçlarla geceleyin size yürüyorlar. Sık ormanda böbürlenen aslanlar gibi.Nihayet beldelerinize geldiler. ve beyaz, keskin kılıçlarla ölüm şerbetini size içirdiler.

Peygamberlerinin dinine yardım için... Malları ve canları götüren her şeyi küçümseyerek".[296]

---

[291] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,341; Zürkânî (1996 n.), III,141.
[292] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,340,342-343.
[293] Bkz. Şâmî, VI,102.
[294] Vâkıdî, I,391; İbn Sa'd, I,91; Taberî, III,100; İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 157-158; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,364-365; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,129; II,162; III,312-314; Şâmî, VI,103-14.
[295] Şâmî, VI,111.
[296] Şâmî, VI,105.

82. Hz. Peygamber'in (a.s.) Mekke Ahâlisine Karşılıksız Yardım Göndermesi

.....H. 5.[297]

Hz. Peygamber (a.s.), Recî' ve Bi'rimaûne (Safer H. 4) faciaları ile ilgili haber Medine'ye geldiği gece, 15 gün, bir ay veya 40 günlük bir süre sabah namazlarında, bir rivâyete göre ise beş vakit namazda söz konusu facialara sebep olanlara beddua etti ve cemâat de: "Âmin!" dedi. Çok geçmeden, Hz. Peygamber'in (a.s.) duasının etkisi görüldü, her tarafta şiddetli bir kuraklık ve kıtlık başladı. Bedrülmev'id Gazvesi münasebetiyle, Kureyş lideri Ebû Süfyân b. Harb'ın da itiraf ettiği gibi yağışlar birden kesildi, her tarafta sular çekildi, yeşillikler, otlar kavrulup kurudu. Kureyş müşriklerini, sefere çıkmaktan yıldıran ve korkutan çetin ve sert yıllar hüküm sürdü.[298]

Suriye, Mısır ve Irak'a giden ticaret yollarının Müslümanlar tarafından kapatılması ve maliyeti ağır olan Bedir, Uhud ve Hendek gibi savaşların Kureyşli müşrikler üzerinde büyük bir baskı oluşturması, kuraklık ve kıtlığın Mekkeliler üzerindeki etkisini daha da arttırdı.

Hz. Peygamber (a.s.) böyle bir dönemde kıtlık içinde kıvranan Mekkeli müşriklere yardımı, tabakât ve hadîs kaynaklarında yer alan rivâyete göre, -Tebûk Seferi'nde (Recep H. 9) İslâm ordusuna kılavuzluk yapan Benî Nasr'dan Alkame'nın kardeşi[299]- Amr b. el-Feğvâ el-Huzâî ve Amr b. Ümeyye ed-Damrî[300] ile, İbn Hibbân gibi bazı kaynaklara göre ise Amr b. Ümeyye ed-Damrî ve Ebû Sa'd Seleme b. Eslem el-Evsî el-Hârisî[301] ile birlikte Mekke'ye götürmüştür.[302] Kaynaklarda gönderilen yardımın bir miktar mal, bir miktar gümüş veya bir miktar altın olduğu nakledilir.

Tabakât ve hadîs kaynaklarında konuyla ilgili rivâyet şöyledir: "Abdullah b. Amr b. el-Feğvâ el-Huzâî babasından naklen şöyle demiştir: Resûlullah (a.s.) Fetih'ten sonra bir gün beni çağırdı ve Mekke'de Kureyşlilere dağıtması için Ebû Süfyân'a benimle bir mikdar mal göndermek istedi ve: 'Yolculuk için kendine bir arkadaş ara' buyurdu. Bunun üzerine Amr b. Ümeyye ed-Damrî yanıma gelip: 'Senin bir yolculuğa çıkmak istediğin ve bu yolculuk için de bir arkadaş aradığın haberi bana erişti', dedi. Ben de: 'Evet', dedim. 'Öyleyse ben sana arkadaşım', cevabını verdi. Bunun üzerine Resûlullah'a (a.s.) geldim ve: 'Bir arkadaş buldum', dedim. 'Kimdir?' diye sordu. Amr b. Ümeyye ed-Damrî'dir, cevabını verdim. 'Onun memleketine vardığın zaman ona karşı ihtiyat-

[297] İbn Hibbân, s. 251; Diyârbekrî, I,470.

[298] M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XII,9.

[299] Muhammed İbn Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî el-Bağdâdî (v. 245), *el-Münammek fî Ahbâri Kureyş*, thk. Hurşit Ahmet Faruk, Beyrut 1405/1985, s. 102.

[300] İbn Sa'd, IV,296; Ebû Arûbe Hüseyin b. Muhammed b. Ebî Ma'şer el-Harrânî (v. 318), *el-Müntekâ Min Kitâbi't-Tabakât*, thk. İbrahim Salih, Dârü'l-Beşâir nşr. Dımaşk, s. 23-24; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,278.

[301] Hz. Ömer (r.a.) döneminde, hicretin 13. yılında, Irak'ta Ebû Ubeyd b. Mes'ûd b. Amr es-Sekafî (v. 13/634) komutasında İranlılara karşı yapılan el-Cisr (Köprü) Savaşı'nda (يَوْمَ جِسْرِ أَبِي عُبَيْدٍ) şehit olan Seleme için bkz. İbn Sa'd, III,446.

[302] (وبلغ رسول الله صلى الله عليه وسلم أن قريشا أصابتهم شدة حتى أكلوا الرمة ، فبعث رسول الله صلى الله عليه وسلم بشيء من الذهب إليهم مع عمرو بن أمية وسلمة بن أسلم بن حريش) İbn Hibbân, *es-Sîre*, s. 251.

lı davran. Nitekim vaktiyle birisi, 'büyük biraderine bile güvenme' demiş buyurdu.[303] Kısa bir süre sonra Amr ile birlikte yola çıktık ve nihayet Ebvâ denilen yere varınca Amr bana: 'Bir ihtiyaçtan dolayı Veddân'da bulunan kavmime gitmek istiyorum, beni burada bekleyebilir misin?' dedi. Ben de: 'Selametle git', dedim. Arkadaşım kavmine gidince, Peygamber'in (a.s.) sözünü hatırladım ve hemen deveme yükümü yükletip onu koşturarak oradan ayrıldım. Nihayet Ezâfir denilen yere vardığımda bir de baktım ki Amr beş on kişilik bir kalabalıkla önüme geçmeye çalışıyor. Bunun üzerine devemi iyice hızlandırıp onu geride bıraktım. Kendisini geçtiğimi görünce Amr'ın etrafında bulunan kalabalık dönüp gitti ve Amr tek başına yanıma geldi ve: 'Kavmime ihtiyacım vardı da...' dedi. Ben de: 'Evet' dedim, sonra yola devam ettik. Nihayet Mekke'ye geldik, bana emanet edilen malı Ebû Süfyân'a teslim ettim".[304]

Hadîs şarihleri ve fıkıh kaynakları bu rivâyetlerden hareketle iki hususa dikkat çekmişlerdir:

1- Hz. Peygamber (a.s.), yardımlarla Kureyşli müşrikleri İslâm'a ısındırmak istemiştir.[305]

2- Hattâbî'nin açıklamasına göre hadîs, "insanların şerrinden korunmak için onlardan sakınmanın ve onlara karşı tedbirli davranılması gerektiğini ifade etmektedir ve insanların şerlerinden emin olabilmek için insanlar hakkında böyle kötü zan besleyerek tedbir almakta hiçbir vebal yoktur. Süfyân es-Sevrî'ye göre, kulu günaha sokan zan, varlığını kabul edip konuştuğu zandır. Hatırından geçeni söylemezse günaha girmez. Zemahşerî, zannı: Vâcib, mendub, haram ve mübah olmak üzere dört kısma ayırmıştır. Allah'a karşı sû-i zanda bulunmak haramdır. Zahiren adil görünen müslümanlara sû-i zanda bulunmak da haramdır. Zahiren adil görünen Müslümanlara hüsn-i zanda bulunmak mendup, aşikâr masiyet işleyenlere sû-i zanda bulunmak mübahtır.

3- Akrabalık hukukunu gözetmek ve meşru dairede hediyeleşmek önemlidir.

Söz konusu yardım gönderme olayı, İbn Sa'd ve Ebû Arûbe el-Harrânî gibi tabakât ve Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, et-Taberânî, el-Askerî ve ed-Deylemî gibi hadîs kaynaklarına göre "fetihten sonra", İbn Hibbân, Semhûdî ve Diyarbekrî'ye göre hicretin 5.

---

[303] Şârihler, muhtemelen Hz. Peygamber'in (a.s.) Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin Câhiliye devrindeki durumuna ve onun İslâm'da yeni oluşuna binaen böyle bir tavsiyede bulunduğunu dile getirmiştir. Bkz. Muhammed Eşref b. Emîr es-Siddîkî el-Azimâbâdî (v. 1329), *Avnü'l-Ma'bûd Şerh Süneni Ebî Davud* (Haşiyesinde: İbnü'l-Kayyim'in: *Tehzîb Sünen Ebî Davud ve İzah İlelihi ve Müşkilatihi* adlı eseri yer almaktadır), Beyrut 1415, XIII,143.

[304] عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْفَغْوَاءِ الْخُزَاعِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: دَعَانِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ أَرَادَ أَنْ يَبْعَثَنِي بِمَالٍ إِلَى أَبِي سُفْيَانَ بِقِسْمَةٍ فِي قُرَيْشٍ بِمَكَّةَ بَعْدَ الْفَتْحِ، فَقَالَ: التَمِسْ صَاحِبًا قَالَ: فَجَاءَنِي عَمْرُو بْنُ أُمَيَّةَ الضَّمْرِيُّ، فَقَالَ: بَلَغَنِي أَنَّكَ تُرِيدُ الْخُرُوجَ وَتَلْتَمِسُ صَاحِبًا، قَالَ: قُلْتُ: أَجَلْ، قَالَ: فَأَنَا لَكَ صَاحِبٌ، قَالَ: فَجِئْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قُلْتُ: قَدْ وَجَدْتُ صَاحِبًا، قَالَ: فَقَالَ: مَنْ؟ قُلْتُ: عَمْرُو بْنُ أُمَيَّةَ الضَّمْرِيُّ، قَالَ: «إِذَا هَبَطْتَ بِلَادَ قَوْمِهِ فَاحْذَرْهُ فَإِنَّهُ قَدْ قَالَ الْقَائِلُ: أَخُوكَ الْبِكْرِيُّ وَلَا تَأْمَنْهُ» فَخَرَجْنَا حَتَّى إِذَا كُنْتُ بِالْأَبْوَاءِ قَالَ: إِنِّي أُرِيدُ حَاجَةً إِلَى قَوْمِي بِوَدَّانَ، فَتَلَبَّثْ لِي، قُلْتُ: رَاشِدًا، فَلَمَّا وَلَّى ذَكَرْتُ قَوْلَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَشَدَدْتُ عَلَى بَعِيرِي حَتَّى خَرَجْتُ أَوْضِعُهُ حَتَّى إِذَا كُنْتُ بِالْأَصَافِرِ إِذَا هُوَ يُعَارِضُنِي فِي رَهْطٍ، قَالَ: وَأَوْضَعْتُ، فَسَبَقْتُهُ، فَلَمَّا رَآنِي قَدْ فُتُّهُ انْصَرَفُوا، وَجَاءَنِي فَقَالَ: كَانَتْ لِي إِلَى قَوْمِي حَاجَةٌ، قَالَ: قُلْتُ: أَجَلْ، وَمَضَيْنَا حَتَّى قَدِمْنَا مَكَّةَ فَدَفَعْتُ الْمَالَ إِلَى أَبِي سُفْيَانَ) Ebû Dâvûd, *Edeb*, (بَابٌ فِي الْحَذَرِ مِنَ النَّاسِ İnsanların zararlarından sakınmak).

[305] (ثم أصابت قريشا شدة، فبعث إليهم بفضة يتألفهم بها) Semhûdî, I,300. (وفي هذه السنة أصابت قريشا شدّة فبعث اليهم بفضة يتألفهم بها) Diyârbekrî, I,470.

yılında, Şâmî'ye göre hicretin 6. yılında[306] meydana gelmiştir. İhtiyaç sahiplerine yardım gibi sosyal olayların tekerrürü ihtimalden uzak değildir. Öyleyse Hz. Peygamber (a.s.), Mekkeli müşriklerle devam ede gelen düşmanca ilişkileri olumlu bir mecraya yönlendirmek için birçok defa Mekkeli yoksullara yardım göndermiş olabilir. M. Hamidullah'a göre ise İbn Sa'd'ın söz konusu dinarların gönderilmesi olayını "Mekke'nin Fethi"nden sonraki döneme yerleştirmesi açık bir müstensih hatasıdır.[307] Kaynakların geneli, özellikle de tabakât ve hadîs kaynaklarında "fetihten sonra" (بَعْدَ الْفَتْح) şeklinde tekerrür eden ibare, bazı unsur ve karineler dikkate alındığında bu değerlendirme aceleyle yapılmış görünmektedir. Zira siyer örfünde "el-feth" denildiğinde genelde Mekke'nin fethinin kasdedildiği doğrudur. Ama bu durum mutlak değildir. Mesela "el-feth" kelimesi tefsîr örfünde Hudeybiye Antlaşması için de kullanılmaktadır. Üstelik konumuzla ilgili olarak kaynaklarda "Mekke'nin fethinden sonra" şeklinde bir tayin yoktur. İbare "fetihten sonra" (بَعْدَ الْفَتْح) şeklinde muallâk bırakılmış, bir izafe ile *muayyen hale getirilmemiştir. "Fetihten sonra" ibaresinde referans alınması gereken* olay, Hudeybiye Antlaşması, Hayber'in fethi veya Mekke'nin fethi olabilir. Dolayısıyla söz konusu yardımlardan birisi, Hz. Peygamber'in (a.s.) Mekkelilerle iyi münasebetler kurmaya gayret ettiği en bariz bir girişim olan Hudeybiye'den sonra yapılmış olabilir.[308] Kanaatimizce problemin çözümü Ya'kûbî'nin *Tarih*'inde bulunmaktadır. Ya'kûbî'nin verdiği bilgiye göre hicretin 7. yılının evvelinde Hayber fethedildi. Hz. Peygamber (a.s.), Hayber'de elde edilen ganimetleri taksim etti. O sıralarda Hz. Peygamber'e (a.s.), Mekkelilerin zarar, ihtiyaç, kuraklık ve kıtlık içinde kıvrandıkları haberi geldi. Bunun üzerine Amr b. Ümeyye ed-Damrî ile Ebû Süfyân b. Harb, Safvân b. Ümeyye b. Halef, Sehl b. Amr'a üçer üçer taksim edilmek üzere altın parçaları gönderdi. Serhasî'nin verdiği bilgilerden bunun 500 dînâra (altın para) karşılık gelen gibi önemli bir meblağ olduğunu anlıyoruz. Safvân ve Sehl, yardım almaya yanaşmadılar. Safvân b. Ümeyye: "Muhammed, bununla gençlerimizi aldatıp saptırmak istiyor"[309] şeklinde söylendi. Ebû Süfyân, gönderilen altının tamamını aldı, Kureyş'in fakirlerine dağıttı ve: "Allah, kardeşimin oğluna hayır versin. O akrabalık bağlarını ve hukukunu gözetir"[310] diyerek takdirini ifade etti. Öyleyse Ya'kûbî'nin olay sıralamasından ve metninden hareketle, "fetihten sonra" ibaresini "Hayber'in fethinden sonra" şeklinde anlamak gerekir.

---

[306] Şâmî, XII,67.

[307] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,449, ayrıca bkz. s. 251-252,405.

[308] Bkz. Hicretin 5. yılı olaylarından "Hendek Gazvesi": "Mekke'nin İslâm'a Selametle Kazandırılması İçin Yapılan Bazı Faaliyetler" başlığına.

[309] (وَبَعَثَ رَسُولُ الله -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- خَمْسَ مائَةِ دِينَارٍ إِلَى مَكَّةَ حِينَ قَحَطُوا، وَأَمَرَ بِدَفْعِ ذَلِكَ إِلَى أَبِي سُفْيَانَ بْنِ حَرْبٍ وَصَفْوَانَ بْنِ أُمَيَّةَ لِيُفَرِّقَا عَلَى فُقَرَاءِ أَهْلِ مَكَّةَ. فَقِيلَ ذَلِكَ أَبُو سُفْيَانَ، وَأَبِي صَفْوَانُ وَقَالَ: مَا يُرِيدُ مُحَمَّدٌ بِهَذَا إِلَّا أَنْ يَخْدَعَ شُبَّانَنَا. وَلِأَنَّ صِلَةَ الرَّحِمِ مَحْمُودٌ عِنْدَ كُلِّ عَاقِلٍ وَلِي كُلِّ دِينٍ، وَالْإِهْدَاءَ إِلَى الْغَيْرِ مِنْ مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ. وَقَالَ -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-: بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ. فَعَرَفَنَا أَنَّ ذَلِكَ Şemsü'l-Eimmeti Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî (v. 483), *el-Mebsût*, Dârü'l-Ma'rife nşr. Beyrut, X,92; *Şerhü's-Siyeri'l-Kebîr*, thk. Ebû Abdillah Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şafiî, Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye nşr. Beyrut, I,70.

[310] (وبلغه ما فيه أهل مكة من الضر والحاجة والجدب والقحط فبعث إليهم بشعير ذهب، وقيل نوى ذهب، مع عمرو بن أمية الضمري وأمره أن يدفعه إلى أبي سفيان بن حرب وصفوان بن أمية بن خلف وسهل بن عمرو ويفرقه ثلاثا ثلاثا، فامتنع صفوان بن أمية وسهل بن عمرو من أخذه، وأخذه أبو سفيان كله وفرقه على فقراء قريش، وقال: جزى الله ابن أخي خيراً فإنه وصول لرحمه. Ahmed b. Ebî Ya'kûb el-Ya'kûbî (v. 292/905'ten sonra), *et-Tarih*, thk. Abdülemir Mehna, Beyrut 1431/2010, I,375. (فقال أبو سفيان: ما "علقمة بن الفغواء" (رأيت أبرّ من هذا ولا أوصل، إنا نجاهد به، ونطلب دمه، وهو يبعث إلينا بالصلات يبرنا بها İbn Hacer, *el-İsâbe*, biyografisi.

HİCRÎ 6. YIL

83. Muhammed b. Mesleme'nin Kuratâ Seriyyesi ve Sümâme b. Üsâl'in Esîr Alınması

1- Çıkış: 10 Muharrem H. 6.

2- Dönüş: Muharrem'in bitimine bir gece kala H. 6.[1]

Kuratâ Seriyyesi

Benî Kuratâ, Adnânî Hevâzin'den Benî Ebî Bekr (Ubeyd) b. Kilâb kabilesinin bir koludur. Bunlara Kuratâ denilmesi, Abdu Bağîr b. Ebî Bekr'in (Ubeyd)[2] Karît, Kurt ve Kurayt denilen üç oğlundan türeyip çoğalmalarındandır.[3] Kabile, Necid'de Dariyye[4] ile Rebeze koruluklarının Medine tarafındaki Fedek ve Avâlî çevrelerinde yaşardı.[5]

Benî Kuratâ, İslâm'a davet heyetini Bi'rimaûne'de (Safer H. 4[6]) şehit edenlerin reisi Âmir b. Tufeyl'in akrabasıdır.[7]

Kuratâ Seriyyesi, Benî Kuratâ'nın Bi'rimaûne'de İslâm'a davet heyetine saldıranlarla ilişkisine veya Hendek Gazvesi'nde Medine kuşatmasına ya katılmış ya da desteklemiş olmasına binaen düzenlenmiştir.

Hz. Peygamber (a.s.), bu kabilenin Mekke-Basra yolu üzerinde ve Medine'ye yedi gecelik mesafedeki Bekerat suyunun başında oturan Kuratâ Şerebbe koluna ilk seriyyesini gönderdi. Ensârdan Muhammed b. Mesleme komutasında otuz kişiden oluşan binitli bir birlikte; Abbad b. Bişr, Seleme b. Selâme b. Vakş, Hâris b. Hazeme gibi sahabe de vardı. Bir kısmı atlara, bir kısmı develere binmiş olan savaşçılar, Resûl-i Ekrem'den (a.s.) aldıkları tâlimata uyarak gündüzleri gizlenip geceleri ilerliyorlardı. Şerebbe'ye

---

Siyer Olayları
İttifakla veya Ekseriyet Tarafından Kabul Edilen Tarihler

[1] İbn Sa'd, II,78.
[2] Abdu Bağîr b. Ebî Bekr (Ubeyd) b. Kilâb b. Rebîa b. Âmir b. Sa'saa b. Muâviye b. Bekr b. Hevâzin. Bkz. Ek 1, Şema 6.
[3] Vâkıdî, III,982; İbn Haldûn II,358,360; Zürkânî (1996 n.), III,101; IV,41; Ek 1, Şema 6.
[4] Bkz. Ek 2: "Dariyye" md.
[5] İbn Sa'd, II,78; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), 118; Zürkânî (1996 n.), III,101-102.
[6] Halîfe b. Hayyât, s. 45.
[7] Âmir b. Tufeyl b. Mâlik b. Ca'fer b. Kilâb b. Rebîa. Bkz. Zürkânî (1996 n.), II,499.

vardıklarında tahtırevanlı (هَوْدَج) bir deve kafilesi gördüler ve bunların Müslümanlara düşman olan Benî Muhârib'e mensup olduklarını öğrendiler. Bunun üzerine Muhammed b. Mesleme, onların yakınlarında konakladı ve tam hareket edecekleri zaman saldırı emri verdi. Bazıları öldürüldü, bazıları kaçtı; kaçanlar takip edilmedi. Kadın ve çocuklara dokunulmadı; davar ve develere ise el konuldu. Arkasından Kuratâ topraklarında düşmanı iyice görebilecekleri bir noktaya kadar ilerlediler. Çevreden haber toplamakla görevlendirilen Abbâd b. Bişr, Kuratâlılar'ın koyunları sağıp dinlendirmekte, develerini suvarıp çöktürmekte oldukları haberini getirdi. Bunun üzerine Muhammed b. Mesleme, mücahitleri Hz. Peygamber'in (a.s.) tembih ettiği gibi aynı anda dört bir yandan hücuma geçirdi. Benî Muharib'ten on kişi öldürüldü. 150 deve, 3000 davar ele geçiren seriyyeciler, on dokuz gün sonra, Muharrem ayının sonuna doğru Medine'ye döndü. Muhammed b. Mesleme, ganimetin beşte birini beytülmâle ayırıp geri kalanını savaşçılarına bölüştürdü.[8]

Belâzürî'ye göre, dönüş sırasında Benî Hanîfe kabilesinin ileri gelenlerinden Sümâme b. Üsâl el-Hanefî el-Yemâmî esir alınıp Medine'ye getirildi.[9]

Bu seriyyeden üç yıl sonra Hz. Peygamber (a.s.), Abdullah b. Avsece el-Becelî el-Urenî, Benî Kuratâ'nın ileri gelenlerinden ve daha sonra ikisi de İslâm'ı kabul eden Ri'ye es-Süheymî (رعية السحيمي) ile Sem'ân b. Amr b. Kurayt el-Kelbî'ye İslâm'a davet mektubu gönderdi. Davet kabul edilmeyip Hz. Peygamber'in (a.s.) mektubundaki yazılar silinip bir kovaya yama yapılınca Kuratâ üzerine Dahhâk b. Süfyan komutasında bir askerî birlik daha sevk edildi.

Sümâme b. Üsâl'in İslâm'ı Kabul Etmesi

Yemâme'deki Benî Hanîfe kabilesinin iki emîrinden birisi Hevze b. Ali el-Hanefî Hıdrime şehrinde, diğer emîri -şair ve cengâver süvari- Sümâme b. Üsâl el-Hanefî el-Yemâmî[10] ise Hacr (Riyad) şehrinde oturuyordu.

Resûlullah (a.s.), hicretin 7. yılında Selît b. Amr'ı Hevze ve Sümâme'ye gönderdi. Bazı rivâyetler, Sümâme'nin bir süre İslâm'a karşı düşmanca bir tutum içinde bulunduğunu göstermektedir. Şöyle ki: İbn Sa'd, Sümâme'nin biyografisinde verdiği bilgilere göre: Resûlullah'ın (a.s.) bir elçisi Sümâme'ye uğradı, o elçiyi öldürmek istedi; fakat amcası buna engel oldu.

İbn Sa'd elçinin kimliği hakkında bilgi vermez; fakat İbn Hacer'in Vâkıdî'den yaptığı nakle göre ise Sümâme, Hz. Peygamber'in (a.s.) Bahreyn'de bulunan Münzir b.

[8] Vâkıdî, II534-535.
[9] Belâzürî, *Ensâb*, I,483. Sümâme'nin nesebi için bkz. Ek 1, Şema 5.
[10] ثمامة بن أثال بن النعمان بن مسلمة بن عتبة بن ثعلبة بن يربوع بن ثعلبة بن الدول بن حنيفة الحنفي أبو أمامة اليمامي

Savâ'ya elçi olarak gönderdiği el-Alâ' b. Abdillah el-Hadramî'yi (v. 21/642)[11] öldürmek istedi.[12]

el-Alâ, Bahreyn'den Medine'ye dönüşünde Yemâme'ye uğradı. Sümâme: "Sen Muhammed'in elçisi misin?" diye sordu: "Evet" cevabını alınca Sümâme, ona: "Ebediyen ona ulaşamayacaksın" dedi. Sümâme'nin amcası Âmir b. Seleme[13]: "Adamdan sana ne?" diyerek ona kötülük yapmasına engel oldu. Resûlullah (a.s.): "Âmir'e hidayet, Sümâme'ye karşı da bana bir fırsat ver" diye dua etti. Hz. Peygamber (a.s.) Sümâme'nin kanının dökülmesini mubah saydı.[14] Bundan sonra Âmir Müslüman oldu.[15] Sümâme ise umre yapmak üzere yola çıktı, Medine'ye yakın bir yerden geçmekte iken, Resûlullah'ın (a.s.) elçileri ahitsiz ve akitsiz olan onu yakaladılar.[16]

İbn Sa'd, metninde, hâdisenin tarihinden, öldürülmek istenen elçinin kimliğinden ve Sümâme'yi yakalayan elçilerin kimler olduğundan bahsetmez. İbn Sa'd'ın, Yemâme'den Mekke'ye yapılan hububat sevkiyatının durdurulmasından bahsetmesi, hâdisenin Mekke'nin fethinden önce olduğuna işaret eder.

Seriyyeden dönen İslâm süvarileri,[17] umre için Mekke'ye gitmekte olan Sümâme'yi, Medine yakınlarında yakalayıp Hz. Peygamber'in (a.s.) huzuruna getirdiler. Seriyyeciler, onun kim olduğunu bilmiyorlardı. Hz. Peygamber (a.s.) onlara: "Siz kimi yakaladığınızı biliyor musunuz? Bu, Sümâme b. Üsâl el-Hanefî'dir! Ona iyi davranın! Kendisini hoş tutun, incitmeyin!" buyurdu. Bu sözler, Hz. Peygamber'in (a.s.) Sümâme'yi tanıdığına, hatta daha önce onunla görüştüğüne işaret olabilir.

Hz. Peygamber (a.s.), *Kur'ân-ı Kerîm*'i dinlemesi, Müslümanların tutum ve davranışlarını izlemesi maksadıyla, onu üç gün süreyle mescidin direklerinden birine bağlatarak hapsetti ve kendisine iyi davranılmasını emretti. Evinden ona yiyecekler gönderdi ve üç gün boyunca onu İslâmiyet'e davet etti. Fakat Sümâme, buna yanaşmadı ve serbest bırakıldığı takdirde istenen fidyeyi vereceğini söyledi. Üç gün sonra fidyesiz salıverilince gördüğü iyi muameleden dolayı Müslüman oldu:

---

[11] Vâkıdî'den nakledilen rivâyette el-Alâ b. el-Hadramî'nin el-Münzir b. Savâ'ya Recep H. 9'da gönderildiği zikredilir ki bu tarih Sümâme'nin esir edildiği Kuratâ Seriyyesi'nin tarihiyle (Muharrem H. 6) çeliştiğine dikkat edilmelidir. Resûlullah'ın (a.s.), Münzir b. Sâvâ'ya sekiz kadar mektup gönderdi. Belâzürî, bunlardan birini, hükümdarlara elçilerin yollandığı "hicretin 6. yılında" (وفد قيل أن رسول الله صلى الله عليه وسلم وجه العلاء حين وجه رسله إلى الملوك في سنة ست) şeklinde (*Fütûh*, s. 107-108) tarihlendirir. Muhtemelen Sümâme'nin elçiyi öldürme girişimi de bu sırada olmuştur. Ayrıca bkz. hicretin 9. yılı olaylarından: "182. Münzir b. Sâvâ'ya Elçi Gönderilmesi" bahsine.

[12] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,250.

[13] Âmir b. Seleme b. Ubeyd b. S'lebe el-Hanefî'nin, Yemen asıllı Kudâalı Belî kolundan ve ensârın halîfi Âmir b. Seleme el-Belevî el-Bedrî ile karıştırılmamalıdır.

[14] (ثُمَامَةُ بْنُ أُثَالِ بْنِ النُّعْمَانِ بْنِ مَسْلَمَةَ بْنِ عُبَيْدِ بْنِ ثَعْلَبَةَ بْنِ يَرْبُوعِ بْنِ ثَعْلَبَةَ بْنِ الدُّوَلِ بْنِ حَنِيفَةَ الْحَنَفِيُّ كَانَ مَرَّ بِهِ رَسُولٌ لِرَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم فَأَرَادُ ثُمَامَةُ قَتْلَهُ فَمَنَعَهُ عَمُّهُ مِنْ ذَلِكَ فَاهْدَرَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم دَمَ ثُمَامَةَ، ثُمَّ خَرَجَ ثُمَامَةُ بَعْدَ ذَلِكَ مُعْتَمِرًا فَلَمَّا قَارَبَ الْمَدِينَةَ أَخَذَتْهُ رُسُلُ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم بِغَيْرِ عَهْدٍ وَلَا عَقْدٍ فَأَتَوْا بِهِ رَسُولَ اللهِ صلى الله عليه وسلم) İbn Sa'd, *et-Tabakât* (1410/1990 n.), VI,76.

[15] İbn Hacer, *el-İsâbe* (Beyrut 1415 n.), III,471.

[16] (الله رسول رسل أخذته) İbn Sa'd, V,550-551.

[17] Belâzürî, *Ensâb*, I,483. Sümâme'nin nesebi için bkz. Ek 1, Şema 5.

Hz. Peygamber (a.s.), Sümâme'nin yanına vardıkça: "Ey Sümâme! Müslüman ol!" buyuruyor ve: "Ey Sümâme! Gönlünde ne var? İçinden ne geçiriyorsun?" diye soruyor, Sümâme de: "Ey Muhammed! Gönlümde hayır var! Eğer sen beni öldürecek olursan, kanlı bir katili öldürmüş olursun! Eğer sen bana iyilik eder, beni bağışlarsan, iyiliğe şükreden, iyilik bilen bir kimseye iyilik etmiş olursun! Eğer fidye istersen, dilediğin kadar iste, al!" diyordu. Bu minvalde konuşmaların yapıldığı üç günden sonra Hz. Peygamber (a.s.): "Sümâme'yi salıveriniz!" buyurdu.

Sümâme serbest kalınca, Allah onun kalbine İslâm sevgisini düşürdü. "Şahadet ederim ki; Allah'tan başka ilah yoktur ve yine şahadet ederim ki; Muhammed Allah'ın Resulüdür!" dedi. Hz. Peygamber (a.s.), ona, Ebû Talha'nın bahçesine gidip gusletmesini emretti. Sümâme hemen gidip güzelce guslettikten sonra, geldi. Hz. Peygamber'e (a.s.) biat edip Müslüman oldu.

Sümâme b. Üsal: "Ey Muhammed! Vallahi, akşamleyin yanına geldiğim zaman, yeryüzünde bana senin yüzünden daha sevimsiz gelen bir yüz yoktu! Fakat sabaha çıkınca, senin yüzün bana bütün yüzlerin en sevimlisi ve sevgilisi oldu! Vallahi, akşamleyin yanına geldiğimde, bana senin dininden daha sevimsiz gelen bir din yoktu! Fakat sabaha çıkınca, senin dinin bana dinlerin en sevimlisi ve en sevgilisi oldu! Vallahi, akşamleyin senin yanına geldiğimde, bana senin yurdundan daha sevimsiz gelen bir yurt yoktu! Fakat bu sabaha çıkınca, senin yurdun bana yurtların en sevimlisi ve sevgilisi oldu!" dedi.

Sümâme'ye, müşrikken yediği miktarda yiyecek ve süt getirildi. Fakat Sümâme daha öncekinin aksine getirilen şeylerden çok azını yedi ve içti. Onun çok yemesine alışmış olan Müslümanlar buna şaşırdılar. Durum Resûlullah'a (a.s.) haber verilince şöyle buyurdu: "Niye şaşırıyorsunuz? Günün başlangıcında kâfir midesiyle, günün sonunda ise Müslüman midesiyle yiyen adama mı? Kâfir yedi mide ile yer; Müslüman ise tek bir mide ile yer."[18]

Faziletli sahabeden (فُضَلَاءِ الصَّحَابَة) olan Sümâme b. Üsal: "Ey Allah'ın Resûlü! Ben umre yapmak istediğim sırada, senin süvarilerin beni yakaladılar. Şimdi ne buyursun? Ne yapayım?" dedi. Hz. Peygamber (a.s.), Sümâme'yi selametle müjdeledi ve niyetlendiği umreyi yapmasını emretti ve ona İslâmî usule göre umre yapmayı öğretti. Sümame, telbiye[19] getirerek Mekke'ye giren ilk Müslüman oldu.[20] Bu davranışına öfkelenen bazı Kureyşliler, onu öldürmek istedi. Diğerleri, ticarî münasebetleri için Kureyş'in Yemâme'ye ihtiyacı bulunduğunu belirterek onun serbest bırakılmasını sağladı. Sümâme: "Ben dinlerin en hayırlısına, Muhammed'in dinine uydum. Bundan son-

[18] Şâmî, VI,72.

[19] (لَبَّيْكَ اللهمَّ لَبيكَ، لَبَّيكَ لا شريكَ لكَ لَبَّيكَ، إنَّ الحمدَ والنِّعمَةَ لكَ)

[20] ثمامة بن أثال، أول من لبى بمكة وقطع عن المشركين ميرتهم من اليمامة حتى ضرعوا إلى النبي صلى الله عليه وسلم فكتب إليه فأذن لهم في حملها، قاله ابن الكلبي)

ra o izin verinceye kadar size Yemâme'den bir erzak tanesi bile gelmeyecek" diyerek Kureyşliler'i tehdit etti ve memleketine döndü.[21]

Kureyşîler, her çeşit erzak ve ihtiyaçlarını Yemâme'den sağlardı. Yemâme'den hububat sevkiyatı durunca, -Suriye, Mısır ve Irak ticaret yolları da kapalı olan- Mekke'de açlık ve sefalet başladı. Bazı yoksul Mekkeliler, kıtlık yüzünden, deve yününü kanla yoğurup yemeye başladılar! Hz. Peygamber'e (a.s.) bir yazı yazıp: "Sen hem akraba hukukunu gözetmeyi emretmektesin! Hem de, bizimle akrabalık bağlarını koparıp babaları kılıçtan geçirmekte, çocukları açlıktan öldürmektesin! Sümâme bizim erzakımızı kesti ve bize zarar verdi. Eğer erzakımızla aramıza girilmemesi için ona bir yazı yazmayı uygun görürsen, yaz" dediler. Ebû Süfyan, kalkıp Medine'ye geldi. Hz. Peygamber'e (a.s.): "Rahmet olarak gönderildiğini iddia ediyorsun; fakat sen babaları kılıçla, çocukları açlıkla öldürmektesin!"[22] dedi. Bunun üzerine *"Andolsun, biz onları sıkıntıya düşürdük de yine Rablerine boyun eğmediler, tazarru ve niyazda da bulunmuyorlar"*[23] meâlindeki âyet indi.[24] Hz. Peygamber (a.s.), Mekkeli müşriklerin müracaatları ve ricaları üzerine, Yemâme'den Mekkelilere zahire satışına engel olmaması için Sümâme'ye bir mektup yazdı.[25]

Hacr valiliğine tayin edilen ve Hanîfeoğulları'ndan İslâm'ı kabul edenlerin etrafında toplandığı Sümâme, Hevze el-Hanefî'nin ölümünden sonra (8/ 629-30) Yemâme'nin önemli reislerinden biri oldu.

Medine'ye yaptığı ziyaretten umduğu neticeyi alamayan Müseylime, Hz. Peygamber (a.s.) ile mektuplaşmasının ardından, peygamberlikte Hz. Muhammed'e (a.s.) ortak olduğu, onun da (a.s.) bunu kabul ettiği yalanıyla ortaya çıktı. Sümâme, Müseylime'nin iddiasını ve Hacr şehrini işgal ettiğini, kendisinin de İslâm'da sebat edenlerle birlikte orayı terk ettiğini Hz. Peygamber'e (a.s.) bildirdi.

Hz. Peygamber (a.s.), ashabından Ebû Hureyre (r.a.) ile Furât b. Hayyân'ı (r.a.) Sümâme'ye gönderip Müseylime ile mücadele etmelerini istedi.[26] Habîb b. Zeyd el-Ensârî'yi (r.a.) Müseylime'ye elçi olarak gönderdi. Hz. Peygamber (a.s.), bundan kısa bir süre sonra da vefat etti. Yemâme'ye giderek Benî Hanîfe ileri gelenleriyle görüşüp halkın irtidad etmesine engel olmaya çalışan Habîb (r.a.), Müseylime'nin emriyle öldürüldü.

Sümâme, Benî Hanîfe'den kendisiyle birlikte hareket edenleri toplayarak bir konuşma yaptı: "Muhammed Allah'ın Resûlü'dür, başka bir peygamber ona ortak kılınmadı" dedi, sonra şu âyetleri okudu: *"Hâ. Mîm. Bu Kitap mutlak galip, hakkıyla bilen, lü-*

[21] Buhârî, *"Cihâd"*, 70; Müslim, *"Cihâd"*, 59.
[22] (أَنْتَ تَزْعُمُ أَنَّكَ بُعِثْتَ بِالرَّحْمَةِ، وَقَدْ قَتَلْتَ الآبَاءَ بِالسَّيْفِ، وَالأَبْنَاءَ بِالْجُوعِ. فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ)
[23] el-Muminûn 23/76.
[24] Ebû Nüaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahabe*, thk. Adil b. Yusuf el-Azâzî, Riyad 1419/1998, I,507.
[25] İbn Sa'd, V,550; Beyhakî, III,78-81; M. Asım Köksal, İslâm Tarihi.
[26] Bu rivâyete göre Furât, Müseylime'yi -Halid b. Velid komutasında Benî Hanîfe mürtetleriyle yapılan savaşta- öldürmüştür (İbn Abdilber, *el-İstiâb* (Beyrut 1412/1992 n), I,216; III,1258).

tuf sahibi Allah tarafından indirilmiştir. O, günahı bağışlayan, tevbeyi kabul eden, azabı çetin, lütuf sahibi Allah'tandır ki. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, dönüş ancak O'nadır" (حم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ). "Bu sözler nerede? "يَا ضِفْدَعُ نِقِّي لَا الشَّرَابَ تَمْنَعِينَ وَلَا الْمَاءَ تُكَدِّرِينَ" şeklindeki sözler nerede? Gördüğünüz gibi bunlar bir ilahın sözleri olamaz" dedi. İbn İshâk'a göre Sümâme, başka etkili hitabelerde de bulundu.

Sümâme, Müseylime karşısında yenilince, Hz. Ebû Bekir (r.a.), İkrime b. Ebî Cehil (r.a.) kumandasında bir orduyu Yemâme'ye gönderdi. Daha sonra Müseylime'nin büyük bir orduya sahip olduğunu öğrenince Şürahbîl b. Hasene (r.a.) kumandasında bir birlik daha sevk etti. Takviye güçlerinin gelmesini beklemeden Müseylime kuvvetlerine saldıran İkrime mağlûp olarak geri çekilmek zorunda kaldı.

O günlerde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Secâh tek peygamberin kendisi olduğunu söyleyerek Müseylime'nin üzerine yürüyünce Sümâme'nin (r.a.) Hacr şehrine hâkim olacağından korkan Müseylime, Secâh ile anlaştı ve onunla evlendi.

Halife Hz. Ebû Bekir (r.a.), bölgeye Hâlid b. Velîd (r.a.) kumandasında 4000 kişilik yeni bir kuvvet yolladı. Sümâme de takriben 3000 kişiyle hilâfet ordusuna katıldı.

Halid b. Velîd (r.a.), zekât vermeyi reddeden Temîm kabilesiyle savaşmak üzere Bütâh'ta bulunuyordu. Halid b. Velîd (r.a.), Yemâme'ye gelince, İslâm'a bağlılığından ve hizmetlerinden dolayı Sümâme'ye teşekkür etti.

İki ordu Yemâme'de Akrabâ' denilen yerde karşı karşıya geldi. Tarafların asker sayısı hususunda farklı rivayetler bulunmakla birlikte Müseylime ordusunun üç dört kat daha fazla askere sahip olduğu anlaşılmaktadır. İslâm Ordusu başlangıçta Müseylime kuvvetleri karşısında gerilediyse de özellikle 2500 civarında olduğu belirtilen muhacir ve ensarın güçlü direnişi karşısında Müseylime sadık askerleriyle birlikte Hadîkatü'r-Rahmân denilen etrafı yüksek duvarlarla çevrili bahçesine sığınmak zorunda kaldı. Her türlü tehlikeyi göze alarak bahçeye giren Müslümanlar Müseylime'yi ortadan kaldırmayı başardılar. Bu bahçeye daha sonra "Hadîkatü'l-mevt" (Ölüm Bahçesi) adı verildi. Müseylime'yi kimin öldürdüğü konusunda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Genellikle Vahşî b. Harb'in mızrağı ile Müseylime'yi yere düşürdüğü, ensardan Ebû Dücâne'nin de kılıcıyla onu öldürdüğü zikredilir. Son derece kanlı geçen çarpışmalarda her iki taraf da çok sayıda kayıp vermiştir. Müseylime'nin Akrabâ' bölgesinde 7000, takibat esnasında 7000 ve Hadîkatü'l-mevt'te 7000 olmak üzere 21.000 veya 24.000, Müslümanların ise 700'ü hâfız, toplam 2200 kayıp verdiği nakledilir.

Hanîfeoğulları daha sonra yaptıklarına pişman oldular ve tekrar İslâmiyet'i kabul ettiler.[27]

[27] İbn Sa'd, V,551.

Sümâme, Benî Hanîfeli Müslümanlarla, Bahreyn'de irtidad edenlerle mücadele eden Alâ el-Hadramî kumandasındaki orduya katıldı.[28] Onun bu desteği Hutam b. Dübey'a kumandasındaki mürtetlerin yenilgiye uğratılmasında etkili oldu. Ancak Sümâme zaferin ardından Yemâme'ye dönerken mürtetler tarafından şehit edildi. Hz. Ebû Bekir (r.a.), onun dine ve devlete yaptığı hizmetleri dolayısıyla yeğeni Mutarrif b. Nu'mân b. Seleme'yi Yemâme'ye vali tayin etti.[29]

84. Benî Lihyân Gazvesi

Çıkış: 1 Rebiülevvel H. 6[30] veya Cemâziyelevvel H. 4.[31]

Benî Lihyân[32] Gazvesi'ne, Usfân Gazvesi[33] de denmiştir. Hubeyb ve arkadaşlarının Recî' Vakası'nda şehit edilmeleri üzerine Resûlullah (a.s.), olayın müsebbipleri olan Benî Lihyân'ı cezalandırmak ve Mekkelileri korkutmak gayesiyle, Medine'de yerine İbn Ümmü Mektûm'u vekil bırakarak, 20'si atlı 200 kişilik bir kuvvetle harekete geçti. Fakat Benî Lihyân, Resûlullah'ın (a.s.) girişiminden haberdar oldu ve gerekli tedbirleri alarak gizlendi. Bu sebeple taraflar arasında çatışma olmadı.[34]

Vâkıdî, Hz. Peygamber'in (a.s.) Benî Lihyân topraklarında ve Recî' ashâbının şehit edildiği yer olan Gurân Vadisi'nde bir veya iki gün konakladığını, bu sırada etrafa seriyyeler sevk ettiğini belirtir.[35] Medâinî'ye göre bunlar: 1- Hz. Ömer'in el-Kâre Seriyyesi, 2- Bilal b. Mâlik el-Müzenî'nin Benî Mâlik b. Kinâne Seriyyesi,[36] 3- Beşîr b. Süveyd el-Cühenî'nin Benî Hâris b. Kinâne Seriyyesi'dir.[37]

Hz. Peygamber (a.s.) Benî Lihyân'la karşılaşma imkânı bulamayınca Mekkelileri korkutmak amacıyla Mekke ile Cuhfe arasında ve Mekke'ye iki merhalelik bir mesafede bulunan Usfân'a kadar sokuldu ve buradan da etrafa bazı seriyyeler sevk etti; Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) komutanlığını yaptığı on kişiden müteşekkil seriyye bunlardan birisidir. Hz. Peygamber (a.s.) Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) Mekke'ye yakın bir yer olan el-Gamîm'e kadar sokulmasını istedi. Bu seriyyelerin hiçbirinde çatışma olmadı.[38]

---

[28] بَعَثَ أَبُو بَكْرٍ الْعَلاءَ بْنَ الْحَضْرَمِيِّ عَلَى قِتَالِ أَهْلِ الرِّدَّةِ بِالْبَحْرَيْنِ ، فَلَمَّا أَقْبَلَ إِلَيْهَا ، فَكَانَ بِحِيَالِ الْيَمَامَةِ ، لَحِقَ بِهِ ثُمَامَةُ بْنُ أَثَالٍ فِي مُسْلِمَةَ بَنِي حنيفه).

[29] Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî (130-207/747-823), *Kitâbü'r-Ridde Maa Nebzetin Min Fütûhi'l-Irâk ve Zikri el-Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî* (Ahmed b. Muhammed b. A'sem el-Kûfî'nin -v. 314- rivâyeti), thk. Yahya el-Cebûrî, Beyrut 1410/1990, s. 112 vd., 116 vd İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,203-208; Süheylî, VII,550-552; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XIII,9-14; A. Çubukçu, "*Sümâme b. Üsâl*", DİA, XXXVIII,132; A. Önkal, "*Müseylimetülkezzâb*", DİA, XXXII,91.

[30] İbn Sa'd, II,78-80.

[31] Halîfe b. Hayyât, s. 45.

[32] Benî Lihyân hakkında hicrî 4. yılın olaylarından: "Benî Lihyân b. Hüzeyl" başlığına bkz.

[33] Beyhakî, III,564,365 (beş numaralı dipnot).

[34] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,124; Zürkânî (1996 n.), III,106-109.

[35] Vâkıdî, II,536.

[36] Bilal b. Mâlik el-Müzenî için bkz. İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,145; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,164.

[37] Halîfe b. Hayyât, s. 46.

[38] Vâkıdî, II,536; İbn Sa'd, II,78-79; Belâzürî, *Ensâb*, I,483; Taberî, III,192.

-Çok hadîs rivâyet eden sahabeden- Câbir b. Abdillah el-Ensârî'den (v. 78/697) nakledilen rivâyete göre, Hz. Peygamber (a.s.) bu seferden Medine'ye dönerken ilk defa şöyle dua etmiştir:

"Biz Allah'a dönücüleriz- inşallah tövbe edicileriz- Rabbimize hamd edicileriz" (آيِبُونَ تَائِبُونَ عَابِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ).

Vâkıdî'nin rivâyeti ise şöyledir: *"Rabbimize ibadet ve hamd edicileriz. Allah'ım seferde sahip Sen'sin, ailemize vekil/halef Sen'sin. Sefer yorgunluğundan, dönüşün üzüntüsünden, mal ve ailedeki kötü manzaradan Allah'a sığınırım. Allah'ım! Bizi, senin rızan ve mağfiretine ulaştıracak şekilde selâmete çıkar"* (عَابِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ اللَّهُمَّ أَنْتَ الصَّاحِبُ فِي السَّفَرِ وَالْخَلِيفَةُ عَلَى الأَهْلِ اللَّهُمَّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ وَعْثَاءِ السَّفَرِ وَكَآبَةِ الْمُنْقَلَبِ وَسُوءِ الْمَنْظَرِ فِي الأَهْلِ وَالْمَالِ اللَّهُمَّ بَلِّغْنَا بَلاَغًا صَالِحًا يَبْلُغُ إِلَى خَيْرِ مَغْفِرَةً مِنْكَ وَرِضْوَانًا).

Hz. Peygamber (a.s.), bu yolculuğu sebebiyle 14 gün Medine'den uzak kalmıştır.[39]

85. Ukkâşe b. Mihsan'ın Gamre Seriyyesi

Rebiülevvel-Rebiülâhir H. 6.[40]

Ana yurdu Kuzey Arabistan olan Mudârî Benî Esed kabilesi,[41] Necid bölgesinin Gamre ve Feyd mıntıkasındaki Katan Dağı civarında oturuyorlardı. Benî Esed'in oturduğu Gamre suyu civarındaki bölgeye Gamrımerzûk da denilirdi. Resûlullah (a.s.), Hendek Gazvesi'nde Mekke-Yahûdî ittifakında yer alan kabileler üzerine seriyyeler sevk etmeye başlamıştı. Benî Esed kabilesi de Hendek Gazvesi'nde -daha sonra peygamberlik iddiasında bulunacak olan- Tulayha b. Huveylid'in komutasında Ahzâb ordusunda yer almıştı. Resûlullah (a.s.), -başta İbn İshâk olmak üzere megâzî ulemâsının çoğuna göre[42]- Benî Esed b. Huzeyme'den ve Benî Abdişems'in halîfi/müttefiki Ebû Mihsan Ukkâşe b. Mihsan el-Esedî (عكاشة بن محصن الأسدي) veya -İbn 'Âiz'e göre- Evs'in halîfi ve Kahtânî Kudâa'ya mensup Sâbit b. Akrem (أقرم) el-Belevî el-Aclânî[43] komutasında kırk kişilik bir seriyyeyi Benî Esed'in oturduğu Gamre'ye sevk etti. Müslümanların üzerlerine geldiğini haber alan Benî Esed bulundukları bölgeyi terkederek yaylalara çekildiler. Gamre'ye ulaşan seriyye orada kimseyi bulamadı. Ukkâşe b. Mihsan, adamlarını Benî Esed'in nerede olduğunu araştırmak için çevreye gönderdi. Nihâyet Benî Esed'den birini yakalayarak bulundukları yeri tesbit ettiler. Müslümanların baskınına uğrayan müşrikler kaçıp dağıldılar. Ukkâşe b. Mihsan kaçanları takip ettirmedi. Bu seriyyede kayıp vermeyen Müslümanlar, ganimet olarak ele geçirilen 200 deve ile Medine'ye döndü.[44]

---

[39] Vâkıdî, II,535; Şâmî, V,30.
[40] Vâkıdî, I,4; II,550.
[41] Benî Esed b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Ma'd b. Adnân, bkz. M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 763; Ek 1; Şema 7.
[42] İbn Hişâm, IV,260.
[43] Bkz. İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,149; Zürkânî (1996 n.), III,119; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,327-328.
[44] Vâkıdî, I,4; II,550; İbn Sa'd, II,84; Belâzürî, *Ensâb*, I.483; Taberî, III,233; Makrizî (Katar n.), I,264; M. Ağırman, *"Gamre Seferi"*, DİA, XIII,341-342.

86. Güneş Tutulması ve Küsuf Namazı

.....H. 6.[45]

Güneş ve ay tutulması sırasında namaz kılmanın meşruiyeti, *Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet* ve İslâm ümmetinin icmâı ile sâbittir. Fakîhler: *"...Biz âyetleri ancak korkutmak için göndeririz"*[46] âyetini güneş tutulması (kusûf) namazına delil sayarlar. Zira namaz kılmak ve dua etmek, Allah'tan korkmanın gereğidir.[47]

Sahabe Ebû Bekre Nüfey b. Mesrûh es-Sekafî (v. 51/671 [?]) şöyle demiştir: "Biz Resûlullah'ın (a.s.) yanında idik. Derken güneş tutuldu. Peygamber, ridâsını ardından sürükleyerek kalktı ve Mescid'e girdi. Biz de girdik. Bize -güneş siyahlıktan sıyrılıncaya kadar- iki rekât namaz kıldırdı. Sonra: 'Şüphesiz güneş ile ay hiçbir kimsenin ölümünden dolayı tutulmazlar. Siz bunların böyle tutulduklarını gördüğünüzde, başınıza gelen bu hal geçinceye kadar namaz kılın ve dua edin' (إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لاَ يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُمَا فَصَلُّوا وَادْعُوا حَتَّى يُكْشَفَ مَا بِكُمْ) buyurdu".[48]

87. Ğâbe (Zûkared) Gazvesi

1- Çıkış: 3 Rebiülâhir H. 6 Çarşamba.

2- Dönüş: 8 Rebiülâhir H. 6 Pazartesi.[49]

Yevmü's-Serh (يوم السرح) [50] de denilen bu gazveye, başta İbn İshâk olmak üzere bazı âlimler,[51] "Zûkared" ismini; Vâkıdî ve İbn Sa'd ise "Ğâbe" ismini vermişlerdir.[52] Medine-Suriye yolu üzerinde, Medine'nin merası sayılan Ğâbe'de otlayan bir deve sürüsünün yağmalanıp çobanının şehit edilmesi, gazveye "Ğâbe"; Müslümanların yağmacıları takip sonucu -Medine'nin yaklaşık 35 km. uzaklıkta siyah bir dağ olan- Zûkared'e kadar ilerlemeleri ve orada karargâh kurmaları ise "Zûkared" isminin verilmesine sebep teşkil etmiştir.[53]

Bu gazvenin tertip nedeni, -kabilesi içinde etkin bir konuma sahip olan Ümmü Kirfe (أم قرفة) Fâtıma bint Rebî'a[54] (veya Huzeyfe[55]) b. Bedir el-Fezâriyye'nin teşvikiyle[56]- Benî Fezâre'nin reisi Uyeyne b. Hısn el-Fezârî'nin[57] ve oğlu Abdurrahman'ın,[58]

---

[45] İbn Hibbân, s. 269-270.
[46] el-İsrâ 17/59.
[47] Buhârî, *"el-Kusûf"*, 1-23; *"et-Tefsîr"*, 146; *Tecrîd Tercemesi*, III,312; husuf ve küsuf namazları için bkz. Ö. N. Bilmen, *İslâm İlmihâli*, s. 211; V. Zuheylî, II,480-493.
[48] Buhârî, *"el-Kusûf"*, 1.
[49] Vâkıdî, I,4; II,537.
[50] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,75.
[51] İbn Hişâm, III,293; Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/39; Müslim, *"el-Cihâd ve's-Siyer"*, 1806; Belâzürî, I,437; Taberî, III,192.
[52] Vâkıdî, II,537; İbn Sa'd, II,80.
[53] Semhûdî, I,312-313.
[54] İbn İshâk ve Vâkıdî'ye göre: *el-Megâzî*, II,565; İbn Hişâm, IV,265; Zürkânî (1996 n.), III,138.
[55] Süheylî, VII,538.
[56] Ya'kûbî, II,71; Halebî,181; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XIII,92.
[57] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,125.
[58] Zürkânî (1996 n.), III,111.

bir grup süvarinin başında Medine-Suriye yolu üzerindeki Ğâbe otlağında Resûlullah'a (a.s.) tahsis edilmiş bir kısım sağmal develere saldırmasıdır. Saldırı neticesinde, sürüye çobanlık yapan Ebû Zer el-Gıfârî'nin (r.a.) oğlu Zer şehit edilmiş, annesi Leylâ esir alınıp 20 deve gasp edilmiştir.[59]

Hz. Peygamber (a.s.), bunun üzerine Sa'd b. Zeyd el-Evsî el-Eşhelî'yi (r.a.) veya el-Mikdâd b. Amr el-Kudâî el-Behrânî'yi (r.a.) sekiz kişilik öncü süvari birliğiyle onları takip etmek üzere sevk etti; hemen peşinden kendisi Medine'de İbn Ümmü Mektûm'u (r.a.) vekil bırakarak 400 (veya 500, 700) kişilik bir kuvvetle harekete geçti. Sa'd b. Ubâde'yi (r.a.) de 300 kişilik askerî birlikle Medine'yi korumak üzere görevlendirdi.[60]

Bu gazvede Müslümanlardan: Muhriz b. Nadle, Vakkâs b. Mücezziz el-Müdlicî şehit edildi.[61]

Müşriklerden ise dört kişi öldürüldü: -Müslümanların öncü birliğinden: Benî Selime'den Hz. Peygamber'in (a.s.) cengâver süvarisi- Ebû Katâde el-Hâris b. Rib'î el-Ensârî el-Hazrecî'nin (v. 54/674) öldürdüğü Abdurrahman b. Uyeyne bunlardan birisidir.[62]

Ebû Zer'in hanımı Leylâ, müşrikler istirahata çekildikleri sırada, bir deveye binip kurtuldu. Daha sonra kendisini kurtaran deveyi Allah için kurban etmek üzere adakta bulundu. Bunu öğrenen Hz. Peygamber (a.s.), tebessüm ederek Leylâ Hanım'a: "Bu, ne fena bir karşılık! Allah, seni onunla taşıyıp kurtarsın sonra sen de onu tutup boğazla!? Allah'a isyan konusunda ve sahip olmadığın şeyde adak olmaz. Adak, onunla sadece, Allah'ın rızasını kazanmayı dilediğin şeydir. O (Adbâ) benim develerimden bir dişi devedir. Haydi, sen, Allah'ın bereketiyle ev halkının yanına dön!" buyurarak kendisini bundan vazgeçirdi.[63]

Hz. Peygamber'in (a.s.) bu gazvede de namazı, korku namazı şeklinde kıldırmıştır.[64]

Vâkıdî'nin tesbitine göre Resûlullah (a.s.), sekiz kişilik öncü süvari birliğinin başına Sa'd b. Zeyd el-Evsî el-Eşhelî'yi atadı. Fakat insanlar, Hassân'ın bir şiirindeki: "... el-Mikdâd'ın süvarilerinin saldırdığı sabah.." meâlindeki sözü dolayısıyla bu görevi el-Mikdâd'a nisbet etti. Bu yüzden Sa'd b. Zeyd, kendisini azarlayınca, Hassân: "Beni, el-Mikdâd'ı zikre, vezin mecbur etmiştir" diye cevap verdi.

Bu latif ve güzel misal ve benzerleri, siyer-megâzî olaylarının, bizzat Hz. Peygamber (a.s.) devrinde, sahâbe tarafından dikkatle tesbitine çalışıldığına işaret eder.[65]

[59] İbn Sa'd, II,80-81; İbn Hişâm, III, 293; Taberî, III,192.
[60] İbn Sa'd, II,80-84; Belâzürî, *Ensâb*, I,437-438; Makrizî (Katar n.), I,262.
[61] İbn Hişâm, III,296; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,466.
[62] Vâkıdî, II,549.
[63] Vâkıdî, II,548; Süheylî, VII,11-12; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XIII,42.
[64] İbn Sa'd, II,81; Belâzürî, *Ensâb*, I,437.
[65] Vâkıdî, II,548; İbn Sa'd, II,81; Şâmî, V,97.

Muhriz b. Nadle (محرز بن نضلة) el-Esedî

Benî Esed b. Huzeyme'den[66] ve el-Ahrem lakabıyla bilinen Muhriz b. Nadle [Musa b. Ukbe'ye göre: Muhriz b. Vehb: محرز بن وهب], Benî Adişşems'in halîfidir. Resûlullah'ın kahraman süvarilerindendir (fârisü'n-nebî).

İlk Müslümanlardan olan Muhriz, müşriklerin eza ve cefalarına metanetle karşı koydu ve inancından tâviz vermedi. Hz. Peygamber'in (a.s.) yanından hiç ayrılmayıp onu müdafaa edenler arasında yer aldı. Hicrete izin verilmesinden sonra diğer muhacirlerle beraber Medine'ye göç etti ve Evsli Abdüleşheloğulları mahallesine yerleşti. Resûl-i Ekrem (a.s.) onu ensârdan Umâre b. Hazm el-Ensârî el-Hazrecî en-Neccârî ile kardeş yaptı. Bedir ve Uhud gazveleri başta olmak üzere, Ğâbe (Zûkared) Gazvesi'ne kadar olan, Resûlullah'ın (a.s.) bütün seferlerine katılan Muhriz b. Nadle savaşlarda çok önemli hizmetlerde bulundu.

Ğâbe'de, Sa'd b. Zeyd komutasında sekiz kişilik öncü süvari birliğinde Muhriz de vardı. Müslümanların kendilerine yetişmek üzere olduğunu gören Uyeyne ve adamları pusu kurup beklemeye başladılar. Müslümanlar arasında yer alan Seleme b. Ekva' bu tehlikeli durumu sezerek müşriklere saldırmakta olan Muhriz'i durdurmaya çalıştı. Fakat Muhriz ona: "Allah'a ve âhiret gününe inanıyor, cennet ve cehennemin hak olduğunu biliyorsan benimle şahadet arasına girme, şehit olmamı engelleme!" diyerek hücum etti ve Abdurrahman b. Uyeyne el-Fezârî veya Mes'ade b. Hakeme (مسعدة بن حكمة) tarafından 37 veya 38 yaşlarında şehit edildi. Muhriz'in nâşı Medine'ye götürülerek Baki' Kabristanı'na defnedildi.[67]

Ebû Katâde

Ebû Katâde el-Hâris b. Rib'î el-Ensârî (v. 54/674), Medineli Hazrec'in Benî Selime kolundandır. Bedir Gazvesi'nde bulunduğuna dair rivâyet zayıf görülmekle birlikte daha sonraki bütün gazvelere katıldı.

Hz. Peygamber (a.s.), Ğâbe (Zûkared) Gazvesi'nde, baskıncıları takipte gösterdikleri maharetten dolayı: "Bizim en iyi süvarimiz Ebû Katâde, en iyi piyademiz de Seleme b. Ekva'dır" sözleriyle onları takdir etti. -Kahtânî Kudaâ'dan Benî Eslem b. Efsâ (أفصى) b. Hârise b. Müzaykıya'ya mensup- Ebû İyâs Seleme b. Ekva'a el-Eslemî'ye, ganimetten biri süvari biri piyade hissesi olmak üzere iki hisse verildi.[68]

Resûlullah (a.s.), düşmanı takip eden Ebû Katâde'yi görünce: "Muradına erdin Ebû Katâde! Ebû Katâde süvarilerin efendisidir. Allah sana, çocuklarına ve çocuklarının çocuklarına bereket versin" diye dua etmiş ve: "Bu yüzündeki de nedir ey Ebû Katâde?" diye sormuştur.

[66] Ek 1: Şema 7.
[67] İbn Abdilber, *el-İstiâb*, I,101; III,442-443; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,74-75; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,368.
[68] Vâkıdî, II,548; İbn Hişâm, III,297 vd.; Süheylî, VII,9; H. Algül, "*Ğâbe Gazvesi*", DİA, XIII,267-268.

Ebû Katâde: "Anam-babam sana feda olsun ey Allah Resûlü! Ok isabet etti. Seni peygamberlikle şereflendiren Allah'a yemin ederim ki ben onun demirini çıkardığımı zannetmiştim" dedim.

Resûlullah (a.s.): "Yanıma yaklaş ey Ebû Katâde!" buyurdu.

Ebû Katâde (r.a.): "Ben de ona (a.s.) doğru yaklaştım. Resûlullah (a.s.), okun demirini yavaşça yüzümden çıkardı. Sonra yaraya tükürüp elini üzerine koydu. Muhammed'i nübüvvetle şereflendiren Allah'a yemin ederim ki ondan sonra yüzüm ne bir kere bana ağrı verdi, ne de iltihaplandı".

Vâkıdî, Ebû Katâde'den (r.a.) şöyle dediğini nakletmiştir: Resûlullah (a.s.) bana yetiştiği zaman: *"Allah'ım! Onun saçına ve derisine bereket ver!"* diye dua etti. Yine: "Muradına erdin" buyurdu. Ben de: "Sen de muradına erdin ey Allah Resûlü!" dedim. Hz. Peygamber'in (a.s.) duasının bereketiyle, Ebû Katâde 70 yaşında, hicrî 54 (674) yılında, Medine'de vefat ettiği zaman, sanki 15 yaşındaymış gibi zinde ve genç idi.

Bir gazvede gece boyunca devam eden yolculuk sırasında Hz. Peygamber (a.s.) sabaha karşı bineğinin üzerinde uyuklamaya başlayınca Ebû Katâde (r.a.) onu iki defa uyandırmadan doğrulttu; üçüncüsünde Resûl-i Ekrem (a.s.) uyanarak kendisine: "Peygamberini koruduğun için Allah da seni korusun" diye dua etti.

Ebû Katâde (r.a.), Hz. Ömer'in (r.a.) emriyle sefere katıldı, İran'ın Fars bölgesi hâkimini öldürdü ve onun üzerindeki değerli zırh kendisine ganimet olarak verildi.

Emevîlerin ilk halîfesi Muâviye b. Ebî Süfyân (r.a.) devrinde Medine valisi olan Mervân b. Hakem, Hz. Peygamber'in ve ashabının savaş yaptıkları yerleri Ebû Katâde (r.a.) ile birlikte dolaşarak ondan buralarda geçen olaylar hakkında bilgi almıştır.

Ebû Katâde (r.a.) Hz. Peygamber'den (a.s.) başka Muâz b. Cebel (r.a.) ve Hz. Ömer'den (r.a.) de rivâyette bulunmuştur. Rivâyet ettiği hadislerin sayısı 170 olup bunlardan on biri Buhâri ve Müslim'de, ayrıca ikisi yalnız Buhârî'de, sekizi yalnız Müslim'de bulunmaktadır. Kendisinden Enes b. Mâlik (r.a.) ve Câbir b. Abdillah'tan (r.a.) başka Saîd b. Müseyyeb, Atâ b. Yesâr, oğulları Abdullah ve Sâbit, azatlı kölesi Nâfi' b. Abbas ve daha başkaları hadis rivâyet etmişlerdir.[69]

el-Mikdâd b. Amr el-Kudâî el-Behrânî

Babasının veya kendisinin, mensubu oldukları el-Behrâ kabilesinde yaşadıkları bir kan davasından dolayı firar edip Kindelilerin arasına karıştıkları ve onlarla halîf oldukları için el-Mikdâd el-Kindî (r.a.),[70]

[69] Şâmî, V,101. Rivâyetleri toplu halde Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde mevcut olup Abdullah Merhûl Sevâlime bu konuda *Merviyyâtü Ebî Katâde el-Ensârî fî Müsnedi Ahmed b. Hanbel* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Bkz. M. Y. Kandemir, *"Ebû Katâde"*, DİA, X,174-175.

[70] Başka bir rivâyete göre ise kan davalı olan babasıdır.

el-Mikdâd'ın (r.a.) aynı problemi Kindeliler arasında yaşaması neticesinde Mekke'ye firar edip Hz. Peygamber'in (a.s.) dayısının oğlu el-Esved b. Abdiyağûs b. Vehb el-Kureşî ez-Zührî'nin evlatlığı (tebenni) ve halîfi olduğu için ise el-Mikdâd b. el-Esved (r.a.) denmiştir.

Mekke'de İslâm'ı ilk kabul edenlerden, Resûlullah'ın (a.s.) okçusu ve süvarisi (fârisü Resûlillah) el-Mikdâd, Habeşistan hicretine katıldı, ardından Mekke'ye geri döndü. Ubeyde b. Hâris'in (r.a.) Râbiğ Seriyyesi'nde (Şevvâl H. 1) Müslümanların safına geçerek Medine'ye hicret etme imkanı buldu. el-Mikdâd bir süre Külsûm b. Hidm'in evinde misafir olarak kaldı ve ardından Resûl-i Ekrem (a.s.), el-Mikdâd (r.a.) ile Cebbar b. Sahr (r.a.) veya Cebr b. Atîk (r.a.) arasında kardeşlik bağı kurdu. Bu kardeşliğin Abdullah b. Revâha (r.a.) ile gerçekleştirildiği de nakledilmiştir.

el-Mikdâd (r.a.), Yermük Savaşı'na (13/634) katıldı ve Hz. Peygamber'in (a.s.) Bedir Gazvesi'nden sonra başlattığı, düşmanla karşılaşınca el-Enfâl Sûresi'ni okuma sünnetini bu muharebede o yerine getirdi. Hz. Ömer'in halifeliği sırasında onunla birlikte Câbiye ziyaretinde bulundu ve yine aynı dönemde Mısır'ın fethine katıldı. Hz. Osman'ın (r.a.) hilâfeti yıllarında Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh idaresinde gerçekleştirilen İfrîkıye'nin fethinde (27/647), bir yıl sonra da Şam Valisi Muâviye b. Ebî Süfyân tarafından Kıbrıs'a gönderilen orduda yer aldı.

el-Mikdâd (r.a.), 33 (653) yılında yetmiş yaşlarında iken Medine'nin kuzeybatısındaki Cürf'te vefat etti ve Medine'ye getirilerek Hz. Osman'ın (r.a.) kıldırdığı cenaze namazının ardından Baki' Mezarlığı'na defnedildi.

el-Mikdâd (r.a.), Resûl-i Ekrem (a.s.) zamanında verilen ölüm cezalarını infaz edenlerden biriydi. Hz. Ömer (r.a.), kendisinden sonraki halifeyi seçmesini teklif ettiği heyetin bir yerde toplanmasını sağlama görevini el-Mikdâd'a verdi. Hz. Osman'ın (r.a.) halife seçildiği bu toplantıda el-Mikdâd, Hz. Ali'nin (r.a.) halife olmasının daha uygun olacağını savunanlar arasında yer aldı.

100 dinar borç verdiği birinden alacağını vadesinden önce 10 dinar eksik olarak tahsil eden el-Mikdâd'a Resûlullah'ın (a.s.), "Hem faiz yedin hem yedirdin" dediği rivâyet edilmiştir. el-Mikdâd b. Amr, vefatından önce, kendi malından, Hz. Peygamber'in (a.s.) hayattaki her bir hanımına 7000, torunları Hasan ile Hüseyin'e 18.000'er dirhem verilmesi için vasiyette bulunmuş ve bu vasiyeti yerine getirilmiştir.

el-Mikdâd b. Amr'dan (r.a.) hanımı Dibâ'a (ضباعة) bint ez-Zübeyr b. Abdilmuttalib (Hz. Peygamber'in -a.s.- amcası kızı) ve kızı Kerîme ile Hz. Ali (r.a.), Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbas, Târık b. Şihâb gibi sahabe, Ebû Abdirrahman Cübeyr b. Nüfeyr el-Hadramî, Meymûn b. Ebî Şebîb ve Hemmâm b. Haris gibi tabiîler hadis rivâyet etmiş, Hz. Peygamber'den (a.s.) naklettiği kırk iki hadîs *Kütüb-i Sitte* yanında İmam Mâlik'in *el-Muvatta'sı* ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer almıştır.[71]

[71] Bkz. İbn Sa'd, III,161; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,265-268; M. Ertürk, "*Mikdâd b. Amr*", DİA, XXX,49-50'den tasarrufla nakledilmiştir.

88. Muhammed b. Mesleme'nin Zülkıssa Seriyyesi

Rebiülâhir H. 6.[72]

Zülkıssa Seriyyesi, -İbn Sa'd'a[73] göre- Benî Sa'lebe'nin,[74] -Zürkânî'ye[75] göre ise- Gatafân'dan Benî Abdillah'ın bir kolu olan- Benî Uvâl (عوال) kabilesinin Medine'ye yedi mil mesafede bulunan Haykâ Vadisi'ndeki Müslümanlara ait sürüleri yağmalama ve Medine'ye saldırı hazırlıklarının haber alınması üzerine düzenlendi. Hz. Peygamber (a.s.), Muhammed b. Mesleme'yi on kişilik bir grupla keşif ve bilgi toplamak amacıyla görevlendirdi. Seriyye, Medine'ye üç mil mesafede Mekke yolu üzerindeki bir su kenarında bulunan Rebeze[76] yolu üzerindeki, Medine'ye 24 mil uzaklıktaki Zülkıssa'ya kadar ilerledi. Keşif birliğinin yurtlarına geldiğini fark eden Benî Sa'lebe ve Benî Uvâl gizlenip Muhammed b. Mesleme ve arkadaşlarını yüz kişilik bir kuvvetle kuşatıp baskın yaparak tuzağa düşürdüler. Baskından, yalnızca keşif birliğinin komutanı Muhammed b. Mesleme yaralı olarak kurtulabildi.

Seriyyenin meydana geldiği yerden geçmekte olan Müslüman bir şahıs, öldürülmüş insanları görünce: *"إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ" (Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz)*[77] dedi. Bunu duyan Muhammed b. Mesleme, onu çağırıp yardım istedi. O Müslüman şahıs, Muhammed b. Mesleme'ye yemek ve su ikram ettikten sonra onu bir binekle Medine'ye götürdü.

Muhammed b. Mesleme şöyle demiştir: "Hayber Seferi'nde Zülkıssa'da bana saldıranlardan biriyle karşılaştım. Beni görünce: 'Müslüman oldum, Allah'a yöneldim' dedi. Ben de: 'Böylesi daha iyi' dedim".[78]

89. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın I. Zülkıssa Seriyyesi

Muhammed b. Mesleme'nin Zülkıssa Seriyyesi'nden hemen sonra.[79]

Ebû Ubeyde

Künyesi ve dedesine nisbeti ile; yani Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (r.a.) şeklinde meşhûr olan bu büyük sahabenin ismi Âmir b. Abdillah b. el-Cerrâh el-Fihrî el-Kureşî'dir (r.a.). O (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) İslâm'a davete başladığı ilk günlerde Hz. Ebû Bekir (r.a.) vasıtasıyla Müslüman oldu. Cennetle müjdelenen on sahabeden (aşere-i mübeşşere) biri olan Ebû Ubeyde (r.a.), önce Habeşistan'a, sonra Medine'ye hicret etti. Onunla Sâ'd b. Muâz (r.a.) arasında kardeşlik (muâhât) bağı kuruldu. Muhammed b. Mesleme (r.a.) veya Ebû Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî el-Neccârî (r.a.) ile kardeşlik bağı

[72] Vâkıdî, II,551; İbn Sa'd, II,85; Belâzürî, *Ensâb*, I,483; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,150.
[73] İbn Sa'd, II,85.
[74] Benî Sa'lebe b. Sa'd b. Zubyân b. Bağîz b. Rays b. Gatafân b. Sa'd b. Kays b. Aylân b. Mudar. Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,418; Zürkânî (1996 n.), II,379; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 763.
[75] Zürkânî (1996 n.), III,121.
[76] A. Aydınlı, *"Ebû Zer el-Gıfârî"*, DİA, X,267.
[77] el-Bakara 2/156.
[78] Vâkıdî, II,551; İbn Sa'd, II,85; Belâzürî, *Ensâb*, I,483; Taberî, III,233; Şâmî, VI,79.
[79] Vâkıdî, II,551-552; İbn Sa'd, II,85-86; Belâzürî, *Ensâb*, I,483-484; İbn Seyyidinnâs, II,104-15.

kurulduğu da rivâyet edilmiştir. -Güzel ahlâklı, yumuşak huylu, dünya işlerine önem vermeyen bir şahsiyet olan- Ebû Ubeyde (r.a.), Hz. Peygamber'le (a.s.) birlikte bütün gazvelere katıldı. Hz. Ömer (r.a.), onu Hâlid b. Velîd'in (r.a.) yerine Suriye bölgesindeki orduların başkomutanlığına getirdi. Hz. Peygamber (a.s.) tarafından "ümmetin emini" olarak tanıtılan ve *Kur'ân* hâfızı olan Ebû Ubeyde (r.a.), "Amavâs Tâûnu" diye tarihe geçen veba salgınında Ürdün'de Beysân'a bağlı Amtâ Köyü'nde 18/639 tarihinde vefat etti ve orada toprağa verildi.[80]

I. ve II. Zülkıssa Seriyyeleri

Vâkıdî'ye göre Ebû Ubeyde (r.a.), Zülkıssa'ya iki defa sevk edildi. Muhammed b. Mesleme'nin (r.a.) keşif birliğinin Zülkıssa'da baskına uğraması neticesinde Muhammed b. Mesleme yaralanmış ve arkadaşları şehit olmuştu. Baskını yapanları cezalandırmak amacıyla Ebû Ubeyde'nin (r.a.) I. Zülkıssa Seriyyesi düzenlendi. Ebû Ubeyde (r.a.), olay mahalline 40 kişilik bir kuvvetle gitti, fakat düşmana tesadüf etmeden elde edilen ganimetlerle geri döndü.

Vâkıdî'ye göre II. Zülkıssa Seriyyesi'nin nedeni ise Batn Haykâ'da bulunan Medine meralarına -kıtlık sebebiyle- saldırmak isteyen Benî Sa'lebe ve Benî Enmâr kabilelerini durdurmak ve cezalandırmaktı. Bu kabileler, Müslümanların hâkimiyetindeki sulak Tağlemeyn arazilerine de tecavüz etmeye başlamışlardı ve Batn Hayfâ'da bulunan Medine meralarına saldırmayı kararlaştırmışlardı. Bu haberi alan Resûlullah (a.s.), Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (r.a.) komutasındaki kırk kişilik bir grubu onların üzerine gönderdi. Ebû Ubeyde (r.a.) ve arkadaşları, hicrî 6. yılın Rebîülâhir ayının bitimine iki gece kala, Cumartesi günü akşam namazını kılıp yola çıktılar. Sabaha karşı Zülkıssa'ya vardılar ve burada müşriklerin üzerine saldırdılar. Müşrikler kaçıp dağlara sığındılar. Müşriklerden sadece bir kişi esir alındı. Seriyyeciler, ganimet olarak düşmanın geride bıraktığı sürüye ve eşyaya el koyarak Medine'ye döndüler. Esir alınan şahıs Müslüman olunca serbest bırakıldı. Ganimetler ise humus (beşte bir) ayrıldıktan sonra mücahitler arasında paylaşıldı.

Vâkıdî, Ebû Ubeyde'nin (r.a.) seriyye nedeniyle Medine'den iki gece uzak kaldığını söyler.[81]

Belâzürî, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın (r.a.) Zülkıssa'ya iki kez görevlendirildiğini tasrîh etmekle Vâkıdî'yi teyit etmiş olur. O, iki seriyyenin tarihleri, sebepleri ve sonuçları konusunda Vâkıdî ile hemfikirdir.[82]

Kastallânî gibi bazı âlimlerin Ebû Ubeyde'nin (r.a.) Zülkıssa'ya bir defa sevk edildiği kanaatini taşıdıkları anlaşılmaktadır. Bu âlimler, Vâkıdî'nin Ebû Ubeyde'nin (r.a.) Zülkıssa'ya düzenlediği iki ayrı seriyyesi ile ilgili iki ayrı metnini, telfik edip bir seriyye

[80] İbn Sa'd, III,409-415; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,2-4; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,124-127; VI,218-219; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,252-254; A. Önkal, *"Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh"*, DİA, X,249-250; A. Reşid, s. 503-523.
[81] Vâkıdî, II,551,552; Şâmî, VI,79.
[82] Belâzürî, *Ensâb*, I,483,484.

ile ilgili tek bir metin şeklinde göstermişlerdir. Telfik yapılan nokta da şudur: Kastallânî, Muhammed b. Mesleme'nin (r.a.) Zülkıssa Seriyyesi'nin sonucunu Ebû Ubeyde'nin (r.a.) I. Zülkıssa Seriyyesi'nin nedeni olarak göstermiştir. Yani Ebû Ubeyde'nin (r.a.) Zülkıssa'ya seriyye tertip etmesinin nedeni olarak Muhammed b. Mesleme'yi (r.a.) yaralayıp arkadaşlarını şehit edenleri cezalandırmayı göstererek, Ebû Ubeyde'nin I. Zülkıssa Seriyyesi'nin sonucunu ve II. Zülkıssa Seriyyesi'nin tertip sebebini görmezlikten gelmiştir. Zürkânî, Ebû Ubeyde'nin (r.a.) Zülkıssa'ya iki sebeple; fakat bir defa seriyye düzenlediği ihtimalini ise zayıf kabul eder.[83]

90. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın II. Zülkıssa Seriyyesi.[84]

Çıkış: Hicrî 6. yılın Rebiülâhir[85] ayının bitimine iki gece kala, Cumartesi.[86]

91. Zeyd b. Hârise'nin Cemûm Seriyyesi

Çıkış: Hicrî 6. yılın Rebiülâhir'in[87] son gününde, Pazar günü.[88]

Hafız Alaeddin Moğultay b. Kılıç, Cemûm kelimesinin Cemûh şeklinde okunduğunu da söyler.[89]

Medine İslâm toplumunun güvenliğini dışarıdan gelecek tehditlere karşı korumak amacıyla düzenlenen askerî seferlerden birisi de Cemûm Seriyyesi'dir. Bu tip seriyyelerin müşterek hedefi, Mekkeli müşriklerle ve Medine'deki Yahûdî ve münafıklarla işbirliği yaparak Medine İslâm toplumunu tehdit eden bedevî kabileleri cezalandırmaktır. Benî Süleym, Hendek Gazvesi'ne etkin bir şekilde iştirak etmişti. Bi'rimaûne'de ashabı şehit eden Benî Usay, Benî Ri'l ve Benî Zekvân da Benî Süleym'e mensuptu. Zeyd b. Hârise'ye, - Nahle ve Nakre arasında bulunan Benî Süleym'in yurdu Cemûm'da karşılaşılan- Müzeyneli Halîme adındaki bir kadın düşmanın yerini gösterdi. Böylece Medine'ye dört berîd (48 mil) mesafede Nahle ve Nakre arasında bulunan Benî Süleym'e baskın düzenlendi; ele geçirilen esir ve ganimetlerle birlikte Medine'ye dönüldü.[90]

92. Zeyd b. Hârise'nin Keşif Amaçlı 'Îs Seriyyesi

Cemâziyelevvel H. 6.[91]

Ebu'l-Âs b. er-Rebî

Ebu'l-'Âs b. er-Rebî' b. Abdiluzzâ el-Kureşî'nin[92] (v. 12/634) asıl ismi Lakît'tir. "Lakît" rivâyeti, "sebt" ve ekseriyetin görüşü olarak nitelenmiştir. Onun asıl isminin:

---

[83] Zürkânî (1996 n.), III,122.
[84] Hicrî 6. yılın olaylarından: "Ebû Ubeyde'nin I. Zülkıssa Seriyyesi" başlığına bkz.
[85] Vâkıdî, II,552; İbn Sa'd, II,86; III,410-411; Belâzürî, *Ensâb*, I,484.
[86] Şâmî, VI,81; Zürkânî (1996 n.), III,123.
[87] Vâkıdî, I,5; İbn Sa'd, II,86; Belâzürî, *Ensâb*, I,484.
[88] Zürkânî (1996 n.), III,123.
[89] Zürkânî (1996 n.), III,123.
[90] İbn Sa'd, II,86; İbn Seyyidinnâs, II,105-106; Diyârbekrî, II,9; Zürkânî (1996 n.), III,123.
[91] Vâkıdî, II, 553; İbn Sa'd, II,87; Belâzürî, *Ensâb*, I,484; II,527.
[92] (أبو العاص بن الربيع بن عبد العزى بن عبد شمس بن عبد مناف بن قصي القرشي العبشمي)

Huşeym, Muhaşşim veya Kâsım olduğu da rivâyet edilmiştir.[93] Annesi Hz. Hatîce'nin (r.anha) kız kardeşi Hâle bint Huveylid'dir. Ebu'l-'Âs, Kureyş'in güvenilen zengin tüccarlarındandı. İslâmiyet'ten önce Hz. Peygamber'in (a.s.) en büyük kızı Zeyneb (r.anha) ile evlendi. Bi'setten sonra Zeyneb (r.anha) Müslüman oldu, Ebu'l-'Âs ise İslâmiyet'i kabul etmedi.

Müşrikler, Zeyneb'i (r.anha) boşadığı takdirde Ebu'l-'Âs'ı dilediği kızla evlendirmeyi vaat ettiler. O, bu teklifi reddetti. Resûlullah (a.s.) ve diğer çocukları Medine'ye hicret edince Zeyneb (r.anha) kocası izin vermediği için Mekke'de kaldı.

Ebu'l-'Âs, Bedir Gazvesi'nde müşriklerin safında savaştı ve Müslümanlara esir düştü. Müşrikler esirlerinin serbest bırakılması için fidye gönderdiklerinde, Zeyneb (r.anha) de bir miktar mal ve annesinin evlenirken kendisine hediye ettiği gerdanlığı yolladı. Hz. Peygamber (a.s.) gerdanlığı görünce çok duygulandı ve ashabından gerdanlıkla birlikte kızının gönderdiği malın kendisine iade edilmesini istedi. Hz. Peygamber (a.s.), Ebu'l-'Âs Mekke'ye vardığında -İbn İshâk'a göre- Zeyneb'i (r.anha) Medine'ye göndereceğine dair söz alması veya Zeyneb'i (r.anha) Medine'ye göndereceğine söz vermesi üzerine onu serbest bıraktı. Bu durum, Zeyneb'in (r.anha) güvenliğini tehlikeye atmamak için gizli tutuldu.

Hanımını çok sevmesine rağmen Ebu'l-'Âs, Mekke'ye dönünce, sözüne sadık kalarak Zeyneb'i (r.anha) Bedir Savaşı'ndan bir ay veya ona yakın bir süre sonra[94] hicret etmesine izin verdi ve onu Medine'ye gönderdi. Ebu'l-'Âs, -İbn İshâk'a göre- kardeşi Kinâne b. Rebî'den[95] Zeyneb'i (r.anha) Mekke'ye yakın Batn-ı Ye'cec denilen yerde -bu iş için görevlendirilen bir gurup ensârî ile birlikte bekleyen- Zeyd b. Hârise'ye (r.a.) teslim etmesini istedi.

Hz. Zeyneb'e (r.anha) refakat edenin Ebu'l-'Âs'ın kardeşi Kinâne'nin oğlu[96] veya Ebu'l-'Âs'ın amcası oğlu Kinâne b. Adî b. Rebî'a[97] olduğu da rivâyet edilmiştir.

Bazı Kureyşliler onların yola çıktığını öğrenince peşlerine düştüler; Hebbâr b. Esved ile Nâfi' b. Abdükays, Zûtüvâ'da kendilerine yetişti ve Medine'ye gitmelerine engel olmak istedi. Hatta Hebbâr b. Esved'in mızrakla korkutması neticesinde Hz. Zeyneb (r.anha), bindiği deveden bir kayanın üstüne düştü, kaburga kemiği kırıldı ve düşük yaparak kanlar içinde kaldı. Zeyneb (r.anha), ölünceye kadar bu kırığın acısını hissetti.[98]

Ebû Süfyan b. Harb, Bedir Savaşı'nda aldıkları yenilginin ardından, baş düşmanları Hz. Muhammed'in (a.s.) kızının Medine'ye gündüz gönderilmesinin, halk nezdinde

[93] Belâzürî, *Ensâb*, II,23; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğâbe, IV,398; VI,196.
[94] İbn Hişâm, II,308; Belâzürî, *Ensâb*, II,526; Zürkânî (1996 n.), IV,318.
[95] İbn Hişâm, II,309; Beyhakî, III,155.
[96] Şâmî, XI,29.
[97] İbn Abdilber, *el-İstiâb*, III,320; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,307-308.
[98] A. Uraler, "*Zeyneb*", DİA, XLIV,355; hicrî 8. yılın olaylarından: "Hz. Peygamber'in Kızı Zeyneb'in Vefatı" başlığına bkz.

zafiyet ve onur kırıcı bir girişim olarak telakki edileceğini ve kendilerinin ayıplanacağını dile getirerek bu işin gece yapılmasını tavsiye etti.[99]

Ebu'l-'Âs'ın Zeyneb'i (r.anha) Medine'ye göndermesinden memnun kalan Resûlullah (a.s.): "Bana doğru söyledi ve sözünü tuttu" diyerek onu takdir etti.[100]

Ebu'l-'As, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) hilafeti döneminde hicretin 12. yılın Zilhicce ayında vefat etti.

Ebu'l-Âs b. er-Rebî Hâdisesi, Tarihi ve 'Îs Seriyyesi ile İlişkisi

Cüheyne kabilesi arazisi sınırları içinde kalan 'Îs, Kızıldeniz sahilinde olup Mekke-Medine arasında, Mekke-Suriye ticaret yolu üzerinde ve Medine'ye dört günlük mesafededir.[101]

Siyer ve hadîs ulemâsı, Ebu'l-'Âs olayının -yani Ebu'l-'Âs'ın ticaret mallarıyla Suriye'den dönerken mallarının Müslümanlar tarafından müsadere edilmesi, kendisinin ise firar edip Hz. Zeyneb'in (r.anha) himayesine girmesi hâdisesinin-, tarihi ve 'Îs Seriyyesi ile ilişkisi konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Şöyle ki:

Mûsâ b. Ukbe'ye göre, Ebu'l-'Âs olayı Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra meydana gelmiştir. Hâdisenin sorumluları ise Ebû Cendel (r.a.), Ebû Basîr (r.a.) ve arkadaşlarıdır. Bu iş, Resûlullah'ın (a.s.) emriyle olmamıştır. Başka bir deyişle Mûsâ b. Ukbe, Ebu'l-'Âs olayını Mekke'den firar eden, Ebû Cendel (r.a.) ve arkadaşlarının yaptığı bir eylem olarak izah etmektedir. Çünkü Hudeybiye Antlaşması'yla Medine'ye sığınma hakları ellerinden alınan Mekkeli Müslümanlardan Ebû Cendel (r.a.) ve arkadaşları, Kızıldeniz sahilinde karargâh kurmuş çevrelerinden geçen Kureyş kervanlarına saldırıp mallarını müsadere etmeye başlamışlardı.[102]

İbn Kayyim'e göre, bu konuda en doğru rivâyet budur. Çünkü Ebu'l-'Âs sulh zamanında Müslüman olmuş, Kureyş kervanları Hudeybiye barışının yürürlükte olduğu yıllarda Suriye'ye gidip gelmeye başlamıştır.[103]

İbn İshâk'ın Bekkâî ve Seleme rivâyetine göre: "Resûlullah (a.s.), Mekke'de İslâm'ı yaymakla meşgul olduğu için helâl ve haram diye hüküm vermiyordu. İslâm, Müslüman olan Zeyneb bint Resûlillâh (a.s.) ile Ebu'l-'Âs b. Rebî'i (inanç bakımından[104]) ayırdı. Ancak Resûlullah (a.s.), onları (evlilik bakımından) birbirinden ayıramıyordu. Böylece Zeyneb (r.anha) Müslüman, Ebu'l-'Âs şirk üzere bir arada yaşadılar" (وَكَانَ رَسُولُ

[99] İbn Hişâm, II,308; Taberî, III,73.
[100] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,125-129; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,121-123; T. Sakallı, *"Ebu'l-Âs"*, DİA, X,293-294.
[101] İbn Sa'd, II,87; Zürkânî (1996 n.), III,124; N. Bozkurt, *"'Îs Seriyyesi"*, DİA, XXII,465.
[102] Beyhakî, IV,86,174-175; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,20-22,128; Zürkânî (1996 n.), I,126-127.
[103] İbn Kayyim el-Cevziyye, IV,159.
[104] Zira İbn Kesîr'e göre Müslüman kadınların müşrik erkeklerle evlenmeleri hicretin 6. yılında Hudeybiye Yılı'nda haram kılındı. Bkz. Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (762-855/1361-1451), *Şerh Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Ebu'l-Münzir Halid b. İbrahim el-Mısrî, Riyad 1420/1999, IV,149.

اللهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لا يُحِلُّ بِمَكَّةَ وَلا يُحَرِّمُ مَغْلُوبًا عَلَى أَمْرِهِ وَكَانَ الإِسْلامُ قَدْ فَرَّقَ بَيْنَ زَيْنَبَ بِنْتِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ أَسْلَمَتْ وَبَيْنَ أَبِي الْعَاصِ بْنِ الرَّبِيعِ إِلا أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ لا يَقْدِرُ أَنْ يُفَرِّقَ بَيْنَهُمَا فَأَقَامَتْ مَعَهُ عَلَى إِسْلامِهَا وَهُوَ عَلَى شِرْكِهِ).[105] Bu hal, -aşağıda izah edileceği üzere- Müslümanlardan Hazrecli Hırâş b. es-Samt'ın (خراش بن الصمة) Ebu'l-'Âs'ı Bedir Savaşı'nda esir almasına kadar devam etti.[106]

İbn Abdilber'in: "İsrâ sırasında farz kılınan namaz hariç diğer farzlar, helâl ve haramlar Medine'de emredildi" (وافترض عليه الحج بالمدينة وكذلك سائر الفرائض فيما أمر به أو حرم عليه إلا الصلاة فإنها افترضت عليه حين أسرى به من المسجد الحرام إلى المسجد الأقصى وذلك بمكة ولم يحج رسول الله (صلى الله عليه وسلم من المدينة غير حجة الوداع وذلك سنة عشر من الهجرة)[107] meâlindeki ifadeleri İbn İshâk'ın "Resûlullah (a.s.), Mekke'de İslâm'ı yaymakla meşgul olduğu için helâl ve haram diye hüküm vermiyordu" tesbitini teyit eder.

İbn İshâk, sözlerine şöyle devam eder: "İslâm çiftin arasını ayırınca; Ebu'l-'Âs Mekke'de, Zeyneb (r.anha) ise Resûlullah'ın (a.s.) yanında Medine'de ikamet etti. Bu durum Mekke'nin fethinden hemen öncesinde Ebu'l-Âs'ın ticaret gayesiyle Suriye'ye gitmesine kadar devam etti. O, güvenilen bir kişi olduğu için kendi malından başka Kureyş'ten bazı tüccarlar da ona -kendi adlarına satmak üzere- mal verdiler. O alışverişini bitirip (Suriye'den Mekke'ye) dönerken, Resûlullah'ın (a.s.) bir seriyyesiyle karşılaştı. Seriyyede bulunanlar, Ebu'l-'Âs'ın kervanını müsadere ettiler. Kendisi ise kaçıp kurtuldu."

Seriyyenin ismi, komutanı ve sair hususlarda İbn İshâk'ın Bekkâî ve Seleme rivâyetlerinde bilgi verilmez. İbn İshâk, Ebu'l-'Âs'ın mallarını müsadere eden seriyyenin tarihine dair: "Mekke'nin fethinden hemen önce (قبيل)" ibaresini kullanmak dışında bir şey söylemez.[108] İbn İshâk, zarf olan "قبل" (önce) lafzının ism-i tasğiri olan "قبيل" lafzını kullanmıştır ki ".....den kısa bir süre önce/...den hemen önce" anlamına gelir.

İbn İshâk'ın "Mekke'nin fethinden hemen önce" ifadesinden hareketle 'İs Seriyyesi'ne hicrî 8. yıl tarihi verilebilir. Ancak bu bir çelişki meydana getirir. Zira Hudeybiye Antlaşması gereği Müslümanların böyle bir işi yapmaları mümkün değildir. Üstelik İbn İshâk'ın Bekkâî ve Seleme rivâyetlerinde, Ebu'l-Âs ile 'Îs Seriyyesi arasında bir ilinti kurulmamıştır. Hz. Peygamber (a.s.), Bedir'den sonra Medine'ye gelen kızı Zeyneb'i (r.anha), -İbn İshâk'ın Seleme rivâyetine göre- Medine'ye gelişinden altı yıl sonra, -başka bir rivâyete göre- Hudeybiye barışından iki sene sonra[109] -Müslüman olan- kocası Ebu'l-'Âs'a iade etmiştir. İki tarih de yaklaşık olarak aynı zaman dilimine yani hicretin 8. yılında meydana gelen Mekke'nin fethinden hemen öncesine; Hudeybiye

[105] Aynı mealde bir rivâyeti Yunus b. Bükeyr İbn İshâk vasıtasıyla Hz. Âişe'den nakletmiştir (İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe*, "زينب بنت رسول الله" md.).
[106] İbn Hişâm, II,307; Taberî, III,73.
[107] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,32.
[108] İbn Hişâm, II,312; Taberî, III,75; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,126.
[109] İbn Kesîr, II,521.

Antlaşması'nın Kureyşli müşrikler tarafından ihlal edildiği zamana işaret etmektedir ki bu da İbn İshâk'ın Ebu'l-'Âs hâdisesine dair söylediklerini teyit eder.

Vâkıdî, İbn Sa'd ve Belâzürî, açık bir şekilde (sarîh) 'Îs Seriyyesi'ni Ebu'l-'Âs'la ilişkilendirirler ve seriyyenin Hudeybiye barışından önce "Cemâziyelevvel H. 6" tarihinde meydana geldiğini kaydederler. Yine Vâkıdî'ye göre, 'Îs Seriyyesi neticesinde Suriye'den dönen Ebu'l-'Âs'ın malları Müslümanların eline geçmiştir. Kaçıp kurtulmayı başaran Ebu'l-'Âs, gizlice Medine'ye gelmiş; eşi Zeyneb'in (r.anha) himayesine girerek onun (r.anha) vasıtasıyla mallarını geri almıştır. Ebu'l-'Âs, bu olaydan sonra Mekke'ye gidip kendisinde bulunan emanet malları dağıttıktan sonra Muharrem H. 7'de[110] Müslüman olduğunu ilân etmiş[111] ve Medine'ye hicret etmiş ve Vâkıdî'ye göre Resûlullah (a.s.), kızı Zeyneb'i (r.anha) kocasına aynı tarihte,[112] Makrizî'ye göre ise Cemâziyelevvel H. 7'de iade etmiştir.[113]

Sahîh bir senedle Şa'bî'den nakledildiğine göre ise Ebu'l-'Âs'ın ticaret kervanıyla Medine'ye yaklaştığını haber alan bazı Müslümanlar kervanı basarak Ebu'1-Âs'ı öldürmeyi ve mallarına el koymayı düşündüler. Bunu öğrenen Zeyneb (r.anha), babasına ve Müslümanlara Ebu'1-Âs'ı himayesine aldığını söyleyerek teşebbüslerine engel oldu. Hz. Peygamber (a.s.) "Müminler başkalarına karşı tek bir el gibidirler. Sıradan birinin himayesi dahi tüm müminleri bağlar" (الْمُؤْمِنُونَ يَدٌ عَلَى مَنْ سِوَاهُمْ يُجِيرُ عَلَيْهِمْ أَدْنَاهُمْ) şeklindeki sözleriyle Zeyneb'in (r.anha) himaye vermek hakkını teyit etti. Bunun üzerine Ebu'l-'Âs'ın yanına silâhsız olarak giden Müslümanlar, ona Hz. Peygamber'in (a.s.) hem baba tarafından yakını hem de damadı olduğunu hatırlatarak İslâmiyet'i kabul etmesini ve kervanda bulunan malları Müslümanlara vermesini istediler. Bunun emanete hıyanet olacağını söyleyen Ebu'l-'Âs teklifi kabul etmedi. Mekke'ye varınca malları teslim ederek Müslüman olduğunu açıkladı ve daha sonra Medine'ye hicret etti.[114]

Hz. Zeyneb'in (r.anha) geçerli sayılan eski nikâhla veya yeni bir nikâh ve mehirle yeni Müslüman olan kocasına vardığı konusunda, farklı rivâyet ve görüşler bulunmaktadır. -İbn Kesîr'in yaptığı tahlillerden anlaşıldığı üzere- ulemânın çoğuna göre, Hz. Zeyneb (r.anha), geçerli sayılan eski nikahıyla kocasına dönmüştür.[115]

Hebbâr b. Esved el-Kureşî el-Esedî (هبار بن الأسود القرشي الأسدي)

Hebbâr'ın mızrakla korkutması neticesinde Hz. Zeyneb, bindiği deveden bir kayanın üzerine yuvarlandığı ve düşük yaparak kanlar içinde kaldığı yukarıda zikredildi.

---

[110] Vâkıdî, II,553; İbn Sa'd, II,87; Belâzürî, *Ensâb*, I,484; II,25-26. [وذكر الواقدي من طريق محمد بن إبراهيم التيمي قال خرج أبو العاص في عير لقريش فبعث النبي صلى الله عليه و سلم زيد بن حارثة في سبعين ومائة راكب فلقوا العير بناحية العيص في جمادي الأولى سنة ست فأخذوا ما فيها وأسروا ناسا منهم أبو العاص فدخل على زينب فأجارته فذكر نحو هذه القصة وزاد وقد أجرنا من أجارت فسألته زينب أن يرد عليه ما أخذ عنه ففعل وأمرها الا يقربها ومضى أبو العاص إلى مكة فأدى الحقوق لأهلها ورجع فأسلم في المحرم سنة سبع فرد عليه زينب بالنكاح الأول] (İbn Hacer, el-İsâbe, "زينب بنت سيد ولد آدم" md.).

[111] İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ın Hudeybiye'den beş ay önce Müslüman olduğuna dair bir kayıt bulunmaktadır (أسلم قبل الحديبية بخمسة أشهر).

[112] İbn Sa'd, VIII,33; Belâzürî, *Ensâb*, II,27; Taberî, III,263; Şâmî, XI,31.

[113] Makrizî (1999 n.), I,328.

[114] Zürkânî (1996 n.), III,126; *Tecrîd Tercemesi*, II,454-457.

[115] Belâzürî, *Ensâb*, II,26-27; Taberî, III,76; İbn Kesîr, II,520-523; Şâmî, XI,30; Zürkânî (1996 n.), III,127-128.

Bu hâdiseden dolayı Hz. Peygamber (a.s.), küfürbaz bir şahıs olan Hebbâr ve Nâfi' b. Abdikays el-Fihrî'nin yakalanıp yakılmak üzere Hamza b. Amr el-Eslemî (حمزة بن عمرو الأسلمي) idaresinde bir seriyye görevlendirmiştir. Hz. Peygamber (a.s.), daha sonra böyle bir cezanın Allah'a mahsus olduğunu bildirmiş ve Hebbâr yakalanırsa yakılmak sûretiyle değil elleri ve ayakları kesildikten sonra öldürülmesini istemiştir (ثُمَّ قَالَ إِنَّمَا يُعَذِّبُ بِالنَّارِ رَبُّ النَّارِ اقْطَعُوا يَدَيْهِ وَرِجْلَيْهِ إِنْ قَدَرْتُمْ عَلَيْهِ ثُمَّ اقْتُلُوهُ).[116] Seriyye, bir sonuç elde edemeden geri dönmüştür. Hebbâr, Mekke'nin fethedildiği gün öldürülmesi emredilen on küsur kişiden[117] biri olmasına rağmen Hz. Peygamber'in (a.s.) huzuruna gelmiş ve Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber (a.s.), Hebbâr'a karışılmamasını emretmiş ve küfredilmedikçe kimseye küfretmemesini ona tavsiye etmiştir.[118]

93. Zeyd b. Hârise'nin Tarif Seriyyesi

Cemâziyelâhir H. 6.[119]

İbn İshâk'ın Bekir ve Vehb b. Cerîr rivâyetinde, Resûlullah'ın (a.s.) Hayber, Vâdilkurâ ve Fedek ile ilgili işleri bitirdikten sonra hicrî 7. yılın Rebiülevvel, Rebiülahir, Cemâziyelevvel, Cemâziyelâhir, Recep, Şabân ve Ramazan aylarını Medine'de geçirdiği ve bu süre zarfında bazı seriyyeler sevk ettiği bildirilir. Bunlardan birisi de Tarif Seriyyesi'dir.[120]

Benî Sa'lebe'nin, Enmâr kabilesiyle ittifak kurarak Müslümanlarla savaşmaya hazırlanması Zâtürrikâ' Gazvesi'nin tertibine neden olmuştu. Rebiülevvel H. 6'da ise Medine meralarına saldırmaya hazırlanan ve Muhammed b. Mesleme'nin (r.a.) keşif birliğini Zülkıssa'da kuşatıp imha eden Benî Sa'lebe ve Benî Uvâl'a ilk darbeyi Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (r.a.) 40 kişilik bir kuvvetle indirmişti. Zeyd b. Hâris (r.a.), 15 kişilik bir kuvvetle, Medine-Irak yolunda ve Medine'ye 36 mil mesafedeki bir subaşı mevkii olan Tarif'te Benî Sa'lebe'ye ikinci darbeyi indirdi. Bu iki seriyye ile düşmana daha çok iktisâdî bakımdan zarar verildiği anlaşılmaktadır. Vâkıdî, Zeyd b. Hârise'nin (r.a.) seriyye nedeniyle Medine'den dört gece uzak kaldığını kaydeder.[121]

94. Hz. Ömer'in (r.a.) Cemîle bint Sâbit ile Evlenmesi

.....H. 6.[122]

Resûlullah'ın (a.s.) komutanlarından Âsım b. Sâbit'in (r.a.) ana bir kız kardeşi olan Cemîle bint Sâbit b. Ebi'l-Aklah el-Ensâriyye el-Evsiyye, hicretten hemen sonra Medine'de Hz. Peygamber'e (a.s.) biat eden ilk on kadın sahabeden birisidir. Cemîle, annesi Şemmûse bint Ebî Âmir'le birlikte Hz. Peygamber'e (a.s.) biat etti. Bir rivâyete göre asıl ismi Âsiye olup Hz. Peygamber (a.s.) tarafından Cemîle olarak değiştirilmiştir.

---

[116] Vâkıdî, II,857; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Esmâu'l-Mubheme fî Enbâ'i'l-Muhkeme*, s. 110 (eş-Şâmile).
[117] Şâmî, V,223-226.
[118] Belâzürî, *Ensâb*, II,25; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğâbe, V,399-400.
[119] Vâkıdî, II,555; İbn Sa'd, II,87; Belâzürî, *Ensâb*, I,484.
[120] Halîfe b. Hayyât, s. 51.
[121] Vâkıdî, II,555; İbn Hişâm, IV,265; İbn Sa'd, II,87; Zürkânî (1996 n.), III,128.
[122] Taberî, III,234.

Cemîle'nin Hz. Ömer'le (r.a.) evliliğinden Âsım adında bir oğlu oldu. Sonraları Hz. Ömer (r.a.) kendisini boşayınca Yezîd b. Câriye ile evlendi. Cemîle'nin ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir.[123]

95. Zeyd b. Hârise'nin Vâdilkurâ Seriyyesi

Recep H. 6.[124]

Kuzey Arabistan'a yönelik askeri faaliyetlerin en önemli anlamı, İslâm'ın Arap Yarımadası dışına taşma eğilimini ifade etmesidir. Bu eğilimin güçlü tezahürlerinden bir kısmı Zeyd b. Hârise komutasında gerçekleşmiştir. Hisma (Cemâziyelâhir H. 6) ve Mûte (Cemâziyelevvel H. 8) seferleri bunlara örnektir.

Zeyd b. Hârise'nin hicrî 6. senenin Recep ve Ramazan ayları arasında yaptığı seriyyelerin sayısı ve bu seriyyelerin tertip sebepleri megâzî âlimleri arasında tartışma konusu olmuştur. Problem, konu ile ilgili aslî metinlerin tahlil edilmesi ile çözülebilir. Ancak bundan önce Benî Fezâre, reisleri Uyeyne b. Hısn ve Vâdilkurâ Yahûdîleri hakkında kısaca bilgi vermek gerekir:

Benî Fezâre ve Reisleri Uyeyne b. Hısn

Câhiliye devrinin önde gelen kabilelerinden biri olan -Adnânî Gatafân'dan- Benî Fezâre,[125] Hz. Peygamber (a.s.) devrinde, Necid ve daha çok Vâdilkurâ'da oturuyordu. O dönemde, Vâdilkurâ'nın diğer sakinleri Yahudiler idi. Bu sebeple, Benî Fezâre Medine-Suriye ticaret güzergâhını rahatlıkla tehdit edebilecek stratejik bir mevkide bulunuyorlardı.[126]

Hz. Peygamber (a.s.), Benî Fezâre ile ilk defa Rebiülevvel H. 5'te -Bizans hakimiyet alanı içinde bulunan bir bölgeye düzenlenen ilk gazve- Dûmetülcendel Seferi vesilesiyle Vâdilkurâ'dan geçerken karşılaştı ve Uyeyne b. Hısn el-Fezârî ile karşılıklı saldırmazlık antlaşması yaptı.[127] Benî Fezâre, aynı yıl Hayberli Yahûdîlerle ve Mekkeli müşriklerle anlaşarak reisleri Uyeyne b. Hısn komutasındaki 1000 kişilik birlikle Hendek kuşatmasına katıldı. Uyeyne b. Hısn'ın bir grup Fezâreliyle Medine meralarına saldırması Rebiülâhir H. 6'da Ğâbe (Zûkared) Gazvesi'nin tertibine sebep olmuştur.

Benî Fezâre, hicretin 6. yılında Medine-Suriye ticaret güzergâhını tehdit etmeye başlamış, Müslümanların Hayber kuşatmasında Yahûdîlerin yardımına koşmuşlardır. Uyeyne b. Hısn, Cinâb Seriyyesi'nde (Şevvâl H. 7) Gatafânlılar'a yardım girişiminde yenilmesi üzerine, Uyeyne'nin müttefiki Hâris b. Avf el-Mürrî'nin İslâm'ın süre gelen

[123] İbn Sa'd, VIII,346; Taberî, III,234; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,262; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,59; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,262.
[124] Vâkıdî, I,5; İbn Sa'd, II,89; Belâzürî, *Ensâb*, I,484.
[125] Fezâre b. Zübyân b. Bagid b. Rays b. Gatafân b. Sa'd b. Kays b. Aylân en-Nâs b. Mudar b. Nizâr b. Ma'd b. Adnân: Bkz. İbnü'd-Deyba' eş-Şeybânî, *Hedâiku'l-Envâr*, I,93; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 763.
[126] M. A. Kapar, "*Fezâre*", DİA, XII,538.
[127] Bkz. hicretin 5. yılı olaylarından "Uyeyne b. Hısn ile Saldırmazlık Antlaşması".

yükselişine vurgu yapan telkinler neticesinde Uyeyne, Müslüman olmaya karar verdi.[128] Uyeyne b. Hısn'ın, Mekke'nin fethinde veya fetihten sonra Müslüman olduğu da nakledilmiştir.[129] Fezâreliler'in reisi Uyeyne b. Hısn, Hz. Peygamber'le (a.s.) anlaşarak Mekke'nin fethine ve Huneyn Gazvesi'ne katılmıştır. Hz. Peygamber (a.s.) Uyeyne'yi İslâm'a kazandırmak için kendisine 100 deve vermiştir.[130] Uyeyne b. Hısn'ı Benî Temîm'e karşı Muharrem H. 9'da bir seriyye ile de görevlendirmiştir.[131] Uyeyne'nin kabilesi Benî Fezâre ise Tebûk Seferi'nden sonra (Recep H. 9) Medine'ye bir heyet göndererek Müslüman olduklarını bildirmişlerdir.[132]

Benî Fezâre, reisleri Uyeyne b. Hısn ile birlikte, Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde meydana gelen dinden dönme (ridde) olaylarında da etkin olmuşlardır ve Müslümanlığa aykırı tutumlar sergilemişlerdir. Mesela Benî Fezâreli Ümmü Kirfe'nin dokuz oğlu, peygamberlik iddiasında bulunan Tulayha b. Huveylid'in safında yer almış ve öldürülmüşlerdir. Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) Ridde Hareketleri'ne karşı tavizsiz tavrı neticesinde, Benî Fezâre -diğer kabileler gibi- itaat altına alınmıştır.[133]

Vâdilkurâ Yahûdîleri

Vâdilkurâlı Yahudiler de Medine ile düşmanca münasebet içinde olmuşlardır. Medine'den sürülen Benî Kaynukâ' kabilesi, Suriye'ye gitmeden önce bir ay kadar Vâdilkurâ'da konaklamıştır. Hz. Peygamber'in (a.s.), Hendek kuşatmasının ardından Medine'yi kuşatan kabilelerle tek tek ilgilenmeye başlaması üzerine Vâdilkurâ, Teyma, Fedek ve Hayber Yahudileri birleşti; ancak bu birleşme onları, hicrî 7. yılda Müslümanların hâkimiyeti altına girmekten kurtaramadı.

Vâdilkurâ, Medyen ve Ümmü Kirfe Seriyyeleri

Vâkıdî'ye göre, Zeyd b. Hârise'nin (r.a.) hicretin 6. yılında komutanlık yaptığı seriyyeler şunlardır: 1- Cemûm Seriyyesi → Rebiülâhir, 2- Keşif Amaçlı 'İs Seriyyesi → Cemâziyelevvel, 3- Tarif Seriyyesi → Cemâziyelâhir, 4- Hismâ Seriyyesi → Cemâziyelâhir, 5- Vâdilkurâ Seriyyesi → Recep, 6- Ümmü Kirfe Seriyyesi → Ramazan.

İlk dört seriyye konumuzun dışında kaldıkları için onlar üzerinde durmayacağız. Tahlillerimiz beş ve altıncı seriyyeler ile ilgili olacaktır.

Vâkıdî, *el-Megâzî*'nin girişindeki listede Zeyd b. Hârise'nin (r.a.) Recep H. 6'da Vâdilkurâ'ya seriyye düzenlediğini kaydeder, daha fazla bilgi vermez;[134] fakat eserinde kronolojik sırası geldiğinde bu seriyyeden bahsetmemiş görünür.

---

[128] Vâkıdî, II,729.
[129] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,167-168; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,354; Zürkânî (1996 n.), IV,29-30.
[130] M. A. Kapar, "*Fezâre*", DİA, XII,538.
[131] Vâkıdî, III,979; İbn Sa'd, II,161; Belâzürî, *Ensâb*, I,490.
[132] İbn Sa'd, I,296; Taberî, III,363; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, II,483-484; Zürkânî, IV,52.
[133] Süheylî, VI,197-199; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,353-354; Zürkânî (1996 n.), II,138.
[134] Vâkıdî, I,5.

Vâkıdî'ye göre, hicrî 6. yılın Ramazan ayında düzenlenen Ümmü Kirfe Seriyyesi'nin nedeni, Benî Fezâre'nin Benî Bedr koluna mensup bir grubun, Zeyd b. Hârise'nin (r.a.) yönettiği çok ortaklı ticarî bir kervana -Suriye'ye giderken- saldırıp mallarını gasp etmesidir. Zürkânî, kervanın Suriye'ye giderken gasp edildiğini tasrih eder.[135] Zeyd b. Hârise (r.a.) bu hâdiseden yaralı bir vaziyette kurtulup zorlukla Medine'ye ulaştı. Hz. Peygamber (a.s.) yaraları iyileştikten sonra onu Ramazan H. 6'da Benî Fezâre'den Benî Bedr'in üzerine sevk etti.[136]

Vâkıdî, Zeyd b. Hârise'nin (r.a.) Ümmü Kirfe Seriyyesi'nin düzenlenmesine sebep olan ticaret kervanın, Suriye'ye gönderiliş tarihi konusunda susar. Bu kervanın Ümmü Kirfe Seriyyesi'nden önceki bir tarihte gönderildiği kesindir; fakat bunun ne kadar önce olduğu tahmine dayalıdır. Bazı verilerden hareketle en azından bir iki ay önce olduğu söylenebilir. Zira kervan, Medine'den Suriye'ye giderken Vâdilkurâ'ya ulaştığında en az yedi gün geçmiş olur. Çünkü İbn Sa'd, Medine ile Vâdilkurâ arasında yedi gecelik bir mesafe bulunduğunu kaydeder.[137] Kervan, Vâdilkurâ'da saldırıya uğrayıp eşyaları gasp edilmiş, kervandakiler öldürülmüş, kervanın yöneticisi Zeyd b. Hârise (r.a.) öldü sanılarak terk edilmiştir. Zeyd'in (r.a.) Medine'ye dönüşü, yaralarının iyileşmesi de tabi ki zaman almıştır.

İbn Sa'd, Zeyd'in (r.a.) hicrî 6. yıldaki seriyyelerini kronolojik sıraya koyarken ve bunlara tarih verirken hocası Vâkıdî'yi izler ve kısa bir metinle olaya değinir.[138]

İbn Sa'd'ın, Ümmü Kirfe Seriyyesi başlığı altında verdiği bilgiler de Vâkıdî'nin metninin özeti mahiyetindedir.[139]

Belâzürî, Vâdilkurâ Seriyyesi'nin ismi ve tarihi konusunda Vâkıdî'ye muvafakat eder. Fakat o, seriyyenin Vâdilkurâ'da toplanmış Mezhic ve Kudâa kabilelerine, başka bir görüşe göre ise Mudarî'lere karışmış fakat kabilesi belli olmayan bazı kimselerin üzerine sevk edildiğini ve çatışma olmadan Medine'ye dönüldüğünü söyler.[140] Şâmî, bu bilgilerin İbn İshâk tarafından da rivâyet edildiğini kaydeder.[141]

İbn Seyyidinnâs, Vâdilkurâ Seriyyesi ile Ümmü Kirfe Seriyyesi'ni ayrı ayrı anlatır ve ikisinin tarihini de İbn Sa'd'dan nakleder.[142]

İbn Seyyidinnâs, hicretin 6. yılının Recep ve Ramazan ayları arasında vuku bulan şu üç seriyyeyi Zeyd b. Hârise'ye (r.a.) atfeder:

---

[135] Zürkânî (1996 n.), III,138.
[136] Vâkıdî, II,564.
[137] İbn Sa'd, II,90.
[138] İbn Sa'd, II,89.
[139] İbn Sa'd, II,90-91.
[140] Belâzürî, I,484.
[141] Şâmî, VI,93.
[142] İbn Seyyidinnâs, II,108,110.

1- Vâdilkurâ Seriyyesi (Recep H. 6):[143] İbn Seyyidinnâs, seriyyenin tarihini kaynak göstermeden verirken; hâdiseye dair iki ayrı kaynağı referans gösterir:

a- İbn 'Âiz'den naklen, Zeyd'in (r.a.) Vâdilkurâ'ya gönderildiği ve seriyyeden yaralı olarak kurtulduğu belirtilir. İbn 'Âiz'e göre Zeyd (r.a.), Benî Fezâre'ye karşı baskın düzenlemeye ahdettiğini söyler. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.), yaraları iyileşince Zeyd'i Benî Fezâre'ye göndermiş ve zafer elde etmiştir.

b- İbn Seyyidinnâs'ın ikinci kaynağı İbn İshâk'ın Yunus b. Bükeyr rivâyeti olup İbn İshâk'ın Bekkâî rivâyeti[144] ile aynıdır ve İbn 'Âiz'in anlatımının mufassalıdır. İbn İshâk'ın Yunus b. Bükeyr rivâyetinde, Zeyd b. Hârise'nin önce Vâdilkurâ'ya gönderilişi, yaralı olarak kurtuluşu, Benî Fezâre'ye karşı ikinci defa gönderilişi ve muzaffer oluşu, Ümmü Kirfe'yi esir alışı, esirler ve diğer hususlara dair bilgi verir.[145] İbn İshâk, Ümmü Kirfe'nin kabilesi içindeki konumunu ve etkinliğini de gâyet açık bir şekilde dile getirir.[146] Hatta kaynaklar, Ümmü Kirfe'nın liderliği ve etrafındaki güvenlik çemberinin o zamanlar: "Ümmü Kirfe'den daha korunaklı" şeklindeki bir mesele (özdeyişe) dönüştüğünü söylerler.[147]

Görüldüğü üzere İbn 'Âiz ve İbn İshâk, Zeyd b. Hârise'nin (r.a.) Vâdilkurâ'ya gönderiliş nedeni hakkında susmuşlardır. Bu gönderilişin sebep olduğu ikinci seriyyeye dair ikisinin söyledikleri, Vâkıdî'nin anlatımı ile aynı çizgide seyretmektedir. Fakat İbn İshâk ile İbn 'Âiz, Vâdilkurâ Seriyyesi'ne tarih vermezler.

2- Medyen Seriyyesi: Bu isimlendirme İbn Hişâm'a aittir ve o bu seriyyeye tarih vermemekle beraber kronolojik anlam ifade etmekten uzak bir tertip içinde hâdiseye yer verir. İbn Hişâm Medyen Seriyyesi'ne, Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin Ebû Süfyân Seriyyesi ile Salim b. Umeyr'in Ebû 'Afek Seriyyesi arasında yer verir.[148]

İbn Seyyidinnâs, Medyen Seriyyesi'ne tarih vermez. Bu seriyyeyi, ikisi de Şabân H. 6'da olan Abdurrahmân b. Avf'ın (r.a.) Dûmetülcendel Seriyyesi ile Hz. Ali'nin (r.a.) Fedek Seriyye'si arasına yerleştirir.[149] Bu tertip, kronolojik bir anlam ifade eder.

İbn Hişâm ve İbn Seyyidinnâs, İbn İshâk'a atıf yaparak Medyen Seriyyesi'ne dair aynı bilgileri kısaca verirler: -Kimlikleri hakkında bilgi verilmeyen- bir grubun Medine'nin güvenliğine tehdit oluşturacak şekilde toplandığı haberleri Medine'ye gelmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.), Zeyd b. Hârise'yi (r.a.) Hz. Ali'nin (r.a.) azatlısı Dumeyre (r.a.) ve kardeşinin de aralarına bulunduğu askerî bir kuvvetle Medyen'e doğru sevk etmiştir.[150]

---

[143] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,153.
[144] İbn Hişâm, IV,263-266.
[145] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,153-154.
[146] İbn Hişâm, IV,266; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,153-154; Zürkânî (1996 n.), III,137-138.
[147] Diyârbekrî, II,12; Halebî,181.
[148] İbn Hişâm, IV,284.
[149] İbn Seyyidinnâs (19992 n.), II,155.
[150] İbn Hişâm, IV,284; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,155; Şâmî, VI,96.

Vâkıdî, *el-Megâzî*'sinde ne Medyen Seriyyesi şeklinde bir başlıktan ne de Dumeyre adında birinden bahseder.[151]

3- İbn Seyyidinnâs, Ümmü Kirfe Seriyyesi'ni ayrı bir başlık altında da ele almış, seriyyenin ismi, tarihi, tertip nedeni ve cereyan şekli konusunda İbn Sa'd'ın metnini aynen tekrar etmiştir.[152] Bu durum, Vâkıdî'nin anlatımının hem bütünlük hem de sebep-sonuç ilişkisi açısından makul olduğunu gösterir.

Halîfe b. Hayyât ile İbn Habîb, Vâdilkurâ ve Ümmü Kirfe seriyyelerini hicretin 5. senesi hâdiseleri içinde peş peşe kaydeder. Halîfe b. Hayyât'a göre, "Vâdilkurâ'da Benî Fezâre Seriyyesi'nde Zeyd'in (r.a.) bütün arkadaşları öldürüldü. Bundan sonra Zeyd (r.a.), Ümmü Kirfe'ye ikinci defa gönderildi ve onu öldürdü".[153]

İbn Habîb'e göre ise "Zeyd, Vâdilkurâ'ya bir birliğin (ceyş) başında gönderilmiş ve geri dönmüştür. Zeyd, ikinci kez Ümmü Kirfe'ye gönderilmiş; bu defa onu öldürüp kızı Hind'i esir almıştır. Hz. Peygamber (a.s.) Hind'i Seleme b. Ekvâ' veya Seleme b. Selâme b. Vekş'e vermiştir".[154] Halîfe b. Hayyât ve İbn Habîb'in çok kısa metinleri karışıklığı çözecek unsurları içermez.

Zeyd b. Hârise'nin (r.a.) seriyyelerine dair rivâyetlerin temel kaynakları olan İbn İshâk, Vâkıdî, İbn 'Âiz ve Belâzürî'nin metinlerine ve yukarıda yapılan tahlillere bakılarak şunu söylemek mümkündür: Hicretin 6. yılının Recep ve Ramazan ayları arasında Zeyd b. Hârise komutasında üç seriyye düzenlenmiştir:

1- Belâzürî'nin isimlendirmesi ile Vâdilkurâ Seriyyesi, İbn Seyyidinnâs'ın isimlendirmesi ile Medyen Seriyyesi, Recep H. 6'da meydana geldi: İki kaynak arasında isimlendirme konusunda görülen farklılık, Belâzürî'nin seriyyenin sevk edildiği tarafı, İbn Seyyidinnâs'ın ise üzerlerine seriyye sevk edilen grupların yaşadıkları yerin ismini kullanmasından kaynaklanmış olabilir. Zira Vâdilkurâ, Arabistan'ın Kızıldeniz sahilinde ve Medine-Suriye ticaret yolu üzerinde bir bölgedir. Medyen ise Arabistan'ın batısında, Kızıldeniz kıyısında, kuzeyde Akabe Körfezi, güneyde Medine ile Yenbu' arasındaki bir bölgedir. Medine'den Medyen'e gitmek için Vâdilkurâ'dan geçmek gerekir.

İbn Seyyidinnâs, İbn İshâk'ı referans göstererek, İbn Hişâm ise kendi isnâdıyla, seriyye hakkında aynı bilgileri kısaca nakledeler. Her iki kaynağın da verdiği bilgilere göre bir grubun -kim oldukları belirtilmez- Medine'nin güvenliğine tehdit oluşturacak şekilde toplandığı haberlerinin Medine'ye ulaşması üzerine Hz. Peygamber (a.s.) Zeyd b. Hârise'yi (r.a.) yanında Hz. Ali'nin (r.a.) azatlısı Dumeyre ve kardeşinin de aralarında bulunduğu askerî bir birlikle Medyen'e doğru göndermiştir. Hâdiseye, ne İbn Hişâm ne de İbn Seyyidinnâs tarih verir.[155] Belâzürî, seriyyenin Kahtânî Mezhic ve Kudâ'a ka-

[151] Vâkıdî, III,1187,1290.
[152] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,156-157.
[153] Halîfe b. Hayyât, s. 46.
[154] İbn Habîb, s. 119.
[155] İbn Hişâm, IV,284; İbn Seyyidinnâs, II,109.

bilelerine karşı,[156] Recep H. 6'da düzenlendiğini söyleyerek İbn İshâk'ın metnindeki müphemliği gidermiş olur.[157] Zaten Hz. Peygamber (a.s.) devrinde Medyen; Mezhic ve Kudâ'a'nın yurdu idi.[158]

Vâkıdî ve İbn Sa'd, bu seriyyenin sadece ismini "Vâdilkurâ Seriyyesi" olarak ve tarihini ise "Recep H. 6" şeklinde vermekle yetinmişlerdir.[159] Bu, mezkûr seriyyenin ismi ve tarihi konusunda Vâkıdî, İbn Sa'd ve Belâzürî'nin hemfikir oldukları anlamına gelir.

2- Zeyd b. Hârise'nin ticari amaçlı Suriye Seferi: Zeyd b. Hârise'nin idare ettiği kervan Vâdilkurâ'da Benî Fezâre'nin saldırısına uğramış, malları gasp edilmiş, kervan muhafızları öldürülmüş ve Zeyd b. Hârise yaralı kurtulmuştur. İbn 'Âiz'in Urve b. Zübeyr'den naklettiği rivâyette, bu seferde öldürülenler arasında Verd b. Mirdâs'ın da bulunduğu ifade edilir.[160]

Bu hâdise Ümmü Kirfe Seriyyesi'nin sebebidir. İbn İshâk ile İbn Aiz, Zeyd b. Hârise'nin (r.a.) yaralı olarak kurtulduğu bu hâdiseye, seriyye ismini vermiş, fakat seriyyenin tertip nedeni yani ticari amaçlı olduğu hususunda susmuşlardır.[161] İlk megâzî âlimlerinin, gazve ve seriyye ayrımına dikkat etmedikleri, Hz. Peygamber (a.s.) devrinde Müslümanların askerî ve istihbarat amaçlı olmayan, İslâm'a davet ve ticaret gibi muhtelif gayelere yönelik seferlerine de zaman zaman seriyye dedikleri hatırlanmalıdır.[162]

3- Ümmü Kirfe Seriyyesi: Megâzî âlimleri ile hadîsçiler arasında Ümmü Kirfe Seriyyesi'nin komutanının kim olduğu konusunda ihtilaf vardır. Megâzî âlimlerine göre seriyyenin komutanı, Zeyd b. Hârise (r.a.); hadîsçilere göre ise Hz. Ebû Bekir'dir (r.a.). Megâzi âlimlerine göre, seriyyenin komutanının Zeyd b. Hârise (r.a.) olduğu açıktır. Karışıklığın nedeni, Seleme b. Ekvâ'nın hem Zeyd b. Hârise'nin (r.a.) Ümmü Kirfe Seriyyesi'ne hem de Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) Necid Seriyyesi'ne (Şabân H. 7) katılmış olmasıdır. Bazı râviler, Seleme b. Ekvâ'nın (r.a.) ayrı seriyyelerle ilgili rivâyetlerini karıştırmış olabilirler.[163]

96. Abdurrahmân b. Avf'ın Dûmetülcendel Seriyyesi

Şabân H. 6.[164]

İbn Seyyidinnâs, seriyyenin tarihi konusunda İbn Sa'd'dan alıntı yapar ve seriyye hakkında bilgi verir. Seriyye ile ilgili bahsin sonunda da İbn İshâk'tan Resûlullah'ın

[156] İ. R. Fârûkî - L. L. Fârûkî, s. 21; A. Özaydın, *"Arap"*, DİA, III,324.
[157] Belâzürî, *Ensâb*, *Ensâb*, I,484.
[158] İ. R. Fârûkî - L. L. Fârûkî, s. 20.
[159] Vâkıdî, I,5; İbn Sa'd, II,89.
[160] Bkz. Zürkânî (1996 n.), III,133; ayrıca bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,632.
[161] İbn Seyyidinnâs, II,107-108; Zürkânî (1996 n.), III,133,138.
[162] Zürkânî, I,387; II,164,280.
[163] Zürkânî, II,163-164,249.
[164] Vâkıdî, II,560; İbn Sa'd, II,89; III,129; Belâzürî, *Ensâb*, I,485.

(a.s.) Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı (r.a.) -Kuzey Arabistan'da Hicaz-Suriye kervan yolu üzerinde bulunan eski bir ticaret merkezi olan- Dûmetülcendel'e bir seriyye ile gönderdiğini nakleder.[165] İbn Seyyidinnâs'ın ifadesi bunların ayrı seriyyeler olduğu izlenimini verir ancak daha fazla bilgi vermez.

Abdurrahmân b. Avf (r.a.)

İslâm'ı ilk kabul eden sekiz kişiden biri olan Abdurrahmân b. Avf b. Abdiavf el-Kureşî ez-Zührî'nin (r.a.) asıl ismi Abdüamr veya Abdülkâbe idi. Hz. Peygamber (a.s.) ona Abdurrahmân ismini verdi. Mekke müşriklerinin baskı ve işkenceleri yüzünden önce Habeşistan'a, sonra Medine'ye hicret etti. Hz. Peygamber (a.s.) onunla ensârdan Sa'd b. er-Rebî' (r.a.) arasında kardeşlik bağı (muâhât) kurdu. Aşere-i mübeşşereden olan Abdurrahman b. Avf (r.a.) -İbn Sa'd'a göre- Fil Vakası'ndan on yıl sonra doğdu ve hicretin 32. yılında vefat etti.[166]

Dûmetülcendel Seriyyesi

Bu seriyye, Benî Kelb kabilesini İslâm'a davet gayesiyle tertip edilmiştir.

Resûlullah (a.s.), Abdurrahmân b. Avf'ı (r.a.) çağırıp şöyle dedi: "Hazırlan, inşallah bugün veya yarın seni bir seriyyenin başında göndereceğim". Abdullah b. Ömer (r.a.), gelişmeleri şöyle anlatmaya devam etmiştir: "Resûlullah'ın (a.s.) bu sözünü işitince kendi kendime sabah namazını mutlaka Resûlullah (a.s.) ile beraber kılmalı, Abdurrâhman b. Avf'a yapacağı tavsiyeleri dinlemeliyim, dedim. O sırada Mescit'te bulunan Resûlullah'ın (a.s.) on yakın arkadaşı arasında ben de bulunmaktaydım. Bunlar; Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Abdurrâhman b. Avf, İbn Mesûd, Muâz b. Cebel, Huzeyfe b. el-Yeman ve Ebû Saîd el-Hudrî'dir.

Bu sırada ensârdan bir delikanlı gelerek Resûlullah'a (a.s.) selâm verdikten sonra oturdu ve: 'Ey Allah Resûlü! Müminlerin en hayırlısı kimdir?' diye sordu.

Resûlullah (a.s.): 'Ahlâk bakımından en güzel olanları' buyurdu.

Delikanlı bu sefer de: 'Müminlerin en akıllısı kimdir?' diye sordu.

Resûlullah (a.s.): 'Ölümü en çok hatırlayanlar ve kabre girmeden önce ona en güzel şekilde hazırlananlar. İşte akıllı kimseler onlardır' buyurdu. Sonra delikanlı sustu.

Resûlullah (a.s.) bize yönelerek şöyle hitap etti: 'Ey muhâcir topluluğu! Şu beş şeyin size ulaşmasından Allah'a sığınırım: Bir millet içinde fuhuş yayılmaya, açıktan fuhuş işlenmeye görsün, o kavim içinde mutlaka, daha önce benzeri görülmemiş taun gibi hastalıklar yayılmaya başlar.

[165] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,155.
[166] İbn Sa'd, III,124,135; A. Önkal, *"Abdurrahman b. Avf"*, DİA, I,157-158.

Ölçü ve tartıda hile yapan bir millet, mutlaka kıtlık, geçim sıkıntısı ve yöneticilerin zulmüne duçar olur.

Mallarının zekâtını vermeyen her milletten yağmur kesilir. Şâyet hayvanlar olmasaydı, bu yağmur asla bir daha yağmazdı.

Allah ve Resûlü'nün ahdini bozan her milletin üzerine Allah, o milletin düşmanlarını gönderir ve o millet elindeki her şeyini kaybeder.

ve bir millet *Allah'ın Kitabı* (*Kur'ân-ı Kerîm*) dışında başka bir şeyle hükmederse, Allah o milleti bir birine düşürür'".

Başka bir rivâyette ise: "Allah onları parçalara ayırır ve onlar birbirlerini ezmeye çalışırlar" denilmiştir.

Abdullah b. Ömer (r.a.), sözlerine şöyle devam etmiştir: "Resûlullah (a.s.), o gece ona, Dûmetülcendel'e hareket etmesini emretti. Teşkil olunan yedi yüz kişilik ordu el-Curuf'da Abdurrahmân'ı beklemekteydi. Abdurrahman b. Avf: 'Ey Allah Resûlü! Seninle son karşılaşmamızın, üzerimde sefer giysisi varken olmasını isterdim' dedi. Resûlullah (a.s.), kendi elleriyle ona siyah sarık sararak, omuzlarının arasından dört karış kadar sarkıttı ve şöyle buyurdu: 'İşte böyle sar, ey Avf oğlu! Böylesi daha güzel ve daha belirgin'.

Resûlullah (a.s.), daha sonra Bilal'e, sancağı Abdurrahmân'a vermesini emretti. Resûlullah (a.s.) Allah'a hamd-ü sena ettikten, kendisine salât getirdikten sonra şöyle buyurdu: 'Ey Avfoğlu! Onu (sancağı) al! Hepiniz Allah yolunda gaza edin ve Allah'a inanmayanlarla savaşın, ganimete hıyanet etmeyin (yani taksimden önce ganimetten bir şey almayın), gadretmeyin, kimsenin uzuvlarını kesmeyin, çocukları öldürmeyin. Bu Allah'ın ahdidir ve aranızda bulunan Peygamberinin (size yol gösteren) sîretidir (tedbir, tavır ve hareket tarzıdır)'".

Sancağı alan Abdurrahmân b. Avf (r.a.), askerlerinin başına geçerek Dûmetülcendel'e hareket etti. Burada üç gün boyunca insanları İslâm'a davet etti. Ahali, önce İslâm'a girmeyi reddederek savaşmaya karar verdi. Ancak üçüncü gün, Kelb kabilesinin Hıristiyan reisi Asbağ b. Amr el-Kelbî'nin (أصبغ بن عمرو الكلبي) Müslüman olmasıyla, ahalinin çoğunluğu Müslüman oldu.

Abdurrahmân b. Avf (r.a.), durumu ve Benî Kelb kabilesinden bir kadınla evlenmek istediğini bildirmek için Resûlullah'a (a.s.) bir mektup yazdı. Mektubu -Cündüp b. Mekîs'in kardeşi- Rafi' b. Mekîs el-Cühenî[167] ile Medine'ye gönderdi. Resûlullah (a.s.) cevabî mektubunda onun Asbağ'ın kızı Tumâdir ile evlenmesine izin verdi. Tumâdir, Ebû Seleme b. Abdirrahmân b. Avf'ın annesidir.[168]

[167] رافع بن مكيث بن عمرو بن جراد بن يربوع بن طحيل بن عدي بن الربعة بن رشدان بن قيس بن جهينة الجهني
[168] Vâkıdî, II,560; İbn Hişâm, IV,280; İbn Sa'd, II,89; Belâzürî, *Ensâb*, I,485; Şâmî, VI,93-94.

97. Zeyd b. Hârise'nin Medyen Seriyyesi.[169]

Abdurrahmân b. Avf'ın Dûmetülcendel Seriyyesi'nden sonra Hz. Ali'nin Fedek Seriyyesi'nden önce.[170]

98. Hz. Ali'nin Fedek Seriyyesi

Şabân H. 6.[171]

Benî Kurayza'nın Hendek Gazvesi'nde ihaneti sebebiyle cezalandırılmasından sonra; Hayber, Teyma, Fedek ve Vâdilkurâ Yahûdîleri, Medine'ye karşı ittifak kurdular. Hayber'in yıllık hurma mahsulünden bir pay karşılığında bu ittifaka yardım etmeyi taahhüt eden Benî Sa'd b. Bekr kabilesi de Medine'ye yaklaşık 150 km mesafede bulunan Fedek'te (bugünkü Hâit) toplandı. Bu durumdan haberdar olan Resûlullah, Hz. Ali'yi 100 kişilik bir kuvvetle Benî Sa'd b. Bekr kabilesi kuvvetlerinin üzerine sevk etti.

Seriyye talimat gereği, gündüzleri gizlenip geceleri yol aldı. Fedek civarına ulaşan askeri birlik, Benî Sa'd b. Bekr'in bir casusunu yakaladı. Casus, Hayber Yahudilerden yardım talebinde bulunmak üzere görevlendirilmişti. Sıkıştıralan casus, Benî Sa'd b. Bekr'in karargahıyla ilgili bilgileri Müslümanlara vermek zorunda kaldı. Hz. Ali, oraya vardığında Benî Sa'd b. Bekr'in dağılmış olduklarını gördü. Hz. Ali ve birliği, orada üç gün kaldıktan sonra, elde edilen ganimetlerle Medine'ye döndü.[172]

99. Medine'de Kuraklık Yaşanması

Ramazan H. 6.[173]

Resûlullah (a.s.), Medine'de şiddetli kurak bir mevsimin yaşanması üzerine ahali ile birlikte yağmur duasına çıkmıştır.[174]

100. Zeyd b. Hârise'nin Ümmü Kirfe Seriyyesi.[175]

Ramazan H. 6.[176]

101. Abdullah b. Revâha'nın Keşif Amaçlı Hayber Seriyyesi

Ramazan H. 6.

Dönüş: Ramazan'ın bitimine birkaç gece kala.[177]

İbn Habîb'in ifadelerinden, ensâra mensup Hazrecli Benî Hâris'ten Ebû Muhammed Abdullah b. Revâha b. Sa'leb'in fethedilene kadar Hayber'e on küsur defa akın düzenlediği anlaşılmaktadır.[178]

---

[169] Bkz. Hicrî 6. yılın olaylarından: "Vâdilkurâ, Medyen ve Ümmü Kirfâ Seriyyeleri ve Tarihleri".
[170] İbn Seyyidinnâs'ın tertibine göre. Bkz. *Uyûnü'l-Eser (1992 n.)*, II,155.
[171] Vâkıdî, II,562-563; İbn Sa'd, II,89; Belâzürî, *Ensâb*, I,485.
[172] Vâkıdî, II,562; İbn Sa'd, II,89-90; Belâzürî, *Ensâb*, I,485; Şâmî, VI,97.
[173] Taberî, III,235; İbn Hibbân, s. 272.
[174] Taberî, III,235; İbn Hibbân, s. 272.
[175] Bkz. Hicrî 6. yılın olaylarından: "Vâdilkurâ, Medyen ve Ümmü Kirfâ Seriyyeleri ve Tarihleri".
[176] Vâkıdî, II,564; İbn Sa'd, II,90; Belâzürî, *Ensâb*, I,485.
[177] Vâkıdî, II,566.
[178] İbn Habîb, s. 121.

İbn İshâk'ın da işaret ettiği gibi[179] bunlardan birisi Üseyr b. Râzim[180] hakkında Hayber'de keşif yapmak ve bilgi toplamak diğeri ise doğrudan Üseyr'e karşı yapılmıştır.

Hz. Peygamber (a.s.) Abdullah b. Revâha'dan (v. Cemâziyelevvel H. 8) üç kişi ile birlikte Hayber'e gizlice gitmesini istemiş ve: "Hayber'i gözetle, halkın arasına karış, ne konuştuklarını ve ne yapmak istediklerini öğren"[181] diye emretmiştir. Abdullah b. Revâha, Hayber Vadisi'ne ulaşınca adamlarını kalelere ve yerleşim birimlerine dağıtmış; üç gün bu bölgede kalıp bilgi topladıktan sonra Ramazan ayının bitimine birkaç gece kala Medine'ye dönmüştür.[182]

102. Abdullah b. Revâha'nın Üseyr b. Râzim Seriyyesi

Şevvâl H. 6.[183]

İbn 'Âiz'e göre,[184] seriyye komutanı Hazrecli Benî Selime'den -İbranice bilen- Abdullah b. Atîk b. Kays b. el-Esved'tir (r.a.).[185]

Hayber'in ileri gelenlerinden Ebû Râfi'in öldürülmesi üzerine başkan yapılan Üseyr b. Râzim, özellikle Gatafânlılar nezdinde girişimde bulunup Medine ile savaşmak istemişti. Bunun üzerine Abdullah b. Revâha (r.a.) önce üç kişilik bir keşif grubuyla gizlice, ardından da Üseyr'i bertaraf etmek amacıyla aralarında Abdullah b. Atîk (r.a.) ve Abdullah b. Üneys'in (r.a.) de bulunduğu 30 kişilik bir kuvvetle Hayber'e gönderildi.

Abdullah b. Revâha (r.a.), Üseyr'in dikkatini çekmemek için: "Resûlullah'ın kendisini (Üseyr'i) Hayber âmili olarak görevlendirmek ve ihsanda bulunmak istediği" şeklinde bir tebligatta bulundu. Buna kânî olan Üseyr, 30 adamıyla Medine'ye hareket etti. Üseyr'in her adamına Müslümanlardan biri eşlik ediyordu. Yolda yaptığına pişman olan Üseyr'in hıyanetini sezen Müslümanlar, biri dışında bütün adamlarını ve onu öldürdüler. Bizzat Hz. Peygamber (a.s.), seriyyeyi karşılamaya çıkmış ve olup bitenlere dair haberi alınca da: "Allah, sizi zalimler güruhundan kurtardı" buyurmuştur.

Abdullah b. Üneys (r.a.), seriyyede hem başından yaralanmış hem bir kemiği zedelenmişti. Hz. Peygamber (a.s.), başındaki kırığa üflemiş; o günden sonra, yarası ne iltihaplanmış ne de ıstırap vermiştir. O (a.s.), elini Abdullah'ın (r.a.) yüzüne sürüp ona dua etmiştir.[186]

---

[179] İbn Hişâm, IV,266; Taberî, III,395; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,158.
[180] Bu şahsın isminin değişik yazılış ve okunuş biçimleri bulunmaktadır. Biz İbn Hişâm'dakini (IV,266) tercih ettik. Ayrıca bkz. Zürkânî (1996 n.), III,152.
[181] İbn Sa'd, II,92.
[182] İbn Sa'd, III,525-530; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,293-297; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,237; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,306-307; Zürkânî (1992 n.), III,152-154; S. Erdem - H. Kılıç, "*Abdullah b. Revâha*", DİA, I,129-130.
[183] Vâkıdî, II,566; İbn Sa'd, II,92; Belâzürî, *Ensâb*, I,485; Kastallânî, *Mevâhib*, I,484-485.
[184] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,158.
[185] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,341; Zürkânî (1996 n.), III,141.
[186] Vâkıdî, II,566-568; İbn Sa'd, II,92; Belâzürî, *Ensâb*, I,485; Şâmî, VI,111-112.

Abdullah b. Revâha'nın (r.a.) hem keşif hem Üseyr b. Râzim'i bertaraf etmek amacıyla Hayber'e gönderilmesi, Hayber'in fethinden sonra Hayber mahsulünün ortakçı Yahudilerle bölüşülmesinde yetkili kılınması, bu hâdiselerden daha önce Hendek Savaşı'nda Benî Kurayza kabilesine gönderilen dört kişilik heyette yer alması onun İbrânîceyi bildiğine işaret eder.

103. Kürz b. Câbir'in Benî Ureyne Seriyyesi

Şevvâl H. 6.[187]

Kürz b. Câbir

Kureyş reislerinden Kürz b. Câbir el-Fihrî'nin,[188] I. Bedir (Safevân) Gazvesi'nin (Rebiülevvel H. 1) tertip edilmesine sebep oldu. Öyleyse o, hicretin 2. yılının Rebiülevvel veya Cemâziyelâhir ayına kadar İslâm'a karşı mücadele etmeye ve müşriklerin safında yer almaya devam etti.

İbn Abdilber, I. Bedir Gazvesi'nde Müslümanların karşısında duramayarak firar ederek kurtulan Kürz'ün bu hâdiseden sonra Müslüman olduğunu kaydetmiş; fakat buna dair açık bir tarih vermemiştir.

Benî Ureyne (Benî Becîle'nin bir kolu [189]) Seriyyesi'nde (Şevvâl H. 6) seriyye komutanı olduğuna göre Kürz b. Câbir, bu olaydan önce Müslüman oldu.

Mekke'nin fethedildiği gün grup Kureyş savaşçısıyla çatışırken şehit olan Kürz b. Câbir, Müslüman olduktan sonra, komutanlık yapmış ve başarılı görevler ifa etti.[190]

Benî Ureyne Seriyyesi

Buhârî'nin rivâyetini esas alarak Kürz b. Câbir'in Benî Ureyne Seriyyesi'ni şöyle özetlemek mümkündür: Benî Ureyne ve Benî Ukl kabilelerinden sekiz kişilik bir grup, Medine'ye Hz. Peygamber'in (a.s.) huzuruna geldiler ve Müslüman olduklarını bildirdiler. Sonra aynı grup: "Ey Allah'ın Peygamberi! Bizler sürü sahipleriyiz, ekin ve mahsul sahipleri değiliz" diyerek, Medine'nin havasını sağlıklarına uygun bulmadıkları için orada ikamet etmek istemediler. Resûlullah (a.s.) da onlara zekât develerinin bulunduğu -Vâkıdî ve İbn Sa'd'e göre, Kubâ'nın bir nahiyesi olan 'Îr'e yakın ve Medine'ye 6 veya 8 mil mesafede bulunan el-Cedr[191]- otlağına gitmelerini ve o develer-

[187] Vâkıdî, II,568; İbn Sa'd, II,93; Belâzürî, *Ensâb*, 485; İbn Hibbân, s. 274.
[188] Ebû Abdirrahmân Kürz b. Câbir b. Huseyl (veya Hisl) b. el-Eheb b. Hubeyb b. Amr b. Muhârib b. Fihr b. Mâlik el-Kureşî el-Fihrî.
[189] Bkz. Hişâm el-Kelbî, *Nesebu Ma'd ve'l-Yemeni'l-Kebîr*, s. 145 (eş-Şâmile); el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 255; Zürkânî (1996 n.), III,155.
[190] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,309-310; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,494-495; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,290-291; Zürkânî (1996 n.), III,155.
[191] Vâkıdî, II,568; İbn Sa'd, II,93.

den yararlanmalarını emretti.[192] Adamlar belirtilen yere gidip develerden istifade ile nihâyet sağlıklarına kavuştular.

Fakat İslâm'a girmelerinin ardından dinden döndüler, Hz. Peygamber'in (a.s.) çobanı -Afrika'da, büyük kısmı Sudan'da, küçük bir kısmı Mısır'da kalan Nûbe'den (Nübye) olan- Yesâr'ın ellerini ve ayaklarını kestiler, son nefesini verinceye kadar ona işkence yaptılar ve develeri gasp edip götürdüler.

Köle olan Yesâr, Benî Sa'lebe Gazvesi'nde (Zâtürrikâ' Gazvesi: Muharrem H. 5) esir alınmıştı. Resûlullah (a.s.), namazını güzelce kıldığını görünce onu azat etmiş ve kendisine ait develerin çobanlığını yapmak vazifesini Yesâr'a vermişti.[193]

Benî Ureyneli grubun yaptıklarına dair haber, Hz. Peygamber'e (a.s.) ulaşınca, Kürz b. Câbir el-Fihrî'yi yirmi süvârî ile birlikte peşlerinden sevk etti ve onları yakalatıp getirtti. Hz. Peygamber (a.s.) onlara kısas yapılmasını emretti. Akabinde o canilerin gözlerini çıkardılar, ellerini kestiler ve kendi halleri üzere ölünceye kadar Medine'nin Harre tarafına terk edildiler. Resûlullah (a.s.), Benî Ureyne Seriyyesi'nden sonra, hitâbelerinde sadaka vermeye teşvik etmiş ve eziyet olsun diye ölünün organlarını kesmeyi (müsle) yasaklamıştır.[194]

---

[192] Buhârî'nin rivâyetinde: Rasûlullah (a.s.) onlara zekât develerinin bulunduğu yere gitmelerini, onların sütlerinden ve sidiklerinden içmelerini emretti" (وَأَمَرَهُمْ أَنْ يَخْرُجُوا فِيهِ فَيَشْرَبُوا مِنْ أَلْبَانِهَا وَأَبْوَالِهَا) şeklinde bir cümle geçer. Bu ibare ile ilgili olarak hatırladığım John Adair'in şu sözlerini aynen naklediyorum: "İslâm'a göre deve, Allah'ın Araplara yalnızca bir armağanı değil, aynı zamanda irade ve rahmet sahibi Allah'a inanmaya davet eden yaratılış harikası bir varlıktır. *"(İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına, bakmazlar mı?"* (el-Ğâşiye 88/17). Ya siz, hiç devenin nasıl yaratıldığını düşündünüz mü? Doğrusu deve ile ilgili her şey, Arabistan'ın amansız çorak ve sıcağıyla baş edebilecek bir bicime sokulmuştur. Arap olmayanların yalnızca güzel bir özellik olarak düşünecekleri devenin gözlerindeki kirpikler, bir kum fırtınasında keskin kumların göze girmesini önlemek için iki kattır. Kulakları ve burun delikleri de aynı maksatla sıkıca kapanabilmektedir. Sıska bacaklarıyla orantısız görünen ayakları kumda batmadan yürüyebilmesi için yayvan ve enlidir. Yeme içme işine gelince; kalın dudaklarıyla sert dikenleri tutabilir ve yiyecek toplamakta o kadar başarılıdır ki dilini dışarıya çıkarmak sûretiyle asla su kaybına uğraması gerekmez. Hakikaten çok az mahlûkun yemek için düşüneceği güneşte kavrulmuş akasya yaprakları ve tuzlu çalıları yutar. Bu yiyecekler dört bölümlü midesinde ileri geri hareket eder, böylece değerlendirilmesi neredeyse mümkün olmayacak kaynaklardan en az atıkla besini çıkarır. Bu dolaylı işlemin bir başka sonucu fevkalade olan kurur gübresidir. Göçebelerin yemeğini pişirmek için yakıt olarak kullanılmaya son derece müsaittir. Devenin efsanevi özelliği suya çok az gereksinim duymasıdır. Hörgüçlü deve, yazın sıcak günlerinde su içmeye gereksinim duymakla birlikte kışın bozkıra düşen yağmurdan bitkiler üzerinde kalan nemden dahi bu gereksinimini karşılayabilir. Pek çok hayvanın işeyerek üreyi çıkarması durumunda zehirlenecek olmasına rağmen, develer ürenin büyük bir kısmını tekrar protein elde etmek için karaciğerde geri dönüşüme tabi tutar; böylece hem gıda hem de suyu tutumlu kullanmak hususunda her zaman eşsizdirler. Çöl insanı, aromatik bitkilerin hoş kokusuna sahip olan deve idrarını saçlarını yıkamak, onların siyah ve parlak görünmesini sağlamak için kullanır. Deve idrarı, parazitlerin yok olmasını sağlar. Yeni bir bebeği doğan bir baba, hemen çadırından çıkıp devesini kaldırarak işemesini sağlamak için sağ böğrüne masaj yapar. Hanımı da bu çöl hayvanının şifalı bitkilerin özünden oluşan aromalı idrarıyla doğan bebeği tepeden tırnağa yıkar.." [*Bir kavmin lideri ona hizmet edendir (سيد القوم خادمهم): Hz. Muhammed Örneğinden Hareketle Lider*, çev. A. Çavuşoğlu, İstanbul 2012, s. 54-55].

[193] Belâzürî, *Ensâb*, II,122; Şâmî, VI,115.

[194] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/38; Şâmî, VI,115-120.

Ahmed Naim, bu olaya ait rivâyetin *Kütüb-i Sitte*'de yirmi beş senetle sâbit olduğunu ve İbn İshâk, Vâkıdî, Abdürrezzâk, İbn Sa'd, Taberî, Ebû Avâne, İbn Hibbân, Taberânî ve -Mâliki fakihî ve muhaddis- İbnü't-Tallâ'[195] gibi birçokları tarafından da çeşitli senetlerle nakledildiğini kaydeder.[196]

Bu olay, Allah ve Resûlü'ne (a.s.) harp açıp yol kesmek, gasp ve adam öldürmek gibi tedhiş yapanların cezasını (had) tayin eden âyetin inişine sebep teşkil etmiştir.[197] Âyet meâlen şöyledir:

"Allah ve Resûlüne karşı savaşanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya (acımadan) öldürülmeleri, ya asılmaları yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvalığıdır. Onlar için ahirette de büyük azap vardır."[198]

104. Hz. Peygamber'in (a.s.) Annesinin Ebvâ'daki Kabrini Ziyareti

Hudeybiye Umresi'ne giderken.[199]

Hz. Peygamber (a.s.), hicretin 6. yılında Hudeybiye'ye giderken, Ebvâ'ya uğradı ve: "Allah, Muhammed'e annesinin kabrini ziyaret etmeye izin verdi" buyurdu. Sonra da annesinin kabrine gitti, kabri düzeltti ve ağladı; onun ağladığını gören sahabe de ağladı. Kendisine niçin ağladığı sorulunca: "Annemin şefkat ve merhameti gözümün önüne geldi de onun için ağladım" cevabını verdi. İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in (a.s.) annesi icin mağfiret dilemesine izin verilmediğini; fakat annesinin kabrini ziyarete musaade edildiğini belirten bir hadîs nakleder.[200]

İslâm âlimlerine göre, Hz. Peygamber'e (a.s.) istiğfar için izin verilmemesi annesinin küfür üzere oldukları anlamına gelmez, zira Hz. Peygamber'in (a.s.) annesi ve babası peygamberlik dönemine yetişemiş fetret ehlinden olup ehl-i necattır; yani âhirette azap görmeyip kurtuluşa ereceklerdir.[201]

[195] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ferec el-Kurtubî et-Tallâî: 404-497/1014-1104.
[196] *Tecrîd Tercemesi*, I,181-188.
[197] Belâzürî, *Ensâb*, I,485.
[198] *"Ancak, siz kendilerini yenip ele geçirmeden önce tevbe edenler müstesna; biliniz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir"* (el-Mâide 5/33-34).
[199] İbn Sa'd, I,116.
[200] İbn Sa'd, I,116-117; hadîs için bkz. Müslim, *"el-Cenâiz"*, 105,106; Süheylî, II,119-120; Şâmî, II,126; VIII,384.
[201] Peyfamber Efendimizin (a.s.) ebeveynin inanışları ve ehl-i necat; yani âhirette azap görmeyip kurtuluşa ereceklerine dair geniş bir tahlil için bkz. Celaleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Süyûtî (849-911/1445-1505), *Mesâliku'l-Hunefâ fî Vâlideyi'l-Mustafa*, thk. Muhammed Zeynuhum Muhammed Azb, Dârü'l-Emîn nşr. I. Baskı, 1414/1993, 169 sayfa; aynı müellif-i merhûmun, aynı konu ile ilgili: *"ed-Dürerü'l-Kâmine fî İslâmi's-Seyyideti Âmine"* başlıklı bir eseri daha bulunmaktadır. Bunu inceleme imkanı bulamadık. Ayrıca bkz. Şâmî, I,247-262; II,124-128; *Tecrîd Tercemesi*, IV, 536-552.

105. Hudeybiye Umresi

1- Çıkış: 1 Zilkade H. 6 Pazartesi[202] veya Perşembe.

2- Dönüş: Hicrî 6. yılın Zilhicce ayının son gününde veya 5 Muharrem H. 7'de.[203]

Hudeybiye

Hudeybiye adını, altında Rıdvân Biatı/Bey'atürrıdvân'ın yapıldığı hadbâ[204] adlı ağaçtan veya yanındaki kuyudan almıştır. Hudeybiye, Mekke'nin 17 km batısında ve eski Cidde yolu üzerindedir.[205] Harem âlemlerinden birinin dikildiği Hudeybiye, Mekke'de bulunanların ihrama girdiği yerlerden birisidir. Buranın İslâmiyet'in doğuşu sırasında yerleşim merkezi olduğunu gösteren bir belirtiye rastlanmamıştır.

Fotoğraf 12: Hudeybiye Kuyusu'nun Günümüzdeki Durumu

Hudeybiye'de ilk iskân, Hulefâ-yi Râşidîn döneminden (632-661) hemen sonra hacıların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla başladı, kısa sürede gelişerek bir köy haline geldi ve VIII. (XIV.) yüzyıldan itibaren Şümeysî adıyla anılmaya başlandı.

Günümüzde burada, Cidde'den gelen gayrı Müslimleri kontrol ederek Harem bölgesine sokmamakla görevli bir polis karakolu, Hz. Ömer (r.a.) zamanında kesilmiş olan ağacın (şeceretü'r-rıdvân) yerine yapılmış Hudeybiye Mescidi denilen câmi ve Harem sınırını belirleyen âlemin hemen dışında, üzerinde Osmanlı dönemine ait kitabelerin yer aldığı bir hamam bulunmaktadır.

---

[202] Vâkıdî, II,573; İbn Sa'd, II,95; Belâzürî, *Ensâb*, I,439; İbn Hişâm, III,321; Halîfe b. Hayyât, s. 48; Taberî, III,213; Zürkânî (1996 n.), III,170.

[203] İbn Habîb, s. 115.

[204] Semüre denilen sakız veya mugaylân cinsi bir çeşit çöl ağacı.

[205] Yukarıda kaydettiğimiz bilgiyle, Ahmed İbn Abdilmun'im el-Himyerî es-Sinhâcî'nin (v. 727/1327 [?]) Şemensîr maddesinde Hudeybiye ile ilgili olarak verdiği malumat birbiriyle uyuşmamaktadır. Bkz. hicretin 8. yılı olaylarından: "148. Amr b. Âs'ın Süvâ' Putunu Tahribi": "Harita: Şemensîr Dağı" başlığına.

Hudeybiye'nin asıl şöhreti, 6. yılın Zilkade'sinin başında Hz. Peygamber'in (a.s.), gördüğü bir rüya üzerine ashabıyla birlikte umre yapmak için Medine'den Mekke'ye giderken burada konaklamasından ve Kureyş ile bir barış antlaşması yapmasından ileri gelmektedir.[206]

Hudeybiye Umresi

Hudeybiye'den önce genç Medine İslâm toplumunun siyasî ve askeri durumu pek parlak değildi. Güneyde Medine'nin huzur ve sükûnunu devamlı tehdit eden Mekkeli müşrikler, kuzeyde ise Gatafân ve Fezâre kabileleriyle Medine'den çıkarılan Benî Nadîr'in yerleşmesi sonucunda bir Yahûdî merkezi haline gelen Hayber bulunuyordu. Ayrıca -Serahsî'ye göre- Hayberli Yahudilerle Kureyş arasında, Hz Peygamber'in (a.s.) taraflardan birine saldırması halinde birlikte karşı koymak ve gerekirse yine birlikte Medine'ye saldırmak için bir antlaşma yapılmıştı.[207] Bütün bu taraflarla tek başına baş edemeyeceğini hesap eden Medine İslâm toplumunun, en uygun ve en etkili tarafla anlaşıp, onu oluşan ittifaktan koparması gerekiyordu. En uygun tarafın Mekkeli müşrikler olduğunu mülahaza eden Resûlullah (a.s.), Mekke ile savaş hali sürmesine rağmen arayı düzeltmek için bir dizi teşebbüste bulundu. Zira Mekkeli müşriklerle yapılacak bir musalaha, Müslümanlara karşı oluşan ittifakın başsız kalması ve dağılması demekti.

Siyasî şartların bu şekilde geliştiği bir dönemde, Resûlullah'a (a.s.) rüyasında ashabı ile birlikte saçlarını tıraş etmiş veya kısaltmış bir vaziyette güvenle Mekke'ye girdiği, Kâbe'ye girerek anahtarlarını teslim aldığı ve Arafat'ta vakfe yapanlarla birlikte vakfe yaptığı gösterildi. *"Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Harâm'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi"*[208] meâlindeki âyet bu rüyaya işaret eder. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.), ashabıyla birlikte umre yapmaya karar verdi.[209]

---

[206] M. Hamidullah, *"Hudeybiye Antlaşması"*, DİA, XVIII,297.

[207] (لأَنَّهُ كَانَ فِيهِ نَظَرٌ لِلْمُسْلِمِينَ لَمَّا كَانَ بَيْنَ أَهْلِ مَكَّةَ وَأَهْلِ خَيْبَرَ مِنَ الْمُوَاطَأَةِ عَلَى أَنَّ رَسُولَ الله - صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إذَا تَوَجَّهَ إلَى أَحَدِ الْفَرِيقَيْنِ أَغَارَ الْفَرِيقُ الآخَرُ عَلَى الْمَدِينَةِ. فَوَادَعَ أَهْلَ مَكَّةَ حَتَّى يَأْمَنَ مِنْ جَانِبِهِمْ إذَا تَوَجَّهَ إلَى خَيْبَرَ. فَعَرَفْنَا أَنَّ مِثْلَ هَذَا الشَّرْطِ لَا بَأْسَ بِقَبُولِهِ إذَا كَانَ فِيهِ نَظَرٌ لِلْمُسْلِمِينَ) Ebû Bekir Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (400-483/1009-1090[?]), *Şerh Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr*, thk. Ebû Abdullah Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şafiî, Dâr Kütüb el-İlmiyye nşr. Beyrut, I,210. (وَإِذَا طَلَبَ قَوْمٌ مِنْ أَهْلِ الْحَرْبِ الْمُوَادَعَةَ سِنِينَ بِغَيْرِ شَيْءٍ نَظَرَ الإِمَامُ) وَلأَنَّ رَسُولَ الله -صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- صَالَحَ أَهْلَ مَكَّةَ عَامَ الْحُدَيْبِيَةِ عَلَى أَنْ وَضَعَ الْحَرْبَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُمْ عَشْرَ سِنِينَ، فَكَانَ ذَلِكَ نَظَرًا لِلْمُسْلِمِينَ لِمُوَاطَأَةِ كَانَتْ بَيْنَ أَهْلِ مَكَّةَ، وَأَهْلِ خَيْبَرَ، وَهِيَ مَعْرُوفَةٌ، وَلأَنَّ الإِمَامَ نُصِبَ نَاظِرًا، وَمِنَ النَّظَرِ حِفْظُ قُوَّةِ الْمُسْلِمِينَ أَوَّلًا، فَرُبَّمَا يَكُونُ ذَلِكَ فِي الْمُوَادَعَةِ إذَا كَانَتْ لِلْمُشْرِكِينَ شَوْكَةٌ أَوْ اخْتَاجَ إلَى أَنْ يُمِحَّنَ فِي دَارِ الْحَرْبِ لِيَتَوَصَّلَ إلَى قَوْمٍ لَهُمْ بَأْسٌ شَدِيدٌ فَلَا يَجِدُ بُدًّا مِنْ أَنْ يُوَادِعَ مَنْ عَلَى طَرِيقِهِ) *el-Mebsût*, Dârü'l-Ma'rife nşr. Beyrut, X,86; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,250.

[208] el-Feth 48/27.

[209] Vâkıdî, II,572; İbn Hişâm, III,336; Şâmî, V,33.

Hz. Peygamber (a.s.), hicrî 6. yılın Şevvâl ayının bitimine birkaç gece kala Medine'ye gelen Büsr b. Süfyân el-Huzâî el-Ka'bî'nin memleketine dönmek istemesi üzerine, ondan bekleyip ashâbıyla birlikte Mekke'ye bir umre ziyareti yapmasını teklif etti.

Büsr b. Süfyân, hicretin 6. yılında Müslüman olmuş, kabilesinin ileri gelenlerinden (şerif) olup Resûlullah'ın (a.s.) İslâm'a davet mektubu gönderdiği bir şahsiyettir.[210]

Umre hazırlıkları tamamlanıp yola çıkıldığında Hz. Peygamber (a.s.), silahları kınlarında 1400 kişiden[211] oluşan bir kafileyle Mekke'ye hareket etti. Medine'de namaz kıldırmak üzere İbn Ümmü Mektûm'u, idari işler için ise Nümeyle b. Abdillah el-Leysî'yi vekil bıraktı.[212]

Rivâyetlerde Hudeybiye'ye katılan sahabilerin sayısı 700, 1300, 1400, 1525 ve 1600 kişi olarak gösterilir. 700 rivâyeti muteber kabul edilmemiştir. Vâbir b. Abdillah'in, 1400 kişi olduklarına dair rivâyeti daha yaygındır.[213] İbn Hazm'a göre ise: "Kuşkuya yer kalmayacak şekilde doğru olan, Müslümanların 1300 ile 1500 kişi arasında olduklarıdır".[214]

Hz. Peygamber (a.s.), -Mescid-i Nebevî'ye yaklaşık olarak 11 km uzaklıkta, günümüzde "âbâr-ı Alî" (ebyâr-ı Alî) diye bilinen Medinelilerin mikat yeri olan- Zülhuleyfe mevkiine gelince, Büsr b. Süfyân'ı Mekke'ye yolladı ve toplayacağı bilgilerle geri dönmesini emretti.

Yoluna devam eden Resûlullah, bir süre sonra: "Halid b. Velid, Kureyş adına gözcülük yapan bir gurup atlının başında Ğamîm mevkiine geldi, binaenaleyh siz sağ taraftaki yoldan gidin!" dedi.

Büsr b. Süfyân, emredileni yaptı ve Usfân yakınlarındaki Gadîru Zâtü'l-Eştât mevkiinde Hz. Peygamber'i (a.s.) bularak Kureyşli müşriklerin Müslümanları Kâbe'ye sokmak istemediklerini ve onlarla savaşmak üzere hazırlık yaptıklarını bildirdi.[215]

[210] Büsr b. Süfyân için bkz. İbn Sa'd, IV,294; V,458; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, I,163-164; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,271-272; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,149.
[211] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/37; Süheylî, VII,83.
[212] Vâkıdî, II,51; Süheylî, VII,51.
[213] Buhârî, *"et-Tefsîr"*, 65/278 (el-Feth Sûresi).
[214] İbn Hazm, *Cevâmi*, s. 164; M. Fayda, *"Bey'atürrıdvân"* DİA, VI,39.
[215] Vâkıdî, II,572,579-580.

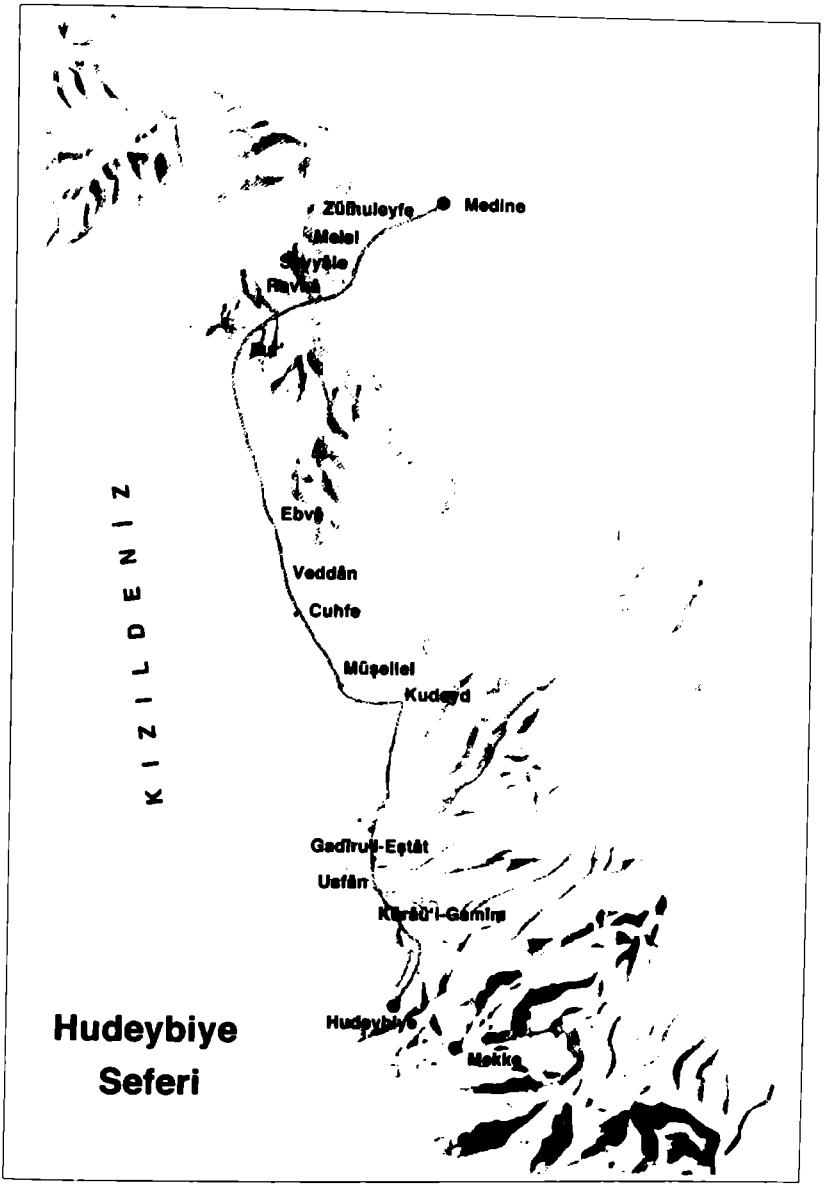

Harita 19: Hudeybiye Gazvesi'nin Güzergâhı[216]

Müslümanlar, Hudeybiye'nin en uç noktasında, Semed denen suyu az bir kuyunun yanında konakladı. Suyu dikkatli kullanmalarına rağmen su tükendi. Resûlullah (a.s.), sadağından bir ok çıkardı ve onu kuyuya bırakmalarını emretti. Hz. Peygam-

[216] İ. Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı.*

ber'in (a.s.) bir mucizesi olarak kuyu su kaynamaya başladı. Tihâmeli, Resûlullah'ın (a.s.) sırdaşı ve dostu bir kabile olan Huzâa'dan Büdeyl b. Verkâ' b. Abdil'uzzâ (Amr) el-Huzâî bir grupla birlikte Resûlullah'ın (a.s.) huzuruna geldi. Resûlullah (a.s.): "Biz kimse ile savaşmak için gelmedik, umre yapmak için geldik. Şüphesiz savaş Kureyş'i yordu. Ve onlara da zarar verdi. Eğer isterlerse, kendilerine bir sulh müddeti veririm ve insanlarla aramdan çekilirler. Şayet ben başarılı olur ve onlar da insanların girdiği bu yola girmek isterlerse gelirler. Eğer ben başarılı olmazsam, onlar da rahat ederler. Eğer bunu kabul etmezlerse, hayatım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, başım vücudumdan ayrılıncaya kadar bu dava uğruna onlarla savaşırım. Allah, mutlaka emrini gerçekleştirecektir" buyurdu.[217] Resûlullah'ın (a.s.), niyetini ve bu hususdaki kararlılığını anladıkları halde Mekkeliler, -Arap kamuoyundaki itibarlarının zedeleneceği düşüncesiyle- Müslümanları Mekke'ye sokmamaya karar verdiler. Mekkeliler, Müslümanların şehre girmesine engel olmak için Hâlid b. Velîd komutasında 200 kişilik bir süvari birliği hazırladılar. Hz. Peygamber (a.s.) savaş istemediğini, yalnızca umre ibadeti için geldiklerini ve yanlarında getirdikleri develeri kurban edip döneceklerini bildirmek üzere Hirâş b. Ümeyye el-Ka'bî el-Huzâî'yi (خراش بن أمية بن الفضل الكعبي الخزاعي: v. 60) Mekkeli müşriklere gönderdi. Kureyşliler, Resûlullah'ın (a.s.) elçisini dinlemediler, devesini boğazladılar, kendisine eziyet edip öldürmek istediler; fakat Ehâbîş[218] denilen kabileler ittifakına mensup bazı kişiler buna engel oldular. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) Mekkeliler üzerindeki nüfuzu sebebiyle Hz. Osman'ı (r.a.) gönderdi.

Aslında Hz. Peygamber (a.s.), Mekke'ye gelmekteki maksatlarının ne olduğunu Kureyş müşriklerine gidip eriştirsin, açıklasın diye, önce -Câhiliye devrinde Mekke'de sefâret/elçilik vazifesini Benî Adiy adına yürüten- Hz. Ömer'i (r.a.) yanına çağırdı. Hz. Ömer (r.a.): "Ey Allah'ın Resûlü! Ben hayatım hakkında Kureyş müşriklerinden korkarım. Mekke'de, Adiy b. Ka'b oğullarından olup beni koruyabilecek hiç kimsem yoktur. Kureyş müşrikleri ise, benim kendilerine ne kadar düşman olduğumu, ne kadar kat ve sert davrandığımı bilirler. Bununla beraber, ey Allah'ın Resûlü! Muhakkak benim gitmemi istiyorsan, onların yanlarına gideyim" dedi. Hz. Peygamber (a.s.) hiçbir şey söylemedi, sustu. Hz. Ömer (ra.): "Bu işe, elçiliğe, Mekke'de benden daha sayılır, Mekkeliler yanında benden daha nüfuzlu, orada ailesi ve koruyucusu benden daha çok olan bir kimseyi sana gösterebilirim ki; Osman b. Affan'dır!" dedi. Hz. Ömer'in (r.a.) böyle mazeretini arz ve elçiliğe Hz. Osman'ı (r.a.) tavsiye etmesi üzerine, Hz. Peygamber (a.s.) Hz. Osman'ı (r.a.) yanına çağırttı, Kureyş eşrafına elçi olarak onu gönderdi. Gönderirken de: "Kureyşîlere git! Onlara haber ver ki; biz buraya hiç kimse ile çarpışmak için gelmedik! Biz ancak şu Beytullah'ı ziyaret ve onun Haremliğine riayet ve tazim edici olarak gelmiş bulunuyoruz. Yanımızdaki kurbanlık develeri kesecek ve döneceğiz! Sonra, onları İslâm'a de davet et!" buyurdu. Mekke'deki erkek kadın müminlere görüşmesini, Mekke'nin yakında fethedileceğini kendilerine müjdelemesini, Allah'ın

[217] İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Câmi'ü'l-Usûl*, tercüme ve şerh: Kemal Sandıkçı - Muhsin Koçak, XIII,136-137.
[218] Bkz. Ek 2: "*Ehâbîş*" md.

dinine yardımcı olduğunu, Mekke'de imanın gizlenmeyip açığa vurulacağı günün yakın olduğunu haber vermesini de emir buyurdu.

Hz. Osman (r.a.), Kureyşli müşriklerin ileri gelenleriyle görüştü. Ancak Kureyşli müşrikler, Müslümanları Kâbe'yi ziyaret etmelerine izin vermeyeceklerini kesin bir dille ifade ettiler ve eğer isterse sadece kendisinin Kâbe'yi tavaf edebileceğini bildirdiler. Hz. Osman (r.a.), Hz. Peygamber (a.s.) Kâbe'yi henüz tafav etmediği için bu teklifi kabul etmedi. Kureyşliler, onun bu tutumuna çok kızdılar ve kendisini göz hapsine aldılar.

Kureyşli müşrikler, Hz. Osman'ı (r.a.) Mekke'de göz hapsinde tuttukları sıralarda, 50, 80 ve 30 kişilik baskın gruplarını peşpeşe Müslümanlara karşı sevk ettiler. Bu grupların hepsi, Müslümanların karargâhını nöbetleşe korumakla görevli olan Ebû Leylâ Evs b. Havlî b. Abdillâh el-Ensârî el-Hazrecî es-Sâlimî (v. 35/655 [?]),[219] Abbâd b. Bişr ve Muhammed b. Mesleme'nin komuta ettiği Müslüman muhafız grupları tarafından yakalanıp esir alındılar. Hz. Peygamber (a.s.), İslâm karargâhını oka ve taşa tutmuş olan Mekkeli müşrik esirlerin hepsini, Mekke'de tutuklu bulunan on bir Müslüman'ın iadesi şartıyla serbest bıraktı. Muhtemelen Hz. Peygamber (a.s.), sırf umre ibadeti için geldiklerini ve savaş istemediklerini göstermek için, Mekkeli müşrik esirlerin serbest bırakılmalarını emretmiştir. Netice itibariyle, hem Müslümanların gücünü ve kararlılığını hem de hüsn-i niyetini gösteren bu olaylar, Kureyşliler'in barış istemelerinde etkili olmuştur.

Hudeybiye Umresi'nde Müslümanların maruz kaldıkları tehlikeli pozisyonlardan, Allah'ın yardımıyla selamete çıkarıldıkları *Kur'ân-ı Kerîm*'de bildirilmiştir:

"O sizi onlara karşı muzaffer kıldıktan sonra, Mekke'nin içinde onların ellerini sizden, sizin ellerinizi de onlardan çekendir. Allah, yaptıklarınızı görendir".[220]

Rıdvân Biatı (Bey'atü'r-Rıdvân)

Mekke'de meydana gelen bazı gelişmeler, Hz. Peygamber'e (a.s.) ve Müslümanlara, Hz. Osman'ın (r.a.) öldürüldüğü şeklinde ulaşması üzerine Hz. Peygamber (a.s.) müşriklerle savaşmadan ayrılmayacaklarına dair ashabından biat almaya karar verdi ve Hudeybiye'de ikameti sırasında gölgelendiği "semure" denilen sakız veya mugaylân cinsi bir çeşit çöl ağacının altında ashabından, bir rivâyete göre "ölmüne mücadele

[219] Annesi Cemîle bint Übey, münafıklığı ile meşhur Abdullah b. Übey b. Selûl'ün kardeşidir. Okuma-yazma bilen (كان من الكملة) Evs (r.a.) Hz. Peygamber'in (a.s.) vahiy kâtiplerindendi. İyi yüzmesi, ok atmadaki mahareti, güçlü-kuvvetli bir şahıs olması ve savaşçılığıyla bilinirdi. Başta Bedir, Uhud ve Hendek gazveleri olmak üzere Hz. Peygamber'in (a.s.) katıldığı bütün savaşlarda bulundu. Hicretten sonra Resûl-i Ekrem (a.s.) onunla muhacirlerden Şücâ' b. Vehb el-Esedî (r.a.) arasında kardeşlik bağı (muâhât) kurdu. Evs'in (r.a.) Hz. Ömer'le (r.a.) kardeş yapıldığı ve Resûlullah'ın (a.s.) meclisinde onunla gün aşırı nöbetleşe kalarak olup biten hadiseleri ve yeni bilgileri birbirlerine anlattıkları da rivayet edilmiştir (M. A. Sönmez, *"Evs b. Havlî"*, DİA, XII,543).

[220] el-Feth 48/24; Vâkıdî, II,602,604,622; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XX,237; M. A. Köksal, *İslâm Tarihi*, XIII,189-190.

etmek",[221] başka bir rivâyete göre ise "savaştan kaçmamak üzere"[222] biat aldı. el-Fetih Sûresi'nin 10[223] ve 18.[224] âyetlerinde yer alan ifadelere binaen, bu biate *"Bey'atü'r-rıdvân"* (razı olma biati) ve *"Beyatü'ş-şecere"* (ağaç altındaki biat); biat eden ashâba, *"Ashâbü'ş-şecere"* (ağaç altında biat eden sahabe); gölgesinde biat yapılan ağaca da *"Şeceretü'r-rıdvân"* denilmiştir.

Müslümanların Hz. Peygamber'e (a.s.) biat için üşüşmeleri, Mekkeli müşrikleri korkuttu. Biatı, Süheyl b. Amr el-Kureşî el-Âmirî, Huveytıb b. Abdiluzza ve beraberindekiler ile müşrik casuslar izledi. Bu durum, Mekkeli müşriklerin barışı kabul etmelerini hızlandırdı.[225]

Hudeybiye Antlaşması

Rıdvân Biati, Kureyşliler üzerinde gereken etkiyi yaptı ve Hz. Peygamber'le (a.s.) anlaşma yolunu seçmelerine sebep oldu.

Mekkeli müşrikler ve Müslümanlar arasında gerçekleşen müzakereler sırasında, Urve b. Mes'ûd es-Sekafî,[226] Huleys b. Alkame ve Mikrez b. Hafs Mekkeli müşrikler, Hirâş b. Ümeyye ve Hz. Osman (r.a.) ise Müslümanlar adına elçilik yapmıştır.

Urve, Resûlullah'ın (a.s.) yanına gidince onu umre yapma düşüncesinden vazgeçirmek için, Mekkelilerin Müslümanları şehre sokmamaya yemin ettiklerini ve kendileriyle savaşmaya kararlı olduklarını bildirdi. Ayrıca yanında bulunan kimselerin Mekkelilerle karşı duramayacaklarını ve ilk vuruşmada kendisini terk edip gideceklerini iddia etti. Buna öfkelenen Hz. Ebû Bekir (r.a.) ona ağır bir söz söyleyince Urve zor durumda kaldı. Urve, Hz. Peygamber'le (a.s.) konuşurken Arap geleneğine göre ona iltifat amacıyla arada bir sakalını dokunuyordu. Resûlullah'ın (a.s.) yanında duran bir sahabenin her defasında kılıcının kınıyla eline vurarak bu davranışına devam ettiği takdirde elini koparacağı tehdidinde bulundu. Bu kişinin yeğeninin oğlu Mugîre b. Şu'be olduğunu öğrenmesi, Urve'nin canını daha çok sıktı. Müslümanların Resûlullah'a (a.s.) gösterdikleri sevgi ve saygıdan son derece etkilenen Urve, Mekkelilerin yanına dönünce bunu şöyle dile getirdi: "Ey Kureyş topluluğu! Bilirsiniz ki; sizler benim dayılarım ve kabilem olursunuz ve bana halkın en sevgili olanısınız. Halkı sizin için toplamaya çalışmış, onlar yardıma gelmedikleri zaman da, ev halkımla yanınıza gelmiş, size yardım

[221] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/37; el-Mesûdî, *et-Tenbîh*, s. 255.
[222] Ebû İshâk el-Fezârî, s. 197,198; Buhârî, *"el-Cihâd ve's-Siyer"*, 56/109; Müslim, *"el-İmâre"*, 67.
[223] *"Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir".*
[224] *"Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir".*
[225] Vâkıdî, II,604; Buhârî, *"el-Cihâd ve's-Siyer"*, 56/165; *Tecrîd Tercemesi*, VIII,181-185; M. Hamidullah, *"Hudeybiye Antlaşması"*, DİA, XVIII,297-299.
[226] Bu zat hicretin 9. yılının Rebiülevvel ayında Müslüman olmuş; fakat Tâiflileri İslâm'a davet ederken şehit edilmiştir. Bkz. Mekke Dönemi: Peygamberlik Sonrası: "43. Tâif Seferi"; Hicretin 9. yılı olaylarından: "170. Tâifli Urve b. Mes'ûd es-Sekafî'nin Müslüman Olması"; H. Nazlıgil, *"Urve b. Mes'ûd"*, XLII,183.

etmek arzusu ile aranızda oturup durmuşumdur. Bilirsiniz ki; siz öldükten sonra, ben de yaşamak istemem! Ey kavmim! Vallahi, ben vaktiyle birçok hükümdarın; Kayser'in, Kisrâ'nın, Necaşî'nin huzurlarına elçi olarak çıkmışımdır. Vallahi, ben bunlardan hiçbir hükümdarın adamlarının onları, ashabının Muhammed'i saydıkları, ululadıkları gibi saydıklarını, ululadıklarını görmedim! Vallahi, ben kavmi arasında Muhammed'in ashabı arasındaki itibarı gibi itibarlı olan hiçbir hükümdar görmedim. Bilirsiniz ki; ben birçok ulu kişi görmüş, hükümdarın yanına varmışımdır. Allah'a yemin ederim ki; ashabı arasında Muhammed'den daha büyük sayılan ne bir hükümdar, ne de bir ulu kişi görmüşümdür! Muhammed'in ashabından herhangi birisi, konuşacağı zaman ondan izin istemekte; kendisine izin verilirse konuşmakta, izin verilmezse susmaktadır. Vallahi, aksırır, öksürürken onun tükürüğü sıçrasa, ashabı hemen onu elleriyle yüzlerine ve derilerine sürüyorlar! Muhammed'in başından bir kıl parçası düşse, hemen onu alıp saklıyorlar! Muhammed onlara bir şey buyurduğu, işaret ettiği zaman, onlar hemen onu yerine getirmek için üşüşüyorlar! Abdest aldığı zaman, abdest suyunu, birbirlerine girercesine, birbirleriyle yarışırcasına kapışıyorlar! Ashabı, onun yanında konuşurlarken, seslerini yükseltmiyor, kısıyorlar. Ona besledikleri derin saygılarından dolayı, onun yüzüne dikkatlice bakmıyorlar, gözlerini önlerine eğiyorlar! Ben bu topluluğu iyice ölçtüm biçtim. Siz isterseniz ona karşı kılıçlarınıza el atabilirsiniz. Fakat ben öyle bir topluluk gördüm ki, ne yapılsa, onlar onu koruyacaklar ve ona hiçbir zararın erişmesine meydan vermeyeceklerdir! Ben öyle topluluk gördüm ki, onlar hiçbir zaman onu bırakmayacaklar, onun bir kılını bile teslim etmeyecekler, kimseyi onun tenine dokundurmayacakları. Artık siz iyice düşününüz! Görüşlerinizde zaafa ve gevşekliğe düşmekten sakınınız! Muhammed size güzel bir barış ve iyilik yolu, mütareke teklif etmiş bulunuyor. Siz bunu hemen kabul ediniz. Ey kavmim! Size yaptığım öğüdümü kabul ediniz! Ben sizin için hayırlı bir öğütçüyüm. Bununla beraber, ben bu hususta halk tarafından size değil ona yardım olunacağından korkarım. Adamcağız şu Beytullah'ı (Allah'ın Evi Kâbe'yi) tazim için gelmiştir, kendisinin yanındaki kurbanlık develeri kesecek ve dönecektir" dedi. Urve, bütün gördüklerini ve Hz. Peygamber'in (a.s.) söylediklerini, onlara birer birer anlattı. Kureyş müşrikleri, Urve'ye: "Sen bir daha böyle konuşma ey Ebû Yâfur! Eğer bunu senden başkası söyleseydi, onu kınar, rezil ve rüsva ederdik! Biz onu bu yıl Beytullah'ı ziyaretten alıkoyacağız! Gelecek yıl, gelebilir ve Mekke'ye girip Kâbe'yi tavaf edebilir" dediler. Urve b. Mes'ud, Kureyş müşriklerine: "Benim görüşüme göre, siz felâketten başka bir şeye uğramayacaksınız!" dedi ve yanındakilerle birlikte dönüp Tâif'e gitti.[227]

İki taraf arasında anlaşma sağlayan nihai müzakerede ise Mekkeli müşrikler adına elçilik vazifesini Süheyl b. Amr yürütmüştür. Kureyşli müşrikler, antlaşma metnine "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" (Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla) ve "مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ" (Muhammed Allah'ın elçisidir) gibi ibarelerin yazılmasına karşı çıktı. Kureyşle bir antlaşma yapmanın önemini bilen Hz. Peygamber (a.s.) teklif edilen en ağır şartları bile kabul etti.

[227] Buhârî, "Şurût", 15; M. Asım Köksal, *Hz. Muhammed (a.s.) ve İslâmiyet*, İstanbul 2012, V-VI,279-281.

Hudeybiye'de, Hz. Peygamber (a.s.) ile Mekke heyeti başkanı Süheyl b. Amr arasında geçen yoğun görüşmeler, tarafların anlaşmasıyla sonuçlandı.

Hudeybiye Antlaşması'nın metni şöyledir: "Bunlar, Muhammed b. Abdillah ile Süheyl b. Amr'ın anlaşmaya vardıkları hususlardır: (1) On yıl taraflar birbirleriyle savaşmayacak. İnsanlar emniyet içinde olacak. (2) Gizli veya açık, taraflar asla birbirlerine zarar vermeyecek ve olumsuz herhangi bir girişimde bulunmayacak. (3) Taraflar olumsuz müdahale anlamında birbirlerine kesinlikle karışmayacak. (4) Üçüncü taraflar, isteyen Muhammed'le anlaşıp müttefik olur, dileyen Kureyş'le anlaşıp müttefik olur. Üçüncü taraflar bu hususta tamamen serbesttir. (5) Velisinden izinsiz Muhammed'e sığınan kişiler Kureyş'e iade edilecek, fakat Muhammed'in ashabından Kureyş'e sığınan Muhammed'e iade edilmeyecektir. (6) Muhammed, bu yıl Kâbe'yi ziyaret etmeksizin geri dönecek, Muhammed ve ashabı, gelecek yıl üç günlük hac ziyareti yapacaklar ve yanlarında ise kınlarında olmak şartıyla yolcu silahı bulunacaktır."[228]

Antlaşma metnini, Hz. Ali (r.a.) veya Muhammed b. Mesleme[229] yazmış, antlaşmaya Müslümanlardan sekiz, Mekkeli müşriklerden iki kişi şahit tutulmuştur.[230] Antlaşma metninin bir nüshası Hz. Peygamber'e (a.s.), bir nüshası ise görüşmelerde Mekke tarafını temsil eden Süheyl b. Amr'a verilmiştir. Müslümanlar, Hudeybiye'de on küsur gün, başka bir görüşe göre yirmi gün kaldı.[231]

Hz. Peygamber (a.s.): "Ağaç altında bana biat edenlerden hiçbirisi cehenneme girmeyecektir": "لَا يَدْخُلُ النَّارَ أَحَدٌ مِمَّنْ بَايَعَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ"[232] hadîsiyle bu biate katılanları cennetle müjdelemiş ve onları yeryüzü sakinlerinin en hayırlıları olduklarını bildirmiştir.[233]

Hudeybiye Antlaşması'yla tesis edilen barış, ancak yirmi iki ay yürürlükte kalabildi.

Hz. Ebû Bekir'in (r.a.), -Medine İslâm toplumunun Mekkeliler tarafından resmen tanınması anlamına da gelen- Hudeybiye Antlaşması hakkında söyledikleri dikkat çekicidir: "İslâm'da Hudeybiye fethinden daha azametli bir fetih olmamıştır. Lakin insanlar o gün Muhammed ve Rabbi arasında olanlar hakkında kısa görüşlü oldular. Kullar aceleci davranırlar. Allah ise işlerin irâde ettiği noktaya gelmesi için kulların acele ettiği gibi acele etmez. Gün geldi Süheyl b. Amr'ı Vedâ Haccı'nda kurban kesilen yerde durmuş Resûlullah'ın (a.s.) kurbanlıklarını ona (a.s.) getirip kesmesini sağlarken gördüm. Süheyl berberi çağırdı Resûlullah'ı (a.s.) tıraş ettirdi. Bakıyordum; Süheyl, Resûlullah'ın (a.s.) saçlarını kapıyor ve gözlerine sürüyordu. O zaman Süheyl'in Hudeybiye'de antlaşma metnine 'بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ' (Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla)

[228] İbn Sa'd, II,97.
[229] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Beyrut 1379, V,343.
[230] Müslümanlardan: 1. Hz. Ebu Bekir, 2. Hz. Ömer, 3. Hz. Osman, 4. Hz. Ali, 5. Abdurrahman b. Avf, 6. Ebu Ubeyde b. Cerrah, 7. Sa'd b. Ebi Vakkas, 8. Muhammed b. Mesleme, Müşriklerden: 9. Mikrez b. Hafs, 10. Huvaytıb b. Abduluzzâ (Vâkıdî, II,612).
[231] Süheylî, VII,68; Makrizî (1999 n.), I,296,298.
[232] Tirmizî, *"el-Menâkıb"*, 57.
[233] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/37.

ve 'مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ' (Muhammed Allah'ın elçisidir) yazmaktan kaçınıp kabul etmediği zamanı hatırladım; onu İslâm'a hidâyet eden Allah'a hamd ettim. Allah'ın salât ve bereketi kendisiyle bizi hidâyete erdirdiği ve helak olmaktan kendisi aracılığıyla kurtardığı Rahmet Peygamberi'ne olsun".[234]

Hudeybiye Antlaşması'nın maddelerini Müslümanların aleyhine bulan Hz. Ömer (r.a.), daha sonra: "Hudeybiye Antlaşması, İslâm'ın en büyük fethidir" demekten kendini alamamıştır.

Zührî ise Hudeybiye Antlaşması'nı şöyle yorumlar: "Hudeybiye barışı İslâm çağının en büyük zaferidir. Barıştan önce iki kesim (Müslümanlar ile Mekkeli müşrikler) karşı karşıya geldiği zaman sadece savaşırlardı. Barış tesis edilerek savaşa son verildikten, bütün insanlar emniyet içinde yaşamaya başladıktan ve birbirleriyle konuşmaya başladıktan sonra İslâm'dan bir şeyler idrak eden herkes İslâm'ı benimsedi. Barışın sürdüğü iki yıl içinde bundan önce Müslüman olanlar kadar, hatta daha fazla kişi Müslüman oldu".[235]

Hudeybiye Antlaşması'nın önemli bir neticesi de Mekkeli müşrikler, Yahudiler, Gatafan ve Fezâre gibi bedevî kabilelerin Müslümanlara karşı kurdukları ittifakı bozmasıdır. Bu ittifak, Hendek Savaşı'nda Müslümanları yok edebilecek kapasiteye ulaşan tehlikeli bir hal almıştı.

Hudeybiye Antlaşması bazı âyetlerin nüzulüne de sebep oluşturmuştur:

1- el-Bakara Sûresi'nin 196. âyeti.

2- Süheyl b. Amr el-Kureşî el-Âmirî'nin antlaşma metnini giriş ifadesi olarak *"Bismilahirrahmânirrahîm"* ibaresi yerine *"Bismikallahumme"* ibaresinin yazılmasını ısrarla istemesi ve yazdırması üzerine el-İsrâ Sûresi'nin 110. âyeti nâzil olmuştur.

3- Hudeybiye'den dönülürken Mekke ile Medine arasında el-Fetih Sûresi'nin nâzil olduğu ve el-Fetih Sûresi'nin 19. âyeti ile 18 ve 27. âyetteki *"yakın bir fetih"* ibaresiyle, Allah'ın Hz. Peygamber'e (a.s.) Hayber'in fethini müyesser kılacağını haber verdiği belirtilir.[236]

Ashâbtan Berâ b. Âzib (r.a.) ve Enes b. Mâlik (r.a.), el-Feth Sûresi'nin ilk âyetindeki *"apaçık bir fetih"* ifadesiyle Mekke fethinin değil doğrudan Bey'atürrıdvân'ın kastedildiğini ifade etmiştir.[237]

4- Hudeybiye Antlaşması'nda yer alan bir madde gereği müşrikler, Resûlullah'a (a.s.) sığınan Mekkeli bir Müslümanı kendilerine iade etmesini istemişlerdi. İşte bu maddedeki umumiyet, Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra inen âyetle kadınlar istisna edilerek sınırlandırılmış ve Müslüman kadınların müşrik erkeklerle, Müslüman er-

[234] Makrizî (Katar n.), I,296.
[235] Vâkıdî, II,624; Taberî, III,231.
[236] Beyhakî, IV,154 vd., 163; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,464.
[237] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/37; *"et-Tefsîr"*, 65/274 (el-Feth Sûresi).

keklerin de müşrik kadınlarla evlenmesi haram kılınıp hükme bağlanmıştır.[238] Âyet meâlen şöyledir:

"Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları, imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmazlar. Onların (kocalarının) sarf ettiklerini (mehirleri) geri verin. Mehirlerini kendilerine verdiğiniz zaman onlarla evlenmenizde size bir günah yoktur. Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın, sarf ettiğinizi isteyin. Onlar da sarf ettiklerini istesinler. Allah'ın hükmü budur. Aranızda O hükmeder. Allah bilendir, hikmet sahibidir."[239]

Hz. Peygamber'in Umreleri

Siyer kaynaklarına göre Hz. Peygamber (a.s.), hicretten sonra dört umre yapmıştır. Bunlar: (1) Hudeybiye umresi, (2) Umretü'l-kazâ ve (3) Ci'râne umresidir. Bu üç umre de Zilkade ayında yapılmıştır. (4) Vedâ Haccı'ndaki umre ise Zilhicce ayında eda edilmiştir.[240]

Süheyl b. Amr el-Kureşî el-Âmirî

Süheyl, Kureyş'in âkili, ne konuştuğunu iyi bilen bir hatibi ve ileri gelenlerindendi.

Süheyl, Bedir Savaşı'nda Hazrecli Benî Sâlim b. Avf'tan Mâlik b. ed-Duhşum tarafından esir alındı. Hz. Ömer (r.a.): "Ey Allah Resûlü! Müsaade ediniz de aleyhinize söylediği sözlerin cezası olarak Süheyl'in iki ön dişini sökeyim de bir daha aleyhinize hitabede bulunamasın" dedi. Resûlullah (a.s.): "Onu bırak! Belki o, hoşuna gidecek bir konuma gelir": (دَعْهُ فَعَسَى أَنْ يَقُوم مقاما تحمده) buyurdu.

Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatı edince, Mekke'de büyük bir şaşkınlığa neden oldu ve bazı Mekkelilerde irtidat/dinden dönme eyilimi ortaya çıktı. Bunun üzerine -ince ve yumuşak kalpli, *Kur'ân-ı Kerîm* okunduğunda çok ağlayan- Süheyl (r.a.), Kâbe'nin yanında ayağa kalkıp Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) Medine'de yaptığı konuşmanın benzerini Mekke'de yaptı. Şöyle ki:

"Her kimin ilahı Muhammed idiyse, şüphesiz Muhammed öldü. Allah ise diridir, asla ölmez. Ey Kureyş topluluğu! En son İslâm'ı kabul eden ve ilk dinden dönen olmayın! Allah'a yemin olsun ki bu din; güneş ve ayın doğuşundan batışına kadar her tarafa uzandığı gibi dünyanın her tarafına yayılacaktır".

---

[238] Vâkıdî, II,572-631; İbn Hişâm, III,334,340; İbn Sa'd, II,95-98; Halîfe b. Hayyât, s. 49; Süheylî, VII,66; İbn Kesîr, II,520; III,342; Zürkânî (1996 n.), I,460; III,127-128; *Tecrîd Tercemesi*, VIII,172-173; X,240-242,249; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,249.

[239] el-Mümtehine 60/10; ayrıca bkz. el-Mâide 5/5; el-Bakara 2/221; en-Nûr 24/26.

[240] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/37; Vâkıdî, III,1088; İbn Sa'd, II,170-171; Süheylî, VII,157-158; konuyla ilgili tahliller için bkz. Şâmî, VIII,444-449.

Bu haber kendisine ulaşınca Hz. Ömer (r.a.): "Şahadet ederim ki Muhammed Allah'ın Resûlü'dür ve onun getirdiği mesaj haktır. İşte Resûlullah'ın (a.s.) bana: 'Belki o, hoşuna gidecek bir konuma gelir' sözü gerçekleşti" demiştir.[241]

106. Ebû Basîr, Ebû Cendel ve Arkadaşlarının 'Îs Baskınları

Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra.[242]

'Îs, Mekke-Medine arasında Kızıldeniz sahilinde bir yerin adıdır. Cüheyne kabilesinin arazisi olan 'Îs, Mekke'den Suriye'ye giden ticaret yolu üzerindedir. Kervancılar, 'Îs-i Zenbânî diye anılan bir suyun da olduğu bu ağaçlık mevkide dinlenirdi.

Mekkeli yeni Müslüman olanlar veya daha önce İslâm'ı kabul edip Medine'ye hicret edemiyenler, Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra, işkence gördükleri için firar edip Medine'ye sığınmaya çalışmışlarsa da -Hudeybiye Antlaşması gereği- Mekkeli müşriklere iade edilmiştir. Ailelerine iade edildikten sonra Mekke'den tekrar firar etme imkânı bulan Mekkeli Müslümanlar, -Gıfâr, Eslem ve Cüheyne kabilelerinden onlara katılanlarla birlikte- sayıları kısa zamanda üç yüz savaşçıya ulaştı. Bu savaşçılar, Ebû Basîr Utbe b. Esîd b. Câriye es-Sekafî (r.a.) ile Ebû Cendel el-Âs b. Süheyl b. Amr el-Âmirî el-Kureşî'nin (r.a.) önderliğinde, Kızıldeniz sahilinde, Mekke-Medine arasında, Mekke-Suriye ticaret yolu üzerinde ve Cüheyne kabilesi arazisi sınırları içinde kalan 'Îs denilen yere yerleşip Mekke kervanlarına baskın düzenlemeye başladılar.

Hudeybiye Antlaşması'nda yer alan: "Mekke'den firar edip Medine'ye sığınanlar, Müslümanlar tarafından Mekke'ye iade edilecektir" şartı ilk safhada Mekkeliler tarafından büyük bir kazanım, bazı Müslümanlar tarafından ise küçültücü bir taviz olarak algılandı. Ancak Kureyş'in başına açtığı gaileler ve barıştan en büyük beklentileri olan Suriye ticaret güzergâhının açık tutulmasının tekrar tehlikeye girmesi, Mekkelilerin bahsedilen maddeden kısa zamanda vazgeçmelerine sebep oldu. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.), Ebû Basîr (r.a.) ve arkadaşlarına bir mektup göndererek Medine'ye gelmelerini emretti. Mektup 'Îs'e ulaştıktan kısa bir süre sonra Ebû Basîr (r.a.) vefat etti. Ebû Cendel (r.a.) ise arkadaşlarıyla birlikte Medine'ye döndü, Resûlullah'ın (a.s.) vefatına kadar Medine'de kaldı ve bundan sonra meydana gelen bütün gazvelere katıldı.[243]

[241] Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,557; Şâmî, X,97.
[242] Vâkıdî, II,627; İbn Hişâm, III,337; Belâzürî, *Ensâb*, I,241; Beyhakî, IV,86,172.
[243] Vâkıdî, II,627; İbn Sa'd, VII,405; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,20-22,33-35,128; Beyhakî, IV,172-177; Süheylî, VII,70-71,77-79; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,452-453; IV,34; M. Y. Kandemir, *"Ebû Basîr"*, DİA, X,100.

HİCRÎ 7. YIL

107. Krallara ve Kabile Reislerine İslâm'a Davet Mektupları Gönderilmesi

Muharrem H. 7.[1]

Müslümanlar, Hudeybiye Antlaşması'yla siyasî açıdan büyük bir başarı elde etmiş ve rahatlamışlardı. Hz. Peygamber (a.s.) ortaya çıkan barış ortamını çok iyi değerlendirdi, civar ülke ve kabile reislerine elçi ve mektuplar göndermeye başladı. İbn Sa'd, Resûlullah'ın (a.s.) Hudeybiye'den Medine'ye dönüşünden itibaren vefat edene kadar civar ülke hükümdarlarıyla, Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerindeki kabile reislerine 110 kadar elçi teatisinde bulunup mektup gönderdiğini tek tek izah edip kaydetmiştir.[2]

Hz. Peygamber'in (a.s.) gönderdiği mektuplar, ağırlıklı olarak dinî muhtevalıdır. Mektuplarda ele alınan meselelerin başında, muhatabı İslâm'a çağırmak, İslâm'ın esasları hakkında bilgilendirmek, dinî emir ve yasaklara uymaya teşvik edip özendirmek, ahlâki esaslar, zekât oranları ve zekâtın toplanıp ilgili yerlere dağıtılması gibi hususlar gelir. Diplomasi alanında Medine ile ilişkiler, savaş ve sulh durumları, gayrı Müslim toplumlarla ilişkiler, sınırlar ve mali meseleler de mektuplarda üzerinde durulan konulardan bazılarıdır.[3]

Hz. Peygamber (a.s.), cizye âyetinin nüzulünden (hicrî 9. yıl)[4] önce gönderdiği İslâm'a davet mektuplarında; muhataplarına peygamberliğini ve İslâmiyet'i anlatarak Müslüman olmalarını istemiş; kabul etmedikleri takdirde dinlerinde kalmanın "günah" olduğunu bildirmekle yetinmiştir.

Siyer Olayları
İttifakla veya Ekseriyet Tarafından Kabul Edilen Tarihler

[1] İbn Sa'd, I,258.

[2] Hz. Peygamber'in (a.s.) mektupları, siyasî ve idarî vesikaları için bkz. İbn Sa'd, I,258-291; Ebu'l-Fazl Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed İbn Tolun ed-Dımaşki (880-953/1475-1546), *İ'lâmu's-Sâilîn An Kutubi Seyyidi'l-Murselîn (sallallahu aleyhi vesellem)*, thk. Abdulkadir el-Arnavut - Mahmud el-Arnavut, Beyrut 1407/1978; M. Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye: Hz. Peygamber Döneminin Siyasi - İdari Belgeleri*, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Neşriyat, yayın no: 93; Ali b. Hüseyinali el-Ahmedî, *Mekâtibü'r-Resûl*, Beyrut ts.

[3] Kettânî, I,207.

[4] İbn Kayyim el-Cevziyye, II,199-200; M. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 115.

Hz. Peygamber (a.s.), mektup, talimat ve antlaşma metinlerini seçilmiş özel elçilerle göndermiştir: Elçilerinin becerikli ve yetenekli olmasına dikkat etmiştir. Elçilerde, güvenilirlik, ahlâk ve yüz güzelliği, ikna gücü, idrak yeteneği, gözü tokluk, dürüstlük, bilgi ve hitabet yeteneği gibi vasıflar aramıştır. Gidecekleri ülkeleri daha önce görmüş ve mümkünse dillerini bilenleri tercih etmiştir.[5]

Yürütülen İslâm'a davet, diplomasi, elçi ve mektup teatisi, İslâm tarihinde posta teşkilatının temellerinin Hz. Peygamber (a.s.) devrinde atıldığına işaret eder. Habercive verilen önemi, Resûlullah (a.s.): "Antlaşmayı bozmam ve elçileri (bürüd) hapsetmem": (إِنِّي لاَ أَحبِسُ بالْعَهْدِ وَلاَ أَحْبِسُ الْبُرُدَ)[6] hadîsiyle de teyit etmiştir. Başka bir hadîste, dinden dönüp Müseylime'nin peygamberliğini ve Hz. Muhammed'e (a.s.) ortak kılındığını iddia eden elçilere: "Şayet elçi öldürseydim, sizleri öldürürdüm" (آمنت بالله ورسوله، ولو كنت قاتلا رسولا لقتلتكما) buyrulmuştur. Abdullah b. Mesûd (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) bu sözlerine açıklamak kabilinden: "Elçilerin öldürülmemesi kadim bir gelenektir" (فمضت السنة بأن الرسل لا تقتل) demiştir.[7]

Resûlullah'ın (a.s.) vahiy kâtipleri yanında mektuplarını kaleme alan kâtipleri, yabancı devletlerden gelen veya onlara gönderilen mektupları çeviren mütercimleri vardı.[8]

Hz. Peygamber (a.s.), civar ülkelerin hükümdarlarına elçi ve mektup gönderme isteğini ashabına bildirdikten sonra elçilerin isimlerini tesbit etti. Görevin önemini izah edip tavsiyelerde bulundu.[9] Ashab, hükümdarların mühürsüz mektuplara itibar etmediklerini bildirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.), gümüş mühür yaptırdı. Mühüre, aşağıdan yukarıya doğru üç satır şeklinde: Muhammed, Resûl ve Allah kelimeleri nakşedildi.[10] Bu kelimeler yan yana sıralandığında: "Muhammedun Resûllullah": (مُحَمَّدٌ رَسُولُ الله: Muhammed Allah'ın Elçisi'dir) cümlesi ortaya çıkar.

Muaykıb b. Ebî Fâtıma ve Hanzale b. Rebî', Hz. Peygamber'in (a.s.) mühürdarı idiler ve onun (a.s.) mührü bazan Muaykıb'ın, bazan da Hanzale b. Rebî'in yanında bulunuyordu. Hz. Peygamber (a.s.), sadece yabancı devlet adamlarına yazdığı mektupları

---

[5] İbnü'l-Ferrâ (ابن الفراء), *Rüsulu'l-Mülûk* (رسل الملوك), thk. Salahaddin el-Müncid, Dârü'l-Kütüb el-Cedîde neşri (eş-Şâmile)[27 sayfalık, elçili kurumuna dair bir risâledir]; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II,1018,1019; C. Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 43.

[6] Ebû Dâvûd, *"el-Cihâd"*, 151.

[7] Ebü'r-Rebî' Süleyman b. Mûsâ b. Salim el-Kelâî el-Endelüsî (565-634/1170-1237), *el-İktifâ' Bimâ Tazammane Min Megâzî Resûlillah ve's-Selâseti'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Kemaleddin İzzeddin Ali, Beyrut 1417/1997, II/1,39.

[8] Bkz. Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Ahmed İbn Hudeyde el-Ensârî (v. 783/1381), *el-Misbâhu'l-Muzî fî Kuttâbi'n-Nebiyyi'l-Ümmiyyi İlâ Mülûki'l-'Arz Mine'l-Arab ve'l-Acam*, thk. Muhammed Azimuddin, II. Baskı, Beyrut 1405/1985: Hz. Peygamber'in kâtip, elçi ve vesikalarını konu alan iki ciltlik bir eser; İ. Hârekât, *"Berîd"*, DİA, V,498-501.

[9] İbn Hişâm, IV,254-255.

[10] İbn Sa'd, I,258; İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 28.

değil kendi âmillerine ve seriyye kumandanlarına gönderdiği mektupları ve yine iktâ yoluyla birine bir şey tahsis ettiğinde hazırlattığı belgeleri de mühürletirdi.[11]

Buhârî'nin rivâyetine göre: Hz. Peygamber (a.s.), kendi mührünün aynısının yaptırılmamasını emretti. Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Osman (r.a.), aynı mührü kullandı.[12]

Hz. Peygamber'in (a.s.) mührü, -bir rivâyete göre- Hz. Osman'ın (r.a.) elinden, -başka bir rivâyete göre ise- Muaykib b. Ebî Fâtıma'nın (r.a.) elinden Kuba'da bulunan Erîs (أريس) kuyusuna düştü. Hz. Osman'ın (r.a.) nezaretinde üç gün aranmasına rağmen mühür bulunamadı. Hz. Osman (a.s.), Hz. Peygamber'in (a.s.) mührünün yerine aynı ibareyi taşıyan bir yenisini yaptırmıştır.[13]

Şa'bî, "Resûlullah'ın (a.s.) önceleri mektuplarına Kureyş'in yaptığı gibi 'Bismikallahumme' ifadesiyle başladığını, ancak Hûd Sûresi'nin 41. âyeti inince *'Bismillah'* (بِسْمِ اللهِ: Allah'ın adıyla), el-İsrâ Sûresi'nin 110. âyeti inince *'Bismillahirrahmân'* (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ: Rahmân Allah'ın adıyla), en-Neml Sûresi'nin 30. âyetinin inişi ile de *'Bismillahirrahmânirrahîm'* (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ: Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla) ibaresiyle mektuplarına giriş yapmaya başladığını" bildirir.[14]

Resûlullah (a.s.), -hicrî 7. yılın Muharrem ayında, aynı günde-[15] aşağıda isimleri kaydedilen altı elçiyi[16] mühürlenmiş mektuplarla komşu ülke yöneticilerine gönderdi:

---

[11] Bu gelenek daha sonra Emevîler, Abbâsîler ve diğer İslâm devletlerinde de devam etmiştir. Rivayete göre ilk defa Dîvânü'l-hâtem Muâviye b. Ebî Süfyân zamanında kurulmuştur. Bu divanda Hz. Peygamber'in (a.s.)yaptığı gibi her mektubun bir sûreti saklanır, aslı mühürlenir ve mahalline gönderilirdi. Bu işlem sadece merkezî idareye mahsus değildi ve valiler de aynı yolu takip ediyorlardı (N. F. Taş - N. Bozkurt, *"Mühür"*, DİA, XXXI,528-530).

[12] Hz. Peygamber'in (a.s.) mührü ile ilgili rivâyetler ve şerhleri için bkz. Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe İbrahim el-Absî el-Kûfî (159-235/776-849159), *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad 1409, V,190 (نَقْشُ الْخَاتَمِ وَمَا جَاءَ فِيهِ); İbnü'l-Mülekkin Siraceddin Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfiî el-Mısrî (v. 804), *et-Tavzîh li Şerhii'l-Câmî es-Sahîh*, nşr. Dârü'l-Felâh li'l-Bahs el-İlmî ve Tahkîk et-Tirâs, Dımaşk 1429/2008, XXVIII,76 (باب فَصِّ الخَاتَمِ - ٨٠).

[13] Buhârî, *"Kitâbü'l-Libâs"*, 77/48-55; Müslim, *"Kitâbü'l-Libâs ve'z-Zînet"*, 37/12-13. Hulefâ-yi Râşidîn, Hz. Peygamber'in (a.s.) mührünü kullanmakla beraber kendileri de şahsî mühür yaptırmıştı. Mes'ûdî, bunlardan Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) mühründe "ni'me'l-kâdiru Allah" (نعم القادر الله), Hz. Ömer'inkinde (r.a.) "kefâ bi'l-mevti vâizen" (كفى بالموت واعظا يا عمر) veya (آمنت بالذي خلقني), Hz. Osman'ınkinde (r.a.) "âmentü billâhi'l-azîm" (آمنت بالله العظيم) veya "âmentü billâhi muhlisan" (آمنت بالله مخلصا) ve Hz. Ali'ninkinde (r.a.) "el-mülkü lillâhi" (الملك لله) ibarelerinin yazılı olduğunu bildirmektedir. Yine Mes'ûdî'nin eserinde Ömer b. Abdülazîz'in mühründe "li külli amelin sevâb" (لكل عمل ثواب) veya "Ömer yü'minü billâhi muhlisan" (عمر يؤمن بالله مخلصا) ibaresinin bulunduğu kayıtlıdır (*et-Tenbîh*, (tsh. Abdullah İsmail es-Sâvî, nşr. دار الصاوي - القاهرة) s. 249,251,254,258,276).

[14] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 259; Kettânî, II,220-221.

[15] İbn Sa'd, I,258.

[16] Altı elçi hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbn Sa'd, I,258-262; İbn Hişâm, IV,254-255; İbn Habîb, s. 75-77; İbn Hibbân, s. 296-297; İbn Seyyidinnâs, II,259-271; Beyhakî, IV,376-396; Makrizî (Katar n.), I,307; M. Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, s. 73 vd.; *el-Vesâik*, s. 99 vd.; Hadîs Tarihi, s. 25-26, 30-31; *Tecrîd Tercemesi*, XII,380-400; Â. Sönmez, s. 48.

1- Resûlullah (a.s.), Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi, Habeş Necâşîsi Ashame (veya - Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe İbrahim el-Absî el-Kûfî'nin (159-235/776-849159) *el-Musannef*'ine göre[17]- Sahme) b. Ebher'e gönderdi:

Amr b. Ümeyye, iki mektupla gönderildi. Mektupların birisinde Necâşî İslâm'a davet edildi, diğerinde ise Ümmü Habîbe bint Ebî Süfyân'ın Hz. Peygamber'e (a.s.) nikâhlanması ve Habeşistan'da kalan muhâcirlerin Medine'ye gönderilmesi istendi.[18]

Hz. Peygamber'in (a.s.) İslâm'a davet mektubu gönderdiği hükümdarlardan bir kısmı bunu şiddetle reddederken bazıları kararsız kalmıştır. Necâşî, Resûlullah'ın (a.s.) mektubunu hürmetle alıp saygı amacıyla tahtından inip yere oturmuş ve Müslüman olmuştur. İslâm'ı kabul ettiğini bir mektupla Hz. Peygamber'e (a.s.) bildirmiştir. İbn Sa'd, Ca'fer b. Ebî Tâlib'in Necâşî'ye İslâm'ı öğrettiğini kaydetmiştir.[19] Arabistan'ın dışında ilk defa yabancı bir hükümdarın Müslüman olması İslâm'ın yayılış tarihinde hiç şüphesiz çok önemli bir hâdisedir.

2- Resûlullah (a.s.), Dihye b. Halîfe b. Ferve el-Kelbî'yi, Bizans İmparatoru Herakleios'a (iktidar yılları: 610-641) gönderdi:

Sahabe arasında fiziki özellikleriyle; yani hüsnü cemal sahibi olmakla da dikkat çeken -Kahtânî Himyer'in Benî Kelb kolundan- Dihye b. Halîfe, ticarî seyahatleri vesilesiyle Suriye'yi iyi biliyordu. Hz. Peygamber (a.s.), mektubun Busrâ emîri vasıtasıyla imparatora iletilmesini emretti. Dihye, Hz. Peygamber'in (a.s.) mektubunu, Busrâ emirinin görevlendirdiği Adî b. Hâtim refakatinde Kudüs'te bulunan Herakleios'a iletti.

Zira yıllar süren savaşlar sonunda Sâsânîler karşısında Ninova'da kesin bir zafer kazanmış olan Herakleios bir şükran ifadesi olarak hac ziyaretinde bulunmak ve İranlılardan geri aldığı kutsal haçı tekrar eski yerine dikmek üzere o sıralarda Kudüs'te bulunuyordu.

İslâm kaynaklarına göre Hz. Peygamber'in (a.s.) Herakleios'a gönderdiği mektup mealen şöyledir:

"Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Allah'ın kulu ve elçisi Muhammed'den Bizans İmparatoru Herakleios'a,

Hidâyete uyanlara selâm olsun. İslâm'ı kabul et ki, kurtuluşa eresin ve Allah da mükafatını iki kat versin. Eğer kabul etmezsen sorumluluğun altındaki insanların günahını sen çekersin.

"Ey Ehl-i Kitap! Sizin ve bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Sadece Allah'a kulluk edelim ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da birimiz diğerini rab edinmesin. Eğer yüz çevirirlerse 'şahit olun biz Müslüman'ız' deyiniz."[20]

[17] Süyûtî, *Ref' Şe'ni'l-Hubşân*, vr. 108/a.
[18] İbn Sa'd, I,207-208; 258-259; Belâzürî, *Ensâb*, II,72.
[19] İbn Sa'd, I,258-259.
[20] Buhârî, *"Bed'i'l-vahy"*, 6; İbn Sa'd, II,259; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,344; Diyârbekrî, II,31; Zürkânî

3- Resûlullah (a.s.), Ebû Huzâfe Abdullah b. Huzâfe el-Kureşî es-Sehmî'yi (v. 35/655-56) İran Kisrası Hüsrev II. Perviz b. Hürmüz'e (589-628) gönderdi:[21]

Hz. Peygamber (a.s.), İran kisrâsı'na hitaben yazdığı mektubu, üstün temsil kabiliyetine sahip olan Abdullah b. Huzâfe'nin başkanlığındaki bir heyetle gönderdi. Mektubun İran'a bağlı Bahreyn yöneticisi Münzir b. Sâvâ[22] vasıtasıyla -o zaman Irak'ın Medâin[23] şehrinde bulunan- Sasânî İmparatoru Hüsrev II. Perviz'e iletilmesini istedi. Bahreyn yöneticisi o mektubu teslim aldıktan sonra onu Kisrâ'ya gönderdi.[24]

Hz. Peygamber (a.s.), mektuplarının aracılar vasıtasıyla imparatorlara iletilmesini istemiştir. İki aracının (Busrâ emiri ve Bahreyn yöneticisi) ortak özelliği, vassâl/tâbi yöneticiler olmalarıdır. Hz. Peygamber (a.s.) aracılar vasıtasıyla mektuplarının imparatorlara iletilmesini neden istemiştir? Bu konuda bazı ihtimaller ileri sürülebilir:

i- Aracılar vasıtasıyla mektupların iletilmesi, söz konusu imparatorluklarda huzura kabul merâsimiyle ilgili resmi bir teamülüdür.

ii- Coğrafya ve soy ortak paydasından hareketle, zikredilen aracı idarecilerin, Hz. Peygamber'in (a.s.) mektubunun yerine ulaştırılmasında daha duyarlı davranacakları düşünülmüş olabilir.

iii- -Daha önceden tesis edilen- hüsnü münasebete binaen Hz. Peygamber (a.s.) söz konusu şahsiyetleri aracı kılmıştır.

iv- Söz konusu şahsiyetlerin İslâm'a olumlu bir yaklaşımı söz konusudur.

Kim bilebilir?

Resûlullah'ın (a.s.) mektubu meâlen şöyledir: "Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Allah Resûlü Muhammed'den, Farsların büyüğü Kisrâ'ya!

Selam hidâyete tabî olanlara, Allah ve Resulüne îmân edenlere, Allah'tan başka ilâh olmadığına, bir ve ortaksız olduğuna, Muhammed'in O'nun kulu ve resûlü olduğuna şahadet edenlere olsun.

Seni Allah'ın davetine çağırıyorum. Ben tüm insanlığa gönderilmiş elçiyim. Hayatta olanları uyarmak ve kâfirlere cehennem ateşinin varlığını haber vermek üzere gönderildim. Müslüman ol, kurtul. Kabul etmezsen, bütün Mecusîlerin günahı senin boynunadır"

(1996 n.), V,5; M. A. Köksal, İslâm Tarihi, XIV,37-38; M. Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, s. 116.

[21] İbn Sa'd, IV,189-190; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,213.

[22] Münzir için bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VI,280-281; Muhammed b. Halîfe b. Hamed b. Mûsâ en-Nebhânî et-Tâî, *et-Tuhfetü'n-Nebhâniyye fî Tarihi'l-Cezîreti'l-Arabiyye*, Beyrut 1986, s. 52; hicretin 9. yılı olaylarından: "182. Münzir b. Sâvâ'ya Elçi Gönderilmesi" başlığına.

[23] Bkz. Ek 2: "*Medâin*" md.

[24] Zürkânî, III,340,341.

بسم الله الرحمن الرحيم - من محمد رسول الله -صلى الله عليه وسلم- إلى كسرى عظيم فارس ، سلام على من اتبع الهدى ، وآمن بالله ورسوله ، وشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له ، وأن محمدا عبده ورسوله ، أدعوك بدعاء الله ، فإني أنا رسول الله أرسلت إلى الناس كافة لانذر من كان حيا وأحق القول على الكافرين ، أسلم تسلم ، وإن أبيت فإنما عليك إثم المجوس).

Kisra, mektupta isminin Resûlullah'ın (a.s.) isminden sonra yazılmasına ve çölde yaşayan bir Arab'ın kendisini dine davet etmesine kızarak mektubu yırttı ve Yemen'in San'a şehri valisi Bâzân'a, -muhtemelen Hz. Peygamber'e (a.s.) suikast yapılmasını ima ederek-: "Hicaz'daki şu adamın yanına iki kuvvetli kimse gönder de ondan bana haber getirsinler" diye yazdı. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.) da: "Allah, onun mülkünü parçalasın!" (مزق الله ملكه) diyerek Kisrâ'nın iktidarının parçalanması için beddua etti.[25]

Abdullah b. Huzâfe

Hz. Peygamber'e (a.s.) elçilik yapan ve üstün temsil kabiliyetine sahip olan Abdullah b. Huzâfe (r.a.), İslâmiyet'in yayılmaya başladığı ilk günlerde Müslüman oldu. Mekke döneminin çileli hayatını yaşadı. Abdullah b. Huzâfe'nin (r.a.) Bedir Savaşı'nda bulunup bulunmadığı ihtilâflıdır. Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde, Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.), onun Bedir'e katıldığı, rivâyet edilmiştir.[26]

Halife Hz. Ömer (r.a.) devrinde Suriye'nin fethinde görev aldı, Bizanslılara esir düştü. Daha sonra Mısır'ın fethinde bulundu ve Hz. Osman (r.a.) devrinin son yıllarında Mısır'da vefat etti.

Abdullah b. Huzâfe'nin (r.a.) güçlü inancını ve kahramanlığını dile getiren rivâyetler bulunmaktadır: Abdullah b. Huzâfe (r.a.), Suriye'de çarpışırken esir düştü. Düşman kuvvetleri, onu (r.a.) krallarının huzuruna çıkararak, Peygamber'in (a.s.) ashabından olduğunu söylediler.

Kral, Abdullah b. Huzâfe'ye (r.a.): "Sana mülkümün yarısını versem Hıristiyan olur musun?" diye sordu.

Abdullah b. Huzâfe (r.a.): "Senin ve bütün Arapların mülkünü versen yine Muhammed'in dininden asla dönmem" karşılığını verdi.

Bunun üzerine kral: "O halde seni öldüreceğim" dedi ve adamlarına emredip onu çarmıha gerdi. Sonra Müslüman esirlerden başka birini getirtti. Ona da Hıristiyan olmasını teklif etti. Kabul etmeyince de onu bir kazanın içine attı. Böylece kemikleri kaynar sıvılarla dolu kazanda yüzmeye başladı.

Abdullah b. Huzâfe'ye (r.a.): "Hıristiyan ol, yoksa seni de oraya atarım" diye tehdit etti.

---

[25] Şâmî, XI,361-362; A. Yardım, *"Abdullah b. Huzâfe"*, DİA, I,108; hicretin 10. yılı olaylarından "İran Sâsânî İmparatoru Hüsrev II. Perviz'in Öldürülmesi (10 Cemâziyelevvel H. 7 Salı)" başlığına bkz.

[26] Vâkıdî, III,983; İbn Sa'd, II,163; hicretin 3. yılı olaylarından: "47. Resûlullah'ın (a.s.) Hz. Hafsa ile Evlenmesi" başlığına ve hicretin 9. yılı olaylarından: "177. Alkame b. Mücezziz'in Kızıldeniz Seferi" başlığına bkz.

Abdullah b. Huzâfe (r.a.): "Hayır, olmam" dedi. Kazana yaklaştırıldığında Abdullah b. Huzâfe (r.a.) ağlamaya başladı. Onlar: "Korktu" deyince, Abdullah b. Huzâfe (r.a.): "Bana yapmak istediğin şeyden korktuğumdan dolayı ağladığımı sanma, ancak Allah'a adayacak tek bir canım olduğundan ağlıyorum. Keşke bedenimdeki kıllarım sayısınca canlarım olsaydı da hepsini O'na (Allah'a) adasaydım" (لا ترى إني بكيت جزعا مما تريد أن تصنع بي ولكني بكيت حين لي إلا نفس واحدة يفعل بها هذا في الله كنت أحب أن تكون لي من الأنفس عدد كل شعرة في) karşılığını verdi.

Abdullah b. Huzâfe'nin (r.a.) cevabı kralın hoşuna gitti ve onu serbest bırakmak istedi, tekrar: "Hıristiyan olursan, seni kızımla evlendirir ve mülkümü seninle paylaşırım" diye teklifte bulundu.

Abdullah b. Huzâfe (r.a.) yine: "Kabul etmem" cevabını verdi.

Bu defa kral: "Başımdan öp, seni ve seksen Müslüman esiri serbest bırakayım" deyince, Abdullah b. Huzâfe (r.a.): "Buna varım" dedi ve başını öptü. Kral, onu ve seksen esiri serbest bıraktı.

Medine'ye döndüklerinde, ashab-ı kiramdan bazıları: "Böyle asi birinin başını mı öptün!" diye kınayınca Abdullah b. Huzâfe (r.a.): "Allah onun karşılığında seksen Müslüman esiri serbest bıraktırdı" karşılığını verdi. Olayı haber alan Hz. Ömer (r.a.): "Abdullah'ı alnından öpmek her Müslüman'ın görevidir" dedi ve ilk olarak kendisi Abdullah b. Huzâfe'nin (r.a.) alnından öptü.[27]

4- Resûlullah (a.s.), Hâtıb b. Ebî Beltea el-Lahmî'yi (حاطب بن أبي بلتعة اللخمي), Bizans'ın İskenderiye patriği ve Mısır Mukavkısı/genel valisine gönderdi:[28]

Mukavkıs'ın ismi bazı kaynaklara göre Cüreyc b. Mînâ (جُرَيْجُ بْنُ مِينَاءَ), el-Mes'ûdî'ye göre ise el-Farkab en-Nûnî'dir (الفرقب النونى).[29]

Hâtıb b. Ebî Beltea Amr b. Umeyr b. Seleme (v. 30/650), iyi bir süvari olup şâirliği ve zarif konuşma tarzıyla tanınırdı. Kendisi ve babası Kureyşli Benî Esed'den Zübeyr b. Avvâm'ın halîfidir.

Hâtıb b. Ebî Beltea, azat edilmiş Hıristiyan köle Cebr b. Abdillah el-Kıbtî (جبر بن عبد الله القبطي) ile birlikte Mısır'ın dinî ve idari merkezi durumundaki İskenderiye'ye gitmiş ve mektubu Mukavkıs'a sunmuştur. Mektubu okuyup ona değer verdiği, hatta benimsemesine rağmen Bizans imparatorundan çekindiği için İslâmiyet'i kabul etmediği ileri sürülen Mukavkıs, mektubu fildişi bir kutuya koyup üzerini mühürlemiş ve saklanmasını emretmiştir.

---

[27] A. Yardım, "*Abdullah b. Huzafe*", DİA, I,108.

[28] İbn Sa'd, I,260; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,348; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,528; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,300; N. Bozkurt, "*Hâtıb b. Ebî Beltea*", DİA, XVI,444-445.

[29] el-Mes'ûdî'nin ibaresi: [وحاطب بن أبي بلتعة اللخمي وقيل العبسي حليف بني أسد بن عبد العزى إلى المقوقس المفرقب النوني بالنون عظيم القبط بيلاد الإسكندرية ومصر ، والنون هو قيل من القبط] şeklindedir. Bkz. el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 261.

Hz. Peygamber'in (a.s.) bu mübarek mektubu, İstanbul'da Topkapı Müzesi'nde mevcut olup orada görülebilir.

Mukavkıs: "Muhammed Allah'ın elçisi ise niçin dua edip düşmanlarını helak etmiyor?" diye sordu. Hâtıb b. Ebî Beltea, tanrılık iddia etmesine rağmen Firavun'un hemen helak edilmediğini, Hz. Îsâ'nın (a.s.) kendi memleketinde ezâ görmesine, Yahudiler tarafından çarmıha gerilmek istenmesine rağmen halkına beddua etmediğini ve nihâyet Allah'ın onu kendi katına aldığını anlatarak iyi bir diplomat olduğunu gösterdi. Cevaplardan memnun kalan Mukavkıs, Hâtıb'ın: "Hikmetli bir zatın hikmetli elçisi" olduğunu söyledi.

Mukavkıs, elçiye hürmetle muamele etti, Hz. Peygamber'e (a.s.) cevabî bir mektupla birlikte bazı hediyeler gönderdi.[30] Gönderilen hediyeler arasında: ı- -Mısır'da Nil'in kuzeyinde yer alan Saîd bölgesinin Ansinâ beldesinin Hafn kasabasından olan[31]- Mâriye bint Şemûn el-Kıbtiyye (مارية بنت شمعون القبطية) ile kız kardeşi Sîrîn (سيرين) adında iki cariye, ıı- İğdiş edilmiş Ma'bûr (مأبور الخصي: v. 60) adında bir köle, ııı- 1000 miskal altın, ıv- Yirmi kıymetli elbise, kumaşlar, güzel kokular, v- Bir merkep, -Düldül denilen- bir katır ile vı- Mısır'ın Benhâ şehrinden bir miktar bal da bulunuyordu.[32]

Günümüzde de aynı isimle bilinen Benhâ, Mısır'da Kahire'nin 45 km kuzeyinde bir il merkezidir.[33] Hz. Peygamber'in (a.s.), kendisine hediye olarak sunulan balın Mısır'ın hangi şehrinden olduğunu sorduktan sonra: "Allah'ım Benhâ'yı ve balını bereketli kıl": (اللهم بارك في بنها و في عسلها)[34] diye dua ettiği rivâyet edilmiştir.

Mısır'da beş gün kalan[35] Hâtıb b. Ebî Beltea, İbn İshâk'a göre hicrî 7. yılda,[36] Vâkıdî'ye göre aynı yılın Muharrem ayında[37] Medine'ye döndü.

Hâtıb b. Ebî Beltea'nın Medine'ye dönerken yanındakilere İslâmiyet'i anlattığı, Mâriye ile Sîrîn'in Müslüman olduğu, Ma'bûr'un ise daha sonra Resûl-i Ekrem (a.s.) hayatta iken İslâmiyet'i kabul ettiği veya Mâriye ile Sîrîn'in Medine'de Hz. Peygamber'in (a.s.) tebliği üzerine İslâm'a girdiği zikredilmektedir. Resûlullah (a.s.), Mâriye'yi kendine cariye olarak aldı ve ondan küçük yaşta vefat eden oğlu İbrahim doğdu. Sîrîn ise -İbn Abdilber'e göre, müşriklerin hicivlerine karşı Hz. Peygamber'i (a.s.) diliyle; yani belîğ sözleri ve şiirleriyle savunmasından dolayı- şair Hassân b. Sâbit'e verildi.[38]

[30] Zürkânî (1996 n.), IV,459-460; ayrıca hicrî 8. yılın olaylarından: "Hz. Peygamber'in (a.s.) Oğlu İbrahim'in Doğumu" başlığına bkz.
[31] İbn Hişâm, I,202; el-Bilâdî, *Mu'cem*, s. 103.
[32] İbn Sa'd, VIII,212; Belâzürî, *Ensâb*, II,85-86; Süheylî, II,160; Zürkânî (1996 n.), IV,459-460.
[33] Bkz. DİA, *"Benhâ"*, DİA, İstanbul 1992, V,447.
[34] Bkz. İbnü'l-Kindî, *Fezâilu Mısri'l-Mahrûse*, s. 5; el-İsâmî, *Semtü'n-Nücûmi'l-Avâli fi Enbâi'l-Evâil ve't-Tevâli*, s. 287; K. Şulul, *Kâfiyeci'de Tarih Usûlü*, s. 144.
[35] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,351.
[36] Halîfe b. Hayyât, s. 52.
[37] Taberî, III,263; İbn Kesîr, III,445.
[38] İbn Abdilber, *el-İstiâb*, "حسان بن ثابت الأنصاري" md.; A. Uraler, *"Mâriye"*, DİA, Ankara 2003, XXVIII,63-64; N. Bozkurt, *"Hâtıb b. Ebî Beltea"*, DİA, XVI,444-445.

5- Resûlullah (a.s.), Şücâ' b. Vehb'i, Hâris b. Ebî Şimr[39] el-Gassânî'ye gönderdi:

Ebû Vehb Şücâ' b. Vehb (veya Ebî Vehb) el-Esedî, -naif, uzun boylu ve hafif kambur bir zattır ve ilk Müslümanlardan olup Adnânî Benî Esed b. Huzeyme'ye mensuptur.[40]

İbn Sa'd'a göre Şücâ' b. Vehb, Resûlullah'ın (a.s.) mektubunu, Gûta'da[41] bulunan Hâris b. Ebî Şimr'e iletti.

Resûlullah'ın (a.s.) mektubu meâlen şöyledir: "Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Allah'ın Resûlü Muhammed'den Hâris b. Ebî Şimr'e! Hidâyete tâbi olana, ona iman edip doğrulayana selam olsun! Ben seni eşsiz, ortaksız Bir Allah'a imana çağırıyorum! Çağrımı kabul edersen, mülkün sende kalacaktır":

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللهِ إِلَى الْحَارِثِ بْنِ أَبِي شِمْرٍ سَلامٌ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى، وَآمَنَ بِهِ [وَصَدَّقَ وَإِنِّي أَدْعُوكَ إِلَى أَنْ تُؤْمِنَ بِاللهِ وَحْدَهُ لا شَرِيكَ لَهُ يَبْقَى لَكَ مُلْكُك].[42]

Hâris, Gûta'da, İranlılara karşı kazandığı zaferin şükrünü eda etmek amacıyla Humus'tan İlyâ'ya (Kudüs) gitmekte olan Bizans İmparatoru'nu karşılama merasiminin hazırlıklarını yapmakla meşguldü.

Şücâ' b. Vehb, Hâris'in huzuruna kabul edilmek için iki-üç gün bekledi. Şücâ' b. Vehb, bu esnada Hâris'in hâcibi Mirrî er-Rûmî (مري الرومي) ile İslâm üzerine konuşma fırsatı buldu ve onun Müslüman olmasına vesile oldu. Mirrî er-Rûmî, İslâm'ı kabul ettiğini, Şücâ' b. Vehb'e verdiği bir mektupla Hz. Peygamber'e (a.s.) bildirdi.

Hâris, Resulûllah'ın (a.s.) kendisine böyle bir davet göndermesi üzerine: "Saltanatımı benden kim alacakmış göreyim!" diyerek, Medine'ye saldırma tehdidinde bulundu ve niyetini Herakleios'a bildirdi. Muhtemelen, Bizans İmparatoru, böyle bir saldırı girişiminde bulunabilmesi için kendisine yeterli yardımı sağlamadı; üstelik böyle bir girişimde bulunmaması için Hâris'e mektup yazdı ve Kudüs'e huzuruna gelmesini istedi. Bunun üzerine Hâris, Şücâ' b. Vehb'i çağırarak ne zaman Medine'ye döneceğini öğrendikten sonra ona 100 miskal altın bahşiş verilmesini emretti. Hâcibi Mirrî de ona yol için azık ve elbise hazırlayıp: "Resûlullah'a (a.s.) benden selâm söyle, dinine tabi olduğumu ona haber ver!" dedi.[43]

---

[39] "شمر بفتح الشين وكسر الميم ويقال بكسر الشين وإسكان الميم" bkz. Şerhu'n-Nevevi ala Müslim, V,234 (eş-Şamile).

[40] Bkz. hicretin 8. yılı olaylarından: "Şücâ' b. Vehb el-Esedî'nin es-Siy Seriyyesi" başlığına.

[41] Gûta (غوطة دمشق): Dımaşk'ın doğu, batı ve güney taraflarını sarar ve şehrin sayfiye yeridir ve içinden Barada Irmağı akar. İslâm coğrafyacılarına göre yeryüzünün dört cennetinden en güzeli ve dünyanın en bereketli/verimli toprağıdır. Bkz. Ebû Yahya Cemâlüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî (598-682/1202-1283), *Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-'İbâd*, Dâru's-Sâdır baskısı, Beyrut 1380/1960, s. 232; Muhammed Kürd Ali, *Gûtatu Dımaşk*, Dârü'l-Beyyine neşri.

[42] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,356; İbn Tolun ed-Dımaşkî, s. 106-107.

[43] İbn Sa'd, I,261; III,94-95; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,161; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,356-357; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,583; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,138.

6- Resûlullah (a.s.), Yemâme'ye sık sık gidip gelen Selît (سليط) b. Amr el-Kureşî el-Âmirî'yi,[44] Yemâme yöneticisi -Adnânî Benî Bekr b. Vâil'den Benî Hanîfe'nin Benî Süheym kolundan[45] ve Hıristiyan olan- Hevze b. Ali b. Sümâme el-Hanefî el-Bekrî'ye (v. 8) ve -İbn Hişâm'ın ziyadesine göre- Sümâme b. Üsâl'e gönderdi.[46] Sümâme'nin tepkisi bilinmemektedir; ancak bazı rivâyetler, onun bir süre İslâm'a karşı düşmanca tutum ve davranışlar içinde bulunduğuna işaret eder.[47]

Resûlullah'ın (a.s.), Hevze'ye gönderdiği mektup meâlen şöyledir: "Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Allah'ın Resûlü Muhammed'den, Hevze b. Ali'ye! Selam, hidâyete tâbi olanlara. Bilesin ki, benim dinim her yere yayılacaktır. Müslüman ol, kurtul; sana elinin altındakini vereyim."

Selît b. Amr'a ikramda bulunarak ağırlayan Hevze, Resûlullah'ın (a.s.) davetini kibarca reddetti ve Selît'e bir hediye ve -Güney Arabistan'da bir yerleşim merkezi olan- Hacer'de (هجر) imal edilmiş kumaştan bir elbise verdi. Resûlullah'a (a.s.) hitaben şu meâlde bir mektup yazdı: "Ne güzel ve ne iyi bir şeye davet ediyorsun. Ben kavminin şairi ve hatibiyim. Araplar benim konumuma saygı gösterirler, bu sebeple bana da bazı yetkiler verirsen sana tâbi olurum."

Selît, bu hediyelerle birlikte Resûlullah'a (a.s.) geldi ve olup bitenleri haber verdi. Allah Resûlü, mektubu okuyunca, şöyle buyurmuştur: "Benden hurma tanesi kadar bir yer istese vermem. Kendisi ve mülkü helak olsun!" (لَوْ سَأَلَنِي سَيَابَةً مِنَ الأَرْضِ مَا فَعَلْتُ . بَادَ وَبَادَ مَا فِي يَدَيْهِ!).

Cebrail, Mekke'nin fethinden sonra Resûlullah'a (a.s.) gelip Hevze'nin öldüğünü haber verdi. Hevze'nin yerine geçen Sümâme b. Üsâl, Müslüman olmuş ve dinden dönenlere (ridde) karşı yapılan savaşlarda önemli hizmetleri olmuştur.[48]

108. Hz. Peygamber'in Hz. Ümmü Habîbe ile Evlenmesi

.....H. 7.[49]

Asıl adı Remle olan Ümmü Habîbe'nin (r.anha) annesi Safiyye bint Ebi'l-Âs b. Ümeyye b. Abdişems, babası ise Ebû Süfyan Sahr b. Harb b. Ümeyye b. Abdişems'dir.[50] İlk Müslümanlardan olan Ümmü Habîbe, bi'setten 17 yıl önce doğdu.[51] İlk evliliğini

[44] Sekrân b. Amr ile Süheyl b. Amr'ın kardeşi.

[45] "بنو سحيم- بطن من بني حنيفة من بكر بن وائل من العدنانية ، وهم بنو سحيم بن مرة بن الدؤل بن حنيفة". Bkz. el-Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab*, thk. İbrahim el-İbyari, Beyrut 1400/1980, s. 283.

[46] (سليط بن عمرو وهو الذي بعثه رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى هوذة ابن علي الحنفي وإلى ثمامة بن أثال الحنفي ، وهما رئيسا اليمامة . ذكر الواقدي وابن إسحاق إرساله إلى هوذة . وزاد ابن هشام وثمامة بن نصر بن مالك بن حسل ابن عامر بن لؤي القرشي العامري" İbn Abdilber, *el-İstiâb*, md. (1040. biyografi).

[47] Bkz. Hicretin 6. yılı olaylarından: "Muhammed b. Mesleme'nin Kuratâ Seriyyesi: Sümâme b. Üsâl'in İslâm'ı Kabul Etmesi" bahsine.

[48] Şâmî, XI,357-358; A. Önkal, "*Hevze el-Hanefî*", DİA, XVII,285; hicretin 6. yılı olaylarından "83. Muhammed b. Mesleme'nin Kuratâ Seriyyesi ve Sümâme b. Üsâl'in Esîr Alınması" başlığına bkz.

[49] İbn Sa'd, VIII,99,100, 218; Belâzürî, *Ensâb*, II,72.

[50] İbn Habîb, s. 88; Zürkânî (1996 n.), IV,403.

[51] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,305.

Ubeydullah b. Cahş ile yaptı ve bu evlilikten Habîbe adında bir kızları oldu. Ubeydullah, eşiyle Habeşistan'a hicret etti, orada Hıristiyanlığı seçti ve Hıristiyan olarak öldü.[52] Ümmü Habîbe (r.anha) ise İslâm'a bağlılığını sürdürdü.[53]

Resûlullah (a.s.), Amr b. Ümeyye'yi elçi göndererek Necâşî'den Ümmü Habîbe'nin (r.anha) rızası alındıktan sonra kendisine nikâhlanmasını istedi.[54] Resûlullah'ın (a.s.) gıyabında kıyılan nikâhta, Necâşî hem Resûlullah'ı (a.s.) temsil etti hem onun yerine Ümmü Habîbe'ye (r.anha) 500 dirhem[55] mehir verdi. Ümmü Habîbe'nin mehrinin 400 dinar[56] veya 4000 dirhem[57] olduğuna dair rivâyetler de bulunmaktadır.

Hâlid b. Saîd (r.a.) ise Ümmü Habîbe'yi (r.anha) temsil etti.[58] Daha sonra Ümmü Habîbe (r.anha), hazırlanan bir gemiyle Şurahbil b. Hasene refakatinde Medine'ye gönderildi.[59] Başka bir rivâyete göre ise Amr b. Ümeyye ve Habeşistan'da bulunan bütün Müslümanlar Necâşî'nin hazırlattığı bir gemi ile Hayber'in fethi sıralarında topluca geri döndüler.[60] Ümmü Habîbe (r.anha), Medine'ye geldiğinde 30 küsur[61] yaşındaydı.[62]

Ümmü Habîbe (r.anha), Habeşistan'da iken gördüğü bir rüyada bir kişinin kendisine: "Ey Müminlerin Annesi" diyerek seslendiğini söylemiş ve bu rüyayı Hz. Peygamber (a.s.) ile evleneceğine yorumlamıştır.[63]

İbn Habîb ve Belâzürî'ye göre, Hz. Peygamber'in (a.s.) Ümmü Habîbe ile evlenmesi üzerine: *"Olur ki Allah, sizinle onlardan düşman olduklarınız arasında yakında bir dostluk meydana getirir"*[64] meâlindeki âyet nâzil oldu. Âyette kastedilen karşılıklı sevgi ve yakınlığın Hz. Peygamber'in (a.s.) Ümmü Habîbe bint Ebî Süfyân ile evlenmesi ve bunun üzerine -Mekkeli müşriklerin liderlerinden- Ebû Süfyân'ın İslâm'a karşı tavır değiştirmesi olarak yorumlanmıştır.[65]

Vâkıdî, Ebû Ubeyde ve İbn Sa'd'a göre Ümmü Habîbe (r.anha) hicrî 44. yılda, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın (r.a.) hilâfeti döneminde vefat etti, cenaze namazını Mervân b. Hakem kıldırdı ve Bakî' Mezarlığı'na defnedildi.[66] Belâzürî, H. 44 tarihini daha sâbit,

[52] İbn Sa'd, III,89; VIII,97.
[53] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,340-342.
[54] İbn Sa'd, I,258-259; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,400.
[55] İbn Kesîr, III,273.
[56] İbn Sa'd, I,208; İbn Habîb, s. 89; Belâzürî, *Ensâb*, II,73.
[57] Ebû Davud, *"en-Nikah"*, 2017.
[58] İbn Sa'd, VIII,99,100; İbn Habîb, s. 76,88-89; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,303-306,439; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,340-342.
[59] İbn Sa'd, I,207-208; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,400; İbn Kesîr, IV,584; Afzalurrahmân, II,188-189.
[60] Belâzürî, bu rivâyeti sabit olarak niteler. Bkz. *Ensâb*, II,73.
[61] Küsur diye naklettiğimiz kelimenin Arapça karşılığı -bid'- (بضع) olup üçten dokuza kadar olan sayıları ifade eder.
[62] İbn Sa'd, VIII,99.
[63] Zürkânî (1996 n.), IV,404.
[64] Mümtehine 60/7.
[65] İbn Habîb, s. 88-89; Belâzürî, *Ensâb*, II,73.
[66] İbn Sa'd, VIII,100; Belâzürî, *Ensâb*, II,74; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,401; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,307.

İbn Abdilber ise zikredilen vefat tarihini ihtilafsız olarak niteler.[67] Ümmü Habîbe'nin (r.anha) hicrî 42, 52 veya 59. yılda vefat ettiği de rivâyet edilmiştir.[68] İbn Hacer ise H. 52 ve 59 tarihlerini uzak bir ihtimal olarak kabul etmiştir.[69]

109. Resûlullah'a (a.s.) Sihir Yapma Teşebbüsü

Muharrem H. 7.[70]

Vâkıdî, Hz. Peygamber'e (a.s.) sihir yapma teşebbüsünde bulunanların görünüşte Müslüman, aslında Medine'de kalmış münafık Yahûdîlerden Lebîd b. el-A'sam (لبيد بن الأعصم) olduğunu bildirir.[71]

Buhârî'nin rivâyetine göre hâdise şöyle olmuştur: Âişe (r.anha) şöyle demiştir: Benî Zürayk Yahudilerinden Lebîd b. el-A'sam denilen bir adam Resûlullah'a (a.s.) sihir yaptı. Hatta bazı işi işlemediği hâlde, kendisine onu yaptığı hayali gelirdi. Nihayet günün birinde yahut gecenin birinde benim yanımda iken kendisi dua etti, yine dua etti. Sonra bana şöyle dedi: Ey Âişe! Kendisinden fetva istediğim şey hakkında Allah'ın bana fetva verdiğini bildin mi? Bana (Cebrail ve Mikail) iki adam (heyetinde) geldi. Bunlardan biri başucumda, diğeri de ayakucumda oturdu. Sonra bunlardan biri arkadaşına: Bu zatın hastalığı nedir? dedi. O: Sihirlenmiştir, dedi. Öteki: Buna kim sihir yapmıştır? dedi. Öbür melek: Lebîd b. el-A'sam, dedi. Sonra: Bu sihir hangi şeyde yapılmıştır? dedi. O: Bir tarak, saç sakal tarantısı ve erkek hurmanın kurumuş çiçek kapçığı ile diye cevap verdi. Nerede yapılmış? sualine de: Zervân Kuyusu'nda (bir rivayette: Zû Ervân Kuyusu'nda) diye cevap verdi". (Hz. Âişe -r.anha- dedi ki:) Sonra Resûlullah (a.s.), ashabından bazılarıyla birtakım insanlarla[72] beraber çıkıp bu kuyuya gitti. Oradan dönüp gelince bana: "Ey Âişe! O kuyunun suyu kına suyu gibi kırmızımtırak yahut etrafındaki hurma ağacının uçları şeytanların başları gibidir" buyurdu. Ben kendisine: Ey Allah'ın Resûlü! O sihri oradan çıkarmadın mı? diye sordum. Resûlullah (a.s.): "Allah bana afiyet vermiştir. Ben o sihri çıkarmakla, halk arasında sihir şerrinin yaygınlaşmasını istemedim" buyurdu. Âişe: Resûlullah (a.s.) o kuyunun kapatılmasını emretti de kuyu gömüldü. [73]

---

[67] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,439; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VIII,342.
[68] İbn Habîb, s. 89; Belâzürî, *Ensâb*, II,74; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,307.
[69] Belâzürî, *Ensâb*, II,74; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,307.
[70] İbn Sa'd, II,197.
[71] İbn Sa'd, II,197; daha fazla bilgi için bkz. İbn Hişâm, II,162; Makrizî (Katar n.), I,309; *Tecrîd Tercemesi*, VIII,234.
[72] Bazı kayıtlara göre ise muzır bir sihirbaz olan Lebîd, Resûl-i Ekrem' (a.s.) rencide etmek için acip ve etkili bir sihir yapmış. Bir tarağa saçları sarmış, üstünde sihir yapmış, bir kuyuya atmış. Resûl-i Ekrem (a.s.), Hz. Ali'ye (r.a.) ve sahabeye emretmiş: "Gidiniz, filân kuyuda bu çeşit sihir âletlerini bulup getiriniz." Gitmişler, aynen öyle bulup getirmişler. Herbir ipi açıldıkça, Resul-i Ekrem (a.s.) rahatsızlığından hiffet buluyordu.
[73] Buharî, *Tıb*: 47, 49, 50; *Edeb*: 56; *Daavât*: 57; *Bedü'l-Halk*: 11; Müslim, *Selâm*: 43; İbni Mâce, *Tıb*: 45. Konuyla ilgili bir değerlendirme için bkz. *Tecrîd Tercemesi*, VIII,234.

Bazı rivâyetlerde bu olay üzerine Muavvizeteyn (Muavvizetân: "sığındıran, koruyan" anlamındaki muavvize kelimesinin tesniyesi) *Kur'ân-ı Kerîm*'in Felak ve Nâs olarak adlandırılan 113 ve 114. sûreleri inmiştir.[74]

110. Benî Cüzâm Heyeti

Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra, Hayber Seferi'nden önce.[75]

Kahtânî Cüzâm kabilesi,[76] bir süre İslâm'ın karşısında yer almıştı. Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Hayber fethinden önce[77] Benî Cüzâm'ın Benî Dubayb (بني الضبيب) koluna mensup olan Rifâ'a b. Zeyd b. Umeyr (رفاعة بن زيد بن وهب الجذامي الضبيبي), on kişilik bir heyetle[78] Medine'ye gelerek Müslüman oldu ve *Kur'ân-ı Kerîm* öğrenmek amacıyla bir süre Medine'de kaldı. Rifâ'a, ülkesine dönerken, Resûlullah'tan (a.s.) halkı İslâm'a davet eden bir mektup aldı:

"Bu, Allah'ın Resûlü Muhammed tarafından Rifâ'a b. Zeyd için yazılmış bir yazıdır. Ben onu kavminin tümüne ve onlara dâhil olanlara gönderdim. O, Allah'ın Resûlü'ne çağırır: Kim iman ederse -başka bir rivâyette: kim kabul ederse-, Allah ve Resûlü'nün tarafında olur. Kim de buna sırt çevirirse -başka bir rivâyette: kim de diretirse-, ona (sadece) iki ay emân verilir."

İbn Abdilber'e göre Resûlullah (a.s.), Rifâ'a b. Zeyd'i kavmine başkan tayin etti.[79] Rifâ'a b. Zeyd'in çabaları neticesinde Benî Dubayb, İslâm'ı kabul etti.[80]

111. Hayber'in Fethi

Safer H. 7.[81]

Hz. Peygamber (a.s.), Hayber'i bölgenin güzel bir yerleşim yeri olarak tavsif etmiştir: (خير قرى عربية خيبر).[82] Medine-Suriye yolu üzerinde bulunan eski bir ticaret ve ziraat merkezi olan Hayber, Medine'nin yaklaşık 180 km kadar kuzeyinden başlayan ve denizden 850-1000 metre yükseklikte yer alan, etrafı volkanik topraklarla çevrili geniş bir vadinin adıdır.

O dönemde Yahudilerin yaşadığı ve sağlamlığıyla tanınan yedi ayrı kaleden oluşan Hayber, içinde bulunduğu vadinin verimliliği ve su bentlerinin çokluğu ile meşhurdur. Hayber Vadisi, Netât, Şık ve Ketîbe denilen üç kısma ayrılmış idi. Bu üç bölgede birbirinden uzak dağınık müstahkem kaleler ve mevkiler bulunuyordu: 1- Netât bölgesin-

[74] Süyûtî (v. 911), *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Beyrut 1422/2002, s. 314; H. Aydar, "*Muavvizeteyn*", DİA, XXX,336-337.
[75] İbn Hişâm, IV,243; İbn Sa'd, I,354; Taberî, III,380.
[76] Bkz. Ek 1, Şema 6.
[77] İbn Sa'd, I,354.
[78] İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,518.
[79] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,505.
[80] Vâkıdî, II,557; İbn Hişâm, IV,243; İbn Sa'd, I,354; II,88; VII,435; Belâzürî, *Ensâb*, I,484; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,473; Şâmî, VI,88,307-308; Zürkânî (1996 n.), II,130.
[81] İbn Hişâm, III,342; Halîfe b. Hayyât, s. 49,51; Taberî, III,250,251,252,259.
[82] İbn Sa'd, I,308; İbn Asâkir, IX,325; Şâmî, VI,346.

de: Nâim, Sa'b b. Muâz ve Zübeyr kaleleri, 2- Şık bölgesinde: Übey (Sümran) ve Nizar (Beriy) kaleleri, 3- Ketîbe bölgesinde: Kamus, Vatîh ve Selalim kaleleri bulunuyordu.[83]

Hayber, Hz. Osman'ın (r.a.) hilâfeti döneminde şehir hüviyetini kazandı.[84]

Benî Nadîr Yahûdîleri, Rebiülevvel H. 4'te Medine'den sürüldükten sonra Hayber'e yerleti. -Suriye ve Irak ticaret yolları Dûmetülcendel'den geçip Hayber üzerinden Medine'ye ulaştığından- Hayber ve Benî Nadîr Yahûdîleri, kervanlar için bir tehdit unsuru oluşturdu.[85]

Diğer taraftan Benî Nadîr Yahûdîlerinin faaliyetleri sonucunda Medine'deki İslâm varlığını yok olmanın eşiğine getiren Hendek kuşatması (Şevvâl-Zilkade H. 5) gerçekleşti ancak bu kuşatma başarısızlıkla sonuçlandı.

Resûlullah (a.s.), teşekkül halindeki Medine İslâm toplumu için bir tehdit haline gelen Yahudilerle başedebilmek amacıyla, Hudeybiye'de Kureyşli müşriklerle onların istedikleri şartlar üzerine anlaşarak, ileride çıkacak bir Müslüman-Yahudi savaşında tarafsız kalmalarını sağladıktan sonra Hayber'e sefer düzenlemek için hazırlıklara başladı.

Resûlullah (a.s.), seferlerde bir yere konakladığında sık sık şöyle dua ederdi: *"Allah'ım! Keder ve hüzünden, acizlik ve tembellikten, cimrilik ve korkaklıktan, borcun ağır yükü ve düşmanların galip gelmesinden sana sığınırım"*: (اللهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَالْبُخْلِ وَالْجُبْنِ وَضَلَعِ الدَّيْنِ وَغَلَبَةِ الرِّجَالِ).[86]

Resûlullah (a.s.), Hudeybiye Antlaşması'ndan henüz bir ay dahi geçmeden 1200 piyade ve 200 süvariden oluşan 1400[87] kişilik bir kuvvetle, yerine Sibâe b. Urfute el-Gıfârî'yi (سباع بن عرفطة الغفاري) vekil bırakarak Medine'den ayrıldı. Mutedil bir yürüyüşle Medine'den Hayber'e yaklaşık olarak dört günde ulaşılıyordu.[88] Sahba'ya gelindiğinde Hayberli Yahudilerin müttefikleri olan Gatafânlılar Müslümanların yolunu kesmek istedilerse de Resûlullah'ın (a.s.) onların yurtlarına yönelmesi üzerine mallarını ve mülklerini korumak için geri döndüler ve bir daha yerlerinden ayrılmaya cesaret edemediler. Müslümanlar ise üç gün Recî'de kaldıktan sonra Hayber'e doğru ilerlediler.

Resûlullah (a.s.), Hayber'i görünce ashabına: "Dur!" emri verdi ve şöyle dua etti: *"Ey yedi kat göklerin ve göklerin gölgelediklerinin Rabbi Allah'ım! Ey yedi kat yerlerin ve yerlerin üzerinde taşıdıklarının Rabbi Allah'ım! Ey şeytanların ve şeytanların saptırdıklarının Rabbi Allah'ım! Ey rüzgârların ve rüzgârların savurduklarının Rabbi Allah'ım! Biz, senden bu şehrin ve şehir halkının hayrını ve iyiliğini dileriz! Bu şehrin ve şehirdekilerin şerrinden de sana sığınırız!"*: "اللهُمَّ رَبَّ السَّمَوَاتِ السَّبْعِ وَمَا أَظْلَلْنَ وَرَبَّ الأَرَضِينَ السَّبْعِ وَمَا أَقْلَلْنَ

[83] M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XIV,123-124; M. Hamidullah, "*Hayber*", DİA, XVII,20-21.
[84] Makrizî (1996 n.), I,306.
[85] M. Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları*, s. 125-127.
[86] Şâmî, V,115.
[87] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 256.
[88] Zürkânî (1996 n.), III,243.

وَرَبَّ الشَّيَاطِينِ وَمَا أَضْلَلْنَ وَرَبَّ الرِّيَاحِ وَمَا أذرين فَإِنَّا نَسْأَلُكَ خَيْرَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ وَخَيْرَ أَهْلِهَا وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهَا وَشَرِّ أَهْلِهَا وَشَرِّ مَا فِيهَا". Resûlullah (a.s.), -her yerleşim birimine girdiğinde yaptığı- bu duadan sonra: "Haydi, Allah'ın adıyla ilerleyin!" buyurdu.[89]

Resûlullah'ın (a.s.) gelişinden haberdar olan Hayberliler, mukavemete hazırlandılar. Hayber Vadisi'ndeki yerleşim birimleri dağınıktı. Hayberliler için, stratejik açıdan esasen uygun olmayan bu durum, müttefikleri olan Gatafânlılar'ın kendilerini terk etmeleri ve Hayber'de bulunan kuvvetlerin kendi yerlerine çekilmeleri üzerine, kritik bir hal aldı. Hayber'deki bu dağınık vaziyet, Resûlullah'ın (a.s.) serbest hareket etmesine yaradı. Oysa Hayberliler'in, çeşitli rivâyetlere göre 20.000[90] veya en az 10.000[91] savaşçıları vardı; ayrıca müstahkem kalelerinde savunma avantajına sahiptiler ve silahları da boldu. Müslümanlar Hayber'e gece yürüyüşü ile yaklaştılar. Hayberliler, kendilerini yeni günün sabahında, çöl kenarında Harre'nin (volkanik arazilerin) yanıbaşında ordugâh kuran İslâm Ordusu ile karşı karşıya buldular. Bütün Hayber arazisini fethetmek için, Resûlullah'ın (a.s.) bir buçuk ay kadar uğraşması, her müstahkem evin, her müstahkem mevkiin kuşatılması ve çoğunlukla şiddetli çatışmalardan sonra, saldırı ile zapt edilmesi gerekti.[92]

Hayberli bir Yahudi'nin kölesi zenci bir çoban İslâmiyet'i kabul etti ve koyunları ne yapacağını sordu. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.), ona sürüyü sahibinin kalesine doğru sürüp serbest bırakmasını emretti, çoban da öyle yaptı ve sürü gidip kaleye girdi.[93]

Resûlullah (a.s.), Hayber'in Ketîbe ve Sülâlim dâhil yarısını devlete ayırıp geri kalanını askerlere dağıttı; Şık ve Netâh'a bağlı topraklar dağıtılanlar arasında idi. İslâm Ordusu'nda 1200 piyade ve 200 süvari vardı. Süvariye ganimetin iki misli verildiği için bütün bölge otuz altıya bölündü ve yarısı devlete ayrıldıktan sonra kalan on sekiz hissenin her biri 100 piyade veya elli süvariye dağıtıldı. Zührî'nin ifadesine göre Hayber'in bir kısmı kılıçla, bir kısmı da barışçı yollarla ele geçirildi. Buradan, savaşılmadan elde edilen bölgelerin hazine arazisi yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak diğer tarihçiler, fethedilen toprakların fatihler arasında bölüştürülmesi sırasında alışılageldiği gibi "humus"un hükümete devredildiğini söylemektedirler ki bu Ketîbe vahasıydı. Peygamber Efendimiz (a.s.), Ketîbe'nin Hâs (veya Hals) Vadisi'nden elde edilen yıllık mahsulü ihtiyaçlarına göre, akrabaları, eşleri, bazı Müslüman erkek ve kadınların maaş ve atıyyeleri için kullandı. Bunun ayrıntıları siyer kaynaklarında verilmiştir.

Yahudilere ürünlerinin yarısını Müslümanlara vermek şartıyla vahada kalma ve topraklarını işletme izni tanındı. Abdullah b. Revâha, -Müslümanlara ait gelirlerin tes-

[89] Şâmî, V,118.
[90] Ya'kûbî, II,56.
[91] Vâkıdî, II,637,706; Makrizî (1999 n.), I,306.
[92] İbn Sa'd, II,106-117; Halîfe b. Hayyât, s. 49; İbn Kesîr, III,344; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII, 464; Aynî, XVII,234; *Tecrîd Tercemesi*, II,301; X,258-259;279-283; M. Hamidullah, "*Hayber*", DİA, XVII,20-21; *Hazreti Peygamberin Savaşları*, s. 215; A. Grohmann, "*Hayber*", İ. A. (MEB), V/1,385.
[93] İbn Hişâm, III, 358-359.

biti için- Hayber'in hurma ve üzüm gibi bağ ve bahçelerdeki ürün miktarını tahmin bilirkişisi (الخارص) olarak takdir edip kayda geçirirdi. Resûlullah (a.s.), Abdullah b. Revâha Mûte'de şehit olunca, bu vazifeyi -Medine'nin bilirkişisi ve muhasebecisi (وكان خارص أهل المدينة وحاسبهم)- Hazrecli Benî Selime'den Cebbâr b. Sahr el-Ensârî'ye (جبار بن صخر الأنصاري) verdi.[94]

Medine'de kalan Benî Kaynukâ Yahudilerinden bazıları Hayber seferine gönüllü katılmışlar ve ganimet mallarının bir kısmını ödül (razh) olarak almışlardı, onlara Müslümanlar gibi pay verildiği de nakledilmiştir.[95]

Yahûdîlerin Hayber'deki ikametleri Hz. Ömer'in (r.a.) hilâfetine (634-644) kadar devam etti. Hz. Ömer (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) hastalığı sırasında buyurduğu: "Arap Yarımadasında iki din bir arada olmaz": (لاَ يَجْتَمِعُ دِينَانِ فِى جَزِيرَةِ الْعَرَبِ)[96] buyurduğunun nakledilmesi, ensârdan Muzahir b. Râfi'i öldürmeleri ve kendi oğlu Abdullah'ı da uyurken damdan atıp iki elinin kırılması gibi sebeplerden ötürü, hicretin 20. yılında (641), Hayber'deki Yahudileri Suriye tarafına sürdü.[97]

Hz. Peygamber (a.s.), ganimetler arasında bulunan bütün Tevrat nüshalarını sahiplerine geri verdi.[98]

Hayber'in fethi esnasında, Habeşistan'da kalan muhacirler, Benî Eş'ar ve Benî Devs kabileleri Müslümanlara katılmış ve -bir rivâyete göre- kız çocuklarının miras payını belirleyen âyet inmiştir.

[94] İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,220; M. Uğur, "*Cebbâr b. Sahr*", DİA, VII,182.

[95] Hayber arazisinin ve gelirlerinin taksimi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Vâkıdî, II,693-699; İbn Hişâm, III,363-368; İbn Sa'd, VII,48; Belâzurî, *Fütûh*, s. 40-41; M. A. Köksal, *İslâm Tarihi*, XIV,209-218; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, 94-95; "*Hayber*", DİA, XVII,22; M. Fayda, *Hz. Ömer Zamınında Gayr-ı Müslimler*, s. 21-22,69,73-77.

[96] İmam Malik, el-Muvattâ', el-Câmi': بَاب مَا جَاءَ فِي إِجْلاَءِ الْيَهُودِ مِنْ الْمَدِينَةِ; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe el-Absî el-Kufî (159-235), *Musannaf*, ef-Tefsîr: 31/71.

[97] Daha fazla bilgi için bkz. el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 256; M. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 183-187.

[98] Makrizî (1999 n.), I,318.

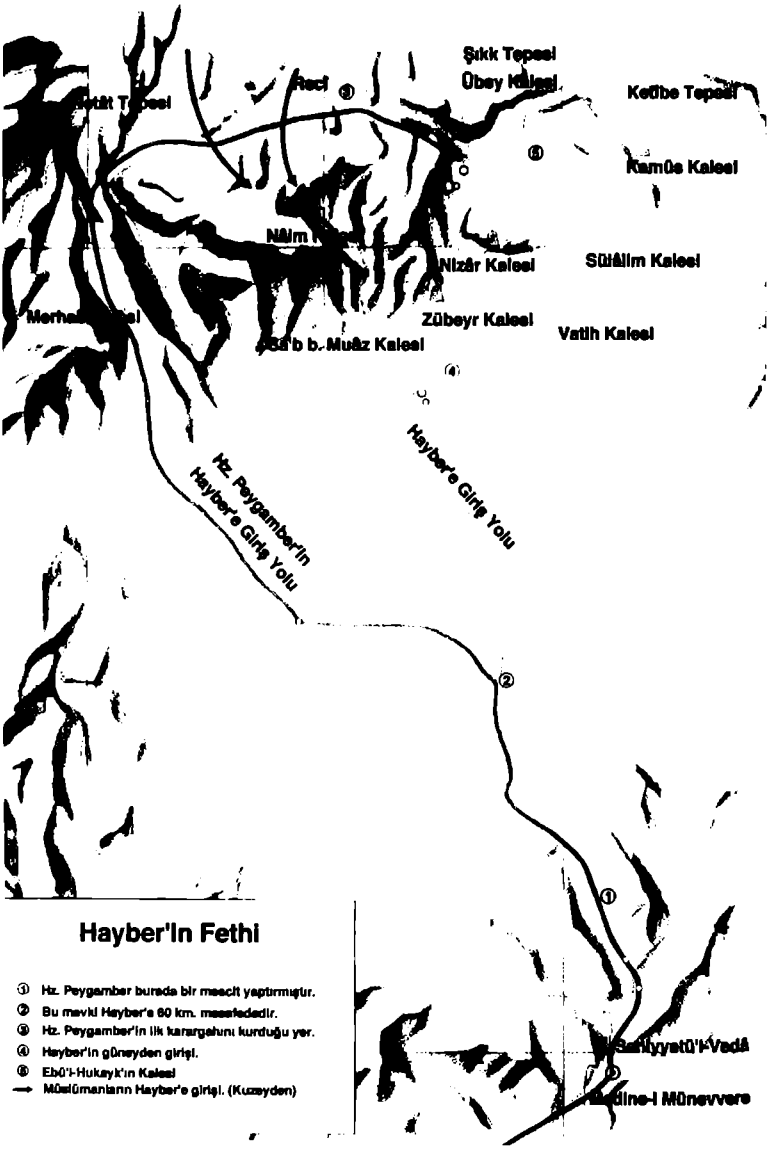

Harita 20: Hayber'in Fetih Güzergâhı[99]

Kız Çocuklarının Mirası

Hayber'de ilk fethedilen Naim Kalesi'nden, Muhammed b. Mesleme el-Hazrecî'nin (r.a.) kardeşi Mahmut'un (r.a.) üzerine, Yahudi savaşçı Merhab el değirmeni taşı attı ve

[99] İ. Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı.*

ağır bir şekilde yaralandı.[100] Mahmut (r.a.), şahadetinden önce kız çocuklarının kendi malından mahrum bırakılmamasını vasiyet etti. Vâkıdî'ye göre,[101] bunun üzerine kız çocuklarının miras payını (فَرَائِضِ الْبَنَاتِ) da belirleyen şu meâldeki âyetler nâzil oldu:

"Allah size çocuklarınızın miras taksimi konusunda, erkeklerinin payının, kızların iki katı olmasını emretmektedir.

Eğer bütün çocuklar kız olup, sayıları da ikiden fazla ise bunlar için ölenin bıraktığı mirasın üçte ikisi vardır.

Eğer mirasçı bir tek kız ise mirasın yarısı onundur.

Eğer ölen, ana ve baba ile birlikte çocuk da bırakmışsa, ana ve babadan her birinin mirastan payı altıda birdir. Şâyet, ölenin çocuğu bulunmayıp da mirasçı olarak ana ve babası kalmışsa, anasının payı üçte birdir.

Eğer ölenin kardeşleri varsa, anasının payı altıda birdir. Bu paylar, ölenin yapacağı vasiyetin yerine getirilmesinden veya borcunun ödenmesinden sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin, fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz.

Bütün bunlar, Allah tarafından farz kılınmıştır. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir".[102]

Kız çocukları babalarının mirasından mahrum bırakıldığı Câhiliye devri örfüne göre miras hakkı iki sebepten ileri gelirdi: 1- Nesep/soy: Bir babanın yalnızca savaşıp ganimet elde edebilen "büyük erkek çocukları" miras alabilirdi. 2- Ahd: İki şekilde gerçekleşirdi: Birincisi: Hilf yoluyla. Mesela bir kimse diğerine: "Benim kanım senin kanın olsun, benim felaketim senin felaketin olsun, saadetimiz de şekavetimiz de ortak olsun" deyip anlaşırlardı ve birbirlerinin halîfi ve dolayısıyla mirasçısı olurlardı. İkincisi: Tebenni denilen evlat edinmek suretiyle: Bir kimse başkasının oğlunu evlat edinir, evlat edinilen asıl babasının değil evlat edinene nispet edilir ve ona varis olurdu.[103]

Yukarıda meâli verilen miras âyetinin (آية المواريث) iniş sebebiyle ilgili başka rivâyetler de nakledilmiştir: -Okuma-yazma bildiği için kendisine Câhiliye devrinde el-kâtip denilen- Sa'd b. Rebî'in (r.a.), Uhud Gazvesi'nde şahit oldu. Sa'd'ın (r.a.) kız çocukları, Câhiliye âdetine uyularak babalarının mirasından amcaları tarafından mahrum bırakıldı. Sa'd'ın (r.a.) hanımı Amre bint Hazm el-Ensâriyye iki kızıyla birlikte durumu Hz. Peygamber'e (a.s.) bildirdi. Bunun üzerine kız çocuklarına da miras hakkı tanıyan

[100] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,116,123; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,387.

[101] (فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ رَجُلٍ يُبَشِّرُ مَعْمُودُ بْنُ مَسْلَمَةَ أَنَّ اللهَ قَدْ أَنْزَلَ فَرَائِضَ الْبَنَاتِ وَأَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ مَسْلَمَةَ قَدْ قَتَلَ قَاتِلَهُ؟).

[102] en-Nisâ 4/11; Vâkıdî, II,658. (وَقَدْ أَجَابَ عَنْهُ الشَّافِعِيُّ فِي الْقَدِيمِ فَقَالَ : ثَابِتُ بْنُ الدَّحْدَاحَةِ قُتِلَ يَوْمَ أُحُدٍ قَبْلَ أَنْ تَنْزِلَ الْفَرَائِضُ ، وَإِنَّمَا نَزَلَتْ آيَةُ الْفَرَائِضِ فِيمَا يُثْبِتُ أَصْحَابُنَا فِي بَنَاتِ مَحْمُودِ بْنِ مَسْلَمَةَ ، وَقِيلَ يَوْمَ خَيْبَرَ ، وَقَدْ نَزَلَتْ بَعْدَ أُحُدٍ فِي بَنَاتِ سَعْدِ بْنِ الرَّبِيعِ ، وَهَذَا كُلُّهُ بَعْدَ أَمْرِ ثَابِتِ بْنِ الدَّحْدَاحَةِ) Ahmed b. Ebî Bekir el-Bûsîrî el-Kinânî eş-Şâfiî (v. 840), *İthâfü'l-Hîreti'l-Mehire bi Zevâidi'l-Mesânîd el-Aşere*, thk. Ebû Abdirrahmân vd., Riyad 1419/1998, IV,408.

[103] İbnü'd-Deyba' eş-Şeybânî, *Teysîrü'l-Vüsûl*, II,279-280.

âyet indi. Hz. Peygamber (a.s.) de Sa'd'ın kardeşini çağırarak hak sahiplerine haklarını geri vermesini emretti.[104]

Habeşistan'daki Son Muhâcir Grubunun Dönüşü

Hz. Peygamber (a.s.), Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra, komşu devlet hükümdarlarına İslâm'a davet mektupları göndermeye başladı. Habeş Hükümdarı Necâşî'yi de İslâm'a davet etti ve ülkesinde kalan muhacir Müslümanları Medine'ye göndermesini istedi. Necâşî'nin tahsis ettiği iki gemiyle Arabistan'a dönen Ca'fer b. Ebî Tâlib (r.a.) ve muhacirler, doğruca Hayber'de bulunan Hz. Peygamber'in (a.s.) yanına gittiler.

Hayber'in fethinden hemen sonra Ca'fer'i (r.a.) karşısında gören Resûlullah (a.s.): "Hangisine sevineyim? Hayber'in fethine mi, yoksa Ca'fer'in gelişine mi?" diyerek onu kucaklayıp alnından öptü ve Hayber'de elde edilen ganimetten Habeşistan'dan gelen -kadın ve çocuklar hariç- on altı muhâcire de pay ayırdı. Ca'fer'i (r.a.), Medine'de; Mescid-i Nebevî'nin yanı başında bir yere yerleştirdi.[105]

Benî Eş'ar Kabilesi ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî (v. 42)

Kahtânî Benî Eş'ar, kadîm bir Arap kabilesidir. Bu kabile, Eş'arûn, Eş'ariyyûn ve Eşâire olarak da anılmıştır. Eş'ar kelimesi sözlükte "kıllı" anlamına gelmekte olup Üded'in oğullarından Nebt doğduğunda vücudu çok kıllı olduğu için bu lakapla şöhret bulmuştur.[106]

Vâkıdî'ye göre -Yemen'in Kızıldeniz sahiline yakın Zebîd şehrinden olan- Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays b. Süleym el-Eş'arî (r.a.), kardeşleri ve Benî Eş'ar'dan bir toplulukla Mekke'ye geldi. Ebû Mûsa (r.a.), Ebû Uhayha Saîd b. el-'Âs b. Ümeyye b. Abdişşems ile hilf yaptı; daha sonra İslâm'ı kabul etti ve Habeşistan'a hicret etti. İbn İshâk, onun Utbe b. Rebî'a b. Abdişşems ailesiyle hilf yaptığını nakletmiştir ve onu Benî Abdişşems'in haliflerinden olup Habeşistan'a hicret edenler arasında zikretmiştir. Nesep ve siyer ulamasından bir gruba göre ise Ebû Mûsa (r.a.) Mekke'ye gelip Saîd b. el-'Âs ile hilf yaptıktan sonra ülkesine döndü, Habeşistan'a hicret etmedi, daha sonra kardeşleriyle Medine'ye geldi; gelişleri Habeşistan'dan Medine'ye gelen ve Habeşistan'da kalan muhacirleri taşıyan iki geminin gelişine denk geldi. İbn Abdilber'e göre ise bu konuda sahih olan, Ebû Mûsa (r.a.) Mekke'ye gelip Benî Abdişşems'ten bazı kimselerle hilf yaptıktan sonra ülkesine döndü. Çok daha sonraları o, Benî Eş'ar'den 50 kişi kadar bir toplulukla Medine'ye gelirken, hava muhalefeti nedeniyle gemileri Habeşis-

---

[104] (فَأَرْسَلَ رَسُولُ الله صلى الله عليه وسلم إِلَى عَمْهِمَا فَقَالَ أَعْطِ ابْنَتَيْ سَعْدِ الثُّلُثَيْنِ وَأُمَّهُمَا الثُّمُنَ وَمَا بَقِيَ فَهُوَ لَكَ) Ahmed b. Hanbel. Ayrıca bkz. Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, en-Nisâ Sûresi'nin 11. âyeti; Ebû Dâvûd, *el-Ferâiz* 19/4,6; Tirmîzî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 43/5; İbnü'd-Deyba' eş-Şeybânî, *Teysîrü'l-Vüsûl*, II,279; S. Karacabey, *"Sa'd b. er-Rebî'"*, DİA, XXXV,375-376.

[105] Vâkıdî, II,683; İbn Sa'd, I,208; IV,34-41; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,421-424; A. Önkal *"Ca'fer b. Ebî Tâlib"*, DİA, VI,548-549.

[106] Nebt (Eş'ar) b. Üded b. Zeyd b. Yeşcub b. Arîb b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe' b. Yeşcûb b. Ya'rub b. Kahtân. Bkz. Zürkânî (1996 n.), V,163; C. Kallek, *"Eş'ar"*, DİA, XI,442-443; Ek 1, Şema 3.

tan sahiline sürüklendi. Onların Habeşistan'a zorunlu gelişleri, Habeşistan muhacirlerinin Medine'ye dönüşlerine denk geldi. Böylece Ca'fer ile arkadaşlarının gemisi ile Benî Eş'ar'ın gemisi birlikte Medine'ye 130 km uzaklıktaki Kızıldeniz sahiline ulaştı. İki topluluk muhtemelen önce Medine'ye gelmiş, Hz. Peygamber'in Hayber seferine çıktığını öğrenince savaşacak durumda olanlar, Hayber'in fethiyle meşgul olduğu sıralarda Hz. Peygamber'e (a.s.) geldi. Bir görüşe göre ise Ebû Mûsa (r.a.) ve Benî Eş'âr, hava muhalefeti nedeniyle zorunlu olarak geldikleri Habeşistan'da bir süre kaldılar. Bu nedenledir ki İbn İshâk onu (r.a.) Habeşistan muhacirleri arasında zikretmiştir.[107] Hayber'de ele geçirilen ganimetlerden Benî Eş'ar'a pay veren Resûlullah (a.s.), hem Habeşistan'a hem de Medine'ye hicret etmeleri sebebiyle iki hicret sevabı aldıklarını bildirerek kendilerini tebrik etti.[108]

Benî Devs Kabilesi

Kahtânî Ezd'den olan Benî Devs kabilesi,[109] Kuzey Yemen'de Tihâme bölgesinde yaşıyordu; Câhiliye devrinde birçok Arap kabilesi gibi putperestti ve Mekke ile Yemen arasında, Tâif'in 200 km. güneydoğusundaki Tebâle'de bulunan Zülhalesa ile Zülkeffeyn[110] adlı putlara tapıyorlardı.[111]

Tufeyl b. Amr el-Ezdî ed-Devsî (v. 12/633)

Yemenli Ezd kabilesinin Devs boyundan İslâm'ı ilk kabul eden Tufeyl b. Amr, Devslilerin ileri gelenlerindendir. Müslüman olmadan önce cömertliği ve şairliğiyle tanınırdı. Kendisinin Amr ve Hâris adlı iki oğlu vardır. Tufeyl, peygamberliğin 7. yılında başlayan; Müslümanlara boykot uygulandığı dönemde Yemen'den Mekke'ye geldi. Şehre ulaştığında Kureyş'in ileri gelenleri kendisine Hz. Peygamber'i (a.s.) bir tefrikacı ve fitneci diye tanıttılar ve sözlerini dinlememesini istediler. Bu telkin üzerine dikkatli davrandığı, hatta Hz. Peygamber'i (a.s.) işitmemek için kulaklarına pamuk tıkadığı halde onu (a.s.) Kâbe'nin önünde namaz kılarken gördü ve okuduklarını duydu. Âyetlerden etkilenen Tufeyl kendisi de bir şair olduğu için insan sözü ile Allah kelâmını birbirinden ayırt edebilecek durumdaydı. "Söyledikleri güzelse kabul ederim, değilse bırakırım" diyerek Hz. Peygamber'le (a.s.) konuşmaya karar verdi. Kendisiyle tanıştıktan sonra ona (a.s.) bazı şiirlerini okudu. Hz. Peygamber (a.s.) de ona İhlâs ve Mu-

[107] İbn Sa'd, I,421; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,210; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,34; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,237.

[108] İbn Sa'd, II,108; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,4854-87.

[109] Devs b. Udsân b. Abdillah b. Zehrân b. Ka'b b. Hâris b. Ka'b b. Mâlik b. Nasr b. Ezd b. Gavs. b. Nebt b. Mâlik b. Zeyd b. Kehlân Kehlân b. Sebe' b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân. Bkz. İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,202; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VI,336; Zürkânî, IV,32; Ek 1, Şema 1.

[110] Hicretin 8. yılı olaylarından: "Tufeyl b. Amr ed-Devsî'nin Zülkeffeyn Putunu Tahrip Etmesi" ve hicretin 10. yılı olaylarından "Cerîr b. Abdillah'ın Zülhalesa Putunu ve Mabedini Tahrip Etmesi" başlıklarına bkz.

[111] Hişâm el-Kelbî (Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî) (v. 204/819 [?]), *Kitâbü'l-Asnâm*, thk. Ahmed Zeki Paşa, Kahire 1924, s. 34,37; M. Fayda, "*Devs*", DİA, IX,253

avvizeteyn[112] sûrelerini okuyarak kendisini İslâm'a davet etti. O zamana kadar böyle güzel bir söz duymadığını söyleyen Tufeyl Müslüman oldu.

Mekke'de kısa bir süre kaldıktan sonra memleketine döndü. Annesi, babası, karısı, oğlu ve bazı rivâyetlere göre Ebû Hüreyre (r.a.) onun davetiyle İslâmiyet'i kabul etti. Ancak Devsliler Tufeyl'in davetine ilgi göstermediler. Tufeyl de kabilesini Hz. Peygamber'e (a.s.) şikâyet etmek üzere Mekke'ye gitti. Kendisini dinleyen Resûlullah (a.s.), "Allah'ım, Devs'e hidâyet eyle ve onları bize getir!" diye dua etti.[113] Tufeyl'e (r.a.) de davete devam etmesini ve kabile mensuplarına iyi davranmasını tavsiye etti. Ayrıca Resûlullah'ın (a.s.), Tufeyl'in (r.a.) davetini kolaylaştırması için, "Allah'ım, ona nur ver ve bir alâmet lutfet!" şeklinde dua ettiği, bunun üzerine alnında bir ışığın peyda olduğu, Tufeyl onu alnında değil kamçısının ucunda isteyince ışığın kamçıya geçtiği rivâyet edilmiş, "Zi'n-nûr" (ışık sahibi) lakabı da bu ışıkla ilgili görülmüştür. Tufeyl'in yıllar süren gayretleriyle Devsliler arasında İslâmiyet yayıldı. 7 (628) yılında aralarında Ebû Hüreyre (r.a.) ve Muaykıb b. Ebî Fâtıma'nın da bulunduğu yetmiş[114] hânelik bir kafile Hz. Peygamber'i (a.s.) ziyaret etmek üzere Medine'ye geldi. Resûlullah'ın (a.s.) savaş için Hayber'de bulunduğunu öğrenince oraya gittiler. Natat kalesini fethedildiği, Ketibe kalesi de kuşatıldığı sıralarda Hayber'e gelen Devslileri, Resûlullah (a.s.) sevinçle karşıladı. Devsîler: "Ey Allah'ın Resûlü! Bize savaşta sağ yanında yer ver ve 'Ey Mebrûr!' sözünü de bize savaş parolası yap!" dediler. Hz. Peygamber (a.s.) da öyle yaptı. Hayber ganimetlerinden onlara da pay verdi. Devsliler o günden itibaren savaşlarda "mebrûr" parolasını kullandılar. Hayber dönüşü kabilesinin bazı mensuplarıyla birlikte Medine'de Harretüddeccâc'a yerleşen Tufeyl (r.a.) Hz. Peygamber'in (r.a.) vefatına kadar burada kaldı.[115]

Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî

Ebû Hüreyre'nin (r.a.), Câhiliye devrindeki adı, çeşitli kaynaklarda: Abdüşems, Abdüamr, Sükeyn, Amr b. Abdiganm gibi farklı şekillerde kaydedilmiştir. Hz. Peygamber (a.s.) onun adını Abdurrahman veya Abdullah olarak değiştirmiştir. Künyesi ile ilgili en yaygın rivâyet, koyun otlatırken bulduğu kedi yavrularını[116] elbisesinin eteğine koyup onlarla oynadığı için kendisine "Ebû Hüreyre" dendiği şeklindedir.[117]

Ebû Hüreyre (r.a.), kısmen Hayber'in fethine ve daha sonra yapılan gazvelerin hepsine katıldı. Ebû Hüreyre (r.a.), Resûlullah'ın (a.s.) yanında bulunduğu sürece dünyevi hiçbir arzu peşinde koşmadı. Hz. Peygamber (a.s.) kendisine ganimet talebinde bulunup bulunmadığını sorduğunda Ebû Hüreyre (r.a.), Allah'ın verdiği ilimden kendi-

[112] *Kur'ân-ı Kerîm*'in 112, 113 ve 114. sûreleri.
[113] Buhârî, "*Meğâzî*", 75.
[114] Bunların 80 veya 90 aile olduklarına dair kayıtlar da bulunmaktadır (M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, 2013 baskısı, V-VI,543).
[115] Vâkıdî, II,636-637,683; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,253-254; Z. Güler, "*Tufeyl b. Amr*", DİA, XLI,323-324; M. Fayda, "*Devs*", DİA, IX,253; Afzalurrahmân, I,475.
[116] Arapça "hir" (kedi) kelimesinin ismi tasgiri "hüreyre"dir.
[117] Tirmizî "*el-Menâkıb*", 46; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,202; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VI,336.

sine bir şeyler öğretmesini istedi. İslâm'ı geç kabul ettiği için kaybettiği yıllarını telafi etmek amacıyla Mescid-i Nebevî'deki Suffe'den ayrılmazdı. Çok hadîs rivâyet etmesiyle (müksir) tanınan Ebû Hüreyre (r.a.), Resûlullah'ın (a.s.) yanında üç yıl kaldı.[118]

Ashâb-ı Suffe'nin parlak simalarından birisi olan Ebû Hüreyre (v. 58/678), kendisinin çok hadîs rivâyet ettiğinden şikâyet edenlere şu şekilde cevap verirdi: "İnsanlar, 'Ebû Hüreyre çok hadîs rivâyet ediyor' deyip duruyorlar. Şâyet Allah'ın Kitabı'nda (*Kur'ân-ı Kerîm*'de) şu iki âyet olmasaydı hiçbir hadîs nakletmezdim". Ebû Hüreyre (r.a.) bu sözden sonra: "*İndirdiğimiz açık delilleri ve kitapta insanlara apaçık gösterdiğimiz hidâyet yolunu gizleyenlere hem Allah hem de bütün lânet ediciler lânet eder. Ancak tevbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar başkadır. Zira ben onların tevbelerini kabul ederim. Ben tevbeyi çokça kabul eden ve çokça esirgeyenim*"[119] âyetlerini okuyup şöyle derdi: "Muhâcir kardeşlerimizi çarşılarda alışveriş işi meşgul ederdi. Ensâr kardeşlerimizi de mallarında çalışmak meşgul ederdi. Ebû Hüreyre (r.a.) ise karın tokluğuna Resûlullah'tan (a.s.) ayrılmazdı, onların (muhacirlerin ve ensarın) hazır bulunmadıkları meclislerde hazır bulunur ve onların belleyemedikleri sözleri bellerdi".[120]

O (r.a.), hicrî 58. yılda 78 yaşlarında vefat etti. Onun (r.a.) hicretin 57. veya 59. yılında vefat ettiği de rivâyet edilmiştir.[121]

112. Zeyneb bint Hâris'in Resûlullah'a (a.s.) Suikast Girişimi

Hayber'in fethinden hemen sonra, o (a.s.) Hayber'deyken.[122]

Hz. Peygamber (a.s.), Yahudilerin teslim olmasından sonra, Hayber'de birkaç gün kaldı. Bu sırada [Muhammed b. Mesleme ve Hz. Ali (r.a.) tarafından öldürülen:[123] Hayberli Yahudi savaşçı Merhab'ın kız kardeşi ve Yahudi reislerinden Sellâm b. Mişkem'in eşi] Zeyneb bint Hâris, Hz. Peygamber'e (a.s.) ziyafet vermek istediğini bildirdi. Zeyneb'in asıl maksadı, zehir karıştırdığı bir kuzu çevirmesini Resûl-i Ekrem'e (a.s.) sunarak suikast yapmaktı. Ancak Resûl-i Ekrem (a.s.), ağzına aldığı ilk lokmayı derhal çıkardı ve yemeğin zehirli olduğunu bildirdi. Zehirli etten bir lokma yiyen Hazrecli Benî Selime'den Bişr b. Berâ b. Ma'rûr, bir rivâyete göre hemen oracıkta vefat etti; başka bir rivâyete göre ise zehrin tesiriyle bir yıl sonra vefat etti. Zeyneb'in, suçunu itiraf etmesi üzerine Bişr'in akrabalarına havale edildi ve onlar tarafından öldürüldü.[124]

---

[118] Ayrıca bkz. en-Nebhânî et-Tâî, s. 52-54.

[119] el-Bakara Sûresi 2/159-160.

[120] Buhârî, *el-İlm*, 42/118 (باب حفظ العلم).

[121] İbn Sa'd, II,362-364; IV,325-341; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,202-210; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,202-211; M. Y. Kandemir, "*Ebû Hüreyre*", DİA, X,160-167.

[122] İbn Hişâm, III,352; İbn Sa'd, II,115,202-203; Taberî, III,257; Beyhakî, 256-264.

[123] Vâkıdî, II,655-656.

[124] İbn Sa'd, III,570; Beyhakî, IV,258; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,145; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,274; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,150; M. Hamidullah, "*Hayber*", DİA, XVII,22. İslâm hukukçuları, zehirle öldürmek ile silahla öldürmenin aynı olup olmadığı ve zehirle öldürmenin cezasının kısas mı diyet mi olduğu konusunda bu ve benzeri rivâyetlere dayanarak değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Mesela İmam Mâlik, zehirle masum birini öldürmenin silahla öldürmek gibi olduğuna ve kısas gerektirdiğine

A. Kal'acî, Zeyneb'in suikast girişiminin planlı olduğuna dair bir vesika nakleder. Bu vesika el-Mecelletü'l-Arabiyyeti'l-Garrâ'nın (2 (المجلة العربية الغراء. yılın 3. sayısında yer almıştır. Derginin yazı işleri sorumlusu Münir el-Aclânî'nin, Bibliothèque Nationale de France'de bulduğu Ermenice eski bir yazmada yer alan vesikaya göre, Hz. Peygamber (a.s.) Yahudi reislerinin verdiği bir kararla zehirlenmek suretiyle suikasta maruz kalmıştır. Hıristiyanları haset eden Yahudiler, başlangıçta kendi dini bilgi ve geleneklerini telkin ederek Hz. Muhammed'e (a.s.) kendi saflarına katma ve Yahudiliği yaymasını sağlayarak Hıristiyanlığa galip gelme emeline kapıldılar. Fakat zamanla İslâm fütuhatının artması, Hz. Peygamber'in (a.s.) Yahudilerle de savaşması ve emellerini gerçekleştirememeleri üzerine Yahudi reisleri, Hz. Peygamber'e (a.s.) suikast yapma kararı aldılar ve bunu seçtikleri genç ve güzel bir kızla uygulamaya çalıştılar.[125]

Hz. Peygamber (a.s.), bu hâdiseden sonra yaklaşık olarak üç yıl yaşadı; vefatına kadar da bu zehirin şiddetli elemini ve etkisini hissetti.[126]

113. Fedek Yahûdîleriyle Antlaşma

Hicretin 7. yılında,[127] Hz. Peygamber (a.s.), Hayber üzerine yürüdüğü ve oraya yaklaştığı sıralarda.[128]

Medine ile Hayber arasında, Medine'ye yaklaşık 150 km mesafede bulunan Fedek (bugünkü Hâit), Hayber'in fethinden sonra barış yoluyla alınan ve yarısı Hz. Peygamber'e (a.s.) tahsis edilen Yahudilerin yaşadığı bir köydür.

Hayber'in fethinden önce Hayber Yahudilerine yardım etmek üzere Fedek'te toplanan Benî Sa'd b. Bekr, buna karşılık Hayber'in hurma gelirlerinden pay istemişlerdi. Bunu haber alan Resûlullah (a.s.), Şabân H. 6'da Hz. Ali (r.a.) komutasındaki 100 kişilik bir kuvveti Benî Sa'd b. Bekr'in üzerine Fedek'e sevk etmişti.[129]

Hz. Peygamber (a.s.), Hayber üzerine yürüyüp de Hayber'e yaklaştığı sıralarda, Fedek Yahudilerini korkutmak ve İslâm'a davet için[130] Muhayyisa b. Mes'ûd el-Ensârî el-Evsî el-Hârisî'yi elçi olarak -bir grup sahabesi ile birlikte- gönderdi.[131] Onlar, Hayber'deki savaşçılarına ve teçhizatlarına güvenerek önce teklifi reddettiler. Daha sonra Hayber hisarlarının birer birer fethedildiği haberleri gelince[132] korkuya kapılarak, reisleri Nun b. Yûşa başkanlığında bir heyeti, Muhayyisa b. Mes'ûd ile birlikte Hz. Peygamber'e (a.s.) gönderdiler. Topraklarında yarıcı olarak kalmak üzere antlaşmak

---

kaildir. Bkz. Beyhakî, IV,257-258 (1 numaralı dipnot).

[125] Bkz. Beyhakî, IV,258 (1 numaralı dipnottan naklen).

[126] İbn Hişâm, III,352; İbn Sa'd, II,202-203; el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 257-258; Taberî, III,257; Zürkânî (1996 n.), XII,94.

[127] İbn Habîb, s. 121-123.

[128] Vâkıdî, II,706.

[129] Vâkıdî, II,562-563; İbn Sa'd, II,89; Belâzürî, *Ensâb*, I,485.

[130] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,498.

[131] Vâkıdî, II,706; Belâzürî, *Ensâb*, I,443.

[132] Halîfe b. Hayyât, s. 50,51.

istediler. İstenildiği zaman Müslümanlar tarafından Fedek'ten çıkarılmak koşuluyla talepleri kabul edildi.

Fedek, savaşılmadan ele geçirildiği için –el-Haşr Sûresi'nin 6. âyeti gereği- oradan elde edilen gelirler Resûlullah'a (a.s.) tahsis edildi. O (a.s.) da bu gelirleri amme/kamu işlerine, ailesine, yolcu ve misafirlere harcardı.[133]

Hayber'in fethinde bulunmadıkları halde, Muhayyisa ve arkadaşlarına ganimetten pay verildi ve ayrıca humustan belli bir maaş bağlandı.[134]

114. İran Sâsânî İmparatoru Hüsrev II. Perviz'in Öldürülmesi

10 Cemâziyelevvel H. 7 Salı.[135]

Hz. Peygamber (a.s.) hicrî 7. yılda, Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî'yi bir mektupla Kisra II. Perviz'e (589-628) göndermişti. Kisra, mektupta isminin Resûlullah'ın (a.s.) isminden sonra yazılmasına ve çölde yaşayan bir Arab'ın kendisini dine davet etmesine kızarak mektubu yırtmış ve Yemen'in San'a şehri valisi Bâzân'a, -muhtemelen Hz. Peygamber'e (a.s.) suikast yapılmasını ima ederek-: "Hicaz'daki şu adamın yanına iki kuvvetli kimse gönder de ondan bana haber getirsinler" diye yazmıştı. Bâzân da hizmetinde bulunan iki adamını Hz. Peygamber'in (a.s.) kendileriyle birlikte Kisra'ya gitmesini isteyen bir mektupla Medine'ye gönderdi. Bâzân'ın mektubunu alan Hz. Peygamber (a.s.) ertesi gün elçileri İslâm'a davet etti ve Hüsrev II. Perviz'in (589-628) oğlu Şîrûye tarafından öldürüldüğünü vahiy neticesinde haber verdi; Bâzân'a da İslâm'ı kabul etmesi durumunda idaresindeki memleketi ona bırakarak kendisini vali tayin edeceğini bildirmelerini istedi. Bâzân ise adamlarını dinledikten sonra: "Eğer dediği gibiyse o bir peygamberdir" dedi ve beklemeyi tercih etti.[136]

Vâkıdî'ye göre, -Bâzân'ın Arabistan'ın Hicaz bölgesinde olup bitenleri anlamak üzere gönderdiği- Ebnâ'dan Vebr b. Yuhannes Medine'ye gelip Müslüman oldu. Resûlullah (a.s.), daha sonra, onu soydaşlarını İslâm'a davet etmek üzere Yemen'e geri gönderdi. Vebr b. Yuhannes'in, daveti neticesinde, Fîrûz ed-Deylemî, Vehb b. Münebbih, Merkebûd ile oğlu 'Âtâ Müslüman oldular. Vâkıdî, San'a'da *Kur'ân-ı Kerîm*'i ilk olarak ezberleyen kişinin 'Âtâ b. Merkebûd ile Vehb b. Münebbih (وكان أول من جمع القرآن بصنعاء ابنه عطاء بن مركبود ووهب بن منبه) olduğunu nakleder.[137]

Yine Vebr'in daveti ve Hz. Peygamber'in (a.s.) haber verdiği tarzda Hüsrev II. Perviz'in oğlu Şîrûye tarafından katledildiği haberinin Bâzân'a ulaşması neticesinde, Bâzân ve mensubu bulunduğu Ebnâ zümresi hicrî 10. yılda[138] Müslüman oldu ve bu

[133] Vâkıdî, II,705-706; İbn Hişâm, III,352,368; Belâzürî, *Fütûh*, s. 41; M. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 22; H. Algül, "*Fedek*", DİA, XII,294-295.
[134] es-Serahsî (400-483/1009-1090[?]), *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, III,159,188 (eş-Şâmile).
[135] İbn Sa'd, I,260; Taberî, III,248; Süheylî, I, 185; Zürkânî (1996 n.), V,18.
[136] İbn Sa'd, I,260; Taberî, III,247-249; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VIII,127; Aynî, XVIII,58; Zürkânî (1996n.), V,18; M. Asım Köksal, *Efendimiz ve Yolu*, s. 74-81.
[137] Bkz. İbn Sa'd, V,533; Taberî, III,399; A. Yücel, "*Fîrûz ed-Deylemî*", DİA, XIII,140.
[138] Süheylî, I,187.

durumu Medine'ye bildirdi.[139] Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) de Bâzân'ı Yemen valisi olarak yerinde bıraktı. Bâzân, -Vâkıdî ve Seyf b. Ömer'e göre-[140] aynı yıl yani hicrî 10. yılda vefat edince oğlu Şehr, Hz. Peygamber (a.s.) tarafından vali tayin edildi.[141] Ancak yerli halkın Ebnâ'ya tepkisi şeklinde başlayan Yemen'deki dinden dönme (ridde) hareketi sırasında Esved b. Ka'b b. Avf el-Ansî, vali Şehr'i öldürdü.[142]

Bâzân ve Ebnâ zümresinin İslâmiyet'i kabul etmesinde Bizans İmparatoru Herakleios'un Kisra II. Hüsrev'in ordusunu yenerek Medâin'i[143] tehdit etmesi de etkili oldu. *Kur'ân-ı Kerîm*'de (er-Rûm 30/1-5) vuku bulacağı on yıl kadar önce haber verilen bu olay yüzünden Ebnâ, İran'dan yardım almaktan ümidini kesti ve yerli halk karşısında zor durumda kaldı. Şîrûye'nin, babası Hüsrev II. Perviz'i öldürdükten sonra Sâsânî İmparatorluğu'nun büyük bir iç kargaşaya ve hanedân kavgalarına düştü ve yıkılmaya yüz tuttu. Bunu fark eden Ebnâ zümresi, Mekke'nin fethinden sonra gittikçe nüfuzu artan Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğini ve Medine'nin siyasî otoritesini kabul etmenin bir zaruret olduğunu hissetti.[144]

115. Resûlullah'ın (a.s.) Hz. Safiyye ile Evlenmesi

Hayber'in fethinden sonra, Vâdilkurâ Gazvesi'nden önce,[145] Cemâziyelâhir H. 7.[146]

Asıl isminin Habibe veya Zeyneb olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. Resûlullah (a.s.), Hayber ganimetlerinden safiy[147] olarak onu seçtiği için kendisine Safiyye ismi verilmiştir.[148] Medine'de -muhtemelen 610 tarihinde- doğan Hz. Safiyye (r.anha), Yahûdî Benî Nadîr kabilesine mensuptu. Babası Huyey b. Ahtab, annesi Berre bint Samuel'dir.[149] Müslümanlara her kötülüğü yapmış olan babası Huyey, Benî Nadîr kabilesi Medine'den sürgün edilip Hayber'e yerleştikten sonra da Mekkeli müşriklerle Benî Kurayza Yahudilerini Müslümanlar aleyhinde kışkırtmaya devam etti. İhanetleri yüzünden Benî Kurayza Yahudileri cezalandırılırken o da öldürüldü.

Safiyye, önce Benî Nadîr'in ileri gelenlerinden şâir Sellâm b. Mişkem el-Kurezî ile, ondan boşandıktan sonra, Hayber'in fethinden kısa bir süre önce, bir komutan ve

[139] İbn Sa'd, V,533; Taberî, III,399.
[140] Taberî, IV,48.
[141] İbn Sa'd, I,259-260; Taberî, III,248; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, II,460-463; *Tecrîd Tercemesi*, I,72-73; M. Fayda, "*Bâzân*", DİA, V,283-284.
[142] Süheylî, I,184-188; H. Algül, "*Esved el-Ansî*", DİA, XI,440-441.
[143] Bkz. Ek 2: "*Medâin*" md.
[144] M. Fayda, "*Ebnâ*", DİA, X,78-79; Y. Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, III,83.
[145] İbn Sa'd, II,116; VIII,120-121; 128-129; Makrizî (1999 n.), I,316.
[146] İbn Sa'd, VIII,218.
[147] Ek 1: "Safiy" md.
[148] Muhammed b. Hasan b. Zebale (v. 199/814), *Muntehab Min Kitabi Ezvaci'n-Nebi* (Zübeyr b. Bekkar'ın rivâyeti, v. 256/869), thk. Ekrem Ziya Umeri, Medine-i Münevvere 1401/1981, s. 58; Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (v. 923/1517), *İrşâdü's-Sârî li Şerh Sahîhi'l-Buhârî* (eserin kenarında, *Sahîh-i Müslim*'in *Nevevî Şerhi* bulunmaktadır), Mısır 1325, VI,368.
[149] İbn Sa'd, VIII,120; İbn Habîb, s. 90; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,184.

şâir olan Kinâne b. Ebi'l-Hukayk en-Nadrî ile evlendi.[150] Kinâne, Hayber Savaşı'nda Müslümanlar tarafından öldürüldü.

Hayber fethinde kocası öldürülen Safiyye esir alındı ve esirlerin taksiminde sahabeden Dihye b. Halîfe'ye verildi. Benî Kurayza ve Benî Nadîr'in hanımefendisi olduğu için Resûlullah'tan (a.s.) başkasına verilmesinin uygun olmayacağı söylenince Dihye memnun edilerek Resûlullah'ın (a.s.) hissesine ayrıldı. "Mağluplarla uzlaşmak ve anlaşmak" şeklindeki değişmez tavrının bir neticesi olarak Hz. Peygamber (a.s.), Safiyye'ye Müslüman olması halinde kendisiyle evleneceğini, Müslüman olmadığı takdirde serbest bırakıp ailesine göndereceğini bildirdi. Hz. Peygamber (a.s.), Safiyye'nin İslâmiyet'i kabul etmesi üzerine onu azat etti, hürriyetine kavuşmasını da mehri kabul etti. Medine'ye dönerken bir konak yerinde onunla evlendi. Ertesi sabah sahabenin yanında bulunan erzakla bir düğün yemeği verildi.[151] Âmine bint Kays el-Gıfâriyye'den nakledilen bir rivâyete göre Safiyye, Resûlullah (a.s.) ile evlendiğinde 17 yaşında[152] idi. Çocuğu olmayan müminlerin annesi Safiyye (r.a.), geleneğe uyarak Ümmü Yahyâ künyesini aldı.

Resûl-i Ekrem (a.s.), Hayber gelirlerinden diğer hanımlarına verdiği pay kadar ona da pay ayırdı. Evlendikleri gün Hz. Peygamber (a.s.), Safiyye'nin yüzünde fark ettiği morluğun sebebini sordu; Safiyye de rüyasında Medine tarafından gelen ayın kucağına düştüğünü görünce rüyasını yeni evlendikleri kocasına (veya babası) anlattığını, onun da, "Sen Hicaz hükümdarı Muhammed'e varmak istiyorsun?" diyerek kendisine bir tokat attığını söyledi.[153]

Safiyye bint Huyey (r.anha) ile ilgili olarak hadîs kaynaklarında yer alan şu hadîse dikkat çekicidir. Ondan (r.anha) nakledilen rivâyete göre: Allah'ın Resulü (a.s.) i'tikâftaydı; geceleyin onu ziyaret etmeye geldim. Bir süre konuştuk, sonra dönmek için ayağa kalkınca beni geçirmek için ayağa kalktı. O zaman Safiyye'nin meskeni Üsâme b. Zeyd b. Hârise'nin avlusundaydı. Ensâr'dan iki adam oradan geçiyordu. Peygamber'i (a.s.) gördüklerinde hızlandılar. Bunun üzerine Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: "Yavaş olun, o Huyey'in kızı Safiyye'dir". Onlar: "Sübhanallah, ey Allah'ın Resulü!" dediklerinde şöyle buyurdu: "Şeytan insanoğlunun kanının dolaştığı yerde dolaşır; ikinizin kalbine bir kötülük atmasından korktum". Ya da buna benzer bir şey dedi.[154]

---

[150] (فتزوجني كنانه بن أبي الحقيق فأعرس بي قبيل قدوم رسول الله صلى الله عليه و سلم بأيام) Bkz. Ebû Mansûr Abdurrahmân b. Muhammed İbn Asâkir ed-Dımaşki (550-620/1155-1223), *Kitâbü'l-Erba'în fî Menâkıbi Ümmehâti'l-Müminin Rahmetullâhi Aleyhim Ecmaîn*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız - Gazve Büdeyr, Dımaşk 1406/1986: Darülfikr neşri, s. 45,95.

[151] Buhârî, *"Salât"*, 12; *"Megâzî"*, 38; *"Nikâh"*, 68; *"Cihâd"*, 74. Hz. Peygamber'in (a.s.), Safiyye ile iddetten ve hayızdan temizlenip helal olduktan sonra evlendiği sarih bir şekilde hadîslerde zikredilir (Rûdânî, *Cemü'l-Fevâid*, Kitâbü'n-Nikâh, ذكر تزويج النبي -صلى الله عليه وسلم- بعض نسائه رضي الله عنهن, hadîs no: 4072,4073). Hz. Peygamber'in (a.s.), Safiyye ile evliliğine dair rivâyetlerle ilgili bir değerlendirme için bkz. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (v. H. 1250), *Neylü'l-Evtâr*, thk. İsâmuddin es-Sebâbtî, Mısır 1413/1993, Dârü'l-Hadîs neşri, VII,327.

[152] İbn Sa'd, VIII,129; Belâzürî, *Ensâb*, II,78-80; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,348.

[153] A. Uraler, *"Safiyye"*, DİA, XXXV,474-475.

[154] صَفِيَّةُ: كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- مُعْتَكِفًا، فَأَتَيْتُهُ أَزُورُهُ لَيْلاً فَحَدَّثْتُهُ، ثُمَّ قُمْتُ لأَنْقَلِبَ، فَقَامَ مَعِيَ لِيَقْلِبَنِي، وَكَانَ مَسْكَنُهَا فِي دَارِ

Hz. Safiyye (r.anha), ölüm döşeğinde iken mallarının üçte birini Yahudi yeğenine vasiyet etti.[155]

Vâkıdî ve Ebû Hassân ez-Ziyâdî'ye[156] göre Hz. Safiyye (r.anha), Muâviye b. Ebî Süfyân'ın (r.a.) hilâfeti döneminde Ramazan H. 50 tarihinde vefat etti. Hz. Safiyye'nin (r.anha) H. 36 veya 52 senesinde vefat ettiğine dair rivâyetler de bulunmaktadır.[157]

116. Vâdilkurâ'nın Fethi

Hayber'in fethinden sonra.[158]

Hayber'e yakın bir bölgede bulunan Vâdilkurâ'da Arapların ve Yahudilerin yaşadığı birçok yerleşim birimi bulunuyordu.

Vâdilkurâ seferinin sebebine gelince; Benî Kurayza Yahudileri, Hendek Savaşı'nda görülen hıyanetleri üzerine cezalandırıldıkları zaman, Hayber Yahudileri, Vâdilkurâ, Fedek ve Teymâ Yahudilerini yanlarına alarak Medine üzerine yürümeyi kararlaştırmışlardı. Bunun için, Hz. Peygamber (a.s.), Hayber dönüşünde Vâdilkurâ Yahudileri üzerine de yürümeyi gerekli gördü ve akşamüzeri, güneş batarken, Vâdilkurâ'ya gelip orada karagah kurdu.

Vâdilkurâ Yahudileri, Hz. Peygamber'in (a.s.) gelişini haber alınca, sığındıkları utum (الأطم) denilen müstahkem binalarında çarpışmaya hazırlandılar ve Hz. Peygamber'i (a.s.), sayhalarla ve oklarla karşıladılar! Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) Müslümanları savaş düzenine geçirdi.

Sa'd b. Ubadeye (r.a.) sancak, Sehl b. Huneyf (r.a.), Abbâd b. Bişr'e (r.a.) ve Hubab b. Münzir'e (r.a.) de birer bayrak verdi, savaştan önce Vâdilkurâ Yahudilerini İslâmiyet'e davet etti. Müslüman oldukları takdirde, mallarını ganimet olmaktan ve kanlarını dökülmekten koruyacaklarını, kalplerinde taşıdıklarının hesabının ise Allah'a ait olduğunu kendilerine bildirdi. Vâdilkurâ Yahudileri, Hz. Peygamber'in (a.s.) teklifini kabule yanaşmadılar ve savaş yolunu seçtiler. Hz. Peygamber (a.s.), onları bir gün kuşattı, çember içine aldı. Vâdilkurâlılardan bir adam, çarpışmak için meydana çıkan ilk iki kişiyi Zübeyr b. Avam (r.a.), üçüncüsünü Hz. Ali (r.a.), dördüncüsünü ve beşincisini ise Ebû Dücâne (r.a.) öldürdü. O gün, öldürülen Yahudilerin sayısı on bir kişiyi buldu. Namaz vakti girince, Hz. Peygamber (a.s.), ashabına namaz kıldırdı. Vâdilkurâ Yahudilerini tekrar Allah'a ve Resûlüne imana davet etti, sonra da onlarla akşama kadar çarpıştı. Ertesi gün, erkenden, Vâdilkurâ Yahudilerinin üzerlerine yürüdü. Güneş daha bir mızrak boyu yükselmeden Vâdilkurâlılar teslim olmak zorunda kaldılar. Vâdilkurâ'dan, pek çok ev eşyası, mal, yiyecek ve giyecek şeyler ganimet alındı. Hz. Peygam-

أُسَامَةَ، فَمَرَّ رَجُلانِ مِنَ الأَنْصَارِ، فَلَمَّا رَآيَا النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- أَسْرَعَا، فَقَالَ: عَلَى رِسْلِكُمَا، إِنَّهَا صَفِيَّةُ بِنْتُ حُيَيٍّ فَقَالا: سُبْحَانَ اللهِ! (يَا رَسُولَ اللهِ! فَقَالَ: إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنَ ابنِ آدم مَجْرَى الدَّمِ، وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمَا شَرًّا أَوْ قَالَ: شَيْئًا). Buhârî, Müslim, Ebû Davûd.

[155] İbn Hişâm, III,350; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,346-349; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,346-348.

[156] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,349; İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 33.

[157] İbn Sa'd, VIII,129; İbnü'l-Esîr, VII,186.

[158] Halîfe b. Hayyât, s. 51; Taberî, III,258,259.

ber (a.s.), menkul ganimet mallarını beşe taksim ettirip, beşte dördünü mücahitler arasında bölüştürdü. Hurma bahçeleriyle arazileri ise Hayberliler gibi işletip mahsulünü yarı yarıya bölüşmek üzere, Vâdilkurâ Yahudilerinin ellerinde bıraktı.[159] Hz. Peygamber (a.s.), Vâdilkurâ'da dört gün kaldı.[160]

Resûlullah (a.s.), Amr b. Saîd'i (r.a.),[161] Mekke'nin fethinden sonra ise Yezîd b. Ebî Süfyân'ı (r.a.) Vâdilkurâ'ya âmil olarak tayin etti.[162]

Resûlullah (a.s.), Hamza b. Nu'mân b. Hevze el-Uzrî'ye Vâdilkurâ'nın bazı arazilerini iktâ' olarak verdi.

Hayber ahâlisinin akıbeti ve Müslümanlarla antlaşma şartları, Hayber'in çevresinde yaşayan diğer ahâlinin kaderini belirledi ve benzer şartlarla İslâm hâkimiyetine girmelerini sağladı. Benî Uzre ve Teymâ Yahûdîleri buna örnektir:[163] Hayber, Fedek ve Vâdilkurâ'nın Müslümanlar tarafından fethedildiği haberlerinin Teymâ Yahûdîlerine ulaşması üzerine Hz. Peygamber'le (a.s.) cizye ödemek üzere anlaştılar.[164]

117. Zeyd b. Hârise'nin Hismâ Seriyyesi

Hcretin 7. yılında, Hayber'in fethi, Vâdilkurâ ve Fedek ile ilgili işlerin bitiminden sonra, Rebiülevvel-Ramazan ayları arasında.[165]

Suriye sınırları içinde kalan Hismâ, Vâdilkurâ ile Filistin toprakları arasında ve Medine'ye sekiz günlük bir mesafede, Kahtânî Cüzâm kabilesinin konak yerlerinden birisidir.[166] Zeyd b. Hârise'nin Hismâ Seriyye'si, asker sayısı bakımından en büyük seriyyedir, gönderiliş nedeni bakımından Mûte'ye benzemektedir ve İslâm'ın Arap Yarımadası dışına yayılma eğilimi gösterdiği ilk askerî seferlerden birisidir.

Hismâ Seriyyesi'nin tertip nedeni olarak hem İbn İshâk'ın Bekkâî ve Seleme rivâyetlerinde hem de Vâkıdî'nin metninde aynı husus zikredilir. İki metne göre de Hismâ Seriyyesi, Hudeybiye'den sonra Bizans İmparatoru'na elçi olarak gönderilen Dihye b. Halîfe el-Kelbî'nin, dönüş yolunda soyguna maruz kalmasına bir tepkidir.[167]

Bu bağlamda Hismâ Seriyyesi'nin oluş şekline dair İbn İshâk'ın Bekkâî ve Seleme rivâyetleri ile Vâkıdî'nin metninin ana hatları bazı ayrıntılar dışında aynıdır. Vâkıdî'nin metni, İbn İshâk'ın metnine nazaran daha teferruatlıdır. Şöyle ki:

---

[159] Halîfe b. Hayyât, s. 51; Taberî, III,258,259.
[160] Vâkidî, I,5; II,707-711; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, (2013 baskısı), V-VI,552.
[161] Ebû Ukbe Amr b. Saîd b. el-Âs el-Kureşî el-Ümevî (r.a.), Halife Ebû Bekir (r.a.) devrinde her üç kardeş Suriye savaşlarına katıldılar ve Bizanslılar'a karşı yapılan Ecnâdeyn Savaşı'nda (13/634) şehid oldular. Bu savaşta Amr (r.a.) üstün hitabetiyle Müslümanları teşvik etti, kendisi de kahramanca dövüştükten sonra otuzdan fazla yara alarak şehid düştü (M. Y. Kandemir, "*Amr b. Saîd b. Âs*", DİA, III,90-91.
[162] İbn Habîb, s. 126; *Tecrîd Tercemesi*, V,285.
[163] Belâzürî, *Fütûh*, s. 48; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,596-597.
[164] Vâkıdî, II,711; el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 258-259.
[165] Halîfe b. Hayyât, s. 51-52.
[166] Zürkânî (1996 n.), III,129; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,345.
[167] İbn Hişâm, IV,260; Taberî, III,381; Vâkıdî, II,555.

1- Dihye b. Halîfe, Bizans İmparatoru'nun yanından dönmekte idi ve beraberinde ticaret malları; Vâkıdî'ye göre imparatorun verdiği hediyeler[168] bulunmaktaydı.

2- Dihye b. Halîfe, Kahtânî Cüzâm[169] kabilesinin yurdunda aynı kabilenin bir kolu olan Benî Dulay'dan[170] Huneyd b. 'Ûs ve oğlu 'Ûs b. Hüneyd (Vâkıdî'ye göre, Huneyd b. 'Ârız ve oğlu 'Ârız b. Huneyd) tarafından (Hismâ'nın)[171] Şenar Vadisi'nde soyuldu.

3- Dihye b. Halîfe'nin imdadına ilk önce Cüzâm'ın Benî Dubayb koluna mensup ve İslâm'ı kabul etmiş olan Rifâ'a b. Zeyd'in -aralarında Numân b. Ebî Cuâl'in de bulunduğu- yakınlarından -Vâkıdîye göre, on kişi[172]- yetişti. Dihye b. Halîfe'nin ticaret mallarını kurtarıp kendisine iade ettiler.

4- Buna rağmen Dihye, Resûlullah'tan (a.s.) Benî Dulay'ın cezalandırılmasını istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) Zeyd b. Hârise'nin komutanlığını yaptığı bir orduyu (ceyş) -Vâkıdî'ye göre, 500 kişilik bir kuvveti-[173] görevlendirdi.

İbn İshâk'ın Bekkâî rivâyetinden Zeyd b. Hârise'nin Benî Cüzâm'ın nerdeyse tümünü kapsayan genel bir harekâta giriştiği anlaşılmaktadır. Haliyle harekâttan zarar gören kabilenin diğer üyeleri, harekâttan habersiz olan Rifâ'a b. Zeyd'i haberdar edip Resûlullah (a.s.) nezdinde aracı olmasını, esirlerin ve ganimet alınan malların iade edilmesini talep ettiler.[174] Rifâ'a b. Zeyd, Medine ile Hismâ arasındaki sekiz günlük yolu üç günde katetti.[175] O, daha önce, Medine'ye bir heyetle gelmiş ve kabilesi için Resûlullah'tan (a.s.) bir İslâm'a davet mektubu almıştı.[176] Resûlullah (a.s.), Rifâ'a'nın askeri harekâtı durdurma, esirlerin ve ganimet alınan mallarının iade edilmesi talebini kabul etti ve Hz. Ali'yi (r.a.) Zeyd b. Hârise'ye göndererek bu talebi yerine getirdi.[177]

Bu açıklamalara göre -İbn İshâk'ın Bekkâî ve Seleme rivâyetlerinde tarih verilmeyen- Hismâ Seriyyesi'nin, Hudeybiye'den hatta Hayber'in fethinden sonra vuku bulduğu söylenebilir. Hismâ Seriyyesi'nin -İbn İshâk'a göre- Hudeybiye'den sonra Müslüman olan Rifâ'a b. Zeyd'le ilişkilendirmesi bunu teyit eder. İbn İshâk'ın Bekir b. Süleyman ve Cerîr b. Hâzım rivâyetinde Hismâ Seriyyesi'nin tarihine dair belirsizlik büyük oranda giderilir ve seriyye hicretin 7. yılının hâdiseleri arasında zikredilir. Belâzürî'nin "bu seriyyenin hicretin 7. yılında meydana geldiği de söylenmiştir" şeklindeki ifadesi de İbn İshâk'ı destekler.[178]

[168] Vâkıdî, II,555.
[169] Bkz. Ek 1, Şema 6.
[170] Şâmî'de bu kelime Benî Sulay şeklinde yazılmıştır. Bkz. *Subulü'l-Hudâ*, VI,88.
[171] Vâkıdî, II,555.
[172] Vâkıdî, II,556,557.
[173] Vâkıdî, II,556.
[174] İbn Hişâm, IV,260-265; Taberî, III,380-384.
[175] Vâkıdî, II,559; İbn Hişâm, IV,263; Taberî, III,383.
[176] Bkz. Hicretin 7. yılı olaylarından. "Benî Cüzâm Heyeti".
[177] İbn Hişâm, IV,260-265; Taberî, III,380-384.
[178] Belâzürî, *Ensâb*, I,484.

İbn İshâk'ın Bekir b. Süleyman ve Cerîr b. Hâzım rivâyetlerine göre Resûlullah (a.s.), Hayber için Muharrem H. 7'de yola çıktı. Safer ayında Hayber'i fethetti. Vâdilkurâ ve Fedek ile ilgili işleri bitirdikten sonra (Medâinî'ye göre, 1) Rebiülevvel ayında Medine'ye döndü. Rebiülevvel, Rebiülahir, Cemâziyelevvel, Cemâziyelâhir, Recep, Şabân ve Ramazan aylarını Medine'de geçirdi. Bu süre zarfında bazı seriyyeler sevk etti. Halîfe b. Hayyât'a göre bunlardan birisi, Zeyd b. Hârise'nin Benî Cüzâm Seriyyesi'dir.

Doğrusu Halîfe b. Hayyât'ın listesinde yer alan diğer seriyyelerden; Abdullah b. Ebî Hadred Selâme b. Umeyr el-Eslemî'nin (v. 71/690-91) Ğâbe ve İzâm seriyyelerinin[179] İbn İshâk'ın Bekkâî metnine ve olayların akışına göre hicrî 7. yılda vuku bulduğunu söylemek mümkün değildir. Zira İbn İshâk'ın Bekkâî rivâyetinden, bu iki seriyyenin Mekke'nin fethinden hemen önce vuku bulduğu anlaşılmaktadır.[180]

İbn İshâk'ın tertibi, Dihye b. Halîfe'nin -İranlılara karşı zafer kazanmasının şükrünü eda etmek amacıyla Kudüs'te bulunan- Bizans İmparatoru'na Resûlullah'ın (a.s.) mektubunu sunmasının tarihi ile de örtüşür.[181]

Vâkıdî'nin Hismâ Seriyyesi'ne verdiği tarihi tenkit eden İbn Kayyim el-Cevziyye'nin: "Bu olay (Dihye b. Halîfe'nin soyulması ile Hısmâ Seriyyesi), tereddütsüz Hudeybiye'den sonra oldu"[182] şeklindeki ifadeleri de açık bir sûrette İbn İshâk'ın Hismâ Seriyyesi'ni Hayber'in fethinden sonraya; Rebiülevvel-Ramazan ayları arasındaki bir vakte yerleştirmesini teyit eder.[183]

Konuya dair İbn İshâk ile Vâkıdî arasındaki en önemli fark Hismâ Seriyyesi'ne verilen tarihte ortaya çıkar. İbn İshâk'ın verdiği takribi tarih, seriyyenin Dihye b. Halîfe'nin elçiliği ve Hudeybiye barışından sonra Müslüman olan Rifâ'a b. Zeyd ile ilişkilendirmesinden dolayı Vâkıdî'nin verdiği açık tarihten daha tutarlı görünmektedir. Halbuki Vâkıdî'nin, Hismâ Seriyyesi'ne "Cemâziyelâhir H. 6"[184] şeklinde kesin bir tarih vermesi, seriyyenin tertip gerekçesiyle ve İbn İshâk ve İbn Sa'd'a göre Rifâ'a b. Zeyd'in Müslümanlığı kabul ettiği tarihle; yani Hudeybiye'den sonra Hayber'den önce Müslüman olmasıyla çelişir.[185] Üstelik Vâkıdî de Müslümanlığı kabul etmiş olan Rifâ'a b. Zeyd'in, Hisma Seriyyesi'nde kabilesi için yaptığı müsbet girişimden bahseder.[186]

Bu noktada Vâkıdî'nin verdiği Cemâziyelâhir H. 6 tarihine dair şöyle bir ihtimalden söz edilebilir:

[179] Halîfe b. Hayyât, s. 51-52.
[180] Bkz. Hicrî 1. yılın olaylarından, "Ğâbe veya Hadıra Seriyyesi" ile "İzâm Seriyyesi" başlığına.
[181] İbn Seyyidinâs, II,260; M. Hamidullah *İslâm Peygamberi*, I,346; *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, s. 122-123; W. E. Kaegi, s. 118; A. Yardım, *"Dihye b. Halîfe"*, DİA, IX,294; A. Öngül, *"Dağâtır"*, DİA, VIII,399-400.
[182] İbn Kayyim el-Cevziyye, IV,160-161.
[183] Halîfe b. Hayyât, s. 51-52.
[184] Vâkıdî, I,5; II,555.
[185] İbn Hişâm, IV,260-265; İbn Sa'd, I,354.
[186] Vâkıdî, II,557.

İbn Sa'd, Vâkıdî'nin kronolojisinde zayıf görünen yerlerde ondan ayrılır. Buna rağmen İbn Sa'd, Vâkıdî'nin Hismâ Seriyyesi'ne verdiği tarihi tekrar eder.[187] Bu tarih, İbn Sa'd'ın Rifâ'a b. Zeyd'in Müslüman olmasına verdiği tarihle de çelişir. Bu üç gerekçeye dayanarak, Dihye b. Halîfe'nin iki defa yolunun kesilip soyguna maruz kaldığı, buna binaen iki seriyye düzenlendiği ve bu iki seriyyeyle ilgili metinlerin karıştırıldığı ihtimali ileri sürülebilir. Zira ashap tarafından icra edilen ticarî seferlere de bazen seriyye denmiştir. Mesela, Zeyd b. Hârise'nin Vâdilkurâ Seriyyesi (Recep H. 6) ticari amaçlı bir girişimdir.[188] Kaynaklar Dihye b. Halîfe'nin sadece tek bir seriyye idare ettiğini söyler. Fakat seriyyenin tarihi ve diğer hususlarda bilgi vermezler.[189] Dihye b. Halîfe'nin tüccar kişiliğine ve Hz. Peygamber'le (a.s.) ortaklık kurduğuna dair kayıtlara bakarak bunun ticari amaçlı bir seriyye olduğu söylenebilir.[190]

118. Süveybe Hanım'ın Vefatı

Hicrî 7. yılda; Hz. Peygamber (a.s.) Hayber'den döndüğünde.[191]

Ebû Leheb'in azatlısı, Medine çevresinde yaşayan Eslem kabilesinden Süveybe Hanım, Hz. Peygamber'in (a.s.) sütannelerindendir. Hz. Hatîce (r.anha), Ebû Leheb'ten Süveybe Hanım'ı kendisine satmasını istemiş, fakat Ebû Leheb bu talebi reddetmiştir.[192] Hz. Peygamber (a.s.) ve Hz. Hatîce (r.anha), onu daima sevip saydılar, bakıp gözettiler ve ikramda bulundular. Peygamber Efendimiz (a.s.), Medine'ye hicret ettikten sonra da ona elbise ve harçlık gönderirdi. Bu durum, -İslâm'ı kabul edip etmediği ihtilaflı olan- Süveybe Hanım'ın, Hayber fethinden sonra, Mekke'de ölmesine kadar devam etti. Resûlullah (s.a.) ölümünden sonra oğlu Mesruh'u sordu. Ancak onun da öldüğü haberi verildi. Bu defa yakınları olup olmadığını sordu, onlardan da hiç kimse kalmadığını öğrendi.[193]

119. Benî Huşeyn Heyeti

Hayber'in fethinden sonra.[194]

Hayber Gazvesi'nden sonra yedi kişilik -Kahtânî Kudâa'dan olan- Benî Huşeyn b. Nemr[195] kabilesi heyeti Medine'ye geldi. Heyet, Müslüman olduklarını Hz. Peygamber'e (a.s.) bildirerek ona (a.s.) biat etti. Benî Huşeyn heyetinde, -Hişâm el-Kelbî'ye göre- Bey'atürrıdvân'da Müslüman olarak yer alan ve Hz. Peygamber'e (a.s.) biat eden Ebû

[187] İbn Sa'd, II,88.
[188] Vâkıdî, II,564.
[189] İbn Sa'd, IV,251; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,474.
[190] Bkz. H. Lammens, "*Dihye*", İ. A. (MEB), III,586; A. Yardım, "*Dihye b. Halîfe*", DİA, IX,294.
[191] İbn Sa'd, I,109; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,258.
[192] İbn Sa'd, I,108; Belâzürî, *Ensâb*, I,103; Taberî, II,250; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,52; Makrizî (Katar n.), I,5; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,257-258.
[193] Makrizî (1999 n.), I,9-12; Şâmî, I,377; L. Öztürk, "*Süveybe*", DİA, XXXVIII,183.
[194] İbn Sa'd, I,329.
[195] İbn Sa'd, VII,416; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 762.

Sa'lebe (Cürhüm veya Cürsûm) el-Huşenî[196] de bulunuyordu. Ebû Sa'lebe el-Huşenî, kabilesine elçi olarak gönderilmiş ve onların Müslüman olmalarına vesile olmuştu.[197]

Ebû Sa'lebe, Hayber Gazvesi hazırlıkları sırasında Medine'ye gelip bu gazveye de katıldı.[198]

Vâkıdî'ye göre Ebû Sa'lebe, Abdülmelik b. Mervân'ın hilâfetinin başlangıcında, hicrî 75. yılda Şam'da vefat etti.[199]

Ebû Sa'lebe'nin rivâyet ettiği pek çok hadîs başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere hadîs kaynaklarında yer almıştır.[200]

Ferâiz

Ebû Sa'lebe'nin rivâyet ettiği hadîslerden birisi meâlen şöyledir: "Allah, farzlar (ferâiz) koymuştur, onları kaybetmeyin; hadler tayin etmiştir, onları aşmayın; bazı kadınlarla evlenmeyi haram kılmıştır, onları nikâhlamayın; bazı şeylerde size rahmet olarak unutmaksızın susmuştur, onları araştırmayın": (إِنَّ اللهَ تَعَالَى فَرَضَ فَرَائِضَ فَلاَ تُضَيِّعُوهَا، وَحَدَّ حُدُوداً فَلاَ تَعْتَدُوهَا، وَحَرَّمَ أَشْيَاءَ فَلاَ تَنْتَهِكُوهَا، وَسَكَتَ عَنْ أَشْيَاءَ رَحْمَةً لَكُمْ غَيْرَ نِسْيَانٍ فَلاَ تَبْحَثُوا عَنْهَا).[201]

Bu hadîste geçen ferâiz kelimesi hem farzları hem de İslâm Dini'nde belirlenen miras oranlarını ifade eder. Biriyle sınırlandırmayıp her iki manayı hadîsten anlamak daha doğrudur.

İbn Haldûn'a göre, ferâiz âlimlerinin çoğu, bu ilmin üstünlüğüne Ebû Hüreyre'den nakledilen şu hadîsi delîl gösterir: "Ferâiz, ilmin üçte biridir ve ilk unutulacak olanıdır" (الفرائض ثلث العلم وأنها أول ما ينسى). Bir başka rivâyette ise "ferâiz, ilmin yarısıdır" (الفرائض نصف العلم) denilmiştir. Bu hadîsi "emîrü'l-mü'minîn fi'l-hadîs" Ebû Nuaym el-Fazl b. Amr (Dükeyn) b. Hammâd el-Mülâî (130-219/748-834) rivâyet etmiştir. Ferâiz âlimlerinin, ferâiz ilminin üstünlüğüne bu hadîsi delîl göstermelerinin sebebi, hadîste geçen feraîz/farzlar kelimesini, mirâstaki farz kılınan haklar/paylar şeklinde anlamalarıdır.

Böyle olması, uzak bir ihtimaldir. Hadîste ferâiz ile kastedilen ibâdetler, mirâs hükümleri ve yerine getirilmesi gereken diğer farzlardır. Ferâizin, ilmin yarısı veya üçte biri olması, ancak bu yorum ile doğru olur. Çünkü mirâstaki farzların, diğer din ilimlerine oranı çok azdır. Diğer taraftan, ferâiz lafzının, mirâsla ilgili ilme veya mirâstaki farz kılınan paylara tahsîs edilmesi, ilim dal ve terimlerinin gelişmesiyle ortaya

[196] Ebû Sa'lebe'nin asıl ismi konusunda farklı rivâyetler nakledilmiştir. Bkz. İbn Sa'd, VII,416; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,28; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,405; IV,536; VI,48; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,30.

[197] İbn Sa'd, I,329.

[198] İbn Sa'd, I,329; VII,416; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,30.

[199] İbn Sa'd, VII,416; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,405; IV,536;VI,48; A. Şenel, "*Huşenî*", DİA, XVIII,420.

[200] Bkz. M. Uğur – M. Cemal Sofuğlu, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi Kılavuzu*, Ankara 1991, s. 360.

[201] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*,VI,49.

çıkmış bir durumdur. Yoksa bu kelime İslâm'ın ilk dönemlerinde, "kesinlik ve katiyet" şeklindeki lügat manasıyla kullanıldı ve genel manasıyla "dinî bütün farzlar" kastedilirdi. Farz kelimesinin dinî hakikati budur. Öyleyse ferâiz kelimesine ilk dönemlerdeki anlamını vermek en uygunudur.

Özetle hadîsteki ferâizden kasıt, mirâstaki farzlar; yani farz kılınan mirâs paylarıyla ilgili hükümlerle birlikte, dini farzların tamamıdır. Mirâs hükümleri ilmin üçte biri olmaktan çok azdır. Dini farzlar ise çoktur.[202]

120. Hz. Ömer'in Turabe Seriyyesi

Şabân H. 7.[203]

-Mudârî Hevâzin'in iki kolu- Benî Hilâl ile Benî Âmir'in ortak yurdu olan Turabe Vadisi, Mekke-San'a yolu üzerinde olup Mekke'ye iki veya dört günlük bir mesafededir. Turabe Vadisi, Taif'teki Serat'tan başlar, Necid'e kadar uzanır. Vadi, 20 günde geçilebilecek uzunluktadır. Turabe Vadisi'nin çevresinde Yesum ve Ferkad dağları bulunmaktadır. Turabe Vadisi'nde, hurma ve çeşitli meyve bahçeleri ile ekili alanlar mevcuttur.[204]

Süheylî'ye göre ise Turabe Vadisi Benî Has'am'a aittir.[205]

Hayber'in fethi ile Umretü'l-kazâ arasında beş seriyye düzenlenmiştir.[206] Bunların ilki Hz. Ömer'in (r.a.) Adnânî Hevâzin'in dört kolu: Benî Cüşem b. Muâviye b. Bekr, Benî Nasr b. Muâviye b. Bekr, Benî Sa'd b. Bekr ve Benî Sakîf b. Münebbih b. Bekr b. Hevâzin'e karşı gerçekleştirdiği seriyyedir.[207]

Benî Sa'd b. Bekr kabilesi, Hendek Gazvesi'nden sonra, Hayber, Teyma, Fedek ve Vâdilkurâ Yahûdîlerinin Medine'ye karşı kurdukları ittifaka Hayber'in yıllık hurma mahsulünden belli bir pay alma karşılığında yardım etmeyi taahhüt etmişlerdi. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.), Şabân H. 6'da Hz. Ali'yi 100 kişilik bir kuvvetle üzerlerine sevk etmişti.[208]

Hevâzin'in mezkûr kollarından bazı kişiler, Turabe Vadisi'nde Medine'ye saldırmak gayesiyle toplanmaya başladı. Bu haber Medine'ye ulaşınca Hz. Peygamber (a.s.) Hz. Ömer'i (r.a.) otuz kişilik bir kuvvetle onların üzerine sevk etti. Hz. Peygamber'in (a.s.) talimatı gereği seriyye, Benî Hilâl'den bir kılavuz eşliğinde gündüz gizlenip gece yol aldı. Buna rağmen bedevîler durumdan haberdar olup dağıldılar.[209]

---

[202] İbn Haldûn, I,483-484, 534-538.
[203] Vâkıdî, II,722; İbn Sa'd, II,117, Belâzürî, *Ensâb*, I,486.
[204] Bkz. İbn Sa'd, II,117; İbn Hişâm, IV,257; İbn Seyyidinnâs -1992 n.-, II,199; Zürkânî -1996 n.-, III,304; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XIV,307.
[205] Bkz. Süheylî, VII,520.
[206] Zürkânî (1996 n.), III,304.
[207] Belâzürî, *Ensâb*, I,486; M. A. Kapar, "*Hevâzin*", DİA, XVII,276-277.
[208] Hicretin 6. yılı olaylarından: "Hz. Ali'nin Fedek Seriyyesi" başlığına bkz.
[209] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,199.

Kılavuz, Hz. Ömer'e (r.a.) kuraklık yaşayan Benî Has'am'dan bir topluluğun yerini gösterebileceğini ve onlara saldırabileceklerini söyledi. Hz. Ömer (r.a.), sadece Hevâzinliler'le savaşma emri aldığını söyleyerek teklifi reddetti.[210] Hz. Ömer'in (r.a.) bu tutumu, seriyyelerin rasgele ve çapulcu hareketler değil, aksine maksatlı, ölçülü, sınırlı ve meşru askerî faaliyetler olduğunun bir delilidir.

121. Hz. Ebû Bekir'in Necid Seriyyesi

Şabân H. 7.[211]

Hz. Ebû Bekir (r.a.), Mudarî Hevâzin'in[212] Benî Kilâb b. Rebîa b. Âmir b. Sa'saa[213] koluna mensup bir topluluğa karşı görevlendirildi. Bu topluluk, Mekke-Basra yolu üzerinde Necid'de -aynı kabileye ait- bir yerleşim birimi olan Dariyye'de ikamet ediyordu.[214]Benî Kilâb kabilesine gece vakti baskın yapıldı; kabile mensuplarının bazılarını öldürülüp bazıları ise esir alındı ve ele geçirilen ganimetlerle Medine'ye dönüldü.[215]

Zürkânî'ye göre, bazı siyer ve hadîs ulemâsı, "Zeyd b. Hârise'nin Ümmü Kirfe Seriyyesi" ile "Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) Necid Seriyyesi"nin bazı unsurlarını birbirine karıştırmışlardır.[216]

122. Beşîr b. Sa'd'ın Fedek (I. Mürre) Seriyyesi

Şabân H. 7.[217]

Hz. Peygamber (a.s.), -Nu'mân b. Beşîr'in babası, Hazrec'in Benî Hâris kolundan- Beşîr b. Sa'd b. Sa'lebe el-Ensârî komutasında otuz kişilik bir kuvveti, Medine'ye iki günlük mesafedeki Fedek'e komşu olan Mudârî Gatfân'ın bir kolu olan Benî Mürre b. Avf b. Sa'd'ın[218] üzerine sevk etti. Zira Benî Mürre'den Hâris b. Avf komutasında 400 kişilik bir kuvvet Hendek Gazvesi'nde Medine'yi kuşatanlar arasında yer almıştı. Fedek Seriyyesi'nde, o sırada kışın ikamet ettikleri vadilerine çekilmiş olan Benî Mürre'nin koyun ve deve sürüleri ele geçirildi. Ganimetler Medine'ye götürülürken durumdan haberdar olan kabile mensuplarından kalabalık bir grup, gece vakti, seriyyecilere yetiştiler. Seriyyeciler, gece boyunca, tükeninceye kadar oklarını düşmana fırlattılar. Sabah olunca taraflar çetin bir savaşa tutuştu. Çoğu şehid düşen İslâm birliğinden sağ kalanlar geri çekilmeye mecbur kaldı. Bunlardan Ulbe b. Zeyd el-Harisî, Medine'ye gelip durumu Resûlullah'a (a.s.) haber verdi. Ayağından ağır bir şekilde yaralanan ve bayıldığı için öldü sanılıp kendi haline terk edilen Beşîr b. Sa'd, akşam vakti kendine gelebildi. Gece vakti civarda; yani Fedek'te Yahûdî bir aileye güçlükle sığına-

[210] Vâkıdî, II,722; Zürkânî (1996 n.), III,305.
[211] Vâkıdî, II,722; İbn Sa'd, II,117; Belâzürî, *Ensâb*, I,486.
[212] Vâkıdî, II,722.
[213] Bkz. İbn Sa'd, II,117; Ek 1, Şema 6.
[214] Zürkânî (1996 n.), III,305.
[215] Vâkıdî, II,722; İbn Sa'd, III,175.
[216] Zürkânî (1996 n.), III,305; ayrıca bkz. İbn Seyyidinâs (1992 n.), II,200; Şâmî, VI,131.
[217] Vâkıdî, II,723; İbn Sa'd, II,118; Belâzürî, *Ensâb*, I,486.
[218] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 261-262.

bildi ve yaraları iyileşene kadar orada kaldıktan sonra Medine'ye dönebildi,[219] -bir rivâyete göre ise[220]- Müslümanlar tarafından Medine'ye götürüldü.

İbn Habîb, Fedek Seriyyesi'ni hicretin 6. yılı olayları arasında zikreder ve Beşir b. Sa'd ve arkadaşlarının şehit edildiğini kaydeder.[221] Ancak diğer siyer kaynaklarında, Beşir b. Sa'd ve bazı seriyyecilerin kurtulmayı başardıkları nakldilmiştir. Hatta Beşîr b. Sa'd, Şevvâl H. 7'de bir seriyye ile Gatafânlı bir topluluğa karşı gönderilmiştir.

123. Gâlib b. Abdillah el-Leysî'nin Meyfaa Seriyyesi

Ramazan H. 7.[222]

Meyfaa Seriyyesi, Zâtürrikâ', Zülkıssa ve Tarif seriyyelerinde olduğu gibi Gatafân kabilesine mensup ve birlikte hareket eden Benî Abd b. Sa'lebe ve Benî Uvâl kollarının Medine otlaklarındaki Müslümanlara ait deve sürülerini yağmalama girişimleri üzerine tertip edilmiştir. Seriyyenin tertibinin önemli bir diğer neden Benî Abd b. Sa'lebe ve Benî Uvâl'ın Hayber'in fethinde Yahûdîlere yardım girişiminde bulunmalarıdır.

Belâzûrî, seriyyenin Gatafân'ın kollarından Benî Sa'd b. Zübyân'a[223] karşı tertip edildiğini söylemesi, Müslümanlara ait deve sürülerinin yağmalanması işine karışması veya Hayber Yahûdîlerine yardımcı olmasından dolayı, - Benî Uvâl ve Benî Abd b. Sa'lebe'ye akraba olan- bu kabilenin de cezalandırıldığına işaret edebilir.[224]

Resûlullah (a.s.), hicretin 7. senesinin Ramazan ayında Gâlib b. Abdillah komutasında 130 kişilik bir birliği, Medine'ye sekiz berîd mesafedeki Necid'in Meyfaa mevkiinde oturan Benî Uvâl ve Benî Abd b. Sa'lebe'nin üzerine sevk etti. Meyfaa'da aynı adı taşıyan bir de su kaynağı bulunmaktadır.

Karkaratülküdr Gazvesi'nde esir alınan ve daha sonra İslâm'a girince azat edilen Yesâr er-Râî,[225] Benî Uvâl ve Benî Abd b. Sa'lebe'nin bulundukları yeri iyi bildiği için sefer sırasında kılavuzlukla görevlendirildi. Yesâr, Gâlib b. Abdillah ve adamlarını farklı bir yoldan götürdü. Yol boyunca yiyecekleri tükenen ve çok sıkıntı çeken Müslümanlar Yesâr'ın kendilerini yanıltarak tuzağa düşüreceğini düşündükleri sırada varacakları yere ulaştılar. Gâlib b. Abdillah, hemen birliğini savaş düzenine geçirip kaçanların takip edilmemesi talimatıyla birlikte hücum emri verdi. Çatışma neticesinde herhangi bir esir alınamadı; fakat her iki kabilenin ileri gelenlerinden bazıları öldürüldü ve birçok deve ve davar ele geçirildi.[226]

---

[219] Vâkıdî, II,723; İbn Sa'd, II,118; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,201; Zürkânî (1992 n.), III,305-306.
[220] Belâzürî, *Ensâb*, I,486.
[221] İbn Habîb'e göre, Abdullah b. Revâha on küsur defa Hayber'e akın düzenlemiştir. Bkz. *el-Muhabber*, s. 120-121.
[222] Vâkıdî, II,726; İbn Sa'd, II,119; Belâzürî, *Ensâb*, I,486; Taberî, III,264.
[223] İbn Haldûn, I,351,353.
[224] Belâzürî, *Ensâb*, I,486.
[225] Sahabe tabakâtlarından hür, azad edilmiş veya köle statüsünde Yesâr isimli birçok sahâbenin bulunduğunu öğreniyoruz. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 531-538; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,665-667.
[226] Vâkıdî, II,726; İbn Sa'd, II,119; Belâzürî, *Ensâb*, I,486; Taberî, III,264; H. Algül, *"Gâlib b. Abdillah"*, DİA, XIII,327; O. Çetin, "Meyfaa Seriyyesi", DİA, XXIX,503.

124. Beşîr b. Sa'd'ın Cinâb Seriyyesi

Şevvâl H. 7.[227]

Benî Fezâre'nin reisi Uyeyne b. Hısn el-Fezârî'nin yardım vadinde bulunduğu Gatafân kabilesinden bir grubun Medine'ye saldırı planladığı haberi alınınca, 300 kişilik bir birlik hazırlandı ve Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile Hz. Ömer'in (r.a.) tavsiyesi üzerine Beşîr b. Sa'd (r.a.) komutan tayin edildi. Resûlullah'ın (a.s.) kendisine verdiği sancağı alan Beşîr b. Sa'd, (günümüzde Cehrâ' ismiyle bilinen ve Hayber'in kuzeyinde yer alan) Cinâb tarafındaki Cebâr ve Yümn'e doğru -Husayl b. Nuveyre'nin kılavuzluğunda- yola çıktı.

İbn Sa'd ve Yakut b. Abdillah el-Hamevî'nin verdiği bilgilerden Cinâb'ın, Selâh, Hayber ve Vâdilkurâ karşısında, Suriye ile Irak arasında bir bölge olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölgede, Gatafân, Fezâre ve Uzre gibi kabilelerine mensup toplulukların yaşadığına dair kayıtlar bulunmaktadır.[228]

Gatafânlılar, Uyeyne b. Hısn ile işbirliği yaptılarsa da Müslümanlarla savaşmayı göze alamayıp dağıldılar. Bir rivâyete göre ise Gatafânlılar Müslümanlarla savaşa tutuştular fakat bozguna uğradılar.[229]

125. Umretü'l-kazâ

1- Hazırlık emri: 1 Zilkade H. 7.[230]

2- Çıkış: 6 Zilkade H. 7, Pazartesi.[231]

3- Umre: Zilkade H. 7. [232]

4- Dönüş: Zilhicce H. 7.[233]

Umretü'l-Kazâ Denilmesinin Nedeni

Bazı megâzî alimleri, Ümretü'l-kazâ Seferi'ne gazve demiştir. Mûsâ b. Ukbe'ye göre, bu umre ziyaretine gazve denilmesinin sebebi, Hz. Peygamber'in (a.s.) Kureyşli müşriklerin hıyanet edeceği endişesiyle savaşa da hazırlık yaparak yola çıkmasıdır.[234]

Bu umre, Hudeybiye Antlaşması'nın bir maddesine dayandığı için, Umretü's-sulh, Umretü'l-kaziyye, Umretü'l-kazâ ve Umretü'l-kısâs adlarıyla da anılmıştır. Bir görüşe göre, bu ifadedeki kaza, fakihler örfündeki eda karşıtı olan kaza değil, hüküm anlamındaki kazadır. Mesela, Umretü'l-kaziyye ifadesindeki "el-kazâ" kelimesi, Mâlik b. Enes

[227] Vâkıdî, I,6; II,727; İbn Sa'd, II,119; Belâzürî, *Ensâb*, I,486.
[228] İbn Sa'd, II,120; Yakut b. Abdillah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II,164; ayrıca bkz. el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, I,395-396.
[229] Vâkıdî, I,6; II,727; İbn Sa'd, II,120; Belâzürî, *Ensâb*, I,486; Zürkânî (1996 n.), III,310; H. Algül, "*Gatafân*", DİA, XIII,399-400.
[230] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,500.
[231] İbn Habîb'e göre, Pazartesi günü yola çıkılmıştır. Bkz. *el-Muhabber*, s. 115.
[232] Belâzürî, *Ensâb*, I,449; Beyhakî, IV,313,314; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,500; Şâmî, XI,208.
[233] Vâkıdî, II,731,741; İbn Sa'd, II,120; III,527; İbn Kesîr, III,444; Halîfe b. Hayyât, s. 51; Taberî, III,265; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,422; Şâmî, V,195.
[234] Zürkânî (1996 n.), III,311; Şâmî, V,196.

ve onun bu konuda görüşünü benimseyenlere göre, borcunu ödemek, kaza etmek anlamındaki "kazâ" fiilinden değil, "mukâzât" (hüküm) kelimesinden gelmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.), bu umre için Mekkeliler ile antlaşma yapmıştı. Bu antlaşmadan dolayı "Umretü'l-kaziyye" diye adlandırılmıştır.[235]

İmâm Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit'e (80-150/699-767) göre, bu umre edanın karşıtı olan kaza anlamında yapılmıştır; yani eda edilemeyen Hudeybiye Umresi'nin kazasıdır.[236]

Umretü'l-Kazâ

Mekkeli müşrikler, hicretin 6. yılının Zilkâde ayında, Hz. Peygamber'i (a.s.) Kâbe'yi ziyaretten alıkoydular. Buna dair Allah: "*Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır*"[237] âyetini indirdi. Hicretin 7. yılının Zilkade ayına girince, Resûlullah (a.s.) ashâbına umre için hazırlanmalarını, Hudeybiye Seferi'ne katılanlardan hiç kimsenin bundan geri kalmamasını emretti. Hayber'de şehit düşenlerle eceli gelip de ölenler dışında, Hudeybiye Seferi'ne katılanların tamamı Ümretü'l-Kazâ'da bulundu. O sırada Medine'de bulunan bazı bedeviler: "Ey Allah Resûlü! Vallahi bizim ne yol azığımız, ne de yolda bizi doyuracak kimsemiz var" dediler. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.), Allah yolunda infakta bulunmalarını ve sadaka vermelerini Müslümanlara emretti; ihtiyaç sahiplerine yardım etmekten ellerini çekip de helak olmamaları konusunda onları uyardı. Bazı Müslümanlar: "Ey Allah Resûlü! Biz, neyi sadaka verelim, hiç bir şey bulamıyoruz ki?" dediler. Hz. Peygamber (a.s.) de: "Ne olursa, isterse yarım hurma olsun" buyurdu.

İbn İshâk'a göre, kadın ve çocuklar hariç Müslümanların sayısı 2000 kişi idi.

Resûlullah (a.s.), Medine'de kendi yerine -Vâkıdî'ye göre- Ebû Ruhm Külsûm b. Husayn b. Abîd b. Halef el-Gıfârî'yi vekil tayin etti.[238] Resûlullah (a.s.), Umretü'l-kazâ'da, 60 deveyi kurbanlık olarak sevk etmiş, kurbanların boynuna kendi elleriyle nişan (gerdanlık) takmış ve Naciye b. Cündüb el-Eslemî'ye, Ebû Hüreyre ve Eslemli dört gençle birlikte kurbanlıklarla ilgilenme görevini vermiştir.

Hz. Peygamber (a.s.), yanına kılıç, miğfer, zırh ve mızrak gibi silahlar aldı. Muhammed b. Mesleme'nin komutasında yüz de süvari sevk etti. Zülhüleyfe mevkiine geldiğinde süvari birliğini öne geçirdi. Silahları korumakla Beşîr b. Sa'd'ı görevlendirdi.

Hz. Peygamber'e (a.s.): "Ey Allah Resûlü! Müşrikler bize, kınındaki yolcu kılıcından başka bir silahla yanlarına girmememizi şart koştukları halde sen, silah taşımaktasın?!" denildi.

[235] Süheylî, VII,156-157.
[236] Daha fazla bilgi için bkz. Beyhakî, IV,317-318; Zürkânî (1996 n.), III,311 vd.
[237] el-Bakara 2/194.
[238] Uveyf b. Azbetü'd-Di'lî'yi veya Ebû Zer el-Gıfârî'yi vekil bıraktığı da rivayet edilmiştir (M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, 2013 baskısı, V-VI,587).

Hz. Peygamber (a.s.) de: "Biz o silahları Harem'e müşriklerin yanına sokacak değiliz. Fakat onlar yakınımızda olacaklar. Şâyet Kureyşliler'den bize yönelik herhangi bir saldırı söz konusu olursa, silahlarımız yakınımızda, elimizin altında bulunmuş olur" buyurdu. Kureyş durumdan haberdar olunca, ürkmüş, ancak gördüklerinin tedbirden öte bir şey olmadığını anlayınca rahatlamışlardır.[239]

Hz. Peygamber (a.s.), Merruzzahran'a gelince, bütün silahları, Batn-ı Ye'cec'e[240] gönderdi. Hz. Peygamber (a.s.) silahları korumak ve Kureyşli müşriklerin muhtemel bir saldırısını önlemek için 200 kişiyi görevlendirdi ve başlarına Evs b. Havlî el-Hazrecî'yi komutan tayin etti.

Mekkeliler, Müslümanların bu ziyareti sırasında şehirlerini boşaltarak çevredeki dağlara çekildiler. Şâyet Resûlullah (a.s.), maddi çıkarlar peşinde koşan ve kurallara bağlı kalmayan siyasî bir başkan olsaydı, onun (a.s.) için önceden kararlaştırılmış süreyi uzatarak Mekke'yi "işgal" kadar kolay bir şey olamazdı.

Zira Hz. Peygamber (a.s.), Mekke'ye oldukça güçlü bir ordu ile gelmişti; Mekkeliler tüm mal mülklerini evlerinde bırakıp gitmişlerdi. Böyle bir işgalden sonra, Mekkeliler karşı saldırıda bulunmaları halinde, Müslümanlar kendilerini daha kolay savunabilirlerdi. Fakat Resûlullah (a.s.), dünya malına ve insanların maddî âlemlerine hükmetme gibi bir ihtiras peşinde koşmuyordu. O, gönülleri kazanmak ve örf ve adetleri değiştirmek gibi ilahî bir görevle gelmişti. Kimse Mekkelilerin bomboş evlerine ilişmedi. Şehir halkının duygularını incitecek hiçbir kışkırtma da olmadı. Hatta Resûlullah (a.s.), onlarla daha dostça ilişkiler kurmaya çalıştı. Hudeybiye Antlaşması'nın: "Muhammed, bu yıl Kâbe'yi ziyaret etmeksizin geri dönecek, Muhammed ve ashabı, gelecek yıl üç günlük hac ziyareti yapacaklar ve yanlarında ise kınlarında olmak şartıyla yolcu silahı bulunacaktır" maddesi gereği, üç günlük sürenin sonunda, Kureyşli müşriklerden oluşan küçük bir heyet şehre gelerek, Müslümanların artık Mekke'yi terk etmelerini istedi. Hz. Peygamber (a.s.), onları saygı ile karşılayıp itibar gösterdi ve -Meymûne bint Hâris ile evliliği münasebetiyle- bütün Mekkelilerin davetli olarak katılacakları bir ziyafet vermeyi teklif etti. Teklifin reddedilmesi üzerine Müslümanlar Mekke'yi terk etti.[241]

Ebû Ubeyde'ye göre: *"Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Harâm'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih (yani Hayber'i) verdi"*[242] meâlindeki âyet Umretü'l-kazâ hakkında inmiştir.[243]

[239] Şâmî, V,189-198.
[240] Batn-ı Ye'cec (veya Ye'cic'e); Mekke'ye 3 mil yakınlıkta bir yer olup onun neresinden bakılsa Mekke Hareminin dikili taşları görünür.
[241] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,261-262.
[242] el-Fetih 48/27.
[243] İbn Hişâm, IV,14.

Maktulün Diyetinin "Kasâme" Usûlüne Göre Toplanması

Umretü'l-kazâ'dan hemen önce, Abdullah b. Sehl el-Ensârî el-Hârisî,[244] Hayber'de faili meçhul bir şekilde öldürüldü. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.), maktulün diyetinin "kasâme" usûlüne göre toplanmasına hükmetti.[245]

Kasâme (القسامة), sözlükte, "yemin etmek, yemin eden topluluk; barış ve yüz güzelliği" gibi anlamlara gelir.[246] İslâm hukukunda kasâme, faili meçhul cinâyetlerde cezaî ve malî sorumluluğu tesbit amacıyla cinâyetin işlendiği bölge insanlarının veya maktulün yakınlarının yemin etmesi usûlünü ifade eden bir terimdir: (القسامة هي أيمان تقسم على المتهمين في الدم).[247]

126. Resûlullah'ın (a.s.) Hz. Meymûne ile Evlenmesi

Nikâh: Şevvâl H. 7.[248]
Zifâf: Zilkade H. 7.[249]

Mudârî Hevâzin'den- Benî Hilâl b. Âmir b. Sa'sa'a kabilesine mensup olan Meymûne el-Hilâliyye'nin (r.anha), babası Hâris,[250] annesi ise Hind (Havle) bint Avf'tır.[251] Meymûne (r.anha), hicretten 29 yıl önce doğadu.[252] Hz. Peygamber (a.s.) ile evlenmeden önce onun adı Berre idi. Hz. Peygamber (a.s.) "cömert, dürüst ve itaatkâr" anlamına gelen bu ismi taşımayı insanın kendini tezkiyesi olarak kabul ettiğinden adını Meymûne olarak değiştirdi. Resûlullah'ın (a.s.) en son evlendiği[253] ve en son vefat eden hanımı -Vâkıdî ve Belâzürî'ye göre[254]- Hz. Meymûne'dir (r.anha). Hz. Meymûne'nin (r.anha) kız kardeşleri şunlardır:

Hz. Peygamber'in (a.s.) ziyaret ettiği Ümmü'l-Fazl Lübâbetü'l-Kübrâ: Hz. Abbâs'ın hanımıdır. el-Kelbî'ye göre Hz. Hatice'den (r.a.) sonra Mekke'de Müslüman olan ikinci hanımefendidir.[255]

---

[244] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,387; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,274-275; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,322.

[245] Bkz. Vâkıdî, II,715; Abdürrezzâk, X,44-48; Müslim, *"el-Kasâme ve'l-muhâribîn ve'l-kısâs ve'd-diyât"* 28/1669; Buhârî, *"el-Edeb"*, 78/89; *"ed-Diyât"*, 88/21; İbn Kayyim el-Cevziyye, VI,277; *Tecrîd Tercemesi*, VIII,470).

[246] Fîrûzâbâdî, s. 1483.

[247] el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "القسامة" md.; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,156; A. Bardakoğlu, *"Kasâme"*, DİA, XXIV,528.

[248] İbn Sa'd, VIII,132,133.

[249] İbn Sa'd, VIII,218.

[250] Hâris b. Hezn b. Büceyr ile Hind bint Avf b. Züheyr b. el-Hâris b. Hamâte b. Cüreş b. Himyer.

[251] (هند بنت عوف الكنانية وقيل : الحميرية. فمن قال الحميرية قال : هند بنت عوف بن الحارث بن حماطة بن جرش من حمير . وهي التي قيل فيها : إنها أكرم الناس أصهارا لأن رسول الله صلى الله عليه وسلم زوج ميمونة والعباس زوج لبابة الكبرى وجعفر بن أبي طالب وأبو بكر الصديق وعلي بن أبي طالب أزواج أسماء بنت عميس . وحمزة بن عبد المطلب زوج سلمى بنت عميس . وخلف عليها بعده شداد بن الهاد . والوليد بن المغيرة زوج لبابة الصغرى وهي أم خالد وكان المغيرة من سادات قريش . فأولاد العباس وأولاد جعفر و محمد بن أبي بكر ويحيى بن علي وخالد بن الوليد : أولاد خالة لبابة بنت الحارث" md. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*,

[252] S. Tuğ, *"Resûlullah Muhammed'in (a.s.) Evliliklerinde Kronolojik Yapı"*, s. 148.

[253] İbn Sa'd, VIII,132.

[254] İbn Sa'd, VIII,140; Belâzürî, *Ensâb*, II,82.

[255] Oğlu Abdullah'ın, annesi ve kendisinin *Kur'ân-ı Kerîm*'in, *"kadınlardan ve çocuklardan müstaz'af*

Lübâbetü's-Süğrâ: Velîd b. Muğîre'nin hanımı ve Hâlid b. Velîd'in annesidir.

Azze (عزة): İbn Abdilber'e göre İslâm çağına yetişmemiştir.

İsimleri yukarıda kaydedeilen üç hanım efendinin babaları: Hâris b. Hezn b. Büceyr'dir ve Meymûne'nin öz anne-baba bir öz kardeşleridir.

Selmâ: Hz. Hamza'nın (r.a.) hanımı ve kızı Ümâme'nin annesidir.

Esmâ (v. 40): Ca'fer b. Ebî Tâlib'in hanımıdır. Onun (r.a.) Mûte Savaşı'nda şehadetinden sonra Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve onun ölümünün ardından Hz. Ali (r.a.) ile evlenendi.

Selâme (سلامة): Abdullah b. Ka'b b. Münebbih el-Has'amî (عبد الله بن كعب ابن منبه الخثعمي) ile evliydi.

İsimleri verilen son üç hanım efendinin babaları: Umeys b. Ma'd b. el-Hâris'dir.[256]

Hz. Peygamber'le (a.s.) hicretin 3. yılının Ramazan ayında evlenip[257] üç ay kadar evli kaldıktan sonra vefat eden Zeyneb bint Huzeyme'nin de annesi -soy bilimci Ali b. Abdilaziz el-Cürcânî'ye göre[258]- Hind bint Avf'dır.

Hz. Meymûne (r.anha), ilk olarak İslâm'ın zuhurundan bir süre önce Mes'ûd b. Amr es-Sekafî ile evlendi. Ondan ayrılınca Ebû Rühm b. Abdiluzzâ ile evlenmiş, onun ölümü ile de dul kalmıştı.

Hicretten önce İslâmiyet'i kabul eden Meymûne'nin (r.anha), Hz. Peygamber'in (a.s.) evlenme niyetini öğrenince kendini ona hibe ettiği, Katâde b. Diâme'ye göre kendisini Peygamber'e (a.s.) hibe eden mümin kadının evliliğini Peygamber de onu nikâhlamayı dilediği takdirde sadece Peygamber'e mahsus olmak üzere onaylayan âyetin[259] bu olay üzerine indiği, Peygamber'in (a.s.) ona 500 dirhem mehir verdiği nakledilmiştir.[260] Hz. Peygamber'in (a.s.) Meymûne (r.anha) ile evliliğinden sonra: *"Bundan sonra artık başka kadınlarla evlenmen, elinin altında bulunan cariyeler hariç, güzellikleri hoşuna gitse bile, bunların yerine başka hanımlar alman sana helâl değildir. Allah her*

olanlar" diye bahsettiği (en-Nisâ 4/98) hicretten muaf tutulanlar arasında yer aldıklarını söylemesine bakılırsa (Buhârî, *"Cenâiz"*, 80) oğlu ile birlikte kocasından önce İslâm'a girdiği ve bu sebeple hicretini ertelediği anlaşılır. Abbas'la evliliğinden Fazl, Abdullah, Ubeydullah, Ma'bed, Kusem ve Abdurrahman adlarını taşıyan, her biri İslâm tarihinde önemli yere sahip olan altı erkek ve Ümmü Habîb adlı bir kız çocukları dünyaya geldi. Şair Abdullah b. Yezîd el-Hilâlî bunlar için, "Hiçbir asil kadın Ümmü'l-Fazl'ın altı oğlu gibi çocuk dünyaya getirmemiştir; kocası da peygamberlerin sonuncusu ve en hayırlısının amcasıdır" demiştir. Ümmü'l-Fazl'ın Hz. Osman'ın (r.a.) halifeliği döneminde ve kocasından önce vefat ettiği nakledilmektedir (A. Şenel, *"Ümmü'l-Fazl"*, XLII,317-318).

[256] Bkz. İbn Habîb, s. 91; el-Mes'ûdî, et-Tenbîh, s. 263; İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, s. 274; Şâmî, XI,207.

[257] İbn Sa'd, VIII,115; Belâzürî, *Ensâb*, II,62; Halîfe b. Hayyât, s. 37; Makrizî (1999 n.), I,130.

[258] Zürkânî (1996 n.), IV,416.

[259] *"Bir de Peygamber kendisiyle evlenmek istediği takdirde, kendisini peygambere hibe eden mümin kadını, diğer müminlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere (helâl kıldık)"* (el-Ahzâb 33/50).

[260] Şâmî, XI,207-208.

şeyi gözetler"[261] meâlindeki âyet ile onun (a.s.) evliliklerine sınırlama getirilmiş ve bir daha evlilik yapmamıştır.

Mûsâ b. Ukbe'ye göre Resûlullah (a.s.), Medine'den Umretü'l-kazâ için yola çıkıp Ye'cec denilen yere geldiğinde, Cafer b. Ebî Tâlib'i -Mekke'de bulunan- Meymûne'ye gönderip onu istetti. Zira Meymûne'nin üvey kız kardeşi Esmâ, Câfer'le evliydi.[262] Vâkıdî'nin rivâyetine göre ise Evs b. Havlî el-Hazrecî ile - Hz. Peygamber'in (a.s.) âzatlı kölesi- Ebû Râfi' İbrâhîm (Eslem) el-Kıbtî, Meymûne'ye (r.anha) gönderilmiştir.[263] Meymûne, evlilik konusunda Abbâs b. Abdilmuttalib'i kendisine vekil yapmıştır.

Bazı evliliklerinde siyasî hedefler de güden Hz. Peygamber'in (a.s.) bu evliliğiyle, yetmiş kadar sahâbînin şehid düştüğü Bi'rimaûne olayından (4/625) sonra Meymûne'nin (r.anha) mensup olduğu Arabistan'ın güçlü kabilelerinden Âmir b. Sa'saa ile akrabalık kurmak istediği anlaşılmaktadır. Bu evlilikten sonra Âmir b. Sa'saa kabilesine mensup heyetler Medine'ye gelip Hz. Peygamber'le (a.s.) görüşmüş ve İslâmiyet'i kabul etmişlerdir.

Hz. Peygamber (a.s.), Umretu'l-Kazâ'nın üçüncü günü, 36[264] yaşındaki Hz. Meymûne (r.anha) ile evliliği dolayısıyla, bütün Mekkelilerin davetli olarak katılacakları bir ziyafet vermek istedi. Fakat Mekkeliler, Hz. Peygamber'in (a.s.) teklifini reddetti. O (a.s.) da Mekke'yi terk etti. Zifaf, Umretü'l-kazâ'dan dönülürken, -Mekke-Medine yolu üzerinde, Mekke'ye 21 km uzaklıkta ve bugün en-Nevvâriyye (النوارية: An Nawwariyyah) diye anılan- Serif (سرف)[265] mevkiinde vuku buldu.[266]

---

[261] el-Ahzâb 33/52. Elmalı, meâli verilen âyeti özetle şöyle tefsir eder: "Sana bundan öte kadınlar helal olmaz. Muhayyer kılınıp da seni tercih eden dokuz hanımından başka kadınla evlenmek caiz olmaz. Bu hanımlar, Aişe binti Ebi Bekir, Hafsa binti Ömer, Ümmü Habibe binti Ebî Süfyan, Sevde binti Zem'a, Ümmü Seleme binti Ebi Ümeyye, Safiyye binti Huyey, Meymûne binti Haris, Zeyneb binti Cahş, Cüveyriye bint Hâris'dir. Allah hepsinden razı olsun. Onları başka hanımlara değiştirmen de olmaz. Yani bunları boşayıp yerlerine başka kadınlarla evlenmen de caiz olmaz. Onlar Allah ve Resûlü'nü seçtikleri için Allah da onlara böyle ikram ve lutufda bulunmuş, Resulullah (a.s.) da vefatına kadar sadece bu hanımlarla evli kalmış vefatında da onlar müminlerin anaları olarak kalmışlardı. Güzellikleri hoşuna gitse bile. Alacağın kadınların güzellikleri, senin takdirine layık olmaları varsayılsa bile helal olmaz".

[262] Şâmî, XI,208.

[263] İbn Sa'd, VIII,132-133.

[264] S. Tuğ, *"Resûlullah Muhammed'in (a.s.) Evliliklerinde Kronolojik Yapı"*, s. 148.

[265] أظنه بكسر الراء، قال البكري: هو بإسكان الثاني، ماء على ستة أميال من مكة، وهناك أعرس رسول الله صلى الله عليه وسلم بميمونة، مرجعه من مكة حين قضى نسكه، وهناك ماتت ميمونة رضي الله عنها. لأنها اعتلت بمكة، فقالت: أخرجوني من مكة فإن رسول الله صلى الله عليه وسلم أخبرني أني لا أموت بمكة، فحملوها حتى أتوا بها سرفاً إلى الشجرة التي بنى بها رسول الله صلى الله عليه وسلم له تحتها في موضع القبة، فماتت هناك ستة ثمان وثلاثين، وهناك عند قبرها سقاية. ويسرف كان منزل قيس بن ذريح الكناني الشاعر، ولذلك قال حين نقلت لبنى عنه: الحمد لله قد أمست مجاورة . . . أهل العقيق وأمسيا على سرف حي يمانون والبطحاء منزلنا . . . هنا لعمرك شكل غير موتلف قد كنت آليت جهداً لا أفارقها . . . أف لأكثر ذاك القيل والحلف حتى تكنفني الواشون فافتلت . . . لا تأمنن أبداً إفلات مكتنف ويسرف مات عدو الله تعالى أبي بن خلف بسبب طعنة النبي صلى الله عليه وسلم له بالحربة مرجعه من بدر في الخبر المشهور، ذكره ابن إسحاق موسطاً). el-Himyerî, *er-Ravdu'l-Mi'târ*, s. 312.

[266] Rudânî, *el-Hac*, İhramlının evlenmesi: hadis no: 3265-3273; Halîfe b. Hayyât, s. 51-52; Taberî, III,266; İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 33; Süheylî, VII,161; el-Himyerî, s. 312.

Vâkıdî ve Belâzürî'ye göre, Hz. Meymûne (r.anha) 80 veya 81 yaşında hicrî 61. yılda Muâviye b. Ebî Süfyân'ın hilâfeti döneminde, Serif'te yahut Mekke'de bulunduğu sırada vefat etti, cenaze namazını Abdullah b. Abbâs kıldırdı ve Serif'te toprağa verildi.[267] Hz. Meymûne'nin, hicrî 51'de veya İbn İshâk'a göre hicrî 63'te Harre Vakası'nın olduğu yıl vefat ettiğine dair rivâyetler de bulunmaktadır.[268]

Mecca Pilgrims at the Tomb of Sittana Metmunah

Fotoğraf 13: Hz. Meymûne'nin (r.anha) Kabri'nin 1901 Tarihli Fotoğrafı

Benî Hilâl b. Âmir Heyeti

Hz. Meymûne'nin (r.anha) kabilesi -Mudârî Hevâzin'den- Benî Hilâl kabilesi heyetinin, Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye geldiği anlaşılmaktadır. İçlerinde Abdiavf b. Asrem b. Amr da vardı. Resûlullah (a.s.) ona ismini sordu. O da: "Abdiavf" dedi. Resûlullah (a.s.): "Sen Abdullah'sın" buyurdu. Abdullah, Resûlullah (a.s.) ile konuştuktan sonra Müslüman oldu. Abdullah b. Asrem'in bir torunu: *"Dedem, bütün Hevâzin'in Peygamber'e gönderilen elçi olarak seçtiği Abdiavf'tır"* meâlindeki bir şiiriyle bu hatırayı anmıştır.

Heyette bulunan Kabîse b. Muhârik: "Ey Allah Resûlü! Ben kavmimden birine kefil olup borç yüklendim. Bana yardım et!" dedi. Resûlullah (a.s.): "Sadaka (zekât) malı geldiğinde istediğin olur" buyurdu. Ardında da: "Ey Kabîsa! İstemek, üç kişi dışında hiç kimseye helal olmaz:

[267] İbn Sa'd, VIII,132,140; Belâzürî, *Ensâb*, II,80-83; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,404-408; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,411-413; Zürkânî (1996 n.), IV,423-424.

[268] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII,295; Şâmî, XI,209; M. Y. Kandemir, *"Meymûne"*, DİA, XXIX,506.

1- Sulh diyeti ödemeyi kabul eden kimse. Böyle bir kişinin, gereken miktarı buluncaya kadar, istemesi helaldir. Ama o miktara ulaşınca, artık istemez.

2- Afete uğrayıp malını kaybeden kimse. Bunun geçimini temin edecek miktarı elde edinceye kadar istemesi helaldir.

3- Fakirliğe uğrayan adam. Eğer kavminden üç kişi: 'Falanca yoksulluğa düştü' diye ittifak ederlerse, geçimine yetecek miktarı elde edinceye kadar istemesi helaldir. Ey Kabise! Dilenmenin bundan ötesi haramdır. Dilenen, dilendiği malı haram olarak yer!" buyurdu.

Heyette bulunan genç bir delikanlı olan Ziyâd b. Abdillah b. Mâlik, Medine'ye gelip doğruca teyzesi Hz. Meymûne'nin (r.anha) odasına girdi. Resûlullah (a.s.), Ziyâd'ı onu (r.anha) odasında görünce kızdı ve hemen geri dönmek istedi.

O sırada Hz. Meymûne (r.anha): "Ey Allah Resûlü! Bu benim kız kardeşimin (Azze'nin) oğludur" dedi. Resûlullah (a.s.) içeri girdi. Sonra Ziyâd'la birlikte Mescid'e gidip öğle namazını kıldırdı. Namazdan sonra Ziyâd'ın başının üzerine elini koydu. Başını yukarıdan aşağı doğru burnunun ucuna kadar eli ile sıvazladı, kendisi için duâ etti. Hilâloğulları: "Ziyâd'ın yüzündeki berekete tanık olmaktan geri kalmadık" demişlerdir.

Şair, Ziyâd'ın oğlu Ali için söylediği bir şiirinde bunu şöyle dile getirmiştir:

"Ey Peygamber'in başını sıvazladığı kişi

ve Mescit'te ona hayır duada bulunduğu zatın oğlu

Ziyâd'ı kastediyorum ondan başkasını değil

Ne uzaktan ne Tihâme'den ne de Necid'den geleni

O nur onun burnun ucundan/başından hiç ayrılmamıştır

Evindeki kabrinde yerini alıncaya kadar".[269]

127. Ahrem b. Ebi'l-Avcâ'nın Benî Süleym'i İslâm'a Davet Seriyyesi

Çıkış: Zilhicce H. 7.

Dönüş: 1 Safer H. 8.[270]

Ahrem b. Ebi'l-Avcâ Seriyyesi, Bizans'a bağlı Benî Süleym kabilesini[271] İslâm'a davet gayesiyle düzenlendi. Ahrem b. Ebi'l-Avcâ'ın komutanlık ettiği elli kişilik kuvvete sızmış olan bir düşman casusu, Benî Süleym'i durumdan haberdar etti. Ahrem b. Ebi'l-Avcâ, Benî Süleym'le karşılaşınca onları İslâm'a davet etti. Benî Süleym kabilesi, daveti reddedip Müslümanlara ok yağdırmaya başladı. Gelen yeni destek gücüyle Benî

[269] İbn Sa'd, I,309-310; Şâmî, VI,425-426.
[270] Vâkıdî, I,6; II,741; İbn Sa'd, II,123; Belâzürî, *Ensâb*, I,487.
[271] İ. R. el-Fârûkî - L. L. el-Fârûkî, s. 232-233.

Süleym kabilesi, seriyyeye katılan Müslümanları kuşatıp hepsini şehit ettiler. Yaralı olarak kurtulan Ahrem b. Ebi'l-Avcâ güçlükle Medine'ye ulaşabildi.[272]

İbn Hacer, seriye komutanın -Benî Adişşems'in halîfi, Resûlullah'ın kahraman süvarisi (fârisü'n-nebî), Benî Esed b. Huzeyme'den[273] ve el-Ahrem lakabıyla bilinen- Muhriz b. Nadle (محرز بن نضلة) el-Esedî [Musa b. Ukbe'ye göre: Muhriz b. Vehb: محرز بن وهب] olması ihtimalinden bahseder; fakat daha fazla bilgi vermez.[274] Ancak Muhriz b. Nadle'nin 37 veya 38 yaşlarında, hicretin 6. yılındaki Zükared Gazvesi'nde, Abdurrahman b. Uyeyne el-Fezârî veya Mes'ade b. Hakeme el-Fezârî (مسعدة بن حكمة بن مالك بن حذيفة بن بدر الفزاري) tarafından şehit edildiği için zikredilen ihtimal zayıftır.[275]

[272] Vâkıdî, II,741; İbn Sa'd, II,123; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VI,248; Zürkânî (1996 n.), III,331-332.
[273] Ek 1: Şema 7.
[274] İbn Hacer, el-İsâbe, I,25.
[275] İbn Abdilber, *el-İstiâb*, I,101; III,442-443; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,74-75; İbn Hacer, el-İsâbe, III,368.

HİCRÎ 8. YIL

128. Mescid-i Nebevî'de Minber Yapılması*

..... *H. 8.*[1]**

Minber (اَلْمِنْبَرُ) sözcüğü, "mistar" (مِسْطَرٌ) vezninde bir ism-i alettir. Kelimenin türetildiği "نَبْرٌ" mastarı "yükseltmek" anlamına gelir.[2] Minber sözcüğü hatibin camide hitabesini yaparken cemaate nisbeten daha yüksek bir konumda olmasını sağlayan mimari unsur demektir.

Hadîslerde minber kelimesi zikredildiği[3] gibi Hassân b. Sâbit'in müşrikleri hicvetmesi için Mescid-i Nebevî'de geçici olarak kurulan kürsüye minber deniliyordu.[4]

Önceleri hutbeyi bir hurma kütüğüne yaslanarak okuyan Hz. Peygamber (a.s.), hicrî 8. yılda, Mescid-i Nebevî'de üzerinde hutbe irat edebileceği bir minber yapılmasını emretti. Müslüman marangoz Bâkûm er-Rûmî, Resûlullah'ın (a.s.) minberini, Medine'nin kuzeyinde ve dokuz millik bir mesafedeki Ğâbe denilen küçük bir ormanlıktan getirilen "esl" (ılgın) denilen ağaçtan yaptı.[5]

Minber, iki basamak ve bir oturacak yerden ibaretti. Yaklaşık bir metre yüksekliğindeki bu minberin oturma yerinin ön taraf köşelerinde "رُمَّانَةُ الْمِنْبَرِ" denilen uçları topuzlu iki dikme bulunuyordu ve minber sade bir işçiliğe sahipti.[6] Hz. Peygamber

---

* Siyer Olayları

** *İttifakla veya Ekseriyet Tarafından Kabul Edilen Tarihler*

[1] Taberî, III,263; İbn Kesîr, III,445.

[2] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, III,2352; Vankulu Lügati, I,923; *Ahterî-i Kebîr*, II,391 "نبر" md.

[3] İbn Mâce, "*Zühd*", 39; Tirmizî, "*Zühd*", 53; "*Sıfatü'l-cenne*", 15.

[4] Ebû Dâvûd, "*Edeb*", 87.

[5] Minberin, Medine'de yaşayan başka marangozlar tarafından yapıldığına dair rivâyetler de bulunmaktadır. Ömer b. Ali b. Mülkin el-Ensârî (723-804): "Peygamber'in (a.s.) minberini yapan kişinin; Mîna, İbrahim, Sabâh, Bâkûm (ya da Bâkûl) veya Tamîm ed-Dârî olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir" meâlindeki sözleriyle buna işaret eder. Bkz. *Hulâsatü'l-Bedri'l-Münîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd İsmâil es-Selefî, Riyad 1410, I,214.

[6] Hatta bazı sahabeler, Resûlullah (a.s.) vefatından sonra, Mescid-i Nebevî'de namaz kılar, namazdan sonra Mescid-i Nebevî'de kimse kalmayınca Resûlullah (a.s.) hitap ederken söz konusu minberin topuzlarına tuttuğu ve onlara dayandığı için teberrüken onlar da onlara dokunurlardı. Bkz. Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe (v. 235), *el-Kitâb el-Musannaf fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, thk. Kamil Yusuf el-Hût, Riyad 1409, III,450, hadîs no: 15881.

(a.s.) hutbeyi ikinci kademe üzerinde durup irat buyurur, iki hutbe arasında ise daha üstteki meclis denilen yere otururlardı.[7]

Hz. Peygamber (a.s.): "Evimle (yani Hz. Peygamber'in -a.s.- kabri ile) minberim arasındaki saha, cennet bahçelerinden bir bahçedir" (مَا بَيْنَ بَيْتِي وَمِنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ)[8] buyurmuştur. Ebû Hüreyre (r.a.) ve Muhammed b. Abdirrahmân'dan nakledilen bir rivâyette, Resûlullah'ın (a.s.) Mescid-i Nebevî'deki minberin yanında hukuki davalarda hasımların yemin etmelerini adet (sünnet) haline getirdiği ifade edilir.[9]

Kuru Hurma Kütüğünün Ağlaması Mucizesi

Resûlullah'ın (a.s.) minber yapılmadan önce hutbe okurken dayandığı kuru hurma kütüğünün, Resûlullah'tan (a.s.) ayrı kalması sebebiyle -mucize eseri olarak- inleyip ağlar gibi ses çıkardığı pek çok senetle rivâyet edilmiştir.[10] Şöyle ki:

Hanînü'l-ciz' (kuru hurma kütüğünün Hz. Peygamber'e -a.s.- özleminden dolayı ağlaması) mucizesi, çok yaygın, meşhur ve mütevatir olarak nakledilmiştir. Sahabenin yüksek bir cemaatinden on beş tarikle gelip, tâbiînin yüzer imamları o mucizeyi, o tariklerle, sonraki kuşaklara haber vermişler. Enes b. Mâlik (hâdim-i Nebevî),[11] Câbir b. Abdillah el-Ensârî (hâdim-i Nebevî),[12] Abdullah b. Ömer,[13] Abdullah b. Abbas,[14] Sehl b. Sa'd,[15] Ebu Said el-Hudrî,[16] Übey b. Kâ'b,[17] -Horasan bölgesinde en son vefat

[7] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,245; Kettânî, II,289; *Tecrîd Tercemesi*, II,324; III,74. Hz. Ebû Bekir (r.a.) halife olunca Resûlullah'a (a.s.) hürmeten minberin ikinci basamağına, Hz. Ömer (r.a.) birinci basamağına, Hz. Osman (r.a.) ise altı yıl birinci basamağına ve ardından cemaatin çoğalması nedeniyle hem müezzinlerin sayısını arttırmış hem de minberin meclis denilen 3. basamağına oturmuştur. Resûlullah'ın minberi asâsı ile birlikte "ûdân" adıyla anılır; Ferezdak bir beytinde bunu kastederek mülkün kendisine iki ûd ve bir hâtem (mühür) miras kalan kişiye ait olduğunu söyler (Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe (v. 235), *el-Kitâb el-Musannaf fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, thk. Kamil Yusuf el-Hût, Riyad 1409, I,201, hadîs no: 2311; N. Bozkurt, "*Minber*", DİA, XXX,102).

[8] Buhârî, *es-Sala*, Fazlu's-Sala.

[9] İbn Sa'd, I,249.

[10] Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî (181-255), *Sünen*, thk. Fevvaz Ahmed Zümrelî - Hâlid Seb' el-Âlemî, Beyrut 1407, I,29; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I,36; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XIV,435; İbn Seyyidinnâs, I,239-241; Ebu'l-Kâsım Hibetullah b. Hasan b. Mansur el-Lâlkâî (v. 418), *İtikad Ehlü's-Sünne*, thk. Ahmed Said Hamdan, Riyad 1402, IV,797. Kadı İyâz, s. 236-238; İbn Kesîr, *Tuhfetü't-Tâlib*, thk. Abdülgani b. Mahmud el-Kebisî, Mekke 1406, s. 184; el-Hafız Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî (673-748/1274-1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut - Muhammed Nuaym el-Arksusî, Beyrut 1413, VI,236; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VI,473,592,602,603,636; *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1984, VI,402; VII,428.

[11] Enes b. Mâlik tariki: Buharî, *Menâkıb*: 25; Tirmizî, *Menâkıb*: 6, Cum'a: 10; İbn Mâce, *İkametü's-Salât*: 199; Dârîmî, *Mukaddime*: 6; *Salât*: 202.

[12] Câbir b. Abdillah el-Ensârî tariki: Buharî, *Menâkıb*: 25; Tirmizî, *Menâkıb*: 6, *Cum'a*: 10; Nesâî, *Cum'a*: 17; İbni Mâce, *İkametü's-Salât*: 199; Dârîmî, *Mukaddime*: 6 (Câbir'den üç ayrı tarikle); *Salât*: 202.

[13] Abdullah b. Ömer tariki: Buharî, *Menâkıb*: 25; Tirmizî, *Cum'a*: 10 Tirmizî, *Menâkıb*: 6; Dârîmî, *Mukaddime*: 6.

[14] Abdullah b. Abbas tariki: Tirmizî, *Menâkıb*: 6; *Cum'a*: 10; Dârîmî, *Mukaddime*: 6; *Salât*: 202.

[15] Sehl b. Sa'd tariki: Tirmizî, *Menâkıb*: 6; *Cum'a*: 10; Dârîmî, *Mukaddime*: 6; *Salât*: 202.

[16] Ebû Saîd-il-Hudrî tariki, Dârîmî, *Mukaddime*: 6.

[17] Übey b. Kâ'b tariki: Tirmizî, *Cum'a*: 10; İbn Mâce, *İkametü's-Salât*: 199; Dârîmî, *Mukaddime*: 6.

eden sahâbî- Büreyde b. el-Husayb el-Eslemî (v. 63/682-83 [?]),[18] Müminlerin Annesi Ümmü Seleme[19] (r.anha) gibi alim ve hadîs rivâyetinin reisleri olan meşhur sahabe, her biri bir tarikin başında, aynı mucizeyi İslâm ümmetine haber vermişler. Başta Buharî, Müslim gibi kütüb-i sahîha, sonraki asırlara o mütevatir büyük mucizeyi senetleriyle haber vermişler.

Resul-i Ekrem (a.s.), Mescid-i Nebevî'de hutbe okurken kuru bir hurma kütüğüne (جذع النخل) dayanıyordu. Resul-i Ekrem (a.s.), Minber-i Şerîf yapılınca orada hutbeye okumaya başladı. Hutbe okurken, kütük deve gibi inleyip ağladı (Câbir b. Abdillah). Enes b. Mâlik'in (r.a.) rivâyetinde o, Camız gibi ağladı ve ağlaması mescidi sarstı. Hem onun ağlaması üzerine, halklarda ağlamak çoğaldı (Sehl b. Sa'd). Hem öyle ağladı ki, çatladı (Übey b. Kâ'b). Resul-i Ekrem (a.s.) yanına geldi, elini üstüne koydu, onunla konuştu, teselli etti, sonra durdu. Bir rivâyette Resul-i Ekrem (a.s.): "Bu, yanında okunan zikir ve hutbedeki zikr-i İlâhînin ayrılığından dolayı ağladı" (إِنَّ هَذَا بَكَى لِمَا فَقَدَ مِنَ الذِّكْرِ) buyurdu. Diğer bir rivâyette: "Ben onu kucaklayıp teselli vermeseydim, Resûlullah'ın (a.s.) ayrılığından kıyamete kadar böyle ağlaması devam edecekti" (لَوْ لَمْ أُلْتَزِمْهُ لَمَا زَالَ هَكَذَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ حُزْنًا عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) dedi. Resul-i Ekrem (a.s.), elini kuru hurma kütüğüne koyup, isterse eski yerine dikip Allah'ın izniyle canlı bir ağaç olabileceğini isterse Cennet'te Allah dostlarının meyvelerini yediği bir ağaç olabileceğini buyurdu. Kuru hurma kütüğünün: "Cennette beni dik ki, benim meyvelerimden, Allah dostları yesin. Hem bir mekân ki, orada beka bulup, çürümek yoktur" meâlindeki sözlerini Mescid-i Nebevî'de; arka saflarda bulunan cemaat de işitti. Resul-i Ekrem (a.s.): "Öyle yaptım" dedi. Sonra: "Devamlı yurdu (ahreti), geçici yurda (dünyaya) tercih etti" buyurdu (Büreyde b. el-Husayb).

Kelâm ilminin büyük imamlarından meşhur Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İsferâyînî (v. 418/1027): Resul-i Ekrem (a.s.) kütüğün yanına gitmediğini; aksine kütük, onun (a.s.) emriyle yanına geldiğini, sonra emredip yerine döndüğünü naklet-miştir.

Übey b. Kâ'b (r.a.) der ki: Bu harika olaydan sonra Hz. Peygamber (a.s.), kütüğün minberin altına konulmasını emretti. Kütük, Mescid-i Nebevî tamir için yıkılıncaya kadar minberin altında kaldı. Mescid-i Nebevî'nin tamiri sırasında, Übey b. Kâ'b (r.a.) kuru hurma kütüğünü yanına aldı; çürüyünceye kadar onu muhafaza etti.

-Basralı meşhur tâbiî, âlim ve zâhid- Ebû Saîd el-Hasan b. Yesâr el-Basrî (21-110/642-728), bu mucizeyi talebelerine ders verdiği vakit ağlardı ve: "Ağaç, Resul-i Ekrem'e (a.s.) meyil ve iştiyak gösteriyor. Sizler daha ziyade iştiyaka ve meyle müstahaksınız" derdi.

Ona (a.s.) iştiyak ve meyil ve muhabbet, onun (a.s.) Sünnet-i Seniyye'sine ve Şeriat-ı Garrâ'sına ittibâ iledir.

---

[18] Büreyde tariki: Dârîmî, *Mukaddime:* 6.
[19] Ümmü'l-Mü'minîn Ümmü Seleme tariki: Tirmizî, *Menâkıb*: 6; *Cum'a*: 10.

129. Hz. Peygamber'in Kızı Zeyneb'in Vefatı

Hicrî 8. yılın[20] başlangıcında.[21]

Bedir Savaşı'ndan bir ay veya ona yakın bir süre sonra[22], Ebu'l-'Âs, yakın akrabalarından bir kişi ile birlikte eşi Hz. Zeyneb'i (r.anha) Medine'ye göndermek üzere yola çıkardı. Hebbâr b. Esved ile Nâfi' b. Abdükays, Zûtüvâ'da kendilerine yetiştiler. Hebbâr b. Esved'in mızrakla korkutması neticesinde, Zeyneb (r.anha) bindiği deveden bir kayanın üstüne düştü, kaburga kemiği kırıldı ve düşük yaptı.[23]

Hz. Zeyneb (r.anha), vefat edene kadar rahatsızlığı devam etti ve kırılan kaburga kemiğinin acısını hissetti. Zeyneb (r.anha) henüz otuz bir yaşında iken Medine'de vefat etti; ölüm sebebi hicret sırasında yaşadığı hazin olaydan kaynaklandığı için şehid sayıldı. Cenazesini -Hz. Peygamber'in (a.s.) dadısı- Ümmü Eymen, sahâbîlerden Ümmü Atıyye (r.anha) -Hz. Peygamber'in (a.s.) hanımları, müminlerin anneleri- Sevde bint Zem'a (r.anha) ve Ümmü Seleme (r.anha) yıkadılar. Resûl-i Ekrem cenazenin nasıl yıkanacağını onlara tarif etti ve kendi izârını vererek kızının vücuduna kefen olarak sarılmasını istedi,[24] cenaze namazını bizzat kendisi kıldırdı. Kızı Baki' Mezarlığı'na defnedilirken çok üzgün halde kabre inen Resûlullah'ın (a.s.) kabirden çıkarken tebessüm ettiği, sebebi sorulunca da kızının kabir azabının şiddetine dayanamayacağını düşünerek onun kabir azabı çekmemesi için dua ettiğini ve duasının kabul edildiğini söylediği rivayet edilmiştir. Zeyneb'in (r.anha) kocası Ebu'l-'Âs da onunla (a.s.) beraberdi.[25] Hz. Zeyneb'in (r.anha) nâşının taşınması için üstü ve etrafı açık tabut da yapıldı.[26]

Zeyneb'in (r.anha) oğlu Ali henüz ergenlik çağına ulaşmadan vefat etti; kızı Ümâme ise teyzesi Hz. Fâtıma'nın (r.anha) isteğiyle onun vefatından sonra Hz. Ali (r.a.) ile evlendi ve Hasan (r.a.) ile Hüseyin'e (r.a.) annelik yaptı.[27]

130. Resûlullah'ın (a.s.) Pazara Müdahele Ederek Fiyat Takdir Etmeyi Reddetmesi

Hicrî 8. yılın başlangıcında.[28]

Arapça'da "fiyat belirlemeye/fiyat takdir etmeye" "tes'ir" (التسعير) denir.[29] Arapça'da es-si'r (السعر), "satılık nesnenin pahasının mukavvemün 'aleyhi olan (yani değerine karşılık gelen) şeye denir ki (Farsça'da) narh tabir olunur. Si'r kelimesinin çoğulu

[20] Belâzürî, *Ensâb*, II,28; İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 35.
[21] İbn Sa'd, VIII,34; Taberî, III,269; Zürkânî (1996 n.), IV,318.
[22] İbn Hişâm, II,308; Belâzürî, *Ensâb*, II,526; Zürkânî (1996 n.), IV,318.
[23] Hicrî 6. yılı olaylarından: "b. Ebu'l-'Âs b. Rebî' Hâdisesi, Tarihi ve 'İs Seriyyesi ile İlişkisi" başlığına bkz.
[24] Müslim, "*Cenâiz*", 40.
[25] İbn Sa'd, VIII,30-34; Şâmî, XI,29-32.
[26] (وجعل لها نعش . فكانت أول من اتخذ لها ذلك . والذي أشارت باتخاذه أسماء بنت عميس ، رأته بالحبشة) Belâzürî, Ensâb, I,178 (eş-Şâmile). (وبه سُمِّي سَرِير الميت نَعْشاً لارتفاعه . وإذا لم يكن عليه ميِّت مَخْمُول فهو سَرِير) İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "نعش" md.
[27] A. Uraler, "*Zeyneb*", DİA, XLIV,355.
[28] (في أول هذه السنة) İbn Hibbân, s. 315.
[29] "Tes'îr: Bir nesneyi narh-i muayyeni üzere râyiç alıp satmak manasınadır" (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, II,2015 "سعر" md.).

"أسعار" (es'âr)dır".[30] İslâm hukukunda tes'ir (narh): Satıcıların, halkın zarûrî ihtiyâcı olan şeyleri yüksek fiyatla satmakta ısrar etmeleri durumunda yetkililer tarafından üstüne çıkamayacakları belli bir fiyat konmasıdır.[31]

Hicrî 8. yılın başlarında Medine'de yaşanan gıda maddeleri sıkıntısı sebebiyle fiyatlar yükseldi. İnsanlar, Resûlullah'a (a.s.) gelip pazarda fiyat takdir etmesini istediler (يا رسول الله ، لو سعّرت). O, bunu hoş karşılamadı ve şöyle buyurdu: "Kinleşmeyiniz, müşteriyi (yanıltarak bir maldan başka bir mala) yönlendirmeyiniz, hasetleşmeyiniz, kişi başkasının pazarlığı üzerine pazarlık yapmasın, şehirli köylünün malını satmasın (simsarlık yapmasın), alış-veriş karşılıklı rıza iledir. Ey Allah'ın kulları, kardeş olunuz." (لا تضاغنوا ولا تناجشوا ولا تحاسدوا ولا يسوم الرجل على سوم أخيه ولا يبيعن حاضر لباد والبيع عن تراض وكونوا عباد الله إخوانا).

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) nakledilen bir rivâyette ise şu bilgilere yer verilir: "Resûlullah devrinde Medine'de fiyatlar pahalandı. Bunun üzerine ahali: 'Ey Allah'ın Resûlü, bize fiyat takdir et' dediler. Resûlullah (a.s.), bu talebe şöyle karşılık verdi: 'Allah: Yaratan, Darlık Veren, Bolluk Veren, Rezzâk ve Fiyatları Belirleyen'dir. Dileğim, hiç kimse canı veya malı konusunda kendisine yaptığım bir haksızlık sebebiyle benden şikayetçi olmadan Allah'a kavuşmaktır'" (إن الله هو الخالق القابض الباسط الرازق المسعّر ، وإني لأرجو أن ألقى الله ، ولا يطلبني أحد بمظلمة ظلمتها إياه في دم ولا مال).[32]

131. Benî Abdilkays Heyeti

.....H. 8.[33]

Adnânî Benî Abdilkays kabilesi,[34] başta [İslâm coğrafyacılarına göre: doğu Arabistan'da coğrafî bir bölgenin ismi olup Basra Körfezi'ndeki 35 adayı da kapsayan ve merkezi Hacer olan] Bahreyn olmak üzere Fırat kıyılarından Arabistan ortalarına kadar uzanan geniş bir sahaya yayılmıştı.[35]

Rivâyetler, Benî Abdilkays'ın Hz. Peygamber (a.s.) ile temaslarının ve İslâm'ın etkisine girişlerinin farklı zamanlarda ve bir süreç dâhilinde olduğuna işaret eder:[36]

Benî Abdilkays'ın İslâm'la ilk temasının hicretin 1. yılında Mekke'de olduğu anlaşılmaktadır:

---

[30] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, II,2015 "سعر" md..
[31] Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, Mısır 1357, V,219; C. Kallek, *"Narh"*, DİA, XXXII,387; Kubbealtı Lugatı, "tes'îr" md.
[32] İbn Hibbân, 315; Şâmî, IX,284; ayrıca bkz. Hamdi Döndüren, *İslâm Hukukuna Göre Alım-Satımda Kar Hadleri*, Balıkesir 1984, s. 173; C. Kallek, *Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*, s. 75,108; *"Narh"*, DİA, XXXII,387-389.
[33] İbn Sa'd, I,314.
[34] Abdülkays b. Efsâ b. Du'mî b. Cezîle b. Esed b. Rebîa b. Nizâr b. Ma'd b. Adnân. Bkz. Zürkânî (1996 n.), V,134-135; Ek 1, Şema 5.
[35] en-Nebhânî et-Tâî, s. 52; Zürkânî (1996 n.), V,133.
[36] Hicrî 9. yılın olaylarından: "182. Münzir b. Sâvâ'ya Elçi Gönderilmesi" başlığına bkz.

Mesela Benî Abdilkays arasında İslâm'ın yayılmasına çalışan ve aynı kabilenin bir ferdi olan el-Eşec'in[37] İslâm'ı kabul etmesi ile ilgili farklı rivâyetler mevcuttur. Bunlardan iki tanesi şöyledir:

Birincisi: el-Eşec, kız kardeşinin oğlu ve damadı (Ümâme bint el-Eşec'in kocası) Amr b. Abdikays'ı Benî Âmir b. Haris'ten Uraykıt adında bir kılavuz rehberliğinde hicretin 1. yılında ve Hz. Peygamber (a.s.) Medine'ye hicret etmeden önce; yani hicrî 1. yılın Muharrem ve Safer aylarında, Mekke'ye gönderdi. el-Eşec, yeğeninden oraya hurma tüccarı izlenimi verecek şekilde gitmesini ve Hz. Peygamber (a.s.) hakkında bilgi toplamasını istedi. Amr, Hz. Peygamber'in (a.s.) sadaka almayıp hediye kabul ettiğini öğrendikten ve peygamberlik mührünü gördükten sonra onunla (a.s.) görüşmeye karar verdi. Bu görüşme neticesine Amr, İslâm'ı kabul etti. Hz. Peygamber (a.s.), Amr'a el-Fâtiha ve el-Alak sûrelerini öğretti ve dayısının kendisiyle görüşmeye gelmesini istedi. Amr, Bahreyn'e döndü. Kılavuzu Uraykıt ise Mekke'de kaldı. el-Eşec yeğeninden Hz. Peygamber (a.s.) hakkında bilgi aldıktan sonra İslâm'ı kabul etti; fakat bir süre Müslümanlığını gizledi. Daha sonra el-Eşec, on yedi veya on iki kişiyle birlikte Hz. Peygamber'e (a.s.) geldi. Grup İslâm'ı kabul ettikten sonra o da Müslümanlığını açıkladı.[38]

İkincisi: Câhiliye döneminden beri Medine'yle ticârî ilişkileri olan ve oraya ticaret için gidip gelen Abdülkays'ın büyük bir kolu olan Benî Ğanm b. Vedîâ'dan[39] Münkiz b. Hayyân,[40] Hz. Peygamber'in (a.s.) hicretinden sonra bir defasında Hecer'den Medine'ye yatak örtüsü türünden şeyler ve hurma getirdi. Hz. Peygamber (a.s.), kabilesinin ileri gelenlerini bir bir sorması ve İslâm'ı tebliğ etmesi üzerine Münkiz b. Hayyân Müslüman oldu. Hz. Peygamber (a.s.), ona el-Alak ve el-Fâtiha sûrelerini öğretti ve onun vasıtasıyla ile Abdülkayslılara İslâm'a davet mektubu gönderdi. Münkız, bir süre mektubu gizledikten sonra Abdülkayslılara okumuş, bunun üzerine el-Eşec İslâm'ı kabul etmiş ve on üç veya on dört kişilik bir heyetle, hicrî 5. yılda veya daha önceki bir tarihte Medine'ye gelip Hz. Peygamber'le (a.s.) görüşmüştür.[41]

Yine bazı Abdülkayslılar, Uhud Gazvesi sırasında bir kervanla birlikte Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'le (a.s.) görüştü, bazıları ise hicretin 5. yılında olan Benî Mustalik Gazvesi sırasında Resûlullah (a.s.) ile karşılaştı ve Müslüman oldu:

Resûlullah (a.s.), Benî Mustalık Gazvesi için harekete geçtiğinde Halâik bölgesine kadar ilerledi ve orada kamp kurdu. O gün kendisine bir Abdülkayslı getirildi. Adam, Resûlullah'a (a.s.) selâm verdi. Hz. Peygamber (a.s.) de ona: "Kavmin nerede?" diye sordu. Adam: "Ravhâ'da" dedi. Hz. Peygamber (a.s.): "Peki sen nereye gidiyorsun?"

---

[37] Alnındaki derin bir yara izi sebebiyle kendisine el-Eşec denilen ve bu isimle meşhûr olan heyet başkanın asıl ismi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlar arasında en çok zikredilen: Münzir b. Âiz ile Abdullah b. Avf'tır. Bkz. İbn Sa'd, I,314; V,558-559; Süheylî, VII,444; Zürkânî (1996 n.), V,139.

[38] İbn Sa'd, V,564. Ayrıca bkz. M. L. Bilge, "*Bahreyn*", DİA, IV,492-493.

[39] (غنم بن وديعة بن لكيز بن أفصى بن عبد القيس بطن كبير من عبد القيس)

[40] Münkiz b. Hayyân (منقذ بن حيان: İbn Sa'd, V,563) veya Münkiz b. Hibbân (منقذ بن حبان: Şâmî, VI,372; Zürkânî -1996 n.-, V,138).

[41] Zürkânî (1996 n.), V,138-139.

diye sordu. Adam da: "Sana iman etmek, senin getirdiklerinin doğru olduğuna şahadet getirmek ve seninle birlikte düşmanlarına karşı savaşmak için sana geldim" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.): "Seni İslâm'a hidâyet eden Allah'a hamd olsun" diye dua etti. Adam: "Allah'a en sevgili amel hangisidir?" diye sordu. Hz. Peygamber (a.s.) de: "İlk vaktinde kılınan namazdır" buyurdu.[42]

Buhârî'nin rivâyet ettiği bir hadîse göre, Mescid-i Nebevî'den sonra Cuma namazı kılınan ilk mescit, -İslâm coğrafyacılarına göre aynı isimle anılan adaları da kapsayan Arabistan'da coğrâfî bir bölgenin ismi olan- Bahreyn'de bulunan -Benî Abdilkays'ın yaşadığı- Cüvâsâ şehrindeki câmidir.[43] Bu rivâyet onların çok erken bir vakitte İslâm'ı büyük gruplar halinde kabul ettiklerine işaret eder.[44]

Resûlullah (a.s.), bu kabileye ve ileri gelenlerine İslâm'a davet mektupları da göndermiştir.[45]

Mesela Hz. Peygamber (a.s.) Mekke'nin fethedildiği yıl; yani hicretin 8. yılında, Bahreyn halkından yirmi kişinin Medine'ye gelmesi için mektup yazdı. Heyette, el-Eşec, Hıristiyan olan el-Cârûd (Bişr b. Amr), Benî Abdilkays'tan 12, Benî Ubeyd'den 3 ve Benî Ğanm'dan 3 kişi bulunuyordu.[46] el-Eşec ve başkanı olduğu heyet, Remle bint Hâris en-Neccâriyye'nin konağında misafir edildi.

Bi'setten önce Muşakkar ve Debâ serbest ticaret merkezlerine gidip geldiği için bölgeyi ve insanlarını tanıyan Hz. Peygamber (a.s.),[47] heyetle yakından ilgilendi ve on gün boyunca heyete ziyafet verdi. Hz. Peygamber (a.s.), görüşmeler esnasında, heyet başkanını yanına oturttu, o da *Kur'ân*'ı ve fıkhı sordu ve Übey b. Ka'b'e heyet başkanına *Kur'ân*'ı öğretmesini emretti. Böylece heyet, Medine'de kaldığı on gün içinde Hz. Peygamber'i (a.s.) yakından tanıma fırsatı buldu, *Kur'ân-ı Kerîm*'i ve İslâm Dini'nin esaslarını öğrendi.[48]

Hz. Peygamber (a.s.), heyetin başkanı el-Eşec'e: "Sende Allah'ın sevdiği iki meziyet var: Hilm ve haya" diyerek iltifatta bulundu.[49] Ayrıca Hz. Peygamber (a.s.), ashabını heyet mensuplarına hediye vermeye teşvik etti. Heyete namaz kılmalarını, zekât vermelerini, Ramazan ayında oruç tutmalarını ve ganimet mallarının beşte birini hazineye (beytülmâl) ayırmalarını emretti. Câhiliye devrinde şarap için kullanılan, topraktan ve ağaçtan yapılmış kapları meşrubat için kullanmalarını da yasakladı.[50]

[42] Şâmî, III,187; IV,311,344; M. Fayda, *"Abdülkays"*, DİA, I,248-249.
[43] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/69.
[44] Zürkânî (1996 n.) V,142.
[45] İbn Sa'd, I,263,275,283,314; IV,360; V,557; Zürkânî (1996 n.), V,138; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 149.
[46] Heyet üyelerinin biyografileri için bkz. İbn Sa'd, V,557-566.
[47] M. Hamidullah, *"Hz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri"*, IV,332-337.
[48] İbn Hişâm, IV,221-222; İbn Sa'd, I,314-315.
[49] Müslim, *"el-İmân"*, 25,26.
[50] Zürkânî (1996 n.), V,133-146.

Resûlullah'ın (a.s.), zekât ve diğer dinî hususlarla ilgili olarak bu kabileye gönderdiği mektupların muhtevaları günümüze ulaşmıştır.[51]

Hz. Peygamber (a.s.), Abdülkays heyetine: "İmanın ne olduğunu biliyor musunuz?" diye de sordu. Onlar: "Allah ve Resûlü daha iyi bilir" cevabını verdiler. Hz. Peygamber (a.s.): "İmân: Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna tanıklık etmek, namaz kılmak, zekât vermek, ramazan orucunu tutmaktır ve ganimetlerden beşte birini (humus) vermenizdir" (شهادة ألا اله الا الله وأن محمدا رسول الله واقام الصلاة وايتاء الزكاة وصوم رمضان وأن تعطوا الخمس من المغنم) buyurdu.[52]

Bazı rivâyetler, Abdülkays kabilesinin, hicretin 9.[53] veya 10. yılında[54] da Medine'ye kırk kişilik[55] kalabalık bir heyet gönderdiklerine işaret eder.

132. Hâlid b. Velîd, Osman b. Talha ve Amr b. Âs'ın Medine'ye Hicreti

Medine'ye varış: 1 Safer H. 8.[56]

İslâm'ın ilk asrının bu üç önemli simâsı, farklı ama birbirine yakın zamanlarda İslâm'ı kabul etmiş; fakat aynı tarihte yani 1 Safer H. 8'de Medine'ye muhâcir olarak gelmişlerdir. Çünkü Ebû Süleyman Hâlid b. Velîd el-Kureşî el-Mahzûmî ve -Kureyşli Benî Abdiddâr'dan- Osman b. Talha birlikte yola çıkmış, Amr b. Âs b. Vâil el-Kureşî es-Sehmî'yle (v. 43/664) Mekke-Medine arasında Hidde denilen mevkide karşılaşmışlardır.[57]

Hâlid'in babası Velîd b. Muğîre'dir. Annesi Lübâbetü's-Süğrâ, Hz. Peygamber'in (a.s.) hanımı Meymûne bint Hâris el-Hilâliyye'nin öz kız kardeşidir.

Ridde Savaşları'nın ve İslâm fetihlerinin ünlü askeri dehası Hâlid b. Velîd, Müslüman olduktan sonra üç yıl kadar Hz. Peygamber'in (a.s.) sohbetinde bulundu. Müslüman olarak ilk defa Mûte Savaşı'na (Cemâziyelevvel H. 8) katıldı. Resûlullah (a.s.), Mûte Savaşı'ndaki hizmetlerinden dolayı, onu (r.a.) "Allah'ın Kılıcı" (سَيْفُ الله) diye tavsîf etti. Hâlid b. Velîd'i Suriye orduları başkomutanlığından azlettikten (hicrî 17 veya 18) sonra Hz. Ömer (r.a.), onu Urfa, Harran, Rube ve Âmid'e/Diyarbakır'a (الرها وحران والربة وآمد) âmil/vali olarak tayin etmiş, bir sene görevde kalmış, kendi isteğiyle söz konusu görevden ayrılmıştır. İbn Hacer'e göre, hicretin 21. yılında Suriye'nin Humus şehrinde vefat etiştir.[58]

---

[51] İbn Sa'd, I,314; V,557-566; İbn Hişâm, IV,221; İbn Seyyidinnâs, II,234; İbn Kayyim el-Cevziyye, V,146; Zürkânî, V,13; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 126-127; M. Fayda, *"Abdülkays"*, DİA, I,248-249.

[52] İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, II,493.

[53] İbn Kayyim el-Cevziyye, V,148; Zürkânî (1996 n.), V,137.

[54] Taberî, III,377.

[55] Zürkânî (1996 n.), V,141.

[56] Vâkıdî, II,661,745; İbn Sa'd, II,123; IV,252; Belâzürî, *Ensâb*, I,488; Beyhakî, IV,346; Makrizî (Katar n.), I,341.

[57] Vâkıdî, II,748; Zürkânî (1996 n.), III,334-335.

[58] Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,413-415; el-Hâkim, *el-Mustedrek Ale's-Sahîheyn*, XII,208 (eş-Şâmile); M. Fayda, *Allah'ın Kılıcı Hâlid b. Velîd*, İstanbul 1990; *"Hâlid b. Velîd"*, DİA, XV,289-292; A. Reşid, s. 524-557.

Osmân b. Talha, Umretü'l-kazâ vesilesiyle Mekke'ye gelen Müslümanların davranışlarından etkilenerek İslâm'ı kabul etmeye karar vermiştir.[59]

Halîfe b. Hayyât,[60] Amr b. Âs'ın hicrî 6. senede İslâm'ı kabul ettiğini kaydeder. Muhtemelen Halîfe b. Hayyât, -İbn İshâk'ın Bekkâî rivâyetinden de anlaşıldığı üzere- Amr b. Âs'ın Necâşî'nin huzurunda ve onun teşviki ile İslâm'ı kabul etmesine istinâden böyle demiştir.[61] Halbuki bu hâdise Muharrem H. 7'de krallara ve kabile reislerine İslâm'a davet gayesiyle gönderilen altı elçiden biri olan Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin Necâşî'ye geldiği sıralarda olmuştur. Bu sebepledir ki el-Hâkim, 'Amr b. Âs'ın hicretin 7. yılında Müslüman olduğunu rivâyet etmiştir.[62]

Bazıları, -Mekke'nin ticaret ve siyaset hayatında önemli bir yeri olan ve dış ülkelere yaptığı ticarî seyahatler sırasında Habeşistan hükümdarı Necâşî ile dostluk kuran ve -İslâm tarihine meşhur bir sahabe, Mısır fâtihi ve devlet adamı olarak geçecek olan- Amr b. Âs'ın, Kureyş'in hezimetini ve Müslümanların başarılarını görerek sırf siyasî maksatla ve istikbal endişesiyle İslâm'ı kabul ettiğini iddia ederler.[63] Hatta bazıları: "Güya Amr'ın ihtidası da Habeşistan'da, Hıristiyan Necâşî'nin tesiri ile olmuş imiş" diyerek bu konudaki rivâyetleri hafife almak isterlerse de bu tür iddia ve ithamlar, Necâşî Ashame gibi Hıristiyan bir hükümdarın önce İslâmiyet'e sempati ile bakmasına, sonra da Müslüman olmasına gönüllerinin razı olmayışından kaynaklanmaktadır. Necâşi'nin Amr b. Âs'ı Müslüman olmaya teşvik ettiği, onun da İslâm'ı kabul ettiğine dair rivâyetler asılsız değildir.[64]

133. Gâlib b. Abdillah el-Leysî'nin Kedîd Seriyyesi

Safer H. 8.[65]

Mekke-Medine ana yolu üzerinde Mekke'ye 90 km mesafede yer alan Kedîd'in (الكديد), -Âtik b. Gays el-Bilâdî'ye göre- aralarında 20 km mesafe olan Usfân ile Emeç arasında olduğu kesindir. Günümüzde Kedîd Hamd (الحمض), Emeç Huleys (خليص), Usfân ise aynı isimle bilinmektedir.[66]

[59] Diyârbekrî, II,66.
[60] Halîfe b. Hayyât, s. 47; Amr b. 'Âs için bkz. İbn Sa'd, IV,254; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,259; A. Reşid, s. 558-574.
[61] İbn Hişâm, III,289-291; Târîh, III,272.
[62] Zürkânî (1996 n.), III,335.
[63] Amr b. Âs'dan (r.a.): Peygamber (a.s.) ona şöyle demiş: "Seni bir ordunun başında göndereceğim. Allah onu sana teslim edecek, sen çok büyük ganimetler elde edeceksin. Kendine o ganimetten yararlı mallar edin". Ben de dedim ki: "Ey Allah'ın Resulü! Ben mal için Müslüman olmadım. İslâm'ı sevdiğim için beğenerek ve isteyerek Müslüman oldum. Ve üstelik seninle beraber olmaktan da çok büyük bir kıvanç içindeyim". Şöyle buyurdu: "Ey Amr! Salih kişi için salih (helâl) mal ne güzeldir!" (Rudânî, *Cemü'l-Fevâid*, Kitâbü'l-Büyû', hadîs no: 4572).
[64] A. Önkal, "*Amr b. Âs*", DİA, III,79-81.
[65] Vâkıdî, II,750; İbn Sa'd, II,124; Belâzürî, *Ensâb*, I,487.
[66] el-Bilâdî, *Mu'cem*, s. 263.

Hz. Peygamber (a.s.), Gâlib b. Abdillah'ı 10 küsur kişiyle, Mekke ile Medine arasındaki Kedîd bölgesinde ikamet eden Adnânî Kinâne'den Benî Leys'in Benî Mülevvah[67] koluna karşı sevk etti. Zira bu kabileden birçok kişi Hendek Gazvesi'nde Medine'yi kuşatanlar arasında yer almıştı. Bu seriyye, aynı zamanda Beşîr b. Sa'd'ın Fedek Seriyyesi'nde uğradığı yenilgiye bir cevaptır.

Seriyyeciler, ele geçirdikleri ganimetlerle Medine'ye geri döndüler.[68]

134. Gâlib b. Abdillah el-Leysî'nin Fedek (II. Mürre) Seriyyesi

Safer H. 8.[69]

Medine'ye iki günlük mesafedeki Fedek yakınlarında oturan Mudârî Gatfân'ın bir kolu olan Benî Mürre b. Avf b. Sa'd da Hendek Gazvesi'nde müşrik ordusunda yer almış, ayrıca hicrî 7. yılın Şabân ayında Beşîr b. Sa'd el-Ensârî komutasındaki otuz kişilik birliğin çoğunu şehit etmiştir. Benî Mürreyi cezalandırmak amacıyla, hicrî 8. yılın safer ayında, Zübeyr b. Avvâm (r.a.) komutasında, 200 kişilik bir birlik hazırlandı. Resûlullah (a.s.), o sıralarda Kedîd Seriyyesi'nden muvaffakiyetle dönen Gâlib b. Abdillah'ın (r.a.) [70] başarılarını dikkate alarak onu, Zübeyr b. Avvâm'ın (r.a.) yerine tayin etti.

Gâlib b. Abdillah (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.): "Komutanıma itaat eden, bana itaat etmiş olur. Komutanıma isyan eden ise bana isyan etmiş olur": (مَنْ أَطَاعَ أَمِيرِي فَقَدْ أَطَاعَنِي، وَمَنْ عَصَى أَمِيرِي فَقَدْ عَصَانِي) [veya: "Komutanıma itaat eden, bana itaat etmiş olur. Bana itaat eden Allah'a itaat etmiş olur": (مَنْ أَطَاعَ أَمِيرِي فَقَدْ أَطَاعَنِي وَمَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ)] hadîsini nakletmiştir.

Gâlib b. Abdillah (r.a.), bu seriyyede askerlerine şöyle hitap etmiştir. "Ben size, bir, ortaksız Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından sakınmanızı, bana da itaat edip, karşı gelmemenizi ve alacağım kararlarda, işimde bana aykırı davranmamanızı tavsiye ederim. Zira kendisine itaat edilmeyenin görüşü yok demektir." Bu seriyyede düşmana ağır kayıplar verildi, birçoğu esir alındı ve büyük miktarda ganimet elde edildi.[71]

Üsâme b. Zeyd b. Hârise (r.a.) bu seriyyede, "*lâ ilâhe illallah*" diyerek Müslüman olduğunu bildiren Mirdâs b. Nehîk'i[72] (veya Nehîk b. Mirdâs'ı[73]) öldürdü.

---

[67] Benî Mülevvah b. Yamer, Benî Ka'b b. Âmir b. Leys b. Bekr b. Abdimenat b. Kinâne'ye mensuptur. Bkz. M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XV,33; Ek 1, Şema 7.

[68] Vâkıdî, II,750; İbn Sa'd, II,124-125; Belâzürî, *Ensâb*, I,487; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,183-184,400; Rûdânî, III,380; Zürkânî (196 n.), III,332-333.

[69] İbn Sa'd, II,126.

[70] İbn Hacer, Fedek Seriyyesi'ne Gâlib b. Fedâle adında başka bir sahâbenin komuta etmiş olması ihtimalinden söz eder. (*el-İsâbe, III,184*). İbnü'l-Esîr, Gâlib b. Abdillah ile Gâlib b. Fedâle'nin aynı şahıslar olma ihtimalinden de söz eder (أخرجه أبو موسى وقال: إن لم يكن غالب بن عبد الله الكناني فهو غيره). Bkz. *Üsdü'l-Gâbe*, "غالب بن فضالة الكناني" md.

[71] Vâkıdî, II,723; İbn Sa'd, II,126; Belâzürî, *Ensâb*, I,486; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,206-207; Makrizî (Katar n.), I,334; Şâmî, VI,140; H. Algül, "*Gâlib b. Abdillah*", DİA, XIII,327.

[72] Süheylî, VII,537,540.

[73] Belâzürî, *Ensâb*, II,116.

Bunu öğrenen Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: "Demek ey Üsâme sen onu *'lâ ilâhe illallah'* dediği halde öldürdün ha?!"

Üsâme (r.a.): "Ey Allah Resûlü! O, ölümden kurtulmak için böyle söyledi" dedi.

Hz. Peygamber (a.s.) buna karşılık: "Bari adamın kalbini de yarsaydın doğru mu, yalan mı olduğuna baksaydın!" buyurdu.

Resûlullah'ın (a.s.) bu sözleri üzerine, Üsâme (r.a.) çok üzüldü: "Keşke yeni Müslüman olsaydım da böyle bir hâdiseye sebep olmasaydım" dedi ve bundan sonra *"lâ İlâhe İllallah"* diyen hiçbir kimseyi asla öldürmeyeceğine dair Resûlullah'a yemin ederek söz verdi. Buna dair: *"Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek: 'Sen mümin değilsin' demeyin. Çünkü Allah nezdinde sayısız ganimetler vardır. Önceden siz de böyle iken Allah size lütfetti; o halde iyi anlayıp dinleyin. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır"* meâlindeki âyet inmiştir.[74]

Söz konusu hâdisenin başka seriyyelerde olduğuna dair rivâyetler de bulunmaktadır.[75]

135. Amr b. Ümeyye'nin Ebû Süfyân Seriyyesi.[76]

Safer veya Rebiülevvel H. 8.[77]

136. Ka'b b. Umeyr el-Gıfârî'nin Zâtüatlâh Seriyyesi

Rebiülevvel H. 8.[78]

Belâzürî'ye göre, Zâtüatlah (ذات أطلاح), Suriye toprakları içinde kalan bir nahiyedir. -Bizans'a bağlı Suriye'de idarî bir bölge olan- Belkâ'ya bir günlük mesafededir. Suriye'de Tebûk ile Ezriât (Der'â) arasında kalır. Filistin'in yerleşim birimlerinden Meğâr'a[79] yakın bir nahiye olan Zâtüatlâh'ın diğer bir ismi Zâtüebâtih'tir.[80]

Tertip nedeninin bilinmediğini kaydeden bazı kaynakların bulunmasına[81] karşın; seriyye hakkında verilen bilgilerden hareketle tertip nedeni konusunda üç ihtimal ileri sürülebilir:

Birincisi: Kahtânî Kudâa kabilelerine mensup[82] Zâtuatlâh ahalisini İslâm'a davet,

---

[74] en-Nisâ 4/94; Vâkıdî, II,725-726; Buhârî, *"el-Megâzî"*, 45; İbn Hişâm, IV,271.

[75] (والاختلاف في المراد بهذه الآية كثير مضطرب فيه جدا قيل نزلت في المقداد وقيل نزلت في أسامة بن زيد وقيل في محلم بن جثامة وقال ابن عباس نزلت في سرية ولم يسم أحدا وقيل نزلت في غالب الليثي وقيل نزلت في رجل من بني ليث يقال له فليت كان على السرية وقيل نزلت في أبي) Bkz. İbn Abdilebr, el-İstiâb, "محلم بن جثامة" md; Şâmî, VI,192-194; Zürkânî (1996 n.), III,307-310.

[76] Hicretin 5. yılı olaylarından: "Amr b. Ümeyye ed-Damrî Seriyyeleri" başlığına bkz.

[77] Belâzürî, *Ensâb*, I,487.

[78] Vâkıdî, II,752; İbn Sa'd, II,127. Halîfe b. Hayyât, s. 47.

[79] (مغار بالفتح قرية من قرى فلسطين). Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, V,160 (eş-Şâmile); İbn Hibbân, *es-Sikât*, II,31 (eş-Şâmile).

[80] Belâzürî, *Ensâb*, I,487.

[81] Zürkânî (1996 n.), III,338.

[82] Kudâa b. Mâlik b. Amr b. Mürre b. Zeyd b. Mâlik b. Himyer b. Sebe' b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân, bkz.

İkincisi: Mûte Savaşı öncesinde bu savaşa yönelik bir keşif için veya

Üçüncüsü: Resûlullah'ın (a.s.) elçisi Hâris b. Umeyr'i şehit eden Suriye'deki Gassânî emîrlerden Şurahbil b. Amr el-Gassânî'ye karşı tertip edilmiştir.

Zâtuatlâh ahalisi, Sedûs (سدوس) adında bir reisin idaresi altındaydı.[83]

Zâtuatlâh Seriyyesi'nde, [kibâr-ı sahabeden[84] ve bazı tabakât âlimlerine göre Resûlullah (a.s.) tarafından birçok defa seriyye komutanı olarak görevlendirilen[85]] Ka'b b. Umeyr el-Gıfârî ile birlikte 15 sahabe görev aldı. Seriyyeye katılanlar, gündüz gizlenip gece yol alıyordu. Müslümanlar, düşmana yaklaşınca, düşman gözcülerinden biri, onları gördü ve az sayıda olduklarını ve "Resûlullah'ın (a.s.) ashabıdır" düşüncesiyle kabilesine haber verdi. Aralarında süvarilerin ve okçuların da bulunduğu Kudâa'lı kalabalık bir grup Resûlullah'ın (a.s.) ashabına hücum etti. Ashap, onları İslâm'a davet etti. Onlar bu davete icabet etmeyip, oklarını üzerlerine boşalttılar.

Vâkıdî ve İbn Sa'd'a göre, Resûlullah'ın (a.s.) ashabı şiddetli bir şekilde savaştı ve -kimliği bildirilmeyen (وَأَفْلَتَ مِنْهُمْ رَجُلٌ جَرِيحٌ فِي الْقَتْلَى)- bir kişi dışında seriyyeye katılanların hepsi şehit edildi.[86] Yaralı kurtulan kimliği belirsiz sahabe, gece serinliğinde ve ilerleyen saatlerde, güçlükle Medine'ye gelerek Resûlullah'a (a.s.) durumu haber verdi. Bu durum Resûlullah'a (a.s.) çok ağır geldi ve Kudâa'lı gruba karşı askerî bir birlik göndermek istediyse de onların başka bir yere çekip gittiklerini haber alınca, bu niyetinden vazgeçti.

Ebu'l-Esved'in Urve'den, Mûsâ b. Ukbe'nin Zührî'den naklettikleri rivâyete ve İbn İshâk'a göre, Ka'b b. Umeyr Zâtüatlâh Seriyyesi'nde öldürülmüştür.[87] Belâzürî, İbn Abdilber, İbnü'l-Esîr[88] ve Ebü'1-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-Irâkî'ye (725-806/1325-1404) göre ise Ka'b b. Umeyr Zâtüatlâh Seriyyesi'nden yaralı olarak kurtulmuştur.

İ. R. Fârûkî - L. L. Fârûkî, s. 21; Ek 1, Şema 3.

[83] Sedûs, acaba Resûlullah'ın (a.s.) elçisi Hâris b. Umeyr'i (r.a.) şehit eden Şurahbil b. Amr'ın kardeşi olabilir mi? Mûte Gazves'inde Sedûs'tan şöyle bahsedilir: Şurahbil b. Amr, kendisini cezalandırmak için harekete geçen 3000 veya 6000 kişilik Müslüman ordunun geçeceği yollara gözcüler çıkardı. Müslümanlar, Vâdilkurâ'da bir süre (اياما) konakladılar. Şurahbil b. Amr, kardeşi Sedûs'u 50 kişilik bir kuvvetle keşif birliği olarak gönderdi (وَبَعَثَ أَخَاهُ سَدُوسَ وَقُتِلَ سَدُوسُ وَخَافَ شُرَحْبِيلُ بْنُ عَمْرٍو فَتَحَصَّنَ، وَبَعَثَ أَخًا لَهُ يُقَالُ لَهُ وَبْرُ بْنُ عَمْرٍو). Bu birlik, Müslümanlar tarafından bozguna uğratıldı ve Sedûs öldürüldü. Şurahbîl, kalesine sığınmak zorunda kaldı, ardından bu defa kardeşi Vebr b. Amr'ı -muhtemelen bilgi toplamak için- gönderdi. Bkz. Vâkıdî, II,760; Hicretin 8. yılı olaylarından: "Mûte Savaşı" başlığına.

[84] Sıfatın mevsufa izafesi olan kibâr-ı sahabe (كبار الصحابة) tabiri, "sahabenin büyükleri" demek olup ashaptan İslâm'ı ilk kabul edenleri ve çok hadîs rivâyet edenleri ifade eder (كِبَارَ الصَّحَابَةِ أَيْ الْمُتَقَدِّمِينَ مِنْهُمْ وَالْمُكْثِرِينَ كَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا). Bkz. *Hâşiyetü'l-Büceyremî Ale'l-Hatîb*, III,451 (eş-Şâmile).

[85] (بعثه رسول الله صلى الله عليه و سلم مرة بعد مرة أميرا على السرايا). Bkz. İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,292; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,511-512.

[86] Vâkıdî, II,753; İbn Sa'd, II,128.

[87] İbn Hişâm, IV,269; Beyhakî, *Delâil*, V,462,464,465,468; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,292; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,301.

[88] Belâzürî, *Ensâb*, I,487; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,292; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,511-512; Zürkânî (1996 n.), III,338.

İbn Hacer'e göre, İbn Sa'd Ka'b b. Umeyr'i üçüncü tabakadan olan ashâb içinde zikretmiş ve onun söz konusu seriyyeden yaralı kurtulduğunu bildirmiştir.[89] Hâlbuki İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ının mevcut neşirlerinde ve yaptığımız araştırmaya göre de böyle bir bilgiye yer verilmediği gibi Ka'b b. Umeyr'den sadece Zâtüatlâh Seriyyesi münasebetiyle bahsedilmiştir ve yaralı kurtulan sahabenin kimliği -Vâkıdî ve İbn Sa'd tarafından- bildirilmemiştir. Bu durum, elimizdeki İbn Sa'd'ın *et-Tabakât* neşirlerinin eksik olduğu ihtimaline işaret edebilir.

137. Şücâ' b. Vehb el-Esedî'nin es-Siy Seriyyesi

Rebiülevvel H. 8.[90]

Şücâ' b. Vehb

Ebû Vehb Şücâ b. Vehb (veya Ebî Vehb), Adnânî Benî Esed b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar'a mensup olup Kureyşli Benî Abdişems'in halîfidir. Naif, uzun boylu ve hafif kambur bir zattır. İlk Müslümanlardan olan Şücâ b. Vehb ve kardeşi Ukbe, Habeşistan hicretine ve başta Bedir olmak üzere Hz. Peygamber'in (a.s.) bütün gazvelerine katıldılar.

Yahudiler: "Biz Allah'ın çocukları ve sevdikleriyiz" deyince, -Şücâ'ın kardeşi- Ukbe b. Vehb, Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde: "Ey Yahudiler! Allah'tan korkun! Allah'a yemin olsun ki siz kesin bir sûrette Muhammed'in Allah Elçisi olduğunu biliyorsunuz" diye karşılık vermişlerdir.

Şücâ' b. Vehb, Evs b. Havlî el-Hazrecî ile kardeş oldu (muâhât). İslâm'a davet mektubuyla Dımaşk emîri Hâris b. Ebî Şimr el-Gassânî ve Cebele b. Eyhem'e elçi olarak gönderildi. Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) hilafeti döneminde dinden dönenlere (ridde) karşı yapılan Yemâme Savaşı'nda (H. 12) şehit oldu.[91]

es-Siy Seriyyesi

Seriyye, Bi'rimaûne'de (Safer H. 4) kırk kişilik İslâm'a davet heyetinin katledildiği hâdiseye bir cevaptır. Şücâ' b. Vehb, 24 kişilik bir birlikle, Medine'ye beş günlük mesafede Medine-Basra arasında bulunan es-Siy[92] denilen yerde bulunan Hevâzinli Benî Âmir'e karşı sevk edildi. Birlik gündüz gizlenip gece yol aldı ve Benî Âmir'e baskın yaparak elde edilen ganimetlerle Medine'ye döndü.[93]

Vâkıdî, seriyyenin on beş gün sürdüğünü kaydeder.

---

[89] İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,301.
[90] Vâkıdî, II,753; İbn Sa'd, II,127; Belâzürî, *Ensâb*, I,487.
[91] Şücâ' b. Vehb için bkz. İbn Sa'd, I,258; III,94-95; Taberî, III,237; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,161; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,583; İbn Hudeyde el-Ensârî, I,215-216; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,138; Zürkânî (1996 n.), V,46.
[92] İbn Sa'd, II,127; Zürkânî (1996 n.), III,337.
[93] Vâkıdî, I,347-348.

Vâkıdî, İbn Ebî Sebre'ye bu seriyyeyi hiç kimseden duymadığını söylemiş o da: "İlim, öğrendiklerinden ibaret değildir" diye cevap vermiş, Vâkıdî ise: "Evet, Vallahi doğru söylüyorsun" diyerek onu doğrulamıştır.[94]

138. Mûte Savaşı

Cemâziyelevvel H. 8.[95]

Mûte

Hz. Peygamber (a.s.) devrinde, Mûte -Bizans'a bağlı Suriye'de bir idarî bölge olan- Belkâ sınırları içinde kalıyordu.[96] Mûte, günümüzde Ürdün sınırları içinde olup ülkenin doğusunda yer alır. Mûte, Lût Gölü'nün güney ucunun doğusunda, verimli bir ovanın ortasında, Kerek'e 11 km, Kudüs'e 50 km, Medine'ye 1100 km uzaklıktadır.[97]

Mûte Savaşı'nın Sebebi

Müslümanların, Kuzey Arabistan'daki Yahûdî mevcudiyetine son vererek -Zeyd b. Hârise'nin Hismâ Seriyyesi, Ahrem b. Ebi'l-Avcâ'nın Benî Süleym'i İslâm'a Davet Seriyyesi ve Ka'b b. Umeyr el-Gıfârî'nin Zâtüatlâh Seriyyesi gibi faaliyetlerle- buraya nüfuz etme çabaları, Bizans İmparatorluğu'nu endişelendirmeye başladı.[98]

Peygamber Efendimiz (a.s.), Ka'b b. Umeyr'in başında bulunduğu 15 kişilik İslâm'a davet heyetini, Şam'ın Zâtuatlâh nahiyesinde şehit edenleri cezalandırmak gayesiyle bir askerî birlik göndermeye niyetlenmiş; fakat oradaki ahalinin başka bir yere çekip gittiklerini haber alınca, bundan vazgeçmişti.[99]

Peygamber Efendimiz (a.s.), Mûte Savaşı'ndan bir süre önce, hicrî 8. yılın başında,[100] Kahtânî Ezd[101] kabilesinin Benî Lihb kolundan Hâris b. Umeyr'i, İslâm'a davet mektubuyla birlikte elçi olarak Bizans'a bağlı Busrâ emîrine,[102] bazı kayıtlara göre ise Bizans İmparatoru'na gönderdi.

Hâris b. Umeyr, Mûte'ye vardığında, Bizans'a bağlı Suriye'de hüküm süren Gassânî emîrlerden Şurahbil b. Amr el-Gassânî onun yolunu kesip tutukladı. Şurahbil,

[94] Vâkıdî, II,753.
[95] İbn Hişâm, IV,15; Halîfe b. Hayyât, s. 52; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,422; Vâkıdî, I,6; II,755; İbn Sa'd, II,128; III,530; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 123-124; Taberî, III,279; Beyhakî, IV,358-359; İbn Asâkir, II,6,10; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,511; Zürkânî (1996 n.), III,340.
[96] Süheylî, VI!,164; Şâmî, VI,157; Zürkânî (1996 n.), III,339; M. Abdülkâdir Hıreysât, "*Belkâ*", DİA, V,419-418.
[97] Fr. Buhl, "*Mû'te*", İ. A. (MEB), VIII,851-852; Ebu'l-Hasan en-Nedvî, s. 285.
[98] İ. R. el-Fârûkî – L. L. el-Fârûkî, s. 232-233.
[99] Vâkıdî, II,753.
[100] M. Aykaç, "*Hâris b. Umeyr*", DİA, XVI,202.
[101] Zürkânî, IV,32; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 762; İ. R. Fârûkî – L. L. Fârûkî, s. 21
[102] Hicrî 7. yılın olaylarından "Krallara ve Kabîle Reislerine İslâm'a Davet Mektupları Gönderilmesi" başlığını beşinci Şücâ' b. Vehb el-Esedî'nin, Hâris b. Ebî Şimr el-Gassânî'ye gönderilmesi meselesinde Bursâ emirinin kimliği ile ilgili uzunca bir tahlil bulunmaktadır.

Resûlullah'ın (a.s.) elçisi olduğunu öğrenince Hâris'in boynunu vurdurdu. Böylece hem masum bir insanı katletti hem de uluslararası teâmülün/hukukun "elçilerin dokunulmazlığı" ilkesini ihlal ederek diplomatik bir skandala sebep oldu.

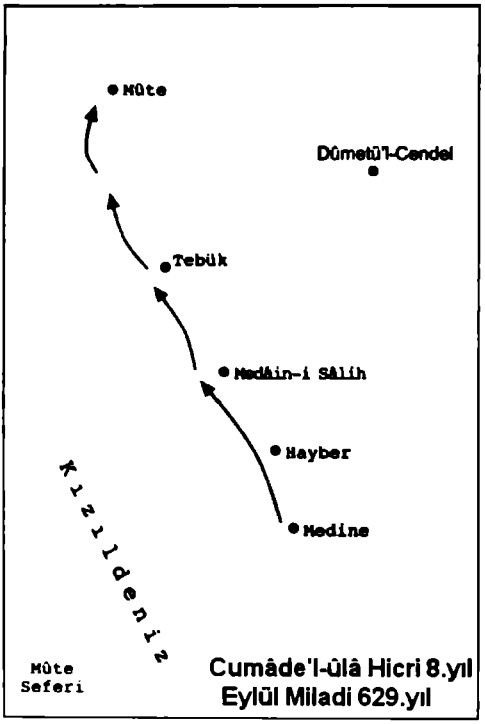

Harita 21: Medine-Mûte Güzergâhı[103]

Fotoğraf 14: Mûte Şehitliği Külliyesi

[103] İ. R. Fârûkî - L. L. Fârûkî.

Mûte Savaşı

Resûlullah (a.s.), elçisi Hâris'in öldürülmesi haberini duyunca çok üzüldü ve bunu savaş nedeni kabul etti.[104] Medine'de hemen 3000 veya 6000[105] kişilik büyük bir kuvvet el-Cürf ordugâhında hazırlandı. Müslüman ordunun mevcuduyla ilgili ikinci rivâyet ihtimalden uzak değildir. Zira Mûte Gazvesi'nden üç ay sonra; Ramazan ayında Mekke'nin fethi için Müslümanlar 12000 kişilik bir kuvvet hazırlamışlardır.

Hz. Peygamber (a.s.), ordunun başsız kalmaması ve verilen görevin yerine getirilebilmesi için üç komutan tayin etti. Bu tedbire rağmen ordu komutansız kalırsa ne yapılması gerektiğini şu sözlerle bildirdi:

"Zeyd b. Hârise ordunun komutanıdır. Şâyet Zeyd b. Hârise öldürülürse Ca'fer b. Ebî Tâlib, Ca'fer de öldürülürse Abdullah b. Revâha komutandır. Eğer Abdullah b. Revâha'ya da bir şey olursa, Müslümanlar aralarından birini komutan seçsinler": (زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ أَمِيرُ النَّاسِ فَإِنْ قُتِلَ زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ فَجَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَإِنْ أُصِيبَ جَعْفَرٌ فَعَبْدُ اللهِ بْنُ رَوَاحَةَ فَإِنْ أُصِيبَ عَبْدُ اللهِ بْنُ رَوَاحَةَ فَلْيَرْتَضِ الْمُسْلِمُونَ بَيْنَهُمْ رَجُلًا فَلْيَجْعَلُوهُ عَلَيْهِمْ).[106] Bu sebeple, Mûte'ye gönderilen orduya, "Ceyşu'l-Umerâ" (جيش الأمراء); yani "Komutanlar Ordusu" denilmiştir.

Hz. Peygamber (a.s.), -muhtemelen- bir tedbir olarak böyle davranmıştır. Zira savaşın zorunlu sonuçlarından birisi askerî kayıplardır. Müslümanlar, ilk olarak Arabistan sınırlarını aşıp yabancı bir güç olan Bizans İmparatorluğu'yla karşı karşıya geleceklerdi. Üstelik Bizans İmparatorluğu, o dönemin en büyük devletlerinden biriydi. Yıllarca süren Bizans-Sâsânî mücadelesinde durum 622 senesinde Bizanslıların lehine değişti.[107] Bu sebeple Bizans İmparatorluğu, Suriye'de büyük bir askerî güce sahipti.

Resûlullah (a.s.), beyaz bir sancak bağlayıp Zeyd b. Hârise'ye verdi ve Hâris b. Umeyr'in öldürüldüğü yere kadar gidip oranın halkını İslâm'a davet etmesini, kabul ederlerse onlara karışmamasını, aksi takdirde Allah'tan yardım dileyip onlarla savaşmalarını Müslümanlara emretti ve Seniyyetü'l-Vedâ denilen yerde, orduya şu tavsiyelerde bulundu:

"Size, Allah'tan korkmayı, beraberinizdeki Müslümanlara iyi davranmayı tavsiye ederim.

Allah'ın adıyla, Allah yolunda gazaya çıkın! Allah'ı tanımayanlarla (kâfirlerle) savaşın!

Hainlik etmeyin! Aşırılığa kaçmayın! Müsle (öldürülen düşman askerlerinin organlarını kesmek gibi gayrı insani ve ahlâkî fiiller) yapmayın! Çocukları öldürmeyin!

---

[104] Hâris b. Umeyr için bkz. II,755-754; İbn Sa'd, IV,343; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,304-305; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,499; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,286; *Fethü'l-Bârî*, VII,511; M. Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, s. 115.

[105] (وأخبرني سعيد بن عبد العزيز وغيره أنهم كانوا ستة آلاف من المهاجرين والأنصار وغيرهم). Bkz. İbn Asâkir, II,9.

[106] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/46.

[107] W. E. Kaegi, s. 38; J. Haywood, s. 34.

Müşrik düşmanlarınla karşılaştığında onları üç seçenekten birini kabule çağır. Hangisini benimserlerse onu kabul et ve onlardan elini çek:

(1) Onları İslâm'a çağır! İcabet ederlerse bunu kabul et ve onlara dokunma. Sonra onları kendi yurtlarından Medine'ye göç etmeye çağır. Böyle yaparlarsa muhacirlerin lehine ve aleyhine olan her şeyin onlar için de geçerli olduğunu bildir. Şâyet Müslüman olup yurtlarında kalmayı tercih ederlerse, Müslüman göçebe Araplar gibi olurlar; onlar hakkında uygulanan ilahî hükmün kendilerine uygulanacağını, harp ganimetinden kendilerine bir şey verilmeyeceğini ve Müslümanlarla birlikte savaşanların ancak ganimetten yararlanacağını bildir.

(2) Eğer Müslüman olmazlarsa, onlardan cizye vermelerini iste. Bunu kabul edenlere dokunma.

(3) Cizyeyi kabul etmezlerse, Allah'ın yardımına sığınarak onlarla çarpış.

Şâyet bir kaleyi veya şehri kuşatır ve sonuçta Allah'ın hükmü üzere sana teslim olmak isterlerse, Allah'ın hükmü üzerine teslim olmalarını kabul etme! Lâkin kendi hükmün/içtihadın üzere teslim olmalarını iste! Zira Allah'ın hükmüne isabet edip edemeyeceğini bilemezsin.

Şâyet bir kaleyi veya şehri kuşatır ve sonuçta senden, Allah'ın ve Resûlü'nün emânı (ذمة /zimmet: ahd ve misâk) üzere teslim olmak isterlerse, Allah ve Resûlü adına emân verme! Lâkin kendi, baban ve arkadaşların adına emân ver! Çünkü kendinizin ve babalarınızın emânını bozmanız, Allah ve Resûlü adına verdiğiniz emânı bozmaktan, sizin için daha hayırlıdır!"[108]

"Haydi, Allah'ın ismiyle gazâ ediniz! Allah'ın ve sizin Şam'daki düşmanlarınızla savaşınız! Orada, (Hıristiyanların) kiliseler(in)de münzevi yaşayan kimseler bulacaksınız! Onlara dokunmayın! Kendini şeytana adamış kimseler göreceksiniz, onların kafalarını uçurun! (وَسَتَجِدُونَ آخَرِينَ لِلشَّيْطَانِ فِي رُؤُسِهِمْ مَفَاحِصَ[109] فَاقْلَعُوهَا بِالسُّيُوفِ) Kadınları, süt emen çocukları ve yaşlıları öldürmeyin! Hurma ağaçlarını yakmayın, ağaçları kesmeyin ve evleri yıkmayın!".[110]

Abdullah b. Revâha el-Hazrecî (r.a.), ordu uğurlandığı sıralarda: "Ey Allah Resûlü! Bana ezberleyeceğim bir şey tavsiye et!" dedi.

Resûlullah (a.s.): "Yarın secdenin az olduğu bir memlekete gideceksin. Orada secdeleri çoğalt!" dedi.

Abdullah b. Revâha (r.a.): "Bana yapacağın tavsiyeni, biraz daha arttır!" dedi.

---

[108] Vâkıdî, II,757-758; İbn Mâce, *"Cihâd"*, 24/38 (باب وصية الإمام).

[109] أنه أوْصَى أُمَرَاء جَيْش مُؤْتَة : وستجدون آخرين للشيطان في رؤوسهم مَفاحص فاقلعُوها بالسُّيوف [أي أنَّ الشيطان قد اتَّخَذَ رُؤوسهم] فجعلها له مَفَاحِصَ كما تَتَّخِذُ القَطَا مَفاحِصَها وهو من الاستعارات اللَّطيفَة لأنَّ من كلامهم إذا وَصَفوا إنسانا بشدة الغَيّ والإنهماك في الشر (قالوا : قد فَرَخ الشيطانُ في رأسه وعَشَّشَ في قَلْبه فذَهَب بهذا القول ذلك المذهب). İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "فحص" md.

[110] Vâkıdî, II,757-758.

Resûlullah (a.s.): "Allah'ı zikret. Zira Allah'ı zikir, umduğuna ermende sana yardımcıdır" buyurdu.

Abdullah b. Revâha (r.a.), Resûlullah'ın (a.s.) yanından kalkıp giderken, tekrar geri dönüp: "Ey Allah Resûlü! Allah tektir, tekliği sever, bir şey daha tavsiye et!" dedi.

Resûlullah (a.s.): "Ey Revâha oğlu! Acizlik gösterme. Senden on kötülük sâdır olsa dahi, yine bir iyilik yapmaktan geri kalma" buyurdu.

Abdullah b. Revâha (r.a.): "Bundan sonra daha bir şey sormam" dedi.

Abdullah b. Revâha (r.a.), Cuma namazı nedeniyle, orduyla hareket etmeyip geride kaldı. Resûlullah (a.s.) ile birlikte Cuma namazını kıldı. Resûlullah (a.s.), namazı kıldıktan sonra onu gördü: "Arkadaşlarınla gitmene ne engel oldu?" diye sordu.

Abdullah b. Revâha (r.a.): "Seninle cumayı kılıp, sonra onlara yetişmek istedim" dedi.

Resûlullah (a.s.): "Yeryüzündeki her şeyi Allah yolunda infak etsen bile, cihada hemen koşuşturmalarının sevabına yetişemezsin" [111](لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِى الأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَدْرَكْتَ فَضْلَ غَدْوَتِهِمْ) veya: "Allah yolunda, sabah veya akşam gazaya çıkmak, dünyadan ve içinde bulunan şeylerden daha hayırlıdır" (لَغَدْوَةٌ أَوْ رَوْحَةٌ فِى سَبِيلِ اللهِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا) buyurdu.[112]

Bizanslılar, Mûte Savaşı için, Greklerden, Lahm, Cüzâm, Âmile[113] ile Kudâa kabilesinin Behrâ, Belî, Kays,[114] Kayn ve Uzre[115] kolları, Vâil ve Bekr gibi Hıristiyan Arap kabilelerinden oluşan büyük bir ordu hazırladılar.[116] Bazı rivâyetlere göre Bizans ordusu 100.000 kişiden müteşekkildi.[117] Süheylî ise temrîz siygasıyla, Bizans kuvvetlerinin 200.000'inin Rumlardan, 50.000'inin Araplardan oluştuğunu nakletmiştir.[118]

Müslümanların, Mûte'de, kendilerinden sayıca ve teçhizatça çok üstün bir Bizans ordusuyla savaştığı muhakkaktır. Ebû Hüreyre: "Mûte'de bulundum. Düşman bize yaklaşınca onlarla ne sayıda, ne mühimmatta, ne silahta, ne atlarda, ne atlasta, ne ipekte, ne de altında, kimsenin boy ölçüşemeyeceğini anladım. Manzara gözlerimi kamaştırdı" demiştir.

---

[111] (غدوتهم بفتح الغين وضمها أي فضيلة إسراعهم في ذهابهم إلى الجهاد). Ebu'l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrehim el-Mubarekpûrî (1865-1935), *Tuhfetu'l-Ahvâzî bi Şerhi Câmi't-Tirmizî*, III,54 (eş-Şâmile); Molla Aliyu'l-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtîh Şerh Mişkâti'l-Mesâbîh*, XII,55 (eş-Şâmile). (الغَدْوَة: المَرّة من الغُدُوّ وهو سير أوّل النهار تَفيض الرَّواح). İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "غدا" md.

[112] Şâmî, VI,146-147.

[113] Belâzürî, *Ensâb*, I,488.

[114] İbn Haldûn, II,440.

[115] Bkz. Zürkânî (1996 n.), III,359.

[116] Vâkıdî, II,760; İbn Sa'd, II,129; İbn Hişâm, IV,16-17; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,208; Zürkânî (1996 n.), III,344; İ. R. el-Fârûkî - L. L. el-Fârûkî, s. 232-233.

[117] İbn Asâkir, II,13,16.

[118] Süheylî, VII,180.

Hatta Benî Aclân'dan Sâbit b. Akram (ثابت بن أقرم): "Ey Ebû Hüreyre! Çok büyük kalabalıklar görüyor gibisin!" demiş,

O da: "Evet" diye karşılık vermiş,

Sâbit ise: "Sen Bedir'de durumumuzu görmedin. Şüphesiz o zaman zafer bize sayı çokluğundan ötürü verilmedi!" diyerek ona önemli bir hatırlatmada bulunmuştur.[119] Bu sözler, Müslümanların kendilerinden çok büyük bir güçle savaştıklarını teyit eder.

Râvilerin, Bizans ordusunun yekûnuna dair naklettikleri sayılar, muhtemelen Mûte'de Müslümanlarla fiilen çarpışan ordunun mevcuduna değil, Sâsânî İmparatorluğu'na karşı yakın zamanda büyük zaferler kazanmış olan Bizans İmparatorluğu'nun Suriye'deki muazzam askerî varlığına işaret eder. Bu sebeple İbn İshâk ve Vâkıdî, Zeyd b. Hârise komutasındaki kuvvetler Ma'ân'a geldiklerinde Bizans İmparatoru Herakleios'un (iktidar yılları: 610-641) 100.000 kişilik bir kuvvetle Meâb'ta olduğunu kaydederler.[120] Mes'ûdî'ye göre ise Herakleios, o sıralar, Antakya'da ikamet ediyordu.[121]

-İbn Haldûn'un dile getirdiği gibi- burada söz konusu olan ve mübalağalı gibi görünen rivâyet, dinî konularla ilgili (الأخبار الشرعية) değil, olaylara ait bir haberdir (الأخبار عن الواقعات). Öyleyse söz konusu habere, dönemin savaş uygulamaları, gelenekleri, yöntem ve taktikleri açısından bakılarak "olay eleştirisi/kritiği" (temhîsu'l-ahbâr: تمحيص الخبر) yapılabilir.[122] Buna göre Mûte Savaşı'ndaki Bizans güçlerine dair rivâyetler, Bizans İmparatorluğu'nun Suriye'deki muazzam askerî varlığına işaret eder. Zikredilen dönemin askerî taktikleri açısından bakıldığında, 100.000, 200.000 ve 250.000 kişilik bir askeri güç, savaş alanında mevzilenme şekli nasıl olursa olsun aktif bir şekilde bütün mevcudunu kullanarak, 3000 veya 6000 kişilik bir güçle savaşamaz; üstelik böyle bir ordu hareket kabiliyetini de yitirir.

Mûsâ b. Ukbe'nin: Müslümanlar, Mûte'de İbn Ebî Sebre'nin komuta ettiği Hıristiyan Arap, Rum, Tenûh ve Behrâ'ya mensup kuvvetler ile savaştılar. İbn Ebî Sebre, idaresindeki kuvvetlerle birlikte önce kaleye sığınıp üç gün kapılarını kapalı tutmuş sonra dışarı çıkmış ve Müslümanlarla savaşmıştır,[123] şeklindeki rivâyeti yukarıda ileri sürülen ihtimali teyit eder.

Mes'ûdî'ye göre Tyadoks el-Patrîk (تيادوقس البطريق),[124] Mûte Savaşı'nda Bizans ordusunu idare etti. -Şurahbil b. Amr tarafından bir araya getirilen- Bizans ordusun-

[119] Vâkıdî, II,760; İbn Asâkir, II,7; Şâmî, XVI,148.
[120] İbn Hişâm, IV,16.
[121] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 265.
[122] İbn Haldûn, I,38-39; Kasım Şulul, *İslâm Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlü*, İnsan Yayınları, İstanbul 2008, s. 63-69.
[123] İbn Asâkir, II,10-11; Beyhakî, IV,364-365.
[124] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 265. Bazı yeni kaynaklara göre ise vicarius Theodore (W. E. Kaegi, s. 115,124-125), Mûte Savaşı'nda Bizans ordusunu idare etti. Verilen isimler aynı şahsa mı aittir? Yoksa komutanın ismi tartışmalı mıdır? Bunu tesbit edemedik. Vicarius, Latince bir kelime olup, bir taşra kilisesinde hizmet gören ve papaz hasta olduğu ya da bulunmadığında onun yerine geçen

daki Hıristiyan Arap kuvvetlere, Mûsâ b. Ukbe'ye göre İbn Ebî Sebre el-Gassanî (ابن أبي سبرة الغساني),[125] İbn İshâk ve Vâkıdî'ye göre Belî kabilesinin İrâşe kolundan Mâlik b. Râfile (مالك بن رافلة veya Zâfile),[126] Mes'ûdî'ye göre ise Şurahbil b. Amr el-Gassânî[127] komutanlık yaptı. Muhtemelen zikredilen isimlerin üçü de etkin bir şekilde, Mûte'de Müslümanlarla savaşan Bizans ordusunda yer almış ve ordunun çeşitli kanatlarında komutanlık yapmışlardır. Kaynaklarda bu ihtimali teyit edecek veriler bulunmaktadır.

Şurahbil b. Amr, Müslümanların geçeceği yollara gözcüler çıkardı. Müslümanlar, Vâdilkurâ'da bir süre (أياما) konakladılar. Şurahbil b. Amr, kardeşi Sedûs'u 50 kişilik bir kuvvetle keşif birliği olarak gönderdi. Bu birlik, Müslümanlar tarafından bozguna uğratıldı ve Sedûs öldürüldü. Şurahbil, kalesine sığınmak zorunda kaldı, ardından bu defa kardeşi Vebr b. Amr'ı -muhtemelen bu defa sadece bilgi toplamak için- gönderdi.

Müslümanlar, Şam topraklarından Ma'ân'a (معان) kadar ilerleyip orada konakladılar. Bizans İmparatoru Herakleios'un 100.000 kişilik bir kuvvetle Meâb'ta olduğu haberleri gelince, Müslümanlar, iki gece burada kalıp istişare ettiler. Yola devam edilmesi kararı alındı. Müslümanlar, sınırlarına vardıkları Belka'nın Meşârif denilen yerleşim biriminde, Hıristiyan Arapların da yer aldığı Bizans ordusuyla karşılaştı. Düşmanın yaklaşması üzerine Müslümanlar, Mu'te'ye doğru yönelip, onun yanında, düşmanlarla çarpışmak için hazırlıklara başladılar.

İbn Asâkir, Hz. Peygamber'in (a.s.), deniz yoluyla, Mûte'deki Müslümanlara yardım gönderdiğine işaret eder. Bu destek gücü, -Akabe Körfezi'nin kuzeydoğu köşesinde ve günümüzde Akabe adıyla bilinen, İslâmiyet'ten önce, Bizans'a bağlı Gassâniler tarafından idare edilen ve Ürdün'ün denize açılan tek limanı olan- Eyle'de (Elath) karaya çıktı. İbn Asâkir, konuyla ilgili olarak daha fazla bilgi vermez. İbn Asâkir, söz konusu rivâyeti, yardım için gönderilen ve -Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin kabilesi- Benî Eş'ar'dan olan bir kişiden nakleder. Fakat o sahabenin ismi ve kimliği hakkında bilgi vermez. İbn Asâkir, Hz. Peygamber'in (a.s.) Mûte'de olup bitenleri haber verdikten sonra, yardım gönderilmesini: "Süratle harekete geçin ve kardeşlerinizin yardımına koşun! Kimse geride kalmasın": (انفروا فأمدوا إخوانكم ولا يتخلفن أحد) diye emir verdiğini nakleder.[128] Kaynaklardan, yardıma gönderilenlerin Yemenli[129] Benî Eş'ar ve Benî Ezd kabilelerine mensup oldukları ve Peygamber Efendimiz'in (a.s.) onlar için -Ebû

papaz naibi/vekili demektir.

[125] Bkz. İbn Asâkir, II,10.

[126] Vâkıdî, II,760; İbn Hişâm, IV,17,23; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,208; Zürkânî (1996 n.), III,344.

[127] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 265.

[128] (عن رجل من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم من الأشعريين أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعثه مبعثا ركب فيه البحر حتى خرج إلى أيلة وما يليها فلما كان بمكان الذي هو به من الشام بلغه قدوم زيد بن حارثة وذلك الجيش البلقاء ومن لقيهم من جماعة الروم ومن معها من قبائل العرب فخرجت حتى أتيتهم قال فلقيناهم وشهدت المعركة فاقتتلنا قتالا شديدا). Bkz. İbn Asâkir, II,12,17 (eş-Şâmile).

[129] Şâmî, çoğulu emdâd olan medet kelimesinin ismi mensup şekli olan el-mededîyyu kelimesini izah ederken, bunların Yemenli olduğunu belirtir (المددي: بدالين مهملتين جمعه أمداد، وهم من أهل اليمن أي الغزاة الذين يمدون جيوش الاسلام) (*Subulü'l-Hüdâ*, VI,151,152,159,165). İbn Manzûr, aynı bilgilere yer vermekle beraber, medet kelimesinin destek kuvvet manasına geldiğini kaydeder (والمَدَدُ: العساكر التي تَلْحَق بالغَازِي في سَبِيل الله). Bkz. *Lisânü'l-Arab*, III,396: "مدد" md. (eş-Şâmile).

Âmir el-Eş'arî'nin rivâyetine göre-: "el-Ezd ve el-Eş'ar ne güzel kabilelerdir. Savaşta kaçmazlar, ganimet konusunda hiyanet etmezler, onlar bendendir ve ben onlardanım" (نعم الحي الأزد والأشعرون لا يفرون في القتال ولا يغلون هم مني وأنا منهم) buyurduğu anlaşılmaktadır.[130] Bu gibi bilgiler Müslümanların o sıralarda etkin ve teşkilatlı bir güç haline geldiklerine de işaret eder.

Düşman ordusu yaklaşınca, Müslümanlar Mûte'ye çekilip mevzilendi. Taraflar, Mûte, el-Umke (العمقة) ve Zekûkîn (زقوقين) denilen üç yerleşim biriminin orta yerinde (لقوا عدوهم بين قريات ثلاثة بين مؤتة والعمقة وزقوقين); fakat Zekûkîn'e daha yakın bir mevkide karşılaşıp savaşa tutuştu.[131]

İslâm Ordusu'nun sağ kanadına: "Kişinin cepheden öldürülmesi, arkadan öldürülmesinden hayırlıdır" (يا قوم يقتل الرجل مقبلا خير من أن يقتل مدبرا) diyen Benî Uzre'den Kutbe b. Katâde (قطبة بن قتادة),[132] sol kanada ise ensârın Benî Sa'd b. Harîm (بني سعد بن هريم)[133] kolundan Ubâye (عُبَايَةُ) (veya Ubâde: عُبَادَةُ) b. Mâlik komutanlık yaptı.[134]

Muharebede İslâm Ordusu'nun üç komutanı; Zeyd b. Hârise (r.a.), Ca'fer b. Ebî Tâlib (-r.a.- 41 yaşlarında)[135] ve Abdullah b. Revâha (r.a.) şehit oldu.

Zeyd'in (r.a.) komutanlık yaptığı en önemli sefer, Bizans'a karşı yapılan Mûte Savaşı'dır. O, bu savaşta 50 veya 55[136] yaşında şehit olmuştur.

Peygamber Efendimiz'in (a.s.): "Sen, bizim kardeşimiz ve azatlımızsın" diye hitap ettiği Zeyd b. Hârise'nin (r.a.) kızının, babasının vefatı nedeniyle içini çekerek hıçkıra hıçkıra ağladığını görünce, Hz. Peygamber (a.s.) de onun (r.a.) vefatına sesli bir şekilde ağlamış, bunun üzerine Sa'd b. Ubâde: "Ey Allah'ın Resûlü! Bu nedir?" diye sormuştur.

Hz. Peygamber (a.s.) de: "Bu, sevgilinin sevgilisine özlemidir": (هذا شوق الحبيب إلى حبيبه) buyurmuştur.[137]

İslâm Ordusu'nun sağ kanat komutanı Kutbe b. Katâde el-Uzrî, Bizans ordusundaki Arap kuvvetlerin komutanı Mâlik b. Râfile'yi öldürdü ve buna dair bir şiir söyledi.

---

[130] İbn Asâkir, XXV,432; XXXII,55 (eş-Şâmile).

[131] İbn Asâkir, II,16 (eş-Şâmile).

[132] (قطبة بن عامر ويقال ابن قتادة ويقال قتادة بن قطبة العذري له صحبة شهد غزوة مؤتة وكان على ميمنة عسكر المسلمين) (İbn Asâkir).

[133] İbn Hibbân, s. 315 (eş-Şâmile). İbn Asakir, Benî Uzre'den olduğuna dair bir görüş de kaydeder (عباية بن مالك الأنصاري ويقال العذري). Bkz. Tarih Dımaşk, XXVI,461 (eş-Şâmile).

[134] Vâkıdî, II,760; İbn Hişâm, IV,19; Şâmî, VI,148.

[135] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,424; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, I,213; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,238. Veya 33 yaşında (Şâmî, VI,149).

[136] Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî (277-354/965-890), Üsâme b. Zeyd b. Hârise'nin 55 yaşında vefat ettiğini kaydeder, bkz. *Târihu's-Sahâbe Ellezîne Ruviye Anhum el-Ahbâr*, thk. Bevrân ez-Zannâvî, Beyrut 1408/1988, s. 105.

[137] Zeyd b. Hârise için bkz. İbn Sa'd, III,40-47; Halîfe b. Hayyât, s. 51-52; Belâzürî, *Ensâb*, II,107-117; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,544-549; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,335-339; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,563-564; Zürkânî (1996 n.), III,340-341.

Ca'fer b. Ebî Tâlib, savaşta iki kolunu kaybetti. Abdullah b. Ömer, defnedilmeden önce Ca'fer'in (r.a.) vücudunun ön tarafında elli (veya doksandan fazla) yara gördüklerini söylemiştir.[138] Hz. Peygamber (a.s.), Allah'ın Ca'fer'in kesilen iki koluna karşılık ona iki kanat ihsan ettiğini ve onlarla cennette uçtuğunu haber vermiştir. Bu sebeple kendisine "tayyâr" (uçan) ve "zü'l-cenâheyn" (iki kanatlı) denilmiştir.

Peygamber Efendimiz (a.s.), ordu komutanlarının şahadetini, önceden -Allah'ın haberdar etmesi neticesinde- bildirdi. Peygamber Efendimiz (a.s.): "Zeyd sancağı eline aldı, vuruldu. Sonra Ca'fer aldı, o da vurulup şehit oldu. Sonra bayrağı İbn Revâha aldı, o da vurulup şehit oldu" buyurdu. Peygamber Efendimiz (a.s.) bunları bildirirken ağladı. Sonra: "Nihâyet sancağı Allah'ın kılıçlarından bir kılıç (Hâlid b. Velîd) aldı; neticede Allah onlara fethi müyesser kıldı" buyurdu.[139]

Başka bir rivâyete göre, Mûte'de olup bitenleri Ya'la b. Ümeyye[140] veya -Hazrec'in Benî Selime kolundan Ebû Yüsr Ka'b b. Amr el-Ensârî'nin (r.a.)[141] rivâyetine göre ise- Mûte Savaşı'na katıldıktan sonra Medine'ye dönen Ebû Âmir el-Eş'arî [142] haber vermiştir.

---

[138] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/44.

[139] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/46.

[140] Şâmî'nin kaydına göre ise bu zat: Ya'la b. Ümeyye et-Temîmî el-Hanzalî'dir (يعلى بن أمية التميمي الحنظلي) (*Subulü'l-Hüdâ*, VI,153). Bu sahabe, annesi veya ninesi Münye'den dolayı Ya'la b. Münye -يعلى بن منية- diye de bilinir. Ya'la b. Ümeyye, kızkardeşi Nefîse ile birlikte Mekke'nin fethi sırasında Müslüman oldu (H. Özkan, *"Ya'la b. Ümeyye"*, XLIII,297). Bazı kaynaklarda bu zatın Ya'la b. Münebbih (el-Kelâî, *el-İktifâ'*, II,209) olduğu zikredilir. Bu kayıt, ravi veya müstensih hatası kabul edilebilir. Veya burada söz konusu olan Ya'lâ b. Münye ve Ya'lâ b. Münebbih, aynı şahıs olup "منية" ile "منبه" kelimeleri noktasız olduklarında iki şekilde de okunmasına imkan verdiği için bir tashîf (birbirine benzeyen harfleri yanlış okunarak nakledilen hadîs) ile karşı karşıya olabiliriz.

[141] Ebû Yüsr, kısa boylu idi. III. Akabe Biati'nde bulundu. Bütün gazvelere katıldı. Bedir Savaşı'nda Ebû Azîz b. Amr'ın taşıdığı Mekkeli müşriklerin sancağını ele geçirdi. İri yapılı, uzun boylu ve hüsnü cemal sahibi Abbas b. Abdilmuttalib'i -Hz. Peygamber'in (a.s.) beyanıyla kerîm bir meleğin yardımıyla- esir aldı. Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin (r.a.) yanında yer aldı. Kendinse borcu olan ve dara düşmüş birisini, Hz. Peygamber'den (a.s.) duyduğu: "Dara düşmüş birine mühlet veren veya alacağından vazgeçen kimse, kıyamet gününde Allah'ın gölgesinde veya Allah'ın himayesinde olur" (من أنظر معسرا أو وضع عنه كان في ظل الله يوم القيامة أو في كنف الله) sözüne binaen affetti. Medine'de hicretin 55. yılında vefat etti.

[142] Tabakât alimleri Ebû Âmir el-Eş'arî'yi, Yemen kabilelerinden olup Şam'a yerleşen sahabe arasında sayarlar ve onun Abdülmelik b. Mervan'ın hilafeti döneminde vefat ettiğini kaydederler. Bu sahabenin ismiyle ilgili: Ubeyd b. Vehb, Abdullah b. Vehb, Abdullah b. Hâni' veya Abdullah b. Âmir olduğuna dair farklı rivâyetler naklederler. Yine tabakat uleması bu zatın Huneyn Gazvesi'nden sonra meydana gelen Evtâs Seriyye'nin komutanı Ebû Âmir Ubeyd b. Süleym b. Haddâr el-Eş'arî ile karıştırılmaması gerektiğine dikkat çekerler (İbn Abdilber, *el-İstiâb*, II,46 -eş-Şâmile-; İbn Asakir, *Tarih Dımaşk*, XXXVIII,218 -eş-Şâmile-). Konuyla ilgili rivâyet meâlen şöyledir: Hazrec'in Benî Selime kolundan Ebû Yüsr Ka'b b. Amr el-Ensârî'nin (r.a.) tanıklığına göre Ebû Âmir el-Eş'arî (r.a.), Mûte Savaşı'na katıldıktan sonra Peygamber'e (a.s.) gelerek olup bitenleri haber verdi: Mûte'de Ca'fer b. Ebî Tâlib (r.a.) orduyu savaş düzenine soktu. Zırhını giyip atına binen Ca'fer (r.a.) düşmana hücum edip düşman saflarına dalınca atından inip zırhını çıkardı ve bunların sahiplerine verilmesini istedi. Ca'fer (r.a.), yalın kılıç şehit oluncaya kadar savaştı. Bu haberler karşısında Resûlullah'ın (a.s.) gözleri yaşla doldu. Hz. Peygamber (a.s.), o gün, hilaf-ı adet olarak, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kıldırdıktan sonra Mescid-i Nebevî'den ayrıldı. Her zaman namazlardan sonra ashabıyla konuşurdu. Bu defa konuşmadı. Derken her zaman olduğu gibi fecirden önce Mescid-i Nebevî'ye geldi. Ebû Âmir el-Eş'arî (r.a.) de Mescid-i Nebevî'deydi. Hz. Peygamber (a.s.) kısa bir süre oturduktan sonra: "Size gördüğüm bir rüyayı haber vereyim mi?" buyurdu: "Cennet'e götürüldüm, Ca'fer'i iki kanatlı, kana bulanmış, Zeyd

Rivâyette Hz. Peygamber'in (a.s.), Ya'la'ya: "İstersen onu sen bana haber ver, istersen ben haber vereyim?" buyurduğu,

Ya'lâ'nın ise: "Ey Allah'ın Resûlü! Sen bana haber ver!" demesi üzerine Mûte'de olup bitenleri eksiksiz bir şekilde haber verdiği zikredilir.[143]

Müslüman askerler tarafından komutan seçilen ve Mûte'de elinde dokuz kılıç parçalanıp ancak Yemenî bir kılıç dayanabilen[144] Hâlid b. Velîd, askeri dehasıyla İslâm Ordusu'nun durumunu değiştirdi. Ön kuvvetleri arkaya, arkadakileri öne, sağ kanadı sola, sol kanadı da sağa çekerek, Bizanslılara karşı takviye kuvvetinin geldiği izlenimini verdi.[145] Geri çekilmeye başlayan Bizanslıların bu pozisyonunu fırsat bilen Hâlid b. Velîd, kuvvetlerini savaş alanından çekerek Medine'nin yolunu tuttu ve Müslüman orduyu yok olmaktan kurtardı.

Ashabtan Berza' b. Zeyd el-Cüzâmî'den (برذع بن زيد الجذامي) nakledilen bir rivâyete göre savaş yedi gün sürdü.[146]

Resûlullah (a.s.), Mûte Savaşı'ndaki hizmetlerinden dolayı, Hâlid b. Velîd'i (r.a.): "Allah'ın Kılıcı" diye tavsîf etti.

Düşman ordusunun kayıpları hakkında bir kayıt bulunmamakla birlikte Müslümanlardan 15 kişinin şehit edildiği belirtilmiştir.[147] Ancak bu sayının tesbit edilebilen veya Müslümanların ileri gelenlerden meydana gelen kayıplara ait olduğu, tüm kayıpları ifade etmediği söylenebilir. Zira savaşın yedi gün sürmesi, Bizans'a bağlı Arap kabilelerini organize eden Şurahbil b. Amr el-Gassânî'nin kardeşi Sedûs'un savaştan önce Müslümanlar tarafından öldürülmesi ve komuta ettiği elli kişilik öncü birliğin bertaraf edilmesi, Bizans ordusundaki Arap kuvvetlerini idare eden Mâlik b. Râfile'nin İslâm Ordusu'nun sağ kanat komutanı Kutbe b. Katâde el-Uzrî tarafından öldürülmesi, İslâm Ordusu'nun üç komutanının meydana gelen şiddetli çatışmalarda şehit olması ve savaşta Hâlid b. Velîd'in elinde dokuz kılıç parçalanması gibi haberler, iki tarafın da

karşısında ve İbn Revâha onlarla berberdi. İbn Revâha sanki biraz onlardan uzaktı. Bunun nedenini size haber vereceğim: Ca'fer, ilerleyip savaşı gördüğü zaman yüzünü çevirmedi. Zeyd de böyle yaptı. İbn Revâha ise tereddüt gösterdi" [قال أبو اليسر الأنصاري كنت جالسا عند النبي (صلى الله عليه وسلم) فأتاه أبو عامر الأشعري فقال يا رسول الله بعثني في كذا وكذا فلما أتيت مؤتة وصف القوم ركب جعفر فرسه ولبس الدرع وأخذ اللواء فمشى قدما حتى رأى القوم فنزل ثم قال من يبلغ هذا الفرس صاحبه فقال رجل أنا قال فبعث به قال ثم نزع درعه فقال من يبلغ هذا الدرع صاحبها فقال رجل أنا قال فبعث بها قال ثم تقدم فضرب بسيفه حتى قتل قال فتحجرت عينا رسول الله (صلى الله عليه وسلم) دموعا فصلى بنا الظهر ولم يكلمنا قال ثم أقيمت العصر فخرج فصلى ثم دخل ولم يكلمنا قال وفعل ذلك في المغرب والعشاء يدخل ولا يكلمنا قال وكان إذا صلى أقبل علينا بوجهه فخرج علينا قبل الفجر في ساعة كان يخرج فيها وأنا وأبو عامر الأشعري جلوس فجلس شيئا فقال ألا أحدثكم عن رؤيا رأيتها أدخلت الجنة فرأيت جعفرا ذا جناحين مصرجا بالدماء وزيدا مقابله وابن رواحة معهم كأنه معرض عنهم وسأخبركم عن ذلك إن جعفرا حين تقدم فرأى القتل لم يصرف وجهه وزيدا كذلك وابن رواحة صرف وجهه] (İbn Asakir, *Tarih Dımaşk*, XXXVIII,215; Şâmî, VI,154).

[143] İbn Sa'd, II,129-130.

[144] Şâmî, VI,155.

[145] İbn Asâkir, II,15.

[146] Şâmî, VI,151.

[147] İbn Hişâm, IV,30; Şâmî, VI,154-155; Mûte şehitleri hakkında geniş bilgi için bkz. M. A. Köksal, *İslâm Tarihi*, XV,80,82-90.

önemli kayıplar verdiklerine işaret eder. Ancak bu kayıpların ne kadar olduğunu kesin olarak tesbit etmek -buna dair bir kaynak veya kalıntı yoksa- imkânsızdır.

Müslümanlar, Mûte'ye giderken, es-Serât (السراة) dağlarında bulunan Ekseb (أكثب veya أكبث) yerleşim birimi sakinleri Müslüman öncü birliğine saldırmış ve bir kişiyi şehit etmişlerdi. Müslümanlar, güçlerini dağıtmamak ve iki düşman arasında kalmamak için onlara müdahale etmediler. Fakat dönüş yolunda, söz konusu kale Müslümanlar tarafından kuşatılıp fethedilmiş ve savaşçıları kılıçtan geçirilmiştir.[148]

Hz. Peygamber'in (a.s.) elçisinin öldürülmesi, Mûte Savaşı'na sebep oldu. Bu savaşla, asırlarca sürecek olan İslâm-Bizans mücadelesi başladı. Hz. Peygamber (a.s.): "Kostantin fethedilecektir. Onu fethedecek komutan ne güzel komutan ve onun ordusu ne güzel ordudur" (لَتُفْتَحَنَّ الْقُسْطَنْطِينِيَّةُ فَلَنِعْمَ الْأَمِيرُ أَمِيرُهَا وَلَنِعْمَ الْجَيْشُ ذَلِكَ الْجَيْشُ)[149] buyurarak hem Müslümanlara çok önemli bir hedef göstermiş hem de İstanbul'un İslâm eliyle fethedileceğini ve Fatih Sultan Mehmed'in yüksek bir mertebe sahibi olduğunu haber vermiş; olaylar haber verdiği gibi gelişmiştir. İslâm'ın Batı fetihleri, 1453'te İstanbul'un fethiyle, yeni bir safhaya girdi.

Hz. Peygamber (a.s.), Mûte Savaşı'ndan sonra; Cemâziyelâhir H. 8'de, aynı bölgeye Amr b. Âs komutasında yeni bir ordu sevk etti.[150]

139. Resûlullah'ın Huzâalılar'a bir Vesika Yazdırması

Cemâziyelâhir H. 8.[151]

Hudeybiye'den sonra Huzâalılar'ın ekseriyeti Müslüman oldu. Huzâalılar'dan -Câhiliye devrinde kabilesi arasında büyük bir nüfuz ve itibara sahip olan- Alkame b. Ulâse b. Avf el-Kilâbî el-Âmirî (v. 20/641) ile Hevze b. Hâlid b. Rebîa'nın (هوذة بْن خالد بْن ربيعة) iki oğlu ile kardeşi oğlu, Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra - Mekke'nin fethinden önce, Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'le (a.s.) görüştüler ve kabileleri adına ona (a.s.) biat ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.), onların Müslüman olduklarını Huzâalılar'a müjdeleyen bir mektup[152] ve Cemâziyelâhir H. 8'de Huzâalılar'a bir vesika yazdı.[153] M. Hamidullah, -içinde Câhiliye döneminde akdedilen "Mutayyebûn ittifakı" gibi tarihe atıflar da içeren- bu vesikanın hangi şartlarda kaleme alındığının bilinmediğini kaydeder.[154] Vesikanın tercümesi şöyledir:

[148] İbn Asâkir, II,16; Diyârbekrî, II,72; Şâmî, VI,155; Zürkânî (1996 n.), III,350.

[149] el-Hâkim, *el-Müstedrek*; Buharî, *Târihü's-Sağîr*, no. 139; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*; el-Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*.

[150] Belâzürî, *Ensâb*, I,488; Taberî, III,274; Mevlâna Şiblî, *İslâm Tarihi: Asr- Saâdet*, çev. Ömer Rıza, İstanbul 1921, I,463-465; W. E. Kaegi, s. 110,112-118; ayrıca hicrî 8. yılın olaylarından: "Amr b. Âs'ın Zâtüsselâsil Seriyyesi" başlığına bkz.

[151] Vâkıdî, II,749.

[152] (فَكَتَبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وسَلَّمَ إِلَى خُزَاعَةَ يُبَشِّرُهُمْ بِإِسْلَامِهِ فَقَالَ: أَسْلَمَ عَلْقَمَةُ بْنُ عُلَاثَةَ وَابْنَا هَوْذَةَ وَبَايَعَا وَأَخَذَا لِمَنْ وَرَاءَهُمَا مِنْ) (وَكَتَبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى خُزَاعَةَ يُبَشِّرُهُمْ بِإِسْلَامِهِمَا) (İbn Sa'd).

[153] Vâkıdî, II,749-750; İbn Sa'd, I,272-273; ayrıca bkz. A. Önkal, "*Huzâa*", DİA, XVIII,431-433; M. Y. Kandemir, "*Alkame b. Ulâse*", DİA, II,468.

[154] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,462-463.

"Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla! Resûlullah Muhammed'den Büdeyl (b. Verkâ b. Abdiluzza el-Huzâî),[155] Büsr (b. Süfyân el-Huzâî el-Ka'bî) ve Benî Amr'ın (yani Huzâalılar'ın) reislerine. Allah'a hamdederim. O'dan başka ilah yoktur.

Hemen ifade edeyim ki ne ben size ait olan bir şeye zarar ve ziyan verdim ve ne de sizin tarafınızdan bir saldırı vuku buldu. Sizler, benim en çok takdir ettiğim ve akrabalık yönünden kendime en yakın bulduğum Tihâme ahalisisiniz.

Bu sözlerim, siz ve sizi takip eden Mutayyebûn arasından çıkan bazı kimseler içindir. Ben kendi nefsim için nasıl hareket ettimse, sizin aranızdan çıkan muhâcirler için de aynı şekilde hareket ettim. Yani kendi topraklarından ayrılarak kim hicrete kalktıysa umre ve hac müstesna, Mekke'de oturup yerleşemez. Sizinle sulh antlaşması akdettikten sonra size asla endişe vermedim; siz benim tarafımdan asla bir korkuya da düşürülmediniz ve sizin aranızda hiçbir karışıklık ve çözülme olmadı.

Yine ilâve edeyim ki Alkame b. Ulâse, Hevze'nin iki oğlu ile birlikte İslâm'a girdi, hicret etti ve Amr b. İkrime kabilesinden kendisini izleyenler adına bana biat etti. Böylece helâl konularda olduğu kadar yasaklanmış hususlarda da bir ve tek yapıdayız. Ben size asla yalan söylemedim. Rabbiniz sizi sevsin".[156]

Alkame b. Ulâse

Alkame ile amcazadesi Âmir b. Tufeyl arasındaki üstünlük iddiası (münafere) üzerine şair A'şâ Meymûn, Âmir'i öven Alkame'yi hicveden bir şiir söyledi. Hz. Pey-

[155] Arap dâhilerinden ve Huzâa kabilesinin reisi Büdeyl b. Verkâ'nın (v. 11/632 [?]), Mekke'nin fethinde (Ramazan H. 8) Müslüman olduğuna dair rivâyetler bulunmakla Huzâalıların tamamının Hudeybiye Antlaşması'ndan (Zilakde-Zilhicce H. 6) sonra İslâm'ı kabul ettiği (وَلَمَّا انْصَرَفَ رَسُولُ الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْحُدَيْبِيَةِ لَمْ يَبْقَ مِنْ خُزَاعَةَ أَحَدٌ إِلَّا مُسْلِمٌ مُصَدِّقٌ بِمُحَمَّد) (Vâkıdî, II,749) dikkate alınırsa, İbn Hacer'in de kaydettiği gibi, Büdeyl'in (r.a.) Mekke'nin fethinden önce Müslüman olduğu anlaşılır (قال ابن منده، وَأَبُو نعيم: تقدم إسلامه. وقال أَبُو عمر: أسلم وهو، وابنه عَبْد الله، وحكيم بْن حزام، يَوْم فتح مكة بمر الظهران، في قول ابن شهاب. قال: وقال ابن إِسْحَاق: إن قريشًا يَوْم فتح مكة لجئوا عَلَى دار بديل بْن ورقاء الخزاعي، ودار مولاه رافع، وشهد بديل، وابنه عَبْد الله حنينًا، والطائف، وتبوك، وكان من كبار مسلمة الفتح. قال: وقيل: أسلم قبل الفتح.). Hz. Peygamber (a.s.) Müslüman olması için daha önce Büdeyl ve Büsr b. Süfyân'a bir mektup göndermiş, Resûlullah'ın (a.s.) Hz. Ali'ye (a.s.) yazdırdığı bu mektup sonraki yıllarda bu ailenin iftihar vesilesi olmuştur (دَفَعَ إِلَيَّ أَبِي بُدَيْلُ بْنُ وَرْقَاءَ الْكِتَابَ، وَقَالَ: يَا بُنَيَّ، هَذَا كِتَابُ رَسُولِ الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَوْصُوا بِهِ، فَلَنْ تَزَالُوا بِخَيْرٍ مَا دَامَ فِيكُمْ). Ancak bu mektup ile -Vâkıdî'ye göre- Hz. Peygamber'in (a.s.) hicreti 8. yılının Cemâziyelâhir ayında Huzâalılara yazdığı vesika aynıdır (Vâkıdî, *el-Megâzî*, II,749; Ebû Abdillah Muhammed b. İshak İbn Mende (v. 395), *Ma'rifetu's-Sahâbe*, thk. Âmir Hasan Sabrî, el-İmârât 1426/2005, s. 280; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, "بديل بن ورقاء" md). Aradaki küçük bir iki fark, muhtemelen yanlış istinsah ve okumalardan kaynaklanmıştır. Ebû Bekir Ahmed İbn Ebî Hayseme'nin (v. 279) naklettiği rivâyete göre, Mekke'nin fethinden hemen önce, Hz. Peygamber (a.s.) Merrüzzahrân'da iken Büdeyl b. Verkâ ve Hakîm b. Hizâm'ı İslâm'a davet etmiş ve ikisi de Müslüman olmuştur (دَعَى رَسُولُ الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وسلم بُدَيْلَ بْنَ وَرْقَاءَ وَحَكِيمَ بْنَ حِزَامٍ فَقَالَ: اشْهَدَا أَلَا إِلَهَ إِلَّا الله وأني رسول الله، فشهدا، وَذَلِكَ قَبْلَ فَتْحِ مَكَّةَ، ورسولُ الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وسلم بِمَرٍّ يَعْنِي: مَرَّ الظَّهْرَانِ) (Ebû Bekir Ahmed İbn Ebî Hayseme -v. 279-, *et-Târihü'l-Kebîr*, thk. Salâh b. Fethi Hilâl, Kahire 1427/2006, I,95). Nâfi', babası Büdeyl'den önce Müslüman olmuş ve Birimaûne'de şehit olmuştur (Safer H. 4). (İbn Sa'd, "بُدَيْلُ بْنُ وَرْقَاءَ بْنِ عَبْدِ الْعُزَّى" md.; M. Y. Kandemir, "*Büdeyl b. Verkâ*", DİA, VI,482).

[156] Vâkıdî, II,749-750; İbn Sa'd, I,272-273; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,462-463; *el-Vesâik*,275-276.

gamber (a.s.), bir gün, Hassân b. Sâbit'ten şiir okumasını istedi; o da A'şâ Meymûn'un söz konusu şiirini okudu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.): "Kayser, Ebû Süfyan'a beni sorduğunda o ileri geri konuştu. Alkame'ye sorduğunda ise o güzel konuştu. İnsanlara karşı en minnettar kişi, Allah'a karşı en çok şükreden kişidir" (إنّ قيصر سأل أبا سفيان عنّي فتناول منّي وسأل علقمة فأحسن القول ، فإنّ أشكر النّاس للنّاس أشكرهم لله تعالى) buyurdu. Şöyle ki: -Hendek Savaşı'nı organize eden on küsur kişilik bir gruptan biri olan Evsli Benî Amr b. Avf'tan- Ebû Âmir b. Sayfîn'i,[157] bu savaştan sonra Suriye'ye firar etmiş ve orada vefat etmiştir. Belâzürî'ye göre, Alkame, Ebû Âmir er-Rahib'in ölümünü duyunca, Kinâne b. Abdyalil ile birlikte Suriye'ye Bizans İmparatoru'nun yanına giderek Ebû Âmir'in mirasını talep etti. İmparator, mirası Mudarlı olduğu için Kinâne'ye verdi. Bu görüşmede Alkame, imparatorun huzurunda Hz. Peygamber (a.s.) hakkında güzel ve olumlu şeyler söyledi.

Alkame, Tâif halkının Müslüman oluşundan kısa bir süre sonra, Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından sonra veya Hz. Ömer (r.a.) devrinde dinden döndüğü (irtidad) dair rivayetler vardır. Alkame'nin daha sonra tövbe ederek yeniden Müslüman olduğu bilinmektedir. Nitekim Hz. Ömer (r.a.) onu Havran'a vali tayin etmiş, hayatının sonuna kadar da burada kalmıştır.[158]

140. Amr b. Âs'ın Zâtüsselâsil Seriyyesi

Cemâziyelâhir H. 8.[159]

Zâtüsselâsil, Suriye toprakları içinde kalır; ama Suriye'nin Arabistan sınırına yakındır. Benî Cüzâm kabilesinin toprakları içinde bir su kaynağı olarak zikredilen, Vâdilkurâ bölgesine yakın bir mesafedeki Zâtüsselâsil'in (Selâsil) etrafında Kudaâ'nın kollarından Belî, Uzre ve Belkayn (Kayn) gibi Arap kabilelerinin ikamet ettiği belirtilmektedir.[160]

Zâtüsselâsil (ذات السلاسل) Seriyyesi, Bizans'ın teşvikiyle, Kudâa kabilesinin Belî, Uzre ve Kayn kollarından bir topluluğun[161] Medine'ye bir saldırı hazırlığı içinde olduklarını haber alınması üzerine tertip edildi. İsimleri geçen kabileler, daha önce, Lahm, Cüzâm, Âmile, Behrâ, Kays, Vâil ve Bekr kabileleri ile birlikte Mûte Savaşı'nda Bizans safında Müslümanlara karşı çarpışmıştı.[162]

Hz. Peygamber (a.s.), askerî, siyasî kabiliyetini, bilgi ve cesaretini bildiği, -İslâm tarihine meşhur bir sahabe, Mısır fâtihi ve devlet adamı olarak geçecek olan- Amr b. Âs b. Vâil el-Kureşî es-Sehmî'yi (v. 43/664), aralarında muhacir ile ensârın ileri gelenlerinden oluşan 300 kişilik bir birlikle söz konusu kabilelerin üzerine sevk etti.

[157] Vâkıdî, II,441.
[158] İbn Hacer, *el-İsâbe*, "علقمة بن علاثة" md.
[159] Vâkıdî, I,6; II,769; İbn Sa'd, II,131; Belâzürî, *Ensâb*, I,488; Taberî, III,274.
[160] el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, VII,195 "سلس" md.; İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, thk. Mustafa es-Sakkâ vdğr., Mısır 1375/1955, 2. Baskı, II,623,
[161] Zürkânî (1996 n.), III,358-359.
[162] Hicretin 8. yılı olaylarından "Mûte Savaşı" başlığına bkz.

Hz. Ebû Bekir (r.a.): "Resûlullah (a.s.), Amr'ı, savaş bilgisi sebebiyle komutan yaptı": (ان عمرا لم يستعمله رسول الله صلى الله عليه وسلم الا لعلمه بالحرب) demiştir.

Resûlullah (a.s.), Amr b. Âs'a beyaz bir sancak bağladı, ayrıca siyah bir bayrak verdi. Amr b. Âs'dan akrabalık ilişkisini vesile edip Belî, Uzre ve Kayn kabilelerini İslâm'a davet etmesini ve desteklerini sağlamasını istedi. Zira Amr'ın babası Âs b. Vâil'in annesi Selmâ, Belî kabilesine mensuptur.[163]

30 atlının da bulunduğu seriyye, gündüz gizlenip gece yol almasına rağmen, durumdan haberdar olan Bizanslılar ve Hıristiyan Arap kabileler,[164] Müslümanlara karşı yığınak ve hazırlık yapmaya başladılar. Bu sebeple Amr b. Âs, Râfi' b. Mekîs el-Cühenî (رافع بن مكيث الجهني) vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (a.s.) destek kuvveti istedi. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın (r.a.) komutasında ve aralarında Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.) gibi şahsiyetlerin bulunduğu 200 kişilik bir takviye kuvveti gelmesinin ardından Amr b. Âs, dağınık bir vaziyette karşısına çıkan Kahtânî kabileleri mağlup etti.

Bu seferden bir yıl sonra yapılan Tebûk Seferi sırasında bazı Cüzâm reisleri Hz. Peygamber'le (a.s.) görüşecek ve İslâm'ı kabul edeceklerdir.[165]

141. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın Habat Seriyyesi

Recep H. 8.[166]

Habat Seriyyesi'ne dair haberler tahlil edildiğinde siyercilerin ve hadîsçilerin şu noktalarda ittifak ettikleri görülür: Seriyyenin komutanı Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'tır (r.a.). Üç yüz askerle seriyyeye çıkılmıştır. Seriyye, Medine'ye beş günlük mesafede, Kızıldeniz sahilinde bulunan Sîfülbahr; diğer ismiyle 'Îs denilen yere düzenlenmiştir. Seriyyeye katılanların erzakı tükenince -Câbir b. Abdillah'ın rivâyetine göre- üç ay[167] selem ağacının kuru yapraklarını yemişler, daha sonra denizden sahile vuran el-Anber denilen bir balina etiyle -Câbir b. Abdillah'ın (r.a.) rivâyetine göre- on beş gün[168] beslenmişlerdir. Bu seriyyede çarpışma olmamıştır.

Habat Seriyyesi konusunda siyer ve hadîs kaynakları arasında dikkat çeken farklılıklar ise şöyle sıralanabilir:

1- Siyerciler, seriyyecilerin selem ağacının kuru yapraklarını yemelerinden dolayı, onlara "ceyşü'l-habat"; seriyyeye ise "Habat Seriyyesi" ismini vermiştir. Hadîsçiler ise seriyyeyi yapıldığı mekanın ismiyle yani Sifülbahr diye adlandırmıştır.

[163] Taberî, III,274; Süheylî, VII,534; Zürkânî (1996 n.), III,359.
[164] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s.265.
[165] Vâkıdî, I,6; II,769; İbn Sa'd, II,131; İbn Hişâm, IV274; Belâzürî, *Ensâb*, I,488; Taberî, III,274; İbn Seyyidinnâs (1992 n), II,214-215; İbn Kesîr, III,516; Aynî, XVIII,12; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, VI,410.
[166] Vâkıdî, I,6; II,774; İbn Sa'd, II,132; ayrıca bkz. III,411; Belâzürî, *Ensâb*, I,489.
[167] Taberî, III,275.
[168] Taberî, III,275.

2- Buhârî, seriyyenin Kureyş ticaret kervanının gözetlenmesi için düzenlendiğini söyler.[169] Siyer kaynakları ise Medine'ye beş günlük mesafede Kızıldeniz sahilinde Kâbeliyye denilen yerde bulunan Cüheyneli bir topluluğa karşı yapıldığını söyler.[170] Müslim, iki türlü rivâyete de yer verir.[171] İbn İshâk'ın Bekkâî rivâyetinde ise seriyyenin nedeni hakkında bir şey söylenmez.[172]

Hadîsçilerin seriyyenin nedeni olarak Kureyş kervanının gözetlenmesini rivâyet etmeleri seriyyenin tarihi ile ilgili tartışmalara sebep olmuştur.

Malumdur ki Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*'indeki *el-Megâzî* kısmını tam bir kronolojik esasa göre tertip etmemiştir. Onun, Mekke'nin fethinden sonra ondan fazla seriyyeyle ilgili haberleri aktardıktan sonra Habat Seriyye'sine yer vermesi, burada kronolojik bir metin sıralaması yapmamış olduğunu açıkça gösterir. Üstelik fetihten sonra Mekke halkı İslâm toplumuna katılmıştır. Böyle bir şehrin ticari faaliyetlerinin kontrol altında tutulmasına gerek olmadığı açıktır. Ayrıca Buhârî ve Müslim'in rivâyetlerinde seriyyeye tarih verilmez.

Siyerciler, seriyyenin Cüheyneliler'e karşı yapıldığını söyledikleri için seriyyenin tarihini tartışmak aslında yersiz olur. Hadîs kaynaklarının seriyyenin nedeni olarak Kureyş kervanının gözetlenmesini sahîh isnâtlarla rivâyet etmeleri, haliyle bir takım tahlillerin yapılmasını gerekli kılar. Hadîs şârihlerinin yaptıkları tahlilleri ve ulaştıkları sonuçları şöyle sıralamak mümkündür:

1- İbn Hacer'e göre, seriyye muhtemelen iki amaçlıdır: Bunlardan ilki Kureyş kervanını gözetlemek, diğeri ise Cuheyneliler'le savaşmaktır. Müslim'in iki türlü rivâyete yer vermesi buna delildir. Şâyet seriyye Kureyş kervanını gözetlemek için düzenlenmişse seriyyenin tarihinin Hudeybiye'den önce olması gerekir. Ama seriyyenin Kureyş kervanını Cüheyneliler'den korumak amacıyla düzenlenmiş olması da muhtemeldir.[173] Seriyyede çarpışmanın olmaması ve diğer bazı karineler bu görüşü destekler. Her ne kadar Hudeybiye Antlaşması'ndan kaynaklanan böyle bir mükellefiyetleri yoksa da Müslümanların Kureyş kervanını korumaları, onların Mekke ile iyi ilişkiler geliştirme iradesi olarak yorumlanabilir.

Ayrıca Müslümanların, Mûte Savaşı'nda ve Ka'b b. Umeyr'in Zâtüatlâh Seriyyesi gibi önemli olaylarda Cüheyneliler'in mensup olduğu Kudâalılar'ın düşmanlıklarına maruz kaldıkları da hatırlanmalıdır.

2- Kastallanî, allame Ebû Zür'a İbnü'l-Irâkî'nin (762-826/1361-1423) *Tarhu't-Tesrîb fî Şerhi't-Takrîb* adlı eserinden naklen, seriyyenin Mekke'nin fethinden önce, Ku-

[169] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/67,257-259.
[170] Vâkıdî, I,6; II,774; İbn Sa'd, II,132; III,411; Belâzürî, *Ensâb*, I,489; İbn Seyyidinnâs, II,158; Makrizî (Katar n.), I,354.
[171] Müslim, *"es-Sayd ve'z-Zebâih"*, 34/1935.
[172] İbn Hişâm, IV,281.
[173] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VIII,78-79.

reyş'in antlaşmayı bozmasından sonra vuku bulduğuna dair bir bilgi verir.[174] Bu haber kabul edildiğinde seriyyenin tarihi ile ilgili tartışmalar son bulur. Muhtemelen en doğru görüş budur. Çünkü Vâkıdî'nin belirttiğine göre Benî Bekr'in bir kolu olan Benî Nüfase Mekkeliler'den Şabân ayının başında yardım talep edip Müslümanların müttefikleri olan Huzâalılar'a saldırmışlardır.[175]

3- İbn Kayyim'e göre Habat Seriyyesi'nin Recep ayında meydana geldiğini söylemek bir hatadır. Zira Hz. Peygamber'in (a.s.) Haram Aylar'da savaşa çıktığı, baskın yaptığı ve seriyye sevk ettiği bilinmemektedir.[176]

el-Burhân İbrahim el-Lekkânî'ye göre, İbn Kayyim böylece hocası İbn Teymiye'nin, Zahirî mezhebinin ve Atâ'nın görüşünü benimsemiş olmaktadır. Bunlara göre, Haram Aylar'da savaşmak yasaktır ve bu hüküm mensuh değildir. Ekseriyetin görüşü ise buna muhaliftir. Zürkânî'ye göre, -ister İbn Kayyim'in görüşü kabul edilsin, isterse Haram Aylar'da savaşmanın hükmü mensuh olsun veya olmasın- seriyye haram aya denk gelmez. Zira seriyye için Receb'in sonunda harekete geçilmiş ve Şabân ayında Cüheyneliler'in bulunduğu yer olan Kâbeliyye'ye ulaşılmış olabilir.[177] Habat Seriyyesi'nin uzun zaman aldığına dair rivâyetler bu görüşü destekler.[178] Netice itibariyle yapılan tahliller de siyercilerin seriyye için verdikleri tarihi desteklemektedir.

142. Ğâbe veya Hadira Seriyyesi

Şabân H. 8.[179]

Hadîsçiler, Hadira'nın Necid bölgesinde bulunmasına binaen seriyyeye Necid Seriyyesi ismini vermişlerdir. Bu seriyyeye, Benî Muhârib Seriyyesi de denilmiştir.[180]

İbn İshâk ve Vâkıdî'nin, seriyyeye dair metinleri incelendiğinde, ilk bakışta farklı iki seriyyeden bahsedildiği izlenimi doğar.

İbn İshâk'a göre,[181] seriyyenin adı Ğâbe, komutanı Abdullah b. Ebî Hadred Selâme b. Umeyr el-Eslemî (v. 71/690-91),[182] hedefi Hevâzinli Cüşem b. Muâviye kabilesinden Rifâ'a b. Kays'dır.[183] İbn İshâk'ın rivâyetine göre, Rifâ'a b. Kays'ın Müslümanlarla Benî Kays'ın arasını bozmaya çalıştığını öğrenen Hz. Peygamber (a.s.) Abdullah b. Ebî Hadred'in yanına iki kişi daha vererek Rifâ'a hakkında bilgi toplamasını istedi.

[174] Kastallânî, *el-Mevâhib*, I,556-557.
[175] Vâkıdî, II,783.
[176] İbn Kayyim el-Cevziyye, IV,277; V,93.
[177] Zürkânî (1996 n.), III,363-364; İslâm'da haram aylarda savaş konusu için bkz. Râzî, V,89,93; H. Algül, "*Haram Aylar*", DİA, XVI,105-106.
[178] Aynî, XVIII,16.
[179] Vâkıdî, II,777; İbn Sa'd, II,132-133; Belâzürî, *Ensâb*, I,489; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II,157; Aynî, XVII,312.
[180] Zürkânî (1996 n.), III,370.
[181] Halîfe b. Hayyât, s. 51-52; ayrıca bkz. İbn Habîb, s. s. 122,123.
[182] Abdullah b. Ebî Hadred için bkz. İbn Sa'd, IV,309; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,288,386; III,264; IV,40; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,211-213,269-270; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,294-296.
[183] İbn İshâk: "Veya Kays b. Rifâ'a" diyerek tereddüdünü dile getirir.

Abdullah da Medine yakınlarındaki Ğâbe otlağında Rifâ'a'yı pusuya düşürerek öldürdü, adamlarını sürüp oradan uzaklaştırdı ve develerini alıp Medine'ye getirdi. Son derece fakir olan Abdullah, ganimetten hissesine düşen on üç deveyi evleneceği hanıma mehir olarak verdi.[184]

Vâkıdî'ye göre ise bu seriyyenin adı Hadira, komutanı -Hz. Peygamber'in (a.s.) cengâver süvarisi, Benî Selime'den- Ebû Katâde el-Hâris b. Rib'î el-Ensârî el-Hazrecî'dir (v. 54/674), hedefi Hadira'daki Gatafân'dan bir topluluktur.[185] Hz. Peygamber (a.s.), Ebû Katâde'yi on beş kişilik askeri bir kuvvetle Hadira mevkiinde yaşayan Gatafân'ın üzerine sevk etti ve seriyyeye katılanlara, gece yol almaları gündüz gizlenmeleri, dağınık düzenle dört taraftan kuşatarak düşmana saldırmalarını, kadın ve çocukları öldürmemelerini emretti. Seriyyeciler, çok sayıda esir ve büyük miktarda ganimetle Medine'ye döndü.[186] Vâkıdî, seriyyenin on beş gün sürdüğünü söyler.[187]

İbn İshâk ile Vâkıdî'nin rivâyet biçimleri arasındaki ortak noktalar şunlardır: 1- Nakledilen haberin kaynağı, Abdullah b. Ebî Hadred'dir. 2- Abdullah b. Ebî Hadred, evlenmek istemektedir. İbn İshâk, Abdullah'ın evlenmek istediği hanımın kimliğinden bahsetmez. 3- Abdullah, evleneceği hanımın mehrini ödemek için Resûlullah'a (a.s.) müracaat eder. 4- Ödenecek mehir iki yüz dirhemdir. 5- Bunun üzerine Resûlullah (a.s.): "Şâyet dirhemleri bir vadinin kumluğundan alsanız bile mehri arttırmayın" buyurmuş ve Abdullah'a şimdilik yardım edemeyeceğini ifade etmiştir.

İbn İshâk, bundan sonra doğrudan Abdullah b. Ebî Hadred'in Rifâ'a b. Kays üzerine gönderilmesi hâdisesine geçer.

Vâkıdî'ye göre, Abdullah b. Ebî Hadred, Bedir'de şehid edilen Surâka b. Hârise en-Neccârî'nin kızı ile evlenmiş, ona 200 dirhem mehir sözü vermiş; bunun için de Hz. Peygamber'den (a.s.) yardım istemiştir. O (a.s.) da beklemesini, Ebû Katâde'nin idare edeceği toplam 16 kişilik seriyyeye katılarak elde edilecek ganimetten mehri tedarik etmesini teklif etmiştir. Vâkıdî, Rifâ'a b. Kays'ın öldürülmesi hâdisesinden bahsetmez.[188]

Taberî ve İbnü'l-Esîr,[189] aradaki farka rağmen iki rivâyet şeklinin aynı seriyyeye işaret ettiğini bildirirler. Hatta Taberî, İbn İshâk ile Vâkıdî arasında aynı seriyyeye dair görüş ayrılığı olduğunu kaydettikten sonra ayrıldıkları noktaları yukarıda söz konusu edildiği şekilde dile getirir.[190]

Şâmî de İbn İshâk ile Vâkıdî'nin aynı hâdiseden bahsettiklerini kaydeder.[191]

[184] İbn Hişâm, IV,278-279; İbn Kesîr, III,422-423; Zürkânî (1996 n.), III,375-376.
[185] Adnânî bır kabîle olan Gatafân'ın başlıca kolları Fezâre, Eşca', Abs, Zübyân ve Sa'lebe'dir, bkz. H. Algül, *"Gatafân"*, DİA, XIII,399-400.
[186] Vâkıdî, II,777-780; İbn Sa'd, II,132-133. Ayrıca bkz. Mahmut Şit Hattâb, *Peygamber Ordusunun Tarihi*, çev. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul 1983, s. 42.
[187] Vâkıdî, II,780.
[188] Vâkıdî, II,777,780; İbn Sa'd, II,132-133.
[189] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II,157-158.
[190] Taberî, III,276-278.
[191] Şâmî, VI,187.

İbn Seyyidinnâs ise İbn İshâk ve Vâkıdî'nin rivâyetlerini iki ayrı seriyye şeklinde iki ayrı başlık (Hadira ve Ğâbe) altında verir.[192]

Bazı müellifler ise İzâm Seriyyesi ile İbn İshâk'ın Ğâbe Seriyyesi'ni karıştırmışlardır.[193]

İbn Hacer, Hadira Seriyyesi'nin megâzîcilere göre Mekke'nin fethine çıkılmadan önce olduğunu, İbn Sa'd'ın hâdiseye Şabân H. 8 tarihini verdiğini kaydettikten sonra, seriyyenin "Mûte Savaşı'ndan (Cemâziyelevvel H. 8) önce" veya "Ramazan H. 8"de meydana geldiğine dair görüşlerin bulunduğunu da zikreder.[194] Oysa Ramazan H. 8 tarihi Ebû Katâde'nin İzâm Seriyyesi'nin tarihidir.

143. Habeş Kralı Ashame'nin Vefatı ve Gıyabî Cenaze Namazı Kılınması

Hayber'in fethinden sonra,[195] Mekke'nin fethinden önce[196] veya Recep H. 9'da.[197]

Peygamber Efendimiz (a.s.): "Bugün Allah'ın Salih kulu Ashame vefat etti. Kardeşiniz için Allah'tan mağfiret dileyiniz" buyurarak Necaşi'nin vefat ettiğini, aynı gün Medinelilere haber verdi. Peygamber Efendimiz (a.s.), Namazgah'ta[198] veya -başka bir rivâyete göre ise- Cennetü'l-Bakî'de Necaşi'nin gıyabi cenaze namazını dört tekbirle kıldırdı.[199]

Hadîs şarihleri, Peygamber Efendimiz'in (a.s.) Necaşi'nin vefat ettiğini, Medine ile Habeşistan arasındaki mesafeye ve deniz engeline rağmen aynı gün Medinelilere haber vermesini, onun (a.s.) peygamberliğine bir delil olduğunu bildirmişlerdir. Ayrıca Peygamber Efendimiz'in (a.s.) Necaşi'nin vefat ettiği haberini vermesinden (أَنَّ اَلنَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- نَعَى اَلنَّجَاشِيَّ فِي اَلْيَوْمِ اَلَّذِي مَاتَ فِيهِ[200]), bir Müslüman'ın vefat ettiğini haber vermenin ve onun için toplanmanın mubah olduğunu çıkarmışlardır (وفيه إباحة الإشعار بالجنازة والإعلام بها والاجتماع).

Münafıkların, Necâşî'nin Müslüman olmadığını ileri sürerek cenaze namazının kılınmasını dedikodu mevzusu yapmaları üzerine şu meâldeki âyet inmiştir:

"Ehl-i Kitap'tan öyleleri var ki, Allah'a, hem size indirilene, hem de kendilerine indirilene tam bir samimiyetle ve Allah'a boyun eğerek iman ederler. Allah'ın âyetlerini

[192] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,219,221.
[193] Bkz. Zürkânî (1996 n.), III,374-375.
[194] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VIII,56.
[195] İbn Kesîr, II,30.
[196] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,153; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,109; Süyûtî, *Ref' Şe'ni'l-Hubşân*, vr. 111/b.
[197] Taberî, III,363; Süheylî, III,159; Makrizî (Katar n.), I,445. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,109.
[198] Hadîs şarihleri namaz kılınan yeri ifade için kullanılan el-musalla/namazgâh tabirini: Bayram namazlarının kılındığı Namazgâh veya cenaze namazlarını kılmak için Hz. Peygamber'in (a.s.) tayin ettiği başka bir yer, şeklinde iki ihtimalle izah etmişlerdir.
[199] M. A. Köksal, *İslâm Tarihi*, XVI,118.
[200] نعى: ينعى إذا أخبر بموت الميت وقد يقال أن النعي هو الأخبار بموت الميت على صفة مخصوصة لكن ظاهر الحديث يدل على أنه مجرد الأخبار

az bir paraya satmazlar. İşte onlar için Rableri katında ecirleri vardır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk olandır".[201]

Müslim ve Beyhakî, Hz. Peygamber'in (a.s.) Ashame'den sonra iktidara gelen Necâşî'ye de İslâm'a davet mektubu gönderdiğini bildirirler.[202] Ancak yeni hükümdar, daveti reddetmiştir. [203]

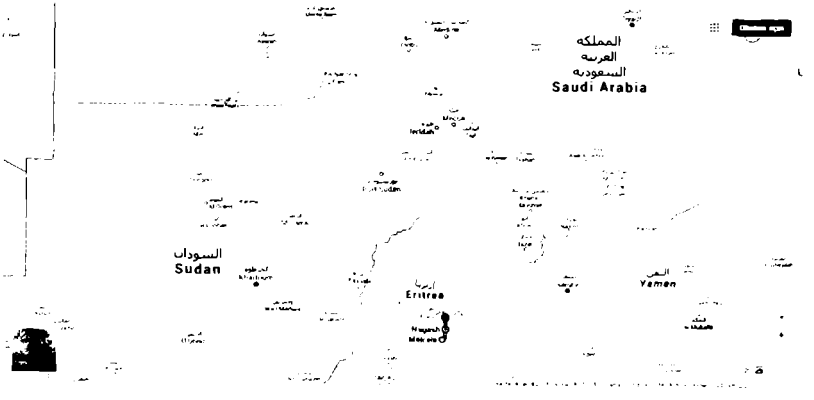

Harita 22: Necâşî Ashame'nin Kabri'nin Bulunduğu Eritre'nin Tigray Eyaleti'ndeki Necaşi (Negash) Köyü

Fotoğraf 15: Ashame'nin Kabri[204]

[201] Âl-i İmrân 3/199; Süheylî, III,159; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,109.
[202] Müslim, *"el-Cihâd ve's-Siyer"*, 32/1774; Beyhakî, IV,376.
[203] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,305; L. Öztürk, *"Etiyopya"*, DİA, XI,492.
[204] Habeş Kralı Ashame'ye ait türbe ve aynı yerdeki 15 sahabenin kabirlerinin restorasyonu ve çevre düzenlemesinin yapılmasına ilişkin protokol, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı ve Tigray Eyaleti Kültür ve Turizm Ajansı arasında Mekele'de imzalandı (http://www.tika.gov.tr/haber/habes-krali-necasinin-turbesi-tika-tarafindan-restore-edilecek/666).

Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'ya yaklaşık 800 km mesafedeki, Tigray eyaletinin Me'kele şehri yakınındaki Necaş köyünde, Habeş Kralı Ashame'ye ait türbe ve aynı yerde 15 sahabenin kabirleri de bulunmaktadır.

144. Hudeybiye Antlaşması'nın İhlali

Şabân H. 8.[205]

Hudeybiye Antlaşması'nda yer alan: "On yıl taraflar birbirleriyle savaşmayacak. İnsanlar emniyet içinde olacak. Gizli veya açık taraflar asla birbirlerine zarar vermeyecek ve birbirlerine karşı olumsuz herhangi bir girişimde bulunmayacak. Taraflar olumsuz müdahale anlamında birbirlerine kesinlikle karışmayacak, üçüncü taraflar, Muhammed'le anlaşıp müttefik olmak veya Kureyş'le anlaşıp müttefik olmak hususunda tamamen serbest olacak"[206] şeklindeki maddeler gereği Benî Bekr, Kureyş'le, Huzâalılar Müslümanlarla müttefik olmayı tercih edip antlaşmaya uyacaklarını taahhüt ettiler. Hudeybiye Antlaşması ile Benî Bekr b. Abdimenât ile Huzâa arasında Câhiliye döneminden beri süregelen kan davası bir süreliğine unutulmuş oldu. Buna rağmen Benî Bekr, kadim hasımları Huzâa kabilesinden intikam almak için fırsat kolluyordu.

Benî Bekr'e mensup ve bilahare Müslüman olan şair Enes b. Züneym ed-Dîlî'nin[207] birçok putperest şair gibi Hz. Peygamber'i (a.s.) hicvetti. Buna dayanamayan Huzâalı bir gencin Enes b. Züneym'in kafasını kırması, Benî Bekr'e istedikleri fırsatı verdi. Benî Bekr, gece baskını düzenleyerek, Mescid-i Harâm'a sığınmalarına rağmen Huzâalılar'dan bir topluluğu Mescid-i Harâm'ın sınırları içinde tamamen yok etmeye kalkıştı ve sonuçta kabilenin reisi Kâ'b b. Amr ile birlikte 20 (Vâkıdî) veya 23 (Halebî) kişiyi katlettiler.[208]

Huzâalılar'a saldıranlar, Adnânî Benî Bekr'in alt kollarından olan Benî Nüfâse b. Adî b. Düil b. Bekr ve reisleri -daha sonra Müslüman olan- Nevfel b. Muâviye'ydi.[209] Hz. Peygamber (a.s.), olayın soruşturulması sırasında Huzâalılar'a Benî Bekr'in hepsini mi suçladıklarını sorunca onlar da: "Hayır! Suçladığımız yalnızca Benî Nüfâse ve reisleri Nevfel b. Muâviye en-Nüfâsî'dir" diye cevap vermişlerdi.

Vâkıdî, sulhun bozulmasının müsebbipleri konusunda bu detay bilgiyi vermiş; barışı bozanların Benî Nüfâse ve reisleri Nevfel b. Muâviye olduğunu tesbit ve tahsis etmiş ve bunları döneminin siyer-megâzî ulemâsı ile tartıştığını ve mezkur bilginin Ebû Ma'şer gibi ünlü isimler tarafından bile fark edilmediğini belirtmiştir. Bu, siyer-megâzî kaynaklarının baştan itibaren hassas ve ilmi usûllere uygun bir tarzda tesbit edildiğinin güzel örneklerindendir.[210]

---

[205] Vâkıdî, III,783; İbn Sa'd, II,134; Beyhakî, V,6; Zürkânî, II,288.
[206] İbn Sa'd, II,97.
[207] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,188; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,68-70.
[208] Vâkıdî, II,786.
[209] Nevfel b. Muâviye b. Urve b. Ya'mur b. Nüfâse b. Adî b. Düil b. Bekr. Bkz. Zürkânî (1996 n.), III,378.
[210] Vâkıdî, II,786-787.

Safvân b. Ümeyye b. Halef el-Cumahî (v. 41/661 [?]),[211] İkrime b. Ebî Cehl Amr b. Hişâm el-Mahzûmî (v. 13/634),[212] Huveytıb b. Abdil'uzzâ b. Ebî Kays el-Âmirî (v. 54/674 [?]),[213] Şeybe b. Osmân b. Ebî Talha el-Abderî[214] ve Mikrez b. Hafs el-Âmirî,[215] köleleriyle birlikte, maskeli ve kılık değiştirmiş olarak müttefikleri Benî Bekr'i gizlice desteklediler. Kureyş, Benî Bekr'e gizli bir şekilde asker ve silah yardımında da bulundu. Böylece Hudeybiye Antlaşması ihlal edilmiş oldu ve fiilen geçerliliğini yitirmiş oldu.

-Mütevazı ve ibadete çok düşkün, Mekke fethi günü Hz. Peygamber'in (a.s.) Benî Kâ'b kabilesine verdiği üç bayraktan birinin alemdarı olan- Amr b. Sâlim el-Huzâî ve Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî (v. 11/632 [?]) ayrı heyetlerle gelip durumu Hz. Peygamber'e (a.s.) ilettiler ve müttefikleri olarak ondan yardımını istediler.

Hz. Peygamber (a.s.), ihlal edilen Hudeybiye barışının devam edebilmesi için Kureyş'in ya Benî Bekr'le olan ittifakından vazgeçmesi ya da öldürülen Huzâalılar'ın diyetlerinin ödemesini şart koştu. Hz. Peygamber (a.s.), Damra (ضَمْرَة) adındaki bir sahâbesine tevdi ettiği bir mektupla bu şartları müşrik Mekkelilere bildirdi.

---

[211] Kureyş'in en önemli kollarından Benî Cumah'a ve cömertliğiyle tanınan çok zengin bir aileye mensuptur. Câhiliye döneminde Dârünnedve'de kabilesi adına kendisine verilen meysir ve ezlâm görevlerini yürütüyor, güzel konuşmasıyla tanınıyor ve meşhur Arap hakemleri arasında sayılıyordu (M. A. Kapar, *"Safvân b. Ümeyye"*, DİA, XXXV,486).

[212] İyi bir binici ve kumandan olan İkrime, Suriye ve Filistin'in fethi sırasında Bizanslılar'la yapılan Ecnâdeyn Savaşı'nda (13/634) veya aynı yıl Mercisuffer Muharebesi'nde şehid oldu. Onun 14'te (635) Dımaşk'ın fethinde veya 15'te (636) Yermük Savaşı'nda şehid düştüğü, vücudunda yetmişten fazla ok ve kılıç yarası bulunduğu, yahut 18'de (639) Amvâs'ta vebadan öldüğü de zikredilmiştir (A. Aydınlı, *"İkrime b. Ebû Cehl"*, DİA, XXII,42).

[213] Mekke'de okuma yazma, şiir, ahbâr ve ensâbı bilenlerdendi. Mekke'nin fethi sırasında Resûl-i Ekrem tarafından haklarında ölüm cezası verilenlerden olduğu için kaçıp gizlendiyse de daha sonra Ebû Zer el-Gıfârî'nin himayesinde Resûlullah'ın huzuruna gelerek müslüman oldu. Huveytıb'ın o sırada altmış yaşlarında bulunduğu kaydedilmektedir. Hz. Peygamber (a.s.) Huneyn Gazvesi için ondan 40.000 dirhem borç aldı. Hz. Ömer (634-644) ve Osman (644-656) dönemlerinde Mescid-i Harâm'ın sınırlarının tesbiti ve tamiriyle görevlendirilenler arasında yer aldı. Huveytıb 54'te (674) Medine'de 120 yaşlarında vefat etti. Onun 53 (673) yılında cihad amacıyla gittiği Şam'da öldüğü de söylenmektedir (A. Çubukçu, *"Huveytıb b. Abdül'uzzâ"*, DİA, XVIII,430).

[214] Mekke'nin fethinden sonra, Resûlullah (a.s.) Hevâzin kabilesiyle savaşmak için Huneyn'e giderken henüz müslüman olmayan Şeybe b. Osman da orduya katıldı. Maksadı müslümanların yanında savaşmak değil Hevâzinliler'e yardım etmek, bir fırsatını bulup Resûlullah'ı ortadan kaldırmak, böylece Bedir'de Hz. Hamza'nın öldürdüğü amcasının ve Uhud'da Hz. Ali'nin öldürdüğü babasının intikamını almaktı. Bu sebeple Hz. Peygamber'i takip etmeye başladı. Müslümanların dara düştüğü ve Resûlullah'ın etrafında kimsenin kalmadığı bir sırada harekete geçtiyse de düşüncesini gerçekleştiremedi. Kendi ifadesine göre onu gören ve niyetini anlayan Hz. Peygamber kendisini yanına çağırdı, elini göğsünün üzerine koydu ve hidayete ermesi için Allah'a dua etti. Daha elini göğsünden çekmeden Şeybe'nin duyduğu kin kayboldu, hemen orada müslüman olarak müslümanlarla birlikte savaştı (S. Karacabey, *"Şeybe b. Osman"*, DİA, XXXIX,48).

[215] Bu şahısların hepsi daha sonra Müslüman olmuştur. İbn Hibbân'a göre Mikrez de Müslüman olmuştur (İbn Hacer, *el-İsâbe*, "مكرز بن حفص" md.)

Kureyşli müşrikler, bu şartları kabul etmedi. Mekke lideri Ebû Süfyân'ın -mesuliyetlerini yerine getirmeden- Medine'ye gelerek barışın devamını sağlama girişimi ise Hz. Peygamber (a.s.) tarafından kabul edilmedi.[216]

145. İzâm Seriyyesi

Ramazan ayının başlangıcında H. 8.[217]

Resûlullah (a.s.), Hudeybiye Antlaşması'nın bozulmasından sonra; Mekke'nin fethi için hazırlıklar yaptığı sırada, asıl hedefi gizlemek maksadıyla sekiz kişilik İzâm (veya Batn-ı İzâm) Seriyyesi'ni sevk etti. İzâm, Medine'nin kuzeyinde, Mekke'ye ters istikamette ve üç günlük mesafede bulunan bir mevkidir. Seriyyenin komutanı, İbn İshâk'a göre Abdullah b. Ebî Hadred,[218] Vâkıdî'ye göre ise Ebû Katâde'dir (v. 54/674).

İki kaynağa göre de Muhallim b. Cessâme el-Leysî, İzâm Seriyyesi'nde İslâm selâmı veren Âmir b. Azbat el-Eşca'î'yi (veya Fedekli Mirdâs b. Nahîk el-Fezârî'yi: مرداس بن نهيك) öldürülüp eşyasını gasp etmesi etmesi üzerine şu meâldeki âyet inmiştir: *"Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek: 'Sen mümin değilsin' demeyin. Çünkü Allah'ın nezdinde sayısız ganimetler vardır. Önceden siz de böyle iken Allah size lütfetti; o halde iyi anlayıp dinleyin. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."*[219] Hz. Peygamber'in (a.s.) huzurunda, Uyeyne b. Hısn Gatafan'ın reisi olarak Âmir'in kanını talep etmiş, el-Akra' b. Hâbis ise Muhallim'i savunmuştur. Hz. Peygamber (a.s.), maktulün ailesiyle konuşmuş, mağdur aile diyeti kabul edince, diyetin yarısını; yani 50 deveyi hemen, 50'sini ise Medine'ye dönülünce ödemiş ve zararlarını tazmin etmiştir. Bu, İslâm çağında, Hz. Peygamber'in (a.s.) karar verdiği ilk diyettir[220] (عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ مُحَلِّمَ بْنَ جَثَّامَةَ اللَّيْثِيَّ قَتَلَ رَجُلًا مِنْ أَشْجَعَ فِي الْإِسْلَامِ، وَذَلِكَ أَوَّلُ غِيَرٍ[221] قَضَى بِهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ).

İzâm Seriyyesi'nde çatışma olmamıştır.[222]

---

[216] Vâkıdî, II,781-796; İbn Sa'd, II,134; Şâmî, V,204-205;Zürkânî (1996 n.), III,385.

[217] Vâkıdî, I,6; II,796-797; İbn Hişâm, IV,275; İbn Sa'd, II,133; Belâzürî, *Ensâb*, I,489,493; Taberî, III,279.

[218] İbn Hişâm, IV,275.

[219] en-Nisâ 4/94.

[220] İbn Abdilber, *el-İstiâb*, "عامر بن الأضبط الأشجعي" md.; "محلم بن جثامة" md.; Ebu'l-Hüseyn Abdülbaki b. Kânî' b. Merzûk b. Vasik el-Emevî el-Bağdâdî (v. 351), *Mu'cemu's-Sahâbe*, thk. Salâh b. Sâlim el-Mısrâtî, Medine 1418, II,34, "صُبَيْرَةُ بْنُ سَعْد" md.; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî (v. 430), *Ma'rifetu's-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî, Riyad 1419/1998, "صُبَيْرَةُ بْنُ سَعْد" md.

[221] ((أَوَّلُ غِيَرٍ) الْغِيَرُ بِكَسْرِ الْغَيْنِ الْمُعْجَمَةِ وَفَتْحِ الْمُثَنَّاةِ التَّحْتِيَّةِ وَرَاءٍ الدِّيَةُ قِيلَ هِيَ جَمْعُ غِيَرَةٍ وَقِيلَ مُفْرَدٌ جَمْعُهَا أَغْيَارٌ كَصَلَعٍ وَأَصْلَاعٍ وَأَصْلُهَا مِنَ الْمُغَايَرَةِ لِأَنَّهَا بَدَلٌ مِنَ الْقَتْلِ كَذَا فِي مِرْقَاةِ الصُّعُودِ (قَضَى بِهِ) أَيْ بِالْغِيَرِ). Muhammed Eşref b. Emîr es-Sıddîkî el-Azimâbâdî (v. 1329), *Avnü'l-Ma'bûd Şerh Süneni Ebî Davud* (Haşiyesinde: İbnü'l-Kayyim'in: *Tehzîb Sünen Ebî Davud ve İzah İlelihi ve Müşkilatihi* adlı eseri yer almaktadır), Beyrut 1415, XII,141.

[222] Vâkıdî, II,796-797; İbn Sa'd, II,133; İbn Habîb, s. 121-123; Süheylî, VII,539-540; A. Önkal, *"Batn-ı İzâm Seriyyesi"*, DİA, V,202.

146. Mekke'nin Fethi

1- Çıkış: 10 Ramazan H. 8,[223] Çarşamba günü, ikindi vakti.[224]

2- Fetih: 19 Ramazan H. 8,[225] Cuma.[226]

Mekke'nin fethi, Resûlullah'ın (a.s.) Medine'ye hicretinden yaklaşık olarak üç ay önce akdedilen III. Akabe Biati ile başlayan ve ilginç olduğu kadar dikkat çekici bir süreç olan Müslümanların -istisna tutulanlar dışında- Medine'ye mecburi hicret döneminin sonu olmuştur. Hz. Peygamber (a.s.) buna dair: "Mekke'nin fethinden sonra (Medine'ye) hicret yoktur. Lakin cihâd ve niyet vardır. Cihada davet edildiğinizde hemen seferber olunuz": (لاَ هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ وَإِذَا اسْتُنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا) buyurmuştur.[227]

Kesintisiz bir şekilde yaklaşık olarak sekiz yıl devam eden Medine'ye hicret; İslâm'ın zaman-mekân boyutlarında devamlı ilerleyişi ve hayatı fethedip şekillendirmesi için gerekli insan unsurunu temin eden bir süreç olmuştur.

Hz. Peygamber (a.s.), Hudeybiye Antlaşması'nın ihlal edilmesi ve ihlalin giderilmesine yönelik girişimlerin başarısız olması üzerine, Mekke'nin fethi için gerekli askerî hazırlıkları başlattı. Hz. Peygamber (a.s.), Hz. Âişe'ye (r.anha): "Yol hazırlığımızı yap ve bu işi gizli tut" buyurdu ve şöyle dua etti: "Ey Allah'ım! Kureyşliler'in kulaklarını ve gözlerini bağla! Bizi, (yurtlarında) ancak ansızın görsünler! Ansızın geldiğimizi işitsinler!": (اللهم خذ على أسماعهم وأبصارهم فلا يرونا إلا بغتة ، ولا يسمعون بنا إلا فجأة).[228]

Mekkeli müşriklerin, askerî harekâttan haberdar olmasını engellemeye yönelik bir dizi tedbir -öncelikli olarak- alındı:

1- Her zaman olduğu gibi[229] bu askerî harekâta dair niyet ve karar gizli tutuldu.[230]

2- Asıl hedefi gizlemek maksadıyla bir askeri birlik, Medine'nin kuzeyinde üç günlük mesafede bulunan İzâm'a sevk edildi.[231] Böylece bu bölgeye sefer düzenleneceği ve İzâm Seriyyesi'nin bu seferin keşif kısmı olduğu düşüncesi yayılmış oldu.

3- Hz. Ömer (r.a.), Medine'nin çevresine nöbetçiler yerleştirmek ve devriye gezerek giriş-çıkışları kontrol altında tutmakla görevlendirildi.[232]

---

[223] İbn Hişâm, IV,42; Halîfe b. Hayyât, s. 52; Beyhakî, V,20; Taberî, III,292; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,227; Kesîr, III,539,540.

[224] Vâkıdî, II,801; İbn Sa'd, II,135; Beyhakî, V,25; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, II,420; Makrizî (1999 n.), I,354.

[225] İbn Hişâm, IV,80; Halîfe b. Hayyât, s. 53; Taberî, III,311; Aynî, XVII,276; ayrıca bkz. 298,312; Beyhakî, V,24; İbn Kesîr, III,542,610.

[226] Vâkıdî, I,6; III,873,989,892; İbn Sa'd, II,137; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I,423.

[227] Buhârî, *"el-Cihâd ve's-siyer"*, 56/193; Tirmizî, *"Siyer"*, 33. Hadîsin şerhi için bkz. İbn Kesîr, III,606-607; *Tecrîd Tercemesi*, VIII,253; A. Özel, *"Hicret"* (fıkıh bakımından), DİA, XVII,462-466; ayrıca bkz. Mekke dönemi, Peygamberlik Sonrası: "45. I. Akabe Biati" ve hicretin 1. yılı olaylarından: "1. Resûlullah'ın (a.s.) Medine'ye Hicreti" başlığına.

[228] Şâmî, V,209.

[229] Vâkıdî, III,991; Beyhakî, V,213; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, s. 253; İbn Asâkir, II,32,32.

[230] Vâkıdî, II,796.

[231] Vâkıdî, II,796-797.

[232] İbn Sa'd, II,134; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XV,188.

4- Medine dışına yolculuklar yasaklandı.

Bütün bu tedbirlere rağmen -Bedir ashabından ve Hz. Peygamber'in (a.s.) Mısır Mukavkısı nezdindeki elçisi- Hâtıb b. Ebî Beltea el-Lahmî (حاطب بن أبي بلتعة اللخمي), -Mekke'de bulunan ailesine Kureyş nezdinde himaye sağlamak amacıyla- Mekkelileri Hz. Peygamber'in (a.s.) hazırlıklarından haberdar etmek istedi. Hâtıb b. Ebî Beltea (r.a.), Mekkelilerden Safvân b. Ümeyye, Süheyl b. Amr ve İkrime b. Ebî Cehl'e mektup yazdı. Mektupları, Müzeyneli Kenûde (كنود) adında bir kadın veya - Benî Muttalib'in azatlı cariyesi[233]- Sâre, bir veya 10 dinar karşılığında Mekke'ye götürmeyi kabul etmiştir.

Mektup -Musâ b. Ukbe'nin rivâyetine göre- şöyledir: "Resûlullah, savaş ilanı yapmıştır. Sizden başkasına yöneleceğini de düşünmüyorum. Bu mektubumla size bir iyiliğim olsun istedim": (إِنَّ رَسُولَ اللهِ قَدْ أَذِنَ فِي النَّاسِ بِالْغَزْوِ وَلا أَرَاهُ يُرِيدُ غَيْرَكُمْ وَقَدْ أَحْبَبْتُ أَنْ تَكُونَ لِي عِنْدَكُمْ يَدٌ بِكِتَابِي إِلَيْكُمْ).[234]

Hz. Peygamber (a.s.), casusun yakalanması için hemen Hz. Ali'nin (r.a.) başkanlığında ve aralarında Zübeyr b. Avvâm (r.a.) ile el-Mikdâd b. Amr el-Kudâî el-Behrânî'nin (r.a.) olduğu bir seriyye sevk etti.

Hz. Ömer'in Hâtıb b. Ebî Beltea'nın öldürülmesini talep etmesi[235] üzerine: Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: "O Bedir Savaşı'nda bulunmuştur. Allah, Bedir'de savaşanların yüksek mücadelelerine muttali olup: 'Bundan böyle istediğinizi yapın. Ben sizi affettim', demediğini nereden biliyorsun" (إِنَّهُ قَدْ شَهِدَ بَدْرًا، وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ اللهَ أَنْ يَكُونَ قَدِ اطَّلَعَ عَلَى أَهْلِ بَدْرٍ فَقَالَ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ، فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ).[236]

Bu hâdise üzerine şu meâldeki âyet nâzil oldu: *"Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin. Oysa onlar, size gelen gerçeği inkâr etmişlerdir. Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı Peygamber'i de sizi de yurdunuzdan çıkarıyorlar. Ben, sizin saklı tuttuğunuzu da açığa vurduğunuzu da en iyi bilenim. Sizden kim bunu yaparsa (onları dost edinirse) doğru yoldan sapmış olur."*[237]

---

[233] Sâre Ya'kûbî'ye göre Ebû Leheb'in (Tarih, II,58), Şâmî'ye göre ise Amr b. Haşim b. Muttalib b. Abdimenaf'ın azatlı cariyesi olup Mekke'nin fethinde kanı heder edilenlerdendir. Ancak Sâre Müslüman oldu ve Hz. Ömer'in (r.a.) hilafetine kadar yaşadı (*Subulü'l-Hüdâ*, V,209,225).

[234] Vâkıdî, II,798; Şâmî, V,209,210.

[235] Süheylî, İbn İshâk'ın konu ile ilgili hadîsi ve metnini şerh ederken, yakalanan düşman ülke casuslarının cezasının ölüm olduğuna dair fıkhî bir hüküm çıkarır ki benzer görüşlere hadîs ve fıkıh kaynaklarının *el-Cihâd ve's-Siyer* başlıklarında da yer verilir. [وَفِي الْحَدِيثِ دَلِيلٌ عَلَى قَتْلِ الْجَاسُوسِ فَإِنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ دَعْنِي فَلأَضْرِبَ عُنُقَهُ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا يُدْرِيكَ يَا عُمَرُ لَعَلَّ اللهَ قَدْ اطَّلَعَ إِلَى أَصْحَابِ بَدْرٍ يَوْمَ بَدْرٍ فَقَالَ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ. فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمُ الْحَدِيثَ فَعَلَّقَ حُكْمَ الْمَنِّ مِنْ قَتْلِهِ بِشُهُودِ بَدْرٍ فَدَلَّ عَلَى أَنَّ مَنْ فَعَلَ مِثْلَ فِعْلِهِ وَلَبِسَ بِبَدْرِيٍّ أَنَّهُ يُقْتَلُ]. Bkz. *er-Ravd*, VII,205-206.

[236] Buhârî, *"el-Cihâd ve's-Siyer"*, 56/140.

[237] el-Mümtehine 60/1; Vâkıdî, II,797-798; İbn Hişâm, IV,40-41; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,348; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,528; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,300.

Hz. Peygamber (a.s.), Müslüman kabilelere -Medine'ye yakın olanlara- Ramazan'da savaşa hazır bir vaziyette Medine'de bulunmaları, uzak olanların ise kendilerine katılmak üzere yurtlarında beklemeleri ve emir ve taleplerin gizli tutulması için haber gönderdi. Bu, İslâm Ordusu'nun gerçek gücünü saklamaya yönelik bir tedbirdir.[238]

Mesela Büsr b. Süfyân el-Huzâî el-Ka'bî ve Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî, Huzâa'nın bir kolu olan Benî Ka'b b. Amr'ı hazırlamakla görevlendirildi. Mekke fethine 500 kişiyle katılan Benî Kâ'b'ın üç sancaktarından biri Büsr b. Süfyân idi.[239]

Yine Huzâa kabilesine Mekke-Medine yolunu tutmaları için talimat gönderildi. Eslem, Gıfâr ve diğer müttefik kabilelere haber salınarak askeri birliklerin sefer durumuna getirilip hazır tutulması istendi. Böylece: Eslem, Gıfâr, Müzeyne, Cüheyne, Eşca' gibi bazı kabileler: Medine'de, Süleym gibi bazı kabileler ise Kudeyd'de (قُدَيْد) harekâta katıldı.[240]

Mekkeli müşriklerin askerî harekâttan haberdar olmamasını sağlamaya yönelik ilave tedbirler alındı: Bütün Müslüman kabilelerin Medine'de toplanması istenmedi. İslâm Ordusu'na yol boyunca zikzaklar çizdirilerek hedefin gizli ve belirsiz tutulmaya çalışıldı. Bu ve benzeri tedbirler, İslâm Ordusu'nun hakiki gücünü gizlemek, düşmanın hazırlık yapmasına fırsat vermemek ve tahmin edemediği bir kuvvetle karşı karşıya bırakıp mukavemet etmesine ve dolayısıyla kan dökülmesini engellemek için alınmıştır.[241]

Hz. Peygamber (a.s.) Medine'de idari işler için Ebû Ruhm Külsûm b. Husayn b. Abîd b. Halef el-Gıfârî'yi, geride kalanlara namaz kıldırmak üzere de İbn Ümmü Mektûm'u vekil bıraktı[242] ve orduyla 10 Ramazan H. 8 bir Çarşamba günü ikindi vakti Mekke'ye doğru yola çıktı. Müslüman kabilelerin kuvvetleri yolda kendilerine katıldı.

Hz. Peygamber (a.s.), ordunun yol güvenliğini sağlamak üzere -ashabın başarılı komutanlarından- Gâlib b. Abdillah el-Leysî'yi görevlendirdi.[243]

Hz. Peygamber (a.s.), -Mescid-i Nebevî'ye yaklaşık olarak 11 km uzaklıkta, günümüzde "âbâr-ı Alî" (ebyâr-ı Alî) diye bilinen Medinelilerin mikat yeri olan- Zülhuleyfe'de ihrama girmeyerek seferin yönü konusundaki gizliliği devam ettirdi.

Urve b. Zübeyr, Mûsâ b. Ukbe ve İbn İshâk'a göre Hz. Peygamber (a.s.), toplam 12000 kişilik bir kuvvetle,[244] Mekke'ye 16 km mesafede bulunan Merrüzzahrân'a gelince, ordu geceyi burada geçirdi. İslâm Ordusu Merrüzzahrân'da konaklayıncaya kadar, Kureyşliler seferden haberdar olmadı. Hz. Peygamber (a.s.), Merrüzzahrân'da,

[238] Ya'kûbî, II,58.
[239] İbn Sa'd, II,134-135; Ya'kûbî, II,58; Kastallânî, *el-Mevâhib*, I,564.
[240] Vâkıdî, II,799-800; Beyhakî, V,26.
[241] İbn Sa'd, II,134-135; Ya'kûbî, II,58; Kastallânî, *el-Mevâhib*, I,564; M. Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları*, s. 159-177.
[242] Beyhakî, V,22; Zürkânî (1996 n.), III,395-396.
[243] H. Algül, "*Gâlib b. Abdillah*", DİA, XIII,327.
[244] Beyhakî, V,26; Aynî, XVII,276.

her askerin bir ateş yakmasını emrederek Mekkelilerin mukavemetini kıracak bir görüntünün ortaya çıkmasını sağladı.[245]

Mekke'ye yaklaştığı sıralarda İslâm Ordusu'ndan haberdar olabilen ve ordunun büyüklüğü karşısında paniğe kapılan Kureyşliler, Ebû Süfyân ile Hakîm b. Hizam'ı hem elçi hem de olup bitenleri öğrenmek üzere görevlendirdi. Bilahare Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî'nin da katıldığı bu üçlü heyet, yolda İslâm Ordusu devriyesi tarafından yakalandılar. Hz. Peygamber'in (a.s.) karargâhına götürülen heyet üyeleri İslâm'ı kabul etti. Hz. Peygamber (a.s.), İslâm Ordusu'nun geçişini seyrettikten sonra Ebû Süfyân'ın Mekke'ye dönmesini emretti.

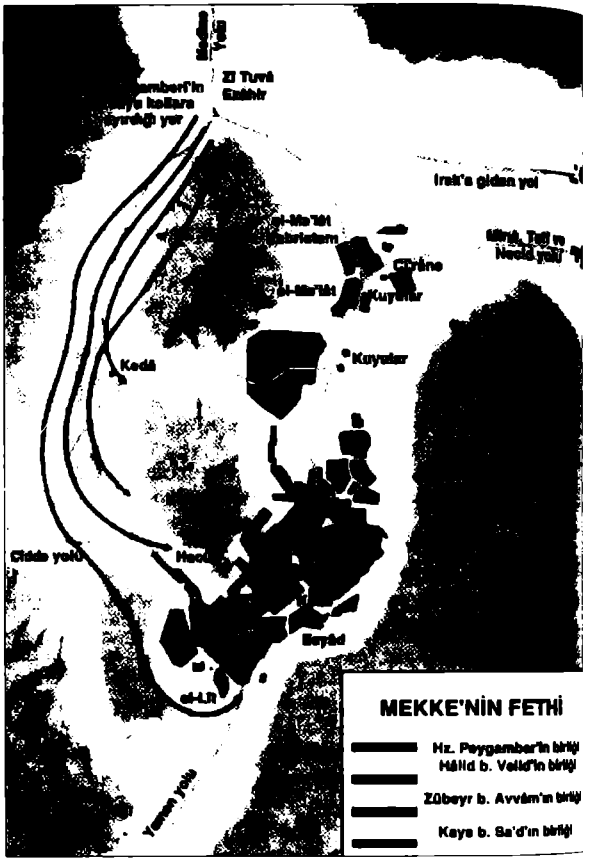

Kroki 8: İslam Ordusu'nun Giriş Güzergahları [İ.Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesaj*]

Bu durum karşısında Mekkeliler İslâm Ordusu'na karşı konulamayacağını anladı. Ebû Süfyân, Kâbe'nin avlusunda İslâm'ı kabul ettiğini ilan etti ve teslim olmaktan başka çare kalmadığını, silahlarını bırakıp kendi evine, Mescid-i Harâm'a veya kendi evlerine sığınmalarını Mekkelilere tavsiye etti; böyle yapanlara eman verildiğini duyurdu. Bu, Mekke'nin teslimi olması demekti. Resûl-i Ekrem (a.s.) başta Ebû Süfyân olmak üzere Ümmü Hânî, Hakîm b. Hizam, Ebû Ruveyhâ ve Büdeyl b. Verkâ gibi Mekkelilere verdiği himaye hakkıyla bu kişilerin evlerine sığınanların emniyette olacaklarını bildirdi, böylece söz konusu şahıslar onurlandırmak ve gönüllerini İslâm'a ısındırmak istedi. Ebû Süfyân'dan sonra Mekke'ye gelen Hz. Peygamber'in (a.s.) amcası Hz. Abbâs (r.a.) da Mekkelilere aynı şeyleri söyledi; onlar da Mescid-i Harâm'a ve evlerine dağıldılar.

İslâm Ordusu'nun dört koldan aynı anda Mekke'ye girmesini planlayan Resûl-i Ekrem (a.s.), komutanlarına mecbur kalmadıkça savaşmamalarını, kaçanları izlememelerini, yaralı ve esirleri öldürmemelerini ve Safa Tepesi'nde kendisiyle buluşma-

[245] İbn Sa'd, II,135.

larını bildirdikten sonra, ilk önce sağ kanadın komutanlığını yapan Hâlid b. Velîd'in harekete geçmesini emretti.[246]

Mekkelilerden Müslümanlara karşı düşmanlıklarıyla tanınan on küsur kişinin "kanı heder edildi". Bunlardan yakalanan dördü erkek, biri kadın olmak üzere beş kişisi öldürülmüş, diğerleri ise Müslüman oldukları için affedilmişlerdir.[247] Mezkûr istisna dışında Mekke'de genel af ilân edildi. Umumi aftan mahrum edilenlerin bir kısmı daha kendi istekleriyle gelip Müslüman olmuş ve Hz. Peygamber'in (a.s.) affına mazhar olmuşlardır .[248]

Mekke müşriklerinin Safvân b. Ümeyye komutasında İkrime b. Ebî Cehil ve Süheyl b. Amr el-Kureşî el-Âmirî gibi Mekke eşrafı ile çoğunluğu müttefik kabilelerin kuvvetlerinden oluşan birliğin yerleştiği güneydeki Lît adı verilen yerden şehre giren Hâlid b. Velîd, Handeme Dağı'nın eteklerinde bunları kısa sürede bozguna uğratıp şehrin fethi sırasında yapılan tek mukavemeti kırdı. Hâlid b. Velîd'in Hazvere Çarşısı'na kadar kovaladığı bu kuvvetlerden canlarını kurtaranlar evlerine kapanarak veya silâhlarını bırakarak eman aldılar. Çatışmalarda Mekkelilerden on iki veya yirmi sekiz kişi ölmüş, Müslümanlardan ise iki veya üç kişi; Hubeyş b. Hâlid, Kürz b. Câbir ve Seleme b. Mîlâ' el-Cühenî şehid oldu.[249]

Kürz b. Câbir ve arkadaşı Hubeyş b. Hâlid, Mekke'nin fethinde, Hâlid b. Velîd'in komutasındaki birlikte görev aldılar. Kürz b. Câbir ve arkadaşı, Mekke'nin fethinde Hâlid b. Velîd'in birliği için belirlenen güzergâhı terk edip başka bir yoldan ilerlediler. Handeme denilen yerde bir grup Kureyş savaşçısıyla çatışan Hubeyş şehit oldu. Kürz b. Câbir de Hubeyş'in cesedi etrafında mersiyeler okuyarak çarpışmaya devam etti ve şehit düştü.[250]

Komutanlığını Sa'd b. Ubâde'nin yaptığı ensâr birliği Mekke'nin batı tarafından, Zübeyr b. Avvâm'ın idare ettiği muhacirlerden oluşan sol kanat kuzeyden şehre girdi.

---

[246] Vâkıdî, II,825; İbn Sa'd, II,135.

[247] Kanı heder edilenlerden Müslüman olup affedilenler: 1- Abdullah b. Sa'd b. Serh, 2- Hebbâr b. Esved, 3- Ka'b b. Züheyr, 4- Vahşî b. Harb, 5- Safvan b. Ümeyye, 6- İkrime b. Ebi Cehil, 7- Abdullah b. Zibârâ, 8- Benî Muttalib'in azatlı cariyesi Sâre, 9-Ebû Süfyan b. Harb'in karısı Hind binti Utbe, 10- İbn İshak'a göre İbn Hatal'ın azatlı cariyesi Erneb (ارنب: asıl adı Fertenâ: فرتنى) Müslüman oldu. İbn İshak'tan nakledildiğine göre Müslüman olanı Fertenâ'dır. İbn İshak'ın zikrettiğine göre Ümmü Sa'd da öldürüldü. İbn Hacer'e göre şarkıcı cariyelerden biri Erneb, diğeri de Ümmü Sa'd idi. Künye ve lakapla anıldıkları için isimleri hakkında ihtilaf edilmiştir. Kanı heder edilenlerden öldürülenler: 1- Abdüluzzâ b. Hatal: Ebu Berzetü'l-Eslemî ile Saîd b. Hureysü'l-Mahzûmî'nin onu elbirliğiyle öldürdükleri nakledildiği gibi yalnız Ebu Berze'nin onu öldürdüğü de nakledilmiştir. 2- Huveyris b. Nukaz: Hz. Ali (r.a.) tarafından öldürüldü. 3- Mıkyes b. Subâbe: Nümeyle b. Abdullah tarafından öldürüldü. 4- Huveyris b. Tulâtıl el-Huzâ'î: Ebû Ma'şer'e göre Hz. Ali (r.a.) tarafından öldürüldü. 5- İbn İshak'a göre İbn Hatal'ın azatlı cariyesi Kaynetan (قينتان asıl adı Karibe: قريبة) öldürüldü. Bkz. Şâmî, V,223-226; Zürkânî (1996 n.), III,472; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XV, 255 vd.

[248] Kastallânî, *el-Mevâhib*, I,572-574.

[249] Vâkıdî, II,825-828.

[250] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,309-310.

Hz. Peygamber (a.s.), siyah bayraklı ve sancaklı merkezî birliğin başındaydı ve başına siyah bir sarık sarmıştı. Ukâb adındaki bayrağın siyah, sancağın ise beyaz olduğu da nakledilmiştir. Hz. Peygamber (a.s.), Kasvâ adlı devesinin üzerinde, Üsâme b. Zeyd (r.a.) terkisinde, Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile Üseyd b. Hudayr'ın arasında, kendisine verilen nimet karşısında Allah'a karşı tam bir tevazu içinde sakalı devesinin eğerine değecek kadar[251] önüne eğik bir vaziyette Mekke'ye girdi. O (a.s.) ve birliği, Mekke'nin yukarı kısmından; kuzeybatıdaki Ezâhir yolunu takip ederek Mekke'ye girdi, Hacûn'da konakladı ve diğer birliklerle Safa Tepesi'nde buluştu.[252]

Resûl-i Ekrem (a.s.), Mekke'de kaldığı sürede Hacûn'da kurulan çadırda ikamet etti. Kendisine evinde kalması teklif edilince Medine'ye hicretinden sonra, henüz Müslüman olmayan amcasının oğlu Akîl b. Ebî Tâlib'in (v. 60/680) evini satmış olduğuna işaret ederek: "Akîl bize ev mi bıraktı?" (فَهَلْ ترك لنا عقيل منزلا) diye serzenişte bulundu ve şehrin fâtihi olmasına rağmen evini geri almadı.[253]

Daha sonra Mescid-i Harâm'a giden Hz. Peygamber (a.s.), etrafında Müslümanlar olduğu halde Kâbe'ye kadar gelip devesinin üzerinde ileri çıkarak asayla rüknü istilam etti ve tekbir getirdi. Müslümanlar da onun (a.s.) gibi tekbir getirdiler. Sonra hep birden tekrar tekbir getirdiler. Öyle ki tekbir sesleriyle Mekke sarsıldı. Sonunda Resûlullah (a.s.) eliyle işaret ederek: "Susunuz" buyurdu. Muhammed b. Mesleme (r.a.) de Kasvâ'nın yularından tutmuş olduğu halde,[254] Resûlullah (a.s.) Kâbe'yi yedi defa tavaf etti. Her tavafta Hacerülesved rüknüne geldikçe, elindeki asayla işaret ederek onu istilam etti. 7. tavaftan sonra Kasvâ'dan indi. Ma'mer b. Abdillah b. Nadle, gelip Kasvâ'yı dışarı çıkardı.

Hz. Peygamber (a.s.), Kâbe'yi tavaftan ayrıldı; onu geniş bir çember şeklinde çevreleyen ve Kâbe'nin iç ve dış duvarlarına bazısı kurşunla tutturulmuş toplam üç yüz altmış puta yöneldi. Kâbe'nin etrafında putların teşkil ettiği daireyi dolaşırken: *"Hak geldi; bâtıl yok olup gitti. Zaten bâtıl yıkılmaya mahkumdur"*[255] meâlindeki âyeti okudu ve putlara teker teker asasıyla dokunarak hepsini düşürdü.

Hz. Peygamber (a.s.), Mekke'yi fethettiğinde, Kâbe'nin içinde, -Kâbe'ye hediye edilen şeylerin konulduğu kuyunun başında dikili bulunan- Hübel putu, -hurma ağacından yapılmış- iki güvercin heykeli ve Hz. İbrahim'in (a.s.) kurban ettiği koçun iki boynuzu bulunuyordu. Kâbe'nin içinde sütun mesabesinde, iki sıra halinde ve yaldızla süslenmiş altı direk mevcuttu. Kapının karşısındaki direkte, -kucağında Hz. İsa (a.s.) bulunan- Hz. Meryem tasviri vardı. Öteki direklerde, peygamberler, melekler, -Hz. İsmail'in (a.s.) eliyle fal çeken ihtiyar bir adam şeklinde- Hz. İbrahim (a.s.), bir koç (veya koçbaşı) ve ağaç tasviri bulunuyordu.

[251] Şâmî, V,226-227; Zürkânî (1996 n.), III,434.
[252] Vâkıdî, II,824, İbn Hişâm, IV,48; Kastallânî, *el-Mevâhib*, I,575; Şâmî, V,229; Zürkânî, II,319.
[253] N. Bozkurt - M. S. Küçükaşcı, *"Mekke"*, DİA, XXVIII,557.
[254] Umretü'l-Kazâ'da bu şeref bir Hazreçliye verilmişti. Bu nedenle bu kez bir Evsliye verilmesi uygun görüldü.
[255] el-İsrâ 17/81.

Hz. Peygamber (a.s.), -Kâbe hizmetleriyle ilgili sidâne ve hicâbe vazifelerinden sorumlu olan- Osman b. Talha'dan anahtarı alıp Kâbe'nin kapısını açtı. O (a.s.), Kâbe'deki tasvirleri görünce: "Allah, bunları yapanları kahretsin! Büyüğümüzü fal oku çeker bir halde tasvir etmişler! İbrahim'in hal ve şanında fal okları çekmek yoktur! Vallahi, o puta tapanlar, bu iki peygamberin hiçbir zaman fal okları çekmediklerini bilirlerdi!" buyurdu ve "*İbrahim, ne Yahudi, ne de Hıristiyan idi; fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslüman idi; müşriklerden de değildi*"[256] mealindeki âyeti okudu. Kâbe'deki putları çıkarmasını ve suretleri gidermesini Hz. Ömer'e (r.a.) emretti. Hz. Ömer (r.a.), Kâbe'de Hz. İbrahim'in (a.s.) tasviri dışında silmedik suret, kırmadık heykel bırakmadı. Hz. Peygamber (a.s), Hz. İbrahim'in (a.s.) resminin silinmediğini görünce: "Ey Ömer! 'Hiçbir suret bırakmayacaksın! Hepsini silip yok edeceksin!' diye sana emir vermedim mi?" buyurdu. Hz. Ömer (r.a.): "O, İbrahim'in sureti!" dedi. Hz. Peygamber (a.s.): "Onu da sil!" buyurdu. İbn Ebî Şeybe'nin İbn Ömer'den (r.a.) naklettiğine göre Müslümanlar, ridalarını çıkartıp sadece izarlarıyla (belden aşağısını örten giysileriyle) kalarak ellerine kovaları aldılar. Sonra Zemzem Kuyusu'ndan su çekerek Kâbe'nin içini ve dışını yıkadılar.[257]

Kâbe ve çevresi, putlardan ve şirk alâmetlerinden temizlenince[258] Kâbe'ye giren Hz. Peygamber (a.s.), kendisinden sonra Üsâme b. Zeyd (r.a.) ve Bilal-i Habeşî'nin içeri girmelerini, Osman b. Talha'ya (r.a.) da kapıyı kilitlemesini emretti[259] ve uzunca bir müddet içeride kaldı. Hz. Peygamber (a.s.) Kâbe'nin altı direğinden ikisi sağında, biri solunda, üçü de arkasında kalacak ve kapısı arkasına gelecek şekilde, ön sıradaki iki direk arasında, yeşil mermerin bulunduğu taraftaki duvarla arasında üç zira kadar aralık kalan yerde durup iki rekât namaz kıldı.[260] Hz. Peygamber (a.s.), Kâbe'de namaz kıldıktan, her köşesini dolaşarak tekbir getirdikten, tespih ve dua ettikten sonra, kapı açıldı. Bilal-i Habeşî (r.a.), kapının arkasında, ayakta durmakta idi. İçeriye ilk giren Abdullah b. Ömer (r.a.) oldu. Kapının arkasında bulunan Bilal-i Habeşî'y (r.a.) Hz. Peygamber'in (a.s.) nerede namaz kıldığını sordu, fakat kaç rekât kıldığını sormayı unuttu. Bilal-i Habeşî (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) namaz kıldığı yeri ona gösterdi. O sırada, Kureyşliler Mescid-i Haram'a doluşmuşlar, Kâbe'nin çevresinde oturmuşlardı. Hz. Peygamber'in (a.s.) ne yapacağını merakla bekliyorlardı. Halid b. Velid, Kâbe'nin kapısında durmuş insanları uzaklaştırıyordu. Hz. Peygamber (a.s.) Kâbe'nin kapısının eşiğinde ayakta durdu. Kapının sövelerini iki eliyle tuttu. Hz. Peygamber (a.s.), üç defa tekbir getirdikten sonra, insanlara şöyle hitap etti:

"Allah'tan başka ilah yoktur! O bir ve ortaksızdır. O, vadini yerine getirmiştir. O kuluna yardım etmiş ve tek başına düşman ordularını bozguna uğratmıştır" (لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ

[256] Âl-i İmrân 3/67.
[257] Şâmî, V,238.
[258] İbn Hişâm, IV,59; Makrizî (Katar n.), 383; Kastallânî, *el-Mevâhib*, I,584.
[259] Buhârî, "*Salât*", 30; Şâmî, V,237 vd.
[260] Bu tarif, Kâbe'nin, Abdullah b. Zübeyr (r.a.) zamanında yıkılıp yaptırılmasından önceki durumuna göredir. Abdullah b. Ömer (r.a.) de Bilal-i Habeşî'nin: "Resûlullah (a.s.) burada kıldı" diye gösterdiği yerde namaz kılardı. Kâbe'ye girmek ve iki rekât namaz kılmak, müstehabdır.

وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، صَدَقَ وَعْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ، وَهَزَمَ الأَحْزَابَ وَحْدَهُ). *[Vadini yerine getiren, kuluna yardım eden ve tek başına düşman ordularını mağlup eden Allah'a hamd olsun!* (الْحَمْدُ لله الَّذِي صَدَقَ وَعْدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الأَحْزَابَ وَحْدَهُ)].[261]

"Dikkat ediniz! Bugün Câhiliye dönemine ait her faiz işlemi, her kan davası, her övünme vesilesi ve her mal davası, şu iki ayağımın altındadır (kaldırılmıştır). Kaldırdığım ilk kan davası, Rabî'a b. Hâris'in[262] *kan davasıdır. (Câhiliye devrinden) sadece sidâne (Beytullah'ın/Kâbe'nin bakımı) ve sikâye (hacılara su dağıtımı) hizmetleri muhafaza edilmiştir.*

Dikkat ediniz! Sopa ve kamçı ile işlenen ve yarı kasıtlı olan hatalı cinâyetlerde, ağır diyet cezası ödenmelidir. Bu da kırkının karnında yavruları bulunması şartıyla yüz devedir.

Dikkat ediniz! Allah, Câhiliye gururunu, bir Câhiliye âdeti olan atalarla övünmeyi tümden kaldırmıştır! Şüphesiz ki hepiniz Âdem'densiniz Âdem ise topraktandır.

[Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır].[263]

Ey insanlar! İnsanlar iki sınıftır; ya değerli, muttaki bir mümindir ya da Allah katında değersiz olan bedbaht bir kâfirdir.

Ey Kureyş topluluğu! Ne dersiniz? (Hakkınızda ne karar vereceğimi) düşünürsünüz?"

Kureyşliler: "Biz, senin hakkımızda hayırlı bir karar vereceğini düşünürüz. Çünkü sen değerli bir peygambersin, değerli bir kardeşsin ve değerli bir kardeşin oğlusun. Şimdi güç, senin elindedir!" dediler.

Resûlullah (a.s.) da: *"Kardeşim Yusuf'un kardeşlerine dediği gibi: 'Bugün sizi kınamak yok, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir'*[264] *diyorum. Hadi gidiniz! Hepiniz serbestsiniz!"* buyurdu.

Bunun üzerine insanlar, sanki kabirlerinden diriliyorlarmış gibi meydana çıkarak gruplar halinde Hz. Peygamber'e (a.s.) gelip biat ettiler ve Müslüman oldular.

---

[261] Vâkıdî ve Ahmed b. Hanbel'in rivâyeti.

[262] Bazı rivâyetlerde İbn Rebî'a, bazılarında ise Ebû Ervâ Rabî'a b. Hâris b. Abdilmuttalib el-Kureşî el-Hâşimî şeklinde geçer. Bu şahıs, Hz. Peygamber'in (a.s.) amcası oğludur (Rudânî, *Cem'ü'l-Fevâid*, el-Hac, hadîs no: 3371).

[263] el-Hucurât 49/13. Hz. Adem ve Havva'dan çoğalan insanlar, yeryüzünde çeşitli renk ve dilde küçüklü büyüklü topluluklar oluşturmuşlardır. Küçükten büyüğe, kabileden milletlere varıncaya kadar farklılık gösteren bu oluşumun temel sebebinin kitlelerin birbirini tanımak, anlaşmak ve kaynaşmaktır. Yani soy-sopla övünmek yerine, birleşip bütünleşmek öngörülmüştür.

[264] Yûsuf 12/92.

Allah, Kureyş müşriklerini eline düşürmüş, kendisine boyun eğdirmişken, Hz. Peygamber (a.s.) onları bağışlamış, serbest bırakmıştır. Esir muamelesi yapılmayarak serbest bırakılan Mekkelilere: "Tulekâ (الطلقاء): Azat edilenler/serbest bırakılanlar" adı verilmiştir. Hz. Peygamber (a.s.), fetihten sonra, Safvan b. Ümeyye'ye, Ebu Süfyan b. Harb'e, Haris b. Hişam'a haber saldığı gün, Hz. Ömer (r.a.), kendi kendine: "Allah onlara hâkim olma fırsatını bize verdi. Onların yaptıkları kötülükleri anlatayım, başlarına kakayım!" dedi. Hz. Peygamber'in (a.s.) Kureyşlilere güzel muamelesi ve Hz. Yusuf'un (a.s.) sözleriyle onlara hitap etmesi üzerine, Hz. Ömer (r.a.) "İstemeyerek benden sâdır olan sözlerden pişmanlık duydum ve Resûlullah'tan (a.s.) utandım!" dedi.

Hz. Peygamber (a.s.) hitabesinde: *"Ey Müslümanlar topluluğu! Artık silahları bırakınız! Ancak yaptıklarına karşılık Benî Bekr'e karşı Huzâalılara bu konuda ikindi namazına kadar müsaade edilmiştir"* buyurdu. Bunun üzerine Huzâalılar, bir süre Benî Bekr'den yakaladıklarına şiddetli darbeler indirdiler. İşte bu zaman dilimi, Harem'de daha evvel hiç kimseye helal kılınmadığı halde savaşın, Resûlullah'a (a.s.) helal kılındığı saattir. Sonra Resûlullah (a.s.), Huzâalılara da: *"Artık silahları bırakın!"* buyurdu.

Hz. Peygamber (a.s.), Makam-ı İbrahim'e vardı. Orada iki rekât tavaf namazı kıldı, Zemzem Kuyusu'na geldi ve Hz. Abbâs'ın (başka bir rivâyete göre ise Ebû Süfyân b. Hâris b. Abdilmuttalib'in) verdiği suyu içti. Haşimîlerin geleneksel hacılara su temin edip dağıtma görevlerini (sikâye) de böylece tasdik etmiş oldu. Hz. Peygamber (a.s.), o verilen sudan abdest alırken, Müslümanlar üşüşüp dökülen abdest suyunu yüzlerine sürüyorlar, yere bir damla bile düşürmüyorlardı. Bunu gören Müşrikler: "Biz böyle bir hükümdar ne gördük, ne de işittik!" diyerek şaşkınlıklarını ifade ettiler.

Hz. Peygamber (a.s.), fetih günü, öğle vakti girince, Kâbe'nin damına çıkıp ezan okumasını, Bilal-i Habeşî'ye (r.a.) emretti. Bilâl-i Habeşî (r.a.) Kâbe damına çıkıp ezanı okudu. Kureyş reislerinden Ebû Süfyan, Attab b. Esid ve Hâris b. Hişam oturup konuştular. Attab: "Pederim Esid bahtiyardı ki bugünü görmedi" dedi. Hâris: "Muhammed bu siyah kargadan başkasını bulmadı mı ki müezzin yapsın?" diye söylenerek Bilâl-i Habeşî'yi (r.a.) kötüledi. Ebû Süfyan: "Ben korkarım, bir şey demeyeceğim. Kimse olmasa da, şu Batha'nın taşları ona haber verecek, o bilecek" diye konuştu. Bir müddet sonra Hz. Peygamber (a.s.), onlarla karşılaştığında, konuştuklarını haber verdi. O vakit Attab ile Hâris, Müslüman oldular.[265]

Huzâlıların, Hüzeyl kabilesine mensup birini öldürmeleri üzerine Hz. Peygamber (a.s.), fethin ikinci günü (20 Ramazan[266]) öğle namazından sonra, Kâbe'nin merdiveninde sırtı Kâbe'ye dönük olduğu halde, başka bir rivâyete göre ise devesi üzerindeyken ve Allah'a hamdu senâdan sonra halka şöyle hitap etti:

"Ey insanlar! Şüphe yok ki, Allah, göklerle yeri, güneş ile ayı yarattığı, şu iki dağı (Ebû Kubeys ve Kuaykıan) yerleştirdiği gün, Mekke'yi de haram ve doku-

[265] Buharî, *İmân*: 31; Müslim, *Fiten*: 76; Tirmizî, *Fiten*: 41.
[266] Zürkânî (1996 n.), III,447.

nulmaz kılınmıştır! Burası, Allah'ın haram ve dokunulmaz kıldığı bir bölgedir. Kıyamet gününe kadar da, haram ve dokunulmaz olarak kalacaktır! Mekke'yi haram ve dokunulmaz kılan, Allah'tır. Onu insanlar Harem kılmamışlardır. Mekke'nin ganimetlerinden hiçbir şey bize helâl olmamıştır. Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kimse için, Mekke Haremi'nde kan dökmek, ağaç kesmek helâl olmaz! Mekke'de kan dökmek benden önce hiçbir kimse için helâl olmadığı gibi, benden sonra da, hiçbir kimse için helâl olmayacaktır. Bana da, ancak, gündüzün belli bir saatinde helâl kılınmıştır. Ki, bu da, Mekkelilerin ilahî gazabı hak etmiş olmalarından ileri gelmiştir. Şüphe yok ki, Fil'i Mekke'ye girmekten alıkoyan, Allah'tır. Mekkeliler üzerine, Resûlullah ile müminler de ancak bir kez salınmışlardır. İyi bilin ki; şu saatte Mekke benim için bile haramdır! Mekke'nin bugünkü haramlığı, dünkü haramlığı haline dönmüştür! Bu söylediklerimi, burada bulunanlar, burada bulunmayanlara ulaştırsın! Şayet size biri çıkıp: 'Resûlullah burada çarpıştı!' diyerek ruhsat yoluna kaçacak olursa, ona: 'Allah, yalnız Resûlüne helâl kılmış, izin vermişti. Size helâl kılmamış, izin vermemiştir!' deyiniz! Mekke'nin av hayvanları ürkütülmez, kaçırılmaz! Mekke'nin dikeni bile kesilmez! Mekke'nin ağacına balta vurulmaz! Yerdeki yitiği, alınmaz! Meğerki sahibini aramak için ola. Mekke'nin yeşil otları biçilmez!" buyurdu.

O sırada, tecrübeli bir ihtiyar olan Hz. Abbâs (r.a.): "Ey Allah Resûlü! İzhir (الإذخر)[267] otunu müstesna tut. Çünkü o, evlerimiz ve kabirlerimiz için gereklidir" dedi.

Hz. Peygamber (a.s.), kısa bir müddet sustuktan sonra: *"İzhirden başka! Onu biçmek helâldir. Ey Huzâa topluluğu! Siz de artık adam öldürmekten ellerinizi çekiniz! Ne yararı varsa, pek çok adam öldürüldü! Üstelik Hüzeyl'in adamını öldürdünüz! Vallahi, onun diyetini (siz ödemezseniz), ben ödeyeceğim![268] Şu bulunduğum yerdeki andan sonra, kim öldürülürse, öldürülenin ailesi için, iki şeyden birini seçmek vardır. Ya öldürenin kısas olarak öldürülmesini, ya da öldürülenin diyetini (kan bedelini) ister! Hiç şüphesiz, insanların Allah'a karşı en saygısızı, en taşkını, Allah'ın Haremi'nde adam öldüren yahut kendi katilinden başkasını öldüren, ya da Cahiliye çağındaki öcünü almak için adam öldürendir!"* buyurdu.

O sırada, adamın birisi ayağa kalktı ve: "Filan, benim oğlumdur. Onun anası ile yatıp kalkmıştım!" dedi. Hz. Peygamber (a.s.), hitabesine şöyle devam etti: *"İslâmiyet'te insanın babasından veya baba tarafından akrabasından başkasına intisap etmesi diye bir şey yoktur! Cahiliye çağının kötü işleri silinip gitmiştir! Doğan çocuk, döşeğin sahibi-*

[267] Mehmet Apaydın, *"Siyer Coğrafyası'nın İklimi, Bitki Örtüsü ve Hayvanları"*, 2014-2015 Ders Yılı Siyer Mektebi Müfredatı, Siyer Vakfı, s. 33.

[268] Resûlullah (a.s.) Huzâa kabilesinin öldürdüğü kişinin diyetini maktulün velilerine, İbn Hişâm'a göre, yüz deve olarak ödedi. Bu kişi, Resûlullah'ın (a.s.) diyetini ödediği ilk maktuldür (Vâkıdî, II,844; İbn Hişâm, IV,58; Şâmî, V,256-257).

ne aittir! Zânîye, esleb vardır"[269] buyurdu. "Esleb nedir?" diye sorulunca, Hz. Peygamber (a.s.): "*Mahrumluk demektir*" buyurdu ve hitabesine şöyle devam etti:

"İddiasını ispatlamak için delil getirmek davacıya, yemin de inkâr edene düşer. Ey insanlar! Cahiliye çağında birtakım antlaşmalar yapılırdı. Cahiliye çağında yapılmış olan antlaşmalara riayet ediniz! İslâmiyet ona kuvvetten başka bir şey eklemez. İslâmiyet'te ne Cahiliye antlaşması vardır, ne de fetihten sonra hicret! Fakat cihat ve cihada niyet vardır. Seferber edilmek istendiğiniz vakit, hemen seferber olunuz! İslâmiyet'te Cahiliye çağı antlaşması ihdas etmeyiniz! Müslüman Müslüman'ın kardeşidir. Bütün Müslümanlar kardeştirler. Müslümanlar, kendilerinden olmayanlara (düşmanlara) karşı bir eldirler; elbirliğiyle, topluca hareket ederler. Müslümanların kanları birbirine eşittir. Zimmetlerini, onların en hafifleri, en uzaktakileri bile yerine getirmeye gayret ederler. İyi biliniz ki; ne bir kâfir için bir mümin ve Müslüman öldürülür, ne de onlardan taahhüt sahibi olanların taahhütlerinden dolayı, harbî olan kâfirler için öldürülürler. Kâfirin diyeti, Müslümanın diyetinin yarısıdır. İyi biliniz ki; İslâmiyet'te değiş-tokuş yolu ile evlenme yoktur! Kadın ne halasının, ne de teyzesinin üzerine nikâhlanıp bir araya getirilebilir. Kocasının izni olmadıkça onun malından bir şey vermesi, kadın için helâl, caiz değildir. Kadın, yanında bir mahremi bulunmadıkça, üç günlük yola gidemez. İyi bilesiniz ki; vâris için, vasiyete gerek yoktur! Ayrı din sahipleri, birbirlerine vâris olamazlar. Parmakların her birinin diyeti on devedir. Kemiği görünen derin her yaranın diyeti beş devedir. Sabah namazından sonra, güneş doğuncaya kadar, namaz yoktur. Zekât ve sadakaları teslim almak için, hayvanları bir yerden başka bir yere götürmek yoktur. Zekât ve sadakalar, ancak, mal sahiplerinin yurtlarında teslim alınacaktır. (Celeb[270] *de yoktur, ceneb*[271] *de yoktur.*[272]*) Sizi iki günün orucundan nehyederim: Biri Kurban Bayramı günü, diğeri de Ramazan Bayramı günü orucudur. Sizi iki biçim giyimden de men ederim: Hiçbiriniz, ne edep yerleri açıkta kalacak biçimde sırt ve baldırlarını sarık ve benzeri bir bez parçasıyla sarsın! Ne de iki yanı kaldırılıp omuzlara atılınca edep yerleri açılacak biçimde bir atkıya hürünsün! Ben size ancak anlayacağınız, tutacağınız yolu gösterdim!"* buyurdu.

---

[269] Çocuk, doğduğu döşeğin sahibine aittir. Zina eden erkeğe ise hayal kırıklığı vardır (yani çocuk ona nispet edilmez) Çocuk, başkasından bile olsa ispat edilmedikçe kadının meşru kocasına aittir. Onunla zina eden erkeğe nispet edilmez. Câhiliye döneminde bazı Araplar, zina yoluyla da nesep tespit edebiliyorlardı. Ancak İslâm gelerek, bu uygulamayı iptal etmiştir.

[270] لا جَلَبَ ولا جَنَبَ [الجَلَب يكون في شَيْئين: أحَدُهما في الزَّكاة وهو أن يَقْدَم المُصَدِّق على أهْل الزكاة فَيَنْزِل مَوْضعا ثم يُرْسِل مَنْ يَجْلب إليه] ([الأموال من أماكنها ليأخذ صدَقتها فنُهِيَ عن ذلك وأمِر أن تُؤخَذ صَدَقاتُهم على مِياههم وأماكنهم. الثاني أن يكون في السِّبَاق: وهُو أن يَتْبَع (الرجُل فرسَه فيَزْجُره يَجْلب عليه ويصيح حَثًّا لَهُ على الجَرْي فنهِيَ عن ذلك İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "جلب" md.

[271] وفي حديث الزكاة والسِّبَاق [لا جَلَب ولا جَنَب] الجَنَبُ بالتَّحريك في السِّباق: ان يَجْنُبَ فرَسًا إلى فَرَسه الذي يُسابِق عليه فإذا فَتَر المركُوبُ نَحَّول (إلى المَجْنُوب وهو في الزكاة: أن يَنْزل العامِلُ بأقصى مَواضع أصحاب الصَّدَقة ثم يأمُرُ بالأموال أن تُجْنَب إليه: أي تُحضَر فتُهوا عن ذلك. وقيل هو (أنْ يَجْنُبَ ربَ المَال بمَاله: أي يُبْعِدَه عن موضعه حتى يَحتاج العامِلُ إلى الإبْعاد في اتِّباعه وطلَبه İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "جنب" md.

[272] Yani zekât memura zekâtları toplamaya geldiği sırada ne meradaki sürüler kente getirilir; ne de avludaki sürüler meraya çıkarılır. Aksine, zekât memuru geldiği sırada sürüler nerede bulunuyorsa zekâtları orada alınır.

Yemenli Ebû Şah (أبو شاه)[273] adında bir zat kalkıp: "Ey Allah'ı Resûlü! Bunları, benim için, yazınız!" (اكتبوا لي يا رسول الله) dedi. Hz. Peygamber (a.s.), ashabına: "Onun için, yazınız!" (اكتبوا لأبي شاه) buyurdu.[274]

Sonra Hz. Peygamber (a.s.): *"Ben, bu kadarını söylüyor kendim ve sizin için Allah'tan bağışlanmak diliyorum"* diyerek hutbesini bitirdi.[275]

Hz. Peygamber (a.s.), hutbesini bitirdikten sonra, Mescici-i Haram'ın bir köşesine varıp oturdu. Kâbe'nin anahtarını elinde tutuyordu. Hicâbe hizmetini Osman b. Talha'dan, sikâye hizmetini de Hz. Abbas'tan geri almış bulunuyordu. Hz. Abbas (r.a.), Hz. Peygamber'e (a.s.) elini uzatarak: "Ey Allah'ın Resûlü! Annem-babam sana feda olsun! Hicâbe ile sikâye vazifelerini bizde birleştir!" dedi. Hz. Peygamber (a.s.): "Ben size halkın Beytullah'a göndereceği örtü gibi şeylerden geçiminizi sağlayacağınız şeyi değil, hacıların su ihtiyaçlarını karşılamak üzere servetinizden harcayarak bu yüzden hayra ereceğiniz zahmetli şeyi veriyorum!" buyurdu ve sikâye vazifesini Hz. Abbas'a (r.a.) yeniden verdi. Hz. Abbas'ın (r.a.) Taif'te üzüm bağı vardı. Gerek İslâmiyet'ten önce, gerek sonra, oradan kuru üzüm taşır, sunulacak Zemzem'e üzüm katarak hacılara ikram ederdi Hz. Abbas'tan (r.a.) sonra, İbn Abbas (r.a.), onun oğlu ve ondan sonrakiler hep böyle yaparlardı.

Hz. Peygamber (a.s.), Hz. Abbâs'a (r.a.): "Size sadece kaybettiğiniz şeyi veriyorum, diğerlerinin kaybı olacak bir şeyi değil" (أُعْطِيكُمْ مَا تَرْزَءُونَ فِيهِ وَلَا أُعْطِيكُمْ مَا تَرْزَءُونَ مِنْهُ)[276] sözlerini de söyledi.[277]

---

[273] Ebû Şâh'ın, Benî Kelb Seyf b. Ziyezen'e yardıma gelen (570) Fars asıllı Ebnâ'lardan (الأبناء) olduğu rivâyet edilmiştir. Yemânî nisbesi yanında bazı kaynaklarda Kelbî nisbesiyle de anılması, Kelb kabilesine mensup birinin himayesine girdiği için olmalıdır. Peygamber'in (a.s.) hitabesi ve Ebû Şâh'ın bunun yazdırılmasını talep etmesi, Ebû Dâvûd, Tirmîzî, Dârekutnî ve İbn Hibbân gibi hadîs otoriteleri tarafından da nakledilmiştir (A. Aydınlı, *"Ebû Şâh"*, DİA, X,232).

[274] Râvî Velîd dedi ki: Ben Evzâî'ye: "Benim için yazınız yâ Rasûlallah!" sözü nedir? dedim. "Resûlullah'tan işitmiş olduğu şu hutbenin yazılmasını istedi", dedi (Buhârî, *Lukata*, 45/7).

[275] Şâmî, V,242-243.

[276] (أَيْ أَعْطَيْتُكُمْ مَا يَنْقُصُكُمْ لَا مَا تَنْقُصُونَ بِهِ النَّاسَ) (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*).

[277] Hz. Peygamber (a.s.): *"Şüphe yok ki, Allah, emanetleri ehil olanlara vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman, adaletle hükmetmenizi emreder"* (en-Nisâ 4/58) mealindeki âyeti okuyarak: "Ey Ebû Talha oğulları! Allah'ın emanetini, sizde temelli kalmak ve dürüst hareket etmek üzere alınız! Onu, zalim olmadıkça, hiç kimse elinizden alamaz! Ey Osman! Allah size Beyti'ni (Kâbe'sini) emanet ediyor! Allah'ın emanetini alınız! Ey Osman! İşte, anahtarını al! Bu gün, iyilik ve ahde vefa günüdür!" buyurdu. Osman b. Talha anahtarı alıp gittiği sırada, Hz. Peygamber (a.s.), Osman b. Talha'ya: "Sana vaktiyle söylemiş olduğum şey vuku bulmadı mı?" diye sordu. Hz. Peygamber (a.s.), hicretten önce, Mekke'de iken Osman b. Talha'yı İslâmiyet'e davet etmişti. O: "Ey Muhammed! Sen kavminin dinine aykırı davranmış ve ortaya yeni bir din çıkarmış bulunuyorsun! Doğrusu, benim sana tâbi olacağımı umman, şaşılacak şeydir!" demiş; Hz. Peygamber (a.s.) bir gün de halk ile birlikte Kâbe'nin içine girmek isteyince, Osman b. Talha Hz. Peygamber'e (a.s.) karşı çok kaba ve katı davranmış, Kâbe'ye girmesine engel olmuştu. Hz. Peygamber (a.s.) onun bu uygunsuz davranışını sükûnetle karşılamış ve: "Ey Osman! Umarım ki; bir gün sen beni bu anahtarı nereye istersem koyacağım, kime istersem vereceğim bir mevkide göreceksin!" buyurmuştu. Osman b. Talha: "O zaman Kureyş mahvolmuş, kıymetten düşmüş olur!" demişti. Hz. Peygamber (a.s.): "Bilakis, asıl o zaman Kureyş yaşayacak ve kıymetlenecektir!" buyurmuştu. Osman b. Talha, vaktiyle Hz. Peygamber'e (a.s.) söylediklerin ve

İbn İshâk'a göre, Resûlullah (a.s.) fetihten sonra Mekke'de on beş gün kaldı ve seferi olduğu için öğle, ikindi ve yatsı namazlarını namazı kısaltarak (kasr) kıldı.[278]

Resûlullah (a.s.), Şevvâl H. 8 tarihinde vuku bulan Tâif Kuşatması'ndan önce Hubeyre b. Sebel (veya Şebel)[279] b. Aclân es-Sekafî'yi Mekke âmili,[280] Saîd b. Saîd b. 'Âs b. Ümeyye'yi de pazar sorumlusu olarak tayin etti.[281]

Hicretten sonra Mekke ile Medine arasında başlayan düşmanlık fetihle; Hz. Peygamber'in (a.s.) umumi af ilan etmesi, Mekke'nin harem oluşunu teyit etmesi ve benzeri uygulamalarla sona erdi, Hicaz'da İslâm'ın üstünlüğü tesis edildi.

en-Nasr Sûresi'ne ad olan "nasr" (yardım) kelimesi bütün Araplara üstün gelmeye, aynı sûredeki "fetih" kelimesi ise Mekke'nin fethine işaret eder. Fetih kelimesinin "açmak" şeklindeki anlamından hareketle İbn Abbâs Mekke'nin fethine "fethu'l-fütûh (fetihlerin fethi)" adını vermiştir. Çünkü buradaki fetih sadece düşman elindeki bir şehrin alınmasından ibaret olmayıp Mescid-i Harâm'ın kontrolü ve Kâbe'nin fethi anlamına da gelmekte, aynı zamanda kalblerin Allah'ın dinine, İslâm kapısının bütün insanlığa açılışını ifade etmektedir. Bu sebeple Mekke'nin fethedilmesi İslâm fetihlerinin başlangıcı kabul edilmiştir.

Fahreddin er-Râzî'ye[282] göre tefsir örfünde *"fetih"* kelimesi Mekke'nin fethini, *"yakın bir fetih"* (فَتْحاً قَرِيباً)[283] ibaresi ise Hudeybiye Antlaşması veya Hayber'in fethini ifade eder. el-Hadîd Sûresi'nin 10. âyetinde geçen *"fetih"* kelimesi de Mekke'nin fethine delâlet etmekte, ayrıca İbrahim Sûresi'nin 13-14. âyetlerinde[284] Mekke'nin fethedileceği ve Müslümanların oraya döneceği müjdesi verilmiştir. el-Fetih Sûresi de Hudeybiye Antlaşması'na, dolayısıyla Mekke'nin fethine işaret etmektedir.[285]

147. Hâlid b. Velîd'in Uzzâ Putunu Tahribi

Ramazan'ın bitimine beş gece kala H. 8.[286]

Resûlullah (a.s.), Mekke'nin fethinden hemen sonra putları ve putlar için yapılmış mabetleri tahrip etmek amacıyla seriyyeler görevlendirdi. Bu seriyyeler, herhangi bir mukavemetle karşılaşmamıştır.

Hz. Peygamber'in (a.s.) sözlerini hatırladı ve: "Şahadet ederim ki; sen, hiç şüphesiz, Allah'ın Resûlü'sün!" dedi.

[278] Taberî III,298,311,312; Beyhakî, V,104-107; Şâmî, V,261; Zürkânî (1996 n.), III,485-487.

[279] Bkz. İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,615-616; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,402.

[280] İbn Sa'd, II,145; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,615-616; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,599.

[281] İbn Sa'd, II,145; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,458-459.

[282] (المُرَادُ بِهَذَا الفَتْحِ فَتْحُ مَكَّةَ، لأَنَّ إِطْلاَقَ لَفْظِ الفَتْحِ فِي المُتَعَارَفِ يَنْصَرِفُ إِلَيْهِ) el-Hadîd Sûresi'nin 10. âyetinin tefsiri. الأَوَّلُ: فِي الفَتْحِ وُجُوهٌ: أَحَدُهَا: فَتْحُ مَكَّةَ وَهُوَ ظَاهِرٌ وَثَانِيهَا: فَتْحُ الرُّومِ وَغَيْرِهَا وَثَالِثُهَا: المُرَادُ مِنَ الفَتْحِ صُلْحُ الحُدَيْبِيَةِ وَرَابِعُهَا: فَتْحُ الإِسْلاَمِ بِالحُجَّةِ وَالبُرْهَانِ، وَالسَّيْفِ وَالسِّنَانِ وَخَامِسُهَا: المُرَادُ مِنْهُ الحُكْمُ كَقَوْلِهِ رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالحَقِّ [الأعراف: ٨٩] وَقَوْلِهِ ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالحَقِّ [سبأ: ٢٦] وَالمُخْتَارُ مِنَ الكُلِّ وُجُوهٌ: أَحَدُهَا: فَتْحُ مَكَّةَ، وَالثَّانِي: فَتْحُ الإِسْلاَمِ بِالآيَةِ وَالبَيَانِ وَالحُجَّةِ وَالبُرْهَانِ. (وَالأَوَّلُ مُنَاسِبٌ لآخِرِ مَا قَبْلَهَا مِنْ وجوه) el-Feth Sûresi'nin ilk âyetinin tefsiri.

[283] el-Feth 48/18,27.

[284] Âyetler meâlen şöyledir: *"Kâfir olanlar peygamberlerine dediler ki: 'Elbette sizi ya yurdumuzdan çıkaracağız, ya da mutlaka dinimize döneceksiniz!' Rableri de onlara: 'Zalimleri mutlaka helâk edeceğiz!' diye vahyetti. Ve (ey inananlar!) Onlardan sonra sizi mutlaka o yerde yerleştireceğiz. İşte bu, makamımdan korkan ve tehdidimden sakınan kimselere mahsustur".*

[285] N. Bozkurt – M. S. Küçükaşcı, *"Mekke"*, DİA, XXVIII,558.

[286] Vâkıdî, III,873,874; İbn Sa'd, II,137,145,146; Belâzürî, *Ensâb*, I,489,490; Taberî, III,308;.

Bunlardan birisi Hâlid b. Velîd'in, 30 süvari ile Nahle-i Yemeniyye'de (نَخْلَةَ الْيَمَانِيَّة) Uzzâ putunu ve mabedini tahrip seriyyesidir. Uzzâ, Benî Süleym'in bir boyu ve Benî Hâşim'in müttefikleri olan Benî Şeyban'ın putu idi. Benî Esed b. Abdiluzzâ da bu puta sahip çıkardı. İbn İshâk, Kureyşliler'in de Uzzâ'yı tazim ettiklerini söyler.[287]

148. Amr b. Âs'ın Süvâ' Putunu Tahribi[288]

Mekke'nin fethinden hemen sonra.[289]

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Nûh'un (a.s.) kavmiyle ilgili olarak bahsi geçen Ved, Yegûs, Yeûk ve Nesr[290] isimli putlarla birlikte Süvâ' da anılır ve toplumda ileri gelenlerden bazı kimselerin: *"Sakın ilâhlarınızı, hele Ved, Süvâ', Yegûs, Yeûk ve Nesr'i hiç bırakmayın"*[291] diyerek halkı Hz. Nûh'a (a.s.) karşı kışkırttıkları vurgulanır. Câhiliye devri Arapları da bu putları tazim ederdi.

İbn Abbas'ın (r.a.) rivâyetine göre, bu putların isimleri aslında Hz. Nûh'tan (a.s.) önce yaşamış sâlih insanın adları idi. Bu beş salih insanın vefatından sonra şeytanın aldatmasıyla onların hatıralarını yaşatmak maksadıyla bazı heykeller dikildi. Kuşaklar değişince, insanlar tevhidi unutup bu heykellere tapmaya başladılar.[292] Bu durum Hz. Nûh (a.s.) dönemine kadar devam etti. Benzer bir rivâyeti İbnü'l-Kelbî de nakletmiştir.

Kaynaklar, Arabistan'a putperestliği getiren Amr b. Luhayy b. Kam'a el-Huzâî'nin[293] Süvâ' kültünü de Hicaz'a getirdiğini kaydeder. Amr, bu putu Benî Hüzeyl'den Hâris b. Temîm b. Sa'd'a verdi. Câhiliye Arapları, tapındıkları varlıkları genellikle dikili taş ve kaya ya da ağaç gibi temsili olmayan unsurlarla sembolize ederlerdi. Hicaz ve çevresinde de genellikle tanrı ve tanrıçalarla ilgili kesme taş veya ağaç gibi soyut figürler hâkim unsur idi. Câhiliye Araplarının Ved ve Süvâ'ı insan şeklindeki putlarla temsil etmeleri ise dikkat çekicidir. İnsan şeklindeki bir figürle temsil edilen Hübel gibi Süvâ' da kadın görünümünde bir puttur.[294]

Hz. Peygamber (a.s.), Amr b. 'Âs'ı (a.s.), Hüzeyl b. Müdrike kabilesinin, Ruhât'ta (رهاط) bulunan Süvâ' (سواع) putunu yıkmaya gönderdi. Hüzeyl b. Müdrike diyarının sınırları içinde kalan Şemensîr (شمنصير) Dağı'nın bir tarafında -Mekke'ye üç mil mesafede Gurân (غران) Vadisi'nde- Ruhât köyü, batı tarafında -büyük olmayan- Hudeybiye köyü bulunmaktadır. Bu köy, Sa'd b. Ebî Bekir ve Mesrûh'a aittir. Resûlullah (a.s.) Benî Sa'd b. Ebî Bekir arasında büyüdü. Medine-Hudeybiye arası 9, Hudeybiye-Mekke arası

[287] Vâkıdî, III,873,874; İbn Sa'd, II,137,145,146; Belâzürî, *Ensâb*, I,489,490; Taberî, III,307,308-309; A. Reşid, s. 524-557.
[288] Hişâm el-Kelbî, s. 9-10; İbn Sa'd, II,146.
[289] Vâkıdî, III,873,874; İbn Sa'd, II,137,145,146; Belâzürî, *Ensâb*, I,489,490; Taberî, III,308-309.
[290] *Kur'ân-ı Kerîm*'de Nûh kavminin taptığı belirtilen ve bazıları Câhiliye döneminde de tapınılan bu putlar için bkz. F. Aydın, *"Nesr"*, XXXIII,11; Ş. Yavuz, *"Ved"*, XLII,589-590; Ö. F. Harman, *"Yeûk"*, DİA, XLIII,508; *"Yegûs"*, DİA, XLIII,388-389.
[291] Nûh 71/23.
[292] Buhârî, *"Tefsîr"*, Nûh, 1.
[293] A. Özaydın, *"Amr b. Luhay"*, DİA, III,87.
[294] Hişâm el-Kelbî, s. 9-10; İbn Sa'd, II,146; Ş. Gündüz, *"Süvâ'"*, DİA, XXXVIII,182.

bir merhaledir. Hadîs âlimlerine göre, el-Hudeybiye bir kuyudur. Orada Mescidü'ş-Şecere bulunmaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 2000 metre olan, bol yağmur alan ve etrafındaki vadilerde su kaynakları bulunan Şemensîr Dağı, Arabistan'ın Hicâz bölgesinde, Mekke-Medine arasında, Tihâme'de, içinde yetmişten fazla pınar bulunan, geniş bir vadi olan Sâye Vâdisi'nde (diğer adı Emec Vâdisi) yüksek, toplu bir dağdır.[295] Dağda, -Türkçe isimlerini tesbit edemediğimiz Tiliaceae familyasından ve aynı türden olan- Neb' (النَّبْعُ)[296] ve Şavhat (الشَّوْحَطُ/الطخش: Grewia tembensis)[297] denilen ağaçlar bulunur, çevresinde hurma (النخل) ve nohut (الحمص) yetişir. Şemensîr Dağı, günümüzde Suudi Arabistan'ın el-Kâmil vilâyetinin sınırları içinde kalmaktadır. Eski ismi Sâye (سَايَةُ) olan el-Kâmil, Hz. Peygamber (a.s.) devrinde Benî Süleym b. Mansûr'un yurdu idi.[298] Medine - el-Kamil arası 245, el-Kamil - Mekke arası 95 km.dir.

Fotoğraf 16: Şavhat (الشَّوْحَطُ) Ağacı, Çiçeği ve Meyvesi

Amr b. 'Âs (r.a.) anlatıyor: Putun yanına vardığımda bakıcısı: "Ne istiyorsun?" diye bana sordu. "Resûlullah (a.s.) bana, bu putu yıkmamı emretti" dedim. Bakıcı: "Buna gücün yetmez" dedi. "Niçin?" diye sordum. "Bundan alıkonursun" dedi. Ona: "Sen hala batıl üzeresin. Yazıklar olsun sana! Bu put işitir veya görür mü hiç?" dedim ve yanına yaklaşıp putu kırdım. Sonra arkadaşlarıma emrettim, putun hazinesini yıktılar.

---

[295] شمنصير وقيل شماصير بالألف بدل النون، جبل ململم من جبال تهامة لم يعله قط أحد ولا درى ما على ذروته، وبأعلاه الفرود، والمياه حواليه ينابيع تنساب، ويطرفه قرية يقال لها رهاط، ويغربيه قرية يقال لها الحديبية ليست بالكبيرة، وهذه القريات لسعد ومسروح، وفي سعد هذه نشأ رسول الله صلى الله عليه وسلم، ومن الحديبية إلى المدينة تسع مراحل، وإلى مكة مرحلة، وأصحاب الحديث يقولون: الحديبية بئر، وهناك مسجد الشجرة). bkz. el-Himyerî, *er-Ravdu'l-Mi'târ*, s. 274,345; Hudeybiye maddesi için bkz. s. 190.
شمنصير بفتحتين ثم نون ساكنة وصاد مهملة مكسورة ثم ياء آخر الحروف ساكنة وراء اسم جبل في بلاد هذيل وقرأت بخط ابن جني في كتاب) هذا لفظه قال شمنصير جبل بسباية و سباية واد عظيم به أكثر من سبعين عينا وهو وادي أمج قال ابن جني يجوز أن يكون مأخوذا من شمصر لضرورة الوزن إن كان عربيا وقال الأزهري يقال شمصرت عليه إذا ضيقت عليه وقال عرام يتصل بضرعاء وهي قرية قرب ذرة من أرة شمنصير وهو جبل ململم لم يعله قط أحد ولا درى ما على ذروته فأعلاه الفرود والمياه حواليه تحول ينابيع تطيف به قرية رهاط بوادي غران ويقال إن أكثر نباته النبع والشوحط وينبت عليه النخل والحمص) bkz. Yâkût el-Hemevî, III,364-365.

[296] قال المبرد: يقال إنّ النبع والشوحط والشريان شجرة واحدة ولكنها تختلف أسماؤها بكرم منابتها، فما كان في قلة الجبل فهو النبعُ، وما كان في سفحه فهو الشريانُ، وما كان في الحضيض فهو الشوحطُ

[297] Bu ağacın meyvesinin çiçeği beyaz ve güzeldir. Meyvesi önce yeşil, sonra turuncu rengini alır ve karabiber tanesi kadar olup yenir. Yaprağı, süt ürünlerinden tereyağına güzel bir koku ve aroma vermesi için konulur, hayvanların otlağıdır. Ahşabı çok sağlam ve dayanıklıdır, dallarından yay ve ok, asa, hatta Câhiliye devri ezlâm denilen fal okları da yapılırdı. Hz. Peygamber'in (a.s.) bu ağaçtan yapılmış bir değneği/çubuğu vardı, ondan (a.s.)sonra halifelere intikal etti (وقضيبٌ من الشوحط يُسمّى (المَمْشُوق) قيل: وَهُوَ الَّذي كَانَ يَتَدَاوَلُهُ الْخُلَفَاءُ).

[298] el-Bilâdî, *Mu'cem*, s. 153,225.

İçeride hiçbir şey bulamadık. Sonra bakıcıya: "Nasıl, gördün mü?" diye sordum. Bakıcı: "Ben Allah'a teslim oldum" dedi.[299]

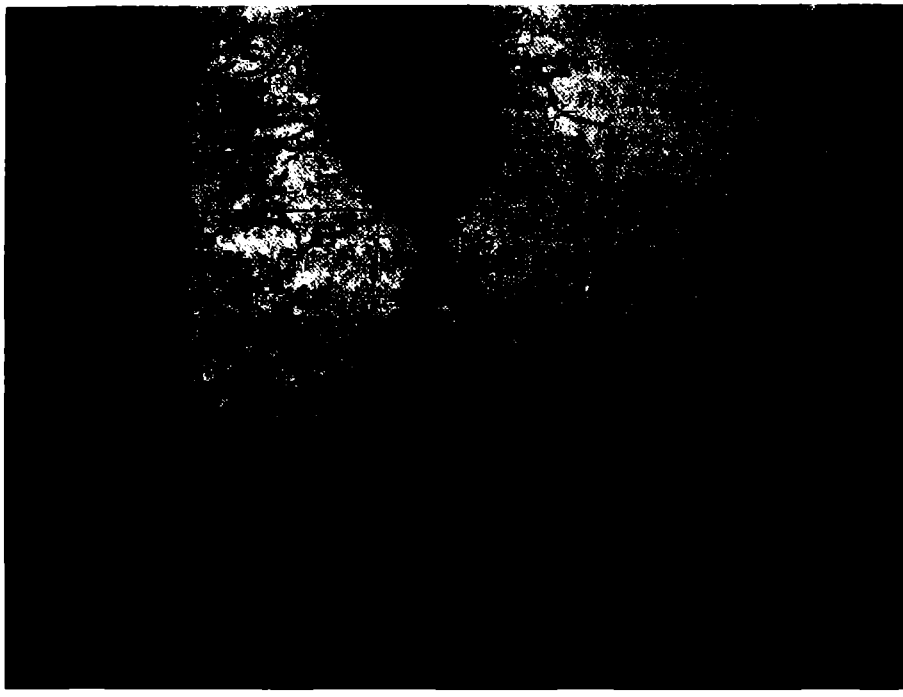

Harita 23: Şemensîr Dağı

149. Menât Putunun Tahribi

H. 8. yılda Mekke'nin fethi için Medîne'den harekete geçildikten 4 veya 5 gün sonra[300]
veya
Çıkış: Mekke'nin fethinden hemen sonra,
Dönüş: Ramazan'ın bitimine 6 gece kala.[301]

Resûlullah (a.s.), Müşellel'deki Menât putunu tahrip etmek üzere, -İbn İshâk'a göre[302]- Ebû Süfyân b. Harb'i, -Hişâm el-Kelbî'ye göre- Hz. Ali (r.a.), -İbn Sa'd'a göre ise- Sa'd b. Zeyd el-Evsî el-Eşhelî'yi göndermiştir.

150. Hişâm b. Âs'ın Yelemlem Seriyyesi

Mekke'nin fethinden hemen sonra.[303]

[299] Şâmî, VI,198.
[300] Hişâm el-Kelbî, s. 15; ayrıca bkz. İbn Hişâm, I,88.
[301] İbn Sa'd, II,137,145,146; Belâzürî, *Ensâb*, I,489,490; Taberî, III,308-309.
[302] Zürkânî (1996 n.), III,491.
[303] Vâkıdî, III,873,874; İbn Sa'd, II,137,145,146.

Hişâm b. Âs

İlk Müslümanlardan olan Hişâm b. Âs b. Vâil es-Sehmî el-Kureşî'nin (v. 13/634) babası 'Âs (el-Âsî) b. Vâil'dir. 'Âs b. Vâil müşriklerin ileri gelenlerinden olup Hz. Peygamber'e (a.s.) ve Müslümanlara düşmanlığı ile tanınır. Resûlullah (a.s.), Hişâm'ın Ebu'l-'Âs (Âsî'nin babası) şeklindeki künyesini Ebû Mutî' (itaatkarın babası) diye değiştirdi. Mısır fâtihi Amr b. Âs'ın baba bir kardeşi olan Hişâm, Ebû Cehil'in kızıyla evlendi; Habeşistan'a hicret etti. Hişâm, Hz. Peygamber'in (a.s.) Medine'ye hicret edeceğini duyunca onunla (a.s.) birlikte hicret etmek üzere Habeşistan'dan Mekke'ye döndü. Ancak başta babası olmak üzere Mekkeli müşrikler Hişâm b. 'Âs'ı, uzun süre Mekke'de hapiste tuttular; ancak Umretü'l-kazâ'dan (Zilkâde H. 7) sonra Medine'ye hicret edebildi:

Hz. Ömer'den (r.a.) nakledilen rivâyete göre: Hz. Ömer (r.a.), Ayyâş b. Ebî Rebî'a el-Mahzûmî (v. 15/636) ve Hişâm b. 'Âs; Medine'ye hicret etmeye karar vermiş ve sabah erken saatlerde Serif'in (سَرِف) üzerinde, Gıfâroğulları'na ait Edât'teki (أَضَاةِ بَنِي غِفَارٍ) – Mekke'ye on mil uzaklıktaki- Tenâdıb (التَّنَاضِب) denilen yerde buluşmayı planlamış ve: "Hangimiz orada sabahleyin bulunamazsak, o yakalanmış demektir. Artık arkadaşları, onu beklemesinler, yollarına devam etsinler" demişlerdi. Hz. Ömer (r.a.) ile Ayyâş b. Ebî Rebî'a, buluşma yerine sabahleyin erkenden geldiler. Hişâm b. 'Âs ise tutuklandığı için buluşma yerine gelemedi. Velîd b. Velîd ve Seleme b. Hişâm da Mekke'de tutuklandılar hicret edemediler. Ayyâş b. Ebî Rebî'a Medine'nin dış mahallelerinde sayılan Kuba'ya vardıktan sonra, Ebu Cehil Amr b. Hişâm ve kardeşi Haris b. Hişâm peşinden yetişip bir hileyle onu Mekke'ye geri götürüp hapsettiler. İslâm'dan dönmeleri için bu şahıslara işkence yapıldı ve bazıları fitneye düştü.

Hişâm'ın durumundaki Müslümanlara çok üzülen Hz. Peygamber (a.s.), uzunca bir müddet sabah namazlarında rükûdan doğrulduktan sonra: "Allah'ım! Velîd b. Velîd, Seleme b. Hişâm, Ayyaş b. Ebî Rebîa ve Mekke'deki diğer güçsüzleri kâfirlerin elinden kurtar" diye dua etti.[304]

Hz. Ömer (r.a.): "Biz onlar hakkında: 'Vallahi, Allah, artık bunların tevbelerini kabul etmez; bunlar Allah'ı tanıdılar, O'na iman ettiler, Resûlünü tasdik ettiler, sonra dünyevî bir işkenceye maruz kaldıkları için dinlerini terk ettiler' diyorduk ki şu (meâldeki) âyetler indi": *"De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*[305] *Size azap gelip çatmadan önce Rabbinize dönün, O'na teslim olun, sonra size yardım edilmez. Siz farkında olmadan, ansızın başınıza azap gelmez-*

[304] Müslim, *"Mesâcid"*, 294-295.

[305] Âyet-i kerîmede Allah'ın rahmetinin sonsuzluğu ifade edilmektedir. O'nun rahmeti her şeyi kuşatmıştır. Her insan bu ilahi rahmetten istifade edebilir. Ancak "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin" demek, günah işlemeye devam edin, demek değildir. Bundan maksat, en günahkâr insanın bile tevbesinin kabul edileceğini bildirmek, dolayısıyla bir an evvel kötülükten vazgeçip Allah'a dönmeye teşvik etmektir.

den önce, Rabbinizden size indirilenin en güzeline (Kur'ân'a) tâbi olun. Kişinin: Allah'a karşı aşırı gitmemden dolayı bana yazıklar olsun! Gerçekten ben alay edenlerdendim (diyeceği günden sakının)! Yahut şöyle diyecektir: 'Allah bana hidâyet verseydi, elbette sakınanlardan olurdum'. Veya azabı gördüğünde: 'Keşke benim için bir kez (dönmeye) imkân bulunsa da iyilerden olsam!' diyeceği günden sakının. Hayır (dönemeyeceksin)! Âyetlerim sana gelmişti de sen onları yalanlamış, büyüklük taslamış ve inkârcılardan olmuştun. Kıyamet gününde Allah hakkında yalan söyleyenlerin yüzlerinin kapkara olduğunu görürsün. Kibirlenenlerin kalacağı yer cehennemde değil midir?"[306] Zikredilen âyetlerin kâtibi Hz. Ömer (r.a.), hemen bu âyetleri istinsah etti ve Mekke'de tutuklu bulunan, işkence yapılan ve Medine'ye hicret edemeyen Müslümanlara gönderdi.[307]

Bu sebepledir ki Hişâm b. 'Âs ve söz konusu diğer Müslümanlar, uzun bir süre Medine'ye hicret edemedikleri gibi Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına da katılamadılar. Nihâyet Resûlullah (a.s.) işkence altındaki Müslümanları kurtarması için Velîd b. Velîd'i Mekke'ye gönderdi.

[Zira Velîd b. Velîd, Bedir Savaşı'na müşriklerin safında katıldı, Abdullah b. Cahş veya Süleyt b. Kays en-Neccârî el-Hazrecî el-Ensârî (سليط بن قيس) tarafından esir alındı, kurtuluş fidyesi ödendikten sonra İslâm'ı kabul etti, Mekke'ye dönünce ise tutuklandı ve ancak Umretü'l-Kaza'dan önce firar edip Medine'ye gelebildi ve söz konusu umreye katıldı].

Mekke'de tutuklu olan bazı Müslümanlar da Umretü'l-kazâ'dan dönmekte olan Müslümanlara katılarak Medine'ye hicret ettiler. Bunu duyan Kureyşli müşrikler, Hâlid b. Velîd başkanlığındaki bir grubu, onları yakalamakla görevlendirdi. Ancak Usfân'a kadar ilerleyen takipçiler, Müslümanlara yetişemediler ve Mekke'ye geri döndüler.

Hişâm b. 'Âs (r.a.), Hendek Savaşı'ndan sonraki bütün gazvelere katıldı. Hz. Ebû Bekir (r.a.) tarafından Herakleios'u İslâm'a davet için gönderilen heyette bulundu ve sözcülük görevini üstlendi.

Hâlid b. Velîd (r.a.) komutasında yalancı peygamber Tuleyha b. Huveylid el-Esedî üzerine gönderilen orduya katıldı ve yine Hâlid'in (r.a.) emrinde Ecnâdeyn Savaşı'na (Cemâziyelevvel H. 13) katıldı. Bir ara Müslüman askerlerin gerilemekte olduğunu görünce: "Ey Müslümanlar! gelin, gelin! Ben Hişâm b. Âs'ım. Cennetten mi kaçıyorsunuz?" diye bağırarak düşman saflarına daldı ve şehit düşünceye kadar çarpıştı.[308]

Hz. Peygamber (a.s.): "Âs'ın iki oğlu Amr ve Hişâm mümindir" (ابْنَا الْعَاصِ مُؤْمِنَانِ: عَمْرٌو وَهِشَامٌ) diyerek Amr b. Âs (r.a.) ile Hişâm b. Âs'a (r.a.) iltifat etmiştir. Amr b. Âs (r.a.) da: "Allah onu şehit olarak kabul etti, beni etmedi" sözüyle kardeşinin şahâdetine imrenmiştir.

[306] ez-Zümer 39/53-60.
[307] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,418.
[308] Onun Yermük Savaşı'nda (15/636) şehit olduğu da rivâyet edilmektedir.

Babaları Âs b. Vâil'in, ölümünden sonra 100 köle azat edilmesini vasiyet etmesi üzerine Hişâm'ın (r.a.) elli köle azat ettiği, Amr'ın (r.a.) ise bu hususu Resûlullah'a (a.s.) sorduğu, onun da Müslüman olmadan ölen kimseye bunun bir fayda sağlamayacağını söylediği belirtilmektedir.[309]

Yelemlem Seriyyesi

Yelemlem, Mekke'nin güneyinde 54 km'lik bir mesafede bulunmaktadır. Yemenliler gibi Arabistan'ın güneyinde kalan ahalinin, hac ve umre ibadeti için ihrama girdikleri bir mikat yeridir.

Vâkıdî, Hişâm b. 'Âs'ın (r.a.) 200 kişilik bir kuvvetle tertip ettiği Yelemlem Seriyyesi'ni putları tahrip seriyyeleri arasında kaydeder; Fakat konuyla ilgili daha fazla bilgi vermez.[310]

151. Hâlid b. Velîd'in Benî Cezîme'yi İslâm'a Davet Seriyyesi

Şevvâl H. 8.[311]

Cezîme b. Âmir b. Abdümenât b. Kinâne'nin soyundan gelen bu kabile, Hz. Peygamber (a.s.) zamanında Mekke'nin güneyinde Yelemlem civarında Gumeysâ denilen yerde ikamet ediyordu.

Resûlullah (a.s.), Hâlid b. Velîd'i Benî Cezîme'yi İslâm'a davet etmek için gönderdi. Savaşmak için göndermemişti. Hâlid (r.a.), muhacirler, ensar, Süleymoğulları ve Müdlicoğulları'ndan üç yüz elli kişilik bir birliğinin başında yola çıktı. Hâlid b. Velîd (r.a.), Benî Cezîme kabilesinin silâhlanmış olduğunu gördü. İslâm'ın Arap kabileleri arasında hızla yayıldığını söyleyerek onlardan silâhlarını bırakıp Müslüman olmalarını istedi. Bir kısmı silâhlarını bırakmak istediği halde bazıları buna şiddetle karşı çıktılar. Ancak aralarında geçen kısa bir tartışmadan sonra silâhlarını bıraktılar Onlar: "Müslüman olduk!" kelimesini telaffuz edemediler. "Dinimizi değiştirdik" anlamında "sabe'nâ" (صبأنا) dediler. Hâlid b. Velîd (r.a.), Müslüman olduklarına ikna olmadı. Sert ve disiplinli bir komutan olan Hâlid b. Velîd (r.a.), onların vaktiyle İslâm düşmanlarıyla iş birliği yaptıklarını da hatırlayarak kendilerini esir aldı ve askerleri arasında dağıttı, ertesi sabah da öldürülmelerini emretti. Benî Süleym, ellerindeki otuz kadar esiri öldürdü. Fakat başta Abdullah b. Ömer (r.a.) ve [Ebû Huzeyfe Mihşem b. Utbe el-'Abşemî el-Kureşî'nin[312] azatlısı] Sâlim (r.a.) olmak üzere ensâr ve muhâcir, bu emre karşı çıktılar; İslâm'ı kabul ettikleri için onları serbest bıraktılar. Hatta bazı sahabe, Câhiliye döneminde Yemen'e yaptığı bir seferden dönerken Cezîme kabilesi tarafın-

[309] İbn Sa'd, IV,191-194; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,417-418; Makrizî (Katar n.), I,398; S. Öğüt, "*Hişâm b. Âs b. Vâil*", DİA, XVIII,152-153; A. Özaydın, "*Ayyâş b. Ebî Rebî'a*", DİA, IV,296-297.

[310] Vâkıdî'nin metni: (قدم رسول الله صلى الله عليه وسلم مكة يوم الجمعة لعشر ليال بقين من رمضان فبث السرايا في كل وجه أمرهم أن يغيروا على من لم يكن على الإسلام. فخرج هشام بن العاص في مائتين قبل يلملم، وخرج خالد بن سعيد بن العاص في ثلثمائة قبل عرنة) şeklindedir (*el-Megâzî*, III,873,874; İbn Sa'd, II,137,145,146).

[311] Vâkıdî, I,6; İbn Sa'd, II,147.

[312] Bkz. İbn Abdilber, *el-İstiâb*, IV,40-41; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,42-43.

dan öldürülen amcası Fâkih b. Muğîre'nin intikamını almak için Hâlid b. Velîd'in (r.a.) esirleri öldürttüğünü söylediler.[313]

Hz. Peygamber (a.s.), hâdiseden haberdar olunca, çok üzülmüş ve "Allah'ım! Hâlid'in yaptığı bu işten sana sığınırım!" diye dua etmiştir. O (a.s.), Benî Cezîme'nin Müslüman olup olmadıklarını tesbit konusunda, acele ettiği için Hâlid b. Velîd'i (r.a.) kınadı. Kabile mensuplarını bir intikam hissiyle öldürmediğine yemin etmesi üzerine Hâlid'i (r.a.) cezalandırmadı ve komutanlıktan almadı. Hz. Ali'yi (r.a.) görevlendirdi, öldürülenlerin diyetlerini ödedi ve Benî Cezîme'nin bütün zararlarını tazmin etti.[314]

Hâlid (r.a.) ile Abdurrahman b. Avf (r.a.) arasında bu meseleden dolayı birtakım sözler ve atışmalar oldu. Hâlid (r.a.), Abdurrahman'a (r.a.) sövdü. Bunlar Hz. Peygamber'e (a.s.) ulaşınca şöyle buyurdu: "Ashabıma sövmeyin! Biriniz, Allah yolunda Uhud Dağı kadar altın harcasa, ne onların bir ölçeğine (müdd) ne de onun yarısına erişebilir" (لاَ تَسُبُّوا أَصْحَابِي فَلَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ أَنْفَقَ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا مَا بَلَغَ مُدَّ أَحَدِهِمْ وَلاَ نَصِيفَهُ).[315]

152. Huneyn Gazvesi

1- Çıkış: 5 Şevvâl[316] *veya 6 Şevvâl.*

2- Huneyn'e varış: 10 Şevvâl H. 8.

3- Savaş: 11 Şevvâl H. 8.[317]

Kur'ân-ı Kerîm'de adına yer verilen iki gazveden biri Bedir, diğeri ise Huneyn'dir. Âyet meâlen şöyledir: *"Andolsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn Savaşı'nda size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz."* [318]

Huneyn Gazvesi'ne, Hevâzin ve Evtâs (أوطاس) isimleri de verilmiştir.[319]

Huneyn, Mekke'nin doğusunda ve oraya 30 km uzaklıkta, Mekke-Tâif arasında, Nahle-i Yemeniye (نَخْلَة الْيَمَانِيَّة) yolu üzerinde yer alır. Günümüzde Şerâi' (الشرائع) ismiyle anılan Huneyn, Seylülkebîr ile Sadr adlı iki vadiyi birleştiren bir vadi olup 5 km uzunluğundadır.[320]

Hevâzin kabilesi, Mekke'nin fethi üzerine sıranın kendilerine geldiğini düşünerek kuvvetlerini bir araya toplamaya başladı. Uzzâ'dan sonra kendi putları Lât'ın da yıkılacağı düşüncesi, Hevâzin'in önemli bir kolu olan Tâifli Sakîfliler'i de telaşlandırdı. Bu-

[313] İbn Hişâm, IV,73.
[314] Vâkıdî, III,875-884; İbn Sa'd, II,147; Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/60; Taberî, III,308,311; Beyhakî, V,113-114; M. Fayda, *Allah'ın Kılıcı Hâlid b. Velîd*, İstanbul 2006, s. 181-201.
[315] Buhârî, *"Fezâilü's-Sahabe"*, 62/5.
[316] İbn Kesîr, III,610,615.
[317] Vâkıdî, III,892; İbn Sa'd, II,150; Moğultay b. Kılıç, s. 100; Makrizî (1999 n.), II,11.
[318] et-Tevbe 9/25.
[319] Süheylî, VII,274; Şâmî, V,310.
[320] el-Bilâdî, *Mu'cem*, s. 107.

nun üzerine Sakîfliler o sırada Evtâs'ta toplanan Hevâzinliler'e katıldılar. Huneyn'de müşriklerin safında savaşa katılan kabileler şunlardır: (1) Benî Nasr ve Benî Cuşem: Muâviye b. Bekr b. Hevâzin'den, (2) Sa'd b. Bekr b. Hevâzin, (3) Benî Hilâl b. Âmir b. Sa'saa b. Muâviye b. Bekr b. Hevâzin'den bir grup.[321]

Bunu haber alan Hz. Peygamber (a.s.), -İbn İshâk'a göre[322]- önce Abdullah b. Ebî Hadred Selâme b. Umeyr el-Eslemî'yi (v. 71/690-91) istihbarat için gönderdi, ardından 10000 kişiyi aşan bir orduyla Hevâzin'e karşı harekete geçti ve iki ordu Huneyn denilen yerde karşılaştı.

Muhammed b. Abdillah b. Ubeyd b. Umeyr el-Leysî'den nakledilen rivâyete göre: Ensârdan 4000, Cüheyne'den 1000, Müzeyne'den 1000, Eslem'den 1000, Gıfâr'dan 1000, Eşca'dan 1000, muhacirler ve diğerlerinden ise 1000 kişi olmak üzere Resûlullah'ın (a.s.) ordusu toplamda 10000 kişi idi. Mekke'den Huneyn Gazvesinde, Mekke'den katılanlarla ordu 12000 kişi oldu.

Resûlullah'ın (a.s.) Mekke'ye 12000 kişilik bir ordu ile girdiğini nakleden Urve, Zührî ve Musa b. Ukbe'nin rivâyetlerine göre ise "tulekâ"[323] denilen Mekkelilerden katılan iki bin kişi de dikkate alındığında, Huneyn'e sevk edilen asker sayısı 14000 oldu.

Hz. Peygamber (a.s.), İslâm'ı kabul için iki ay mühlet isteyen: "Sana bu hususta iki ay değil, dört ay mühlet verilmiş, tercih hakkı tanınmıştır" dediği ve o zaman müşrik olan Safvân b. Ümeyye b. Halef el-Kureşî el-Cumahî'den emanet olarak savaşta kullanılmak üzere 100 adet zırh almıştır.[324]

Huneyn Savaşı'nda otuz yaşlarındaki Mâlik b. Avf en-Nasrî ve Benî Cüşem b. Bekr b. Hevâzin'den Düreyd b. es-Simme el-Cüşemî,[325] Hevâzinliler'in komutanlığını yaptı.[326]

Savaş, 11 Şevvâl H. 8'de sabah başladı:

Huneyn'e gece ulaşan İslâm Ordusu şafak sökünceye kadar beklemiş, fecir vakti Süleymoğulları'ndan 100 süvarinin oluşturduğu Hâlid b. Velîd'in idaresindeki öncü birliğinin arkasından harekete geçmişti. Hevâzinliler ise Müslümanlardan önce vadiye gelmiş, en dar ve kumlu yerine pusu kurmuşlardı. Hevâzinliler, vadinin en dar ve kumlu yerinden geçen Müslümanları ok yağmuruna tuttular. Havanın henüz karanlık olması yüzünden pusudaki düşmanların yerlerini tesbit etmek çok zordu. Ürken atlar ve develer sebebiyle öncü birliğinin dağılması üzerine İslâm Ordusu'nun büyük bir

[321] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 270.
[322] Beyhakî, V,121.
[323] Sözlükte "âzat edilmiş, serbest bırakılmış" anlamındaki talik kelimesinin çoğulu olan tulekâ': Mekke'nin fethinden hemen sonra, ilan edilen umumi af kapsamında, Hz. Peygamber'in (a.s.) affına mazhar olup İslâm'ı kabul eden Mekkeli Kureyşliler için kullanılan bir tabirdir (S: K. Sandıkçı, "*Tulekâ*", DİA, XLI,361).
[324] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 269; Şâmî, V,313-314.
[325] Hevâzin kabilesi, çok ileri yaşlarda ve tecrübeli olan Düreyd'in sadece görüşlerinden yararlanmak istiyordu.
[326] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 270.

kısmı düzensiz bir biçimde geri çekilmeye başladı. Bir süre sonra Hz. Peygamber'in (a.s.) etrafında muhacir, ensâr ve Ehl-i Beyt'ten çok az sayıda asker kaldı.

-Ubeyd b. Amr el-Hazrecî ile Hz. Peygamber'in (a.s.) dadısı Ümmü Eymen'in oğlu, Huneyn'de şehit olan[327]- Eymen, Hz. Peygamber'i (a.s.) Huneyn'de yalnız bırakmayan, muhacir ve ensardan bir grup ile sekiz kişiyi bir şiirle övmüştür.[328] Bunlar: Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.), Hz. Ali (r.a.), Abbâs b. Abdilmuttalib, Fadl b. Abbâs, Ebû Süfyân b. Hâris b. Abdilmuttalib, Üsâme b. Zeyd ve Eymen'dir.[329]

Bu bozgun üzerine, fetih sırasında yeni Müslüman olmuş veya henüz İslâmiyet'i kabul etmemiş bir kısım Mekkeliler bu duruma sevindiklerini ifade eden sözler sarf etmişlerdir: Kureyşli bir adam gelip, Safvan b. Ümeyye'ye: "Muhammed ile ashabının bozguna uğradığını sana müjdelerim! Vallahi, onlar bir daha düzelemez, savaşamaz ve kimseyi yenecek hale gelemezler! İyi biliniz ki; artık bugün sihir bozuldu, tesirsiz hale geldi!" diyerek bağırdı. Bu adam; Safvan b. Ümeyye'nin ana bir kardeşi olan Kelede b. Hanbel idi.

Huneyn Gazvesi'ne katılan ordunun sayıca çokluğuna bakıp bazı Müslümanların: "Bu ordu yenilmez" demesi: *"Andolsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn Savaşı'nda size yardım etti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz"*[330] mealindeki âyetlerinin inişine sebep teşkil etmiştir.[331] Âyetler, Huneyn'de savaşın ilk safhasında yaşanan bozgunun sebebini, Müslümanların sahip oldukları 14.000 kişilik orduya bakarak sayı bakımından kendilerini üstün görmelerine, dolayısıyla Allah'a tevekkülün tam gerçekleşmemesine bağlamış, fakat acı tecrübeden sonra Allah'ın desteğiyle zaferin kazanıldığını ifade etmiştir.

Dağılan orduyu toplamak üzere Resûl-i Ekrem (a.s.): "Ey insanlar, nereye gidiyorsunuz? Bana geliniz! Ben Allah'ın elçisiyim. Ben Abdullah'ın oğlu Muhammed'im!" diye sesleniyor fakat sözlerini duyuramıyordu. Nihâyet gür sesli Hz. Abbas'ın (r.a.) yardımıyla savaş meydanından kaçanların geri dönmesi sağlandı ve tekrar hücuma geçilerek büyük bir zafer kazanıldı. *Kur'ân-ı Kerîm*'de bu hususa şöyle işaret edilmiştir: *"Sonra Allah, Resûl'ü ile müminler üzerine sekînetini (sükûnet ve huzur duygusu) indirdi, sizin görmediğiniz ordular (melekler) indirdi de kâfirlere azap etti. İşte bu, o kâfirlerin cezasıdır"*.[332]

---

[327] İbn Hacer, Ümmü Eymen'in biyografisini anlatırken oğlu Eymen'in Hayber'de şehid edildiğini kaynak vermeden kaydeder. Bkz. *el-İsâbe*, IV,432; I,92-93.

[328] "أَلَا هَلْ أَتَى عِرْسِي مَكَرِّي وَمَقْدَمِي ... بِوَادِي حُنَيْنٍ وَالْأَسِنَّةُ تَشْرَعُ
وَكَيْفَ رَدَدْتُ الْخَيْلَ وَهِيَ مُغِيرَةٌ ... يَزُورَاءَ تُعْطِي فِي الْيَدَيْنِ وَتَمْنَعُ
نَصَرْنَا رَسُولَ اللهِ فِي الْحَرْبِ سَبْعَةً ... وَقَدْ فَرَّ مَنْ قَدْ فَرَّ عَنْهُ فَأَقْشَعُوا
وَثَامِنُنَا لَاقَى الْحِمَامَ بِسَيْفِهِ ... بِمَا مَسَّهُ فِي اللهِ لَا يَتَوَجَّعُ"

[329] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,88-89; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,242.

[330] et-Tevbe 9/25.

[331] İbn Sa'd, II,149-157; Belâzürî, *Ensâb*, I,463; M. A. Kapar, *"Hevâzin"*, DİA, XVII,276-277.

[332] et-Tevbe 9/26.

Bu savaşta 200 Müslüman'ın şehit olduğu, müşriklerden ise meşhur şair ve cengâver Düreyd b. es-Simme'nin de aralarında bulunduğu 300[333] kişinin öldüğü rivâyet edilmektedir.

Hz. Peygamber (a.s.), savaşta, ashabına çocuk, kadın, hizmetçi ve köleleri öldürmemelerini emretti ve o gün öldürülen bir kadına çok üzüldü.

Resûlullah (a.s.), Huneyn Savaşı'nda elde edilen esirlerin ve ganimetlerin Ci'râne'de toplanmasını ve orada bekletilmesini emretti ve ganimetlerin muhafazası için de Mes'ûd b. Amr el-Gıfârî veya Büdeyl b. Verkâ'yı görevlendirmişti.

Yenilginin ardından kaçan Hevâzinliler'in büyük bir kısmı komutanları Mâlik b. Avf en-Nasrî ile birlikte Taif'e, bir kısmı da Evtâs'a sığındı; geri kalanlar ise Nahle'ye yöneldiler.[334] Hevâzinli müşriklerin Tâif, Evtâs' ve Nahle'de toplanarak yeniden savaşa hazırlandıklarını haber alan Hz. Peygamber (a.s.), savaş ile ilgili işleri bitirdikten[335] sonra; aynı gün[336] kendisi Tâif üzerine yürürken, sancak bağlayıp komutan tayin ettiği Ebû Âmir idaresindek bir birliği Evtâs'a, bir birliği de Nahle'ye sevk etti.

Nahle Seriyyesi

Nahle'ye kaçanların dağlara çekilmeleri üzerine, sevk edilen birlik takipten vazgeçerek geri döndü.

Ebû Âmir el-Eş'arî'nin Evtâs Seriyyesi

İslâmiyet'in ilk yıllarında Müslüman olan, kahraman, komutan ve kibâr-ı sahabeden olan Ebû Âmir Ubeyd b. Süleym b. Haddâr el-Eş'arî (أبو عامر عبيد بن سليم بن حضار الأشعري: v. 8/630), Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (r.a.) amcasıdır.[337] Önceleri âmâ iken gözleri sonradan sağlığına kavuşup görmeye başladı. Ebû Âmir, Yemen'in Kızıldeniz sahiline yakın Zebîd şehrinde oturan el-Eş'ar kabilesinden elli iki kişi kadar Eş'arîler'den müteşekkil bir heyet, Resûlullah (a.s.) ile (a.s.) buluşmak üzere bir gemiye bindiler; fakat gemi kötü hava şartları yüzünden Habeşistan'a sürüklendi.[338]

Mekke'nin fethinde ve Huneyn Gazvesi'ne katılan Ebû Âmir'e (r.a.) bağlı birlik, yolda Arapların tanınmış şairlerinden Düreyd b. Sımme ve adamlarıyla karşılaştı. Dü-

[333] Mes'ûdî'ye göre 150 kadar. Bkz. *et-Tenbîh*, s. 270.

[334] (ولما انهزم المشركون أتوا الطائف ومعهم مالك بن عوف وعسكر بعضهم بأوطاس وتوجه بعضهم نحو نخلة) İbn Seyyidinnâs, II,218 (eş-Şâmile).

[335] (لما فرغ النبي صلى الله عليه وسلم من حنين) Beyhakî, *Delâil*, V,220.

[336] (وجه رسول الله صلى الله عليه و سلم يوم حنين في آثار من توجه الى أوطاس من المشركين من هوازن وعقد له رسول الله صلى الله عليه و سلم لواء فانتهى الى عسكرهم). İbn Sa'd, IV,357 (eş-Şâmile).

[337] Ebû Âmir (r.a.), Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (r.a.) amcası (İbn Hacer ve Aynî'ye göre meşhûr olan görüş budur) veya (İbn İshâk'a göre) amcası oğludur (عم أبي موسى الأشعري وهو عبد بن سليم بن حضار وقال ابن إسحاق هو ابن عمه والأول أشهر).

[338] Bkz. Hicretin 7. yılı olayları: 111. Hayber'in Fethi: Benî Eş'ar Kabilesi ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî (v. 42). başlığına.

reyd öldürüldü ve yanındaki kuvvetleri dağıtıldı. Daha sonra Evtâs'ta müşriklerle karşı karşıya gelen Ebû Âmir, Hevâzinli dokuz kişiyle birer birer savaştı. Bu sırada her birini önce İslâmiyet'e davet ediyor, kabul etmeyeni öldürüyordu. Sonunda kendisi de Benî Cüşem'den başına sarı bir sarık sarmış birisi tarafından okla dizinden vurularak yaralandı. Yeğeni Ebû Musâ (r.a.) da amcasını yaralayan adamı öldürdükten sonra dizindeki oku çıkardı. Ebû Âmir (r.a.) öleceğini anlayınca Ebû Mûsâ'yı (r.a.) yerine komutan tayin etti ve onunla Hz. Peygamber'e (r.a.) selâm gönderdi, kendisine dua etmesini istedi. Çok geçmeden Ebû Âmir, şehit oldu. Komutayı alan Ebû Mûsâ el-Eş'arî, ele geçirilen esirleri ve ganimetleri, Hz. Peygamber'in (a.s.) talimatı gereği, Ci'râne'ye götürdü.Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.a.) amcasının silâhını, atını ve eşyasını Hz. Peygamber'e (a.s.) teslim etti, selâmını arz etti ve dua isteğini bildirdi. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.) abdest alıp iki rek'at namaz kıldıktan sonra, koltuk altlarının beyazı görünene kadar ellerini kaldırarak: "Allah'ım! Ebû Âmir'e mağfiret et, kendisini kıyamet gününde insanların çoğundan üstün kıl[339] ve cennette ona yüksek bir makam ver.[340] Allah'ım kıyamet kıyamet gününde ona çok nur ver"[341] diye dua etti. Ebû Musâ'nın dua istemesi zerine de Resûlullah (a.s.): "Allah'ım! Abdullah b. Kays günahını affet ve kıyamet gününde ona cennetini ihsan et" (اللهم اغفر لعبدالله بن قيس ذنبه وادخله يوم القيامة مدخلا كريما) şeklinde dua etti.[342]

Resûlullah (a.s.), Ebû Âmir'in (r.a.) eşyasını oğluna verdi.[343]

153. Tufeyl b. Amr'ın Zülkeffeyn Putunu Tahribi

Şevvâl H. 8'de: Hz. Peygamber (a.s.), Huneyn'den Tâif'e hareket etmek istediği sıralarda.[344]

Devs kabilesi, Câhiliye devrinde birçok Arap kabilesi gibi putperestti. Kabile, (Mekke ile Yemen arasında, Tâif'in 200 km. güneydoğusundaki) Tebâle'de bulunan Zülhalesa[345] ve Zülkeffeyn[346] putlarına tapıyorlardı.[347] Hz. Peygamber'in (a.s.) emriyle, Tufeyl b. Amr el-Ezdî ed-Devsî (v. 12/633),[348] 400 kişilik bir kuvvetle Şevvâl H. 8'de, ahşaptan yapılmış olan -Amr b. Humame ed-Devsî'nin (عَمْرِو بْنِ حُمَمَةَ الدَّوْسِيّ) putu- Zülkeffeyn'i yaktı. Put yanarken Tufeyl şu şiiri söyledi:

"Ey Zülkeffeyn! Ben sana tapanlardan değilim.
Miladımız, senin miladından daha kadimdir.
Bak kalbini nasıl ateşe verdim".

Bu olayın ardından Devsliler topluca Müslüman oldular.[349]

---

[339] (اللهم اجعله يوم القيامة فوق كثير من خلقك، أو من الناس) Beyhakî, *Delâil*, V,220 (eş-Şâmile).
[340] (اللَّهُمَّ اغْفِرْ لأَبِي عَامِرٍ وَاجْعَلْهُ مِنْ أَعْلَى أُمَّتِي فِي الْجَنَّةِ). Vâkıdî, III,916.
[341] اللهم اجعل له يوم القيامة نورا كثيرا
[342] İbn Asakir, *Tarih Dımaşk*, XXXVIII,221.
[343] N. Topaloğlu, *"Ebû Âmir el-Eşarî"*, DİA, III,65.
[344] Vâkıdî, II,922-923; İbn Sa'd, II,157.
[345] Bkz. Hicrî 10. yılın olaylarından: "Cerîr b. Abdillah'ın Zülhalesa Putunu Tahrip Etmesi".
[346] Zülkeffeyn, o zaman "Amr b. Hümâme ed-Devsî'nin putu" ismiyle de meşhûr olmuştur.
[347] Hişâm el-Kelbî, s. 34,37; M. Fayda, *"Devs"*, DİA, IX,253.
[348] Bkz. "111. Hayber'in Fethi: Benî Devs Kabilesi: Tufeyl b. Amr el-Ezdî ed-Devsî (v. 12/633)" başlığına.
[349] Vâkıdî, II,922-923; İbn Sa'd, II,157.

154. Tâif Kuşatması

Şevvâl H. 8.[350]

Tâifli[351] Sakîfliler, Huneyn Gazvesi'nde Hevâzinliler'in safından Müslümanlara karşı savaştılar.[352]

İbn İshâk'a göre, Resûlullah (a.s.) Huneyn'den Tâif'e, Nahle-i Yemeni, Karne ve Leyye'den sayılan Buhretü'r-Riğa güzergâhını izleyerek yol aldı, Buhretü'r-Riğa'da bir müddet konaklayarak burada bir mescit edinip namaz kıldı.

İbn İshâk'ın naklettiğine göre, Adnânî Kinâne b. Huzeyme'ye mensup Benî Leys'ten bir adam, şairleriyle ünlü bir kabile olan Adnânî Benî Hüzeyl'den bir adamı öldürdü. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.), Buhretü'r-Riğa denilen yerde kâtile kısas cezasını uyguladı. Bu, İslâm çağında tatbik edilen ilk kısas oldu.

Müslümanlar, Tâif'i kuşatma altına alındı. Hz. Peygamber (a.s.) şehirdeki kölelerin Müslümanlara sığınmaları halinde özgür olacaklarını ilân etti.[353]

Ahmed b. Hanbel, Resûlullah'ın (a.s.) bu uygulamasından, dâr-ı harpten dâr-ı İslâm'a sığınan her kölenin, mutlak ve âmm olan şer'î hüküm gereğince özgür olacağı hükmünü çıkarmıştır. İbn İshâk, bir grup sahabenin -kale duvarlarına yanaşmak için kullanılan- üstü kapalı bir araba şeklinde "debbâbe" denilen tahtadan bir kulenin içine girerek Tâif surlarına yaklaşmaya çalıştıklarını kaydeder.[354] Belâzürî, debbâbe denilen bu aracın Hâlid b. Âs el-Mahzûmî (r.a.) tarafından -Yemen'de eski bir yerleşim merkezi olan- Cüreş'ten getirildiğini, başka bir rivâyete göre ise Selmân-ı Farisî (r.a.) tarafından yapıldığını kaydeder.[355]

İbn Hişâm, mancınığın, İslâm tarihinde ilk olarak, Tâif Kuşatması'nda kullanıldığını kaydeder.[356]

Tufeyl b. Amr ed-Devsî ve Devslilerden müteşekkil 400 kişilik kuvvet, Tâif kuşatmasına yanlarında getirdikleri mancınık ve debbâbelerle katıldılar.[357]

---

[350] Vâkıdî, I,6; İbn Hişâm, IV,121,144; Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/58; Beyhakî, V,156,173,192; İbn Kesîr, III,652,656,663.

[351] Tâif için bkz. Hz. Peygamber Devri: Mekke Dönemi: Peygamberlik Sonrası: "43. Tâif Seferi" başlığına.

[352] Bkz. Hicrî 8. yılın olaylarından: "Huneyn (Hevâzin) Gazvesi".

[353] Tâif Kalesi'nden kaçan 23 köleden birisi sahabe Ebû Bekre Nüfey b. Mesrûh es-Sekafî (v. 51/671 [?]). Kaleden aşağıya bekre (veya bekere) denen bir kuyu çıkrığı ile indiği için Hz. Peygamber (a.s.) kendisine "Ebû Bekre" diye iltifat etti ve o günden sonra hep bu künye ile anıldı. Hz. Peygamber'in (a.s.) emriyle İslâm'ı Amr b. Saîd b. Âs'tan öğrendi. Kız kardeşi Ezde'nin kocası olan Ashâb-ı Suffe'den Utbe b. Gazvân Hz. Ömer (r.a.) devrinde Basra'ya vali tayin edilince Bahreyn'de bulunan Ebû Bekre'yi yanına aldırdı. Ebû Bekre burada uzun süre kaldığı için Basrî nisbesiyle de anılır. Kırk çocuğu olduğu nakledilen Ebû Bekre, Hz. Peygamber'den (a.s.) 132 hadîs rivâyet etmiştir (A. Çubukçu, *"Ebû Bekre"*, DİA, X,114).

[354] İbn Hişâm, IV,126; İbn Kesîr, III, 655,657,658.

[355] Belâzürî, *Ensâb*, I, 467; A. Önkal, *"Cüreş"*, DİA, VIII,137.

[356] İbn Hişâm, IV,126.

[357] Z. Güler, *"Tufeyl b. Amr"*, DİA, XLI,323.

Haram ayların ve hac mevsiminin yaklaşması ve İslâm nüfuzunun gün geçtikçe Tâif etrafını sarmasıyla şehir sakinlerinin kendi istekleriyle İslâm'ı kabul edecekleri düşüncesi sonucunda, -İbn İshâk'ın Bekkâî rivâyetine göre 20 küsur gün süren[358]- Tâif kuşatması kaldırılarak ganimetlerin toplandığı Ci'râne'ye hareket edildi.[359]

Tâifli Sakîf kabilesi, Arabistan'da İslâm'a karşı direnmekte yalnız kaldıklarını fark edecek, Tâif muhasarasının üzerinden bir yıl geçmeden, Abdüyâlil b. Amr başkanlığında bir heyeti Ramazan H. 9'da[360] Medine'ye göndereceklerdir.

155. Ci'râne Umresi ve Medine'ye Dönüş

Zilkade H. 8:[361]

1- Tâif'ten Ci'râne'ye varış: Şevvâl'in[362] *bitimine 2 gece kala*[363] *veya 5 Zilkade Perşembe.*[364]

2- Ci'râne'den Mekke'ye umre için hareket: 18 Zilkade Çarşamba, gece,

3- Ci'râne'den ayrılıp Medine'ye hareket: 19 Zilkade Perşembe,

4- Medine'ye varış: 27 Zilkade H. 8 Cuma [365] *veya Zilkade'nin sonunda veya Zilhicce'nin evvelinde*[366] *veya*

Zilkade'nin bitimine 6 gece kala H. 8.[367]

Ci'râne

Hicaz dil mektebi alimleri kelimeyi Ci'râne (الْجِعْرَانَة), Irak dil mektebi alimleri ise Ci'irrâne (الْجِعِرَّانَة) şeklinde okumuştur.[368] Ci'râne, -Ezrakî'ye göre- Mekke'nin 9 mil, -Nâsır-ı Hüsrev'e göre- 4 fersah kuzey doğusunda, Mekke ile Tâif arasında, Mekke'ye daha yakın bir yerin adıdır. Ci'râne'nin Mekke'ye uzaklığı 31 km'dir.[369]

---

[358] Kuşatmanın süresiyle ilgili diğer rivâyetler için bkz. İbn Hişâm, IV, 125; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II, 270; Zürkânî (1996 n.), IV, 9-10.

[359] Vâkıdî, III, 885-922; İbn Sa'd, II, 149-157; Belâzürî, *Ensâb*, I, 463.

[360] İbn Hişâm, IV,144.

[361] Beyhakî, V,201.

[362] Mûsâ b. Ukbe, Hz. Peygamber'in (a.s.) Şevvâl ayında Tâif'ten ayrıldığını rivâyet etmiştir. Bkz. Beyhakî, V,192; Zürkânî (1996 n.), V,114.

[363] İbn Sa'd, II,171. Bu rivâyet, zayıf, garîb ve isnâdı tartışmaya açık kabul edilmiştir. Bkz. İbn Kesîr, III,695; Zürkânî (1996 n.), IV,27.

[364] Bu rivâyet marûf olarak tanıtılmıştır. Zürkânî (1996 n.), IV,27.

[365] Vâkıdî, III,958-959,960, 973. Taberî'nin Vâkıdî'den naklettiğine göre ise Zilkade'nin bitimine birkaç gece kala dönülmüştür. Bkz. Târîh, III,335. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, II,154; Makrizî (Katar n.), I,422,432; Zürkânî (1996 n.), IV,27-28; V,113,114.

[366] İbn Hişâm, IV,143,144; Taberî, III,335; Beyhakî, V,203; İbn Kesîr, III,698.

[367] İbn Hişâm, IV,144; İbn Kesîr, III,698; Zürkânî (1996 n.), IV,27,28.

[368] el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, II,384.

[369] Ayrıca bkz. M. Hamidullah, "*Huneyn Gazvesi*", DİA, XVIII,376; A. Önkal, "*Ci'râne*", DİA, VIII,25; N. Öztürk, *Hicaz Albümü*, Diyanet Yayınları, s. 80.

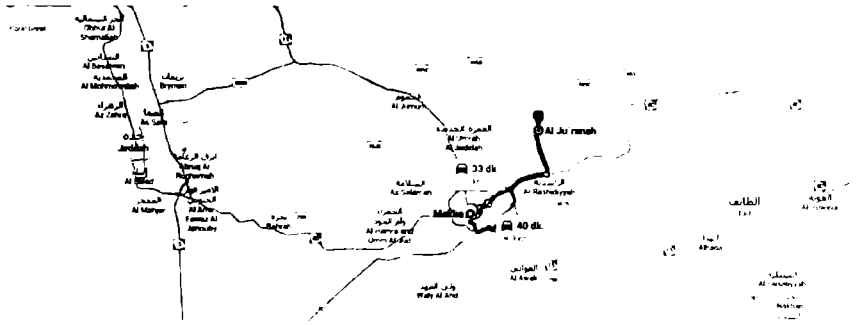

Hatira 24: Ci'râne (Al Ju'ranah)

Ci'râne, Mekkelilerin umre için ihrama girdiği bir nokta olup Serif Vâdisi'nin başında, tatlı sularıyla meşhur iki kuyuya ve Hz. Peygamber'in (a.s.) mescit edindiği bir yere (مسجد الجعرانة)[370] sahiptir. Müslümanlar, Hz. Peygamber'in (a.s.) mescit edindiği yere onun (a.s.) döneminin hatıralarını yaşatmak için bir mescit inşa etmişlerdir. Nâsır-ı Hüsrev'e göre, Ci'râne'deki iki kuyu arasındaki mesafe 10 zirâ'dır.[371] Ci'râne'de çanak şeklinde oluşumlar içeren büyük bir kaya bulunmaktadır. Rivâyete göre Resûlullah (a.s.), bu çanak şeklindeki oluşumların birinde bizzat kendisi hamur yoğurmuştur. Yine aynı yerde yüksek ve büyük bir kaya bulunmaktadır ki rivâyete göre Bilal-i Habeşî (r.a.) buraya çıkıp namaz vakitlerinde ezan okumuştur.

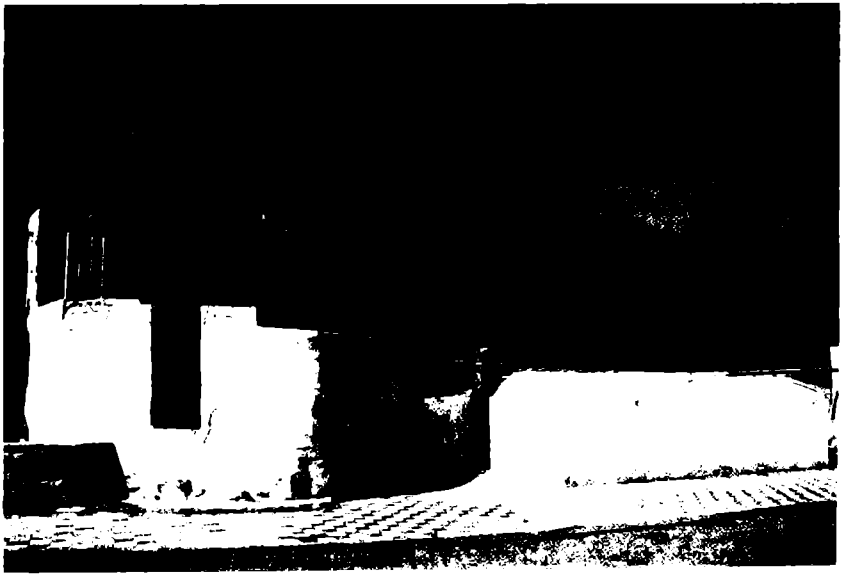

Fotoğraf 17: Ci'râne Kuyusu'nun Günümüzdeki Durumu

[370] Ci'râne Mescidi'yle ilgili rivâyetler için bkz. el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V,62-69.

[371] Şîî İsmâilî seyyah Ebû Muîn Nâsır-ı Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî (394-465'ten sonra/1004-1073'ten sonra), *Sefernâme*, Arapça'ya çeviren: Yahya el-Haşşâb, Kahire 1993, s. 152.

Ci'râne, İslâm tarihinde şöhretini Huneyn Gazvesi'nde elde edilen ganimetlerin orada tutulmasından, bu ganimetlerin taksimi sırasında çıkan olaylardan ve Hz. Peygamber'in (a.s.) -Tâif kuşatmasından sonra, Medine'ye hareket etmeden önce- aynı yerden gece vakti Mekke'ye gidip umre ibadetini yapması ve tekrar aynı gece, aynı mekâna dönüp Medine'ye hareket etmesinden alır.[372] Zira Hz. Peygamber (a.s.), -Vâkıdî'ye göre- 5 Zilkade H. 8 Perşembe gecesi Ci'râne'ye geldi (وَانْتَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْجِعِرَّانَةِ لَيْلَةَ الْخَمِيسِ لِخَمْسِ لَيَالٍ خَلَوْنَ مِنْ ذِي الْقَعْدَةِ فَأَقَامَ بِالْجِعِرَّانَةِ ثَلَاثَ عَشْرَةَ), orada 13 gün kaldı (فَلَمَّا أَرَادَ الانْصِرَافَ إِلَى الْمَدِينَةِ خَرَجَ مِنَ الْجِعِرَّانَةِ لَيْلَةَ الأَرْبِعَاءِ لاثْنَتَيْ عَشْرَةَ بَقِيَتْ مِنْ ذِي الْقَعْدَةِ لَيْلا فَأَحْرَمَ). [Bu arada Hz. Peygamber (a.s.), alınan esirler ve ganimetlerle ilgili ve benzeri dini-idari işlerle ilgilendi]. Zilkade'nin bitimine 12 gece kala Çarşamba gecesi umre ibadeti için gece ihrama girdi (فَلَمَّا أَرَادَ الانْصِرَافَ إِلَى الْمَدِينَةِ خَرَجَ مِنَ الْجِعِرَّانَةِ لَيْلَةَ الأَرْبِعَاءِ لاثْنَتَيْ عَشْرَةَ بَقِيَتْ مِنْ ذِي الْقَعْدَةِ لَيْلا فَأَحْرَمَ), Mekke'ye hareket etti, umre ibadetini eda etti ve aynı gece tekrar Ci'râne'ye döndü (انْصَرَفَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْجِعِرَّانَةِ مِنْ لَيْلَتِهِ فَكَانَ كَبَائِتٍ بِهَا). Perşembe günü Medine'ye hareket etti (ثُمَّ لَمَّا رَجَعَ إِلَى الْجِعِرَّانَةِ خَرَجَ يَوْمَ الْخَمِيسِ فَسَلَكَ فِي وَادِي الْجِعِرَّانَةِ).[373]

Huneyn Esirleri ve Ganimetleri

Resûlullah (a.s.) ise Haram Aylar'ın yaklaşması ve diğer bazı sebeplerle bir ay kadar sonra Tâif kuşatmasını kaldırarak, 6000 esir, 24000 deve, 40000'den fazla koyun, ayrıca 4000 ukiyye de gümüşten oluşan ganimetlerin toplandığı Ci'râne'ye geldi. Resûlullah (a.s.), ganimetleri Ci'râne'de toplanmasını ve orada bekletilmesini emretmiş ve ganimetlerin muhafazası için de Mes'ûd b. Amr el-Gıfârî veya Büdeyl b. Verkâ'yı görevlendirmişti.

Ci'râne'de toplanan Huneyn esirlerinin çoğu, yoksuldu ve sıcaktan çok etkilenmişlerdi. Bu nedenle Hz. Peygamber (a.s.), Büsr b. Süfyân el-Huzâî el-Ka'bî'ye yoksul esirlere yeni giyecekler almak üzere Mekke'ye gönderdi. Musa b. Ukbe'ye göre Resûlullah (a.s.) esirlere Hecer mamulü, Vâkıdî ve İbn Sa'd'a göre ise (pamuk ve ketenden imal edilen ince beyaz) Mısır Kıptî elbiseler giydirdi.

Hz. Peygamber (a.s.), Müslümanları ve ganimet mallarını saymasını ve herkesin hissesini hesaplamasını Zeyd b. Sâbit'e emretti. Ganimetleri bölüştürmek ve dağıtmak görevini ise Ebû Cehm b. Huzeyfe el-Kureşî el-Adevî'ye (v. 70/690 [?]) verdi.

Esir ve ganimetlerin beşte biri beytülmâl hissesi olarak ayrıldıktan sonra geri kalanı ashaba paylaştırıldı ve müellefe-i kulûba (gönülleri İslâm'a ısındırılacak olanlara)[374] daha fazla pay verildi.

[372] Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, II,142 (eş-Şâmile); el-Himyerî, *er-Ravdu'l-Mi'târ*, s. 176; Nâsır Hüsrev, *Sefernâme*, s. 152; el-Bilâdî, *Mu'cem*, s. 83; A. Önkal, "*Ci'râne*", DİA, İstanbul 1193, VIII,25.

[373] Vâkıdî, III,958-959,960; İbn Sa'd, II,154; Makrizî (Katar n.), I,422,432; Zürkânî (1996 n.), IV,27-28.

[374] "*Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, müellefe-i kulûba (gönülleri İslâm'a ısındırılacak olanlara), (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolcuya mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir*" et-Tevbe 9/60.

Ganimetleri taksimi sırasında Resûlullah'ın (a.s.) süt amcası Ebû Burkân'ın da bulunduğu Hevâzin heyeti geldi. Heyet, kabilenin İslâmiyet'i kabul ettiğini bildirerek mallarını ve esirlerini geri istedi. Kabilenin şairi, hatibi ve heyet başkanı olan Züheyr b. Surad el-Cüşemî: "Ey Allah'ın Resûlü! Şu ağıllardaki kadın esirler, senin süt teyzelerin, süt halaların ve seni emzirip büyüten bakıcılarındır. Eğer biz (Şam kralı) Haris b. Ebî Şimr veya (Irak kralı) Nu'man b. Münzir'i emzirseydik ve senden gördüğümüz muameleyi onlardan görseydik, onların şefkat ve ihsanlarını umardık. Hâlbuki sen, bakılıp büyütülenlerin en hayırlısısın!" dedikten sonra bağışlanmalarını dileyen bir şiir okudu. Bunu beğenen Resûlullah (a.s.), peygamberlikte asıl olanın insanları hidâyete sevk etmek, mağluplarla uzlaşmak ve anlaşmak olduğuna, esirler arasında bulunan sütannesinin yakınlarının hatırına;[375] yani akrabalık ilişkilerine verdiği öneme binaen, Mâlik b. Avf'ı kabileye âmil tayin edip esirleri veya mallarını tercih etmelerini söyledi. Onların esirleri tercih etmeleri üzerine de esir, kadın ve çocukların geri verilmesini emretti. Başta Resûlullah (a.s.) ve akrabaları Abdülmuttaliboğulları paylarına düşen esirleri serbest bıraktılar. Buna şahit olan ashap da paylarına düşen esirleri, fidye almaksızın salıverdiler. Buna karşı çıkan bir iki istisna da Resûl-i Ekrem (a.s.) tarafından, ele geçirilecek ilk ganimetten her esire karşılık altı hisse verileceği söylenerek ikna edildi. Bazı kaynaklara göre ganimet olarak alınan 24.000 deve ile 40.000 koyun ve 4000 ûkıye gümüş de geri verildi.

Esirler arasında Hz. Peygamber'in (a.s.) süt kız kardeşi Şeyma da vardı. Şeyma, kendisini esir alanlara: "Vallahi ben reisinizin kız kardeşiyim" diyerek uyardı. Fakat ona inanmadılar ve Hz. Peygamber'e (a.s.) götürdüler. Şeyma: "Ey Muhammed ben senin kız kardeşinim" dedi. Hz. Peygamber: "Bunu gösterir bir işaretin var mı?" diye sordu. O da omzundaki ısırık izini gösterdi: "Ben Sirer Vadisi'nde seni taşırken ısırdın. Biz çobanlarla birlikteydik. Senin annen benim annemdi, senin baban benim babamdı" dedi. Peygamber Efendimiz (a.s.), ısırık izini görünce Şeyma'yı hatırladı ve tanıdı. Ridasını yere serdikten sonra, Şeyma'yı onun üzerine oturttu ve ona: "Hoş geldin!" dedi. Peygamber Efendimiz'in (a.s.) gözleri yaşla doldu. Ona annesini ve babasını sordu. Şeymâ, onların vefat ettiklerini söyledi. Peygamber Efendimiz (a.s.), Şeyma'ya: "İstersen, sevgi ve saygı görerek yanımda kal! İstersen, yararlanacağın mallar verip, seni kavim ve kabilenin yanına göndereyim?" buyurdu. İslâm'ı kabul eden Şeyma: "Olur! Sen bana mal ver ve kavmimin yanına gönder" dedi. Peygamber Efendimiz (a.s.), Şeyma Hanıma, ailesinden kimler kaldığını sordu. Şeyma Hanım, kız ve erkek kardeşleri ile amcası Ebû Burkan'ın hayatta olduklarını haber verdi. Peygamber Efendimiz (a.s.), onu Ci'râne'ye yolladı. Peygamber Efendimiz (a.s.), Tâif'ten Ci'râne'ye döndüğü zaman, Şeyma Hanıma ve aile halkından hayatta olanlara, deve ve küçük baş hayvanlar hediye etti. Şeyma Hanıma, ayrıca bir erkek ve bir de kadın köle hediye etti. Şeyma Hanım, onları birbirleriyle evlendirdi.[376]

[375] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, 229.

[376] Vâkıdî, III,959; Beyhakî, V,121,203; İbn Kesîr, III,610,615,697; Makrizî (Katar n.), I,402-403,404; Şâmî, V,310-341; M. Hamidullah, "*Huneyn Gazvesi*", DİA, XVIII,376-377; M. Lings, Hz. Muhammed'in Hayatı, çev. A. Çavuşoğlu, Akçağ Yayınları, s. 676-694.

Huneyn Gazvesi'nde esir edilen kadınların durumlarıyla ilgili olarak: *"(Harp esiri olarak) sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı. Allah'ın size emri budur. Bunlardan başkasını, namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helâl kılındı. Onlardan faydalanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehir kesiminden sonra (bir miktar indirim için) karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir"* meâlindeki âyet inmiştir.[377]

Hz. Peygamber (a.s.), Mekke'nin fethi, Huneyn Seferi, Tâif kuşatması, Ci'râne'de Huneyn esirleri ve ganimetleriyle ilgili işlerin görülmesi ve Ci'râne umresi dolayısıyla -Vâkıdî'ye göre- iki ay 16 gün Medine'den uzak kalmıştır.[378]

Ci'rane Umresi

Rivâyete göre, 300 peygamber, Ci'râne'de ihrama girip umre ibadetini eda etmiştir.[379]

İbn İshâk'a göre, (sikâye ve hicâbe dışında Câhiliye devrine ait Mekke'nin ve Kâbe'nin idaresiyle ilgili müesseseleri lağveden) Resûlullah (a.s.) umresini bitirip Medine'ye dönmek isteyince, 20 yaşlarında olan Ebû Abdirrahmân Attâb b. Esîd b. Ebi'l-'Îs b. Ümeyye el-Ümevî el-Kureşî'yi (hicretten on üç yıl önce-13/610-634) Mekke'ye âmil (vali) olarak atadı ve ona günlük bir dirhem maaş bağladı. Ona yılda 400 dirhem veya 40 ukiyye maaş bağlandığına dair rivâyetler de nakledilmiştir.[380]

Resûlullah'ın (a.s.), Mekke fethedilince, pazar sorumlusu olarak tayin ettiği Saîd b. Saîd b. 'Âs b. Ümeyye Tâif Kuşatması'nda şehit olmuştur.[381]

Hz. Peygamber (a.s.), Attâb b. Esîd'e idare ve ticaret hayatına dair temel prensipler içeren tavsiyelerde bulundu. Bu tavsiyeler, Mekke pazar sorumluluğunun da Attâb b. Esîd'e verildiğine işaret edebilir. Hz. Peygamber (a.s.), Attâb b. Esîd'e (r.a.): "Allah'ın Evi'nin komşularına" âmil yapıldığı uyarısında bulunmuştur: "(1) Bir alışverişte iki şart olmaz. (2) Aynı akitte hem peşin hem veresiye (selef, selem[382]) alış-veriş (bey[383]) olmaz. (3) (Teslimi) taahhüt (garanti) edilmeyen/mülkiyete geçmeyen malın satışı olmaz. (4) Senin yanında olmayan/teslim almadığın bir şeyin kârını yeme": (لا

[377] en-Nisâ 4/24; Vâkıdî, III,885-922; Tecrîd Tercemesi, VIII,316; X,322-325. Bazı dinlerde ve bunlara dayalı hukuklarda kadın, kendisi ile evlenecek olan erkeğe vermek üzere mal (dırahoma) edinir; yani bu sayede erkeklerin kendisine rağbet etmelerini sağlamaya çalışır. İslâm'da ise kadın bizatihi değerlidir. Onun malına değil, kendisine rağbet edilir. Bunu sembolize etmek üzere de kadın değil, onunla evlenmek isteyen erkek ona bir şeyler verir ki, buna mehir denilmiştir.

[378] Zürkânî (1996 n.), IV,28.

[379] el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V,62.

[380] Vâkıdî, III,959; İbn Hişâm, IV,83; İbn Sa'd, II,145; Beyhakî, V,201; Sehâvî, s. 28; F. Attar, *"Attâb b. Esîd"*, DİA, IV,93.

[381] İbn Sa'd, II,145; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,458-459.

[382] Selef veya selem akdi; peşin paraya standart (mislî) bir malla vadeli olarak mübadele etmektir.

[383] Efâl-i ezdâddan; yani iki zıt eylemi ifade eden fiillerden olan "باع" (bâa) "satmak-satın almak" manalarına gelir[بيع : بِعْتُ الشئَ : شَرَيْتُهُ ، أَبِيعُهُ بَيْعاً ومبيعاً ، وهو شاذٌ وقياسه مَباعاً . وبِعْتُهُ أيضاً : اشتريته ، وهومن الأضداد]. Bkz. el-Cevherî, I,60 (eş-Şâmile).

يَصْلُحُ شَرْطَانِ فِي بَيْعٍ وَلَا بَيْعٌ وَسَلَفٌ وَلَا بَيْعٌ مَا لَمْ يُضْمَنْ وَلَا تَأْكُلْ رِبْحَ مَا لَيْسَ عِنْدَكَ[384] buyurmuştur. Bu prensiplerin Mekkelilere tebliğ edilmesini Attâb b. Esîd'e görev olarak vermiştir.

Hz. Peygamber (a.s.), Muâz b. Cebel ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi -yeni Müslüman olan- Mekke ahalisine *Kur'ân-ı Kerîm* ve din öğreticisi olarak tayin etti.[385] Başka bir rivâyete göre ise Muâz b. Cebel ile Hubeyre b. Sebel b. Aclân es-Sekafî'ye Mekkelilere İslâm'ı öğretme vazifesini verdi.[386]

Hz. Peygamber (a.s.), Mekke Haremi'nin sınır taşlarının onarılıp yenilenmesi görevini Temîm b. Esîd (veya Esed) el-Huzâî'ye verdi.[387]

Hicrî 8. yılda yapılan hac ibadetini herkesin eski ananeye göre kendi başına yerine getirdiği rivâyet edilmekle birlikte, Hz. Peygamber'den (a.s.) herhangi bir talimat almadığı halde Attâb b. Esîd'in hac işlerini yönettiği de nakledilmiştir.[388]

Ebû Cehm b. Huzeyfe el-Kureşî el-Adevî (v. 70/690 [?])

Huneyn Savaşı'nda elde edilen ganimetleri bölüştürmek ve dağıtmak görevini verdiği Ebû Cehm el-Adevî, Kureyş'in en saygın simalarından, Kureyş'in dört büyük soy bilginlerinden birisi, bilge şahsiyetlerden (hükemâ) olup Mekke'nin fethedildiği gün İslâm'ı kabul etti.

Ebû Cehm, daha Câhiliye devrinde iken zararlı olduğunu fark ederek içkiyi bırakmıştı. Kureyş'in muammerûn (yüz yıldan fazla yaşamış, uzun ömürlü) olanlarındandır. Hz. Peygamber'in (a.s.) hakemlik yaptığı Kâbe'nin tamiri olayında (605) güçlü kuvvetli bir genç olarak çalıştı. Ebû Cehm 120 yıldan fazla yaşadı ve Kâbe'nin Abdullah b. Zübeyr devrinde yeniden inşasına (64/683) tanık oldu.

Müşrik kadınları boşamayı emreden âyet nazil olunca Hz. Ömer'in (r.a.) boşadığı iki kadından biriyle, o tarihlerde henüz müşrik olan Ebû Cehm ile evlendi. Ashaptan Fâtıma bint Kays, Müslüman olan Ebû Cehm ile evlenmek istediğini belirterek Hz. Peygamber (a.s.) ile istişare etti. Hz. Peygamber (a.s.), eli sopalı olan Ebû Cehm ile evlenmesinin uygun olmayacağını bildirdi.

Ebû Cehm, Hz. Peygamber'e (a.s.) değerli kumaştan yapılmış iki ucu işlemeli bir ihram hediye etti. Hz. Peygamber (a.s.) namaz kılarken işlemeli ihramın kendisini meşgul ettiğini bildirerek onu Ebû Cehm'e iade etti, hediyesinin iade edilmesine üzülmemesi için de ondan işlemesiz ihramını istedi.[389]

---

[384] Vâkıdî, III,959. Aynı hadîs için bkz. Ebû Dâvûd, 3504; İbn Mâce *"et-Ticâre"*, 2188,2189; Ebu'l-Hasan Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (306-385/918-995), *es-Sünen*, thk. Seyyid Abdullah Hâşim Yemenî el-Medenî, Beyrut 1966, III,74; Tirmizî, *"el-Büyû'"*, 1250; Rûdânî, II,320,326.

[385] Vâkıdî, III,959; Beyhakî, V,121,203; İbn Kesîr, III,610,615,697; *Tecrîd Tercemesi*, VII,97; VIII,316; XII,379.

[386] Ahmed b. Zeynidahlân, *Hülâsatü'l-Kelâm fî Beyâni Umerâi'l-Beledi'l-Harâm*, Mısır 1305, s. 3.

[387] N. Bozkurt - M. S. Küçükaşcı, *"Mekke"*, DİA, XXVIII,557.

[388] İbn Hişâm, IV,143,144.

[389] Ebû Cehm, Hz. Ömer (r.a.) devrinde itirazcı tabiatı sebebiyle halife tarafından uyarıldı, Hz. Osman'ı (r.a.) hilâfetten uzaklaştırmak isteyen âsileri ikna etmeye gelen Hz. Ali'nin (r.a.) yanında o da bu-

156. Muhâcir b. Ebî Ümeyye'nin San'a Seriyyesi

Resûlullah (a.s.), Ci'râne'den ayrıldığı sıralarda.[390]

Hz. Peygamber (a.s.) Ci'râne'den ayrıldığı sıralarda, Yemen'deki bazı müşrik kabileleri ve şehirleri İslâm'a davet ya da itaat altına almak üzere seriyyeler sevk etmiştir. Bunlar: 1- Muhâcir b. Ebî Ümeyye'nin San'a Seriyyesi, 2- Ziyâd b. Lebîd el-Hazrecî'nin Hadramut Seriyyesi, 3- Kays b. Sa'd b. Ubâde'nin Sudâ' (Kanâte) Seriyyesi'dir.[391]

Muhâcir b. -Zâdü'r-Rekb (yolculukta arkadaşlarına karşılıksız gıda temin eden cömert şahıs)- Ebî Ümeyye Süheyl b. Muğîre el-Kureşî (r.a.),[392] Hz. Peygamber'in (a.s.) hanımı Ümmü Seleme'nin kardeşidir. Asıl ismi Velîd olup Hz. Peygamber (a.s.) tarafından Muhâcir diye değiştirilmiştir. Muhâcir b. Ebî Ümeyye'nin, Himyerî meliklerden Hâris b. Abdilkülâl el-Himyerî'ye[393] gönderildiği de nakledilir. Seriyye ile bu elçilik vazifesi arasında bir ilişki olması muhtemeldir.

Hz. Peygamber (a.s.), Muhâcir b. Ebî Ümeyye'ye (r.a.) Yemen'in güney ve güneydoğusunda bir bölge olan Hadramut'un Kinde ve Sadîf kabilelerinin zekât memurluğu görevini de verdi.

Bilahare Yemen'deki dinden dönenlere (ridde) karşı etkin faaliyetlerde bulunan Muhâcir b. Ebî Ümeyye (r.a.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) tarafından Yemen âmilliği görevine getirilmiştir.[394]

157. Ziyâd b. Lebîd'in Hadramut Seriyyesi

Resûlullah (a.s.), Ci'râne'den ayrıldığı sıralarda.[395]

Ziyâd b. Lebîd b. Sa'lebe el-Hazrecî el-Beyâzî (r.a.), III. Akabe Biati'nde bulundu, Mekke'ye gidip Hz. Peygamber (a.s.) Medine'ye hicret edene kadar orada kaldıktan sonra Medine'ye döndüğü için kendisine "ensârî muhacir" denildi.

Ziyâd b. Lebîd (r.a.), aynı zamanda Hz. Peygamber'in (a.s.) Hadramut bölgesi âmilidir.

Hadramut, uzun bir tarihî geçmişe sahiptir ve çok eski kaynaklarda bahsedilir. Kelime, Hadramevt olarak da telaffuz edilir. Hadramut, Arabistan Yarımadası'nda, Yemen'in güney ve güneydoğusunda coğrafî bir bölgedir. Hadramut, Arabistan'ın güney sahillerinde dar bir şerit halinde uzanan bölgenin doğusunda Umman, kuzeyinde Rub'u'l-hâlî çölü, güneyinde Aden Körfezi bulunmaktadır. Ülkeyi bir baştan bir başa

---

lundu. Hz. Osman'ı (r.a.) şehadetinden sonra onun (r.a.) cenaze namazının kılınmasını ve toprağa verilmesini, asilerin rağmına, Ebû Cehm, Hakîm b. Hizâm, Cübeyr b. Mut'im ve Niyâr b. Mukrem üstlendi. Ebû Cehm, Hz. Ali (r.a.) devrinde meydana gelen olaylara karışmadı (İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VI,62-63; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,35-36; A. Köten, *"Ebû Cehm"*, DİA, X,118).

[390] (قال ابن سعد لما انصرف من الجعرانة بعث بعوثا الى اليمن فبعث المهاجر بن ابى امية الى صنعاء) Zürkânî (1996 n.), IV,28-29.

[391] Zürkânî (1996 n.), IV,28; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XV,557.

[392] Taberî, *Tarîh*, Beyrut 1387, XI,539.

[393] Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I494; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,283.

[394] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,435; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,292.

[395] (قال ابن سعد : لما انصرف من الجعرانة بعث بعوثا إلى اليمن) Zürkânî (1996 n.), IV,28-29.

geçen Hadramut Vadisi sahile kadar uzanır. Orta yaylalarda deniz seviyesinden yükseklik 1350 m. kadardır.

Ziyâd b. Lebîd (r.a.), Yemen'de dinden dönenlerle (mürted/ridde/irtidat) mücadele etti ve ünlü İslâm filozofu Kindî'nin atası Eş'as b. Kays'ı esir alarak Medine'ye Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) huzuruna gönderdi.[396]

158. Sudâ' (Kanâte) Seriyyesi ve Sudâ' Heyeti

Hicretin 8. yılında, Resûlullah (a.s.), Ci'râne'den ayrıldığı sıralarda.[397]

Resûlullah (a.s.), hicrî 8. yılda Ci'râne'den ayrıldığı sıralarda, Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi dört yüz kişilik bir kuvvetle Yemen kabilelerinden Kahtânî Sudâ' kabilesini[398] itaat altına almak üzere sevk etti. Kays b. Sa'd, Kanate'de karargâh kurdu.

Mısır'ın fethine katılacak olan Ziyâd b. Hâris es-Sudâ'î,[399] Müslümanların savaş için geldiklerini öğrenince hemen Medine'ye hareket ederek Hz. Peygamber'in (a.s.) huzuruna geldi ve saldırıyı engellemesini isteyip kendisinin kabilesinin temsilcisi ve kefili olduğunu bildirdi. Resûlullah'ın (a.s.), Kays b. Sa'd'a Medine'ye geri dönmesi için hem haber göndermesi hem de Sudâlılar'a bir mektup yazması üzerine tarafların savaşmaları engellendi. Ziyâd b. Hâris es-Sudâ'î başkanlığında, on beş kişilik Sudâ heyeti Medine'ye geldi. Heyet, Kays'ın babası Sa'd b. Ubâde'nin evinde misafir edildi. Heyet, İslâm'ı kabul ettiklerini bildirip kendileri ve kabileleri adına Hz. Peygamber'e (a.s.) biat etti.

Ziyâd b. Hâris es-Sudâ'î'den nakledilen rivâyete göre: Hz. Peygamber (a.s.), Ziyâd'a hitaben: "Ey Südaî kardeş, öyle anlaşılıyor ki, kavminin içinde sözü geçerli bir kimsesin" dedi. Ben: "Hüner benim değil; Allah, onlara hidâyet nasip etti" dedim. Hz. Peygamber (a.s.): "Seni onların başına emîr tayin edeyim mi?" diye sordu. "Evet, ey Allah Resûlü" dedim. Bunun üzerine buna dair bir emirname yazdırdı. Ona (a.s.): "Ey Allah Resûlü, bana zekâtlarından bir pay verilmesini de emret!" dedim. "Olur!" dedi ve bunun için de ikinci bir yazı yazdırdı. Sefer halinde olan Hz. Peygamber (a.s.), akşama doğru konaklamak üzere bir yerde durdu.

Oranın halkı gelip: "Câhiliye döneminde aramızda bir olay geçmişti. Şimdi o olayın öcünü âmilimiz bizden almak istiyor" diyerek başlarındaki âmili şikâyet ettiler. Hz. Peygamber (a.s.): "Öyle midir?" diye sordu. "Evet" diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.), yanındaki -aralarında Ziyâd b. Hâris'in de bulunduğu- ashâbına dönüp: "Mümin kimse için emîrlikte hayır yoktur" (لَا خَيْرَ فِي الإِمَارَةِ لِرَجُلٍ مُؤْمِنٍ) buyurdu.

[396] İbn Sa'd, III,598; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,325-326.

[397] (قال ابن سعد: لما انصرف من الجعرانة بعث بعوثا إلى اليمن) Zürkânî (1996 n.), IV,28-29. Şâmî'nin, ashaptan Ziyâd b. Hâris es-Sudâî'den naklettiği: "Bu olay, savaş yolculuklarının birinde oldu": (وكان ذلك في بعض أسفاره) şeklindeki ifadesi de San'a, Hadramut ve Sudâ' seriyyelerinin Hz. Peygamber Ci'râne'den ayrıldığında sevk edildiklerine işaret eder. Bkz. *Subulü'l-Hudâ*, VI,349.

[398] Bkz. Ek 1, Şema 2.

[399] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,319.

Ziyâd b. Hâris anlatıyor: Resûlullah'ın (a.s.) bu sözü kalbimde bir iz bıraktı. Sonra bir başkası gelip: "Ey Allah Resûlü, bana ihsanda bulun!" dedi. Resûlullah (a.s.) ona da: "Kim muhtaç olmadığı halde dilenirse bu, onun için bir baş ağrısı, bir karın sancısı olur" dedi. Adam: "O halde bana zekâttan biraz ver!" dedi. Resûlullah (a.s.), bu sefer ona şöyle cevap verdi: "Allah, ne bir peygamberin, ne de başka birinin sadakalar (zekât) hususunda hüküm vermesine razı oldu. Bundan dolayı O, onlara dair hüküm vermiş ve verilmesi gereken yerleri sekiz sınıfa ayırdı. Eğer sen o sınıflardan isen sana veririm. Ona ihtiyacın yoksa bil ki o, başta bir ağrı ve karında bir sancıdır" (ان الله عز وجل لم يرض فيها بحكم نبي ولا غيره في الصدقات حتى حكم فيها فجزأها ثمانية أجزاء فان كنت من تلك الاجزاء أعطيتك وان كنت غنيا عنها فانما هي صداع في الرأس وداء في البطن).

Ziyâd b. Hâris anlatıyor: Resûlullah'ın (a.s.) bu sözü kalbimde ikinci bir iz bıraktı. Zira ben zengin olduğum halde kendisinden zekât istedim. Sonra Resûlullah (a.s.), yatsı vaktinde gecenin ilk diliminde yola devam etti. Ben de yanında yürüdüm. Yakınında idim. Ashabı, kendisinden kopuyor, geride kalıyorlardı. Onun yanında benden başka kimse kalmadı. Sabah namazının vakti geldiğinde bana emretti, ezan okudum. "Kamet getireyim mi ya Resûlullah?" diye sordum. O (a.s.) doğu tarafına fecre baktı ve: "Hayır!" diye cevap verdi. Fecrin doğuşunu bekledi. Fecir doğduğunda bineğinden indi, def-i hacete gitti. Sonra yanıma geldi. Ashâbı da oraya geldi. Resûlullah (a.s.), sonra: "Ey Südaî kardeş! Senin yanında su var mı?" diye sordu. Dedim ki: "Biraz var, ama sana yetmez." Resûlullah (a.s.): "Onu bir kaba koy, sonra bana getir!" buyurdu. Ben de öyle yaptım. Avuçlarını suya koydu. Parmakları arasından pınar gibi su fışkırdığını gördüm.

O esnada Resûlullah (a.s.) şöyle buyurdu: "Eğer Rabbimden utanmasaydım, bu sudan içer ve başkalarına da içirirdik. Ashabıma seslen, suya ihtiyacı olan gelsin!" buyurdu. Ben ashâba seslendim. Onlardan ihtiyacı olanlar gelip o sudan aldılar. Sonra Resûlullah (a.s.) namaza durdu. Bilal kamet getirmek istedi. Resûlullah (a.s.) ona şöyle dedi: "Südâî kardeş ezan okudu. Ezan okuyan kimse kamet getirsin." Ben de kamet getirdim. Namazı kıldıktan sonra kalkıp her iki yazıyı da kendisine geri verdim ve: "Ey Allah Resûlü! Beni iki şeyden de affet!" dedim. Resûlullah (a.s.): "Niçin? Aklına ne geldi ki?" diye sordu. "Ey Allah Resûlü! Sen: 'Mümin için emîr olmakta hayır yoktur' buyurdun. Oysaki ben Allah'a ve Resûlüne inanan bir müminim. Sonra: 'Kim muhtaç olmadığı halde dilenirse o, kendisi için bir baş ağrısı ve karın sancısı olur' diye buyurdun. Ben ise zengin olduğum halde senden zekât istedim" dedim. Resûlullah (a.s.): "O öyledir, istersen kabul et, istersen bırak" buyurdu. Ben de: "Bırakıyorum" dedim. Resûlullah (a.s.): "Öyle ise bana başka birini bul ki, onu bu görevleri vereyim" buyurdu. Ben de heyetten birisini kendisine gösterdim, onu tayin etti.

Sonra Ziyâd b. Hârise dedik ki: "Ey Allah Resûlü! Bizim bir kuyumuz vardır. Kış mevsiminde suyu bize yetiyor, onun etrafında toplanıyoruz. Yaz mevsiminde ise suyu azalıyor, çevremizdeki diğer suların başına gidiyor, dağılıyoruz. Biz Müslüman olduk. Çevremizdeki herkes bize düşmandır. Allah'a dua et de kuyumuzun suyu bize yetsin, başında toplanalım. Dağılıp da başka yerlere gitmeyelim."

Resûlullah (a.s.), yedi çakıl tanesi getirilmesini istedi. Getirdiler, onları elinde ovdu, üzerlerine dua okudu. Sonra: "Şu çakılları götürün, kuyunun başına vardığınızda bunları birer birer içine atın ve Allah'ı zikredin" buyurdu. Biz de emredileni yaptık. Ondan sonra kuyunun dibini göremez olduk. Suyu çoğaldı.

İbn Sa'd'a göre: Bundan sonra o kabilenin on beş kişilik heyeti, yurtlarına döndü. Aralarında İslâm yayıldı. Daha sonra Resûlullah (a.s.), Vedâ Haccı'nda onlardan 100 kişilik bir heyetin geldiğini de gördü. [400]

159. Benî Bâhile Heyeti

Mekke'nin fethinden sonra.[401]

Arabistan'ın kuzeyinde Yemâme çevresinde oturan Benî Bâhile, Arapların Adnânî soyundan Kays b. Aylan'a bağlı büyük bir kabiledir ve Kays Aylân'dan Mâlik b. A'sur'la evlenen Bâhile bint Sa'b'ın adıyla anılır. Şeybân, Zeyd, Vâil, Hâris, Harp, Evd, Ciave, Kuteybe ve Ka'nebe kabileleri de Bâhile ismiyle anılırlar.[402]

Mutarrif b. Kâhin el-Bâhilî,[403] Mekke'nin fethinden sonra Bâhile kabilesinin temsilcisi olarak Medine'ye geldi, İslâm'ı kabul ettiklerini bildirdi ve kabilesi için Hz. Peygamber'den (a.s.) bir emannâme aldı. Hz. Peygamber (a.s.) ona ayrıca hem ölü toprakları verimli hale getirenlere dair hem de sığır, koyun ve deve gibi hayvanların zekât oranlarına dair şu meâlde bir belge verdi:

"Bu, Allah Resûlü Muhammed tarafından, Bâhile kabilesinden Mutarrıf b. Kâhin ve Bîşe'de oturan diğer Bâhileliler'e yazılan bir yazıdır: Ölü bir araziyi kim diriltir de üzerinde hayvanların istirahat edebilecekleri/otlayabilecekleri bir alan haline getirirse oranın mülkiyeti o şahsa ait olur. Yine o şahıs her 30 baş sığırdan üç yaşında bir dana, her 40 koyundan genç bir koç, her 5 deveden ergin bir keçi olmak üzere zekât vermekle mükelleftir. Zekât tahsildarı, bunları, ancak hayvan sürülerinin otladıkları meralara gitmek sûretiyle toplayacaktır. Onlar (mükellefler) Allah'ın emniyet ve himâyesi altındadırlar!" (من محمد رسول الله لمطرّف بن الكاهن ولمن سكن بيشة من باهلة . إنّ من أحيا أرضا مواتا فيها مُرَاحٍ[404] الأنعام فهي له وعليه في كل ثلاثين من البقر فارض ، وفي كل أربعين من الغنم عتود وفي كل خمسين من الإبل مسنّة وليس للمصدّق أن يصدّقها إلا في مراعيها وهم آمنون بأمان الله).

Mutarrif, bu yazıyı alınca şu beyitleri söyleyerek oradan ayrıldı:

"Raks ederek yürüyen develerin Rabbi adına and içtim.

Akşam vakti, sekizine ve dokuzuna girmiş, her tarafta seyreden develerin Rabbi".[405]

---

[400] İbn Sa'd, I,326-327; VII,503; Beyhakî, V,355-358; Şâmî, VI,349-351.

[401] (وَفَدِمَ عَلَى رَسُولِ اللهِ صلّى الله عليه وسلم مُطَرِّفُ بْنُ الْكَاهِنِ الْبَاهِلِيُّ بَعْدَ الْفَتْحِ وَافِدًا لِقَوْمِهِ فَأَسْلَمَ وَأَخَذَ لِقَوْمِهِ أَمَانًا وَكَتَبَ لَهُ رَسُولُ الله صلّى الله عليه وسلم كِتَابًا فِيهِ فَرَائِضُ الصَّدَقَاتِ) İbn Sa'd, I,307; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,423.

[402] M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XV,559; A. Önkal, *"Bâhile"*, DİA, IV,482-483; Ek 1, Şema 6.

[403] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,197; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,423.

[404] بضم الميم أي مأواها وليس باسم مكان من راح وإلا فكان الصواب الفتح ويحتمل أنه اسم مكان منه إلا أنه شذ بفتح ميمه

[405] Şâmî, VI,278.

Daha sonra Bâhile'nin Benî Vâil koluna mensup Nehşel b. Mâlik el-Vâilî[406] de kabilesinin temsilcisi olarak Resûlullah'ı (a.s.) ziyaret etmiş ve kabilesinden Müslüman olanlar için bir emannâme ile dinî hükümleri içeren ve Hz. Osman (r.a.) tarafından yazılan bir yazı almıştır.[407]

160. Benî Sa'lebe Heyeti

Resûlullah (a.s.), Ci'râne Umresi'den Medine'ye döndüğü sıralarda.[408]

Adnânî Gatafân'a mensup Benî Sa'lebe kabilesi,[409] uzun bir süre Müslümanlara düşmanca davranmıştır. Ancak hicretin 8. yılında, dört kişilik Benî Sa'lebe heyeti Medine'ye gelip Hz. Peygamber'e (a.s.) kendilerinin ve kabilelerinin Müslüman olduklarını bildirdiler.

Remle bint Hâris en-Neccâriyye'nin konağında misafir edilen heyet: "Hicret etmeyenin İslâmiyet'i yoktur" hadîsini sormuş, Hz. Peygamber (a.s.) de: "Siz nerede olursanız olunuz, Allah'tan korktunuz mu, (hicret etmemeniz) size zarar vermez" cevabını vermiştir.[410]

Diğer heyetlerde olduğu gibi Resûlullah (a.s.), Hz. Bilal'den (r.a.) heyet üyelerine hediyeler vermesini istedi. Hediyeler arasında fert başına beş ukiye gümüş de vardı.[411]

161. Ebû Zeyd el-Ensârî ve Amr b. Âs'ın Umân Yöneticilerine Gönderilmeleri

Zilkade H. 8.[412]

Hz. Peygamber (a.s.) döneminde *Kur'ân-ı Kerîm*'i ezberleyen pek çok sahabeden (وقد جمع القرآن على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم جماعة) biri olan- Ebû Zeyd el-Ensârî ile Amr b. Âs b. Vâil el-Kureşî es-Sehmî'yi (v. 43/664) muhtemelen Ci'râne'den Medine'ye döndükten sonra Umân'a (عُمَان) göndermiştir.

Hz. Peygamber (a.s.) Ebû Zeyd el-Ensârî'yi Amr b. Âs'la birlikte bir mektupla Kahtânî Ezd[413] kabilesinden Umân yöneticileri olan -el-Cülendî b. Mes'ûd el-Ezdî'nin iki oğlu- Abd ve Ceyfer kardeşlere, onları İslâm'a davet etmek maksadıyla gönderdi. Yönetim işlerini yürüten Ceyfer'di.

Hz. Peygamber'in (a.s.) verdiği talimata göre, eğer Ezd halkı iman ederse Amr b. Âs emîr olacak, Ebû Zeyd el-Ensârî ise halka namaz kıldıracak, İslâm'ı anlatıp *Kur'ân* ve *Sünnet*'i öğretecekti. Resûlullah'ın (a.s.) elçileri, Abd ve Ceyfer ile Umân Körfezi kıyısında bulunan liman şehri Suhâr'da görüştüler. Her ikisi de İslâmiyet'i kabul etti.

---

[406] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,381.
[407] İbn Sa'd, I,307; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,423; Afzalurrahmân; I,479.
[408] (عَنْ رَجُلٍ مِنْ بَنِي ثَعْلَبَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عليه وسلم مِنَ الْجِعْرَانَةِ سَنَةَ ثَمَانٍ قَدِمْنَا عَلَيْهِ أَرْبَعَةُ نَفَرٍ) İbn Sa'd, I,298.
[409] Benî Sa'lebe b. Sa'd b. Zubyân b. Bağîz b. Rays b. Gatafân b. Sa'd b. Kays b. Aylân b. Mudar. Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,418; Zürkânî (1996 n.), II,379; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 763.
[410] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,331.
[411] İbn Sa'd, I,298.
[412] İbn Sa'd, I,262; Belâzürî, *Fütûh*, s. 103; Taberî, III,335; Zürkânî (1996 n.), V,37.
[413] Zürkânî, IV,32; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 762; İ. R. Fârûkî - L. L. Fârûkî, s. 21

Amr ve Ebû Zeyd, Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatına kadar Umân'da kaldılar. Diğer bir rivâyete göre ise Ebû Zeyd Resûlullah'ın (a.s.) vefatından önce Medine'ye döndü.[414]

Umân'daki nüfusun büyük bir bölümünü teşkil eden Kahtânî Ezd kabilesinin hem Ezd Şenûe[415] boyu hem Ezd Umân[416] boyu Hz. Peygamber'e (a.s.) heyet göndermiştir.

Ezd Şenûe'den olan Surad b. Abdillah el-Ezdî'nin[417] başkanlığında on küsur kişiden müteşekkil bir heyet hicrî 10. yılda[418] Medine'ye geldi ve ensârdan Ferve b. Amr el-Ensârî el-Hazrecî el-Beyâzî'nin[419] evinde misafir edildi. Heyet, Hz. Peygamber'le (a.s.) görüştükten sonra Medine'de on gün kalıp İslâmiyet'i öğrendi ve onun (a.s.) takdirini kazandı. Hz. Peygamber (a.s.), Surad b. Abdillah'ı onlara emîr tayin etti; arkadaşlarına iyi davranmasını ve kabilesinden İslâm'ı kabul edenlerle birlikte Yemenli müşriklere karşı mücadele etmesini emretti. Surad b. Abdillah, önce -Yemen'de eski bir yerleşim merkezi olan- Cüreş,[420] halkını İslâm'a davet etti. Kabul etmemeleri üzerine Cüreş'i kuşattı. Bir ay kadar devam eden kuşatmadan bir sonuç alamayınca ordusunu Şeker Dağı'na çekti. Müslümanların kuşatmayı kaldırıp dönmeye karar verdiklerini sanan Cüreşliler onları takip etmeye başladılar; bunun üzerine Müslümanlar geri dönüp Cüreşliler'i bozguna uğrattılar. Sonunda Cüreşliler, İslâmiyet'i kabul ettiler. Resûlullah (a.s.) vefat ettiğinde Surad b. Abdillah, Cüreş âmili idi.[421]

Hz. Peygamber (a.s.) Cüreşliler'e yazdığı bir mektupta henüz olgunlaşmamış hurma ile kuru hurmayı birbirine karıştırarak nebîz (kuru üzüm, kuru hurma, arpa ve darı gibi yemiş ve hububattan elde edilen içki türü) yapmalarını yasaklamıştır.[422]

Ebû Zeyd el-Ensârî

İbn Abdilber'e göre Ebû Zeyd el-Ensârî künyesiyle bilinen altı sahabe bulunmaktadır:

1- Ebû Zeyd el-Ensârî: İsmi, Kays b. es-Seken'dir: Benî Ğanm b. Adî b. Neccâr'a mensuptur. Bedir Gazvesi'ne katıldı. Hz. Ömer (r.a.) döneminde, hicretin 13. yılında, Irak'ta, Ebû Ubeyd b. Mes'ûd b. Amr es-Sekafî (v. 13/634) komutasında İranlılara karşı yapılan el-Cisr (Köprü) Savaşı'nda (يَوْم جِسْر أَبِي عُبَيْد) şehit oldu. Hz. Peygamber (a.s.) döneminde *Kur'ân-ı Kerîm*'i ezberleyen pek çok sahabeden birisidir.[423]

[414] İbn Sa'd, I,262-263; İbn Hişâm, IV,254; Belâzürî, *Fütûh*, s. 103-106; Taberî, III,335; İbn Seyyidinnâs, II,267; H. Algül, "*Ezd*", DİA, XII,46.
[415] Zürkânî (1996 n.), V,226.
[416] Bkz. Şâmî, VI,264-265.
[417] Surad b. Abdillah el-Ezdî için bkz. İbn Sa'd, V,526-527; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,17-18.
[418] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,17.
[419] İbn Abdilber, *el-İstiâb*, III,198; *İbn Hacer, el-İsâbe*, III,204.
[420] Bkz. A. Önkal, "*Cüreş*", DİA, VIII,137.
[421] İbn Sa'd, I,337-338; V,526-527; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,324-325; Şâmî, VI,262; Zürkânî (1996 n.), V,169-170, 226-230; H. Algül, "*Ezd*", DİA, XII,46.
[422] Müslim, "*el-Eşribe*", 27.
[423] ويقال: إنه أحد الأربعة الذين جمعوا القرآن على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم، وهم، زَيْد بْن ثابت، ومعاذ بْن جبل، وَأُبي بْن كَعْب، وَأَبُو زَيْد هَذَا. قال أبو عمر: إنما أريد بهذا الحديث الأنصار، وقد جمع القرآن على عهد رسول الله صلى الله عليه وَسَلَّمَ جماعةً منهم

2- el-Kârî' diye tanınan Ebû Zeyd el-Ensârî: İsmi, Sa'd b. Ubeyd el-Evsî'dir: -Müslümanlara Kuzey Irak ve İran'ın kapılarını açan meydan savaşı- Kadisiye Savaşı'nda (15/636), 64 yaşında şehit oldu. İlimde ve başka hasletlerde benzersiz bir insandı. Bundan dolayı ona "emsalsiz" (هو نَسيجُ وحْدِه) denilirdi.

3- Ebû Zeyd Amr b. Ahtab el-Ensârî: Bir görüşe göre Benî Hâris b. Hazrec'tendir. Hz. Peygamber (a.s.) ile birlikte 13 gazveye katıldı.[424] Resûlullah'a (a.s.), Amr b. Ahtab'tan su istedi. Amr, bardakta gözüne ilişen küçük bir saç parçasını çıkardıktan sonra Resûlullah'a (a.s.) ikram etti. Bunun üzerine, Resûlullah (a.s.), Amr'ın başını mesh edip "اللهُمَّ جَمِّلْهُ" sözleriyle hüsnü cemal sahibi olması için dua etti. Yüz yaşını aşmasına rağmen Amr'ın başında ve sakalında bir nebze beyazlık olmadı. Uzre b. Sâbit (عُزْرَةَ بْنِ ثَابِتٍ) b. Amr b. Ahtab'ın dedesidir. Amr'ın zürriyeti Basra ve Horasan'da devam etti.[425]

4- Ebû Zeyd el-Ensârî: Benî Hâris b. Hazrec'e mensuptur: *el-Ğarîb* adlı eserin müellifi Ebû Zeyd en-Nahvî'nin dedesidir.

5- Ebû Zeyd el-Ensârî: İsmi, Sâbit b. Zeyd'tir: Hazrec kabilesindendir. Uhud Savaşı'na katıldı. Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde Zeyd b. Sâbit başkanlığında *Kur'ân-ı Kerîm*'i *Mushaf* haline getiren heyet arasında yer almıştır. Hz. Ömer'in (r.a.) hilafeti döneminde Medine'de vefat etti ve Hz. Ömer (r.a.) onun hakkında: "Eminlik bakımından yeryüzünün en büyüğü vefat etti" dedi.[426] -İmam Şafiî'nin dostu, Basra mektebine mensup dil, edebiyat, kıraat ve hadîs âlimi- Ebû Zeyd Saîd b. Evs b. Sabit el-Ensârî'nin (119-215/737-830) dedesidir.[427] Saîd b. Evs'in *Lüğâtü'l-Kur'ân* (لغات القرآن)[428] başlığını taşıyan bir eseri vardır.

6- Ebû Zeyd el-Ensârî: Bir görüşe göre ismi Evs'tir.[429]

162. Hz. Peygamber'in (a.s.) Oğlu İbrahim'in Doğumu

Zilhicce H. 8.[430]

İbrahim'in annesi, Mâriye'dir. Mâriye'nin babası Mısır'ın Saîd bölgesinden Kıbtî denilen yerli halktandır. Ancak onun aslen İranlı veya Rum olabileceği de kaydedilmiş; annesinin ise Hıristiyan bir Rum olduğu belirtilmiştir.[431]

عُثْمَان بْن عَفَّان، وعلي، وعبد الله بن مسعود، وعبد الله بن عَمْرو بْن الْعَاص، وسالم مولى أبي حذيفة- رضي الله عنهم) İbn Abdilebr, *el-İstiâb*, III,223-224.

[424] İbn Hacer, el-İsâbe, "أبو زيد الأنصاري" md. ٩٩٧٩ biyografi.

[425] İbn Abdilebr, *el-İstiâb*, II,524-525.

[426] وَثَابِتُ بْنُ زَيْد بْن قَيْس هُوَ جَدِّي، وَقَدْ شَهِدَ أُحُدًا، وَهُوَ أَحَدُ السِّتَّة الَّذِينَ جَمَعُوا الْقُرْآنَ عَلَى عَهْد رَسُول الله صلّى الله عليه وسلم، وَكَانَ قَدْ نَزَلَ الْبَصْرَةَ، وَاخْتَطَّ بِهَا، ثُمَّ قَدِمَ الْمَدِينَةَ، فَمَاتَ بِهَا فِي خِلَافَة عُمَرَ بْنِ الْخَطَّاب، فَوَقَفَ عُمَرُ عَلَى قَبْره، فَقَالَ: رَحِمَكَ الله أَبَا زَيْد، لَقَدْ دُفِنَ الْيَوْمَ أَعْظَمُ أَهْل الْأَرْض أَمَانَةً) İbn Sa'd, VII,27.

[427] Başta dil ve edebiyat olmak üzere astronomi, meteoroloji ve botanik gibi çeşitli alanlarda otuzu aşkın eser telif ettiği kaydedilen Ebû Zeyd Saîd b. Evs b. Sabit el-Ensârî'nin, eserlerinden dille ilgili olanları şevâhid yönünden çağdaşlarının eserlerine göre daha zengindir.

[428] İbn Sa'd, *et-Tabakât* (القسم المتمم لتابعي أهل المدينة ومن بعدهم), thk. Ziyâd Muhammed Mansur, Medine 1408, s. 22.

[429] İbn Abdilebr, *el-İstiâb*, IV,76-79; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,201,452; VI,135; İbn Hacer, el-İsâbe, IV,78.

[430] İbn Sa'd, I,134; VIII,212; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,41,43; Ya'kûbî, II,87; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,93; Zürkânî (1996 n.), IV,345.

[431] İbn Sa'd, VIII,212; Belâzürî, *Ensâb*, II,85-86; Zürkânî (1996 n.), IV,459-460. Hicrî 7. yılın olayların-

İbrahim, sonraları "Meşrebetü İbrahim" diye anılacak olan Medine yakınlarındaki Kuf bölgesinde -ittifakla kabul edilen bir tarih olan-[432] Zilhicce H. 8'de doğdu. İbrahim'in doğumunu, Ebû Râfi', -Hz. Hatîce (r.anha) dışında hiçbir hanımından çocuğu olmayan- Hz. Peygamber'e (a.s.) müjdeledi. Bu habere çok sevinen Resûlullah (a.s.), ona bir köle hediye etti, İbrahim'in annesini hürriyetine kavuşturduğunu söyledi ve yanındakilere: "Bu gece bir oğlum oldu, ona atam İbrahim'in adını verdim" dedi.[433]

Bu ismin, Cebrâil'in Hz. Peygamber'i (a.s.): "İbrahim'in babası" diye selâmlamasından dolayı doğumunun 7. gününde verildiği, aynı gün İbrahim için -bir şükran ifadesi olarak- akika kurbanı kesildiği, - Ferve b. Amr el-Ensârî el-Hazrecî el-Beyâzî'nin[434] mevlası, haccâm- Ebû Hind el-Beyâzî'nin[435] bebeğin saçlarını kestiği, ağırlığınca gümüşün sadaka olarak dağıtıldığı rivâyet edilmiştir.

Hz. Peygamber (a.s.), İbrahim'e sütanne olarak Berâ' b. Evs'in eşi Ümmü Bürde Havle bint Münzir'i seçti.[436] Sütanneye, bir hurmalıkla Hz. Peygamber'e (a.s.) ait bir miktar koyun ve deve tahsis edildi. İbrahim'in ebesi ise Resûlullah'ın (a.s.) azatlısı Selma[437] idi.[438]

Hz. Peygamber (a.s.), oğlu İbrahim doğumu vesilesiyle[439] şöyle buyurmuştur: "Mısır'ı fethederseniz halkına iyi davranmaya özen gösterin. Zira sizin o beldeyle soy ve hısımlık ilişkiniz vardır. Mısır'da kalabalık ordu edinin. Çünkü bu, yeryüzü ordularının en hayırlısıdır. Mısır, Allah'ın yeryüzündeki ok sadağıdır. Kim Mısır hakkında kötülük isterse, Allah onu yok eder." [440]

---

dan: "Krallara ve Kabîle Resilerine İslâm'a Davet Mektupları Gönderilmesi" başlığına da bkz.

[432] Zürkânî (1996 n.), IV,345.

[433] Müslim, *"el-Fezâil"*, 62.

[434] İbn Abdilber, *el-İstiâb*, III,198; *İbn Hacer, el-İsâbe*, III,204.

[435] Ebû Hind veya Hirâş b. Ümeyye, Ci'râne Umresi'nde Resûlullah'ı (a.s.) tıraş etmiştir (Vâkıdî, III,959). فَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ ، عَنِ الزُّهْرِيِّ ، قَالَ : وَلَقِيَهُ أَبُو هِنْدٍ الْبَيَاضِيّ مَوْلَى فَرْوَةَ بْنِ عَمْرٍو ، وَمَعَهُ حَجِيتٌ [الرق] مَمْلُوءٌ حَيْسًا [تمر يخلط بسمن] (وأقط ، فيعجن شديدا ثم يندر منه نواه] فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إِنَّمَا أَبُو هِنْدٍ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ فَأَنْكِحُوهُ! وَأَنْكِحُوا إِلَيْهِ Vâkıdî, I,116.

[436] Karı-koca Hazrec'in Benî Neccâr kolundandır.

[437] Hz. Peygamber'in (a.s.) hizmetçisi, kadın sahabe olan Ümmü Râfi' Selmâ (r.anha), Hz. Peygamber'in (a.s.) âzatlı kölesi Ebû Râfi'in hanımı olup adı ve künyesi dışında mevcut kaynaklarda bilgi yoktur. Bedir Gazvesi'nden sonra Medine'ye hicret eden Ebû Râfi', Abbas b. Abdülmuttalib Müslümanlığını ilân edince Resûl-i Ekrem (a.s.) kendisini âzat etti ve câriyesi Selmâ ile evlendirdi. Bu evlilikten Râfi', Hasan, Ubeydullah (Abdullah), Mu'temir (Mugîre), Ali ve Selmâ adlarında altı çocukları doğdu. Bazı kaynaklarda Zeyneb ve Abdurrahman isimli iki çocuklarının daha olduğundan bahsedilirse de Abdurrahman'ın oğulları değil torunları olması ihtimali daha kuvvetlidir. Çocuklarından Ali'nin adı Hz. Peygamber (a.s.) tarafından verilmiş, Ubeydullah'ın soyundan birçok hadis râvisi gelmiştir. Ümmü Râfi', hem Resûl-i Ekrem'e (a.s.) ve ailesine hizmet etmesi hem de ebelik ve hemşirelik yapmasıyla meşhurdur. Hz. Peygamber'in (a.s.) bütün çocuklarının ebesi ve sütannesi olmuştur. Hz. Fâtıma'nın (r.anha) çocuklarının ebesi de odur (M. Eten, *"Ümmü Râfi'"*, DİA, XLII,327).

[438] İbn Sa'd, I,134; III,7; Belâzürî, *Ensâb*, II,85-89; Taberî, III,335-336; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,41-47; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,93-95; Diyârbekrî, II,118,146-147; *Tecrîd Tercemesi*, III,328-329; A. Çubukçu, *"İbrahim"*, DİA, XXI,273-274.

[439] Belâzürî, *Ensâb*, II,87.

[440] Bkz. Müslim, *"Fezaili's-Sahabe"*, 2543; İbn Hişâm, I,6,8.

Gufre'nin mevlası Ömer, Hz. Peygamber'in (a.s.) ashâbının Mısırlılar ile İsmail'in (a.s.) annesi Hacer'den dolayı soy; Hz. Peygamber'in (a.s.) hanımı Mâriye'den dolayı hısımlık münasebetleri olduğunu söyler.[441] Başka bir deyişle Mâriye (r.anha) dolayısıyla Mısırlıları kendine hısım kabul eden Resûl-i Ekrem (a.s.), ileride Mısır fethedildiği zaman halkına iyi davranılmasını tavsiye etmiş ve bu tavsiyesi yerine getirilmiştir.

Resûlullah'ın (a.s.) güzel bir hanım olduğu nakledilen Mâriye'ye ilgi göstermesi Hz. Âişe'yi (r.anha) ve diğer eşlerini kıskandırdı. Bir defasında Hz. Hafsa (r.anha), Resûlullah'ın (a.s.) Mâriye (r.anha) ile beraber olduğunu öğrenince çok üzüldü. Hz. Peygamber (a.s.), bu konuyu kapatmasını tembih ederek artık kendisine Mâriye'yi haram kıldığına dair yemin etti. Bunu Peygamber (a.s.) hanımları için bir müjde kabul eden Hz. Hafsa (r.anha), durumu Hz. Âişe'ye (r.anha) haber verdi. Allah'ın helâl kıldığını, eşlerini memnun etmek için, kendisine (a.s.) haram kılmasını doğru bulmayan âyetler[442] indi. Hz. Peygamber'in (a.s.), eşi Zeyneb bint Cahş'ın (r.anha) odasında bal şerbeti içmesini kıskanan hanımlarına, balı kendisine haram kıldığını söylemesi[443] veya her iki olayın aynı âyetlerin inişine neden olduğu nakledilmiştir.

Mâriye (r.anha), hicretin 16. yılının Muharrem[444] veya Ramazan ayında,[445] Medine'de vefat etti, cenaze namazı Hz. Ömer (r.a.) tarafından kıldırıldıktan sonra Cennetü'l-bakî'de defnedildi.[446]

[441] İbn Hişâm, I,7.
[442] *"Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Allah, (gerektiğinde) yeminlerinizi bozmanızı size meşru kılmıştır. Sizin yardımcınız Allah'tır. O, bilendir, hikmet sahibidir"* et-Tahrîm 66/1-2.
[443] Buhârî, *"et-Tefsîr"*, 66/1.
[444] İbn Sa'd, VIII,216.
[445] Belâzürî, *Ensâb*, II,89,90.
[446] A. Uraler, *"Mâriye"*, DİA, XXVIII,63-64.

HİCRÎ 9. YIL

163. Heyetler Yılı (Senetü'l-Vüfûd)*

..... *H. 9.*[1]**

İbn İshâk'ın dile getirdiği gibi: "Resûlullah (a.s.), Mekke'yi fethettiği,[2] Tebûk'le ilgili işleri bitirdiği, Sakîfliler Müslüman olup ona (a.s.) biat ettiği zaman her taraftan Arap heyetleri (Medine'ye) gelmeye başladı. Araplar, daha önce Kureyş kabilesine bakarak İslâm'a girmekten geri durdular. [Arap kabileleri bekle-gör siyaseti izliyorlardı ve Kureyş'in İslâm ile mücadelesinin nihai neticesini bekliyorlardı.[3]] Çünkü Kureyş kabilesi, onların önderi ve yol göstericisi, Beyt-i Harâm'ın sahipleri ve İsmail b. İbrahim'in (a.s.) öz çocukları idiler. Arapların ileri gelenleri bunu yadırgamıyorlardı. Kureyş kabilesi, Resûlullah (a.s.) ile savaşmak için ortaya çıkmış yegâne kimseler olup kendisine muhalif idiler. Mekke fethedildiği, Kureyş Hz. Peygamber'e (a.s.) yakınlık kazanıp ona itaat ettikleri ve Araplar Resûlullah (a.s.) ile savaşmaya, ona düşmanlık etmeye güçlerinin kalmadığını anladıkları zaman, Allah'ın dediği gibi insanlar kitleler halinde Allah'ın dinine girmeye başladılar. Bu durum: *'Allah'ın yardımı ve zafer geldiğinde ve insanların Allah'ın dinine dalga dalga girdiklerini gördüğünde, Rabbinin sınırsız şanını yücelt, O'na hamdet ve O'ndan mağfiret dile: çünkü O, her zaman tevbeleri kabul edendir'*[4] âyetleri ile de beyân edilmiştir".[5]

-Hicretin 1. yılında Mescid-i Nebevî'nin inşası sırasında Medine'ye gelen Benî Hanîfe heyeti hariç tutulursa[6]- Arap Yarımadası'nda yaşayan halkların Hz. Peygamber'e (a.s.) heyet gönderme süreci, Recep H. 5'te Mudarî Müzeyne kabilesinin gönderdiği heyetle başlayıp[7] Yemenli Benî Neha' kabilesinin 15 Muharrem H. 11 tarihinde

---

* Siyer Olayları

** *İttifakla veya Ekseriyet Tarafından Kabul Edilen Tarihler*

[1] İbn Hişâm, IV,205; Halîfe b. Hayyât, s. 57.

[2] "Esasen (Kureyş'ten başka) Arap kabileleri de İslâm'a girmek için Mekke'nin fethini gözlüyorlardı. 'Peygamberlik iddia eden şu adamı kendi kavmi olan Kureyş'le baş başa kendi hallerine bırakınız. Eğer O, Kureyş'e galip gelirse, hiç şüphesiz O sözünde doğru hak bir peygamberdir', derlerdi. Nihayet Mekke fethedilince her kavim İslâm'a girmeye koştu" (Buhârî, *el-Megâzî*, 64/55).

[3] *el-Mes'ûdî, et-Tenbîh, s. 275.*

[4] en-Nasr 110/1-3.

[5] İbn Hişâm, IV,205; Şâmî, VI,254.

[6] Bkz. hicretin 9. yılı olaylarından: "202. Benî Hanîfe Heyeti" bahsine.

[7] Aslında Müzeyne'den önce: Hicretin 1. yılında; Hz. Peygamber (a.s.) muhacir olarak Medine'ye gel-

100 kişiden müteşekkil bir heyeti Medine'ye göndermesi ile son bulmuştur. Vâkıdî, bu tesbiti açık bir şekilde dile getirmiştir.[8]

Ebû Ubeyde, İbn Hişâm ve Halîfe b. Hayyât[9] gibi siyer ulemâsının, hicrî 9. seneye "Senetü'l-Vüfûd" demeleri ise bu yılda heyetlerin peş peşe Medine'ye gelmesi ve bunun yoğunlaşarak devam etmesindendir. Resûlullah'ın (a.s.) Ci'râne'den Medine'ye dönüşünden sonra; yani hicrî 8. yılın son günlerinden itibaren heyetler, Medine'ye akın etmeye başladı. Bunların ilki de Huneyn'de yenilen Hevâzinliler'in gönderdiği heyettir.[10]

Hülâsâ Recep H. 5'te münferit olarak başlayan heyetlerin Medine'ye gelişi "Senetü'l-Vüfûd" denilen hicretin 9. yılında[11] yoğunlaştı ve Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatına kadar devam etti.

Siyer kaynaklarında heyete "vefd" (اَلْوَفْدُ)[12] [çoğuluna "evfâd" (اَوْفَادٌ)[13] ve "vüfûd" (اَلْوُفُودُ)[14]] denilmiştir ki heyette yer alan şahsa veya münferit olarak elçilik görevini üstlenmiş temsilciye "vâfid" (الوافد) denir. Vâfid, bulunduğu yerden özel bir amaçla temsil ettiği grup adına başka memlekete giden kimsedir ki bu şekilde devlet başkanları ve benzeri yetkililerin huzuruna çıkan elçilere de bu isim verilir. Bu sebeple "vefd" heyet, temsilci grup, delege anlamına gelmektedir.[15]

İbn İshâk'ın da işaret ettiği gibi Arap kabileleri İslâm'ın neden olduğu büyük gelişmeleri yakından izliyordu ve gelişmelerden doğrudan veya dolaylı olarak etkileniyorlardı. Genelde Arap Yarımadası'nın, özelde Hicaz bölgesinin dinî ve sosyal açıdan en önemli merkezi olan Mekke'nin Müslümanlar tarafından fethedilmesi, Kureyş reislerinin İslâm'ı kabul etmesi gibi önemli gelişmeler, İslâm'ı kabul edip etmemekte tereddüt eden Arap Yarımadası kamuoyunda büyük etkiler meydana getirmiştir. Zira

---

diği günlerde Cüheyne ve Mescid-i Nebevî'nin inşası sırasında ise Benî Hanîfe, Medine'ye heyet göndermişlerdir. Bkz. Hicretin 1. yılı olaylarından: "4. Cüheyne Heyeti" ve hicretin 9. yılı olaylarından: "202. Benî Hanîfe Heyeti" bahsine.

[8] İbn Sa'd, I,291-292,346; Taberî, IV,60; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, II,482.

[9] İbn Hişâm, IV,205; Halîfe b. Hayyât, s. 57; Zürkânî (1996 n.), V,113.

[10] Diyârbekrî, I,118; Zürkânî (1996 n.), V,114.

[11] İbn Hişâm, IV,205; İbn Kayyim el-Cevziyye, V,133-134; *Tecrîd Tercemesi*, X,368.

[12] (اَلْوَفْدُ), (اَلْوُفُودُ) (bu kelime hem tekil mastar hem de vefd'in çoğulu olarak kullanılır, bkz. Vankulu Lügati, I,640), (الإِفَادَةُ) (الوِفَادَةُ) kelimeleri hepsi mastar olup elçilik yahut başka bir maslahat için bir devletten bir devlete yahut emir ve sutan huzuruna gelmek manasınadır (وفد اليه أي الأمير و عليه وفدا و وفودا و وفادتا و إفادتا). Ve uzun uzadı yüksek kum tepesinin zirvesinde olan kumluğa denir ki etrafından yüksek ve her canibe havale olur. ve bu mecazdır, zira bir kavmin elçisi aralarında ehl-i rif'at ve şeref olmak muttaridedir. Ve burada (وفد) müfrettir... (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, II,1638 "وفد" md.).

[13] el-Evfâd (اَلْأَوْفَادُ): Bu kelime (elçilik yahut sair maslahat için bir devletten bir devlete yahut emir ve sultan huzuruna gelmek manasına) el-vefd'in (الوفد) cem'idir. Ve Arapların "وهُمْ على أوْفاد" kavillerinde vaki olan "evfâd" "vefd"in cem'idir ki vifâdet (الوفادة) manasından me'hûz, sürat ve acele manasına isimdir" (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, II,1638 "وفد" md.).

[14] Vufûd (اَلْوُفُودُ) hem tekil ve mastardır hem de vefd'in çoğuludur.

[15] Zürkânî (1996 n.), V,113; *Tecrîd Tercemesi*, I,61; III,30.

Kureyş müşriklerinin, Hudeybiye Antlaşması'yla Medine İslâm Devleti'ni tanıması üzerine Arap kabileleri Hz. Peygamber'e (a.s.) heyetler göndermeye başlamıştı. Hudeybiye Antlaşması'ndan itibaren ikili ilişkilerde kabul görmeye başlayan bu siyasî yapılanma, Mekke'nin fethi üzerine ordusuyla, idari ve adli teşkilatıyla fiili ve hakiki bir devlet halinde kendini gösterince, Arabistan'ın bütün kabileleri heyetler göndererek bağlılıklarını bildirdiler.

Heyetleri genellikle Mescid-i Nebevî'de "ustuvânetü'l-vüfûd" (elçiler sütunu) denilen kısımda en güzel elbiseleriyle karşılayan Hz. Peygamber (a.s.), elçileri kaldıkları yerde her akşam ziyaret ederdi.

Cündüb b. Mekîs'in (r.a.): "Resûlullah'ın (a.s.) yanına bir heyet geldiği zaman, en güzel elbiselerini giyerdi, ashabına da bunu emrederdi. Onu bir keresinde görmüştüm; Kinde heyeti gelmişti. Resûlullah'ın (a.s.) üzerinde Yemen elbisesi vardı. Ebû Bekir ve Ömer'in üzerinde de aynı elbiseden vardı" dediği nakledilmştir. Urve b. Zübeyr'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah'ın (a.s.) elçileri karşılamaya çıkarken giydiği elbise, (Yemen) Hadramevt elbisesiydi. Boyu dört zirâ', eni iki zirâ' bir karış idi. Daha sonra bu elbise, halifelerin yanında kalmıştır. Eskimiş bir halde idi. Halifeler onu bir kumaşla sarmışlarıdı. Kurban ve Ramazan bayramlarında giyerlerdi".[16]

Heyet ve elçiler, Hz. Peygamber (a.s.) döneminde kendisinin de bizzat çalışarak inşa ettirdiği misafirhanede veya bazı sahabenin evlerinde ağırlanırdı. Bazen de Mescid'in avlusunda heyetler için çadır kurulurdu. Heyetler burada *Kur'ân-ı Kerîm*'i dinler, kılınan namazları izlerdi. Hatırlarına gelen her şeyi açıkça Resûlullah'a (a.s.) sorarlardı. Resûlullah (a.s.) da büyük bir belâgat ve hikmetle, *Kur'ân-ı Kerîm*'den âyetler okuyarak onların sorularını cevaplandırırdı. Heyetler, İslâmiyet hakkında bilgi edinir, dinî meseleleri öğrenir, Resûlullah'ın (a.s.) ahlâk ve davranışlarına tanık olur, ashâbıyla olan dostluk ve beraberliğini izlerlerdi.

Hz. Peygamber (a.s.), memleketine dönmek isteyen her bir heyet içinden *Kur'ân-ı Kerîm*'i en iyi öğreneni imâm tayin ederdi. Genellikle Câhiliye devrinde kabilesinin reisi olan, İslâm döneminde de reis tayin edilirdi. Elçiler memleketlerine uğurlanırken, onlara yeni elbiseler giydirilir, ikramlarda bulunulur ve hediyeler verilirdi. Hatta heyetler için yol azığı da hazırlatılırdı. Savaş şartlarında dahi bu hususlara imkânlar ölçüsünde dikkat edilirdi.[17]

İbn Sa'd, *et-Tabakât*'ının *Ahbârü'n-Nebî* (Hz. Peygamber -a.s.- ile ilgili haberler) kısmında hem kendi çabasıyla hem de üstadı Vâkıdî'den aldığı bilgilerle heyetlerle ilgili müstakil ve mükemmel bir bölüm hazırlamış ve Medine'ye 72 kadar heyetin geldiğini tesbit etmiştir. O, bunları özel başlıklar altında tek tek ele alıp bilgi vermiştir.[18]

[16] Şâmî, VI,259.
[17] Afzalurrahmân, I,474; Ebu'l-Hasan en-Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, s. 356-367; C. Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 41,42.
[18] İbn Sa'd, I,291-359.

164. Zekât Memurlarının Görevlendirilmesi

1 Muharrem H. 9.[19]

Zekat

Zekât sözlükte "artma, arıtma; övgü ve bereket" manalarına gelir. Terim olarak zekât: "Akıllı, ergen ve özgür bir Müslüman'ın, aslî ihtiyaçları dışında, nisap miktarını aşmış, üzerinden bir kameri yıl geçmiş, meşru yollarla elde ettiği, hakikaten veya hükmen çoğalma kabiliyeti olan kendi malından, *Kur'ân-ı Kerîm*'de belirtilen sekiz sınıf muhtaca verilmek (temlik edilmek) üzere, belli bir oranda alınması farz olan payı ifade eder". Sadaka kelimesi de terim olarak zekâtla eş anlamlıdır. Zekât ile sadaka arasındaki fark, zekât sadece farz olan mali ibadettin ismidir. Sadaka ise Allah rızasını elde etmek için yapılan mâlî yardımların hem farzına hem de nâfile olanına denir. Zekâta, sadaka denmesi iki şekilde izah edilmiştir: Birincisi, malın temizlenip kemâle erip artması, ikincisi de imanda sadakat ve kemale delâlet etmesidir. Sadakanın mutlak sûrette gizli verilmesi emredilmiştir. Zekât aleni verilebilir.[20] Her durumda hayırların, riya ve gösterişten uzak, insan haysiyet ve şerefinin muhafaza edilerek yapılması Allah rızasına daha uygundur.

Kur'ân-ı Kerîm: *"Mallarında, muhtaç ve yoksullar için bir hak vardı"*[21] meâlindeki âyetlerle zekâtı muhtaçların hakkı olarak niteler. Resûlullah (a.s.): "Allah, ne bir peygamberin, ne de başka birinin sadakalar (zekât) hususunda hüküm vermesine razı olmuştur. Bundan dolayı O, onlara dair hüküm vermiş ve verilmesi gereken yerleri sekiz sınıfa ayırmıştır. Eğer sen o sınıflardan isen sana hakkını veririm" (إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَرْضَ فِيهَا بِحُكْمِ نَبِيٍّ وَلاَ غَيْرِهِ فِى الصَّدَقَاتِ حَتى حَكَمَ هُوَ فِيهَا فَجَزَّأَهَا ثَمَانِيَةَ أَجْزَاءٍ فَإِنْ كُنْتَ مِنْ تِلْكَ الأَجْزَاءِ أَعْطَيْتُكَ أَوْ أَعْطَيْنَاكَ حَقَّكَ) buyurmuştur.[22]

Zekâtın: 1- Yoksullara, 2- Düşkünlere, 3- Zekât memurlarına, 4- Gönülleri İslâm'a ısındırılacak olanlara, 5- Hürriyetlerini kazanmaya çalışan kölelere, 6- Borçlulara, 7- Allah yolunda cihad edenlere ve 8- Yolculara temlîk edilmesi/verilmesi emredilmiştir: [إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللهِ وَاللهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ].[23]

İslâm'ın beş temel şartından biri olan zekât, malî bir ibadettir. Zekât, *Kur'ân-ı Kerîm*'de imandan sonra en büyük hakikat olan namazla birlikte zikredilmiştir. Allah'a ibadet etmek ile yoksula yardım etmenin birlikte ve ara vermeden peş peşe zikre-

[19] Vâkıdî, III,973,1084; İbn Sa'd, II,160; Taberî, III,364.
[20] *"Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarf edenler var ya, onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara korku yoktur, üzüntü de çekmezler"* (el-Bakara 2/274).
[21] ez-Zâriyât 51/19; el-Meâric 70/24-25.
[22] İbn Sa'd, I,326-327; VII,503; Beyhakî, V,355-358; Şâmî, VI,349-351.
[23] et-Tevbe 9/60.

dilmesi hem çok anlamlı hem de çok harikadır. Hz. Peygamber (a.s.): zekâtı "İslâm'ın köprüsü" (الزَّكَاةُ قَنطَرَةُ الإِسْلام)[24] olarak tanıtmıştır.

Zekat toplumsal yapıda sınıflar arasındaki sosyal mesafelerin oluşmasını engeller. Toplumsal çatışma ve çözülmelere mani olur. Toplumun üst tabakası ile alt tabakası arasında merhamet, şefkat, hürmet ve itaat alış-verişini sağlayan bir "köprü"dür. Toplumsal yapıda orta tabaka mensuplarının çoğalmasını, uç üst ve alt tabaka mensuplarının azalmasını sağlar.

İnsanlık tarihinde bütün ihtilallerin ve kötü ahlâkların kaynağı iki düşüncedir: İlki: Ben tok olayım, başkası açlıktan ölse bana ne. İkincisi: Sen çalış ben yiyeyim. Birincisi: Sosyal üst tabakaları zulme, ahlâksızlığa ve merhametsizliğe sevk etmiştir. İkincisi: Sosyal alt tabakaları kine, hasede, kıskançlığa ve çatışmaya sevk etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, birinci hastalığı zekâtı farz kılmakla kökünden tedavi eder, ortadan kaldırır. İkinci hastalığı ribayı/faizi haram kılmakla tedavi eder. *Kur'ân-ı Kerîm*, bütün dünyaya riba/faiz: "Yasaktır" der. "Kavga kapısını kapamak için, banka kapısını kapayınız" diyerek, insanlara ferman eder: İslâm ümmetine: "Girmeyiniz" diye emreder.

Zekât, sosyal sınıflar arasında yardımlaşma ve dayanışmayı sağlar. Kalb, insan bünyesinde kanın dolaşımını ve dolayısıyla canlılığı sağlayan bir organ olması gibi zekat da sosyo-ekonomik yapının kalbidir. Bireylerin zorunlu (zaruri) veya diğer türlü (tezyini) ihtiyaçlarının teminini sağlayan ve bireylerin alım gücü demek olan sermaye de insan bünyesindeki kana benzer. Zekât, sermayenin, sosyal bünyede, devr-i daimini sağlayan mali bir ibadettir.

Zekat ve İhtiyaçtan Fazla Mal Biriktirmek (kenz)

Zekatın farz kılınmasından önce, ihtiyaçtan fazla mal biriktirmek (kenz) haramdı. Kenz sözlükte mal biriktirmek demektir. Şeriat ıstılahında, zekâtı verilmeyen maldır. İbn Ömer'den naklettiği hadîste İbn Eslem diyor ki: Bir kere Abdullah b. Ömer (r.a.) ile Medine haricine çıkmıştık. Bir Arabî gelip İbn Ömer'e: *"Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!"* (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ)[25] ayetindeki kenzin mahiyetinden haber verir misiniz? diye sordu. İbn Ömer: "Altın, gümüş gibi mal biriktirip de zekâtını vermezse bu kenzdir. Bunu toplayıp da zekâtını vermeyen kimse için helak ve azap mukarrerdir. Zekât farz kılınmazdan evvel ihtiyaçtan fazla olup da infak edilmeyen mal, kenz sayılırdı. Hadîsler, altın ve gümüşü olup bunun zekâtını vermeyenlerin kıyamet gününde nasıl bir azaba mâruz kalacakları belirtilir.[26] Allah, zekâtı malın temizlenmesine vesile kılmıştır. Zekât farz kılınmazdan evvel, hicretin ilk yıllarında

[24] Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII,380.
[25] et-Tevbe 5/34.
[26] Buhârî, "*Zekât*", 3; Müslim, "*Zekât*", 24; Ebû Dâvûd, "*Zekât*", 32.

lerinden on kişinin[41] de aralarında bulunduğu 80 veya 90 kişilik[42] heyetin maksadı hem esirlerin durumunu görüşmek hem İslâmiyet hakkında bilgi edinmekti. Hz. Peygamber (a.s.) onların ricasını kabul edip esirleri iade etmiştir.[43]

Heyetin başkanı -Benî Temîm'e mensup Hanzale b. Mâlik kabilesinin Dârim kolundan- Utârid b. Hâcib idi. Bunlar Mescid-i Nebevî'ye girdiklerinde: "Ey Muhammed, dışarı çıksana!" diye bağırmaları üzerine: *"Hücrelerin arkasından sana bağıranların çoğu (senin yüce mertebeni) anlamayan kimselerdir"*[44] meâlindeki âyetler inmiş ve kınanmışlardır.[45]

Heyet, devrin âdetine uyarak beraberlerinde hatip ve şairlerini de getirmişlerdi. Bunların İslâm şairleriyle karşılaşmasını istiyorlardı. Hz. Peygamber (a.s.), böyle bir karşılaşmayı uygun görmediyse de heyetin ısrarı üzerine onların Zibirkân b. Bedr gibi meşhûr şair ve hatipleriyle Müslümanlardan Hassân b. Sâbit[46] gibi şair sahabe atıştılar. Kaba davranışları sebebiyle Hz. Peygamber'e (a.s.) nasıl hitap edileceğini öğreten âyetlerin[47] nüzulüne sebep olan heyet mensupları, İslâm şairlerinin üstünlüğünü kabul ederek Müslüman oldular.

Benî Temîm heyetine bol hediyeler verilerek uğurlandı. Bir defasında Resûlullah'ın (a.s.) Hz. Hasan'ı (r.a.) öptüğünü gören heyetten Akra' b. Hâbis (الأقرع بن حابس) hayretle: "Siz çocukları öper misiniz? Benim on çocuğum var, fakat hiçbirini öpmedim" dedi. Resûlullah (a.s.) ona doğru bakarak: "Merhamet etmeyene merhamet olunmaz buyurdu" (مَنْ لا يَرْحَمُ لا يُرْحَمُ).

Haccın farz olduğunu tebliğ eden Hz. Peygamber'e (a.s.), "her yıl mı haccedeceğiz" diyen ve bundan dolayı: *"Ey iman edenler! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın"*[48] meâlindeki âyette kınanan da Akra' b. Hâbis'tir.[49]

166. Benî Mustalık'a Zekât Memuru Gönderilmesi ve Haberlerin Araştırılmasına Dair el-Hucurât Sûresi'nin 6-7. Âyetlerinin İnmesi

.....H. 9.[50]

Bir zekât memuru, hicretin 9. yılında, Benî Mustalık kabilesinin zekâtlarını teslim almak üzere reisleri Hâris b. Ebî Dırâr'a[51] gönderildi. Kabileden bazı kişiler, zekât

[41] Vâkıdî, III,975; Zürkânî (1996 n.), IV,31.
[42] İbn Sa'd, I,294.
[43] A. Lütfi Kazancı, *"Akra' b. Hâbis"*, DİA, II,285.
[44] el-Hucurât 49/4.
[45] Süheylî, VII,446,456.
[46] Hassân b. Sâbit hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mostarlı Câbîzâde Ali Fehmi, I,16-17; Muhammed Tâhir Derviş, Hassân b. Sâbit, Mısır ts. (Dârü'l-Maârif neşri).
[47] el-Hucurât 49/2-4. Bu sûrenin 3. âyetinin nüzul sebebine dair başka rivâyetler de mevcuttur. Bkz. Buhârî, *"et-Tefsîr"*, 279,280 (el-Hucurât Sûresi); Müslim *"el-İmân"*, 187; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,273; Zürkânî (1996 n.), IV,36-37.
[48] el-Mâide 5/101.
[49] Buhârî, *"el-Edeb"*, 78/26; Şâmî, VI,212, 287-291; M. Tayyib Okiç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, Ankara 1978, s. 16-17; M. Hamidullah, *Hadîs Tarihi*, s. 22; Afzalurrahmân, I,474.
[50] Diyârbekrî, II,119.
[51] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,488.

memurunu karşılamaya çıktı. Bir kalabalığın kendisine doğru geldiğini gören zekât memuru, -aralarındaki eski bir düşmanlık nedeniyle- korkuya kapılıp geri döndü ve üstelik Peygamber Efendimiz'e (a.s.) Benî Mustalık'ın kendisini öldürmek ve zekât vermek istemediklerini söyledi. Bunun üzerine: *"Ey iman edenler! Eğer fâsıkın biri size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa sataşırsınız da sonra yaptığınıza pişman olursunuz. Hem bilin ki, içinizde Allah'ın elçisi vardır. Şâyet o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize sindirmiştir. Küfrü, fıskı ve isyanı da size çirkin göstermiştir. İşte doğru yolda olanlar bunlardır. Bu, Allah'tan bir lütuf ve nimettir. Allah alîmdir, hakîmdir"*[52] meâlindeki âyetler nâzil oldu.[53]

Zürkânî, âyet-i kerîmedeki *"fâsık"* kelimesinin *"gerçeğe uygun söz söylemeyen"* anlamına geldiğini kaydeder.[54]

Birçok kaynakta Benî Mustalık'a gönderilen zekât memurunun Ebû Vehb Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt el-Ümevî el-Kureşî (v. 61/680-81) olduğu zikredilir.[55] Oysa Ahmed b. Hanbel'in rivâyetine göre Velîd b. Ukbe Mekke'nin fethi esnasında Hz. Peygamber'e (a.s.) arz edilen çocuklardandır. Dolayısıyla onun böyle bir görevde bulunması yaşının küçüklüğü nedeniyle mümkün değildir.[56] Velîd b. Ukbe'yle (r.a.) ilgili rivâyet araştırılmış ve mevsûl bir senede sahip olmadığı tesbit edilmiştir. Zira rivâyetin sahibi olarak Ümmü Seleme'nin (r.anha) azatlı kölesi Sâbit görünmektedir. Halbuki Ümmü Seleme'nin (r.anha) böyle bir kölesinin olduğu ricâl kitaplarında zikredilmemiştir. Üstelik Ümmü Seleme'den (r.anha) nakledilen rivâyetin aslı: "Resûlullah (a.s.), bir şahsı Benî Mustalık'a zekât memuru olarak gönderdi" şeklinde olup zekât memurunun ismi meçhul bırakılmıştır. Benî Mustalık'ın zekât memurunun Velîd b. Ukbe (r.a.) olmadığına dair başka deliller de mevcuttur.[57]

Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt el-Ümevî el-Kureşî (v. 61/680-81)

Mekke'de doğan Velîd b. Ukbe (r.a.), Hz. Osman'ın (r.a.) anne bir kardeştirler. Anneleri Ervâ bint Küreyz olup Hz. Peygamber'in (a.s.) halası ve babasının ikiz kardeşi Ümmü Hakîm Beyzâ bint Abdilmuttalib'in kızıdır.[58] Hz. Osmân'a (r.a.), "anne bir kar-

---

[52] el-Hucurât, 49/6-8.

[53] İbn Hişâm, III,308-309; İbn Sa'd, II,161-162; Zürkânî (1996 n.), IV,37-39.

[54] Zürkânî (1996 n.), IV,39.

[55] İbn Hişâm, III,308-309; İbn Sa'd, VI,24; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,467; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,637.

[56] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXIII,119 (hadîs no: 15784) (eş-Şâmile); Kâdı Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (v. 543/1148), *el-Avâsım Mine'l-Kavâsım*, thk. Muhibbuddîn Hatîb, Kahire 1371, s. 90 (حَدَّثَنَا قَيَّاصُ بْنُ مُحَمَّدٍ الرَّقِّيُّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ بُرْقَانَ عَنْ ثَابِتِ بْنِ الْحَجَّاجِ الْكَلَابِيِّ عَنْ عَبْدِ اللهِ الْهَمْدَانِيِّ عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ عُقْبَةَ قَالَ لَمَّا فَتَحَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ جَعَلَ أَهْلُ مَكَّةَ يَأْتُونَهُ بِصِبْيَانِهِمْ فَيَمْسَحُ عَلَى رُءُوسِهِمْ وَيَدْعُو لَهُمْ فَجِيءَ بِي إِلَيْهِ وَإِنِّي مُطَيَّبٌ بِالْخَلُوقِ وَلَمْ يَمْسَحْ عَلَى رَأْسِي وَلَمْ يَمْنَعْهُ مِنْ ذَلِكَ إِلَّا أَنَّ أُمِّي خَلَّقَتْنِي بِالْخَلُوقِ فَلَمْ يَمْسَنِي مِنْ أَجْلِ الْخَلُوقِ).

[57] Bkz. Kâdı Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, s. 90-92 (bir numaralı dipnot).

[58] (أم حكيم بنت عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف، وهي البيضاء توأمة أبي رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ وإخوتهما لأمهما: الوليد، وخالد، وعمارة، وأم كلثوم، وأم حكيم، وهند، بنو عقبة بن أبي معيط بن أبي عمرو بن أمية بن عبد شمس) Ebû Abdillah Musab b. Abdillah ez-Zübeyrî (v. 236), *Nesebu Kureyş*, thk. Lévi-Provençal, nşr. Dârü'l-Meârif, Kahire, 3. Baskı, s. 101.

deşin olduğu için Velîd'e görev verdin" denildiğinde: "bilakis Resûlullah'ın (a.s.) halasının oğlu olduğu için ona görev verdim" diye karşılık vermiştir.[59]

Velîd b. Ukbe'nin (r.a.) babası Ukbe b. Ebî Muayt, Mekke döneminde Hz. Peygamber'e (a.s.) ve ilk Müslümanlara eziyet eden müşriklerdendi. Bir rivâyette Velîd'in Resûlullah (a.s.) henüz hayatta iken doğduğu, Mekke'nin fethi sırasında (8/630) küçük bir çocuk iken dua etmesi için Peygamber'in (a.s.) yanına getirildiği, başına hoş olmayan bir koku sürüldüğü için Resûlullah'ın (a.s.) ona dokunmadığı şeklinde bilgiler göz ardı edilemez ve konuyla ilgili daha derin tetkik ve tahlillerin yapılması gerektiğine işaret eder.

Resûlullah'ın (a.s.) vefatına kadar Mekke'de kalan Velîd b. Ukbe, Hz. Ebû Bekir (r.a.) halife olunca Kudâa kabilesinin zekâtlarını toplamakla görevlendirildi. Daha sonra küçük bazı birliklerin başında Irak cephesine gönderildi ve Mezâr ile Aynüttemr gibi merkezlerin fethine katıldı. Görevini başarıyla tamamlaması üzerine bu defa Ürdün istikametine yollandı.

Hz. Ömer (r.a.) döneminde birliğiyle Suriye cephesinin ordu kumandanı Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın (r.a.) emrine verildi; bu sırada Kınnesrîn ve el-Cezîre'yi fetheden bazı kuvvetlere kumandanlık yaptı. Ardından kısa aralıklarla Rebîa ve Benî Tağlib gibi kabilelere zekât âmili olarak gönderildi.

Velîd (r.a.), en hareketli dönemini Hz. Osman'ın (r.a.) hilâfeti sırasında yaşadı. 25 (645) yılında Hz. Osman (r.a.) onu yaklaşık beş yıl devam edecek olan Kûfe merkezli Irak genel valiliğine tayin etti. Bu sırada, daha önce fethedilip elden çıkan Azerbaycan ile Ermenistan taraflarını yeniden ele geçirmek için yola çıkan orduların başında bulundu ve bu bölgelerin tekrar fethedilmesinde önemli rol oynadı. Valiliğinin beşinci yılında içki içtiğine dair haberlerin yayılması üzerine görevden alındı. Medine'ye dönen ve Hz. Osman'ın (r.a.) şehit edilmesine kadar (35/655) burada yaşayan Velîd daha sonra Irak'a geçerek bir müddet Basra'da kaldı, ardından Suriye'deki Rakka şehrine yerleşti. Fitne dönemi boyunca olaylara fiilen katılmadı.

Velîd içki içmesi yüzünden cezalandırılmıştır. Ancak bu olayı farklı senedlerle nakleden Taberî konu üzerinde ayrıntılı biçimde durmuş, Velîd'in aslında içki içmediği, kendisine düşman olan bazı kimselerin iftiralarına kurban gittiği ve yalancı şahitler marifetiyle ona had cezası uygulandığı sonucuna varmıştır. Hâdiseden sonra bu konu Kûfe'de uzun süre tartışılmış ve halkın büyük bir kısmı Velîd'e haksızlık yapıldığına inanmıştır. Olayın gerçekleştiği konusunda kuşku uyandıran hususları dikkate alan İbn Hacer el-Askalânî, Velîd'le ilgili her rivâyeti nakleden İbn Abdülberr'in tutumunu tenkit etmiş, şüphe emâresi taşıyan bu tür olaylara ve rivâyetlere karşı susmanın daha doğru olacağını belirtmiştir.

[59] Kâdı Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, s. 97-98.

Muhaddisler ve Ehl-i Sünnet âlimleri, Velîd'in -şâyet hâdisede onun bulunduğu kanıtlansa bile- fâsık şeklinde nitelendirildiği olaydan sonra da Hz. Peygamber'in (a.s.) yanında bulunduğunu, Müslümanlar arasında hayatını sürdürdüğünü, kumandanlık ve zekât memurluğu gibi görevlerde titiz davranan Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile Hz. Ömer'in (r.a.) kendisine görev verdiğini, gerçekleştirdiği fetihlerle İslâm'a önemli katkılar sağladığını dikkate almışlar, bu hususların onun mümin olduğuna ve -eğer sabit ise- hatasından döndüğüne işaret ettiğini, dolayısıyla sahabeliğinin sorgulanmasına gerek görülmediğini belirtmişlerdir.[60]

167. Benî Esed b. Huzeyme Heyeti

Hicrî 9. yılın başlarında.[61]

Bazı kayıtlara göre, ana yurdu Kuzey Arabistan olan Mudârî Benî Esed'in[62] atası olan Esed b. Huzeyme, -*Kur'ân-ı Kerîm*'de Medyen halkına peygamber olarak gönderildiği bildirilen- Hz. Şuayb'ın (a.s.) dini üzere olduğu halde, Esedîler Zülkeabât ve Utârid yıldızlarına tapıyorlardı.[63]

Benî Esed kabilesinin Benî Ğanm koluna mensup bir grup Bedir Gazvesi'nden önce Müslüman olmuştu. Hadramî b. Âmir, Dırâr b. Ezver (asıl ismi: Mâlik), Vâbise b. Ma'bed, Katâde b. Kâyif, Seleme b. Hubeyş, Tulayha b. Huveylid ve Nekâde b. Abdillah b. Halef'in de aralarında bulunduğu on kişilik Benî Esed kabilesi heyeti, hicrî 9. yılın başlarında, Medine'ye gelerek, kabilenin Müslüman olduğunu bildirdi. Üzerlerine asker sevk edilmediği halde bir kıtlık yılında kalkıp geldiklerini, sığınaklarının kuvvetli ve dayanıklı, çocuklarının güçlü ve asil olduğunu söyleyerek Müslüman olmalarından dolayı Resûlullah'ı (a.s.) minnet altında bırakmak istediler. Bu olay nedeniyle: *"Onlar İslâm'a girdikleri için sana minnet ediyorlar. De ki: Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın. Eğer doğru kimselerseniz bilakis sizi imana erdirdiği için Allah size minnet eder"* [64] meâlindeki âyet inmiştir.

Benî Esed kabilesi yaşadıkları kıtlık sebebiyle zekâtı kendi aralarında toplayıp dağıtmak için Hz. Peygamber'den (a.s.) izin aldılar. Hz. Peygamber (a.s.) ayrıca onlara Kahtânî Tay kabilesinin topraklarına izinsiz girmelerini yasaklayan bir emirname verdi ve Benî Esed'e, fal bakmayı ve kehanette bulunmayı yasakladı. Benî Esed'in kollarından Zinyeoğulları diye anılan bir grup da vardı. Bunlar, Mâlik b. Sa'lebe b. Dûdân b. Esedoğulları'dır. Resûlullah (a.s.), bu kabilenin adını değiştirerek onlara: "Siz Rişdeoğulları'sınız" buyurdu.[65]

[60] M. Efendioğlu, "*Velîd b. Ukbe*", DİA, XLIII,37-36.
[61] İbn Sa'd, I,292; Zürkânî, IV,54.
[62] Benî Esed b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Ma'd b. Adnân, bkz. M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 763; Ek 1: Şema 7.
[63] C. Kallek, "*Esed*", DİA, XI,363-365.
[64] el-Hucurât 49/17; İbn Sa'd, I,292; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,333.
[65] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,333-334; Afzalurrahmân, I,477.

Heyet üyelerinden şair ve cengâver sahâbî Ebu'l-Ezver Dırâr b. Mâlik (lakabı: Ezver) b. Evs el-Esedî (v. 13/634), Resûl-i Ekrem'den (a.s.) izin alarak huzurunda *Lâmiyye*[66] kasidesini okudu. Dırâr, bu kasidede, içki, kumar, eğlence gibi zevk vasıtalarını, hatta ailesini ve bütün servetini terk ederek müşriklere karşı savaşmaya geldiğini, bu alışverişte zararlı çıkmamayı ümit ettiğini ifade etti. Hz. Peygamber (a.s.) kasideyi dinledikten sonra ona kârlı bir alışveriş yaptığını söyledi. Benî Esed heyeti, *Kur'ân-ı Kerîm*'i ve dinî hükümleri öğrenmek için bir süre Medine'de kaldı.[67]

168. Benî Uzre Heyeti

Safer H. 9.[68]

Vâkıdî, -Yemen asıllı Kahtânî Kudâ'a'dan- Benî Uzre heyetinin Medine'ye geliş tarihini ve heyetle ilgili haberleri muttasıl bir senetle Ebî Hâris el-Uzrî'den; o da sahabe dedelerinin Hz. Peygamber (a.s.) devri ile ilgili yazılarından nakletmiştir.[69] Bu, Hz. Peygamber (a.s.) devri ile ilgili haberlerin, sahâbe ve onların çocukları olan "ikinci kuşak Müslümanlar" demek olan "tabiîn" tarafından tanıklıklar esas alınarak -yaygın bir şekilde- yazıldığının güzel örneklerinden sadece birisidir.

Reis Cemre b. Nu'mân el-Uzrî, Mâlik b. Ebî Ribâh ve iki oğlu Süley ile Sa'd'ın da aralarında bulunduğu on iki kişilik Benî Uzre[70] heyeti, Safer H. 9'da Medine'ye geldi ve Remle bint Hâris en-Neccâriyye'nin konağında birkaç gün misafir edildi.

Heyet, Resûlullah'a (a.s.) Câhiliye selâmıyla selâm verdi. Resûlullah (a.s.): "Bu kavim kimdir?" diye sordu. Sözcüleri: "Tanımadığın kimseler değiliz. Biz Kusay'ın ana bir kardeşlerinden Uzreoğulları'yız. Biz, Kusay'ı destekleyenleriz. Biz, Huzâalılar ile Bekiroğulları'nı Mekke'den uzaklaştıranlarız. Aramızda akrabalık ve hısımlık vardır" diye cevap verdiler.

Allah Resûlü (a.s.): "Hoş geldiniz. Beni size tanıtan nedir? İslâm'ın selâmını vermenize engel olan nedir?" dedi. Onlar da: "Biz babalarımızın bulunduğu şey (din) üzereyiz. Kendimizi ve kavmimizi muhafaza etmek için gelmiş bulunuyoruz. Bizi neye davet ediyorsun?" diye sordular.

---

[66] "Lâm" kafiyeli kaside demektir.

[67] Dırâr b. Mâlik'in (r.a.) babası "eğri boyunlu" anlamına gelen Ezver lakabıyla tanındığı için o da Dırâr b. Ezver (r.a.) diye şöhret bulmuştur. Dırâr (r.a.), Esedoğulları'nın zenginlerindendi. 1000 devesi ve bunları güden birkaç çobanı vardı. Dırâr (r.a.) çeşitli savaşlara katıldı ve Ecnâdeyn Savaşı'nda (13/634) şehit düştü. Fırat Nehri kıyısında bugünkü Necef'in bulunduğu Bânikyâ'daki çetin savaşta aldığı ağır yaranın ıstırabından bahseden bir şiiri de onun hicretin 13. yılında vefat ettiğini işaret eder. Bu konuda başka türlü kayıtlar da bulunmaktadır. Dırâr b. Ezver'in (r.a.) mezarı, Vâdilürdün'de Gûrülbilevne bölgesindeki Dırâr (r.a.) köyünde küçük bir mescittedir (İbn Sa'd, I,292; İbn Seyyidinnâs -1992 n.-, II,333-334; Şâmî, VI,266; N. Aşık, "*Dırâr b. Ezver*", DİA,IX,275-276; M. Ağırman, "*Gamre Seferi*", DİA, XIII,341-342).

[68] Bkz. İbn Sa'd, I,331.

[69] Bkz. İbn Sa'd, I,331.

[70] Ayrıca bkz. Hicrî 8. yılın olaylarından: "Mûte Savaşı" ve "Amr b. Âs'ın Zâtüsselâsil Seriyyesi".

Resûlullah (a.s.) da: "Ortaksız/şeriksiz bir Allah'a ibâdet etmeye ve bütün insanlara gönderilmiş Allah Resûlü olduğuna şahâdet etmenize davet ediyorum" (أدعو الى عبادة الله وحده لا شريك له وأن تشهدوا أني رسول الله الى الناس جميعا) dedi.

Sözcüleri: "Bunun dışında ne gibi farzlar var?" diye sordu. Resûlullah (a.s.): "Ortaksız/şeriksiz bir Allah'a ibâdet etmeye, farz olan namazlarda hazır bulunmaya, onlar için güzelce temizlenmeye ve onları vakitlerinde kılmaya davet ediyorum. Çünkü bu, amellerin en faziletlisidir" buyurdu. Sonra Resûlullah (a.s.), İslâm'ın oruç, hac ve zekât gibi diğer farzları anlattı.

Bunun üzerine sözcüleri şöyle dedi: "Allah, her şeyden daha büyüktür. Allah'tan başka ilâh olmadığına ve senin de Allah'ın Resûlü olduğuna şahâdet ediyoruz. Bizi davet ettiğin şeyi kabul ettik. Biz senin yardımcılarınız/ensârınız. Ey Allah Resûlü! Bizim ticaret yerimiz Şam'dır ve orada Hırakl bulunmaktadır. Acaba onun hakkında sana bir şey vahyolundu mu?" Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.), heyete Suriye'nin fethedileceğini ve Bizans imparatoru Herakleios'un Suriye'yi terk edeceğini müjdeledi.

Hz. Peygamber (a.s.) görüşmelerin ardından İslâmiyet'i kabul eden heyete, dinî esasları öğretti, kabilenin kadın kâhinesine davaların götürülüp muhakeme yapılıp danışılmasını yasakladı. Bunun üzerine sözcüleri: "Allâhu Ekber!" diye haykırdı. Sonra Câhiliye döneminde putları için kesilen hayvanlar hakkında sordu.

Resûlullah (a.s.), putlar için kurban kesmekten nehiy etti ve: "Kurban kesmek ancak Allah için olur. Bu da ancak yılda bir kere yapılır" buyurdu. "Ne zaman?" diye sordular. Resûlullah (a.s.): "Zilhicce'nin onunda (10 Zilhicce) kesilen kurbandır. Kendin ve ailen için bir kurban kesersin" buyurdu.

Resûlullah'a (a.s.) dini konularda başka sorular da sordular; Resûlullah (a.s.) da onlara cevap verdi. Heyet birkaç gün Medine'de kaldıktan sonra ailelerine döndü. Resûlullah (a.s.), diğer heyetlerde olduğu gibi, bunlara da hediye verilmesini emretti ve heyetin bir üyesine hırka giydirdi.

Benî Uzre'den Zeml b. Amr[71] daha sonra Medine'ye gelip Müslüman oldu. O, Hz. Peygamber'in (a.s.) huzuruna geldiğinde şu şiiri okudu:

"Ey Allah Resûlü! Devemi sana doğru hızlıca sevk ettim.
Onu kum tepelerinden geçmeye zorlayarak
İnsanların hayırlısına var gücümle yardım edip, destek olmak için
ve sana bağlılık sözü vermek için...
Şahadet ederim ki, Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur!
Bu ayak, bu bedeni taşıdıkça ona itaat edeceğim..."

Hz. Peygamber (a.s.), kendi eliyle, Zeml b. Amr'a bir sancak bağlayıp kabilesine sancaktar tayin etti ve ona bir yazı verdi. Hz. Peygamber'in (a.s.) yazısı meâlen şöyleydi: "Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Resûlullah Muhammed tarafından Zeml b.

[71] Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,307-308.

Amr ve yanındaki Müslümanlara hususi olarak yazılmıştır. Ben onu (Zeml b. Amr'ı) bütün kavmine gönderdim. Müslüman olan, Allah'ın cemaatine katılmış olur. Müslümanlıktan kaçınanlara ise iki ay eman verilmiştir. Buna, Ali b. Ebî Tâlib ve Muhammed b. Mesleme el-Ensârî şahittir".[72]

169. Kutbe b. Âmir'in Tebâle Seriyyesi

Safer H. 9.[73]

Adnânî Has'am kabilesi, (Mekke ile Yemen arasında, Tâif'in 200 km. güneydoğusundaki) Tebâle ile Yemen'in yüksek dağlık kesimleri arasında geniş bir bölgede yaşıyordu.[74] Has'amlılar, Câhiliye devrinde Beyt-i Has'am denilen Zülhalesa Tapınağı'na giderlerdi.

Kabileye adını veren Has'am'ın asıl ismi Eftal olup nesebi: Has'am b. Enmâr b. Nizâr b. Ma'd b. Adnân şeklindedir. Eftal, bir ittifak dolayısıyla kurban edilen hayvanın kanını ellerine ve vücuduna sürdüğü için Has'am lakabıyla anılmıştır. Has'am'ın babası Enmâr, kardeşi Mudar b. Nizâr'a ait su kuyusunu doldurup kapattıktan sonra Hicaz'dan Yemen'e kaçmış ve Kahtânî kabileler arasına karışmıştır. Bundan dolayı bazı kaynaklar, Has'am ile kardeş kabile Becîle'nin şeceresini Enmâr b. Erâş (İrâş) b. Amr b. Gavs b. Nebt b. Mâlik el-Kehlânî şeklinde Kahtânîler'e mensup gösterirler.[75]

Has'amlılar, İslâm'ın fetih günleri sırasında etrafa dağıldı ve İslâm'a karşı lâubali tavırlar sergileyerek taşkınlık ve âsilik yaptı.[76] Bunun üzerine, Safer H. 9'da, Ebû Zeyd Kutbe b. Âmir b. Hadîde el-Ensârî el-Hazrecî es-Selemî'nin komutasında yirmi kişilik bir seriye, Has'amlı bir topluluğun üzerine sevkedildi. Hz. Peygamber (a.s.), Kutbe b. Amir'e ve askerlerine gündüz gizlenip gece yol almalarını, yemeklerini yürürken yemelerini, baskın yapacakları zaman, birliği her taraftan saldıracak biçimde ayırmasını emretti. Has'amlılar'la Bîşe ile Türebe arasındaki su başında konaklarken karşılaşan seriyyeciler, geceyi bekleyip topluluk uykuya daldıktan sonra âni bir baskın yaptılar. İki taraf arasında meydana gelen şiddetli çarpışmalar neticesinde birçok kişi yaralandı. Kutbe b. Âmir ve arkadaşları, kendileriyle çarpışan erkeklerden öldürebildiklerini öldürdüler, kadınları esir aldılar ve ele geçirdikleri deve ve davarları Medine'ye doğru sürüp çarpışma yerinden ayrıldılar. Derlenip toparlanan Has'amlılar, seriyyecileri takibe çıktılarsa da araya giren sel onlara mani oldu.[77]

---

[72] İbn Sa'd, I,331-332; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,335; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğâbe, II,307; Şâmî, VI,382; Zürkânî (1996 n.), V,215-216.
[73] Vâkıdî, II,755; III,981; İbn Sa'd, II,162; III,579; Belâzürî, *Ensâb*, I,488.
[74] H. Algül, "*Has'am*", DİA, XVI,281.
[75] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,232-233; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,409; M. Fayda, "*Becîle*", DİA, V,287.
[76] M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XVI,77.
[77] Vâkıdî, II,753,754-755; III,981; İbn Sa'd, II,162; III,579; Belâzürî, *Ensâb*, I,488; Zürkânî (1996 n.), IV,40-41.

Cerîr b. Abdillah el-Becelî'nin Yemen'deki Zülhalesa putunu ve mabedini Ramazan H. 10'da tahrip ettikten sonra Has'am heyeti Medine'ye gelerek İslâmiyet'i kabul etmiştir.[78]

170. Tâifli Urve b. Mes'ûd es-Sekafî'nin Müslüman Olması

Rebiülevvel H. 9.[79]

İbn Sa'd'a göre,[80] Tâif'in ileri gelenlerinden Urve b. Mes'ûd, Şevvâl H. 8'de Müslümanların Tâif'i kuşattığı sırada, debbâbe ve mancınık gibi savunma ve saldırı cihazlarının yapımını öğrenmek üzere -Yemen'de eski bir yerleşim merkezi olan- Cüreş'e[81] gitmişti. Tâif kuşatmasının kaldırılmasından sonra kalbine İslâm sevgisi düşen Urve b. Mes'ûd, Rebiülevvel H. 9 tarihinde Medine'ye gelip Müslüman oldu. Hz. Peygamber (a.s.) hemşerilerini İslâm'a davet etmek için izin isteyen Urve b. Mes'ûd'a, Tâifliler'in kendisine zarar verebilecekleri uyarısında bulundu. Fakat o, Tâif'te kendisine duyulan sevgi ve saygıya güvenip Hz. Peygamber'den (a.s.) izin alarak Tâif'e geri döndü. Tâifliler, onun İslâm'a davetine silahla karşılık verdiler ve kendisini şehit ettiler. Urve b. Mes'ûd'un durumu, Hz. Peygamber (a.s.) tarafından Yasîn Sûresi'nin 20. âyetinde bahsedilen kişinin durumuna benzetilmiştir.[82]

Resûlullah'ın (a.s.), "Sâhibu Yâsîn" diye tanıttığı zat tefsirlerde Habîb-i Neccâr ismiyle zikredilmiştir.[83] Yâsîn Sûresi'nde Habîb-i Neccâr'la ilgili âyetler meâlen şöyledir: *"Derken şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi. 'Ey kavmim! dedi, bu elçilere uyunuz! Sizden herhangi bir ücret istemeyen bu kimselere tâbi olun, çünkü onlar hidâyete ermiş kimselerdir'.* (Bu tavsiyeden ötürü adama dönerek "Vay, sen de mi onların dinindensin" dediler. Bunun üzerine adam şöyle dedi:) *'Bana ne olmuş ki, beni yaratana ibadet etmeyecekmişim! Halbuki, hepiniz O'na döndürüleceksiniz. O'ndan başka tanrılar mı edineyim? O çok esirgeyici Allah, eğer bana bir zarar dilerse onların (putların) şefâati bana hiçbir fayda vermez, beni kurtaramazlar. İşte o zaman ben apaçık bir sapıklığın içine gömülmüş olurum. Şüphesiz ben, Rabbinize inandım, beni dinleyin'.* (Azgınlar bu sözleri dinlemeyip, o zatı taş yağmuruna tuttular. Tam öleceği esnada): *Ona: 'Cennete gir' denilince. 'Keşke, dedi, kavmim bilseydi! Rabbimin beni bağışladığını ve beni ikrama mazhar olanlardan kıldığını !' Biz ondan sonra, onun milletini helâk etmek için üzerlerine gökten herhangi bir ordu indirmedik ve indirecek de değildik. (Onları helâk eden) korkunç sesten başka bir şey değildi. Birdenbire sönüverdiler."*[84]

---

[78] Bkz. hicrî 10. yılın olaylarından: "Cerîr b. Abdillah'ın Zülhalesa Putunu Tahrip Etmesi".
[79] İbn Sa'd, V,503.
[80] İbn Sa'd, V,503.
[81] Bkz. A. Önkal, *"Cüreş"*, DİA, VIII,137.
[82] Vâkıdî, III,960; İbn Hişâm, IV,182; İbn Sa'd, V,503-504; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,35.
[83] Elmalı M. Hamdi Yazır, VI,407.
[84] Yasîn 36/20-29; Elmalı M. Hamdi Yazır, VI,407.

171. Benî Belî Heyeti

Rebiülevvel H. 9.[85]

Ebu'd-Dubayb el-Belevî'nin (أبو الضبيب)[86] başkanlık ettiği Kahtânî Kudâ'a'dan Benî Belî heyeti,[87] Rebiülevvel H. 9'da Medine'ye geldi ve aynı kabileden Ruveyfi' b. Sâbit el-Belevî'nin[88] Benî Cedîle mahallesindeki evinde misafir edildi. Ruveyfi' b. Sâbit el-Belevî, heyeti, Hz. Peygamber'le (a.s.) sabah vakti onun (a.s.) evinde görüştürdü.

Resûlullah (a.s.), heyete: "Allah kime hayır murat ederse, onu İslâm'a hidâyet eder" buyurdu. Ebu'd-Dubayb öne geçip dedi ki: "Ey Allah Resûlü! Biz seni tasdik etmeye geldik. Senin getirdiğinin gerçek olduğuna şahitlik ediyoruz. Bizim ve ataların mızın tapmış olduğu şeyleri söküp atıyoruz!" Bu söz üzerine Resûlullah (a.s.): "Sizi İslâm'a erdiren Allah'a hamd olsun! İslâm'dan başka bir din üzere ölen herkes cehennemdedir" (الحمد لله الذي هداكم للا سلام فكل من مات على غير الاسلام فهو في النار) buyurdu.

Ebu'd-Dubayb dedi ki: "Ey Allah Resûlü! Ben ziyafet vermeyi, ikramda bulunmayı severim. Bana bundan bir sevap var mıdır?" Resûlullah (a.s.) buyurdu ki: "Evet, zengin olsun, fakir olsun kime bir iyilik yaparsan sadakadır" (كُلُّ مَعْرُوفٍ إِلَى غَنِيٍّ أَوْ فَقِيرٍ صَدَقَةٌ). Ebu'd-Dubayb: "Ey Allah Resûlü! Misafirliğin müddeti ne kadardır?" diye sordu. Resûlullah (a.s.): "Üç gündür, ondan sonrası sadakadır. Misafirin üç günden sonra yanında kalıp seni sıkıntıya sokması helal değildir" buyurdu.

Bu sefer: "Ey Allah Resûlü! Çöldeki yitik davar hakkında ne dersin?" diye sordu. O (a.s.) da: "O ya senindir, ya kardeşinindir veya kurdundur" buyurdu. Bunun üzerine: "Ya deve?" diye sordu. Resûlullah (a.s.) da: "Ne yapacaksın deveyi, bırak onu sahibi bulsun" dedi.

Heyet, İslâm Dini'yle ilgili şeyler sordu, Resûlullah (a.s.) da cevapladı. Ruveyfi' b. Sâbit el-Belevî: "Sonra kalkıp onları evime götürdüm. Bir de baktık ki, Resûlullah (a.s.), hurma yüklenmiş olarak evime geldi: 'Konuklarına ikramda bulunurken bundan yararlan' dedi. Konuklar bu hurmadan ve başka şeylerden yediler. Böylece üç gün (evimde misafir) kaldılar, sonra Allah'ın Resûlü'ne veda ettiler. Resûlullah (a.s.), onlara hediyeler verdi, dönüp beldelerine gittiler".[89]

---

[85] İbn Sa'd, I,330; Taberî, III,337.

[86] Kaynaklar, Ebu'd-Dubayb'ın biyografisi hakkında bilgi vermez. Dubayb, bir sürüngen ismi olan ed-Dab (keler: Uromastyx aegyptius) kelimesinin Arapça ism-i tasgiridir. Şâmî künyesinin Ebu'd-Dabîs (أبو الضبيس) olduğuna dair bir görüş nakletmiştir (*Sübülü'l-Hüdâ*, VI,283). Dabîs kelimesi, mahir ve çetin kişi demektir (الضَّبِيسُ: المهر العسر الصعب.). İbn Hacer, Ebu'd-Dabîs el-Belevî diye Benî Beli heyetinin reisi ve Resûlullah'a (a.s.) misafirlik konusunda soru soran olarak kısa bir bilgi verir. Bu şahıs, Ebu'd-Dabîs el-Cühenî ile karıştırılmamalıdır. İbn Hacer'e göre: "İbn Münde dedi: İbn Yunus'un Vâkıdî'den şu bilgileri zikrettiğini işitmiştir: O, Kürz b. Câbir'in Benî Ureyne Seriyyesi'ne (Şevvâl H. 6) katıldı, Beytü'ş-Şecere'de bulundu ve İskenderiye'ye yerleşti Muâviye'nin (r.a.) hilafetinin son yıllarında vefat etmiştir (*el-İsâbe*, IV,111; Zürkânî -1996 n.-, V,216-217).

[87] Ayrıca bkz. hicrî 8. yılın olaylarından "Mûte Savaşı" ve "Amr b. Âs'ın Zâtüsselâsil Seriyyesi".

[88] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,522.

[89] Resûlullah'ın (a.s.) vefatından sonra meydana gelen dinden dönme (ridde) olayları sırasında Hz.

172. Benî Behrâ Heyeti

.....H. 9.[90]

Benî Behrâ,[91] Kahtânî Kudâa kabilesinin bir koludur.[92] İlk zamanlarda Yenbu'dan Eyle'ye kadar uzanan topraklarda oturuyorlardı. Komşuları Tağlib ve Tenuh kabileleri gibi Hıristiyanlığı kabul etmişlerdi. Benî Behrâ, Cemâziyelevvel H. 8'de vuku bulan Mûte Savaşı'nda Lahm, Cüzâm, Kayn ve Belî gibi bazı Arap kabileleriyle birlikte Bizans saflarında Müslümanlara karşı savaştılar.[93]

On üç kişilik Behrâ heyeti, hicrî 9. yılda, Yemen'den[94] Medine'ye geldi. Heyet, aynı kabileye mensup el-Mikdâd b. Amr el-Kudâî el-Behrânî'nin misafiri oldu. Hz. Peygamber'in (a.s.) az bir miktar yemeğin bereketlenerek çok kimseye yetmesi mucizesine şahit oldular. Hz. Peygamber'le (a.s.) görüşen heyet üyeleri, İslâmiyet'i kabul ettiler ve günlerce Medine'de kalarak dinin temel esaslarını ve farzları öğrendiler. Daha sonra Hz. Peygamber'in (a.s.) isteği üzerine kendilerine hediyeler verilerek ülkelerine uğurlandılar.[95]

173. Benî Kilâb Heyeti

....H. 9.[96]

Hz. Peygamber (a.s.), Dahhâk b. Süfyân'ı, Adnânî Hevâzin'den olan Benî Kilâb[97] kabilesine hem İslâm'a davet hem de zekât memuru olarak göndermişti. Dahhâk b. Süfyân, Benî Kilâb kabilesinde bir müddet kalarak onların İslâm'ı kabul etmelerine vesile olmuş ve zenginlerden zekâtlarını toplayıp fakirlerine dağıtmıştı. Daha sonra Dahhâk b. Süfyân, on üç kişilik Benî Kilâb heyetiyle Medine'ye döndü. Heyet Remle bint Hâris en-Neccâriyye'nin konağında misafir edildi. Heyette -Câhiliye devrinde de yaşamış olan (muhadram) muallaka sahibi İslâm şairi Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca'fer el-Amirî el-Ca'ferî (v. 40 veya 41/660 veya 661) ve -Bi'rimaûne Vakası'nda bir mızrak darbesiyle şehid ettiği Âmir b. Füheyre'nin ruhunu teslim ederken. "Kazandım vallahi!" sözlerinden etkilenerek Müslüman olan ve Ka'b b. Mâlik'in dostu- Cebbâr b. Sülmâ da bulunuyordu.[98] Lebîd, şiir okumasını isteyen Hz. Ömer'e (r.a.): "Allah, el-Ba-

---

Ebû Bekir (r.a.), Amr b. Âs (r.a.) komutasında sevk ettiği bir orduyla Benî Belî kabilesinden isyan eden ve dinden dönenleri (mürtet) cezalandırmak zorunda kaldı. Kabile mensupları, Yermük ve diğer savaşlarda İslâm ordularına karşı Bizans saflarında çarpışıtlar; fakat mağlup edilip dağıtıldılar. Hz. Ömer'in (r.a.) izniyle Mısır'a göç ettiler ve zamanla İslâm'ı kabul ettiler (Şâmî, VI,282; A. Önkal, *"Belî (Benî Belî)"*, DİA, V,414-415).

[90] Taberî, III,363.

[91] Ayrıca bkz. hicrî 8. yılın olaylarından "Mûte Savaşı" ve "Amr b. Âs'ın Zâtüsselâsil Seriyyesi".

[92] Zürkânî (1996 n.), V,213; Ek 1, Şema 3. Bazı rivâyetlerde Cüzâm'ın bir kolu olarak da zikredilen Behrâ kabîlesine adını veren şahıs Behrâ b. Amr b. Hâfî b. Kudâa'dır. Bkz. A. Özaydın, *"Behrâ"*, DİA, V,356.

[93] A. Özaydın, *"Behrâ"*, DİA, V,356.

[94] İbn Sa'd, I,331.

[95] İbn Sa'd, I,331; Taberî, III,363; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,335; İbn Kayyim el-Cevziyye, V,205; Zürkânî, V,56; Afzalurrahmân, I,477.

[96] Vâkıdî, III,973, İbn Sa'd, I,300; II,160.

[97] Benî Kilâb b. Rebîa b. Âmir b. Sa'saa b. Muâviye b. Bekr b. Hevâzin b. Mansur b. İkrime b. Hasaka b. Kays b. Aylan b. Mudar b. Nizar b. Ma'd b. Adnân. Bkz. Ek 1, Şema 6.

[98] İbn Hişâm, III,196.

kara ve Âl-i İmrân sûrelerini bana öğrettikten sonra şiir söylemem" (مَا كُنْتُ لأَقُولَ شِعْرًا بَعْدَ أَنْ عَلَّمَنِي اللهُ الْبَقَرَةَ وَآلَ عِمْرَانَ)[99] dedi.

174. Benî Bekkâ Heyeti

.....H. 9.[100]

Adnânî Hevâzin'den olan Benî Bekkâ[101] kabilesine adını veren ve Âmir b. Sa'saa soyundan gelen Bekkâ b. Âmir'in asıl adı Amr veya Rebîa'dır. Hicrî 9. yılda, 100 yaşında bulunan Muâviye b. Sevr b. Ubâde el-Bekkâî ile oğlu Bişr ve Fücey' b. Abdillah'tan meydana gelen üç kişilik Benî Bekkâ heyeti, Medine'ye geldi. İsmi el-Asam olup Hz. Peygamber (a.s.) tarafından Abdurrahman diye değiştirilen ve daha sonra Ashâb-ı Suffe'ye katılan bir köle de beraberlerindeydi.

Heyet, Hz. Peygamber'le (a.s.) görüştü, İslâm'ı kabul etti ve onun (a.s.) iltifatlarına mazhar oldu. Memleketlerine dönmek istedikleri vakit Muâviye, Hz. Peygamber'e (a.s.): "Ey Allah Resûlü! Teberrüken elini vücuduma değdirmeni istiyorum. Ben bunu uğur sayıyorum. Yaşlandım ve şu oğlumda bana iyi davranıyor. Onun da yüzüne elini sür" diye ricada bulundu. Resûlullah (a.s.), Bişr b. Muâviye'nin yüzüne de elini sürdü ve ona tiftik keçileri verdi. Üzerlerine bereket duası okudu. Râvî Ca'd b. Abdillah b. Âmir el-Bekkâî: "Bazı seneler Bekkâoğulları'na kıtlık gelse de Muâviye'nin ailesi kıtlığa ve yokluğa maruz kalmıyordu" diyerek bu ailenin mazhar olduğu berekete tanıklık etmiştir.

Muâviye b. Sevr'in torunu Muhammed b. Bişr, dedesinin Hz. Peygamber (a.s.) ile görüşüp başını mesh etmesine dair şu şiiri söylemiştir:

"Babam ki, Resûlullah onun başını mesh etti. Ona hayır ve bereket duası okudu.
Yanına geldiğinde Ahmed ona ince yapılı tiftik keçileri verdi ki, onlar az süt verici değildir.
Kabilenin heyetini her akşam doyururlar ve bu süt kâseleri aralarında sabahlara kadar döner.
Verdikleri bereketli oldu. Veren de kutlu olsun. Hayatta olduğum sürece ona salavâtım, selâmım olsun."[102]

175. Benî Tucîb Heyeti

.....H. 9.[103]

Kahtânî Benî Tucîb kabilesi bir rivâyete göre Kinde'nin, başka bir rivâyete göre ise Mezhic'in bir koludur.[104]

---

[99] Vâkıdî, III,973, İbn Sa'd, I,300; II,160; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,388, III,47; IV,538; Şâmî, VI,401.
[100] İbn Sa'd, I,304; Taberî, III,363.
[101] Bekkâ b. Âmir b. Rebî'a b. Âmir b. Sa'saa b. Muâviye b. Bekr b. Hevâzin b. Mansur b. İkrime b. Hasaka b. b. Kays b. Aylân b. Mudar b. Nizâr b. Ma'd b. Adnân. Bkz. M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 763.
[102] İbn Sa'd, I,304-305; Taberî, III,363; Şâmî, VI,280.
[103] İbn Sa'd, I,323; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, II,484.
[104] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,330; Zürkânî (1996 n.), V,202.

On üç kişilik Benî Tucîb'in Benî Sekûn koluna mensup heyet, Medine'ye geldi. Zekâtlarını toplayarak fakirlerine dağıttıktan sonra arta kalanını da beraberlerinde getirmeleri, Resûlullah'ın (a.s.) takdirine sebep oldu.

Hz. Ebû Bekir'in (r.a.): "Ey Allah Resûlü! Hiçbir Arap kabilesi Tucîb kabilesinin bu topluluğu gibi gelmedi" dedi.

Bunun üzerine Resûlullah (a.s.): "Hidâyet, Allah'ın elindedir. Kimin için hayır dilerse onun gönlünü imana açar" buyurdu.

Heyet mensupları, Resûlullah'tan (a.s.) bazı şeyler istediler. O da istediklerini yazı ile tesbit edip verdi. *Kur'ân*'dan ve *Sünnet*'ten bazı şeyler sormaya başladılar. Resûlullah'ın (a.s.) onlara olan sevgisi arttı ve Hz. Bilal'e (r.a.) onları ağırlamakta kusur etmemesini emretti. Resûlullah (a.s.), değeri en yüksek hediyeleri Benî Tucîb heyetine verdi.

Benî Tucîb heyetinde yer alan seçkin bir genç, Allah'ın kendisine mağfiret ve merhamet etmesini ve kendisine gönül zenginliği vermesi için Resûlullah'tan (a.s.) dua etmesini istedi. O (a.s.) da gence dua etti.

Resûlullah (a.s.), Vedâ Haccı'nda huzuruna çıkan bazı Tucîbliler'e, bu genci sormuş, onlar da: "O gencin fevkalade kanaatkar bir vaziyette olduğunu, öyle ki insanlar dünyayı paylaşsa bile hiç dönüp bakmayan bir yapıda bulunduğunu" haber verdiler.

Resûlullah (a.s.) bunun üzerine şöyle buyurdu: "Elhamdülillah, ben o gencin bir bütün halinde öleceğini ümit ederim".

Tucîbliler'den birisi: "Ey Allah Resûlü! Her insan bir bütün olarak ölmez mi?" diye sordu.

Resûlullah (a.s.), şöyle cevap verdi: "İnsanın arzuları ve elemleri dünyanın çeşitli vadilerine dağılmıştır. Ölüm onu bu vadilerin birinde yakalayacaktır. Kulun bu vadilerden hangisinde öldüğü, Allah için önemli değildir" (تَشْعَبُ أَهْوَاؤُهُ وَهُمُومُهُ فِي أَوْدِيَةِ الدُّنْيَا فَلَعَلَّ أَجَلَهُ أَنْ يُدْرِكَهُ فِي بَعْضِ تِلْكَ الأَوْدِيَةِ فَلا يُبَالِي اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي أَيِّهَا هَلَكَ).[105]

176. Benî Hârise'ye İslâm'a Davet Mektubu Gönderilmesi ve Kuratâ Seriyyesi

1 Safer[106] *veya 1 Rebiülevvel H. 9.*[107]

Resûlullah (a.s.), hicretin 9. yılında, Abdullah b. 'Avsece el-Becelî el-Urenî'yi[108] İslâm'a davet mektubuyla Kuratâ'nın[109] bir kolu olan Benî Hârise b. Amr'ın reisi Ri'ye es-Süheymî'ye (رِعْيَةَ السُّحَمِيُّ) gönderdi. Ri'ye, İslâm'ı reddettiği gibi Hz. Peygamber'in

[105] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,329-330; Şâmî, VI,285-286; Zürkânî (1996 n.), V,202-204.
[106] Zürkânî (1996 n.), IV,40.
[107] Vâkıdî, III,982; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,355.
[108] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,366; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,355.
[109] Benî Kuratâ, Adnânî Hevâzin'den Benî Ebî Bekr (Ubeyd) b. Kilâb kabilesinin bir koludur.

(a.s.) yazı yazmak için üretilmiş deri üzerine yazılı mektubunu sildirip kuyu kovasına yama yaptı.[110] Bundan dolayı ondan türeyenlere, Benî Râkı' (yamacıoğulları) denildi.

Ri'ye'nin kızı ile Ümmü Habîbe bint Âmir,[111] yapılan bu çirkin hareket üzerine Kuratâ'nın başına bir felaket geleceğine dair şiirler söylediler.[112]

Elçisine ve mektubuna karşı yapılan saygısızlığı cezalandırmak üzere Hz. Peygamber (a.s.) Rebiülevvel H. 9'da[113] Dahhâk b. Süfyan komutasında bir askeri birlik, sevk etti.

Dahhâk b. Süfyân

Kahramanlığıyla tanınan sahabe Ebû Saîd Dahhâk b. Süfyân (الضحّاك بن سفيان) el-Âmirî el-Kilâbî,[114] Medine'nin bir köyünde yaşardı. Necid'de yaşadığı da rivâyet edilmiştir. Hz. Peygamber (a.s.) İslâm'ı kabul eden Dahhâk'ı, kabilesindeki Müslümanlara reis, daha sonra da zekât âmili olarak tayin etti. Mekke'nin fethine, bazı rivâyetlere göre ise Huneyn Savaşı'na 900 kişiyle katılan Benî Süleym'e Hz. Peygamber (a.s.): "Sizi, 100 kişiye bedel birisiyle 1000'e tamamlayayım mı?" buyurarak başlarına Dahhâk b. Süfyân'ı komutan tayin etti. O (r.a.), ölüm cezalarını infaz ederdi ve Resûlullah'ın (a.s.) başucunda yalın kılıç nöbet tutarak korumalık da yapardı.

Dahhâk'in ridde savaşlarında (11/632) şehit düştüğü sanılmaktadır.[115]

Dahhâk b. Süfyân'ın Kuratâ Seriyyesi

Hz. Peygamber (a.s.) elçisine ve mektubuna karşı yapılan saygısızlığı cezalandırmak için Dahhâk b. Süfyan'ı, bir askeri birlikle Kuratâlar'ın üzerine sevk etti. Mücâhidler, Kuratâ'yı -Necid bölgesinde Dariyye'nin (ضَرِيَّة) Züccelâvete (زُجَّ لَاوَة) mevkiinde bulup İslâm'a davet ettiler; teklif kabul edilmeyince de saldırıp onları bozguna uğrattılar.

Çarpışma sırasında Hz. Peygamber'in (a.s.) mektubunu kuyu kovasına yama yapan Ri'ye es-Süheymî'nin develeri ve ailesi ele geçirildi; kendisi ise perişan bir vaziyette -Mudârî Hevâzin'in bir kolu- Benî Hilâl'den biri ile evli ve Müslüman olan kızının evine kaçtı. Daha sonra damadı ona Hz. Peygamber'e (a.s.) gitmesini ve Müslüman olup af dilemesini tavsiye etti. Bunun üzerine Ri'ye Medine'ye geldi ve bir sabah namazından sonra Resûl-i Ekrem'e (a.s.) biat etti. Resûlullah (a.s.) da vaktiyle mektubunu yama yapan kişinin bu şahıs olduğunu, şimdi ise İslâm'a girerek hâne halkını ve deve-

[110] Vâkıdî, III,982-983; Rûdânî, III,381-382; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,265-266; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,516-517; Zürkânî (1996 n.), IV,40.
[111] Ümmü Habîbe bint Âmir b. Hâlid b. Amr b. Kurayt b. Abd b. Ebî Bekr. Bkz. Vâkıdî, III,982.
[112] Vâkıdî, III,982-983; Zürkânî (1996 n.), IV,40; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XVI,81-82.
[113] Vâkıdî, III,982; İbn Sa'd, II,162; Belâzürî, *Ensâb*, I,490.
[114] Dahhâk b. Süfyân b. Ka'b b. Ebî Bekr b. Kilâb b. Rebîa b. Âmir b. Sa'saa. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,47.
[115] İbn Sa'd, IV,274; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,206-208; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,47-48; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,206; İsmil L. Çakan, "*Dahhâk b. Süfyân*", DİA, VIII,411-412.

lerini geri istediğini ashâbına bildirdi. Malları dağıtıldığı için geri verilmediyse de ev halkı kendisine iade edildi.[116]

177. Alkame b. Mücezziz'in Kızıldeniz Seferi

Rebiülâhir H. 9.[117]

İslâm tarihinde ilk deniz seferi, Alkame b. Mücezziz b. el-A'ver el-Kenânî el-Müdlicî komutanlığında yapılmıştır. Medine'ye 420, Mekke'ye 70 km mesafede Kızıldeniz sahilindeki Cidde'nin güneyindeki Şuaybe limanında Habeşli bir grubun gemiler içinde görüldükleri haberi Medine'ye ulaştı. Habeşli saldırgan grup Cidde yakınlarındaki bir adada üslenen Bece kabilesine mensuptu. Bunlara karşı üç yüz kişilik bir kuvvet Alkame b. Mücezziz komutanlığında sevk edildi. Müslümanlar Kızıldeniz'de Bece kabilesine mensup grubun üslendiği adaya varıncaya kadar ilerlemelerine rağmen Habeşliler'e yetişemediler.[118]

İbn İshâk'ın seriyyede bulunan Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) naklettiği rivâyete göre: Sefer dönüşü, bazı askerler, gruptan ayrılıp bir an önce ailelerine kavuşmak için izin istedi. Buna izin veren Alkame b. Mücezziz, Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî'yi başlarına emîr tayin etti. Şakacı bir zat olan Abdullah b. Huzâfe,[119] bir konak yerinde arkadaşlarına: "Şu ateşe atlamanızı emrediyorum!" dedi. İçlerinden bir grup ayağa kalktı ve hazırlandı. Diğer grup, onların ateşe atlayacaklarını sandı. Bu arada Abdullah: "Oturun, size şaka yaptım" dedi.

Bu olayı anlattıklarında Resûlullah (a.s.): "Kim size günah işlemenizi emrederse, ona itaat etmeyin!" (مَنْ أَمَرَكُمْ بِمَعْصِيَةٍ فلا تطيعوه),[120] bir rivâyete göre ise emre itaat gereği ateşe girmek isteyenlere: "Eğer ateşe girselerdi, kiyamet gününe kadar onda kalırlardı!" (لَوْ دَخَلُوهَا لَمْ يَزَالُوا فِيهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ), diğerlerine: "Allah'a isyan konusunda (kula) itaat yoktur. İtaat ma'rûftadır!" (لاَ طَاعَةَ فِى مَعْصِيَةٍ إِنَّمَا الطَّاعَةُ فِى الْمَعْرُوفِ) buyurdu.[121]

178. Hz. Ali'nin el-Füls Putunu Tahribi

Rebiülâhir H. 9.[122]

Resûlullah (a.s.), Hz. Ali (r.a.) komutasında 100'ü develi, 50'si atlı 150 kişilik, bir rivâyete göre ise 200'ü de atlı[123] ensârın ileri gelenlerinden oluşan bir kuvveti, -bu-

[116] Vâkıdî, III,982; İbn Sa'd, II,162; Belâzürî, *Ensâb*, I,490; Rûdânî, III,381-382; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,277; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XVI,83-86; H. Algül, *"Kuratâ Seriyyesi"*, DİA, XXVI,431.

[117] Vâkıdî, III,983; İbn Sa'd, II,163.

[118] Vâkıdî, III,983; İbn Sa'd, II,163; Belâzürî, *Ensâb*, I,490; İbn Seyyidinnâs, II,207; İbn Kayyim el-Cevziyye, V,47-48; Zürkânî, III,49-50; S. Başaran, *"Alkame b. Mücezziz"*, DİA, II,467-468; Mustafa L. Bilge, *"Kızıldeniz"*, DİA, XXV,558.

[119] (كانت فيه دعابة فإنه كان يرحل على ناقة رسول الله صلى الله عليه و سلم في بعض أسفاره ليضحكه بذلك) Hâkim, *el-Müstedrek*.

[120] Vâkıdî, III,983.

[121] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 65/61; *"el-Ahkâm"*, 94/4; *"Ahbâru'l-Ahâd"*, 96/1; Şâmî, VI,216; M. Çağırıcı, *"Emîr bi'l-Ma'rûf Nehy ani'l-Munker"*, DİA, XI,138-141.

[122] Vâkıdî, III,984; İbn Sa'd, II,164; İbn Hibbân, s. 366; Taberî, III,353.

[123] Bkz. İbn Sa'd, II,322.

gün Arabistan'ın Necid bölgesindeki Hâil şehrinin güneyinde- Aca Dağı'ndaki Kahtânî Tay kabilesinin[124] putu el-Füls'ü[125] tahrip etmek üzere sevk etti.

Birliğin siyah bayrağını [Uhud'da Hz. Peygamber'in (a.s.) yanından hiç ayrılmayan, savaştan katiyen kaçmamak ve ölümüne mücadele etmek üzere ona (a.s.) biat eden, hicretin 38. yılında Kûfe'de vefat eden ve Hz. Ali'nin (r.a.) Bedir ashabından olduğu için ona 6 tekbirli bir cenaze namazı kıldırdığı] Sehl b. Huneyf el-Evsî, beyaz sancağını -Hazrecli Benî Selime'den- Cebbâr b. Sahr el-Ensârî'ye (جبار بن صخر الأنصاري) (v. 30/650-51)[126] taşıdı ve Benî Esed'den Hureys adında bir zat kılavuzluk yaptı.

Tay kabilesinin reisi ve cömertliği mesel olan (özdeyiş haline gelen) Hâtim et-Tâî'nin oğlu Adî b. Hâtim, İslâm kuvvetlerine karşı koyamadı ve ailesiyle birlikte Hıristiyan Arapların bulunduğu Suriye sınırlarına doğru kaçtı. Hz. Ali (r.a.), el-Füls putunu tahrip etti; Tay kabilesinden birçok kişi esir alındı ve büyük miktarda ganimet ele geçirildi.[127]

Medine'ye getirilen esirler arasında Adî b. Hâtim'in kız kardeşi Seffâne de bulunuyordu. Hişâm el-Kelbî'nin rivâyetine göre ise Seffâne'yi esîr alan Hâlîd b. Velîd'in (r.a.) seriyyesidir.[128]

Seffâne, esirlerin yanına gelen Resûlullah'ı (a.s.) ayakta karşıladı ve kendisine güzel davranılmasını istedi. Resûlullah (a.s.), Seffâne'yi serbest bıraktı, Suriye'ye; kardeşi Adî b. Hâtim'in yanına gitmesi için elbise, yiyecek, harçlık ve binek temin etti. Bunun üzerine Seffâne, Müslüman oldu.

Seffâne'ye yapılan bu muameleden memnun kalan Adî b. Hâtim, kız kardeşinin de aralarında bulunduğu bir heyetle, hicretin 10. yılında Medine'ye geldi.[129]

179. Ukkâşe b. Mihsan'ın Cinâb Seriyyesi

Rebiülâhir H. 9.[130]

Cinâb, günümüzde Cehrâ' ismiyle bilinir ve Hayber'in kuzeyinde yer alır.

İbn Sa'd, Cinâb Seriyyesi'nin komutanı, tarihi ve hedefi dışında bir bilgi vermez.[131] İbn Sa'd'ın ifadeleri şöyledir: "Sonra -Benî Esed b. Huzeyme'den ve Benî Abdişems'in halîfi- Ebû Mihsan Ukkâşe b. Mihsan el-Esedî'nin 'Uzre ve Belî kabilelerinin toprağı olan Cinâb'a düzenlediği seriyye Rebiülâhir H. 9'da vuku buldu". İbn Sa'd'ın olay sırala-

[124] Kabîleye ismini veren Tay'ın asıl ismi Culhume'dir ve nesebi şöyledir: Tay b. Üded b. Zeyd b. Yeşcub b. Arîb b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe' b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân. Bkz. Ek 1, Şema 2.
[125] el-Füls putu için bkz. Hişâm el-Kelbî, s. 15,59-62.
[126] İbn Sa'd, III,576; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,227-228; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,220.
[127] Vâkıdî, III,984-989; İbn Sa'd, I,321-323; VI,22; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,278.
[128] İbn Sa'd, I,322; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,329.
[129] Bkz. Hicrî 10. yılın olaylarında "Tay Heyeti ve Adî b. Hâtim et-Tâî".
[130] İbn Sa'd, II,164-165.
[131] Zürkânî (1996 n.), IV,50.

ması şöyledir: 1- Hz. Ali'nin (r.a.) el-Füls putunu tahribi, 2- Ukkâşe b. Mihsan'ın Cinâb Seriyyesi, 3- Tebûk Seferi.[132]

180. Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Muâz b. Cebel'in Yemen'e Gönderilmesi

Rebiülâhir H. 9.[133]

Hz. Peygamber (a.s.), İslâm'a davet veya İslâm'ı kabul eden kabilelere başta İslâm'ı öğretmek gibi amaçlarla görevliler gönderirdi. Görevli şahıslar, gönderildikleri yerlerde, çoğu zaman İslâm'a davet, dini öğretmek, kadılık, komutanlık ve âmillik gibi vazifeleri de yerine getirirlerdi. Muharrem H. 9'da bunlara zekât memurları ilâve edildi.

Hz. Peygamber (a.s.) aynı amaçlarla Rebiülâhir H. 9'da Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Yemen'in Zebîd, Aden, Me'rib ve sahil taraflarına, Muâz b. Cebel'i[134] ise Yemen'in Cened[135] taraflarına gönderdi.[136]

Buhârî'nin rivâyetinde Hz. Peygamber (a.s.) onlara: "Kolaylaştırın zorlaştırmayın, müjdeleyin ürkütmeyin": (يَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا وَبَشِّرُوا وَلَا تُنَفِّرُوا) buyurdu.[137]

Buhârî'nin naklettiği başka bir rivâyette Resûlullah (a.s.), Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiği sırada ona hitâben: "Sen, Ehl-i Kitap bir kavime gidiyorsun. Onlara vardığın zaman kendilerini 'Allah'tan başka tanrı olmadığına ve Muhammed'in O'nun resûlü olduğuna' tanıklık etmeye çağır. Eğer onlar bunda sana itaat ederlerse, onlara Allah'ın kendilerine her gece ve gündüzde beş vakit namazı farz kıldığını haber ver. Eğer onlar bunda da sana itaat ederlerse, bu defa da kendilerine, Allah'ın onlara zekâtı farz kıldığını, bunun zenginlerinden alınıp fakirlerine verileceğini haber ver. Eğer onlar bununla da sana itaat ederlerse, seni onların en kıymetli mallarını almaktan sakındırırım. Bir de mazlumun duasından sakın. Çünkü mazlum ile Allah arasında (duanın kabulüne engel olacak) hiçbir perde yoktur" buyurdu.[138]

Yine Hz. Peygamber (a.s.) Muâz b. Cebel'e bir dava getirilip arz edildiğinde nasıl ve neye göre hükmedeceğini sormuş, Muâz b. Cebel de önce *Kur'ân-ı Kerîm*'e, sonra Hz. Peygamber'in (a.s.) *Sünnet*'ine göre meseleyi çözüp karar vereceğini; şâyet bu iki kaynakta bulamaz ise kendi reyi ile içtihat edeceğini söylemiştir. Hz. Peygamber (a.s.) bu cevaba karşılık: "Hamdolsun O Allah'a ki, Resûlullah'ın elçisini, Resûlullah'ın hoşnut olacağı şeye muvaffak kıldı" buyurmuştur.[139]

---

[132] İbn Sa'd, II,164-165.
[133] İbn Sa'd, III,584.
[134] Muâz b. Cebel İçin bkz. İbn Sa'd, II,347; III,583; VII,387; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,204.
[135] Daha fazla bilgi için bkz. A. Grohmann, "*Yemen*", İ. A. (MEB), XIII,371.
[136] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VIII,61; Diyârbekrî, II,142; Zürkânî (1996 n.), V,136-137.
[137] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/62,341.
[138] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/62,345; İbn Hişâm, IV,237.
[139] İbn Sa'd, III,384.

181. Kinâne Heyeti

Hicretin 9. yılında, Tebûk Seferi hazırlıkları esnasında.[140]

-Adnânî Benî Kinâne'den olan- Vâsile b. Eskâ el-Leysî, Tebûk Seferi hazırlıkları sırasında kabilesinin temsilcisi olarak Medine'ye geldi. Vâsile b. Eskâ, Hz. Peygamber'e (a.s.): "Onun (a.s.) sevdiği şeyleri sevmek, sevmediği şeyleri ise sevmemek" üzere biat etti. Daha sonra Ashâb-ı Suffe'dan olan Vâsile b. Eskâ, bir buçuk yılı aşkın süre Hz. Peygamber'e (a.s.) hizmet etmiş ve 98 yaşında hicretin 85. senesinde Şam'da vefat etmiştir.[141]

182. Münzir b. Sâvâ'ya Elçi Gönderilmesi

Recep H. 9.[142]

Bahreyn

Bahreyn, "iki deniz" anlamına gelir. İslâm coğrafyacılarına göre Bahreyn, Arabistan'da coğrafî bir bölgenin ismi olup Basra Körfezi'ndeki 35 adayı da kapsar ve merkezi Hacer'dir.[143] Söz konusu adaların en büyüğüne de Bahreyn denir. Geniş coğrafî bir bölge olan Bahreyn, doğuda Basra Körfezi sahilleri, merkezi Yemâme, kuzeyi Basra ve güneyi Umân ile sınırdaştır.[144]Bölgenin sınırları içinde Basra Körfezi'ndeki otuz beş ada da kalmaktadır ve bu adaların en büyüğüne de Bahreyn denir. el-Ahsa (الأحساء), el-Katîf (القطيف), Bîşe (بيشة), ez-Zâre (الزارة), el-Hattiyye ismiyle meşhur olmuş mızrakların üretildiği el-Hat (الخط), Bahreyn'in bazı şehirleridir. Düzlük alanlardan müteşekkil bir coğrafya olan Bahreyn, nehirleri ve pınarları boldur, suyu tatlıdır. Suyu bir iki boydan yeraltından çıkarılır. Aynı şekilde, kınası, nehir kıyılarında pamuğu, hurma ağaçları, meyvesi boldur. Hz. Peygamber (a.s.) devrinde, bölgede Adnânî Temîm, Bekir, Tağlib kabilelerinden topluluklar ile İranlılar yaşıyordu. Ancak Adnânî Abdülkays kabilesi, nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu. Bahreyn'de, müşrik Araplar, Mecusiler, Nestûrî Hıristiyanlar yanında Yahûdîler de yaşıyordu.[145]

---

[140] İbn Sa'd, I,305.

[141] Vâkıdî, III,1028; İbn Sa'd, VII,407-408; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,643-644; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,444; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,626-627.

[142] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,250.

[143] (وهجر بفتح أوله وثانيه مدينة البحرين وهي معرفة لا تدخلها الألف واللام سميت بهجر بنت مكنف من العمالیق). Bkz. el-Himyerî, *er-Ravdu'l-Mu'târ*, s. 411.

[144] (بلاد البحرين هي بلاد واسعة شرقيها ساحل البحر، وجوفها متصل باليمامة، وشمالها متصل بالبصرة، وجنوبها متصل ببلاد عمان، وقاعدتها هجر، وأهلها عبد القيس ومن بلاد البحرين الأحساء والقطيف وبيشة والزارة والخط الذي تنسب إليه الرماح الخطية وغيرها. وهي بلاد سهلة كثيرة الأنهار والعيون عذبة الماء ينبطون الماء على القامة والقامتين، والحناء والقطن على شطوط أنهارها بمنزلة السوسن، وهي كثيرة النخل والفواكه، ولها تمر إذا انتبذ وشرب اصفرت الثياب من عرقه، وبساتينهم على نحو ميل منها ولا يأتونها إلا غدواً أو رواحاً لافراط حر الرمضاء وإن حوافر الدواب تسقط فيها إذا احتدمت، وهي مخصوصة بتعظيم الطحال ولذلك قال بعض الشعراء: ومن يسكن البحرين يعظم طحاله). el-Himyerî, *er-Ravdu'l-Mu'târ*, s. 82.

[145] Bkz. hicrî 8. yılın olaylarından: "Benî Abdilkays Heyeti"; M. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 120; M. L. Bilge, "*Bahreyn*", DİA, IV,492-493.

Harita 25: Bahreyn'in Arabistan'daki Konumu

Bahreyn'in İslâm Hâkimiyetine Girmesi

Bahreyn, İslâm hâkimiyetine girene kadar Sâsânî İmparatorluğuna bağlı idi.[146] Bahreyn'e İslâmiyet'in girişi barış yoluyla ve tedricen olmuştur. İslâm'ın Bahreyn bölgesinde yayılmasında, -Adnânî Temîm'in Benî Abdillah b. Zeyd koluna mensup- Münzir b. Sâvâ (Sâvî) et-Temimî ed-Dârimî el-Abdî es-Esbezî büyük katkısı olmuştur. İsim zincirinde yer alan Abdî nisbesi, dedelerinden Abdullah b. Dârim'le ilgilidir. Dedelerinden Abdullah b. Zeyd'in taşıdığı el-Esbezî nisbesinin Bahreyn'deki Esbez adlı yerden veya bu bölgedeki Esbeziyyûn[147] denilen ata tapan bir topluluktan geldiği rivayet edilir.[148]

Münzir b. Sâvâ'nın kaynaklarda "melikü'l-Bahreyn, sâhibü'l-Esbez, hâkimü Hecer" şeklinde nitelendirilmesinden o dönemde Sâsânî hâkimiyetindeki Bahreyn'de yetki ve hüküm sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Mecusilik, Yahudilik ve putperestliğin yaygın olduğu Bahreyn'de, Sâsânî İmparatorluğu'nun diğer bazı eyaletleri gibi İranlı

[146] M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 144.

[147] Farsça "esb" (اسب): at.

[148] (بني عَبْد الله بْن زيد بْن عَبْد الله بْن دارم بْن مَالِك بْن حنظلة ، وعبد الله بْن زيد هَذَا هُوَ الأسبذي نسب إِلَى قرية بهجر يقال لها الأسبذ ، ويقال : أنه نسب إِلَى الأسبذيين وهم قوم كانوا يعبدون الخيل بالبحرين) Belâzürî, *Fütûh*, s. 107-108.

valinin yanında etnik unsurlar dikkate alınarak Dârim kabilesi reisi Münzir b. Sâvâ gibi mahallî emirlerden biri, ikinci bir idareci olarak görevlendiriliyordu. Temîm, Abdülkays ve Bekir b. Vâil başta olmak üzere Bahreyn'in özellikle çöl kesiminde yaşayan Arap kabilelerinin denetiminden sorumlu olan Münzir b. Sâvâ, bölgenin ve Muşakkar panayırının idaresinde her ne kadar Sâsânî valisine ve merkezî otoriteye bağlıysa da müstakil hareket edebiliyordu. Onun Hz. Peygamber'den (a.s.) İslâm'a davet mektubu aldığı sırada işten el çektirilmiş durumda olmasına rağmen bölgedeki etkinliğini ve buradaki Arapları temsil etmeyi sürdürdüğü görülmektedir.

Hz. Peygamber (a.s.), el-Alâ' b. Abdillah el-Hadramî'yi (v. 21/642), Ebû Hüreyre ile birlikte Bahreyn'e elçi olarak gönderdi. Elçiler, ahaliye ya İslâm'ı ya da cizye ödemeyi kabul etmelerini bildirdiler.[149] Hz. Peygamber (a.s.), elçilerle, Münzir b. Sâvâ'ya, Hacer bölgesinin sınır muhafızı (merzübân) Sibuht'uya ve Bahreyn halkına birer mektup gönderdi.

İkrime el-Berberî, Münzir b. Sâvâ'ya gönderilen mektubu İbn Abbâs'ın (r.a.) arşivinde görmüş ve bir kopyasını kendisi için yazmıştır.[150]

Resûlullah'ın (a.s.) mektubunu alan Münzir b. Sâvâ, Alâ b. Hadramî ile yaptığı uzun görüşmelerden sonra, İslâm'ın hem dünya hem de ahiret hayatını birlikte ele almasına ve ikisinin de saadetini elde etmeye elverişli olmasına hayran kaldı ve Müslüman olduğunu bir mektupla Hz. Peygamber'e (a.s.) bildirdi. Ardından gönderdiği diğer bir mektupla halkı İslâm'a çağırdığını ve bir kısmının bu çağrısını kabul ettiriğini haber vererek eski dinlerinde kalanlara ne yapacağını sorduğu Resûlullah'ın (a.s.), Münzir'e gönderdiği cevabî mektup meâlen şöyledir: "Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla başlarım. Bu, Allah'ın peygamberi ve resûlü Muhammed'den Münzir b. Sâvâ'ya mektuptur. Ben, sana olan hidâyet nimetinden dolayı, tek ve ortaksız Allah'a hamd ederim. Elçilerin geldi ve mektubunu aldım. Bizim gibi namaz kılan, kestiğimiz hayvanların etini yiyen, yüzünü kıblemize çeviren Müslüman'dır. O kimse Müslümanların sahip olduğu hak ve mükellefiyetlere/sorumluluklara sahip olur. İslâm'ı kabul etmeyen kişi cizye vermekle sorumludur". [151]

el-Alâ' b. el-Hadramî (r.a.) ile Ebû Hüreyre'nin (r.a.) faaliyetleri neticesinde, Sibuht'u ve o bölgedeki Arap ve acemlerin bir kısmı da Müslüman oldu.

Münzir'in bir heyetle birlikte Medine'ye gelerek Hz. Peygamber (a.s.) ile görüştüğüne, dolayısıyla sahâbî olduğuna dair rivayet, Eşec el-Abdî diye tanınan Bahreynli Münzir b. Âiz b. Hâris ile ilgili olmalıdır.

Resûlullah'ın (a.s.) İslâm öncesindeki görevini sürdürmesini istediği ve o tarihten itibaren kendisinden İslâm tarihi kaynaklarında "âmilü'l-Bahreyn" unvanıyla bahsedilen Münzir b. Sâvâ, Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından çok kısa bir süre sonra ve henüz

[149] İbn Sa'd, IV,360.
[150] Zürkânî (1996 n.), V,34; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 144-156.
[151] Belâzürî, *Fütûh*, s. 106-107; İbn Seyidinnâs, II,266-267.

ridde olayları patlak vermeden önce vefat etti (ثُمَّ هَلَكَ بَعْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ رِدَّةِ أَهْلِ الْبَحْرَيْنِ، وَالْعَلَاءُ عِنْدَهُ أَمِيرًا لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْبَحْرَيْنِ).[152]

Bahreyn Antlaşması ve Cizye

Bahreyn'de yaşayan Mecusî, Yahudi ve Hıristiyanlar, el-Alâ' b. el-Hadramî ile antlaşma yaptılar. Vâkıdî'ye göre, Mecusîlerle yapılan antlaşmada, cizye vermeleri[153] hükme bağlanmakla birlikte, kestikleri hayvanların yenmemesi ve kadınlarıyla evlenilmemesi şartları da bulunuyordu.[154] Bahreyn Antlaşması, Müslümanların Arap Yarımadası dışında yapılan ilk antlaşmadır. Bahreyn Antlaşması, Müslümanların ve beytülmalin ihtiyaç içinde bunaldığı bir zamana denk geldiğinden, buradan alınan [ve Medine'ye İslâm devlet hazinesine (beytülmal) dışarıdan getirilen ilk mal olan] 80000 dirhem cizye büyük bir sevince neden olmuştur.[155]

Bahreyn'deki başarıları sebebiyle Hz. Peygamber (a.s.), el-Alâ' b. el-Hadramî'yi Bahreyn'e âmil tayin etti ve zekât miktarlarını açıklayan bir yazı/vesika yazdırarak ona verdi.[156]

183. Tebûk Seferi

Çıkış: Recep H. 9, bir Perşembe günü[157] *veya*
Çıkış: 1 Recep H. 9, Pazartesi.[158]

Tebûk, günümüzde Suudi Arabistan'ın kuzeybatısındaki önemli tarihi şehirlerden birisidir ve aynı adı taşıyan idarî bölgenin (imâre) merkezidir. Suriye (Şam) bölgesiyle Vâdilkurâ ve Hicaz'ı birbirine bağlayan deniz seviyesinden 800 metre yükseklikte olan Tebûk, Dımaşk'a 500 km., Medine'ye 700 km., Ürdün sınırına 140 km. mesafededir. İslâm coğrafyacıları Tebûk'ün Suriye ile Arap yarımadasını birbirinden ayırdığını kaydetmekle birlikte bazıları şehrin Suriye'ye, bazıları da Arap yarımadasına dâhil olduğunu belirtir. Yakût el-Hamevî'ye göre Tebûk, Medine'ye 12 günlük mesafededir. İslâm'dan önce Roma ve Bizans İmparatorluğu hâkimiyetinde kalan bölgede yaşayan Benî Kelb, Lahm, Âmile ve Cüzâm gibi Arap kabileleri, zamanla Bizans'ın etkisiyle Hıristiyanlığı kabul etti. Tebûk, İslâm tarihinde Hz. Peygamber'in (a.s.) 9/630 yılında Bizans'a karşı düzenlediği gazve dolayısıyla meşhur olmuştur. Emevî halîfesi Ömer b. Abdilazîz, 99/717 yılında Tebûk'te Resûlullah'ın (a.s.) mescid olarak kullandığı yerde bir cami yaptırdı. Mescidü't-tevbe adıyla bilinen cami Tebûk güzergâhından hacca gi-

[152] İbn Hişâm, IV,222; Taberî, III,377; A. Önkal, *"Münzir b. Sava"*, DİA, XXXII,34.
[153] Buna dair haberler ve tahliller için bkz. İbn Mace, *"ez-Zekât"*, 22; İbn Sa'd, I,276; Belâzürî, *Fütûh*, s. 109; Ebû Yusuf, s. 299-300; M. Fayda, *Hz Ömer Zamınında Gayr-ı Müslimler*, s. 77-79; C. Kallek, *"Haraç"*, DİA, XVI,71.
[154] Taberî, III,271.
[155] el-Mesûdî, *et-Tenbîh*, s. 274; *Tecrîd Tercemesi*, VIII,454.
[156] İbn Habîb, s. 77; en-Nebhânî et-Tâî, s. 52-55.
[157] Vâkıdî, I,7; III,997,1015,1056. İbn Sa'd, II,165,167,168; Belâzürî, *Ensâb*, I,471; İbn Hişâm, IV, 159,170; Halîfe b. Hayyât, s. 56; Taberî, III,341; Beyhakî, V,213,219,304; İbn Asâkir, II,28,32; İbn Kesîr, IV,4,11,32; V,108; Zürkânî (1996 n.), IV,66.
[158] İbn Habîb, s. 116

denlerin ziyaret ettiği bir yer oldu. Tebûk, Osmanlı Devleti tarafından yaptırılan İstanbul-Medine Hicaz Demiryolu güzergâhının da üzerindedir.[159]

Hicretin 9. yılında, Medine ve çevresinde kıtlık yaşanıyordu. Sefer hazırlıkları, kurak ve sıcağı şiddetli güz günlerinde[160] hurmaların olgunlaşmak üzere olduğu ve savaşa gitmenin büyük fedakârlık gerektirdiği günlerde başladı. Hazırlıklarda ve seferde büyük güçlükler ve sıkıntılarla karşılaşıldı. Bu sebeple *Kur'ân-ı Kerîm*, Tebûk Seferi'ni "sâatü'l-usre" (güçlük zamanı) diye niteledi.[161] Sefere çıkan orduya da "Ceyşü'l-usre", gazveye "Gazvetü'l-usre" adı verildi.[162] Gazve sırasında münafıkların çıkardığı fitne ve fesadı anlatan, iç yüzlerini ortaya koyan âyetler indiği için ise bu sefere, "Gazvetü'l-fâdıha" denildi.

İslâm-Bizans ilişkileri, Resûlullah'ın (a.s.) Herakleios'a İslâm'a davet mektubu göndermesi ve onun elçiye güzel muamelede bulunup elçiyi hediyelerle uğurlamasıyla dostane başlamıştı. Ancak Mûte Savaşı'ndan itibaren (Cemâziyelevvel 8/Eylül 629) o yıllarda Sâsânîler'e karşı önemli zaferler kazanan Bizans'ın âni bir saldırısından endişe ediliyordu. Vâkıdî, Müslümanların bu dönemde en çok Rumlar'dan çekindiklerini belirtir.[163]

Kaynaklar, Tebûk Seferi'nin tertip sebebine dair dört gerekçe zikreder:

Birincisi: -Evs'in reislerinden- Ebû Âmir Abduamr b. Safî[164] gibi Hıristiyan Araplar,[165] İslâm'ın Arabistan'daki özellikle de Kuzey Arabistan'daki hızlı ilerleyişinden kaygılanıyorlardı. Bu sebeple Tebûk Seferi'nin olduğu dönemde, -İranlıların yenilgisi ardından, Bilâdü'ş-Şâm'da hâkimiyet kurmakla meşgul olan[166]- Bizanslıları Arabistan'ı istila etmeye,[167] Medine üzerine yürüyüp Müslümanları ezmeye kışkırtıyorlardı. Suriye'den Medine'ye her gün gidip-gelen Nabatî tüccarlar,[168] Herakleios'un Medine'ye saldırmak için hazırlık yaptığını ve Lahm, Cüzâm, Gassân, Âmile gibi Hıristiyan

[159] Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I,402 (eş-Şâmile); Fr. Buhl, "*Tebûk*", İA -MEB-, XII/2,103; C. Avcı, "*Tebük*", DİA, XL,228.

[160] (وعند ابن عقبة عن الزهري جدبا قيظا شديدا في ليالي الخريف). Bkz. Zürkânî (1996 n.), IV,66,67.

[161] *"Gerçek şu ki Allah, Müslümanlardan bir grubun kalbleri neredeyse kaymak üzereyken, Peygamber'i ve güçlük zamanında (sâati'l-usre) ona uyan muhâcirlerle ensârı affetti. Sonra da tevbelerini kabul etti. Çünkü O, onlara karşı çok şefkatli, pek merhametlidir"* (et-Tevbe 9/117).

[162] Beyhakî, V,227.

[163] Vâkıdî, I,990.

[164] Ebû Âmir için bkz. Hicretin 5. yılı olaylarından: "79. Hendek Gazvesi" bahsine.

[165] Ayrıca Suriye'deki Hıristiyan Arapların Herakleios'a bir mektup yazarak Hz. Muhammed'in (a.s.) öldüğünü, Müslümanların kıtlık içinde perişan duruma düştüğünü, asker gönderip onları kendi dinine katmanın tam zamanı olduğunu bildirmeleri sebebiyle onun harekete geçtiği de rivayet edilmiştir.

[166] W. E. Kaegi, s. 126.

[167] Şâmî, V,433.

[168] Nebâti tüccarlar, un ve zeytinyağı gibi gıda maddeleri satmak için, nerdeyse gün aşırı Medine'ye gelip-gidiyorlardı, Suriye'de olup bitenleri, dolayısıyla Bizans ile ilgili haberleri Medine'ye getiriyorlardı. (فَإِنَّمَا كَانَتْ أَخْبَارُ الشَّامِ عِنْدَ الْمُسْلِمِينَ كُلَّ يَوْمٍ، لِكَثْرَةِ مَنْ يَقْدَمُ عَلَيْهِمْ مِنَ الْأَنْبَاطِ) Vâkıdî, II,760; III,990,1015-18; ek 2: "Nabâtiler (الأنباط)" md.

Arap kabilelerinin Bizanslılara katıldığını, öncü birliklerinin Arap çölü sınırındaki Belkâ'ya ulaştığını haber verdiler.[169]

İkincisi: Medine'de kalan Yahudiler: "Ey Ebu'l-Kasım! eğer iddianda doğru isen, Şam'a gidip yerleşiver; çünkü, orası peygamberlerin yurdudur" şeklinde kendilerine ait bir takım dinî gerekçelerle Hz. Peygamber'i (a.s.) Suriye'ye girmeye teşvik etmişlerdir.[170] Bunun üzerine Resûlullah (a.s.) Tebûk'e sefer düzenledi. Asıl amacı ise Şam'ı fethetmekti. Yahudilerin asıl amacı ise genç İslâm toplumunu -zamansız bir şekilde- Bizans İmparatorluğu'yla karşı karşıya getirmek ve İslâm'ın mağlup olmasını sağlamaktı. Bazı rivâyetlere göre Hz. Peygamber (a.s.) Tebûk'e ulaşınca inen: *"Yine onlar, seni yurdundan çıkarmak için nerdeyse dünyayı başına dar getirecekler. O takdirde, senin ardından kendileri de fazla kalamazlar"*[171] meâlindeki âyetle Yahudilerin asıl amacı bildirildi.[172]

Üçüncüsü: Allah, hac mevsimi ve diğer günlerde, müşriklerin Mescid-i Harâm'a girmelerini yasaklayınca, Kureyşliler: "Kesinlikle ticaret ve pazar yollarımız kesilecek, bu sayede elde ettiğimiz menfaatler kaybolacaktır" dediler. Allah da onlara, bu kayıplarını karşılamak üzere, Müslüman oluncaya veya başları eğik bir şekilde kendi elleriyle cizye verinceye kadar Ehl-i Kitap'la savaşmalarını şu meâldeki âyetlerle emretti: *"Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (biliniz ki) Allah dilerse sizi kendi lütfünden zengin edecektir. Şüphesiz Allah iyi bilendir, hikmet sahibidir. Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dinini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."*[173]

Dördüncüsü: Diğer tarihçilerin aksine İbn Kesîr, Tebûk Gazvesi'nin düzenlenmesini cizye âyetine[174] ve inkârcılarla mücadelenin en yakındakilerden başlatılmasıyla ilgili âyete[175] bağlamaktadır. Ona göre bu âyetler inince Resûl-i Ekrem, kendisine en yakın bölgede oturdukları ve Ehl-i Kitap olmaları dolayısıyla hakka çağrılmaya en lâyık toplum sayıldıkları için Bizans'a karşı bir sefere karar vermiştir.[176]

Her ne sebeple olursa olsun, *"Ey iman edenler! Kâfirlerden yakınınızda olanlara karşı savaşın ve onlar (savaş anında) sizde bir sertlik bulsunlar. Bilin ki, Allah muttakilerle beraberdir"* [177] meâlindeki âyette ve İbn Abbâs, Ebu'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (21-103/642-721) ve Saîd b. Cübeyr'den nakledilen bir rivâ-

[169] Vâkıdî, I,990; İbn Sa'd, II,165
[170] Beyhakî, V,254-255; Şâmî, V,433; Zürkânî (1996 n.), IV,96-97.
[171] el-İsrâ 17/76.
[172] Taberî, el-İsrâ 17/76. âyetn tefsiri; Şâmî, V,433.
[173] et-Tevbe 9/28-29.
[174] et-Tevbe 9/29.
[175] et-Tevbe 9/123.
[176] İ. Yiğit, *"Tebük Gazvesi"*, DİA, XL,228.
[177] et-Tevbe 9/123.

yette işaret edildiği üzere,[178] Tebûk Seferi, Arap Yarımadası dışına taşma seviyesine gelen ve dinlerini tüm dünyaya yayma potansiyeline sahip olan yeni İslâm toplumuna bir hedef gösterme anlamı da taşır. O dönemde Bizans İmparatorluğu, Arabistan'ın birinci derecede komşuları olan Suriye, Filistin ve Mısır gibi ülkelere hâkimdi. Bizans'ın bu ülkelere olan hâkimiyeti, Arabistan topraklarında doğan İslâm'ın dış dünyaya yani küçük Asya ve Afrika'ya açılmasına set çekiyordu.

Hz. Peygamber (a.s.) Bizans'tan gelmesi muhtemel saldırıya karşı tedbir olarak, sefer hazırlıklarını başlattı. Hz. Peygamber (a.s.), daha önceki askeri faaliyetlerde, kimlere karşı savaşacağını gizli tutar ve değişik ihtimalleri akla getirecek şekilde konuşurdu. Böylece düşmanın mukavemet için hazırlık yapmasına fırsat verilmemiş ve tarafların gereksiz zayiat vermesi engellenmiş olurdu. Tebûk Seferi'nde ise böyle yapmadı; hazırlıkların gerektiği gibi yapılabilmesi için hedefi ilân etti; uzak bir yere sefer yapılacağını, yolculuğun çok zor olacağını ve düşman ordusunun gücünü dikkate alarak kiminle savaşılacağını baştan açıkladı. Bütün Müslüman kabilelerine haber gönderilip savaşa hazırlanmaları ve Medine'ye gelmeleri istendi.[179]

Sefer talimatının verilmesinden itibaren münafıklar, savaş hazırlıklarını engellemek amacıyla harekete geçtiler ve sefere katılmamak için türlü bahaneler uydurdu. Seferin yaz mevsiminin sıcak günlerine ve hurma hasat dönemine denk gelmesi, Bizans İmparatorluğu lejyonerlerinin dehşet verici şöhreti gibi bahaneleri ileri sürerek Bizans'a karşı savaş ilân etmenin bir çılgınlık ve intihar olduğunu halk arasında yaymaya çalıştılar.[180] Bazı münafıkların, faaliyetlerini Süveylim adındaki bir Yahudi'nin evinden yürüttüğü öğrenilince bu ev Hz. Peygamber'in (a.s.) emriyle yakıldı. Yalan beyanda bulunarak izin isteyen seksen civarında münafığa izin verildi. *Kur'ân-ı Kerîm*'de bu münafıkların fitne çıkarıp Müslümanlara zarar verecekleri ve Allah'ın onların sefere çıkmasını istemediği bildirilmektedir.[181] Adamlarıyla birlikte oraya kadar gelen ve Zübâb tepesi civarında ayrı bir ordugâha yerleşen münafıkların reisi Abdullah b. Übey, "Muhammed Rumlar'la savaşmayı oyuncak sanıyor. Ben onun ve arkadaşlarının iplere bağlandığını görür gibiyim" diyerek yetmiş seksen taraftarıyla Medine'ye döndü.[182] Bununla birlikte çok sayıda münafık ganimet beklentisiyle sefere katıldı. Bu arada birkaç sahabe geçerli bir mazeretleri olmadığı halde orduya katılmamıştı; bunların üçü hariç diğerleri daha sonra orduya yetişti.

Sefere iştirak etmeyen sahabeden Ebû Hayseme el-Ensârî ordunun hareketinden birkaç gün sonra atına binerek Tebûk'e doğru yola çıktı. Bedevî Araplardan da bir bahane ile savaşa katılmamak için izin talep edenler olduysa da Resûlullah onlara izin

---

[178] وقال تعالى: يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ [التوبة ١٢٣] وعزم رسول الله- صلى الله عليه وسلم- على قتال الروم، لأنهم أقرب الناس إليه، وأولى الناس بالدعوة إلى الحق لقربهم إلى الإسلام رواه ابن مردويه عن ابن عباس وابن أبي شيبة وابن المنذر عن مجاهد، وابن جرير عن سعيد بن جبير.) Şâmî, V,433-434.

[179] Vâkıdî, III,991; İbn Hişâm, II,516; Beyhakî, V,213; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, s. 253; İbn Asâkir, II,32,32.

[180] et-Tevbe 9/81.

[181] et-Tevbe 9/42-47.

[182] Vâkıdî, I,995.

vermedi.[183] Bazı Müslümanlarda sefere karşı bir isteksizlik ve durgunluk görüldüğünden Allah müminleri uyardı: *"Ey iman edenler! Size ne oldu ki, 'Allah yolunda seferber olunuz' denilince yerinize yığılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip dünya hayatına mı razı oldunuz? Fakat dünya hayatının nimetleri âhiret saadetinin yanında pek az bir şeydir. Eğer seferber olmazsanız Allah sizi acıklı bir azapla cezalandırır ve yerinize başka bir kavim getirir de siz Peygamber'e hiçbir şekilde zarar veremezsiniz. Allah her şeye kādirdir. Eğer siz Peygamber'e yardım etmezseniz Allah ona yardım eder".*[184] Sefere katılmayan ensârdan üç imanlı salih kişi şunlardır:

1- Benî Selime'den Ebû Abdillah Kâ'b b. Mâlik b. Ebî Kâ'b Amr el-Hazrecî (v. 50/670): Hz. Peygamber'in (a.s.) meşhur üç şairinden biri olup, hicretten sonra Talha b. Ubeydillah veya Zübeyr b. Avvâm ile kardeşlik bağı (muâhât) kurulmuştur.[185]

2- Benî Amr b. Avf'tan Mürâre b. Rebî' el-Evsî, Bedir gâzîsidir. Onun aslen Kudâa'dan olup Benî Amr b. Avf'la ittifak/hilf yaptığına dair bir görüş de bulunmaktadır.

3- Hilâl b. Ümeyye b. Âmir el-Evsî el-Vâkıfî'dir. Medine'deki Vâkıfoğulları'ndan ilk Müslüman olanlar arasında yer alır. Hilâl b. Ümeyye'nin annesi, [Hz. Peygamber'in (a.s.) Medine'ye muhacir olarak geldiği ilk günlerde evinde misafir kaldığı] Külsûm b. Hidm'in kız kardeşi Üneyse bint Hidm'dir. Kabilesinin putlarını kırmasıyla tanınan Hilâl, Bedir ve Uhud savaşlarına katılmış, Mekke'nin fethinde kabilesinin bayrağını taşımıştır.[186]

Üçü de sefere katılmayıp Medine'de kalmak için kesin bir karar almadılar ve özür beyan etmediler. O mevsimde Medine'den ayrılmak onlara o kadar sevimsiz geldi ki, hazırlık yapmaya başlayamadılar ve bu işi hep erteleediler. Orduya katılmak istediklerinde ise iş işten geçmiş ve birlikler gitmişti.

Tebûk Seferi'nde, kadın-erkek bütün Müslümanlar, katılmak veya gidenlere yardımcı olmak için her türlü imkânlarını hızla seferber etti. Zenginler, ordunun teçhizatı konusunda birbiriyle yarıştı. Büyük yardımı Hz. Osman (r.a.) yaptı; 300 deve ile 1000 dinar verdi; onun ordunun üçte birini donattığı da rivayet edilir. Hz. Peygamber (a.s.), onun bu davranışına çok sevindi ve: "Allah'ım! Osman'dan razı ol! Zira ben ondan razıyım!" (اللهُم ارْضَ عَنْ عُثْمَانَ فَإِنِي عَنْهُ رَاضٍ)[187] diye dua etti. Hz. Ömer (r.a.), yüklü bir yardımda bulundu ve Resûlullah (a.s.), kendisine ne gibi bir yardımda bulunduğunu sorması üzerine: "Sahip olduğum bütün servetin yarısını" diye cevap verdi. Hz. Ebû Bekir (r.a.), mal varlığının tümü olan dört bin dirhemi getirebildi; evine sadece Allah'ın ve O'nun Resûlü'nün sevgisini bıraktığını söylediği zaman, onun bu davranışı diğerlerinden daha büyük bir sevinç ve heyecana neden oldu. Müslüman kadınlar da ziynet eşyalarını getirdi. Yapılan bu gönüllü yardımlardan başka, Resûlullah (a.s.), Ara-

[183] Vâkıdî, I, 995; İbn Sa'd, II,165.
[184] et-Tevbe 9/38-40.
[185] Vâkıdî, III,1051.
[186] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,301; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,48,140-141,422.
[187] Şâmî, V,435.

bistan'ın değişik bölgelerindeki vali ve memurlarından, elleri altındaki devlet hazinesinde kalmış olan her şeyi göndermelerini talep etti. Basra Körfezi bölgesinden gelen yardımlarla ilgili olarak, çok sayıda resmî belge vardır. Zenginlerden de zekâtlarını zamanından önce ödemeleri istendi.

Allah, münafıkların çok az yardım yapabilen fakir sahabe ile alay etmelerini: *"Sadakalar hususunda, müminlerden gönüllü verenleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya, Allah işte onları maskaraya çevirmiştir. ve onlar için elem verici azap vardır"*[188] meâlindeki âyetle tehdit etti.

Sefere katılmak isteyen herkese yetecek kadar binek ve savaş malzemesi temin edilemedi. O sırada inen: *"Kendilerine binek temin etmen için sana geldiklerinde: 'Size binek bulamıyorum' dediğin zaman, Allah yolunda harcayacak bir şeye sahip olamadıkları için üzüntüden göz yaşı dökerek geri dönenlere de sorumluluk yoktur"* [189] meâlindeki âyet Hz. Peygamber'in (a.s.) binek ve savaş malzemesi sağlayamadığı için istemeyerek geri çevirdiği, bunun üzerine ağlamaya başlayan, beşi ensârdan, ikisi Müzeyne ve Gatafân'dan olan "yedi ağlayan kişi"nin (bekkâîn) durumu hafızalara işlendi. O günden itibaren bunlardan türeyenlere Benü'l-Bekkâ (ağlaşanların çocukları) adı verildi.[190]

Nihayet 10000'i atlı, 12000'i deve binitli: 30000 bin kişilik bir ordu teşekkül etmiş oldu.[191] Hz. Peygamber (a.s.) ilk karargâhını Seniyyetülvedâ'da kurdu. Hz. Peygamber (a.s.) da yola çıkıp komutayı ele alana kadar ordu Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) yönetimine verildi.

Hz. Peygamber (a.s.) Tebûk Seferi'nde, Medine'de idari işler için umumi vekil olarak Sibâe b. Urfute el-Gıfârî (سباع بن عرفطة الغفاري), Muhammed b. Mesleme (r.a.) veya Ebû Ruhm el-Gıfârî'yi (r.a.) vekil bıraktığına dair rivâyetler bulunmaktadır. İbn Ümmü Mektûm ise namaz imamlığı için vekil bıraktı.[192]

O (a.s.), ev halkının (Ehl-i Beyt'inin) işleriyle meşgul olmak üzere ise Hz. Ali'yi (r.a.) bıraktı. Hz. Ali (r.a.), orduyla birlikte Seniyetülveda'ya kadar gitti. Hz. Peygamber (a.s.): "Muhakkak ki burada, ya ben kalacağım ya da sen kalacaksın" buyurup ev halkının işleriyle meşgul olmak üzere onu Medine'de bıraktı. Bunun üzerine Hz. Ali (r.a.), ağlayarak: "Ey Allah Resûlü! Sen, ne tarafa gidersen, ben, senin yanında bulunmaktan başka bir şey istemezdim! Beni, çocuklar ve kadınlar içinde vekil mi bırakıyorsun?" dedi. Münafıklar, Hz. Ali'yi (r.a.) önemsemediği için onu Medine'de bıraktığı propagan-

[188] et-Tevbe 9/79.
[189] et-Tevbe, 9/92.
[190] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,336-337; İ. L. Çakan, *"Bekkâî"*, DİA, V,363-364.
[191] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 270-271.
[192] Vâkıdî, III,995; el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 271; İbn Asâkir, II,35. Hz. Peygamber (a.s.) Bedir'den sonraki bütün gazvelerde, İbn Ümmü Mektûm'u Medine'de Müslümanlara namaz kıldırmak üzere vekil bırakmıştır (İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 290). Hz. Peygamber (a.s.) idari işler için ise başka birini vekil atardı. Zürkânî'nin işaret ettiği gibi -bazen siyer kaynaklarında- zahirde İbn Ümmü Mektûm idareci olarak (kaza-i ahkâm için) vekîl tayin edildiği izlenimi verilse de hakikatte ise onun yalnızca namaz imamlığı için vekil kılınmış olması muhtemeldir (Şerhü'l-Mevâhib -1996 n.-, II,383).

dasını yapınca, Hz. Peygamber (a.s.): "Bana göre sen, Mûsâ'ya göre Harun gibi olmaya razı olmaz mısın? Şu kadar ki, benden sonra peygamber yoktur!": (أَفَلا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى؟ إِلا أَنَّهُ لا نَبِيَّ بَعْدِي) buyurdu. Hz. Ali (r.a.), hemen geri dönüp öyle hızlı yürüdü ki ayaklarının kaldırdığı tozların göğe yükseldiği görüldü.[193]

Hareket öncesinde büyük sancağı Hz. Ebû Bekir'e (r.a.), muhacirlerin bayrağını Zübeyr b. Avvâm'a (r.a.), ensardan Benî Evs'in bayrağını Üseyd b. Hudayr'a (r.a.), Benî Hazrec'in bayrağını Hubâb b. Münzir'e (veya Ebû Dücâne) teslim eden Resûl-i Ekrem (a.s.) diğer kabilelerin de bayrak almaları talimatını verdi.

Seferde, binek yetersizliği dolayısıyla develere nöbetleşe biniliyordu.

Tebûk Seferi'nde, Hicr ile Tebûk arasında bir konak yerinde, Hz. Peygamber (a.s.) ihtiyaç gidermek ve abdest almak üzere uzaklaştı ve bir müddet gecikti. Sabah namazı vaktinin çıkacağı korkusuna kapılan sahabe, Abdurrahman b. Avf'tan (r.a.) namazı kıldırmasını istedi. Hz. Peygamber (a.s.) da onun (r.a.) arkasında namazın ikinci rekâtını kıldı.[194]

Hz. Peygamber (a.s.), Tebûk yolunda Semûd kavminin yurdu Hicr'den[195] geçerken, ashabına Allah'ın gazabına uğrayan bu beldedeki kuyudan su içmemelerini, abdest almamalarını söyledi ve devesini hızla sürerek oradan uzaklaştı. Su ihtiyacını karargâhtan uzakta Sâlih peygamberin devesinin su içtiği kuyudan karşılamalarını istedi.[196] Bazı sahabenin: "Biz bu kuyunun suyundan alıp hamur yoğurduk, kaplarımızı doldurduk" demeleri üzerine: "Öyleyse hamuru atın, aldığınız suyu da dökün" buyurmuştur.[197] Bir rivâyete göre de hamuru develere yedirmelerini, Hz. Salih'in (a.s.) devesinin içtiği kuyudan su almalarını istemiştir.[198] Başka bir rivâyete göre ise Resûlullah (a.s.) Hicr'den geçerken: "Kendilerine zulmedenlerin meskenlerine, onların başına gelen felâketin sizin de başınıza gelmemesi için ağlayarak girin, aksi halde girmeyin" demiş ve devesini hızla sürerek oradan uzaklaşmıştır.[199] Hicr yöresinde konakladıkları gece şiddetli bir fırtına çıkacağını, herkesin devesini sıkı bir şekilde bağlamasını, hiç kimsenin yanında arkadaşı olmadan karargâh dışına çıkmamasını emretti. Emre uymayan iki kişiden biri boğulma tehlikesi geçirdi, diğeri çok uzaklara sürüklendi.

[193] İbn Asâkir, II,31; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XVI,173-174,176-177.
[194] Vâkıdî, III,1011-1012.
[195] Semûd kavminin yaşadığı bölge ve burada yer alan şehir olan Hicr, Arabistan'ın kuzeybatısında, Medine-Tebûk yolu üzerinde Teymâ'nın yaklaşık 110 km. güneybatısında, içinden Hicaz demiryolunun geçtiği sarp kayalıklarla çevrili vadinin ve bu vadideki beldenin adıdır; bugünkü yerleşim merkezi Alâ'nın 15 km. kuzeyine düşmektedir.
[196] Buhârî, "*Enbiyâ*", 17; "*Tefsîrü'l-Kur'ân*", 15/2; Müslim, "*Zühd*", 38-40.
[197] Müslim, "*Zühd*", 1; Tecrid Tercemesi, IX,135.
[198] Buhârî, "*Enbiyâ*", 17.
[199] Buhârî, "*Tefsîrü'l-Kur'ân*", 15/2; Ö. F. Harman, "*Hicr*", DİA, XVII,454-455.

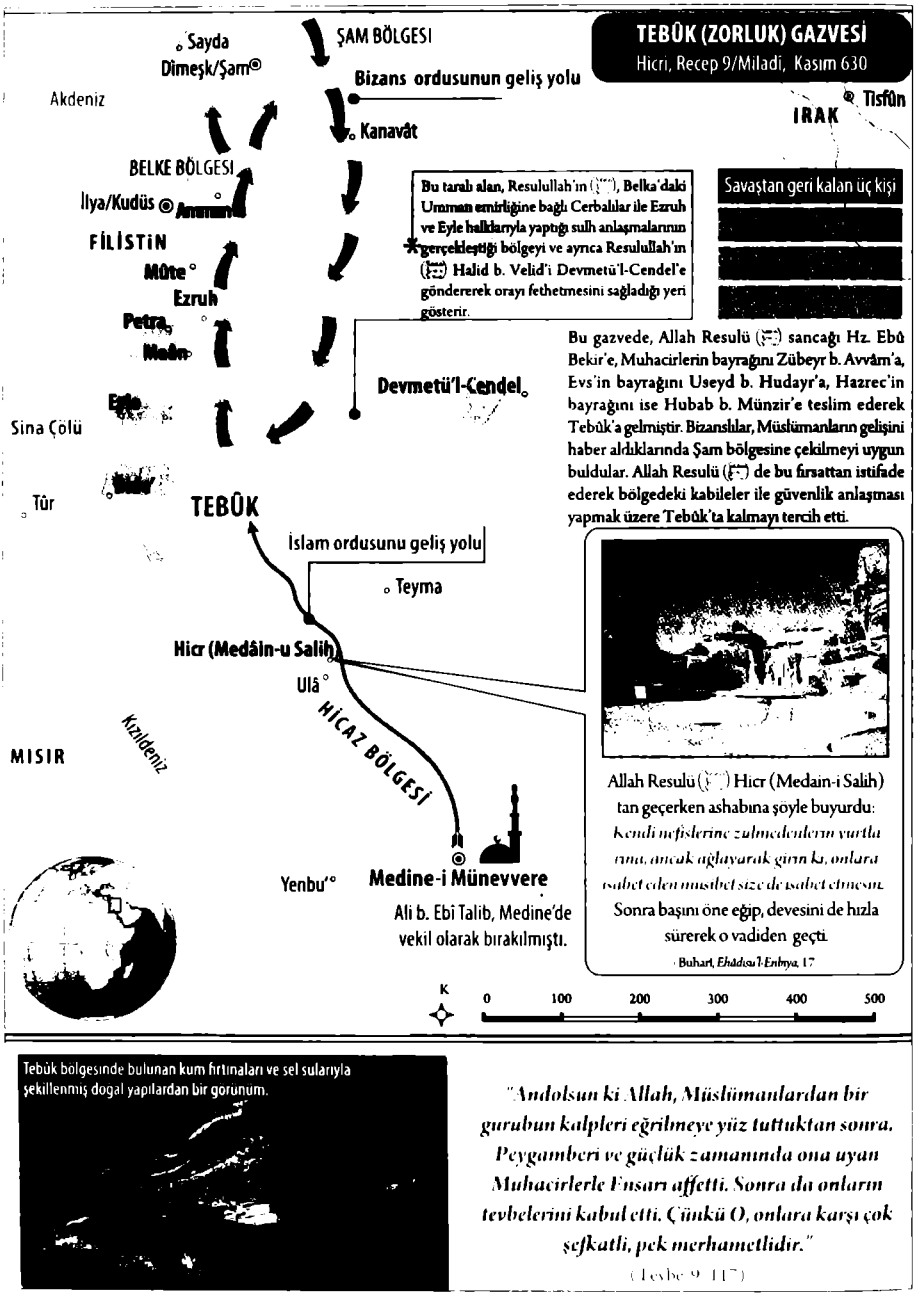

Harita 26 : Medine-Tebûk Güzergâhı[200]

[200] el-Mağlûs, *Siyer Atlası*, s. 379.

Resûlullah (a.s.), Tebûk ile Medine arasında yirmi mescit edindi.[201] Bu mescitler namazgâh (musalla, cebbâne/sahra, ıydgâh/bayram yeri) şeklinde olup uygun bir alanın temizlenip etrafına taşlar dizilerek sınırları belirlenen yerlerdir. Daha sonraki dönemlerde Müslümanlar, Asr-ı Saâdet'ten izler taşıyan bu gibi pek çok yerde câmi, mescit ve namazgâhlar inşa etmiş ve Asr-ı Saâdet hatıralarını yaşatmaya çalışılmışlardır.

Hz. Peygamber (a.s.), uzun ve yorucu bir seferden sonra, ordusyla Tebûk'e kadar ilerledi.[202] Tebûk'ta kurulan karargâhın gece güvenliğini sağlama görevini Abbâd b. Bişr'e verdi. Hz. Peygamber (a.s.), bu sırada, Tebûk'te sabahleyin sırtını hurma ağacına dayayarak –Ebû Said el-Hudrî'den (r.a.) nakledilen rivâyette- ashâbına şöyle hitap etti: *"Size insanların en hayırlısını ve şerlisini haber vereyim mi? Şüphesiz ki ölünceye kadar atının sırtında veya devesinin sırtında veyahut ayakları üzerinde Allah yolunda çalışan insan, insanların en hayırlılarındandır. Şüphesiz ki, facir, cüretkâr ve Kur'ân'ı okuyup da ondan hiç yararlanmayan kişi de insanların en şerlilerindendir"*: (أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ النَّاسِ وَشَرِّ النَّاسِ إِنَّ مِنْ خَيْرِ النَّاسِ رَجُلاً عَمِلَ فِى سَبِيلِ اللهِ عَلَى ظَهْرِ فَرَسِهِ أَوْ عَلَى ظَهْرِ بَعِيرِهِ أَوْ عَلَى قَدَمَيْهِ حَتَّى يَأْتِيَهُ الْمَوْتُ وَإِنَّ مِنْ شَرِّ النَّاسِ رَجُلاً فَاجِراً جَرِيئاً يَقْرَأُ كِتَابَ اللهِ وَلاَ يَرْعَوِى إِلَى شَىْءٍ مِنْهُ).[203]

Suffe Ashabı'ndan Ukbe b. Âmir el-Cühenî (r.a.),[204] -bunu, Hz. Peygamber (a.s.) hitap ederken bizzat duyan ve onun ağzından alıp ezberleyen[205]- Zeyd b. Halid el-Cühenî ve Abdullah b. Mesûd gibi sahabeden nakledilen rivâyette Resûlullah'ın (a.s.), -Allh'a layık-i veçhiyle hamd u senadan sonra- hitâbesinin devamı meâlen şöyledir:

"Şimdi ey insanlar!.
Şüphesiz ki sözlerin en doğrusu, Allah'ın Kitabı'dır.
Kulpların en sağlamı, takva sözüdür.
Dinlerin en hayırlısı, İbrahim'in dinidir.
Sünnetlerin en hayırlısı, Muhammed'in Sünneti'dir.
Sözlerin en şereflisi Allah'ı zikirdir.
Kıssaların en güzeli Kur'ân'da olandır.
Amellerin en hayırlısı, Allah'ın farzlarıdır.
İşlerin en kötüsü, bidatlerdir.
Yolların en güzeli, peygamberlerin yoludur.
Ölümlerin en şereflisi, şehitlerin ölümüdür.
Körlüklerin en kötüsü, hidâyetten sonra dalâlettir.
Amellerin en hayırlısı, faydalı olandır.
Körlüğün en fenası, kalb körlüğüdür.

---

[201] Samhudî, bunları eserinde tek tek kaydedip yerleri hakkında bilgi vermiştir. Bkz. *Vefâü'l-Vefâ*, III,1029-1031.
[202] İbn Asâkir, II,31; Zürkânî (1996 n.), IV,65-96.
[203] Şâmî, V,452.
[204] Ukbe b. Âmir için bkz. İbn Sa'd, IV,343-344.
[205] (أَنَا أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عُثْمَانَ، قَالَ: ثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ الْبُهْلُولِ، قَالَ: ثَنَا الزُّبَيْرُ بْنُ بَكَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ نَافِعٍ الصَّائِغُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ مُصْعَبِ بْنِ خَالِدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ، قَالَ: تَلَقَّفْتُ هَذِهِ الْخُطْبَةَ مِنْ فِي رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِتَبُوكَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ).

Veren el, alan elden hayırlıdır.
Az olup yeten mal, çok olup Allah'ı anmaktan oyalayan maldan hayırlıdır.
Özür dilemenin en kötüsü, ölüm gelip çattığı anda olanıdır.
Pişmanlığın en kötüsü de kıyamet gününde olanıdır.
İnsanlardan öyleleri vardır ki, cuma namazına ancak vakti çıktıktan sonra gelirler.
İnsanlardan öyleleri de vardır ki, Allah'ı ancak isteksizce zikrederler.
Hataların en büyüğü, yalan konuşan dilin hatasıdır.
En hayırlı zenginlik, gönül zenginliğidir.
En hayırlı azık, takvadır.
Hikmetin başı, Allah korkusudur.
Kalplere yerleşen en hayırlı şey, yakindir.
Şüphe/tereddüt küfürdür.
Ölü arkasından ahu figan edip saç-başı yolmak, Câhiliye işlerindendir.
Ganimet mallarına hıyanet, cehennem korlarındandır.
Mısır içkisi ateştendir.
(Bazı) şiir iblistendir.
İçki kötülüğün yeridir/kaynağıdır.
(Bazı) kadınlar şeytanın tuzaklarıdır.
Gençlik delilikten bir şubedir.
Kazançların en kötüsü, faiz kazancıdır.
Haram yemenin en kötüsü, yetim malı yemektir.
Bahtlı kişi, başkalarının halinden ders alandır. Bedbaht kişi ise daha annesinin karnında iken bedbaht olandır.
Her biriniz, dört arşın yere girer; amellerin hesabı ahirete kalır.
Amellerin esası, sonuçlarıdır.
Rüyaların en kötüsü, yalan rüyadır.
Her gelecek yakındır.
Mümine sövmek, fasıklıktır; onu öldürmek, kâfirliktir.
Etini yemek (dedikodusunu yapmak, çekiştirmek) ise Allah'a isyandır.
Müminin malının haramlığı/dokunulmazlığı, kanının haramlığı/dokunulmazlığı gibidir.
Kim yalan yere Allah adına yemin ederse, Allah onu yalanlar.
Kim bağışlarsa bağışlanır, kim affederse Allah da onu affeder.
Kim öfkesini tutarsa, Allah onu mükâfatlandırır.
Kim uğradığı zarara katlanırsa, Allah ona karşılığını verir.
Kim şöhret ararsa, Allah ona şöhret verir.
Kim sabrederse, Allah ona kat kat mükâfat verir.
Kim de Allah'a isyan ederse, Allah onu cezalandırır.
Allah'ım, beni ve ümmetimi bağışla!

(Hz. Peygamber (a.s.) bu duayı üç defa tekrarladı).

Allah'tan beni ve sizi bağışlamasını dilerim".

[أَمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ أَصْدَقَ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللهِ، وَأَوْثَقَ الْعُرَى كَلِمَةُ التَّقْوَى، وَخَيْرَ الْمِلَلِ مِلَّةُ إِبْرَاهِيمَ، وَخَيْرَ السُّنَنِ سُنَّةُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَشْرَفَ الْحَدِيثِ ذِكْرُ اللهِ تَعَالَى، وَأَحْسَنَ الْقَصَصِ هَذَا الْقُرْآنُ، وَخَيْرَ الْأُمُورِ عَوَازِمُهَا، وَشَرَّ الْأُمُورِ مُحْدَثَاتُهَا، وَأَحْسَنَ الْهَدْيِ هَدْيُ الْأَنْبِيَاءِ، وَأَشْرَفَ الْمَوْتِ قَتْلُ الشُّهَدَاءِ، وَأَعْمَى الضَّلَالَةِ ضَلَالَةٌ بَعْدَ الْهُدَى، وَخَيْرَ الْعَمَلِ مَا نَفَعَ، وَخَيْرَ الْهُدَى مَا اتُّبِعَ، وَشَرَّ الْعَمَى عَمَى الْقَلْبِ، وَالْيَدَ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى، وَمَا قَلَّ وَكَفَى خَيْرٌ مِمَّا كَثُرَ وَأَلْهَى، وَشَرَّ الْمَعْذِرَةِ عِنْدَ حَضْرَةِ الْمَوْتِ، وَشَرَّ النَّدَامَةِ نَدَامَةُ يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَمِنَ النَّاسِ مَنْ لَا يَأْتِي الْجُمُعَةَ إِلَّا نَزْرًا، وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يَذْكُرُ اللهَ إِلَّا هَجْرًا، وَمِنْ أَعْظَمِ الْخَطَايَا اللِّسَانُ الْكَذُوبُ، وَخَيْرَ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ، وَخَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى، وَرَأْسَ الْحِكْمَةِ مَخَافَةُ اللهِ، وَخَيْرَ مَا أُلْقِيَ فِي الْقَلْبِ الْيَقِينُ، وَالارْتِيَابَ مِنَ الْكُفْرِ، وَالنِّيَاحَةَ مِنْ عَمَلِ الْجَاهِلِيَّةِ، وَالْغُلُولَ مِنْ جَمْرِ جَهَنَّمَ، وَالسُّعْدَ مِنَ النَّارِ، وَالشَّعْرَ مِنْ إِبْلِيسَ، وَالْخَمْرَ جِمَاعَةُ الْإِثْمِ، وَالنِّسَاءَ حَبَائِلُ الشَّيْطَانِ، وَالشَّبَابَ شُعْبَةٌ مِنَ الْجُنُونِ، وَشَرَّ الْكَسْبِ كَسْبُ الرِّبَا، وَشَرَّ الْمَأْكَلِ مَالُ الْيَتِيمِ، وَالسَّعِيدَ مَنْ وُعِظَ بِغَيْرِهِ، وَالشَّقِيَّ مَنْ شَقِيَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ، وَإِنَّمَا يَصِيرُ أَحَدُكُمْ إِلَى مَوْضِعِ أَذْرُعٍ، وَالْأَمْرَ إِلَى آخِرِهِ، وَمِلَاكَ الْعَمَلِ خَوَاتِمُهُ، وَشَرَّ الرَّوَايَا رَوَايَا الْكَذِبِ، وَكُلُّ مَا هُوَ آتٍ قَرِيبٌ، سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ، وَقِتَالُ الْمُؤْمِنِ كُفْرٌ، وَأَكْلُ لَحْمِهِ مِنْ مَعْصِيَةِ اللهِ، وَحُرْمَةُ مَالِهِ كَحُرْمَةِ دَمِهِ، وَمَنْ يَتَأَلَّ عَلَى اللهِ يُكَذِّبْهُ، وَمَنْ يَغْفِرْ يَغْفِرِ اللهُ لَهُ، وَمَنْ يَبْتَغِ الْمُسْتَمِعُ يُسْمَعُ اللهُ بِهِ، وَمَنْ يَعْفُ يَعْفُ اللهُ عَنْهُ، وَمَنْ كَظَمَ الْغَيْظَ يَأْجُرْهُ اللهُ، وَمَنْ يَصْبِرْ عَلَى الرَّزِيَّةِ يُعَوِّضْهُ اللهُ، وَمَنْ يَصُمْ يُضَاعِفْهُ اللهُ، وَمَنْ يَعْصِ اللهَ يُعَذِّبْهُ اللهُ، اللهُمَّ اغْفِرْ لِأُمَّتِي اللهُمَّ اغْفِرْ لِأُمَّتِي اللهُمَّ اغْفِرْ لِأُمَّتِي -ثَلَاثَ مَرَّاتٍ- أَسْتَغْفِرُ اللهَ لِي وَلَكُمْ].[206]

Hz. Peygamber (a.s.) daha ileriye gitmek; yani Suriye'ye girmek konusunda ashâb ile istişare etti. Böyle bir teşebbüsün zamansız ve gereksiz yere Bizans'ı tedirgin edeceğini bilen ashap, Suriye'ye girilmemesini tavsiye etti.[207]

Bizans'tan ve onu destekleyen Araplardan bir hareket görünmedi. Alınan haberlerin asılsız olduğu ve Bizans'ın Müslümanlara karşı ordu hazırlamadığı anlaşıldı. Hz. Peygamber (a.s.) muhtemelen Bizanslıların Arabistan'ı işgal niyetinde olmadıklarını, henüz böyle bir teşebbüs için hazır olmadıklarını veya şimdilik böyle bir niyetten vazgeçmiş olduklarını tespit ettiğinden Medine'ye döndü. Bazı rivayetlerde İslâm ordusunun geldiğini duyan Bizanslıların Müslümanların karşısına çıkmaya cesaret edemeyip geri çekildiği kaydedilir.

İslâm Ordusu, on küsur veya yirmi gün Tebûk'te kaldı ve Hz. Peygamber (a.s.), bu zaman zarfında, seferi olduğu için namazı kasr üzere kıldı.[208]

et-Tevbe Sûresi'nin bir kısmı Tebûk Seferi'nde bir kısmı ise Tebûk Seferi'nden sonra nâzil olmuştur.[209] Tebûk Seferi'nde ve sonrasında inen âyetler, Müslümanların ve münafıkların, Tebûk Seferi hazırlıklarında, seferde ve sonrasında gösterdikleri tu-

[206] Ebû Zer Ubeyd b. Ahmed el-Ensârî el-Horasânî el-Herevî (v. 434), *el-Cüz min Fevâidi Hadîs Ebû Zer Ubeyd el-Herevî*, thk. Ebü'l-Hasan Semir, Riyad 1418/1998, s. 61. İbn Kesîr, "bu hadîs garîb, metininde bazı münker unsurlar ve isnâdında zaaf vardır. Allah, en doğrusunu bilir" (وهذا حديث غريب وفيه نكارة وفي إسناده ضعف والله أعلم بالصواب) şeklinde bir değerlendirme yapar (*es-Sîre*, IV,25; Beyhakî, V,241-242; Şâmî, V,452).

[207] Vâkıdî, I,403; Makrizî (Katar n.), I,193-194.

[208] İbn Hişâm, IV,170; Vâkıdî, I,7; III,997,1015,1056; İbn Sa'd, II,165,167,168; Taberî, III,350; İbn Asâkir, II,32; Şâmî, V,463-464; Zürkânî (1996 n.), IV,96; *Tecrîd Tercemesi*, III,368; V,282; X,408.

[209] Taberî, III,363,364; İbn Hişâm, IV,190; Süheylî, VII,426; *Tecrîd Tercemesi*, X,408-414.

tum ve davranışlarından bahseder.[210] Bazı müfessirlerin açıklamalarından ise et-Tevbe Sûresi'nin 128 ve 129. âyetlerinin Medenî değil Mekkî olduğu anlaşılmaktadır.[211]

Hz. Peygamber (a.s.) zayıf devesi sebebiyle ordudan geri kaldığı için eşyasını sırtlanarak tek başına orduya yetişen Ebû Zer el-Gıfârî'yi (r.a.) görünce: "Allah, Ebû Zer'i esirgesin. O yalnız yürüyecek, yalnız ölecek ve yalnız dirilecektir" (رَحِمَ اللهُ أَبَا ذَرٍّ يَمْشِي وَحْدَهُ، وَيَمُوتُ وَحْدَهُ، وَيُبْعَثُ وَحْدَهُ) buyurmuştur.[212]

Tebûk Seferi neticesinde bölgedeki ve çevredeki kabileleri itaat altına alan[213] Hz. Peygamber (a.s.) seferden döndükten sonra, geride kalan üç sahâbe (Ka'b, Mürâre, Hilâl) hakkında Allah hüküm verinceye kadar onlardan uzak durulmasını ve konuşulmamasını Müslümanlara emretti. Bu üç kişi elli gün boyunca toplum dışı bir hayat sürdüler. Bu uygulama esnasında Gassânî krallardan Hâris b. Ebî Şimr el-Gassânî veya Cebele b. el-Eyhem, Resûlullah'a (a.s.) ihanet edip Suriye'ye gelmesi için Ka'b b. Mâlik'e bir davet mektubu gönderdi; fakat o, bunu şiddetle reddetti. Ellinci gün sabah namazından sonra Hz. Peygamber (a.s.) mescitte Allah'ın onları affettiğini ilan etti. Bu konuda nâzil olan âyetler meâlen şöyleydi: *"Andolsun ki Allah, Müslümanlardan bir gurubun kalbleri eğrilmeye yüz tuttuktan sonra, Peygamberi ve güçlük zamanında ona uyan muhacirlerle ensarı affetti. Sonra da onların tevbelerini kabul etti. Çünkü O, onlara karşı çok şefkatli (رَءُوفٌ), pek merhametlidir (رَحِيمٌ). ve (savaştan) geri bırakılan üç kişinin de tevbelerini kabul etti. Yeryüzü, genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmıştı. Nihâyet Allah'tan (O'nun azabından) yine Allah'a sığınmaktan başka çâre olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hallerine) dönmeleri için Allah onların tevbesini kabul etti. Çünkü Allah tevbeyi çok kabul eden, pek esirgeyendir".*[214]

Ka'b b. Mâlik (r.a.), Allah'ın kendilerini affetmesine o kadar sevindi ki, bütün servetini sadaka olarak vermek istedi. Ancak Resûlullah (a.s.), Ka'b b. Mâlik'e (a.s.) servetinin sadece üçte birini sadaka vermesine izin verdi.[215]

184. Bizans İmparatoru'na İslâm'a Davet Mektubu Gönderilmesi

Tebûk Seferi'nde.[216]

Hz. Peygamber (a.s.), Tebûk'e varınca, -o sıralarda Suriye'nin Humus kentinde bulunan- bir mektupla Bizans İmparatoru Herakleios'u tekrar İslâmiyet'e davet etti. Müslüman olduğu takdirde, Müslümanlarla aynı haklara sahip olacağını; aksi halde cizye ödemesi gerektiğini bildirdi. Dihye b. Halîfe'nin Herakleios'a ulaştırdığı mektup şöyledir:

---

[210] Vâkıdî, III,1022-1025,1046,1060-1078; İbn Hişâm, IV,181,188 vd; İbn Kayyim el-Cevziyye, II,199-200; V,132-133.
[211] Bkz. İbn Hişâm, IV,188-199; *Tecrîd Tercemesi*, VIII,287-288.
[212] Şâmî, V,443-444.
[213] Şâmî,V,456.
[214] et-Tevbe, 9/118.
[215] Makrizî (1999 n.), II,82-83.
[216] Zürkânî (1996 n.), IV,92,94-95,96; V,13,17.

"Allah'ın Resûlü Muhammed'den Rumların Sahibine! Seni İslâm'a davet ediyorum! Müslüman olursan, Müslümanların sahip oldukları haklara sen de sahip olacaksın! Onların mükellef oldukları vecibelerle sen de mükellef olacaksın!

İslâm'ı kabul etmezsen cizye verirsin! Çünkü Allah: *"Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın"*[217] buyurur. Kendin Müslüman olmadığın takdirde, tebaan ile İslâm arasına girme! Onlar ya İslâm'ı kabul ederler ya da cizye verirler!"

(مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللهِ إِلَى هِرَقْلَ صَاحِبِ الرُّومِ إِنِّي أَدْعُوكَ إِلَى الْإِسْلَامِ فَإِنْ أَسْلَمْتَ فَلَكَ مَا لِلْمُسْلِمِينَ وَعَلَيْكَ مَا عَلَيْهِمْ فَإِنْ لَمْ تَدْخُلْ فِي الْإِسْلَامِ فَأَعْطِ الْجِزْيَةَ فَإِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ [قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ] وَإِلَّا فَلَا تَحُلْ بَيْنَ الْفَلَّاحِينَ وَبَيْنَ الْإِسْلَامِ أَنْ يَدْخُلُوا فِيهِ أَوْ يُعْطُوا الْجِزْيَةَ).[218]

185. Bizans İmparatoru'nun Hz. Peygamber'in (a.s.) Ahlâk ve Şemâilini Öğrenmek İstemesi

Tebûk Seferi'nde.[219]

O sıralarda Humus'ta bulunan Herakleios, -bahsi geçen- İslâm'a davet mektubuna karşılık olarak, Gassânî Tenûh kabilesine mensup Hıristiyan bir Arabı, kapalı ifadeler içeren bir mektup ve bir miktar altınla birlikte Hz. Peygamber'e (a.s.) gönderdi. İmparator, onun (a.s.) ahlâk ve şemâilini gözlemlemesini de elçiden istedi. Hz. Osman (r.a.), Müslümanlar tarafından ağırlanan elçiye değerli bir elbise hediye etti.[220] Hz. Peygamber (a.s.), Herakleios'un mektubu hakkında: "Allah'ın düşmanı yalan söylüyor, henüz Hıristiyanlıktan vazgeçmiş değil" buyurdu ve gönderilen altını ashâbı arasında paylaştırdı. [221]

Bu uygulama, gönderilen altının barışçı ve diplomatik bir hediye olarak kabul edilmeyip askeri ganimet olarak müsadere edildiğine işaret eder.[222]

Saîd b. Ebî Râşid, 100 veya ona yakın bir yaşta olan elçi et-Tenûhî ile görüştüğünü ve bu hâdiseyi onun tanıklığından da dinlediğini bildirmiştir.[223]

---

[217] et-Tevbe 9/29.

[218] Telif: İbn Ebî Üsâme el-Hâris b. Muhammed e-Temîmî el-Bağdâdî (v. 282), Seçen: Ali b. Ebî Bekir el-Heysemî (v. 807), *Müsnedü'l-Hâris: Buğyetü'l-Bâhis an Zevâidi Müsnedi'l-Hâris*, thk. Hüseyin Ahmet el-Bâkirî, Medine-i Münevvere 1992/1413, II,662; Şâmî, V,457-459; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,337-338; *el-Vesâik*, s. 110; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XVI,232-237; M. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 118.

[219] Vâkıdî, III,1018-1019.

[220] Vâkıdî, III,1018-1019; Belâzürî, *Ensâb*, I,471; el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 272; İbn Kesîr, IV,27-329.

[221] Süheylî, VII,398-400; Zürkânî (1996 n.), IV,95-396; V,13,17.

[222] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,338; *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, s. 116.

[223] Bkz. Şâmî, V,457.

Tebûk Seferi sırasında Herakleios'un tekrar İslâm'a davet edilmesi, -Bizans'ın Ammân veya Ma'ân valisi- Ferve b. Amr (Amir) b. en-Nâfire el-Bünânî el-Cüzâmî en-Nüfâsî'nin (v. 12/633 [?])[224] İslâm'ı kabul ettiği için öldürülmesi ve kendi döneminde Müslümanlara karşı yaptığı savaşlar da Herakleios'un Müslüman olmadığına işaret eder.[225]

186. Alkame b. Mücezziz'in Filistin Seriyyesi

Tebûk Seferi'nde.[226]

187. Hâlid b. Velîd'in Dûmetülcendel Seriyyesi

Tebûk Seferi'nde. [227]

Hz. Peygamber (a.s.) Tebûk Seferi vesilesiyle o bölgedeyken Hâlid b. Velîd komutasında 420[228] kişilik bir askeri birliği -Kuzey Arabistan'da Hicaz-Suriye kervan yolu üzerinde bulunan eski bir ticaret merkezi olan- Dûmetülcendel'e[229] sevk etti. Hâlid b. Velîd, Dûmetülcendel kalesini ele geçirdi ve bölgenin Hıristiyan hâkimi Ükeydir b. Abdilmelik el-Kındîy'i -Resûlullah'ın (a.s.) haber verdiği şekilde- yabani inek avındayken yakalayıp esir aldı ve onun (a.s.) huzuruna götürdü.[230]

Ükeydir b. Abdilmelik ile Antlaşma

İbn İshâk'a göre, Hz. Peygamber (a.s.) cizye ödemek üzere Ükeydir'den bir ahitname almış ve memleketine dönmesine izin vermiştir.[231] Vâkıdî ve Ebû Ubeyde, bu ahitnameyi gördüklerini ve kendileri için birer nüsha yazdıklarını bildirmişlerdir.[232]

Ved (الودّ) Putunun Tahribi

Hâlid b. Velîd'in (r.a.) bu seriyyesi neticesinde Dûmetülcendel İslâm hâkimiyetine girdi. Kudâa'dan Kelb b. Vebre kabilesinin taptığı -Dûmetülcendel'in Mârid kalesinde-

---

[224] أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّد عَنْ عَمْرو بْنِ عَبْد الرَّحْمَن الزُّهْرِيِّ عَنْ زَامِل بْنِ عَمْرو الْجُذَامِيِّ قَالَ : كَانَ فَرْوَةُ بْنُ عَمْرو الْجُذَامِيُّ عَامِلا لِلرُّومِ عَلَى عَمَّانَ مِنْ أَرْضِ الْبَلْقَاء . أَوْ عَلَى مُعَانَ . فَأَسْلَمَ وَكَتَبَ إِلَى رَسُول الله - صَلَّى الله عَلَيْه وَسَلَّمَ - بِإِسْلامه وَبَعَثَ به مَعَ رَجُل مِنْ قَوْمه يُقَال لَهُ مَسْعُودُ بْنُ سَعْد وَبَعَثَ إِلَيْه بِبَغْلَة بَيْضَاءَ وَفَرَس وَحمَار . وَأَثْوَاب لين . وَقَبَاء سُنْدُس مُخَوَّص بِالذَّهَبِ . فَكَتَبَ إِلَيْه رَسُول الله . ص : مِنْ مُحَمَّد رَسُول الله إِلَى فَرْوَةَ بْنِ عَمْرو . أَمَّا بَعْدُ فَقَدْ قَدِمَ عَلَيْنَا رَسُولُك وَبَلَّغَ مَا أَرْسَلْتَ به وَخَبَّرَ عَمَّا قِبَلَكُمْ وَأَتَانَا بِإِسْلامِك وَأَنَّ الله هَدَاكَ بِهُدَاهُ إِنْ أَصْلَحْتَ وَأَطَعْتَ الله وَرَسُولَهُ وَأَقَمْتَ الصَّلاةَ وَآتَيْتَ الزَّكَاةَ . وَأَمَرَ بِلالا فَأَعْطَى رَسُولَهُ مَسْعُودَ بْنَ سَعْد اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أُوقِيَّةً وَنَشًا . قَالَ : وَبَلَغَ مَلِكَ الرُّومِ إِسْلامُ فَرْوَةَ فَدَعَاهُ فَقَالَ لَهُ : ارجع عن دينك نملك . قَالَ : لا أُفَارِقُ دِينَ مُحَمَّد وَإِنَّك تَعْلَمُ أَنَّ عِيسَى قَدْ بَشَّرَ به وَلَكِنَّك تَضِنُّ بِمُلْكِك . فَحَبَسَهُ ثُمَّ أَخْرَجَهُ فَقَتَلَهُ وَصَلَبَهُ . قَالَ : أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّد عَنْ سَعِيد بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ رَجُل مِنْ بَنِي سَدُوس قَالَ : كَتَبَ رَسُول الله - صَلَّى الله عَلَيْه وَسَلَّمَ - إِلَى بَكْر بْن وَائِل : أَمَّا بَعْدُ فَأَسْلِمُوا تَسْلَمُوا (. Ibn Sa'd, et-Tabakât, thk. Muhamed Abdülkadir 'Atâ, Beyrut 1990/1410, I,215; İbn Abdilber, el-İstiâb, III,199; İbn Hacer, el-İsâbe, III,203,213; M. Aykaç, "Ferve b. Amr", DİA, XII,414-415.

[225] C. Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 54.

[226] İbn Asâkir, II,29.

[227] Vâkıdî, III,1025; İbn Sa'd, II,166; Belâzürî, *Ensâb*, I,491; İbn Hişâm, IV, 169; Taberî, III,349; Beyhakî, V,250.

[228] Vâkıdî, III,1025.

[229] A. Güner, "*Dûmetülcendel*", DİA, X,1-2.

[230] Beyhakî, V,250-253.

[231] İbn Hişâm, IV,170; Taberî, III,350.

[232] Bkz. Vâkıdî, III,1025-1030; İbn Sa'd, I,288-289; Süheylî, VII,396-397; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, 293-294.

ki- Ved adındaki put tahrip edildi. Ved'den: *"ve dediler ki: Sakın ilâhlarınızı bırakmayın; hele Ved'den, Suvâ'dan, Yegûs'tan, Ye'ûk'tan ve Nesr'den asla vazgeçmeyin!"*[233] meâlindeki âyette söz edilir. -Savaş tanrısı olarak kabul edilen- Ved, üzerine iç ve dış olmak üzere iki elbise işlenmiş, belinde bir kılıç, omuzunda yay ve sadak, elinde sancak bağlı bir mızrak bulunan büyük bir adam şeklinde bir puttur. Hâlid b. Velîd (r.a.), Benî Abdived ve Benî Âmir el-Ecdâr kabilelerinin mukavemetine rağmen onları mağlub etti. Katan b. Şurayh (Benî Abdived'den) ile Dûmetülcendel yöneticisi Ükeydir b. Abdilmelik'in amcası oğlu Hassan b. Mesâd çatışmada öldürüldü. Dûmetülcendel'deki bu putun yanında savaş aletleri de bulunuyordu.[234]

Güney Arabistan'da devlet kuran Mainliler (M.Ö. 1400-650) de Ved adında bir aşk tanrısı olduğuna inandıkları bir puta tapıyorlardı.[235]

188. Cerba, Ezruh, Makna, Eyle ve Tebûk Heyetleri

Tebûk Seferi'nde.[236]

Hz. Peygamber (a.s.), Hâlid b. Velîd'i Dûmetülcendel üzerine sevk edip yöneticisi Ükeydir'i esir alınca, başta Eyle olmak üzere Ezruh, Cerba, Makna, Teymâ ve Tebûk gibi yerleşim birimlerinin sakinleri, Tebûk'te bulunan Hz. Peygamber'le (a.s.) anlaşmak üzere heyetler gönderdiler.

Vâkıdî, Hayber, Fedek ve Vâdilkurâ'nın Müslümanlar tarafından fethedildiği haberlerinin Teymâ Yahudilerine ulaşması üzerine Hz. Peygamber'le (a.s.) cizye ödemek üzere anlaştıklarına dair bir haber de kaydeder.[237]

Eyle heyetine, Hz. Peygamber'in (a.s.) daha önceden gönderdiği mektuba müspet cevap veren Eyle Piskoposu Yuhanna b. Ru'be başkanlık ediyordu. Heyetler, her yıl tayin edilen cizye miktarlarını ödemeyi kabul ederek İslâm hâkimiyetini tanıdılar ve kendi dinlerinde kaldılar. Mesela Eyle halkı, her yıl 300 dînâr cizye[238] vermek şartıyla Hz. Peygamber'le (a.s.) anlaştı. Hz. Peygamber (a.s.), -Câhiliye döneminde okuma-yazmayı öğrenmiş olan- Cüheym b. es-Salt (جهيم بن الصلت) el-Kureşî el-Muttalibî ve Şurahbil b. Hasene'ye bir vesika yazdırarak onlara verdi:

"Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Bu, Allah ve Allah'ın Resûlü Peygamber Muhammed tarafından Yuhanna b. Ru'be ile Eyle halkından karada ve denizde, araçlarla ve gemilerle seyahat edenler için emanıdır. Şam, Yemen ve deniz (Kızıldeniz) sahili halkından Eylelilerle birlikte bulunanlar Allah'ın ve Muhammed Resûlullah'ın himayesindedirler. Onlardan bir kötülük işleyeni malı koruyamayacak, kötülük işleyenin malı, onu alan kimseye helal olacaktır. Su almak isteyenin, denizde ve karada dilediği yola

[233] Nûh 71/23.
[234] Hişâm el-Kelbî, s. 10,55,56; Ş. Yavuz, *"Ved"*, DİA, XLII,589.
[235] M. Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Câhiliye*, s. 217.
[236] İbn Hişâm, IV,169; Vâkıdî, III,1031-1032; Belâzürî, *Fütûh*, s. 79 vd.
[237] Vâkıdî, II,711.
[238] M. Fayda'ya göre bu "müşterek cizye"dir. Bkz. *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 119.

gitmek isteyenin engellenmesi helal olmayacaktır. Bunu Resûlullah'ın (a.s.) izniyle Cüheym b. es-Salt ve Şurahbil b. Hasene yazdı"

(بسم الله الرحمن الرحيم هذا أمنة من الله ومحمد النبي رسول الله ليحنة بن روبة وأهل أيلة لسفنهم وسيارتهم في البر والبحر لهم ذمة الله وذمة محمد رسول الله ولمن كان معهم من أهل الشام وأهل اليمن وأهل البحر ومن أحدث حدثا فإنه لا يحول ماله دون نفسه وأنه طيبة لمن أخذه من الناس وأنه لا يحل أن يمنعوا ماء يردونه ولا طريقا يريدونه من بر وبحر هذا كتاب جهيم بن الصلت وشرحبيل بن حسنة بإذن رسول الله).

Resûlullah (a.s.), Ezrûh ahalisiyle, her recep ayında yüz dînâr altın ödemeleri şartıyla antlaşma yaptı. Makna halkıyla ise ağaçtan yapılan av aletlerinin, zırhların, yetiştirdikleri hayvanlar ve meyvelerin dörtte birini Müslümanlara vermeleri üzerine anlaştı. Hz. Peygamber (a.s.), Ezruh'a uğrayan Müslümanların misafir edilmesini şart koştu. Ayrıca korku, tehdit gibi nedenlerle onlara sığınan Müslüman misafirlerin düşmana karşı korunacakları güvencesini de kapsayan bir vesika yazdırarak onlara verdi.

(بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لأَهْلِ أَذْرُحَ ، أَنَّهُمْ آمِنُونَ بِأَمَانِ اللهِ وَأَمَانِ مُحَمَّدٍ وَأَنَّ عَلَيْهِمْ مِائَةَ دِينَارٍ فِي كُلِّ رَجَبٍ وَافِيَةً طَيِّبَةً . وَاللهُ كَفِيلٌ عَلَيْهِمْ بِالنُّصْحِ وَالإِحْسَانِ لِلْمُسْلِمِينَ وَمَنْ لَجَأَ [إِلَيْهِمْ] مِنَ الْمُسْلِمِينَ مِنَ الْمَخَافَةِ وَالتَّعْزِيرِ إِذْ خَشَوْا عَلَى الْمُسْلِمِينَ وَهُمْ آمِنُونَ حَتَّى يُحْدِثَ إِلَيْهِمْ مُحَمَّدٌ قَبْلَ خُرُوجِهِ).

Hz. Peygamber'in (a.s.) mezkur yerleşim birimlerinin halklarının can ve mal emniyetlerini garanti altına alan ayrı ayrı ahitnâmeler verdiği de rivâyet edilmiştir. Vâkıdî, Ezrûh halkına verilen emânnameyi gördüğünü ve kendisi için bir örneğini yazdığını kaydeder.[239]

Belâzürî ise Mısırlı bir şahsın Hz. Peygamber'in (a.s.) Makna halkı için kırmızı deri üzerine yazdığı vesikayı, yazısı zarar görmüş bir halde, bizzat görüp bir örneğini yazdığını nakleder ve kendisinin de o örnekten bir nüsha yazdığını bildirir.[240]

Resûlullah'ın (a.s.) Cerba, Ezruh ve Eyle bölgelerinde yaşayan gayrı Müslimlerle yaptığı bu antlaşmalar: *"Kitap ehlinden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve peygamberinin haram kıldığı şeyleri haram saymayan ve gerçek dini din edinmeyen kimselerle, boyun eğip kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın"*[241] meâlindeki cizye âyetinin uygulandığı antlaşmalar olması sebebiyle önemlidir.[242]

[239] Vâkıdî, III,1032.
[240] Belâzürî, *Fütûh*, s. 80.
[241] et-Tevbe 9/29.
[242] Vâkıdî, III,1031-1032; İbn Hişâm, IV,169; İbn Sa'd, I, 289-291; Belâzürî, *Fütûh*, s. 79 vd.; Beyhakî, V,247-249; İbn Seyyidinnâs, II,220; *Tecrîd Tercemesi*, VIII,45; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 117-124; W. E. Kaegi, s. 128-129; M. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 118-120; Recep Uslu, *"Ezruh"*, DİA, XII,70.

Bazı şarkiyatçılar, Cerba halkı temsilcilerinin Eyle piskoposu ile beraber Hz. Peygamber'e (a.s.) geldikleri için onların Yahûdî değil Hıristiyan olduklarını ileri sürer. Ancak Vâkıdî ve İbn Sa'd, Cerba ve Ezruh halkının Yahudi olduklarını kaydeder.[243]

189. Münafıkların Hz. Peygamber'e Suikast Girişimi[244]

Tebûk Seferi dönüşü.[245]

Hz. Peygamber (a.s.), suikastçı münafıkların isimlerini Huzeyfe b. Yemân el-Absî ve Ammâr b. Yâsir el-Ansî'ye (v. 37) bildirmiş ve bu bilgiyi sır olarak saklamalarını emretmiştir. Hz. Peygamber (a.s.) başarısız kalan suikast planından: "Ey Ebû Yahya? Münafıkların bana ne yapmak istediklerini, neye teşebbüs ettiklerini biliyor musun? Bir plan kurarak 'Dağ yolunda peşine düşelim' dediler. Karanlık çökünce, devemin kolan ve iplerini kesecekler, beni devemin üzerinden düşürünceye kadar onu dürtüp süreceklerdi" meâlindeki sözleriyle Üseyd b. Hudayr'a da haber verdi. O (r.a.): "Ey Allah Resûlü! Şu anda insanlar toplanıp kamp kurmuş bulunuyorlar. Her kabileye, suikasta katılan adamlarını öldürmelerini emret. Böylelikle onu öldüren, kendi aşiretinden biri olur. Eğer istersen, onların isimlerini bana bildir, -seni hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki- çok geçmez, onların başlarını sana getiririm" dedi.

Bunun üzerine Resûlullah (a.s.): "Ey Üseyd! Ben, insanların 'Muhammed bir topluluğun yardımıyla savaştı. Ne zaman ki Allah onu (müşriklere) galip getirdi, bu defa onları öldürmeye başladı' demelerinden hoşlanmam", başka bir rivâyete göre ise: "Şüphesiz ki ben, insanların 'Muhammed, müşriklerle arasındaki savaş sona erer ermez, kendi arkadaşlarını öldürmeye başladı' demelerinden hoşlanmam" buyurdu.[246]

190. Dırâr Mescidi'nin Tahribi

Tebûk Seferi dönüşü, Medine'ye girilmeden önce.[247]

Dırâr (ضرار), sözlükte zarar vermek anlamında bir mastardır.

Müslümanlar, hicretin ilk günlerinde Külsûm b. Hidm el-Amrî el-Evsî'ye ait bir harman yerinde- Kubâ Mescidi'ni inşa etmişlerdi.[248] Bir rivâyete göre Kubâ Mescidi'nin yerini, Leyye adında bir kadın, daha önce, ağıl olarak kullanıyordu. Münafıklar: "Leyye'nin eşeğini bağladığı yerde namaz kılmayız" diye propaganda yaparak bir nifak ve bozgunculuk yuvası olan Dırâr Mescidi'ni inşa ettiler.[249]

Tebûk Seferi'ne çıkılacağı sıralarda bir grup münafık: "Ey Allah Resûlü! Kubâ Mescidi'ne gelemeyen hastalar ve ihtiyaç sahiplerine; özellikle yağmurlu ve şiddetli kış gecelerinde namaz kılmak için bir mescit bina ettik, teşrif edip namaz kıldırsanız,

[243] İbn Sa'd, I, 291; Belâzürî, *Fütûh*, s. 80; M. Fayda, "*Cerba*", DİA, VII, 391.
[244] Daha fazla bilgi için bkz. Vâkıdî, III,1042-1045; Şâmî, V,466-468.
[245] Beyhakî, V,256 vd.; İbn Kesîr, IV,34 vd.
[246] Vâkıdî, III,1043-1044; Beyhakî, V,257; Şâmî, V,466-468.
[247] Vâkıdî, III,1045-1047; İbn Hişâm, IV,173-174; Zürkânî (1996 n.), IV,97.
[248] Semhûdî, I,250.
[249] Şâmî, V,471.

hayır ve bereketle dua buyursanız" diye rica ettiler. Resûlullah (a.s.), seferden dönünce isteklerini yerine getireceğine dair söz verdi.

Münafıklar, Tebûk Seferi dönüşünde Medine'ye bir saat mesafede bulunan Zîevân köyüne[250] gelen Resûlullah'ı (a.s.) Dırâr Mescidi'ne tekrar davet edip verdiği sözü hatırlattılar. Resûlullah (a.s.), Dırâr Mescidi'ne gitmeye hazırlanırken şu meâldeki âyetler indi: *"(Münafıklar arasında) bir de (müminlere) zarar vermek (ضِرَارًا), (hakkı) inkâr etmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resûlüne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescit kuranlar ve: (Bununla) iyilikten başka bir şey istemedik, diye mutlaka yemin edecek olanlar da vardır. Hâlbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder. Onun içinde asla namaz kılma! İlk günden takva üzerine kurulan mescit (Kuba Mescidi) içinde namaz kılman elbette daha doğrudur. Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever. Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa yapısını yıkılacak bir yarın kenarına kurup, onunla beraber kendisi de çöküp cehennem ateşine giden kimse mi? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez. Yaptıkları bina, (ölüp de) kalbleri parçalanıncaya kadar yüreklerine devamlı olarak bir kuşku (sebebi) olacaktır. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir."*[251] Bunun üzerine Resûlullah (a.s.), Benî Aclân'ın müttefiki Mâlik b. ed-Duhşüm b. Mâlik es-Sâlimî el-Ensârî (مالك بن الدخشم) ile Ma'n b. Adî veya onun kardeşi Âsım b. Adî el-Belevî el-'Aclânî'yi[252] çağırdı ve onlara:

"Haydi, hiç durmadan gidiniz! Şu ahalisi zalim mescidi yıkınız, yakınız!" (انْطَلِقَا إِلَى هَذَا الْمَسْجِدِ الظَّالِمِ أَهْلُهُ فَاهْدِمَاهُ وَحَرِّقَاهُ) buyurdu. Bu iki zat, süratle mescidin bulunduğu Benî Sâlim b. Âvf yurduna gittiler ve Resûlullah'ın (a.s.) emrini yerine getirdiler.[253]

191. Tebûk Seferi'nden Dönen İslâm Ordusu'nun Medine'ye Girişi

Ramazan'da[254] veya Şevvâl'in sonunda[255] H. 9.

Tebûk'te on küsur veya yirmi gün kadar kalan Resûlullah (a.s.), ashâbı ile istişare neticesinde daha öteye gitmeyip Medine'ye dönmeye karar verdi.[256]

İbn Kayyim el-Cevziyye'ye göre, Hz. Peygamber (a.s.) Tebûk'ten Medine'ye dönerken -şehre girişte- kadınlar, kızlar ve çocuklar tarafından:

"Seniyyetü'l-Vedâ'dan üzerimize dolunay doğdu,
Bir davetçi Allah'a davet ettiği müddetçe şükretmek bize vacip oldu.
Ey aramızdan/bize peygamber olarak gönderilen,
İtaat edilen bir emirle geldin.

[250] Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I,188 (eş-Şâmile).
[251] et-Tevbe 9/107-110.
[252] Bkz. İbn Hişâm, IV,174; Vâkıdî, III,1046.
[253] Beyhakî, V,259; *Tecrîd Tercemesi*, V,283-284; X,422.
[254] İbn Hişâm, IV,182,188; Vâkıdî, III,1056; İbn Sa'd, II,167; Taberî, III,352 Zürkânî (1996 n.), V,175; ayrıca bkz. *Tecrîd Tercemesi*, V,282,283-284; X,422.
[255] İbn Habîb, s. 116.
[256] Bkz. İbn Hişâm, IV,170; İbn Sa'd, II,168; Taberî, III,350; Zürkânî (1996 n.), IV,96.

Geldin Medine'yi şereflendirdin,
Merhaba ey en hayırlı davetçi."

طلع البدر علينا ... من ثنيّات الوداع

وجب الشكر علينا ... ما دعا لله داع

أيها المبعوث فينا ... جئت بالأمر المطاع

جئت شرفت المدينة ... مرحبًا يا خير داع

şeklindeki beyitler okuyarak ve sevinç gösterileriyle karşılandı.

İbn Kayyim el-Cevziyye, bazı râvilerin bu konuda yanılarak: "Bu olay ve beyit okuma Hz. Peygamber (a.s.) Mekke'den Medine'ye hicret etmesi sırasında cereyan etmiştir" dediklerini kaydeder ki ona göre bu, açık bir hatadır. Çünkü şiirde zikredilen Seniyyetü'l-Vedâ, Medine'nin Suriye tarafındadır. Mekke Medine'nin güneyinde, Suriye ise Medine'nin kuzeyinde kalır. Mekke'den Medine'ye gelen birisi Seniyyetü'l-Vedâ'yı göremez ve Medine'nin Suriye istikametine yönelmedikçe oraya uğrayamaz.[257]

192. Tâif Heyeti

Ramazan H. 9.[258]

Tâifli Sakîf kabilesi, Arabistan'da İslâm'a karşı direnmekte yalnız kaldıklarını fark edince, Abdüyâlil b. Amr b. Umeyr es-Sekafî[259] başkanlığında altı kişilik bir heyeti, Ramazan H. 9'da, Medine'ye gönderdiler. Resûlullah (a.s.) tarafından kabul edilen heyet, Mescid-i Nebevî'nin yanında kurulan çadırlarda ağırlanmış, böylece onlara Müslümanların davranışlarını ve ibadetlerini yakından izleme fırsatı verilmiştir. Hâlid b. Âs, Resûlullah (a.s.) ile Tâifliler arasında aracılık yapıyordu. Heyet üyeleri, İslâmiyet'i kabul etmeden herhangi bir antlaşmanın yapılamayacağını anlayınca Müslüman olmak için bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Hz. Peygamber (a.s.) onların savaşa katılmamak, öşür vermemek ve kendilerinden olmayan valiler tarafından idare edilmemek şeklindeki isteklerini geçici olarak kabul etmiş, fakat namazdan muaf tutulma dileklerini: "Namazı olmayan bir dinde hayır yoktur" (لَا خَيْرَ فِي دِينٍ لَا صَلَاةَ فِيه) karşılığını vererek reddetmiştir.

Heyet üyeleri, Resûlullah'tan (a.s.) Lât adındaki putlarına üç yıl daha tapınmalarına izin verilmesini istedi. Resûlullah (a.s.) onların bu teklifini reddedince heyet, ondan bir yıl müddetle Lât'a dokunmamasını istedi. Resûlullah (a.s.) bu teklifi de reddedince heyet, kendisinden bir ay müddetle Lât'ı yerinde bırakmasını istedi. Ancak Resûlullah (a.s.), çok kısa bir müddet için dahi olsa Lât'ı yerinde bırakmayıp yıktıracağını söyledi. Onların Lât hakkındaki ısrarları, muhakemesi yetersiz insanların saldırılarından korunmak ve aralarında İslâmiyet kökleşinceye kadar onları ürkütmemek

[257] İbn Kayyim el-Cevziyye, V,84; ayrıca bkz. Beyhakî, V,266; Zürkânî (1996 n.), IV,100.
[258] Vâkıdî, III,962; İbn Sa'd, V,504-505; İbn Hişâm, IV,144,182; Taberî, III,338; Beyhakî, V,304.
[259] Bkz. Mekke dönemi: peygamberlik sonrası: "43. Tâif Seferi" başlığına.

arzusundan ileri geliyordu. Heyet üyeleri Lât'ı yıkmaktan kendilerini muaf tutmalarını isteyince Hz. Peygamber (a.s.) Lât putunu yıkmak üzere Ebû Süfyân b. Harb ile Mugire b. Şu'be'yi görevlendirdi.

Heyet başkanı Abdüyâlîl, İslâmiyet'in yasakladığı zina, şarap ve faiz gibi kötü alışkanlıkları kabilesinin bırakamayacağını söylemişse de bu istekler de Hz. Peygamber (a.s.) tarafından kabul edilmemiştir. Nihâyet Abdüyâlîl ve arkadaşları Müslüman oldular ve Resûlullah'ın (a.s.) Sakîf kabilesine hitâben yazdığı ve Hâlid b. Âs tarafından kaleme alınan bir mektupla geri döndüler.

"Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Bu, nebi/peygamber Reslûllah'tan (a.s.) müminlere bir yazıdır/mektuptur. Vec'in ağaçları kesilemez ve avları avlanamaz. Bunu yapan birisi yakalanırsa sopa ile dövülür ve elbisesi çıkarılır. İkinci defasında yakalanırsa, Muhammed'e götürülür. Bu, Nebi/Peygamber Muhammed'in (s.a.v.) emridir. Hâlid b. Saîd, Allah'ın elcisi Muhammed b. Abdillah'ın (a.s.) emriyle yazdı. Kimse bu emri çiğnemesin, yoksa Allah'ın elçisi Muhammed'in (a.s.) Sakiflilere emrettiği hususlarda kendi nefsine zulmetmiş olur" (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، هَذَا كِتَابٌ مِنَ النَّبِيِّ رَسُولِ اللهِ إِلَى الْمُؤْمِنِينَ، إِنَّ عِضَاهَ وَجّ وَصَيْدَهُ لَا يُعْضَدُ، وَمَنْ وُجِدَ يَفْعَلُ ذَلِكَ يُجْلَدُ وَتُنْزَعُ ثِيَابُهُ، فَإِنْ تَعَدَّى ذَلِكَ فَإِنَّهُ يُؤْخَذُ فَيُبْلَغُ مُحَمَّدًا، فَإِنَّ هَذَا أَمْرُ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. وَكَتَبَ خَالِدُ بْنُ سَعِيدٍ بِأَمْرِ النَّبِيِّ الرَّسُولِ مُحَمَّدِ ابنِ عَبْدِ اللهِ. فَلَا يَتَعَدَّاهُ أَحَدٌ، فَيَظْلِمَ نَفْسَهُ فِيمَا أَمَرَ بِهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. وَنَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ قَطْعِ عِضَاهِ وَجّ وَعَنْ صَيْدِهِ، وَكَانَ الرَّجُلُ يُوجَدُ يَفْعَلُ ذَلِكَ فَتُنْزَعُ ثِيَابُهُ. وَاسْتَعْمَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى حِمَى وَجّ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ). Resûlullah (a.s.), şehircilik ve benzeri bakımlardan çok önemli olana bir uygulamayla Tâif'teki; diğer adıyla Vec'deki ağaçların ve avlarının avlanmasını yasakladı ve bu konuda Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı (r.a.) görevlendirdi.[260]

Resûlullah (a.s.), yaşça heyetin en küçüğü; fakat İslâm ahkâmını, *Kur'ân-ı Kerîm*'i öğrenmeye en isteklisi olan ve bunları en iyi öğrenmiş bulunan Osman b. Ebi'l-Âs es-Sakafî'yi (v. 51/671)[261] Sakîfliler'e emîr tayin etti. Hz. Ebû Bekir (r.a.) de Osman b. Ebi'l-Âs'ın (r.a.) ehliyetini: "Ey Allah'ın Resûlü! Heyet içinde, bu genci İslâm'da derin bir bilgiye sahip olmak ve *Kur'ân*'ı öğrenmek konusunda en istekli gördüm" (يا رسول الله إني قد رأيت هذا الغلام أحرصهم على التفقه في الإسلام وتعلم القرآن) şeklindeki sözlerle belirtmiştir. Tâif'e dönen heyet, Müslüman olduklarını ve Hz. Peygamber'den (a.s.) aldıkları emirleri bir süre Tâifliler'den gizleyip uygun bir şekilde İslâm'ı onlara anlatmaya başlamış ve bu sûretle Tâifliler'in Müslüman olmalarını sağlamıştır.[262]

[260] Vâkıdî, III,973.

[261] (عثمان بن أبي العاص الثقفي أبو عبد الله له صحبة ورواية استعمله النبي صلى الله عليه و سلم على الطائف ثم أقره أبو بكر وعمر روى عنه الحسن وابن سيرين وسعيد بن المسيب وجماعة مات سنة إحدى وخمسين)

[262] Vâkıdî, III,962; İbn Sa'd, I,312-314;V,503-505,506; Taberî, III,338; 339-340; Belâzürî, *Ensâb*, I,467; İbn Hişâm, IV,144,182; Beyhakî, V,304; İbn Kesîr, IV,56; Afzalurrahmân, I,475-476.

Faizin (ribâ) Haram Kılınması

Resûlullah'ın (a.s.) Benî Sakîf'le yaptığı antlaşmada faiz alacak-verecekleri lağvedildi. Mekkeli Benî Muğire, Sakîfli Benî Amr b. Ümeyye'ye olan faiz borçlarını ödemeyince, aralarında düşmanlık doğdu. Durum Resûlullah'ın (a.s.) fetihten sonra Mekke'ye âmil tayin ettiği Attâb b. Esîd tarafından Hz. Peygamber'e (a.s.) intikal ettirildi. Bunun üzerine şu meâldeki âyetler nâzil oldu:

"Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların: Alım-satım tıpkı faiz gibidir, demeleri yüzündendir. Hâlbuki Allah, alım-satımı helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisinindir ve artık onun işi Allah'a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar. Allah faizi tüketir (faiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez. İman edip iyi işler yapan, namaz kılan ve zekât verenler var ya, onların mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmezler. Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin. Şâyet (faiz hakkındaki emirleri) yapmazsanız, Allah ve Resûlü tarafından (faizcilere karşı) açılan savaştan haberiniz olsun. Eğer tevbe edip vazgeçerseniz, sermayeniz sizindir; ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz".[263]

Resûlullah (a.s.), Mekke valisine âyetleri yazdı ve altına şu ifadeyi ekledi: "Onlar buna razı olurlarsa ne ala, yoksa onlara savaş ilân et".[264]

Faiz yasağı İslâm'ın kesin hükümleri arasındadır ve her çeşidi ile faiz haramdır. İslâm'ın iktisadi, içtimai, ahlâkî nizamı bir bütün halinde işletildiği zaman faize zaruret hâsıl olmaz. İslâm ekonomisi sermaye birikimini teşvik için faizi değil, ortaklık usulünü ileri sürmüştür. Bu usulde sermaye faizsiz olacağı için mülkiyete iştirak tabana doğru yaygınlaşacak, ekonomik ve sosyal farklılaşma asgari seviyeye inecek; sermayeye, yatırımlara ve ticarete kötü gözle bakılmayacaktır. Para bir değişim/mübadele vasıtasıdır. Onu, alınıp satılan mal haline getirmek ve riske girmeden gelir sağlamak tatlı fakat zehirli yiyeceklerle beslenmeye benzer, tesirini gösterince çok defa iş işten geçmiş olur.

İslâm Dini'nin faizi yasaklaması, ekonomik bir yasaktır; bireyle yakın çevresi arasında gerçekleşen tüketim borçlarıyla sınırlı değildir. Yasaklanmış olan, tamamen ekonomik bir işlem olarak faizciliktir. Zira Mekke tüccarının geliri büyük ölçüde faize dayanıyordu.

Zamanımızda, günlük dünya mal ve hizmet ticaretinin 200 milyar dolar, buna karşılık günlük para ticaretinin 2,5 trilyon dolar olduğu hesaba katılırsa, İslâmiyet'in faiz yasağının anlamı daha iyi anlaşılır.

[263] el-Bakara 2/275-279.
[264] Râzî, VI,29-30; Elmalılı, II,239,253.

Kur'ân-ı Kerîm'de sekiz yerde geçen ribâ kelimesi örfî anlamda (yani vadeye veya vadenin uzatılmasına karşı borcun artması manasında) kullanılmış, hadîslerde ise ribâ kavramına yeni bir boyut getirilerek fıkıh kaynaklarında vade faizi -fazlalık faiz (ribe'n-nesîe - ribe'l-fadl) veya borç faizi - alışveriş faizi (ribe'd-deyn - ribe'l-bey') şeklinde ayırım ve adlandırmalara zemin hazırlanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de faiz ile ilgili âyetler dört ayrı sûrede yer almıştır. İniş tarihleri farklı olan bu âyetler, faizin yasaklanmasında tedricî bir yol takip ederek faize karşı önce sitem ve tarizde bulunmuş, daha sonra açık ve kesin bir ifade ile onu yasaklamış ve nihâyet faizde ısrar etmenin Allah'a ve Resûlü'ne (a.s.) bir nevi savaş açmak olduğunu bildirerek ve faiz uygulamasının farklı yönlerine dikkat çekerek bu yasağı teyit etmiştir. *Kur'ân*'da faizin tedric yöntemiyle yasaklanması, içkinin dört ayrı âyetle haram kılınmasına benzer.

İslâm, emir ve yasakları aşama aşama hayata geçirmeyi (tedrîc) bir yöntem olarak benimsemiştir. Bunun bir örneği faizle ilgili uygulamadır. Faizi haram kılan âyetler iniş tarihlerine göre şu şekilde sıralanmıştır:

1- *"İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz (riba), Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekât veren o kimseler, evet onlar (sevaplarını ve mallarını) kat kat arttıranlardır."*[265]

Âyetin ilk cümlesindeki "riba", başlıca şu şekillerde tefsir edilmiştir: Verilen faizin kendisi, karşılığında maddi menfaat umulan herhangi bir bağış, faize verilen mal veya para. Son mana esas alındığında, âyetin, "insanların malları arasında nemalansın, artsın diye verdiğiniz..." şeklinde tercümesi uygun olur. Âyette, Müslümanları, ileride kesin olarak hükme bağlanacak olan riba yasağına hazırlayıcı bir ifade kullanılmıştır.

2- *"Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar.*

Bu hal onların: 'Alım-satım tıpkı faiz gibidir' demeleri yüzündendir. Hâlbuki Allah, alım-satımı helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisinindir ve artık onun işi Allah'a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar.

Allah faizi tüketir (Faiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez.

İman edip iyi işler yapan, namaz kılan ve zekât verenler var ya, onların mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmezler.

Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin.

[265] er-Rûm 30/39.

Şâyet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resûlü tarafından (faizcilere karşı) açılan savaştan haberiniz olsun. Eğer tevbe edip vazgeçerseniz, sermayeniz sizindir; ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz.

Eğer (borçlu) darlık içinde ise eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir). Eğer (gerçekleri) anlarsanız bunu sadakaya (veya zekâta) saymak sizin için daha hayırlıdır".[266]

3- *"Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz."*[267] Allah, el-Bakara Sûresi'nin 275, 276, ve 278. âyetlerinde alış-verişi helal kıldığını ve faizi yasakladığını bunların aynı şeyler olmadığını vurgulayarak ifade buyurmuştur. Burada kat kat artırarak faiz yemenin yasak olduğunun belirtilmesi ise devrin Arap toplumunda yaygın olan ve vadesinde ödenmeyen borçlar hakkında yapılan tefecilik uygulamalarına işaret içindir.

4- *"Yahudilerin yaptıkları zulümden, bir de çok kimseyi Allah yolundan çevirmelerinden, menetmelerinden dolayı kendilerine (daha önce) helâl kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık. Menedildikleri halde faizi almalarından ve haksız (yollar) ile insanların mallarını yemelerinden dolayı içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık".*[268]

193. Himyer Meliklerinin İslâm'ı Kabulü

Hz. Peygamber (a.s.) Tebûk Seferi'nden Medine'ye döndüğü günlerde:[269] *Ramazan H. 9.*[270]

M. Ö. 115 - M. S. 525 yılları arasında Yemen'de hüküm süren en güçlü devletlerden biri olan Arap hanedanı Himyerîler'in atası Himyer b. Sebe' b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân'dır.[271]

Hz. Peygamber (a.s.), küçük mahallî emîrlikler halinde varlıklarını sürdüren Himyer ve Hemdân melikleriyle elçi teatisinde bulunup mektuplaştı.

Resûlullah (a.s.), Ayyaş b. Ebî Rebîa b. Muğîre el-Mahzûmî'yi[272] bir mektupla Himyerî meliklerden Hâris, Mesrûh ve Nuaym b. Abdilkülâl'e gönderdi. Mektupta Yahudilerin Hz. Üzeyr'e (a.s.), Hıristiyanların da Hz. İsa'ya (a.s.) Allah'ın oğlu diyerek hak yoldan saptıkları haber verilerek İslâm'a davet edildiler. Gönderilen elçiden, sabah vakti iki rekât namaz kıldıktan sonra dua ederek yurtlarına girmesi, mektubu sağ

[266] el-Bakara 2/275-280.
[267] Âl-i İmrân 3/130.
[268] en-Nisa 4/160-161. Bkz. Elmalılı, II,238; İ. Özsoy, *"Faiz"*, DİA, XII,110,112-114; C. Kallek, *Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*, s. 40.
[269] İbn Hişâm, IV,235; Taberî, III,361; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,325; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,303-304.
[270] İbn Sa'd, I,356; Taberî, III,361.
[271] Bkz. Ek 1, Şema 3.
[272] İbn Sa'd, IV,129; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,342-343; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,47; A. Özaydın, *"Ayyâş b. Ebî Rebîa"* DİA, IV,296-297.

eliyle vermesi ve huzura kabulünde el-Beyyine Sûresi'ni okuması istendi. Ayyaş b. Ebî Rebîa da bu şekilde davrandı ve sonuçta melikler Müslüman oldu.[273]

Resûlullah'ın (a.s.) Tebûk Seferi'nden döndüğü günlerde Himyerî meliklerinin elçisi Mâlik b. Mürâre er-Ruhâvî Medine'ye geldi. Himyerî meliklerden Hâris b. Abdikülâl, Nuaym b. Abdikülâl, Nu'mân ve Zür'a b. Seyf b. Zîyezen Müslüman olduklarını ve müşriklerle mücadele ettiklerini bildirdiler.

İbnü'l-Esîr, Hz. Peygamber'in (a.s.) Zür'a b. Seyf'e de mektup yazdığını kaydeder.[274]

Kaynaklar, Nu'mân'ı Zûruayn kaylı, Zür'a b. Seyf'i ise Yemen kayllerinden biri olarak tanıtır.

"Kayl", Yemen'de hüküm süren Himyer melikleri arasında kullanılan bir unvan olup yönetici olarak büyük melikten/kraldan bir alt mertebeyi ifade eder.[275]

Hz. Peygamber (a.s.) bu habere çok sevindi, elçiyi ağırlamak üzere Hz. Bilal-i Habeşî'yi görevlendirdi ve Muâz b. Cebel başkanlığında Abdullah b. Zeyd, Mâlik b. Ubâde, Ukbe b. Nemir ve Mâlik b. Mürâre'den oluşan heyeti bir mektupla[276] Hâris b. Abdikülâl, Nuaym b. Abdikülâl ve Zûruayn, Muâfir ve Hemdân yöneticisi Nuaym'a gönderdi.[277]

194. Hemdân Heyeti

Tebûk Seferi'nden Medine'ye dönüldüğü günlerde.[278]

Büyük bir halk/millet (şa'b) mesabesinde olan -Kahtânî- Hemdân[279] kabilesi, Bekîl ile Hâşid kolları vasıtasıyla varlığını günümüze kadar korumuştur. İslâm'dan önce, San'a'dan Sa'de'ye ve Kızıldeniz'den Me'rib'e kadar uzanan toprakların doğusunda Benî Bekîl, batısında Benî Hâşid yaşıyordu. Ancak bu ayırım kesin değildi; çünkü kabilelerin bazı kolları birbirlerine ait bölgelere yerleşmişlerdi.[280]

Hemdân kabilesinin İslâmiyet'i kabul etmesi birçok topluluk gibi bir süreç dâhilinde olmuştur ve bu durum içtimai/sosyal vakıaların bir gereğidir. Sosyal hâdiseler zamana yayılan derin süreçlerin neticesidir. Hemdân'ın İslâmiyet'i kabulü ile ilgili bazı rivâyetler hicret öncesine kadar uzanmaktadır:

---

[273] İbn Sa'd, I,282-283; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 218-219; H. Algül, "*Himyerîler*", DİA, XXVIII,62-63.
[274] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,303.
[275] İbn Hişâm, IV,235.
[276] Bkz. İbn Sa'd, I,264,356; V,530; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II,303-304; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 220-226; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XVI,288-290.
[277] İbn Sa'd, I,264,282,356; V,530 İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,435; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V,292; İbn Kesîr, IV,145-149; Zürkânî (1996 n.), IV,27-28; H. Algül, "*Himyerîler*", DİA, XXVIII,62-63; Afzalurrahmân, I,475.
[278] İbn Hişâm, IV,243,244; Zürkânî (1996 n.), V,174,175.
[279] Hemdân (Evsele) b. Mâlik b. Zeyd b. Evsele b. Rebîa b. Hıyâr b. Mâlik b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân. Bkz. Ek 1, Şema 1.
[280] M. Fayda, "*Hemdân*", DİA, XVII,179.

Hişâm el-Kelbî[281] ve İbn Sa'd'ın naklettiği bir rivâyete göre Kays b. Mâlik el-Erhabî el-Hemdânî (قيس بن مالك بن سعد بن لأي الأرحبي), Hz. Peygamber'le (a.s.) hicretten önce Mekke'de görüşmüş ve Müslüman olmuştur. Şöyle ki: Kays b. Mâlik: "Ey Allah Resûlü! Sana iman etmek ve yardım etmek üzere geldim" dedi. Resûlullah (a.s.): "Hoş geldin! Ey Hemdân topluluğu! Beni getirdiklerimle birlikte (kabul edip himaye ve desteklemek üzere ülkenize) götürür müsünüz?" buyurdu. Kays: "Evet, annem babam sana feda olsun" diye karşılık verdi. Resûlullah (a.s.): "Kavmine git, şâyet kabul ederlerse seninle birlikte gelirim" dedi. Kays, ülkesine döndü, gayretleri neticesinde kabilesi İslâm'ı kabul etti, gusledip[282] abdest alıp kıbleye yöneldiler; yani namaz kıldmaya başladılar. Kays, tekrar gelip durumu Hz. Peygamber'e (a.s.) bildirdi ve: "Kavmim Müslüman oldu, sizi onlara getirmemi emrettiler" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.): "Kays ne güzel elçidir, görevini yerine getirdin, Allah da sana kâfi gelsin" diyerek onun gayretlerini takdirle karşıladı ve alnını mesh etti.

Hz. Peygamber (a.s.) bir ahitname yazdırarak Kays'ı: 1- Hemdân'ın köylerinden:[283] Kudem, Âl-i Zü Merrân, Âl-i Zü La'we'ye, 2- Hemdân'ın alt kollarına; yani kabilelerine veya yöneticilerine (3- [284],(أذواء همدان Hemdân'ın bâdiye ahâlisi olan[285]: Erheb, Nihm,

[281] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,369; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,258-259.

[282] İbn Sa'd'ın Hemdân'ın gusül aldığı yer ile ilgili metinini, Ahmed b. Abdilvehhâb en-Nüveyrî (677-733/1279-1333): Cevfü'l-Mihvere: Hemdânlı bir topluluğun yıkanıp banyo yaptıkları (muhtemelen kapalı bir mekanda bulunan) bir su kaynağıdır (جوف المحورة وهو ماءٌ يغتسلون فيه) şeklinde izah eder (*Nihâyetü'l-Ereb Fî Funûni'l-Edeb*, thk. Müfid Kumeyha vd., Beyrut 1424/2004, XXIII,8).

[283] İbn Sa'd'ın -İhsan Abbas neşri olan- *Tabakât*'ında bu kelime "احمورها" şeklindedir. Hâlbuki bu kelimenin aslı "مخامرة" den türetilmiş "خمر" ismi olup çoğulu "خُمور" şeklinde gelir. Üzümden yapılan şarabın ismi de olan "hamr" kelimesinin "اخمور" şeklinde bir yapısına veya cem'-i mükesserine rastlayamadık. Öyleyse söz konusu kelimenin doğru zaptı, "احمورها" değil, "خُمورها" olmalıdır. İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Gâbe*'sinde: Kays b. Mâlik el-Erhabî el-Hemdânî'nin biyografisinde, Hz. Peygamber'in (a.s.) kendisine yazdırdığı ahitnamede ve *en-Nihâye*'de aynı kelime "خُمورهم" şeklinde çoğul zamire izafe edilerek zikredilir. İbnü'l-Esîr, söz konusu ahitnamede geçen "خمورهم" kelimesini: "Amr b. Yahya dedi ki: 'urbehum" kelimesi bâdiye ahalisi, 'humûrehum" ise köy ahalisi demektir" (قال عمرو بن يحيى : "عربهم" : أهل البادية و "خمورهم" : أهل القرى) şeklindeki bir alıntıyla açıklar. *en-Nihâye*'den kelimenin mecazen "köyler ve ahalisi" anlamına geldiğini öğreniyoruz. Şarabın sarhoşluk yapması gibi, yöneticiler tarafından köylülere yüklenen ağır mali vergiler, onları aşırı derecede meşgul edip başka bir şey düşünemez hale getirdiğinden köy ahalisine mecazen böyle denilmiştir. İlgili metin şöyledir: (ومنه الحديث [ملّكه على عُرْبهم وخُمورهم] أي أهل القُرى لانهم مغلوبون مَغْمُورون بما عليهم من الخَرَاج والكُلف والأثْقال كذا شرَحه أبو موسى).

[284] "أذواء همدان" ibaresindeki "أذواء" kelimesi, nahivde esmâ-i hamse denilen ve harfle i'râb olan beş isimden biri olan "ذو" (sahip) kelimesinin cem'-i mükesseridir. Başka bir çoğulu "ذوين"dir. "أذواء همدان" ibaresiyle kast edilen, Hemdân'ın başında "ذو" kelimesi bulunan kolları veya yöneticileridir. İslâm'a yakın dönemde varlığını sürdüren ister bağımsız, isterse başka bir devlete tabi Yemen'deki idari yapılarda en üst yöneticiye melik denirdi. Bir alt mertebedeki büyük iktâ'; yani toprak sahiplerine kayl (قَيْل: İbn Hişâm, IV,235) denilirdi. Kayl'den daha alt derecede ise küçük iktâ sahiplerinin isimlerinin başında bir yöneticilik/sahiplik ifadesi olan "ذو" kelimesi bulunurdu. Bu kelime, unvan, lakap ve sıfat şeklinde, -Kehf Sûresi'nin 83-98. âyetlerinde konu edilen, doğuya ve batıya seferler düzenleyip büyük fetihler yapan bir cihangir olan- Zülkarneyn gibi büyük yöneticilerin isim veya meşhur oldukları şeylerin isimlerinin başlarına gelebildiği gibi Yemen kabilelerinin isimlerinin başlarında da bazen zikredilir.

[285] İbn Sa'd'ın -İhsan Abbas neşri olan- *Tabakât*'ındaki ibare "وغربها" şeklinde olup bu doğru bir zapt değildir. Söz konusu kelimenin doğru zaptı/yazılışı "عربها" şeklinde olmalıdır. Kelime, en-Nüvey-

Şâkir, Vâdia, Yâm, Muhribe, Da'lân, Hârif, Uzre ve Hecer kabilelerine, 4- Hemdân'a karışan topluluklara ve 5- Mevâlilerine/azatlılarına âmil tayin etti.

Hz. Peygamber (a.s.), yukarıda zikredilen topluluklardan, Kays b. Mâlik'i (r.a.) dinleyip itaat etmelerini istedi. Ayrıca namaz kılıp zekât verdikleri sürece Allah ve Resûlü'nün (a.s.) zimmetinde/himayesinde olacaklarını bildirdi. Hz. Peygamber (a.s.), Allah'ın malından ve sürekli olmak üzere, Kays'a (r.a.) 300 farak (الفرق)[286] bir tahsisat bağlattı. Bu 300 faraklık tahsisin 100'ü -Yemen'de San'a'nın 134 km kuzeyinde yer alan- Heyvân (خيوان)[287] şehri üzümü, 100'ü -İbn Sa'd'da- Şatrân, -İbnü'l-Esîr'de Nisârdarısı[288], 100'ü de -Yemen'de San'a'nın 50 km kuzeyinde yer alan Amrânü'l-Cevf şehrinde yetişen- buğdaydan oluşmaktaydı.[289]

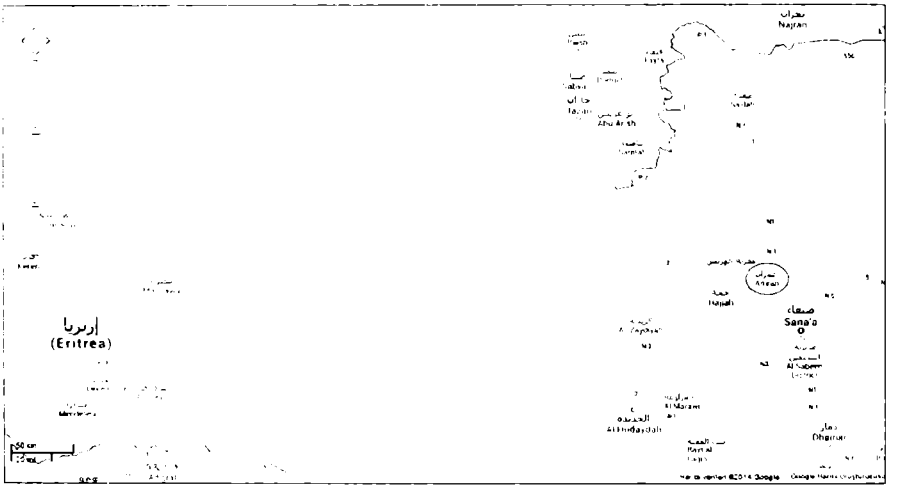

Harita 27: Hz. Peygamber'in (a.s.) Hadîsinde Bahsedilen Amrân Şehri

İbnü'l-Esîr'in rivâyetine göre ahitnâme şöyledir: "Selam sizlere! Seni kavminin: Bâdiye ahâlisine, köylüsüne ve onların mevâlisine amil tayin ettim. Sana Nisâr darısından 200 sâ',[290] Heyvân üzümünden 200 sâ' tahsis ettim. Bu sena ve nesline ait ol-

---

rî'nin eserinde "وعربها" şeklinde geçer (*Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII,8). İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Gâbe*'sinde: Kays b. Mâlik el-Erhabî el-Hemdânî'nin biyografisinde, Hz. Peygamber'in (a.s.) kendisine yazdırdığı ahitnamede de "عربهم" kelimesi geçer. "Amr b. Yahya dedi ki: 'urbehum" kelimesi bâdiye ahalisi, 'humûrehum" ise köy ahalisi demektir" (قال عمرو بن يحيى : "عربهم" : أهل البادية و "خمورهم" : أهل القرى) şeklindeki açıklamadan kelimenin anlamını öğreniyoruz. Bâdiye, genel anlamda çölü ve çöl hayatını ifade eden bir coğrafya terimidir.

[286] Farak, Yemen'de kullanılan bir hububat ölçüsüdür. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI,563; XII,600 (eş-Şâmile); C. Kallek, "*Farak*", DİA, XII,164.

[287] Heyvân, söz konusu şehre yakın bir vadinin de ismidir. Bazı kaynaklarda ise Heyvân, Hemdân'ın bir kolunun ismi olarak zikredilir (Şâmî, II,178).

[288] Doğrusu, Şatrân (شطران) ve Nisâr (نسار) kelimeleriyle ne kastedildiğini tespit edemedik. -Zaptlarının doğru olup olmadığı bir tarafa- bunların yer isimleri olmaları kuvvetle muhtemeldir.

[289] İbn Sa'd, I,340-341.

[290] Sâ' (الصاع), eski bir ölçek olup sözlükte "ağzı dar su kabı" demektir. Sahtesinin yapılmasını önlemek

mak üzere ilelebet sürecektir" (سلام عليكم أما بعد ذلك فإني استعملتك على قومك : عربهم وخمورهم ومواليهم وأقطعتك من ذرة نسار مائتي صاع ومن زبيب خيوان مائتي صاع جار لك ذلك ولعقبك من بعدك أبدا أبدا أبدا).

Hişâm el-Kelbî'nin başka bir rivâyetine göre, Hz. Peygamber (a.s.), hicretten önce, Mekke'de hac mevsiminde Arap kabilelerini İslâm'a davet edip kendisine himaye aradığı sıralarda, Abdullah b. Kays b. Ümmü Gazâl el-Hemdânî el-Erhabî adlı başka bir şahısla görüştü. Hz. Peygamber (a.s.): "Kavminin koruması var mıdır?" diye sordu, o da: "Evet" diye karşılık verdi. Hz. Peygamber (a.s.) ona İslâm'ı arz etti ve o da Müslüman oldu. Abdullah b. Kays, halkının kendisini mahcup etmelerinden korktu, Hz. Peygamber'le (a.s.) gelecek hacda buluşmak üzere sözleşti. Ancak Abdullah b. Kays, memleketine geri dönerken yolda Kahtânî Mezhic'in alt kollarından Benî Zübeyd[291] kabilesinden Zübâb (ذباب) adlı bir kişi tarafından öldürüldü. Erhablı bir grup genç de Abdullah b. Kays'a karşılık olarak Zübâb'ı öldürdüler.[292]

Muhtemelen bu iki olay da Tâif'te aradığı desteği bulamayan Hz. Peygamber'in (a.s.), Mekke'de şartların ağırlaşması üzerine İslâm'a davet etmek, yardım ve koruyuculuk elde etmek için hac mevsiminde Mekke'ye gelen kabilelere daha çok yöneldiği zamanlarda olmuştur. Yine iki rivâyette yer alan: 1- "Mekke'de hac mevsiminde Arap kabilelerine İslâm'a davet edip kendisine himaye aradığı sıralarda", 2- Kâbe'ye (el-kıble) yönelerek namaz kılmak, 3- zekât, 4- Kays'ın âmil tayin edilmesi ve 5- Hemdân'ın birçok kolunun Hz. Peygamber'in (a.s.) himayesine girmesi gibi bazı unsurlar, kabile arasında İslâmiyet'in genel kabul görmesinin hicretten sonra olduğuna işaret eder.

İbn İshâk'ın Bekkâî ve Seleme rivâyetlerine göre, Hz. Peygamber (a.s.) Tebûk Seferi'nden Medine'ye döndükten sonra Muâfir ve Hemdân kabileleri elçi gönderip Müslüman oldular.[293]

İslâm'ı kabul eden Hemdân kabilesi, Hz. Peygamber'e (a.s.) bağlılığını bildirmek üzere Ebû Sevr Mâlik b. Nemat, Mâlik b. Eyfa', Dımâm b. Mâlik es-Selmânî ve Umeyre b. Mâlik el-Hârifî'nin de aralarında bulunduğu 120 kişilik bir heyeti[294] Medine'ye gönderdi. Heyet başkanı Dımâm b. Mâlik'tir. Hemdân'ın Harîf, Yam ve Şâkir kollarını temsil eden heyet mensupları önce Hz. Peygamber'e (a.s.) hitaben şiirler söyleyerek kabilelerini övdüler.

Ardından iyi bir şair ve hatip olan Mâlik b. Nemat: "Ey Allah Resûlü! Hemdân'ın en hayırlı kimseleri İslâm'ın ipine bağlanarak sana süratli develerle geldiler, davetine icabet ettiler; putlardan da ayrıldılar" dedi.

için üst kenarına mühür vurulana mahtûm denir (C. Kallek, "Sâ'", DİA, XXXV,317).

[291] İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, s. 411.

[292] İbn Sa'd, I,342.

[293] İbn Hişâm, IV,235; Taberî, III,361; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,325.

[294] Hasan b. Yakub el-Hemedânî'ye göre. Zürkânî (1996 n.), V,175.

Hz. Peygamber'de (a.s.): "Hemdân ne güzel bir topluluktur! Yardımda ne kadar hızlı, sıkıntılara da ne kadar sabırlıdır! İslâm'ın abdâlı da evtâdı da onlardadır": (نعم الحي همدان ما أسرعها إلى النصر وأصبرها على الجهد وفيهم أبدال وفيهم أوتاد الإسلام) buyurdu.[295] Ayrıca namaz kıldıkları, zekât verdikleri sürece topraklarının ve meralarının onlara bırakılacağını, Allah ve Resûlü'nün (a.s.) himayesinde olacaklarını yazılı olarak bildirdi. Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'nin gördüğü bu vesika meâlen şöyledir: "Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla... Bu, Muhammed Resûlullah tarafından Harîf (İbn Sa'd'da Harîf, Yam ve Şâkir) kabilesi şehri, Cenâb-ı Hadb ve Hafâfü'r-Reml beldeleri halkı için, elçileri Zü'l-Mi'şâr Malik b. Nemat ve kavminden Müslüman olanlarla gönderilen yazıdır. Onlar namaz kıldıkları ve zekât verdikleri müddetçe yüksek ve alçak yerler kendilerinindir. Oralardaki mugaylan ağaçlarının meyvelerini yiyebilir ve hayvanlarını da oralarda serbestçe yayabilirler. Bu hususta onlar için Allah'ın ahdi ve Resûlü'nün himayesi vardır. Muhacirler ve ensâr onların şahitleridir".[296]

İbn Kayyim, Hz. Peygamber'in (a.s.) Hemdânlılar'dan Sakîfliler'le savaşmalarını istediğini bildiren rivâyeti sahîh kabul etmez. Ona göre, Hemdanlılar'ın Sakîfliler ile savaşması söz konusu olamaz. Çünkü Hemdânlılar Yemen'de Sakîfliler ise Tâif'tedir.[297]

Hemdânlılar, Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından sonra, Mesrûk b. Zülhâris'i Medine'ye göndererek Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) bağlılıklarını bildirdiler. İslâm Ordusu'nun yedide birini oluşturan Yemenli Kahtânî Mezhic, Himyer ve Hemdân kabileleri, ilk İslâm fetihleri sırasında Irak ve Suriye cephelerinde savaştılar ve Humus, Lazkiye, Medâin, Hemedan ve Horasan fetihlerine katıldılar.[298]

195. Benî Fezâre Heyeti

Hicrî 9. yılda, Tebûk Seferi'nden sonra.[299]

Adnânî Gatafân'a mensup ve Câhiliye devrinin önde gelen bir kabilesi olan Benî Fezâre,[300] Hz. Peygamber (a.s.) devrinde kısmen Necid bölgesinde ve daha çok Vâdilkurâ'da oturuyordu. Bu sebeple Benî Fezâre, Medine-Suriye ticaret güzergâhını rahatlıkla tehdit edebilecek stratejik bir mevkide bulunuyordu. O dönemde, Vâdilkurâ'nın diğer sakinleri Yahudiler idi.[301]

---

[295] İbn Sa'd, I,340-341; Ya'kûbî, II,79; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,328-329; Zürkânî (1996 n.), V,174-179.

[296] İbn Hişâm, II,243-246. Ayrıca bkz. Hicrî 10. yılın olaylarından: "Hz. Ali'nin Yemen Seriyyesi".

[297] (وَهَذَا أَصَحُّ مِمَّا تَقَدَّمَ، وَلَمْ تَكُنْ هَمْدَانُ أَنْ تُقَاتِلَ ثَقِيفًا، وَلَا تُغِيرَ عَلَى سَرْحِهِمْ، فَإِنَّ هَمْدَانَ بِالْيَمَنِ، وَثَقِيفًا بِالطَّائِفِ.) İbn Kayyim el-Cevziyye, V,164; Zürkânî (1996 n.), V,177-178.

[298] Bkz. M. Fayda, "*Hemdân*", DİA, XVII,179-180.

[299] İbn Sa'd, I,296; Taberî, III,363.

[300] Fezâre b. Zübyân b. Bagid b. Rays b. Gatafân b. Sa'd b. Kays b. Aylân en-Nâs b. Mudar b. Nizâr b. Ma'd b. Adnân. Bkz. İbnü'd-Deyba' eş-Şeybânî, *Hedâiku'l-Envâr*, I,93; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 763.

[301] M. A. Kapar, "*Fezâre*", DİA, XII,538.

Hicrî 5. yılın Rebiülevvel ayında[302] Müslümanlar ile Benî Fezâre arasında karşılıklı saldırmazlık antlaşması[303] yapılmış olmasına rağmen daha sonraki temaslarda iki taraf arasındaki ilişkiler düşmanca olmuştur.

Ancak Mekke'nin fethinden sonra Arap Yarımadası sakinlerinin İslâm'ın etkisine girip Medine'ye heyetler göndermeye başlamaları üzerine, umumi akıma muhalefet edemeyen Benî Fezâre de on küsur şahıstan müteşekkil bir heyeti, hicretin 9. senesinde, Tebûk Seferi'nden sonra Medine'ye gönderdi. Heyet, Remle bint Hâris en-Neccâriyye'nin konağında misafir edildi ve Resûlullah'la (a.s.) görüşüp İslâmiyet'i kabul etti. Heyet üyeleri, memleketlerinin durumunu sorması üzerine, kabilenin yaşadığı kuraklığı Hz. Peygamber'e (a.s.) arz edip ondan (a.s.) dua etmesini istediler. Hz. Peygamber (a.s.), Mescit'te insanlara hitap ettikten sonra yağmur duasında bulundu. Heyet üyelerine hediyeler verilip memleketlerine uğurlandılar.[304]

196. Benî Mürre Heyeti

Hicrî 9. yılda, Tebûk Seferi'nden sonra.[305]

Mudârî Gatfân'ın bir kolu olan Benî Mürre b. Avf b. Sa'd[306] kabilesinin Müslümanlarla ilişkileri, hicrî 9. yıla kadar, düşmanca olmuştur.[307]

Daha önce Müslüman olan Hâris b. Avf'ın başkanlığındaki on üç kişilik Benî Mürre heyeti, Tebûk Seferi'nden sonra, Medine'ye gelip Hz. Peygamber'le (a.s.) görüştü. Kendisiyle (a.s.) olan akrabalıklarını dile getiren heyet, memleketlerinde yaşanan kuraklık ve kıtlık sebebiyle Allah'a dua etmesini isteyince o (a.s.) da yağmur duasında bulundu. Heyet, birkaç gün Medine'de kaldıktan sonra, yurtlarına dönmek üzere Hz. Peygamber'le (a.s.) vedalaştı. Hâris b. Avf'a 12, diğer heyet üyelerine 10'ar ukkıye gümüş hediye edildi. Heyet, yurtlarına döndüğünde yağmurun yağmış olduğunu gördü.[308]

197. Benî Dâr Heyeti

Hicrî 9. yılda, Tebûk Seferi'nden sonra.[309]

İbn Mende ve el-Hâfız Ebû Nuaym el-Fazl b. Amr, hicretten yaklaşık iki asır kadar önce Arabistan'ın kuzeyine göç ederek Suriye ile Mısır arasına ve Irak bölgesine yer-

[302] Vâkıdî, I,402; İbn Sa'd; II,62; İbn Hişâm, III,224; Belâzürî, *Ensâb*, I,421; Zürkânî, II,95.
[303] İbn Sa'd, II,63; Taberî, III,163; İbn Seyyidinnâs, II,55; Makrizî (Katar n.), I,194; M. A. Kapar, "*Fezâre*", DİA, XII,538.
[304] İbn Sa'd, I,296; Taberî, III,363; İbn Seyyidinnâs, II,249-250; İbn Kayyim el-Cevziyye, V,203-204; Kastallânî, *el-Mevâhib*, II,202; Zürkânî, IV,52; Afzalurrahmân, I,477-478.
[305] İbn Sa'd, I,297; Zürkânî, IV,58.
[306] Benî Mürre b. Avf b. Sa'd b. Zübyân b. Bagid b. Rays b. Gatafân b. Sa'd b. Kays b. Aylân en-Nâs b. Mudar b. Nizâr b. Ma'd b. Adnân. Bkz. el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 261-262.
[307] Hicrî 7. yılın olaylarından "Beşîr b. Sa'd'ın Fedek (I. Mürre) Seriyyesi" ile Hicrî 8. yılın olaylarından "Gâlib b. Abdillah'ın Fedek (II. Mürre) Seriyyesi" başlıklarına bkz.
[308] İbn Sa'd, I,297-298; İbn Seyyidinnâs, II,252-253; İbn Kayyim el-Cevziyye, V,212; Kastallânî, *el-Mevâhib*, II,205; Zürkânî (1996 n.), V,217-; Afzalurrahmân, I,477-478
[309] İbn Sa'd, I,343.

leşen ve Hîre Krallığı'nı kuran Lahmî Benî Dâr kabilesinin şeceresini, Dâr b. Hânî b. Habîb b. Nümâre b. Lahm b. Adî b. Amr b. Sebe' şeklinde kaydederler.[310]

Dinî alanda da Bizans'tan etkilenen Benî Dâr ve Lahmîlerin çoğu Hıristiyanlığı kabul etmiş ve Hıristiyanlık Hîre Krallığı'nın resmî dini olmuştu. Bizans'a bağlı Benî Dâr'a mensup bir grup Mûte Savaşı'nda İslâm Ordusu'na karşı savaştı. Ancak Recep H. 9'da cereyan eden Tebûk Seferi çevrede büyük bir yankı ve tesir icra etti. Benî Dâr, Tebûk Seferi'nden sonra, Medine'ye on kişilik bir heyet göndererek İslâmiyet'i kabul ettiklerini bildirdiler. Bu heyette, Mescid-i Nebevî'yi ilk olarak ışıklandıran ve önceleri Hıristiyan olan meşhûr sahabe Temîm b. Evs ed-Dârî[311] ve kardeşi Nuaym b. Evs de bulunuyordu.

Hz. Peygamber (a.s.), heyette bulunan Tayyib b. Berr'in ismini Abdullah'a, Azîz b. Mâlik'in ismini de Abdurrahmân'a çevirdi. Heyet, Bizanslılara ait o civardaki Aynûn ve Habrûn isimli iki köyün Müslümanlar tarafından fethedildiği takdirde Benî Dâr kabilesine iktâ' edilmesini istediler ve Resûlullah'tan (a.s.) buna dair bir ahitnâme aldılar.

Heyetten Hânî b. Habib, Resûlullah'a (a.s.), bir tulum içki ile birkaç at ve altın sırmalı ve altından yapılmış hurma yaprağı deseni olan bir elbise hediye etti. İçkinin haram kılındığını bilmeyen Hânî'nin getirdiği içkinin satılması da kabul edilmeyerek döküldü.[312] Diğer hediyeleri kabul eden Resûlullah (a.s.), kaftanı amcası Hz. Abbâs'a (r.a.) verdi. Hz. Abbâs (r.a.): "Onu ne yapayım?" dedi. Resûlullah (a.s.) da: "Onun üzerindeki altını sök, o altınla hanımların süslensin veya onu nafaka edinsinler. Sonra o ipeği sat ve karşılığını al" buyurdu. Hz. Abbâs (r.a.), onu, sekiz bin dirhem karşılığında bir Yahûdîye sattı.

Dâriyyûn elçileri, Resûlullah (a.s.) vefat edene kadar Medine'de kaldılar. Resûlullah (a.s.) Hayber ganimetinden onlara 100 vesk hurma pay verilmesini vasiyet etti.[313]

198. Ümmü Külsûm'ün Vefatı

Hicretin 9. yılında.[314]

Peygamber Efendimiz'in (a.s.) kızı, Hz. Osman'ın (r.a.) hanımı Ümmü Külsûm'ün (r.anha) cenazesini, Resûlullah'ın (a.s.) halası Safiyye bint Abdilmuttalib (r.anha), Esmâ

[310] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,319; M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 762; İ. R. Fârûkî - L. L. Fârûkî, s. 21.

[311] Temîm ed-Dârî için bkz. İbn Sa'd, VII,408; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 291; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,184; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,319; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,183-184.

[312] قَالَ ابْنُ عَبَّاس: أَهْدَى رَجُلٌ لِرَسُول الله صلى الله عليه وسلم رَاوِيَةَ خَمْرٍ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم هَلْ عَلِمْتَ أَنَّ الله عَزَّ وَجَلَّ حَرَّمَهَا؟ فَسَارَّ رَجُلاً فَقَالَ مَا سَارَرْتَهُ؟ قَالَ: أَمَرْتُهُ أَنْ يَبِيعَهَا. فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم: إِنَّ الَّذِي حَرَّمَ شُرْبَهَا، حَرَّمَ بَيْعَهَا فَفَتَحَ الْمَزَادَتَيْنِ حَتَّى ذَهَبَ مَا فِيهِمَا (Muhammed b. Ali el-Etyopî el-Vellevî, *Şerh Süneni'n-Nesaî: Zahiretü'l-Ukbâ fi Şerhi'l-Mücteba*, Dâr Âl Berûm nşr. 1424/2003, XXXV,231.

[313] Vâkıdî, II,695; İbn Hişâm, III,368-369; İbn Sa'd, I,343; Zürkânî (1996 n.), V,47; A. Önkal, "*Dâr*", DİA, VIII,483.

[314] Belâzürî, *Ensâb*, II,29; İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 36; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,487.

bint Ümeys (r. anha: v. 40), Ümmü Atıyye Nüseybe (r.anha), Leylâ bint Kânif es-Sekafiyye (r.anha) ve ensardan bazı kadınlar yıkayıp kefenledi. Hz. Peygamber (a.s.), cenaze namazını kıldırdı. Cenaze, Hz. Ali (r.a.), Fadl b. Abbâs (r.a.) ve Üsâme b. Zeyd'in (r.a.) iştirakiyle Ebû Talha'nın (r.a.) kazdığı kabre defnedildi.[315]

Ümmü Atıyye Nüseybe bint el-Hâris el-Ensâriyye (v. 70/689-90 [?])

-Kibâr-ı sahabe'den- Ümmü Atıyye (r.anha), hadîs râvilerinden Dubâa bint Hâris'in kardeşidir. Medineli ilk Müslümanlardan olup hicretten hemen sonra Hz. Peygamber'in (a.s.) Medine'de kadınlardan bazı hususlarda söz aldığı, "kadınlar biati" diye bilinen biate katıldı. Biat sırasında Resûl-i Ekrem (a.s.) kadınlara ölülerin arkasından yüksek sesle ağlamamaları gerektiğini söyledi. Bunun üzerine Ümmü Atıyye (r.anha): "Kendi akrabasından biri vefat ettiğinde bir kadının bu şekilde ağladığını ve dolayısıyla onun iyiliğine karşılık vermesi gerektiğini, biatten sonra bu mümkün olamayacağı için de söz konusu kadından helâllik almak istediğini" dile getirdi. Resûl-i Ekrem (a.s.) ona bir şey söylemedi (veya "Git, izin al" buyurdu). Ümmü Atıyye (r.anha) gidip geldikten sonra Resûlullah'a (a.s.) biat etti.[316] Hz. Peygamber'in (a.s.) sünnetine uyma konusundaki titizliğiyle dikkat çeken Ümmü Atıyye (r.anha) vefa, metanet, dirâyet ve güzel ahlâk sahibi bir kadındı. Resûl-i Ekrem (a.s.) ile birlikte yedi gazveye katılarak cephe gerisinde hastalara baktı, yaralıları tedavi etti, mücahitlere yemek hazırlayıp su dağıttı, binek ve eşyaların gözetimini üstlendi.[317]

Ümmü Atıyye'nin (r.anha) Resûlullah'ın (a.s.) ev halkı ile yakın ilişkisi vardı. Hz. Âişe (r.anha) ile sıkça görüşür, ona hediyeler gönderirdi. Hz. Peygamber'in (a.s.) kızları Zeyneb (r.anha) ve Ümmü Külsûm'ün (r.anha) cenaze hizmetlerinde görev aldığı için, vefat eden kadınların teçhiz ve tekfiniyle ilgili hükümler konusunda onun rivâyet ettiği hadisler esas alınmıştır.

Ümmü Ayıyye (r.anha), Resûlullah'ın (a.s.) vefatından sonra Basra'ya yerleşti; buradaki sahabe ve tâbiîn cenazelerin techizi, tekfini ve defni ile ilgili adap ve ahkâmı ondan öğrendi. "Cenazelerin arkasından yürümekten nehyedilmiştik, fakat bu bize kesin biçimde yasaklanmış değildi" sözüyle[318] yasaklar arasında bir derece farkının bulunduğuna işaret etmesi fakih sahabeden olduğuna işaret eder. Kadınların özel hallerine dair hususlarda da bilgisine başvurulan bir hanımdı. Onun fıkıh bilgisini gösteren bir hadise de Hz. Peygamber'in (a.s.) zekât malı olarak kendisine gönderdiği bir koyunun etini Hz. Âişe'ye (r.anha) hediye etmesidir. Resûlullah (a.s.) sadaka ve zekât malından yemediği halde bu etten yemiş ve kendisine zekât verilen kişinin bunu başkasına hediye edebileceğini göstermiştir.[319] Nitekim bu rivâyet "Esbâbın değişmesi, a'yânın

[315] İbn Sa'd, VIII,38; Taberî, III,364; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV,486-488; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV,489-490; Zürkânî (1996 n.), IV,327-330.
[316] Buhârî, *"Tefsîr"*, 60/3, *"Ahkâm"*, 49; Müslim, *"Cenâiz"*, 33; Nesâî, *"Bîat"*, 18.
[317] Müslim, *"Cihâd"*, 142; Dârimî, *"Cihâd"*, 30; İbn Mâce, *"Cihâd"*, 35.
[318] Müslim, *"Cenâiz"*, 34-35; Ebû Dâvûd, *"Cenâiz"*, 40; İbn Mâce, *"Cenâiz"*, 50.
[319] Buhârî, *"Zekât"*, 31, *"Hibe"*, 7.

değişmesi hükmündedir" veya "Bir şeyde sebeb-i temellükün tebeddülü o şeyin tebeddülü makamına kaimdir" şeklinde ifadesini bulan külli kaideye kaynak olmuştur.

Ümmü Atıyye (r.anha) çok hadis rivâyet eden kadın sahâbîlerden olup Enes b. Mâlik, İbn Sîrîn, Hafsa bint Sîrîn, Abdülmelik b. Umeyr, âzatlısı Ümmü Şerâhîl, torunu İsmâil b. Abdurrahman b. Atıyye ve Ali b. Akmer kendisinden hadis rivâyetinde bulunmuştur. Ümmü Atıyye'nin (r.anha) *Kütüb-i Sitte* ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'indeki hadislerinin sayısı tekrarlarıyla birlikte 100'ü aşar.[320]

199. Münafıkların Başı Abdullah b. Übey'in Ölümü

Zilkade H. 9.[321]

Babaannesine nisbetle İbn Selûl diye de anılan Ebu'l-Hubâb Abdullah b. Übey b. Mâlik b. Hâris, Hazrec kabilesinin reisi olup Medine idaresi kendisine verilmek üzere iken Hz. Peygamber'in (a.s.) hicretiyle bundan vazgeçilmiştir.

Hz. Peygamber (a.s.) ve ashabı, müşriklerle ve Ehl-i Kitap'la savaşmaya Allah tarafından izin verilinceye kadar iki kesimin de uygunsuz tutum, davranış ve işkencelerine katlanmışlardı. Savaşa izin verilip Bedir Gazvesi'nde Kureyş müşriklerinin ileri gelenleri öldürülünce Abdullah b. Übey ve müşrik yandaşları: "Bu, zaferin Müslümanlara yöneldiğini açıkça gösteren bir hâdisedir!" diyerek ister istemez Hz. Peygamber'e (a.s.) gelip İslâm üzerine biat ettiler.

Abdullah b. Übey, ölünceye kadar, İslâm toplumunu içeriden yıkmaya, İslâm birliğini bozup dağıtmaya ve Müslümanları birbirine düşürmeye çalıştı. Hz. Peygamber (a.s.), onun ve yardımcılarının tuzaklarından Müslümanları ve Müslümanlığı daima kurtardı ve sinsi planlarını boşa çıkardı. Hz. Peygamber (a.s.), Abdullah b. Übeyy'i hiç bir zaman bir köşeye itmedi, Müslümanlara karşı açıktan bir cephe kurmasına meydan vermedi, kendisine daima Müslüman muamelesi yaptı, yumuşak davrandı, onu da böyle davranmak zorunda bıraktı, düşen fırsatları, anında ve serbestçe değerlendirmesine imkân vermedi.

Abdulâh b. Übey'in Kötü Tutum ve Fiillerine Bazı Örnekler

1- Abdullah b. Übey, Uhud Savaşı'na giderken, yolda, İslâm Ordusu'nun üçte birini teşkil eden üç yüz on kişi ile geri döndü.

2- Abdullah b. Übey, Benî Nadîr Yahûdîleri Medine'den göç etmeye hazırlandıkları sırada, adamlarından Süveyd ve Dâis ile: "Sakın yurdunuzu ve mallarınızı bırakıp gitmeyiniz! Kalenizde oturunuz. Benim yanımdakilerden, kavmimden ve başka Araplardan iki bin kişi sizinle birlikte kalenize girecek, hepsi son nefeslerine kadar mücadele etmeyi göze alacaklardır. Kurayzaoğulları size yardım eder, sizi bırakmazlar.

[320] Z. Güler, "*Ümmü Atıyye*", DİA, XLII,314.
[321] Vâkıdî, III,1057.

Gatafanlı müttefikleriniz de size yardım ederler" şeklinde bir haberi onlara gönderdi. Böylece Benî Nadir'in, mukavemet edip Müslümanlara savaşmalarına sebep oldu.

3- Benî Mustalık Savaşı'nda muhâcir ve ensârı kışkırtıp birbirlerine düşürdü; kılıçlara el atılmış; Hz. Peygamber'in (a.s.) yetişip teskin etmesiyle büyük bir kavganın önüne geçilebildi.

4- Hendek Savaşı'nda da uydurma bahanelerle evlerine dönmek isteyen münafıkların başında bulundu.

5- Benî Kurayza Yahûdîlerini, Hz. Peygamber'le (a.s.) ve Müslümanlarla savaşmaya teşvik etti.

6- Nihâyet, Tebûk Seferi'ne çıkılacağı sırada, Abdullah b. Übey çevresindeki münafıklar ve Yahûdî müttefikleriyle birlikte karargâhını, İslâm ordugâhının yanında kurmuş ve ordu harekete geçtiği sırada İslâm Ordusu'na katılmamakla kalmadı: "Muhammed, güç bir durumda, şiddetli sıcaklarda ve çok uzak diyarlarda Benî Asfar (Bizanslılar) ile savaşacak! Hâlbuki kendisinde buna yetecek güç yok. Herhalde, Muhammed, Benî Asfar ile çarpışmayı, oyuncak sanıyor! Vallahi, onun ashabının, bir sabah ikişer ikişer iplere bağlanmış olarak görür gibiyim!" diyerek İslâm toplumuna korku salmaya çalıştı.

Netice itibariyle Abdullah b. Übey, Bedir Gazvesi'nden sonra Müslüman olmuş görünmesine rağmen, Hz. Peygamber'e (a.s.) ve onun tebliğ ettiği dine karşı beslediği kin ve düşmanlık duygularından hiçbir zaman kurtulamadı.

Ashabın ileri gelenlerinden ve Hz. Peygamber'le (a.s.) birlikte Bedir Gazvesi dâhil bütün savaşlara katılan Abdullah (v. 12/633), Resûlullah'tan (a.s.) ölüm döşeğindeki babası Abdullah b. Übeyy b. Selûl için istiğfar etmesini istedi. Resûlullah (a.s.), halis bir Müslüman olan Abdullah'ın hatırına, babasının affı için Allah'a dua etti. Bunun üzerine şu meâldeki âyet indi:

"(Ey Muhammed!) Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmeyecek. Bu, onların Allah ve Resûlünü inkâr etmelerinden ötürüdür. Allah fâsıklar topluluğunu hidâyete erdirmez."[322]

Bundan hemen sonra indirilen âyette meâlen şöyle buyuruldu: *"Onlardan ölmüş olan hiçbirine asla namaz kılma; onun kabri başında da durma! Çünkü onlar, Allah ve Resûlünü inkâr ettiler ve fâsık olarak öldüler."*[323] Hz. Peygamber (a.s.), bu âyettin inişinden sonra; vefat edene kadar, hiçbir münafığın cenaze namazını kılmadı ve kabrinin başında durmadı.

[322] et-Tevbe 9/80.
[323] et-Tevbe 9/84.

Bir rivâyete göre, Abdullah b. Übey'in, Hz. Peygamber'in (a.s.) gömleğinden ve üzerine kılacağı namazdan şifa dilediğini gören Hazrec'ten bin kişi münafıklıktan kurtulup ihlası kazanarak Müslüman oldu.[324]

200. Hz. Ebû Bekir'in Hac Emirliği/Başkanlığı ve Hz. Ali'nin et-Tevbe Sûresi'ni Tebliğ Etmesi

Zilhicce H. 9.[325]

Hz. Peygamber (a.s.), Mekke fethedilip İslâm diyarı (dârü'l-İslâm[326]) olunca, Tebûk Seferi'nden sonra hac yapmak istedi. Fakat müşriklerin hacda bulunacağı, Kâbe'yi çıplak tavaf etmeleri ve hacca dair Câhiliye adetlerinin uygulanmaya devam edilmesinden dolayı bundan vazgeçti.[327] Hz. Peygamber (a.s.), hicretin 9. yılında Müslümanlara hac yaptırmak üzere Hz. Ebû Bekir'i (r.a.), hac emirliğine/başkanlığına tayin etti. Hz. Ebû Bekir (r.a.) de üç yüz Müslüman'la birlikte Medine'den Mekke'ye doğru yola çıktı.[328]

Hz. Ebû Bekir'in (r.a.), Mekke'ye hareketinden sonra et-Tevbe (el-Berâe) Sûresi'nin -müşriklere dört aylık geçici bir süre serbestlik tanıyan- ilk 9 âyeti indi.[329] Âyetler meâlen şöyledir:

"Allah ve Resûlünden kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere bir ihtar!

(Ey müşrikler!) Yeryüzünde dört ay daha dolaşın. İyi bilin ki siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz; Allah ise kâfirleri rezil (ve perişan) edecektir.

Hacc-ı ekber (en büyük hac) gününde Allah ve Resûlü'nden insanlara bir bildiridir: Allah ve Resûlü müşriklerden uzaktır. Eğer tevbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. ve eğer yüz çevirirseniz bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz. (Ey Muhammed)! o kâfirlere elem verici bir azabı müjdele!

Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden (antlaşma şartlarına uyan) hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve sizin aleyhinize herhangi bir kimseye arka çıkmayanlar (bu hükmün) dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayınız. Allah (haksızlıktan) sakınanları sever.

Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın. Allah yarlıgayan, esirgeyendir.

---

[324] M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XVI,417-426; T. Koçyiğit, *"Abdullah b. Übey b. Selûl"*, DİA, I,139-140.
[325] İbn Sa'd, II,168.
[326] Bkz. Ek 2: *"Dârülislâm"* md.
[327] İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,310; Süheylî, I,139; VII,158; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XVI,429.
[328] Vâkıdî, III,1077; İbn Hişâm, IV,188.
[329] Taberî, III,363,364; el-Mes'ûdî, et-Tenbîh, s. 273.

ve eğer müşriklerden biri senden eman dilerse, Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona eman ver, sonra (Müslüman olmazsa) onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır. İşte bu (müsamaha), onların, bilmeyen bir kavim olmalarından dolayıdır.

Mescid-i Harâm'ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınızın dışında[330] *müşriklerin Allah ve Resûlü yanında nasıl (muteber) bir ahdi olabilir? Onlar size karşı dürüst davrandıkları müddetçe siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah (ahdi bozmaktan) sakınanları sever.*

Nasıl olabilir ki! Onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne ahit, ne de antlaşma gözetirlerdi. Onlar ağızlarıyla sizi razı ediyorlar, hâlbuki kalbleri (buna) karşı çıkıyor. Çünkü onların çoğu yoldan çıkmışlardır.

Allah'ın âyetlerine karşılık az bir değeri (dünya malını ve nefsânî istekleri) satın aldılar da (insanları) O'nun yolundan alıkoydular. Gerçekten onların yapmakta oldukları şeyler ne kötüdür!".[331]

Resûlullah (a.s.), et-Tevbe Sûresi'nin ilk kısmı inince, Allah'ın emirlerini hacca gelen insanlara tebliğ etmek için Hz. Ali'yi (r.a.) görevlendirdi. Hz. Ali (r.a.), kafileye ulaştığında Hz. Ebû Bekir (r.a.): "Âmir misin, yoksa memur musun?" diye sordu. Hz. Ali (r.a.), et-Tevbe Sûresi'ni Mekke'deki hacılara tebliğ etmekle memur olduğunu bildirdi. Verilen vazifeyi yerine getirmek konusunda Ebû Hüreyre (r.a.), Hz. Ali'ye (r.a.) yardımcı oldu.[332]

Hz. Ali (r.a.), -bayramın birinci günü; yani 10 Zilhicce'de Mekke ile Müzdelife arasında, Mina'ın Mekke tarafında; yani batı yönündeki sınırı olan- Akabe Cemresi yanında ayağa kalkarak kendisinin Hz. Peygamber (a.s.) tarafından gönderilmiş bir elçi olduğunu bildirdi ve sonra da et-Tevbe Sûresi'nin ilk kısmını okuyarak dört şeyi ilan etti:

1- Müminden başkası cennete girmeyecektir.

2- Bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac yapmayacaktır.

3- Kimse Beytullah'ı/Kâbe'yi çıplak tavaf etmeyecektir.

4- Kimin Resûlullah (a.s.) ile bir antlaşması varsa süresi doluncaya kadar geçerlidir. Resûlullah (a.s.) ile bir antlaşması olmayanlara ise dört ay mühlet verilmiştir.[333]

Dört aylık sürenin bitiminden sonra müşrikler bulundukları yerde ya öldürülecek ya da esir edilecektir. Bunun iki istisnası vardır:

---

[330] Tefsircilere göre âyette istisna edilenler, Hudeybiye Antlaşması'na dolaylı olarak iştirak etmiş olan Huzeyme ve Müdlicoğulları'dır. Kureyş ve onlara bağlı diğer müşrikler antlaşmayı bozdukları için Müslümanlar harekete geçti ve Mekke'yi fethettiler. Antlaşmayı bozmayan kabilelere ise dokunmadılar.

[331] et-Tevbe 9/1-9.

[332] Süheylî, VII,422.

[333] İbn Hişâm, IV,190; İbn Sa'd, II,168-169; el-Mes'ûdî, et-Tenbîh, s. 273; Süheylî, VII,422; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, I,466; III,483; VIII,83,319,320,321; X,301; Zürkânî (1996 n.), IV,118.

1- Müşrik kabileler tarafından bozulmamış antlaşmalar antlaşma süresinin sonuna kadar yürürlükte kalacaktır.

2- Bir putperest himaye/koruma isterse bu isteği yerine getirilecek ve kendisine önce İslâm anlatılarak güven içinde gitmek istediği yere götürülecektir.[334]

Netice itibariyle Ramazan H. 8'de Mekke'nin fethi ile Kâbe putlardan temizlendi. 9. yılın haccında, bundan sonra müşriklerin hacca gelemeyeceği, şirk örf ve adetlerin Beytullah'ta icra edilemeyeceği ilan edildi. Böylece Mekke'deki ortam Hz. Peygamber'in (a.s.) Vedâ Haccı'na hazır hale getirilmiş oldu.[335]

201. Haccın Farz Kılınması

Hicrî 9. yılda.[336]

Hac (اَلْحَجُّ) kelimesi, lügatte "kast etmek, ziyaret etmek" gibi anlamlara gelir.[337]

İslâm Şeriatı dilinde; belirli yer ve zamanda hac niyetiyle ihrâma girip, Arafat'ta vakfe ve Kâbe'yi ziyareti kapsayan bedenî ve malî bir ibadettir. İhrâm, vakfe ve ziyaret tavafı, haccın farzlarındandır. İhrâm, haccın şartı; vakfe ve ziyaret tavafı ise rüknüdür.[338]

"Oraya gücü yeten kimselerin, Beyt'i (Kâbe'yi) ziyaret etmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"[339] meâlindeki âyet, Müslümanlara haccı farz kılar. Allah unuttuğu için değil, affettiği, kolaylık dilediği için bazı şeyleri açıklamaz; sorular sorar işi güçleştirmek, teşri hikmetine aykırıdır. Bu âyet inince Hz. Peygamber (a.s.): "Allah size haccı farz kıldı, hac vazifenizi yapınız" buyurdu. Bir muhatap: "Her yıl mı?" diye sordu. Hz. Peygamber (a.s.), sustu, cevap vermedi. O, üç kez aynı şeyi sordu. Allah'ın Resûlü (a.s.): "Eğer evet deseydim her sene hac farz olurdu, buna da güç yetiremezdiniz" buyurdu. Bu muhavere: *"Ey iman edenler! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur'ân indirilirken onları sorarsanız size açıklanır. (Açıklanmadığına göre) Allah onları affetmiştir. (Siz sorup da başınıza iş çıkarmayın). Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir"* [340] meâlindeki âyetin inişine sebep teşkil etti.[341]

---

[334] İbn Hişâm, IV,188 vd.; İbn Seyydinâs (1992 n.), II,310-314.

[335] Süheylî, VII,158; Şâmî, VIII,443.

[336] İbn Kayyim el-Cevziyye, II,198-200; V,133-135.

[337] Hac (اَلْحَجُّ) kelimesinin manaları: 1- Kast ve ahenk eylemek, 2- bir nesneden feragat eylemek, 3- bir yerden gelmek, 4- mil ile yarayı yoklamak, 5- muarıza delil ve burhan ile galip olmak, 6- bir kimseye veya bir yere çok tereddütle varıp gelmek, 7- İslam binasının beş esasından olan nüsük-u mefruza eda için hasseten Mekke-i Mükerreme'ye kast ve teveccüh eylemek manasınadır ki "kast" yahut "tereddüt" manasından alınmıştır. "حج البيت إذا قصده إقامةً للنسك". Bkz. Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, I,497; Vankulu Lügati,I, "حجج" md.; Muslihuddin Mustafa Ahterî (v. 968/1560-61), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1292, I,177.

[338] (الحج القصد إلى الشيء المعظم وفي الشرع قصد لبيت الله تعالى بصفة مخصوصة في وقت مخصوص بشرائط مخصوصة) el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "الحج" md.; *Tecrîd Tercemesi*, I,228-229.

[339] Âl-i İmrân 3/97.

[340] el-Mâide 5/101.

[341] Müslim, "*el-Hac*", 412; Nesâî, "*el-Menâsik*", 1.

Haccın kökeninin Hz. İbrahim'e (a.s.) dayanması ve uzun tarihî geçmişi sırasında içine -ancak İslâm'ın gelişiyle temizlenebilen- çeşitli şirk unsurlarının karışması, bazılarının ileri sürdüğü gibi bu ibadetin İslâm dışı tapınma adetlerinin bir devamı olduğunu göstermez. Çünkü hac, namaz, zekât ve oruç gibi ibadetlerin son hallerini tevhid dini İslâm, insanlığa öğretmiştir.[342]

Diğer ibadetler gibi haccın da ferde ve topluma sayısız faydaları vardır. Bazıları şunlardır:

1- İhram, tek tip ve basit bir elbisedir. Bütün hacı namzetleri bunu giyerek sonradan edindikleri mal, mülk, rütbe, makam ve benzerlerini geride bırakır, tek farkın şahsi faziletten ibaret olduğu gerçek eşitliği yaşarlar.

2- Kefeni andıran ihram içinde yapılan Arafât Vakfesi, mahşeri andırır. Arafât Vakfesi, belki bir ömür boyu insana ölümü ve haşri; yani öldükten sonra dirilmeyi hatırlatır.

3- Çeşitli ırk ve kültürlere mensup Müslümanların bir araya gelmelerini sağlayan hac, bir "maddi ve manevi değerler" alışverişine vasıta olur, Müslümanları birbirine yaklaştırır, problemlere ortak çözümler arama imkânı verir. Haccın ve ondaki bu önemli hikmetin ihmali, musibetten öte gazap ve kahra neden oldu. Haccın özellikle tanışma ile düşünce birliğini, yardımlaşma ile iş birliğini kapsayan yüksek İslâm siyasetini/stratejisini ve içtimai kapsamlı yararlarını ihmal edilmesi, düşmana milyonlarca Müslüman'ı Müslüman'a karşı kullanmaya zemin hazırladı.

4- Kâbe etrafında tavaf, tevhit fikrini temsil etmekte, farklı yönlere, fakat daima Kâbe'ye yönelerek kılınan namaz: "*Nereye dönseniz Allah oradadır*"[343] prensibini ruhlara işlemektedir. Yöntemler, içtihatlar, kanaatler farklı olabilir, ancak her şey Allah içindir, Allah rızasına yönelmelidir.

202. Benî Hanîfe Heyeti

Hicretin 9.[344] veya 10. yılında.[345]

Benî Hanîfe, Mekke ile Yemen arasında yaşayan meşhur ve büyük bir kabile olan Adnânî Benî Bekr b. Vâil'e mensuptur. Benî Hanîfe'nin yurdu Yemâme, Hicaz'ın doğusunda, orta Arabistan'da, Tuvayk denilen dağ silsilesinin büyük bir kısmını içine alan geniş bir bölgedir. Benî Hanîfe, *Câhiliye döneminde putperestti.* Zamanla aralarında Hıristiyanlık da yayıldı. Müstahkem Hacr (Riyad) şehri, Yemâme'nin en önemli yerleşim merkeziydi. Savaşçı bir kabile olan Benî Hanîfe, Dûl (Düvl), Adî, Âmir, Suheym gibi

[342] A. Özaydın, "*Hac*", DİA, XIV,389.

[343] "*Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zatı) oradadır. Şüphesiz Allah'ın rahmeti ve nimeti geniştir, O her şeyi bilendir*" (el-Bakara 2/115). Allah her yerde hazır ve nazır olmakla birlikte, namazda kıbleye dönmek ibadetlerde nizam ve intizamı sağlamak gayesine matuftur.

[344] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VIII,87.

[345] Taberî, III,378; İbn Haldûn, II,485.

kollarla varlığını sürdürüyordu. Önceleri Bekir b. Vâil ile müttefikti. Besûs Savaşı'ndan sonra Tağliboğulları ile ittifak kurdu ve Lahmîler'e bağlandı. Bekir b. Vâil'in İranlılarla yaptığı Zûkâr Savaşı'na katılmadı.

Hz. Peygamber (a.s.), hicretten önce, hac ziyaretleri veya ticarî seyahatler vesilesiyle Mekke'ye gelen Kinde, Kelb, Benî Âmir b. Sa'saa ve Benî Hanîfeli bazı kimselere İslâm'ı arz etmişti. Söz konusu kabile mensupları ona (a.s.) en çirkin şekilde karşılık verip İslâm'ı reddetmişlerdi.[346]

Hadîs, siyer ve tabakât kaynakları incelendiğinde Benî Hanîfe'nin Resûlullah'a (a.s.) en az iki defa heyet gönderdiği sonucu çıkarılabilir:

1- Bazı hadîs kaynaklarına göre, hicretin ilk yılında; Mescid-i Nebevî inşa edildiği sıralarda,[347] altı kişilik (beşi Benî Hanîfe'den, birisi Benî Zübay'a b. Rebîa'dan[348]) bir heyet Medine'ye geldi.[349] Hadîs kaynaklarında Benî Hanîfe heyetiyle ilgili rivâyetlerin kaynağı genelde Talk b. Ali'dir ve ondan başka heyet üyelerinin isimleri zikredilmez.

Harç karma işinde usta olan Talk, Mescid-i Nebevî'nin yapımında çalıştı. Resûlullah (a.s.) onun harç karma işindeki ustalığını takdir etti.[350] Medine'de bulunduğu sırada Talk'ı akrep soktu. Hz. Peygamber (a.s.), dua edip akrebin soktuğu yeri eliyle mesh etti.[351]

Talk b. Ali'nin, Hz. Peygamber'den (a.s.) naklettiği rivâyetler hadîs kaynaklarında kaydedilmiştir. Birisi şöyledir: "Komşusu, kötülüğünden emin olmadığı kişi mümin değildir" (لَيْسَ الْمُؤْمِنُ الَّذِي لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ).[352]

---

[346] Şâmî, II,452.

[347] (قال أبو حاتم رضي الله تعالى عَنْهُ: خَبَرُ طَلْقِ بْنِ عَلِيٍّ الَّذِي ذَكَرْنَاهُ خَبَرٌ مَنْسُوخٌ، لِأَنَّ طَلْقَ بْنَ عَلِيٍّ كَانَ قُدُومُهُ عَلَى النَّبِيِّ، صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَوَّلَ سَنَةَ سِتٍّ مِنَ الْهِجْرَةِ، حَيْثُ كَانَ الْمُسْلِمُونَ يَبْنُونَ مَسْجِدَ رَسُولِ اللهِ، صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِالْمَدِينَةِ). Ebû Hatim Muhammed İbn Hibbân b. Ahmed b. Hibân b. Muâz b. Ma'bed et-Temîmî ed-Dârimî el-Büstî (277-354/890-965), *el-İhsân fi Takrîbi Sahîh İbn Hibbân*, tertib: el-Emîr Alâeddin Ali b. Bülbâ el-Fârisî (v. 739), thk. Şuayb el-Arnavut, Beyrut 1408/1988, III,405 (Kitâbu't-Tahareti: Babu Nevâkizi'l-Vuzû: ذِكْرُ الْوَقْتِ الَّذِي وَفَدَ طَلْقُ بْنُ عَلِيٍّ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ).

[348] بَنِي صُبَيْعَةَ بْنِ رَبِيعَةَ

[349] (عَنْ قَيْسِ بْنِ طَلْقٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: خَرَجْنَا سِتَّةُ وُفُدًا إِلَى رَسُولِ اللهِ، صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، خَمْسَةٌ مِنْ بَنِي حَنِيفَةَ وَرَجُلٌ مِنْ بَنِي صُبَيْعَةَ بْنِ رَبِيعَةَ، حَتَّى قَدِمْنَا عَلَى نَبِيِّ اللهِ، صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَبَايَعْنَاهُ وَصَلَّيْنَا مَعَهُ، وَأَخْبَرْنَاهُ أَنَّ بِأَرْضِنَا بِيَعَةً لَنَا، وَاسْتَوْهَبْنَاهُ مِنْ فَضْلِ طَهُورِهِ، فَدَعَا بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ مِنْهُ وَتَمَضْمَضَ، وَصَبَّ لَنَا فِي إِدَاوَةٍ، ثُمَّ قَالَ: «اذْهَبُوا بِهَذَا الْمَاءِ فَإِذَا قَدِمْتُمْ بِلَدَكُمْ، فَاكْسِرُوا بِيَعَكُمْ، وَانْضَحُوا مَكَانَهَا مِنْ هَذَا الْمَاءِ، وَاتَّخِذُوا مَكَانَهَا مَسْجِدًا». فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللهِ، الْبَلَدُ بَعِيدٌ، وَالْمَاءُ يَنْشَفُ، قَالَ: «فَأَمِدُّوهُ مِنَ الْمَاءِ، فَإِنَّهُ لَا يَزِيدُهُ إِلَّا طِيبًا». فَخَرَجْنَا فَنَاحَتْنَا عَلَى حَمْلِ الْإِدَاوَةِ أَيُّنَا يَحْمِلُهَا، فَجَعَلَهَا رَسُولُ اللهِ، صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَوْبًا لِكُلِّ رَجُلٍ مِنَّا يَوْمًا وَلَيْلَةً، فَخَرَجْنَا بِهَا حَتَّى قَدِمْنَا بِلَدَنَا فَعَمِلْنَا الَّذِي أَمَرَنَا، وَرَاهِبُ ذَلِكَ الْقَوْمِ رجل من طيء، فَنَادَيْنَا بِالصَّلَاةِ، فَقَالَ الرَّاهِبُ: دَعْوَةٌ حَقٌّ، ثُمَّ هَرَبَ فَلَمْ يُرَ بَعْدُ) (İbn Hibbân, *el-İhsân fi Takrîbi Sahîh İbn Hibbân*, III,406).

[350] İbn Hibbân, *el-İhsân fi Takrîbi Sahîh İbn Hibbân*, III,404.

[351] (لَدَغَتْ طَلْقًا عَقْرَبٌ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَرَقَاهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَسَحَهُ بِيَدِهِ) (كُنْتُ أَخْلِطُ الطِّينَ بِالْمَدِينَةِ فَلَدَغَنِي عَقْرَبٌ، فَأَتَانِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَعَوَّذَنِي حَتَّى بَرَأْتُ). et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VIII,338.

[352] Hadisin Enes b. Malik'ten nakledilen rivayeti şöyledir: "Mümin, insanların ondan emin oldukları kişidir. Müslüman, Müslümanların elinden ve dilinden selamette olduğu kişidir. Muhacir, kötülüğü terk eden kişidir. Nefsim (kudret) elinde olana yemin ederim ki, komşusu şerrinden emin olmadığı kişi cennete giremez" (الْمُؤْمِنُ مَنْ أَمِنَهُ النَّاسُ، وَالْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ السُّوءَ. وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ).

Benî Hanîfe heyeti, Resûlullah'a (a.s.) memleketlerinde bir kilise bulunduğunu bildirdi ve ondan (a.s.) bir miktar abdest suyunu kendilerine lütfetmesini istediler. Resûlullah (a.s.) abdest aldıktan sonra artan suyu bir kırbanın içine döktü, bir miktar suyu ağzına alıp onunla mazmaza yaptıktan sonra onu da kırbadaki suya ilave edip onlara verdi ve memleketlerine vardıklarında kiliseyi yıkmalarını, bu suyu yerine serperek oraya bir mescit yapmalarını istedi. Heyettekiler memleketlerinin uzak, havanın çok sıcak olduğunu, oraya varıncaya kadar suyun buharlaşacağını söyleyince Hz. Peygamber (a.s.) kırbaya su ilâve etmelerini tembih etti. Heyet üyelerinin hepsinin su kırbasını taşımaya çok istekli olmaları üzerine, Resûlullah (a.s.) onu nöbetleşe taşımalarını istedi. Bunlar Yemâme'ye döndükleri zaman kiliseyi yıktılar, abdest suyunu serperek orada bir mescit inşa ettiler. Talk b. Ali ezan okudu. Kilisenin rahibi ezanı işitince: "Hak söz ve gerçek çağrı" (كَلِمَةُ حَقٍّ . وَدَعْوَةُ حَقٍّ!) diyerek oradan ayrıldı ve bir daha geri dönmedi.[353]

İbn Hibbân, yukarıda nakledilen haberde, Talk b. Ali'nin (r.a.) hicretin 1. yılında Mescid-i Nebevî'nin inşası sırasında Medine'ye geldikten sonra memleketine döndüğünü, bir daha Medine'ye gelmediğine dair açık bir beyan bulunduğunu belirtir ve aksini iddia edenlerin *Sünnet*'ten sarih bir kaynak göstermesi gerektiğini zikreder. *Hâlbuki Talk b. Ali'nin sosyal hayatın değişik meseleleriyle ilgili Hz. Peygamber'den* (a.s.) naklettiği hadîsler,[354] iki şekilde izah edilebilir: Ya Talk (r.a.) uzun bir süre Hz. Peygamber'in (a.s.) yanında kaldı ya da onu (a.s.) birçok defa ziyaret etti. Talk b. Ali'nin (r.a.) bir defadan fazla Medine'ye geldiği ve her gelişinde bir süre Resûlullah (a.s.) ile beraber olduğu, Câbir b. Abdillah'ın (r.a.): "Ey Talk, sen *Allah'ın Kitabı*'nı benden daha iyi bilirsin. Sen Peygamber'in (a.s.) *Sünneti*'ni benden daha iyi bilirsin"[355] şeklindeki sözlerine binaen söylenebilir. "Bir ilim kendisine sorulup da bildiği halde onu gizleyen, kıyamet gününde ateşten bir gem ile gemlenir" (مَنْ سُئِلَ عَنْ عِلْمٍ فَكَتَمَهُ أُلْجِمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ)[356] hadîsi onun (r.a.) rivâyetlerinden birisidir. Abdülkays'ın reisi[357] Hz. Peygamber'le (a.s.) görüşüp memleketine döndükten sonra, Abdülkaysli bir heyet, Resûlullah (a.s.) ile görüşmek üzere Medine'ye geldiklerinde Talk b. Ali de oradaydı.[358]

---

[353] Nesâî, "*Mesâcid*", 11. Talk b. Ali'den oğlu Kays, kızı Halde (Hâlide), Abdurrahman b. Ali b. Şeybân ve Abdullah b. Bedr hadis nakletmiştir. Talk'ın rivayetleri Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân gibi ilk dönem muhaddislerinin kitaplarında yer almış olup bunları Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*'inde; Taberânî ise *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde toplamıştır. Bkz. Bedreddin Aynî (v. 855), *Şerh Süneni Ebî Davud*, thk. Ebü'l-Münzir Halid b. İbrahim el-Mısrî, Riyad 1420/1999, 424; N. Topaloğlu, "*Talk b. Alî*", DİA, XXXIX,549.

[354] يُوشِكُ أَنْ يَجِيءَ قَوْمٌ يَقْرَءُونَ الْقُرْآنَ ، لَا يُجَاوِزُ تَرَاقِيَهُمْ ، يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ ، طُوبَى لِمَنْ قَتَلَهُمْ ، وَطُوبَى لِمَنْ قَتَلُوهُ

[355] (يَا طَلْقُ ، أَنْتَ أَعْلَمُ بِكِتَابِ اللهِ مِنِّي ، وَأَعْلَمُ بِسُنَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنِّي) Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* (Riyad 1423/2003 n.), I,503.

[356] et-Taberânî (v. 360), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VIII,334.

[357] طَلْقِ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ : جَلَسْنَا عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَجَاءَ مُخْتَارُ بْنُ عَبْدِ الْقَيْسِ ، فَقَالَ : يَا نَبِيَّ اللهِ ، مَا تَرَى فِي شَرَابٍ نَصْنَعُهُ مِنْ ثِمَارِنَا؟ فَأَعْرَضَ عَنْهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى سَأَلَهُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى بِنَا ، فَلَمَّا قَضَى الصَّلَاةَ قَالَ : مَنِ السَّائِلُ عَنِ الْمُسْكِرِ؟ (تَسْأَلُنِي لَا تَشْرَبْهُ ، وَلَا تَسْقِهِ أَخَاكَ الْمُسْلِمَ ، وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ ، مَا شَرِبَهُ رَجُلٌ قَطُّ ابْتِغَاءَ أَنْ يُسْكِرَ ، فَيَسْقِيَهُ اللهُ الْخَمْرَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ). et-Taberânî (v. 360), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VIII,337.

[358] عَنْ أَبِيهِ طَلْقِ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ : جَلَسْنَا عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَاءَ وَفْدُ عَبْدِ الْقَيْسِ ، فَقَالَ : «مَا لَكُمْ قَدِ اصْفَرَّتْ أَلْوَانُكُمْ ، وَعَظُمَتْ

2- Belâzürî'ye göre, hicretin 7. yılının evvelinde veya denildiğine göre 6. yılda, Resûlullah'ın (a.s.) "krallara ve kabile reislerine İslâm'a davet mektupları göndermesi" olayında Selît b. Amr el-Kureşî el-Âmirî'yi[359] Yemâme yöneticisi Hevze b. Ali ve -İbn Hişâm'ın ziyadesine göre- Sümâme b. Üsâl'e gönderdi.[360] Bunun üzerine Yemâmeliler[361] -Yemâme yöneticisi Hevze b. Ali'nin amcası oğlu- Selmâ b. Hanzale el-Hanîfî es-Süheymî[362]başkanlığında bir heyeti[363] Medine'ye gönderdi. İbn Sa'd, hâdiseyi *"Arapların, Resûlullah'a (a.s.) Heyetler Göndermesi"*[364] başlığı altında 27. sırada anlatır; fakat sarih bir tarih vermez.[365] Belâzürî'den heyetin Resûlullah'ın (a.s.) İslâm'a davet mektupları göndermesinden sonra, İbn Sa'd'dan ise bu olayın heyetler yılında veya daha sonraki yılda Medine'ye geldiği sonucu çıkarılabilir. Bu netice, hicretin 9. (İbn İshâk),[366] veya 10. yılına[367] işaret eder.

Heyet üyelerinden bazıları şunlardır: Reccâl[368] İbn Unfuvete el-Hanefî[369], Talk b. Ali b. Kays, Humrân b. Câbir (Benî Şemr'den), Ali b. Sinân, el-Aksa' b. Mesleme, Zeyd b. Abdiamr, -şair, hatip, kâhin ve nüfuz sahibi bir kişi olan, Yemâme'de Heddâr denilen şehirde doğan- Müseylime.[370]

بُطُونُكُمْ، وَظَهَرَتْ عُرُوقُكُمْ؟» قَالُوا: أَتَاكَ سَيِّدُنَا، فَسَأَلَكَ عَنْ شَرَابٍ كَانَ لَنَا مُوَافِقًا، فَنَهَيْتَهُ عَنْهُ، وَكُنَّا بِأَرْضٍ وَبِيئَةٍ وَخَمَةٍ، قَالَ: فَاشْرَبُوا مَا (بَدَا لَكُمْ) et-Taberânî (v. 360), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VIII,336.

[359] Belâzirî, Hevze'ye elçi olarak gönderilen kişinin Selîd b. Kays b. Amr el-Ensârî el-Hazrecî (سليط بْن قيس بْن عَمْرو الأنصاري ثُمَّ الخزرجي) olduğunu kaydeder. Bu durum iki ihtimali gündeme getirir: Ya iki isim birbirine karıştırılmış ya da Yemâme yöneticisi Hevze'ye iki defa elçi gönderilmiştir.

[360] (سليط بن عمرو بن عبد شمس بن عبد ود بن نصر بن مالك بن حسل ابن عامر بن لؤي القرشي العامري أخو سهيل بن عمرو، وكان من المهاجرين الأولين ممن هاجر الهجرتين. وذكره موسى بن عقبة فيمن شهد بدرا، ولم يذكره غيره في البدريين، وهو الذي بعثه رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى هوذة ابن علي الحنفي وإلى ثمامة بن أثال الحنفي، وهما رئيسا اليمامة، وذلك في سنة ست أو سبع. ذكر الواقدي وابن إسحاق (إرساله إلى هوذة. وزاد ابن هشام وثمامة. وقتل سنة أربع عشرة.) İbn Abdilber, *el-İstiâb*.

[361] (وكانت اليمامة تدعى جو فصليت امرأة من جديس يقال لها اليمامة بنت مر عَلَى بابها فسميت باسمها والله أعلم، وقالوا. ولما كتب رَسُول الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى ملوك الآفاق فِي أول سنة سبع ويقال فِي سنة ست كتب إِلَى هوزة بْن علي الحنفي وأهل اليمامة يدعوهم إِلَى الإِسْلام وأنفذ كتابه بذلك مع سليط بْن قيس بْن عَمْرو الأنصاري ثُمَّ الخزرجي فبعثوا إِلَى رَسُول الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفدهم وكان فِي الوفد مجاعة بْن مرارة فأطعمه رَسُول الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أرضا مواتا سأله إياها وكان فيها أيضا الرجال بْن عنفوة فأسلم وقرأ سورة البقرة وسورا مِنَ القرآن إلا أنه ارتد بعد، وكان فيهم مسيلمة الكذاب ثمامة بْن كبير بْن حبيب، فقال مسيلمة لرسول الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. إن شئت خلينا لك الأمر من بعدنا، وبايعناك عَلَى أنه لنا بعدك، فقال له رسول صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. لا ولا نعمة عين ولكن الله قاتلك.) Belâzürî, *Fütûhü'l-Büldân* s. 93 (eş-Şâmile).

[362] (سلمى بن حنظلة الحيمي من بني سحيم بن مرة بن الدؤل بن حنيفة)

[363] Vâkıdî'den yapılan bir nakle göre heyet on küsur (İbn Sa'd, *et-Tabakât* -1410/1990 n.-, I,2409); yine Vâkıdî'den yapılan başka bir nakle göre ise 17 kişidir (Zürkânî -1996 n.-, V,146).

[364] - ذكر وفادات الْعَرَب عَلَى رَسُول الله - صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[365] İbn Sa'd, hâdiseyi iki senetle; yani ilkinde Vâkıdî'nin Yezîd b. Rûmân'a varan senedi, ikincisinde muhtelif kaynakların anlatımlarının birleştirir ve "قَالُوا" lafzıyla nakleder.

[366] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VIII,87.

[367] Taberî, III,378; İbn Haldûn, II,485.

[368] Veya Rehhâl: asıl ismi: Nehâr: نَهَارُ.

[369] ابن عُنْفُوَة

[370] Genellikle isminin Mesleme olduğu ve bunun Müslümanlar tarafından tahkir amacıyla -ism-i tasğîr ile- Müseylime şekline dönüştürüldüğü kabul edilir. İsmi: Mesleme b. Sümâme b. Kebîr (Kesîr) el-Hanefî el-Vâilî'dir (v. 12/633) soy silsilesi: (مسيلمة بن ثمامة بن كثير بن حبيب بن الحارث بن عبد الحارث بن هفان بن ذهل بن الدول بن حنيفة) şeklindedir.

Heyet, Resûlullah (a.s.) ile görüştü ve İslâm'ı kabul etti. Heyet, Remle bint Hâris en-Neccâriyye'nin konağında misafir edildi. Sabah-akşam kendilerine ziyafet verildi. Onlara, bazen ekmek-et, bazen ekmek-süt, bazen ekmek-yağ, bazen ise hurma ikram edildi. Medine'de günlerce kalıp Resûlullah'a (a.s.) gidip-gelen heyet, Übey b. Ka'b'dan *Kur'ân-ı Kerîm*'i ve İslâm Dini'ni öğrendi. Resûlullah (a.s.), heyet mensuplarına 5 ukiye gümüş hediye ederek uğurladı ve yurtlarına vardıkları zaman kiliseyi yıkıp mescit yapmalarını emretti.

Resûlullah (a.s.), heyet üyelerinden Mücâa b. Mürâre b. Sülmâ'nın (مجاعة بن مرارة بن سلمى) istediği ölü arazileri kendisine iktâ' olarak tahsis etti ve bununla ilgili bir ahitname verdi. Yazı mealen şöyledir: "Rahman ve Rahîm Allah'ın adıyla. Bu Allah Elçisi Muhammed'in Mücâa b. Mürâre b. Sülmâ'ya verdiği yazıdır: Gûra'yı, Gurâbe'yi ve Hubel'i sana iktâ ettim. Kim sana karşı çıkarsa, bana karşı çıkmış olur".[371]

Reccâl, Benî Hanîfe heyetinde İslâm'ı öğrenmek konusunda en hırslı davranan idi.[372] Übey b. Ka'b'ın (r.a.) yanına gider *Kur'ân*'ı, İslâm Şeriatı'nı ve *Sünnet*'i öğrenirdi.[373] Sonra İslâm'dan yüz çevirdi.

Bu veya başka bir heyetle Medine'ye gelen Müseylime ise İslâm'ı kabul etmemekle birlikte Hz. Peygamber (a.s.) ile tartışarak kendisini peygamberliğine ortak ve vekil yapması gibi tuhaf isteklerde bulundu, daha sonra peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkarak isyan etti. Hatta bu konuda Resûlullah (a.s.) ile mektuplaştı.[374] Müseylime, hicretin 8. yılında Hevze el-Hanefî'nin ölümünden sonra Benî Hanîfe'nin etkin reislerinden biri oldu.

Müseylime peygamberlik iddia edince Reccâl, Resûlullah'ın (a.s.) Müseylime'yi peygamberlik işine ortak ettiğine tanık olduğunu iddia etti ve insanların aldanmasına sebep oldu. Hatta Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde, Müslümanlar ile Müseylime taraftarları arasında şiddetli çatışmalar yaşanınca, Reccâl: "İki koç toslaştı, koçumuz(u desteklemek) bize daha sevimlidir", dedi.[375]

Hz. Peygamber (a.s.), Ebû Hüreyre ile Furât b. Hayyân'ı,[376] Sümâme b. Usâl'e, Müseylime ve adamlarıyla mücadele etmesini bildirmek üzere gönderdi.[377]

---

[371] İbn Sa'd, I,316-317; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, II,494; Zürkânî (1996 n.), V,146-157; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XVII,179; M. Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye: Hz. Peygamber Döneminin Siyasi - İdari Belgeleri*, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Neşriyat, yayın no: 93, s. 173; M. A. Kapar, "*Hanîfe*", DİA, XVI,42.

[372] وأنه كان أيام مقام الوفد يختلف إلى أبي كعب، يتعلم القرآن وشرائع الإسلام، حتى كان رَجُّال عندهم أفضل من كان وفد عليهم لما يرون من حرصه)

[373] قال ابن عمر: وكان من أفضل الوفد عندنا، قرأ البقرة وآل عمران، وكان يأتي أبيا يقرئه فقدم اليمامة، وشهد لمسيلمة على رسول الله صلى الله عليه وسلم، أنه أشركه في الأمر من بعده، فكان أعظم أهل اليمامة فتنة من غيره، لما كان يعرف به.

[374] Süheylî, VII,467-472; İbn Kesîr, IV,97-98; Şâmî, VI,326; Zürkânî (1996 n.), V,152.

[375] (كبشان انتطحا فأحبهما إلينا كبشنا) el-Kelâî, *el-İktifâ'*, II/1,40.

[376] Bkz. Hicretin 3. yılı olaylarından: "45. Zeyd b. Hârise'nin Karede Seriyyesi: Furât b. Hayyân b. Sa'lebe el-Bekrî el-İclî el-Yeşkürî" bahsine.

[377] Bu rivâyete göre Furât, Müseylime'yi -Halid b. Velid komutasında Benî Hanîfe mürtetleriyle yapılan savaşta- öldürmüştür. Bkz. İbn Abdilber, *el-İstiâb* (Beyrut 1412/1992 n), I,216; III,1258; hicrî 6. yılın olaylarından: "83. Muhammed b. Mesleme'nin Kuratâ Seriyyesi: Sümâme b. Üsâl'in İslâm'ı Kabul

Sümâme'ye gönderilen heyet işini bitirdikten sonra Reccâl ile birlikte Medine'ye (a.s.) döndü. Resûlullah (a.s.), onlara: "Sizden birinin azı dişi Cehennem'de Uhud Dağı kadar olacak"[378] buyurdu. Müseylime ile yapılan savaşta, Zeyd b. Hattâb el-Kureşî el-Adevî'nin[379] Reccâl'ı öldürdüğü haberi gelinceye kadar, Ebû Hüreyre (r.a.) ve Furât korku (r.a.) içinde yaşadılar. Ebû Hüreyre (r.a.) ve Furât (r.a.), haberi alınca secdeye kapandılar, Hz. Peygamber'in (a.s.) mucizesini tasdik ettiler ve böyle bir duruma düşmedikleri için Allah'a şükrettiler.[380]

Müseylime'nin, Yemâme'ye döndükten sonra, -İbn İshâk'a göre[381]- hicretin 10. yılının sonlarında Resûl-i Ekrem (a.s.) ile mektuplaştı. Bazı kaynaklara göre ise mektuplaşma, Hz. Peygamber (a.s.) Vedâ Haccı'ndan döndükten sonra oldu.[382] Bu ifadeler takribi olan İbn İshâk'ın tarihini daha muayyen hale getirip teyit eder. İbn Sa'd'a göre, ilk mektubu Hz. Peygamber (a.s.) Amr b. Ümeyye ed-Damrî ile yolladı ve Müseylime'yi İslâm'a davet etti. Müseylime, Resûlullah'a (a.s.) kendisinin de peygamber olduğunu ve yeryüzünün yarısının kendilerine, diğer yarısının Kureyş'e ait olduğunu iddia eden bir mektubu Amr b. Cârûd el-Hanefî'ye yazdırdı.

Resûlullah (a.s.), mektup okunduktan sonra elçilere: "Allah'ın Resûlü olduğuma tanıklık eder misiniz?" (أَتَشْهَدَانِ أَنِّي رَسُولُ اللهِ) diye sordu. Onlar: "Biz Müseylime'nin Allah'ın Resûlü olduğuna tanıklık ederiz" (نَشْهَدُ أَنَّ مُسَيْلَمَةَ رَسُولُ اللهِ) diye cevap verdiler. Resûlullah (a.s.), Müseylime'nin elçilerine: "Allah'a ve Resûlü'ne iman ettim! Şayet elçi öldürseydim, sizleri öldürürdüm" (آمَنْتُ بِاللهِ وَرُسُلِهِ وَلَوْ كُنْتُ قَاتِلًا رَسُولًا لَقَتَلْتُكُمَا) buyurdu. -Bu olayın bir râvisi olan- Abdullah b. Mesûd (r.a.) da: "Elçilerin öldürülmemesi kadim bir gelenektir" (فَمَضَتِ السُّنَّةُ بِأَنَّ الرُّسُلَ لَا تُقْتَلُ) demiştir.[383]

Resûlullah (a.s.), şu meâlde cevabî bir mektup yazdırdı: "Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Allah'ın elçisi Muhammed'den yalancı Müseylime'ye. Selâm hidayete uyana olsun. İmdi yeryüzü Allah'ındır. Allah, kullarından dilediği kimseleri yeryüzüne varis kılar. Akıbet Allah'tan korkanlarındır": (بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللهِ إِلَى مُسَيْلَمَةَ الْكَذَّابِ : السَّلَامُ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى . أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ.) Mektubu Übey b. Ka'b yazdı, -Zübeyr b. Avvâm'ın kardeşi- es-Sâib b. Avvâm Müseyli-

---

Etmesi" bahsine.

[378] (حَزُّ أَحَدِكُمْ فِي النَّارِ مِثْلُ أُحُدٍ)

[379] Hz. Ömer'in (r.a.) baba bir kardeşi ve yaşça ondan daha büyük olan Zeyd b. Hattâb el-Kureşî el-Adevî'nin (زيد بن الخطاب القرشي العدوي) annesi Benî Esed'den Esmâ bint Vehb b. Habîb'tir.

[380] Süheylî, V,279-280; VII,468; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,372; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,200-201; Şâmî, XI,369.

[381] (قال ابن إسحاق : وكان ذلك في آخر سنة عشر ، وذكر غيره أن ذلك كان بعد انصراف النبي صلى الله عليه وسلم ، من حجة الوداع ، ووقوعه في المرض الذي توفاه الله فيه ، فالله تعالى أعلم) el-Kelâî, *el-İktifâ'*, II/1,39.

[382] (وقال أبو جعفر محمد بن جرير الطبري : وقد قيل : إن دعوى مسيلمة ومن ادعى من الكذابين النبوة في عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم ، إنما كانت بعد انصرافه من حجة التمام ، ووقوعه في المرض الذي توفاه الله فيه ، فالله تعالى أعلم .)

[383] Ebü'r-Rebî' Süleyman b. Mûsâ b. Salim el-Kelâî el-Endelüsî (565-634/1170-1237), *el-İktifâ' Bimâ Tazammane Min Megâzi Resûlillah ve's-Selâsetü'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Kemaleddin İzzeddin Ali, Beyrut 1417/1997, II/1,38-40.

me'ye iletti. Hz. Peygamber (a.s.), mektubunda onu kezzâb (çok yalancı) diye tanıtınca, o "Müseylimetü'l-kezzâb" diye anılmaya başlandı.[384]

Hz. Peygamber (a.s.), bu olaydan kısa bir süre sonra vefat etti. Müseylime ise Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) hilâfeti döneminde Hâlid b. Velîd komutasındaki İslâm ordularıyla giriştiği şiddetli çatışmalar neticesinde 12/633 yılında Yemâme Savaşı'nda öldürüldü.[385]

Kaynaklar Müseylime'nin mektubunu Resûlullah'a (a.s.) getirip elçilik yapan şahıslarla ilgili olarak iki gruba ayrılabilir:

Birinci gruba göre bu şahıslar: Abdullah İbn Nevvâha[386] ile İbn Usâl'dir (والآخر رجل يقال له : ابن أثال). Bazıları bu şahsı İbn Usâl b. Hacr (ابْنُ أَثَال بْن حجر), bazıları ise Hacr denilen yerden olan İbn Usâl [387] olarak kaydetmişlerdir; fakat daha fazla bilgi vermemişlerdir. Bu şahsın Sümâme b. Üsâl b. en-Nu'mân el-Hanefî (v. 12/633) ile karıştırılmaması gerekir. İkinci gruba göre ise bu şahıslar: Vetîn, İbn Şiğâfe el-Hanefî ve Abdullah İbn Nevvâha'dır. Hz. Muhammed (a.s.), peygamberliğini kabul edip etmediklerini sorunca, elçilerden Vetîn kendisinin Müslüman olduğunu bildirdi.[388]

Müseylime'ye elçilik yapanlarla ilgili problem, el-Kelâî'nin *el-İktifâ*'da verdiği bilgilerle izah edilebilir. el-Kelâî'nin kaydettiğine göre yukarıda kaydedilen olaydan sonra Resûlullah (a.s.), Benî Hanîfe'nin eşrafından Müslümanlığını gizleyen İbn Umeyr el-Yeşkurî'yi[389] Müseylime'yi huzuruna getirmek üzere görevlendirdi. İbn Umeyr, Müseylime'ye Resûlullah'a (a.s.) gitmesi için telkinde bulundu. Müseylime, Reccâl'e ve diğer adamlarına durumu danıştı. Onlar: "Eğer gidersen Muhammed seni öldürtür" dediler. Bunun üzerine Müseylime, Resûlullah'a (a.s.) iki adamını gönderdi.

İbn Umeyr, -dinden dönen- Reccâl'ın dostu idi ve onu rezil eden ve herkesin diline düşüren bir şiir söyledi.[390] Müseylime ve Benî Hanîfe'nin mürtet ileri gelenleri İbn

---

[384] (قالوا: وَكَتَبَ رَسُولُ الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَى مُسَيْلَمَةَ الْكَذَّاب. لَعَنَهُ اللهُ يَدْعُوهُ إِلَى الإِسْلام. وَبَعَثَ به مَعَ عَمْرو بْن أُمَيَّةَ الضَّمْرِيِّ.) فَكَتَبَ إِلَيْهِ مُسَيْلَمَةُ جَوَابَ كِتَابِه. وَيَذْكُرُ فِيه أَنَّهُ نَبِيٌّ مِثْلُهُ. وَيَسْأَلُهُ أَنْ يُقَاسِمَهُ الأَرْضَ. وَيَذْكُرُ أَنَّ قُرَيْشًا قَوْمٌ لا يَعْدِلُونَ. فَكَتَبَ إِلَيْهِ رَسُولُ الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَقَالَ: الْعَنُوهُ لَعَنَهُ الله! وَكَتَبَ إِلَيْهِ: بَلَغَنِي كِتَابُكَ الْكَذِبُ وَالافْتِرَاءُ عَلَى الله وَأَنَّ الأَرْضَ لله يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِه. وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ وَالسَّلامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى. قَالَ: وَبَعَثَ به مَعَ السَّائب بْن الْعَوَّام أَخِي الزُّبَيْر بْن الْعَوَّام.) Ibn Sa'd, I,316-317.

[385] Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde*, s. 205; İbn Sa'd, I,316-317; III,378; VII,418-419; Belâzürî, *Fütûh*, s. 118-121; Ebû Muhammed Ahmed b. A'sam el-Kûfî (v. 314 veya 320 [?]), *el-Fütûh*, Beyrut 1986, I,36; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,645-646; Taberî, IV,113; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,631; M. M. el-A'zamî, *Kur'ân Tarihi*, s. 105-151; M. A. Drâz, *"Kur'ân'ın Derlenmesi"*, çev. M. Ali Durmuş, *Bir Yaşam Biçimi Olarak İslâm*, M. Tarık Kureyşi (ed.), İstanbul 1991, s. 53-74; Fr. Buhl, *"Müseylime"*, İ. A. (MEB), VIII,820-821.

[386] (عبادة بْن الحارث أحد بني عَامِر بْن حنيفة وهو ابن النواحة الَّذِي قتله عَبْد الله بْن مَسْعُود بالكوفة وبلغه أنه وجماعة معه يؤمنون بكذب مسيلمة) Belâzürî, *Fütûh*.

[387] (حجر بالسُّكون. قلت: مَعَ فتح أوله. وَابْن أَثَال حجر من أَتبَاع مُسَيْلَمَة الْكذَّاب لَهُ ذكر فِيمَا جَاءَ عَن عَاصم) Ibn Nâsiriddin Muhammed b. Abdillah el-Kaysî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (v. 842), *Tevzîhü'l-Müştebeh fî Zabt Esmâi'r-Ruvât ve Ensâbihim ve Elkâbihim ve Kinâhum*, thk. Muhammed Nuaym el-Irksûsî, Beyrut 1993, III,129.

[388] (أَنَّ مُسَيْلمة بَعَث إِلَى النَّبِيّ - صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ثَلَاثَة: وَتِين وَابْن شغاف الْحَنَفِيّ وَابْن النَّوَّاحَة. فَأَمَّا وَتِينٌ فَأَسْلَمَ، وَأَمَّا الآخَرَان فَشَهِدَا أَنَّهُ رَسُول الله وَأَنَّ مُسَيْلمة من بعده. فَقَال: خذوهُمَا، فَأَخذَا، فَخرجُوا بهما إِلَى الْبَيْت فَحُبِسَا، فَقَال رَجُل: هَبْهُمَا لِي يَا رَسُول الله، فَفَعَلَ) Muhammed b. Ali eş-Şevkânî el-Yemenî (v. 1250), Neylü'l-Evtâr, thk. İsamuddin es-Sebâbtî, Darü'l-Hadîs n., Mısır 1413/1993, XIII,36.

[389] (ابن عمير اليشكري من سراة أهل اليمامة وأشرافهم)

[390] يَا سُعَادَ الْفُؤَادِ بِنْتَ أَثَالِ . . . طَالَ لَيْلِي لِفِتْنَةِ الرِّجَالِ

Umeyr'i öldürmek istedi. O, firar edip Halid b. Velid'e (r.a.) katıldı ve ona mürtetlerin zaaf noktaları hakkında bilgi verdi.[391]

Netice itibariye sosyal vakıalar, bir defadan ortaya çıkan, olup-biten olgular değil, değişik kökenleri ve ilintileri olan süreçlerdir. Öyleyse hadîs, siyer ve tabakât kaynakları incelendiğinde Benî Hanîfe'nin Resûlullah'a (a.s.) en az iki defa heyet gönderdiği sonucu çıkarılabilir. İlk heyetin temsil özelliği olmayan kişisel girişimlerin bir neticesi olduğu söylenebilir. Kaynaklar, Hz. Peygamber'in (a.s.) Yemâme'nin üç ileri gelenine; yani Hevze, Sümâme ve Müseylime'ye mektuplar yazdığı ve elçi teatisinde bulunduğunu kaydeder. Yine kaynaklara göre, Hz. Peygamber (a.s.), Yemâme reislerine, Selît b. Amr, Selîd b. Kays, Amr b. Ümeyye ed-Damrî, es-Sâib b. Avvâm, Ebû Hüreyre, Furât b. Hayân ve İbn Umeyr el-Yeşkurî'yi elçi olarak gönderdi. Aynı şekilde Yemâmeli reisler de münferit şahısları ve muhtelif adetlerdeki heyetleri ona (a.s.) elçi olarak gönderdiler.

Bazı şeyler, ayrı heyetlerle ilgili olup birbirine karıştırılmış veya Yemâme gibi Arabistan'ın büyük bir coğrafyasında, Benî Hanîfe gibi büyük bir nüfusa sahip sosyal bir çevrede muhtelif çevre ve zamanlarda tekerrür etmiş de olabilir. Mesela Hz. Peygamber'den (a.s.) mescit yerine serpilmek üzere teberrüken istenen abdest suyunun bulunduğu kırbayı, -İbn Sa'd'ın rivâyetine göre- el-Ak'as b. Mesleme (الأَقْعَس بْن مَسْلَمَة) muhafaza etti. İbn Hibbân'ın rivâyetine göre ise heyet üyelerinin hepsinin su kırbasını taşımaya çok istekli olmaları üzerine, Resûlullah (a.s.) nöbetleşe taşımalarını istedi.

إِنَّهَا يَا سُعَادُ مِنْ حَدَثِ الدَّهْرِ عَلَيْكُمْ كَفِتْنَةِ الدَّجَّالِ
فَتَنُ الْقَوْمِ بِالشَّهَادَةِ وَاللهِ عَزِيزٌ ذُو قُوَّةٍ وَمَعَالِي
لا يُسَاوِي الَّذِي يَقُولُ مِنَ الأَمْرِ قَبِيلا وَإِنَّهُ ذُو ضَلالِ
إِنَّ دِينِي دِينُ الْوَفِيِّ وَفِي الْقَوْمِ رِجَالٌ عَلَى الْهُدَى أَمْثَالِي
أَهْلَكَ الْقَوْمَ مُحْكَمُ بْنُ طُفَيْلٍ . . . وَرِجَالٌ لَيْسُوا لَنَا بِرِجَالِ
يَزْعُمُ أَمْرَهُمْ مُسَيْلِمَةُ الْيَوْمَ . . . فَلَنْ يَرْجِعُوا بِإِحْدَى اللَّيَالِي
رُبَّمَا تَجْزَعُ النُّفُوسُ مِنَ الأَمْرِ . . . لَهُ فُرْجَةٌ كَحَلِّ الْعِقَالِ
إِنْ تَكُنْ مُنْيَتِي عَلَى فِطْرَةِ اللهِ حَنِيفًا فَإِنَّنِي لا أُبَالِي

Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî (130-207/747-823), *Kitâbü'r-Ridde Maa Nebzetin Min Fütûhi'l-Irâk ve Zikri el-Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî* (Ahmed b. Muhammed b. A'sem el-Kûfî'nin -v. 314- rivâyeti), thk. Yahya el-Cebûrî, Beyrut 1410/1990, s. 110.

[391] (وكان ابن عمير اليشكري من سراة أهل اليمامة وأشرافهم، وكان مسلما يكتم إسلامه، وكان صديقا للرجال، فقال شعرا فشا في اليمامة حتى كانت المرأة والوليدة والصبي ينشدونه فبلغ ذلك مسيلمة، ومحكما، وأشراف أهل اليمامة، فطلبوه، ففاتهم، ولحق بخالد بن الوليد، فأخبره بحال أهل اليمامة، ودله على عوراتهم، وقالوا: إن رجلا من بني حنيفة كان أسلم، وأقام عند رسول الله صلى الله عليه وسلم، فحسن إسلامه، فأرسله رسول الله صلى الله عليه وسلم، إلى مسيلمة ليقدم به عليه، وقال الحنفي: إن أجاب أحدا من الناس أجابني، وعسى أن يجيبه الله، فخرج حتى أتاه، فقال: إن محمدا قد أحب أن تقدم عليه، فإنك لو جئته لم يفارقك إلا عن رضى، ورفق له، وجعل يأتيه خاليا، فيلقى هذا القول إليه، فلما أكثر عليه قال: انظر في ذلك، فشاور الرجال بن عنفوة وأصحابه، فقالوا: لا تفعل، إن قدمت عليه قتلك، ألم تسمع كلامه وما قال) el-Kelâî, *el-İktifâ'*, II/1,38-41.

203. Necran Hıristiyanları Heyeti

Hicrî 9. veya 10. yılda.[392]

Resûlullah'ın (a.s.) peygamberlikle görevlendirildiği 7. asrın başında Arabistan'ın güneyinde ve Hicaz bölgesinde, çok sayıda Hıristiyan Arap topluluğu yaşıyordu. Kahtânî Mezhic'ten olan Benî Hâris b. Ka'b (Belhâris) kabilesinin[393] yaşadığı Necran bölgesinde ise oldukça kalabalık bir Hıristiyan kitle bulunuyordu.

Necran'a, 5. yüzyılda Hîre ile ticaret yapan Hannân (Hayyân) denilen şahıs vasıtasıyla Hıristiyanlık girmeye başladı. Daha sonra Bizans İmparatoru Iustinianos'un (527-565) zulmünden kaçan Monofizitlerin sığınması sonucunda Necran, Doğu kilisesinin Güney Arabistan'daki başlıca merkezi haline geldi. 523 yılında, Yahudiliği kabul etmiş olan Himyerî Hükümdarı Zûnüvâs şehri ele geçirdi ve buradaki Hıristiyanlara şiddetli baskı uygulayıp dinlerinden dönmelerini istedi. İnançlarından vazgeçmeyen çok sayıda Hıristiyan içi ateş dolu hendeklere atılarak yakıldı. Bunun üzerine Hıristiyanlığın temsilcisi ve koruyucusu Bizans'ın desteğiyle Habeş Necâşîsi Yemen'e bir ordu gönderdi (525). Zûnüvâs'ın mağlûp edilip Himyerî yönetimine son verilmesiyle bölge, Habeşistan hâkimiyeti ve dolayısıyla Bizans nüfuzu altına girdi. Bu dönemde Necran'da birçok kilise ve manastır inşa edildi. Özellikle yakılarak öldürülen Hıristiyanların anısına yaptırılan ve Kâ'betü Necrân (Deyrü Necrân) denilen manastır-kilise ünlü bir ziyaret yeri haline geldi. Bakımını ve diğer hizmetlerini Benî Haris b. Kâ'b (Belhâris) kabilesinin kollarından Benî Abdülmedân b. Deyyân'ın üstlendiği kilise ve Saint Arethas adıyla aziz ilân edilerek onun koruyucusu sayılan şehitlerin başı Haris b. Kâ'b sebebiyle Necran kutsallık vasfı kazandı ve Hıristiyanlığın hac merkezlerinden biri oldu. İslâm ve Batı kaynaklarında yer alan, -İslâm'ın doğuşundan önce- Necranlı Hıristiyanların maruz kaldığı ağır işkencelerden *Kur'ân-ı Kerîm*'de bahsedilir ve bu insanlar için "müminler" tabiri kullanılır. Âyetler meâlen şöyledir:

"Kahroldu o hendeğin sahipleri, o çıralı ateşin, onlar (yakanlar) da başlarına oturmuşlar, müminlere yapmakta oldukları işkenceyi seyrediyorlardı. Onlardan, sırf, aziz ve hamîd Allah'a iman ettikleri için intikam aldılar. O Allah ki, göklerin ve yerin mülkü kendisine aittir ve Allah her şeye şahittir".[394]

Necran'daki Hıristiyan topluluğun kendilerine mahsus bir idari sistemleri vardı.

Hicretin 10. yılında Necranlı Hıristiyanlar bir heyet halinde Medine'ye geldiler. Resûlullah'ın (a.s.) kendilerine yazdığı bir mektup bu heyetin Medine'ye gelmesine sebep olmuştur. Mektup meâlen şöyledir:

"Allah Resûlü Muhammed'den, Necran keşişlerine... İbrahim, İshâk ve Ya'kûb'un İlâhı'nın adıyla. Ben sizi, yaratıklara tapma yerine Allah'a ibadet etmeye çağırıyorum, ve yine sizi yaratıklarla olan ittifakınız yerine Allah'la ittifak etmeye çağırıyorum. Şâ-

[392] Taberî, III,380.
[393] Bkz. hicrî 10. yılı olaylarından "Hâlid b. Velîd'in Benî Hâris Seriyyesi ve Benî Hâris Heyeti" başlığına.
[394] el-Burûc 85/4-9.

yet bunu kabul etmezseniz cizye vereceksiniz; cizyeyi de reddederseniz sizinle savaşacağım."

Necranlı Hıristiyanlar bu mektup üzerine, on dördü ileri gelenlerinden ve idarecilerinden olmak üzere altmış kişilik bir heyeti Medine'ye gönderdi. Heyet, bir ikindi vakti Medine'ye gelerek Mescid-i Nebevi'ye girdi. Hz. Peygamber (a.s.) ashâbı ile henüz ikindi namazını kılmıştı. İbadet vakitleri gelen Hıristiyanlar, Mescid-i Nebevi'de doğuya dönerek ibadet etmeye hazırlandılar. Bir kısım sahâbe bunlara engel olmak istedi; fakat Hz. Peygamber (a.s.) onların serbest bırakılmalarını ve ibadetlerini yerine getirmelerine izin verilmesini emretti. Hz. Peygamber'le (a.s.), Necranlı Hıristiyan heyeti adına 'Âkibleri Abdülmesîh, Uskufları Ebû Hârise b. Alkame, Seyyidleri el-Eyhem muhatap oldular.

Hz. Peygamber'le (a.s.) heyet arasında dinler tarihi açısından önemli konuşmalar ve tartışmalar yaşandı. Mesela Necran Hıristiyan heyeti, *Kur'ân-ı Kerîm*'in Hz. İsa'nın babasız doğduğunu kabul ettiğine göre onun Allah olması lazım geldiğini iddia ettiler. Bu tartışmalar, İslâmiyet'in Hıristiyanlık ve Hz. İsa (a.s.) hakkındaki görüşünü içeren Âl-i İmrân Sûresi'nin seksenden fazla âyetinin inişine sebep teşkil etmiştir ki "mübâhele âyeti" (Âl-i İmrân 3/61)[395] bunlardan birisidir.

Sözlükte "yalancı ve zalim olana birlikte beddua etmek, lânetleşmek", ıstılahta ise "bir tartışma esnasında haksız ve yalancı olanın Allah'ın lanetine uğraması için beddua edilmesi" anlamına gelen mübâhele (المباهلة) kelimesi *Kur'ân-ı Kerîm*'de iftiâl kalıbında (ibtihâl) olmak üzere aşağıda meâli verilecek olan âyette geçer:

"Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda çekişenlere de ki: Geliniz, sizler ve bizler de dâhil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz de kendi kadınlarımızı çağıralım, sonra da dua edelim de Allah'tan yalancılar üzerine lânet dileyelim".[396] Hz. Peygamber (a.s.) Necranlı Hıristiyan heyetiyle yaptığı münazara sırasında nâzil olan bu âyetin gereğini yerine getirmek üzere, heyet üyelerine hep birlikte yalancı ve haksız olan tarafa beddua etmeyi teklif etti ve bu teklife en yakın akrabasıyla (âl-i abâ: Hz. Ali -r.a.-, Hz. Fâtıma -r.anha-, Hz. Hasan -r.a.- ve Hz. Hüseyin -r.a.-)[397] katılmaya hazırlandı. Fakat heyet, buna yanaşmayarak Müslümanların himayesine girmeyi kabul eden bir antlaşma imzaladı.[398]

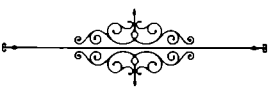

[395] Bkz. Râzî, VI,373-374.
[396] Âl-i İmrân 3/61.
[397] Ayrıca bkz. Tirmizî, *"et-Tefsîr"*, 4/3184.
[398] İbn Sa'd, I,357; Taberî, III,380; geniş bilgi için bkz. Şâmî, V,415-422; M. Fayda, *"Hz. Muhammed'in (a.s.) Necran'lı Hıristiyanlarla Görüşmesi ve Mübâhele"*, İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi -II-, Ankara 1975, s. 143-149; M. L. Bilge, *"Necran"*, DİA, XXXII,507.

HİCRÎ 10. YIL

204. Benî Rehâ Heyeti*

*.....H. 10.[1]***

Benî Rehâ, Kahtânî Mezhic kabilesinin bir koludur.[2] Ramazan H. 9 tarihinde Himyer kabilesinin birçok ileri geleni/reisi, Müslüman olduklarını bildirmek üzere Mâlik b. Mürâre er-Rehâvî'yi Resûlullah'a (a.s.) temsilci olarak gönderdi.[3]

Aynı kabile, hicretin 10. yılında, aralarında Amr b. Sübey'in (عمرو بن سبيع الرهاوي) bulunduğu on beş kişilik bir heyeti Medine'ye gönderdi. İbn Hacer, heyetin aslında Benî Rehân'nın Benî Süleym kolundan olduğunu kaydeder.[4] Heyet Remle bint Hâris en-Neccâriyye'nin konağında misafir edildi. Heyet, Hz. Peygamber'e (a.s.) hediyeler sundu. Sunulan hediyeler arasında Hz. Peygamber'in (a.s.) beğenisini kazanan Mirvâh diye anılan bir at da bulunuyordu. Hz. Peygamber (a.s.), heyetin yanında uzun bir müddet kalıp kendileriyle konuştu. Bunun neticesinde heyet üyeleri İslâm'ı kabul edip *Kur'ân-ı Kerîm*'i ve İslâm'ın farzlarını öğrendiler. Hz. Peygamber (a.s.), bir vesika yazdırıp heyete verdi, durumlarını dikkate alarak heyet üyelerine hediyeler verdi ve Amr b. Sübeyb'e sancak bağladı.[5]

Heyet üyelerinden Katâde b. Ayyâş el-Cüreşî er-Rehâvî (قتادة بن عياش الجرشى الرهاوى): "Resûlullah (a.s.), kavmim adına benden söz aldığında, elini tutup ona veda ettim. Resûlullah (a.s.), bana şöyle veda etti: 'Allah, takvayı azığın etsin, günahını affetsin, her nerede bulunursan seni hayra yöneltsin': (جَعَلَ اللهُ التَّقْوَى زَادَكَ وَغَفَرَ ذَنْبَكَ وَوَجَّهَكَ لِلْخَيْرِ حَيْثُمَا تَكُونُ) demiştir".

Daha sonra Benî Rehâ'dan bazı kimseler daha Medine'ye gelip Resûlullah (a.s.) ile Vedâ Haccı'na katıldılar ve onun (a.s.) vefatına kadar Medine'de ikamet etti. Resûlullah (a.s.), onlara Hayber'in Ketîbe mahsulünden yüz vesk hurma verilmesini vasiyet

---

* Siyer Olayları

** *İttifakla veya Ekseriyet Tarafından Kabul Edilen Tarihler*

[1] İbn Sa'd, I,344; Taberî, III,380.

[2] İbn Sa'd, I,344.

[3] İbn Sa'd, I,356; Taberî, III,361.

[4] قدم عمرو بن سبيع الرهاوي في وفد الرهاويين وهم من بني سليم بن رها بن مته بن حرب بن علة المذحجي وهم خمسة عشر رجلا فاسلموا

[5] İbn Sa'd, I,344; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XVII,154-155; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,629.

etti ve bunu dair bir vesika yazdırdı. Benî Rehâlar, Emevî halîfesi Muâviye b. Ebî Süfyân (r.a.) zamanında bu tahsisatı sattı.[6]

205. Hz. Peygamber'in (a.s.) Oğlu İbrahim'in Vefatı ve Güneş Tutulması

10 Rebiülevvel H. 10 Salı.[7]

İbrahim'in hastalanması üzerine Resûlullah (a.s.), Abdurrahmân b. Avf (r.a.) ile birlikte sütanne Ümmü Bürde bint Münzir en-Neccâriyye'nin (r.anha) evine gitti. Can çekişmekte olan İbrahim'i kucağına aldı. Bir müddet sonra İbrahim vefat etti.[8] Resûlullah'ın (a.s.) gözlerinden yaşlar dökülmeye başladı. Ashap: "Sen de mi ağlıyorsun ya Resûlullah? Böyle ağlamaktan, halkı alıkoymamış mıydın?" diye sordu. -Şâmî'nin naklettiği rivâyetlere göre- Peygamber Efendimiz (a.s.) şöyle buyurdu: "Bizim bu yaptığımız merhamettir. Merhamet etmeyene merhamet olunmaz. Ey İbrahim! Eğer bu (ölüm) hak, gerçek bir vaat, herkesçe geçilecek bir yol olmasaydı ve sonrakiler öncekilere kavuşacak olmasaydı, bundan daha çok sana üzülürdük. Doğrusu vefatından dolayı hüzünlüyüz. Göz ağlar, kalb hüzünlenir, ancak Allah'ın hoşuna gitmeyecek bir şey söylemeyiz". "Ben size bağırışarak ağlamayı, eğlence zamanında bağrışmayı, şeytanın çalgılarıyla oynamayı, musibet zamanında yüzü tırmalayarak feryat etmeyi, paralanmayı ve şeytanî sesler çıkarmayı yasakladım." "Muhakkak ki ben size dövünerek ağlamayı ve ölüye ağıt yakmayı yasakladım". "Ağlamak rahmetten, bağırmak şeytandandır."

İbrahim ruhunu Hakk'a teslim edince Resûlullah (a.s.) ashabına: "Hemen kefenlemeyin! Ona biraz bakayım" buyurdu. Sonra onun üzerine kapanıp ağladı.[9] Ümmü Bürde, cenazeyi yıkadı ve Üsâme b. Zeyd ile birlikte kabre indirdi. en-Nevevî, ulemânın çoğuna göre, Resûlullah'ın (a.s.) -yaklaşık bir yıl, iki aylık olan- oğlu İbrahim'in cenaze namazını kıldırdığını bildirmiştir.

Bakî' Kabristanı'na defnedilen İbrahim kabre konulurken mezarın kenarına oturan Resûlullah (a.s.), su isteyerek kabrin üzerine serpmiş ve bir taşı da baş ucuna dikmiştir. Resûlullah (a.s.) onun mezarında bir boşluk gördü, onun kapatılmasını emretti ve: "Bunun zararı ve faydası yoktur. Lakin hayatta olanın gözünü aydınlatır (onu rahatlatır). Kul bir şey yaptığında, onu iyi[10] yapmasını, Allah sever" (إنها لا تَضُرُّ ولا تنفع ولكن تَقَرُ عين[11] الحيَّ وإنَّ العَبْد إذا عَمِلَ شَيْئاً أحبَّ الله منهُ أنْ يُتْقِنَهْ) buyurdu.[12]

Güneş tutulması ile İbrahim'in vefatı arasında bir irtibat kurulduğunu öğrenen Resûlullah (a.s.) şöyle buyurdu: "Ey insanlar! İyi bilin ki Güneş ve Ay hiç kimsenin ne

---

[6] Şâmî, VI,339.

[7] İbn Sa'd, I,143,144; III,7; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,41,43; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,93; Semhûdî, I,316; Zürkânî (1996 n.), IV,345,349; Diyârbekrî, II,146; *Tecrîd Tercemesi*, III,323-324,328-329.

[8] Buhârî, "*el-Küsûf*", 16/1,15,17; Müslim, "*el-Küsûf*", 10,23,29.

[9] Şâmî, XI,22-24.

[10] Hadîste, "işi sağlam yapmak" anlamındaki itkân masdarının muzari fiili olan "يتقن" kullanılmıştır.

[11] Bazı kayıtlara göre "يعين".

[12] İbn Sa'd, I,143-144; III,7; Belâzürî, *Ensâb*, II,85-89; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,43-47; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,93-95; Semhûdî, I,316; Diyârbekrî, II,118,146-147; Şâmî, XI,24; *Tecrîd Tercemesi*, III,328-329; A. Çubukçu, "*İbrahim*", DİA, XXI,273-274.

ölümü ne de hayatı için tutulurlar. Lâkin onlar Allah'ın iki âyetidir. Tutulma olduğu vakit Allah'a dua edin, tekbir getirin, namaz kılın ve sadaka verin": (إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللهِ لاَ يَنْخَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلاَ لِحَيَاتِهِ فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذَلِكَ فَادْعُوا اللهَ وَكَبِّرُوا وَصَلُّوا وَتَصَدَّقُوا).[13]

Hz. Peygamber (a.s.) güneş tutulması sırasında küsuf namazı kıldırmıştır. Hz. Peygamber'in (a.s.) bu tutumu ve: "Korkunç şeylerden birini gördüğünüz zaman Allah'a sığınınız" meâlindeki hadîslere binaen, sadece ay ve güneş tutulması zamanlarında değil, şiddetli rüzgâr, fırtına ve deprem gibi afetlerde de Allah'a yönelmek tavsiye edilmiştir. Hadîslerden bazısı şöyledir:

1-"Bu âyetlerden bir şey görürseniz (bilin ki) o, Allah'ın bir korkutmasıdır. Onu gördüğünüz zaman ilk kıldığınız namaz gibi namaz kılın" (إذا رأيتم شيئًا من هذه الآيات فإنما هو تخويفٌ من الله فإذا رأيتموها فصلوا مثلَ أحدث صلاة صليتموها). 2- "Bir âyet gördüğünüz zaman secde edin" (إِذَا رَأَيْتُمْ آيَةً فَاسْجُدُوا). 3- "Yangın gördüğünüz zaman tekbir getirin, zira tekbir onu söndürür" (إِذَا رَأَيْتُمُ الْحَرِيقَ فَكَبِّرُوا فَإِنَّ التَّكْبِيرَ يُطْفِئُهُ).[14]

Bunun bir tezahürü olarak kılınan namazdan "korkulu anlarda kılınan namaz" başlığı altında fıkıh kitaplarında bahsedilmiştir. Bütün bu yerine getirilmesi gereken ulvî emirler; fiili dua olarak afetlere karşı alınması gereken tedbirlerin ihmal veya terk edilmesi anlamına asla gelmez. Zira Hz. Peygamber (a.s.), "devemi bağlayıp mı yoksa salıverip mi tevekkül edeyim?" diye soran bir şahsa "onu bağla ve tevekkül et!" (اعْقِلْهَا وَتَوَكَّلْ)[15] buyurmuştur.

206. Hâlid b. Velîd'in Benî Hâris Seriyyesi ve Benî Hâris Heyeti[16]

1- Benî Hâris Seriyyesi: Rebiülevvel[17] veya Rebiülâhir veya Cemâziyelevvel H. 10.[18]

2- Benî Hâris Heyetinin Medine'den ayrılışı: Şevvâl ayının son günlerinde veya Zilkade'nin başlangıcında H. 10.[19]

Bazı kaynaklar (İbn İshâk gibi) seriyyenin Benî Hâris, bazıları ise (Vâkıdî ve İbn Sa'd gibi) tahsis yaparak Benî Hâris'e mensup Benî Abdilmedân üzerine sevk edildiğini kaydeder.

Belhâris adıyla da anılan kabileye adını veren Haris b. Kâ'b'ın soyu Mezhic (Mâlik) yoluyla Kahtân'a ulaşır.[20] Necran'da yaşayan kabile Evfâ, Ezd, Hemdân, Becîle ve Has'am kabileleriyle komşuydu. Arap kabilelerinden 1000 süvariye sahip ve tam bir ittifak halinde olup başka bir kabileyle ittifak (hilf) yapmayanlara cemre (kor parçası,

[13] Buhârî, *"Kitâbü'l-Kusûf"*, 16-1-2; İbn Sa'd, I,142; VIII,215; Şâmî, XI,24.
[14] Süyûtî, *Câmi'ü'l-Hadîs*, III,175,178,190 (eş-Şâmile); *Tecrîd Tercemesi*, III,313.
[15] Tirmîzî, *"Sifetü'l-Kiyâme"*, 33/60.
[16] Bkz. hicretin 9. yılı olaylarından: "Necran Hıristiyanları Heyeti" başlığına.
[17] Vâkıdî, I,7; İbn Sa'd, I,339-340; II,169.
[18] İbn Hişâm, IV,239; Halîfe b. Hayyât, s. 58; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,327; Beyhakî, V,411.
[19] İbn Hişâm, IV,241; Vâkıdî, I,7; İbn Sa'd, I,339-340; II,169; Seyyidinnâs (1992 n.), II,327.
[20] (الحارث بن كعب بن عمرو بن علة بن جلد بن مالك بن أدد بن زيد بن يشجب بن عريب بن زيد بن كهلان بن سبأ بن يشجب بن يعرب بن قحطان). Ayrıca bkz. Ek 1: Şema 2.

çakıl taşı) denilir.[21] Ebû Ubeyde'ye göre, Cemerâtü'l-Arab (جمرة من جمرات العرب) denilen üç kabileden birisi Benî Hâris'tir. Diğerleri Mudârî Benî Dabbe b. Üd (بنو ضَبَّةُ بْنُ أدٍّ) ve Mudârî Âmir b. Sa'saa kabilesinin dört ana kolundan biri Benî Nümeyr b. Âmir'dir (بنو نمير بن عامر). Böyle kabilelerin üçten fazla olduğunu söyleyen soy bilimciler de bulunmaktadır. Câhiliye döneminde komşuları ve diğer kabilelerle yaptığı savaşların çoğundan galip çıkan Benî Hâris'in büyük bir bölümü müşrik olmakla beraber içlerinde Hıristiyanlığı benimseyenler de vardı. Müşriklerin bir kısmı Yegûs (يغوث), bir kısmı da Zülhalesa putuna tapardı.

Büyük bir kabile olan Benî Abdilmedân b. Deyyân'ın -muhtemelen bazı kolları-,[22] Necran'ın Kâbe'si (Deyrü Necran) denilen büyük bir kilise inşa ettirmişti. Bazı tarihçilere göre bu kilise 300 parça deriden yapılmış bir çadırdı. Medân'ın bir put ismi olduğuna dair el-Kelbî tarafından dile getirilen bir görüş de bulunmaktadır.[23]

Benî Hâris'in: Benî Kanân (بنو قَنَان), Benî'd-Dâr,[24] Benî Himâs (بنو الحِمَاس), Benî Necâş,[25] Benî Müsliye (بنو مُسْلِية), Benî Harîsli Benî Deyyân (Abdilmedân'ın babası), Benî Deyyân'ın bir kolu Benî Rib'a (بنو الربعة), Benî Dabbâb,[26] Benî Ma'kil (بنو المعقل), Benî Yahmed,[27] Benî el-Merâşid,[28] Benî Rebî'a (بنو ربيعة) ve Benî Zeydân[29] gibi pek çok kolları ve bunların da alt grupları bulunmaktadır.[30]

Hz. Peygamber (a.s.), Hâlid b. Velîd'i (r.a.) 400 kişilik bir kuvvetle Necran'da yaşayan Benî Abdilmedân'a gönderdi.[31] Önce onları İslâm'a davet edip bunun için kendilerine üç gün süre tanımasını, eğer İslâm'ı kabul etmezlerse bu üç günlük süreden sonra onlarla savaşmasını emretti. Hâlid b. Velîd (r.a.) Benî Abdilmedân'ın yurduna vardı, her tarafa süvariler saldı. Süvariler: "Ey insanlar! Müslüman olun selamete erin!" diyerek herkesi İslâmiyet'e davet ettiler. Benî Abdilmedân, yapılan daveti hemen kabul etti ve Müslüman oldu. Hâlid b. Velîd (r.a.), bir müddet yurtlarında kaldı; İslâm'ın simgelerini/şeâirini (meâlim), *Kur'ân* ve *Sünnet*'i onlara öğretti, zekâtlarını toplayıp onların yoksullarına dağıttı.

---

[21] (الجمر: جمع جمرة من النار. والجمرة: ألف فارس. يقال جمرة كالجمرة. وكل قبيل انضموا فصاروا يدا واحدة ولم يحالفوا غيرهم فهم جمرة) bkz. Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî (v. 393), *es-Sihâh Tâcü'l-Lüga ve Sihâhü'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgaffâr Attâr, Beyrut 1407/1987, nşr. Dâr el-İlm li'l-Melâyîn, II,616 "جمر" md.

[22] (عبد المدان بن الديان واسمه يزيد بن قطن بن زياد بن عبد الله بن الحارث بن مالك بن عبد الله بن ربيعة ابن كعب بن الحارث بن كعب). Bkz. el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 273-274; es-Sehârî (الصحاري), *el-Ensâb*, s. 136 (eş-Şâmile).

[23] es-Sehârî (الصحاري), *el-Ensâb*, s. 136 (eş-Şâmile); Zürkânî (1996 n.), IV,137-138; M. Ağırman, *"Hâris b. Ka'b"*, DİA, XVI,197.

[24] (بنو الدار واسمه يزيد)

[25] (بنو النجاش واسمه عامر بن ربيعة)

[26] (بنو الضباب واسمه سلمة بن ربيعة بن الحارث بن كعب).

[27] (بنو اليحمد بن حمي واسمه عبد الله بن عثمان بن نصر بن زهران بن كعب بن الحارث بن كعب).

[28] (المراشد وهم بنو مرشد ومرشيد ابنا سلمة بن معقل بن كعب بن ربيعة بن كعب بن الحارث بن كعب).

[29] (بنو زياد بن الحارث بن مالك بن ربيعة بن مالك بن كعب).

[30] el-Kalkâşendî (759-821/1355-1418), *Nihâyetü'l-Erebfî Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab*, s. 19,20,23,27,28,57,89,94 (eş-Şâmile).

[31] İbn Hişâm, IV,239; Halîfe b. Hayyât, III,367.

Hâlid b. Velîd (r.a.), Mezhic kabilesinden ayaklanan bir toplulukla çarpışarak onları mağlup etti. Ayaklananlardan bazılarını esir ve hayvanlarını da ganimet aldı; ganimet mallarının beşte birini ayırdıktan sonra, kalan beşte dördünü mücahitler arasında bölüştürdü.

Benî Abdilmedân tarafından davetin kabul edilmesi üzerine Hâlid b. Velîd (r.a.),[32] Hz. Peygamber'e (a.s.) durumu bir mektupla bildirdi. Resûlullah (a.s.) da Hâlid b. Velîd'e (r.a.) cevabî bir mektup yazarak onları temsil eden bir heyet eşliğinde Medine'ye dönmesini emretti. -Hz. Peygamber'in başkan tayin ettiği- Kays b. Husayn, Yezîd b. Abdilmedân, Yezîd b. Muhaccel, Abdullah b. Kurâd ez-Ziyâdî ve Şeddâd b. Abdillah ed-Dıbâbî, Amr b. Abdillah ed-Dıbâbî ve Abdullah b. Abdilemdân'ın de yer aldığı heyet, takriben 6 ay kadar Medine'de kalıp İslâm'ı öğrendi.

Hz. Peygamber (a.s.), Benî Haris elçilerini gördüğü zaman: "Kimdir bunlar? Hintli adamlara benziyorlar?" diye sordu. "Ey Allah'ın Resûlü! Bunlar Benî Haris b. Ka'bların ileri gelen adamlarıdır!" denildi. Benî Haris elçileri, Hz. Peygamber'in (a.s.) yanına gelince, ona (a.s.) selam verdiler ve: "Senin Allah'ın Resûlü olduğuna ve Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına şahadet ederiz!" dediler. Hz. Peygamber (a.s.) de: "Ben de Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına ve kendimin de Allah'ın Resûlü olduğuma şahadet ederim!" buyurdu. "Sizler ki İslâmiyet'e davet olunduğunuz zaman karşı koymak için halka önayak mı olmak istediniz?" diye sordu. Heyet sustu cevap vermedi. Hz. Peygamber (a.s.), sorusunu tekrarladı. Yine kimse cevap vermedi. Hz. Peygamber (a.s.), sorusunu üçüncü kez tekrarladı. Yine kimse cevap vermedi. Hz. Peygamber (a.s.) sorusunu dördüncü kez tekrarlayınca, Yezid b. Abdilmedan: "Evet, ey Allah'ın Resûlü! Bizler, İslâmiyet'e davet olununca, karşı koymak için halka önayak olmak istemiştik" dedi ve bunu dört kez söyledi. Hz. Peygamber (a.s.): "Eğer Halid bana çarpışmaya hacet kalmadığını, Müslüman olduğunuzu yazmasa idi, muhakkak, başlarınızı ayaklarınızın altına atardım!" buyurdu. Yezid b. Abdülmedan: "Vallahi, biz ne sana şükrederiz, ne de Halid'e şükrederiz!" dedi. Hz. Peygamber (a.s.), ona: "Ya kime şükredersiniz?" diye sordu. "Ey Allah'ın Resûlü! Biz Allah'a şükrederiz ki, senin yüzünden bizi hidayete erdirdi!" dediler. Hz. Peygamber (a.s.): "Doğru söylediniz!" buyurdu.

Hz. Peygamber (a.s.), heyete: "Siz Cahiliye çağında çarpıştığınız kimselere ne ile galip gelirdiniz?" diye sordu. "Biz kimseye mağlup olmuş değiliz" dediler. Hz. Peygamber (a.s.): "Evet, siz çarpıştığınız kimselere galip gelirdiniz!" buyurdu. "Ey Allah'ın Resûlü! Biz kiminle çarpışsak galip gelirdik! Çünkü fazla konuşmaz, tezellül ve savurganlık etmez, birbirimize karşı kıskançlık göstermez, yardımı kesmez, savaş ve güçlük zamanlarında güçlüklere katlanırdık. Daima toplu bulunur, dağılmazdık. Hiç kimseye karşı, zulüm ve haksızlığa ilk başlayan biz olmazdık!" dediler. Hz. Peygamber (a.s.): "Doğru söylediniz!" buyurdu.

[32] Vâkıdî, I,7; İbn Sa'd, I,339-340; II,169; İbn Kesîr, IV,188 vd.; Zürkânî, III,102.

Hz. Peygamber (a.s.), Benî Hâris'e, aynı coğrafyadaki bazı topluluklara ve şahıslara iktâ, emânname ve İslâm'ın inanç ve ibadet esaslarını içeren vesikalar yazdırıp vermiştir.

Heyet, Şevvâl'in sonunda veya Zilkade'nin başında[33] memleketine döndü. Takriben bundan dört ay sonra, Hz. Peygamber (a.s.) vefat etti.[34]

Amr b. Hazm'ın Benî Hâris'e İslâm'ı Öğretmek ve Zekâtlarını Toplamak İçin Görevlendirilmesi

Benî Neccâr'dan 17 yaşındaki Ebu'd-Dahhâk Amr b. Hazm b. Zeyd el-Ensârî el-Hazrecî'yi (v. 53/673 [?]), Benî Hâris'e *Kur'ân-ı Kerîm*'i, Resûlullah'ın (a.s.) *Sünnet*'ini, dinin esaslarını, İslâm şeâirini öğretmek ve zekâtlarını toplamakla görevlendirildi. Resûlullah (a.s.), Amr b. Hazm'a dinî hükümleri içeren bir yazı da verdi. Ayrıca kabileye, bazı kişi ve ailelere de dokuz mektup gönderdi. Amr b. Hazm, Resûlullah (a.s.) vefat ettiğinde, Necran âmili idi.[35] Hz. Peygamber'in (a.s.), Amr b. Hazm'a verdiği vesika meâlen şöyledir:

"Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla.

Bu, Allah Resûlü tarafından bir beyandır. Bir eman ve garantidir. *'Ey iman edenler! Akitleri(n gereğini) yerine getiriniz!'*[36] Bu, Allah'ın Resûlü Peygamber Muhammed tarafından, Yemen'e gönderdiği sırada, Amr b. Hazm'a yazılan bir ahittir. O, bütün işlerinde Allah'tan sakınmasını ona (Amr b. Hazm'a) emretti. *'Çünkü Allah, hiç şüphesiz sakınanların ve daima iyilik edenlerin yanındadır'*.[37]

Onun yapacağı birtakım işler arasında ganimetlerden Allah'ın tayin ettiği beşte biri ve meyvelerden zekât olarak müminler üzerine farz kılınanları alması; Allah'ın, Resûlüne emrettiği gibi hakkı tutması, gözetmesi, halkı hayırla müjdelemesi ve onlara hayır emretmesi için emir verdi.

O, aynı zamanda, halka *Kur'ân*'ı öğretecek ve *Kur'ân*'da olanları onlara iyice anlatacaktır. Tâhir (abdestli) olmadıkça *Kur'ân*'a el sürmekten insanları men edecektir! İnsanlara lehlerinde ve aleyhlerinde olanları bildirecektir. Doğru, dürüst olan insanlara yumuşak, zalim ve haksız olanlara karşı da sert davranacaktır. Çünkü Allah zulümden, haksızlıktan hoşlanmaz ve ondan men eder. Haberiniz olsun ki, Allah, *'Allah'ın laneti zalimlerin üzerindedir!'*[38] buyuruyor. İnsanları Cennetle ve Cennet amelleriyle müjdeleyecek, Cehennemle ve Cehennem amelleriyle de uyaracak, korkutacaktır!

---

[33] İbn Sa'd, I,339; Taberî, III,369.
[34] İbn Sa'd, I,339-340.
[35] İbn Sa'd, III,486; Taberî, III,369-371; Ebû Yusuf, s. 194; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,517; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,532; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XVII,22-27; M. Hamidullah, *Hadîs Tarihi*, s. 38-39.
[36] el-Mâide 5/1.
[37] en-Nahl 16/128.
[38] Hûd 11/13.

Dini iyice anlayıncaya kadar halka yakınlık gösterecek, hac amellerini, haccın sünnet ve farzlarını, Allah'ın bu hususta emrettiği şeyleri, *hacc-ı ekberi ve hacc-ı asgarı* -ki, bu umredir- öğretecek, tek ve küçük örtü içinde namaz kılmaktan men edecektir. İki ucu omuzlar üzerine atılabilecek genişlikte olan örtü içinde kılmak bundan müstesnadır. Halkı secdede avret mahalli yukarı doğru açılacak tek örtüye sarılıp bürünmekten ve başının saçını toplayıp ensesinde bağlamaktan men edecektir!

İnsanlar arasında vuku bulacak harplerde, kabile ve aşiretlere yapılacak çağrı (ırkçılık) yasaklanacak; onlar, bir/tek ve ortaksız Allah'a çağıracak; Allah'a çağırmayan kabilelere ve aşiretlere çağrıda bulunan (yani kabilecilik/ırkçılık yapan) kişiler, bir/tek ve ortaksız Allah'a çağırıncaya kadar, kılıçla budanacaktır.

Abdest alırken; yüzlerini, dirseklerine kadar ellerini, bileklerine (topuklarına) kadar ayaklarını güzelce yıkamayı ve Allah'ın kendilerine emrettiği gibi başlarına mesh etmeyi, namazı vaktinde kılmayı, rükû, sücut ve huşuu tam yapmayı, gecenin sonu olunca sabah namazını, gün ortalanıp güneş doğudan batıya doğru eğilmeye başladığı zaman öğle namazını, öğle vakti çıkıp güneş arkasını arza çevirdiği zaman ikindi namazını, gece gelince yıldızların gökte görünme zamanına kadar geciktirilmeksizin akşam namazını, gecenin ilk kısmında da yatsı namazını kılmayı halka emredecektir.

Cuma için nida edildiği, ezan okunduğu zaman Cuma namazına koşmayı ve mescide gitmeden önce Cuma için gusletmeyi, ganimetlerden Allah'ın emrettiği beşte biri, ürünlerden, müminler üzerine zekât olarak farz kılınanları, kaynakların suladığı ve göğün suladığı arazi ürünlerinden uşr (onda bir) ve kova ile sulanan arazi ürünlerinden yarım uşr (yirmide bir) almayı emretti.

Her on devede iki koyun, her yirmi devede dört koyun, her kırk sığırda bir sığır, her otuz sığırda bir yaşını tamamlamış bir dana veya üç yaşına girmiş erkek veya dişi bir sığır, merada yayılan koyunlardan her kırk koyunda bir koyun vermek gerekir. Bu, Allah tarafından müminlere farz kılınan zekâttır. Kim hayrını arttırırsa, o hayrı kendisi için arttırmış olur.

Yahudilerden veya Hıristiyanlardan cân-ı gönülden Müslüman olup İslâm Dini'nin gereklerini yerine getiren kimse, müminlerdendir. Müminlerin sahip oldukları haklara o da aynen sahip, onların mükellef bulundukları vazifelerle o da mükellef olur. Hıristiyan veya Yahudi kalmak isteyen kimse de bundan men edilmeyecektir.

Erginlik çağına giren her gayrimüslim erkek veya kadın, hür veya köle, tam bir dinar veya onun karşılığı bir elbise ödemekle mükelleftir. Kim bunu öderse, onun için, Allah'ın ve Resûlü'nün himayesi vardır. Kim de bunu ödemekten kaçınırsa, o, Allah'ın ve Resûlü'nün ve bütün Müslümanların düşmanı olur.

Allah'ın salât ve selamları, rahmet ve bereketleri Muhammed'in üzerine olsun".[39]

[39] Başta Ömer b. Abdilazîz ve Zührî olmak üzere birçok hadîs otoritesi, Hz. Peygamber'in (a.s.) Amr b. Hazm (r.a.) için yazdırdığı dini hükümleri, siyer (İslâm genel ve özel devletler hukuku manasın-

207. Tay Heyeti ve Adî b. Hâtim et-Tâî

Şabân H. 10.[40]

Adî b. Hâtim'den nakledilen rivâyetlere göre hâdise şöyle cereyan etmiştir: Yurtları orta Arabistan olan Kahtânî Tay kabilesinin reisi ve cömertliği mesel olan (özdeyiş haline gelen) Hâtim et-Tâî'nin oğlu Adî b. Hâtim (v. 67), mutaassıp bir Hıristiyan ve savaş ganimetlerinin dörtte birini alan bir kabile reisidir.

Adî b. Hâtim, Resûlullah'tan (a.s.) nefret ederdi. Hz. Ali'nin (r.a.) el-Füls'ü tahrip seriyyesine mukavemet edemeyen Adî b. Hâtim, ailesiyle birlikte Hıristiyan Arapların bulunduğu Suriye sınırlarına doğru kaçtı. Alınan esirler arasında Adî b. Hâtim'in kız kardeşi Seffâne de bulunmaktaydı ve Mescid-i Nebevî'nin önünde, esirlerin tutulduğu bir yere konulmuştu. Seffâne, esirlerin yanından geçen Resûlullah'a (a.s.) hürmet eden akıllı bir kadındı. Hz. Ali (r.a.), onu ganimet payı olarak Resûlullah'tan (a.s.) istedi.

Seffâne'nin fesahati, güzelliğini unuttururdu. Seffâne: "Ey Muhammed! Uygun görürsen bizi serbest bırak. Arap kabilelerini bize karşı sevindirme. Çünkü ben kavmimin efendisinin kızıyım. Benim babam; ırzı korur, esiri salıverir, aç kimseyi doyurur, çıplağı giydirir, misafiri ağırlar, yemek yedirir, selâmı yaygınlaştırır, herhangi bir şey isteyen kimseyi geri çevirmezdi. Ben, Hâtim et-Tâî'nin kızıyım".

Resûlullah (a.s.): "Ey kızcağız! Bu saydığın vasıflar gerçek müminlerin vasıflarıdır. Eğer baban Müslüman olsaydı, onun için Allah'tan merhamet dilerdik" buyurdu.

Sonra Resûlullah (a.s.), esirleri muhafaza ile görevli kimselere şöyle dedi: "Bunu serbest bırakın! Çünkü bunun babası ahlâki üstünlükleri severdi. Allah da ahlâki üstünlükleri sever. Seni serbest bıraktım. Ama acele etme. Kavminden, seni memleketine götürecek güvenilir insanları bulduğunda bana haber ver" dedi.

Seffâne, Beliy veya Kudâ'a kabilesinden bir kervan gelinceye kadar bekledi. Onlara dedi ki: "Ben, Şam'da bulunan kardeşimin yanına gitmek istiyorum."

Sonra Resûlullah'a (a.s.): "Kavmimden güvendiğim bir kervan gelmiş" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.), Seffâne'yi giydirdi, nafaka ve binek verdi ve o kervanla Şam'a gönderdi.

Seffâne, kardeşi Adî b. Hâtim'i bulunca onu: "Ey akrabalık bağlarını kesen zalim! Aileni ve çocuklarını kurtardın da kardeşini bıraktın ha?!" diyerek onu ağır bir dille eleştirdi. Daha sonra iki kardeş baş başa Hz. Peygamber'i (a.s.) konuştular.

---

da) ve zekât oranları gibi konuları açıklayan vesikasını ve aynı mahiyetteki Hz. Ömer'in (r.a.) zekât vesikasını görmüş ve kopyalamışlardır. Bkz. İbn Hişâm, IV,241-243; Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm (154-224/770-839), *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Ebû Enes Seyyid b. Receb, Dârü'l-Hedyi'n-Nebevî (Mısır) - Dârü'l-Fazîle (Suudi Arabistan) neşri, 1428/2007, I,5-9; Taberî, Târih, (Beyrut 1387 n.), III,128; Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Ahmed İbn Hudeyde el-Ensârî (v. 783/1381), *el-Misbâhu'l-Muzî fî Kuttâbi'n-Nebiyyi'l-Ümmiyyi ve Rusulihi İlâ Mülûki'l-'Arz Min Arabiyyin ve Acamiyyin*, thk. Muhammed Azimuddin, II. Baskı, Beyrut 1405/1985, II,217-219; M. A. Köksal, İslâm Tarihi, XVII,42-49.

[40] Taberî, III,380; ayrıca bkz. İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,141; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,468.

Seffâne, kardeşi Adî b. Hâtim'e: "Senin hemen ona gitmeni uygun görüyorum. Eğer adam bir peygamber ise ona önce giden için fazilet vardır. Falanca ve falanca geldi, ondan faydalandı. Eğer bir hükümdar ise elbette Yemen'in izzeti içinde zillete düşmeyeceksin ve sen eskisi gibi kalacaksın" dedi.

Adî b. Hâtim, kız kardeşinin Hz. Peygamber'den (a.s.) gördüğü hüsnü muamele, kız kardeşinin tavsiyesi ve Resûlullah'ın (a.s.) iyi ahlâka davet ettiği ve etrafında insanların toplandığı haberleri üzerine, -kız kardeşinin de aralarında bulunduğu- bir heyetle Medine'ye geldi.

Adî b. Hâtim, Mescit'te bulunan Resûlullah'a (a.s.) selâm verdi. Resûlullah (a.s.), Adî b. Hâtim'i tanıyınca onu evine götürdü.

Adî b. Hâtim: "Vallahi o beni evine götürmekte iken yaşlı ve zayıf bir kadın ona rastladı. O kadın, azıcık durmasını istedi. O da kadının bu isteği üzerine epey durup bekledi. Kadın da ona ihtiyaçlarını anlattı. İçimden: 'Vallahi bu bir hükümdar değildir' dedim.

Sonra beni evine götürdüğü zaman içi lifle dolu deriden bir minderi vardı. Onu aldı, önüme bıraktı ve: 'Otur bakalım şunun üzerine!' dedi. 'Olmaz, onun üzerine sen otur!' dedim.

Bunun üzerine: 'Hayır, sen oturacaksın!' diye ısrar edince onun üzerine oturdum. Resûlullah (a.s.) ise yere oturdu.

Resûlullah (a.s.) şöyle buyurdu: 'Ey Adî! Allah'tan başka ilâh olmadığını söylüyorum. Allah'tan başka ilâh var mı? ve Allah her şeyden daha büyüktür, diyorum. Allah'tan daha büyük bir şey var mı?'

Sonra Resûlullah (a.s.) şöyle devam etti: 'Ey Adî, Müslüman ol ve kurtul!' Dedim ki: 'Benim dinim var'.

Resûlullah (a.s.): 'Senin dinîni senden daha iyi biliyorum' buyurdu. 'Dinimi benden daha iyi mi biliyorsun?' dedim.

Resûlullah (a.s.) üç defa: 'Evet' dedi. Sonra: '(Hıristiyanlık ile Sâbiilik karışımı bir din olan) Rekûsî (ركوسي)[41] değil misin?' dedi, 'Evet,' dedim. Sonra: 'Kavminin reisi değil misin?' dedi. Ben de: 'Evet,' dedim.

Resûlullah (a.s.): 'Kavminin arasında ganimetin dörtte birini almıyor musun?" dedi. 'Evet, vallahi!' dedim. Anladım ki o, Allah tarafından gönderilmiş; bilinmeyen şeyleri biliyor.

Sonra Resûlullah (a.s.) şöyle buyurdu: 'Bu, senin dininde caiz olmayan bir şeydir'. Sonra dedi ki: 'Ey Adî! Belki senin İslâm'a girmene mani olan şey, bizi fakir görmendir. Allah'a yemin ederim ki, bir gün gelecek, bu Müslümanlar arasında mal o kadar çok

[41] A. Yardım, "*Adî b. Hâtim*", DİA, I,380.

olacak ki, malı alacak kimse bulunamayacak. Belki de seni İslâm'dan alıkoyan şey, düşmanlarımızın çok, bizim ise az olmamızdır. Vallahi, bir kadının, herhangi bir korkuya kapılmadan devesiyle Kadisiye'den çıkıp Mekke'ye geldiğini ve Beyt'i ziyaret ettiğini yakında duyacaksın!'" Başka bir rivâyette: O (a.s.) bana dönerek: "Ey Adî! Sen Hire şehrini gördün mü?" buyurdu. "Hayır, görmedim, ancak işittim!" dedim.

Bunun üzerine: "Eğer ömrün uzun olursa, devesine binen bir kadının Hire'den (tek başına) kalkıp Kâbe'yi tavaf edeceğini mutlaka göreceksin. O bu seyahatini yaparken Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayacak!" Adî b. Hâtim: "İçimden, kendi kendime: 'Memlekete dehşet saçan Tay eşkıyaları nereye gidecek?'" dedim.

Resûlullah (a.s.), sözlerine devam etti: "Eğer ömrün olursa Kisra'nın hazinelerinin de fethedildiğini göreceksin!" "Hürmüz'ün oğlu Kisra mı?" diye araya girdim. "Evet, Hürmüz'ün oğlu Kisra!" buyurdu.

Yine bir rivâyette: "Eğer ömrün uzun olursa mutlaka göreceksin: Kişi eli altın ve gümüş parayla dolu olduğu halde bunu sadaka vermek üzere fakir arayacak; fakat onu kabul edecek bir tek adam bulamayacak. Her biriniz, mutlaka bir gün gelecek, aranızda herhangi bir perde, bir tercüman olmaksızın Allah'la karşılaşacaksınız. Kişi sağına bakacak, cehennemden başka bir şey görmeyecek soluna bakacak cehennemden başka bir şey görmeyecek. Bir hurmanın yarısı da olsa onu sadaka olarak vererek ateşten korunun. Kim yarım hurma bulamazsa güzel bir sözle korunsun".

Yine Adî b. Hâtim'in bildirdiğine göre: "Müslüman olduğumda[42] Resûlullah'ın (a.s.) yüzünün parladığını gördüm. Hire'den kalkıp Beytullah'ı (Kâbe'yi) tavaf eden ve Allah'tan başka kimseden korkmayan yaşlı kadını gördüm. Kisra b. Hürmüz'ün hazinelerini fethedenler arasında ben bizzat bulundum. Eğer sizlerin ömrü uzun olursa mutlaka Ebu'l-Kâsım'ın (Hz. Muhammed -as-) şu sözünün de gerçekleştiğini göreceksiniz: 'Kişi, eli altın veya gümüşle dolu olarak çıkacak, onu kendinden (sadaka olarak) kabul edecek adam bulamayacak'".[43]

208. Benî Zübeyd Heyeti ve Amr b. Ma'dîkerib

.....H. 10.[44]

Ebû Sevr Amr b. Ma'dîkerib b. Abdillâh ez-Zübeydî (v. 21/641-42), muhadramûndan, şair ve cengâver bir sahâbîdir. Câhiliye devrinde doğdu. Kabilesinin reisi idi. Hz. Peygamber'in (a.s.) İslâmiyet'i yaydığını öğrenince, durumu araştırmak üzere Amr, Benî Zübeyd'in[45] on kişilik heyetiyle[46] Resûlullah'a (a.s.) gelerek İslâm'ı kabul etti.

[42] Adî b. Hâtim, Müslüman olduğunda yaşı elliyi geçmişti.
[43] İbn Sa'd, I,321-323; VI,22; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,318; Süheylî, VII,477; Şâmî, VI,376-378.
[44] Taberî, III,373.
[45] Zübeyd (Münebbihü'l-ekber) b. Sa'b b. Sa'di'l-Aşîre b. Mâlik (Mezhic) b. Üded b. Zeyd b. Yeşcüb b. Arîb b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe' (Abdüşems) b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân (İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, s. 411,476; M. S. Küçükaşçı, "*Zübeyd*", DİA, XLIV,516).
[46] Bazı kaynaklara göre Murâd kabilesinden on kişi ile beraber.

Amr b. Ma'dikerib (r.a.), Sa'd b. Ubâde'nin (r.a.) evinde misafir kaldı. Resûlullah (a.s.) onu hediyelerle uğurladı.[47]

Amr b. Ma'dîkerib (r.a.), Medine'den dönerken yine kabilesinin reisi olarak kaldı. Ancak daha önce Müslüman olan ve Zübeyd kabilesini de içine alan bölgeye vali tayin edilen Ferve b. Müseyk'e bağlandı. Rivâyete göre ikinci dereceden bir idareci olmak Amr'ın (r.a.) gücüne gittiği için, yalancı peygamberlerden Esved el-Ansî Yemen'i hâkimiyeti altına almaya çalıştığı sırada irtidad etti ve Esved tarafından Mezhic emirliğine tayin edildi. Fakat kısa bir süre sonra, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) irtidad olaylarını bastırmak üzere gönderdiği ordu komutanı Muhâcir b. Ebî Ümeyye'ye (r.a.) teslim oldu. Halifenin huzurunda suçunu itiraf etti. Tövbe ederek yeniden İslâm'ı seçti ve memleketine döndü. Hz. Ebû Bekir (r.a.), daha sonra Medine'ye gelen Amr'ı (r.a.) Suriye'nin fethinde görevlendirdi. O (r.a.), Suriye cephesinde; Yermük Savaşı'nda (15/636) bir gözünü kaybetti.

Hz. Ömer (r.a.) devrinde, Sa'd b. Ebî Vakkas (r.a.) ile Irak fethine katıldı. Hz. Ömer (r.a.), Kadisiye Savaşı (16/637) öncesinde, Sa'd'e (r.a.) yazdığı mektupta, 2000 kişiye bedel: Tuleyha b. Huveylid (r.a.) ile Amr b. Ma'dîkerib'i (r.a.) gönderdiğini, onlarla istişare etmesini ve onardan faydalanmasını tavsiye etti. Yiğitliğinden dolayı Amr'a (r.a.), "Arap cengâveri" unvanı verildi. Kadisiye'de gösterdiği kahramanlık Müslümanları kendisine hayran bıraktı. Nihâvend Savaşı'ndaki (21/641) hezimeti zafere çevirenlerin başında gelen Amr'ın (r.a.) bu savaşta aldığı yara bir türlü iyileşmedi. Rey'in Rûze kasabasında vefat etti ve Kirmanşah'ta toprağa verildi. Son derece cesur ve zeki olan Amr (r.a.), aynı zamanda gür bir sese sahipti. Vefat ettiğinde, 120 yaşlarındaydı.[48]

209. Kinde Heyeti

.....H. 10.[49]

Meşhûr İslâm filozofu Kindî'nin atası olan[50] ve Eş'as lakabıyla tanınan Ma'dikerib b. Kays b. Ma'dikerib el-Eş'as el-Kindî (v. 40), hicrî 10. yılda, 60 veya 80 kişilik kalabalık bir Kahtânî Kinde kabilesinin heyetinin reisi olarak Medine'ye geldi. Heyet üyeleri, ipek pervazlı Yemen kumaşından yapılmış cübbeler giyiyordu.

Yanına girdikleri zaman Resûlullah (a.s.): "Müslüman olmadınız mı?" buyurdu.

Heyet üyeleri: "Evet, olduk" deyince:

Resûlullah (a.s.): "Üzerinizdeki bu ipek nedir?" diye sordu. Resûlullah (a.s.), onlara bu soruyu sorunca elbiselerinden o ipekleri söküp attılar. Sonra Eş'as b. Kays, ona şöyle dedi:

"Ey Allah Resûlü! Biz Âkilü'l-Mürâroğulları'yız. Sen de Âkilü'l-Mürâr'ın oğlusun."

[47] İbn Sa'd, I,328; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,322-323; Şâmî, VI,386.
[48] H. A. Sezikli, *"Amr b. Ma'dîkerib"*, DİA, III,88.
[49] Taberî, III,379; Zürkânî (1996 n.), V,160.
[50] Daha fazla bilgi için bkz. Cevher Şulul, *Kindî Metafiziği*, İstanbul 2003, s. 25-30.

Resûlullah (a.s.), gülümseyerek şöyle dedi: "Bu neseble Abbâs b. Abdilmuttalib'i ve Rabîa b. Hâris'i zikret!"

Abbâs ve Rabîa tacir idiler. Arap topraklarında seyahat ettiklerinde kimden oldukları sorulunca derlerdi ki: "Biz Âkilü'l-Mürâroğulları'yız." Böyle demekle kendilerini şerefli kimseler olarak tanıtmak istiyorlardı. Çünkü Âkilül-Mürâr'ın sülâlesi olan Kinde kabilesi, hükümdar sülalesiydi.

Sonra Resûlullah (a.s.), onlara şöyle cevap verdi: "Hayır, bilakis biz Benî Nadr b. Kinâne'yiz. Anamıza tâbi olmayız, babamızın nesebini reddetmeyiz".

Eş'as b. Kays, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) kız kardeşi Ümmü Ferve Kureybe ile nikâhlandıysa da onu memleketine götürmesine izin verilmedi. Aynı tarihte Resûlullah (a.s.), Eş'as b. Kays'ın kız kardeşi Kuteyle ile nişanlandı. Bir müddet sonra Kuteyle Medine'ye hareket ettiyse de Resûlullah'ın (a.s.) vefat haberi gelince memleketine geri dönmek zorunda kaldı.

Eş'as b. Kays, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) hilâfetinin ilk yıllarında Hadramut valisinin bir Kindeliye yaptığı haksız muameleden dolayı isyan etti. Eş'as, İkrime b. Ebî Cehl komutasındaki İslâm kuvvetlerine yenildi ve o sıralarda halifeden gelen bir yazı hayatını kurtardı. Medine'ye götürülen Eş'as, dinden dönmediğini ve yapılan haksız muameleyi Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) anlatınca, halîfe onu affetti ve kız kardeşi ile evlendirdi. Bundan sonra Eş'as, İslâm fetihlerinde etkin hizmetlerde bulundu.[51]

210. Benî Abs Heyeti

.....H. 10.[52]

Adnânî Gatafân'ın büyük kollarından biri ve cengâverliğiyle meşhûr Benî Abs kabilesinin yurtları, Necid bölgesinin doğudan batıya uzanan en geniş vadisi olan Vâdirrummân'ın merkezî kısmı idi.[53]

Benî Abs'tan bir heyetin Hz. Peygamber'le (a.s.) görüşmesi ve İslâm Dini'ni kabul etmesi hakkında iki rivâyet bulunmaktadır:

Birincisi: Benî Abs kabilesinden: 1- Meysere b. Mesrûk, 2- Hâris b. Rebî' (el-Kâmil), 3- Kenan b. Dârim (4- قنان بن دارم), Bişr b. Hâris b. Ubâde, 5- Hidm b. Mes'ade, 6- Sibâ' b. Zeyd, 7- Ebu'l-Hısn b. Lokman, 8- Abdullah b. Mâlik, 9- Ferve b. Husayn b. Fadâle'den oluşan bir heyet Medine'ye geldi.[54]

Resûlullah (a.s.), onlara iyi davranıp hayır duada bulunduktan sonra: "Sizi ona tamamlayacak bir adam daha gelsin ki size bir sancak vereyim" buyurdu. Talha b. Ubeydillah et-Teymî geldi, Resûlullah (a.s.) onlara sancak verdi ve parolalarını: "Yâ Aşara" diye belirledi. Onlar da Medine'ye yerleştiler ve ilk muhâcirler arasında yer aldılar. Hz.

[51] Bkz. Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde*, s. 253; İbn Sa'd, I,328; VI,22-23; Belâzürî, *Fütûh*, s. 139; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,109-111; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,323-324; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,51-52; Şâmî, VI,402; A. Çubukçu, "*Eş'as b. Kays*", DİA, XI,455-456.

[52] Taberî, III,380.

[53] M. Fayda, "*Abs*", DİA, I,312.

[54] Heyette üyelerinin bazılarının isimlerinin, kaynaklarada farklı şekillerde kaydedildiğine dikkat edilmelidir. Biz, İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ının İhsan Abbâs neşrini esas aldık.

Peygamber (a.s.) bunları bir Kureyş kervanına karşı sevk etmiştir. İbn Sa'd'ın naklettiği bu haberde Benî Abs heyetinin Medine'ye hangi tarihte geldiği belirtilmemiştir. Ancak kendilerinden "ilk muhâcirler" şeklinde bahsedilmesi dikkate alınarak bu zevâtın hicrî 3. veya 4. yılda Medine'ye geldikleri söylenebilir.

İkincisi: İbn Sa'd'ın naklettiği ikinci rivâyette, tarih verilmeksizin üç kişilik bir Benî Abs heyetinin Medine'ye geldiği zikredilir. Heyetin hicretten bahsetmesi heyetin Medine'ye gelişinin Mekke'nin fethinden önce olduğuna işaret eder. Taberî ise hâdiseyi 10. yılın olayları arasında zikreder.

Heyet: "Ey Allah Resûlü! Kâri'lerimiz (*Kur'ân* öğretmekle görevlendirilenler) geldi ve hicret etmeyenin Müslümanlığında hayır olmadığını haber verdiler. Bizim mallarımız, hayvanlarımız var, onlar bizim geçim kaynağımız. Eğer hicret etmeyenin Müslümanlığında hayır yoksa bizim mallarımızda hiç hayır yok demektir. Biz de bu durumda hepsini satar ve hicret ederiz."

Resûlullah (a.s.) buyurdu ki: "Nerede olursanız olun Allah'tan korkunuz. Böyle olursanız Allah amellerinizden hiçbir şey eksiltmez. İsterseniz Damad[55] ve Câzân'da[56] olun!" Sonra onlara Hâlid b. Sinân b. Gays el-Absî'nin (خالد بن سنان: IV veya VI. yüzyıl) neslinin devam edip etmediğini sorduktan sonra: "Hâlid, kavminin zayi ettiği bir peygamberdir" (نَبِيّ ضَيَّعَهُ قَوْمُهُ) buyurdu.[57]

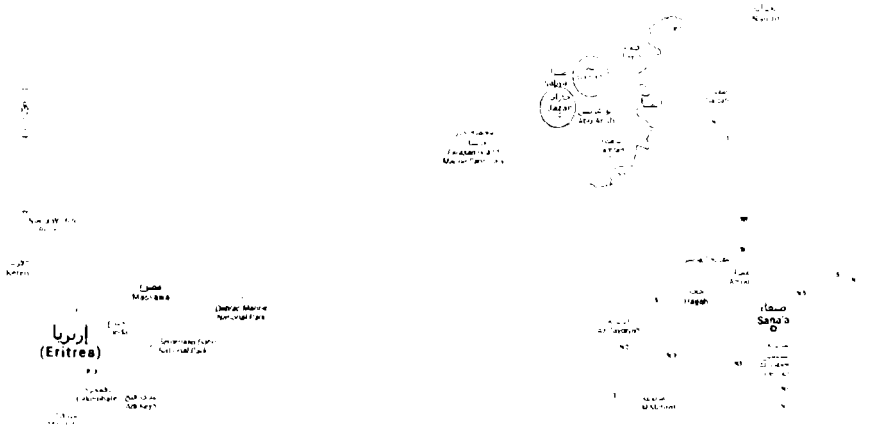

Harita 28: Hz. Peygamber'in (a.s.) Hadîsinde Bahsedilen Câzân ve Damad Şehri

[55] İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında Benî Abs heyetiyle ilgili metinde bu kelime "صمد", İbn Hacer'in *el-İsâbe*'sinde Hâlid b. Sinân'ın biyografisi ile ilgili metinde "صدر" şeklinde zapt edilmiştir. Ancak web ortamından da yararlanarak İslâm coğrafya kaynaklarında yaptığımız araştırmalarda böyle bir yer ismine rastlayamadık. Muhtemelen bu kelimenin doğru yazılışı, Damad: "ضمد" şeklindedir. Bu şehir, Câzân idari bölgesi sınırları içinde, Câzân'ın takriben 50 km doğusundadır.

[56] Câzân (جازان), günümüzde Suudi Arabistan'ın en güney ucunda Kızıldeniz sahilinde vilâyet merkezi olan bir şehirdir. Şehir, Kızıldeniz'deki Fursân adalarına 50 km uzaklıktadır.

[57] İbn Sa'd, I,295-296; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,341; Zürkânî (1996 n.), V,224-225; A. Önkal, "*Hâlid b. Sinân*", DİA, XV,288.

Fotoğraf 18: Câzân Sınırları İçinde Kalan Bir Manzara[58]

211. Havlân Heyeti

Şabân H. 10.[59]

Kahtânî Benî Havlân kabilesi,[60] San'a ve Me'rib arasında Yemen'in tahıl ambarı sayılan geniş verimli topraklarda ve San'a'nın doğusunda yer alan yüksek dağlık arazide yaşıyorlardı. Yüksek dağlık arazide oturmalarından dolayı onlar, Havlânü'l-âliye adıyla da anılıyordu.

Benî Havlân, Umyânis (Ammuenes) putuna tapıyorlardı. Benî Havlân kabilesi, Câhiliye döneminde ekinlerinin ve hayvanlarının bir kısmını Allah ile putları arasında bölüştürürler ve: "Şu Allah'ın payı, bu da tanrımızın payıdır" derlerdi. Allah için ayırdıklarını konuklara ve fakirlere harcarlar, tanrıları için ayırdıklarını da onun huzurunda yapılacak âyin ve benzeri şeylere harcarlardı. Eğer Allah'ın hakkından putun hakkına bir şey geçerse onu öylece bırakırlardı. Putun hakkından Allah için ayrılan tarafa bir şey geçerse onu alıp tekrar putun payına katarlardı ve: "Allah zengindir, bunlar ise fakirdir" derlerdi. Puta ayrılan sonuçta yine kendilerine kalacağından onun payından Allah için ayrılan tarafa bir şey geçmemesine dikkat ederlerdi. İşte: *"Allah'ın yarattığı*

[58] http://www.q8-land.com/vb/showthread.php?t=9655
[59] İbn Sa'd, I,324; Taberî, III,380.
[60] Havlân (Fekl) b. Amr b. Mâlik b. Hâris b. Mürre b. Üded b. Zeyd b. Yeşcub b. Arîb b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe' b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân. Bkz. İbn Haldûn, II,2199; Ek 1, Şema 2. Havlân'ın Kahtânî Kudâa veya Mezhic kabîlesinin bir kolu olduğuna dair rivâyetler de bulunmaktadır. Bkz. İbn Hişâm, I,83.

ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca: 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza)' dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar?"[61] meâlindeki âyet, onların davranışlarına işaret etmiş ve kınamıştır.[62]

Havlânîler, hicrî 10. yılın Şabân ayında topluca Müslüman olduktan sonra Medine'ye on kişilik bir heyet göndererek Hz. Peygamber'e (a.s.) İslâmiyet'i kabul ettiklerini bildirdiler ve kendilerine dinî hükümlerin öğretilmesini istediler. Resûlullah (a.s.), heyete İslâm'ın temel esasları ile helâl ve haramları açıkladı; ayrıca sözünde durmayı, emaneti yerine getirmeyi, komşulara iyi davranmayı, hiç kimseye zulüm yapmamayı tavsiye etti ve: "Zulüm, kıyamet gününde karanlıklardır (sahibini karanlıklara boğar)": (الظُّلْمُ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) buyurdu. Medine'de birkaç gün kalan ve Remle bint Hâris en-Neccâriyye'nin konağında ağırlanan heyet mensupları Hz. Peygamber (a.s.) tarafından verilen hediyelerle birlikte ülkelerine döndüler ve ilk iş olarak Umyânis putunu kırıp tapınağını yıktıktan sonra öğrendikleri İslâmî bilgileri kabilelerine aktardılar.

Resûlullah (a.s.), Havlân ve Becîle kabilelerinin zekâtlarını toplamak üzere Ebû Süfyan b. Harb'ı (r.a.) görevlendirdi.[63]

212. Hz. Ali'nin I. Yemen (Hemdân) Seriyyesi

.....H. 10.[64]

Şâmî'nin olay sıralaması şöyledir: (1) Hâlid b. Velîd'in (r.a.) Necran'daki Benî Haris b. Ka'b kabilesinden Abdülmedânoğullar'ına gönderilişi, (2) el-Mikdâd b. Amr el-Kudâî el-Behrânî'nin[65] (r.a.) Araplardan bir grup üzerine gönderilişi, (3) Resûlullah'ın (a.s.) Önce Hâlid b. Velîd'i, (4) sonra da Hz. Ali'yi (r.a.) Hemdân'a gönderişi, (5) Hz. Alî'nin (r.a.) Yemen'e ikinci kez düzenlediği seriyye.[66] Bu sebeple seriyyelerin ilkine: "Hz. Ali'nin (r.a.) Yemen (Hemdân) Seriyyesi", ikincisine: "Hz. Ali'nin (r.a.) Yemen (Mezhic) Seriyyesi" şeklinde başlık verdik.

Vâkıdî ve İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in (a.s.) Hz. Ali'yi (r.a.) iki defa Yemen'e gönderdiğini temrîz siygasıyla (denilir ki: yukâlu) naklederler. Birisi Ramazan H. 10'da olmuştur deyip sadece zikredilen tarihte olan seriyye hakkında bilgi verirler.[67]

İbn İshâk ve İbn Hişâm ise sarih bir şekilde Hz. Ali'nin (r.a.) Yemen'e iki defa gönderildiğini kaydeder. Ebû Amr el-Medenî ve Tirmîzî'nin rivâyetlerinde Resûlullah'ın

[61] el-En'âm 6/136.
[62] Bkz. Hişâm el-Kelbî, s. 43; İbn Hişâm, I,82-83; Zürkânî (1996 n.), V,219; M. Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Câhiliye*, s. 225-232.
[63] İbn Sa'd, I,324; Şâmî, VI,331-332; Kasım Kırbıyık, "*Havlân*", DİA, XVI,537.
[64] Şâmî, VI,232-235.
[65] Hz. Peygamber'in (a.s.) dayısının oğlu el-Esved b. Abdiyağûs b. Vehb el-Kureşî ez-Zührî'nin evlatlığı (tebenni) ve halîfi olduğu için el-Mikdâd b. el-Esved de denmiştir.
[66] Şâmî, VI,232.
[67] Vâkıdî, I,7; III,1079; İbn Sa'd, II,169.

(a.s.) Hz. Ali'yi (r.a.) ve Hâlid b. Velîd'i (r.a.) ayrı ayrı gönderdiği bildirilir ve: "Aynı yerde buluşursanız (Tirmîzî'de: eğer savaş çıkarsa) Ali b. Ebî Tâib emirdir" buyurmuştur.

İbn Habîb'e göre de Hz. Ali (r.a.) hicrî 9. yılda Yemen'e iki defa gönderildi: 1- Hz. Ali'nin (r.a.) bir ordu (ceyş) ile Yemen'e gönderilmesi ve çatışma olmadan geri dönmesi. 2- Hz. Ali'nin (r.a.) Yemen'e zekât ve cizye toplamak üzere gönderilmesi.[68]

Belâzürî'ye göre, Hz. Ali (r.a.) hicrî 10. yılın Ramazan ayında Yemen'e zekât toplamak üzere gönderildi. Gönderildiği kimseler ona zekâtlarını verip karşı çıkmadılar. Hz. Peygamber (a.s.), Vedâ Haccı'nda iken bir mektupla Hz. Ali'nin (r.a.) Mekke'ye gelmesini istedi.[69] Belâzürî, Hz. Ali'nin (r.a.) Yemen'in hangi bölgesine ve kabilesine gönderildiğine dair bilgi vermez.

Mes'ûdî Hz. Peygamber'in (a.s.) Hz. Ali'yi (r.a.) Ramazan H. 10'da Hemdân kabilesine bir İslâm davet mektubuyla birlikte gönderdiğini, Hz. Ali'nin (r.a.) gayreti neticesinde Hemdân kabilesinin tamamının aynı günde[70] İslâm'ı kabul ettiklerini kaydeder. Bu olaydan sonra Yemen'de insanların peş peşe İslâm'ı kabul ettiklerini, Medine'ye heyetler gönderdiklerini, Resûlullah'ın (a.s.) heyetlere emannameler yazdığını ve onlara âmillerini gönderip İslâm Dini'ni öğretmelerini, zekâtları toplamalarını, Hıristiyan, Mecusi veya Yahudi kalanlardan ise cizye almalarını emretti.[71]

İbn Seyyidinnâs, Hâlid b. Velîd'in Benî Hâris Seriyyesi'ne "Arap Heyetleri" (وفود العرب) bölümünde: "Benî Hâris'in İslâm'ı kabul etmesi" (إسلام بَنِي الْحَارِث بْن كَعْب) başlığı altında anlatır ve Hz. Ali'den (r.a.) bu seriyye vesilesiyle bahsetmez. Hz. Ali'nin Yemen Seriyyesi'ni (سَرِيةُ عَلِيِّ بْن أَبِي طَالب إِلَى الْيَمَن) ise Vedâ Haccı'ndan önce kaydeder. İbn Seyyidinnâs, Hz. Ali'nin (r.a.) Yemen Seriyyesi'ne dair önce -Vâkıdî'nin konuya dair metninin özeti olan- İbn Sa'd'dan nakil yapar. Sonra Mâlikî muhaddislerden Ebû Muhammed Abdullah b. Ali el-Lahmî el-Endelüsî er-Ruşâtî'den (466-542/1074-1147): Hz. Ali'nin (r.a.) Yemen'e hicrî 10. yılın Ramazan ayında gönderildiğini, bunun neticesinde Hemdân kabilesinin bir günde iman ettiğini, Hz. Ali'nin (r.a.) durumu bir mektupla Hz. Peygamber'e (a.s.) bildirdiğini, onun (a.s.) bu habere ziyadesiyle sevinip secdeye kapandığını, "Hemdân'a selam olsun!" buyurduğunu ve Yemen ahalisinin İslâm'a peşpeşe koşuşup kabul ettiğini nakleder.[72] İbn Seyyidinnâs'a göre, er-Reşâtî'nin anlattığı

[68] İbn Hişâm, IV,290-291; İbn Habîb, s. 125; Şâmî, VI,235,336.

[69] Belâzürî, *Ensâb*, I,492.

[70] Aslında Mesûdî'nin bu ibaresini, büyük bir halk/millet (şa'b) mesabesinde olan Hemdân arasında büyük kitlesel ihtidaların olduğu şeklinde anlamak daha doğrudur.

[71] ثم سرية على بن أبي طالب عليه السلام في شهر رمضان إلى اليمن، وكتب معه رسول الله صلى الله عليه وسلم كتابا يدعوهم إلى الإسلام، فجمعوا له فقرأ عليهم كتاب رسول الله صلى الله عليه وسلم ودعاهم الى الإسلام، فأسلمت همدان كلها في يوم واحد واسم همدان أوسلة بن ربيعة بن الخيار بن مالك بن زيد بن كهلان بن سبإ بن يشجب بن يعرب بن قحطان، ثم تتابعت اليمن على الإسلام، وقدمت على رسول الله صلى الله عليه وسلم وفودهم، فكتب لهم كتبا بإقرارهم على ما أسلموا عليه من أموالهم وأرضهم، ووجه إليهم عماله لتعريفهم شرائع الإسلام، وقبض صدقاتهم، وجزية من أقام على دين النصرانية والمجوسية واليهودية منهم (el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 274.

[72] قَالَ الرَّشَاطِيُّ: وَفِي الْحَدِيثِ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ فِي سَرِيَّةٍ إِلَى الْيَمَنِ، وَذَلِكَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ سَنَةَ عَشْرٍ مِنَ الْهِجْرَةِ، فَأَسْلَمَتْ هَمْدَانُ كُلُّهَا فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ، وَكَتَبَ بِذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا قَرَأَ كِتَابَهُ خَرَّ للهِ سَاجِدًا، ثُمَّ جَلَسَ فَقَالَ: (السَّلَامُ عَلَى هَمْدَانَ، وَتَتَابَعَ أَهْلُ الْيَمَنِ عَلَى الإِسْلَامِ، انْتَهَى كَلَامُ الرَّشَاطِيِّ).

seriyye Hz. Ali'nin (r.a.) I. Yemen Seriyyesi'ne benzemektedir; ancak onun "اقتباس الأنوار والتماس الأزهار فى أنساب الصحابة ورواة الآثار" adlı eserinde sarih bir şekilde Hz. Ali'nin (r.a.) II. Yemen Seriyyesi olarak kaydedilmiştir (وَيُشْبِهُ أَنْ تَكُونَ هَذِهِ هِيَ السَّرِيَّةُ الأُولَى، وَمَا فِي الأَصْلِ هُوَ السَّرِيَّةُ الثَّانِيَةُ وَاللهُ أعلم).[73]

Zürkânî'ye göre, Şâmî'nin kesin kanaati; Ramazan H. 10'daki Hz. Ali (r.a.) Seriyyesi'nin Yemen'e gönderilen ikinci seriyye olduğu yönündedir. Hz. Ali'nin (r.a.) Yemen'e ilk seriyyesi ise -İbn Hacer'in tasrihine göre- Hemdan'ın üzerine sevk edilmiştir. Yine Zürkânî'ye göre, Hz. Ali'nin (r.a.) Tay kabilesinin el-Füls adlı putunu Rebiülâhir H. 9'da tahrip etmesi hâdisesinin, Hemdân'a gönderilmiş gibi gösterilmesi bir yanılgıdır. Zira bu iki kabilenin yaşadığı mekânlar farklıdır.[74]

Burada önemli bir meseleye de işaret etmek gerekir: Taberî, Hâlid b. Velîd'in (r.a.) Benî Hâris Seriyyesi'nde Hz. Ali'den (r.a.) bahsetmez ve onun vazifesini başarıyla yerine getirdiğini nakleder. Ayrıca Hz. Peygamber'in (a.s.), Amr b. Hazm'ı (r.a.) Benî Hâris'e İslâm'ı öğretmek ve zekâtlarını toplamak için görevlendirdiğini ve ona dinî hükümleri içeren uzunca bir yazı verdiğini nakleder ve bu vesaikaya yer verir. Taberî, Hâlid b. Velîd'in Benî Hâris Seriyyesi'nde herhangi bir başarısızlığa uğradığından bahsetmez. -Hz. Ali'nin (r.a.) hicrî 10. yılın Ramazan ayında Yemen'e bir seriyye ile gönderildiğini kaydeden- Tâberî, Hz. Ali'nin (r.a.) Yemen seriyyesi vesilesiyle, Ebû Umâre el-Berâ' b. Âzib b. el-Hâris el-Ensârî'den (v. 71/690 [?]) önce Hâlid b. Velîd'in (r.a.) Yemen'e gönderildiğini, orada altı ay kalmasına rağmen bir netice alamadığını, bunun üzerine Hz. Ali'nin (r.a.) Yemen'e gönderildiğini ve bu seriyye neticesinde Hemdân kabilesinin Müslüman olduğunu nakleder.[75]

M. Fayda: "Taberî gibi bazı kaynaklarda, başarısızlığı sebebiyle Hâlid b. Velîd'in (r.a.) yerine Ramazan H. 10'da, Yemen'e Hz. Ali'nin (r.a.) gönderilişine ait rivâyetlerin doğrudan doğruya Hemdân kabilesiyle ilgili olmadığı ve bu hususlaki haberlerin Hz. Ali'yi (r.a.) yüceltmek için uydurulduğu ifade edilmektedir" der; fakat konuyla ilgili tahlil ve delillere değinmez.[76]

---

[73] قَالَ الرَّشَاطِيُّ: وَفِي الْحَدِيثِ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ فِي سَرِيَّةٍ إِلَى الْيَمَنِ، وَذَلِكَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ سَنَةَ عَشْرٍ مِنَ الْهِجْرَةِ، فَأَسْلَمَتْ هَمْدَانُ كُلُّهَا فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ، وَكَتَبَ بِذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا قَرَأَ كِتَابَهُ خَرَّ لله سَاجِدًا، ثُمَّ جَلَسَ فَقَالَ: السَّلامُ عَلَى هَمْدَانَ، وَتَتَابَعَ أَهْلُ الْيَمَنِ عَلَى الإِسْلامِ، انْتَهَى كلامُ الرَّشَاطِيِّ. وَيُشْبِهُ أَنْ تَكُونَ هَذِهِ هِيَ السَّرِيَّةُ الأُولَى، وَمَا فِي الأَصْلِ هُوَ السَّرِيَّةُ الثَّانِيَةُ وَاللهُ أعلم) İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,358.

[74] Zürkânî (1996 n.), IV,138-139.

[75] قال: وفيها وجه رسول الله ص عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ فِي سَرِيَّةٍ إِلَى الْيَمَنِ فِي رَمَضَانَ فَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ وَمُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ هَيَّاجٍ، قَالا: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الأَرْجِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: بَعَثَ رسول الله ص خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ إِلَى أَهْلِ الْيَمَنِ يَدْعُوهُمْ إِلَى الإِسْلامِ فَكُنْتُ فِيمَنْ سَارَ مَعَهُ، فَأَقَامَ عَلَيْهِ سِتَّةَ أَشْهُرٍ لا يُجِيبُونَهُ إِلَى شَيْءٍ، فبعث النبي ص عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ، وَأَمَرَهُ أَنْ يَقْفُلَ خَالِدًا وَمَنْ مَعَهُ، فَإِنْ أَرَادَ أَحَدٌ مِنْ كَانَ مَعَ خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ أَنْ يُعَقِّبَ مَعَهُ فَرَكَهُ. قَالَ الْبَرَاءُ: فَكُنْتُ فِيمَنْ عَقَّبَ مَعَهُ، فَلَمَّا انْتَهَيْنَا إِلَى أَوَائِلِ الْيَمَنِ، بَلَغَ الْقَوْمَ الْخَبَرُ، فَجَمَعُوا لَهُ، فَصَلَّى بِنَا عَلِيٌّ الْفَجْرَ، فَلَمَّا فَرَغَ صَفَّنَا صَفًّا وَاحِدًا، ثُمَّ تَقَدَّمَ بَيْنَ أَيْدِينَا، فَحَمِدَ اللهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثم قرأ عليهم كتاب رسول الله ص، فَأَسْلَمَتْ هَمْدَانُ كُلُّهَا فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ، وَكَتَبَ بِذَلِكَ الى رسول الله ص، فَلَمَّا قَرَأَ كِتَابَهُ خَرَّ سَاجِدًا، ثُمَّ جَلَسَ، فَقَالَ: السَّلامُ عَلَى هَمْدَانَ، السَّلامُ عَلَى هَمْدَانَ! ثم تتابع اهل اليمن على الاسلام Taberî, III,373.

[76] M. Fayda, *"Hemdân"*, DİA, XVII,180.

Hâlbuki başta Buhârî olmak üzere hadîs kaynakları da Taberî'nin kaydettiğine benzer rivâyetler nakletmişlerdir. Mesela Buhârî, Hz. Ali'nin (r.a.) Yemen'e gönderilişini "Vedâ Haccı'ndan önce" şeklindeki genel bir ifadeyle tarihlendirir ve onun (r.a.) hangi kabileye veya Yemen'in hangi bölgesine gönderildiğine dair naklettiği rivâyetlerde bilgi vermez. Buhârî'nin *Kitâbü'l-Megâzî*'de "Ali b. Ebî Tâlib (Allah'ın selamı ona olsun) ve Hâlid b. Velîd'in (Allah ondan razı olsun) Vedâ Haccı'ndan önce Yemen'e gönderilmeleri" (باب بعث علي بن أبي طالب عليه السلام وخالد بن الوليد رضي الله عنه إلى اليمن قبل حجة الوداع) babında naklettiği rivâyetlerde Hz. Ali (r.a.) ile Hâlid b. Velîd'in (r.a.) Yemen'e gönderilmeleri, sarih bir şekilde birbirleriyle ilişkilendirir.

Buhârî, Hz. Ali'nin (r.a.) Yemen'e gönderilmesine dair iki sebep zikreder: 1- Hz. Ali (r.a.), Hâlid b. Velîd'in (r.a.) yerine gönderildi. 2- Ganimetleri teslim almak üzere gönderildi. el-Berâ b. Âzib'den nakledilen rivâyet meâlen şöyledir: "Resûlullah (a.s.), bizi Hâlid b. Velîd ile beraber Yemen'e göndermişti. Bundan sonra da Ali b. Ebî Tâlib'i Hâlid b. Velîd'in yerine gönderdi ve Ali'ye: 'evvela Hâlid b. Velîd (r.a.) beraberinde Yemen'e gidenlere şu emri ilan et: Onlardan seninle beraber düşman takibine gitmek isteyenler gidip takip etsinler. Dileyenler de gitmeyip dönsünler, buyurdu. Bu emir üzerine ben (el-Berâ b. Âzib) Ali ile beraber düşman takip edenler içinde bulundum. Bu seferde ben pek çok ukiyye nakit ganimet aldım". Hâdiseye tarih vermeyen Beyhakî de -Zürkânî'ye göre isnadı sahih olan[77]- aynı rivâyeti ve konuyla ilgili başka rivâyetler nakleder.[78]

Başka hadîs kaynaklarında da Hz. Ali'nin (r.a.) Yemen Seriyye'sinden, ganimet konusundaki uygulamasının Hz. Peygamber'e (a.s.) şikâyet edilmesinden ve Hz. Ali'nin (r.a.) Yemen'den hac niyetiyle ihrâma girmiş olarak Mekke'ye gelmesinden bahsedilir.[79]

Netice itibariyle "zikr-i kül irâde-i cüz" (bütün zikredilmiş fakat parça kastedilmiştir) şeklinde tabir edilen belâgat kaidesine göre siyer-megâzî metinlerinde "şu sahabe, şu kadar askerle, falan yere şu kabileye gönderildi" gibi ibarelerle kast edilen, o coğrafi bölgenin ve kabilenin tamamına yönelik bir faaliyet değildir. Uygulamada da bu mümkün değildir. Zira sınırlı sayıda askerle gerçekleştirilen seriyyelerin, gönderildikleri hedefi coğrafi veya beşeri bakımdan tamamına kapsayan bir harekât yapmaları mümkün değildir. Mesela Yemen büyük bir coğrafyadır. Yemen'in İslâm'ı kabul etmeyen bir mıntıkasına önce Hâlid b. Velîd (r.a.), ardından ise Hz. Ali (r.a.) gönderilmiş olabilir. Hz. Ali'nin (r.a.) Yemen seriyyesinde Hâlid b. Velîd'in (r.a.) gönderildiği Benî Hâris'ten bahsedilmemesi, Necrân bölgesinden ve büyük bir millet/halk (şa'b) mesabesinde olan Hemdân'dan bahsedilmesi de bu neticeyi teyit eden bir delildir.

---

[77] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/63; Zürkânî (1996 n.), V,176-178.

[78] بَابُ بَعْثِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وسلم علي بن أبي طالب رَضِيَ اللهُ عَنْهُ إِلَى أَهْلِ نَجْرَانَ ، وَبَعْثِهِ إِلَى الْيَمَنِ بَعْدَ خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ

[79] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/63; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VIII,65; Rûdânî, III,376-377.

212/a. Hz. Ali'nin II. Yemen (Mezhic) Seriyyesi

Ramazan H. 10.[80]

Vâkıdî ve İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in (a.s.) Hz. Ali'yi (r.a.) iki defa Yemen'e gönderdiğini temrîz siygasıyla (denilir ki: yukâlu) naklederler. "Birisi Ramazan H. 10'da olmuştur" deyip sadece zikredilen tarihte olan seriyye hakkında bilgi verirler.[81] Vâkıdî ve İbn Sa'd'a göre:

1- Hz. Ali'nin (r.a.) üçyüz kişilik Yemen Seriyyesi'nin hedefi daha önce beldelerine asker sevk edilmemiş olan Kahtânî Mezhic[82] kabilesidir.

2- Amaç Mezhicliler'i İslâm'a davettir. Müslümanlara saldırıp birini öldürmedikleri sürece onlara saldırılmaması emredildi.

Hz. Peygamber (a.s.), Hz. Ali'ye (r.a.): "Hiç bir tarafa bakmadan ilerleyip git!" buyurdu. Hz. Ali (r.a.): "Ya Resûlallâh! Nasıl yapacağım?" diye sordu. Hz. Peygamber (a.s.): "Meydanlarına geldiğin zaman, seninle çarpışmaya kalkmadıkça, onlarla çarpışma! Eğer, seninle çarpışmaya kalkarlarsa, sizden birini öldürünceye kadar onlarla çarpışma! Sizden birini öldürürlerse, bir müddet, ne yapacaklarını gözlemeden onlarla çarpışmaya kalkma! Sonra, onlara: 'Sizler, Allah'tan başka ilâh yoktur demeyi kabul eder misiniz?' diye sorarsın. 'Evet!' derlerse, onlara: 'Siz, namaz kılmayı kabul eder misiniz?' diye sor. 'Evet!' derlerse, onlara: 'Siz, mallarınızın sadaka ve zekâtını çıkarıp fakirlerinize vermeyi kabul eder misiniz?' diye sor. 'Evet!' derlerse, artık, onlardan, bundan başkasını isteme! Vallahi, senin elinle, Allah'ın, bir tek adamı hidayete, doğru yola eriştirmesi, senin için, üzerine güneşin doğduğu veya battığı her şeyden daha hayırlıdır!" (وَاللهِ لَأَنْ يَهْدِيَ اللهُ عَلَى يَدِكَ رَجُلًا وَاحِدًا خَيْرٌ لَكَ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ أَوْ غَرَبَتْ).

Hz. Ali (r.a.), Mezhiclerin durumunu Hz. Peygamber'e (a.s.) bir yazı ile bildirdi ve yazıyı Abdullah b. Amr b. Avf el-Müzenî ile gönderdi. Yazısında; Zübeyd ve başka topluluklar karşılaştığını kendilerini İslâmiyet'e davet ettiğini, Müslüman olurlarsa kendileriyle çarpışmaktan el çektiğini bildirdiğini, bunu yanaşmayanlarla çarpışmak zorunda kaldığını, Allah'ın zafer ihsan ettiğini, onlardan öldürülenlerin öldürüldüğünü, sonra teklif olundukları şeyi kabul edip İslâmiyete girdiklerini ve zekât vermeye boyun eğdiklerini ve kendilerinden bazı kimselerin geldiklerini ve onlara *Kur'ân-ı Kerîm* okumayı da öğrettiklerini bildirdi.

Hz. Ali (r.a.) Yemen'den Hz. Peygamber'e (a.s.) dabaklanmış bir deri içinde daha toprağından temizlenmemiş altın cevheri de gönderdi. Hz. Peygamber (a.s.) bu altın cevherini Uyeyne b. Hısn, Akra' b. Habis, Zeydü'l-Hayr ve Alkame arasında paylaştırdı. Hz. Peygamber'in (a.s.) altın cevherini paylaştırdığı sırada, bir adam: "Biz bu ihsana şu adamlardan daha müstahak idik!?" dedi. Adamın bu sözü Hz. Peygamber'e (a.s.)

[80] Vâkıdî, III,1079; İbn Sa'd, II,169,170.
[81] Vâkıdî, I,7; III,1079; İbn Sa'd, II,169.
[82] Kabîleye ismini veren Mezhic'in asıl ismi Mâlik'tir ve nesebi şöyledir: Mezhic b. Üded b. Zeyd b. Yeşcub b. Arîb b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe' b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân. Bkz. Ek 1, Şema 2.

erişince, Hz. Peygamber (a.s.): "Demek siz bana itimat etmiyorsunuz ha!? Hâlbuki ben göktekilerin bile eminiyimdir! Sabah-akşam bana gökyüzünün haberi gelip duruyor!" buyurdu. Bunun üzerine, iki gözü çöküK, yanağının elmacıkları çıkık, alnı yüksek, gür sakallı, başı tıraşlı, izarını yukarı çemremiş bir adam ayağa kalkıp: "Ey Allah'ın Resûlü! Allah'tan kork!" dedi. Hz. Peygamber (a.s.) ona: "Yazıklar olsun sana! Ben, yeryüzündeki insanların, Allah'tan korkmaya en lâyık olanı, en çok korkanı değil miyim?!" buyurdu. Adam arkasını dönüp gitti. Halid b.Velid (r.a.): "Ey Allah'ın Resûlü! İzin ver de şunun boynunu vurayım!" dedi. Hz. Peygamber (a.s.): "Hayır! Bunun, ileride namaz kılan bir kişi olması umulur!" buyurdu. Halid b.Velid (r.a.): "Namaz kılanlardan öyle kimseler var ki, onlar gönüllerinde olmayan şeyleri dilleriyle söylerler!" dedi. Hz. Peygamber (a.s.): "Ben halkın kalplerini açmaya, karınlarını yarmaya memur değilim!" buyurdu, sonra da o adam dönüp giderken, arkasından: "Şunun soyundan öyle bir nesil türeyecektir ki, onlar her zaman Allah'ın Kitabını güzel sesle okuyacaklar, fakat *Kur'ân*'ın halâveti/tatlılığı onların hançerelerinden ileri geçmeyecek! Onlar, ok avı süratle delip çıktığı gibi, dinden fırlayıp çıkacaklar! Eğer ben onların zamanına yetişmiş olsaydım, Semûd kavminin toptan helak olduğu gibi, muhakkak, bunları da toptan helak etmesini Allah'tan dilerdim!" buyurdu.

Hz. Peygamber (a.s.), Hz. Ali'ye (r.a.), hac mevsimine kadar Yemen'de kalmasını ve hac mevsiminde -ki söz konusu yılda yapılan hac, Vedâ Haccı'dır- gelip Mekke'de kendisiyle buluşmasını emretti.

Hz. Ali'nin (r.a.), ganimet taksimi konusundaki uygulaması sebebiyle askerlerinin itirazlarına maruz kaldı ve bu durum Hz. Peygamber'e de (a.s.) intikal etti. Hatta bazı sahabe bu konuda dedikodu yaptılar. Mesela Hudeybiye ashabından Amr b. Şâs el-Eslemî'den nakledilen rivâyette şöyle denilir: Resûlullah'ın (a.s.) Yemen'e gönderdiği Ali'nin (r.a.) askeri birliğinde bende bulundum. Ali (r.a.) bana biraz katı davrandı. İçimde ona karşı bir daralma hissettim. Medine'ye dönünce bazı meclislerde ve karşılaştığım kimselere Ali'yi (r.a.) şikâyet ettim. Bir gün, bir mecliste oturan Resûlullah (a.s.) ile karşılaştım ve göz göze geldim. Yanına oturunca: Allah'a yemin olsun ki ey Amr b. Şâs bana eziyet ettin! dedi. Ben: İnnâ lillah ve innâ ileyhi raciûn, İslâm olduğum halde Allah'ın Resûlü'ne (a.s.) eziyet etmekten Allah'a sığınırım, dedim. O (a.s.): Ali'ye eziyet eden bana eziyet eder (مَنْ آذَى عَلِيًّا فَقَدْ آذَانِي), dedi.[83]

Hz. Peygamber'in (a.s.) şikayetler konusundaki sualine Hz. Ali (r.a.): "Onların şikâyet ettikleri şey herhalde şudur: Ganimeti (beşte dördünü) onlara bölüştürdüm. Ayrılan beşte bir hisseyi ise sana getirip teslim etmek üzere tuttum. Onun hakkında uygun gördüğün işlemi sen yapacaktın. [Başkan ve kumandanlar beşte bir hisseden istedikleri kimselere pay vermek suretiyle iş yaparlardı.] Ben bu hususta uygun gördüğünü sen yapasın diye onu sana getirip teslim etmeyi münasip gördüm!" dedi.[84]

---

[83] Beyhakî (v. 458), *ed-Delâil*, (Beyrut 1405 n.), V,395 (بَابُ بَعْثِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وسلم على بن أبي طالب رَضِيَ اللهُ عَنْهُ إِلَى أَهْلِ نَجْرَانَ، وَبَعْثِهِ إِلَى الْيَمَنِ بَعْدَ خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ).

[84] Vâkıdî, III,1079-1083; İbn Sa'd, II,169-170.

Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) Gadîr-i Hum denilen mevkide bir hitabede bulundu. Siyer ve hadîs kaynaklarına göre, Resûlullah (a.s.) bu hitabesinde Hz. Ali'nin (r.a.) faziletini, eminliğini/güvenirliliğini adaletini, kendisine olan yakınlığını dile getirdi.[85]

213. Benî Becîle Heyeti

Ramazan H. 10.[86]

Adnânî Benî Becîle kabilesi,[87] (Mekke ile Yemen arasında, Tâif'in 200 km. güneydoğusundaki) Tebâle ile Yemen'in yüksek dağlık kesimleri arasındaki geniş bir bölgede yaşıyordu. İslâmiyet'in ortaya çıkışı sırasında Benî Becîle'nin reisi, Cerîr b. Abdillah b. Câbir el-Becelî (r.a.) idi. Yahûdî bir tüccarla, Hz. Mûsâ, Tevrât ve diğer peygamberler üzerine yaptığı sohbet, İslâm Dini'ne ilgi duymasını sağladı. Kendi araştırmaları sonucunda Hz. Peygamber'in (a.s.) Allah'ın elçisi olduğunu anlayarak ona iman etti. Hz. Ömer (r.a.), Cerîr b. Abdillah'ı (r.a.) hüsnü cemal itibariyle İslâm ümmetinin Yusuf'u diye tanıtır.

Hz. Peygamber (a.s.) Vedâ Haccı'nda, hutbe okurken sükuneti sağlayan kişi Cerîr b. Abdillah'tır (r.a.).[88] Hz. Peygamber (a.s.), Medine'ye gelen Cerîr b. Abdillah'a (r.a.) adam gönderip çağırttı. Ona: "Medine'ye niçin geldin?" diye sordu. O da: "Ey Allah Resûlü! Senin elinle Müslüman olmak için geldim" dedim. Bunun üzerine ona bir hırka giydirdi ve ashabına: "Bir kavmin ulusu size geldiği zaman siz de ona ikram edin" buyurdu. Sonra da ona: "Ey Cerîr! Seni, Allah'tan başka tanrı bulunmadığına ve benim Allah'ın elçisi olduğuna şahadet etmeye, Allah'a, âhiret gününe, hayır ve şer ne varsa hepsinin Allah tarafından geldiğine inanmaya, farz olan namazı kılmaya, farz olan zekâtı vermeye, ramazan orucunu tutmaya, her Müslüman'a nasihatte bulunmaya ve Habeşli bir köle olsa bile komutana[89] itaat etmeye çağırıyorum" dedi. Hz. Peygamber (a.s.) ona her Müslüman'a için iyilik isteyen olmasını da tavsiye etmiştir.

Hz. Peygamber'in (a.s.) onunla iftihar ettiği, Arap heyetleri geldikçe onu çağırıp tanıştırdığı ve: "Sen, Allah'ın güzel yarattığı bir kimsesin. Öyle ise sen de ahlâkını güzelleştir" buyurduğu Cerîr b. Abdillah (r.a.), kabilesini de Müslüman olmaya ve Hz. Peygamber'e (a.s.) heyet göndermeye ikna etti. Bunun üzerine onun başkanlığında 150 kişilik Benî Becîle heyeti, hicrî 10. yılın Ramazan ayında Medine'ye geldi. Hz. Peygamber'le (a.s.) görüştü ve İslâm esaslarına bağlı kalacağına söz verip biat etti.

Benî Becîle'nin bir kolu olan Ahmesliler de aynı sıralarda Kays b. Azrâ el-Ahmesî başkanlığında 250 kişilik bir heyetle Medine'ye gelip Hz. Peygamber'e (a.s.) bağlılık arz ettiler. Her iki heyet mensuplarına hediyeler verildi ve kabilenin zekâtlarını toplamak üzere Ebû Süfyan b. Harb (r.a.) görevlendirildi.[90]

---

[85] İbn Hişâm, IV,250; Taberî, III,389-390; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XVII,83-85; bkz. hicretin 10. yılı olaylarından "220. Hz. Peygamber'in (a.s.) Gadîr-i Hum Hitâbesi ve Hz. Ali'nin (r.a.) Faziletini Bildirmesi" bahsine.

[86] İbn Sa'd, I,347; Taberî, III,398; Belâzürî, *Ensâb*, I,492; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, II,488.

[87] Kabîleye adını veren Becîle, Enmâr'ın oğlu veya kızıdır. Bkz. Ek 2: "Enmâr" md.

[88] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,407-409; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,232.

[89] Rivâyetteki ifade:"el-Vâlî" şeklindedir. Bkz. İbn Sa'd, I,347.

[90] Buhârî *"el-Büyû'"*, 34/68; İbn Sa'd, I,347-348; Taberî, III,398; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, II,488; M. Fayda, *"Cerîr b. Abdillah"*, DİA, VII,410-411; *"Becîle"*, DİA, V,287; H. Algül, *"Has'am"*, DİA, XVI,281-282.

214. Cerîr b. Abdillah'ın Zülhalesa Putunu Tahrip Etmesi

Resûlullah'ın vefatından yaklaşık olarak iki ay önce.[91]

Yemen'in en kuzey kısmında ve Has'amlılar'ın yurdunda bulunan Zülhalesa tapınağı, Mekke'nin güneyinde, yaklaşık olarak yedi günlük bir mesafede idi.

Cerîr b. Abdillah (r.a.), Medine'ye geldikçe, Ferve b. Amr el-Ensârî el-Hazrecî el-Beyâzî'ye (r.a.)[92] misafir olurdu. Hz. Peygamber (a.s.), Cerîr b. Abdillah'a memleketinde İslâm'ın durumunu ve Zülhalesa putunu sormuştu. Cerîr (r.a.), insanların putları tahrip ettiklerini, ezan okuyup namaz kılmaya başladıklarını Zülhalesa putunun ise aynen durduğunu söyledi. Hz. Peygamber (a.s.): "Beni, Zülhalesa'dan kurtarmaz mısın?" buyurdu.

Câhiliye döneminde Kâbe'ye "Şam Kâbesi", Zülhalesa'ya da "Yemen Kâbesi" denilerek Beytullah'a denk ve rakip gösterilirdi. Bundan daima rahatsız olan Hz. Peygamber (a.s.), bu tapınağı yıkmak üzere Cerîr b. Abdillah'ı (r.a.) görevlendirdi. Cerîr b. Abdillah (r.a.), Resûlullah'ın (a.s.) verdiği sancağı alarak Benî Becîle'nin süvarileriyle ünlü bir kolu olan Benî Ahmes'den 150 veya 170 süvariyle yola çıktı. Yemen'e varan Cerîr b. Abdillah (r.a.), orada Zülhalesa putunu tahrip etti ve o puthanenin yerine Tebâle Mescidi inşa edildi.[93]

Zülhalesa putu tahrip edildikten sonra[94] Has'am'ın ileri gelenlerinden 'As'as b. Zahr ve Enes b. Müdrik'in de aralarında bulunduğu bir heyet Medine'de Hz. Peygamber'le (a.s.) görüşerek İslâmiyet'i kabul etti. Hz. Peygamber (a.s.), heyettekilerin isteği üzerine Has'amlılar'ın uyacağı, bir ahitnâme yazdırdı. Bu ahitnâmede, kan davaları yasaklanıyor, akarsu ile sulanan arazilerden onda bir, kuyu suyu ile sulanan arazilerden yirmide bir oranında zekât (yani öşür: العشر) alınacağı, yağmur sularıyla sulanan topraklardan da oraları ekip biçenlerin istifade edebileceği belirtildi.[95]

215. Üç Gassânî

Ramazan H. 10.[96]

Kahtânî Kehlân koluna mensup Gassânîler,[97] Me'rib Seddi'nin yıkılmasından sonra Yemen'den göç ederek M. S. II. yüzyılın başlarında Suriye'ye yerleştiler. Gassâniler tarafından yaklaşık olarak M. S. 200 yıllarında kurulan ve daha sonra Bizans İmparatorluğu'na tabi olan Gassân Krallığı 636 tarihine kadar devam etti. Bizans kültürünün etkisi altında kalan kabile, Hıristiyanlığı kabul etti.[98]

---

[91] Süheylî, I,223-224, Zürkânî (1996 n.), IV,146.
[92] Ferve için bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV,379.
[93] Bkz. Hişâm el-Kelbî, s. 36; Zürkânî (1996 n.), IV,147.
[94] İbn Sa'd, I,348.
[95] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/64; *"el-Edeb"*, 78/68; İbn Sa'd, I,286; VI,22; Hişâm el-Kelbî, s. 36-37; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,233; Taberî, III,398; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,232; M. Fayda, *"Cerîr b. Abdillah"*, DİA, VII,410-411; *"Becîle"*, DİA, V,287; H. Algül, *"Has'am"*, DİA, XVI,281-282.
[96] İbn Sa'd, I,338,345; Taberî, III,371.
[97] Bkz. Ek 1, Şema 1.
[98] A. Ağırakça, *"Gassânîler"*, DİA, XIII,397-398; C. Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 26 vd..

Hz. Peygamber (a.s.) devrinde siyasî bütünlüğe sahip olmayan Gassânîlerin Medine ile münasebetleri düşmanca olmuştur. Ramazan H. 10 tarihinde kendi adlarına hareket ettikleri anlaşılan -isimleri zikredilmeyen- üç Gassânî, Medine'ye gelip Müslüman olmuş, kabilelerinin Bizans İmparatorluğu'na yakın olmak ve bağlı kalmak irâdesi gösterdiklerini, bu sebeple Gassâniler'in tümünü temsil etmediklerini ifade etmişlerdir. Resûlullah'ın (a.s.) ikramda bulunduğu bu üç Gassânî, çevrelerinde kabul görmediği için Müslümanlıklarını gizlemişlerdir.[99]

216. Benî Gâmid Heyeti

Ramazan H. 10.[100]

On beş kişilik -Kahtânî Ezd'den olan- Benî Gâmid heyeti, Ramazan H. 10'da, Medine'ye geldi. O dönemde ağaçlık bir yer olan Bakîü'l-Garkad'da konakladılar. Sonra Resûlullah'ın (a.s.) huzuruna geldiklerinde yaşça en küçüklerini bineklerinin ve eşyalarının yanında nöbetçi bıraktılar. O da uyuya kalınca bir hırsız gelip temsilcilerden birinin elbise torbasını çaldı.

Temsilciler, Resûlullah'ın (a.s.) huzuruna varıp görüştükten sonra hepsi İslâm'ı kabul ettiler. Hz. Peygamber (a.s.), İslâm'ın emir ve yasaklarını içeren bir yazı yazdırıp onlara verdi. Sonra dedi ki: "Bineklerinizin yanına kimi bıraktınız?" diye sordu. Onlar da: "En gencimizi Ey Allah Resûlü!" dediler. İçlerinden birisi: "Benden başka kimsenin torbası yok Ey Allah Resûlü!" dedi. Hz. Peygamber (a.s.), buyurdu ki: "O torba oradan alındı, sonra geri çevrilip yerine konuldu". Temsilciler süratle bineklerinin yanına gittiler. Arkadaşlarını bulup Resûlullah'ın (a.s.) haber verdiği hususu sordular. Temsilciler, hâdisenin cereyan şeklini genç nöbetçilerinden Resûlullah'ın anlattığı şekilde dinleyince: "O'nun, Allah'ın Resûlü olduğuna şahâdet ederiz. O bize, bu torbanın hem çalındığını, hem de geri geldiğini haber verdi" dediler. Ardından bineklerinin yanında bıraktıkları genç gelip Müslüman oldu. Resûlullah (a.s.) Übey b. Ka'b'dan, onlara *Kur'ân* öğretmesini istedi. Daha sonra, herkese verdiği gibi onlara da hediyeler verip ülkelerine uğurladı.[101]

217. Resûlullah'ın (a.s.) Kur'ân-ı Kerîm'i Cebrâil'e Arza-i Âhiresi ve İ'tikâfı

Ramazan H. 10.[102]

Resûlullah'ın (a.s.) *Kur'ân-ı Kerîm*'i Cebrâil'e Arzı

Lügatte arz (العرض) ve arza (العرضة), "zahir olmak, bir nesneyi bir kimseye ilam etmek/bildirmek, izhar, bir nesneyi gözden geçirmek"; aynı kökten gelen muâraza (المعارضة) ise "kitabı mukabele etmek" gibi mânalara gelir.[103]

[99] İbn Sa'd, I,338,345; Taberî, III,371; İbn Seyyidinnâs, II,256; Zürkânî (1996 n.), V,223.
[100] İbn Sa'd, I,338,345; Taberî, III,371.
[101] Bkz. Şâmî VI,390; Zürkânî (1996 n.), V,225-226.
[102] İbn Sa'd, II,194,195,196; Buhârî, *"el-İ'tikâf"*, 33/17; Ebû Dâvûd, *"es-Savm"*, 2466; İbn Mâce, *"es-Savm"*, 7/58 (hadîs no: 1729); Beyhakî, VII,146; İbn Kesîr, IV,443; Zürkânî (1996 n.), XII,74.
[103] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercümesi*, III,3015,3024; Vankulu Lügati, I,1195,1198 "عرض" md.

Istılah olarak arz, her yıl Ramazan ayında, o zamana kadar nâzil olan *Kur'ân-ı Kerîm*'in âyet ve sûrelerini Cebrâil'in Hz. Peygamber'e (a.s.), onun (a.s.) da Cebrail'e okuması anlamına gelir.[104]

Hadîslerden öğrendiğimize göre, Allah'ın iki elçisi, *Kur'ân-ı Kerîm*'i birbirlerine okumak (mukabele etmek) üzere ramazan ayında her gece bir araya gelmiştir.

Arza olayının devam ettiği günlerde Hz. Peygamber'in (a.s.) son derece sevinçli ve diğer zamanlardan daha cömert olduğu ashâb-ı kiram tarafından tesbit edilmiştir. Bugün İslâm ülkelerinde ramazan ayı süresince devam ettirilen mukabele geleneği, arza sünnetine uymanın bir sonucudur.[105]

Mesela Buhârî'nin naklettiği ve aşağıda kaydedilen meşhûr iki hadîste, Resûlullah'ın (a.s.) her yıl Ramazan ayında Cebrâil'in huzurunda o ana kadar nâzil olan *Kur'ân-ı Kerîm*'i mukabele ve arz tarzında okuduğu ve vefatından önceki Ramazan ayında ise bunu iki defa yaptığı bildirilir.

İbn Abbas şöyle demiştir: "Resûlullah insanların en cömerdiydi. En cömert olduğu ay Ramazan ayı idi. Cebrâil (a.s.), -İbn Hâcer'in ifade ettiği üzere hadîsin zahirine göre *Kur'ân-ı Kerîm*'in nüzûlünden itibaren[106]- Ramazan ayında her gece, Peygamber'le buluşur ve onunla *Kur'ân*'ı müdarese ve müzakere ederdi. İşte bundan dolayı Resûlullah (ramazan ayında) hayır dağıtmakta, esen rüzgârdan daha cömertti": [كَانَ رَسُولُ الله -صلى الله عليه وسلم- أَجْوَدَ النَّاس ، وَكَانَ أَجْوَدُ مَا يَكُونُ فِى رَمَضَانَ حِينَ يَلْقَاهُ جِبْرِيلُ ، وَكَانَ يَلْقَاهُ فِى كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْ رَمَضَانَ فَيُدَارِسُهُ الْقُرْآنَ ، فَلَرَسُولُ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- أَجْوَدُ بِالْخَيْرِ مِنَ الرِّيحِ الْمُرْسَلَةِ .][107]

Her yıl bir defa yapılan bu karşılıklı okuma işi Hz. Peygamber'in (a.s.) vefat edeceği yıl iki defa olmuştur. Arza-i âhire (el-arzatü'l-âhire: الْعَرْضَةُ الْأَخِيرَةُ) diye anılan bu son karşılaştırma[108] Kureyş lehçesiyle yapıldığı için o günden itibaren *Kur'ân-ı Kerîm* bu lehçe ile okunmuştur.

Hz. Peygamber (a.s.), arza-i âhirenin iki defa yapılmasından vefatının yaklaştığını sezmiş ve bunu: "Cebrâil her sene bir defa (o güne kadar nazil olan) *Kur'ân*'ı benimle muâraza (mukabele/müdarese) ederdi, bu yıl iki defa muâraza etti, bundan ecelimin

---

[104] (قَوْلُهُ بَابٌ كَانَ جِبْرِيلُ يَعْرِضُ الْقُرْآنَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِكَسْرِ الرَّاءِ مِنَ الْعَرْضِ وَهُوَ بِفَتْحِ الْعَيْنِ وَسُكُونِ الرَّاءِ أَيْ يَقْرَأُ الْمُرَادُ يَسْتَعْرِضُهُ مَا أَقْرَأَهُ إِيَّاهُ قَوْلُهُ وَقَالَ مَسْرُوقٌ عَنْ عَائِشَةَ عَنْ فَاطِمَةَ قَالَتْ أَسَرَّ إِلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ جِبْرِيلَ كَانَ يُعَارِضُنِي بِالْقُرْآنِ هَذَا طَرَفٌ مِنْ حَدِيثٍ وَصَلَهُ بَتَمَامِهِ فِي عَلَامَاتِ النُّبُوَّةِ وَتَقَدَّمَ شَرْحُهُ فِي بَابِ الْوَفَاةِ النَّبَوِيَّةِ مِنْ آخِرِ الْمَغَازِي وَتَقَدَّمَ بَيَانُ فَائِدَةِ الْمُعَارَضَةِ فِي الْبَابِ الَّذِي قَبْلَهُ وَالْمُعَارَضَةُ مُفَاعَلَةٌ مِنَ الْجَانِبَيْنِ كَأَنَّ كُلًّا مِنْهُمَا كَانَ تَارَةً يَقْرَأُ وَالْآخَرُ يَسْتَمِعُ قَوْلُهُ وَأَنَّهُ عَارَضَنِي فِي رِوَايَةِ السَّرَخْسِيِّ وَإِنِّي عَارَضَنِي) İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Dârü'l-Ma'rife nşr. Beyrut 1379, IX,43.

[105] A. Turan, "*Arza*", DİA, III,446-447.

[106] (قَوْلُهُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ حَتَّى يَنْسَلِخَ أَيْ رَمَضَانُ وَهَذَا ظَاهِرٌ فِي أَنَّهُ كَانَ يَلْقَاهُ كَذَلِكَ فِي كُلِّ رَمَضَانَ مُنْذُ أُنْزِلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ وَلَا يَخْتَصُّ ذَلِكَ بِرَمَضَانَاتِ الْهِجْرَةِ وَإِنْ كَانَ صِيَامُ شَهْرِ رَمَضَانَ إِنَّمَا فُرِضَ بَعْدَ الْهِجْرَةِ لِأَنَّهُ كَانَ يُسَمَّى رَمَضَانَ قَبْلَ أَنْ يُفْرَضَ صِيَامُهُ) İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Dârü'l-Ma'rife nşr. Beyrut 1379, IX,44.

[107] Buhârî, "*Vahiy*", 1/5.

[108] (العَرضة الأخيرة: هي ما عارض النبيُّ - صلى الله عليه وسلم - جبريلَ القرآنَ في سنة وفاته، فإنه كان يعارضه القرآن في كل سنة مرة، وإنه (عارضه في السنة التي توفي فيها مرتين، أي كان يُدارسه جميعَ ما نزل من القرآن) Muhammed Amim el-İhsan el-Müceddidi el-Berketi, et-Ta'rifat el-Fıkhiyye, Pakistan 1424/2003, S. 145.

yaklaştığını zannediyorum, ehl-i beytimden bana ilk kavuşacak kişi de sensin" (إِنَّ جِبْرِيلَ كَانَ يُعَارِضُنِي الْقُرْآنَ كُلَّ سَنَةٍ مَرَّةً، وَإِنَّهُ عَارَضَنِي الْعَامَ مَرَّتَيْنِ، وَلاَ أُرَاهُ إِلاَّ حَضَرَ أَجَلِي، وَإِنَّكِ أَوَّلُ أَهْلِ بَيْتِي لَحَاقًا بِي)[109] sözleriyle kızı Hz. Fâtıma'ya (r.anha) bir sır olarak bildirdi.[110] Bunun üzerine Hz. Fâtıma (r.anha) ağlamaya başladı. Hz. Peygamber (a.s.), ailesinden ilk önce kendisine onun (r.anha) kavuşacağını, ayrıca onun (r.anha) mümin kadınların hanımefendisi olduğunu bildirince sevindi.[111]

Übey b. Ka'b (r.a.),[112] Abdullah b. Mesûd (r.a.),[113] Zeyd b. Sâbit (r.a.) gibi bazı sahabe arza-i ahireye şahit olmuşlardır. Mesela -Hz. Hasan (r.a.) ve Hz. Hüseyin'e (r.a.) kıraât öğreten, tabiînden, Kûfe Mescidi'nde kırk yıl *Kur'ân* dersleri vermiş kıraât alimi- Ebû Abdirrahmân es-Sülemî (v. 73/692 [?])[114] şunu belirtir: "Ebû Bekir, Ömer, Osman, Zeyd b. Sâbit, muhacirler ve ensârın *Kur'ân* kıraâtleri bir idi. Yaygınlık ('âm) kazanmış kıraâti okurlardı. O da Resûlullah'ın (a.s.) vefat ettiği yıl iki defa Cebrâil'e arzettiği kıraâttir. Zeyd b. Sâbit, arza-i ahireye şahit olmuştu. -Hicretten on bir yıl önce (m. 611) Medine'de doğan- Zeyd b. Sâbit (v. 45/665 [?]), vefat edene kadar, insanlara arza-i âhireye göre *Kur'ân* okurdu. Bu nedenle Ebû Bekir es-Sıddîk, *Kur'ân*'ın cem'inde (yani *Mushaf* haline getirilmesinde) ona itimat etti ve Osman da onu *el-Mushaf*'ı yazanlara başkan yaptı" (قال أبو عبد الرحمن السلمي: كانت قراءة أبي بكر وعمر وعثمان وزيد بن ثابت والمهاجرين

[109] Buhârî, *"el-Menâkıb"*, 61/25 (126. hadîs); Şâmî, II,226.

[110] Buhârî, *"Fezâili'l-Kur'ân"*, 7; *"el-Menâkıb"*, 25; Müslim, *"Fezâili's-Sahabe"*,98,99.

[111] Buhârî, *"Fezâilü ashâbi'n-nebî"*, 12, *"el-İsti'zân"*, 43; Müslim, *"Fezâili's-sahâbe"*, 97-99.

[112] Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî (745-794/1344-1392), *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut 1376/1957, I,256.

[113] İbn Sa'd, II,342. (حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُهَاجِرٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يَعْرِضُ الْقُرْآنَ عَلَى جِبْرِيلَ فِي كُلِّ سَنَةٍ مَرَّةً فَلَمَّا كَانَتِ السَّنَةُ الَّتِي قُبِضَ فِيهَا عَرَضَهُ عَلَيْهِ مَرَّتَيْنِ فَكَانَتْ قِرَاءَةُ عَبْدِ اللهِ آخِرَ الْقِرَاءَةِ). Âhmed b. Hanbel, *el-Müsned*.

[114] Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Habîb b. Rubeyyia es-Sülemî: Kıraat âlimi, tâbiî. Hz. Peygamber'ın (a.s.) vefatından önce doğduğu bilinmektedir. Babası sahâbî olup kendisi Kûfeli tâbiîlerin ikinci tabakasında yer alır. *Kur'ân-ı Kerîm*'in tamamını Hz. Osman'dan (r.a.) dinlemiş, *Kur'ân*'la ilgili sorularının devam etmesi sebebiyle Hz. Osman'ın (r.a.) ona: "Sen benim halkın işleriyle meşgul olmamı engelliyorsun, Zeyd b. Sâbit'e git" dediği için Zeyd'den (r.a.) ders almaya başlamış ve tam on üç yıl süre ile (veya on üç defa) *Kur'ân*'ı ona arzetmiştir. *Kur'ân* ve kıraat ilimlerinde ayrıca Hz. Ali (r.a.), Übey b. Kâ'b (r.a.), Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) faydalanmıştır. Hz. Osman (r.a.) döneminde Mushaf çoğaltıldıktan sonra Kûfe'ye gönderilen nüshaya uygun olarak bu şehirde *Kur'ân* öğretimiyle görevlendirilen ilk âlim olduğu anlaşılan Ebû Abdurrahman, Kûfe Mescidi'nde kırk yıl *Kur'ân* dersleri vermiş, Hz. Peygamber'in (a.s.), "Sizin en hayırlılarınız *Kur'ân*'ı öğrenen ve öğretenlerinizdir" (Buhârî, *"Fezâ'ilü'l-Kur'ân"*, 21) meâlindeki hadisini zikrederek kendisini çok uzun süre *Kur'ân* öğretimine bağlayan gücün bu hadis olduğunu belirtmiştir. Ebû Abdurrahman, oğluna *Kur'ân* dersleri verdiği Amr b. Hureys'in gönderdiği hediyeleri derhal geri çevirerek Allah'ın kitabını ücretle okutmadığını söylemiş, yine *Kur'ân* öğrettiği için kendisine bir yay (veya at) hediye etmek isteyen birinin hediyesini reddettikten sonra: "Bunu keşke sana *Kur'ân* öğretmeden önce hediye etseydin" demiştir. Bazı kaynaklarda belirtildiğine göre Kûfe Ulucamisi'ndeki derslerine önce çarşı esnafından başladığına bakılırsa Hz. Hasan (r.a.) ve Hüseyin (r.a.), kırâat-i seb'a imamlarından Âsım b. Behdele, Yahyâ b. Vessâb, Şa'bî, Atâ b. Sâib gibi önemli şahsiyetler yanında kendisinden binlerce kişi *Kur'ân* ve kıraat ilimlerinde faydalanmış olmalıdır. Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Osman (r.a.) başta olmak üzere Hz. Ali (r.a.), Abdullah b. Mes'ûd (r.a.), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.a.) ve Ebû Hüreyre (r.a.) gibi sahâbîlerden hadis rivâyet etmiş, bu rivâyetlerin bir kısmı *Kütüb-i Sitte*'de yer almıştır. Kendisinden de İbrâhim en-Nehaî, Saîd b. Cübeyr, Alkame b. Mersed, Atâ b. Sâib vb. meşhur tâbiîler rivâyette bulunmuşlardır (M. Demirci, *"Abdurrahman es-Sülemî"*, DİA, X,87).

والأنصار واحدة كانوا يقرءون القراءة العامة وهي القراءة التي قرأها رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ على جبريل مرتين في العام الذي قبض فيه وكان زيد قد شهد العرضة الأخيرة وكان يقرئ الناس بها حتى مات ولذلك اعتمده الصديق في جمعه وولاه عثمان كتبة المصحف).[115] Konuyla ilgili kaynaklar, Hz. Osman (r.a.) döneminde çoğaltılan Mushafların arza-i âhireye göre yazıldığını özellikle belirtirler.

Resûlullah'ın (a.s.) İ'tikâfı

İ'tikâf (اَلْاِعْتِكَافُ) kelimesinin asılı olan "اَلْعَكْفُ" (el-el-'akf) lügatte "habs ve vakfetmek, alı koymak, bir nesneyi onarıp ıslah eylemek" manalarına gelir.[116] İ'tikâf, "bir yerde habs-i nefsle eğlenip kalmak" anlamlarına gelir.

İ'tikâf, fıkıhta, oruçlu bir kişinin umuma açık bir mescitte veya o hükümdeki bir yerde niyet ederek, kalbini dünyevî meşgalelerden arındırmasına ve kendini Allah'a (namaz, *Kur'ân-ı Kerîm* okumak, zikir, tefekkür ve salih amel gibi) ibadete adamasına denir. Bu: 'Allah'ım beni affedene kadar kapından ayrılmayacağım' manasına gelir. İ'tikâfa giren kimseye mu'tekif veya âkif denir.

İ'tikâfın meşruiyeti *Kur'ân-ı Kerîm* ve *Sünnet* ile sabittir: *"Mescitlerde i'tikâfta bulunduğunuz zaman kadınlara yaklaşmayın"*[117] meâlindeki âyet ile Hz. Âişe'nin (r.anha), "Resûlullah (a.s.), ramazanın son on gününde i'tikâfa girerdi. O bu âdetine vefatına kadar devam etmiştir. Sonra onun ardından hanımları i'tikâfa girmiştir"[118] ve "Resûlullah (a.s.) ramazanın son on gününde ibadet için yoğun bir gayret içine girer, gecesini ihya eder ve ibadet için aile fertlerini uyandırırdı"[119] meâlindeki sözleri buna delildir. Hz. Peygamber (a.s.), Medine'ye hicretten sonra vefatına kadar her yıl Ramazan ayında son on gün, vefat ettiği yılda ise 20 gün Mescid-i Nebevî'de i'tikâfa çekilmiştir.[120]

Fıkıhta üç türlü i'tikâftan bahsedilir: 1- İt'tikâf adandığı zaman vacip olur, 2- Ramazan'ın son on gününde i'tikâf müekked sünnettir, 3- Başka zamanlarda sırf ibadet niyetiyle i'tikâf ise müstehaptır.

Allah'a tam bir teslimiyet içerisinde ibadet ve itaatte bulunmak amacıyla zamanının belirli bir kısmını ayırması ve bu esnada meşru bile olsa her türlü nefsânî ve şehevî arzulardan uzak durması kişinin manen olgunlaşması için önemli bir vesiledir. Zorunlu ibadetlerin yanı sıra nafile ibadetler de bu konuda önem taşımakta, dinî duygu ve düşüncenin yoğun bir şekilde yaşandığı, mümkün olduğu ölçüde maddî ilgilerden uzaklaşarak Yaratıcı'ya teveccüh edilen cami ve mescit gibi bir ortam, insana derin bir manevî ufuk ve imkân sunmaktadır.

---

[115] ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I,237.
[116] Mütercim Asım Efendi, *Kamûsu'l-Muhıt Tercümesi*, IV,3804-3805; Vankulu Lügati, II,1544, Muslihuddin Mustafa Ahterî (v. 968/1560-61), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1292, II,55 "عكف" md.
[117] el-Bakara 2/187.
[118] Buhârî, *"el-İ'tikâf"*, 1; Müslim, *"el-İ'tikâf"*, 5.
[119] Buhârî, *"Fazlu leyleti'l-Kadr"*, 5; Müslim, *"İ'tikâf"*, 7.
[120] İbn Sa'd, II,194,195,196; İbn Kesîr, IV,443; Zürkânî (1996 n.), XII,74.

Bu bakımdan i'tikâf yalnız İslâm ümmetine has bir ibadet olmayıp vahiy geleneğine sahip hemen bütün dinlerde muhtelif şekillerde gerçekleştirilen köklü bir gelenektir.

İslâm'da da Hz. İbrahim (a.s.) ve oğlu Hz. İsmail (a.s.) zamanından beri devam ede gelen bir sünnet olarak bilinir. Nitekim: *"İbrahim ve İsmail'e: Evimi onu ziyaret edenler, ibadet için orada kalanlar (âkifîn), rükû ve secde edenler için tertemiz tutun diye ahit -emir- verdik"*[121] meâlindeki âyet bir yönüyle buna işaret etmektedir.[122]

218. Benî Selâmân Heyeti

Şevvâl H. 10.[123]

Heyet üyelerinden Habib b. Amr es-Selâmânî'nin tanıklığına göre, Kahtânî Kudâa'nın bir kolu olan Benî Selâmân yedi kişilik bir heyeti Medine'ye gönderdi.

Çağrıldığı cenazeye giderken Mescid'in dışında rastladıkları Hz. Peygamber'e (a.s.): "Esselâmü aleyke yâ Resûlullah!" diyerek selâm verdiler.

Hz. Peygamber (a.s.), selâmlarını: "ve aleyküm" diyerek karşılık verdi ve: "Siz kimsiniz?" diye sordu.

Heyet: "Biz Selâmân'danız. Sana İslâm üzerine biat edelim diye geldik. Biz, arkamızda bıraktığımız kavmimizin de temsilcileriyiz!" dedik.

Resûlullah (a.s.), -azat ettiği köle ve sahabi- Ebû Abdillâh Sevbân b. Bücdüd (Cahder) el-Hâşimî el-Himyerî'ye (v. 54/674)[124] dönerek: "Bu elçileri, elçilerin misafir edildiği yere götür!" buyurdu.

---

[121] el-Bakara 2/125.

[122] Bkz. "Mekke dönemi: Peygamberlik sonrası: 25. Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamberliğinin Başlaması (bi'set) ve *Kur'ân*'ın Nüzûlü" başlığının "İnzivâ" kısmına; Ö. N. Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, s. 323; M. Şener, "*İtikâf*", DİA, XXIII,457-458.

[123] İbn Sa'd, I,333; Taberî, III,371.

[124] Yemen asıllı olup Himyer kabilesindendir. Onun Mekke ile Yemen arasında yaşayan Serât ahalisinden olduğu, Hakem b. Sa'd b. Himyer soyundan geldiği de belirtilmektedir. Kabilesine yapılan bir baskında esir alındıktan sonra Medine'de köle olarak satılan Sevbân'ı Resûl-i Ekrem satın alıp âzat etti, ardından isterse ailesine dönebileceğini veya yanında kalabileceğini söyledi. Sevbân, Resûlullah'ın yanında kalmayı tercih etti ve kendini onun hizmetine adadı. Seferlerde de Hz. Peygamber'den ayrılmayan Sevbân bütün gazvelere onunla birlikte katıldı. Suriye, Filistin ve Mısır'ın fethinde bulundu. Hayatının ilerleyen dönemlerinde önce Remle'ye, daha sonra Mısır'a, en sonunda Humus'a yerleşti. 54 (674) yılında bu şehirde vefat etti. Remle'de, Mısır'da ve Humus'ta birer evinin olduğu, Humus'taki evini buraya gelen hemşerilerine tahsis ettiği belirtilmektedir. Kendini Hz. Peygamber'in (a.s.) ev halkından kabul eden Sevbân, bir gün Resûlullah'ın aile fertlerine dua ettiğini görünce kendisinin de Ehl-i beyt'ten olup olmadığını sormuş, Resûlullah da ona, yöneticilerin veya başkalarının kapısını bir beklentiyle çalmadan ve kimseden bir şey istemeden yaşayabilirse Ehl-i beyt'ten sayılabileceğini söylemiştir. Sevbân daha sonraki hayatında zühde yönelmiş ve kimseden bir şey beklememiştir. Hz. Âişe (r.anha) onun zühd hayatını insanlara örnek olarak gösterirdi. Sevbân siyasî ve idarî işlerden uzak durur, fakat yeri geldiğinde idarecileri uyarmaktan çekinmezdi. Daha çok ilimle meşgul olmuş, Hz. Peygamber'den (a.s.) 128 hadis nakletmiştir (H. Cirit, "Sevbân b. Bücdüd" DİA, XXXVI,583).

Resûlullah (a.s.), öğle namazını kıldırdıktan sonra, Mescid-i Nebevî'nin minberiyle evi arasında kalan kısımda oturdu. Heyet de yanına varıp ona, namaza, İslâm'ın farzlarına ve rukyeye[125] dair birtakım sorular sordu ve sonra da Müslüman oldu.

Resûlullah (a.s.), heyete: "Memleketiniz nasıl?" diye sordu.

Heyet de: "Kuraktır. Allah'a dua et de yurtlarımızda bize yağmur versin!"

Resûlullah (a.s.) da: "Ey Allah'ım! Onları yurtlarında yağmurunla sula!" diye dua etti.

"Ey Allah Resûlü! İki elini de kaldır!" dediler.

Hz. Peygamber (a.s.), gülümsedi ve koltuk altları görününceye kadar iki elini kaldırdı. Sonra heyet, yurtlarına hediyelerle uğurlandı. Heyet üyeleri, memleketlerine döndüklerinde, Hz. Peygamber'in (a.s.) dua ettiği gün ve saatte yurtlarında yağmur yağdığını öğrendiler.[126]

219. Vedâ Haccı

1- Medine'den çıkış: Zilkade'nin bitimine 5 gece kala H. 10,[127] Cumartesi.[128]

2- Mekke'ye varış: 4 Zilhicce H. 10,[129] Pazar.[130]

3- Arafe günü, Arafat Hutbesi: 9 Zilhicce H. 10 Cuma.[131]

4- Mina Hutbesi: 10 Zilhicce H. 10 Cumartesi.[132]

5- Mekke'den ayrılış: 14 Zilhicce H. 10 Çarşamba.[133]

Vedâ Haccı, Resûlullah'ın (a.s.) Zilhicce H. 10 tarihinde eda ettiği hacdır. İbn Sa'd, Müslümanların ilk önceleri buna: "İslâm Haccı" (Haccetü'l-İslâm) dediklerini bildirir.[134] Çünkü Hz. Peygamber (a.s.) Medine'ye hicret ettikten sonra bundan başka hiç haccetmemiş; ilk ve son kez İslâm kurallarına göre hac ibadetini hicretin 10. yılında eda etmiştir.

İbn Abbâs ve -tabbinden muhaddis ve fakih- Ebû Abdirrahmân Tâvûs b. Keysân el-Hemdânî el-Yemânî el-Havlânî el-Himyerî (33-106/653-725): "Vedâ Haccı" demeyi hoş karşılamaz; onun yerine İslâm Haccı derlerdi.[135] Belâzürî, Hz. Peygamber'in (a.s.)

[125] Rukye, sözlükte "yukarı çıkmak; okuyup üfleyerek tedavi etmek" mânalarındaki rukye (raky, rukıyy) kelimesi terim olarak "şifa veya korunma amacıyla *Kur'ân-ı Kerîm*'den bir bölümü, ilâhî isim ve sıfatları yahut bir duayı okuyup üflemek" anlamında masdar ve "üfürük, nazarlık, muska" anlamında isim olarak kullanılır (İ. Çelebi, "*Rukye*", DİA, XXXV,219).

[126] Şâmî, VI,354; Zürkânî (1996 n.), V,223-224.

[127] İbn Hişâm, IV,248; Taberî, III,388; Zürkânî (1996 n.), IV,144.

[128] Vâkıdî, II,1089; İbn Sa'd, II,173; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 165-166.

[129] İbn Sa'd, II,175,176,187.

[130] Buhârî, "*el-Hac*", 27/23; Müslim, "*el-Hac*", 1216; İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 206; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,360; Zürkânî (1996 n.), IV,145-146.

[131] Bkz. Rûdânî, II,114; Belâzürî, *Ensâb*, I,475; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,362.

[132] Vâkıdî, III,1110-1111; Rûdânî, II,158-159; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,365.

[133] İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 207; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,368.

[134] İbn Sa'd, II,172.

[135] Vâkıdî, III,1089; İbn Sa'd, II, 172.173.188.189.

vefatından sonra Vedâ Haccı denilmeye başlandığını kaydeder.[136] Ashabın, Veda Haccı tabirini, Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından sonra, hâdiseyi hikâye ederken kullanmaya başladıkları kuvvetle muhtemeldir.[137] Vedâ Haccı denilmesi, Resûlullah'ın (a.s.) Arafat, Müzdelife ve Mina'da irat ettiği hitâbelerinde: "Menasikinizi[138] benden gördüğünüz gibi muhafaza ediniz. Belki bundan sonra sizinle buluşamam" diye ashâbıyla vedalaşmasından dolayıdır.[139]

Vedâ Haccı'na, hac ibadetinin bütün kural ve yöntemleri Hz. Peygamber (a.s.) tarafından Müslümanlara duyurulduğundan "Tebliğ Haccı" (Haccatü'l-Belâğ),[140] hac ibadetiyle İslâm Dini'nin getirdiği bütün ibadet ve medeniyet kaideleri, Allah'a kulluk ve insanlık esasları Hz. Peygamber (a.s.) tarafından tamamıyla tebliğ edilmiş ve dinin kemale erdiği, Arafat'ta vakfe yaptığı sırada inmiş olan el-Mâide Sûresi'nin 3. âyetiyle bildirilmiş olmasından dolayı "Haccatü't-Kemâl ve't-Tamam" da denilmiştir.[141]

Vedâ Haccı'yla ilgili dikkat çeken hususlardan bir kısmı şunlardır:

1- Hz. Peygamber'in (a.s.), Medine'de Vedâ Haccı'ndan başka hac etmediği ve bunu da hicrî 10. senede eda ettiği ittifakla kabul edilmiştir.[142]

2- Şa'bî şöyle demiştir: "Peygamber (a.s.), Arafat'ta İbrahim'in (a.s.) durduğu yerde iken: *'Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim'* âyeti[143] indirildi; o zaman şirk mahvolmuş, Câhiliye hayat telakkisi yıkılmıştı."[144] Başta Buhârî olmak üzere Ehl-i Sünnet hadîs ve siyer kaynakları, meâli verilen el-Mâide Sûresi'nin 3. âyetinin Vedâ Haccı'nda Arafat günü; yani 9 Zilhicce H. 10 Cuma günü indirildiğini belirtirler.[145] Tarık b. Şihâb şöyle demiştir: "Bir Yahudi, Hz. Ömer'e (r.a.): 'Ey Müminlerin Emîri, kitabınızda okumakta olduğunuz bir âyet var ki biz Yahûdîlere nâzil olsaydı, iniş gününü bayram yapardık' demiş. Hz. Ömer (r.a.): 'Hangi âyettir o?' diye sormuş. Yahûdî, el-Mâide Sûresi'nin üçüncü âyeti olduğunu söylemiş. Hz. Ömer (r.a.): 'Biz bu âyetin indiği günü ve yeri hakkıyla biliyor, kıymetini takdir ediyoruz. Bu âyet, Resûlullah'a (a.s.) bir Cuma günü Arafat'ta vakfe yaparken inmiştir" cevabını vermiştir.

İlk bakışta Hz. Ömer'in (r.a.) cevabı soruya uygun düşmemiş gibi sanılabilir. Oysa soru ile cevap üç yönden birbiriyle uyumludur: ı- Âyet-i kerîme, arefe günü ikindiden sonra nâzil olduğu için bayram gecesi nâzil olmuş yahut inişiyle hemen bayram gerçekleşmiş demektir. ıı- Âyet-i kerîme Cuma günü inmiştir ki o gün, Müslümanların her

[136] Belâzürî, *Ensâb*, I,473.
[137] Bkz. Buhârî, *"el-Hac"*, 27/133; Zürkânî (1996 n.), IV,142.
[138] Tekili nüsuk olup hac ibadetini teşkil eden amel ve fiiller demektir.
[139] Buhârî, *"el-Hac"*, 27/133; İbn Hişâm, IV,253; Taberî, III,392; el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 275-276.
[140] Belâzürî, *Ensâb*, I,473.
[141] Zürkânî (1996 n.), IV,142; *Tecrîd Tercemesi*, IV,412; VII,334; X,389-390.
[142] Hicretten önce hac yapıp yapmadığı ise ihtilaflıdır. Vâkıdî, III,1089.
[143] el-Mâide 5/3.
[144] İbn Sa'd, II,188; Süheylî, VII,158.
[145] Buhârî, *"el-İmân"*, 1/32; Tirmizî, *"et-Tefsîr"*, 6/3233; Said b. Mansûr, IV,1 (hadis no: 713).

7. Resûlullah'ın (a.s.) hac amacıyla Mekke'ye bizzat kendisinin gideceği haberi o kadar büyük yankı yapmıştır ki, onun (a.s.) Arafat düzlüğündeki Rahmet Dağı'da (Cebelü'r-Rahme) yaptığı tarihi Vedâ Hutbesi'ni dinlemek üzere, erkek-kadın 40000[153] kişilik bir cemaat toplanmıştır. Bu hutbe, bir anayasa metni gibi, insanların görev ve yükümlülüklerini dile getirmekte ve üç ay kadar sonra vefat edecek olan Resûlullah'ın (a.s.) sayıları 114000'e[154] ulaşan ashabına ve gelecek kuşaklardaki Müslümanlara gerçek vasiyet niteliğini taşımaktadır.

8. Hz. Peygamber (a.s.), Vedâ Hutbesi'nde önce şirksiz, tek Allah'a imanın (tevhîd) ve hesap gününün önemini bildirmiştir.

Hitabesinde esas olarak üzerinde durduğu ilkelerin hedeflerinden birisi can, diğeri ise mal güvenliğidir. Faizin haram kılınması, mal güvenliğini sağlayan en önemli unsurlardan biridir.

Peygamber Efendimiz (a.s.), dini/inancı, aklı ve nesli geliştirip koruyan inanç, tutum ve davranışları emretmiş, aksini netice verenleri ise yasaklamış ve bu konularda *Allah'ın Kitabı Kur'ân-ı Kerîm*'e ve kendi *Sünnet*ine başvurulmasını emretmiştir. Şâyet Müslümanlar bu ikisine sımsıkı sarılırlarsa hiçbir zaman yanlışa düşmeyeceklerini açıklamıştır.[155]

9. Bi'setten sonra inen *Kur'ân* âyetlerinin yazılması, Hz. Peygamber'in (a.s.) bi'setin ilk yıllarında İslâmiyet'i tebliğ etmek ve *Kur'ân-ı Kerîm*'i öğretmek için Dârülerkam'ı bir eğitim merkezi edinmesi, Resûlullah'ın (a.s.) başka örnek uygulamaları ve Vedâ Hutbesi, Mekke'de köklü bir ilim geleneğinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.[156]

Vedâ Hutbesi

"Hamd ve senâ Allah'a mahsustur; biz ona hamdeder, ondan yardım ister, affımızı ondan diler ve ona yöneliriz. Nefislerimizin şerlerinden, hareket ve fiillerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah kimi doğru yola iletirse, o kimse için artık sapıklık olamaz; kimi sapıklığa sevk ederse artık o kimse için doğru yola sevk eden bulunmamıştır. Allah'tan başka ilah olmadığına, onun tekliğine ve bir ortağının bulunmadığına tanıklık ederim. Yine tanıklık ederim ki Muhammed onun kulu ve resûlüdür.

Ey Allah'ın kulları! Sizlere Allah'tan korkup sakınmanızı tavsiye ve sizi ona itaatte bulunmaya teşvik ederim. Bu sözümle en iyi ve hayırlı olan bir şey ile sözlerime başlamak istiyorum.

---

152 [illegible]

153 İbnu'l-Cevzî, Telkîh, s. 103 [illegible]

154 İbnu'l-Cevzî, Telkîh, s. 103.

155 İbn Seyyidinnâs, [illegible], I, 362-363.

156 [illegible]

O halde ey insanlar! Size açıkladığım şeyleri dinleyin! Zira bilmiyorum, bu yıldan sonra bulunduğum bu yerde belki de sizlerle buluşamayacağım.

Ey insanlar! Kanlarınız (canlarınız), mallarınız, ırzlarınız/namuslarınız, Rabbinizle buluşacağınız güne kadar, bugünün haram olması (her türlü gayrı meşru teceavüzden ve müdahaleden korunmuş olması) gibi haramdır (her türlü gayrı meşru tecavüzden ve müdahaleden korunmuştur).

Dikkat edin! Tebliğ ettim mi? Ey Allah'ım sen şahit ol!

Emanet olarak eli altında bir şey bulunduran kimse, onu kendisine emanet etmiş olan şahsa döndürmelidir.

Gerçekten artık Câhiliye devrinde mevcut (borçlar üzerindeki) faiz kaldırılmıştır; şu kadarı var ki (borç olarak verdiğiniz) sermayeleriniz sizindir; (bu sûretle) ne zulmedecek ve ne de zulüm edileceksiniz. Allah (bundan böyle) faizin mevcut olmayacağına hükmetti. Kaldıracağım ilk faiz, amcam Abbâs b. Abdilmuttalib'in faizidir.

ve yine Câhiliye devrinin kan davaları kaldırılmıştır; kaldıracağım ilk kan davası (yeğenim) Âmir b. Rebîa b. Abdilmuttalib'in kan davasıdır.

Câhiliye devrinin (Mekke şehri ile ilgili) hükümet vazifeleri kaldırılmıştır. Kâbe muhafızlığı (sidâne) ve hacıların su işleri (sikâye) bundan müstesnadır.

'Kasten adam öldürmek' kısas ile cezalandırılır. Taş ve sopa ile öldürmek gibi 'şüpheli kasıt hallerinde' yüz deve kan diyeti verilir. Daha fazlasını isteyen kimse, Câhiliye devri insanlarındandır.

Dikkat edin! Tebliğ ettim mi? Ey Allah'ım sen şahit ol!

O halde ey insanlar! Gerçekten şu şeytan, sizin bu ülkeniz üzerinde kendisine tapılmaktan ümidini kesmiş bulunuyor. Fakat o bunun dışındaki iş ve hareketlerinizden ehemmiyetsiz saydıklarınızdan, kendisine tâbi olunmaktan (kendi çıkarına) hoşnut olacaktır.

Ey insanlar! "Nesî', küfürde ileri gitmekten başka bir şey değildir. Çünkü bununla, kâfir olanlar saptırılır. Onlar haram ayı, bir yıl helâl sayarlar, bir yıl haram sayarlar ki, Allah'ın haram kıldığının sayısını denk getirip, Allah'ın haram kıldığını helâl yapsınlar."[157] *Şimdi zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü durumuna dönmüştür. "Gökleri ve yeri yarattığı gündeki yazısına göre Allah'ın katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü Haram Aylar'dır".*[158] *Bu dört aydan üçü: Zilkade, Zilhicce ve Muharrem peş peşe gelir. Ayrı ve tek olan öteki ay ise Mudar kabilesinin Recep ayıdır ki bu, Cemâziyelâhir ile Şabân ayı arasında bulunur.*[159]

[157] et-Tevbe 9/37.
[158] et-Tevbe 9/36.
[159] Vâkıdî'nin rivâyetinde "ay, 29 ve 30 gündür" şeklinde bir ziyade mevcuttur. Bkz. el-Megâzî, III,1112, ayrıca bkz. Buhârî, "Bedü'l-halk", 59/2; "el-Megâzî", 64/77, "el-Edâhî", 73/5; "et-Tevhîd", 99/24.

Dikkat edin! Tebliğ ettim mi? Allah'ım şahit ol!

Ey insanlar! Eşlerinizin sizin üzerinizde bir hakkı bulunduğu gibi sizin de onlar üzerinde bir hakkınız vardır. Sizin onlar üzerindeki hakkınız, sizden gayrı başka bir erkeğe döşeğinizi çiğnetmemeleri ve sizin hoşlanmadığınız herhangi bir kimseyi, izninizle olması müstesna, evlerinize sokmamalarıdır. Onların çirkin fiil ve hareketlerde bulunmalarına müsaade etmeyin; şâyet onlar böyle bir şey yapacak olurlarsa, artık Allah gerçekten size, onları azarlayıp tekdir etmenize ve döşeklerinizi ayırmanıza ve pek ağır olmamak üzere onları dövmenize müsaade etmiştir. Onlar bu fiil ve hareketlerden vazgeçer de size itaat edecek olurlarsa, herkes tarafından makul ve iyi bilinen ölçüler dâhilinde onların yiyecekleri ve giyecekleri sizin üzerinizde bir mükellefiyettir. Kadınlara en iyi tarzda davranıp muamelede bulununuz; çünkü onlar sizin himayeniz altına girmiş kimselerdir; kendi nefisleri için bir şeye sahip değildirler ve sizler onları Allah'ın emaneti olarak (yanınıza) almış bulunuyorsunuz. Onlara 'Allah'ın adıyla' helâlinden yaklaşın. Kadınlar hususunda Allah'tan korkup çekinin ve onlara karşı en iyi bir tarzda davranıp muamele edin!

Dikkat edin! Tebliğ ettim mi? Allah'ım şahit ol!

Ey insanlar! Müminler kardeştir. Bir kimse için kardeşinin malı onun tam rızasını elde etmedikçe helâl olmaz.

Dikkat edin! Tebliğ ettim mi? Allah'ım şahit ol!

Benden sonra küfre sapıp birbirinizi boğazlar hale gelmeyin. Gerçekten ben size öyle bir şey bırakıyorum ki, ona sıkı sarılır da sebat ederseniz sapıklığa düşmezsiniz; bu Allah'ın Kitabı ve O'nun Peygamberi'nin Sünneti'dir.

Dikkat edin! Tebliğ ettim mi? Allah'ım şahit ol!

Ey insanlar! Rabbiniz bir, atanız birdir. Hepiniz Âdem'den türemiş bulunuyorsunuz. Âdem ise topraktan yaratılmıştır. Allah nezdinde en mükerrem ve makbul olanınız, O'ndan korkup çekineninizdir. Arab'ın Arap olmayan üzerinde bir üstünlüğü yoktur; (varsa) bu, takva yönündendir.

Dikkat edin! Tebliğ ettim mi? Allah'ım şahit ol!"

(Hz. Peygamber'i (a.s.) dinleyen müminlerin "Evet," demeleri üzerine o (a.s.) da hitabesine şöyle devam etti):

"Burada bulunanlar bulunmayanlara (bu sözlerimi) bildirsinler!

Ey insanlar! Allah muhakkak ki her vârisin mirastan olan hissesini tayin ve tesbit etmiştir. O halde bir vasiyet, herhangi bir vâris lehine olmak üzere (diğer vârislerin mahfuz hisse hudutlarını) aşamaz. (Mirasçılardan gayrisi için yapılan) bir vasiyet, miras olarak kalan mallar toplamının üçte birinden fazla olamaz.

Müslim, "*el-Kasâme*", 29; Ebû Dâvûd, "*el-Menâsik*", 67; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,274-275.

Çocuk döşeğe aittir. Zina edenin (cezası) taşlamadır (recim). Babasından gayrı bir kimseye mensubiyet iddiasında bulunan yahut (kendisini himaye altına almış olan) efendisinden gayrisini efendi edenin üzerine Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti olsun! Böyle bir kimsenin ne tevbeleri veya nafile ibadetleri (yani sarf) ve ne de fidyeleri veya farz ibadetleri (yani adl[160]*) kabul olunacaktır (bu gibi insanların ne tevbeleri ne de adalet ve şahadetleri kabul edilecektir).*

Vesselâmu aleykum."[161]

220. Hz. Peygamber'in (a.s.) Gadîr-i Hum Hitâbesi ve Hz. Ali'nin (r.a.) Faziletini Bildirmesi

Vedâ Haccı dönüşü,[162]

18 Zilhicce H. 10 Pazar.[163]

Gadîr-i Hum, Mekke ile Medine arasındaki Cuhfe denilen yere 4 km kadar uzaklıkta olup sık yağan yağmurlar sebebiyle bataklık ve sazlık haline gelmiş bir gölcükten ibarettir. Gadîr-i Hum'da Hz. Peygamber'in (a.s.) hatırasına inşa edilen mescit bulunmaktadır. Cidde şehrinin zamanla önemli bir liman haline gelmesi ve Mekke ile Medine arasında yeni yolların yapılması sonucunda eski hac yolu üzerinde bulunan Cuhfe önemini kaybetmiş, dolayısıyla Gadîr-i Hum metruk hale gelmiştir.[164]

Hac için Medine'den ayrılmış olan Hz. Peygamber (a.s.), hicrî 10. yılın Ramazan ayında Yemen'e göndermiş olduğu Hz. Ali'nin (r.a.) Mekke'ye gelmesini istedi. Hz. Ali'nin (r.a.), Yemen Seriyyesi'nde, ganimet mallarını beşe bölüp dördünü askerlere dağıttı. Başka komutanlar, humustan askerlere hediyeler verirlerdi. Hz. Ali (r.a.), bunu yapmadı. Hz. Ali'nin (r.a.) bu ve benzeri ganimetlerle ilgili bazı uygulamaları askerlerce eleştirildi ve Vedâ Haccı'nı ifa etmekte olan Hz. Peygamber'e (a.s.) şikâyet edildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) Gadîr-i Hum denilen mevkide bir hitabede bulundu. Siyer ve hadîs kaynaklarına göre, Resûlullah (a.s.) bu hitabesinde Hz. Ali'nin (r.a.) faziletini, eminliğini/güvenirliliğini adaletini, kendisine olan yakınlığını dile getirdi.[165]

Hadîs kaynakları Gadîr-i Hum hâdisesi vesilesiyle varit olan şu iki hadîsin rivâyetine özel önem vermiştir:

---

[160] (لا يقبل الله منه صَرْفاً ولا عدلا : قد تَكَرَّرَتْ هَاتَانِ اللَّفْظَتَانِ فِي الْحَدِيثِ ، فالصَّرْف : التوبةُ . وَقِيلَ النافلةُ . والعَدْل : الفِدْية . وَقِيلَ الفَريضة) İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "صَرَفَ" md.

[161] Bkz. Vâkıdî, III,1103,1110-1113; İbn Hişâm, IV,250-252; İbn Sa'd, II,173,174,183-186; Buhârî, *es-Sahîh*, IV,1646-1648; IX,4091-4092; Taberî, III,390-391; Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelüsî (384-456), *Haccetü'l-Vedâ*, thk. Ebû Süheyb el-Keremî, Riyad 1998; Rûdânî, I,37-38; II,158-162; Şâmî, VIII,468-485; Zürkânî (1996 n.), XI,397397-402,448-452; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,273-276.

[162] el-Hâkim en-Nisâbûrî (321-405), *el-Müstedrak*, III,118,126,613 (hadîs no: 4576,4601,6272).

[163] İbn Kesîr, IV,414.

[164] Bkz. E. R. Fığlalı, *"Gadîr-i Hum"*, DİA, XIII,279; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,278; Fr. Buhl, *"Gadîrülhumm"*, İ. A. (MEB), IV,703.

[165] İbn Hişâm, IV,250; Taberî, III,389-390; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XVII,83-85; hicretin 10. yılı olaylarından: "212/a. Hz. Ali'nin Yemen (Mezhic) Seriyyesi" bahsine.

Birincisi: "Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır, Allah'ım, ona dost olana sen de dost ol, ona düşman olana sen de düşman ol!": (فَمَنْ كُنْتُ مَوْلاَهُ فَعَلِيٌّ مَوْلاَهُ اللهُمَّ وَالِ مَنْ والاهُ وعاد مَنْ عاداهُ).[166]

İkincisi: "Sekaleyn (iki ağırlık: paha biçilmez iki emânet) hadîsi" diye meşhûr olan: [....."Haberiniz olsun ey insanlar, ben ancak bir beşerim. Rabbimin elçisinin gelmesi ve benim de ona icabet etmekliğim yaklaşıyor (yani vefatım yakındır). Ben size paha biçilmez iki emânet bırakıyorum. Bunların birincisi: *Allah'ın Kitabı*'dır (*Kur'ân-ı Kerîm*). Onda mutlak hidâyet ve nur vardır. Binaenaleyh sizler *Allah'ın Kitabı*'nı tutunuz ve ona sımsıkı yapışınız", buyurdu. Böylece *Allah'ın Kitabı*'na teşvik edip gönülleri ona rağbet ettirdi. Sonra da şöyle buyurdu: "Diğeri Ehl-i Beyt'im'dir. Ben Ehl-i Beyt'im hakkında sizlere Allah'ı hatırlatıyorum! Ben Ehl-i Beyt'im hakkında sizlere Allah'ı hatırlatıyorum! Ben Ehl-i Beyt'im hakkında sizlere Allah'ı hatırlatıyorum!"]: (قَالَ أَمَّا بَعْدُ أَلاَ أَيُّهَا النَّاسُ فَإِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ يُوشِكُ أَنْ يَأْتِيَ رَسُولُ رَبِّي فَأُجِيبَ وَأَنَا تَارِكٌ فِيكُمْ ثَقَلَيْنِ أَوَّلُهُمَا كِتَابُ اللهِ فِيهِ الْهُدَى وَالنُّورُ فَخُذُوا بِكِتَابِ اللهِ وَاسْتَمْسِكُوا بِهِ . فَحَثَّ عَلَى كِتَابِ اللهِ وَرَغَّبَ فِيهِ ثُمَّ قَالَ وَأَهْلُ بَيْتِي أُذَكِّرُكُمْ اللهَ فِي أَهْلِ بَيْتِي أُذَكِّرُكُمْ اللهَ فِي أَهْلِ بَيْتِي أُذَكِّرُكُمْ اللهَ فِي أَهْلِ بَيْتِي).[167]

[166] Resûlullah'ın (a.s.) hadîsinde geçen "mevlâ" ve onunla birlikte "velî" kelimeleri "halife" veya "imam" değil "dost, efendi, arkadaş" manalarına gelir. Birçok âyette Allah ve Resûlü'nün (a.s.) müminlere, müminlerin de Allah'a ve birbirlerine dost oldukları ifade edilirken hem velî hem de mevlâ kelimeleri kullanılmıştır. Bu durum birçok hadiste de görülmektedir. Bundan dolayı sekaleyn hadîslerinde yer alan mevlâ kelimesi âyet ve hadisler çerçevesinde dost olarak anlaşılmalıdır. Sünnî kaynaklarına göre bu hadis, çeşitli savaşlarda müşrik akrabalarını öldürdüğü için Müslümanlar arasında Hz. Ali'ye (r.a.) karşı duyulan antipatiyi gidermek ve en önemlisi, Yemen seferinde (10/631-32) ganimetlerin paylaştırılması sırasında katı davranışları ve beraberindekileri küstürmesi sebebiyle kendisini Hz. Peygamber'e (a.s.) şikâyet edenleri teskin edip Müslümanlar arasında kardeşlik ve dostluğun bozulmasını önlemek amacıyla söylenmiştir (Tirmizî, *"Menâkıb"*, 20: بَابُ مَنَاقِبِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ. يُقَالُ وَلَهُ كُنْيَتَانِ أَبُو تُرَابٍ وَأَبُو حَسَنٍ). Hz. Ali'nin (r.a.) torunu Hasan el-Müsennâ'ya Resûlullah'ın (a.s.), "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır" sözünü söyleyip söylemediği sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: "Evet söylemiştir, fakat bununla emirliği kastetmemiştir. Eğer maksadı bu olsaydı daha açık bir ifade kullanırdı, çünkü Resûlullah (a.s.) Müslümanların en fasihidir... Yemin ederim ki Allah ve Resûlü halifelik için Ali'yi (r.a.) seçip Müslümanlara idareci yapsalardı ve Ali (r.a.) bunu yerine getirmeseydi Allah'ın ve Resûlü'nün (a.s.) emirlerini ilk terk eden o olurdu". Ehl-i Sünnet âlimlerinin, "Ben kimin mevlâsı isem..." hadisinden çıkardığı nihaî sonuç, Hz. Ali'yi (r.a.) sevmenin veya ona düşman olmanın Resûl-i Ekrem'i (a.s.) sevmeye veya ona düşman olmaya yakın bir hükümü taşıdığı yönündedir (E. R. Fığlalı, *"Gadîr-i Hum"*, DİA, XIII,279). Bu ve benzeri bazı sahabe ihtilafları kâdı Ebû Bekir İbnü'l-Arabî Muhammed b. Abdillah b. Muhammed el-Meâfirî'nin (468-543/1076-1148) *el-'Avâsım Mine'l-Kavâsım*'ı, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî'nin (v. 974/1567) *es-Savâ'iku'l-muhrika*'sı ve Muhammed Salih Ekinci'nin, *Tarihte Metod ve Tarih Tetkikleri Işığında Sahabe Dönemi* (فصل الخطاب في مواقف الاصحاب) gibi eserlerde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. *es-Savâ'iku'l-muhrika*, Hulefâ-yi Râşidîn'in hilâfetlerinin meşruiyetini ispat ve Şîa'nın bu konudaki görüşlerini tenkit amacıyla hazırlanan bir eser olup 950/1544 yılında tamamlanmıştır.

[167] Müslim, *"Fezâili's-Sahâbe"*, 44/4: بَابُ مِنْ فَضَائِلِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ; hadîs no: 2408; Taberî, III,389-390; Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî (631-676/1233-1277) *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi'l-Müslim*, Beyrut 1392, XV,169-170; İbn Kesîr, IV,353,414-426; İmâm Nesâî, *Hadîslerle Hz. Ali: Kitâbu Hasâisi Emîri'l-Müminîn Ali b. Ebî Tâlib*, çev. Nâim Erdoğan, İstanbul 1992, s. 66-67,72,77.

221. Sadif Heyeti

.... H. 10.[168]

İslâm'ın zuhurundan önce Arabistan yarımadasında, Yemen'in güney ve güneydoğusunda coğrafî bir bölge olan Hadramut'da, Kinde, Tücîb, Hadramut ve Sadîf kabileleri yaşıyordu.

Hz. Peygamber (a.s.), zekât toplamak, İslâm'ı tebliğ etmek ve aralarında şer'î hükümleri uygulamak üzere ashaptan Muhâcir b. Ebî Ümeyye'yi Kinde'ye ve Sadîf'e gönderdi. Daha sonra da San'a valisi oldu (10/631).

İbn Sa'd'ın "Resûlullahla (a.s.) evi ile minber arasında karşılaştılar" (فَصَادَفُوا رَسُولَ الله صلى الله عليه وسلم فيمَا بَيْنَ بَيْته وَبَيْنَ الْمنْبَر) cümlesi, Sadif (الصدف) heyetinin Resûlullah (a.s.) ile Medîne'de görüştüğünü, Taberî'nin "Sadif heyeti, Hz. Peygamber'le (a.s.) hicretin 10. yılında Vedâ Haccı'nda görüştü" (وفيها قدم وفد صدف ، وافوا رسول الله صلى الله عليه وسلم في حجة الوداع)[169] cümlesi ise bu görüşmenin Mekke'de olduğuna işaret etmektedir. Başka bir izahı yoksa, bu gibi ihtilaflı rivâyetler, aynı kabileden farklı heyetlerin farklı zamanlarda Hz. Peygamber'e (a.s.) geldiklerine işaret edebilir.

On küsur kişiden oluşan Kahtânî Sadif (الصدف) heyeti selam vermeden oturdular. Resûlullah (a.s.): "Siz Müslüman mısınız?" diye sordu. Heyet. "Evet" dediler. Resûlullah (a.s.): "O halde niye selam vermediniz?" diye sordu. Bunun üzerine ayağa kalkıp: "Allah'ın selamı ve rahmeti üzerine olsun ey Peygamber!" (اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ الله) diyerek selam verdiler. Resûlullah (a.s.) da: "Size de selam olsun! (وَعَلَيْكُمُ السَّلَامُ) oturun bakalım!" dedi.

Heyet, Hz. Peygamber'e (a.s.) özellikle namaz vakitlerini sordu. O (a.s.) da cevapladı.[170]

222. Benî Muhârib Heyeti

Hicrî 10. yılda Vedâ Haccı'ndan sonra.[171]

Adnânî Benî Muhârib kabilesinden aralarında Sevâ' b. Hâris (سواء بن الحارث) ve oğlu Huzeyme'nin bulunduğu on kişilik bir heyet Vedâ Haccın'dan sonra Medine'ye geldi ve Remle bint Hâris en-Neccâriyye'nin konağında misafir edildi.

Hz. Peygamber (a.s.) hicretten önce her yıl, hac mevsiminde Ukâz, Mecenne ve Zülmecaz serbest ticaret merkezlerinde, hacıların konak yerlerine kadar gider, insanları İslâm'a çağırırdı. O zaman Benî Muhârib'e İslâm'ı arz etmiş fakat onlar bu daveti şiddetle reddedip ona (a.s.) çok kaba davranmışlardı. Hz. Peygamber (a.s.) heyet üye-

[168] İbn Sa'd, I,329; Taberî, III,380.
[169] Taberî, III,380.
[170] İbn Sa'd, I,329.
[171] İbn Sa'd, I,299; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, II,487.

lerinden birine böyle bir hac mevsiminde Ukâz Çarşısı'nda kendisiyle karşılaştığını hatırladı. Resûlullah (a.s.), heyettekilerden birini tanıdı ve ona uzun uzun baktı.

Benî Muhârib'li dedi ki: "Ey Allah Resûlü! Sanki beni tanımış gibisin."

Resûlullah (a.s.): "Seni görmüştüm" dedi.

Adam dedi ki: "Evet, vallahi, beni görmüş, benimle konuşmuştun. Ben de sana en çirkin sözlerle konuşmuş ve Ukâz'da sen insanlar arasında dolaşırken, sana en çirkin şekilde karşılık vermiştim."

Resûlullah (a.s.), bütün bunları hatırlayarak: "Evet," dedi.

Sonra adam dedi ki: "Ey Allah Resûlü! O gün sana benden daha çok düşman ve İslâm'a benden daha uzak hiç kimse yoktu. Beni hayatta bırakıp seni tasdik etmeme imkân veren Allah'a hamd olsun. O gün, benimle beraber olanlar hep dinleri üzere öldüler."

Resûlullah (a.s.): "Kalbler, Allah'ın elindedir": (ان هذه القلوب بيد الله عز وجل) buyurdu.

Adam: "Ey Allah Resûlü! Benim için istiğfarda bulun!" deyince,

Resûlullah (a.s.): "İslâm kendinden önceki küfrün (bazı rivâyetlerde: günahların) kökünü kazır": (ان الاسلام يجب ما كان قبله من الكفر) buyurdu.[172]

Rica etmeleri üzerine, Hz. Peygamber (a.s.), temsilcilerden 'Âiz b. Saîd b. Zeyd el-Muhâribî el-Cesrî ile Huzeyme b. Sevâ'ın (خزيمة بن سواء) yüzünü sıvazlamıştır. Bu sebeple, iki sima da parlaklığını ve tazeliğini daima korumuştur.[173]

223. Esved el-Ansî, Müseylime ve Tulayha b. Huveylid'in İsyanı

Vedâ Haccı'ndan sonra, hicrî 10. yılın sonunda.[174]

Hz. Peygamber'in (a.s.) heyetler yılından sonraki siyeri ile ve Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde meydana gelen dinden dönme hareketleriyle ilgili kaynaklar incelendiğinde, şu husus dikkat çeker: Allah, İslâm ile Arapları Hz. Peygamber'in (a.s.) etrafında derleyip toparladı. Araplar bir din etrafında kenetlenmiş bir ümmet ve siyasi bir yapı özelliğini de kazandı. Bu durumdan pay kapmak isteyen -özellikle büyük ve güçlü Arap kabileleri arasından- bazı şahıslar ortaya çıktı. Bunlardan bir kısmı usulünce İslâm Ümmeti'ne katılıp İslâm'a sadakatle sarılıp ümmet içinde yer edindi. Kimisi -yanlış saiklarla- bu muazzam gidişatı beyhude bir şekilde bozmaya çalışmış, kimisi ise iktidar hırsıyla sahte peygamberlik iddialarıyla alternatif oluşumlar teşkil edip rol kapmaya çalışmıştır.

---

[172] (انَّ الإسْلامَ يَجُبُّ مَا كَانَ قَبْلَهُ مِنَ الذُّنُوبِ). Bkz. İbn Sa'd, I,299; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, II,487; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,338; Şâmî, VI,409.

[173] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,152; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,144-145; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,262.

[174] Taberî, III,386-387; IV,3-4; İbn Kesîr, IV,98; Şâmî, VI,326; Zürkânî (1996 n.), V,152.

Abdullah b. Saîd ez-Zührî, Resûlullah'ın (a.s.) hizmetkârları Ubeyd[175] ve Ebû Müveyhibe'den[176] konuya dair şu rivâyeti nakletmiştir: "Resûlullah (a.s.) Haccetü't-Temâm'dan (Vedâ Haccı) Medine'ye döndü. Yolculuk onu yormuş ve zayıf düşürmüştü. Resûlullah'ın (a.s.) seferde yorulup zayıf düşmesi sebebiyle hastalıktan şikâyet ettiği çarçabuk etrafa yayıldı. Bunun üzerine Esved el-Ansî Yemen'de, Müseylime Yemâme'de hemen isyan etti. Resûlullah'a (a.s.) onların isyan haberleri geldi. Resûlullah (a.s.) iyileştikten sonra ise Tuleyha b. Huveylid el-Esedî, Benî Esed ilinde isyan etti".[177]

Müseylime b. Habîb el-Hanefî, Yemâme'de doğdu. Müseylime, Benî Hanîfe heyeti ile birlikte Medine'ye geldi ve memleketine döndükten sonra Hz. Peygamber'e (a.s.) bir mektup yazarak kendisinin Yemâme peygamberi olduğunu iddia etti.[178]

[175] عُبَيْد، مَوْلَى رَسُول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ روى عَنْهُ سُلَيْمَان التيمي

[176] Ebû Müveyhibe (أَبُو مويهبة اسمه محبر بن معاد): Ebü'l-Feth Muhammed b. Hüseyn el-Mûsılî el-Ezdî (v. 374), *Esmâu Men Yu'refu bi Künyetihi*, th. Ebû Abdirrahman İkbal, *Dâru's-Selefiyye* nşr. 1410/1989, s. 58), Müzeyne kabilesi arasında doğmuş melez bir zattır (İbn Sa'd, I,498). Resûlullah (a.s.) onu satın alıp hürriyetine kavuşturdu. Abdullah b. Amr b. As'ın akranıdır ve Abdullah ondan hadîs almıştır. Müresi Gazvesi'nde bulunduğu rivâyet edilmiştir. (أَبُو مويهبة مولى النَّبِي عَلَيْهِ السَّلَام كَانَ من مولدي مزينة اشْتَرَاهُ النَّبِي عَلَيْهِ السَّلَام فَاعْتقهُ يُقَال أَنه شهد الْمرَيْسِيع مَعَ رَسُول الله صلى الله عَلَيْهِ وَسلم وَهُوَ كَانَ يَقُود بعائشة بعير قَالَت وَكَانَ رجلا صَالحا روى عَنهُ عبد الله بن عَمْرو بن الْعَاص وعبيد بن حنين قَالَ بن عبد الْبر لَا يُوقف لَهُ على اسْم حَدِيثه حسن فِي اسْتِغْفَار النَّبِي عَلَيْهِ السَّلَام لأهل البقيع). Muhammed b. Ali ed-Dımaşkî, *el-İkmâl fî Zikri men lehu Rivâye fi Müsnedi el-İmam Ahmed*, thk. Abdülmuti Emin Kalaci, Karaçi ts., s. 553.

[177] Taberî, IV,3-4.

[178] Bkz. hicretin 9. yılı olaylarından: "202. Benî Hanîfe Heyeti" bahsine.

HİCRÎ 11. YIL

224. Neha' Heyeti

15 Muharrem H. 11.[1]

Kahtânî Mezhic'in bir kolu olan Yemenli Neha' (النخع)[2] kabilesi Mekke'nin fethinden önce iki adamını Resûlullah'a (a.s.) göndermişti. Bunlar: Benî Harise b. Sa'd b. Mâlik b. Neha'dan Artât b. Şarâhîl b. Ka'b (أرطأة بن شراحيل) ile asıl ismi Erkam olan Cüheyş'dir (Benî Bekr b. Avf b. Neha'dan). Resûlullah (a.s.), İslâm'ı onlara anlattı. İkisi de İslâm'ı kabul etti ve kabileleri adına Resûlullah'a (a.s.) biat etti.

Resûlullah (a.s.), hallerini takdir etti ve buyurdu ki: "Siz kavminizi kendiniz gibi mi bıraktınız?"

Onlar da: "Ey Allah Resûlü! Biz arkamızda kavmimizden yetmiş kişi bıraktık. Onlar bizden daha iyidirler. Onların hepsi, sözleri dinlenen, istekleri yerine getirilen, bir iş olduğunda bize danışmaya ihtiyaç duymayan kimselerdir" dediler.

Resûlullah (a.s.): "*Yâ Rab! Sen Neha'a bereket ver!*" diye onlara dua etti.

Resûlullah (a.s.), Neha' kabilesi adına Artât b. Şarâhîl'e bir sancak bağladı. Resûlullah (a.s.), aynı sancağı, Mekke'nin fethinde, Neha' kabilesi adına Artât'a verdi.[3]

Aynı kabile 15 Muharrem H. 11'de Medine'ye 200 kişiden oluşan büyük bir heyet göndermiştir. Vâkıdî'ye göre bu, Medine'ye gelen son heyettir ve başkanı da -daha önceleri Hıristiyan olan- Zürâre b. Amr'dır. Heyet daha Yemen'de iken İslâm'ı kabul etmiş ve Muâz b. Cebel'e biat etmişti. Heyet, Medine'de Remle bint Hâris en-Neccâriyye'nin konağında misafir edildi.[4]

Hişâm el-Kelbî'nin rivâyetine göre Zürâre b. Amr: "Ey Allah Resûlü! Ben bu yolculuğumda beni korkutan -bir rivâyette: çok acayip- bir rüya gördüm" dedi.

---

[1] İbn Sa'd, I,346; Taberî, IV,60.

[2] Zürkânî (1996 n.), V,234.

[3] Artât b. Şarâhîl, o sancakla Kadîsiye Savaşı'na katıldı ve burada şehit edildi. Ondan sonra sancağı kardeşi Düreyd aldı, o da şehit düştü. Ondan sonra Benî Cezîme'den Seyf b. Hâris sancağı aldı ve onunla Kûfe'ye döndü (İbn Sa'd, I,346).

[4] İbn Sa'd, I,346; Taberî, IV,60.

Resûlullah (a.s.): "Ne gördün?" diye sordu.

Adam: "Beldemde bıraktığım eşeği gördüm, kızıla çalan siyahlıkta bir keçi yavrusu doğurmuştu" dedi.

Bunun üzerine Resûlullah (a.s.): "Doğum yapmak üzere olan bir cariyen var mıydı?" dedi.

O da: "Evet," diye cevap verdi.

Resûlullah (a.s.): "O cariye bir erkek çocuk doğurdu, o da senin oğlundur" dedi.

Zürare b. Amr: "Peki ey Allah Resûlü, kızıla çalan siyahlık ne oluyor?" diye sordu.

Resûlullah (a.s.): "Bana yaklaş!" dedi,

Zürâre b. Amr yaklaşınca da: "Sende, herkesten sakladığın alaca hastalığı var mı?" diye sordu.

Zürâre b. Amr: "Seni hak ile gönderene yemin olsun ki, şimdiye kadar bunu ne bir kişi bildi, ne de bir kişi gördü!" dedi.

Resûlullah (a.s.): "İşte bu odur" buyurdu.

Zürâre b. Amr dedi ki: "Ey Allah Resûlü! Nu'mân b. Münzir'i rüyamda gördüm; üzerinde iki küpe, iki bilezik ve iki halhal vardı."

Resûlullah (a.s.) buyurdu ki: "Bu, Arapların hükümranlığıdır. En güzel şekline ve parlak durumuna kavuşmuştur."

Zürâre b. Amr: "Ey Allah Resûlü! Yerden saçları ağarmış ihtiyar bir kadın çıktığını gördüm."

Resûlullah (a.s.): "İşte bu, dünyadan arta kalan şeydir" dedi.

Zürâre b. Amr dedi ki: "Yerden bir ateş çıktığını gördüm, oğlum Amr ile benim arama girdi. Ateş şöyle diyordu: Alev, alev, gören ve görmeyen, beni yediriniz! Ben sizi, ailenizi ve mallarınızı yiyeceğim."

Resûlullah (a.s.) buyurdu ki: "O ateş, âhir zaman fitnesidir."

Zürâre b. Amr: "Ey Allah Resûlü! Fitne nedir?" diye sordu.

Resûlullah (a.s.), buyurdu ki: "İnsanlar devlet başkanlarını öldürürler ve kafatasının kemikleri gibi birbirlerine girerler. -Resûlullah (a.s.), bunu söylerken, parmaklarını birbirine geçirdi.- O hâdiselerde günaha girenler sevap işlediklerini zannederler. Bir mümin için diğer müminin kanını dökmek, su içmekten daha tatlı gelecek. Şâyet oğlun ölürse bu fitneyi sen göreceksin, sen ölürsen oğlun görecek."

Zürâre b. Amr dedi ki: "Ey Allah Resûlü! Dua et de ben bu fitneyi görmeyeyim."

Resûlullah (a.s.): "Allah'ım! Ona bu fitneyi gösterme!" diye dua etti. Daha sonra Zürâre b. Amr vefat etti, oğlu hayatta kaldı ve halîfe Hz. Osman'ı (r.a.) şehit edenler arasında yer aldı.[5]

225. Resûlullah'ın (a.s.) Bakî' Mezarlığı'nda Dua Etmesi

Resûlullah'ın (a.s.) vefatına sebep olan hastalığın başlamasından hemen önce.[6]

İbn İshâk'ın konuyla ilgili ifadeleri şöyledir: "Resûlullah (a.s.), Zilhicce ayında Vedâ Haccı'ndan döndü. O ayın kalan kısmını, Muharrem ve Safer aylarını Medine'de ikamet ederek geçirdi. İnsanlara Suriye Seferi için ordu hazırlamalarını emretti. Üsâme b. Zeyd b. Hârise'yi bu orduya komutan tayin etti. Ona, Filistin topraklarından Belkâ ve ed-Dârûm'un sınırlarına kadar, ilerlemesini emretti. İnsanlar bu hal üzere iken, Resûlullah'ın (a.s.) vefatıyla sonuçlanan hastalığı başladı. Bu hastalık onu Allah'ın dilediği rahmet ve ikrama ulaştıracaktı. -Bana anlatılana göre- hastalığı Safer'in son günlerinde veya Rebiülevvel'in ilk günlerinde başladı. Onun (a.s.) hastalığının başlangıcı şöyle oldu: Resûlullah (a.s.), Bakî' Mezarlığı'na, gece yarısı [(مِنْ جَوْفِ اللَّيْلِ) azatlı kölesi Ebû Müveyhibe ile birlikte] gitti. Kabristanda bulunanlara mağfiret dilediktен sonra evine döndü. Sabahladığı zaman işte o günden itibaren ağrıları başladı."[7]

Hz. Âişe'den (r.anha) nakledilen rivâyete göre, Resûlullah (a.s.), kabristandakilere şöyle hitâp edip dua ederdi: "Selâm size ey müminler diyarı! Sizler, bizden önce gitmiş bulunuyorsunuz. Allah, size ve bize vaat edilenleri yerine getirdi. İnşallah biz de size katılacağız. Ey Allah'ım! Onların ecirlerinden bizi mahrum etme! Onlardan sonra bizleri fitnelere uğratma!":

(السَّلاَمُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ أَنْتُمْ لَنَا فَرَطٌ أتانا الله وأتاكم ما توعدون وإنا إن شاء الله بِكُمْ لاَحِقُونَ اللهُمَّ لاَ تَحْرِمْنَا أَجْرَهُمْ وَلاَ تَفْتِنَّا بَعْدَهُمْ).[8]

226. Resûlullah'ın (a.s.) Uhud Şehitlerini Ziyareti

Resûlullah'ın (a.s.) vefatına sebep olan hastalığın başlamasından hemen önce.[9]

---

[5] Şâmî, VI,423-424.

[6] Bu tarihi; İbn İshâk (bkz. Taberî, IV,7; İbn Kesîr, IV,443-445) ve İbn Sa'd farklı senedlerle (*et-Tabakât*, II,203-205) → Hz. Peygamber'in azatlı kölesi Ebû Müveyhibe'den, yine İbn Sa'd farklı iki senedle → Zeyd b. Eslem ve Atâ' b. Yesâr'dan (*et-Tabakât*, II,204-205) rivâyet etmiştir.

[7] حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ الْحَسَنِ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، ثنا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَيُّوبَ، ثنا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ عَلِيٍّ الْعَبْلِيُّ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ حُنَيْنٍ، مَوْلَى الْحَكَمِ بْنِ أَبِي الْعَاصِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، عَنْ أَبِي مُوَيْهِبَةَ، مَوْلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ جَوْفِ اللَّيْلِ، فَقَالَ: يَا أَبَا مُوَيْهِبَةَ، إِنِّي قَدْ أُمِرْتُ أَنْ أَسْتَغْفِرَ لأَهْلِ الْبَقِيعِ. فَانْطَلِقْ مَعِي فَانْطَلَقْتُ مَعَهُ، قَالَ: فَلَمَّا وَقَفَ بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ، قَالَ: السَّلاَمُ عَلَيْكُمْ يَا أَهْلَ الْمَقَابِرِ، لِيَهْنِ لَكُمْ مَا أَصْبَحْتُمْ فِيهِ مِمَّا أَصْبَحَ فِيهِ النَّاسُ لَوْ تَعْلَمُونَ مَا نَجَّاكُمُ اللهُ مِنْهُ، أَقْبَلَتِ الْفِتَنُ كَقِطَعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ، يَتْبَعُ آخِرُهَا أَوَّلَهَا، الآخِرُ شَرٌّ مِنَ الأَوَّلِ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيَّ، فَقَالَ: يَا أَبَا مُوَيْهِبَةَ، هَلِ عَلِمْتَ أَنِّي قَدْ أُتِيتُ بِمَفَاتِيحِ خَزَائِنِ الدُّنْيَا، وَالْخُلْدِ فِيهَا، ثُمَّ الْجَنَّةِ خُيِّرْتُ بَيْنَ ذَلِكَ، وَبَيْنَ لِقَاءِ رَبِّي وَالْجَنَّةَ قَالَ: قُلْتُ: بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي، فَخُذْ مَفَاتِيحَ خَزَائِنِ الدُّنْيَا، وَالْخُلْدَ فِيهَا، ثُمَّ الْجَنَّةَ، قَالَ: لاَ وَاللهِ يَا أَبَا مُوَيْهِبَةَ، لَقَدِ اخْتَرْتُ لِقَاءَ رَبِّي وَالْجَنَّةَ قَالَ: ثُمَّ اسْتَغْفَرَ لأَهْلِ الْبَقِيعِ، ثُمَّ انْصَرَفَ، فَبُدِئَ بِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي وَجَعِهِ الَّذِي قَبَضَهُ اللهُ فِيهِ حِينَ أَصْبَحَ رَوَاهُ عَامَّةُ أَصْحَابِ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ مِثْلَهُ. وَخَالَفَهُمْ مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ الْحَرَّانِيُّ). Ebû Nuaym el-İsfahânî (v. 430), *Ma'rifetü's-Sahabe*, thk. Adil b. Yusuf el-İzazi, Riyad, 1419/1998, VI,3017. Ayrıca bkz. İbn Hişâm, IV,253,291,303,312,314; Taberî, IV,7-8; İbn Kesîr, IV,443; Şâmî, XII,233.

[8] Şâmî, XII,234.

[9] İbn Sa'd farklı iki senedle→Zeyd b. Eslem ve Atâ' b. Yesâr'dan. Bkz. *et-Tabakât*, II,204-205.

Suffe Ashabı'ndan Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin rivâyetine göre, Resûlullah (a.s.) Uhud Gazvesi'nden 8 yıl sonra Uhud şehitlerini ziyaret edip onlara dua etti, ardından dönüp Mescid-i Nebevî'de minbere çıktı; dirilere ve ölülere veda eder gibi: "Ben, sizin önünüzden gidecek, size tanıklık edeceğim. Sizinle buluşma yeriniz Havuz'dur. Ben, şu anda bu makamımda iken onu görüyorum! Benden sonra şirke döneceğinizden korkmam, sizin dünyaya kapılıp onun için birbirinizle mücadele etmenizden korkarım!" (إِنِّي بَيْنَ أَيْدِيكُمْ فَرَطٌ، وَأَنَا عَلَيْكُمْ شَهِيدٌ، وَإِنَّ مَوْعِدَكُمُ الْحَوْضُ، وَإِنِّي لَأَنْظُرُ إِلَيْهِ مِنْ مَقَامِي هذَا، وَإِنِّي لَسْتُ أَخْشَى عَلَيْكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا، وَلكِنِّي أَخْشَى عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا، أَنْ تَنَافَسُوهَا) şeklindeki ifadelerin yer aldığı bir hitâbede bulundu.

Ukbe b. Âmir der ki: Bu, Allah Resûlü'ne (a.s.) son bakışım olmuştur.[10]

227. Üsâme b. Zeyd'in Suriye Seferi

1- Sefer hazırlıklarının başlaması: Muharrem H. 11.

2- Orduya toplanma emri verilmesi: Safer'in bitimine dört gece kala H. 11 Pazartesi.

3- Üsâme'nin komutan tayin edilmesi: Safer'in bitimine üç gece kala H. 11 Salı.

4- Resûlullah'ın vefatına neden olan hastalığının başlaması: Safer'in bitimine birkaç gece kala veya 1 Rebiülevvel[11] veya Safer'in bitimine iki gece kala H. 11 Çarşamba.

5- Hz. Peygamber'in, bizzat kendisinin 18[12] veya 21[13] yaşlarındaki Üsâme'ye sancak bağlaması: Safer'in bitimine bir gece kala H. 11 Perşembe.

6- Resûlullah'ın Üsâme'nin gençliğine binaen komutanlığına yapılan itirazları bir hitâbe ile reddetmesi: 10 Rebiülevvel H. 11.

7- İslâm Ordusu'nun el-Cürf karargâhında gecelemesi: 11 Rebiülevvel H. 11 Pazar.

8- Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatı, vefat haberinin harekete geçmek üzere olan orduya ulaşması ve harekâtın durdurulup ordunun Medine'ye dönmesi: 12 Rebiülevvel H. 11 Pazartesi.[14]

Resûlullah (a.s.), Vedâ Haccı'ndan sonra Zilhicce ayının kalan günlerini ve Muharrem ayını Medine'de geçirdi. Medine'de hala Zeyd b. Hârise (r.a.), Cafer b. Ebî Talib (r.a.), Abdullah b. Revaha (r.a.) ve arkadaşlarının Mûte'de şehit edilişi konuşuluyordu. Resûlullah (a.s.), onlar için derin bir üzüntüye kapılmıştı. Hz. Peygamber (a.s.), hicretin 11. yılında Safer ayının bitmesine dört gece kala Pazartesi günü, Müslümanlara, Bizanslılarla çarpışmak üzere acele hazırlanmalarını emretti ve ertesi gün sabahleyin, Safer ayının bitimine üç gece kala, Salı günü -18 veya 21 veya 21 yaşından birkaç ay daha küçük olan-[15] Üsâme b. Zeyd'i (r.a.) çağırttı ve ona: "Ey Üsâme! Allah'ın ismi ve bereketiyle babanın öldürüldüğü yere kadar git! Seni bu orduya komutan yaptım!

[10] İbn Hişâm, IV,300; İbn Sa'd, II,205; Şâmî, XII,234; Zürkânî (1996 n.), XII,75

[11] Taberî, IV,3; İbn Kesîr, IV,443.

[12] Bkz. İbn Sa'd, IV,66; Süheylî, VII,508.

[13] Belâzürî, *Ensâb*, II,116-117.

[14] Vâkıdî, III,1117-1120; İbn Sa'd, II,189-190; İbn Seyyidinnâs (1992 n., II,369-371; İbn Asâkir, II,54,56; Makrizî (Katar n.), I;536-541,548; Diyârbekrî, II,154; Zürkânî (1996 n.), IV,148,150.

[15] Belâzürî, *Ensâb*, II,116.

Übnâ (أُبْنَى)[16] halkının üzerine ansızın var! Ülkelerine şimşek gibi saldır. Giderken hızlı git! Haberin önüne geç (düşman senden haberdar olmadan ülkelerine hızla ulaş)! Allah seni muzaffer kılarsa, onların içinde az kal! Yanına kılavuzlar al, casus ve gözcüleri önden ilerlet!" buyurdu.

Safer ayının bitmesine iki gece kala; Çarşamba günü olunca, Peygamber Efendimiz'de (a.s.) şiddetli bir baş ağrısı, humma ve ateş başladı. Peygamber Efendimiz (a.s.) Safer ayının son günü Perşembe günü sabahleyin biraz iyileşip Üsâme için kendi eliyle sancak bağladı ve şöyle buyurdu:

"Ey Üsâme! Allah yolunda, Allah'ın ismiyle savaşa çık! Allah'ı inkâr edenlerle çarpış! Savaşın! Fakat ahde vefasızlık etmeyin. Küçük çocukları ve kadınları öldürmeyin. Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin. Çünkü siz bilemezsiniz, belki onlarla imtihana çekilirsiniz. Fakat şöyle dua edin: 'Ey Allah'ım! İmdadımıza yetiş! Onları bize zarar vermekten alıkoy!' Onlar size kavuşurlarsa, gürültü çıkaracaklar, bağıracaklardır. O zaman siz sükûnet ve vakarınızı muhafaza edin ve susun! *'Birbirinizle çekişmeyin. Sonra korku ile zaafa düşersiniz, gücünüz kesilip gider'*.[17]

'Ey Allah'ım! Biz senin kullarınız! Onlar da senin kullarındır. Bizim perçemlerimiz de onların perçemleri de senin elindedir! Onları ancak sen yenersin!' deyin, iyi bilin ki, cennet, kılıçların parıltısı altındadır".[18]

228. Esved el-Ansî'nin Öldürülmesi

Resûlullah'ın vefatından "bir gün-bir gece"[19] ya da "bir gün veya bir gece" önce.[20]

Asıl ismi Mesûd b. Ka'b b. Avf olan Esved el-Ansî, Kahtânî Benî Mezhic'in bir kolu olan Benî Ans'a[21] mensuptur. Siyah tenli olduğu için "Esved" lakabıyla anılır. Câhiliye devri kâhinlerinin âdetine uyarak yüzüne peçe taktığı veya sık sık sarhoş olduğu için "Zülhımâr" (ذوالحمار), yahut onun talimatı doğrultusunda bazı hareketleri yerine getiren şartlandırılmış eşeğinden dolayı "Zülhimâr" (ذوالحمار) lakabıyla da tanınır. Ayrıca peygamberlik iddiası sebebiyle ona "kezzâb/aşırı yalancı" sıfatı da verilmiştir.[22]

Peygamber Efendimiz'in (a.s.) rahatsızlığını fırsat bilen Esved el-Ansî, Yemen'deki Benî Mezhic ve Benî Ans kabilelerinin desteğini sağlayıp -peygamberlik iddiasıyla- ortaya çıkıp isyan etti. Benî Ans arasında İslâm güçlü bir şekilde yayılmamıştı. Yemen

---

[16] Veya Yübnâ: يُبْنَى.. Übnâ, Filistin topraklarında Askalan ile Remle arasında bir yerin adıdır (İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, "أبن" md.; "يَبنَ" md.

[17] el-Enfâl, 8/46.

[18] Şâmî, VI,248.

[19] Urve b. Zübeyr'in ifadesi: "قبل وفاة النبي صلى الله عليه وسلم بيوم وليلة" (Peygamber'in -as- vefatından bir gün bir gece önce) şeklindedir. Bkz. Zürkânî (1996 n.), V,155.

[20] "فأصيب الأسود في حياة رسول الله صلى الله عليه و سلم وقبل وفاته بيوم أو بليلة". Bzk. Taberî, IV,6, ayrıca bkz. 55,56; Belâzürî, *Fütûh*, s. 148.

[21] Ans'ın adı Zeyd olup nesebi şöyledir: Ans b. Mezhic (Mâlik) b. Üded b. Zeyd b. Yeşcub b. Arîb b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe' b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân. Bkz. EK 1, Şema 2.

[22] Süheylî, VII,470; H. Algül, "*Esved el-Ansî*", DİA, XI,440.

çeşitli idari bölgelere bölünmüştü. Bunlardan biri olan San'a'da Resûlullah'ın (a.s.) görevlendirdiği İran asıllı Şehr b. Bâzân valilik yapıyordu. Esved el-Ansî, Yemen'deki Ans ve Mezhic kabilelerinin desteğini sağladıktan sonra Necran bölgesinde etrafına topladığı 600-700 süvariyle San'a üzerine yürüdü. Kendisine karşı koyan vali Şehr b. Bâzân'ı öldürdü. Esved el-Ansî, peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktıktan 25 gün sonra San'a'ya, birkaç ay içinde ise Yemen'in ekserisine hâkim oldu. Resûlullah (a.s.), onu İslâm'a davet etmek için Cerîr b. Abdillah el-Becelî'yi gönderdi, fakat olumsuz cevap aldı. Resûlullah (a.s.), bu bölgedeki âmil ve din öğreticilerinin çoğunu ya Esved el-Ansî'nin hâkimiyeti dışında kalan yerlere ya da Medine'ye çekti.

Seyf b. Ömer'in naklettiği rivâyete göre, -ağır hasta olmasına rağmen İslâm ile meşgul olmaktan asla geri durmayan- Hz. Peygamber (a.s.), önce bölgedeki valilerine ve ileri gelenlere, Esved el-Ansî'nin mutlaka ortadan kaldırılmasını emreden on dokuz mektup gönderdi ve ona karşı diplomatik bir savaş açıp onu sıkıştırmaya çalıştı.[23]

Esved el-Ansî'nin safında görünen, -Murad kabilesinin halîfi/müttefiki- bölgenin ileri gelenlerinden, kahraman, süvari ve şair Kays b. Mekşuh el-Becelî (قيس بن المكشوح), Fîrûz ed-Deylemî, Cüşeyş b. ed-Deylemî ve Dâzeveyh, Esved el-Ansî'ye suikast yapmak konusunda anlaştılar. Zikredilen grup, -kocasını öldürüp kendisini zorla nikâhladığı için Esved'ten nefret eden Şehr b. Bâzân'ın hanımı ve Fîrûz ed-Deylemî'nin amcası kızı- Azâd'ın da yardımıyla evine girip Esved'i öldürmeyi başardılar.[24]

229. Hz. Peygamber'in (a.s.) Vefatı

1. *Hastalığın başlaması: Safer'in bitimine birkaç gece kala veya 1 Rebiülevvel*[25] *veya Safer'in bitimine 2 gece kala H. 11 Çarşamba.*[26]
2. *Vefat: 12 Rebiülevvel H. 11 Pazartesi, güneş zevale yönelirken.*[27]
3. *Tekfin ve teçhiz: 13 Rebiülevvel H. 11 Salı.*[28]
4. *Toprağa veriliş: 14 Rebiülevvel H. 11 Çarşamba.*[29]

İslâm Dini'nin kemale erdiği, Vedâ Haccı'nda: *"Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim"* meâlindeki el-Mâide Sûresi'nin 3. âyetiyle bildirildi. Siyer ulemâsına göre, Vedâ Haccı'ndan Resûlullah'ın (a.s.) vefatına kadar geçen sürede Şeriat hükümlerinde hiçbir ziyade yapılmadığı gibi hiçbir hüküm neshe ve tebdile uğramadı.[30]

---

[23] "Diplomatik savaş" (بالرسل حاربهم) tabiri Seyf b. Ömer'e aittir. Bkz. Taberî, IV,6.
[24] Belâzürî, *Fütûh*, s. 146-148; Taberî, IV,51; Süheylî, VII,471; A. Yücel, *"Fîrûz ed-Deylemî"*, DİA, XIII,140-141.
[25] İbn Hişâm, IV,291; Taberî, IV,3; İbn Kesîr, IV,443.
[26] Vâkıdî, III,1117-1120; İbn Sa'd, II,189-190; III,8; Taberî, IV,4,6; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,54-55; İbn Hibbân, s. 398,400; Zürkânî (1996 n.), IV,148; XII,79.
[27] Vâkıdî, I,7; III,1120; İbn Sa'd, II,191,272-273; III,8,186; Halîfe b. Hayyât, s. 58; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 165-166; Taberî, IV,4,19; İbn Hibbân, s. 398,400; Semhûdî, I,317; Zürkânî (1996 n.), IV,152.
[28] İbn Hişâm, IV,303,312,314; Taberî, IV,7-8,17-18; İbn Kesîr, IV,443.
[29] İbn Hişâm, IV,314.
[30] İbn Kesîr, IV,194; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VIII,129.

Resûlullah (a.s.), Vedâ Haccı'ndaki hutbesinde vefat zamanının yaklaştığını ihsas etti. İslâm Dini'nin kemale erdiğinin tebliği, Vedâ Haccı'nda; 12 Zilhicce'de nâzil olan en-Nasr Sûresi, her sene Ramazan ayında bir kere *Kur'ân-ı Kerîm*'i Cebrâil ile mukabele eden (arza) ve Ramazan aylarında on günü i'tikâfla geçiren Resûlullah'ın (a.s.), vefat senesinde *Kur'ân-ı Kerîm*'i iki defa mukabele etmesi ve i'tikâfının yirmi gün sürmesi gibi işaretler onun (a.s.) vefatının yaklaştığının birer işaretiydi.

Hz. Âişe (r.anha) ve Abdullah b. Mesûd'dan nakledilen rivâyete göre: *"Allah'ın yardımı ve zaferi geldiği ve insanların bölük bölük Allah'ın dinine girmekte olduklarını gördüğün vakit, Rabbine hamd ederek O'nu tespih et ve O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir"* meâlindeki en-Nasr Sûresi'nin indirilmesinden itibaren Resûlullah (a.s.), kalktığında, oturduğunda, bir yere gidip geldiğinde; hep şöyle dua ederdi: *"Allah'ım! Rabbimiz! Sen eksik sıfatlardan münezzehsin ve hamd Sanadır. Allah'ım! Beni bağışla! Şüphe yok ki Sen tövbeleri çokça kabul eden (et-Tevvâb) ve merhametlisin (er-Rehîm)!"*: (سُبْحَانَكَ اللهمَّ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ اللهمَّ اغْفِرْ لِي إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ). Resûlullah (a.s.), bu sözleri rükû ve secdelerde de söylerdi.[31]

Zeyd b. Eslem ve Atâ' b. Yesâr'ın rivâyetlerine göre, vefatına sebep olan hastalığın başlamasından hemen önce Hz. Peygamber (a.s.) evvela Bakî' Kabristanı'na giderek Müslümanların mevtalarına mağfiret duasında bulundu, dirilerle vedalaştığı gibi ölülerle de vedalaştı, daha sonra ise Uhud şehitlerini ziyaret edip cenaze namazı kıldı.[32]

Hz. Peygamber'in (a.s.) hastalığı eşi Meymûne bint Hâris el-Hilâliyye'nin (r.anha) odasında/hücresinde başladı. Hanımları nerede kalmak istiyorsa orada olması için ona (a.s.) izin verdiler. O (a.s.) da Hz. Âişe'nin (r.anha) odasına gitmesi için hanımlarından izin istedi. Hz. Abbas (r.a.) ve Hz. Ali'nin (r.a.) kolları arasında Hz. Âişe'nin (r.anha) odasına getirildi.[33]

Abdullah b. Mes'ûd dedi ki: Babam ona feda olsun, canım ona feda olsun. Sevdiğimiz, Peygamberimiz (a.s.), ölümünden altı gün önce, vefatını bize haber verdi. Ayrılık vakti yaklaşınca, bizi annemiz Âişe'nin evinde topladı. Bizleri süzdü ve gözleri doldu. Sonra buyurdu ki: "Hoş geldiniz! Allah size esenlik versin ve korusun. Allah sizi gözetsin/korusun, yardım etsin, derecelerinizi yükseltsin. Hidayet verip rızıklandırsın. Sizleri muvaffak etsin, selamet versin ve sizden razı olsun. Size Allah'a karşı takvalı olmanızı tavsiye eder, benden sonra O'nun da sizi gözetmesini dilerim. Ben sizlere apaçık bir uyarıcıyım. Kulları ve memleketleri konusunda bozgunculuk yaparak Allah'a karşı gelmeyin! Zira Allah hem bana, hem de size şöyle buyurmuştur: *"İşte ahiret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz. (En güzel) âkıbet, takvâ sahiplerinindir"*.[34] Yine şöyle buyurur: *"Kibirlenenlerin*

[31] Şâmî, XII,229,230,232-233.
[32] İbn Sa'd, II,204-205; Zürkânî (1996 n.), XII,75.
[33] Rudânî, *Cemü'l-Fevâid*, Kitâbü'l-Cenâiz, (مرض النبي - صلى الله عليه وسلم - ، وموته ، وغسله ، وكفنه ، ودفنه), hadis no: 2412,2413,2415.
[34] el-Kasas 28/83.

kalacağı yer cehennemde değil midir?"[35] Sonra Resûlullah (a.s.) şöyle buyurdu: "Ecel yaklaştı, artık dönüş Allah'a ve Sidretü'l-Müntehâ'ya, Cennetü'l-Me'vâ'ya, Ke'sü'l-Evfâ'ya ve Refîkü'l-A'lâ'yadır. Ravi dedi ki: Sanırım Abdullah b. Mes'ûd şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü! Seni kim yıkasın?" diye sorduğumuzda buyurdu ki: "Ehl-i Beytimin erkekleri en yakından başlamak suretiyle beni yıkasınlar". "Seni ne ile kefenleyelim?" diye sorduğumuzda buyurdu ki: "İsterseniz bu giydiğim giysiler ile ya Yemen ya da Mudar yapımı beyaz bir kumaşla kefenleyin" "Namazını kim kıldırsın?" diye sorduğumuzda hem o (a.s.) hem biz ağlamaya başladık. Bunun üzerine buyurdu ki: "Biraz ağır olun Allah sizi bağışlasın ve Peygamberinizden dolayı sizi ödüllendirsin. Beni yıkayıp evimde, kabrimin yanında bulunacak olan bu yatağıma koyduğunuz zaman bir süre benim yanımdan uzak durun. Çünkü benim namazımı ilk kılacak olan dostum ve yoldaşım Cebrail'dir. Sonra Mikail, sonra İsrafil, sonra ölüm meleği ile askerleri, sonra ise Allah'ın tüm melekleri hep birden bana namaz kılacaklardır. Sonra yanıma gruplar halinde girerek namaz kılın ve esenlik dileyin. Matemci tutarak bana eziyet etmeyin" veya " ağlayan ve feryat eden biriyle bana eziyet etmeyin" buyurdu. "Namazımı ilk önce Ehl-i Beytimden olan adamlar kılsın. Sonra siz kılın ve benden sizlere, oradaki kardeşlerime selam söyleyin. Benden sonra bu dine girenlere de benden selam söyleyin. Sizi şahit tutarım ki onlara selamlarımı sunuyorum". Ravi ekledi: sanırım şöyle de buyurdu: "Bu günümden kıyamete dek onlara ve benim dinime tabi olan herkese selamlarımı sunuyorum". "Ey Allah'ın Resûlü! İçimizden seni kabrine kim yerleştirsin?" diye sorduğumuzda buyurdu ki: "Ehl-i Beyetimden adamlar ile sizin göremeyeceğiniz yerden sizi gören melekler".[36]

Resûlullah'ın (a.s.) hastalığının Perşembe günü şiddetlendiği zikredilir. İbn Abbâs, o günü dehşetli ve kasvetli bir gün olarak niteler.[37]

Hayber'in fethinden hemen sonra; Hz. Peygamber (a.s.) henüz Hayber'deyken, [Muhammed b. Mesleme ile Hz. Ali (r.a.) tarafından öldürülen:[38] Hayberli Yahudi savaşçı Merhab'ın kız kardeşi ve Yahudi reislerinden Sellâm b. Mişkem'in karısı] Zeyneb

---

[35] ez-Zümer 39/60.

[36] عَبْد الله قَالَ: نُعِيَ إِلَيْنَا حَبِيبُنَا وَنَبِيُّنَا بِأَبِي هُوَ وَنَفْسِي لَهُ الْفِدَاءُ قَبْلَ مَوْتِهِ بِسِتٍّ، فَلَمَّا دَنَا الْفِرَاقُ جَمَعَنَا فِي بَيْتِ أُمِّنَا عَائِشَةَ فَنَظَرَ إِلَيْنَا فَدَمَعَتْ عَيْنَاهُ، ثُمَّ قَالَ: «مَرْحَبًا بِكُمْ وَحَيَّاكُمُ الله، حَفِظَكُمُ الله، آوَاكُمُ الله، نَصَرَكُمُ الله، رَفَعَكُمُ الله، هَدَاكُمُ الله، رَزَقَكُمُ الله، وَفَّقَكُمُ الله، سَلَّمَكُمُ الله، قَبِلَكُمُ الله، أُوصِيكُمْ بِتَقْوَى الله، وَأُوصِي الله بِكُمْ وَاسْتَخْلِفُهُ عَلَيْكُمْ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ، أَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى الله فِي عِبَادِهِ وَبِلَادِهِ، فَإِنَّ الله قَالَ لِي وَلَكُمْ: تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ [القصص: ٨٣]، ثُمَّ قَالَ: أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْمُتَكَبِّرِينَ [الزمر: ٦٠]، ثُمَّ قَالَ: قَدْ دَنَا الْأَجَلُ وَالْمُنْقَلَبُ إِلَى الله، وَإِلَى سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى، وَإِلَى جَنَّةِ الْمَأْوَى، وَالْكَأْسِ الْأَوْفَى وَالرَّفِيقِ الْأَعْلَى أَحْسِبُهُ قَالَ فَقُلْنَا: يَا نَبِيَّ الله، فَمَنْ يُغَسِّلُكَ إِذَنْ؟ قَالَ: رِجَالُ أَهْلِ بَيْتِي الْأَدْنَى فَالْأَدْنَى، قُلْنَا: فَبِمَا نُكَفِّنُكَ؟ قَالَ: فِي ثِيَابِي هَذِهِ إِنْ شِئْتُمْ، أَوْ فِي حُلَّةٍ يَمَنِيَّةٍ، أَوْ فِي بَيَاضِ مِصْرَ، قَالَ: قُلْنَا: فَمَنْ يُصَلِّي عَلَيْكَ مِنَّا؟ فَبَكَيْنَا وَبَكَى، وَقَالَ: «مَهْلًا غَفَرَ الله لَكُمْ وَجَزَاكُمْ عَنْ نَبِيِّكُمْ خَيْرًا، إِذَا غَسَّلْتُمُونِي ثُمَّ وَضَعْتُمُونِي عَلَى سَرِيرِي فِي بَيْتِي هَذَا عَلَى شَفِيرِ قَبْرِي فَاخْرُجُوا عَنِّي سَاعَةً، فَإِنَّ أَوَّلَ مَنْ يُصَلِّي عَلَيَّ خَلِيلِي وَجَلِيسِي جِبْرِيلُ، ثُمَّ مِيكَائِيلُ صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ إِسْرَافِيلُ صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ مَلَكُ الْمَوْتِ صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ جُنُودِهِ، ثُمَّ الْمَلَائِكَةُ صَلَّى الله عَلَيْهِمْ بِأَجْمَعِهِمْ، ثُمَّ ادْخُلُوا عَلَيَّ فَوْجًا فَوْجًا فَصَلُّوا عَلَيَّ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا وَلَا تُؤْذُونِي بِبَاكِيَةٍ. أَحْسِبُهُ قَالَ: وَلَا صَارِخَةٍ وَلَا رَانَّةٍ، وَلْيَبْدَأْ بِالصَّلَاةِ عَلَيَّ رِجَالُ أَهْلِ بَيْتِي، ثُمَّ أَنْتُمْ بَعْدُ، وَاقْرَءُوا أَنْفُسَكُمْ مِنِّي السَّلَامَ، وَمَنْ غَابَ مِنْ إِخْوَانِي فَأَبْلِغُوهُ مِنِّي السَّلَامَ، وَمَنْ دَخَلَ مَعَكُمْ فِي دِينِكُمْ بَعْدِي فَإِنِّي أُشْهِدُكُمْ أَنِّي أَقْرَأُ السَّلَامَ. أَحْسِبُهُ قَالَ. عَلَيَّ وَعَلَى كُلِّ مَنْ تَابَعَنِي عَلَى دِينِي مِنْ يَوْمِي إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» قُلْنَا: يَا رَسُولَ الله، صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَمَنْ يُدْخِلُكَ قَبْرَكَ مِنَّا؟ قَالَ: رِجَالُ أَهْلِ بَيْتِي مَعَ مَلَائِكَةٍ كَثِيرَةٍ يَرَوْنَكُمْ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ Rudânî, *Cemü'l-Fevâid*, Kitâbü'l-Cenâiz, (مرض النبي - صلى الله عليه وسلم -، وموته، وغسله، وكفنه، ودفنه), hadîs no: 2449.

[37] Taberî, IV,11-12.

[38] Vâkıdî, II,655-656.

Hz. Peygamber'in (a.s.) son vasiyeti: "Namaza ve sağ elinizin sahip olduğuna (kölelerinizin hukukuna veya zekâta) dikkat edin" oldu.[51]

Hz. Peygamber (a.s.) vefat etmeden önce, içi su dolu bir bardağa elini daldırıp yüzüne sürer ve şöyle dua ederdi: "Allah'ım ölümün şiddetlerine (sekerât) karşı bana yardım et" (اللهُمَّ أَعِنِّي عَلَى سَكَرَةِ الْمَوْتِ). Bir süre sonra şöyle buyurdu: "Lâ ilâhe İllallah, muhakkak ki ölümün şiddetleri vardır".[52]

Resûlullah'ın (a.s.), Pazartesi günü rahatsızlığı hafifleyince, Hz. Ebû Bekir (r.a.) izin alarak Sünuh'taki ailesine gitti. O gittikten sonra, Resûlullah (a.s.) vefat etti ve üzeri Yemen yapısı bir hibre kumaşı ile örtüldü.

Hz. Peygamber'in (a.s.) sütanne Halîme-i Sa'diyye'nin yanındayken konuşmaya başladığında ilk sözleri: *"Allahu Ekber"*,[53] dünya hayatına veda ederken ise son sözleri: "Allah'ım bana mağfiret et/beni bağışla, bana merhamet et ve beni Dost ile beraber kıl[54] (اللهُمَّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي وَأَلْحِقْنِي بِالرَّفِيقِ الْأَعْلَى)[55] oldu.

Bu arada Suffe Ashabı'ndan Salim b. Ubeyd el-Eşca'î (r.a.), Sünuh'a gidip Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) Hz. Peygamber'in (a.s.) vefat ettiğini haber verdi. Hz. Ebû Bekir (r.a.), hemen atına binip Medine'ye geldi; Mescid'e girdi, orada durmayıp Hz. Peygamber'in (a.s.) vefat ettiği Hz. Âişe'nin (r.anha) hücresine vardı. Sonra ona (a.s.) yöneldi ve onu (a.s.) alnından öptü: "Anam-babam sana feda olsun ey Allah Resûlü! Yemin ederim ki, Allah, senin üzerinde iki ölümü bir araya getirmeyecektir. Kaderine yazılmış olan ölüme gelince zaten sen öldün!" dedi. Örtüyü Resûlullah'ın (a.s.) yüzüne örtüp insanların yanına çıktı. Müslümanlar bu büyük musibet karşısında kendilerinden geçmiş vaziyette iken, Hz. Ömer (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) vefat ettiğini söyleyenleri öldürmekle tehdit ediyordu: "Hiç kimseden 'Muhammed (a.s.) öldü!' dediğini işitmeyeyim! Yoksa boynunu vururum! Münafıklardan birtakım adamlar Resûlullah'ın (a.s.) öldüğünü iddia ediyorlar. Vallahi Resûlullah (a.s.) ölmemiştir! Fakat Musa b. İmran'ın kırk gece

---

[51] Süheylî, VII,576; Şâmî, XII,256.

[52] وقد قالت عائشة: ما أُغْبِطُ أحداً يهون عليه الموتُ بعد الذي رأيتُ من شدّة موتِ رسول الله صلى الله عليه وسلم، قالت: وكان عنده قدحٌ من ماء، فيُدخِلُ يدَهُ في القدح، ثمَّ يمسح وجهَهُ بالماء، ويقول: اللهمَّ أعني على سكرات الموت قالت: وجعل يقول لا إله إلا الله إنَّ للموت لسكَرات. وجاء في حديث مرسل أنَّه -صلى الله عليه وسلم- كان يقول: اللهمَّ إنَّك تأخذُ الروحَ من بين العَصَب والقصب والأنامل، (اللهمَّ فأعنّي على الموت وهوِّنه عليَّ). Bkz. Zeynuddîn Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî (736-795/1353-1392), *Câmi'ü'l-Ulûm ve'l-Hikem Fî Şerhi Hemsîne Hadîsen Min Cevâmi'i'l-Kelim*, thk. Mahir Yasin Fahl, Beyrut 2008, s. 792-793.

[53] Süheylî, VII,575.

[54] Hadîs şârihleri, "Dost ile beraber kıl" ibaresinde kastedilenin: *"Kim Allah'a ve Resûl'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîkler, şehidler ve salih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaştır!"* (en-Nisâ 4/69) meâlindeki âyette belirtilen, peygamberler, sıddîkler, şehidler ve salih kişiler olduğunu belirtirler.

[55] Rudânî, *Cemü'l-Fevâid, Kitâbü'l-Cenâiz*, (مرض النبي - صلى الله عليه وسلم -، وموته، وغسله، وكفنه، ودفنه), hadis no: 2420. حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَإِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ - قَالَ إِسْحَاقُ: أَخْبَرَنَا، وَقَالَ زُهَيْرٌ وَاللَّفْظُ لَهُ: - حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِذَا اشْتَكَى مَسَّهُ إِنْسَانٌ، مَسَحَهُ بِيَمِينِهِ، ثُمَّ قَالَ: أَذْهِبِ الْبَاسَ، رَبَّ النَّاسِ، وَاشْفِ أَنْتَ الشَّافِي، لَا شِفَاءَ إِلَّا شِفَاؤُكَ، شِفَاءً لَا يُغَادِرُ سَقَمًا فَلَمَّا مَرِضَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَثَقُلَ، أَخَذْتُ بِيَدِهِ لِأَصْنَعَ بِهِ نَحْوَ مَا كَانَ يَصْنَعُ، فَانْتَزَعَ يَدَهُ مِنْ يَدِي، ثُمَّ قَالَ: اللهُمَّ اغْفِرْ لِي وَاجْعَلْنِي مَعَ الرَّفِيقِ الْأَعْلَى قَالَتْ: فَذَهَبْتُ أَنْظُرُ، فَإِذَا هُوَ قَدْ قَضَى) Müslim, *Selâm*; Buhârî, *"el-Megâzî"*, 86.

kavminden ayrılıp Rabbine gittiği gibi, o da Rabbine gitmiştir![56] Vallahi Resûlullah (a.s.) da Musa gibi dönecek, öldüğünü iddia edenlerin elleri kesilecektir. Vallahi ben Allah'ın, Resûlullah'ı (a.s.) 'öldü' diyen münafık adamların dillerini kestirinceye kadar yaşatacağını umuyorum!" meâlindeki sözlerle konuşmaya devam ediyordu.

Aslında bu tepki Hz. Ömer'e mahsusu değildir. Başka Müslümanlar da el-Bakara 2/143. âyet ile Hz. Musa (a.s.) ve Hz. İsa'nın (a.s.) yaşadıkları ile ilişkilendirerek Hz. Peygamber'in (a.s.) vefat etmediğini dile getirmişlerdir. Müslümanlar, Peygamberim iz Aleyhisselamın vefat ettiğini işitince, Hz. Aişe'nin evinde toplandılar ve: "Peygamberinize bir bakınız! Kendisi, bu durumu ile göğe urûc ettirilmiş olabilir!" dediler. Peygamberimizin (a.s.) karnına varıncaya kadar baktılar ve: "Nasıl ölmüş olabilir ki?! O, bizim üzerimize şahit dikilecek, biz de insanların üzerine şahit olacağız! O, ölürse, halk üzerine nasıl galebe çalar? Hayır! Vallahi o ölmemiştir! Fakat İsa b. Meryem gibi semaya kaldırılmıştır, geri dönecektir!" dediler ve: "Ölmüştür!" diyenleri tehdit ettiler. Hz. Âişe'nin (r.a.) evinin içinde ve kapısının önünde: "Onu gömmeyiniz! Çünkü Resûlullah (a.s.) ölmemiştir!" diyerek seslendiler. Hz. Osman da: "Resûlullah (a.s.) ölmemiştir! Fakat İsa b. Meryem (a.s.) gibi semaya ref' olunmuş, kaldırılmıştır!" diyordu. Peygamberimiz (a.s.) hakkında kimi "Vefat etti," kimisi de "Vefat etmedi" diyerek anlaşmazlığa düşünce; Esma bint Umeys, elini Peygamberimizin (a.s.) iki küreği arasına koyup: "Resûlullah (a.s.) vefat etmiştir! Çünkü onun iki küreği arasındaki peygamberlik hâtemi kaldırılmıştır!" dedi.[57]

Hz. Ebû Bekir (r.a.): "Otur ey Ömer!" dedi. Hz. Ömer (r.a.), oturmak istemedi. Hz. Ebû Bekir (r.a.), onun susmadığını görünce, insanlara dönerek seslendi, insanlar onun sözlerini işitince, Hz. Ömer'i (r.a.) dinlemeyi bırakıp ona yöneldiler. Hz. Ebû Bekir (r.a.), minbere çıktı. Allah'a hamd-ü sena etti ve Hz. Peygamber'e salât-ü selâm getirdi ve Müslümanlara şöyle hitap etti: *"Şahadet ederim ki, Allah birdir, O'ndan başka ilah yoktur, O'nun hiçbir ortağı ve benzeri yoktur. Yine şahadet ederim ki, Muhammed O'nun*

[56] Bazı rivâyetlerede: "Resûlullah (a.s.), Musa'nın (a.s.) bayıldığı gibi bayılmıştır!", "Musa'nın ruhunun yükselmesi (urûc) gibi, Resûlullah'ın (a.s.) ruhu da yükselmiştir! " "Bayılmışır" ifadesinde "*Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca "Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!" dedi. (Rabbi): "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!" buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim*" (el-A'râf 7/143) meâlindeki âyette billdirilen Hz. Musa'nın (a.s.) durumuna teşbih vardır. Hz. Musa (a.s.), Allah'ın dünyada görülemeyeceğini bildiği halde kendisindeki şiddetli iştiyak sebebiyle Allah'a böyle bir niyazda bulundu. Çünkü o, Allah'ın sözlerini duyunca adeta kendinin dünyada olduğunu unutmuş, ahiret ve cennet hayatına kavuştuğunu zannetmişti.

[57] M. A. Köksal, Peygamberimizin (a.s.) Vefatı Bahsi. İbn Abbâs (r.a.): Hz. Ömer, hilafeti yıllarında: "Ey İbn Abbâs! Resûlullah'ın (a.s.) vefat ettiği gün söylediğim sözleri bana söyletenin ne olduğunu biliyor musun?" diye sordu. Ben de: "Bilmiyorum, ey Müminlerin Emiri! Sen daha iyi bilirsin" dedim. O da şöyle açıkladı: "Vallahi, böyle bir konuşma yapmamın sebebi o sıralarda şu âyeti okumamdır: *'İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık'* (el-Bakara 2/143). Vallahi, ben Resûlullah'ın (a.s.) ümmetinin içinde kalıp onların amellerinin sonuna şahit olacağını zannediyordum. İşte bu zannım, o sözleri söylememe sebep oldu" (Şâmî, XII,301: الباب الثامن والعشرون في بلوغ هذا الخطب الجسيم إلى الصّديق الكريم وثبوته في هذا الأمر: Büyük musibet haberinin Hz. Ebû Bekir'e ulaşması ve onun bu konudaki sebatı).

kulu ve Resûlüdür. Yine şahadet ederim ki, Kitap (Kur'ân) nâzil olduğu, din meşru kılındığı, hadîs irat edildiği, söz söylendiği gibi mahfûzdur. Allah, apaçık bir hakikattir."

Hz. Ebû Bekir (r.a.), uzun uzadıya konuştu. Ardından şöyle dedi: *"Ey insanlar! Muhammed'e kulluk eden var idiyse bilsin ki Muhammed muhakkak ölmüştür. Allah'a tapanlara gelince, şüphesiz Allah diridir, ebediyyen bakidir."* Hitabesinde şu meâldeki âyetleri de okudu: 1- *"Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır".*[58] 2- *"Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler".*[59] 3- *"Her canlı ölümü tadacaktır."*[60] 4- *"O'nun Zâtı'ndan başka her şey yok olacaktır."*[61] 5- *"Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacak."*[62] 6- *"Sizin yanınızdakiler tükenir, Allah katındakiler ise bakidir."*[63] 7- *"Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun."*[64]

Hz. Ebû Bekir (r.a.), bu âyetleri okuduktan sonra sözlerine şöyle devam etti: *"Allah, işini size vasiyet etmiştir, onda ümitsizlik ve sabırsızlığa düşmeyiniz. Şüphesiz Allah, sizin yanınızdakilere karşı, kendi yanındaki şeyleri Nebisi için (dünyaya karşı âhireti) tercih etmiştir. Onu, rahmetine çekip almış, Kitabı'nı ve Nebisi'nin Sünneti'ni sizde bırakmıştır. Bu ikisine sarılan doğruyu bulur, o ikisinin arasını ayıran sapıtır.*

Şeytan, Peygamberinizin ölümü sebebiyle sizi aldatmasın, dininizden saptırmasın. Şeytanı aciz bırakacağınız şeyde, acele davranınız. Size ulaşmasına fırsat vermeyiniz."

Mûsâ b. Ukbe'nin rivâyetine göre şu ifadeler de Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) hitâbesinde yer aldı: *"Doğrusu Allah, dinini yeryüzüne sabit kılıp Allah'ın emrini hükümran kılıncaya ve ilâhi mesajı tebliğ edip Allah yolunda cihad edinceye kadar Muhammed'i (a.s.) yaşattı. Sonra onu bu halde iken vefat ettirdi. Sizi yolda bıraktı. Artık bir kimse helak olacaksa beyyineden/belgeden sonra helak olacaktır.*

Allah, her kimin Rabbi ise bilsin ki, Allah diridir, ölmez. Her kim Muhammed'e taptıysa ve onu ilâh yerine koyduysa bilsin ki, onun ilâhı yok olmuştur!

Ey insanlar! Allah'a karşı gelmekten sakının! Dinine sarılın! Rabbinize tevekkül edip dayanın! Zira Allah'ın dini, dimdik ayaktadır. Allah'ın kelimesi bakidir. Allah, kendi dinine yardım edene yardımcı olacak ve dinini güçlendirecektir.

---

[58] Âl-i İmrân 3/144.
[59] ez-Zümer 39/30.
[60] Âl-i İmrân 3/185.
[61] el-Kasas 28/88.
[62] er-Rahmân 55/26-27.
[63] en-Nahl 16/96.
[64] en-Nisâ 4/135.

Allah'ın Kitabı aramızdadır. O Kitap, nur ve şifadır. O Kitap vasıtasıyla Allah, Muhammed'i (a.s.) doğru yola iletti. Onda, Allah'ın helal ve haramı vardır.

Yemin ederim ki, Allah'ın yarattıklarından her kim bize hücum ederse aldırmayız. Allah'ın kılıçları kınlarından çekilmiştir. Artık bu kılıçları elimizden düşürecek değiliz. Bize muhalefet edenlere karşı tıpkı Resûlullah'ın yaptığı gibi cihad edeceğiz. Hiç kimse haddi aşıp tecavüzde bulunmasın. Aksi halde kendi aleyhine davranmış olur!".[65]

Hz. Ömer (r.a.): "Vallahi Ebû Bekir'in Âl-i İmrân Sûresi'nin 144. âyetini okuduğunu işittiğimde sersemledim. Ayaklarım beni taşıyamaz oldu ve yere yığıldım. İşte bu âyeti okuduğunu işitince Peygamber'in (a.s.) artık gerçekten öldüğünü anladım" demiştir.[66]

Sahabe, Resûlullah'ın (a.s.) vefat ettiği Pazartesi gününün zevalden sonraki kısmı ile Salı günü, Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) biat işi ile meşgul oldu. Ashap, Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) hilâfet konusunda biat işini tamamlayıp sükûnet sağlandıktan sonra Resûlullah'ın (a.s.) teçhizine başladı. Bu hususta karşılaştıkları müşküllerde Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) rehberliğine başvurdular.[67]

Resûlullah (a.s.), cenazesinin yıkanması ve benzeri hizmetleri, yakın akrabaları: Hz. Ali (r.a.), Hz. Abbâs (r.a.), Hz. Abbâs'ın (r.a.) iki oğlu Fadl (الفضل) ve Kusem (قثم) ile Üsâme b. Zeyd yaptı. Resûlullah'ın (a.s.) azatlısı Şukrân (شقران) da yardımcı oldu. Ensârın: "Allah aşkına, ona (a.s.) hizmet etmek bizim de hakkımız" demeleri üzerine ensârı temsilen Evs b. Havlî el-Hazrecî'nin Resûlullah'ın (a.s.) teçhiz ve tekfinine katılmasına Hz. Ali (r.a.) izin verdi. Elbisesi (a.s.) çıkarılmadan cenazesi yıkandı. Hz. Ali (r.a.), yıkama sırasında onu (a.s.) kucaklayarak çeviriyordu:[68]

Peygamberimiz (a.s.), gömleği üzerinde olduğu halde, su ve sidr ile üç kere yıkadılar. İlkinde yalnız tatlı su, ikincisinde su ve sidr ile, üçüncüsünde ise su ve kâfur ile yıkandı. Peygamberimiz (a.s.) böylece yıkadıktan sonra kuruladılar. Sonra da, ölülere yapıla gelen şeyleri Peygamberimize (a.s.) de yaptılar. Hz. Ali'nin yanında misk kokusu bulunuyordu. Onunla kokulanmasını tavsiye etti. Peygamberimizi (a.s.) pamuktan dokunmuş, sühûliye diye anılan üç parça beyaz Yemen bezine sardılar. Bunlar: İzar, lifâfe gibi baştan ayağa kadar bedeni örten örtü ile ridâ gibi yakasız, yensiz, etrafı dikişle bastırılmamış ve göğüs tarafı açılmamış gömlekten ibaretti. Peygamberimizi (a.s.) kefene sarma işi Hz. Ali (r.a.), Hz. Abbas (r.a.), Fadl b. Abbas (r.a.) ve Şukrân (r.a.) tarafından yapıldı.[69]

Hz. Peygamber'in (a.s.) sırtında, hayat hikâyesinde birçok kez sözü edilen "Peygamberlik Mührü" vardı. Bu mühür, Peygamber'in (a.s.) iki kürek kemiğinin arasında,

[65] Şâmî, XII,298-301.
[66] Rudânî, *Cemü'l-Fevâid*, "*Kitâbü'l-Hilâfe ve İmâre*", hadîs no: 6003.
[67] İbn Kesîr, IV,517.
[68] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 281; el-'İsâmî el-Mekkî (1049-1111), II,315.
[69] M. Asım Köksal. Ayrıca bkz. Rudânî, *Cemü'l-Fevâid*, Kitâbü'l-Cenâiz, (مرض النبي - صلى الله عليه وسلم -، وموته، وغسله، وكفنه، ودفنه), hadis no: 2426.

sol kürek kemiğinin ince tarafı yanında, yumulu avuç gibi ve üzerinde küçük taneciklere benzer bir takım benler olup güvercin yumurtası, gelin çadırının iri düğmesi büyüklüğündeydi. Üzerinde de ince tüyler bitmişti. Peygamber Efendimizin (a.s.) vefatından sonra, kendisini son kez yıkayanlar da bu bene benzeyen mührü artık bulamadılar. Peygamber Efendimizin (a.s.) vefatı üzerine peygamberlik görevi sona erdiği için, bu mühür geri alınmıştır.[70]

Salı günün sonlarına doğru teçhiz-tekfin işi tamamlandı. Resûlullah (a.s.), Hz. Âişe'nin (r.anha) hücresindeki sedirin üzerine konuldu. Sonra insanların peş peşe Resûlullah'ın (a.s.) huzuruna girip cenaze namazı kılmalarına izin verildi. Önce erkekler, sonra kadınlar, sonra çocuklar akın akın gelip cenaze namazı kıldılar. Şöyle ki: Önce Cebrâil (a.s.) melekle birlikte, sonra Ehl-i Beyt; yani Hz. Ali (r.a.) ve Abbâs b. Abdilmuttalib (r.a.) ile birlikte Benî Hâşim mensupları, sonra muhacirler, ardından ensâr, nihâyet diğer Müslümanlar gruplar halinde Resûlullah'ın (a.s.) cenaze namazını kıldılar. Cenaze namazı kılınırken kimse imamlık yapmadı.

İmâm Şâfiî, namazın imamsız kılınmasıyla ilgili şu izahı yapar: "Annem babam, ona (a.s.) feda olsun. Peygamber'in (a.s.) şanının yüceliğinden ve herkesin imam olmaya rağbet etmesinden dolayı cenaze namazı imamsız kılınmıştır".[71]

Müslümanlar onu nereye defnedecekleri hususunda istişare ederlerken, Hz. Ebû Bekir (r.a.), Resûlullah'ın (a.s.): "Her peygamber, mutlaka vefat ettiği yere defnedilmiştir": (مَا قُبِضَ نَبِيٌّ إِلاَّ دُفِنَ حَيْثُ يُقْبَضُ)[72] şeklindeki ifadelerini kendisinden (a.s.) işittiğini bildirdi.

Ashâb, Resûlullah (a.s.) için mezar kazmak isteyince Hz. Abbâs (r.a.), iki adam çağırıp birini Mekkeli Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'a (r.a.), diğerini Medineli Ebû Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî el-Neccârî'ye (r.a.)[73] gönderdi ve 'Allah'ım! Peygamberin için hayırlısını seç!' diye dua etti. Önce Ebû Talha (r.a.) geldi. Resûlullah'ın (a.s.) yatağı, bulunduğu yerden kaldırıldı. Ebû Talha (r.a.) da orada lahit şeklinde bir mezar hazırladı. Pey-

[70] Selmân-ı Fârisî (r.a.) ve Herakliyus'un elçisi de kendisine (a.s.) bu mührü sormuşlardı. Yine bir Arap tabip de bununla ilgilenmiştir (M. A. Köksal, İslâm Tarihi, 2013 baskısı, VII-VIII,770; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, paragraf no: 1917).

[71] Şamî, XII,332.

[72] Başka bir rivâyette şöyle denilmiştir: "Ebû Bekir (r.a.) dedi ki: Allah Resûlü'nün (a.s.) dediğini henüz unutmuş değilim. Şöyle buyurmuştu: Allah, bir peygamberin ruhunu aldığı zaman, sevdiği yere defnedilmesini ister. Bu nedenle onu yatağının olduğu yere defnedin!" (فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْئًا مَا نَسِيتُهُ، قَالَ: مَا قَبَضَ اللهُ نَبِيًّا إِلَّا فِي الْمَوْضِعِ الَّذِي يُحِبُّ أَنْ يُدْفَنَ فِيهِ، ادْفِنُوهُ فِي مَوْضِعِ فِرَاشِهِ). Rudânî, *Cemü'l-Fevâid*, Kitâbü'l-Cenâiz, (مرض النبي - صلى الله عليه وسلم -، وموته، وغسله، وكفنه، ودفنه), hadîs no: 2435. Ayrıca bkz. İbn Mâce, "*Cenâiz*", 1628; Hâris b. Ebî Üsâme (186-282) - Hafız Nureddin el-Heysemî, *Müsnedü'l-Hâris (Zevâidü'l-Heysemî)*, thk. Hüseyin Ahmed Salih el-Bekrî, Medine 1992, I,885 (hadîs no: 955); İbn Sa'd, II,292; İbn Hibbân, *Sikât*, thk. Seyyid Şerefüddin Ahmed, Dârü'l-Fikr 1995, II,159; Ahmed b. Ebî Bekir b. İsmâil el-Kenânî (762-840/1360-1436), *Misbâhü'z-Zücâce*, thk. Muhammed Müntekî el-Keşnâvî, Beyrut 1403, II,57 (*Bâbu Vefâti Resûlillah -a.s.- ve Defnihi*: 46); Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr (215-292), *Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah, Beyrut 1409, I,71,130,186; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,55; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, I,529.

[73] Ebû Talha Zeyd b. Sehl İçin bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VI,192-194.

gamberimizin (a.s.) kabrine Hz. Ali, Fadl ve Kûsem ve Şükran indiler. Evs b. Havlî, Hz. Ali'ye: "Ey Ali! Allah aşkına! Resûlullah'ın hizmetinden bizi de nasiplendir!" diye and verdi. Hz. Ali: "İn öyleyse!" dedi. O da kabrin içine indi. Peygamberimizin (a.s.) kabrine Hz. Abbas ve Üsâme b. Zeyd'in indiği de rivayet edilir. Medine arzı, nemli ve çoraktı. Hayber veya Huneyn ganimetinden kalma, eskimeye yüz tutmuş saçaklı kırmızı örtü (yorgan) kabrin tabanına serildi. Peygamberimizin (a.s.) kabrinden başka hiç kimsenin kabrine sergi serilmemiştir. Peygamberimiz (a.s.) kabre konulduktan sonra, kabrin üzeri kapatılıp düzlendi. Bilal-i Habeşî baş tarafından ve sağ yanından başlayarak kabrin üzerine kırba ile su saçtı. Kabrin üzeri, dokuz sıra tuğla dikilerek çevrildi.[74]

Resûlullah (a.s.), Çarşamba gecesi, gece yarısı toprağa verildi.[75]

İbn İshâk, Resûlullah'ın (a.s.) vefatından sonra ortaya çıkan psikolojik ortamı ve siyasî gelişmeleri şu çarpıcı ve özlü ifadelerle anlatır: "Resûlullah'ın (a.s.) vefatı üzerine Araplar arasında dinden dönme hareketleri başladı. Yahudilik ve Hıristiyanlık baş kaldırdı. Münafıklık açığa çıktı. Peygamberlerini yitirmelerinden dolayı Müslümanlar, soğuk kış gecelerinde sağa sola kaçışan koyunlara döndüler. Nihâyet Allah, Ebû Bekir (r.a.) vasıtasıyla onları derleyip toparladı".[76]

Hz. Peygamber'e (a.s.) çok düşkün olan Hz. Fâtıma'nın (r.anha), babasının vefatından sonra güldüğü görülmemiştir.[77] O (r. anha), babasının vefatının ardından mersiyelerle kendisini avutup ağladı ve günlerce gözyaşı döktü. Enes b. Mâlik'ten (r.a.): Peygamber'in (a.s.) hastalığı ağırlaşınca sancı ve sıkıntısı daha da arttı. Fâtıma (r.a.): "Vah babacığım! Ne ıstırap çekiyor!" diye ağlayınca, ona şöyle buyurdu: "Artık bugünden sonra baban için sıkıntı ve acı yoktur!" Hz. Peygamber (a.s.) vefat edince, bu defa Fâtıma (r.a.) şöyle dedi: "Babacığım, kendini çağıran Rabbine icabet etti. Babacığımın son durağı Cennetü'l-Firdevs oldu. Babacığım! Cibril'e bu acıyı (vefatını) biz duyurduk". Hz. Peygamber (a.s.) toprağa verilince Fâtıma (r.a.) Enes'e hitaben şöyle dedi: "Allah'ın Resûlü'nü (a.s.) toprağa gömüp üzerine toprak atmaya gönlünüz nasıl razı oldu?"[78]

Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatı dolayısıyla ashap tarafından birçok mersiye/ağıt söylenmiştir. Misal olarak yalnızca -Hz. Peygamber'in (a.s.) halası- Ervâ bint Abdilmuttalib'in (r.a.) terennüm ettiği mersiyeyi meâlen şöyledir:

"Agâh ol, ey göz! Yazık sana! Sağ kaldıkça, beni gözyaşınla mutlu et. Bana itaat et!
Dikkat et, ey göz! Sana yazıklar olsun! Beldelerin nuruna ağlamaya başla ve beni memnun et!
Eğer bir kadın seni kınarsa, ona şöyle de: Neye göre ve hangi hususta beni kınıyorsun?

[74] M. Asım Köksal.
[75] İbn Hişâm, IV,313-314; İbn Kesîr, IV,530,538; İbnü'l-Mibred, s. 18; Zürkânî (1996 n.), XII,127.
[76] İbn Kesîr, IV,554.
[77] Belâzürî, *Ensâb*, II,34.
[78] Rudânî, *Cemü'l-Fevâid*, Kitâbü'l-Cenâiz, (مرض النبي - صلى الله عليه وسلم -، وموته، وغسله، وكفنه، ودفنه), hadis no: 2424.

Yazık sana! Bütün beldelerin nuru, Allah'ın Resûlü Ahmed'e ağladığım için mi beni kınıyorsun? Beni kendi halime bırak!
Eğer bırakmıyorsan, beni kınamaktan vazgeç! Sen, kendi düşündüğün şeyi kına! Yahut beni terk et!
Ben, belimi büken, beni sarsan ve yenilendikten sonra, başımın önündeki saçları ağartan duruma ağlıyorum!
Ey Allah Resûlü! Sen bizim ümidimizdin.
Bize çok iyi davranırdın, katı değildin.
Çok şefkatli, pek merhametli bir peygamberdin.
Ağlayan kimse bugün senin için gözyaşı akıtsın!
Ömrüne yemin olsun ki ben, Peygamber öldü diye ağlamıyorum.
Ancak, ondan sonra meydana gelecek karışıklığa ağlıyorum.
Muhammed'i anmaktan dolayı sanki kalbimi dağlıyorum.
Peygamberden sonra artık dağlayıcılardan korkmuyorum.
Ey Fâtıma! Yesrib'de (Medine'de) akşam vakti kazılan kabrin sahibine Muhammed'in Rabbi salât etsin!
Hasan'ın babası! Sen de ondan ayrıldın ve onu terk ettin.
Şimdi hüzünle ağla, ömrünün sonuna dek, mateme bürünerek...
Feda olsun Resûlullah'a; annem, teyzem, halam ve kendi nefsim...
Sen sabrettin ve doğrulukla mesajını ilettin.
Parlak ve berrak din bayrağını yerine diktin.
Eğer insanların Rabbi, seni aramızda bırakmasaydı, mutlu olurduk.
Ancak bu talebimiz mazide kaldı.
Allah'tan sana selâm olsun
Adn cennetleri sana makam olsun!"[79]

Bazı rivâyetlere göre Hızır (a.s.), ashâbı -Allah hepsinden razı olsun- ziyaret edip taziyede bulundu ve: "Allah katında her musibetin bir tesellisi, her gidenin bir halefi ve her kaybın bir telafisi vardır. Allah'a güvenin ve ondan isteyin. Asıl musibete uğrayan, sevaptan mahrum kalandır"[80] meâlindeki sözlerle onları teselli etti.[81]

[79] Şâmî, XII,284-285.

[80] Süheylî'ye göre, bu hadîsi İbn Abdilber *"et-Temhîd lima fi'l-Muvatta mine'l-meanî ve'l-esânîd"* adlı eserinde sahîh yollarla rivâyet etmiştir (*er-Ravdü'l-Unuf*, VII,581). el-Beyhakî, Hızır ile ilgili bu haberi iki farklı senetle rivâyet etmiştir. Ancak Beyhakî, haberin iki senedinin de zayıf olduğunu söylemiş; fakat bu iki senedin birbirini teyit ettiğini, Hızır ile ilgili söz konusu haberin Cafer b. Abdillah'ın hadîsine dayandığını ve asılsız olmadığını belirtmiştir (Delâil, VII,268-269; İbn Hacer el-Askalânî, *ez-Zehrü'n-Nazîr fi Nebei'l-Hızır*, thk. Semir Hüseyin Halebî, Beyrut 1988, s. 86; Halebî, III,472; Zürkânî -1996 n.-, XII,129-130).

[81] Enes b. Malik'ten (r.a.): Peygamber (a.s.) vefat ettiği zaman ashabı, etrafında oturup, büyük bir üzüntü ve keder içinde ağlamaya koyuldu; derken uzun boylu, son derece yakışıklı, geniş göğüslü ve omuzlu, gayet iyi giyimli bir adam çıkageldi. Sahabeyi yararak geçti, kapının iki yanından tutup biraz ağladı ve sonra şöyle dedi: "Allah'ta her musibete karşı bir taziye, her he lak olana karşı yerine ihsan edecek bir varlık, her yok olana karşı yerini tutacak bir şey vardır. İşte bu nedenle ancak Allah'a yönelin! Ancak O'nu arzulayın! Asıl felâkete uğrayan, (sabrının) karşılığında ecir alamayan kimsedir". Cemaat dedi ki: "Bu adamı tanıyor musunuz?" Sağa sola baktılar kimseyi göremediler. Ebû Bekir (r.a.) dedi ki: "İşte bu Peygamber'in (a.s.) kardeşi Hızır'dır" [Rudânî, *Cemü'l-Fevâid*,

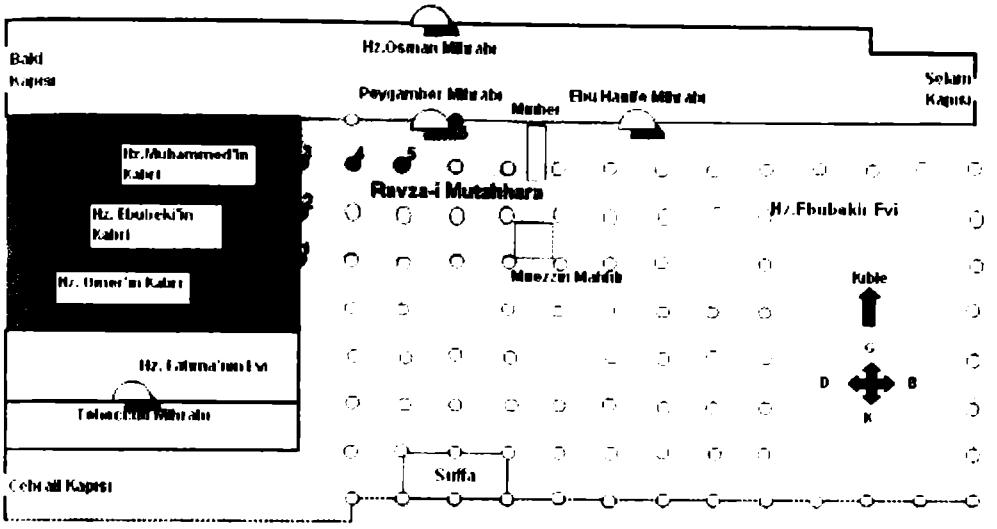

Kroki 9: Mescid-i Nebevî'de Ravza-i Mutahhara[82] *ve İki Râşid Halifenin Kabirleri*

a. Hz. Peygamber'in (a.s.) Kabrinin Medine'de Bulunmasının Hikmeti

İbnü'n-Nefîs, Hz. Peygamber'in (a.s.) kabrinin Mekke'de değil de Medine'de bulunmasına dair şu izahları yapar: "Bu Peygamber, Son Peygamber olduğuna göre kuşkusuz kendisinden sonra peygamber gelmeyecektir. Durum böyle olunca, onun getirdiği Şeriat'ın ve onun saygınlığının insanlar nezdinde korunması gerekir. Diğer türlü peygamberliğin yararları ortadan kalkar. Bu nedenle onun getirdiği Şeriat'ın, sözlerinin, davranışlarının ve hayat tarzının (*Sünnet* ve siyerinin) diğer peygamberlerden daha fazla üzerinde çalışılması, yazıyla kayda geçirilmesi gerekir. Ona olan saygının korunabilmesi için kabrine olan ziyaretin yüceltilmesi, dini yükümlülük haline getirilmesi gerekir ki, bütün diyarlardan insanlar yolculuk yapıp onu ziyaret etsinler. Durum böyle olunca onun kabrinin, Mekke dışında olması gerekir.

Eğer onun kabri Mekke'de olmuş olsaydı ona yapılacak olan ziyaret, tebeî kalırdı; yani Kâbe'nin gölgesinde kalırdı. Bir zaman sonra hac ibadetinin sadece Kâbe'yi ziyaretle sınırlı olduğu zannedilir ve Peygamber'in kabri unutulurdu. Bunun sonucunda Peygamber unutulmuş olur ki bu da Şeriat'ın geçerliliğini ortadan kaldırır.

Bu nedenle kabrinin bir başka şehirde olması gerekir. Yapılan yolculuğun amacı sadece onun kabrini ziyaret etmek olmalı; ta ki her zaman onun saygınlığı korunabil-

Kitâbü'l-Cenâiz, (غسل الميت وكفنه), hadis no: 2637].

[82] Hücre-i Saâdet: el-Maksûretü'n-Nebeviyye.

sin. Kabrinin bir başka şehirde olabilmesi için de onun yine bir başka şehirde bulunması ve orada vefat etmesi gerekir".[83]

b. Hz. Peygamber'in (a.s.) Vefatından Önce En Son Nâzil Olan *Kur'ân* Âyetleri

Bu konuda on kadar rivâyet bulunmaktadır. En son nâzil olduğu rivâyet edilen âyetler meâlen şöyledir:

1- *"Allah'a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının"*[84]: Bazı alimler, el-Bakara 2/281. âyeti mutlak olarak *Kur'ân*'dan en son nâzil olan âyet olduğu görüşünü diğerlerine tercih etmiştir. Bu âyetin, Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından üç saat veya 7, 9 veya 21 gün önce indiğine dair rivâyetler vardır. Hz. Peygamber (a.s.):

"Bu âyeti (el-Bakara 2/281), Ribâ (faiz) Âyeti ile Müdayene (borçların yazılması) Âyeti (el-Bakara 2/282) arasına koyunuz" buyurmuştur.

2- Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde Kur'ân-ı Kerîm cem' edilirken et-Tevbe (Berâe) Sûresi'nin *"Bir sûre indirildiği zaman, (göz kırpıp alay ederek) birbirlerine bakar (ve): (Çevreden) sizi birisi görüyor mu? diye sorarlar, sonra da (sıvışıp) giderler. Anlamayan bir kavim oldukları için Allah onların kalplerini (imandan) çevirmiştir"*[85] meâlindeki âyetin Kur'ân'dan en son nâzil olan âyet olduğunu tespit ettiler. Übey b. Ka'b (r.a.), Resûlullah'ın (a.s.) bu âyetten sonra: *"Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir.*[86] *(Ey Muhammed!) Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter. O'ndan başka ilâh yoktur (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ). Ben sadece O'na güvenip dayanırım. O yüce Arş'ın sahibidir"*[87] meâlindeki âyetleri okuttuğunu ve böylece Allah, *"Senden önce hiçbir resûl göndermedik ki ona: "Benden başka İlâh yoktur; şu halde bana kulluk edin" diye vahyetmiş olmayalım"* (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ) âyetinde de ifade edildiği üzere vahyi başlangıcında bildirilen "لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ" ile bitirdiğini bildirmiştir.[88]

3- *"Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin"*.[89]

---

[83] Cevher Şulul, *Nübüvvet Felsefesi Ya Da İbnü'n-Nefîs'in Felsefî Romanı: Fâzıl Bin Nâtık*, İstanbul 2010, s. 131-132.

[84] el-Bakara 2/281.

[85] et-Tevbe 9/127.

[86] et-Tevbe 9/128. Allah, bu âyette kendi isimlerinden olan, "raûf" (çok şefkatli) ve "rahîm" (pek merhametli) sıfatlarını Peygamber Efendimiz'e (a.s.) de vermiştir ki, önceki peygamberlerden hiçbiri bu sıfatların ikisine birden mazhar olamamıştır.

[87] et-Tevbe 9/129.

[88] İbn Ebî Davud, I,223,224-225.

[89] el-Bakara 2/278.

4- *"Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir kâtip onu aranızda adaletle yazsın. Hiçbir kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın; (her şeyi olduğu gibi) yazsın. Üzerinde hak olan kimse (borçlu) da yazdırsın, Rabbinden korksun ve borcunu asla eksik yazdırmasın. Şâyet borçlu sefih veya aklı zayıf veya kendisi söyleyip yazdıramayacak durumda ise velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun). Çağırıldıkları vakit şahitler gelmezlik etmesin. Büyük veya küçük, vadesine kadar hiçbir şeyi yazmaktan sakın üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah nezdinde daha adaletli, şahadet için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Ancak aranızda yapıp bitirdiğiniz peşin bir ticaret olursa, bu durum farklıdır. Bu durumda onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. (Genellikle) alışveriş yaptığınızda şahit tutun. Ne yazan, ne de şahit zarara uğratılsın. Eğer bunu yaparsanız (zarar verirseniz) şüphe yok ki bu, sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun. Allah size gerekli olanı öğretiyor. Allah her şeyi bilmektedir"* [90]: Hz. Peygamber (a.s.), Müdâyene âyetinin (el-Bakara Sûresi, 2/282) emri gereğince, kâtiplerinden Abdullah b. el-Erkam b. Abdiyağûs ez-Zührî ile el-Alâ' b. Ukbe'yi bugün noterlerce yerine getirilen akitler/mukaveleler (العقود), sosyal işlemler (المعاملات) ve borçların (المداينات) yazılması gibi işleri yürütmekle görevlendirdi.[91]

5- *"Senden fetva isterler. De ki: "Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur. Kız kardeş ölüp çocuğu olmazsa erkek kardeş de ona vâris olur. Kız kardeşler iki tane olursa (erkek kardeşlerinin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş mevcut ise erkeğin hakkı, iki kadın payı kadardır. Şaşırmamanız için Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir"*. [92]

6- *"Bunun üzerine Rableri, onların dualarını kabul etti. (Dedi ki:) Ben, erkek olsun kadın olsun -ki hep birbirinizdensiniz- içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım. Onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, çarpıştılar ve öldürüldüler; andolsun, ben de onların kötülüklerini örteceğim ve onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Bu mükâfat, Allah tarafındandır. En güzel mükafat Allah katındadır"*.[93]

7- *"Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır"*[94]: İslâm ceza hukukuna göre bir Müslüman'ı haksız yere ve bilerek öldüren kimsenin cezası kısas, yani idamdır. Bunu affetme salahiyeti yalnızca maktulün ailesine aittir;

[90] el-Bakara 2/282.
[91] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 282.
[92] en-Nisâ 4/176.
[93] Âl-i İmrân 3/195.
[94] en-Nisâ 4/93.

bunlar isterlerse kısas yerine diyet talep ederler ve isterlerse her ikisini de bağışlarlar. Bu takdirde devletin ta'zir yoluyla -daha hafif şekilde- cezalandırma salahiyeti vardır. Kısas ile ilgili âyet el-Bakara Sûresi'nin 178-179. âyetleridir. Bu âyet ise manevi ve uhrevi cezayı açıklamaktadır. Bir mümini yanlışlıkla; mesela av hayvanı zannederek veya muharip düşman sanarak öldüren kimsenin de maddi ve manevi cezaları vardır; bu cezalar, maktulün mensup bulunduğu topluma göre değişmektedir. Maktulün ailesi Müslüman ise öldürene iki ceza vardır:

ı- Maktulün ailesine vereceği diyet; bu da yüz deve veya bunun başka mallardan karşılığı kadar bir meblağdır. Diyeti, öldürenin ailesi öder, bunların gücü yetmez ise devlete başvurur, maliyetinin ödenmesini talep ederler.

ıı- Yanlışlıkla da olsa bir hayata son verdiği için, bir mümin köleyi hürriyete kavuşturmak sûretiyle topluma ilave edeceği hür bir hayattır. Köle azat etmeye gücü yetmeyenler ise iki ay aralık vermeden oruç tutarlar. Maktulün ailesi Müslümanlara düşman bir toplum ise onlara mal vererek kuvvetlendirmek Müslümanların aleyhine olacağı için diyet ödenmez.

8- *"De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. (Şu var ki) bana, İlâh'ınızın, sadece bir İlâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın".*[95]

9- *"Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, (taş, ağaç vb. ile) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanıp ölmüş (hayvanlar ile) canavarların yediği hayvanlar -ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna- dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bunlar yoldan çıkmaktır. Bugün kâfirler, sizin dininizden (onu yok etmekten) ümit kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim. Kim, gönülden günaha yönelmiş olmamak üzere açlık halinde dara düşerse (haram etlerden yiyebilir). Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir":*[96]

Ya'kûbî'ye göre, meâli verilen el-Mâide Sûresi'ni 3. âyetinin en son vahyedildiği sâbit ve sahîh bir rivâyettir.[97]

10- *"Allah'ın yardımı ve zaferi geldiği ve insanların bölük bölük Allah'ın dinine girmekte olduklarını gördüğün vakit, Rabbine hamd ederek O'nu tespih et ve O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir".*[98]

---

[95] el-Kehf 18/110.

[96] el-Mâide 5/3. Bkz. Buhârî, *"el-İmân"*, 1/32; Tirmizî, *"et-Tefsîr"*, 6/3233; Saîd b. Mansûr (v. 227), *Sünen*, thk. Saîd b. Abdillah b. Abdilaziz Âl Hamîd, Riyad 1414, IV,1 (hadîs no: 713).

[97] Ya'kûbî, II,43.

[98] en-Nasr 110/1-3. Daha fazla bilgi için bkz. *Tecrîd Tercemesi*, VI,383,385,390; Muhammed Abdülazim ez-Zerekanî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 2005, I,92-96; B. Çetiner, I,5-7.

c. Cem'ü'l-*Kur'ân*: *Kur'ân-ı Kerîm*'in Mushaf Haline Getirilmesi

Evvela iki hususun hatırlatılması gerekir:

Birincisi: *Kur'ân-ı Kerîm*, başta Asr-ı Saâdet'te yaşayanlar olmak üzere milyonlarca Müslüman'ın her bakımdan, en büyük ilgi odağı olmuştur.

İslâm'da *Kur'ân-ı Kerîm*'i öğrenip-öğretmek, okumak, ezberlemek, onu usûlünce anlayıp gereğince amel etmek ibadetlerin en büyüğüdür ve Allah'ın rızasını kazanmanın en önemli vasıtasıdır.

"Sizin en hayırlınız, *Kur'ân*'ı öğrenen ve öğretendir".[99] "*Kur'ân*'dan bir şey bilmeyen kimse, harap ev gibidir" (إِنَّ الَّذِي لَيْسَ فِي جَوْفِهِ شَيْءٌ مِنَ الْقُرْآنِ كَالْبَيْتِ الْخَرِبِ).[100]

İkincisi: İslâm'ın beş şartından biri olan namazda, *Kur'ân-i Kerîm* okumak esastır. Hz. Peygamber (a.s.): "Kırâatsiz namaz yoktur" (لَا صَلَاةَ إِلَّا بِقِرَاءَةٍ)[101] buyurmuştur.

İslâm ilmi, dinin ve bütün bir insan hayatının asıl itici gücü olarak belirlemiş ve ilim tespit-nakil araçlarına vurgulu bir şekilde dikkat çekmiştir.[102]

Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadîslerinde ilmin değeri en açık ve beliğ ifadelerle anlatılmıştır. İlk olarak nazil olan: *"Oku! Rabbin, en büyük kerem sahibidir. O Rab ki kalemle (yazmayı) öğretti. İnsana bilmedikleri şeyi öğretti"* meâlindeki üç âyette, kalemin ve kalemle bilmediklerinin insana öğretilmesinin insanoğluna yapılmış ilahî büyük bir ikram olarak nitelenmesi bir tesadüf değildir.

"İlim İslâm'ın hayatıdır ve dinin direğidir",[103] "ilim tahsil etmek her Müslüman'a farzdır"[104] ve "âlimler, peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler, miras olarak ne dinar ne de dirhem bırakmışlardır; miras olarak yalnız ilim bırakmışlardır. Kim ilmi alırsa (peygamberlerin bıraktığı mirastan) bol pay almış olur"[105] gibi hadîslerde de bu durum tasrih edilmiştir.

Genel Kaynaklar

Cem'u'l-*Kur'ân* meselesini ele alan veya onun izahına katkı sunan tefsirleri, hadîs külliyatlarını, hadîs şerhlerini, her türden kadim lügatler itibariyle kaynakları ikiye

[99] Buhârî, *"Fezâilü'l-Kur'ân"*, 21.
[100] Tirmizî, *"Fezâilü'l-Kur'ân"*, 42/18, hadîs no: 2913.
[101] Müslim, *"es-Salâ"*, 4/11: 42.
[102] İslâm Dini ilme önem vermiştir. Bunun en güzel delili, *Kur'ân-ı Kerîm*'de "ilim" kökünden türetilen 750'den fazla kelimenin kullanılmış olmasıdır. *Kur'ân-ı Kerîm*'in tümü 78.000 kelime olduğuna göre, her yüz kelimeden bir tanesi "ilim" sözcüğünden türetilmiştir. İlim ile ilgili hikmet, düşünce, fıkıh, anlayış, idrak, akıl gibi kelimeler eklendiğinde bu oran daha artar.
[103] Zeynüddîn Abdurraûf el-Münâvî, *et-Teysîr bi Şerhi'l-Câmi's-Sağîr*, Riyâd 1408/1988, 3. Baskı, II,303.
[104] İbn Mâce, *es-Sünen*, "Mukaddime", 220 (بَابُ فَضْلِ الْعُلَمَاءِ وَالْحَثِّ عَلَى طَلَبِ الْعِلْمِ).
[105] Ebû Dâvûd, *"el-İlm"* 26/1; Tirmizî, *"İlim"*, 19 (fıkhın ibadetten üstünlüğü babı).

ayırmak mümkündür. Birincisi doğrudan *Kur'ân*'ın cem'i, ikincisi Asr-ı Saadet'te yazı meselesi ile ilgilidir.

Kur'ân-ı Kerîm'in cem'i, hıfzı ve okunması ile ilgili bazı kaynaklar

İslâm ilim dairesinde yer alan eserlerin; *Kur'ân*, âyet, sûre, kıraat, kâri', hıfz, hâfız, Mushaf, tecvid, *Kur'ân* ilimleri, cemü'l-*Kur'ân*, fezâilü'l-*Kur'ân*, arza, arza-i âhire, fevâtihu's-süver, havâtimü's-süver, münâsebâtü'l-âyât ve's-süver ve nazmü'l-*Kur'ân* gibi madde ve başlıklarına bakıldığında bu konuya dair çok geniş bir literatürün telif edildiğini söyleyebiliriz. Örnek olması açısından bu eserlern bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (154-224/771-838): *Fezâilü'l-Kur'ân ve Meâlimuhu ve Adâbuhu.*

2- Muhammed b. Eyyub el-Beceli er-Razî (v. 294): *Fezâilü'l-Kur'ân.*

3- Cafer b. Muhammed b. Hasen el-Fereyabî (207-301): *Fezâilü'l-Kur'ân.*

4- Ahmed b. Şuayb en-Nesâi (v. 303): *Fezâilü'l-Kur'ân.*

5- İbn Ebî Davud (230-316): *Kitâbü'l-Mesâhif.*

6- Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkıllânî (v. 403/1013): *el-İntisâr li'l-Kur'ân.*

7- Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (355-437/966-1045): *el-İbâne.*

8- Ca'fer b. Muhammed el-Mustağfirî (350-436): *Fezâilü'l-Kur'ân.*

9- Ebû Ömer ed-Dânî (v. 444/1052): *el-Ahrufu's-Seb'a Li'l-Kur'ân, et-Teysîr, el-Mukni', el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif* adlı eserleri.

10- Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (v. 748): *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr.*

11- İbn Kesîr (v. 774): *Fezâilü'l-Kur'ân.*

12- Bedreddîn Muhammed b. Abdillah ez-Zerkeşî et-Türkî (745-794/1344-1392): *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân.*

13- Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî el-Bikaî (809-885/1406-1480): *Mesâ'idü'n-Nazar li'l-İşrâfi 'alâ Makāsıdi's-Süver.*

14- Celaleddin b. Abdirrahmân es-Suyûti (v. 911): *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Tertîbü Süveri'l-Kur'ân, Tenâsüku'd-Dürer fî Tenâsübi's-Süver* ve *'İlmü'l-Münâsebât fi's-Süveri ve'l-Âyât* adlı eserleri.

15- Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir el-Kettânî (1886-1962): *et-Terâtîbü'l-İdâriyye (Resûl-i Ekrem'in Yönetimi)*,

Asr-ı Saadet'te Yazı ile ilgili bazı kaynaklar

İslâm ansiklopedilerinin yazı, yazı takımı, kâğıt, vesika, diplomasi, mektup, kalem, hat ve hokka, inşâ gibi maddeleri incelendiğinde yine bu konuya dair de birçok eserin telif edildiğini söyleyebiliriz. Bunlardan birkaçını şu şekilde sıralayabiliriz:

1- İbn Kuteybe ed-Dîneverî (v. 276/889): *Edebü'l-Kâtib*.

2- İbn Abdirabbih (246-328/860-940): *'İkdü'l-Ferîd*.

3- Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdûs b. Abdillâh el-Cehşiyârî (v. 331/942-43): *Kitâbü'l-Vüzerâ' ve'l-Küttâb*.

4- Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh b. Abbâs b. Muhammed b. Sûl-Tegin el-Bağdâdî eş-Şatrancî es-Sûlî (v. 335/946): *Edebü'l-Küttâb*.

5- Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî (v. 821/1418): *Subhu'l-A'şâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ*.[106]

Istılahlar

Kur'ân-ı Kerîm'in okunması, ezberlenmesi, yazılması, toplanması, Mushaf haline getirilmesi ile ilgili ıstılahlar bulunmaktadır. Bunlar iki kategoride ele alınabilir. Şöyle ki:

***Kur'ân-ı Kerîm*'in kendisiyle ilgili bazı ıstılahlar**

Âyet: *Kur'ân-ı Kerîm* âyetlerden ve değişik sayılarda âyetlerin yer aldığı sûrelerden oluşur. Mekke döneminde nâzil olan âyetlerde terim anlamıyla "âyet" ve "sûre" kelimeleri geçmektedir. *Kur'ân* vahyine ait bölümlerin âyet şeklinde belirlenmesi vahyin nüzûlü ile başlamıştır.

Âlimler, âyetlerin sûreler içerisindeki tertibinin vahye dayalı (tevkîfî) olduğu hususunda müttefiktirler.

Nüzûlü tamamlanan sûreler ve nazil olduğu kadarıyla âyetler belli sûreler içinde belli bir tertibe göre Hz. Peygamber (a.s.) tarafından, o (a.s.) vefat edene kadar başta beş vakit namaz olmak üzere çeşitli vesilelerle okunmuştur. Âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğuna dair en önemli delillerden birisi, *Kur'ân*'ın Cebrâil ile Hz. Peygamber (a.s.) arasında karşılıklı okunmasıdır. Zira içinde belli bir tertip bulunmayan metnin kar-

[106] Ayrıca bkz. Johannes Pedersen, *İslâm Dünyasında Kitabın Tarihi*, çev. Mustafa Macit Karagözoğlu, İstanbul 2012; Mustafa el-A'zamî, *"Asr-ı Saâdette Yazı ve Vahiy Kâtipleri"*, çev. Durak Pusmaz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet*, Vecdi Akyüz (ed.), İstanbul 1994, I,367-466.

şıklıklı okunması ve takibi düşünülemez. Hâlbuki bu okuma her yıl Ramazan ayında yapılmış ve namazlarda bu tertip üzere okunmuştur. Hz. Osman'ın (r.a.) *Kur'ân*'ı istinsah ve teksir ettirmesine kadar geçen on beş yıllık süre içerisinde namazlarda ve *Kur'ân*'ı ezberleme çalışmalarında Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından önce belli olan tertip esas alınmış, sahâbe arasında bu konuyla ilgili herhangi bir ihtilâf olmamıştır.[107]

Sûre: *Kur'ân-ı Kerîm*'i oluşturan 114 bölümden her biri demektir. *Kur'ân* vahyine ait bölümlerin sûre şeklinde belirlenmesi vahyin nüzûlü ile başlamıştır. Mesela müşriklere meydan okunurken *Kur'ân*'dakine benzer bir sûrenin getirilmesi istenir.[108]

Sözlükte "sıçramak, duvara tırmanmak" anlamındaki sevr (sevre) kökünden türeyen sûre kelimesi (çoğulu süver) "yüksek ve güzel bina, evin bir bölümü veya katı, yüce mertebe, şan ve şeref, alâmet ve nişan" manalarına gelir. Istılah olarak "*Kur'ân-ı Kerîm* âyetlerinin bir araya getirilmesi sonucunda oluşan, sınırları vahiy doğrultusunda Hz. Peygamber (a.s.) tarafından belirlenen bölüm" demektir. Sûre kelimesi *Kur'ân*'da dokuz yerde tekil, bir yerde çoğul olarak zikredilir. Sûreler kendi içinde bütünlüğü olup *Kur'ân-ı Kerîm* binasını meydana getiren bölümlerdir.

Hz. Osman (r.a.) döneminde cem' edilip çoğaltılan ve sahâbenin ittifak ettiği Mushaflarda *Kur'ân*'da 114 sûre bulunmaktadır. *Kur'ân*'ın en kısa sûreleri üçer âyetlik el-Asr, el-Kevser ve en-Nasr, en uzun sûresi 286 âyetten meydana gelen el-Bakara'dır.[109]

Hz. Osman'ın (r.a.) İmâm Mushafı'nda sûrelerin tertibinin "Hz. Peygamber'in (a.s.) arza-i âhiresine ve onun (a.s.) tevkîfine göre" veya "sahâbenin içtihadına dayalı olduğu"na dair görüşler bulunmaktadır. Şöyle ki:[110]

1- Sûrelerin tertibi, sahâbenin içtihadı ile meydana gelmiştir: Nitekim Hz. Peygamber (a.s.) bir gece namazında kıraate el-Bakara Sûresi'yle başlamış, ardından en-Nisâ ve Âl-i İmrân'ı okumuştur.[111]

2- İbn Atıyye el-Endelüsî'ye göre -ki bazı âlim onun bu görüşüne katılmıştır- sûrelerin büyük bir kısmının tertibi Hz. Peygamber'in (a.s.) sağlığında tamamlanmış, sûrelerin az bir kısmının tertibi ise sahâbeye bırakılmıştır.

3- Mushaf'ın tamamının tertibi tevkîfîdir; yani Cebrâil'in işaretleri doğrultusunda Resûlullah (a.s.) tarafından yapılmıştır. Fahreddin er-Râzî ile birlikte pek çok âlim bu görüşü benimsemiş, konuyla ilgili naklî ve aklî delillerden söz edilmiştir. Nitekim

[107] Abdülhamit Birışık, "*Kur'ân*", DİA, XVI,386-387.

[108] el-Bakara 2/23; Yûnus 10/38.

[109] A. Birışık, "*Kur'ân*", DİA, XVI,387.

[110] يحتمل أن يكون ترتيب السور على ما هي عليه اليوم في المصحف كان على وجه الاجتهاد من الصحابة، وقد قال قوم من أهل العلم: إن تأليف سور القرآن على ما هو عليه في مصحفنا كان على توقيف من النبي (صلى الله عليه وسلم) لهم على ذلك وأمر به. وأما ما روى من اختلاف مصحف أبيّ وعليّ وعبد الله إنما كان قبل العرض الأخير، وأن رسول الله (صلى الله عليه وسلم) رتب لهم تأليف السور بعد أن لم يكن (فعل ذلك. روى يونس عن ابن وهب قال: سمعت مالكًا يقول: إنما ألف القرآن على ما كانوا يسمعونه من قراءة رسول الله İbn Battâl Ebü'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdilmelik (v. 449), *Şerʿ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, nşr. Meketebetü'r-Rüşd, Riyad 1423/2003, X,237-240.

[111] Müslim, "*Salâtü'l-müsâfirîn*", 203.

Kur'ân-ı Kerîm'in Cebrâil'e son arzından sonra vahiy tamamlanmış, aradan fazla bir zaman geçmeden Hz. Peygamber (a.s.) vefat etmiştir. Bu son okumada Zeyd b. Sâbit gibi *Kur'ân* konusunda yetkin olan sahâbîler de hazır bulunmuştur.[112]

Hz. Osman (r.a.) döneminde *Kur'ân* cem' edilirken el-Enfâl ve et-Tevbe (Berâe) sûrelerinin besmele ile neden ayrılmadığı sorulduğunda Hz. Osman (r.a.) mealen şöyle cevap vermiştir: Resûlullah'a (a.s.) bir şey nazil olduğunda kâtibi çağırır şu âyetleri falan sûrenin şurasına yerleştirin derdi. el-Enfâl Sûresi Medine'de ilk indirilenlerdendir. Berâe (et-Tevbe) Sûresi ise, Medine'de son indirilen sûredir. Berâe'nin hikâyesi el-Enfâl'e benzer. Bu nedenle Berâe'nin el-Enfâl'den olduğunu zannettim. Resûlullah (a.s.) Berâe'nin el-Enfâl'den olduğunu açıklamadan vefat etti. Bu sebepten dolayı ikisini birleştirdim, ikisinin arasına besmele yazmadım ve ikisini yedi uzun surenin arasına yerleştirdim".[113] Hz. Osman'ın bu sözlerine, fezâilü'l-*Kur'ân* ile ilgili müstakil eserlere, hadîs külliyatlarına ve rivâyet tefsirlerinde sûrelerle ilgili Hz. Peygamber'in (a.s.) yaptığı nitelemeler ile birlikte birçok veriye göre o (r.a.), Resûlullah'ın (a.s.) talimini esas alarak sûrelerin tertibini yapmıştır.

Tarihte yazı

İbnü'n-Nedîm, insanoğlunun değer verdiği şeyleri ve bilgileri kalıcı kılmak için yazı yazılması mümkün olan bazı sert cisimlere yazı yazdığına dikkat çeker ve insanlık tarihinde yazı için kullanılan malzemelerin bir listesini verir. İnsanların, üzerine yazı yazmak için kullandığı ilk malzeme kilden yapılmış tabletlerdir. İbnü'n-Nedîm, "sonsuza dek kalması amacıyla" (للخلود) kitabe olarak kullanılan kil tabletletlerin tarihini Hz. Âdem'e (a.s.) kadar götürür. O, yazı için kullanılan kil tabletlerin yanında geçmişte tesviye edilmiş taş ve madenler (kurşun, kalay, tunç, pirinç gibi) dışında, tahta, ağaç kabuğu, ağaç yaprağı, özellikle de hurma ağacı, ipek, hayvan derisi, parşömen, papirüs ve son olarak kâğıdı zikreder.[114] Fildişi ve kemik levhalar da yazı için kullanılırdı.

---

[112] A. Bırışık, "*Sûre*", DİA, XXXVII,538-539.

[113] İbn Ebî Davud (230-316), *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhibuddin Abdüssebhan Vaiz, Beyrut 1323/1995, II. Baskı, I,225-226. et-Tevbe Sûresi dışındaki bütün sûrelerin başında besmele mevcuttur. et-Tevbe'nin başında besmelenin bulunmamasıyla ilgili olarak, et-Tevbe Sûresi'nin müşrik ve kâfirlere ültimatomla başladığından eman bildiren besmelenin bu ültimatomla çelişeceğinden dolayı sûrenin başına besmele konulmadığı da dile getirilmiştir (A. Bırışık, "*Kur'ân*", DİA, XVI,387).

[114] (يقال أول من كتب آدم على الطين ثم كتبت الأمم بعد ذلك برهة من الزمان في النحاس والحجارة للخلود هذا قبل الطوفان وكتبوا في الخشب وورق الشجر للحاجة في الوقت وكتبوا في التوز الذي يعلا به القسي أيضا للخلود وقد استقصينا خبر ذلك في مقالة الفلاسفة ثم دبغت الجلود فكتب الناس فيها وكتب أهل مصر في القرطاس المصري ويعمل من قصب البردى وقيل أول من عمله يوسف النبي عليه السلام والروم تكتب في الحرير الأبيض والرق وغيره وفي الطومار المصري وفي الفلجان وهو جلود الحمير الوحشية وكانت الفرس تكتب في جلود الجواميس والبقر والغنم والعرب تكتب في أكتاف الإبل واللخاف وهي الحجارة الرقاق البيض وفي العسب عسب النخل والصين في الورق الصيني ويعمل من الحشيش وهو أكثر ارتفاع البلد والهند في النحاس والحجار وفي الحرير الأبيض فأما الورق الخراساني فيعمل من الكتان ويقال أنه حدث في أيام بني أمية وقيل في الدولة العباسية وقيل إنه قديم العمل وقيل إنه حديث وقيل أن صناعا من الصين عملوه بخراسان على مثال الورق الصيني فأما أنواعه السليماني الطلحي النوحي الفرعوني الجعفري الطاهري أقام الناس ببغداد سنين لا يكتبون إلا في الطروس لأن الدواوين نهبت في أيام محمد بن زبيدة وكانت في جلود فكانت تمحا ويكتب فيها قال وكانت الكتب في جلود التورة وهي شديدة الجفاف ثم كانت الدباغة الكوفية تدبغ بالتمر وفيها لين) İbnü'n-Nedîm (v. 438), *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan, Beyrut 1417/1997, s. 14,35.

Kil, taş ve madenlerden yapılan tabletlere yazmanın ve bunları taşımanın zorluğu, insanları yeni arayışlara sevk etti. Bunun sonucunda Mısırlılar, milâttan önce 4000'de Nil Nehri'nin kenarında yetişen papirüs bitkisinden (cyperus papyrus) kâğıt benzeri bir yazı malzemesi (papirüs) elde etmeyi başardı. Milâttan önce V. yüzyılda yaşamış olan Herodotos birçok milletin yazı için deri kullandığını kaydeder. Batlamyuslar'dan Epiphanes'in Bergama'ya koyduğu papirüs ambargosunun ardından burada yazı için özel bir şekilde terbiye edilen deri kullanılmış, daha sonra bu malzemeye "Bergama işi" anlamına pergamen denilmiş, kelime zamanla parşömen şeklini almıştır. Bu malzeme daha çok, keçi ve koyun derisi üzerindeki kılların temizlenip birkaç gün kireçli suda bekletilmesinin ardından sünger taşı ile perdahlanması ile elde edilirdi.[115]

el-Kalkaşendî'ye göre ise Çinliler ottan yaptıkları kâğıda yazı yazıyorlardı; insanlar kâğıt yapımını onlardan öğrendiler. Hintliler beyaz ipek parçalarına, Iraklılar ve İranlılar ise manda, sığır, koyun ve vahşi hayvan derilerinden tabaklanmış (işlenmiş) derilere, topraktan yapılan levhalara; yani kil tabletlere, beyaz ince taşlara, bakır, demir ve benzerlerine, düzgün ve yapraksız hurma dalına, koyun ve develerin kürek kemiklerine yazarlardı. Onlara komşu olmaları sebebiyle Arapların kullandığı yazı malzemesi de bunlardı.

Hz. Peygamber (a.s.), peygamber olarak gönderilip *Kur'ân-ı Kerîm* nazil oluncaya dek Araplar bu durumda idiler. Allah Resûlü (a.s.) mektuplarını deriye yazardı. Ashap, uzun süre dayanması veya o zaman ellerinde mevcut olması sebebiyle, *Kur'ân*'ın ince deriye yazılması konusunda icmâ' etmişlerdi.[116] Bu durum Harun Reşid'in hilafetine kadar devam etti. Onun zamanında kâğıt üretimi yaygınlaşınca, kâğıttan başka bir şeye yazı yazılmamasını emretti.[117]

Kurân-ı Kerîm'in yazılmasıyla ilgili bazı ıstılahlar

Hz. Peygamber (a.s.) devrinde, üzerine *Kur'ân-ı Kerîm* yazılan malzemelere dair şöyle denilir: "Hz. Osmân'ın (r.a.) emri üzerine Zeyd b. Sâbit, *Kur'ân-ı Kerîm*'i es-suhuf (الصُّحُف), el-'usub (الْعُسُب), el-lihâf (اللخاف), er-rikâ' (الرِّقَاع), el-ektâf (الأَكْتَاف), el-aktâb (الأَقْتَاب) ve insanların göğüslerinden (صُدُور الرِّجَال) topladı".[118]

Hz. Ebû Bekir'in (r.a.), *Kur'ân-ı Kerîm*'i karâtîs (قَرَاطِيس)[119] denilen ve yazı için kullanılan malzeme üzerine yazdırdığı nakledilir.

---

[115] Osman Ersoy, "*Kâğıt*", DİA, XXIV,163-166.

[116] İcmâ': Sözlükte "birleştirmek, derleyip toparlamak, bir işi sağlam yapmak, azmetmek, bir konuda fikir birliği etmek" gibi anlamlara gelir. Fıkıh usûlünde icmâ', dinî bir meselede içtihada dayalı görüş birliğine varılmasıdır (الإجماع إنما هو الإتفاق على الأمر الديني عن اجتهاد). İcmâ'daki görüş birliği, delîller konusunda içtihadların uyuşmasından kaynaklanır (İbn Haldûn, I,478-479).

[117] Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî (759-821/1355-1418), *Subhu'l-A'şâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ*, Nşr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, II,515 (الجملة الثانية فيما كانت الأمم السالفة تكتب فيه في الزمن القديم).

[118] İbn Ebû Davud, I,159,164,167.

[119] (أَنَّ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ كَانَ جَمَعَ الْقُرْآنَ فِي قَرَاطِيسَ) İbn Ebû Davud, I,169.

Bu ıstılahları başta klasik lügat ve şerhlerden yararlanarak izah etmeye çalışacağız. Şöyle ki:

Aktâb (الأَقْتَاب): Bu kelime "قتب" (kitb) ve "قتب" (keteb) kelimelerinin çoğuludur.[120] Bu kelime ile kastedilen devenin semer tahtalarıdır. Bu tahtalar, -yazı yazılan malzemenin azlığından dolayı- yazı yazıp ezberledikten sonra silinip tekrar yazı yazmak için kullanılırdı.[121]

Ektâf (الأَكْتَاف): Bu kelime ketif (كَتِف)[122] kelimesinin çoğuludur. Deve veya koyunun kürek kemikleri temizlenip kurutulduktan sonra levha haline getirilir ve yazı yazmak için kullanılır.[123]

Kalem: *"Nûn. Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına andolsun ki"*[124] ve *"O Rab ki kalemle (yazmayı) öğretti"*[125] meâlideki âyetlerde de geçen bu kelimenin ne demek olduğu malumdur.[126]

Karâtîs (قَرَاطِيس): Kalkaşandî bu konuya dair, *"Kur'ân'*ın bahsettiği yazı yazılan şeyler" başlığı altında bilgi verir.[127] Araplar aslında kâğıda kırtâs (قِرْطَاس: kurtâs, kartâs),[128] beyaz sayfa veya parşömene muhrak (المُهْرَق)[129] ve varak (وَرَق) derler.

Kırtâs ve çoğulu olan kerâtîs[130] kelimeleri *Kur'ân-ı Kerîm*'de zikredilir.[131] Kelime, neyden imal edilmiş olursa olsun yazı yazmak için üretilen sahifeye denir. Kırtâs, özellikle Cyperaceae ailesinden bir su bitkisinden yapılan ve eski Mısırlıların yelken,

---

[120] M. Asım Efendi, *Kamûs Tercümesi*, I,592-593, "قتب" md.)

[121] (وَالْأَقْتَاب جَمْعُ قَتَب وَهُوَ الْخَشَبُ الَّذِي يُوضَعُ عَلَى ظَهْرِ الْبَعِيرِ لِيُرْكَبَ عَلَيْهِ، وَإِنَّمَا كَانُوا يَكْتُبُونَ فِي ذَلِكَ لِعِزَّةِ الْوَرَقِ عِنْدَهُمْ يَوْمَئِذٍ، كَذَا ذَكَرَهُ ابْنُ حَجَر، أَوْ لِأَنَّهُمْ جَعَلُوهَا بِمَنْزِلَةِ الْأَلْوَاحِ لِيَحْفَظُوهَا ثُمَّ يَغْسِلُوهَا وَيَمْحُوهَا) Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (v. 1014/1605), *Mirkâtü'l-Mefâtîh Şerh Mişkâtü'l-Mesâbîh*, Dârü'l-Fikr nşr. Beyrut 142/2002, IV,1516; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Beyrut 1379, IX,14.

[122] (فَجَعَلَ الرَّجُلُ يَأْتِيهِ بِاللَّوْحِ، وَالْكَتِفِ وَالْعُسُبِ فِيهِ الْكِتَابُ) İbn Ebî Davud, I,209.

[123] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Beyrut 1379, IX,14.

[124] el-Kalem 68/1.

[125] el-Alak 96/4.

[126] M. Uğur Derman, *"Kalem"*, DİA, XXIV,245-247.

M. Hamidullah, *"Allah'ın Elçisi (a.s.) ve Sahabe Devrinde Yazı Sanatı"*, çev. Hasan Çağlar, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Ankara 1988, II/7,95.

[127] Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî'ye (759-821/1355-1418) göre, her ikisi de kâğıt demektir (*Subhu''-A'şâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ*, nşr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, II,512).

[128] el-En'âm 6/7.

[129] (المُهْرَقُ: الصَّحِيفَةُ البَيضاءُ يُكْتَبُ فيها، ويجمع مَهارِيقَ. والمُهْرَقُ: الصَّحراءُ المَلساءُ، وجمعه: مهاريق) Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (100-175/718-791), *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzumi - İbrahim es-Samarrai, Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl nşr., III,365 "هرق" md.

[130] *"Eğer sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik de onlar elleriyle onu tutmuş olsalardı, yine de inkâr ediciler: Bu, apaçık büyüden başka bir şey değildir, derlerdi"* (el-En'âm 6/7) *"(Yahudiler) Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Çünkü 'Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi' dediler. De ki: Öyle ise Musa'nın insanlara bir nûr ve hidayet olarak getirdiği Kitab'ı kim indirdi? Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de atalarınızın da bilemediği şeyler (Kur'ân'da) size öğretilmiştir. (Resûlüm) sen 'Allah' de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar!"* (el-En'âm 6/91).

[131] Osman Esoy, *"Kâğıt"*, DİA, XXIV,163-166.

bez ve yazı kâğıdı olarak kullandıkları papirüslara denir. Yazı yazılmamış olanına "طِرْس" denir. Yazı yazılmışına ise "قِرطاس" denir.[132]

Üzerine yazı yazılan beyaz inceltilmiş deriye "rakk" (رَقّ) denilir. *Kur'ân*'da "rakk" kelimesi: "*Tûr'a, andolsun ki, satır satır yazılmış Kitab'a, yayılmış ince deri üzerine* (فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ)"[133] âyetinde zikredilmiştir.

İlaveten *Kur'ân-ı Kerîm*'de "tomar denilen büyük kâğıt" anlamında sicil (كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ)[134] ve sahîfe (صَحيفة) kelimesinin çoğulu olan suhuf (صحُف)[135] sekiz âyette geçmektedir.[136]

Kâtib: Hz. Muhammed (a.s) hem bir peygamber hem de bir idareci olarak kâtipler edinmiştir.[137] İbn Hudeyde, *el-Misbahu'l-Mûdi'* adlı eserinde Peygamber'in (a.s) kâtiplerinin kırk dört kişi olduklarını belirtir. Bunları, Dört Raşid Halifeyle birlikte kısaca hayat hikâyeleriyle birlikte adı geçen eserinde anlatmıştır.

Kitâb: Araplar, "mektûb/yazılı şey" (مكتوب) anlamına gelen kitab kelimesini hem bir kitabı hem de uzun veya kısa bir mektubu, kitabeyi, belgeyi veya başka bir yazılı kâğıt parçasını ifade etmek üzere kullanırlar. Belirli bir kitaptan (el-Kitâb) bahsettiklerinde ise *Kur'ân-ı Kerîm*'i kastederler. Kitap başka hiçbir dinde, İslâm Dini'nde olduğu gibi önemli bir rol oynamamıştır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de "iki kapak arasındaki" yer alan her kelime Allah kelâmıdır, dolayısıyla ezelîdir ve yaratılmamıştır, başta dil olmak üzere her bakımdan mucizedir.[138]

Levh: Gerek tahta ve gerek kemik olsun üzerine yazı yazılan yassı sahîfeye denir. Cem'i elvâh, cem'ü'l-cem'i ise elâvîh'tir.[139] *Kur'ân-ı Kerîm*'de bu kelime şu şekilde zikredilmektedir: "*Bu kitap Levh-i Mahfuz'da bulunan şanlı bir Kur'ân'dır*".[140]

Lihâf (اللخاف): Yazı yazmak için üretilen ince, yassı ve yumuşak taş/mermer levhalar veya topraktan yapılan kil tabletler demektir.[141]

---

[132] Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk ez-Zebîdî el-Bilgrâmî el-Hüseynî (1145-1205/1732-1791), *Tâcü'l-Arûs min Cevhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye nşr., XIV,366 "قرطس" md.].

[133] et-Tûr 52/1-3.

[134] *"(Düşün o) günü ki, yazılı kâğıtların tomarını dürer gibi göğü toplayıp düreriz. Tıpkı ilk yaratmaya başladığımız gibi onu tekrar o hale getiririz. (Bu,) üzerimize aldığımız bir vaat oldu. Biz, (vaat ettiğimizi) yaparız"* el-Enbiyâ 21/104.

[135] Bu kelimenin iki çoğulu olup diğeri sehâifdir (صحائف).

[136] Tâhâ 20/133; en-Necm 33/56; el-Müdessir 74/52; Abese 80/13; et-Tekvîr 81/10; el-A'lâ 87/18,19; el-Beyyine 98/2.

[137] İbnü'l-Esir, *Üsdü'l- Ğabe*, I, 71.

[138] J. Pedersen, *İslâm Dünyasında Kitabın Tarihi*, s. 29.

[139] M. Asım Efendi, *Kamûs Tercümesi*, II,1226, "لوح".

[140] el-Burûc 85/21-22.

[141] (وَاللُّخْف بِضَمَّتَيْن وَفِي آخره فَاءٌ قَالَ أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ فِي رِوَايَتِهِ هِيَ الْحِجَارَةُ الرِّقَاقُ وَقَالَ الْخَطَّابِيُّ صَفَائِحُ الْحِجَارَةِ الرِّقَاق قَالَ الْأَصْمَعِيُّ فِيهَا عَرْضٌ وَدِقَّةٌ وَسَيَأْتِي لِلْمُصَنِّفِ فِي الْأَحْكَامِ عَنْ أَبِي ثَابِتٍ أَحَدِ شُيُوخِه أَنَّهُ فَسَّرَهُ بِالْخَزَفِ بِفَتْحِ الْمُعْجَمَةِ وَالزَّايِ ثُمَّ فَاءٍ وَهِيَ الْآنِيَةُ الَّتِي تُصْنَعُ مِنَ الطِّينِ الْمَشْوِيِّ) İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Beyrut 1379, IX,14; ayrıca bkz. İbn Ebû Davud, I,159,164,167;

Midâd: *"De ki: Rabbimin sözleri için derya mürekkep olsa ve bir o kadar da ilâve getirsek dahi, Rabbimin sözleri bitmeden önce deniz tükenecektir"*[142] meâlindeki âyet-i kerîmede bu kelime mürekkep manasında kullanılmıştır.

Rakş: M. Hamidullah'ın nakline göre Georges Miles, Mekke'nin güneydoğusunda, Taif şehri yakınlarında bir tepe üzerinde 58/678 yılına ait Emevi halifesi Muaviye b. Ebi Süfyan'ın (r.a.) emri üzerine dikilen bir kitabe bulmuştur. G. Miles, bu kitabede noktalı harfler tespit etmiştir.

Muaviye b. Ebi Süfyan (r.a.) ise noktalama usûlünü Hz. Peygamber'e (a.s.) atfeder. M. Hamidullah'a göre bu husus, Suyuti'nin (v. 911/1505) *Tedbîru'r-Ravi'*sinde İbn Asakir'in (v. 911/1505) *Tarihu Dımeşk* adlı eserinde ve Hatib el-Bağdadî'nin (v. 463/1071) *el-Cami li ahlaki'r-râvi ve edebi's-sami'*inde zikredilmiştir. Adı geçen kaynaklara göre bu bilgiyi, Muaviye b. Ebî Süfyan'ın (r.a.) kâtibi Ubeyd b. Evs el-Gassanî rivayet etmiştir. Kendisi Muaviye b. Ebî Süfyan'ın (r.a.) yanında bir yazı yazarken, Muaviye b. Ebî Süfyan (r.a.) ona: Ya Ubeyd! Yazına rakş (noktalama) koy çünkü ben, Peygamber'in (s.a.v.) huzurunda yazı yazıyordum. O bana şöyle buyurdu: Ya Muâviye! Yazına rakş koy (noktala). Kâtip Ubeyd: Peki rakş nedir ey Müminlerin Emiri? diye sordu. O da şöyle cevap verdi: "Alfabedeki her harfin kendisine has olan noktasını koymaktır."[143]

Rikâ' (الرِّقَاع): Ruk'a (رُقْعَة) kelimesinin çoğulu olup yazı yazmak için kullanılan deri (bir nevi parşömen), yaprak veya kâğıt parçaları demektir.[144]

Rub'a (الرَّبْعَة): Kutu/sandık, ıtriyâtın yapıldığı ve korunduğu kap demektir.[145] Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde cem' edilen *Kur'ân* nüshasının yani Mushaf'ın Hz. Ömer'in (r.a.) evinde muhafaza edildiği kutu demek[146] olup daha sonra yaygın bir şekilde Mushaf kutusu anlamında kullanılmıştır.

Sifr: Bu kelimenin çoğulu esfâr (أَسْفَار) olup kitap demektir. Bu kelime *Kur'ân-ı Kerîm*'de meâlen şu şekilde zikredilmektedir: *"Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerce kitap (أَسْفَارًا) taşıyan merkebin durumu gibidir. Al-*

Rudânî, *Cemü'l-Fevaid*, VI,513.

[142] el-Kehf 18/109. Bu âyette Allah'ın sözlerinden maksat, O'nun ilim ve hikmetidir. Allah'ın ilim ve hikmeti sonsuz ve sınırsız; denizler ise, çokluğuna rağmen, sonlu ve sınırlıdır. Şu halde, Allah'ın ilim ve hikmetini yazmak için mürekkep olarak, deryaların dahi kifayetsiz geleceği aşikârdır.

[143] M. Hamidullah, *"Allah'ın Elçisi (a.s.) ve Sahabe Devrinde Yazı Sanatı"*, çev. Hasan Çağlar, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Ankara 1988, II/7,99

[144] (الرِّقَاع جَمْعُ رُقْعَة وَقَدْ تَكُونُ مِنْ جِلْد أَوْ وَرَق أَوْ كَاغد) İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Dârü'l-Ma'rife nşr., Beyrut 1379, IX,14.

[145] Ebu's-Seadât Mecdüddin Mübârek b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr (544-606/1149-1210), *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eseer*, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî - Mahmud Muhammed et-Tenâhî, Beyrut 1399/1979, I,318 "جَوْن" md.; II,189 "رَبَع" md.

[146] (كَانَ الرَّجُلُ يَقْرَأُ حَتَّى يَقُول الرَّجُلُ لِصَاحِبِهِ : كَفَرْتُ بِمَا تَقُولُ، فَرُفِعَ ذَلِكَ إِلَى عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ فَتَعَاظَمَ ذَلِكَ فِي نَفْسِهِ ، فَجَمَعَ اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا مِنْ قُرَيْشٍ وَالأَنْصَارِ ، فِيهِمْ أُبَيُّ بْنُ كَعْب ، وَزَيْدُ بْنُ ثَابِت ، وَأَرْسَلَ إِلَى الرَّبْعَةِ الَّتِي كَانَتْ فِي بَيْتِ عُمَرَ فِيهَا الْقُرْآنُ ، فَكَانَ يَتَعَاهَدُهُمْ قَالَ مُحَمَّدٌ : فَحَدَّثَنِي كَثِيرُ بْنُ أَفْلَحَ ، أَنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ لَهُمْ فَرُبَّمَا اخْتَلَفُوا فِي الشَّيْءِ فَأَخَّرُوهُ ، فَسَأَلْتُ : لِمَ تُؤَخِّرُونَهُ؟ قَالَ : لَا أَدْرِي قَالَ مُحَمَّدٌ فَظَنَنْتُ فِيهِ ظَنًّا ، (فَلَا تَجْعَلُوهُ أَنْتُمْ بَقِينَا ، ظَنَنْتُ أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا اخْتَلَفُوا فِي الشَّيْءِ أَخَّرُوهُ حَتَّى يَنْظُرُوا آخِرَهُمْ عَهْدًا بِالْعَرْضَةِ الْآخِرَةِ فَيَكْتُبُوهُ عَلَى قَوْلِهِ İbn Ebû Davud, I,213.

lah'ın âyetlerini yalanlamış olan kavmin durumu ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez".[147]

Sudûru'r-ricâl (صُدُور الرِّجَال): "Adamların göğüsleri" anlamında bir isim tamamlamasıdır ve bu tabirle kastedilen *Kur'ân-ı Kerîm*'i ezberleyen hafızlardır.[148]

Usub (الْعُسُب): Asîb (عَسِيب) kelimesinin çoğuludur. Hurma/palmiye dalı demektir. Dalın yaprakları soyulup işlendikten sonra enli tarafına yazı yazılırdı. Başka bir görüşe göre asîb, yaprak bitmeyen enli hurma/palmiye dalı demektir. Yaprak bitene "sa'f" (السَّعَفُ) denir.[149]

Netice itibariyle *Kur'ân-ı Kerîm*'de, hadîste ve kadîm Arapça lügatlerde, ilim tespit ve nakil vasıtalarına dair oldukça geniş bir kelime hazinesi olduğu görülür. Bu durum Arapların, genelde bilinenin aksine yazının önemini bildiklerine işaret eder.

Kur'ân-ı Kerîm'in okunması, ezberlenmesi ve toplanması ile ilgili bazı ıstılahlar

Arz: Resûlullah'ın (a.s.) *Kur'ân-ı Kerîm*'i Cebrâil'e arzı demektir.

Arz, arza (العرضة) ve aynı kökten gelen muâraza sözlükte, "okumak, ezberden okumak, göstermek, kitapları karşılaştırmak" gibi mânalara gelir. Istılah olarak arz, her yıl Ramazan ayında, o zamana kadar nâzil olan *Kur'ân-ı Kerîm*'in âyet ve sûrelerini Cebrâil'in Hz. Peygamber'e (a.s.), onun (a.s.) da Cebrail'e okuması anlamına gelir.[150]

Hadîslerden öğrendiğimize göre Allah'ın iki elçisi, *Kur'ân-ı Kerîm*'i birbirlerine okumak üzere ramazan ayında her gece bir araya gelmiştir.

Arza olayının devam ettiği günlerde Hz. Peygamber'in (a.s.) son derece sevinçli ve daha cömert olduğu ashâb-ı kiram tarafından tesbit edilmiştir. Bugün İslâm ülkelerinde ramazan ayı süresince devam ettirilen mukabele geleneği, arza sünnetine uymanın bir sonucudur.[151]

Mesela Buhârî'nin naklettiği ve aşağıda kaydedilen meşhûr iki hadîste, Resûlullah'ın (a.s.) her yıl Ramazan ayında Cebrâil'in huzurunda o ana kadar nâzil olan

---

[147] el-Cum'a 62/5.

[148] Alî el-Kârî (v. 1014/1605), *Mirkâtü'l-Mefâtîh*, IV,1516; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Beyrut 1379, IV,1516.

[149] (الْعُسُب بِضَمِّ الْمُهْمَلَتَيْنِ ثُمَّ مُوَحَّدَة جَمْعُ عَسِيب وَهُوَ جَرِيدُ النَّخْلِ كَانُوا يَكْشِطُونَ الْخُوصَ وَيَكْتُبُونَ فِي الطَّرَف الْعَرِيض وَقِيلَ الْعَسِيبُ طَرَفُ الْجَرِيدَة الْعَرِيض الَّذِي لَمْ يَنْبُتْ عَلَيْهِ الْخُوصُ وَالَّذِي يَنْبُتُ عَلَيْهِ الْخُوصُ هُوَ السَّعَفُ) İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Beyrut 1379, IX,14.

[150] (قَوْلُهُ بَابٌ كَانَ جِبْرِيلُ يَعْرِضُ الْقُرْآنَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِكَسْرِ الرَّاء مِنَ الْعَرْضِ وَهُوَ بِفَتْحِ الْعَيْنِ وَسُكُون الرَّاء أَي بِقِرَاءَةِ الْمُرَاد يَسْتَعْرِضُهُ مَا أَقْرَأَهُ إِيَّاهُ قَوْلُهُ وَقَالَ مَسْرُوقٌ عَنْ عَائِشَةَ عَنْ فَاطِمَةَ قَالَتْ أَسَرَّ إِلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ جِبْرِيلَ كَانَ يُعَارِضُنِي بِالْقُرْآنِ هَذَا طَرَفٌ مِنْ حَدِيثٍ وَصَلَهُ بِتَمَامِهِ فِي عَلَامَاتِ النُّبُوَّةِ وَتَقَدَّمَ شَرْحُهُ فِي بَابِ الْوَفَاةِ النَّبَوِيَّةِ مِنْ آخِرِ الْمَغَازِي وَتَقَدَّمَ بَيَانُ فَائِدَةِ الْمُعَارَضَةِ فِي الْبَابِ الَّذِي قَبْلَهُ وَالْمُعَارَضَةُ مُفَاعَلَةٌ مِنَ الْجَانِبَيْنِ كَأَنَّ كُلًّا مِنْهُمَا كَانَ تَارَةً يَقْرَأُ وَالْآخَرُ يَسْمَعُ قَوْلُهُ وَأَنَّهُ عَارَضَنِي فِي رِوَايَةِ السَّرَخْسِيِّ وَإِنِّي عَارَضَنِي) İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Dârü'l-Ma'rife nşr., Beyrut 1379, IX,43.

[151] A. Turan, "*Arza*", DİA, III,446-447.

Kur'ân-ı Kerîm'i mukabele ve arz tarzında okuduğu ve vefatından önceki Ramazan ayında ise bunu iki defa yaptığı bildirilir.

İbn Abbas şöyle demiştir: "Resûlullah insanların en cömerdiydi. En cömert olduğu ay Ramazan ayı idi. Cebrâil (a.s.), -İbn Hâcer'in ifade ettiği üzere hadîsin zahirine göre *Kur'ân-ı Kerîm*'in nüzûlünden itibaren[152]- Ramazan ayında her gece, Peygamber'le buluşur ve onunla *Kur'ân*'ı müdarese ve müzakere ederdi. İşte bundan dolayı Resûlullah (a.s.) ramazan ayında hayır yapmakta, esen rüzgârdan daha cömertti": [كَانَ رَسُولُ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- أَجْوَدَ النَّاسِ ، وَكَانَ أَجْوَدُ مَا يَكُونُ فِي رَمَضَانَ حِينَ يَلْقَاهُ جِبْرِيلُ ، وَكَانَ يَلْقَاهُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْ رَمَضَانَ فَيُدَارِسُهُ الْقُرْآنَ ، فَلَرَسُولُ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- أَجْوَدُ بِالْخَيْرِ مِنَ الرِّيحِ الْمُرْسَلَةِ .][153]

Her yıl bir defa yapılan bu karşılıklı okuma işi Hz. Peygamber'in (a.s.) vefat edeceği yıl iki defa olmuştur. Arza-i âhire (el-arzatü'l-âhire: العرضة الأخيرة) diye anılan bu son mukabele Kureyş lehçesiyle yapıldığı için o günden itibaren *Kur'ân-ı Kerîm* bu lehçe ile okunmuştur.

Hz. Peygamber (a.s.), arza-i âhirenin iki defa yapılmasından vefatının yaklaştığını sezdi ve bunu: "Cebrâil her sene bir defa (o güne kadar nazil olan) *Kur'ân*'ı benimle muâraza (mukabele/müdarese) ederdi, bu yıl iki defa muâraza etti, bundan ecelimin yaklaştığını zannediyorum, ehl-i beytimden bana ilk kavuşacak kişi de sensin" (إِنَّ جِبْرِيلَ كَانَ يُعَارِضُنِي الْقُرْآنَ كُلَّ سَنَةٍ مَرَّةً ، وَإِنَّهُ عَارَضَنِي الْعَامَ مَرَّتَيْنِ ، وَلاَ أُرَاهُ إِلاَّ حَضَرَ أَجَلِي ، وَإِنَّكِ أَوَّلُ أَهْلِ بَيْتِي لَحَاقًا بِي)[154] sözleriyle kızı Hz. Fâtıma'ya (r.anha) bir sır olarak bildirdi.[155] Bunun üzerine Hz. Fâtıma (r.anha) ağlamaya başladı. Hz. Peygamber (a.s.), ailesinden ilk önce kendisine onun (r.anha) kavuşacağını, ayrıca onun (r.anha) mümin kadınların hanımefendisi olduğunu bildirince sevindi.[156]

Übey b. Ka'b (r.a.),[157] Abdullah b. Mesûd (r.a.),[158] Zeyd b. Sâbit (r.a.) gibi bazı sahâbe arza-i ahireye şahit olmuşlardır. Mesela -Hz. Hasan (r.a.) ve Hz. Hüseyin'e (r.a.) kıraât öğreten, tabiînden, Kûfe Mescidi'nde kırk yıl *Kur'ân* dersleri vermiş kıraât âlimi- Ebû Abdirrahmân es-Sülemî (v. 73/692 [?])[159] şunu belirtir: "Ebû Bekir, Ömer,

[152] (قَوْلُهُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ حَتَّى يَنْسَلِخَ أَيْ رَمَضَانُ وَهَذَا ظَاهِرٌ فِي أَنَّهُ كَانَ يَلْقَاهُ كَذَلِكَ فِي كُلِّ رَمَضَانَ مُنْذُ أُنْزِلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ وَلَا يَخْتَصُّ ذَلِكَ بِرَمَضَانَاتِ الْهِجْرَةِ وَإِنْ كَانَ صِيَامُ شَهْرِ رَمَضَانَ إِنَّمَا فُرِضَ بَعْدَ الْهِجْرَةِ لِأَنَّهُ كَانَ يُسَمَّى رَمَضَانَ قَبْلَ أَنْ يُفْرَضَ صِيَامُهُ) İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Dârü'l-Ma'rife nşr., Beyrut 1379, IX,44.

[153] Buhârî, "*Vahiy*", 1/5.

[154] Buhârî, "*el-Menâkib*", 61/25 (126. hadîs); Şâmî, II,226.

[155] Buhârî, "*Fezâili'l-Kur'ân*", 7; "*el-Menâkıb*", 25; Müslim, "*Fezâili's-Sahabe*",98,99.

[156] Buhârî, "*Fezâilü ashâbi'n-nebî*", 12, "*el-İsti'zân*", 43; Müslim, "*Fezâili's-sahâbe*", 97-99.

[157] Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî (745-794/1344-1392), *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut 1376/1957, I,256.

[158] İbn Sa'd, II,342. (حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُهَاجِرٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يَعْرِضُ الْقُرْآنَ عَلَى جِبْرِيلَ فِي كُلِّ سَنَةٍ مَرَّةً فَلَمَّا كَانَتِ السَّنَةُ الَّتِي قُبِضَ فِيهَا عَرَضَهُ عَلَيْهِ مَرَّتَيْنِ فَكَانَتْ قِرَاءَتُهُ عَلَى عَبْدِ اللهِ آخِرَ الْقِرَاءَةِ). Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*.

[159] Tabiînden olan Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Habîb b. Rubeyyia es-Sülemî, kıraat âlimidir. Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından önce doğdu. Babası sahâbî olup kendisi Kûfeli tâbiîlerin ikinci tabakasında yer alır. *Kur'ân-ı Kerîm*'in tamamını Hz. Osman'dan (r.a.) dinledi. *Kur'ân*'la ilgili sorularının devam etmesi sebebiyle Hz. Osman'ın (r.a.) ona: "Sen benim halkın işleriyle meşgul olmamı engel-

Osman, Zeyd b. Sâbit, muhacirler ve ensârın *Kur'ân* kıraâtleri bir idi. Yaygın ('âm) olan kıraât üzere okurlardı. O da Resûlullah'ın (a.s.) vefat ettiği yıl iki defa Cebrâil'e arzettiği kıraâttir. Zeyd b. Sâbit, arza-i ahireye şahit olmuştu. Hicretten on bir yıl önce (m. 611) Medine'de doğan Zeyd b. Sâbit (v. 45/665 [?]), vefat edene kadar, insanlara arza-i âhireye göre *Kur'ân* okurdu. Bu nedenle Ebû Bekir es-Sıddîk, *Kur'ân*'ın cem'inde (yani *Mushaf* haline getirilmesinde) ona itimat etti ve Osman da onu, *el-Mushaf*'ı yazan heyete başkan yaptı".[160] Konuyla ilgili kaynaklar, Hz. Osman (r.a.) döneminde çoğaltılan Mushafların arza-i âhireye göre yazıldığını özellikle belirtirler.

Kâri': Nâzil olan vahyi ilk günden itibaren, Hz. Peygamber'in (a.s.) okuduğu ve öğrettiği şekillerde ezberleyenlere el-kâri' deniliyordu.[161] Bu lafzın Asr-ı Saâdet'te ifade ettiği mana ile Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından sonra ifade ettiği mana aynı olmasa da birbirinden tamamen farklı da değildir. Hz. Peygamber (a.s.) zamanında bu lafız, *Kur'ân-ı Kerîm*'den işittiği miktarı, öğrendiği bir veya birkaç şekilde ezberleyene işaret ettiği halde, Hz. Peygamber'den (a.s.) sonraki zamanlarda *Kur'ân*'ın tamamını ezberleyen ve ondaki kıraâtlara vakıf olan manasında kullanılmıştır.[162]

---

liyorsun, Zeyd b. Sâbit'e git" dediği için Zeyd'den (r.a.) ders almaya başladı ve tam on üç yıl süre ile (veya on üç defa) *Kur'ân*'ı ona arzetti. *Kur'ân* ve kıraat ilimlerinde ayrıca Hz. Ali (r.a.), Übey b. Kâ'b (r.a.), Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) faydalandı. Hz. Osman (r.a.) döneminde Mushaf çoğaltıldıktan sonra Kûfe'ye gönderilen nüshaya uygun olarak bu şehirde *Kur'ân* öğretimiyle görevlendirilen ilk âlim olan Ebû Abdurrahman, Kûfe Mescidi'nde kırk yıl *Kur'ân* dersleri verdi. Hz. Peygamber'in (a.s.), "Sizin en hayırlılarınız *Kur'ân*'ı öğrenen ve öğretenlerinizdir" (Buhârî, *"Fezâ'ilü'l-Kur'ân"*, 21) meâlindeki hadisini zikrederek kendisini çok uzun süre *Kur'ân* öğretimine bağlayan gücün bu hadîs olduğunu belirtti. Ebû Abdurrahman, oğluna *Kur'ân* dersleri verdiği Amr b. Hureys'in gönderdiği hediyeleri derhal geri çevirerek Allah'ın Kitabı'nı ücretle okutmadığını söyledi. Yine *Kur'ân* öğrettiği için kendisine bir yay (veya at) hediye etmek isteyen birinin hediyesini reddettikten sonra: "Bunu keşke bana *Kur'ân* öğretmeden önce hediye etseydin" dedi. Kûfe Ulucamisi'ndeki derslerine önce çarşı esnafından başlardı. Hz. Hasan (r.a.) ve Hüseyin (r.a.), kırâat-i seb'a imamlarından Âsım b. Behdele, Yahyâ b. Vessâb, Şa'bî, Atâ b. Sâib gibi önemli şahsiyetler gibi binlerce kişi *Kur'ân* ve kıraat ilimlerinde ondan faydalandı. Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Osman (r.a.) başta olmak üzere Hz. Ali (r.a.), Abdullah b. Mes'ûd (r.a.), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.a.) ve Ebû Hüreyre (r.a.) gibi sahâbîlerden hadis rivâyet etti. Bu rivâyetlerin bir kısmı *Kütüb-i Sitte*'de yer almıştır. Kendisinden de İbrâhim en-Nehaî, Saîd b. Cübeyr, Alkame b. Mersed, Atâ b. Sâib vb. meşhur tâbiîler rivâyette bulunmuşlardır (M. Demirci, *"Abdurrahman es-Sülemî"*, DİA, X,87).

[160] (قال أبو عبد الرحمن السلمي : كانت قراءة أبي بكر وعمر وعثمان وزيد بن ثابت والمهاجرين والأنصار واحدة كانوا يقرءون القراءة العامة وهي القراءة التي قرأها رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ على جبريل مرتين في العام الذي قبض فيه وكان زيد قد شهد العرضة الأخيرة وكان يقرئ الناس بها حتى مات ولذلك اعتمده الصديق في جمعه وولاه عثمان كتبة المصحف) ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I,237.

[161] Hz. Peygamber (a.s.) devrinde, kurrâlık (mukri'), kadılık ve -çoğu zaman toplumun sevk ve idaresiyle ilgili komutanlık, imamlık, din öğreticiliği gibi vazifeleri de içeren- amillik gibi vazifeler, sırf Allah rızasını tahsil etmek ve din-i mübîn-i İslâm'ın yayılması ve kökleşmesi gayesiyle, toplumun en itibarlı ve ehliyetli fertleri tarafından yerine getirilirdi. Daha sonraları ise bu vazifeler birer dal ve meslek gruplarına dönüşmüştür. İbn Haldûn, bu tarihsel değişime dikkat çekmiştir.

[162] Sözlükte kırâat "okumak, tilâvet etmek, telaffuz etmek" anlamına gelir. Kıraat kelimesi *Kur'ân-ı Kerîm*'de yer almamakla birlikte "tilâvet" manasını veren fiil kalıplarında ve mastar olarak (*Kur'ân*) birçok yerde geçer (el-A'râf 7/204; en-Nahl 16/98; el-İsrâ 17/14, 45, 106; el-Kıyâme 75/17, 18; el-İnşikâk 84/21; el-Alak 96/1,3). *Kur'ân* ilimleri terimi olarak kıraat lafzı çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Râgıb el-İsfahânî: "Tertîlde harf ve kelimeleri birbirine katmaya denir". Taşköprizâde: "Mütevâtir ihtilâf vecihleri bakımından Allah kelâmı olan *Kur'ân-ı Kerîm*'in nazmının şekillerinden bahseden bir ilim dalıdır" diye tarif eder. İbnü'l-Cezerî'nin, *"Kur'ân* kelimelerinin nasıl okunacağını ve râvilerine nispet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir" şeklindeki tanımı daha kapsayıcıdır. Ayrıca kıraat imamlarından her birinin tercih ettiği

Kurrâ: Buhârî'nin ashabın kurrâsıyla ilgili babda kaydettiği rivayetlerden, -tamamen veya kısmen- *Kur'ân*'ı ezberleyen, kendisini *Kur'ân*'ı öğretmeye adayan ve -selefin örfünde- *Kur'ân-ı Kerîm*'in ahkâmı konusunda geniş bilgi sahibi olanlara kurrâ denildiği anlaşılmaktadır. Resûl-i Ekrem'in (a.s.) çeşitli kabilelere gönderdiği ashâb-ı suffeden olan hocalara "kurrâ" adı veriliyordu. Bu anlamda Bi'rimaûne'de şehit edilenlere de kurrâ denilmiştir.[163] Buhârî'de yer alan bir rivayete göre yaşlı ve genç kâriler Hz. Ömer'in (r.a.) meclisinde bulunur, halife onlarla istişare ederdi.[164]

Hıfz: İslâm müellifleri Arapçada "korumak ve ezberlemek" manasına gelen hıfz ile cem' lafzı arasında yakın bir münasebet bularak, âdeta bu iki lafzı birbirinin yerine kullanmışlardır. *Kur'ân-ı Kerîm* nazil oldukça onu cem' eden sahâbe elbette onu hıfz da ediyordu. Bu, o zaman için tabiî bir haldir. İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ında (ذِكْرُ مَنْ جَمَعَ الْقُرْآنَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ve İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inde "Hz. Peygamber (a.s.) zamanında *Kur'ân-ı Kerîm*'i cem' edenler" (الجماع للقرآن على عهد النبي صلى الله عليه وسلم) diye başlayan kısımlarda cem' kelimesinin hıfz kelimesine müsavi olduğu anlaşılmaktadır.[165]

Kur'ân'ın tamamını ezberleyene hâfız denilmiştir.[166] Hz. Peygamber (a.s.), hâfızları Abese Sûresi'nde sözü edilen "sefere-i kirâm"a[167] benzetmiş ve hâfızlar ile birlikte cennette olacağını müjdelemiştir.[168]

Cem' ile hıfz arasındaki fark:

Umum ve husus farkıdır. Aşağıda izah edileceği üzere cem' ezber ve yazıyı ihtiva ederken, hıfz sadece ezberi ihtiva eder. Tıpkı haber ile hadîs kelimeleri gibi.

Te'lîfü'l-Kur'ân: "Âyetlerin bir sûre içinde te'lifi veya sûrelerin Mushaf içinde tertibi" (وَالْمُرَادُ بِهِ تَأْلِيفُ الْآيَاتِ فِي السُّورِ الْوَاحِدَةِ أَوْ تَرْتِيبُ السُّوَرِ فِي الْمُصْحَفِ) anlamına gelir.[169]

Te'lifü'l-*Kur'ân* sahâbeye nispet edildiğinde sûreleri bir Mushaf'ta toplamaları anlamına gelir, âyetleri tertip etmeleri demek değildir. Zira âyetlerin tertibinin tevkifî olduğu konusunda âlimler müttefiktir.[170]

---

okuyuşlar için de kıraat terimi kullanılmıştır: Nâfi' kıraati, Âsım kıraati gibi (A. Birışık, "*Kırâat*", DİA, XXV,426-433).

[163] Buhârî, "*Fezâ'ilü'l-Kur'ân*", 8 (بَابُ الْقُرَّاءِ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ); "*Vitir*", 7; Müslim, "*Mesâcid*", 301; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Beyrut 1379, IX,47.

[164] Buhârî, "*İ'tisâm*", 2; N. Bozkurt, "*Hâfız*", DİA, XV,74-78.

[165] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1985, s. 66-67.

[166] Hâfız kelimesi, *Kur'ân-ı Kerîm*'de sözlük anlamında birçok âyette yer almakta, üç âyette Allah'ın sıfatı olarak geçmektedir (Yûsuf 12/64; el-Hicr 15/9; el-Enbiyâ 21/82).

[167] "*Hayır! Şüphesiz bunlar bir öğüttür. Dileyen ondan (Kur'ân'dan) öğüt alır. O, değerli sahifelerdir. Tertemiz kılınmış, yüce makamlara kaldırılmış mukaddes sahifelerde, kâtiplerin ellerindedir, değerli ve güvenilir kâtiplerin (بِأَيْدِي سَفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ)*" (Abese 80/11-16).

[168] Dârimî, "*Fezâ'ilü'l-Kur'ân*", 11; Buhârî, "*Tefsîr*", 80/1; Tirmizî, "*Fezâ'ilü'l-Kur'ân*", 13.

[169] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Dârü'l-Ma'rife nşr., Beyrut 1379, IX,39.

[170] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Beyrut 1379, IX,11,39; (وبذلك يتبين أن ما نسب إلى الصحابة من تأليف القرآن ليس على معنى أنهم

Cem'ü'l-Kur'ân: "*Kur'ân-ı Kerîm*'in toplanması" anlamına gelen cem'ü'l-*Kur'ân* (جمع القرآن) tabiri, cem' (جمع) mastarının mefulü olan *el-Kur'ân* kelimesine izafe edilmesiyle oluşan bir isim tamlamasıdır. Cem' kelimesi sözlükte "dağınık bir şeyi bir yere toplamak; yani ülfet ve imtizaç ettirmek" (تأليفُ المُتَفَرِّق)[171], "dağınık nesneyi biriktirmek" (جمع المال المتفرق جمعا من الباب الثالث اذا الفه)[172] anlamlarına gelir. Cem'ü'l-*Kur'ân* tabiri, "جمع" mastarının *Kur'ân-ı Kerîm*'e râci' olan bir zamire izafesi (جَمْعَهُ) şeklinde *Kur'ân-ı Kerîm*'de zikredilir. Âyet meâlen şöyledir: *"(Resûlüm!) onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz onu, toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir. O halde, biz onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takip et. Sonra şüphen olmasın ki, onu açıklamak da bize aittir"* (لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ).[173]

Cem'ü'l-*Kur'ân*, ıstılah olarak: "Hz. Peygamber (a.s.) ve sahâbe döneminde, *Kur'ân-ı Kerîm*'in tamamının, (1) usûlüne uygun bir şekilde ezberlenmesi, (2) toplanması ve (3) *Mushaf* haline getirilmesi" şeklinde tarif edilebilir. Başka bir tabirle cemü'l-*Kur'ân*'daki cem'den maksat "özel bir toplama"dır ki *Kur'ân*'ın dağınık halde bulunan âyetlerini, sûrelerini, kıraât şekillerini veya vücûhunu sahifelerde tertipli bir şekilde bir Mushaf'ta toplamaktır.[174] Cem'ü'l-*Kur'ân* tabiri, rivâyete dayalı olan *Kur'ân-ı Kerîm*'in okunuşu (قَرْأَنَاهُ), beyânı ve tefsiri (بَيَانَهُ) gibi işlemleri de kapsar.

Âlimler, cem'ü'l-*Kur'ân* tabirine iki mana vermişlerdir:

1- *Kur'ân-ı Kerîm*'in tamamını usûlüne uygun bir şekilde ezberleme (جمع القرآن أي حفظه عن ظهر قلب)[175] ve ezberden okumadır (استظهره حفظا).[176] Usûl, asıl kelimesinin çoğulu olup bu kelime ile kastımız Hz. Peygamber'in (a.s.) *Kur'ân-ı Kerîm*'in okunuşuna dair öğrettikleri ve uygulamalarıdır.

Mesela Hz. Ali (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından sonra, *Kur'ân*'ı cem' edene kadar ridasını giyip Cuma namazı dışında dışarı çıkmayacağına dair yemin etti (آلَيْتُ أَنْ لاَ آخُذَ عَلَيَّ رِدَائِي إِلاَّ لِصَلاَةِ جُمُعَةٍ حَتَّى أَجْمَعَ الْقُرْآنَ). Bir rivâyette Hz. Ali'nin (r.a.) *Kur'ân-ı Kerîm*'i nüzul sırasına göre cem' ettiği,[177] başka bir rivâyette cem'in *Kur'ân-ı Kerîm*'in

---

(رتبوا الآيات وإنما المراد أنهم جمعوا السور في مصحف واحد) Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdilkerim er-Râfiî el-Kazvinî (v. 623), Şerh Müsnedü'ş-Şafiî, thk. Ebû Bekir Vâil Muhammed Bekir Zehrân, Katar 1428/2007, I,446; .

[171] Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs el-Muhît*, "الجمعُ" md.

[172] M. Asım Efendi, *Kamûs Tercümesi*, IV,3296, "جمع" md.

[173] el-Kıyâme 75/16-19.

[174] (جمع القُرآن، وَالمُرَاد به جمع مَخْصُوص وَهُوَ جمع المتفرق منْهُ في صحف ثمَّ تجمع تلْكَ الصُّحُف في مصحف وَاحد مُرَتّب السُّور والآيات) İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Beyrut 1379, IX,11; Aynî, 'Umdetü'l-Kârî, Dâr İhyâi't-Tirâsi'l-Arabî nşr., Beyrut, XX,16.

[175] (اجمع القران يعني اتم حفضه فانه يقال للذي يحفظ القران قد جمع القران) İbn Ebî Davud, I,170.

[176] (ويقال: إنه أحد الأربعة الذين جمعوا القرآن على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم، وهم، زَيْد بْن ثابت، ومعاذ بْن جبل، وأبي بْن كَعْب، وَأَبُو زَيْد هَذَا. قال أبو عمر: إنما أريد بهذا الحديث الأنصار، وقد جمع القرآن على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم جماعة منهم عُثْمَان بْن عَفَّان، وعلي، وعبد الله بن مسعود، وعبد الله بن عَمْرو بْن العاص، وسالم مولى أبي حذيفة - رضى الله عنهم) İbn Abdilebr, *el-İstiâb*, III,223-224.

[177] Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. *Kur'ân* Araştırmaları Merkezi, Suudi Arabistan,

Mushaf haline getirilmesi şeklinde olduğu,[178] başka bir rivâyette ise sadece *Kur'ân*'ı cem' ettiği zikredilir ve başka bir şeyden bahsedilmez.[179] İbn Kesîr'e göre son rivâyet şeklindeki cem', *Kur'ân*'ı ezberlemeyi tamamlamak anlamına gelir (وَإِنَّمَا رَوَوْا حَتَّى أَجْمَعَ الْقُرْآنَ ، يَعْنِي أُتِمَّ حِفْظَهُ ، فَإِنَّهُ يُقَالُ لِلَّذِي يَحْفَظُ الْقُرْآنَ : قَدْ جَمَعَ الْقُرْآنَ).[180] Söz konusu rivâyetlerden Hz. Ali'nin (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından hemen sonra *Kur'ân-ı Kerîm*'den ezberlemediği kısımları ezberleyip hıfzını tamamladığı ve nüzûl sırasına göre bir Mushaf istinsah ettiği şeklinde de anlaşılabilir.

"Hz. Peygamber (a.s.) devrinde *Kur'ân-ı Kerîm*'i cem' edenler"[181] (مَنْ جَمَعَ الْقُرآنَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ الله) tabiri:

(I) "*Kur'ân-ı Kerîm*'in tamamını ezberlemek",

(II) "Kıraât şekillerini, fıkhı, ahkâmı, vücûhu, nâsih ve mensûhu, esbâb-ı nüzûl gibi konularını bilmekle birlikte *Kur'ân-ı Kerîm*'in tamamını ezberlemek",[182]

II,465; Mustafa Dîb el-Biğâ - Muhyiddin Dîb Mesto, *el-Vâzıh fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dımeşk 1418/1998, II. Baskı, s. 70.

[178] (عن علي عليه السلام انه رأى من الناس طيرة عند وفاة النبي صلى الله عليه وسلم فأقسم أنه لا يضع عن ظهره رداؤه حتى يجمع القرآن فجلس في بيته ثلاثة أيام حتى جمع القرآن فهو أول مصحف جمع فيه القرآن من قلبه وكان المصحف عند أهل جعفر ورأيت أنا في زماننا عند أبي يعلى حمزة الحسني رحمه الله مصحفا قد سقط منه أوراق بخط علي بن أبي طالب يتوارثه بنو حسن على مر الزمان وهذا ترتيب السور من ذلك المصحف) İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dârü'l-Ma'rife nşr., s. 41-42.

[179] İbn Ebî Davud, I,169-170.

[180] İbn Ebî Davud, I,170. (قُلْتُ : وَهَذَا الَّذِي قَالَهُ أَبُو بَكْرٍ أَظْهَرُ ، وَاللهُ أَعْلَمُ ، فَإِنَّ عَلِيًّا لَمْ يُنْقَلْ عَنْهُ مُصْحَفٌ عَلَى مَا قِيلَ وَلَا غَيْرُ ذَلِكَ ، وَلَكِنْ قَدْ تُوجَدُ مَصَاحِفُ عَلَى الْوَضْعِ الْمُتَعَانِي ، يُقَالُ : إِنَّهَا بِخَطِّ عَلِيٍّ ، رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ، وَفِي ذَلِكَ نَظَرٌ ، فَإِنَّهُ فِي بَعْضِهَا : كَتَبَهُ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ، وَهَذَا لَحْنٌ مِنَ الْكَلَامِ وعلي ، رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ، مِنْ أَبْعَدِ النَّاسِ عَنْ ذَلِكَ) İbn Kesîr (v. 774), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azim*, thk. Sâmi b. Muhammed Selame, Dârü't-Taybe nşr. 1420/1999, I,34.

[181] Mesela Sa'd b. Ubeyd el-Evsî Hz. Peygamber (a.s.) devrinde *Kur'ân-ı Kerîm*'i cem edenlerden birisidir (عمير بْن سَعْد عامل عُمَر هُوَ عمير بْن سَعْد بْن شهيد بْن عَمْرو أحد الأوس ، وقال الواقدي : هُوَ عمير بْن سَعْد بْن عُبَيْد وقتل بِأَبِيهِ بِسَعْد يوم القادسية ، وسعد هَذَا هُوَ الَّذِي يروي الكوفيون إنه احد من جمع القرآن عَلَى عهد رَسُول الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) el-Belâzürî, *Fütûhü'l-Büldân*, Beyrut 1988, s. 178.

[182] (قَالَ الشَّيْخُ شِهَابُ الدِّينِ أَبُو شَامَةَ وَقَدْ أَشْبَعَ الْقَاضِي أَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الطَّيِّبِ فِي كِتَابِ الِانْتِصَارِ الْكَلَامَ فِي حَمَلَةِ الْقُرْآنِ فِي حَيَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَقَامَ الْأَدِلَّةَ عَلَى أَنَّهُمْ كَانُوا أَضْعَافَ هَذِهِ الْعُدَّةِ الْمَذْكُورَةِ وَأَنَّ الْعَادَةَ تُحِيلُ خِلَافَ ذَلِكَ وَيَشْهَدُ لِصِحَّةِ ذَلِكَ كَثْرَةُ الْقُرَّاءِ الْمَقْتُولِينَ يَوْمَ مُسَيْلَمَةَ بِالْيَمَامَةِ وَذَلِكَ فِي أَوَّلِ خِلَافَةِ أَبِي بَكْرٍ وَمَا فِي الصَّحِيحَيْنِ قُتِلَ سَبْعُونَ مِنَ الْأَنْصَارِ يَوْمَ بِئْرِ مَعُونَةَ كَانُوا يُسَمَّوْنَ الْقُرَّاءَ ثُمَّ أَوَّلُ الْقَاضِي الْأَحَادِيثَ الَّتِي بِظَاهِرِهَا اضْطِرَابٌ وَبَيَّنَ وَجْهَ الِاضْطِرَابِ فِي الْعَدَدِ وَإِنْ خَرَجَتْ فِي الصَّحِيحَيْنِ مَعَ أَنَّهُ لَيْسَ مِنْهُ شَيْءٌ مَرْفُوعٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمِنْهَا بِتَقْرِيرِ سَلَامَتِهَا فَالْمَعْنَى لَمْ يَجْمَعْهُ عَلَى جَمِيعِ الْأَوْجُهِ وَالْأَحْرُفِ وَالْقِرَاءَاتِ الَّتِي نَزَلَ بِهِ إِلَّا أُولَئِكَ النفر ومنه أَنَّهُ لَمْ يَجْمَعْ مَا نُسِخَ مِنْهُ وَأُزِيلَ رَسْمُهُ بَعْدَ تِلَاوَتِهِ مَعَ مَا ثَبَتَ رَسْمُهُ وَبَقِيَ فَرْضُ حِفْظِهِ وَتِلَاوَتِهِ إِلَّا تِلْكَ الْجَمَاعَةَ وَمِنْهَا أَنَّهُ لَمْ يَجْمَعْ جَمِيعَ الْقُرْآنِ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَخَذَهُ مِنْ فِيهِ تَلَقِّيًا غَيْرُ تِلْكَ الْجَمَاعَةِ وَغَيْرُ ذَلِكَ . قَالَ الْمَاوَرْدِيُّ : وَكَيْفَ يُمْكِنُ الْإِحَاطَةُ بِأَنَّهُ لَمْ يُكْمِلْهُ سِوَى أَرْبَعَةٍ وَالصَّحَابَةُ مَعْرُوفُونَ فِي الْبِلَادِ وَإِنْ لَمْ يُكْمِلْهُ سِوَى أَرْبَعَةٍ فَقَدْ حَفِظَ جَمِيعَ أَجْزَائِهِ مِئُونَ لَا يُحْصَوْنَ قَالَ الشَّيْخُ : وَقَدْ سَمَّى الْإِمَامُ أَبُو عُبَيْدٍ الْقَاسِمُ بْنُ سَلَّامٍ وَقَدْ أَجَابَ الْقَاضِي أَبُو) Bedreddîn Muhammed b. Abdillah ez-Zerkeşî et-Türkî (745-794/1344-1392), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Dâru'-Turâs, Kâhire, I,242.

(iii) "*Kur'ân-ı Kerîm*'in tamamını ezberden Hz. Peygamber'e (a.s.) arz etmek" ve/veya

(iv) "*Kur'ân-ı Kerîm*'den ezberlediği ve yazdığı kısımları Hz. Peygamber'e (a.s.) arz etmek" gibi manalara gelir.[183]

İkinci tarifteki vasıfları taşıyan sahâbenin sınırlı sayıda olduğu söylenebilir. Böyle sahâbîlerin sayılarını tam olarak tespit edilmesi de oldukça güçtür. Râvilerin, söz konusu niteliklere sahip sahâbeye dair verdikleri sayı ve isimler, hasrı ifade etmez. Daha ziyade, o râvînin böyle olan sahâbelerden kendisinin bildiklerini ifade eder. Ya da Zeyd b. Sâbit (r.a.), Muâz b. Cebel (r.a.), Ebu'd-Derdâ (r.a.), Übey b. Ka'b (r.a.), -Sa'dü'l-Kârî diye meşhur olan- Ebû Zeyd Sa'd b. Ubeyd- el-Ensârî (r.a.),[184] Hz. Ebû Bekir (r.a.),[185] Osmân b. Affân (r.a.), Ali b. Ebî Tâlib (r.a.), Abdullah b. Mesûd (r.a.), Ebû Zeyd Sâbit b. Zeyd el-Ensârî,[186] Abdullah b. Amr b. 'Âs (r.a.),[187] Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe (r.a.), Temîm ed-Dârî r.a.), Ubâde b. Sâbit r.a.), Ebû Eyyûb el-Ensârî r.a.) gibi en meşhur ve herkesçe bilinenleri[188] ifade eder.[189]

إِلَى احْتِمَالِ آخَرَ وَهُوَ أَنَّ الْمُرَادَ إِثْبَاتُ ذَلِكَ لِلْخَزْرَجِ دُونَ الْأَوْسِ فَقَطْ فَلَا يَنْفِي ذَلِكَ عَنْ غَيْرِ الْقَبِيلَتَيْنِ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَمَنْ جَاءَ بَعْدَهُمْ وَيُحْتَمَلُ (أَنْ يُقَالَ إِنَّمَا اقْتَصَرَ عَلَيْهِمْ أَنَسٌ لِتَعَلُّقِ غَرَضِهِ بِهِم) İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Dârü'l-Ma'rife nşr., Beyrut 1379, İX,51.

[183] Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ahmed et-Tunisî (v. 380), *et-Takyîdü'l-Kebîr fî Tefsîri Kitabillah el-Mecîd*, nşr. Külliyetu Usûli'd-Dîn, Câmiatu el-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Riyad, I,216: İbn Abdilber, *Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Fazlihi*, thk. Ebi'l-Eşbâl ez-Züheyrî, Dâr İbnü'l-Cevzî nşr., Suudi Arabistan, II. Baskı, 1414/1994, I,336; İsmail Cerrahoğlu, "*Tefsir Ve Hadis Kitabetine Karşı Peygamber Ve Sahabenin Durumu*", AÜ İlahiyat F. Dergisi, yıl: 1961, c. IX, s. 44.

[184] سَعْدُ بْنُ عُبَيْدِ بْنِ النُّعْمَانِ بْنِ قَيْسِ بْنِ عَمْرِو بْنِ زَيْدِ بْنِ أُمَيَّةَ بْنِ زَيْدٍ وَهُوَ الَّذِي يُقَالُ لَهُ : سَعْدُ الْقَارِئُ وَيُكْنَى أَبَا زَيْدٍ وَيَرْوِي الْكُوفِيُّونَ أَنَّهُ فِيمَنْ جَمَعَ الْقُرْآنَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وسلم ، وَكَذَلِكَ كَانَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ وَأَبُو مَعْشَرٍ يَنْسِبَانِهِ : سَعْدُ بْنُ عُبَيْدِ بْنِ النُّعْمَانِ بْنِ قَيْسٍ ، وَشَهِدَ بَدْرًا ، وَأُحُدًا ، وَالْخَنْدَقَ ، وَالْمَشَاهِدَ كُلَّهَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عليه وسلم ، وَابْنُهُ عُمَيْرُ بْنُ سَعْدٍ وَالِي عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ عَلَى بَعْضِ الشَّامِ . وَقُتِلَ سَعْدُ بْنُ عُبَيْدٍ شَهِيدًا يَوْمَ الْقَادِسِيَّةِ سَنَةَ سِتَّ عَشْرَةَ ، وَهُوَ ابْنُ أَرْبَعٍ وَسِتِّينَ سَنَةً ، وَلَيْسَ لَهُ عَقِبٌ .) İbn Sa'd, III,458.

[185] Mesela bazı rivâyetlerde: Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) Cebrâîl'i duyduğu fakat onu görmediği belirtilir (İbn Ebî Davud, I,157).

[186] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dârü'l-Ma'rife nşr., s. 41. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, Dârü'l-Fikr nşr., Beyrut 1409/1989, V,127.

[187] Mesela Hz. Peygamber (a.s.), *Kur'ân-ı Kerîm*'i her gün hatmeden Abdullah b. Amr b. Âs'a (r.a.), bunu bir ayda, on beş günde veya haftada bir defa yapmasını daha az bir sürede *Kur'ân-ı Kerîm*'i hatim etmemesini emretmiştir (Rudânî, *Cemü'l-Fevâid*, el-İtisâm bi'l-Kitâp ve's-Sünne, el-İktisâd fi'l-Amel, 166). Bu ve benzeri emir ve tavsiyeler, İslâm Dünyası'nda "*Kur'ân-ı Kerîm*'in yedi günde hatmedildiği meclisler" anlamına gelen "sub' meclisleri"nin teşekkülüne sebep olmuştur (A. Özel, "*Emeviyye Camii*", DİA, XI,110).

[188] Bkz. İbnü'l-Cevzî Ebu'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî et-Teymî el-Kureşî (510-597/1116-1201), Kitâb el-Müdhiş, thk. Mervan Kabbânî, Beyrut 1426/2005, II. Baskı, s. 51; Şemseddin Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kâymâz ez-Zehebî (v. 748), *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1417/1997. İbn Hacer'in tespitlerinde, bu sahâbîlerin sayısı 30'u geçer: Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr b. As, Abdullah b. es-Sâib, Abdullah b. Mesûd, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, Âişe , Ali, Ebû Bekir, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebû Hüreyre, Ebû Musa el-Eşârî, Ebû Zeyd Kays b. es-Seken, Ebû Zeyd Sa'd b. el-Münzir b. Evs el-Hazrecî, Ebû Zeyd Sa'd b. Ubeyd, Ebû'd-Derdâ, Fedâle b. Ubeyd, Hafsa, Huzeyfe, Mesleme b. Mahled, Muâz b. Cebel, Mücemmî b. Câriye, Ömer, Osman, Sa'd, Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe, Talha, Temîm b. Evs ed-Dârî, Ubâde b. es-Sâmit, Übey b. Ka'b, Ukbe b. Âmir, Ümmü Seleme (*Fethü'l-Bârî*, Dârü'l-Ma'rife nşr., Beyrut 1379, IX,51-53).

[189] قال أبو بكر بن الطيب : لا تدل هذه الآثار على أن القرآن لم يحفظه في حياة النبي (صلى الله عليه وسلم) غير عبد الله وسالم ، ومعاذ وأبيّ ابن كعب ، وأنه لم يجمعه غير أربعة من الأنصار كما قال أنس بن مالك ، فقد ثبت بالطرق المتواترة أنه جمع القرآن عثمان وعليّ ، وتميم الداري وعبادة بن الصامت ، وعبد الله بن عمرو بن العاص ، وثبت أنه سأل النبي في كم يقرأ القرآن؟ فقال : في شهر . فقال : إني أطيق أكثر من ذلك . .) الحديث . فجمعه عمرو بن العاص وغيره . روى أن النبي (صلى الله عليه وسلم) أقرأ خمس عشرة سجدة في القرآن ، منها ثلاث في المفصل ،

2- Farklı yerlerde bulunan *Kur'ân* vahyinin âyetleri ve sûreleri tertipli bir şekilde sahifelerde, sonra bu sahifelerin de bir Mushaf'ta toplanmasıdır.[190]

Bu cem' iki türlüdür:

İlki ayetlerin sûrelerde toplanmasıdır ki bu tevkîfîdir ve Hz. Peygamber (a.s.) tarafından gerçekleştirilmiştir.

İkincisi sûrelerin tertip ve te'lifidir.[191]

el-Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde ve başka kaynaklarda yer alan kayıtlardan, Asr-ı Saâdet'te "farklı yerlerde bulunan *Kur'ân-ı Kerîm*'in toplanması"na, -bir nevî resmî olarak- dört defa teşebbüs edildiği anlaşılmaktadır.[192]

وفى الحج سجدتان. ذكر الأسانيد بذلك أبو بكر بن الطيب فى كتاب الانتصار. فقول أنس: لم يجمع القرآن غير أربعة. قول يتعذر العلم بحقيقة ظاهره، وله وجوه من التأويل: أحدها: أنه لم يجمعه على جميع الوجوه والأحرف، والقراءات التى نزل بها إلا أولئك النفر فقط وهذا غير بعيد؛ لأنه لا يجب على سائرهم ولا على أولئك النفر أيضًا أن يجمعوا القرآن على جميع حروفه ووجوهه السبعة، والثانى: أنه لم يجمع القرآن ويأخذه تلقيًا من فىّ النبى (صلى الله عليه وسلم) غير تلك الجماعة فإن أكثرهم أخذ بعضه عنه وبعضه عن غيره، والثالث: أن يكون لم يجمع القرآن على عهد النبى من انتصب لتلقينه، وأقرأ الناس له غير تلك الطبقة المذكورة. وقد تظاهرت الروايات بأن الأئمة الأربعة جمعوا القرآن على عهد النبى (صلى الله عليه وسلم) لأجل سبقهم إلى الإسلام وإعظام الرسول (صلى الله عليه وسلم) لهم، وقد ثبت عن الصديق بقراءته فى المحراب بطوال السور التى لا يتهيأ حفظها إلا لأهل القدرة على الحفظ والإتقان، فروى ابن عيينة، عن الزهرى، عن أنس أن أبا بكر الصديق قرأ فى الصبح بالبقرة فقال عمر: كادت الشمس أن تطلع فقال: لو طلعت لم تجدنا غافلين، وقد علم أن كثيرًا من الحفاظ وأهل الدربة بالقرآن يتهيبون الصلاة بالناس بمثل هذه السور الطوال وما هو دونها، وهذا يقتضى أن أبا بكر كان حافظًا للقرآن، وقد صح الخبر أنه بنى مسجدًا بفناء داره بمكة قبل الهجرة، وأنه كان يقوم فيه بالقرآن ويكثر بكاؤه ونشيجه عند قراءته فتقف عليه نساء المشركين وولدانهم يسمعون قراءته، لولا علم النبى (صلى الله عليه وسلم) بذلك من أمره لم يقدمه لإمامة المسلمين مع قوله: يؤم القوم أقرؤهم. وكذلك تظاهرت الروايات عن عمر أنه كان يؤم الناس بالسور الطوال، وقد أمهم بسورة يوسف فى الصبح فبلغ إلى قوله: (وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ) [يوسف: ٨٤]، فنشج حتى سمع بكاؤه من وراء الصفوف. وقرأ مرة سورة الحج فسجد فيها سجدتين. وروى عبد الملك بن عمير عن زيد بن وهب، عن ابن مسعود قال: كان عمر أعلمنا بالله وأقرأنا لكتاب الله وأفقهنا فى دين الله، ولولا أن هذه كانت حالته، وأنه من أقرأ الناس لكتاب الله لم يكن أبو بكر الصديق بالذى يضم إليه زيد بن ثابت، ويأمرهما بجمع القرآن واعتراض ما عند الناس، ويجعل زيدًا تبعًا له؛ لأنه لا يجوز أن ينصب لجمع القرآن واعتراضه من ليس بحافظ. وأما عثمان فقد اشتهر أنه كان ممن جمع القرآن على عهد النبى (صلى الله عليه وسلم) وأنه كان من أهل القيام به، وقد قال حين أرادوا قتله فضربوه بالسيف على يده فمدها وقال: والله إنها لأول يد خطت المفصل، وقالت نائلة زوجته: إن تقتلوه فإنه كان يحيى الليل بجميع القرآن فى ركعة. وكذلك على بن أبى طالب، قد عرفت حاله فى فضله وثاقب فهمه، وسعة علمه ومشاورة الصحابة له، وإقرارهم لفضله وتربية النبى له وأخذه له بفضائل الأخلاق، وترغيبه (صلى الله عليه وسلم) فى تخريجه وتعليمه، وما كان يرشحه له ويثيبه عليه من أمره نحو قوله: أقضاكم علىّ، ومن البعيد أن يقول هذا فيه وليس من قراء الأمة، وقد كان يقرأ القرآن، وقرأ عليه أبو عبد الرحمن السلمى وغيره، وروى همام، عن ابن أبى نجيح، عن عطاء بن السائب أن أبا عبد الرحمن حدثه قال: ما رأيت رجلاً أقرأ للقرآن من علىّ بن أبى طالب، صلى بنا الصبح، فقرأ سورة الأنبياء فأسقط آية، فقرأ ثم رجع إلى الآية التى أسقطها فقرأها، ثم رجع إلى مكانه الذى انتهى إليه لا يتعتع. فإذا صح ما قلناه مع ما ثبت من تقدمهم وتقدمة الرسول لهم وجب أن يكونوا حفاظًا للقرآن، وأن يكون ذلك أولى من الأخبار التى ذكر فيها أن الحفاظ كانوا على عهد رسول الله (صلى الله عليه وسلم) أربعة ليس منهم أحد من هؤلاء الأئمة القادة الذين هم عمدة الدين وفقهاء المسلمين.) İbn Battâl Ebu'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdilmelik, *Şerh Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Riyad 1423/2003, X,241-244.

[190] (باب جمع القرآن أي هذا باب في بيان كيفية جمع القرآن والمراد به جمع مخصوص وهو جمع المتفرق منه في صحف ثم تجمع تلك الصحف في مصحف واحد مرتب السور والآيات). Aynî (v. 855), *Umdetü'l-Kârî*, Dâr İhyâ et-Tirâs el-Arabi nşr. Beyrut, XX,16.

[191] (جَمْعُ الْقُرْآنِ عَلَى ضَرْبَيْنِ أَحَدُهُمَا تَأْلِيفُ السُّوَرِ كَتَقْدِيمِ السَّبْعِ الطِّوَالِ وَتَعْقِيبِهَا بِالْمِئِينَ فَهَذَا الضَّرْبُ هُوَ الَّذِي تَوَلَّتْهُ الصَّحَابَةُ وَأَمَّا الْجَمْعُ الْآخَرُ (وَهُوَ جَمْعُ الْآيَاتِ فِي السُّورِ فَهُوَ تَوْقِيفٌ تَوَلَّاهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) Ebû Abdillah Bedreddin Muhammed b. Abdillah ez-Zerkeşî (v. 794), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Beyrut 1376/1957, I,237.

[192] (جَمْعِ الْقُرْآنِ لَمْ يَكُنْ مَرَّةً وَاحِدَةً) Ebû Abdullah el-Hâkim Muhammed b. Abdillah en-Nisâbûrî (v. 405), *el-Müstedrek ale's-Sahîheyn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 1411/1990, II,249; ez-Zerkeşî (v. 794), *el-Burhân*, I,237.

Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde *Kur'ân-ı Kerîm*

Kur'ân-ı Kerîm, okunması, ezberlenmesi, yazılması, cem'i, beyanı, öğrenilip-öğretilmesi, uygulanması ve neşredilmesi daha kolay olsun diye bir defada değil, 23 yılda âyet âyet; yani peyderpey vahiy edilmiştir.[193]

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk hâfızı Hz. Peygamber (a.s.), vahiy edilen *Kur'ân* âyetlerini, evvela kendi ruhuna ve kalbine nakşedilmiş bir şekilde ezberlemiş olurdu. O (a.s.), vahyedilen âyetleri önce erkeklere sonra kadınlara okurdu.[194] Cebrâil'in veya onun (a.s.) işaretiyle belli bir sıralamayla sûrelere yerleştirilen[195] âyetler, hemen vahiy kâtiplerine yazdırılırdı.[196] Yanında bulunan ashabı da vahyi ezberlerdi. Yeni nazil olan vahyi hemen ezberleyemeyenler, onu yazar veya yazdırırlardı, sonra da kendileri ve aile efradı ezberlerdi. Hz. Peygamber (a.s.) ve ashabı ezberledikleri âyetleri namazlarda ve çeşitli vesilelerle sürekli olarak okurlardı. Yazılan ve ezberlenen âyet ve sûreler muhtelif vesilelerle Hz. Peygamber'e (a.s.) arz edilirdi. Hz. Peygamber (a.s.) hayattayken, sahâbenin ezberlediğ *Kur'ân*'ının miktarı değişmekteydi. Bazılarının ezberi birkaç âyet veya sûreden ibaretti. Bazıları ise o zamana kadar nazil olan âyetlerin tümünü ezberlemişlerdi. *Kur'ân*'ı en çok ezberleyenler onu yazanlardı.

Muhammed b. Hafs el-Kufî gibi âlim ve râvilere göre el-Fâtiha Sûresi Mekke'de tam olarak inen ilk sûredir. *Kur'ân-ı Kerîm*'in seksen altı sûresi Mekke'de, yirmi sekiz sûresi ise Medine'de inmiştir.[197]

Kur'ân-ı Kerîm,[198] nâzil olan her *Kur'ân* âyetinin yazılmasını Hz. Peygamber'e (a.s.) emretmiştir. Mütevatir olarak nakledilen birçok rivâyet, Hz. Peygamber'in (a.s.)

---

[193] Bazı kayıtlara göre "22 sene, 2 ay, 22 günde", Ya'kûbî, II,33-34, 43-44; ayrıca bkz. Beyhakî, VII,142-145; Makrizî (1999 n.), IV,332-335; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VIII,714 Celaleddin b. Abdirrahmân es-Suyûti, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır 1951, I,29,30; Şehabeddin Mahmud el-Alûsî (v. 1270/1854), *Rûhü'l-Meânî*, Mısır 1301, IX,136,200; İsmâil Hakkı İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, İstanbul 1956, s. 9; B. Çetiner, I,9; E. Işık, "*Fâtiha Sûresi*", DİA, XII,252.

[194] Ebu'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (21-103/642-721): "Resûlullah'ın (a.s.) *Kur'ân* nâzil oldukça onu önce erkeklere sonra kadınlara okuduğunu": (كان إذا نزل القرآن على رسول الله صلى الله عليه وسلم قرأه على الرجال ثم على النساء) bildirmiştir (İbn İshâk, s. 128).

[195] (وأن القرآن لم ينزل بلغة قريش فقط دون سائر العرب وإن كان معظمه نزل بلغة قريش وأن رسول الله صلى الله عليه و سلم سن جمع القرآن وكتابته وأمر بذلك وأملاه على كتبه وأنه صلى الله عليه و سلم لم يمت حتى حفظ جميع القرآن جماعة من أصحابه وحفظ الباقون منه جميعه متفرقا وعرفوه وعلموا مواقعه ومواضعه على وجه ما يعرف ذلك اليوم من ليس من الحفاظ لجميع القرآن) Ebû Ömer ed-Dânî (v. 444/1052), *el-Ahrufu's-Seb'a Li'l-Kur'ân*, thk. Abdülmüheymin et-Tahhân, Cidde 1418/1997, s. 61-63.

[196] Resûlullah'ın (a.s.) ihtisas kâtipleri meselesine dikkat çeken el-Mes'ûdî (280 [?]-346/893-957), kâtipliği sahih rivâyetlerle sabit olan ve uzun süre bu işlerle meşgul olan ashabı kaydettiğini, bunun dışında kısa süreli veya birkaç defa Resûlullah'a (a.s.) çeşitli konularda katiplik yapanları zikretmediğini kaydeder (*et-Tenbîh*, s. 282-284; ayrıca bkz. Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *Resûl-i Ekrem'in Yönetimi: et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, çev. A. Özel, İstanbul 1990, I,257-259, s. 199 vd.; M. Hamidullah, "*Allah'ın Elçisi (a.s.) ve Sahabe Devrinde Yazı Sanatı*", çev. Hasan Çağlar, İslâmî Araştırmalar, Ankara 1988, II/7,98).

[197] *Kur'ân* sûreleri Mekkî ve Medenî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. En fazla kabul gören görüşe göre, hicretten önce nâzil olan âyet ve sûrelerin Mekkî, sonra nâzil olanların Medenî olduğu şeklindedir.

[198] İlk olarak inen el-Alak Sûresi'nin ilk beş âyetinde kalemden, ilmin kalemle insanoğluna öğretildiğinden ve ilmin kalemle tespit edilmesinden bahsedilmiştir. el-Kalem Sûresi'nin ilk âyetlerinde

nâzil olan her *Kur'ân* vahyini ashabına yazdırdığını ve yazmalarını emrettiğini sarih bir şekilde ifade etmektedir.[199] Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkıllânî'nin (330-403/941-1013) de ifade ettiği gibi bunun aksine herhangi bir delil söz konusu değildir.[200]

Hz. Peygamber (a.s.), peyder pey nazil olan vahiyin bir kitapta toplanmasının murad-ı ilahî olduğunu biliyordu. Bizzat *Kur'ân* âyetlerinde zikri geçen *el-Kur'ân* ve *el-Kitâb* lafızları bunu teyit etmektedir. Âyet meâlen şöyledir: *"Şüphesiz bu, değerli bir Kur'ân'dır. Korunmuş bir kitaptır. Ona ancak temizlenenler dokunabilir. O, âlemlerin Rabbinden indirilmiştir"*[201] meâlindeki âyetlerle bunu teyit eder.

Ancak *Kur'ân* vahyi, Hz. Peygamber (a.s.) vefat edene kadar, inmeye devam ettiği için bir kitap haline getirilemedi. Bu sebepledir ki Hz. Peygamber (a.s.) zamanında *Kur'ân-ı Kerîm*'in tamamını hıfzeden, el-Kâtib[202] ve kâtibü'l-Vahy (كَاتِبُ الْوَحْيِ)[203] diye tanınan Zeyd b. Sâbit'ten (r.a) nakledilen rivâyette: "Peygamber (a.s.) vefat ettiğinde *Kur'ân* bir şeyde toplanmamıştı" (عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ قَالَ : قُبِضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَكُنِ الْقُرْآنُ جُمِعَ فِي شَيْءٍ) denilmektedir. Bu ve benzeri kayıtlar, resmi bir cem'in yapılmadığını ifade eder.

Ancak bu durum ona (a.s.) yakın olan ve daima onun (a.s.) yanında bulunan âlim sahâbîlerin, vahiy edildikçe *Kur'ân*'ı bir yerde toplamadıkları anlamına gelmez. Bu sebepledir ki Hz. Peygamber (a.s.): *"Kur'ân*'ı şu dört kişiden alınız: İbn Ümmü Abd (Abdullah b. Mes'ûd), Mu'âz b. Cebel, [Medine'de Hz. Peygamber'e (a.s.) ilk vahiy kâtipliği yapan[204]] Übey b. Ka'b ve Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe".

Yine İbn Sa'd'ın kaydettiğine göre Hz. Peygamber (a.s.) döneminde *Kur'ân-ı Kerîm*'in tamamını cem' edenler: Übey b. Ka'b, Muâz b. Cebel, Ebü'd-Derdâ, Zeyd b. Sâbit, Sa'd b. Ubeyd ve Ebû Zeyd'den müteşekkil altı kişidir. Aynı rivâyete göre –Muâviye b. Ebî Süfyân (r.a.) döneminde vefat eden, Evs kabilesine bağlı Amr b. Avf oğul-

---

kaleme ve yazdıklarına yemin edilmesi, Allah'ın Hz. Muhammed'e (a.s.) indirilen vahye *el-Kitâb* (yazılı metin) ve *el-Kur'ân* (ezberden de okunan metin) isimlerini vermesi ve Mûdâyene âyeti gibi pek çok işaret, *Kur'ân-ı Kerîm*'in yazılmasını emreder. Yine kaydedilecek şu ve benzeri âyetler de aynı kabildendir: *"De ki: Rabbimin sözleri için derya mürekkep olsa ve bir o kadar da ilâve getirsek dahi, Rabbimin sözleri bitmeden önce deniz tükenecektir"* (el-Kehf 18/109). *"Şayet yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak (mürekkep olsa) yine Allah'ın sözleri (yazmakla) tükenmez. Şüphe yok ki Allah mutlak galip ve hikmet sahibidir"* (Lukmân 31/27).

[199] İbn Ebî Davud'un (230-316) eserinde buna dair yüzlerce veri kaydedilmiştir. Mesela bkz. *Kitâbü'l-Mesâhif*, I,148 vd (بَابُ الْأَمْرِ بِكِتَابَةِ الْمَصَاحِفِ: Mushafların yazılmasını emretmek babı).

[200] İbn Battâl Ebü'l-Hasan Ali Halef b. Abdülmelik (v. 449), *Şerh Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temim Yasır b. İbrahim, Riyad 1423/2003, VIII,265-267.

[201] el-Vâkıa 56/77-80.

[202] Buhârî (بَابُ كَاتِبِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) başlığı ile yalnızca Zeyd b. Sâbit'i kast etmiştir. Çünkü Zeyd vahyi en çok yazan kimse olduğu ve yazma işi ile uğraşıp meşgul olması çok olduğu için ona ahd-ı lam ile "el-Kâtib" ismi verilmiştir (İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Beyrut 1379, IX,22).

[203] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Beyrut 1379, IX,13.

[204] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Beyrut 1379, IX,22.

larından- Mücemmi' b. Câriye el-Ensârî el-Evsî (v. 60/680 [?]),[205] iki veya üç sûre hariç *Kur'ân*'ı cem' etti. Abdullah b. Mesûd 90 küsur sûreyi cem' etti, geri kalanını ise Mücemmi'den öğrendi.[206]

Hz. Peygamber (a.s.) Devrinde Te'lîf'ü'l-*Kur'ân*

Kur'ân-ı Kerîm'in te'lifi Hz. Peygamber'in (a.s.) huzurunda yapılmıştır. Zeyd b. Sabit'in (r.a.): "Resûlullah'ın (a.s.) yanında *Kur'ân*'ın yazılı olduğu parçaları derlerdik" (كُنَّا عِنْدَ رَسُول الله صَلَّى الله عَلَيْه وَسَلَّمَ نُؤَلِّفُ الْقُرْآنَ مِنَ الرِّقَاع)[207] meâlindeki sözleri buna işaret eder. Beyhâkî, bu te'liften maksadın nâzil olan müteferrik âyetlerin, Hz. Peygamber'in (a.s.) işaretiyle, sûrelerine yerleştirilip tertip edilmek suretiyle toplanması olduğunu belirtir.[208]

Asr-ı Saâdet'te *Kur'ân-ı Kerîm*'in Cem'i ile İlgili Ferdi Teşebbüsler

Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatıyla birlikte *Kur'ân-ı Kerîm* ve İslâm Dini tamamlanmış oldu.[209] Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından sonra *Kur'ân-ı Kerîm*'in toplanması zarureti ortaya çıktı. Bu gereklilik bizzat *Kur'ân-ı Kerîm* tarafından çeşitli vesilelerle doğrudan ve dolaylı olarak ifade edilmiştir.

Mesela *Kur'ân-ı Kerîm*, geçmiş peygamberlere indirilen vahiylerin insanlık âleminde vücut bulma şekillerini ve varlıklarını nasıl sürdürdüklerini bildirmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, geçmiş kavimlerin kendilerine indirilen vahiylerle ilişkilerine dair yaşadıkları tecrübeleri kapsamlı bir şekilde Peygamber Efendimize (a.s.), ashabına ve Müslümanlara hatırlatıp öğretmiş ve bu yaşanmış tecrübeyi dikkate almaları gerektiğini öğretmiştir.

---

[205] İyi bir hâfız olan Mücemmi' b. Câriye (r.a.), *Kur'ân* metnini derleyen Medineli altı sahâbeden biridir. Resûlullah'ın (a.s.) vefatından kısa bir süre önce birkaç sûre dışında *Kur'ân*'ın tamamını bir araya toplamış ve bir nüsha meydana getirmiştir (M. Efendioğlu, "*Mücemmi' b. Câriye*", XXXI,447).

[206] (جَمَعَ الْقُرْآنَ عَلَى عَهْد رَسُول الله -صَلَّى الله عليه وسلم- سِتَّةُ نَفَر : أُبَيُّ بْنُ كَعْب وَمُعَاذُ بْنُ جَبَل وَأَبُو الدَّرْدَاء وَزَيْدُ بْنُ ثَابت وَسَعْدٌ وَأَبُو زَيْد . قَالَ : وَكَانَ مُجَمِّعُ بْنُ جَارِيَةَ قَدْ جَمَعَ الْقُرْآنَ إلا سُورَتَيْن أَوْ ثَلاثًا . وَكَانَ ابْنُ مَسْعُود قَدْ أَخَذَ بضْعًا وَسَبْعِينَ سُورَةً وَتَعَلَّمَ بَقِيَّةَ الْقُرْآن مِنْ مُجَمِّع) (جَمَعَ الْقُرْآنَ عَلَى عَهْد رَسُول الله صلى الله عليه وسلم سِتَّةُ رَهْط مِنَ الأَنْصَار : مُعَاذُ بْنُ جَبَل وَأُبَيُّ بْنُ كَعْب وَزَيْدُ بْنُ ثَابت وَأَبُو الدَّرْدَاء وَأَبُو زَيْد وَسَعْدُ بْنُ عُبَيْد ، قَالَ : قَدْ كَانَ بَقِيَ عَلَى الْمُجَمِّع بْن جَارِيَةَ سُورَةٌ أَوْ سُورَتَان حِينَ قُبِضَ النَّبِيُّ صَلَّى الله عليه وسلم) (مُجَمِّعُ بْنُ جَارِيَةَ بْن عَامِر بْن مُجَمِّع بْن الْعَطَّاف بْن ضُبَيْعَةَ بْن زَيْد مِنْ بَنِي عَمْرو بْن عَوْف وَهُوَ الَّذِي رَوَى الْكُوفِيُّونَ أَنَّهُ جَمَعَ الْقُرْآنَ عَلَى عَهْد النَّبِيِّ صَلَّى الله عليه وسلم إلا سُورَةً أَوْ سُورَتَيْن مِنْهُ وَتُوُفِّيَ فِي خِلافَة مُعَاوِيَةَ بْنَ أَبِي سُفْيَانَ وَلَيْسَ لَهُ عَقِبٌ) İbn Sa'd, II,355; VI,52.

[207] Rivâyetin tamamı şöyledir: "Zeyd b. Sâbit (r.a.) şöyle demiştir: 'Resûlullah'ın (a.s.) yanında *Kur'ân*'ı yazılı parçalardan derlemekte idik'. Rasûlullah (a.s.): 'Ne mutlu Şam'a' buyurdu. Biz de: 'Hangi sebeplerden dolayı Ey Allah'ın Rasûlü'" dedik. Rasûlullah (a.s.): 'Rahman'ın melekleri kanatlarını Şam'ın üzerine germişlerdir' buyurdu" (Tirmîzî, *el-Menâkib*, 46/3954).

[208] (وقال الحاكم في المستدرك جمع القرآن ثلاث مرات إحداها بحضرة النبي ثم أخرج بسند على شرط الشيخين عن زيد بن ثابت قال كنا عند رسول الله نؤلف القرآن من الرقاع . . . الحديث قال البيهقي يشبه أن يكون أن المراد به تأليف ما نزل من الآيات المتفرقة في سورها وجمعها فيها بإشارة النبي) Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. *Kur'ân* Araştırmaları Merkezi, Suudi Arabistan, II,377 vd.

[209] "*Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim*" el-Mâide 5/3.

Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli vesilelerle zikredilen "ketb/yazmak" (كتب) mastarından türetilen yüzlerce kelime,[210] sifr/esfâr, midâd (mürekkep), kalem, sahife/suhuf, kırtâs, levh/elvâh, tahrîf, Zebûr, Tevrât,[211] İncîl, kirâmen katibîn gibi tabirler bulunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in kendisi ile ilgili yaptığı nitelemelerde kendisini *el-Kur'ân* ve *el-Kitâb*; yani ezberden de okunan yazılı bir metin diye nitelemiş ve bütünsel bir forma (Allah'ın Kitabı[212]) sahip olduğunu vurgulamıştır.

Allah, bilirkişiler tarafından adil tanıklar huzurunda borçların yazılmasını emretmiştir.[213]

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın insanların yapıp ettiklerini bildiğini ve kayda geçirdiğini bildirmiştir.

Bütün bu tasrih ve işaretlerden hareketle kadın ve erkek sahâbîler, *Kur'ân-ı Kerîm*'i hıfz veya yazı vasıtasıyla cem' etmeye teşebbüs etmişlerdir.[214] Fakat bu cem'ler şahsi kalmıştır. Aslı bir olmakla beraber, bu cem'ler arasında bazen resm ve tertip bakımından farklar olmuştur. Mushaflar, cem' eden şahıslara isnat edilmiştir. Abdullah b. Mesûd (r.a.), Übey b. Ka'b (r.a.), Hz. Ali (r.a.), -Mushaf'ına *Lübâbü'l-Kulûb*[215] denilen- Ebû Musa el-Eş'ârî, Mikdâd b. Esved ve başka sahâbîlerin tertip ettiği Mushaflar gibi[216]

Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde *Kur'ân*'ın Mushaf haline getirilmesi, başka sahâbîler tarafından *Kur'ân-ı Kerîm*'in tamamının veya bir kısmının toplanmadığı manasına gelmez. Mesela Resûl-i Ekrem'in (a.s.) kâtiplerinden olan Ebû Hammâd Ukbe b. Âmir b. Abs el-Cühenî'nin (r.a.) bizzat cemedip kendi hattıyla yazdığı bir Mushaf nüshası vardı. Bu nüsha hadîs hâfızı ve tarihçi Ebû Saîd İbn Yûnus (v. 347/958) zamanında bilinmekteydi.[217]

---

[210] Mesela el-kitâb tabiri çeşitli vesilelerle *Kur'ân-ı Kerîm*'de 151 defa zikredilir.

[211] Âl-i İmrân 3/3,50,65,93; el-Mâide 5/43,44,46,66,68; el-A'râf 4/157; et-Tevbe 9/111; el-Feth 48/29; es-Saf 61/6; el-Cum'a 62/5.

[212] el-Bakara 2/101; Âl-i İmrân 3/23; en-Nisâ 4/24; el-Mâide 5/45; el-Enfâl 8/75; et-Tevbe 9/36; er-Rûm 30/56; el-Ahzâb 33/6; Fâtır 35/29.

[213] el-Bakara 2/282.

[214] (عَنْ أُمِّ وَرَقَةَ بِنْتِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْحَارِثِ الْأَنْصَارِيِّ ، وَكَانَتْ قَدْ جَمَعَتِ الْقُرْآنَ ، وَكَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ غَزَا بَدْرًا قَالَتْ لَهُ : ائْذَنْ لِي أَنْ أَخْرُجَ مَعَكَ أُدَاوِي جَرْحَاكُمْ وَأُمَرِّضُ مَرْضَاكُمْ ، لَعَلَّ أَنْ تُهْدَى لِي شَهَادَةٌ ، قَالَ : إِنَّ اللهَ مُهْدٍ لَكِ شَهَادَةً ، فَكَانَ يُسَمِّيهَا الشَّهِيدَةَ ، وَكَانَ أَمَرَهَا أَنْ تَؤُمَّ أَهْلَ دَارِهَا ، فَكَانَ لَهَا مُؤَذِّنٌ ، فَكَانَتْ تَؤُمُّ أَهْلَ دَارِهَا حَتَّى غَشِيَتْهَا جَارِيَةٌ لَهَا وَغُلَامٌ لَهَا ، كَانَتْ قَدْ دَبَّرَتْهُمَا فَقَتَلَاهَا فِي إِمَارَةِ عُمَرَ ، فَقِيلَ إِنَّ أُمَّ وَرَقَةَ قَتَلَتْ قَتَلَهَا غُلَامُهَا وَجَارِيَتُهَا ، فَقَامَ عُمَرُ فِي النَّاسِ فَقَالَ : إِنَّ أُمَّ وَرَقَةَ غَمَّتْهَا جَارِيَتُهَا وَغُلَامُهَا حَتَّى قَتَلَاهَا ، وَإِنَّهُمَا هَرَبَا ، فَأَتَى بِهِمَا ، فَصَلَبْتُهُمَا . فَكَانَا أَوَّلَ مَصْلُوبَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ ، ثُمَّ قَالَ عُمَرُ : صَدَقَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، كَانَ يَقُولُ : انْطَلِقُوا بِنَا نَزُورُ الشَّهِيدَةَ) İbn Sa'd, VIII,457.

[215] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye nşr., Beyrut 1417/1997, II,481-483.

[216] (قَالَ النَّخَعِيُّ : كَانُوا يَكْرَهُونَ أَنْ يَقُولُوا : قِرَاءَةُ عَبْدِ اللهِ وَقِرَاءَةُ سَالِمٍ وَقِرَاءَةُ أُبَيٍّ وَقِرَاءَةُ زَيْدٍ بَلْ يُقَالُ فُلَانٌ كَانَ يَقْرَأُ بِوَجْهِ كَذَا وَفُلَانٌ يَقْرَأُ بِوَجْهِ كَذَا قَالَ النَّوَوِيُّ وَالصَّحِيحُ أَنَّ ذَلِكَ لَا يُكْرَهُ .) es-Suyûtî (v. 911), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Mısır 1394/1974, I,281.

[217] E. Ahatlı, "*Ukbe b. Âmir*, DİA, XLII,62-63.

Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından sonra ilk olarak kimin *Kur'ân-ı Kerîm*'i Mushaf haline getirdiğine dair farklı rivâyetler bulunmaktadır. Hz. Ali (r.a.) ve Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe (r.a.) *Kur'ân-ı Kerîm*'i Mushaf haline getiren sahâbedendir.[218]

Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatıyla vahyin kesildiğini ve dinin tamamlandığını *Kur'ân-ı Kerîm*'den[219] ve Hz. Peygamber'in (a.s.) Vedâ Hutbesi gibi emir ve tavsiyelerinden öğrenen sahâbe, *Kur'ân-ı Kerîm*'e karşı mesuliyetlerinin saikıyla bireysel olarak onu cem' etmeye ve Mushaf haline getirmeye teşebbüs etmişlerdir.

Hz. Ebû Bekir (r.a.) Devrinde Cem'ü'l-Kur'ân

Muhaddis ve lugatçı el-Hattâbî'ye (v. 388/998) göre Resûlullâh (a.s.) bazı hükümlerin veya âyetlerin neshini beklediği için muhtemelen *Kur'ân*'ı bir Mushaf'ta toplamadı. Allah, Resûlullah'ın (a.s.) vefatıyla *Kur'ân*'ın nüzulü son bulduğu için, Râşid Halifelere *Kur'ân*'ın bir Mushaf'ta toplanmasını ilham etti. Bu, Allah'ın Ümmet-i Muhammed'e *Kur'ân*'ı koruyacağına dair verdiği teminatın gerçekleşmesi halidir. Bu işin başlangıcı da Hz. Ömer'in (r.a.) meşvereti ve Hz. Ebû Bekir es-Siddîk'ın (r.a.) eliyle olmuştur.[220]

Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkıllânî'ye (v. 403 / 1013) göre Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) *Kur'ân*'ın cem'i konusunda yaptığı farz-ı kifâyedir. Peygamber Efendimizin (a.s.) "Benden *Kur'ân*'dan başka bir şey yazmayın" meâlindeki hadîsi ve: *"Şüphesiz onu, toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir"*,[221] *"Şüphesiz bu (anlatılanlar), önceki kitaplarda, vardır"*[222] ve *"(İşte o apaçık delil,) Allah tarafından gönderilen ve tertemiz sahifeleri okuyan bir elçidir"*[223] meâlindeki âyetler, *Kur'ân*'ın cem'inin farz-ı kifaye olduğuna delildir. Yine el-Bâkıllânî'ye göre *Kur'ân*'ın tespiti, ezberlenmesi ve korunması ile ilgili her şey de farz-ı kifâyedir. *Kur'ân*'ın korunması ile ilgili her işlem, Allah'a, Resûlüne ve Müslüman idareciler ve bütün Müslümanlara bağlılığın, mensubiyetin, onlara karşı ihlâsın ve samimiyetin zorunlu bir gereğidir. Hz. Ömer (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) *Kur'ân*'ı cem' etmemesi, onu toplanmanın yasaklandığı anlamına gelmediğini tespit etti. Hz. Ebû Bekir (r.a.), *Kur'ân*'ın cem'i ile ilgili teklifin isabetli olduğunu, naklen ve aklen buna aykırı bir durumun olmadığını ve *Kur'ân*'ın cem' edilmemesinin onun bazı âyet ve sûrelerinin kaybolmasına neden olacağını bildiği için Hz. Ömer'in (r.a.) teklifini kabul etti. Ardından Zeyd b. Sâbit (r.a.) ve sahâbîler, onları izledi ve yaptıklarını tasvip etti.[224]

---

[218] es-Suyûtî (v. 911), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Mısır 1394/1974, I,205.

[219] *"Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim"* (el-Mâide 5/3) meâlindeki âyet gibi.

[220] وَقَالَ الْخَطَّابِيُّ وَغَيْرُهُ يُحْتَمَلُ أَنْ يَكُونَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّمَا لَمْ يَجْمَعِ الْقُرْآنَ فِي الْمُصْحَفِ لِمَا كَانَ يَتَرَقَّبُهُ مِنْ وُرُودِ نَاسِخٍ لِبَعْضِ أَحْكَامِهِ أَوْ تِلَاوَتِهِ فَلَمَّا انْقَضَى نُزُولُهُ بِوَفَاتِهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَلْهَمَ اللهُ الْخُلَفَاءَ الرَّاشِدِينَ ذَلِكَ وَفَاءً لِوَعْدِ الصَّادِقِ بِضَمَانِ حِفْظِهِ عَلَى هَذِهِ الْأُمَّةِ الْمُحَمَّدِيَّةِ (زَادَهَا اللهُ شَرَفًا فَكَانَ ابْتِدَاءُ ذَلِكَ عَلَى يَدِ الصِّدِّيقِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ بِمَشُورَةِ عمر İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Beyrut 1379, IX,12.

[221] el-Kıyâme 75/17.

[222] el-A'lâ 87/18.

[223] el-Beyyine 98/2.

[224] قَالَ بن الْبَاقِلَّانِيِّ كَانَ الَّذِي فَعَلَهُ أَبُو بَكْرٍ مِنْ ذَلِكَ فَرْضَ كِفَايَةٍ بِدَلَالَةِ قَوْلِهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَكْتُبُوا عَنِّي شَيْئًا غَيْرَ الْقُرْآنِ مَعَ قَوْلِهِ تَعَالَى إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وقرآنه وَقَوْلِهِ إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى وَقَوْلِهِ رَسُولٌ مِنَ اللهِ يَتْلُو صُحُفًا مُطَهَّرَةً قَالَ فَكُلُّ أَمْرٍ يَرْجِعُ لِإِحْصَائِهِ وَحِفْظِهِ فَهُوَ وَاجِبٌ

Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde, Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından altı ay sonra,[225] *Kur'ân-ı Kerîm*'in sûre ve âyetleri usûlünce yazılıp bir yerde toplanmıştır.[226]

Kur'ân-ı Kerîm'in cem' edilmesi süreciyle ilgili anlatılan bir başka hadise de şudur: Hicretin 12. (633) yılında Yemâme'de Müseylimetü'l-Kezzâb ile yapılan savaşta Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe (r.a.) gibi birçok seçkin sahâbe ve hafız -el-Vâkıdî'ye göre 700[227] *Kur'ân* hafızı- şehit edilmiştir. Bunun üzerine -özellikle de Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe'nin (r.a.) şahadeti üzerine *Kur'ân-ı Kerîm* konusunda endişelenen- Hz. Ömer (r.a.), Resûlullah'ın (a.s.) halîfesi/devlet başkanı Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) *Kur'ân-ı Kerîm*'i Mushaf haline getirmesini teklif etti.[228] Yapılan istişareler neticesinde Hz. Ebû Bekir (r.a.) de *Kur'ân-ı Kerîm*'in Mushaf haline getirilmesi görevini Zeyd b. Sâbit'e (r.a.) verdi. Zeyd b. Sâbit (r.a.): "Vallahi! Bana bir dağın nakledilmesini teklif etseydiler, bu bana, *Kur'ân*'ı toplama işinden daha ağır olmazdı" (فَوَاللهِ لَوْ كَلَّفُونِي نَقْلَ جَبَلٍ مِنَ الْجِبَالِ مَا كَانَ أَثْقَلَ عَلَيَّ مِمَّا أَمَرَنِي مِنْ جَمْعِ الْقُرْآنِ) sözleriyle kendisine çok ağır bir sorumluluk yüklendiğini ifade etti.

Yine bu bağlamda zikredilen bir başka rivâyette şöyle denmektedir[229]: "Zeyd b. Sabit şöyle demiştir: Ebû Bekr Yemâme'deki şehadetlerden sonra haber yollayıp beni çağırdı. Yanında Ömer b. Hattâb da bulunuyordu. Ebû Bekr bana şöyle dedi: Ömer bana geldi ve Yemâme gününün şiddetli harbinde *Kur'ân* hafızlarından birçoğu şehit oldu. Ben diğer cephelerde de harplerin şiddetlenip *Kur'ân* hafızlarının şehit edilmelerinden, bu sebeple de *Kur'ân*'dan büyük bir kısmın zayi' olup gitmesinden endişe ediyorum. Binaenaleyh ben senin, *Kur'ân*'ın kitap hâlinde toplanması için emretmen gerektiğini düşünüyorum, dedi. Ben Ömer'e; Rasûlullah'ın yapmadığı bir işi nasıl yaparsın? dedim. Ömer; Vallahi bu hayırdır, dedi ve bana müracaat etmeye devam etti. Nihayet Allah benim göğsümü bu iş için açtı ve ben de bu konuda Ömer'in düşündüğü gibi düşündüm. Zeyd dedi ki; Bu sözlerden sonra Ebû Bekr, bana hitaben şunları söyledi:

Sen genç ve akıllı bir adamsın, biz seni hiçbir kusurla itham etmiyoruz. Sen Rasûlullah için vahyi yazıyordun. Binaenaleyh sen *Kur'ân*'ı tetebbu' et ve onu bir araya topla! Zeyd, buna karşı: "Vallahi! Bana bir dağın nakledilmesini teklif etseydiler, bu bana *Kur'ân*'ı toplama işinden daha ağır olmazdı", dedi. Zeyd (r.a.) dedi ki; Sizler, Rasûlullah'ın yapmadığı bir işi nasıl yapıyorsunuz? dedim. Ebû Bekr (r.a.) cevaben şöyle dedi: Allah'a yemin ederim ki, bu hayırlı bir iştir. Ve Ebû Bekr bana müracaata devam

---

عن الخصية وكان ذلك من النصيحة لله ولرسوله وكتابه وأئمة المسلمين وعامتهم قال وقد فهم عمر أن نزك النبي صلى الله عليه وسلم جمعه د لالة فيه على المنع ورجع إلى قول أبي بكر ما رأى وجه الإصابة في ذلك وأنه ليس في المقول ولا في المعقول ما ينافيه وما يترتب على نزك جمعه

[225] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Beyrut 1379, IX,14

[225] İ. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 71.

[226] عن الشعبي عن عبد خير قال سألت عليا رضي الله عنه عن أول من جمع القرآن في المصحف؟ فكان أول ما استقبلني به قال: رحم الله أبا بكر، (كان أعظم الناس أجرا في القرآن، هو أول من جمعه بين اللوحين) Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, I,32.

[227] el-Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde*, s. 213.

[228] el-Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde*, s. 205; İbn Sa'd, I,316-317; III,378; VII,418-419; el-Belâzürî, *Fütûh*, s. 118-121; Ebû Muhammed Ahmed b. A'sam el-Kûfî (v. 314 veya 320 [?]), *el-Fütûh*, Beyrut 1986, I,36; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, III,645-646; Taberî, IV,113; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III,631; M. M. el-A'zamî, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'ân Tarihi -Eski ve Yeni Ahit ile Karşılaştırmalı Bir Araştırma-*, çev. O. Türker - F. Serenli, İstanbul 2006, s. 105-151.

[229] Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 66/3 (باب جَمْعِ الْقُرْآنِ).

etti. Nihayet Allah, Ebû Bekr ile Ömer'in akıllarını ikna ettiği ve göğüslerini ferahlattığı bu işte, benim de aklımı musahhar etti ve gönlümü ferahlandırdı. Bunun üzerine ben de *Kur'ân*'ın ardına düşüp gereği gibi araştırdım ve onu yazılı bulunduğu hurma dallarından, ince taş levhalardan ve hafızların ezberlerinden topladım. Nihayet et-Tevbe Sûresi'nin sonunu Ebû Huzeyme el-Ensârî'nin[230] yanında buldum. O âyeti ondan başka kimsenin yanında bulmadım.[231] Bu âyet, "لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ" sözlerinden Berâe (et-Tevbe) Sûresi'nin (9/128)[232] sonuna kadar devam eden âyetti."[233]

Zeyd b. Sâbit'in (r.a.) başkanlık ettiği komisyon, belli usûller çerçevesinde ve arza-i âhireyi esas alarak *Kur'ân-ı Kerîm*'i *Mushaf* haline getirdi:

(i) Başta Zeyd b. Sâbit (r.a.) olmak üzere komisyon üyeleri, *Kur'ân-ı Kerîm*'i Hz. Peygamber (a.s.) döneminde ezberlemiş ve yazmış kimselerdi.

(ii) Yapılan ilanlar ile Hz. Peygamber (a.s.) tarafından kendisine *Kur'ân* vahyi yazdırılanlar veya ezberleyenlerin, yazdıklarını ve ezberlediklerini komisyona getirmeleri istendi.

(iii) Getirilen metnin kabul edilmesi için, getiren tarafından bunun ezberlenmiş olması şartı koşuldu.

(iv) Her *Kur'ân*'dan bir şey getirenin, bunun Hz. Peygamber (a.s.) tarafından *Kur'ân* diye yazdırıldığına veya *Kur'ân* vahyi olduğuna dair iki şahit getirmesi istendi.

---

[230] أبو خزيمة بن أوس بن زيد بن أصرم بن ثعلبة بن غنم بن مالك ابن النجار شهد بدرًا وما بعدها من المشاهد. وتوفي في خلافة عُثْمَان بْنِ عفان، وَهُوَ أخو مَسْعُود بْن أوس بن أبي مُحَمَّد. وقال ابن شهاب، عن عبيد ابن السباق، عَنْ زيد بْن ثابت: وجدت آخر التوبة مَعَ أبي خزيمة الأنصاري) İbn Abdilber, *el-İstîâb*; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, "أبو خزيمة بن اوس" md.; Ayrıca bkz. İbn Sa'd, III,490]. Hz. Osman (r.a.) da Zeyd b. Sâbit'i (r.a.) *Kur'ân-ı Kerîm*'in "imam (referans) Mushaf" olarak tespiti ve çoğaltılması ile görevlendirmiştir. Zeyd (r.a.), el-Ahzâb Sûresi'nin 23. âyetini yazılı olarak sadece Huzeyme b. Sâbit el-Ensârî el-Evsî el-Hatmî'nin (r.a.) getirdiğini ve ikinci bir şahide gerek görmeden bu âyeti Mushaf'a aldığını belirtmiştir. Zeyd b. Sâbit'in (r.a.) böyle hareket etmesinin dayanağı, Hz. Peygamber'in (a.s.) borcunu ödeyip ödemediği hususunda bir alacaklısıyla aralarında çıkan anlaşmazlıkta bu borcun ödendiğini görmediği halde Huzeyme'nin (r.a.): "Biz seni vahiy gibi daha önemli bir konuda tasdik ediyoruz" diyerek şahitlik etmesidir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) ona "şahadeti iki şahit yerine geçen kimse" anlamında "zü'ş-şehâdeteyn" lakabını vermiştir. Huzeyme (r.a.), o günden sonra bu lakapla tanınmıştır. Hz. Peygamber (a.s.), ayrıca onun hakkında: "Herhangi bir kimsenin lehine veya aleyhine Huzeyme'nin şahitlik etmesi yeterlidir" buyurmuştur. Evs kabilesi onun bu özelliğini kendileri için bir iftihar vesilesi yapmıştır (İbn Sa'd, IV,378 "خُزَيْمَةُ بْنُ ثابت بْن الفاكه" md.; İbn Ebî Davûd, I,195: 8 numaralı dipnotun devamı; A. Çubukçu, "*Huzeyme b. Sâbit*", DİA, XVIII,436). Ebû Huzeyme b. Evs en-Neccârî el-Ensârî, Huzeyme b. Sâbit el-Evsî ve el-Hârise b. Hazme (veya Hazeme: İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Gabe, "الحارث بن خزمة" md.) adlı sahâbîlerin isimleri zabt edilirken veya başka şekillerde bazen birbirine karıştırılmıştır.

[231] Şârihlere göre, bu sözden kasıt: "Bizzat Resûlullah'tan (a.s.) işiten" demektir. Yoksa âyetin pek çok sahâbe tarafından ezber bilindiği malumdur (وأما قوله: (ففقدت آية من الأحزاب، فلم أجدها إلا مع خزيمة) فلم يرد أن حفظها قد ذهب عن جميع الناس فلم تكن عندهم؛ لأن زيد بن ثابت قد حفظها. وروى أن عمر قال: (أشهد لسمعتها من رسول الله) وروى أن أبي بن كعب قال مثل ذلك، وعن هلال بن أمية أيضًا، وإنما أمر أبو بكر عند جمع الصحف عمر بن الخطاب وزيدًا بأن يطلبا على ما ينكرانه شهادة رجلين فيشهدان سماع ذلك من في النبي (صلى الله عليه وسلم) ليكون ذلك أثبت وأشد في الاستظهار ومما لا يتسرع أحد إلى دفعه (وإنكاره، قاله القاضي أبو بكر بن الطيب).

[232] İbn Ebî Davud, I,172. Yanî Zeyd bu âyeti, vahiy kâtiplerinden kimsenin yanında yazılı olarak bulamadı. Yoksa bu âyeti ondan başkası ezberlemedi demek değildir. Zîrâ bu âyeti pek çok kimse ezberlemiş, namaz içinde ve dışında tilâvet etmiştir.

[233] Buhârî bu hadîsi *el-Câmi'ü's-Sahîh*'in birkaç yerinde nakletmiştir.

İbn Hacer'e göre "İki şahitten maksat hıfz/ezber ve yazıdır. Veya (komisyona) getirilen yazının Resûlullah'ın (a.s.) huzurunda yazıldığına tanıklık eden iki şahittir. Ya da kast edilen (komisyona) arz edilenin, *Kur'ân*'ın vahyedildiği biçimlerden (vücûh) biri olduğuna iki kişinin tanıklık etmesidir. Maksatları, yalnızca Peygamber'in (a.s.) huzurunda yazılmış olanları kabul edip yazmaktı, tek başına hafızadan yazmak değildi".[234]

(v) *Kur'ân*'dan olduğu tespit edilen şeyler Übey b. Ka'b tarafından imla/dikte edildi, birçok kişi ise yazım işine yardım etti.[235]

Cem' işinde, Übey b. Ka'b'ın Mushaf'ından da yararlandı.

Sahâbeler, cem' işinde imla yaparken, et-Tevbe (Berâe) Sûresi'ne geldiklerinde, bu sûrenin: *"Bir sûre indirildiği zaman, (göz kırpıp alay ederek) birbirlerine bakar (ve): (Çevreden) sizi birisi görüyor mu? diye sorarlar, sonra da (sıvışıp) giderler. Anlamayan bir kavim oldukları için Allah onların kalplerini (imandan) çevirmiştir"*[236] meâlindeki âyetin en son nâzil olan âyet olduğunu tespit ettiler. Übey b. Ka'b'den (r.a.) nakledilen rivâyete göre Resûlullah (a.s.) bu âyetten sonra: *"Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir. (Ey Muhammed!) Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter. O'ndan başka ilâh yoktur (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ). Ben sadece O'na güvenip dayanırım. O yüce Arş'ın sahibidir"*[237] meâlindeki âyetleri okuttu. Böylece Allah, *"Senden önce hiçbir resûl göndermedik ki ona: "Benden başka İlâh yoktur; şu halde bana kulluk edin" diye vahyetmiş olmayalım"* (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ) âyetindeki gibi vahyin başlangıcında olduğu gibi bitiminde de "لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ" âyeti nazil oldu.[238]

(vı) Bütün bu süreçten sonra, *Kur'ân-ı Kerîm* usûlüne uygun bir şekilde sahifelere yeniden yazıldı, bu sahifeler bir yerde toplandı ve yapılan iş konusunda sahâbe arasında icmâ' hâsıl oldu.

(vıı) Sahâbeye arz edilip üzerinde icmâ' hâsıl olan bu sahifeler,[239] Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) emanet edildi. Bir yerde toplanmış olan bu sahifeler, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) vefatından sonra Hz. Ömer'e (r.a.), onun (r.a.) vefatıyla -*Kur'ân* hâfızı olan- Hz. Hafsa'ya (r.anha) intikal etti.[240]

---

[234] (وكَانَ الْمُرَادُ بِالشَّاهِدَيْنِ الْحِفْظَ وَالْكِتَابَ أَوِ الْمُرَادُ أَنَّهُمَا يَشْهَدَانِ عَلَى أَنَّ ذَلِكَ الْمَكْتُوبَ كُتِبَ بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوِ الْمُرَادُ أَنَّهُمَا يَشْهَدَانِ عَلَى أَنَّ ذَلِكَ مِنَ الْوُجُوهِ الَّتِي نَزَلَ بِهَا الْقُرْآنُ وَكَانَ غَرَضُهُمْ أَنْ لَا يُكْتَبَ إِلَّا مَنْ عَيْنَ مَا كُتِبَ بَيْنَ يَدَيِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا مَنْ مُجَرَّدِ الْحِفْظِ) İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Dârü'l-Ma'rife nşr., Beyrut 1379, IX,14-15.

[235] İbn Ebî Dâvûd, I,167.

[236] et-Tevbe 9/127.

[237] et-Tevbe 9/129.

[238] İbn Ebî Davud, I,223,224-225.

[239] (تفق من جميع من جمع القرآن على عهد الصديق من المهاجرين والأنصار وأمهات المؤمنين وهم أهل القدوة الذين شاهدوا التنزيل وصحبوا النبي صلى الله عليه وسلم وحفظوا عنه القرآن يقرأ به في الصلاة ويعلمهم إياه، وهم الذين حفظوا سنن النبي صلى الله عليه وسلم، وبلغوا (عنه جميع ما يالمسلمين إليه الحاجة من دينهم es-Suyûtî (v. 911), *Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâhidü'l-Efkâr: Haşvetu's-Suyûtî alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, nşr. Câmietu Ummi'l-Kurâ, Suudi Arabistan 1424/2005.

[240] Buhârî, *"Fezâ'ili'l-Kur'ân"*, 3.

İbn Kesîr'in de belirttiği gibi Hz. Ebû Bekr'in (r.a.) *Kur'ân*'ı Mushaf haline getirmesi, yaptığı işlerin en güzeli, en büyüğü ve en azametlisidir. Hz. Ebû Bekr (r.a.), böylece dileyen her Müslümana *Kur'ân-ı Kerîm*'in tamamını ezberleme imkân sağlamış oldu. Sonuç itibariyle *Kur'ân-ı Kerîm*'in cem' edilmesi Allah'ın *"Kur'ân'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız"* (el-Hıcr 15/9) sözünün sırrına mazhariyettir. Hz. Ebû Bekr es-Sıddîk (r.a.), *Kur'ân*'ı cem' etmekle hayrı toplamış, şerri engellemiştir. Allah ondan razı olsun ve onu razı kılsın. Bu nedenle Hz. Ali (r.a.): "Mushaflar hususunda insanların en büyük ecirlisi Ebû Bekr'dir (r.a.). Çünkü Ebû Bekr (r.a.), *Kur'ân*'ı iki levha arasında toplayanların birincisidir" demiştir.[241]

Hz. Ömer (r.a.) Devrinde Cem'ü'l-Kur'ân

Hz. Ömer (r.a.), *Kur'ân-ı Kerîm*'i "referans (imam) Mushaf"[242] şeklinde tespit etmeye teşebbüs etti; fakat şahadeti nedeniyle bu teşebbüsünü gerçekleştiremedi. Hz. Osman (r.a.), bu teşebbüsü aynı usûllerle ikmal etti.[243]

Hz. Osman (r.a.) Devrinde Cem'ü'l-Kur'ân

Vahyin ilk kâtiplerinden[244] ve Müminlerin emiri/devlet başkanı Hz. Osman (r.a.), *Kur'ân-ı Kerîm*'i asıl ve esas resmi bir *Mushaf* haline getirtmiş, çoğaltmış[245] ve sahâbenin icmâ ettiği söz konusu bu İmam/Referans *Mushaf*'ın esas alınmasını emretmiştir.[246]

---

[241] أَخْرَجَ ابْنُ أَشْتَةَ فِي كِتَابِ الْمَصَاحِفِ مِنْ طَرِيقِ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: لَمَّا جَمَعُوا الْقُرْآنَ فَكَتَبُوهُ فِي الْوَرَقِ قَالَ: أَبُو بَكْرٍ الْتَمِسُوا لَهُ (اسْمًا فَقَالَ بَعْضُهُمْ السِّفْرُ وَقَالَ بَعْضُهُمْ: الْمُصْحَفُ فَإِنَّ الْحَبَشَةَ يُسَمُّونَهُ الْمُصْحَفَ وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ أَوَّلَ مَنْ جَمَعَ كِتَابَ اللهِ وَسَمَّاهُ الْمُصْحَفَ İbn Ebî Davud, I,153-156,185; Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Mısır 1394/1974, I,185,204.

[242] (لَمَّا أَرَادَ عُمَرُ أَنْ يَكْتُبَ الْإِمَامَ أَقْعَدَ لَهُ نَفَرًا مِنْ أَصْحَابِهِ وَقَالَ: إِذَا اخْتَلَفْتُمْ فِي اللُّغَةِ فَاكْتُبُوهَا بِلُغَةِ مُضَرَ، فَإِنَّ الْقُرْآنَ نَزَلَ عَلَى رَجُلٍ مِنْ مُضَرَ) İbn Ebî Davud, I,175.

[243] İbn Ebî Davud, I,170-174,224.

[244] İbn Ebî Davud, I,141. Mekke'de Resûlullah'a (a.s.) ilk olarak vahiy kâtipliği yapan Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh (عَبْدُ اللهِ بْنُ سَعْدِ بْنِ أَبِي سَرْحٍ), Medine'de ise Ubey b. Ka'b'dır. Medine'de en çok vahiy kâtipliği yapan Zeyd b. Sâbit'tir. O bulunmadığı zamanlarda başkaları vahiy kâtipliği yapardı. Mekke'de ve Medine'de Hz. Peygamber'e (a.s.) vahiy kâtipliği yapanlar şunlardır: Dört Halîfe, 5- Zübeyr b. el-Avvâm, 6-7- Saîd b. el-Âs b. Ümeyye'nin iki oğlu Hâlid ve Ebân, 8- Hanzaletü'l-Kâtib, 9- Muaykıb b. Ebî Fâtıma, 10- Abdullah b. el-Erkam ez-Zuhrî, 11- Şurahbîl b. Hasene, 12. Abdullah b. Revâha ve diğerleri. Biri bulunmadığında Hanzaletü'l-Kâtib ona vekalet ediyordu (el-Mes'ûdî (280 [?]-346/893-957), *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, s. 282-284; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, Beyrut 1379, IX,22).

[245] (وأن أبا بكر رضي الله عنه قصد في جمع القرآن إلى تثبته بين اللوحين فقط ورسم جميعه وأن عثمان رحمه الله تعالى أحسن وأصاب ووفق لفضل عظيم في جمع الناس على مصحف واحد وقراءات محصورة والمنع من غير ذلك وأن سائر الصحابة من علي رضي الله عنه ومن غيره كانوا متبعين لرأي أبي بكر وعثمان في جمع القرآن وأنهم أخبروا بصواب ذلك وشهدوا به وأن عثمان لم يقصد قصد أبي بكر في جمع نفس القرآن بين لوحين وإنما قصد جمع الصحابة على القراءات الثابتة المعروفة عن الرسول صلى الله عليه و سلم وألفى ما لم يجر مجرى ذلك وأخذهم بمصحف لاتقديم فيه ولا تأخير وأنه لم يسقط شيئا من القراءات الثابتة عن الرسول صلى الله عليه و سلم ولا منع منها ولا حظر القراءة بها إذ ليس إليه ولا إلى غيره أن يمنع ما أباحه الله تعالى وأطلقه وحكم بصوابه وحكم الرسول صلى الله عليه و سلم للقارئ به أنه محسن مجمل في قراءته) Ebû Ömer ed-Dânî, s. 61-63.

[246] Ebû Ömer ed-Dânî, s. 61-63; ayrıca bkz. Bedreddîn ez-Zerkeşî et-Türkî (745-794/1344-1392), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Dâru'-Turâs, Kâhire.

Şöyle ki: Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Osman (r.a.) dönemlerinde *Kur'ân-ı Kerîm*'in okunması, öğrenilmesi ve öğretilmesi[247] sırasında kıraat ihtilafı yaşanmaya başladı. Özellikle de -hicretin 25. yılında, Suriye ve Irak'taki muhtelif şehirlerden gelip Azerbaycan ve Ermeniye cephelerinde savaşan askerler arasında kırâat farklılıklarından dolayı ihtilaf çıktı. Mushaf'ına *Lübâbü'l-Kulûb*[248] denilen Ebû Musa el-Eş'ârî (r.a.) kırâati, Abdullah b. Mesûd (r.a.) kırâati, Mikdâd b. Esved (r.a.) kırâati, Übey b. Ka'b (r.a.) kırâati gibi.[249] -Hz. Peygamber'in (a.s.) sırdaşı- Huzeyfe b. Yemân (v. 36/656) ve bazı sahâbe, -Yahudi ve Hıristiyanların yaşadıkları çok acı tecrübelerin-, kıraat ihtilaflarından dolayı İslâm ümmeti arasında yaşanması ihtimalinden dolayı büyük bir korkuya kapıldılar. Hatta Hz. Osman (r.a.): "Toplanın ey Muhammed'in ashabı! İnsanlara bir imam (referans Mushaf) yazın!" demiştir. İşin vahametini bilen Hz. Osman (r.a.), müracaatlar üzerine, -Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde aynı işi yapan- (1) Zeyd b. Sâbit el-Hazrecî en-Neccârî'yi (v. 45/665) istinsah ve çoğaltma işini yapacak heyetin başkanlığına getirdi. Heyetin diğer üyeleri (2) Abdullah b. Zübeyr el-Esedî (v. 73/692), (3) Saîd b. el-Âs el-Ümevî (v. 59/679)[250] ve (4) -Hz. Peygamber (a.s.) vefat ettiğinde on yaşında

[247] İbn Ebî Davud, I,202-203.

[248] ذكر غَزْوِ حُذَيْفَةَ الْبَابَ وَأَمْرِ الْمَصَاحِفِ وَفِيهَا صُرِفُ حُذَيْفَةَ عَنْ غَزْوِ الرَّيِّ إِلَى غَزْوِ الْبَابِ مَدَدًا لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ رَبِيعَةَ، وَخَرَجَ مَعَهُ سَعِيدُ بْنُ الْعَاصِ، فَبَلَغَ مَعَهُ أَذْرَبِيجَانَ، وَكَانُوا يَجْعَلُونَ النَّاسَ رِدْءًا، فَأَقَامَ حَتَّى عَادَ حُذَيْفَةُ ثُمَّ رَجَعَا. فَلَمَّا عَادَ حُذَيْفَةُ قَالَ لِسَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ: لَقَدْ رَأَيْتُ فِي سَفَرَتِي هَذِهِ أَمْرًا، لَئِنْ تُرِكَ النَّاسُ لَيَخْتَلِفُنَّ فِي الْقُرْآنِ، ثُمَّ لَا يَقُومُونَ عَلَيْهِ أَبَدًا. قَالَ: وَمَا ذَاكَ؟ قَالَ: رَأَيْتُ أُنَاسًا مِنْ أَهْلِ حِمْصَ يَزْعُمُونَ أَنَّ قِرَاءَتَهُمْ خَيْرٌ مِنْ قِرَاءَةِ غَيْرِهِمْ، وَأَنَّهُمْ أَخَذُوا الْقُرْآنَ عَنِ الْمِقْدَادِ، وَرَأَيْتُ أَهْلَ دِمَشْقَ يَقُولُونَ: إِنَّ قِرَاءَتَهُمْ خَيْرٌ مِنْ قِرَاءَةِ غَيْرِهِمْ، وَرَأَيْتُ أَهْلَ الْكُوفَةِ يَقُولُونَ مِثْلَ ذَلِكَ، وَإِنَّهُمْ قَرَءُوا عَلَى ابْنِ مَسْعُودٍ، وَأَهْلَ الْبَصْرَةِ يَقُولُونَ مِثْلَ ذَلِكَ، وَإِنَّهُمْ قَرَءُوا عَلَى أَبِي مُوسَى، وَيَسُوقُونَ مُصْحَفَهُ لِبَابِ الْقُلُوبِ. فَلَمَّا وَصَلُوا إِلَى الْكُوفَةِ أَخْبَرَ حُذَيْفَةُ النَّاسَ بِذَلِكَ وَحَذَّرَهُمْ مَا يَخَافُ، فَوَافَقَهُ أَصْحَابُ رَسُولِ اللهِ - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، وَكَثِيرٌ مِنَ التَّابِعِينَ. وَقَالَ لَهُ أَصْحَابُ ابْنِ مَسْعُودٍ: مَا تُنْكِرُ؟ أَلَسْنَا نَقْرَأُ عَلَى قِرَاءَةِ ابْنِ مَسْعُودٍ؟ فَغَضِبَ حُذَيْفَةُ وَمَنْ وَافَقَهُ، وَقَالُوا: إِنَّمَا أَنْتُمْ أَعْرَابٌ فَاسْكُتُوا فَإِنَّكُمْ عَلَى خَطَأٍ. وَقَالَ حُذَيْفَةُ: وَاللهِ لَئِنْ عِشْتُ لَآتِيَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، وَلَأُشِيرَنَّ عَلَيْهِ أَنْ يَحُولَ بَيْنَ النَّاسِ وَبَيْنَ ذَلِكَ. فَأَغْلَظَ لَهُ ابْنُ مَسْعُودٍ، فَغَضِبَ سَعِيدٌ وَقَامَ وَتَفَرَّقَ النَّاسُ، وَغَضِبَ حُذَيْفَةُ وَسَارَ إِلَى عُثْمَانَ فَأَخْبَرَهُ بِالَّذِي رَأَى، وَقَالَ: أَنَا النَّذِيرُ الْعُرْيَانُ فَأَدْرِكُوا الْأُمَّةَ. فَجَمَعَ عُثْمَانُ الصَّحَابَةَ وَأَخْبَرَهُمُ الْخَبَرَ، فَأَعْظَمُوهُ وَرَأَوْا جَمِيعًا مَا رَأَى حُذَيْفَةُ. فَأَرْسَلَ عُثْمَانُ إِلَى حَفْصَةَ بِنْتِ عُمَرَ: أَنْ أَرْسِلِي إِلَيْنَا بِالصُّحُفِ نَنْسَخُهَا، وَكَانَتْ هَذِهِ الصُّحُفُ هِيَ الَّتِي كَتَبَتْ فِي أَيَّامِ أَبِي بَكْرٍ، فَإِنَّ الْقَتْلَ لَمَّا كَثُرَ فِي الصَّحَابَةِ يَوْمَ الْيَمَامَةِ قَالَ عُمَرُ لِأَبِي بَكْرٍ: إِنَّ الْقَتْلَ قَدْ كَثُرَ وَاسْتَحَرَّ بِقُرَّاءِ الْقُرْآنِ يَوْمَ الْيَمَامَةِ، وَإِنِّي أَخْشَى أَنْ يَسْتَحِرَّ الْقَتْلُ بِالْقُرَّاءِ فَيَذْهَبَ مِنَ الْقُرْآنِ كَثِيرٌ، وَإِنِّي أَرَى أَنْ تَأْمُرَ بِجَمْعِ الْقُرْآنِ، فَأَمَرَ أَبُو بَكْرٍ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ فَجَمَعَهُ مِنَ الرِّقَاعِ وَالْعُسُبِ وَصُدُورِ الرِّجَالِ، فَكَانَتِ الصُّحُفُ عِنْدَ أَبِي بَكْرٍ ثُمَّ عِنْدَ عُمَرَ، فَلَمَّا تُوُفِّيَ عُمَرُ أَخَذَتْهَا حَفْصَةُ فَكَانَتْ عِنْدَهَا. فَأَرْسَلَ عُثْمَانُ إِلَيْهَا [أَمِنْ] أَخْذِهَا مِنْهَا، وَأَمَرَ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ وَعَبْدَ اللهِ بْنَ الزُّبَيْرِ وَسَعِيدَ بْنَ الْعَاصِ وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ فَنَسَخُوهَا فِي الْمَصَاحِفِ، وَقَالَ عُثْمَانُ: إِذَا اخْتَلَفْتُمْ فَاكْتُبُوهَا بِلِسَانِ قُرَيْشٍ، فَإِنَّمَا نَزَلَ بِلِسَانِهِمْ، فَفَعَلُوا. فَلَمَّا نَسَخُوا الصُّحُفَ رَدَّهَا عُثْمَانُ إِلَى حَفْصَةَ، وَأَرْسَلَ إِلَى كُلِّ أُفُقٍ بِمُصْحَفٍ، وَحَرَقَ مَا سِوَى ذَلِكَ، وَأَمَرَ أَنْ يُعْتَمَدُوا عَلَيْهَا وَيَدَعُوا مَا سِوَى ذَلِكَ. فَكُلُّ النَّاسِ عَرَفَ فَضْلَ هَذَا الْعَمَلِ، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ، فَإِنَّ الْمُصْحَفَ لَمَّا قَدِمَ عَلَيْهِمْ فَرِحَ بِهِ أَصْحَابُ النَّبِيِّ - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، وَإِنَّ أَصْحَابَ عَبْدِ اللهِ وَمَنْ وَافَقَهُمُ امْتَنَعُوا مِنْ ذَلِكَ وَغَالَبُوا النَّاسَ، فَقَامَ فِيهِمُ ابْنُ مَسْعُودٍ وَقَالَ: وَلَا كُلَّ ذَلِكَ، فَإِنَّكُمْ وَاللهِ قَدْ سُقْتُمْ سَيِّقًا بَيِّنًا، فَارْبَعُوا عَلَى ظَلْعِكُمْ. وَلَمَّا قَدِمَ عَلِيٌّ الْكُوفَةَ قَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ فَعَابَ عُثْمَانَ بِجَمْعِ النَّاسِ عَلَى الْمُصْحَفِ، فَصَاحَ بِهِ وَقَالَ: اسْكُتْ فَمَنْ مَلَأَ مَا فَعَلَ ذَلِكَ، فَلَوْ وُلِّيتُ مِنْهُ مَا وُلِّيَ عُثْمَانُ لَسَلَكْتُ سَبِيلَهُ.) İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye nşr., Beyrut 1417/1997, II,481-483.

[249] es-Suyûtî (v. 911), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Mısır 1394/1974, I,281.

[250] Hicretin 1. yılında (622) Mekke'de dünyaya geldi. 3. yılda (624) doğduğu da zikredilmiştir. Bedir Gazvesi'nde müşriklerin safında yer alan babası Âs, Hz. Ali (r.a.) tarafından öldürüldüğünden akrabası olan Hz. Osman'ın (r.a.) himayesinde yetişti. (عرض عليه القرآن في خلافة سعيد بن العاص، كان من فصحاء قريش، ولهذا ندبه عثمان فيمن ندب لكتابة القرآن، قال ابن أبي داود في المصاحف: حدّثنا العباس بن الوليد، حدّثنا أبي، حدّثنا سعيد بن عبد العزيز، أنّ عربية القرآن أقيمت على لسان سعيد بن العاص، لأنه كان أشبههم لهجة برسول الله صلّى سعيد بن العاص)، (أخبرني أبي أنا سعيد بن عبد العزيز أن عربية القرآن أقيمت على لسان سعيد بن العاص، لأنه كان أشبههم لهجة برسول الله صلى الله عليه وسلم) İbn Hacer, *el-İsâbe*, (3278- عثمان بن عفّان حين جُمع القرآن Ebû Feyd Muerric b. Amr b. el-Hâris es-Sedûsî, *Hazf Min Nesebi Kureyş*, (eş-Şâmile), s. 7. İbn Asâkir (v. 571), *Târih Dimeşk*, thk. Amr b. Gerâme el-Umrevî, لسان سعيد بن العاص بن سعيد بن العاص بن أمية لأنه كان أشبههم لهجة برسول الله (صلى الله عليه وسلم) قال سعيد وقتل العاص مشركا يوم بدر ومات سعيد بن العاص قبل بدر مشركا).

olan, tabiînden- Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm el-Mahzûmî'dir (v. 43/663-64). En fasih konuşanın Saîd b. Âs, en güzel yazı yazanın ise Zeyd b. Sâbit olması nedeniyle, Hz. Osman (r.a.), istişareler neticesinde: "Zeyd yazsın, Saîd de imla/dikte etsin" emrini verdi.[251] İmla konusunda, Medineli Zeyd b. Sâbit (r.a.) ile heyetin Mekkeli diğer üyeleri arasında ihtilaf olduğunda ise Kureyş lehçesi esas alındı.[252] Yine Hz. Osman (r.a.), Zeyd b. Sâbit'ten (r.a.), Hz. Hafsa'daki (r.anha) nüshayı ve ashap tarafından yaygın olarak bilinen (maruf), Kureyş lehçesine uygun olan Hz. Peygamber'in (a.s.) arza-i âhiresini esas alarak *Kur'ân-ı Kerîm*'i yazıp çoğaltmasını istedi.

Heyete: (5) Nafi' b. Zurayb (6) [253],(نافع بن ظُرَيب) Übey b. Kâ'b el-Ensârî (v. 33/654 [?]), (7) -Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin mevlası- Kesîr b. Eflah (كثير بن أفلح) (v. 62),[254] (8) Enes b. Mâlik el-Ensârî (v. 93/711-12), (9) Abdullah b. Abbas el-Kureşî (v. 68/687-88), (10) -Mâliki mezhebinin imamı Mâlik b. Enes'in (v. 179/795) dedesi- Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemeni (v. 112/730),[255] (11) Abdullah b. Ömer el-Kureşî el-Adevî (v. 73/692) ve (12) Abdullah b. Amr b. As el-Kureşî (v. 65/684-85)[256] yardımcılık yapmışlardır. Kaynaklarda bu on iki şahısla ilgili olarak hep "Mushafları istinsah

---

Dârü'l-Fikr nşr., 1415/1995, XXI,119.

[251] عن مصعب بن سعد قال: قام عثمان فخطب الناس فقال: «يا أيها الناس «عهدكم» نبيكم منذ ثلاث عشرة، وأنتم تمترون في القرآن، وتقولون: قراءة أبيّ، وقراءة عبد الله، يقول الرجل: والله ما يقيم قراءتك، وأعزم على كل رجل منكم ما كان معه من كتاب الله شيء لما جاء به، فكان الرجل يجيء بالورقة والأديم فيه القرآن، حتى تجمّع من ذلك شيء كثير، ثم دخل عثمان فدعاهم رجلا رجلا، فناشدهم: لسمعت رسول الله -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- وهو أملاه عليك؟ فيقول: نعم، فلما فرغ من ذلك عثمان قال: من أَكْتَبُ النَّاس؟ قالوا: كاتبُ رسول الله -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- زيد بن ثابت، قال: فأي الناس أعرب؟ قالوا: سعيد بن العاص؛ قال عثمان: فليمل سعيد، وليكتب زيد، فكتب زيد مصاحف ففرقها في الناس، فسمعت بعض أصحاب رسول الله -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- يقولون: قد أحسن. İbn Ebî Dâvûd, I,206,208,209; İbn Kesîr (v. 774), *Fezâilü'l-Kur'ân*, Mektebetü İbn Teymiyye nşr., I. Baskı 1416, s. 84.

[252] أَنَّ حُذَيْفَةَ بْنَ اليَمَانِ، قَدِمَ عَلَى عُثْمَانَ وَكَانَ يُغَازِي أَهْلَ الشَّأْمِ فِي فَتْحِ أَرْمِينِيَةَ، وَأَذْرَبِيجَانَ مَعَ أَهْلِ العِرَاقِ، فَأَفْزَعَ حُذَيْفَةَ اخْتِلاَفُهُمْ فِي القِرَاءَةِ، فَقَالَ حُذَيْفَةُ لِعُثْمَانَ: يَا أَمِيرَ المُؤْمِنِينَ، أَدْرِكْ هَذِهِ الأُمَّةَ، قَبْلَ أَنْ يَخْتَلِفُوا فِي الكِتَابِ اخْتِلاَفَ اليَهُودِ وَالنَّصَارَى، فَأَرْسَلَ عُثْمَانُ إِلَى حَفْصَةَ: أَنْ أَرْسِلِي إِلَيْنَا بِالصُّحُفِ نَنْسَخُهَا فِي المَصَاحِفِ، ثُمَّ نَرُدُّهَا إِلَيْكِ، فَأَرْسَلَتْ بِهَا حَفْصَةُ إِلَى عُثْمَانَ، فَأَمَرَ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ، وَعَبْدَ اللهِ بْنَ الزُّبَيْرِ، وَسَعِيدَ بْنَ العَاصِ، وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ فَنَسَخُوهَا فِي المَصَاحِفِ، وَقَالَ عُثْمَانُ لِلرَّهْطِ القُرَشِيِّينَ الثَّلاَثَةِ: إِذَا اخْتَلَفْتُمْ أَنْتُمْ وَزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ فِي شَيْءٍ مِنَ القُرْآنِ فَاكْتُبُوهُ بِلِسَانِ قُرَيْشٍ، فَإِنَّمَا نَزَلَ بِلِسَانِهِمْ فَفَعَلُوا حَتَّى إِذَا نَسَخُوا الصُّحُفَ فِي المَصَاحِفِ، رَدَّ عُثْمَانُ الصُّحُفَ إِلَى حَفْصَةَ، وَأَرْسَلَ إِلَى كُلِّ أُفُقٍ بِمُصْحَفٍ مِمَّا نَسَخُوا، وَأَمَرَ بِمَا سِوَاهُ مِنَ القُرْآنِ فِي كُلِّ صَحِيفَةٍ أَوْ مُصْحَفٍ، أَنْ يُحْرَقَ) Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, Cem'ü'l-*Kur'ân* bâbı.

[253] نافع بْن طريب بْن عَمْرو بْن نوفل بن عبد مناف بن قصي القرشي النوفلي. أسلم يوم الفتح وصحب النَّبِيّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. ولا أعلم" له رواية. قَالَ العدوي: هُوَ الَّذِي كتب المصاحف لعمر بْن الخطاب" İbn Abdilber, *el-İstiâb*, "نافع بن طريب" md.; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, "نافع بن طريب" md.; Cevad Ali, *el-Mufassal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Dârü's-Sâkî nşr., 1422/2001, XV,119.

[254] (كثير بن افلح مولى أبي أيوب الأنصاري أحد من نسخ المصاحف أيام عثمان بن عفان رضي الله عنهُ التي جهزت إلى الأمصار) Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî (696-764/1296-1363), el-Vâfî bi'l-vefeyât, thk. Ahmet Arnavut - Türki Mustafa, Beyrut 1420/2000, Dâr İhyâi't-Tirâs nşr., XXIV,246.

[255] Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (762-855/1361-1451), *Muğni'l-Ahyâr fî Şerhi Esmâi Ricâli Maâni'l-Asâr*, thk. Muhammed Hasan, Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye nşr. Beyrut 1427/2006, III,8. Mâlik veya babası Ebû Âmir Yemen'den gelerek Medine'ye yerleşmiş, burada Benî Teym b. Mürre kabilesinin halîfi olmuştur. Ebû Âmir'in, Bedir dışında bütün gazvelere katılan bir sahâbe olduğu rivayeti yanında muhadram tabiî olduğu da ileri sürülmüştür. Dedesi Mâlik tabiîn büyüklerinden olup Hz. Ömer (r.a.), Hz. Osman (r.a.), Talha b. Ubeydullah (r.a.), Ebû Hüreyre (r.a.), Hassân b. Sabit (r.a.) ve Hz. Âişe'den (r.anha) rivayette bulunmuş, Halife Osman (r.a.) şehit edildiğinde onu kefenleyip defneden dört kişi arasında yer almıştı. Hz. Osman (r.a.) zamanında Mushafların çoğaltılmasıyla görevlendirilmiştir (A. Özel, "*Malik b. Enes*", DİA, XXVII,506).

[256] M. M. el-A'zamî, *Kur'ân Tarihi*, s. 131.

edenlerden/yazanlardan/çoğaltanlardan birisi" (أحد من نسخ المصاحف) veya "el-Mushaf'ı yazanlardan biri" (أَحَدُ كُتَّابِ الْمَصَاحِفِ) ibaresi zikredilir.

Mushafları çoğaltma işini de yapan bu on iki kişilik[257] heyet, titiz çalışmalarını başarıyla tamamladı ve yazılan Mushaflar Hz. Osman'ın (r.a.) huzurunda Mescid-i Nebevî'de ashaba arz edilerek icmâ' sağlandı.[258] Heyette sadece "التَّابُوتُ" (el-Bakara 2/248; Tâhâ 20/39) kelimesinde ihtilaf edilmiş ve bundan başka bir ihtilaf zikredilmemiştir. On iki kişilik heyet, önce referans bir nüsha hazırlayıp sonra onu esas alarak Mushafları çoğalttılar. Hz. Osman (r.a.), çoğaltma işi bitince, Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde hazırlanan asıl nüshayı (imam) Hz. Hafsa'ya (r.anha) iade etti. İbn Battûta'ya göre Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından 18 sene sonra[259] (yani 28/648 yılında) bu çalışma tamamlandı. Çoğaltılan yedi[260] *Kur'ân-ı Kerîm* nüshası, birer kâri' ile birlikte Mekke, Kûfe, Basra, Şam, Yemen ve Bahreyn'e gönderildi ve bir nüsha da Medine'de bırakıldı. Medine'de bırakılan nüshaya *el-Mushafu'l-İmâm* denildi. Aslında daha sonraları, İslâm ümmeti arasında Hz. Osman (r.a.) döneminde yazılan bütün nüshalar "imam (referans) Mushaf" diye meşhur olmuş ve varlıkları yüzlerce yıl sürmüş ve büyük bir emanet addedilerek korunmaya çalışılmış ve onlarla teberrük edilmiştir. Böylece Hz. Osman (r.a.) döneminde *Kur'ân-ı Kerîm*'in cem'i konusunda yapılanlar neticesinde kıraât ve benzeri ihtilaflarının önü alındı ve *"Kur'ân'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız"* (إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ)[261] hakikati bir daha tezahür etmiş oldu.[262]

Hz. Osman'ın (r.a.)[263] rehberliğinde, *Kur'ân-ı Kerîm*'in resmi imam/referans bir Mushaf şeklinde tespitiyle ilgili yapılan bütün işlemler, Medine'de; Mescid-i Nebevî'de, ilanat yapılarak herkesin katılımı ile bütün sahâbenin gözü önünde ve onların onayı ile yapılmıştır. Hz. Ali (r.a.): "Ey insanlar! Mushaflar ve Mushafların yakılması konusunda, Osman hakkında haddi aşmayın ve onun hakkında iyilikten/hayırdan başka bir şey söylemeyin! Allah'a yemin olsun ki, Osman Mushaflar konusunda ne yaptıysa hepimizin huzurunda ve onayımızı alarak yaptı. Osman dedi ki: bu kıraatler konusunda ne dersiniz? Bazı kimselerin: Benim kıraatim senin kıraatinden daha hayırlıdır,

---

[257] (فَجَمَعَ اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا مِنْ قُرَيْشٍ وَالْأَنْصَارِ، فِيهِمْ أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ، وَزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ) İbn Ebû Davud, I,213-214.

[258] (مصحف عثمان الذي اجتمع عليه اصحاب النبي صلى الله عليه و سلم) İbn Kesîr (v. 774), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azim*, thk. Sâmi b. Muhammed Selame, Dârü't-Taybe nşr. 1420/1999, I,34; İbn Ebî Davud, I,292.

[259] İbn Battûta, s. 152.

[260] *Kur'ân-ı Kerîm*'in dört, beş veya sekiz nüsha çoğaltıldığına dair kayıtlar da bulunmaktadır. Bkz. İbn Ebî Davud, I,238 (ما كتب عثمان رضي الله عنه من المصاحف).

[261] el-Hicr 15/9. Bu ayet açıkça göstermektedir ki, *Kur'ân-ı Kerîm* Allah'ın koruması altındadır ve kaybolmaksızın, en ufak bir tahrife uğramaksızın kıyamete kadar aslını muhafaza edecektir.

[262] Bkz. Buhârî, *İlâhî Kelâmın Müdâfaası*, s. 119; İbn Sa'd, II,358-362; III,53-84; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,551-554; III,69-89; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II,462-463,561-562; İsmâil H. İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s. 10-13; M. Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1993, s. 44-49; A. Birışık, *"Kur'ân"*, DİA, XXVI,386-387; M. M. el-A'zamî, *Kur'ân Tarihi*, s. 105-151; Sadık Kılıç, *"Kur'ân'ın Cem'i Meselesi"*, Atatürk Ü. İslâmî İlimler Fk. Dergisi, Ankara 1980, sayı: 4, s. 261-277.

[263] Hz. Osman (r.a.), *"Kur'ân'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız"* (el-Hicr 15/9) ayetinin ifade ettiği âli hakikatten nasibi büyük yüce bir şahsiyettir. Hz. Osman (r.a.), vahyin ilk kâtibidir (İbn Ebî Davud, I,141). Hz. Osman (r.a.), zinnureyndir... Düşün!

dedikleri haberi bana ulaştı. Bu gibi tartışmaların küfre kadar varabileceğini bildirdi. Biz: Bu konuda görüşün ne?[264] diye ona sorduk. Osman (r.a.): Tefrika ve ihtilafın olmaması için insanları bir Mushaf üzerinde birleştirmek gerektiği görüşündeyiz, dedi. Düşündüğü tedbirin iyi ve isabetli olduğunu ona bildirdik. Bunun üzerine ashabın en fasihi ve en iyi okuyanı araştırıldı. Ashap, insanların en fasih konuşanın Saîd b. 'Âs (r.a.) ve en iyi okuyanın Zeyd b. Sâbit (r.a.) olduğunu tespit ettiler. Bunun üzerine Osman (r.a.): Biri yazsın, diğeri imla etsin, dedi. Saîd b. 'Âs ve Zeyd b. Sâbit (r.a.) denileni yaptı ve insanlar bir Mushaf üzerinde toplanmış oldu".

Hz. Ali (r.a.): "Allah'a yemin olsun ki, idarede ben olsaydım, muhakkak ki Osman'ın yaptığını yapardım" demiştir.[265]

Abdullah b. Mesûd (r.a.), başta Hz. Osman'ın (r.a.) teşebbüsüne bazı gerekçelerle itiraz etti. Fakat daha sonra buna muvafakat edip kabul etti. Huzeyfe b. Yeman (r.a.), Kûfe Cuma Camisi'nde kıraat ihtilaflarına şahit oldu. O, kıraat farklılıklarından kaynaklanan ihtilafa tepki gösterdi. Devlet başkanı olarak Hz. Osman'a (r.a.) re'sen müracaat etti. Tek bir kıraatin esas alınması konusunda resmi bir tamim ve çalışma yapılmasını talep etti. Bunun üzerine Huzeyfe (r.a.) ile Abdullah b. Mesûd (r.a.) arasında tartışma yaşandı.

Abdullah b. Mesûd: "Resûlullah'ın (a.s.) ağzından 70 küsur sûre telakki edip okuduğumda Zeyd b. Sâbit henüz çocuktu. Resûlullah'ın (a.s.) ağzından telakki edip okuduğumu bırakayım mı?" şeklinde bir itirazda bulundu ve insanları elinde bulunan Mushafların Hz. Osman'ın (r.a.) "referans (imam) Mushaf"a uyarlanmasına itiraz etti.[266] -Dımaşk kadılığı ve *Kur'ân* muallimliği yapan sahâbe- Ebü'd-Derdâ' Uveymir b. Kays el-Hazrecî (v. 32/652 [?]): "Abdullah'ı hassas, merhametli (hannân) bir şahsiyet olarak bilirdik. Ne diye umerâ ile tartışıp onlara karşı geliyor" diyerek onun yaptıklarını tasvip etmedi.[267] Daha sonra Abdullah b. Mesûd'un (r.a.) kendisi de: "Muhakkak ki *Kur'ân*, Peygamberinize yedi kapıdan yedi harf üzere indirildi. Sizden önce ise Kitap, bir kapıdan bir harf üzere, tek bir mana ile indiriliyordu"[268] şeklindeki sözleriyle esasen Hz. Osman'ın (r.a.) yaptığı işin hakikatin ta kendisi ve doğru olduğunu bildirmiştir.[269]

---

[264] Ne gibi bir tedbir düşündüğü soruldu.

[265] (فَقَالَ سُوَيْدٌ : وَاللهِ لَا أُحَدِّثُكُمْ إِلَّا شَيْئًا سَمِعْتُهُ مِنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِب رَضِيَ اللهُ عَنْهُ سَمِعْتُهُ يَقُولُ : « يَا أَيُّهَا النَّاسُ لَا تَغْلُوا فِي عُثْمَانَ وَلَا تَقُولُوا لَهُ إِلَّا خَيْرًا [أَوْ قُولُوا لَهُ خَيْرًا] فِي الْمَصَاحِفِ وَإِحْرَاقِ الْمَصَاحِفِ ، فَوَاللهِ مَا فَعَلَ الَّذِي فَعَلَ فِي الْمَصَاحِفِ إِلَّا عَنْ مَلَإٍ مِنَّا جَمِيعًا ، فَقَالَ : مَا تَقُولُونَ فِي هَذِهِ الْقِرَاءَةِ؟ فَقَدْ بَلَغَنِي أَنَّ بَعْضَهُمْ يَقُولُ : إِنَّ قِرَاءَتِي خَيْرٌ مِنْ قِرَاءَتِكَ ، وَهَذَا يَكَادُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا ، قُلْنَا : فَمَا تَرَى؟ قَالَ : نَرَى أَنْ نَجْمَعَ النَّاسَ عَلَى مُصْحَفٍ وَاحِدٍ ، فَلَا تَكُونُ فُرْقَةٌ ، وَلَا يَكُونُ اخْتِلَافٌ ، قُلْنَا : فَنِعْمَ مَا رَأَيْتَ قَالَ : فَقِيلَ : أَيُّ النَّاسِ أَفْصَحُ ، وَأَيُّ النَّاسِ أَقْرَأُ؟ قَالُوا : أَفْصَحُ النَّاسِ سَعِيدُ بْنُ الْعَاصِ ، وَأَقْرَأُهُمْ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ ، فَقَالَ : لِيَكْتُبْ أَحَدُهُمَا وَلْيُمِلِ الْآخَرُ فَفَعَلَا وَجُمِعَ النَّاسُ عَلَى مُصْحَفٍ » قَالَ : قَالَ عَلِيٌّ : وَاللهِ (لَوْ وُلِّيتُ لَفَعَلْتُ مِثْلَ الَّذِي فَعَلَ) İbn Ebî Davûd, I,206.

[266] (وَأَمَرَهُمْ أَنْ يُقِيمُوا مَصَاحِفَهُمْ عَلَيْهِ) İbn Ebî Davud, I,240.

[267] (كُنَّا نَعُدُّ عَبْدَ اللهِ حَنَّانًا فَمَا بَالُهُ يُوَاثِبُ الْأُمَرَاءَ)

[268] (إِنَّ الْقُرْآنَ أُنْزِلَ عَلَى نَبِيِّكُمْ مِنْ سَبْعَةِ أَبْوَابٍ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ [أَوْ حُرُوفٍ] ، وَإِنَّ الْكِتَابَ قَبْلَكُمْ كَانَ يَنْزِلُ [أَوْ نَزَلَ] مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ عَلَى حَرْفٍ (وَاحِدٍ ، مَعْنَاهُمَا وَاحِدٌ

[269] İbn Ebî Davûd, I,179 (كَرَاهِيَةُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ ذَلِكَ); I,193 (بَابُ رِضَاءِ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ لِجَمْعِ عُثْمَانَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ الْمَصَاحِفَ).

Netice olarak, ashap Hz. Osman'ın (r.a.) istinsah ettirdiği Mushafları kabul etmiş ve onlara itiraz etmemişlerdir. -Hz. Peygamber (a.s.) devrinde olup bitenlere az veya çok vakıf olan o dönemin- Müslümanları tarafından Hz. Osman'ın döneminde çoğaltılan Mushaflar hemen benimsenmiş, kısa zaman içinde bu Mushaflardan istinsahlar yapılarak birçok Müslüman'ın elinde *Kur'ân* nüshaları görülmeye başlamıştır. Hz. Ali (r.a.) ile Hz. Muaviye (r.a) arasında meydana gelen Sıffin Savaşı'nda Amr b. el-Âs'ın (r.a.) işaretiyle beş yüz nüsha *Kur'ân-ı Kerîm* havaya kaldırılmıştır. Bu misal kısa zamanda Müslümanlar arasında Mushafların ne kadar çoğaldığına işaret etmektedir. Hâlbuki Hz. Osman'ın (r.a.) Mushaf istinsahı ile Sıffin Savaşı arasında yedi sene gibi kısa bir zaman geçmiştir.[270]

İbn Ebû Davûd'un *Kitâbü'l-Mesâhif*'i gibi eserler: "Mushaf Ömer b. el-Hattab", "Mushaf Ali b. Ebî Talib", "Mushaf Abdullah b. Abbâs", "Mushaf Âişe Zevc en-Nebî",[271] "Mushaf Hafsa Zevc en-Nebî", "Mushaf Ümmü Seleme Zevc en-Nebî",[272] "Mesahif et-Tabiîn", "Mushaf İkrime Mevla İbn Abbâs" ve "Mushaf Yazmak İçin Ücret Alınması" gibi onlarca başlıklar ve bu başlıklar altında nakledilen rivâyetler İslâm'ın ilk asrında Mushafların ne denli yaygınlaştığına dair önemli delillerdir.

İbn Kesîr, 518/1124 yılı civarında, Suriye'nin Taberiye kentinden Dımeşk'e getirilen ve Emevî Camisi'nde muhafaza edilen Hz. Osman (r.a.) tarafından yazdırılan imâm Mushaflardan birini görüp incelediğini kaydeder.[273]

İbn Battûta, 726/1326[274] yılında hac ibadetini eda etmek için Mekke'de bulunduğu sıralarda bu Mushaflardan birini gördüğünü şu meâldeki sözlerle kaydeder: "Peygamber Efendimizin (a.s.) vefatından 18 sene sonra Zeyd b. Sâbit (r.a.) tarafından istinsah edilmiş bir Mushaf (Hz. Abbâs'a -r.a.- ait olduğu kabul edilen Şarâb Kubbesi'nde Kâbe'ye ait olan Mushafların ve diğer kitapların yer aldığı kütüphanede) bulunmaktadır. Kıtlık veya diğer musibetler ortaya çıkınca Mekkeliler bu Mushaf'ı çıkarıp Kâbe'nin kapısını açarak eşiğe, daha sonra da Makam-ı İbrahim'e bırakırlar. Baş açık bir vaziyette onun çevresinde dua ve yakarışta bulunurlar".[275] Yine İbn Battûta, aynı yılda hac ibadetini eda ettikten sonra Bağdat'a yaptığı yolculuk sırasında Basra'ya uğramış ve Basra'nın Cuma camisi olan Hz. Ali (r.a.) Mescidi'nde korunan -Hz. Osman (r.a.) şehit edildiği sırada okuduğu- Mushaf'ı görmüştür. Ona göre "Tam da: *'Onlara*

[270] İ. Cerrahoğlu, *Tefsir usûlü*, s. 76.

[271] Kaynaklarda, Hz. Âişe'nin (r.anha) kendisinden yardım isteyen sahâbeye *Kur'ân-ı Kerîm*'in tertibi konusunda yardım ettiği ve onlara *Kur'ân* imla ettiği de kaydedilir. İbn Battâl Ebü'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdilmelik (v. 449), *Şer Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, nşr. Meketebetü'r-Rüşd, Riyad 1423/2003, X,237-240; Rudânî, *Cemü'l-Fevâid*, *"et-Tefsîr"*, (الحث على تلاوة القرآن وآداب التلاوة وتحزيب القرآن وغير ذلك), hadîs no: 7383.

[272] İbn Ebî Davud, 1,365 vd.

[273] (وَأَمَّا الْمَصَاحِفُ الْعُثْمَانِيَّةُ الْأَئِمَّةُ فَأَشْهَرُهَا الْيَوْمَ الَّذِي فِي الشَّامِ بِجَامِعِ دِمَشْقَ عِنْدَ الرُّكْنِ شَرْقِيِّ الْمَقْصُورَةِ الْمَعْمُورَةِ بِذِكْرِ اللهِ ، وَقَدْ كَانَتْ قَدِيمًا بِمَدِينَةِ طَبَرِيَّةَ ثُمَّ نُقِلَ مِنْهَا إِلَى دِمَشْقَ فِي حُدُودِ ثَمَانِ عَشْرَةَ وَخَمْسِمِائَةٍ ، وَقَدْ رَأَيْتُهُ كِتَابًا عَزِيزًا جَلِيلًا عَظِيمًا ضَخْمًا بِخَطٍّ حَسَنٍ مُبِينٍ قَوِيٍّ بِحِبْرٍ مُحْكَمٍ فِي رَقٍّ أَظُنُّهُ مِنْ جُلُودِ الْإِبِلِ ، وَاللهُ أَعْلَمُ ، زَادَهُ اللهُ تَشْرِيفًا وَتَكْرِيمًا وَتَعْظِيمًا) İbn Kesîr (v. 774), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selame, Dârü't-Tayybe nşr. 1420/1999, 1,34.

[274] İbn Battûta, s. 125.

[275] İbn Battûta, s. 152.

karşı Allah sana yeter. O işitendir, bilendir'[276] âyet-i kerîmesinin bulunduğu sayfada kan lekesi görünüyor".[277] Bu gibi pek çok kayıt, Hz. Peygamber (a.s.), sahâbe, tabiîn ve tebe-i tabiîn *Kur'ân-ı Kerîm* ile ilgili mesailerinin ve neticelerinin yüz yıllarca, Müslümanlar tarafından bilindiğine, korunduğuna ve yararlanıldığına işaret eder.

Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Osman (r.a.) dönemlerinde yapılan cem'ler arasındaki fark

Birinci cem'de hafızların şehit düşmesiyle *Kur'ân*'dan bir şeyin kaybolacağı korkusu hâkimdi ve yapılan cem', *Kur'ân-ı Kerîm*'in nazil olduğu bütün vecihleri içeriyordu.

İkinci cem'de ise arza-i ahirenin teyit ettiği Hz. Peygamber'den (a.s.) alınan yaygın kıraatten farklı olan diğer kıraatlerden kaynaklanan ihtilafların Müslümanlar arasında baş gösterip sürüp gitmesi korkusu hâkimdi. Yapılan cem' ile *Kur'ân* tek bir vecih üzerine Mushaf haline getirildi ve ümmetin icmâ'ı sağlandı.[278] Çoğaltılan Mushaflar belli başlı İslâm şehirlerine gönderildi. Bu hususta el-Kâdî Ebû Bekir: "Osman'ın (r.a.) cem' işindeki gayesi, Ebû Bekir'inki (r.a.) gibi sadece *Kur'ân*'ı iki kapak arasında cem' etmek değildi. Onun maksadı, Peygamber'den (a.s.) sabit olan yaygın kıraatı esas alarak *Kur'ân*'ı cem' etmek sabit kıraatten olmayanları ilga etmekti" demektedir. Yine aynı eserde Taberî'den naklen: "Osman (r.a.), ümmeti hidayet ve doğruluğa sevk etmek için *Kur'ân*'ın bir harfle okunmasını temin etti. Diğer altı harfi terk etti" denilmektedir.[279]

Şu önemli hakikate/vakıaya dikkat edilmelidir: Hz. Osman (r.a.) döneminde, kıraat farklılıkları ve *Kur'ân-ı Kerîm*'in nazil olduğu vecihler bir tarafta bırakıldı. Hz. Peygamber'in (a.s.) arza-i ahiresi, yaygın kıraat şekli ve Kureyş lehçesi esas alanarak Mushaf tertip edildi. Bu, diğer kıraat ve vecihlerin yok olması veya yok edilmesi anlamına gelmez. *Kur'ân-ı Kerîm*'in bütün kıraat şekilleri, nazil olduğu bütün vecihler ve ona dair varit olan her şey, erbabı tarafından, on dört kıraate dair te'lifatta, rivâyet tefsirlerinde ve hadîs külliyâtları gibi eserlerde, ilmî usûl ve esaslara uygun bir şekilde kaydedilip muhafaza edildi. Söz konusu vücuh ve kıraatler halen okunmaya devam edilmektedir.

Netice olarak:

1- Hz. Peygamber'den (a.s.) günümüze kadar, milyonlarca Müslüman, başta hafızların ve kurrânın gözetiminde *Kur'ân-ı Kerîm*'in tamamını usûlünce ezberlemiştir. Yine Hz. Peygamber'den (a.s.) günümüze kadar, milyonlarca hafız tarafından, *Kur'ân-ı*

---

[276] el-Bakara 2/137.

[277] İbn Battûta, s. 197-198; İbn Ebî Davud, I,141.

[278] (قيل : مَا وَجه مَا اشْتهر أَن عُثْمَان هُوَ جَامع الْقُرْآن؟ أُجِيب : بِأَن الصُّحُف كَانَت مُشْتَمِلَة على جَمِيع أحرفه ووجوهه الَّتِي نزل بهَا ، فَجرد عُثْمَان اللُّغَة القرشية مِنْهَا ، أَو كَانَت صحفا فَجعلهَا مُصحفا وَاحِدًا جمع النَّاس عَلَيْهَا ، وَأما الْجَامع الْحَقِيقِيّ سوراً وآيات فَهُوَ رَسُول الله بالْوَحْي .) Aynî (v. 855), *Umdetü'l-Kârî*, Beyrut, Dâr İhyâi't-Tirâsi'l-Arabî nşr. XXIV,264; Ahmet Cevdet Paşa - Ali Muhammed ed-Debbâ, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân Okumanın Edepleri*, çev. Ali Osman Yüksel, İstanbul 1989, s. 46-48.

[279] İ. Cerrahoğlu, *Tefsir usûlü*, s. 75-76.

Kerîm'i başka hafızların, ulemanın ve Müslüman ahali gibi büyük toplulukların huzurunda -başta ramazan aylarında, *Kur'ân-ı Kerîm*'in yedi günde hatim edilmesi manasına gelen sub' (سبع) ve benzeri mukabele meclislerinde, Cuma camilerinde, mescitlerde, çeşitli düzey ve tiplerdeki İslâm eğitim-öğretim kurumlarında, İslâm devlet başkanlarının ve yöneticilerinin yönetim yerlerinde, özel meclislerde ve evlerde- okuna gelmiştir.

2- *Kur'ân-ı Kerîm*'in yazılması, hıfzı, Mushaf haline getirilmesi, kıraati ve beyanı/tefsiri/tevili gibi konular, -yazılı bir şekilde, hıfz edilerek ve sürekli okunarak- mevsuk ve mütevatir olarak rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetler, dil ve usûl bakımından binlerce ulema tarafından *Kur'ân* ilimleri, kıraat ilimleri, rivâyet ve dirayet tefsirleri, hadîs külliyatları ve şerhleri gibi eserlerde işlenmiştir. Bu konulara tahsis edilmiş müstakil binlerce eser te'lif edilmiştir.

3- İslâm'ın her asrından binlerce *Kur'ân-ı Kerîm* nüshası günümüze ulaşmış olup bunlara çeşitli kütüphanelerde ve web ortamında ulaşmak mümkündür. IRCICA'nın (İslâm Konferansı Teşkilatı İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi) tıpkıbasım şeklinde yayınladığı hicretin ilk asrına ait Mushaflar (Mushaf-ı Şerif: Tübingen Nüshası, Al-Mushaf Al-Sharif; Bibliothèque Nationale, Hz. Osman'a İzafe Edilen Mushaf-ı Şerif: Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası, Hz. Osman'a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif: Kahire El-Meşhedü'l-Hüseynî Nüshası ve hz. Ali'ye Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerîf (San'â Nüshası) bunun başka bir delilidir.[280] *Kur'ân* yazmaları üzerine, ister kusur bulmak amacıyla oryantalistler/şarkiyatçılar ve İslâm düşmanları tarafından isterse yüceltmek ve hizmet etmek gayesiyle Müslüman ilim adamları tarafından yapılan çalışmaların neticesi şudur: "*Kur'ân-ı Kerîm*'in asli hali hiçbir değişikliğe maruz kalmadan muhafaza edilmiştir".

230. Hz. Ebû Bekir'in Halîfe Seçilmesi

12 Rebiülevvel H. 11 Pazartesi.[281]

Ehl-i Sünnet'e göre Hz. Peygamber (a.s.) vefat ettiğinde ardında yaşanmış, uygulanmış ve tesbit edilmiş bir din, siyasî yapı niteliği kazanmış bir İslâm ümmeti ve hukukunun korunması, sevilip sayılması gereken Ehl-i Beyt'ini bıraktı; siyasi bir hanedan değil.[282] Dinin sürekliliği her yönden bedihidir. Ashab, ümmetin siyasî niteliğinin

[280] Ayrıca bkz. Tayyar Altıkulaç, *Günümüze Ulaşan Mesahif-i Kadîme. İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme*, IRCICA Yayınları.

[281] İbn Sa'd, III,186; el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, II,325.

[282] Hem Kur'ân-ı Kerîm: "*...Deki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum. Kim bir iyilik işlerse onun sevabını fazlasıyla veririz. Şüphesiz Allah bağışlayan, şükrün karşılığını verendir*" (eş-Şûrâ Sûresi 42/23) meâlindeki âyetle hem Hz. Peygamber (a.s.), Ehl-i Beyti'nin maddi-manevi hukukunun muhafazasını İslâm ümmetine tavsiye etti. Peygamberler, vehbî olan peygamberlik vazifesini yerine getirip her türlü meşakkatine katlanmaları nedeniyle: "*Ey kavmim! Allah'ın emirlerini bildirmeye karşılık sizden herhangi bir mal istemiyorum. Benim mükâfatım ancak Allah'a aittir. Ben iman edenleri kovacak değilim; çünkü onlar Rablerine kavuşacaklardır. Fakat ben sizi, bilgisizce davranan bir topluluk olarak görüyorum*" meâlideki âyette (Yunus Sûresi 10/72; Hûd Sûresi 11/29,51; eş-Şuara Sûresi 26/109,127,145,180; Sebe' Sûresi 34/47) dile getirildiği gibi bir ücret istemezler. İslâm ümmetinin Hz. Peygamber'in (a.s.) Ehl-i Beyti'nin hukukunu muhafaza ettiği, -bir kesime ve tarafa mahsus olmayan iktidar mücadelesinin acımasız tabiatının sonuç verdiği bazı elim

devam etmesi konusunda da icmâ' etmiştir. Bu nedenle ashab, ilk iş olarak Peygamber Efendimiz'in (a.s.) teçhiz ve tekfinine değil, ona (a.s.) halef seçme işine yönelmiştir.

Aşere-i mübeşşere ve Mekke'de İslâm'ın yayılmasına en çok hizmet eden sahabeden olan Hz. Ebû Bekir (r.a.), ensarın Sakîfetü Benî Sâide'de toplanarak halife seçimi konusunu görüştüğünü öğrenince Hz. Ömer'le (r.a.) birlikte oraya gitti. Ensâr, muhâcirlere: "Bir başkan sizden, bir başkan bizden olsun" diyerek -Benî Sâide'nin nakîbi- Sa'd b. Ubâde el-Hazrecî el-Ensârî'ye (v. 15 veya 16/636 veya 637) biat edilmesini istedi. Muhâcirler: "Yöneticiler/imâmlar Kureyş'tendir" (الأَئِمَّةُ مِنْ قُرَيْش/الأُمَراءُ مِنْ قُرَيْش)[283] hadîsiyle bu teklifi reddettiler ve: "Peygamber (a.s.) bize, sizin iyilerinize iyilikte bulunmamızı, kötülerinize karşı müsamahalı davranmamızı vasiyet etti. Eğer emîrlik (hilâfet) sizde olsaydı, sizin hakkınızda vasiyette bulunmazdı": (أن النبي صلى الله عليه وسلم أوصانا بان نحسن إلى محسنكم ونتجاوز عن مسيئكم ولو كانت الامارة فيكم لم تكن الوصية بكم)[284] açıklamasını yaptılar. Ensâr da iki başkan fikrini bırakıp Sa'd b. Ubâde'ye biat edilmesinden vazgeçmiştir.

Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir (r.a.), İslâm birliğini sağlamak için tek lider etrafında toplanmak gerektiğini izah etti. Aday olarak da Hz. Ömer'le (r.a.) Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı gösterdi. Fakat sahabe onun halife olmasını uygun görerek Mescid-i Nebevî'de kendisine biat ettiler:

Ashap, hastalığının şiddetlendiği günlerde, Hz. Peygamber (a.s.), Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) namaz kıldırmasını emretmesini,[285] dünyevî siyasetin yürütülmesine; yani dev-

---

istisnalar dışında- aşikardır. İslâm ümmetinin kahir ekseriyetini oluşturan Sünnî İslâm Dünyası'nda ortaya çıkan ve gelişen Nikâbetü'l-Ensâblık ve Nikâbetü'l-Eşrâflık gibi müesseseler bunun kanıtlarındandır. İnsanlık aleminde özde iktidar mücadelesi olan girişimlerin sûret-i hakla ortaya çıkması, hak olan bazı meşru taleplerin ise yöneticiler tarafında iktidar mücadelesi olarak telakki edilmesi ve elim olaylara neden olması nadir ve belirli bir çevreye mahsus durumlar değildir.

[283] Hadîsin tam rivâyeti şöyledir: (الأَئِمَّةُ مِنْ قُرَيْش إِنَّ لَهُمْ عَلَيْكُمْ حَقًّا، وَلَكُمْ عَلَيْهِمْ حَقًّا مِثْلَ ذَلِكَ، مَا إِنْ اسْتُرْحِمُوا فَرَحِمُوا، وَإِنْ عَاهَدُوا وَفَوْا، وَإِنْ حَكَمُوا عَدَلُوا، فَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ ذَلِكَ مِنْهُمْ، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ الله، وَالْمَلَائِكَة، وَالنَّاس أَجْمَعِينَ). Ahmed b. Hanbel. (لا يَزَال النَّاسُ تَبَعٌ لِقُرَيْش فِي هَذَا الشَّأن) ve (هَذَا الأَمْرُ فِي قُرَيْش), (إِنَّ هَذَا الأَمْرَ فِي قُرَيْش) gibi ibarelerle başlayan ve aynı meâlde Hadîsler en mútebér hadîs kitaplarında rivâyet edílmiştir. Mesela bkz. Buhârî, "*el-Menâkib*"; "*el-Ahkâm*"; Müslim, "*el-İmâre*".

[284] Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile Hz. Abbâs (r.a.), ensârdan ağlaşan bir toplulukla karşılaştılar. "Neden ağlıyorsunuz?" diye sorduklarında: "Allah'ın Resûlü'nün (a.s.) bizimle beraberliklerini hatırladık da ondan ağlıyoruz" dediler. Bunun üzerine Abbâs (r.a.), vefatına neden olan hastalığı sırasında Allah'ın Resulü'nün (a.s.) yanına girdi ve durumu ona (a.s.) bildirdi. Hz. Peygamber (a.s.), başına bir kumaş parçası sarılı olduğu halde minbere çıktı -ki ondan sonra bir daha oraya hiç çıkamadı- Allah'a hamd ü senada bulundu. Sonra şöyle buyurdu: "Ensâra iyi davranmanızı vasiyet ederim. Zira onlar benim cemaatim ve sırdaşlarımdır. Onlar üzerlerine düşeni hakkıyla yaptılar. Artık onlara karşı üzerinize düşeni yapmanız gerekir. Onlardan iyilik sahiplerinin iyiliklerini kabul edin. Kötülük yapanların da kusurlarına bakmayın ve bağışlayın". Rudânî, *Cemü'l-Fevâid*, Kitâbü'l-Cenâiz, (مرض النبي صلى الله عليه وسلم وموته وغسله وكفنه ودفنه), hadis no: 2425.

[285] [(بَابُ مَا جَاءَ فِي آخِرِ صَلَاةٍ صَلَّاهَا رَسُولُ الله صَلَّى الله عليه وَسَلَّمَ بالنَّاس، مِنْ أَوَّلِهَا إِلَى آخرِهَا، وَأَوَّل صَلَاة أَمَرَ أَبَا بَكْر الصِّدِّيقَ أَنْ يُصَلِّيهَا بالنَّاس، وَالصَّلَاة الَّتِي حَضَرَهَا حِينَ وَجَدَ مِنْ نَفْسِه خِفَّةً وَصَلَاة أَبِي بَكْر بِهِمْ فِيمَا بَيْنَهُمَا أَيَّامًا) (بَابُ مَا جَاءَ فِي تَقْرِيرِ النَّبِيِّ صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبَا بَكْر عَلَى آخر صَلَاة صَلَّاهَا بالنَّاس فِي حَيَاتِه وَإِشَارَتِه إِلَيْهِمْ بِإِتْمَامِهَا خَلْفَهُ، وَارْتِضَائِه صَنِيعَهُمْ، وَذَلِكَ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ مِنْ يَوْمِ الاثْنَيْن، وَهُوَ الْيَوْمُ الَّذِي تُوُفِّيَ فِيه، وَقَوْل مَنْ زَعَمَ أَنَّهُ خَرَجَ، فَصَلَّى مِنْهَا رَكْعَةً خَلْفَ أَبِي بَكْر بعد ما أَمَرَهُ بِالتَّقَدُّمِ ثُمَّ صَلَّى لِنَفْسِه أُخْرَى)] Beyhâkî, *ed-Delâil*, Beyrut 1405, VII,186 vd. ayrıca bkz. Buhârî, Ezan, 47; Müslim, Salât, 97 el-Kettânî, *Resûl-i Ekrem'in*

let başkanlığına da vekil tayin ettiğinin delili kabul etmiştir. Ashap: "Hz. Peygamber (a.s.) bizim dinimiz için ondan razı olmuştur. Biz niye dünyamız için ondan razı olmayalım" diyerek Hz. Ebû Bekir'i (r.a.) halîfe seçmiştir.

Hz. Ebû Bekir (r.a.), takip edeceği siyasetin genel esaslarını ortaya koyan meşhur hitabesinde Müslümanların en iyisi olmadığı halde onlara başkan seçildiğini ifade ederek doğru hareket ederse kendisine yardım etmelerini, yanlış davranırsa doğrultmalarını, Allah'a ve Resulü'ne itaat ettiği müddetçe Müslümanların kendisine itaat etmelerini istedi.

Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) halife olduktan sonraki ilk icraatı, Üsâme b. Zeyd'in (r.a.) kumandasında sefere hazırlanan orduyu göndermek olmuştur.[286]

Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) İslâm tarihi açısından en önemli hizmetlerinden birisi de *Kur'ân-ı Kerîm*'i toplatıp Mushaf haline getirtmesi,[287] diğeri ise Ridde (İslâm Dini'nden dönme) Hareketleri'ni bertaraf etmesidir.[288]

Ebû Ma'şer, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) 63 yaşında vefat ettiği hususunda rivâyetlerin müttefik olduğunu bildirir.[289] Hz. Âişe'den (r.anha) nakledilen rivâyet,[290] Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) hicrî 13. yılın Cemâziyelâhir ayının bitimine 8 gece kala akşam vakti vefat ettiğini bildirir. O (r.a.), Pazartesi[291] veya Salı günü[292] vefat etti ve aynı gece toprağa verildi. Hz. Ömer (r.a.), cenaze namazını kıldırdı. Cenaze, Hz. Ömer (r.a.), Hz. Osman (r.a.), Talha b. Ubeydillah (r.a.) ve Abdurrahmân b. Ebî Bekir tarafından kabre konuldu.[293]

Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) hilâfeti, Ebû Ma'şer'e göre iki yıl, -dört gün eksik olmak üzere- dört ay, Vâkıdî'ye göre 2 yıl 3 ay 10 gün,[294] Medâinî'ye göre 2 yıl 3 ay 20 gün sürmüştür.[295]

Hilâfet

Hilâfet kelimesi sözlükte "birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek/gitmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil

---

Yönetimi, I,146.

[286] İbn Haldûn, I,204-207,230-232; M. Fayda, "*Ebû Bekir*", DİA, X,103.

[287] Buhârî, "*Fezâ'ili'l-Kur'ân*", 3; Ahmed Cevdet Paşa, *Muhtasar Kur'ân Tarihi*, çev. Ali Osman Yüksel, İstanbul 1985, s. 36-40; İsmâil H. İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s. 10-11; M. M. el-A'zami, *Kur'ân Tarihi*, s. 105-151; M. A. Drâz, "*Kur'ân'ın Derlenmesi*", s. 53-74; hicrî 4. yılın olaylarından: "*Zeyd b. Sâbit'in İbrânîce ve Süryânîce Öğrenmesi*".

[288] Bkz. Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde*, s. 82 vd.; İbn Sa'd, II,,202,203; İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, II,243-257; el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, II,325-332; M. Fayda, "*Ebû Bekir*", DİA, X,101-108.

[289] İbn Sa'd, III,202; Taberî, IV,239.

[290] Zürkânî (1996 n.), IV,537.

[291] Medâinî'ye göre. Bkz. Zürkânî (1996 n.), IV,537.

[292] Evzâî, Hişâm, Vâkıdî ve el-Hâkim'in Hz. Âişe'den naklettiği rivâyete göre. Bkz. İbn Sa'd, III,202,274; Taberî, IV,238,239,241; Zürkânî (1996 n.), IV,537.

[293] Taberî, IV,240,241; Zürkânî (1996 n.), IV,537.

[294] İbn Sa'd, III,202; Taberî, IV,239.

[295] Taberî, IV,238.

ashâb hiç vakit kaybetmeden Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) biat etmiş ve din ile devlet işlerinin idaresini ona teslim etmiştir. Daha sonraki dönemlerde hep aynı şey olmuştur. Hiçbir dönemde insanlar, halîfesiz olarak başı boş bırakılmamıştır. Böylece bir imâmın/halîfenin tayin edilmesinin farz oluşuna işaret eden icmâ' yerleşip sâbit olmuştur.[302]

Halîfe devletin başıdır ve Medine'de bulunan Müslümanlar tarafından tesbit ve tayin edilmiş, daha sonra da diğer vilâyetlerde bulunan Müslümanların biati alınmıştır:

1- İlk dört halîfeden Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile Hz. Ali (r.a.) Medine halkının seçimiyle,

2- Hz. Ömer (r.a.) halef bırakılmak sûretiyle,

3- Hz. Osman (r.a.) da şûra yoluyla hilâfete/iktidara gelmiştir.

Hiçbir halîfe, ölümünden sonra yerine geçecek halîfeyi belirlerken kendi ailesinden birini düşünmemiştir.

Hicaz bölgesinde bir devlet geleneğine sahip olmayan ilk Müslüman Arapların bütün dünyada eski çağlardan beri uygulanan verasete dayalı aile iktidarı düzenine ilgi göstermemeleri dikkat edilmesi gereken önemli bir gelişmedir.

Adına devlet denilsin veya denilmesin, İslâm ümmetinin "siyasî yapı" niteliği, Hulefâ-yi Râşidîn döneminde istikrar kazanmış, yönetenler ve iktidara geliş yöntemleri değişse de temel niteliği "hilafet devleti" olarak onlarca asır varlığını sürdüre gelmiştir.

231. Usâme b. Zeyd'in (r.a.), Hz. Peygamber'in (a.s.) Vefatı Sebebiyle Ertelenen Suriye Seferi'ne Çıkması

Hicrî 11. yılın Rebîülevvel ayının son günlerinde[303] veya Rebîülâhir[304] ayının ilk gününde.[305]

İbn Habîb, Üsâme b. Zeyd'e (r.a.) iki seriyye atfeder:

1- Hicrî 9. yılda Filistin'in ed-Dârûm[306] bölgesine bir seriyye ile gönderilmesi ve Medine'ye selâmetle ve ganimetle geri dönmesidir.

2- Mûte'ye gitmek üzere Hz. Peygamber (a.s.) tarafından görevlendirilmesi, fakat Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatı üzerine seferin ertelenmesi ve Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde görevini yerine getirmesidir.[307]

---

[302] İbn Haldûn, I,202-203.

[303] Halîfe b. Hayyât, s. 64.

[304] İbn Hişâm, IV,254.

[305] Vâkıdî, III,1125; İbn Seyyidinnâs, II,272; İbn Asâkir, II,60; Zurkânî (1996 n.), IV,155.

[306] ed-Dârûm (الدارم), Gazze şeridinde bulunan bir yerleşim birimi olup Deyru'l-Beleh ismiyle bilinmektedir. Yakûbî'ye göre ed-Dârûm, Mısır'a doğru Gazze şehrinden sonra gelen surlu bir şehirdir. ed-Dârûm'dan Akdeniz görünür ve şehir ile deniz arasındaki mesafe bir fersahtır. Selâhaddin-i Eyyûbî, Akdeniz'in doğu sahilini ele geçirince 485/1092 yılında ed-Dârûm kalesini tahrib edip yıkturdı (الدارم قلعة بعد غزة للقاصد إلى مصر الواقف فيها يرى البحر إلا أن بينها وبين البحر مقدار فرسخ خربها صلاح الدين لما ملك الساحل في سنة ٥٨٥).

[307] İbn Habîb, s.125.

Diğer siyer ulemâsı Üsâme b. Zeyd'in (r.a.) hicrî 9. yılda Filistin'in ed-Dârûm bölgesine gönderildiğinden söz etmez.[308] İbn Habîb'in, Üsâme b. Zeyd'e (r.a.) iki askerî sefer atfetmesi, İbn İshâk'ın sözlerini muhtemelen yanlış değerlendirmesinden kaynaklanmıştır. İbn İshâk'ın ifadesi şöyledir: "Resûlullah (a.s.), Zilhicce ayında Vedâ Haccı'ndan döndü. O ayın kalan kısmını, Muharrem ve Safer aylarını Medine'de ikamet ederek geçirdi. İnsanlara Suriye Seferi için ordu kurmalarını emretti. Üsâme b. Zeyd'i (r.a.) bu orduya komutan tayin etti. Ona Filistin topraklarından Belkâ ve ed-Dârûm'un sınırlarına kadar ilerleme emri verdi."[309]

İbn Asâkir de Üsâme b. Zeyd'in (r.a.) Hz. Peygamber (a.s.) devrinde bir defa Suriye seferi ile görevlendirdiğini özellikle belirtir. Ancak rivâyetlerden Üsâme b. Zeyd'in (r.a.) söz konusu seferinde aynı güzergâhta ve bir birine yakın mevkilerde bulunan birkaç yere; yani Filistin'deki Belkâ ve ed-Dârûm'un sınırlarına kadar ilerlediği, -Mûte Savaşı'nda Bizanslılara yardım eden Arap kabilelerinin yaşadığı- Ezriât (Der'â), Mûte, -Mûte'de, Belkâ tarafında bir köy olan- Ubnâ (أبنى),[310] Ezdûd ve Ürdün'de Âbilü'z-zeyt gibi yerlere akınlar tertip ettiği anlaşılmaktadır.[311] Şöyle ki:

Hz. Ebû Bekir (r.a.), halife seçilince ilk önce Üsâme b. Zeyd'i (r.a.) 1000'i süvari, 3000[312] kişilik bir orduyla Suriye'ye sevk etti. Hz. Ebû Bekir, ridde (dinden dönme) olayları ve güvenliğin sağlanması gibi sebeplerle ordunun Medine'den ayrılmaması gerektiği şeklindeki ısrarlı teklifleri şiddetle reddetti.

Bazı sahabe de Üsâme b. Zeyd'in (r.a.) gençliğini ve tecrübesizliğini, ayrıca azatlı bir kölenin oğlu olduğunu ileri sürerek onu değiştirmesini istediler. Hz. Ebû Bekir (r.a.), bütün itirazları reddedip 1 Rebîülâhir 11 (26 Haziran 632) tarihinde orduya hareket emrini verdi.

Hz. Ebû Bekir (r.a.), Üsâme'ye: "Ben seni, dininin gereklerini, emanetini ve sana verilen emri tamamlaman için Allah'a emanet ediyorum. Ben, Resûlullah'ın (a.s.) sana tavsiyelerde bulunduğunu bizzat duydum. Resûlullah'ın (a.s.) emrini yerine getir. Ben sana emredici ve seni bundan alıkoyucu değilim. Muhakkak ki ben sadece Resûlullah'ın (a.s.) emrettiği şeyleri yerine getirenlerden biriyim" dedi.

Bunun üzerine Üsâme ordusuyla süratle yola çıktı. İslâm'da sebat eden Kudâa'dan Cüheyne ve diğer kabilelerin memleketlerden hızla geçti. Nihâyet Vâdilkurâ'da konakladı. Ardından yirmi gecede Übna'ya ulaştı. Hureys el-Uzrî'yi (حريث العذري) Übna'ya doğru göndererek keşif yapmakla görevlendirdi. Gözcü, Übna'ya iki gecelik bir mesafede bulunan İslâm Ordusu'na gelip düşmanın hazırlıksız olduğunu haber verdi ve

[308] Bkz. Vâkıdî, I,7, III,1117-1127; İbn Sa'd, II,189-192; Halîfe b. Hayyât, s. 63 vd.; Belâzürî, *Ensâb*, I,493.
[309] İbn Hişâm, IV,253,291,303,312,314; Taberî, IV,7-8; İbn Kesîr, IV,443.
[310] أبنى بالضم ثم السكون وفتح النون والقصر بوزن حبلى موضع بالشام من جهة البلقاء جاء ذكره في قول النبي صلى الله عليه و سلم لأسامة ابن زيد حيث أمره بالمسير إلى الشام وشن الغارة على أبنى وفي كتاب نصر أبنى قرية بغوطة). Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I,79 (eş-Şâmile).
[311] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 273,277; İbn Asâkir, II,46.
[312] Bkz. Zürkânî (1996 n.), IV,155.

toparlanmalarına fırsat vermeden onlara baskın yapması konusunda Üsâme'yi uyardı. Üsâme, ordusunu savaş düzeni verdikten sonra Übnalılara baskın yaptı. İslâm Ordusu, çatışmada onların bazılarını öldürüp, yakalayabildiklerini esir aldı. Üsâme, süvarilerini düşman arazisine yaydı; evlerini, ekinlerini ve hurma bahçelerini ateşe verdi. Ortalığa kalın bir duman tabakası yayıldı. Üsâme, babasının atı Sebha'nın üzerinde babasının katilini öldürdü. İslâm Ordusu, çatışma günün geri kalan saatlerini, ganimetleri toparlamakla geçirdi. Üsâme, ganimetten atlara ikişer, at sahiplerine birer pay verip kendisine de aynı şekilde pay ayırdı.[313]

Üsâme, akşam olunca orduya hareket emri verdi. Ordu, süratle hareket edip Vâdilkurâ'yı dokuz gecede geçti. Üsâme, Medine'ye selamette olduklarını bildiren bir müjdeci gönderdi. -Muhtemelen Bizans'ın takip ihtimalinden emin olunca- hareketi yavaşlatıp Medine'ye altı günde ulaştı. Bu seferde Müslümanlar hiçbir zayiat vermedi. Hz. Ebû Bekir (r.a.), muhacirler ve Medineliler İslâm Ordusu sevinçle karşılamaya çıktılar. Üsâme, babasının atı Sebha'nın üzerinde, önünde sancaktarı Büreyde b. Husayb ile birlikte Medine'ye girdi. Önce Mescid-i Nebevî'ye gidip iki rekât namaz kıldı, sonra evine gitti.[314]Netice itibariyle Üsâme b. Zeyd, ordusuyla Bizans'a bağlı, Mûte Savaşı'nda Müslümanlara karşı savaşmış ve İslâm'ı kabul etmemiş Kahtânî Kudâ'a kabilelerine baskınlar düzenledikten sonra selâmetle ve ganimetle Medine'ye geri döndü.[315]

Suriye Seferi, 35 (Vâkıdî),[316] veya 40 gün veya iki ay sürdü.[317] İslâm tarihi kaynaklarına göre, o zaman Suriye'de bulunan Bizans İmparatoru Herakleios'un -Üsâme b. Zeyd'in askeri faaliyetlerine dair haberler kendisine ulaşınca- Belkâ'da kalmak üzere bir askerî birlik sevk etmekle yetindi.[318]

Üsâme b. Zeyd (r.a.) ve ordusunun sefere çıkması, dinden dönme eğilimi taşıyan ve İslâm'ı kabul etmeyen Araplar üzerinde caydırıcı bir etki yaptı.[319]

[313] (وأسهم للفرس سهمين وللفارس سهما وأخذ لنفسه مثل ذلك) Şâmî, VI,250.
[314] Şâmî, VI,250.
[315] Halîfe b. Hayyât, s. 64; Taberî, IV,43-47; İbn Seyyidinnâs, II,281-283; M. A. Hıreysât, *"Belkâ"*, DİA, V,419-420.
[316] İbn Asâkir, II,60.
[317] Belâzürî, Ensâb, II,115.
[318] İbn Asâkir, II,59; Zürkânî (1996 n.), IV,156.
[319] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II,227.

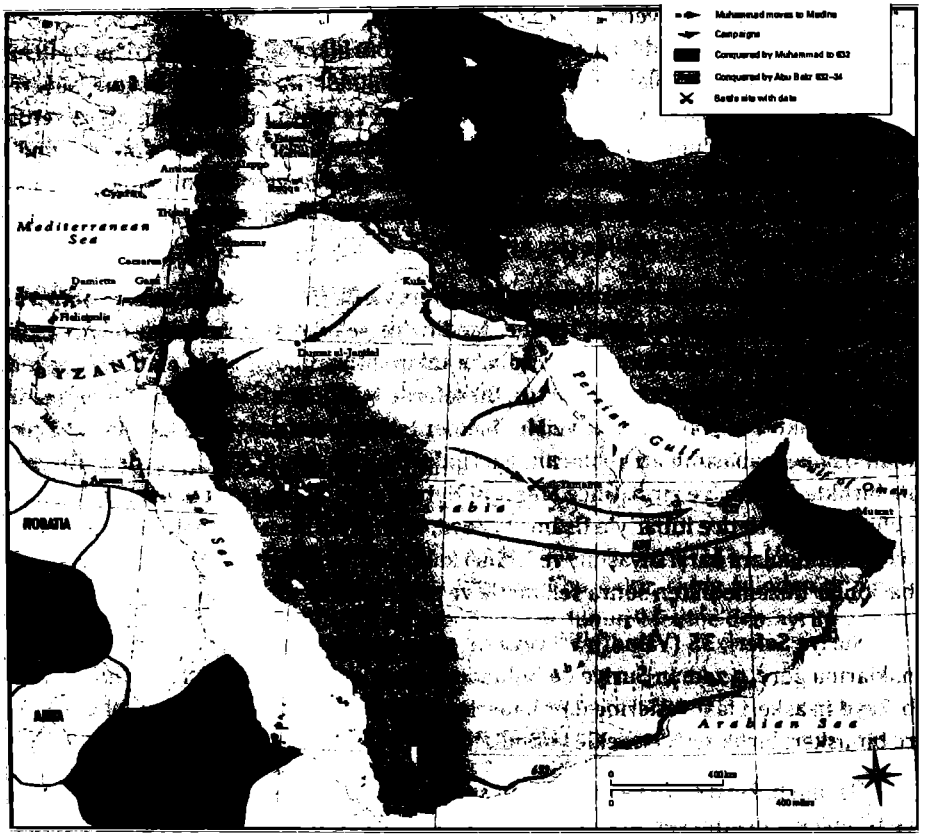

Harita 29: Hz. Peygamber (a.s.) ve Ebû Bekir (r.a.) Döneminde İslâm'ın Yayılışı

TENBİH VE SONUÇ YERİNE

Hiçbir insan, isteyerek veya istemeyerek Hz. MUHAMMED'in (a.s.) izhar ettiği gayeden daha ulvîsini ortaya koymamıştır.

Zira bu insanüstü ulvî gaye: YARATAN ile YARATTIKLARI arasına konulan hurafeleri kökünden temizlemek, doğrudan doğruya ALLAH'ı İNSAN'a, İNSAN'ı ALLAH'a tevdi etmek, uydurma ve maddî ilahların karmaşası içinde kaybolan "tevhîdi esas alan ulûhiyet" inancını canlandırmaktır.

Şâyet "gâyenin büyüklüğü", "araçların küçüklüğü" ve "neticenin azameti" insan dehasının üç ölçüsü kabul edilirse, tarihin hangi büyük şahsiyetini, Hz. MUHAMMED (a.s.) ile mukayeseye kim cesaret edebilir?!

En meşhur adamlar ancak silahları, kanunları, imparatorlukları harekete geçirdiler; tesis ettikleri (şâyet bunu başarabilmişlerse), çoğunlukla kendilerinden önce yıkılan maddî kuvvetlerdi.

O (a.s.) ise silahları, kanunları, imparatorlukları, kavimleri, hanedanları, meskun arzın üçte birinde milyonlarca insanı harekete geçirdi.

Her harfi kanun olan bir KİTAP (*Kur'ân-ı Kerîm*) üzerine, her dilden ve ırktan kavimleri içine alan bir ÜMMET kurdu.

O (a.s.), sahte ilahlar reddetmeyi ve maddeden münezzeh bir Allah aşkını, İslâm ümmetine silinmez bir karakter olarak öğretti. Şirkle mücadele edip onu yok etmeyi esas alan bu iman, MUHAMMED (a.s.) ÜMMETİ'nin fazileti oldu. Getirdiği dine yeryüzünün üçte birinin bağlı kılınması onun (a.s.) bir mucizesi oldu.

Uydurma ilahların bıkkınlığını yaşayan bir dünyada ilân edilen Allah'ın birliği akidesi, öyle bir fazilete malikti ki, bu onun (a.s.) dudaklarında terennüm edilirken putların, uydurma ilahların ve batıl inançların bütün eski mabetlerini yıktı ve tevhid akidesinin ışıklarıyla dünyanın üçte birini aydınlattı.

Onun (a.s.): Hayatı, Eseri, Memleketinin hurafe ve geleneklerine karşı kahramanca mücadelesi, Putperestlerin hiddetlerine karşı cüretle cephe alışı, Onlara Mekke'de on üç sene sebatı, O toplumda infial uyandıran vazifesinde ısrarı, Neredeyse hemşerileri tarafından katledilecek olması, Nihâyet hicreti, Durup dinmeyen nasihati, Emsalsiz

harpleri, Muvaffakiyetlerde itimadı, Felaketler karşısında insanüstü cesareti, Zaferde âlicenaplığı, Asla imparatorluğa değil sadece fikre olan iştiyakı, Sonsuz duası, ibadeti, takvası, ihlâsı ve zühdü, Allah'a yaklaşıp onunla konuşması (isrâ-mirâç), Ölümü ve mezara konuşundan sonra gerçekleşen zaferi, Onun (a.s.) peygamberliğini ispat eder.

Ona (a.s.) bir nas tebliğ etme gücünü bu peygamberlik veriyordu. Bu nas çift idi: Allah'ın birliği ve Allah'ın maddeden münezzeh oluşu: Birisi Allah'ın ne olduğunu, Diğeri ne olmadığını söylüyordu. Birisi kılıçla sahte ilahları deviriyor, Diğeri sözle bir fikrin başlangıcı oluyordu.

Hakîm, Hatîp, Zahit, Kanun koyucu, Komutan/Savaşçı, Fikirler fatihi, Makul esaslara dayanan, resimsiz-sûretsiz bir dinin tebliğcisi, Yirmi dünya imparatorluğunun ve Bir gönül imparatorluğunun kurucusu:

İŞTE MUHAMMED (a.s.)!

Beşerî büyüklüğün hesaplandığı her türlü ölçüye vurulduğunda, hangi insan daha büyüktür? [1]

[1] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II,1094-1095.

KAYNAKLAR

Kaynak olarak gösterdiğimiz bazı eserlerin cd veya web ortamındaki nüshalarından yararlandık. Bunları * rumuzuyla işaretledik.

Çalışmamızda yer alan âyet-i kerîmelerin meâlleri ve bazı açıklamaları, -genelde- Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Ali Özek, Sadrettin Gümüş ve Ali Turgut tarafından hazırlanan *"Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli"* başlığını taşıyan meâlden alınmıştır.

Abdürrezzak b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (126-211/743-44-826-27), *el-Musannef* (Ma'mer b. Raşid'in *el-Câmi*'iyle beraber), thk. Habîburrahmân el-A'zamî, Beyrut 1403/1983, *el-Musannef*, (eş-Şâmile).

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed (v. 1162/1748), *Keşfü'l-Hafâ*, thk. Ahmed Kalâş, Beyrut 1405

*el-Âcurrî el-Bağdâdî, Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin b. Abdillah (v. 360/970), *Kitâbü'ş-Şerîa*, (eş-Şâmile).

el-Afgânî, Said, *Esvâkü'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Beyrut 1349/1974, Dârü'l-Fikr nşr. III. Baskı.

Afzalu'r-Rahmân (haz.), *Sîret Ansiklopedisi*, çev. Mustafa Aykaç v.dğr., İstanbul 1990.

Ağırakça, Ahmet, *"Gassânîler"*, DİA, İstanbul 1996, XIII,397.

Ağırman, Mustafa, *"Gamre Seferi"*, DİA, İstanbul 1996, XIII,341.

Ahmed Cevdet Paşa, *Muhtasar Kur'ân Tarihi*, çev. Ali Osman Yüksel, İstanbul 1985.

* Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (164-241/780-855), *el-Müsned*, thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş, Dârü'l-Fikr neşri 1991.

Ahmedî, Ali b. Hüseyinali, *Mekâtibü'r-Resûl*, Beyrut ts.

Ahterî, Muslihuddin Mustafa (v. 968/ 1560-61), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1242 ve 1292 baskıları.

Akgür, A. Necati, *"Nesî'li Takvimde Resûlullah'ın Doğumu ve Hicret Günleri"*, Türk Dünyası Araştırmaları, Ekim 1993, sayı: 84, s. 59-92;

--------, *"Hicrî ve Nesî'li Günleri Rumî/Miladî Günlere Çevirme Dökümleri"*, Türk Dünyası Araştırmaları, Ekim 1995, sayı: 98, s. 103-170.

Akkad, Abbâs Mahmud el-Akkad, *Hz. Muhammed'in (a.s.) Eşsiz Dehâ ve Şahsiyeti*, çev. M. Said Şimşek, Konya 1979.

Akseki, Ahmed Hamdi, *Hâtemü'l-Enbiya Hakkında En Çirkin Bir İsnâdın Reddiyesi*, Şehzadebaşı: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası 1341.

Akyüz (ed.), Vecdi, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet*, İstanbul 1994.

Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1991;

--------, "*Ebû Eyyûb el-Ensârî*", DİA, İstanbul 1994, X,123-125;
--------, "*Emîn*", DİA, İstanbul 1995, XI,111;
--------, "*Evs*", DİA, İstanbul 1995, XI,541;
--------, "*Esved el-Ansî*", DİA, İstanbul 1995, XI,440;
--------, "*Ezd*", DİA, İstanbul 1995, XII,46;
--------, "*Ğâbe Gazvesi*", DİA, İstanbul 1996, XIII,267-268;
--------, "*Fedek*", DİA, İstanbul 1995, XII,294-295;
--------, "*Ficâr*", DİA, İstanbul 1996, XIII,52;
--------, "*Gatafân*", DİA, İstanbul 1996, XIII,399;
--------, "*Hamza*", DİA, İstanbul 1997, XV,500-502;
--------, "*Haram Aylar*", DİA, İstanbul 1997, XVI,105;
--------, "*Has'âm*", DİA, İstanbul 1997, XVI,281;
--------, "*Hilfü'l-mutayyebîn*", DİA, İstanbul 1998, XVIII,32-33;
--------, "*Himyerîler*", DİA, İstanbul 1998, XXVIII,62-63;
--------, "*Karkaratülküdr Gazvesi*", DİA, İstanbul 2001, XXIV,498;
--------, "*Kuratâ Seriyyesi*", DİA, İstanbul 2002, XXVI,431.
Ali Mazhar, *el-Asabiyye İnde'l-Arab*, Mısır 1923.
Alûsî, Şehabeddin Mahmud (v. 1270/1854), *Rûhü'l-Meânî*, Mısır 1301.
Apaydın, Mehmet, *Resûlullah'ın Günlüğü*, İstanbul 1995;
--------, "*Siyer Coğrafyası'nın İklimi, Bitki Örtüsü ve Hayvanları*", 2014-2015 Ders Yılı Siyer Mektebi Müfredatı, Siyer Vakfı.
Apaydın, H. Yunus, "*Humus*", DİA, İstanbul 1998, XVIII,365.
Aras, M. Özgü, "*Arefe*", DİA, İstanbul 1991, III,351.
Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür, İstanbul 1997.
Arnold, T. W., *İntişâr-ı İslâm Tarihi*, çev. Hasan Gündüzler, Ankara 1982.
Arslantaş, Nuh, *İslâm Dünyasında Depremler ve Algılanış Biçimleri*", İstanbul 2003.
Atar, Fahrettin, "*Attâb b. Esîd*", DİA, İstanbul 1991, IV,93.
Ateş, Ali Osman, *İslâm'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, İstanbul 1996.
Atsız, "*Hicrî 858 Yılına Ait Takvim*", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Ankara 1975, IV.
Avcı, Casim, *İslâm-Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003;
———, "*Hilâfet*", DİA, İstanbul 1998, XVII,539-546;
———, "*Kaynukâ'*", DİA, Ankara 2002, XXV,88.
Avcı, Casim - Şentürk, Recep, "*Kabile*", DİA, İstanbul 2001, XXIV,30.
Aycan, İrfan - Söylemez, M. Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara 1998.
Aydın, Mehmed, "*Hıristiyanlıkta Teslis Doktrini ve Hıristiyan İtizalleri*", A. Ü. İslâmî İlimler Dergisi, Ankara 1982, V,150.
Aydın, M. Akif Aydın, "*Anayasa*", DİA, İstanbul 1989, III,153;
———, "*Evlât Edinme*", DİA, İstanbul 1995, XI,527.
Aydınlı, Abdullah, *Hadîs Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 1987;

--------, *"Ebû Zer el-Gıfârî"*, DİA, İstanbul 1994, X,267.

Aydınlı, Abdullah - Çakan, İsmail L., *"Aşere-i mübeşşere"*, DİA, İstanbul 1991, III,547.

Aykaç, Mehmet, *"Fâtıma bint Esed"*, DİA, İstanbul 1995, XII,225.

el-Aynî, Bedreddin Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed (762-855/1361-1451), *'Umdetü'l-Kârî Şerh Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut ts., Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî neşri.

A'zamî, Mustafa, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'ân Tarihi: Eski ve Yeni Ahit ile karşılaştırmalı bir araştırma*, çev. Ömer Türker - Fatih Serenli, İstanbul 2006;

--------, *"Asr- Saadette Yazı ve Vahiy Katipleri"*, çev. Durak Pusmaz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet*, Vecdi Akyüz (ed.), İstanbul 1994.

Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillah b. Ahmed (v. 250/864 [?]), *Ahbâru Mekke ve Mâ Câ'e Fîhâ Mine'l-Âsâr*, thk. Rüşdi Salih Melhese, Mekke-i Mükerreme 2002.

Baktır, Mustafa, *İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi Suffe Ashâbı*, İstanbul 1984;--------, *"İçki"*, DİA, İstanbul 2000, XXI,458-462.

Bardakoğlu, Ali, *"Hediye"*, DİA, İstanbul 1998, XVII,151.

Başaran, Selman, *"Alkame b. Mücezziz"*, DİA, İstanbul 1989, II,467-468.

el-Bekrî el-Endelüsî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdilazîz (v. 487/1094) *Mu'cemu Me'sta'ceme min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâzi'*, thk. Mustafa es-Sakkâ, Beyrut 1403.

Belâzürî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir (v. 279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkar - Riyaz Zerkeli, Beyrut 1417/1996, Dârü'l-Fikr nşr.;

--------, *Fütûhu'l-Büldân*, thk. Abdullah Uneys et-Tabbâ', Beyrut 1987.

el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali (384-458/994-1066), *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifeti Ahvâli Sâhibi'ş-Şerî'a Min Yevmi Vulide ila En Tuvuffiye (Sallallahu Aleyhi Vesellem)*, thk. Abdülmu'tî el-Kal'acî, Beyrut 1985.

*el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik (215-292), *Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah, Beyrut 1409.

el-Bilâdî, Âtik b. Gays, *Mu'cem el-Me'âlim el-Coğrafiyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Dâru Mekke neşir ve dağıtımı 1402/1982.

Bilge, Mustafa L., *"Akabe"*, DİA, İstanbul 1989, II,209;

Mustafa L. Bilge, *"Kızıldeniz"*, DİA, Ankara 2002, XXV,558.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, İstanbul ts.;

Büyük İslâm İlmihali, İstanbul 1985.

Bostancı, Ahmet, *Kamu Hukuku Açısından Resûlullah'ın Gayri Müslimlerle İlişkileri*, İstanbul 2001.

Bozkurt, Nebi, *Hadîste Folklor Eğlence*, İstanbul 1997;

--------, *"Hâtıb b. Ebî Beltea"*, DİA, İstanbul 1997, XVI,444:

--------, *"'İs Seriyyesi"*, DİA, İstanbul 2000, XXII,465.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil (194-256/809-869), *el-Câmi'ü's-Sahîh*, thk. Mustafa Dibü'l-Buğâ, Beyrut 1987: Bu eserin, Mehmed Sofuoğlu tarafından *"Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi"* başlığı ile yapılan -İstanbul 1987- tercümesinden de yararlandık;

--------, *Hadîslerin Işığında İlâhî Kelâmın Müdâfaası: Halku Efâli'l-İbâd*, çev. Yusuf Özbek, İstanbul 1992.

Buhl, Fr., "*Buâs*", İ. A. (MEB), İstanbul 1979, II,742;

--------, "*Gadîrülhumm*", İ. A. (MEB), İstanbul 1979; IV,703;

--------, "*Müseylime*", İ. A. (MEB), İstanbul 1979, VIII,820;

--------, "*Mü'te*", İ. A. (MEB), İstanbul 1979, VIII,851-852.

Butler, Alfred, *The Arap Conguest of Egypt*, Oxford 1902.

el-Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul 2001.

Casnazânî, Muhammed el-Hüseynî, v.dğr., "*Hz. Peygamber Devri Kronolojisinin Miladi Karşılığı ile İlgili bir Araştırma*", çev. Kasım Şulul, Harran Ü. İlahiyât Fk. Dergisi, Şanlıurfa 2001, VI,143.

Cavaignac, E., *Tarihî Kronolojinin Esasları*, çev. Osman Turan, Ankara 1954.

Cevad Ali (1907-1987), *el-Mufassal fî Tarîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Dârü's-Sâkî nşr.

el-Cevvânî, Ebû Ali Şerefuddîn Muhammed b. Es'ad b. Ali el-Hüseynî (525-588/1131-1192), "*et-Tuhfetü'ş-Şerife ve't-Turfetü'l-Munife*", Süleymaniye Kütüphanesi Laleli: 2062/2, vr. 1/a - 9/b.

Coşkun, Selçuk, "*Hadislerin Tarihe Arzı'nın Uygulamadaki Bazı Problemleri (Hz. Âişe'nin Evlilik Yaşı Örnekleminde Bir İnceleme)*", Ekev Akademi Dergisi, Ankara 2004, XX,196.

el-Cürcânî, Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî (740-816/1340-1413), *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Mektebetu Lübnan neşri, Beyrut 1985;

--------, *Şerhü'l-Mevâkıf*, Mısır 1907.

el-Cürcânî, Ebû Bekir Abdülkahir b. Abdirrahmân b. Muhammed (v. 471/1078-79), *Delâilü'l-İ'câz*, thk. Mahmud Muhammed Şakir, Kahire ts.

Çağatay, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara 1982;

--------, "*Hz. Muhammed'in (a.s.) Soyu, Çocukluğu ve Gençliği*", Ankara Ü. İlahiyât Fk. Dergisi 1960, Ankara 1961.

Çakan, İsmâil Lütfi, *Hadîs Edebiyatı*, İstanbul 1989;

--------, "*Abdullah b. Üneys el-Cühenî*", DİA, İstanbul 1988, I,140-141;

--------, "*Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe*", DİA, İstanbul 1988, I,144;

--------, "*Amre bint Mes'ûd*", DİA, İstanbul 1991, III,96;

--------, "*Atîk*", DİA, İstanbul 1991, IV,64;

--------, "*Bâkûm er-Rûmî*", DİA, İstanbul1991, IV,548;

--------, "*Dahhâk b. Sûfyân*", DİA, İstanbul 1993, VIII,411-412;

--------, "*Sünnette Giyim-Kuşam ve Örtünme*", İslâm'da Kılık-Kıyafet ve Örtünme, İSAV ilmî toplantılar dizisi, İstanbul 1987.

Çelebi, Ahmed, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım, İstanbul 1983.

Çelebi, İlyas, "*İstirâk-ı Sem'*", DİA, İstanbul 2001, XXIII,371-373.

Çetin, Abdurrahman Çetin, "*Ezan*", DİA, İstanbul 1995, XII,36-38.

Çetiner, Bedreddin, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl: Kur'ân Âyetlerinin İniş Sebepleri*, İstanbul 2002.

Çubukçu, Asri, "*Halîme*", DİA, İstanbul 1997, XV,338;

--------,"*Buâs*", DİA, İstanbul 1992, VI,340;

--------, "*Eş'as b. Kays*", DİA, İstanbul 1995, XI,455-456.

Dağlı, Yücel - Üçer, Cumhure, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Ankara 1997.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Alî b. Ömer b. Ahmed (306-385/918-995), *es-Sünen*, thk. Seyyid Abdullah Hâşim Yemenî el-Medenî, Beyrut 1966.

*ed-Dârimî, Abdullah b. Abdirrahmân (181-255), *Sünen*, thk. Fevvaz Ahmed Zümrelî - Hâlid Seb' el-Alemî, Beyrut 1407.

Delhili Rahmetullah b. Halîlurrahmân el-Hindî (1036/1888 [?]), *İzhârü'l-Hak*, mütercimler: Ömer Fehmi - Nüzhet Efendi, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1972.

Demirci, Kürşat, "*Hafta Tatili*", DİA, İstanbul 1997, XV,128.

Demirkent, Işın, "*Bizans*", DİA, İstanbul 1992, VI,231.

Derviş, Muhammed Tâhir, *Hassân b. Sâbit*, Mısır ts (Dârü'l-Maârif).

Devâlîbî, Ma'ruf, *İslâmda Devlet ve İktidar*, çev. Mehmed S. Hatipoğlu, İstanbul 1985.

DİA, "*Abbâs*", İstanbul 1988, I,16-17.

Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd (v. 282/895), *Ahbârü't-Tivâl*, thk. Abdülmünim Âmir - Cemaleddin eş-Şeyyâl, Kahire 1960.

Diyârbekrî (v. 990/1582), *Tarihü'l-Hamis*, Beyrut ts.

Dizer, Muammer, "*Ay*", DİA, İstanbul 1991, IV,183.

Döndüren, Hamdi, *İnsanlığa Son Çağrı Kur'ân-ı Kerîm: Meâl, Tefsir*, İstanbul 2003;

İslâm Hukukuna Göre Alım-Satımda Kar Hadleri, Balıkesir 1984.

Dönmez, İbrahim Kafi (İlmi müşavir ve redaktör), *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997.

Drâz, Muhammed Abdullah,

--------, *Kur'ân'a Giriş*, çev. Salih Akdemir, Ankara 2000;

--------, "*Kur'ân'ın Derlenmesi*", çev. M. Ali Durmuş, *Bir Yaşam Biçimi Olarak İslâm*, M. Tarık Kureyşi (ed.), İstanbul 1991.

ed-Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed (224-310/839-923), *ez-Zürriyetu't-Tâhire en-Nebeviyye*, Kuveyt 1987.

Dûrî, Abdülaziz, *Bahsün fî Neşeti İlmi't-Tarih İnde'l-Arab*, Beyrut ts;

--------, *İlk Dönem İslâm Tarihi -bir önsöz-*, çev. Hayrettin Yücesoy, İstanbul 1991.

Ebû Abdillah el-Hâkim Muhammed b. Abdillah en-Nîsâbûrî (v. 405), *el-Müstedrek ale's-Sahîheyn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut, 1411/1990.

Ebû Alî el-Merzûkî el-İsfahânî, Ahmed b. Muhammed (v. 421/1030), *Kitâbu'l-Ezmine ve'l-Emkine*, Haydarâbâd 1332/1914.

Ebû Arûbe el-Harrânî (v. 318/931), Hüseyn b. Muhammed b. Mevdûd, *Kitâbü'l-Evâil*, thk. Miş'al el-Mutayrî, Beyrut 1424/2003.

*Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk el-İsfarânî (v. 316), *Müsned*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî, Beyrut 1998.

Ebû Bekir Muhammed b. Harun er-Rûyânî (الرُّوياني: v. 307), *el-Musned*, thk. Eymen Ali Ebû Yemani, Kahire 1416.

*Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (202-275), *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dârü'l-Fikr neşri.

Ebû İlm, Tevfik, *Hz. Fâtıma*, çev. Burhan Başak, İstanbul 2002.

Ebû İshâk el-Fezârî (v. 186), *Kitâbü's-Sîre*, thk. Faruk Hammâde, Beyrut 1987.

*Ebû Nasr Ali b. Hibetullah b. Ca'fer (422-475), *Tehzîb Müstemirri'l-Evhâm*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, Beyrut 1410.

Ebû Said İbnü'l-'Arâbî Ahmed b. Muhammed el-Basrî es-Sûfî (v. 340), el-Mu'cem, thk. Abdülmusin el-Hüseynî, Dâr İbnü'l-Cevzî: Suudi Arabistan 1418/1997.

Ebû Şeyh el-İsfahânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed (v. 369), *Kitâbü'l-Emsâl fi'l-Hadîs en-Nebevî*, thk. Abdülali Abdülhamid Hâmid, Bombay 1408/1987.

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Selâm b. Miskin el-Herevî (154-224/771-838), *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Ebû Enes Seyyid b. Receb, Dârü'l-Hedyi'n-Nebevî (Mısır) - Dârü'l-Fazîle (Suudi Arabistan) neşri, 1428/2007 (çev. Cemaleddin Saylık, İstanbul 1981).

Ebû Ya'la el-Mevsılî (v. 307), *el-Müsned*, thk. Hüseyin Salim Esed, Dımaşk 1404/1984.

Ebû Yusuf Ya'kûb b. İbrahim b. Habil el-Ensârî (113-182/731-798), *Kitâbü'l-Harâc*, mütercimi: Müderriszâde Muhammed Atâ'ullah Efendi, Ankara 1982.

Ebû Zer b. Muhammed b. Mes'ûd el-Huşenî, *Şerh es-Sîretu'n-Nebeviyye Rivâyetu İbn Hişâm*, thk. Paul Brönnle, Kahire 1329/1911.

*Ebu'l-Haccac el-Mizzî, Yusuf b. Zeki Abdurrahmân (654-742), *Tehzîbü'l-Kummal*, thk. Beşar Avad Maruf, Beyrut 1980.

Ebü'l-Kâsım et-Taberânî (v. 360), *el-Mu'cemü'l-Vesît*, thk. Tarık b. Avez - Abdülmuhsin el-Hüseynî, Dârü'l-Haremeyn nşr. Kahire.

el-Emevî el-Bağdâdî (v. 351), Ebu'l-Hüseyn Abdülbaki b. Kânî' b. Merzûk b. Vasik, *Mu'cemu's-Sahâbe*, thk. Salâh b. Sâlim el-Mısrâtî, Medine 1418.

Emin, Ahmed, *Duha'l-İslâm*, Beyrut ts., 10. Baskı.

Erdem, Sargon, - Bayraktar, İbrahim, "*Bayram*", DİA, İstanbul 1992, V,257.

Erdem, Sargon - Kılıç, Hulusi, "*Abdullah b. Revâha*", DİA, İstanbul 1988, I,129.

Erkal, Mehmet, "*Amil*", DİA, İstanbul 1991, III,58;

--------, "*Arşın*", DİA, İstanbul 1991,III,411-413;

--------, "*Cizye*", DİA, İstanbul 1993, VIII,42-45;

--------, "*Ganimet*", DİA, İstanbul 1996, XIII,351-352.

el-Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs (278/891-92 [?]), *Ahbâru Mekke Fî Kadîmi'd-Dahri ve Hadîsihi, thk. Abdülmelik Abdullâh Düheyş*, Beyrut 1414/1994.

Fârûkî, İsmâil Râci - Fârûkî, Luis Lâmia, *İslâm Kültür Atlası*, çev. Mustafa Okan Kibaroğlu - Zerrin Kibaroğlu, İstanbul 1999.

Fayda, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 1989;

--------, *Allah'ın Kılıcı Hâlid b. Velîd*, İstanbul 1990;

--------, "*Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları*", Uluslararası I. İslâm Araştırmaları Sempozyumu, İzmir 1985;

--------, "*Hz. Muhammed'in (a.s.) Necran'lı Hıristiyanlarla Görüşmesi ve Mübâhele*", İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi -II-, Ankara 1975, s. 143;

--------, "*Abs*", DİA, 1998, I,312.

--------, "*Adnân*", DİA, İstanbul 1988, I,391;

--------, "*Âişe*", DİA, İstanbul 1989, II, 201;

--------, *"Ammâr b. Yâsir"*, DİA, İstanbul 1991, III,75;

"Arûbe", DİA, İstanbul 1991, III,422;

--------, *"Bâzân"*, DİA, İstanbul 1992, V,283;

--------, *"Bedir Gazvesi"*, DİA, İstanbul 1992, V,325;

--------, *"Bedrü'l-Mev'id"*, DİA, İstanbul 1992, V,335;

--------, *"Bey'atürrıdvân"* DİA, İstanbul 1992, VI,39;

--------, *"Bilal-i Habeşî"*, DİA, İstanbul 1992,VI,152-153;

--------, *"Câhiliye"*, DİA, İstanbul 1993, VII,17;

--------, *"Celûlâ Savaşı"*, DİA, İstanbul 1993, VII,272;

--------, *"Cennetü'l-Muallâ"*, DİA, İstanbul 1993, VII,387;

--------, *"Cennetü'l-Bakî"*, DİA, İstanbul 1993, VII,387;

--------, *"Cerba"*, DİA, İstanbul 1993, VII, 391;

--------, *"Cerîr b. Abdillah"*, DİA, İstanbul 1993, VII,410-411;

--------, *"Devs"*, DİA, İstanbul 1994, IX,253;

--------, *"Ebû Bekir"*, DİA, İstanbul 1994, X,101;

--------, *"Ebvâ"*, DİA, İstanbul 1994, X,378 ;

--------, *"Ebnâ"*, DİA, İstanbul 1994, X,78;

--------, *"Fey"*, DİA, İstanbul 1995, XII,511;

--------, *"Fil Vakası"*, DİA, İstanbul 1996, XIII,71;

--------, *"Hemdân"*, DİA, İstanbul 1998, XVII,179;

--------, *"Kahtân"*, DİA, İstanbul 2001, XXIV,201;

--------, *"Muhammed"*, DİA, İstanbul 2005, XX,408.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *"Ali"*, DİA, İstanbul 1989, II,371;

--------, *"Ebû Tâlib"*, DİA, İstanbul 1994, X,237;

--------, *"Gadîr-i Hum"*, DİA, İstanbul 1996, XIII,279.

el-Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed (100-175/718-791), *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzumi - İbrahim es-Samarrai, Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl nşr.

el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub (729-817/1329-1415), *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Beyrut 1994;

--------, *Sifru's-Sa'âde (es-Selâme Yavmu'l-Kıyâme)*, Dârulcîl (Beyrut) - Mektebe Turâsi'l-İslâm (Kahire) ortak neşri, 1407/1987 (Hz. Peygamber'in özel hayatını ve ibadetlerini hadîslerle anlatan eserin aslı Farsça olup 804/1401 yılında Ebu'l-Cûd Muhammed b. Mahmûd el-Mahzûmî tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir).

Gadban, Münir, *İslâm'da Siyasî Anlaşma -Hilf-*, çev. Mustafa Burak, Adapazarı 1990.

Gazefî, Said Abdurrahmân Mûsâ, *"Eser"*, DİA, İstanbul 1995, XI,372.

Göker, Lütfi, *"İslâm Ülkelerinde Niçin Hicrî-Kamerî Takvim Kullanılır"*, Diyanet Dergisi, Temmuz-Ağustos 1978, XVII/4.

Göze, Ergun, *Mukayeseli İslâm Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971 (eserin, 94-277. sayfalarda İsmâil Hamî Danişmend'in *"Mevlidi Saadet Araştırması"* yer almaktadır).

Grohmann, Adolf, *"Hayber"*, İ. A. (MEB), İstanbul 1986, V/1,385;

--------, *"Tihâme"*, İ. A. (MEB), İstanbul 1979, XII/1,280-282;

--------, *"Vâdilkurâ"*, İ. A. (MEB), İstanbul 1986, XIII,136-137;

--------, *"Yemâme"*, İ. A. (MEB), İstanbul 1986, XIII,370;

--------, *"Yemen"*, İ. A. (MEB), İstanbul 1986, XIII,371.

Günaltay, Şemseddin, *Tarih ve Müverrihler: İslâm Tarihinin Kaynakları*, haz.Yüksel Kenar, İstanbul 1991.

Günel, Fuad, *"Cemâziyelevvel"*, DİA, İstanbul 1993, VII,319;

--------, *"Hirâ"*, DİA, İstanbul 1998, XVIII,121.

Güner, Ahmed, *"Asr-ı Saâdet'te Câmiler/Mescitler ve Fonksiyonları"*, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet*, Vecdi Akyüz (ed.), İstanbul 1994;

--------, *"Dûmetülcendel"*, DİA, İstanbul 1994, X,1-2.

Halebî, Ebu'l-Ferec Nûrüddin Ali b. Burhaniddin el-Halebî (975-1044/1567-1635), *İnsanü'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn: es-Sîretü'l-Halebî*, Beyrut 1980.

Halîfe b. Hayyât (160-240/776-854), *et-Tarih*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1993.

Halil, İmadüddin, *İslâm Tarihi Bir Yöntem Arayışı*, çev. Ubeydullah Dalar, İstanbul 1985;

--------, *"Tarih Kaynaklarımıza Kayıtsız Şartsız Teslim Olmamaya Çağrı"*, çev. M. Emin Özafşar, *Soruşturma- 4: Tarih-Siyer*, Sor Yayıncılık.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1990;

--------, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Kemal Kuşcu, Ankara ts;

--------, *Hazreti Peygamberin Savaşları*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1981;

--------, *İslâm Hukuku Etütleri*, çev. Kemal Kuşcu v.dğr., İstanbul 1984;

--------, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1993;

--------, *Resûlullah Muhammed*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1973;

--------, *Muhtasar Hadîs Tarihi ve Sahife-i Hemmam İbn Münebbih*, çev. Kemal Kuşcu, İstanbul 1967.

--------, *Mecmuatü'l-Vesâiki's-Siyasîyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide*, Beyrut 1987;

--------, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye: Hz. Peygamber Döneminin Siyasi – İdari Belgeleri*, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Neşriyat, yayın no: 93.

--------, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul 1990;

--------, *İslâm Messeselerine Giriş*, çev. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul 1992;

--------, *İslâm Anayasa Hukuku*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul 1995.

--------, *"Allah'ın Elçisi (a.s.) ve Sahabe Devrinde Yazı Sanatı"*, çev. Hasan Çağlar, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Ankara 1988, II/7,95;

--------, *"Hz Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri"*, çev. Abdullah Aydınlı, Atatürk Ü. İslâmî İlimler Fk. Dergisi, Ankara 1980, IV,327;

--------, *"Hayber"*, DİA, İstanbul 1998, XVII,21;

--------, *"Hilfü'l-Fudûl"*, DİA, İstanbul 1998, XVIII,31;

--------, *"Hudeybiye Antlaşması"*, DİA, İstanbul 1998, XVIII,297;

--------, *"Hicrî Takvim ve Tarihî Arkaplanı"*, çev. Kasım Şulul, Uludağ Ü. İlahiyât Fk. Dergisi, Bursa 2000, IX,671;

--------, *"Huneyn Gazvesi"*, DİA, İstanbul 1998, XVIII,376.

Hârekât, İbrahim, *"Berîd"*, DİA, İstanbul 1992, V,498.

*Haris b. Ebî Üsâme (186-282) - Hafız Nureddin el-Heysemî, *Müsnedü'l-Hâris (Zevâidü'l-Heysemî)*, thk. Hüseyin Ahmed Salih el-Bekrî, Medine 1992.

Hârizmî (v. 387/997), Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Yusuf, *Mefâtihü'l-Ulûm*, Mısır ts.

Harman, Ömer Faruk, *"Kudüs"*, DİA, İstanbul 2002, XXVI,324.

Hattâb, Mahmut Şit, *Komutan Peygamber*, çev. Ahmed Ağırakça, İstanbul 1988;

--------, *Peygamber Ordusunun Tarihi*, çev. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul 1983.

el-Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (392-463/1002-1071), *el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye*, Kahire 1972.

el-Hattâbî el-Büstî, Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed (319-388/ 931-998), *Meâlimü's-Sünen: Şerh Sünen Ebû Dâvud*, Beyrut 1981, *Meâlimü's-Sünen: Şerh Sünen Ebû Dâvud*, Beyrut 1981;

--------, *Garîbü'l-Hadîs*, thk. Abdülkerim İbrahim el-Ğerbavî, Dârü'l-Fikr neşri 1402/1982.

Haywood, John, *Atlas of World History*, New York 1998.

Hearnshaw, F. J., *İlmu't-Tarih*, Arapça'ya çev. Abdülhamîd el-İbadi, Mısır 1944.

*Heysemî, Ali b. Ebî Bekir, *Mecma'ü'z-Zevâid*, Beyrut 1407.

Hıreysât, Muhammed Abdülkâdir, *"Belkâ"*, DİA, İstanbul 1992, V,419-420.

el-Himyerî es-Sinhâcî, Ahmed İbn Abdilmun'im (v. 727/1327 [?]), *er-Ravdu'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr* (الروض المعطار في خبر الأقطار), thk. İhsan Abbas, Beyrut 1980, II. Baskı.

Hişâm el-Kelbî (Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî: 120-204/738-819), *Kitâbü'l-Asnâm*, thk. Ahmed Zeki Paşa, Kahire 1924;

--------, *Nesebu Ma'd ve'l-Yemeni'l-Kebîr* (نسب معد واليمن الكبير), thk, Naci Hasan, Âlemü'l-Kütüb ile Meketebtü'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1408/1988.

Hodgson, Marshall G. S., *The Venture of İslâm: Consience and History in a World Civilization*, Chicago 1974.

Horovitz, Josef, *el-Megâzî'l-Ulâ ve Müellifihâ*, Arapça'ya çev. Hüseyin Nassâr, Mısır 1949.

Huart, CL., *"Ali"*, İ. A. (MEB), İstanbul ts, I,308.

Hudarî Bey, Muhammed, *Tarihü'l-Ümemi'l-İslâmiyye*, Beyrut ts.;

--------, *Nûrü'l-Yakîn Fî Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn*, Beyrut ts.

Hüdâyî, Azîz Mahmud, *Âlemin Yaratılışı ve Hz. Muhammed'in (a.s.) Zuhûru (Hulâsatü'l-Ahbâr)*, çev. Kerîm Kara - Mustafa Özdemir, İstanbul 1997.

Hüseyin-i Cisrî (Hüseyin b. Muhammed b. Mustafa el-Cisr et-Tarablusî [1845-1909]), *Risâle-i Hamîdiyye*, çev. Manastırlı İsmâil Hakkı, haz. Ahmet Gül, İstanbul 1980.

*el-Hüseynî, İbrahim b. Muhammed (1054-1120/1644-1708), *el-Beyân ve't-Ta'rîf*, thk. Seyfeddin Katib, Beyrut 1401.

Işık, Emin, *"Alak Sûresi"*, DİA, İstanbul 1989, II,333.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul ts.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yusuf b. Abdillah b. Muhammed en-Nemerî (368-463/978-1071), *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb* (İbn Hacer'in *el-İsabe*'sinin Beyrut 1328 baskısının kenarında);

--------, *ed-Dürer fî İhtisâri'l-Megâzî ve's-Siyer*, Kahire 2002;

--------, *et-Temhîd Lima Fi'l-Muvattâ Mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*, thk. Muhammed b. Mustafa el-Ulvî - Muhammed Abdülkebir el-Bekrî, byb 1387/1967.

İbn Abdirabbih el-Kurtubî el-Endelüsî, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (246-328/860-940), *'İkdü'l-Ferîd*, Beyrut 1404, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye nşr.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdillah (v. 571/1176), *Tarihu Medinetu Dımaşk*, thk. Muhibbuddîn Ebî Saîd Ömer, Beyrut 1415/1995.

İbn A'sam el-Kûfî, Ebû Muhammed Ahmed (v. 314 veya 320 [?]), *el-Fütûh*, Beyrut 1986.

İbn Cemâa, Bedreddin (639-733/1241-1333), *Adl'e Boyun Eğmek: Ehl-i İslâm'ın Yönetimi İçin Hükümler (Tahrirü'l-Ahkam Fi Tedbiri Ehli'l-İslâm)*, çev. Özgür Kavak, İstanbul 2010.

İbn Ebî Dâvûd (230-316), *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhibbuddin Abdüsecân Vaiz, Beyrut 1415/1995.

İbn Ebî Hayseme (v. 279), Ebû Bekir Ahmed, *et-Târihü'l-Kebîr*, thk. Salâh b. Fethi Hilâl, Kahire 1427/2006.

İbn Ebî Şeybe el-Absî el-Kûfî (159-235/776-849159), Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad 1409.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (v. 245/860), *Kitâbü'l-Muhabber*, nşr. Ilse Lichtenstädater, Beyrut ts;

--------, *el-Münemmak fî Abbâri Ḳureyş*, nşr. Hurşîd Ahmed Fârık, Haydarabad 1384/1964, I. Baskı.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali (v. 852/1449), *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe*, Beyrut 1328;

--------, *Fethü'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdillah b. Bâz, Suudi Arabistan ts.;

--------, **Mukaddemetu Fethü'l-Bârî*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî - Muhibbuddin Hatîb, Beyrut 1379;

--------, **Nüzhetü'l-Elbâb fi'l-Elkâb*, thk. Abdülaziz b. Muhammed b. Salih es-Sedîdî, Riyad 1989;

--------, **Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1984.

İbn Haldûn Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasan el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (1 Ramazan 732 - 26 Ramazan 808/27 Mayıs 1332 - 17 Mart 1406), *Kitâbü'l-İber ve Divânü'l-Mübteda ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-'Âserehüm min-zevi's-Sultâni'l-Ekber*, Beyrut 1413/1992;

İbn Hazm el-Endelüsî, Ali b. Ahmed b. Said el-Kurtubî (393-456/993-1064), *Cevâmi'ü's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Beyrut 1986;

Cemheretu Ensâbi'l-Arab, Beyrut 2001;

el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal, nşr. Mektebetü'l-Hancı, Kahire tsz.;

--------, **el-Muhallâ*, Beyrut ts., Dârü'l-Afâki'l-Cedîde neşri;

--------, **Haccetü'l-Vedâ*, thk. Ebû Süheyb el-Keremî, Riyad 1998.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî (277-354/965-890), *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbari'l-Hulefa*, Beyrut 1987 (bu eseri, "İbn Hibbân" şeklinde kaynak gösterdik);

--------, *Târihu's-Sahâbe Ellezîne Ruviye Anhum el-Ahbâr*, thk. Bevrân ez-Zannâvî, Beyrut 1408/1988;

--------, **Sahîh*, thk. Şuayb Arnavut, Beyrut 1993;

--------, **Sikât*, thk. Seyyid Şerefüddin Ahmed, Dârü'l-Fikr 1995.

İbn Hişâm (v. 218/833), Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî (v. 218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ, İbrahim el-Ebyarî, Abdülhâfız Şelbî, Mısır 1936.

İbn Hudeyde el-Ensârî Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Ahmed (v. 783/1381), *el-Misbâhu'l-Muzî fî Kuttâbi'n-Nebiyyi'l-Ümmiyyi ve Rusulihi İlâ Mülûki'l-'Arz Min Arabiyyin ve Acamiyyin*, thk. Muhammed Azimuddin, II. Baskı, Beyrut 1405/1985.

İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr (85-151/704-768), *es-Sîre: Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Megâzî*, thk. Muhammed Hamidullah, Konya 1981.

İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350), *Zâdü'l-Me'âd*, Beyrut 1973, (Zürkânî'nin *Şerh ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*'sinin - Beyrut 1973- kenarında).

İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmâîl b. Ömer (700-774/1300-1372), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut 1976 (bu eseri, İbn Kesîr diye kaynak gösterdik);

Tuhfetü't-Tâlib, thk. Abdülgani b. Mahmud el-Kebisî, Mekke 1406.

İbn Kuteybe, Ebû Mumammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (213-276/828-889), *el-Maârif*, thk. Servet Ukkaşe, Mısır 1960.

*İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî (207-275/822-888), *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut ts., Dârü'l-Fikr neşri.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî (630-711/1232-1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1994;

Muhtasar Tarih Dımaşk li İbn Asâkir, thk. Ruhiyye el-Hâs v.dğr., Şam 1984.

İbn Mende (v. 395), Ebû Abdillah Muhammed b. İshak, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, thk. Âmir Hasan Sabrî, el-İmârât 1426/2005.

İbn Sa'd, Muhammed (160-230/777-845), , *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, nşr. Dâru's-Sâdır, Beyrut 1968.

İbn Seyyidinnâs, Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'murî (v. 734/1333), *Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Megazî ve'ş-Şemâil ve's-Siyer*, Beyrut 1974 -*Uyûnü'l-Eser*'in Beyrut 1992'de Muhammed el-Îd el-Hatrâvî -Muhyiddin Meto tahkikini de kullandık ve "İbn Seyyidinnâs (1992 n.)" veya "*Uyûnü'l-Eser (1992 n.)*" şeklinde kaynak gösterdik-.

*İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer en-Nümeyri el-Basrî (173-262/789-876), *Tarihü'l-Medineti'l-Münevvere*, thk. Habîb Mahmud Ahmed, Cidde 1979.

İbn Teymiye, *Mecmû'ü'l-Fetâvâ*, Kahire 1326;

İbn Tolun ed-Dımaşkî, Ebu'l-Fazl Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed (880-953/1475-1546), *İ'lâmu's-Sâilîn An Kutubi Seyyidi'l-Murselîn (sallallahu aleyhi vesellem)*, thk. Abdulkadir el-Arnavut - Mahmud el-Arnavut, Beyrut 1407/1978.

İbn Zeynidahlân, Ahmed, *Hülâsatü'l-Kelâm fî Beyâni Umerâi'l-Beledi'l-Harâm*, Mısır 1305.

İbnü'l-Arabî, Kâdî Ebû Bekir (v. 543/1148), *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, thk. Muhibbuddîn Hatîb, Kahire 1371.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî et-Teymî el-Kureşî (510-597/1116-1201), *el-Vefâ bi Ahvâli'l-Mustafa*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâri, Riyad ts.;

--------, *Müsîrü'l-'Azmi's-Sâkin İlâ Eşrefi'l-Emâkin*, thk. Marzuk Ali İbrahim, Riyad 1415/1995;

--------, *Telkîh Fuhûm Ehli'l-Eser fi Uyuni't-Tarih ve's-Siyer*, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1975;

--------, *Sifatü's-Safve*, thk. Tarık Muhammed Abdülmünim, Dâr İbn Haldûn Neşri, İskenderiye;

--------, *Kitâbü'el-Müdhiş*, thk. Mervan Kabbânî, Beyrut 1426/2005, II. Baskı.;

--------, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata - Mustafa Abdülkadir Ata, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye nşr. Beyrut 1992/1412.

İbnü'd-Deyba' eş-Şeybânî (ابن الديبع الشيباني), Ebû Muhammed Vecihüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed (864-944/1459-1537), *Hadâiku'l-Envâr ve Metâliü'l-Esrâr fî Sîreti'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*, thk. Abdullah İbrahim el-Ensârî, Mekke 1993;

--------, *Hadîs Ansiklopodisi: Kütüb-i Sitte: Teysîrü'l-Vüsûl ila Câmi'i'l-Usûl min Hadîsi'r-Resûl*, terceme ve şerh eden: İbrahim Canan, İstanbul ts.

İbnü'l-Esîr İzzeddin, Ali b. Esirüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (555-630/1160-1233), *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrut 1996;

--------, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Mısır 1349.

İbnü'l-Esîr Mecdüddin, el-Mübârek b. Esirüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (544-606/1149-1210), *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Mısır 1965.

*İbnü'l-Kindî, *Fezâilu Mısri'l-Mahrûse* (bu kaynaktan, www.alwaraq.com sitesi vasıtasıyla yararlandık).

İbnü'l-Mibred Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen el-Makdisî (840-909/1436-1503), *eş-Şeceretü'n-Nebeviyye fî Nesebi hayri'l-Beriyye*, şerh ve ta'lik: Ahmed Salahaddin, Kahire 1997.

İbnü'l-Mülekkin Siraceddin Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfiî el-Mısrî (v. 804), *et-Tavzîh li Şerhii'l-Câmî es-Sahîh*, nşr. Dârü'l-Felâh li'l-Bahs el-İlmî ve Tahkîk et-Tirâs, Dımaşk 1429/2008.

İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm (v. 385/995 [?]), *el-Fihrist*, Kahire ts., Matbaatü'l-İstikame neşri.

İkbal, Muhammed, *İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. N. Ahmet Asrar, İstanbul 1984.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Ruşen Sezer, İstanbul 2003;

--------, *Osmanlı İmparatorluğu -toplum ve ekonomi-*, İstanbul 1996.

el-'İsâmî el-Mekkî, Abdülmelik b. Hüseyin (1049-1111), *Simtu'n-Nucûmi'l-'Avâlî fî Enbâ'i'l-Evâili ve't-Tevâli*, thk. Adil Ahmed -Ali Muhammed, Beyrut 1419/1998.

el-İsfahânî (v. 430), Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî, Riyad 1419/1998.

İsmâil Hakkı Bursevî (v. 1137/1725), *Furûk Hakkî*, Zâhire matbaası, Zilkade 1251, Taş baskı.

İzmirli İsmâil Hakkı, *Siyer-i Celile-i Nebeviyye -mukaddimât-*, Dârü'l-Hilâfe: Tevsî'-i Tibâet Matbaası 1332;

--------, *Tarih-i Kur'ân*, İstanbul 1956.

İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara ts.

İzzetî, Ebulfazl, *İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş*, çev. Cahit Koytak, İstanbul 1984.

Jeffery, Arthur, *The Foreign Vokabulary of Qur'an*, Kahire 1939.

Jones, M. B., *"İntihal Açısından İbn İshâk ve Vâkıdî'ye Göre Âtike'nin Rüyası ve Nahle Seriyyesi"*, çev. Kasım Şulul, Dokuz Eylül Ü. İlahiyât Fakültesi Dergisi, İzmir 2002, XVI,309-328.

Kâdî Ebu'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (v. 544/1149), *Şifâ-i Şerîf*, çev. Suat Cebeci, Ankara 1992.

Kaegi, Walter E., *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, çev. Mehmet Özsoy, İstanbul 2000.

el-Kâfiyeci, Muhyiddin Ebû Abdillah Muhammed b. Süleyman el-Hanefî (v. 879/1474), *el-Muhtasar fî İlmi't-Târîh*, thk. Muhammed Kemaleddin İzzeddin, Beyrut 1990;

--------, *Kitâbü't-Teysîr fî Kavaidi İlmi't-Tefsîr*, terceme ve neşir: İsmail el-Cerrâhoğlu, Ankara 1974.

Kallek, Cengiz, *Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*, İstanbul 1992;

--------, *"Biat"*, DİA, İstanbul 1992, VI,120;

--------, *"Haraç"*, DİA, İstanbul 1997, XVI,71;

--------, *"Hubâşe"*, DİA, İstanbul 1998, XVIII,264-265.

Kandemir, M. Yaşar, *"Ebû Basîr"*, DİA, İstanbul 1994, X,100;

--------, *"Ebû Hüreyre"*, DİA, İstanbul 1994, X,160;

--------, *"Hafsa"*, DİA, İstanbul 1997, XV,119-120;

--------, *"Hatîce"*, DİA, İstanbul 1997; XVI,465-466.

Kapar, Mehmet Ali, *"Hz. Peygamber'in Güvenilirliği"*, İSTEM: İslâm Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikî Dergisi, Konya 2003, I,41-50;

--------, *"Gıfâr"*, DİA, İstanbul 1996, XIV,49;

--------, *"Hanîfe"*, DİA, İstanbul 1997, XVI,42;

--------, *"Hevâzin"*, DİA, İstanbul 1998, XVII,276;

--------, *"Fezâre"*, DİA, İstanbul 1995, XII,538;

--------, *"Ka'b b. Eşref"*, DİA, İstanbul 2001, XXIV,3-4.

Karaarslan, Nasuhi Ünal, *"Hüzeyl"*, DİA, İstanbul 1999, XIX,70-72.

Karaman, Hayreddin, *"Cuma"*, DİA, İstanbul 1993, VIII,85-89.

*Kâsânî, Alâüddîn (v. 587), *Bedâi'ü's-Sanâi'*, Beyrut 1982 (Dâr Kütubi'l-Arabiyye).

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed (v. 923/1517), *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye bi'l-Minehi'l-Muhammediyye*, thk. Salih Ahmed eş-Şamî, Beyrut 1991;

--------, *İrşâdü's-Sârî li Şerh Sahîhi'l-Buhârî* (kenarında, *Sahîh-i Müslim'in Nevevî Şerhi* bulunmaktadır), Taş baskı.

Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn An Esâmî'l-Kutub ve'l-Funûn*, Maarif matbaası neşri, 1941.

Kavas, Ahmet, *"Hilâl (Benî Hilâl)"*, DİA, İstanbul 1998, XVIII,15.

Kayaoğlu, İsmet, *İslâm Kurumları Tarihi*, Ankara 1980.

Kazancı, Ahmet Lütfi, "*Ebrehe*", DİA, İstanbul 1994, X,79;

--------, "*Bi'set*", DİA, İstanbul 1992, VI,217.

Kazıcı, Ziya, *Hz. Muhammed'in (a.s.) Eşleri ve Aile Hayatı*, İstanbul 1991.

el-Kazvinî (598-682/1202-1283), Ebû Yahya Cemâlüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî (598-682/1202-1283), *Acâibü'l-Mahlûkât ve Gârâibü'l-Mevcûdât*, Beyrut ts., Dâr İhyâü't-Türâsi'l-Arabî neşri (Kemâleddîn ed-Dumeyrî'nin *Hayâtü'l-Hayavâni'l-Kubrâ* adlı eserinin kenarında);

--------, *Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-'İbâd*, Dâru's-Sâdır baskısı, Beyrut 1380/1960.

el-Kelâî el-Endelüsî, Ebü'r-Rebî' Süleyman b. Mûsâ b. Salim (565-634/1170-1237), *el-İktifâ' Bimâ Tazammane Min Megâzî Resûlillah ve's-Selâseti'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Kemaleddin İzzeddin Ali, Beyrut 1417/1997.

Kelâmurrahmân, Muhammed, "*Perpetual Hijrah Calender*", International Institute of Islamic and Arabic Studies, Indiana 1986, 3(2):13-25.

Keleş, Ekrem, "*Rü'yet-i Hilâl Meselesi*", Marife, Konya 2002, II,35-52.

*el-Kenânî, Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâil (762-840/1360-1436), *Misbâhü'z-Zücâce*, thk. Muhammed Müntekî el-Keşnâvî, Beyrut 1403.

el-Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir (1886-1962), *Resûl-i Ekrem'in Yönetimi: et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, çev. Ahmet Özel, İstanbul 1990.

el-Kettânî, Muhammed b. Ca'fer (1857-1927), *Hadîs Literatürü: er-Risâletü'l-Mustatrefe*, çev. Yusuf Özbek, İstanbul 1994.

Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makalâtü'l-Kevserî*, Kahire 1372.

Kılıç, Sadık, "*Kur'ân'ın Cem'i Meselesi*", Atatürk Ü. İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, Ankara 1980, sayı: 4, s. 261-277.

Kırbıyık, Kasım, "*Havlân*", DİA, İstanbul 1997, XVI,537.

Koçak, Muhsin,"*Gurre*", DİA, İstanbul 1996, XIV,211.

Koçyiğit, Talat, *Hadîs Istılahları*, Ankara 1985;

--------, "*Abdullah b. Übey b. Selûl*", DİA, İstanbul 1988, I,139.

Köksal, M. Asım, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1987;

--------, *Efendimiz ve Yolu*, İstanbul 2003;

--------, "*Dârülerkam*", DİA, İstanbul 1993, VIII,520.

Köten, Akif, "*Asr-ı Saâdet'te Suffe Ashâbı*", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet*, Vecdi Akyüz (ed.), İstanbul 1994.

el-Kudâî, Ebû Abdillah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer eş-Şâfiî'ye (380 yılı dolayları-454/990-1062) *'Uyûnü'l-Meârif ve Funûn Ahbâri'l-Hilâf*, thk. Cemîl Abdullah Muhammed el-Mısrî, Mekke 1415/1995, Ümmü'l-Kura Üniversitesi neşri;

--------, *Müsnedü'ş-Şihâb*, thk. Hamdi b. Abdilmecid, Beyrut 1407/1986.

Kurnaz, Cemal, "*Dâr*", DİA, İstanbul 1993, VIII,482.

Kureybî, İbrahim b. İbrahim, *Merviyyâtu Gazveti Beni'l-Mustalık ve Hiye Gazvetü'l-Müreysî'*, Suudi Arabistan İslâm Üniversitesi yayınları, yayın no: 5.

*Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir (671/1273), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî, Kahire 1372.

Kuzgun, Şaban, "*Hanîf*", DİA, İstanbul 1997, XVII,33-39.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "*Hicaz*", DİA, İstanbul 1998, XVII,432-437.

Lacker, Michael, "*İslâm Öncesi ve İslâm'ın İlk Döneminde Medine (Yesrib) Pazarları Üzerine*", çev. Ahmet Turan Yüksel, İSTEM: İslâm Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikî Dergisi, Konya 2004, IV, 247-256.

*el-Lâlkâî (v. 418/1027), Ebu'l-Kasım Hibetullah b. Hasan b. Mansur, *İtikad Ehlü's-Sünne*, thk. Ahmed Said Hamdan, Riyad 1402.

Lammens, H., "*Dihye*", İ. A. (MEB), İstanbul 1988, III,586;

--------, "*Tâif*", İ. A. (MEB), İstanbul 1979, XI,672.

Levtchenko, M. V., *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, çev. Maide Selen, İstanbul 1999.

Lings, Martin, *Hz. Muhammed'in (a.s.) Hayatı*, çev. Ali Çavuşoğlu, Ankara 2000.

el-Mağlûs, Sami b. Abdillah, *Siyer Atlası*, çev. Abdullah Karakaş, İstanbul 2010.

Mahmud Paşa el-Felekî, *Netaicü'l-İfham fi Takvimi'l-Arab Kable'l-İslâm ve fi Tahkiki Mevlidihi ve Umrihi aleyhissalatu ve's-selam* (kitabın orijinal adı: *Memoire sur le calendrier Arabe avant l'Islamisme et sur la naissance et l'age du prophete Mohammad*), çev. Ahmed Zeki Efendi, Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1986/1407.

Mahmûd, Mustafa, *Kur'ân'a Yeni Yaklaşımlar*, çev. Muhittin Akgül, İzmir 1999.

el-Makrizî, Ebû Muhammed (Ebu'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed (766-845/1364-65-1442), *İmtâ'ü'l-Esmâ' Bimâ Li'n-Nebiyyi Mine'l-Ahvâli ve'l-Emvâli ve'l-Hefedeti ve'l-Metâi*: Bu eserin iki neşrini kullandık: 1- Thk. Muhammed Abdülhamid en-Numeysî, Beyrut 1420/1999 (bu neşri: Makrizî -1999 n.- diye kaynak gösterdik). 2- Thk. Mahmud Muhammed Şakir, Katar ts., ikinci baskı (bu neşri: Makrizî –Katar n.- diye kaynak gösterdik).

Maverdî, Ebu'l-Hasan, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, çev. Ali Şafak, İstanbul 1976.

Mazhar, Ali, *el-Asabiyye İnde'l-Arab*, Mısır 1923.

el-Mervezî (v. ٢٩٤), Ebû Abdullah Muhammed b. Nasr, *es-Sünne*, thk. Salim Ahmed, Beyrut 1408.

el-Mes'ûdî el-Hüzelî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî (280 [?]-346/893-957), *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, neşir: Michael Jan de Goeje, Leiden 1893 ("Bibliotheca Geographorum Arabicorum" serisinin VIII. cildi);

Murûcü'z-Zeheb ve Meâdini'l-Cevher: Bu eserin iki neşrini de kullandık: 1- Thk. Kâsım eş-Şumâî er-Rufâî, Beyrut 1989. 2- Thk. Müfid Muhammed Kamîha, Beyrut 1986.

Moberg, A., "*Nûmân*", İ. A. (MEB), İstanbul 1988, IX,351.

Moğultay b. Kılıç b. Abdillah el-Bekcerî el-Hikrî el-Hanefî (689-762/1290-1361), *Muhtasaru's-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Muhammed Zeynuhum Muhammed Azb, Kahire 1422/2001 (Darulmaarif neşri);

--------, *el-İşârât ilâ Sîreti'l-Mustafa ve Tarîh Min Ba'dihi Mine'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Nizamettin, Beyrut 1416/1996.

Mostarlı Câbîzâde Ali Fehmi (Hersek müft-i sâbıkı ve Dârülfünûn edebiyat-ı Arabiyye muallimi), *Hüsnü's-Sahabe fî Şerhi Eşâri's-Sahabe*, İstanbul 1324.

Muhammed Necmüddîn, *Şer'î Ölçü Birimleri ve Fıkhî Hükümleri*, çev. İbrahim Tüfekçi, İstanbul 1996.

el-Münâvî el-Haddâdî el-Kâhirî (952-1031/1545-1622), Muhammed b. Tâcilârifîn b. Alî, *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'ü's-Sagîr'*, Beyrut 1972;

--------, *et-Tevkîf Alâ Muhimmâti't-Taârîf*, thk. Muhammed Rızvân ed-Dâye, Beyrut 1410.

Münevver, Muhammed, *İkbal ve Kur'ânî Hikmet*, çev. M. Ali Özkan, İstanbul 1995.

*Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (206-261/821-875), *el-Câmi'ü's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, Beyrut ts. (bu eserin, Mehmed Sofuoğlu tarafından *"Sahîh-i Müslim ve Tercemesi"* başlığı ile yapılan -İstanbul 1988- tercümesinden de yararlandık);

--------, *Ricâl Urve b. Zübeyr ve Cemâatün Mine't-Tâbiîn ve Ğayrihim*, thk. Hüseyin Ali Hüseyin el-Cebûrî, Dımaşk 1426/2004.

Mütercim Asım Efendi, *el-Okyanusu'l-Basit fî Terceme'ti'l-Kamusi'l-Muhit: Kamusu'l-Muhit Tercümesi*, yayına hazırlayanlar: Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul 2013.

Nâsır-ı Hüsrev (394-465'ten sonra/1004-1073'ten sonra), *Sefernâme*, Arapça'ya çeviren: Yahya el-Haşşâb, Kahire 1993.

Naskalı, Esku, *"İran"*, DİA, İstanbul 2000, XXII,395.

Nebhânî et-Tâî, Muhammed b. Halîfe b. Hamed b. Mûsâ, *et-Tuhfetü'n-Nebhâniyye fî Tarihi'l-Cezîreti'l-Arabiyye*, Beyrut 1986.

Nebhânî, Yusuf b. İsmâil, *Fezâil-i Muhammediyye: Hz. Muhammed'in (a.s.) Faziletleri*, çev. Fethi Güngör, İstanbul 1996.

Nedvî, Ebu'l-Hasan, *Rahmet Peygamberi*, çev. Abdülkerîm Özaydın, İstanbul 1992;

--------, *Hz. Ali el-Murtaza*, çev. Yusuf Karaca, İstanbul 1999.

Nedvî, Süleyman, *İslâm Tarihi: Asr-ı Saâdet*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1926.

--------,, *Kur'ân-ı Kerîm'de Kavimler ve Toplumlar: Âd, Semûd, Medyen*, çev. Abdullah Davudoğlu, İstanbul 1424/2003.

*Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb (215-303/830-915), *Sünen*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Haleb 1986;

--------, *Hadîslerle Hz. Ali: Kitâbu Hasâisi Emîri'l-Müminîn Ali b. Ebî Tâlib*, çev. Nâim Erdoğan, İstanbul 1992.

*en-Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref (631-676/1233-1277) *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi'l- Müslim*, Beyrut 1392.

*en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed el-Hâkim (321-405/933-1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ', Beyrut 1990.

Noth, Albrecht, *The Early Arabic Historical Tradition A Source-Critical Study*, İngilizce'ye çev. Michael Bonner, New Jersey 1994.

en-Nüveyrî, Ahmed b. Abdilvehhâb (677-733/1279-1333), *Nihâyetü'l-Ereb Fî Funûni'l-Edeb*, thk. Müfid Kumeyha vd., Beyrut 1424/2004.

Okiç, M. Tayyib, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, Ankara 1978;

--------, *"İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı"* Ankara İlahiyât Fk. Dergisi, Ankara 1958, VII,11.

Öğüt, Selim, "Hac", DİA, İstanbul 1996, XIV,389;

--------, "Hacerülesved", DİA, İstanbul 1996, XIV,433.

*Ömer b. Ali b. Mülkin el-Ensârî (723-804), *Hulâsatü'l-Bedri'l-Münîr*, thk. Hamdî Abülmecîd İsmâil es-Selefî, Riyad 1410.

Önkal, Ahmet - Bozkurt, Nebi, "*Câmi*", DİA, İstanbul 1993, VII,47.

Önkal, Ahmet, - Özel, Ahmet, "*Hicret*", DİA, İstanbul 1998, XVII,458.

Önkal, Ahmet, *Resûlüllâh'ın İslâm'a Davet Metodu*, Konya 1984;

--------, "*Abdurrahman b. Avf*", DİA, İstanbul 1988, I,157-158;

--------, "*Akabe Biatleri*", DİA, İstanbul 1989, II,211;

--------, "*Amr b. Avf*", DİA, İstanbul 1991, III,82;

--------, "*Ayneyn*", DİA, İstanbul 1991, IV,270;

--------, "*Bâhile*", DİA, İstanbul 1991, IV,482-483;

--------, "*Bahran Gazvesi*", DİA, İstanbul 1991, IV,491.

--------, "*Batn-ı Nahle Seriyyesi*", DİA, İstanbul 1992, V,202;

--------, "*Belî (Benî Belî)*", DİA, İstanbul 1992, V,414-415;

--------, "*Buvât Gazvesi*", DİA, İstanbul 1992, VI,478;

--------, "*Ci'râne*", DİA, İstanbul 1193, VIII,25;

--------, "*Cüreş*", DİA, İstanbul 1993,VIII,137;

--------, "*Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh*", DİA, İstanbul 1994, X,249-250;

--------, "*Erkam b. Ebu'l-Erkam*", DİA, İstanbul 1995, XI,305;

--------, "*Hazrec*", DİA, İstanbul 1998, XVII,143-144;

--------, "*Hevze el-Hanefî*", DİA, İstanbul 1998, XVII,258;

--------, "*Karede Seriyyesi*", DİA, İstanbul 2001, XXIV,487.

Öngül, Ali, "*Dagâtır*", DİA, İstanbul 1993, VIII,399.

Özaydın, Abdülkerîm, "*Arap*", DİA, İstanbul 1991, III,324;

--------, "*Ayyâş b. Ebî Rebîa*" DİA, İstanbul 1991, IV,296-297;

--------, "*Behrâ*", DİA, İstanbul 1992, V,356;

--------, "*Hac*", DİA, İstanbul 1996, XIV,388-389.

Özdemir, Serdar, *Resûlullah'ın Seriyyeleri*, İstanbul 2001.

Özel, Ahmet, "*Dârülislâm*", DİA, İstanbul 1993, VIII,541-543;

--------, "*Mevlid: Tarihi ve Dinî Hükmü*", Dîvân: İlmî Araştırmalar, 2002/1, XII,235.

Özel, Ahmet – Topaloğlu, Bekir, "*Cihâd*", DİA, İstanbul 1993, VII,527.

Özsoy, İsmâil, "*Faiz*", DİA, İstanbul 1995, XII,110,112.

Öztuna, Yılmaz, *İslâm Devletleri*, Ankara 1989;

Devletler ve Hanedanlar, Ankara 1996.

Öztürk, Levent, *Hz. Muhammed'in Habeşistan'la Münasebetleri*, -basılmaış yükseklisans tezi-, Marmara İlahiyat Fakültesi;

--------, "*Etiyopya*", DİA, İstanbul 1995, XI,492.

Öztürk , Necati, *Hicaz Albümü*, Diyanet Yayınları.

er-Râzî, Fahruddin, *Tefsir-i Kebir -Mefâtîhü'l-Gayb-*, çev. Suat Yıldırım v.dğr., Ankara 1989.

Reckendorf, "*Erkam*", İ. A. (MEB), İstanbul 1988, IV,316.

Reşid, Abdullah, *İslâm'da Ordu ve Komutan*, çev. Enver Günenç - Seraceddin Emre, İstanbul 1992.

Rosenthal, F., *İlmü't-Tarih İnde'l-Müslimîn*, Arapça'ya çev. Salih Ahmed el-Ali, Beyrut 1403/1983.

Rûdânî, İmâm Muhammed b. Muhammed b. Süleyman, *Büyük Hadîs Külliyatı: Cemü'l-Fevâid min Câmi'il-Usûl ve Mecma'i'z-Zevâid*, çev. Naim Erdoğan, İstanbul 1996.

es-Sabbân, Muhammed b. Ali, *Hâşiye Ala Şerhi'l-Eşmunî Ala Elfiyeti İbn Mâlik*, Dârü'l-Fikr Yayını, ts.

es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Şübuhât ve Ebâtîl Havle Taaddüdi Zevcâti'r-Resûl*, Mekke 1980.

Sahillioğlu, Halil, "*Dirhem*", DİA, İstanbul 1994, IX,370;

--------, "*Dînâr*", DİA, İstanbul 1994, IX,353.

*Saîd b. Mansûr (227), *Sünen*, thk. Saîd b. Abdillah b. Abdilaziz Âl Hamîd, Riyad 1414.

Sakallı, Talat, "*Ebu'l-'Âs*", DİA, İstanbul 1994, X,293-294.

Salih, Subhi, *Hadîs İlimleri ve Hadîs Istılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, Ankara 1981;

Kur'ân İlimleri, çev. M. Said Şimşek, Konya ts.

Salim, Abdülaziz, *et-Tarih ve'l-Muarrihîni'l-Arab*, İskenderiye 1987.

Sandıkçı, Kemal, *İlk Üç Asrında İslâm Coğrafyasında Hadîs*, Ankara 1991.

Sarıcık, Murat, *Dört Halîfe Dönemi*, İstanbul 2002;

İnanç ve Zihniyet Olarak Câhiliye, İstanbul 2004.

Sarıçam, İbrahim, "*Hamrâülesed Gazvesi*", DİA, İstanbul 1997, XV,498;

--------, "*Harrâr Seferi*", DİA, İstanbul 1997, XVI,242.

Savaş, Rıza, "*Cüveyriye bint Hâris*", DİA, İstanbul 1993, VIII,146;

--------, "*Hz. Âişe'nin Evlenme Yaşı ile İlgili Farklı Bir Yaklaşım*", Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fk. Dergisi, İzmir, IX,139-144.

es-Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdirrahmân (v. 902/1496), *el-İlân bi't-Tevbih Limen Zemme't-Tarih*, thk. F. Rosenthal, Beyrut ts.

Semhûdî, Nureddin Ali b. Ahmed (v. 911/1505), *Vefâ'ü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut ts.

Sena, Cemil, *Filozoflar Ansiklopedisi*, İstanbul 1974.

es-Serahsî, Ebû Bekir Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (483/1090 [?]), *el-Mebsût*, Beyrut 1409/1989.

Sezgin, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, İstanbul 2001;

--------, "*İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadîsin Ehemmiyeti*", İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1957, II/1,82;

--------, "*İsnâdın Arap Dili ve İslâmî İlimlerdeki Yeri*", çev. Hüseyin Kahraman, Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa 1993, V,304.

Sıddıkî, Muhammed Zübeyr, *Hadîs Edebiyatı Tarihi*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul 1966.

Sırma, İhsan Süreyya, "*Medine Vesikası'nın Mevsûkiyetiyle İlgili Bazı Veriler*", Bilgi ve Hikmet, İstanbul 1994, sayı: 5, s. 53.

Soyyiğit, Osman Zeki, *el-Edebu'l-Arabî*, İstanbul ts.

Sönmez, Âbidin, *Resûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri*, İstanbul 1984.

es-Süyûtî (849-911/1445-1505), Celaleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekir, *eş-Şemârîh fî İlmi't-Tarih*, thk. Muhammed b. İbrahim eş-Şeybânî, Kuveyt ts.;

--------, *Ref' Şe'ni'l-Hubşân*, Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Kurşunizade Vakfı, No: 143 (yazma);

--------, *Tedrîbü'r-Râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevevî*, Beyrut 1979;

--------, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır 1951;

--------, *Olağanüstü Yönleriyle Peygamberimiz: el-Hasâisu'l-Kubrâ, çev. Naim Erdoğan*, İstanbul 2003.

es-Sübkî, Tâcüddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Takiyyüddîn Ali (727-771/1326-1369), *el-Menhel*, Kahire 1393.

Süheylî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillah el-Has'amî (508-581/1114-1185), *er-Ravdü'l-Unuf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li İbn Hişâm*, thk. Ömer Abdüsselâm es-Selâmî, Beyrut 1421/2000.

Şâmî, Şemsuddin Ebû Abdillah Muhammed b. Yusuf es-Salihî eş-Şâmî (v. 942/1536), *Subulü'l-Hudâ ve'r-Reşâd Fî Sîreti Hayri'l-İbâd*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Meûz, Beyrut 1414/1993.[1]

*eş-Şâşî, Ebû Said el-Heysem (v. 335/946), *Müsned*, thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah, Medine 1410.

Şemsî, F. A., "*Three Proposed Calendars With Special Reference To The Date Of Hijrah*", Islamic Quarterly, Third Quarter 1409/1988, XXXII/3,139;

--------, "*The Date Of Hijrah*", IS, İslâmabad 1984, XXIII/3,217;

--------,"*The Meaning Of Nasî'*": An İnterpretation Of Verse 9:37", IS, İslâmabad 1987, XXVI/2, 143.

Şenel, Abdülkadir, "*Huşenî*", DİA, İstanbul 1998, XVIII,420.

Şener, Abdülkadir, "*Abdest*", DİA, İstanbul 1988, I,68-70.

Şener, Mehmet, "*İ'tikâf*", DİA, İstanbul 2001, XXIII,457-458.

Şerif, Ahmed İbrahim, *Mekke ve'l-Medine fi'l-Câhiliyye ve Ahdi'r-Resûl*, Kahire 1985.

Şerif Murtaza, *Hazret-i Ali Divanı*, terceme ve şerh eden: Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, günümüz Türkçesi'ne aktaran: Şakir Diclehan, İstanbul 1981;

Şerif Radiy (Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ebî Tahir Ahmed el-Hüseyin b. Mûsâ (359-6 Muharrem 406/969-26 Haziran 1015), *Nehcü'l-Belâğa*, terceme ve şerh: Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul ts.;

--------, *Nahjul-Balagha: Sermons, Letters and Sayings*, İngilizce'ye çev. Seyyid Ali Rıza, -baskı yeri ve tarihi kaydedilmemiş-.

Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998.

Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, Mısır 1357.

Şiblî, Mevlâna, *İslâm Tarihi: Asr- Saâdet*, çev. Ömer Rıza, İstanbul 1921.

Şulul, Cevher, *Kindî Metafiziği*, İstanbul 2003;

Nübüvvet Felsefesi Ya Da İbnü'n-Nefis'in Felsefî Romanı: Fâzıl Bin Nâtık, İstanbul 2010.

Şulul, Kasım, *Kâfiyeci'de Tarih Usûlü*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003;

[1] Bu eserin, Adem Yerinde tarafından yapılan Türkçe tercümesinden de yararlandık. Çeviri, *Peygamber Külliyatı* adıyla YusufÖzbek tarafından redekte edilmiş ve Ocak Yayıncılık tarafında Kasım 2003'te İstanbul'da basılmıştır.

--------, *İslâm Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlü*, İnsan Yayınları, İstanbul 2008.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd (224-310/838-923), *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut 1987 (bu eseri "Taberî" diye kaynak gösterdik);

--------, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessetu'r-Risâle neşri 1420/2000.

Tefazzülî, Ahmed, "*Enûşirvân*", DİA, İstanbul 1995, XI,255.

*Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa es-Sülemî (209-279/824-892), *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vdğ. Beyrut ts., Dâr İhya Türasi'l-Arabî.

Togan, A. Zeki Velîdî, *Tarihte Usûl*, İstanbul 1985.

Topaloğlu, Bekir, "*Abdullah*", DİA, İstanbul 1988, I,75-76;

--------, "*Âmine*", DİA, İstanbul 1991, III,63-64.

Treadgold, Warren, *A History Of The Byzantine State And Society*, Stanford Universty Press.

Tuğ, Salih, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul 1969;

------- , "*Hicret'le Gelen Devlet ve Anayasa Nizamı*", Nesil Dergisi, İstanbul Ekim-Kasım 1979, yıl: 4, sayı: 37-38;

--------, "*Resûlullah Muhammed'in (a.s.) Evliliklerinde Kronolojik Yapı*", *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı* (İSAV'ın ilmi toplantılar dizisi), İstanbul 1988.

Turan, Abdulbaki, "*Arza*", DİA, İstanbul 1991, III,446-447.

Turan, Osman, *On iki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul 1941;

--------, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, Ankara 1984.

Turnagil, Ahmed Reşid, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, İstanbul 1977.

Tülücü, Süleyman, "*Câhiliye Kelimesinin Mana ve Menşe'i*", Atatürk Ü. İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, Ankara 1980, sayı: 4, s. 279-285.

Uğur, Mücteba - Sofuğlu, M. Cemal, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi Kılavuzu*, Ankara 1991.

Umerî, Ekrem Ziya, *Medine Toplumu*, çev. Nureddin Yıldız, İstanbul ts.

Unat, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Ankara 1984.

Unat, Yavuz, "*Güneş*", DİA, İstanbul 1996, XIV,293.

Uslu, Recep, "*Ezruh*", DİA, İstanbul 1995, XII,70.

Ünal, İsmail Hakkı, "*Es'ad b. Zürâre*", DİA, İstanbul 1995, XI,352.

Ünal, Sadettin, "*Kâbe*", DİA, İstanbul 2001, XXIV,15-16.

Vacca, V., "*Kurayza*", İ. A. (MEB), İstanbul ts., VI,1012-1013;

--------, "*Nazîr*", İ. A. (MEB), İstanbul 1988, IX,144-145.

el-Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd (130-207/747-823), *Kitâbü'l-Megâzî*, thk. Marsden Jones, London 1966 (bu eseri "Vâkıdî" diye kaynak gösterdik);

--------, *Kitâbü'r-Ridde Maa Nebzetin Min Fütûhi'l-Irâk ve Zikri el-Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî* (Ahmed b. Muhammed b. A'sem el-Kûfî'nin -v. 314- rivâyeti), thk. Yahya el-Cebûrî, Beyrut 1410/1990;

--------, *Kitâbü'r-Ridde*, thk. Mahmud Abdullah Ebu'l-Hayr, Ürdün ts.;

--------, *Tarih-i Fütûhi'ş-Şâm*, çev. Azimzâde Sâdık el-Müeyyed, İstanbul 1302.

--------, *Mechûlu'l-İsm fî Hayati'n-Nebî (a.s.) Kable'l-Meb'as*, Berlin Devlet kütüphanesi, Doğu yazmaları, No: 9548.

Vankulu Mehmed Efendi (Vankulu Mehmed Efendi (Mehmed b. Mustafa el-Vânî), *Vankulu Lügati*, yayına hazırlayanlar: Mustafa Koç – Eyüp Tanrıverdi, İstanbul 2014.

Vidyarthi, A. H. – Ali, U., *Zerdüşt, Hindu, Budist Doğu Kutsal Metinlerinde Hz. Muhammed*, çev. Kemal Karataş, İnsan Yayınları, İstanbul 1994.

Vaux, B. Carra De, "*Hicret*", İ. A. (MEB), İstanbul 1979, V/1,477.

Vicdani, Ebû Rıdvan M. Sadık, *Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi*, haz. Ahmet Karadut, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Vida, G. Levi Della, "*Sîre*", İ. A. (MEB), İstanbul 1988, X,699.

Watt, W. Montgomery, *Hazreti Muhammed Mekke'de*, çev. Rami Ayas - Azmi Yüksel, Ankara 1986;

--------, *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed*, çev. Ünal Çağlar, İstanbul 2001;

--------, *İslâm'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, çev. Ulvi Murat Kılavuz, İstanbul 2001.

Wensinck, A. J., "*Kâbe*", İ. A. (MEB), İstanbul 1979,VI,6-15.

Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzıh (v. 292/905?), *Tarih*, Beyrut 1995.

*Yakut b. Abdillah el-Hamevî (v. 626/1228), *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut ts., Dârü'l-Fikr yayını.

Yardım, Ali, *Peygamberimiz'in Şemâili*, İstanbul 1998;

--------, "*Adî b. Hâtim*", DİA, İstanbul 1988, I,380;

--------, "*Dımâm b. Sa'lebe*", DİA, İstanbul 1994, IX,273;

--------, "*Dihye b. Halîfe*", DİA, İstanbul 1994, IX,294.

Yâsîn Hatîb el-Umerî b. Carullah Hatîb el-Umerî el-Mûsılî (1157-1232'den sonra /1744-1817), *er-Ravdatü'l-Feyhâ fî Tevârihi'n-Nisâ*, thk. İmâd Ali Hamra, Dâru'l-Âlemiyye neşri 1987.

Yaşaroğlu, Kâmil, "*İnşirâh Sûresi*", DİA, İstanbul 2000, XXII,345.

Yavuz, Yusuf Şevki, "*Âşûrâ*", DİA, İstanbul 1991, IV,24-26.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, haz. İsmâil Karaçam v.dğr., İstanbul ts.

Yeniçeri, Celâl, *Peygamber, Devlet Başkanı ve Aile Reisi Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, İstanbul 2000.

Yıldırım, Mustafa, "*İslâm Hukukunda İçki İçme Suçu ve Cezası*", Dokuz Eylül Ü. İlahiyât F. Dergisi, İzmir 2001.

Yıldız, Hakkı Dursun Yıldız, "*Arabistan*", DİA, İstanbul 1991, III,248.

Yücel, Ahmet, "*Fîrûz ed-Deylemî*", DİA, İstanbul 1996,XIII,140.

Yücel, İrfan, "*Hilâl*", DİA, İstanbul 1998, XVIII,1-2.

ez-Zamehşerî (467-538/1075-1144), Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer el-Havarizmî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akvâl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Beyrut 1997;

--------, *el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî – Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dârü'l-Marife neşri, Lübnan.

ez-Zebîdî (812-893/1410-1488), Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, mü-

tercimi ve şârihi: Ahmed Naim - Kamil Miras, Ankara 1987 (bu eseri, "*Tecrîd Tercemesi*" şeklinde kaynak gösterdik).

ez-Zebîdî (1145-1205/1732-1791), Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî (1145-1205/1732-1791), *Tâcü'l-Arûs min Cevhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye nşr.

ez-Zehebî, el-Hafız Şemseddin Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman (673-748/1274-1347), *Tarihü'l-İslâm: el-Megâzî*, thk. Muhammed Mahmud Hamdan, Beyrut 1985;

--------, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut - Muhammed Nuaym el-Arksusî, Beyrut1413;

--------, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Haydarabad 1956;

--------, *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becavî, Beyrut ts.

ez-Zerekanî, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut. 2005.

ez-Zeylaî, Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Muhammed (v. 762), *Nasbu'r-Râye Li Ahâdîsi'l-Hidâye Maa Haşiyeti Buğyati'l-Elmaî* (نصب الراية لأحاديث الهداية مع حاشيته بغية الألمعي في تخريج الزيلعي), thk. Muhammed Avvâme, Beyrut 1418/1997.

Zuheylî, Vehbe, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe v.dğr., İstanbul 1990.

Zübeyr b. Bekkâr (172-256), *Cemheretü Nesebu Kureyş ve Ahbâruhâ*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Riyâd 1999;

--------, *el-Ahbârü'l-Muvaffakiyyât*, thk. Sami Mekki el-'Anî, Beyrut 1416/1996.

Züheyr b. Harb (v. 234), *Kitâbü'l-İlm*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1984.

ez-Zührî, Muhammed b. Müslim b. Ubeydillah b. Şihâb (51-124), *el-Megâzî en-Nebeviyye*, thk. Süheyl Zekkâr, Dımaşk 1401/1981, Dârülfikr neşriyatı.

ez-Zürkânî, Muhammed b. Abdilbaki b. Yusuf b. Ahmed b. Ulvân el-Mısrî el-Ezherî el-Mâlikî (v. 1122/1710), *Şerh ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*: Bu eserin iki neşrini kullandık: 1-Beyrut 1973. 2- Thk. Muhammed Abdülaziz Hâlidî, Beyrut 1996: İlkini: "Zürkânî" veya "*Şerh ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*", ikincisni: "Zürkânî (1996 n.)" veya "*Şerh ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye (1996 n.)*" şeklinde kaynak gösterdik;

--------, *Şerhü'z-Zürkânî Ale'l-Muvattâ'*, Beyrut 1411.

EKLER:

EK 1: HZ. PEYGAMBER DEVRİNDE KABİLELER:

Bu şemaları hazırlarken daha çok şu eserlerden yararlandık:

1- Zübeyr b. Bekâr, *Camharatü Nesebu Kureyş ve Ahbâruhâ.*

2- İbn Hazm el-Endelüsî, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab.*

3- İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber,* II,281-379.

4- Ebû Ali Şerefuddîn Muhammed b. Es'ad b. Ali el-Hüseynî el-Cevvânî (525-588/1131-1192), *et-Tuhfetü'ş-Şerîfe ve't-Turfetü'l-Munîfe*", vr. 1/a - 9/b.

5- Ali Mazhar, *el-Asabiyye İnde'l-Arab.*

6- M. Hamidullah, *el-Vesâik,* s.762-763;

7- Y. Öztuna, *İslâm Devletleri,* I,3 vd.; *Devletler ve Hanedanlar,* III,89 vd.

Şema 1: Kahtaniler

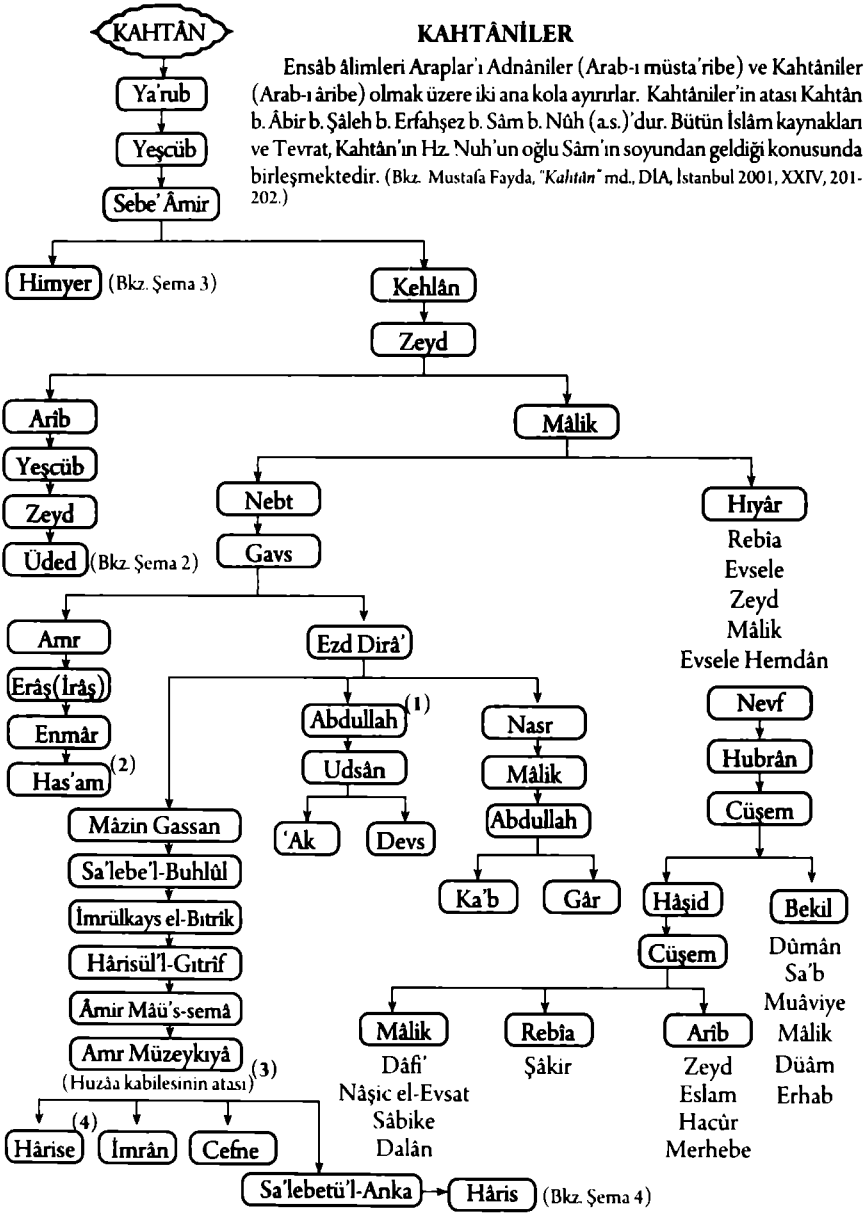

KAHTÂNİLER

Ensâb âlimleri Araplar'ı Adnâniler (Arab-ı müsta'ribe) ve Kahtâniler (Arab-ı âribe) olmak üzere iki ana kola ayırırlar. Kahtâniler'in atası Kahtân b. Âbir b. Şâleh b. Erfahşez b. Sâm b. Nûh (a.s.)'dur. Bütün İslâm kaynakları ve Tevrat, Kahtân'ın Hz. Nuh'un oğlu Sâm'ın soyundan geldiği konusunda birleşmektedir. (Bkz. Mustafa Fayda, *"Kahtân"* md., DİA, İstanbul 2001, XXIV, 201-202.)

---

[1] Bazı kaynaklarda Abdullah b. Zehrân b. Ka'b b. Hâris b. Ka'b b. Mâlik b. Nasr b. Ezd b. Gavs. Bkz. İbn Abdilber, IV,202; İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe*, VI,336.

[2] Bkz. Şema 5.

[3] İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Gabe*, VII,63.

[4] A- Huzâa b. Amr b. Luhay (Rebîa) b. Hârise b. Amr Muzaykıyâ. B- Mustalık (asıl adı Cezime'dir) b. Sa'd b. Amr b. Luhay (Rebîa) b. Hârise b. Amr Muzaykıyâ.

Şema 2: Üded b. Zeyd

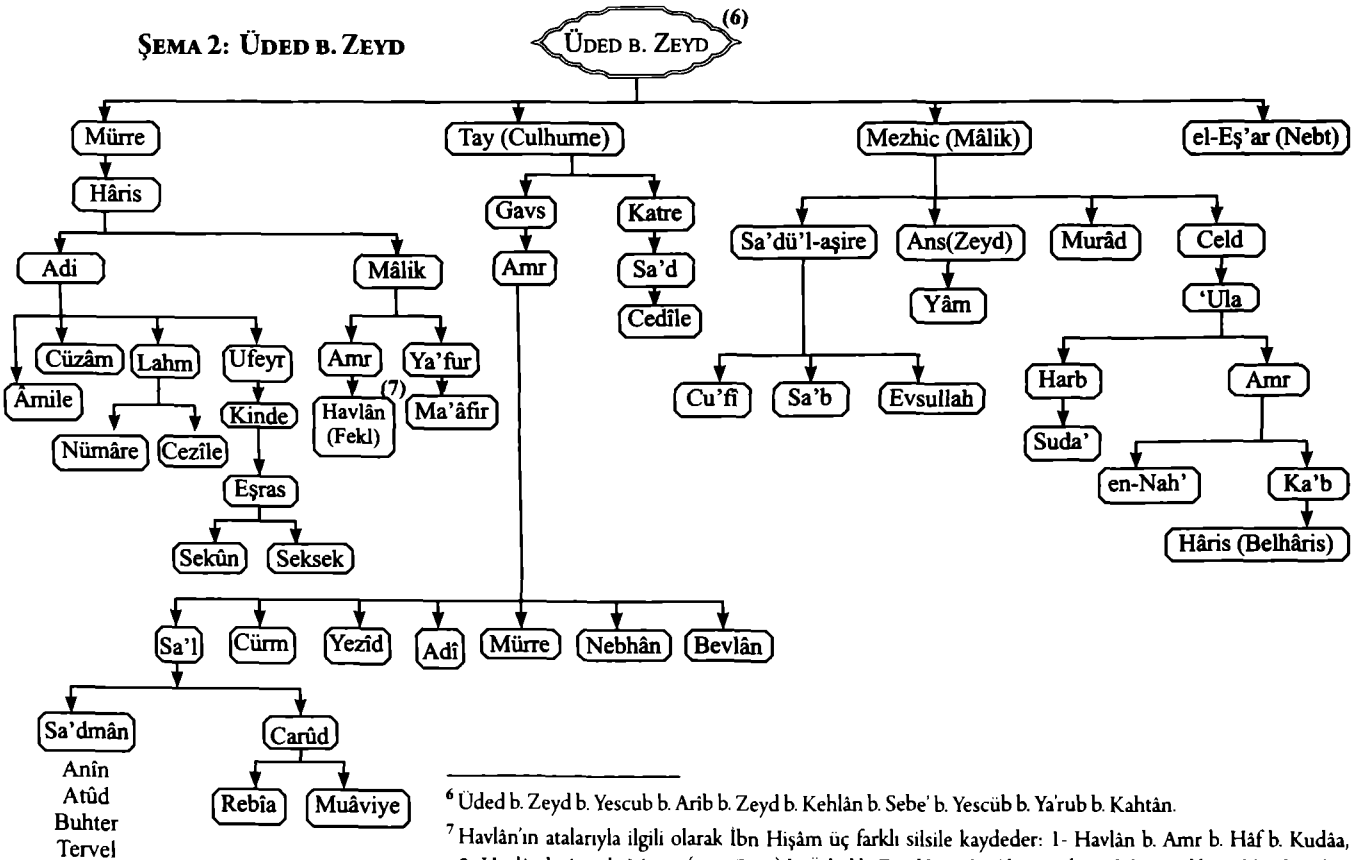

[6] Üded b. Zeyd b. Yescub b. Arib b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe' b. Yescüb b. Ya'rub b. Kahtân.

[7] Havlân'ın atalarıyla ilgili olarak İbn Hişâm üç farklı silsile kaydeder: 1- Havlân b. Amr b. Hâf b. Kudâa, 2- Havlân b. Amr b. Mürre (veya Bere) b. Üded b. Zeyd b. Mihse' b. Amr b. Arib b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe', 3- Havlân b. Amr b. Sa'dü'l-asire b. Mezhic. Bkz. *es-Sîre*, I,83.

ŞEMA 3: HİMYERİLER

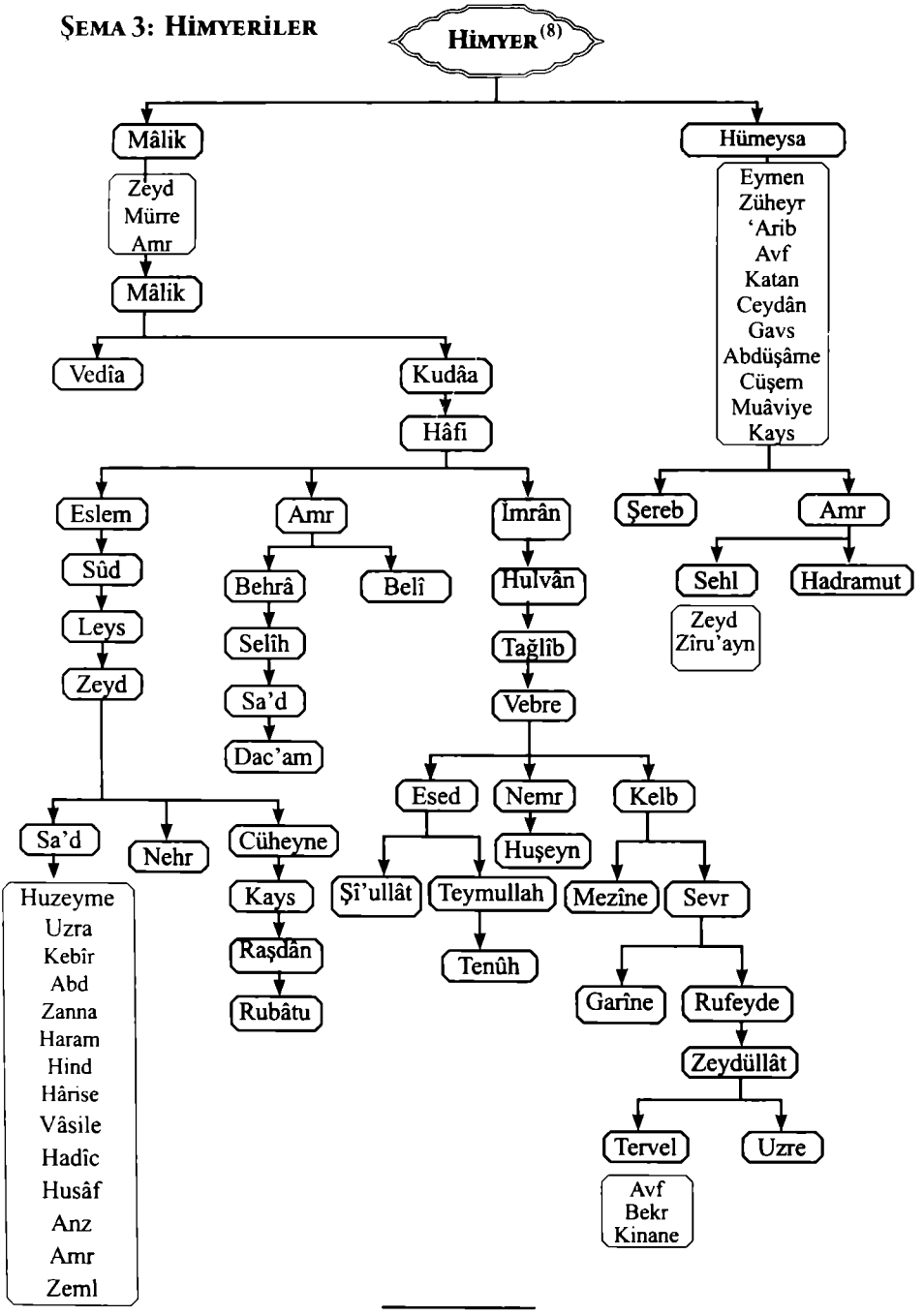

[8] Himyer b. Sebe' b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân

Şema 4: Evs ve Hazrec

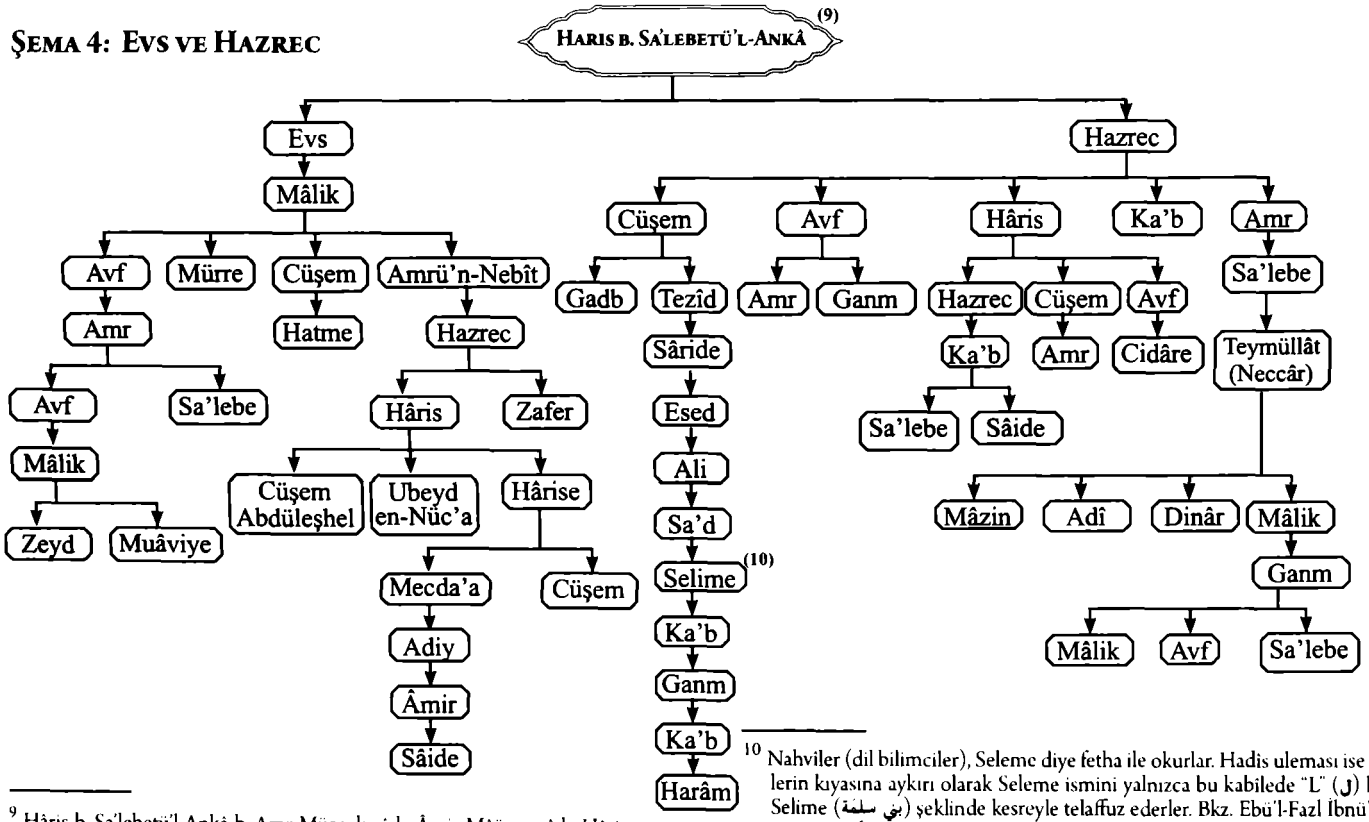

[9] Hâris b. Sa'lebetü'l-Ankâ b. Amr Müzeykıyâ b. Âmir Mâüssemâ b. Hârisü'l-Gıtrîf b. İmrülkays el-Bıtrîk b. Sa'lebe'l-Buhlûl b. Mâzin Gassân b. Ezd Dirâ' b. Gavs b. Nebt b. Mâlik b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe' Âmir b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân.

[10] Nahviler (dil bilimciler), Seleme diye fetha ile okurlar. Hadis uleması ise nahvîlerin kıyasına aykırı olarak Seleme ismini yalnızca bu kabilede "L" (ل) harfini Selime (بني سلمة) şeklinde kesreyle telaffuz ederler. Bkz. Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Ali el-Makdisi eş-Şeybânî (448-507/1056-1113), *el-Ensâbü'l-müttefika fi'l-hatti'l-mütemâsile fi'n-nakt ve'z-zabt*, s. 24 (eş-Şâmile); M. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 1989, s. 59 (er-Rahbi'den naklen).

ŞEMA 5: ADNÂNÎLER

Arapların iki ana kolundan biri olan Adnâniler'in atası Adnân b. Üded'dir. Bütün İslâm kaynakları Adnân'ın Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmâil'in soyundan geldiği konusunda birleşmektedir.[11]

[11] Bkz. Mustafa Fayda, "*Adnân*" md., DİA, İstanbul 1988, I,391-392.

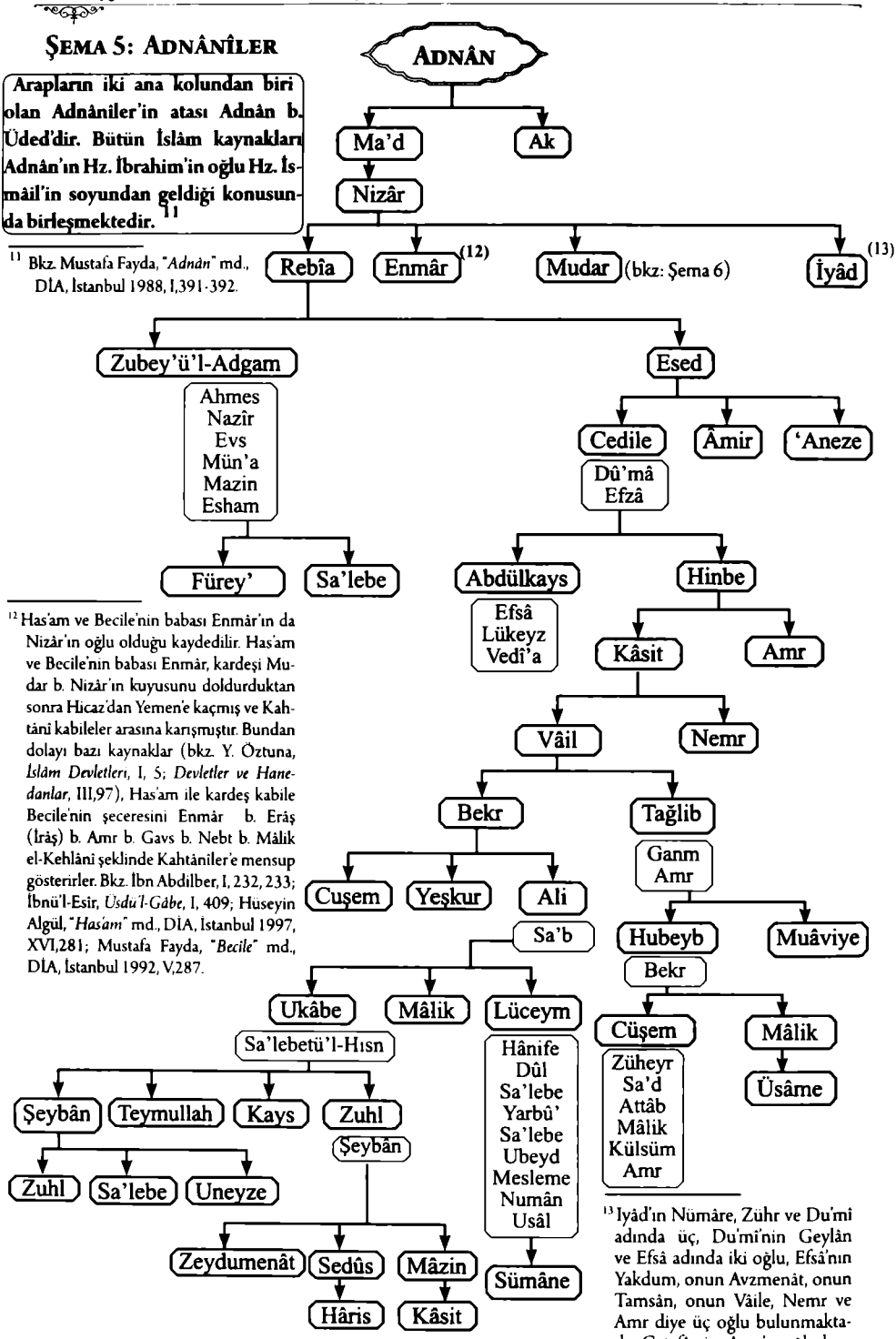

[12] Has'am ve Becile'nin babası Enmâr'ın da Nizâr'ın oğlu olduğu kaydedilir. Has'am ve Becile'nin babası Enmâr, kardeşi Mudar b. Nizâr'ın kuyusunu doldurduktan sonra Hicaz'dan Yemen'e kaçmış ve Kahtânî kabileler arasına karışmıştır. Bundan dolayı bazı kaynaklar (bkz. Y. Öztuna, *İslâm Devletleri*, I, 5; *Devletler ve Hanedanlar*, III,97), Has'am ile kardeş kabile Becile'nin şeceresini Enmâr b. Erâş (İrâş) b. Amr b. Gavs b. Nebt b. Mâlik el-Kehlânî şeklinde Kahtâniler'e mensup gösterirler. Bkz. İbn Abdilber, I, 232, 233; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, I, 409; Hüseyin Algül, "*Has'am*" md., DİA, İstanbul 1997, XVI,281; Mustafa Fayda, "*Becile*" md., DİA, İstanbul 1992, V,287.

[13] Iyâd'ın Nümâre, Zühr ve Du'mi adında üç, Du'mi'nin Geylân ve Efsâ adında iki oğlu, Efsâ'nın Yakdum, onun Avzmenât, onun Tamsân, onun Vâile, Nemr ve Amr diye üç oğlu bulunmaktadır. Gatafân ise Amr'ın oğludur.

Şema 6: Mudâr

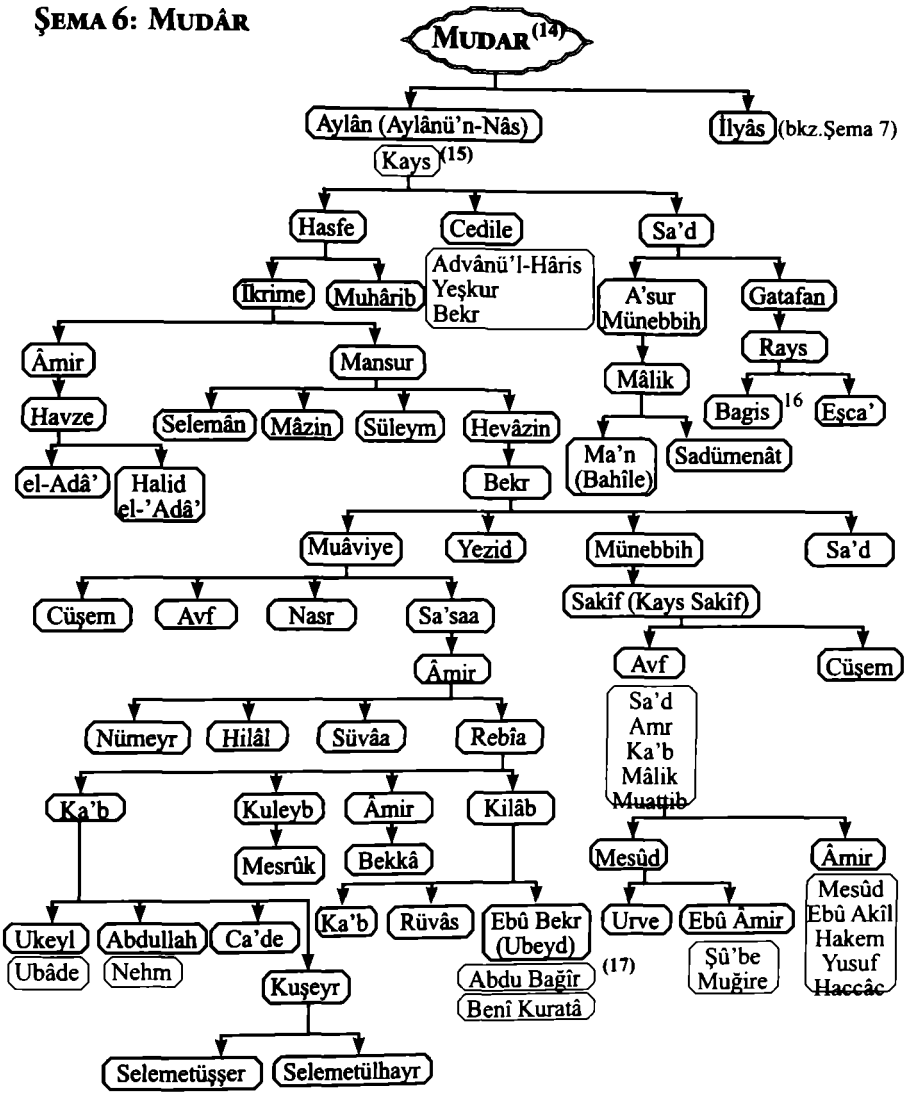

[14] Mudar b. Nizâr b. Mead b. Adnân.

[15] Bkz. Süheylî (2000 n.), VI,268.

[16] Bağis'in Zübyan, Enmâr ve Abs isimli üç oğlu, Zübyan'ın Sa'd, ve Fezâre diye iki oğlu vardır. Sa'd'ın Avf, Avf'ın da Mürre diye oğulları vardır. Fezâre'nin ise Şemh adında oğlu vardır. Bkz. İbn Haldûn, *el-İber*, II,352,360.

[17] Belâzürî'de Abdullah, bkz. *Ensâb*, I,483.

ŞEMA 7: İLYAS (HİNDEF)

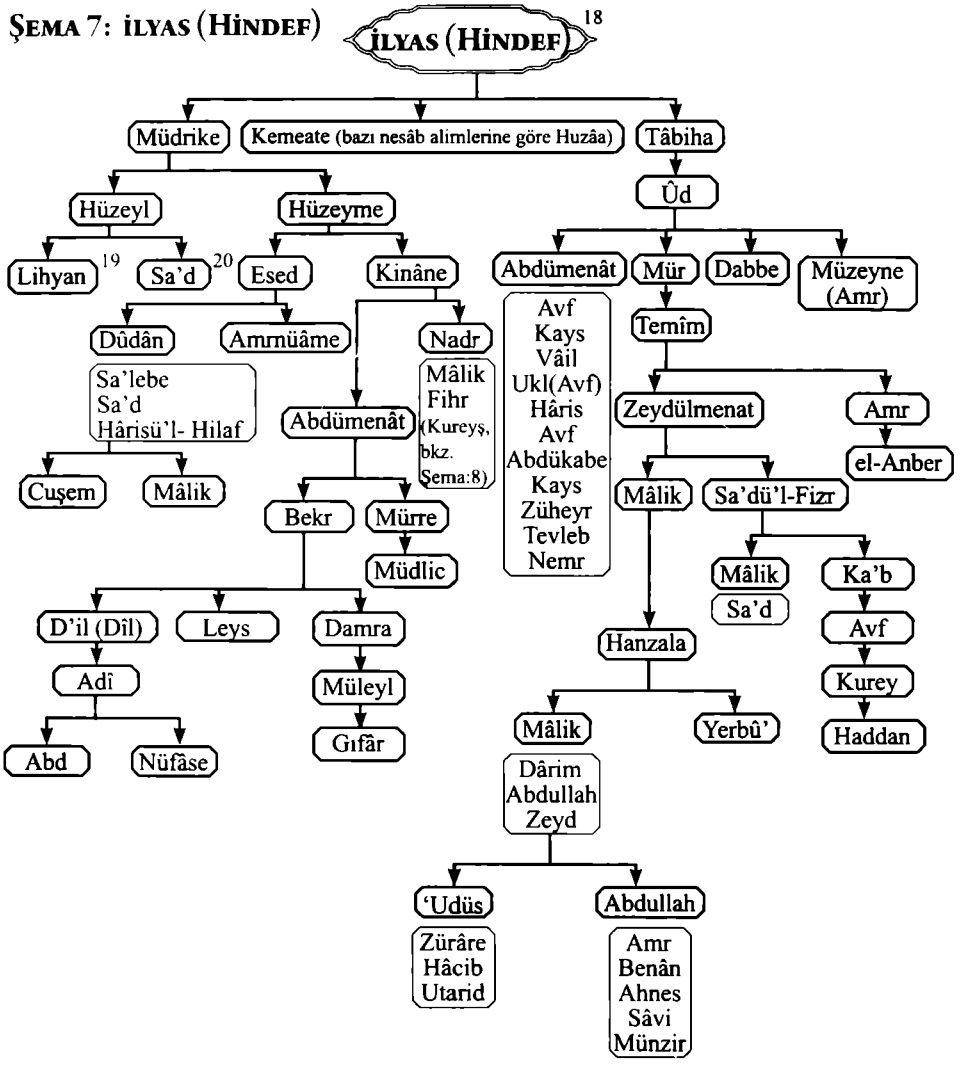

[18] İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Mead b. Adnân.

[19] Lihyân'ın iki oğlu Tâbiha ve Rebia'dır.

[20] Sa'd'ın oğulları Hunâe, Hureys, Ruhm ve Temim'dir. Temim'in oğlu Hâris onun oğlu Kâhil onun oğulları Sebha, Sâhile ve Ka'b'dır.

Şema 8: Kureyş (Fihr)

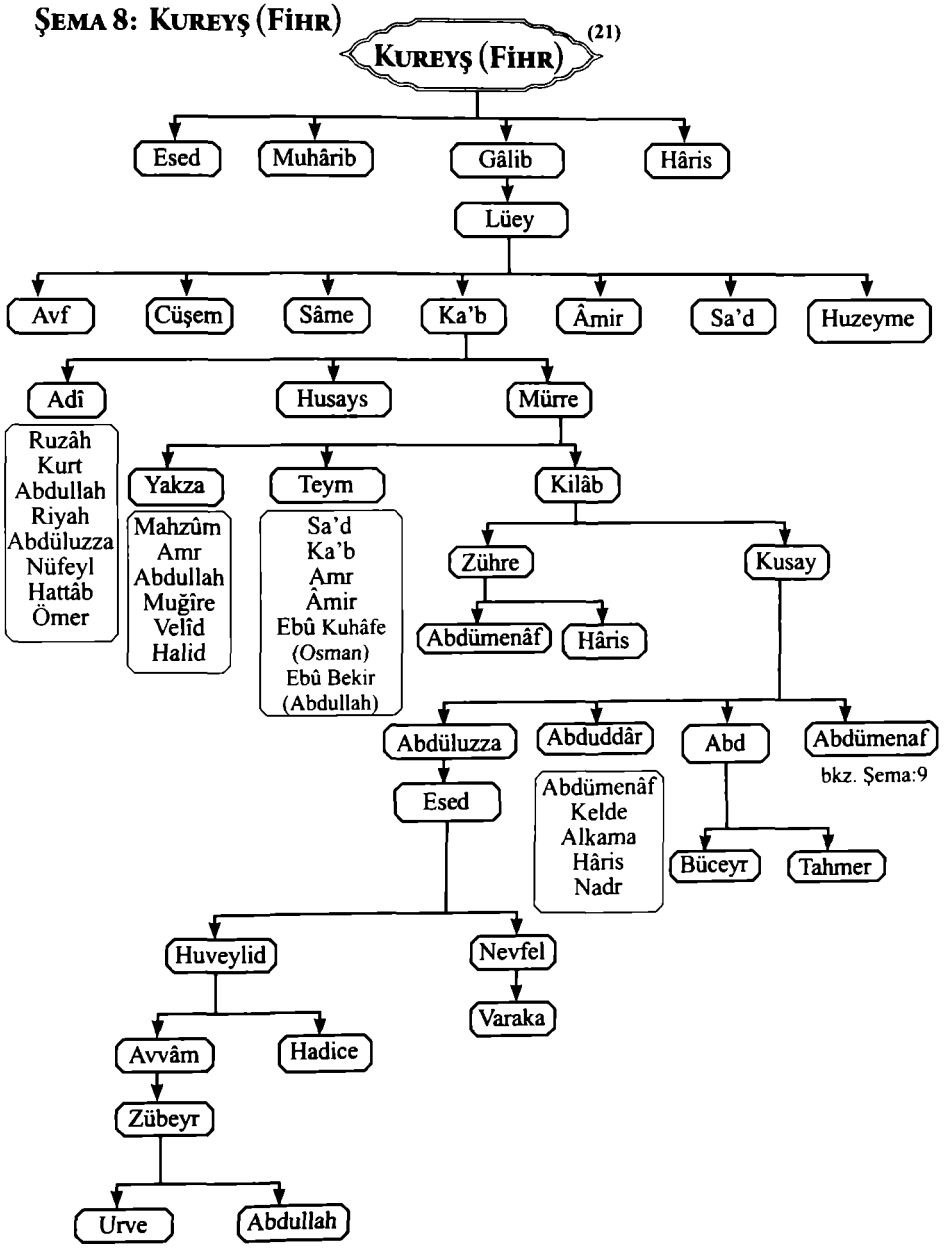

[21] Fihr (Kureyş) b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Mead b. Adnân.

Şema 9: Abdümenâf b. Kusay

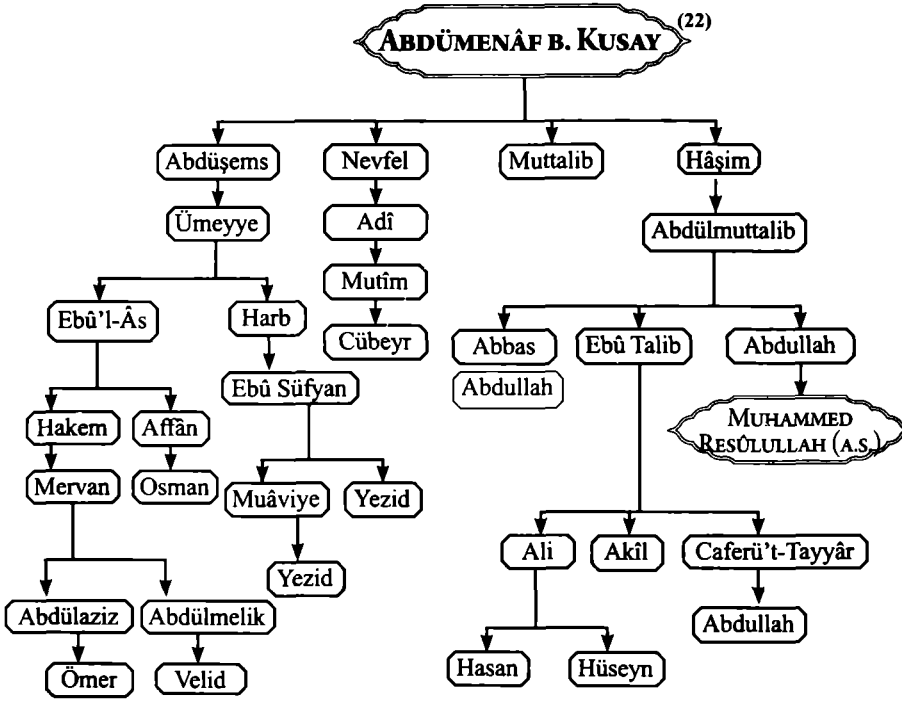

22 Abdümenâf b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Kâ'b b. Lüey b. Gâlib b. Fihr (Kureyş) b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Mead b. Adnân.

EK 2: SİYER TERİMLERİ VE ÖZEL İSİMLER KARMA SÖZLÜĞÜ

Adalet: Ahlâk, fıkıh/İslâm hukuku ve hadîs alanlarında birbirine yakın manalarda kullanılan bir ıstılahtır. Adâlet, sözlükte "istikâmet" manasına gelir. Din ıstılahında adalet: "İslâm Dini bakımından yapılması yasak olan şeylerden kaçınmakla hak yol üzerinde doğru olmaktan ibarettir" (العدالة : في اللغة : الاستقامة ، وفي الشريعة : عبارة عن الاستقامة على طريق الحق بالاجتناب عما هو محظور دينًا).[1] Hadîs usûlünde rivâyetinin kabulü için bir râvide bulunması gereken iki önemli sıfattan biri -Müslüman olmak, akıl, mükellef olmak, takva ve mürüvvet vasıflarını ihtiva eden- "adalet", diğeri ise "zapt"tır. Bu iki sıfata sahip râvi sika (güvenilir) kabul edilir.[2]

Adel: Bkz. "Kâre" md.

Adnânî Araplar: Bkz. "Araplar" ve "Kahtânî Araplar" md. Ensâb âlimleri Arapları Adnânîler ve Kahtânîler olmak üzere iki kola ayırırlar. "Arab-ı mütearribe" veya "Arab-ı müsta'ribe" (عَرَبٌ مُتَعَرِّبَةٌ ومُسْتَعْرِبة) denilen Adnânîlerin ceddi Adnân b. Üded'dir.

Bütün İslâm kaynakları Adnân'ın Hz. İbrahim'in (a.s.) oğlu Hz. İsmail'in (a.s.) soyundan geldiği konusunda birleşmekte, ancak hayatı hakkında fazla bilgi vermemektedirler. Onun Hz. İbrahim'e ve ondan da Hz. Âdem'e (a.s.) kadar uzanan nesebine dair çok farklı rivâyetler vardır. Adnân'ın Hz. İsmail'e (a.s.) kadar uzanan cetlerinin kırk, yirmi veya on beş kişi olduğu ileri sürülmüştür. Bundan dolayı Resûlullah (a.s.), kendi nesebinin Adnân'a kadar olan kısmını tasvip etmiştir. Hz. Peygamber'in (a.s.) 21. göbekten dedesi olan Adnân'ın babası Üded (أدد), annesi Belhâ bint Ya'rub'dur (بلهاء بنت يعرب).

Bâbil kralı meşhur Buhtunnasr zamanında Mekke'de yaşadığı rivâyet edilen Adnân'ın doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Milâttan önce 604-561 yılları arasında yaşamış olan Buhtunnasr, Filistin'de Yahûdîleri yenilgiye uğratıp dağıttıktan sonra Arabistan'ı işgal ve tahrip etmiş, sonra da Mekke'ye saldırmıştı. Adnân kendisine karşı koyduysa da mağlûp olmuş ve Buhtunnasr'ın Bâbil'e dönmesinden sonra ölmüştür.

Adnân'ın Nebt ve Amr adında iki kardeşi vardı. Kaynaklarda, üzerinde ihtilâf edilmeyen Mead adlı oğlundan başka Dîs, Dahhâk, Übey, Ud, Ay' ve Udeyn (veya Aden) adlarında altı çocuğundan daha bahsedilmektedir.

Mekke Adnânîlerin ana yurdu kabul edilmektedir. Bu soydan gelen ve Mekke'de yerleşik bir hayat yaşayan Kureyş kabilesi dışındaki diğer Adnânî kabileleri Arabistan'ın Necid, Tihâme ve Hicaz bölgelerinde göçebe veya yarı göçebe olarak yaşıyorlardı. Bazı Adnânî kabilelerinin güneyde Yemen'e, kuzeyde Suriye, Irak

[1] el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "العدالة" md.
[2] T. Koçyiğit, s. 17-21, 466.

ve el-Cezîre'ye yerleşmiş olmaları, kendilerine Hicaz veya Kuzey Arapları denilmesine engel teşkil etmez. Adnân'ın soyundan gelen Araplara daha önceleri "Meaddîler" veya "Nizâriler" de deniliyordu. Nitekim Câhiliye devri şiirlerinde, Lebîd'in bir şiiri hariç tutulursa, Adnân adının hemen hemen hiç geçmediği görülür. İslâmiyet'in doğuşuna yakın tarihlerden itibaren ise bunlar "Adnânîler" diye anılmaya başlanmış, bu gelenek İslâmî devirde de devam etmiştir.[3]

1- Adnan'a mensup başlıca kabileler ve kollar şöyle sıralanabilir: 2- Adnan, Mead, Nizâr (İyâd, Enmar, Rebîa, Mudar), 3- Rebîa (Esed, Aneze, Abdülkays, Vâil), 4- Mudar (Kays-ı Aylan, İlyâs), 5- Kays-ı Aylan (Süleym, Hevâzin, Gatafân), 6- Gatafân (Abs, Zübyân), 7- İlyâs (Temîm, Hüzeyl, Esed, Kinâne), 8- Kinâne (Kureyş), 9- Kureyş (Cemüh, Sehm, Adî, Mahzûm, Teym, Zühre, Kusay), 10- Kusay (Abdüddâr, Esed b. Abdiluzzâ, Abdümenâf), 11- Abdümenâf (Abdüşems, Nevfel, Muttalib, Hâşim).

Adnânîler nüfusları çoğalınca anayurtları Mekke'den çeşitli yerlere dağıldılar: 1- Abdülkays kabilesi Bahreyn'e, 2- Benî Hanîfe Yemâme'ye, 3- Bekir b. Vâil'in bir kısmı Yemâme-Bahreyn arasına, 4- Tağlib el-Cezîre'ye, 5- Temîm'in bir bölümü Bahreyn'e, bir kısmı da Basra'ya, 6- Süleym Medine yakınlarına, 7- Sakîf Taif'e, 8- Hevâzin Evtâs'a, 9- Esed Teymâ-Kûfe'ye,10- Zübyân da Teymâ-Havran arasındaki bölgeye, Kinâne Tihâme'ye yerleşti.[4]

Âhâd: Sözlükte "bir" manasına gelen ve bir şeyin sayısına delâlet eden ahad ve vahidin çoğuludur. Istılahta ise mütevatir olmayan haberlere verilmiş bir isim olarak kullanılır. Mesela haberü'l-vahid (bir kişinin haberi) denir ve bir kişi tarafından rivâyet edilen haber kastedilir. Haber-i âhâd da birer kişi tarafından rivâyet edilmiş haberdir.[5]

Ahzâb: Ahzâb, "taife, cemaat, grup, sahip/taraftar, silâh ve harp aleti"[6] gibi anlamlara gelen hizb kelimesinin çoğuludur. "*Onlar şeytanın hizbidirler*"[7] âyetinde olduğu gibi, bir kimsenin özel askerlerine, yakın adamlarına da hizb denir.

el-Ahzâb Sûresi'nin 20 ve 22. âyetlerinde geçen ahzâb kelimesiyle, hicretin 5. yılında, Hz. Peygamber'e (a.s.) karşı savaşmak üzere toplanıp Medine'yi kuşatmaya gelen müttefik düşman kuvvetleri kastedilmiştir. Bu sebeple Hendek Gazvesi başka bir adı Ahzâb Gazvesi'dir (Gazvetü'l-Ahzâb: Müttefik düşman gruplarına karşı yapılan savaş). Hendek Gazvesi, Mekkeli müşriklerin Medine'ye karşı en son ve en büyük saldırısı, Medine İslâm toplumunun varlığını doğrudan tehdit eden ve onu yok edilmenin eşiğine getiren savaştır.

---

[3] Mustafa Fayda, "*Adnân*", DİA, İstanbul 1988, I,391-392'den naklen.
[4] Hakkı Dursun Yıldız, "*Arap*", DİA, İstanbul 1991, III,273'dan naklen.
[5] T. Koçyiğit, s. 22.
[6] Fîrûzâbâdî, s. 94; Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, I,346 "حزب" md.; Muslihuddin Mustafa Ahterî (v. 968/1560-61), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1292, I,185.
[7] el-Mücâdile 58/19.

Akabe biatleri: Hz. Peygamber (a.s.), bi'setin 11. senesinde Medine'den gelen altı kişilik gruba İslâm'ı anlatıp gelecek sene buluşmak üzere sözleşmiştir. İbnü'l-Esîr, İbn Seyyidinnâs ve Semhûdî gibi otoriteler, buna I. Akabe Biati ve birer yıl arayla meydana gelen diğer iki buluşma ve sözleşmeye sırasıyla II. Akabe Biati, III. Akabe Biati diye isim vermişlerdir.[8] Medineliler, bu buluşmalarda, Hz. Peygamber'e (a.s.) imân edip, canlarıyla ve mallarıyla onu (a.s.) koruyup davasına yardım etmek için ona (a.s.) biat etmişlerdir. Akabe biatleri, Müslümanların Medine'ye hicretleri ile neticelenecek olan sürecin ilk aşamalarıdır.

Akika: Çocuğun doğumunun ilk günlerinde bir şükran ifadesi olarak kesilen kurbandır. Yeni doğan çocuğun başındaki saça Arapçada akîka denir. Akîka kurbanı kesildiği gün çocuğun saçı tıraş edildiği için kurbana da akîka adı verilmiştir. İslâm öncesi dönemde Araplar arasında akîka kurbanı kesmek âdetti. İslâmiyet bu âdeti meşrulaştırmış, fakat çocuğun başına kan sürülmesini yasaklamıştır. Bununla ilgili hadislere dayanan âlimlerin çoğuna göre akîka kanını çocuğun başına sürmek mekruhtur. Hz. Peygamber (a.s.), Câhiliye devrinde yalnız erkek çocukları için kesilen akîka kurbanını kız çocuklarına da teşmil etmiş, ayrıca "ana babaya karşı gelmek" anlamındaki ukûk ile aynı kökten gelen akîka kelimesinden hoşlanmadığını belirterek, bir şükür ifadesi olarak kesilen bu kurban için, "itaat ve ibadet" anlamına gelen nüsük kökünden türetilmiş nesîke tâbirini kullanmayı tercih etmiştir. Bununla birlikte bazı hadislerde akîka kelimesinin kullanılmış olması, muhataplara bildikleri kelimelerle hitap etme gayesine bağlanmış veya bu kelimeyi kullanmanın da caiz olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Konuyla ilgili hadislerin muhtelif rivâyetleri sebebiyle akîka kurbanının dinî hükmü üzerinde fıkıh âlimleri ihtilâf etmişlerdir. Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel ve İmam Şâfiî'ye göre akîka kurbanı kesmek sünnet, Zahirî mezhebine göre vaciptir. Ebû Hanîfe'ye göre ise mubahtır. Kaynaklarda Hanefîlere göre akîkanın mendup olduğu da zikredilmektedir.[9]

Âliye: Medine'nin güneyinde bulunan köy ve diğer yerleşim birimlerinin bir kısmına denir. İbn Sa'd, Hz. Peygamber (a.s.) devrinde Âliye halkının Evsli Benî Amr b. Avf, Benî Hatme ve Benî Vâil olduğunu belirtir. Zührî, Âliye'nin bazı yerlerinin Medine'ye dört mil civarında bir uzaklıkta bulunduğunu söyler. Ahmed Naim'e göre, Âliye'nin Medine'ye en yakın yerleşim birimi iki, en uzak yerleri altı ile sekiz mil mesafededir. Bu sebeple hadîs râvilerinin Âliye'nin Medine'ye bazen dört, bazen iki, bazen altı, bazen üç mil mesafede olduğunu söyledikleri olmuştur.[10]

Âmil: Dördüncü baptan olan "عَمِلَ يَعْمَلُ" fiilinin ism-i fâilidir. Siyerde, genel olarak memur, idareci ve özellikle zekât memuru anlamında kullanılan bir terimdir.[11]

[8] İbnü'l-Esîr, I,111; İbn Seyyidinnâs, I,262; Semhûdî, I,223,228.
[9] F. Atar, "*Akika*", DİA, II,263-264.
[10] İbn Sa'd, III,526; *Tecrîd Tercemesi*, II,491.
[11] M. Erkal, "*Âmil*", DİA, III,58.

Arab-ı Âribe: Bkz. "Araplar" md.

Arab-ı bâide: Bkz. "Araplar" md.

Arab-ı bâkiye: Bkz. "Araplar" md.

Arab-ı Müsta'ribe: Bkz. "Araplar" md.

Arafat: "Bilme, anlama, tanıma" ve "güzel koku" gibi mânalara gelen ve haccın en önemli rüknü vakfenin yapıldığı yer olan Arafat Mekke'nin 21 km doğusunda, Tâif dağ yolu üzerinde ova görünüşünde düz bir alandır. Doğu, kuzey ve güneyindeki dağlar bu ovayı bir yay gibi kuşatmış, bunlardan Arafat'a bitişik olanlar Arafat'tan sayılmıştır. En uç noktaları arasında doğudan batıya 6.5 km, kuzeyden güneye de 11-12 km uzunlukta olan bu sahanın tamamı 13.68 km'dir ve kuzey kesiminde halk arasında Arafat Dağı olarak bilinen ve eskiden İlâl veya Elâl diye adlandırılan granit taşlarından oluşmuş Cebel-i Rahme bulunmaktadır. Aslında Arafat Dağı bu değil, Arafat sahasını kuşatan dağdır.[12]

Araplar: Bkz. "Adnânî Araplar" ve "Kahtânî Araplar" md. Araplar, halen yaşamakta olan Sâmî kavimlerin sayı ve yayılış sahası bakımından birincisidir; konuştukları dil ise Sâmî dillerin en zengini ve en gelişmişidir.

Tarihî bakımdan Araplar iki büyük kısma ayrılır:

a- Arab-ı bâide: Bu gruba dâhil olanlar tarihin eski devirlerinde yaşamıştır. Bunlara dair bilgiler *Kur'ân-ı Kerîm*, eski Arap şiiri ve kaynaklara aksetmiş haberlerdir. Âd, Semûd, Medyen, Tasm, Amâlika, Câsim, Abdi Dahm, Ubeyl, Hadûra, Cedîs ve Birinci Cürhüm kavimleri Arab-ı bâide'nin başlıca kollarıdır. Bunlar Arabistan'da çeşitli devletler kurmuş ve hâkimiyetlerini Suriye ve Mısır'a kadar yaymışlardır.

b- Arab-ı bâkiye: Soyları devam eden Araplardır; bunlar iki ana kola ayrılırlar:

ı- Arab-ı Âribe (العرَبُ العارِبةُ والعرَبُ العرْبَاء): Bkz. "Kahtânî Araplar" md.

ıı- Arab-ı Müsta'ribe (عَرَبٌ مُتَعَرِبَةٌ ومُسْتَعْرِبة): Bkz. "Adnânî Araplar" md.

İslâmiyet'in ortaya çıktığı yıllarda Arap kabileleri bütün Arabistan'a yayılmışlardı. Yemen ve doğuda Hîre Krallığı'nın toprakları Sâsânîler'in, Suriye ve Filistin de Bizans'ın hâkimiyeti altında idi. Orta Arabistan ise birçok Arap kabilesinin kontrolünde bulunuyordu. Ancak orta Arabistan'da bir devletin olmadığı ve kabilelerin müstakil olarak yaşadıkları bilinmektedir.

Arap tarihinin en parlak devri hiç şüphesiz İslâmiyet'le başlamaktadır. Hicret'le temelleri atılan İslâm devleti Hz. Muhammed (a.s.) zamanında hemen bütün

[12] Abdullah Boks, "*Arafat*", DİA, İstanbul 1991, III,261.

Arabistan'ı hâkimiyeti altına almıştır. Halife Hz. Ebû Bekir (632-634) ile birlikte İslâm ve Arap tarihinin en büyük askerî harekâtı olan fetihler başlamıştır.[13]

Arrâf, gerek yaratılıştan sahip olduğu kabiliyet, gerekse tecrübe birikimi sayesinde, olaylar arasındaki benzerlik ve ilişkileri tesbit ederek geçmiş ve daha çok gelecek hakkında tahminde bulunan kişiye denir.[14]

Arrâfe: Müzekker olan arrâf kelimesinin müennesidir. Bkz. "arrâf" md.

Aşere-i mübeşşere: Hz. Peygamber (a.s.) tarafından Cennet'e girecekleri daha hayatta iken kendilerine müjdelenen on sahabedir. Kaynaklarda "el-aşaretü'l-mübeşşere", "el-mübeşşerûn bi'l-cenne", "el-aşeretü'l-meşhûdü lehüm bi'l-cenne" gibi ifadelerle anılan bu on sahabe: Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Talha b. Ubeydillâh, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrâhmân b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs el-Kureşî ez-Zührî, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ve Saîd b. Zeyd'dir.[15]

Ay-güneş takvimi: Bu takvimde, kamerî sene şemsî seneye uydurulur. Dolayısıyla bu takvimde, yılın süresi güneş takvimi ile aynıdır. Aylar ise mümkün olduğu kadar kamerî ayla başlayacak ve bitecek biçimde düzenlenmiştir. Yılbaşının her zaman aynı mevsime rastlaması için üç yılda bir kamerî senenin başına bir ay ilâve etmek gerekir. Zira kamerî sene şemsî seneden on bir gün eksiktir. Bu da üç kamerî yılda bir ay eder. Bu sebeple kamerî seneyi şemsî seneye uydurmak için üç yılda bir seneye bir ay ilâve edilir. Buna rağmen üç günlük bir fark kalır. Otuz senede bu üç günlük fark bir ay eder. Bundan dolayı 30 yılda bir seneye iki ay ilâve edilir. Bu usûl kamerî takvime tatbik edildiği zaman kamerî yıla yapılan ilâve ile kamerî yıl güneş yılına uyarlanmış olur. Kamerî ayların değişkenliği önlenir, şemsî aylar gibi sâbit hale gelir, kamerî aylar hep aynı mevsimlere denk gelir. Böylece kamerî ayların irtibatı ayın devrelerinden kesilmiş olur. Ancak bu sistemde de ay başlarının tesbiti hilâle göre yapılır. Babilliler, İbranîler, kadim Yunanlılar bu takvimi kullanmışlardır. Ay yılını güneş yılına uydurma usûlü kebîse ismiyle de bilinir. Bu usûl, sadece İbrâniler tarafından değil, Bîrûnî'nin: "Bu türlü kebîseyi kullanan milletlerin, Çin ahalisi, Kıta'nın doğusundaki Türkler, Uygurlar, Aşağı Tibet ve Hotan ve kendilerince Dinâveriye adıyla maruf olan Maniheistler olduğunu bildirdik"[16] şeklindeki sözlerinden kadim pek çok kavim tarafından bilinip kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ay-güneş takvimi, günümüzde kiliselerde büyük dinî törenlerin vaktini ve özellikle de Paskalya tarihini tesbit etmekte kullanılmaktadır.[17]

---

[13] H. D. Yıldız, *"Arap"*, DİA, III,272-276'dan naklen.
[14] A. S. Kılavuz, *"Arâf"*, DİA, III,393-394.
[15] Daha fazla bilgi için bkz. A. Aydınlı - İ. L. Çakan, *"Aşere-i mübeşşere"*, DİA, III,547.
[16] Bkz. O. Turan, *On iki Hayvanlı Türk Takvimi*, s. 33 (3. dipnottan naklen).
[17] el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, II,62-63,219; Râzî, XI,506,515; M. Hudarî Bey, *Târihü'l-Ümemi'l-İslâmiyye*, II,59; M. Hamidullah, *"Hicrî Takvimin Tarihi Arkaplanı"*, IX,672-675; *İslâm Müesseselerine Giriş*, s. 49-50; F. A. Şemsî, *"Three Proposed Calendars With Special Reference To The Date Of Hijrah"*, XXXII/3,139; Y. Dağlı-C. Üçer, I,XIV.

Ay takvimi: Yalnızca ayın dünyadan görünen farklı şekillerinden; dolayısıyla ayın hareketlerinden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Ay; dünya etrafında belli bir yörünge üzerinde dönmektedir. Bu dönüşte güneş, ay ve dünyanın aynı doğrultuya geldiği ana kavuşum (içtima'/astronomik aybaşı) denir. Bu sırada ay güneşle birlikte doğup güneşle birlikte batar. Ayın güneş tarafından aydınlatılan yüzeyi tamamen güneşe, karanlık yüzeyi ise dünyaya dönük olduğu için yeryüzünden görülmez. Ancak ay, her gün bir öncekinden daha geç doğup daha geç battığı için kısa bir süre sonra bu doğrultudan ayrılarak güneşten daha geç batmaya başlar. -Böylece güneşle ay arasındaki açı ayın yüzeyine yansıyan ışığın yeryüzünden görülmesi için yeterli büyüklüğe ulaşınca- ay, güneş battıktan sonra batı ufkunda hilâl biçiminde görülmeye (rüyet) başlar. Başka bir deyişle hilâlin görülebilecek bir parlaklığa ulaşması için içtima' doğrultusundan en az sekiz derece açılması ve güneş battığı anda hilâlin ufuk yüksekliğinin en az beş derece olması gerekmektedir. Bu şartların dışında hilâlin görülmesi mümkün değildir. Hilâlin görüldüğü gece, önceki aya değil yeni başlayan aya aittir. Çünkü hilâlin batı ufkunda görülmesiyle önceki ay biter, yeni ay başlar. Ayın yer etrafındaki bir dönüşü 27 gün 7 saat 43 dakika 25 saniyedir. Fakat yerin güneşin çevresinde dönmesi sebebiyle ay bu hareketini, 29 gün 12 saat 44 dakika 2,8 saniyede tamamlar. Bu süreye "kavuşum (içtimâ: sinadol) ayı" adı verilir. Buna göre teorik olarak bir kamerî yıl 29,530589 x 12 = 354. 367068 gündür. Ancak gün sayısı kesirli olamayacağından kamerî takvimde aylar bazen 29, bazen 30 gün gösterilir. Kurumsal hicrî takvim, buna göre düzenlenmiştir. Kamerî yıl (354,36704), güneş yılından (365.24.229) 11 gün (10,8751) daha azdır. Bu sebeple 33 kamerî yıl 32 güneş yılına muadildir.[18]

Ay yılı: Bkz. "Ay takvimi" md.

Bakî' Mezarlığı: Bakî veya Bakîu'l-garkad adı verilen bu mezarlık, Medine'nin güneydoğusunda bulunan Mescid-i Nebevî'nin yakınındadır. Hz. Peygamber (a.s.) tarafından mezarlık olarak kullanılmasına karar verilmeden önce Bakî' "garkad" adı verilen bir tür çalılıkla kaplı bir yerdi. Bu mezarlık Türkler arasında daha çok Cennetü'l-Bakî' adıyla meşhûr olmuştur.[19]

Ba's (البعث): Üçüncü baptan (بَعَثَ يَبْعَثُ) filinin mastarı olup çoğulu "بعوث"dır. Sözlükte "göndermek, sevk etmek, elçi olarak göndermek, diriltmek" manalarına gelir. Gece veya gündüz fark etmez, savaşmak üzere sevk edilen askeri birliğe denir.[20] Siyer ıstılahında bazen seriyyenin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi'nde şöyle denir: "بعث" (ba's) askere ıtlak olunur, temiye bi'l-mastardır, "مَبْعُوثٌ" (meb'ûs) olmak mülahazasına mebnidir. Aynın fethiyle de caizdir, harf-i halk olduğu için,"نَهْرٌ" (nehr) ve "نَهَرٌ" (neher) gibi. Cem'i "بعوث"

[18] İ. Yücel, *"Hilâl"*, DİA, XVIII,1-2; M. Dizer, *"Ay"*, DİA, IV,183.
[19] İbn Sa'd, III,397; M. Fayda, *"Cennetü'l-Bakî"*, DİA, VII,387.
[20] (البعث : الجماعة يبعثون ليلا ونهارا) Hârizmî, s. 73.

(bu'ûs) gelir. Ehl-i Siyer "بعث" (ba's) ile "سرية" (seriyye) beynini fark ederler. "غزوة" (gazve) ve cihâd için üçten mâ-dûn olarak irsâl buyurdukları askere "بعث" (ba's) ve üçten ziyadeye "سرية" (seriyye) ıtlâk olunur.[21]

el-Bathâ: Hem Mekke'nin bir ismi hem de Mekke Vadisi'nin bir kısmını ismidir (وَكَانَتْ الْبَطْحَاءُ عَلَمًا عَلَى جُزْءٍ مِنْ وَادِي مَكَّةَ، هُوَ: بَيْنَ الْحَجُونِ إلَى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَمِنْهَا الْغَزَّةُ وَسُوقُ اللَّيْلِ). Aslında el-Bathâ', sellerin oluşturduğu her kumlu vadiye denir (الْبَطْحَاءُ وَهُوَ اسْمٌ يُطْلَقُ عَلَى كُلِّ وَادٍ شَقَّهُ السَّيْلُ فَجَعَلَ أَرْضَهُ كَالرَّمْلِ).[22]

Belkâ: Günümüzde Ürdün'de 1069 kilometrekare yüzölçümünde bir idarî bölgedir ve merkezi Amman'ın 28 km. batısında bulunan Salt şehridir. Belkâ adının anlamı kesin olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda kelimenin Bâlik b. Meâb, Bâlik b. Suriye ve Belkâ b. Sıfr gibi özel isimlerden geldiğine dair görüşler bulunuyorsa da genellikle kabul edilen, ismin Arapça "beyaz-siyah, alaca" anlamındaki belak (بلق) kelimesinden türemiş olabileceği görüşüdür. Çünkü Belkâ bölgesinde uzaktan bakıldığında beyaz görünen kıraç dağlar ve toprağı siyah gösteren kesif ormanlar bulunmaktaydı. Tarihî dönemlerde Belkâ'nın sınırları, değişen idari bölünmelere ve Suriye'de kurulan devletlerin durumuna göre farklılıklar göstermiştir. Coğrafyacılar, Ortaçağ'da Belkâ'yı güneyde Vâdilkurâ'dan Suriye'de Ezriât (Der'â) ve Beseniyye'ye kadar uzanan bir bölge ile sınırlandırmışlardı. Ancak bugün Suudi Arabistan'la Ürdün arasında çizilen ve Akabe'den (Eyle) başlayan sınır Belkâ bölgesinin güney ucudur. Belkâ'nın batı sınırı, Busrâ şehrinden geçerek güneyde Akabe'ye uzanan eski ticaret yolunun batısında kalırdı. Zerkâ nehrinin güneyindeki Ürdün nehri ve Akabe'ye kadar uzanan Vâdilarabe'deki kolu bu bölgeyi Cündü Filistin'den ayıran sınırdı. Doğuda Belkâ'nın sınırı Şam ovalarının (Bâdiyetü'ş-şâm) bulunduğu Ezrak bölgesinin ötesine kadar uzanıyordu. Coğrafyacıların bu sınırlandırmalarıyla İslâmî devirlerdeki Belkâ vilâyeti bugün Maan, Kerek, Tufeyle, Amman, Mefrak, Zerkâ ve Belkâ olarak isimlendirilen yerleri kapsamaktaydı.

Belkâ'nın önemi, sadece içinden hac ve ticaret yollarının geçmesi ve hac konaklama yerlerine sahip olmasıyla sınırlı değildir. Bölge, tarım ve sanayi alanlarında da büyük öneme sahiptir. Bereketli toprağı ve bol suyu ile ünlü Belkâ'da yetişen ürünlerin başında, buraya hububat ambarı denilmesine sebep olan bol ve kaliteli buğday gelir. Hicaz bölgesi buğday ihtiyacını çoğunlukla Belkâ bölgesinden sağlardı. Ashaptan Simmûye el-Belkâvî (سيموبه البلقاوي veya Sîmâh: سيماه البلقاوي) buğday ticaretiyle şöhret yapan Hıristiyan bir tüccardı. Ticaret için Medine'ye geldiğinde Müslüman olmuştu. Belkâ bölgesi ayrıca zeytin, nar, badem, üzüm, hurma, boyacılıkta kullanılan Nil ağaçları, şeker kamışı ve safran yetişti-

[21] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, I,832 "بعث" md.
[22] Bkz. el-Bilâdî, *Mu'cem*, s. 46.

riciliğiyle de tanınmıştır. Belkâ bölgesi sanatkârları kılıç ve sadak yapımında da ün kazanmışlardı.[23]

Benî Enmâr: Bkz. "Enmâr" md.

Benî Kayle: Bkz. "Kayle" md.

Berîd: İslâm devletlerinde istihbarat ve posta teşkilâtına verilen bir isimdir. Berîd kelimesi "süvari, postacı, elçi, ulak, iki posta menzili arasındaki mesafe, postaya verilen yazılar ve dosyalar, resmî işlerle ilgili posta" gibi çeşitli mânalarda kullanılmıştır. "Mesafe ölçüsü" anlamındaki berîd kelimesinin ifade ettiği mesafenin tayini konusunda İslâm coğrafyacıları ile İslâm hukukçuları farklı kanaatlere sahiptirler. Coğrafyacılar, "bir süvari postasının bir günde alabileceği mesafeye" berîd der ki bu, dört fersah yani 12 mile karşılık gelir. İslâm hukukçuları ise namaz vakitleri hariç tutulmak şartıyla bir süvarinin bir günde alabileceği mesafenin 48 mil olduğunu kabul ederler ve buna bir berîd derler. Muhaddislere göre, 1 mil = 400 zirâ'dır, ki bu da yaklaşık olarak 1700 metredir.[24]

Bey'atü'r-rıdvân: Zilhicce H. 6'da, ashâbın Hudeybiye'de Hz. Peygamber'e (a.s.) yaptıkları biattir. el-Fetih Sûresi'nin 10 ve 18. âyetlerindeki bazı ifadelere binaen, bu biata "Bey'atü'r-rıdvân" (razı olma biati) ve Beyatü'ş-şecere" (ağaç altındaki biat); biat eden ashâba, "Ashâbü'ş-şecere" (ağaç altında biat edenler); gölgesinde bu biatin yapıldığı ağaca da "Şeceretü'r-rıdvân" denilmiştir.[25]

Beytülizze: *Kur'ân-ı Kerîm*'in bir bütün halinde indirildiği ve dünya semasında bulunduğu rivâyet edilen yerin adı. Beytülizze'nin mahiyeti hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakta, ancak *Kur'ân*'ın Hz. Peygamber'e (a.s.) peyderpey nüzulünden söz edilirken onun semâ-i dünyâda (yere en yakın gök) bir yer olduğu zikredilmektedir. Levh-i mahfuzda bulunduğu ifade edilen *Kur'ân-ı Kerîm*'in âyetleri ramazan ayında mübarek bir gecede (Kadir Gecesi) buradan indirilmiştir. Bazı rivâyetlerden bu indirilişin Beytülizze'ye olduğu anlaşılmakta olup buna göre nüzulün bir başka safhası da âyet ve sûrelerin Beytülizze'den Cebrail aracılığı ile veya vasıtasız olarak şartlara ve ihtiyaçlara göre Hz. Peygamber'e peyderpey gönderilmesidir. İbn Abbas şöyle demiştir: "*Kur'ân* 'zikir makamı'ndan (levh-i mahfuz) alındı, dünya semasındaki Beytülizze'ye konuldu. Cibril de onu Peygamber'e indirir ve ağır ağır okurdu". Hâkim bu rivâyeti zikrettikten sonra isnadının sahih olduğunu kaydetmiş, Zerkeşî, Zehebî ve Süyûtî gibi bazı âlimler de Beytülizze'den söz eden bu ve benzeri bazı rivâyetler için aynı değerlendirmeyi yapmışlardır.

[23] M. A. Hıreysât, "*Belkâ*", DİA, V,419-420.
[24] Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s. 1369; İ. Kayaoğlu, s. 63-64; İ. Hârekât, "*Berîd*", DİA, V,498.
[25] Hicretin 6. yılı olaylarından "Hudeybiye Umresi" başlığına bkz.

Beytülizze tasavvuf terimi olarak Hak'ta fâni olma halinde cem' makamına vâsıl olan kalb demektir.[26]

Beytülmâl: Fıkıhta, devlet hazinesi, devlete ait mal varlığının bütünü ve bununla ilgili idari-mali kurumu ifade eden bu tabir; "beyt" (ev) ve "mal" kelimelerinden oluşan bir isim tamamlamasıdır.[27]

Beyatü'ş-şecere: Bkz. "Bey'atü'r-rıdvân" maddesi.

Biat: Hz. Peygamber devri Mekke dönemi: Peygamberlik sonrası olaylarından: "I. Akabe Biatı", başlığı "Biat" kısmına bakınız.

Bid'at: Asr-ı Saâdet'ten sonra ortaya çıkan, şer'î bir delile dayanmayan inanç, ibadet, fikir ve davranışlar hakkında kullanılan bir ıstılahtır. Arapçada "icat etmek, örneği olmaksızın yapıp ortaya koymak, inşa etmek" anlamlarına gelen "بدع" kökünden türeyen bidat, "daha önce benzeri bulunmayıp sonradan ortaya çıkan (muhdes) şey" anlamına gelir. "بدع" kökünün bu sözlük mânası *Kur'ân-ı Kerîm*'de de yer almıştır.[28] Bid'at çıkarmaya iptidâ', çıkaran veya işleyen kimseye de müptedi' denir. Bidat, "Hz. Peygamber'den (a.s.) sonra ortaya çıkan ve dinle ilgili olup dine ilâve veya dinden eksiltme özelliği taşıyan her şey"dir.[29]

Bilâdü'ş-Şâm: İslâm coğrafyacılarına göre, Günümüzde Suriye, Ürdün, Lübnan ve Filistin olarak bilinen yerleri içine alan coğrafi bölgedir. 'Aynî Hâlid b. Velîd'in (r.a.) vefat yeri ile ilgili rivâyetleri değerlendirirken, râvilerin bazen coğrafi olarak çok geniş bir bölgenin isminin vefat yeri olarak söylenmesinin doğru olmadığını, böyle bir bilginin söz konusu şahsın vefat yerini tespite yaramayacağını belirtir. Bu vesile ile coğrafi olarak Bilâdü'ş-Şâm'ı şöyle tarif eder: "قَالَ بَعضهم: اتنبيه: كَانَت وَفَاة خَالد بن الْوَلِيد بِالشَّام سنة إِحْدَى وَعشْرين. قلت: لم يُنَبه أحدا، فَإِن الشَّام اسْم لهَذِه الأقاليم الْمَشْهُورَة وحدَّها من الغرب بَحر الرّوم من طرسوس إِلَى رفح الَّتِي فِي أول الجفار بَين مصر وَالشَّام، وَمن الْجنُوب من رفح إِلَى حُدُود تيه بني إِسْرَائِيل إِلَى مَا بَين الشوبك وأيلة إِلَى البلقاء، وَمن الشرق إِلَى مَشَارِق صرخد إِلَى مشارف حلب إِلَى بالس، وَمن الشمَال من بالس مَعَ الْفُرَات إِلَى قلعة نجم إِلَى البثيرة إِلَى قلعة الرّوم إِلَى سمياط إِلَى حصن الرّوم إِلَى بهنسا إِلَى مرعش إِلَى طرسوس إِلَى بَحر الرّوم من حَيْثُ ابتدأنا، فَإِذا كَانَ الْأَمر كَذَلِك كَيفَ يُنَبه النَّاظر؟ وَكَيف يعلم وَفَاة خَالد فِي أي صقع من بِلَاد الشَّام كَانَت؟".[30]

Birleşik senet: Bkz. "Senet" md. Zührî'nin isnât konusunda İslâm tarihçiliği açısından önemli bir uygulaması, onun birçok senedi birleştirip "birleşik senet" şeklinde metinden önce kaydetmesidir.[31] Haliyle farklı senetleri birleştirdiği için, farklı kanallardan gelen bilgileri de birleştirip tek bir metin halinde ve bütün unsur-

[26] A. Aydemir, "*Beytülizze*", DİA, VI,90.
[27] M. Erkal, "*Beytülmal*", DİA, VI,90-94.
[28] el-Ahkâf 46/9; el-Hadîd 57/27.
[29] Rahmi Yaran, "*Bidat*", DİA, İstanbul 1992, VI,129.
[30] Bedreddîn 'Aynî (v. 855), *Umdetü'l-Kârî*, nşr. Dâr İhyâ Tirâsi'l-Arabî, Beyrut, VIII,82.
[31] Örnek için bkz. Buhârî, "*el-Megâzî*", 64/36.

ları birbirine bağlı tek bir üslupla aktarır. Zührî'nin bu tarz anlatımları daha çok tarihe dair konularda görülür. Başka bir deyişle Zührî, aynı tarihi olgunun farklı kesitlerini yansıtan rivâyetleri, müteselsil bir anlatımla birleştirip "birleşik senet" ve "birleşik metin" içinde aktarır. Bu da hâdiselerin "tarihi anlatım üslûbu" ile ifade edilmesini sağlamada önemli bir adım olmuştur.[32] Bunun en önemli sebebi, hadîsle tarih arasındaki farktır. Hadîste, bütün öğeleri birbirine bağımlı bir anlatım istenmez. Belki her râvinin, rivâyeti bildiğine şahadet etmesi istenir. Tarih ilminde ise olayı tam olarak birbirine bağlamak, senetleri ve açıklamaları tekrarlamadan ortaya koymak esastır. Birleşik senet ve metinle tarihî hâdiseleri anlatma gayretinin ilk işaretleri Urve b. Zübeyr'de görünür.[33] Olgun şekli ise İbn İshâk ve Vâkıdî'de ortaya çıkar. Hatta hadîs âlimleri, İbn İshâk ve Vâkıdî'yi bu uygulama sebebiyle -rivâyetlerin senetlerini tek tek beyan etmedikleri için- "tedlîs" ve "tahvîl" yapmakla suçlamışlardır.[34] Hadîsin tedvîni safhasına mahsusu olmak üzere, bu suçlama -usûl bakımından- kabul edilebilir.

Bi'set: Bkz. Mekke Dönemi, peygamberlik sonrası, "Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamberliğinin Başlaması (bi'set) ve *Kur'ân*'ın Nüzûlü" başlığına.

Câbiye: Suriye'de Hz. Ömer'in ziyaretiyle meşhur olan ordugâh şehridir. Dımaşk'ın 80 km. kadar güneybatısında Havran bölgesindeki Cevlân'da, bugünkü Nevâ'ya çok yakın bir yerde kurulmuş bir şehirdi. Câbiyetülcevlân veya Câhiliye döneminde Gassânîlerin idarî merkezlerinden biri olduğu için Câbiyetülmülûk diye de meşhurdur. Dımaşk'ın güneybatı tarafındaki kapısına bugün de Bâbülcâbiye denilmektedir.[35]

Câhiliye: "Giriş" kısmının "Siyerin Bazı Temel Istılahları" başlığına bkz.

Celvet: Kulun benliğinden arınmış ve ilâhî ahlâklarla bezenmiş olarak halvetten çıkıp toplum hayatına dönmesi anlamına gelir. Celvet halindeki kulda benlikten eser kalmadığı için fiilleri Hakk'a nisbet edilir ve bunun mümkün olduğuna: *"Attığında sen atmadın, ancak Allah attı"*,[36] *"muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler"*[37] meâlindeki âyetler delil gösterilir: [الجلوة خروج العبد من الخلوة بالنعوت الإلهية إذ عين العبد وأعضاؤه محوة عن الأنانية والأعضاء مضافة إلى الحق بلا عبد وقوله تعالى إن الذين يبايعونك إنما يبايعون الله كقوله تعالى وما رميت إذ رميت ولكن الله رمى].[38]

---

[32] Fuad Sezgin, *"İsnâdın Arap Dili ve İslâmî İlimlerdeki Yeri"*, çev. Hüseyin Kahraman, U. Ü. İlahiyat Fk. Dergisi, Bursa 1993, V,304; A. Dûrî, *İlmü't-Tarîh*, s. 24,94; Abdülaziz Salim, *et-Tarîh ve'l-Muerrihine'l-Arab*, İskenderiye 1987, s. 59.

[33] Buhârî, *"el-Megâzî"*, 64/36; Taberî, III,36,163-164-220; İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 35-37 (M. Hamidullah'ın takdimi).

[34] el-Hafız Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî (673-748/1274-1347), *Tezkiretü'l-Huffâz*, Haydarabad 1956, I,172; *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becavî, Beyrut ts., III,468-476.

[35] M. Fayda, *"Câbiye"*, DİA, VI,538.

[36] el-Enfâl 8/17.

[37] el-Feth 48/10.

[38] el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, "الجلوة" md.

Cerba: Ezruh'un kuzeyinde, Busrâ'yı Kızıldeniz'e bağlayan eski yol üzerinde Şerat dağlarının yakınındaki vadide kurulmuş bir yerleşim birimidir.[39]

Cerh ve tadil: Hadîs usûlünde, Hz. Peygamber'in hadîslerini nakleden râvîlerin güvenilirlik, doğruluk, unutkanlık, bir görüşe veya mezhebe taassubu olmak gibi pek çok açıdan değerlendirilerek, güvenilir olduklarını ve naklettikleri haberlerin alınabileceğini (tadîl) veya onların güvenilir olmadıklarını ve naklettikleri haberlerin alınamayacağını (cerh) belirlemektir.

Cidde: Bkz. "Şuaybe" md.

Ci'râne (الْجِعْرَانَة): Kelimedeki "ra" harfinin şeddeli okunduğuna dair görüşler de bulunmaktadır. Ci'râne, -Ezrakî'ye göre- Mekke'nin 9 mil, Nâsır-ı Hüsrev'e göre- 4 fersah kuzey doğusunda,[40] Mekke ile Tâif arasında, Mekke'ye daha yakın bir yerin adıdır. Ci'râne, Mekkelilerin umre için ihrama girdiği bir nokta olup Serif Vâdisi'nin başında, tatlı sularıyla meşhur iki kuyuya ve Hz. Peygamber'in (a.s.) mescit edindiği bir yere (مسجد الجعرانة)[41] sahiptir. Müslümanlar, Hz. Peygamber'in (a.s.) mescit edindiği yere onun (a.s.) döneminin hatıralarını yaşatmak için bir mescit inşa etmişlerdir. Nâsır-ı Hüsrev'e göre, Ci'râne'deki iki kuyu arasındaki mesafe 10 zirâ'dır.[42] Ci'râne'de çanak şeklinde oluşumlar içeren büyük bir kaya bulunmaktadır. Rivâyete göre Resûlullah (a.s.), bu çanak şeklindeki oluşumların birinde bizzat kendisi hamur yoğurmuştur. Yine aynı yerde yüksek ve büyük bir kaya bulunmaktadır ki rivâyete göre Hz. Bilal (r.a.) buraya çıkıp namaz vakitlerinde ezan okumuştur. Ci'râne, İslâm tarihinde şöhretini Huneyn Gazvesi'nde elde edilen ganimetlerin burada tutulmasından, bu ganimetlerin taksimi sırasında çıkan olaylardan ve Hz. Peygamber'in (a.s.) -Tâif kuşatmasından sonra, Medine'ye hareket etmeden önce- aynı yerden gece vakti Mekke'ye gidip umre ibadetini yapması ve tekrar aynı gece, aynı mekâna dönüp Medine'ye hareket etmesinden alır.[43] Rivâyete göre, 300 peygamber, Ci'râne'de ihrama girip umre ibadetini eda etmiştir.[44]

Civâr (الْجِوَارُ-اَلْجِوَارُ): Lügatte "yakınlık, komşuluk, himaye ve riâye" anlamlarına gelir. "Komşu" demek olan câr kelimesi yardım isteyen kimseyi ve onu koruyanı da ifade eder. *Kur'ân-ı Kerîm*'de, müşrikleri, "*Ben sizin yardımcınızım*" (وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ) diyerek[45] Bedir Gazvesi'ne teşvik eden şeytanın yardım vaadi câr kelimesiyle anlatılmıştır. Allah: "*Eğer biliyorsanız (söyleyin), her şeyin melekûtu (mülkiyeti*

[39] M. Fayda, "*Cerba*", DİA, VII, 391.
[40] Yeni bazı kaynaklara göre Ci'râne, Mekke'ye 15 km kadar (M. Hamidullah, "*Huneyn Gazvesi*", DİA, XVIII,376) veya 29 km uzaklıktadır (N. Öztürk, *Hicaz Albümü*, Diyanet Yayınları, s. 80).
[41] Ci'râne Mescidi'yle ilgili rivâyetler için bkz. el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V,62-69.
[42] Nâsır-ı Hüsrev (394-465'ten sonra/1004-1073'ten sonra), *Sefernâme*, s. 152.
[43] Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, II,142 (eş-Şâmile); el-Himyerî, *er-Ravdu'l-Mi'târ*, s. 176; Nâsır Hüsrev, *Sefernâme*, s. 152; el-Bilâdî, *Mu'cem*, s. 83; A. Önkal, "*Ci'râne*", DİA, İstanbul 1193, VIII,25.
[44] el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V,62.
[45] el-Enfâl 8/48.

ve yönetimi) kendisinin elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan (وَهُوَ يُجِيرُ), fakat kendisi korunmayan (buna muhtaç olmayan) (وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ) kimdir? diye sor. '(Bunların hepsi) Allah'ındır' diyecekler. Öyle ise nasıl olup da büyüye kapılıyorsunuz? de"[46] meâlindeki âyetlerde kendisinin her şeyi koruyup kolladığını, fakat zâtının himayeye muhtaç olmadığını ifade etmektedir.

Civâre, Câhiliye devrinde ve İslâmî dönemde Araplar arasında yaygın olan bir emân ve himaye müessesesidir. Birini himaye etme işini hem fertler hem de aile, aşiret ve kabileler üstlenebildiği için civârı ferdî ve içtimaî olmak üzere iki grupta ele almak mümkündür. Gerek himaye isteyen (müstecîr) ve bu isteği kabul edilerek himaye altına alınan kimsenin (câr), gerekse himaye eden şahsın (mücîr) uyacağı bazı esaslar mevcuttu.[47]

Cizye: "Kâfi gelmek; karşılığını vermek, ödemek" manasındaki cezâ mastarından türemiş bir isim olup İslâm fıkıh kaynaklarında tebaadan olan gayrı Müslimlerin ödedikleri vergiye, harbî (İslâm devletiyle savaş halinde) olanlardan ayrı tutulmalarına, can ve mal güvenliğini sağlamaya karşılık sayıldığı için bu ad verilmiştir. Cizye kelimesi, *Kur'ân-ı Kerîm*'de ve hadîslerde bu anlamda geçmektedir.[48]

Cuhfe: Bkz. "Mikat" md.

Cüheyne: Bkz. "Yenbu'" md.

Cüreş: Yemen'de eski bir yerleşim merkezi olan Cüreş, Bîşe Vadisi'nde Şeker (Hamûme) Dağı'nın batısında ve Ebnâ şehrine güneydoğu yönünde 40 km mesafededir. Harabeleri bugün mevcut olan Cüreş, Hz. Peygamber (a.s.) devrinde etrafı surlarla çevrili müstahkem bir şehir ve büyük bir vilâyetti.[49]

el-Cürf (الجرف): Medine'nin bir mil veya bir fersah batısında, Sel' (سلع) Dağı'ndan seyredilebilen, akşam vakti Sâmik (سامق) (başka bir adı: eş-Şadfâ': الشظفاء) Dağı'nın gölgelediği bir yerdir. Hz. Peygamber (a.s.) devrinde ordugah olarak kullanılıyordu. Günümüzde Medine'nin batı mahallelerinden biridir.[50]

Cürhüm (Benî Cürhüm): Kahtânîler'e mensup eski bir Arap kabilesi olan ve anayurtları Yemen olan ilk Cürhümlüler de Âd, Semûd, Tasm ve Cedîs kabileleri gibi asırlar önce meydana gelen bir âfet neticesi tarih sahnesinden silinen Araplar'dandır (Arab-ı bâide). Bu felâketten kurtulan Cürhümlüler daha sonra çeşitli sebeplerle Yemen'den Hicaz'a göç ederek Mekke'ye yerleşmişlerdir. Hz. İbrahim (a.s.) hanımı Hâcer ile oğlu Hz. İsmail'i (a.s.) onlar Mekke'de bulundukları

[46] el-Mü'minûn 23/88.
[47] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, II,1834-1836; Vankulu Lügati, I,715; Muslihuddin Mustafa Ahterî (v. 968/1560-61), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1292, I,170 "جور" md.; A. Önkal, "Civâr", DİA, VIII,34.
[48] Ahterî (1242 b.), s. 139; M. Erkal, "*Cizye*", DİA, VIII,42-45.
[49] A. Önkal, "*Cüreş*", DİA, VIII,137.
[50] Bkz. el-Himyerî, *er-Ravdu'l-Mi'târ*, s. 159; el-Bilâdî, *Mu'cem*, s. 281.

sırada buraya getirip bırakmıştır. Başka bir rivâyete göre ise Cürhümlüler Hz. İbrahim'in (a.s.) karısı Hâcer ile oğlu Hz. İsmail'in (a.s.) Mekke'de bulunduğu sırada buraya gelip yerleşmişlerdir. Cürhümlüler'in arasında büyüyen Hz. İsmail (a.s.) onların ileri gelenlerinden birinin kızıyla evlendi. Kâbe'nin idaresi Hz. İsmail'den (a.s.) bir nesil sonra Cürhümlüler'in eline geçti. Önceleri Hz. İsmail'in (a.s.) tebliğ ettiği dini kabul eden Cürhümlüler daha sonra sapıklığa düştüler; Kâbe'ye saygı göstermediler, gizli açık her türlü ahlâksızlığı yapmaya başladılar.[51]

Cüvâsâ (جُوَاثَى): Hz. Peygamber (a.s.) zamanında surlu bir şehir olan, -İslâm coğrafyacılarına göre aynı isimle anılan adaları da kapsayan Arabistan'da coğrâfî bir bölgenin ismi olan- Bahreyn'in Hacer[52] mıntıkası içinde kalan Cüvâsâ,[53] Arap Yarımadası'nın doğusunda; bugünkü Riyad ve Zahrân arasındadır ve Bahreyne yakındır. Medine-Cüvâsâ arası kuş uçuşu 1012 km kadardır.

Daha sâbit: Bkz. "Sebt" md.

Dariyye (ضَرِيَّة): Arabistan'ın Necid bölgesinde 42°-56' kuzey enlemi ve 24° doğu boylamı üzerinde bulunan Dariyye, Basra ve Bahreyn taraflarından Mekke'ye doğru yola çıkan kervanların uğradıkları bir dinlenme yeri idi. Şiirlerde sulak yerlere örnek olarak "himâ Dariyye"den (Dariyye korusu) söz edilir. Bundan dolayı Dariyye, Yâkût el-Hamevî gibi müellifler tarafından daima "Himâ Dariyye" olarak anılmıştır.

İslâmiyet'in ilk dönemlerinde Dariyye'-de Hz. Peygamber'in (a.s.) İslâm'a davet için mektup gönderdiği Benî Kilâb kabilesi yaşıyordu. Dariyye ismi kaynaklarda hicretin 7. yılının Şaban ayında Benî Kilâb'a karşı Hz. Ebû Bekir (r.a.) kumandasında gönderilen seriyye ve benzeri hâdiseler münasebetiyle geçer. Ebû Süfyân'ın torunu Osman b. Anbese burada sonradan Aynidariye adıyla bilinen bir su kuyusu kazdırmış ve küçük bir sulama barajı (set) inşa ettirmiştir. Bölge hakkında bilgi veren Suudi Arabistanlı çağdaş coğrafyacı Muhammed b. Nasır el-Ubûdî, baraj kalıntılarının bugün Dariyye'nin 900 m. kuzeyinde bulunduğunu söylemektedir.

Wustenfeld gibi bazı Batılı yazarların, yine Necid bölgesinde Riyad yakınında bulunan Vehhâbîler'in eski merkezi Dir'iye (Der'iye) ile karıştırdıkları Dariyye'nin İslâm tarihindeki önemi, Basra'dan gelen hac kervanlarının konaklama yeri olmasında ve beytülmâl develerinin burada muhafaza edilmesindedir.

---

[51] A. Önkal, "*Cürhüm*", DİA, İstanbul 1993, VIII,138.

[52] (وهجر بفتح أوله وثانيه مدينة البحرين وهي معرفة لا تدخلها الألف واللام سميت بهجر بنت مكنف من العماليق). Bkz. el-Himyerî, *er-Ravdu'l-Mu'târ*, s. 411.

[53] (جُوائي: حصن لعبد القيس بأرض هَجَر). Bkz. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (467-538/1075-1144), *Kitâbü'l-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Miyâh*, Leiden 1855, s. 38.

Bugün Medine ve Mekke otoyollarının arasında kalan Dariyye, merkezi Büreyde'de olan Kasim bölgesi emirliğine bağlıdır.[54]

Dârülislâm: Dârülislâm: Arapça'da "ev, mahalle, bir kavmin konakladığı veya yerleştiği yer" anlamına gelen dâr kelimesi ile İslâm kelimelerinden oluşan bir isim tamamlaması olup "İslâm yurdu" anlamına gelir. Dâr kelimesi mecazi olarak kabile mânasını da ifade eder. Dârülislâm, Müslümanların hâkimiyeti altındaki topraklar için kullanılan bir fıkıh terimdir.[55]

Dârülharb: Müslüman olmayan bir devletin hâkimiyeti altındaki topraklar için kullanılan fıkıh terimidir. İslâm hukukunda ise "İslâmî veya İslâm dışı bir yönetimin hâkimiyeti altındaki ülke" anlamında kullanılır. Buna göre bir ülkenin İslâm veya küfre nisbet bakımından niteliğinin tayin ve tesbitinde temel ölçü yönetim ve hâkimiyettir. Dârülharp, klasik İslâm hukuku kaynaklarında "küfür yönetiminin hâkim olduğu ülke", "kâfir liderin emir ve idaresinin yürürlükte olduğu ülke" şeklinde tarif edilmiştir. Buna göre dârülharp, İslâm dışı devlet ve yönetimlerin hâkimiyet alanını, faaliyet ve hukuk düzenlerinin uygulama sahasını ifade eder. Başka bir deyişle İslâm siyasî hâkimiyetinin sınırlan dışında kalan, yönetim ve hukuk düzeni İslâm esaslarına uymayan her ülke dârülharptir. İslâm hukukçuları devletin ülkesini tarif ve tesbit ederken dünyayı iki kısma ayırmışlar, devletin siyasî, iktisadî, idari ve hukukî düzeninin İslâm esaslarına dayandığı, yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin İslâmî otoritenin elinde bulunduğu ülkelere dârülislâm, İslâm düzeninin hâkim olmadığı ve bu yetkilerin Müslüman otoritenin elinde bulunmadığı ülkelere de dârülharp adını vermişlerdir. "Dârü'1-harp" terkibi her ne kadar ilk bakışta "kendisiyle dârülislâm arasında savaş halinin mevcut olduğu ülke" manasını ifade ediyorsa da İslâm hukuku kaynaklarında "dârülislâm dışındaki ülkeler" anlamında ve bugünkü "yabancı ülke" tabirinin karşılığı olarak kullanılmıştır.[56]

Dârünnedve: Kureyş kabilesinin atası sayılan Kusay (v. 480), Huzâa kabilesiyle giriştiği mücadele sonucu Kâbe'ye bakma ve Mekke'yi idare etme işini üzerine alınca Kureyş kabilesinin kollarını birleştirdi. Daha önce çadırlarda yaşayan Mekkelileri Kâbe merkez olmak üzere Mekke ve çevresine yerleştirerek onların meskenlerde yaşamalarını sağladı. Kâbe, hac ve Mekke idaresiyle ilgili sidâne (hicâbe de denir), sikâye, rifâde ile nedve ve livâ görevlerini kendi üzerine aldı. Yaklaşık 440 yılında Kâbe'nin kuzeyine, tavafa başlanan yerin arka tarafına Dârünnedve denilen toplantı yerini yaptırdı ve kapısını da Kâbe'ye doğru açtırdı. Dârünnedve esas itibariyle bir asiller (mele') meclisiydi. Savaş ve barış kararının alındığı, görüşlerin belirlendiği, nikâh merasimi ve ergenlik çağına gelmiş genç kızların gömlek (dir') giyme törenlerinin yapıldığı bu meclise Kusayoğul-

[54] M. L. Bilge, "*Dariye*", DİA, VIII,499-500.
[55] A. Özel, "*Dârülislâm*", DİA, VIII,541-543.
[56] "A. Özel, "*Dârülharp*", DİA, VIII,536-537

ları'ndan başka Mekke'deki Kureyş boylarının kırk yaşını aşan başkanları katılabiliyordu.[57]

Değersiz rivâyet: Bkz. "Leyse bi şey" (ليس بشيء) md.

Dînâr: Hadîs metinlerinde çokça geçtiği bilinen bu kelimenin -bir görüşe göre- Grek-Latin menşeli denarius'tan Arapçaya geçmiş ve İslâm dünyasında genel olarak altın para karşılığında kullanılmıştır. Hicaz Arapları, Bizans'ın altın dînârı ile İran ve Yemen'in gümüş dirhemlerini kullanmıştır. Altın para birimi olan dînâr, Bizanslarda 4.54 grama, Abdülmelik b. Mervân'ın ıslahından sonra 4.25 grama karşılık gelirdi.[58]

Dirhem: Bir görüşe göre Eski Yunan devletiyle ticari münasebetler sırasında drahmi kelimesinden Farsçaya, daha sonra oradan Arapçaya geçmiştir. Bu kelimenin çoğulu olan derâhim *Kur'ân-ı Kerîm*'de,[59] tekil ve çoğul şekilleri hadîs metinlerinde geçmektedir. Bir okkanın dört yüzde birine eşit eski bir ağırlık ölçüsü birimidir. Şerîata göre yetmiş tâne orta boy arpanın ağırlığı kadardır. İslâmî dirhem'in teorik ağırlığı 2.97 gramdır. Ancak bunun biraz daha hafif ve daha ağırı da vardır. Halil İnalcık ise erken İslâm devrinde bir dirhemin 3.125 grama karşılık geldiğini kaydeder. Bazı kaynaklarda 3,2075 grama tekabül ettiği kaydedilir.[60]

Dîş: Bkz. "Kâre" md.

Dûmetülcendel: Bkz. Hicretin 5. yılı olaylarındandan "68. Dûmetülcendel Gazvesi" başlığına.

Ebnâ: Takriben M. 575'lerde başlayıp elli yıl kadar devam eden Yemen'deki Sâsânî hâkimiyeti sırasında İranlı asker, memur ve idarecilerin Yemenli kadınlarla evlenmeleri sonucunda yeni ve oldukça kalabalık Ebnâ (oğullar) denilen bir topluluk ortaya çıkmıştır. Bu zümre kültür bakımından Araplaşmıştır. Ölümüne kadar San'a'da Sâsânî valisi olarak kalan Vehriz'den sonra sırasıyla Merzübân, Teynucan, Hürre Hüsre ve Bâzân valilik yapmıştır. Bâzân ve mensubu bulunduğu Ebnâ zümresi hicrî 10. yılda Müslüman olmuştur.[61]

Ebu'l-Hasan Rezîn b. Muâviye el-Abderî es-Sarekustî el-Endelüsî: Uzun yıllar "cârullah" (Allah'ın evi Kâbe'nin komşusu) olarak Mekke'de kalmış ve orada H. 535 yılında vefat etmiştir. *"et-Tecrîd li's-Sihâh ve's-Sünen"* adlı eserin müellifi-

[57] İbn Hişâm, I, 132; Taberî, II,448; Şâmi, III,231; E. R. Fığlalı, *"Dârünnedve"*, DİA, VIII,556-557.

[58] Muhammed Necmüddîn, *Şer'î Ölçü Birimleri ve Fıkhî Hükümleri*, çev. İbrahim Tüfekçi, İstanbul 1996, s. 55-57; H. Sahillioğlu, *"Dînar"*, DİA, IX,353.

[59] Yûsuf 12/20.

[60] Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, V,4967 "درهم" md.; H. Sahillioğlu, *"Dirhem"*, DİA, IX,368-371; M. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 51; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Ruşen Sezer, İstanbul 2003, s. 249; M. Necmüddîn, *Şer'î Ölçü Birimleri*, s. 55-57; Kubbealtılugatı.

[61] İbn Sa'd, V,533; Taberî, III,399; Süheylî, I,187; M. Fayda, *"Ebnâ"*, DİA, X,78-79.

dir. O, bu eserinde İmâm Mâlik'in *el-Muvattâ*'sını, Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahîh*'lerini, Ebû Davud, Tirmizî ve Nesâ'î'nin *es-Sünen*'lerini bir araya getirmiştir. İbn Beşkûl, İmâm Rezîn'in salih, fazıl, hadîs ve diğer dini ilimlerde âlim bir şahsiyet olduğunu kaydeder.[62]

Ebvâ: Bkz. Mekke Dönemi: Peygamberlik Öncesi: "8. Âmine Hatun'un Vefatı: Harita: Ebvâ'nın Arabistan'daki Yeri" başlığına.

Ehâbîş: Mekke çevresinde yaşayan ve Kureyş'in müttefiki olan çeşitli kabilelerin oluşturduğu bir ittifakın adıdır. Ehâbîş kelimesi Arapça'da "çeşitli kavimlere mensup insan topluluğu" anlamına gelen uhbûş veya uhbûşenin çoğuludur.[63] Mekke'nin kuzey ve güney bölgelerinde yaşayan Hâris b. Abdümenât b. Kinâne, Benî Duil b. Bekr b. Abdimenat b. Kinane, el-Hevn b. Huzeyme b. Müdrike ile el-Hevn b. Huzeyme'den olan el-Kâre, Adel ve Dîş, Huzâa'dan Mustalik ve Hayâ kabilelerine Ehâbîş adı verilmiştir. Bazı kaynaklarda, Kureyşliler'le Mekke yakınlarındaki Hubşî dağı eteklerinde anlaşma yapmış olduklarından bu kabilelere Ehâbîş denildiği rivayet edilmektedir.

Ehâbîş'in Kusay b. Kilâb, Abdümenâf b. Kusay ve Muttalib b. Abdümenâf dönemlerinde Kureyşliler ile yaptığı ittifak İslâmiyet'ten sonra da devam etmiştir. Ehâbîş, İslâm öncesinde Kureyş ve Kays Aylân kabileleri arasında meydana gelen Ficâr Harbi'nde Kureyş'in safında bulunmuş, bu kabilenin Hz. Peygamber sebebiyle Hâşimoğulları'na karşı uyguladığı boykotta yine onun yanında yer almıştır.

Mekke çevresinde bedevî bir hayat süren Ehâbîş'in, Kureyş'in Hz. Peygamber (a.s.) ile yaptığı savaşlarda çok önemli rol oynadığına dair görüşler doğru değildir. Onlar da Kureyş'e yardım eden diğer kabileler gibi çeşitli vaatler karşılığında Kureyş safında yer almışlardı. Uhud Gazvesi'ne 2000 kişiyle katılan Ehâbîş'in reisi Huleys b. Zibbân, Kureyşliler'in savaş sonrası Müslüman şehitlere reva gördükleri saygısızlığı şiddetle kınamıştır.

Kureyş'in müttefiki olarak Hendek Gazvesi'ne de katılan Ehâbîş'in bazen Kureyş'e muhalefet ettiği de olmuştur. Meselâ Hz. Peygamber'in (a.s.) hicretin 6. (628) yılında ashabıyla birlikte umre için gittiği Mekke'ye sokulmamasını doğru bulmamış, Müslümanların umreden menedilmesi ve uzlaşmaya gidilmemesi halinde ittifakı bozacağını bildirmiştir. Resûlullah'ın (a.s.) Hudeybiye'de Kureyş'e gönderdiği elçi Hırâş b. Ümeyye'nin öldürülme teşebbüsünü Ehâbîş'in reisi Huleys b. Alkame engellemişti. Ancak muahede sonunda Arap kabileleri-

[62] Kettânî, *Hadîs Literatürü: er-Risâletü'l-Mustatrefe*, çev. Yusuf Özbek, İstanbul 1994, s. 5,269,377.

[63] (الأَحَابِيشُ وَهُمْ: الْحَارِثُ بْنُ عَبْدِ مَنَاةَ بْنِ كِنَانَةَ، وَعَضَلٌ، وَالْقَارَةُ، وَدِيشٌ، وَالْمُصْطَلِقُ مِنْ خُزَاعَةَ لِحَلِفِهِمْ بِالْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ مَنَاةَ) İbn Sa'd, I,127; (الأَحَابِيشُ: الَّذِينَ حَالَفُوا قُرَيْشًا، هُمْ بَنُو الْمُصْطَلِقِ سَعْدِ بْنِ عَمْرٍو، وَبَنُو الْهَوْنِ بْنِ خُزَيْمَةَ، اجْتَمَعُوا بِذِنَبِ حَبَشِيٍّ، وَهُوَ جَبَلٌ بِأَسْفَلِ مَكَّةَ، فَتَحَالَفُوا بِاللهِ إِنَّا لَيَدٌ عَلَى غَيْرِنَا، مَا سَجَى لَيْلٌ وَوَضَحَ نَهَارٌ، وَمَا رَسَا حَبَشِيٌّ مَكَانَهُ، فَسُمُّوا: أَحَابِيشَ بِاسْمِ الْجَبَلِ، قَالَ حَمَّادٌ الرِّوَايَةَ: سُمُّوا أَحَابِيشَ لاجْتِمَاعِهِمْ، وَالتَّجَمُّعُ فِي كَلامِ الْعَرَبِ هُوَ التَّحَبُّشُ، قَالَهُ ابْنُ قُتَيْبَةَ فِي كِتَابِ (الْمَعَارِفِ) لَهُ: رَأَيْتُ ذَلِكَ بِخَطِّ جَدِّي رَحِمَهُ اللهُ وَقَالَ: إِنَّهُ قَرَأَهُ عَلَى أَبِي، عَلِيٌّ شَيْخُهُ عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الأَزْدِيُّ) İbn Seyyidinnâs (1992 n.), II,38-39.

nin Kureyş'i veya Müslümanları tercihte serbest bırakılmaları üzerine Ehâbîş yine Kureyşliler'in yanında yer almıştı. Kureyşli müttefikleri gibi Ehâbîş de Mekke'nin fethinden (8/630) sonra Müslüman olmuş, Emevîler zamanına kadar Mekke çevresinde yaşamaya devam etmiştir.[64]

E'inne (أَعِنَّة): Bu kelime, "bir nesne bir adamın önüne çapraz gerilmeğe, at geminin dizgini, çevik kimse, muaraza" manalarına gelen înân'ın (العنان) çoğuludur.[65] Câhiliye devrinde Mekke'nin idaresiyle ilgili bir vazifedir. Bu vazife, Kureyş ordusu süvari birliği komutanlığını ifade eder. Kubbe ve e'inne vazifeleri, Benî Mahzûm'dan Hâlid b. Velîd'in elindeydi.

Emân: "Emin olmak, güvenmek" anlamındaki Arapça emn kökünden türemiş bir isim olan emân "güven, güvence, güvenlik manasına gelir. Eman uygulamasının Arap toplumunda İslâm öncesi döneme uzanan köklü bir geçmişi vardır. Kabile hâkimiyet ve sorumluluğunun ön planda olduğu devirlerde eman, hem kabileler arası savaşlarda belli şahıs ve gruplara teslim olmaları halinde mal ve canları için güvence vererek gereksiz yere kan dökülmesini önleyici ve barışı kolaylaştırıcı, hem de topluluklar arası ticarî ve sosyal ilişkilerin artması için kabile veya şehir devletinin hâkimiyet alanı dâhilinde yabancıların güven içinde dolaşmasını sağlayıcı bir fonksiyon üstlenmiştir. Emanın en açık olanı yazılı belge şeklinde verilenidir.[66]

Enmâr (Benî Enmâr): Has'am ve Becîle'nin babası Enmâr, Gatafân'dan Benî Salebe ve Gatafân'ın amca oğulları olan Benî Muhârib kabilesinin atası Mudar b. Nizar b. Ma'd'ın kardeşi, Nizâr b. Ma'd'ın oğludur.[67] Enmâr, kardeşi Mudar'ın kuyusunu doldurduktan sonra Hicaz'dan Yemen'e kaçmış ve Kahtânî kabileleri arasına karışmıştır. Bundan dolayı bazı kaynaklar,[68] Has'am ile kardeş kabile Becîle'nin şeceresini Enmâr b. Erâş (İrâş) b. Amr b. Gavs b. Nebt b. Mâlik el-Kahtânî şeklinde Kahtânîler'e mensup gösterirler.[69]

Ensâb: "Soy" anlamına gelen nesep kelimesinin çoğuludur. İslâm ilimlerinde kabilelerin soyunu inceleyen ilim dalı için kullanılan bir terimdir. Nesep bilgisi (ilmü'l-ensâb: soy bilim) konusunda uzmanlaşmış kimseye nessâb (erkekler için) yahut nessâbe (bayanlar için) adı verilir.[70]

Ensâr: Hicretin 1. yılı olaylarından "1. Resûlullah'ın (a.s.) Medine'ye Hicreti: Ensâr" başlığına bkz.

---

[64] M. Ali Kapar, "*Ehâbîş*", DİA, X,497.
[65] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,5442 "عنن" md.; Vankulu Lügati, II,2290 "عنن" md).
[66] N. Bozkurt, "*Emân*", DİA, XI,76.
[67] İ. R. Fârûkî - L. L. Fârûkî, s. 22.
[68] Y. Öztuna, *İslâm Devletleri*, I,5; *Devletler ve Hanedanlar*, III,97.
[69] İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, I,232,233; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I,409; H. Algül, "*Has'am*", DİA, XVI,281; M. Fayda, "*Becîle*", DİA, V,287.
[70] M. Fayda, "*Ensâb*", DİA, XI,244.

Eser: "Bir nesnenin yerinde kalan bakiyyesine/kalıntısına denir. Mesela: (تقول رأيت أثر الدار أي بقيتها). Cem'i (آثار) "âsâr" ve (أثور) "usûr" gelir. Ve bu cinstir, vâhidi hâ'yladır. Şârihin beyânı üzere "eser" (أثر) kelimesinin aslı bir nesnenin vücuduna delalet eden nesneye mevzû'dur, o münasebetle bakiyyesine ıtlak olunup ve birer münasebetle diğer manalar ondan müteferri' olmuştur". *Kur'ân-ı Kerîm*'de *"secde izi"* (أَثَرِ السُّجُودِ)[71]ve *"elçinin izinden"* (مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ)[72]şeklinde iki defa zikredilir. Esâre (أَثَارَة) kelimesi de aynı köktendir ve *Kur'ân-ı Kerîm*'de: *"De ki: Söylesenize! Allah'ı bırakıp taptığınız şeyler yeryüzünde ne yaratmışlar; göstersenize bana! Yoksa onların göklere ortaklıkları mı vardır? Eğer doğru söyleyenlerden iseniz, bundan evvel (size indirilmiş) bir kitap yahut bir bilgi kalıntısı (أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ) varsa onu bana getirin"* (el-Ahkâf 46/4) meâlindeki âyette bakiye/kalıntı ve yazılı bilgi kalıntısı manalarına kullanıldığı tefsirlerde bildirilmiştir. "Eser (أثر) haber ve hadîs manasına kullanılır ki kendisinden nakil yapılandan (menkûlü-'anh) bakiyyedir/kalıntıdır: تقول سمعت منه الأثر أي الخبر. Hadîs ve Sünnet'e eser (أثر) denilmesi bu manadandır: تقول وجدت ذلك في الأثر أي الحديث والسنة". Horasan fakihleri eseri; sahâbe ve tabiînin söz, fiil ve takrirleri anlamında kullanırlar.[73]

Eşnâk[74] **ve meğârim**[75]: Câhiliye devrinde Mekke'nin idaresiyle ilgili bir vazifedir. Diyetleri tayin ve tesbit ile kan davalarını halletmek vazifesidir. Bu görev, Benî Teym'den Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) elindeydi.

Evs: Hz. Peygamber devri Mekke dönemi: Peygamberlik sonrası olaylarından: "Son Buâs Savaşı", başlığı "Evs ve Hazrec Kabileleri" kısmına bakınız.

Eysâr (يسر" :(الأيسار) (yesr) ... ok ile kumar oynamak, "اَلْيَسَرُ" (el-yeser) kumar oymanak üzere toplanmış kimseler, kumar oklarından sorumlu kişiye, "يَاسِرُ" (yâsir) "meysir" denilen deveyi kesen adama denir. Ve o devenin etini taksim etmekle görevle adama denir, çoğulu "اَيْسَارٌ"dır (eysâr).[76]

---

[71] el-Feth 48/29.

[72] Tâhâ 20/96.

[73] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, II,1711 "اثر" md.; T. Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, s. 101-102; S. A. M. el-Gazefî, *"Eser"*, DİA, XI,372.

[74] Eşnâk (أشناق), eş-şenek (الشَّنَق) kelimesinin çoğuludur. (الشنق ما دون الدية وجمعه أشناق). [Ebû Ubeyde el-Kâsım b. Sellâm b. Abdillah el-Herevî el-Bağdâdî (v. 224), *Garîbü'l-Hadîs*, thk. Muhammed Abdülhamid Han, Haydarabad 1384/1964, IV,142; Ebû Ubeyd el-Bekrî (v. 487/1094), *Simtü'l-Le'âlî fî Şerhi Emâli'l-Kalî*, tk. Abdülaziz el-Meymenî, nşr. Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut, I, 395]. دِيةُ الجراحات. Cirâhat/yaralama diyetine denir ki merhem-bahâ tabir olunur. Ve telef olunan nesne mukabilinde verilen şeye denir ki ödek tabir olunur. Ve amel ve kirdâr manasınadır (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,4050 "شنق" md.).

[75] Sözlüte "المَغارم" (el-meğârim) kelimesi, ism-i mefûl olan "المَغْرَمُ" (el-mağrem)in çoğuludur (والمَغْرَمُ، كَمَقْعَد: الغَرَامَةُ، وَقد غَرِمَ مَغْرَمًا، والجَمْعُ: المَغارم على القِيَاس، أَو واحِدُهَا غُرْم على غَيْر قِيَاس، كَحُسْن ومَحَاسِنَ). Ödenmesi gereken borç, zarar ve ziyan. Herkese eşit şekilde paylaştırmak sûretiyle ödenmesi gereken borç, zarar ve ziyan (ez-Zebîdî (1145-1205/1732-1791), *Tâcü'l-Arûs*, XXXIII,171, "غرم" md.; Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,5133 "غرم" md.; Kubbealtı Lugatı, "garâmet" md.).

[76] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, III,2434-2436 "يسر" md. "يَاسِرُ" ve "يَسَر" kumar oy-

Câhiliye devrinde Mekke'nin idaresiyle ilgili bir vazifedir. Bir işe karar vermeden önce, kader ve nasibin ne yönde olduğunu öğrenmek, kısmet aramak (ezlâm)[77] ve kumar oynamak (الأيسار), başta Mekkeli müşriklerin nazarında, en büyük put Hübel putu önünde olmak üzere "ezlâm" denilen oklarla fal bakmak ve kumar (المَيْسِر) oynamaktır. Benî Cumah'den Safvan b. Ümeyye b. Halef, bu işi yapıyordu.

Kur'ân-ı Kerîm'de el-eysâr ve el-ezlâm'dan şöyle bahsedilir: *"Sana, şarap ve kumar (المَيْسِر)[78] hakkında soru sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür. Yine sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar. "İhtiyaç fazlasını" de. Allah size âyetleri böyle açıklar ki düşünesiniz".*[79]

"Ey iman edenler! Şarap, kumar (المَيْسِر), dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları (الأَزْلَام) birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz".[80]

"Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, (taş, ağaç vb. ile) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanıp ölmüş (hayvanlar ile) canavarların yediği hayvanlar -ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna- dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız (وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ) size haram kılındı..."[81]

---

nayıcı, çoğulu "أيسار" kumar oynayıcılar (Vankulu Lügati, I,958 "يسر" md.).

[77] "Ezlâm" (أَزْلَام), "zulem" (زلم) kelimesinin çoğulu olup "yeleksiz/kanatsız oka" denir. "Kumar okuna da denir ki Câhiliye'de onlar le istiksam ederlerdi, meseka bir kimse bir emre mübaşeret edecek olsa okunun birine emr ve birine de nehy tahrîr ve bir zarf içine vaz' edip elini ona idhal eder idi, ne guna çıkar ise onunla amel eder idi". Câhiliye Arapları'nın fal oklarına verdikleri isimdir. "Hata eylemek (زلم الرجل زلما من الباب الأول اذا أخطأ), doldurmak (زلم الاناء اذا ملأه), vergiyi azaltmak (زلم عطاته اذا قلله), burnunu kesmek (زلم أنفه اذا قطعه)" anlamına gelir. Bâbilliler'den itibaren çeşitli milletlerce uygulanan bu tür bir fal uygulamasına, Kitâb-ı Mukaddes'te belirtildiğine göre Kudüs'ün fethi öncesinde Buhtunnasr da başvurmuştur (Hezekiel, 21/21) (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, V,5017,5019 "زلم" md.; M. Öz, *"Ezlâm"*, XII,76).

[78] Câhiliye Arapları arasında yaygın olan bir kumar türüdür. Sözlükte "kolay olmak" anlamındaki yesr (yüsr) kökünden türeyen meysir, İslâm öncesi Hicaz-Arap toplumunda bir talih oyunu şeklindeki kumar çeşidini ifade eder. Bu oyun, kesildikten sonra eti muhtelif hisselere ayrılan bir hayvandan (çoğunlukla dişi deve) pay kazanmak amacıyla üzerlerinde pay ve risk değerleri yazılı, her biri ayrı isimle anılan belirli sayıdaki okların çekilmesi suretiyle oynanırdı. Kelimenin terim anlamı, hem çaba göstermeden bir malı kolayca ele geçirmeyi hem de maddî kazanç sağlamayı ifade ettiği için sözlük mânasıyla paralellik göstermektedir. Bir diğer görüşe göre ise meysir kelimesinin kökünde "bölüşmek" anlamı olup oyun için kesilen hayvan bölüştürüldüğünden bu şekilde adlandırılmıştır. Meysirde etlerin bölüştürülmesini yöneten kişiye yâsir yahut kaddâr, bu oyunu oynayan topluluğa eysâr (tekili yeser ve yâsir) adı verilir (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, III,2434-2436 "يسر" md.; T. Fehd, *"Meysir"*, DİA, XXIX,509).

[79] el-Bakara 2/219.

[80] el-Mâide 5/90.

[81] el-Mâide 5/3.

Eyle: Akabe Körfezi'nin kuzeydoğu köşesinde bulunan ve önceleri Eyle (Elath) adıyla anılan Akabe, Ürdün'ün denize açılan tek limanıdır. Eyle, İslâmiyet'ten önce, Gassâniler tarafından idare ediliyordu.[82]

Eyyâmü'l-Arab (أيّام العرب): Bu isim tamlamasındaki yevm'in çoğulu olan eyyâm kelimesi hal ve zarf/mahal ifade eder. Mesela "يوم ذو أيام" (şiddetli ve mihnetli gün) "أيّام الله" (Allah'ın günleri; yani Allah'ın nimetleri) tabirinde olduğu gibi.[83] Eyyâm kelimesi: *"Eğer siz (Uhud'da) bir acıya uğradınızsa, (Bedir'de de düşmanınız olan) o kavim de benzer bir acıya uğramıştır. O günleri (وَتِلْكَ الْأَيَّامُ) biz insanlar arasında döndürür dururuz (zaferi bazen bir topluma bazen öteki topluma nasip ederiz)..."*[84]meâlindeki âyette zikredilmiştir. Eyyâmü'l-Arab tamlamasında eyyâm kelimesi ile kast edilen; Câhiliye devrinde ve İslâmiyet'in ilk zamanlarında meydana gelen Arap tarihinin önemli hâdiseleridir.[85]

Ezriât (أذرعات): Günümüzde -Ürdün sınırı yakınında, Busrâ'nın 41 km kuzeybatısında ve Suriye'nin güneyindeki Havrân'da il yönetim merkezi- Der'â ismiyle anılmaktadır.

Ezruh: Ürdün'ün güneyindeki Maan ile Petra arasında bir Roma ordugâhı idi. Câhiliye döneminde Mekke-Suriye arasında gidip gelen Kureyş ticaret kervanları Ezruh'a uğrardı. Kervanlara rehberlik ve muhafızlık yapan Cüzâm kabilesi de bu yörede oturmakta idi. Bizans nüfuzu altında yaşayan ve Yahûdî oldukları söylenen Ezruh halkı Mûte Savaşı'nda İslâm Ordusu'na karşı savaştı.[86]

Fedek: Medine ile Hayber arasında, Medine'ye yaklaşık 150 km. mesafede bulunan ve günümüzde Hâit ismiyle bilinen şehirdir.

Fersah: Bir mesafe ölçüsüdür. Farsça ferseng kelimesinden Arapçaya geçmiştir. Kâmûs-ı Osmânî'de 3 mil uzunluğundaki mesafeye 1 fersah denildiği kayıtlıdır. 1 fersah İran'da, atın normal yürüyüşüyle 1 saatte gittiği mesafe karşılığı kullanılmakta olup bu da 6000 zira (6,23 km.) yapmaktadır. Arap fersahı ise fersah-ı tûlî, fersah-ı sathî, fersah-ı cismî olmak üzere üçe ayrılıyordu. Bunlardan fersah-ı tülî 3 mile eşit olup (12.000 tûlî zira) her mil 40 Mısır el arşını kadardı. Mısırlıların el arşını ise 49,875 cm. uzunluğunda olup bu da 4 şer'î arşına yani bir kulaca (bâ') karşılıktı. Dolayısıyla 3 mil 5,985 km etmekteydi. Fersah-ı sathî ve fersah-ı cismî alan ölçüleri olarak kullanılmakta olup sathî metrekare, cismî ise metreküp cinsinden değerlendirilmektedir.[87]

---

[82] Mustafa L. Bilge, *"Akabe"*, DİA, II,209.
[83] İbrâhim 14/5; el-Câsiye 45/14.
[84] Âl-i İmrân 3/140.
[85] Aynî, XVII,66; Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, Maarif matbaası neşri, 1941, IV,421; Zebîdî, III,153 vd.; Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, IV,5263 "يوم" md.; *Tecrîd Tercemesi*, III,153.
[86] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 328, 611.
[87] Y. Halaçoğlu, *"Fersah"*, DİA, XII,412.

Fey: Bkz. Hicretin 4. yılı olaylarından "Benî Nadîr'in Medine'den Sürülmesi", "fey" başlığına.

Fıkıh: Sözlükte "konuşanın sözünden maksadı anlamak, bir şeyi bilmek, iyi ve tam anlamak, derinlemesine kavramak" manasına gelir:

Din ıstılahında fıkıh, farz, haram, mendûb, mekruh ve mubah gibi mükellefin fiilleri hakkındaki Allah'ın hükümlerinin bilinmesidir. Bu hükümler *Kur'ân*, *Sünnet* ve Allah'ın bu hükümlerin bilinmesi için tesbit ettiği diğer delillerden çıkartılır. Söz konusu delillerden çıkartılan hükümlere ve bu hükümlerin bilinmesine fıkıh denir.

[الفقه :هو في اللغة : عبارة عن فهم غرض المتكلم من كلامه ، وفي الاصطلاح : هو العلم بالأحكام الشرعية العملية المكتسب من أدلتها التفصيلية ، وقيل : هو الإصابة والوقوف على المعنى الخفي الذي يتعلق به الحكم ، وهو علم مستنبط بالرأي والاجتهاد ، ويحتاج فيه إلى النظر والتأمل ، ولهذا لا يجوز أن يسمى الله تعالى فقيهاً ، لأنه لا يخفى عليه شيء .][88]

[الفقة هو معرفة أحكام الله تعالى في أفعال المكلفين ، بالوجوب والحظر والندب والكراهة والإباحة ، وهي متلقاة من الكتاب والسنة وما نصبه الشارع لمعرفتها من الأدلة ، فإذا استخرجت الأحكام من تلك الأدلة قيل لها فقة .][89]

Fakîh ise (çoğulu fukahâ') "bir konuyu derinden kavrayan, ince anlayış sahibi kimse" demektir.

Fıkıh, İslâm'ın: 1- İbadet, 2- Hukuk, 3- Muamelât, 4- Mirâs, 5- Yargı/kadâ, 6- Mezâlim (üst yargı kurumu), 7- Hisbe, 8- el-Ahkâmu's-sultâniye: idarî: siyasal bilgiler, 9- İktisad/ekonomi, 10- Ticaret hukuku, 11- İslâm genel ve özel devletler hukuku, savaş hukuku, diplomasi/uluslar arası ilişkiler (siyer),[90] 12- Ta'lîm-terbiye: Öğretim-eğitim, 13- Diyânet gibi alanlardaki bilgileri ve ahkâmı kapsayan geniş bir yelpazeye sahip olmuş ve zikredilen alanların tümüyle ilgili ayrı ayrı ilmi faaliyetler ve irili ufaklı pek çok eser ve külliyatlar yazılmıştır.

Bu sebeple fukahâ'/fakihler/İslâm hukukçuları, İslâm Medeniyeti'ni teşkil eden dinamiklerin sosyal hayatta birinci derecede etkin, belirleyici ve egemen olduğu dönemlerde, sosyal hayatın geniş ve değişik kısımlarında söz sahibi olmakla beraber onlar aynı zamanda halk nezdinde, yönetim erkinin meşruiyetini alenen veya zımnen onay veren merciler idi.

---

[88] el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, "الفقه" md.

[89] İbn Haldûn, I,255 (eş-Şâmile).

[90] İslâm tarihçiliğinde siyer, Resûlullah'ın doğumundan vefatına kadar hayat hikâyesini ve tercüme-i hâlini (Hz. Peygamber'in -a.s.- ahlâkı, şemaili, delâili, mucizeleri ve nesebi gibi) konu edinen eserlere denir. İslâm hukuk (fıkıh) kitaplarında ise cihâda ait bahisleri ve hükümleri içeren kısma kitâbü'l-cihâd denildiği gibi kitâbü's-siyer (İslâm genel ve özel devletler hukuku) de denilir. Çünkü buradaki sîretler, Hz. Peygamber'in megâzîsindeki hallerinden alınmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Ö. N. Bilmen, *Hukûki İslâmiyye*, III,350; ek 1: "siyer" md.

Fikir ve nazar ıstılahlarına genelde, "bilinmeyeni elde etmek için bilinenleri bir kurala göre sıralamak" anlamı verilmiştir.[91] Bazı âlimler ise nefsin, duyuların algıladığı nesne ve niteliklerde (mahsûsât) hareketine hayal, akılla algılanan nesne ve kavramlarda (ma'kûlât) gezinmesine fikir demişlerdir: (الفكر ترتيب أمور معلومة لتؤدي إلى مجهول ذكره ابن الكمال وقال الأكمل الفكر حركة النفس من المطالب إلى الأوائل والرجوع منها إليها وقال العكبري الفكر جولان الخاطر في النفس وقال الراغب الفكر قوة مطرقة للعلم إلى المعلوم والتفكر جريان تلك القوة بحسب نظر العقل وذلك للإنسان لا للحيوان ولا يقال إلا فيما يمكن أن يحصل له صورة في القلب وقيل الفكر مقلوب عن الفرك لكن يستعمل الفكر في المعاني وهي فرك الأمور وبحثها طلبا للوصول إلى حقيقتها).[92]

Galat: Rivâyette hata yapmak anlamına gelir.[93]

Garip: Metin veya isnat yönünden tek kalmış yahut benzeri başka râviler tarafından rivâyet edilmemiş hadîse denilir.[94]

Gazve: Bkz. "Megâzî" md.

Güneş takvimi: Bu takvimde zamanın ölçülmesini; güneşin bir yıl süresince dış merkezli kendi yörüngesi boyunca dolanımı ile doğudan batıya doğru olan günlük hareketi tayin etmektedir. Güneş bir yılda burçlar kuşağının on iki burcunu kat eder ve tekrar başlangıç sayılan koç noktasına (ilkbahar noktası: Nuktatü'l-i'tidâl: Vernal point) geri döner. Batlamyus, bu hareketin miktarını 365 gün 5 saat 55 dakika 12 saniye, Bettânî 365 gün 5 saat 46 dakika 24 saniye olarak hesaplamıştır. Gerçek miktar ise 365 gün 5 saat 48 dakika 46 saniyedir.[95]

Güneş yılı: Bkz. "Güneş takvimi" md.

Habat: Kurutulan yaprakların, un gibi öğütülerek içine un veya başka şeylerle birlikte su katılarak hazırlanan deve yemidir.[96] Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın Recep H. 8'de komutanlığını yaptığı seriyyede erzakın tükenmesi üzerine askerlerin -Câbir b. Abdillah'ın rivâyetine göre- üç ay selem ağacının kuru yapraklarını yemişlerdir. Bu sebeple söz konusu seriyyeye Habat Seriyyesi denilmiştir.

Haber: Sözlükte "haber/nebe' (نبأ) ve hadîs (حديث) manasınadır ki nakl ve tahdîs olunan kelâmdan ibarettir, Türkçe'de salık tabir olunur, vaki oldu veya olmadı diye bildirilen nesne", "bir şeyi bilmek (الخبير)", "bir nesneyi gereği gibi bilmek için yoklayıp sınamak (الخُبْرُ)" manalarına gelen "خبر" kökünden türemiş bir isimdir.[97]

---

[91] el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, "الفكر" md.
[92] el-Münâvî, *et-Tevkîf*, s. 263.
[93] A. Aydınlı, *Hadîs Istılahları*, s. 60.
[94] T. Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, s. 114.
[95] Y. Unat, "*Güneş*", DİA, XIV,293.
[96] Fîrûzâbâdî, s. 857.
[97] خبر: أخبَرْتُه وخَبَّرْتُه، والخَبَرُ: النَّبأ، ويجمَعُ على أخبار. والخبيرُ: العالِمُ بالأمر. والخُبْرُ: مَخْبَرَةُ الإنسان إذا خُبِرَ أي جُرِّبَ فبدت أخباره أي أخلاقه. والخبرة: الاختبار، تقول: أنت أبطن به خبرةً، وأطوَل به عشرةً. والخابرُ: المُخْتَبِرُ المُجَرِّبُ، والخُبْرُ: عِلمك بالشيء، تقول: (ليس

Tarih usûlü terimi olarak haber, meydana gelmiş bir şey veya olayı bildiren -mahiyet itibariyle doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan- söz veya yazının içerdiği bilgi manasına gelir (الخبر ما يصح السكوت عليه وهو الكلام المحتمل للصدق والكذب).[98]

Hadîs ilminde haber, "hadîs" kelimesinin eşanlamlısı olarak kullanılmıştır. Bununla beraber, bazıları haberle hadîs arasında ayırım yaparak her bir hadîsin haber olduğunu, fakat her çeşit habere hadîs denemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Nitekim Hz. Peygamber'in (a.s.) sözleriyle meşgul olanlara muhaddis; tarih, eyyâmü'l-arab, neseb (soy bilim), kıssa, hikâye ve benzeri rivâyetlerle uğraşanlara ahbârî denilmiştir.[99]

Habeşistan (Abyssinia, Etiyopya): Eski İslâm tarihçilerine göre, Habeşistan, Mekke'nin batısında olup, Sudan çölleri ile Yemen sahilinden başlayıp Kulzum (Yunanca'da Kılysma) kadar devam eden Kızıldeniz sahili arasında kalan bir Afrika ülkesidir.[100]

Hacûn Mezarlığı: İslâm öncesi ve ilk devir İslâm tarihi kaynaklarında Hâcûn denilen yer, daha sonraları Cennetü'l-Muallâ ismiyle anılmaya başlanmıştır. Câhiliye devrinden bugüne kadar Mekke Mezarlığı olan ve Harem-i Şerîf'in yaklaşık 2 km kuzeyinde Mescidü'l-Cin yakınında bulunan bu yer, rivâyete göre Hz. Peygamber'in (a.s.) dedelerinden Kusay, Hacûn'a gömüldükten sonra mezarlık olarak kullanılmaya başlanmıştır.[101]

Had: *Kur'ân* ve *Sünnet*'te belirlenmiş, kısas ve diyet dışındaki cezaî müeyyideleri ifade eden fıkıh terimidir. Had kelimesi (çoğulu hudûd) sözlükte mastar olarak "engel olmak, iki şeyin arasını ayırmak"; isim olarak "iki şeyin birbirine karışmasını önleyen şey, bir nesnenin uç ve kenar kısmı, sınır, tanım" gibi anlamlara gelir. Fıkıhta, Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken, miktar ve keyfiyeti nasla belirlenmiş cezaî müeyyideleri ifade eder. Kelimenin fıkıh ilminde kazandığı terim anlamı, kısmen "hudûdullah" tabirinin *Kur'ân*'da geniş bir muhteva ile kullanılmış olmasının, büyük ölçüde de had kelimesinin hadîslerde oldukça belirginleşen ıstılahî kullanımının sonucudur.[102]

(الي به خُبْرٌ)] el-Ferâhîdî (100-175/718-791), *Kitâbü'l-'Ayn*, IV,258; Fîrûzâbâdî, s. 488; Kâmusu'l-Muhît Tercümesi, II,1894; Vankulu Lügati, I,739 "خبر" md.; Y. Ş. Yavuz, *"Haber"*, DİA, XIV,346.

[98] Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatib el-Bağdâdî (392-463/1002-1071), *el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye*, Kahire 1972, s. 50. (باب الخبر: أما أهل اللغة فلا يقولون في الخبر أكثر من أنه إعلامٌ. تقول: «أخبرته». الخبر هو العلم. وأهل النظر يقولون: الخبر ما جاز تصديق قائله أو تكذيبه. وهو إفادة المخاطب أمراً في ماض من زمان أو مستقبل أو دائم. نحو «قام زيد» و«يقوم زيد» و«قائم زيد». ثم يكون واجباً وجائزاً وممتنعاً. فالواجب قولنا: «النار مُحرقة». والجائز وقولنا: «لقي زيد عمراً». والممتنع قولنا: «حملت الجَمَل") bkz. Ebü'l-Hasan Ahmed b. Fâris b. Zekeriya el-Kazvini er-Râzî (v. 395), es-Sâhibî fî Fikhi'l-Lügati'l-Arabiyyeti ve Mesâilihâ ve Süneni'l-Arabi fî Kelâmihâ, nşr. Muhammed Ali Beyzûn, 1418/1997, s. 133.

[99] T. Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, s. 118; A. I. el-Tayob, *"The Transformation of a Historical Tradition: From Khabar to Ta'rîkh"*, V/2,219 vd.

[100] Bkz. İbn Hazm, *Cevâmi'*, s. 48; Zürkânî (1996 n.), I,503; Ek 2: "Kulzum" md.

[101] M. Fayda, *"Cennetü'l-Muallâ"*, DİA, VII,387.

[102] Bkz. A. Bardakoğlu, *"Had"*, DİA, XIV,547.

Hadîs: Hz. Peygamber'in (a.s.) sözlerini, fiillerini ve tasviplerini ifade eden bir ıstılahtır ve hadîsleri tesbit, nakil ve anlamaya yönelik ilmin ismidir.

Hadîs kelimesi (çoğulu ehâdîs) tahdîs mastarından isim olup "yeni, haber" mânasına gelir. İnsana uyanıkken veya uykuda duyurulmak yahut vahiy edilmek sûretiyle iletilen her söze, ayrıca anlatılan kıssaya *"hadîsü Mûsâ"*,[103] *"hadîsü'l-cünûd"*[104] ve yapılan konuşmaya da hadîs denmektedir. Çeşitli âyetlerde *Kur'ân-ı Kerîm*'den *"hâze'l-hadîs"*[105], *"ahsenü'l-hadîs"*[106] diye bahsedilmektedir. Hz. Peygamber (a.s.) de *Kur'ân*'ı ifade etmek üzere "ahsenü'l-hadîs", "hayrü'l-hadîs", "asdaku'l-hadîs" tabirlerini kullanmıştır[107]. Ehâdîs kelimesi, Arap dili ve tefsir âlimi Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ'nın (144-207/761-62-822) belirttiğine göre "konuşulan şey" anlamındaki uhdûsenin (أُحْدُوثَة) çoğulu olmakla beraber sonradan hadîsin çoğulu olarak kullanılmaya başlanmıştır.[108] "Hadîsü'n-nebî" ifadesi yaygın olduğu halde "uhdûsetü'n-nebî" denmemesi de bunu göstermektedir.

Hadîs kelimesi İslâmiyet'le birlikte farklı bir anlam kazanmış, âdeta onunla kadîm olan *Kur'ân-ı Kerîm*'in mukabili kastedilerek Resûlullah'ın (a.s.) sözlerine "el-ehâdîsü'l-kavliyye", fiillerine "el-ehâdîsü'l-fi'liyye" ve tasvip ettiği şeylere de (takrir) "el-ehâdîsü't-takrîriyye" denilmiştir. Hadîs âlimleri, Hz. Peygamber'in (a.s.) yaratılışıyla ilgili özelliklerini (şemail) ve ahlâkî vasıflarını da hadîsin kapsamı içine almışlardır. Kendi sözleri hakkında hadîs kelimesini ilk defa Resûlullah'ın (a.s.) kullanmıştır. Nitekim Ebû Hüreyre'nin (r.a.), kıyamet gününde kendisinin şefaatine ilk önce kimin nail olacağını sorması üzerine Resûlullah (a.s.): "Ey Ebû Hüreyre! Hadîse olan merakını bildiğim için bu hadîs hakkında ilk soruyu senin soracağını tahmin ediyordum" demiştir.[109] Kadın sahabenin, Hz. Peygamber'den (a.s.): "Senin sözünden (بحديثك) sadece erkekler faydalanıyor"[110] diyerek kendileriyle sohbet etmek üzere bir gün ayırmasını isterken hadîs kelimesini kullanmalarını tasvip etmiş, sahâbe devrinde ve daha sonraki dönemlerde bu kelime, Resûl-i Ekrem'in (a.s.) sözleriyle onun fiillerini ve tasviplerini bildiren haberler anlamında kullanılmıştır.[111]

Hadramut: Arabistan Yarımadası'nda, Yemen'in güney ve güneydoğusunda coğrafî bölgedir. Hadramevt olarak da telaffuz edilen ve çok eski kaynaklarda yer aldığı için uzun bir tarihî geçmişe sahip olduğu anlaşılan ismin Hadramut, Arabistan Yarımadası'nın güney sahillerinde dar bir şerit halinde uzanan bölgenin doğu-

[103] Tâhâ 20/9; en-Nâziât 79/15.
[104] el-Burûc 85/17.
[105] el-Kehf 18/6; en-Necm 53/ 59; el-Vâkıa 56/81.
[106] ez-Zümer 39/23.
[107] Buhârî, *"Edeb"*, 70, *"İ'tisâm"*, 2; Müslim, *"Cum'a"*, 43; Nesâî, *"Salâtü'l-'ideyn"*, 22.
[108] Vankulu Lügati, I,309 "حدث" md.
[109] Buhârî, *"İlim"*, 33; *"Rikâk"*, 51.
[110] Buhârî, *"İ'tisâm"*, 9.
[111] M. Yaşar Kandemir, *"Hadîs"*, DİA, İstanbul 1997, XV,27-26.

sunda Umman, kuzeyinde Suudi Arabistan'la arasını ayıran Rub'u'l-hâlî çölü, güneyinde Aden Körfezi bulunmaktadır. Ülkeyi bir baştan bir başa geçen Hadramût Vadisi sahile kadar uzanır. Orta yaylalarda deniz seviyesinden yükseklik 1350 m. kadardır.

Hafta: Câhiliye devrinde hafta *mefhumuna dair ise şu bilgilere yer verebiliriz: Hafta* fikrinin fıtrî menşei bir kamerî ayın dörde bölünmesi ile ilgili görünmektedir.[112] Başka bir deyişle, hafta fikri, ayın dünya etrafında dönerken geçirdiği dört safhanın (yeni ay, ilk dördün, dolunay ve son dördün) yedişer gün sürmesinden kaynaklanmış olmalıdır.[113] Câhiliye döneminde haftanın ilk günü olarak Pazar kabul edilirdi. İslâmî rivâyetler ise haftanın ilk günü olarak cumartesiyi kabul eder. Câhiliye devrinde kullanılan haftanın günlerinin isimleri zamanla terkedilmiş ve yerlerine şu isimler kullanılmaya başlanmıştır: 1- Sebt, 2- Ahad, 3- İsneyn, 4- Sülasâ', 5- Erbiâ, 6- Hamîs, 7- Cum'a. Kaynaklarda haftanın günlerinin manaları ve menşelerine dair tahliller yapılmış ve bazı rivâyetler de nakledilmiştir.[114]

Halvet: Halvet, uzlet, inziva, yalnızlık, tek başına yaşamak topluma karışmamak, ihtilat halinde olmamak anlamlarına gelir. Din ve tasavvuf ıstılahında, mâsivadan/halktan soyutlanıp Hakka yönelmek, kendini ibadete vermektir (الخلوة محادثة السر مع الحق، حيث لا أحد ولا ملك).[115]

Haram Aylar: Câhiliye devrinde, senenin ilk ayı Muharrem kabul ediliyordu.[116] Safer, Rebiülevvel, Rebiülâhir, Cemâziyelevvel, Cemâziyelâhir, Şabân, Ramazan ve Şevvâl aylarını "olağan aylar" (eşhürün i'tiyâdiyye); Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarını "haram/sulh ve selâmet ayları" (eşhürün erbaatün hurum) kabul ediyorlardı. Bu aylardan Muharrem yılın birinci, Recep yedinci, Zilkade on birinci ve Zilhicce on ikinci ayı idi.[117] Peş peşe geldiği için Haram Aylar'dan Zilkade, Zilhicce ve Muharrem aylarına "serd" (birbirini takip eden), tek olduğu için Recep ayına "ferd" (münferit) deniliyordu.[118]

"Haram aylar" uygulaması *Kur'ân-ı Kerîm* tarafından da kabul edilmiş olup iki âyette çoğul (*el-eşhürü'l-hurum*[119]), dört âyette de tekil şekliyle (*eş-şehrü'l-*

[112] Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (206-261/821-875), *Sahîh-i Müslim*, mütercimi: Mehmet Sofuoğlu, İstanbul 1988, III,7 (1. dipnottan naklen).
[113] K. Demirci, *"Hafta Tatili"*, DİA, XV,128.
[114] Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb* (1989 n.), II,208-209; Süheylî, IV,54,59; İbn Asâkir, I,51; Süyûtî, *eş-Şemârih*, s. 32-38; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,31; M. Fayda, "Arûbe", DİA, III,422. O. Turan, *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, s. 29.
[115] el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, "الخلوة" md.; S. Uludağ, *"Halvet"*, DİA, XV,386.
[116] el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb* (1989 n.), II,206; Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillah el-Has'amî es-Süheylî (508-581/1114-1185), *er-Ravdü'l-Unuf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li İbn Hişâm*, thk. Ömer Abdüsselâm es-Selâmî, Beyrut 1421/2000, I,141-142.
[117] H. Algül, *"Haram Aylar"*, DİA, XVI,105.
[118] Süheylî, V,56.
[119] et-Tevbe 9/5,36.

harâm[120]) kullanılmıştır. et-Tevbe Sûresi'nin ikinci âyetinde geçen "*dört ay*" (*erbaatü eşhür*) ifadesiyle de -bir tefsire göre- Haram Aylar kastedilmiştir.[121]

Haram aylar uygulamasını Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. İsmail'in (a.s.) şeriatından alan Câhiliye devri Arapları, Haram Aylar girdiği zaman bunların kutsallığına karşı gösterilmesi gereken saygının bir işareti olarak savaştan ve her türlü saldırıdan -Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. İsmail (a.s.) devrinden beri- kaçınırlardı. Bunun sayesinde başta Hicaz ve Mekke olmak üzere Arap Yarımadası'na güven ve huzur sağlanmış olurdu. Buna bağlı olarak dinî ve ticarî hayat canlanırdı. Bu uygulama sayesinde, başta Arap Yarımadası'ndan olmak üzere her taraftan gelen insanlar, -Hz. İbrahim'in (a.s.) şeriatından miras kalan- hac ibadetini Mekke'de icra ederlerdi. *Kur'ân-ı Kerîm*, bu duruma:

"*Bir zamanlar İbrahim'e Beytullah'ın yerini hazırlamış ve (ona şöyle demiştik): Bana hiçbir şeyi eş tutma; tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, rükû ve secdeye varanlar için evimi temiz tut. İnsanlar arasında haccı ilân et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde sana gelsinler.*"[122] ve

"*Allah, Kâbe'yi, o saygıya lâyık evi, haram ayı, hac kurbanını ve (kurbanın boynuna asılan) gerdanlıkları (maddi ve manevi yönlerden) insanların belini doğrultmaya sebep kıldı. Bu da Allah'ın, göklerde ve yerde ne varsa hepsini bildiğini ve Allah'ın her şeyi bilici olduğunu (sizin de anlayıp) bilmeniz içindir*"[123] gibi âyetlerle işaret etmiştir.[124]

Haram aylar uygulaması, geçimlerini kervanlardan haraç alarak, su ve otlak bulmak için zaman zaman birbirleriyle çarpışarak sürdüren bedevîler için de geçerliydi. Araplar bu aylara olan saygılarını nesî'[125] ihdâs edilinceye kadar sürdürmüşlerdir. Zikredilen sebeplerden ötürü Câhiliye devrinin bazı kabile ve insanları, Haram Aylar'ın kurallarına uymakta zorlanıyorlardı. Ayrıca kamerî takvim sebebiyle aylar bir önceki yıla göre on bir gün daha erken geldiği için değişik mevsimlere rastlayan hac merasimini Zilhicce'nin muayyen günlerinde değil kendilerince uygun buldukları havanın mutedil ve ticarî ortamın müsait olduğu diğer gün veya aylarda yapmak istiyorlardı. Bunu sağlayabilmek için de nesî' usûlünü kullanıyorlardı.[126]

Harem: Mekke ve Medine şehirleriyle çevrelerindeki belirli bölgeler için kullanılan terimdir. Sözlükte "yasaklanmış, korunmuş, dokunulmaz" mânasına gelen harem kelimesi haram ile eş anlamlıdır. Terim olarak Mekke ve Medine'nin, sınırları Hz. Peygamber (a.s.) tarafından çizilen çevresi için kullanılır. Bu bölgelere harem adının verilmesi, zararlılar dışındaki canlılarının öldürülmesi ve bitki

[120] el-Bakara 2/194,217; el-Mâide 5/2,97.
[121] Râzî, XI,404-405,508; H. Algül, "*Haram Aylar*", DİA, XVI,105
[122] el-Hac 22/26-27.
[123] el-Mâide 5/97.
[124] Süheylî, V,56.
[125] Bkz. Ek 2: "Nesî" md.
[126] H. Algül, "*Haram Aylar*", DİA, XVI,105.

örtüsüne zarar verilmesinin haram kılınmış olmasındandır. Bundan dolayı Mekke'ye el-Beledü'l-harâm denildiği gibi Kâbe el-Beytü'l-harâm, çevresindeki Mescit de el-Mescidü'1-harâm diye anılmaktadır. Mekke hareminin dışında kalan bölgeye ise Harem'deki yasakların buralarda kalkması sebebiyle "hil" denilmiştir.[127]

Hatîm: Bkz. "Hicr" md.

Hazrec: Hz. Peygamber devri Mekke dönemi: Peygamberlik sonrası olaylarından: "Son Buâs Savaşı", başlığı "Evs ve Hazrec Kabileleri" kısmına bakınız.

Hicâbet (الحجابة): Bkz. Sidânet md.

Hicaz: Arabistan Yarımadası'nda Kızıldeniz'in doğu sahili boyunca uzanan ve Haremeyn (Mekke- Medine) ile mikâtı (hac ibadeti için ihrama giriş mekânları) içine alan, Yemen ile Suriye'ye sınırı olan coğrafi bir bölgedir. Kızıldeniz'in doğusunda bulunan Hicaz, kuzeyde Ürdün'ün liman şehri Eyle'den (Akabe), güneyde Yemen sınırındaki Asîr'e ve doğuda Necid çöllerine kadar uzanır. Bölgenin kuzey ve doğu sınırlarının nerede bittiği ihtilaflıdır. Yakût el-Hamevî, Arabistan Yarımadası'nı; Tihâme, Hicaz, Necid, Aruz ve Yemen adlarıyla beş bölüme ayırmıştır.[128] Câhiliye devrinde Hicaz'da senenin belirli günlerinde kapalı çarşı yapısına sahip serbest ticaret merkezleri bulunuyordu. Hac mevsiminde insanlar Şevval ayını Ukâz Çarşısı'nda, Zilkade'nin 20 gününü Mecenne Çarşısı'nda geçirip, daha sonra hac vaktine kadar Zülmecâz Çarşısı'nda başta ticaret olmak üzere çeşitli faaliyetlerde bulunurlardı. Zilkâde'nin ilk gününden itibaren 20 gün Ukâz'da bulunulduğuna dair kayıtlarda bulunmaktadır.[129]

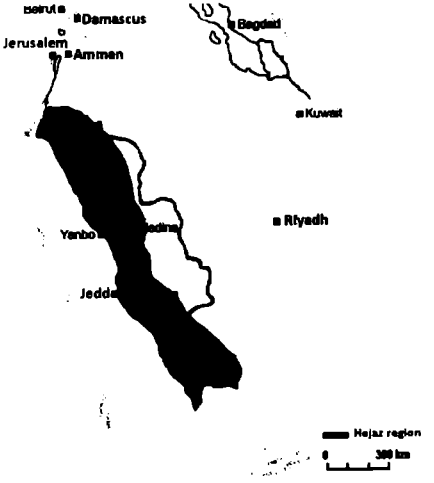

Harita 30: Arabistan'da Hicaz Bölgesi

[127] S. Öğüt, "*Harem*", DİA, XVI,127-132.
[128] H. D. Yıldız, "*Arabistan*", DİA, III,248; M. S. Küçükaşçı, "*Hicaz*", DİA, XVII,432-437.
[129] Ebû Yahya Cemâlüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî (598-682/1202-1283), *Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Dâru's-Sâdır baskısı, Beyrut 1380/1960, *Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, s. 85; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XV,367 (eş-Şâmile).

Hicr: Kâbe ile hatîm denilen yarım daire şeklindeki duvar arasında kalan ve altınoluğun altına rastlayan yerdir. Sözlükte "engellemek, yasaklamak; bir şeyden bir parça ayırmak" mânalarına gelen hicr, Kâbe'den ayrılmış olmakla birlikte onun bir parçası kabul edilen yere verilen isimdir.

Burası, Hz. İbrahim'in (a.s.) oğlu Hz. İsmail'le (a.s.) birlikte inşa ettiği Kâbe'ye dâhil bulunuyordu. Ancak yangın ve sel baskınları sonucunda yıkılan Kâbe'nin Hz. Muhammed'in (a.s.) de katıldığı 605 yılındaki yeniden inşası sırasında Mekkeliler, kendi aralarında topladıkları paranın Hz. İbrahim'in (a.s.) temelleri üzerine yapılan inşaatı tamamlamaya yetmeyeceğini anlayınca binanın daha küçük tutulmasına karar verdiler. Bu inşaat sırasında yarım daire şeklindeki bir yeri Kâbe dışında bıraktılar ve burasını göğüs hizasına gelen bir duvarla (hatîm) çevirip Kâbe'den olduğu anlaşılsın diye taşla döşediler; Kâbe'den sayıldığı halde ondan ayrı bırakıldığı için de "hicr" veya "hicru İsmail" adını verdiler. Hicrin tamamının mı yoksa bir kısmının mı Kâbe'ye dâhil olduğu konusu tartışmalıdır. Ezrakî: "Hz. İbrahim hicri, Kâbe'nin yanı başında Hz. İsmail'in (a.s.) koyunları için bir ağıl olarak inşa etmişti" diyerek onu Kâbe'nin tamamen dışında göstermiştir. Ezrakî ayrıca İbn İshâk'tan naklen Hz. İsmail (a.s.) ile annesi Hâcer'in kabirlerinin burada olduğunu söyler.

Resûlullah'ın (a.s.) Hz. Âişe'ye (r.anha) söylediği: "Eğer kavmin küfür dönemine yakın bulunmamış olsaydı Kâbe'yi yıktırıp İbrahim'in temelleri üzerine yeniden inşa ederdim (bir başka rivâyette: dışarıda bırakılan kısmını içeri aldırırdım")[130] anlamındaki sözleriyle bu kısmın kaç arşın olduğuna dair rivâyetleri değerlendiren âlimlerin çoğunluğu, hicrin 6 zirâlık (arşın) kısmının Kâbe'ye dâhil olduğunu kabul etmiştir. Hz. Peygamber'in (a.s.) Kâbe'de namaz kılmak isteyen Hz. Âişe'ye (r.anha) Kâbe'ye dâhil olduğunu belirterek hicrde namaz kılmasını tavsiye ettiğine dair rivâyeti[131] dikkate alan bazı âlimler ise hicrin tamamının Kâbe'den olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre Hz. İsmail (a.s.) ile annesinin mezarlarının hicrde olduğuna dair rivâyet eğer sahihse mezarların bugünkü hicrin Kâbe'ye dâhil olmayan kısmında bulunması gerektiği açıktır. Peygamber kabirlerinin mescit edinilmemesini isteyen Resûlullah'ın (a.s.),[132] hicrde namaz kılması ve Hz. Âişe'ye (r.anha) de tavsiye etmesi[133] bunu teyit etmektedir. Hicrin sınırını gösteren hatîm (terkedilmiş, bırakılmış), iki ucu da Kâbe duvarına bitişmeyen yarım daire şeklinde bir duvardır. İçi, dışı ve üstü mermerle kaplı olup üzerinde biri ortada, diğerleri uçlarda yer alan, şamdan biçimli kaideli ve silindirik fanuslu üç adet lamba bulunmaktadır.[134]

Hicr: Bkz. "*Vâdilkurâ*" md.

[130] Buhârî, "*Hac*", 42; Nesâî, "*Hac*", 125.
[131] Tirmizî, "*Hac*", 48; Nesâî, "*Hac*", 128.
[132] Buhârî, "*Cenâiz*", 62,96.
[133] İbn Mâce, "*Menâsik*", 31.
[134] Bkz. F. Günel, "*Hicr*", DİA, XVII,455.

Hilâfet: Hicretin 11. yılı olaylarından: "Hz. Ebû Bekir'in Halîfe Seçilmesi", başlığı "Hilâfet" kısmına bakınız.

Hilf: Sözlükte "antlaşma, akid ve yemin" anlamlarına gelir ve çoğulu ahlâftır. Câhiliye döneminde Araplar arasında yapılan ittifak; dostluk ve dayanışma yeminine denir. Sözlükte "antlaşma, akid ve yemin" anlamlarına gelen hilf (çoğulu ahlâf), terim olarak Câhiliye Araplarında kabilelerin veya şahısların yardımlaşma, dayanışma ve himaye amacıyla yaptıkları antlaşma ve ittifakları ifade eder. Hilf yapan kişilere halîf (çoğulu ahlâf veya hulefâ) denir. Hilflerin iki amaçla yapıldığı anlaşılmaktadır: (1) Savunma ve (2) mazlumun hakkını almak için mücadele etmek. İslâm'dan önce Araplar arasında çok yaygın olan hilf müessesesi çeşitli şekillerde uygulanmıştır. İki veya daha fazla kabile arasında yapıldığı gibi bir kabile ile o kabileye mensup olmayan bir fert veya aile arasında yahut iki kişi arasında da yapılabiliyordu. İlk defa Kureyş adına yabancılarla hilf yapanlar Abdümenâf'ın oğulları Hâşim, Abdüşems, Muttalib ve Nevfel'dir. Bunlar sırasıyla Bizans, Habeşistan, Himyerî ve Sâsânî devletleriyle yaptıkları hilfler sayesinde Kureyş'in ticarî faaliyetlerini huzur ve emniyet içinde yürütmesini sağlamış, bundan dolayı da "mücebbirûn" (işleri yoluna koyanlar, düzenleyiciler) diye meşhur olmuşlardı.[135]

Hilye: Süs, zînet, gerdanlık (kolye) ve güzellikler manzumesi gibi hakiki anlamının yanında; hilkat (yaratılış), sûret (portre) ve sıfat gibi mecazi mânâlarda da kullanılmaktadır. Hz. Peygamber'i tavsif eden zengin bilgi birikimine de hilye denmiştir. Hilye kelimesinin eski metinlerdeki orijinali "halk"tır. Arapçada halk, mastar olarak kullanıldığında "yaratmak"; buradaki gibi isim olarak kullanıldığında ise "yaratılış" (hilkat ve fitrat) anlamına gelir. İlk devir İslâm âlimlerinden İbn Sa'd ve Tirmizî, eserlerinde bölüm başlığı olarak "Halku Resûlillah (a.s.): خلق رسول الله صلى الله عليه وسلم" tabirini kullanmışlardır. Buhârî ise "Sıfatü'n-Nebî (a.s.): صفة النبي صلى الله عليه وسلم" tâbirini benimsemiştir. Kadı İyâz ve Âmirî gibi şemâil müellifleri de hep "halk" tabirini tercih etmişlerdir. Buna göre, özellikle Tirmizî'nin, genellikle de pek çok kaynağın kullandığı "halk-ı Resûlullah" ifadesinin, "Hz. Peygamber'in yaratılış güzellikleri" şeklinde Türkçeleştirilmesi gerekir.[136]

Himâye: Câhiliye devrinde ve İslâm'ın ilk dönemlerinde Araplar arasında yaygın olan bir müessesedir. Sözlükte "korumak, zarar verecek şeylere engel olmak" anlamına gelen himaye kelimesi terim olarak kişi, aile, aşiret ve kabilelerin herhangi bir saldırıya karşı birbirlerini korumasını ifade eder. Araplar çevresindekileri himaye eden kimseye "hâmi'l-humeyyâ" derlerdi. Himaye yerine zaman zaman civâr (komşuluk) ve hafâre (ahid, söz verme, antlaşma, para karşılığında koruma) kelimeleri de kullanılmıştır. Tehaffür ise bir kimseden himaye edilme-

[135] İbn Sa'd, I,75,78; N. Özkuyumcu, *"Hilf"*, DİA, XVIII,29.
[136] A. Yardım, *Peygamberimizin Şemâili*, s. 45-47.

sini istemektir. Himaye eden kişiye de hafîr (hafîrü'l-kavm) denilir. Merkezî bir otoritenin bulunmadığı Câhiliye dönemi Arabistan'ında kabileler arasında karşılıklı bir güvensizlik vardı. Özellikle ticarî ilişkilerde ve panayırlarda malların ve kervancıların korunması büyük önem taşıyordu. Araplar'ın hayatı bir bakıma bu ticarî ilişkilerin sürmesine bağlı olduğundan himaye müessesesine çok önem verilmiştir. Çeşitli şehirlerde kurulan panayırlara katılmak isteyen tâcirler, yolları üzerindeki kabilelerin reis veya eş-rafından birinin himayesine girip "hakku'l-mürûr" denilen belli bir ücret ödedikten sonra o kabilelerin topraklarından geçebilirlerdi. Himaye isteyen kişiyle hâminin şeref ve asalet açısından birbirine denk olmasına dikkat edilirdi. Bir kabile reisinin kervanını, topraklarından geçeceği veya gideceği kabilenin reisi yahut eşrafından biri korurdu. Böyle bir ticaret kervanını korumakla sağlanacak menfaat rekabete sebep olabilmekteydi.[137]

Hubâşe: 197/812 yılına kadar Hicaz-Yemen kervan yolu üzerinde kurulan bir serbest ticaret merkezidir. Bu serbest ticaret merkezi, Serât sıradağlarının Tihâme'deki uzantısında yer alan Bârık Dağı Vadisi'nin Diyârülevsâm denilen kısmında ve Mekke'ye güney yönünde altı günlük mesafede olduğu bildirilir. Hicaz-Yemen kervan yolu üzerinde olması sebebiyle her iki bölge tüccarlarının katılabildiği Hubaşe Çarşısı'ndan Mekke halkı da yararlanıyordu. Recep ayının başında kurulan Hubâşe Çarşısı Ebu'l-Velîd el-Ezrakî'ye göre üç, Ebû Ubeyd el-Bekrî'ye göre ise sekiz gün sürerdi.[138]

Hudeybiye: Hicretin 6. yılı olaylarından: "Hudeybiye Umresi" başlığı, "Hudeybiye" kısmına bakınız.

Hudeybiye Antlaşması: Hicretin 6. yılı olaylarından: "Hudeybiye Umresi" başlığı, "Hudeybiye Antlaşması" kısmına bakınız.

Hudeybiye Umresi: Hicretin 6. yılı olaylarından: "Hudeybiye Umresi" başlığına bakınız.

Hukûme[139] **veya Emvâl-ı Muhaccere:** Câhiliye devrinde Mekke'nin idaresiyle ilgili bir vazifedir. Putlara sunulan malların saklanmasıdır. Benî Sehm'den el-Hâris b. Kays bu işe bakıyordu.[140]

---

[137] N. Bozkurt, "*Himâye*", XVIII,56.

[138] Zürkânî (1996 n.), I,371; M. Hamidullah, "*Hz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri*", s. 332; C. Kallek, "*Hubâşe*", DİA, XVIII,264-265.

[139] "الحكم" kazâ' manasına isimdir, 'şu nesne şöyledir' demekten ibarettir, cem'i "احكام" (ahkâm)dır. Ve "حكم" (hukm) ve "حكومة" (hukûmet) mastar olur, şu nesne şöyledir diye imza eylemek ve fasl-ı husûmetle kâdîlik eylemek manasına ve bu men' manasından alınmıştır. "حكومة" isim olur, "احكومة" (uhkûmet) gibi fasl-ı husumet manasına. "الحاكم" (el-hâkim) infaz-ı hüküm eden kimsedir ki kadı olacaktır; cem'i "حكام" (hukkâm)dır. Zaman-ı Câhiliye'de kâin hukkâm-ı Arab ki onların her madde zımnında hükumetleri düstûr-i amel ve nafiz idi..... hâkim-i Kureyş olan Abdülmuttalib, Ebû Tâlib, 'Âs b. Vâil ve 'Alâ b. Hârise.... (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, IV,4927 "حكم" md.).

[140] el-Azrakî, *Ahbâru Mekke*, I,49 (eş-Şâmile); N. Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 117-123; M. Fayda,

Hums (الحمس): Câhiliye devrinde dinî-ekonomik ayrıcalıklara sahip olan Kureyş ve müttefikleri hakkında kullanılan bir tabirdir.

İslâm'dan önce, Mekke'de yaşayan ve Kâbe'nin hizmetinde bulunan Kureyş ile akrabası ve müttefiki bazı kabilelere hums, onların dışında kalanlara ise hille denilirdi.

Hums, "mutaassıp, cesur ve kahraman olmak" anlamındaki hames mastarından gelen ahmesin çoğulu olup dinî inanç ve yaşayışları konusunda katı ve tavizsiz, savaşta güçlü ve cesur olmaları sebebiyle kendilerine bu ad verilmiştir. Ahmesî de (dişili ahmesiyye) "hums mensubu kişi" demektir.

Hums kelimesinin Kureyş ve yakınları için kullanılması Fil Vakası yıllarına rastlar. Ebrehe'nin ordusunun Allah tarafından hezimete uğratılması üzerine Araplar Kâbe'ye ve hac ibadetine daha önce görülmemiş derecede değer vermeye başladılar. Bu olay, Kâbe'ye ve "ehlullah" (Allah'ın evi Kâbe'nin komşuları) kabul edilen Kureyş'e çok büyük bir itibar kazandırdı. Başta Kureyş olmak üzere Kinâne, Huzâa ve Benî Âmir gibi kabileler Hz. İsmail'in (a.s.) soyundan geldikleri, Mekke'de oturdukları ve Kâbe'nin hizmetinde bulundukları için kendilerini diğer Arap kabilelerinden daha üstün bir mevkide görmeye başladılar ve bazı imtiyazlı âdetler edinip çeşitli kurallar koydular. Buna göre ahmesîler yalnız ahmesiyyelerle evlenecekler, harem bölgesi dışında oturan kimselerle tacirler Mekke'ye yiyecek içecek sokamayacak ve ihtiyaçlarını oradan karşılayacaklar, hac sırasında Kâbe'yi ziyaret edecekleri zaman soyunup Mekkelilerden alacakları elbiseleri giyecek ve ayrılırken bunları yanlarında götüremeyeceklerdi. Aslında maddî çıkarlara dayandığı anlaşılan hums dayanışmasının sebebini, Kureyş'in bedevîlikten şehir hayatına geçmeye başlamasında aramak mümkündür. Kâbe'nin kutsallığından faydalanılarak konulan bu kurallar Mekke'nin ekonomisine katkı sağlamış, imtiyazların elde edilmesinden hemen sonra kurulan ünlü Ukâz serbest ticaret merkezi de bu durumu güçlendirmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu Câhiliye âdetleri kınanarak Arapların evlere çatılarından girmeleri, Arafat'a gitmemeleri, Kâbe'yi çıplak tavaf etmeleri ve kendileriyle övünmeleri yasaklanmıştır (el-Bakara 2/189,199; el-A'râf 7/28,31). Hz. Peygamber'in (a.s.) de çıplak tavafı meneden hadîsleri vardır (Buhârî, "*Hac*", 67; "*Salât*", 10). Hums ile ilgili âdetlere büyük bağlılık gösteren Kureyşliler, kendi kabilelerine mensup olan Resûlullah'ın (a.s.) Arafat'ta vakfe yapmasını hayretle karşılamışlardır (Buhârî, "*Hac*", 91).[141]

Humus: Hicretin 2. yılı olaylarından: "Abdullah b. Cahş'ın Nahle (Batn-ı Nahle) Seriyyesi", "Ganimetlerin İlk Defa Beşe Taksimi (Humus)" başlığına bkz.

Allah'ın Kılıcı Hâlid b. Velîd, İstanbul 2006, s. 20-22,28..

[141] R. Uslu, "*Hums*", DİA, XVIII,364.

Humsü'l-hums (خمس الخمس): Hz. Peygamber devri, Mekke dönemi, peygamberlik öncesi olaylarından: "Hz. Muhammed'in (a.s.) Hz. Hatîce ile Evlenmesi", "Hz. Peygamber'in (a.s.) Geçim Vasıtaları" başlığına bkz.

Huzeyfe b. Yemân (r.a.): Ebû Abdillah Huzeyfe b. Hisl (veya Huseyl: Lakabı Yemân) b. Câbir el-Absî (v. 36/656): Medine'de doğmuştur ve Hz. Peygamber'in (a.s.) sırdaşıdır. Bir kan davası yüzünden Mekke'den kaçarak Medine'ye yerleştiği ve orada aslen Yemenli olan Benî Abdüleşhel'le bir antlaşma yaptığı için babasına Yemân denilmiş, Huzeyfe de İbn Yemân diye anılmıştır. Annesi Benî Abdüleşhel'in Evs kolundan Rebâb bint Kâ'b (r.anha), Hz. Peygamber'e (a.s.) biat eden ensâr kadınlarındandır. Huzeyfe babasıyla birlikte Bedir Gazvesi'nden önce Müslüman oldu. Bu gazvede Resûlullah'ın (a.s.) yanında yer almak üzere yola çıkan baba oğul yolda müşriklere yakalandılar. Ancak Hz. Peygamber'e (a.s.) katılmayacaklarına dair söz vermeleri üzerine serbest bırakıldılar. Resûlullah'a (a.s.) durumu anlatmaları üzerine de Resûl-i Ekrem (a.s.) kendilerine sözlerinde durarak savaşa katılmamalarını söyledi. Huzeyfe daha sonra yapılan bütün gazvelere katıldı. Muhacirlerle ensâr arasındaki kardeşlik antlaşması sırasında Hz. Peygamber (a.s.), Huzeyfe'yi Ammâr b. Yâsir el-Ansî'ye (v. 37) kardeş ilân etti. Huzeyfe, zekât farz kılındıktan sonra, Hz. Peygamber'in (a.s.) emriyle, Hicaz'ın hurma ve üzüm gibi bağ ve bahçelerdeki ürün miktarını bilirkişi olarak takdir edip kayda geçirirdi.[142] Huzeyfe'nin Resûlullah'ın (a.s.) zekât işleriyle görevli kâtiplerinden olduğu, Hz. Peygamber'in (a.s.) onu Debâ'da oturan Ezd kabilesine zekât âmili olarak gönderdiği ve kendisine zekât esaslarını ihtiva eden bir mektup verdiği bilinmektedir. Huzeyfe Hz. Ömer (r.a.) döneminde Medâin'e[143] vali tayin edildi. Cesur ve kudretli bir yönetici olan Huzeyfe b. Yemân (r.a.) Medâin'i imar etti. Nihâvend Savaşı'nda (21/642) ordu komutanı Nu'mân b. Mukarrin öldürülünce komutayı ele aldı ve düşmanı teslim olmaya mecbur etti. Nihâvend merzübânı her yıl Huzeyfe'ye belli miktarda haraç vermek üzere onunla antlaşma yapmak zorunda kaldı. Dînever, Hemedan ve Rey şehirleri de Huzeyfe tarafından fethedildi. Medâin ve Kûfe'de okuduğu bazı cuma hutbeleri kaynaklarda yer almaktadır. Huzeyfe b. Yemân (r.a.) 36 (656) yılında Medâin'de vefat etti. Huzeyfe'nin Ebû Ubeyde, Safvân. Sa'd, Saîd ve Simâk adlı dört oğlu ile Ümmü Seleme adlı bir kızı olup oğulları Ebû Ubeyde, Simâk, Medâin kadısı olan Sa'd ve kızı kendisinden hadîs rivâyet etmiştir. Ölürken oğullarına Hz. Ali'ye (r.a.) itaat etmelerini öğütlemiş, kendisi de Hz. Osman'ın (r.a.) ölümünden hemen sonra Hz. Ali'ye (r.a.) biat etmiştir. Oğullarından Safvân ile Saîd Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin (r.a.) yanında yer almış ve şehit olmuşlardır.

Huzeyfe'nin en önemli özelliği Hz. Peygamber'in (a.s.) sırdaşı olmasıdır. Resûlullah'ın (a.s.) hiçbir sahabeye vermediği bir kısım bilgileri ona verdiği, bundan dolayı ashap içerisindeki münafıkların adını ve ileride meydana çıkacak fitne hareket-

[142] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 282.
[143] Bkz. Ek 2: "*Medâin*" md.

lerini ondan başka kimsenin bilmediği rivâyet edilmiştir. Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.) onun bu özelliğini açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Halifeliği sırasında Hz. Ömer'in (r.a.) Huzeyfe'ye valileri arasında münafık bulunup bulunmadığını sorduğu, onun da bir tane bulunduğunu söylediği, Huzeyfe'nin isim vermemesi üzerine ondan aldığı bilgilerden münafık olduğunu tahmin ettiği bir valiyi hemen azlettiği bildirilmektedir. *Kur'ân ve Sünnet* konusunda çok titiz davrandığı bilinen Huzeyfe b. Yemân (r.a.), Azerbaycan ve İrmîniye seferinde Iraklı ve Suriyeli askerler arasında *Kur'ân*'ın farklı kıraatlerle okunduğunu görünce bu karışıklığa son vermesi için Hz. Osman'ı (r.a.) uyarmış ve Mushaf nüshalarının çoğaltılmasını sağlamıştır. Huzeyfe aynı zamanda en karışık davaları çözüme kavuşturacak güçte bir kadı idi. Resûl-i Ekrem (a.s.), kamıştan yapılmış bir evle ilgili olarak anlaşmazlığa düşen ve kendisine başvuran kişileri ona havale etmiş, o da kararını verip sonucu kendisine bildirdiğinde Resûlullah (a.s.), isabetli bir karar verdiğini söylemiştir. Huzeyfe b. Yemân (r.a.) züht ve takvası ile de tanınmıştır. Vali olarak gittiği Medâin'e merkebinin sırtında girmiş, şehrin ileri gelenleri Hz. Ömer'in (r.a.) talimatına uyarak ona ne kadar maaş istediğini sorduklarında sadece kendisi doyacak kadar yiyecek ile merkebi için bir miktar yem istemiştir. Valiliği sırasında Hz. Ömer (r.a.) onu bir arayanına çağırmış, yaşadığı sade hayatta herhangi bir değişiklik olmadığını görünce çok sevinmiş, kendisini tebrik ederek tekrar Medâin valisi olarak görevlendirmiştir. Ölürken bile kendisine pahalı kefen alınmamasını özellikle tembih etmiş, Allah'ın huzuruna gösterişli kefenle değil samimi bir iman ve ibadetle çıkmanın önemli olduğunu hatırlatmıştır.

Huzeyfe b. Yemân'ın (r.a.) hikmetli sözleri de vardır:

1- "Sizin en hayırlılarınız âhiret için dünyayı, dünya için âhireti terk edenler değil fakat her ikisi için de çalışanlardır".

2- "Öyle bir zaman gelecek ki iyiliği emretmeyen ve kötülükten menetmeyen kimseleri içinizde en hayırlı kişiler olarak göreceksiniz".

3- Huzeyfe b. Yemân'ın (r.a.)bir adama: "İnsanların en kötüsünü öldürmen seni sevindirir mi?" diye sordu. "Evet," cevabını alınca da, Huzeyfe b. Yemân (r.a.): "O zaman sen ondan daha kötü olursun" dedi.

Hadîs kitaplarında Huzeyfe'nin rivâyet ettiği 225 hadîs yer almaktadır.[144]

İcâzet: Sözlükte "su akıtmak; helâl kılmak, izin vermek, onaylamak, geçerli kılmak" gibi mânalara gelen cevz kökünden türeyen icâzet, İbn Fâris'e göre "su akıtmak" şeklindeki anlamından hareketle "bir âlimin ilmini talebesine aktarması" mânasında terimleşmiştir. İlk defa kullanıldığı hadis alanında icâzet "hadis rivayetine sözlü veya yazılı izin vermek, rivayet hakkını devretmek" demektir.

[144] S. Başaran, "*Huzeyfe b. Yemân*", DİA, XVIII,434-435.

Hatîb el-Bağdâdî'ye göre de icâzet verenin, bir hadis veya haberi rivayet etmeyi öğrenciye mubah (helâl) kılmasıdır. Diğer alanlarda verilen icâzetleri hadis icâzetlerinden ayırmak için "icâzetü'l-iftâ (fetvâ), icâzetü'l-fıkh, icâzetü't-tedrîs, icâzetü't-tıb, icâzetü'l-ferâiz, icâzetü'l-hisâb, icâzetü'l-hat, icâzetü't-tarîk" gibi terkipler oluşturulmuş, Osmanlılar'da ve Doğu İslâm ülkelerinde, medrese ve tekke mensuplarıyla sanat erbabından eğitim ve öğrenimlerini tamamlayanlara üstatlarının verdiği yazılı belgeye icâzetnâme denilmiştir.[145]

İcmâ': Sözlükte "birleştirmek, derleyip toparlamak, bir işi sağlam yapmak, azmetmek, bir konuda fikir birliği etmek" gibi anlamlara gelir. Fıkıh usûlünde icmâ', "dinî bir meselede içtihada dayalı görüş birliğine varılmasıdır": (الإجماع إنما هو الإتفاق على الأمر الديني عن اجتهاد). İcmâ'daki görüş birliği, delîller konusunda içtihadların uyuşmasından kaynaklanır.[146]

İdrâc: Sözlükte "bir şeyi, bir şeye eklemek" manasına gelir. Râvinin, rivâyet ettiği hadîsin isnâd veya metnine, hadîsin aslında olmayan bazı sözler ilâve etmesidir. Böyle hadîse, müdrec denir. Müdrec hadîs, sened ve metninin durumuna göre sahîh, hasen ve zayıf olabilir.[147]

İhtilâf-ı metâli': Bu terkipte yer alan, ihtilâf, sözlükte "geride kalmak ve biri diğerinin yerine geçmek" anlamındaki "half" kökünden türetilmiştir. İhtilâf, mastar ve isim olarak "bir şeyin diğer bir şeyin peşinden gelmesi, gidip gelmek, ayrı görüşe sahip olmak, çekişmek, karşı gelmek, eşit olmamak, görüş ayrılığı, anlaşmazlık" gibi manalara gelir. Metâli' kelimesi ise "matla" kelimesinin çoğuludur. Matla', ism-i mekan olarak gök cisimlerinin doğduğu yer anlamına gelir. İhtilâf-ı metâli' tamlaması, rü'yet-i hilâl meselesinde, hilâlin yerkürenin değişik bölgelerinde farklı vakitlerde görülmesi demektir. Gece ve gündüz dünyanın her yerinde aynı saatte başlamadığı gibi hilâl de dünyanın her yerinde aynı günde ve anda görülmez. Çünkü kamerî aylar için başlangıç sayılan hilâl, kavuşum durumunun ardından güneşin batışından sonra dünyanın her yerinde aynı saatte batmadığı için hilâlin görülebilme zamanı da ilk görüldüğü yerden itibaren batıya doğru ilerleyerek değişir.[148] İhtilâf-ı metâli'dan dolayı kamerî ayların başlangıcını tesbit etmek güçtür.

İlyâ: Bkz. Mescid-i Aksâ md.

İktâ': Sözlükte "kesmek, ayırmak" anlamındaki kat' kökünden türetilen iktâ' kelimesi, kamu otoritesinin, tasarrufundaki arazi ve taşınmaz malların mülkiyet, işletme veya faydalanma hakkını kişilere tahsis etmesi anlamına gelir. Hz. Peygamber (a.s.) çok sayıda kişiye değişik mülahazalarla iktâ' vermiştir. Bu iktâ'ların büyük

[145] C. Akpınar, "*İcâzet*", DİA, XXI,393.
[146] İbn Haldûn, I,478-479.
[147] T. Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, s. 161.
[148] İ. Yücel, "*Hilâl*", DİA, XVIII,3.

bir kısmı Müslüman olmaları istenen kişilerin kalblerini İslâm'a ısındırmak, bir kısmı da toprakların daha verimli hale getirilmelerini sağlamak amacıyla yapılmıştır.[149]

İnzâl: Bkz. Mekke Dönemi, peygamberlik sonrası, "Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamberliğinin Başlaması (bi'set) ve *Kur'ân*'ın Nüzûlü" başlığına.

İrhasât: "رهص" köküyle (ومن المجاز : أرهص الشيء : أثبته وأسسه . وكان ذلك إرهاصاً للنبوّة)[150] ilişkili olan irhâs (الإرهاص) kelimesinin çoğulu olup: Bir peygamberin peygamberliğinden önce ortaya çıkan ve peygamberliğini ispat edip tesis eden harikulade işler anlamına gelir: [الإرهاص ما يظهر من الخوارق عن النبي قبل ظهوره كالنور الذي كان في جبين آباء نبينا وإحداث أمر خارق للعادة دال على بعثة نبي قبل بعثته وما يصدر من النبي قبل النبوة من أمر خارق للعادة وقيل إنها من قبيل الكرامات فإن الأنبياء قبل النبوة لا يقصرون عن درجة الأولياء].[151]

'İs: Medine'ye dört günlük mesafede bulunan 'İs, Mekke-Suriye ticaret yolu üzerinde, Medine-Kızıldeniz arasında, Medine'nin batısında, Cüheyne kabilesine ait bir vadidir. Bu vâdide pek çok yerleşim birimi ve su kaynağı bulunmaktadır. Kervancılar, 'İs-i Zenbânî diye anılan bir suyun bulunduğu ağaçlık mevkide dinleniyorlardı.[152]

İsâr (الإيثار): Ensârın yüce ahlâklarından birisidir ve "*daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler* (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ). *Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir*"[153] meâlindeki âyette övülmüştür.

Sözlükte "bir nesneyi ihtiyar eylemek manasınadır. "يقال أثره إثارا إذا إختاره" Vech-i mezkûr üzere fazl manasına müstear olmakla ondan "إيثار" (îsâr) tafaddül ve ihtiyar manalarına münşaib olmuştur ve "إيثار" (îsâr) bir nesneyi bir nesneye tabi ve der-pey kılmak manasınadır ki iz manasına olan "أثر" eserden mehuzdur. يقال أثر كذا بكذا إذا أتبعه إياه.[154]

Bir ahlâk terimi olarak isâr: "Bir yarar/fayda konusunda, kişi, kendisi muhtaç olsa bile başkasını kendisine tercih etmesi ve onu savunmasıdır" (الإيثار أن يقدم

[149] M. Demirci, "*İktâ*", DİA, XXII,43.
[150] Zamehşerî, *Esâsü'l-Belağa*, "رهص" md.
[151] el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "الإرهاص" md.
[152] İbn Sa'd, II,87; Beyhakî, IV,173; Zürkânî (1996 n.), III,124; N. Bozkurt, "'*İs Seriyyesi*", DİA, XXII,465; el-Bilâdî, s. 219.
[153] el-Haşr, 59/9.
[154] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, II,1714 "اثر" md.

(غيره على نفسه في النفع له والدفع عنه وهو النهاية في الأخوة) el-Cürcânî, bu ahlakî erdemin kardeşliğin en ileri derecesi olduğunu belirtir.[155]

İstahr (إصطخر): İran'ın Fars bölgesinde bulunan bu kent, Persepolis'in 7 km kuzeyinde, Pulvar Vadisi'nde, Şiraz-Isfahan yolu üzerindeydi. Bugün bir kısmının yerinde Hacıâbâd köyü yer almaktadır.[156] İslâm coğrafya kaynaklarına göre, İslâm öncesi dönemde bu şehire Mecusilerin içinde sürekli bir ateşen yandığı bir mabed de bulunuyordu. Bu mabedin Hz. Süleyman'ın ibadet ettiği bir mescid olduğu da nakledilmiştir.

Kâbe: Hz. Peygamber devri Mekke dönemi: Peygamberlik öncesi olaylarından: "Kâbe'nin Yeniden İnşası ve Hacerülesved Anlaşmazlığı", başlığı "Kâbe" kısmına bakınız.

Kabile: Arapçada "önüne almak, karşısına almak" anlamındaki "kabl" kökünden gelen "kabile", kafatasını oluşturan ve karşılıklı duran dört kemikten her birinin adıdır. İnsan topluluklarını meydana getiren alt kümeleri insan vücudunun bazı organlarına benzeterek adlandırma anlayışından hareketle, aynı atadan gelen ve birbirine kan bağıyla bağlı bulunan büyük insan topluluğuna, -aynı soya mensup aileler topluluğu, boy ve aşiret anlamına da gelen- "kabile" ismi verilmiştir. Kabile kelimesi *Kur'ân*'da bir defa (el-Hucurât 49/13) olmak üzere çoğul şekliyle (kabâil) kullanılmıştır.[157]

Kahtânî Araplar: Bkz. "Araplar" ve "Adnânî Araplar" md. Ensâb âlimleri Arapları Adnânîler (Arab-ı müsta'ribe) ve Kahtânîler olmak üzere iki kola ayırırlar. "Arab-ı âribe" veya Yemenliler denilen Kahtânîler'in ceddi Kahtân'dır.

Bütün İslâm kaynakları ve Tevrât, Kahtân'ın Hz. Nuh'un (a.s.) oğlu Sâm'ın soyundan geldiği konusunda birleşmekte, ancak hayatı hakkında hemen hiç bilgi vermemektedir. Ensâb âlimlerinin bir kısmı, onun Tevrât'ta geçen Yaktan olduğunu kabul edip bazı isimlerin Arapça söyleniş şekliyle oradaki şeceresini Nuh (a.s.) oğlu Sâm oğlu Erfahşez oğlu Şâleh oğlu Âbir oğlu Kahtân şeklinde vermektedirler. Farklı şecerelerin yer aldığı rivâyetler arasında en dikkat çekeni, Kahtân'ın babası Âbir'i Hz. Hûd (a.s.) peygamberle birleştirendir. İbn Hazm, bu iddiayı reddeder ve *Kur'ân-ı Kerîm* âyetlerine dayanarak Hz. Hûd'un (a.s.) Âd'ın kardeşi olduğunu[158] ve bu kavmin tamamen ortadan kaldırıldığını[159] kaydeder. Ayrıca nesebine dair Tevrât kaynaklı bilgileri de şüpheyle karşılayarak sadece kendisinin Sâm b. Nûh soyundan geldiğini belirtmekle yetinir.

[155] el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, "الإيثار" md.; M. Çağrıcı, *"İsâr"*, DİA, XXII,490.
[156] R. Uslu, *"İstahr"*, DİA, XXIII,202-203.
[157] C. Avcı - R. Şentürk, *"Kabîle"*, DİA, XXIV,30.
[158] el-A'râf 7/65.
[159] el-Hâkka 69/4-8.

Bazı ensâb âlimleri ise Kahtân'ın Hz. İsmail'in (a.s.) soyuna mensup olduğunu gösteren bir şecere düzenlemiş ve bir kısım Yemenliler de bunu doğrulamıştır. İbn Hazm, Kahtân'ın Hz. İsmail'in (a.s.) soyundan geldiğine dair rivâyetleri de kesinlikle yanlış kabul etmekte, *Kur'ân-ı Kerîm*'de Hz. İbrahim'in (a.s.) bütün Arapların atası olarak zikredilmesini[160] ve Hz. Peygamber'in (a.s.) bütün Arapların Hz. İsmail'in (a.s.) çocukları olduğunu söylemesini dikkate alan Cevâd Ali ise bu rivâyetin doğruluğuna inanmaktadır.

200 yıl kadar yaşadığı ileri sürülen Kahtân'ın bir iddiaya göre aralarında Ya'rub, Yeşcüb, Lüey, Tasm, Cedîs, Cürhüm, Yemen, Umân ve Hadramût'un da bulunduğu otuz bir oğlu olmuştur.

Kahtân'dan sonra Arapça konuşan ilk kişi diye tanınan oğlu Ya'rub Yemen'de hüküm sürdü ve kardeşlerini çeşitli yerlerde görevlendirdi. Yeşcüb'ün oğlu Sebe'nin (Abdüşems) Lahm, Cüzam, Âmile, Gassân, Himyer, Ezd, Mezhic, Kinâne, Eş'ar ve Enmâr adında on oğlu oldu; bunların ilk dördü Suriye'ye (Bilâdü'ş-Şam), diğerleri Yemen'e yerleşti.

Bazı tarihçiler ve ensâb âlimleri, anavatanları Yemen olan Kahtânî kabileleri iki ana kola ayırır ve bunları Sebe'nin Himyer ve Kehlân adındaki iki oğlundan getirirler. Kehlân'ın soyundan gelenler esas itibariyle göçebe bir hayat yaşadıkları halde Himyer'in soyundan gelenler İslâmiyet'ten önce Güney Arabistan'ın en güçlü krallıklarından biri olan Himyerîleri kurmuşlar ve yerleşik bir hayat sürmüşlerdir.

Özetle: Kahtânîler, Cürhüm ve Ya'rub olmak üzere önce iki büyük kola ayrılırlar. Ya'rub'dan da Kehlân ve Himyer adında iki ayrı koldan birçok kabile ve batın meydana gelmiştir. Bu kabileler değişik zamanlarda değişik sebeplerle anavatanlarını terke ederek Arabistan'ın çeşitli bölgelerine yerleştiler. Dört kola ayrılan Kehlânîler'den: Ezd kuzeye göç etti. Ezd'den Sa'lebe b. Amr, Hicaz tarafına gitti, bir müddet sonra da Medine'ye göç ederek oraya yerleşti. Evs ve Hazrec bunun soyundandır. Hârise b. Amr (Huzâa) ise Merrüzzahrân'a, sonra Mekke'ye yerleşerek Cürhümlüler'i oradan kovdu. İmrân b. Amr Umân'da, Cefne b. Amr ise Suriye'de yerleşti. Lahm ve Cüzam kabileleri Hîre'ye, Tay kabilesi Ecâ ve Selmâ dağlarına, Kinde kabilesi önce Bahreyn'e daha sonra da Hadramut ve nihâyet Necid'e yerleşti.[161]

Ensâb ve tarih kitaplarında, Kahtânîlerle Adnânîler arasında başlangıçtan beri çeşitli ihtilâflar olduğu kaydedilmektedir. Ancak Câhiliye devri şiirlerinde Adnân ve Kahtân isimlerine nisbet edilen ihtilâflara rastlanmaz; Adnân soyundan gelenler için Mudar, Mead, Nizâr, Kays ve Temîm, Kahtân soyundan gelenler için de Yemen, Ehlü'l-Yemen, Yemâniyye, Ezd ve Kelb kabile isimleri kullanılır. Bu

[160] el-Hac 22/78.
[161] H. D. Yıldız, "*Arap*", DİA, III,273'dan naklen.

şiirlerde Adnân ve Kahtân'ın soyundan gelenler kadar Evs ve Hazrec gibi aynı soydan gelenlerin de birbirlerinin aleyhine ifadeler sarf ettikleri, ancak cetlerinin adlarına (Kahtân ve Adnân) yer vermedikleri görülmektedir.

İslâmiyet'in kabile asabiyetini yasaklamasına rağmen zaman zaman Kahtânîler'e mensup Evs ve Hazrec ile Adnânî Kureyş arasında başta hilâfet meselesi olmak üzere çeşitli konularda ihtilâflar çıkmıştır.[162]

Kamerî Aylar: Kamerî sene; 354 gündür ve 12 aydan müteşekkildir. Arapça eski lügat kitaplarında muhtelif madde başlıkları altında verilen bilgilere göre, değişik dönemlerde yapılan ay isimlendirmelerinde veya verilen isimlerin değiştirilmesinde, denk geldikleri mevsimler ve benzeri durumlar; yani şiddetli soğuk, kuraklık veya göç/sefer gibi haller etkili olmuştur. Mesela soğuğu şiddetli bir mevsime denk gelen aya, "soğuk" ve "kurak" anlamındaki "Cumâdâ" ismi verilmiştir.[163] Kamerî ayların vakitleri değişse de mevsimlerin fıtrî durumlarından ve benzeri hallerden ilham alınan isimler kabul görüp bir süre kullanılmıştır.[164] Ancak zamanın geçmesi ve kamerî seneden dolayı ayların farklı zamanlara denk gelmesiyle ay isimleri yeniden değişmiş, yerlerine yenileri kullanılmıştır.[165] Bir görüşe göre ise kamerî takvimde, bazı ayların isimlerinin zahir manasının mevsimlere işaret etmesi, tarih boyunca, eski Arap kabilelerinin birçok kez ay ve güneş takvimleri arasında gidip gelmiş olmalarından kaynaklanmıştır.[166] İslâm'a yakın dönemde ve İslâmî devirde kullanılan kamerî ayların isimlerinin milâdî 5. yüzyılın başlarında Hz. Peygamber'in baba tarafından beşinci dedesi Kilâb b. Mürre tarafından belirlendiği nakledilmiştir.[167] Hicrî takvimde halen kullanılmakta olan bu ay isimleri sırasıyla şöyledir[168]: 1- Muharrem, 2- Safer, 3- Rebiülevvel, 4- Rebiülâhir, 5- Cemâziyelevvel, 6- Cemâziyelâhir:[169] 7- Recep, 8- Şabân, 9- Ramazan, 10- Şevvâl, 11- Zilkade, 12- Zilhicce.

Kamerî takvim: Bkz. "Ay yılı" md.

Kamerî sene: Bkz. "Ay yılı" md.

[162] M. Fayda, "*Kahtân*", DİA, İstanbul 2001, XXIV,201-202'den naklen.

[163] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV,339 (eş-Şâmile).

[164] Ebû Mumammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî (213-276/828-889), *Edebü'l-Kâtib*, Mısır 1312 [İbnü'l-Esîr Ebu'l-Feth Ziyâüddin Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Cezerî'nin (558-637/1163-1239) *el-Meselü's-Sâir fi Edebi'l-Kâtip ve'ş-Şâir* adlı eserin kenarında], s. 44; İbn Hişâm, III,138 -2. dipnottan naklen-.

[165] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV,26; V,193; XI,437, XIII,187,446; XIV,339 (eş-Şâmile); Celaleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Süyûtî (849-911/1445-1505), *eş-Şemârîh fî İlmi't-Târîh*, thk. Muhammed b. İbrahim eş-Şeybânî, Kuveyt ts., s. 38-42.

[166] Casnazânî v.dğr., VI,151.

[167] M. Kamil Yaşaroğlu, "*Muharrem*", DİA, İstanbul 2006, XXXI,4.

[168] Kullanılan Arabî aylar için bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb* (1989 n.), II,206-207,209; Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdillah İbn Asâkir (v. 571/1176), *Tarihu Medinetu Dımaşk*, thk. Muhibbuddîn Ebî Saîd Ömer, Beyrut 1415/1995, I,50-53; el-Kazvinî, *Acâibü'l-Mahlûkât*, I,113-119; Süyûtî, *eş-Şemârîh*, s. 38-42.

[169] Yahya b. Ziyâd el-Absî el-Ferrâ'ya (v. 207/822) göre, 'جمادي الاولى' ve 'جمادي الأخرة' şeklinde olan iki cemâzî ayları hariç bütün ay isimleri müzekkerdir. Bkz. Süyûtî, *eş-Şemârîh*, s. 39.

Karârît lâfzı hakkında iki görüş vardır:

1- Bir para birimi olarak kırât'ın (قيراط) çoğuludur. Kırâtın, dirhemin altıda biri, -çoğu yerlerde- dînârın 1/20 veya -Şam ahalisine göre- 1/24'ü olduğu söylenmiştir.

II- Karârît, Mekke yakınında bir yerin adıdır. Ebû İshâk İbrahim b. İshâk el-Harbî, Peygamber'in (a.s.) burada koyun güttüğünü bildirmiştir.[170]

Kâre: Ensâb kaynakları, Adel, Dîş ve el-Kâre'nin Hevn b. Huzeyme b. Müdrike'ye mensup oldukları konusunda müttefiktir. Ayrıntıya gelince farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Mesela Adel, Dîş ve el-Kâre'nin, Yeyse' b. Hevn b. Huzeyme b. Müdrike'nin evladıdır diyenler olduğu gibi el-Kâre'nin Benû ed-Dîş b. Müleyh b. Hevn b. Huzeyme b. Müdrike olduğu da söylenmiştir. Bazılarına göre el-Kâre, Hevn b. Huzeyme b. Müdrike'nin çocukları olan Adel ve ed-Dîş'in neslinden oluşur. Ebû Ubeyd Ma'mer b. Müsennâ'ya göre, el-Kâre'nin ismi Eyse' (veya Yeyse') b. Müleyh b. Hevn b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar'dır. Başka bir görüşe göre el-Kâre'nin ismi ed-Dîş b. Muhellim b. Ğâlib b. 'Âiz b. Yeyse' b. Müleyh'dir. Mes'ûdî'ye göre ise Âdel el-Kâre'ye, el-Kâre ise el-Hevn b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar'a mensuptur.[171]

İbn Hacer, Adel ve Kâre'nin Benî Süleym'in iki kolu olduklarına dair bir görüşten bahseder.[172]

Karnülmenâzil: Bkz. "Mikat" md.

Kasvâ: Hz. Peygamber'in (a.s.) devesi. Kulağındaki küçük bir kesikten dolayı bu adla anılan gri renkli (şehbâ) dişi bir devedir. Siyer ve hadîs kitaplarında râvilerin ondan farklı isimlerle bahsetmesi birkaç adının olduğunu gösterir. Kaynaklarda kasvâdan sonra en fazla Ced'â ve Adbâ adlarına rastlanır ki bunlar da kulağındaki kesikliği ifade etmektedir. Adbâ adını veren kaynakta kızıl renkte (hamrâ) olduğu belirtilir. Rivâyete göre Kasvâ, Benî Kuşeyr b. Kâ'b b. Rebîa'nın veya Harîş b. Kâ'b'ın hayvanlarındandı ve Hz. Ebû Bekir (r.a.) tarafından 400 dirhem karşılığında satın alınarak aynı bedelle Resûl-i Ekrem'e (a.s.) satılmış veya hediye edilmiştir.[173]

---

[170] Bkz. Buhârî (194-256), *el-Câmi'ü's-Sahîh: Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, mütercim: Mehmed Sofuoğlu, İstanbul 1987, V,2088 (6. dipnottan).

[171] el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 246; Süheylî, VI,123; Yusuf b. Zeki Abdurrahmân Ebu'l-Haccac el-Mizzî (654-742), *Tehzibü'l-Kummal*, thk. Beşar Avad Maruf, Beyrut 1980, XVII,264; Ebû Nasr Ali b. Hibetullah b. Ca'fer (422-475), *Tehzîb Müstemirri'l-Evhâm*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, Beyrut 1410, s. 134.

[172] İbn Hacer, *Mukaddemetu Fethü'l-Bârî*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî - Muhibbuddin Hatîb, Beyrut 1379, s. 157-158; ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,380; *Nüzhetü'l-Elbâb fi'l-Elkâb*, thk. Abdülazîz b. Muhammed b. Salih es-Sedîdî, Riyad 1989, II,83; Zürkânî (1996 n), II,475.

[173] N. Bozkurt, "*Kasvâ*", DİA, XXV,2-3.

Kayl: Himyer Arapları arasında kullanılan bir yönetici unvanı olup yönetici olarak büyük bir alt mertebeyi ifade eder.[174]

Kayle (Benî Kayle): Evs ve Hazrec, Hâris b. Sa'lebe'nin iki oğlu olup anneleri Kayle bint Cefne'den dolayı Araplar arasında Benî Kayle adıyla meşhur olmuşlardır. Hâris'in nesebi: Hâris b. Sa'lebetü'l-Ankâ b. Amr Müzeykıyâ b. Âmir Mâüssemâ b. Hârisü'l-Gıtrîf b. İmrülkays el-Patrîk b. Sa'lebe'l-Buhlûl b. Mâzin Gassân b. Ezd Dirâ' b. Gavs b. Nebt b. Mâlik b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe' Âmir b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân şeklindedir.[175]

Kaylûle: Arapça kayl mastarından türeyen kaylûle ve kaile "öğle sıcağının şiddetli olduğu gün ortasında uyuma" anlamına gelir. Kaylûle yapılan yere mekil (mekâl) denilir. *Kur'ân*-ı Kerîm'de cennetin en güzel istirahat yeri (mekil) olduğu haber verilir (el-Furkân 25/24). *Kur'ân*'ın, geçmişte birçok şehir halkının kaylûle sırasında helak edildiğine dair haberi (el-A'râf 7/4) geleneğin çok eskilere dayandığına işaret eder.[176]

Kayser: Araplar'ın Roma ve Bizans imparatorları için kullandıkları unvandır. Aslı Grekçe kaisar olan kelimenin Arapça'ya oldukça erken bir dönemde girdiği ileri sürülmektedir. İslâmiyet'in ortaya çıkışı sırasında Araplar Bizans imparatoruna kayser dedikleri gibi Sâsânî hükümdarları için kisrâ, Habeş hükümdarları için necâşî ve Mısır genel valisi için mukavkıs unvanını kullanıyorlardı. Araplar'ın, İslâm'ın doğuşundan yüzyıllarca öncesinden beri kayser unvanını Roma ve daha çok Bizans imparatorları için kullandıkları bilinmektedir. Milâttan sonra VI. yüzyıl başlarında Bizans imparatoru, müttefiki Gassânî emîrini (phylarkhos) yüksek bir şeref unvanı olan patrikios ile (Arapçası: Bitrîk) onurlandırmış, emîr, kayserin vasali olan bir kral sıfatıyla taç giymiş, böylece kayser, Gassânîler'in ve Kuzeybatı Arabistan'daki bütün halkın en yüksek hükümdarı olarak kabul edilmişti. Bu dönemde Lahmîler ve Arabistan'ın kuzeydoğusundaki halk da Sâsânî hükümdarlarını en yüksek hâkim diye görmekteydiler. Câhiliye devri Arap şairi İmruülkays ve daha sonraki şairler kayser ve kisrâ kelimelerini güç ve servet sembolü olarak kullanmışlardır.[177]

Kebîse: Sözlükte "kebs" (كبس) kökünden türetilen ve "kendisinden gün çalınan yıl" anlamına gelen kebîse; ay yılını güneş yılına uydurma usûlü demektir.[178]

Kırâat: Sözlükte, "okumak, tilavet etmek, talaffuz etmek" anlamında mastar; "sesli veya sessiz, nağmeli veya nağmesiz okuma, tilâvet etme" anlamında isimdir. Aynı kökün *Kur'ân* şeklinde gelen mastarı da kıraat ile eş anlamlıdır. İbnü'l-Cezerî'ye göre kıraat, "*Kur'ân* kelimelerinin nasıl okunacağını ve râvilerine nisbet

[174] İbn Hişâm, IV.235.
[175] Bkz. Suheylî, I.54; IV.44; Ek 1, Şema 4.
[176] N. Bozkurt, "*Kaylule*", DİA, XXV.83.
[177] İ. Demirkent, "*Kayser*", DİA, XXV.94.
[178] Fîrûzâbâdî, s. 734. Daha fazla bilgi için bkz. "ay-güneş takvimi"

etmek sûretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir".[179]

Kısas: Kısas, kasten adam öldürmek ve müessir (yaralama) fiil suçlarında suçlunun işlediği fiile denk bir ceza ile cezalandırılmasıdır. Sözlükte "ardından gitmek, iz sürmek, yaptığı işte birinin yolunu takip etmek; kesmek, eşitlemek ve misilleme yapmak" mânalarında mastar olan kısas isim olarak "mutlak eşitlik, bir şeyin iki tarafının birbirine denk olması; işlenen fiile ona denk bir fiille mukabele edilmesi" anlamlarına gelir. Hukukta kısas, kasten işlenen adam öldürme veya müessir fiil suçunun failinin işlediği fiil cinsinden ve ona denk bir ceza ile cezalandırılmasını, fıkıhtaki teknik kullanımıyla kasten öldürdüğü kişiye karşılık fâilin öldürülmesini, kasten işlediği müessir fiil sonucu mağdurda bedenî-fizikî zarar meydana getiren kimsenin benzer şekilde cezalandırılmasını ifade eder.[180]

"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür). Ancak her kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bir miktar bağışlanırsa artık (taraflar) hakkaniyete uymalı ve (öldüren) ona (gereken diyeti) güzellikle ödemelidir. Bu söylenenler, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra haddi aşarsa muhakkak onun için elem verici bir azap vardır".[181]

Bütün dinler, hukuk ve ahlâk sistemleri, haksız olarak adam öldürmenin, cana kıymanın büyük bir suç olduğunda birleşmişlerdir. Farklılık, bu suçun önlenmesi için alınması gereken tedbirde kendini göstermektedir. İslâm, suça iten sebepleri azami ölçüde ortadan kaldırmış, insanı iman, ibadet ve ahlâk terbiyesi ile olgunlaştırmak için gerekli tedbirleri almış, bütün bunlardan sonra da kısas adıyla "cana kıyanın canına kıyılır" kaidesini koymuştur. Haksız aflarla bir gün hürriyete kavuşmak ümidi içinde beslenen kimselerin bu hali (hapis cezası) hiç de caydırıcı ve suçu önleyici bir tedbir değildir. Kısası tazminata (diyete) çevirme hakkı, öldürme suçunun acı neticelerine katlanmakta olan ölü yakınlarına (velilere) aittir. Başkası bu cezayı bağışlayamaz.

"Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki suç işlemekten sakınırsınız".[182]

"Kısasta hayat vardır" sözü, gerçekten dikkate değer bir ifadedir. Zira kısas tatbik edilirse bir kişinin öldürülmesiyle pek çok kimsenin yaşaması sağlanır. Çünkü cezasının ölüm olduğunu bilen kimse, bu suçu işlemeyecektir.

[179] A. Bırışık, *"Kıraat"*, DİA, XXV,426-432.
[180] Ş. Dağcı, *"Kısas"*, DİA, XXV,488.
[181] el-Bakara 2/178.
[182] el-Bakara 2/179.

Kibâr-ı Sahabe (كبار الصحابة) tabiri, "sahabenin büyükleri" demek olup ashaptan İslâm'ı ilk kabul edenleri ve çok hadîs rivâyet edenleri ifade eder (كِبَارَ الصَّحَابَةِ أَيْ الْمُتَقَدِّمِينَ مِنْهُمْ وَالْمُكْثِرِينَ كَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا).[183]

Kisrâ: Araplar'ın Sâsânî hükümdarları için kullandıkları unvandır. Sâsânî kral isimlerinden Hüsrev'in Süryânîce'de aldığı Kesrô (Kôsrô) şeklinden Arapçalaştırılmış ve "Sâsânî hükümdarı" mânasında cins ismi/unvan olarak kullanılmıştır; ayrıca bu kelimeyle "âl-i kisrâ, arz-ı kisrâ, Medâin-i kisrâ, eyvân-ı kisrâ, tâk-ı kisrâ" tamlamalarının yapıldığı görülür. Kisrevî, kisrî, kisrevânî sıfatları da "kisrâya ait veya onunla ilgili" anlamında kaliteli kumaş vb. için kullanılmıştır; Hz. Peygamber'in (a.s.) kisrevânî bir cübbesinin bulunduğu nakledilmiştir. Gassânîler ve Kuzeybatı Arabistan halkı kayseri (Bizans imparatoru), Lahmîler ve Kuzeydoğu Arabistan halkı da kisrâyı en büyük hükümdar olarak kabul ediyorlardı.[184]

Kronoloji (takvim): "Zaman bilimi" yani geçmişte cereyan eden bir hâdisenin zamanını tayin etmeye çalışan ve tarihi olayları, tarih sırasına göre veren bilim dalıdır.[185]

Kubâ: Hz. Peygamber (a.s.) devrinde, Mekke yolu üzerinde Medine'ye yaklaşık olarak altı mil uzaklıkta bulunan bir köy iken zamanla büyüyerek şehrin de genişlemesiyle onun bir mahallesi haline gelmiştir. Sonraki müelliflerin Medine ile Kûba arasındaki mesafeyi gittikçe azalan ölçülerde vermeleri bu yüzdendir. Hz. Peygamber (a.s.) devrinde, Külsûm b. Hidm'in reisliğini yaptığı Evsli Benî Amr b. Avf bu köyün bilinen sakinleridir.[186]

Kubbe[187]: Sözlükte çadır manasına da gelir. Câhiliye devrinde Mekke'nin idaresiyle ilgili bir vazifedir. Kureyşililer savaş zamanında bir çadır kurarlardı. Orduyu teçhiz için getirilen savaş malzemeleri ve paralar orada toplanırdı. Bilindiği üzere İslâm'dan önce Arapların, düzenli orduları yoktu; bir savaş ihtimali söz konusu olduğunda gerekli hazırlıklar yapılırdı.

Kubbetü's-Sahre: Bkz. Mescid-i Aksâ md.

Kudüs: Bkz. Mescid-i Aksâ md.

Kulzum (Yunanca'da Kılysma): Mısır'da Süveyş Körfezi'nin kuzey ucunda eski bir liman kentidir. Kulzum, hem deniz hem de şehir adıdır. Burada şehir anlamında

[183] Bkz. Hâşiyetü'l-Büceyremî Ale'l-Hatîb, III,451 (eş-Şâmile).
[184] Müslim, "*Libâs*", 10; C. Avcı, "*Kisrâ*", DİA, XXVI,71.
[185] A. Z. V. Togan, *Tarihte Usûl*, s. 20; E. Cavaignac, s. 1; O. Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, s. 1-8.
[186] Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, III,362 (eş-Şâmile); *Tecrîd Tercemesi*, IV,209-213; H. Algül, "*Kubâ*", DİA, XXVI,298-299.
[187] Sözlükte "القُبَّة" (el-kubbetu) tepesi müdevver binaya denir ki künbet tabir olunur. يقال ضرب قبة وهي بناء وبية مدور (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, I,588 "قب" md.). Binada müdevver olan sakıftır/tavandır [Vankulu Mehmed Efendi (*Vankulu Lügati*, I,212 "قب" md.].

kullanılmıştır. Kulzum şehri Eyle ve Tûr'a yakın, Kızıldeniz sahilinde bulunmaktadır. Eski kaynaklarda bazen Kızıldeniz bu şehre nisbet edilerek Bahru'l-Kulzum (Kulzum Denizi) denilmiştir.

Kureyş: Bkz. "Peygamberlik Öncesi" başlığının ilk alt başlığı olan "Kureyş" kısmına bakınız.

Lafz-ı müşterek: Arap dil ilimlerinde bir lafzın değişik anlamlarda kullanılmasına "lafz-ı müşterek" denir. Müşterek, birden çok anlamı olan kelime kategorisi, bu tür kelime ve ifadelerin şiir ve nesirde kullanılması manasına gelir. Sözlükte iştirâk "ortak olmak", müşterek "ortak olunan şey" demektir. Birden çok anlamı bulunan kelimeye müşterek denir. Ayn (göz, göze / pınar, güneş, altın ...), pâl (dayı, ben, bulut ...), hûb (günah, hüzün, kız, kız kardeş ...) kelimelerinin anlamları gerçek olduğundan bunlar müşterek lafızlardır.[188]

Leyse bi şey'/Değersiz rivâyet: "Hiçbir şey değil, hiçbir değeri yok" manalarına gelen bu tabir, hadîs usûlünde iki manada kullanılmıştır:

ı- Zehebî ve Irâkî'ye göre cerhin beşinci, Sehavî'ye göre ise altıncı mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir siyga. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadîs hiçbir sûretle alınmaz.

ıı- Yahya b. Maîn bu siygayı cerh için kullanmakla beraber bazen, râvinin az hadîs rivâyet etmiş biri olduğu manasında kullanır ki bu durumda cerh edici bir siyga olmaz.[189]

Lihyân (Benî Lihyân): Soy sisilesi, Lihyân b. Hüzeyl b. Müdrike b. İlyas b. Mudar şeklindedir. Ancak soy bilimci Hemedânî, Benî Lihyân'ın Cürhümlüler'in devamı bir kabile olduğunu, fakat Benî Hüzeyl içinde eridikleri için onlara nisbet edildiklerini kabul eder.[190]

Liva (اللواء)[191]: Câhiliye devrinde Mekke'nin idaresiyle ilgili olan bu vazife, Kureyş'in sancağını taşımak (sancaktarlık) imtiyazıdır.

Ma'ân (معان): Ürdün'de bir şehirdir. Ürdün'ün güneyindeki Cebelüşşerât dağ sırasının doğu eteklerinde deniz seviyesinden 1074 m. yükseklikte kurulmuştur; adının Hz. Lût'un oğlu Ma'ân'dan geldiği söylenir. Bugün Filistin, Suriye, Lübnan, Ürdün gibi ülkeleri kaplayan coğrafyaya Bilâd-ı Şâm denildiği dönemde bu böl-

[188] İsmail Durmuş, "*Müşterek*", DİA, XXXII,172.
[189] A. Aydınlı, *Hadîs Istılahları*, s. 89.
[190] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,381; Zürkânî (1996 n.), III,106.
[191] Sözlükte لواءٌ (livâ') bayrağa denir, alem manasına; لوائيٌ (livây) dahi lügattir, cem'i ألوية (elviye) ve cem'ü'l-cem'i ألويات (elviyât) gelir. Şârihin beyanına göre لواءٌ (livâ') seraskerin bayrağına denir ki alem ve sancak olacaktır ve راية (râye) sair bayrağa denir. Ve لواءٌ (livâ') işbu "ل و ي" maddesindendir ki şukkası sarılıp dürülür ve راية (râye) رؤية (rü'yet) maddesindendir. علم (alem) ikisine de şamildir; zirâ alâmettendir (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,5980 "لوي" md.).

ge ile Hicaz arasında bulunan Ma'ân kuzeyden gelen hac kafilelerinin önemli duraklarından birini teşkil etmiştir. İbn Battûta Ma'ân'ı "Bilâdüşşam'ı Hicaz'a bağlayan son nokta" olarak tanımlar. Ma'ân bölgesi tabiat zenginlikleri açısından çok şanslıdır. Civarında şehre su taşıyan Aynüddevâvî, Aynülcitta gibi birçok akarsu vardır. Şehir tarihte, Arabistan'ı Şam bölgesine bağlayan ticaret yolu üzerinde bir ticaret merkezi olarak ortaya çıkmış ve önemini Fenike, Roma, Bizans, Emevî, Abbasî, Memlûk ve Osmanlı dönemlerinde de korumuştur.[192]

Mahfe: Türkçeye mahfe şeklinde geçmiş olan bu kelimenin Arapça aslı mihaffedir (المخفة). Deve veya fil gibi hayvanların sırtına konan ve karşılıklı oturacak yerleri bulunan bir nevi kapalı sepet, mahmel, mahmil. Mihaffe, önü açık oda biçimli sepettir. Sağlam kayışlarla hayvanın sırtına bağlanan mahfenin üzeri kumaşla örtülü olurdu. Mihaffe, kubbesiz hevdeç tarzındadır. Hevdeçin diğerinden farkı kubbeli ve dairevi olmasıdır. Mihaffe ve hevdeç, kadınlara mahsusu bir taşıma aracıdır.[193]

Mahfuz: Sözlükte "korunmuş, ezberlenmiş" manasına gelir. Aralarında metin veya sened bakımından muhalefet bulunan hadîslerden, diğerlerine oranla râvileri, daha sika yahut sikalıkları ile beraber râvileri daha çok olan hadîse mahfûz denir. Başka bir ifade ile şaz olan hadîsin mukabili olarak tercih edilen hadîse mahfûz adı verilmiştir.[194]

Maruf: Sözlükte "bilinen" manasına gelir. Münker veya şaz, merdûd hadîsin mukabili olarak tercih edilen hadîse denir.[195]

Medâin (المدائن): Arapça medine (şehir) kelimesinin çoğuludur. İslâm coğrafya kaynaklarında bu şehir hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgi verilir. Tizpon veya Ktesifon, İngilizce'de: Ctesiphon, Farsça'da: Tisfun: تیسفون: Bugünkü Bağdat'ın 30 km. kadar güneydoğusunda Dicle nehrinin iki yakasına Partlar ve Sâsânîler Partlar (M.Ö. 230 - M.S. 224) ve Sâsânîler (M.S. 224 - 651) döneminde karşılıklı kurulan yedi ayrı şehirdir. Şehirler taş veya duba köprülerle birbirine bağlanmıştır.[196] Hz. Peygamber'in (a.s.) doğduğu gece, -Medâin'de bulunan, hadîslerde "beyaz ev" (البيت الأبيض) olarak zikredilen ve Müslümanlar tarafından fethedileceği müjdelenen[197]- İran kisralarının sarayı (إيوَانُ كِسْرَى) o gece sallanıp çatlamış ve on dört şerefesi düşmüştür. İbn Abdilmün'im el-Hîmyerî, eserinde İran kisralarını bu sarayı hakkında ayrıntılı bilgi verir.[198]

---

[192] M. L. Bilge, "*Ma'ân*", DİA, XXVII,270.

[193] M. Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, I,1076 "هدج" md.; IV,3660 "حنف"; Kubbealtı Lugatı, "mahfe" ve "hevdec" maddeleri.

[194] T. Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, s. 206.

[195] T. Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, s. 211.

[196] Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, IV,63 (eş-Şâmile); C. Avcı, "*Medâin*" DİA, XXVIII,289-290.

[197] (عُصَبَةٌ : مِنَ الْمُسْلِمِينَ يَفْتَحُونَ الْبَيْتَ الأَبْيَضَ ، بَيْتَ كِسْرَى) Müslim, "*el-İmâre*", 1/1822.

[198] Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im el-Himyerî es-Sinhâcî (v. 727/1327 [?]),*er-Ravdu'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1980, II. Baskı, s. 69.

Medâinu Sâlih: Bkz. "*Vâdilkurâ*" md.

Medine: Medine, Hz. Peygamber'in (a.s.) Mescid-i Nebevî'siyle kabrinin; yani Ravza-i Mutahhara'nın bulunduğu hicret yurdu, İslâm'da iki harem bölgesinden biri, Resûl-i Ekrem (a.s.) ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde İslâm Devleti'nin başşehridir. Daha fazla bilgi için bkz. Hz. Peygamber Devri: Mekke dönemi: Peygamberlik sonrası olaylardan: "Son Buas Savaşı" başlığı: "Evs ve Hazrec Kabileleri" kısmına ve hicretin 1. yılı olaylarından "Resûlullah'ın (a.s.) Medine'ye Hicreti" başlığını "Hicret Yıllarında Medine" kısmına.

Megâzî: Bkz. Girişte "Siyerin Bazı Temel Istılahları" başılığına.

Mehir: Nikâh akdinin sonucu olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya maldır. Sözlükte mehir (mehr) "ücret" mânasına gelir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de mehir anlamında ecrin çoğulu olarak ücûr, fariza ve saduka (çoğulu sadukât) kelimeleri geçmektedir. Hadislerde bu mânada daha çok mehir ve sadak terimlerine rastlanmaktadır. Bazı durumlarda "misil mehir" anlamında ukr kelimesi de kullanılmıştır. Türkçede ise daha çok mihr şeklinde kullanılır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de kendileriyle evlenilen kadınlara mehirlerinin verilmesi gerektiği belirtilmiş hadislerde de mehirle ilgili fıkhî hükümlerin ayrıntıları yer almış, ayrıca evlenmeyi zorlaştıracak tarzda mehir miktarında aşırıya kaçılmaması öğütlenmiştir. İslâm hukukunda nikâh kıyılması esnasında genelde taraflar kadına ödenecek mehrin miktarı ve ödeme şekli hususunda anlaşırlar; bu anlaşma nikâh akdinin yazı ile tesbit edildiği durumlarda nikâh belgesinde de yer alır. *Kitap/Kur'ân* ve *Sünnet*'te mehir ödemenin gerekliliği üzerinde durulmasına rağmen mehir hukukçuların çoğuna göre evliliğin şartlarından değil sonuçlarından biridir. Bu sebeple nikâh esnasında mehir belirtilmemiş, hatta verilmeyeceği şart koşulmuş bile olsa evlilik geçerlidir. Ancak mehri nikâhın şartlarından kabul eden Mâlikîler böyle bir şartla yapılan evliliği geçerli saymaz.[199]

Mekke: Bkz. "Peygamberlik Öncesi" başlığının ilk alt başlığı olan "ı- Mekke" kısmına bakınız.

Mescid-i Aksâ: Fotoğraf ve başka bilgiler için bkz. "İsrâ-Mirâç mucizesi": "Mescid-i Aksâ/Beytülmakdis" başlığına.

1- İslâm çağında, Harem-i Şerif'te ilk mescit Hz. Ömer (r.a.) tarafından yaptırıldı.

2- İlk dönem İslâm kaynaklarında Hz. Ömer'in (r.a.) yaptırdığı mescit hakkında fazla bilgi bulunmamakta, ancak hicretin 50'li (670) yıllarında burayı ziyaret eden bir Hıristiyan hacının anlattıklarından Müslümanların haremin doğu duvarına yakın bölümünde yer alan harabenin üzerini kalaslarla kapatarak 3000 kişinin namaz kılabileceği büyüklükte bir mescit yaptıkları öğrenilmektedir.

[199] M. A. Aydın, "*Mehir*", DİA, XXVIII,389-391.

3- Makdisî'nin kaydettiği bir rivâyete göre, Abdülmelik Kubbetü's-sahre'yi, Müslümanların Kıyâme (Kumâme) Kilisesi gibi Hıristiyan yapılarına hayranlık duymalarını önlemek üzere onlardan daha güzel ve azametli bir biçimde bina ettirmiştir. Kitabe ve mozaiklerinden hareketle, aslında Kubbetü's-sahre'nin, Yahudîliğin ve Hıristiyanlığın hâkim olduğu Kudüs'te yeni din İslâm'ın varlığını kanıtlamak amacıyla yapılmış olduğu söylenebilir.

Kubbetü's-sahre'nin inşasına 66 (685-86) yılında Abdülmelik b. Mervân'ın görevlendirdiği Recâ b. Hayve ile Yezîd b. Sellâm tarafından başlanmış, inşaat 72'de (691) tamamlanmıştır.

Kubbetü's-sahre'nin altında bulunan es-Sahre (el-Hacerü'l-Muallak), en geniş yeri kuzeyden güneye doğru uzunluğu 17,70 m., doğudan batıya en dar yeri 13.50 m. olan ve altında yaklaşık 1.50 m. yüksekliğinde, yontularak düzeltilip genişletilmiş, 4,50 x 4,50 m. boyutlarında bir oyuk (mağara, mahzen) bulunan gayri muntazam yarım daire şeklinde bir kaya uzantısıdır. Mağaraya, Kubbetü's-sahre'nin güneydoğu payesinin yanındaki 1 m. çaplı bir oyuktan on bir basamaklı bir merdivenle inilir.

4- 90-96 (709-714) yıllarında Mısır valiliği yapan Kurre b. Şerîk dönemine ait Grekçe divan kayıtlarından Mescid-i Aksâ'yı yaptıranın I. Velîd b. Abdilmelik b. Mervân olduğu anlaşılmaktadır.

İşte I. Velîd b. Abdilmelik b. Mervân'ın yaptırdığı mescide, Mescid-i Aksâ denildiği gibi ebatları yukarıda verilen ve Kubbetü's-sahre'nin de muhteviyatı içinde kaldığı Harem- Şerîf'e de Mescid- Aksâ denmektedir.[200]

Meşhûr: En az üç isnatla rivâyet edilen fakat tevatür derecesine erişmeyen hadîslere denir.[201]

Meşûra (المَشُورَة) **veya Meşveret** (المشورة)[202]: Danışmanlık ve istişaredir. Câhiliye devrinde Mekke'nin idaresiyle ilgili bir vazifedir. Bu vazife, -Huneyn Gazvesi'nde veya Tâif Muhasarası'nda şehit olan- Kureyş'in ileri gelenlerinden ve eşrâfından Yezîd b. Zem'a el-Kureşî el-Esedî'nin[203] elindeydi.

[200] C. Avcı, "*Kudüs*", DİA, XXVI,327-329; N. Bozkurt, "*Mescid-i Aksâ*", DİA, XXIX,268-271; "*Kubbetü's-sahre*", DİA, XXVI,304-308.

[201] T. Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, s. 219

[202] Meşûra (المَشُورَة) veya Meşveret (المشورة) Aynı kelimeye ait iki söyleyiş biçimidir (lugat: المَشُورَةُ: لغةٌ من المَشُورة). el-Ferrâ, kelimenin aslının "مَشْوَرَة" olduğunu sonradan "مَشُورَة"ye nakledildiğini belirtir. Sözlükte "bir adamdan bir husus için meşveret talep eylemek (el-istişâretu)" demektir. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Herevî (v. 370), *Tehzîbü'l-Lüğa*, thk. Muhammed İvaz Murib, Beyrut 2001, XI,277; Zeynüddin Ebû Abdillah Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkâdir el-Hanefî er-Râzî (v. 666), *Muhtaru's-Sihâh*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, Beyrut 1420/1999, 5. baskı, s. 170.

[203] يزيد بن زمعة بن الأسود بن المطلب بن أسد بن عبد العزى القرشيّ الأسديّ، أمّه قريبة بنت أبي أمية أخت أم سلمة. وكان من السابقين، هاجر إلى أرض الحبشة، قاله ابن الكلبيّ. وقال ابن سعد: بل هو من مسلمة الفتح. وقال الزبير: كان من أشراف قريش، وكانت إليه المشورة في الجاهلية، وذكره معروف بن خرّبوذ فيمن انتهت إليه رياسة قريش في الجاهليّة، ووصلت في الإسلام. وذكره موسى بن عقبة، وابن إسحاق، وغيرهما، فيمن استشهد يوم حنين. وقال الزبير بن بكّار: قتل بالطائف، وقد تقدم في زيد بن زمعة أنه قتل بحنين، وحوّزت أن يكونا أخوين.

Metâli': "Matla" kelimesinin çoğuludur. Matla', ism-i mekân olarak gök cisimlerinin doğduğu yer anlamına gelir. İhtilâf-ı metâli' tamlaması, rü'yet-i hilâl meselesinde, hilâlin yerkürenin değişik bölgelerinde farklı vakitlerde görülmesi demektir.

Mevâlî: Sözlükte "koruyucu, yardımcı, sahip, dost; âzat eden efendi; âzat edilen köle" anlamlarına gelen mevlâ kelimesinin çoğulu olan mevâlî *Kur'ân-ı Kerîm*'de "*akraba*" (Meryem 19/5), "*dostlar*" (el-Ahzâb 33/5) ve "*mirasçılar*" (en-Nisâ 4/33) mânasında üç âyette zikredilir. Mevlâ kelimesi de çoğu Allah hakkında olmak üzere "sahip, yardımcı, koruyucu, dost, efendi" anlamlarında on sekiz yerde geçmektedir. Hadîslerde mevlâ ve mevâlî kelimelerinin sözlük anlamları çerçevesinde sıkça kullanıldığı görülmektedir. Mevâlî, bir şekilde köleleştirilen ve daha sonra -değişik vesilelerle- azat edilen insanlardan oluşan bir sosyal sınıftır.

Mevâlî esas itibariyle iki gruba ayrılıyordu. Birinci grubu, köleleştirilen savaş esirlerinden daha sonra efendileri tarafından serbest bırakılan şahsî âzatlılar (mevâli'l-ıtâka); mevâli'l-İslâm, mevâli'l-muvâlât, mevâli't-tibâa ve mevâli'l-ahd denilen ikinci grubu ise fethedilen ülkelerin halkından esir veya köle olmadıkları halde bir Arap ya da Arap kabilesi vasıtasıyla İslâm'ı kabul ederek onların mevâlîsi sayılan yahut kabile anlayışına dayalı sosyal yapıda iyi bir yer edinebilmek için güçlü Arap kabilelerinden biriyle velâ (himaye) akdi yaparak onun himayesine giren gayri Arap Müslümanlar teşkil ediyordu. İslâm hukukçularına göre Câhiliye devrindeki hilf ve civar akdinde olduğu gibi iki taraf arasında yardımlaşmayı gerektiren bu akid miras hukuku açısından bazı sonuçlar doğurmaktadır.[204]

Mikat: İhrama girilecek zaman ve yer anlamında fıkıh terimidir. Sözlükte "belli bir zaman tesbit etmek" anlamındaki vakt kökünden türeyen mîkât çoğulu mevâkît "vakit" karşılığı yanında "bir iş yapmak için belirlenen zaman veya yer" mânasına da gelir. Fıkıh terimi olarak hac ve umre ibadeti için ihram giyilecek günleri ve yerleri ifade eder. Zamanla ilgili mîkât hac için şevval, zilkade aylarıyla zilhiccenin ilk on günü, umre için yılın tamamıdır. Mekânla ilgili mîkât Mekke'ye gidenlerin veya hac ve umre yapacakların İhrama girecekleri noktalardır. Kelime bu son anlamında daha yaygın bir kullanıma sahiptir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de mîkât kelimesi bir yerde çoğul şeklinde olmak üzere sekiz âyette sözlük anlamında geçmekte, hadislerde de hem sözlük hem terim anlamında yer almaktadır. *Kur'ân*'da Kâbe "el-Beytü'l-Harâm", onu çevreleyen mescit "el-Mescidü'l-Harâm" Mekke şehri de "Harem" diye nitelendirilerek buraların korunmuş ve saygıya değer yerler olduğu belirtilmiştir. Hz. Peygamber (a.s.) de Mekke'nin yerlerin ve göklerin yaratıldığı gün Allah tarafından haram kılındı-

---

(واللّٰه أعلم) İbn Hacer, el-İsâbe, "يزيد بن زمعة" md.

[204] İ. Yiğit, "*Mevâlî*", DİA, XXIX,424.

ğını ve kıyamete kadar da böyle kalacağını ifade etmiştir. Bunların yanında Hz. Peygamber'in (a.s.) diğer bazı açıklama ve uygulamalarına dayanılarak Mekke ile belirli çevresine harem, burayı kuşatan ikinci bölgeye Hil, bunların dışında kalan yerlere de "âfâk" denilmiş, Harem ve Hil dışından hac ve umre için yahut başka bir amaçla Mekke'ye gelenlerin belirli yerlerde ihrama girip bazı kurallara uymaları zorunlu kılınmıştır. Harem bölgesinde oturanlar hac için bulundukları yerden, umre için Hil bölgesine çıkarak, Hil bölgesinde oturanlar hac ve umre için bulundukları yerden, buraların dışından gelen afakîler ise kendileri için belirlenen mîkât yerlerinden ihrama girerler. Afakîlerin ihrama gireceği bu yerler Hz. Peygamber (a.s.) tarafından beş nokta halinde belirlenmiştir:

1- Zülhuleyfe: Günümüzde "âbâr-ı Alî" (ebyâr-ı Alî) diye bilinen bu yerin Mescid-i Nebevî'den uzaklığı yaklaşık 11 km. olup Medine'nin güneybatı sınırı buraya kadar ulaşmıştır. Medine yönünden gelenlerin ihrama gireceği Zülhuleyfe aynı zamanda Mekke'ye en uzak mîkâttır. Resûl-i Ekrem (a.s.) Veda haccı için burada ihrama girmiştir.

2- Cuhfe: Kızıldeniz sahiline 9 km., Mekke'ye 187 km. mesafede bir köydür.

3- Zâtürk: Karnülmenâzil hizasında bulunan bu mevki Irak yönünden gelenlerin mîkâtı olup günümüzdeki adı Darîbe'dir.

4- Karnülmenâzil: Mekke'ye 94 km. uzaklıktaki bu yer günümüzde Seylülkebîr adıyla tanınan büyük bir köydür.

5- Yelemlem: Mekke'ye 54 km. mesafede bulunan bu noktada Yemen'den gelen hacılar ihrama girer.

Mîkâtların Mekke'ye mesafeleri konusunda çok farklı rakamların verilmesi son dönemde yeni yolların yapımından kaynaklanmaktadır. Bölgenin dağlık olan arazi yapısına uygun düşen eski güzergâhlar açılan yeni güzergâhlarla yer değiştirmiş, bazen iki güzergâh arasında büyük mesafe farkı ortaya çıkmıştır. Bu yerlerin mîkât olarak belirlenmesi mutlaka o noktada ihrama girileceği anlamına gelmez; söz konusu mevkilerin hizasında herhangi bir yerde ihrama girmek de mümkündür.[205]

[205] S. Öğüt, "*Mikat*", DİA, XXX,48-49'den tasarrufla naklen.

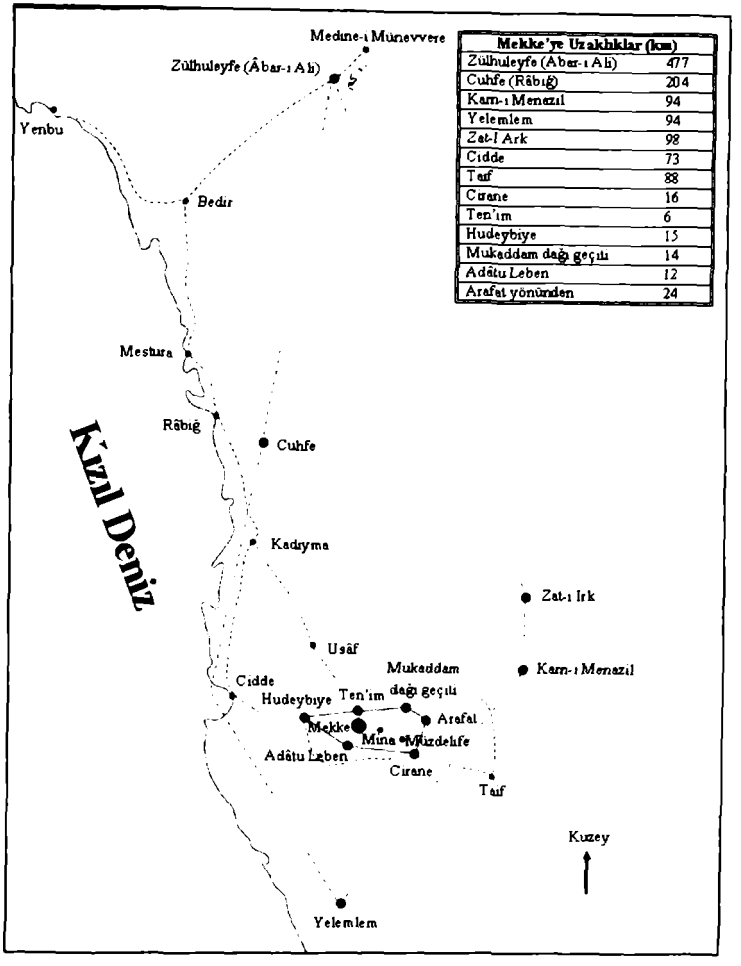

Kroki 10: Mikat Noktaları

Mil: Mesafe ölçüsüdür. Muhaddislere göre, 1 mil = 400 zirâ'dır, ki bu da yaklaşık olarak 1700 metredir.[206]

Muallak: Bkz. "Ta'lîk" md.

Muâhât: Hz. Peygamber'in (a.s.), Medine'ye hicretten sonra muhâcirler ile ensâr arasında kardeşlik bağı kurması manasına gelir.

Mucize: Giriş kısmının: "Mucize Kelimesinin Lügat ve Istılah manası" başlığına bkz.

Muhadramûn (المخضرمون): kelimenin aslını teşkil eden hadreme (الخضرمة) sözlükte "bir şeyi başka bir şeye karıştırmak demektir". Bu terimle ilgili tariflerin

[206] Fîrûzâbâdî, s. 1369; C. Kallek, "*Mil*", DİA, XXX,53-54.

ortak özelliği, muhadramûnun hem Câhiliye zamanında hem İslâm döneminde yaşamış ve İslâm'a girmiş sayılmasıdır.[207]

Terimle ilgili olarak ihtilâf edilen önemli hususlar bulunmaktadır:

1- Câhiliye devrinin bitiş ve İslâm döneminin başlangıç sınırıdır. Bir görüşe göre Câhiliye ilk vahyin geldiği 610 yılında sona ermiş, o tarihten itibaren İslâmî dönem başlamıştır. Diğer bir görüşe göre ise Câhiliye dönemi Mekke'nin fethedilmesi ve bütün Arap yarımadasının İslâm'a boyun eğmesiyle bitmiştir. Muhaddisler ikinci görüşü tercih etmiş ve Mekke'nin fethinden önce kendi kavmini yahut diğer kabileleri henüz İslâmiyet'i kabul etmemiş halde görenleri muhadram saymıştır.

2- Hem Câhiliye'de hem İslâm döneminde yaşayan kişinin muhadram sayılabilmesi için Hz. Peygamber hayatta iken iman etmesinin gerekli olup olmadığıdır.

3- Muhadram kelimesine, dil ve edebiyat âlimleri ile tarihçiler farklı anlamlar yüklemişlerdir. Dilciler Hz. Peygamber'le (a.s.) görüşüp görüşmeme, ona inanıp inanmama konusunu dikkate almadan ömrünün yarısı Câhiliye döneminde, yarısı İslâm devrinde geçen veya iki dönemde de eser veren şairlere muhadram demişlerdir. Nitekim her iki dönemde yaşadıkları ve sahâbî oldukları ittifakla kabul edilen Lebîd b. Rebîa, Kâ'b b. Züheyr ve Hassân b. Sâbit gibi şahsiyetleri muhadram kabul etmişlerdir.[208]

Mukavkıs: (Mukavkas) kelimesinin kökeni kesin biçimde tesbit edilememiştir. Bizans kaynaklarına göre, adı Kyros olan piskopos, İskenderiye'ye tayin edilmeden önce Kafkasya'nın Kolkhis şehrinde görev yapmıştır. Piskoposa verilen Grekçe Kaukasios (Kafkasyalı) lakabının, Kıptî dili vasıtasıyla Arapçaya Mukavkıs biçiminde geçmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. İslâm kaynaklarında "Sahibü Mısır", "Melikü Mısır", "Melik alâ Mısır", "Âmil alâ Mısır", "Emîr alâ Mısır", "Melikü'l-Kıbt", "Azimü'l-Kıbt" ve "Sâhibü'l-Kıbt" gibi unvanlarla anılmıştır.[209]

Mutayyebûn ittifakı: Hz. Peygamber'in (a.s.) dedelerinden Kusay b. Kilâb'ın ölümü üzerine onun yerini ilkin Abdüddâr aldı. Ancak zamanla onun ailesine, Abdüşşems'in temsil ettiği Abdümenâf ailesi meydan okudu. Mekke, iki düşman kesime ayrıldı. Abdüddâr, Mahzûm, Sehm, Cumah ve Adî'den yardım alırken; Abdümenâf da Esed, Zühre, Teym, Hâris b. Fihr tarafından desteklendi. Bu iki

[207] (وَالْمُخَضْرَمُونَ قَوْمٌ أَدْرَكُوا الْجَاهِلِيَّةَ وَبَقُوا إِلَى أَنْ أَسْلَمُوا وَيُقَالُ إِنَّ أَصْلَ الْخَضْرَمَةِ خَلْطُ الشَّيْءِ بِالشَّيْءِ) Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed b. İbrahim b. el-Hattâb el-Büstî el-Hattâbî (v. 388), *Meâlimü's-Sünen: Şerh Sünen Ebî Dâvûd*, nşr. el-Matbaatü'l-İlmiyye, Haleb 1351/1932, IV,175; Muhammed Eşref b. Emir b. Ali b. Haydar el-Azîmâbâdî (v. 1329), *Avnu'l-Ma'bûd Şerh Sünen Ebî Dâvûd (Hâşiyetu İbnü'l-Kayyim: Tehzîb Sünen Ebî Davud ve İzâh İlelihi ve Müşkilâtihi* ile birlikte), nşr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415, II. Baskı, X,27.

[208] M. Efendioğlu, "*Muhadramûn*", DİA, XXX,395.

[209] M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,319-324; N. Özkuyumcu, "*Mukavkıs*", DİA, XXXI,137.

topluluk sırasıyla Ahlâf ve Mutayyebûn (antlaşmalılar ve güzel kokulular) diye bilinir. Abdümenâfoğulları'nın oluşturduğu topluluğun üyeleri, bir kaba konulmuş güzel kokulu bir sıvıya ellerini batırarak Kâbe duvarına sürdüler; bundan dolayı onlara "mutayyebûn" (güzel kokulular), yaptıkları ittifak ve yemine de "Hilfü'l-mutayyebîn" denildi; aynı kelimenin ism-i fâili olan "mutayyibîn"in (güzel koku sürenler) kullanıldığı da görülür. Ahlâf-Mutayyebûn kavgasında Benî Amr b. Lüey ile Benî Muhârib b. Fihr tarafsız kaldı.[210]

Mûte: Hz. Peygamber (a.s.) devrinde, -Bizans'a bağlı Suriye'de bir idarî bölge olan- Belkâ'nın sınırları içinde kalıyordu.[211] Mûte, bugün Ürdün sınırları içinde, Lût gölünün güney ucunun doğusunda verimli bir ova ortasında, Kerek'in iki fersah kadar güneyinde, Medine'ye 1100 km uzaklıkta bir mevkidir.[212]

Muztarib: Râvî veya râvilerin birbirine muhalif olarak rivâyet ettikleri ve aralarında tercîh imkanı bulunmayan hadîslerdir ki muztarib fi's-sened ve muztarib fi'l-metn diye ikiye ayrılır ve böyle hadîsler zayıf sayılır.[213]

Müdrec: Bkz. "İdrac" md.

Münezzel: Bkz. Mekke Dönemi, peygamberlik sonrası, "Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamberliğinin Başlaması (bi'set) ve *Kur'ân*'ın Nüzûlü" başlığına.

Müstefiz: 1- Senedinin başından sonuna kadar her tabakada râvî adedi üçten aşağı düşmeyen bununla beraber mütevatir derecesine de ulaşamayan veya 2- Râvî sayısına bakmaksızın Müslümanların kabulle karşıladıkları, kabul ettikleri hadîstir.

Müttefik: Bkz. "Hilf" md.

Müttefakun aleyh: Sözlükte "üzerinde ittifak edilen şey" manasına gelen bir terkiptir. Hadîs ıstılahında "müttefekun aleyh":

ı- Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserlerine alarak ittifak ettikleri hadîs,

ıı- hadîs âlimlerinin sahîh olduğunda ittifak ettikleri hadîs, anlamlarına gelen bir tabirdir.[214]

Nabâtiler (الأنباط): İslâm kaynakları Enbâtü's-Sevâd (Irak) ve Enbâtü'ş-Şâm (Suriye) diye bahsedilen eski bir Arap kabilesidir. Arap Yarımadası'nın kuzey-batısına yerleşenler, Hadramut'tan gelen baharat yolunun son kısmı denetimler altında

[210] Bkz. İbn Hişâm, I,138-140; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 463; H. Algül, *"Hilfü'l-mutayyebîn"*, DİA, XVIII,32-33; W. M. Watt, *Hazreti Muhammed Mekke'de*, s. 12.

[211] Süheylî, VII,164; Şâmî, VI,157; Zürkânî (1996 n.), III,339; M. Abdülkâdir Hıreysât, *"Belkâ"*, DİA, V,419-418.

[212] Fr. Buhl, *"Mû'te"*, İ. A. (MEB), VIII,851-852; Ebu'l-Hasan en-Nedvî, s. 285.

[213] A. Aydınlı, *Hadîs Istılahları*, s. 123-124.

[214] A. Aydınlı, *Hadîs Istılahları*, s. 121.

tutuyordu. Nabâtiler, ele geçirilmesi imkansız sayılan -günümüzde Ürdün sınırları içinde kalan, dağdaki kayalıkları oyarak kurdukları antik-Petra kentinden faydalanarak Helen krallarına karşı bağımsızlıklarını korudular (İ. Ö. 312'den başlayarak).[215]

Nakîb: Sözlükte "hayırlı, seçkin kişi; bir topluluğun başkanı, vekili, kefili, emini" gibi manalara gelen nakib kelimesi (çoğulu: nükabâ) terim olarak siyasî, içtimaî, askerî, dinî alanlarda hükümdar veya şeyhlerin maiyetinde görevli üst düzey sorumlularını ifade eder. Nakîb, *Kur'ân-ı Kerîm*'de *"kafilesinin kefili ve emîni"* anlamında el-Mâide Sûresi'nin 12. âyetinde geçmektedir. Hadîslerde de aynı mânada Hz. Peygamber'in (a.s.) nâip ve yardımcıları konumundaki kişileri belirtmektedir. Nakib kelimesi ilk defa hicretten önce III. Akabe Biati sırasında kullanılmıştır.[216]

Namus: Hadîste geçen namus (اَلنَّامُوسُ) kelimesinin asıl ifade ettiği mana "sır"-dır. Diğer bazı manaları şöyledir: 1- "Bir kimsenin mahrem-i esrarı olup umûr ve ahvâlinin iç yüzüne vakıf ve muttali olan adama denir", 2- "Cebrâil'e (a.s.) diğer meleklerin muttali olmadıkları esrâr-ı vahye ve gayba vâkıf ve mahrem olmak bakımından Nâmûs-u Ekber denir", 3- "Hâzık ve mâhir adam".... Buhârî de kelimeyi, "nâmûs kişinin sır ortağı olup başkasından gizlediklerini onunla paylaşır" şeklinde açıklamıştır. Hayırlı sırların ortağına "nâmûs", kötü sırların ortağına "câsûs" denilir.[217]

Kur'ân-ı Kerîm'de nâmûs kelimesi geçmez. Vahyin başlamasıyla ilgili hadislerde kelimenin Varaka b. Nevfel tarafından zikredildiği görülmektedir.[218] Buhârî, nâmûs kelimesini, "Nâmûs kişinin sır ortağı olup başkasından gizlediklerini onunla paylaşır" şeklinde açıklamıştır.[219] Bu sebeple ilgili rivâyetlerde geçen nâmûs ve nâmûs-i ekber, "sır ortağı, gizli bilgiye sahip olan" mânası dolayısıyla Cebrail diye anlaşılmıştır. Çünkü Allah başka hiç kimseye bildirmediği vahyi ve gayb bilgisini ona bildirmiştir.

Nâmûs kelimesi, İslâmî kaynaklarda vahyin gelişiyle alâkalı rivâyetlerde Cebrail için kullanımı dışında "ilâhî kanun" ve özellikle "Musa'ya gönderilen şeriat" (Tevrat) anlamında kullanılmaktadır. Peygamberlere "vâdıu'n-nevâmîs" (kanun koyucu) denilmiştir.[220]

Nazar: (Bkz. "Fikir" md.). Sözlükte "bakmak, görmek; düşünmek" anlamına gelir. Türkçede "beğenilen bir şeye kıskançlıkla bakmak ve zarar verecek şekilde onu etkilemek" manasında nazar etmek/göz değmek, Arapçada ise nazara, isâbe-

[215] A. Ağırakça, *"Nabâtiler"*, DİA, XXXII,257; N. M. Çetin, *"Arap"*: II. Yazı, DİA, III,276.
[216] G. Uyar, *"Nakîb"*, DİA, XXXII,321.
[217] Buhârî, *"Enbiyâ"*, 23; Mütercim Asım Efendi, *Kâmûs-u Muhît Tercümesi*, III,2445 "نمس" md.
[218] Meselâ bkz. Buhârî, *"Bedü'1-vahy"*, 3, *"Enbiyâ"*, 23; Müslim, *"İmân"*, 252.
[219] Buhârî, *"Enbiyâ"*, 23.
[220] F. Aydın, *"Namus"*, DİA, XXXII,381.

tü'l-ayn denilir. Nazar, daha çok kıskançlık duygusunun eşlik ettiği zarar verici etkiye sahip göz ve bakıştır. Herhangi bir canlı yahut objeye yönelik hayranlık ve övgü sözleri de etkisi açısından nazar kapsamında görülmüştür.[221] el-Kalem Sûresi'nde (68/51), *Kur'ân-ı Kerîm*'i işiten inkârcıların onun derin anlam ve belâgatini ve Hz. Peygamber'in (a.s.) bu şerefe nâil oluşunu kıskandıkları: "*Nerdeyse gözleriyle seni yere yıkıp öldürecekler*" meâlindeki âyetle haber verilmiştir. Taberî, âyetin: "*Kıskançlıkları yüzünden nerdeyse sana nazar değdirecekler, aç ve kötü gözlerinin şerriyle seni öldürecekler*" anlamına da geldiğini, İbn Abbas, Mücâhid, Kelbî gibi müfessirlerden nakletmiştir.

Hadîslerde nazara açıkça temas edilmiş, onun bir gerçeğe (اسْتَعِيذُوا بِاللهِ فَإِنَّ الْعَيْنَ حَقٌّ) karşılık geldiği belirtilerek: "Kaderi geçecek bir şey bulunsaydı bu göz değmesi olurdu" (نَعَمْ فَلَوْ كَانَ شَيْءٌ سَابَقَ الْقَدَرَ سَبَقَتْهُ الْعَيْنُ) bildirilmiş,[222] nazardan kurtulmak için Allah'a sığınılması tavsiye edilmiştir.[223] Hz. Peygamber (a.s.) torunları Hasan (r.a.) ve Hüseyin (r.a.) için: "Allah'ın en mükemmel kelâmını vesile kılarak sizi şeytanlardan, zararlı şeylerden ve kötü bakışlardan korumasını O'ndan niyaz ederim" (أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللهِ التَّامَّةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَامَّةٍ) şeklinde dua etmiş, Hz. İbrâhîm'in (a.s.) de oğlu İsmâil (a.s.) ve İshak'ı (a.s.) bu sözlerle Allah'ın korumasına havale ettiğini bildirmiştir.[224] Resûl-i Ekrem (a.s.), Ümmü Seleme'nin (r.anha) evinde yüzü sararmış bir kız çocuğu görünce: "Bu çocuğa rukye tedavisi yapın, çünkü onda nazarın etkisi var" buyurmuştur.[225] Resûlullah'ın (a.s.), nazarın tedavisi için, etkilenen kimsenin nazarı dokunan kişinin abdest suyu ile yıkanmasını tavsiye etmiştir.[226] Hadîslerde ayrıca Hz. Peygamber'in (a.s.) cinlerin ve insanların nazarından Allah'a sığındığı,[227] göz değmesine karşı rukyeyi önerdiği[228] ve *Kur'ân-ı Kerîm*'in 113 ve 114. sûreleri (Muavvizeteyn) nâzil olunca nazar için sadece onları okumaya başladığı[229] nakledilmiştir. Resûlullah (a.s.), nazara karşı Câhiliye takılarını bulunduran kişileri yermiştir.[230]

Nebî: Bkz. Mekke Dönemi, peygamberlik sonrası, "Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamberliğinin Başlaması (bi'set) ve *Kur'ân*'ın Nüzûlü" başlığına.

---

[221] S. L. Gürkan, "*Nazar*", DİA, XXXII,443.

[222] Buhârî, "*Tıb*", 36, "*Libâs*", 86; Müslim, "*Selâm*", 41-42; İbn Mâce, "*Tıb*", 33; Ebû Dâvûd, "*Tıb*", 15; Tirmizî, "*Tıb*", 19.

[223] İbn Mâce, "*Tıb*", 32.

[224] Buhârî, "*Enbiyâ*", 10; İbn Mâce, "*Tıb*", 36; Ebû Dâvûd, "*Sünnet*", 20; Tirmizî, "*Tıb*", 18.

[225] Müslim, "*Selâm*", 59; İbn Mâce, "*Tıb*", 32.

[226] (مَرَّ عَامِرُ بْنُ رَبِيعَةَ بِسَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ وَهُوَ يَغْتَسِلُ فَقَالَ لَمْ أَرَ كَالْيَوْمِ وَلَا جِلْدَ مُخَبَّأَةٍ . فَمَا لَبِثَ أَنْ لُبِطَ بِهِ فَأُتِيَ بِهِ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- فَقِيلَ لَهُ أَدْرِكْ سَهْلًا صَرِيعًا . قَالَ مَنْ تَتَّهِمُونَ بِهِ . قَالُوا عَامِرَ بْنَ رَبِيعَةَ . قَالَ عَلَامَ يَقْتُلُ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ إِذَا رَأَى أَحَدُكُمْ مِنْ أَخِيهِ مَا يُعْجِبُهُ فَلْيَدْعُ لَهُ بِالْبَرَكَةِ . ثُمَّ دَعَا بِمَاءٍ فَأَمَرَ عَامِرًا أَنْ يَتَوَضَّأَ فَيَغْسِلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ وَرُكْبَتَيْهِ وَدَاخِلَةَ إِزَارِهِ وَأَمَرَهُ أَنْ يَصُبَّ عَلَيْهِ . قَالَ سُفْيَانُ قَالَ مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ . وَأَمَرَهُ أَنْ يَكْفَأَ الإِنَاءَ مِنْ خَلْفِهِ .) İbn Mâce, "*Tıb*", 32.

[227] İbn Mâce, "*Tıb*", 33; Tirmizî, "*Tıb*", 16; Nesâî, "*İsti'âze*", 37.

[228] Buhârî, "*Tıb*", 17; Müslim, "*Selâm*", 57-58; İbn Mâce, "*Tıb*", 34; Tirmizî, "*Tıb*", 15.

[229] İbn Mâce, "*Tıb*", 34.

[230] İ. Çelebi, "*Nazar*", DİA, XXXII,445.

Necâşî: Habeşçe'de "hükümdar" anlamına gelen ve Batı dillerinde negus imlâsıyla yazılan negâsî kelimesinin Arapçalaşmış şekli olan necâşî Habeş kralları için kullanılan bir unvandır. Arapça kitâbelerde bunun karşılığı olarak "melikü'l-Habeşe" ve "melikü Aksum" unvanı yazılmıştır. Necâşî, Arap kaynaklarında özel isim olarak da geçmekle birlikte bu durum unvanın lakaplaşmasından kaynaklanmaktadır.[231]

Necid: Orta Arabistan'da bir bölgedir.[232] Civarındaki çukur alanlara göre yüksek olan bölgenin adı Necd (yüksek yayla/plato) olup kaynaklarda Nücud şeklinde de geçer. Klasik kaynaklarda, Arabistan Yarımadası'nın sahil şeridini teşkil eden Tihâme üzerinde yükselen bölge veya yüksek kısımları Tihâme ve Yemen'e, alçak kısımları Irak ve Suriye'ye bakan büyük bir bölümü çöl olan geniş arazi için kullanılmaktadır. Bu geniş anlamı dışında Hicaz ile Irak arasında kalan bölgeye de Necid denilir. 19. yüzyıldan itibaren bir siyasî coğrafya olarak kuzeyden Cebelişemmer (Beriyyetüşşâm) ve Nüfûd çölü, batıdan Hicaz, güneyden Rub'ulhâlî çölü, doğudan Dehnâ çölü ve Ahsâ'nın arasında kalan bölge olarak tanımlanır. Büyük bir bölümü çölden oluşan Necid'de çöl iklimi hâkimdir. Üç taraftan çöllerle çevrili bu büyük alan, içinde 1400 metreye kadar yükselen volkanik lav akıntıları ve kireçli taşlarla örtülü bir kısım sıra dağlar ile parçalı bir görünüm arz eder. Cebelişemmer'den güneyde Vâdiddevâsir'e doğru tedricî olarak alçalan geniş bölge Âliyetünnecd, Tuveyk ve Arme dağlarını içine alan kısım da Sâfiletünnecd adıyla anılır. Kuzeydoğu istikametinde alçalan Necid bölgesinde yalnız ilkbaharda yeşillenen geniş vadiler bulunur. Vadiler boyunca birçok yerleşim alanı kurulmuştur. Bu vadiler Orta Arabistan'ın hem ulaşım yolları hem de ziraat için önem arz etmiştir. 19. yüzyıl Osmanlı kaynakları ve haritalarında bölge Necd-i Hicâzî ve Necd-i Arızî (Urbânî) şeklinde gösterilir. Necd-i Hicâzî Kasîm, Cebelişemmer, Veşm, Mahmel ve Südeyr; Necd-i Arızî ise Vehhâbîler'in ilk merkezi Dir'iye'yi ve Suudi Arabistan'ın başşehri Riyad'ı da içine alan Vâdiihanîfe, Harc, Eflâc ve Vâdiddevâsir bölgelerinden oluşur.

Geniş Necid coğrafyası en eski göçebe Arap kabilelerinin yaşadığı bir mekân diye bilinir. Hazerî adı verilen ve geniş vahalar boyunca yerleşik veya yarı yerleşik hayatı benimseyen bazı Arap kabilelerinin varlığına dair kayıtlara rastlanmakla birlikte bu coğrafyada tarihte etkin olmuş bir devlet ortaya çıkmamıştır. Bunun tek istisnası, Yemen'deki Himyerîler'e bağlı olarak Necid ve Yemâme'de kurulan Kinde Devleti'dir. Hakkında çok az bilgi bulunan bu devlet İranlılar tarafından ortadan kaldırılmış, Kinde hanedanına mensup birçok kimse Hadramut taraflarına geçmiştir.

Hz. Peygamber'in (a.s.) İslâm'a davet mektubu gönderdiği devlet adamları arasında bu devletten kalan Yemâme hâkimi Hevze el-Hanefî'nin de bulunduğu bilinmekte-

[231] İbn İshâk, s. 201; L. Öztürk, "*Necâşî Ashame*", DİA, XXXII,476.

[232] Necid'in Arabistan'daki konumu için bkz. Hicretin 9. yılı olaylarından: "182. Münzir b. Sâvâ'ya Elçi Gönderilmesi" "Harita: Bahreyn'in Arabistan'daki Konumu" başlığına.

dir. Hevze, Resûlullah'ın (a.s.) elçisine iyi davranmışsa da İslâm'ı kabul etmemiştir. Daha sonra kabileleri birlikte idare ettikleri Sümâme b. Üsâl,[233] Mekke'ye gidip Müslüman olduğunu bildirmiş, böylece İslâm erken bir dönemde Necid içlerine kadar ulaşmıştır. Necid'le ilgili ilk ciddi hadise Yemâme'de Müseylimetü'l-Kezzab'ın peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkıp halkı kendisine biat etmeye çağırması ve Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatı üzerine zekât ödemek istemeyen bazı Arap kabilelerini etrafına toplayarak ridde hareketlerini başlatmasıdır. Halife Hz. Ebû Bekir (r.a.) dönemindeki ridde savaşları da daha yoğun olarak bu coğrafyada cereyan etmiştir. Abbasîler devrinde 4. (10.) yüzyıldan sonra zaman zaman Mekke şerifleri nüfuzlarını Necid'de kabul ettirdiler. Aslında bu durum Necid kabilelerinin zekât ve öşürlerini toplamaktan ibaretti. Çünkü Necid'de hüküm süren geleneksel yapı tam bir devlet idaresinin tesisine imkân vermemekteydi.[234]

Necran: Aslında Yemen'in kuzeyinde yer alan ve günümüzde Suudi Arabistan sınırları içinde (güneybatısında) kalan Asîr dağlık bölgesinde geniş bir kesimin sularını toplayan aynı adlı vadinin (Vâdînecran) verimli toprakları ortasında ve Hadramut tarafından gelip Hicaz, Bahreyn, Irak, Filistin ve Suriye'ye yönelen ticaret yolları üzerinde kurulmuş bir vahadır. İbn Hurdazbih Necran'ı Güney Necid'e, Bekrî Hicaz'a dâhil etmiştir. Tarih boyunca vahada birçok yerleşim birimi kurulmuş olup biri önemini yitirip çeşitli nedenlerle metruk hale geldiğinde diğer bir vaha şehri Necran ismini alırdı. Günümüzde ise Necran, Suudi Arabistan sınırları içinde (güneybatısında) kalan tarihî bir şehirdir. Günümüzde olduğu gibi tarih boyunca bir tarım, sanayi ve ticaret merkezi olarak tanınmıştır. Özellikle deri ve dokuma ürünleriyle meşhurdu.[235]

Nedve (الندوة): Sözlükte: Akd-ı meclis eden cemâate ve nâsın gündüz müctemi oldukları meclis ve ecümene denir.[236] Câhiliye devrinde Mekke idaresidir. "Toplantı evi" anlamına Dârünnedve denilen yerde yapılırdı. Kusay, Dârünnedve'yi yaptırmadan önce Mekke idaresiyle ilgili toplantıları kendi evinde gerçekleştiriyordu. Yaklaşık 440 yılında Kâbe'nin kuzeyine, tavafa başlanan yere yakın bir konuma Dârünnedve denilen toplantı yerini yaptırdı. Kapısını da Kâbe'ye doğru açtırdı. Dârünnedve esas itibariyle bir asiller (mele') meclisiydi. Bu mecliste, savaş ve barış kararı alınır, görüşler belirlenir, nikâh merasimleri ve ergenlik çağına gelmiş genç kızların gömlek (dir') giyme törenleri yapılırdı. Meclise Kusay'ın oğullarından başka Mekke'deki Kureyş boylarının kırk yaşını aşan reisleri katılırdı. Dârünnedve, İslâm dönemine kadar varlığını sürdürdü. Bu vazife, Abdüddâroğulları'nın elindeydi.[237]

[233] Bkz. Hicrî 6. yıl olaylarından: "83. Muhammed b. Mesleme'nin Kuratâ Seriyyesi ve Sümâme b. Üsâl'in Esîr Alınması".
[234] Bkz. Z. Kurşun, "*Necid*", DİA, XXXII,491.
[235] el-Bilâdî, *Mu'cem*, s. 314; M. L. Bilge, "*Necran*", DİA, XXXII,507.
[236] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,6010 "ندو" md.
[237] İbn Hişâm, I, 132; Taberî, II,448; Şâmî, III,231; E. R. Fığlalı, "*Dârünnedve*", DİA, VIII,556-557.

Nesî': Lügat ve tefsir ulemâsının ekserisine göre, ertelemek anlamına gelir. Nesî'in mahiyeti ve tatbik şekli konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. *Kur'ân-ı Kerîm*'in et-Tevbe Sûresi'nin 37. âyetinde de bahsedilen nesî', hicretin 10. senesine kadar tatbik edilen takvimle ilgili bir Câhiliye devri uygulamasıdır.[238]

Başlangıçta Yemenli Kahtânî Kinde kabilesinin elinde bulunan nesî' vazifesi, Mâlik b. Kinâne'nin Muaviye b. Sevr el-Kindî'nin kızıyla evlenmesi neticesinde, Mudarî Benî Kinâne kabilesine geçmiştir. Mâlik b. Kinâne'den sonra sırasıyla oğulları Sa'lebe ve Hâris (Kalammas) nesî' vazifesini icra etmiştir. Kalammas kelimesinin, cömert ve engin deniz gibi manalara geldiği zikredilmiştir.[239]

Hâris'ten sonra bu görevi oğlu Serîr icra etmiş daha sonra ise Benî Sa'lebe b. Hâris b. Mâlik b. Kinâne'den Benî Fukaym'e geçmiştir.[240] Bunlardan nesî' vazifesini en son icra eden kişi, Ebû Sümâme'dir. İslâmiyet, onun zamanında ortaya çıkmıştır.[241]

Birûnî ve Makrizî, nesî'in yaklaşık olarak İslâm'dan 200 sene önce Mekke'de Yahudilerden alınarak uygulanmaya başlandığını zikrederler.[242] Bu tesbit muhtemelen yanlıştır. Zira Mâlik b. Kinâne ile İslâm'ın doğuşu arasında 13 kuşak, Muaviye el-Kindi ile İslâm'ın doğuşu arasında 17 kuşak bulunmaktadır. Bir kuşak 30 yıla karşılık gelirse 13 kuşak 390, 17 kuşak 510 yıla karşılık gelir demektir. İki tarihin aritmetik ortalaması 450 yıl yapar. Bu tarih muhtemelen Kalammas ailesine işaret eder. Nesî' vazifesinin Mekke'de Kinâne'ye geçmeden önce Kindelilerin aynı vazifeyi ne kadar süre icra ettikleri bilinmemektedir. "Yahûdî metodu kendine has değişik ve karmaşık unsurlarıyla, son derece sade olan Arap metodunu hiç etkilememiştir ve aslında Arap metodu ile Hammurabi formülü arasında çok daha fazla yakın benzerlikler söz konusudur". [243]

Nesî'in mahiyeti ve tatbik şekli konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunları ikiye ayırmak mümkündür:

Nesî', Haram Aylar'ın hürmetine müdahale etmektir.

Birinci görüşe göre nesî', kavga ve savaşın haram kabul edildiği ayların sırasını değiştirmek ve sayılarını eksiltmek sûretiyle müdahale etmektir. Eksiltme, Haram Aylar'ı helal saymak şeklinde oluyordu. Haram ayların sırasını değiştir-

[238] Bkz. Râzî, XI,506,514,515; Zürkânî (1996 n.), XI,448; F. A. Şemsî, *"The Meaning Of Nasî': An İnterpretation Of Verse 9:37"*, IS, İslâmabad 1987, XXVI/2,143-164.

[239] Bkz. Süheylî, I,138; Fîrûzâbâdî, s. 731.

[240] Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillah b. Ahmed el-Ezrakî (v. 250/864 [?]), *Ahbâru Mekke ve mâ Câ'e Fîhâ Mine'l-Âsâr*, thk. Rüşdi Salih Melhese, Mekke-i Mükerreme 2002, I,182-183.

[241] Ebû Sümâme Cünâde b. Avf b. Ümeyye b. Kala' b. Abbâd b. Huzeyfe b. Abd b. Fukaym b. Adî b. Âmir b. Sa'lebe b. Hâris b. Mâlik b. Kinâne b. Huzeyme. Bkz. İbn Hişâm, I,44-46; İbn Habîb, s. 157; el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb (1989 n.)*, II,63; Makrizî (1999 n.), XIV,317-318.

[242] Makrizî (1999 n.), XIV,317-318.

[243] Bkz. M. Hamidullah, *"Hicrî Takvim ve Tarihi Arkaplanı"*, IX,671-685. Ayrıca bkz. Celâl Saraç, *İyonya Pozitif Bilimi*, İzmir 1971, s. 100-105 ("Mezopotamya takvimi" başlığı).

menin genelde Haram Aylar'ın ertelemesi yoluyla yapıldığı kabul edilmiştir. Bu görüşe göre nesî', kamerî senenin süresine -ilave yapmak sûretiyle- müdahale değildir. Doğrusu sadece Haram Aylar'ı ihlal anlamına gelen bu nesî' işleminin ne gibi usûllere riâyet edilerek yapıldığı oldukça müphem ve tartışmalıdır.

2- Nesî', kamerî seneye ilave yapmaktır.

Bazı Müslüman gökbilimciler ve bunların öncüsü olan Ebû Ma'şer el-Felekî (v. 272/885), Muhammed b. Ahmed el-Beyrûtî (v. 330/941) ve Mes'ûdî (v. 346/957) gibi tarihçi ilim adamları, nesî'i ay yılını güneş yılına uydurmak demek olan kebîse usûlü olarak tefsir etmişlerdir.[244] Mes'ûdî: "Araplar, Câhiliye devrinde, her üç yılda bir ay yılına bir ay ilâve ediyorlardı ve buna nesî' diyorlardı" der.[245]

Nesih: Sözlükte "gidermek, izale ve nakil, beyan etmek" anlamına gelen nesih kelimesi terim olarak şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılmasını ifade eder. Nesih, bizim ilmimize nazaran bir hükmü değiştirme, Allah'ın ilmine nazaran ise hükmün müddeti için bir açıklamadır (النسخ في اللغة عبارة عن التبديل والرفع والإزالة يقال نسخت الشمس الظل إذا أزالته وفي الشرع هو أن يرد دليل شرعي متراخيا عن دليل شرعي مقتضيا خلاف حكمه فهو تبديل بالنظر إلى علمنا وبيان لمدة الحكم بالنظر إلى علم الله تعالى).[246]

Nestûrîlik: Hz. İsa'nın (a.s.) insan tabiatı üzerinde duran bir Hıristiyan mezhebidir. Mezhebin öncüsü Nestorius, "Hz. İsa (a.s.), içinde Allah'ın kelimesinin bulunduğu bir insandan başka bir şey değildir" diyerek Hz. İsa'nın (a.s.) insan-Allah değil, sadece Allah'ın taşıyıcısı olduğunu belirtmiştir.[247]

Neşş (نَشٌّ): Bir ağırlık birimi olup yirmi dirheme karşılık gelir.[248]

Nüzûl: Bkz. Mekke Dönemi, peygamberlik sonrası, "Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamberliğinin Başlaması (bi'set) ve *Kur'ân*'ın Nüzûlü" başlığına.

Peygamber: Bkz. Mekke Dönemi, peygamberlik sonrası, "Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamberliğinin Başlaması (bi'set) ve *Kur'ân*'ın Nüzûlü" başlığına.

Râcih: Bkz. "Tercîh" md.

Remle bint Hâris'in (رملة بنت الحارث بن ثعلبة بن الحارث بن زيد الأنصارية النجارية) annesi Kebşe bint Sâbit b. Nu'mân b. Harâm'dır, kocası -Mekke'de Resûlullah (a.s.) ile buluşup İslâm'ı ilk olarak kabul eden altı kişiden biri olan- Muâz b. Hâris b. Rifâe'dir (قال محمد بن عمر وأمر الستة أثبت الأقاويل عندنا) (İbn Sa'd). Ensârdan olup Resûlullah'a (a.s.) biat eden hanımlardandır. Siyer-megâzî ve tabakât kaynakla-

[244] M. Hudarî Bey, *Târihü'l-Ümemi'l-İslâmiyye*, I,59.
[245] el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb* (1989 n.), II,206.
[246] el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "nesh" md; A. Çetin, "*Nesih*", DİA, XXXII,579.
[247] M. Aydın, "*Hıristiyanlıkta Teslis Doktrini ve Hıristiyan İtizalleri*", V,150-153.
[248] Süheylî, IV,130; Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, III,2860 "نشش" md.

rında, özellikle Resûlullah'a (a.s.) gelen heyetlerle ilgili "دار رملة بنت الحارث" şeklindeki birçok kayıttan, bu hanımefendinin evinin müştemilatlı ve çok büyük olduğu; bu evin Medine ahalisi meclisi, heyetlerin misafir edilmesi, tutukevi (فلم يزالوا موقوفين في دار رملة بنت الحارث حتى توفي أبو بكر) (İbn Asâkir) ve benzeri amaçlar için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mesela İbn İshâk'a göre Sa'd b. Muâz (r.a.) Benî Kurayza'nın Hendek Savaşı'ndaki ihanetleri üzerine onların kılıçtan geçirilmesine karar verince Benî Kurayza'dan ölüme mahkum edilenler Remle bin Haris'in konağında tutuldular (وذكر بن إسحاق في السيرة النبوية أن بني قريظة لما حكم فيهم سعد بن معاذ حبسوا في دار رملة بنت الحارث امرأة من الأنصار من بني النجار).[249] Yine Neha' kabilesi, 15 Muharrem H. 11'de Medine'ye 200 kişiden oluşan büyük bir heyet gönderdi. Vâkıdî'ye göre bu, Medine'ye gelen son heyettir ve başkanı da -daha önceleri Hıristiyan olan- Zürâre b. Amr'dır. Heyet daha Yemen'de iken İslâm'ı kabul etti ve Muâz b. Cebel'e biat etti. Heyet, Medine'de Remle bint Hâris en-Neccâriyye'nin konağında misafir edildi.[250]

Resûl: Bkz. Mekke Dönemi, peygamberlik sonrası, "Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamberliğinin Başlaması (bi'set) ve *Kur'ân*'ın Nüzûlü" başlığına.

Rıdvân biatı: Bkz. "Bey'atü'r-Rıdvân" md.

Rifâde (الرفادة): Sözlükte: "At eyerinde olan eğrim dedikleri keçe gibi şeye denir ki semerin altına koyarlar ta ki semer hayvanın sırtına sürmesin", "yara sardıkları paçavra" ve "Câhiliye devrinde Kureyşliler aralarında vaki olan 'ârifâneye" denir. Câhiliye devrinde Mekke'nin idaresiyle ilgili bir vazifedir. Mekkeliler, her sene aralarında -herkes imkânlarına göre- bir miktar mal verip onunla erzak, zahire ve kuru üzüm satın alırlar, hacılar gelmeden bunu temin edip hacılar geldilerinde onlara ikram ederlerdi.[251] Bu vazife, Benî Nevfel'den el-Hâris b. Âmir'in elindeydi.

Rivâyet (الرواية): Hadîsi kaynağına isnat ederek -tahammülü'l-hadîsin -semâ, kıraat, icâzet, münavele, kitâbet, ilâmü'ş-şeyh, vasiyyet, vicâde denilen- sekiz yönteminden biriyle nakletmek anlamında terimdir. Sözlükte "içip kanmak, ağaç suya kanıp canlanmak" anlamlarına gelen "اَلرَّيُّ", "اَلرِّيُّ" ve "اَلرِّوَا" aynı kökün mastarlarıyla ilişkili olan rivâyet kelimesi "hadîs veya şiir haml veya nakletmek, ip bükmek, bir adama su götürmek, deve binicisini düşürmesin diye semere bağlamak, insanlar için kuyudan su çıkarmak, bir adama hadîs, şiir veya kıssa rivâyet ettirmek, bir nesnede gereği gibi düşünmek" manalarına gelir.[252] Terim olarak "hadîsi vb. haberleri senediyle nakletmek, onları söyleyene veya yapana

[249] İbn Hacer, *el-İsâbe*, "رملة بنت الحارث" md.; hicretin 5. yılı olaylarından: "80. Benî Kurayza Gazvesi" başlığına bkz.

[250] İbn Sa'd, I,346; Taberî, IV,60.

[251] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, II,1435 "رفد" md.

[252] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercümesi*, VI, 5779-5780 "روي" md.

isnat etmek" anlamında kullanılır. Her rivayeti kendinden öncekilerden nakleden bir şeyh (hoca, mervî anh) ve o şeyhten bu rivayeti alıp nakleden bir râvi bulunur. Hocanın bir rivayeti râviye aktardığını ifade etmek için genellikle "ravâ lehû" (ona rivayet etti), râvinin hocadan rivayette bulunduğunu belirtmek için de "ravâ anhü" (ondan rivayette bulundu) tabirleri kullanılır. Rivayetin şeyhten alınıp öğrenilmesine haml veya tahammül, başkalarına öğretilmesine nakl veya edâ denir.[253]

Sâbit: Bkz. "Sebt" md.

Sabiî: Sözlükte "kavminin dinini terk eden kimse" anlamına gelir, "sabaa" (صبأ) kökünden türetilmiştir. Bu sebepledir ki Mekkeliler Hz. Muhammed'e (a.s.) kavminin dinini terk ettiği için: "(صبأ محمد) Muhammed ata dinini terk etti" demişlerdi.[254]

Sadûk: Zehebî ve Irâkî'ye göre tadîlin üçüncü, Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir siyga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadîs yazılır ve araştırılır.[255]

Sâfile: Âliye'nin mukabili olup Medine'nin Tihâme tarafındaki mahalle ve yerleşim birimlerine denir.[256]

Safiy: Hz. Peygamber devri, Mekke dönemi, peygamberlik öncesi olaylarından: "Hz. Muhammed'in (a.s.) Hz. Hatîce ile Evlenmesi", "Hz. Peygamber'in Geçim Vasıtaları" başlığına bkz.

Sahabe: Hz. Peygamber'le (a.s.) mümin olarak karşılaşan ve İslâm Dini üzere vefat eden kişidir. İslâm'ın ilk asrına dair rivâyetleri, inanç ve amel olarak İslâm Dini'ni gelecek nesillere öğretilmesinde -İslâm'ın ilk muhatapları olmaları bakımından- sahâbenin önemi büyüktür. Bu sebepledir ki İslâm Dini tarihinde her bir sahabe üzerinde titizlikle durulmuş, her birinin hayat hikayesi yazılarak ciltler dolusu sahâbe tarihleri vücuda getirilmiştir.[257]

Sanem: Bazı lügatçiler sanem (صنم) ile vesen (الوثن) kelimeleri arasında anlam farklı olmadığını, bazıları ise bu kelimelerin farklı manalar ifade ettiğini bildirmişlerdir. İbnü'l-Esîr'e göre, sanem, şekilli fakat gövdesiz puta denir.[258] (Bkz. "Vesen" md.)

---

[253] M. Efendioğlu, "*Rivâyet*", DİA, XXXV,135-137.
[254] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I,54; Arthur Jeffery, *The Foreign Vokabulary of Qur'an*, Kahire 1939, s. 191-192.
[255] A. Aydınlı, *Hadîs Istılahları*, s. 132.
[256] *Tecrîd Tercemesi*, II,491.
[257] İbnü'l-Cevzî, *Telkîh*, s. 100-101; T. Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, s. 375.
[258] (قَالَ ابْنُ الأثير : الْفَرْقُ بَيْنَ الوَثَنِ والصَّنَمِ أَن الوَثَنَ كُلُّ مَا لَهُ جُثَّةٌ مَعْمُولَةٌ مِنْ جَوَاهِرِ الأَرضِ أو مِنَ الخَشَبِ وَالحِجَارَةِ كَصُورَةِ الآدَمِيِّ تُعمَلُ وتُنْصَبُ (فتُعبَدُ)، والصَّنَمُ الصُّورَةُ بِلا جُثَّةٍ ؛ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ يُفَرِّقْ بَيْنَهُمَا وأطلقهما عَلَى المَعْنَيَيْنِ) İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIII,442 "وثن". Ayrıca bkz. Hişâm el-Kelbî, s. 53; Mütercim Asım efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, VI,5080 "صنم" md.

Sâribe (السارية): Lügatte sârib (السارب), yeryüzünde kendi kolayına bir düzeye giden insana ve hayvana denir. Mesela: رَيْتُهُ سَارِيًا أي ذَاهِبًا على وجهه في الأرض cümlesinde olduğu gibi.[259] *Kur'ân-ı Kerîm*'de: *"Sizden, sözü gizleyenle onu açığa vuran, geceleyin gizlenenle gündüzün yürüyen (onun ilminde) eşittir"*[260] meâlindeki âyette "سارب" şeklinde ism-i fâil olarak geçen kelimenin müennesliğe delâlet eden kapalı tâ (ة) almış hali olup gündüz savaşmak üzere sevk edilen askeri birliğe denir.[261]

Sebt: Sabit[262] veya "daha sabit" gibi tabirler hadîs usûlü ıstılahlarındandır: ı- الثبت, ıı- الثابت, ııı- الاثبت. Biz bu tabirleri kullanırken genelde "sabit" veya "daha sabit" diye Türkçeye tercüme ettik. "Sebt", özü-sözü doğru, zabtı tam, hüccet sayılan râviye denir ve böyle bir râvinin rivâyeti delil olarak alınır. "Sabit" ise makbul haberler için kullanılır. Sabit tabiri, haberin sıhhatine delâlet eder ve bazen "sahîh" bazen de "hasen" hadîs manasına gelir.[263]

Sedânet[264]**/Hicâbet** (السدانة - وهي الحجابة): Câhiliye devrinde Mekke'nin idaresiyle ilgili bir vazifedir. Kâbe-i Muazzama'ya hizmet, perdedârlık ve kapıcılık etmek vazifesidir. Kâbe'nin anahtarları bu görevi yürüten şahsın elinde olur. Rifâde, livâ ve sidânet/hicâbet vazifeleri, Benî Abdüddâr'dan Osman b. Talha'nın elindeydi.

Sened: Bkz. "Birleşik sened" md. Sözlükte "itimat etmek, dayanmak" manasına gelen senet kelimesi, "itimat olunan (mutemet), dayanılan ve güvenilen" manasına da gelir. Hadîs ıstılahında ise senedin manâsı, onun lügat manâsından farklı değildir. Her hadîs metninin başında, o metni birbirine nakleden râvi isimlerinden müteşekkil bir zincir vardır. Bu isim zinciri, en son râviden başlayarak Hz. Peygamber'e (a.s.) kadar ulaşır ve her râvi, zincirin bir halkasını teşkil eder. Bu halkaların birbirine bağlı olması, nasıl zincirin sağlamlığını temin ederse, her bir halkanın da kendi başına sağlam olması, aynı şekilde zincirin sağlamlığını gösterir. İşte isimlerden müteşekkil böyle sağlam bir zincir, kendisine bağlı olan hadîs metninin sıhhati için bir garanti sayılır ve ıstılahta bu garantiye senet adı verilir.[265]

Seriyye (السرية): Düşman üzerine gönderilen en az be, en çok 300 veya 400 kişilik askeri kuvvete denir. Türkçede buna çete denir. Kelimenin asıl anlamından hareketle, gece vaktinde yola çıktıkları veya güzide ve hülasa; yani seçkin bir birlik

---

[259] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, I,457 "سرب" md.

[260] Bkz. er-Ra'd 13/10.

[261] (السارية : النفر الذين يسعون نهاراً وجمعها : سوارب) Hârizmî, s. 73; Fîrûzâbâdî, s. 123, Ahterî (1242 b.), s. 286.

[262] Vâkıdî, I,2.

[263] T. Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, s. 375; A. Aydınlı, *Hadîs Istılahları*, s. 132,136.

[264] Sözlükte "اَلسَّدَنَة" (sedânet) "سَلَامَة" (selâmet) vezninde Kâbe-i Muazzama'ya yahut puthaneye hizmet eylemek manasınadır. Ve perde-dârlık ve kapıcılık eylemek manasınadır; يقال سدن الرجل اذا عمل الحجابة (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,5390 "سدن" md.).

[265] T. Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, s. 397.

olduklar için onlara seriyye denilmiştir. Kelimenin çoğulu serâyâ (سرايا)[266] ve serayâtdır (سرايات). Bazı âlimler, bu kelimenin gizlemek anlamına gelen "es-sir-ru" (اَلسِّرّ) mastarından türetildiğini söylemiş fakat iki kelimenin aslî harflerinin farklılığından dolayı buna itiraz edilmiştir. Âlimlerin çoğuna göre ise seriyye (السرية) kelimesi, hepsi aynı kökten gelen "surâ", "mesrâ", "seyre" ve "sirâye" (سَرَى يَسْرِي سُرًى ومَسْرًى وسَرْيَةً، ويُضَمُّ، وسِرايَةً، وأسْرَى واسْتَرَى وسَرَى به، وأسْراه) mastarlarıyla ilgilidir. Bu mastarlar: "Gece yola gitmek",[267] "ağaç kökünün damarları yer altına sürüp gitmek", "davarın arkasına eşyasını yüklemek"[268] ve "keşfetmek"[269] manalarına gelir. Seriyye (السرية) kelimesi, "ğaniyye" (غَنِيَّةٌ) kalıbında masdar binai merre olup (السرية المرة من سرى: أي سار ليلا، والشيء: كشفه) "fâiletun" (فاعلة) anlamındadır.[270] (سرى) kökünden türetilmiş kelimelere *Kur'ân-ı Kerîm*'de yer verilmiştir. Mesela: "*Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren* (سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا) *Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir*" (el-İsrâ 17/1) mealindeki âyet gibi. Geceleyin savaşmak üzere sevk edilen askeri birliğe seriyye denir. Zürkânî'ye göre, ilk siyer-megâzî ulemâsı, gazve ve seriyye ayırımına pek dikkat etmemiştir.[271] Daha sonraları siyer ve hadîs ulemâsı arasında, Resûlullah'ın (a.s.) katıldığı askeri seferlere gazve, kendisinin (a.s.) sevk edip fakat katılmadığı seferlere ise seriyye demek teamülü ortaya çıkmıştır.[272]

Sifâret (السِّفارة)[273]: Câhiliye devrinde Mekke'nin idaresiyle ilgili bir vazifedir. Kureyş'in yabancılar nezdinde temsil edilmesidir. Bu vazife, Benî Adî'den Hz. Ömer'in (r.a.) elindeydi.Sikâye (السقاية): Sözlükte su içecek kaba denir, maşraba anlamında.[274] Câhiliye devrinde Mekke'nin idaresiyle ilgili bir vazifedir. Hacılara su temin edilmesidir. Benî Haşim'den Abbas b. Abdilmuttalib bu hizmeti görüyordu.

Sîret: Bkz. "Siyer" md.

---

[266] Muslihuddin Mustafa Ahterî (v. 968/1560-61), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1292, I,302.

[267] (سريتا و نجم قد أضاء فمذ بدى محياك اخفى ضوئه كل شارق) ve el-Ma'lût el-Kurey'î'ye (المَلْوطِ القُرَيْعي) ait olan: (أَلا إنْ سَرَى لَيْلي فَبِتُّ كَئِيباً * أُحَاذِرُ أَنْ تَنْأى النَّوى بِغَضُوبا) şeklindeki şiirinde olduğu gibi.

[268] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,5796 "سرى" md.

[269] (السَّرِيَّة المرة من سرى: أي سَارَ لَيْلًا، وَالشَّيْء: كشفه) Ebû Abdillah Cemaleddin Muhammed b. Abdillah İbn Mâlik et-Tâî el-Ceyânî (v. 672), İkmâlü'l-'Alâm bi teslîsi'l-Kelâm, thk. Sa'd b. Hamdân el-Ğâmidî, Mekke, 1404/1984, II,304.

[270] (السرية هم النفر يبعثون ليلاً للتنافر بالليات اشتقت من السراي والجمع: السرايا) Hârizmî, s. 73; Şâmî, VI,3-4; Zürkânî, II,222.

[271] Muhammed b. Abdilbaki b. Yusuf b. Ahmed b. Ulvân el-Mısrî ez-Zürkânî el-Ezherî el-Mâlikî (v. 1122/1710), *Şerh ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*, Beyrut 1973, I,387-390 -Eserin bu baskısını: "Zürkânî" veya "*Şerh ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*" şekillerinde kaynak gösterdik-.

[272] Zürkânî, II,220.

[273] Sözlükte sifâret (السِّفارة) kavmin mâbeynini ıslah eylemek manasınadır ki murad yekdigere münafeseleri olan iki taife miyanına miyancılık ve elçilik edip vahşet ve münaferetlerini keşf ve izale ile hoşdil eylemekten ibarettir (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, II,2020 "سفر" md.).

[274] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, VI,5803 "سقي" md.

Siyer: Bkz. Girişte "Siyerin Bazı Temel Istılahları" başılığına.

Suriye: bkz. "Bilâdü'ş-Şâm" md.

Şâz: Güvenilir bir râvinin, cemaatin rivâyetine muhalif olarak rivâyet ettiği ve bu rivâyeti ile tek kaldığı hadîs için kullanılan bir tabirdir.[275]

Şemâil: "شَمِلَ" fiilinin bir mastarı olan "şemâl" (شَمالٌ) kelimesinin gayrı kıyasi çoğuludur. Şemâl mastarı "kapsamak, içermek, ihata etmek" manalarına gelir. İnsanı kuşattığı, ona egemen olduğu için "huy, tabiat, seciye ve ahlak" gibi şeylere de şemâl denilmiştir.[276] Câhiliye şairlerinden Abdiyağûs el-Hârisî (v. 43/580):

"أَلَمْ تَعْلَمَا أَنَّ المَلامَةَ نَفْعُها . . . قَليلٌ وما لَوْمي أَخي مِنْ شَمالِيَا" ve -Câhiliye devrinde de yaşamış olan (muhadram) muallaka sahibi İslâm şairi- Lebîd b. Rebîa el-Amirî el-Ca'ferî (v. 40 veya 41/660 veya 661):

"هُمُ قَومي قد أنكرتُ منهم . . . شَمائِلَ بدلوها من شمالي" şeklindeki mısralarında söz konusu mastarı ve çoğulunu "huy, tabiat, seciye ve ahlak" manalarında kullanmışlardır.

Din ıstılahında şemâil, fahr-ı kainât Peygamber Efendimiz'in (a.s.) mübarek fiziki ve ahlâkî özelliklerini ifade eden bir terim ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adıdır.[277]

Şemsî sene: Bkz. "Güneş takvimi" md.

Şemsî yıl: Bkz. "Güneş takvimi" md.

Şuaybe: "Şu'be" kelimesinin ism-i tasgiri olan Şuaybe, Arabistan yarım adasının güneybatısındaki Hicaz bölgesinde, Kızıldeniz sahilinde, Mekke'ye yakın Mekke-Yemen yolu üzerinde bir vadidir. Şuaybe, Medine'ye 420, Mekke'ye 70 km mesafede olan Cidde Limanı, hicretin 26. yılında, Halîfe Hz. Osman (r.a.) tarafından kuruluncaya kadar, Câhiliye döneminde Mekke'nin deniz ulaşımı bağlantısını sağlayan önemli limanlardan biriydi. Şuaybe Limanı, Cidde'nin güneyinde yer alır. İslâm coğrafya eserlerinde Cidde ismi "kıyı, sâhil; yol" gibi manalara gelen "Cudde" şeklinde tesbit edilmiş olup halk dilinde ise daha çok Cidde şeklinde anılmaktadır. Bu yerleşim biriminin önemi, güneyindeki Şuaybe Limanı'nın Hz. Osman (na.) zamanında terk edilerek Mekke'ye Kuzey Afrika, bilhassa Mekke'nin iaşe temin yerlerinden birisi olan Mısır, Hindistan gibi deniz yoluyla

---

[275] T. Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, s. 405-406.

[276] قالَ الرَّاغِبُ : قِيلَ لِلْخَلِيقَةِ شَمَالٌ لَكَوْنِه مُشْتَمِلاً على الإنْسانِ اشْتِمالَ الشِّمال على البَدَنِ

[277] M. Y. Kandemir, *"Şemâil"*, DİA, XXXVIII,497. el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, "شمل" md.; er-Râzî: (ش م ل : شَمِلَهم الأمر بالكسر شُمولا عمّهم وفيه لغة أخرى من باب دخل ولم يعرفها الأصمعي وأمر شَامِلٌ وجمع الله شَمْلَهُ أي ما تشتت من أمره وفرق الله شمله أي ما اجتمع من أمره و الشَّمْلُ بفتحتين لغة في الشمل و الشَّمْلَةُ كساء يشتمل به و الشِّمال الريح التي تهب من ناحية القطب وفيها خمس لغات شَمْلٌ بالسكين و شَمَل بفتحتين و شَمالٌ و شَمَالٌ و شَأْمَلٌ مقلوب منه وربما جاء شَمَّالٌ بتشديد اللام وجمع الشَّمال شمالاتٌ و شَمائِلُ أيضا على غير قياس). Bkz. *Muhtasaru's-Sihâh*, "شمل" md.

gelen hacıların karaya ayak bastıkları bir liman şehri olarak kullanılmaya başlanmasından sonra artmıştır. Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed el-İstahrî'nin (v. 340/951) mamur ve müreffeh bir ticaret şehri olarak tasvir ettiği Cidde'nin gümrüğü Hicaz'a hâkim olanlara daima önemli bir gelir kaynağı olmuştur.[278] Günümüzde ise Şuaybe ve Cidde limanlarının ikisi de kullanılmaktadır.[279]

Tadîl: Bkz. "Cerh" md.

Tağlîb: Sözlükte "teşmil etmek" manasına gelir. Bir yakınlık veya ilgiden dolayı bir sözü, başka bir söz ve anlamı da içine alacak şekilde kullanmaktır. Meselâ "el-Omerân" (iki Ömer) tabiri ile halîfe Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer'in (r.a.), "el-kamerân" (iki ay) kelimesi ile ay ve güneş kastedilmesi gibi.

Tâif: Hz. Peygamber devri Mekke dönemi: Peygamberlik sonrası olaylarından: "Tâif Seferi", başlığı "Tâif" kısmına bakınız.

Takvim: Bkz. "Kronoloji" md. Takvim, insanoğlunun mutlak zamanı algılama ve belli bir plana göre değerlendirme isteğinin bir ifadesidir. Eski medeniyetlerin ekserisi takvim kullanmıştır. Mısırlılardan Mayalara kadar bütün kavimler, takvim hazırlarken, güneş ve ay gibi gök cisimlerinin düzenli ve periyodik hareketlerini ölçü olarak almışlardır.[280]Gök cisimlerinin düzenli ve periyodik hareketlerini esas alan takvimler üçe ayrılır: Güneş takvimi, ay takvimi, ay-güneş takvimi.

Ta'lîk: Sözlükte "asmak, bir işi başka bir işin varlığına ve meydana gelişine bağlamak, geri bırakmak" manalarına gelir. Hadîs ıstılahında musannifin, kitabında naklettiği bir haberin isnâdından ya kendi şeyhini yahut şeyhi ile birlikte sırasıyla birkaç şeyhi ve hatta bütün isnâdı hazfederek "kale fulân" ibaresiyle, haberi, zikrettiği ilk kaynağa isnât etmesidir. F. Sezgin'e göre, talîk daha çok yazılı bir kaynaktan alıntı yapmayı ifade eder. Nâkil, sıhhatine inandığı bir metinden, nakil hakkına sahip olmamasına rağmen bunu yapmıştır.[281]

Ta'zîr: Had cezalarını gerektirmeyen suçlara verilen cezalardır. Ta'zîr cezasının en üst sınırı, had cezalarının en alt sınırını geçmemek şartıyla, işlenen suçun niteliğine göre kadı tarafından tayin edilir.

Telfîk: Sözlükte "bir yere toplamak, birbirine eklemek" demektir. Istılahta birbirinden farklı şeyleri birleştirip bir şeymiş gibi göstermek manasına gelir.

---

[278] Şâmî, II,369; Zürkânî (1996 n.), I,505; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, III,51 (eş-Şâmile); R. Hartman, "*Cidde*", İA (MEB), III,159-160; M. L. Bilge, "*Cidde*", DİA, VII,523-524.

[279] Şuaybe ve Cidde'nin yeri için bkz. Hicretin 8. yılı olaylarından: "148. Amr b. Âs'ın Süvâ' Putunu Tahribi" başlığında yer alan "Harita: Şemensîr Dağı" alt başlığına.

[280] Y. Dağlı – C. Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Ankara 1997, I,14; İ. Yücel, "*Hilâl*", DİA, XVIII, 1-2; M. Dizer, "*Ay*", DİA, IV,185.

[281] F. Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 46,117.

Telif: Zahirde birbirine aykırı gibi görünen şeyleri, uzlaştırmaktır. Buna cem' de denir.[282] Usûl ulemâsının ittifakına göre cem'e/telife imkan bulundukça, telif tercihten evladır (والجمع أولى من الترجيح باتفاق أهل الأصول ، لأن فيه العمل بكلا الدليلين).

Temrîz siygası: Marazın (hastalık) "tef'îl" bâbından "hasta etmek" manasına gelen temrîz, hastalığın tedavisi için ihtimam göstermek manasında da kullanılmıştır. Hadîs ıstılahında temrîz siygası, rivâyetin hocadan muteber bir yolla alınmadığına delâlet eder ve ekseriye meçhûl fiillerle yapılmış olan edâ siygasıdır. Kîle, yurvâ, yuhkâ, ruviye, beleganî lafızları gibi.[283] Mesela "rivâyet edilmiştir ki/denilmiştir ki" (ruviye/kîle) şeklindeki temrîz siygasıyla nakledilen rivâyetlerin bazen muteber bir yolla alınmadığına, bazen meçhulâta dayandığına/kaynağının belirsizliğine, bazen aynı konuda farklı görüşlerin bulunduğuna, bazen verilen bilgiden kuşku duyulduğuna, bazen de verilen bilginin zannî olduğuna işaret eder. İslâm tarihçilerinin -Taberî örneğinde olduğu gibi- tenkit anlayışları da genelde rivâyetleri "nakledîş biçimleri"nde ortaya çıkar.[284]

Tenzîl: Bkz. Mekke Dönemi, peygamberlik sonrası, "Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamberliğinin Başlaması (bi'set) ve *Kur'ân*'ın Nüzûlü" başlığına.

Tercîh: Sözlükte, birbirinin benzeri (misil) olan iki şeyden birinin diğerine göre -asıl itibariyle değil vasıf itibariyle bir fazlalığından dolayı- üstün tutulmasıdır. Hadîs ıstılahında tercîh, muhaddisin, aralarında teâruz görülen iki hadîs veya haberden birini, diğerine karşı -bir vasfından dolayı- üstün görüp kabul etmesidir. Muhaddisin, üstün tuttuğu hadîs veya habere ise râcih denir.[285]

Tevhîd: Sözlükte, şey'in bir olduğuna hükmetmek ve onun bir olduğunu bilmektir. Ehl-i hakikatin ıstılahında ise İlâhî Zât'ı, akıllarda tasavvur edilen ve zihinlerde tahayyül edilen her şeyden soyutlamaktır.

Tevhîd üç şeydir:

ı- Allah'ın Rab olduğunu bilmek,

ıı- Allah'ın birliğini ikrar etmek,

ııı- Allah'ın hiçbir eşi, dengi ve ortağı olmadığına inanmaktır.

---

[282] التأليف جمل الأشياء الكثيرة بحيث يطلق عليها اسم الواحد سواء كان لبعض أجزائه نسبة إلى بعض بالتقدم والتأخر أم لا وقال أبو البقاء أصله الجمع بين شيئين فصاعدا على وجه التناسب ولذلك سميت الصداقة ألفة لتوافق الطباع فيها والقلوب. Bkz. el-Münâvî, *et-Tevkîf*, s. 89.

[283] T. Koçyiğit, s. 440; S. es-Salih, *Hadîs İlimleri*, s. 180; A. Aydınlı, *Hadîs Istılahları*, s. 154.

[284] Taberî'nin rivâyet tenkidi anlayışı için ayrıca bkz. İ. Halil, *İslâm Tarihi: Bir Yöntem Arayışı*, s. 143.

[285] Alaeddîn Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî el-Hanefî (v. 730/1329), *Keşfü'l-Esrâr* (Fahrü'l-İslâm Pezdevî'ni *Usûl*'ünün şerhi), VII,314,317 (eş-Şâmile); T. Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, s. 440-443; A. Aydınlı, *Hadîs Istılahları*, s. 154.

التوحيد في اللغة الحكم بأن الشيء واحد والعلم بأنه واحد وفي اصطلاح أهل الحقيقة تجريد الذات الإلهية عن كل ما يتصور في الأفهام ويتخيل في الأوهام والأذهان وهو ثلاثة أشياء معرفة الله تعالى بالربوبية والإقرار بالوحدانية ونفي الأنداد عنه جملة)[286]

Tihâme: Arap Yarımadası'nın güneybatı kesiminde, Akabe Körfezi'nden Bâbülmendep boğazına kadar Kızıldeniz'in doğu kıyısı boyunca, birkaç bin metreye ulaşan dağların dik yamaçların önünde yer yer genişleyip daralarak uzanan alçak kıyı şeridine verilen isimdir. Tihâmet el-Hicâz ve Tihâmet el-'Asir ve onun uzantısı olan Tihâmet el-Yemen diye kısımlara ayrılır.[287]

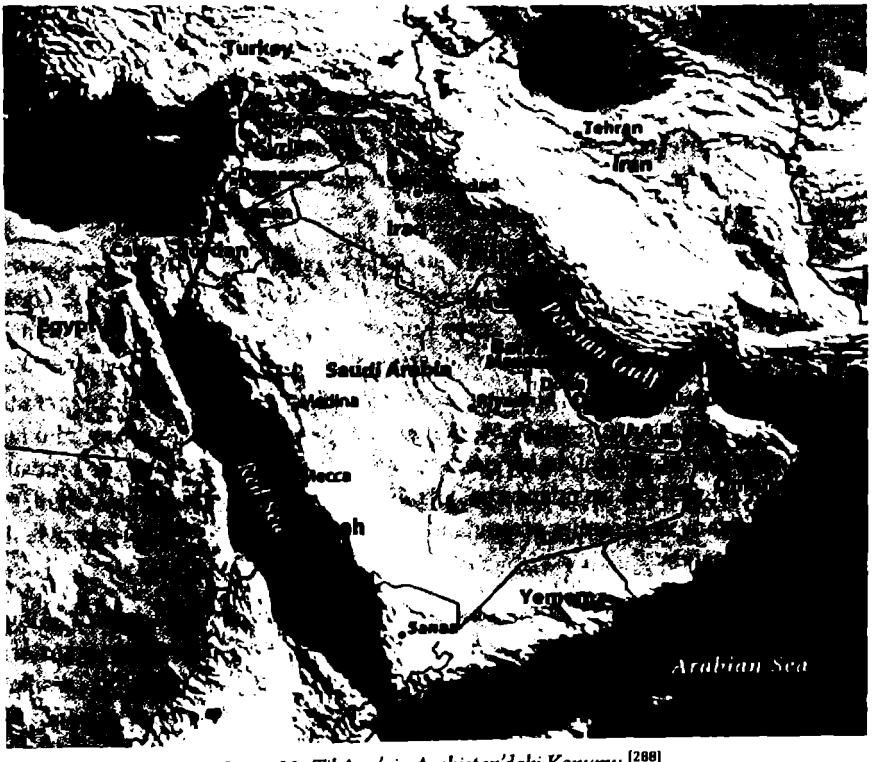

Harita 31: Tihâme'nin Arabistan'daki Konumu [288]

Ukâb (العقاب): Sözlükte kartal, tavşancıl kuşu, karakuş manasına gelir.[289] Câhiliye devrinde Mekke'nin idaresiyle ilgili bir vazifedir. Kureyşliler bayraklarına da Ukâb diyorlardı. Ordu komutanlığını ifade eden bayrak, savaş zamanında ortaya çıkarılırdı. Ordu komutanlığı (kıyâde) anlamına gelen bu vazife, Benî Ümeyye'den Ebû Süfyan b. Harb'in elinde idi.

[286] el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, "tevhîd" md.
[287] A. Grohmann, "*Tihâme*", İ. A. (MEB), XII/1,280-282.
[288] http://en.wikipedia.org/wiki/Tihamah#mediaviewer/File:Tihamah.png
[289] Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, I,563 "عقب" md.

Ukâz: Tâif ile Nahle arasında kalan Ukâz,[290] Mekke'nin güney doğusunda, kuş uçuşu Mekke'ye 80 km, Tâif'e ise 18 km civarında bir mesafede yer alır.

İslâm coğrafyacıları Ukâz'ı, Taif, Nahle, bir mikat yeri olan Karnü'l-menâzil (bu günkü adı: es-Seylü'l-Kebîr), Arafat, Mekke-San'a yolu ve Arabistan'ın Necid bölgesi ile ilişkilendirerek tarif etmeye çalışırlar. Onlara göre Ukâz, suyu bol ve tükenmeyen bir kuyu olan Nek'â'ya (نقعاء) bir adamın sesinin yetişeceği mesafededir. Coğrafî bakımdan Ukâz, Câhiliye devri putları, kurbanlık deve ve sığırların (البُدْن) kesildiği yerlerde oluşan -büyük değirmen taşları gibi- kan izleri dışında ne bir işaret ne de bir dağ bulunmayan bir sahra idi. Su kaynakları nedeniyle, şehir mesabesinde bir yerleşim birimine dönüşen Ukâz, zamanla sık hurma bahçelerine ve ziraî alanlara sahip olmuştur. İslâm coğrafyacıları, Ukâz'ı Mekke'nin "nahiye"si[291] (هِيَ نَاحِيَة مَكَّة) ve Taif'in (من عمل الطائف) "amel"i[292] şeklinde bir yerleşim birimi ve -İslâm'a yakın Cahiliye devrinde- Benî Nasr'a ait bir yer olarak tanımlarlar. Tâifli Sakiflilerin de orada malları ve hurma bahçeleri vardı.

Habeşistan'ın Yemen valisi Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkma teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Arapların Kâbe'ye ve hac ibadetine daha fazla değer vermeye başladıklarını gören Kureyşliler, Kinâne, Huzâa ve Benî Âmir b. Sa'saa gibi kabilelerle birlikte kendilerine birtakım imtiyazlar tanıyıp kurallar koydular (hums: الحمس). Mekke ekonomisine önemli katkılar sağlayan bu imtiyazların ardından kurulan ve Mekkelilerin Arabistan içerisinde oluşturdukları düzenli ticaret sisteminin bir parçası sayılan Ukâz Çarşısı, Kureyş'in kontrolü altında olup Fil Vak'ası'ndan on beş yıl sonra 584 veya 585 yılında ihdas edildi.[293] Ukâz, Bizans ve Sasaniler arasında uzun zamandır süren savaşlar nedeniyle de önem kazandı.

Ukâz, bir ticaret merkezi olarak faaliyet göstermeye başladıktan sonra, Câhiliye devrinde Arapların 13 büyük çarşısından (esvâkü'l-Arab: ticaret merkezleri) birisi haline geldi. Ebû Alî el-Merzûkî el-İsfahânî (v. 421/1030), bu çarşıları, sene içinde serbest ticaret merkezleri olarak işlev gördükleri tarihe göre şöy-

[290] -İnsanların burada toplanıp alışveriş yapmaları, başta şiir olmak üzere yarışmalar düzenlemeleri, kendileri ve kabilelerinin şerefi uğrunda birbirleriyle mücadele etmelerinden (عكظ) dolayı bu adı alan- Ukâz ilk harfi zamme, ikinci harfi fetha ile okunur. Kelime, Hicazlılara göre münsarıf, Temîmlilere göre ise gayr-ı münsarıftır yani esre ile okunmaz.

[291] Nâhiye bugünkü coğrafi terminolojide yöreye karşılık gelir. Nâhiye kelimesi, klasik eserlerde bir şehrin çevresinde bulunan mahalle ve banliyölerini ifade etmek için de kullanılmıştır (İ. Barca).

[292] Karye hariç yerleşim birimlerinin çevresinde ve bunlara bağlı bulunan her seviyedeki yerleşim yerleri, yeryüzü şekilleri ve su kaynaklarına birden "arz/a'râz", "amel/a'mâl", "tâbi'a/tevâbi'", "mihlâf/mehâlif" ve "müzâfe/müzâfât" denilmekteydi. Bazı İslâm coğrafyacıları, adı geçen yerlere coğrafi olarak "a'râz", siyasi olarak "a'mâl" denildiğini ileri sürmüşlerdir. Örneğin Rakka ve Ruhâ şehirleri el-Cezîre'nin a'mâllarından sayılmıştır (İ. Barca).

[293] Câhiliye devri panayırları içinde en son terk edileni olan Ukâz, Emevî karşıtı Hâricî lideri Ebû Hamza el-Muhtâr b. Avf b. Süleymân el-Ezdî eş-Şârî el-Hâricî'nin (v. 130/748) 129'da (747) Mekke'yi işgalinin ardından tarihe karışmıştır (el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, III,959).

le sıralar: Dûmetülcendel (دومة الجندل), -Umân'daki- Suhâr (صُحار), -günümüzde Birleşik Arap Emirlikleri'nde eski bir liman şehri olan- Debâ (دبا), -Güney Arabistan'ın Mehre bölgesinde- Şihr (الشحر), -Hadramut'taki- er-Râbiye (الرابية), Zülmecaz (ذي المجاز), -Hayber bölgesindeki- Netât (نطاة), Muşakkar (المشقّر), -Yemâme'deki- Hacer (حجر), Minâ, Ukâz (عكاظ), Aden (عدن) ve San'a'dır (صنعاء). Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz, Câhiliye devrinde, Mekkelilerin çarşıları idi. İslâm tarihçileri ve coğrafyacıları, Ukâz'ı en önemli çarşılardan birisi olarak tanıtırlar.

Ukâz Çarşı'sında çeşitli usullerle alış-verişiş yapılırdı. Ukâz'a mahsusu usûllerden birisi de satışlarda açık arttırma yöntemdir. Ukâz'ın Arap çarşılarının en büyüğü haline gelmesinde bir nevi ticaret/pazar ve gümrük vergisi olan uşûr (عشور)[294] ile koruma/himaye ücreti (hafâre: خَفَارة)[295] alınmaması etkili olmuştur.

Câhiliye devrinde, Ukâz Çarşısı'ndaki ticari faaliyetler, Zilkade ayının başından yirmisine kadar sürerdi. Hac mevsimi olması nedeniyle, Ukâz Çarşısı'na gelenler, ilk günü ihramlı olurlardı. Ukâz'dan sonra Zülmecâz ve Mecenne çarşılarına geçilirdi. Buradan da Arafat'a çıkılırdı.[296] İbn Abbas'ın Ukâz, Zülmecâz ve Mecenne'yi Mekke'nin önemli ticaret yerleri olarak zikretmesi, çarşılarla Mekke'nin iktisadî hayatı arasındaki bağlantıya işaret etmektedir.[297] Uzak mesafelerden türlü malların getirildiği Ukâz'a, yalnızca Mekke ve Tâif civarında yaşayan Kureyş, Hevâzin, Gatafân, Mustalik, Eslem, Süleym ve Ehâbîş gibi Kâbe'yi mabet kabul eden kabileler değil, hac ziyareti amacıyla yarımadanın çeşitli bölgelerinden gelen Arap kabileleri ve reisleri de iştirak ederlerdi. Her kabilenin bayrak veya işaretlerle belirlenmiş özel yerleri vardı. Kaçırılıp fidye istenmesi endişesiyle kabile ileri gelenlerinin Ukâz'da yüzlerini peçe ile örttükleri, eşraftan ilk defa bu geleneği kaldıran kişinin Enbârlı Tureyf b. Ğanm olduğu rivayet edilir.

Arabistan ve çevresindeki Hîre ve Kinde gibi devletler de ticari ve siyasi amaçlarla her yıl Ukâz'a kervan gönderirlerdi ve bölgedeki nüfuzlu kabilelerle ilişkilerini güçlendirmeye çalışırlardı. Ukâz'a gelen kabile reisleri, hükümdarların yolladığı hediyelerden ve ticarî kazançtan yararlanmaya çalışırdı. Hîreliler'in

---

[294] "العشرُ" (el-aşru: neşr vezninde) ve "العُشورُ" (el-uşûr: zuhûr vezninde) ikinci baptan öşr-i emvâl (malın onda birini) almak anlamına gelir (M. Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, III,2180, "عشر" md.)

[295] "الخَفَارة" kelimesi, "خفر" köküyle (الخَفَرُ: haya/utanmak ve (وَخَفُرَ، و) خَفَرَ (به، و) فَرَ (عَلَيْه يَخْفِر) ، بالكَسْر، (ويَخْفُر) ، بالضَّمّ، وهاذه عَن الكسائي، (خَفْراً) ، بفَتْح فسُكُون: (أَجارَه ومَنَعَه وآمَنَه) وَكَانَ لَهُ خَفِيراً يَمْنَعُه: koruma ve güvenliğini sağlamak] ilgili olup "خفرة" (hufretun) vezninde üç şekilde (hefâre, hifâre ve hufâre) okunabilen bir isim olup "koruma" ve "koruma karşılığında alınan ücret" demektir (M. Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, II,1915; Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs*, XIII,204 "خفر" md.).

[296] el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, III,959; Ebû Ali el-Merzûkî el-İsfahânî, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, II,165; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XV,425; Zamehşerî, *el-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Miyâh*, I,18 (eş-Şâmile); el-Himyerî, *er-Ravdu'l-Mi'târ*, s. 411; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, IV,142 (eş-Şâmile).

[297] Buhârî, *"Hac"*, 150; *"Tefsîr"*, 34.

kervanlarını Ukâz Çarşısı'na güvenlik içerisinde götürme görevi Hevâzin kabilesine aitti.

Temîm kabilesi reislerinden Hâcib b. Zürâre'nin İran Kisrâsı'nın kervanını Ukâz Çarşısı'na götürürken yayını rehin bıraktığı, görevini başarı ile tamamlaması üzerine Kisrâ'nın ona taç giydirip ödüllendirdiği rivayet edilmektedir.

Ukâz Çarşısı'na, Gazze ve Busrâ'dan şarap, Suriye'nin diğer şehirlerinden yağ, üzüm ve silâh, Tâif'ten deri, Yemen'den giyecek ve diğer yerlerden çeşitli ürünler gelirdi. Dericilik sektörünün en seçkin örnekleri burada sergilenirdi.

Yargı işlerinin yürütülmesini Arafat'tan hacıları sevk etme (icâze) görevini de yerine getiren Temîm kabilesi üstlenirdi.

Ticarî faaliyetlerin yanı sıra faaliyetlerin de gerçekleştirildiği Ukâz'da akrabalıklar kurulur, antlaşmalar yapılır, ihtilâflar çözülürdü. Şairler kırmızı deriden kurulan çadırlarda en güzel şiirlerini okur ve birbirleriyle yarışırlardı. Edebî bir kongre mahiyetinde olan ve fasih Arapçanın korunmasına önemli katkı sağlayan Ukâz Çarşısı sözlü edebiyatın en güzel örneklerinin dile getirildiği bir sanat merkeziydi. Hassân b. Sâbit, Hansâ, Meymûn b. Kays el-A'şâ'nın da aralarında bulunduğu kadın ve erkek şairlerin yarışmalarına, -İslâm'dan önce Arapların en meşhur şairlerinden- Nâbiga ez-Zübyânî'nin hakemlik yaptığı rivayet edilir. Bu yarışmalar, en güzel şiirlerin seçilmesine katkı sağlardı. "Muallakât" adı verilen bu şiirler, keten bezinden yapılan tomarlara altın suyu ile yazılırdı ve Kâbe duvarına asılırdı.

Ukâz, şiirden başka Hz. Ömer'in (r.a.) de katıldığı güreş yarışmalarının yanı sıra sosyal ve dinî içerikli konuları hutbeleriyle geniş halk kitlelerine ulaştırmayı hedefleyenlerin de en gözde mekânıydı. İsmi Hanîfler arasında zikredilen Kus b. Sâide'nin İslâmiyet'ten önce Ukâz'da Resûlullah'ın (a.s.) de dinlediği, bir peygamberin geleceğini haber veren hutbesi meşhurdur.

Resûlullah (a.s.), bi'setin dördüncü yılından (614) itibaren Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Bilâl-i Habeşî (r.a.) gibi ilk Müslümanlarla birlikte Haram Aylar'da Ukâz, Zülmecâz ve Mecenne çarşılarında tebliğ faaliyetinde bulunurdu.[298]

[298] Ebû Alî el-Merzûkî el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Ezmine ve'l-Emkine*, II,161; el-Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, IV,959; Ebû Abdillah Muhammed b. Muhammed eş-Şerîf el-İdrîsî es-Sebtî es-Sıkıllî (v. 560/1165), *Nüzhetu'l-Muştâk fi'htirâki'l-Afâk*, Beyrut 1409, I. Baskı, I,152; E. Azizova, "*Ukâz*", DİA, XLII,61-62; Mekke Dönemi: Peygamberlik Öncesi: "20. Son Peygamberin Müjdecisi: Kus b. Sâide" başlığına bkz.

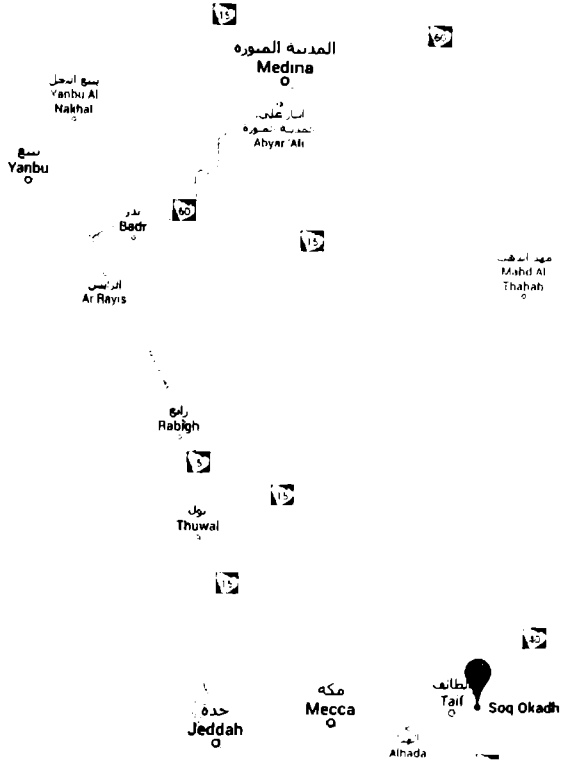

Harita 32: Ukâz'ın Arabistan'daki Yeri

Ûkiye: Bir ağırlık birimidir. Fakihlere göre bir ûkiye 40 dirheme karşılık gelir.[299] Başka türlü görüşler de ileri sürülmüştür. Dirhem hem ağırlık birimi, hem de belli ölçülerdeki gümüş parayı ifade eder. H. İnalcık, Arap halifeliğinde bir ûkiyenin 346.392 grama tekabül ettiğini kaydeder.[300]

Umre: Sözlükte "ziyaret, Kâbe ziyareti; imar" anlamlarına gelen umre fıkıhta ihrama girerek Kâbe'yi tavaf edip Safâ ile Merve arasında sa'y yapmayı ifade eder. İ'timâr "umreyi eda etmek", mu'temir "umreyi eda eden kimse" demektir. Gerek eda mekânı gerekse âdâb ve erkânı bakımından hac ve umrenin birçok ortak noktası vardır. Ancak hac hicrî takvimin belirli ay ve günlerinde eda edilen, umrede yapılanların yanında Arafat ve Müzdelife vakfeleri, Mina'da geceleme, şeytan taşlama gibi başka fiilleri de içeren kapsamlı bir ibadet ve İslâm'ın temel şartlarından biri olması dolayısıyla hac ve umreyi birbirinden ayırmak için hacca "büyük hac" (el-haccü'l-ekber[301]), umreye "küçük hac" (el-haccü'l-asgar)

[299] Süheylî, IV,130; İbn Kesîr, III,373; Fîrûzâbâdî, *"Mekke"*, s. 1231; *"Vekâ"*, s. 1731; *"Neşş"*, s. 783.
[300] H. İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ*, s. 254 (ağırlık ve ölçülere dair sözlük kısmında).
[301] et-Tevbe 9/3.

denilir. Umre kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de aynı âyet içinde iki defa,[302] bir âyette de fiil şeklinde[303] geçer. İlk dönemden itibaren hadis ve fıkıh eserlerinde müstakil başlık altında veya hac bölümü içinde umreyle ilgili rivayet ve hükümlere yer verilmiştir. Ayrıca birçok âlim hac ve umreye dair müstakil eserler yazmış, bu konuda zengin bir literatür oluşmuştur.[304]

Usfân (عُسْفَان): Eski Mekke-Medine yolu üzerinde bir vadidir. Usfân, aynı zamanda söz konusu vadide, Mekke'ye 80 km uzaklıkta küçük bir kasabadır.

İslâm coğrafyacılarından Hamevî, Ebû Mansûr ve es-Sekerî'nin (السكري) verdikleri bilgilere göre, sel baskınlarına maruz kaldığı için bu bölgeye Usfân denilmiştir. Usfân, Mekke-Medine yolu üzerinde bir su yeridir ve Mekke'ye iki merhalelik mesafededir. Burası Tihâme bölgesinin sınırı olan Mekke'den 36 mil uzaklıktadır. Usfân, Cuma namazgâhı, hurma bahçeleri ve tarlaları ile birçok zenginliği barındırır. Usfân'dan -Huzâ'a kabilesinin elinde olan- Melel bölgesine gidilir ki buraya Sahil denir. Melel, Medine'ye bir gecelik mesafededir. Oradan denize ulaşılır ve ulaşılan noktadan sonra Guref dağları (الجبال الغرف) uzar gider.

Peygamber Efendimiz (a.s.), başta hicrî 6. yılda Hudeybiye Umresi'nde, 7. yılda Umretü'l-Kazâ'da ve 10. yılda Veda Haccı'nda olmak üzere birkaç kez Usfân'da konaklamıştır.

İslâm Ordusu Usfân'da konakladığı sırada su ihtiyacı duyan askerlerin aramaları sonucu Tıfle kuyusu bulunmuş, ama suyu çok acı olduğu için içilememiştir. Durum Peygamber Efendimiz'e (a.s.) bildirilince, o (a.s.) mübarek ağzına bir yudum su alıp kuyuya boşaltınca suyun tadı değişmiştir. Halen şerbet gibi tadı olan bu su, içenlere o günü hatırlatmaktadır.

Ahmed b. Hanbel'in rivâyetinde İbn Abbas (r.a.) şöyle anlatır: "Allah Resûlü (a.s.) Usfân Vadisi'nden geçerken: "Ey Ebû Bekir! Burası hangi vadidir?" diye sordu.

O (r.a.) da: "Usfân Vadisi'dir" diye cevap verdi.

Bunun üzerine Resûlullah (a.s.) şöyle buyurdu: 'Hûd ve Salih, abadan izarlara sarılmış,[305] üzerlerinde siyah-beyaz çizgili yün hırkalar olduğu halde, yularları hurma lifinden örülmüş genç ve kızıl dişi develer üzerinde, el-Beytü'l-

[302] el-Bakara 2/196.
[303] el-Bakara 2/158.
[304] M. Boynukalın, "*Umre*", DİA, XLII,150-153.
[305] İzar: Hacda erkeklerin belden aşağısını örtmek için kullandıkları peştamal tarzı beze denir. Abâ ise Müslüman kavimlerin çoğu tarafından giyilen önü açık bir üstlük ve bu üstlüğün yapıldığı kaba kumaştır. Abâe veya abâye kelimesinin çoğul şekli olan ve genellikle tekil manasında kullanılan abâ, hadîslerde "Yoksulların giydiği kaba bir elbise" olarak tarif edilmektedir. Hz. Peygamber'i (a.s.) ziyarete gelen Mudar'dan bir cemaatin üzerlerinde abadan başka bir şeyleri olmadığı (Müslim, *Zekât*, 69), Medine dışında oturanların cuma namazı kılmak için şehre geldikleri zaman üzerlerinde abâ bulunduğu, abanın etrafa yaydığı kötü koku cemaati rahatsız ettiğinden Hz. Peygamber'in (a.s.) onlara yıkanarak gelmelerini tavsiye ettiği bilinmektedir (Müslim, *Cuma*, 6). Bkz. S. Uludağ, "*Abâ*", DİA, I ,4.

Atîk'e/Kâbe'ye hac için giderken telbiye getirerek Usfân Vadisi'nden geçtiler" (لَقَدْ مَرَّ بِهِ هُودٌ وَصَالِحٌ عَلَى بَكَرَاتٍ حُمْرٍ خُطُمُهَا اللِّيفُ أُزُرُهُمُ الْعَبَاءُ وَأَرْدِيَتُهُمُ النِّمَارُ[306] يُلَبُّونَ يَحُجُّونَ الْبَيْتَ الْعَتِيقَ).[307]

el-Utum (الأطم): Köşke denir, قصر (kasır) manasına. Ve mutlakan taştan yapılmış hısn ve hisara denir. Palanka, kule, tabya ve şans gibi ki Farisîde dîze derler. أطوم (utûm)-ı medîne bundandır ki selefte damları üzere tahassun edecek kuleler bina ve onda mütehassın olurlar idi. أطم (utum) mutlakan murabba' (dörtgen) ve musattah (düz damlı) kargir haneye denir; cem'i آطام (âtâm) gelir hemzenin meddiyle ve أطوم (utûm) gelir.[308]

Vâdilkurâ[309]: Bu isim tamlaması, Arapça "vâdî" (وادى) ile "karye" (قرية) kelimesinin çoğulu olan "kurâ" (قرى) kelimelerinden oluşur ve "köyler; yani yerleşim birimleri vadisi" anlamına gelir. Vâdilkurâ denilmesi, vadinin her yerine dağılmış vaziyette bir dizi yerleşim birimlerinin bulunmasındandır. Müslüman coğrafyacılar vadideki harabeleri gördüklerini bildirmişlerdir. Bazı kalıntılar halen varlığını korumaktadır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de burası "Vâdî" ismiyle bahsedilir. Âyet meâlen şöyledir: *"O vadide kayaları yontan Semûd kavmine?"* (وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ).[310]

Vâdilkurâ, Medine'nin kuzeybatısında, yaklaşık 350 km. uzaklıkta, Medine ile Medine'ye 334 km uzaklıktaki el-Ulâ şehri arasında kalan bir ziraat bölgesidir. Hz. Peygamber (a.s.) devrinde, Mısır-Suriye ticaret yolu, bu bölgede bulunan Dedân şehrinden geçerdi. Günümüzde Vâdi'l-Ulâ (وادى العلا) ve Vadideydikban isimleriyle de anılan bölge, su kaynakları, geniş hurmalıkları ve tahıl alanlarını içerir.

Âd kavmi, Basra Körfezi kıyılarından Irak'a kadar güneydoğu Arabistan'ın egemen olması gibi, Semûd kavmi ise Vâdilkurâ diye bilinen kuzeybatı Arabistan'da hakimdi. Semûd kavmi, Âd gibi üstün bir mimariye sahipti. Semûd kavminin özel maharetleri dağlarda anıtsal kaya mezarlar, malikaneler ve evler yapmaktı. Yapıların kalıntıları üzerindeki Aramice kitabelerin çoğu milattan önce ve sonra hükmeden Nebâtilere aittir.[311]

---

[306] (والنَّمِرَةُ بُرْدَةٌ من صوف يلبسها الأعراب وفي الحديث فجاء« قوم مُجْتابي النِّمار كلُّ شَمْلة مُخَطَّطة من مآزر الأعراب فهي نَمِرَةٌ وجمعها نِمارٌ كأنها أخذت من لون النَّمر لما فيها من السَّواد والبياض وهي من الصفات الغالبة) Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (نمر md.)

[307] Ahmed b. Hanbel, *"Müsned"*, V,125: hadîs no: 2099 (eş-Şâmile); el-Mağlûs, *Siyer Atlası*, s. 31.

[308] M. Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, V,4850, "أطم" md.

[309] Bkz. "Birinci bölüm: Hz. Peygamber devri kronolojisi: Mekke dönemi: Arabistan: Semûd kavminin yaşadığı şehirlerden bazı kalıntılar" başlığına.

[310] el-Fecr 89/9.

[311] S. Süleyman Nedvi, *Kur'ân-ı Kerîm'de Kavimler ve Toplumlar: Âd, Semûd, Medyen*, çev. Abdullah Davudoğlu, İstanbul 1424/2003, s. 147; A. Grohman, *"Vâdilkurâ"*, İ. A. (MEB), XIII,136-137; E. Azizova, *"Vâdilkurâ"*, DİA, XLI,421-423; Âtik b. Gays el-Bilâdî, *Mu'cem el-Me'âlim*, s. 250.

Medâinu Salih olarak da bilinen Hicr, Vâdilkurâ'dadır. Hicr, Semûd kavminin yaşadığı kabul edilen bölge ve burada yer alan şehirdir. Hicr, sözlükte "menetmek" anlamında mastar ve "akıl; engel, yasak; himaye, korunan şey" mânalarında bir isimdir. Kelime, *Kur'ân-ı Kerîm*'de çeşitli sözlük anlamları yanında (meselâ bkz. el-En'âm 6/138; el-Furkān 25/22, 53; el-Fecr 89/5) yer adı olarak da zikredilmekte ve burada yaşayanlardan "ashâbü'l-Hicr" diye söz edilmektedir (el-Hicr 15/80). Bu bölgeye Hicr denilmesinin sebebi muhtemelen muhafazalı bir yer oluşudur. Eski dönemlerde Hegra (Strabon'da Egra, Pliny'de Hegra) diye anılan bu yerleşim merkezi, *Kur'ân*'da olduğu gibi ilk dönem tarih ve coğrafya eserlerinde de Hicr diye geçmektedir. Buranın bir adı da Medâinu Sâlih olup bu adlandırma Sâlih peygamberle ilgisi dolayısıyladır. Zamanla Hicr adı terk edilmiş, bunun yerini Medâinu Sâlih almıştır.Hz. Peygamber (a.s.) Tebûk Seferi münasbetiyle Hicr'den geçerken ashabına buradan su almamalarını bildirdi.[312]Hicr, Arabistan'ın kuzeybatısında, Medine-Tebûk yolu üzerinde Teymâ'nın yaklaşık 110 km. güneybatısında, içinden Hicaz Demiryolu'nun geçtiği sarp kayalıklarla çevrili vadinin ve bu vadideki beldenin adıdır; bugünkü yerleşim merkezi Ulâ'nın 15 km. kuzeyine düşmektedir.[313]

Vahiy: Bkz. Mekke Dönemi, peygamberlik sonrası, "Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamberliğinin Başlaması (bi'set) ve *Kur'ân*'ın Nüzûlü" başlığına.

Vakıf: İslâm hukukunda vakıf muamelesi için "vakıf", "habs" ve "sadaka" terimleri kullanılmıştır. Vakf, "وقف" kökünden mastar olup; sözlükte; hapsetmek ve alıkoymak demektir. Vakf masdarı, ism-i mefûl; yani mevkûf/vakfedilen anlamını da ifade eder. Vakıf kelimesinin kök anlamın kapsamı giderek genişlemiş ve bir malı, mülkiyetin nakli sonucunu doğuran tasarruflardan menedip, gelirini sürekli olarak yoksullara tahsis etmek anlamını kazanmıştır. Çoğulu "evkâf" ve "vukûf"tur. Resûl-i Ekrem (a.s.), bazı hadislerinde vakıf yerine eş anlamlısı olan "habs" kelimesini kullanmıştır.[314]

Vefd: Siyer kaynaklarında heyete "vefd" (اَلْوَفْدُ)[315] [çoğuluna "evfâd" (اَوْفَادٌ)[316] ve "vüfûd" (اَلْوُفُودُ)[317]] denilmiştir ki heyette yer alan şahsa veya münferit olarak

[312] Buhârî, *"Tefsîrü'l-Kur'ân"*, 15/2.

[313] Ö. F. Harman, *"Hicr"*, DİA, XVII,454-455.

[314] Buharî, *Vesaya*, 22,28; *Eymân*, 33; Müslim, *Vasiyye*, 15,16.

[315] (اَلْوُفُودُ) ,(اَلْوَفْدُ) (bu kelime hem tekil mastar hem de vefd'in çoğulu olarak kullanılır, bkz. Vankulu Lügati, I,640), (الإفَادَةُ) (الوفَادَةُ) kelimeleri hepsi mastar olup elçilik yahut başka bir maslahat için bir devletten bir devlete yahut emir ve sutan huzuruna gelmek manasınadır (وفد اليه أي الأمير و عليه وفدا و وفودا و وفادتا و إفادتا). Ve uzun uzadı yüksek kum tepesinin zirvesinde olan kumluğa denir ki etrafından yüksek ve her canibe havale olur. ve bu mecazdır, zira bir kavmin elçisi aralarında ehl-i rif'at ve şeref olmak muttaridedir. Ve burada (وفد) müfrettir... (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, II,1638 "وفد" md.).

[316] el-Evfâd (الأوْفَادُ): Bu kelime (elçilik yahut sair maslahat için bir devletten bir devlete yahut emir ve sultan huzuruna gelmek manasına) el-vefd'in (الوفد) cem'idir. Ve Arapların "وهُمْ على أوْفادٍ" kavillerinde vaki olan "evfâd" "vefd"in cem'idir ki vifâdet (الوفادَة) manasından me'hûz, sürat ve acele manasına isimdir" (Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, II,1638 "وفد" md.).

[317] Vufûd (اَلْوُفُودُ) hem tekil ve mastardır hem de vefd'in çoğuludur.

elçilik görevini üstlenmiş temsilciye "vâfid" (الوافد) denir. Vâfid, bulunduğu yerden özel bir amaçla temsil ettiği grup adına başka memlekete giden kimsedir ki bu şekilde devlet başkanları ve benzeri yetkililerin huzuruna çıkan elçilere de bu isim verilir. Bu sebeple "vefd" heyet, temsilci grup, delege anlamına gelmektedir.[318]

Vehim: Sözlükte "insanın yanlış bir zanna istinaden hataya düşmesi (vehm)" manasına gelir. Hadîs ıstılahında, râvinin hadîsi hep zanla, bazen şöyle, bazen böyle tereddütle rivâyet etmesidir. Bu durum râvinin, zapt yönünden cerhine sebep olur.[319]

Vesen (الوَثَنُ): "الوثن" ve "الوَاثِنُ" sözlükte hareketsiz sabit olmak anlamına gelir. Bazı lügatçiler sanem (صنم) ile vesen kelimeleri arasında anlam farklı olmadığını, bazıları ise bu kelimelerin farklı manalar ifade ettiğini bildirmişlerdir. İbnü'l-Esîr'e göre vesen, değerli madenlerden, tahta ve taştan insan suretinde yapılan gövdeli putlara denir.[320] (Bkz. "Sanem" md.)

Yakubilik (Monofizitlik): Hz. İsa'nın (a.s.) hem insan hem tanrı olan tek bir tabiatı olduğunu ileri süren bir Hıristiyanlık mezhebidir. Yakubilik mezhebinin habercisi olarak görülen Apollianier, Hz. İsa'nın (a.s.) günahtan kurtarıcı doktrinini inkar ederek "ulûhiyet ve ceset bir tek tabiatı oluşturan iki kısımdır" görüşünü ortaya atmıştır.[321]

Yelemlem: Bkz. "Mikat" md.

Yemâme: Günümüzde Suudi Arabistan'ın sınırları içinde kalan tarihî bir bölge ve bir yerleşim merkezidir. Yemâme'nin Arabistan'ı oluşturan müstakil bölgelerinden birini ya da Hicaz, Necid veya Arûz bölgesinin bir parçasını teşkil ettiğine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Genellikle Yemâme'nin Bahreyn bölgesiyle birlikte Arûz'u meydana getirdiği kabul edilir. Yâkût el-Hamevî, Yemâme'nin Necid bölgesinin bir parçası, merkezinin de Hacr (Riyad) olduğunu söyler. İbn Havkal Yemâme'yi Hicaz'a dâhil eder; Ebu'l-Fidâ ise hem Hicaz'a hem Arûz'a ait gösterir ve Arûz'u doğru sayar. Bekrî, Yemâme'yi Arap yarımadasını teşkil eden dört bölgeden biri (diğerleri Mekke, Medine, Yemen) kabul eder. Yemâme'yi Hicaz'a dâhil eden İmam Şâfiî ve diğer bazı fıkıh âlimleri gayri Müslimlerin Yemâme'de ikamet edemeyeceklerini ileri sürer. Öte yandan Necid'in Yemâme'nin bir parçası veya Yemâme'nin Irak'ın güneyi ile Yemen'in kuzey kısmı arasındaki

[318] Zürkânî (1996 n.), V,113; *Tecrîd Tercemesi*, I,61; III,30.

[319] T. Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, s. 463; A. Aydınlı, *Hadîs Istılahları*, s. 160.

[320] (قَالَ ابْنُ الأثير: الْفَرْقُ بَيْنَ الوَثَنِ والصَّنَم أَن الوَثَنَ كُلُّ مَا لَهُ جُثَّةٌ مَعْمُولَةٌ مِنْ جَوَاهِرِ الأَرض أَو مِنَ الْخَشَبِ وَالْحِجَارَةِ كَصُورَةِ الآدَمِيِّ تُعمَلُ) (وتُنْصَبُ فتُعبَدُ، والصَّنَمُ الصُّورَةُ بِلَا جُثَّةٍ؛ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ يُفَرِّقْ بَيْنَهُمَا وأَطلقهما عَلَى الْمَعْنَيَيْنِ) İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIII,442 "وثن". Ayrıca bkz. Hişâm el-Kelbî, s. 53; Mütercim Asım efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, VI,5526 "وثن" md.

[321] M. Aydın, "*Hıristiyanlıkta Teslis Doktrini ve Hıristiyan İtizalleri*", Ankara Ü. İslâmî İlimler Dergisi, Ankara 1982, V,153.

bölgenin adı olduğunu söyleyenler de vardır. Yemâme'ye eskiden Cev (vadi), Irz veya Karye denildiği, Yemen Himyerî Hükümdarı Hassân b. Es'ad'ın (420-425) bölgeyi ele geçirip merkezi olan şehri tahrip ettikten sonra Zerkâülyemâme adıyla tanınan bölgenin hâkimi Melike Yemâme bint Sehm b. Tasm'a izâfetle şehre Yemâme ismini verdiği nakledilir.[322]

Harita 33: Orta Arabistan'da Yemâme[323]

Yenbu': Medine'nin batısında, Kızıldeniz kıyısında, hurma bahçelerine, bostanlara, ekinli alanlara ve bol tatlı su kaynaklarına sahip bir vadidir. Vadi, köy mesabesinde birçok küçük yerleşim birimini barındırır. Yenbu', Medine'nin 70 km batısında Kızıldeniz sahilinde yer alan, kaleli bir liman kentinin de ismidir. Mısırlı hacıların güzergâhında bulunan Yenbu', eskiden beri Medine'nin Kızıldeniz'e açılan limanı ve önemli bir ticaret merkezidir. Bazı İslâm coğrafyacılarına göre Yenbu', Tihâme toprağıdır ve Medine'ye 7 merhalelik, başka bir deyişle 9 beridlik bir mesafededir.[324]

Cüheyneliler, İslâm'dan önceki devirde önceleri Necid'de yaşarken daha sonra Medine civarında Kızıldeniz ile Vâdilkurâ arasına, özellikle Yenbu' bölgesine yerleştiler. Hz. Peygamber (a.s.) Medine'ye hicret ettiği zaman onlar bu bölgede idiler. Cüheyne kabilesinin, Kahtânî Kudâa'ya kadarki soyağacı: Cüheyne b. Zeyd b. Leys b. Sûd b. Eslüm b. Hâfî b. Kudâa, şeklindedir. Kudâa'nın diğer kolları Belî, Mehre, Behrâ, Uzre, Kelb ve Tenûh ile yakın akrabalığı olan Cüheyne, birçok aşiretten oluşan büyük bir kabiledir.[325]

[322] M. L. Bilge, "*Yemâme*", XLIII,399.
[323] http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/51/Yamama_english.jpg
[324] Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, V,450 (eş-Şâmile); el-Himyerî, *er-Ravdu'l-Mi'târ*, s. 621; Zürkânî (1996 n.), II,233; el-Bilâdî, *Mu'cem*, s. 34-341.
[325] Bkz. İbn Sa'd, IV,344; A. Önkal, "*Cüheyne*", DİA, VIII,107; Ek 1, Şema 3.

Yesrib: Bkz. "Medine" md.

Zâtüırk: Bkz. "Mikat" md.

Zîc: (Çoğulu ezyâc) Eski astronomi ilminde, istenildiğinde gök cisimlerinin yerlerini bilmek için, oların hareketlerinin hesaplanması ve buna ilişkin cetvellerin hazırlanması anlamına gelir.

Zikir: İnsanın elde etmek istediği bilgiyi korumasını sağlayan yeteneğe denir. Hafıza gibi. Fakat hafızada tutmaya hıfz, hatırlamaya ise zikir denir. Zikir, bir şeyi kalben veya sözle hatırlamaya da denir. Bu sebeple zikir: Kalb ile yapılan ve dil ile yapılan olmak üzere iki çeşittir denilmiştir. Bunlar da ikiye ayrılır: Unutmadan dolayı yapılan zikir, unutmadan değil de sürekli hatırda ve hafızada tutmak için yapılan zikirdir: (الذكر تارة يراد به هيئة للنفس بها يمكن الإنسان أن يحفظ ما يقتنيه من المعرفة وهو كالحفظ لكن الحفظ يقال اعتبارا بإحرازه والذكر اعتبارا باستحضاره وتارة يقال لحضور الشيء في القلب أو القول ولذلك قيل الذكر ذكران ذكر بالقلب وذكر باللسان وكل منهما ضربان ذكر عن نسيان وذكر لا عن نسيان بل عن إدامة الحفظ وكل قول يقال له ذكر).[326]

Tirmîzî, *Kur'ân-ı Kerîm*'deki zikir kelimelerinin benzerlerini sıralamış ve bunları dokuz ile sınırlamıştır: 1- Namaz (el-Cum'a 62/9), 2- Korku (korkmak izzet ve büyüklüğü hatırlamak demektir), 3- Haber (Meryem 19/41), 4- Hıfz, 5- Öğüt (ez-Zâriyât 51/55), 6- Şeref (ez-Zuhruf 43/44), 7- *Kur'ân-ı Kerîm* (el-Hicr 15/9), 8- Cihâd, 9- *Ümmü'l-Kitab* (Âl-i İmrân 3/58).[327]

Zimmî: Mal, can, ırz ve dini için İslâm devleti tarafından güvence verilmiş olan Ehl-i Kitap. Zimmet ehlinden bir kişi. Zimmet; söz, güvence, kefalet, hak, saygı, kendileriyle anlaşma yapılan topluluk anlamlarına gelir. Ehl-i zimmet ise Hıristiyan, Yahudi ve başkaları gibi Ehl-i Kitap'tan İslâm yurdunda oturanlardan kendileriyle anlaşma yapılanlar demektir. Zimmetin çoğulu "zımem"dir. Bir fıkıh terimi olarak zimmet; gayrı Müslimlerin cizye verip itaat etmelerine karşılık İslâm topraklarında yerleşmelerine izin verilmesi; mal, can, ırz ve inançlarının korunması ve dış saldırılara karşı İslâm Devleti tarafından savunulmaları demektir.

Zülhuleyfe: Mescid-i Nebevî'ye yaklaşık olarak 11 km uzaklıkta, günümüzde "âbâr-ı Alî" (ebyâr-ı Alî) diye bilinen Medinelilerin mikat yeridir.[328]

[326] el-Münâvî, *et-Tevkîf*, s. 171.
[327] Tirmîzî, *Tahsilü Nezairi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I. Baskı, thk. H. Zeydan, Matbaatü's-Saade, Kahire 1952, s. 51-67.
[328] Fîrûzâbâdî, s. 1036.

Abbâs b. Abdilmuttalib 269, 345, 388, 391, 489, 505, 730, 790, 892, 913, 934, 1091

Abdest 109, 372, 374, 422, 685, 887, 1001, 1091

Abdulâh b. Übey 866, 1091

Abdullah b. Abdilmuttalib 174, 176, 177, 198, 238, 1091

Abdullah b. Atîk 639, 640, 674, 1091

Abdullah b. Cahş 309, 432, 433, 480, 482, 483, 484, 485, 487, 516, 558, 570, 610, 618, 786, 1045, 1091

Abdullah b. Gâlib 523, 524, 1091

Abdullah b. Revâha 79, 389, 444, 445, 460, 510, 535, 587, 628, 656, 673, 674, 675, 704, 705, 724, 749, 750, 751, 754, 967, 988, 1091

Abdullah b. Üneys 566, 567, 568, 640, 674, 986, 1091

Abdülmuttalib b. Hişâm 128, 172, 1091

Abdümenâf b. Kusay 164, 166, 216, 1030, 1091

Abdurrahmân b. Avf 29, 312, 546, 558, 668, 670, 671, 672, 673, 882, 1091

Adî b. Hâtim et-Tâî 273, 830, 888, 1091

Adnânî 165, 183, 346, 406, 524, 542, 570, 627, 644, 665, 698, 699, 722, 738, 743, 746, 763, 766, 793, 803, 804, 822, 825, 826, 827, 832, 833, 862, 871, 892, 901, 917, 1015, 1018, 1050, 1052, 1091

Ahlâk 24, 464, 671, 847, 1015, 1091

Ahrem b. Ebi'l-Avcâ 732, 733, 747, 1091

Ahzâb 21, 23, 38, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 48, 138, 183, 185, 235, 236, 262, 265, 266, 286, 351, 352, 420, 513, 522, 546, 618, 619, 621, 622, 623, 624, 625, 632, 634, 636, 638, 651, 729, 730, 961, 964, 1016, 1061, 1091

Hz. Âişe 52, 67, 72, 80, 81, 105, 176, 181, 236, 257, 272, 279, 299, 317, 322, 331, 344, 349, 354, 361, 373, 401, 434, 469, 476, 522, 523, 537, 585, 610, 611, 612, 614, 618, 621, 662, 701, 769, 808, 865, 906, 907, 922, 926, 928, 930, 931, 934, 969, 971, 976, 986, 1000, 1042, 1099

Akabe 66, 104, 149, 151, 155, 165, 331, 336, 349, 375, 376, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 398, 400, 416, 424, 452, 454, 466, 467, 472, 557, 566, 569, 669, 753, 755, 769, 800, 869, 985, 999, 1017, 1021, 1023, 1034, 1041, 1066, 1079, 1091

Hz. Ali 28, 62, 77, 81, 234, 241, 249, 250, 273, 291, 307, 310, 311, 312, 316, 329, 331, 342, 353, 381, 388, 400, 401, 402, 403, 416, 422, 428, 442, 480, 481, 507, 521, 522, 525, 533, 540, 546, 549, 550, 564, 579, 580, 581, 586, 637, 656, 668, 669, 673, 686, 692, 701, 711, 712, 716, 718, 722, 729, 737, 755, 758, 767, 770, 773, 784, 788, 790, 799, 800, 829, 830, 831, 840, 841, 862, 865, 868, 869, 880, 888, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 905, 911, 915, 916, 926, 927, 933, 934, 935, 952, 954, 955, 961, 962, 966, 968, 970, 971, 972, 977, 998, 1046

Âliye 384, 409, 491, 493, 506, 510, 1017, 1073, 1091

Alkame b. Mücezziz 695, 829, 848, 985, 1091

Âmil 1017, 1064, 1091

Âmine bint Vehb 98, 130, 176, 186, 198, 1092

Amr b. Âs' 1092

Amr b. Ümeyye 213, 511, 576, 578, 579, 594, 595, 596, 597, 598, 641, 642, 643, 668, 693, 700, 742, 744, 855, 876, 878, 1092

Amre bint Mes'ûd 601, 602, 986, 1092

Arza-i Âhire 1092

Ashâbü'ş-şecere 684, 1022, 1092

Ashame 318, 693, 742, 764, 765, 766, 1068, 1092

Asmâ' bint Mervân 517, 1092

Asr-ı Saâdet 32, 33, 64, 423, 429, 430, 431, 432, 505, 565, 843, 941, 943, 952, 957, 960, 983, 985, 990, 996, 998, 1023, 1092

Âşûrâ 476, 477, 499, 1003, 1092

Ay-güneş takvimi 1019, 1092

Ayın İkiye Yarılması Mucizesi 341, 1092

Ay takvimi 1020, 1092

Ay yılı 1020, 1052, 1092

Ay yutulması 1092

Azîmü'l-Kıbt 1092

B

Bahîrâ 203, 204, 1092, 1104

Bahreyn 81, 387, 426, 484, 645, 646, 650, 694, 738, 739, 740, 793, 832, 833, 834, 835, 969, 1016, 1027, 1051, 1068, 1069, 1087, 1092

Bakî 94, 383, 453, 517, 523, 537, 538, 539, 547, 548, 549, 587, 621, 700, 764, 882, 922, 926, 989, 1020, 1092

Ba's 1020, 1092

Bayrak 24, 468, 469, 529, 1092

Bayram 520, 521, 764, 988, 1092

Bedir 34, 48, 56, 65, 73, 104, 109, 134, 142, 149, 197, 218, 221, 231, 244, 322, 331, 334, 336, 340, 348, 383, 390, 391, 409, 411, 432, 433, 441, 443, 444, 452, 465, 467, 469, 472, 475, 479, 480, 482, 483, 487, 496, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 521, 524, 528, 531, 534, 535, 544, 545, 547, 548, 549, 552, 553, 557, 558, 564, 566, 569, 570, 572, 573, 574, 576, 578, 579, 581, 585, 587, 595, 602, 610, 626, 634, 639, 641, 652, 654, 656, 660, 662, 675, 683, 688, 695, 737, 746, 752, 755, 763, 767, 770, 786, 788, 805, 807, 819, 830, 839, 840, 866, 867, 968, 969, 989, 1025, 1034, 1046, 1092

Bedir Gazvesi 104, 109, 134, 142, 218, 231, 322, 334, 340, 348, 383, 390, 391, 433, 441, 443, 444, 465, 467, 479, 480, 483, 487, 502, 503, 506, 507, 510, 513, 515, 516, 517, 521, 534, 535, 544, 545, 547, 548, 553, 564, 566, 578, 579, 585, 602, 654, 656, 660, 675, 805, 807, 819, 866, 867, 968, 989, 1025, 1046, 1092

Bedrü'l-Mev'id 480, 587, 588, 601, 989, 1092

Benî Abdilkays 426, 738, 739, 740, 832, 1092

Benî Abs 892, 893, 1092

Benî Anber 815, 1092

Benî Bâhile 803, 1093

Benî Becîle 675, 901, 902, 1093

Benî Behrâ 825, 1093

Benî Bekâ 1093

Benî Belî 390, 824, 825, 999, 1093

Benî Cezîme 787, 788, 920, 1093

Benî Cüzâm 702, 718, 719, 759, 1093

Benî Dâr 863, 864, 1093

Benî Devs 705, 709, 792, 1093

Benî Eş'ar 705, 708, 709, 753, 791, 1093

Benî Esed b. Huzeyme 482, 566, 627, 651, 654, 698, 733, 746, 819, 830, 1093

Benî Fezâre 590, 591, 601, 652, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 725, 814, 862, 863, 1093

Benî Gâmid 903, 1093

Benî Hanîfe 145, 445, 545, 603, 645, 648, 699, 809, 810, 871, 872, 873, 875, 877, 878, 919, 1016, 1093

Benî Hâris 79, 199, 223, 353, 389, 437, 438, 527, 608, 650, 673, 723, 806, 879, 883, 884, 886, 896, 897, 898, 1093

Benî Hârise 827, 1093

Benî Hüzeyl 30, 567, 569, 782, 793, 1057, 1093

Benî Kaynukâ 390, 453, 469, 516, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 562, 579, 666, 705, 1093

Benî Kilâb 569, 578, 579, 723, 814, 825, 1027, 1093

Benî Kurayza 241, 336, 525, 526, 540, 577, 578, 580, 581, 593, 627, 632, 636, 637,

638, 639, 673, 675, 714, 715, 716, 867, 1072, 1093

Benî Lihyân 567, 568, 572, 573, 592, 593, 595, 650, 1057, 1093

Benî Muhârib 163, 542, 590, 645, 762, 917, 918, 1031, 1065, 1093

Benî Mürre 627, 723, 743, 863, 1093

Benî Mustalık 606, 607, 612, 615, 616, 739, 816, 817, 867, 1093

Benî Nadîr 241, 246, 453, 466, 525, 526, 531, 534, 540, 562, 577, 578, 579, 580, 581, 583, 596, 626, 627, 637, 679, 703, 714, 715, 866, 1035, 1093

Benî Rehâ 881, 1093

Benî Sa'lebe 438, 525, 542, 562, 590, 657, 658, 664, 676, 804, 1070, 1094

Benî Selâmân 907, 1094

Benî Süleym 212, 243, 524, 532, 533, 534, 543, 544, 569, 570, 607, 626, 627, 659, 732, 747, 782, 783, 787, 828, 881, 1053, 1094

Benî Temîm 217, 666, 815, 816, 1094

Benî Tucîb 826, 827, 1094

Benî Ureyne 480, 596, 675, 676, 824, 1094

Benî Uzre 81, 177, 717, 754, 820, 821, 1094

Benî Zübeyd 223, 861, 890, 1094

Berâ' b. Ma'rûr 383, 393, 394, 562, 563, 1094

Berîd 691, 991, 1022, 1094

Beşîr b. Sa'd 524, 723, 724, 725, 726, 743, 863, 1094

Bey'atü'r-Rıdvân 683, 1072, 1094

Beyatü'ş-şecere 684, 1022, 1023, 1094

Biat 376, 865, 995, 1023, 1094

Bilal b. Rebâh el-Habeşî 473, 1094

Bi'rimaûne 142, 569, 570, 571, 577, 578, 579, 597, 600, 641, 644, 659, 730, 746, 825, 953, 1094

Birleşik sened 1074, 1094

Bi'set 144, 282, 297, 996, 1024, 1094

Bizans 127, 151, 159, 164, 166, 180, 181, 186, 205, 208, 255, 270, 337, 338, 339, 340, 368, 489, 570, 599, 600, 612, 626, 633, 665, 691, 693, 696, 698, 714, 717, 718, 719, 732, 744, 747, 749, 751, 752, 753, 754, 756, 757, 759, 811, 821, 825, 835, 836, 837, 838, 845, 846, 847, 848, 864, 879, 902, 903, 979, 980, 984, 987, 995, 997, 1018, 1029, 1034, 1043, 1054, 1056, 1058, 1064, 1065, 1080, 1094

Bizans İmparatoru 127, 255, 270, 626, 693, 698, 714, 717, 718, 719, 747, 752, 753, 759, 846, 847, 879, 980, 1094

Bizans-Sâsânî Savaşı 337, 1094

Boykot 332, 1094

Buâs Savaşı 334, 336, 379, 380, 564, 602, 1032, 1041, 1094

Buhrân 543, 544, 1094

Busrâ 149, 186, 202, 203, 204, 209, 229, 339, 693, 694, 747, 1021, 1025, 1034, 1082, 1094

Buvât 479, 999, 1094

C-Ç

Câmi 24, 41, 50, 51, 53, 66, 68, 74, 80, 86, 92, 103, 111, 112, 114, 119, 124, 126, 130, 132, 170, 175, 181, 258, 283, 299, 338, 339, 340, 361, 367, 374, 423, 424, 425, 426, 432, 460, 465, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 562, 580, 589, 618, 682, 683, 705, 708, 751, 761, 883, 930, 941, 956, 964, 983, 985, 994, 996, 998, 999, 1000, 1002, 1030, 1053, 1065, 1094

Cemîle bint Sâbit 664, 1094

Cemûm 659, 666, 1095

Cenaze 332, 393, 550, 565, 764, 865, 934, 976, 1095

Cenaze namazı 934, 1095

Cerba 849, 850, 851, 989, 1025, 1095

Cerîr b. Abdillah 709, 792, 823, 901, 902, 925, 989, 1095

Cihâd 24, 244, 316, 381, 399, 440, 442, 454, 455, 456, 458, 459, 461, 462, 463, 469, 508, 545, 556, 565, 615, 617, 648, 652, 684, 691, 715, 750, 765, 769, 770, 865, 929, 999, 1089, 1095

Cin 47, 306, 355, 1037, 1095

Cinâb 665, 725, 830, 831, 1095

Ci'râne 688, 791, 792, 794, 795, 796, 797, 798, 800, 801, 804, 807, 810, 814, 999, 1025, 1095

Ci'râne Umresi 794, 804, 807, 814, 1095

Cizye 835, 988, 1026, 1095

Cüheyne 145, 432, 433, 466, 484, 495, 496, 503, 566, 603, 661, 689, 771, 789, 810, 814, 979, 1026, 1049, 1088, 1095

Cuma namazı 384, 385, 386, 387, 423, 424, 426, 427, 428, 460, 555, 740, 751, 954, 1095

Cüreş 149, 228, 728, 793, 805, 823, 999, 1026, 1095

Cüvâsâ 426, 427, 740, 1027, 1095

Cüveyriye 95, 615, 616, 730, 1000, 1095

D

Dahhâk b. Süfyân 814, 825, 828, 986, 1095

Dârülerkam 142, 311, 313, 424, 430, 482, 546, 912, 996, 1095

Dârünnedve 159, 160, 163, 400, 401, 767, 1028, 1029, 1069, 1095

Deprem 589, 1095

Der'â 203, 339, 529, 580, 744, 978, 1021, 1034, 1095

Dil öğrenimi 1095

Dînâr 81, 156, 1000, 1029, 1095

Dirhem 1000, 1029, 1083, 1095

Diyet 550, 1095

Dımâm b. Sa'lebe 605, 1003, 1095

Dırâr Mescidi 425, 851, 852, 1095

Dûmetülcendel 29, 208, 598, 599, 600, 601, 604, 626, 627, 628, 665, 668, 670, 671, 672, 673, 703, 848, 849, 990, 1029, 1081, 1095

E

Ebnâ 215, 713, 714, 780, 989, 1026, 1029, 1096

Ebû Afek 524, 525, 1096

Ebû Basîr 661, 689, 995, 1096

Hz. Ebû Bekir 62, 67, 72, 73, 77, 78, 81, 83, 100, 128, 139, 161, 164, 186, 192, 194, 195, 199, 210, 212, 223, 228, 249, 255, 269, 304, 307, 308, 309, 311, 312, 314, 317, 328, 329, 331, 338, 353, 366, 379, 381, 388, 393, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 407, 415, 424, 433, 441, 474, 484, 485, 515, 521, 545, 550, 551, 559, 564, 571, 579, 610, 613, 640, 649, 650, 657, 661, 666, 670, 684, 686, 688, 692, 723, 725, 729, 735, 746, 760, 774, 786, 790, 800, 801, 806, 818, 819, 824, 827, 839, 840, 841, 854, 862, 868, 869, 875, 877, 891, 892, 918, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 938, 946, 949, 956, 961, 962, 963, 966, 968, 969, 972, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 1019, 1027, 1032, 1043, 1053, 1069, 1077, 1082, 1099

Ebû Cendel 661, 689, 1096

Ebû Eyyûb el-Ensârî 377, 415, 416, 445, 956, 969, 984, 1096

Ebû Hüreyre 52, 58, 62, 67, 73, 75, 78, 81, 105, 156, 357, 374, 422, 452, 461, 496, 499, 523, 576, 583, 587, 710, 711, 721, 726, 735, 751, 752, 834, 869, 875, 876, 878, 905, 952, 956, 969, 995, 1038, 1096

Ebu'l-Âs b. er-Rebî 659, 661, 1096

Ebû Mûsâ el-Eş'arî 609, 708, 753, 791, 792, 799, 831, 952, 1096

Ebû Râfi' 626, 639, 640, 730, 807, 1096

Ebû Seleme 190, 309, 387, 398, 480, 482, 546, 565, 566, 585, 586, 672, 1096

Ebû Tâlib 163, 174, 184, 201, 202, 204, 219, 227, 228, 239, 249, 250, 294, 300, 332, 333, 334, 342, 344, 345, 347, 348, 356, 388, 505, 506, 989, 1044, 1096

Ebu't-Turâb 481, 1096

Ebû Ubeyde 99, 161, 217, 309, 312, 344, 438, 441, 546, 595, 604, 657, 658, 659, 664, 671, 700, 727, 760, 810, 818, 848, 884, 934, 975, 999, 1019, 1032, 1036, 1046, 1096

Ebû Zeyd el-Ensârî 804, 805, 806, 1096

Ebvâ 196, 197, 198, 469, 477, 478, 496, 642, 677, 989, 1030, 1096

Emevî 74, 83, 84, 118, 208, 241, 311, 387, 428, 525, 768, 835, 882, 972, 988, 1058, 1080, 1096

el-Emîn 178, 225, 226, 236, 247, 1096

Es'ad b. Zürâre 235, 380, 381, 382, 383, 385, 386, 389, 424, 445, 1002, 1096

Eser 2, 23, 34, 82, 83, 89, 94, 100, 172, 213, 231, 355, 443, 493, 617, 673, 4, 989, 993, 994, 1032

es-Sevîk 390, 480, 531, 534, 579, 587, 1105

es-Siy 698, 746, 1096

Esved el-Ansî 266, 545, 714, 891, 918, 919, 924, 925, 984, 1096

et-Tevbe Sûresi 486, 487, 814, 845, 846, 868, 869, 945, 964, 1040, 1070, 1107

Evlât edinme 1096

Evs 97, 133, 134, 334, 335, 336, 379, 380, 382, 384, 393, 406, 416, 417, 437, 438, 439, 493, 506, 507, 509, 518, 519, 525, 527, 537, 539, 557, 572, 578, 580, 581, 602, 626, 637, 639, 651, 683, 727, 730, 746, 806, 807, 820, 836, 841, 864, 933, 935, 949, 956, 959, 964, 984, 1032, 1041, 1046, 1051, 1052, 1054, 1059, 1096

Eyle 149, 753, 825, 849, 850, 851, 1021, 1034, 1041, 1057, 1096

Eyyâmü'l-Arab 221, 1034, 1096

Ezan 435, 472, 473, 498, 500, 506, 533, 802, 928, 975, 986, 1096

Ezriât 149, 203, 339, 529, 580, 744, 978, 1021, 1034, 1096

Ezruh 149, 849, 850, 851, 1002, 1025, 1034, 1097

F

Faili meçhul cinâyet 1097

Faiz 558, 583, 855, 856, 857, 999, 1097

Hz. Fâtıma 199, 234, 250, 259, 295, 307, 316, 451, 481, 521, 549, 556, 586, 737, 807, 880, 905, 935, 951, 988

Fedek 214, 246, 524, 580, 644, 664, 666, 668, 673, 712, 713, 716, 717, 719, 722, 723, 724, 743, 849, 863, 984, 1034, 1097

Ferâiz 564, 708, 721, 929, 1097

Fey 244, 246, 466, 487, 582, 583, 929, 989, 1035, 1097

Ficâr Savaşı 206, 221, 223, 1097

Filistin 149, 151, 158, 177, 286, 339, 366, 367, 368, 371, 635, 717, 744, 767, 838, 848, 907, 922, 924, 978, 1015, 1018, 1021, 1023, 1057, 1069, 1097

Fil Vakası 82, 164, 176, 179, 181, 183, 194, 200, 205, 208, 221, 254, 319, 351, 392, 671, 989, 1045, 1097

Fitre 519, 520, 1097

Furât b. Hayyân 545, 546, 648, 875, 1097

el-Füls 273, 829, 830, 831, 888, 897, 1096

G

Ğâbe 78, 81, 101, 172, 178, 194, 195, 199, 200, 229, 230, 231, 235, 240, 249, 250, 311, 313, 314, 327, 343, 344, 348, 352, 354, 376, 380, 382, 383, 387, 388, 390, 391, 393, 403, 404, 409, 411, 416, 422, 424, 433, 445, 461, 469, 472, 473, 474, 482, 483, 484, 517, 518, 522, 524, 535, 543, 546, 548, 549, 550, 557, 564, 565, 567, 569, 571, 585, 586, 587, 592, 595, 602, 603, 605, 606, 607, 615, 616, 618, 621, 632, 640, 641, 651, 652, 653, 654, 656, 658, 660, 664, 665, 666, 674, 675, 680, 689, 694, 696, 698, 700, 701, 707, 708, 709, 710, 711, 714, 719, 720, 721, 724, 725, 728, 731, 733, 734, 735, 742, 745, 746, 747, 749, 754, 762, 763, 764, 766, 770, 781, 786, 787, 790, 798, 800, 801, 803, 804, 805, 806, 814, 816, 817, 821, 822, 823, 826, 827, 828, 831, 832, 839, 857, 858, 859, 864, 876, 901, 902, 918, 925, 934, 984, 994, 1031, 1097

Gadîr-i Hum 471, 901, 915, 916, 989, 1097

Galat 1036, 1097

Gâlib b. Abdillah 523, 524, 724, 742, 743, 771, 863, 1097

Gamre 544, 566, 651, 820, 983, 1097

Ganimet 78, 516, 529, 844, 988, 1097

Garip 1036, 1097

Gassân 95, 207, 243, 334, 335, 417, 582, 836, 902, 1051, 1054, 1097

Gazve 36, 37, 513, 534, 715, 836, 1036, 1097

Geçim 24, 236, 363, 538, 1046, 1073, 1097

Gıyabî cenaze namazı 1097

Güneş takvimi 1036, 1076, 1077, 1097

Güneş tutulması 882, 1097

Güneş yılı 1036, 1097

H

Habat 595, 760, 761, 762, 1036, 1097

Haber 992, 1016, 1036, 1037, 1089, 1097

Habeş 78, 156, 164, 166, 179, 180, 212, 319, 327, 328, 329, 397, 510, 693, 708, 764, 765, 766, 879, 1054, 1068, 1097

Habeşistan 78, 142, 166, 179, 180, 181, 199, 207, 213, 255, 312, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 327, 332, 343, 344, 354, 356, 387, 455, 482, 510, 511, 530, 543, 547, 548, 570, 656, 657, 671, 693, 700, 705, 708, 709, 4, 742, 746, 764, 785, 791, 879, 999, 1037, 1043, 1080

Hac 64, 66, 115, 126, 131, 153, 181, 208, 209, 215, 241, 251, 252, 258, 269, 280, 349, 350, 359, 368, 378, 392, 440, 453, 455, 457, 462, 488, 489, 515, 530, 730, 776, 868, 870, 871, 908, 909, 911, 915, 998, 999, 1040, 1041, 1042, 1045, 1051, 1081, 1098

Hacerülesved 158, 173, 226, 250, 252, 253, 256, 257, 294, 424, 774, 998, 1050, 1098

Hacûn Mezarlığı 169, 201, 1037, 1098

Hadira 762, 763, 764, 1098

Hadramut 149, 156, 208, 800, 801, 892, 917, 1038, 1051, 1065, 1068, 1069, 1081, 1098

Hz. Hafsa 67, 75, 548, 695, 808, 966, 968, 969, 1099

Hafta 987, 1039, 1098

Hâlid b. Velîd 77, 162, 163, 165, 255, 556, 570, 593, 599, 604, 627, 649, 658, 682, 729, 741, 755, 756, 773, 781, 782, 786, 787, 788, 789, 848, 849, 877, 879, 883, 884, 885, 895, 896, 897, 898, 988, 1023, 1031, 1045, 1098

Halîme-i Sa'diyye 191, 192, 227, 239, 240, 605, 930, 1098

Hamr 583, 1098

Hamrâülesed 560, 561, 1000, 1098

Hz. Hamza 176, 191, 231, 314, 329, 353, 442, 454, 455, 465, 467, 468, 469, 480, 482, 553, 554, 557, 572, 729, 767, 1099

Haram 194, 206, 207, 210, 211, 220, 223, 257, 293, 303, 328, 358, 359, 378, 381, 390, 486, 487, 514, 531, 574, 583, 598, 726, 762, 775, 780, 794, 796, 844, 855, 868, 913, 984, 1039, 1040, 1070, 1071, 1082, 1098

Haram Aylar 206, 207, 210, 211, 220, 223, 378, 486, 487, 531, 574, 598, 762, 796, 913, 984, 1039, 1040, 1070, 1071, 1082, 1098

Haremlik-selâmlık 1098

Harrâr 406, 470, 471, 472, 1000, 1098

Hz. Hasan 62, 231, 233, 549, 550, 586, 816, 880, 905, 951, 952, 1099

Hz. Hatîce 198, 199, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 236, 239, 240, 241, 246, 269, 307, 342, 343, 344, 345, 347, 352, 353, 660, 720, 807, 1046, 1073, 1099

Havlân 894, 895, 996, 1098

Hayber 79, 142, 149, 175, 192, 199, 208, 215, 244, 246, 391, 446, 452, 461, 469, 510, 580, 604, 625, 626, 627, 632, 640, 643, 657, 664, 665, 666, 673, 674, 675, 679, 687, 700, 702, 703, 704, 705, 706, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 724, 725, 726, 727, 728, 764, 781, 790, 791, 792, 830, 849, 864, 881, 927, 928, 935, 989, 990, 1034, 1081, 1098

Hazrec 134, 199, 334, 335, 336, 343, 352, 353, 379, 380, 381, 382, 384, 385, 390, 393, 416, 417, 444, 493, 507, 509, 510, 518, 525, 527, 529, 547, 564, 569, 595, 601, 608, 654, 723, 755, 806, 807, 841, 866, 868, 999, 1032, 1041, 1051, 1052, 1054, 1059, 1098

Hediye 241, 242, 243, 247, 985, 1098

Hemdân 857, 858, 859, 860, 861, 862, 883, 895, 896, 897, 898, 989, 1093

Hendek 34, 36, 217, 378, 391, 418, 432, 513, 540, 541, 566, 591, 593, 595, 601, 604, 616, 617, 625, 626, 627, 628, 629, 631, 632, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 643, 644, 651, 659, 665, 666, 673, 675, 683, 687, 703, 716, 722, 723, 743, 759, 786, 836, 867, 1016, 1030, 1072, 1098

Heyetler yılı 1098

Hicâb 1098

Hicaz 74, 79, 131, 151, 152, 153, 162, 164, 197, 211, 229, 335, 346, 379, 417, 434, 469, 470, 480, 485, 486, 496, 505, 543, 578, 599, 600, 617, 620, 626, 637, 671, 695, 713, 715, 781, 782, 794, 810, 822, 835, 836, 841, 848, 871, 879, 977, 997, 999, 1015, 1016, 1021, 1025, 1026, 1029, 1031, 1033, 1040, 1041, 1044, 1046, 1051, 1058, 1068, 1069, 1076, 1077, 1086, 1087, 1098

Hicret 26, 242, 317, 318, 378, 392, 397, 399, 400, 401, 407, 409, 412, 420, 436, 511, 769, 804, 983, 999, 1002, 1003, 1018, 1059, 1098

Hicrî takvim 1098

Hilâfet 331, 976, 984, 1043, 1098
Hilf 222, 224, 707, 989, 1043, 1065, 1098
Hilfü'l-Fudûl 222, 223, 224, 225, 443, 990, 1099
Hilye 92, 1043, 1099
Himyer 240, 426, 693, 728, 744, 857, 858, 862, 881, 907, 1051, 1054, 1099
Hişâm b. Âs 784, 785, 786, 787, 1099
Hismâ 666, 717, 718, 719, 720, 747, 1099
Hıristiyan 167, 169, 179, 230, 285, 286, 297, 304, 307, 326, 348, 458, 482, 540, 600, 672, 695, 696, 699, 700, 740, 742, 751, 752, 753, 760, 775, 806, 830, 836, 847, 848, 851, 864, 879, 880, 887, 888, 896, 920, 984, 1021, 1059, 1060, 1071, 1072, 1087, 1089, 1098
Hubâşe 149, 228, 229, 352, 995, 1044, 1099
Hubeyb 574, 575, 576, 594, 595, 596, 597, 598, 650, 675, 1099
Hudeybiye 108, 145, 217, 338, 340, 341, 347, 378, 514, 526, 592, 596, 616, 617, 618, 635, 636, 643, 661, 662, 663, 677, 678, 679, 680, 681, 683, 684, 686, 687, 688, 689, 690, 702, 703, 708, 717, 718, 719, 725, 726, 727, 757, 758, 761, 766, 767, 768, 769, 781, 782, 783, 811, 814, 869, 900, 990, 1022, 1030, 1044, 1084, 1099
Hudeybiye Antlaşması 108, 145, 338, 340, 341, 526, 635, 636, 643, 661, 662, 679, 684, 686, 687, 689, 690, 702, 703, 708, 725, 727, 757, 758, 761, 766, 767, 768, 769, 781, 811, 869, 990, 1044, 1099
Hums 181, 208, 1045, 1099
Humsü'l-humus 1099
Humus 244, 245, 487, 516, 698, 741, 846, 847, 862, 907, 984, 1045, 1099
Huneyn 131, 152, 161, 191, 192, 193, 199, 353, 392, 411, 433, 502, 513, 604, 666, 755, 767, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 796, 797, 798, 799, 810, 828, 935, 991, 1025, 1060, 1099
Huneyn Gazvesi 161, 192, 433, 604, 666, 755, 767, 788, 790, 791, 793, 794, 796, 797, 798, 991, 1025, 1060, 1099
Hürmüz 67, 74, 187, 205, 524, 548, 694, 890, 1099
Hz. Hüseyin 346, 586, 880, 905, 951, 1099
Hüsrev II. Perviz 205, 282, 337, 397, 548, 694, 695, 713, 714, 1099
Husûf 602, 1099
Huzâa 158, 181, 208, 216, 408, 503, 526, 552, 606, 682, 757, 758, 766, 771, 778, 1028, 1030, 1045, 1051, 1080, 1099

I-İ

İbn Nübeyh 566, 568, 1100
İbn Süneyne 541, 1100
İbn Ümmü Mektûm 473, 474, 475, 506, 533, 543, 560, 580, 623, 638, 650, 653, 680, 771, 840, 1100
Hz. İbrahim 106, 131, 151, 154, 156, 158, 171, 172, 173, 186, 196, 206, 252, 253, 256, 265, 266, 268, 283, 286, 289, 290, 291, 293, 296, 297, 305, 440, 476, 477, 486, 488, 491, 774, 775, 871, 907, 1015, 1026, 1027, 1040, 1042, 1051, 1100
İbrânîce 296, 564, 639, 975, 1100
İdü'l-fıtr 520, 1100
İfk 609, 612, 613, 1100
İftira 1100
İhtilâf-ı metâli' 1048, 1061, 1100
İkram 1100
İktâ 1048, 1049, 1100
İlâhî yardım 1100
İlyâs b. Mudar 407, 482, 496, 566, 568, 572, 602, 651, 746, 819, 1053, 1100
'İs 454, 455, 465, 466, 468, 469, 635, 659, 661, 662, 663, 666, 689, 737, 760, 985, 1049, 1100
İsrâ 40, 91, 154, 185, 193, 262, 267, 268, 282, 339, 356, 357, 358, 359, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 375, 397, 405, 434, 488, 489, 515, 652, 662, 687, 692, 774, 837, 952, 1059, 1075, 1100
İstahr 189, 393, 1050, 1100
İ'tikâf 903, 906, 1001, 1100
Iyâz b. Ğanm 1100
İzâm 635, 719, 764, 768, 769, 1100

K

Ka'b b. Eşref 453, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 579, 581, 995, 1100

Ka'b b. Umeyr 744, 745, 746, 747, 761, 1100

Kâbe 38, 109, 129, 130, 134, 140, 148, 149, 151, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 173, 174, 179, 180, 181, 183, 186, 187, 195, 201, 207, 208, 209, 210, 223, 226, 247, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 269, 290, 294, 295, 296, 304, 313, 314, 316, 328, 329, 331, 333, 334, 346, 350, 359, 364, 365, 368, 388, 392, 393, 405, 424, 435, 450, 455, 465, 472, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 536, 679, 680, 683, 685, 686, 688, 709, 726, 727, 772, 774, 775, 776, 777, 780, 781, 798, 799, 861, 868, 869, 870, 871, 884, 890, 902, 913, 937, 972, 1002, 1003, 1027, 1028, 1029, 1040, 1041, 1042, 1045, 1050, 1061, 1065, 1069, 1074, 1080, 1081, 1082, 1083, 1085, 1101

Kamerî Aylar 1052, 1101

Kamerî sene 1052, 1101

Kamerî takvim 1052, 1101

Kanâte 800, 801, 1101

Kan davası 1101

Karede 544, 875, 999, 1101

Karkaratülküdr 533, 534, 724, 984, 1101

Karşılıksız yardım 1101

Kasâme 569, 728, 914, 1101

Katan 565, 566, 585, 651, 849, 1101

Kayl 858, 859, 1054, 1101

Kebîse 1054, 1101

Kedîd 742, 743, 1101

Keşif 657, 659, 666, 673, 1101

Kinâne 158, 166, 172, 173, 181, 208, 211, 212, 213, 214, 216, 217, 218, 220, 317, 351, 404, 406, 407, 478, 480, 481, 484, 496, 524, 567, 602, 626, 627, 650, 660, 715, 743, 759, 787, 793, 832, 892, 1016, 1030, 1045, 1051, 1070, 1080, 1101

Kinde 209, 800, 811, 826, 872, 891, 892, 917, 1051, 1068, 1070, 1081, 1101

Kıble 149, 251, 368, 370, 446, 447, 488, 490, 492, 493, 494, 495, 1101

Kısas 940, 1055, 1101

Kız çocukları 233, 707, 1101

Kızıldeniz 149, 151, 153, 179, 180, 255, 319, 320, 332, 417, 432, 466, 469, 479, 480, 503, 505, 544, 606, 661, 669, 689, 695, 708, 709, 760, 761, 791, 829, 849, 858, 893, 985, 1025, 1037, 1041, 1049, 1057, 1062, 1076, 1079, 1088, 1101

Korku namazı 1101

Kronoloji 139, 141, 143, 1056, 1077, 1101

Kubâ 387, 390, 393, 397, 406, 409, 412, 420, 422, 425, 506, 579, 675, 851, 1056, 1101

Kurban bayramı 1102

Kürz b. Câbir 480, 596, 675, 676, 773, 824, 1102

Küsuf 652, 1102

Kutbe b. Âmir 380, 382, 822, 1102

L

Lebîd b. el-A'sam 701, 1102

Leyse bi şey' 1057, 1102

M

Mahfûz 497, 1102

Makna 849, 850, 1102

Marûf 68, 1102

Medâin 187, 188, 337, 420, 629, 694, 714, 862, 1046, 1047, 1056, 1058, 1102

Medine muâhâtı 1102

Medine Vesikası 144, 435, 436, 441, 527, 541, 578, 579, 637, 1000, 1102

Medyen 131, 152, 153, 666, 668, 669, 670, 673, 819, 998, 1018, 1085, 1102

Megâzî 19, 31, 35, 36, 37, 50, 66, 76, 83, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 108, 109, 119, 120, 142, 200, 226, 228, 241, 245, 246, 298, 310, 333, 359, 362, 365, 388, 399, 408, 415, 418, 425, 442, 478, 480, 506, 508, 510, 519, 538, 541, 548, 551, 556, 569, 570, 572, 579, 581, 583, 593, 594, 595, 610, 611, 618, 630, 634, 636, 652, 666, 669, 670, 676, 680, 684, 686, 687, 688, 691, 715, 740, 744, 749, 755, 758, 761, 787, 788, 793, 809, 815, 829, 831, 876, 898, 902, 913, 928, 930, 991, 992,

993, 996, 1002, 1004, 1023, 1024, 1036, 1059, 1102

Mekke muâhâtı 1102

Melikü İskenderiye 1102

Melikü Mısr 1102

Menât 335, 336, 784, 1102

Mersed b. Ebî Mersed 572, 1102

Mescid-i Nebevî 60, 145, 154, 332, 383, 385, 417, 420, 423, 424, 426, 429, 430, 431, 432, 445, 446, 447, 449, 450, 452, 483, 492, 518, 521, 540, 550, 552, 553, 560, 571, 603, 605, 611, 612, 639, 640, 680, 708, 711, 734, 735, 736, 740, 755, 771, 809, 810, 811, 816, 853, 864, 872, 873, 888, 906, 908, 923, 928, 937, 969, 970, 975, 979, 1020, 1059, 1062, 1089, 1102

Mescit 189, 229, 422, 423, 445, 481, 491, 494, 540, 671, 732, 863, 889, 928, 929, 1041, 1102

Meşhûr 229, 891, 1060, 1102

Metâli 132, 1048, 1061, 1102

Mevlid-i Nebevî 90, 183, 1102

Meyfaa 724, 1102

Hz. Meymûne 728, 729, 730, 731, 732, 1100

Mil 1063, 1102

Minber 430, 734, 735, 736, 1103

Mirâç 154, 356, 489, 1059, 1102

Miras 204, 296, 583, 1004, 1103

Muâhât 353, 441, 547, 1063, 1103

Muâz b. Cebel 331, 452, 498, 499, 500, 583, 655, 671, 831, 858, 956, 959, 1103

Mudar 172, 219, 407, 482, 496, 524, 542, 566, 567, 568, 569, 570, 572, 590, 602, 605, 651, 657, 665, 746, 804, 815, 819, 822, 825, 826, 862, 863, 913, 927, 1016, 1031, 1051, 1053, 1057, 1084, 1100, 1103

Müezzin 184, 560, 1103

Muhâcir b. Ebî Ümeyye 800, 891, 917, 1103

Muhalif güçler 1103

Muhammed b. Mesleme 533, 534, 537, 538, 539, 540, 545, 580, 604, 644, 645, 657, 658, 659, 664, 683, 686, 699, 706, 711, 726, 774, 822, 840, 875, 927, 1069, 1103

Muhayyisa b. Mes'ûd 541, 712, 1103

Mukavkıs 612, 696, 697, 1064, 1103

Mukimin namazı 1103

Münafıklar 494, 608, 610, 840, 851, 852, 1103

Münzir b. Sâvâ 81, 646, 694, 738, 832, 833, 834, 1068, 1103

Müreysî 606, 607, 610, 613, 614, 615, 996, 1103

Müseylime 266, 545, 648, 649, 691, 874, 875, 876, 877, 878, 918, 919, 986, 1103

Mutayyebûn ittifakı 757, 1064, 1103

Mûte 351, 460, 665, 705, 717, 729, 741, 745, 747, 748, 749, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 759, 761, 764, 820, 824, 825, 836, 864, 923, 978, 979, 1034, 1065, 1103

Müttefakun aleyh 1065, 1103

Müttefik 625, 632, 1016, 1065, 1103

Müzeyne 145, 602, 603, 604, 771, 789, 809, 814, 840, 919, 1103

N

Nahle 96, 207, 216, 217, 218, 219, 355, 432, 433, 468, 480, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 503, 516, 568, 659, 782, 788, 791, 793, 995, 999, 1045, 1080, 1103

Namaz 49, 292, 328, 372, 374, 384, 434, 446, 473, 591, 592, 614, 620, 716, 900, 1089, 1103

Namazgâh 764, 1103

Narh 738, 1103

Necâşî 166, 318, 319, 320, 322, 323, 326, 327, 511, 693, 700, 708, 742, 764, 765, 1068, 1103

Necid 38, 207, 214, 432, 483, 541, 542, 544, 566, 569, 590, 592, 644, 651, 665, 670, 722, 723, 724, 732, 762, 828, 830, 862, 892, 1015, 1027, 1041, 1051, 1068, 1069, 1080, 1087, 1088, 1103

Necran 80, 131, 152, 179, 879, 880, 883, 884, 886, 895, 925, 988, 1069, 1103

Negus 1104

Neha 540, 809, 920, 1072, 1104

Nesh 1104

Nesî 26, 913, 983, 1040, 1070, 1071, 1104

Neşş 1071, 1083, 1104

Nestûrîlik 1071, 1104

Nüfus 525, 616, 617, 618, 998, 1104

O-O

Okuma-yazma 77, 683, 707, 1104

Oruç 496, 497, 498, 499, 500, 501, 546, 1104

Hz. Osman 75, 77, 128, 153, 200, 229, 240, 309, 311, 312, 331, 353, 377, 392, 411, 441, 446, 517, 537, 542, 543, 551, 559, 564, 565, 585, 656, 682, 683, 684, 686, 692, 695, 703, 729, 735, 799, 800, 804, 817, 818, 839, 847, 864, 905, 906, 922, 931, 944, 945, 951, 952, 964, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 976, 977, 1046, 1047, 1076, 1100

Osman b. Maz'ûn 318, 522, 546, 547, 548, 1104

Osman b. Talha 161, 165, 627, 741, 775, 780, 1074, 1104

Hz. Ömer 58, 62, 66, 67, 75, 77, 79, 80, 81, 84, 87, 94, 127, 128, 162, 165, 186, 189, 192, 199, 200, 205, 210, 212, 246, 253, 255, 309, 312, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 343, 344, 357, 369, 372, 377, 380, 388, 392, 403, 404, 411, 424, 428, 441, 442, 452, 471, 472, 474, 484, 485, 501, 506, 508, 509, 511, 515, 516, 517, 521, 524, 526, 527, 529, 548, 551, 559, 562, 564, 570, 572, 573, 579, 580, 584, 586, 599, 603, 607, 621, 636, 641, 650, 655, 656, 658, 664, 665, 678, 682, 683, 686, 687, 688, 689, 690, 692, 695, 696, 705, 713, 722, 723, 725, 735, 741, 759, 760, 767, 769, 770, 775, 777, 785, 786, 790, 793, 799, 805, 806, 808, 814, 818, 819, 825, 832, 839, 847, 849, 850, 876, 888, 891, 901, 905, 909, 930, 931, 933, 949, 952, 953, 962, 963, 966, 967, 969, 974, 975, 976, 977, 988, 1024, 1029, 1046, 1047, 1059, 1075, 1077, 1082, 1100

P

Pazaryeri 1104

Perviz 187, 205, 282, 337, 397, 548, 694, 695, 713, 714, 1099, 1104

Piyasa 453, 738, 857, 995, 1104

Put 792, 1104

R

Râbiğ 197, 409, 469, 470, 471, 505, 656, 1104

Rahip Bahîrâ 203, 1104

Ramazan bayramı 1104

Ramazan orucu 476, 477, 499, 501, 1104

Râşid Halîfeler 1104

Recî 467, 568, 571, 572, 573, 574, 577, 594, 595, 597, 598, 600, 641, 650, 703, 1104

Recim 1104

Resûlullah'ın Evi 1104

Ribâ 938, 1104

Rıdvân Biatı 678, 683, 1104

Ruhât 782, 1104

Rukıyye 172, 234, 312, 353, 517, 542, 543, 585, 1104

S

Sabiî 1073, 1105

Sâbit 22, 58, 67, 68, 77, 78, 82, 98, 104, 133, 134, 210, 211, 229, 234, 331, 482, 493, 515, 519, 531, 536, 540, 553, 556, 561, 564, 565, 571, 572, 573, 574, 576, 592, 602, 603, 610, 611, 612, 616, 640, 651, 655, 664, 697, 726, 734, 752, 759, 796, 806, 816, 817, 824, 905, 945, 946, 951, 952, 956, 959, 962, 963, 964, 967, 968, 970, 971, 972, 975, 987, 991, 1037, 1064, 1071, 1073, 1082, 1095, 1105, 1109

Sa'd b. Ebî Vakkâs 28, 189, 312, 428, 433, 441, 470, 471, 484, 485, 584, 854, 1019, 1105

Sadif 917, 1105

Sadık rüyalar 1105

Sadûk 1073, 1105

Safevân 479, 480, 496, 675, 1105

Sâfile 510, 1073, 1105

Safiy 231, 241, 244, 714, 1073, 1105

Safiyye 174, 176, 186, 244, 699, 714, 715, 716, 730, 864, 1105

Sahabi 1105
Sâhibu İskenderiye 1105
Sâhibu Mısr 1105
Sakîfî 1105
Şakk-ı Sadr 193, 1106
Sâlim b. Umeyr 524, 525, 1105
Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe (r.a.) 393, 441, 956, 962, 963, 1105
San'a 180, 207, 208, 215, 348, 629, 695, 713, 722, 800, 801, 858, 860, 894, 925, 1029, 1080, 1081, 1105
Sancak 1105
Sanem 1073, 1087, 1105
Sâribe 1074, 1105
Sâriye 1105
Sâsânî 151, 159, 164, 171, 188, 189, 205, 215, 255, 282, 337, 338, 339, 368, 397, 411, 471, 695, 713, 714, 749, 752, 833, 834, 1029, 1043, 1054, 1056, 1094, 1105
Şaz 1106
Sebt 98, 1027, 1039, 1073, 1074, 1105
Şemâil 69, 92, 100, 101, 993, 1076, 1106
Şemsî sene 1076, 1106
Sened 123, 1074, 1105
Senetü'l-Vüfûd 809, 810, 1105
Şerh-i sadr 193, 1106
Seriyye 483, 657, 664, 668, 670, 673, 717, 746, 755, 760, 761, 800, 898, 1074, 1075, 1105
Hz. Sevde 236, 343, 344, 1100
Sîfülbahr ('Îs) 455, 465, 469, 1106
Sihir 701, 1106
Sîret 30, 145, 983, 1075, 1106
Siyer 2, 24, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 76, 81, 82, 83, 85, 88, 90, 93, 100, 101, 102, 103, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 124, 125, 131, 133, 139, 141, 142, 143, 144, 153, 154, 168, 171, 177, 182, 203, 206, 227, 234, 240, 296, 306, 310, 320, 333, 345, 351, 376, 381, 397, 398, 399, 408, 418, 443, 456, 459, 461, 476, 477, 508, 516, 520, 533, 540, 564, 565, 569, 589, 592, 593, 617, 618, 626, 639, 644, 652, 661, 684, 688, 690, 734, 2, 4, 761, 765, 769, 770, 778, 809, 810, 842, 881, 901, 915, 925, 984, 988, 990, 992, 993, 995, 997, 1020
Sınır 1105
Şuaybe 153, 255, 318, 319, 320, 829, 1025, 1076, 1077, 1106
Şücâ' b. Vehb 698, 746, 747, 1106
Sudâ 800, 801, 1106
Suffe 144, 377, 430, 446, 450, 451, 452, 545, 567, 711, 793, 826, 832, 843, 923, 930, 985, 996, 1106
Süheyl b. Amr el-Kureşî el-Âmirî 350, 635, 684, 687, 688, 773, 1106
Suikast 401, 517, 542, 711, 851, 1106
Sümâme b. Üsâl 545, 635, 644, 645, 646, 650, 699, 874, 875, 877, 1069, 1106
Suriye 84, 130, 149, 151, 164, 166, 172, 202, 203, 204, 205, 209, 227, 228, 229, 243, 258, 270, 286, 308, 311, 332, 335, 339, 340, 341, 352, 368, 433, 465, 466, 470, 474, 479, 480, 485, 503, 504, 505, 529, 544, 558, 570, 578, 580, 599, 600, 606, 625, 626, 627, 635, 637, 641, 648, 652, 653, 658, 661, 662, 663, 665, 666, 667, 669, 670, 671, 689, 693, 695, 702, 703, 705, 717, 725, 741, 744, 745, 747, 749, 752, 759, 767, 818, 821, 830, 835, 836, 837, 838, 845, 846, 848, 853, 862, 863, 888, 891, 902, 907, 922, 923, 967, 972, 978, 979, 980, 1015, 1018, 1021, 1023, 1024, 1034, 1041, 1049, 1051, 1057, 1065, 1068, 1069, 1076, 1082, 1085, 1106
Süryânîce 258, 297, 564, 975, 1056, 1106
Sütanne 192, 1106
Süvâ 602, 678, 782, 1077, 1106
Süveybe Hanım 720, 1106

T

Tağlîb 1077, 1106
Tâif 77, 104, 153, 161, 169, 186, 201, 205, 207, 209, 227, 228, 306, 307, 345, 346, 347, 348, 350, 351, 354, 355, 356, 366, 379, 392, 411, 455, 483, 567, 573, 604, 684, 685, 709, 759, 781, 788, 791, 792, 793, 794, 796, 797, 798, 822, 823, 853, 854, 861, 862, 901, 997, 1018, 1025, 1060, 1077, 1080, 1081, 1082, 1106
Tâif kuşatması 794, 798, 1106
Takvim 25, 139, 397, 4, 984, 989, 990, 1070, 1077
Ta'lîk 1063, 1077, 1106

Tarif 601, 664, 666, 724, 1106
Tarih başlangıcı 1106
Tay 131, 152, 207, 273, 351, 534, 599, 819, 830, 888, 890, 897, 1051, 1107
Tebâle 709, 792, 822, 901, 902, 1107
Tebennî 623, 1107
Tebûk 64, 390, 392, 425, 432, 477, 525, 604, 618, 638, 641, 666, 744, 760, 809, 831, 832, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 845, 846, 847, 848, 849, 851, 852, 857, 858, 861, 862, 863, 864, 867, 868, 928, 1086, 1107
Telfîk 1077, 1107
Telif 81, 847, 988, 1078, 1107
Temrîz siygası 1078, 1107
Terâvih 332, 502, 1107
Teyemmüm 422, 613, 614, 1107
Tihâme 141, 153, 197, 214, 229, 335, 355, 509, 602, 606, 709, 732, 758, 783, 990, 1015, 1016, 1041, 1044, 1068, 1073, 1079, 1084, 1088, 1107
Tufeyl b. Amr 709, 710, 792, 793, 1107
Tulayha b. Huveylid 545, 566, 651, 666, 819, 918, 1107
Turabe 722, 1107

U-Ü

Ubeyde b. Hâris 441, 469, 546, 549, 656, 1107
Üded b. Zeyd 708, 830, 890, 894, 899, 924, 1108
Uhud 34, 36, 41, 73, 84, 97, 134, 199, 217, 221, 231, 300, 314, 338, 349, 390, 391, 411, 418, 431, 440, 442, 444, 466, 470, 480, 481, 482, 518, 541, 550, 551, 552, 553, 554, 556, 557, 558, 559, 560, 562, 566, 568, 569, 571, 572, 573, 578, 579, 580, 581, 583, 585, 586, 587, 588, 595, 602, 616, 617, 625, 626, 628, 634, 639, 641, 654, 683, 707, 739, 767, 786, 788, 806, 830, 839, 866, 876, 922, 923, 926, 1030, 1034, 1107
Ükeydir b. Abdilmelik 600, 627, 848, 849, 1108
Ûkiye 1083, 1107
Ukkâşe b. Mihsan 651, 830, 831, 1107
Umân 149, 208, 243, 804, 805, 832, 1051, 1081, 1107
Umeyr b. Adî 134, 517, 518, 519, 1107
Umeyr b. Vehb 517, 1107
Ümmü Eymen 178, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 238, 239, 352, 353, 517, 618, 619, 737, 790
Hz. Ümmü Habîbe 699, 1100
Ümmü Kirfe 652, 666, 667, 668, 669, 670, 673, 723, 1108
Ümmü Külsûm 195, 234, 307, 353, 354, 521, 542, 543, 618, 864, 865, 1108
Ümmü Seleme 194, 240, 321, 334, 387, 586, 587, 610, 623, 730, 736, 737, 800, 817, 956, 971, 1046, 1067
Umre 680, 725, 1083, 1084, 1107
Umretü'l-kazâ 688, 722, 725, 726, 727, 728, 730, 742, 785, 786, 1107
Urve b. Mes'ûd 108, 346, 366, 684, 823, 1107
Üsâme b. Zeyd 199, 200, 353, 373, 485, 489, 553, 618, 715, 743, 754, 774, 775, 790, 865, 882, 922, 923, 933, 935, 975, 978, 979, 980, 1108
Üseyr b. Râzim 566, 597, 640, 674, 675, 1108
Uşeyre 440, 480, 481, 483, 503, 585, 1107
Usfân 406, 542, 569, 573, 592, 650, 680, 742, 786, 1084, 1085, 1107
Uyeyne b. Hısn 600, 601, 627, 652, 665, 666, 725, 768, 815, 899, 1108
Uzzâ 167, 310, 465, 575, 781, 782, 788, 1108

V

Vâdilkurâ 74, 152, 153, 240, 246, 432, 529, 602, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 673, 714, 716, 717, 719, 720, 722, 725, 745, 753, 759, 835, 849, 862, 979, 990, 1021, 1042, 1059, 1085, 1086, 1088, 1108
Vakıf 562, 1086, 1108
Ved 599, 782, 848, 849, 1108
Vedâ Haccı 139, 241, 253, 686, 688, 803, 827, 870, 876, 881, 896, 898, 900, 901, 908, 909, 911, 915, 917, 918, 919, 922, 923, 925, 926, 978, 1108
Vedâ Hutbesi 912, 962, 1108
Veddân 197, 477, 496, 642, 1108
Vefd 1086, 1108

Vehim 1087, 1108

Vesen 1073, 1087, 1108

Y

Yahûdî 166, 258, 273, 297, 453, 524, 526, 527, 528, 536, 577, 581, 626, 640, 651, 659, 679, 714, 723, 747, 851, 867, 901, 909, 1034, 1070, 1108

Yarış 1108

Yelemlem 784, 787, 1062, 1087, 1108

Yemâme 78, 131, 149, 152, 208, 393, 545, 581, 635, 640, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 699, 746, 803, 832, 871, 873, 874, 876, 877, 878, 919, 963, 990, 1016, 1068, 1069, 1081, 1087, 1088, 1108

Yemen 127, 130, 131, 141, 151, 152, 153, 158, 164, 166, 169, 173, 179, 180, 181, 205, 207, 209, 214, 215, 226, 227, 228, 229, 243, 254, 255, 256, 297, 308, 334, 335, 346, 355, 366, 388, 403, 509, 540, 573, 599, 610, 620, 629, 646, 695, 708, 709, 713, 714, 755, 787, 791, 792, 793, 800, 801, 805, 811, 820, 822, 823, 825, 831, 849, 857, 858, 859, 860, 862, 871, 879, 886, 889, 891, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 907, 911, 915, 916, 917, 919, 920, 924, 925, 927, 930, 933, 969, 990, 1015, 1018, 1026, 1029, 1031, 1037, 1038, 1041, 1044, 1051, 1062, 1068, 1069, 1072, 1076, 1079, 1080, 1082, 1087, 1088, 1108

Z

Zâtüatlâh 744, 745, 746, 747, 761, 1108

Zâtürrikâ 542, 590, 591, 592, 593, 626, 664, 676, 724, 1108

Zâtüsselâsil 757, 759, 820, 824, 825, 1108

Zekât 78, 226, 246, 322, 520, 551, 779, 803, 812, 813, 814, 816, 835, 865, 1084, 1109

Zeyd b. Hârise 199, 200, 240, 307, 314, 316, 347, 348, 350, 351, 352, 353, 354, 415, 441, 442, 480, 482, 510, 535, 544, 606, 618, 619, 623, 632, 635, 659, 660, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 673, 715, 717, 718, 719, 720, 723, 743, 747, 749, 752, 754, 875, 922, 923, 1109

Zeyd b. Sâbit 58, 67, 77, 78, 229, 234, 331, 515, 553, 564, 565, 796, 806, 905, 945, 946, 951, 952, 956, 959, 962, 963, 964, 967, 968, 970, 971, 972, 975, 1109

Zeyneb bint Cahş 236, 353, 610, 618, 619, 621, 622, 808, 1109

Zeyneb bint Hâris 711, 927, 1109

Hz. Zeyneb bint Huzeyme 1100

Zîc 1089, 1109

Zina 551, 588, 779, 915, 1109

Ziyâd b. Lebîd 393, 800, 801, 1109

Zûemer 541, 542, 1109

Zûkared 652, 654, 665, 1109

Zülhalesa 709, 792, 822, 823, 884, 902, 1109

Zülkeffeyn 709, 792, 1109

دَعْوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

Onların oradaki duası: "Allah'ım! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz!" (sözleridir). Orada birbirleriyle karşılaştıkça söyledikleri ise "selâm" dır. Onların dualarının sonu da şudur: Hamd, âlemlerin Rabbi Allah"a mahsustur.

[Yunus Suresi 10/10]